

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

STEVEN PINKER

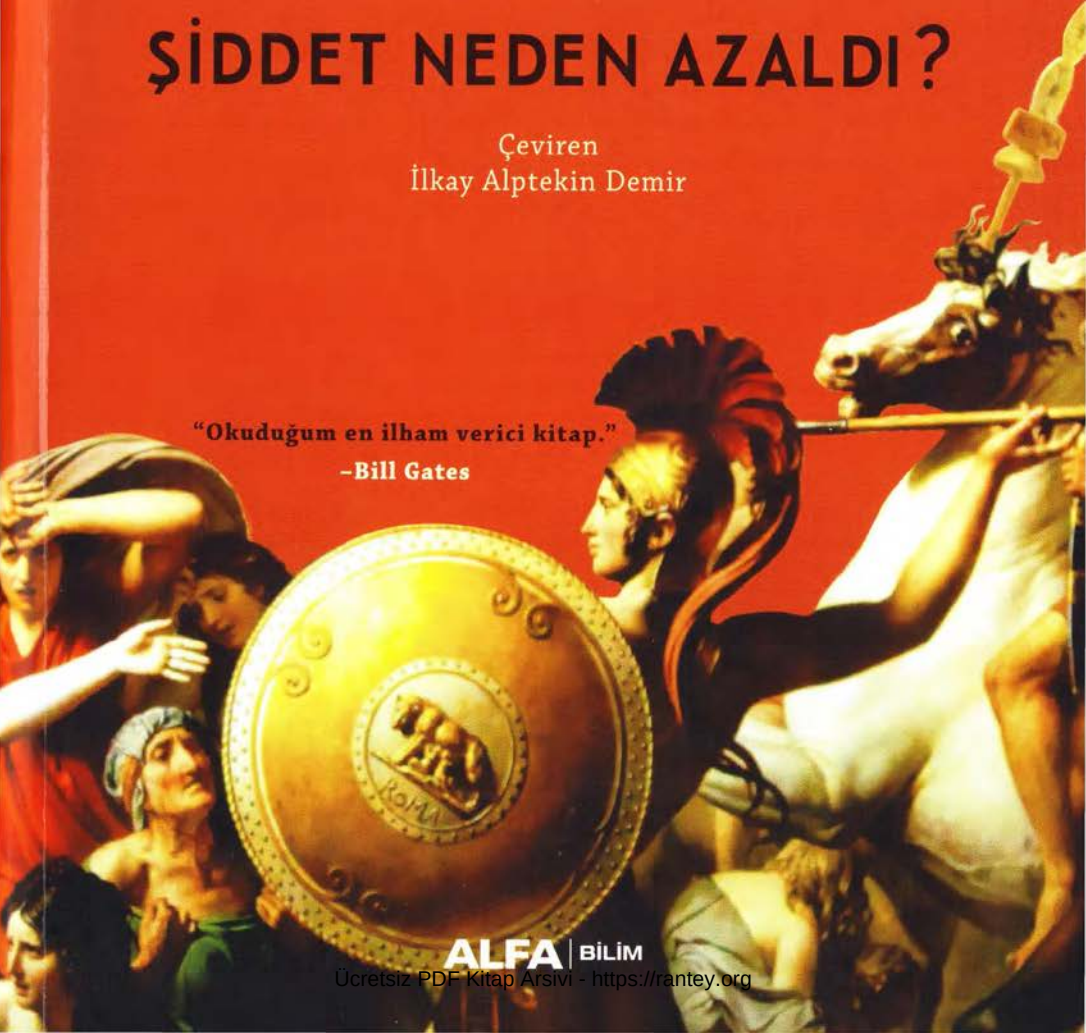
DOĞAMIZIN İYİLİK MELEKLERİ

ŞİDDET NEDEN AZALDI?

Çeviren
İlkay Alptekin Demir

"Okuduğum en ilham verici kitap."

- Bill Gates



ALFA | BİLİM

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

DOĞAMIZIN İYİLİK MELEKLERİ

STEVEN PINKER

1954 doğumlu Kanadalı-Amerikalı evrimsel psikolog, bilişsel bilimci ve popüler bilim yazarı. Steven Pinker'ın akademik uzmanlıkları, deneysel psikoloji, algı, görsel kavrama, dil gelişimi ve çocukta dil gelişimidir. Daha çok dilin bir içgüdü olduğu ya da doğal seçim sonucunda biyolojik uyum süreciyle geliştiği düşüncesiyle tanınmıştır. Pinker dilin doğuştan olduğunu kabul etmekle birlikte, evrimsel yaklaşımı dolayısıyla Noam Chomsky ve diğerlerinden ayrılır. *New York Times* tarafından en iyi satan kitaplar ödülüne layık görülen Pinker'ın en bilinen eserleri arasında *Boş Sayfa* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınları), *Zihin Nasıl Çalışır* (Alfa Bilim) ve *Düşüncenin Maddesi* (Alfa Bilim) sayılabilir.

İLKAY ALPTEKİN DEMİR

Arnavutköy Amerikan Kız Kolejindeki lise eğitiminden sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde başladığı tıp eğitimini Brüksel Hür Üniversitesinde bitirdi. Mesleki, sosyal ve politik çalışmaları çerçevesinde, çoğu farklı adlarla ömür boyunca çeviriler yaptı. Son 17 yıldır çeşitli tıp yayıncılığı şirketlerine İngilizce ve Fransızca tıbbi kitap ve makale çevirisi yapıyor. Türkçeye kazandırdığı çok sayıda kitabın arasında Alfa Bilim Dizisinden çıkan *Beynin Ötesi* (Louise Barrett), *Kaos* (James Gleick) ve *Ben Bir Garip Döngüyüm* (D. Hofstadter) sayılabilir.

Doğamızın İyilik Melekleri

© 2016, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

The Better Angels of Our Nature

© 2011, Steven Pinker

Kitabın Türkçe yayın hakları Brockman, Inc. aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Dizi Editörü Kerem Cankocak

Çeviren İlkay Alptekin Demir

Redaksiyon Mehmet Ata Arslan

Kapak Tasarımı Füsün Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-605-171-912-2

1. Basım: Mart 2019

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Çağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

STEVEN PINKER
DOĞAMIZIN
İYİLİK
MELEKLERİ
ŞİDDET NEDEN AZALDI?

Çeviren
İlkay Alptekin Demir

İçindekiler

Önsöz, 9

1 YABANCI ÜLKE	17
2 PASİFİKASYON SÜRECİ	48
3 UYGARLIK SÜRECİ	79
4 HÜMANİST DEVRİM	153
5 UZUN BARIŞ	216
6 YENİ BARIŞ	328
7 HAK DEVRİMLERİ	419
8 İÇİMİZDEKİ ŞEYTANLAR	532
9 İYİLİK MELEKLERİ	630
10 MELEKLERİN KANATLARINDA	738

Kaynaklar, 765

Dizin, 811

ÖNSÖZ

Bu kitapta belki de insanlık tarihinde yaşanan en önemli şey sayılabilecek bir olgu ele alınıyor. İster inanın ister inanmayın –çoğunluğun buna inanmadığının farkındayım– uzun bir zaman diliminde bakıldığında şiddet giderek azalıyor ve belki de bugün türümüzün en barışçıl dönemini yaşıyoruz. Kuşkusuz bu azalma öyle kolayca düz bir çizgide gerçekleşmiyor ve şiddet sıfırlanmadı; ayrıca bunun süreceğinden de emin olamıyoruz. Ama bu, binlerce yılı kapsayan zaman dilimlerinde savaşlardan çocuklara dayağa kadar gözlemlendiği gibi, geçtiğimiz yıllar içinde de gözle görülebilen aşikâr bir gelişme.

Şiddetin azalmasından etkilenmeyen yaşam boyutu yok. Her an kaçırılma, tecavüz ya da öldürülme endişesi içinde yaşıyorsanız, gündelik yaşamınız çok farklı olacaktır; sanatı, eğitimi ya da ticareti destekleyen kurumlar inşa edilir edilmez aynı hızla talan ediliyor ve yakılıp yıkılıyorsa, bunları geliştirmenin zor olacağı açık.

Tarih içinde şiddetin seyri doğrudan yaşamı etkilemekle kalmaz, şiddetin nasıl ele alındığını da etkiler. Anlam ve amaç duygumuz açısından, insan ırkının uzun bir zaman dilimindeki çabalarının bizi daha iyiye mi yoksa daha kötüye mi götürdüğü sorusundan daha temel ne olabilir? Somutlarsak, *moder-niteye* –bireysellik, kozmopolitlik, akıl ve bilimin etkisiyle aile, kabile, gelenek ve dinin erozyona uğraması– nasıl bir anlam yüklemeliyiz? Bu da esas olarak bu dönüşümün sonuçlarına nasıl yaklaştığımıza göre değişecektir: bizi çevreleyen dünyayı suçun, terörizmin, soykırımın ve savaşın kol gezdiği bir kabus olarak mı görüyoruz, yoksa tarihsel standartlar ışığında baktığımızda geçmişte hiç olmadığı kadar barış içinde bir arada yaşama düzeyleriyle kutsanmış bir dönemde yaşadığımızı mı düşünüyoruz?

Şiddet eğilimlerinin aritmetik değerinin artı mı yoksa eksi mi olduğu sorusunu yanıtlarken belirleyici etmenlerden biri de insan doğasına nasıl baktığımız. Gerçi biyolojiyi temel alan insan doğası teorilerinde şiddet konusuna genellikle kaderci yaklaşıyor, zibnin boş bir beyaz sayfa olduğu teorisi de konuyu ilerle-meyle ilişkilendiriyor, ama ben tam tersine bir bağlantı olduğu kanısındayım. Türümüzün, ilk ortaya çıktığı ve tarihsel süreçlerin başladığı dönemdeki doğal yaşam durumunu nasıl ele alıyoruz? Şiddetin arttığı inancı yarattığımız dünyanın bizi, belki de geri dönülemez biçimde kirlettiğini düşündürüyor. Şiddetin azaldığı inancıysa berbat bir halde işe başladığımızı ve uygarlığın hünerleri sayesinde soylu bir yola girdiğimizi ve bu yönde devam etmeyi umabileceğimizi düşündürüyor.

Bu kalın bir kitap, ama böyle olmak zorunda. Birincisi, tarih boyunca şiddetin gerçekten azaldığı fikrinin kuşkuyla karşılanacağını, inandırıcı olmadığını, hatta bazen öfke doğuracağını bilerek, sizi buna ikna etmem gerekiyor. Özellikle “kan varsa, izleyicin artar.” düsturunu benimsemiş bir medya tarafından ortamın kızıştırıldığı koşullarda, bilişsel yetilerimiz yaşadığımız dönemlerde

şiddetin arttığına inanma eğilimimizi besliyor. İnsan zihninde bir olayla ilgili örnekler ne kadar kolay hatırlanıyorsa, o tür olayların o ölçüde sık gerçekleştiğini tahmin etme eğilimi var ve yaşlılıktan ölüm haberleriyle karşılaştırıldığında kanlı katliam manzaralarının evlerimize ışınlanma ve belleklerimize kazınma olasılığının daha yüksek olduğu açık.¹ Şiddet sonucu ölüm yüzdesi ne kadar düşük olursa olsun, bu tür ölümlerin mutlak sayısı akşam haberlerini doldurmaya hep yetiyor, bu da insanların şiddete ilişkin izlenimlerini gerçek oranlardan bağımsızlaştırıyor.

Tehlike duyumuzu saptıran bir başka etmen de ahlaki psikolojimiz. İşlerin giderek düzeldiğini söyleyerek kimseyi bir davayı savunmaya çağıramazsınız ve işin olumlu yanlarına değinmek isteyenlere genellikle çenelerini kapatmaları, insanları uyutup kayıtsızlaştırdıkları söylenir. Ayrıca, entelektüel kültürümüzün büyük bir bölümü uygarlık ve modernitenin ve Batı toplumunun iyi bir yönü olabileceğini kabul etmeye istekli değil. Ama belki de çevremizin şiddetle dolu olduğu yanılsamasını besleyen başlıca kaynak, tam da şiddetin azalmasını sağlayan güçlerden biri. Şiddetli davranışlardaki azalmaya şiddeti hoş gören ya da yücelten tutumlardaki azalma eşlik ediyor ve çoğu zaman baskın eğilim bu. Texas'ta bir katilin ilaç zerk edilerek öldürülmesi ya da etnik azınlıklardan bir kişinin holiganlar tarafından tehdit edildiği bir nefret suçu, insanlık tarihindeki korkunç kitle kıyımlarının standartlarıyla değerlendirildiğinde oldukça hafif kaçabilir. Ama günümüzün bakış açısından bunları, standartlarımızın nasıl yükseldiğini değil, davranışlarımızın ne kadar alçalabileceğini gösteren işaretler olarak ele alıyoruz

Bütün bu yerleşik fikirler karşısında sizi ikna etmek için sayılara başvurmak, veri setlerinden derleyeceğim bu sayıları da grafiklerle betimlemek zorunda kalacağım. İncelediğim her alanda bu sayıların kaynağını açıklayacağım, taşları yerine oturtmak için de sayıları yorumlamaya çalışacağım. Anlamaya kalkıştığım sorun, aileden mahallelere, kabileler ve diğer silahlı gruplar arasındaki ilişkilere ve başta gelen milletler ve devletler arasındaki ilişkilere kadar birçok ölçekte şiddetin azalması. Ayrıntılı ele alındığında her şiddet türünün öyküsü kendine özgü bir seyir izliyorsa, her birinin ayrı bir kitapta ele alınması gerekiyordu. Ama tekrar tekrar bugünün bakış açısıyla bunların hemen hepsinde ortak eğilimin azalma yönünde olduğunu görerek şaşırıcaktım. Bu durumda, ortaya çıkış zamanları, süreçleri ve nedenleri arasındaki ortak özellikleri arayarak çeşitli eğilimleri tek bir kitapta belgelemek gerekiyordu.

Rastlantı sayılamayacak kadar çok şiddet tipinin aynı yönde ilerlediği ve bunun açıklanması gerektiği konusunda sizi ikna etmeyi umuyorum. Şiddet tarihi genellikle ahlaki bir destan şeklinde, kötülüğe karşı adaletin savaşı olarak anlatılıyor ve bu doğal, ama *benim* başlangıç noktam bu değil. Ben konuya geniş anlamda bilimsel yaklaşacağım, birtakım şeylerin neden yaşandığını açıklamaya çalışacağım. Barış doğrultusundaki belli bir ilerlemenin ahlakçı girişimci-ler ve onların hareketleri tarafından gerçekleştirildiğini keşfedebiliriz. Ama bu gelişmenin teknoloji, yönetim, ticaret ya da bilgi gibi daha düz bir açıklaması olduğunu da keşfedebiliriz. Şiddetteki azalmayı sonunda bizi mükemmel barışa

¹ Slovic, 1987; Tversky & Kahneman, 1973.

götürecek durdurulamaz bir ilerleme kuvveti olarak da ele alamayız. Aslında bu farklı çağlarda insan gruplarının davranışlarıyla ilgili istatistiksel eğilimlerin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkan bir durum, bu haliyle de psikoloji ve tarih alanlarından bir açıklama getirmemizi, insan zihninin değişen koşullara nasıl yaklaştığı sorusunu yanıtlamamızı gerektiriyor.

Bu kitabın büyük bir bölümünde şiddetin ve şiddet kullanmaktan kaçınmanın psikolojisi ele alınacak. Sesleneceğim zihin teorisi, bilişsel bilimler, afektif ve bilişsel nörobilim, sosyal ve evrimsel psikoloji ve *How the Mind Works* (Zihin Nasıl Çalışır), *The Blank Slate* (Boş Sayfa) ve *The Stuff of Thought* (Düşüncenin Maddesi) başlıklı kitaplarda araştırdığım, insan doğasıyla ilgili diğer bütün bilimlerin bir sentezi. Bu yaklaşıma göre, zihin, bilişsel ve duygusal yetilerimizin beyinde işlendiği, temel tasarımı evrim süreçlerine borçlu olan karmaşık bir sistem. Bu yetilerin bir bölümü bizi çeşitli şiddet tiplerine yönlendiriyor. Diğer bir bölümü, Abraham Lincoln'un deyişiyle "doğamızın iyilik melekleri" bizi işbirliğine ve barışa yönlendiriyor. Şiddetteki azalmayı açıklamamanın yolu, kültürel ve maddi ortamımızda barışçıl güdülerimizi destekleyici nitelikteki değişikliklerin belirlenmesinden geçiyor.

Son olarak da, tarihimizin psikolojimizle nasıl yoğun bağları olduğunu göstermem gerekiyor. İnsanları ilgilendiren olayların hepsi birbiriyle bağlantılı; özellikle de şiddet açısından bu böyle. Hem zaman hem de mekan açısından baktığımızda, daha barışçıl toplumların genellikle aynı zamanda daha zengin, daha sağlıklı, daha iyi eğitilmiş, daha iyi yönetilen, kadınlarına daha saygılı ve alışverişe daha yatkın toplumlar olduğunu görüyoruz. Bu olumlu özelliklerden hangisinin erdemli döngüyü başlattığını, hangisinin ayağını bu gidiş yönüne uydurduğunu söylemek kolay değil ve insan kolayca, kültür şiddetten uzaklaştığı için şiddet azaldı türünden tatmin edici olmaktan uzak döngüsel hatalara kapılabilir. Sosyal bilimciler sistemin içinde var olan ve açıklamaya çalışılan fenomenden kolayca etkilenebilecek "içsel" değişkenlerle, dış kuvvetlerin harekete geçirdiği "dışsal" değişkenler arasında ayrım yapıyorlar. Dışsal kuvvetler pratik yaşamdan, teknoloji, demografi ve ticaret ve yönetim mekanizmalarındaki değişikliklerden kaynaklanabilir. Ama bunlar entelektüel dünyadan, yeni fikirlerin gelişip yaygınlaşmasından ve kontrolden çıkıp kendini besleyen bir süreçte yol almalarından da kaynaklanabilir. Tarihsel bir değişimin en tatmin edici açıklamasına dışsal bir tetikleyici saptayarak ulaşabiliriz. Ben de, verilerin izin verdiği kadarıyla, farklı şekillerde ve farklı zamanlarda zihinsel yetilerimizi etkileyen ve şiddetin azalmasına yol açtığı söylenebilecek dışsal kuvvetleri saptamaya çalışacağım.

Bu sorulara hak ettikleri yanıtları verme çabası hacimli bir kitap çıkardı ortaya; kitap öyle kalın ki varılan başlıca sonuçları burada özetlediğim takdirde öykünün tadını kaçıracağımı sanmıyorum. *Doğamızın İyilik Melekleri* altı eğilimin, içimizdeki beş şeytanın, dört iyilik meleğimizin ve beş tarihsel kuvvetin öyküsü.

Altı Eğilim (2.-7. bölümler). Türümüzün şiddetten uzaklaşma öyküsünü ortaya çıkaran birçok gelişmeye belli ölçüde tutarlılık kazandırmak için, bunları altı önemli eğilimde gruplandırıyorum.

Birincisi, türümüzün evrimsel tarihinin en uzun bölümünü oluşturan avcılık, toplayıcılık ve bahçe tarımı toplumlarının anarşisinden, binlerce yılı kapsayan bir geçiş süreci sonunda, yaklaşık beş bin yıl önce, kentleri ve devlet yönetimleriyle ilk tarımsal uygarlıklara geçiş. Bu değişimle doğa durumundaki yaşamın ayırt edici özelliği olan gruplar arasında sürekli tekrarlanan baskın ve çatışmalarda azalma olduğu ve şiddet sonucunda ölümlerin yaklaşık beşte bire indiği görülüyor. Barışı zorunlu kılan bu süreci Pasifikasyon Süreci olarak adlandırıyorum.

İkinci geçiş beş yüz yılı aşkın bir süreyi kapsıyor ve en iyi Avrupa'da belgelenabiliyor. Ortaçağın sonlarından 20. yüzyıla kadar, Avrupa ülkelerinde cinayet oranlarında on kat ile elli kat arasında bir azalma gözlemleniyor. Sosyolog Norbert Elias klasikleşen kitabı *The Civilizing Process*'de (*Uygarlık Süreci*) bu şaşırtıcı azalmayı paramparça feodal topraklar büyük merkezi krallıklarda birleştirilerek merkezi otoritelerin ve ticaret altyapısının oluşturulmasına bağlıyor. Elias'a atıfta bulunarak, bu eğilimi Uygarlaşma Süreci olarak adlandırıyorum.

Birkaç yüzyılı kapsayan üçüncü geçiş 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşen Akıl Çağı ve Avrupa'daki Aydınlanma Çağı (ama bu sürecin öncülleri klasik Yunanistan'da ve Rönesans'ta görülüyor, dünyanın başka bölgelerinde de buna benzer süreçler var). Bu geçiş sürecinde despotizm, kölecilik, düello, adli işkence, batıl cinayetler, sadist cezalandırmalar ve hayvanlara zulüm yapma gibi toplumsal yaptırım biçimlerini ortadan kaldıran ilk örgütlü hareketler ve ilk sistematik pasifizm kıpırtıları gözlemleniyor. Tarihçiler bazen bu dönemi Hümanist Devrim olarak adlandırırlar.

Dördüncü önemli gelişme İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkıyor. O zamandan bu yana yarım yüzyılı aşkın bir süredir tarihte hiç görülmemiş bir durum yaşanıyor: büyük güçler ve genel olarak gelişmiş ülkeler artık birbirleriyle savaşmıyorlar. Tarihçiler bu uğurlu durumu Uzun Süreli Barış olarak adlandırırlar.²

Beşinci eğilim de silahlı çatışmalarla ilgili ama daha belli belirsiz bir durum. Okurlar buna inanmakta zorlanabilirler, ama 1989'da Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana dünya çapında bütün örgütlü çatışmalarda –iç savaşlar, soykırımlar, otokratik devlet yönetimlerinin baskıları ve terörist saldırılarda– azalma var. Bu sevindirici durumun gelip geçici olabileceğini kabul ederek, onu Yeni Barış diye adlandıracağım.

Son olarak da, simgesel başlangıcını 1948'de İnsan Hakları Bildirgesinin ilânında bulan savaş sonrası dönemde, etnik azınlıklara, kadınlara, çocuklara, eşcinsellere ve hayvanlara yönelik şiddet gibi daha küçük çaplı saldırganlıklara karşı duyulan nefretin giderek arttığı gözlemleniyor. İnsan hakları konseptinden kaynaklanan bu yan ürünler –yurttaş hakları, kadın hakları, çocuk hakları, gey hakları ve hayvan hakları– 1950'lerin sonlarından bugüne kadar süren zincirleme bir dizi hareketle ortaya konuldu; bu süreci de Hak Devrimleri olarak adlandıracağım.

İçimizdeki Beş Şeytan (8. bölüm). Birçok kişi içten içe Akışkan Şiddet Teorisine inanıyor; bu teoriye göre insanların içinde giderek tırmanan ve belli aralıklar-

² Gaddis'in katkısı, 1986.

la dışarı atılması gereken bir saldırganlık dürtüsü (ölüm içgüdüsü ya da kana susamışlık) var. Hiçbir şey şiddet psikolojisine ilişkin çağdaş bilimsel yaklaşımdan bu denli uzak olamaz. Saldırganlık, bırakın tırmanan bir dürtü olmayı, başlı başına bir güdü de sayılamaz. Saldırganlık çevresel tetikleyicileri, mantıksal yapıları, nörobiyolojik temelleri ve toplumsal dağılımları farklılık gösteren birden çok psikolojik sistemin çıktısı. Sekizinci bölümde bunlardan beşi ele alınacak. *Yırtıcı* ya da *araçsal şiddet* belli bir hedefe ulaşmak amacıyla uygulanan kullanışlı bir vasıta yalnızca. *Hakimiyet mücadelesi*, bireyler arasındaki maço beden diliyle ya da ırksal, etnik, dinsel ya da ulusal gruplar arasındaki üstünlük mücadelesi biçiminde ifade bulan bir otorite, prestij, ihtişam ve iktidar dürtüsü. *İntikam* misilleme, cezalandırma ve adalet doğrultusundaki ahlaki dürtüden besleniyor. *Sadizm* bir başkasının acı çekmesi karşısında duyulan haz. *İdeoloji* ise genellikle bir ütopya çerçevesinde sınırsız iyiliğin ardında koşulurken sınırsız şiddet kullanılmasını haklı kılan, paylaşılan bir inanç sistemi.

Dört İyilik Meleşimiz (9. bölüm). İnsanlar (tıpkı doğuştan kötü olmadıkları gibi) doğuştan iyi sayılamaz, ama donanımlarında onları şiddetten uzaklaştıran, işbirliğine ve fedakârlığa yönlendirebilen güdüler var. *Empati* (özellikle duygudaş kaygı ve ilgi anlamında empati) bizi başkalarının acılarını hissetmeye ve onların çıkarlarını kendi çıkarlarımızla eşleştirmeye yönlendiriyor. *Özdenetim* dürtülerimizle hareket etmenin sonuçlarını önceden görerek onları baskılamamızı sağlıyor. *Ahlak duygusu* belli bir kültürde insanlar arasındaki etkileşimleri yöneten bir dizi norm ve tabuyu kutsuyor; çoğu zaman (bunlar kabileye ait, otoriter ya da püriten normlarsa) şiddeti artırıcı etki yapmakla birlikte, zaman zaman şiddette azalma da sağlayabiliyor. Ayrıca *akıl yürütme* yetimiz sayesinde kendimizi dar kafalı bakış açılarımızdan kurtarmamız, yaşama biçimlerimizi sorgulamamız, bizi daha iyi bir yöne götürebilecek yolları araştırmamız ve doğamızın diğer iyilik meleklerinin uygulamalarına kılavuzluk etmemiz mümkün olabiliyor. Bir bölümde de, *Homo sapiens*'in yakın tarihinde biyologların genom değişikliği olarak nitelendirdikleri anlamda teknik olarak şiddete daha az yatkın olma doğrultusunda evrilip evrilmediğimizi değerlendireceğim. Ama bu kitabın odak noktası doğrudan çevresel nitelikteki dönüşümler, tarihsel koşullarda sabit bir insan doğasını farklı yollara çeken dönüşümler olacak.

Beş Tarihsel Kuvvet (10. bölüm). Kitabın son bölümünde barışçıl güdülerimizi destekleyen ve şiddette birçok azalmaya yol açan dışsal kuvvetleri saptayarak psikolojiyle tarihi yeniden bir araya getirmeye çalışacağım. *Leviathan*'ın ya da meşru şiddet kullanma tekelini elinde tutan bir devlet ve yargı sisteminin gücünü kötüye kullanma cazibesine kapılmış saldırıları etkisizleştirmesi, intikam dürtüsüne ket vurması ve bütün tarafların kendilerini iyilik meleklerinin yanında görmelerine yol açan kendine yontucu yanlılıkların üstesinden gelmesi mümkün olabilir. *Ticaret* herkesin kazandığı pozitif toplam bir oyun; teknolojik gelişmeler uzun mesafeler arasında ve giderek genişleyen taraflar arasında mal ve fikir değişimine olanak verdikçe, öteki olarak nitelendirdiklerimizin yaşıyanları ölümlerinden daha değerli oluyor ve bu kişileri şeytanlaştırma ve insa-

ni özelliklerden yoksun sayma' olasılığımız azalıyor. *Feminizasyon* kültürlerin kadınların hak ve değerlerine giderek daha fazla saygı gösterme süreci. Şiddet büyük ölçüde erkeğe özgü bir zaman geçirme tarzı olduğu için, kadınları güçlendiren kültürler şiddeti yüceltmekten ve yersiz yurtsuz genç erkek alt kültürleri üretmekten uzaklaşma eğilimi gösterebiliyorlar. Okuryazarlık, yer değiştirme ve medya türünden *kozmpolitliği* destekleyen kuvvetler de insanları olaylara kendilerine benzemeyen kişilerin gözünden bakmaya ve onları da kapsayacak şekilde duygudaşlık çemberlerini genişletmeye teşvik edebiliyor. Ve nihayet, insan ilişkilerinde bilgiye ve akla dayanan uygulamaların giderek artması –*aklın yürüyen merdiveni*– insanları şiddet sarmallarının anlamsızlığını fark etmeye, kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarının önüne geçirmekten giderek vazgeçmeye ve şiddete kazanılacak bir yarışma olarak yaklaşmak yerine, onu çözülmesi gereken bir sorun olarak ele almaya zorlayabilir.

Şiddetteki azalmanın farkına vardıkça, dünya insana farklı görünmeye başlıyor. Geçmiş masumiyetini yitirmeye, şimdiki zaman daha az karanlık görünmeye başlıyor. İnsan birlikte yaşamının beraberinde getirdiği, atalarımıza ütöpik gelebilecek ufak tefek armağanların tadına varıyor: parkta gördüğümüz farklı ırkları kapsayan aile, bir komedyenin başkomutana çarpıcı bir şaka yapması, savaşı tırmandırmak yerine sessizce geri adım atan ülkeler. Bu değişimin rehavete kapılmamıza neden olması gerekmiyor: geçmiş kuşaklar kendi zamanlarında yaşanan şiddetten dehşete kapılıyor ve bu şiddeti azaltmak için çaba harcıyorlardı; bugün yaşama olanağı bulduğumuz barıştan hoşlanan bizler de günümüzde sürmekte olan şiddeti azaltmak için çabalamalıyız. Zaten bu türden çabaların yararını doğrulayan en iyi gösterge de şiddetin giderek azalması. İnsanın insana reva gördüğü insanlık dışı davranışlar çok uzun zamandır ahlaki kaygı nedeni. Bir şeyin onu azalttığını bilmek, bize onu neden sonuç ilişkisi içinde ele alma imkanı verebilir. "Neden savaş var?" sorusu yerine, "Neden barış var?" sorusunu sorabiliriz. Yaptığımız hatalar üzerinde düşünmeye saplanıp kalmak yerine, dikkatimizi aynı zamanda doğru yaptığımız işlere de yöneltebiliriz. Çünkü bazı doğru şeyler *yapmakta olduğumuzu* biliyoruz ve bunun tam olarak ne olduğunun anlamak iyi olurdu.

Birçok kişi bana neden şiddet analiziyle uğraştığımı soruyor. Bu bir sır olmasa gerek: şiddet insan doğasını inceleyen herkesin kendiliğinden yüzleştiği bir konu. Şiddetteki azalmayı ilk kez Martin Daly ve Margo Wilson'ın klasikleşmiş evrimsel psikoloji kitabı *Homicide'den (İnsan Öldürme)* öğrendim; yazarlar bu kitapta devletsiz toplumlarda şiddete bağlı ölümlerin yüksekliğini ve Ortaçağdan günümüze kadar insan öldürme oranlarındaki azalmayı inceliyorlardı. Önceki kitaplarımın bir bölümünde, ahlaki ilerlemenin insan zihnine biyolojik yaklaşımla ve insan doğasının karanlık yüzünü kabul etmeyle uyumlu olduğu görüşünü desteklemek amacıyla, Batı tarihinde köleciliğin, despotizmin ve zalim ceza uygulamalarının yasaklanması gibi gelişmelerle birlikte, insan öldürmedeki azalma eğiliminden de söz ettim.³ Bu gözlemleri www.edge.org adresinde çev-

* Dehümanizasyon, böcekleştirme –çn.

³ Pinker, 1997, s.518-19; Pinker, 2002, s.166-69, 320, 330-36.

rimiçi sürdürülen ve 2007’de “Hangi Konuda İyimsersiniz?” sorusunu gündeme taşıyan foruma verdiğim yanıtta da tekrarladım. Bu iddiayı ortaya attıktan sonra, tarihsel kriminoloji ve uluslararası çalışmalar alanındaki araştırmacılardan, şiddetteki tarihsel azalma kanıtlarının benim düşündüğümünden çok daha kapsamlı olduğunu bildiren çok sayıda mektup aldım.⁴ Bunun henüz anlatılmamış, yeterince farkında olunmayan bir öykü olduğu konusunda ikna olmamı sağlayan da bu veriler oldu.

Her şeyden önce işte bu araştırmacılara derin şükran borcumu dile getirmek istiyorum: Azar Gat, Joshua Goldstein, Manuel Eisner, Andrew Mack, John Mueller ve John Carter Wood. Kitap üzerinde çalışırken, Peter Brecke, Tara Cooper, Jack Levy, James Payne ve Randolph Roth’la yazışmalar da bana çok yardımcı oldu. Bu cömert araştırmacılar içtenlikle fikirlerini, yazılarını ve verilerini benimle paylaştılar ve benim kendi uzmanlık dalımın çok uzağındaki alanlardaki araştırmalarda bana kılavuzluk ettiler.

David Buss, Martin Daly, Rebecca Newberger Goldstein, David Haig, James Payne, Roslyn Pinker, Jennifer Sheehy-Skeffington ve Polly Wiessner ilk taslağın büyük bir bölümünü okuyarak son derece değerli tavsiye ve eleştirilerini dile getirdiler. Belli bölümlerde Peter Brecke, Daniel Chirot, Alan Fiske, Jonathan Gottschall, A. C. Grayling, Niall Ferguson, Graeme Garrard, Joshua Goldstein, Capt. Jack Hoban, Stephen Leblanc, Jack Levy, Andrew Mack, John Mueller, Charles Seif e, Jim Sidanius, Michael Spagat, Richard Wrangham ve John Carter Wood’un yorumları da benim için çok değerliydi.

Ayrıca kitaba sorularımı hızla yanıtlayan birçok kişinin açıklama ya da önerileri de girdi; bu kişiler arasında John Archer, Scott Atran, Daniel Batson, Donald Brown, Lars-Erik Cederman, Christopher Chabris, Gregory Cochran, Leda Cosmides, Tove Dahl, Lloyd deMause, Jane Esberg, Alan Fiske, Dan Gardner, Pinchas Goldschmidt, Cmdr. Keith Gordon, Reid Hastie, Brian Hayes, Judith Rich Harris, Harold Herzog, Fabio Idrobo, Tom Jones, Maria Konnikova, Robert Kurzban, Gary Lafree, Tom Lehrer, Michael Macy, Steven Malby, Megan Marshall, Michael McCullough, Nathan Myhrvold, Mark Newman, Barbara Oakley, Robert Pinker, Susan Pinker, Ziad Obermeyer, David Pizarro, Tage Rai, David Ropeik, Bruce Russett, Scott Sagan, Ned Sahin, Aubrey Sheiham, Francis X. Shen, Lt. Col. Joseph Shusko, Richard Shweder, Thomas Sowell, Håvard Strand, Ilavenil Subbiah, Rebecca Sutherland, Philip Tetlock, Andreas Forø Tollefsen, James Tucker, Staffan Ulf strand, Jeffrey Watumull, Robert Whiston, Matthew White, Maj. Michael Wiesenfeld ve David Wolpe’u anmak istiyorum.

Harvard’da kendi uzmanlık alanlarıyla cömertçe katkıda bulunan çok sayıda meslektaş ve öğrencim arasında Mahzarin Banaji, Robert Darnton, Alan Dershowitz, James Engell, Nancy Etcoff, Drew Faust, Benjamin Friedman, Daniel Gilbert, Edward Glaeser, Omar Sultan Haque, Marc Hauser, James Lee, Bay McCulloch, Richard McNally, Michael Mitzenmacher, Orlando Patterson, Leah Price,

⁴ Elias, 1939/2000; Human Security Research Project, 2011; Keeley, 1996; Muchembled, 2009; Mueller, 1989; Nazaretyan, 2010; Payne, 2004; Singer, 1981/2011; Wright, 2000; Wood, 2004. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

David Rand, Robert Sampson, Steve Shavell, Lawrence Summers, Kyle Thomas, Justin Vincent, Felix Warneken ve Daniel Wegner'ın adını anmak isterim.

Benimle birlikte bu kitabın sayfalarında bildirilen veriler üzerinde çalışan araştırmacılar özel bir teşekkürü hak ediyorlar. Brian Atwood büyük bir titizlik ve kapsayıcılıkla ve derin bir kavrayışla sayısız istatistiksel analizi ve veri tabanını taramasını gerçekleştirdi. William Kowalsky kamuoyu yoklamaları dünyasından konuyla ilgili birçok bulgu ortaya çıkardı. Bookworm, Google Ngram sözcük tarama motorunu ve Google Books Corpus programlarını geliştiren Jean-Baptiste Michel, ayrıca savaş boyutlarının dağılımına ilişkin yaratıcı bir model de oluşturdu. Bennett Haselton insanların şiddet tarihini nasıl algıladıklarını araştıran bilgilendirici bir çalışma yürüttü. Esther Snyder grafiklere ve bibliyografya taramalarına yardım etti. Ilavenil Subbiah zarif grafikler ve haritalar oluşturdu ve Asya kültürüne ve tarihine ilişkin bilgileriyle yıllardır bana çok değerli yeni bakış açıları kazandırdı.

Yayın temsilcisi John Brockman bu kitabın yazılmasına yol açan soruyu soran kişiydi ve yararlı yorumlarıyla ilk taslağa önemli katkıları oldu. Penguin yayınlarındaki editörüm Wendy Wolf ilk taslakla ilgili ayrıntılı analiziyle kitabın nihai şeklini almasına büyük katkı yaptı. Kitabı her aşamasında destekleyen John ve Wendy'ye ve Birleşik Krallık Penguin yayınlarından Will Goodlad'a büyük teşekkür borçluyum.

Aileme, sevgi ve yüreklendirmeleriyle beni destekleyen Harry, Roslyn, Susan, Martin, Robert ve Kris'e çok teşekkür ediyorum. Her şeyin ötesinde de, bu kitabın içeriğini ve üslubunu geliştirmekle kalmayan, aynı zamanda beni bunun değerli bir proje olduğu konusunda yüreklendiren ve dünya görüşümün oluşmasına herkesten çok katkı yapan Rebecca Newberger Goldstein'a teşekkür ediyorum. Bu kitabımı yeğenlerime ve üvey kızlarıma adıyorum: onların şiddetteki azalmanın devam ettiği bir dünyada yaşamalarını diliyorum.

YABANCI ÜLKE

Geçmiş yabancı ülkedir: orada her şey başka türüdür.

—L. P. Hartley

Eğer geçmiş bize yabancı bir ülkeyse, bu insanı dehşete düşürecek ölçüde şiddet dolu bir yer. Yaşamın nasıl tehlikelerle dolu olduğunu, gündelik yaşamın dokusuna canavarca şiddetin nasıl derinden işlendiğini unutmak kolay. Kültürel bellek geçmişin şiddet dolu yüzünü sindiriyor ve geride bize kanlı kökleri ağartılmış solgun anılar bırakıyor. Bir kadının boynundaki haç gördüğümüzde çoğu zaman kadim dünyada bunun cezalandırmada kullanılan bir işkence aleti olduğu aklımıza bile gelmez; birisi *şamar oğlanı* terimini kullandığında gözümüzün önüne nadiren masum bir çocuğun yaramazlık yapan bir şehzade yerine cezalandırılması gelecektir. Çevremiz atalarımızın kötülüklerinin işaretleriyle dolu, ama biz bunların farkında bile değiliz. Seyahat etmek nasıl bakış açımızı genişletiyorsa, kültürel mirasımıza şöyle kaba bir bakış bile geçmişte her şeyin ne kadar farklı olduğu konusunda uyanmamızı sağlayabilir.

11 Eylül, Irak ve Darfur'la başlayan bir yüzyılda alışılmadık ölçüde barışçıl bir dönemde yaşadığımız iddiası sizin üzerinizde sanrıyla müstehcenlik arasında bir etki yaratabilir. Sohbetlerden ve anket verilerinden¹ insanların çoğunun buna inanmayı reddettiğini biliyorum. İzleyen bölümlerde tarihleri belirterek ve verilere dayanarak bu görüşü ileri süreceğim. Ama önce geçmişe ilişkin gayet iyi bildiğiniz suç niteliğindeki bazı olguları hatırlatarak direncinizi biraz kırmak istiyorum. Bu bir ikna egzersizinden ibaret değil. Çoğu zaman bilim insanları bir yöntem hatasını gözden kaçırıp saçma bir sonuca varmadıklarından emin olmak amacıyla, elde ettikleri sonuçları uygunluk testinden geçirir, yani gerçek dünya olgularını kapsayan bir örnekleme uygularlar. Bu bölümdeki kısa betimlemeler de sonraki bölümlerde önümüze gelecek verilerle ilgili bir uygunluk testi.

¹ Bennett Haselton ve ben 265 internet kullanıcısına beş çift tarihi dönem sunduk ve hangilerinde şiddete bağlı ölümlerin daha fazla olduğunu düşündüklerini sorduk: tarih öncesi avcı toplayıcı gruplar ya da ilk devletler; çağdaş avcı toplayıcı gruplar ya da modern Batı toplumları; 14. yüzyıl İngilteresi'ndeki ya da 20. yüzyıl İngilteresi'ndeki insan öldürme olayları; 1950'lerdeki ya da 2000'lerdeki savaşlar; ABD'de 1970'lerde ya da 2000'lerde insan öldürme olayları. Yanıt veren kişiler bu çiftlerin her birinde, sonraki kültürün 1,1'e 4,6 kat daha şiddetli olduğu kanısındaydı. Oysa daha sonra göreceğimiz gibi, bunların her birinde önceki kültürde şiddet 1,6'yla 30'un üzerinde kat daha fazlaydı.

Şimdi geçmiş denen o yabancı ülkeye gideceğiz ve MÖ 8000 yılından başlayıp 1970'lere kadar uzanan bir tur yapacağız. Bu, şiddetleri nedeniyle sürekli andığımız savaşları ve korkunç kitle kıyımlarını kapsayan bir büyük tur olmayacak; bunun yerine bize çok tanıdık gelen bir dizi aldatıcı köşe taşına göz atarak, bunların ardında gizlenen korkunç gerçekleri hatırlamaya çalışacağız. Tabii geçmiş tek bir ülke anlamına gelmiyor, birbirinden çok farklı kültürleri ve gelenekleri kapsıyor. Ortak noktaları geçmişin şok edici yüzü: arka planda, çoğu zaman 21. yüzyıldaki bir Batılının duyarlılıklarını örseleyecek tarzda maruz kalınan ve çoğu zaman benimsenerek süregiden şiddet.

İNSANLIĞIN TARİH ÖNCESİ

1991'de Tirol Alplerinde iki yürüyüşçü büyük bir şaşkınlıkla bir buzul erimesi sırasında ortaya çıkmış bir cesetle karşılaştılar. Bu kişinin bir kayak kazası kurbanı olduğunu düşünen kurtarma ekipleri bunu kırarak bedeni dışarı çıkardılar, bu işlem sırasında da uyluğuna ve sırt çantasına hasar verdiler. İnsanların bu adamın beş bin yaşında olduğunu anlamaları, bir arkeoloğun gözüne neolitik bir bakır baltanın çarpmasıyla mümkün olabildi.²

Günümüzdeki adıyla Buz Adam Ötzi büyük bir ün kazandı. *Time* dergisine kapak, çok sayıda kitap, belgesel ve makaleye de konu oldu. Mel Brooks'un *2000 Year Old Man (2000 Yaşındaki Adam)* adlı komedisinden ("Çocuklarımla sayıları 42 binin üzerinde ama hiçbirini ziyaretime gelmiyor.") bu yana, geçmiş hakkında bu denli kapsamlı bilgi veren binli yaşlarda başka hiçbir insan tanımadık. Ötzi insanlığın tarih öncesinde tarımın avcılık ve toplayıcılığın yerini almaya başladığı ve taş aletlerin yerine ilk kez madeni aletlerin geçtiği belirleyici önem taşıyan bir dönemde yaşamış. Balta ve sırt çantasında başka, yanında kılıf içinde oklar, tahta saplı bir kama ve karmaşık bir ateş yakma düzeneğinin bir parçası olarak ağaç kabuğu içinde saklanan köz taşıyor. Deri bağcıklarla çenesinin altından tutturulmuş ayı postundan başlığı, hayvan postundan dikilmiş tozlukları ve deri ve kalın sicimlerden yapılmış, kuru otlarla yalıtılmış su geçirmez ayakkabıları var. İltihaplı eklemeleri üzerinde, akupunktur işareti olabileceği düşünülen dögmeler görülüyor ve yanında ilaç özellikleri olan mantarlar taşıyor.

Buz Adam'ın keşfedilmesinden on yıl sonra bir radyolog ekibi çarpıcı bir keşif yaptı: Ötzi'nin omuzuna gömülmüş bir ok başı vardı. Bilim insanlarının ilk başta düşündüğü gibi, bir yarığa düşüp donarak ölmemişti; cinayete kurban gitmişti. Bedeni CSI Neolitik ekibi tarafından incelendikçe, bu cinayetin ana hatları ortaya çıkacaktı. Ötzi'nin ellerinde iyileşmemiş kesikler, kafasında ve göğsünde de yaralar vardı. DNA analizlerinde ok başlarından birinde başka iki kişiye ait kan izleri bulunurken, kamasında üçüncü bir kişinin, başlığında da dördüncü bir kişinin kan izi olduğu saptandı. Bir tahmine göre Ötzi komşu kabilelerden biriyle çatışan bir akıncı grubunun üyesiydi. Okuyla bir adamı öldürmüş, okunu çekip çıkarmış, sonra bir başka adamı öldürüp yine okunu çekip çıkarmış, yaralı bir arkadaşını sırtında taşımış, bir saldırıyı defetmeye çalışırken de kendisi de bir okla yere serilmişti.

² Ötzi: B. Cullen, "Testimony from the Iceman," *Smithsonian*, Şubat 2003; C. Holden, "Iceman's final hours," *Science*, 316, 1 Haziran 2007, s.1261.

Binlerce yıl öncesinden gelip 20. yüzyılın sonuna doğru bilimsel ün kazanan yegâne insan Ötzi değil. 1996'da Washington eyaletinin Kennewick kentinde bir deniz uçağı yarışmasının izleyicileri Columbia Irmağı kıyısında yüzeye çıkmış birtakım kemikler fark ettiler. Kısa sürede arkeologlar 9400 yıl önce yaşamış bir erkek iskeleti ortaya çıkardılar.³ Kennewick Adamı hızla medyatik yasal ve bilimsel tartışmaların öznesi oldu. Birkaç Yerli Amerikalı kabile iskeletin kendilerine teslim edilmesini, onu geleneklerine uygun törenlerle gömme hakları olduğunu ileri sürdü, ama federal mahkeme dokuz bin yıldır kesintisiz varlığını sürdüren hiçbir insan kültürü olmadığı gerekçesiyle bu iddiaları reddetti. Bilimsel araştırmalara yeniden başlanınca, antropologlar Kennewick Adamının anatomik açıdan bugünkü Yerli Amerikalılardan çok çok farklı olduğunu görerek şaşırdılar. Bir bildiride onda Avrupalı özellikleri olduğu iddia edilirken, bir başkasında Japonya yerlileri olan Ainu'lara benzediği öne sürülüyordu. Her iki olasılık da Amerika kıtasının birbirinden bağımsız birden çok göç almış olabileceğine işaret ediyor, bu da Yerli Amerikalıların Sibiry'a'dan göç eden tek bir grubun soyundan geldiklerini düşündüren DNA kanıtlarıyla çelişiyordu.

Bütün bunlar bilimsel konulara meraklı kişileri çeşitli nedenlerle büyülemeye devam ediyor. Ve bunlar arasında bizi ilgilendiren bir neden daha var. Kennewick Adamının leğen kemiğine taştan bir ok başı saplanmış. Gerçi kemik kısmen iyileşmiş, bu da adamın bu yaradan ölmediğini gösteriyor, ama adli tıp kanıtları tartışmaya yer bırakmıyor: Kennewick Adamı vurulmuş.

Bunlar ünlü sahiplerinin nasıl öldüğüne ilişkin tüyler ürpertici bilgileri açığa çıkaran tarih öncesi kalıntı örneklerinden yalnızca ikisi. British Museum ziyaretçilerinin birçoğu 1984'te İngiltere'deki bir turba bataklığında keşfedilen, neredeyse bütünüyle korunmuş Lindow Adamı adı verilen iki bin yaşındaki bedeni görünce büyüleniyorlar.⁴ Çocuklarından kaçtığı tarafından ziyaret edildiğini bilmiyoruz, ama nasıl öldüğünü biliyoruz. Künt bir cisimle kafatası kırılmış; bükülen organla boynu kırılmış; ayrıca bir de boğazı kesilmiş. Lindow Adamı üç tanrıyı tatmin etmek için üç ayrı yöneme başvurulmuş bir törenle kurban edilen bir Druid olabilir. Kuzey Avrupa bataklıklarında bulunan başka birçok kadında ve erkekte de iple boğulma, sopayla dövülme, bıçakla yaralanma ya da işkenceye uğrama izleri saptanıyor.

Bu kitapla ilgili araştırmalarım sırasında tek bir ay içinde çok iyi korunmuş yeni iki insan kalıntısıyla ilgili haberlere rastladım. Bunlardan biri kuzey İngiltere'de çamur dolu bir çukurdan çıkarılmış iki bin yaşında bir kafatası. Kafatasını temizleyen arkeolog bir şeyin hareket ettiğini hissediyor, alttaki delikten içeriye bakıyor ve orada sarı bir madde görüyor; bu maddenin bozulmadan kalmış beyin olduğu anlaşılıyor. Daha sonra bu keşifte de, yegâne dikkat çekici bulgunun beyin korunması olmadığı anlaşılıyor. Bu kafatası bilerek bedenden ayrılmış; bu da arkeologlara kafatasının kurban edilmiş bir insana ait olduğunu düşündürüyor.⁵ Geçtiğimiz dönemde yapılan diğer keşif Almanya'da 4600 yıllık bir mezarda bir erkek, bir kadın ve iki erkek çocuk bedeninin bulunması. DNA

³ Kennewick Adamı: McManamon, 2004; C. Holden, "Random samples," *Science*, 279, 20 Şubat 1998, s.1137.

⁴ Joy, 2009.

⁵ "2000-year old brain found in Britain," *Boston Globe*, Aralık 13, 2008.

analizleri bu kişilerin aynı çekirdek ailenin üyeleri olduğunu ortaya koyuyor; bu bilim dünyasında bilinen en eski çekirdek aile. Dördü de aynı anda gömülmüş; arkeologlara göre bu bir baskında öldürüldüklerine işaret ediyor.⁶

Eski zaman insanların bize bıraktıkları bu ilginç bedenler arasında kalleslik izi taşımayan bir beden olmaması nasıl açıklanabilir? Bazılarına bedenlerin uzun süre korunma süreçlerini inceleyen tafonomi bilimi temelinde masum bazı açıklamalar getirilebilir. Belki de ilk binyıla girerken bataklıklara atılarak gelecek nesiller için saklanan bedenler yalnızca törenlerde kurban edilen insan bedenleriydi. Ama bu bedenlerin çoğunda bunların yalnızca öldürüldükleri için saklanan bedenler olduğunu düşünme olanağı yok. Kitabın sonraki bölümlerinde geçmiş zamanlara ait bir bedenın yaşamının nasıl sonlandığını ve bedenın bizim zamanımıza kadar nasıl korunduğunu ayırt etmeye olanak veren adli tıp araştırmalarının sonuçlarına bakacağız. Şimdilik, tarih öncesi kalıntılar bize Geçmişin insanların bedensel bir zarara uğrama olasılığı yüksek bir yer olduğu izlenimi vermeye devam ediyor.

HOMEROS'UN YUNANİSTAN'I

Tarih öncesine ait şiddet konusundaki bilgilerimiz bedenlerin rastlantı sonucu mumyalanmasına ya da fosilleşmesine bağlı, dolayısıyla da son derece yetersiz. Ama yazılı dilin yaygınlaşmaya başlamasıyla eski insanlar bizi işlerini nasıl yürüttükleri konusunda daha iyi bilgilendiriyorlar. Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia* destanları Batı edebiyatının ilk büyük eserleri arasında sayılır ve kültürel okuryazarlık kılavuzlarının çoğunda ilk sıralara yerleştirilir. Gerçi anlatılan olaylar MÖ 1200 yıllarındaki Troya Savaşıyla ilişkilendiriliyor, ama yazıya dökülmeleri çok daha sonra, MÖ 800 ile 650 yılları arasında ve bu öykülerin o dönemde Doğu Akdeniz'deki kabilelerin ve şefliklerin yaşamını yansıttığı düşünülüyor.⁷

Günümüzde sık sık yalnızca silahlı kuvvetlerin değil, tüm toplumu hedef alan topyekun savaşın modern bir icat olduğunu okuyoruz. Topyekun savaş ulus devletlerin ortaya çıkışıyla, evrensel ideolojilerle ve uzaktan öldürmeye olanak veren teknolojilerle ilişkilendiriliyor. Oysa Homeros'un betimlemeleri doğruysa (nitekim arkeoloji, etnografi ve tarihle uyuyor), eski Yunan'da savaşlar modern zamanlardakiler kadar topyekun. Agamemnon Kral Menelaus'a savaş planlarını açıklıyor:

Sevgili Menelaus, insanların canını alma konusunda neden bu kadar ince ele-yip sık dokuyorsun? Troyalılar sana senin onları evinde misafir ettiğin kadar cömertçe davrandılar mı? Hayır; onların tek bir tanesini bile canlı bırakmaya-cağız, ana karnındaki bebeklere kadar; onlar bile hayatta kalmamalı. Bu halkın tümü yok edilmeli ve geride onları düşünecek, onlar için gözyaşı dökcek tek bir kişi bile kalmamalı.

Edebiyat araştırmacısı Jonathan Gottschall *The Rape of Troy* (Troya'ya Tecavüz) adlı kitabında eski Yunan savaşlarının nasıl yürütüldüğünü tartışıyor:

⁶ C. Holden, "A family affair," *Science*, 322, 21 Kasım 2008, s.1169.

⁷ Gottschall, 2008.

Hızla ilerleyen geniş karınlı altı düz gemiler kumsallara çekiliyor ve komşuların yardımına koşmalarına fırsat verilmeden sahil toplulukları yağmalanıyordu. Genellikle erkekler öldürülüyor, hayvanlar ve taşınabilir diğer zenginlikler talan ediliyor, kadınlar da galiplerin dünyasında cinsel ve bedensel hizmetler vermeleri için kaldırılıp götürülüyorlardı. Homeros'un dünyasındaki erkekler ani ve şiddetli ölüm olasılığıyla, kadınlar da erkeklerinin ve çocuklarının başına gelebileceklerden korkarak ve kendilerini bekleyen tecavüz ve kölelik dolu yeni yaşamlara savrulma endişesiyle ufuklardaki yelkenlileri gözleyerek yaşıyorlardı.⁸

Ayrıca sık sık 20. yüzyıl savaşlarında makineli tüfekler, toplar, bombardıman uçakları ve uzun mesafede etkili benzeri silahlar kullanıldığı için bunların geçmişte hiç görülmedik ölçüde yıkıcı olduğunu okuyoruz, yüz yüze savaşın doğal baskılanmalarından kurtulan askerlerin, yüzü belirsiz çok sayıda düşmanı acımasızca öldürebildiklerini duyuyoruz. Böyle bakıldığında, elde taşınan silahların yüksek teknolojiye savaş yöntemlerimiz kadar öldürücü sayılmaması gerekir. Oysa Homeros geçmiş savaşçıların neden olabilecekleri yoğun hasarı bize çok canlı anlatıyor. Gottschall bize Homeros'un imgeleminden örnekler sunuyor:

Soğuk tunçla şaşırtıcı bir kolaylıkla yarılan bedenin muhtevası ağdalı bir akışkanlıkla etrafa yayılır: titrek mızrakların ucundan beyin parçaları sarkar, genç adamlar elleriyle bağırsaklarını umutsuzca içeri doğru bastırırlar, patlamış ya da çıkarılmış gözler tozların arasında görmeden parlar. Keskin uçlu silahlarla genç bedenlerde yeni girişler ve çıkışlar yaratılır, alnın ortasında, şakaklarda, iki göz arasında, ense kökünde, bögürde, apış arasında, kalçalarda, ellerde, göbekte, sırtta, karında, meme uçlarında, göğüste, burunda, kulaklarda ve çenede delikler görülür, ağızdan ya da yanaktan giren silahın arkadan çıktığı fark edilir.... Mızraklar, kargılar, oklar, kılıçlar, kamalar ve taşlar şehvetle et ve kan kokusu peşinde koşar. Fışkıran kan havadaki pusa karışır. Kemik parçacıkları uçuşur. Taze kırıklardan ilik dışarı fırlar....

Savaş bitince binlerce ölümcül ya da sakat bırakıcı yaradan akan kan, tozları çamurlaştırır ve düzlükteki çayırları besler. Ağır savaş arabalarının, keskin toynaklı aygırların ve asker pabuçlarının altında toprağa gömülen insan bedenleri fark edilmez bile. Etraf zırhlar ve silahlarla doludur. Dört bir yana dağılmış çürüyen cesetler köpeklerle, solucanlara, sineklere ve kuşlara yem olur.⁹

Savaş sırasında kadınlara tecavüzün 21. yüzyılda da sürdüğü kesin, ama bu uzun süredir korkunç bir savaş suçu sayılıyor ve orduların çoğu bunu engellemeye, kalanı da inkar etmeye ve gizlemeye çalışıyor. Oysa *İlyada* kahramanlarının gözünde kadınların bedeni meşru bir savaş ganimetiydi: kadınlardan istedikleri gibi yararlanıp onları tekellerine alabilirler, sonra da elden çıkarabilirlerdi. Menelaus Troya Savaşını karısı Helen kaçırılınca başlatır. Agamemnon bir seks kölesini babasına geri vermeyi reddederek Yunanlara felaket getirir, pes edince de Akhilleus'a ait bir seks kölesine el koyar, sonra da ona yirmi sekiz köle kadın vererek bu durumu telafi eder. Akhilleus da etkileyici bir ifadeyle kendi yaptıklarını şöyle açıklar: "Uykusuz geceler ve kanlı günler boyunca, erkeklerin

⁸ Gottschall, 2008, s.1.

⁹ Gottschall, 2008, s.143-144.

elinden kadınlarını almak için savaştım.”¹⁰ Odysseus yirmi yıl sonra karısına döndüğünde, herkes onu öldü sanırken karısına kur yapmış erkekleri öldürür, bu erkeklerin evindeki odalıklarla düşüp kalktığını anlayınca da oğluna bu odalıkları da öldürme emri verir.

Bu katliam ve tecavüz öyküleri çağdaş savaş belgesellerindeki standartlar ışığında değerlendirildiğinde bile rahatsız edicidir. Homeros ve karakterleri kuşkusuz savaşın yol açtığı zarar ziyanın farkındaydılar ama bunu yaşamın kaçınılmaz bir olgusu sayıyorlardı; tıpkı hava durumu gibi savaş da herkesin konuşup durduğu bir şeydi ama değiştirmek kimsenin elinden gelmezdi. Odysseus’un sözleriyle, “Tanrı Zeus [biz erkeklerle] genç yaşlardan ölene kadar kendimizi ıstıraplı savaşlarda harcama kaderi yazmış.” Silahlar ve strateji söz konusu olunca büyük bir ustalıkla uygulanan insan yaratıcılığı, savaşın dünyevi nedenleri karşısında eli boş dönüyor. Savaş felaketini insanların çözebileceği insanca bir sorun olarak ele almak yerine, kızgın tanrıların fantezileri öyküsünün ardına saklanıyor, kendi trajedilerini tanrıların kıskançlıkları ve çılgınlıklarıyla açıklıyorlar.

İBRANİ KUTSAL KİTABI

Homeros’un eserleri gibi, İbrani Kutsal Kitabı da MÖ ikinci binyılın sonlarıyla ilişkilendiriliyor ama beş yüzyılı aşkın bir süre sonra yazıya geçirilmiş.¹¹ Ama Homeros’un yapıtlarından farklı olarak, Kutsal Kitap günümüzde milyarlarca insanın değer verdiği ve ahlaki değerlerinin kaynağı saydığı bir kitap. Dünyada en çok satan kitap olan Kutsal Kitap üç bin dile çevrilmiş ve bütün dünyada otellerin komodinlerinde birer kopyası var. Ortodoks Yahudiler onu dua şallarıyla öperler; Amerikan mahkemelerinde şahitler ona el basarak yemin ederler. Başkan bile göreve başlarken ettiği yeminde ona el basar. Bütün bunlara rağmen, baştan sona şiddetin kutsandığı bir kitaptır bu.

Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Ve Tanrı topraktan erkeği yarattı ve burnuna yaşam solugunu üfledi ve erkek yaşayan bir varlık oldu. Ve Tanrı Adem’in kaburgalarından birini aldı ve kadını yarattı. Ve Adem karısına Havva adını verdi; Çünkü o bütün canlıların anasıydı. Ve Adem Havva’nın karısı olduğunu bildi ve Havva gebe kaldı ve Kabil’i doğurdu. Ve sonra kardeşi Habil’i doğurdu. Ve Kabil kardeşi Habil’le konuştu ve günün birinde tarladayken Kabil kardeşi Habil’e karşı çıktı ve onu öldürdü. Bu durumda, dünya nüfusu tam dört kişiden oluşurken insan öldürme yüzde yirmi beşe ulaşüyor; bu da günümüz Batı ülkelerinde buna denk düşen oranın yaklaşık bin katı.

Erkek ve kadın çoğalmaya başlar başlamaz Tanrı onların günahkârlığına, buna uyan cezanın da soykırım olduğuna karar veriyor. (Bill Cosby’nin komedisinde bir komşusu Nuh’a neden gemi yaptığına ilişkin bir ipucu vermesi için yalvarıyor. Nuh’un yanıtı, “Suyun yüzeyinde ne kadar kalabilirsin?” oluyor.) Sular çekilince Tanrı Nuh’a ahlak dersini veriyor; bu da kan davası: “Kim insan kanı dökerse, kendi kanı da insan tarafından dökülecektir.”

¹⁰ *İlyada* 9325-27, aktaran Gottschall, s.58.

¹¹ Kugel, 2007.

İbrani Kutsal Kitabında bundan sonra gelen önemli karakter, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların manevi atası olan İbrahim'dir. İbrahim'in Lut adında, Sodom'a yerleşen bir yeğeni vardır. Bu kentin ahalisi anal seks ve benzeri günahlar işlediği için, Tanrı kutsal bir napalm saldırısında bütün erkek, kadın ve çocukları yakarak öldürür. Arkasını dönüp bu cehenneme bakma suçu işlediği için Lut'un karısı da öldürülür.

Tanrı İbrahim'in ahlaki değerlerini sınavdan geçirmek amacıyla, ona oğlu İshak'ı dağın başına götürmesini, bağlamasını, boğazını kesmesini ve Tanrı'ya armağan olarak bedenini yakmasını emreder. İshak son dakikada bir meleğin babasının elini tutup engellemesi sayesinde hayatta kalır. Binlerce yıldır okurlar Tanrı'nın neden böyle dehşetengiz bir sınama yaptığına şaşırıyorlar. Bir yoruma göre Tanrı'nın araya girme nedeni İbrahim'in sınavdan başarıyla geçmesi değil, sınavda başarısız olmasıdır, ama bu zamanın ruhuna aykırı bir yorum: o zamanlar temel değer kutsal otoriteye boyun eğmekti, yoksa insan yaşamına saygı duymak değildi.

İshak'ın oğlu Yakup'un Dina adında bir kızı vardır. Dina kaçırılır ve tecavüz edilir; anlaşıldığı kadarıyla bu o zamanların geleneksel kur yapma davranışdır, çünkü tecavüzcünün ailesi onu ailesinden satın alıp tecavüzcüsüyle evlendirmeyi teklif eder. Dina'nın erkek kardeşleri bu alışverişin önünde önemli bir ahlaki engel bulunduğunu açıklarlar: tecavüzcü sünnetli değildir. Bu nedenle bir karşı teklif getirirler: tecavüzcünün yaşadığı kentteki bütün erkekler sünnet derilerini keserlerse Dina onların olacaktır. Bu erkekler kanayan penisleri nedeniyle gücünden düşünce, erkek kardeşler kente saldırıp yağmalar ve yakıp yıkarlar, erkekleri öldürüp kadın ve çocukları yanlarında götürürler. Yakup komşu kabilelerin saldırıp öç almasından endişelenince, oğlu riski almaya değdiğini söyler: "Kız kardeşimize fahişe gibi mi davranılsın?" Kısa süre sonra aile değerlerini sağlamlaştırırlar ve kardeşleri Yusuf'u köle olarak satarlar.

Yakup'un soyunu sürdüren İsrailoğulları Mısır'a gider ve Firavun'un gözünde aşırı çoğalırlar, dolayısıyla Firavun onları köleleştirir ve doğan bütün erkek bebeklerin öldürülmesini emreder. Musa bu toplu bebek katliamından kurtulur ve büyüyerek halkını serbest bırakması için Firavun'a karşı çıkar. Her şeye gücü yeten Tanrı Firavun'un yüreğini yumuşatabilecekken, tersine onu daha da sertleştirir; bunun sonucunda önce bütün Mısırlıların bedenlerinde ağırlı çibanlar çıkmasını ve türlü çeşitli dertler çekmelerini sağlar, sonra da doğan ilk erkek çocuklarının öldürülmesini emreder. (Hamursuz Bayramının İbranice adı olan *Pesah* sözcüğü uygulayıcı meleğin ilk erkek çocuğu doğan İsrailoğlu İbranilerin evlerinin üzerinden geçişine gönderme yapmaktadır.) Tanrı bu katliamın ardından bir başka katliam daha gerçekleştirir; İsrailoğulları Kızıl Denizi geçerken onları kovalayan Mısır ordusunun boğulmasını sağlar.

İsrailoğulları Sina Dağında toplanır ve On Emir'i dinlerler; bu, oyma imgeler yapmayı ve başkalarının hayvanlarına tamah etmeyi yasaklayan ama köleciliğe, tecavüze, işkenceye, bedenleri sakatlamaya ve soykırımı geçit veren büyük ahlak

* Yaratılış 34: 25-31; bu kitaptaki bütün Eski ve Yeni Ahit çevirilerinde <https://incil.info> adresindeki Kutsal Kitap Yeni Çeviri'deki "Yeni Antlaşma" ve "Eski Antlaşma" metinleri temel alındı, ancak uyumsuzluk durumunda yazarın yorumuna sadık kalındı. -çn.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yasasıdır. İsrailoğulları sabırsızlıkla Musa'nın kutsala küfür, eşcinsellik, zina, ebeveynlere karşı çıkma ve Şabat günü* çalışmanın ölümle cezalandırılmasını öngören geniş bir dizi yasayla dönmesini beklerler. Bu arada zaman geçirmek için bir dana heykeline taparlar ve tahmin edeceğimiz gibi bunun cezası da ölüm olur. Tanrı'nın emriyle Musa ve kardeşi Harun yol arkadaşlarından üç binini öldürürler.

Daha sonra Tanrı [Eski Ahit'in] Levililer kitabının yedi bölümünü İsrailoğullarına kendisine sunmalarını talep ettiği bir dizi hayvanın nasıl kesileceğini anlatmaya ayırır. Harun ve iki oğlu ilk tören için sunağı hazırlarlar, ama oğullar hata yaparak yanlış tütsüyü kullanırlar. Bunun üzerine Tanrı onları yakarak öldürür.

İsrailoğulları vaat edilmiş topraklara doğru ilerlerken Midyanilerle karşılaşır. Tanrı'nın emriyle erkekleri öldürüp, kentlerini yakıp, hayvanlarını yağmalayıp, kadınlarını ve çocuklarını tutsak alırlar. Geri döndüklerinde Musa kadınları öldürmedikleri için öfkelenir; çünkü bu kadınlardan bazıları İsrailoğullarının rakip tanrılara tapmasına neden olmuştur. Bunun üzerine askerlerine soykırımı tamamlamalarını, ödül olarak da çekici buldukları küçük kızları seks kölesi olarak kendilerine ayırmalarını, onlara istedikleri gibi tecavüz edebileceklerini söyler: "Bu nedenle şimdi çocuklar arasındaki bütün erkekleri ve bir erkekle yatarak erkekleri tanımış bütün kadınları öldürün. Ama bir erkekle yatarak erkekleri tanımamış bütün kız çocukları kendiniz için canlı bırakın."¹²

Yasanın Tekrarı kitabının 20. ve 21. bölümlerinde, Tanrı İsrailoğullarına kendilerine hükmedilmesini kabul etmeyen kentlere yaklaşım konusunda genel geçer bir politika sağlar: erkekleri kılıçtan geçirin ve büyükbaş hayvanları, kadınları ve çocukları alıp götürün. Tabii eline güzel bir yeni tutsak geçiren adamın işi kolay olmayacaktır: kısa süre önce anne babasını ve erkek kardeşlerini öldürdüğü için tutsağı onunla sevişmeye istekli olmayabilir. Tanrı bu sorunu da önceden görüyor ve şu çözümü öneriyor: tutsak alan kişi tutsağın saçlarını kazımalı, tırnaklarını kestirmeli ve gözleri kan çanağına dönene kadar bir ay boyunca ağlaması için evine kapatmalı. Sonra girip ona tecavüz edebilir.

Adları belirtilen bir dizi düşman (Hititler, Amoriler, Kenanlılar, Perizziler, Hiviler ve Yebusiler) söz konusu olduğundaysa topyekun soykırım öngörülüyor: "Soluk alan hiçbir canlıyı yaşatmayacaksınız: Tanrınız RAB'bin size buyurduğu gibi, onları tümüyle yok edeceksiniz."¹³

Yeşu bu emri yerine getirerek Kenan ülkesine saldırıp Eriha kentini yağıyor. Kentin duvarları yıkıldığında, askerleri "kadın erkek, genç yaşlı, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan eşeklere dek, kentte ne kadar canlı varsa, hepsini kılıçtan geçirip" yok ediyorlar.¹⁴ Yeşu'nun başka toprakları da yerle bir ettiği söyleniyor: "dağı, güneyi, dağ eteklerini, pınarlı yamaçları bütün krallarıyla kılıçtan geçirdi: İsrail Tanrısı'nın buyurduğu gibi, soluk alan her şeyi tahrip etti, geriye hiçbir şeyi bırakmadı."¹⁵

* Yahudilerde kutsal gün olan Cumartesi -çn.

¹² Sayı 31.

¹³ Yasanın Tekrarı 20: 16-17.

¹⁴ Yeşu 6.

¹⁵ Yeşu 10: 40-41.

İsrailoğullarının tarihinde bir sonraki aşama hakimler ya da kabile şefleri çağıdır. Bunların en ünlüsü olan Samson (Şimşon), girdiği bir iddiada borcunu ödemek için kıyafetlerine ihtiyaç duyduğu otuz adamı kendi düğün gecesinde öldürerek ünlenir. Bunun ardından karısının ve karısının babasının öldürülmesinin öcünü almak için bin Filistinliyi öldürür ve ürünlerini ateşe verir; tutsaklıktan kaçınca, bir eşiğin çene kemiğiyle binini daha öldürür. Son kez yakalanıp gözleri dağlanınca, Tanrı ona 11 Eylül tarzında bir intihar saldırısıyla büyük bir binayı içeride ibadet eden üç bin erkek ve kadınla birlikte havaya uçurma gücü bahşeder.

İsrail'in ilk kralı olan Saul' küçük bir imparatorluk kurar; bu da ona eski bir hesabı kapatma fırsatı verir. Yüzyıllarca önce, İsrailoğullarının Mısır'dan göçü sırasında Amalekililer onları taciz etmiştir ve Tanrı İsrailoğullarına "Amalek adını tarihten silme" emrini vermiştir. Bu nedenle, hakim Samuel Saul'u kral olarak kutsadığında, Saul'a bu kutsal emri hatırlatır: "Şimdi git Amalek'i yerle bir et ve neleri varsa yok et ve hiçbirini esirgeme; kadın erkek, çocuk bebek, öküz koyun, deve eşek, ne varsa katlet."¹⁶ Saul emri yerine getirir, ama kralları Agag'ı öldürmediğini öğrenince Samuel çok öfkelenir. Ve Samuel "Agag'ı Tanrı'nın önünde paramparça" eder.

Daha sonra Saul damadı Davud tarafından devrilir ve güneydeki Yahuda kabilelerini kendisine katan Davud Kudüs'ü ele geçirir ve onu dört yüzyıl sürecektir bir krallığın başkenti yapar. Davud öykülerde, şarkılarda ve heykellerde yüceltilen bir kişiye dönüşecek ve altı köşeli yıldız üç bin yıldır halkına temsil edecek tir. Hristiyanlar da onu İsa'nın atası sayıp saygı gösterirler.

Ama İbrani Kutsal Metinlerinde Davud "İsrail'in güzel sesli şarkıcısı," arp çalan ve ilahiler besteleyen etkili şair olmanın çok ötesine geçer. Calut'u' öldürerek adını duyurmasından sonra, Davud etrafında bir gerilla grubu toplar, kılıç zoruyla kendi yurttaşlarından servet edinir ve Filistinlilere paralı asker olarak hizmet eder. Bu başarılar Saul'u kışkandırır: kendi sarayındaki kadınlar, "Saul binlerce kişiyi öldürdü, ama Davud'un öldürdükleri on binler." diye şarkı söylemektedirler. Bu yüzden Saul ona karşı bir suikast örgütler.¹⁷ Davud bu suikastı ucu ucuna atlatır ve başarılı bir darbeyle iktidarı ele geçirir.

Davud kral olduktan sonra büyük çabalarla kazandığı on binleri öldürme ününü sürdürecektir. Komutanı Yoav "Ammonluların ülkesini yerle bir ettikten sonra," Davud "bu ülkede yaşayan halkı getirtip testerelerle, demir tırmıklarla ve baltalarla parçaladı."¹⁸ Ve nihayet Tanrı'nın gayri ahlaki olarak nitelendirdiği bir şey yapmayı başarır: bir nüfus sayımı yapılmasını emreder. Davud'un bu bir anlık hatasını cezalandırmak için, Tanrı yurttaşlarından yetmiş binini öldürür.

Kraliyet ailesinde seks ve şiddet el eledir. Bir gün sarayın damında yürürken, çevreyi gözetleyen Davud'un gözüne çıplak bir kadın çarpar, Davud Bat-Şeva adındaki bu kadından hoşlanır ve kocasını savaşa ölüme göndererek kadını haremine katar. Daha sonra Davud'un çocuklarından biri bir başka çocuğuna teca-

* Saul ya da Talut adlarıyla da bilinir -çn.

¹⁶ 1. Samuel 15:3.

* Golyat -çn.

¹⁷ 1. Samuel 18:7.

¹⁸ 1. Tarihler 20: 1-3.

vüz eder ve öç alan üçüncü çocuğu tarafından öldürülür. Kız kardeşinin öcünü alan Avşalom, bir ordu toplar ve cariyelerinden onuyla yatarak Davud'un tahtını elinden almaya çalışır. (Her zamanki gibi, cariyelerin bu konuda ne hissettiklerinden bahsedilmez.) Davud'un ordusundan kaçarken, Avşalom'un saçları ağaca takılır ve Davud'un komutanı kalbine üç mızrak saplar. Aile içi çatışmalar bununla da bitmez. Bat-Şeva bunamış Davud'u kandırır ve oğulları Süleyman'ı tahtının varisi yaptırır. Meşru varis olan, Davud'un büyük oğlu Adoniya buna itiraz edince, Süleyman onun öldürülmesini sağlar.

Kral Süleyman kendinden önce gelenlere göre daha az insanı öldürmesiyle tanınır ve Kudüs'teki Tapınağı inşa etmesiyle ve Özdeyişler, Vaiz ve Ezgiler Ezgisi kitaplarını yazmasıyla ünlüdür (ama yedi yüz prenses ve üç yüz cariye'nin yaşadığı haremiyle zamanının hepsini yazarak geçirmediği açık). Adına anlam yüklemiş "Süleyman'ın bilgeliği" erdemleriyle ünlüdür. Aynı odayı paylaşan iki fahişe birkaç gün arayla çocuk doğurur. Bebeklerden biri ölür ve her iki kadın da hayatta kalan erkek çocuğun kendi çocuğu olduğunu iddia eder. Bilge kralın bu anlaşmazlığı çözerken vardığı hüküm, kılıcını çıkarıp bebeği ikiye ayırma ve kanlı bedeni aralarında paylaştırmadır. Kadınlardan biri iddiasından vazgeçer ve Süleyman ödül olarak bebeği ona verir. Metne göre: "Kralın verdiği bu kararı duyan bütün İsraililer hayranlık içinde kaldı. Herkes adil bir yönetim için Süleyman'ın Tanrı'dan gelen bilgeliğe sahip olduğunu anladı."¹⁹

İyi bir öykünün mesafe koyucu etkisi öykünün konumlandırıldığı dünyanın nasıl canavarca bir yer olduğunun gözden kaçmasına yol açabiliyor. Günümüz dünyasındaki bir aile mahkemesinin analık anlaşmazlığını bir motorlu testere getirip bebeği tarafların gözü önünde parçalama tehdidiyle sonuçlandırıldığını hayal edin. Süleyman daha insancıl kadının (bize onun asıl anne olduğu hiç söylenmiyor) kendisini ele vereceğini ve diğer kadının bebeğin gözü önünde parçalanmasına izin verecek ölçüde kindar bir tutum içinde olduğunu anlamıştı ve haklıydı! Ve hatalı çıkması durumunda bu canice uygulamayı gerçekleştirmeye herhalde hazırdı, yoksa bunun bedelini bütün inandırıcılığını yitirerek öderdi. Kadınlara gelince, onlar da bilge krallarının bu tüyler ürpertici cinayeti işleyebileceklerine inanmış olmalılar.

İbrani Kutsal Kitabında betimlenen dünya çağdaş insanın gözünde akıl almaz bir vahşet dünyası. İnsanlar kendi ailelerinden kişilere tecavüz ediyor, onları köleleştiriyor ve öldürüyor. Savaş ağaları, çocuklar da dahil ayırt etmeksizin sivil halkı katlediyor. Kadınlar satın alınıyor, satılıyor, seks oyuncakları gibi yağmalanıyor. Ve Yahveh' ufağ tefek itaatsizlikler nedeniyle ya da hiçbir neden olmaksızın yüzbinlerce insana işkence ve katliam uyguluyor. Bunlar seyrek görülen ya da örtük kitle kıyımları değil. Bunları Eski Ahit'teki önde gelen karakterlerin hepsi, Pazar okullarında çocukların resimlerini çizdikleri kişiler yapıyor. Ve bu, Adem ile Havva ile başlayıp, Nuh, patriarklar, Musa, Yeşu, Hakemler, Saul, Davud, Süleyman ve ardıllarıyla devam eden, binlerce yılı kapsayan kesintisiz bir süreç olarak anlatılıyor. Kutsal Kitap araştırmacısı Raymund Schwager'e göre,

¹⁹ 1. Krallar 3: 23-28.

* İbranicede sesli harfler olmadığı için, Türkçede İbrani tanrısının adı "Yehova," "Yahwe" ya da "Yahve" şeklinde yazılabilir -çn.

İbrani Kutsal Kitabında “ulusların, kralların ya da bireylerin diğer insanlara saldırılarından, onların yerlerini yurtlarını tahrip edişinden ve öldürüşünden söz eden altı yüzü aşkın pasaj var.... Yahveh’in şiddetli cezaları doğrudan uyguladığını düşündüren yaklaşık 1000 ayet ve caniyeye cezalandırmada kullanacağı kılıcı doğrudan Tanrı’nın verdiği çok sayıda metin dışında, yüzü aşkın pasajda Yahveh doğrudan insanları öldürme emri veriyor.”²⁰ Kendini korkunç kitle kıyımı araştırmalarına adanmış ve tarihteki başlıca savaş, katliam ve soykırımlardaki ölüm oranlarını hesaplamasına olanak veren bir veri tabanı bulunan Matthew White, İbrani Kutsal Kitabında özel olarak belirtilen kitle kıyımlarında ölenlerin sayısının yaklaşık 1,2 milyon olduğunu bildiriyor. (Araştırmacı *Tarihler 2/13*’te Yahudîlerle İsrailîler arasındaki savaşta kaybedildiği belirtilen yarım milyonu bu sayıya dahil etmiyor; bu sayının tarihi inandırıcılığı olmadığını söylüyor.) Toplam sayıya Nuh tufanına kurban giden yaklaşık 20 milyon insanı da eklemek gerekiyor.²¹

Kuşkusuz işin güzel yanı, bunların çoğunun hiç gerçekleşmemiş olması. Yahveh’in gezegeni sulara gark ettiğine ya da kentleri yakıp yıktığına ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığı gibi, patriarkların, Mısır’dan Çıkışın, fethin ve Yahudi İmparatorluğunun kurmaca olduğu neredeyse kesin. Tarihçiler Mısır yazmalarında bir milyon kölenin gidişinden hiç söz edilmediğini belirtiyorlar (böyle bir olayın Mısırlıların dikkatinden kaçması düşünülemez); kaldı ki arkeologlar Eriha harabelerinde ve çevre kentlerde MÖ 1200 dolaylarında gerçekleşmiş bir yağmalama izine de rastlamadılar. Ve eğer MÖ ilk binyıla giriş sırasında Fırat Nehri’nden Kızıl Deniz’e uzanan bir Davud imparatorluğu varsa bile, o zamanlar yaşayan kimse bunun farkına varmamış.²²

Modern Kutsal Kitap araştırmacıları İbrani Kutsal Kitabının bir viki metin olduğu konusunda görüş birliği içindeler. Bu, farklı üslupları olan yazarların, farklı lehçelerde, farklı karakter adlarıyla ve farklı Tanrı konseptleriyle kaleme aldıkları metinlerin yarım yüzyıllık bir süreçte bir araya getirilmesiyle oluşmuş bir kitap ve gelişigüzel düzeltmeler sonucunda birçok çelişki, tekrar ve ilgisiz bölüm içeriyor.

İbrani Kutsal Kitabının en eski bölümlerinin MÖ 10. yüzyıla ait olduğu tahmin ediliyor. Bunlar yerel kabileler ve harabelerle ilgili köken mitlerinden ve Ortadoğu’daki komşu medeniyetlerden ödünç alınarak uyarlanmış yasa metinlerinden oluşuyor. Bu metinler, Kenan’ın güneydoğu sınırlarındaki tepelerin yamaçlarında hayvan yetiştiren ve çiftçilik yapan Demir Çağı kabileleri için bir sınır bölgesi adalet yasası hizmeti görmüş olabilir. Bu kabileler ovalara ve kentlere saldırmaya başlamış, zaman zaman biraz yağmacılık yapmış, hatta bir iki kenti yıkıma uğratmış olabilir. Giderek onların bu mitleri Kenan halkının bütününe benimseniyor ve onları ortak bir köken ve zaferlerle dolu bir tarih, düşman saflarına katılmalarını önleyen bir dizi tabu ve birbirlerinin boğazına sarılmalarını engelleyen gözle görülmeyen bir yaptırım gücüyle birleştiriyor.

²⁰ Schwager, 2000, s.47, 60.

²¹ Kutsal Kitap uzmanları tufanın MÖ 2300 dolaylarına yerleştiriyorlar. McEvedy & Jones, 1978, dünyada MÖ 3000 yılında 14 milyon, MÖ 2000 yılında da 27 milyon insan yaşadığını tahmin ediyorlar.

²² Kugel, 2007.

Sürekliliği olan bir tarihi anlatıyı kapsayan ilk taslak MÖ 7. yüzyılın sonuyla 6. yüzyılın ortaları arasında, Babillilerin Yahuda krallığını ele geçirip ahali-si-ni sürgüne zorlamasıyla oluşturuluyor. Nihai gözden geçirme MÖ 5. yüzyılda, Yahuda'ya geri dönüşün ardından tamamlanıyor.

Eski Ahit'te anlatılan tarihi olaylar kurmaca (ya da en fazla Shakespeare'in tarihi oyunları gibi sanatsal yeniden yapılandırılmalar) olsa da, bize MÖ ilk binyılın ortalarında Ortadoğu halklarının yaşamları ve değerleri konusunda bir pencere açıyor. İsrailoğulları gerçekten soykırıma girişmiş olsunlar ya da olmasınlar, bunun iyi bir fikir olduğunu düşündükleri açık. Anlaşılan tecavüz edilmeme ya da cinsel bir mülk olarak ele alınmamanın kadınların meşru hakkı olabileceği o zamanlar kimsenin aklından geçmiyor. İbrani Kutsal Kitabı yazarlarının gözünde kölecilik, kör etme, taşlama ve paramparça etme gibi zalim ceza uygulamaları hiç de yanlış değil. Geleneğe ve otoriteye düşünmeden boyun eğmeyle karşılaştırıldığında, insan yaşamının hiçbir değeri yok.

İbrani Kutsal Kitabının içeriğinin anlamını gözden geçirirken, günümüzde ona saygı gösteren milyarlarca insanın inancına dil uzatmaya çalıştığımı düşünüyorsanız, beni iyi anlamıyorsunuz. Dinine bağlı Yahudilerin ve Hristiyanların büyük çoğunluğunun, birileri önemsiz bazı kuralları çiğnedi diye onların soykırım, tecavüz, kölelik ya da taşlamayla cezalandırılmalarını onaylamayan, bütünüyle dürüst insanlar olduğu kuşku götürmez. Onların İbrani Kutsal Kitabına gösterdikleri saygının yalnızca gizil güçlere gösterilen ilgiyle bağlantılı olduğu açık. Geçtiğimiz bin yıl ve yüzyıllar içinde İbrani Kutsal Kitabı daha az şiddet içeren metinlerle (Yahudilerde Talmud ve Hristiyanlarda Yeni Ahit) yumuşatıldı, mecazi anlamlar yüklenerek aşıldı ya da ihtiyatlı bir tutumla görmezden gelindi. İşte *asıl* mesele de bu. Şiddet konusundaki duyarlılıklar öylesine değişti ki günümüzde dindar insanlar İbrani Kutsal Kitabı karşısındaki tutumlarını kompartımanlara ayırıyorlar. Ona bir ahlaki sembol olarak bağlılık gösteriyormuş gibi yaparken, gerçekte ahlaki yaklaşımlarını çağdaş ilkeler ışığında oluşturuyorlar.

ROMA İMPARATORLUĞU VE HİRİSTİYANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

Hristiyanlar Eski Ahit'in öfkeli ilahını, Yeni Ahit'te onun oğlu olan Barış Prensinde ifadesini bulan yeni bir Tanrı konsepti lehine ikinci plana itiyorlar. Düşmanını sevmenin ve öteki yanağını dönmenin nefes alan her şeyi silip süpürmeye göre bir ilerleme olduğu açık. Öte yandan, İsa'nın cemaatinin sadakatini güvence altına almak için şiddetli imgeler kullanmakta aşağı kalmadığı açık. Matta 10: 34-37'de şu ifadelerle karşılaşıyoruz:

Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Barış değil, kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben babayla oğulun, annayla kızın, gelinle kaynananın arasına ayrılık sokmaya geldim. İnsanın düşmanı kendi ev halkı olacak. Annesini ya da babasını beni sevdiğinden çok seven bana layık değildir. Oğlunu ya da kızını beni sevdiğinden çok seven bana layık değildir.

Bu kılıçla ne yapmayı planladığı açık değil, ama o kılıcın ucuyla herhangi bir kişiyi devirdiğine işaret eden hiçbir kanıt yok.

Kuşkusuz İsa'nın ne söylediğine ya da ne yaptığına ilişkin doğrudan bir kanıt

bulunmuyor.²³ İsa'ya atfedilen sözler ölümünden onlarca yıl sonra yazıya dö-küldü ve Hıristiyan Kutsal Kitabı, tıpkı İbrani Kutsal Kitabı gibi, çelişmelerle, doğruluğu kanıtlanmamış öykülerle ve yakıştırmaca olduğu besbelli kurmaca-larla dolu. Ama nasıl ki İbrani Kutsal Kitabı MÖ ilk bin yılın değerlerine şöyle bir göz atmamıza olanak veriyorsa, Hıristiyan Kutsal Kitabı da MÖ ilk iki yüzyıl konusunda bize çok bilgi veriyor. Nitekim, o dönemde benzersiz bir İsa öyküsü yok. Kış gündönümünde bir bakireden doğan, babası bir tanrı olan on iki takım-yıldızıyla çevrelenmiş bir savaşçıdan söz edilen çok sayıda pagan miti var; ef-sanelerde bu savaşçı ilkbahar ekinoksunda başkalarının günahları için kurban ediliyor, yeraltı dünyasına gönderiliyor, büyük bir şenlikte yeniden canlanıyor ve kurtuluş ve ölümsüzlük için izinden gelenlerce simgesel anlamda yeniliyor.²⁴

İsa öyküsünün perde arkasında, Yahuda'yı fetheden bir dizi gücün sonun-cusu olan Roma İmparatorluğu var. Gerçi Hıristiyanlığın ilk yüzyılları *Pax Ro-mana* (Roma Barışı) dönemine rastlar, ama bu barışçılık iddiasına göreli yak-laşılmalıdır. Bu, Britanya'nın fethedildiği ve Kudüs'teki İkinci Tapınak'ın tahrip edilmesinin ardından Yahudi halkın Yahuda'dan sürgüne gönderildiği amansız bir emperyal genişleme dönemidir.

İmparatorluğun başta gelen simgesi, günümüzde milyonlarca turist tarafın-dan ziyaret edilen ve bütün dünyada pizza kutularını süsleyen Kolozyum'du. Bu stadyumu dolduran muazzam sayıda izleyici orada kitlesel vahşeti izliyordu. Çıplak kadınlar kazıklara bağlanarak tecavüze uğruyor ya da hayvanlara par-çalatılıyordu. Tutsak orduları savaş gösterilerinde birbirlerini katlediyorlardı. Kölelere mitolojik öykülerdeki kesilip biçilme ve ölüm sahneleri gerçekten oyna-tılıyor, örneğin Prometheus'u oynayan adam bir kayaya zincirleniyor ve eğitilmiş bir kartal karaciğerini çıkarıp alıyordu. Gladyatörler birbirleriyle ölesiye sava-şıyorlardı; baş parmağımızı yukarı ya da aşağı çevirme işaretimizin kökeninde, muzaffer bir gladyatöre rakibini affedip affetmemesi konusunda kalabalığın verdiği işaret olabilir. Roma yurttaşlarını oyalayan bu sözde eğlenceler uğruna yaklaşık yarım milyon insanın öldüğü tahmin ediliyor. Roma'nın görkemi şid-det içeren eğlencelerimize bir başka gözle bakmamızı sağlıyor (hele "uç sporlar" gibi eğlencelerden ya da "sudden-death" uzatmalar gibi terimlerden hiç söz etmeyelim).²⁵

Kuşkusuz Roma'da en ünlü öldürme yöntemi çarpmıha germekti. Bir kilisenin önünde başını kaldırıp yukarı bakan hiçbir insan bir an için bile olsa kafasın-dan bir haça çivilenmenin yol açacağı tarifsiz ıstırapları geçirmekten kendini alıkoyamaz. Sinirleri sağlam olanlar kafalarından geçen bu düşüncelere İsa'nın ölümüne ilişkin 1986'da *Journal of the American Medical Association*'da (*JAMA*, Amerikan Tıp Birliği Dergisi) yayımlanan adli tıp değerlendirmelerini de ekleye-bilirler.²⁶

Roma İmparatorluğunda ölüm cezası çıplak tutsağın kırbaçlanmasıyla baş-lardı. Arasına taşlar yerleştirilerek örülmüş deriden kısa bir kırbaç kullanan

²³ Ehrman, 2005.

²⁴ B. G. Walker, "The other Easters," *Freethought Today*, Nisan 2008, s.6-7; Smith, 1952.

* Süresi içinde berabere biten oyunun altın sayı için uzatılması –çn.

²⁵ Kyle, 1998.

²⁶ Edwards, Gabel, & Hosmer, 1986.

Romalı askerler mahkumun sırtını, kalçalarını ve bacaklarını kırbaçlardı. JAMA yazarlarına göre, "Açılan yaralar alttaki iskelet kaslarına kadar ulaşır ve titreşerek kanayan kas şeritleri belirirdi." Daha sonra tutsağın kolları elli kiloluk bir kalasa bağlanır ve mahkum bu kalası toprağa çakılmış bir kazığın bulunduğu yere kadar taşımaya zorlanırdı. Sonra itilerek paramparça sırtı üstüne yere devrilir ve bileklerinden kalasa çivilenirdi. (Alışılmış çizimlerde gösterilen tersine, el ayasındaki etler bir insanın ağırlığını çekemez.) Kurban kazığın üzerine yerleştirilir ve ayakları çoğu zaman bir destek tahtası olmaksızın kazığa çivilenirdi. Kollarından sarkan bedeninin ağırlığı altında göğüs kafesi gerilir, çivili kollarına ve bacaklarına yüklenmedikçe soluk vermesi çok güç olurdu. Bu çile, havasızlıktan ya da kan kaybından ölüm gerçekleşene kadar üç dört saatten üç dört güne kadar sürerdi. İnfazcılar kurbanın ağırlığını bir desteğe yükleyerek bu işkenceyi uzatabilirler ya da sopayla bacaklarını kırarak ölümü çabuklaştırebilirlerdi.

İnsana ait hiçbir şey bana yabancı değil, ama bu sadizm şölenini tasarlayan eski zaman insanların kafalarından neler geçtiğini hayal bile edemiyorum. Hitler bana teslim edilmiş olsa ve layık olduğu cezayı ben seçebilsem bile, ona böyle bir işkence uygulamak aklımdan geçmezdi. Ona acıyarak elimin titremesinden kaçınmazdım, böyle bir zulmü uygulayabilecek türde bir kişi olmak istemezdim ve dünyada çekilen eziyetler haznesine, götürdükleriyle orantılı bir yarar getirmeyecek böyle bir yük eklemeye anlam veremezdim. (Kanımca, gelecekteki despotları caydırmak gibi pratik bir amaç söz konusu olduğunda bile, cezanın canavarca özelliklerini en üst düzeye çıkarmaktansa, böyle davrananlara adalet uygulanacağı beklentisini en üst düzeye çıkarmak bu amaca daha iyi hizmet edecektir.) Ama geçmiş adını verdiğimiz yabancı ülkede, çarmıha germe yaygın bir cezaydı. Persler tarafından icat edilmiş, Büyük İskender tarafından Avrupa'ya taşınmış ve Akdeniz imparatorlukları tarafından yaygın biçimde kullanılmıştı. Kışkırtıcılık gibi küçük bir suçtan mahkum edilen İsa iki sıradan hırsızla birlikte çarmıha gerilmişti. Bu öykü anlatılırken beklenen de, sıradan küçük suçların çarmıha gerilmeyle cezalandırılmasına değil, İsa'ya sıradan bir suçlu gibi davranılmış olmasına karşı öfke duyulmasıydı.

İsa'nın çarmıha gerilmesi asla hafife alınmadı elbette. Haç bütün eski dünyaya yayılan bir hareketin simgesi oldu, Roma İmparatorluğu tarafından benimsendi ve iki binyıl sonra dünyanın en iyi tanınan simgesi olmaya devam ediyor. Zihinde canlandırdığı ürkütücü ölüm onun özellikle güçlü bir mem oluşturmalarına yol açmış olsa gerek. Ama Hristiyanlığın bildik boyutlarının ötesine geçelim ve çarmıha germeye anlam yüklemeye çalışan zihniyet üzerinde kafa yoralım. Günümüzün duyarlılıklarıyla bakıldığında, büyük bir ahlaki hareketin isyan ettirici bir işkence ve ölüm cezası aletini kendisine simge edinmesi biraz ürkütücü olmanın da ötesine geçiyor. (Bir Yahudi soykırımı müzesinin duş başlığını logo yaptığını ya da Ruanda soykırımından sağ kurtulanların palayı simge edinmiş bir din kurduklarını hayal edin.) Sadede gelirsek, Hristiyanların çarmıha germeden çıkardıkları ders neydi? Günümüzde böyle bir barbarlık insanların birbirine rakip canavarca rejimler altında birleşmesini tetikler ya da bundan böyle hiçbir canlı varlığa böyle bir işkence uygulanmamasını talep etmelerine yol açardı. Oysa Hristiyanların çıkardıkları ders asla bunlar değildi. Hayır, İsa'nın

öldürülmesi İyi Haberdî, tarih boyunca yaşanmış en harika olaya doğru zorunlu bir adımdı. Tanrı çarmıha gerilmenin gerçekleşmesine izin vererek dünyaya ölçülemez bir iyilik yapıyordu. Sonsuz derecede güçlü, merhametli ve bilge olmasına karşın, insanlığın günahları nedeniyle (özellikle de kendisine itaatsizlik yapan bir çiftin soyundan gelme günahını işledi diye) cezalandırılmasını önlemek için masum bir adamın (üstelik kendi oğlunun) kollarından bacaklarından çivilenmesi ve büyük acılar içinde soluksuz kalarak yavaş yavaş ölmesine izin vermekten başka bir yol bulamamıştı. İnsanlar bu sadistçe cinayetin ilahi takdirin sunduğu bir ödül olduğunu kabullenerek, ebedi yaşama kavuşabiliyorlardı. Bütün bunlardaki mantığı göremiyorlarsa, etleri ebediyen dağlanacaktı.

Bu düşünce tarzına göre, işkenceyle ölüm akla hayale gelmez, dehşetengiz bir şey değil; bunun pırl pırl pırl bir yönü var. Bu, kurtuluşa giden bir yol, ilahi planın bir parçası. Hristiyanlığın ilk azizleri, İsa gibi ustalıklı yöntemlerle işkence edilerek, kendilerine Tanrı'nın yanında bir yer edindiler. Binyılı aşkın bir süre boyunca Hristiyan şehadet kayıtlarında bu işkenceler pornografik bir zevkle betimlendiler.²⁷

Ölüm nedenleri iyi bilinmese de, adları iyi bilinen azizlerden yalnızca birkaçını verelim. İsa'nın havarilerinden biri ve ilk papa olan Aziz Petrus, baş aşağı çarmıha gerilmişti. İskoçya'nın koruyucusu Aziz Andrew, X şeklindeki bir haç üzerinde can vermişti; Birleşik Krallık bayrağı üzerindeki çapraz şeritler bundan kaynaklanıyor. Aziz Lawrence demir ızgara üzerinde diri diri yakılmıştı; bir ırmağa, bir körfeze ve Montreal'in iki büyük bulvarından birine adını verdiği için, Kanadalıların çoğu bu ayrıntıyı bilir. Diğer bulvar da adını Azize Catherine'den alır; bu azizeye tekerlek işkencesi uygulanmıştı; bu cezada kurban bir tekerleğe bağlanıyor, bir balyozla kolları ve bacakları kırılıp eziliyor, hala yaşayan beden tekerleğin parmaklarına dolanıp tutturuluyor ve kuşların gagalaması için bir direğe asılan kurban kanama ve şok sonucu yavaş yavaş ölüyordu. (Catherine'in çivili tekerleği, Oxford'da adını verdiği kolejin armasını süslemektedir.) Güzel California kentinin adaşı Santa Barbara, ayak bileklerinden asılmış ve askerler tarafından bedeni demir pençelerle yarılmış, memeleri kesilmiş, yaraları kızgın demirlerle dağlanmış ve kafasına çivili sopalarla vurulmuştu. Ve bir de İngiltere, Filistin, Gürcistan Cumhuriyeti, Haçlılar ve izcilerin koruyucu Aziz Georgios' var. Tanrı onu sürekli yeniden canlandırdığı için Georgios'un birkaç kere işkenceyle öldürülmesi gerekmişti. Ayaklarına yükler bağlanarak ata biner gibi keskin bir bıçağın üzerine oturtulmuş, ateşte kızartılmış, ayakları delinmiş, çivili tekerlekte kemikleri kırılmış, kafasına altmış çivi çakılmış, mumlarla sırtından yağ çıkarılmış, sonra da testereyle ikiye ayrılmıştı.

Şehadet kayıtlarındaki bu gibi gözetlemeci anlatımlara işkenceye karşı isyan duygularını uyandırma amacıyla değil, şehitlerin cesareti karşısında hayranlık duyulmasını sağlama amacıyla başvuruluyordu. İsa'nın öyküsünde olduğu gibi, işkence mükemmel bir şeydi. Bu dünyada acı çekmek öteki dünyada sonsuz mutlulukla ödüllendirileceği için, azizler bu eziyetleri hoşnutsuzlukla karşılıyorlardı. Hristiyan şair Prudentius şehitlerden biri hakkında şunları söylüyor: "Annesi

²⁷ Gallonio, 1903/2004; Kay, 2000.

* Saint George, Ayios Giorgios, Aya Yorgi, Aziz Cercis gibi isimlerle de anılır -çn. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

oradaydı ve sevgili oğlunun öldürölme hazırlıklarının hepsini izlerken keder belirtisi göstermiyor, tersine zeytin odunları üzerinde çocuğunu kavurup kızartan tavanın her cızırdamasında yüreğı sevinçle doluyordu.”²⁸ Aziz Lawrence komedyenlerin koruyucu azizi olacaktı, çünkü ızgara üzerinde yatarken, işkencecilerine şöyle demişti: “Bu tarafım pişti, beni çevirin ve bir ısırık alın.” İşkenceciler ciddiyetle işini yapan düzgün figüranlardı; kötü gösterildiklerinde bunun nedeni başlı başına işkenceye başvurmaları değil, *bizim* kahramanlarımıza işkence yapmalarıydı.

Erken dönem Hristiyanları işkenceyi günahkarlara layık görölün ceza olarak da yüceltiyorlardı. Çoğı okur MS 590 yılında Papa I. Gregorius tarafından standartlaştırılan yedi öölümcöl günahı duymuştur. Ama bu günahları işleyenleri cehennemde bekleyen cezaları bilenlerin sayısı daha azdır:

Kibir: Tekerleklerde kemikleri kırılmak
 Haset: Dondurucu suya atılmak
 Oburluk: Sıçan, kurbağı ve yılan yemeye zorlanmak
 Şehvet düşkünlüğü: Cehennem ateşinde boğılmak
 Öfke: Diri diri uzuvların bedenden koparılması
 Aç gözlölük: Kaynar yağ kazanlarına atılmak
 Miskinlik: Yılan yuvalarına atılmak²⁹

Tabii bu cezalar sonsuza dek sürüyor.

Erken dönem Hristiyanlık zalimliği kutsayarak, Hristiyan Avrupa’da binyılı aşkın bir süre devam eden sistematik işkence uygulamalarına kapı açtı. İngilizce dilinde azarlamak, haşlamak anlamında kullanılan *to burn at the stake*,³ şiddetli baskı yapmak anlamında kullanılan *to hold his feet to the fire*,⁴ gereksiz sertlikte önlem almak anlamında kullanılan *to break a butterfly on the wheel*,⁵ acıdan kıvranmak anlamında kullanılan *to be racked with pain*,⁶ sürüm sürüm sürüklendirilmek anlamında kullanılan *to be drawn and quartered*,⁷ içini dökmek anlamında kullanılan *to disembowel*,⁸ fena halde azarlamak anlamında kullanılan *to flay*,⁹ sıkıştırmak anlamında kullanılan, *to press*, yani cendereye sokmak, kelebek vida anlamında kullanılan *thumbscrew*,¹⁰ teknolojiye boğıma teli anlamında kullanılan *the garrote*,¹¹ yavaş yavaş sinirlenmek anlamında kullanılan *a slow burn*¹² ve *the iron maiden*¹³ gibi deyimlerin kökenini fark edebiliyorsanız,

²⁸ Quoted in Gallonio, 1903/2004, s. 133.

²⁹ Lehner & Lehner, 1971.

³ Sırıkta diri diri yakmak –çn.

⁴ Ayaklarını ateşe bastırmak: –çn.

⁵ Tekerlek işkencesi –çn.

⁶ Ağrılı germe işkencesinden geçmek –çn.

⁷ Deşilip dörde bölünme; bu infaz yönteminde kişi asılıyor, ölmeden ipten indiriliyor, bağırsakları dışarı çıkartılıyor, içdiş ediliyor, kafası kesiliyor ve bedeni dört parçaya bölünüyordu –çn.

⁸ Karın deşilerek bağırsakların dışarı çıkartılması –çn.

⁹ Derisini yüzmek –çn.

¹⁰ Başparmak cenderesi –çn

¹¹ Özel bir işkence aleti –çn.

¹² Yavaş yavaş yakma –çn.

¹³ “Demir bakire;” heykel tazında çivili tabut; bir heavy metal rock grubunun adı –çn.

ortaçağda ve modern dönemin başlarında inanç sapkınlarına* nasıl canavarca davranıldığını bir nebze olsun anlayabilirsiniz.

İspanyol Engizisyonu sırasında, kilise görevlileri binlerce Yahudi'nin din değiştirip Hristiyanlığa geçişinin aslında gerçekleşmediği sonucuna varmışlardı. *Konversoları*[†] gizli inançlarını itiraf etmeye zorlamak için, engizisyoncular bu kişilerin kollarını arkadan bağlıyor, onları bileklerinden yukarı kaldırıp birkaç kere sarsarak hızla bırakıyorlar ve tendonlarının yırtılmasına ve kollarının çıkmasına neden oluyorlardı.³⁰ Birçoğu da diri diri yakılmıştı; baba-oğul-kutsal ruh üçlemesini sorguladığı için Michael Servetus, (başka şeyler yanında) dünyanın güneşin etrafında döndüğüne inandığı için Giordano Bruno ve Kutsal Kitabı İngilizceye çevirdiği için William Tyndale de aynı akıbete uğramışlardı. Engizisyonun belki de en ünlü kurbanı olan Galileo, aslında ucuza kurtulmuştu: kendisine işkence aletleri (özellikle de germe aleti) *gösterilmiş* ve "güncşin dünyanın merkezinde hareketsiz durduğu, dünyanın merkez olmadığı ve onun çevresinde döndüğü inancından" dönme fırsatı tanınmıştı. Günümüzde karikatürlerde germe aletinde esnekleşmiş kollar ve bacaklar resmediliyor ve bu işkence aleti berbat kelime oyunlarına konu oluyor (Germe egzersizleri; Bu bir numara mı? Ağrı yoksa yararı da yok). Oysa o zamanlar bu işin gülünecek yanı yoktu. Galileo'nun çağdaşı, İskoçyalı seyahat yazarı William Lithgow Engizisyon tarafından germe işkencesine tabi tutulmanın nasıl bir şey olduğunu şöyle anlatıyor:

Aletin kolları öne doğru çevrildikçe, iki tahtaya tutturulmuş dizlerimin kuvvetiyle butlarımın tendonları koptu ve diz kapaklarım ezilip tuzla buz oldu. Gözlerim yerinden oynuyor, ağzım köpürüyor, dişlerim davul tokmakları gibi takırdıyordu. Dudaklarım titriyor, acıyla inliyordum ve kollarımdan, tendonları kopmuş kaslarımdan, ellerimden ve dizlerimden kan fışkırtıyordu. Bu cehennem azaplarından sonra beni çözdüklerinde ellerim bağlı yere oturtular ve durmaksızın "İtiraf et! İtiraf et!" diye bağırıyorlar.³¹

Bu işkenceler birçok Protestan'a da uygulanmıştı, ama gücü onlar ele geçirince büyük bir hevesle aynı işkenceleri başkalarına uygulamaktan geri kalmadılar; bunlar arasında 15. ve 18. yüzyıllarda büyücülük iddiasıyla diri diri yakılan yüz bin kadın da vardı.³² Korkunç katliamlar tarihinde sık sık görüldüğü gibi, sonraki yüzyıllarda bu dehşetengiz olaylar hafife alınarak işlenecekti. Günümüz popüler kültüründe cadılar işkence kurbanları olarak gösterilmiyor; Broom-Hilda, Witch Hazel (Cadı Hazel), Glinda, Samantha ve *Charmed* (Tılsımlılar) TV dizisindeki Halliwell kız kardeşler gibi, onlar ele avuca sığmaz muzip çizgi film karakterleri ya da işveli fütursuz büyücüler.

Hristiyanlıkta kurumsallaştırılmış işkence düşüncesiz bir alışkanlıktan ibaret değildi; ahlaki bir gerekçesi vardı. İsa'nın kurtarıcısı olduğunu kabul etmeyen birinin lanetlendiğine ve cehennem ateşinde yanacağına gerçekten inansanız, o kişiye gerçeği kabul edene kadar işkence yapmanın yaşamı boyunca ona

* Heretik -çn.

† İspanya ve Portekiz'de Hristiyanlığa geçmeye zorlanan Museviler ve Müslümanlar -çn.

³⁰ Grayling, 2007; Rummel, 1994.

³¹ Aktaran, Bronowski, 1973, s.216.

³² Rummel, 1994.

yapılacak en iyi iyilik olduğunu düşünürsünüz. Kişiyi başkalarını yozlaştırmadan susturmak ya da ötekileri caydırmak için onun örnek olmasını sağlamak sorumlu bir toplum sağlığı önlemi. Aziz Augustinus bunu iki analogiyle açıklıyor: iyi bir baba oğlunun zehirli bir yılanı eline almasını önler ve iyi bir bahçıvan ağacın kalanını kurtarmak için çürümüş dalı keser.³³ Tercih edilen yöntem bizzat İsa tarafından belirtiliyor: “Bir kimse bende kalmazsa, çubuk gibi dışarı atılır ve kurur. Böylelerini toplar, ateşe atıp yakarlar.” (John 15:6).

Bir kez daha söyleyeyim, bu tartışmada Hristiyanların işkence ve zulmü destekledikleri için suçlanmaları amaçlanmıyor. Günümüzde Hristiyanların çoğunun son derece hoşgörülü ve insancıl kişiler oldukları *çok açık*. Televizyonda gümbür gümbür kürsüden vaaz verenler bile inanç sapkınlarının diri diri yakılmasını ya da Yahudilerin ters askıyla cezalandırılmasını önermiyorlar. Sorulması gereken asıl soru, inançları daha yararlı sonuç verebileceğini ima ettiği halde bunu neden yapmadıkları. Çünkü günümüzde Batı’daki insanlar dini ideolojilerini kompartımanlara ayırıyorlar. İbadethanelerde inançlarını doğrularken, iki bin yıldır pek az değişiklik geçirmiş inançları dillendiriyorlar. Ama eylemlerinde şiddet kullanmaktan kaçınma ve hoşgörü gibi çağdaş normlara uyuyorlar; bu hepimizin minnet duyması gereken iyicil bir iki yüzlülük.

ORTAÇAĞ ŞÖVALYELERİ

Adeta bir aziz ifadesi üzerinde bir kere daha düşünmekte yarar varsa, aynısı *şövalyece* sözcüğü için de geçerli. Batı kültürünün en romantik imgelerinin bir bölümü Kral Arthur zamanlarındaki şövalye ve leydi efsanelerinden kaynaklanıyor. Lancelot ve Guinevere romantik aşkın ilkörneklerinden biri; Sir Galahad nezaket ve yiğitliğin somutlaşmış örneği, bir Broadway müzikaline adını veren Camelot sözcüğü de King Arthur’un sarayının bulunduğu başkent ve John F. Kennedy suikastından sonra Kennedy’nin bu müzikten hoşlandığı söylentisi yayılınca, Camelot sözcüğü Kennedy yönetimi için kullanılan nostaljik bir terim oldu. Kennedy’nin şarkı sözlerinde en beğendiği bölümün de “Hiç unutturmayın Camelot adında bir yerin /bir an için parıldadığını bir zamanlar.” dizeleri olduğu söyleniyordu.

Aslında, şövalyece yaşam tarzı *unutulmuştu*; bu da şövalyece yaşam tarzı açısından iyi bir şeydi. Altıncı yüzyılda yerleşen ve 11. yüzyıla 13. yüzyıl arasında yazıya dökülen Ortaçağ şövalyelik öykülerinin gerçek içeriği hiç de tipik Broadway müzikalinde betimlendiği gibi değildi. Ortaçağ araştırmacısı Richard Kaeuper bu öykülerden en ünlüsü olan, 13. yüzyıla ait *Lancelot*’ta aşırı şiddet içeren edimlerin sayısını hesaplıyor ve ortalama dört sayfada bir bunlardan birine rastlandığını belirtiyor.

Kendimizi sayılabilir olgularla sınırlandırırsak, en az sekiz kafatası yarıyor (bazıları göz hizasından, bazıları diş hizasından, bazıları da çene hizasından),

³³ Grayling, 2007, s.25.

* Archetype, arketip –çn.

† Don’t let it be forgot that once there was a spot /For one brief shining moment that was known as Camelot” –çn.

sekiz atsız adam galiplerin savaş atlarının koca toynaklarıyla bilerek çiğneniyor (hepsi acı içinde kendilerinden geçiyorlar), beş insanın kafası kesiliyor, iki omuz paramparça oluyor, üç el kesiliyor, üç kol farklı noktalardan kesiliyor, bir şövalye kızgın ateşe atılıyor, mancınıkla fırlatılan iki şövalye de anında ölüyorlar. Bir kadına şövalyelerden biri tarafından çok acı veren demir kemerler takılıyor; biri Tanrı tarafından yıllarca kaynar su dolu bir teknede tutuluyor, biri de atılan bir mızraktan kıl payı kurtuluyor. Kadınlar sık sık kaçırılıyor ve bir noktada kırk kadına tecavüz edildiğini öğreniyoruz....

Kolayca sayıya dökülebilen bu edimlerin ötesinde, üç özel savaştan söz ediliyor (bunlardan birinde bir taraftan 100 kişi ölüyor, birinde de 500 kişi zehirlenerek yaşamını kaybediyor).... [Turnuvalardan] birinde, Lancelot'un, işe renk katmak için, karşılaştığı ilk adamı mızrağıyla öldürdüğü söyleniyor, sonra da kılıcını çekti deniliyor ve "atmış, şövalyeymiş ayırt etmeden etrafa saldırdı, ayakta, eldi, baştı, koldu, omuzdu, hacaktı ayırt etmeksizin çevresinde ne varsa kesip attı, atının üstünde kiminle karşılaşırsa yere devirdi, arkasında keder içinde ilerleyen cenaze alayları bırakarak ilerledi ve geçtiği her yerde dünya kana bulandı."³⁴ deniliyor.

Peki şövalyeler centilmenlik sıfatını nasıl edinmişlerdi? *Lancelot*'a göre, "Lancelot, önceden öldürmeye yemin etmemişse ya da böyle davranmak elinden geliyorsa, merhamet dileyen bir şövalyeyi asla öldürmemeyi adet edinmişti."³⁵

Leydilere karşı o çok övünülen tutumlarına gelince, şövalyelerden biri bir prensesi baştan çıkarmaya çalışırken, onun yerine, karşılaşacağı en güzel kadına tecavüz etme sözü veriyor; rakibi de ona turnuvalarda yendiği şövalyelerin kafalarını gönderme sözü veriyor. Şövalyeler leydileri gerçekten koruyorlar, ama bunu yalnızca başka şövalyeler tarafından kaçırılmamaları için yapıyorlar. *Lancelot*'a göre, "Logres Krallığının geleneklerine göre, bir leydi ya da genç kız tek başına seyahat ediyorsa, kimseden korkmasına gerek yok. Ama bir şövalye eşliğinde seyahat ediyorsa, onun elde etmek için bu şövalyeyle vuruşan bir başka şövalye galip gelirse, bu şövalye hiç utanç duymadan ve suçlanmadan o leydiye ya da genç kıza istediği şekilde davranabiliyor."³⁶ Günümüz insanların büyük çoğunluğunun *şövalyelik ruhundan* anladığı bu olmasa gerek.

ERKEN DÖNEM MODERN AVRUPA

Üçüncü bölümde, savaş aşası şövalyeler merkezi krallıkların başındaki mutlak hükümdarlar tarafından denetim altına alınınca, Ortaçağ Avrupa'sının belli ölçüde yatıştığını göreceğiz. Ama kralların ve kraliçelerin kendileri de kusursuz asalet örnekleri olmaktan çok uzaklardı.

[İngiliz] Uluslar Topluluğunda okulda çocuklara Britanya tarihindeki başlıca olayları hatırlamaları için çoğu zaman bir belletici öğretilir:

Kral Sekizinci Henry sekiz kadınla evlendi: Biri öldü, biri ondan sonra da yaşadı, ikisi boşandı, ikisinin de boynu vuruldu.

³⁴ Kaeuper, 2000, s.24.

³⁵ Aktaran, Kaeuper, 2000, s.31.

³⁶ Aktaran, Kaeuper, 2000, s.30.

Evet, boynu vuruldu! Henry 1536'da karısı Anne Boleyn'in ona verdiği erkek çocuk ölüp kendisi de sırada bekleyen leydilerden birine gönlünü kaptırınca, düzmece zina vevatana ihanet suçlamalarıyla karısının boynunu vurdurmuştu. Arada iki kadınla daha evlendikten sonra, Catherine Howard'ın da kendisine ihanet ettiğinden kuşkulanmış ve onun da kafasını kestirmişti. (Londra kulesini ziyaret eden turistler bu kafaların kesildiği kütüğü gözleriyle görebilirler.) Henry'nin kıskanç bir adam olduğu açık: Catherine'in eski erkek arkadaşlarından birine de "deşilip dörde bölünme" cezası uygulanmıştı; bunun anlamı da asılma, ölmekten ipten indirilme, karnındeşilip bağırsakların dışarı çıkartılması, kişinin kastre edilmesi, kafasının kesilmesi ve bedeninin dört parçaya bölünmesiydi.

Taht Henry'nin oğlu Edward'a, sonra Henry'nin kızı Mary'ye, ardından da bir diğer kızı olan Elizabeth'e geçecekti. "Bloody" Mary lakabının kökeninde Mary'nin votkasına domates suyu ilave etmesi yatmıyordu; üç yüz kişiyi egemen dine itirazları nedeniyle diri diri yaktırmıştı. Ve her iki kız kardeş de iç çatışmaların nasıl çözüleceğine ilişkin aile geleneğini sürdüreceklerdi: Mary Elizabeth'i hapse atacak ve kuzenleri Lady Jane Grey'in infazına bizzat tanıklık edecekti. Elizabeth de bir başka kuzeni, İskoçya Kraliçesi Mary'ye ölüm cezası verecekti. Elizabeth ayrıca 123 rahibe "deşilip dörde bölünme" cezası uygulattıracak, diğer bazı düşmanlarına da yine Londra kulesinde teşhir edilen kemik kırıcı kelepçelerle işkence yaptıracaktı. Günümüzde Britanya kraliyet ailesi kabalıktan sadık olmamaya kadar uzanan eksiklikleri nedeniyle şiddetle eleştiriliyor. Kim bilir, belki de onların kimsenin boynunu vurdurtmamalarını ve hiçbir rakiplerine "deşilip dörde bölünme" cezası uygulamamalarını övgüye layık bulan birileri de çıkabilir.

Bütün bu işkenceleri onayladığı halde, I. Elizabeth İngiltere'nin en saygın hükümdarlarından biri sayılıyor. Onun saltanatı birçok sanat dalının, özellikle de tiyatronun serpilip geliştiği bir altın çağ olarak nitelendiriliyor. Shakespeare'in trajedilerinde bol miktarda şiddet betimlendiği bilinen bir gerçek. Ama bu kurmaca dünyada, günümüz popüler eğlence dünyasının her şeyi kanıksamış izleyicilerini bile sarsabilecek barbarlık düzeyleri var. Shakespeare'in karakterlerinden biri olan V. Henry, Yüz yıl Savaşlarında bir Fransız köyüne teslim olması için şu ultimatomu gönderiyor:

...göreceksiniz bir anda,
Gözleri kararmış, acımasız askerler pis elleriyle
Çılgınlık atan kızlarınızın lülelerini kirletecekler;
Babalarınızı ak sakallarından tutacaklar
Ve muhterem kafalarını duvarlarda parçalayacaklar,
Çıplak bebeleriniz mızraklara geçirilecek'

King Lear'da (*Kral Lear*), Cornwall Dükü Gloucester Kontu'nun gözlerini oyar ("Al bakalım, aksın gözün!"), bunun üzerine karısı Regan göz boşlukları kanamaya devam eden Kont'u evden kovar: "Hadi, atın şunu dışarı, koklaya koklaya

* Kanlı -çn.

* *Kral V. Henry*, çev. Hamit Çalışkan, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. perde, 3. sahne.

bulsun Dover yolunu.” *The Merchant of Venice*’de (*Venedik Taciri*), Shylock borç kefilinin göğsünden yarım okka et kesme hakkını kazanır. *Titus Andronicus*’ta, iki adam bir diğer adamı öldürüp, geline tecavüz eder, sonra da onun dilini ve ellerini keserler. Gelinin babası tecavüzcüleri öldürür, etlerini pişirip bir turtaya katar ve annelerine yedirir, sonra önce bu anneyi, ardından da tecavüze uğradığı için kendi kızını öldürür, sonra da hem kendisi hem de katili öldürülür.

Çocuklar için yazılmış eğlendirme amaçlı öyküler tüyler ürperticilikte bunların gerisinde kalmıyor. 1815’te Jacob ve Wilhelm Grimm zaman içinde çocuklara uyarlanmış birtakım eski halk öykülerini bir araya getirdikleri bir kitap yayımladılar. Genellikle *Grimm Masalları* olarak bilinen bu derleme Batı dünyasında en çok satan ve en çok saygı gören kitap listelerinde Kutsal Kitap ve Shakespeare’le başa baş gidiyor. Walt Disney filmlerindeki arındırılmış sürümlerinde açıkça ortaya konulmasa da, bu öyküler cinayet, bebek katli, yamyamlık, sakat bırakma ve cinsel tacizle dolu acımasız masallar gerçekten. Üç ünlü üvey anne masalına bakmak yeterli:

- Kıtık sırasında Hansel ve Gretel, açlıktan ölmeleri için babaları ve üvey anneleri tarafından ormanda terk edilirler. Çocuklar bir cadının yenebilen evine rastlarlar; cadı Hansel’i hapseder ve yemek için besler. Neyse ki Gretel cadıyı yanan fırına kapatır ve “tanrıtanıma cadı cayır cayır yanarak ölür.”³⁷
- Külkedisinin üvey kız kardeşleri ayaklarını onun pabucuna sığdırmaya çabalarlarken, annelerinin tavsiyesine uyup, biri ayak parmaklarından birini, öteki de topuğunu keser. Kumrular kanı fark eder, bu sayede Külkedisi Prens’le evlenir ve kuşlar üvey kız kardeşleri gagalayarak gözlerini oyar, “fesatlıklarının ve kötülüklerinin cezasını yaşamlarının kalan bölümünü kör kalarak çekerler.”
- Kraliçe üvey anne Pamuk Prensesi kıskanır ve bir avcıya onu ormana götürüp öldürmesini, akciğerlerini ve karaciğerini yemesi için kendisine getirmesini emreder. Pamuk Prensesin kaçtığını fark edince, kraliçe üç kez daha onu öldürmeye kalkışır; bunlardan ikisi zehirleme, biri de soluksuz kalıp ölmesini sağlama girişimidir. Prens Pamuk Prensesi yaşama döndürünce, kraliçe düğüne baskın yapar, ama “önceden kendisi için kızgın kömür ateşinde kızdırılan demir terlikler hazırlanmıştır... Bu kıpkırmızı demir pabuçları giymek ve ölüp yere devrilene kadar onlarla dans etmek zorunda kalır.”³⁸

Daha sonra göreceğimiz gibi, günümüzde küçük çocuklara sunulan eğlence hizmetleriyle uğraşanların şiddete tahammülleri o kadar azaldı ki, artık ilk Muppet bölümleri çocuklar için fazla tehlikeli sayılıyor. Kukla dünyasına girmişken, Avrupa’da çocuklara yönelik en popüler eğlence biçimlerinden biri olan el kuklası Punch ve Judy gösterilerini de ele alalım. Şatafatlı kabinlerinde sürekli atışan bu ikili abartılı komedi tarzlarını İngiliz sahil kasabalarında 20 yüzyılda bile sürdürdüler. Edebiyat araştırmacısı Harold Schechter tipik bir gösterideki olaylar dizisini şöyle özetliyor:

* Çev. Özdemir Nutku, Remzi Kitapevi, 10. Basım, 3. perde, 7. sahne –çn.

³⁷ Tatar, 2003, s.207.

³⁸ Tatar, 2003.

Gösteri Punch'ın gidip komşusunun köpeğini okşamasıyla başlıyor; köpek hemen dişlerini kuklanın o kocaman komik burnuna geçiriyor. Köpekten kurtulan Punch sahibi Scaramouche'u çağırıyor ve bir süre kaba şakalarla azarladıktan sonra kafasına vurup "başını omuzlarından yere yuvarlıyor." Punch daha sonra karısını çağırıyor ve öpücük vermesini istiyor. Karısı ona suratına attığı bir yumrukla tepki veriyor. Duygularına bir başka çıkış yolu arayan Punch karısından bebeklerini getirmesini istiyor ve onu kucağında sallamaya başlıyor. Ne var ki, bebek altını kirletmek için tam da bu anı buluyor. Her zaman sevgi dolu bir aile babası olan Punch'ın tepkisi bebeğin kafasını sahne kenarına çarpmak ve ölen bebeği izleyicilere fırlatmak oluyor. Judy yeniden görünüp olup biteni fark edince, anlaşılabilirliği gibi fena halde kızıyor ve Punch'ın sopasını elinden alıp başlıyor ona saldırmaya. Punch sopayı karısının elinden almayı başarıyor ve onu döverek öldürdükten sonra şu kısa zafer şarkısını söylüyor:

Karın sana rahat yüzü göstermiyor mu?
Geçirsin eline bir ip ya da bıçak
Ya da kaparsın sopayı benim gibi
kurtarırın onun elinden kendini!³⁹

Çoğu 17. ve 18. yüzyıllardan kalma Mother Goose (*Ana Kaz*) tekerlemeleri bile, günümüzde çocukların dinlemesine izin verebileceğimiz metin standartlarına aykırı. Horoz Robin serin kanlı bir cinayete kurban gidiyor. Standartların altında bir evde yaşayan bir bekar annenin çok sayıda gayrimeşru çocuğu var ve onları döverek ve aç bırakarak cezalandırıyor. İki çocuğun başlarında bir büyük olmadan tehlikeli bir göreve gitmelerine izin veriliyor; Jack başından yaralanıyor ve beyin hasarı tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor, Jill'in başına ne geldiğini de bilmiyoruz. Bir boşa gezer yaşlı bir adamı merdivenlerden aşağı yuvarladığını itiraf ediyor. Georgie Porgie küçük kızlara cinsel taciz uyguluyor ve onları travma sonrası stres bozukluğu belirtileriyle baş başa bırakıyor. Sakatlayıcı bir kazadan sonra Humpty Dumpty'nin (Yumurta Kafa) durumu kritik olmaya devam ediyor. İhmalkar bir anne bebeğini tek başına ağacın tepesinde bırakıyor ve bu ihmal felaketle sonuçlanıyor. Kara bir kuş çamaşır asan bir görevli kadının tepesine iniyor ve kötü niyetle burnunu yaralıyor. Görme yetisini kaybetmiş üç fare oyma bıçağıyla sakatlanıyor. Bir bakıyorsunuz, mum ışığında yatmaya götürülüyorsunuz; bir bakıyorsunuz bir baltacı kafanızı uçuruyor! Bu yakınlarda *Archives of Diseases of Childhood* (Çocukluk Çağı Hastalıkları Arşivi) dergisinde yayımlanan bir makalede çocukları eğlendirme amaçlı etkinliklerdeki şiddet yüzdeleri ele alınmış. Televizyon programlarında şiddet içeren sahne sayısı saatte 4,8; çocuk tekerlemelerindeyse aynı sayı saatte 52,2.⁴⁰

AVRUPA'DA VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN İLK DÖNEMLERİNDE ŞEREF SORUNU

Elinizde on dolarlık bir Amerikan banknotu varsa, resimdeki portreye bakın ve bir an için bu kişinin yaşamını ve ölümünü kafanızdan geçirin. Alexander Hamilton Amerikan tarihinin en parlak şahsiyetlerinden biri. *Federalist Papers*'ın

³⁹ Schechter, 2005, s.83-84.

⁴⁰ Davies, Lee, Fox, & Fox, 2004.

(*Federalist Yazılar*) yazarlarından biri olarak, demokrasinin felsefi temellerini dile getirme çabalarına katkı sunmuştu. Amerika'nın ilk hazine bakanı olarak, modern piyasa ekonomisini destekleyen kurumları geliştirmişti. Ayrıca, yaşamı boyunca Devrimci Savaşta üç müfrezeyle komutanlık yapmış, Anayasa Kongresinin toplanmasına destek olmuş, bir ulusal orduya komuta etmiş, New York Bankası'nı kurmuş ve New York yasama meclisinde görev almıştı; bunlara ek olarak *New York Post* gazetesinin de kurucusuydu.⁴¹

Bütün bunlara rağmen, bu parlak kişi 1804'te bugünün standartlarıyla insanı hayretler içinde bırakan aptalca bir şey yapacaktı. Hamilton uzun zamandır rakibi başkan yardımcısı Aaron Burr'le ağız dalaşı yapıyordu ve Hamilton Burr'e yönelttiği iddia edilen bir eleştiriyi yalanlamayı reddedince, Burr tarafından düelloya çağırıldı. Sağduyu Hamilton'ı ölümle randevudan kurtaracak olanaklardan yalnızca biriydi.⁴² Düello geleneği gözden düşmüş, Hamilton'ın yaşadığı New York eyaleti tarafından da yasaklanmıştı. Hamilton bir oğlunu düelloda kaybetmişti ve Burr'ün düello çağrısına yanıt verdiği bir mektupta bu uygulamaya karşı en az beş itiraz dile getirmişti. Ama düello çağrısını kabul ediyordu, çünkü "bu dünyadaki erkeklerin şeref adını verdiği" şeyin ona başka bir seçenek bırakmadığını yazıyordu. Ertesi sabah New Jersey Kayalıklarında Burr'ün karşısına çıkmak için, kürekle Hudson nehrini geçecekti. Burr adam vuran son Başkan Yardımcısı olmayacaktı, ama Dick Cheney'den daha iyi bir vurucuydu ve Hamilton ertesi gün öldü.

Hamilton düello yapan yegâne Amerikan devlet adamı değildi. Henry Clay de düello yapmıştı, James Monroe'yu düello çağrısından alıkoyan da yalnızca John Adams'ın o sıralar başkan olmasıydı. Amerikan paralarındaki portrelerden biri olan yirmi dolarlık banknotta ölümsüzleştirilmiş Andrew Jackson da bedeninde çok sayıda düellodan kalma mermilerle dolaştığını, bu nedenle yürürken "bir torba misket gibi tıngırdadığını" iddia ediyordu. Beş dolarlık banknotta resmedilen büyük kurtarıcı Abraham Lincoln bile düello çağrısını kabul etmiş ama bu düellonun yapılmamasını sağlayacak koşullar ileri sürmüştü.

Kurallı düellolar Amerikan icadı değildi kuşkusuz. Rönesans'ta ortaya çıkmıştı ve amaç aristokratlar ile eşlikçileri arasındaki suikastların, kan davalarının ve sokak çatışmalarının önünü almaktı. Bir adam şerefine leke sürüldüğünü hissediyorsa, karşısındakini düelloya çağırabiliyor, böylece olay tek bir ölümle sonuçlanıyor, yenilen kişinin ait olduğu grupta ve çevresinde geriye düşmanca duygular kalmıyordu. Ama yazar Arthur Krystal şu gözlemleri dile getiriyor: "Seçkinler... şeref meselesini o denli ciddiye alıyorlardı ki neredeyse her kırıcı söz ve davranış kişinin şerefine sürülen bir leke olarak ele alınmaya başlanmıştı. İki İngiliz, köpekleri dövüştüğü için düelloya girişmişti. İki İtalyan seçkini, Tasso ve Ariosto'dan hangisinin daha iyi bir şair olduğu sorusu etrafında çatışmıştı; bu çatışma ölümcül yara alan tarafın savunduğu şairi okumadığını itiraf etmesiyle sona ermişti. Ve Byron'ın büyük amcası olan William, yani beşinci Baron Byron hangisinin mülkünde daha fazla av hayvanı olduğu konusundaki görüş ayrılığı nedeniyle giriştikleri düelloda bir adamı öldürmüştü."⁴³

⁴¹ Chernow, 2004.

⁴² A. Krystal, "En garde! The history of dueling," *New Yorker*, Mar.12, 2007.

⁴³ Krystal, 2007; Schwartz, Baxter, & Ryan, 1984.

Kilisenin kınamalarına ve birçok devletin yasaklamalarına rağmen düello lar 18 ve 19. yüzyıl boyunca devam etti. Bu geleneği savunan Samuel Johnson şöyle diyordu: "Nasıl ki bir erkek evine zorla giren kişiyi vurabilirse, kişiliğine saldırmaya kalkan bir kişiyi de vurabilir." Düello Voltaire gibi aydınlanmacıları, Napoléon 'u, Wellington Dükü'nü, Robert Peel, Tolstoy ve Puşkin'i ve matematikçi Évariste Galois'ı da kendine çekti; nitekim bunlardan son ikisi yaşamlarını düelloda kaybettiler. Sipariş üzerine Edebiyatçıların talepleri doğrultusunda düellonun nasıl geliştiği, tepe noktasına nasıl ulaştığı ve nasıl çözüldüğü açıklığa kavuşturuldu, dramatik olanakları da Sir Walter Scott, Dumas *père*, de Maupassant, Conrad, Tolstoy, Puşkin, Çehov ve Thomas Mann tarafından kullanıldı.

Düello kurumu sık sık karşılaşacağımız şaşırtıcı bir olguyu karşımıza çıkarıyor: bir uygarlıkta bir şiddet kategorisi ortaya çıkıp, yüzyıllarca o uygarlığın bağrına yuvalanıp, sonra birden sırta kadem basabiliyor. Düello yapmaya karar veren beyler para ya da toprak için, hatta kadınlar için savaşıyorlardı; onlar şereflerini korumak için, herkes onun varlığına herkesin inandığını düşündüğü için var olan şu garip meta uğruna savaşıyorlardı. Şeref aslında insan doğasına ait, prestij ve normları güçlendirme dürtüsü gibi bazı özellikler tarafından şişirilebilen, mizah duygusu gibi diğer bazı özellikler tarafından da söndürülebilen bir balon.⁴⁴ Kurallı düello kurumu İngilizce konuşan dünyada 19. yüzyılın ortalarında, Avrupa'nın geri kalan bölümünde de izleyen birkaç on yıl içinde miadını doldurdu. Tarihçiler bu kurumun yasadışı ilan edilme ya da ahlaki itirazlardan çok, alay konusu olma sonucunda gömüldüğü kanısındalar. "Ciddi beyler şereflerini korumak için meydana çıktığında genç kuşaklar onlara yalnızca gülüyor sa, gelenek onu ne kadar desteklerse desteklesin böyle bir durumla karşılaşan hiçbir adet varlığını sürdürmez."⁴⁵ Günümüzde artık "On adım at, dön ve ateş et" ifadesi insanın aklına "şerefi için yaşayan" adamlardan çok, Bugs Bunny ile Yosemite Sam'i (Karavana Sam) getiriyor.

YİRMİNCİ YÜZYIL

Unutulan şiddetin tarihi turumuzda günümüze ulaştığımızda, giderek biraz daha tanıdık bir manzarayla karşılaşırız. Ama geçtiğimiz yüzyıla ait kültürel belek alanımız bile yabancı bir ülkeye aitmiş izlenimi veren anılarla dolu.

Savaş kültüründeki gerilemeyi ele alalım.⁴⁶ Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin görece eski kentleri ulusun askeri gücüyle caka satan kamusal yapıtlarla dolu. Yayıların gözüne at sırtındaki komutan heykelleri, kaslı vücutlarıyla Yunan savaşçı heykelleri, savaş arabalarıyla taçlanmış taklar ve kılıç ve mızrak şekline sokulmuş demir çitler ilisecektir. Metro duraklarına kazanılmış askeri zaferlerin adları verilmiştir: Paris metrosunda Austerlitz istasyonu, Londra metrosunda da Waterloo istasyonu var. Yüzyıl öncesine ait fotoğraflarda ulusal bayramlarda şatafatlı askeri merasim üniformalarıyla geçit yapan adam-

⁴⁴ Pinker, 1997, bölüm 8.

⁴⁵ Stevens, 1940, s.280-83, Aktaran, Mueller, 1989, s.10.

⁴⁶ Sheehan, 2008; van Creveld, 2008.

ları ve zamanlarını mükellef ziyafetlerde geçiren aristokratları görürüz. Uzun bir geçmişi olan devletlerin görsel markalarında toplar, kesici silahlar, avcı kuşlar ve yırtıcı kedigiller türünden saldırgan ikonografi imgeleri ağır basar. Pasifist duruşuyla ünlü Massachusetts'in armasında bile kılıç sallayan bir kesik kol ve ok ve yay taşıyan bir Yerli Amerikalı var, çevresinde de "Barışı kılıçla, ama özgürlük ortamında arıyoruz." yazıyor. Komşu New Hampshire'ı da unutmayalım; bu eyaletin plakalarında "Özgürlük Ya da Ölüm" yazıyor.

Oysa günümüzde kamusal alanlara ad verirken, artık askeri zaferlere gönderme yapılmıyor. Savaşlar at üstündeki kibirli komutanlarla değil, gözyaşı döken annelerle, bitkin askerlerle ya da ölümlerin adlarının sıralandığı sonu gelmeyen listelerle anılıyor. Kamusal yaşamda askerler önemli bir yer işgal etmiyor ve sıradan insanların gözünde haki üniformaların prestiji hayli düşük. Geçtiğimiz yıllarda Londra'daki Trafalgar Meydanında, aslanların ve Nelson sütununun karşısındaki kaidenin üzerine, askeri imgelerden akla hayale gelmeyecek kadar uzak bir heykel yerleştirildi: bu kolsuz ve bacaksız doğmuş çıplak ve gebe bir ressamın heykeliydi. Geçtiğimiz günlerde, Birinci Dünya Savaşı muharebelerinden birinin gerçekleştiği, "Flaman Tarlaları" şiirine ve Ypres savaş alanı ve [İngiliz] Uluslar Topluluğu ülkelerinde her yıl 11 Kasım'da takılan gelincik rozetlerine esin kaynağı olan savaş alanına, o savaşta savaştan kaçtığı için kurşuna dizilen, geçmişte korkaklıkla itham edilerek hor görülen bin askeri anan bir plaket yerleştirildi. Ve en son geliştirilen iki Amerikan eyalet özdeyişine baktığımızda, Alaska'da "Kuzeye, Geleceğe," Hawaii'de de "Yaşamın doğrulukla ölümsüzleştirildiği topraklar" sözleriyle karşılaşıyoruz (ama Wisconsin "Amerika'nın Mandıra Toprakları" özdeyişinin değiştirilmesi tartışmalarında önerilerden biri "Peynir Ye ya da Öl"dü).

Açıkça ilan edilmiş pasifizmin özellikle dikkat çektiği bir ülke, bir zamanlar savaşkan değerlere bağlılığı sonucunda *Tötonik* ve *Prusya tarzı* terimlerini katı militarizmle eşanlamlı kılmış Almanya. Taşlama ustası Tom Lehrer 1964 yılında Batı Almanya'da çok taraflı bir nükleer koalisyona katılma olasılığı karşısında duyulan büyük korkuya değiniyor ve iğneleyici bir ninnide bebeği şöyle yatıştırıyor:

Bir zamanlar bütün Almanlar savaşkan ve zalimdi,
Ama bir daha öyle olmayacak, bu iş bitti.
1918'de onlara öyle bir ders verdik ki
Hemen hiç ürkütmediler bizi o zamandan beri.

1989'da Berlin Duvarı yıkılıp iki Almanya birleşme planları yapmaya başlayınca, Almanya'nın intikamı korkusu yeniden canlandı. Oysa bugün Alman kültürü iki dünya savaşında oynadığı rolün büyük yıkıntısının altından kalkmak için vicdan muhasebesi yapmaya ve askeri güç kokan her şeye karşı şiddetli bir nefret duymaya devam ediyor. Şiddet video oyunlarında bile tabu olmaya devam ediyor; nitekim Parker Brothers oyuncuların bir dünya haritası üzerinde egemenlik kurmaya çalıştıkları bir masa oyunu olan Risk (Gizli Hedef) oyununu Almanya'da piyasaya sürmek istediğinde, Alman hükümeti bunu yasaklamak istedi. (Sonunda kurallar yeniden yazıldı; artık oyuncular rakiplerinin elinde olan

ülkeleri ele geçiriyor "kurtarıyorlardı.")⁴⁷ Alman pasifizmi yalnızca simgesel düzlemde kalmıyor: 2003'te yarım milyon Alman, Amerika öncülüğünde Irak'a saldırılmasına karşı yürüdü. Amerikan savunma bakanı Donald Rumsfeld bu ülkeyi "Eski Avrupa" diye nitelendiren ünlü sözlerini buna karşı dile getirecekti. Bu kıtadaki bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar göz önüne alındığında, Rumsfeld'in ifadesi Shakespeare'deki klişelerden şikayet eden öğrenciden beri en çarpıcı tarihsel bellek yitimi örneklerinden biri sayılabilir.

Çoğumuz askeri simgelerin kullanılmasına ilişkin duyarlılıklarda bir başka değişimi de yaşadık. 1940'larda ve 1950'lerde geline son askeri aşama olan nükleer silahlanma, bu silahlarla çeyrek milyon yaşam yok edilmişken ve yüz milyonlarca yaşam yok edilme tehdidiyle karşı karşıyayken insanlara itici gelmiyordu. Hayır tersine, bunlar dünyaya çekici geliyordu! İnsanların yeni geliştirdiği seksi mayo bikiniye verdiği tepkiyi nükleer patlamaya benzeten bir tasarımcı, ürününe Mikronezya'da nükleer testlerle tuzla buz edilen bir mercan adasının adını vermişti. Arka bahçedeki radyoaktif serpinti sığınakları ve sınıflardaki çömel ve kapan egzersizleri türünden saçma sapan "öz savunma" önlemleri, bir nükleer saldırının o kadar da abartılacak bir şey olmadığı hezeyanını teşvik ediyordu. Bugün bile Amerika'daki birçok konutun ve okulun bodrum girişlerinde üç üçgenli Nükleer Serpinti Sığınağı işaretleri paslanmaya devam ediyor. *Atomic Fireball Jawbreaker* (çene kırıcı ateş topu) şekerleri, Atomic Market (MIT yakınlarındaki bir aile bakkalı) ve Atomic Café gibi, 1950'lerden kalma birçok ticari logoda mantar tarzında bulutlar dikkati çekiyor; nitekim 1982'lerde dehşet artık bütün ağırlığıyla insanların üzerine çökerken yapılan ve 1960'ların başlarında dünyanın nükleer silahlar karşısındaki tuhaf umursamazlığını ele alan bir belgesele Atomic Café adı verilecekti.

Yaşadığımız bir diğer önemli değişiklik de gündelik yaşamda kuvvet gösterilerine artık hiç tahammül edemeyişimiz. Otuz kırk yıl önce bir erkeğin hakaret karşısında yumruklarını kullanması saygınlık işaretiydi.⁴⁸ Günümüzde bu artık bir kabalık işareti, dürtü kontrolü bozukluğu belirtisi ve öfke kontrolü terapisi-ne giriş bileti olarak ele alınıyor.

1950'lerde yaşanmış bir olay bu değişikliği gözler önüne seriyor. Başkan Harry Truman gelecek vadeden bir şarkıcı olan kızı Margaret'in performansı hakkında *Washington Post*'ta insafsız bir eleştiri yazıldığını görüyor. Truman Beyaz Saray kırtasiyelerini kullanarak bu eleştirmene gönderdiği notta şunları yazıyor: "Günün birinde sizinle karşılaşmayı umuyorum. O zaman yeni bir buruna ve kapkara gözleriniz için bol miktarda bifteğe, hatta belki de alt taraflarınız için bir desteğe ihtiyacınız olacak." Bu tepki bütün yazarlara içten içe sevimli gelebilir, ama günümüzde kamuoyu önünde bir eleştirmeni kasten yaralamayla tehdit etmek insana maskaralık gibi geliyor, hele bu iktidardaki bir kişiden geliyorsa artık kabul edilemeyecek bir hata sayılacaktır. Oysa o zamanlar Truman'ın sözleri bir babanın şövalyelik ruhuna bağlanarak, daha çok hayranlıkla karşılanmıştı.

⁴⁷ A. Curry, "Monopoly killer," *Wired*, Nisan.2009.

⁴⁸ Cooney, 1997.

"Kırk dört kiloluk sıska" ve "gözüne kum tekmelenmek" gibi ifadeler size bir şey ifade ediyorsa, belki de 1940'larda resimli dergilerde ve çizgi romanlarda yayımlanan ünlü Charles Atlas vücut geliştirme programı reklamlarını hatırlıyor olabilirsiniz. Öykünün en yaygın sürümünde bir türlü kilo alamayan cılız bir gence plajda kız arkadaşının yanında saldırılır. Genç somurtarak eve döner, bir sandalyeyi tekmeler, 10 sentlik bir pulla kumar oynar, bir egzersiz programını uygular ve sahile dönüp saldırganından öcünü alarak ağız kulaklarına varan kız arkadaşının yanında itibarını geri kazanır (Şekil 1-1).

ŞEKİL 1-1. 1940'a ait bir vücut geliştirme reklamında gündelik şiddet



Sonuç olarak, Atlas zamanının ilerisindeydi: vücut geliştirme furyası 1980'lerde doruğa çıkacaktı. Ama pazarlamasına baktığınızda başka bir çağla karşılaşıyorsunuz. Artık jimnastik ve egzersiz reklamlarında malzeme olarak erkeğe şerefini geri kazandıracak yumruk döğüşleri kullanılmıyor. Bu reklamlarda narsistik, adeta homoerotik imgelere başvuruluyor. Uсталıklı yakın çekimlerde kabarık pektoraler, dalgalanan abdominaller her iki cinsiyeti cezbetmek için kullanılıyor. Vadettikleri avantaj güçle değil, güzellikle ilgili.

Erkekler arasındaki şiddetin küçümsemeyle karşılanmasından daha da devrimci bir gelişme, kadına karşı şiddete gösterilen tepki. Savaş sonrası kuşağın dan kişilerin çoğu, *The Honeymooners* (Balayı Çifti) adlı durum komedisi TV dizisini özlemle hatırlarlar. 1950'lerde yayınlanan dizide Jackie Gleason tarafından canlandırılan iri kıyım otobüs şoförünün hızla zengin olma planlarına duyarlı karısı Alice gülüp geçer. Dizide sık sık tekrarlanan repliklerden birinde, öfkelenen Ralph sıkılı yumruğunu karısına doğru sallar ve "Sen görürsün, Alice, sen görürsün... Günün birinde yumruğu yiyeceksin suratının ortasına!" (ya da bazen "Paat..., Hoop, doğru havaya!") Alice bunlara hep gülüp geçer; bunun nedeni karısını döven bir erkeği hor görmesi değil, Ralph'ın bunu yapacak cesareti olmadığını bilmesidir. Günümüzde kadına karşı şiddet konusundaki duyarlılığımızla, ana akım bir televizyon programında bu türden bir komedi olasılığını aklımızdan bile geçiremiyoruz. Ya da *Life* dergisinde 1952'de yayımlanmış Şekil 1-2'deki şu reklama bakın.

ŞEKİL 1-2. 1952'de bir kahve reklamında ev içi şiddet

If your husband ever finds out
you're not "store-testing" for fresher coffee...



Günümüzde ev içi şiddeti erotikleştirilmiş bir oyun gibi ele alan böyle bir reklamın yayınlanması düşünülemez bile. Oysa bu hiç de benzerleri olmayan bir örnek değildi. 1950'lerde Van Heusen etekleri reklamında da bir erkek karısını dövüyordu ve 1953'teki Pitney-Bowes posta makinesi reklamında çileden çıkmış bir patron inatçı bir sekreteri azarlarken şöyle diyordu: "Kadın öldürmek hepten mi kanuna aykırı?"⁴⁹

Tabii bir de Broadway'in en uzun süre perde açan müzikali *The Fantasticks* (*Fantastik*) ve bu müzikalin "It Depends on What You Pay" (Ne Kadar Ödediğimize Bağlı) adlı Gilbert ve Sullivan benzeri kısa şarkısı var (şarkı sözlerinde Edmond Rostand'ın *Les Romanesques* adlı oyununun 1905 çevirisi temel alınmıştı). İki adam birinin oğlunun diğerinin kızını kurtaracağı bir kaçırma olayını planlıyorlar:

Tecavüzü empatik kılabilirsin.

Tecavüzü kibarlaştırabilirsin.

Tecavüzü Yerlilere yapabilirsin:

Ne kadar baştan çıkarıcı bir görüntü.

Tecavüzü at sırtında gerçekleştirebilirsin;

Herkes bu yeni ve hoş bir şey diyecektir.

Gördüğün gibi tecavüzün türü ödediğin paraya bağlıdır.

Gerçi burada tecavüz [*rape*] sözcüğüyle, cinsel saldırıdan çok İngilizce eski anlamıyla "kaçırma" ya da "kaldırma" kastediliyordu, ama oyunun perde açtığı 1960 yılıyla son kez oynandığı 2002 yılı arasında bu konudaki duyarlılıklar değişecekti. Metin yazarı Tom Jones (Galli şarkıcısıyla ilgisi yok) bunu bana şöyle açıkladı:

⁴⁹ Ad Nauseam, 2000. Chase & Sanborn reklamı 11 Ağustos 1952 tarihli *Life* dergisinde yayımlandı. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

Zaman ilerledikçe bu sözcük beni endişelendirmeye başladı. Yavaş yavaş, ama fazlasıyla yavaş farkına varmaya başladım. Gazete manşetleri. Çetelerin canavarca tecavüz haberleri. Hele “ilk buluşma tecavüzleri.” Düşünmeye başladım: “Bu hiç de komik değil.” Biz elbette “gerçek tecavüzden” söz etmiyorduk, bu doğru, ama seyirci kahkahalarının bir bölümü de sözcüğü böyle komik bir tarzda kullanmanın sağladığı şok edici değerdı kuşkusuz.

1970’lerin başlarında oyunun yapımcısı, Jones’un şarkı sözlerini yeniden yazma talebini reddetmiş, ama ondan şarkının girişine bu sözcük kullanılırken kast edilen anlam için bir açıklama eklemesine ve oyunda sözcüğün daha az tekrarlanmasına izin vermişti. 2002’de oyunun sahneden kaldırılmasından sonra, Jones şarkı sözlerini sil baştan yeniden yazdı ve The Fantasticks’in dünyanın herhangi bir yerinde sahnelenmesi durumunda yalnızca yeni versiyonun kullanılabilmesini yasal güvence altına aldı.⁵⁰

Yakın zamana kadar çocuklara şiddet uygulanması da meşruydı. Anne babalar çocuklarını –günümüzde birçok ülkede yasaklanmış bir ceza yöntemi olan– dayakla cezalandırmakla kalmıyor, çoğu zaman bunu saç fırçası ya da soba küreği gibi bir alet kullanarak ya da acıyı ve aşağılanmayı artırmak için çıplak kalçalara uyguluyorlardı. 1950’lerin sonlarına kadar çocuk öykülerinde sık sık yaramaz bir çocuğa annenin “baban eve gelince görürsün!” diye uyardığı, sonra da daha güçlü ebeveynin kemerini çıkarıp çocuğunu kırbaçladığı anlatılırdı. Diğer yaygın betimlemeler arasında, çocukların karnı aç yatağa gönderilmesi ve ağızlarına sabun sürülmesi gibi fiziksel acı vermeden kullanılan cezalandırma yöntemleri dikkat çekiyor. Akrabaları olmayan erişkinlerin insafına terk edilen çocuklara daha da canavarca davranılırdı. Yakın zamanlara kadar, birçok okul çocuğuna bugün “işkence” olarak nitelendirilebilecek ve öğretmenlerinin hapse atılmasına yol açabilecek yöntemler uygulanabiliyordu.⁵¹

Günümüzde insanlar dünyanın benzersiz tehlikelerle dolu bir yer olduğunu düşünüyorlar. Yükselen terör saldırılarından, uygarlık savaşlarından ve kitle imha silahlarının kullanımından söz edilmeyen bir haber bülteni izlemek hayli zor. Ama kırk elli yıl önce haber bültenlerini dolduran tehlikeleri unutmaya eğilimliyiz ve bunların çoğunun geçmişte kalmasını adeta kanıksadık. Sonraki bölümlerde 1960’ların ve 1970’lerin yaşadığımız günlerden çok daha canavarca ve tehditkâr yıllar olduğunu gösteren sayıları sunacağım ve bu bölümün ruhuna uygun olarak, sayıların gözünüzün önünde canlanmasını sağlayacağım.

Üniversiteden 1976’da mezun oldum. Üniversite mezunlarının çoğu gibi, bizi erişkinler dünyasına uğurlayan mezuniyet konuşmasını hatırlamıyorum. Bu da bana böyle bir konuşma hayal etme cesareti veriyor. Yetmişlerin ortalarında dünyanın ruh halini iyi anlayan bir uzman tarafından dile getirilmiş şöyle bir öngörü hayal edin:

⁵⁰ Tom Jones, yazara gönderilen e-posta, 19 Kasım 2010, izin alınarak yayımlanmıştır.

⁵¹ İngiliz ve Katolik dostlarla yapılan kişisel görüşmeler; ayrıca S. Lyall, “Blaming church, Ireland details scourge of abuse: Report spans 60 years,” *New York Times*, 21 Mayıs 2009. Ucretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Değerli Rektör, öğretim üyeleri, aileler, dostlar ve 1976 sınıfı. Zorlu günlerin eşindeyiz. Ama önümüzde aynı zamanda büyük fırsatlar var. Eğitilmiş kadınlar ve erkekler olarak yaşamınıza başlarken, sizleri topluma olan borçlarınızı da ödemeye, daha aydınlık bir gelecek için çalışmaya ve dünyayı daha yaşanabilir bir yer kılmak için çaba harcamaya çağırıyorum.

Bunları dile getirdikten sonra, size daha ilginç bir şeyler söylemek istiyorum. Otuz beşinci mezuniyet yıldönümümüzde dünyanın nasıl olacağına ilişkin öngörülerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. O tarihte yeni bir yüzyıl yaşanacak ve bu yüzyıl dünyayı hayal edemeyeceğiniz ölçüde değiştirecek. Bugünden tahmin edemeyeceğimiz etkiler doğuracak teknolojik gelişmelerden söz etmiyorum. Bunun ötesinde, insanlığın ulaşacağı, bugünden hayal etmemiz bile mümkün olmayan barış ve güvenlik ortamından söz ediyorum.

Kuşkusuz, 2011 dünyası tehlikeli bir yer olmaya devam edecek. Önümüzdeki otuz beş yıl boyunca, bugün olduğu gibi savaşlar olacak ve bugün olduğu gibi soykırımlar yaşanacak ve bunlardan bir bölümünün nerede yaşanacağını kimse önceden tahmin edemeyecek. Nükleer silahlar bir tehdit olmaya devam edecek. Dünyada şiddetin yoğun yaşandığı bazı bölgelerde şiddet o zaman da varlığını sürdürecektir. Ama bütün bu değişimlerin ötesinde çok derin değişiklikler olacak.

Her şeyden önemlisi, radyoaktif serpinti sığınaklarında saklandığımız o çocukluk anılarımızdan beri yaşamlarımızı karartan üçüncü dünya savaşı ve nükleer kıyamet kabusu sona erecek. On yıl sonra Sovyetler Birliği Batı'yla barışacak ve tek bir kurşun bile atılmadan Soğuk Savaş sona erecek. Çin'in de radarımızda askeri tehdit olarak algılanması sona erecek; hatta bu ülke en büyük ticaret ortağımıza dönüşecek. Önümüzdeki otuz beş yıl boyunca kimse düşmana karşı nükleer silah kullanmayacak. Dahası, büyük ülkeler arasında herhangi bir savaş da yaşanmayacak. Batı Avrupa'daki barış kesintisiz devam edecek ve beş yıl içinde Doğu Asya'daki dur durak bilmeyen savaşlar, orada da yerini uzun süreli barışa bırakacak.

Başka bazı güzel haberler de var. Doğu Almanya sınırını açacak ve öğrenciler şen şakrak Berlin duvarını çekiçleriyle paramparça edecekler. Demir Perde yok olacak ve Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Sovyet egemenliğinden kurtulmuş liberal demokrasilere dönüşecekler. Sovyetler Birliği totaliter komünizmden vazgeçmekle kalmayacak, kendi iradesiyle yok olacak. Rusya'nın on yıllardır, hatta yüz yıllardır işgal ettiği cumhuriyetler bağımsız devletlere dönüşecek ve çoğunda demokrasi egemen olacak. Bu ülkelerin büyük bir kısmında bütün bunlar bir damla kan akıtılmaksızın gerçekleşecek. Önce Avrupa'dan, sonra da dünyanın geri kalan kısmından faşizm de silinecek. Portekiz, İspanya ve Yunanistan liberal demokrasilere dönüşecek. Aynı durum Tayvan, Güney Kore ve Güney ve Orta Amerika'nın büyük bir bölümünde de geçerli olacak. Gelişmiş ülkelerin çoğunda generaller, albaylar, cuntalar, muz cumhuriyetleri ve her yıl tekrarlanan askeri darbeler sahnelerden inecek.

Ortadoğu'da da bizi sürprizler bekliyor. İsrail'le Arap ülkeleri arasında son yirmi beş yılda yaşanan beşinci savaştan yeni çıktık. Bu savaşlarda elli bin kişi öldü ve son zamanlarda bu çatışma süper güçleri neredeyse nükleer çatışmanın eşiğine getirdi. Ama üç yıl içinde Mısır Devlet Başkanı Knesset'te İsrail başbakanını kucaklayacak ve bu iki ülke belirsiz bir geleceğe kadar sürecek bir barış antlaşması imzalayacaklar. Ürdün de İsrail'le kalıcı bir barış yapacak. Suriye İsrail'le zaman zaman barış görüşmelerine katılacak ve bu iki ülke savaşmayacaklar.

Güney Afrika'da ırk ayrımı rejimi sona erdirilecek ve beyaz azınlık iktidarı siyah çoğunluğa devredecek. Bu bir iç savaş yaşanmaksızın, kan dökülmeden, geçmişin zalimlerine şiddet uygulanmadan gerçekleşecek.

Bu gelişmelerin çoğu uzun süreli, cesur mücadeleler sonucunda mümkün olacak. Ama bir bölümü birden ortaya çıkıverecek ve herkesi çok şaşırtacak. Belki bazılarınız bütün bunların nasıl olduğunu anlamaya çalışanlar arasında yer alacaksınız. Başarılarınız nedeniyle sizleri kutluyorum ve size önünüzdeki yıllarda doyumlu ve başarılı bir gelecek diliyorum.

Sizce izleyiciler bu coşkulu iyimserliğe nasıl tepki vermişlerdir? Bir bölümü kıs kıs gülmüş ve konuşmacının kafasının dumanlı olduğundan kuşkulanmış, Woodstock'taki tripten henüz çıkamadığını düşünmüş olabilir. Ama biz bu konuşmacının haklı çıkacağını biliyoruz.

Bir günlük kent gezisiyle kimse bir ülkeyi tanıyamaz ve yüzyıllar arasında sıçrayıp durduğumuz bu kısa gezintiyle geçmişin bugünden daha fazla şiddet dolu olduğu konusunda ikna olmanızı beklemiyorum. Artık eve döndüğünüze göre, aklınıza birçok soru takılmış olsa gerek. Hâlâ insanlara işkence uygulamıyor muyuz? Yirminci yüzyıl tarihin en kanlı yüzyılı değil miydi? Eski savaş biçimlerinin yerine yenileri geçirilmedi mi? Terör çağında yaşamıyor muyuz? 1910'da da savaşların artık tarihe karıştığını söylemiyorlar mıydı? Peki, ya fabrika çiftliklerdeki bütün o tavuklar ne? Yarın nükleer teröristler büyük bir savaş başlatamaz mı?

Bunlar mükemmel sorular ve kitabın kalan kısmında tarih çalışmaları ve sayısal veri tabanları yardımıyla bunları yanıtlamaya çalışacağım. Ama bu uygunluk testleri tartışma çerçevesini netleştirmiştir umarım. Bugün karşı karşıya olduğumuz tehlikeler ne kadar büyük olursa olsun, bunlar bize geçmişteki tehlikelerin daha da büyük olduğunu hatırlatıyor. Bu kitabın okurları (ve göreceğimiz gibi, dünyadaki insanların büyük çoğunluğu) artık kaçırılarak cinsel köleliğe zorlanmak, ilahi güçlerin komutasında soykırımı uğramak, ölümcül sarklere ve turnuvalara katılmak, rağbet görmeyen fikirler nedeniyle çarmıha gerilmek, germe ya da tekerlek işkencesine tabi tutulmak, diri diri yakılmak ya da ters askı uygulanması gibi işkence ve infaz yöntemleriyle cezalandırılmak, oğlan çocuk doğurmama nedeniyle kafanın kesilmesi, bir soyluyla ilişki kurma nedeniyle karnın değişmesi ve bağırsakların dışarı çıkartılması, şerefini korumak için tabancayla düello yapmak, kız arkadaşını etkilemek için plajda yumrukleşmek ya da uygarlığı ya da insanlığı yok edecek bir nükleer savaş endişesiyle yaşamak zorunda değiller.

PASİFİKASYON SÜRECİ

Bak evet yaşam berbat, canavarca ve kısa, ama bütün bunları
mağara adamıyken biliyordun zaten.

—New Yorker karikatürü¹

Thomas Hobbes ve Charles Darwin iyi insanlardı, ama adları olumsuz sıfatlara dönüştü. Hiç kimse (bırakın Malthusçu, Makavelci ya da Orwellci dünyaları) Hobbesçu ya da Darwinci bir dünyada da yaşamak istemez. Bu iki adam doğa durumundaki yaşama bakışlarındaki kötümserlikle, Darwin (kendisinin türetmediği ama kullandığı bir terim olan) “en uyumlu olanın sağkalımı” ifadesiyle, Hobbes da “insanın yalnız, yoksul, berbat, canavarca ve kısa yaşamı” ifadesiyle terimler sözlüğünde ölümsüzleştiler. Yine de, her iki adam da şiddet konusunda bize adlarından kaynaklanan sıfatlardan daha derin, daha incelikli ve çok daha insanca bir içgörü kazandırdılar. Günümüzde insanın şiddetini anlamaya çalışırken işe onların analizleriyle başlamak gerekiyor.

Bu bölümde, hem mantıksal hem de kronolojik açıdan şiddetin kökenleri üzerinde duracağız. Darwin ve Hobbes sayesinde şiddetin uyumsal mantığına bakacağız ve insan doğasının bir parçası olarak evrilmiş olabilecek şiddet dürtülerini ele alacağız. Daha sonra şiddetin tarih öncesini araştırarak, evrimsel soyağacımızda ne zaman ortaya çıktığını, yazılı tarih öncesindeki binyıllarda ne ölçüde yaygın olduğunu ve ilk kez hangi tür tarihsel gelişmelerin onu azalttığını inceleyeceğiz.

ŞİDDETİN MANTIĞI

Darwin bize canlılarda neden belirli özelliklerin bulunduğunu açıklayan bir teori sundu; bunlar yalnızca bedensel özellikler değildi, aynı zamanda davranışlarını yönlendiren temel zihniyetler ve güdülerdi. *Origin of Species*’ın (*Türlerin Kökeni*) yayımlanmasının üzerinden yüz elli yıl geçti ve doğal seçim teorisi laboratuvarında ve alanda bol bol doğrulanarak ve bilim ile matematiğin yeni alanlarından gelen fikirlerle genişleyerek artık bize canlılar dünyasına ilişkin tutarlı bir kavrayış sunuyor. Bu yeni alanlar arasında, doğal seçilimi mümkün kılan çoğaltıcıları açıklayan genetik ve hedef peşindeki başka faillerin de bulunduğu bir dünyada hedef peşindeki faillerin kaderini açıklığa kavuşturan oyun teorisi var.²

¹ Bob Mankoff’un bir karikatüründen.

² Maynard Smith, 1998; Maynard Smith & Szathmáry, 1997.

Peki organizmalar neden başka organizmalara zarar verecek şekilde evrilsin? Bu sorunun “en uyumlu olanın sağkalımı” ifadesinin düşündürdüğü kadar doğrudan bir yanıtı yok. Genetiği de kapsayan evrimsel biyolojiyle oyun teorisinin sentezini sunan *The Selfish Gene* (*Gen Bencildir*) kitabında Richard Dawkins okurlarını canlılar dünyasının üzerinde düşünmeden kendilerine tanıdık gelen yönlerinden uzaklaştırmaya çalışıyor. Onlara hayvanları (evrim sürecinde sadakatle çoğalabilen yegâne birimler olan) genleri tarafından tasarlanmış “sağkalım makineleri” olarak hayal etmelerini, sonra da bu sağkalım makinelerinin nasıl evrilebileceği üzerinde düşünmelerini istiyor.

Bir sağkalım makinesi açısından, (*kendi çocuğu ya da yakın akrabası olmayan*) bir başka sağkalım makinesi, tıpkı bir kaya ya da ırmak ya da yiyecek parçası gibi çevrenin bir parçasıdır. Onun yoluna çıkan bir şeydir ya da yararlanılabilecek bir şey. Bir kayadan veya bir nehirde, tek bir yönden farklıdır: Tepki vermeye eğilimlidir. O da gelecek güvencesi olarak kendi ölümsüz genlerini taşıyor ve onları korumak için her şeyi göze alır. Doğal seçim, sağkalım makinelerini denetleyerek onların çevrelerini en iyi biçimde kullanmalarını sağlayan genlerin yararına çalışır. Bu, hem aynı hem de farklı türlerdeki diğer sağkalım makinelerini en iyi biçimde kullanabilmeyi de içerir.³

Bir şahinin sığırcığı parçalayışını, ısırarak bir böcek sürüsünün bir ata işkence edişini ya da AIDS virüsünün bir insanı yavaş yavaş tüketip öldürmesini görmüş her insan sağkalım makinelerinin hiç umursamadan diğer sağkalım makinelerini sömürme yöntemleri konusunda ilk elden bilgi sahibidir. Canlılar dünyasının büyük bir bölümünde şiddet, açıklama gerektirmeyen sıradan bir durum. Kurban bir başka türe ait olduğunda, saldırganları yırtıcı ya da asalak olarak nitelendiriyoruz. Ama kurban aynı türden de olabilir. Birçok hayvan türünde bebek katli, çocuk katli, yamyamlık, tecavüz ve ölümcül kavgalar yaşandığını gösteren belgeler var.⁴

Dawkins’in özenle seçilmiş sözcükler kullandığı yukarıdaki ifadesi doğanın neden tek bir kanlı büyük çatışmadan ibaret olmadığını da açıklıyor. Bir kere, hayvanlarda yakın akrabalarına zarar verme eğilimi daha az, çünkü bir hayvanı akrabasına zarar vermeye sürükleyen genin o akrabada var olan *kendi* kopyasına da zarar verme olasılığı yüksek olacaktır; bu da o genin doğal seçimle ayıklanma olasılığını yükseltecektir. Daha da önemlisi, Dawkins bir başka organizmanın kaya ya da ırmaktan farklı olduğunu, çünkü *onun tepki vermeye eğilimli olduğunu* söylüyor. Şiddet kullanma eğilimiyle evrilen her organizma, diğer organizmaları da genellikle aynı ölçüde şiddet kullanma eğilimiyle evrilmiş bir türün üyesidir. Kendi türünüzden birine saldırırsanız, rakibiniz de sizin kadar kuvvetli ve dövüşken, aynı silahlara ve savunma yöntemlerine sahip biri olacaktır. Kendi türünüzün bir üyesine saldırmanız durumunda canınızın yanma olasılığının yüksek olması, karşınızdakinin üzerine atlama eğiliminize karşı güçlü bir seçim baskısı oluşturacaktır. Bu ayrıca hem akışkan metaforunu hem de halk arasında yaygın olan kana susamışlık, ölüm arzusu, öldürme içgüdüğü ve benzeri yıkıcı istek, itki ve dürtüler türünden birçok teoriyi geçersiz

³ Dawkins, 1976/1989, s.66.

⁴ Williams, 1988; Wrangham, 1999a.

* hidrolik şiddet teorisi –çn.

kılar. Şiddet doğrultusunda bir eğilim evrildiği zaman, bu daima *stratejik* bir özelliktir. Organizmalar şiddeti yalnızca beklenen yararların beklenen maliyetin üzerinde olduğu koşullarda uygulamak üzere seçilirler. Bu muhakeme özellikle zeki türlerde geçerlidir; bu türlerin büyük beyinleri onları belli bir durumda beklenen yarar ve maliyet hesabına duyarlı kılmıştır ve olasılıkların evrim sürecindeki ortalamalarıyla sınırlı kalmalarını önler.

Zeki bir tür üyesinde kendi türünün diğer üyeleriyle yüz yüze geldiği durumlarda şiddet mantığı bizi Hobbes'a getiriyor. *Leviathan*'daki (1651) dikkate değer bir bölümde, şiddeti teşvik eden etmenlerin bugün de geçerli bir analizini yüzden az sözcükle dile getirmiş:

Bu durumda insan doğasında üç temel kavga nedeni buluyoruz.

Birincisi, rekabet; ikincisi, güvensizlik, üçüncüsü de ihtişam. Birincisi, insanları, kazanç için; ikincisi, güvenlik için; üçüncüsü ise, şöhret için mücadele etmeye iter. Birincisi, başka insanların kişiliklerine, karılarına, çocuklarına ve hayvanlarına egemen olmak için şiddet kullanır; ikincisi, kendilerini korumak için; üçüncüsü ise, kendi kişiliklerine yönelik olarak doğrudan doğruya veya hısmımları, arkadaşları, milletleri, meslekleri veya adları dolayısıyla, bir söz, bir gülümseme, farklı bir görüş ve başka bir aşağılama işareti gibi küçümsemelere karşı şiddet kullanır.⁵

Hobbes'a göre rekabet failerin kendi çıkarlarının izinden gitmelerinin kaçınılmaz sonuçlarından biri. Bugün bunun evrim sürecinde gelişmiş bir özellik olduğunu görüyoruz. Rakiplerini güç kullanarak yiyecek, su ve arzu edilen alan gibi kıt kaynaklardan uzak tutabilen sağkalım makineleri onlardan daha fazla çoğalabiliyorlar ve böylece dünya bu rekabete en uygun sağkalım makinelerine kalıyor.

Günümüzde "eşlerin" neden erkeklerin rekabet etmesi gereken kaynaklardan biri olduğunu da biliyoruz. Hayvan türlerinin çoğunda dişinin yavruya harcadığı emek erkekten daha fazla. Bu özellikle memelilerde böyle; anne yavrusunu karnında büyütüyor ve doğduktan sonra emziriyor. Erkek birden çok dişiyle çiftleşerek soyundan gelen yavru sayısını artırabiliyor, ki bu da diğer erkeklerin yavrusuz kalmalarına neden oluyor; oysa dişi birden çok erkekle çiftleşerek soyundan gelen yavru sayısını artıramıyor. Bu da dişinin üreme kapasitesini bir kıt kaynağa dönüştürüyor ve insan da dahil birçok türün bu kıt kaynak için rekabet etmelerine yol açıyor.⁶ Tabii bu arada, cinsel seçim teorisi konusundaki yaygın bazı yanlış anlamaları gözden kaçırmamak gerektiğini de belirtelim: bunların hiçbirisi erkeklerin genler tarafından kontrol edilen robotlar oldukları, tecavüz ya da kavgalarının ahlaki açıdan mazur görülebileceği, kadınların pasif cinsel ödüller oldukları, insanların mümkün olduğunca çok bebek yapmaya çalıştıkları ya da kültürün insanlar üzerinde etkisi olmadığı anlamına gelmez.⁷

İkinci çatışma nedeni de güvensizlik [*diffidence*]; Hobbes'un zamanında [İngilizce dilinde] bu sözcük "çekingenlik"ten çok "korku" anlamına geliyordu. Bu ikinci neden birincinin sonucu: rekabet korkuyu besliyor. Örneğin, eğer komşunuzun sizi öldürerek saf dışı bırakma eğiliminde olduğundan kuşkulanan için

⁵ Hobbes, 1651/1957, s.185; çev. Semih Lim, YKY, 6. baskı, s.101.

⁶ Darwin, 1874; Trivers, 1972.

⁷ Pinker, 1997, 2002.

nedenleriniz varsa, o zaman siz de ön alma amaçlı bir saldırıyla onu saf dışı bırakma eğiliminde olursunuz. Eğer bekleyip öldürülmeyi göze almıyorsanız, aslında karıncayı bile incitmeyen bir kişi bile olsanız, bu fikir size cazip gelebilir. İşin trajik yanı, rakibinizin de aynı saplantılı hesapları yapmak için yeterli nedenleri olacaktır ve asıl o karıncayı bile incitmeyecek kişi olsa bile durum değişmeyecektir. Aslında işin başında ona karşı saldırgan niyetleriniz *olmadığını* o bilse bile, siz kendiniz onun sizin saldırmanızdan korkup size saldırabileceğinden endişelenebilirsiniz, bu da sizi ondan önce hareket edip saldırıya teşvik edebilir ve bu kısır döngü sonsuza kadar böyle devam eder. Siyaset bilimci Thomas Schelling ilk vurulan olmamak için karşısındakini vurma eğilimine kapılan silahlı ev sahibi ve silahlı hırsız analojisine başvuruyor. Bu paradoks bazen Hobbesçu tuzak, uluslararası ilişkiler alanında da güvenlik açmazı olarak nitelendiriliyor.⁸

Zeki failler kendilerini Hobbesçu tuzaktan nasıl kurtarabilirler? En iyi bilinen yöntem caydırıcılık politikasına başvurmak: Sen ilk saldıran olma, ilk saldırıdan sağ çıkacak kadar güçlü ol ve gerektiğinde misliyle karşılık ver. İnandırıcı bir caydırıcılık politikası rakibin kazanç amaçlı saldırı güdüsünü baskılayabilir, çünkü misillemenin ödeteceği bedeller beklenen ganimetleri sıfırlayacaktır. Sizin ilk saldıran olmama taahhüdünüzle, daha da önemlisi caydırıcılık politikanızın ön alma gereksinimini azaltarak sizi ilk saldıran olmaya teşvik eden etmenleri zayıflatması sonucunda, korkuya bağlı saldırı güdüsü de baskılanacaktır. Ama caydırıcılık politikasında asıl belirleyici öge misilleme tehdidinizin inandırıcılığı. Rakibiniz sizin ilk saldırıda yok edilebilecek ölçüde zayıf olduğunuzu düşünüyorsa, misillemeden korkmasına gerek kalmaz. Ayrıca, saldırı karşısında, o noktadan sonra işe yaramayacağını düşünerek mantıklı davranıp misilleme yapmayabileceğinizi düşünmesi durumunda da, bu akılcı tutumu kötüye kullanarak, karşılık görmekten korkmadan size saldırabilir. Caydırıcılık politikanızın inandırıcı olması için zayıflık kuşkularını gidermeniz ve bütün ihlallerin öcünü almaya ve bütün kozları paylaşmaya hazır olduğunuzu göstermeniz gerekir. İşte böylece, tek bir söz, bir dudak bükme ya da önemsiz bir başka işaret türünden eften püften bir nedenin nasıl olup da saldırıyı teşvik eden bir etmene dönüştüğünü ortaya koyan bir açıklamaya ulaşıyoruz. Hobbes onu "ihtişam" diye nitelendiriyor; daha yaygın olarak tek başına "şeref" ya da "onur" sözcüğü kullanılıyor; ama aslında en uygun betimleyici "itibar." Caydırıcılık politikası dehşet dengesi olarak da biliniyor; soğuk savaşta karşılıklı garantili imha anlamında "MAD" olarak da nitelendirilmişti. Eğer caydırıcılık politikasının vadettiği bir barıştan söz edilebilecekse, bunun kırılğan bir barış olduğu açık, çünkü caydırıcılık şiddeti yalnızca şiddet tehdidiyle azaltıyor. Her iki taraf da şiddet içermeyen bir saygısızlık işaretine şiddetli bir kararlılık gösterisiyle tepki vermek durumunda, bu da şiddet doğrultusunda tek bir adımın sonu gelmeyen bir misilleme döngüsüne yol açabilmesi demek. Sekizinci bölümde göreceğimiz gibi, insan doğasının başta gelen özelliklerinden biri olan kendine yontucu yanlılıklar, her iki tarafın da kendisinin uyguladığı şiddetin haklı bir misilleme, karşı tarafın uyguladığı şiddetinse kışkırtılmamış bir saldırganlık olduğuna inanmasını sağlayabiliyor.

⁸ Schelling, 1960.

* Mutual assured destruction -çn.

Hobbes'un analizi anarşi durumundaki yaşamla ilgili. Başyapıtının adında da bu durumdan kaçmanın yolu belirtiliyor: Leviathan, halkın iradesini kendisinde cisimlendiren ve şiddet kullanma tekelini elinde tutan bir monarşinin ya da bir başka devlet yönetiminin sahip olduğu otorite anlamına geliyor. Leviathan'ın saldırganlara ceza vererek saldırıyı teşvik eden etmenleri ortadan kaldıracak, böylece ön alma amaçlı saldırı endişelerini gidereceği ve kararlılığı kanıtlayacak misillemeler için tetikte kalma ihtiyacını gereksiz kılacağı ileri sürülüyor. Ve Leviathan yansız bir üçüncü taraf; her iki tarafı da aslında çocuk kadar saf olan karşı tarafın karanlık bir yüreği olduğuna inandıran şovenist önyargılardan uzak tutması bekleniyor.

Leviathan'ın mantığı bir üçgenle özetlenebilir (Şekil 2-1). Her şiddet ediminde konuyla ilgilenen üç taraf var: saldırgan, mağdur ve olaylara karışmayan üçüncü taraf. Her birinin bir şiddet güdüsü var: saldırgan mağduru üzerine atlamak, mağdur misilleme yapmak, üçüncü taraf ise bu kavgadan doğacak zararları en aza indirmek istiyor. Çatışan taraflar arasındaki şiddeti savaş olarak adlandırabilirsiniz; üçüncü tarafın çatışan taraflara uyguladığı şiddeti ise yasa olarak adlandırabilirsiniz. Özetle, Leviathan teorisi yasanın savaştan daha iyi olduğunu savunuyor.

Hobbes'un teorisi şiddetin tarihi konusunda test edilebilecek bir tahminde bulunuyor. Leviathan'ın ilk sahneye çıkışı insanlık gösterisinin hayli geç perdelерinden birinde gerçekleşti. Arkeologlar bize yaklaşık beş bin yıl önce uygarlığın doğuşuna, yani yerleşik çiftçilerin kentlerde ve devletlerde yoğunlaşarak ilk devlet yönetimlerini oluşturmalarına kadar, insanların anarşi durumunda yaşadıklarını söylüyorlar. Hobbes'un teorisi doğruysa, bu geçişin şiddette büyük tarihi gerilemelerden birine eşlik etmesi beklenektir. Uygarlık aşamasından önce, insanlar "korkuyu herkesin üzerinde egemen kılacak bir ortak iktidar olmaksızın" yaşarlarken, benim Pasifikasyon Süreci olarak nitelendirdiğim gelişmeyle silahlı otoriteler tarafından kendilerine barış empoze edilmeden önce, yaşamın daha kirli, daha canavarca ve daha kısa olması beklenektir. Hobbes "Amerika'da birçok yerde vahşi insanların" şiddet dolu bir anarşi durumunda yaşadıklarını söylüyordu, ama aklından kimlerin geçtiği konusunda ayrıntılı bilgi vermiyordu.



ŞEKİL 2-1. Şiddet üçgeni

Veri bulunmayan koşullarda, herkes ilkel insanlar konusunda spekülasyon yapabildi; nitekim buna karşı bir teorinin geliştirilmesi fazla zaman almadı. Hobbes'un karşısındaki kişi İsviçre doğumlu filozof Jean-Jacques Rousseau'ydü (1712-78) ve "ilkel durumdaki [insandan] daha yumuşak başlı ve nazik bir şey olamaz.... Yabanıl insanların sunduğu örnek... insanlığın hep bu durumda kalmak üzere biçimlendiğini doğrulama eğiliminde... ve sonraki gelişmelerin hepsi, bütün o adımlar türü zayıf düşürücü etki yapmıştır."⁹ diyordu.

Gerçi filozof Hobbes ve Rousseau'nun görüşleri "berbat, canavarca ve kısa" ve "soylu vahşi" genellemelerinden daha incelikliydi, ama doğa durumundaki yaşama ilişkin, birbiriyle yarışan bu klişeler bugüne kadar süren bir tartışma başlattı. *The Blank Slate (Boş Sayfa)* adlı kitabımda bu meselenin sırtımızda nasıl ağır bir duygusal, ahlaki ve politik yük oluşturduğunu tartıştım. 20. yüzyılın ikinci yarısında, Rousseau'nun romantik teorisi politik doğrucu bir insan doğası doktrinine dönüştü; bu hem "ilkel" insan doğasına ilişkin geçmişteki ırkçı doktrinlere karşı bir tepkiydi, hem de bu yaklaşımla insanlık durumuna daha iyimser bakılabileceğine inanılıyordu. Antropologların çoğuna göre, eğer Hobbes haklıysa, savaş kaçınılmaz, hatta arzu edilecek bir durumdur; dolayısıyla barıştan yana olan herkes Hobbes'un hatalı olduğu konusunda ısrarcı olmalıdır. Bu "barış antropologları" (bunlar aslında oldukça saldırgan akademisyenler; etolog Johan van der Dennen onları Barış ve Uyum Mafyası olarak adlandırıyor) insanlarda ve diğer hayvanlarda kendi türlerini öldürmeye ket vuran güçlü baskılanmalar bulunduğunu, savaşın yeni bir icat olduğunu ve Avrupalı sömürgeciler gelene kadar yerli halklar arasında savaşın zararsız bir ritüel olduğunu savunuyorlar.¹⁰

Önsözde belirttiğim gibi, romantik şiddet teorisini destekleyen ahlaki güdü meseleyi baş aşağı ele alıyor, ama bu bölümde konumuz bu değil. Hobbes ve Rousseau devlet öncesi toplumlarda şiddet konusunu ele alırken, aslında ahkam kesiyorlardı: ikisi de uygarlık öncesi yaşam konusunda hiçbir şey bilmiyorlardı. Bugün biraz daha bilgiliyiz. Bu bölümde insanlık uğraşının ilk evrelerindeki şiddete ilişkin olgular gözden geçirilecek. Öykümüz biz insan olmadan başlıyor; primat kuzenlerimizdeki şiddeti inceleyerek, bu yolla evrim sürecimizde şiddetin doğuşuna ilişkin nelerin açıklığa kavuştuğunu göreceğiz. Kendi türümüze ulaştığımızda da, toplayıcı gruplar ve anarşi durumunda yaşayan kabilelerle bir tür yönetim olan yerleşik devletlerde yaşayan halklar arasındaki farklılıklar üzerinde yoğunlaşacağım. Aynı zamanda dolaşarak buldukları yabani yiyeceklerle beslenen avcı toplayıcıların nasıl savaştıklarına ve ne için savaştıklarına bakacağız. Bu da bizi asıl sorumuza götürecek: Anarşik kabile savaşları yerleşik devletlerde yaşayan halkların savaşlarından daha mı yıkıcı, yoksa daha az mı yıkıcı? Bu soruyu yanıtlayabilmek için anlatıdan sayılara geçmek gerekiyor: Bunlar Leviathan egemenliğinde yaşayan topluluklarda ve anarşi koşullarında yaşayan topluluklarda elimizdeki en iyi tahminlere dayanan kişi başına düşen şiddete bağlı ölüm oranlarını gösteren sayılar. Son olarak da, uygarlaşmış yaşamın olumlu ve olumsuz yönlerini ele alacağız.

⁹ Rousseau, 1755/1994, s.61-62.

¹⁰ Van der Dennen, 1995, 2005.

İNSANIN ATALARINDA ŞİDDET

Şiddetin tarihini ne kadar geriye götürebiliriz? İnsan soyunun primat ataları çok önceleri yok oldu, ama onların neye benzedikleri konusunda bize bıraktıkları hiç değilse bir kanıt türü var: onların soyundan türeyen diğer türü oluşturan şempanzeler. Bizim şempanzelerden türemediğimiz açık elbette ve daha sonra göreceğimiz gibi, şempanzelerin ortak atamızın özelliklerini mi korudukları, yoksa şempanzeler doğrultusunda kendilerine özgü bir yolda mı evrildikleri sorusu henüz yanıtlanmamış değil. Ama her durumda, şempanze saldırganlığı bize ders verici nitelikte, çünkü bazı özelliklerini paylaştığımız bir primat türünde saldırganlığın nasıl evrilebileceğini gösteriyor. Ayrıca, şiddet eğilimlerinin akışkan bir özellik olmadığını, yalnızca olası kazançların yüksek, risklerin de düşük olduğu koşullarda uygulanan stratejik bir özellik olduğunu savunan evrimsel öngörüyü test ediyor.¹¹

Bayağı şempanzeler belirli bir alanda 150 bireye ulaşabilen topluluklar halinde yaşıyorlar. Ormanda dengesiz bir dağılım gösteren yaş ve kabuklu meyveleri toplarken, sık sık tek tek ya da sayıları on beşe kadar çıkabilen küçük gruplara bölünüp sonra tekrar birleşiyorlar. Bu gruplardan biri, iki topluluk arasındaki sınır bölgelerinde bir başka topluluğa ait bir grupla karşılaşır, aralarında daima düşmanca bir etkileşim yaşanıyor. İki grup sayıca dengeliyse, sınır anlaşmazlığını gürültücü bir kavgayla çözüyorlar. Sonunda taraflardan biri, genellikle de sayıca biraz daha az olan taraf yavaşça geri çekilene kadar, her iki taraf da yarım saati aşkın bir süre boyunca çığlık atıyor, boğuk sesler çıkarıyor, dalları sarsıyor, bir şeyler fırlatıyor ve birbirinin üzerine yürüyor.

Bu kavgalar hayvanlar arasında sık görülen saldırgan gösteri örneklerinden. Bir zamanlar bunların anlaşmazlıkları kan dökmeden çözmeye olanak veren, türün bekasına hizmet eden ritüeller oldukları düşünülüyordu, oysa artık bunlara kavganın sonucu önceden belliyse ve kavgaya girmek her iki tarafa da zarar vermenin ötesinde işe yaramayacaksa başvurulmuş, zayıf tarafın boyun eğmesi ne olanak veren güç ve kararlılık gösterileri olarak bakılıyor. Benzer güçte iki hayvan arasındaki güç gösterisi tırmanarak ciddi bir kavgaya dönüşebilir ve taraflardan birinin yaralanmasına ya da ölümüne neden olabilir.¹² Oysa şempanze grupları arasındaki kavgalar ciddi çatışmalara doğru tırmanmıyor; bir zamanlar antropologlar arasında bu türün özünde barışçıl olduğu inancının yayılmasına yol açan da buydu.

Yaban yaşamda ilk kez şempanzelerle ilgili uzun süreli gözlemler yapan primatolog Jane Goodall, sonunda şok edici bir keşif yapacaktı.¹³ Bir erkek şempanze grubu bir başka topluluğa ait, kendilerinden küçük bir grupla ya da tek bir bireyle karşılaşınca, tüylerini kabartıp boğuk sesler çıkarmak yerine, sayıca üstün olmalarından yararlanıyorlardı. Yabancı cinsel ilişkiye hazır bir ergen dişiye, onu tımar edip çiftleşmeye çalışabiliyorlardı. Kucağında bebeği varsa, çoğu zaman saldırıp bebeği öldürüyor ve yiyorlardı. Tek başına yaşayan ya da küçük bir grubun üyesi olan tek bir erkekle karşılaşırlarsa, onu yırtıcı bir vah-

¹¹ Goodall, 1986; Wilson & Wrangham, 2003; Wrangham, 1999a) Mitani, Watts, & Amsler, 2010.

¹² Maynard Smith, 1988; Wrangham, 1999a.

¹³ Goodall, 1986.

şetle öldürmeye çalışıyorlardı. İki saldırgan kurbanı yere bastırıyor, diğerleri de ayak parmaklarını ve cinsel organlarını ısırarak koparıyor, etlerini parçalıyor, kollarını kıvrıyor, kanını içiyor ya da soluk borusunu söküp çıkarıyorlardı. Bir topluluktaki şempanzeler komşu topluluktaki erkeklerin hepsini teker teker yok etmişlerdi; bu insanlar arasında gerçekleşen bir olay olsa soykırım olarak nitelendirirdik. Saldırıların çoğunda tetikleyici etmen rastlantısal bir karşılaşma değil, bir grup erkeğin sessizce sınır bölgelerinde dolaşarak yalnız erkekleri aramaları ve saptamaları sonucunda çıkan olaylardı. Öldürme olayları topluluğun içinde de gerçekleşebiliyordu. Bir erkek çetesi rakiplerini öldürebiliyordu ve güçlü bir dişi bir erkeğin ya da bir başka dişinin yardımıyla daha zayıf bir dişinin yavrusunu öldürebiliyordu.

Goodall bu öldürme olaylarını ilk kez kaleme aldığı anda, diğer bilim insanları bunların anormal öfke patlaması, hastalık belirtileri ya da primatologun şempanzeleri daha iyi gözlemleyebilmek için onlara yiyecek sağlamasına bağlı yapay bir olgu olmasından kuşkulandılar. Aradan otuz yıl geçti ve artık ölümcül saldırganlığın şempanzelerin normal davranış repertuarlarının bir parçası olduğu neredeyse kesin. Primatologlar gözlem ya da çıkarsama yoluyla topluluklar arasındaki saldırılarda elliye yakın bireyin, topluluk içindeki saldırılarda da yirmi beşin üzerinde bireyin öldürüldüğünü bildiriyorlar. Bunlar, aralarında hiç yiyecek verilmeyenlerin de bulunduğu en az dokuz topluluğu kapsayan bildirimler. Bazı topluluklarda erkeklerin üçte biri aşkın bir bölümünün şiddet sonucu öldüğü belirtiliyor.¹⁴

Şempanzelerin birbirlerini öldürmelerinin Darwinci bir gerekçesi olabilir mi? Geçmişte Goodall'ın öğrencilerinden biri olan primatolog Richard Wrangham, şempanze demografisi ve ekolojisi alanında toplanmış kapsamlı veriler ışığında çeşitli hipotezleri test etti.¹⁵ Elde ettiği sonuçlar biri büyük, diğeri daha küçük iki Darwinci avantaja işaret ediyor. Rakip erkekleri ve onların yavrularını yok edince, ya hemen onların alanına geçerek ya da elde ettikleri sayısal üstünlük sayesinde sonraki savaşları da kazanarak alanlarını genişletiyorlar. Bu da onlara söz konusu alandaki yiyeceklerin tekeli ele geçirme fırsatı veriyor, bu yiyeceklerden kendileri, yavruları ve çiftleştikleri dişiler yararlanıyor, bu da dişilerin daha çok doğurmasını sağlıyor. Topluluk bazen de yok edilen topluluğun dişilerini de içine alıyor, bu da erkeklere ikinci bir üretkenlik avantajı sağlıyor. Aslında şempanzeler doğrudan dişiler için savaşmıyorlar. Onların tek derdi alanlarına egemen olmak ve bunu kendilerine en az zarar vererek başatabiliyorlarsa, rakiplerini yok etmek. Evrimsel yarar uzun dönemde, dolaylı yoldan gerçekleşiyor.

Risklere gelince, şempanzeler adil olmayan kavgalara giriyorlar, kendileri kurbanlarının en az üç katı oldukları zaman savaşarak bu riskleri en aza indiriyorlar. Ormanda meyveli ağaçların dağılımı dengesiz olduğu için, toplayıcılık şanssız bir kurbanın şempanzelerin pençelerine düşmesine neden oluyor. Aç şempanzeler küçük gruplar halinde ya da tek başlarına yiyecek arıyorlar ve

¹⁴ Wilson & Wrangham, 2003; Wrangham, 1999a; Wrangham, Wilson, & Muller, 2006.

¹⁵ Wilson & Wrangham, 2003; Wrangham, 1999a; Wrangham & Peterson, 1996. Mitani ve ark., 2010.

karınlarını doyurabilmek için zaman zaman tehlikeleri göze alıp iki topluluk arasındaki sahipsiz topraklarda dolaşmak zorunda kalabiliyorlar.

Bütün bunların insanlardaki şiddetle ilişkisi ne? Bu bulgular şempanzelerle ortak atalarımızın yaşadığı altı milyon yıl önceki zamanlardan bu yana, insan soyunun ölümcül baskınlar yapıyor olabileceğini akla getiriyor. Ama bir başka olasılık daha var. İnsanların ve bayağı şempanzelerin (*Pan troglodytes*) ortak atalarından dünyaya miras kalan üçüncü bir tür var; o da bayağı şempanze kuzenlerinden yaklaşık iki milyon yıl önce ayrılan bonobolar ya da cüce (pigme) şempanzeler (*Pan paniscus*). Bizler bayağı şempanzelere ne kadar yakınsak, bonobolara da o kadar yakınız ve bonobolar asla ölümcül baskınlar yapmıyorlar. Nitekim, bonobolarla bayağı şempanzeler arasındaki fark, popüler primatolojinin en iyi bilinen olgularından biri. Bonobolar barışçıl, anaerkil, sekse düşkün, otçul "hippi şempanzeler" olarak ün kazandılar. New York'taki bir vejetaryen restorana onların adının verilmiş, seksolog Dr. Suzy "Bonobo Way of Peace Through Pleasure" (Haz Yoluyla Bonobo Tarzı Barış) yaklaşımında onlardan esinleniyor, *New York Times* köşe yazarı Maureen Dowd da bu türün günümüz erkeğine rol model olabileceğini ileri sürüyor.¹⁶

Primatolog Frans de Waal, teorik açıdan insanların, bayağı şempanzelerin ve bonoboların ortak atasının, bayağı şempanzelerden çok bonobolara benzemesinin mümkün olduğunu ileri sürüyor.¹⁷ Bu geçerliyse, insanın evrim tarihinde güç birliği yapan erkekler arasındaki şiddetin derin kökleri olmaması beklenektir. Bu durumda bayağı şempanzelerin ve insanların ölümcül baskınlarını birbirlerinden bağımsız geliştirmeleri ve insanlarda akıncılığın türün evrim sürecinin bir parçası olmak yerine, tarihi süreçte belli kültürlerde ortaya çıkması gerektir. Bu doğruysa, insanlarda güç birliğiyle şiddet eylemlerine girişmeye doğuştan bir yatkınlık olmadığı, insan topluluklarını bundan uzak tutmak için bir Leviathan'a ya da bir başka kuruma ihtiyaç olmaması beklenektir.

İnsanların Bonobo benzeri barışçıl bir atadan evrildikleri düşüncesi iki açıdan sorunlu. Birincisi, insan kolayca hippi şempanze hikayesine kendini kapatabiliyor. Bonobolar Kongo'nun tehlikeli bölgelerindeki erişilmez ormanlarda yaşayan tehlike altındaki bir tür ve bu tür hakkındaki bilgilerimizin çoğu esaret altında yaşayan iyi beslenmiş yavrulardan ya da genç erişkinlerden oluşan küçük gruplara ilişkin gözlemlere dayanıyor. Birçok primatolog sistematik bir yaklaşımla daha yaşlı, daha aç, daha kalabalık ve daha özgür Bonobo grupları araştırılsa, daha karanlık bir tabloyla karşılaşılacağından kuşkuluyor.¹⁸ Anlaşıldığı kadarıyla, yaban yaşamındaki bonobolar ava çıkıyorlar, birbirleriyle sert kavgalara girişebiliyorlar, bu kavgalarda birbirlerini yaralayabiliyorlar, bazen de bu yaralanmalar ölümcül olabiliyor. Sonuç olarak, bonoboların bayağı şempanzelerden daha az saldırgan oldukları, asla birbirlerine baskın yapmadıkları ve toplulukların barışçıl bir şekilde iç içe geçebildiği tartışma götürmez, ama

¹⁶ de Waal & Lanting, 1997; Furuichi & Thompson, 2008; Wrangham & Peterson, 1996. Bonobolar ve popüler kültür: I. Parker, "Swingers," *New Yorker*, 30 Temmuz 2007; M. Dowd, "The Baby Bust," *New York Times*, 10 Nisan 2002.

¹⁷ de Waal, 1996; de Waal & Lanting, 1997.

¹⁸ Furuichi & Thompson, 2008; Wrangham & Peterson, 1996; I. Parker, "Swingers," *New Yorker*, 30 Temmuz 2007.

bu onların dört başı mamur barışçı bir tür oldukları anlamına da gelmiyor.

İkinci ve daha önemli sorun da, iki şempanze türünün ve insanların ortak atalarının bonobodan çok şempanzeye benzeme olasılığının çok daha fazla olması.¹⁹ Bonobolar yalnızca davranışları açısından değil, anatomileri açısından da çok garip primatlar. Küçük, çocuksu kafaları, görece zayıf bedenleri, cinsiyet farklılıklarının az olması ve diğer çocuksu özellikleriyle yalnızca bayağı şempanzelerden değil, diğer büyük kuyruksuz maymunlardan (goriller ve orangutanlar) ve insanın atası australopitesin fosillerinden ayrılıyorlar. Büyük kuyruksuz maymun aile ağacına yerleştirildiklerinde, kendine özgü anatomileri bonoboların neoteni yoluyla asıl kuyruksuz maymun planından koptuklarını düşündürüyor; neoteni hayvanın büyüme programını yeniden ayarlayarak, bazı çocuksu özelliklerin (bonobolarda kafatasının ve beyin bazı özelliklerinin) erişkin çağda korunmasını sağlayan bir süreç. Neoteni, kurtlardan köpeklerin evrilmesi gibi, evcilleştirme sürecinden geçmiş türlerde sık görülür ve seçilme yoluyla hayvanın saldırganlığının azalmasını sağlayan bir yoldur. Wrangham bonobo evriminde belirleyici etkenin erkeklerde saldırganlığın azalması olduğunu, bonoboların büyük gruplar halinde yiyecek aradıklarını, yalnız gezen korunmasız birey ya da gruplar olmadığını, dolayısıyla da etkili bir güç birliğiyle saldırgan eylemlere başvurma fırsatları bulunmadığını ileri sürüyor. Bu değerlendirmeler bonoboların diğerlerinden farklı sıradışı kuyruksuz maymunlar olduklarını ve bayağı şempanzelere daha yakın bir hayvanın soyundan geldiklerini düşündürüyor.

Bayağı şempanzeler ve insanlar güç birliğiyle şiddet uygulamayı birbirlerinden bağımsız keşfetmiş olsalar bile, bu anlamlı bir çakışma. Bu durum, farklı büyüklüklerde akraba erkeklerin küçük gruplarda güç birliği yapabildiğine işaret ediyor ve birbirlerinin güçlerini karşılaştırabilen zeki bir türde ölümcül baskınların evrimsel açıdan avantajlı olabileceğini düşündürüyor. Bu bölümde daha sonra insanlar arasındaki şiddeti ele aldığımızda rahatsız edici ölçüde benzer bazı paralelliklerin olduğunu göreceğiz.

Ortak atayla modern insanlar arasındaki boşluk fosil kayıtlarıyla doldurulabilse, ne iyi olurdu. Ama şempanze atalarından geriye kalan fosil yok; insansı fosiller ve artefaktlar da, korunmuş silahlar ya da yaralar türünden doğrudan saldırganlık kanıtları sağlamaya yeterli olamayacak kadar seyrek bulgular. Bazı paleoantropologlar (saldırgan türlerde kama tarzındaki köpek dişleri bulunduğu için) fosil türlerde şiddet eğilimini erkeklerde köpek dişlerinin boyutlarını ölçerek test ediyorlar ve erkek ile dişi köpek dişleri arasındaki büyüklük farkını ele alıyorlar (çünkü çok eşli türlerde erkekler genellikle daha iri oluyor ve diğer erkeklerle daha iyi dövüşebiliyorlar).²⁰ Ne yazık ki, diğer primat çenelerinden farklı olarak, hominidlerin küçük çene kemikleri büyük köpek dişlerinin işe yaramasına fırsat verecek genişlikte açılmıyor; bu, hominidlerin saldırgan ya da barışçıl olmalarından bağımsız olarak böyle. Ve geriye bütün halinde çok sayıda iskelet bırakarak işimizi kolaylaştıracak bir türe rastlamadığımız sürece, güvenilir tarzda cinsiyet belirlemek ve dişilerin ve erkeklerin boyutlarını karşılaştırmak hayli güç. (Bu nedenlerle antropologların çoğu, *Homo* türünün atası olduğu

¹⁹ Wrangham & Pilbeam, 2001.

²⁰ Plavcan, 2000.

tahmin edilen 4,4 milyon yaşındaki *Ardipithecus ramidus*'un üniseks, küçük köpek dişli, dolayısıyla da daha barışçı olduğuna ilişkin yeni görüşleri kuşkuyla karşılıyor.)²¹ Daha yeni ve sayıca daha fazla bazı *Homo* fosilleri, hiç değilse iki milyon yıldır erkeklerin dişilerden daha iri olduğunu, aradaki farkın en azından günümüz insanlarındaki oranlara benzediğini gösteriyor. Bu da erkekler arasında şiddete dayalı rekabetin evrim sürecimizde uzun bir tarihi olduğu kuşkusunu güçlendiriyor.²²

İNSAN TOPLUMU TÜRLERİ

"Anatomik açıdan modern *Homo sapiens*" sayılabilecek türün 200 bin yıllık bir geçmişi olduğu söyleniyor. Ama, sanatları, ritüelleri, giyinip kuşanması, karmaşık aletleri ve farklı ekosistemlerde yaşayabilme yeteneğiyle "davranış açısından modern" insanların yaklaşık 75 bin yıl önce Afrika'da evrildiği, sonra da bütün dünyaya yayıldığı tahmin ediliyor. Türün ilk ortaya çıktığı dönemlerde insanlar birbirleriyle akraba, eşitlikçi küçük göçebe gruplar halinde yaşıyor ve yaşamalarını avcılık ve toplayıcılıkla sürdürüyorlardı ve yazılı dilleri ya da devlet yönetimleri yoktu. Günümüzde insanların büyük çoğunluğu nüfusu milyonları bulan, zümrelere ayrılmış toplumlarda yerleşik bir hayat sürdürüyor, tarımla üretilmiş gıdalarla besleniyor ve devletler tarafından yönetiliyor. Zaman zaman Neolitik Devrim (yeni taş çağı devrimi) olarak nitelendirilen bu geçiş, aşağı yukarı 10 bin yıl önce, Bereketli Hilal, Çin, Hindistan, Batı Afrika, Mezoamerika ve Antlarda tarımın ortaya çıkışıyla başladı.²³

Dolayısıyla, insanın başlıca iki varoluş biçimini 10 bin yıl öncesine bir sınır koyarak birbirinden ayırmak ve biyolojik evrimimizin çoğunun gerçekleştiği, günümüzde de yaşamaya devam eden bazı topluluklarda izlerini keşettiğimiz bir avcılık-toplayıcılık dönemiyle, bundan sonra gelen uygarlık döneminden söz etmek insana çekici geliyor. Bu ayrım çizgisi insanların biyolojik olarak uyum yaptıkları ekolojik niş teorilerinde karşımıza çıkıyor ve evrimci psikologlar bunu "evrimsel uyumluluk çevresi" olarak adlandırıyorlar. Ama Leviathan hipotezine en uygun ayrım bu değil.

Birincisi, 10 bin yıl önceki kilometre taşı yalnızca çiftçilik yapan ilk toplumlar açısından geçerli. Dünyanın başka bölgelerinde tarım daha sonra gelişti ve bu beşiklerden çevreye yayılması hayli zaman aldı. Örneğin, Yakın Doğu'dan kaynaklanan çiftçilik dalgasının İrlanda'ya erişmesi ancak 6 bin yıl önce mümkün olabildi.²⁴ Amerika kıtası, Avustralya, Asya ve Afrika'nın birçok bölgesinde birkaç yüzyıl öncesine kadar avcı toplayıcılar yaşıyordu ve bugün bile az sayıda bölgede varlıklarını sürdürüyorlar.

Ayrıca, toplumları avcı-toplayıcı gruplar ve tarımsal uygarlıklar olarak ikiye ayırmak mümkün değil.²⁵ En iyi tanıdığımız devletsiz halklar, avcı-toplayıcı küçük gruplar halinde Kalahari Çölü'nde yaşayan !Kung Sanlar ve Kuzey Kutup

²¹ White ve ark., 2009.

²² Plavcan, 2000; Wrangham & Peterson, 1996, s.178-82.

²³ Diamond, 1997; Gat, 2006; Otterbein, 2004.

²⁴ Cavalli-Sforza, 2000; Gat, 2006.

²⁵ Gat, 2006.

Bölgesinde yaşayan İnuitler. Ama bu halklar avcı-toplayıcı yaşamı, başka kim-
senin istemediği gözlerden uzak yeryüzü bölgelerinde yaşadıkları için sürdü-
rebildiler. Bu nedenle de, daha bereketli çevrelerin imkanlarından yararlandık-
larını tahmin ettiğimiz anarşik atalarımızı temsil eden örnekler sayılamazlar.
Dolaşarak buldukları yabani yiyeceklerle beslenen diğer topluluklar, yakın za-
manlara kadar, balık kaynayan ya da av hayvanlarıyla dolu ve yiyeceklerin daha
bol olduğu, daha karmaşık bir topluma ve yerleşik yaşama daha fazla olanak
veren vadilerde ve ırmak kenarlarında konaklıyorlardı. Totem direkleri ve pot-
laç törenleriyle ünlü Kuzeybatı Pasifik Yerlileri' iyi tanınan örneklerden birini
oluşturuyor. Ayrıca, Amazonlarda ve Yeni Gine'de avcılık ve toplayıcılık yanında,
ormanda küçük toprak parçaları açarak ve yakarak oluşturdukları küçük bahçe-
lerde muz ya da tatlı patates yetiştiren avcı-bahçeci topluluklar da, devletlerin
erişemediği halklar arasında yer alıyorlar. Yaşamları saf avcı-toplayıcılar kadar
çetin olmasa da, bunlar tamgün çiftçilik yapan yerleşik halklardan çok, avcı-
toplayıcı halklara yakınlardır.

İlk çiftçiler yerleşik hayata geçerek tahıl ekmeye, sebze dikmeye ve hayvanla-
rı evcilleştirmeye başladıkları zaman bir nüfus patlaması yaşadılar ve araların-
da işbölümü yapmaya başladılar; bu da bazılarının ötekilerin sağladığı yiyecek-
leri tüketmeleri anlamına geldi. Ama hemen karmaşık devletler ve hükümetler
inşa etmediler. İlk başta akrabalık ilişkilerini ve kültürel bağlarını temel alan
kabilelerde birleştiler; zaman zaman da bu kabileler aralarında birleşti ve mer-
kezi bir lidere ve onu destekleyen bir çevreye sahip şeflikler oluşturdu. Bu arada
bazı kabileler de konar-göçer çobanlık yapmaya başlamışlardı ve yetiştirdikleri
hayvanları dolaştırarak hayvan ürünlerini yerleşik çiftçilerle takas ediyorlardı.
İbrani Kutsal Kitabındaki İsrailoğulları göçebe çoban kabilelerdi ve hakimler
dönemine doğru şeflikler oluşturacaklardı.

Gerçek devletlerin sahneye çıkışı tarımın başlamasından yaklaşık beş bin
yıl sonraya rastlıyor.²⁶ Bu, görece daha güçlü şefliklerin eşlik eden silahlı ki-
şileri kullanarak diğer şeflikleri ve kabileleri kendi kontrolleri altına almaları
yoluyla gerçekleşti ve hem bu şeflerin gücünü daha da merkezileştirdi hem de
uzmanlaşmış zanaatkar ve asker sınıfları için nişler oluşmasını destekledi. Or-
taya çıkan devletler kaleler, kentler ve korunabilecek başka yerleşim alanları
inşa ettiler ve kayıt tutmaya, uyruklarından vergi ve haraç toplamaya ve onları
hizaya getirecek yasalar koymaya olanak veren yazı sistemleri geliştirdiler. Kom-
şularının kaynaklarında gözü olan küçük devletler kendini savunmayı zorunlu
kıldı, çoğu durumda da büyük devletler küçükleri yuttu.

Antropologlar bu türden toplumları sınıflandıran çok sayıda alt tip ve ara
durum tanımı öneriyorlar ve görece basit toplumları kaçınılmaz bir şekilde daha
karmaşık toplumlara dönüştüren kültürel bir yürüyen merdiven bulunmadığını
belirtiyorlar. Kabileler ve şeflikler yaşam biçimlerini belirsiz bir geleceğe kadar
sürdürebiliyorlar; nitekim, Avrupa'da 20. yüzyıla kadar varlığını koruyan Kara-
dağ kabileleri buna örnek. Ve bir devlet yıkıldığında kabilelerin eline geçebiliyor;
(Miken uygarlığının yıkılmasından sonra yaşanan ve Homeros'un epiklerinde

* ABD ve Kanada'daki -çn.

²⁶ Diamond, 1997; Gat, 2006; Kurtz, 2001; Otterbein, 2004.

anlatılan) Yunan karanlık çağlarında ve (Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra) Avrupa'da yaşanan karanlık çağlarda bu böyle oldu. Bugün bile, Somali, Sudan, Afganistan ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti gibi başarısız devletler aslında şeflikler; şeflere *savaş ağaları* diyoruz.²⁷

Bütün bu nedenlerle, tarih boyunca şiddet kullanımındaki değişiklikleri test etmek için bir zaman çizelgesine ölümleri işlemek hiçbir işe yaramıyor. Bir halk arasında şiddetin azaldığını keşfedersek, buna yol açan tarihsel bir zorunluluk olmadığını, o halkın toplumsal örgütlenme tarzının değiştiğini, bu türden değişiklikler yaşıyorsa da bunların farklı zamanlarda gerçekleştiğini görüyoruz. Kaldı ki, basit göçebe avcı-toplayıcılardan karmaşık yerleşik avcı-toplayıcılara, onlardan çiftçilik yapan kabilelere ve şefliklere, onlardan küçük devletlere, onlardan da büyük devletlere geçiş sürecinde şiddetin düzgün bir şekilde azalmasını beklemenin de anlamı yok. Görebildiğimiz başlıca dönüşüm, sınırları içinde şiddetin azalmasını sağlayan özellikleri barındıran bir toplumsal örgütlenme formunun ortaya çıkışı. Bu da merkezileşmiş devlet, yani Leviathan.

Tabii bu, ilk ortaya çıkan devletlerin hepsinin (Hobbes'un teorisinde öngörül- düğü üzere) yurttaşlar arasında tartışılarak üzerinde birleşilmiş bir toplumsal sözleşmeye dayanan bir ortak yarar devleti olduğu anlamına gelmiyor. İlk devletler, daha çok güçlü bir çevrenin yerel halkın kaynaklarına el koyarak onları komşularından ve birbirlerinden korumayı vadeden koruyucu mafyanın şantajcı uygulamalarına benziyor.²⁸ Bunun sonucunda şiddet azalırsa, bu durum korunan halk kadar, onlara hükmeden efendilerinin de işine yarıyor. Tıpkı bir çiftçinin hayvanlarının birbirini öldürmesini önlemeye çalışması gibi, hükümdar da kendisi açısından telafisi imkansız zararlar doğuran, uyrukları açısından da kaynakları yeniden dağıtmanın ya da iç hesaplaşmanın ötesine gitmeyen çatışma ve baskın kısır döngülerini önlemeye çalışıyor.

Devletsiz toplumlarda şiddet konusunun uzun ve politikleşmiş bir öyküsü var. Yüzyıllardır yerli halkların amansız barbarlar olduğuna inanılıyordu. Örneğin Bağımsızlık Bildirgesinde, İngiltere kralına yöneltilen eleştiriler arasında "sınır bölgelerinde oturan, savaş yöntemleri; bilindiği gibi yaş, cinsiyet ya da hal gözetmeksizin herkesi kesip biçmek olan, merhametsiz Kızılderi vahşileri bize karşı kışkırtmayı denemiştir." sözleri de vardı.

Günümüzde bu ifade kulaklara arkaik, hatta saldırgan geliyor. Sözlüklerde yerli halklardan söz ederken ("ormana ait" anlamındaki "sylvan" sözcüğüyle ilişkili olan) *savage* [vahşi] sözcüğünün kullanılmasına karşı uyarılar var ve Avrupalı sömürgecilerin yerli Amerikalılara uyguladıkları soykırımlar konusundaki farkındalığımız karşısında imzacılar kapkara dipli tencereleriyle ilk taşı atanlar konumuna düşüyor. Günümüzde bütün halklara saygı gösterilmesi gerektiği ve temel haklarının olduğu konusundaki kaygılar, okuryazarlık öncesi halklarda şiddet oranları üzerine düşünceleri baskılıyor. "Barış antropologları" da uzun süredir onlara Rousseau tarzı bir imaj kazandırmak için çalıştılar. Örneğin Mar-

²⁷ Goldstein, 2011.

²⁸ Gat, 2006; Kurtz, 2001; North, Wallis, & Weingast, 2009; Otterbein, 2004; Steckel & Wallis, 2009; Tilly, 1985.

garet Mead, Yeni Gine'deki Chambri kültüründe cinsiyet rollerinin tersine döndüğünü, erkeklerin lüle lüle saçlarıyla ve makyaj yaparak süslandıklarını anlatıyor, ama kadınsı oldukları varsayılan bu süslemeleri düşman kabileden birini öldürerek kazandıklarını hesaba katmıyordu.²⁹ Bu kurallara uymayan antropologlar geçmişte çalıştıkları topraklara bir daha giremiyor, meslek örgütlerinin manifestolarıyla yüz yüze geliyor, haklarında davalar açılarak karalanıyor, hatta soykırımla suçlanıyorlardı.³⁰

Modern savaşlarla karşılaştırıldığında kabileler arasındaki çatışmalarının oldukça zararsız olduğu sonucuna kolayca varılabilir kuşkusuz. Komşu köye öfkelenen erkekler o köyün erkeklerine meydan okuyup onları belli bir zamanda belli bir yerde karşılarına çıkmaya çağırırlar. İki taraf oklarının birbirine zar zor ulaşabileceği bir mesafede karşı karşıya dizilirler. Birbirlerine küfrederek, hakaret eder, lanetler savurur, tavra satar, karşı tarafa ok ya da mızrak atar, karşıdan gelen saldırılardan kaçınmak için de hızla yana çekilirler. Bir ya da iki savaşçı yaralanınca ya da ölünce çatışmaya son verilir. Bu gürültücü gösteriler gözlemcilerin ilkel insanlar arasındaki savaşların daha çok sembolik ritüeller olduğu, daha ileri halklar arasında yaşanan şanlı katliamlardan çok farklı olduğu sonucuna varmalarına yol açageldi.³¹ Tarih boyunca şiddetin büyük artış gösterdiği iddialarına sık sık gönderme yapılan tarihçi William Eckhardt şöyle yazıyor: "Sayıları 25 ile 50 arasında değişen avcı-toplayıcı gruplarının büyük savaşlar yapmış olabileceğini düşünmek zor. Yeterli savaşçıları, silahları olamazdı, kavga gerekçeleri azdı ve bu çatışmaların sonuçlarına katlanmalarına olanak veren ihtiyaç fazlaları yoktu."³²

Bu soruna politik kaygılarla yaklaşmayan Lawrence Keeley, Steven LeBlanc, Azar Gat ve Johan van der Dennen gibi araştırmacıların devletsiz toplumlardaki çatışmaların sıklığına ve verdiği zararlara ilişkin, geniş örnek gruplarını kapsayan sistematik incelemeleri yalnızca on beş yıldır yayımlanmaya başladı.³³ İlkel savaşlardaki gerçek ölüm sayıları, tek tek çatışmaların zararsız olduğu görüşünün aldatıcı bir izlenim olduğunu gösteriyor. Bir kere, basit bir çatışma tırmanarak, ortalığı cesetlerin kapladığı topyekun bir savaşa dönüşebiliyor. Ayrıca, çatışma başına bir iki ölüm bile, birkaç düzine erkekten oluşan grupların düzenli aralıklarla çatışmaları durumunda bu sayılar birbirine eklendiğinde, nereden bakılsa yüksek sayılacak kayıp oranları doğurabiliyor.

Ama asıl yanılgı, şempanze çalışmalarında çok önemli olduğu anlaşılan iki şiddet türünü birbirinden ayırt etmemekten, gruplar arası düşmanlıklarla baskınlar arasında ayırım yapmamaktan kaynaklanıyor. Büyük sayıda ölüme yol açan şiddet türü gürültücü çatışmalar değil, sinsî baskınlar.³⁴ Bir grup erkek gün doğmadan önce düşman köye sızar, sabah işemek için kulübelerinden çıkan ilk

²⁹ Daly & Wilson, 1988, s.152.

³⁰ Freeman, 1999; Pinker, 2002, bölüm 6; Dreger, 2011; C. C. Mann, "Chagnon critics overstepped bounds, historian says," *Science*, 11 Aralık 2009.

³¹ Keeley, 1996.

³² Eckhardt, 1992, s.1.

³³ Keeley, 1996; LeBlanc, 2003; Gat, 2006; Van der Dennen, 1995; Thayer, 2004; Wrangham & Peterson, 1996.

³⁴ Chagnon, 1996; Gat, 2006; Keeley, 1996; LeBlanc, 2003; Thayer, 2004; Wrangham & Peterson, 1996.

erkeklere okla saldırır, sonra da ne olup bittiğini anlamak için kulübelerinden fırlayanları hedef alır. Mızraklarını duvarlardan içeri batırabilirler, kapılardan ya da bacalardan ok atabilirler ve kulübeleri ateşe verebilirler. Saldırgan grup, köylüler kendilerini savunmak için örgütlenene kadar çok sayıda uyku sersemi erkeği öldürmüş ve hızla ormana dalarak kaçmış olur.

Bazen saldırganların sayısı köydeki herkesi katletmeye ya da erkeklerin hepsini öldürüp kadınları kaçırmaya yeter. Sinsice düşmanı kırıp geçirmenin etkili bir başka yolu da, pusuya düşürmek: savaşıyan taraflardan biri ormanda, av yolu üzerinde saklanır ve oradan geçen erkekleri öldürür. Bir başka taktik de hile: bir tarafın erkekleri düşmanla barış yapacak gibi görünür, onları bir ziyafette ağır-lar ve önceden belirlenmiş bir işaretle hiçbir şeyden kuşkulananmayan konukları bıçaklayıp öldürür. Kendi topraklarına girme gafletine düşen yalnız bir adama uygulanan yöntem şempanzelerdeki gibidir: görür görmez vur.

Devletsiz toplumlardaki erkekler (ve hemen her zaman bunlar erkeklerdir) savaşı son derece ciddiye alırlar; bu yalnızca taktikler açısından değil, silahlar açısından da böyledir ve bunlar arasında kimyasal, biyolojik ve antipersonel silahlar da vardır.³⁵ Ok başları zehirli hayvanlardan elde edilen toksinlerle ya da yaranın azmasına yol açan çürümüş dokularla kaplanabilir. Ok başı sapından kopacak şekilde tasarlanarak, kurbanın oku çıkarması güçleştirilebilir. Savaşçılar sık sık kendilerini savaş hatıralarıyla, özellikle de kafa, kafa derisi ya da cinsel organlarla ödüllendirirler. Kelimenin gerçek anlamında tutsak almazlar, ama zaman zaman birini köylerine kadar sürükleyip ölene kadar işkence edebilirler. *Mayflower* yolcularından William Bradford Massachusetts yerlilerine ilişkin gözlemlerinde şunları dile getiriyor: "Öldürmekle ve yaşama son vermekle tatmin olmuyorlar, insanlara akla gelebilecek en kanlı eziyetleri uygulamaktan adeta zevk alıyorlardı; kiminin deniz kabuklarıyla diri diri derisini yüzüyor, kiminin teker teker kollarını bacaklarını kesiyor, eklemlerini ayırıyor ve kömürde pişiriyor, etlerinden koparıkları parçaları canlıyken onların gözü önünde yiyorlardı."³⁶

Gerçi Avrupalı kolonların yerli halkları vahşi olarak nitelendirmesi karşısında tüylerimiz diken diken oluyor ve haklı olarak onları ikiyüzlülükle ve ırkçılıkla suç-luyoruz, ama onların bu hunharlıkları kafalarından uydurduklarını söylemiyoruz. Kabile savaşlarında gözleriyle gördükleri korkunç uygulamaları anlatan çok sayıda tanık var. 1930'larda Venezuela yağmur ormanlarında Yanomamöler tarafından kaçırılan bir kadın olan Helena Valero, bu baskınlardan birini şöyle anlatıyor:

Bu arada diğer Karawetariler tarafından tutsak alınmış kadınlar ve çocuklar dört bir taraftan akıma devam etti.... Erkekler çocukları öldürmeye başladılar; küçük büyük demeden çoğunu öldürdüler. Çocuklar kaçmaya çalıştı, ama onları yakaladılar ve yaylarını bedenlerinden geçirip toprağa sapladılar. En küçükleri ayaklarından yakalayıp ağaçlara ve kayalara çarptılar.... bütün kadınlar ağlı-yordu.³⁷

On dokuzuncu yüzyılın başlarında William Buckley adında bir İngiliz mah-kum Avusturalya'daki bir ceza kolonisinden kaçmış ve otuz yıl boyunca Watha-

³⁵ Keeley, 1996.

³⁶ Aktaran, Schechter, 2005, s.2.

³⁷ Valero & Biocca, 1970.

urung aborijinleriyle mutlu bir yaşam sürdürmüştü. Bu kişi savaş yöntemleri de dahil olmak üzere, yerlilerin yaşam biçimine birinci elden tanıktı:

Bizim taraf düşmanın bulunduğu alana yaklaşıncı, sessizlik dört bir yana çöke- ne kadar pusuda bekledi, karşı taraf gruplar halinde yatıp çoğu uykuya dalın- ca saldırıp üçünü oracıkta öldürdüler, birkaç tanesini de yaraladılar. Düşman hızla kaçtı; savaş silahlarını ve yaralılarını kendilerine saldıranların eline terk etmişlerdi. Yaralılar bumeranglarla vurularak öldürüldüler; üç gürültülü atış- la kazananların zaferi ilan edildi. Ölülerin bedenleri, çakmak taşlarıyla, deniz kabuklarıyla ve savaş baltalarıyla korkunç bir şekilde parçalandı, kolları ve ba- cakları kesildi.

Kadınlar onların döndüğünü görünce, yüksek sesle bağırmağa, yahşi bir coş- kuyla dans etmeye başladılar. Cesetler yere atıldı ve sopalarla dövüldü; sanki herkes heyecandan çılgına dönmüştü.³⁸

Bu gibi olayları anlatanlar yalnızca yerlileşmiş Avrupalılar değildi; yerlilerin kendileri de bunları anlatıyorlardı. Bir İnupiaq İnuit olan Robert Nasruk Cleve- land, hatırladıklarını 1965'te şöyle anlatıyor:

Ertesi sabah baskıncılar kampa saldırdılar ve geriye kalmış bütün kadınları ve çocukları öldürdüler.... Noataklılar, öldürdükleri bütün Kızılderili kadınların vajinalarına balık sokuşturduktan sonra, bebeğiyle birlikte Kititigaagvaatı da yanlarına alarak Noatak Nehri'nin yukarlarına doğru geri çekildiler.... Sonun- da, evlerine yaklaştıklarında Noataklılar topluca Kititigaagvaat'a tecavüz etti- ler ve bebeğiyle birlikte ölüme terk ettiler....

Birkaç hafta sonra Kobuklu karibu avcıları eve dönüp karılarının ve çocuk- larının çürümüş bedenleriyle karşılaşınca, öç almaya yemin ettiler. Bir ya da iki yıl sonra, bu amaçla kuzeye, Noatak nehrinin yukarlarına doğru ilerlediler. Kısa süre sonra çok sayıda Nuataagmiut'tan oluşan bir grupla karşılaşp, gizlice on- ların peşlerine düştüler. Bir sabah Nuataagmiut kampındaki erkekler büyük bir karibu grubu saptadılar ve onların peşinden gittiler. Onlar gidince, Kobuk baskıncıları kamptaki bütün kadınları öldürdüler. Vulvalarını kestiler, art arda dizdiler ve hızla evlerine döndüler.³⁹

Eskiden beri yamyamlık tam da ilkel yabaniliğe özgü bir davranış sayılırdı; buna tepki olarak da birçok antropolog yamyamlık bildirimlerini komşu kabile- lerin kan iftirası niteliğindeki karalamaları sayarak göz ardı etme eğilimi göste- riyorlardı. Ama geçtiğimiz yıllarda adli arkeoloji çalışmaları insanlığın tarih ön- cesinde yamyamlığın yaygın bir uygulama olduğunu gösterdi. Kanıtlar arasında insan dış izlerini taşıyan insan kemikleri var; bazı insan kemikleri de hayvan kemikleri gibi kırılıp pişirilmiş, daha sonra mutfak çöplüğüne atılmış.⁴⁰ Kesilmiş kemiklerin bazıları 800 bin yıl öncesine, modern insanla Neandertallerin ortak atası olan Heidelberg insanının evrim sahnesine çıktığı zamanlara tarihleniyor. Pişirme kaplarında ve eski zamanlara ait insan dışkılarında da insan protein- lerinin izleri saptandı. Tarih öncesinde yamyamlık evrim sürecimizi etkileyecek kadar yaygın bir uygulama olabilir: genomumuzda yamyamlık yoluyla bulaşan

³⁸ Morgan, 1852/1979, s.43-44.

³⁹ Burch, 2005, s.110.

⁴⁰ Fernández-Jalvo, Díez, Bermúdez de Castro, Carbonell, & Arsuaga, 1996; Gibbons, 1997.

prion hastalıklarına karşı savunma amacıyla korunduğu düşünülen genler bulunuyor.⁴¹ Bütün bunlar bire bir tanıklıklarla uyumlu; nitekim düşman kabile şefinin kafasını saklayarak onu alaya alan bir Maori savaşıncısının sözlerini kaydeden bir misyonerin notlarında şunlar var:

Kaçmak istedin, değil mi? Ama benim savaşçı ekibim seni yakaladı. Pişirildikten sonra, seni ağızma yiyecek yaptım. Baban nerede? Pişirildi. Erkek kardeşin nerede? O da yenildi. Peki karın nerede? İşte orada oturuyor, benim karlarımdan biri oldu. Ya çocukların? İşte oradalar, sırtlarında yükler, kölelerim olarak yiyecek taşıyorlar.⁴²

Birçok araştırmacının yabani yiyeceklerle beslenen zararsız topluluklar imgesine inanma nedeni, onların nasıl ve hangi amaçla savaşa itilebileceklerini kafalarında canlandıramamalarıydı. Eckhardt'ın avcı-toplayıcıların "üzerinde kavga edecek pek az şeyleri olduğu" iddiasını hatırlayın. Oysa doğal seçilimle evrilen organizmaların daima üzerinde savaşılacak bir şeyleri vardır (elbette bu her zaman savaşacakları anlamına gelmez). Hobbes, özellikle insanların kavga etmek için üç nedenleri olduğu kanısındaydı: kazanç, güvenlik ve inandırıcı caydırıcılık. Devletsiz toplumlardaki insanlar bunların üçü için de savaşıyorlar.⁴³

Yabani yiyeceklerle beslenen halklar, avcılık alanları, su birikintileri, ırmak kıyıları ya da ırmak ağızları gibi alanlar için ve çıkmaktaşı, obsidyen, tuz ya da aşı boyası gibi kendileri için değerli mineral kaynakları için saldırırlar. Besi hayvanlarını ya da yiyecek zulalarını ele geçirmek için baskınlar düzenleyebilirler. Sık sık da kadınlar için kavga ederler. Komşu bir köye doğrudan kadınları kaçırmak amacıyla baskın yapıp, topluca tecavüz edip, sonra da bu kadınları eş olarak aralarında paylaşabilirler. Başka bir nedenle baskın yapıp ödül olarak kadınlara el koyabilirler. Ya da evlilik sözü aldıkları ama üzerinde birleşilen tarihte verilmeyen kadınlara el koymak için baskınlar yapabilirler. Bazen de, genç erkekler zafer yadigarları, vuruşmalar ve diğer saldırgan maharet gösterileri için saldırırlar; bu davranışlar özellikle de erişkin statüsünü kazanabilmek için cesaret gösterisi yapmayı gerekli gören toplumlarda gözlemleniyor.

Devletsiz toplumlardaki insanlar güvenlik için saldırırlar. Kafaları yoğun biçimde güvenlik açmazıyla ya da Hobbesçu tuzakla meşguldür ve güçlerinin çok zayıf olduğundan korkarlarsa komşu köylerle ittifak yaparlar. Düşmanın yaptığı ittifakın giderek çok güçlendiğini düşünürlerse ön alma amaçlı bir saldırı düzenlerler. Amazonlarda bir Yanomamö erkeği bir antropoloğa şöyle diyor: "Savaşmaktan yorulduk. Artık öldürmek istemiyoruz. Ama ötekiler hilekâr, onlara güvenilmez."⁴⁴

Ama araştırmaların çoğunda en sık rastlanan savaş nedeni intikam; bu da potansiyel düşmanlara olası bir saldırının uzun dönemde nasıl yüksek bir bedeli olacağını göstererek kaba bir caydırıcı politika işlevi görüyor. *İlyada*'da Ak-

⁴¹ E. Pennisi, "Cannibalism and prion disease may have been rampant in ancient humans," *Science*, 11 Nisan 2003, s.227-28.

⁴² A. Vayda, *Maori Warfare* (1960), Aktaran, Keeley, 1995, s.100.

⁴³ Chagnon, 1988; Daly & Wilson, 1988; Gat, 2006; Keeley, 1996; Wiessner, 2006.

⁴⁴ Aktaran, Wilson, 1978, s.119-20.

hilleus insan psikolojisinin bütün dünya kültürlerinde rastlanabilecek bir özelliğini betimliyor: intikam "bir bal damlası gibi akar insanın içine, sarar göğsünü duman gibi." Yabani yiyeceklerle beslenen topluluklarda ve kabilelerde de ölme nedenleri arasında hırsızlık, ihanet, yıkıp dökücülük, kaçak avcılık, kadın kaçırmaya, anlaşmaları bozma, büyü iddiası ve geçmişteki şiddet eylemleri dikkat çekiyor. Farklı kültürleri karşılaştıran bir çalışmada toplumların yüzde 95'inde can almaya karşı can almanın onaylandığı bildiriliyor.⁴⁵ Kabile halkları yalnızca göğüslerinde biriken dumanı hissetmekle kalmıyorlar, bunu düşmanlarının da hissettiğini biliyorlar. Baskın yaptıkları köylerde hiç canlı bırakmamalarının nedeni de bu: sağ kalanlar olursa öldürülen akrabalarının öcünü alacaklarını biliyorlar.

DEVLETLİ VE DEVLETSİZ TOPLUMLARDA ŞİDDET ORANLARI

Devletsiz toplumlardaki şiddetle ilgili anlatılar yabani yiyeceklerle beslenen halkların özünde barışçı olduklarına ilişkin yerleşik düşünceleri yerle bir ediyor, ama bunlar bu toplumlardaki şiddet düzeyinin uygarlaşmış diye nitelendirilen toplumlardan daha yüksek mi yoksa daha düşük mü olduğunu söylemiyor. Modern devletlerin tarihi, bütün kıtalardaki yerli halklara uygulananlar başta olmak üzere, tüyler ürpertici katliam ve kitle kıyımlarıyla hiç de geride kalmıyor ve bu topluluklar arasındaki savaşlarda ölü sayıları sekiz basamaklı sayılara ulaşabiliyor. Peki, yalnızca sayılara bakarak uygarlıkla şiddetin arttığı ya da azaldığı konusunda bir fikir edinebilir miyiz?

Mutlak sayılara bakıldığında, kuşkusuz uygar toplumların yol açtığı yıkımın eşi benzeri yok. Ama mutlak sayılara mı bakmalıyız, yoksa nüfusa oranlanmış *görece* sayılara mı? Bu bizi yüz kişilik bir topluluğun yüzde 50'sinin öldürülmesinin mi, yoksa bir milyarlık bir nüfusun yüzde 1'inin kaybedilmesinin mi daha kötü olduğu tarzında ahlaki açıdan ölçüp biçilemeyecek bir seçimle karşı karşıya bırakıyor. Bir açıdan bakıldığında, aynı kaderi kaç kişiyle paylaşırlarsa paylaşsınlar işkence gören ya da öldürülen kişiler aynı derecede zarar görürler, bu nedenle de bizim çekilen bu acıların toplamıyla ilgilenmemiz ve analitik dikkatimizi ona yöneltmemiz gerekir. Ama bir başka açıdan ele alındığında, hayatta kalma pazarlığının bir kefesinde de şiddet, kaza ya da hastalık sonucunda erken yaşta ya da ıstırap çekerek ölme olasılığı bulunduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle de, ahlaki iyiliği belli bir yerde ve zamanda yaşamlarını sonuna kadar yaşayabilen insanların sayısı olarak ele almamız ve şiddet mağdurlarının sayısı olarak nitelendireceğimiz ahlaki kötülüğü bununla orantılı olarak değerlendirmemiz gerekir. Bunu başka türlü ifade edersek, kendimize şu soruyu sorabiliriz: "Ben belli bir çağda hayatta olan insanlardan biri olduğumda, şiddete maruz kalma olasılığım ne olurdu?" Bu ikinci mantık yürütmede hem nüfusun belli bir bölümü açısından hem de tek bir kişi açısından risk değerlendirmesi yapılarak farklı toplumlarda şiddetin verdiği zararlar karşılaştırılıyor ve şiddet olgularının sayısı üzerinde durmak yerine, şiddet oranlarına bakmamız gerektiği sonucuna varılıyor.

⁴⁵ Daly & Wilson, 1988; McCullough, 2008.

Bu durumda, devletin ortaya çıkışını ayırım çizgisi olarak ele alır ve (herhangi bir çağdaki) avcı-toplayıcı, avcı-bahçeci ve diğer kabile halklarını bir tarafa, (yine herhangi bir çağdaki) yerleşik devletleri öteki tarafa koyarsak neyle karşılaşırız? Son zamanlarda bazı araştırmacılar antropoloji ve tarih literatürünü tarayarak, devletsiz toplumlarla ilgili bulabildikleri bütün ölü sayılarını topladılar. İki tür tahmin var. Birinde demografik verileri kaydeden etnografların uzun zaman dilimlerinde inceledikleri halklara ait ölümler ve diğer bulgular temel alınıyor.⁴⁶ İkincisinde de, gömü yerlerini ya da müze koleksiyonlarını inceleyerek kuşkulu bulguları arayan adli arkeologların verileri temel alınıyor.⁴⁷

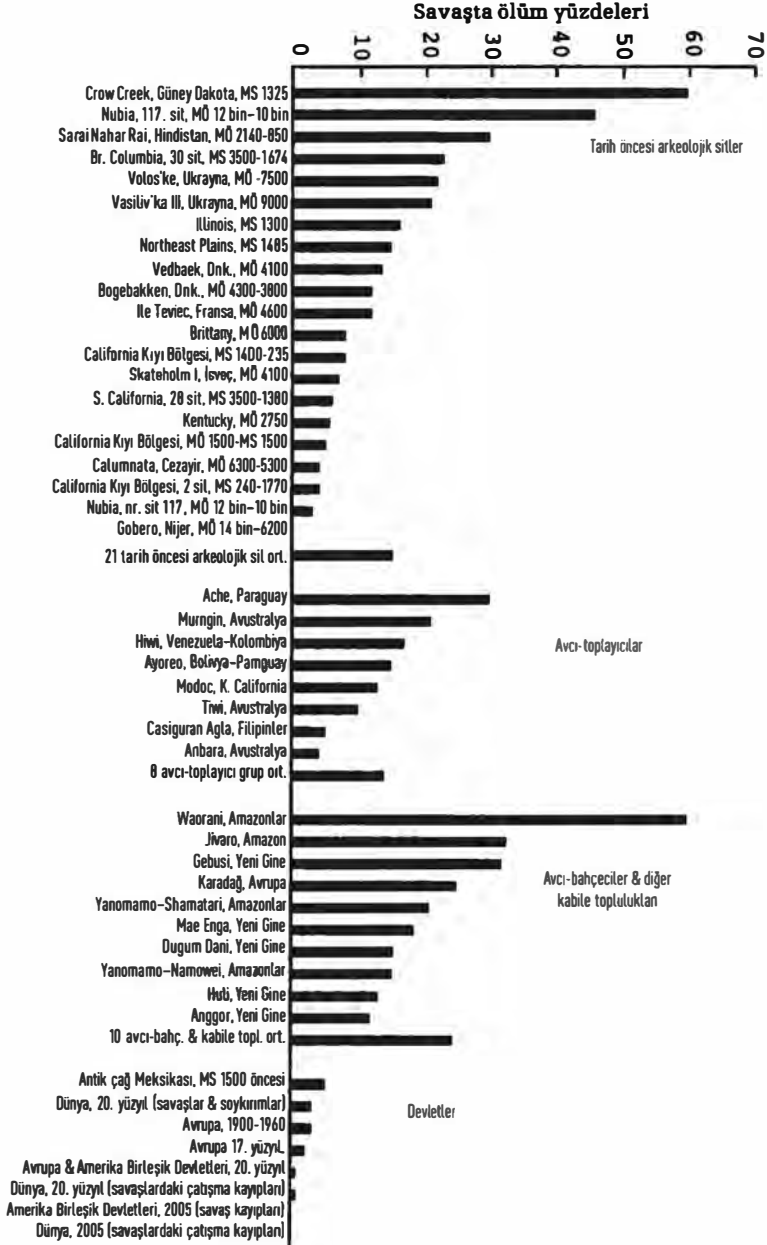
Yüzlerce, hatta binlerce yıl önce yaşamını yitirmiş bir kurbanın ölüm nedeni nasıl belirlenebilir? Bazı tarih öncesi iskeletlerde dumanı tüten silaha eşdeğer, kesin bir delille karşılaşılıyor; bu Kennewick Adamı ya da Ötzi'deki gibi, kemiğe gömülmüş bir mızrak ya da ok başı olabiliyor. Ama dolaylı kanıtlar da neredeyse aynı ölçüde kesin sayılan bulgular olabiliyor. Arkeologlar tarih öncesi iskeletlerde günümüzde darp edilen insanlarda görülen hasarlar türünden bulgular arayabiliyorlar. Darbe sonucu kafatasında oluşmuş bir çökük, kafatasında ya da uzun kemiklerde taş aletlerden kalma kesik izleri ve ön kol kemiklerinde (insanın bir saldırganına karşı kendisini kollarını kaldırarak koruması sonucunda oluşan hasara işaret eden) savunma kırıkları bu izler arasında sayılabilir. Bir iskelet üzerindeki izlerin canlı bir bedendeyken oluşmuş bir hasar mı, yoksa dış dünyayla temas ettikten sonra gerçekleşmiş bir hasar mı olduğu birkaç şekilde birbirinden ayırt edilebiliyor. Canlı kemiklerdeki kırıklar keskin ve sivri cam kırıklarına benziyor, oysa ölü kemikler tebeşir gibi düzgün dik açılarla kırılıyor. Ve kemiğin kırık yüzeyindeki hava etkisine bağlı aşınma örüntüsü sağlam yüzeyindekinden farklıysa, kemiğin büyük bir olasılıkla çevre dokuların çürüyüp yok olmasından sonra kırıldığı sonucuna varılıyor. Çevredeki diğer suç işaretleri arasında siperler, kalkanlar, savaş baltası türünden (avcılıkta işe yaramayan) darbe silahları ve mağara duvarlarındaki (bazıları altı bin yıllık) savaşan insan tasvirleri var. Bütün bu kanıtlara rağmen, arkeolojik yöntemlerle saptanan ölü sayıları genellikle gerçek sayılardan düşük oluyor, çünkü zehirli ok, mikroplu yara ya da bir organ ya da damar yırtığı gibi ölüm nedenleri kurbanın kemiklerinde herhangi bir iz bırakmıyor.

Araştırmacılar şiddete bağlı kaba ölüm sayısını belirledikten sonra, bu sayıyı iki şekilde orana dönüştürebiliyorlar. Birincisi şiddete bağlı ölümlerin yüzdesini hesaplamak. Bu oranla "bir insanın doğal nedenlerle ölmek yerine bir başka insan tarafından öldürülme olasılığı nedir?" sorusu yanıtlanıyor. Şekil 2-2'deki grafikte devletsiz toplumlara ait üç örnek grubunu –tarih öncesi arkeolojik sitelerdeki, avcı toplayıcılara ait ve avcı-bahçesi topluluklara ait iskeletler– ve devlet yönetimli bir dizi toplumu kapsayan bir istatistik sunuluyor. Şimdi bu istatistiği inceleyelim.

⁴⁶ Bowles, 2009; Gat, 2006; Keeley, 1996.

⁴⁷ Keeley, 1996; McCall & Shields, 2007; Steckel & Wallis, 2009; Thorpe, 2003; Walker, 2001.

ŞEKİL 2-2. Devletsiz ve devlet yönetimli toplumlarda savaş nedeniyle ölümler



Kaynaklar: Tarih öncesi arkeolojik siteler: Bowles, 2009; Keeley, 1996. Avcı-toplayıcılar: Bowles, 2009. Avcı-bahçeciler ve diğer kabile toplulukları: Gat, 2006; Keeley, 1996. Antik çağ Meksika'sı: Keeley, 1996. Dünya, 20. yüzyıl savaşlar & soykırımlar (insanların yol açtığı kıtlıklar dahil): White, baskıda. Avrupa, 1900-60: Keeley, 1996, Wright'dan, 1942, 1942/1964, 1942/1965; bkz. not 522. Avrupa, 17. yüzyıl: Keeley, 1996. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri, 20. yüzyıl: Keeley, 1996, Harris'ten, 1975. Dünya, 20. yüzyıl savaşlarındaki çatışma kayıpları: Lacina & Gleditsch, 2005; Sarkees, 2000; bkz. not 54. Amerika Birleşik Devletleri, 2005, savaşlardaki çatışma kayıpları: Bkz. metin ve not 57. Dünya, 2005 savaş ölümleri: Bkz. metin ve not 588.

En üstteki kümede arkeolojik kazılarda bulunan iskeletler için şiddete bağlı ölüm oranı görülüyor.⁴⁸ Bunlar Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtasında saptanan avcı-toplayıcı ve avcı-bahçeci toplulukların ve MÖ 14. bin ile MS 1770 arasına tarihlenmiş kalıntıları kapsıyor ve hepsi devletlerin ortaya çıkışından ve devletlerle uzun süreli temaslar başlamadan çok önceye ait bulgular. Ölüm oranları yüzde 0 ile yüzde 60 arasında değişiyor, ortalama ölüm oranı da yüzde 15.

Daha sonra geçimlerini esas olarak avcılık ve toplayıcılıktan sağlayan çağdaş ya da yakın dönemlerde yaşamış sekiz topluluktaki sayılar görülüyor.⁴⁹ Bunlar Amerika kıtası, Filipinler ve Avustralya'da saptanmış. Savaşa bağlı ölüm ortalaması kemikler temelinde saptanan ortalamaya çok yakın (yüzde 14) ve değerler yüzde 4 ile yüzde 30 arasında değişiyor.

Bir sonraki kümede avcılık, toplayıcılık ve bahçecilik etkinliklerini şu ya da bu ölçüde birlikte uygulayan devlet öncesi toplumları bir araya getirdim. Avrupa'daki son kabile toplumu olan Karadağlılar dışında, bunların hepsi Yeni Gine ya da Amazon yağmur ormanlarından; Karadağlılarda şiddete bağlı ölüm oranı da grup ortalaması olan yüzde 24,5'a yakın.⁵⁰

Son olarak da devletlerle ilgili bazı sayılarla karşılaşıyoruz. En eskileri Kolomb öncesi Meksika kentlerine ve imparatorluklarına ait ve bunlarda nüfusun yüzde 5'i başka insanlar tarafından öldürülüyor. Buranın tehlikeli bir yer olduğu açık, ama bu şiddet devlet öncesi toplumlardaki ortalamanın üçte biriyle beşte biri kadar.⁵¹ Modern devletlere geldiğimizde, yüzlerce siyasi birim, düzinelerce yüzyıl ve birçok şiddet alt kategorisi (savaşlar, insan öldürmeler, soykırımlar vb.) arasında seçim yapma durumuyla karşı karşıyayız, yani elimizde tek bir "doğru" tahmin yok. Ama şiddetin en yoğun olduğu ülkeleri ve yüzyılları seçerek ve bunlara günümüz dünyasındaki şiddet tahminlerini ekleyerek, elimizden geldiğince ınsafı bir karşılaştırma yapabiliriz. Beşinci bölümde göreceğimiz gibi, Avrupa'nın son 500 yıllık tarihinde şiddetin en yoğun olduğu iki yüzyıl, kanlı Din Savaşlarının yaşandığı 17. yüzyıl ve iki dünya savaşının yaşandığı 20. yüzyıl. Tarihçi Quincy Wright 17. yüzyılda savaşlarda ölüm oranının yüzde 2 olduğunu, 20. yüzyılın ilk yarısındaki savaşlarda ölüm oranının ise yüzde 3 olduğunu bildiriyor.⁵² Bu sayıya 20. yüzyılın son 40 yılı eklenirse, bu yüzde daha da düşecektir. Amerikan savaş ölümlerini de kapsayan bir tahminde bu sayı yüzde 1'in altına iniyor.⁵³

Beşinci bölümde açıklayacağım gibi, geçtiğimiz yıllarda yayımlanan iki kanıtatif veri setiyle savaşlarla ilgili araştırmalar daha büyük bir netlik kazan-

⁴⁸ Bowles, 2009; Keeley, 1996.

⁴⁹ Bowles, 2009.

⁵⁰ Gat, 2006; Keeley, 1996.

⁵¹ Keeley, 1996.

⁵² Yüzde üçlük tahmin Wright'ın altı yüz sayfalık *A study of war* kitabından: Wright, 1942, s.245. Kitabın ilk baskısı II. Dünya Savaşında en büyük yıkımların yaşandığı savaşlardan önce, Kasım 1941'de yayımlanmıştı. Bununla birlikte, 1965'te yayımlanan gözden geçirilmiş baskıda bu orana dokunulmamıştı (Wright, 1942/1965, s.245) ve 1964'te yayımlanan kısaltılmış baskıda Dresden, Hiroşima ve Nagasaki'den söz edilmesine rağmen oran aynen kalmıştı (Wright, 1942/1964, s.60). Oranda bilerek değişiklik yapılmadığını, Dünya Savaşı sırasında eklenen diğer ölümlerin, üretkenliğin çok arttığı, ölümlerin de çok azaldığı savaş sonrası yıllarda dünya nüfusuna bir milyar kişinin eklenmesiyle aynı kaldığını varsayıyorum.

⁵³ Keeley, 1996, Harris'den, 1975.

dı. Bu veri setlerinde ihtiyatlı bir yaklaşımla 20. yüzyılda savaşlardaki çatışma kayıplarının 40 milyon olduğu bildiriliyor.⁵⁴ ("Çatışma kayıpları" ifadesiyle savaşlarda doğrudan çatışmalar sonucu ölen askerler ve siviller kastediliyor.) Yirminci yüzyıl boyunca 6 milyarın biraz üstünde insanın öldüğünü kabul edersek ve bazı demografik incelikleri bir yana bırakırsak, bu yüzyılda dünya nüfusunun yaklaşık binde 7'sinin savaşlarda öldüğü sonucuna varabiliyoruz.⁵⁵ Kıtık ve hastalık sonucu dolaylı ölümleri de kapsamak için bu tahmini üç ya da dört katına çıkarsak bile, devlet yönetimli toplumlarla devletsiz topluluklar arasındaki uçurumun yanından bile geçemiyoruz. Peki ya soykırımlar, temizlikler ve insan eliyle gerçekleştirilen diğer felaketler sonucu ölümleri de eklersek durum ne oluyor? Birinci bölümde tanıştığımız korkunç kitle kıyımları uzmanı Matthew White, insan eliyle gerçekleşen bu tür olayların hepsi bir araya getirildiğinde, yaklaşık 180 milyon ölümün insanın suçu olduğu sonucuna varabileceğimizi söylüyor. Bu sayı da 20. yüzyıldaki ölümlerin yalnızca yüzde 3'üne ulaşıyor.⁵⁶

Şimdi de günümüze dönelim. *Statistical Abstract of the United States*'in (Amerika Birleşik Devletleri İstatistik Özetleri) en son basımına göre, 2005 yılında ölen Amerikalı sayısı 2.448.017. Silahlı kuvvetlerin İran ve Afganistan'daki çatışmalara bulaştığı bu yıl, ülkenin savaş ölümleri açısından on yıllardır en kötü yıllardan biriydi. Bu iki savaşta toplam 945 Amerikalı ölmüş, bu da o yıla ait Amerikalı ölümlerinin 0,0004'ü (yüzde birin dört yüzde biri) demek.⁵⁷ Bu sayıya ülke içinde öldürülen 18.124 insanı da eklersek, şiddete bağlı ölüm toplamı bütün ölümlerin 0,008'ine ya da yüzde birin onda sekizine ulaşıyor. Diğer Batı ülkelerinde bu oranlar daha da düşük. Ayrıca, İnsan Güvenlik Raporu Projesi (HSRP, Human Security Report Project) o yıl bütün dünyada doğrudan siyasi şiddet olayları (savaşlar, terörizm, soykırım ve savaş ağaları ve milis cinayetleri) sonucu 17 bin 400 ölüm gerçekleştiğini, bunun bütün ölümlerin 0,0003'ünü (yüzde birin üç yüzde birini) oluşturduğunu bildiriyor.⁵⁸ Yalnızca saptanması mümkün olan ölümleri kapsadığı için bu ihtiyatlı bir tahmin, ama savaşlardaki, belgelenmemiş çatışma kayıplarını ve kıtlık ve hastalık sonucu dolaylı savaş ölümlerini de eklemek için cömert davranıp bu sayıyı yirmiyle çarparsak bile oran yüzde bire ulaşmıyor.

Bu durumda grafikteki başlıca ayrım çizgisinin anarşik grup ve kabilelerle devlet yönetimi olan topluluklar arasında olduğu ortaya çıkıyor. Ama şimdiye

⁵⁴ Çatışma kayıplarının hesaplanmasında, 1900'le 1945 sonu arasına ait üç veri setini (Interstate [devletler arası], Extrastate [devlet dışı] ve Intrastate [devlet içi]) kapsayan Savaş Eşlenikleri (Correlates of War) temelinde, "Devlet Ölümleri" ve "Toplam Ölümler" (Sarkees, 2000; <http://www.correlatesofwar.org>) sütunlarındaki daha büyük olan sayı temel alındı ve bunlar PRIO Battle Deaths Dataset (Gleditsch, Wallensteen, Eriksson, Sollenberg, & Strand, 2002; Lacina & Gleditsch, 2005; <http://www.prio.no/Data/>) temelinde 1946 ile 2000 yılı sonu arası "Düşük Çatışma Kaybı" ve "Yüksek Çatışma Kaybı" tahminlerinin geometrik ortalamasıyla birleştirildi.

⁵⁵ Paydadaki 6 milyar ölüm sayısı, 20. yüzyılda tahminen 12 milyar insan yaşadığı (Mueller, 2004b, s.193) ve yüzyılın sonunda 5,75 milyar insanın hayatta olduğu temel alınarak hesaplandı.

⁵⁶ White, baskıda; yüzde 3 sayısı toplam ölüm sayısı 6,25 milyar kabul edilerek elde edilmiştir; bkz. not 57.

⁵⁷ Irak Koalisyonu Savaş Kayıpları Sayısı, www.icasualties.org.

⁵⁸ Human Security Report Project, 2008, s.29. Dünya çapındaki 56,5 milyon ölüm sayısı Dünya Sağlık Örgütü'nden alındı. Yirmi kat artış çarpanında ise DSÖ'nün *Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu*'nda verileri kapsanan en son yıl olan 2000 yılına ait tahmin olan 310 bin "savaşla ilişkili ölüm" tahmini temel alındı. Bkz. Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, & Lozano, 2002, s.10.

kadar arkeolojik kazılardan, etnografik raporlara ve bir bölümü kabataslak hesaplar olan modern tahminlere kadar karmakarışık sayıları bir araya getirdik. Peki, insanları çağları ve yöntemleri elden geldiğince sıkı bir şekilde eşleştirerek, biri avcı-toplayıcıları, diğeri yerleşik uygarlıkları kapsayan bu iki veri setini doğrudan karşılaştırmak mümkün olamaz mı? Geçtiğimiz yıllarda iktisatçı Richard Steckel ve John Wallis, hepsi Kolomb öncesi Yerli Amerikalılara ait olan ve Kanada'nın güneyinden Güney Amerika'ya kadar geniş bir dağılım gösteren dokuz yüz iskelete ait verileri incelediler.⁵⁹ Bu iskeletleri avcı-toplayıcılar ve kentlerde yerleşik yaşam sürdürenler olmak üzere ikiye böldüler; ikinci gruba İnkalalar, Aztekler ve Mayalar gibi Ant Dağları ve Mezoamerika uygarlıklarını dahil ettiler. Avcı-toplayıcılar arasında şiddete bağlı travma bulguları olan iskelet oranı yüzde 13,4'tü; bu da avcı-toplayıcıların Şekil 2-2'deki ortalama değerine yakındı. kentlerde yerleşik yaşam sürdürenler arasında şiddete bağlı travma bulgusu oranıysa yüzde 2,7'ydi; bu değer de içinde bulunduğumuz yüzyıl öncesinde devletle yönetilen toplumlardaki oranlara yakındı. Görüldüğü gibi, birçok faktör sabit tutulduğunda, uygarlık koşullarında yaşamının şiddet kurbanı olma olasılığını beş kat azalttığı görülüyor.

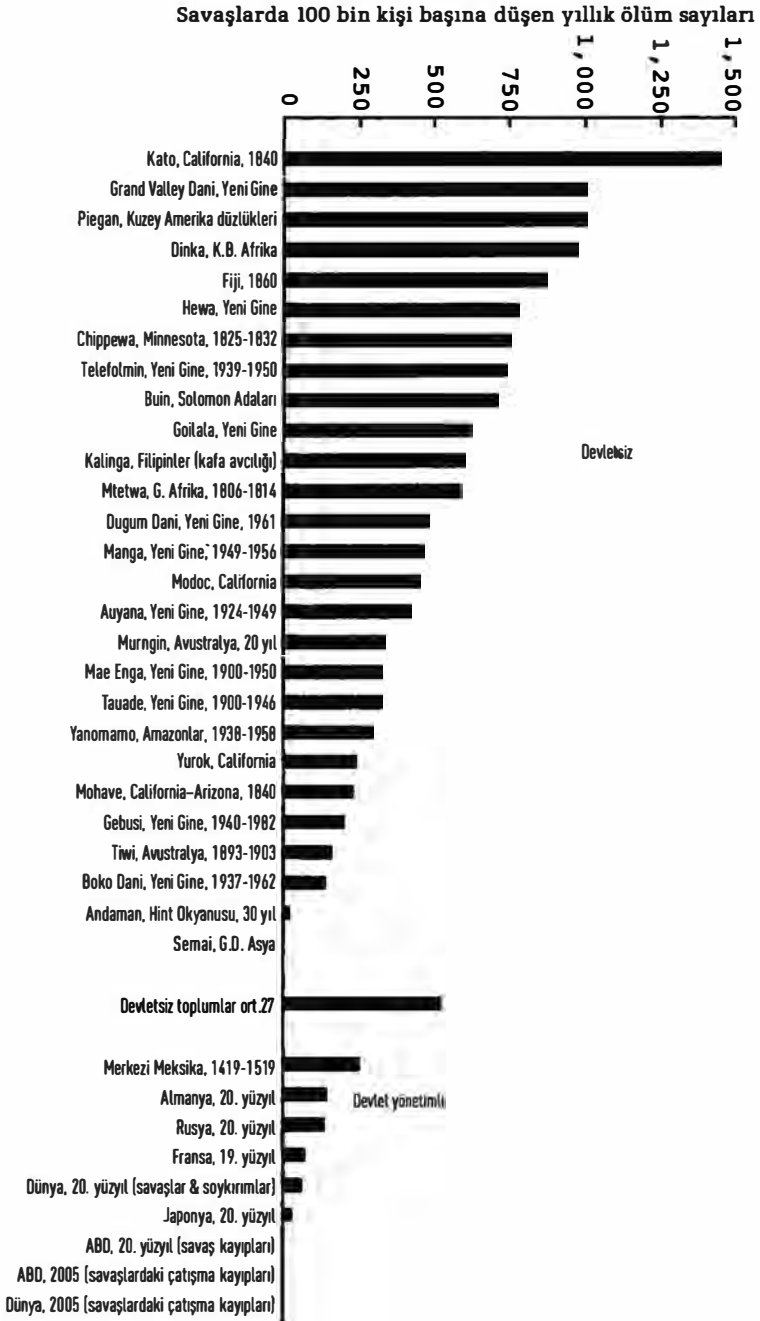
Şimdi de sayısal değerlerle şiddeti incelemenin ikinci yöntemine bakalım; bu yöntemde öldürme oranı ölen kişilerle değil, yaşayan kişilerle orantılı olarak hesaplanıyor. Bu istatistiği mezarlıklar temelinde hesaplamak daha zor, ama diğer nedenlere bağlı ölümlerin envanterini çıkarmak gerekmediği, yalnızca ölü sayısı ile nüfus sayısı yeterli olduğu için bu daha kolay bir hesap. İnsan öldürmeyle ilgili oranlarda standart ölçüt olarak 100 bin kişi başına düşen yıllık ölüm sayısı temel alınıyor; ben de bundan böyle kitapta şiddeti bu ölçütle değerlendireceğim. Bu sayıların ne anlama geldiği konusunda bir fikir edinmek için, insanlık tarihindeki en güvenli yer olan 21. yüzyıl başlarında Batı Avrupa'da insan öldürme oranının yılda 100 binde 1 dolaylarında olduğunu akılda tutmakta yarar var.⁶⁰ En barışçıl toplumda bile zaman zaman genç bir erkek meyhanе kavgasında kendini kaybedecek ya da yaşlı bir kadın kocasının çayına arsenik koyacak, böylece insan öldürme oranlarının inebileceği en düşük sayı bu dolaylarda olacaktır. Batı ülkeleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sayılar bu yayılım aralığının tehlikeli ucunda seyrediyor. 1970'lerin ve 1980'lerin en kötü yıllarında bu ülkedeki insan öldürme oranları 100 binde 10 dolaylarında seyretti ve Detroit gibi şiddetiyle ünlü kentlerde bu oran yaklaşık 100 binde 45'e çıktı.⁶¹ İnsan öldürme oranının bu düzeylerde olduğu bir toplumda yaşıyor olsaydınız, tehlikeyi gündelik yaşamda da hissederdiniz; bu oran 100 binde 100'e tırmandığında, şiddet sizi şahsen etkilemeye başlayacak, akrabanız, arkadaşınız, yakından tanıdığınız yüz kişi varsa büyük bir olasılıkla on yıl içinde bunlardan biri öldürülecektir. Bu oranın 100 binde 1000'e (yüzde 1) tırmanması durumunda da, her yıl bir tanıdığınızı kaybedersiniz ve yaşam boyunca kendinizin cinayete kurban gitme olasılığınız da hayli yükselir.

⁵⁹ Steckel & Wallis, 2009.

⁶⁰ Eisner, 2001.

⁶¹ Daly & Wilson, 1988.

ŞEKİL 2 –3. Devletsiz ve devlet yönetimli toplumlarda savaşa bağlı ölüm oranları



Kaynaklar: Devletsiz: Hewa ve Goilala, Gat'dan, 2006; diğerleri Keeley'den, 1996. Merkezi Meksika, Almanya, Rusya, Fransa, Japonya: Keeley, 1996; bkz. not 62-63. 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri: Leland & Oboroceanu, 2010; bkz. not 64. 20. yüzyılda dünya: White, baskıda; bkz. not 65. 2005 dünya: Human Security Report Project, 2008; bkz. not 57 ve 58.

Şekil 2-3'te (avcı-toplayıcıların ve avcı-bahçecilerin birlikte ele alındığı) yirmi yedi devletsiz toplumla, devletler tarafından yönetilen 8 toplumdaki yıllık ölüm oranları görülüyor.

Devletsiz toplumlarda savaşa bağlı yıllık ortalama ölüm oranı 100 binde 524; bu da yaklaşık yüzde 0,5 demek. Devletlere gelince, merkezi Meksika'da sık sık savaştan Aztek imparatorluğundaki oran bunun yaklaşık yarısına eşit.⁶² Bu değerin altında da devletlerle yönetilen dört toplumun en yıkıcı savaşları yaşadıkları yüzyıllara ait oranları görüyoruz. On dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında Devrim, Napoléon savaşları ve Fransa-Prusya Savaşları yaşanmıştı ve yıllık ortalama kayıp oranının 100 binde 70 olduğunu görüyoruz. Öte yandan, 20. yüzyılda bu yüzyılı karartan iki dünya savaşı yaşandı ve bu savaşlarda askeri yıkımlar en çok Almanya, Japonya ve Rusya/SSCB'yi etkiledi; sonuncu ülkede ayrıca bir iç savaş ve başka bazı askeri maceralar yaşandı. Bu ülkelerde yıllık ortalama ölüm oranları, sırasıyla 100 binde 144, 27 ve 135.⁶³ 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri savaş kısırtıcısı ülke olarak ün kazandı ve iki dünya savaşı yanında, Filipinler, Kore, Vietnam ve Irak savaşlarını yürüttü. Buna rağmen Amerikalıların yıllık ortalama kayıpları 100 binde 3,7'yle, bu yüzyılın diğer büyük güçlerinin de gerisinde kaldı.⁶⁴ Yüzyılın bütününde dünyanın her yerindeki organize şiddetlere (savaşlara, soykırımlara, temizliklere ve insanların yol açtığı kıtlıklara) bağlı ölümleri bir araya getirsek bile, yıllık ortalama ölüm oranı yaklaşık 100 binde 60.⁶⁵ Öte yandan, grafikte 2005 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ni ve tüm dünyayı temsil eden çizgiler gözle görülmüyor bile.⁶⁶

Sonuç olarak, bu ölçütle bakıldığında da devletlerde şiddete bağlı ölüm oranları geleneksel topluluklardan ve kabilelerden çok daha düşük. Savaşlardan en çok zarar görülen yüzyıllarda bile, Modern Batı ülkelerinde ortalama kayıp oranları devletsiz toplumların dörtte birinden, şiddetin en yüksek olduğu devletsiz toplumun da onda birinden daha düşük.

Yabani yiyecek arayan topluluklarda savaşlar yaygın olmakla birlikte, bunun evrensel bir özellik olmadığı açık. İnsan doğasındaki şiddet eğilimleri içsel bir dürtüye verilen akışkan bir tepki değilse, somut koşullara verilen stratejik bir tepkiyse, zaten bunu beklemememiz gerekir. İki etnografik araştırmaya göre, avcı-toplayıcı grupların yüzde 65-70'i hiç değilse iki yılda bir savaşmak durumunda kalıyorlar, yüzde 90'ında da en azından kuşak başına en az bir kez savaşıyor ve neredeyse hepsinin kültürel belleğinde geçmişteki bir savaşla ilgili anılar var.⁶⁷ Bu da avcı-toplayıcıların sık sık savaştıkları anlamına geliyor, ama

⁶² Keeley, 1996, tablo 6.1, s.195.

⁶³ Keeley, 1996, tablo 6.1, s.195; 20. yüzyılın eksik yıllarına ait sayılar ön tahminlerle tamamlanmıştır.

⁶⁴ Leland & Oboceanu, 2010, "Total Deaths" sütunu. Nüfus sayılarında U.S. Census temel alınmıştır (http://www.census.gov/compendia/statab/hist_stats.html.)

⁶⁵ White'ın basılmakta olan kitabındaki 180 milyon ölüm sayısı temel alınmış ve 20. yüzyılda yıllık ortalama dünya nüfusunun 3 milyar olduğu kabul edilmiştir.

⁶⁶ ABD: www.icasualties.org. Dünya: UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset, Human Security Report Project, 2010; bkz. Human Security Centre, 2005; kısmen Gleditsch ve arkadaşlarının 2002 verileriyle ve Lacina & Gleditsch'in 2005 verileriyle desteklenmiştir.

⁶⁷ Divale, 1972; Ember, 1978; Keeley, 1996. Ayrıca bkz. Chagnon, 1988; Gat, 2006; Knauf, 1987;

uzun zaman dilimlerinde savaştan kaçınıbiliyorlar da. Şekil 2-3'te Andaman ve Semai kabilelerinde savaşa bağlı ölüm oranlarının düşük olduğu görülüyor. Ama onların bile ilginç öyküleri var.

Hint Okyanusundaki Andaman adası sakinlerinde yıllık ölüm oranının 100 binde 20 gibi (yıllık ölüm oranı 100 binde 500'ün üzerinde olan) devletsiz toplumların hayli altında olduğu bildiriliyor. Ama bu topluluk yer yüzünde yaşamaya devam eden en sert avcı-toplayıcı gruplardan biri olarak biliniyor. Hint Okyanusunda 2004'te gerçekleşen deprem ve tsunamiden sonra, endişeli bir insanı yardım grubu bu adaların üzerinde uçtular ve ok ve mızrak yayılım ateşiyle karşılanınca Andaman adası sakinlerinin yer yüzünden silinmediğini görerek sevindiler. İki yıl sonra içki içip sızan iki Hintli balıkçının tekneleri adalardan birinin sahiline sürüklendi. Balıkçılar hemen öldürüldü ve cesetlerini almaya gelen helikopter de ok yağmuruna tutuldu.⁶⁸

Elbette Semailer gibi, bilindiği kadarıyla savaş diye nitelendirilebilecek uzun süreli kolektif öldürme eylemlerine *hiçbir zaman* girişmemiş avcı-toplayıcı ve avcı-bahçeci topluluklar da var. Barış antropologlarının bu gruplara çok önem vermeleri, insanın evrim tarihinde normun bu olduğu, sistematik şiddete başvurularınsa daha yeni ve daha zengin bahçeci ve göçebe çoban topluluklar olduğu izlenimini verdi. Bu bölümde avcı-toplayıcılarla diğer bütün topluluklar arasında karşılaştırma yapılmıyor, bu bölümdeki karşılaştırmalar anarşi ortamında yaşayan insanlarla devlet yönetiminde yaşayan insanlar arasında; dolayısıyla bu hipotez bölümün konusunu doğrudan ilgilendirmiyor. Ama yine de avcı-toplayıcı grupların masumiyetinden kuşkulanan için nedenler var. Şekil 2-3'te bu toplumlarda savaşta ölüm oranlarının bahçeci toplumlardan ve kabile toplumlarından daha düşük olmakla birlikte, onlarla aralarında dikkat çekici bir örtüşme olduğu görülüyor. Ve daha önce de söylediğim gibi, bugün gözlemlediğimiz avcı toplayıcı gruplar tarihi açıdan temsili nitelikte olmayabilir. Bu topluluklarla kimsenin yaşamak istemeyeceği kavruk çöllerde ya da donmuş çorak topraklarda karşılaşıyoruz ve sonunda bu yerlere varmalarının nedeni göze batmamayı başarabilmeleri ve birbirlerini sinirlendirdikleri zaman başlarını alıp gitmeyi tercih etmeleri olabilir. Yazar van der Dennen'in söylediği gibi, "dolaşarak yabani yiyecek toplayan çağdaş 'barışçı' toplulukların çoğu... huzur içinde yaşama sorunlarını ya harika bir tecritle, başka halklarla her türlü temastan kaçınarak, kaçıp saklanarak çözüyorlar, yahut da hırpalanıp boyun eğmeye zorlanıyor, yenilgiyle ehlileştiriliyor, güç kullanılarak sindiriliyorlar."⁶⁹ Örneğin, Kalahari Çölünün 1960'lar da avcı-toplayıcıların uyum içinde yaşama paradigmasının örneği olarak yüceltilen !Kung San halkı, geçmiş yüzyıllarda Avrupalı sömürgecilerle, komşu Bantularla ve birbirleriyle sık sık savaşmışlardı ve bunlar arasında topyekun kitle kıyımları da vardı.⁷⁰

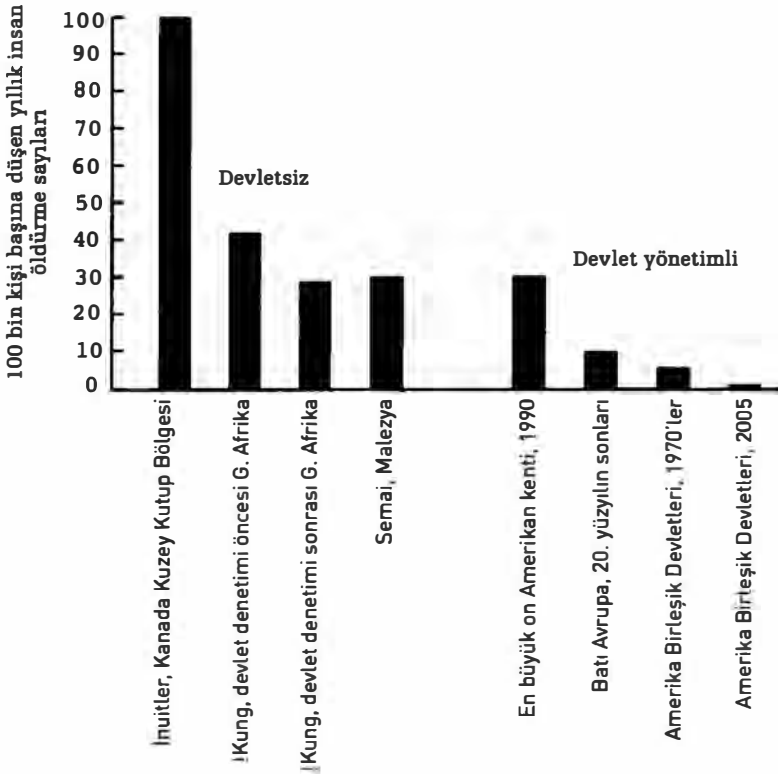
Otterbein, 2004. Van der Dennen (2005) çok nadir savaşan ya da hiç savaşmayan devlet öncesi toplumlar konusunda sekiz tahmin sunmaktadır; bunların ortalaması yüzde 15'tir.

⁶⁸ "Noble or savage? The era of the hunter-gatherer was not the social and environmental Eden that some suggest," *Economist*, 19 Aralık 2007.

⁶⁹ Gat, 2006; Keeley, 1996; Van der Dennen, 2005.

⁷⁰ Goldstein, 2001, s.28.

ŞEKİL 2-4. Şiddetin en az olduğu devletsiz toplumlarla devlet yönetimli toplumlar arasında insan öldürme oranlarının karşılaştırması



Kaynaklar: !Kung ve Merkezi Arktik İnuitleri: Gat, 2006; Lee, 1982. Semai halkı: Knaft, 1987. En büyük on ABD kenti: Zimring, 2007, s.140. Amerika Birleşik Devletleri: FBI Tek Tip Suç Bildirimleri; bkz. not 73. Batı Avrupa (yaklaşık değer): Dünya Sağlık Örgütü; bkz. not 668.

Seçilmiş bazı küçük topluluklarda savaşırlara bağlı ölüm oranları bir başka açıdan da yanıltıcı olabilir. Savaşlardan kaçınırsalar bile, zaman zaman işlenen cinayetlerin ve diğer insan öldürmelerin oranı devletle yönetilen modern toplumlarla karşılaştırılabilir. Şekil 2-4'de bu sayıları Şekil 2-3'ten on beş kat daha büyük bir ölçekte ele aldım. Şekil 2-3'teki devletsiz toplumlar kümesinde en alttaki gri sütunla başlayalım. Semai *The Semai: A Nonviolent People of Malaya* (Semai: Şiddetsiz Yaşayan bir Malaya Halkı) adlı kitapta betimlenmiş, kuvvet kullanmaktan kaçınmak için yollarını değiştiren bir avcı ve bahçeci topluluk. Semailerde öldürülen insan sayısı yüksek değil, ama Semailerin sayısı da çok değil. Antropolog Bruce Knaft bu hesabı yapınca, yıllık insan öldürme oranının 100 binde 30 olduğunu gördü; bu oran Amerika Birleşik Devletleri'nin en tehlikeli olmakla ünlü kentlerindeki orana eşitti, Amerika Birleşik Devletleri'nin bütününde şiddetin en yüksek düzeyde olduğu on yıl boyunca saptanan oranın da üç katıydı.⁷¹ Aynı türden hesaplar *The Harmless People* (Zararsız İnsan-

⁷¹ Knaft, 1987.

lar) adlı kitapla barışçıl insanlar olarak ün kazanan !Kunglar için de ve *Never in Anger* (Asla Öfkelenmeyenler) adlı kitaba esin kaynağı olan Merkezi Kuzey Kutbu İnuitleri olan Eskimolar için de yapıldı ve benzer sonuçlar elde edildi.⁷² Şiddet uygulamayan bu zararsız, öfkesiz insanlar arasında birbirini öldürme oranları Amerikalılardan ve Avrupalılardan çok daha yüksek olmakla kalmıyor, Leviathan teorisiyle öngörülebileceği gibi, bu topraklar Botsvana hükümeti tarafından denetim altına alındıktan sonra !Kunglar arasında cinayet oranları üçte bire iniyor.⁷³

Devlet yönetimi denetimiyle insan öldürme oranlarındaki düşüşü antropologlar o kadar iyi biliyorlar ki, bunu sayılarla belgelemeye nadiren gerek duymuyorlar. Tarih kitaplarında okuduğumuz çeşitli "*pax*" kavramlarıyla –*Pax Romana*, *Pax Islamica*, *Pax Mongolica*, *Pax Hispanica*, *Pax Ottomana*, *Pax Sinica*, *Pax Britannica*, *Pax Australiana* (Yeni Gine'de), *Pax Canadiana* (Kuzeybatı Pasifik'te) ve *Pax Praetoriana* (Güney Afrika'da)– etkili devlet yönetimleri tarafından denetim altına alınmış topraklarda baskınların, düşman taraflar arası çatışmaların ve savaşların azalmasına gönderme yapılıyor.⁷⁴ Emperyal fatihlerin ve egemenlerin kendileri canavarca sertlik uygulayabiliyorlar, ama fethedilenler arasındaki yerel şiddeti de azaltabiliyorlar. Pasifikasyon öylesine yaygın ki, çoğu zaman antropologlar bunu ortadan kaldırılması gereken metodolojik bir sorun olarak ele alabiliyorlar. Söylemeye bile gerek yok, bir devletin yargı yetkisi altına alınan halklar eskisi kadar savaşmıyorlar; bunun sonucunda da bu topluluklar yerli toplumlardaki şiddet araştırmalarının dışında bırakılıyorlar. Bu etkiyi bu insanların kendileri de fark ediyorlar. Yeni Gine'de *Pax Australiana* altında yaşayan Auyana halkından bir kişinin belirttiği gibi, "Devlet geldiğinden beri hayat daha iyiydi." çünkü "insan artık omuzunun üzerinden arkasına bakmadan yemeğini yiyebiliyordu ve sabah evinden çıktığında vurulma tehlikesi olmadan işeyebiliyordu."⁷⁵

Antropolog Karen Ericksen ve Heather Horton devlet yönetiminin varlığının bir toplumu ölümcül intikamdan nasıl uzaklaştırabildiğini sayısal olarak ortaya koymuşlar. Yüz doksan iki geleneksel çalışmayı değerlendirdikleri bir araştırmada, sömürge yönetimi ya da bir ulusal hükümet tarafından sindirilmemiş avcı-toplayıcılarda teke tek öç almanın, kabile toplumlarındaysa akrabalar arası çatışmaların yaygın olduğunu, erkeğin şerefi kavramının güçlü olduğu topluluklarda bunun daha da belirginleştiğini bildiriyorlar.⁷⁶ Buna karşılık, merkezi denetim altına alınan toplumlarda ve kaynak bolluğunun ve veraset yöntemlerinin toplumsal istikrar arayışını desteklediği koşullarda hakime ya da mahkemeye başvurma'nın daha yaygın olduğunu ekliyorlar.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşanan ironik trajedilerden biri, gelişmekte olan ülkeler dünyasında kendilerini Avrupa egemenliğinden kurtaran sömürgelerin, çoğu zaman geriye gidip birbirleriyle savaşmaya başlamalarıydı;

⁷² Gat, 2006; Lee, 1982.

⁷³ Fox & Zawitz, 2007 ve Zahn & McCall, 1999.

* Latince "barış" –çn.

⁷⁴ Chirrot & McCauley, 2006, s.114.

⁷⁵ Aktaran, Thayer, 2004, s.140.

⁷⁶ Ericksen & Horton, 1992.

hem de bu kez ellerinde modern silahlar, örgütlü milisler ve genç erkeklerin yaşlı kabile şeflerine kafa tutma özgürlüğü vardı.⁷⁷ Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bu gelişme şiddette tarihi bir azalma yaşanırken ortaya çıkan ters yönlü bir akıntı olduğu gibi, şiddetin gerilemesinde Leviathanların oynadığı rolü de ortaya koyan bir durum.

UYGARLIK VE YARATTIĞI HOŞNUTSUZLAR

Peki bunlar Hobbes'un haklı olduğu anlamına mı geliyor? Kısmen, evet. İnsan doğasında başlıca üç kavga nedeni buluyoruz: kazanç (talan peşinde yırtıcı şiddet baskınları), güvenlik (ön alma amaçlı baskınlar) ve haysiyet (misilleme amaçlı baskınlar). Nitekim "insanların hepsini birlikte korku içinde tutacak bir iktidar olmadığı zamanlarda, savaş adı verilen koşullarda yaşadıkları" ve içinde bulundukları bu koşulların "şiddete bağlı ölüm korkusu ve tehlikesinin sürekli-liği" anlamına geldiği yukarıdaki sayılarla da aşağı yukarı doğrulanıyor.

Ama 17. yüzyıl İngiltere'sinde koltuğunda otururken, Hobbes'un birçok konuda yanılması kaçınılmazdı. Devletsiz toplumlardaki insanlar akrabalarıyla ve müttefikleriyle kapsamlı bir işbirliği ortamında yaşarlar ve bu onlar için "yalnız" bir yaşam anlamına gelmez; yaşam berbat ve canavarca yüzünü yalnızca aralıklı olarak gösterir. Birkaç yılda bir baskınlar ve çatışmalar yaşasalar da, bunlar arasında yiyecek arama, şenlikler, şarkı söyleme, masallar anlatma, çocukla-rı büyütme, hastalara bakma türünden yaşamın türlü çeşitli zorunluluklarına ve hazlarına bol bol zamanları kalır. Önceki kitaplarımdan birinin taslağında, antropolog Napoléon Chagnon'un ünlü kitabının başlığına gönderme yaparak, özensizce Yanomamö halkından "vahşi halk" diye söz etmişim. Antropolog çalış-ma arkadaşlarımdan biri taslağın kenarına, "Bebekler vahşi mi? Yaşlı kadınlar vahşi mi? Onların karınlarını vahşice mi doyuruyorlar?" diye not düşmüştü.

Bu yaşamların "yoksul" olup olmadığı meselesine gelince, bu iş biraz karışık. Kuşkusuz örgütlü bir devletleri olmayan toplumların "geniş binaları, kendilerini ya da yüklerini taşımaya yarayacak araçları, dünyada olup bitenlerden haberle-ri, zaman ölçütleri ve harfleri yoktu." elbette, çünkü komşu köydeki insanlar sizi zehirli oklarla uyandırıp, kadınlarınızı kaçırıp, kulübelerinizi yakıp duruyorsa bunları geliştirmek hiç de kolay değildir. Ama avcılık ve toplayıcılıktan vazgeçip yerleşik tarıma geçen ilk topluluklar ağır bir bedel ödeyeceklerdi. Bütün gün sabanın peşinden koşmak, nişastalı tahıllarla yetinmek zorunda kalmak ve besi hayvanlarıyla ve binlerce insanla iç içe yaşamak sağlığınız açısından tehlikeli olabilirdi. Steckel ve çalışma arkadaşlarının iskeletler üzerinde yaptıkları in-celemeler, avcı-toplayıcılarla karşılaştırıldığında, kentlere yerleşen ilk insanla-rın kansızlık, enfeksiyonlar, diş çürükleri yaşadıklarını ve neredeyse altı santim daha kısa olduklarını ortaya koyuyor.⁷⁸ Bazı Kutsal Kitap araştırmacıları Cen-netten kovulma hikayesinin yabani yiyeceklerle beslenen göçebe halkların yerle-şik tarıma geçişiyle bağlantılı kültürel belleği yansıttığına inanıyorlar: "Alının teriyle ekmek yiyeceksin."⁷⁹

⁷⁷ Wiessner, 2006.

⁷⁸ Steckel & Wallis, 2009; Diamond, 1997.

⁷⁹ Kugel, 2007.

Peki dolaşarak buldukları yabani yiyeceklerle beslenen atalarımız neden Cenneti terk ettiler? Çoğu açısından bu hiçbir zaman bilinçli bir seçim değildi: çoğalarak Malthusçu tuzağa düşmüşlerdi ve toprağın bolluğu artık onlara yetmiyordu; yiyeceklerini artık kendileri yetiştirmek zorundaydılar. Devletlerin ortaya çıkışı daha sonraydı ve bu devletlerin sınır bölgelerinde yaşayan ve buldukları yabani yiyeceklerle beslenen halklar ya bu devletler tarafından özüm-sendiler ya da kendi yaşam tarzlarını sürdürmeye devam ettiler. Seçme olanağı bulanlar açısından, belki de Cennet çok tehlikeli bir yerdi. Mızrakla vurulma riskinin beş kat azalması karşısında birkaç diş çürüğü, birtakım apseler ve birkaç santimlik boy kısalığı kabul edilebilir bir bedeldi.⁸⁰

Ama doğal ölüm şansındaki artışın bir başka bedeli daha vardı; Romalı tarihçi Tacitus bunun farkındaydı: "Geçmişte bize karşı işlenen suçların eziyetini çekiyorduk, şimdi de yasaların eziyetini çekiyoruz." Birinci bölümde incelediğimiz Kutsal Kitap öyküleri ilk kralların uyruklarını totaliter ideolojiler ve canavarca cezalarla korkutarak boyunduruk altında tuttuklarını düşündürüyor. Hiddetli bir tanrının insanların her hareketini izlediğini, gündelik yaşamın keyfi yasalarla yönetildiğini, insanların dine hakaret ve dini kurallara uymama nedeniyle taşlandığını, kralların bir kadına el koyup onu haremine dahil etme ya da bir bebeği parçalayıp ikiye ayırma, hırsızları ve dini grup liderlerini çarmıha germe gücü ve yetkisi olduğunu düşünmek insanı dehşete düşürmeye yetiyor. Bu açılardan Kutsal Kitapta anlatılanlar doğru. Devletlerin ortaya çıkışını araştıran sosyal bilimciler, bunların elitlerin altlarındaki kişilere canavarca bir barışı zorla kabul ettirerek ekonomik ayrıcalıklarını güvence altına aldıkları, katmanlara ayrılmış teokrasiler olarak işe başladığını belirtiyorlar.⁸¹

Üç araştırmacı erken dönemlerdeki toplumların politik karmaşıklık düzeyiyle mutlakiyet ve zulme dayanmaları arasındaki sayısal bağıntıyı belirlemek amacıyla, farklı kültürlerden geniş örnek gruplarını analiz ettiler.⁸² Arkeolog Keith Otterbein görece daha merkezi bir önderlikle yönetilen toplumlarda, savaşlarda kadın (kaçırma yerine) öldürme, insanları köleleştirme ve insan kurban etme olasılığının daha yüksek olduğunu bildiriyor. Sosyolog Steven Spitzer karmaşık toplumlarda kutsala karşı işlenen suçlar, cinsel sapkınlık, sadakatsizlik ve büyüculük gibi mağduru olmayan edimleri suç sayma ve bu suçları işleyenleri işkence, bir uzvu keserek sakat bırakma, köleleştirme ve ölümle cezalandırma olasılığının daha yüksek olduğunu bildiriyor. Tarihçi ve antropolog Laura Betzig de karmaşık toplumların despotların boyunduruğu altına girdiklerini ortaya koyuyor: bunlar çatışmaları kendi bildikleri yoldan çözebilen, cezalandırılma korkusu olmadan insan öldürebilen ve kendilerine ait geniş haremleri olan önderler. Yazar bu anlamda bir despotizmin Babilliler, İsrailoğulları, Romalılar, Samoalılar, Fijililer, Kmerler, Aztekler, İnkalar, (aşağı Mississippi'deki) Natchezler, Ashantiler ve Afrika'daki diğer bütün krallıklarda karşımıza çıktığını bildiriyor.

Görüldüğü gibi, şiddet açısından bakıldığında ilk Leviathanlar bir sorunu çözüp bir başka sorun yarattılar. İnsanların cinayete ya da savaşlara kurban

⁸⁰ Gat, 2006; North ve ark., 2009; Steckel & Wallis, 2009.

⁸¹ Steckel & Wallis, 2009.

⁸² Betzig, 1986; Otterbein, 2004; Spitzer, 1975.

gitme olasılığı azaldı, ama bu kez de tiranların, din adamlarının ve yozlaşmış iktidar sahiplerinin boyunduruğu altına girildi. Bu da *pasifikasyon* sözcüğünün daha meşum bir anlamını karşımıza çıkarıyor: yalnızca barış getirme değil, halkı baskıcı bir iktidarın mutlak denetimi altına almak. Bu ikinci sorunun çözümüyse birkaç bin yıl daha beklemek zorunda kalacaktı ve dünyanın büyük bir bölümünde günümüzde de henüz bir çözüme ulaşılabilmiş değil.

3

UYGARLIK SÜRECİ

Toplumunu tanımadan bir insanı yeterince tanıyamayız, ama örf ve adetlerini tanımadan bir toplum hakkındaki bilgilerimiz de eksik kalır.

—Henry James

Çatal bıçakla yemek yemeği öğrendiğimden beri, yiyecekleri çatalına bıçak yardımıyla itemezsin görgü kuralıyla uğraşıp duruyorum. Altına geçirdiğim çatalın üzerinde kalacak büyüklükteki yiyecek parçalarını çatala almayı becerebiliyorum elbette. Ama beyinciğim, çatalın dişleriyle temas eder etmez sekip duran kaygan kürelerle ve incecik kesilmiş minik küplerle baş edecek güçte değil. Kaçış hızına ulaşır masa örtüsünün üzerine konacaklar diye ödüm koparken, bunları umutsuzca tabağımda kovalıyor ve destek alabileceğim bir kenar ya da tümsek arıyorum. Zaman zaman birlikte yemek yediğim arkadaşımın dikkatinin benim üzerimde olmadığı bir anı yakalayıp, gözlerini bana çevirip bu faulümü yakalamadan önce bıçağımla önlerini kestiğim anlar da oluyor. Ne yapalım! Bıçağı kesme dışında bir amaçla kullanmak gibi tahammül edilmez bir görgüsüzlük ve hödüklükle damgalanıp rezil olmamak için her şeyi yaparım. Arşimet bana yeterince uzun bir kaldıraç ve bunu üzerine yerleştirebileceğim bir dayanak verin, dünyayı yerinden oynatayım diyordu. Ama görgü kurallarından haberi olsa, *bezelyeleri bıçağıyla yerinden oynatamaz, çatalına doğru itemezdi!*

Çocukken bu anlamsız yasağı sorguladığımı hatırlıyorum. Çatal bıçağını son derece sağlıklı bir şekilde böyle verimli kullanmanın nesi kötü demiştim. Patates püremi ellerimle yeme izni istemiyordum kil Yine de, bütün çocuklar gibi, “Çünkü ben öyle söylüyorum!” azarıyla, kaybeden ben olmuştum ve on yıllar boyunca görgü kurallarının anlamsızlığından yakınıp durdum. Sonra günün birinde bu kitap için araştırma yaparken, birden gözlerin açıldı, gizem yok oldu ve bıçak kullanmama kuralına karşı gösterdiğim öfke yok olup gitti. Kafamda çakan bu şimşeği adını hiç duymadığınız en önemli düşünüre, Norbert Elias’a (1897-1990) borçluyum.

Elias Almanya’nın Breslau kentinde (günümüzde Polonya’nın Wrocław kenti) doğdu ve sosyoloji ile bilim tarihi okudu.¹ 1933’te Yahudi olduğu için Almanya’dan kaçtı, 1940’ta Alman olduğu için İngilizler tarafından kampa konuldu ve annesini ve babasını Holokost’ta² kaybetti. Bütün bu trajedilerin üstüne Nazizm bir

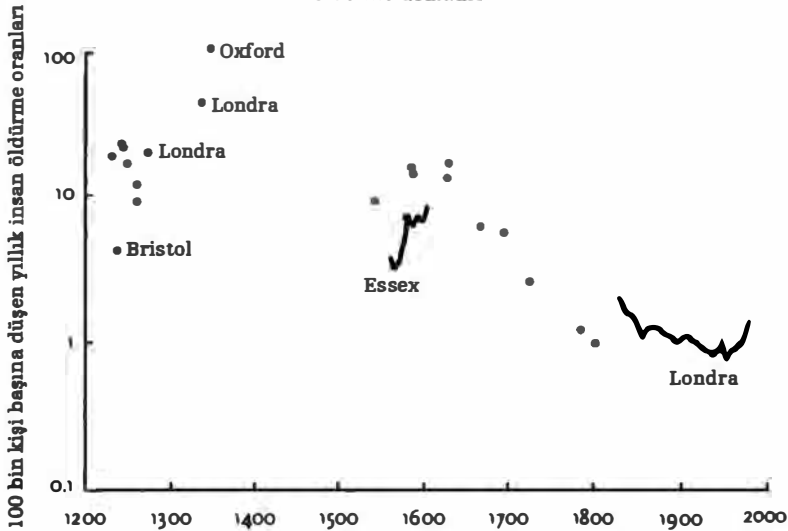
¹ Fletcher, 1997.

² Naziler tarafından gerçekleştirilen Yahudi soykırımı –çn.

yenisini daha ekledi: Başyapıtı olan *Uygarlık Süreci* 1939 Almanya'sında, tam da bu fikrin kötü bir şakadan başka bir şey ifade etmediği koşullarda yayımlanmıştı. Elias yıllarca üniversiteler arasında mekik dokudu, çoğu zaman gece dersleri verdi ve kendini yeniden eğiterek psikoterapist oldu; sonunda Leicester Üniversitesi'ne yerleşti ve 1962'de emekli olana dek bu üniversitede çalıştı. Düşüncelelerinin anlaşılması ancak 1969'da baş yapıtının İngilizce çevirisi, *The Civilizing Process* yayımlanınca mümkün olabildi; önemli bir kişi olarak ün kazanmasıysa, ancak yaşamının son on yılında, şaşırtıcı bir olgunun ortaya çıkmasıyla mümkün olabildi. Bu, görgü kurallarının ardında yatan gerekçeyle ilgili değildi, bu ün insan öldürme tarihiyle ilgili bir keşiften sonra gelecekti.

1981'de siyaset bilimci Ted Robert Gurr, eski mahkeme ve yerleşim birimi kayıtlarından yararlanarak, İngiltere tarihinin farklı dönemlerine ait otuz noktada insan öldürme oranlarını hesaplayacak, bunları Londra kentine ait modern kayıtlarla birleştirecek ve hepsini bir grafikte gösterecekti.² Şekil 3-1'de bu grafiğin, 1 ile 10, 10 ile 100 ve 100 ile 1000 arasında aynı dikey mesafeler bulunan logaritmik ölçekte gösterilmiş bir kopyasını sunuyorum. Bu oranlarda önceki bölümdeki yöntem temel alınıyor, yani verilen sayı 100 bin kişi başına düşen yıllık insan öldürme oranı. Logaritmik ölçeğin gerekli olma nedeni, insan öldürme oranlarının ansızın büyük bir hızla düşmesi. Grafikte İngiltere'nin çeşitli bölgelerinde 13. yüzyılla 20. yüzyıl arasında insan öldürme oranlarının tepetaklak olduğu, ellide bire, hatta bazen yüzde bire düştüğü görülüyor; örneğin, 14. yüzyılda Oxford'da yıl başına düşen insan öldürme sayısı 100 binde 110'ken, 20. yüzyılın ortalarında Londra'da aynı oranın 100 binde 1'in altında olduğunu gözlemliyoruz.

ŞEKİL 3-1. Gurr'un 1981 tahminlerine göre, İngiltere'de 1200-2000 arasında insan öldürme oranları



Kaynak: Gurr'un 1981 verileri, s.303-4, 313.

² Gurr, 1981.

Bu grafik gören hemen herkesi şaşkına çevirecekti (ben dahil; nitekim, önsözde anlattığım gibi bu kitabı tohumlayan da bu oldu). Bu keşif barış içinde sakin ve mutlu bir geçmiş ve dejenere bugünü temel alan bütün klişeleri altüst ediyor. İnternetteki bir soru formuna verilen yanıtlardaki şiddet algıları, insanların 20. yüzyıl İngiltere'sinin 14. yüzyıl İngiltere'sinden yaklaşık yüzde 14 daha şiddetli bir yer olduğu kanısında olduklarını gösteriyor. Oysa bu rakamlar günümüz İngiltere'sinin aslında yüzde 95 daha az şiddetli bir yer olduğunu ortaya koyuyor.³

Bu bölümde Avrupa'da ve benzeri yerlerde ortaçağdan günümüze insan öldürme oranlarındaki düşüşler ve başka zamanlara ve yerlere ait karşı örnekler ele alınacak. Ve bu bölümün başlığını, bu olguyu açıklayabilecek bir teorisi olan yegâne önemli sosyal düşünür olan Elias'tan ödünç aldım.

AVRUPA'DA İNSAN ÖLDÜRME ORANLARINDAKİ AZALMA

Rakamların ortaya koyduğu bu şaşırtıcı gelişmeyi açıklamaya çalışmadan önce, gelin onun gerçek olup olmadığını araştıralım. Gurr'un grafiğinin yayımlanmasından sonra, birkaç tarihi kriminolog insan öldürme tarihinin daha da derinlerine daldı.⁴ Kriminolog Manuel Eisner İngiltere'de kuşkulu ölüm soruşturmaları, davalar ve yerel kayıtlar temelinde yüzyıllar boyunca çok daha geniş kapsamlı insan öldürme verilerini bir araya getirdi.⁵ Şekil 3-2'deki her bir nokta bir kenti ya da yargısal yetki alanını temsil ediyor ve yine logaritmik ölçeğe yerleştirilmiş. 19. yüzyıldan bu yana Britanya hükümeti ülkenin bütününde yıllık insan öldürme kayıtları tutuyor; bunlar da grafikte gri bir çizgiyle gösteriliyor. Bir başka tarihçi, J. S. Cockburn, kesintisiz olarak 1560 ile 1985 yılları arasında Kent şehrine ait verileri toplamış; Eisner bunları da siyah bir çizgiyle kendi verilerinin üzerine işlemiş.⁶

Bir kez daha, yıllık insan öldürme oranlarının düştüğünü görüyoruz ve bu hiç de önemsiz bir düşüş değil: ortaçağda insan öldürme oranları 100 binde 4 ile 100 arasında değişirken, 1950'lerde bu değer 100 binde 0,8'e (1 cinayet az) indiği görülüyor. Tarihlere dikkat edildiğinde, Orta Çağdaki yüksek cinayet oranlarından 1350'deki veba salgını izleyen toplumsal altüst oluşların sorumlu tutulamayacağını, hesaplanan değerlerin çoğunun salgından önceki tarihlere ait olduğunu görüyoruz.

Eisner bu sayılara ne ölçüde güvenebileceğimiz sorusuna hayli kafa yormuş. Şiddet değerlendirmelerinde insan öldürme eylemi üzerinde özellikle durulan bir suç. Bize uzak bir kültürde suçun nasıl kavramsallaştırıldığından bağımsız olarak, ceset cesettir ve onu kolay kolay konunuzla ilgisiz bir bulgu sayamazsınız. Kaldı ki ölümlere kimin ya da neyin yol açtığı daima merak edilen bir konu. Bunlar da insan öldürme kayıtlarını, soygun, tecavüz ya da yaralama kayıtlarından daha güvenilir kılıyor ve bu suç (her durumda böyle olmamakla birlikte) genellikle diğerleriyle doğru orantılı oluyor.⁷

³ Bkz. not 1, bölüm 1.

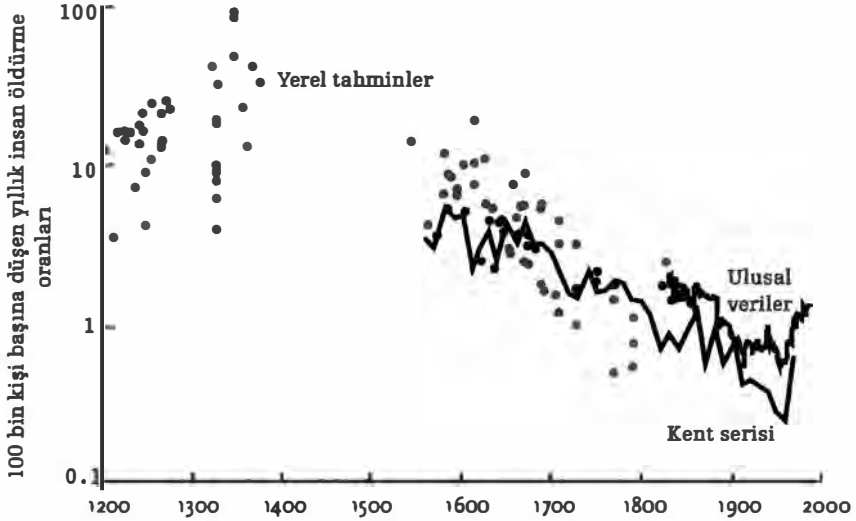
⁴ Cockburn, 1991; Eisner, 2001, 2003; Johnson & Monkkonen, 1996; Monkkonen, 1997; Spierenburg, 2008.

⁵ Eisner, 2003.

⁶ Kent'te insan öldürme vakaları: Cockburn, 1991.

⁷ Eisner, 2003, s.93-94; Zimring, 2007; Marvell, 1999; Daly & Wilson, 1988.

ŞEKİL 3-2. İngiltere’de 1200-2000 arasında insan öldürme oranları



Kaynaklar: Eisner’in grafiği, 2003.

Yine de, farklı çağlarda yaşamış insanların bu öldürmelere nasıl tepki gösterdiklerini merak etmemek kolay değil. Onlar da bizim gibi bunun kasten öldürme mi yoksa kaza sonucu kasıtsız bir öldürme mi olduğunu merak ediyorlar mıydı, öldürmeyi cezalandırıyorlar mıydı, yoksa tepki vermiyorlar mıydı? Geçmişteki insanlar arasında insan öldürme yüzdesi tecavüz, hırsızlık ve yaralama suçlarıyla hep aynı mıydı? İnsanlar mağdurların yaşamlarını kurtarıp, onların cinayete kurban gitmelerini önlemede ne ölçüde başarılıydılar?

Neyse ki bunlar yanıtlamaya çalışabileceğimiz sorular. Eisner bu soruları araştıran çalışmaları incelemiş ve günümüz insanları yüzyıllar önce işlenmiş bir cinayetle karşılaşmış bunun kasti bir öldürme olup olmadığını soruşturdukları zaman hangi sonuçlara varıyorlarsa, olay sırasında da insanların genellikle aynı sonuçlara vardıklarını bulmuş. Geçmiş dönemlerin çoğunda insan öldürme oranlarının diğer şiddet suçlarıyla doğru orantılı olduğu görülüyor. Yazar ayrıca, adli tıptaki ya da ceza yargılaması sistemlerinin kapsamındaki her ilerlemeyle yakalanan, yargılanan ve mahkum edilen katil oranının eski zamanlara göre daha yüksek bir düzeye çıkacağını, bunun da insan öldürme oranlarındaki düşüşü gerçek değer *altında göstereceğini* bildiriyor. Yaşamı kurtarıcı tıbbi bakım hizmetlerine gelince, 20. yüzyıl öncesindeki doktorlar kurtardıkları yaşamlar kadar insan öldüren şarlatanlar oldukları halde, sayılardaki en büyük düşüşlerin 1300 ile 1900 arasında gerçekleştiği görülüyor.⁸ Bunların da ötesinde, değişiklik yarı yarıya ya da bir çeyrekse sosyal bilimcilerin çok başını ağrıtan örnekleme sorunlarıyla karşılaştırıldığında, on ya da elli kata ulaşan değişikliklerde gürültü meselesi o kadar da önemli olmuyor.

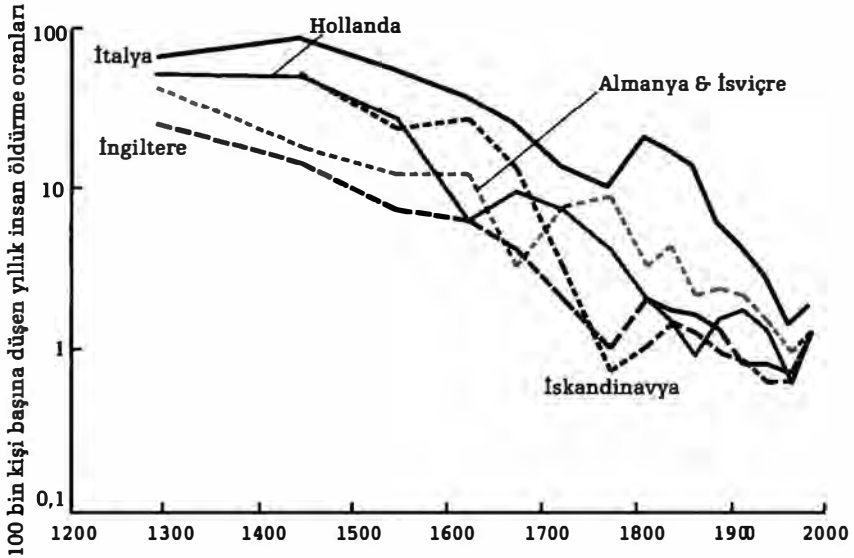
Zaman içinde cinayet fikrine uzak durma açısından, acaba İngilizler Avrupa’da sıradışı bir halk mıydı? Eisner kriminologların insan öldürme verileri

⁸ Quackl Keeley, 1996, s.94-97; Eisner, 2003, s.94-95.

topladığı diğer Batı Avrupa ülkelerine de bakıyor. Şekil 3-3'te elde edilen sonuçların birbirine benzediği görülüyor.

İskandinavların birbirlerini öldürmekten daha zararsız yöntemlere geçmeleri için birkaç yüzyıl daha geçmesi gerektiği ve İtalyanların 19. yüzyıla kadar ciddi biçimde bu konu üzerinde durmadıkları görülüyor. Ama 20. yüzyıla gelindiğinde bütün Batı Avrupa ülkelerinde yıllık insan öldürme oranınının 100 binde 1'lik dar bir alanda kaldığını gözlemliyoruz.

ŞEKİL 3-3. 1300-2000 yılları arasında beş Batı Avrupa ülkesinde insan öldürme oranları



Kaynaklar: Eisner'in verileri, 2003, tablo 1.

Avrupa'daki azalmayı anlaşılır kılmak için, bunu 2. bölümde gördüğümüz devletsiz toplumlardaki oranlarla karşılaştıralım.

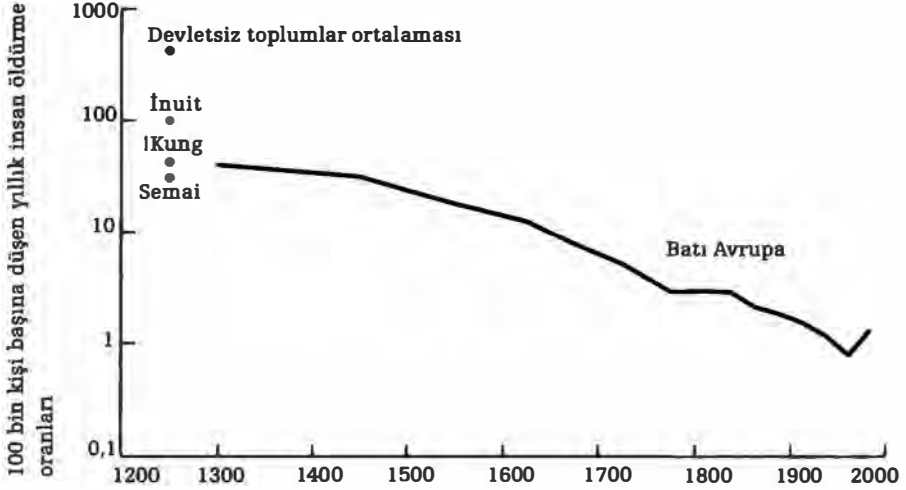
Şekil 3-4'te devletsiz toplumlar için gerekli yüksekliğe ulaşabilmek için, logaritmik ölçekte dikey eksen 1000'e kadar yükseltmem gerekti. Orta Çağın sonlarında bile, Batı Avrupa'da şiddet, pasifikasyon öncesi devletsiz toplumlardan ve İnuitlerden daha düşük ve Semailer ve İKunglar gibi araziye seyrek dağılmış avcı toplayıcılarla aynı düzeyde. Ve 14. yüzyıldan itibaren, Avrupa'da insan öldürme oranınının, 20. yüzyılın son üçte birindeki ufak bir sıçrama dışında düzenli biçimde azaldığı görülüyor.

Öte yandan, Avrupa'da cinayetler genelde azalırken, bazı insan öldürme örneklerinin değişmeden kaldığı görülüyor.⁹ Bu öldürmelerin (bebek katli hariç) yaklaşık yüzde 92'sinden erkekler sorumlu ve en çok yirmili yaşlarında öldürüyorlar. 1960'lardaki tırmanmaya kadar, kentler genellikle kırsal bölgelerden daha güvenli. Ama diğer örüntülerde bazı değişiklikler gözlemleniyor. Eski yüzyıllarda üst ve alt sosyal sınıfların insan öldürmelerdeki rolü birbirine yakın. Ama

⁹ Eisner, 2003; Daly & Wilson, 1988; Eisner, 2009.

insan öldürme oranı düşerken, üst sosyal sınıflarda alt sosyal sınıflardan çok daha hızlı bir düşüş yaşandığı gözlemleniyor; daha sonra tekrar ele alacağımız bu olgu önemli bir sosyal değişiklik.¹⁰

ŞEKİL 3-4. 1300-2000 yılları arasında Batı Avrupa'da ve devletsiz toplumlarda insan öldürme oranları



Kaynaklar: Devletsiz toplumlar (Semai, İnuit ve !Kunglar hariç 26 toplumun geometrik ortalaması): bkz. Şekil 2-3. Avrupa: Eisner, 2003, tablo 1; beş bölgenin geometrik ortalaması; eksik veriler çıkarsamayla tamamlanmıştır.

Tarihi değişikliklerden bir diğeri de, erkeğin çocuklarını, annesini, babasını, eşini ve kardeşlerini öldürme olasılığıyla karşılaştırıldığında, akrabası olmayan bir erkeği öldürme olasılığının çok daha hızla azalması. İnsan öldürme istatistiklerinde yaygın görülen bu olguya bazen Verkko yasası adı veriliyor: kadınları ve akrabaları ilgilendiren aile içi şiddet oranlarıyla karşılaştırıldığında, erkek-erkeğe şiddet oranlarının zamana ve yere göre daha fazla dalgalandığı gözlemleniyor.¹¹ Martin Daly ve Margo Wilson'a göre bu farklılığın nedeni aile üyelerinin birbirlerini her zaman ve her yerde benzer oranlarda sinirlendirmeleri; araştırmacılar bunu akrabalar arasında genetik örtüşme örüntüleriyle ilişkili, derinlere kök salmış çıkar çatışmaları bulunmasına bağlıyorlar. Buna karşılık, tanıdık erkekler arasındaki maço şiddet, dış koşullara daha duyarlı olan hakimiyet mücadelelerinden besleniyor. Belli bir ortamdaki gagalama düzeninde kendi yerini korumak için bir erkeğin başvurması gereken şiddet miktarını belirleyen, onun gözünde diğer erkeklerin şiddete yatkınlık derecesi; bu da hızla yükselip inebilen kısır döngülere ya da yararlar silsilelerine yol açıyor. Yedinci bölümde akrabalar arası psikolojiyi, 8. bölümde de hakimiyet meselesini daha ayrıntılı ele alacağım.

¹⁰ Eisner, 2003; Cooney, 1997; Clark, 2007a, s.122.

¹¹ Daly & Wilson, 1988; Eisner, 2003; Eisner, 2008.

AVRUPA'DA İNSAN ÖLDÜRME ORANLARINDAKİ AZALMANIN AÇIKLAMASI

Şimdi de Avrupa'da insan öldürme oranlarında yüzyıllar boyunca süren bu azalmanın anlamını ele alalım. Anonimliği, kalabalıkları, göçmenleri ve kültürler ve sınıflar karmaşasıyla kent yaşamının şiddeti besleyen bir ortam olduğu kanısında mısınız? Peki ya kapitalizmin ve Sanayi Devriminin beraberinde getirdiği sarsıcı toplumsal değişikliklerin sonuçları ne sizce? Cinayet ve kargaşaya karşı en iyi korunağın kilise, gelenek ve Tanrı korkusu çevresinde dönen küçük kasaba yaşamı olduğu kanısında mısınız? Bence bu konuyu tekrar düşünün. Avrupa kentleştikçe, kozmopolitleştikçe, ticarileştikçe, sanayileştikçe ve laikleşip dünyevileştikçe, giderek daha güvenli bir yere dönüştü. Bu da bizi bir kez daha ayakta kalan yegâne teori olan Norbert Elias'ın fikirlerine götürüyor.

Elias Uygarlık Süreci teorisini geliştirirken, kendi zamanında erişim olanağı bulunmayan sayılara dayanmamış, Ortaçağ Avrupa'sındaki gündelik yaşamın dokusunu incelemiştir. Örneğin, 15. yüzyıl Alman elyazması *Das Mittelalterliche Hausbuch*'ta (Ortaçağ Defterleri) bir şövalyenin gözünden gündelik yaşamı betimleyen bir dizi çizimi incelemiştir.¹²

ŞEKİL 3-5. *Das Mittelalterliche Hausbuch* (Ortaçağ Defterleri)
"Saturn" çiziminden bir detay; 1475-80.



Kaynaklar: Tıpkıbasım, Elias, 1939/2000, ek 2; bkz. Grafzu Waldburg Wolfegg, 1988.

¹² Elias, 1939/2000, s.513-16; üzerine tartışma s.172-82; Grafzu Waldburg Wolfegg, 1988.

Şekil 3-5'teki detayda, bir köylü bir atın karnını yarıyor, bir domuz da onun açıkta kalmış kalçalarını kokluyor. Hemen ötedeki bir mağarada oturan bir kadın ve bir erkek tahta kelepçeye bağlanmış. Üstlerinde bir adam darağacına götürülüyor ve darağacının üzerinde daha önce asılmış bir adamın cesedi var, yanda da tekerlek işkencesiyle kemikleri kırılıp parçalanmış bir adamın cesedi ni gagalayan bir karga görüyoruz. Tekerlek ve darağacı çizimin merkezinde yer almıyor, tıpkı ağaçlar ve tepeler gibi arka plandaki manzaranın bir parçası.

Şekil 3-6'da ikinci bir çizimden bir detay var; burada da şövalyeler bir köye saldırıyorlar. Sol altta bir asker köylüye kılıcını saplıyor; onun üzerinde, bir başka köylü gömleğinin eteğinden tutulmuş çekiliyor ve bir kadın ellerini yukarıya kaldırmış haykırıyor. Sağ alt köşede küçük bir kilisede bir köylü bıçaklanıyor ve eşyaları yağmalanıyor; yakınında da kolları bağlı bir başka köylü bir şövalye tarafından sopayla dövülüyor. Yukarıda bir grup atlı bir çiftlik evini ateşe veriyor, aralarından biri de köylünün sığırlarını kovalarken karısına vuruyor.

ŞEKİL 3-6. *Das Mittelalterliche Hausbuch (Ortaçağ Defterleri)* "Mars" çiziminden bir detay; 1475-80)



Kaynaklar: Tıpkıbasım, Elias, 1939/2000, ek 2; bkz. Grafzu Waldburg Wolfegg, 1988.

Feodal Avrupa'da şövalyeler günümüzde savaş ağaları olarak nitelendirebileceğimiz kişilerdi. Devletler etkisizdi; kral ise en önde gelen soylu olmaktan öte bir güce sahip değildi, kalıcı ordusu yoktu ve ülke üzerindeki denetimi sınırlıydı.

Yönetim farklı büyüklüklerde toprakları denetim altında tutan ve bu topraklarda yaşayan köylüleri ürün vermeye ve askeri hizmet sunmaya mecbur kılan baronlara, şövalyelere ve diğer soylulara devredilmişti. Hobbesçu fetih dinamiğiyle ya da ön alma amaçlı saldırı ve öç alma amacıyla birbirlerinin topraklarına akınlar yapıyorlardı ve *Hausbuch* çizimlerinin düşündürdüğü gibi, yalnızca diğer şövalyeleri öldürmekle yetinmiyorlardı. Tarihçi Barbara Tuchman *A Distant Mirror: The Calamitous 14. Century* (Uzağa Tutulmuş Ayna: Felaket Dolu 14. Yüzyıl) adlı kitabında bu şövalyelerin yaşamlarını nasıl kazandıklarını anlatıyor:

Şövalyeler bu özel savaşları büyük bir iştahla ve tek bir stratejiyle yürütüyorlardı: mümkün olduğunca çok köylüyü öldürerek ve mümkün olduğunca çok ekini, bağı, aleti, samanlığı ve mülkü tahrip edip, gelir kaynaklarını kurarak düşmanı mahvetmeye çalışmak. Bu da, çatışan tarafların asıl mağdurlarının iki tarafın köylüleri olmasına yol açıyordu.¹³

Bilinci bölümde gördüğümüz gibi, şövalyeler caydırıcı tehditlerinin inandırıcılığını sürdürebilmek için, maço hünerlerini ortaya koyabilecekleri kanlı turnuvalara ve gösterilere katılıyorlar ve *şan*, *şeref*, *mertlik*, *şövalyelik ruhu*, *ihtişam* ve *yiğitlik* gibi sözcüklerin arkasına gizleniyorlardı; nitekim bu da sonraki kuşakların onların kana susamış yağmacılar olduklarını unutmalarına neden oldu.

Özel savaşlar ve turnuvalar başka açılardan da şiddet dolu bir yaşamın perde arkasıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, dini değerler betimlenirken kanlı çarmıha germelere, ebedi işkence tehditlerine ve şehvetle paramparça edilmiş aziz ve azize görüntülerine başvuruluyordu. Zanaatkarlar ustalıklarını işkence ve ölüm cezası infazında kullanılan sadist makineleri yaratarak sergiliyorlardı. Haydutlar seyahat etmeyi hayatı tehlikeye atan bir maceraya dönüştürmüştü ve tutsak edilen insanlar karşılığında fidye almak büyük bir gelir kaynağıydı. Elias'ın belirttiği gibi, "küçük insanlar da -şapkacılar, terziler, çobanlar- hemen bıçaklarını çekmeye hazır dılar."¹⁴ Din adamları bile eyleme geçebiliyordu. Tarihçi Barbara Hanawalt 14. yüzyıl İngiltere'sinden bir olayı aktarıyor:

Olay Kral Edward'ın beşinci yılında, Aziz Martin gününden önceki Cumartesi, Ylvertoft'ta geçti. Wellingtonlu William adındaki Ylvertoft papazı, yardımcısı John'ı bir penilik mum almak üzere John Cobbler'ın evine gönderdi. Ama John mumu para olmadan vermeyi reddetti ve buna çok öfkelenen William John'ın kapısına dayanıp kafasına öyle bir darbe indirdi ki beyni öne akan adam anında öldü.¹⁵

Şiddet eğlencelerde de yaygındı. Tuchman zamanın çok tutulan iki sporunu betimliyor: "Elleri arkalarından bağlanmış oyuncular, çılgına dönmüş hayvanın pençeleriyle yanaklarını parçalamasını, gözlerini çıkarmasını göze alarak, di-reğe çivilenmiş bir kediyi kafa darbeleriyle öldürmek için yarışıyorlar.... Ya da üstü açık geniş bir ağıla kapatılmış bir domuz, seyircilerin kahkahaları arasında eli sopalı adamlar tarafından kovalanıyor, darbelerden kaçmaya çalışan hayvan dövülerek öldürülüyordu."¹⁶

¹³ Tuchman, 1978, s.8.

¹⁴ Elias, 1939/2000, s.168.

¹⁵ Hanawalt, 1976, s.311-12, Aktaran, Monkkonen, 2001, s.154.

¹⁶ Tuchman, 1978, s.135.

Akademik yaşamım boyunca onlarca yıldır düzensiz fiiller gramerinden farklı evrenler fiziğine kadar çok geniş bir alanda değişik konulardan binlerce bilimsel bildiri okudum. Ama dergilerde okuduğum en garip makale “Losing Face, Saving Face: Noses and Honour in the Late Medieval Town” (Küçük Düşmek ve Zevahiri Kurtarmak: Bir Geç Dönem Ortaçağ Kentinde Burunlar ve Şan Şeref Meselesi) adlı yazıydı¹⁷ Makalede tarihçi Valentin Groebner Ortaçağ Avrupa’sında insanların birbirinin burnunu kestiği bir düzine olayı belgeliyordu. Bu bazen sapkın inançlara, ihanete, fahişeliğe ya da sodomiye karşı resmi bir ceza olarak uygulanıyordu, ama yaygın olarak kişisel bir öç alma eylemiydi. Bu olaylardan birinde, 1520’de Nuremberg’de Hanns Rigel adında biri Hanns von Eyb’in karısıyla bir macera yaşıyor. Kıskaç von Eyb misilleme olarak Rigel’in masum karısının burnunu kesiyor; olayı kat be kat adaletsiz kılan da Rigel’in zina nedeniyle dört hafta hapisle cezalandırılması, buna karşılık von Eyb’in elini kolunu sallayarak çıkıp gidebilmesi. Bu sakatlamalar o kadar yaygın ki, Groebner şunları yazıyor:

Geç dönem Ortaçağ cerrahi kitaplarının yazarları da burun yaralanmalarına özel bir önem veriyorlardı ve kesilen bir burnun kendiliğinden yeniden oluşup oluşmayacağını sorguluyorlardı. Fransız kraliyet hekimi Henri de Mondeville bu tartışmalı soruya *Chirurgia* adlı ünlü kitabında kesin bir “Hayır!” yanıtı vermişti. On beşinci yüzyılın diğer tıbbi otoriteleri daha iyimserdi: Heinrich von Pforspund’un 1460’da yayımlanan ilaç rehberinde, başka şeyler yanında, burnunu kaybedenler için “yeni bir burun yapacak” bir reçete de vardı.¹⁸

Pire için yorgan yakmak anlamında İngilizce garip bir deyim olan “*to cut off your nose to spite your face*” terimi de işte bu uygulamalardan kaynaklanıyor. Ortaçağın sonlarına doğru birinin burnunu kesmenin tipik bir hınç alma eylemi olduğu görülüyor.

Ortaçağ yaşamını inceleyen diğer araştırmacılar gibi, Elias da bu anlatılarda hepimize düşüncesiz, teklifsiz, neredeyse çocuksu gelen Ortaçağ insanı mizacı karşısında şaşkına dönüyor:

Aslında bu insanlar ortalarda hep sert bakışlı, çatık kaşlı savaşçı suratıyla dolamıyorlardı.... Tersine, bir dakika önce şakalaşırken, şimdi birbirleriyle alay ediyorlar, bir laftan ötekine atlıyorlar ve kahkahayla gülerken birden kendilerini çok şiddetli bir kavganın ortasında buluyorlardı. Bize ters gelen şeylerin çoğu –yoğun dindarlıkları, müthiş cehennem korkuları, suçluluk duyguları, pişmanlıkları, muazzam neşe ve coşku patlamaları, nefret ve kavgacılıklarının ansızın alevlenmesi ve kontrol edilemez gücü– bütün bunlar, tıpkı hızla değişen ruh halleri gibi, aslında duygusal yaşamın aynı yapısal özelliklerini yansıtıyor. Sonraki zamanlara göre, dürtüler, duygular daha özgürce, daha doğrudan, daha açık dışa vuruluyor. Dindarlık, kavgacılık ya da zalimliğin böylesine apaçık ve yoğun yaşanması yalnızca bize çelişmemiş gibi görünüyor; bunlar dürtü yönetiminin dokusuna derinlemesine kısıtlayıcı toplumsal tabular işlenmiş, her şeyi daha bastırılmış, daha ılımlı, daha hesaplı yaşayan günümüz insanını hayretler içinde bırakıyor.¹⁹

¹⁷ Groebner, 1995.

* Heresy: aykırı sayılan dini ya da siyasi düşünce ve davranışlar –çn.

¹⁸ Groebner, 1995, s.4.

¹⁹ Elias, 1939/2000, s.168-169.

Tuchman da “Ortaçağdaki davranışlar belirgin biçimde çocuksu olduğundan, dürtü denetiminin adeta mümkün olmadığını” söylüyor.²⁰ Dorothy Sayers, *Chanson de Roland*’ın İngilizce çevirisine yazdığı önsözde şöyle diyor: “Güçlü bir adamın büyük kişisel ya da ulusal felaketlere dudaklarını hafifçe sıkarak ve sessizce sigarasını şömineye fırlatarak tepki vermesi gerektiği düşüncesi, aslında çok yeni bir fikir.”²¹

Ortaçağ insanların çocuksu davranışlarının abartılı olduğu açık, ama farklı çağlarda duygusal ifade dereceleri arasında farklılıklar olabilir. Elias *The Civilizing Process* kitabının büyük bir bölümünü bu dönüşümü sıradışı bir veri tabanıyla belgelemeye ayırmış: görgü kuralı el kitapları. Günümüzde *Amy Vanderbilt’s Everyday Etiquette* (Amy Vanderbilt’in Gündelik Görgü Kuralları) ve *Miss Manners’ Guide to Excruciatingly Correct Behavior* (Miss Manners’ın Kılı Kırk Yaran Doğru Davranış Rehberi) türünden kitaplara, küçük hatalar yapıp mahcup olmamak için, bize yararlı ipuçları sunan kaynaklar olarak bakıyoruz. Ama bir zamanlar bunlar zamanın önde gelen düşünce insanları tarafından kaleme alınmış, ahlaki davranışlara yol gösteren ciddi kılavuzlardı. Modernitenin kurucularından biri olan büyük düşünür Desiderius Erasmus’un 1530’da kaleme aldığı *De civilitate morum puerilium* (Çocuklar İçin Nezaket Kuralları) adlı görgü kitabı iki yüzyıl boyunca bütün Avrupa’da en çok satan kitaplardan biri olmuştu. İnsanların neleri yapmamaları gerektiğine ilişkin kuralları koyan bu el kitapları, bize o zamanlar neler yapabildikleri konusunda da bazı ipuçları veriyor.

Ortaçağ insanları tek kelimeyle kabaydılar. Görgü kitaplarındaki bazı tavsiyeler bedensel atıklarla ilgili:

Merdivenleri, koridorları, dolapları ya da duvarlarda asılı örtüleri idrarla ya da benzeri pisliklerle kirletmeyin. – Bayanların ya da konak kapı ve pencerelerinin önünde ihtiyaç gidermeyin. – Sandalyede otururken gaz çıkarmaya çalışıyorsanız gibi öne arkaya kıpırdanıp durmayın. – Çıplak ellerinizle giysilerinizin altından mahrem yerlerinize dokunmayın. – Büyük ya da küçük abdestinizi yaparken kimseye selam vermeyin. – Sesli gaz çıkarmayın. – Büyük abdestinizi yapmaya hazırlanırken ya da işiniz bitince uçkurunuzu başkalarının önünde çözüp bağlamayın. – Bir handa yatağı başkasıyla paylaştığınızda, ona dokunacak kadar yakın yatmayın ve bacaklarınızı onun bacaklarının arasına sokmayın. – Çarşıfta iğrenç bir şeye rastlarsanız dönüp, arkadaşınıza göstermeyin ve kokan şeyi kaldırıp diğer kişiye koklatarak “söylesene, bu çok kokuyor mu?” demeyin.

Bazı kurallar da burun temizlemeyle ilgili:

Burnunuzu masa örtüsüyle, parmaklarınızla, kolunuzla ya da şapkanızla silmeyin. – Kullanılmış mendilinizi başkasına teklif etmeyin. – Mendilinizi ağzınızda taşımayın. – “Burnunuzu sildikten sonra, kafanızdan inciler ve yakutlar dökül-müşçesine mendilinizi açıp incelemek de uygun kaçmaz.”²²

²⁰ Tuchman, 1978, s.52.

²¹ D. L. Sayers, giriş bölümü, *The Song of Roland* (New York: Viking, 1957), s.15, aktaran, Kaeuper, 2000, s.33.

²² Elias, 1939/2000, s.123.

Tükürmenin de incelikleri var:

Ellerinizi yıkadığınız tasın içine tükürmeyin. – Çok uzağa tükürüp ayağınızla ezmek için tükürüğünüzü aramak zorunda kalmayın. – Tükürüğünüzün bir başkasının üzerine gelmemesi için, tükürürken başınızı çevirin. – “Yere cerahatli bir şey düşerse, başkalarının midesini bulandırmaması için üzerine basılıp ezilmelidir.”²³ – Birinin paltosunda tükürük görürseniz, onu ilan etmek kibar bir davranış değildir.

Ve sofrada adabı konusunda o kadar çok ip ucu vardı ki!:

Yemekten ilk parçayı alan kişi siz olmayın. – Yemeğe domuz gibi saldırıp, burnunuzdan soluyup dudaklarınızı şapırdatmayın. – Servis tabağını çevirip en büyük et parçasının yakınına gelmesini sağlamayın. – “Sanki birazdan hapse atılacakmışsınız gibi yemeğinize aç kurtlar gibi saldırmayın, yemeği ağzınıza tıkaıyıp yanaklarınızı körük gibi şişirmeyin, yemek yerken dudaklarınızı aralayıp domuzlar gibi ses çıkartmayın.” – Servis tabağındaki sosa parmaklarınızı daldırmayın. – Ağzınıza değdirdiğiniz kaşıkla daha sonra servis tabağından yemek almayın. – Kemiği sıyrıp sonra servis tabağına koymayın. – çatal bıçağınıza masa örtüsüyle silmeyin. – Ağzınıza girmiş bir yiyeceği çıkarıp tabağınıza geri koymayın. – Isırdığınız bir yiyeceği bir başkasına teklif etmeyin. – Yağlı parmaklarınızı yalamayın, ekmekle ya da ceketinizle silmeyin. – Eğilip çorba kasenizden içmeyin. – Kemikleri, çekirdekleri, yumurta kabuklarını ya da meyve kabuklarını elinize tükürmeyin ya da yere atmayın. – Yemek yerken burnunuzu karıştırmayın – Tabağıınızdan içmeyin; kaşık kullanın. – Kaşığıınızdan hüpürderek içmeyin. – Sofrada kemerinizi gevşetmeyin. – Kirlı bir tabağı ellerinizle temizlemeyin. – Sosu ellerinizle karıştırmayın. – Eti burnunuza götürüp koklamayın. – Kahveyi fincan tabağına döküp içmeyin.

Bu tavsiyeler çağdaş okurlarda bir dizi tepkiye yol açacaktır. Bu insanlar ne kadar düşüncesiz, ne kadar kaba, ne kadar hayvanca, ne kadar hammış! Bunlar büyük bir filozofun okuryazar takipçilerine değil, anne babaların üç yaşındaki çocuklarına vermelerini bekleyeceğiniz türden tavsiyeler. Oysa Elias'ın belirttiğı gibi, ikinci doğamızın özellikleri olan nezaket, özdenetim ve ötekine saygı gibi davranışlar edinilmesi gereken alışkanlıklar –bunlara onun için *ikinci* doğamız diyoruz– ve Avrupa'da bunlar modern tarih sürecinde geliştiler.

Tavsiyelerin miktarı bile bize bir şeyler anlatıyor. Bu üç düzine kural birbirlerinden bağımsız değil, birkaç temayı kapsayan örnekler. Her halde Günümüzde her birimize bu kuralların teker teker öğretilmesi gerekli olmadı; yani annesi bu kurallardan birini öğretmeyi ihmal edince erişkin oğlu burnunu masa örtüsüne silmiyor. Bu listedeki kuralların (ve bu listeye girmemiş diğer birçok kuralın) arkasında birkaç ilke var: İştahlarını denetim altında tut; Doyumu ertelet; Başkalarının duyarlılıklarına özen göster; Köylü gibi davranma; Kendini hayvani doğandan uzaklaştır. Bir de bu kuralları çiğnemenin içsel bir cezası olduğu var-sayılıyor: utanma duygusu. Elias görgü kurallarında sağlık ve hijyen konularına nadiren girildiğini belirtiyor. Günümüzde iğrenme duygusunun biyolojik bula-

²³ Elias, 1939/2000, s.130.

şımlara karşı bilinçdışı bir savunma olarak evrildiğini kabul ediyoruz.²⁴ Ama mikropların ve enfeksiyonların anlaşılması için, 19. yüzyılda bile hayli yol almak gerekecekti. Görgü kitaplarında belirtilen kuralların yegâne açık gerekçesi köylü gibi ya da hayvan gibi davranmaktan kaçınmak ve başkalarını rahatsız etmemek olabilir.

Avrupa ortaçağında cinsel etkinlikler de daha az mahremdi. İnsanlar başkalarının önünde daha sık çıplak gezebiliyordu ve çiftler cinsel birleşmelerini gizlemek için yarım yamalak önlemler alıyorlardı. Fahişeler açıkta hizmet veriyorlardı; İngiliz küçük kentlerinin çoğunda, kırmızı ışıklar bölgesine “Gropecunt Lane” adı veriliyordu. Erkekler cinsel maceralarını çocuklarına anlatabiliyor, bir erkeğin gayrimeşru çocuğu meşru çocuklarının arasına karışabiliyordu. Moderniteye geçiş sürecinde bu açıklık önce görgüsüzlük sayılıp küçümsendi, sonra da kabul edilemez bir davranış biçimi olarak nitelendirildi.

Bu değişiklik dilde de izlerini bıraktı. Köylüler için kullanılan sözcükler alçaklık ve ahlaksızlık kategorisinden ikinci bir anlam kazandı; örnekler arasında *boor* ([hödük] aslında, tıpkı Almanca *Bauer* ve Hollandaca *boer* gibi, sadece “çiftçi” anlamına gelir; *villain* ([kötü adam] Fransızca serf ya da köy sakini anlamında *vilein* sözcüğünden türetilmiştir; *churlish* ([yontulmamış] İngilizce avam anlamında *churl* sözcüğünden türetilmiştir; *vulgar* ([kaba] aslında, *vulgate* terimindeki gibi sıradan, yaygın anlamına gelir) ve aslında aristokratlar dışındakileri ifade eden *ignoble* [soysuz]. Netameli işlerle ve maddelerle ilgili sözcüklerin çoğu tabu sayıldı. İngilizler geçmişte *My God!* [Tanrım] ve *Jesus Christ!* [Yüce İsa] türünden ifadelerle, doğaüstü güçleri çağırarak küfrederlerdi. Modern çağın başlangıcında cinselliği ve beden atıklarını çağrıştıran sözcükleri kullanmaya başladılar ve artık bugünkü değişimimizle “Anglo-Sakson dört harfli sözcükler” kibar insanların yanında kullanılamaz hale geldi.²⁵ Tarihçi Geoffrey Hughes’un belirttiği gibi, “*Dandelion*’a [karahindibağ çiçeği] *pissabed* [yatağa işetici], balıkçıla *shitecrow* [boklu karga] ve *windhover*’a [kerkenez] *windfucker* [rüzgâr düzen] denilebilen günler, tıpkı erkek pantolonlarına eklenen kabarık fallik teşhir parçası *codpiece* sözcüğü gibi geride kalmıştı.”²⁶ *Bastard* [piç], *cunt* [amcık], *arse* [göt] ve *whore* [orospu] sözcükleri de sıradan olmaktan çıkıp tabu oldular.

Bu yeni görgü kuralları yerleştikçe, giderek şiddet donanımına, özellikle de bıçaklara da benzerleri uygulanmaya başladı. Ortaçağda çoğu insan üzerinde bir bıçak taşır ve bu bıçağı yemek masasında bütün halde kızartılmış hayvandan kalın bir parça oymakta kullanır, sonra da bıçağı sapladığı bu et parçasını ağzına götürürdü. Ama bir toplulukta herkesin erişebileceği bu öldürücü silahın oluşturduğu tehdit ve ucu yüze çevrilmiş bir bıçak insanlara giderek artan ölçüde itici gelmeye başlamıştı. Elias bıçak kullanımıyla ilgili bir dizi görgü kuralından söz ediyor:

Dişlerinizi bıçağınızla karıştırmayın. – Bıçağınızı yemek boyunca elinizde tutmayın, yalnızca gerektiğinde elinize alın. – Lokmayı ağzınıza bıçağın ucuyla gö-

²⁴ Curtis & Biran, 2001; Pinker, 1997; Rozin & Fallon, 1987, bölüm 6.

* Grope: el yordamıyla arama, okşama; cunt: argoda kadın cinsel organı; lane: sokak -çn.

²⁵ Pinker, 2007b, bölüm 7.

²⁶ Hughes, 1991/1998, s.3.

türmeyin. – Ekmeği kesmeyin; kopararak bölün. – Birine bıçak verirken sivri ucundan tutun ve karşınızdakine bıçağın sapını uzatın. – Bıçağı sopa tutar gibi bütün avucunuza almayın, parmaklarınızla tutun. – Birini bıçakla göstermeyin.

Yemek masasında çatal kullanımının yaygınlaşması da bu geçiş dönemine rastlıyor; böylece insanlar bıçaklarını ağızlarına götürmek zorunda kalmıyorlar. Yemek masaları için, sivri olmayan yuvarlak uçlu özel bıçaklar tasarlanarak, insanların kendi bıçaklarını kılıflarından çıkarmaları önleniyor. Artık balık, yuvarlak nesneler ve ekmeğe asla bıçakla kesilmiyor: ekmeğini bölüşmek anlamına gelen *to break bread together* [ekmeği birlikte koparmak] deyişi de buradan kaynaklanıyor.

Ortaçağın bıçak tabularından bazıları bugün de varlığını koruyor. Birçok kişi yanında bir madeni para olmadan bıçağı başkasına uzatmaz; bıçağı alan kişi madeni parayı geri vererek bunun bir hediye değil, bir alışveriş olduğunu gösterir. Görünüşteki neden “dostluk ilişkisine zarar verme” sembolizminden kaçınmak, ama asıl neden talep edilmemiş bir silahın arkadaşına doğrultulması sembolizminden kaçınmak olabilir. Bir başka hurafeye göre de birine bıçak vermek kötü şans anlamına geliyor: bıçağı masaya bırakmanız ve karşınızdaki kişinin onu masadan alması gerekiyor. Sofra takımlarındaki bıçakların ucu yuvarlatılmıştır ve gerektiğinden daha keskin değildir: sert etler için biftek bıçakları verilir, balık yenecekse bunların yerine daha künt bıçaklara başvurulur. Ve bıçak yalnızca mutlaka gerekliyse kullanılır. Pastayı bıçakla yemek, bıçağı ağza götürmek, malzemeyi bıçakla karıştırmak (*Stir with a knife, stir up strife*, Bıçakla karıştırırsan, fesat çıkar) ya da ekmeği çatala bıçakla itmek kabalık sayılır.

Hımm, şimdi anlaşılıyor!

Bu durumda Elias’ın teorisine göre Avrupa’da şiddetin azalması daha geniş bir psikolojik değişiklik ile ilişkili (nitekim, kitabının alt başlığı *Sosyogenetik ve Psikogenetik Araştırmalar*). Yazar 11 ya da 12. yüzyılda başlayıp 17 ya da 18. yüzyılda olgunluğa erişen birkaç yüzyıllık bir süreçte Avrupalıların giderek dürtülerini baskıladıklarını, davranışlarının uzun dönemli sonuçlarını hesaba katmaya ve başkalarının düşüncelerine ve duygularına önem vermeye başladıklarını ileri sürüyor. Şeref kültürünün –öç almaya hazır olmanın– yerini duygularını kontrol altına alma kültürü geçmeye başlıyor. Kaynağında kültürel alanda söz sahibi hakemlerin açık seçik talimatları bulunan bu idealler, aristokrat ve soyluların kendilerini yontulmamış aşağı tabakadan ayırmalarını sağlıyordu. Ama daha sonra bunlar çocukların toplumsallaşma sürecinin bir parçası oldu ve bu eğitim giderek daha erken yaşlara inerek adeta ikinci bir doğaya dönüştü. Söz konusu standartlar yavaş yavaş üst sınıflardan onları taklit etmeye çalışan burjuvaziye, oradan da alt sınıflara indi ve sonunda bir bütün olarak kültürün bir parçası oldu.

Elias insan ruhuna ilişkin Freud’un yapısal modelini benimsiyor, çocuklarda henüz bunları anlamayacak kadar küçük yaşlarda anne babaların uyarılarını içselleştirme yoluyla bir vicdan (süper ego) geliştiği görüşünü destekliyordu. Bu aşamada çocuğun egosu bu uyarıları uygulayarak biyolojik dürtülerini (id) kontrol altına alabiliyordu. Elias Freud’un (kadim baba katli teması, ölüm iç-

güdüğü ve oedipus kompleksi gibi) daha egzotik iddialarından uzak duruyordu ve önerdiği psikoloji bütünüyle modernydi. Dokuzuncu bölümde psikologların özdenetim, doyumunu erteleme ve sıkı temporal ıskonto terimleriyle ifade ettikleri, sıradan insanlarınsa ona kadar sayma, kendini dizginleme, dilini tutma, ak akçeyi kara güne saklama ve kendini tutma adını verdikleri zihinsel yetileri ele alacağız.²⁷ Ayrıca psikologların empati, sezgisel psikoloji, bakış açısı alma ve zihin teorisi adını verdikleri, sıradan insanlarınsa başkasının kafasından geçmeleri anlamak, dünyaya başkasının gözünden bakmak, kendini başkasının yerine koymak ve başkasının acısını yüreğinde hissetmek adını verdikleri bir yetiyi inceleyeceğiz. Elias bu iyilik meleklerinin her ikisini de bilimsel açıdan araştırmak istiyordu.

Elias'ı eleştirenler bütün toplumlarda cinsellik ve boşaltımla ilgili edep kuralları olduğunu, bunların arılık, iğrenme ve utançla ilgili doğuştan duygulardan kaynaklanıyor olabileceğini ileri sürdüler.²⁸ Ancak, daha sonra göreceğimiz gibi, toplumların bu duyguları ahlakla ilişkilendirme dereceleri kültürler arasında büyük bir değişkenlik gösteriyor. Ortaçağ Hristiyanlığı arılık normlarından bütünüyle yoksun değildi elbette, ama görüldüğü kadarıyla kültürel olasılıklar yelpazesinin uçlarında yer alıyordu.

Elias'ın bir üstünlüğü akademik tarzın ötesine geçmesi ve özdenetimin erken dönem modern Avrupalılar tarafından "icat edildiğini" ya da "inşa edildiğini" ileri sürecek kadar ileri gitmemesi. Onun tek söylediği, onların insan doğasının bir parçası olan ama ortaçağda biraz az kullanılan bir zihinsel yetiyi canlandırdıkları. "Sıfır noktası diye bir şey yok!"²⁹ diyerek, bunu tekrar tekrar vurguluyor. Dokuzuncu bölümde göreceğimiz gibi, insanların özdenetim kapasitelerini yukarı ya da aşağı doğrultuda ayarlamayı tam olarak nasıl başarabildikleri ilginç bir araştırma konusu. Bu olasılıklardan biri özdenetimin kasa benzemesi; onu sofrada adabı alıştırmalarıyla çalıştırırsanız, her açıdan güçleniyor, böylece size hakaret eden kişiyi öldürmekten kendinizi alıkoymanız gerektiğinde daha başarılı oluyor. Bir başka olasılık da özdenetimi bir kadran olarak ele almak ve biriyle aranızda ne kadar mesafe kalması ya da halkın içinde ne ölçüde örtülü olmanız gerekir türünden kurallardan oluşan sosyal normların bu kadranının ayarlanmasıyla oluşturulduğunu düşünmek. Üçüncü bir olasılık da, özdenetimin maliyet yarar hesabıyla yerel koşullara uyarlanabilen bir özellik olması. Tabii özdenetim mutlak bir erdem sayılamaz. Saldırgan bir karşıtınız artık çok geç olduğunu düşünüp misilleme yapmamanızı bekleyerek, aşırı özdenetimi kendi yararına kullanabilir. Oysa karşı saldırıya geçebileceğinizi ve sonucun kötü olabileceğini düşündürecek koşullarda, size başlangıçta daha saygılı davranabilir. Bu durumda da insanların çevredeki kişilerin tehlikelilik düzeyine göre, özdenetimlerini ayarladıklarından söz edebiliriz.

²⁷ Daly & Wilson, 2000; Pinker, 1997; Schelling, 1984, bölüm 6.

* Perspective-taking; akademik çevrelerde kullanılan bu terim başkasının gözünden bakma anlamına geliyor. -çn.

²⁸ Brown, 1991; Duerr, 1988-97, ama bkz. Mennell & Goudsblom, 1997.

²⁹ Elias, 1939/2000, s.135, 181, 403, 421.

Hikayenin bu noktasında Uygarlık Süreci teorisi henüz eksik, çünkü açıklamaya çalıştığı fenomenin içsel sürecine gönderme yapıyor. Şiddet içeren davranışlardaki azalmanın dürtüsellik, şeref, cinsel serbestlik, kabalık ve sofradan yoksunluk düzeylerindeki azalmaya denk düştüğünü söylüyor. Bu da bizi psikolojik süreçlerin dolaşık ağına hapsediyor. İnsanların şiddet içeren dürtülerini baskılamayı öğrendikleri için daha az şiddet kullandıklarını söylemek bir açıklama olmaktan hayli uzak. Kaldı ki, önce insanlarda dürtüsellik azaldığını, şiddetteki azalmanın bunun sonucu olduğunu, tersinin geçerli olmadığını da kesin olarak söyleyemeyiz.

Ama Elias bütün bunları başlatan dışsal bir etmen, aslında iki tetikleyici öneriyor. Birinci etmen, yamalı bohça gibi feodal baronluklara ve fiefelere bölünmüş Avrupa'da yüzyıllarca süren anarşiden sonra gerçek Leviathan'ın yükselmesi idi. Merkezi monarşiler giderek güçleniyor, birbirleriyle savaşan şövalyeleri denetim altına alıyor ve kollarını krallıklarının sınırları ötesine uzatıyorlardı. Askeri tarihçi Quincy Wright'a göre, Avrupa'da 15. yüzyılda beş bin bağımsız siyasi birim varken (bunlar esas olarak baronluklar ve prenslikler), bu sayı 17. yüzyıl başlarındaki Otuz Yıl Savaşlarında beş yüze, 19. yüzyıl başlarındaki Napoléon döneminde iki yüze, 1953'te ise otuzun altına inecekti.³⁰

Siyasi birimlerin merkezileşmesi belli ölçüde, orta derecede güçlü savaş ağalarının komşuları yutması ve daha kuvvetli savaş ağaları olarak yollarına devam etmesiyle gerçekleşen doğal bir toplama süreciydi. Ama bu süreç tarihçilerin *askeri devrim* adını verdikleri bir gelişmeyle hızlanmıştı: barutlu silahlar, kalıcı ordular ve diğer pahalı savaş teknolojileri ortaya çıkmıştı ve bu da ancak geniş bir bürokrasiyle ve gelir tabanıyla sürdürülebilirdi.³¹ Belindeki kılıcıyla atının üstünde bir adam ve köylülerden oluşan bir ayak takımı grubu, gerçek bir devletin savaş alanına sürebileceği topluca hareket eden piyade ve topçu birlikleriyle baş edemezdi. Sosyolog Charles Tilly bunu şöyle dile getiriyor: "Savaş devletlerin işidir ve birbirlerine karşı yürütülür."³²

Güçleri giderek artan krallıklar, alan hakimiyeti peşindeki şövalyeler arasındaki horoz dövüşlerinden rahatsız olmaya başlamışlardı; bu çatışmalarda hangi taraf üstün gelirse gelsin, hazinelerini ve ordularını besleyecek köylüler öldürüyor ve üretkenlik kapasitesi tahrip oluyordu. Ve bir kere –"kral barışı" adı verilen– barış işine giriştiklerinde, bunu doğru yapmaları gerekiyordu. Bir şövalye için silah bırakmak ve düşmanlarını devletin caydırmasını beklemek riskli bir adımdı; düşmanları bunu zayıflık belirtisi sayabilirdi. Devletin kendi sorumluluklarını yerine getirmesi gerekiyordu; aksi halde herkes onun barışı sürdürme gücü olmadığını düşünebilir ve yeniden baskınlarına ve kan davalarına başlayabilirdi.³³

Şövalyelerle köylüler arasındaki düşmanca çatışmalar rahatsız edici olmanın ötesinde, fırsatların kaybedilmesi anlamına da geliyordu. İngiltere'de Normanların egemenliği sırasında bazı dâhiler adaleti millileştirmenin ne kadar kârlı bir iş olabileceğini fark ettiler. Yüzyıllardır yasal sistem insan öldürmeyi haksız fiil

³⁰ Wright, 1942, s.215; Richardson, 1960, s.168-69.

³¹ Levy, Walker, & Edwards, 2001.

³² Tilly, 1985.

³³ Daly & Wilson, 1988, s.242.

olarak ele almıştı ve kurbanın ailesi öç almak yerine, katilin ailesinden kan parası ya da *wergild* alıyordu ("insan parası;" burada *wer* "kurt adam" anlamındaki *werewolf* sözcüğündeki önekle aynıdır). Kral I. Henry insan öldürmeyi yeniden tanımladı ve onu devlete, yani mecazi ifadele onun ad aktarması olan krallık tacına karşı işlenen bir suç ilan etti. Cinayet davaları artık sade vatandaşla sade vatandaş arasındaki davalar değildi; bunlar artık sade vatandaşla Kraliyet (ya da daha sonra, Amerika Birleşik Devletleri'de sade vatandaşla halk ya da sade vatandaşla Michagan Eyaleti) arasındaki davalardı. Bu planın en parlak yönü, *wergild*'in (bu çoğu zaman suçlunun bütün mal varlığı artı ailesinden toplanan ek paraydı), kurbanın ailesi yerine krala gitmesiydi. Adalet düzenli aralıklarla belli yerlere giden ve birikmiş davaları gören gezici mahkemeler tarafından dağıtılıyordu. Bütün insan öldürme vakalarının mahkemeye çıkarıldığından emin olmak için, ölümlerin hepsi bölgedeki kraliyet temsilcisi olan coroner' tarafından araştırılıyordu.³⁴

İpler Leviathan'ın eline geçince, oyunun kuralları değişti. Servet yapmanın yolu artık bölgedeki en kötü şövalye olmaktan geçmiyordu; artık kralın sarayına hac ziyaretleri yapmak ve krala ve çevresine yaltaklanmak gerekiyordu. Temelde bir devlet bürokrasisine sahip olan sarayın deli fişeklere ve serseri mayınlara ihtiyacı yoktu; ona gereken, vilayetlerinin yönetimini emanet edebileceği sorumlu yöneticilerdi. Soylular artık pazarlama yöntemlerini değiştirmek zorundaydılar. Kralın dalkavuklarını rencide etmemek için davranışlarını görgü kurallarına uydurmalı, onların ne istediğini anlayabilmek için de empati yetilerini geliştirmeliydiler. Sarayda (*court*) geçerli davranış kuralları, giderek saraylı davranışları anlamında "courtly" ya da saraylılık anlamında "courtesy" [kibarlık] olarak nitelendirildi. İşte görgü kurallarının ilk örnekleri, kralın sarayında nasıl davranılacağını açıklayan ve sarayda burun ifrazatının nereye silinebileceği türünden ayrıntılı tavsiyeleri kapsayan el kitaplarıydı. Elias kibarlığın yüzyıllar boyunca yavaş yavaş süzülerek sarayla iş yapan aristokratlardan aristokratlarla iş yapan seçkin burjuvalara, onlardan da orta sınıfın geri kalanına yayılma sürecinin izini sürüyor. Devlet iktidarının merkezileşmesini halk psikolojisinde bir değişikliklerle bağlantılandıran teorisini bir sloganla özetliyor: Savaşçılardan Saray Efradına.

Ortaçağda ikinci dışsal değişiklik ekonomik devrimdi. Feodal sistemin ekonomik temellerini toprak ve toprakla çalışan köylüler oluşturuyordu. Emlakçıların dile getirmekten hoşlandıkları bir ifadeyle, toprak çoğaltılamayan bir metadır. Toprağa dayalı ekonomide, yaşam standartlarını yükseltmek ya da Malthusçu bir nüfus patlaması sırasında bu standartları sürdürmek isteyenlerin elindeki başlıca seçenek, komşu tarlayı ele geçirmektir. Oyun teorisi diliyle ifade ederse, toprak için rekabette toplam hep sıfır: bir oyuncunun kaybettiğini diğeri kazanıyor.

Belli miktarda fiziksel kaynağı katlayarak serveti artıran ticari uygulamalara ya da teknolojik yeniliklere düşmanca yaklaşan Hristiyan ideolojisi de, ortaçağ

* Anglo-fransızca kökenli taç temsilcisi anlamındaki bu sözcük günümüzde kuşkulu ölümleri kovuşturan resmi görevliler için kullanılıyor -çn.

³⁴ Daly & Wilson, 1988, s.241-245.

ekonomisinin sıfır toplamı olma özelliğini pekiştiriyordu. Tuchman bunu şöyle açıklıyor:

Ticaret karşısındaki Hristiyan tutuma göre... para kötülük demekti, Aziz Augustinus'a göre "Ticari işlerin kendisi kötüydü," satıcının geçimini sağlayacak asgari bir miktarın ötesinde kâr etmek tamahkârlıktı, borç karşılığında faiz isteyerek parayla para kazanmak tefecilik günahını işlemekti, malları toptan almak ve onları hiç değiştirmeden daha yüksek bir fiyattan perakende satmak ah-laka aykırıydı ve kilise hukukuna göre suç sayılıyordu, kısacası, Aziz Jerome'un sözleri çok açıktı: "Ticaretle uğraşan adamın Tanrı'yı hoşnut etmesi imkansızdır ya da nadiren mümkündür."³⁵

Büyük babam olsaydı, "Goyische koppl" (vay kafasızlar) derdi. Borç verme ve aracılık-simsarlık işleri Yahudilere bırakılmış, sonra da sık sık cezalandırılıp sürülmelerinin gerekçesi olmuştu. Dönemin ekonomik geriliği, fiyatların ham madde maliyetini ve ona eklenecek emek değerini yansıtan "adil" bir düzeyde sabitlenmesini öngören hukuki yaptırımlarla sürdürülüyordu. Tuchman "Kimse-nin kimseye karşı üstünlük sağlayamamasını güvence altına almak için" diyor, "ticaret yasası aletlerde ya da tekniklerde yenilikler yapılmasını, sabit bir fiyatın altındaki satışları, geç vakte kadar yapay ışıktaki çalışmayı, fazladan çıkarak kullanmayı ya da eşini ya da yaşı tutmayan çocuklarını çalıştırmayı ve ürünle-rinin reklamını yapmayı ya da onları başkalarının ürünlerinin aleyhine övmeyi yasaklıyordu."³⁶ Sıfır toplamı oyunun reçetesi buydu ve serveti artırmak için geriye *yırtıcı şiddet* dışında bir yol kalmıyordu.

Pozitif toplamı oyun tarafların her ikisine de aynı anda payını artırma ola-nağı veren seçenekler sunan bir senaryo. Gündelik yaşamda takas pozitif toplamı oyunların klasik bir örneğini oluşturuyor; takasta taraflar düşük bedelli bir katkıyla karşı tarafa büyük bir yarar sağlayabiliyorlar. Örneğin, primatlar birbirlerinin sırtlarındaki keneleri temizliyorlar, birisi hemen orada tüketebile-ceğinden büyük bir av yakaladığında, avcılar eti paylaşıyorlar ve anne babalar birbirlerinin çocuklarına nöbetleşe bakarak başlarının derde girmesini önüyor-lar. Sekizinci bölümde göreceğimiz gibi, evrimsel psikoloji çok önemli bir nok-taya ışık tutuyor; buna göre, [evrim sürecinde] insanlar arasında işbirliğinin ve duygudaşlık, güven, minnettarlık, suçluluk ve öfke gibi bu işbirliğini destekle-yen toplumsal duyguların seçilme nedeni, bu özelliklerin onlara pozitif toplamı oyunlarda serpilip gelişme olanağı sunması.³⁷

Ekonomik yaşama yön veren klasik pozitif toplamı oyunlardan biri, fazlala-rın değiş tokuş edilmesi. Çiftçinin yiyebileceğinden daha fazla tahıl, çobanın da içebileceğinden daha fazla sütü varsa, bir miktar buğdayı bir miktar sütle deği-ştirmek ikisi açısından da kazançlı olacaktır. Hep söylendiği gibi, bu durumdan herkes kazançlı çıkar. Tabii zaman içinde belli bir anda kazançlı bir değiş tokuş yapabilmek için iş bölümünün varlığı gerekir. Çiftçinin bir ölçek buğdayı baş-ka bir çiftçiye vermesinin, karşılığında da bir ölçek buğday almasının anlamı olmaz. Modern ekonominin verdiği temel derslerden biri, servet yaratmanın yo-

³⁵ Tuchman, 1978, s.37.

³⁶ Tuchman, 1978, s.37.

³⁷ Cosmides & Tooby, 1992; Ridley, 1997; Trivers, 1971.

lunun işbölümü olduğunu göstermesi, bir alanda uzmanlaşanların ürünlerinin maliyet etkinliğini giderek artırmayı öğrenmeleri ve uzmanlaştıkları ürünleri verimli bir tarzda değiş tokuş etme araçlarına sahip olmaları. Verimli bir değiş tokuşa izin veren bir altyapı öğelerinden biri ulaşım; bu sayede uzak mesafelerdeki üreticiler artık ürünlerini alışverişle değiştirebiliyorlar. Bir başkası da, farklı birçok artık ürünü farklı zamanlarda farklı üreticilerle değiş tokuş etmeye olanak veren para, faiz ve araçlar.

Pozitif toplamı oyunlar şiddeti teşvik eden etmenleri de değiştiriyor. Eğer birisiyle karşılıklı yarar ilişkisi içine girerseniz ya da artık ürünlerinizi değiş tokuş etmeye başlarsanız, birden karşınızdaki kişinin dirisi ölüsünden daha değerli hale gelir. Ayrıca ötekinin ne istediğini önceden görmek size yarar sağlar; bu isteği daha kolay yerine getirmenizi ve karşılığında kendi istediğinizi elde etmenizi mümkün kılar. Gerçi birçok entelektüel, Aziz Augustinus ve Aziz Jerome'un izinden giderek iş dünyasındaki insanları bencillikleri ve açgözlükleri nedeniyle aşağılar, oysa serbest piyasa empatiye prim veriyor.³⁸ Kişinin iş dünyasında başarılı olması için, müşterilerini tatmin etmesi gerekir, aksi halde bir rakibi onları ayartıp elinden alacaktır ve kişi ne kadar müşteri çekebilirse o kadar zengin olacaktır. Daha sonra *doux commerce* (dostane ticaret) adıyla anılan bu fikir, 1704'te iktisatçı Samuel Ricard tarafından dile getirilmişti:

Ticaret ortak yarar üzerinden [insanları] birbirine bağlar... İnsanlar ticaret aracılığıyla davranışlarını ölçüp biçmeyi, dürüst olmayı, hem sözlerinde hem de eylemlerinde ihtiyatlı ve temkinli olmayı öğrenirler, yol yordam bilirler. Başarmak için akıllı ve dürüst olmak gerektiğini hissettikleri için, kötülüklerden kaçınırlar ya da hiç değilse terbiyeli ve ciddi davranarak, tanıdıkları ya da gelecekte karşılaşacakları kişiler üzerinde olumsuz bir izlenim bırakmamaya çalışırlar.³⁹

İşte bu da bizi ikinci dışsal değişikliğe götürüyor. Elias ortaçağda insanların kendilerini teknolojik ve ekonomik durgunluk batağından kurtarmaya başladıklarını belirtiyor. Takasın yerini giderek parayla alışveriş aldı, belli bir paranın geçerli olduğu ulusal toprakların genişlemesi de bu süreci destekledi. Romalılardan bu yana ihmal edilmiş yollar yeniden yapılıyor, böylece malların yalnızca sahillere ve ulaşım elverişli ırmak kenarlarına değil, ülkenin iç bölgelerine de gitmesi sağlanıyordu. Toynakları parke taşlarından koruyan at nalları ve ağır yükleri çekerken zavallı hayvanı boğmayan boyundurukların kullanılmaya başlanmasıyla, atlarla taşımacılık daha verimli hale geldi. Ortaçağın sonlarına doğru tekerlekli arabalar, pusulalar, saatler, çıkırıklar, ayaklı dokuma tezgahları ve su değirmenleri de mükemmelleştirildi. Ve genişleyen zanaatkarlar zümresi içinde bu teknolojileri uygulayacak özel uzmanlık dalları gelişti. Bu ilerlemeler iş bölümünü ilerletti, artık ürünleri artırdı ve değişim mekanizmasının daha işlek çalışmasını sağladı. Yaşamın insanların önüne çıkardığı pozitif toplamı oyun seçenekleri giderek artıyor, sıfır toplamı yağmacılığın çekiciliği de azalıyordu. Fırsatlardan yararlanmak için, insanların gelecek planları yapmaları, dürtülerini kontrol altına almaları, duruma başkalarının gözünden ba-

³⁸ Mueller, 1999, 2010b.

³⁹ Aktaran, Fukuyama, 1999, s.254.

kabilmeleri ve sosyal ağlarını geliştirmek için gerekli diğer toplumsal ve bilişsel becerilerini uygulamaları gerekiyordu.

Uygarlaşma Sürecini tetikleyen iki etmen olan Leviathan ve dostane ticaret bir-biriyle ilişkiydi. Ticaretin olanak verdiği pozitif toplamı işbirliği, Leviathan'ın geniş şemsiyesi altında daha iyi serpilip geliyordu. Devlet ekonomik işbirliği için gerekli, para birimi ve yollar gibi altyapıları sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda oyuncuların talanla ticaretin görece getirilerini ölçtükleri teraziye de müdahale edebiliyordu. Bir şövalyenin komşusunun on ölçek tahılını yağmaladığını ya da aynı miktarda zaman ve enerji harcayarak kazandığı parayla komşusundan bu miktarda tahıl satın aldığını düşünün. Hırsızlık seçeneği kârlı gibi görünüyor. Ama bu şövalye hırsızlık nedeniyle devletin kendisini altı ölçekle cezalandırabileceğini bilirse, geriye kendisine dört ölçek tahıl kalacağını, dürüst emeğin daha kârlı olacağını görecektir. Leviathan'ın özendirici tedbirleri ticareti daha çekici kılmakla kalmıyor, ticaret de Leviathan'ın işini kolaylaştırıyordu. Dürüst davranıp tahıl satın alma seçeneği olmasa, yağmayı önlemek için devletin şövalyeyi on ölçeğin hepsine el koymakla tehdit etmesi gerekirdi; bu yaptırımın uygulanması da beş ölçeğe el koymaktan daha zor olurdu. Tabii, devlet yaptırımlarının aslında ürün ya da para cezasından çok, fiziksel ceza tehdidi olduğu söylenebilir, ama bunların arka planında farklı ilkeler yok: yasalara uygun seçenek daha çekiciyse, insanları suç işlemekten alıkoymak da daha kolay olacaktır.

Görüldüğü gibi, bu iki uygarlaştırıcı kuvvet birbirlerini güçlendiriyorlardı ve Elias'a göre bunlar tek bir sürecin parçalarıydı. Devlet denetiminin merkezileşmesi ve şiddetin devlet tekeline alınması, zanaatkar loncalarının ve bürokrasisinin gelişmesi, takasın yerine paranın geçmesi, teknolojinin gelişmesi, ticaretin serpilmesi, uzak mesafelerle birbirinden ayrılan bireyler arasında karşılık bağımlılık ağlarının örülmesi; aslında bütün bunlar tek bir organik bütünün parçalarıydı. Ve bu bütün içinde refaha erişmek için, kişinin empati ve özdenetim yetilerini geliştirmesi ve Elias'ın ifadesiyle bunların onun ikinci doğası haline gelmesi gerekiyordu.

Nitekim bu "organik" analogisinin abartılı olduğu söylenemez. Biyolog John Maynard Smith ve Eörs Szathmáry yaşamın gelişme tarihinde başlıca geçişlerin Uygarlaşma Sürecine benzer bir evrimsel dinamik sayesinde gerçekleştiğini ileri sürüyorlar. Onlara göre, birbiri ardına genlerin, kromozomların, bakterilerin, çekirdekli hücrelerin, organizmaların, eşeyli üreyen organizmaların ve hayvan topluluklarının ortaya çıkışı böyle geçişlerdi.⁴⁰ Her bir geçişte, bencil davranma ya da işbirliği yapma kapasitesi bulunan bu varlıklar daha büyük bir birlik oluşturabildikleri zaman, işbirliği eğilimi ağır basıyordu. Uzmanlaşıyorlar, yarar değiş tokuşu yapıyorlar ve aralarından birinin diğerleri aleyhine hepsini sömürmesini önleyecek korunma mekanizmaları geliştiriyorlardı. Gazeteci Robert Wright, pozitif toplamı oyunlara gönderme yapan *Nonzero* adlı kitabında benzer bir süreç betimliyor ve bunu insan toplumlarının tarihine de uyguluyor.⁴¹ Bu kitabın son bölümünde şiddetin azalmasıyla ilgili kapsayıcı teoriler daha yakından ele alınacak.

⁴⁰ Maynard Smith & Szathmáry, 1997. Değerlendirme için, bkz. Pinker, 2000.

⁴¹ Wright, 2000.

Uygarlaşma Süreci teorisi bilimsel bir hipotez olarak sıkı bir testten geçti: bu teori şaşırtıcı bir tahminde bulunmuştu ve bu tahmin doğru çıkacaktı. 1939'da Elias'ın elinde insan öldürmeyle ilgili hiçbir istatistik yoktu; tarihsel anlatılardan ve eski görgü kitaplarından yararlanmıştı. Gurr, Eisner, Cockburn ve diğer araştırmacılar öldürmelerdeki azalmayı gösteren grafikleriyle kriminoloji dünyasını şaşırttıklarında, bunu öngörmüş yegâne teori Elias'ınkiydi. Ama geçtiğimiz birkaç on yılda şiddet konusunda öğrendiğimiz diğer her şey göz önüne alındığında, bu teorisinin durumu ne?

Elias'ın kendisi, doğduğu ülke Almanya'nın İkinci Dünya Savaşında pek de öyle uygarca olmayan davranışı karşısında dehşete düşmüştü ve bu "uygarlıktan uzaklaşma sürecini" kendi teorisi çerçevesinde açıklamaya çalışıyordu.⁴² Almanya'nın inişli çıkışlı birleşme sürecine dikkat çekiyor ve bunun meşru bir merkezi otoriteye güvensizlik duyulmasına neden olduğunu tartışıyordu. Seçkinler arasındaki militarist bir şeref kültürünün devam ettiğini belgeliyordu, komünist ve faşist milislerin gelişmesiyle şiddet üzerindeki devlet tekelinin yıkıldığını, bunun da kendilerinden olmayan gibi algılanan gruplara, özellikle de Yahudilere beslenen empatinin azalmasına yol açtığının altını çiziyordu. Teorisini bu analizler sayesinde kurtardı demek fazla ileri gitmek olurdu, ama belki de bu çabalara hiç girişmemeliydi. Nazi döneminin dehşetleri yemek masasında birbirlerini bıçaklayan savaş ağalarının düşmanlıkları ya da yurttaşlar arasındaki kavgalarda bir tırmanma değil, niteliği ve nedenleri bütünüyle farklı, topyekun bir şiddetti. Nitekim Nazilerin egemen olduğu yıllarda teke tek insan öldürme oranlarındaki düşüş devam etmişti (örneğin, bkz. Şekil 3-19).⁴³ Sekizinci bölümde ahlak anlayışının kompartımanlara ayrılmasının ve çeşitli toplum kesimlerinde inanç ve yaptırımların farklılaşmasının, diğer açılardan uygarlaşmış ülkelerde bile nasıl ideolojik dürtülerle yürütülen savaşlara ve soykırımlara yol açabileceğini göreceğiz.

Eisner Uygarlaşma Süreci teorisinin karşısına çıkan bir başka güçlüğe daha işaret ediyor: Avrupa'da şiddetteki azalma ve merkezi devletlerin yükselişi her zaman uygun adım ilerlemedi.⁴⁴ Belçika ve Hollanda bu azalmanın ön cephesinde yer alıyorlardı ama güçlü merkezi hükümetleri yoktu. Bu eğilime katıldığında İsveç de devlet iktidarının güçlendiği bir yer değildi. Buna karşılık, şiddetteki azalmanın en gerilerde seyrettiği İtalyan devletlerinde hükümetler muazzam bir bürokrasi ve polis gücüne başvuruyorlardı. Tercih edilen yaptırım yöntemi zalim ceza uygulamaları olan erken dönem monarşilerde de, bu cezaların büyük bir hızla gerçekleştirilmesi şiddetin azalmasını sağlamamıştı.

Birçok kriminolog devletin yatıştırıcı etkisinin kaba zor kullanma gücüne değil, halkta yarattığı güven duygusuna bağlı olduğunu düşünüyorlar. Nitekim, hiçbir devlet yasaların çiğnenip çiğnenmediğini izlemek üzere her meyhaneye ya da her çiftliğe birer nöbetçi yerleştiremez; bunu deneyenler var ama bunlar özdenetim ve empati aracılığıyla bir arada yaşamayı başaran uygarlaşmış top-

⁴² de Swaan, 2001; Fletcher, 1997; Krieken, 1998; Mennell, 1990; Steenhuis, 1984.

⁴³ Eisner, 2008.

⁴⁴ Eisner, 2003.

lumlar değil, korkuyla yöneten totaliter diktatörlükler. Leviathan'ın bir toplumu uygarlaştırabilmesi için, yurttaşların onun yasalarının, hukuki yaptırımlarının ve diğer toplumsal düzenlemelerinin meşru olduğunu hissetmesi, bu sayede Leviathan sırtını döner dönmez en kötü dürtülere kapılmaktan kaçınabilmeleri gerekir.⁴⁵ Bunlar Elias'ın teorisini çürütmüyor, ama ona bir boyut daha ekliyor. Hukukun egemenliği sağlanarak, düşman savaş ağalarının kanlı çatışmaları sona erdirilebilir, ama şiddet oranlarını modern Avrupa toplumlarındaki düzeye indirmek için, bazı toplulukların kendilerine dayatılan hukuk düzenini kabul etmelerini sağlayacak daha karmaşık bir süreç gerekebilir.

Özgürlükçüler, anarşistler ve Leviathan konusunda kuşkuları olan diğer çevreler, toplulukların kendi hallerine bırakıldıklarında, çoğu zaman aralarındaki anlaşmazlıkları yasa, polis, mahkeme ya da diğer hükmetme tuzakları olmaksızın şiddetsiz çözmelerine olanak veren işbirliği normları geliştirebildiklerini ileri sürüyorlar. *Moby Dick*'te Ishmael Amerikan balina avcılarının yasaların hükmü sürdüğü alanlardan binlerce mil ötelede bir gemi tarafından yaralanmış ya da öldürülmüş ama bir başka geminin kendisine ait olduğunu iddia ettiği bir balina konusundaki anlaşmazlıklarla nasıl uğraştıklarını anlatıyor:

Demek ki. sözlü ya da yazılı, herkesçe benimsenmiş ve her çeşit duruma uygulanabilecek bir yasa olmasaydı, balıkçılar arasında ikide bir kızılca kıyametler kopardı.

...Hollanda'dan başka hiçbir ulusta yazılı bir balınacılık yasası yoktur ama: Amerikan balıkçıların, bu konuda kendi hukukları ve avukatları vardır. Bunlar öyle bir yöntem kurmuşlardır ki, özlü kısalığı açısından, ... bu balınacılık yasası, Kraliçe Anne çağından kalma bir meteliğe ya da bir zıpkının sivri ucuna yazılıp, boyunlara asılabilecek kadar kısadır:

I. Başı bağlı balina, bağlayanın malıdır.

II. Başiboş balina, ilk kimin eline geçerse, onun malıdır.*

Dünyanın pek çok yerinde balıkçılar, çiftçiler ve çobanlar arasında bu türden resmi olmayan normlar ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Hukuk araştırmacısı Robert Ellickson *Order Without Law: How Neighbors Settle Disputes* (Yasasız Düzen: Komşular Anlaşmazlıklarını Nasıl Çözüyorlar) adlı kitabında göçebe çobanlarla çiftçiler arasındaki o çok eski (ve çoğu zaman şiddet kullanılan) çatışmanın modern Amerikan versiyonunu inceliyor. Kuzey California'nın Shasta yerleşim biriminde geleneksel hayvan yetiştiricileri, aslında sığırlarını açık arazide otlatan kovboylar; buna karşılık modern hayvan yetiştiricileri sığırlarını çitlerle çevrili, sulamalı çiftliklerde besliyorlar. Bu iki tür hayvan yetiştiricileri de, saman ve yonca gibi hayvan besinlerini üreten çiftçilerle bir arada yaşıyorlar. Zaman zaman yolunu şaşıran sığırlar çitleri deviriyor, ürünleri yiyor, kaynak sularını pisletiyor ve arabaların çarpabileceği yollara çıkıyor. Ellickson Shasta yerleşim yeri yasalarında, sığırların kazara neden olabileceği hasarların çoğundan hayvan sahibinin sorumlu tutulmadığı "açık hayvan çiftlikleriyle," ihmali olsun olmasın hayvan sahibinin kesin olarak sorumlu tutulduğu "kapalı hayvan çiftlikleri" arasında ayrım yapıldığını belir-

⁴⁵ Eisner, 2003; Roth, 2009.

* *Moby Dick*, çev. Sabahattin Eyüboğlu-Mina Urgan, YKY -çn.

⁴⁶ Ellickson, 1991; Fukuyama, 1999; Ridley, 1997.

tiyor. Yazar sığırlar nedeniyle zarara uğrayanların bu zararların giderilmesinde yasal sisteme başvurma konusunda isteksiz davrandıklarını fark etmiş. Nitekim bölge sakinlerinin çoğu –hayvan yetiştiricileri, çiftçiler, sigorta eksperleri, hatta avukatlar ve hakimler– bu konudaki yasaların düpedüz hatalı olduğunu düşünüyorlar. Ama birkaç örtük kurala uyarak birbirleriyle gayet güzel geçiniyorlar. Hayvan çiftliği ister açık olsun ister kapalı, hayvanların neden olduğu zararlardan her zaman sığır sahipleri sorumlu tutuluyor; ama zarar küçükse ve sık sık yaşanmıyorsa, mülk sahiplerinin bunun üzerine “bir bardak su içmeleri” bekleniyor. İnsanlar uzun dönemde kafalarında kabaca kimin kime ne borcu olduğunu hesabını tutuyorlar ve borçlar nakitle değil, daha çok aynı olarak ödeniyor. (Örneğin, ineği bir yetiştiricinin çitine zarar veren bir sığır çobanı, başka bir zaman o yetiştiricinin başıboş hayvanını karşılıksız besleyebiliyor.) Borcuna sadık olmayanlar ve kuralları çiğneyenler esas olarak dedikoduyla, seyrek olarak da örtük tehditlerle ya da ufak tefek kırıp dökücülükle cezalandırılıyor. Dokuzuncu bölümde, bu gibi normların ardında yatan, ahlaki psikolojiyi, karşılıklı eşitlik kategorisi çerçevesinde daha yakından inceleyeceğiz.⁴⁷

Örtük kurallar önemli olmakla birlikte, bunların yönetimi gereksiz kıldığını ileri sürmek hata olacaktır. Shasta yerleşim birimindeki hayvan yetiştiricileri ve çiftçiler ineğin biri çit devirdiğinde Leviathan’ın müdahalesini talep etmiyor olabilirler, ama onun şemsiyesi altında yaşıyorlar ve resmi olmayan yaptırımlarında bir tırmanma olursa ya da kavga, öldürme ya da kadınlarla ilgili bir anlaşmazlık gibi daha ciddi bir şey yaşanırsa onun müdahale edeceğini biliyorlar. Ve göreceğimiz gibi, bugünkü barış içinde bir arada yaşama düzeylerinin kendisi de doğrudan yerelerde yaşanan bir Uygarlaşma Sürecinin mirası. 1850’lerde, kuzey California hayvan yetiştiricileri arasında yıllık insan öldürme oranı 100 binde 45 dolaylarındaydı; bu da Ortaçağ Avrupa’sına benzer bir oran.⁴⁸

Bence Uygarlaşma Süreci teorisinin modern çağda şiddet oranlarındaki azalmayı büyük ölçüde açıklayabilen bir teori olabilmesi, yalnızca Avrupa’da insan öldürme oranlarındaki büyük düşüşü öngörebilmesine değil, aynı zamanda günümüz Avrupa’sında ulaşılan yılda 100 binde 1’lik müthiş orana hangi zamanlarda ve nerelerde yaklaşılamayacağını da doğru tahmin etmesine bağlı. Kuralları bozmayan bu istisnalar arasında, Uygarlaşma Sürecinin hiçbir zaman derinlemesine işlemediği iki alan var: alt sosyoekonomik katmanlar ve yeryüzünün erişilemeyen ya da konukseverlik göstermeyen alanları. Bir de Uygarlaşma Sürecinin iki noktada tersine gittiğini görüyoruz: gelişmekte olan ülkeler dünyası ve 1960’lar. Şimdi sırayla bu alanları ziyaret edelim.

ŞİDDET VE SINIF

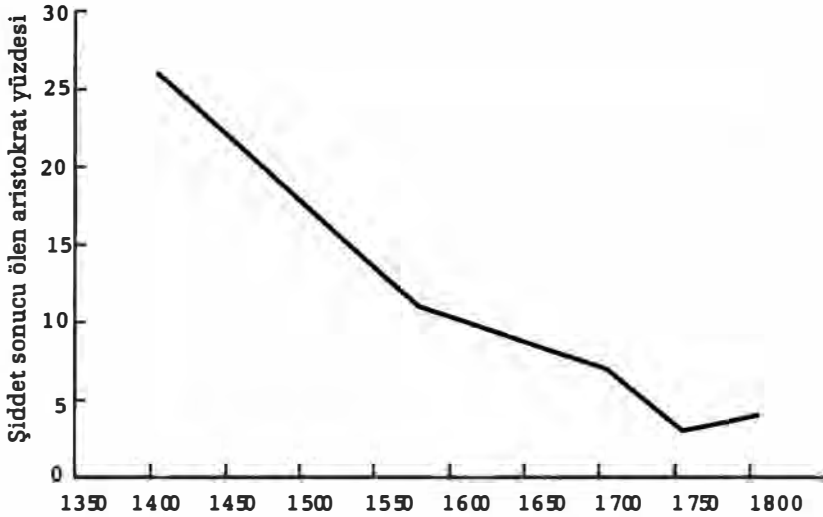
Sayıların düşmesi yanında, Avrupa’da insan öldürme oranlarındaki düşüşün en dikkat çekici özelliklerinden biri, katil olgularının sosyoekonomik profilindeki değişiklik. Geçmişte zenginler yoksullar kadar şiddet kullanıyor, hatta bazen

⁴⁷ Fiske, 1992; ayrıca bkz. bu kitabın 9. bölümünde “Ahlak ve Tabu.”

⁴⁸ Roth, 2009, s.355. Hayvan yetiştiricilerinde 100 bin erişkin başına düşen oranlar Şekil 7.2’den alındı ve Roth’un kitabında s.495’te önerildiği gibi 100 bin kişi başına düşen oranlara çevrilerek için 0,65 ile çarpıldı.

onları aşıyorlardı.⁴⁹ Soylu beyler kılıç taşıyor ve hakaretlerin öcünü olmak için kılıçlarını kullanmakta duraksamıyorlardı. Çoğu zaman koruma hizmeti gören eşlikçileriyle birlikte seyahat ediyorlar, böylece sık sık bir hakaret olayı ya da hakaret karşısındaki bir misilleme tırmanarak (*Romeo ve Juliet'in* açılış perdesindeki gibi) aristokrat çeteleri arasındaki kanlı sokak kavgalarına dönüşüyordu. İktisatçı Gregory Clark ortaçağdan Sanayi Devrimine kadar İngiliz aristokratlarının ölüm kayıtlarını incelemiş. Bu verileri Şekil 3-7'deki grafiğe işledim; grafikte 14. ve 15. yüzyıllarda aristokratların yüzde 26'sının şiddet sonucu öldüğü görülüyor; bu oran Şekil 2-2'de gördüğümüz yazı öncesi kabilelerin ortalamalarıyla aynı. On sekizinci yüzyılın sonlarında oranlar tek haneli sayılara düşüyor; bugün ise esas olarak sıfır.

ŞEKLİ 3-7. 1330-1829 arasında İngiliz aristokratlarında şiddete bağlı ölüm yüzdesi



Kaynaklar: Veriler Clark'tan alınmıştır; 2007a, s.122.

Yüzde olarak bakıldığında insan öldürme oranları yine de dikkat çekici ölçüde yüksek ve 18. ve 19. yüzyıllarda bile şiddetin Alexander Hamilton ve Aaron Burr gibi saygın insanların yaşamının bir parçası olduğunu görüyoruz. Boswell kendisini şu sözlerle savunmaktan çekinmediği anlaşılan Samuel Johnson'dan alıntı yapıyor: "Birçok kişiyi dövdüm, ama ötekiler akıllı davranıp dillerini tuttular."⁵⁰ Üst sınıfların üyeleri giderek birbirlerine karşı güç kullanmaktan kendilerini alıkoymaya başlıyorlar, ama yasayı arkalarına alarak altlarındakilere karşı güç kullanma haklarını koruyorlar. 1859 gibi geç bir tarihte bile *The Habits of a Good Society* (İyi Bir Toplumun Alışkanlıkları) kitabının Britanyalı yazarı şu tavsiyeleri dile getiriyordu:

Öyle adamlar vardır ki fiziksel ceza uygulamadan akılları başlarına gelmez ve yaşamınızın şu ya da bu döneminde bunlarla uğraşmak zorunda kalırsınız. Yol

⁴⁹ Cooney, 1997; Eisner, 2003.

⁵⁰ Aktaran, Wouters, 2007, s.37.

yordam bilmez bir mavnacı ya da aç gözlü ve hilekar bir taksi şoförü bir bayana hakaret eder ya da onu kızdırır. İyi oturtulan bir yumrukla bütün mesele çözülecektir.... Dolayısıyla, centilmen olmak istesin ya da istemesin, her erkek boks öğrenmelidir.... Ama sağduyu bize bunun bazı kuralları olduğunu söylüyor. Hızla vur, doğrudan karşıya vur, ansızın vur; bir kolunla kendini koru, diğeriyle karşındakini cezalandır. İki centilmen asla birbirleriyle kavga etmezler; boks sanatı sizin altınızdaki sınıftan sizden güçlü ve düşüncesiz bir adamı cezalandırmada kullanılır.⁵¹

Avrupa'da şiddetteki azalmaya seçkinler arasında şiddetin azalması öncülük etti. Günümüzde bütün Batı ülkelerinin istatistikleri, insan öldürme vakalarının ve diğer şiddet suçlarının muazzam çoğunluğunun en alt sosyoekonomik sınıflar tarafından işlendiğini gösteriyor. Bu değişimin apaçık nedenlerinden biri, ortaçağda kuvvet kullanılarak yüksek statüye ulaşılabilmesiydi. Gazeteci Steven Sailer 20. yüzyılın başlarındaki İngiltere'den bir anekdot aktarıyor: "Soyuna dayanarak Britanya Lordlar Kamarası üyesi olmuş bir kişi, Başbakan Lloyd George'un kendilerini milyoner yapıp geniş araziler edinmiş kişilerden yeni Lordlar yaratmasından yakınıyordu. Kendisine 'sizin atanız nasıl Lord olmuştu?' diye sorulduğunda, sert bir üslupla, 'Savaş baltasıyla, efendim, savaş baltasıyla!' yanıtını vermişti."⁵²

Üst sınıflar savaş baltalarını ellerinden bırakıp, eşlikçilerini silahsızlandırıp, artık mavnacılara ya da taksi şoförlerine yumruk sallamamaya başlayınca, orta sınıflar da onların izinden gitti. Onları evcilleştiren Kraliyet sarayı değildi elbette, başka uygarlaştırıcı güçlerdi. Fabrikalarda ve işyerlerinde görevlendirilmek, çalışanları görgü kuralları edinmeye zorladı. Demokratik siyasi süreçlerin giderek güçlenmesi, yönetsel kurumlarla ve toplumla özdeşleşmeyi hızlandırdı ve yakınmalarını adalet sisteminde aramalarının yolunu açtı. Bunun ardından da ilk kez 1828'de Londra'da Sir Robert Peel tarafından inşa edilen ve kısa süre sonra onun adıyla anılarak kısaca "bobies" denilen yerel yönetim polisi kurumu doğdu.⁵³

Günümüzde şiddetin düşük sosyoekonomik statüyle bağıntılı olmasının başlıca nedeni, seçkinler ve orta sınıf adaleti yasal sistemde ararken, alt sınıfların şiddet araştırmacıları tarafından "kendi başına hak arama" hukuku diye nitelenen yöntemi tercih etmeleri. Ama bunun *Women Who Love Too Much* (Aşırı Seven Kadınlar) ya da *Chicken Soup for the Soul* (Ruhu Besleyici Tavuk Çorbası) türünden el kitaplarıyla hiçbir ilgisi yok; bu, devlet müdahalesinin olmadığı koşullarda insanların adaleti sağlamak için başvurdukları şiddetli misilleme biçimleri için kullanılan, zorbalıkla hak alma, sınır bölgesi adaleti, adaleti kendi eline almak türünden terimlerden bir başkası yalnızca.

Hukuk araştırmacısı Donald Black "Crime as Social Control" (Toplumsal Denetim Yöntemi Olarak İşlenen Suçlar) başlıklı etkileyici bir makalede, suçu işleyen kişinin gözünden bakıldığında suç diye adlandırdığımız şeylerin büyük çoğunluğunun aslında adalet arayışı olduğunu söylüyor.⁵⁴ Black kriminologların

⁵¹ Aktaran, Wouters, 2007, s.37.

⁵² S. Sailer, 2004, "More diversity = Less welfare?" <http://www.vdare.com/sailer/diverse.htm>.

⁵³ Spierenburg, 2008; Wiener, 2004; Wood, 2004.

⁵⁴ Black, 1983; Wood, 2003.

uzun süredir bildikleri bir istatistikle işe başlıyor: soygun sırasında ev sahibini öldürmek, tutuklama sırasında polisi öldürmek ya da ölümler konuşamazlar düşüncesiyle soygun ya da tecavüz kurbanını öldürmek türünden, pratik bir sonuca ulaşmak için gerçekleştirilen cinayetler, bütün insan öldürme vakalarının yalnızca ufak bir azınlığını (belki yüzde 10 kadarını) oluşturuyor.⁵⁵ İnsan öldürmenin arkasında yatan en yaygın güdü ahlaki gerekçeler: hakarete karşı misilleme, aile içindeki bir kavganın tırmanması, sadık olmayan ya da terk eden romantik eşin cezalandırılması ve benzeri kıskançlık, öç alma ve öz savunma eylemleri. Black Houston'daki bir veri tabanından bazı vakaları aktarıyor:

Birinde genç bir adam erkek kardeşinin küçük kız kardeşlerine yönelik cinsel taciz girişimleri hakkında ateşli bir tartışma sırasında onu öldürmüştü, bir diğesinde adamın biri mevcut faturalardan hangisini ödemeyecekleri konusunda ki bir tartışma sırasında kendisine "meydan okuyan" karısını öldürmüştü, bir vakada da bir kadın (kocasının üvey kızı olan) kendi kızını tokatladığı için kocasını öldürmüştü, bir başka vakada da bir kadın "aylak aylak eşcinsellerle dolaşarak uyuşturuculara bulaştığı için" 21 yaşındaki oğlunu öldürmüştü, iki vakada da insanlar araba park etme konusunda çıkan kavgalarda aldıkları yaralardan ölmüşlerdi.

Black insan öldürme vakalarının çoğunun aslında bir yurttaşın hakim, jüri ve cellat rollerini yüklediği ölüm cezası uygulamaları olduğunu belirtiyor. Unutmamak gerekir ki, bir şiddet eylemini algılayış tarzımız, şiddet üçgeninin (Şekil 2-1) hangi köşesinden bakmayı seçtiğimize göre değişiyor. Karısının sevgilisini yaralamaktan tutuklanan ve yargılanan bir adamı düşünün. Yasalar açısından saldırgan kocadır, mağdur da şimdi adalet peşinde koşan toplum (hatırlarsanız, bu mahkemelerde vakaların *sade vatandaşla halk arasındaki vaka* olarak adlandırılmasına yol açan yorum). Sevgili açısından bakıldığında saldırgan kocadır, kendisi de mağdur; koca beraat ederse ya da dava hükümsüz ya da savcıyla sanık arasındaki uzlaşmayla sonuçlanırsa, sevgilinin öç alması önlenmiş olacak ve adalet yerini bulmayacaktır. Kocanın gözünden bakıldığında, asıl saldırgan sevgili, mağdur ise *kendisidir* (boynuzlanmıştır) ve adalet yerini bulmuştur; oysa şimdi kendisi ikinci bir saldırıyla karşı karşıyadır ve bu saldırıda saldırgan devlettir, sevgili de suç ortağı. Black şöyle diyor:

Cinayet işleyen kişiler... çoğu zaman kaderlerine razı olup kendilerini otoritelerin eline teslim ettikleri izlenimini verirler; çoğu sabırla polisin gelmesini bekler; hatta bir bölümü polisi arayıp kendi suçunu itiraf eder.... Bu gibi durumlarda, gerçekten de bu kişilere şehit gözüyle bakılabilir. Hapse gireceklerini bile bile grev yaşağını ihlal eden işçilerden ya da ilkeleri temelinde yasaları çiğneyen diğer kişilerden pek farkları yoktur; doğru olduğunu düşündükleri şeyi yapmışlardır ve sonuçlarına katlanmaya hazırdırlar.⁵⁶

Bu gözlemler şiddet konusundaki birçok dogmayı altüst ediyor. Bu dogmalardan biri şiddete ahlak ve adalet eksikliğinin neden olduğu düşüncesi. Tersine, hiç değilse uygulayıcılarının zihinlerinde nasıl algılandığına bakıldığında-

⁵⁵ Black, 1983; Daly & Wilson, 1988; Eisner, 2009.

⁵⁶ Black, 1983, s.39.

da, şiddete çoğu zaman ahlak ve adalet fazlalığı yol açar. Psikologlar ve toplum sağlığı araştırmacıları arasında yaygın olan bir başka dogma da, şiddetin bir tür hastalık olduğu düşüncesi.⁵⁷ Oysa toplum sağlığı açısından savunulan bu şiddet teorisi, hastalığı bireye acı ve eziyet veren bir işlev bozukluğu olarak ele alan hastalık tanımına temelden aykırı.⁵⁸ Şiddet uygulayan kişilerin çoğu kendilerinin hiçbir sorunları olmadığı konusunda ısrar ederler. Şiddet konusundaki üçüncü bir kuşku inanca da, alt sınıfların (çocuklarının karnını doyurmak için hırsızlık yapmak türünden) mali güçlükler ya da topluma karşı besledikleri öfke sonucunda şiddete başvurdıkları düşüncesi. Alt sınıfların şiddetinde gerçekten de öfke vardır, ama bu öfke topluma değil, arabasını çizen ya da başkalarının önünde kendisini küçük düşüren bir hıyara karşı duyulan öfkedir.

Kriminolog Mark Cooney, Black'ten esinlendiği "The Decline of Elite Homicide" (Seçkinler Arasında İnsan Öldürme Vakalarında Azalma) başlıklı makalede, yoksullar, eğitimsizler, bekarlar ve azınlık grupları gibi alt sosyal statülerden insanların çoğunun aslında devletsiz olduğunu gösteriyor. Önemli bir bölümü geçimini uyuşturucu alış veriş, kumar, çalınmış eşyaların satışı ve fahişelik gibi yasadışı etkinliklerle sağladığı için, iş anlaşmazlıklarında çıkarlarını korumak amacıyla mahkemelerden ya da polisten yaptırım uygulamasını talep edemiyorlar. Bu açıdan bakıldığında, şiddete başvurma ihtiyaçları, Mafya, uyuşturucu baronları ve içki kaçakçıları gibi yasadışı faaliyetler yürüten *yüksek* statülü bazı kesimlerle benzerlik gösteriyor.

Ama alt sosyal statülerden insanların devletsiz olmalarının bir başka nedeni de, çoğu zaman devletle bu insanlar arasında karşılıklı bir düşmanlık ilişkisi olması. Black ve Cooney'e göre, düşük gelirli Afrikalı Amerikalılarla ilişkilerinde polis "sanki kayıtsızlıkla düşmanlık arasında gidip geliyor,... onların işine karışmaya istekli değil, ama karışınca çok sert."⁵⁹ Yargıçlar ve savcılar da "alt sosyal statülerden insanlar arasındaki anlaşmazlıklarla... sanki pek ilgilenmiyor, çoğu zaman doyurucu bir yaptırım vurgusu olmaksızın onlardan bir an önce kurtulmaya çalışıyor ve onları kendi başlarına bırakıyorlar."⁶⁰ Gazeteci Heather MacDonald bir Harlem polisinin şu sözlerini aktarıyor:

Geçen hafta sonu, mahalleden bir mankafa çocuğun birini dövmüştü. Misilleme olarak, çocuğun bütün ailesi bu tipin oturduğu dairenin kapısına doluyor. Mağdurun kız kardeşleri kapıyı tekmiyorlar. Ama mankafanın annesi kızları fena benzetiyor; kızlar ağızlarından kan gelerek yerde yatıyorlar. Mağdurun ailesi kavga peşindeydi: Onları haneye tecavüzden suçlayabilirdim. Failin annesi karşı aileyi dövmekten kasten yaralamayla suçlanabilirdi. Ama bunların hepsi sokağın beş para etmez pislikleriydi. Adaleti kendi aralarında uygulayacaklardı. Onlara şöyle dedim: "Hepimiz hapsi boylayabiliriz ya da bu işin üstüne bir sünger çekelim." Yoksa saçma sapan davranışlar yüzünden altı kişiyi daha kodese yollayacaktık. Bölge savcısının kafası bozulacaktı. Ve hiçbiri mahkemeye bile çıkmayacaktı.⁶¹

⁵⁷ Pinker, 2002, bölüm 17.

⁵⁸ Wakefield, 1992.

⁵⁹ Black, 1980, 134-141, Aktaran, Cooney, 1997, s.394.

⁶⁰ Cooney, 1997, s.394.

⁶¹ MacDonald, 2006.

Tabii, bu da alt sosyal statülerden insanların yasalardan yararlanmaya isteksiz, hatta karşı olmalarına, kadim kendi başına hak arama yoluyla adalete ulaşma seçeneğini tercih etmeye ve ahlak kurallarını uygulamaya eğilimli olmalarına yol açıyor. Bir polis memurunun bölgesinde uğraştığı insan tipleriyle ilgili iltifatlarla, kriminolog Deanna Wilkinson'ın görüştüğü Afrikalı Amerikalı gençler şöyle karşılık veriyorlar:

Reggie: Benim mahallemde çalışan polisler benim mahallemden değil. Siyah mahallesini korumak, hizmet etmek istiyorsan oraya nasıl beyaz polis göndersin? Bunu yapamazsın, çünkü bunlar suç işleyen siyah suratlardan başka bir şey göremiyorlar. Hepsi birbirine benziyor. Suç işlemeyen zenciler de suç işleyen zencilere benziyor ve herkesin canına okuyorlar.

Dexter: Onlar daha kötü çünkü zenciler [polis] zencilerin [gençlik] canına okuyor. Onlar kendileri düzenbaz, anlarsınız ya? Bu zenciler [polis memurları] koşup uyuşturucu noktasına gidiyor, benim uyuşturucumu alıp, aynı boku arka caddede satıyorlar, sonra gidip bir başkasının üzerine çullanıyorlar.

Quentin [babasını vuran bir adamdan söz ediyor]: Zaman zaman buradan geçer; peki ben ne yapmalıyım?... Babamı kaybettiysem ve onlar bu adamı yakalamıyorsa, ben de onun ailesinin yakasına yapışırım. Burada işler böyle yürür. Burada bütün bu boktan işler işte böyle yürür. Onun yakasına yapışamazsan, ötekilere dön.... Herkes bu bokla büyüyor, saygı görmek istiyorlar, erkek olmak istiyorlar.⁶²

Yani tarihi Uygarlaşma Süreci, şiddeti ortadan kaldırmadı, onu toplumun sosyoekonomik sınırlarına sürdü.

DÜNYA ÇAPINDA ŞİDDET

Uygarlaşma Süreci yalnızca sosyoekonomik merdivenin alt basamaklarına doğru yayılmakla kalmadı, merkezde Batı Avrupa olmak üzere coğrafi olarak dışa doğru da yayıldı. Şekil 3-3'te kendisine ilk pasifikasyon uygulayan ülkenin İngiltere olduğu, Almanya'nın ve Alçak Ülkelerin onu yakından izlediği görülüyor. Şekil 3-8'de de bu dalganın 19. yüzyıl sonunda ve 21. yüzyıl başında dışarı doğru yayılması görülüyor.

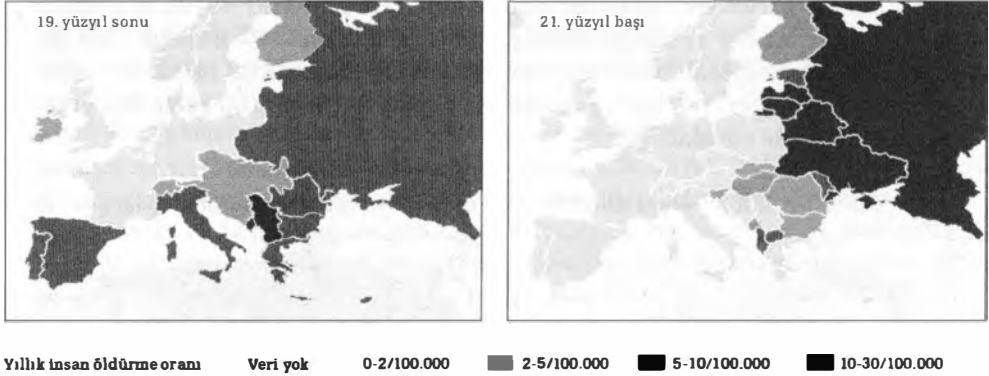
1800'lerin sonlarında, Avrupa'nın kuzeyindeki sanayileşmiş ülkeler (Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Danimarka ve Alçak Ülkeler) adeta "fırtınanın gözü gibi sakin bir bölge oluşturuyor, bu bölgeyi biraz daha çalkantılı olan İrlanda, Avusturya-Macaristan ve Finlandiya çevreliyor, onların etrafında da şiddetin daha da yoğun olduğu İspanya, İtalya, Yunanistan ve Slav ülkeleri yer alıyordu. Günümüzde barışçıl merkez genişledi ve bütün Batı ve Orta Avrupa'yı kapsıyor, ama giderek artan bir yasadışlığın Doğu Avrupa ve Balkan dağlarına doğru yayıldığını gözlemliyoruz.

Bu ülkelerin her birinin içinde de değişimlerin derece derece farklılaştığı görülüyor: kent merkezlerindeki ve yoğun tarım bölgelerindeki pasifikasyondan çok sonraları bile ülke içlerinde ve dağlarda şiddetin varlığını koruduğu görülüyor. Klanlar arası savaş İskoç yaylalarında 18. yüzyıla kadar, Sardinya, Sicilya,

⁶² Wilkinson, Beaty, & Lurry, 2009.

Karadağ ve Balkanların diğer bazı bölgelerindeyse 20. yüzyıla kadar endemikti.⁶³ Bu kitabın başında ele aldığım iki kanlı klasiğin –İbrani Kutsal Kitabı ve Homeros şiirleri– inişli çıkışlı dağlarda ve ovalarda yaşayan insanlara ait olması rastlantı değil.

ŞEKİL 3-8. 19. yüzyıl sonunda ve 21. yüzyıl başında Avrupa’da insan öldürme coğrafyası



Kaynaklar: 19. yüzyıl sonu (1880-1900): Eisner, 2003. Eisner’ın “100 binde >5,0” arasında gruplandığı değerlerin 5-10 ve 10-30 alt bölümlerine ayrılması kendi görüşü alınarak gerçekleştirilmiştir. Karadağ verilerinde Sırp verileri temel alınmıştır. 21. yüzyıl başı (çoğu 2004) verileri: United Nations Office on Drugs and Crime, 2009; veriler not 66’da belirtildiği gibi seçilmiştir.

Peki ya dünyanın geri kalanı ne durumda? Avrupa ülkelerinin çoğunda bir yüzyılı aşkın bir süredir insan öldürme istatistikleri tutulmasına karşın, diğer kıtalar için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Bugün bile, karakol kayıt defterleri temelinde İnterpol’e iletilen raporların güvenilirliği çoğu zaman düşük, hatta bazen bunlara inanılması mümkün değil. Birçok devlet yurttaşlarının birbirini öldürmelerini önlemede ulaştıkları başarı düzeyinin başka kimseyi ilgilendirmediği kanısında. Ve gelişmekte olan ülkeler dünyasının bir bölümünde savaş ağaları eşkıyalık faaliyetlerine siyasi kurtuluş hareketi süsü vererek, iç savaşta ölenlerle organize suç sonucu cinayetler arasına bir sınır çizgisi çekilmesini güçleştiriyorlar.⁶⁴

Bu sınırlılıkları akılda tutarak, günümüzde dünyada insan öldürme vakalarının nasıl dağıldığına bir göz atalım. En güvenilir veriler, elden geldiğince çok sayıda ülkede ölüm nedenlerini saptamak için toplum sağlığı kayıtlarını ve diğer kayıtları kullanan Dünya Sağlık Örgütü’nden (DSÖ) geliyor.⁶⁵ BM Uyuşturucu ve Suç ofisi, dünyadaki bütün ülkeler için bu verileri yüksek ve düşük tahminlerle destekledi. Şekil 3-9’da bir dünya haritası üzerinde, (bu dairenin en son raporunda kapsanan yıl olan) 2004 yılı için bu sayılar görülüyor.⁶⁶ İyi haber, dünya

⁶³ Eisner, 2003; Gat, 2006.

⁶⁴ Mueller, 2004a.

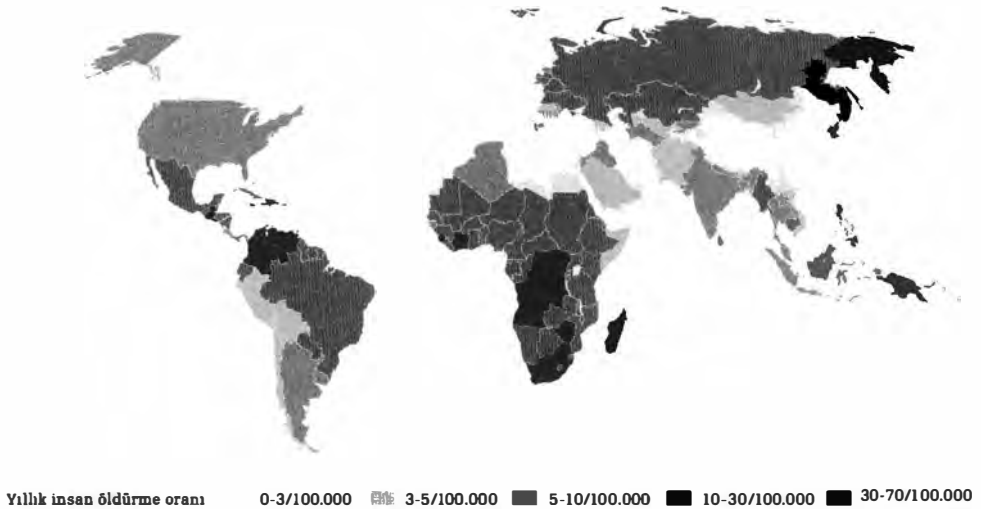
⁶⁵ LaFree, 1999; LaFree & Tseloni, 2006.

⁶⁶ BM Uyuşturucu ve Suç ofisi 2009 verileriyle tek tek ülkelerde insan öldürme oranları. DSÖ tahmini varsa onu kullandım; yoksa, yüksek ve düşük tahminler arasındaki geometrik ortalamayı kullandım.

ülkelerinde ulusal çapta yıllık ortalama insan öldürme oranının yıl başına 100 binde 6 olması. DSÖ'nün ülke oranlarını bir yana bırakarak, 2000 yılı için dünya çapında hesapladığı insan öldürme oranı da 100 binde 8,8'di.⁶⁷ Her iki tahmin de devlet öncesi toplumlara ait üç sayılı değerlerin de, Ortaçağ Avrupa'sına ait iki sayılı değerlerin de altında.

Haritada günümüzde Batı ve Orta Avrupa'nın dünyada şiddetin en az olduğu bölge olduğu görülüyor. İnsan öldürme oranlarının güvenilir düşük değerlerde olduğu diğer ülkeler arasında Britanya İmparatorluğunda Avustralya, Yeni Zelanda, Fiji, Kanada, Maldivler ve Bermuda ön plana çıkıyor. Eski Britanya sömürgelerinden bir diğeri ise, İngiliz nezaketine kafa tutuyor, ama bu garip ülkeyi bir sonraki bölümde ele alacağız.

ŞEKLİ 3-9. 2004 yılında dünyada insan öldürme vakalarının coğrafi dağılımı



Kaynaklar: UN Office on Drugs and Crime, *International Homicide Statistics* 2004 verileri; bkz. not 668. Taiwan tahminleri: Çin Cumhuriyeti (Taiwan), İstatistik Dairesi, İç İşleri Bakanlığı, 2000.

Birkaç Asya ülkesinde, özellikle de Japonya, Singapur ve Hong Kong gibi Batı modellerini benimseyenlerde de insan öldürme oranları düşük. Çin'de de insan öldürme oranlarının düşük (100 binde 2,2) olduğu bildiriliyor. Bu sır küpü ülkenin verileri olduğu gibi kabul edilse bile, zaman serisi veri setleri olmadıkça, bu verilerle ilgili en iyi açıklamanın binlerce yıldır süren merkezi yönetime mi, yoksa mevcut rejimin otoriterliğine mi işaret ettiğini bilmemiz mümkün değil. Yerleşik otokrasiler (aralarında çok sayıda İslam ülkesi de var) yurttaşlarını sınırsız izliyorlar ve çizgi dışına çıkanları mutlaka ve şiddetle cezalandırıyorlar; bu ülkelere "polis devleti" dememizin nedeni de bu. Bu gibi ülkelerde şiddet suçlarının düşük oranda kalması şaşırtıcı değil. Ama Çin'in Avrupa gibi uzun bir süredir uygarlaşma sürecinden geçtiğini düşündüren bir anekdotu ak-

⁶⁷ Krug ve ark., 2002, s.10.

tarmadan geçemeyeceğim. Elias Avrupa'da şiddet oranlarında azalmanın eşlik ettiği bıçak tabularının, Çin'de bir adım daha ileri götürüldüğünü belirtiyor. Çin'de yüzyıllardır bıçak yalnızca mutfaktaki şef aşçının kullanabildiği bir alet; aşçı yiyecekleri keserek lokmalara ayırıyor. Yemek sofrasında bıçak bütünüyle yasak. Elias Çinlilerin "Avrupalılar barbar" dediklerini aktarıyor. "Kılıçlarla yemek yiyorlar."⁶⁸

Peki dünyanın kalan bölümünde durum ne? Kriminolog Gary Lafree ve sosyolog Orlando Patterson suçla demokratikleşme arasında tersine U şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlar. Yerleşik demokrasiler, yerleşik otokrasiler gibi görece güvenli yerler, ama demokrasilerin ve (anokrazi olarak da adlandırılan) yarı-demokrasilerin doğuş sürecine, çoğu zaman şiddet suçlarının yaygınlaşması ve iç savaş tehlikesinin yükselmesi eşlik ediyor, bazen de bu ikisi iç içe geçiyor.⁶⁹ Günümüzde suç eğiliminin en yüksek olduğu bölgeler Rusya, Sahraaltı Afrika ve Latin Amerika'nın bazı bölümleri. Bunların çoğunda yozlaşmış polis ve adalet sistemi hem suçlulardan hem de mağdurlardan rüşvet alıyor ve en yükseği vereni kolluyor. Jamaika (33,7), Meksika (11,1) ve Kolombiya (52,7) gibi bazı ülkeler de, uyuşturucu fonlarıyla beslenen ve yasaların erişim alanının dışında faaliyet yürüten milislerin yıkıcı etkilerini yaşıyor. Geçtiğimiz kırk yılda uyuşturucu trafiğinin hızlanmasıyla, buralarda insan öldürme oranları çok yüksekler tırmandı. Rusya (29,7) ve Güney Afrika (69) gibi diğer bazı ülkelerde de uygarlıktan uzaklaşma önceki devlet yönetimlerinin çöküşüyle başlamış olabilir.

Uygarlıktan uzaklaşma süreci, Sahraaltı Afrika ve Papua Yeni Gine (15,2) gibi kabile toplumundan sömürgeye dönüşen, sonra da birden bağımsızlığını kazanan ülkelerde de yıkıcı etki yaptı. Antropolog Polly Wiessner "From Spears to M-16s" (Mızraktan F-16'ya) başlıklı makalesinde Yeni Gine'deki kabile toplumlarından biri olan Engalarda şiddetin tarihsel seyrini inceliyor. Makalesine, 1939'da bu bölgede çalışmış bir antropoloğun alanda tuttuğu notlardan alıntı yaparak başlıyor:

Şu anda Lai Vadisinin tam kalbindeyiz; burası Yeni Gine'nin, hatta dünyanın en güzel yerlerinden biri. Her taraf çoğunda tatlı patates yetiştirilen gayet bakımlı bahçelerle ve demir ağacı korularıyla dolu. Kırsal bölgelere tesviye edilmiş biçimli yollarla ulaşıyor ve her yerde küçük parklar var... manzara muazzam büyüklükte bir botanik bahçesini andırıyor.

Sonra bunu 2004'te kendisinin tuttuğu günlükte karşılaştırıyor:

Lai Vadisi adeta bir çorak arazi; Engaların ifadesiyle "bakımını kuşların, yılanların ve sıçanların üstlendiği" bir yer. Evler yanıp kül olmuş, tatlı patates bahçeleri otlarla kaplanmış ve tahrip edilen ağaçlardan geriye biçimsiz kütükler kalmış. Yükseklerde, ormanda "Ramboların" çiftelerle ve ağır silahlarla yürüt-

⁶⁸ Elias, 1939/2000, s.107.

⁶⁹ Otokrasilerde ve yerleşik demokrasilerde düşük suç oranları: LaFree & Tseloni, 2006; Patterson, 2008; O. Patterson, "Jamaica's bloody democracy," *New York Times*, 26 Mayıs 2010. Anokrasilerde iç savaş: Gleditsch, Hegre, & Strand, 2009; Hegre, Ellingsen, Gates, & Gleditsch, 2001; Marshall & Cole, 2008. İç savaşın suçla iç içe geçmesi: Mueller, 2004.

* *Casuarina* -çn.

tükleri savaş çok can almaya devam ediyor. Birkaç yıl öncesine kadar oradan oraya koşturan insanlarla dolu marketler artık bomboş ve ürkütücü.⁷⁰

Engalar hiçbir zaman barışçıl diye nitelendirilebilecek halklardan değildi. Şekil 2-3'teki grafik çubuklarından biri bu kabilelerden Mae Enga'yı temsil ediyor: bu kabiledaki insanlar aralarında yürüttükleri savaşlarda sürekli birbirlerini öldürüyorlar, insan kayıpları yılda yaklaşık 100 binde 300'e ulaşabiliyordu. Bu bölümde ele aldığımız en kötü oranların çoğu bu sayı karşısında cüce kalıyor. Bu çatışmalarda yaygın Hobbesçu dinamiklerin hepsinin rolü oluyordu: tecavüz ve zina, domuz ve toprak hırsızlığı, hakaretler ve tabii intikam üstüne intikam. Yine de, Engalar savaşın yol açtığı yıkımın farkındaydılar ve bazı kabileler zaman zaman başarılı girişimlerle durumu kontrol altına almaya çalışıyorlardı. Örneğin, bedenleri sakat bırakmayı ve müzakerecileri öldürmeyi yasaklayan, Cenevre benzeri normlar geliştirmişlerdi. Zaman zaman başka köylerle ve kabilelerle yıkıcı savaşlara çekilebiliyorlardı, ama kendi toplulukları içindeki çatışmaları kontrol altına almaya çalışıyorlardı. Bütün insan toplumlarında hakimiyeti (ve sonuçta çiftleşme olanaklarını) kendi ellerine geçirmek isteyen genç erkeklerle görece daha yaşlı erkekler arasında çıkar çatışması vardır ve olgun yaşlardakiler geniş aile ya da klan içinde ölümcül hasarları en aza indirmeye çalışırlar. Enga yaşlıları, "İnsan kanı kolay yıkanmaz." ve "İnsan öldürme planı yaparsan kısa, domuz öldürme planı yaparsan uzun yaşarsın." türünden atasözlerinin yardımıyla, ele avuca sığmayan genç erkekleri "bekar erkek kültürüne" uyararak intikam dürtülerini kontrol altında tutmaya zorluyorlardı.⁷¹ Ayrıca, kültürlerindeki diğer uygarlaştırıcı öğelerle uyumlu edep kuralları ve temizlik kuralları vardı; Wiessner bana gönderdiği bir epostada bunları şöyle betimliyor:

Engalar hiç kimseyi, hatta güneşi bile taciz etmemek için, dışkılama sırasında yağmurlukla örtünürler. Bir erkeğin yol kenarında durup, sırtını dönüp işemesi hayal bile edilemeyecek ölçüde kaba bir davranış sayılır. Yemek pişirmeden önce itinayla ellerini yıkarlar; cinsel organlarını örtme gibi konularda son derece dikkatlidirler, ama sümük meselesinde pek o kadar özenli davranmazlar.

En önemlisi de, Engalar 1930'larda *Pax Australiana*'nın uygulamaya konulmasını hoş karşılamışlardı. Yirmi yıl içinde savaşlar hızla azalmış ve Engaların çoğu anlaşmazlıklarını şiddetle çözmekten vazgeçip, savaş alanında kavga etmek yerine "mahkemelerde kavga etmeye" başladıkları için rahatlamışlardı.

1975'te Papua Yeni Gine bağımsızlığını kazandığında, Engalar arasında şiddet yeniden tırmandı. Devlet yetkilileri toprakları ve avantajları kendi klanlarına dağıttılar; bu da dışlanan klanların gözdağı ve öç alma eylemlerini kışkırttı. Genç erkekler önce bekar erkek kültürlerinden ayrılp öğrencilerini var olmayan işlere hazırlayan okullara geçtiler, ardından da yaşlıların sözünün geçmediği ve empoze ettikleri kuralların geçerli olmadığı "Raskol" suç çetelerine katıldılar. Alkol, uyuşturucu, gece kulüpleri, kumar ve (M-16'lar ve AK-47'ler türünden) ateşli silahların çekiciliğine kapıldılar ve Ortaçağ Avrupa'sındaki şövalyelerin akınlarından pek farklı olmayan tecavüz, yağma ve kundakçılık gibi azgın saldı-

⁷⁰ Wiessner, 2006.

⁷¹ Wiessner, 2006, s.179.

nlara giriştiler. Devlet zayıftı: polisin eğitimi ve silahları yetersizdi ve yozlaşmış bürokrasi düzeni sağlayamıyordu. Kısacası, sömürgeciliğin bir anda sona ermesiyle doğan yönetim boşluğu Papualıları uygarlıktan uzaklaştıracı bir etki yaptı ve ne geleneksel kuralların ne de modern üçüncü taraf yaptırımlarının egemen olabildiği bir durumla karşı karşıya bıraktı. Gelişmekte olan ülkeler dünyasındaki başka bazı eski sömürgelerde de benzeri dejenerasyonlar yaşandı ve bunlar insan öldürme oranlarının düştüğü küresel akımda dibe doğru girdaplar oluşmasına yol açtı.

Bir Batılı için dünyanın yasa egemenliği olmayan bölgelerinde şiddetin önlenemeyeceğini ve kalıcı olduğunu düşünmek kolay. Ama tarihin çeşitli dönemlerinde topluluklar tekrar tekrar kan dökülmesinden öylesine yoruldu ki, kriminologların *uygarlaştıracı hamle* adını verdikleri bir süreci başlattılar.⁷² İnsan öldürme oranlarında, devletlerin güçlenmesi ve ticaretin teşvik edilmesinin bir yan ürünü olan planlanmamış düşüşlerden farklı olarak, uygarlaştıracı hamle terimiyle ramboları ve raskolları yola getirip uygar yaşama geri dönmek için belli toplum kesimlerinin (çoğu zaman da kadınların, yaşlıların ya da din adamlarının) bilerek giriştikleri bir çabadan söz ediliyor. Wiessner 2000'lerde Enga vilayetinde girilen bir uygarlaştıracı hamleyi aktarıyor.⁷³ Kilise önderlerinin coşkun sporlar, müzik ve dualarla genç erkeklerin gönüllerini çelerek onları heyecanlı çete savaşlarından uzaklaştırmaya ve intikam etiğinden affetme etiğini geçirmeye çalıştıkları bildiriliyor. Kabile önderleri 2007'de kullanılmaya başlanan cep telefonlarından yararlanarak, birbirlerini sürtüşmelerden haberdar etmek ve kavga kontrolden çıkmadan olay yerine yetişmek için hızlı müdahale birimleri oluşturuyorlar. Kendi klanlarında kontrol altına alınması en zor alevlenmeleri, zaman zaman halkın önünde gerçekleştirilen sert uygulamalarla dizginliyorlar. Kumar, içki ve fuhşu sınırlandırmak üzere topluluk yönetimleri oluşturuluyor. Ve "Rambo yaşamının kısa ve boşuna olduğunu" gören yeni kuşak bu çabalara olumlu tepki veriyor. Wiessner elde edilen sonuçları sayılara döküyor: on yıllardır artan öldürme vakaları 2000'lerin ilk beş yılından ikinci beş yılına kadar anlamlı ölçüde azalıyor. Ve göreceğimiz gibi, uygarlaştıracı bir hamlenin olumlu sonuç verdiği tek zaman ve tek yer de bu değil.

BU BİRLEŞİK DEVLETLERDE ŞİDDET

Şiddet Amerikan kiraz turtasıdır.

—H. Rap Brown

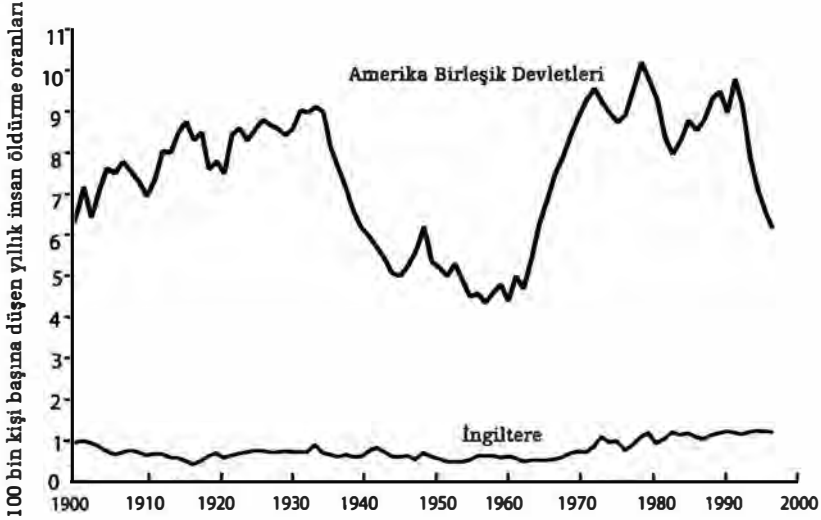
Kara Panter sözcüsü meyvelerini karıştırmış olabilir, ama Amerika Birleşik Devletleri hakkında istatistiksel açıdan doğrulanmış bir genellemeyi dile getiriyor. Amerika Birleşik Devletleri insan öldürme istatistiklerinde büyük farkla Batı demokrasilerinin başını çekiyor. Akraba olduğu Britanya, Hollanda ve Almanya gibi ülkelerle kümeleşecek yerde, Arnavutluk ve Uruguay gibi sert ülkelerle takılıyor ve tüm dünyanın ortalama değerlerine yaklaşıyor. Amerika Birleşik Devlet-

⁷² Spierenburg, 2008; Wiener, 2004; Wood, 2003, 2004.

⁷³ Wiessner, 2010.

leri'ndeki insan öldürme oranları Avrupa ve Uluslar Topluluğu demokrasilerinin her birinde yaşanan düzeylere inmemekle kalmadı, Şekil 3-10'da görüldüğü gibi, 20. yüzyıl boyunca hiç azalmadı. (20. yüzyıl grafiklerinde, logaritmik ölçek yerine doğrusal ölçek kullanacağım.)

ŞEKİL 3-10. 1900-2000 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de insan öldürme oranları



Kaynaklar: Grafik Monkkonen'dan alınmıştır, 2001, s.171; ayrıca bkz. Zahn & McCall, 1999, s.12.

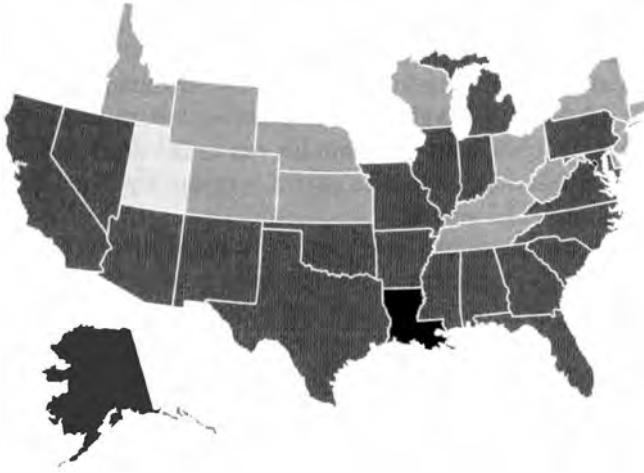
Grafikte Amerika'daki insan öldürme oranının 1933'e kadar tırmandığı, 1930'larda ve 1940'larda pike yaparak düştüğü, 1950'lerde düşük kaldığı, sonra da 1962'de gökyüzüne tırmandığı, 1970'lerde ve 1980'lerde stratosferde zıplayıp durduğu, 1992'den itibaren de yeryüzüne inmeye başladığı görülüyor. 1960'taki tırmanma bütün Batı demokrasilerinde paylaşılan bir olgu ve bu konuya bir sonraki bölümde yeniden döneceğim. Peki ama Amerika Birleşik Devletleri 20. yüzyıla neden İngiltere'dekinden böylesine yüksek insan öldürme oranlarıyla başladı ve neden arayı hiç kapatamadı? Bu ülke iyi yönetilen ve ekonomileri iyi giden ülkelerde şiddet oranlarını aşağı doğru çeken bir Uygarlaşma Süreci yaşandığına ilişkin genellemeye ters düşen bir örnek mi oluşturuyor? Öyleyse, Amerika Birleşik Devletleri'nde sıradışı olan ne? Gazetelerdeki yorumlarda şu türden sözde açıklamalara rastlıyoruz: "Amerika'da şiddet neden daha fazla? Bu bizim şiddete kültürel yatkınlığımızın bir sonucu."⁷⁴ Bu mantık kısır döngüsünden çıkış yolu ne? Amerika mutluluğu silahta arayan bir yer değil. Ateşli silahlarla işlenen cinayetlerin hepsini dışta bırakıp, yalnızca iplerle, bıçaklarla, kurşun borularla, İngiliz anahtarlarıyla, mumlarla filan işlenenleri saysanız bile, Amerikalıların işledikleri cinayet oranı Avrupalılardan daha fazla.⁷⁵

⁷⁴ bkz. Pinker, 2002, s.308-9.

⁷⁵ Monkkonen, 1989, 2001. Amerika'daki insan öldürmelerin yaklaşık yüzde 65'inde ateşli silahlar kullanılıyor, Cook & Moore, 1999, s.279; U.S. Department of Justice, 2007, Expanded Homicide

Avrupalılar daima Amerika'nın uygarlaşmamış bir yer olduğunu düşünürler, oysa bu yalnızca kısmen doğru. Amerika'daki insan öldürme oranlarını anlamada belirleyici bir etmen, *Amerika Birleşik Devletleri*'nin "ler" ekinin de gösterdiği gibi, aslında çoğul bir isimden söz ediyor olmamız. Şiddet söz konusu olduğunda, Amerika Birleşik Devletleri bir ülke sayılamaz; o aslında üç ülkeden oluşuyor. Şekil 3-11'deki haritada, Şekil 3-9'daki dünya haritasıyla aynı gölgeleme şeması kullanılarak 2007'de elli eyalette (elli birleşik devlette) insan öldürme oranlarının dağılımı görülüyor.

ŞEKİL 3-11. 2007'de Amerika Birleşik Devletleri'nde insan öldürme vakalarının coğrafi dağılımı



Yıllık insan öldürme oranları 0-3 / 100,000 3-5 / 100,000 5-10 / 100,000 10-30 / 100,000 30-70 / 100,000

Kaynaklar: Veriler Amerika Birleşik Devletleri Federal Soruşturma Bürosundan alınmıştır: 2007, tablo 4, Crime in the United States by Region, Geographical Division, and State, 2006-7.

Gölgeleme bazı Amerika Birleşik Devletleri eyaletlerinde aslında durumun Avrupa'dan pek farklı olmadığını gösteriyor. Bu eyaletler arasında pek uygun isimle *New England*' eyaletleri ve Pasifik Okyanusuna doğru uzanan bir kuzey eyaletleri kuşağı (Minnesota, Iowa, Kuzey ve Güney Dakota, Montana ve Pasifik Kuzeybatı eyaletleri) ile Utah özellikle dikkat çekiyor. Aynı iklim kuşağında yer alan eyaletler değil bunlar; Oregon'un iklimiyle Vermont'un iklimi arasında hiçbir benzerlik yok. Ama bu daha çok doğudan batıya doğru uzanan tarihi göç yollarını akla getiriyor. Yıllık insan öldürme oranları 100 binde 3'ün altında olan bu barışçıl eyaletler şeridinin altında insan öldürme oranlarının kuzeyden güneye giderek arttığı görülüyor. Güney uçta Arizona (7,4) ve Alabama (8,9) gibi Uruguay (5,3), Ürdün (6,9) ve Grenada (4,9) oranlarını aşan eyaletlerle karşılaşıyoruz. İnsan öldür-

Data, Tablo 7. Bu da Amerika'da ateşli silah kullanılmayan insan öldürme oranlarının Avrupa ülkelerinin çoğundaki toplam insan öldürme oranlarının üzerinde olduğu anlamına geliyor.

* Yeni İngiltere -çn.

me oranı Papua New Gine'deki orana (15,2) benzeyen Louisiana (14,2) da burada.⁷⁶

İkinci bir zıtlık var, ama haritada bu daha az dikkat çekiyor. Louisiana'daki insan öldürme oranı diğer güney eyaletlerinden daha yüksek ve Columbia Bölgesi (güçlkle fark edilebilen bir siyah nokta) 30,8'le ölçek sınırlarını aşıyor ve en tehlikeli Orta Amerika ve güney Afrika ülkeleri düzeyine yükseliyor. Bu aykırı yargı yetki alanlarının ayırt edici özelliği, buralarda Afrikalı Amerikalı oranının yüksek olması. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde insan öldürme oranları açısından siyahlarla beyazlar arasındaki fark çok belirgin. 1976'yla 2005 yılları arasında ortalama insan öldürme oranı beyaz Amerikalılarda 4,8'ken, siyah Amerikalılarda bu oran 36,9'du.⁷⁷ Bu, siyahların daha sık tutuklanması ve mahkum olmasıyla ilgili bir mesele değil; öyle olsa ırklar arasındaki bu fark ırksal uçurumla açıklanabilecek bir artefakt sayılabilirdi. Mağdurların kendilerine saldıran kişilerin ırkını isim vermeden işaretledikleri anketlerde ve her iki ırktan insanların şiddet içeren kendi saldırı öykülerini anlattıkları araştırmalarda aynı uçurumla karşılaşılıyor.⁷⁸ Bu arada belirtmeden geçmeyelim, güney eyaletlerinde Afrikalı Amerikalı yüzdesi kuzey eyaletlerinden daha yüksek, ama kuzey-güney farkı siyah-beyaz farkının bir yan ürünü değil. Kuzeyin beyazlarına göre güneyin beyazları şiddete daha yatkın, güneyin siyahları da kuzeyin siyahlarına göre şiddete daha yatkın.⁷⁹

Görüldüğü gibi, kuzeydeki Amerikalılar ve beyaz Amerikalılar, (ortalama insan öldürme oranı 1,4 olan) Batı Avrupalılara göre şiddete biraz daha yatkın toplum kesimleri, ama bu fark ülke bütününde gözlemlediğimiz farktan daha küçük. Ve bunun altını biraz kazıdığımızda, Amerika Birleşik Devletleri'nde devletin başını çektiği bir Uygarlaşma Süreci yaşandığını, ama farklı bölgelerin bu süreçten farklı zamanlarda ve farklı derecelerde geçtiğini görüyoruz. Farkın altını kazmak gerekli, çünkü insan öldürmeyi kayıt altına alma açısından Amerika Birleşik Devletleri uzun süre geri bir ülke olarak kaldı. İnsan öldürme vakalarının çoğu federal hükümet tarafından değil, tek tek eyaletler tarafından kovuşturuluyor ve ülke çapındaki istatistikler 1930'lara kadar yeterli değildi. Ayrıca, "Birleşik Devletler" yakın zamanlara kadar hareketli bir hedefti. "Aşağı 48 eyalet" 1912 yılına kadar tam bir birlik oluşturmuyordu ve eyaletlerin çoğu düzenli aralıklarla gelen ve demografik profili değiştiren göçmen akınlarıyla altüst oluyor, yeni gelenler ile eskiler bir potada eriyene kadar ortalık durulmuyordu. Amerikan şiddeti tarihçileri, görece küçük yargı yetki alanlarına ait daha kısa zaman serileriyle yetinmek zorunda kalıyorlardı. Geçtiğimiz dönemde Randolph Roth *American Homicide* (Amerika'da İnsan Öldürme) başlıklı bir kitap yayımladı; yazar bu kitapta, ulusal istatistikler oluşturulmadan önceki üç yüzyıllık Amerikan tarihine ait muazzam sayıda küçük çaplı veri setini bir araya getiriyor. Ortaya çıkan eğilimlerin çoğu kar kızıağından çok lunapark bugi bugilerine benziyor, ama sınır bölgelerindeki anarşi yerini -kısmen- devlet kontrolüne bırakırken, ülkenin farklı bölgelerinin nasıl uygarlaştığını gösteriyor.

⁷⁶ Bkz. not 66.

⁷⁷ U.S. Department of Justice, *Homicide Trends in the US*, Fox & Zawitz, 2007.

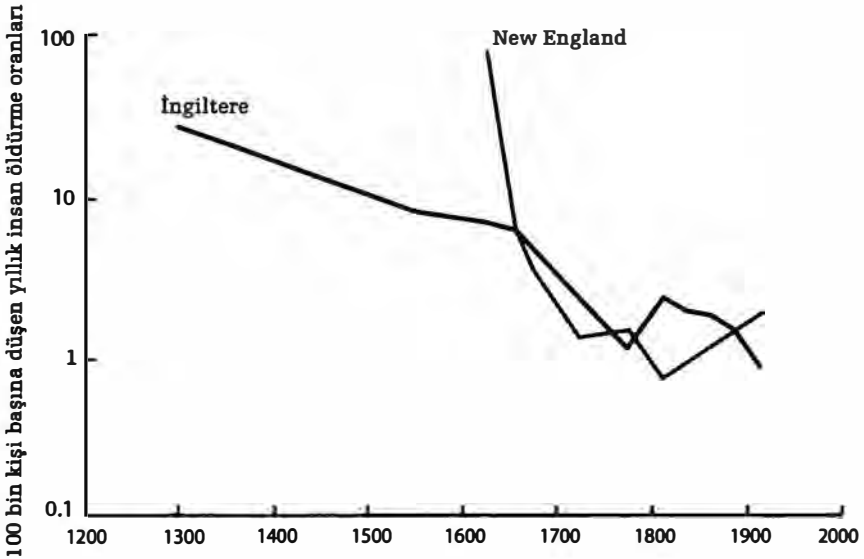
⁷⁸ Skogan, 1989, s.240-41.

⁷⁹ Courtwright, 1996, s.61; Nisbett & Cohen, 1996.

* *Lower forty eight*, Alaska ve Hawai dışında kalan eyaletler için, daha çok Alaskalılar tarafından kullanılan bir terim -gn.

Şekil 3-12'de Roth'un New England verileri ile Eisner'in İngiltere'de bir araya getirdiği insan öldürme oranları üst üste bindirildi. Sömürge New England'daki göklere tırmanmış nokta Roth'un Elias'ın teorisini destekleyen şu gözlemine ışık tutuyor: "İngiliz sömürgecileriyle Yerli Amerikalı müttefiklerinin New England üzerinde egemenliklerini sağladıkları tarih olan 1637'de, insan öldürme oranının yılda 100 binde 100 erişkinin üzerinde çıktığı sınır bölgesi şiddet çağı sona erecekti." Devlet denetiminin böyle güçlenmesinden sonra, eski İngiltere ile "Yeni İngiltere" (New England) eğrilerinin inanılmaz biçimde örtüştüğünü gözlemliyoruz.

ŞEKİL 3-12. 1300-19 25 arasında İngiltere'deki ve 1625-1914 arasında New England'daki insan öldürme oranları



Kaynaklar: İngiltere verileri: Eisner, 2003. New England verileri: 1636, Roth, 2001, s.55; 1650-1800: Roth, 2011, s.56; 1914: Roth, 2009, s.388. Erişkin kişi başına düşen verileri kişi başına düşen verilere dönüştürmek için, Roth'un tahminleri 0,65'le çarpılmıştır; bkz. Roth, 2009, s. 495.

Kuzeydoğu'nun geri kalan bölümünde de insan öldürme oranları üç haneli ve yüksek iki haneli değerlerden, günümüzde dünya ülkelerinin çoğunda görülen tek haneli değerlere iniyor. Connecticut'tan Delaware'e kadar yerleşimleri kapsayan Hollanda sömürgesi New Netherland'de de, ilk birkaç on yılda oranların hızla düşerek, 100 binde 68'den 15'e indiğini görüyoruz (Şekil 3-13). Ama 19. yüzyıla ait verilerde Birleşik Devletlerin her iki anayurttan da ayrıştığını gözlemliyoruz. New England'ın görece daha kırsal ve etnik açıdan daha homojen bölgelerinde (Vermont ve New Hampshire) 100 binde 1'in altındaki barışçıl düşük düzeyler varlığını korusa da, 19. yüzyılın ortalarında Boston kentinde şiddet artarak, eskiden New Netherland'ın bir parçası olan New York ve Philadelphia kentlerindeki değerlerle örtüşüyor.

ŞEKİL 3-13. Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğusunda 1636-1900 arasında insan öldürme oranları



Kaynaklar: Roth'un verileri, 2009, yalnızca beyazlar. New England: s.38, 62. New Netherland: s.38, 50. New York: s.185. New Hampshire ve Vermont: s.184. Philadelphia: s.185. Birkaç yıllık bir yayılım aralığını temsil eden verilerin orta noktasındaki değer temel alınmıştır. Erişkin kişi başına düşen verileri kişi başına düşen verilere dönüştürmek için, Roth'un tahminleri 0,65'le çarpılmıştır; bkz. Roth, 2009, s.495. "Akraba olmayan erişkin" tahminleri 1,1'le çarpılarak, bunların bütün erişkinler için hesaplanan değerlerle aşağı yukarı boy ölçüşebilmesi sağlanmıştır.

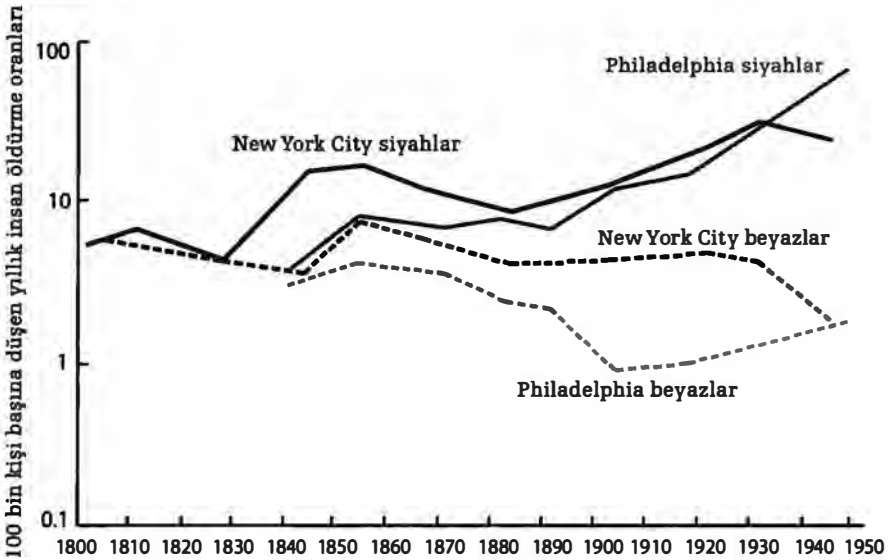
Kuzeydoğu kentlerindeki zikzaklar Uygarlaşma Sürecinin Amerikan versiyonunda dikkat çekici iki noktaya işaret ediyor. İnsan öldürmelerin gösterildiği ölçekte en tepelerden başlayıp aşağılara inen, ama taban çizgisinin hayli üzerinde seyreden bu eğrilerin giderek orta değerlere doğru bir arayış içine girmesi, bir sınır bölgesinin güçlü devlet kontrolüne geçmesiyle yıllık insan öldürme oranlarında çok büyük azalmalar gerçekleşebileceğini düşündürüyor; ölçekte bu düşüşün 100 binde 100 dolaylarından 100 binde 10'a inerek 10 kat azaldığını gözlemliyoruz. Ama, bu momentumun devam ederek yılda 100 binde 1 dolaylarına indiği Avrupa'dan farklı olarak, Amerika'daki oranların şimdilerde olduğu gibi, genellikle 100 binde 5-15 aralığında takılıp kaldığını da gözlemliyoruz. Roth etkili bir devlet yönetimiyle toplum yatıştırılıp, oran 100 binde 100'den 100 binde 10 düzeylerine düşürüldükten sonra, değerlerin daha aşağı çekilebilmesinin halkın yönetimi, yasalarını ve toplumsal düzeni ne ölçüde meşru gördüğüne bağlı olabileceğini belirtiyor. Hatırlarsanız, Eisner de Avrupa'daki Uygarlaşma Süreci hakkında benzer bir gözlem yapmıştı.

Uygarlaşma Sürecinin Amerikan versiyonunda bir başka dikkat çekici nokta da, Roth'un mini-veri setinde 19. yüzyılın ortalarında gözlemlenen şiddet artışı.⁸⁰ İç Savaşın tırmanması ve sonraki etkileri, ülkenin birçok bölgesinde sosyal dengeyi bozuyor ve kuzeydoğu kentlerine İrlanda'dan bir göç dalgası geliyor ve

⁸⁰ Gurr, 1981; Gurr, 1989a; Monkkonen, 1989, 2001; Roth, 2009.

İrlanda insan öldürmelerdeki azalmalar açısından (daha önce gördüğümüz gibi) İngiltere'nin gerisinde kalan bir bölge. On dokuzuncu yüzyılın İrlandalı Amerikalıları, yirminci yüzyıldaki Afrikalı Amerikalılar gibi, komşularına göre daha hırçınlar; bunun önemli bir nedeni de onların da polisin de birbirlerini ciddiye almaması.⁸¹ Ama 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerikan kentlerindeki polis güçleri genişleyerek daha profesyonel hale gelecek ve polisler sokaklarda coplarıyla kendi adaletlerini uygulamak yerine, ceza yargılaması sistemine hizmet etmeye başlayacaklardı. Başta gelen Kuzey kentlerinde beyaz Amerikalılar arasındaki insan öldürme oranları düşecek ve bu düşüş 20. yüzyılın önemli bir bölümünde de devam edecekti.⁸²

ŞEKİL 3-14. New York ve Philadelphia'da 1797-1952 arasında siyahlar ve beyazlar arasında insan öldürme oranları



Kaynaklar: New York 1797-1845: Roth, 2009, s.195. New York 1856-85: Roth'un ortalaması, 2009, s.195 ve Gurr, 1989a, s.39. New York 1905-53: Gurr, 1989a, s.39. Philadelphia: 1842-94: Roth, 2009, s.195. Philadelphia 1907-28: Lane, 1989, s.72 (15 yılın ortalamaları). Philadelphia, 1950s: Gurr, 1989a, s.38-39. Yüz bin erişkin kişi başına düşen verileri 100 bin kişi başına düşen verilere dönüştürmek için, Roth'un tahminleri 0,65'le çarpılmıştır (Roth, 2009, s.495). Ayrıca, akraba olmayanların verilerinde tüm kurbanlara, iddianame hazırlanan vakalarda tüm insan öldürmelere ait verilere uygun düzeltmeler yapmak için Roth'un Philadelphia verileri, sırasıyla 1,1 ve 1,5'le çarpılmıştır (Roth, 2009, s.492).

Ama 19. yüzyılın ikinci yarısında geleceği belirleyici bir başka değişiklik daha gerçekleşti. Şimdiye kadar sunduğum grafiklerde Amerikalı beyazlarla ilgili oranlar gözlemleniyor. Şekil 3-14'te siyahın siyahı ve beyazın beyazı öldürme oranlarının ayırt edilebileceği iki şehre ait oranlar görülüyor.

Bu grafik Amerika'da insan öldürme açısından ırklar arasındaki uyumsuzluğun her zaman var olmadığını ortaya koyuyor. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı

⁸¹ Gurr, 1981; Gurr, 1989a; Monkkonen, 1989, 2001.

⁸² Gurr, 1981; Gurr, 1989a.

boyunca kuzeydoğu kentlerinde, New England'da, Orta Batı'da ve Virginia'da siyahlar ve beyazlar birbirlerini benzer oranlarda öldürüyorlar. Sonra bu eğrilerin arası açılıyor ve 20. yüzyıl boyunca aradaki fark giderek daha da artıyor; Afrikalı Amerikalılar arasında insan öldürme oranları göklere tırmanıyor ve New York'ta 1850'lerde beyazlarda gözlemlenen oranın üç katıyken, bir yüzyıl sonra beyaz oranının neredeyse on üç katına çıkıyor.⁸³ Bunun ekonomik faktörler ve yerleşim alanlarının birbirinden ayrılması gibi nedenlerini irdelemek için özel olarak bu konuya odaklanan kalın bir başka kitap gerekli olabilir. Ama daha önce gördüğümüz gibi, bu nedenlerden biri alt gelir gruplarından Afrikalı Amerikalı topluluklarının aslında devletsiz yaşamaları, çıkarlarını korumak için yasaya başvurmaktansa, (zaman zaman "sokakların kanunu" adı verilen) şan ve şerefini koruma kültürüne dayanmaları.⁸⁴

Amerika'daki ilk başarılı İngiliz yerleşimleri New England ve Virginia'dakilerdi ve Şekil 3-13 ile Şekil 3-15'i karşılaştırdığınızda ilk yüzyılda bu iki topluluğun benzer uygarlaşma süreçlerinden geçtiğini düşünebilirsiniz. Ama dikey eksen-deki sayıları okuyunca bu izlenim sona eriyor. Kuzeydoğu grafiğinde bu sayılar 0,1 ile 100 arasında, oysa Güneydoğu grafiğindeki sayılar bunun on katı ve 1 ile 1000 arasında sıralanmış. Siyah-beyaz uçurumundan farklı olarak, Amerikan tarihinde Kuzey-Güney uçurumunun derin kökleri var. Başlangıçtan itibaren Maryland ve Virginia'daki Chesapeake yerleşimlerinde şiddet New England'dan daha fazla oldu; gerçi zamanla daha ılımlı düzeylere (100 bin kişi başına 1 ile 10 arasında değişen yıllık insan öldürme oranlarına) indi ve 19. yüzyılın büyük bir bölümünde o düzeylerde kaldı, ama grafikte gösterilen Georgia plantasyon idari birimleri gibi Güney'deki başka bazı yerleşimlerde 10 ile 100 arasındaki düşük düzeylerde inip çıktığını gözlemliyoruz. Georgia'nın iç bölgeleri ve Tennessee-Kentucky sınır bölgesi gibi birçok uzak bölgedeyse, 19. yüzyılın sonlarına doğru bile 100 binde 100 gibi uygarlaşmamış oranlar varlığını sürdürüyor.

Peki Güney'de şiddetin tarihi neden böyle uzun sürdü? Çünkü Güney'de devletin uygarlaştırıcı misyonu, bırakın Avrupa'yı, Kuzeydoğu kadar bile derinlere işleyemedi; en önemli neden bu. Tarihçi Pieter Spierenburg kışkırtıcı bir yaklaşımla şöyle diyor: Amerika'ya "demokrasi çok erken geldi."⁸⁵ Avrupa'da, önce devlet halkı silahsızlandırdı ve şiddet konusunun kendi tekelinde olduğunu ilan etti, sonra halk devlet aygıtını ele geçirdi. Amerika'da halk devleti, devlet onları silah bırakmaya zorlamadan önce ele geçirdi; nitekim Anayasa'nın İkinci Değişiklik maddesi işte tam da bu silah bulundurma ve taşıma hakkını doğruluyor. Bir başka deyişle, Amerikalılar, özellikle de Güney'deki ve Batı'daki Amerikalılar hiçbir zaman meşru şiddet kullanma tekelini tam olarak devlet yönetimine devreden bir toplum sözleşmesi imzalamadılar. Amerikan tarihinin büyük bir bölümünde, meşru kuvvet kullanma yetkisinin şerif tarafından çağrılan heyetlerin, yasaları uygulamayı kendi işi sayan zorbaların, linç gruplarının, şirket polis-

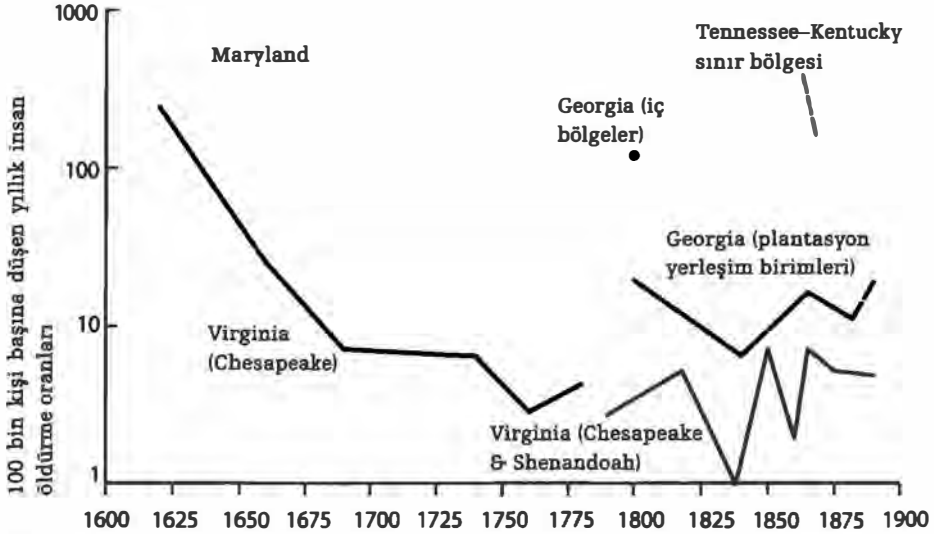
⁸³ Şiddet açısından ırksal uçurumun tarihi: Monkkonen, 2001; Roth, 2009. New York'ta insan öldürmeler açısından siyah-beyaz farkındaki artış: Gurr, 1989b, s.39.

⁸⁴ Anderson, 1999.

⁸⁵ Spierenburg, 2006.

lerinin, dedektiflik ajanslarının ve Pinkertonların eline geçtiğini, hatta daha sık olarak da bireysel bir hak olarak algılandığını görüyoruz.

ŞEKİL 3-15. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydoğusunda 1620-1900 arasında insan öldürme oranları



Kaynaklar: Roth'un verileri, 2009, yalnızca beyazlar. Virginia (Chesapeake): s.39, 84. Virginia (Chesapeake and Shenandoah): s.201. Georgia: s.162. Tennessee-Kentucky: s.336-37. Sıfırın logaritma değeri tanımlanamaz olduğu için, Virginia'da 1838'deki 0 değeri 1 olarak ele alınmıştır. Erişkin kişi başına düşen verileri kişi başına düşen verilere dönüştürmek için, Roth'un tahminleri 0,65'le çarpılmıştır; bkz. Roth, 2009, s.

Tarihçiler Güney'de bu tür bir iktidar paylaşımının kutsallığını her zaman koruduğunu belirtiyorlar. Eric Monkkonen'e göre, 19. yüzyılda "Güney'de devlet bilerek zayıf tutuluyordu; yerel, kişisel şiddet lehine hapisaneler gibi şeylerden kaçınılıyordu."⁸⁶ O kişinin öldürmesi "makul" sayılıyorsa, insan öldürme eylemi hafife alınıyordu ve "kırsal Güney'de... insan öldürmelerin çoğu makuldü, çünkü ya kurban katilden kaçmak için elinden geleni yapmamıştı ya öldürme olayı kişisel bir anlaşmazlıkla ilgiliydi ya da katil de kurban da birbirini öldüren türden insanlardı."⁸⁷

Kendi başına hak arama türünden bir adalete sırtını dayamak, uzun zaman-
dır Güney mitolojisinin bir parçası. Bu değerler küçük yaştan itibaren kafalara işleniyor, Andrew Jackson'a (yürürken üzerindeki kurşunların tıngırdadığını iddia eden düello başkanı) annesi çocukluğunda şöyle nasihat etmişti: "Sana iftira etti ya da saldırdı ya da dövdü diye ... asla kimseyi şikayet etme; bunları daima kendin hallet."⁸⁸ Dağlık Güney'deki Daniel Boone ve "Vahşi Sınır Bölgelerinin Kralı" Davy Crockett gibi vuruşkan ikonlar tarafından gururla göklerde dalgalandırılıyordu. Kentucky-West Virginia iç bölgelerinde Hatfield ve McCoy

⁸⁶ Monkkonen, 2001, s.157.

⁸⁷ Monkkonen, 1989, s.94.

⁸⁸ Aktaran, Courtwright, 1996, s.29.

düşman aileleri arasındaki efsanevi çatışmaları ateşleyen de buydu. Kayıt altına alındığı kadarıyla bile, bunlar insan öldürme istatistiklerini şişirmekle kalmayacak, günümüzün Güney ruhu üzerinde de izlerini bırakacaktı.⁸⁹

Kendi başına hak aramaya dayanan adalet kişinin maharetine ve kararlılığının inandırıcılık düzeyine dayanır ve bugüne kadar Amerikan Güney'ine, şeref kültürü olarak da bilinen inandırıcı caydırıcılık saplantısı egemen olmuştur. Şeref kültürü, özünde yırtıcı ya da araçsal şiddeti cezalandırmayı temel almaz; onun hedefi hakaret ya da bir başka kötü davranışa maruz kalma durumunda misilleme yapmaktır. Psikolog Richard Nisbett ve Dov Cohen bu zihniyetin Güney'deki yasalarda, siyasette ve tutumlarda etkisini sürdürdüğünü gösterdiler.⁹⁰ Güneylilerin soygunlar sırasında insan öldürme oranlarında Kuzeylileri geçmediklerini, yalnızca kavgaların tetiklediği öldürme vakalarında geçtiklerini gösterdiler. Anketlerde Güneylilerin şiddet kullanmayı soyut anlamda desteklemedikleri, yalnızca yuvalarını ve ailelerini koruma açısından destekledikleri görülüyor. Güney eyaletlerinin yasaları bu ahlaki onaylıyor. Bu yasalar kişiye öz savunma ya da mülkünü koruma amacıyla geniş bir öldürme hakkı tanıyor, silah alımına daha az sınırlandırma getiriyor, okullarda bedensel cezalara (kısa kürekle dayak) izin veriyor, cinayete ölüm cezası uyguluyor ve adalet sistemi bu cezayı memnuniyetle infaz ediyor. Güneyli erkekler ve kadınlar orduda hizmet etmeye, askeri akademilerde okumaya ve dış politikada şahinleri desteklemeye daha yatkınlar.

Nisbett ve Cohen zekice tasarlanmış bir dizi deneyde birey olarak Güneylilerin davranışlarında şerefini korumanın ağır bastığını da gösterdiler. Bir çalışmada, bütün ülkeye dağılmış şirketlere sahte iş başvuruları gönderdiler. Bu başvuruların yarısında şu itiraf vardı:

Bir şeyi açıklamam gerekiyor, çünkü dürüst olmalıyım ve herhangi bir yanlış anlamaya yer vermek istemiyorum. Bir zamanlar ağır cezalı bir suçtan, adam öldürmekten hüküm giydim. Bana başvuru formu göndermeden önce, bu konuda bir açıklama yapmamı isteyeceğinizi tahmin ediyorum ve bu açıklamayı yapıyorum. Nişanlımla ilişki yaşayan birisiyle kavgaya karıştım. Küçük bir kasabada yaşıyordum ve bir gece bu kişi kafede arkadaşlarımla önünde karşıma çıktı. Herkese nişanlımla yattıklarını söyledi. Beni alaya aldı ve erkeksem aradan çekilmemi söyledi. Gençtim ve böyle bir kafa tutma karşısında herkesin önünde geri çekilmek bana ağır geliyordu. Sokak arasına çıkınca, saldırmaya başladı. Beni yere yatırdı ve eline bir şişe geçirdi. Kaçamadım; yargıç kaçmam gerektiğini söyledi, ama gururum buna izin vermedi. Bunun yerine çevredeki bir boruyu elime geçirdim ve boruyla ona vurdum. Niyetim onu öldürmek değildi, ama birkaç saat sonra hastanede öldü. Yaptığının yanlış olduğunun farkındayım.

İş başvurularının diğer yarısında başvuran kişi yine ağır cezalı bir suçtan, bu kez büyük bir oto hırsızlığından hüküm giydiğini, karısının ve çocuklarının geçimini sağlayabilmek için bu aptalca işe girdiğini itiraf ediyordu. Güney'deki ve Batı'daki şirketlerin şerefini korumak için adam öldürdüğünü itiraf eden mektup sahibine başvuru formu gönderme olasılığı daha yüksek, yanıt dili de daha sıcaktı. Örneğin, Güney'deki bir mağaza sahibi kadın işveren, kendisine

⁸⁹ Monkkonen, 2001, s.156-57; Nisbett & Cohen, 1996; Gurr, 1989a, s.53-54 not 74.

⁹⁰ Nisbett & Cohen, 1996.

o anda verebileceği bir iş olmadığı için özür diliyor ve şöyle devam ediyordu:

Geçmişteki sorununuza gelince, sizin içine düştüğünüz durum herkesin başına gelebilirdi. Başınızdan geçen, size karşı kullanılmaması gereken şanssız bir olay. Dürüstlüğünüz samimi olduğunuzu gösteriyor.... İçtenlikle gelecekte şansınızın açık olmasını diliyorum. Olumlu bir tutumunuz ve çalışma isteğiniz var. İş yerlerinin çalışanlarında aradıkları nitelikler bunlar. Yerleştikten sonra, bu yakınlardaysanız, lütfen uğrayın görüşelim.⁹¹

Kuzey'deki şirketlerden böyle sıcak bir yanıt yoktu. Oto hırsızlığını itiraf eden mektuba da hiçbir şirketten böyle sıcak yanıt gelmemişti. Aslında, kuzeydeki şirketler şerefini korumak için adam öldürmeyle karşılaştırıldığında, oto hırsızlığı karşısında daha affediciydi: güneydeki ve batıdaki şirketlerse oto hırsızlığıyla karşılaştırıldığında, şerefini korumak için adam öldürme karşısında daha affediciydi.

Nisbett ve Cohen güneydeki şeref kültürünü laboratuvarında da yakaladılar. Denekleri bataklıkların eğitimsiz beyaz gençleri değildi; en az altı yıl Güney'de yaşamış varlıklı Michigan Üniversitesi öğrencileriyle çalışıyorlardı. Öğrenciler (çalışmanın gerçek amacını gizlemek için uydurulan süslü sözlerle) "sınırlı tepki süresi koşullarında insan muhakemesinin bazı boyutları" üzerine bir psikolojik deney için çağırılmışlardı. Öğrenciler laboratuvara giden koridordaki bir dolaba birtakım kâğıtları yerleştirmeye çalışan, aslında araştırmacıların suç ortağı olan bir kişinin yanından geçmek zorundaydılar. Bu geçişlerin yarısında, öğrenci sürtünerek yanından geçerken, suç ortağı çekmeceyi çarparak kapatıyor ve alçak sesle "Hıyar herif" diyordu. Sonra (öğrenciye hakaret edilip edilmediği konusunda bilgilendirilmeyen) araştırmacılar öğrenciyi laboratuvar kapısında karşılıyor, ruh halini gözlemliyor, kendisine soru formunu veriyor ve bir kan örneği alıyorlardı. Araştırmacılar kuzey eyaletlerinden gelen öğrencilerin bu hakarete gülüp geçtiklerini ve içeriye olaysız giren kontrol grubundan farklı davranmadıklarını saptadılar. Oysa güney eyaletlerinden gelen hakarete uğramış öğrenciler içeri girerken burunlarından soluyorlardı. Ankette bu öğrencilerin kendi bildirimleri temelinde özsaygı düzeyleri düşüktü, kan örneklerinde de testosteron ve bir stres hormonu olan kortizol düzeyleri yüksekti. Bu öğrencilerin araştırmacıya karşı tutumları daha baskındı ve elini daha sert sıkıyorlardı; çıkışta dar koridorda bir başka suç ortağına yaklaştıkları zaman, geçmesi için bu kişiye yol vermiyorlardı.⁹²

Neden Kuzey'de değil de Güney'de şeref kültürü geliştiğini açıklayabilecek dışsal bir etmen olabilir mi? Bu etmenlerden birinin köle ekonomisini sürdürmek için gerekli canavarca şiddet olduğu söylenebilir elbette, ama Güney'de şiddetin en yoğun olduğu yerler hiçbir zaman plantasyon köleciliğiyle uğraşmamış iç bölgeler (bkz. Şekil 3-15). Nisbett ve Cohen David, Hackett Fisher'ın Britanya'nın Amerika'yı sömürgeleştirme tarihini anlattığı *Albion's Seed* (Albion Tohumu) kitabından etkilenmişler ve Avrupa'nın farklı bölgelerinden gelen ilk yerleşimcilere odaklanmışlar. Kuzey eyaletlerindeki yerleşimciler Püriten, *Quaker*, Hollandalı ya da Alman çiftçilerdi, oysa Güney'e esas olarak Britanya ada-

⁹¹ Cohen & Nisbett, 1997.

⁹² Cohen, Nisbett, Bowdle, & Schwarz, 1996.

larında merkezi hükümetin erişemediği dağlık çevre bölgelerden gelen, çoğu koyun çobanı İskoç-İrlandalı yerleşimciler ulaşmıştı. Nisbett ve Cohen çobanlığın şeref kültürünün dışsal nedenlerinden biri olabileceğini ileri sürüyorlar. Sürü sahiplerinin serveti, çalınabilen fiziksel bir malvarlığından oluşmakla kalmıyor, bu malların ayakları da var ve göz açıp kapayıncaya kadar başka bir tarafa yönlendirilebilirler; bu da bir çiftçinin toprağını çalmaktan çok daha kolay bir iş. Dünyanın her yerinde çoban topluluklarının şiddetli misillemelere girişmeleri için ufaklık bir neden yeter. Nisbett ve Cohen İskoç-İrlandalı yerleşimcilerin şeref kültürünü beraberlerinde getirmiş ve Güney'in dağlık sınır bölgelerinde sürü yetiştirmeye başlayınca bu kültürü canlı tutmuş olabileceklerini ileri sürüyorlar. Günümüz Güneylileri artık çobanlık yapmıyorlar, ama kültürel örf ve adetler onları doğuran ekolojik koşulların ortadan kalkmasından çok sonraları da varlıklarını koruyabiliyor ve Güneyliler günümüzde bile sürülerini çalmaya kalkışacak hırsızları engellemek zorundaymışlar gibi davranmaya devam ediyorlar.

Sürü sahipliği hipotezi insanların belli bir uğraşı stratejisini bu strateji işlevsel olmaktan çıktıktan sonra yüzyıllarca sürdürdüklerini öngörüyor, ama daha geniş kapsamda bir şeref kültürü teorisi için bu varsayım zorunlu değil. İnsanların dağlık bölgelerde genellikle hayvancılıkla uğraşmalarının nedeni, dağlarda tarım yapmanın zor olması; dağlık bölgelerin çoğu zaman anarşik olmasının nedeni de buraların devletin en zor ele geçirip, sindirip yönetebileceği yerler olması. Dolayısıyla, kendi başına hak arama adaletini tetikleyen ilk faktör çobanlık değil, anarşi. Shasta yerleşim biriminde hayvan yetiştiricilerin yüzyılı aşkın bir süredir sığırlarını güttüğünü, ama birinin sığır malvarlığı ufak kayıplara uğradığında kendisinden, şerefini korumak için hemen şiddete başvurmak yerine, bu kaybın üzerine "bir bardak su içmesinin" beklendiğini hatırlayın. Kaldı ki, şiddet oranlarını ve sürü sahipliğine uygunluk açısından güneydeki yerleşim birimlerini karşılaştıran yeni bir çalışmada, diğer değişkenler kontrol altına alındığında bu iki değişken arasında herhangi bir bağıntı bulunmadığı bildirildi.⁹³

Görüldüğü gibi, Britanya'nın uzak bölgelerinden gelen yerleşimcilerin Güney'in uzak bölgelerine yerleştikleri ve uzun süre yasaların etki alanı dışında kalmaları nedeniyle her iki bölgenin de şeref kültürünü beslediği sonucuna varmak yeterli. Ama bu şeref kültürünün nasıl olup da bu denli kendi kendini beslediğini de açıklamamız gerekiyor. Güney eyaletlerinde suçlara karşı işlevsel bir ceza yargılaması sisteminin uygulamaya konulmasının üzerinden hayli uzun zaman geçti. Belki de, şeref kültürünün devam etmesinin nedeni, bu kuralları çiğnemeye cesaret edecek ilk erkeğin korkaklıkla suçlanacak ve kolay lokma olarak ele alınacak olması.

Amerika'da Batı anarşi bölgesi olma özelliğini 20. yüzyılın hayli ileri dönemlerine kadar Güney'den daha da fazla korudu. Hollywood western filmlerinin "en yakın şerif 150 kilometre ötede!" klişesi milyonlarca kilometre karelik bir alanda gerçeği ifade ediyordu; sonuç da Hollywood westernlerinin öteki klişesi olan dinmek bilmeyen şiddetti. Nabokov'un Humbert Humbert'ı, Lolita'yla kaçıp ülkeyi bir baştan bir sona geçerek Amerikan kültürünü yudumlarken, kovboy filmlerindeki "insanı serseme çeviren yumruk dövüşlerinin" tadını çıkarır:

⁹³ Üzerine bir bardak su içme: Ellickson, 1991. Sürü sahipliği ve şiddet: Chu, Rivera, & Loftin, 2000.

Kızıl kahverengiye bürünmüş manzara, kırmızı yüzlü, mavi gözlü at terbiyecileri, ağırbaşlı güzelliğiyle Roaring Gulch'a yeni gelen öğretmen, şahlanan at, herkesin çil yavrusu gibi dağılması, parçalanmış camdan giren tabanca kurşunu, insanı serseme çeviren yumruk kavgası, dağ gibi yığılmış eski moda tozlu mobilyalar, silah olarak kullanılan masa, zamanında atılan takla, hâlâ düşürdüğü av bıçağını yakalamaya çalışan yere mihlanmış el, hırıltı, çeneye atılan yumruğun çatırtısı, karna atılan tekme, uçarak atılan kafa ve Herkül'ü bile hastanelik edecek bunca acı ve ağrıdan hemen sonra, bronzlaşmış yanağına yakışan bir morartı dışında hiçbir belirtisi olmayan yorgun kahramanın göz kamaştırıcı vahşi Batı güzeli kadınına sarılması.⁹⁴

Violent Land (Vahşi Topraklar) adlı kitabında tarihçi David Courtwright Hollywood kovboy filmlerinde romantikleştirilmiş sığır çobanı imgesi değilse bile, betimlenen şiddet düzeyinin gerçeğe uygun olduğunu gösteriyor. Bir sığır çobanının yaşamı ağır ve tehlikeli bir çalışmayla, ücretlerin ödendiği günlerde yaşanan içkili, kumarlı, kadınlı ve kavgalı alemler arasında gidip gelir. "Sığır çobanının Amerikan deneyiminin simgesi haline gelmesi için, ahlaki bir ameliyat gerekti. Atı üstünde risk alan koruyucu sığır çobanı hatırlandı. Atından inmiş, salonun arkasındaki bir gübre yığını üzerinde sızıp kalmış ayyaş sığır çobanı imgesi de unutuldu."⁹⁵ Amerika'nın "Vahşi Batı"nda, yıllık insan öldürme oranları doğudaki kentlerin ve orta batıdaki çiftçilik bölgelerinin elli katıyla birkaç yüz katı daha yüksekti; bu rakamlar Kansas'ın Abilene kentinde 100 binde 50, Dodge City kentinde 100 binde 100, Texas'ın Fort Griffin yerleşiminde 100 binde 229, Wichita kentindeyse 100 binde 1500'ü buluyordu.⁹⁶ Nedenler doğrudan Hobbes'un işaret ettikleriydi. Ceza yargılaması sistemi kifayetsizdi, yeterli fonlarla desteklenmiyordu, çoğu zaman da yozlaşmıştı. Courtwright "1877'de tek başına Texas'ta beş bine yakın kişi arananlar listesindeydi; bu da hukuki yaptırımların etkinliği açısından hiç de cesaret verici bir işaret değildi."⁹⁷ diyor. At hırsızlarını, sığır soyguncularını, yol kesen eşkıyaları ve diğer haydutları caydırmanın yegâne yolu kendi başına hak aramaktı. Caydırıcılığın garantörü de, "Bill Smith'e 'Yalancı!' dedi." yazılı Colorado mezar taşında ifade edildiği gibi, ne pahasına olursa olsun korunması gereken bir kararlılıkla ünlenmekti.⁹⁸ Bir tanık, sığır treninin personel vagonunda yaşanan bir kavganın nedenini şöyle açıklıyor: Adamlardan biri, "Ben kirli desteyle oynamaktan hoşlanmam!" dedi. Rakip şirketten bir sığır çobanı onun "kirli enselerle oynamaktan hoşlanmam!" dediğini sandı ve silahlar ateşlendi; bir adam öldü, adam da yaralandı.⁹⁹

Hobbesçu anarşinin egemen olduğu yegâne bölge sığır çobanlarının ülkesi değildi; Batı'da madencilerin, demiryolu işçilerinin, kerestecilerin ve gezici işçilerin yerleşim alanları da böyleydi. 1849'da California'da yaşanan Altına Hücum sırasında bir direğe iliştirilmiş bir metinde mülkiyet hakları şöyle savunuluyordu:

⁹⁴ Nabokov, 1955/1997, s.171-72.

⁹⁵ Courtwright, 1996, s.89.

⁹⁶ Vahşi Batı'da insan öldürme oranları: Courtwright, 1996, s.96-97. Wichita: Roth, 2009, s.381.

⁹⁷ Courtwright, 1996, s.100.

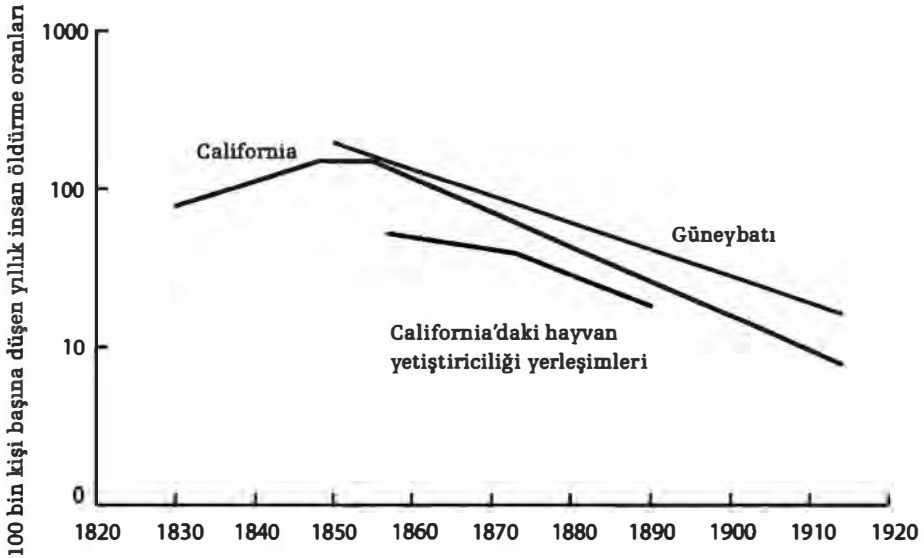
⁹⁸ Courtwright, 1996, s.29.

⁹⁹ Courtwright, 1996, s.92.

Herkese duyurulur! Gerektiğinde silahla yapılacak değişikliklerle desteklenen Clear Creek Bölge Yasasına göre derenin 15 metresinde hak iddia ediyorum.... Yasa gereği kararlılıkla uygulanacak ve bu araziye adım atan herkes cezalandırılacaktır. Şaka yapmıyorum; yasal açıdan gerektiğinde haklarımı sonuna kadar savunacağım; onun için sizi uyarıyorum, aklınızı başınıza toplayın.¹⁰⁰

Courtwright bu dönemde yıllık ortalama insan öldürme oranının 100 binde 83 olduğunu hatırlatıyor ve sözlerine şöyle devam ediyor: "Altına Hücum California'sının gaddar ve affetmeyen bir yer olduğunu gösteren bol miktarda başka kanıt da vardı. Kamp isimleri de bunu yansıtıyordu: Oyuk Göz, Bardaki Caniler, Boğaz Kesen Deresi, Mezarlık Düzlüğü. Bölgede bir Ası-kent, bir Cehennem-kent, bir Viski-kent ve bir Gomorra vardı, ama bir Sodom olmaması ilginçti."¹⁰¹ Batı'nın başka bölgelerinde madencilikle mantar gibi birden gelişen diğer kentlerde de yıllık insan öldürme oranları üst düzeylerde seyrediyordu: Nevada'daki Aurora kentinde 100 binde 87, Colorado'nun Leadville kentinde 100 binde 105, California'nın Bodie kentinde 100 binde 116 olan bu oran, Wyoming'ın Benton kentinde 100 binde 24 bin (neredeyse dört kişide bir) gibi akıl almaz bir düzeye tırmanacaktı.

ŞEKİL 3-16. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatısında ve California'da 1830-1914 arasındaki insan öldürme oranları



Kaynaklar: Roth'un verileri, 2009, yalnızca beyazlar. California (tahmini hesaplar): 183, 360, 404. California'daki hayvan yetiştiriciliği yerleşimleri: s.355. Güneybatı, 1850 (tahmini hesap): s.354. Güneybatı, 1914 (Arizona, Nevada ve New Mexico): s.404. Erişkin kişi başına düşen verileri kişi başına düşen verilere dönüştürmek için, Roth'un tahminleri 0,65'le çarpılmıştır; bkz. Roth, 2009, s.495.

¹⁰⁰ Umbeck, 1981, s.50.

¹⁰¹ Courtwright, 1996, s.74-75.

Şekil 3-16'da, Amerika'nın batısındaki Roth'un belli bir bölge için verdiği zaman içinde en az iki noktaya ait verileri kullanarak yıllık insan öldürme oranlarını işaretlediğim grafikte şiddetin seyri görülüyor. California eğrisinin 1849'daki Altına Hücum sırasında yükseldiği, ama daha sonra, Uygarlaşma Sürecinin uygulamaya geçirilmesiyle, güneybatı eyaletleriyle birlikte bu eyalette de insan öldürme oranlarında on katın üzerinde bir azalma gerçekleştiği ve rakamların 100 binde 100-200'den 100 binde 5-15 düzeyine indiği görülüyor (ama, Güney'deki gibi burada da oranlar düşmeye devam etmiyor ve Avrupa ve New England'da gözlemlenen 100 binde 1'ler ve 2'ler düzeyine inmiyor). Grafiğe California'da, Ellickson tarafından incelenen yerler türünden hayvan yetiştiriciliği yapılan yerleşim birimlerindeki düşüşü de dahil ettim; görüldüğü gibi, bu bölgelerde de günümüzdeki kurallarla yönetilen bir arada yaşama düzenine geçilmeden önce uzun süreli bir yasadışı şiddet evresi yaşandığı anlaşılıyor.

Görüldüğü gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde önde gelen bölgelerin en az beşinde –Kuzeydoğu, Orta Atlantik eyaletleri, Güney sahili, California ve Güneybatı– uygarlaşma süreci yaşanmış, ama bunun farklı zamanlarda ve farklı boyutlarda gerçekleştiği ortaya çıkıyor. Amerika'nın batısında şiddetin azalması Doğu eyaletlerini iki yüzyıl geriden izliyor ve 1890'da artık Amerikan sınır bölgesinin kapatıldığını belirten ve sembolik olarak bu ülkede anarşinin sona erdiğini ilan eden o ünlü açıklamadan sonraya da kayıyor.

Vahşi Batı'da ve genişleyen Amerika'nın, amele kapları, berduş köyleri ve Çin mahalleleri (filmdeki gibi "Boş ver, Jake; burası Çin mahallesi") türünden şiddet dolu bölgelerindeki kargaşanın tek nedeni anarşi değildi. Courtwright demografi ile evrimsel psikolojinin bir araya gelişinin vahşiliği abarttığını gösteriyor. Bu bölgeler yoksullaşan çiftliklerden ve kentsel gettolardan kaçarak şanslarını sert sınır bölgelerinde arayan genç bekar erkeklerle doluydu. Şiddet araştırmalarında karşılaşılan en önemli evrensel gerçek, bu eylemleri yapanların çoğunun on beş ile otuz yaş arasındaki erkekler olması.¹⁰² Erkekler memeli türlerinin çoğunda daha rekabetçi cinsiyet olmakla kalmıyor, *Homo sapiens* erkeğinin gagalama düzenindeki yeri ünle, erişkin çağın ilk başlarında yatırım yapılması gereken ve yaşam boyunca iyi kazandıran şan şöhretle güvence altına alınıyor.

Ama erkek şiddetinin ayarlanması mümkün: erkekler enerjilerini kadınlara erişim için diğer erkeklerle rekabetten doğrudan kadınların gönlünü çelmeye ve çocuklarına yatırım yapmaya kadar, geniş ve kesintisiz bir yelpazede harcaabilirler; nitekim, biyologlar bazen bu yelpazeyi "kabalardan babalara" diye nitelendiriyorlar.¹⁰³ Nüfusun esas olarak erkeklerden oluştuğu bir ekosistemde, birey olarak erkeğin payına düşecek optimum konum yelpazenin "kabalık" ucu olacaktır, çünkü rekabette üstün gelmek ve az sayıdaki kadınların kur yapma mesafelerine girebilmek için alfa statüsünü kazanmak gerekir. Kadınların bol olduğu, ama bazı erkeklerin onlar üzerinde tekel kurabildikleri ortamlar da kabalığı destekleyebilir. Bu gibi koşullarda kendi yaşamıyla kumar oynamak sonuç verici olabilir, çünkü Daly ve Wilson'ın belirttikleri gibi, "üretkenlik açısından

¹⁰² Daly & Wilson, 1988; Eisner, 2009; Wrangham & Peterson, 1996.

¹⁰³ Buss, 2005; Daly & Wilson, 1988; Geary, 2010; Gottschall, 2008.

tam bir başarısızlığa doğru ilerleyen her canlı varlık, o anki yaşam koşullarını iyileştirebilmek için bir yolunu bulup çabalarını artırmalıdır; çoğu zaman da bu ölüm riskini göze almak anlamına gelir.¹⁰⁴ Seçimini "babalıktan" yana koyan ekosistemlerse, erkek ve kadın sayısının eşit, aralarındaki ilişkinin de tek eşli olduğu koşullardır. Bu koşullarda şiddetli rekabet erkeklerle üretkenlikte herhangi bir avantaj sağlamadığı gibi, onları büyük bir dezavantajla tehdit eder: ölen bir adam çocuklarını besleyemeyecektir.

Sınır bölgesi şiddetine katkı yapan biyolojik faktörlerden bir diğeri sosyobi-yolojik değil, nörobiyolojik bir faktör. Alkol beyin her yerinde, özellikle de öz-denetimden sorumlu bölge olan prefrontal^{*} kortekste sinaps iletimine müdahale ediyor (Şekil 8-3). Sarhoş beyinde cinsel, sözel ve fiziksel baskılanma zayıflıyor; "kör kütük" ya da "zil zurna" sarhoş olmak, "sarhoş cesareti" gibi deyişlerin temelinde de bunlar var. Şiddete eğilimli kişilerin alkol etkisi altında şiddet içeren davranışlar sergileme olasılıklarının daha yüksek olduğu birçok çalışmada gösterildi.¹⁰⁵

Sonunda Batı yalnızca zalim polis şefleri ve adam asan yargıçların müdahalesiyle değil, kadınların Batı'ya akın etmesiyle ehlileşecekti.¹⁰⁶ Hollywood westernlerinde bol bol kullanılan "ağırbaşlı güzelliğiyle Roaring Gulch'a yeni gelen öğretmen" imgesi tarihi bir gerçeği yakalıyor. Doğa cinsiyet oranının dengesizleşmesinden hoşlanmaz; nitekim sonunda doğudaki kentlerdeki ve çiftliklerdeki kadınlar cinsiyet gradyanı doğrultusunda batıya akmaya başladılar. Yalnız erkeklerin yüreklendirdiği ve Batı'nın cehennem çukurlarındaki yozlaşmadan gün geçtikçe daha çok bezen yerel yönetim ve ticaret yetkililerinin teşvik ettiği dul kadınlar, evde kalmış orta yaşlı kadınlar ve genç bekar kadınlar, bu evlilik piyasasında şanslarını aramaya başladılar. Gelen kadınlar pazarlık güçlerini Batı'yı kendi çıkarlarına daha uygun bir çevreye dönüştürmede kullandılar. Israrla erkeklerin kavga edip kafa bulmaktan vazgeçip, evlilik ve aile yaşamına dönmelerini talep edip, okulların ve kiliselerin inşa edilmesini ve salonların, genelevlerin, kumarhanelerin ve erkeklerin dikkatini çelen diğer rakip mekanların kapatılmasını teşvik ettiler. Karma üyeleriyle kiliseler, Pazar sabahı disiplinini ve ölçülülüğünü yücelten normlar kadınların uygarlaştırıcı hamlesine kurumsal destek sundu. Bugün (elinde baltasıyla içkiye karşı mücadele eden taverna teröristi Carrie Nation'la simgeleşmiş) Hristiyan Ölçülülüğü İçin Kadınlar Birliği'ne (Women's Christian Temperance Union) ve örgüt marşında "Asla kurabiye yemeyiz çünkü onda maya var/Ve ufak bir ısırlıkla erkek olur canavar" mısraları bulunduğu hicvedilen Kurtuluş Ordusuna (Salvation Army) gülüp geçiyoruz. Ama ölçülülük hareketinin erken dönem feministleri, aslında gerçek bir felakete, köşeye sıkışmış erkeklerle dolu mekanlarda alkolle beslenen son derece gerçek kan banyolarına tepki veriyorlardı.

Genç erkeklerin kadınlar ve evlilikle uygarlaştırıldığı fikri bize çok basmakalıp gelebilir, ama bu modern kriminolojide yerleşmiş bir düşünce. Boston'da kırk beş yıl düşük gelir grubundan ergenlerin izlendiği ünlü bir çalışmada genç

¹⁰⁴ Daly & Wilson, 1988, s.163.

* Beynin ön (frontal) lobunun ön ya da alın kısmı -çn.

¹⁰⁵ Bushman, 1997; Bushman & Cooper, 1990.

¹⁰⁶ Courtwright, 1996.

yaşta ufak suçlar işleyen birinin yaşamını suç dünyasında geçirip geçirmeyeceğini belirleyen iki faktör olduğu keşfedilmiş: düzenli bir iş sahibi olmak ve değer verilen bir kadınla evlenip ona ve çocuklarına bakmak. Evliliğin etkisi hatırı sayılır düzeyde: bekarların dörtte üçü yeni suçlar işlerken, evlilerde bu oran üçte bire iniyor. Tek başına bu farkla evlilik mi erkekleri suçtan uzaklaştırıyor yoksa suçluların evlenme olasılığı mı daha düşük sorusu yanıtlanamaz, ama Robert Sampson, John Laub ve Christopher Wimer gibi sosyologlar evliliğin gerçekten yatıştırıcı bir rolü olabileceğini gösteriyorlar. Bir erkeği evliliğe iten bütün *tipik* faktörleri sabit tuttukları zaman, *gerçekten de* evlenmenin kısa dönemde erkeğin suç işleme olasılığını düşürdüğünü ortaya koyuyorlar.¹⁰⁷ Bu yolun nedensel rolü, aslında Johnny Cash tarafından kısa ve özlü bir şekilde açıklanıyor: Sen benimsen, ben de doğru yolda yürüyorum.

Amerikan Batısındaki ve kırsal Güney'deki Uygarlaşma Sürecini anlamak, bugünkü Amerikan siyasetine anlam vermemizi kolaylaştırabilir. Kuzey'de ve sahillerde yaşayan birçok entelektüel kırmızı eyaletlerdeki yurttaşların silah düşkünü, idam cezası yanlısı, küçük yönetimlerden yana, evangelist Hristiyan, "aile değerleri" ve cinsel iffetlilik tutkunu kültürü karşısında hayrete düşüyor. Karşı taraf da mavi eyaletlerde yaşayanların suçlular ve düşman yabancılar karşısında çekingen duruşlarına, yönetime besledikleri güvene, entelektüelleşmiş sekülerliklerine ve cinsel serbestliklere gösterdikleri hoşgörüye şaşırıp kalıyor. Kanımca kültürler savaşı denilen bu durum tarihi sürecin bir sonucu, beyaz Amerika'nın tarihi uygarlaşma yolunda iki ayrı yolu izlemesinin ürünü. Kuzey, Avrupa'nın bir uzantısı ve ortaçağdan bu yana giderek hızlanan, mahkemelerin ve ticaretin itici gücüyle ilerleyen Uygarlaşma Sürecini devam ettirdi. Güney ve Batı ülkenin anarşik bölgelerinde güçlenen şan şeref kültürünü korudu ve bu kültürü kiliseyi, aileyi ve ölçülülüğü temel alan kendi uygarlaştırıcı kuvvetleriyle dengeledi.

1960'LARDA UYGARLAŞMA SÜRECİNİN TERSİNE DÖNMESİ

Ama yıkımdan söz ederken, bilmiyor musun beni bu işin dışında da sayabilirsin... içinde de.

- John Lennon, "Revolution 1"

Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'nın tarihte izledikleri yollar arasındaki bütün mesafelere ve uyumsuzluklara rağmen, bir eğilimi eşzamanlı yaşadıkları kesin: şiddet oranları 1960'larda bir U dönüşü yapıyor.¹⁰⁸ Bu bölümdeki Şekil 3-1, 3-2, 3-3 ve 3-4'te Avrupa ülkelerinde insan öldürme oranlarında bir sıçrama yaşandığını ve bu değerlerin yeniden bir yüzyıl önce veda edilmiş düzeylere çıktığını görüyoruz. Şekil 3-10'da 1960'larda Amerika'da insan öldürme oranının tavanı delip geçtiğini gösteriyor. Büyük Bunalım, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaşı kapsayan otuz yıllık bir serbest düşüşten sonra, Amerikalılar arasında 1957'de 100 binde 4,0 gibi düşük bir düzeyde olan insan öldürme ora-

¹⁰⁷ Sampson, Laub, & Wimer, 2006.

¹⁰⁸ Eisner, 2003; Eisner, 2008; Fukuyama, 1999; Wilson & Herrnstein, 1985.

nı, 1980'de 10,2 gibi yüksek bir düzeye tırmanıyor.¹⁰⁹ Bu yükseliş tecavüz, yaralama, soygun ve hırsızlık da dahil bütün majör suç kategorilerini kapsıyor ve (iniş çıkışlarla) otuz yıl sürüyor. Kentler özellikle tehlikeli hale geliyor ve New York yeni suç dalgasının simgesi oluyor. Şiddetteki artış bütün ırkları ve her iki cinsiyeti de kapsıyor, ama en dramatik artışı siyah erkekler arasında gözlemliyoruz: bu grupta yıllık insan öldürme oranı 1980'lerin ortalarında 100 binde 72'ye tırmanıyor.¹¹⁰

1960'lardan 1980'lerin sonlarına kadar süren şiddet dalgası Amerikan kültürünü, siyaset sahnesini ve gündelik yaşamını yeniden biçimlendirdi. Bu dönemde komedyenlerin en tutulan esprileri gasp fıkralarıydı ve ölüm tuzağı olmakla ünlenen Central Park sözü izleyicileri hemen kahkahaya boğuyordu. New York sakinleri kendilerini bir dizi mandal ve kilitle apartman dairelerine hapsediyorlardı. Bunlar arasında ünlü bir "polis kilidi" vardı; bu bir ucu zemine tutturulan, diğer ucu da kapının arkasına dayatılan bir çelik çubuktu. Boston merkezinde şimdi yaşadığım yere hayli yakın bir bölge, gasp ve bıçaklamaların sıradan vakalar olması nedeniyle Savaş Alanı diye anılıyordu. Diğer Amerikan şehirlerinde yanmış yıkılmış merkezler kentliler tarafından kitleler halinde terk ediliyor, bu merkezleri kuşaklar halinde banliyöler, uydu kentler ve duvarlarla çevrili korunaklı yerleşimler çevreliyordu. Kitapların, filmlerin, televizyon dizilerinin arka planını sonu gelmeyen kentsel şiddet oluşturuyordu: *Little Murders* (Küçük Cinayetler), *Taxi Driver* (Taksi Şoförü), *The Warriors* (Savaşçılar), *Escape from New York* (New York'tan Kaçış), *Fort Apache the Bronx* (Bronx Sokakları), *Hill Street Blues* (Hill Street Polisleri) ve *Bonfire of the Vanities* (Şenlik Ateşi). Kadınlar öz savunma kurslarına katılıyor, ürkütücü yürüyüş tarzları ve anahtarlarını, kalemlemlerini, sivri topuklarını silah olarak kullanma gibi beceriler ediniyor, karate darbesi ya jujitsu fırlatışıyla saldırgan rolünü üstlenen Michelin lastik Adamı kıyafeti giymiş bir gönüllünün üstesinden gelmeyi öğreniyorlardı. Kırmızı bereli Koruyucu Melekler parklarda ve kitle ulaşım sistemlerinde devriye geziyor, 1984'te de Bernhard Goetz adında kendi halinde bir mühendis, New York metrosunda dört genç soyguncuya ateş ederek halk kahramanı oluyordu. Suçlar karşısında duyulan korku onlarca yıl muhafazakar siyasetçilerin seçilmesine yardım etti; 1968'de (kampanyanın Vietnam Savaşı etrafında gelişmesini gölgeleyen) "Kanun ve Düzen" platformuyla Richard Nixon, 1988'de Massachusetts valisiyken Michael Dukakis'in bir tecavüzcünün tahliye edilmesine yol açan bir cezaevi izin programını onayladığı imasıyla güç toplayan George H. W. Bush ve "suçlulara göz açtırmama" vaadiyle oy toplayan birçok senatör ve kongre üyesi bunlar arasında yer alıyordu. Gerçi yaygın görüşler abartılıydı –özellikle barlarda genç adamlarla tartışmaya girişmeyen insanlar arasında yıllık trafik kazasında ölüm olasılığı çok daha yüksekti– ama şiddet suçlarının arttığı hissi hayal ürünü sayılamaz.

Şiddetin 1960'taki tırmanışı aslında bütün beklentilere karşı bir meydan okuyuş. On yıl boyunca daha önce görülmemiş bir ekonomik büyüme yaşanmış, neredeyse tam istihdam sağlanmış, bugün insanların özlemle aradıkları bir eko-

¹⁰⁹ U.S. Bureau of Justice Statistics, Fox & Zawitz, 2007.

¹¹⁰ Zahn & McCall, 1999.

nomik eşitlik düzeyine ulaşılmış, ırksal açıdan tarihi bir ilerleme kaydedilmiş ve hükümetin sosyal programları çiçeklenmeye başlamıştı; ayrıca vurulan ya da bıçaklanan kurbanların hayatta kalma şansını artıran tıbbi ilerlemeler de kaydedilmişti. 1962'de gayet mutlu olan sosyal teorisyenler bu olumlu koşullarda suçların azalmaya devam edeceği bir dönem yaşanacağını iddia edebilirlerdi. Ancak iddialarını kaybedeceklerdi.

Peki Batı dünyası neden otuz yıl sürecek ve hiçbir zaman tam olarak üstünden atamadığı bir suç alemine daldı? Bu kitapta inceleyeceğim, şiddetin uzun süreli azalma eğilimi gösterdiği dönemlerde ortaya çıkan birkaç yerel geri dönüşten biri bu. Eğer analizim doğru izler peşindeyse, şiddetteki azalma eğilimini dayandırdığım tarihi değişikliklerin bu ani yükselişler sırasında tersine dönmüş olması gerekiyor.

Bakmak gereken yerlerden birinin demografik veriler olduğu açık. Suç oranlarının adeta yere serildiği 1940 ve 1950'ler, evlenmelerin altın çağıydı. Amerikalılar arasında geçmişte ya da daha sonra görülmemiş sayılarda evlilik gerçekleşiyordu; bu da erkekleri sokaklardan toplayıp banliyölere yerleştiriyordu.¹¹¹ Bunun sonuçlarından biri şiddetin iyice dibe inmesiydi. Diğer sonuç da bebek sayısının birden artması olacaktı. 1946'da doğan ilk savaş sonrası *baby boomer** kuşak, suça yatkın oldukları döneme 1961'de, bebek bolluğunun tepe noktası olan 1954'te doğarlarsa bu evreye 1969'da girdi. Bu durumda suç patlamasının bebek patlamasının yankısı olduğu sonucuna varmak doğal. Ama sayıları topladığınızda bu sonuca ulaşamıyorsunuz. Sorun her zamanki oranlarda suç işleyen onlu ya da yirmili yaşlardaki genç sayısının artmasından ibaret olsa, 1960'la 1970 arasındaki suç oranı yüzde 13 artardı; oysa bu artış yüzde 135.¹¹² Gençler kendilerinden önce gelen kuşaklardan sayıca daha fazla olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda şiddete daha yatkın oldukları ortaya çıkıyor.

Birçok kriminolog 1960'da suç oranlarında görülen tırmanmanın, alışılmış sosyoekonomik değişkenlerle açıklanamayacağı, bunun büyük ölçüde kültürel normlardaki bir değişikliğe bağlı olduğu sonucuna varıyor. Ama, insanların şiddetin ağır bastığı bir kültürde yaşadıkları için şiddete yatkın oldukları mantık döngüsüne sıkışıp kalmaktan kurtulmak için, bu kültürel değişikliğe yol açan bir dış faktör saptamak gerektiği açık. Siyaset bilimci James O. Wilson demografik verilerin yine de önemli bir tetikleyici faktör olduğunu, sorunun mutlak genç sayısından değil, görece genç sayısından kaynaklandığını ileri sürüyor. Bu görüşü savunurken de nüfus istatistikleri araştırmacısı Norman Ryder'dan yaptığı bir alıntıyı yorumluyor:

"Sürekli bir barbar akını var; bir şekilde uygarlaştırılmaları ve toplumsal sağkalım açısından gerekli çeşitli işlevlere katkı yapan kişilere dönüştürülmeleri gerekiyor." Bu, yetişen yeni bir genç kuşağın "akını." Her toplum bu muazzam toplumsallaşma sürecinin üstesinden gelmeyi şu ya da bu ölçüde başarır, ama zaman zaman bu süreç katılan kişilerin sayısındaki kesinti nedeniyle kelimenin

¹¹¹ Courtwright, 1996.

* Amerika Birleşik Devletleri'de savaş sonrası bebek sayısındaki patlama sırasında doğanlar için kullanılan bir terim -çn.

¹¹² Zimring, 2007, s.59-60; Skogan, 1989.

gerçek anlamında boğulup kalır.... 1950'lerde (yaşları yirmi beş ile altmış dört arasında değişen) "savunma ordusu" mensuplarının sayısı, (yaşları on dört ile yirmi dört arasında değişen) "saldırgan ordunun" üç katıydı ve bu 1960'larda da böylece devam etti. Ama 1970'lere gelindiğinde "saldırgan ordunun" safları öylesine hızla genişlemişti ki, birincilerin sayısı onların yalnızca iki katıydı; böyle bir durum 1910'dan beri yaşanmamıştı.¹¹³

Sonraki analizlerle, bu açıklamanın tek başına yeterli olmadığı ortaya konuldu. Bir yaş grubunun öncekinden daha geniş olması, onların genel olarak daha fazla suç işleyecekleri anlamına gelmiyor.¹¹⁴ Ama bence Wilson 1960'larda suç sayısındaki tırmanışı kuşaklararası bir tür uygarlıktan uzaklaşma süreciyle ilişkilendirirken aslında önemli bir noktaya işaret ediyor. Bu dönemde yeni kuşak Norbert Elias tarafından betimlenen sekiz yüz yıllık bir hareketi birçok açıdan geri püskürtmeye çalışıyordu.

Baby boomer'lar, sanki kendi kuşakları bir etnik grup ya da bir ulusmuşçasına güçlü bir dayanışma duygusu paylaşıyorlardı (biliyorum, biz *baby boomer*'lar sıradışı olduğumuzu zaten hep söyleriz). (Nitekim on yıl sonra bu kuşak böbürlenmeyle "Woodstock Ulusu" diye anılmaya başlanacaktı.) Kendilerinden önce gelen kuşaklara göre sayıca fazla olmakla kalmıyorlar, yeni elektronik medya sayesinde sayılarının gücünü kendileri de hissediyorlardı. *Baby boomer*'lar televizyonla büyüyen ilk kuşaktı. Ve televizyon, özellikle de üç şebeke dönemi, deneyimlerini diğer *baby boomer*'larla paylaştıklarını bilmelerine ve diğerlerinin de kendilerinin bunu bildiklerini bilmelerine imkan veriyordu. İktisatçıların ve mantıkçıların yaklaşımıyla ifade edersek, bu ortak bilgi, genç insanların anne babalarla ve otoritelerle aralarında var olan ve onları birbirinden tecrit ederek sorgulamaksızın yaşlılara boyun eğmeye zorlayan dikey bağlantıları kesen yatay bir dayanışma ağının oluşmasına fırsat verecekti.¹¹⁵ Tıpkı hoşnutsuz bir toplum kesiminin gücünü yalnızca bir mitingde bir araya geldiğinde fark etmesi gibi, *baby boomer*'lar da Rolling Stones'a ilgi göstermeye başlayan *The Ed Sullivan Show* izleyicileri arasında kendilerine benzeyen diğer genç insanları görmeye ve Amerika'daki bütün gençlerin aynı anda aynı şeyle ilgilendiğini bilmeye ve diğerlerinin de kendilerinin bunu bildiklerini bildiğini bilmeye başladılar.

Baby boomer'ları birbirine bağlayan diğer bir yeni dayanışma teknolojisi de, ilki Sony adındaki tanınmamış bir Japon şirketi tarafından piyasaya sürülen transistörlü radyoydu. Günümüzde gençlerin kulaklarına yapışık iPod'lardan ve cep telefonlarından yakınan anne babalar, kendi anne babalarının da onlardan ve onların transistörlü radyolarından aynı şekilde yakındıklarını unutuyorlar. Gecenin geç saatlerinde radyomun düğmesini, iyonosfere yükselip Montreal'deki yatak odama ulaşan New York radyo istasyonlarının sinyallerine ayarlarken yaşadığım haz bugün bile aklımdan çıkmıyor. Ben Motown ve Dylan dinlerken ve Britanya taarruzunu' ve saykodelik akımını izlerken bir şeyler olup bittiğinin farkına varıyordum ama Mr. Jones hiçbir şeyin farkında değildi.

¹¹³ Wilson, 1974, s.58-59, Aktaran, Zimring, 2007, s.58-59.

¹¹⁴ Zimring, 2007, s.58-59.

¹¹⁵ 1960'larda Britanyalı müzik gruplarının Amerika'yı fetbedişini ifade eden deyim -çn.

¹¹⁶ Pinker, 2007b, bölüm 8; Chwe, 2001.

¹¹⁷ 1960'larda İngiliz müziğinin dünyaya yayıldığı kültür fenomenine verilen ad -çn.

Tarihin en iyi anlarında bile, on beş ile otuz arasındaki yaş grubunda gelişen dayanışma duygusu uygarlaşmış her toplum için tehditir. Ama bu uygarlıktan uzaklaşma süreci, 20. yüzyıl boyunca giderek güçlenen bir eğilim nedeniyle daha da büyücekti. Elias'ın çevirmeni ve entelektüel mirasçısı sosyolog Cas Wouters'a göre, Avrupa'da Uygarlaşma Süreci tamamlandıktan sonra, yerine geçen bir *teklifsizlik süreciyle* adeta hükümsüz kılındı. Uygarlaşma Süreci üst sınıflardan aşağı doğru yayılan bir norm ve görgü kuralları akışıydı. Ama Batı ülkelerinde demokratikleşme süreci ilerledikçe, üst sınıflar giderek gözden düşmeye, ahlaki kusursuzluk örneği olmaktan çıkmaya başladı ve zevklerle ve görgü kurallarıyla ilgili hiyerarşiler giderek ortadan kalktı. Bu teklifsizleşme insanların giyim tarzlarını da etkiledi, şapkalardan, eldivenlerden, kravatlardan ve elbiselerden vazgeçilip rastgele spor kıyafetlere geçildi. Bu dili de etkiledi ve insanlar arkadaşlarına hanımlı beyli hitap etmek yerine, ilk adlarını kullanmaya başladılar. Konuşmanın ve davranışın giderek yapmacıklıktan kurtulması ve kendiliğindenleşmesi sayısız başka alanda da ele alınabilir.¹¹⁶ Marx Brothers filmlerindeki Margaret Dumont karakteri tarzındaki boğucu sosyete leydisi, öykünülecek bir figür olmaktan çıktı, alay konusu haline geldi.

Elitlerin meşruiyeti teklifsizleşme sürecinde değerden düşmekle kalmadı, ikinci bir darbeyle daha da sarsıldı. Yurttaş hakları hareketiyle Amerikan kurulu düzenindeki ahlaki bir leke gün yüzüne çıkmıştı; eleştiriler toplumun diğer bölümlerine ışık tuttukça başka lekeler de görünür hale geldi. Bunlar arasında nükleer felaket, yoksulluğun yaygınlığı, Yerli Amerikalılara kötü davranılması, çok sayıda açgözlü askeri müdahale, özellikle de Vietnam Savaşı başta geliyordu; bunları çevrenin talan edilmesi ve kadınların ve eşcinsellerin ezilmesi izleyecekti. Batı'daki kurulu düzenin düşmanı Marksizmin itibarı artıyor, bu akım üçüncü dünyadaki "kurtuluş" hareketleri içinde kendine yol açıyor ve bohemler ve etkili entelektüeller tarafından gittikçe daha fazla benimseniyordu. 1960'lardan 1990'ların sonlarına kadar yapılan kamuoyu araştırmalarında bütün sosyal kurumlara olan güvenin büyük bir hızla azaldığı gösterilecekti.¹¹⁷

Hiyerarşilerin ortadan kalkması ve güce dayalı egemenlik yapısına yöneltilen sert eleştiriler durdurulamıyordu ve birçok açıdan bu istenen bir şeydi. Ama bunun yan etkilerinden biri, şiddete yatkınlığını birkaç yüz yıllık bir süreçte büyük ölçüde yitiren, bu açıdan işçi sınıfının ve alt sınıfların gerisine düşen aristokrat ve burjuva yaşam biçiminin itibar kaybetmesiydi. Değerler saraydan süzülüp gelmek yerine, artık kaynayan sokaklardan yukarı doğru fişkırlıyordu; sonraları bu süreç için "proleterleşme" ve "sapma çitasını aşağıya indirme" gibi terimler kullanılacaktı.¹¹⁸

Bu akımlar uygarlaşma sürecine karşı bir etki doğuruyor, bu da dönemin popüler kültüründe övgüyle karşılanıyordu. Kuşkusuz bu geriye gidiş Elias'ın Uygarlaşma Sürecini belirleyen iki temel etmendeki bir geri dönüşten kaynaklanmıyordu. Amerikan Batı'sında ve bağımsızlığını kazanan üçüncü dünya ülkelerinde olanların tersine, devlet denetimi yerini anarşiye terk etmemişti ve

¹¹⁶ Giyim kuşam ve görgü kurallarının teklifsizleşmesi: Lieberman, 2000. Hitapların teklifsizleşmesi: Pinker, 2007b, bölüm 8.

¹¹⁷ Fukuyama, 1999.

¹¹⁸ Arnold Toynbee'den *Proletarianization*; Daniel Patrick Moynihan'dan *defining deviancy down*; alıntı yapan Charles Murray, "Prole Models," *Wall Street Journal*, 6 Şubat 2001.

ticareti ve uzmanlaşmayı temel alan ekonomi yerini feodalizme ve takasa bırakmamıştı. Ama Elias'ın sıralamasında bundan sonra gelen adım olan daha fazla özenetim ve karşılıklı bağımlılık yönünde bir psikolojik değişiklik, 1960'larda rüşünü ispatlayan kuşağın karşı kültüründe sürekli saldırı altındaydı.

Hedef alınan başlıca ideal, uygar davranışların içsel yöneticisi olan özdenetimdi. Kendiliğindenlik, kendini ifade etme ve duygularını baskılamaya karşı çıkma başlıca değerler olmuştu. Çok tutulan rozetlerden birinde "Hoşuna gidiyorsa, yapı!" yazıyordu. Siyasi ajitator Jerry Rubin'in kitabının başlığı *Do It'ti* (Yap). BT Express'in çok tutulan şarkılarından birinin nakaratında "Doyana Kadar Yap (Ne Yapmak İstiyorsan)!" deniliyordu. Beden zihnin üzerine çıkarılıyordu: Keith Richards, "Rock and roll enseden aşağıya doğru bir müziktir." diye övünüyordu. Ve Ergenlik erişkinliğin üzerine çıkarılıyordu: ajitator Abbie Hoffman "Otuz yaşın üzerindeki kimseye güvenme!" diyordu; "My Generation" adlı şarkıda The Who grubu "Umarım yaşlanmadan ölürüm!" diyordu. *A Fine Madness* (Çılgın Adam), *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (Guguk Kuşu), *Le Roi de coeur* (Kupa Kralı) ve *Outrageous* (Korkunç) gibi filmlerde akıl sağlığı aşağılanıyor, psikoz romantikleştiriliyordu. Ve tabii bir de madde kullanımı vardı.

Karşı kültürün hedef aldığı diğer bir ideal de, bireylerin istikrarlı ekonomiler ve örgütler içinde onları başkalarına mecbur kılan karşılıklı bağımlılık ağları içine yuvalanmaları gerektiği fikriydi. Bu ideale bütünüyle karşı çıkan imgenin ne olduğunu merak ediyorsanız, yuvarlanan taş' hatırlayın. Muddy Waters'ın bir şarkısında geçen bu imge döneme o kadar uygundu ki, kendini bu kültürün üç ikonunda bulacaktı: rock grubu Rolling Stones, Rolling Stones adlı dergi ve Bob Dylan'ın (evsiz kalan üst sınıftan bir kadının hicvedildiği) ünlü şarkısı. Bir zamanlar Harvard'da psikoloji eğitmenliği yapan Timothy Leary'nin mottosu olan "Tune in, turn on, drop out" (katıl, açıl, hepsinden ayrıl) sözleri saykodelik hareketin sloganına dönüşecekti. Bir işe girerek çıkarlarını başkalarının çıkarlarıyla eşgüdümlü kılma fikri satılmak olarak nitelendiriliyordu. Bob Dylan'ın deyişiyle:

Elimden geleni yapıyorum
Tam kendim gibi olabilmek için,
Ama herkes seni zorluyor,
Tam da onlar gibi olman için.
Kölece çalışırken şarkı söyle diyorlar, bense sıkılıyorum.
Maggie'nin çiftliğinde artık çalışmıyorum.

Elias tarihsel açıdan özenetim ve kendini karşılıklı bağımlılık ağlarında yuvalandırma taleplerinin zamanı ölçen cihazların geliştirilmesine ve zaman bilincine yol açtığını yazıyor ve şöyle ekliyordu: "İşte bireyin, kendi süper egosu tarafından temsil edilen toplumsal zamana böyle sık sık isyan etmeyi arzulamasının ve birçok kişinin dakik olmak istedikleri zaman iç çatışma yaşamalarının nedeni de bu."¹¹⁹ 1969'da çekilen *Easy Rider* (Geniş İnsan) filminin ilk sahnesinde Dennis Hopper ve Peter Fonda Amerika'yı keşfetmek üzere motosikletleriyle yola koyulmadan önce, bilerek kol saatlerini çamura fırlatırlar. Bunun gibi, Chicago

* Rolling stone -çn.

¹¹⁹ Zamanı ölçme ve özenetim: Elias, 1939/2 100, s.380.

grubunun (henüz Chicago Transit Authority adıyla bilindikleri dönemde yayımlanan) ilk albümünde şu şarkı sözlerine yer verilmiş: "Saatin kaç olduğunu gerçekten bilen var mı? Buna gerçekten önem veren kimse var mı? Varsa hayal bile edemiyorum, neden." On altı yaşındayken bütün bunlar bana da anlamlı geliyordu ve ben de kendi Timex saatimden vazgeçmiştim. Büyükanmem bileğimin boş olduğunu görünce, hayretler içinde kalmış, "Saatsiz adam olur mu?" diyerek bir çekmeceye koşmuş ve Osaka'daki 1970 Dünya Fuarı'na gittiği zaman satın aldığı Seiko saati çıkarıp bana vermişti. Bu saati bugün bile saklıyorum.

Özdenetim ve toplumsal bağlantılarla birlikte hedef alınan üçüncü ideal de, on yıllar boyunca erkek şiddetini evcilleştirmede büyük rol oynayan evlilik ve aile hayatıydı. Erkek ile kadının enerjilerini tekeşli bir ilişkiye hasredip, güvenli bir ortamda çocuklarını yetiştirmeleri fikri bütünüyle alay konusu oldu. Bu hayat artık ruhsuzdu, uyumcuysa, tüketiciydi, maddeciydi, sıradandı, yapaydı, fazla beyazdı, banliyölerin *Ozzie and Harriet* tarzı çorak ülkesiydi.

1960'larda burnunu masa örtüsüne silen kimseyi hatırlamıyorum, ama popüler kültürde temizlik, edep kuralları ve cinsel ölçülülük standartlarını alaya almanın yüceltildiği açık. Halkın gözünde hippiler yıkanmayan, kötü kokan insanlardı. Bence bu bir iftiraydı, ama alışılmış kişisel bakım standartlarını reddettikleri ve Woodstock'tan geriye kalan başlıca imgelerden birinin çıplak konser izleyicilerinin neşeye çamurda debelenmeleri olduğu kuşku götürmez. Edep kurallarının tersine döndüğünü tek başına albüm kapaklarına bakarak izlemek bile mümkün (bkz. Şekil 3-17). *The Who* grubunun *Sell Out* albüm kapağında, fasulye konservesi banyosunda üzerinden sos damlayan Roger Daltrey görülüyor; Beatles'ın çok sevilen saç kesimleriyle fotoğraflandığı *Yesterday and Today* albüm kapağı çiğ et parçalarıyla ve (kolayca hatırlanan) kafası koparılmış oyuncak bebeklerle süslenmiş; Rolling Stones'un *Beggars Banquet* albüm kapağında (ilk başta sansürlen) kirli bir kamusal tuvalet fotoğrafı var; *Who's Next* albüm kapağında da dört müzisyenin fermuarlarını çekerek idrar izleriyle dolu bir duvardan uzaklaştığı görülüyor. Edep kurallarını alaya alma, Monterey Pop Festivali'nde Jimi Hendrix'in hoparlörüyle sevişme taklidi yapması gibi, ünlü canlı gösterileri de kapsıyordu.

Kuşkusuz kol saatinizi çıkarıp atmakla ya da fasulye konservesinde banyo yapmakla gerçek şiddet arasında çok büyük bir fark var. 1960'ların barış ve sevgi çağı olması öngörülüyordu ve bazı açılardan öyleydi de. Ama ahlaki değerleri çiğnemenin yüceltilmesi şiddetin hoş görülmesine, sonra da şiddetin kendisine dönüştü. *The Who* grubu her konserin sonunda müzik aletlerini paramparça etmekle ünlenmişti; tek başına zararsız şov olarak nitelendirilebilirdi belki, ama Davulcu Keith Moon'un düzinelerce otel odasını yıkıp döktüğü de ortada. Pete Townshend davullarını sahnede patlatmaktan kısmen sağırlaşacak, karısını, kız arkadaşını ve kızını dövecek, eski karısıyla çıktığı için Faces grubundan bir klavyeciyi ellerini kırmakla tehdit edecek, kasıtsız da olsa arabasıyla üzerinden geçerek korumasını öldürecek ve 1978'de her zamanki gibi aşırı doz aldığı günlerden birinde kendisi de ölecekti.

* 1952-1966 yılları arasında ABC televizyonunda gösterilen, dönemin gerçek orta sınıf yaşamını temel alan bir dizi -çn.



ŞEKİL 3-17. 1960'larda temizlik ve edep kurallarının alaya alınması

Şarkılarda zaman zaman kişisel şiddet yüceltilebiliyor, bu da sanki kurulu düzeni protesto etme biçimlerinden biriymiş gibi ele alınabiliyordu. 1964'te Martha Reeves ve Vandellas grubu "Yaz geldi, artık sokaklarda dans etme zamanı" şarkısını söylemişlerdi. Dört yıl sonra Rolling Stones buna yanıt veriyor ve sokaklarda *savaşma* zamanı geldiğini söylüyordu. "Şeytani majesteleri" ve "şeytana sempati" akımının bir parçası olarak Rolling Stones "Midnight Rambler" adında on dakikalık teatral bir şarkı da yapmıştı; bu şarkıda Boston Katili tarafından işlenen bir tecavüz-cinayet dışı vuruluyor ve şarkı şu sözlerle bitiyordu: "Pencerenin camını tuzla buz edeceğim/Çelik kapını yumruğumla delip geçeceğim /Bıçağımı... boğazının... tam... ortasına... geçireceğim!" Nitekim sonraları, *This Is Spinal Tap* filminde,¹ Karındaşen Jack'in yaşam öyküsü temelinde bir rock müzikali yazma planlarından söz edilirken, rock müzikçilerin her caniyi ve seri katili cesur bir "asi" ya da "kanun dışı eşkıya" gibi ele almaları hicvedilecekti. (Koro: "Seni gidi yaramaz Jack, sen!")

Woodstock'un üzerinden henüz dört ay geçmeden, Rolling Stones California Altamont Speedway'de parasız bir konser verdi ve organizatörler güvenlik için o zamanlar "kanun dışı karşı kültür kardeşlerimiz" romantizmiyle ele alınan Hell's Angels motosiklet grubunu görevlendirdi. Wikipedia'daki şu pasajda konserdeki (ve belki de 1960'lardaki) atmosfer iyi betimlenmiş:

LSD etkisinde halüsinasyonlar gören 160 kiloluk çok iri bir sirk çalışanı çırlı-çıplak soyunmuş ve izleyicileri dört bir yana savurarak kalabalığın ortasından sahneye doğru koşuyordu; Angels korumalarından bir bölümü sahneden aşağıya atlayıp sopalarla bu adamı bilincini yitirene kadar dövecekti [kaynak gerekiyor].

Daha sonra olup bitenler için kaynak göstermek gerekmiyor, çünkü yaşananlar *Gimme Shelter* adlı belgeselde var. Angel grubundan biri sahnede gitarist Jefferson Airplane'i dövüyor, Mick Jagger giderek kontrolden çıkan grubu sa-

¹ Birleşik Krallık pasaportlarında geçen "Britanya majestelerinin talebi" ifadesine gönderme yapan "Their Satanic Majesties Request" albümüne atıfta bulunuluyor -çn.

² "Sympathy For the Devil" şarkısına atıfta bulunuluyor -çn.

³ 1984 yılında gösterime giren ve hayali bir İngiliz heavy metal grubu üzerinden rock müziğini hicveden belgesel tadında bir komedi filmi -çn.

kinleştirmeye çalışıyor ama bunu başaramıyor, genç bir izleyici anlaşıldığı kadarıyla silah çekiyor ve bir başka Angel tarafından bıçaklanarak öldürülüyor.

1950'lerde rock müziği ansızın sahneleri doldurduğunda, siyasetçiler ve din adamları onu karalayarak ahlaki değerleri çürütmekle ve yasadışılığı teşvik etmekle suçlamışlardı. (Cleveland'daki Rock and Roll Hall of Fame Müzesinde öfkeden köpüren eski kafalıların eğlendirici bir videosu var.) Peki şimdi kalkıp onların haklı olduğunu mu kabul edeceğiz? 1960'ların popüler kültürünün savunduğu değerlerle, bununla eş zamanlı olarak gözlemlenen gerçek artış arasında bağ kurabilir miyiz? Elbette hayır, bu ikisi doğrudan ilişkilendirilemez. Bağıntı nedensellik anlamına gelmez ve Uygarlaşma Sürecinin değerlerine karşı gelen üçüncü bir faktör, hem popüler kültürde değişikliklere neden olmuş hem de şiddet içeren davranışların artmasına yol açmış olabilir. Kaldı ki, *baby boomer*'ların muazzam çoğunluğu hiçbir şiddet suçu işlemiyordu. Yine de, tutumların ve popüler kültürün birbirini güçlendirdiği açık ve yatkın bireylerin ve alt kültürlerin şu ya da bu yöne çekilebileceği sınır alanlarda uygarlıktan uzaklaştırıcı zihniyetten fiili şiddetin önünün açılmasına giden nedensel oklar bulunduğu ileri sürülebilir.

Leviathan adaletinin kendi kendini sakatlaması bunlardan biri. Gerçi rock müzikçilerin siyasi hayatı doğrudan etkilemesi çok seyrek görülür, ama bunu yapmaları mümkün olan bir kesim, yazarlar ve entelektüeller zamanın ruhuna yakalanmış ve bu yeni serbestliği rasyonalize etmeye başlamışlardı. Marksizm şiddetli sınıf çatışmasının dünya için daha iyi bir yol olabileceğini düşündürüyordu. Herbert Marcuse ve Paul Goodman gibi etkili düşünürler Marksizm ya da anarşizmi yeni bir Freud yorumuyla birleştirmeye çalışıyorlar, cinsel ya da duygusal baskılanmaların siyasi baskıyla bağını kurarak devrimci mücadelenin bir parçasının da bu baskılanmalardan kurtulmak olduğunu savunuyorlardı. Artık sorun çıkaran herkes kurallara karşı çıkan bir isyancı olarak görülüyor, ırkçılık ve yoksulluk mağduru, yeterli anne baba ilgisi görmemenin kurbanı sayılıyordu. Grafiti vandalları "sanatçı," hırsızlar "sınıf savaşçıları," mahalle kabadayıları da "topluluk önderleri" olarak görülmeye başlanmıştı. O dönemde bu radikal modayla zehirlenen çok sayıda kafası çalışan insan, inanılmaz ölçüde aptalca bazı işler yapabildiler. Seçkin üniversitelerin mezunları orduya ait sosyal etkinliklere yerleştirilecek bombalar hazırlıyorlar ya da "radikaller" silahlı soygunlarda muhafızları vururken onlar da çalıntı arabaları kullanıyorlardı. New York entelektüelleri birkaç Marksist laf geveleyen birtakım psikopatlar tarafından katakulliyeye getirilip, onların hapisten çıkması için lobicilik yapıyorlardı.¹²⁰

1960'ların başlarındaki cinsel devrim ile 1970'lerde feminizmin yükselişi arasındaki dönemde, kadın cinselliğinin denetim altına alınması gelişmiş bir erkek olmanın gereklerinden biri sayılıyordu. Popüler romanlarda ve filmlerde cinsel baskı ve kıskançlık şiddetiyle övünüyor, Beatles'ın "Run for Your Life," Neil Young'ın "Down by the River," Jimi Hendrix'in "Hey Joe" ve Ronnie Hawkins'ın "Who Do you Love?" şarkısı türünden rock şarkı sözlerinde bu tema-

¹²⁰ Bkz., örn., Pinker, 2002, s.261-62.

lar işleniyordu.¹²¹ O dönemde bunlar “devrimci” bazı siyasi yazılarda bile rasyonalize edildi; örneğin Eldridge Cleaver’ın 1968 anılarını yazdığı, en çok satanlar listesine giren *Soul on Ice* (Donmuş Ruh) adlı kitapta in Kara Panter liderinden yapılan şu alıntı var:

Tecavüz bir başkaldırı eylemiydi. Beyaz adamın yasasına, değerler sistemine kafa tutup onları ayaklar altına almak ve onun kadını kirletmek çok hoşuma gidiyordu; sanırım beni en çok tatmin eden de bu sonucusuydu, çünkü geçmişte beyaz adamın siyah kadını nasıl kullandığını bilmek beni çok öfkeliendiriyordu. Öç aldığımı hissediyordum.¹²²

Nasıl oluyorsa, bu başkaldırı eyleminde kirletilen kadınların haklarına ne yazarın siyasal ilkelerinde yer veriliyordu, ne de kitap eleştirilerinde (*New York Times*: “Gerçekleri açıklığa kavuşturan parlak bir kitap;” *The Nation*: “Çok dikkat çekici bir kitap... çok güzel yazılmış;” *Atlantic Monthly*: “Zeki, fırtınalı ve tutkulu bir adam ve dili çok güzel”).¹²³

Zamanla suç rasyonalize eden fikirlerden etkilenen yargıçlar ve yasa koyucular da, suçluları hapse atma konusunda tereddüt etmeye başladılar. Gerçi *Dirty Harry* filmlerindeki, dönemin yurttaş hakları reformunun birçok tehlikeli suçlunun “usul nedeniyle serbest bırakılmasına” yol açtığı iması doğru değil, ama suç oranı artarken hukuki yaptırımların uygulanmasında geri adım atıldığı da bir gerçek. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1962 ile 1979 arasında herhangi bir suç nedeniyle göz altına alınma olasılığı 0,32’den 0,18’e, göz altına alınmanın hapsedilmeyle sonuçlanma olasılığı 0,32’den 0,14’e düştü, bir suç nedeniyle hapsedilme olasılığı da beş kat azalarak 0,10’dan 0,02’ye indi.¹²⁴

Yeraltı dünyasının yeniden sokaklara inmesinden daha da vahimi, topluluklarla hukuki yaptırımlar arasındaki bağların iki taraflı kopması ve bunun sonucunda mahallelerde yaşam koşullarının kötüye gitmesiydi. Serserilik, aylaklık ve dilencilik türünden kamu düzenine karşı işlenen kabahatler yasaya aykırı olmaktan çıkarıldı ve mala zarar verme, grafiti boyama, turnikeden atlayarak geçme ve halka açık yerlere işeme gibi hafif suçlar artık polisin radar ekranlarına yansımamaya başladı.¹²⁵ Bir süre için etkili olan antipsikotik ilaçlar ve sapkınlık kavramına yaklaşım değişikliği sayesinde, akıl hastanelerinin koşulları boşaldı; bu da evsizlerin sayısını katlayarak artırdı. Geçmişte çevrelerindeki kötü davranışlara karşı gözlerini açık tutan esnaf ve mahalleli, sonunda vandallara, dilencilere ve gaspçılara teslim oldular ve banliyölere çekildiler.

1960’lardaki uygarlıktan uzaklaşma süreci bireylerin ve siyasetçilerin seçimlerini de etkiledi. Çok sayıda genç erkek artık Maggie’nin çiftliğinde çalışmaya karar verdi ve saygın bir aile yaşamı sürdürmek yerine sırf erkeklerden oluşan gruplara takılmaya başladı, bu gruplarda alışılmış hakımiyet mücadelesi, hakaret ya da hafif saldırılar ve misilleme amacıyla şiddete başvurma kısır döngüsüne sıkışıp kaldı. Bu şaibeli özgürlüğe, erkeklere evlilik sorumlulukları

¹²¹ Çeşitli örnekler için bkz. Brownmiller, 1975, s.248-55 ve bölüm 9.

¹²² Cleaver, 1968/1999, s.33. Ayrıca bkz. Brownmiller, 1975, s.248-53.

¹²³ Cleaver’ın kapağındaki ve içindeki övgü yazıları, 1968/1999.

¹²⁴ Wilson & Herrnstein, 1985, s.424-25. Ayrıca bkz. Zimring, 2007, Şekil 3.2, s.47.

¹²⁵ Fukuyama, 1999.

yüklemeksizin bol bol cinsel fırsat sunan cinsel devrim de katkı sundu. Bazı erkekler yasadışı madde ticaretinden paylarına düşeni elde etmeye çalıştılar; bu alanda da mülkiyet haklarını korumanın yegâne yolu kendi başına hak aramayıydı. (1980'lerin sonlarında kıran kırana bir piyasa olan *crack* kokain ticaretine giriş daha da kolaylaşmıştı; dozlar küçük miktarlarda satılabiliyordu; onlu yaşlardaki *crack* satıcılarının da bu maddeyi kullanmaya başlaması, 1985 ile 1991 arasında insan öldürme oranlarındaki yüzde 25 artışa katkı yapmış olabilir.) Bütün yasadışı piyasalara şiddetin eşlik etmesi yanında, alkol gibi bu maddeler de baskılanmaları azaltarak yangına körükle gidiyordu.

Uygarlıktan uzaklaşma yönündeki bu sürecin Afrikalı Amerikalı topluluklar üzerindeki etkisi daha da ağır oldu. Daha ilk baştan sürece ikinci sınıf yurttaş olmanın tarihsel dezavantajlarıyla katılıyorlardı; bu durum tam da yeni kurulu düzen karşıtı güçler tarafından yanlış yöne doğru itilen birçok gencin, saygın yaşam biçimiyle alt sınıf yaşam biçimi arasında tereddüt etmesine yol açıyordu. Bu kesim ceza yargılaması sisteminin kendilerini korumasına Beyaz Amerikalılardan daha da az güvenebilirdi; polis içinde sürdürülen eski ırkçılıkla, adalet sisteminin suçlara daha fazla göz yuman yeni tavrı ortak etki yapıyor ve Afrikalı Amerikalılar bu durumdan orantısız ölçüde mağdur oluyorlardı.¹²⁶ Ceza yargılaması sistemine duyulan güvensizlik giderek sinizme, bazen de paranoyaya dönüşecek, kendi başına hak arama yoluyla adaletle ulaşmanın yegâne seçenek olduğu izlenimini doğurabilecekti.¹²⁷

Bu darbelere eklenen bir başka etmen de Afrikalı Amerikalı aile yaşamının bir özelliği idi. Bu konu ilk kez sosyolog Daniel Patrick Moynihan'ın 1965'te yayımlanan, *The Negro Family: The Case for National Action* (Zenci Ailesi: Ulusal Eylem Gerektiren Bir Sorun) başlıklı ünlü bildirisinde ele alınmış, yazar önce lanetlenmiş ama sonra görüşlerinin doğruluğu kanıtlanarak aklanmıştı.¹²⁸ Siyah çocukların büyük bir bölümü (günümüzde çoğunluğu) evlilik dışı doğuyor ve çoğu babasız büyüyor. 1960'ların başlarında bile görülebilen bu eğilim, cinsel devrimle daha da artmış olabilir, ama kanımca genç kadınları çocuklarının babalarıyla değil "devletle evlenmeye" teşvik eden ters etkili sosyal refah girişimleriyle daha da güçlendi.¹²⁹ Babasız büyüyen erkek çocukların rol modelleri olmadığı ya da baba disiplini görmedikleri için şiddete eğilimli olduklarını ileri süren teoriler konusunda kuşkuluyum (nitekim Moynihan'ın kendisi de babasız büyümüşü), ama babasızlığın yaygın olması farklı bir nedenle de şiddete yol açabilir.¹³⁰ Kendi çocuklarını büyütmeyen bütün o genç adamlar, bunun yerine birlikte takılıyorlar ve birbirleriyle hakimiyet mücadelesine giriyorlar. Tıpkı Vahşi Batı'nın kovboy salonlarında ve maden kamplarında olduğu gibi, kent merkezlerinde kolayca tutuşabilecek bir karışım oluşturan işte tam da buydu ve bu kez neden etrafta kadın olmaması değildi, kadınların erkekleri uygarlaşmış bir yaşam biçimine zorlayacak pazarlık güçleri bulunmamasıydı.

¹²⁶ Kennedy, 1997.

¹²⁷ Wilkinson ve ark., 2009.

¹²⁸ Massey & Sampson, 2009.

¹²⁹ Fukuyama, 1999; Murray, 1984.

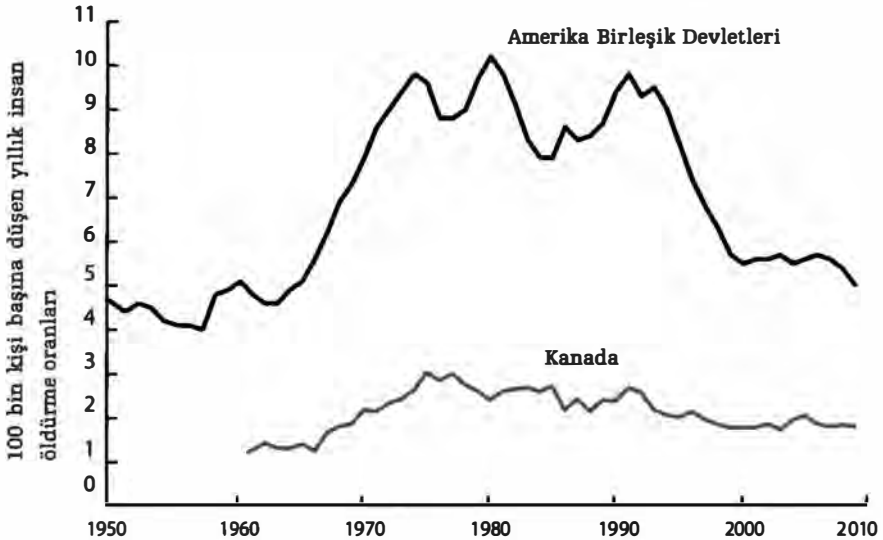
¹³⁰ Harris, 1998/2008, Pinker, 2002, bölüm 19; Wright & Beaver, 2005.

1990'LARDAKİ YENİDEN UYGARLAŞMA

1960'larda suç oranlarında gözlemlenen tırmanışı Batı'da şiddetin azalma eğiliminin sona ermesi olarak ele almak da, şiddetle ilgili tarihsel eğilimlerin döngüsel olduğunu, bir dönemden ötekine aşağı yukarı gidip geldiğini gösteren bir işaret olarak ele almak da kanımca yanlış. Amerika Birleşik Devletleri'nde son zamanlarda gözlemlenen en yüksek yıllık insan öldürme oranı –1980'de 100 binde 10,2- 1450'de Batı Avrupa'daki oranın dörtte birine, geleneksel Inuit oranının onda birine, devletsiz toplumlara ait ortalama değerin de ellide birine denk düşüyor (bkz. Şekil 3-3).

Ve zaman bize bu sayının bile, düzenli olarak ortaya çıkan bir durum ya da gelecekte olanların işareti olmadığını, aslında bir taşkın izi olduğunu gösterecekti. 1992'de garip bir şey oldu. İnsan öldürme oranı bir önceki yıla göre neredeyse yüzde 10 azaldı ve sonraki yedi yıl boyunca düşmeye devam ederek, 1999'da 5,7'ye indi; bu 1966'dan beri en düşük sayıydı.¹³¹ Daha da çarpıcı olanı, bu oran on yıl boyunca böyle seyrettikten sonra daha da düşmeye başladı. Şekil 3-18'de üstteki çizgi 1950'den başlayarak Amerika'daki insan öldürme oranının nasıl seyir izlediğini gösteriyor ve bizi 21. yüzyılda ulaşılan yeni denge noktasına kadar getiriyor.

ŞEKİL 3-18. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1950-2009 arasındaki ve Kanada'da 1961-2009 arasındaki insan öldürme oranlarının seyri



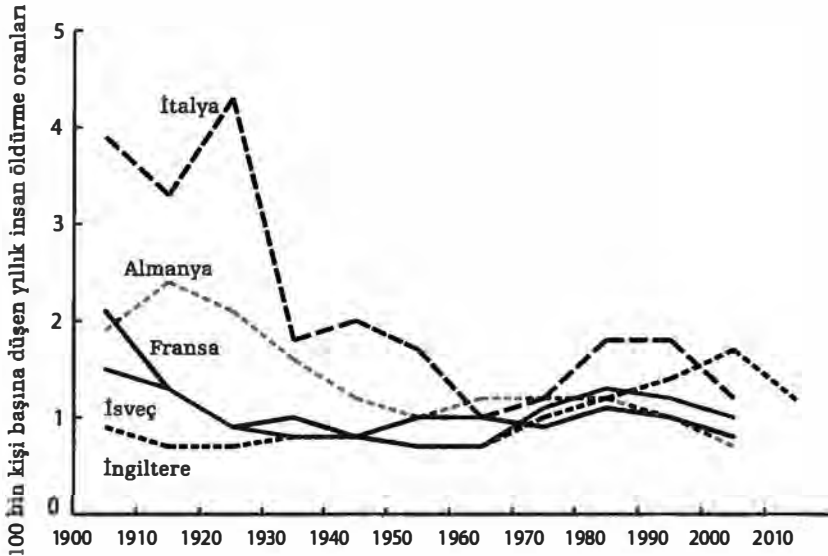
Kaynaklar: Amerika Birleşik Devletleri verileri, FBI Uniform Crime Reports 1950-2009: U.S. Bureau of Justice Statistics, 2009; U.S. Federal Bureau of Investigation, 2010b; Fox & Zawitz, 2007. Kanada verileri, 1961-2007: Statistics Canada, 2008. Kanada verileri, 2008: Statistics Canada, 2010. Kanada verileri, 2009: K. Harris, "Canada's crime rate falls," *Toronto Sun*, 20 Temmuz 2010.

¹³¹ FBI Uniform Crime Reports 1950-2005, U.S. Federal Bureau of Investigation, 2010b.

Grafikte 1960'tan beri Kanada'daki eğrinin seyri de görülüyor. Kanadalılar Amerikalıların üçte biri kadar insan öldürüyorlar; bunun bir nedeni 19. yüzyılda Kanada güvenlik güçlerinin batı sınır bölgesine yerleşimcilerden önce ulaşması ve onların şiddete dayalı bir şeref yasası geliştirmelerini önlemesiydi. Bu farka rağmen, Kanada'daki insan öldürme oranlarındaki iniş çıkışlar güney komşularının eğrisine paralellik gösteriyor (1961'den 2009'a korelasyon katsayısı 0,85) ve 1990'larda o da aynı şekilde düşüyor: Amerika'daki yüzde 42'lik düşüşe karşılık, Kanada'daki düşüş yüzde 35.¹³²

Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde eğrinin paralel seyretmesi, 1990'larda suçlarda gözlemlenen büyük azalmanın çok sayıda sürprizlerinden biri. İki ülkedeki ekonomik eğilimler ve ceza adaleti politikaları birbirinden farklı olduğu halde, şiddet açısından ikisinde de benzer düşüşler yaşandı. Aynı olay Batı Avrupa'da da gerçekleşti.¹³³ Şekil 3-19'da geçtiğimiz yüzyılda önde gelen beş Avrupa ülkesine ait insan öldürme oranları da, izini sürdüğümüz tarihsel seyri ortaya koyuyor: 1960'lara kadar süren uzun süreli bir düşüş, fırtınalı on yılda başlayan bir tırmanma ve geçtiğimiz dönemde daha barışçıl oranlara bir geri dönüş. Önde gelen Batı Avrupa ülkelerinin hepsinde azalma görülüyor ve İngiltere ve İrlanda bunların dışında kalacakmış gibi görünse de, 2000'lerde oralardaki oranların da düştüğü gözlemleniyor.

ŞEKİL 3-19. Beş Batı Avrupa ülkesinde 1900-2009 arasında insan öldürme oranları



Kaynaklar: İngiltere, 2009, Walker ve ark., 2009; nüfus tahminleri: U.K. Office for National Statistics; 2009 diğer veriler Eisner, 2008.

İnsanlar daha az öldürmekle kalmıyorlar, birbirlerine verdikleri diğer zararları da azaltıyorlar. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde tecavüz, soy-

¹³² Gartner, 2009.

¹³³ Eisner, 2008.

gun, nitelikli yaralama, konut hırsızlığı, hırsızlık, hatta araba hırsızlığı dahil, bütün nitelikli suç kategorilerinde yarıya yakın düşüş yaşandı.¹³⁴ Bu düşüşün etkileri yalnızca istatistiklerde fark edilmiyordu; gündelik yaşamın dokusuna da işlemişti. Amerikan kentlerinin merkezlerine yeniden turistler ve meslek sahibi kentli gençler yerleşiyor ve başkanlık kampanyalarında suç meselesi başlıca konulardan biri olmaktan çıkıyordu.

Hiçbir uzman bu düşüşü öngörmemişti. Bu düşüş devam ederken bile yaygın görüş, suç oranlarında 1960'larda başlayan tırmanmanın daha da kötüleşeceğini idi. 1995'te yayımlanan bir denemede James Q. Wilson şöyle yazıyordu:

Ufkun ötesinde pusuda bir bulut bekliyor ve yakında rüzgârlar onu bize kadar getirecek. Nüfus bir kez daha gençleşmeye başlayacak. Bu on yılın sonunda on dört ile on yedi yaş arasındaki geç sayısı bir milyon artacak. Eklenen bu bir milyonun yarısı erkek olacak. Bunların yüzde altısı sık sık suç işleyen mükerrer suçlulara dönüşecek; bugünkü sayılara 30 bin yeni gaspçı, katil ve hırsız eklenecek. Hazırlanın.¹³⁵

Ufkun ötesindeki bulut, suç konusunda yazan ünlülerin parçaladıkları edebiyatla daha da kararıyordu. James Alan Fox 2005'te önümüzdeki dönemde bizi "kan banyosunun 1995'i hey gidi günler diye hatırlamamıza neden olacak kadar kötü" bir suç dalgasının beklediğini yazıyordu.¹³⁶ John DiIulio 2010 yılına kadar "sokakların" çeyrek milyonu aşkın yeni "süper yırtıcılarla" dolacağını, "Bloods ve Crips" çetelerinin "bunların yanında uysal kalacağını" ileri sürüyordu.¹³⁷ Londra'da çıkan *Times* gazetesinin eski editörünün 1991'de dile getirdiği öngörü de şöyleydi: "2000 yılı gelindiğinde, New York Batman'siz bir Gotham City olacak."¹³⁸

Efsanevi New York valisi Fiorello LaGuardia'nın "Benim hatalarım bile istisna idir!" dediği iddia edilir (Wilson konuya sportmence yaklaşır, "Sosyal bilimciler hiçbir zaman geleceği öngörmeye çalışmamalıdır; geçmiş öngörme konusunda başları zaten yeterince dertte." diyecekti.) Cinayet uzmanlarının hatası son demografik trendlere fazla güvenmeleriydi. 1980'lerin sonlarında *crack*'le iyice şişen şiddet baloncuğunda bol sayıda ergen vardı ve bebek sayısındaki artışın yansımalarıyla 1990'larda da ergen nüfusun artması bekleniyordu. Ama ergenlerle birlikte yirmili yaştakileri de kapsayan suça yatkın yaş grubu *bir bütün olarak ele alındığında*, 1990'larda bu kesimin aslında küçüldüğü görülüyor.¹³⁹ Yine de, söz konusu on yılda suç oranında gözlemlenen düşüş istatistiklerde yapılan bu türden bir düzeltmeyle de açıklanamaz. Nüfus istatistiklerindeki demografik bir sıçrama, tıpkı yuttuğu hayvanın piton içinde ilerlemesi gibi, nüfustaki yaş dağılımını yavaş yavaş değiştirir. Oysa 1990'larda suç oranı yedi yıl boyunca tepetaklak düştü; sonra da yeni bir dip noktasında dokuz yıl boyunca olduğu yerde kaldı. 1960'larda suç oranının yükselişinde olduğu gibi, bu kez de

¹³⁴ U.S. Bureau of Justice Statistics, *National Crime Victimization Survey*, 1990 ve 2000, aktaran Zimring, 2007, s.8.

¹³⁵ Aktaran, Zimring, 2007, s.21.

¹³⁶ Aktaran, Levitt, 2004, s.169.

¹³⁷ Aktaran, Levitt, 2004, s.169.

¹³⁸ Aktaran, Gardner, 2010, s.225.

¹³⁹ Zimring, 2007, s.22, 61-62.

her bir yaş grubunda şiddet *oranındaki* değişiklik bu yaş gruplarının *boyutlarındaki* değişikliğe bağlı etkiden daha fazlaydı.

Genellikle suç oranlarındaki eğilimlere açıklama getirebileceği düşünülen diğer bir faktör olan ekonomi de, bu düşüşü açıklamada pek işe yaramıyordu. Evet, 1990'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde işsizlik azalmıştı, ama Kanada'da işsizlik arttığı halde şiddet suçu oranları düşmeye devam etmişti.¹⁴⁰ Fransa ve Almanya'da da işsizlik artarken şiddet azalmaya devam etmişti; buna karşılık İrlanda ve Birleşik Krallıkta işsizlik azalırken şiddet artmıştı.¹⁴¹ Bu, ilk bakıştaki kadar şaşırtıcı bir olgu değil aslında; kriminologlar işsizlik oranlarıyla şiddet suçları arasında güçlü bir bağıntı olmadığını uzun süredir biliyorlar.¹⁴² (Ama işsizlik mülkiyetle ilişkili suçlarla belli ölçüde bağıntılı.) Nitekim, Büyük Bunalımdan bu yana en kötü ekonomik altüst oluşun yaşandığı 2008'deki mali krizi izleyen iki yıl boyunca, Amerika'da insan öldürme oranının daha da *düşerek* yüzde 11 azaldığı görüldü. Kriminolog David Kennedy bunu bir gazeteciye şöyle açıklıyor: "Ekonomi güneye doğru indikçe suçların arttığı fikri, herkesin içine kök salmış bu yaygın düşünce aslında doğru değil. Aslında işe bununla başlamak hiçbir zaman doğru bir yaklaşım değildi."¹⁴³

Ekonomik ölçütler arasında eşitsizlik, şiddet açısından genellikle işsizlikten daha iyi bir tahmin göstergesi oluşturuyor.¹⁴⁴ Ama, 1990 ile 2000 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde şiddet azalırken, standart gelir eşitsizliği göstergesi olan Gini katsayısı *artmıştı*, şiddetin hızla tırmandığı 1968'deyse en düşük düzeydeydi.¹⁴⁵ Şiddet oranlarındaki değişiklikleri eşitsizlikle açıklamanın güçlüğü şu: devletleri ve ülkeleri karşılaştırdığınızda eşitsizliğin şiddetle bağıntılı olduğunu görüyorsunuz, ama bir devlette ya da ülkede zaman içinde şiddetin seyrini incelediğinizde, eşitsizlikle bağıntılı olmadığını gözlemliyorsunuz; belki de bunun nedeni, farklılıkların tek başına eşitsizlikten değil, o devletin yönetim biçimi ya da kültüründeki kararlı bazı özelliklerin hem eşitsizliği hem de şiddeti tetiklemesi.¹⁴⁶ (Örneğin, eşitsizliğin belirgin olduğu toplumlarda, yoksul mahalleler polis korumasından yoksun bırakılıyor ve şiddetin ağır bastığı anarşi ortamlarına dönüşüyor olabilir.)

Ayrıca kimi üstatların, son zamanlarda yaşanan olaylara bakarak sosyal eğilimlerle "ulusal ruh hali" arasında bağ kurmaya çalışmak türünden yanıltıcı bir başka hatalı yaklaşımı da olabiliyor. 11 Eylül 2001'deki terör eylemleri muazzam siyasi, ekonomik ve duygusal altüst oluşlara yol açtı, ama bu insan öldürme oranının değişmesine neden olmadı.

1990'larda suç oranlarında gerçekleşen düşüş, suç araştırmalarında en garip hipotezlerden birine esin kaynağı oldu. Tarih içinde şiddetin giderek azalmasına

¹⁴⁰ Zimring, 2007.

¹⁴¹ Eisner, 2008.

¹⁴² Zimring, 2007, s.63; Levitt, 2004; Raphael & Winter-Ebmer, 2001.

¹⁴³ Aktaran, A. Baker, "In this recession, bad times do not bring more crime (if they ever did)," *New York Times*, 30 Kasım 2009.

¹⁴⁴ Daly, Wilson, & Vasdev, 2001; LaFree, 1999.

¹⁴⁵ U.S. Census Bureau, 2010b.

¹⁴⁶ Neumayer, 2003, 2010.

ilişkin bir kitap yazdığımı söylediğimde, insanlar bana tekrar tekrar bu mesele-
lenin zaten çözüldüğünü söylediler. Bu görüşe göre, şiddet oranları ABD Yüksek
Mahkemesinin 1973'te verdiği *Roe-Wade* kararıyla gebeliğin sonlandırılması
yasallaştırıldığı için azalmıştı; büyüyünce normalde suçlu olacak çocuklar artık
doğmuyordu, çünkü çocuk istemeyen ya da annelik için uygun olmayan kadınlar
artık doğurmak yerine gebeliği sonlandırıyorlardı. İlk kez 2001'de John Donohue
ve Steven Levitt tarafından önerildiğinde, bu teori inanılmayacak ölçüde kula-
ğa hoş gelmişti.¹⁴⁷ Muazzam bir sosyal eğilimi birden bire gözden kaçmış tek
bir olayla açıklayan hipotezlerin hemen hepsi eninde sonunda çürütülür; hypo-
tez ileri sürülürken elde bunu destekleyici bazı veriler olsa bile genellikle böyle
oluyor. Ama Levitt ve gazeteci Stephen Dubner en çok satanlar listesine giren
Freakonomics adlı kitapla bu teoriyi yaygınlaştırdılar ve günümüz insanların
büyük bir bölümü 1970'lerde alında suç yazılı fetuslar kürtaajla alındığı için,
1990'larda suç oranlarının düştüğüne inanıyor.

İnsaflı davranalım; Levitt, *Roe-Wade* davasının suç oranlarındaki azalmanın
dört nedeninden yalnızca biri olduğunu öne sürüyor ve bu bağlantıyı destekle-
yen karmaşık bağıntı istatistikleri sunuyor. Örneğin, suç oranlarındaki azalma-
nın ilk başta 1973'ten önce gebeliğin sonlandırılmasını yasallaştıran bir avuç
eyalette görüldüğünü ortaya koyuyor.¹⁴⁸ Ama bu istatistiklerde sağlam temellere
dayanmayan, uzun bir farazi nedensel zincirin iki ucu karşılaştırılıyor –ilk bağ-
lantı gebeliği yasal yoldan sonlandırma olanağının erişilebilir hale gelmesi, son
bağlantı da yirmi yıl sonra suç oranlarının düşmesi– ve diğer bütün ara bağ-
lantılar göz ardı ediliyor. Bu bağlantılar arasında gebeliğin yasal yoldan son-
landırılmasının istenmeyen çocuk sayısını azalttığı, istenmeyen çocukların suça
bulaşma olasılığının daha yüksek olduğu ve 1990'larda suç oranlarının azal-
masında başını çeken kuşağın, sayıları istenmeyen gebeliklerin sonlandırılma-
sıyla azalan ilk kuşak olduğu varsayımları bulunuyor. Oysa bu genel bağıntıyı
açıklayan başka etmenler de var (örneğin, gebeliğin sonlandırılabilmesini ilk
yasallaştıran büyük liberal eyaletler, aynı zamanda *crack* salgınının yükselişini
ve inişini yaşayan ilk eyaletlerdi) ve ara bağlantıların kırılgan olduğu ya da var
olmadığı ortaya konuldu.¹⁴⁹

Her şeyden önce, *freakonomics* teorisi kadınların 1973'ten önce ve sonra
istenmeyen çocuklara gebe kalma olasılığının birbirine eşit olduğunu, aradaki
tek farkın bu çocukların dünyaya gelip gelmemesi olduğunu varsayıyor. Oysa
istenmeyen gebeliklerin sonlandırılabilmesi yasallaşınca, çiftler bunu yedek
bir doğum kontrolü yöntemi olarak kullanıp, daha fazla korunmasız seks yap-
mış olabilirler. Bir kere, kadınlar daha fazla istenmeyen çocuğa gebe kaldırsa,
daha fazla gebeliği sonlandırılabilme seçeneği sonucunda istenmeyen çocuk sa-

¹⁴⁷ Donohue & Levitt, 2001.

* *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*; Görünmeyen Eko-
nomi: Dünya Gerçekte Nasıl İşliyor; çev. Süreyya Evren Türkeli, Boyner yayınları –çn.

¹⁴⁸ Levitt, 2004.

¹⁴⁹ Kürtaaj ve suçlar bağlantısının sorunlu yönleri: Joyce, 2004; Lott & Whitley, 2007; Zimring, 2007
Foote & Goetz, 2008 S. Sailer & S. Levitt, "Does abortion prevent crime?" *Slate*, 23 Ağustos 1999,
<http://www.slate.com/id/33569/entry/33571/>. Levitt'in yanıtı: Levitt, 2004; Ayrıca bkz.: *Slate*'te
Sailer'a yanıtları.

yısı değişmeden de kalmış olabilir. Nitekim, kadınlar gebeliği sonlandırma seçeneğinin varlığı nedeniyle olayın heyecanına kapılarak daha fazla korunmasız seks yapmaya teşvik ediliyorsa, ama gebe kaldıktan sonra işleri ağırdan alıyor ya da tereddüt ediyorlarsa, aslında istenmeyen çocuk oranı *artmış* da olabilir. Nitekim, 1973'ten bu yana yoksullar, bekarlar, ergenler ve Afrikalı Amerikalılar gibi, en savunmasız toplum kesimlerindeki kadınların doğurdıkları çocuk sayısı *freakonomics* teorisinin öngöreceği gibi azalmadı. Bu sayı arttı ve bu büyük bir artış oldu.¹⁵⁰

Suça yatkın bir toplulukta tek tek kadınlar arasındaki farklılıklar konusunda neler söyleyebiliriz? Bu noktada *freakonomics* teorisinde işler tersine gidiyor gibi. Kazara gebe kalan ve çocuk yetiştirmeye hazır olmayan kadınlar arasında gebeliği sonlandıranlar daha çok ileri görüşlü, gerçekçi ve disiplinli kadınlar, oysa çocuğu doğurular daha çok kadercı, plansız ya da zapt edilemez bir ergenden çok şirin bir bebek düşüncesine odaklanan yeterince olgun olmayan kadınlar. Birçok çalışmada bu ortaya konuldu.¹⁵¹ Genç gebe kadınlar arasında istemeden düşük yapan ya da gebeliği sonuna kadar sürdürenlerle karşılaştırıldığında, gebeliği sonlandırma seçeneğini tercih edenlerin ders notları daha iyi, sosyal yardımla geçinme oranı daha düşük ve okulu bitirme olasılığı daha yüksek çıkıyor. Dolayısıyla, gebeliği sonlandırma seçeneğinin varlığı, ister genlerle olsun ister çevre etkisiyle, olgun davranma ve özdenetim uygulama olasılığı en yüksek olan çocukları ayıklayarak, pekala suça *daha* yatkın bir kuşak yetişmesine yol açmış olabilir.

Freakonomist'lerin suçun psikolojik nedenlerine ilişkin teorileri de aynen "Gee, officer Krupke"de çete üyesinin ailesinden söz ederken, "Beni doğurmak istemediler, ama nasıl olduysa gelmişim bu dünyaya. Ah be! Ben o yüzden bu kadar kötüyüm!" sözlerini akla getiriyor. İnandırıcılığı da ancak o kadar. İstenmeyen çocuklar büyüyünce daha fazla suç işliyor olabilirler; ama bu esas olarak suça eğilimli çevrelerdeki kadınların daha fazla istenmeyen çocuk sahibi olmasıyla ilgili bir mesele ve istenmeyen çocuk olma durumunun doğrudan suç işleme nedeni olması anlamına gelmez. Genler sabit tutularak, anne baba etkisini akran etkisiyle karşılaştıran çalışmaların hemen hepsinde akran çevresi üstün geliyor.¹⁵²

Ve nihayet, 1973'ten sonra gebeliğin kolayca sonlandırılabilmesi suça daha gönülsüz bir kuşak yetişmesine yol açıyorsa, suçlardaki azalmanın en küçük yaştaki grupla başlaması ve çocuklar büyüdükçe her bir yaş grubunda bu azalmanın devam etmesi gerekirdi. Örneğin 1993'teki (gebeliği sonlandırmanın çok yaygın olduğu 1977'de doğan) on altı yaş grubundaki çocukların, 1983'teki (gebeliği sonlandırmanın yasadışı olduğu 1967'de doğan) on altı yaş grubundan daha az suç işlemeleri gerekirdi. Aynı mantıkla, *Roe* öncesi dönemde, 1971'de doğan ve 1993'te yirmi iki yaşına ulaşan grubun, şiddet kullanmaya devam etmesi gerekirdi. Yirmili yaş grubunda şiddetin azalması için de, *Roe* sonrası ilk kuşağın yirmili yaşlara ulaşacağı 1990'ların sonu beklenenecekti. Aslında, bunun tam ter-

¹⁵⁰ Lott & Whitley, 2007; Zimring, 2007.

¹⁵¹ Joyce, 2004.

* Batı Yakası Hikayesi'ndeki Memur Krupke şarkısı -çn.

¹⁵² Harris, 1998/2008, bölüm 9, 12, 13; Wright & Beaver, 2005.

si gerçekleşti. İlk Roe sonrası kuşak 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında ergenlik çağına ulaşınca, insan öldürme istatistiklerini aşağı çekmedi; tersine daha önce görülmedik boyutlarda bir kargaşaya yol açtı. Suç oranlarındaki azalma Roe'dan önce doğmuş *daha ileri yaş grupları* silahlarını ve bıçaklarını bırakınca başladı ve insan öldürme oranlarında onlarla başlayan düşüş yeni yaş gruplarında azalarak yoluna devam etti.¹⁵³

Peki son zamanlarda suç oranlarındaki bu azalmayı *nasıl* açıklayabiliriz? Birçok sosyal bilimci bunu açıklamaya çalıştı ve ulaşabildikleri en iyi sonuç, bu azalmanın birden çok nedeni olduğu; aynı anda çok fazla şey gerçekleştiği için de kimse bunların ne olduğundan emin olamıyor.¹⁵⁴ Yine de, birbiriyle örtüşen iki açıklama inandırıcı. Birincisi Leviathan daha büyük, daha akıllı ve daha etkili hale geldi. İkincisi 1960'lardaki karşı kültürün tersine döndürmeye çalıştığı Uygarlaşma Süreci, yönünü yeniden ileriye doğru çevirdi. Hatta, belki de yeni bir evreye girdi.

1990'ların başına gelindiğinde, Amerikalılar artık gaspçılardan, kırıp dökücülerden ve arabalardan ateş edilmesinden bıktılar ve ülkenin ceza yargılaması sistemi birkaç açıdan güçlendirildi. En etkili önlem, aslında en kabasıydı: daha fazla adamı daha uzun süre için parmaklıkların arkasına gönderme. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920'lerle 1960'ların başları arasında hapsedilme oranları aşağı yukarı sabit kaldı, hatta 1970'lerin başlarına kadar biraz da azaldı. Ama bundan sonra neredeyse beş kat arttı ve bugün iki milyonu aşkın Amerikalı hapisanede; bu da gezegendeki en yüksek hapis cezası oranı.¹⁵⁵ Bu sayı *ülke nüfusunun bütününde* yüzde birin dörtte üçü anlamına geliyor ve genç erkekler, özellikle de Afrikalı Amerikalılar arasında oran çok daha yükseliyor.¹⁵⁶ Amerika'daki hapsedilme furiası 1980'lerdeki birkaç gelişmeyle başladı. Bunlar arasında ceza zorunluluğu yasaları (örneğin, California'daki "Üç Hata Yaparsan Atılırsın" yasası), hapsedilme yapımındaki patlama (geçmişte "Arka bahçemde hapsedilme istemiyorum!" diye bağırarak kırsal topluluklar, bu kez ekonomik teşvikleri memnuniyetle karşılıyordu) ve Uygurucuyu Savaş vardı (kokainin ve kontrol altındaki diğer maddelerin küçük bir miktarını bulundurmamak bile artık suç sayılıyordu).

Suçlardaki azalmayla ilgili abartılı diğer teorilerden farklı olarak, hapsedilme oranındaki kitlesel artışın suç oranlarını düşürdüğü hemen hemen kesin, çünkü mekanizmanın esnekliği çok az. Hapsedilme suça en çok eğilimli kişileri fiziksel olarak sokaklardan alıyor, onları etkisizleştiriyor ve işleyebilecekleri suçları istatistiklerden çıkarıyor. Hapsedilme az sayıda bireyin çok sayıda suç işlediği durumlarda özellikle etkili. Örneğin, Philadelphia'daki suç kayıtlarını inceleyen klasik bir çalışmada, suçların yarısından fazlasının genç erkek nüfusunun yüzde 6'sı tarafından işlendiği belirlendi.¹⁵⁷ En çok suç işleyen kişiler, aynı

¹⁵³ Foote & Goetz, 2008; Lott & Whitley, 2007 S. Sailer & S. Levitt, "Does abortion prevent crime?" *Slate*, 23 Ağustos 1999, <http://www.slate.com/id/33569/entry/33571/>.

¹⁵⁴ Blumstein & Wallman, 2006; Eisner, 2008; Levitt, 2004; Zimring, 2007.

¹⁵⁵ J. Webb, "Why we must fix our prisons," *Parade*, 29 Mart 2009.

¹⁵⁶ Zimring, 2007, Şekil 3.2, s.47; J. Webb, "Why we must fix our prisons," *Parade*, 29 Mart 2009.

¹⁵⁷ Wolf gang, Figlio, & Sellin, 1972.

zamanda yakalanma riskini artıran durumları en çok yaşayan kişiler oluyor; bu da toparlanıp içeri atılma olasılığı en yüksek kesim olmaları sonucunu doğuruyor. Kaldı ki, şiddet suçları işleyen kişilerin başı başka şekillerde de derde giriyor; çünkü bu kişiler uzun dönemli yararlılardan çok, genellikle anında doyum yaşamayı tercih ediyorlar. Bu kişilerin okuldan atılma, işten çıkma, kaza yapma, kavga kışkırtma, küçük çapta hırsızlıklara ve kırp dökücü eylemlere bulaşma ve alkol ve madde kötüye kullanma olasılıkları daha yüksek oluyor.¹⁵⁸ Aslında madde kullananları ve küçük suçluları hedef alan bir rejimin ağırlarına, şiddete eğilimli belli sayıda kişi de takılacak, böylece sokaklarda kalmış şiddete eğilimli kişi sayısı daha da azalacaktır.

Hapsetme iyi bilinen ama daha dolaylı bir yol olan caydırıcılık aracılığıyla da şiddeti azaltabilir. Daha önce mahkum olmuş bir kişi hapisten çıkınca yeni bir suç işleme konusunda tereddüt edebilir, onun yaşadıklarını bilenler de onun izinden gitme konusunda tereddüt edebilirler. Ama insanları caydırma açısından hapis cezalarının (etkisizleştirmeye göre) daha etkili olduğunu kanıtlamak bunu söylemekten zor, çünkü istatistikler yapısal özellikleri nedeniyle daima bunun karşısındadır. Suç oranının en yüksek olduğu bölgeler en çok insanın hapse atılacağı yerler olacak, bu da hapsetmenin suç oranını azaltmak yerine *artırdığı* yanılsamasına yol açacaktır. Ama zeki tasarımlarla (örneğin, belli bir anda hapsedilme oranındaki artışla sonraki bir anda suç oranındaki azalma arasındaki bağıntıyı göstererek ya da cezaevlerindeki insan sayısını azaltan bir mahkeme kararından sonra suç oranında artış olup olmadığını araştırarak), caydırıcı etkiyi test etmek mümkün olabilir. Levitt ve diğer bazı suç istatistikçilerinin analizleri caydırıcılığın işe yaradığını düşündürüyor.¹⁵⁹ Gerçek dünya deneylerini karmaşık istatistiklere tercih edenler, 1969'daki Montreal polis grevini inceleyebilirler. Güvenli olmasıyla ünlü bu kentte jandarmaların nöbet yerlerini terk etmelerinin üzerinden henüz birkaç saat geçmişken, atlı polisler duruma müdahale edene kadar altı banka soygunu, on iki kundaklama, yüz yağmacılık ve iki insan öldürme olayı gerçekleşmişti.¹⁶⁰

Ama hapis cezalarındaki büyük artışın suç oranında azalmaya yol açtığı fikri sugeçirmez bir iddia olmaktan çok uzak.¹⁶¹ Bir kere, hapishanelerdeki artış 1980'lerde başladı, ama şiddet oranlarının azalması için aradan on yıl geçmesi gerekti. Kaldı ki, Kanada'da hapis cezaları artmadı, ama şiddet oranları bu ülkede de azaldı. Bu olgular hapsetmenin etkili olduğu teorisini çürütmez, ama, hapsetmenin etkisinin zaman içinde görünür hale geldiği, kritik bir kitleye ulaştığı ve ulusal sınırların ötesine yayıldığı türünden başka bazı varsayımları da teoriye eklemek gerektiğini gösterir.

Hapis cezalarında kitlesel bir artış şiddet oranını düşürse bile, kendine özgü yeni sorunlar yaratır. Şiddete en çok eğilimli kişiler kapatıldıktan sonra tutsakların sayısındaki artışın giderek daha az işe yaradığı bir noktaya ulaşılır, çünkü giderek daha az tehlikeli kişiler hapsedilmekte ve sokakları onlardan temiz-

¹⁵⁸ Gottfredson & Hirschi, 1990; Wilson & Herrnstein, 1985.

¹⁵⁹ Levitt & Miles, 2007; Lott, 2007; Raphael & Stoll, 2007.

¹⁶⁰ "City without cops," *Time*, 17 Ekim 1969, s.47; tıpkı basım, Kaplan, 1973, s.20.

¹⁶¹ Eisner, 2008; Zimring, 2007.

lemenin şiddet oranını azaltıcı etkisi giderek azalmaktadır.¹⁶² Ayrıca, insanlar yaşlandıkça şiddet eğilimleri azaldığı için, belli bir yaştan sonra onları hapiste tutmak suç oranını pek az düşürecektir. Bütün bu nedenlerle, optimum bir hapis cezası oranı vardır. Amerikan ceza yargılaması sisteminin bu oranda kalma olasılığı düşüktür, çünkü özellikle yargıçların atanmayıp seçildiği bölgelerde seçim politikaları hapis cezası oranını sürekli yukarıya tırmandırmaktadır. Çok fazla insanın çok uzun sürelerle hapsedildiğini söyleyen her aday, derhal rakibinin televizyon reklamlarında "suça taviz vermekle" suçlanacak ve seçimi kaybedecektir. Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletleri hapisanelerinde gereğinden çok insan var ve çok sayıda erkeğinden olan Afrikalı Amerikalı toplulukların bu durumdan gördükleri zarar orantısız ölçüde daha fazla.

1990'larda Leviathan'ın daha etkili olmasını sağlayan ikinci faktör de polis gücünün şişirilmesi idi.¹⁶³ 1994'te politik bir deha örneği gösteren Başkan Bill Clinton, ülkenin polis güçlerine 100 bin yeni polis eklemeyi vadeden bir yasa-yı destekleyerek muhafazakar rakiplerinin altını oydu. Polis sayısının artması daha fazla suçlunun yakalanması anlamına gelmekle kalmaz, varlıklarının daha belirgin hale gelmesini de sağlayarak, suç işlemeyi caydırıcı bir etki de yapar. Ve polislerin çoğu arabalarında oturup hızla suç mahalline gitmek için telsiz çağrısı beklemek yerine, devriye gezip semtlerini gözetim altında tutarak eski *düztaban*' lakabını geri kazandılar. Boston gibi bazı kentlerde en çok sorun çıkaran kişileri şahsen tanıyan şartlı tahliye memurları polise eşlik etmeye başladılar; bunlar en ufak bir kuraldışı davranışta yeniden tutuklanmalarını sağlama yetkisine sahiptiler.¹⁶⁴ New York'ta, polis merkezleri semtlerindeki suç raporlarını büyük bir dikkatle izlemeye ve yörelerinde suç oranı tırmanmaya başlar başlamaz durumu kontrol altına almaya başladılar.¹⁶⁵ Duvarlara grafiti yapma, yerlere çöp atma, saldırgan dilencilik, kamuya açık alanlarda içki içme, göz önünde işeme ve trafik ışıklarında kirli bezleriyle camları silip sürücülerden para isteme gibi kamuyu rahatsız edici davranışların da peşine düşme yetkisiyle polisin görünürlüğü daha da artırıldı. Bunun gerekçesi ilk kez James Q. Wilson ve George Kelling'in ünlü Kırık Camlar teorisinde dile getirilmişti; buna göre düzenli bir çevre görünümünün polisin ve semt sakinlerinin barışı sürdürmeye istekli olduklarını hatırlattığı, buna karşılık düzensiz, yıkık dökük ve kontrol dışı bir çevre görünümünün kimsenin sorumluluk almadığı izlenimini verdiği düşünülüyordu.¹⁶⁶

Polis gücünün büyümesi ve daha akıllı davranması gerçekten suç oranını düşürdü mü? Bu konudaki araştırmalar sosyal bilimlere özgü bir sürü karışıklık etmenin kol gezdiği bir alan; yine de, tablonun bütününe bakıldığında, hangi yeniliğin işe yaradığını söylemek mümkün olmasa da, bu soruya "kısmen evet!" yanıtı verilebilir. Yeni polisiye önlemlerle ilgili bir *şeylerin* suçları azalttığını düşündüren birkaç analiz var; ayrıca, polisi mükemmelleştirme yönünde en yo-

¹⁶² Johnson & Raphael, 2006.

¹⁶³ Levitt, 2004.

* *Flatfoot* -çn.

¹⁶⁴ F. Butterfield, "In Boston, nothing is something," *New York Times*, Nov.21, 1996; Winship, 2004.

¹⁶⁵ MacDonald, 2006.

¹⁶⁶ Wilson & Kelling, 1982.

ğün çabaların harcadığı New York kenti, suçlarda en büyük azalma görülen yer oldu. Bir zamanlar kentsel çürümüşlüğü simgesi olan New York, bugün Amerika'daki en güvenli kentlerden biri; bu kentte suç oranı ulusal ortalamanın iki katı azaldı ve 2000'lerde bu düşüş ülkenin geri kalanında gücünü kaybederken New York kentinde devam etti.¹⁶⁷ Kriminolog Franklin Zimring'in *The Great American Crime Decline* (Amerika'da Suç Oranındaki Büyük Düşüş) başlıklı kitabında belirttiği gibi, "Eğer polis sayısını artırma ve yoğun polisiye önlemleri ve idari reformları birlikte uygulama sayesinde suç oranında %35 gibi ([ABD'deki] toplam azalmanın yarısına eşit) böylesine büyük bir düşüş sağlanabildiyse, suç önleme siyasetleri açısından bu büyük kent polisiye önlemleri tarihinde kayda geçmiş en büyük başarıdır."¹⁶⁸

Özel olarak Kırık Camlar polisiye önlemleri yaklaşımı konusunda ne söyleyebiliriz? Akademisyenlerin çoğu Kırık Camlar teorisinden nefret ediyorlar ve bu teorisinin şiddet oranlarının yoksulluk ve ırkçılık gibi "köklerdeki sorunlarla" değil, yasa ve düzenle ilişkili olduğunu savunan (eski New York valisi Rudy Giuliani gibi) sosyal muhafazakarların görüşlerini temize çıkardığını ileri sürüyorlar. Kırık Camlar teorisinin işe yaradığını alışılmış bağıntı yöntemleriyle kanıtlamak da neredeyse imkansız, çünkü bu politikaları uygulayan kentler aynı zamanda polis sayısını da çok artıran yerler.¹⁶⁹ Bununla birlikte, geçtiğimiz dönemde *Science* dergisinde bir dizi yaratıcı çalışmanın sonuçları yayımlandı ve bilimin altın standardı olan deneysel manipülasyon ve eşleştirilmiş kontrol grubu yöntemiyle bu teoriyi destekleyen sonuçlar elde edildiği gösterildi.

Hollandalı üç araştırmacı Groningen kentinde bisikletlerin park edildiği bir ara sokakta her bisikletin gidonuna bir el ilanı iliştirdiler. Bisikletçiler, bisikletlerini kullanabilmek için bu el ilanlarını koparmak zorundaydılar, ama araştırmacılar çevredeki bütün çöp kutularını kaldırmışlardı ve el ilanını eve götürcekler ya da yere atacaklardı. Bisikletlerin üzerinde grafitileri yasaklayan bir işaret, arkada da araştırmacıların grafitiyle doldurdıkları (deney koşulları) ya da temiz bıraktıkları (kontrol koşulları) bir duvar vardı. Bisikletçiler yasadışı grafitilerle karşılaştıklarında, Kırık Camlar teorisinde öngörüldüğü gibi el ilanını yere atanların oranı iki kat artıyordu. Diğer bazı çalışmalarda insanların çevrelerinde rastgele terk edilmiş alışveriş arabaları gördüklerinde ve uzaklarda yasadışı maytaplar atıldığını işittiklerinde, çöplerini daha kolay yere attıkları gösterildi. Bu durumdan yalnızca yere çöp atma gibi zararsız kuraldışı davranışlar etkilenmiyordu. Bir başka deneyde, üzerinde adres yazılı ve içindeki beş Avroluk banknot görülebilen bir zarf, dışa taşıyarak posta kutusuna yerleştirilmiş ve yoldan geçenler baştan çıkarılmaya çalışılmıştı. Posta kutusunun üzeri grafitilerle ya da yerler çöple doluyorsa, yoldan geçenlerin dörtte biri zarfı çalışıyordu; posta kutusu temizse, zarfı çalanlar yarıya iniyordu. Araştırmacılar, (Groningen polisi yerlere çöp atmaya nadiren cezalandırdığı için) düzenli bir çevrenin sorumluluk duygusunu beslemesini, caydırıcılıktan çok toplumsal bir kuralı ha-

¹⁶⁷ Zimring, 2007; MacDonald, 2006.

¹⁶⁸ Tarihteki en büyük suç önleme başarısı: Zimring, 2007, s.201.

¹⁶⁹ Kırık camlar yaklaşımının sorunları: Levitt, 2004; B. E. Harcourt, "Bratton's 'broken windows': No matter what you've heard, the chief's policing method wastes precious funds," *Los Angeles Times*, 20 Nisan 2006.

tırlatmasına, "Burası insanların kurallara uyduğu bir yerdir." izlenimi vermesine bağlı olduğunu ileri sürüyorlar.¹⁷⁰

Ve nihayet, otuz yıl önce suç oranlarında gözlemlenen artışı açıklamamıza norm değişiklikleri nasıl yardım ettiyse, 1990'larda suç oranlarında görülen azalmayı anlamak için de normlardaki değişikliklere bakmalıyız. Amerika'da, özellikle de New York'ta şiddet oranlarının tepetaklak olmasında polisiye önlemlerle ilgili reformların rolü olduğu neredeyse kesin, ama suç oranlarının (aynı ölçüde olmasa da) Kanada ve Batı Avrupa'da da düştüğünü, buna karşılık bu bölgelerde hapishane ya da polis sayısının aynı ölçüde artmadığını da unutmamalıyım. Nitekim sonunda en inatçı bazı suç istatistikçileri bile pes ettiler ve bu olguyu açıklayacak etmenlerin büyük bir bölümünün sayılara dökülmesi zor kültürel ve psikolojik değişikliklerle ilişkili olması gerektiğini kabul ettiler.¹⁷¹

1990'larda suç oranlarındaki büyük düşüş duyarlılıklarda yaşanan bir değişimin parçasıydı; bu gelişmeyi yeniden uygarlaşma süreci olarak adlandırmanızda sakınca olmadığı kanısındayım. Bir kere, 1960'ların en çılgın fikirlerinin bir bölümü çekiciliğini yitirmişti. Komünizmin yıkılması ve yol açtığı ekonomik ve insani felaketlerin kabul edilmesi devrimci şiddetin romantik boyutunu yok etmiş ve serveti silahın ucunda dağıtma fikrinin inandırıcılığını sarsmıştı. Tecavüz ve cinsel tacizlerin daha fazla farkında olunması sayesinde "Sana iyi geliyorsa, yap!" etiği özgürleştirici olmaktan çıkmış tiksindirici olmaya başlamıştı. Ve kent merkezindeki şiddetin apaçık ortaya serilen zararlarını –yoldan geçen arabalardan açılan ateşlerle küçük çocukların vurulmasını, onlu yaşlardaki gençlerin kilisedeki cenaze törenlerine bıçaklı çete saldırılarını– ırkçılığa ya da yoksulluğa verilen anlaşılabilir bir tepki olarak açıklayıp görmezden gelmek artık mümkün değildi.

Bunun sonucunca dalga dalga uygarlaştırıcı hamleler başladı. Yedinci bölümde göreceğimiz gibi, 1990'larda kurulu düzen *baby boomer*'ların eline geçince, 1960'ların pozitif miraslarından biri olan yurttaş hakları, kadın hakları, çocuk hakları ve gay hakları devrimleri güçlenerek temellerini sağlamlaştırmaya başladı. Bu hareketlerin tecavüzü, dayaağı, nefret suçlarını, eşcinsellerin aşağılanması ve çocuk tacizlerini hedef alması sonucunda, yasa ve düzen çerçevesi yeniden biçimlendi ve gerici bir davadan ilerici bir davaya dönüştü; evleri, işyerini, okulları ve sokakları savunmasız gruplar için daha güvenli kılmaya yönelik (feminist "Geceler de Sokaklar da Bizim" protestoları türünden) çabalarla, çevre herkes için daha güvenli hale geldi.

1990'larda en etkileyici uygarlaştırıcı hamlelerden birini, genç erkeklerini yeniden uygarlaştırma görevini üstlenen Afrikalı Amerikalı topluluklar gerçekleştirdiler. Yüz yıl önce Amerikan Batısı'nın yatıştırılması sırasında olduğu gibi, ahlaki enerjinin büyük bir kısmı kadınlardan ve kiliseden geliyordu.¹⁷² Boston'da Ray Hammond, Eugene Rivers ve Jeffrey Brown'ın başını çektikleri bir din adamları ekibi, çetelerin şiddete başvurmalarını önlemek için polisle ve sosyal

¹⁷⁰ Keizer, Lindenbera, & Stea, 2008.

¹⁷¹ Eisner, 2008; Rosenfeld, 2006. Ayrıca bkz. Fukuyama, 1999.

¹⁷² Anderson, 1999; Winship, 2004.

hizmet kurumlarıyla birlikte çalışmaya başladılar.¹⁷³ Yerel topluluklarla ilgili bilgilerini artırdılar ve en tehlikeli çete üyelerini saptayarak, kimi zaman çetelerle yaptıkları toplantılarda, kimi zaman anneler ve büyükannelerle yaptıkları toplantılarda polisin ve topluluğun bu kişileri gözetlediğini hatırlattılar. Topluluk önderleri de intikam kısır döngülerini kırıyorlar, çete üyeleri rencide edildiklerinde öç almaya kalkışılmayacaklarına yemin ettiriliyorlardı. Bu girişimler yalnızca tutuklanma tehlikesi nedeniyle değil, aynı zamanda dış baskının bu erkeklere bir "çıkış yolu," itibarını yitirmeden geri çekilme fırsatı sunması sayesinde etkiliydi; bu tıpkı birbirinin üzerine yürüyen iki erkeğin araya giren daha zayıf kişiler tarafından durdurulmaya izin vermelerine benziyordu. Bu çabalar 1990'lardaki "Boston Mucizesi"ne katkı yaptı ve insan öldürme oranı beşte bire düştü; o zamandan beri de bazı iniş çıkışlarla düşük olmaya devam ediyor.¹⁷⁴

Ötc yandan polis ve mahkemeler de, ceza yaptırımlarını kaba haskılarla güc-ten düşürüp caydırma yönünde kullanmaktan vazgeçip, uygarlaşma sürecinin ikinci aşamasına geçiyorlar ve devlet güçlerinin meşruluğu duygusunu güçlendiriyorlardı. Bir ceza yargılaması sistemi düzgün çalışıyorsa, Büyük Birader'in haftanın yedi günü yirmi dört saat kendilerini izlediğini ve hemen tepelerine binerek usulüne aykırı yoldan elde edilmiş kazançların bedelini ödeteceğini bilen rasyonel aktörler sayesinde çalışmaz. Hiçbir demokrasinin toplumu bu türden bir Skinner kutusuna dönüştürmesine olanak verecek kaynakları yoktur; bunu istemesi de mümkün değildir. İşlenen suçların yalnızca örnek niteliğindeki bir bölümü saptanabilir ve cezalandırılabilir ve bunun yurttaşların rejimin bütününe meşru olarak görebilmelerine elverecek ölçüde hakkaniyetli bir örnekleme olması gerekir. Başlıca meşrulaştırıcı etmenlerden biri sistemin yapılandırılma biçimidir; sistem kişinin kendisinin, daha da önemlisi muarızının yasaları çiğnemesi durumunda cezalandırılma olasılığının sabit bir durum olduğunu bilerek, yırtıcı şiddet, ön alma amaçlı saldırı ve zorbalıkla misilleme isteklerine ket vurmaya içselleştirmesine olanak vermelidir. Oysa Amerika'nın birçok bölgesinde eskiden beri cezalar, yasaklanmış davranışların öngörülebilir sonuçları olmaktan çok, damdan düşercesine başa gelen şanssızlıklar gibi algılanacak ölçüde keyfiydi. Hüküm giymiş kişiler cezalandırılmaksızın şartlı tahliye görüşmelerine gelmeyebiliyorlar ya da uyuşturucu testinden geçemeyebiliyorlar ve akranlarının da böyle yaparak sıyırtabildiklerini görüyorlar, sonra bir gün adeta kör talih onları buluyor ve hapse atılıp yıllarca içeride kalmalarına yol açıyordu.

Oysa artık yargıçlar polisle ve topluluk önderleriyle birlikte çalışıyorlar, büyük suçlara öngörülemeyen çok ağır cezalar vermek yerine, suçla mücadele stratejilerini küçük suçlara küçük ama öngörülebilir cezalar vermeyi de kapsayacak şekilde genişletiyorlar; örneğin şartlı tahliye görüşmesine gitmemek artık kesin olarak birkaç günü hapiste geçirmek anlamına geliyor.¹⁷⁵ Bu değişiklik psikolojimizin iki özelliğinden yararlanıyor (bunları iyilik meleklerimiz bölümünde ele alacağız). Birincisi, insanlar, özellikle de yasayla başı derde girme olasılığı en yüksek olanlar geleceğe inanılmaz ölçüde boş verirler ve farazi ve uzak olanlara

¹⁷³ Winship, 2004; P. Shea, "Take us out of the old brawl game," *Boston Globe*, 30 Haziran 2008; F. Butterfield, "In Boston, nothing is something," *New York Times*, 21 Kasım 1996.

¹⁷⁴ M. Cramer, "Homicide rate falls to lowest level since '03," *Boston Globe*, 1 Ocak 2010.

¹⁷⁵ J. Rosen, "Prisoners of parole," *New York Times Magazine*, 10 Ocak 2010.

değil, kesin olduğunu bildikleri hemen uygulanacak cezalara tepki verirler.¹⁷⁶ İkincisi, insanlar başkalarıyla ve kurumlarla ilişkilerini ahlaki ölçütlerle ele alırlar ve bunlara ya kaba bir hakimiyet mücadelesi gibi ya da karşılıklılığa ve hakkaniyete dayalı sözleşmeler gibi yaklaşırlar.¹⁷⁷ “Denetimli serbestlik” programını tasarlayan yargıç olan Steven Alm, programın başarısını şöyle özetliyor: “Sistem tutarlı ve öngörülebilir olmayınca, cezalandırma rastgele olunca, insanlar şartlı tahliye memurum beni sevmiyor ya da birisi bana karşı önyargılı diye düşünüyorlar; kurallara uymayan herkese eşit ve aynı şekilde davranıldığı izlenimi edinemiyorlar.”¹⁷⁸

Şiddeti yatıştırmaya yönelik bu yeni hamle Uygarlaşma Sürecinin içsel yap-tırım gücünü oluşturan empati ve özdenetim alışkanlıklarını güçlendirmeyi de hedefliyor. On Nokta Koalisyonu olarak adlandırılan Boston girişimi, “Siyah topluluğu içinde fiziksel ve sözel şiddetin azaltmasını kolaylaştıracak bir kültürel değişimi destekleyen bir kampanyanın parçası olarak, konuyla ilgili sohbetleri, iç gözlemi ve insan olarak kendimizi tutmamızı sağlayan fikirler ve eylemler üzerine düşünmeyi teşvik etmek.” türünden on hedefi temel alıyordu. İşbirliği yaptığı programlardan biri olan Ateşkes Operasyonu, Immanuel Kant’ın özdeyişi olan “tek başına dışsal baskılara dayanan bir ahlak asla yeterli olamaz.” özdeyişini hayata geçirmek amacıyla, bizzat David Kennedy tarafından tasarlan-mıştı.¹⁷⁹ Gazeteci John Seabrook bu girişimin empati inşa etkinliklerinden birini şöyle betimliyor:

Benim katıldığım toplantıda bu girişimi çete üyeleri açısından dönüştürücü bir deneyim kılmak için elle tutulur, adeta kutsal bir istek olduğu hissediliyordu. Arthur Phelps adında, herkesin Pops diye seslendiği eski bir çete üyesi, tekerlekli sandalyedeki otuz yedi yaşında bir kadını odanın ortasına getirdi. Kadının adı Margaret Long’du ve göğsünden aşağısı felçliydi. Phelps ağlayarak, “On yedi yıl önce ben bu kadını vurdum.” dedi. “Ve hayatımın her günü bununla yaşıyorum.” Bunun ardından Long topluluğa, “Her gün tuvaletimi bu torbaya yapıyorum.” diye seslenerek, tekerlekli sandalyesinin içindeki cepten kolostomi torbasını çıkardı ve genç adamlar dehşetle kendisine bakarken torbayı havaya kaldırıp onlara gösterdi. Sokaklarda sosyal çalışma yapan son konuşmacı olan Aaron Pullins III, “Eviniz yanıyor! Binanız yanıyor! Kendinizi kurtarmalısınız! Ayağa kalkın!” diye bağırırken, grubun dörtte üçü ipleri çekilmiş kuklalar gibi yerlerinden fırladılar.¹⁸⁰

1990’ların uygarlaştırıcı hamlesinde sorumlulukla ilgili değerler yüceltile-rek, şiddete dayalı yaşam daha az çekici kılınmaya çalışılıyordu. Başkentte biri siyah erkekler tarafından, diğeri de beyaz erkekler tarafından örgütlenen, çok iyi duyurulmuş iki yürüyüşle erkeklerin çocuklarını destekleme sorumluluğu

¹⁷⁶ Daly & Wilson, 2000; Hirschi & Gottfredson, 2000; Wilson & Herrnstein, 1985. Ayrıca bkz., bu kitabın 9. bölümünde “Özdenetim” tartışması.

¹⁷⁷ Fiske, 1991; Fiske, 1992, 2004a. Ayrıca bkz., bu kitabın 9. bölümünde “Ahlak ve Tabu” konusu.

¹⁷⁸ J. Rosen, “Prisoners of parole,” *New York Times Magazine*, Jan.10 Ocak 2010.

¹⁷⁹ J. Seabrook, “Don’t shoot: A radical approach to the problem of gang violence,” *New Yorker*, 22 Haziran 2009.

¹⁸⁰ J. Seabrook, “Don’t shoot: A radical approach to the problem of gang violence,” *New Yorker*, 22 Haziran 2009, s.37-38.

vurgulandı; bunlardan biri Louis Farrakhan'ın Bir Milyon Erkek Yürüyor eylemiydi, diğeri de muhafazakar bir Hristiyan hareketi olan Promise Keepers (Sözlerini Tutanlar) örgütünün yürüyüşüydü. Her iki hareket de etnik merkezcilik, cinsiyetçilik ve köktendincilik izlerini taşımaya devam ediyordu, ama geniş çaplı bir yeniden uygarlaşma sürecinin bir parçası olarak tarihi açıdan önemliydiler. *The Great Disruption* (Büyük Çözülme) adlı kitabında siyaset bilimci Francis Fukuyama 1990'larda şiddet oranlarındaki düşüşe, boşanma, sosyal yardımla geçinme, ergenlik çağında gebelik, okulu terk, cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve ergenler arasındaki otomobil ve silah kazaları gibi diğer sosyal patoloji göstergilerinin çoğundaki düşüşlerin eşlik ettiğini bildiriyor.¹⁸¹

Son yirmi yılda yaşanan yeniden uygarlaşma süreci, Batı'da ortaçağdan beri esmekte olan rüzgârların geri gelmesiyle sınırlı değil. Bir kere, devletlerin güçlenmesi ve ticaretin gelişmesiyle ayırt edilen özgün Uygarlaşma Sürecinden farklı olarak, suç oranlarında bugün gerçekleşen azalmanın büyük bir bölümü, bilinçli olarak halkın esenliğini desteklemek amacıyla tasarlanmış uygarlaşma hamlelerinin bir sonucu. Yine yeni olan diğer bir özellik de yüzeysel uygarlık gösterişleriyle, empati ve özenetim gibi en çok değer verdiğimiz alışkanlıkların birbirinden ayrılması.

1960'lardaki uygarlaşma sürecinde yaşanan geriye gidişin 1990'larda ters yüz *olmayan* tek özelliği popüler kültür. Punk, metal, goth, grunge, gangsta ve hip-hop gibi son zamanlarda ortaya çıkan akımlardaki popüler müzikçilerin çoğu, Rolling Stones'un Women's Christian Temperance Union (Hristiyan Ölümlülüğü İçin Kadınlar Birliği) gibi görünmesine yol açıyor. Hollywood filmleri her zamankinden daha kanlı, bir fare tıklamasıyla sınırsız sayıda pornografiye ulaşılıyor ve günümüzde şiddet içeren, bütünüyle yeni bir eğlence biçimi olan video oyunları başta gelen gönül eğlendirme yolu. Bununla birlikte, bu türden çürüme işaretleri kültür alanında çoğalırken, gerçek yaşamda şiddetin azaldığını görüyoruz. Nasıl olduysa, yeniden uygarlaşma sürecinde kültürel saat *Ozzie and Harriet* dönemine geri götürülmeden toplumsal işlev bozukluğu dalgasını geri çevirmek mümkün oldu. Evvelki gece kalabalık bir Boston metrosundaydım ve siyah deri giysisi, çizmeleri, dövmeleri ve pirsingleriyle ürkütücü görünen bir genç adama gözüm ilişti. İnsanlar onunla aralarına mesafe koymaya çalışırken, o onlara sesleniyordu: "Yerini bu yaşlı kadına verecek kimse yok mu? *O pekâlâ sizin büyükanneniz olabilirdi!*"

1990'larda erginleşen X Kuşağı klişesi, onları medyaya aşına, alaycı, post modern olarak gösteriyor. Fazla ciddiye almadan değişik pozlar takınabilen, farklı tarzları deneyebilen ve partal kültürel sanat modalarına balıklama dalabilen bir kuşaktı bu. (Bu açıdan onlar, rock müzisyenlerinin saçmalamalarına ciddi siyasi felsefe gibi yaklaşan genç *baby boomer* kuşağından daha karmaşıklardı.) Günümüzde Batı toplumunun büyük bir bölümü bunun farkında. Gazeteci David Brooks 2000 yılında yayımlanan *Bobos in Paradise* (Bobo'lar Cennette) başlıklı

* Çev. Hasan Kaya, Profik Yayıncılık -çn.

¹⁸¹ Fukuyama, 1999, s.271; "Positive trends recorded in U.S. data on teenagers," *New York Times*, 13 Temmuz 2007.

kitabında orta sınıftan birçok kişinin “burjuva boheme” dönüştüğünü, bütünüyle konvansiyonel bir yaşamı sürdürürken, toplumun kenarlarında yaşayan insanların görünümünü taklit ettiğini söylüyor.

Yaşamının ileri dönemlerinde Elias’la yaptığı görüşmelerden esinlenen Cas Wouters, Uygarlaşma Sürecinin yeni bir evresini yaşadığımız kanısında.¹⁸² Bu, daha önce sözünü ettiğim uzun dönemli bir teklifsizleşme süreci ve Elias’ın “duygusal kontrollerin kontrollü bir şekilde kaldırılması,” Wouters’ın da üçüncü doğa adını verdiği özelliğe yol açıyor. Eğer doğa durumunda yaşamı yöneten, evrilerek bize ulaşmış güdüler birinci doğamız, uygarlaşmış toplumun yerleşik alışkanlıkları da ikinci doğamızsa, bilinçli olarak bu alışkanlıklar üzerinde düşünme, kültürel normların hangi boyutlarına uymakta yarar olduğunu, hangilerinin artık yararlı olmaktan çıktığını değerlendirme de üçüncü doğamız sayılabilir. Yüzyıllar önce atalarımız kendilerini uygarlaştırmak için, her türlü kendiliğindenlik ve bireysellik belirtisini bastırmak zorunda kalmış olabilirler, ama şiddet kullanmaktan kaçınma normlarının artık yerleştiği günümüzde, işlevini yitirmiş belli bazı baskılanmaların kalkmasına izin verebiliriz. Böyle bakıldığında, toplum içinde kadınların derilerinin büyük bir bölümünü göstermeleri ya da erkeklerin küfretmeleri kültürel çürüme sayılmaz. Tersine, bu onların taceze ya da karşı saldırıya uğramaktan korkmaları gerekmeyecek kadar uygarlaşmış bir toplumda yaşadıklarının bir göstergesi. Romancı Robert Howard’ın ifadesiyle, “Uygarlaşmış erkekler vahşilerden daha kabalar çünkü nezaketsiz davranışları nedeniyle kafalarının yarılmayacağını biliyorlar.” Bezelyelerimi çatalıma itmek için bıçağın yardımına başvurabileceğim günler artık gelmiştir belki de, kim bilir?

¹⁸² Wouters, 2007.

HÜMANİST DEVRİM

Sizi saçmalıklara inandırmayı başaranlar hunharca işler
yapmanızı sağlayabilirler.

-Voltaire

Dünyada bir sürü garip müze var. California'nın Burlingame kentindeki Pez Memorabilia Müzesinde çizgi film karakteri başlıklı beş yüzün üzerinde şeker dağıtım kutusu sergileniyor. Paris'e seyahat edenler kentin kanalizasyon sistemini sergileyen müzeyi ziyaret edebilmek için uzun kuyruklarda bekliyorlar. Texas'ın McLean kasabasındaki Devil's Rope (Şeytan Urganı) Müzesinde "dikenli tellerin bütün ayrıntıları ve özellikleri sergileniyor." Tokyo'daki Meguro Parazitoloji Müzesinde ziyaretçiler "korku hissetmeden parazitler üzerine düşünmeye ve Parazitlerin harika dünyası hakkında bilgi edinmeye zaman ayırmaya" davet ediliyor. Bir de Reykjavik'te, "İzlanda'daki hemen hemen bütün kara ve deniz memelilerinin penislerini ve penisle ilgili bölgelerini kapsayan bir koleksiyonun sergilendiği" Falloloji Müzesi var.

Ama bir günümü geçirmeyi en az isteyeceğim müze, İtalya'da San Gimignano kasabasındaki Museo della Tortura e di Criminologia Medievale.¹ Bu müzeyle ilgili www.tripadvisor.com'da yararlı bir değerlendirme var: "Giriş ücreti 8 Avro. Toplam 100-150 parçanın sergilendiği bir düzine kadar küçük oda için hayli yüksek bir ücret. Ama karanlık işlerden hoşlanıyorsanız, kaçırmamalısınız. İç karartıcı bir aydınlatma uygulanmış taş duvarlı odalarda özgün ya da kopya işkence ve infaz aletlerini görüyorsunuz. Sergilenen her parçanın İtalyanca, Fransızca ve İngilizce mükemmel bir dille kaleme alınmış açıklamaları var. Aletin hangi vücut deliğine uygulandığından, hangi uzvun çıkarılmasında kullanıldığına, müşterilerin genellikle kimler olduğuna ve kurbanın nasıl acı çekeceğine ya da öleceğine kadar, hiçbir ayrıntı ihmal edilmemiş."

Bu ortaçağ zulümlerinde, yakın tarihlerdeki korkunç kitle kıyımlarını okumaktan artık gına getirmiş insanları bile şok edecek bir şeyler olabilir. İspanyol Engizisyonu tarafından kullanılan Yahuda Beşiği var: elleri ve ayakları bağlanmış çıplak kurban beline geçirilen demir bir kuşakla tavandan asılıyor, sonra da anüs ya da vajinası keskin bir piramidin üzerine gelecek şekilde alçaltılıyor; kurban kaslarını gevşettiğinde piramidin sivri ucu dokuları gerip parçalıyor. Nuremberg Bakiresi, çivilerinin hayati organları delerek kurbanın erken ölme-

¹ <http://www.museodellatortura.com/>.

sini, böylece çektiği acıların sona ermesini önlemek amacıyla tasarlanmış bir tür demir bakire. Bir dizi çizimde kurbanın ayak bileklerinden asıldığı ve apış arasından testereyle ikiye bölündüğü gösteriliyor; açıklamada bu infaz yönteminin isyan, büyüclük ve askeri emirlere uymama gibi suçlar için Avrupa'nın her yerinde kullanıldığı belirtiliyor. Armut sivri uçlu, parçaları açılabilen bir ahşap topuz; ağza, anüse ya da vajinaya yerleştirilip bir vida mekanizmasıyla açılarak kurban içinden parçalanıyor; bu aletin de sodomi, zina, ensest, sapkın inanç, kutsala küfretme ve "Şeytanla cinsel birleşme" gibi suçları cezalandırma da kullanıldığı bildiriliyor. Kedi Pençesi ya da İspanyol Tırmığı kurbanın etlerini parçalayıp doğramak için kullanılan bir grup kanca. Aşağılama maskelerine domuz ya da eşek kafası şekli verilmiş; bu maskeler kurbanı hem toplum önünde aşağılıyor hem de iniltilerini önlemek için burnuna ya da ağzına giren bir bıçak ya da yumruyla acı çekmesine yol açıyor. Kafir Çatalı iki ucunda birer çift sivri uçlu çatal bulunan bir demir: bir ucu kurbanın çenesinin altına, diğer ucuysa boynunun altına geliyor; bu durumda başını geriye atan kaslarının gücü tükenince, kurban her iki noktada da aleti kendine saplıyor.

Museo della Tortura'daki aletler hiç de seyrek bulunan şeyler değiller. San Marino, Amsterdam, Münih, Prag, Milano ve Londra Kulesinde de ortaçağ işkence alet koleksiyonları var. Kafelerdeki *Inquisition* (Engizisyon) ve *Torment in Art* (Sanatta Azap) türünden resimli kitaplarda yüzlerce işkence türünün çizimleri görülebilir; Şekil 4-1'de bunlardan bir bölümü var.²

Kuşkusuz işkence geçmişte kalmış bir şey değil. Modern çağlarda da polis devletleri tarafından kullanıldığı gibi, etnik temizlik ve soykırımlar sırasında kalabalık gruplar tarafından ve sorgulamalar ve ayaklanmaların bastırılması sırasında demokratik hükümetler tarafından da uygulanıyor; bunların en yüz kızartıcılarından biri de 11 Eylül saldırılarından sonra George W. Bush yönetimi tarafından uygulananlar. Ama günümüzde zaman zaman gizlilikle uygulanan ve dünya çapında kınanan işkence olaylarıyla, ortaçağ Avrupa'sında yüzyıllarca süren kurumsallaşmış sadizmi eşitlemek mümkün değil. Ortaçağdaki işkence gizli değildi, inkar edilmiyordu ya da üstü örtülüyordu. Bu uygulamalar gaddar rejimlerin siyasi düşmanlarını korkutmak için, ılımlı rejimlerin de terörist olduğundan kuşkulandıkları kişilerden bilgi almak amacıyla kullandıkları bir taktikten ibaret değildi. Cıldırılmış bir kalabalığın insani özelliklerden yoksun sayıp böceklettiği bir düşmana karşı duyulan nefretten kaynaklanmıyordu. Hayır; işkence kamusal yaşamın dokusuna işlemişti. Bu incelikli, seviyeli bir cezalandırmaydı ve sanatsal ve teknolojik yaratıcılığın kendini ifade olanağı bulduğu alanlardan biriydi. İşkence aletlerinin çoğu ustalıklarla işlenmiş, güzelce süslenmişti. Dayak gibi, yalnızca fiziksel acı vermek için tasarlanmıyorlardı; bunlar duyarlı vücut açıklıklarına nesneler sokmak, vücut bütünlüğünü bozmak, kurbanı aşağılayıcı pozisyonlarda teşhir etmek ya da onları belli pozisyonlara zorlayarak kendi dayanma güçlerinin çökmesi sonucunda acılarının artmasını, sakatlanmalarını ve ölmelerini sağlamak türünden derin bedensel dehşetlerdi. İşkenceciler en önemli anatomi ve fizyoloji uzmanlarıydı ve bu bilgilerini ölümden önce acıyı en yüksek düzeye çıkarma, acıyı hissedilmez kılacak sinir hasar-

² Held, 1986; Puppi, 1990.

larını önleme ve kurbanın mümkün olduğunca uzun süre bilicini yitirmemesini sağlama yönünde kullanıyorlardı. Kurban kadınsa, sadizm erotikleştiriliyordu: işkenceden önce kadın çıırılçıplak soyuluyor ve genellikle memeleri ve cinsel organları hedef alınıyordu. Soğuk şakalarla kurbanın çektiği acılar hafife alınıyordu. Fransa'da, kurbanı uykusuz bıraktığı için Yahuda Beşiğine "Gece Bekçisi" deniliyordu. Kurban demirden bir boğanın içinde diri diri kızartılıyor, böylece çığlıkların boğanın ağzından, böğürmeler gibi çıkması sağlanıyordu. Barış ortamını bozmakla suçlananlar Gürültücü Flütü adı verilen flüt ya da trampet benzeri demir bir boyunlukla dolaşmaya zorlanıyor, bükülebilen bir mengeneye parmak kemikleri ve eklemleri kırılıyordu. Birçok işkence aletine hayvan şekli verilmiş ve acayip adlar takılmıştı.

ŞEKİL 4-1. Ortaçağ ve erken modern çağ Avrupa'sında işkence



Kaynaklar: Testereyle kesme: Held, 1986, s.47. Kedi pençesi: Held, 1986, s.107. Kaziğa oturtma: Held, 1986, s.141. Diri diri yakma: Pinker, 2007a. Yahuda Beşiği: Held, 1986, s.51. Tekerlek işkencesi: Puppi, 1990, s.39.

Ortaçağ Hristiyanlığı bir zulüm kültürüydü. İşkence ulusal ve yerel iktidarlar tarafından kıta çapında uygulanan bir yöntemdi ve küçük suçlarda körleştirine, dağlama, el, kulak, burun ve dil kesme türünden sakatlayıcı cezalardan hangilerinin uygulanacağı yasalarla belirleniyordu. Ölüm cezası infazları birer sadizm çılgınlığıydı ve diri diri yakma, tekerlekte kemikleri kırma, atlarla parçalama, rektumdan kazığa oturtma, karnıdeşerek bağırsakları bir makaraya sarma, hatta hızla boynu kırma yerine yavaş yavaş gererek ve boğarak uygulanan idamlar gibi çilelerle doruğa ulaşıyordu.³ Sadistçe işkenceler engizisyon, cadı avı ve din savaşları sırasında Hristiyan kilisesi tarafından da uygulanıyordu. İronik adıyla Papa IV. Innocentius' 1251'de işkence uygulamalarına izin vermiş, Dominiken tarikatından keşişler de bu izni zevkle yerine getirmişlerdi. *Inquisition* adlı resimli kitapta belirtildiği gibi, Papa IV. Paul döneminde (1555-59), Engizisyon "açıkça doymak bilmiyordu; Dominiken rahibi ve bir zamanların Büyük Engizisyoncusu olan Paul'un kendisi ateşli bir işkence taraftarı, usta bir işkenceci ve canavarca kitle katliamları ustasıydı ve bu hünerleri nedeniyle 1712'de azizlik mertebesine çıkarılmıştı."⁴

İşkence yontulmamış bir adalet türü, daha büyük bir şiddet tehdidiyle kaba şiddeti caydırma çabası değildi. Kişiyi germe aletine ya da direğe gönderen kural ihlallerinin çoğu, sapkın inanç, kutsala küfür, dinden dönme, hükümeti eleştirme, dedikodu, azarlama, zina ve aykırı cinsel ilişkiler türünden şiddet içermeyen, hatta günümüzde yasalarca cezalandırılması öngörülmeeyen eylemlerdi. İşkence altındaki kişinin çektiği acıya son vermek için her şeyi söyleyebileceği gerçeği hiçe sayılarak, gerek Hristiyan yasal sisteminde gerekse Roma hukukundan esinlenen laik yasal sistemde işkence itiraf elde etmek ve sanığı bu temelde mahkum etmek için kullanılıyordu. Yani itiraf elde etmek için işkence uygulamak, caydırmak, korkutmak ya da işbirlikçilerin adlarını ya da silahların yerlerini öğrenmek için yapılan işkencelerden daha da anlamsızdı. Diğer saçmalıklarda da başka endişelerin eğlencenin önüne geçmesine izin verilmiyordu. Kurban bir mucizeyle kurtulmaz da yanarsa, bu onun suçluğunun kanıtı sayılıyordu. Cadı olduğundan kuşkulanan bir kadın bağlanıp göle atılıyor, suyun yüzünde kalırsa cadı olduğu kanıtlanıyor ve asılıyor, batır ve boğulursa masum olduğu kanıtlanıyordu.⁵

Zindanlarda saklı saklı uygulanmak bir yana, işkence uygulamaları yaygın halk eğlenceleriydi ve koşa koşa gelen seyirci kalabalıkları kurbanın çabalamasını ve çığlıklarını seyretmekten çok hoşlanıyorlardı. Tekerlekte kemikleri kırılıp parçalanmış, darağaçlarından sarkan ya da demir kafeslerde teşhir edilirken aklıktan ve susuzluktan ölen kurbanların çürüyen bedenleri alışılmış görüntülerdi. (Avrupa'daki bazı kamusal binalarda bugün bile bu tür kafesler asılı; bunlardan biri de Münster katedrali.) İşkence çoğu zaman katılımcı bir spordur. Tahta kelepçeye kısırılmış kurbanı gıdıklamak, dövmek, sakatlamak, taşlamak ya da yüzünü çamur ya da dışkıyla sıvamak serbestti ve kurban bazen soluksuz kalıp ölebiliyordu.

³ Held, 1986; Levinson, 2004b; Mannix, 1964; Payne, 2004; Puppi, 1990.

* "Masum" -çn.

⁴ Held, 1986, s.12.

⁵ Mannix, 1964, s.123-24.

Sistemik zulüm Avrupa'yla sınırlı değildi. Asur, Pers, Selevkos, Roma, Çin, Hint, Polinezya, Aztek uygarlıkları, çok sayıda Afrika krallığı ve Amerikan Yerli kabilelerinde yüz binlerce kurbana yüzlerce işkence yönteminin uygulandığını gösteren kanıtlar var. Ayrıca İsrailoğulları, Yunanlar, Araplar ve Osmanlı Türklerinde insanların canavarca öldürüldüğü ya da cezalandırıldığını ortaya koyan belgeler bulunuyor. Aslında, ikinci bölümün sonunda gördüğümüz gibi, ilk karmaşık uygarlıkların *hepsi* mağduru olmayan suçları işkence ve sakat bırakma yoluyla cezalandıran mutlak teokrasiler.⁶

Bu bölümün amacı tarihte yaşanmış bütün bu uygulamalar karşısında dehşete düşmemizi sağlayan muazzam dönüşüme ışık tutmak. Modern Batı dünyasında ve yeryüzünün geriye kalan bölümlerinin büyük çoğunluğunda ölüm cezası ve bedensel cezalar etkili bir şekilde ortadan kaldırıldı, devlet yönetimlerinin yurttaşlarına karşı şiddet kullanma gücü ciddi biçimde engellendi, kölecilik yasaklandı ve halklar artık zulüm seyretmekten zevk almıyorlar. Bütün bunlar küçük bir zaman diliminde gerçekleşti; dönüşüm 17. yüzyıldaki Akıl Çağında başladı ve 18. yüzyılın sonundaki Aydınlanmayla doruğa ulaştı.

Bu ilerlemenin –bu bir ilerleme değilse, ne olduğunu ben bilmiyorum– bir bölümünü fikirler tetikledi; bunlar açıkça kurumsallaşmış şiddetin en aza indirilmesini ya da ortadan kaldırılmasını savunan fikirlerdi. Bir bölümü de duyarlılıklarda gerçekleşen değişikliklerle tetiklendi. İnsanlar hemcinslerinin *duygularını paylaşmaya* başlamışlardı; artık onların çektikleri acılar karşısında kayıtsız kalamıyorlardı. Bu güçlerden, yaşamı ve mutluluğu değerlerin merkezine yerleştiren ve kurumların tasarımı aklı ve kanıtları temel alan yeni bir ideoloji şekillendi. Bu yeni ideolojiye hümanizm ya da insan hakları adı verilebilir; Batı dünyasında 18. yüzyılın ikinci yarısında ansızın ortaya çıkışı da Hümanist Devrim olarak adlandırılabilir.

Günümüzde Aydınlanmadan çoğu zaman dudak bükülerek söz ediliyor. Sol'daki "eleştirel teorisyenler" 20. yüzyılda yaşanan felaketlerden onu sorumlu tutuyorlar; Vatikan'daki muhafazakârlar ve Amerikan entelektüel sağı Aydınlanmanın hoşgörülü laikliğinin yerine ortaçağ Katolikliğinin sözde ahlaki temizliğini geçirmeye çalışıyorlar.⁷ Birçok ılımlı laik yazar bile Aydınlanmayı çokbilmişlerin intikamı, insanlığın sivri kulaklı rasyonel aktörlerden oluşan bir ırk olduğu yönünde saf bir inanç diye nitelendirerek küçümsüyorlar. Bu devasa bellek yitimi ve nankörlük, 1. bölümde gördüğümüz tarihin aklanması doğal eğilimi sayesinde mümkün oluyor; geçmişin korkunç kitle kıyımları bellek dışına itiliyor ve yalnızca yavan deyimlerde ve simgelerde hatırlanıyor. Bu bölümün başı size çarpıcı geldiyse, bunun tek nedeni Aydınlanmanın sona erdirdiği dönemin gerçeklerini hatırlatmaktır.

Kuşkusuz hiçbir tarihsel dönüşüm bir anda olup bitmez ve dünyanın Batı dışındaki bölgelerinde hümanizm akımları Aydınlanmadan önce de sonra da yüzyıllarca akıp durdu.⁸ Ama tarihçi Lynn Hunt *Inventing Human Rights* (İnsan

⁶ Davies, 1981; Mannix, 1964; Payne, 2004; Spitzer, 1975.

⁷ Menschenfreund, 2010. Theoconservatism: Linker, 2007.

⁸ Bourgon, 2003; Kurlansky, 2006; Sen, 2000.

Haklarının İcat Edilişi) adlı kitabında insan haklarının tarihin iki anında açıkça doğrulandığını belirtiyor. Bunlardan biri 18. yüzyılın sonunda gerçekleşti; 1776'da Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1789'da da Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ilan edildi. Diğeriyse 20. yüzyılın ortalarında gerçekleşti ve 1948'de Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin ilan edilmesini sağladı; bunu da art arda gelişen Hak Devrimleri izledi (7. Bölüm).

Göreceğimiz gibi, bu bildireler insana kendini iyi hissettirecek laf kalabalığından ibaret değildi; Hümanist Devrim, insanlık tarihinin büyük bir bölümünde yaşamın kabul edilemez yüzünü oluşturan çok sayıda barbarca uygulamanın ortadan kalkma sürecini başlattı. Bununla birlikte, insancıl duyguların gelişmesini en dramatik bir şekilde ortaya koyan bir geleneğin ortadan kaldırılması bundan çok çok önce gerçekleşmişti; bu geleneğin yok oluşu kurumsallaşmış şiddetin giderek azalmaya başlamasını anlamamızı sağlayan bir başlangıç noktası oluşturuyor.

BATIL CİNAYETLER: İNSANLARIN KURBAN EDİLMESİ, BÜYÜCÜLÜK VE KAN İFTİRASİ

Kurumsallaşmış şiddetin en karanlığı, kana susamış bir tanrıyı yatıştırmak için masum bir insanın işkenceyle öldürüldüğü insan kurban etme uygulaması.⁹

Kutsal Kitaptaki İshak'ın kurban olarak sunulması öyküsü, milattan önceki ilk bin yılda insanların kurban edilmesinin hiç de akla gelmedik bir şey olmadığını gösteriyor. İsrailoğulları çocukların değil, yalnızca koyun ve sığırların kesilmesini talep ettiği için, kendi tanrılarının komşu kabilelerin tanrılarına üstün olduğunu söyleyerek övünüyorlardı. Ama o zamanlar çocukların kurban edilmesi baştan çıkarıcı bir şey olmalı ki, İsrailoğulları Levililer 18:21'de onu yasaklamayı uygun görmüşler: "İlah Molek'e ateşte kurban edilmek üzere çocuklarından hiçbirini vermeyeceksin. Tanrı'nın adına leke getirmeyeceksin." Onların soyundan gelenler yüzyıllar boyunca geleneğe geri dönenlere karşı önlemler almak zorunda kalmış olmalılar. MÖ 7. yüzyılda Kral Yoşiya "kimse oğlunu ya da kızını ilah Molek için ateşte kurban etmesin diye"¹⁰ Tofet'teki kurban alanını kirletecekti. İnsan kurban etme geleneği Babil'den dönüşlerinden sonra Yahudiler arasında yok oldu, ama onlardan kopan tarikatlardan biri tarafından bir ideal olarak devam ettirilecekti. Tanrı'nın, insanlığın geri kalanını daha kötü bir kadere mahkum etmemesi karşılığında masum bir adamın işkenceyle kurban edilmesini kabul ettiğine inanan bu tarikatın adı Hristiyanlık.

İnsanların kurban edilmesi başlıca uygarlıkların hepsinin mitolojisinde karşımıza çıkıyor. İbrani ve Hristiyan Kutsal Kitapları yanında, Agamemnon'un savaş filosuna uygun bir rüzgâr getirmesi umuduyla kızı İphigenia'yı kurban ettiği Yunan söylencesinde, Roma tarihinde Hannibal'i koyda tutmak için dört kölenin diri diri gömülmesinde; Galler'de bir kalenin inşaat malzemelerinin ortadan kaybolmasını durdurmak için rahiplerin bir çocuğu kurban ettiği Druid söylencesinde ve birden çok silahı olan Hindu tanrıçası Kali ve tüylü Aztek tanrı-

⁹ Davies, 1981; Mannix, 1964; Otterbein, 2004; Payne, 2004.

¹⁰ 2. Krallar 23:10.

sı Quetzal'le ilgili birçok söylence insanların kurban edilmesi vurgulayıcı bir mit olmanın çok ötesine geçiyor. İki bin yıl önce Roma tarihçisi Tacitus Germen kabileleri arasında bu uygulamaları gözleriyle gördüğünü anlatıyor. Plutarch bunu Kartaca'da betimliyor ve günümüzde turistler kurban edilmiş çocukların kömürleşmiş kalıntılarını görebiliyorlar. İnsanların kurban edilmesi geleneksel Hawaii, İskandinav, İnka ve Kelt kültürlerinde de belgelendi (*Bog Man*'i hatırlıyor musunuz?) Meksika'daki Aztekler, Güneydoğu Hindistan'daki Khondlar ve Afrika'daki Ashanti, Benin ve Dahomey krallıkları arasında bu gelenek gerçek bir sanayiye dönüşmüştü ve binlerce insan kurban ediliyordu. Matthew White MS 1440 ve 1524 yılları arasında Aztekler'in günde yaklaşık kırk insanı kurban ettiklerini, toplam kurban sayısının 1,2 milyona ulaştığını hesaplıyor.¹¹

Genellikle kurban edilecek insanlara önce işkence yapılıyordu. Örneğin Aztekler kurbanı ateşe doğru indiriyor, ölmeden yukarı çıkarıyor ve diri diri göğüslerini açıp çarpan kalplerini çıkarıyorlardı (bu görüntü *Indiana Jones and the Temple of Doom* (*Indiana Jones: Kamçılı Adam*) filminde gerçeğe aykırı bir şekilde 1930'ların Hindistan'ında Kali'ye insan kurban etme uygulaması olarak canlandırılıyor). Borneo Dayakları kurbanı bin kesiyle öldürüyorlar, bambudan yapılmış iğne ve bıçaklarla yavaş yavaş kan kaybettiriyorlardı. Kurban edilecek insan talebini karşılayabilmek için, Aztekler savaşa giriyor ve insan tutsak alıyorlar, Khondlarsa onları çocukluktan itibaren bu amaçla yetiştiriyorlardı.

Masum insanların öldürülmesi çoğu zaman batıl başka bazı geleneklerle birleştiriliyordu. Galler, Almanya, Hindistan, Japonya ve Çin'de uygulanan temel kurbanlarında, inşa edilmekte olan bir kale, saray ya da tapınağın temeline bir kurban gömülerek, tanrıların yüce alemine burnunu sokma küstahlığı hafifletilmeye çalışılıyordu. Bir başka parlak fikir de (Sümer, Mısır, Çin ve Japonya uygarlıklarının da aralarında bulunduğu) birçok krallıkta birbirinden bağımsız olarak ulaşılan gömme töreni kurbanlarıydı: bir kral ölünce, kendisiyle birlikte eşlikçileri ve haremi de gömülüyordu. Dul eşin ölen kocasıyla birlikte kendini yaktığı Hint Sati geleneği de bunun bir başka çeşitlemesi sayılabilir. Ortaçağdan uygulamanın yasaklandığı 1829 yılına kadar yaklaşık 200 bin kadının bu anlamsız ölümü yaşadığı bildiriliyor.¹²

Bu insanların kafasından neler geçiyordu? Kurumsal insan öldürmelerin çoğu affedilmez olmakla birlikte, hiç değilse anlaşılabilir uygulamalar. İktidardaki insanlar düşmanlarını ortadan kaldırmak, sorun çıkaranları caydırmak ya da nelere kadir olduklarını göstermek için öldürüyorlar. Ama kimseye zararı dokunmayan çocukları kurban etmek, savaşa girip kurban edilecek esirler almak ya da çocukluktan itibaren kaderi kurban edilmek olan bir kast yetiştirmek türünden uygulamaların iktidarda kalmak için maliyet etkin yöntemler olduğunu söylemek hayli zor.

Siyaset bilimci James Payne derin bir kavrayışla zorun tarihini ele aldığı bir kitapta, kendi yaşamlarında acı ve ölümle çok iç içe yaşadıkları için eski insanların başkalarının yaşamına fazla değer vermediklerini belirtiyor. Bu da,

* Bataklık Adamı -çn.

¹¹ White, baskıda.

¹² White, baskıda.

bedeli başkalarının yaşamı olsa bile, kendilerine bir avantaj sağlama olasılığı bulunan bütün uygulamalarda eşiği alçak tutmaları anlamına geliyor. İnsanların çoğu gibi, eski insanlar da tanrılara inandılarsa, insanların kurban edilmesi pekâlâ kendilerine bu avantajı sağlayacak bir sunu olarak ele alınabilir. "Onların ilkel dünyası, gibi tehlikelerle, acılarla ve veba salgını, açlık ve savaş gibi berbat sürprizlerle doluydu. Doğal olarak kendilerine, 'Böyle bir dünyayı nasıl bir tanrı yaratmış olabilir?' sorusunu soruyorlardı. Buna verdikleri inandırıcı yanıtlardan biri şu olabilir: bu sadist bir tanrı; insanlardan kan aktığını, onların acı çektiklerini görmekten zevk alıyor."¹³ Bunun sonucunda da, eğer bu tanrıların her gün biraz insan kanı almaları gerekiyorsa, neden onlardan önce davranmayalım diye düşünmüş olabilirler. Benimkini alacağına onu veririm.

İnsanların kurban edilmesi dünyanın bazı yerlerinde, İrlanda'daki Aziz Patrick gibi Hristiyan misyonerleri tarafından ortadan kaldırıldı; diğer bazı uygulamalar da, Britanyalıların Hindistan ve Afrika'da yaptıkları gibi, Avrupalı sömürgeci güçler tarafından yok edildi. Britanya'nın Hindistan'daki ordu komutanı Charles Napier, yerelde satı geleneğinin yasaklanması konusundaki yakınlara yüz yüze geldiğinde şunları söylüyor: "Dulları yakmanın sizin geleneğiniz olduğunu söylüyorsunuz. Çok güzel. Bizim de bir geleneğimiz var: erkekler bir kadını diri diri yakınca, boynuna bir ip dolayıp onu asıyoruz. Cenaze töreni ateşinizi yakın; onun yanına benim marangozlarım da bir darağacı kuracaklar. Siz kendi geleneğinizi uygulayın, biz de kendi geleneğimizi."¹⁴

Ama birçok yerde insanların kurban edilmesi geleneği kendiliğinden yok oldu. İsrailoğulları bu geleneği MÖ 600 dolaylarında, Yunanlar, Romalılar, Çinliler ve Japonlar da birkaç yüzyıl sonra terk ettiler. Olgunlaşan, eğitilmiş devletlerde sonunda bir şeyler insanları kurban etmenin yanlış olduğunu düşünmeyi sağlıyor. Örneğin, okuryazar seçkinlerin varlığı, tarihsel bilgelik temellerinin atılmaya başlaması ve komşu toplumlarla temaslar ortak etki yaparak, insanlara kana susamış tanrı hipotezinin doğru olmadığını fark etme olanağı sunmuş olabilir. Yanardağa bir bakire atarak hastalıkların yok olmadığını, düşmanların yenilmediğini ya da havaların düzelmediğini fark ediyor olabilirler. Payne'nin tercih ettiği bir başka olasılık da, refah artışı ve yaşamın daha öngörülebilir hale gelmesiyle kaderciliğin insanlar üzerindeki etkisinin zayıflaması ve başkalarının yaşamına daha fazla değer verilmesini sağlaması olabilir. Her iki teori de inandırıcı, ama bunların ikisini de kanıtlamak zor, çünkü insanların kurban edilmesiyle eşzamanlı bilimsel ya da ekonomik ilerlemeler göstermek çok güç.

İnsan kurban etmekten vazgeçmenin her zaman ahlaki bir boyutu var. Bu geleneklerden vazgeçilmesi sürecini yaşayan halklar bir ilerleme kaydettiklerini biliyorlar ve eski yöntemlerden vazgeçemeyen cahil yabancılara tiksintiyle bakıyorlar. Japonya'da yaşanan bir olay, duygudaşlık çemberindeki genişlemenin insan kurbanından vazgeçmeye katkı yapmış olabileceğini gösteriyor. MÖ 2 yılında imparator öldüğünde, geleneksel cenaze kurbanı gereği eşlikçileri de onunla birlikte gömülüyor. Ama kurbanlar birkaç gün boyunca ölmeyip, "geceleri ağlayıp inleyince" bu durum imparatoru ve diğer tanıkları rahatsız ediyor. Beş

¹³ Payne, 2004, s.40-41.

¹⁴ Alıntı yapan: M. Gerson, "Europe's burqa öfke patlaması," *Washington Post*, 26 Mayıs 2010.

yıl sonra karısı ölünce, imparator geleneği değiştiriyor ve mezara canlı insanlar yerine onların kilden imgeleri yerleştiriliyor. Payne bunu şu sözlerle değerlendiriyor: “İnsan yaşamını harcamak çok pahalı hale geldiği için, imparator tanrı-lara hile yapmayı seçti.”¹⁵

Ayrım gözetmeksizin günah keçisi yaptığı insanların kanına susamış bir tan-rı, hayli kaba bir kötü talih teorisi. Ama insanlar bunu aştıktan sonra da başla-rına gelen kötü şeylere doğaüstü açıklamalar aramaya devam ediyorlar. Aradaki fark, bu açıklamaların daha ince ayrıntılar içermesi. Yine doğaüstü güçler ta-rafından hedef alındıklarını hissediyorlar, ama bu kez bu güç genel bir tanrıya değil, özgül bir bireye atfediliyor. Bu bireyin adı da cadı.

Büyücülük avcı toplayıcı gruplarda ve kabile toplumlarında en yaygın inti-kam nedenlerinden biri. Onların nedensellik teorisine göre, doğal ölüm diye bir şey yok. Gözle görülür bir nedenle açıklanamayan her ölüm gözle görülemeyen bir nedene, yani büyücülüğe bağlanıyor.¹⁶ Birçok toplumun böylesine saçma sa-pan nedenlerle soğukkanlı cinayetler işlemiş olması bize inanılmaz gibi geliyor. Ama insanın bilişsel mekanizmalarının bazı özellikleri tekrarlayan bazı çıkar çatışmalarıyla birleşince, bunu biraz daha anlaşılır kılıyor. Beyin doğadaki gizli güçleri ortaya çıkarmak için evrimleşti ve bu güçler arasında kimsenin göreme-dikleri de var.¹⁷ Doğrulanamayacak şeyler aleminde çevrenizi didik didik kurca-lamaya başladığınız anda, karşınızda yaratıcılığa açık geniş bir alanın kapısı aralanıyor ve büyücülük suçlamalarının çoğuna kişinin kendine hizmet eden güdüler karışıyor. Antropologlar kabile halklarının cadılık suçlamalarını çoğu zaman kendi gruplarından istenmeyen bireylere yönelttiklerini, bunun onları öl-dürmek için uygun bir bahane olduğunu belirtiyorlar. Bu suçlamalar, (özellikle gerçekten sihirli güçleri olduğunu söyleyerek övünen) bir rakibin gücünü azalt-mak, yerelde daha büyük ün kazanmak için girilen iddialaşmalarda herkesten daha kutsal olduğunu öne sürebilmek, aksi ya da ayırksı kişiler ya da ölümleri-nin öcünü alacak akraba destekleri olmayanlar başta olmak üzere külfetli kom-şulardan kurtulmak amacıyla da kullanılabilir.¹⁸

İnsanların büyücülük suçlamalarında başlarına gelen aksiliklerden işin içindeki taraflardan birini sorumlu tutarak yaşadıkları kayıpların bir bölümü-nü telafi etmek için kullandıkları da düşünülebilir; bu da uyuşturucu aldıktan sonra ya da sıcak kahveyi üzerine döktükten sonra başına gelenlerden çevrede-ki herkesi sorumlu tutup onlara karşı dava açan Amerikan kazazedelerini akla getiriyor. Ayrıca, belki de en önemli neden rakiplerinin arkalarında iz bırakma-dan kendilerine karşı entrika düzenlemelerini önlemek: entrikacılar saldırıyla fiziksel ilişkileri olduğu suçlamalarının hepsini çürütebilirler, ama fizik dışı bağlantıları çürütmeleri mümkün olmaz. Mario Puzo'nun *The Godfather (Baba)* romanında, Vito Corleone “Kazaları kendilerine karşı kişisel bir saldırı olarak ele alan kişilerin başına kaza gelmez.” ilkesine inanıyor. Romanın filminde her biri

¹⁵ Payne, 2004, s.39.

¹⁶ Chagnon, 1997; Daly & Wilson, 1988; Gat, 2006; Keeley, 1996; Wiessner, 2006.

¹⁷ Atran, 2002.

¹⁸ Daly & Wilson, 1988, s.237, 260-261.

birer suç örgütü olan diğer ailelerin şeflerine bu ilkeyi şöyle dile getiriyor: "Ben batıl inançları olan bir insanım. Ve eğer oğlumun başına talihsiz bir kaza gelirse, oğluma yıldırım bile çarpsa, bundan bu salondakilerden bazılarını sorumlu tutacağım."

Zaman zaman da ahlaki suçlamalar tırmanarak, dikkatlerin ahlaki suçlama yapmayanların üzerinde toplanmasına, kartopu gibi büyüyerek olağanüstü toplumsal hezeyanlara ve kalabalıkların çılgınlaşmasına dönüşebilir.¹⁹ On beşinci yüzyılda iki keşiş cadılık üzerine *Malleus Maleficarum* başlıklı bir metin yayımladılar; tarihçi Anthony Grafton'un ifadesiyle, bu "garip bir Monty Python ve *Mein Kampf*" karışımıydı.²⁰ Bu metindeki ifşaatlarla dolduruşa gelen ve Mısırdan Çıkış 22:18'deki "Büyücü kadını yaşatmayacaksınız!" komutundan esinlenen Fransız ve Alman cadı avcıları, bunu izleyen iki yüzyılda cadılık suçlaması yöneltilen 60 bin ile 100 bin arasında kişiyi öldürdüler (bu kişilerin yüzde 85'i kadınlardı).²¹ İşkenceyle kadınlar bebekleri yemek, gemileri batırmak, ekinleri kırıp geçirmek, Şabat günü süpürgeyle uçmak, şeytanla çiftleşmek, şeytan sevgililerini kedi ve köpeğe dönüştürmek ve sıradan erkekleri penislerini kaybettiklerine ikna ederek iktidarsızlaştırmak gibi suçları itiraf etmeye zorlanıyor, ardından da genellikle diri diri yakılıyorlardı.²²

Büyücülük suçlamalarının psikolojisi diğer kan iftiralarına da dönüşebiliyordu; bunlardan biri de Ortaçağ Avrupa'sında sık sık karşılaşılan, Yahudilerin kuyuları zehirledikleri ya da Hamursuz bayramı sırasında Hristiyan çocukları kaçırp kanlarını hamursuz ekmeğine karıştırdıkları türünden söylentilerdi. Ortaçağda İngiltere, Fransa, Almanya ve Felemenk'te binlerce Yahudi öldürüldü ve geniş alanlar Yahudi nüfustan temizlendi.²³

Cadı avı daima sağduyuya aykırıdır. Nesnel bir gözle değerlendirecek, hiçbir kadın süpürmesine binip uçamaz ya da bir adamı kediye dönüştüremez; aslında yeterli sayıda insanın mevcut kayıtları karşılaştırmasına ve halk arasında yaygın olan inançları sorgulamasına fırsat verilse, bunu göstermek hiç de zor olmaz. Ortaçağ boyunca dört bir yana dağılmış az sayıda din adamı ve siyasetçi bu apaçık gerçeğe işaret ederek, cadı diye bir şey olmadığını, dolayısıyla da bir kişiyi büyücülük nedeniyle öldürmenin ahlaki bir suç olduğunu söylediler. (Ne yazık ki bu kuşkucuların bir bölümü sonunda kendilerini işkence odalarında buldular.)²⁴ Akıl Çağında bunlar daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandı ve Erasmus, Montaigne ve Hobbes gibi etkili yazarları da kapsadı.

Bilimsel ruh giderek bazı yetkililere de bulaştı ve bunlar büyücülük hipotezini doğrudan kendileri testten geçirmeye başladılar. Milanolu bir yargıç katırını öldürdükten sonra hizmetlisini bu suçu işlemekle suçladı ve ona işkence yapılmasını sağladı; adam işkencede suçunu itiraf etti, hatta yeniden işkence yapılacağı korkusuyla darağacında bile itirafını geri almayı reddetti. (Günümüz araştırmalarında başvuru insan deneklerin koruması kurullarının bu deneye

¹⁹ Willer, Kuwabara, & Macy. 2009. Ayrıca bkz. McKay, 1841/1995.

²⁰ Mannix, 1964; A. Grafton, "Say anything," *New Republic*, 5 Kasım 2008.

²¹ 60 bin cadı avı kurbanı: White, baskıda. 100 bin cadı avı kurbanı: Rummel, 1994, s.70.

²² Rummel, 1994, s.62. A. Grafton, "Say anything," *New Republic*, 5 Kasım 2008.

²³ Rummel, 1994, s.56.

²⁴ Mannix, 1964, s.133-134.

tepkisini hayal edin.) Bunun üzerine yargıç kendi mahkemesinde işkence yönteminin kullanılmasına son verdi. Yazar Daniel Mannix bir başka deneyi aktarıyor:

Almanya'da Brunswick Dükü kendi dükaliğinde Engizisyonun kullandığı yöntemlerden o kadar rahatsızdı ki, ünlü iki Cizvit aliminden bu sorgulamalara nezaret etmelerini istedi. Dikkatli bir değerlendirme yapan Cizvitler Dük'e şunları ilettiler: "Engizisyoncular görevlerini yapıyorlar. Onlar yalnızca başka cadıların itiraflarında adı geçen kişileri tutukluyorlar."

Dük onlara "Benimle işkence odasına gelin!" dedi. Rahipler onun peşinden zavallı bir kadının germe aletine bağlandığı işkence odasına geldiler. Dük "Onu benim sorgulamama izin verin!" dedi. "Kadın sen cadı olduğunı itiraf etmişsin. Ben bu iki adamın büyücü olduğundan kuşkulaniyorum. Sen ne diyorsun? İnfazcılar, haydi, germe aletini bir kere daha çevirin."

Kadın "Hayır, hayır!" diye bağırды. "Haklısın. Onları sık sık Sabbat'ta gördüm. Keçi, kurt gibi hayvanlara dönüşebiliyorlar."

Dük, "Peki onlar hakkında başka neler biliyorsun?" diye sordu.

"Birkaç cadının onlardan çocukları var. Hatta bir kadının bunların babası olduğu sekiz çocuğu vardı. Çocuklar kurbağa kafalı, örümcek ayaklıydı."

Dük şaşkınlık içindeki Cizvitlere döndü. "İtiraf edene kadar size de işkence uygulattırayım mı dostlarım?" dedi.²⁵

Cizvitlerden biri, Peder Friedrich Spee bu olaydan o kadar etkilenmişti ki, 1631'de bir kitap yazdı; bu kitabın büyücülük suçlamasıyla infazları durdurulmada Almanya'nın büyük bir bölümünde etkili olduğu düşünülüyor. On yedinci yüzyılda birkaç Avrupa devleti yasaklayınca, cadı infazları giderek azalmaya başladı. İngiltere'de cadı suçlamasıyla asılan son kadın 1716'da infaz edildi; Avrupa'nın kalan bölümlerinde de cadı suçlamasıyla bir kadının yakıldığı son tarih 1749'du.²⁶

Dünyanın büyük bir bölümünde, ister insan kurban edilmesi, kan iftirası ya da cadı infazı şeklinde olsun, batıl cinayetler iki baskıya maruz kalarak çökmüştü. Bunlardan biri entelektüel baskıydı: muazzam kişisel sonuçları olanlar da dahil, bazı olayların aslında başka bilinçli varlıklar tarafından tasarlanmadığını, bunların kişisel olmayan fiziksel güçlere ve basit şansa bağlı olduğunu fark etmek. Artık her yere yayılan, "Komşunu seveceksin!" ve "Bütün insanlar eşit yaratılmıştır." ilkeleri kadar değerli büyük bir ahlaki ilerleme ilkesi vardı: "Olur böyle şeyler."

Maruz kalınan diğer baskıyı açıklamak daha zor, ama bu da aynı ölçüde güçlü bir baskı: insan yaşamına ve insanın mutluluğuna verilen değerin artması. Bir yargıcın işkencenin ahlaka aykırı olduğunu kanıtlamak için hizmetlisine işkence yapması, birçok kişiyi kurtarmak için bir kişiyi feda etmesi neden bizi irkiliyor? Çünkü biz *insan* olduğumuz için, tanımasak bile başka insanların duygularını paylaşabiliyoruz ve hiçbir yoruma yer bırakmayan bir açıklıkla bu duygudaşlığı insan olduğu belli bir kişiye acı vermeyi yasaklayan kurallara dönüştürüyoruz. İnsanın doğal bir özelliği olan ve onu başa gelen belalar için

* Cadılar bayramı -çn.

²⁵ Mannix, 1964, s.134-135, ayrıca aktaran McKay, 1841/1995.

²⁶ Thurston, 2007; Mannix, 1964, s.137.

başkalarını suçlamaya kışkırtan eğilimi ortadan kaldıramamış olsak bile, bu kışkırtmanın şiddete dönüşmesini önlemede hayli yol aldık. Daha sonra göreceğimiz gibi, başka insanların esenliğini isteme eğiliminin giderek artması, Hümanist Devrim sırasında bizi diğer barbarca uygulamaları da terk etmeye doğru götüren ortak bir yol olacaktır.

BATIL CİNAYETLER: İMANSIZLARA, İNANÇ SAPKINLARINA VE DİNDEN DÖNENLERE KARŞI ŞİDDET

İnsanların kurban edilmesi ve cadıların yakılması, hayallerinde yarattıkları hedeflerin peşinden giden insanların verebilecekleri zararlara yalnızca iki örnek. Bir de hezeyanlarının peşinde koşarken insanları öldüren psikoz hastaları var; Charles Manson'ın mahşeri ırk savaşını hızlandırmak, John Hinckley'in de Jodie Foster'ı etkilemek amacıyla yaptıkları planlar buna örnek verilebilir. Ama en büyük zarar, bu dünyada çekilen acıların öteki dünyada ödüllendirileceği ya da uçağı bir gökdelene çarpmanın pilota cennette yetmiş iki bakire sağlayacağı türünden, etiyale kemiğıyle insan yaşamının değerini küçülten dini inançlardan geliyor. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, sonsuza kadar cehennemde yanmaktan kurtulmak için İsa'nın kurtarıcı olduğunu kabul etmenin yeterli olduğu inancı, insanları bu inancı kabul etmeye zorlamayı ve bu inanca şüpheyile yaklaşan herkesi susturmayı ahlaki bir zorunluluk haline getirebiliyor.

Doğrulanamaz inancın oluşturduğu daha geniş kapsamlı bir tehlike de, bu inancın şiddet yöntemleriyle savunmanın çekiciliğı. Bu inançların geçerliliğı onların ustalığını yansıtacağı, onları yetkili kılacağı ve üstlendikleri önderlik etme görevlerine mantıksal gerekçe oluşturacağı için, insanlar inançlarına sıkı sıkı bağlanıyorlar. Bir kişinin inançlarını sorgulayın, o kişinin haysiyetini, saygınlığını ve gücünü sorgulamış olursunuz. Hele o inançların temelinde imanla kabul dışında bir şey yoksa, kırılabilirlikleri daha da artar. Taşların yukarı doğru değil, aşağı doğru düştüğü inancı kimseyi rahatsız etmez, çünkü akli başında herkes bunu kendi gözleriyle görebilir. Ama bebeklerin doğuştan günahkar oldukları, Tanrı'nın üç kişide var olduğu, Muhammed'den sonra gelen ikinci kutsal kişinin Ali olduğu gibi inançlar açısından bu söylenemez. Yaşamlarını bu inançlar etrafında örgütleyen insanlar başka insanların bunlar olmadan da gayet rahat yaşadıklarını –daha da kötüsü inandırıcı gerekçelerle kendi inançlarından vazgeçtiklerini– öğrendiklerinde, ahmak konumuna düşme tehlikesi yaşarlar. Kuşukuları bir inancın doğruluğuna ikna etmek için, onu imanla kabul temelinde savunmak yeterli olmayacağı için, inananlar inançsızlara öfkeyle tepki verebilirler ve yaşamlarını anlamlı kılan şeyleri aşağılayan bu şeyi ortadan kaldırmaya çalışabilirler.

Ortaçağda ve modern Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde inanç sapkını sayılanlara ve iman etmeyenlere yönelik uygulamaların insani bedeli hayal gücünü aşıyor ve 20. yüzyılın sıradışı şiddet dolu bir çağ olduğuna ilişkin yaygın düşüncüyü boşa çıkarıyor. Bu kutsal katliamlarda kaç kişinin öldüğünü tam olarak kimse bilmiyor, ama korkunç kitle kıyımlarını araştıran siyaset bilimci R. J. Rummel'in *Death by Government* (Devlet Eliyle Ölüm) ve *Statistics of Democide* (Halk Katliamı İstatistikleri) başlıklı kitaplarından, tarihçi Matthew White'in *Great Big*

Book of Horrible Things (Korkunç Şeylerin Kapsamlı Büyük Kitabı) başlıklı kitabından ve "Deaths by Mass Unpleasantness" (Kitlesel Tatsızlıklar Sonucu Ölüm-ler) adlı Web sitesinde sunulan sayısal tahminlerden bu konuda bir fikir edinmek mümkün.²⁷ Yazarlar savaş ve katliamların insani bedelini sayıya dökmeye çalışırken, bu sayılara konvansiyonel istatistiği olmayanları da dahil etmeye çalışıyorlar ve mevcut kaynakları bir araya getirip, bunların inandırıcılığını ve yanlışlık paylarını uygunluk testleriyle değerlendiriyor, sonunda bir orta değer buluyor, çoğunlukla da en düşük ve en yüksek inandırıcı sayıların geometrik ortalamasını alıyorlar. Bu dönemle ilgili olarak, genellikle White'inkilerden daha düşük olan Rummel'in tahminlerini sunacağız.²⁸

Kudüs'ü Müslüman Türklerden geri almak için bir "haklı savaş" yürütmek amacıyla 1095 ile 1208 arasında Haçlı orduları seferber edildi; bu savaşa katılanlar günahlarından kurtulacak ve cennete gideceklerdi. Haçlı orduları yolları üzerindeki Yahudi topluluklarını katlettiler ve İznik, Antakya, Kudüs ve Konstantinopolis kentlerini kuşatıp yağmaladılar, bu kentlerin Müslüman ve Yahudi halklarını katlettiler. Rummel insani bedelin 1 milyon olduğunu tahmin ediyor. O zamanlar dünya nüfusu 400 milyondur, yani 20. yüzyılın ortalarındaki sayının altıda biri dolaylarındaydı; dolayısıyla, Haçlı seferlerindeki katliamların insani bedelini günümüz dünyasına oranladığımızda, Nazilerin Yahudi soykırımına eşit bir sayıya, yaklaşık 6 milyon sayısına ulaşabiliyoruz.²⁹

On üçüncü yüzyılda Fransa'nın güneyindeki Albi bölgesinde, biri iyi biri kötü iki tanrı olduğunu söyleyen sapkın bir inanç grubu olan Katharlar vardı. Kızgın bir papalık Fransa Kralı'yla gizli anlaşma yaparak bölgeye dalgalar halinde ordular gönderdi ve yaklaşık 200 bin kişiyi öldürdü. Bu ordunun taktikleri konusunda biraz fikir edinmeniz için, 1210'de Bram kentini ele geçirdikten sonra yenilen ordudan yüz asker aldıklarını, burunlarını ve üst dudaklarını kestiklerini, biri dışında hepsinin gözlerini çıkardıklarını ve Cabaret kenti halkını terö-rize edip teslim olmalarını sağlamak için, bu körleri gözleri gören askerin peşine takıp bu kente gönderdiklerini söylemekle yetinelim.³⁰ Bu güne kadar hiçbir Kathar'la karşılaşmamış olmanızın nedeni, onların Kathar Haçlı seferinde bütünüyle imha edilmiş olmaları. Tarihçiler bunu açık bir soykırım örneği olarak sınıflandırıyorlar.³¹

Kathar inanç sapkınınlığının bastırılmasından kısa bir süre sonra, Avrupa'daki diğer sapkın inançları kökünden sökü- p atmak için Engizisyon kuruldu. On beşinci yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın başları arasında, Engizisyonun İspanyol kolu Musevilik ve İslam'dan Hristiyan dinine dönenleri hedef aldı; bu insanların eski inançlarına geri döneceklerinden kuşulanılıyordu. On altıncı yüzyılda Toledo'da kaleme alınmış bir belgede, Cumartesi günü temiz iç çamaşır giymesi

²⁷ Rummel, 1994; Rummel, 1997; White, baskıda White, 2010b.

²⁸ White'in basılmakta olan kitabında şu tahminler var: Haçlı seferleri, 3 milyon; [Fransa'da] Katharcılık'ın bastırılması, 1 milyon; Huguenot Savaşları, 2-4 milyon; Otuz Yıl Savaşları, 7,5 milyon. Yazar birden çok kaynak temelinde Engizisyon insani bedeline ilişkin kendi tahminlerini sunmuyor, ama 1808'de Engizisyon genel sekreterliğinden verilen 32 bin sayısını sunuyor.

²⁹ MS 1200 yılına ait dünya nüfusu tahmininin alındığı kaynak: "Historical Estimates of World Population," U.S. Census Bureau, 2010a.

³⁰ Rummel, 1994, s.46.

³¹ Chalk & Jonassohn, 1990; Kiernan, 2007; Rummel, 1994.

gizli Yahudilik kanıtı sayılan bir kadının Engizisyonunda sorgulandığı aktarılıyor. Kadına germe işkencesi ve su işkencesi uygulanmış (bu sonuncunun ayrıntılarını vermeyeceğim; su tahtası işkencesinden daha kötüydü), kendine gelmesi için birkaç gün geçmesi beklenmiş ve kadın umutsuzca neyi itiraf etmesinin beklendiğini anlamaya çalışırken yeniden işkenceye başlanmıştı.³² Bugün Vatikan Engizisyonun yalnızca birkaç bin kişiyi öldürdüğünü kabul ediyor ve ölüm cezalarının yerine getirilmesi ya da (çoğu zaman yavaş bir ölüm cezası olan) hapsedilmeleri için din dışı otoritelere devredilen mağdurları ve Yeni Dünya'daki Engizisyon dairelerini hesap dışında bırakıyor. Rummel İspanyol Engizisyonunun ölüm bilançosunun 350 bin olduğunu hesaplıyor.³³

Reform hareketinden sonra Katolik Kilisesi, kuzey Avrupa'da, çoğu yerel prens ya da kralın izinden gitmek zorunda kalarak Protestan olan muazzam sayıda insanla uğraşmak durumunda kaldı.³⁴ Öte yandan, Protestanlar da her iki Hristiyanlık koluyla da işleri olmadığını düşünen ya da bunlara katılmak istemeyen tarikatlarla ve elbette Yahudilerle uğraşmak durumunda kaldılar. Katolik doktrinlerden saptıkları için korkunç cezalara tabi tutulan Protestanların sapkın inançları cezalandırmaya kötü gözle bakmaları beklenirdi; oysa hayır, bu böyle olmuyor. Martin Luther 65 bin sözcüklü *Von den Jüden und iren Lügen* (Yahudiler ve Yalanları) başlıklı kitabında bu "reddedilen ve mahkum edilen halka" Hristiyanların nasıl davranması gerektiği konusunda şu tavsiyelerde bulunuyor:

Birincisi,... sinagoglarını ya da okullarını ateşe verin ve... yanmayan her şeyi gömüp üzerini toprakla kapatın ki bir daha kimse onlara ait bir taş ya da kül görmesin.... İkincisi, evlerinin de yıkılıp yerle bir edilmesini tavsiye ederim.... Üçüncüsü, putperestliğin, yalanların, lanetlemenin ve dine küfrün öğretildiği bütün o dua kitaplarının ve Talmud yazılarının ellerinden alınmasını tavsiye ederim.... Dördüncüsü, bundan böyle hahamların eğitim yapmasının yasaklanmasını, buna uymayanların ölümle ya da uzuvları kesilerek cezalandırılmasını tavsiye ederim.... Beşincisi, Yahudilerin yollarda güvenle yolculuk etme hakkının bütünüyle ortadan kaldırılmasını tavsiye ederim.... Altıncısı, onlara tefeciliğin yasaklanmasını ve bütün paralarının ve gümüş ve altın hazinelerinin ellerinden alınarak saklanmasını tavsiye ederim. Yedincisi, genç ve güçlü Yahudi erkek ve kadınların eline birer döven, balta, çapa, kürek, öreke ya da iğ tutuşturulmasını ve ekmeklerini Ademin çocuklarına buyrulduğu gibi (Yaratılış 3[:19]) alın teriyle kazanmalarının sağlanmasını tavsiye ederim. Zira, onlar kutsal halk olarak zamanlarını sobanın arkasında aylak aylak kendilerine ziyafet çekip geçirip osururken, bize lanetlenmiş Goyim' eziyetiyle ter dökmeyi reva görmeleri, üstelik bir de terimiz aracılığıyla adeta dinimize küfredercesine biz Hristiyanlara efendilik taslayarak övünmeleri uygun değildir. Başka ulusların sağduyusuna öykünelim... [ve] onları sonsuza kadar ülkeden atalım.³⁵

En azından çoğunu yaşama eziyetine mahkum etti. Anabaptistlere (günümüzdeki Amış ve Mennonitlerin öncülleri) bu kadar da merhametli davranılmadı.

³² Mannix, 1964, s.50-51.

³³ Rummel, 1994, s.70.

³⁴ Grayling, 2007.

* Yahudi olmayanlar -çn.

³⁵ Lull, 2005.

Bu topluluklar insanların doğumda vaftiz edilmemesi, inançlarını kendilerinin doğrulaması gerektiğine inanıyorlardı, bu da Luther'in onların öldürülmesini emretmesine neden oldu. Protestanlığın önde gelen diğer kurucusu John Calvin'in de kutsala küfür ve sapkın inanç konularında benzeri fikirleri vardı:

Bazıları bu yalnızca sözlerden oluşan bir suç olduğu için o kadar ağır bir cezayı hak etmediğini söylüyorlar. Ama köpeklerle ağızlık takıyoruz; insanların ağzını serbest bırakıp ne isterlerse söylemelerine izin mi vereceğiz?... Tanrı yalancı peygamberlerin acımaksızın taşlanmalarını buyuruyor. Tanrı'nın itibarına saldırdı olduğunda bütün doğal duyguları ayaklarımızın altına almamız. Canından çok sevsen de, baba oğlunu, koca karısını, arkadaş da arkadaşını bunun dışında tutma çabasına girişmemelidir.³⁶

Calvin, ileri sürdüğü bu görüşleri uygulamaya da koyuyor ve başka şeyler yanında (kutsal üçlemeyi sorgulayan) yazar Michael Servetus'un diri diri yakılması emrediyor.³⁷ Katolik kilisesine karşı üçüncü büyük isyan VIII. Henry'den geliyor ve bu iktidarın yılda ortalama 3,25 inanç sapkınına yaktığı tahmin ediliyor.³⁸

Bir tarafta Haçlı Seferlerini ve Engizisyonu örgütleyenler, diğer tarafta da hahamları, Anabaptistleri ve kutsal üçlemeyi reddeden birlikçileri öldürmek isteyenler olunca, Avrupa'da 1520 ile 1648 arasında uzun süren berbat ve canavarca Din Savaşları yürütülmesi hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Bu savaşlar elbette yalnızca din için yürütülmedi, amaç aynı zamanda toprak kazanmak ve hanedanları güçlendirmektir, ama sınırları sürekli gergin tutan faktör dini farklılıklardı. Askeri tarihçi Quincy Wright'ın sınıflandırmasına göre, Din Savaşları Fransız Huguenot Savaşları (1562-94), Seksen Yıl Savaşları olarak da bilinen Hollanda Bağımsızlık Savaşları (1568-1648), Otuz Yıl Savaşları (1618-48), İngiltere İç Savaşı (1642-48), I. Elizabeth'in İrlanda, İskoçya ve İspanya'da yürüttüğü savaşlar (1586-1603), Kutsal İttifak Savaşı (1508-16) ve V. Charles'ın Meksika, Peru, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı yürüttüğü savaşları (1521-52) kapsıyor.³⁹ Bu savaşlardaki ölüm oranları şaşırtıcı boyutlara ulaşıyor. Otuz Yıl Savaşları sırasında askerler bugünkü Almanya'nın büyük bir bölümünü yerle bir ettiler ve nüfusu yaklaşık üçte bire indirdiler. Rummel ölü sayısının 5,75 milyon olduğunu belirtiyor; o zamanki dünya nüfusuyla orantılandırıldığında, bu oran Birinci Dünya Savaşındaki kayıpların iki katı ve aşağı yukarı İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki ölü sayısına eşit.⁴⁰ Tarihçi Schama İngiliz İç Savaşında neredeyse yarım milyon insan öldüğünü, nüfusa oranlandığında bunun Birinci Dünya Savaşındaki kayıplardan daha fazla olduğunu belirtiyor.⁴¹

Avrupalıların yanlış doğaüstü inançlar sonucunda insanları öldürme hevesini kaybetmeleri için 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar beklemek gerekecekti. 1648'de Otuz Yıl Savaşlarını sona erdiren Westphalia Barışıyla, bir devletin Protestan mı

³⁶ John Calvin, "Sermon on Deuteronomy," aktaran Grayling, 2007, s.41.

³⁷ Grayling, 2007.

³⁸ Payne, 2004, s.17.

³⁹ Wright, 1942, s.198.

⁴⁰ Matthew White'in benzeri tahminleri ve karşılaştırmaları için, bkz. s 300'deki Tablo.

⁴¹ Schama, 2001, s.13. Schama, "O zamanlar Britanya adalarının nüfusu 5 milyondur ve İngiltere, Galler ve İskoçya'da en az çeyrek milyon, İrlanda'daysa ilave 200 bin kişinin kaybedildiğini" tahmin ediyor.

yoksa Katolik mi olacağına her bir yerel prensin kendisinin karar vermesi ilkesi kabul edildi ve azınlıkların bu devletlerin sınırları içinde şu ya da bu ölçüde barış içinde yaşamaları mümkün hale geldi. (Papa X. Innocentius bunu destekleyenler arasında değildi: bu Barışın "her zaman için hükümsüz, geçersiz, haksız, lanetli, ahlaksız, beyhude, anlamsız ve etkisiz" olduğunu ilan ediyordu)⁴² İspanyol ve Portekiz Engizisyonları 17. yüzyılda güç kaybetmeye başladılar, 18. yüzyılda daha da gerilediler ve sırasıyla 1834 ve 1821'de kapatıldılar.⁴³ İngiltere 1688'deki Muhteşem Devrimden sonra dini nedenlerle insan öldürmekten vazgeçti. Hristiyanlık içindeki farklılıklar bugün bile zaman zaman çatışmalar doğursa da (Kuzey İrlanda'daki Protestanlarla Katolikler ve Balkanlarda Katolikler ile Ortodoks Hristiyanlar arasında), artık görüş ayrılıkları teolojik olmaktan çok etnik ve siyasi anlaşmazlıklardan kaynaklanıyor. 1790'lardan itibaren, Batı'da Yahudilere yasal eşitlik verildi; bu ilk kez Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Hollanda'da gerçekleşti, izleyen yüzyıl içinde de Avrupa'nın geri kalan bölümüne yayıldı.

Avrupalıları sonunda muhalif yurttaşlarının sonsuza kadar lanetlenme riskini göze almalarına ve kötü örnek oluşturarak başkalarını da ayartıp bu kadere doğru çekmelerine izin verilebileceği kanısına varıran neydi? Belki Din Savaşlarıyla tükenmişlerdi, ama bu neden tükenmek için on ya da yirmi yıl değil de otuz yıl geçmesi gerektiğini açıklamıyor. Süreç insan yaşamına daha fazla değer verilmeye başlandığını düşündürüyor. Yeni ortaya çıkan bu değer artışının altında duygusal bir değişim yatıyor: başkalarının acılarıyla ve sevinçleriyle özdeşleşme. Bir başka etmen de entelektüel ve ahlaki bir değişim: *ruhlardan* değerli *yaşamlara* geçiş. Ruhun kutsallığı doktrini belli belirsiz bir yüceltme duygusu verse de, aslında çok habis bir yaklaşımdı. Bu dünyadaki yaşamı insanların içinden geçtiği geçici bir evre, aslında sonsuz varoluşun son derece küçük bir parçası sayarak küçümsüyordu. Ölüm de, ergenlik ya da orta yaş krizi gibi basit bir geçiş törenine dönüşüyordu.

Ruhların giderek ahlaki değer in oduğundan çıkmasına ve yerine yaşamların yerleşmesine kuşkuculuğun ve aklın yükselişi destek oldu. Kimse yaşamla ölüm arasındaki farkı ya da acı çekmenin varlığını reddedemez, ama ölümsüz bir ruha bedenden ayrıldıktan sonra ne olduğuna ilişkin inançlara sahip olabilmek için kişiye belli bir doktrinin aşılması gerekir. On yedinci yüzyıla Akıl Çağı adı verilir; bu yüzyılda yazarlar inançların deneyim ve mantıkla doğrulanması gerektiği konusunda ısrarcı olmaya başladılar. Bu da ruh ve ruhun kurtuluşu üzerine dogmaların altındaki toprağı kazıyor ve insanları inanılmaz şeylere kılıç zoruyla (ya da Yahuda Beşiğiyle) inanmaya zorlama politikalarını etkisizleştiriyordu.

Erasmus ve diğer kuşkucu filozoflar insan bilgisinin özünde kırılğan olduğuna işaret ediyorlardı. Suyun yüzeyinde küreğin kırık gibi görünmesi ya da silindir şeklinde bir kulenin uzaktan kare gibi görünmesi türünden görsel yanılsamalarla gözlerimizi aldatmak mümkün olabiliyorsa, nasıl oluyordu da bizden daha uçucu nesnelere ilişkin inançlarımıza güvenmemiz bekleniyordu?⁴⁴

⁴² Holsti, 1991, s.25.

⁴³ Perez, 2006.

⁴⁴ Popkin, 1979.

Calvin'in 1553'te Michael Servetus'u yakması, dini nedenlerle cezalandırma fikrinin kendisinin yaygın bir şekilde sorgulanmasını başlattı.⁴⁵ Bu hareketin başında Fransız düşünür Sebastian Castellio vardı ve birbiriyle çelişen inançlara sahip insanların kendi inançlarının doğruluğundan sarsılmaz bir şekilde emin olmalarının saçmalığına dikkat çekiyordu. Castellio ayrıca bu inançlara göre hareket etmenin korkunç ahlaki sonuçlarına işaret ediyordu.

Calvin emin olduğunu söylüyor, [diğer tarikatlar da] emin olduklarını söylüyorlar; Calvin onların yanlış yolda olduklarını söylüyor ve onları yargılamak istiyor; ötekiler de aynı kanıdalar ve öyle yapmak istiyorlar. Peki kim hakem olacak? Calvin'i bütün tarikatların hakemi kılan ve yalnızca onun öldürebileceğini söyleyen kim? O da Tanrı kelamının kendi yanında olduğunu söylüyor, ötekiler de. Bu kesinse, kimin için kesin? Calvin için mi? O zaman böyle açık bir gerçek üzerine neden o kadar çok kitap yazıyor?... Bu belirsizlik, dinsel sapkıyı aynı görüşte olmadığımız kişi olarak tanımlamamıza yol açıyor. Ve eğer inanç sapkınlıklarını öldüreceksek, herkes kendinden emin olduğuna göre sonuç tam bir imha savaşı olacaktır. Calvin'in bütün Fransa'ya ve diğer bütün ülkelere saldırmaları, kentleri yerle bir etmesi ve cinsiyetine ya da yaşına bakmaksızın bebeklerden hayvanlara kadar ülkede yaşayan her canlıyı kılıçtan geçirmesi gerekecektir.⁴⁶

On yedinci yüzyılda bu görüşler Baruch Spinoza, ("Doğruyla eğrinin kapışmasına izin verin... güçlü çıkan doğru olur." diyen) John Milton, Isaac Newton ve John Locke gibi birçok düşünür tarafından benimsendi. Modern bilimin ortaya çıkışıyla derinden benimsenmiş inançların bütünüyle yanlış olabileceği ve dünyanın ilahi kaprislerle değil, fizik yasalarıyla işlediği kanıtlandı. Katolik Kilisesi, fiziksel dünya hakkında doğruluğu daha sonra ortaya çıkacak inançları yüzünden Galileo'yu işkenceyle tehdit ederek ve ömür boyu ev hapsine mahkum ederek kendine iyilik yapmamıştı. Ve zaman zaman mizah ve sağduyuyla renklendirilen kuşkucu zihniyetin batıl inançlara meydan okumasına giderek daha fazla izin verilmeye başlandı. *Dördüncü Henry'nin 1. Bölüm'*ünde, Glendower, "Yer altından ruh çağırırım ben." diyerek böbürlenir. Hotspur ona, bunu "ben de çağırırım; kim olsa çağırır, ama gelen olur mu, sen ona bak!" diye yanıt verir. İnançlar gözlemi temel almalıdır ilkesini savunduğu için sık sık saygıyla anılan Francis Bacon, bir adamın ibadethaneye götürüldüğünü ve kendisine kutsal adakları sayesinde batan gemiden kurtulan gemiciler tablosu gösterildiğini yazıyor. Adama bunun tanrıların gücünü kanıtlayıp kanıtlamadığı soruluyor. Adam "Peki, ama" diyor, "bu tabloda adak adadıktan sonra boğulanlar nerede?"⁴⁷

ZALİM VE SIRADIŞI CEZA UYGULAMALARI

Batıl inanç ve dogmanın işe yaramazlığının açığa çıkarılması işkence gerekçelerinden birini ortadan kaldırıyor, ama onu dünyevi suç ve kabahatlerde ceza olarak kullanılmasına dokunmuyor. Antik çağda, ortaçağda ve modern zamanların

⁴⁵ Grayling, 2007.

⁴⁶ "Concerning Heretics, Whether They are to be Persecuted, aktaran Grayling, 2007, s.53-54.

⁴⁷ Çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitapevi -çn.

⁴⁸ Aktaran, 2007, s.102.

başlarında insanlar zalim ceza uygulamalarını bütünüyle makul karşılıyorlardı. Bir insanı cezalandırırken amaçlanan, onu mutsuz kılarak kendisinin ya da başkalarının bu yasak eyleme girişme isteklerini önlemektir. Bu akıl yürütmeyle bakıldığında, ceza ne kadar ağır olursa, amaçlanan sonuca o kadar iyi ulaşılacaktı. Ayrıca, etkili bir polisi ve adalet sistemi olmayan bir devletin küçük bir cezayla uzun süreli sonuç alması gerekiyordu. Cezalar, hiç akıldan çıkmayacak bu canavarca cezalara tanık olanları korkutup boyun eğdirmeli, diğer insanları da korkutmak için bunun kulaktan kulağa yayılması sağlanmalıydı.

Ama zalim ceza uygulamalarını çekici kılan yegâne boyut bunların pratik işlevi değildi. Seyirciler adli bir amacı olmasa bile, zulüm görmekten *hoşlanıyorlardı*. Örneğin hayvanlara eziyet etmek insanlara hoş bir zararsız eğlence gibi geliyordu. On altıncı yüzyılın Paris’inde moda eğlencelerden biri kedi yakmaydı; sahnede ipin ucuna asılan bir kedi yavaş yavaş ateşe doğru indiriliyordu. Tarihçi Norman Davies’e göre, “Acı içinde çığlık atan hayvan tutuşup, kızarıp, kömürleştikçe, aralarında krallar ve kraliçeler de bulunan seyirciler katıla katıla gülüyorlardı.”⁴⁸ Köpek dövüşleri, boğa koşuları, horoz dövüşleri, “suçlu” hayvanların halk önünde infaz edilmesi ve direğe bağlanmış ayının üzerine köpekler saldırtılarak hayvanın yaralandığı ya da öldürüldüğü ayı kızdırma yaygın eğlencelerdi.

Bu işkencelerden haz duymasalar bile, insanlar bu olaylara ürpertici bir umursamazlıkla yaklaşıyorlardı. Zamanının görece daha düzeyli insanlarından biri sayılan Samuel Pepys, 13 Ekim 1660 tarihinde günlüğüne şunları yazıyor:

Charing Cross’a, tümgeneral Harrison’un asılıp, değişip, dörde bölünmesini seyretmeye gidildi; infaz orada yapıldı ve insan bu koşullarda ne kadar neşeli görünebilirse Harrison da o ölçüde neşeli görünüyordu. Parçalandı ve infazı büyük bir sevinçle karşılayan seyircilere başı ve kalbi gösterildi.... Oradan Lorduma gidildi ve Yüzbaşı Cuttance ve Mr. Sheply Sun Tavernasına götürüldü ve kendilerine biraz istirdiye sunuldu.⁴⁹

Pepys’in “insan bu koşullarda ne kadar neşeli görünebilirse,” Harrison’un da “o ölçüde neşeli” görüldüğüne ilişkin soğuk şakasıyla kastedilen kurbanın kıs-men boğulması, karnı dişilerek bağırsaklarının dışarı çıkartılması, iğdiş edilmesi ve başı kesilmeden önce gözü önünde organlarının yakılmasıydı.

“Bedensel işkence” örtmece terimiyle hatırladığımız daha az gösterişli cezalar bile, aslında iğrenç işkencelerdi. Bugün, tarihi turist tuzaklarının çoğunda sergilenen tahta kelepçe ve boyunduruklarda çocuklar poz verip resim çektiriyorlar. İşte size, 18. yüzyıl İngiltere’sinde gerçekte iki adama nasıl boyunduruk uygulandığını anlatan bir betimleme:

Kısa boylu olanı başın sokulacağı deliğe uzanamıyordu. Adalet görevlileri kafasını yine de deliğe soktular; zavallı adam artık ayaklarını yere basamıyor, havada asılı duruyordu. Kısa süre sonra suratı simsiyah oldu ve burun deliklerinden, gözlerinden ve kulaklarından kan gelmeye başladı. Kalabalık grup hiçbir şeye aldırmadan büyük bir öfkeyle ona saldırdı. Görevliler boyunduruğu açtılar ve zavallı adamın cesedi aletin tabanına düştü. Öteki adam kendisine fırlatılan-

⁴⁸ Aktaran Payne, 2004, s.126.

⁴⁹ Aktaran Clark, 2007a, s.182.

larla öylesine yaralanmış ve sakatlanmış ki, iyileşme umudu olmaksızın yere serilmiş yatıyordu.⁵⁰

Bir başka “bedensel ceza” türü de kırbaçlamaydı; küstahlık ya da aylıklık için Britanya askerlerine ve Afrikalı Amerikalı kölelere uygulanan yaygın bir cezaydı bu. Deriyi yüzebilecek, etleri lime lime edebilecek ya da kası yarıp kemiğe dayanabilecek türlü çeşitli kırbaç modelleri vardı. Charles Napier 18. yüzyılın sonlarında Britanya silahlı kuvvetlerinde bin kırbaçla cezalandırmanın hiç de seyrek görülen bir uygulama olmadığını belirtiyor:

Cezalar ölüm tehlikesi olmaksızın tek seferde uygulanmadığı için, çoğu zaman kurbanların kalan kırbaç cezalarını çekmek üzere üç dört kere hastaneden çıkarıldığını gördüm. Yarım yamalak iyileşmiş hassas yeni derinin bir kez daha kırbaçlanmak üzere yatırıldığını görmek dehşet vericiydi. Yüzlerce adamın kırbaçlandığını gördüm ve deri parçalanıp sıyrıldığında ya da yüzüldüğünde duyulan büyük acının hep devam ettiğine tanık oldum. Birinci kırbaçla üç yüzüncü kırbaç arasında insanlar çoğu zaman havale geçiriyor ve çığlıklar atıyorlar, sonrakilerde, 800’e, hatta bine kadar artık hiçbir inilti işitilmiyor. Çoğu zaman ölü gibi yatıyorlar ve kırbaçların ölü bir çığ et kütlesine indiği izlenimi ediniyorsunuz.⁵¹

Sözlü kınama cezası için bazen *keelhaul* sözcüğü kullanılır. Bu sözcüğün düz anlamı Britanya donanmasındaki bir cezaya dayanıyor. Gemici bir halata bağlanıyor ve suya sarkıtılıp geminin altından bir yandan öbür yana çekiliyordu. Boğulmazsa, geminin altına yapışmış kabuklularla etleri lime lime oluyordu.

İngiltere ve Hollanda’da 16. yüzyılın sonundan itibaren küçük suçlarda hapis cezası işkence ve sakat bırakmanın yerini almaya başladı. Bu pek de bir ilerleme sayılmazdı. Tutsaklar yiyecek, giyecek ve samanlarının parasını ödemek zorundaydılar, kendileri ya da aileleri bu ödemeyi yapamayınca da bunlarsız yaşamak zorundaydılar. Bazen “demirlerin gevşetilmesi” için para ödemek zorunda bırakılıyorlardı; bu, boyunlarına geçirilen çivili demir halkalardan ya da ayaklarını yere sabitleyen çubuklardan kurtulmak demekti. Haşereler, sıcak ve soğuk, insan atıkları ve az miktarda bozuk yemek çekilen eziyetleri artırmakla kalmıyor, hapishaneleri fiilen ölüm kamplarına dönüştüren hastalıklara da zemin oluşturuyordu. Hapishanelerin çoğu, yetersiz beslenen tutsakların uyanık kaldıkları saatlerin çoğunda keresteleri rendelemeye, taş kırmaya ya da hareket halindeki değirmen çarklarına tırmanmaya zorlandıkları çalışma kamplarıydı.⁵²

Batı’da 18. yüzyıl kurumsallaşmış zulüm uygulamaları açısından bir dönüm noktası oldu. İngiltere’de reformcular ve komiteler ülke hapishanelerinde “zulüm, barbarlık ve zorla para alma” uygulamalarını eleştirdiler.⁵³ İşkence uygulamalarını sergileyen raporlar toplum vicdanını zedelemeye başladı. 1726’da Catherine Hayes’in infazı şöyle aktarıyordu: “Alevler ona ulaşır ulaşmaz elleriyle

⁵⁰ Mannix, 1964, s.132-133.

⁵¹ Mannix, 1964, s.146-47. Ayrıca bkz. Payne, 2004, bölüm 9.

⁵² Payne, 2004, s.122.

⁵³ Payne, 2004, s.122.

çalı çırpı demetlerini itip uzaklaştırmaya çalıştı ama yalnızca onları dağıtabiliyordu. Cellat boynundaki urganı yakaladı ve onu boğmaya çalıştı ama alevler eline ulaşıp yaktığı için urganı bırakmak zorunda kaldı. Hemen ateşe daha fazla odun atıldı ve üç dört saat içinde mahkumdan geriye küller kaldı.⁵⁴

“Tekerlekte [kemikleri] kırıldı” anlamına gelen *broken on the wheel* ifadesi bu dehşetengiz cezalandırma biçimini anlatmaya yetmiyor. Bir tanık kurbanın “kanlar içinde kıvranarak çığlık atan muazzam bir kuklaya, kırık kemik parçaları karışmış yapışkan çığ etten şekilsiz dört uzantısıyla deniz canavarına benzeyen bir kuklaya”⁵⁵ dönüştüğünü aktarıyordu. 1762’de Jean Calas adında altmış dört yaşındaki Protestan bir Fransız oğlunun Katoliklik kilisesine geçmesini önlemek için onu öldürmekle suçlanmıştı; oysa Callas aslında oğlunun intihar ettiğini gizlemeye çalışıyordu.⁵⁶ Sorgulama sırasında işbirlikçilerinin isimlerini elde etme çabasıyla, kendisine ters askı ve su işkencesi uygulanmış, ardından da tekerlek işkencesinde kemikleri kırılmıştı. İki saat can çekişmesi beklendikten sonra, sonunda merhamet edilip iple boğulmuştu. Kemikleri kırılırken masum olduğunu dile getiren itirazlarına tanık olanlar, bu dehşetengiz gösteriden çok rahatsız olmuşlardı. Demir sopanın her darbesini “ruhlarının derinlerinde hissediyorlardı.” ve “oradaki bütün gözlerden oluk oluk gözyaşı akıyordu, ama artık çok geçti.”⁵⁷ Voltaire bu meseleyi ele alacak ve Fransa’nın “köhnemiş canavarca gelenekleri” sürdüren zalim bir ulus olduğunu göz ardı eden yabancıların, onu edebiyatıyla ve güzel oyuncularıyla değerlendirmelerinin acı olduğunu dile getirecekti.⁵⁸

Diğer ünlü yazarlar da sadistçe cezalandırmalara karşı sert tutum almaya başlamışlardı. Voltaire gibi bazıları işkenceyi ayıplayan ve aşağılayan bir dil kullanıyor, bunların barbarca, vahşi, zalim, ilkel, yamyamca ve canavarca uygulamalar olduğunu söylüyorlardı. Montesquieu ve diğer bazı yazarlar Hristiyanların ikiye bölünmüşlüğüne işaret ediyor, Romalıların, Japonların ve Müslümanların kendilerine zalimce davranmasından yakınırken, kendilerinin de aynı zulümleri uygulamalarını kınıyorlardı.⁵⁹ İtiraz eden diğer yazarlardan, Bağımsızlık Bildirgesi imzacısı ve Amerikan hekimi Benjamin Rush, okurlarıyla onların cezalandırdıkları kişilerin ortak insani özelliklerine işaret ediyordu. 1787’de kaleme aldığı bir yazıda şu görüşleri dile getirmişti: “nefret ettiğimiz erkeklerin, hatta belki de kadınların da ruhları var ve bedenleri dostlarımız ve akrabalarımızla aynı maddeden yapılmış. Etleri kemikleri aynı et kemik.” Onların çektiği eziyetler karşısında tepkisiz kalır, onlara acımazsak, “duygudaşlık ilkesi... bütünüyle hükümsüz kalacak ve kısa sürede insanın gönlündeki yerini kaybedecektir.”⁶⁰ Adalet sisteminin hedefi yanlış işler yapanlara zarar vermek yerine, onların rehabilitasyonu olmalıdır ve “kamu önünde ceza uygulamalarıyla suçlunun ıslahı

⁵⁴ Mannix, 1964, s.117.

⁵⁵ *Trewlicher Bericht eynes scrocklichen Kindermords beym Hexensabath*. Hamburg, 12 Haziran 1607. <http://www.borndigital.com/wheeling.htm>.

⁵⁶ Hunt, 2007, s.70-76.

⁵⁷ Hunt, 2007, s.99.

⁵⁸ Aktaran Hunt, 2007, s.75.

⁵⁹ Montesquieu, 1748/2002.

⁶⁰ Aktaran Hunt, 2007, s.112, 76.

asla mümkün değildir.”⁶¹ İngiliz yargıç William Eden da 1771’de zalim ceza uygulamalarının bizi gaddarlaştırıcı etkisinden söz ediyor ve şöyle diyordu: “Bir-birimizi çitlerdeki korkuluklar gibi çürümeye terk ediyoruz ve darağaçlarımız insan cesetleriyle dolu. Hiç kuşkunuz olmasın, bu gibi görüntülere alışmak zorunda bırakılmak duyguları küntleştirmekten ve insanların iyicil önyargılarını yıkmaktan başka bir etki yapmaz?”⁶²

Bunların en etkilisi de Milanolu iktisatçı ve sosyal bilimci Cesare Beccaria’ydı ve 1764’te yayımlanan *Dei delitti e delle pene* (Suçlar ve Cezalar Hakkında) başlıklı çok satan kitabıyla zamanının oku yazar dünyasında, Voltaire, Denis Diderot, Thomas Jefferson ve John Adams da dahil bütün önemli siyasal düşünürleri etkilemişti.⁶³ Beccaria, adalet sisteminin hedefi “en fazla insana en büyük mutluluk yaşatmaktır.” türünden temel ilkeleri esas alıyordu (daha sonra bu cümle Jeremy Bentham tarafından faydacılığın sloganı yapılacaktı). O halde meşru yegâne cezalandırma, insanların etraflarına kendilerine verilen zarardan daha fazla zarar vermesini önleyici uygulamalardı. Bu da cezanın suçun verdiği zararlar orantılı olmasını gerektiriyor; cezanın gizemli bir kozmik adalet terazisini dengelemeyi değil, doğru bir teşvik yapısı oluşturmayı hedeflemesi gerekiyordu: “Topluma farklı ölçülerde zarar veren iki suça verilen cezalar birbirine eşit olursa, insanların daha fazla yarar sağlayacakları daha büyük suçu işlemelerini hiçbir şey önleyemez.” Beccaria’ya göre, mantıklı bir ceza adaleti yaklaşımında cezanın ağırlığındansa kesinlik ve hızla yerine getirilmesi daha önemlidir, ceza yargılamalarının topluma açık ve kanıta dayalı olması gerekir; ayrıca, ölüm cezası caydırıcılık açısından gereksizdir ve devlete verilmemesi gereken yetkilerden biridir.

Beccaria’nın yazıları herkesi etkilemedi. Papalığın Yasak Kitaplar listesine girdi ve hukuk ve din bilgini Pierre-François Muyart de Vouglans tarafından şiddetle eleştirildi. Muyart Cesaria’nın yüreği kanayan duyarlılığıyla alay etti, onu düşüncesizce davranmakla, zaman içinde kanıtlanmış bir sistemin altını oymakla suçladı ve ilk günahıtan itibaren insanın doğuştan kötülüğünü etkisiz hale getirmek için ağır cezalar gerektiğini savundu.⁶⁴

Ama üstün gelen Beccaria’nın fikirleri oldu ve birkaç on yılda ceza amaçlı işkence, başlıca Batı ülkelerinin hepsinde yasaklandı; bağımsızlığını yeni kazanan Amerika Birleşik Devletleri de, Anayasasına eklenen Sekizinci Değişiklik maddesiyle ünlü “zalim ve sıradışı ceza uygulamalarının” yasaklanması ifadesiyle, bu ülkeler arasında yer alıyordu. İşkence uygulamalarındaki azalmanın izini sürmek tam olarak mümkün olmasa da (çünkü birçok ülkede farklı uygulamalar farklı zamanlarda yasa dışı ilan edilmişti), Şekil 4-2’deki kümülatif grafik önde gelen on beş Avrupa ülkesinde ve Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan başlıca adli işkence biçimlerinin ne zaman ortadan kaldırıldığını gösteriyor.

Bu bölümdeki bu ve diğer grafiklerde 18. yüzyıl üzerinde odaklanırken, birçok hümanist reformun tarihin bu dikkat çekici diliminde gerçekleştiğine dikkat çekmek istiyorum. Bu reformlardan biri de hayvanlara zulmün önlenmesi.

⁶¹ Aktaran Hunt, 2007, s.98.

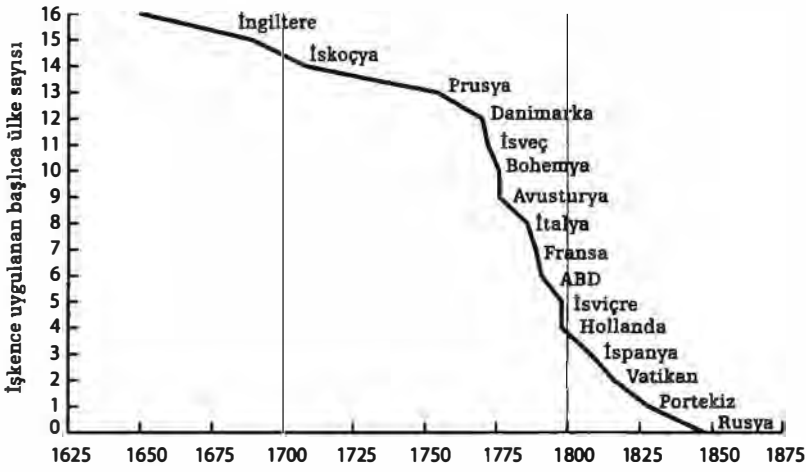
⁶² Aktaran Hunt, 2007, s.98.

⁶³ Aktaran Hunt, 2007, s.98.

⁶⁴ Hunt, 2007, bölüm 2.

1789'da Jeremy Bentham'ın hayvan haklarının gerekçeleri üzerine dile getirdiği görüşler, bugün bile hayvanları koruma hareketinin temel şiarı olmaya devam ediyor: "Önemli olan 'akıl yürütebiliyorlar mı?' sorusu değil. 'Konuşabiliyorlar mı?' sorusu da değil. Önemli olan 'Acı hissedebiliyorlar mı?' sorusu." Parlamento'ya 1800'lerden itibaren ayı kızdırma eğlencesine karşı ilk yasalar sunuldu. 1822'de Sığırlara Kötü Muamele Yasası kabul edildi ve 1835'te bu yasa boğaları, ayıları, köpekleri ve kedileri kapsayacak şekilde genişletildi.⁶⁵ Aydınlanma Çağında başlayan diğer birçok hümanist hareket gibi, hayvanlara zulüm uygulamalarına karşı çıkış da 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Hak Devrimleri sırasında ikinci kez gündeme gelecek ve 2005'te Britanya'daki son kanlı sporun, tilki avının yasaklanmasıyla doruğa ulaşacaktı.

ŞEKİL 4-2. Adli işkencenin yasaklanma tarihlerini gösteren zaman çizelgesi



Kaynaklar: Hunt, 2007, s. 76, 179; Mannix, 1964, s. 137-38.

ÖLÜM CEZASI

İngiltere'de 1783'te yüksekten düşürülerek asma uygulamasının, Fransa'da da 1792'de giyotinle idamın başlatılması ahlaki bir ilerlemeydi, çünkü kurbanın anında bilincini kaybetmesini sağlayan infazlar, çektiği acıları uzatmak üzere tasarlanmış infazlardan daha insancaydı. Yine de, idam cezası aşırı bir şiddet biçimidir; tarih boyunca devletlerin çoğu zaman yaptığı gibi hafiflikle uygulandığı zaman, bu daha da böyledir. Kutsal Kitapta, ortaçağda ve modern çağın başlarında, sodomi, dedikodu, lahana çalma, Şabat günü odun toplama, anne baba-ya itiraz etme ve sarayı eleştirme gibi çok sayıda önemsiz karşı çıkış ve kural dışı hareket ölümle cezalandırılılabiliyordu.⁶⁶ Sekizinci Henry saltanatının son yıllarında, Londra'da *her hafta* onun üzerinde insan idam ediliyordu. 1822'de İngiltere'de ölümle cezalandırılan suçların sayısı 222'ydi; izinsiz avlanma, kal-

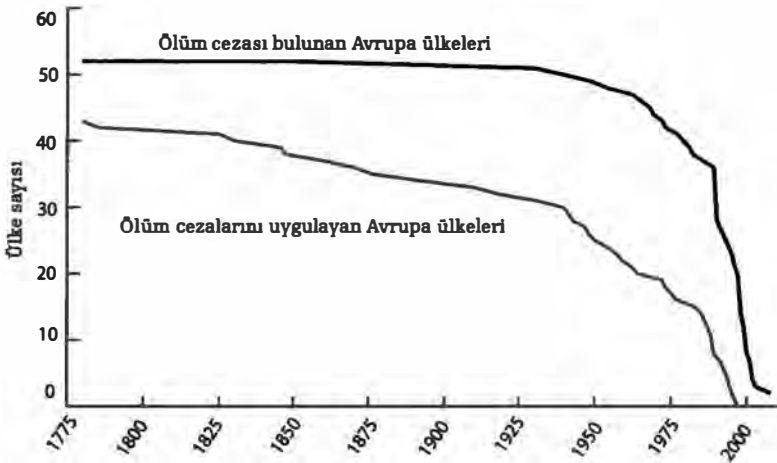
⁶⁵ Gross, 2009; Shevelow, 2008.

⁶⁶ Rummel, 1994, s.66; Payne, 2004.

pazanlık, yuvadan tavşan çalma ve ağaç kesme de bunlar arasında yer alıyordu. O zamanlar ortalama yargılama süresinin sekiz buçuk dakika olduğu göz önüne alındığında, darağacına gönderilenlerin çoğunun masum olduğu kesindi.⁶⁷ Rummel İsa'nın zamanından 20. yüzyıla kadar önemsiz kabahatler nedeniyle idam edilen insan sayısının 19 milyon olduğunu tahmin ediyor.⁶⁸

Ama 18. yüzyılın sonlarına doğru, ölüm sırası yavaş yavaş idam cezasına gelmeye başlamıştı. İngiltere'de 1783'te, geçmişten beri kaba saba karnaval havasında geçen halka açık idam uygulamaları bırakıldı. 1834'te cesetlerin darağacında teşhir edilmesinden vazgeçildi, 1861'de de bu ülkede ölüm cezası gerektiren suçların sayısı 222'den 4'e indi.⁶⁹ On dokuzuncu yüzyıl boyunca birçok Avrupa ülkesinde cinayet ve vatana ihanet dışında kalan suçlar nedeniyle insanların idam edilmesinden vazgeçilecek, sonunda da bütün Batı ülkelerinde ölüm cezası tamamen kaldırılacaktı. Şekil 4-3'te bu hikayenin nereye vardığına baktığımızda, Rusya ve Bela Rusya hariç günümüzde var olan elli üç ülkenin hepsinde sıradan suçlarda ölüm cezasının kaldırıldığı görülüyor. (Az sayıda ülke vatana ihanet ve ağır askeri suçlar için bu cezayı kâğıt üzerinde koruyor.) Ölüm cezasını kaldırma hareketi İkinci Dünya Savaşından sonra kartopu etkisiyle genişledi, ama uygulamalar bundan çok daha önce gözden düşmüştü. Örneğin, Hollanda'da ölüm cezası resmen 1982'de kaldırıldı, ama 1860'tan beri hiç uygulanmamıştı. Bir ülkede son ölüm cezasının uygulanmasıyla ölüm cezasının resmen kaldırılması arasında geçen süre ortalama elli yıldır.

ŞEKİL 4-3. Avrupa'da idam cezasının kaldırılma tarihlerini gösteren zaman çizelgesi



Kaynaklar: Fransa Dışişleri Bakanlığı, 2007; Capital Punishment U. K., 2004; Amnesty International, 2010.

Günümüzde idam cezası büyük ölçüde bir insan hakları ihlali olarak ele alınıyor. 2007'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 105'e 54 (ve 29 çekimser)

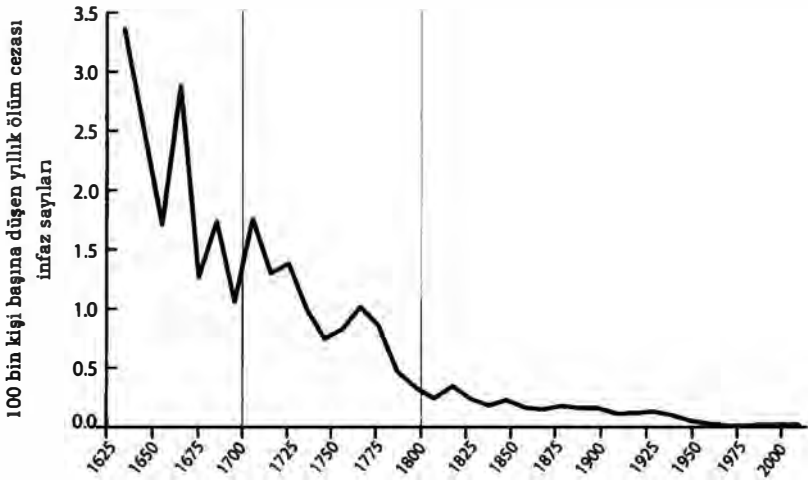
⁶⁷ Payne, 2004, s. 120.

⁶⁸ Rummel, 1994, s. 66.

⁶⁹ Payne, 2004, s. 119.

oyla ölüm cezası konusunda bağlayıcı olmayan bir moratoryum kabul edildi; aynı oylama 1994 ve 1999'da başarısızlıkla sonuç vermişti.⁷⁰ Bu karara itiraz eden ülkelerden biri Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Şiddet biçimlerinin çoğu açısından olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri bu konuda da Batı demokrasilerinden ayrılıyor (ya da belki "ayrılıyorlar" demeliyiz, çünkü çoğu Kuzey'de olmak üzere birleşik eyaletlerin on yedisinde ölüm cezası kaldırılmış durumda (bunlardan dördü son iki yılda alınan kararlar), on sekizinde de kırk beş yıldır ölüm cezası uygulanmıyor.⁷¹ Ama bütün kötü şöhretine rağmen, Amerika'daki ölüm cezaları da gerçek olmaktan çok sembolik nitelikte. Şekil 4-4'te görüldüğü gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nde sömürgelik günlerinden beri nüfusa oranla idamlar hızla azalmış, en hızlı düşüş de Batı'da diğer birçok kurumsal şiddet biçiminde azalma yaşanan 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşmiş.

ŞEKİL 4-4. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1640-2010 arasındaki ölüm cezası infaz oranları



Kaynaklar: Payne , 2004, s.130, Espy & Smykla, 2002 verileri temel alınmıştır. 2000 ve 2010 yıllarında sona eren on yıllara ait şekiller: Death Penalty Information Center, 2010b.

Son yirmi yılda grafikte belli belirsiz olan artış, 1960'lar, 1970'ler ve 1980'lerde insan öldürme oranlarındaki hızlı artışa tepki niteliğindeki sert cezalandırma politikalarını yansıttırıyor. Ama zorunlu yasal gözden geçirmelerle infazların büyük çoğunluğu sürekli olarak ertelediği için, günümüz Amerika'sında "ölüm cezası" biraz kurgusal bir olay ve sonunda bu ülkede cinayet işleyenlerin yüzde birinden çok çok daha azı öldürülüyor.⁷² Ve son dönemde düşüş yönünde bir eği-

⁷⁰ E. M. Lederer, "UN General Assembly calls for death penalty moratorium," *Boston Globe*, 18 Aralık 2007.

⁷¹ Amerika Birleşik Devletleri'nde ölüm cezası Alaska, Illinois, Hawaii, Iowa, Maine, Massachusetts, Michigan, Minnesota, New Hampshire, New Jersey, New Mexico, New York, North Dakota, Rhode Island, Vermont, West Virginia, Wisconsin ve Columbia Bölgesinde kaldırıldı. Kansas'ta askeri olmayan son infaz 1965'te gerçekleştirildi.

⁷² 2000'li yıllarda Amerika'da her yıl yaklaşık 16 bin 500 kişi cinayete mağduru gitti ve bu suçların işleyenlerin yaklaşık 55'i idam edildi.

lim olduğu görülüyor: idamların doruğa çıktığı yıl 1999; o zamandan bu yana yıl başına düşen idam sayısı neredeyse yarıya inmiş.⁷³

Aynı dönemde verilen ölüm cezaları oranının da, cezası ölüm olan suç oranının da düştüğünü görüyoruz. Önceki yüzyıllarda insanlar hırsızlık sodomi, oğlancılık, hayvanlarla cinsel ilişki, zina, büyücülük, kundakçılık, doğumu gizleme, soygun, köle ayaklanması, kalpazanlık ve at hırsızlığı gibi nedenlerle idam edilebiliyordu. Şekil 4-5'te Amerika'da sömürgelik döneminden bu yana insan öldürme dışındaki suçlar nedeniyle uygulanan ölüm cezaları görülüyor.

ŞEKİL 4-5. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1650-2002 arasında insan öldürme dışındaki suçlar nedeniyle uygulanan ölüm cezaları.



Kaynaklar: Espy & Smykla, 2002; Death Penalty Information Center, 2010a.

Geçtiğimiz dönemde cinayet dışında ölüm cezası uygulamalarıyla sonuçlanan yegâne suç "cinayet amacıyla gizli ittifak" kurmaktır. Ama ABD Yüksek Mahkemesi 2007'de "kurbanın yaşamına son verilmeyen" durumlarda ölüm cezası uygulanamayacağına karar verdi (ama casusluk, vatana ihanet ve terörizm gibi az sayıda "devlete karşı işlenen suçlar" için ölüm cezası varlığını sürdürüyor).⁷⁴

Ölüm cezalarını uygulama yöntemleri de değişti. Diri diri yakma gibi işkenceli ölüm cezası uygulamaları bu ülkede çoktan terk edilmekle kalmadı, art arda bir dizi "insanca" yöntem denendi. Sorun şuydu: kullanılan yöntem anında ölümlü güvence altına almak açısından ne denli etkiliyse (örneğin beyne birkaç kurşun sıkmak böyleydi), bir canlıyı öldürmek için bedenine şiddet uygulandığını duymak istemeyen izleyicilere o denli rahatsız edici geliyordu. Dolayısıyla, gözle görülür iplerin ve kurşunların yerini gaz ve elektrik gibi görünmez araçlar aldı, sonunda da neredeyse tıbbi denilebilecek bir yöntem, genel anestezi altında bedene öldürücü bir madde zerk edilmesine geçildi; şimdi bu yöntem de ölmekte olan tutsakta aşırı strese neden olduğu için eleştiriliyor. Payne'in belirttiği gibi,

⁷³ Death Penalty Information Center, 2010b.

⁷⁴ Death Penalty Information Center, 2010a.

Birbiri ardına gelen reformlarla yasa koyucular ölüm cezasını o kadar yumuşattılar ki, artık eski halinin işlevsiz bir kalıntısı niteliğinde. Ürkütücü değil, hızlı değil ve günümüzde sınırlandırıldığı kullanım alanında da kesin değil (yaklaşık iki yüz cinayetten biri ölüm cezasının uygulanmasıyla sonuçlanıyor). O zaman Amerika Birleşik Devletleri'nde ölüm cezası "olduğunu" söylemek ne anlama geliyor? Amerika Birleşik Devletleri'nde eskiden olduğu kadar bol uygulansa, her yıl aralarında çok sayıda masum insanın da bulunduğu 10 bin tutsağı idam ederdik. Kurbanlar işkenceyle öldürülürler ve bu olaylar, aralarında çocukların da bulunduğu bütün yurttaşlara izlettirilmek üzere ülke çapında televizyonlarda gösterilirdi (günde 27 infazla, diğer televizyon programlarına pek az zaman kalırdı). Bu tablo ölüm cezası taraftarlarını bile ürkütüyorsa, bu insan yaşamına gösterilen saygıdaki artışın dönüştürücü etkilerini onların bile fark ettiğini gösteriyor.⁷⁵

On sekizinci yüzyılda ölüm cezasını kaldırma fikrinin pervasızlık gibi görüleceğini kafamızda canlandırabiliriz. O zamanlar tüyler ürpertici bir idamın caydırıcı korkusunu hissetmeyen insanların, çıkar sağlamak ya da öç almak için cinayet işlemekte tereddüt etmeyecekleri düşünülebilirdi. Oysa bugün ölüm cezasının kaldırılmasıyla insan öldürme oranlarındaki düşüşün birlikte gerçekleştiğini ve ölüm cezası hiç uygulamayan modern Batı Avrupa ülkelerinde insan öldürme oranlarının en düşük düzeylere indiğini biliyoruz. İşte bu da, kurumsallaşmış şiddet olmadan toplumun varlığını sürdüremeyeceği iddia edilen, oysa bu uygulamalardan vazgeçildiğinde toplumun pekâlâ onsuz da mükemmel bir şekilde varlığını sürdürebildiği görülen durumlardan biri.

KÖLECİLİK

Uygarlık tarihinin büyük bir bölümünde, kölecilik uygulamalar istisna olmaktan çok kuraldı. İbrani ve Hristiyan Kutsal Kitaplarında korunuyordu ve Platon ve Aristoteles tarafından uygar bir toplum için zorunlu olan doğal bir kurum olarak meşrulaştırılıyordu. Perikles döneminin demokratik olarak nitelendirilen Atina'sında nüfusun yüzde 35'i köleydi; aynı durum Roma Cumhuriyeti'nde de geçerliydi. Köleler her zaman önemli bir savaş ganimeti olageldi ve bütün ırklardan devletsiz toplumlar kolayca yakalanıp köleleştirilebiliyordu.⁷⁶ İngilizcedeki köle sözcüğü [*slave*] Slav sözcüğünden gelir; sözlükte bunun nedeni, "Orta Çağ'da geniş bir coğrafi alanda Slav halkları yakalanıp köleleştiriliyorlardı" şeklinde açıklanıyor. Devletler ve silahlı kuvvetler köleleştirme araçları olarak kullanılmadıkları zaman, köleleştirilmeyi önleyici araçlar olarak kullanılıyordu; nitekim, "Rule, Britannia!" marşının, "Hükmet, Britanya! Britanya dalgalara hükmedecek. Britonlar asla ve asla köleleştirilemeyecek." şeklindeki sözleri bize bunu hatırlatıyor. Afrikalılar Avrupalılar tarafından köleleştirilmeden çok önce başka Afrikalılar tarafından ve Kuzey Afrika'daki ve Ortadoğu'daki İslam devletleri tarafından köleleştirilmişlerdi. Bu devletlerin bir bölümü köleciliği yakın tarihlerde yasakladı: Katar 1952'de; Suudi Arabistan ve Yemen 1962'de; Moritanya 1980'de.⁷⁷

Savaş esirleri için çoğu zaman kölelik diğer seçenekten, yani katledilmek-

⁷⁵ Payne, 2004, s.132.

⁷⁶ Davis, 1984; Patterson, 1985; Payne, 2004; Sowell, 1998.

⁷⁷ Rodriguez, 1999.

ten daha iyiydi ve birçok toplumda kölelik giderek kulluk, işçilik, askerlik ve meslek loncalarında hizmet gibi daha hafif biçimlere dönüşüyordu. Ama şiddet köle tanımının bir parçasıdır –bir kişi bir kölenin yaptığı her işi yapsa bile, eğer istediği zaman fiziksel olarak engellenmeksizin ya da cezalandırılmaksızın işini bırakma seçeneği varsa, bu kişiyi köle olarak adlandırmayız– ve şiddet çoğu zaman köle yaşamının ayrılmaz bir parçası olageldi. Mısır'dan Çıkış 21: 20-21'de şöyle hükmediliyor: "Bir adam erkek ya da kadın kölesini değneklerle döverken öldürürse, kesinlikle cezalandırılacaktır. Ama köle hemen ölmez, bir iki gün sonra ölürse, köle sahibi ceza görmeyecektir. Çünkü köle onun malı sayılır." Bedeni kendine ait olmadığı için, en iyi davranılan köleler bile kötü emeller için kullanılabilirdi. Haremlerdeki kadınlar bitmek tükenmez tecavüz kurbanlarıydı; muhafızları olan haremağalarının da testisleri – siyah haremağalarının bütün cinsel organları– bıçakla kesilip atılıyor ve kanamadan ölmeleri için yaralarına kaynar yağ basılıyordu.

Özellikle Afrika'daki köle ticareti insanlık tarihinin en zalim sayfalarından biriydi. On altıncı ve 19. yüzyıllar arasında Atlantik Okyanusunu geçen gemilerin pislikten geçilmeyen boğucu ambarlarında birbirlerine zincirlenmiş en az 1,5 milyon Afrikalı öldü; bir gözlemci, "geride kalıp kıyıya ayak basabilenlerin içinde bulundukları vahim durumu ifade edebilecek söz yok." diyordu.⁷⁸ Milyonlarca köle de vahşi ormanlardan ve çöllerden sahildeki ya da Ortadoğu'daki köle pazarlarına doğru yürümeye zorlandıkları yolculuklar sırasında can verdi. Köle tüccarları yüklerine buz tüccarlarının ticaret modelindeki gibi yaklaşıyor, mallarının belli bir bölümünün nakil sırasında kaybedileceğini kabul ediyorlardı. Köle ticaretinde en az 17 milyon Afrikalı öldü; bu sayının 65 milyon olabileceği belirtiliyor.⁷⁹ Köle ticaretinde insanlar yalnızca nakil sırasında ölmüyorlardı; kesintisiz bir köle akışı sunan bu ticaret, köle sahiplerini kölelerini ölene kadar çalıştırmaya ve ölenlerin yerine yenilerini geçirmeye teşvik ediyordu. Ama görece iyi koşullarda yaşayan köleler bile kırbaçlanma, tecavüz, sakat bırakılma, ailelerinden zorla ayrılma ve yargısız infaz tehdidi altında yaşıyorlardı.

Birçok köle sahibi yakınlaştıkları kölelerini azat ediyorlar, daha çok da bunu vasiyetnamelerinde yapıyorlardı. Ortaçağ Avrupa'sı gibi bazı durumlarda, insanlardan vergi almak onları tutsak olarak çalıştırmaktan daha ucuz hale geldikçe ya da zayıf devletler köle sahiplerinin mülkiyet haklarını koruyan yaptırımları uygulayamayınca köleciliğin yerini serflik ve yarıcılık almaya başladı. Ama bir kurum olarak mal olarak alınıp satılabilir köleciliğe karşı ilk kitlesel hareket 18. yüzyılda ortaya çıkacak ve hızla köleciliğin neredeyse yok olmasını sağlayacaktı.

İnsanlar emek tasarrufu sağlayan bu araçtan sonunda neden vazgeçtiler? Tarihçiler köleciliğin yasaklanmasında ekonomik ya da insani kaygıların ne ölçüde rol oynadığı üzerine uzun süre tartışılar. Bir noktada ekonomik açıklama daha güçlü görüldü. Adam Smith 1776'da ücretli istihdam pozitif toplamı oyun olduğu için köleciliğin ondan daha verimsiz olması gerektiğini belirtiyordu:

⁷⁸ "Report on the Coast of Africa made by Captain George Collier, 1918-19;" aktaran, Eltis & Richardson, 2010.

⁷⁹ Rummel, 1994, s.48, 70. White (baskıda), Atlantik okyanusundaki köle ticaretinde 16 milyon insanın öldüğünü, Ortadoğu'daki köle ticaretinde de 18,5 milyon insanın kaybedildiğini tahmin ediyor.

Köle emeğinin maliyeti yalnızca bakım masrafları gibi görünse de, aslında bu en pahalı olanıdır. Hiçbir mülk edinemeyen bir insanın yegâne çıkarı mümkün olduğunca çok yemek ve mümkün olduğunca az iş yapmaktır. Bakım masraflarının ötesinde bir emek harcamak onun kendi çıkarına uygun olmadığı için, bunu ancak şiddet kullanarak sağlayabilirsiniz.⁸⁰

Siyaset bilimci John Mueller, "Gerçi Smith'in yaklaşımı taraftar topladı, ama köle sahipleri arasında değil. Yani ya Smith hatalıydı ya da köle sahipleri kötü işadamlarıydı."⁸¹ diyor. Robert Fogel ve Stanley Engerman gibi iktisatçılar da Adam Smith'in hiç değilse iç savaş öncesi Güney konusunda yanıldığını, o dönem açısından bakıldığında Güney ekonomisinin oldukça verimli olduğunu düşünüyorlar.⁸² Ve tabii, Güney'deki kölecilik yerini kendiliğinden daha maliyet etkin üretim tekniklerine bırakmadı, savaşla ve yasalarla ortadan kaldırılması gerekecekti.

Dünyanın geri kalan bölümünün çoğunda da köleciliği sona erdirmek silahlarla ve yasalarla mümkün oldu. Bir zamanlar köle ticaretinde başta gelen ülkelerden biri olan Britanya, köle ticaretini 1807'de yasakladı, İmparatorluk'un bütününde köleciliğin yasaklanması da 1833'te gerçekleşti. 1840'lara gelindiğinde bu ülke artık diğer ülkeleri köle ticaretinden vazgeçirmeye çalışıyor, bu politikasını ekonomik yaptırımlarla destekliyor ve Kraliyet Donanmasının neredeyse dörtte birini bu işe ayırıyordu.⁸³

Tarihçilerin çoğu Britanya'nın köleciliği yasaklama politikasına insancıl güdülerin yön verdiği sonucuna vardılar.⁸⁴ Locke 1689'da yayımlanan *Two Treatises on Government* (Yönetim Üzerine İki İnceleme) çalışmasında köleciliğin ahlaki temellerini çürütüyordu; gerçi o da, izinden giden düşünürlerin çoğu da iki yüzlü bir tutumla bu kurumdan yararlanmaya devam ediyorlardı, ama özgürlük ve eşitlik ilkelerini ve evrensel insan haklarını savundukları için cin şişeden çıkacak ve bu uygulamanın meşru olduğunu savunmaya kalkışanların işi giderek zorlaşacaktı. Fransa'daki Jacques-Pierre Brissot gibi, hümanist gerekçelerle işkenceye karşı çıkan aydınlanma yazarlarının çoğu aynı mantıkla köleciliğe de karşı çıktılar. Bunun ardından, 1787'de *Quaker*'ler etkili bir girişim olan Köle Ticaretinin Yasaklanması Derneğini kurdular; onlara vaizler, bilginler, özgür siyahlar, eski köleler ve siyasetçiler katıldı.⁸⁵

Aynı dönemde çok sayıda siyasetçi ve vaiz, bu uygulamanın Kutsal Kitapta onaylanmasını gerekçe göstererek, Afrika ırkının aşağı bir ırk olduğunu ileri sürüyor ve ABD'nin Güney'indeki yaşam tarzını korumak gerektiği, özgürleştirilen kölelerin kendi başlarına hayatta kalamayacakları türünden ataerkil kaygıları dile getirerek köleciliği savunuyorlardı. Ama bu gibi makul gösterme çabaları entelektüel ve ahlaki değerlendirmeler karşısında ayakta kalamıyordu. Bir kişinin bir başkasına sahip olmasının, o kişinin toplum sözleşmesi çerçevesinde çıkarlarını müzakere eden karar alıcılar topluluğundan keyfi bir şekilde çıkarıl-

⁸⁰ Smith, 1776/2009, s.281.

⁸¹ Mueller, 1989, s.12.

⁸² Fogel & Engerman, 1974.

⁸³ Nadelmann, 1990, s.492.

⁸⁴ Nadelmann, 1990, s.493; Ray, 1989, s.415.

⁸⁵ Davis, 1984; Grayling, 2007; Hunt, 2007; Mueller, 1989; Payne, 2004; Sowell, 1998.

ması anlamına geleceği, bunu savunmanın mümkün olmadığı ileri sürülüyordu. Jefferson'ın sözleriyle, "İnsanlığın geniş kitlesi sırtında eyerle doğmadığı gibi, seçilmiş ufak bir azınlık da çizmeleri ve mahmuzlarıyla onların sırtına binme hakkına sahip olarak dünyaya gelmediler."⁸⁶ Köle olmanın ne demek olduğunu anlatan birinci elden tanıklıklar, bu uygulamaya karşı şiddetli bir ahlaki itirazı tetikliyordu. Bunlardan bazıları otobiyografilerdi: *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano, African, Written by Himself* (1789; Afrikalı Olaudah Equiano'nun Kendi Kaleminden İlginç Yaşam Öyküsü) ve *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave* (1845; Amerikalı Köle Frederick Douglass'ın Ağzından Yaşam Öyküsü). Ama Harriet Beecher Stowe'un *Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly* (1852; (Tom Amca'nın Kulübesi ya da Alttakilerin Yaşamı) adlı kitabının etkisi bunlardan da büyük oldu. Romanda annelerin çocuklarından ayrıldığı yürek sızlatan bir öyküyle iyi yürekli Tom'un diğer köleleri kırbaçlamayı reddettiği için ölene dek kırbaçlanması anlatılıyordu. Kitap üç yüz bin sattı ve köleciliğin yasaklanmasından yana hareketi tetikledi. Efsaneye göre, 1862'de Abraham Lincoln yazar Stowe'la karşılaştığında, "Demek bu büyük savaşı başlatan ufak kadın sensin." diyor.

Amerikan tarihindeki en yıkıcı savaştan sonra, 1865'te Anayasa'daki On Üçüncü Değişiklik maddesiyle kölecilik yasaklandı. Birçok ülke köleciliği bu tarihten önce yasaklamıştı ve Fransa kararsızlık göstererek köleciliği iki kez yasaklayan ülke olma ayrıcalığına sahipti: ilk yasaklama Fransız Devriminin ardından gelmiş, Napoléon 1802'de yasağı kaldırmış, 1848'de İkinci Cumhuriyet bu uygulamayı yeniden yasaklamıştı. Dünyanın geri kalan bölgeleri de hızla onun izinden gitmişti. Birçok ansiklopedide köleciliğin yasaklanma tarihlerini gösteren zaman çizelgeleri var; bunlar ülke sınırları ve "köleciliğin yasaklanması" terimine yüklenen anlam açılarından hafif bazı farklılıklar gösteriyor, ama hepsinde aynı örüntü var: 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köleciliğin yasaklandığını ilan eden açıklamaların patlama yaptığını gözlemliyoruz. Şekil 4-6'da 1550'den bu yana köleciliği resmen yasaklayan ülke ve sömürgelerin kümülatif sayısı görülüyor.

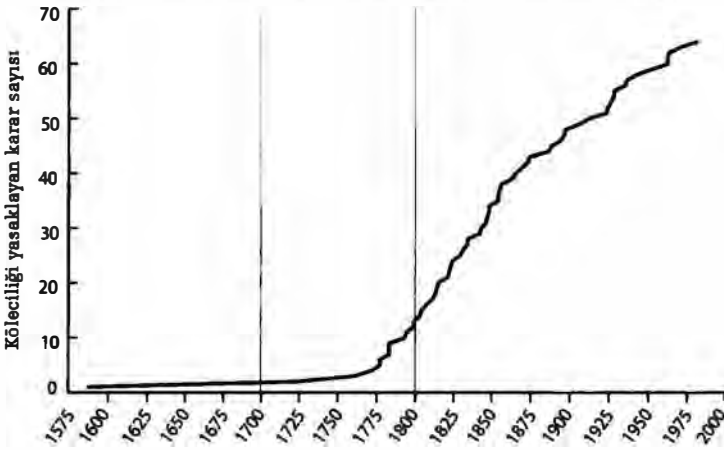
Kölecilikle yakından ilişkili bir başka uygulama da borç esaretiydi. Kutsal Kitap zamanından ve klasik çağdan beri borçlarını ödeyemeyen insanların köleleştirilmesi, hapse atılması ya da idam edilmesi mümkündü.⁸⁷ Zalim anlamına gelen [İngilizce] *draconian* sözcüğünün kökeninde, MÖ 621'de borçluların köleleştirilmesiyle ilgili yasaları hazırlayan Draco adındaki Antik Yunan kanun yapıcının adı var. *The Merchant of Venice'de* (Venedik Taciri) Shylock'un Bassanio'nun yarım kilo etini kesme hakkı da bu uygulamayı hatırlatan bir başka örnek. On altıncı yüzyıla gelindiğinde borçlarını ödeyemeyenlerin köleleştirilmesine ya da öldürülmesine artık son verilmişti, ama binlerce insan borçlu hapishanelerde yatıyordu. İflas ettikleri halde, bazen yiyecekleri de paralıydı ve hapishane penceresinden dilenerek yoldan geçenlerin verdikleriyle yaşamaya çalışmak zorunda kalıyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın ilk başlarında Amerika'da aralarında

⁸⁶ Thomas Jefferson, "To Roger C. Weightman," 24 Haziran 1826, *Portable Thomas Jefferson*, s.585."

⁸⁷ Payne, 2004, s.193-199.

kadınların da bulunduğu binlerce insan borçlu hapisanelerinde çürüyorlardı ve bunların yarısının borcu on doların altındaydı. 1830'larda, köleciliğe karşı hareket gibi hem akla hem de duygulara hitap eden bir reform hareketi başladı. Kongre'de oluşturulan bir kurul "herhangi bir durumda, borç vereni borç alanın bedeni üzerinde hak sahibi kılmamanın adalete aykırı" olduğunu savundu. Bu kurul "boyunduruk altına alınan insanların hepsi bir araya toplansa, onlara eklenen eşleri, çocukları ve dostlarıyla önümüze getirilse, bu tablo insanlığın tüylerini diken diken ederdi."⁸⁸ diyordu. Borç esareti 1820 ile 1840 arasında hemen hemen bütün Amerikan eyaletlerinde, 1860'larda ve 1870'lerde de Avrupa devletlerinin çoğunda yürürlükten kaldırıldı.

ŞEKİL 4-6. Köleciliğin yasaklanmasını gösteren zaman çizelgesi



Kaynaklar: Bu konuda bulduğum en kapsamlı liste 18 Ağustos 2009 tarihine ait Wikipedia "Abolition of slavery timeline" listesi: http://en.wikipedia.org/wiki/Abolition_of_slavery_timeline. Şekle Modern Zaman Çizelgesinde adı geçen, siyasi bir merci tarafından alınmış, köleciliği yasaklayan bütün resmi kararlar girildi.

Payne borçlulara karşı davranış tarihimizin, yaşamın bütün alanlarında gizemli bir şekilde şiddetin azaldığını gözler önüne koyan örneklerden biri olduğunu söylüyor. Batı toplumlarının borçluları köleleştirme ve idam etmekten onları hapsedmeye, daha sonra da borcu ödemek için malvarlıklarına el koymaya geçtiğini belirtiyor. Ama malvarlıklarına el koymamanın bile, bir tür şiddet olduğunu dile getiriyor: "John bakkaldan yiyeceklerini borçla alıp daha sonra borcunu ödemeyi reddettiğinde, zor kullanmış olmaz. Bakka mahkemeye başvurur ve polislin John'un arabasına ya da banka hesabına el koymasını sağlarsa, zora başvurmayı başlatanlar bakka ve polistir."⁸⁹ İnsanlar genellikle böyle düşünmese bile, bu da bir tür şiddet olduğu için, bu gibi uygulamalar da giderek azalıyor. İflas hukukundaki eğilim borçluları cezalandırmaktan ya da malvarlıklarına el koymaktan, onlara yeni bir başlangıç şansı verme doğrultusunda ilerliyor. Birçok devlette borçlunun evi, arabası, emeklilik hesapları ve eşinin malvarlıkları korunuyor ve

⁸⁸ Aktaran Payne, 2004, s.196.

⁸⁹ Payne, 2004, s.197.

bir kişi ya da şirket iflas ettiğini ilan ederse ceza görmeksizin borçlarının çoğunu sildirebiliyor. Borçluların hapse atıldığı zamanlarda insanlar bu yumuşak yaklaşımların, borçların geri ödenmesi temelinde yükselen kapitalizmin ölüm ilanı olacağını düşünmüş olabilirler. Ama ticari ekosistem bu kozun kaybedilmesi karşısında onun etrafında dolaşan çeşitli çözümler geliştiriyor. Borç alan kişileri yasal zorlamalarla yıldırma artık mümkün olmayınca, ekonomik yaşam kredi kontrolü, kredi derecelendirmesi, borç sigortası ve kredi kartları gibi yeni yöntemlerle varlığını sürdürüyor. Bütün bir şiddet kategorisi buharlaşıp yok oluyor ve kimse ne olup bittiğini fark etmeden aynı işlevi gören başka mekanizmalar uygulamaya geçiriliyor.

Kuşkusuz kölelik ve diğer esaret biçimleri yeryüzünden silinmedi. Son zamanlarda çalıştırma ya da fuhuş amaçlı insan kaçakçılığı konusu üzerinde çok durulduğu için, zaman zaman 18. yüzyıldan bu yana hiçbir şeyin değişmediği yönünde, istatistiklerden habersiz, düşüncesiz bazı iddialar ileri sürülebiliyor, dünyanın her yerine yayılmış resmi uygulamalarla bazı bölgelerde yürütülen yeraltı faaliyetleri arasında hiçbir fark yokmuş gibi davranılabiliyor. Kaldı ki, modern insan kaçakçılığı ne kadar çirkin ve iğrenç bir uygulama olursa olsun, Afrika köle ticaretinin dehşetiyle eşitlenemez. 2003'te UNESCO'nun İnsan Kaçakçılığı İstatistikleri Projesini başlatan David Feingold, günümüzdeki insan kaçakçılığı yuvaları için şunları söylüyor:

İnsan kaçakçılığını mal olarak alınıp satılabilen kölecilikle, özellikle de transatlantik köle ticaretiyle özdeşleştirmek, en iyimser yaklaşımla köleciliği hafife almaktır. On sekizinci yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılda, Afrikalı köleler kaçırılıyor ya da savaşta ele geçiriliyorlardı. Bu insanlar yaşam boyu sürececek bir esaret için gemilerle Yeni Dünya'ya gönderiliyor ve ender bazı durumlar dışında bu esareten ne kendileri ne de çocukları kaçabiliyordu. Oysa, bazı insan kaçakçılığı kurbanları kaçırılsa bile, çoğu açısından bakıldığında... , insan kaçakçılığı fena halde yoldan çıkmış bir göç olayıdır. Zaman zaman koşulların zorlamasıyla da olsa, bu insanların çoğu yurtlarını daha iyi ya da daha ilginç bir yaşam için, gönüllü olarak terk ediyorlar. Yolculuk sırasında baskı ve sömürü tuzağına düşüyorlar. Ancak, bu durumun yaşam boyu sürmesine ender rastlanıyor; kaldı ki... kaçakçılık tuzağına düşen insanlar hiçbir zaman kalıcı ya da soya dayalı bir kasta dönüşmüyorlar.⁹⁰

Feingold eylemciler tarafından bildirilen ve gazeteciler ve sivil toplum örgütleri tarafından tekrarlanan insan kaçakçılığı kurbanı sayılarının genellikle gerçekçi olmadığını ve davayı savunma amacıyla şişirildiğini de söylüyor. Buna rağmen, eylemciler de muazzam bir ilerleme olduğunu kabul ediyorlar. Free the Slaves (Köleleri Serbest Bırakın) örgütünün başkanı Kevin Bales, yaptığı açıklamaya doğruluğu kuşkuyla istatistiklerle başlasa da, bu meseleyi irdelerek şöyle devam ediyor: "Günümüzdeki gerçek köle sayısı geçmişte hiç olmadığı kadar yüksek olsa da, bu değer belki de dünya nüfusunda en düşük köleleştirilme oranı. Günümüzde yasal bir savaş kazanmak zorunda değiliz; kölecilik bütün ülkelerde yasak. Ekonomik yarar üzerine bir tartışmayı kazanmak zorunda değiliz; köle emeğine dayanan bir ekonomi yok (oysa 19. yüzyılda köleciliğin yasaklanmasıyla bazı endüstriler bütü-

⁹⁰ Feingold, 2010, s.49.

nüyle çökebilirdi). Ve ahlaki tartışmada üstün gelmemiz gerekmiyor; artık kimse köleciliği haklı göstermeye çalışmıyor.”⁹¹

Akıl Çağı ve Aydınlanma şiddete dayanan çok sayıda kurumu birden ortadan kaldırdı. Ama bunlardan ikisi daha uzun süre hükmetmeye devam edecek ve dünyanın büyük bir bölümünde iki yüzyıl daha bunlara boyun eğilecekti: despotizm ve büyük devletler arasındaki savaşlar. Gerçi bu kurumları yok etmeye yönelik ilk sistematik hareketlerin neredeyse doğar doğmaz boğuldukları ve ancak günümüzde baskın görüş haline gelebildikleri söylenebilir, ama bu hareketler de Hümanist Devrimden, düşünce ve duyarlılıklardaki büyük değişikliklerden kaynaklandığı için, onları burada ele almaya başlayacağım.

DESPOTİZM VE SİYASİ ŞİDDET

Sosyolog Max Weber’in ünlü nitelendirmesine göre, devlet yönetimi meşru şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran kurumdur. Bu durumda devlet yönetimleri doğaları gereği şiddet kullanmak üzere tasarlanmış kurumlardır. İdeal olarak bu şiddet, suçluları ve saldırganları caydırmak amacıyla yedekte tutulur, ama binlerce yıldır devlet yönetimlerinin çoğu hiç de kendilerini kısıtlamadılar ve bol bol şiddete başvurmaktan kaçınmadılar.

İlk karmaşık devletlerin hepsi, “şeflerin ceza görmeden keyfi nedenlerle uyruklarını öldürme hakkına sahip olması”⁹² anlamında despotik devletlerdi. Laura Betzig’in gösterdiği gibi, Babil, İbrani, İmparatorluk Roması, Samoa, Fiji, Kimer, Natchez, Aztek, İnka ve dokuz Afrika krallığı kayıtlarında despotizm kanıtları bulunabiliyor. Despotlar lüks içinde yaşayarak ve muazzam haremelerin hizmetlerinden yararlanarak ellerindeki gücü Darwinci doğrultuda değerlendiriyorlardı. Hindistan’ın Britanya tarafından sömürgeleştirilmesinin ilk başlarında kaleme alınan bir rapora göre, “Surat’ın Moğol valisi tarafından verilen bir davet... ev sahibi ansızın büyük bir öfkeye kapılınca kabaca yarıda kesilmiş ve vali hayretler içinde kalan İngiliz misafirlerin gözleri önünde dans eden bütün kızların başlarının kesilmesini emretmişti.”⁹³ Hayretler içinde kalabilmelerinin tek nedeni, anavatanlarının kendi despotizmini yakın bir tarihte geçmişte bırakmış olmasıydı. Sekizinci Henry çeşitli kötü ruh hallerinden birine girerek, iki karısını, onların sevgilisi olduğundan kuşkulandığı birkaç erkeği, (aralarında Thomas More ve Thomas Cromwell de bulunan) birçok danışmanını, Kutsal Kitap çevirmeni William Tyndale’i ve on binlerce başka insanı idam ettirmişti.

Despotların bir kapris uğruna insan öldürmeleri dünya çapında anlatılan birçok öykünün arka planını oluşturuyor. Bilge Kral Süleyman bir annelik anlaşmazlığını bebeği ikiye bölerek çözmeyi önermişti. Şehrazat öyküsünün arka planında her gün yeni bir gelini öldüren bir İran kralı var. Hindistan’ın Orissa

⁹¹ Kuşku istatistikler: Free the Slaves (<http://www.freetheslaves.net/>, girilen tarih 19 Ekim 2010) “günümüzde dünyada 27 milyon köle var” diyor; bu sayı UNESCO İnsan Kaçakçılığı İstatistik Projesinde verilen sayısı kat kat aşıyor; Feingold, 2010. Günümüzde kölecilik: S. L. Leach, “Slavery is not dead, just less recognizable,” *Christian Science Monitor*, 1 Eylül 2004.

⁹² Betzig, 1986.

⁹³ Davies, 1981, s.94.

eyaletinde efsanevi kral Narasimha Deva bir mabedi tam olarak on iki bin ustanın tam olarak on iki yılda inşa etmelerini, aksi halde hepsinin idam edileceğini buyurmuştu. Ve Dr. Seuss'un *The Five Hundred Hats of Bartholomew Cubbins* (Bartholomew Cubbins'in Beş Yüz Şapkası) adlı çocuk kitabında kralın huzurunda şapkasını çıkarmayan kahramanın neredeyse başı kesilir.

Su testisi su yolunda kırılır; nitekim insanlık tarihinin büyük bir bölümünde iktidarın el değiştirmesinde başlıca mekanizmanın, lidere meydan okuyan birinin onu öldürüp yerini aldığı siyasi cinayetler olduğunu görüyoruz.⁹⁴ Bu cinayetlerin failleri siyasi bir görüş dile getirmeye çalışan, tarih kitaplarına geçmek isteyen ya da kontrolden çıkmış birer çılgın olan modern suikastçılardan farklılık gösteriyor. Bu failler genellikle siyasi seçkinler sınıfının bir üyesi; lideri onun yerine geçmek için öldürüyor ve meşru sayılması için tahta çıkmasının yeterli olacağı kanısında. Saul, Davud ve Süleyman gibi kralların hepsi cinayet planlarının hedefi ya da failiydi; Jül Sezar, muhafızlar, üst düzey görevliler ya da kendi aile üyeleri tarafından öldürülen otuz dört Roma İmparatoru'ndan biriydi (ve imparatorluğun parçalanmasına kadar toplam kırk dokuz imparator hüküm sürmüştü). Manuel Eisner MS 600 ile 1800 yılları arasında, Avrupa monarşilerinin başındaki her sekiz hükümdardan birinin iktidarı sırasında öldürüldüğünü ve çoğu soylu olan bu katillerin üçte birinin öldürdüğü hükümdarın yerine geçtiğini hesaplamış.⁹⁵

Siyasi liderler birbirlerini öldürmekle kalmıyorlar, genellikle bütün yurttaşlarına yönelik kitlesel şiddet uyguluyorlardı. Onları işkence, hapis, ölüm ya da açlığa mahkum edebiliyorlar ya da firavun tarzı inşaat projelerinde ölümüne çalıştırıyorlardı. Rummel devlet yönetimlerinin 20. yüzyıldan önce 133 milyon insanı öldürdüğünü, toplam sayının 625 milyon bile olabileceğini tahmin ediyor.⁹⁶ Dolayısıyla, bir toplumda düşman gruplar arasındaki çatışmalar ve baskınlar kontrol altına alındıktan sonra, şiddeti azaltma açısından en büyük fırsat *devlet şiddetini azaltmak* oluyor.

On yedinci ve 18. yüzyıllara gelindiğinde, birçok ülkede tiranlık ve siyasi cinayetler azalmaya başlamıştı.⁹⁷ Eisner ortaçağın başlarından 1800 yılına kadar, Batı ve Kuzey Avrupa başta olmak üzere, Avrupa'da hükümdar öldürmelerde beş kat azalma gerçekleştiğini bildiriyor. Bu değişikliğe işaret eden iyi bilinen örneklerden biri, İngiltere Parlamentosuyla çatışan iki Stuart kralının başına gelenler. 1649'da I. Charles'ın başı kesiliyor, oysa 1688'de oğlu II. James Şanlı Devrimde kansız bir şekilde tahttan indiriliyor. Darbe yapmaya giriştikten sonra bile, yalnızca sürgün ediliyor. 1776'ya gelindiğinde Amerikan devrimcilerinin gözünde "despotizm" artık çay vergisi ve askerlerin evlere dağıtılmasına indirgenmişti.

Aynı dönemlerde iktidarlar giderek despotik davranışlarını azaltıyor, düşürürler de ilkeli bir şekilde iktidar şiddetini gerekli en düşük düzeye indirmenin yolunu arıyorlardı. İşe kavramsal bir değişiklikte başlanıldı. İnsanlar devlet yönetimini toplumun ayrılmaz bir parçası ya da Tanrı'nın krallığında yerel bayi-

⁹⁴ Payne, 2004, 7. bölüm; Woolf, 2007.

⁹⁵ Eisner, 2011.

⁹⁶ Rummel, 1994; Rummel, 1997.

⁹⁷ Payne, 2004, s.88-94; Eisner, 2011.

lerden biri olarak sorgulamaksızın kabul etmek yerine, onu ortak yararları için kullanılacak basit bir araç, insanlar tarafından icat edilmiş bir teknoloji olarak ele almaya başladılar. Kuşkusuz, devlet yönetimleri hiçbir zaman bilerek icat edilmemişti ve tarihin kayıt altına alınmaya başlamasından çok öncelerinden beri vardı, dolayısıyla bu düşünce tarzı hayal gücünün çalıştırılmasını gerektirecekti. Hobbes, Spinoza, Locke ve Rousseau gibi düşünürler, daha sonra da Jefferson, Hamilton, James Madison ve John Adams doğa durumunda yaşamın nasıl olduğunu hayal etmeye ve bir grup rasyonel failin yaşamlarını iyileştirmek için neler önerebileceklerine ilişkin düşünce deneyleri yapmaya başladılar. Ortaya çıkacak kurumların zamanın teokrasileriyle ve soya dayalı monarşileriyle hiçbir benzerliği olmayacaktı. Doğa durumunda rasyonel failerin, kralların "*L'état, c'est moi*" şeklinde ilahi hak sahibi olduğu ya da on yaşındaki çocukların doğuştan hakları gereği tahta geçtiği bir işleyişi seçecekleri inandırıcı bir simülasyon hayal etmek çok zordu. Tersine, hükümet hükmettiği halkın çıkarlarına hizmet edecekti. Hobbes'un ifadesiyle, "hepsini korku içinde tutma" gücüne sahip olması, ona kendi çıkarları peşinde koşarken yurttaşlarına zalimce davranma hakkını vermiyordu; bu yalnızca bir yetki devriydi ve "bir insan, başkaları da aynı şekilde düşündüklerinde, barışı ve kendini korumayı istiyorsa, her şey üzerindeki bu hakkını bırakmalı ve başkalarına karşı, ancak kendisine karşı onlara tanıyacak özgürlük kadar özgürlükle yetinmelidir."⁹⁸ şeklindeki bir anlaşma yerine getiriliyordu.

Hobbes'un kendisinin bu sorun üzerinde yeterince derinlemesine düşünmediğini söylemekte yarar var. Hobbes, nasıl olacaksa, zamanın başlangıcında halkın otoriteyi kesin olarak bir egemene ya da bir komiteye devredeceğini ve o andan itibaren bu egemen ya da komitenin onların çıkarlarını bir daha sorgulamayı gerektirmeyecek mükemmellikte içselleştireceğini hayal ediyordu. Bunun nasıl bir felaket senaryosu olduğunu anlamak için, (generalleri ya da komiserleri bir yana bırakalım) tipik bir Amerikalı kongre üyesini ya da Britanya kraliyet ailesinin bir üyesini hayal etmek yeter. Gerçek yaşamdaki Leviathan'lar, *Homo sapiens* türünden bekleyeceğimiz bütün ağgözlülük ve budalalıklarla birer beşeri varlık. Nitekim, Locke iktidardaki insanların kendilerini "Kendi yaptıkları yasalara uyma yükümlülüğünden muaf tutma ve gerek yasa yaparken gerekse yasaları uygularken kendi özel çıkarları doğrultusunda hareket etme, böylece Toplumun ve Devlet Yönetiminin çıkarlarından ayrı bir Çıkar sahibi olma"⁹⁹ eğiliminde olacaklarını kabul ediyordu. Devlet yönetiminin yasama ve yürütme dallarının birbirinden ayrılmasını ve yurttaşların devredilen yetkiyi artık gerektiği şekilde kullanmayan hükümetleri devirme gücünü saklı tutmasını savunuyordu.

Bu düşünce tarzı Hobbes'un ve Locke'un mirasçıları tarafından bir üst düzeye taşınacak ve yıllarca süren incelemeler ve tartışmalardan sonra Amerikan anayasal hükümeti tasarımı ortaya çıkacaktı. Bu tartışmalarda ısrarla üzerinde durulan soru, hata yapabilen insanlardan oluşan bir yönetimin kendisini en yıkıcı yırtıcıya dönüştürecek bir kibre kapılmaksızın, yurttaşların birbirinin boğazına

* Devlet benim -çn.

⁹⁸ Hobbes, 1651/1957, s.190; Leviathan, çev. Semih Lim, YKY, 6. baskı, s.104.

⁹⁹ *Two Treatises on Government*, Aktaran Grayling, 2007, s.127.

sarılmasını önlemeye yeterli gücü nasıl kullanacağı sorunuydu.¹⁰⁰ Madison'ın ifadesiyle, "İnsanlar melek olsa, hiçbir yönetime gerek olmazdı. İnsanları melekler yönetse, yönetim üzerinde dışarıdan ya da içeriden herhangi bir denetime gerek kalmazdı."¹⁰¹ Böylece "hırsa karşı koyabilmek için hırslı olmak gerektiği"¹⁰² sonucuna varılıyor ve yeni devlet yönetimi tasarımı Locke'un kuvvetler ayrılığı ideali de içselleştiriliyordu. Sonuç olarak devlet yönetiminin yürütme, yargı ve yasama dallarına ayrılması, otoritenin eyaletler ile ulusal hükümet arasında bölündüğü federalist sistemin benimsenmesi ve yönetimin halkın ne istediğine bir ölçüde dikkat etmesi ve iktidarın düzen bozulmadan barış içinde el değiştirmesi için düzenli aralıklarla seçimler yapılması ilkeleri benimseniyordu. Belki de en önemlisi, yönetime çerçevesi belirlenmiş bir ifadeyle yurttaşların yaşamını, özgürlüğünü ve mutluluk arayışını onların onayıyla güvence altına alma misyonu yükleniyor ve Haklar Bildirgesiyle yurttaşlara karşı şiddet kullanırken çiğneyemeyeceği çizgiler belirleniyordu.

Amerikan sisteminin getirdiği bir başka yenilik de pozitif toplamı işbirliğinin yatıştırıcı etkisinin açıkça kabul edilmesi idi. Anayasa'nın yurttaşlar arasındaki değiş tokuşlara devletin fazla müdahale etmemesini amaçlayan, Ticaret, Sözleşme ve El Koymalarla ilgili maddelerinde dostane ticaret ideali uygulamaya konuluyordu.¹⁰³

On sekizinci yüzyılda denenen demokrasi biçimleri, karmaşık bir yeni teknolojinin ilk sürümünden beklenebileceklerle benziyordu. İngiliz uygulaması demini almamış çay gibiydi, Fransız uygulaması tam bir felaketti, Amerikan uygulamasının kusurunu en iyi sergileyen de, Anayasa taslağını inceleyen Thomas Jefferson'u oynayan aktör Ice-T: "Bir bakalım: İfade özgürlüğü; İnanç özgürlüğü; Basın özgürlüğü; Zenci sahibi olabilirsiniz... Bence gayet iyi!" Ama ilk demokrasi tasarımlarının değeri, bunların geliştirilmeye açık olmasıydı. Belli sınırlar içinde de kalsa, engizisyonun, zalim ceza uygulamalarının ve despotik yönetimlerin bulunmadığı alanlar oluşmasını sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda bu özgürlüklerin genişlemesini mümkün kılacak araçları da içeriyorlardı. "Biz şu gerçeklerin açık olduğu görüşündeyiz: bütün insanlar eşit yaratılmışlardır." sözleri zamanında ne kadar ikiyüzlü bir ifade olursa olsun, seksen yedi yıl sonra köleliğe, bundan bir yüzyıl sonra da diğer ırksal baskı biçimlerine son vermede kullanılabilecek, hakları genişletici yerleşik bir mekanizmaydı. Demokrasi fikri bir kere dünyaya yayılınca, her geçen gün daha büyük bir bölümüne bulaşacak ve daha sonra göreceğimiz gibi, devlet yönetiminin ortaya çıkışından bu yana şiddeti en çok azaltan teknolojilerden biri olduğu ortaya çıkacaktı.

BÜYÜK SAVAŞLAR

İnsanlık tarihinin büyük bir bölümü açısından savaşı haklı gösteren gerekçe Jül Sezar'ın ünlü sözlerinde etkileyici bir biçimde ifadesini bulmuş: "Geldim. Gördüm. Yendim." Devletler fetih peşindeydi. İmparatorluklar genişliyor, impa-

¹⁰⁰ Pinker, 2002, bölüm 16; McGinnis, 1996, 1997.

¹⁰¹ *Federalist Papers* No. 51, aktaran Rossiter, 1961, s. 322.

¹⁰² *Federalist Papers* No. 51, aktaran Rossiter, 1961, s. 331-32.

¹⁰³ McGinnis, 1996, 1997.

ratorluklar yıkılıyor, Bütün bir nüfus yok ediliyor ya da köleleştiriliyor ve sanki hiç kimse bunda bir sakınca görmüyordu. "Büyük Falanca Filanca" şeklinde nam kazanan tarihi şahsiyetler, insanların mutluluğunu ya da bilgeliğini artıran büyük ressamlar, bilginler, doktorlar ya da mucitler değildi. Geniş toprakları içindeki insanlarla birlikte ele geçiren diktatörlerdi. Hitler'in şansı biraz daha uzun sürseydi, belki de tarihe Büyük Adolf namıyla geçecekti. Bugün bile standart savaş teorilerinde okurlara bol bol atlar, zırhlar ve barut öğretiliyor, ama bu kuvvet gösterilerde muazzam sayıda insanın öldürüldüğüne ve sakatlandığına belli belirsiz değinip geçmekle yetiniliyor.

Yine de her zaman savaşlardan etkilenen sonsuz sayıda kadına ve erkeğe odaklanan ve savaşın ahlaki boyutunu da ele alan bazı gözler vardı. MÖ 5. yüzyılda Konfüçyüsçülük ve Taoizme rakip dinin kurucusu Çinli filozof Mozi şöyle diyordu:

Bir adamı öldüren ölüm cezasını hak edebilecek bir suç işlemiş sayılıyor, on adamı öldürmek bu suçu onla katlıyor, yüz adamı öldürmek bu suçu yüzle katlıyor. Dünyadaki bütün hükümdarlar bunu kabul ediyorlar, ama konu en büyük suç olan bir başka devlete karşı savaş yürütmeye gelince, onu övüyorlar!... Bir adam ufak bir siyahlık gördüğünde bunun siyah olduğunu söylerken, çok miktarda siyahlık gördüğünde bunun beyaz olduğunu söylüyorsa, bu adamın siyahla beyazı ayırt edemediği açıktır.... Dolayısıyla, küçük bir suçun kötülüğünü ayırt edebilen, ama suçların en büyüğü olan bir başka devlete karşı savaş yürütmenin kötülüğünü ayırt edemeyen, hatta onu övenler iyiyi kötüyü ayırt edemezler.¹⁰⁴

Barış idealine bağlılığını dile getirmiş az sayıda derin görüşlü Batılı da var. Peygamber Yeşaya "İnsanlar kılıçlarını çekiçe dövüp saban demiri, Mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar. Ulus ulusa kılıç kaldırmayacak, Savaş eğitimi yapmayacaklar artık." umudunu dile getiriyordu.¹⁰⁵ İsa, "Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin. Bir yanağınıza vurana öbür yanağınızı da çevirin." diyordu.¹⁰⁶ Ama Hıristiyanlık pasifist bir hareket olarak başlasa da, MS 312'de Roma hükümdarı Konstantin'in gökyüzünde parıltıyan bir haç ve üzerinde "Bununla zafere ulaşacaksınız!" yazısı bulunan bir vizyon görmesinden ve Roma İmparatorluğuna bu inancın militan bir yorumunu benimsetmesinden sonra her şey tepetaklak olacaktı.

Sonraki bin yıl boyunca pasifist düşüncelerin ya da savaş yorgunluğunun sık sık dile getirilmesine rağmen, hemen hemen kesintisiz süren savaş halini durdurmak için hiçbir şey yapılmadı. *Encyclopaedia Britannica*'ya göre, ortaçağda uluslararası hukukun ön kabullerinden biri suydı: "Üzerinde görüş birliğine varılmış bir ateşkes ya da barış yoksa, bağımsız Hıristiyan toplulukları arasında bile temel uluslararası ilişki durumu savaştı; (2) Bireysel geçiş izinleri ya da antlaşmalar dışında, hükümdarlar yabancılara istedikleri gibi davranma mutlak yetkisine sahip olduklarını varsayıyorlardı; (3) Açık denizler kimseye ait

¹⁰⁴ Aktaran Kurlansky, 2006.

¹⁰⁵ Yeşaya 2:4.

¹⁰⁶ Luka 6: 27-29.

değildi ve oralarda herkes istediği gibi davranabilirdi.”¹⁰⁷ On beşinci, 16. ve 17. yüzyıllarda, Avrupa ülkeleri arasında yılda yaklaşık üç yeni savaş çıkıyordu.¹⁰⁸

Savaşa karşı ahlaki itirazları çürütmek mümkün değildi. Müzisyen Edwin Starr’ın ifadesiyle, “Savaş mı? Savaş neye yarar? Asla hiçbir işe yaramaz. Savaş oğulları askere giden ve çatışmalarda yaşamlarını yitiren binlerce annenin göz yaşları demektir.” Ama tarihin çok büyük bir bölümünde bu itirazlar iki nedenle rağbet görmedi.

Bunlardan biri karşındakinin niyeti sorunu. Bir ulus artık savaşmayı öğrenmek istemediği halde, komşusu istemeye devam ediyorsa, onun budama makasları komşusunun mızraklarıyla baş edemez ve ilki saldırgan bir orduyla cebelleşmek zorunda kalabilir. Romalılar karşısında Kartaca’nın, Müslüman işgalciler karşısında Hindistan’ın, Fransa ve Katolik Kilisesi karşısında Katarların ve tarihleri boyunca birçok kez Almanya ile Rusya arasında köşeye sıkışan çeşitli ülkelerin başına gelen de bu oldu.

Pasifizm *ülke içindeki* militarist güçler karşısında da ayakta duramayabilir. Ülke savaşa girdiğinde ya da savaşa girmek üzereyken liderler pasifistle korkak ya da hain arasında ayırım yapmakta zorlanırlar. Nitekim Anabaptistler tarih boyunca zulme uğramış bir pasifist tarikat.¹⁰⁹

Barış yanlılarını çoğaltmak için, savaş karşıtı duyguların aynı anda farklı birçok çevreye yayılması gerekir. Ekonomik ve politik kurumların bu duygular temelinde yükselmesi, savaş karşıtı bakış açısının herkesin erdemli olma ve erdemli kalma kararına bağlı olmaktan çıkarılması gerekir. Pasifizmin inançlı ama etkisiz bir duygudan, uygulanabilir bir gündeme dönüşmesi için Akıl Çağını ve Aydınlanmayı beklemek gerekecekti.

Savaşın anlamsızlığını ve kötülüğünü anlatmanın yollarından biri yerginin mesafe koyucu gücünden yararlanmak. Ahlaki vaazlar veren bir kişiyle alay edilebilir, polemikçi susturulabilir, ama yergici aynı hedefe kimse fark etmeden kolayca ulaşabilir. Yergici, süreci dışarıdan izleyen bir delinin, yabancının, seyyahın gözünden bakmayı çekici kılarak, toplumdaki iki yüzlülüğün ve insan doğasında bunu besleyen özelliklerin fark edilmesini sağlayabilir. İzleyiciler fıkrayı anlarsa, okuyucular ya da seyirciler yapıtın içine girebilirlerse, kimsenin sözcüklerle uzun boylu ifade etmesine gerek kalmadan yazarın normları yıkan düşünceleri örtük bir şekilde yayılacaktır. Örneğin Shakespeare’in Falstaff karakteri bize, insanlık tarihinde onca şiddete kaynaklık etmiş şeref kavramının bugüne dek yapılmış en ince analizini sunuyor. Prens Hal’un “Tanrı’ya ölüm borcun var.” diyerek ona meydan okuması karşısında Falstaff derin düşüncelere dalıyor:

Ama vadesi gelmedi. Vadesinden önce ödemek hiç hoşuma gitmez. Benden bir şey istemeyene ödeme yapmak için neden atayım ki? Neyse, önemli değil. Onur beni mahmuzluyor. Peki ya beni mahmuzlayan onur ölmeme neden olursa, o

¹⁰⁷ G. Schwarzenberger, “International Law,” *New Encyclopaedia Britannica*, 15. baskı, Aktaran Nadelmann, 1990.

¹⁰⁸ Bkz. Şekil 5-17; which is based on Peter Brecke’in 5. bölümde tartışılan Conflict Catalog (Çatışma Kataloğu) temel alınmıştır; Brecke, 1999, 2002; Long & Brecke, 2003.

¹⁰⁹ Kurlansky, 2006.

zaman ne olacak? Onur, kopan bacağı yerine takabilir mi? Hayır. Ya kolu? Hayır. Peki ya bir yaranın acısını dindirebilir mi? Hayır. Yani onurun cerrahi becerileri yokmuş, öyle mi? Öyle. Peki o zaman nedir bu onur? Bir kelime. Peki, bu onur kelimesinde ne var? Nedir bu onur? Hava. Ne hoş bir bilançol Kimde var? Çarşamba günü ölen. Hissediyor mu? Hayır. Duyuyor mu? Hayır. Yani, hissedilmez, öyle mi? Evet ölümler tarafından hissedilmez. Peki yaşayanlarla yaşamaz mı? Hayır. Neden? Çünkü iftira buna izin vermez. Öyleyse, benim onurla işim olmaz. Onur, ucuz bir kitabeden başka bir şey değildir –böylece geldik benim soru-cevap dersimin sonuna.¹¹⁰

İftira buna izin vermez! Bir yüzyılı aşkın bir süre sonra, 1759'da Samuel Johnson Yedi Yıl Savaşları sırasında Quebecli bir Kızılderili şefin "Avrupa savaşlarındaki adeta bir sanata dönüşmüş ustalığı ve düzenliliği" yorumlayarak halkına şunları söylediğini hayal edeceğiz:

Onların aralarında yazılı bir yasa var; bu yasayı karaları ve denizleri yapanın koyduğunu söyleyerek övünüyorlar ve canları onları terk ettiğinde insanların bu yasa sayesinde mutlu olacağına inandıklarını söylüyorlar. Peki bu yasa neden bize de iletilmiyor? Bu yasa bizden gizleniyor çünkü onu kendileri çiğniyorlar. Duyduğuma göre bu yasanın ilk emirlerinden biri kendilerine yapılmasını istemedikleri şeyleri başkalarına yapmalarını yasaklıyormuş. Kızılderili halklarına bu yasayı nasıl açıklasınlar...

Gözü doymayan yırtıcıların oğulları şimdi de kılıçlarını birbirlerine doğrultmuşlar ve taleplerini savaşla çözmeye karar vermişler; bu katliama kayıtsız kalalım ve ölen her Avrupalıyla ülkenin bir tirandan ve bir hırsızdan kurtulduğunu unutmayalım; bu ulusların her ikisinin de talebi akbabanın tavşan yavrusu, kaplanın da geyik yavrusu üzerinde hak iddia etmesinden başka bir şey değil?¹¹¹

Jonathan Swift'in *Gulliver's Travels* (1726, *Gulliver'in Gezileri*) Lilliputlardan Brobdingnaglara geçerken, bakış açılarını değiştirmenin en has örneğini sunuyordu. Gulliver'ın ülkesinin yakın tarihini Brobdingnag Kralı'na aktarmasından sonra Swift şöyle devam ediyor:

Son yüzyıl içinde ülkemizde olup biten şeyler hakkında vermiş olduğum tarihsel bilgi de kralı hayretler içinde bıraktı. Kral bunun, şiddet, çılgınlık, kıskançlık, şehvet, kötülük ve tutkunun sebep olduğu bir yığın suikast, isyan, cana kıyma, soykırım, ihtilal, sürgün hikâyesinden başka bir şey olmadığını söyledi...

"Sana gelince (kral devam ediyordu), hayatının büyük bir kısmını yolculukta geçirdiğin için yurdundaki ahlaksızların birçoğundan uzak kalmış olmanı ummak isterim. Ama, sözlerinden çıkardıklarıma, senden bin bir zorlukla çekip koparabildiğim yanıtlara bakılırsa, yurttaşlarının çoğu, doğanın yeryüzünde sürünmelerine katlandığı o küçük, iğrenç haşerelerin muhakkak ki en zararlıları."

¹¹⁰ IV. Henry, I. Bölüm, çev. Hamit Çalışkan, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Perde, 1. sahnenin sonu.

¹¹¹ *Idler*, No.81 (82), 3 Kasım 1759, aktaran Greene, 2000, s.296-97.

* *Gulliver'in Gezileri*, çev. İrfan Şahinbaş, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, II. kitap, 6. bölüm, s. 131 –çn.

Yergi Fransa'da da gelişecekti. Blaise Pascal (1623-62) kaleme aldığı *pensée*'lerden birinde şu diyalogu hayal ediyordu: "Beni niçin öldürüyorsunuz? Beni niçin öldürüyorsunuz? Ben silahsızım." "Nasıl yani! Suyun öte yanında yaşamıyor musun? Bu tarafta yaşıyor olsaydın dostum, bu beni katil yapardı ve seni öldürmek haksız olurdu. Ama mademki diğer tarafta yaşıyorsun, bu beni cesus, öldürmeyi de haklı kılıyor." Voltaire'in *Candide* (1759) romanı savaş karşıtı iğneleyici yorumları kurmaca bir karakterin ağzından dile getiren bir başka yapıtı; romanda savaş şöyle betimleniyordu: "Bir milyon üniformalı katil disiplin içinde günlük ekmeklerini kazanmak için Avrupa'nın bir ucundan diğer ucuna cinayet ve talan peşinde koşuyor."

On sekizinci yüzyılda savaşın ikiye bölünmüş ve alçakça olduğunu düşündüren yergiler yanında, irrasyonel bir eylem olan savaştan kaçınmanın mümkün olduğunu ileri süren teoriler de ortaya çıkmaya başladı. Bunların en önemlilerinden biri, alış verişin pozitif toplamı getirisinin sıfır toplamı ya da negatif toplamı savaştan daha çekici olması gerektiğini savunan Dostane Ticaret teorisiydi.¹¹² Oyun teorisi matematiğinin geliştirilmesi için iki yüzyıl daha beklemek gerekmele birlikte, ana fikri kolayca şöyle ifade edebiliriz: Daha az masrafla onlardan istediklerinizi satın alıp kendi mallarınızın bir bölümünü de onlara satmanız mümkünken, neden para harcayıp kan dökerek bir ülkeye saldırıp zenginliklerini talan edesiniz? Abbé de Saint Pierre (1713), Montesquieu (1748), Adam Smith (1776), George Washington (1788) ve Immanuel Kant (1795), uluslar arasında maddi çıkar bağları oluşturduğu, böylece onları birbirlerinin esenliğine değer vermeye teşvik ettiği için serbest ticareti göklere çıkaran yazarların yalnızca bir bölümüydü. Kant'ın sözleriyle, "Ticaret ruhu er geç herkesi ele geçirir ve savaşla yan yana yaşayamaz.... Bunun sonucunda devletler, pek de ahlaki güdülerle olmasa bile, soylu barış davasını desteklemek zorunda kalırlar."¹¹³

Quaker'lar, kölecilik davasında olduğu gibi, eylemci gruplar oluşturarak savaş kurumuna karşı da mücadele ettiler. Bu tarikatın şiddet kullanmaktan kaçınma ilkesine bağlılığının temelinde Tanrı'nın bireysel yaşamlar aracılığıyla konuştuğu dini inancı yatsa da, bu inanç sanayileşmenin sunduğu dünya nimetlerini reddeden çilekeşler olmak yerine, başka ilgi alanları yanında Lloyd's of London'ı, Barclays Bank'i ve Pennsylvania kolonisini kuran etkili işadamlarına dönüşmelerini engellemiyordu.¹¹⁴

Çağın en önemli savaş karşıtı belgesi Kant'ın 1795 tarihli "Sonsuz Barış" başlıklı denemesiydi.¹¹⁵ Kant hayalci değildi; yazının başında bu denemenin başlığını bir hancının mezarlık remi bulunan tabelasındaki sözlerden aldığını itiraf ederek aşırı bir alçakgönüllülük gösteriyordu. Ardından sonsuz barış doğrultusunda atılacak ilk altı adımı belirtiyor, sonra da kapsamlı üç ilke dile getiriyordu. Atılacak ilk adımlar barış antlaşmalarında savaş seçeneğine açık kapı bırakılmaması; devletlerin diğer devletleri yutmaması; sürekli orduların

* Pascal, *Pensée* 293; *Düşünceler*, çev. Devrim Çetinkasap, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 139 -çn.

¹¹² Bell, 2007a; Mueller, 1989, 1999; Russett & Oneal, 2001; Schneider & Gleditsch, 2010.

¹¹³ Kant, 1795/1983.

¹¹⁴ Mueller, 1989, s.25.

¹¹⁵ Kant, 1795/1983.

lağvedilmesi; hükümetlerin savaş borçlanmalarına girişmemesi; devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmaması ve suikastlar, zehirlemeler ve vatana ihanet kışkırtmaları gibi gelecekteki bir barışta karşılıklı güveni baltalayıcı taktiklere başvurmamasıydı.

“Nihai maddeler” daha da ilginçti. Kant insan doğasına büyük bir inanç besliyordu; bir başka yazıda şöyle yazmıştı: “insanlığın çürük malzemesinden gerçekten doğru bir şey çıkarmak mümkün değil.” Dolayısıyla, sözlerine Hobbesçu bir ön kabulle başlıyordu:

İnsanların barış içinde bir arada yaşadıkları durum doğa durumu değildir; doğa durumu savaş halidir. Bu her zaman açık düşmanlık anlamına gelmez, ama en azından her zaman durmak bilmeyen bir savaş tehdidi yaşanır. Dolayısıyla, barış durumunun *kurulması* gerekir. Çünkü düşmanlıklardan korunmak için düşmanca eylemlere başvurulmaması yetmez; her bir komşunun diğerine bu konuda güvence vermesi gerekir (ki bu da ancak yasalarla yönetilen bir hukuk devletinde mümkün olabilir). Bu gerçekleşmediği sürece her devlet güvence talep ettiği komşusunu düşman saymaya devam edecektir.

Bunun ardından sonsuz barış için üç koşulunu özetliyordu. Birinci koşul devletlerin demokratik olmasıydı. Kant, *demokrasi* terimini kalabalık grupların egemenliği ile ilişkilendirdiği için *cumhuriyetçi* terimini tercih ediyordu; kafasından geçen de özgürlük, eşitlik ve yasa egemenliğine bağlı bir hükümetti. Kant’a göre, iki nedenle demokrasilerin birbirleriyle savaşma olasılığı düşüktü. Birincisi, (“yalnızca yasa kavramından kaynaklanan”) demokrasi, tasarımı gereği şiddet kullanmaktan kaçınma fikri çevresinde şekillenmişti. Demokratik bir hükümet gücünü yalnızca yurttaşlarının çıkarlarını korumak için kullanacaktı. Kant’a göre demokrasiler bu ilkeyi diğer uluslarla ilişkilerine de uygulama eğiliminde olacaktı, çünkü tıpkı kendi yurttaşları gibi onlar da kuvvet kullanarak boyunduruk altına alınmayı hak etmiyorlardı.

Daha da önemlisi, savaşın kazanımları ülkenin liderlerine yararken bedeli yurttaşlar tarafından ödendiği için, demokrasilerde ağır basan eğilim savaştan kaçınma olacaktı. Bir otokraside “savaş ilan etmek dünyanın en kolay kararıdır, çünkü savaş devletin bir üyesi değil sahibi olan hükümdarın, sofra hazırlarından, avlarından, kır evlerinden, saraydaki işlevlerinden pek az feragat etmesini gerektirir. Dolayısıyla hükümdar, sanki bir eğlence düzenlemeye karar vermiş gibi, ıvır zıvır nedenlerle savaş kararı verebilir.” diyordu. Oysa yönetim yurttaşların elindeyse, budalaca bir dış macerada paralarını ve kanlarını heba etme konusunda iki kere düşüneceklerdi.

Kant’ın sonsuz barış için gerekli gördüğü ikinci koşula göre “devletler hukuku bir özgür Devletler Federasyonu’nu” temel almalıydı; buna “Milletler Birliği” adını da veriyordu. Bir tür uluslararası Leviathan olan bu federasyon, anlaşmazlıkların çözülmesinde her ulusun kendisinin her zaman haklı olduğuna inanma yönündeki eğiliminin üstesinden gelebilen nesnel bir üçüncü taraf oluşturunca olurdu. Nasıl ki bireyler anarşinin olumsuzluklarından kaçınmak için özgürlüklerinin bir bölümünü devlete terk ettikleri bir toplum sözleşmesi yapıyorlarsa, devletler de bunu yapmalıydı: “Devletleri birbirleriyle ilişkilerinde savaş dışında bir yol bırakmayan bu yasadışı durumdan kurtarmanın akla uygun tek yolu, onların da

tek tek bireyler gibi yabancı (yasadışı) özgürlüklerinden vazgeçmeleri, kendilerini genel yasaların kısıtlamalarına alıştırmaları, böylece birkaç ulusu kapsayan ve sürekli genişleyerek sonunda bütün dünya uluslarını kapsayacak olan bir devlet oluşturmalarıdır.”

Kant'ın kafasında küresel bir orduya sahip bir dünya hükümeti yoktu. Uluslararası yasaların kendi içinde bağlayıcı olacağını düşünüyordu. “Bütün devletlerin hukuk kavramına (hiç değilse lafta) saygı göstermeleri, insanın derinliklerinde, (varlığını inkar edemeyeceği) kötülük ilkesine egemen olmasına ve başkalarının da böyle davranmasını umut etmesine olanak veren, daha da güçlü bir ahlaki eğilimin var olduğunu gösteriyor.” “Sonsuz Barış” yazarının, aynı zamanda insanların evrensel bir nitelik kazanabilecek eylem ilkeleri temelinde davranmaları gerektiğini koşulsuz buyruk olarak öne süren kişi olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bütün bunlar biraz fazla hayalci görüşler gibi görünebilir, ama Kant bu fikri yeniden ortaya atarken onu demokrasinin yayılmasıyla bağlantılandırıyordu. İki demokrasi birbirlerinin doğru ilkeleri benimsediklerini görebilirler. Bu onları dar kafalı inançlara dayanan teokrasilerden ve klanlara, hanedanlara ya da karizmatik liderlere dayanan otokrasilerden ayıran bir özelliktir. Bir başka deyişle, bir devlet komşu devletlerden birinin siyasi kurumlarını aynen kendisinininkiler gibi örgütlediğine, o devletin de yönetim sorununa kendisiyle aynı çözümü bulduğuna inanıyorsa, her iki devlet de ötekini kendisine saldırmamasından korkmasına ya da kendisini savunmak için ön alma amacıyla ona saldırmamasına gerek olmadığını bilecek, böylece Hobbesçu tuzaktan herkes kurtulabilecektir. Örneğin günümüzde İsveçliler Norveç'in, Norveçliler de İsveç'in kendilerine karşı saldırı planları içinde olduğunu düşünüp endişe içinde sabahlara kadar uykusuz geceler geçiriyorlar.

Sonsuz barışın üçüncü koşulu “evrensel konukseverlik” ya da “dünya vatanlaşığı” ilkesiydi. Bir ülkenin insanları, beraberlerinde silah getirmemek koşuluyla diğer ülkelerde güven içinde yaşayabilmeliydiler. İletişim, ticaret ve diğer “barışçıl ilişkilerin” ulusal sınırların ötesine açılmasıyla, dünya halklarının tek bir topluluk halinde birbirine bağlanacağı, böylece “bir yerde hak ihlal edildiğinde bunun bütün dünyada hissedileceği” umuluyordu.

Batı uygarlığının hicivcilerin savaşı övünülecek bir şey olmaktan çıkarmasından ve Kant'ın savaşı azaltmak için geliştirdiği pratik fikirlerden, izleyen yüz elli yıl boyunca yaşanacak felaketleri önleyecek ölçüde etkilemediği çok açık. Ama daha sonra göreceğimiz gibi, bunlar gelecekte meyve verecek ve dünyayı savaştan uzaklaştıracak bir hareketin tohumlarını ekiyordu. Kaldı ki, yeni tutumların etkileri hemen hissedilmeye başlanacaktı. Tarihçiler 1700'lerden itibaren savaş konusundaki tutumlarda bir değişiklik olduğunu belirtiyorlar. Liderler artık barışa tutkunluklarını ilan ediyor ve savaşın kendilerine empoze edildiğini öne sürüyorlardı.¹¹⁶ Mueller bunu şöyle ifade ediyor: “Artık Jül Sezar gibi dürüstçe ve basitçe ‘geldim, gördüm, yendim’ demek mümkün değildi. Zamanla bu ifade değişerek ‘geldim, gördüm, ben orada durmuş bakınırken o bana saldırdı’ şeklini aldı. Yine de, bu da bir ilerleme sayılabilir.”¹¹⁷

¹¹⁶ Luard, 1986, 346-47.

¹¹⁷ Luard'da (1986) aktarılan araştırmalar temelinde, Mueller, 1989, s.18.

Emperyal egemenliğin çekiciliğini yitirmesinde daha dişe dokunur bir ilerleme kaydedilecekti. On sekizinci yüzyılda dünyanın en savaşkan ulusları arasında yer alan Hollanda, İsveç, İspanya, Danimarka ve Portekiz'in yaşadıkları askeri hayal kırıklıklarına verdikleri tepki, güçlerini iki katına çıkarmak ve muzaffer günlere geri dönme planları yapmak olmayacak, bu ülkeler yarışmalardan çekilip savaşı ve imparatorluğu başka ülkelere bırakarak ticaret yapan uluslara dönüşeceklerdi.¹¹⁸ Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bunun sonuçlarından biri büyük devletler arasındaki savaşların giderek daha kısa, daha seyrek ve daha az taraf arasında gerçekleşmesiydi (bununla birlikte, askeri örgütlenmedeki ilerleme savaşların artık daha fazla yıkıma neden olması anlamına geliyordu).¹¹⁹

En büyük ileri adıma ulaşmak için de daha çok zaman vardı. Geçtiğimiz altmış yıl içinde büyük savaşlardaki olağanüstü azalma Immanuel Kant'ın fildişi kulesi teorilerinin gecikmiş bir doğrulaması sayılabilir; "sonsuz barış" olmasa bile, bunun bir "uzun barış" dönemi olduğu ve sürenin giderek uzadığı açık. Aydınlanma düşünürlerinin öngördüğü gibi, bu barışı yalnızca savaşın küçümsenmesine değil, demokrasinin yayılmasına, alışveriş ve ticaretin genişlemesine ve uluslararası örgütlerin gelişmesine borçluyuz.

HÜMANİST DEVRİMİNİN KAYNAĞINDA NE VAR?

Binlerce yıldır uygarlığın bir parçası olan zalimce uygulamaların bir yüzyıllık bir zaman diliminde nasıl birden ortadan kalktığını gördük. Bir zamanlar büyücülerin öldürülmesi, tutsaklara işkence yapılması, inanç sapkınlarına zulmedilmesi, geleneklere aykırı davrananların idam edilmesi ve yabancıların esir alınarak köleleştirilmesi gibi, hepsi mide bulandırıcı yöntemlerle gerçekleştirilen bütün bu zulümler genel geçer uygulamalarken, hızla akıldan bile geçirilemeyecek eylemlere dönüştüler. Payne bu değişiklikleri açıklamanın ne kadar zor olduğunu dile getiriyor.

Kuvvet kullanımının terk edilmesinde çoğu zaman beklenmedik, hatta gizemli yollar izleniyor; bunlar öylesine gizemli ki, zaman zaman insana bu işte daha yüce bir gücün parmağı olabileceği düşüncesi çekici gelebiliyor. Tekrar tekrar çok derinlere kök salmış ve sürekli kendisini besleyen şiddet uygulamalarının ancak sihirle üstesinden gelinebileceği izlenimi doğuyor. İster istemez indirgemeci bir yaklaşım benimseniyor ve muazzam yararlar sağlayan bu zor uygulamalarını azaltma politikasının, bilinçli olarak böyle bir değişimi aramamış ve istememiş insan ırkına "Tarih" tarafından empoze edildiği ileri sürülüyor.¹²⁰

İnsanların çoğu fark etmeden ortaya çıkan bu gizemli ilerlemelere bir örnek, borçluları zora başvurarak cezalandırmaktan uzaklaşma eğilimi. Bir başka örnek de İngilizce konuşulan ülkelerde demokrasi sözcüğünün kullanılmaya başlanmasından çok önce, yavaş yavaş ortadan kalkan siyasi cinayetler. Belki de bu gibi durumlarda bilinçli olarak tasarlanmış reformlar yapılabilmesi için, ilk önce duyarlılıklarda tam adı konulamayan bir sıçrama gerçekleşmesi gerekiyor. Birbi-

¹¹⁸ Mueller, 1989, s. 18-21.

¹¹⁹ Levy, 1983.

¹²⁰ Payne, 2004, s. 29.

riyle rekabet eden taraflar cinayetin iyi bir iktidara geçiş yolu olduğu fikrinden vazgeçmedikçe, istikrarlı bir demokrasinin nasıl kurulabileceğini hayal etmek güç. Geçtiğimiz dönemlerde birçok Afrika ve İslam ülkesinde demokrasinin yerleşmesinde yaşanan başarısızlık, bir kez daha, yönetim biçimindeki değişiklikten önce şiddetle ilişkili normların değişmesi gerektiğini düşündürüyor.¹²¹

Yine de, duyarlılıklarda zaman içinde gerçekleşen kaymaların gerçek yaşamdaki uygulamaları değiştirmeye yeterli olabilmesi için, çoğu zaman konunun kağıda dökülmesi gerekiyor. Örneğin köle ticaretinin ortadan kaldırılabilmesi, ancak ahlaki itirazlarla iktidarı ellerinde tutanların yasa koymaya ve bu yasaları silah ve gemilerle desteklemeye ikna edilmesinden sonra mümkün olabildi.¹²² Kan sporları, kamuya açık idamlar, zalim ceza uygulamaları ve borçlu hapisaneleri de ahlaki nedenlerle bu kurumlara itiraz edenlerden ve onların başlattıkları tartışmalardan etkilenen yasa koyucuların attıkları adımlarla sona erdirildi.

Yani Hümanist Devrimi açıklarken, üzerinde konuşulmayan normlarla açık seçik ahlaki savunular arasında seçim yapmak zorunda değiliz. Bunlardan her biri ötekini etkiliyor. Duyarlılıklar değişiyor, belli bir uygulamayı sorgulayan düşünürler daha somut fikirler ileri sürmeye başlıyorlar ve savundukları fikirler giderek daha fazla duyuluyor ve sonunda kabul ediliyor. Savunulan bu fikirler iktidar araçlarını ellerinde tutanları etkilemekle kalmıyor, çoğu zaman kahvelerdeki ve sofralardaki tartışmalara yerleşiyor, kültürel duyarlılıklara sızıyor ve zihinleri adım adım etkileme yoluyla ortak fikirlerin değişmesini sağlıyor. Ve bir uygulama yasaklandığı için gündelik uygulama olmaktan çıktığında, insanların hayal dünyasındaki canlı seçenekler listesinden de silinebiliyor. Tıpkı işyerlerinde ve sınıflarda yaygın bir uygulama olan sigaranın, günümüzde yasak bir uygulamaya, giderek de akla hayale sığmayacak bir şeye dönüşmesi gibi, kölecilik ve halka açık idamlar türünden uygulamaları hatırlayan canlı tanıklar kalmayınca bunlar öylesine akla hayale sığmayacak bir şeye dönüştü ki artık bu uygulamalar üzerinde tartışmaya bile gerek duyulmuyor.

Gündelik duyarlılıklar açısından bakıldığında, Hümanist Devrimden bize kalan en köklü değişiklik, diğer canlıların çektikleri acılara verdiğimiz tepki. Günümüz insanları ahlaki açıdan mükemmel olmaktan uzaklar elbette. Güzel nesnelere tamah ediyorlar, uygunsuz partnerlerle seks yapma fantezileri geliştiriyorlar ya da herkesin önünde kendilerini aşağılayan kişileri öldürmek isteyebiliyorlar.¹²³ Ama diğer bazı günahkar arzular artık insanların aklından bile geçmiyor. İnsanların çoğu için, bırakın bir kadın ya da erkeğin, bir kedinin yakılmasını seyretmek de asla arzu edilecek bir şey değil. Bu açıdan bakıldığında, bizler birkaç yüzyıl önce diğer canlılara akıl almaz acılar çektirilmesini onaylayan, bu ezaları uygulayan, hatta bunlardan zevk alan atalarımızdan farklıyız. Peki bu insanlar ne hissediyordu? Ve biz neden bunları hissetmiyoruz?

Henüz bu soruları yanıtlayacak bir donanım edinmedik; bu konuları 8. bölümde sadizmin psikolojisine, 9. bölümde de empatinin psikolojisine derinlemesine daldığımızda anlayabileceğiz. Ama şimdilik zulme göz yumulmasına karşı

¹²¹ Payne, 2005; Payne, 2004.

¹²² Nadelmann, 1990.

¹²³ Buss, 2005; Symons, 1979.

çıkan bazı tarihi değişiklikleri ele alabiliriz. Her zaman olduğu gibi, insanların giderek daha az zalim hale geldikleri için zulümden vazgeçtiklerini söylemek gibi döngüsel hatalardan kaçınmak için, asıl mesele duyarlılık ve davranışlardaki değişiklikten önce gelen dışsal değişikliğin ne olduğunu bulmak. İnsanların içinde yaşadıkları ortamda ne değişti ki Hümanist Devrim gerçekleşebildi?

Adaylardan biri Uygarlaşma Süreci. Hatırlarsanız, Elias moderniteye geçiş sırasında insanların daha fazla özdenetim uygulamakla kalmadıklarını, empati duygularını da geliştirdiklerini söylüyordu. İnsanlar için bu bir ahlaki gelişme egzersizi değildi; bunu bürokratların ve tüccarların kafalarından geçenleri okuma yetilerini geliştirmek için, çiftçilik ve talancılık azalırken her geçen gün değiş tokuş ilişki ağlarına bağımlılıklarının arttığı bir dünyada refahlarını artırmak için yapıyorlardı. Zalim uygulamaların işbirliğini temel alan bir toplumun değerleriyle çatıştığı açık: komşularınızın karnınızın deşilmesini seyretmekten hoşlanacağını düşünseniz, onlarla birlikte çalışmanız zor olurdu. Ve günümüzde suç oranına paralel olarak "suçlulara sert yaklaşma" talepleri nasıl artıp azalıyorsa, Uygarlaşma Süreciyle kişiler arasındaki şiddet uygulamalarının azalması da sert cezalara olan gereksinimi azaltmış olabilir.

İnsan hakları tarihçisi Lynn Hunt Uygarlaşma Sürecinin bir başka zincirleme etkisine işaret ediyor: hijyen ve adap kurallarında, kap kacakla yemek yeme, cinselliğin mahremiyetini koruma ve bedeninin ve giysilerin kötü kokmasını önleme türünden gelişmeler. Yazar edep ve nezakete verilen önemin, insanların *özerk* oldukları ve bedenlerinin topluma değil kendilerine ait olduğu ve saygı gösterilmesi gereken bir bütünlük oluşturduğu duygusunu desteklediğini belirtiyor. Bedensel bütünlüğe saygı gösterilmesi gerektiği, kişinin onayı olmaksızın toplum yararına bedensel bütünlüğe zarar verilemeyeceği düşüncesi bu süreçte giderek güçleniyor.

Kişisel olarak ben somut boyuta daha fazla önem verme eğilimindeyim ve temizliğin ahlaki duyarlılıklar üzerindeki etkisine ilişkin daha basit bir hipotez olabileceğini düşünüyorum: böylece insanların iticiliği azalıyor. İnsanlar pislik ve bedensel salgılar karşısında şiddetli bir tiksinti duyuyorlar ve tıpkı günümüzde insanların dışkı ve idrar kokan bir evsizden uzak durmaya çalışması gibi, önceki yüzyıllarda yaşayan insanlar da midelerini bulandıran komşularına daha duyarsız davranmış olabilirler. Daha da kötüsü, insanlar kolayca derin bedensel tiksintiden ahlaki tiksintiye sıçrayabiliyorlar ve sağlığa aykırı şeylere kolayca lekelenmiş ve aşağılık muamelesi yapabiliyorlar.¹²⁴ Yirminci yüzyılda işlenmiş korkunç kitle kıyımlarını inceleyen araştırmacılar, bir grubun diğeri üzerinde hakimiyet kurmasıyla canavarca şiddetin nasıl kolayca tırmanabildiğini irdeliyorlar. Filozof Jonathan Glover aşağı doğru bir sarmal hareketle karşısındakini insani özelliklerden yoksun sayma eğilimine işaret ediyor. Horlanan azınlıklar sefalet içinde yaşamaya mecbur ediliyor; bu onların insanın altında bir varlık, adeta bir hayvan gibi görülmesine neden olarak egemen grubun onlara daha da kötü davranmasını teşvik ediyor; bu da onların daha da küçük düşmelerine yol açarak baskın grupta geriye kalan bütün vicdan kırıntılarını da silip süpür-

¹²⁴ Haidt, Björklund, & Murphy, 2000; Rozin, 997.

yor.¹²⁵ Belki de karşdakini insani özelliklerden yoksun sayan bu sarmal hareket Uygarlaşma Süreci filmini geriye sarıyor. Böylece, yüzyılları kapsayan bir süreçte temizliğin ve insan onuruna verilen önemin giderek artması sonucunda insanların esenliğine daha fazla saygı gösterme doğrultusundaki tarihi akış geriye çeviriyor.

Öte yandan, Uygarlaşma Süreci ve Hümanist Devrim, birinin diğerini doğurduğunu söylememize olanak verecek şekilde zamanda birbirini izlemedi. Uygarlaşma Sürecini tetikleyen devlet yönetiminin ve ticaretin yükselişi ve insan öldürme vakalarındaki dikine düşüş, insanların barbarca cezalandırma yöntemlerinden, kraların gücünden ya da sapkın inançların şiddetle bastırılmasından şikayet etmeye başlamalarından çok önce, birkaç yüzyılı kapsayan bir süreçte gerçekleşti. Aslında devletler güçlendikçe daha da zalimleşiyorlardı. Örneğin (cezalandırma amaçlı değil) itiraf elde etme amaçlı işkence uygulamalarına geri dönüş, birçok devletin Roma Hukukuna döndüğü ortaçağda başlamıştı.¹²⁶ On yedinci ve 18. yüzyıllarda hümanist duygulardaki artışı başka bir şeyin hızlandırmış olması gerekiyor.

Bir başka açıklama da, yaşam koşulları iyileştikçe insanların birbirlerine karşı daha merhametli yaklaşımları. Payne "insanlar zenginleşip daha iyi beslendikçe ve daha sağlıklı ve daha rahat bir yaşam sürdürdükçe, kendi yaşamlarına da başkalarının yaşamlarına da daha fazla değer vermeye başlıyorlar."¹²⁷ diyor. İnsan yaşamının eskiden değersiz olduğu ama giderek değerinin arttığı hipotezi genel hatlarıyla tarihin akışına uyuyor. Geçtiğimiz bin yıl içinde dünya insan kurban edilmesi ve sadist ölüm cezası uygulamaları gibi barbarlıklardan giderek uzaklaşırken, aynı bin yıl içinde insanın yaşamı uzadı ve yaşam koşulları iyileşti. On yedinci yüzyıl İngiltere'si ve Hollanda'sı gibi zalim uygulamalardan vazgeçmenin başını çeken ülkeler, aynı zamanda zamanlarının en varlıklı ülkeleri arasında yer alıyordu. Bugün de dünyada köleciliğin, batıl cinayetlerin ve diğer barbarca geleneklerin en yoksul bölgelerde devam ettiğini görüyoruz.

Ama insan yaşamı değersizdi hipotezinin de bazı sorunları var. Roma İmparatorluğu gibi zamanlarının en varlıkları arasında yer alan bazı devletler sadizm yuvalarıydı; kaldı ki günümüzde Ortadoğu'daki petrol ihraç eden zengin ülkelerde el kol kesmeler ve taşlayarak öldürmeler gibi acımasız cezalar uygulanabiliyor. Bundan daha da önemlisi zamanlamalar uymuyor. Modern Batı'da tarih içinde zenginliğin izlediği yolu gösteren Şekil 4-7'de, iktisat tarihçisi Gregory Clark İngiltere'de 1200 ile 2000 yılları arasında (sabit miktarda yiyecek satın almak için gerekli para miktarına göre ayarlanan) gerçek gelir eğrisini vermiş.

Zenginlikteki sıçrama yalnızca 19. yüzyılda Sanayi Devriminin gelişmesiyle başlıyor. 1800'den önce Malthus matematiği egemen: yiyecek üretimindeki her artış yalnızca beslenecek boğaz sayısının artmasına neden oluyor ve genel nüfus eskisi gibi yoksul kalmaya devam ediyor. Bu yalnızca İngiltere'de değil, bütün dünyada böyle. 1200 ile 1800 yılları arasında, gelir, kişi başına tüketilen kalori miktarı, protein miktarı ve kadın başına sağ kalan çocuk sayısı gibi ekonomik

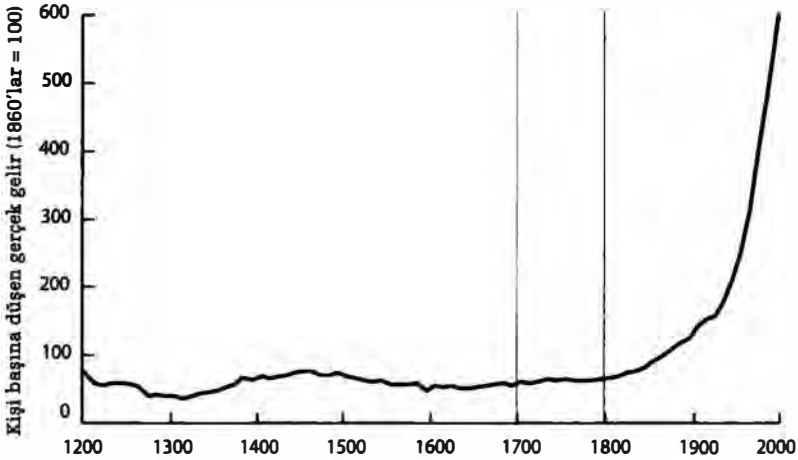
¹²⁵ Glover, 1999.

¹²⁶ Langbein, 2005.

¹²⁷ Payne, 2004, s.28.

refah göstergeleri avcı-toplayıcı toplumlardan pek az farklı. Avrupa ekonomilerindeki hızlı gelişme ve genel nüfustaki refah artışı Sanayi Devrimiyle, daha verimli imalat teknikleri geliştirildikten ve kanallar ve demiryolları gibi altyapılar inşa edildikten sonra mümkün olabiliyor. Oysa açıklamaya çalıştığımız hümanist değişiklikler 17. yüzyılda başlıyor ve 18. yüzyılda yoğunlaşıyor.

ŞEKİL 4-7. İngiltere’de 1200-2000 yılları arasında kişi başına düşen gerçek gelirler



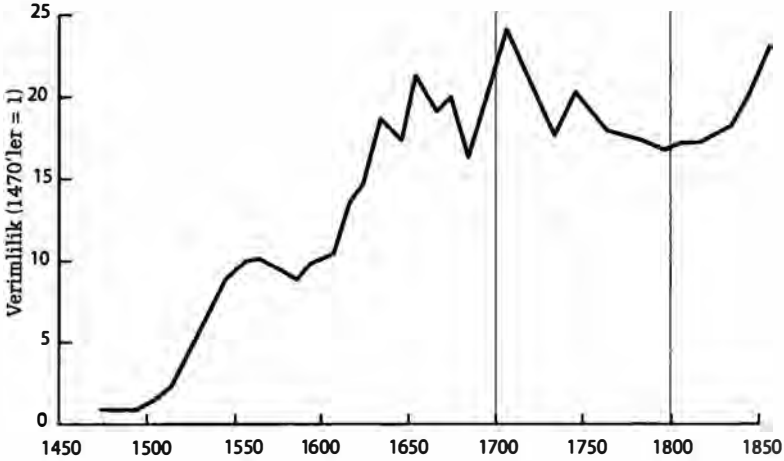
Kaynaklar: Grafik: Clark, 2007a, s.195.

Refah artışının hümanist duyarlılıklarla bağıntılı olduğunu gösterebilseydik bile, bu bağıntının nedenlerini belirlemek hiç de kolay olmazdı. Para yalnızca karın doyurmaya ve başın üzerinde bir çatı olmasına yaramaz; aynı zamanda daha iyi hükümetler, daha yüksek okuryazarlık oranları, daha hareketli bir yaşam gibi başka birçok yarar sağlar. Kaldı ki, yoksulluk ve sefaletin insanları başkalarına işkence edilmesinden haz almaya götürdüğü hiç de öyle kesin değil. Kolayca bunun tersi de söylenebilir: eğer insanın kendisi eziyet ve mahrumiyet çektiyse, bunun başkalarının da başına gelmesini istemeyecektir; buna karşılık rahat bir hayat yaşayanlara başkalarının çektikleri eziyetler pek o kadar gerçek gibi gelmeyebilir. İnsan yaşamının değersiz olduğu hipotezini son bölümde tekrar ele alacağım, ama şimdilik insanları daha merhametli kılan dışsal değişiklik için başka adayların üzerinde durmakta yarar var.

Sanayi Devriminden önce erken bir üretkenlik artışı gözlemlenen bir alan kitap üretimi teknolojisi. Gutenberg’in 1452’de matbaayı icat etmesinden önce, bir kitabın bütün kopyalarının elle yazılması gerekiyordu. Bu da çok zaman alıcı bir iş olmakla kalmıyordu (250 sayfalık bir kitaba eşdeğer bir el yazmasını üretmek bir kişinin otuz yedi gününü alıyordu), materyal ve enerji açısından verimsiz bir işlemdi. El yazısını okumak basılmış materyali okumaktan daha zor olduğu için, elyazması kitapların daha büyük olması ve daha fazla kâğıt tüketmesi gerekiyor, kitabı bağlamak, saklamak ve bir yerden bir yere nakletmek daha pahalıya mal oluyordu. Gutenberg’den sonraki iki yüzyıl içinde, yayıncılık yüksek teknoloji

bir girişime dönüştü ve baskıda ve kâğıt üretiminde yirmi katın üzerinde bir üretkenlik artışı kaydedildi (Şekil 4-8); bu da, Sanayi Devrimi sırasında Britanya ekonomisinin bütünündeki büyüme hızından daha hızlı bir gelişmeydi.¹²⁸

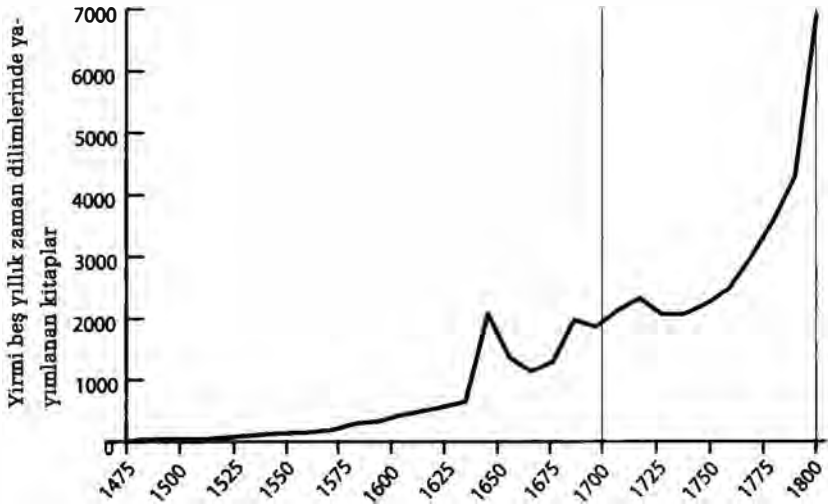
ŞEKLİ 4-8. İngiltere’de 1470-1870 yılları arasında kitap üretiminin verimliliği



Kaynaklar: Grafik: Clark, 2007a, s.253.

Yeni gelişen bu verimli yayıncılık teknolojisi kitap yayınlarında bir patlamaya yol açtı. Şekil 4-9’da 17. yüzyılda yayımlanan kitap sayısının her yıl düzenli artış gösterdiği, 18. yüzyılın sonuna doğru da ansızın tırmandığı görülüyor.

ŞEKLİ 4-9. 1475-1800 yılları arasında yirmi beş yıllık zaman dilimlerinde yayımlanan İngilizce kitap sayıları

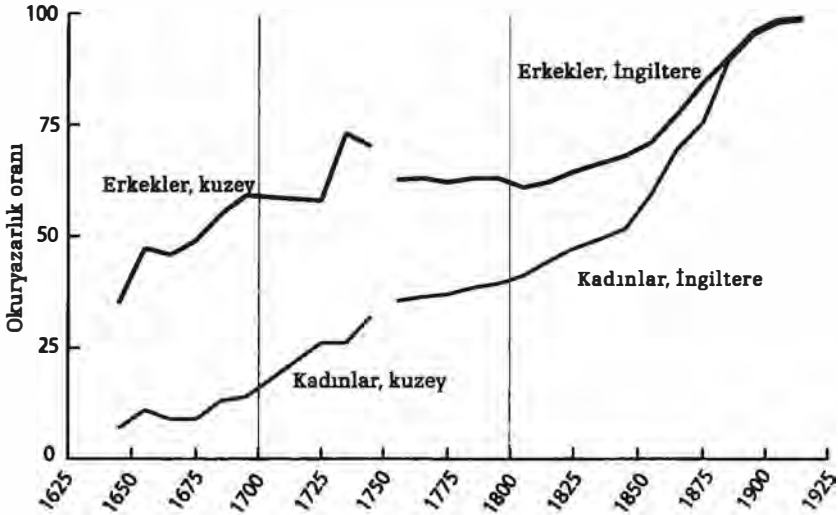


Kaynaklar: Simons, 2001; grafik uyarlanmıştır: http://en.wikipedia.org/wiki/File:1477-1799_ESTC_titles_per_decade_statistics.png

¹²⁸ Clark, 2007a, s.251-52.

Ayrıca, bu kitaplar aristokratların ve entelektüellerin basit eğlenceleri değildi. Edebiyat araştırmacısı Suzanne Keen'in ifadesiyle, "18. yüzyılın sonlarına doğru Londra'da ve taşra kentlerinde dışarıya kitap ödünç veren kütüphaneler çok yaygınlaşmıştı ve ödünç verdikleri kitapların çoğu romanlardı."¹²⁹ Kitapların sayısı arttıkça ve ucuz kitaplar çoğaldıkça, insanların okuma isteği de artıyordu. Eğitimin genelleşmesinden ve sınavların standartlaşmasından önceki dönemlerde okuryazarlık oranını tahmin etmek kolay değil, ama tarihçiler kurnazlık yaparak evlilik kayıtlarını ya da mahkeme başvurularını imzalayabilen kişi oranı gibi bazı dolaylı ölçütlere başvuruyorlar. Şekil 4-10'da Clark'a ait bir çift zaman dizisi görülüyor; bu grafiğe göre 17. yüzyıl İngiltere'sinde okuryazarlık oranı iki katına çıkıyor ve bu yüzyılın sonunda İngiliz erkeklerinin çoğunluğunun okuyup yazabildiği anlaşıyor.¹³⁰

ŞEKİL 4-10. İngiltere'de 1625-1925 arasında okuryazarlık oranı



Kaynaklar: Grafik uyarlanmıştır: Clark, 2007a, s. 179.

Aynı dönemde Avrupa'nın başka bazı bölgelerinde de okuryazarlık artıyordu. On sekizinci yüzyıl sonlarına doğru Fransız vatandaşlarının çoğu okuma yazma öğrenmişti; diğer ülkelerle ilgili tahmini okuryazarlık değerleri daha geç tarihlere ait olsa da, bu veriler 19. yüzyılın başlarında Danimarka, Finlandiya, Almanya, İzlanda, İskoçya, İsveç ve İsviçre'de de erkeklerin çoğunun okuma yazma bildiğini düşündürüyor.¹³¹ İnsanlar okumakla kalmıyorlardı; tarihçi Rolf Engelsing'in Okuma Devrimi adını verdiği bir gelişme sonucunda farklı şekillerde okuyorlardı.¹³² Dini materyallerle yetinmeyip dünyevi kitaplara da yönelmeye başlamışlardı, grup halinde okuma yerine artık kendi başlarına da okuyorlardı

¹²⁹ Keen, 2007, s.45.

¹³⁰ Clark, 2007a, s.178-80; Vincent, 2000; Hunt, 2007, s.40-41.

¹³¹ Fransa'da okuryazarlıkta artış: Houdailles & Blum, 1985. Diğer Avrupa ülkelerindeki durum: Vincent, 2000, s.4, 9.

¹³² Darnton, 1990; Outram, 1995.

ve takvimler, ibadetle ilgili eserler ve Kutsal Kitap gibi az sayıda bildik metni tekrar tekrar okumak yerine, broşürler ve dergiler türünden farklı pek çok konuyu kapsayan yayınları da okuyorlardı. Tarihçi Robert Darnton'un ifadesiyle, "On sekizinci yüzyılın sonları gerçekten de bir dönüm noktasına benziyor. Bu dönemde okunacak materyaller artık daha geniş çevreleri hedef alıyor ve bir okur kitlesi ortaya çıkmaya başlıyor. On dokuzuncu yüzyılda makinelerle üretilen kağıdın, buhar gücüyle işleyen matbaaların ve dizgi makinesinin gelişmesiyle ve okuryazarlığın nüfusun neredeyse bütününe kapsayacak ölçüde yaygınlaşmasıyla, bu okur kitlesi muazzam boyutlara ulaşacaktı."¹³³

Tabii 17. ve 18. yüzyıllarda artık insanların okuyacakları konular da çeşitlenmişti. Bilimsel Devrim gündelik deneyimlerimizde, mikroskobik düzeyden astronomik düzeye kadar farklı ölçeklerde süreklilik oluşturan çok sayıda gerçekliğin incecik bir dilimini yaşadığımızı, bulunduğumuz yerin de, yaradılışın merkezi olmak bir yana, bir yıldızın çevresinde dönen bir kayadan başka bir şey olmadığını ortaya koymuştu. Avrupalıların Amerika kıtasına, Okyanusya'ya ve Afrika'ya gitmeleri ve Hindistan ve Asya'ya uzanan deniz yollarının keşfetmeleri, önlerine yepyeni kapılar açıyor, okura kendi yaşamından çok farklı egzotik halklar bulunduğunu gösteriyordu.

Bana öyle geliyor ki, okuryazarlıktaki ve yazılı metinlerdeki artış Hümanist Devrimin ateşlenmesine yardım eden en güçlü dış değişiklik adayı. Beş duyuyla erişilebilen ve tek içerik sağlayıcısı olan kilisenin sunduğu bilgilerle sınırlı olan daracık köy ve kabile yaşamının oluşturduğu hapishaneden çıkmış, halkların, ülkelerin, kültürlerin ve fikirlerin oynayıp durduğu bir hayal dünyasına dalınmıştı. Ve insan zihninin yeni ufuklara açılması, birkaç nedenle duygu ve inanç dünyalarına bir miktar hümanizm eklemiş olabilir.

EMPATİ VE İNSAN YAŞAMINA VERİLEN DEĞERİN ARTMASI

İnsanlardaki merhamet duygusu bir başka canlının varlığıyla otomatik olarak tetiklenen bir refleks olarak ele alınamaz. Dokuzuncu bölümde göreceğimiz gibi, bütün kültürlerde insanlar akrabalarına, dostlarına ve bebeklere sıcakkanlı bir tepki verebilmelerine karşın, çember genişledikçe, komşularına, tanımadıkları kişilere, yabancılara ve duyumlu diğer varlıklara karşı genellikle daha temkinli davranıyorlar. Filozof Peter Singer *The Expanding Circle* (Genişleyen Çember) başlıklı kitabında insanların kendileri kadar değer verdikleri varlıklar çemberinin tarih boyunca giderek genişlediğini ileri sürüyor.¹³⁴ İlginç olan bu çemberi neyin genişlettiği sorusu. Okuryazarlığın artması bu alandaki güçlü adaylardan biri.

Okuma bir bakış açısını genişletme teknolojisi. Zihnimize bir başkasının düşünceleri girdiğinde, dünyaya onun açısından bakarsınız. İlk elden deneyimlemediğiniz görüntüleri ve sesleri kafanızda canlandırmakla kalmaz, o kişinin zihnine girer ve geçici olarak onun tutum ve tepkilerini paylaşırsınız. Daha sonra göreceğimiz gibi, dünyaya başkasının gözünden bakma anlamında "empati," o

¹³³ Darnton, 1990, s.166.

¹³⁴ Singer, 1981/2011.

kişiye karşı merhamet hissi besleme anlamında “empati”den farklı bir kavram, ama kişi kendiliğinden birinden ötekine geçebilir. Olup bitenlere başkasının açısından bakmak, size diğer kişinin de sizinkine çok benzeyen ama sizinkiyle aynı olmayan, birinci şahıstan, şimdiki zamanda bir bilinç akışı olduğunu hatırlatır. Başka insanların sözlerini okuma alışkanlığının insana, hazları ve acılarıyla başka insanların zihinlerine girme alışkanlığı kazandıracağını söylediğimizde aşırıya kaçmış olmayız. Bir an için bile olsa, boyundurukta suratı simsiyah olan ya da yanan odunları umutsuzca bedeninden uzaklaştırmaya çalışan ya da iki yüzüncü kırbaç darbesi altında kıvranan bir kişinin bakış açısını benimsemek, kim olursa olsun herhangi birine böyle zulüm uygulanması konusunda durup düşünmeyi sağlayabilir.

Başka insanların bakış açılarını benimsemek, insanın fikirlerini başka yollardan da değiştirebilir. Bir yabancıнын, bir kaşifin ya da bir tarihçinin gözünden bakmayı gerektiren başka dünyalarla yüz yüze gelmek, sorgulanmayan bir normun (“Bu işler hep böyle yürütülür.”) açık bir gözleme (“Bizim kabilemiz şu anda bu işleri böyle yürütüyor.”) dönüştürebilir. Kendinin bilincine varma yönündeki bu ilk adımın ardından, bunu başka türlü yapmanın da mümkün olup olmadığı sorusu gelecektir. Aynı şekilde, tarih boyunca çoğu zaman birincinin sonuncu, sonuncunun da birinci olabileceğini öğrenmek, “Bu pekâlâ benim de başıma gelebilirdi..” tarzında bir düşünce alışkanlığını yerleştirebilir.

Okuryazarlığın okurları içine hapsedikleri daracık dünyaların dışına çıkarıcı gücü, olguların aktarıldığı yazılarla sınırlı kalmaz. Okurları farazi bir dünyaya götürüp oradan kendi dünyalarındaki çılgınlıkları izlemelerini sağlayan kurmaca yergiyle, insanların duyarlılıklarını nutuk atmadan ya da vaaz vermeden etkili bir şekilde değiştirebileceğini görmüştük.

Gerçekçi kurmaca yapıtlara gelince, bunların çoğu okurun kendilerinden çok farklı insanlar gibi düşünmesini ve hissetmesini sağlayarak, onun empati alanını genişletebilir. Edebiyat öğrencilerine 18. yüzyılın roman tarihinde bir dönüm noktası olduğu öğretiliyor. O çağda roman bir kitle eğlencesi türüne dönüşmüştü ve yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere ve Fransa’da her yıl neredeyse yüz roman yayımlanıyordu.¹³⁵ Ve kahramanların, aristokratların ya da azizlerin serüvenlerinin anlatıldığı önceki epiklerden farklı olarak, romanlar sıradan insanın özelemlerini ve kayıplarını dile getiriyordu.

Lynn Hunt Hümanist Devrimin en parlak dönemi olan 18. yüzyıl sonlarının, aynı zamanda mektup romanının da tepe noktası olduğunu belirtiyor. Bu roman türünde öykü, karakterin kendi anlattıklarıyla gelişiyor ve karakterin düşünce ve duygularını soyut bir üçüncü şahsın mesafeli bakış açısıyla betimleme yerine, yaşandığı anda ortaya seriyor. Bu yüzyılın ortalarında kadın karakterlerin adlarıyla yayımlanan üç roman beklenmedik bir başarıyla en çok satılan kitap olmuştü: Samuel Richardson’ın *Pamela* (1740) ve *Clarissa* (1748) romanları ve Rousseau’nun *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761, Julie ya da Yeni Héloïse) adlı romanı. Yetişmiş erkekler kendileriyle hiçbir ortak özelliği olmayan (hizmetçiler dahil) tanınmamış kadınların yaşadıkları yasak aşkları, maruz kaldıkları kabul edilemez anlaşmalı evlendirmeleri ve yaşamlarını altüst eden kötü kaderleri bi-

¹³⁵ Roman tarihi: Hunt, 2007; Price, 2003. Yayımlanan roman sayıları: Hunt, 2007, s.40.

rinci elden okudukça hıçkırıklara boğuluyorlardı. Emekli bir subay Rousseau'ya şunları yazıyordu:

Bu kadın için beni çığına çevirdiniz. Onun ölümü karşısında akıttığım gözyaşlarını hayal bile edemezsiniz.... Gözyaşlarım hiçbir zaman bana bu denli haz vermemişti. Romanınızı okumak üzerimde öylesine güçlü bir etki yaptı ki, adeta o yüce anda seve seve ölebilirdim.¹³⁶

Aydınlanma filozofları, okurun başkalarıyla özdeşleşmesini ve onlar için yürekten kaygı duymasını sağlayan tarza övgüyle yaklaşıyorlardı. Richardson'ı öven Diderot şunları yazıyordu:

Bütün önlemlere rağmen, insan onun eserlerinin içine giriyor, konuşmalara katılıyor, onaylıyor, suçluyor, öfkeleniyor, içerliyor. Kaç kez kendimi, tıpkı ilk kez tiyatroya giden bir çocuk gibi, "İnanma, o seni aldatıyor." diyerek ağlarken buldum... Karakterleri sıradan dünyadan alınmış... resmettiği tutkular benim kendimin de yaşadıkları.¹³⁷

Tabii din adamları bu romanları lanetlediler ve birkaç tanesini Yasak Kitaplar Listesine koydular. Katolik bir rahip şunları yazıyordu: "Bu eserlerin sayfalarını açın, hemen hepsinde ilahi ve insani adaletin çiğnendiğini, anne babaların çocukları üzerindeki otoritesine kötü gözle bakıldığını, kutsal evlilik ve dostluk bağlarının hiçe sayıldığını göreceksiniz."¹³⁸

Hunt burada nedensel bir ilişki olduğu kanısında: insanın kendine benzemeyen karakterlerin ağzından yazılmış mektup romanları okuması, kendini başkalarının yerine koyma becerisini geliştiriyor, bu da zalim ceza uygulamalarına ve diğer insan hakları ihlallerine karşı çıkılmasını sağlıyor. Her zamanki gibi, bu bağıntıyı açıklayacak başka seçenekleri dışlamak kolay değil. Belki de insanlarda empati başka nedenlerle gelişmişti, bu da aynı dönemde onların hem mektup romanlardan etkilenmelerini, hem de başkalarına kötü muamele yapılmasına tavır almalarını sağlamıştı.

Ama bu nedensel hipotezin İngilizce öğretmenlerinin fantezisi olmanın ötesinde bir anlamı olması da mümkün. Olaylar doğru yönde akıyor: yayıncılık teknolojisindeki ilerlemeler, seri kitap üretimi, okuryazarlığın yaygınlaşması ve romanın popülerleşmesi, bütün bunlar 18. yüzyıldaki başlıca hümanist reformlardan önce gerçekleşmişti. Ve bazı durumlarda çoksatın bir roman ya da anı kitabı belirgin bir biçimde geniş bir yelpazedeki okur kitlesini unutulmuş bir kurbanlar sınıfının çektiği acılara maruz bırakarak, politika değişikliklerine yol açıyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde *Uncle Tom's Cabin* romanı köleciliğe karşı duyguları harekete geçirirken, aşağı yukarı aynı dönemlerde Charles Dickens *Oliver Twist* (1838) ve *Nicholas Nickleby* (1839) romanları Britanya'daki çalışma yurtları ve yetimhanelerde çocukların maruz kaldıkları kötü muameleyi gözler önüne sererken, Richard Henry Dana'nın *Two Years Before the Mast: A Personal Narrative of life at Sea* (1840, Bir Tayfanın İki Yılı: Denizdeki Yaşamın

¹³⁶ Aktaran Hunt, 2007, s.47-48.

¹³⁷ Aktaran Hunt, 2007, s.55.

¹³⁸ Aktaran Hunt, 2007, s.51.

Kişisel Anlatısı) ve Herman Melville'in *White Jacket* (Beyaz Ceket) romanları da gemicilerin kırbaçlanmasına son verilmesine katkı yapıyordu. Geçtiğimiz yüzyılda da Erich Maria Remarque'ın *Im Westen nichts Neues* (Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok), George Orwell'in *1984*, Arthur Koestler'in *Darkness at Noon* (Gün Ortasında Karanlık), Aleksandr Soljenitsin'in *One Day in the life of Ivan Denisovich* (Ivan Denisovich'in Bir Günü), Harper Lee'nin *To Kill a Mockingbird* (Bülbülü Öldürmek), Eli Wiesel'in *Night* (Gece), Kurt Vonnegut'ın *Slaughterhouse-Five* (Mezbaha No. 5), Alex Haley'ın *Roots* (Kökler), Anchee Min'in *Red Azalea* (Kırmızı Açelya) Azar Nafisi'nin *Reading Lolita in Tehran* (Tahran'da Lolita Okumak) ve Alice Walker'ın (kadınlarda genital sakatlama işleminin anlatıldığı) *Possessing the Secret of Joy* (Hazzın Sırrına Sahip Olmak) adlı romanlarının hepsi insanların çektikleri bilinmeyen acıları gözler önüne sererek farkındalığı artıran yapıtlardı.¹³⁹ Sinema ve televizyon daha da geniş kitlelere ulaşacak ve daha da doğrudan deneyimler yaşanmasına yol açacaktı. Dokuzuncu bölümde de, kurmaca anlatıların insanlarda empati yaratabileceğini ve onları eyleme yöneltebileceğini doğrulayan deneyler hakkında bilgi edineceğiz.

Okumadaki bu patlama, genel olarak romanın, özel olarak da mektup romanının empatinin genişlemesinde kritik rol oynayan tür olup olmamasından bağımsız olarak, insanlara daracık bakış açılarının dışına çıkma alışkanlığı kazandırmış ve Hümanist Devrime katkı yapmış olabilir. Ayrıca bu yapıtların bir katkısı da, ahlaki değerler ve toplumsal düzen alanında yeni fikirleri besleyen uygun ortamı sağlamaları olabilir.

RESPUBLICA LİTERARIA' VE AYDINLANMA HÜMANİZMİ

Lodge'un 1988'de yayımlanan *Small World* (Dünya Küçük) adlı romanında bir profesör seçkin üniversitenin neden artık geçersiz olduğunu açıklıyor:

Modern dünyada bilgi eskiye göre çok daha kolay yer değiştirebiliyor. İnsanlar da öyle.... Son yirmi yılda akademik dünyada devrime yol açan üç şey var...: jetlerle yolculuk, doğrudan bağlanabilen telefonlar ve fotokopi makineleri.... Elinizin altında bir telefon, bir fotokopi makinesi konferanslara katılım için bir destek fonunuz varsa, işiniz gayet kolay; artık yegâne önemli üniversiteyle, küresel kampüsle bağınızı kurdunuz demektir.¹⁴⁰

Morris Zapp bir bakıma haklıydı, ama 1980'lerin teknolojilerini abartmıştı. Kaleme alınmalarından yirmi yıl sonra, bunlar hükmünü yitirdi ve onların yerini e-posta, dijital belgeler, Web siteleri, bloglar, telekonferanslar, Skype ve akıllı telefonlar doldurdu. Ve bu cümlelerin kaleme alınmasından iki yüzyıl önce, zamanın teknolojileri –yolcu gemileri, basılı kitap ve posta servisi– bilginin ve insanların yer değiştirebilmesini sağlamıştı bile. Sonuç aynıydı: küresel kampüs, kamusal alan ya da 17. ve 18. yüzyıllardaki adıyla *Respublica literaria*.

¹³⁹ Keen, 2007.

* Edebiyat Cumhuriyeti ya da Republic of Letters; 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa ve Amerika'da entelektüellerin, esas olarak mektuplarla düşüncelerini paylaştıkları geniş topluluğa, metafizik bir cumhuriyet konsepti çerçevesinde verilen ad –çn.

¹⁴⁰ Lodge, 1988, s.43-44; bu kitap Adam yayınlarında *Dünya Küçük* adıyla Abbas Örmən çevirisıyla yayımlandı.

Entelektüel tarihin derinlerine dalan 21. yüzyıl okurunun 18. yüzyılın sözcükler dünyasından etkilenmemesi imkansız. Bir kitap çıkar çıkmaz tükeniyordu, hemen yeni baskısı yapıliyordu, birkaç dile çevriliyordu ve doğurduğu yorum fırtınasıyla birçok broşür, mektup ve yeni kitaba yol açıyordu. Locke ve Newton'un da aralarında bulunduğu düşünürlerin yazdıkları on binlerce mektup var; tek başına Voltaire'in mektupları 18 binin üzerinde ve bunlar bugün 15 cilt oluşturuyor.¹⁴¹ Tabii bugünün standartlarıyla bakıldığında bu iletişimin son derece yavaş olduğu, mektupların haftalar, hatta aylar sonra yerine ulaştığı görülüyor; ama bu hız fikirleri ileri sürüp eleştirmeye, iç içe geçirip, inceltmeye ve iktidardakilerin dikkatine sunmaya yetiyor. Beccaria'nın *Dei delitti e delle pene* adlı kitabının anında büyük bir heyecan yaratması ve bütün Avrupa'da zalim ceza uygulamalarının yasaklanmasını tetiklemesi bunun çok güzel bir örneğini oluşturuyor.

Sürenin ve tedarikçi sayısının yeterli olması koşuluyla, bir fikir piyasası fikirleri yaymakla kalmaz, bileşimlerini de değiştirebilir. Kimse karalamalardan anlamlı bir şeyler çıkaracak kadar akıllı değildir. Newton (alçakgönüllü bir insan olduğu pek söylenemez) 1675 yılında arkadaşı bilim adamı Robert Hooke'a yazdığı bir mektupta bunu teslim ederek şöyle diyor: "Eğer daha uzakları gördüysem, bu devlerin omuzlarından bakmam sayesinde." İnsan zihninde karmaşık bir fikri sarıp sarmalayıp daha karmaşık başka fikirlerle birleştirme, sonra bunu da sarıp sarmalayıp başka fikirlerle birleştirerek daha büyük bir düzeneğe dönüştürme ve böylece devam etme becerisi var.¹⁴² Ama bunu yapabilmek için kesintisiz bağlantı ve eklentiler olması gerekir; bu da ancak diğer zihinlerin oluşturduğu bir ağ sayesinde mümkün olabilir.

Küresel kampüs fikirlerin karmaşıklığını artırmakla kalmaz, onları daha da nitelikli kılar. Sızdırmaz bir yalıtım ortamında her türlü tuhaf ve zehirli fikir çoğalma ortamı bulabilir. Güneş ışığı en iyi mikrop öldürücüdür ve kötü bir fikri diğer zihinlerin eleştirel bakışına sunmak, hiç değilse onun solup ölmesini sağlayabilecek bir fırsattır. *Respublica literaria*'da batıl inançların, dogmaların ve söylencelerin kısa sürede ortadan kalkması, onlarla birlikte suçun nasıl kontrol altına alınabileceği ya da bir ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiği konusundaki kötü fikirlerin de hükmünü yitirmesi beklenecektir. Kişinin suçlu olup olmadığını belirlemek için onu ateşe atıp yanıp yanmadığına bakmak budalalıktır. Şeytanlarla çiftleştigi ve onları kediye dönüştürdüğü iddiasıyla bir kadını ölümle cezalandırmak da ahmaklıktır. Kendiniz soya dayalı bir mutlakiyetçi hükümdar olmadığınız sürece, soya dayalı mutlak monarşinin en iyi yönetim biçimi olduğunu kabul etmeniz öyle kolay olmayacaktır.

Lodge'un 1988'deki küçük dünyasından internetle hükmünü yitirmemiş yegâne teknoloji jet uçakları; bu da bize bazen hiçbir şeyin yüz yüze iletişimin yerini alamayacağını hatırlatıyor. Uçaklar insanların bir araya gelmelerini sağlayabiliyor, ama bir kentte yaşayanlar zaten bir aradalar; bu da kentleri eskiden beri bir fikir potası kılıyor. Kozmopolit kentler farklı zihinlerin bir araya gelerek kritik kitle oluşturmasını sağlıyor, böylece başına buyruk aykırı kişilerin sığılabileceği köşe bucaklar oluşuyor. Akıl Çağı ve Aydınlanma aynı zamanda kentleş-

¹⁴¹ P. Cohen, "Digital keys for unlocking the humanities' riches," *New York Times*, 16 Kasım 2010.

¹⁴² Pinker, 1999/2011, chap 10; Pinker, 1997, bölüm 2; Pinker, 2007b, bölüm 9.

me çağıydı. Londra, Paris ve Amsterdam entelektüel pazarlara dönüşmüştü ve düşünürler bu kentlerin salonlarında, kafelerinde ve kitapçılarında buluşarak gündelik fikir alışverişi yapıyorlardı.

Amsterdam'ın fikirlerin gelişmesinde özel bir rolü var. On yedinci yüzyıldaki Hollanda Altın Çağında bu kent güzel fikirlerin, paranın ve insanların aktığı telaşlı bir limana dönüşmüştü. Kent, Katolikleri, Anabaptistleri, farklı cemaatleriyle Protestanları ve ataları Portekiz'den kovulmuş Yahudileri barındırıyordu. Kentte çok sayıda yayınevi ve tartışmalı kitapların basıldığı ve yasaklandıkları ülkelere ihraç edildiği canlı bir yayıncılık dünyası vardı. Amsterdamlılardan biri, Spinoza, Kutsal Kitabın eleştirel analizini yapmış ve canlı bir kişisel Tanrı'ya yer bırakmayan bir her şeyin teorisi geliştirmişti. 1656'da Yahudi cemaatinden kovulmuştu; Engizisyonun anılarını bütün tazeliğiyle yaşamaya devam eden cemaat, bu fikirlerin çevrelerindeki Hristiyanlar arasında sorun yaratmasından korkuyordu.¹⁴³ Uzak bir köyde yalıtılmış bir yaşam sürdürmeyen Spinoza açısından bu bir trajedi değildi; eşyalarını toplayıp yeni bir mahalleye, oradan da hoşgörülü bir başka Hollanda kenti olan Leiden'a taşındı. Her iki yerde de yazarlar, düşünürler ve ressamlar tarafından hoşnutlukla karşılandı. John Locke 1683'te İngiltere'de Kral II. Charles'a karşı örgütlenen bir komploya katıldığından kuşkanıldığında, Amsterdam'ı güvenli bir sığınak olarak kullandı. René Descartes da sık sık adres değiştiriyor, işler ne zaman kötüye gitse bir Hollanda'ya bir İsveç'e taşınıp duruyordu. İktisatçı Edward Glaeser liberal demokrasinin ortaya çıkmasında kentlerin yükselişinin de payı olduğunu söylüyor.¹⁴⁴ Baskıcı otokratlar yurttaşlar tarafından hor görülseler bile, iktisatçıların sosyal ikilem ya da bedavacılık sorunu adını verdikleri bir açmaz nedeniyle iktidarda kalabiliyorlar. Diktatörlük otokratın ve yandaşlarının iktidarda kalması için her şeyi yapmasını sağlayan özendiricilere sahipken, onu iktidardan indirmek için tek tek yurttaşları harekete geçirecek hiçbir özendirici yoktur; isyan eden yurttaş bütün ağırlığıyla diktatörün misillemelerini yaşama riskiyle yüz yüze kalacak, başarı durumunda demokrasinin sağlayacağı yararlarla ülkedeki herkese dağılacaktır. Oysa kentlerde maliyeciler, avukatlar, yazarlar, yayıncılar ve sıkı bağlantıları olan tüccarlar birahanelerde ve meslek odalarında bir araya gelerek iktidara birlikte karşı çıkabilirler ve aralarında işbölümü yaparak riski paylaşabilirler. Yeni demokrasilerin serpilip geliştiği kentlere örnek olarak, Klasik Çağda Atina, Rönesans'ta Venedik, devrim döneminde Boston ve Philadelphia ve Alçak Ülkeler kentleri verilebilir; günümüzde de kentleşme ve demokrasi genellikle paralel ilerliyor.

Bilgi akışı ve insanların yer değiştirmesinin siyasi ve dini tiranlar üzerinde yıkıcı etki yapmaması mümkün değil. Diktatörlerin ifade, yazma ve birlikler kurma özgürlüğünü yasaklamalarının, demokrasilerin de insan hakları bildirgelerinde bu kanalları korumalarının nedeni bu. Kentlerin gelişmesinden ve okur-yazarlık oranının artmasından önce, özgürleştirici düşüncelerin gelişmesi ve bir araya gelmesi daha zordu; dolayısıyla, Hümanist Devrimin bir ölçüde 17. ve 18. yüzyıllarda *kozmpolitizmin* yükselmesine borçlu olduğu söylenebilir.

¹⁴³ Goldstein, 2006.

¹⁴⁴ E. L. Glaeser, "Revolution of urban rebels," *Boston Globe*, 4 Temmuz, 2008.

Fikirleri ve insanları bir araya getirmenin bu fikirlerin nasıl evrileceğini belirlemediği açık. On sekizinci yüzyılda işkence, kölecilik, despotizm ve savaş desteklemek için, gittikçe daha kurnazlaşan pratik gerekçelerin üretilmesi yerine, hümanist etiğin doğuşunu tek başına *Respublica literaria* ve kozmopolit kentlerin ortaya çıkışıyla açıklamak mümkün değil.

Yine de, bu iki gelişme arasında gerçekten bir bağlantı olduğu kanısındayım. Özgür, rasyonel faillerden oluşan yeterince geniş bir kesim bir araya gelerek toplumda işlerin nasıl yürütülmesi gerektiği konusuna kafa yoruyorsa ve bu tartışmalar mantıklı bir tutarlılıkla ve dünyadan gelen geri bildirimlerle desteklenerek yürütülüyorsa, ortak görüşlerinin belli doğrultulara yönelmesi kaçınılmaz. Nasıl olup da moleküler biyologların DNA'nın dört bazı olduğunu keşfettiklerini açıklamak zorunda olmadığımız gibi (işlerini gayet iyi yaptıkları ve DNA'nın gerçekten dört bazı olduğu göz önüne alındığında, uzun vadede bundan başka bir şey keşfetme olasılıklarının çok düşük olduğu açık), aynı şekilde aydınlanmış düşünürlerin neden Afrikalı köle ticaretine, zalim ceza uygulamalarına, despotik hükümdarlara ve cadıların ve inanç sapkınlarının ölümle cezalandırılmalarına er geç karşı çıkacaklarını açıklamak da gerekemeyebilir. Yansız, rasyonel ve bilgili düşünürler tarafından dikkatle incelendiğinde, bu uygulamaları haklı göstermeye devam etmek mümkün olamazdı. Aslında bir fikrin diğerini doğurduğu fikirler evreninin kendisi bir dış güç ve bu evrene bir kez adım attığında bir düşünürler topluluğunun maddi çevreden bağımsız olarak belli doğrultulara yönelmesi kaçınılmazdı. Bu ahlaki keşif sürecinin Hümanist Devrimin başta gelen nedenlerinden biri olduğu kanısındayım.

Bu hatta bir adım daha ileri gitmek istiyorum. Böylesine kısa bir zaman diliminde şiddetle ilişkili bu kadar çok kurumun dağılmasının nedeni, onları çökeren görüşlerin Aydınlanma ve Akıl Çağında ortaya çıkan tutarlı bir felsefeye dayanmasıydı. Hobbes, Spinoza, Descartes, Locke, David Hume, Mary Astell, Kant, Beccaria, Smith, Mary Wollstonecraft, Madison, Jefferson, Hamilton ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin fikirleri *Aydınlanma hümanizmi* adını verdiğimiz dünya çapında bir bakış açısında bir araya gelmişti. (Zaman zaman buna *klasik liberalizm* adı da veriliyor, ama 1960'lardan bu yana *liberalizm* sözcüğü başka anlamlar da kazandı.) Bu felsefenin kısa bir özetini vereceğim; bu, Aydınlanma düşünürlerine ait fikirlerin kaba ama oldukça tutarlı bir bileşimi.

Bu akım kuşkuçulukla işe koyuluyor.¹⁴⁵ Deliliğin tarihi ve yanılsamalara ve yanıltmacalara açık olmamız, erkekleri ve kadınlarıyla biz insanların yanılabilirliğimizi ve hata yapabileceğimizi gösteriyor. Dolayısıyla, herhangi bir şeye inanmak için yeterli *nedenler* olup olmadığını araştırmak gerekir. İnanç, vahiy, gelenek, dogma, otorite, öznel kesinliğin baştan çıkarıcı parıltısı, bütün bunların insanı hataya götürmesi çok kolay reçeteler sunuyor ve bilginin kaynağında bunları arayıp bulmak ve ayıklamak gerekir.

Peki, emin olabileceğimiz herhangi bir şey var mı? Descartes'ın oldukça iyi bir yanıtı vardı: kendi bilincimiz. Neyi bilebileceğimi sorguladığıma göre bilincimin yerinde olduğunu biliyorum; ayrıca bilincimin birkaç tür deneyimi kapsa-

¹⁴⁵ Popkin, 1979.

dığını da bilebilirim. Bunlar dış dünyayı, diğer insanları ve (yeme, konfor ve seks türünden) bedensel ve (sevgi, bilgi ve güzelliğin tadına varma türünden) ruhsal nitelikteki çeşitli hazları ve acıları algılayışım.

Ayrıca bizim için akıl yürütme de bağlayıcıdır. Bir soru soruyor, olası yanıtları değerlendiriyor ve o yanıtların değerli olduğu konusunda başkalarını ikna etmeye çalışıyorsak, akıl yürütüyoruz ve örtük bir şekilde akıl yürütmenin geçerli bir yaklaşım olduğunu kabul ediyoruz demektir. Bu ayrıca, matematik ve mantık teoremleri gibi, dikkatli bir akıl yürütmeden doğacak bütün sonuçlara bağlı olduğumuz anlamına gelir.

Fiziksel dünyada mantık yoluyla hiçbir şeyi *kanıtlayamayız*, ama bu konudaki bazı fikirlere *güvenme* hakkımız var. Nitekim bilim adını verdiğimiz şey de, dünya konusunda geçici bazı genellemeleri keşfedebilmek için akıl yürütmeye ve gözleme başvurmak. Bilimin dünyayı açıklamada ve değiştirmede göz kamaştırıcı bir başarıyla ilerlemesi evren hakkında bilgi edinmenin mümkün olduğunu gösteriyor; bu bilgiler her zaman olasılık düzeyinde kalıyor ve gözden geçirmeye tabi tutuluyor, ama yine de bu böyle. Bu nedenle aslında bilim bilginin hangi yoldan elde edilmesi gerektiğini gösteren bir paradigma. Bu söylenirken herhangi bir bilim yöntemi ya da kurum kastedilmiyor, bilimin değerler sistemine, yani dünyayı açıklamaya çalışma, aday olan açıklamaları nesnel bir yaklaşımla değerlendirme ve herhangi bir andaki kavrayışımızın geçiciliğini ve kesin olmadığını bilmeye gönderme yapıyor.

Aklın zorunluluğu birey olarak insanların her zaman rasyonel oldukları ya da tutku ve yanılsamalarla yollarını şaşırmadıkları anlamına gelmez. Bunun yegâne anlamı insanların akıl yürütme *kapasiteleri* olduğu ve bu kapasiteyi mükemmelleştirmeyi ve onu açıkça ve hilesiz uygulamayı seçen bir insan topluluğunun hep birlikte akıl yürüterek uzun vadede daha sağlam sonuçlara varabilecekleri. Lincoln'un gözlemlediği gibi, herkesi bir süre için aldatabilirsiniz, bazılarını da sürekli aldatabilirsiniz, ama herkesi sürekli aldatamazsınız.

Dünya hakkında büyük ölçüde emin olabileceğimiz inançlarımızdan biri, diğer insanların da bizimle aynı tarzda bir bilinçleri olduğu düşüncesi. Diğer insanlar da aynı kumaştan dokunmuşlar, aynı türden hedeflere yöneliyorlar ve bizde acıya ve haza neden olan türden olaylar karşısında onlar da haz ve acı dışavurumlarıyla tepki veriyorlar.

Aynı mantıkla, (cinsiyet, ırk, kültür gibi) yüzeysel özellikleri açısından bizden farklı olan insanların temelde bizimle aynı olduğu sonucuna varabiliriz. Shakespeare'in karakteri Shylock'ın sorduğu gibi:

Yahudi'nin gözleri yok mu? Yahudi'nin elleri, organları, bedeni, duyguları, sevgileri, tutkuları yok mu? Aynı yiyeceklerle beslenmiyor mu? Silahla yaralanınca aynı acıyı duymuyor mu? Aynı hastalıklara yakalanmıyor mu? Aynı ilaçlarla iyileşmiyor mu? Kışın soğukunu, yazın sıcakını bir Hristiyan gibi duymaz mıyız? Etimizi kesseniz bizim de kanımız akmaz mı? Gıdıklarsanız, gülmez miyiz? Bizi zehirleseniz ölmez miyiz? Bize haksızlık yaparsanız öcümüzü almayacak mıyız?¹⁴⁶

¹⁴⁶ *Venedik Taciri*; Çev. Özdemir Nutku, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. perde, 1. sahne.

Temel insan tepkilerinin bütün kültürlerde ortak olması derin anlamlar taşıyor. Birincisi, evrensel bir insan doğası var. Bu hepimizin yaşadığı haz ve acıları, ortak akıl yürütme yöntemlerini ve deliliğe yatkınlığımızı (ve elbette intikam arzumuzu) kapsıyor. Dünyadaki başka herhangi bir şey gibi, insan doğası da incelenebilir. Ve yaşamlarımızı nasıl örgütleyeceğimize ilişkin kararlarımızda insan doğasının gerçeklerini de göz önünde tutabiliriz; bilimle ulaşılan bilgiler sezgilerimizi kuşkuyla hale getirdiği zaman bu sezgileri göz ardı etmek de bunun bir parçası.

Ortak psikolojik özellikleri paylaşmamızın bir sonucu da, insanlar birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, ilke olarak zihinlerin ortak bir noktada buluşabilmesi. Siz ve ben, ikimiz de akıl yürüten varlıklar olduğumuz için her ikimizi de bağlayan mantık ve kanıt standartlarına dayanarak aklınıza hitap edip, sizi ikna etmeye çalışabilirim.

Aklın evcinselliğinin farkına varışın sonuçları muazzam, çünkü böylece ahlakın yeri tanımlanıyor. Sizden beni ilgilendiren bir şey yapmanızı –örneğin ayağınızı ayağımın üstünden çekmenizi ya da eğlence için beni bıçaklamamanızı ya da çocuğumu boğulmaktan kurtarmanızı– istiyorsam, beni ciddiye almanız için bunu kendi çıkarlarımı sizinkilerin üzerinde tutarak (örneğin, bunları sizin ayağınıza basma hakkımı ya da sizi bıçaklama ya da çocuklarınızın boğulmasına aldırmama hakkımı koruyarak) talep edemem. Talebimi dile getirirken, size eşit davranan bir tutum benimsemek zorundayım. Sırf kendim ben olduğum için ve siz ben olmadığınız için, kendi çıkarlarım özelmış gibi davranmam; tıpkı sizi bulduğum yerin sırf ben orada olduğum için evrenin özel bir noktası olduğuna ikna edemeyeceğim gibi.¹⁴⁷

Sizin ve benim bu ahlaki ortak noktaya gelmemiz, yalnızca mantıksal tutarlılığı olan bir sözlü iletişim kurabilmemiz için gerekmiyor; ikimizin de karşılıklı olarak bencilliği bir yana bırakması, kendi çıkarlarımızın peşinden gitmemizin yegâne yolu bu olduğu için de zorunlu. Birbirimizin ihtiyaç fazlasını talan etmek, çocuklarımızın boğulmasına aldırmamak ve sürekli birbirimizle kavga etmek yerine, ihtiyaç fazlamızı paylaştığımız, başları derde girdiğinde birbirimizin çocuklarını kurtardığımız ve birbirimizi bıçaklamadığımız sürece, her ikimiz de bundan daha çok yarar sağlarız. Biraz bencilce davranıp işleri kendime yontsam, siz de salak yerine konulmayı fark etmesiniz biraz daha kazançlı olurum, ama siz de bana aynısını yapabildiniz; bu durumda her ikimiz de aynı şekilde davranmaya kalksak sonunda bundan ikimiz de zarar görürdük. Herhangi bir tarafsız gözlemci, ulaşmayı hedeflememiz gereken durumun her ikimizin de bencil davranmadığımız durum olduğu sonucuna varırdı; siz ve ben rasyonel bir yaklaşımla tartışabilirsek, biz kendimiz de aynı sonuca varırdık.

Görüldüğü gibi, ahlak kindar bir tanrının bize dikte ettiği, bir kitapta yazılı bir dizi keyfi kural olarak nitelendirilemez; ahlak belli bir kültüre ya da kabileye ait bir gelenek de sayılamaz. Ahlak, kendini birbirinin yerine koyabilmenin bir sonucu ve bu dünyanın bize sunduğu pozitif toplamı oyun oynama fırsatı. Ahlakın bu temellerini dünyadaki başlıca dinler tarafından farklı biçimlerde keşfedilen Altın Kuralda da görebiliyoruz, onunla Spinoza'nın Sonsuzluğun Bakış

¹⁴⁷ Nagel, 1970; Singer, 1981/2011.

Açısı, Kant'ın Koşulsuz Buyruk,* Hobbes ve Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi, Locke ve Jefferson'ın da "apaçık doğru" kavramlarında karşımıza çıkan bütün insanların eşit yaratıldığı düşüncesinde de karşılaşırız.

Olgulara dayalı bilgilerimizin evrensel bir insan doğasına işaret ettiğinden ve kimsenin kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarının üzerinde tutması için bir dayanağı olmadığı ahlaki ilkesinden hareket ederek, işlerimizi nasıl yürütmemiz gerektiği konusunda hayli sonuç çıkarabiliriz. Bir yönetim olması iyi bir şeydir, çünkü anarşi durumunda insanların kişisel çıkarları, kendi kendilerini aldatmaları ve başkalarındaki bu kusurlardan korkmaları sürekli bir çatışma hali doğuracaktır. Herkesin fikir birliği içinde olması koşuluyla, insanların şiddetten vazgeçmeleri ve otoriteyi yansız bir üçüncü tarafa devretmeleri onlar açısından daha iyi sonuç verecektir. Ama bu üçüncü taraf meleklerden değil, insanlardan oluştuğu için, onların gücü diğer insanların gücüyle denetlenmeli ve yönetilenleri onların onayıyla yönetmeleri sağlanmalıdır. Daha büyük bir şiddeti önlemek için gerekli minimum şiddet dışında, yurttaşlara karşı şiddet uygulamalarına izin verilemez. Ayrıca bu yönetim halkın işbirliği ve gönüllü değiş tokuşla serpilip gelişmesini sağlayacak düzenlemeler yapmalıdır.

Bu akıl yürütme tarzı hümanizm olarak adlandırılabilir, çünkü yegâne reddedilemeyecek değer olan insanların serpilip gelişmesi üzerinde durmaktadır. Ben haz ve acı deneyimleri yaşıyorum ve bunlara hizmet eden hedefler güdüyorum, dolayısıyla bunları duyumlu diğer failerden esirgeyemem.

Bütün bunlar size apaçık ve sıradan göründüyse, o zaman siz de bir Aydınlanma çocuğusunuz ve hümanist felsefeyi benimsiyorsunuz. Ama tarihe bakıldığında, bunların hiç de apaçık ve sıradan olmadığını görürüz. Aydınlanma hümanizminin mutlaka ateist olması gerekmiyor (Tanrı'nın evrenin doğasıyla özdeşleştirildiği bir deizmle de uyumlu olabiliyor), ama kutsal metinlere, İsa'ya, ritüellere, dini yasalara, ilahi amaca, ölümsüz ruhlara, ölümden sonraki yaşam, Mesih çağına ya da tek tek insanlara yanıt veren bir Tanrı'ya başvurmuyor. İnsanların serpilip gelişmesi açısından zorunlu olduğu gösterilememesi durumunda, çok sayıda dünyevi değer kaynağını da bir kenara atıyor. Bunlar arasında ulusun, ırkın ya da sınıfın prestiji, erkekçe duruş, haysiyet, kahramanlık, ihtişam ve şeref gibi fetişleştirilmiş erdemler ve diğer mistik güçler, arayışlar, kaderler, diyalektikler ve mücadeleler var.

Açıkça ifade edilsin ya da edilmesin, 18. ve 19. yüzyıllardaki çeşitli hümanist reformların temelinde Aydınlanma hümanizminin yattığını ileri sürmek istiyorum. Bu felsefe ilk liberal demokrasilerin tasarımıyla açıkça belirtiliyor; bunların en saydamı da Amerikan Bağımsızlık Bildirgesindeki "apaçık doğrular." Bunlar daha sonra dünyaya yayıldı ve o uygarlıklarda bağımsız olarak geliştirilen hümanist görüşlerle birleşti.¹⁴⁸ Ve 7. bölümde göreceğimiz gibi, günümüzdeki Hak Devrimleri sırasında yeniden hız kazandı.

Bununla birlikte, Aydınlanma hümanizmi ilk başta başarıya ulaşamadı. Gerçi birçok barbarca uygulamaya son verilmesini sağladı ve ilk liberal demokrasilerde köprübaşlarının tutulmasına olanak verdi, ama bir bütün olarak savunduğu

* Kategorik İmperatif –çn.

¹⁴⁸ Bourgon, 2003; Sen, 2000. Ayrıca bkz. Kurlansky, 2006.

görüşler dünyanın büyük bir bölümünde açıkça reddedildi. İtirazlardan biri, bu bölümde incelediğimiz aydınlanma güçleriyle bir önceki bölümde incelediğimiz uygarlaşma güçleri arasındaki gerilimden kaynaklanıyordu; daha sonra göreceğimiz gibi, bu ikisini uzlaştırmak çok güç olmayacaktı. Buna karşılık, ikincisi daha temel bir itirazdı ve sonuçları daha vahim olacaktı.

UYGARLIK VE AYDINLANMA

Aydınlanmanın hemen ardından Fransız Devrimi geldi: kısa süren bir demokrasi vaadinden sonra birbirini izleyen hükümdar öldürmeler, darbeler, fanatik eylemler, karışıklıklar, terörler ve ön alma amaçlı savaşlar yaşandı ve süreç megaloman bir imparatorla ve çılgınca bir fetih savaşıyla doruğa ulaştı. Devrim sırasında çeyrek milyonu aşkın insan kaybedilmiş, Devrimci savaşlarda ve Napoléon savaşlarında da 2 ile 4 milyon insan ölmüştü. Bu felaket üzerine kafa yoran insanların "Şu şu olaydan sonra oldu, dolayısıyla da nedeni şu." tarzında akıl yürütmeleri doğaldı; nitekim sağdan ve soldan entelektüeller de Aydınlanmayı suçlamaya başladılar. Bilgi ağacının meyvesini yersen, tanrıların elinden ateşi çalarsan ve Pandora'nın kutusunu açarsan, başına bunlar gelir diyorlardı.

Terör'den ve Napoléon'dan Aydınlanmayı sorumlu tutmak, en hafifinden su götürür bir yaklaşım. Siyasi cinayetlerin, katliamların ve emperyal yayılma savaşlarının uygarlık kadar eski bir tarihi var ve Fransa da dahil olmak üzere Avrupa monarşilerinde uzun süredir bu sıradan bir durumdu. Devrimcilere esin kaynağı olan Fransız filozoflarından çoğu hafifsıklet entelektüellerdi ve Hobbes, Descartes, Spinoza, Locke, Hume ve Kant'ı birbirine bağlayan akıl yürütme akımını temsil etmiyorlardı. Aydınlanma senaryosuna daha sadık kalan Amerikan Devrimi dünyaya iki yüzyılı aşkın bir süredir devam eden bir liberal demokrasi sundu. Bu kitabın sonlarına doğru tarih boyunca şiddetin azaldığını gösteren verilerin Aydınlanma hümanizmini akladığını ve sağdaki ve soldaki Aydınlanma eleştirilerini çürüttüğünü ileri süreceğim. Ama bu eleştirmenlerden biri olan İngiliz-İrlandalı yazar Edmund Burke şiddetin azalmasını açıklayan diğer faktör olan uygarlaşma sürecine gönderme yapıyor ve bu özel olarak üzerinde durmayı hak eden bir mesele. Aslında her iki açıklama da birbiriyle örtüşüyor (her ikisi de empati artışına ve pozitif toplamı işbirliğinin yatıştırıcı etkilerine gönderme yapıyor), ama insan doğasında vurguladıkları özellikler açısından birbirlerinden ayrılıyorlar.

Burke iktisatçı Thomas Sowell'in trajik insan doğası adını verdiği yaklaşımı temel alan entelektüel dünyevi muhafazakârlığın babasıydı.¹⁴⁹ Bu yaklaşıma göre insan, bilgi, ızan ve erdem eksiklikleri nedeniyle kalıcı olarak engellenmiştir. İnsanlar bencil ve dar görüşlüdür ve kendi hallerine bırakılırlarsa, herkes birbirine karşı Hobbesçu savaşa girişecektir. İnsanların bu çıkmaza hapsolup kalmalarını önleyen yegâne şey uygar bir toplumun normlarına uydukları zaman özümseyecekleri ödenetim alışkanlıkları ve toplumsal uyumdur. Varlık nedenlerini kimse dile getirmese bile, toplumsal adetler, dini gelenekler, cinsel kurallar, aile yapıları ve yerleşik siyasi kurumlar, değişmeyen bir insan doğa-

¹⁴⁹ Burke, 1790/1967; Sowell, 1987.

sının etrafından dolanarak onun yetersizliklerini gidermeye çalışan, zamanın sınavından geçmiş incelikli çözümlerdir ve bunlar bizi barbarlıktan çıkarırken ne kadar gerekliyse bugün de o kadar gereklidir.

Burke'e göre, hiçbir ölümlü başta belirlenmiş bazı ilkeler temelinde bir toplum tasarlayacak kadar akıllı olamaz. Toplum kendiliğinden gelişen bir organik sistemdir ve bu sistemin işleyişini sağlayan da insan zihninin anladığını hiçbir zaman iddia edemeyeceği kadar çok sayıda etkileşim ve düzeltmelerdir. Sözel önermelerle bu sürecin nasıl işlediğini saptayamayamız, onun ıskartaya çıkarılıp günün moda teorilerine göre yeniden icat etmemiz gerektiği anlamına gelmez. Bu türden beceriksizce kurcalamalar istenmeyen sonuçlara yol açarak yalnızca şiddetin egemen olduğu bir kaosla sonuçlanacaktır.

Burke'ün çok ileri gittiği açık. Bunlar uzun zamandır var olan gelenekler ve ansızın ortadan kaldırırlırlarsa toplum yabancı haline geri döner gerekçesiyle asla işkenceye, cadı avcılığına ve köleliğe karşı harekete geçmemek gerektiğini söylemek için deli olmak gerekir. Bu uygulamaların kendileri yabancıydı ve daha önce gördüğümüz gibi, toplumlar bir zamanlar vazgeçilmez saydıkları şiddete dayalı uygulamaların ortadan kalkmasından sonra bunların boşluğunu dolduracak yollar bulacaktı. Hümanizm de icatlara gebe olabilirdi.

Ama Burke'nin haklı olduğu bir nokta var. Gerek sıradan etkileşimlerde gerekse devlet yönetiminde bazı reformları hayata geçirmek için, söze dökülmeyen uygar davranış normları bir önkoşul olabilir. Bu normların gelişmesi, demokrasi ilkelerinin ağza alınmasından çok önce cinayetlerin kendiliğinden azalmaya başlaması ve yasaklamaların süreç içinde giderek azalmakta olan uygulamalara son darbeyi indirmesi türünden, Payne tarafından vurgulanan gizemli "tarihsel güçlerle" ilişkili olabilir. Bu güçler günümüzde henüz batıl inançların, savaş ağalarının ve birbiriyle çatışan düşman kabilelerin ötesine geçememiş gelişmekte olan ülkeler dünyasına liberal demokrasi empoze etmenin neden bu kadar zor olduğunu da açıklayabilir.¹⁵⁰

Şiddetin giderek azalmasını açıklamada Uygarlık ve Aydınlanma birbirini dışlayan seçenekler olmayabilir. Belki de bazı dönemlerde empati, özdenetim ve işbirliğiyle ilişkili örtük normlar başı çekiyor, daha sonra bunları akıl yürütme yoluyla dile getirilen eşitlik, şiddet kullanmaktan kaçınma ve insan hakları izliyor. Ve belki de diğer bazı dönemlerde süreç tersine işliyor.

Amerikan Devriminin neden Fransız Devrimi kadar felakete yol açmadığını, bu türden bir ileri bir geri hareketlerle açıklamak mümkün olabilir. Kurucular yalnızca Aydınlanmanın değil aynı zamanda İngiliz Uygarlaşma Sürecinin de ürünüydüler ve özdenetim ve işbirliğini kökleştirmişlerdi. Bildirgede kibarca "insanlığın yargısına duyduğu o yerinde saygı, o ulusu bu ayrılmaya zorlayan nedenleri açıklamakla yükümlü kılar." deniliyordu. "Aslında sağgörü, uzun bir geçmişte olan yönetimlerin sudan ve geçici nedenlerle değiştirilmemesini buyurur." Gerçekten ihtiyathydılar.

Ama yerinde bir saygı ve ihtiyatın kökeninde, akıl yürütme gerektirmeyen alışkanlıklardan fazlası da vardı. Kurucular insan doğasının tam da Burke'ü bilinçli irdeleme konusunda çok endişelendiren sınırlılıklarına, bilerek ısrarla

¹⁵⁰ Payne, 2005; Rindermann, 2008.

kafa yormuşlardı. Madison “Zaten hükümet de” diyordu “insan doğası üzerine geliştirilen düşüncelerin en büyüğünden başka nedir ki?”¹⁵¹ Onlara göre demokrasi tasarlanırken, insan doğasının kusurlarını etkisizleştirmek, özellikle de liderlerin güçlerini kötüye kullanma eğilimlerini önlemek hedeflenmeliydi. Belki de insan doğasının kusurlarını kabul etmek, Amerikan devrimcileri ile, romantik bir yaklaşımla insana özgü sınırları ortadan kaldırdıklarını düşünen Fransız omuzdaşları arasındaki temel farktı. 1794’te Terör’ün mimarı Maximilien Robespierre şunları yazıyordu: “Fransız halkı insanlığın geri kalanının iki bin yıl ötesine geçmiş olabilir; ama aralarında yaşarken insanın içinden onları farklı bir tür gibi ele alma isteği geçiyor.”¹⁵²

The Blank Slate (Boş Sayfa) adlı kitabımda sağ ve sol siyasi ideolojiler arasındaki büyük uçurumun insan doğasını iki ayrı uçta ele almaktan kaynaklandığını ileri sürdüm; birincisi onun kusurlarını kabullenen Trajik bakış açısını, ikincisiyse bu kusurların varlığını reddeden Ütopik bakış açısını benimsemişti.¹⁵³ Ve insan doğasını modern bilimin ışığında ele almanın, bunların her ikisinden de daha incelelikli bir politik yaklaşıma olanak verebileceğini belirtiyordum. İnsan zihni boş bir sayfa değildir ve insana özgü siyasal sistemlerin liderleri ilahlaştırmaya ya da yurttaşları yeniden biçimlendirmeye kalkışmasına izin verilmemesi gerekir. Ne kadar yetersiz olursa olsun insan doğasında özyinelemeli, açık uçlu, birleşimsel akıl yürütme sistemleri var ve bunlar kendi yetersizliklerinin farkına varmayı mümkün kılıyor. Bu nedendir ki, Aydınlanma hümanizminin, rasyonalitenin işleyiş mekanizması bir kusurla ya da insanların belli bir dönemdeki hatalı düşünüş tarzıyla asla çökmüyor. Akıl olup bitenleri hep uzaktan izleyebiliyor, notlar alıyor ve bir dahaki sefere aynı hataya düşmemek için kurallarını gözden geçiriyor.

KAN VE TOPRAK

Aydınlanma karşıtı ikinci hareket 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında kök saldı ve merkezi bu kez İngiltere’de değil, Almanya’daydı. Bu hareketle bağlantılı çeşitli akımlar Isaiah Berlin tarafından kaleme alınan bir makalede ve filozof Graeme Garrard tarafından yazılan bir kitapta inceleniyor.¹⁵⁴ Bu Aydınlanma karşıtlığı Rousseau’yla başladı ve Johann Hamann, Friedrich Jacobi, Johann Herder ve Friedrich Schelling gibi ilahiyatçı, şair ve yazar tarafından geliştirildi. Aydınlanmacı aklın sosyal istikrar üzerindeki pratik yan etkilerini hedef alan Burke’ten farklı olarak, bu hareketin hedefi doğrudan aklın temelleriydi.

Onlara göre birinci hata bireysel bir zihnin bilincini temel almaktı. Kendi kültüründen ve tarihinden koparak akıl yürüten bedensizleşmiş birey, Aydınlanma düşünürlerinin hayal ürünüydü. Birey olarak insan soyut bir düşünme konumu, sopanın ucuna takılmış bir beyin gibi ele alınamazdı; o duyguları olan ve doğanın kumaşından dokunmuş bir bedendi.

¹⁵¹ *Federalist Papers* No.51, Rossiter, 1961, s.322. Ayrıca bkz. McGinnis, 1996, 1997; Pinker, 2002, bölüm 16.

¹⁵² “Aktaran Bell, 2007a, s.77.

¹⁵³ Bu görüşü ilk dile getiren, söz konusu kavramlara “kısıtlanmış” ve “kısıtlanmamış” bakış açıları adını veren Sowell’dir (1987); bkz. Pinker, 2002, bölüm 16.

¹⁵⁴ Berlin, 1979; Garrard, 2006; Howard, 2001; Howard, 2007; Chiro, 1995; Menschenfreund, 2010.

Bu harekete göre ikinci hata, evrensel bir insan doğası ve evrensel olarak geçerli bir akıl yürütme sistemi önerilmesi idi. İnsanlar bir kültürün içinde yuvalanmışlardı ve onun mitlerinde, sembollerinde ve epiklerinde anlam buluyorlardı. Doğrunun aranması gereken yer herkesin bakınca görmesi için göklere yazılmış önermeler değildi; onu, belli bir yerin tarihine özgü, o yerde yaşayan insanların yaşamına anlam kazandıran anlatılarda ve arketiplerde aramak gerekirdi.

Bu bakış açısına göre, rasyonel bir analizcinin geleneksel inançları ya da gelenekleri eleştirmesi meseleyi anlamadığını gösteriyor. Bunları gerçekten anlayabilmesi için, bu inançlarla yaşayanların deneyim dünyasına girmesi gerekiyor. Örneğin, Kutsal Kitap eski zamanlardaki çobanların Yahuda tepelerindeki deneyimlerini yeniden yaşamak gerekiyor. Her kültürün benzersiz bir *Schwerpunkt*'u, bir ağırlık merkezi var ve burada yer almaya çalışmadıkça onun anlamını ve değerini kavrayamayız.¹⁵⁵ Kozmopolitlik bir erdem olmak bir yana, "insanı insan yapan, onu kendine en çok yaklaştıran her şeyin giderek yok olmasına yol açar."¹⁵⁶ Evrenselliğe, nesnelliğe ve rasyonaliteye hayır; romantizme, vitalizme, sezgiye ve irrasyonelizme evet. Herder esin verdiği *Sturm und Drang* (fırtına ve coşku) hareketini şöyle özetliyor: "Düşünmek için değil, var olmak, hissetmek ve yaşamak için buradayım!... Yürek! İçtenlik! Kan! İnsanlık! Yaşam!"

Görüldüğü gibi, Aydınlanma karşıtlığı çocuklarının belli bir hedef peşinde koşmalarının nedeni, bunun nesnel bir doğru ya da bir erdem olması değil, onun insan yaratıcılığının benzersiz ürünü olması. Yaratıcılığın kaynağı, ya Romantik ressam ve yazarların ileri sürdüğü gibi insanın kendi özü ya da bir tür aşkın varlık, kozmik bir ruh, ilahi bir alev. Berlin şöyle diyor:

Diğer bazıları da yaratıcı benliği kişiler üstü bir "organizmayla" özdeşleştiriyor ve kendilerini o organizmanın bir ögesi ya da üyesi olarak görüyorlardı; bu yüce kuvvet ulus, kilise, kültür, sınıf ya da tarihin kendisi olabiliyordu, kendileri de onun ışınlarıydı. Bu, saldırgan ulusalcılıktı ve kişinin kendisini sınıfın, kültürün ya da ırkın çıkarlarıyla ya da tarihin yüzünü geleceğe dönmüş dinamizmini temsil eden ilerleme güçleriyle özdeşleştirdiği, böylece bencil çıkar hesaplarıyla ya da sıradan herhangi bir başka güdüyle yapılırsa nefretle karşılanacak ya da horlanacak edimleri açıklamasına ve haklı göstermesine imkan veren bütün bir siyasi ve ahlaki kavramlar ailesiydi. Bunlar Aydınlanmanın temel tezlerini oluşturan düşünceye, herkese açık ve herkes tarafından doğrulanabilir nesnel keşif ve yorum yöntemlerinin düzgün bir şekilde uygulanması durumunda gerçeğin, doğrunun, iyinin ya da güzelin herkes için geçerli tanımları olduğunun gösterilebileceği yaklaşımına ısrarla karşı çıkan bir kendini gerçekleştirme doktrininin çok sayıda ifadeleriydi.¹⁵⁷ Aydınlanma karşıtları şiddetin çözülmesi gereken bir sorun olduğu varsayımını da reddediyorlardı. Mücadele ve kan dökme doğadaki düzenin bir parçasıydı ve yaşamın canlılık kaynaklarını kurutmadan ve insanlığın kaderini altüst etmeden ortadan kaldırılamazdı. Herder'in ifadesiyle, "İnsan uyuma ulaşmayı arzular, ama doğa tür için neyin daha iyi olduğunu

¹⁵⁵ Berlin, 1979, s.11.

¹⁵⁶ Berlin, 1979, s.12.

¹⁵⁷ Berlin, 1979, s.18.

ondan iyi bilir: doğa mücadele peşinde koşar.”¹⁵⁸ Tennyson’ın deyişiyle “dişleri ve pençeleriyle kanlı doğadaki” mücadelenin yüceltilmesi, 19. yüzyıl resim sanatında ve yazınında yaygın bir temaydı. Bu daha sonra bilimsellik görünümü altında “sosyal Darwincilik” biçimine dönüştürülecekti, ama Darwin’le kurulan bağ anakronikti ve haksızdı: *The Origin of Species (Türlerin Kökeni)* romantik mücadeleciliğin popüler bir felsefe olmasından çok sonra, 1859’da yayımlanmıştı ve Darwin’in kendisi kusursuz bir liberal hümanistti.¹⁵⁹

On dokuzuncu yüzyılda güçlenen romantik hareketler ailesinin kaynağı Aydınlanma karşıtlığıydı. Bunların bir bölümü sanatı etkiledi ve bize eşsiz müzik yapıtları ve şiirler kazandırdı. Diğer bazıları politik ideolojilere dönüştü ve şiddetin azalma eğiliminde dehşetli geri gidişlere yol açtı. Bu ideolojilerden biri, daha sonra “kan ve toprak” olarak ünlenen militan ulusalcılık biçimi, etnik bir grubun ve onun kaynaklandığı toprağın benzersiz ahlaki nitelikleri olan organik bir bütün oluşturduğu ve onun ihtişam ve zaferinin tek tek üyelerinin yaşam ve mutluluğundan daha değerli olduğu kavramıydı. Bir diğeri, (Mueller’in sözlerinde özetlendiği gibi) “Savaş soylu, yüceltici, erdemli, görkemli, kahramanca, coşturucu, güzel, kutsal, heyecan vericidir.” görüşünü savunan romantik militarizmdi.¹⁶⁰ Üçüncüsü, tarihin sınıflar arasındaki şanlı bir mücadele olduğunu ve burjuvaziye boyun eğdirilmesi ve proletaryanın üstünlüğüyle doruğa ulaşacağını savunan Marksist sosyalizmdi. Dördüncüsü de tarihin ırklar arasındaki şanlı bir mücadele olduğunu ve aşağı ırklara boyun eğdirilmesi ve Aryanların üstünlüğüyle doruğa ulaşacağını savunan Nasyonal Sosyalizmdi.

Hümanist Devrim şiddetin azalması doğrultusundaki tarihi eğilimde bir kilometre taşı ve insanlığın en çok gurur duyacağı başarılarından birini oluşturuyor. Batıl cinayetler, zalim ceza uygulamaları, keyfi ölüm cezaları ve insanların mal gibi alınıp satıldığı kölecilik henüz yeryüzünden silinmiş olmayabilir, ama bunların köşelere doğru itildiği kesin. Ve uygarlığın başlangıcından beri insanlığın üzerine çöken birer kara bulut olan despotizm ve büyük savaşlar çatırdamaya başladı. Bu gelişmeleri birleştiren Aydınlanma hümanizminin felsefesi Batı’da kendine yer açtı ve şiddete daha fazla yer veren ideolojilerin trajik akışı sürerken kendi gününün gelmesini bekledi.

¹⁵⁸ Aktaran Bell, 2007a, s.81.

* Çev. Bahar Kılıç, Alfa Bilim –çn.

¹⁵⁹ Claeys, 2000; Johnson, 2010; Leonard, 2008. Bu efsane, Richard Hofstadter tarafından yazılan *Social Darwinism in American Thought* (Amerikan Düşüncesinde Sosyal Darwincilik) başlıklı politikleştirilmiş bir tarih kitabından kaynaklanıyor.

¹⁶⁰ Mueller, 1989, s.39.

UZUN BARIŞ

Savaş insanlık kadar eski olabilir, ama barış yeni bir icat.

—Henry Maine

1950'lerin başlarında, Britanyalı ünlü iki düşünür savaşın tarihi üzerine kafa yoruyor ve izleyen yıllarda dünyanın nasıl bir yer olmasının beklenebileceğini öngörmeye çalışıyorlardı. Bunlardan biri, 20. yüzyılın belki de en ünlü tarihçisi olan Arnold Toynbee'ydi (1899-1975). Toynbee her iki dünya savaşında da Britanya Dış İşleri Bakanlığında çalışmıştı, her iki savaşı izleyen barış konferanslarında hükümeti temsil etmiş ve on iki ciltlik anıtsal yapıtı olan *A Study of History (Tarih Bilinci)* adlı kitabında yirmi altı uygarlığın yükselişini ve düşüşünü incelemişti. Ve 1950'de kendisine görüldüğü kadarıyla, tarihsel örüntüler iyimser olmasına imkan vermiyordu:

Son dönemlerin Batı tarihinde savaşlar birbirini izliyor ve yoğunlukları giderek artıyor; bugün de 1939-45 savaşının giderek tırmanan bu eğilimin tepe noktası olmadığı şimdiden açık.¹

İkinci Dünya Savaşının gölgesinde ve Soğuk Savaş ile nükleer çağın şafağında yazan Toynbee'nin bu kasvetli tahminlerini affetmemek mümkün değil. Birçok başka seçkin yorumcu da eşit ölçüde karamsardı ve yaklaşan kıyamet günü ön-görülleri on yıllarca sürecekti.²

Öteki düşünürün nitelikleri Toynbee'den olabildiğine farklıydı. Lewis Fry Richardson (1881-1953) hekim, meteorolog, psikolog ve uygulamalı matematikçi-ydi. Asıl ününü hava tahmini için sayısal teknikleri, bu teknikleri uygulayacak güçte bilgisayarlar geliştirilmeden onlarca yıl önce geliştirerek elde etmişti.³ Richardson'ın geleceğe ilişkin tahminleri büyük uygarlıklar üzerine düşünce-lerinden doğmadı; bir yüzyılı aşkın bir dönemde yaşanmış yüzlerce şiddetli çatışmaya ilişkin bir veri setine uyguladığı istatistiksel analize dayanıyordu. Richardson Toynbee'den daha ihtiyatlı ve daha iyimserdi.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda iki dünya savaşı yaşanmış olması, dünyanın daha savaştan bir yer haline geldiği yönünde belli belirsiz bir inancın yayılma-

¹ Çev. Murat Belge, Bateş Yayınları —çn.

² *War and Civilization* (1950), s.4, Aktaran Mueller, 1995, s.191.

³ Mueller, 1989, 1995.

⁴ Hayes, 2002; Richardson, 1960; Wilkinson, 1980.

sına neden olabiliyor. Ama bu inancın titizlikle mantık süzgecinden geçirilmesi gerek. Belki de bizi üçüncü bir dünya savaşının olmadığı uzun bir gelecek bekliyor.⁴

Richardson küresel bir nükleer savaşın kesin olduğu yönündeki yaygın anlayışlara karşı çıkarken, izlenimler yerine istatistiklere dayanmayı tercih ediyordu. Yarım yüzyılı aşkın bir süre sonra, bugün artık ünlü tarihçinin yanlışlığını ve tanınmaması fizikçinin haklı olduğunu görüyoruz.

Bu bölümde bütün ayrıntılarıyla Richardson'ın ileri görüşlülüğünü destekleyen öyküyü, önde gelen ülkeler arasında giderek tırmandığı izlenimi veren savaş eğiliminin yeni bir tepe noktasına ulaşmadığını gösteren beklenmedik sevindirici haberi ele alacağız. Son yirmi yıl içinde dünyanın dikkati, daha küçük ülkeler arasındaki savaşlar, iç savaşlar, soykırımlar ve terörizm gibi farklı türde çatışmalar üzerinde yoğunlaştı; bunlar da izleyen bölümde ele alınacak.

İSTATİSTİKLER VE ANLATILAR

Yirminci yüzyıl ilk bakışta tarih boyunca şiddetin giderek azaldığı görüşüyle adeta alay ediyor. Genellikle tarihte şiddetin en çok tırmandığı yüzyıl olarak etiketlenen bu dönemin ilk yarısı birbirini izleyen dünya savaşları, iç savaşlar ve soykırımlarla, Matthew White'ın ifadesiyle bir *Hemoklizma*'ya da kan banyosu-na şahit oldu.⁵ Kanın sular seller gibi aktığı bu dönem insani kayıplarıyla tarifsiz bir trajedi olmakla kalmadı, insanlığın tarihin akışına bakışını da altüst etti. Aydınlanmanın bilimin ve aklın öncülüğünde ilerleme umudu, yerini bir sürü karanlık tanıya bıraktı: ölüm içgüdüsünün yeniden ortaya çıkışı, modernitenin yargılanması, Batı uygarlığının itham edilmesi, insanın bilim ve teknolojiyle Faustvari pazarlığı.⁶

Ama bir yüzyıl elli yıldan ibaret değil; yüzyıl sürüyor. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında büyük güçler arasında tarih boyunca görülmemiş bir savaştan kaçınma dönemi yaşandı; tarihçi John Gaddis'in Uzun barış adını verdiği bu dönemin ardından da bunun kadar şaşırtıcı bir gelişmeyle Soğuk Savaş ansızın sona erdi.⁷ Bu tutarsız yüzyılın çoğul kişiliklerine nasıl anlam verebiliriz? Ve içinde bulunduğumuz yüzyılda bizi bekleyen savaş ve barış olasılıkları konusunda hangi sonuçlara varabiliriz?

Tarihçi Toynbee'yle fizikçi Richardson'ın birbiriyle yarışan öngörülleri olayların zaman içindeki akışını anlamaya olanak veren birbirini desteleyen yaklaşımlar sunuyor. Geleneksel tarih geçmişin anlatısıdır. George Santayana'nın geçmiş gelecekte tekrar etmemek için hatırlamalıyız tavsiyesini göz önünde

⁴ Richardson, 1960, s.133.

⁵ *Hemoclysm*; eski yunanca sözcüklerden türetilmiş, kan seli anlamına gelen yeni bir terim –çn.

⁶ White, 2004.

⁷ Menschenfreund, 2010. Başta gelen örnekler arasında Sigmund Freud, Michel Foucault, Zygmunt Bauman, Edmund Husserl, Theodor Adorno, Max Horkheimer ve Jean-François Lyotard sayılabilir.

⁸ Gaddis, 1986, 1989. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında savaş olmamasına atıfta bulunuyordu, ama ben bu kavramı büyük devletler ve gelişmiş ülkeler arasındaki barışı kapsayacak şekilde genişlettim.

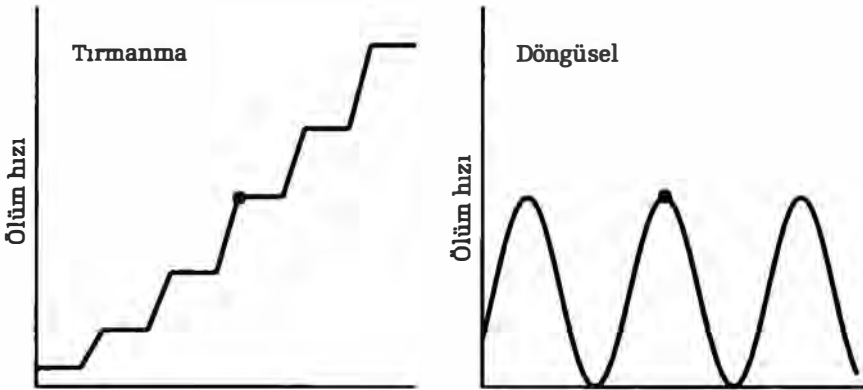
tutacaksak, bugün karşılaştığımız zorluklarla ilgili nasıl genellemeler yapabileceğimizi anlamak için geçmişe ait *örüntüler* keşfetmemiz gerekiyor. Ölçülebilir bir gözlem setinde çıkarsama yoluyla genelleştirilebilir örüntüler bulmak bilim insanlarının tipik çalışma tarzıdır ve bilimde kullanılan bazı örüntü belirleme yöntemleri tarih verilerine de uygulanabilir.

İkinci Dünya Savaşı'nın tarihteki en yıkıcı olay olduğunu farz edelim. (Ya da isterseniz, iki dünya savaşı ve bunlarla bağlantılı soykırımlarla bütün bir *Hemoklizma*'nın bu sığata layık olduğunu varsayalım.) Peki bu bize uzun dönemli savaş ve barış eğilimleri konusunda ne söylerdi?

Hiçbir şey. Tarihteki en yıkıcı olay *herhangi bir* yüzyılda gerçekleşecekti ve bu yıkıcı olay birbirinden çok farklı çok sayıda uzun dönemli eğilimden herhangi birine yuvalanmış olabilirdi. Oysa Toynbee'nin gözünde İkinci Dünya Savaşı Şekil 5-1'de sol taraftaki grafikte görüldüğü gibi tırmanan bir merdiven basamağıydı.

Neredeyse bunun kadar kasvetli bir yaklaşım da savaş dönemlerinin Şekil 5-1'de sağ taraftaki grafikte görüldüğü gibi döngüsel olduğunu varsaymak. Birçok iç karartıcı gelecek öngörüsü gibi, her iki modelde de biraz kara mizah var. Sık sık yüksek bir binanın çatısından düşen adamın katlardaki işçilere, "Şimdilik her şey yolunda!" dediği anlatılır. Bir de birkaç kere duyduğum, Şükran Günü arifesinde çiftçilerle hindiler arasında 364 gündür süren barış döneminde yaşadığı için şanslı olduğunu söyleyen hindi öyküsü var.⁸

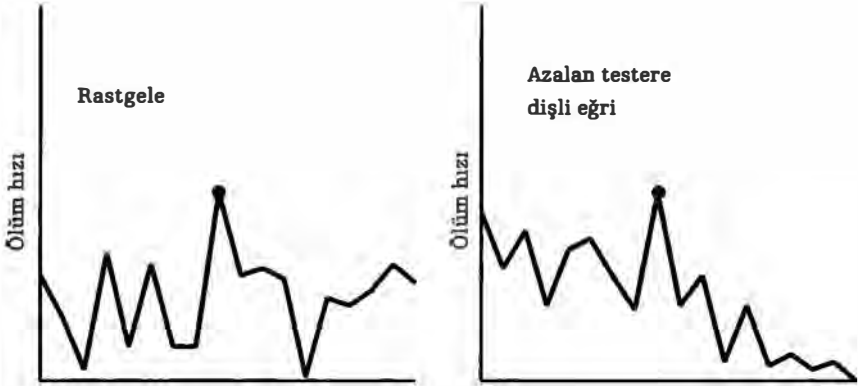
ŞEKİL 5-1. Savaşla ilgili tarihi eğilimler konusunda kötümser iki tahmin



Peki ama tarihsel süreçler gerçekten yer çekimi yasası ya da gezegenlerin hareketleri kadar belirlenimci süreçler mi? Matematikçiler sonlu sayıdaki herhangi bir nokta setinden geçen sonsuz sayıda eğri çizilebileceğini söylüyor. Şekil 5-2'de aynı olayı çok farklı anlatılar içinde konumlandıran iki eğri daha var.

⁸ Genellikle işletme alanındaki düşünür Nassim Nicholas Taleb'e atfedilir.

ŞEKİL 5-2. Savaşla ilgili tarihi eğilimler konusunda daha az kötümser iki tahmin



Radikal bir olasılığı temel alan soldaki grafikte İkinci Dünya Savaşı istatistiksel açıdan bir beklenmedik bir rastlantı olarak ele alınıyor; böylece bu savaş tırmanan bir dizinin bir basamağı olmadığı gibi, gelecekte olacakların habercisi de değil, hatta eğilimin bir parçası bile sayılmaz. İlk bakışta bu tam bir saçmalık gibi görünüyor. Olayların zaman içinde rastgele akışı sırasında, (Birinci Dünya Savaşı ve bu savaştan önceki yirmi yıl içinde gerçekleşen savaşlar ve soykırımlar bir yana bırakılsa bile) nasıl olur da Hitler, Mussolini, Stalin ve İmparatorluk Japonya'sının vahşi saldırı ve işgalleri, Holokost, Stalin'in temizlik hareketi, Gulag ve iki atom bombası gibi bunca felaket on yıllık bir zaman dilimine toplanabilir? Ayrıca, tarih kitaplarında gördüğümüz sıradan savaşlarda insan kayıpları on binleri ya da yüz binleri buluyor ve nadiren milyon düzeyine çıkıyor. Savaşlar gerçekten rastgele olaylar olsa, 55 milyon insanın ölümüne yol açan bir savaş astronomik düzeyde ihtimal dışı bir olay olmaz mıydı? Richardson bu sezgisel görüşlerin ikisinin de bilişsel yanılsamalar olduğunu gösteriyor. Alman şansölyesi Theobald von Bethmann-Hollweg'in Birinci Dünya Savaşı arifesindeki deyişiyle, demir zar bir kere yuvarlanmaya başlayınca, ilkel hayal gücümüzün öngörebileceklerinden çok daha büyük şanssızlıklar yaşanabiliyor.

Şekil 5-2'de sağ taraftaki grafik savaşı öylesine karamsar olmayan bir anlatıya yerleştiriyor ki, neredeyse iyimser bir sonuç ortaya çıkıyor. İkinci Dünya Savaşı inen bir testere dişli eğri üzerinde izole bir tepe noktası olarak ele alınıp, büyük savaşların gününün dolması doğrultusundaki uzun bir tarihsel süreçte son bir çabalama sayılabilir mi? Bir kere daha, bu olasılığın sanıldığı kadar hayal ürünü olmadığını göreceğiz.

Aslında savaşın uzun dönemde izlediği seyri birden çok eğilimin üst üste binmesiyle açıklamak mümkün. Hava durumu gibi başka bazı karmaşık dizilerden oluşan örüntülerin, aslında, mevsimlerin döngüsel ritmi, günlük dalgalanmaların rastgele yapısı, uzun dönemli küresel ısınma eğilimi gibi birkaç eğrinin bileşimi olduğunu biliyoruz. Bu bölümde de devletler arasındaki uzun dönemli savaş eğilimlerinin bileşenlerini saptamaya çalışıyoruz. Sizleri bu bileşenlerin şunlar olduğu konusunda ikna etmeye çalışacağım:

- Döngü yok.
- Büyük ölçüde rasgelelik egemen.
- Savaşın giderek daha yıkıcı olması doğrultusunda, son zamanlarda tersine dönen bir eğilim var.
- Savaşın diğer bütün boyutlarında, dolayısıyla da bir bütün olarak devletlerarası savaşta azalma var.

Bu durumda 20. yüzyıl kötülüğün batağına saplanıp kalınan bir süreç olmaktan çıkıyor. Tersine, bu yüzyılda ayakta kalan ahlaki eğilim, şiddetten kaçınan bir hümanizm; kökeni Aydınlanmaya dayanan bu eğilim, Aydınlanma karşıtı ideolojilerle giderek artan yıkıcı gücün bir araya gelmesi sonucunda önce gölgeleiyor, İkinci Dünya Savaşından sonra yeniden ivme kazanıyor.

Bu sonuçlara ulaşmak için, savaşın izlediği seyre iki ayrı bakış açısını harmanlayacağım: Richardson ve ardıllarının istatistikleri ve geleneksel tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin anlatıları. Toynbee'nin son derece insani bir eğilim olan, karmaşık istatistiksel fenomenlerde büyük örüntüler gördüğü sanısına kapılma ve özgüvenle bunlardan geleceğe ilişkin çıkarsamalar yapma yanılgısından kaçınmak için, istatistiksel yaklaşıma başvurmamız gerekiyor. Öte yandan, istatistiklere dayanmayan anlatıları kör olarak niteliyorsak, anlatılara dayanmayan istatistiklerin de içlerinin boş olacağını söylemek zorundayız. Tarih, belli denklemlerle birtakım şirin eğriler üreten bir ekran koruyucu olarak ele alınamaz; bu eğriler insanlar tarafından verilen kararlar ve bu insanlara ait silahların etki gücü temelinde yaşanmış gerçek olaylarla ilgili soyutlamalardır. Dolayısıyla, önderlerin, askerlerin, süngülerin ve bombaların davranışlarından nasıl olup da grafikte gördüğümüz çeşitli basamakların, rampaların ve testere dişli eğrilerin ortaya çıktığını da açıklamamız gerekiyor. Bu bölümde, bu karışımın bileşenlerinde önce istatistiksel verilere ağırlık verilecek, sonra anlatılara doğru ilerlenecek, ama savaşın uzun dönemli seyri gibi karmaşık bir olguyu anlamak için bunların ikisinden de vazgeçilemeyeceği açık.

YİRMİNCİ YÜZYIL GERÇEKTEN EN KÖTÜSÜ MÜYDÜ?

"Yirminci yüzyıl tarihin en kanlı dönemiydi." iddiası, ateizm, Darwin, devlet yönetimi, bilim, kapitalizm, komünizm, ilerleme ideali ve erkek cinsiyetin de aralarında bulunduğu farklı pek çok şeytan itham edilirken başvurulan klişelerden biri. Peki ama bu doğru mu? Bu iddiayı desteklemek için 20. yüzyıl dışında herhangi bir yüzyıldan sayılar kullanıldığına ya da geçmiş yüzyıllarda yaşanmış *hemoklizma*'lardan söz edildiğine rastlamak zor. Aslında en kötü yüzyılın gerçekte hangisi olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz, çünkü, bırakın geçmiş yüzyılları, 20. yüzyıldaki insan kayıplarını kesin olarak belirlemek bile çok zor. Ama bu en kanlı yüzyıl yakıştırmasının bir yanılsama olmasından kuşkulanamamız için iki neden var.

Birincisi, eskiyle karşılaştırıldığında 20. yüzyılda şiddete bağlı ölüm sayısının daha fazla olduğu kesin, ama bu yüzyılda insan sayısı da daha fazlaydı. 1950'de dünya nüfusu 2,5 milyar; bu sayı 1800'dekinin iki buçuk katı, 1600'dekinin dört buçuk katı, 1300'dekinin yedi katı, MS 1. yüzyıldakinin de on beş ka-

tıydı. Dolayısıyla, örneğin 1600'lerde yaşanmış bir savaşın yıkıcılığını 20. yüzyılın ortasındaki savaşla karşılaştırabilmek için ölü sayısını 4,5'le çarpmamız gerekiyor.⁹

İkinci yanılısma da *tarihsel miyopluk*: bir tarih dilimi yaşadığımız döneme ne kadar yakınsa, o kadar fazla ayrıntı görebiliriz. Tarihsel miyopluk hem sağduyuyu hem de mesleki tarihi etkileyebiliyor. Bilişsel psikologlar Amos Tversky ve Daniel Kahneman insanların görece sıklık değerlerini *availability heuristic* (bulgusal ulaşılabilirlik) adı verilen sezgisel bir tahmin yöntemiyle hesapladıklarını bildiriyorlar: insanlar bir olaya ait örnekleri hatırlamaları ne kadar kolaysa, o olayın o ölçüde sık gerçekleştiğini düşünüyorlar.¹⁰ Örneğin, insanlar uçak kazaları, köpek balığı saldırıları ve terörist bomba eylemleri türünden, manşetlere geçen kazaların gerçekleşme olasılığını yüksek tahmin ederken, elektrik çarpması, düşmeler ve boğulmalar gibi fark edilmeden büyük oranlara ulaşan kazalara ilişkin tahminler düşük kalıyor.¹¹ Farklı yüzyıllardaki insan öldürme yoğunluğunu değerlendirirken, sayıları göz önünde tutmayan herkes en yakın tarihlere ait olan, en iyi incelenen ya da en sık kötü örnek olarak gösterilen çatışmalara abartılı bir ağırlık veriyor. Tarihsel bellekle ilgili bir araştırmada, yüz internet kullanıcısına beş dakikada hatırlayabildikleri bütün savaşları yazmalarını söyledim. Yanıtlarda büyük ölçüde dünya savaşlarına, Amerika Birleşik Devletleri'nin yürüttüğü savaşlara ve günümüze en yakın savaşlara ağırlık verildiği görülüyordu. Daha sonra göreceğimiz gibi, geçmiş yüzyıllarda çok daha fazla savaş olduğu halde, insanlar *yakın dönemdeki* savaşları daha çok hatırlıyorlardı.

Ulaşılabilirlik yanlılığı açısından düzeltme yapıldığında ve 20. yüzyıldaki nüfus patlamasını göz önünde tutmak için tarih kitapları dikkatlice taranıp eski savaşlardaki insan kayıpları zamanın dünya nüfusuna oranlandığında, tarih boyunca 20. yüzyıldaki korkunç kitle kıyımlarıyla yarışabilecek çok sayıda savaş ve katliam yaşandığı ortaya çıkıyor. Aşağıdaki tabloda White'ın "İnsanların Birbirlerine Yaptıkları (yapmış olabilecekleri) En Kötü (yaklaşık) Yirmi Şey" adını verdiği bir liste var.¹² Bu listedeki insan kayıpları çok sayıda tarih kitabında ve ansiklopedide verilen sayıların ortancalarını ya da tepe değerlerini temsil ediyor. Bu sayılar yalnızca savaş meydanındaki ölümleri değil, açlık ve hastalık nedeniyle sivil halk arasındaki dolaylı ölümleri de kapsıyor; dolayısıyla, bunlar savaş meydanlarındaki ölümlere ilişkin tahminlerden hayli yüksek, ama bu konuda tutarlı davranılmış ve bu ilke hem yakın dönemdeki savaşlara hem de eski savaşlara uygulanmış. Bu tabloya iki sütun daha ekleyerek insan kayıplarını nüfusa oranlayarak ölçeklendirdim ve dünya nüfusu 20. yüzyıl ortasındaki sayıya eşit olsa bu kayıpların hangi sayıya karşı geleceğini gösterdim.

Birincisi: bunların hepsini duymuş muydunuz? (Ben duymamıştım.) İkincisi, Birinci Dünya Savaşından önce bu savaştakinden daha fazla insanın ölümüne

⁹ Tarihsel nüfus tahminleri: McEvedy & Jones, 1978.

¹⁰ Tversky & Kahneman, 1973; Tversky & Kahneman, 1974.

¹¹ Gardner, 2008; Ropeik & Gray, 2002; Slovic, Fischhoff, & Lichtenstein, 1982.

¹² White, 2010a. Olaylarla ilgili anlatılar ve daha yakın tarihlere ilişkin tahmini sayılar için, ayrıca bkz. White, (baskıda). Bu tahminlerde temel alınan sayılar ve kaynaklara web sitesinden erişilebiliyor.

yol açan beş savaş ve dört korkunç kitle kıyımı yaşandığını biliyor muydunuz? Birçok okurun (bildiğimiz kadarıyla) insanların birbirlerine yaptıkları en kötü yirmi bir şeyden on dördünün 20. yüzyıldan önceye ait olduğunu öğrendiğinde şaşıracağını tahmin ediyorum. Ve bütün bunlar mutlak sayılar üzerinden yapılan değerlendirmeler. Nüfusa oranla ölçeklendirdiğiniz zaman, 20. yüzyılın korkunç kitle kıyımlarından yalnızca biri ilk ona giriyor. Bütün zamanların en kötü kitle kıyımı An Lushan İsyanı ve İç Savaşı; Çin'de Tang Hanedanı sırasında çıkan bu sekiz yıllık isyanda, nüfus sayımlarına göre imparatorluk nüfusunun üçte ikisi kaybediliyor ve bu o zamanlar dünya nüfusunun altıda biri demek.¹³

Sıra	Neden	Yüzyıl	Kayıplar	20. yüzyıl ortasına eşdeğer kayıplar	Düzeltilmiş sıra
1	İkinci Dünya Savaşı	20. yy	55 milyon	55 milyon	9
2	Mao Zedong (çoğunluğu devletin yol açtığı kıtlıktan)	20. yy	40 milyon	40 milyon	11
3	Moğol Fetihleri	13. yy	40 milyon	278 milyon	2
4	An Lushan Ayaklanması	8. yy	36 milyon	429 milyon	1
5	Ming Hanedanının Çöküşü	17. yy	25 milyon	112 milyon	4
6	Taiping Ayaklanması	19. yy	20 milyon	40 milyon	10
7	Amerikan Yerlilerinin Yok Edilmesi	15-19. yy	20 milyon	92 milyon	7
8	Josef Stalin	20. yy	20 milyon	20 milyon	15
9	Ortadoğu Köle Ticareti	7-19. yy	19 milyon	132 milyon	3
10	Atlantik Köle Ticareti	15-19. yy	18 milyon	83 milyon	8
11	Timur Lenk	14-15. yy	17 milyon	100 milyon	6
12	Britanya Hindistan'ı (çoğu önlenebilir kıtlıktan)	19. yy	17 milyon	35 milyon	12
13	Birinci Dünya Savaşı	20. yy	15 milyon	15 milyon	16
14	Rus İç Savaşı	20. yy	9 milyon	9 milyon	20
15	Roma'nın Çöküşü	3-5. yy	8 milyon	105 milyon	5
16	Kongo Hür Devleti	19-20. yy	8 milyon	12 milyon	18
17	Otuz Yıl Savaşları	17. yy	7 milyon	32 milyon	13
18	Rusya'daki Karışıklık Dönemi	16-17. yy	5 milyon	23 milyon	14
19	Napoléon Savaşları	19. yy	4 milyon	11 milyon	19
20	Çin İç Savaşı	20. yy	3 milyon	3 milyon	21
21	Fransız Din Savaşları	16. yy	3 milyon	14 milyon	17

¹³ White bu sayının tartışmalı olduğunu belirtiyor. Bazı tarihçiler bu sayıyı göçe ya da nüfus sayımı sisteminin bozulmasına bağlıyorlar; diğer bazılarıysa, geçimlik tarım yapan köylüler sulama altyapısındaki yıkımdan çok etkilendikleri için bu sayının inandırıcı olduğunu düşünüyorlar.

Bu sayılar olduğu gibi doğru kabul edilemez elbette. Bazıları taraflı bir şekilde kılık ya da salgın hastalıkların bütün sorumluluğunu belli bir savaşın, isyanın ya da diktatörün sırtına yüklüyor. Bazıları modern sayım ve kayıt teknikleri bulunmayan, matematiksel okuryazarlığın gelişmediği kültürleri ilgilendiriyor. Öte yandan, anlatılara dayalı tarih eski uygarlıklarda muazzam sayılarda insanın öldürülebildiğini doğruluyor. Teknolojik gerilik bir engel değil; Ruanda ve Kamboçya'ya baktığımızda, palalarla ya da aklıktan çok sayıda insanın öldürülebileceğini biliyoruz. Ve uzak geçmişte öldürme araçları her zaman o kadar da düşük teknolojiler değildi; nitekim ordular genellikle çağın en ileri teknolojilerini kullanmakla övünüyorlardı. Askeri tarihçi John Keegan MÖ 2. binyılın ortalarında, savaş arabaları sayesinde göçebe orduların saldırdıkları uygarlıklara ölüm yağdırdıklarını bildiriyor. "Yüz ya da 200 metre uzaklıktan zırhsız piyade askerlerinden oluşan bir gürhün çevresinde dolanan, bir sürücü ve bir atıcıdan oluşan bir savaş arabası ekibi dakikada altı kişiyi etkisiz hale getirebiliyordu. On araba on dakika çalışsa, 500'ü aşkın kişi vurulabiliyordu; bu da zamanın küçük ordularında Somme Meydan Muharebesine denk düşebilecek boyutta kayıp vermek demekti."¹⁴

Ayrıca İskitler, Hunlar, Moğollar, Türkler, Macarlar, Tatarlar, Mughallar' ve Mançular gibi, bozkırların göçebe atlı orduları da yüksek çıktı kitle kıyımlarını mükemmelleştirmişlerdi. Titiz bir ustalıkla üretilmiş (tutkallı lamine ahşap, kiriş ve boynuzdan yapılmış) bileşik yaylarıyla bu savaşçılar, iki bin yıl boyunca baskın ve yağmalarda muazzam insan kayıplarına neden oldular. Bu kabileler en büyük insan kayıplarının sıralandığı yirmi bir olay listesinde 3., 5., 11. ve 15. sıralarda yer alıyorlar; nüfusa oranlanarak düzeltilmiş sıralamadaysa, ilk altı sıradan dördü onlara ait. On üçüncü yüzyılda Moğollar İslam topraklarına saldırdıklarında, tek başına Merv kentinde 1,3 milyon insan, Bağdat'ta da 800 bin kent sakini katledilmişti. Moğol tarihçisi J. J. Saunders şunları söylüyor:

Moğolların bu katliamlarında insanı anlatılmaz ölçüde isyan ettiren soğukkanlı bir vahşet var. Talihsiz kentin sakinleri kent duvarlarının dışındaki bir düzlükte toplanmaya zorlanıyorlardı ve her Moğol atlısından savaş baltasıyla belli sayıda (on, yirmi ya da elli) insanı öldürmesi isteniyordu. Bazen, emirlerin yerine getirildiğinin kanıtı olarak katillerden her kurbanın bir kulağını kesmesi, kulakları torbasına doldurması ve sayılmak üzere komutanına getirmesi isteniyordu. Katliamdan birkaç gün sonra birliklerin tahrip edilmiş kente girmesi emrediliyor ve deliklerde ya da çatı aralarında saklanmış olabilecek zavallılar sürüklenerek dışarı çıkartılıp öldürülüyorlardı.¹⁵

Moğolların ilk lideri Cengiz Han yaşamın keyifleri üzerine şu düşünceleri dile getirmişti: "İnsanın yaşayabileceği en büyük zevk düşmanı yenmek, önüne katıp sürüklemek, atlarına binmek, neleri varsa ele geçirmek, sevdikleri göz yaşlarına boğulduğunda suratlarının aldığı hali görmek ve karılarına ve kızla-

¹⁴ Keegan, 1993, s.166.

* Babür İmparatorluğunu kuran kavimlere verilen, Farsça Moğol anlamına gelen isim -çn.

¹⁵ Saunders, 1979, s.65.

rına sahip olmaktadır.”¹⁶ Modern genetikçiler bunun kuru böbürlenme olmadığını gösterdiler. Günümüzde eski Moğol İmparatorluğu topraklarında yaşayan erkeklerin yüzde 8’inde Cengiz zamanlarına ait bir Y kromozomu saptanıyor ve büyük bir olasılıkla bunun nedeni bu kişilerin Cengiz’in ve oğullarının ve el koydukları muazzam sayıda kadının soyundan gelmeleri.¹⁷ Bu başarılar çitayı çok yükseltmişti, ama Moğol İmparatorluğunu yeniden kurmayı hedefleyen Timur Lenk (ya da Aksak Timur) adındaki bir Türk elinden geleni ardına koymayacaktı. Fethettiği batı Asya kentlerinin her birinde on binlerce tutsağı katlediyor ve zaferlerini kafataslarından minareler yaparak kutluyordu. Bunlara tanıklık eden bir Suriyeli, her biri bin beş yüz kafatasından oluşan yirmi sekiz kule saymıştı.¹⁸

En kötü şeyler listesi, barışçıl 19. yüzyıldan sonra 20. yüzyılda örgütlü şiddet doğrultusunda bir kuantum sıçraması yaşandığına ilişkin yaygın inancı da yalanlıyor. Birincisi, 19. yüzyılın barışçı olduğunu söyleyebilmek için, hile yaparak başlangıçtaki son derece yıkıcı Napoléon Savaşlarını kesip atmak gerek. Kaldı ki, 19. yüzyılın geri kalan bölümündeki geçici sessizlik yalnızca Avrupa’yı kapsıyor. Başka yerlerde birçok *hemoklizma*’yla karşılaşyoruz; bunlar arasında Çin’deki Taiping Ayaklanması (belki de tarihteki en kötü iç savaşa yol açan din kökenli bir isyan), Afrika köle ticareti, Asya, Afrika ve Güney Pasifikteki emperyal savaşlar ve listeye bile girmeyen iki önemli kanlı katliam var: Amerikan İç Savaşı (650 bin ölüm) ve 1816 ile 1827 yılları arasında Afrika’nın güneyini fethederken 1 ile 2 milyon insanın ölümüne yol açan bir Zulu Hitler’i olan Shaka. Unuttuğum bir kıta var mı? Evet, Güney Amerika. Bu kıtadaki birçok savaş arasında, 400 bini Paraguay’da olmak üzere nüfusun yüzde 60’tan fazlasını yok ederek, nüfusa oranla modern zamanların en yıkıcı savaşlarından biri olan Üçlü İttifak Savaşını görüyoruz.

Bir eğilimden söz edebilmek için aşırı örneklerden oluşan bir listenin yeterli olmayacağı açık. Yirminci yüzyıldan önce birçok büyük savaş ve katliam vardı, ama 20. yüzyıldan önce birçok yüzyıl da vardı. Şekil 5-3’te White’ın en tepedeki yirmi bir olay listesi genişletilerek, en tepedeki yüz olay ele alınıyor, bu olaylar o dönemdeki dünya nüfusuyla oranlanarak ölçeklendiriliyor ve MÖ 500 yılıyla MS 2000 yılı arasındaki dağılımları gösteriliyor.

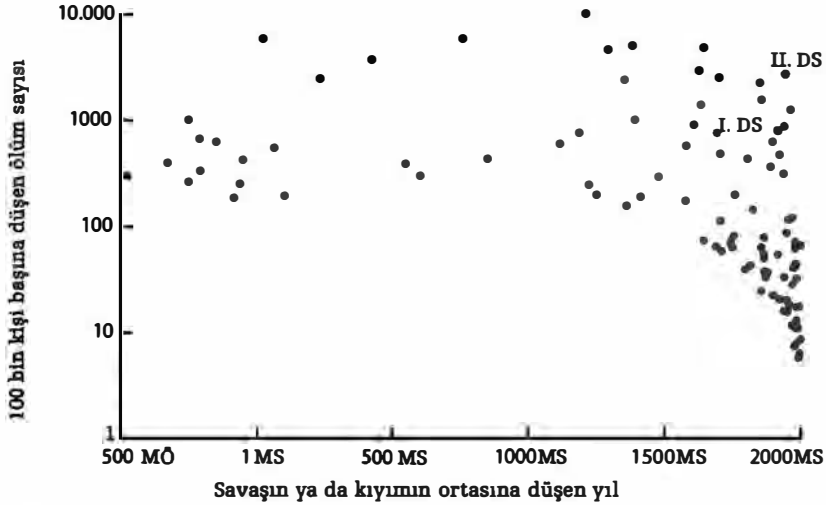
Bu nokta grafikte iki örüntü dikkati çekiyor. Birincisi, iki bin beş yüz yıllık dünya tarihini boyunca –dünya nüfusunun onda birinden fazlasının yok edildiği– en ciddi savaşların ve kıyımların oldukça dengeli dağıldığı görülüyor. İkincisi, günümüze yaklaştıkça veri bulutunun giderek daha küçük çatışmalara dönüşerek sağa ve aşağıya doğru indiği görülüyor. Bu huniyi nasıl açıklayabiliriz? Uzak atalarımızın küçük katliamlardan kaçındıklarını ve yalnızca büyük katliamlar yaptıklarını söylemek zor. White daha akla yatkın bir açıklama öneriyor:

¹⁶ Çeşitli kaynaklar tarafından aktarılmıştır; bunlardan biri: Gat, 2006, s.427.

¹⁷ Zerjal ve ark., 2003.

¹⁸ Rummel, 1994, s.51.

ŞEKİL 5-3. İnsanlık tarihindeki en korkunç savaşlar ve kitle kıyımları



Kaynaklar: Veriler White'tan (baskıda) alındı, McEvedy & Jones (1978) temelinde, belirtilen yayılım aralığının ortasındaki yıla ait dünya nüfusuna göre ölçeklendirildi. Buradaki değerlerin savaş ya da kıyımın bütün süresi boyunca ölçeklendirilmediğine dikkat edilmeli. Yirminci yüzyıldaki dünya savaşlarından daha yüksek ölüm oranlarının görüldüğü seçilmiş bazı olaylar (tarih sırasına göre) şunlar: Xin hanedanı, Üç Krallık, Roma'nın yıkılışı, An Lushan Ayaklanması, Cengiz Han, Ortadoğu köle ticareti, Timur Lenk, Atlantik köle ticareti, Ming Hanedanının yıkılışı ve Amerika kıtasının keşfi.

Geçtiğimiz 200 yılda bu kadar çok insanın öldüğü izlenimi edinilmesinin tek nedeni, elimizde bu döneme ait daha fazla kayıt olması. Yıllardır bu konuyu araştırıyorum ve yirminci yüzyılda daha önce bilinmeyen bir kitle kıyımı ortaya çıkarmamın üzerinden yıllar geçti; oysa adeta ne zaman eski bir kitabı açsam, uzak geçmişte bir yerlerde yüz bin unutulmuş insanın katledildiği yeni bir savaş ya da kitle kıyımıyla karşılaşıyorum. Uzun zaman önce bir vakanüviste öldürülen insan sayısı kaydedilmiş, ama unutulan geçmişte solup giden olay bugüne ulaşamamış. Birkaç modern tarihçi yeniden olayın üzerine gitmiş olabilir, ama geçmiş algılarına uygun olmadığı için muazzam kayıp sayısını bilemiyorlar. Gaz odaları ve makineli tüfekler olmaksızın bu kadar insanın öldürülmesinin mümkün olabileceğine inanamıyorlar ve bunun tersine işaret eden kanıtları güvenilmez ilan ediyorlar.¹⁹

Ayrıca, bir vakanüvis tarafından kaydedilip daha sonra önemsenmeyen ya da akıldan çıkarılan her katliam karşılığında, hiç kayıtlara geçmemiş kim bilir kaç katliam var.

Bu tarihsel miyopluk açısından düzeltme yapmamak, tarih araştırmacılarının hatalı sonuçlara varmalarına neden olabiliyor. Nitekim, William Eckhardt MÖ 3000 yılına kadar geri giderek savaşların listesini yapmış ve tarihteki sırasına göre bu savaşlardaki insan kayıplarının grafiğini oluşturmuş.²⁰ Bu grafik savaşa bağlı ölümlerin beş bin yıldır giderek arttığını ve 16. yüzyıldan sonra ivme

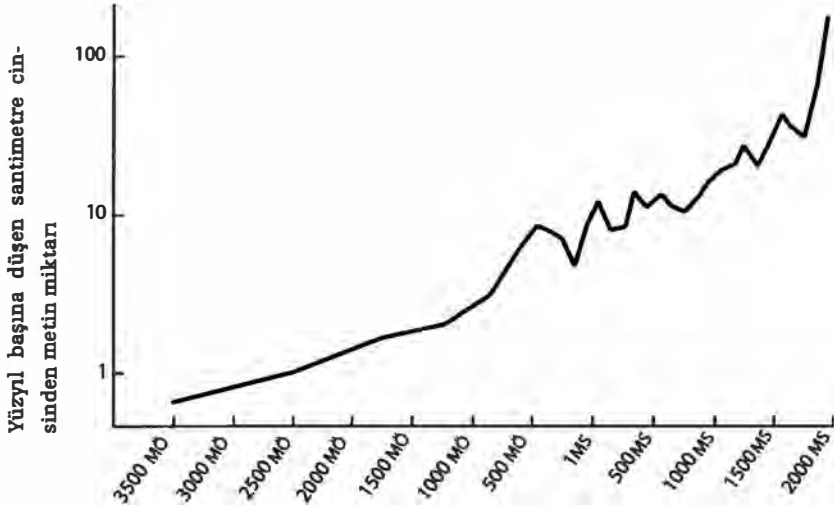
¹⁹ White, baskıda.

²⁰ Eckhardt, 1992.

kazanıp 20. yüzyılda gökyüzüne tırmandığını gösteriyor.²¹ Oysa hokey sopası tarzındaki bu grafiğin bir yanılısı olduğu hemen hemen kesin. James Payne'in belirttiği gibi, tarihsel miyopluk açısından düzeltme yapmaksızın zaman içinde savaşlarda artış olduğunu gösterme iddiasındaki her çalışmanın bize söylediği yegâne şey, "Associated Press'in dünyadaki çatışmalar konusunda on altıncı yüzyıl keşiflerinden daha kapsamlı bir haber kaynağı" olduğu.²² Eckhardt'ın kaynaklarından birini, Quincy Wright'ın 1400 ile 1940 arasındaki savaşları listelediği *A Study of War* (Savaş Araştırması) adlı görkemli yapıtı inceleyen Payne, bunun farazi bir sorun olmakla kalmadığını, gerçek bir sorun olduğunu gösteriyor. Wright 1875 ile 1940 yılı arasındaki olayların yüzde 99'unda savaşın hangi ayda başlayıp hangi ayda sonlandığını belirleyebilirken, 1480 ile 1650 arasındaki savaşlar arasında bunu söyleyebildiklerinin oranı yalnızca yüzde 13; bu da uzak geçmişe ait kayıtların yakın geçmişe göre çok daha eksik olduğuna işaret eden bir gösterge.²³

Tarihçi Rein Taagepera bu miyopluk derecesini bir başka yöntemle sayıya dökmüş. Bir tarih almanasını incelemiş ve sayfaları cetvelle ölçerek, her bir yüzyıla ayrılan cm cinsinden sütun miktarını ölçmüş.²⁴ Yayılım aralığı son derece geniş olduğu için, verileri logaritmik bir ölçekte göstermek zorunda kalmış (bu ölçekte üstel bir sönümlenme düz çizgi gibi görünüyor). Şekil 5-4'te gösterilen grafikte, geçmişe doğru gidildikçe, tarihsel olaylara ayrılan sütun boylarının iki buçuk yüzyıl boyunca üstel bir hızla inişe geçtiğini, önceki üç bin yıl boyunca da daha yavaş olmakla birlikte yine üstel bir düşüş kaydettiğini görüyoruz.

ŞEKİL 5-4. Tarihsel miyopluk: Bir tarih almanasında yüzyıl başına düşen santimetre cinsinden metin miktarı.



Kaynaklar: Veri kaynağı: Taagepera & Colby, 1979, s.91 1.

²¹ Eckhardt, 1992, s.177.

²² Payne, 2004, s.69.

²³ Payne, 2004, s.67-70.

²⁴ Taagepera & Colby, 1979.

Bu mesele eski vakanüvislerin gözünden kaçmış birkaç küçük çaplı savaşla sınırlı olsa, kayda geçmiş insan kayıplarının çoğu gözden kaçması mümkün olmayan büyük savaşlardaki ölümler olacağı için, kayıp sayılarının gerçekte olduğundan daha düşük gösterilmesi büyük bir önem taşımazdı. Ama sayıların düşüklüğü tahminlerin belirsizleşmesine yol açmakla kalmıyor, bir yanlışlığa yol açabiliyor. Keegan "askeri düzlem"den söz ediyor.²⁵ Bu düzlemin altında tarihçilerin "ilkel" savaşlar olarak nitelendirip ihmal ettikleri baskınlar, pusular, çatışmalar, alan hakimiyeti peşindeki çevrelerin horoz dövüşleri, düşman gruplar arasındaki vuruşmalar ve yağmalar var. Bu düzlemin üzerinde de fetih ve işgal amaçlı örgütlü kampanyalar var; savaş düşkünlerinin kostümlerle canlandırdıkları ya da oyuncak askerlerle sergiledikleri muharebeler de bunlar arasında yer alıyor. Tuchman'ın anlattığı, 14. yüzyıldaki "özel savaşları," tek amaçları bir başka şövalyenin ellerinden geldiğince çok köylüsünü öldürmek olan şövalyelerin gözü dönmüş bir hırsla gerçekleştirdikleri saldırıları hatırlıyor musunuz? Bu katliamların çoğu Şunun Şununla Savaşı olarak adlandırılmaz ve asla tarih kitaplarında ölümsüzleştirilmez. Hesaplarda askeri düzlemin altındaki çatışmalara eksik yer verilmesi, teorik olarak belli bir dönemle ilgili kayıp hesabında bütünün dengesini bozabilir. Yakın tarihlerdeki Leviathan'lar arası çatışmalarla karşılaştırıldığında, eski zamanların anarşik feodal toplumlarında, sınır bölgelerinde ve kabile topraklarında gerçekleşen çatışmaların daha büyük bir bölümü askeri düzlemin altında kalıyorsa, eski zamanlarda şiddetin daha az olduğu izlenimi ediniriz.

Görüldüğü gibi, nüfus, ulaşılabilirlik yanlışlığı ve tarihsel miyopluk açılarından düzeltme yapıldığında, 20. yüzyılın tarihin en kanlı yüzyılı olduğu hiç de kesin değil. Bu dogmadan kurtulmak, tarih boyunca savaşın izlediği yolu anlamada ilk adımı oluşturuyor. Bir sonraki adım da tarihin ayrıntılarını araştırmak ve savaşların zaman içindeki dağılımının daha yakından bakmak; nitekim, bu adımın karşımıza çıkaracağı sürprizler daha da fazla.

ÖLÜMCÜL ÇATIŞMA İSTATİSTİKLERİ, 1. KISIM: SAVAŞLARIN ZAMANLAMASI

Lewis Richardson barışı sayılarla analiz etme macerasının kökeninde iki önyarının yattığını söylüyor. Bir *Quaker* olarak "savaşın ahlaki kötülüklerinin, dikkat çekici düzeylerdeki ahlaki yararlarına üstün olduğuna" inandığını belirtiyor.²⁶ Bilim insanı olarak da, savaş konusunda ahlaki yorumlar çok fazlayken, yeterli bilgi olmadığını düşündüğünü söylüyor. "Çünkü infial insanın kolayca kapılabildiği tatmin edici bir ruh hali ve karşı olgular olsa bile, bunları incelemesini önüyor. Okur 'tout comprendre c'est tout pardonner' hatalı doktrini lehine etikten vazgeçtiğimi ileri sürerek bana itiraz ediyorsa, tek söyleyebileceğim etik muhakemeyi bu şekilde askıya almanın yalnızca geçici bir durum olduğu, bunun da 'beaucoup condamner c'est peu comprendre' endişesiyle yapıldığı."²⁷

²⁵ Keegan, 1993, s.121-122.

²⁶ Richardson, 1960, s.xxvii.

* Her şeyi anlamak her şeyi affetmektir -çn.

* Kınamanın fazlası yeterince anlamamaktır -çn.

Richardson ansiklopedileri taramış, dünyanın farklı bölgelerine ait tarih kitaplarında yoğun araştırmalar yapmış ve 1820'yle 1952 arasında gerçekleşen 315 "ölümcül çatışma" konusunda veri toplamış. Devasa birkaç sorunla yüz yüze geldiğini söylüyor. Birincisi, tarih kayıtlarının çoğunda kabataslak sayıların verilmesi. İkincisi, genellikle bölünüp birleşen, sık sık sönümlenip yeniden başlama eğilimi gösteren savaşları saymanın çok zor olması. İkinci Dünya Savaşı tek bir savaş mıydı, yoksa biri Avrupa'da diğeri Pasifik'te iki savaş mıydı? Tek bir savaşa, neden Japonya'nın Çin'in bütününe işgal ettiği 1937 yılında, hatta Mançurya'yı işgal ettiği 1931'de başladığını söylemiyorduk da, alışılmış başlangıç tarihi olan 1939'da ısrar ediyorduk? "Savaşın ayrı bir şey olduğu yaklaşımı olgulara uymuyor," "şeylik doğrulanmıyor" diyor.²⁸

Şeyliğin doğrulanmaması fizikçilerin tanıdıkları bir kavram ve Richardson konuya matematiksel tahmin teknikleriyle yaklaşmayı seçiyor. "Kesin" bir "savaş tanımı" bulmak için kendini zorlamak yerine, tek tek olgular yerine ortalamalara öncelik veriyor ve netleşmemiş her savaşın kümeye dahil mi edileceğini yoksa kenara mı ayrılacağını kurayla belirlemeyi tercih ediyor; böylece hataların gidererek ortadan kalkmasını bekliyor. (Sonu 5'le biten sayıların en yakın çift sayıya yuvarlanmasının temelinde de aynı ilke yatar; yarısı yukarıya doğru, yarısı da aşağıya doğru yuvarlanacaktır.) Ve Astronomideki bir uygulamayı ödünç alarak, çatışmalara kayıplar temelinde bir büyüklük derecesi belirlemek amacıyla, her çatışmaya 10 tabanına göre (esas olarak sıfırların sayısını gösteren) logaritmik bir değer atıyor. Doğrusal ölçekten farklı olarak, logaritmik ölçekle yapılan ölçümlerde bir miktar hata olması önemsizdir. Örneğin, bir savaştaki kayıpların 100 bin ya da 200 bin olması arasındaki fark yalnızca 5 ile 5,3 arasındaki büyüklük farkına karşı gelir. Bunu göz önüne alan Richardson, büyüklükleri logaritmik basamaklara bölmüş: 2,5-3,5 (bu 316 ile 3162 arasındaki kayıpları kapsıyor), 3,5-4,5 (bu da 3163 ile 31.622 arasındaki kayıpları kapsıyor), vb. Logaritmik ölçeğin bir başka üstünlüğü de, alan hakimiyeti peşindeki çevrelerin horoz dövüşlerinden dünya savaşlarına kadar farklı büyüklükteki çatışmaları tek bir ölçek üzerinde görebilmemize olanak vermesi.

Richardson ayrıca bu sayımda hangi türde çatışmaların ve hangi ölümlerin kapsanacağı ve geçmişte ne kadar geriye gidileceği sorunlarıyla da yüz yüze geldiğini belirtiyor. Bu soruları, veri tabanına tarihi bir olayı eklerken "kasıtlı cürüm" ölçütünü temel alarak, boyutu ne olursa olsun bütün savaşlar yanında, isyanları, ayaklanmaları, ölümcül toplu saldırıları ve soykırımları da kapsayarak çözüyor; bu nedenle de ne tür çatışmaların "savaş" olarak nitelendirilebileceği sorusuyla zaman kaybetmek yerine, analiz birimini "ölümcül çatışmalar" olarak belirliyor. Verdiği sayılar savaş meydanında ölen askerleri, kasıtlı öldürülen sivilleri ya da sivil kayıp olarak nitelendirilen ölümleri ve hastalık ya da hastalığa maruz kalma sonucu ölen askerleri kapsıyor; hastalık ya da hastalığa maruz kalma sonucu sivil ölümleri cürümden çok ihmal olarak nitelendirilebileceği için, bunları kapsam dışında bırakıyor.

²⁷ Richardson, 1960, s.xxxv.

²⁸ Richardson, 1960, s.35.

Richardson tarihi kayıtlardaki önemli bir boşluktan yakınıyor: her biri 4 ile 315 arasında ölümle sonuçlanan (büyüklüğü 0,5 ile 2,5 arasında olan) karşıt gruplar arasındaki kapışmalar, baskınlar ve çatışmalardaki kayıplar kriminolog kayıtları için çok büyük, tarih kayıtları içinse çok küçük sayılardı. Askeri düzlemin altında kalan bu çatışmalar sorununu Reginald Coupland'ın Doğu Afrika köle ticareti tarihinden yaptığı bir alıntıyla açıklamış:

"Başlıca arz kaynağı, seçilen alanlara yapılan köle baskınlarıydı; bölgeler bir-biri ardına 'halledildikçe' giderek daha iç bölgelere baskın yapıliyordu. Araplar baskınları kendileri de yapıyorlardı, ama daha çok bir kabile reisini bir başka kabileye saldırmaya ikna ediyorlar, zafer kazanması için de ona kendi silahlı kölelerini ve silahlarını ödünç veriyorlardı. Tabii sonuç kabileler arası savaşların giderek yaygınlaşması ve sonunda 'alevlerin bütün ülkeyi sarmasıydı.'"

Bu menfur gelenek nasıl sınıflandırılabilir? Bu Araplarla Zenciler arasında 2000 yıl önce başlayan ve 1880'de sona eren muazzam boyutlarda tek bir savaş mıydı? Eğer öyleyse, bu savaşın yol açtığı kayıplar tarih boyunca yapılan bütün savaşlardan daha büyük olabilir. Ama Coupland'ın anlattıkları ışığında, köle baskınlarını bir Arap kervanıyla bir zenci kabilesi ya da köyü arasında gerçekleşen, 1, 2 ya da 3 büyüklüğünde çok sayıda küçük çaplı çatışmanın toplamı olarak ele almak daha mantıklı olacaktır. Elimizde ayrıntılı istatistikler bulunmuyor.²⁹

Latin Amerika'daki 80 devrimle, Rusya'daki 556 köylü ayaklanmasıyla ya da Çin'deki 477 çatışmayla ilgili de ayrıntılı istatistik bilgilerimiz yok; Richardson bunların varlığından haberdar, ama onları liste dışında bırakmak zorunda kalmış.³⁰

Bununla birlikte, Richardson (100=1 olduğuna göre) kayıpların 1 büyüklüğüne ulaştığı çatışmalar olan insan öldürme istatistiklerini listesine dahil ederek, ölçeğini 0 büyüklükten başlatmaya karar vermiş. Kendisine Shakespeare'in Portiası'nın dile getirdiği bir itirazın hatırlatılabileceğini öngörüyor: "Cinayeti savaşla karıştırmamalısın; cinayet hunhar ve bencil bir suç, oysa savaş kahramanca ve vatanseverlikle yürütülen bir macera." Buna şöyle yanıt veriyor: "Yine de, her ikisi de ölümcül çatışmalar. Bir kişiyi öldürmek kötü bir şey olarak algılanırken, on bin kişiyi öldürmenin şanlı bir eylem olması size hiç çarpıcı gelmedi mi?"³¹

Richardson daha sonra (bilgisayar yardımı olmaksızın) 315 çatışmayı analiz ederek insan şiddetini kuş bakışı değerlendirmeye ve tarihçiler tarafından ileri sürülen çeşitli hipotezleri ve kendi önyargılarını test etmeye çalışmış.³² Testlerinde birçok hipotezin veriler karşısında çöktüğünü bildiriyor. Örneğin dil ortaklığı iki hizbin savaşıma olasılığını azaltmıyor (iç savaşların çoğuna ya da 19. yüzyılda Güney Amerika ülkeleri arasındaki savaşlara bakmak yeter); Esperanto'ya adını veren "umut" da anlamlı sonuç vermiyor. Ekonomik göstergelerin öngörü gücü çok sınırlı; örneğin, sistematik olarak zengin ülkeler yoksullara ya da yoksul ülkeler zenginlere saldırmıyor. Savaşlar genellikle silahlanma yarışlarıyla tetiklenmiyor.

²⁹ Richardson, 1960, s.113.

³⁰ Richardson, 1960, s.112, 135-36.

³¹ Richardson, 1960, s.130.

³² Richardson, 1960; Wilkinson, 1980.

Ama bazı genellemelerin bu testlerden sağ çıktığı görülüyor. Uzun süreli bir hükümet çatışmaları önleyebiliyor: ulusal sınırlar içindeki halklar arasında iç savaş olasılığı, sınırların iki tarafındaki halklar arasında bir devletler arası savaş olasılığından daha düşük. Ülkelerin komşularıyla savaşma olasılığı daha fazla, ama büyük güçlerin herkesle savaşma olasılığının daha yüksek olduğu ortaya çıkıyor; bunun başlıca nedeni de geniş alanlara yayılan imparatorlukların hemen herkesi kendi komşuları yapmaları. Bazı kültürlerin, özellikle de militan bir ideolojiye sahip olanlar savaşmaya daha yatkın olduğu görülüyor.

Ama Richardson'ın en sağlam keşifleri savaşların istatistiksel örüntüleriyle ilgili. Genellemelerinden üçü çok önemli ve derin anlamları olan bu genellemelere daha önce yeterli önem verilmemiş. Bunları anlamak için, önce olasılık paradoksuyla ilgili kısa bir geri dönüş yapmamız gerekiyor.

Yıl boyunca her an yıldırım çarpması riski olan bir yerde yaşadığınızı düşünün. Yıldırımların da rasgele olduğunu varsayın: yıldırım çarpma riski her gün aynı ve ay başına bir yıldırım düşüyor. Evinize bugün, yani Pazartesi günü yıldırım çarptı. Sizce evinize *bir sonraki* yıldırımın çarpma olasılığının en yüksek olduğu gün hangisi?

Bu sorunun yanıtı "yarın," yani Salı günüdür. Bu olasılığın çok yüksek olmadığı açık; bu olasılığın yaklaşık 0,03 (ayda bir) olduğunu varsayalım. Şimdi de bir sonraki yıldırımın yarından bir sonraki gün, yani Çarşamba günü çarpma olasılığını değerlendirelim. Bunun olması için iki şeyin gerçekleşmesi gerekiyor. Birincisi yıldırımın Çarşamba günü çarpması gerek; bunun gerçekleşme olasılığı 0,03. İkincisi, yıldırımın *Salı günü çarpmamış olması gerekiyor*, aksi halde bir sonraki yıldırım günü Çarşamba değil Salı olurdu. Bu olasılığı hesaplamak için, yıldırımın Salı günü çarpmama olasılığını (0,97 ya da 1 eksi 0,03) yıldırımın Çarşamba günü çarpma olasılığıyla (0,03) çarpmanız gerekiyor; bu değer 0,0291, yani Salı günü çarpma olasılığından biraz daha düşük olacaktır. Peki ya Perşembe günü? Yıldırım çarpma gününün o gün olması için, yıldırımın Salı günü çarpmamış (0,97) ya da Çarşamba günü çarpmamış (yine 0,97) olması, buna karşılık da Perşembe günü mutlaka çarpması gerekiyor; bu durumda Perşembe günkü olasılık $0,97 \times 0,97 \times 0,03$, yani 0,0282 olacaktır. Peki ya Cuma günü? Risk $0,97 \times 0,97 \times 0,97 \times 0,03$, yani 0,274'tür. Her geçen günle, risk azalır (0,0300... 0,0291... 0,0282... 0,0274), çünkü belli bir günün yıldırım çarpacağı bir sonraki gün olması için, önceki günlerin hiçbirinde yıldırım çarpmamış olması gerekiyor ve günler geçtikçe yıldırım çarpmalarının devam etme olasılığı giderek azalıyor. Daha kesin konuşursak, olasılık hızla katlanarak düşüyor. Bir sonraki yıldırım çarpma olayının bu günden otuz gün sonra yaşanma olasılığı $0,9729 \times 0,03$ olacaktır; bu da yüzde 1'in pek az üzerinde bir değer.

Bu soruya hemen hemen hiç kimse doğru yanıt veremiyor. *Bir sonraki* sözcüğünün gözlerinden kaçmaması için bu sözcüğü italikle yazarak, bu soruyu yüz internet kullanıcısına sordum. Altmış yedisi "olasılık her gün aynıdır." yanıtını verdi. Sezgiler insanı böyle yanıt vermeye zorluyor, ama bu aslında yanlış. Her günün bir sonraki yıldırım çarpması günü olma olasılığı aynı olsa, bundan bin yıl sonraki bir günle bundan bir ay sonraki bir günün, yıldırım çarpan bir son-

raki gün olma olasılığı birbirinin aynı olurdu. Soruyu böyle yanıtlayanlar, “eve gelecek ay içinde yıldırım çarpabileceği gibi, bin yıl boyunca hiç yıldırım çarpamayabilir de.” demiş oluyorlar. Geriye kalan yanıtlardan on dokuzu bir sonraki yıldırım çarpma olasılığının en yüksek olduğu günün, bir ay sonraki gün olduğu kanısındaydılar. Yüz kişiden yalnızca beşi doğru yanıt olan “yarın”ı seçmişti.

Yıldırım çarpmaları istatistikçilerin 19. yüzyıl matematikçisi ve fizikçisi Siméon-Denis Poisson’un adıyla anılan (okunuşu: puason) Poisson sürecinin örneklerinden. Poisson süreçlerinde, olaylar sürekli, rasgele ve birbirinden bağımsızdır. Göklerin hakimi Jüpiter her an zar atar ve zarlar ne zaman hepyek gelirse bir yıldırım çakar. Bir an önce olup biteni belleğine kazımaksızın, bir an sonra yeniden zar atar. Biraz önce gördüğümüz nedenlerle, Poisson sürecinde olaylar arasındaki ara üstel bir dağılım gösterir: bir sürü kısa aralık vardır ve aralar uzadıkça olay sıklığı giderek düşer. Bu da rasgele olayların kümeler halinde gerçekleştiği izlenimi verir, çünkü olaylar arasında boşluk bırakmak rasgele olmayan bir süreç gerektirecektir.

İnsan zihni bu olasılık yasasını kavramakta çok zorlanıyor. Lisansüstü öğrencilik dönemimde bir işitsel algı laboratuvarında çalışmıştım. Bir deneyde dinleyicilerin bip sesi duyar duymaz hızla düğmeye basmaları gerekiyordu. Bip sesleri rasgele, yani Poisson sürecine göre geliyordu. Lisansüstü öğrencilerden oluşan dinleyiciler bunu biliyorlardı, ama deney başlar başlamaz kabinden fırlıyor ve “Rasgele olay üretceğiniz bozulmuş. Bipler patlamalar halinde geliyor. Şöyle:” diyorlardı, “bipbipbipbipbip...bip...bipbip...bipitibipitibipbipbip.” Rasgeleliğin kulağa böyle geldiğini anlamıyorlardı.

Bu bilşsel yanılsama ilk kez 1968’de matematikçi William Feller’in klasik ders kitabında kayda geçirildi: “Rasgelelik eğitilmemiş bir göze düzenlilik ya da kümeleşme eğilimi gibi gelir.”³³ Yazar küme yanılsamasına birkaç örnek veriyordu.

Londra’daki Hava Saldırıları. Feller İkinci Dünya Savaşı sırasındaki hava saldırılarında, Londra sakinleri Alman V-2 roketlerinin kentin bazı bölgelerine birçok kere isabet ederken, bazı bölgelere hiç isabet etmediğini fark etmişlerdi. Roketlerin belli semt türlerini hedef aldığı kanısındaydılar. Oysa istatistikçiler Londra haritasını küçük karelere bölüp bombaların isabet ettiği noktaları saydıklarında, isabetlerin Poisson sürecine uygun bir dağılım gösterdiğini belirlediler; bir başka ifadeyle bombalar rasgele düşüyorlardı. Bu olay Thomas Pynchon’un 1973’te yayımlanan romanı *Gravity’s Rainbow*’da (Yerçekiminin Gökkuşağı) anlatılıyor; romanda istatistikçi Roger Mexico bombardımanların yerini tam olarak belirleyememekle birlikte, dağılımını doğru olarak tahmin edebiliyor. Mexico aklını yitirdiği iddialarını reddetmek ve nerede saklanmaları gerektiğine yönelik bireysel talepleri başından defetmek zorunda kalıyor.

Kumarca yanılgısı. Bahislere yüksek paralar yatıranların çoğu servetlerini kumarbaz yanılgısıyla kaybederler; bu, bir şans oyununda birbiri ardına benzer sonuç (rulette kırmızı, zarda yedi) çıktığında, bir sonraki dönüşte ya da atışta bu gidişin tersine döneceği inancıdır. Tversky ve Kahneman insanların gerçek yazı tura atışlarında elde edilen (YYTTYTYYY gibi) dizilerde sezgileriyle tahmin ettiklerinden daha uzun ardışık yazı ya da tura sonuçları olduğu için, bu dizilerin

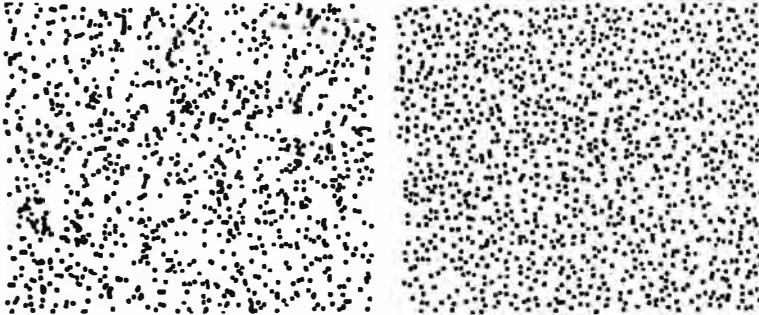
³³ Feller, 1968.

hileli olduğuna inandıklarını gösterdiler; buna karşılık, aynı insanlar ikiden çok tekrarı önlediği (TYTYTYTYTY gibi) hileli dizilerin hilesiz olduğunu düşünüyordular.³⁴

Doğum günü paradoksu. İnsanların çoğu odada en az 23 kişi varsa iki kişinin aynı günde doğma olasılığının yarı yarıyadan fazla olduğunu duyunca şaşırırlar. Odada 57 kişi varsa, bu olasılık yüzde 99'a çıkar. Bu durumda takvimde hayali kümelenmeler belirir. Yıl boyunca doğum günü sayısı belli (366), dolayısıyla bütün bir yıla yayılmış bu doğum günlerini birbirinden ayırmaya çalışan gizemli bir güç yoksa, bunlardan bazılarının aynı güne düşmesi kaçınılmaz olacaktır.

Yıldız kümeleri. En sevdiğim örnek, biyolog Stephen Jay Gould'un New Zelandada, Waitomo'daki kandil böceği mağaralarını gezerken yaptığı keşif.³⁵ Karanlık tavandan sarkan bu larvaların oluşturduğu ışıltılar mağarayı bir planetariuma benzetmişti; ama bir farkla: yıldız kümeleri yoktu. Gould bu konu üzerine kafa yorup nedenini bulacaktı. Kandil böceği larvaları çok oburdu ve yakalama mesafesine giren her şeyi yiyorlardı, dolayısıyla da her bir kurtçuk tavanın bir bölümünü kendine ayırırken diğer kurtçuklarla arasında yeterli mesafe olmasına özen gösteriyordu. Böylece bu kurtçukların dağılımı, bizim durduğumuz yerden bakıldığında gökyüzüne rasgele dağılan yıldızlardan daha düzenliydi. Oysa yıldızlar gökyüzünde oluşturdukları koç, boğa, ikiz gibi şekillerle binlerce yıldır örüntülere aç beyinlerin kehanetlerine hizmet ediyorlar. Gould'un çalışma arkadaşı fizikçi Ed Purcell, bilgisayarda rasgele noktaların iki ayrı dağılımını üreten bir program geliştirerek Gould'un sezgisini doğruladı. Sanal yıldızlar sayfaya herhangi bir sınırlama olmadan konabiliyordu. Buna karşılık, sanal kurtçukların etrafında diğer kurtçukların giremeyeceği rasgele minik bir alan öngörülmüştü. Şekil 5-5'te her iki dağılım da görülüyor; sanırım hangisinin hangisi olduğunu tahmin edebileceksiniz.

ŞEKİL 5-5. Rasgele nitelikte olan ve olmayan örüntüler



Kaynaklar: Şekiller Ed Purcell tarafından üretilmiştir; tıpkı basım: Gould, 1991, s.266-67.

Yığınlar, bükümler, boşluklar ve iplikçikler (ve belki de saplantılarınız her neyse ona göre, hayvanlar, nüeler ya da Bakire Meryemler) görülen soldaki şekil, yıldızlar gibi rasgele bir dağılım. Bütünüyle rastlantısal gibi görünen sağdaki

³⁴ Kahneman & Tversky, 1972; Tversky & Kahneman, 1974.

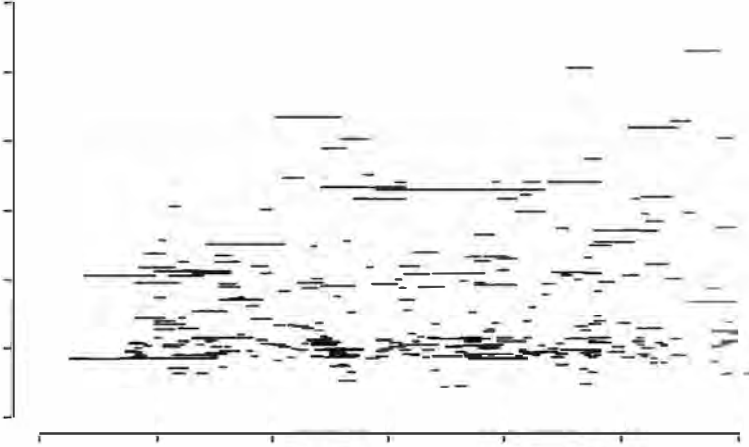
³⁵ Gould, 1991.

dağılımsa, kandil böceği kurtçukları gibi aralarında mesafe bırakılarak konumlandırılmış noktalar.

Richardson'ın verileri. Vereceğim son örnek bir başka fizikçiden, dostumuz Lewis Fry Richardson'dan. Bunlar doğal olaylara ait gerçek veriler. Şekil 5-6'da görülen doğru parçaları farklı süreleri olan çeşitli olayları temsil ediyor; soldan sağa zamanda dağılımları, aşağıdan yukarıya da büyüklükleri görülüyor. Richardson bu olaylarda Poisson sürecinin geçerli olduğunu gösteriyor: bunların sonlanmaları ve başlamaları rasgele.

Gözünüz bazı örüntüler ayırt edebilir; örneğin, üst solda bu doğru parçalarının çok seyrek olmasına karşın sağda üstte yüzen iki doğru parçası var. Ama artık görünüşe aldanmamayı öğrendiniz. Nitekim, Richardson bu dizinin dağılımında baştan sona istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir eğilim saptanamadığını gösterdi. Ayrık duran üstteki iki doğru parçasını baş parmağınızla kapatın; tam bir rasgelelik izlenimi edineceksiniz.

ŞEKİL 5-6. Richardson'ın verileri



Kaynaklar: Grafikler Richardson'ın verilerini (1960) temel almaktadır; Hayes, 2002.

Belki bu verilerin neyi temsil ettiğini tahmin edebilirsiniz. Bu çizgilerin her biri bir savaş. Yatay eksenle 1800 ile 1950 arasındaki çeyrek yüzyıllar işaretlenmiş. Dikey eksen, savaşın büyüklük derecesini gösteriyor. Ölçüt olarak 10 tabanına göre logaritmik bir değerle ifade edilen kayıplar temel alınmış; bu değerler ikiyle (yüz ölüm) başlıyor ve üstte 8'le (yüz milyon ölüm) sona eriyor. Ve yukarıda sağdaki iki doğru parçası Birinci Dünya Savaşıyla İkinci Dünya Savaşı'nı temsil ediyor.

Richardson'ın savaşların zaman içindeki dağılımıyla ilgili başlıca keşfi, bunların başlangıcının rasgele olduğu. Savaş tanrısı Mars her an demirden zarlarını atıyor, sonuç hepyek çıkarsa iki ulusu savaşa yolluyor. Biraz önce ne olduğu konusunda hiçbir şey hatırlamaksızın, bunun ardından hemen yine zar atıyor. Bu da çok sayıda savaş açısından savaşız dönemlerin kısa olması az sayıda savaş arasında da uzun bir ara olması sonucunu doğuruyor.

Savaşın Poisson dağılımına uygun bir süreç olması hayali kümelerde takım yıldızlar gören tarihi anlatıları dinamitliyor. Ayrıca, insanlık tarihinde büyük örüntüler, döngüler ve diyalektik gören teorileri de boşa çıkarıyor. Korkunç bir çatışma dünyanın savaştan yorulmasına ve savaş yerine barışçıl bir tükenmişlik döneminde soluk alınmasına yol açmıyor. Çatışan taraflar öksürüp gezegende bulaşıcı bir savaş hastalığına da yol açmıyorlar. Ve barış içindeki bir dünyada savaş arzusu dayanılmaz bir kaşıntı gibi yükselip, ansızın şiddetli kasılmalarla boşalmıyor. Hayır, Mars zar atmaya devam ediyor. Richardson'ın döneminde ve sonrasında diğer savaşlarla ilgili beş altı veri seti daha oluşturuldu; bunların hepsinde aynı sonuca varıldı.³⁶ Richardson savaşların yalnızca başlangıcının değil, sonlanmalarının da rasgele olduğunu ortaya koyuyordu. Barış tanrısı Pax her an *kendi* zarlarını atıyordu, düşüş gelirse savaşın taraflar silah bırakıyordu.

Richardson (3 büyüklüğünde) küçük bir savaş başladığında, her yıl bu savaşın sona erme olasılığının yüzde ellinin biraz altında (0,43) olduğunu da belirledi. Bu da savaşların çoğunun iki yıldan biraz daha uzun sürdüğünü gösteriyor, öyle mi? Evet diyorsanız, dikkatinizi anlatılanlara vermemişsiniz demektir! Her yıl sona erme olasılığı sabit olduğunda, savaşlar büyük bir olasılıkla birinci yıldan sonra biter, iki yılda bitme olasılığı biraz daha düşüktür, üç yılda bitme olasılığı biraz daha düşüktür ve bu böylece devam eder. Bu büyük (4 ile 7 büyüklüğündeki) savaşlar açısından da geçerlidir; bu savaşların bir sonraki yıl sona ermeden bitme olasılığı 0,235'tir. Savaşların süreleri üstel bir dağılım gösterir; en sık görülen savaşlar en kısa sürenlerdir.³⁷ Bu da bize savaşan ülkelerin akıllarının başlarına gelmesi için "saldırganlığı sistemlerinden silmeleri" gerekmediğini, savaşların "kendini tüketmesine" izin verilmesi gereken bir "momentumu" da olmadığını gösteriyor. Savaş başlar başlamaz, onu sona erdirmek üzere şu ya da bu bileşenleri –pasifizm, korku, bozgun– kapsayan bir savaş karşıtı güç de baskısını hissettirmeye başlar.³⁸

Savaşlar rasgele başlıyor ya da sona eriyorsa, tarihte savaş örüntüleri aramak bile anlamsız denilebilir mi? Hayır, bu anlamsız değil. Poisson sürecindeki "rasgelelik" ardışık olaylar arasındaki ilişkiyle ilgili; yani zarlar gibi, olay üreticinin de belleğinin olmadığını gösteriyor. Ama uzun zaman dilimlerinde olasılığın sabit olduğunu söyleyen hiçbir şey yok. Pekâlâ Mars zarların her hepyek çıkışında savaş başlatmaktan vazgeçip, zarların toplamı 3, 6 ya da 7 olduğunda savaş başlatmaya geçebilir. Bu geçişlerin her biri zaman içinde savaş olasılığını değiştirir ama rasgelelik özelliğine dokunmaz; bir savaşın çıkması bir başka savaşın çıkma olasılığını artırmaz da azaltmaz da. Olasılıkta sürüklenme gözlemlenen bu tür Poisson süreçlerinin durağan olmadığı söyleniyor. Dolayısıyla, belli bir tarih diliminde savaşların azalma olasılığı canlılığını koruyor. Hız parametresinin giderek yavaşladığı durağan olmayan bir Poisson sürecinde bu gerçekleşebiliyor.

³⁶ Savaşların rasgele başladığını gösteren diğer değerlendirmeler için, bkz. Singer ve Small: Correlates of War Project, Singer & Small, 1972, s.205-6 (Ayrıca bkz. Helmbold, 1998); Quincy Wright: *A Study of War* database, Richardson, 1960, s.129; Pitrim Sorokin: 2500-year list of wars, Sorokin, 1957, s.561; Levy: Great Power War database, Levy, 1983, s.136-37.

³⁷ Savaş sürelerinin üstel bir dağılım göstermesi için konusunda, ayrıca bkz: Conflict Catalog, Brecke, 1999, 2002.

³⁸ Konunun incelikleri için, bkz. Wilkinson, 1980.

Aynı şekilde, matematik açıdan savaşın hem bir Poisson süreci olması *hem de* döngüler oluşturması da mümkün. Teorik olarak, Mars tutarsızlık gösterebilir ve atışlarının yüzde 3'ünde savaşa yol açarken, daha sonra zar atışların yüzde 6'sında savaşa yol açmaya geçebilir, sonra da eski tarzına geri dönebilir. Pratikte, durağan olmayan bir Poisson sürecindeki döngüleri durağan bir Poisson sürecindeki hayali kümelerden ayırt etmek kolay olmaz. Birkaç küme, göz aldanmasına yol açarak bütün sistemin büyüyüp küçüldüğü izlenimi verebilir (nitekim "konjonktür dalgalanmaları" denilen süreçlerde olan da bu; bunlar sabit periyotlu gerçek bir döngü olmak yerine, aslında ekonomik faaliyetlerde öngörülemez birer yalpalamadır). Zaman serisi verilerinde periyodiklik arayan güzel istatistiksel yöntemler var, ama bunlarla iyi sonuç alınabilmesi için bu döngülerin periyodunun çok daha geniş zaman aralıklarını kapsaması gerekiyor, çünkü varlığından kuşkuyla anılan döngülere ancak bu durumda yer olabiliyor. Sonuçların güvenilir olması için, analizin ikinci bir veri setinde tekrarlanması yarar var; bu önlemlerle, aslında belli bir veri setindeki rasgele kümeler olan şekillerin döngülere "aşırı uyması" hatasından kaçınmak mümkün olabilir. Richardson 3, 4 ve 5 büyüklüğündeki savaşlarla ilgili olası döngü sayısını hesaplamaya çalıştı (daha büyük savaşlar test edilemeyecek kadar seyrek görülüyordu) ve hiçbir döngü saptayamadı. Başka bazı analizciler daha uzun veri tabanlarını değerlendirdiler ve literatürde 5, 15, 20, 24, 30, 50, 60, 120 ve 200 yıllık döngülerden söz edilmeye başlandı. Ama olası adayların sayısı bu kadar çok olunca, anlamlı bir savaş döngüsü olmadığı sonucuna varmak daha güvenli; nitekim, sayısal savaş tarihçilerinin çoğu bu görüşte.³⁹ İstatistiksel savaş araştırmalarına öncülük eden bir başka bilim insanı olan sosyolog Pitirim Sorokin şu sonuca varıyor: "Görüldüğü kadarıyla tarih katı döngüsellikler, 'değişmez yasalar' ve 'evrensel tekdüzellik' taraftarlarının düşündüğü kadar monoton ve yaratıcılıktan uzak bir süreç değil; belli bir zaman biriminde hep aynı döngüleri yapan bir makine kadar sıkıcı ve mekanik bir süreç de değil."⁴⁰

Peki 20. yüzyılda yaşanan *hemoklizma* bir kötü şans olabilir mi? Bunu düşünmek bile kurbanlara karşı korkunç bir saygısızlık gibi görünüyor. Ama ölümcül çatışmalar istatistiği bizi böyle aşırı bir sonuca varmaya zorlamıyor. Uzun zaman dilimlerindeki rasgelelik, olasılıklardaki değişikliklerle birlikte var olabilir ve elbette 1930'lardaki bazı olasılıkların bu yüzyılın diğer dönemlerdeki olasılıklardan farklı olduğu kesin. "Üstün ırk" olan Aryanlara daha geniş bir yaşam alanı açmak için Polonya'nın işgalini mazur gösteren Nazi ideolojisiyle, Yahudileri "alçak ırk" sayarak yok etmeyi mazur gösteren ideolojinin aynı ideolojinin parçaları olduğu açık. Militan ulusalcılık Almanya, İtalya ve Japonya'nın ortak özelliği idi. Ayrıca, Aydınlanma karşıtı bir ütopyacılık Nazizm ve Komünizm ideolojilerinin ortak paydasını oluşturuyordu. Ve uzun dönemde savaşların dağılımı rasgele olsa bile, zaman zaman istisnalar olabilir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşının yaşanması, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı gibi bir savaş çıkma olasılığını artırmış olabilir.

³⁹ Richardson, 1960, s.140-41; Wilkinson, 1980, s.30-31; Levy, 1983, s.136-38; Sorokin, 1957, s.559-63; Luard, 1986, s.79.

⁴⁰ Sorokin, 1957, s.563.

Ama istatistiksel yaklaşım, özellikle de küme yanılması farkında olma, bu tarih anlatısının iç tutarlılığını *abartmaya*, olup bitenleri daima döngüler, kreşendolar ve çarpışma rotaları türünden tarihsel kuvvetlerle ilişkilendirmeye yatkın olduğumuzu düşündürüyor. Mevcut bütün olasılıklar yerli yerinde kalsa bile, birisi tarihin akışını geriye çevirip yeniden kurabilse, 6 ve 7 büyüklüğünde kayıplara yol açan bu savaşları önlemek için, beklenmedik bazı olayların tekrarlanması gerekirdi.

White 1999'da o yılın Sıkça Sorulan Sorularından birini yanıtlıyordu: "Yirminci yüzyılın en önemli kişisi kimdir?" Onun seçimi Gavrilo Princip'ti. Kimdi bu lanet olası Gavrilo Princip? Bosna ziyareti sırasında bir dizi hata ve kaza sonucunda atış menziline giren Avusturya-Macaristan Arşidükü Franz Ferdinand'ı öldüren on dokuz yaşındaki Sırp milliyetçisi. White seçimini şöyle açıklıyor:

Adam tek başına bir zincir reaksiyonu başlatıyor ve sonunda bu 80 milyon insanın ölümüne yol açıyor.

Albert Einstein onun üstüne çıksın bakalım!

Bu terörist birkaç kurşunla Birinci Dünya Savaşını başlatıyor, bu savaş dört monarşiyi yıkıyor, oluşan boşluğu Rusya'da Komünistler, Almanya'da da Naziler dolduruyor, sonra bunlar kozlarını İkinci Dünya Savaşında paylaşıyorlar...

Bazıları o zamanlar yaşanan gerginlikler göz önüne alındığında er geç Büyük Güçler arasında bir savaş yaşanması kaçınılmazdı diyerek, Princip'in önemini küçümseyecekler, ama bence bu savaş NATO'yla Varşova Paktı arasındaki bir savaştan daha kaçınılmaz değildi. Tetiklenmese, Büyük Savaş önlenilebilirdi; o zaman da ne Lenin olurdu, ne Hitler, ne Eisenhower.⁴¹

Richard Ned Lebow gibi yaşananlarla ilgili birtakım karşı-olgusal senaryolar üreten başka bazı tarihçiler de, benzer görüşler ileri sürüyorlar.⁴² İkinci Dünya Savaşına gelince, tarihçi F. H. Hinsley şöyle yazıyor: "Tarihçilerin hemen hepsi haklı olarak... İkinci Dünya Savaşına yol açan nedenlerin Adolf Hitler'in kişilik ve hedefleri olduğu konusunda hemfikirlir." Keegan da aynı kanıda: "Savaşı gerçekten isteyen tek bir Avrupalı vardı; o da Adolf Hitler'di."⁴³ Siyaset bilimci John Mueller şu sonuca varıyor:

Bu da Avrupa'da yeni bir dünya savaşı doğrultusunda bir momentum olmadığının, tarihsel koşulların hiçbir şekilde böyle önemli bir çarpışmayı gerekli kılmadığını, başlıca Avrupa uluslarının savaşa götüreceği bir karşı karşıya gelme sürecinde olmadıklarını düşündürüyor. Yani Adolf Hitler politika yapacağına sanat yapsa, 1918'de İngilizler tarafından siperlerde biraz daha yoğun gazlanırsa, 1923'teki Birahane Darbesinde yanında yürüyen adam değil de o isabet alıp devrilse, 1930'daki otomobil kazasından sağ çıkmayı başaramasa, Almanya'da kendisine liderlik pozisyonu verilmese ya da Eylül 1939'dan (hatta belki de Mayıs 1940'tan) önce herhangi bir anda iktidardan düşürülse, belki de Avrupa'nın bu en büyük savaşı yaşanmayabilecekti.⁴⁴

⁴¹ White, 1999.

⁴² Lebow, 2007.

⁴³ Aktaran Mueller, 2004a, s.54.

⁴⁴ Mueller, 2004a, s.54.

Aynısı Holokost için de geçerli. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, soykırım tarihçilerinin çoğu sosyolog Milton Himmelfarb'ın 1984'te kaleme aldığı bir makalenin başlığıyla aynı görüşte: "Hitler olmasa, Holokost olmazdı."⁴⁵

Olasılık bir bakış açısı meselesidir. Yeterince yakından bakarsanız, tek tek olayları belirleyen nedenler vardır. Başlangıç koşulları ve fizik yasaları temelinde bir yazı tura atışının sonucunu bile tahmin edebilirsiniz ve usta bir sihirbaz bu yasalardan yararlanarak her seferinde tura atmaya başarabilir.⁴⁶ Buna karşılık, olaya uzaktan bakıp daha geniş bir bakış açısından daha fazla olay gördüğümüzde, zaman zaman birbirini ortadan kaldıran zaman zaman da aynı yönde birbiri ardına dizilen muazzam sayıda nedenlerin toplamını görürüz. Fizikçi ve matematikçi Henri Poincaré temelde belirlenimci olan bir evrende çok sayıda eften püften neden bir araya gelerek dehşetengiz bir etki yarattığında ya da gözden kaçırmamız mümkün olmayan büyük bir sonucun arkasında dikkatimizden kaçan küçük bir neden olduğunda, olup bitenlerin şansa bağlı olduğu kanısına vardığımızı açıklıyor.⁴⁷ Örgütlü şiddet söz konusu olduğunda, birisi savaş çıkarmak isteyebilir; uygun anı kollar; bu an gelişir ya da gelmeyebilir; düşmanı savaşı kabul eder ya da geri çekilir; kurşunlar uçuşur; bombalar patlar; insanlar ölür. Her olay nörobilim, fizik ve fizyoloji yasalarınca belirlenebilir. Ama sonuç olarak, bu kalıpta bir araya gelen çok sayıda neden karıştırıldığında zaman zaman aşırı kombinasyonlar ortaya çıkabilir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında hangi ideolojik, politik ve sosyal akımlar bir araya gelip dünyayı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya getirmiş olursa olsun, bu dönem aynı zamanda şansın da aşırı ölçüde kötü gittiği yıllardı.

Gelelim asıl soruya: zaman içinde savaş çıkma olasılığı arttı mı, azaldı mı, yoksa aynı mı kaldı? Richardson'ın veri seti artış olduğunu gösterecek yönde bir yanlışlık taşıyor. Bu veri seti Napoléon Savaşlarının hemen ardından başlayarak tarihteki en yıkıcı savaşlardan birini dışta bırakıyor ve dünyanın geçirdiği en yıkıcı savaş biter bitmez sonlandırılıyor. Richardson'ın yaşamı izleyen on yıllara egemen olan Uzun Barış dönemini görmesine olanak vermedi, ama istatistiksel açıdan bunun mümkün olduğunu bilecek kadar dirayetli bir matematikçiydi ve bir zaman serisinde iki uçtaki aşırı olaylarla yanlış yönlendirilmeksizin eğilim testleri yapmanın yaratıcı yollarını geliştirmeyi başaracaktı. Bunların en basiti farklı büyüklüklerdeki savaşları birbirinden ayırıp, her bir aralıkta ayrı ayrı eğilim testi yapmaktı. Beş aralıktan (3'ten 7'ye) hiçbirinde anlamlı bir eğilim saptayamadı. Olsa olsa azalma yönünde hafif bir eğilim saptayabiliyordu. Şöyle söylüyordu: "MS 1820'den bu yana insanlığın savaşkanlığında azalma olduğunu düşündüren veriler var, ama bunlar kesin kanıtlar oluşturmuyor. Eldeki en iyi gözlem verileri zaman içinde savaş sayısında hafif bir azalma olduğunu gösteriyor.... Ama bu fark şansa bağlı değişkenliklere rağmen anlam kazanacak kadar

⁴⁵ Goldhagen, 2009; Himmelfarb, 1984, s.81; Fischer, 1998, s.288; Valentino, 2004.

⁴⁶ Keller, 1986. İstatistikçi ve sihirbaz olan Persi Diaconis, birbiri ardına on kez tura atabiliyor; bkz. E. Landuis, "Lifelong debunker takes on arbiter of neutral choices," *Stanford Report*, 7 Haziran 2004.

⁴⁷ *Science and Method*, Aktaran Richardson, 1960, s.131.

büyük değil.”⁴⁸ Avrupa ve Asya’da ateşin yeni yeni söndüğü bir dönemde yazılan bu satırlar, büyük bir bilim insanının olguların ve aklın sıradan izlenimlere ve yaygın inanışlara üstün gelmesine izin vermeye ne kadar istekli olduğunu ortaya koyuyor.

Daha sonra göreceğimiz gibi, başka bazı veri tabanlarını temel alarak savaşların zaman içindeki sıklığını araştıran diğer analizlerde de aynı sonuca varılıyor.⁴⁹ Ama mesele savaş sıklığıyla sınırlı değil; savaşların büyüklüğü de önemli. Richardson’ın insanlığın giderek daha az savaşkan olduğu sonucuna varmasına, dünya savaşlarını iki mikro sınıfa ayırmasının yol açtığı, böylece istatistikleri anlamsız kıldığı ileri sürülebilir. Diğer analizlerinde bütün savaşları birbirinin benzeri sayıyor, örneğin İkinci Dünya Savaşı’nın 1952’de Bolivya’da bin ölüme yol açan devrimden farkı kalmıyordu. Richardson’ın oğlu babasına, verilerini büyük çaplı ve küçük çaplı savaşlar diye ikiye bölerse, bu savaşların birbirine zıt eğilimler gösterebileceğini söylemiş, bu durumda küçük çaplı savaşların belirgin ölçüde seyrekleşeceğini, oysa sayıca az da olsa büyük çaplı savaşların sıklaştığını izlenimi edinilebileceğini belirtmişti. Bunu başka türlü ifade edersek, 1820’yle 1953 arasında savaşlar giderek seyrekleşiyor, ama aynı zamanda giderek daha ölümcül hale geliyordu. Richardson bu zıtlık örüntüsünü test etmiş ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu belirlemişti.⁵⁰ Bir sonraki bölümde bunun da zeki bir sonuç olduğunu göreceğiz: diğer veri tabanları 1945’e kadar Avrupa’daki ve genel olarak büyük devletler arasındaki savaşların seyrekleştiğini ama daha fazla zarara yol açtığını göreceğiz.

Peki bu insanlığın daha savaşkan hale geldiğini mi, yoksa savaşkanlık eğiliminin azaldığını mı gösteriyor? Bu sorunun tek bir yanıtı yok, çünkü “savaşkanlık” farklı iki anlama gelebilir. Bu sözcük devletlerin birbirleriyle hangi sıklıkta savaştıklarına işaret edebileceği gibi, savaştıkları zaman kaç kişinin öldüğüne atıfta bulunuyor da olabilir. Benzer nüfusları olan iki kırsal yerleşim birimi hayal edin. Birinde ormanları ateşe vermekten zevk alan yüz ergen kundakçı olsun. Ama ormanlar birbirinden yalıtılmış parçalardan oluştuğu için, yangınlar büyük hasara neden olmadan sönebiliyor. Diğer yerleşim biriminde yalnızca iki kundakçı var, ama ormanlar birbirleriyle bağlantılı olduğundan yabani yangınlardaki gibi tek bir alev hızla yayılabiliyor. Sizce hangi yerleşim biriminde orman yangını sorunu daha büyük? Her iki iddia da savunulabilir. Gözü kara fesatlık açısından bakıldığında birinci yerleşim biriminin durumu daha kötü; ciddi

⁴⁸ Richardson, 1960, s.167.

⁴⁹ Sorokin, 1957, s.564: “Burada sunulan verilerin geçmişte savaşın yok olmadığını göstermeye yetmediği açık olduğu gibi, yirminci yüzyıldaki sayılar çok yüksek olsa bile, savaş eğiliminin düzenli bir şekilde giderek arttığı (ya da artacağı) iddiasını destekleyen herhangi bir kanıt da yok. Hayır, eğri dalgalanmalar gösteriyor; olup biten bununla sınırlı.” Singer & Small, 1972, s.201: “Bizim kuşağımızdan birçok araştırmacının ve sokaktaki insanın inanmaya eğilimli olduğu gibi, gerçekten savaşlar artıyor mu? Veriler bu soruya tereddütsüz negatif yanıt vermek gerektiğini düşündürüyor.” Luard, 1986, s.67: “Bu dönemde [1917 ile 1986 arasında] genelde savaş sıklığı önceki dönemden [1789 ile 1917 arası] çok farklı değildi.... Eğer 1789-1914 arasındaki dönemin bütününe bakarsanız, daha anlamlı bir ölçüt olan devlet başına düşen savaş ortalamasının halen daha düşük olduğu görülüyor. Ama karşılaştırmada yalnızca 1815-1914 arasındaki dönem temel alırsanız, pek az azalma olduğu görülüyor.”

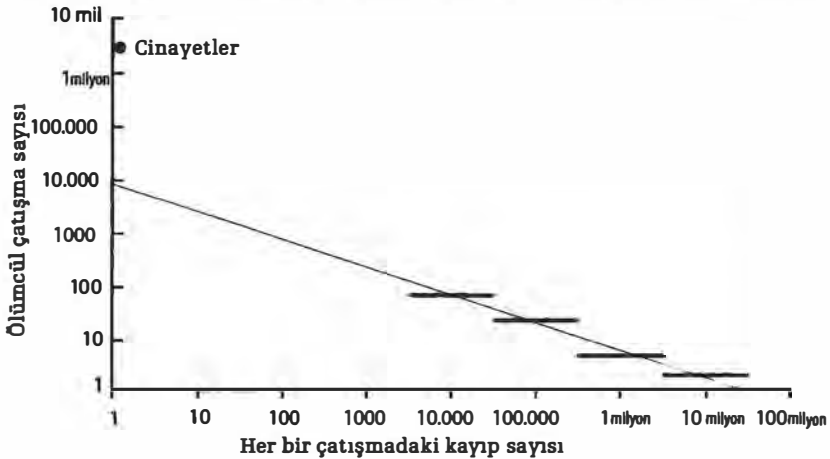
⁵⁰ Richardson, 1960, s.142.

hasar riski boyutundan bakıldığında, ikincisinin durumu daha kötü olur. Toplam hasarın çok sayıda küçük yangın çıkan yerleşim biriminde mi, yoksa az sayıda büyük yangın çıkanda mı daha büyük olacağı da belli olmaz. Bu sorulara anlam kazandırmak için, dikkatimizi, zaman istatistiklerinden büyüklük istatistiklerine çevirmemiz gerekiyor.

ÖLÜMCÜL ÇATIŞMA İSTATİSTİKLERİ, 2. KISIM: SAVAŞLARIN BÜYÜKLÜĞÜ

Richardson'ın ölümcül çatışma istatistikleri konusunda önemli ikinci bir buluşu var. Bunu her bir büyüklükteki çatışmaları sayarken, kayıpların binleri, on binleri, yüz binleri, vb bulduğu kaç çatışma olduğunu araştırırken fark ediyor. Çok sayıda küçük çatışma ve az sayıda büyük çatışma olması bütünüyle şaşırtıcı bir bulgu sayılmaz. Şaşırtıcı olan bu ilişkinin düzgünlüğü. Richardson'ın, logaritma cinsinden farklı büyüklüklerdeki çatışma sayılarını, yine logaritmik çatışma başına düşen kayıp sayılarıyla (yani büyüklüğün kendisiyle) aynı grafiğe işlediği zaman karşılaştığı tablo Şekil 5-7'de gösteriliyor.

ŞEKİL 5-7. 1820-1949 arasında yaşanan farklı büyüklüklerdeki ölümcül çatışmalar



Kaynaklar: Richardson (1960, s.149) temelinde oluşturulan grafik Weiss'tan (1963, s.103) alınarak uyarlanmıştır.

Fizik gibi pozitif bilimlerde araştırmacılar verilerin mükemmel doğrular oluşturmasına alışkınlar; örneğin gazın sıcaklığına göre hacmi gösterildiğinde böyle bir grafik elde edilir. Ama en çılgın rüyalarda bile tarihten alınmış karma-karışık verilerin böylesine düzenli bir davranış göstermesi beklenmez. Şekilde gördüğümüz veri çorbasında, Sanayi Devriminin şafağıyla bilgisayar çağı arasındaki zaman diliminde, insanlık tarihindeki en büyük felaketten bir muz cumhuriyetindeki darbeye kadar bütün ölümcül çatışmalar birlikte ele alınıyor. Bu karmakarışık verilerin mükemmel bir köşegen oluşturduğunu görmek insanın dudaklarını çatlatıyor.

Belli bir ögenin logaritmik değerle ifade edilen *sıklığı* o ögenin logaritmik değerle ifade edilen *büyüklüğüyle* orantılı olduğu, dolayısıyla da log-log nokta grafiklerin düz bir doğru gibi görüldüğü veri dağılımlarına kuvvet yasası dağılımları adı veriliyor.⁵¹ Bu adlandırmanın temelinde şu yatıyor: logaritmaları kaldırır ve özgün sayılara geri dönerseniz, söz konusu ögenin verilerde ortaya çıkma olasılığı, bu ögenin belli bir üssü alındığında ulaşılan büyüklüğe (görsel açıdan bu da log-log nokta grafiğindeki doğrunun eğimine denk gelir) sabit bir değer eklendiği zaman elde edilen miktara eşittir. Şekilde gösterilen kuvvet -1,5; bu da savaştaki kayıpların her on kat artışında, bu büyüklükteki savaş sayısının yaklaşık üçte bire ineceği anlamına geliyor. Richardson (büyüklükleri 0 olan) cinayetleri de savaşlarla aynı grafikte gösteriyor ve nicel olarak onların da genel örüntüye uyduklarını belirtiyor: cinayetler en küçük çaplı savaşlardan çok çok daha az kayba neden oluyorlar ve sayıları çok çok daha fazla. Ama dikey eksenin tepesinde, savaşları temsil eden doğrunun uzatılması durumunda geçeceği noktanın çok üzerinde tek başlarına konumlandıklarına dikkat edilirse, Richardson'ın bütün ölümcül çatışmaların kesintisiz bir doğru üzerinde yer aldığını söylerken fazla ileri gittiğini ileri sürebiliriz. Tarihi kayıtlarda bulunmayan tek basamaklı, iki basamaklı ve üç basamaklı kayıplara yol açan çatışma sayılarını da hesaba katabilmek için, Richardson cüretkar bir tutumla cinayet noktasını üstel bir eğriyle savaş doğrusuna bağlıyor. (Bu çatışmalar askeri düzlemin altında kalarak, kriminolojiyle tarih arasındaki boşluğa düşen ufak tefek çatışmalar.) Ama şimdilik cinayetleri ve bu ufak tefek çatışmaları görmezden gelelim.

Richardson'ın verdiği örnek şansa bağlı olabilir mi? Elli yıl sonra siyaset bilimci Lars-Erik Cederman, Savaşla Bağlantılı Ögeler projesini temel alan, 1816 ile 1997 arasındaki devletler arası doksan yedi savaşı kapsayan geniş bir veri setindeki sayılarla yeni bir grafik oluşturdu (bkz. Şekil 5-8).⁵² Bu sayılar da log-log koordinatlarda düz bir çizgi oluşturuyorlardı. (Cederman verileri biraz farklı bir grafikte ele aldı, ama bizim amacımız açısından bu önemli değil.)⁵³

Kuvvet yasası dağılımları iki nedenle bilim insanlarının ilgisini çekiyor.⁵⁴ Birincisi, hiçbir ortak yönü olmadığı düşünülen şeylere ilişkin ölçümlerde de karşılırlarına bu dağılım çıkıyor. İlk kuvvet yasası dağılımlarından biri 1930'larda İngilizce dilindeki sözcüklerin sıklık grafiğini oluşturan dil bilimci G. K. Zipf tarafından keşfedilmişti.⁵⁵ Büyük bir metinde geçen sözcüklerin her birinin kaç kez kullanıldığını sayınca, bir düzine kadarının son derece sık kullanıldığını, yani bütün sözcüklerin yüzde birinden çoğunu oluşturduğunu görüyorsunuz; *the* (yüzde 7), *be* (yüzde 4), *of* (yüzde 4), *and* (yüzde 3) ve *a* (yüzde 2) bunlar arasında yer alıyor.⁵⁶ Sözcüklerin yaklaşık üç bin kadarı binde birle 10 binde bir kez, yani orta sıklıkta kullanılıyor; bunlar arasında *confidence*, *junior* ve *afraid*

⁵¹ Kesişme noktası genellikle sıfır olmadığı için, bunlar teknik açıdan "orantılı" değildir, ama aralarında "doğrusal bir ilişki" vardır.

⁵² Cederman, 2003.

⁵³ Newman, 2005.

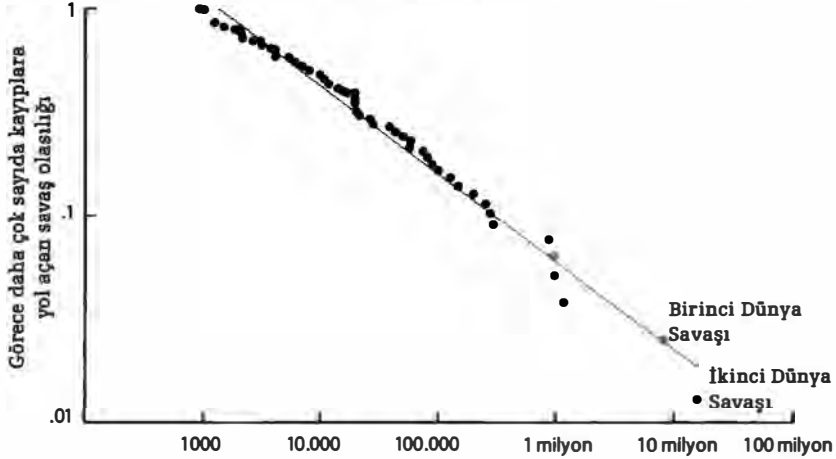
⁵⁴ Mitzenmacher, 2004, 2006; Newman, 2005.

⁵⁵ Zipf, 1935.

⁵⁶ Francis & Kucera, 1982.

sözcükleri var. On binlerce sözcük milyonda bir kez kullanılıyor; bunlar arasında da *emitter*, *memorialize* ve *titular* gibi sözcükler var. Yüz binlerce sözlük de milyonda birden daha seyrek kullanılıyor; *kankedort*, *apotropaic* ve *deliquescence* sözcükleri bunlar arasında yer alanlardan.

ŞEKİL 5-8. 1820-1997 arasında farklı büyüklüklerdeki savaş olasılıkları



Kaynaklar: Grafik, 2003, s.136.

Kuvvet yasası dağılımının bir başka özelliği, 1906'da İtalya'da gelir dağılımını inceleyen iktisatçı Vilfredo Pareto tarafından keşfedildi: bir avuç insan aşırı zenginken çok büyük bir kesim yoksulluktan pislik içinde yüzüyordu. Bu keşiflerden beri, kuvvet yasası dağılımları kent nüfusları, adların görülme sıklığı, Web sitelerinin popülerliği, bilimsel makalelere yapılan göndermeler, kitapların ve müzik kayıtlarının satış sayıları, biyolojik taksonlar ve aydaki kraterlerin boyutları gibi başka birçok alanda da karşımıza çıkmaya başladı.⁵⁷

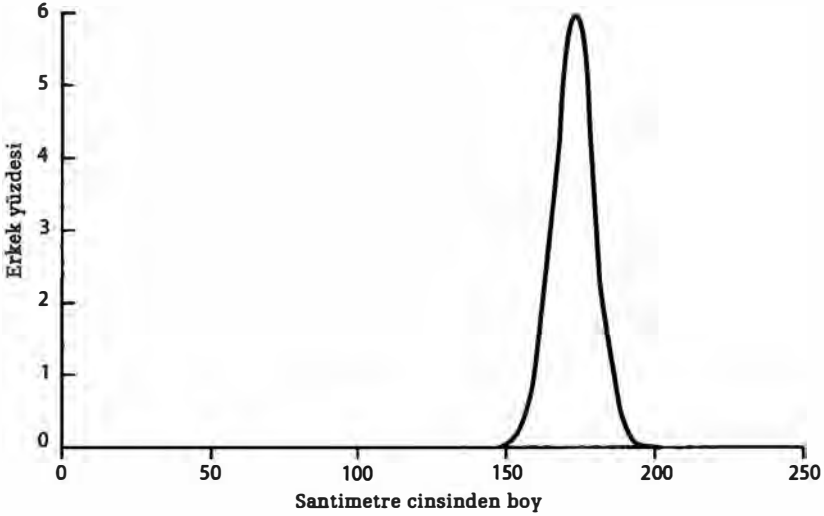
Kuvvet yasası dağılımlarının dikkat çekici ikinci özelliği, çok geniş bir değerler aralığındaki görünümünün birbirinin aynı olması. Bunun ne kadar çarpıcı bir durum olduğunu anlamak için, kuvvet yasası dağılımlarını normal dağılım, Gauss dağılımı ya da çan eğrisi diye adlandırılan daha aşina olduğumuz bir dağılımla karşılaştıralım. İnsanda boy ya da hız sınırı olmayan otoyolda giden araba hızları gibi ölçümlerde elde edilen değerlerin çoğu ortalama çevresinde öbeklenir ve eğri iki uca doğru hızla düşerek çana benzer.⁵⁸ Şekil 5-9'da Amerikan erkeklerinde boy dağılımını gösteren bir çan eğrisi var.

Boyları 1,77 çevresinde dağılan çok sayıda erkek olmasına karşın, 1,67 ya da 1,88 boyunda olanların sayısı daha az, 1,52 ya da 2,03 olanlar daha da az ve boyu 58 cm'den daha kısa ya da 2 metre 71 cm'den daha uzun kimse yok (bunlar *Guinness World Records* [Guinness Dünya Rekorları] kitabına girmiş iki aşırı değer). Dünyadaki en uzun adamın en kısa adama oranı 4,8 ve hiçbir zaman 6 metre boyunda bir adamla karşılaşmayacağınızı bilirsiniz.

⁵⁷ Hayes, 2002; Newman, 2005.

⁵⁸ Newman, 2005.

ŞEKİL 5-9. Amerikan erkeklerinde boy (normal dağılım ya da çan eğrisi dağılımı)



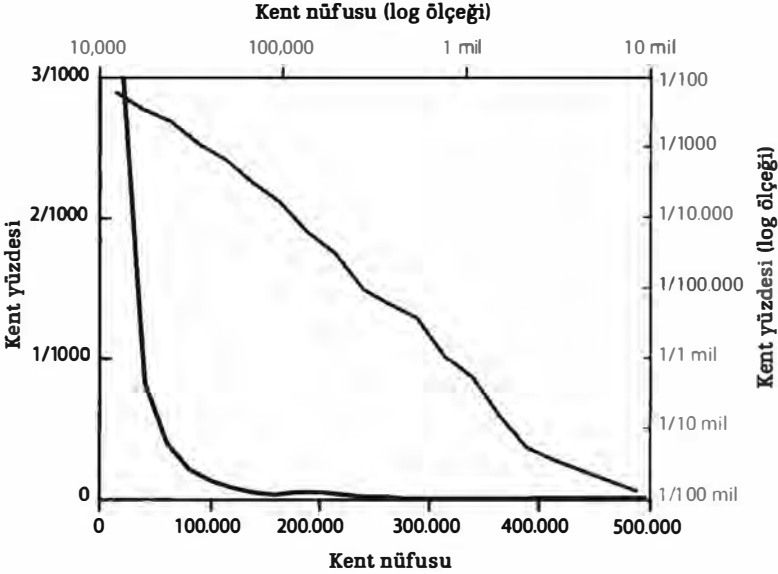
Kaynaklar: Grafik: Newman, 2005, s.324.

Ama diğer bazı ölçümlerde sayılar tipik bir değer etrafında kümelenmez, iki tarafta simetrik bir düşüş yoktur ve hoş bir yayılım aralığı ortaya çıkmaz. Kent ve kasaba nüfusları böyle dağılımlara iyi bir örnek oluşturuyor. “Tipik bir Amerikan yerel yönetiminin büyüklüğü nedir?” sorusu kolay yanıtlanamaz. New York’ta 8 milyon insan yaşar; *Guinness*’e göre “kasaba” tanımına girebilecek en küçük yerel yönetim olan Duffield’da (Virginia) yalnızca 52 kişi yaşıyor. En büyük yerel yönetimin en küçük yerel yetime oranı 150 bin; bu da boylarda gördüğümüz beş kat değişimden çok çok farklı bir durum.

Yerel yönetimlerin büyüklüklerine göre dağılımı da çan eğrisi oluşturmuyor. Şekil 5-10’daki siyah çizgideki gibi, solda uzun bir omurgası, sağda da uzun bir kuyruğu olan bir L şekli görüyoruz. Bu grafikteki siyah yatay eksenle kent nüfusları gösterilmiş: 100 bin nüfuslu kentler, 200 bin nüfuslu kentler, vb. Siyah dikey eksenle de her bir nüfus dilimindeki kent oranları görülüyor: Amerikan yerel yönetimlerinden binde üçünün ($3/1000$ ya da $0,003$) nüfusu 20 bin, binde ikisinin nüfusu 30 bin, binde birinin nüfusu 40 bin ve nüfus arttıkça oran küçülerek bu böylece devam ediyor.⁵⁹ Şeklin üzerindeki ve sağ tarafındaki gri eksenlerde de aynı sayılar logaritmik ölçekte verilmiş; burada eşit aralıklarla sıralananlar değerlerin kendileri değil *basamaksal büyüklükleri* (sıfır sayıları) gösterilmiş. Nüfus kategorileri on binlik, yüz binlik, bir milyonluk... kentler şeklinde ayarlanmış. Aynı şekilde, her bir nüfus kategorisinin oranı da birbirine eşit büyüklüklere bölünerek sıralanmış (biri $1/100$ ya da $0,01$, biri $1/1000$ ya da $0,001$, vb). Eksenler böyle dışa doğru gerildiğinde, ortaya ilginç bir durum çıkıyor: L şekli düzleşerek düz bir çizgiye dönüşüyor. İşte, bu da kuvvet yasası dağılımının imzası.

⁵⁹ Newman, doğrusal ve logaritmik grafiklerde benzer değer birimlerini koruyabilmek için, belli bir yüzde oluşturan kent nüfuslarını yayılım aralıklarında göstermek yerine, kesin nüfuslar şeklinde veriyor (kişisel iletişim, 1 Şubat 2011).

ŞEKİL 5-10. Doğrusal ve logaritmik ölçeklerde kent nüfusları (kuvvet yasası dağılımı)



Kaynaklar: Grafik: Newman, 2005, s.324.

Bu da bizi yeniden savaş konusuna götürüyor. Savaşlar kuvvet yasası dağılımı gösterdiği için, bu dağılımların bazı matematiksel özellikleri savaşların doğasını ve savaşlara yol açan mekanizmaları anlamamıza yardım edebilir. Konuya yeni girenler için, savaşlarda karşımıza çıkan, üstel değerli kuvvet yasası dağılımlarında sonlu bir ortalama bile oluşmuyor. “Tipik savaş” diye bir şey yok. Ortalama olarak bile, savaşların kayıplar belli bir düzeye ulaşana kadar sürmesini, bunun ardından doğal olarak inişe geçmesini bekleyemeyiz.

Ayrıca, kuvvet yasası dağılımlarının *ölçekten bağımsız* olduğunu görüyoruz. Bu tür log-log grafiklerde çizginin yukarısına ya da aşağısına doğru ilerlerken gördüğünüz şey hiç değişmiyor, yani bu hep bir doğruya benziyor. Bunun matematiksel anlamı incelediğiniz değerleri büyütürken ya da küçültürken, dağılım şeklinin hep aynı kalması. İki kilobaytlık bilgisayar dosyalarının 1 kilobaytlık bilgisayar dosyalarının dörtte biri kadar olduğunu varsayalım. Yukarılara doğru baktığımızda da aynı şeyi görüyorsunuz: 2 megabaytlık dosyalar 1 megabaytlık dosyaların dörtte biri kadar, 2 terabaytlık dosyalar da 1 terabaytlık dosyaların dörtte biri kadar. İşte savaşları da böyle ele alabilirsiniz. Bin kayba yol açan küçük bir savaş olasılığının, 10 bin kayba yol açan orta boy bir savaşa oranı nedir? Bu oran 10 bin kayba yol açan orta boy bir savaş olasılığının 100 bin kayba yol açan büyük bir savaş olasılığına, 100 bin kayba yol açan büyük bir savaş olasılığının 1 milyon kayba yol açan tarihsel çapta bir savaş olasılığına, tarihsel çapta bir savaş olasılığının da bir dünya savaşı olasılığına oranıyla hep aynı olacaktır.

Son olarak, kuvvet yasası dağılımlarının “kalın kuyrukları” var; bu da aşırı değerlerin ihmal edilemeyecek düzeyde olması demek. Asla 6 metre boyunda bir adam ya da hız sınırı olmayan bir otoyolda saatte 800 km hızla ilerleyen bir araba göremezsiniz. Oysa 14 milyonluk bir kentle ya da 10 yıldır en çok satanlar

listesinde olan bir kitapla ya da dünyadan çıplak gözle görülebilecek bir ay krateriyle pekâlâ karşılaşabileceğiniz gibi, 55 milyon insanın ölümüne neden olan bir savaş da görebilirsiniz.

Kuvvet yasası dağılımında büyüklük ölçeği roket hızıyla yükseltilirken kalın kuyruğun acele etmeksizin yavaş yavaş inmesi, aşırı değerler arasındaki farkın *astronomik bir fark* olmadığını, yalnızca *aşırı bir fark* olduğunu gösteriyor. Bu önemli bir fark. Altı metre boyunda bir adamla karşılaşma olasılığınız astronomik ölçüde düşüktür; bunun olmayacağına ölümüne iddiaya girebilirsiniz. Ama bir kent nüfusunun 20 milyona çıkma ya da bir kitabın 20 yıl çok satanlar listesinde kalma olasılığı yalnızca aşırı ölçüde düşük bir olasılıktır; bunlar büyük bir olasılıkla olmayacaktır, ama gerçekleşmesini pekâlâ hayal edebilirsiniz. Savaş söz konusu olduğunda bunun anlamını söylememe gerek var mı bilmiyorum. Yüz milyon insanın öldüğü bir savaş yaşanma olasılığı aşırı ölçüde düşük bir olasılık, bir milyar insanın öldüğü bir savaş yaşanma olasılığı daha da düşük. Ama nükleer silahlar çağında dehşete kapılmış hayal gücümüz ve kuvvet yasası dağılımları matematiği görüş birliği içinde: bu astronomik ölçüde düşük bir olasılık değil.

Bu noktaya kadar savaşlardan, sanki bunlar orduların denklemlerle savaşa gönderildiği Platonik soyutlamalarımız gibi söz ettim. Bizim asıl anlamamız gereken, savaşların neden kuvvet yasalarına uyan bir dağılım gösterdiği; yani hangi psikoloji, politika ve teknoloji kombinasyonunun bu örüntüyü üretebildiği. Elimizde şimdilik güvenebileceğimiz bir yanıt yok. Kuvvet yasası dağılımlarına çok sayıda mekanizma yol açabilir ve savaşlarla ilgili veriler bize bunlardan hangisinin geçerli olduğunu söyleyecek kadar açık ve net değil.

Bununla birlikte, ölümcül çatışmaların ölçekten bağımsız bir dağılım göstermesi, savaşa götüren etmenler konusunda bize bir fikir veriyor.⁶⁰ Sezgilerimiz bize *boyutun önemli olmadığını* söylüyor. Savaştan koalisyonlar ister sokak çeteleri olsun, ister milisler ya da büyük güçlerin orduları, tehdit, geri çekilme, blöf, çatışmaya girişme, çatışmayı tırmandırma, savaşa devam etme ya da teslim olma durumunda süreci aynı psikolojik etmenler ya da oyun teorisi dinamikleri yönetiyor. Bunun nedeni insanların koalisyonlar yapan, ardından daha büyük koalisyonlarda bir araya gelen ve bunu böylece sürdüren sosyal hayvanlar olması. Buna karşılık, hangi ölçekte olursa olsun bu koalisyonlar bir klik ya da tek bir birey tarafından birbirleriyle çatışmaya sokulabilir ve bu bireyin çete reisi, mafya lideri, savaş ağası, kral ya da imparator olması fark etmez.

Peki boyutun önemli olmadığı sezgisi fiilen kuvvet yasası dağılımları üreten silahlı çatışma modellerine nasıl uygulanabilir?⁶¹ En basiti koalisyonların kendilerinin de boyutları açısından kuvvet yasalarına uygun bir dağılım gösterdiğini, birbirleriyle sayılarına göre çatıştıklarını ve boyutlarına göre kayıplar yaşadıklarını varsaymak. Belediyeler gibi bazı insan yerleşim birimlerinin kuvvet yasalarına göre dağılım gösterdiğini bildiğimiz gibi, bunun nedenini de biliyoruz. Kuvvet yasası dağılımlarına yol açan en yaygın etmenlerden biri tercihli bağlanma: bir şey ne kadar büyükse, o kadar çok yeni üye ediniyor. Tercihli

⁶⁰ Levy & Thompson, 2010; Vasquez, 2009.

⁶¹ Mitzenmacher, 2004; Newman, 2005.

bağlanma, zenginin giderek daha zengin olduğu biriken avantaj ya da Matthew [Matta] Etkisi olarak da bilinir; bu, Billie Holliday'ın Matta 25:29'e atfen özetlediği şekliyle "Varsıl çoğunu alacak, yoksul elindekinden de olacak." anlamına gelir. Çok tutulan Web sitelerinin ziyaretçileri giderek artar, bu da onları daha popüler kılar; en çok satan kitaplar en çok satanlar listesine alınır, bu da insanların gözünü boyayarak bu kitapları satın almaya teşvik eder; kentlerde de daha fazla mesleki ve kültürel fırsat vardır, bu da kentlere daha fazla insanın yığılmasına neden olur. (Paris'i gören birini çiftliğinde nasıl tutarsınız?)

Richardson bu basit varsayımı ele aldığını ama sayıların tutmadığını bildiriyor.⁶² Ölümcül çatışmalar kent boyutlarını yansıtsa, çatışma büyüklüğündeki her on kat azalmada kent sayısının on kat artması gerekecekti, oysa gerçekte kent sayısındaki artış dört kattan az. Aynı şekilde, son yüzyıllarda savaşlar kentler arasında değil, devletler arasında yürütülüyor; devletler de kuvvet yasasına uymak yerine logaritmik bir normal dağılım gösteriyor (ortaya çarpık bir çan eğrisi çıkıyor).

Öte yandan, karmaşık sistemler bilimi bize bir başka mekanizma sunuyor. Bu bilim dalında farklı bileşenlerden oluştuğu halde benzer örüntüler temelinde örgütlenen yapıların temel yasaları araştırılıyor ve birçok karmaşık sistem teorisini, bu sistemlerde oluşan ve kendi kendine örgütlenen kritiklik' adı verilen örüntüler üzerine kafa yoruyorlar. "Kritikliği" bardağı taşıran son damla olarak ele alabiliriz; bu, küçük bir etkinin beklenmedik büyük bir sonuca yol açması. Bu durumda "kendi kendine örgütlenen" kritiklik, çeşitli büyüklüklerde damlalarla taşacak kadar dolu bir bardağa denk düşüyor. Buna bir başka örnek de bir kum yığınının düşen kum tanelerinin belli aralıklarla farklı büyüklüklerde toprak kaymalarına yol açması; toprak kaymaları kuvvet yasasına uygun bir dağılım gösteriyor. Kum çığı yerin kararlı olabilecek kadar az eğilimli olduğu noktada duruyor, ama yeni gelen kum eğimi dikleştiriyor ve yeni bir çığa neden oluyor. Diğer örneklerden ikisi de depremler ve orman yangınları. Yangınla bir orman tükeniyor, bu da rasgele yeni ağaçların üremesine fırsat veriyor, küme oluşturan bu yeni ağaçlar iç içe geçip yeni bir yangına zemin hazırlayabiliyorlar. Birkaç siyaset bilimci orman yangını analojisi temelinde savaş modelleri oluşturan bilgisayar simülasyonları geliştirdiler.⁶³ Bu modellerde, tıpkı ağaç kümelerinin iç içe geçerek daha büyük ağaç kümeleri oluşturması gibi, ülkeler komşularını fethedip daha büyük ülkeler oluşturuyorlar. Nasıl ki ormana atılan bir sigara çalı yangınıyla sınırlı kalabileceği gibi, büyük bir yangın felaketine de yol açabilirse, devletler simülasyonunda da istikrarı bozucu bir olay basit bir çatışmayla sınırlı kalabileceği gibi, bir dünya savaşına da yol açabiliyor.

Bu simülasyonlarda savaşın yıkıcılığını belirleyen başlıca etmen, tarafların ve müttefiklerinin toprak büyüklüğü. Oysa gerçek dünyada, savaşların yıkıcılığında, karşı tarafın daha önce çökeceği umuduyla tarafların savaşı sürdürme kararlılığı da belirleyici rol oynuyor. Amerikan İç Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı ve İran-İrak Savaşı gibi modern çağın en kanlı bazı çatışmaları,

⁶² Richardson, 1960, s.154-56.

* Self-organized criticality -çn

⁶³ Cederman, 2003; Roberts & Turcotte, 1998.

önce karşı tarafın gücünün tükeneyeceği umuduyla tarafların savaş mekanizmasını sürekli yeni yeni birlikler ve materyallerle beslediği yıpratma savaşlarıydı.

Oyun teorisini evrim sürecine uygulayan ilk bilim insanı olan biyolog John Maynard Smith tarafından, bu türden bir yenişememe durumunu model alan Yıpratma Savaşı* oyunu geliştirildi.⁶⁴ Oyunda iki yarışmacı da diğerinden daha uzun süre dayanmaya çalışarak değerli bir kaynak için yarışıyor; bu arada ödenen bedel de sürekli artıyor. Özgün senaryoda yarışmacılar bir alan için yarışan ve biri bırakıp gidene kadar gözlerini dikip sürekli birbirine bakan, ağır silahlarla donatılmış hayvanlar; ödenen bedel de bu yenişememe durumu boyunca yiyecek bulup eş peşinde koşmak yerine öylece durarak kaybedilen zaman ve enerji oluyor. Yıpratma savaşı matematiksel açıdan en yüksek artırmayı yapanın kazandığı ve kaybedenin düşük bir artırma yapmasının bedelini *her iki* tarafın da ödendiği bir müzayedeye benziyor. Tabii bu oyun askerlerin bedeli yaşamla-ryla ödendiği bir savaş analogisine de dönüştürülebilir.

Yıpratma Savaşı (tıpkı Tutsak İkilemi,[†] Kamusal Kaynakların Trajedisi[‡] ve Dolar Müzayedesine[¶] gibi) bir grup rasyonel failin bir araya gelerek ortak ve bağlayıcı bir anlaşmaya varmak yerine, kendi çıkarlarının peşinde koşmaları durumunda daha kötü bir sonuçla karşılaşacaklarını gösteren paradoks oyun teorisi senaryolarından biri. Bir yıpratma savaşında tarafların her ikisinin de internetteki eBay açık artırma sitesinde teklifçilere önerildiği gibi davranmaları, elde etmeye çalışılan kaynağın değerini belirleyip, yalnızca o sınıra kadar teklif vermeleri gerektiği düşünülebilir. Ama sorun şu ki, aynı strateji bir başka oyuncu tarafından da güdülebilir. Bir dolar daha fazla verirse (ya da biraz daha uzun süre beklerse ya da cepheye daha fazla asker sürerse) o kazanacaktır. Bu durumda karşınızdaki oyuncu sizin öngördüğünüz değere yakın bir bedel ödeyip ödülü kazanırken, siz aynı miktarı hiçbir şey kazanmadan ödemiş olursunuz. Bunun olmasına izin vermek için cılgın olmanız gerekir, bu nedenle de “daima ondan bir dolar fazla teklif et!” türünden bir strateji uygulamaya eğilimli olursunuz; tabii aynı yaklaşımı o da benimseme eğiliminde olacaktır. Bunun nereye varacağını görebilirsiniz. Yıpratma savaşında kaybedenin de bedel ödediği bu çarpık mantık sonucunda, masraflar ödül değerinin üzerine çıktıktan sonra da taraflar iddialarını sürdürmeye devam ederler. Artık kazanmaları mümkün değildir, ama her iki taraf da karşı taraf kadar kaybetmemeye çalışmaktadır. Oyun teorisinde bu durum için “yıkım durumu” teknik terimi kullanılıyor. Bu durum “Pirus Zaferi” olarak da adlandırılıyor; bu gerçekten derin anlamları olan bir askeri analogi.

Yıpratma Savaşında her oyuncunun kendiliğinden başvurduğu stratejilerden biri de *rastgele* bir süre beklemek; ortalama bekleme süresi kaynağın onlar açısından değerine göre değişiyor. Uzun dönemde her bir oyuncu harcamalarının karşılığını alıyor, çünkü bekleme süreleri rastgele olduğundan iki taraf da diğerinin teslim olabileceği ve kendisinin güvenilir bir şekilde sonuna kadar dayanabileceği anı tahmin edemiyor. Bir başka deyişle, taraflar şu kuralı izliyorlar: Her

* War of Attrition –çn.

⁶⁴ Maynard Smith, 1982, 1988; Ayrıca bkz. Dawkins, 1976/1989.

[†] Prisoner's Dilemma –çn.

[‡] Tragedy of the Commons –çn.

[¶] Dollar Auction –çn.

an bir çift zar at ve zarlar (örneğin) 4 gelirse teslim ol; yoksa yeniden zar at. Tabii bu da Poisson sürecine benziyor; artık bunun bekleme sürelerinin üstel dağılımına yol açacağını biliyorsunuz (çünkü bekleme süresi uzadıkça zarların gelme olasılığı da giderek azalacaktır). Yarışma taraflardan biri havlu atınca biteceği için, yarışma sürelerinin dağılımı da üstel olacaktır. Saniyelerin değil askerlerin harcadığı modelimize dönersek, gerçek savaşlar oyun teorisinde modellenen “Yıpratma Savaşına” benzese ve diğer her şey eşit olsa, yıpratma savaşlarının boyutları da üstel dağılım gösterirdi.

Oysa gerçek savaşlarda, üstel dağılıma göre daha kalın bir kuyruğa sahip olan (bu durumda daha şiddetli savaşlar yaşanan) kuvvet yasası dağılımı gözlemleniyor. Ama değerler ters yönde etki yapan ikinci bir üstel süreç tarafından ayarlanıyorsa, üstel dağılım kuvvet yasası dağılımına dönüşmeye zorlanabilir. İşte yıpratma savaşlarında tam da bunun gerçekleşmesine yol açan dönüşler yaşanıyor. Bir yıpratma savaşında taraflardan biri, örneğin tiklerle, yüzü solarak ya da bir başka sinirlilik işareti göstererek bir sonraki an teslim olma niyetinin fark edilmesine yol açarsa, rakibi bu “ip ucundan” yararlanarak biraz daha uzun süre bekleyip, ödülü her seferinde kazanabilir. Richard Dawkins’in belirttiği gibi, yıpratma savaşlarının bir parçası olan canlı türlerinde, poker suratının evrilmesi beklenecektir.

Öte yandan, organizmaların, yaklaşan bir teslim olma durumu yerine kararlılığın devam ettiğine işaret eden, ters yönde sinyallerden de yararlanabileceklerini düşünebiliriz. Taraflardan biri “yerimden bir adım bile kıpırdamıyorum!”, “geri adım atmayacağımı” anlamına gelen meydan okuyan bir duruş sergilerse, bu karşı taraf için, ortak çöküşe doğru tırmandırma yerine, iddiadan vazgeçip kayıpları o noktada durdurmak için gerekçe oluşturabilir. Ama “duruş” sözcüğü kullanmamızın bir nedeni var. Gerçi her korkak kollarını kavuşturup ters ters bakabilir, ama karşı taraf da pekâlâ bunu basit bir blöf sayabilir. Niyetinin ciddi olduğunu göstermesi için, verdiği sinyalin *bedelinin yüksek* olması, örneğin elini mum alevine tutması ya da bıçakla kolunu kesmesi gerekir. (Kuşkusuz kişinin ödediği bedelin kârlı olabilmesi için, ödülün ona özel bir anlam ifade etmesi ya da mücadele kızırsırsa rakibini yeneceğine inanmak için yeterli nedeni olması gerekecektir.)

Yıpratma savaşında bir liderin ödemeye hazır olduğu bedelin zaman içinde *değişebileceğini*, çatışma kızıştıkça ve liderin kararlılığı arttıkça bedelin de yükseleceğini hayal edebiliriz. Bu durumda lider, “Çocuklarımız boşuna ölmüş olmasın diye savaşmaya devam edeceğiz.” diyebilir. Kayıptan kaçınma, batık maliyet yanılğısı ve parayı sokağa atma diye adlandırılan bu zihniyet bütünüyle akla aykırı olmasına rağmen, karar verme süreçlerinde şaşırtıcı ölçüde yaygın olduğu gözlemleniyor.⁶⁵ İnsanlar “yıllarımı verdim!” diye kötüye kullanıldıkları bir evliliği sürdürüyorlar, bilete çok para verdim diye kötü bir filmi sonuna kadar seyrediyorlar, kumarda kaybedince kayıplarını geri kazanma umuduyla bir sonraki oyuna iki katını yatırıyorlar ya da şimdiye kadar çok para yatırdım diye batık bir işe para yatırmaya devam ediyorlar. İnsanların batık maliyetlere ne-

⁶⁵ Kayıptan kaçınma: Kahneman & Renshon, 2007; Kahneman & Tversky, 1979, 1984; Tversky & Kahneman, 1981. Doğada batık maliyetler: Dawkins & Brockmann, 1980.

den saplanıp kaldıklarını psikologlar açıklayamasalar bile, yaygın görüşlerden birine göre bu verdiği sözden geri dönememeyeyle ilişkili. Böylece kişi, "Bir karar verirken, kolayca bu kararımdan vazgeçecek kadar zayıf, salak ya da kararsız değilim." demiş oluyor. Yıpratma oyunu gibi bir kararlılık yarışmasında kayıptan kaçınma, yarışmacının teslim olmaya niyeti olmadığına işaret eden yüksek maliyetli, dolayısıyla da güvenilir bir sinyal işlevi görerek, rakibin ondan bir tur daha fazla dayanma stratejisini boşa çıkarabiliyor.

Daha önce Richardson'ın veri setinden sunduğum bazı kanıtlarla, savaş denli ölümcülse tarafların savaşma süresinin de o denli uzun olduğuna işaret etmiştim: küçük çaplı savaşların geçen her yıl sona erme olasılığı, büyük çaplı savaşlardan daha fazla.⁶⁶ Savaşla Bağlantılı Öğeler Veri Seti'ndeki sayıların büyüklükleri de taahhütlerdeki tırmanmaya işaret ediyor: uzun süren savaşlarda kayıplar daha fazla olmakla kalmıyor, bu savaşlarda sürelerine göre daha yüksek bedel ödendiği görülüyor.⁶⁷ Bu mekanizmanın nasıl işlediğini anlayabilmek için, savaş istatistiklerinden gerçekte savaşların nasıl yürütüldüğüne geçmeliyiz. Tarihteki en kanlı savaşların çoğunda yıkımın nedeni bir taraftaki ya da her iki taraftaki liderlerin, akla uygun olmadığı halde göz göre göre kayıptan kaçınma stratejisi gütmesi. İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarında yenilginin kesin olduğu açıkça ortaya çıktığı halde, Hitler manyakça bir öfkeyle savaştı; aynısını Japonya da yaptı. Vietnam savaşında Lyndon Johnson'ın tekrar tekrar savaşı tırmandırması, insanların savaşın yıkıcılığını anlamalarını sağlayan bir protesto şarkısına esin kaynağı olmuştu: "Boğazımıza kadar çamura saplanmıştık; koca budala ilerleyn diyordu."

Sistem biyoloğu Jean-Baptiste Michel yıpratma savaşında taahhütlerdeki tırmanmanın nasıl kuvvet yasası dağılımına yol açabileceğine işaret ediyor. Liderlerin taahhütlerini bir öncekine göre sabit oranda artırdıklarını varsaymak yeterli: her tırmandırmada o ana kadar savaşmış asker sayısının yüzde 10 artırdığını varsayalım. Sabit orandaki artışlar, psikolojinin ünlü keşiflerinden biri olan Weber Yasasıyla uyumlu sonuç veriyor: bir yoğunluk artışının fark edilir düzeyde olması için, mevcut yoğunluğun sabit bir katı olması gerekiyor. (Bir oda on ampulle aydınlatılıyorsa, on birinci ampul yakılınca ortalığın aydınlandığını fark edersiniz, oysa oda yüz ampulle aydınlatılıyorsa yüz birinci ampulü fark edemezsiniz; aydınlanmayı fark edebilmeniz için birinin on ampul daha yakması gerekir.) Richardson insanların kaybedilen yaşamları da aynı şekilde algıladıklarını belirtiyor: "Örneğin, barış döneminde Britanya denizaltısı *Thetis*'in kaybedilmesi üzerine gazetelerde günlerce süren duygudaş haberleri, savaş sırasında benzer durumlarda yapılan kısa açıklamalarla karşılaştırın. Bu zıtlık, artışların bir önceki toplama göre değerlendirildiğini belirten Weber-Fechner doktrinine bir örnek oluşturuyor."⁶⁸ Geçtiğimiz dönemde psikolog Paul Slovic bu

⁶⁶ Richardson, 1960, s.130; Wilkinson, 1980, s.20-30.

⁶⁷ Savaşla Bağlantılı Öğeler Veri Seti'ndeki 79 devletler arası savaşta yitirilen insan sayısı (Sarkees, 2000) sürenin üstel fonksiyonunu temel alındığında (varyans değerinin yüzde 48'i), sürenin kendisini temel almaya göre (varyans değerinin yüzde 18'i) daha iyi tahmin ediliyor.

* "We were waist-deep in the Big Muddy; The big fool said to push on." Pete Seeger'ın 1967'deki ünlü şarkısı -çn.

⁶⁸ Richardson, 1960, s.11.

gözlemi destekleyen birkaç deneyi gözden geçirdi.⁶⁹ Yanlış olarak Stalin'e atfedilen, "Bir ölüm trajedidir; bir milyon ölümse istatistik!" sözlerinde sayılar hatalı ama insan psikolojisiyle ilgili gerçek bir olgu dile getiriliyor.

Tırmanmalar geçmişteki taahhütlerle orantılıysa (ve savaş alanına gönderilen askerlerin sabit bir oranı ölüyorsa), o zaman tıpkı bileşik faizlerde olduğu gibi savaş uzadıkça kayıp sayısında üstel bir artış olacaktır. Ve bunlar yıpratma savaşlarıysa, süreleri de üstel bir dağılım gösterecektir. Bir değişken üstel dağılım gösteren ikinci bir değişkenin üstel fonksiyonuysa, o değişkenin kuvvet yasası dağılımı göstereceğini belirten matematik yasasını hatırlayın.⁷⁰ Kanımca tırmanma-yıpratma kombinasyonu savaş büyüklüklerinin kuvvet yasası dağılımı göstermesine en iyi örneği oluşturuyor.

Savaşların neden kuvvet yasası dağılımı gösterdiğini tam olarak bilemeye-biliriz, ama bu dağılımın doğası -ölçekten bağımsız, kalın kuyruklu olması- bu görüntünün altında boyutun önemli olmadığı bir dizi sürecin yattığını düşündürüyor. Başlangıçtaki boyut, süre ve sayılar ne olursa olsun, silahlı koalisyonların, savaşların ve kayıpların biraz daha büyüme, biraz daha uzun sürme ve biraz daha ağırlaşma olasılığı hep birbirinin aynı.

Ölümcül çatışma istatistikleriyle ilgili bir sonraki sorunun ne olduğu açık: Hangisi daha fazla yaşamın kaybedilmesine yol açıyor: küçük savaşlar mı, büyük savaşlar mı? Kuvvet yasası dağılımının kendisi bize bu konuda herhangi bir şey söylemiyor. Öyle bir veri seti düşünelim ki büyüklüklerine göre ayrılan her bir savaş basamağında kayıp toplamı birbirinin aynı olsun: on milyon kişinin öldüğü bir savaş, birer milyon kişinin öldüğü on savaş, yüzer bin kişinin öldüğü yüz savaş, bu böylece devam etsin ve bu süreci birer kişinin öldüğü on milyon cinayetle noktalayalım. Ama aslında üstel değerleri birin üzerinde olan dağılımlarda (nitekim savaşlardaki durum bu) sayılar uca doğru çarpıklaşıyor. Kimileri üstel değeri bu aralıktaki olan bir kuvvet yasası dağılımının 80:20 kuralını izlediğini söylüyorlar; bu kural Pareto İlkesi olarak da biliniyor, örneğin nüfusun en zengin yüzde 20'si servetin yüzde 80'ini kontrol ediyor. Bu oran tam olarak 80:20 olmayabilir, ama kuvvet yasası dağılımlarının çoğunda böyle bir dengesizlik gözlemleniyor. Örneğin, Web sitelerinin en popüler olan yüzde 20'si, girişlerin yaklaşık üçte ikisini kapsıyor.⁷¹

Richardson farklı boyutlardaki ölümcül çatışmaların her bir basamağındaki toplam ölüm sayılarını toplamış. Bilgisayar uzmanı Brian Hayes de bunları Şekil 5-11'deki grafiğe yerleştirmiş.

Tanımlanması zor küçük çaplı (3 ile 3162 arasında ölüme neden olan) çatışmaları kapsayan gri sütunlar gerçek verileri temsil etmiyor, çünkü Richardson'ın başvurduğu kaynaklarda kriminolojiyle tarih arasındaki boşluğa düşen bu çatışmalardaki kayıplara erişim olanağı yok. Bunlar, Richardson'ın cinayetlerle küçük savaşlar arasındaki düzgün bir eğriden çıkarsama yoluyla elde ettiği

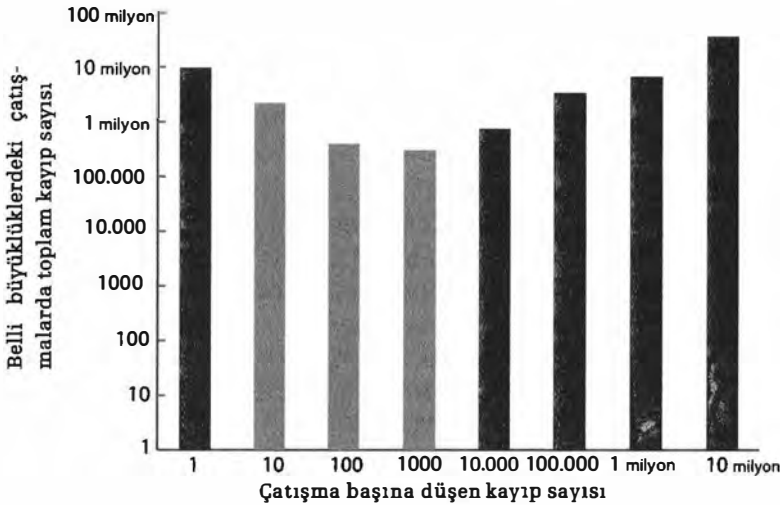
⁶⁹ Slovic, 2007.

⁷⁰ Wilkinson, 1980, s.23-26; Weiss, 1963; Jean-Baptiste Michel, kişisel iletişim.

⁷¹ 80:20 kuralı: Newman, 2005.

farazi sayıları kapsıyor.⁷² Bunlar dahil edilsin ya da edilmesin, grafiğin şekli çarpıcı: iki uçta tepe noktaları var, grafiğin ortasıysa bel vermiş. Bu da bize (hiç değilse 1820 ile 1950 arasında) en ölümcül şiddet türlerinin cinayetler ve dünya savaşları olduğunu gösteriyor; diğer bütün çatışmalarda ölen insan sayısı daha az. Bu durum o tarihten bu yana altmış yıldır böylece devam ediyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde askeri kayıplar Kore Savaşında 37 bin, Vietnam Savaşında da 58 bin; başka hiçbir savaş bu sayılara yaklaşmıyor. Oysa bu ülkede *her yıl* ortalama 17 bin kişi cinayete kurban gidiyor; bu da 1950'den bu yana neredeyse toplam bir milyon ölüm anlamına geliyor.⁷³ Aynı şekilde, genel olarak dünyadaki insan öldürme sayıları, bunlara ölüm ve hastalığa bağlı dolaylı ölümler de dahil edildiğinde bile savaşla ilişkili ölümlerden daha fazla.⁷⁴

ŞEKİL 5-11. Farklı büyüklüklerdeki çatışmalardaki toplam kayıp sayısı



Kaynaklar: Grafikler: Richardson'ın (1960) verileri temelinde, Hayes, 2002.

Richardson cinayetlerden dünya savaşlarına kadar bütün büyüklüklerdeki ölümcül çatışmaların neden olduğu toplam kayıp oranlarını da hesaplamış. Verdiği oran yüzde 1,6. Bu konuda şunları söylüyor: "Her bir çatışmaya atfedilen önemle karşılaştırıldığında, bu beklenenden az. Savaşın zevk alanlar, savaşların hastalıklardan çok daha az ölüme yol açtığını söyleyerek kendilerini haklı göstermeye çalışabilirler."⁷⁵ Richardson bu konuda da büyük bir farkla haklı olmaya devam ediyor.⁷⁶

⁷² Richardson, 1960, s.148-50.

⁷³ ABD'deki insan öldürmeler: Fox & Zawitz, 2007; 2006-2009 yılları arasındaki veriler yılda 17 000 olarak çıkarsama yoluyla hesaplandığında, toplam sayı 955 603.

⁷⁴ Krug ve ark., 2002, s.10; Ayrıca bkz. not 76.

⁷⁵ Richardson, 1960, s.153.

⁷⁶ DSÖ'nün Şiddet ve Sağlık Üzerine Dünya Raporu'na göre, 2000 yılında 520 bin insan öldürme, 310 bin de "savaşla ilişkili ölüm" yaşandı. Bütün nedenlere bağlı yaklaşık 56 milyon ölümlle şiddete bağlı toplam ölüm oranı yaklaşık yüzde 1,5 oluyor. Richardson'ın 1820-1952 arasına ait tahminleri çok daha eksik olduğu için, bu değeri onun elde ettiği değerle doğrudan karşılaştırmak mümkün değil.

Yüz otuz yıllık bir zaman diliminde yaşanan bütün savaşlarda ölenlerin yüzde 77'sinin iki dünya savaşında kaybedildiğini öğrenmek olağanüstü bir keşif. Savaşlar kuvvet yasası dağılımlarında görmeye alışık olduğumuz 80:20 kuralını bile izlemiyor. Burada gördüğümüz kural 80:2. Ölümün neredeyse yüzde 80'ine savaşların *yüzde 2'si* yol açmış.⁷⁷ Bu dengesiz oran küresel çapta savaşları önlemeye yönelik çabalarda önceliğin en büyük savaşlara vermesi gerektiğini ortaya koyuyor.

Bu oran, ölümcül çatışma istatistikleriyle uyumlu, tutarlı bir tarih anlatısına ulaşma arzumuzu karşılayanın da ne denli güç olduğunu ortaya koyuyor. Yirminci yüzyıla anlam verirken, iki istatistiksel yanılısamayla iyi bir olay örgüsüne ulaşma arzumuzun daha da beslendiğini gördük. Bunlardan biri rastgele aralıklı olaylarda anlamlı kümeler görme eğilimimiz. Diğeri ise aşırı değerleri astronomik ölçüde beklenmedik kılan çan eğrisi zihniyeti sonucunda, aşırı bir olayla karşılaşınca bunun arkasında olağanüstü bir neden olması gerektiği sonucuna varma eğilimimiz. Bu zihniyet yakın tarihteki en kötü iki olayın beklenmedik de olsa, astronomik ölçüde beklenmedik olaylar olmadığını kabul etmemizi güçleştiriyor. Zamanın gerilimleriyle savaş olasılığı artsa bile, bu savaşların başlaması mutlaka gerekmezdi. Bir kere başlayınca da, o anda ne denli ölümcül olurlarsa olsunlar, sürekli daha büyük bir ölümcüllük düzeyine tırmanma olasılıkları vardı. Bir bakıma, bu iki dünya savaşı, yıkım boyutları çok geniş bir yayılım aralığını kapsayan bir istatistiksel dağılım içinde, dehşetli ölçüde şanssız örnekler oluşturuyor.

BÜYÜK GÜÇLER ARASINDAKİ SAVAŞLARIN SEYRİ

Richardson savaş istatistikleri konusunda iki genel sonuca varmıştı: Savaşların zamanlaması rastgeleydi ve büyüklükleri kuvvet yasasına göre dağılım gösteriyordu. Ama zaman içinde bu iki parametrenin –savaş olasılıkları ve neden oldukları yıkım– nasıl bir değişim geçirdiği konusunda pek bir şey söyleyemiyordu. Savaşların giderek seyrekleşmekle birlikte daha ölümcül hale geliyor olabileceğine ilişkin öngörüsü de 1820 ile 1950 arasındaki zaman dilimiyle ve veri setinde bu zaman aralığına serpişmiş savaşların bir bölümünü kapsayan bir listeyle sınırlıydı. Peki günümüzde savaşların uzun dönemde seyri konusunda başka neler biliyoruz?

Kayda geçirilmiş tarihin başlangıcından bu yana dünya çapındaki bütün savaşları kapsayan yeterli bir veri seti yok; kaldı ki elimizde böyle bir bilgi olsa onu nasıl yorumlayacağımızı da bilemezdik. Yüzyıllar içinde toplumların geçirdiği değişiklikler o kadar radikal ve eşitsiz ki, bütün dünyadaki kayıpları kapsayan tek bir ölüm oranı birbirinden çok farklı toplum çeşitlerini aynı sepete doldurmak anlamına gelecektir. Ama siyaset bilimci Jack Levy mekan ve zamanın özellikle önemli bir diliminde savaşların izlediği yolu net bir şekilde gösteren bir veri seti hazırlamış.

⁷⁷ Richardson'ın ölüm verilerini grafikte gösterebildiği 4 ile 7 büyüklükteki 94 savaş temel alınmıştır.

Bu veri seti (*modern* sözcüğünün çeşitli anlamlarından biri çerçevesinde) barut, okyanus denizciliği ve matbaa ile modern çağa girildiği söylenen 1400'lerin sonunda başlıyor. Bu aynı zamanda ortaçağın baronluk ve düklüklerden oluşan yamalı bohçasından egemen devletlerin doğmaya başladığı çağ.

Levy'nin üzerinde durduğu ülkeler *büyük güçler sistemine* dahil olanlar, yani belli bir çağda dünyaya ağırlığını koyma gücü olan bir avuç devlet. Levy incelediği dönemlerin hepsinde yaşanan çatışmaların büyük çoğunluğundan 400'er kiloluk az sayıda gorilin sorumlu olduğunu bildiriyor.⁷⁸ Wright'ın bütün dünyayı kapsayan beş yüz yıllık veri tabanındaki bütün savaşların yüzde 70'ine bu büyük güçler katılmışlar ve bu güçlerden dördü Avrupa'daki bütün savaşların en azından beşte birine katılma kötü ününe sahip.⁷⁹ (Bu günümüzde de geçerliliğini koruyor: İkinci Dünya Savaşından bu yana Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB/Rusya diğer ülkelerin hepsinden daha fazla uluslararası çatışmanın tarafı oldular.)⁸⁰ Büyük güçler ligine girip çıkan ülkelerin bu ligdeyken katıldıkları savaş sayısı da, ligden düştükleri dönemlere göre daha fazla. Büyük güçlere odaklanmanın bir yararı da, ayak izleri çok büyük olduğu için bu güçlerin yürüttükleri hiçbir savaşın zamanın kayıtlarını tutan kişilerin gözünden kaçmasının mümkün olmaması.

Savaş büyüklüklerini gösteren dengesiz kuvvet yasası dağılımıyla öngörebileceğimiz gibi, büyük güçler arasındaki (özellikle de bir seferinde birden çoğunun katıldıkları) savaşlar kayda geçmiş bütün savaş ölümlerinin önemli bir bölümünü kapsıyor.⁸¹ Afrika atasözünde (bütün Afrika atasözleri gibi, bu da farklı birçok kabileye atfedilir), filler dövüşürken, ezilen çayır olur. Bu fillerin dizginlerini elinde tutan daha büyük bir egemen güç olmadığı için de, bunlar birbirleriyle savaşmayı bir alışkanlık haline getirmişler ve sınırlı bir Hobbesçu anarşi ortamında sürekli birbirlerini gözetliyorlar.

Levy büyük güç sayılmak için teknik ölçütler geliştirmiş ve 1495'le 1975 arasında bu listede yer alabilen ülkeleri belirlemiş. Bunların çoğu büyük Avrupa devletleri: bu dönemin bütünü boyunca Fransa ile İngiltere/Büyük Britanya/Birleşik Krallık; 1918 sonuna kadar Habsburg hanedanının hakimiyeti altında olan ülkeler; 1808'e kadar İspanya; 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başlarında Hollanda ve İsveç; 1721'den itibaren Rusya/SSCB; 1740'tan itibaren Prusya/Almanya; 1861 ile 1943 arasında da İtalya. Ama bu sistemde az sayıda Avrupa dışından ülke de var: 1699'a kadar Osmanlı İmparatorluğu; 1898'den itibaren Amerika Birleşik Devletleri; 1905 ile 1945 arasında Japonya; 1949'dan itibaren de Çin. Levy taraflardan hiç değilse birinin büyük güç olduğu, diğer tarafta da bir devletin yer aldığı çatışmalarda yılda en az bin ölüme yol açan savaşları kapsayan bir veri seti oluşturmuş (temel aldığı sayı Savaşla Bağıntılı Ögeler projesi ve benzeri birçok veri setinde "savaş" tanımında kullanılagelen eşik değer). Bir büyük güç bir ayaklanmayı destekleyerek savaşta bir devlete karşı konumlanmamışsa, sömürgeci savaşlar ve iç savaşlar veri setinin dışında tutulmuş. Ben de Levy'ye danışarak,

⁷⁸ Levy, 1983; Levy ve ark., 2001.

⁷⁹ Levy, 1983, s.3.

⁸⁰ Gleditsch ve ark., 2002; Lacina & Gleditsch, 2005; <http://www.prio.no/Data/>.

⁸¹ Levy, 1983, s.107.

bu verileri Savaşla Bağlantılı Öğeler Veri Seti temelinde son çeyrek yüzyıla doğru genişletip 2000'e kadar getirdim.⁸²

Her iki tarafta da en az bir büyük gücün yer aldığı savaşlar olan Titanların çarpışmalarıyla işe başlayalım. Bunlar Levy'nin "genel savaş" adını verdiği, hiç değilse Birinci Dünya Savaşı kadar "dünya savaşı" olarak adlandırılabilir çaptışmalar; bu adı savaşın bütün dünyaya yayılması anlamında değil, ama büyük güçlerin çoğunu kapsama anlamında hak ediyorlar. Bunlar iki dünya savaşı yanında, Otuz Yıl Savaşları (1618-48; yedi büyük güçten altısı), XIV. Louis'nin Hollanda Savaşı (1672-78; yedi büyük güçten altısı), Augsburg Birliği Savaşı (1688-97; yedi büyük güçten beşi), İspanya Veraset Savaşı (1701-13; altı büyük güçten beşi), Avusturya Veraset Savaşı (1739-48; altı büyük güçten altısı), Yedi Yıl Savaşları (1755-63; altı büyük güçten altısı) ve Fransız Devrimi Savaşları ve Napoléon Savaşları (1792-1815; altı büyük güçten altısı). İki ya da ikiden çok büyük gücün kapıştığı daha ellinin üzerinde savaş var.

Farklı çağlarda savaşın etkisini ortaya koyan göstergelerden biri, insanların büyük güçler arasındaki savaşlara, bu savaşların neden olduğu karışıklıklara, zararlara ve öncelik değişikliklerine, yüzde cinsinden ne kadar süreyle katlanmak zorunda kaldıkları. Şekil 5-12'de çeyrek yüzyıllık zaman dilimlerinde dönemin büyük güçleri arasındaki savaşlarla geçen yıl yüzdeleri görülüyor.

ŞEKİL 5-12. 1500-2000 yılları arasında büyük güçlerin birbirleriyle savaştıkları yıl yüzdeleri



Kaynaklar: Levy & Thompson, 2011; grafik uyarlanmıştır. Veriler 25'er yıllık dönemler halinde bir araya getirilmiştir.

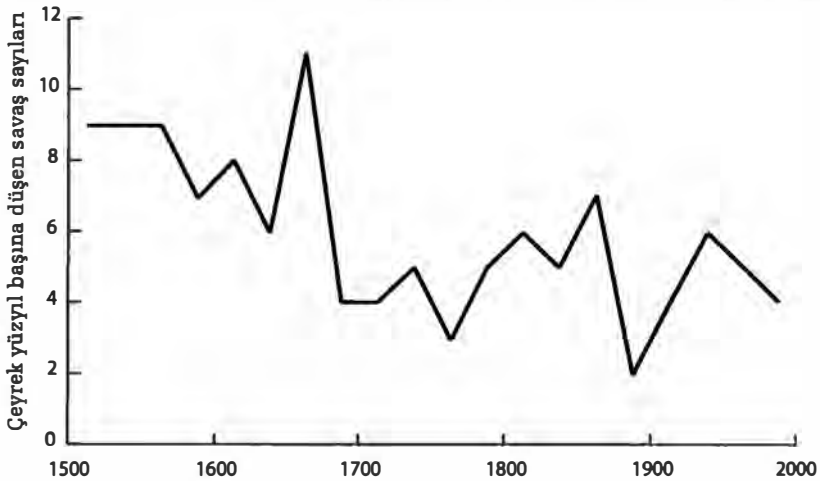
İlk başlardaki çeyrek yüzyıllardan ikisinde (1550-75 ve 1625-50), grafik tavan yapıyor: büyük güçler bu yirmi beşer yılın yirmi beşinde de birbirleriyle savaşıyorlar. Bu dönemler ağırlıklı olarak, Birinci Huguenot Savaşı ve Otuz Yıl Savaşı gibi Avrupa'daki korkunç Din Savaşlarını kapsıyor. Bu noktadan itibaren eğri tartışmasız bir şekilde aşağıya doğru iniyor. Yüzyıllar ilerledikçe, Fransız

⁸² Correlates of War Inter-State War Data, 1816-1997 (v3.0) <http://www.correlatesofwar.org/>; Sarkees, 2000.

Devrimi Savaşları ve Napoléon Savaşları ve iki dünya savaşının neden olduğu birkaç kısmi geri dönüşe rağmen, büyük güçler arasındaki savaşların kapsadığı süreler giderek kısalıyor. Sağda grafiğin alt ucunda Uzun Barışın ilk işaretlerini görebiliyoruz. 1950 ile 1975 arasındaki çeyrek yüzyılda büyük güçler arasında tek bir savaş var (1950 ile 1953 arasında Amerika Birleşik Devletleri'yle Çin'in karşı karşıya geldiği Kore Savaşı) ve o zamandan bu yana bu türden bir savaş yok.

Şimdi de biraz uzaklaşalım ve savaşa daha geniş bir açıdan bakalım: taraflardan biri bir büyük güç olan, diğer taraftaysa büyük olsun olmasın herhangi bir ülke bulunan yüzün üzerindeki savaşı ele alalım.⁸³ Daha geniş olan bu veri setiyle, bir önceki grafikteki savaşla geçen yıllar ölçütünü iki ayrı boyutta ele alabiliriz. Birincisi sıklık. Şekil 5-13'te çeyrek yüzyıl başına savaşla geçmiş yıl sayısı görülüyor.

ŞEKİL 5-13. 1500-2000 yılları arasında büyük güçlerin karıştığı savaşların sıklığı



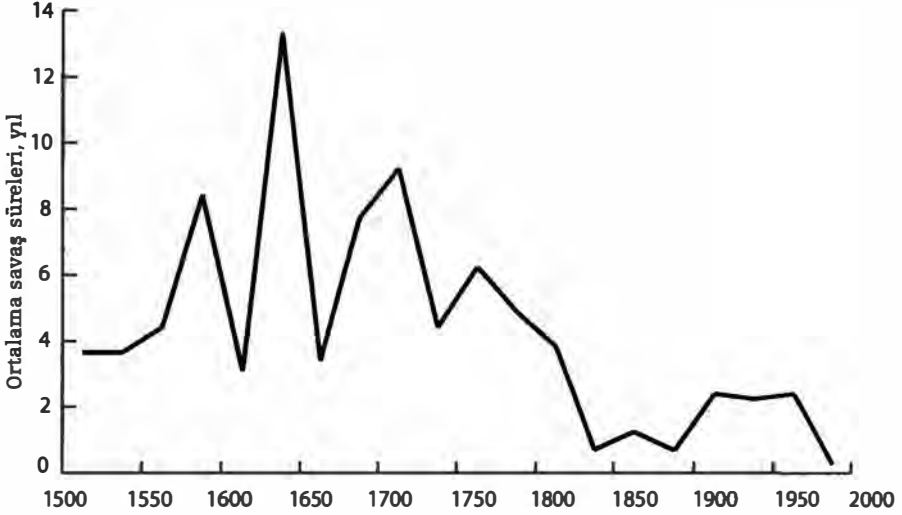
Kaynaklar: Son nokta dışında grafik: Levy, 1983; son nokta: "Correlates of War" Inter-State War Database, 1816-1997, Sarkees, 2000; 1997-99: PRIO Battle Deaths Dataset, 1946-2008, Lacina & Gleditsch, 2005. Veriler 25'er yıllık gruplar halinde bir araya getirilmiştir.

Bir kere daha bu beş yüzyıl boyunca sıklığın azaldığını gözlemliyoruz: büyük güçlerin savaşma olasılığı giderek azalıyor. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Levy ölçütlerine uyan yalnızca dört savaş var: Çin ile Vietnam arasındaki iki savaş (1979 ve 1987), Kuveyt'e yönelik Irak işgal girişimini tersine çevirmek için BM kararıyla yürütülen savaş (1991) ve Kosova'da Arnavut etnik grubunun yerinden edilmesine karşı Yugoslavya'nın NATO tarafından bombalanması (1999).

İkinci boyut süre. Şekil 5-14'te bu savaşların ortalama süreleri görülüyor:

⁸³ Levy'nin büyük devletlerden birinin sömürge hükümetine karşı bir ayaklanma hareketiyle birlikte savaşmadığı sömürgeci savaşları dışta tuttuğunu hatırlayalım.

ŞEKİL 5-14. 1500-2000 yılları arasında büyük güçlerin karıştığı savaş süreleri



Kaynaklar: Son nokta dışında grafik: Levy, 1983; son nokta: "Correlates of War" Inter-State War Database, 1816-1997, Sarkees, 2000; 1997-99: PRIO Battle Deaths Dataset 1946-2008, Lacina & Gleditsch, 2005. Veriler 25'er yıllık gruplar halinde bir araya getirilmiştir.

On yedinci yüzyılın ortalarında sivri bir tepe noktası olmasına karşın, bu grafikte de aşağıya doğru bir eğilim gözlemleniyor. Bu Otuz Yıl Savaşlarını basitçe tam olarak otuz yıl sürmüş varsaymaktan kaynaklanan bir hata değil; diğer tarihçilerin uygulamalarını benimseyen Levy bu savaşı daha sınırlı dört savaşa bölmüş. Bu bölme işleminden sonra bile, o dönemdeki Din Savaşlarının kabul edilmez ölçüde uzun sürdüğü görülüyor. Ama o tarihten sonra Büyük Güçler savaşlarını başlar başlamaz bitirmenin yolunu aramaya girişecekler ve 20. yüzyılın son çeyreğinde doruğa ulaşan bu eğilim sonucunda, büyük güçlerin karıştığı dört savaşın ortalama süresi 97 gün olacaktı.⁸⁴

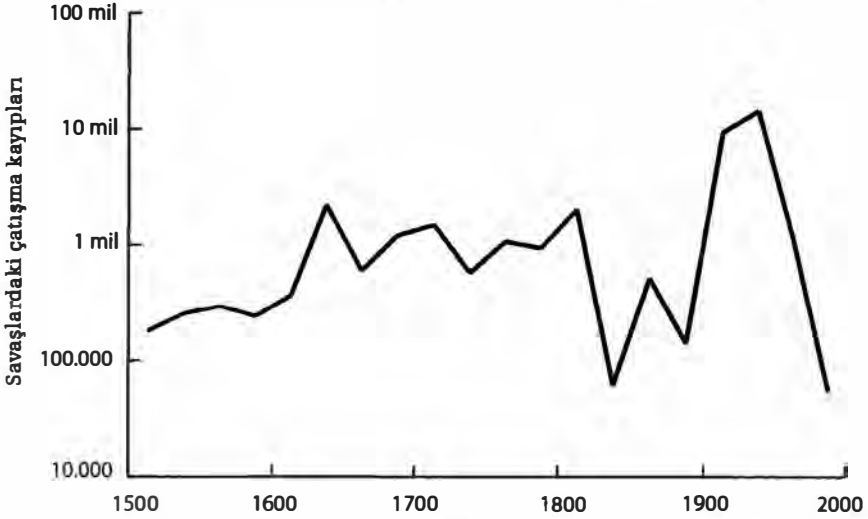
Peki, ya savaşlardaki yıkımın boyutları? Şekil 5-15'te en az bir büyük gücün katıldığı savaşlarda logaritmik çatışma kayıpları görülüyor:

On dokuzuncu yüzyılın başında 1500 olan kayıp sayısı yüzyıl boyunca düşüyor, iki dünya savaşı sırasında yeniden tırmanıyor, sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında hızla dibe doğru dalıyor. Bu grafik beş yüz yıllık zaman diliminde yaşanan savaşların giderek daha yıkıcı hale geldiği izlenimi veriyor; bunun nedeni askeri teknoloji ve örgütlenmedeki ilerlemeler olabilir. Öyleyse, keskin eğilimler—daha az savaş, ama daha yıkıcı savaşlar—beş kat daha büyük bir zaman dilimine yayılarak, Richardson'ın varsayımıyla uyumlu olurdu. Gördüğümüzün bu olduğunu kanıtlayamayız, çünkü grafikte savaş sıklıkları ve büyüklükleri birlikte ele alınıyor. Ama Levy yıkıcılık boyutunun tek başına ayrıştırılarak, "yoğunluk"

⁸⁴ Correlates of War Inter-State War Data, 1816-1997 (v3.0) <http://www.correlatesofwar.org/>, Sarkees, 2000; ayrıca, Kosovo savaşı için, PRIO Battle Deaths Dataset, 1946-2008, Versiyon 3.0, <http://www.prio.no/CSCW/Datasets/Armed-Conflict/Battle-Deaths/>, Gleditsch ve ark., 2002; Lacina & Gleditsch, 2005.

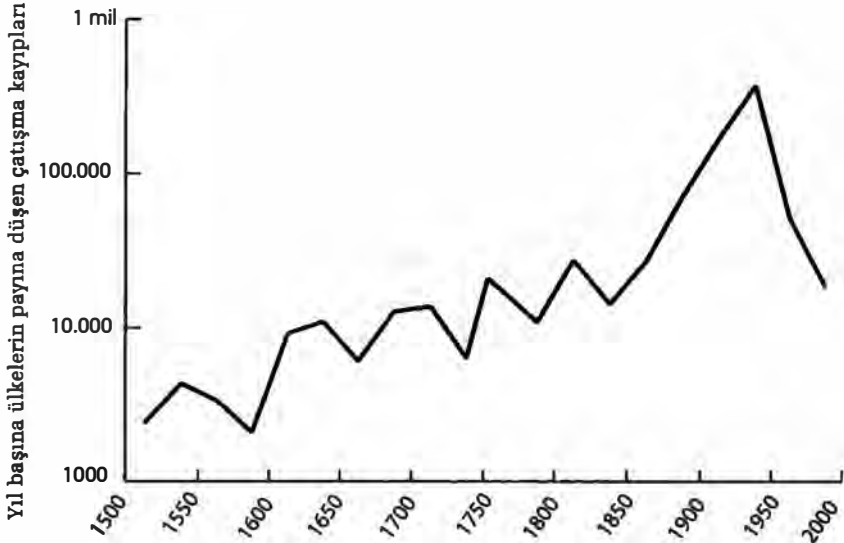
adı verdiği bir ölçütü değerlendirilebileceğini düşünüyor; bu da çatışmanın yıl başına her bir ülkeye verdiği zarar. Şekil 5-16'daki grafikte bu ölçütü görüyoruz.

ŞEKİL 5-15. 1500-2000 yılları arasında büyük güçlerin karıştığı savaşlardaki ölümler



Kaynaklar: Son bölümü dışında grafik: Levy, 1983; son bölüm: "Correlates of War" Inter-State War Database, 1816-1997, Sarkees, 2000; 1997-99: PRIO Battle Deaths Dataset 1946-2008, Lacina & Gleditsch, 2005. Veriler 25'er yıllık gruplar halinde bir araya getirilmiştir.

ŞEKİL 5-16. 1500-2000 yılları arasında büyük güçlerin karıştığı savaşlarda ölüm yoğunluğu



Kaynaklar: Son bölümü dışında grafik: Levy, 1983; son bölüm: "Correlates of War" Inter-State War Database, 1816-1997, Sarkees, 2000; 1997-99: PRIO Battle Deaths Dataset 1946-2008, Lacina & Gleditsch, 2005. Veriler 25'er yıllık gruplar halinde bir araya getirilmiştir.

Bu grafikte 19. yüzyılın son döneminde bu tür savaşların çok az olmasının yaşanan yıkımı örtücü etkisi ortadan kalkıyor ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar büyük güçlerin karıştığı savaşların ölümcül boyutu daha belirgin ortaya çıkıyor. Öte yandan, 20. yüzyılın ikinci yarısında 450 yıldır iniş çıkışlarla devam eden bir eğilimin ansızın tersine döndüğünü görüyoruz. Yirminci yüzyılın bu yarısında hem büyük güçlerin karıştığı savaşların sayısı düşüyor *hem de* her bir savaşın öldürücü gücü azalıyor; Uzun Barış döneminin savaştan kaçınma eğilimini ortaya koyan bir çift inişle karşı karşıyayız. İstatistikten, bu eğilimlerin ardında yatan olayların anlatısına dönmeden önce, daha geniş bir perspektiften, savaşların seyri açısından bakıldığında emin olalım.

AVRUPA SAVAŞLARININ SEYRİ

Düyük güçlerin karıştığı savaşlar tarih boyunca savaş eğilimlerini incelememize olanak veren sınırlı ama önemli bir alan sunuyor. Bu tür alanlardan biri de Avrupa. Bu kıta bize savaş dönemlerine ilişkin kayıpların en kapsamlı verilerini sunmakla kalmıyor, dünyada olup bitenler üzerindeki etkisi de çok büyük. Geçtiğimiz beş yüz yılda dünyanın büyük bir bölümü Avrupa imparatorluklarının bir parçasıydı; geriye kalan bölümleri de bu imparatorluklarla savaştılar. Ve teknoloji, moda ve fikirler gibi diğer insan etkinlikleri bir yana, savaş ve barışla ilişkili eğilimler de çoğu zaman Avrupa'dan kaynaklanıyor ve oradan dünyanın geri kalan bölümlerine yayılıyordu.

Avrupa'nın sunduğu kapsamlı tarihi verilerin bize sağladığı bir başka fırsat da, örgütlü çatışmalara bakışımızı genişletmesi ve büyük güçlerin karıştığı devletler arası savaşlar yanında gücü daha az olan ülkeler arası savaşları, bin ölüm sınır değerini aşan çatışmaları, iç savaşları ve soykırımları, ayrıca açlık ve hastalık sonucu sivil ölümleri de kapsayan geniş bir bakış açısına ulaşmamızı sağlaması. Peki, bütün bu diğer şiddet biçimlerini, küçük çatışmaların uzun omurgasıyla büyük çatışmaların uzun kuyruğunu bir araya getirdiğimizde nasıl bir tabloya ulaşıyoruz?

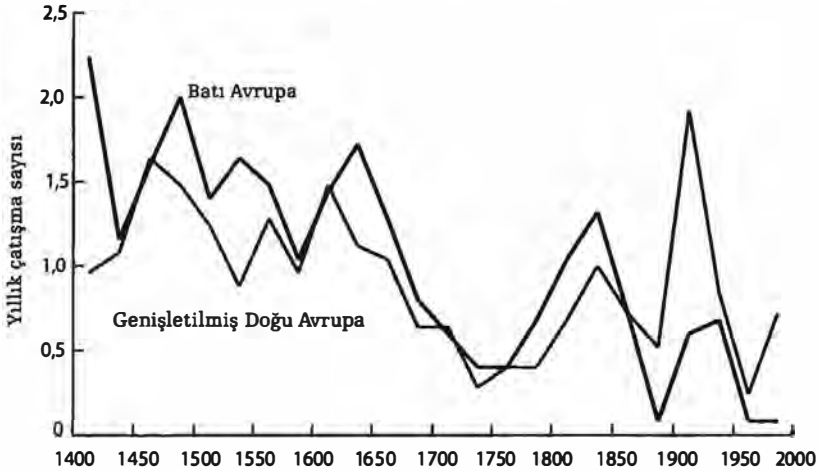
Siyaset bilimci Peter Brecke "Conflict Catalog" (Çatışma Kataloğu) adını verdiği kapsamlı bir envanterde bütün ölümcül çatışma verilerini topluyor.⁸⁵ Amacı 1400 yılından bu yana tarihi kayıtlarda sözü edilen silahlı çatışmalarla ilişkili her türlü bilgi kırıntısını bir araya getirmek. Brecke önce Richardson, Wright, Sorokin, Eckhardt, Savaşla Bağlantılı Öğeler projesi, tarihçi Evan Luard ve siyaset bilimci Kalevi Holsti tarafından toplanmış verilerdeki savaş listelerini bir araya getirmiş. Bunların çoğunda kapsanacak çatışmalara ve neyin devlet sayılacağı konusuna ilişkin eşikler yüksek. Brecke ölçütleri gevşetiyor ve yılda otuz iki kayba yol açan (Richardson ölçeğine göre 1,5 büyüklüğündeki) ve belli bir toprak üzerinde egemenlik kurmuş herhangi bir güçle ilişkili, kayda geçmiş bütün çatışmaları kapsıyor. Daha sonra kütüphaneye gidiyor ve başka birçok ülkede ve dilde yayımlanmış olanlar da dahil, tarihleri ve atlasları didik didik inceliyor. Kuvvet yasası dağılımı gereği bekleyeceğimiz gibi, ölçütlerin gevşetilmesi bilgilerimize kenarda köşede kalmış birkaç veri eklenmekle kalmıyor, veriler artık

⁸⁵ Conflict Catalog, Brecke, 1999, 2002; Long & Brecke, 2003.

sel gibi akıyor: Brecke kendisinden önce oluşturulmuş bütün veri tabanları bir araya getirildiğinde ulaşılan çatışmaların en az üç katı çatışma keşfediyor. Şu anda Çatışma Kataloğunda MS 1400 yılı ile MS 2000 yılı arasında yaşanmış 4560 çatışma var (bunların 3700'ü çizelgelere işlenmiş) ve bu sayının 6000'e kadar çıkması bekleniyor. Bu çatışmaların yaklaşık üçte birinde kayıp sayıları da var; Brecke bu ölümleri askeri kayıplar (çatışmalarda ölen askerler) ve (savaşa bağlı açlık ve hastalık nedeniyle ölen sivilleri de kapsayan) toplam kayıplar olarak ikiye ayırıyor. Brecke büyük bir nezaket göstererek, 2010 yılında ulaşılmış haliyle bu veri setine erişmemi sağladı.

Çatışma sayılarıyla işe başlayalım ve yalnızca büyük güçlerin karıştığı çatışmalarla yetinmeyip, büyük küçük bütün ölümcül çatışmaları inceleyelim. Şekil 5-17'deki grafiğe işlenen bu veriler bize Avrupa savaş tarihine ilişkin bağımsız bir bakış açısı sunuyor.

ŞEKİL 5-17. Genişletilmiş Avrupa'da 1400-2000 yılları arasında yıllık çatışma sayısı



Kaynaklar: Conflict Catalog, Brecke, 1999; Long & Brecke, 2003. Çatışmalar 25'er yıllık zaman dilimlerinde bir araya getirilmiş ve devletler arası ve iç savaşları, soykırımları, ayaklanmaları ve ölümcül toplu saldırıları da kapsıyor. "Batı Avrupa" günümüzdeki Birleşik Krallık toprakları, İrlanda, Danimarka, İsveç, Norveç, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Almanya, İsviçre, Avusturya, İspanya, Portekiz ve İtalya'yı kapsıyor. "Doğu Avrupa" günümüzdeki Kıbrıs, Finlandiya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Romanya, eskiden Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Türkiye (hem Avrupa'daki hem de Asya'daki bölümü), Rusya (Avrupa'daki bölümü), Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve diğer Kafkas cumhuriyetlerini kapsıyor.

Bir kez daha, silahlı çatışma boyutlarından birinin, çatışma sıklığının azaldığı görülüyor. Öyküyü 1400'de başlattığımızda, Avrupa devletlerinin yılda üçten çok çatışma çıkardıklarını görüyoruz. Çeşitli iniş çıkışlarla bu sayının Batı Avrupa'da neredeyse sıfırlandığını, Doğu Avrupa'da da yılda bir çatışmanın altına düştüğünü gözlemliyoruz. Bu son sıçrama bile yanıltıcı, çünkü çatışmaların yarısı yalnızca bir zamanlar Osmanlı ya da Sovyet imparatorluklarının bir parçası oldukları için veri setinde "Avrupa" olarak kodlanan, ülkeleri ilgilendiriyor; günümüzde bu ülkeler genellikle Ortadoğu ya da Orta ve Güney Asya ülkeleri

olarak sınıflandırılıyor (örneğin, Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Dağıstan ve Ermenistan'daki çatışmalar Avrupa dışında ele alınıyor).⁸⁶ Doğu Avrupa'daki diğer çatışmalar eski Yugoslavya ya da Sovyetler Birliği cumhuriyetlerini ilgilendiriyor. Yugoslavya, Rusya/SSCB ve Türkiye'yi kapsayan bu bölgelerin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sivri bir tepe noktası oluşturan Avrupa çatışmalarının tetiklenmesinde de sorumluluğu var.

Peki ya bu çatışmalardaki insan kayıpları? İşte bu noktada Çatışma Kataloğunun kapsamlılığı işe yarıyor. Kuvvet yasası dağılımı bize savaş kayıplarında aslan payının en büyük savaşlar olan büyük güçler arası savaşlardaki ölümler olması gerektiğini söylüyor; bu hiç değilse kayıp eşliğinin bin ölüm eşliğini geçtiği savaşlar açısından geçerli ve şimdiye kadar grafiklerde incelediğim veriler bunlardı. Ama Richardson bizi uyarıyor ve geleneksel tarihlerde ve veri tabanlarında göz önüne alınmayan çok sayıda küçük çatışma (Şekil 5-11'deki gri sütunlar) bir araya getirildiğinde, teorik açıdan önemli boyutlarda ilave kayıp sayıları ortaya çıkabileceğini gösteriyor. Çatışma Kataloğu bu gri alana inen ve geleneksel askeri düzlemin altında kalan çatışma, toplu saldırı ve katliamların listesini çıkarmaya çalışan, uzun bir zaman dilimini kapsayan ilk veri seti (ama elbette eski yüzyıllarda bunlardan çok daha fazlası yaşandığı halde not edilmemiş olabilir). Öte yandan, Katalog henüz ilerleyen bir çalışma ve şimdilik kayıp sayıları belirlenmiş çatışma sayısı yarıyı bile bulmuyor. Katalog tamamlanana kadar, o çeyrek yüzyıla ait ortalama kayıp sayıları temelinde eksik değerleri doldurarak Avrupa'da çatışmalara bağlı ölümlerin seyri konusunda bir fikir edinmemiz mümkün. Brian Atwood'la birlikte çıkarsama yoluyla bu değerleri hesapladık, her türden ve her büyüklükte çatışmaya bağlı doğrudan ve dolaylı kayıpları topladık, bu değeri her dönemdeki Avrupa nüfusuna böldük ve bulduğumuz değerleri doğrusal bir ölçeğe işledik.⁸⁷ Şekil 5-18'de Avrupa'daki şiddet içeren çatışmalar tarihine ilişkin bu maksimalist (ama geçici) tablo görülüyor:

Nüfusa göre ölçeklendirme 1950 sonuna kadar devam eden yukarı doğru tırmanma eğilimini ortadan kaldırmıyor; bu da Avrupa'nın insan öldürme yetisinin insan üretme yetisinden daha hızlı hale geldiğini gösteriyor. Ama aslında bu grafikte en dikkat çekici olan üç *hemoklizma*. İkinci Dünya Savaşı'nı kapsayan çeyrek yüzyıl dışında, Avrupa'da yaşamının en tehlikeli olduğu dönemler 17. yüzyıl başlarındaki Din Savaşları dönemi, sonra Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı çeyrek yüzyıl, sonra da Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları dönemi.

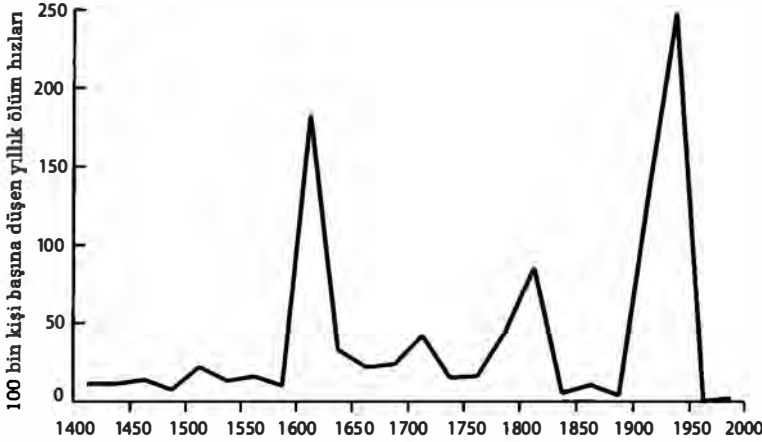
Bu durumda Avrupa'da örgütlü şiddet şöyle seyrediyor. 1400 ile 1600 yılları arasında temelde düşük düzeyde ama istikrarlı bir çatışma süreci görüyoruz, Din Savaşlarının kan banyosu bunu izliyor, 1775'in sonuna kadar iniş çıkışlı bir düşüş var, bu dönemi Fransa kaynaklı altüst oluşlar izliyor, 19. yüzyılın ortalarında ve sonunda belirgin bir yatışma var, sonra bunu 20. yüzyıldaki *Hemok-*

⁸⁶ "Conflict Catalog'a sadık kaldım, ama diğer veri tabanlarında bu ülkeler Asya ülkeleri olarak kodlanıyor (örn. bkz., Human Security Report Project, 2008).

⁸⁷ Aynı veriler logaritmik ölçeğe yerleştirildiğinde Şekil 5-15'tekine benzer bir sonuç elde ediyor; bu da ölümlerin çoğundan en büyük savaşların (çoğu Avrupa'da olan büyük güçlerin karıştığı savaşların) sorumlu olduğuna işaret eden bir kuvvet yasası dağılımını yansıtıyor. Ama 1950'den sonra Avrupa'daki savaşlarda muazzam bir gerileme yaşandığı için, yüzyılın sonundaki küçük sıçrama logaritmik ölçeğe büyüyor.

lizma izliyor, ardından da şiddetin geçmişte görülmemiş boyutlarda azalarak yerlerde süründüğü Uzun Barış dönemi geliyor.

ŞEKİL 5-18. 1400-2000 yılları arasında, genişletilmiş Avrupa çerçevesi içinde kalan çatışmalara bağlı ölüm hızları



Kaynaklar: Conflict Catalog, Brecke, 1999; Long & Brecke, 2003. Sayılar "Toplam Kayıplar" sütunundan alınarak, 25'er yıllık zaman dilimlerini kapsayacak şekilde bir araya getirildi. Tekrar girişler giderildi. Eksik veriler o çeyrek yüzyıla ait ortalama değerlerle dolduruldu. Tarihsel nüfus tahminleri, çeyrek yüzyıl sonu verileri temelinde McEvedy & Jones'tan (1978) alındı. "Avrupa" Şekil 5-17'de tanımlanmaktadır.

Geçtiğimiz beş yüz yılda şiddet açısından büyük güçler arasında ve Avrupa'da yaşanan çeşitli yerinde sayma dönemlerine ve ani tırmanmalara nasıl anlam yükleyebiliriz? Artık istatistiğin tarihsel anlatılara yerini bırakması gereken noktaya vardık. Bundan sonraki bölümlerde, çatışmaların hesabını tutanların verdiği sayılarla David Bell, Niall Ferguson, Azar Gat, Michael Howard, John Keegan, Evan Luard, John Mueller, James Payne ve James Sheehan gibi tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin anlatılarını birleştirerek, grafiklerin gerisindeki öyküyü anlatacağım.

İşte size bir ön izleme. Şekil 5-18'deki zikzakları dört akımın bileşimi olarak ele alın. Modern Avrupa sık ama seyrek Hobbesçu savaşlarla işe başladı. Siyasi birimler daha büyük devletler şeklinde pekiştikçe savaşların sayısı azaldı. Aynı zamanda da, daha büyük ve daha etkili orduların yaratılmasını sağlayan askeri devrimle yaşanan bu savaşlar giderek daha ölümcül hale geldi. Son olarak da, farklı dönemlerde Avrupa ülkeleri bireyler olarak insanların çıkarlarını ütöpik bir geleceğe tabi kılan totaliter ideolojilerle, bu çıkarları en yüksek değer olarak ele alıp yücelten Aydınlanma hümanizmi arasında gidip geldi.

HOBBESÇU ARKA PLAN, HANEDANLAR VE DİNLER ÇAĞI

Geçtiğimiz bin yılın büyük bir bölümünde Avrupa tarihinin arka planı çok uyarıcı. Ortaçağdaki şövalye baskınlarından ve gruplar arası düşmanlıklardan devralınan savaşlar, sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan bütün siyasi birim türlerini içine çekecekti.

Avrupa'daki savaşların sayısı bile akıllara durgunluk veriyor. Brecke'nin, Çatışma Kataloğunda kapsanan dönem öncesi için hazırladığı listede MS 900 ile MS 1400 yılları arasında 1148 çatışma gördüğümüz gibi, Kataloğun kendisinde de MS 1400 yılından bugüne kadar 1166 çatışmayla yüz yüze geliyoruz; bu da on bir yüzyıl boyunca her yıl yaklaşık iki yeni çatışma demek.⁸⁸ Büyük güçlerin karıştığı bazı büyük savaşlar da dahil olmak üzere, bu çatışmaların çok büyük bir kısmı, en titiz tarihçiler dışında kimsenin bilmediği olaylar. Rastgele bazı örnekleri ele alırsak, Danimarka-İsveç Savaşı (1516-25), Schmalkalden Savaşı (1546-47), Fransa-Savoya Savaşı (1600-01), Türk-Polonya Savaşı (1673-76), Jülich Veraset Savaşı (1609-10) ve Avusturya-Sardinya Savaşı (1848-49) dediğinizde, pek çok eğitilmiş insan size boş gözlerle bakacaktır.⁸⁹

Savaşma yaygın bir uygulama olmakla kalmıyor, teorik açıdan da kabul ediyor. Howard egemen sınıflar arasında "Barış, savaşlar arasındaki kısa bir ara dönem sayılıyordu" ve "savaş sanki doğal düzenin parçası olan otomatik bir etkinlikti." diyor.⁹⁰ Luard 15. ve 16. yüzyıllardaki birçok muharebede kayıp sayısının oldukça düşük olduğunu söylüyor ve "çok kayıp verilen çatışmalarda bile, hükümdarların ve askeri komutanların gözünde buna önem verildiğini gösteren kanıt az. Genellikle bunlar yüce ve şanlı savaşların kaçınılmaz bir bedeli sayılıyordu." diyor.⁹¹

Peki ne için savaşıyorlardı? Nedenler Hobbes'un "başlıca üç kavga nedeni" olarak nitelendirdiği şu güdülerdi: (esas olarak toprak ele geçirme amaçlı) yırtıcı şiddet, başkalarının yırtıcı şiddetine karşı ön alma amaçlı saldırı ve inandırıcı caydırıcılık ya da şanını ve şerefini koruma. Avrupa savaşlarıyla kabile, şövalye ve savaş ağası baskınları ve düşman taraflar arasındaki çatışmalar arasındaki başlıca fark, savaşların bireyler ya da klanlar tarafından değil, örgütlü siyasi birimler tarafından yürütülmesiydi. Servetin ticaret ve teknolojik gelişmelerden çok toprağa ve elde tutulan kaynaklara bağlı olduğu yüzyıllarda, yukarı doğru tırmanmanın başlıca yolu fetih ve yağmaydı. Günümüzde sömürge yöneticiliği çoğumuzun gözünde hiç de çekici bir meslek seçimi sayılmaz. Ama "krallar gibi yaşamak" deyişi bize yüzyıllar önce bunun bol yiyeceğe, rahat bir barınağa, güzel nesnelere, istediğin zaman eğlenmeye ve bir yaşına kadar sağ kalan çocuklara sahip olmanın başlıca yolu olduğunu hatırlatıyor. Evlilik dışı kraliyet çocuklarının yarattığı bitmek tükenmek bilmeyen sorunlar da bize canlı bir cinsel yaşamın Avrupa krallarının olmazsa olmazı olduğunu, örtmece bir terimle "serving maid" diye adlandırılan metreslerle, bu kralların haremi olan sultanlardan hiç de geri kalmadıklarını gösteriyor.⁹²

Ama liderlerin peşinde koştukları şeyler maddi ödüllerle sınırlı değildi; haki-miyet, ihtişam ve yücelik gibi manevi ihtiyaçları vardı: haritaya bakıp kendi egemenliğinizi temsil eden rengin bir başkasının aleyhine birkaç santimetre kare

⁸⁸ Long & Brecke, 2003 Brecke, 1999, 2002.

⁸⁹ Bunların hiçbirini, yüz internet kullanıcısına akıllarına gelen bütün savaşları sıralamalarını istediğim anketteki bine yakın yanıt arasında yoktu.

⁹⁰ Howard, 2001, s.12, 13.

⁹¹ Luard, 1986, s.240.

* Odalık -çn.

⁹² Betzig, 1986, 1996a; Betzig, 2002.

daha genişlediğini görmenin verdiği hazzın peşindeydiler. Luard hükümdarların gerçekte pek az yetkileri olan, yalnızca kâğıt üzerinde hükmettikleri bölgeler için bile savaşa giriştiklerini, "hangi topraklarda kimin kime biat ettiği anlamında teorik bir hükümlerlik hakkı" için savaştıklarını belirtiyor.⁹³ Savaşların çoğu siddik yarışıydı. Bir liderin birisine bir unvan, bir lütuf, hiyerarşide daha üst bir yer sunmak istemesi dışında hiçbir tehlikeyle karşı karşıya olunmayabiliyordu. Bir bayrağı indirmeyi, bir bayrağı selamlamayı ya da bir armadaki hanedanlık sembollerini çıkarmayı reddetmek ya da elçiler arasındaki öncelik sıralamasına uymamak gibi tahrikler savaşı tetikleyebiliyordu.⁹⁴

Avrupa tarihi boyunca egemen siyasi ittifaklarla duruma hakim olma güdüsü sürekli iş başındaydı, ama ittifak tanımları değişiyor, bu da çatışmaların niteliğini ve kapsamını etkiliyordu. Luard, bugüne kadar girilmiş en sistematik anlatıya dayalı tarih veri seti olan *War in International Society*'de (Uluslararası Toplumda Savaş), Avrupa'daki silahlı çatışmalar sürecini, her biri hakimiyet peşindeki blokların niteliğine göre tanımlanan beş "çağa" ayırabileceğimizi söylüyor. Luard'ın çağları kamyonu yüklenmiş kutulardan çok iç içe geçmiş halat bükümlerine benzese de, bunu aklımızda tutarak incelediğimizde, sunduğu şema savaşlardaki başlıca tarihsel dönüşümleri tasarlamamıza yardım ediyor.

Luard 1400 ile 1559 arasını kapsayan çağlarının ilkinin Hanedanlar Çağı olarak adlandırıyor. Bu dönemde, kraliyet aileleri ya da akrabalık bağları temelinde genişletilmiş koalisyonlar Avrupa topraklarını kendi kontrolleri altına almak için birbirleriyle çekişiyorlar. Liderlikte kalıtımı temel alma fikrinin, nasıl bitmez tükenmez veraset savaşlarına yol açtığını görmek için biraz biyolojiye bakmak yeter.

Hükümdarlar daima sonsuz iktidar açıklarıyla kendi faniliklerinin farkında olma arasındaki çelişkiyle yüz yüze gelirler. Doğal çözümlerden biri çocuklarından birini, genellikle de en büyük oğlunu veliaht tayin etmektir. Bunun bir nedeni genetik soylarını kendilerinin devamı olarak görmeleriye, diğer boyutu da evlatlık bağının varisin hükümdarı öldürerek daha erken başa geçme eğilimini baskılayacağı beklentisi. Ölümden kısa bir süre önce tomurcuklanma yoluyla kendilerinin erişkin klonlarını üretebilen türlerde veraset sorunu böyle çözülebilirdi. Ama *Homo sapiens* biyolojisinin birçok özelliği bu şemada karışıklığı neden oluyor.

Birincisi, insanlar geç olgunlaşırlar; bebekler olgunlaşmadan doğarlar ve insanda çocukluk süresi uzundur. Bu da babanın oğul hükmedebilme yaşına gelmeden ölebileceği anlamına gelir. İkincisi, insanda karakter özellikleri birden çok gen tarafından belirlenir, dolayısıyla da ortalamaya doğru gerileme adı verilen istatistiksel yasaya uyar: ebeveyn ne kadar cesur ve akıllı olursa olsun, genellikle çocukları bundan daha az cesur ve akıllı olacaktır. (Eleştirmen Rebecca West'e göre, 645 yıllık Hapsburg hanedanı "hiçbir dâhi üretmemiş, yalnızca iki yetenekli hükümdar... , sayısız mankafa ve sayıları hiç de az olmayan budala

⁹³ Luard, 1986, s.85.

⁹⁴ Luard, 1986, s.85-86, 97-98, 105-6.

ve deli ortaya çıkarmıştır.”)⁹⁵ Üçüncüsü, insanlarda eşeyli üreme vardır; yani her insanın genetik mirası bir değil, iki kişiden gelir ve her ikisi de sağlığında ve ölümünde onun üzerinde hak iddia edebilirler. Dördüncüsü, insanlar cinsel açıdan dimorftir ve kadınlara fetih ve tahakkümün erkeklere göre genellikle daha az duygusal tatmin verdiği doğru olmakla birlikte, fırsat doğduğunda birçok kadının bu hazzı geliştirme yetisi de gelişebiliyor. Beşincisi, insanda belli ölçüde çokeşli olma eğilimi de var, dolayısıyla erkeklerin evlilik dışı çocukları olabiliyor, onlar da meşru varislerle rekabet edebiliyorlar. Altıncısı, insanlar birden çok doğum yapabiliyorlar ve doğurganlık çağında birçok çocukları olabiliyor. Bu durum da hem ebeveyn-çocuk çatışmasına kapı açıyor ve baba henüz sahneden çekilmemişken oğul soyun üretkenlik hakkının kendine geçmesini isteyebiliyor, hem de kardeşler arasında rekabet yaşanıyor ve geç doğan kardeş ebeveynlerin ilk doğana yaptıkları cömert yatırımlara göz dikebiliyor. Yedincisi, insanlarda nepotizm eğilimi var ve kendi çocukları yanında çocuklarının çocuklarına da yatırım yapıyorlar. Bu biyolojik gerçeklerin her biri, çoğu zaman da hep birlikte birçoğu, ölen hükümdarın yerine kimin geçmesi gerektiği konusunda görüş ayrılıklarına yol açıyor ve Avrupalılar bu farklı görüşleri geçmişte sayısız hanedan savaşıyla çözmeye çalıştılar.⁹⁶

Luard'a göre Dinler Çağı 1559'da başlıyor ve Otuz Yıl Savaşını sonlandıran Westphalia Antlaşmasının imzalandığı 1648'e kadar sürüyor. Hükümdarların *Un roi, une loi, une foi* (bir kral, bir yasa, bir inanç) ilkesi temelinde saflaştığı rakip dini koalisyonlar, kentleri ve devletleri kontrol altına almak için en az yirmi beş uluslararası savaş ve yirmi altı iç savaş yürütüyorlar. Genellikle Protestanlar Katoliklerle savaşıyor, ama Rusya'daki Karışıklık Döneminde (Boris Godunov ile Romanov hanedanı arasındaki yönetim boşluğu), Katolik ve Ortodoks fraksiyonlar kontrolü ele geçirmek için kapışıyorlar. Dinsel hararetlenme Hristiyanlıkla sınırlı değil: Hristiyan ülkeler Müslüman Türkiye'yle savaşıyorlar, Sünni ve Şii Müslümanlar da Türkiye'yle İran arasında yürütülen dört savaşta karşı karşıya geliyorlar.

Bu dönem, “Yirminci yüzyıl gerçekten en kötüsü müydü?” başlığı altındaki, nüfusa göre düzeltilmiş en korkunç kitle kıyımları listesinde 13., 14. ve 17. sırada yer alanları kapsıyor ve Şekil 5-15 ve Şekil 5-18'deki ölüm zirvelerinden birini oluşturuyor. Bu dönemde yeni öldürme rekorları kırılmasının bir nedeni msket tüfeğı, kargı birlikleri ve top gibi askeri teknoloji gelişmeleri idi. Ama sonraki yüzyıllarda teknolojilerin giderek daha öldürücü hale gelmesine karşın kayıp oranlarının düştüğü düşünüldüğünde, bu katliamların başlıca nedeni bu olamazdı. Luard en önemli nedenin dinsel tutkular olduğunu belirtiyor:

Bu dönemde, savaşlardaki gaddarlıkları ve kayıp sayılarını artıran en önemli etken, çatışmaların sivil halka doğru genişletilmesi idi; siviller (özellikle yanlış tanıya tapıyorlarsa) sık sık hedefler arasında sayılıyordu. Korkunç katliamlar ilahi öfkeye atfedilebiliyordu. Alva dükü Naarden'i ele geçince (1572), bütün erkek nüfusun katledilmesini emrederken, bunun saldırılara karşı inatla diren-

⁹⁵ *Black Lamb and Grey Falcon* (1941), Aktaran Mueller, 1995, s.177.

⁹⁶ Betzig, 1996a; Betzig, 1996b, 2002.

dikleri için bir Tanrı buyruğu olduğunu ileri sürmüştü; aynı şekilde, bir süre sonra Cromwell de, birliklerinin korkunç katliamlar yaparak Drogheda'yı yağmalamasına izin verdiğinde (1649), bunun "adil bir Tanrı buyruğu" olduğunu ilan etmişti. Görüldüğü gibi, acımasız bir paradoks yaşanıyor, inançları uğruna savaşılanlar çoğu zaman rakiplerine herkesten daha az insanca davranabiliyorlardı. Bu da, bu çağdaki dinsel çatışmalardan en çok zarar gören bölgelerde savaşlar kadar, ekinlerin tahribi ve açlık sonucunda kayıp sayılarının korkunç düzeylere tırmanmasına yol açıyordu.⁹⁷

"Otuz Yıl Savaşları" ve "Sekiz Yıl Savaşları" gibi adlandırmalar ve savaş sürelerini gösteren Şekil 5-14'teki bir daha asla ulaşılamayan sivri tepe noktası, Din Savaşlarının şiddetli olmakla kalmadığını, bunların bitmek tükenmek bilmeyen çatışmalar olduğunu gösteriyor. Diplomasi tarihçisi Garrett Mattingly bu dönemde savaşları sona erdiren başlıca mekanizmalardan birinin işlemez hale geldiğini belirtiyor: "Siyasete dini konular hükmetmeye başlayınca, bir devletin düşmanlarıyla müzakere etmesi giderek artan ölçüde sapkınlık ve ihanet olarak görülmeye başlandı. Katolikleri Protestanlardan ayıran soruları müzakere etme olanakları ortadan kalkmıştı. Bunun sonucunda da... diplomatik bağlar giderek azaldı."⁹⁸ Ama ideolojik tutkuların askeri çatışmaların bir yangın gibi ortalığı sarmasını hızlandırdığı son dönem bu olmayacaktı.

EGEMENLİK ÇAĞINDAKİ ÜÇ AKIM

Tarihçiler 1648'deki Westphalia Barışının Din Savaşlarına son vermekle kalmayıp, aynı zamanda modern uluslararası düzenin ilk modelini de oluşturduğunu düşünüyorlar. Avrupa artık görünüşte Papa ve Kutsal Roma İmparatoru tarafından yönetilen, aslında bir yamalı bohça gibi birtakım çılgın yargı yetkisi alanlarına bölünmüş bir kıta olmaktan çıkıyor, egemen devletler arasında paylaşılıyordu. Bu Egemenlik Çağında ön plana çıkanlar yine hanedanlarla ve dinlerle bağlantılı devletlerdi, ama gerçekte prestijlerini hükümetlerine, egemen oldukları topraklara ve ticari imparatorluklarına borçluydular. Bu egemen devletlerin (1648'den çok önce başlayan bir süreçte) giderek sağlamlaşması sonucunda, incelediğimiz bütün savaş istatistiklerinde ortaya çıkan iki zıt eğilimin ortamı oluştu: savaşlar giderek seyrekleşiyor ama yol açtıkları hasar daha da büyüyordu.

Savaşların sayıca azalmasının başlıca nedenlerinden biri, birbiriyle savaşabilecek birim sayısının azalmasıydı. Üçüncü bölümden hatırlayacağınız gibi, Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları sırasında yaklaşık beş yüz olan siyasi birim sayısı, 1950'lerde otuzun altına inecekti.⁹⁹ Bu durumda savaş sıklığındaki azalmanın basit bir hesap hilesinden kaynaklandığını düşünebilirsiniz. Haritada birbirleriyle savaşan tarafları birbirinden ayıran çizgiler diplomatların bir silgi darbesiyle yok ediliyor ve bu sihirli dokunuşla çatışma "devletler arası savaş" kitaplarından çıkarılıp "iç savaş" kitaplarına geçiriliyor diyebilirsiniz. Yine de azalma bir gerçek. Richardson'ın gösterdiği gibi, belli bir alanı sabit tuttuğumuzda, ulusal sınırlar içindeki iç savaş sayısının ulusal sınırları taştan devletler

⁹⁷ Luard, 1986, s.42-43.

⁹⁸ Mattingly, 1958, s.154, Aktaran Luard, 1986, s.287.

⁹⁹ Wright, 1942, s.215; Gat, 2006, s.456.

arası savaşlardan çok daha az olduğunu görüyoruz. (İngiltere'yi düşünün; 350 yıldır gerçek bir iç savaş yaşamamasına karşın, o zamandan bu yana çok sayıda devletler arası savaşa katıldı.) Bu Leviathan'ın mantığını sergileyen bir başka örnek. Küçük baronluklar ve düklükler daha büyük krallıklar halinde birleştikçe, merkezi otoriteler bireylerin birbirini öldürmesini önledikleri gibi (ve çiftçilerin hayvanlarının birbirini öldürmesini önlemeleri gibi), bu küçük birimlerin birbirleriyle savaşmalarını da önliyordu; bir hükümdarın gözünde hükmettiği topraklar üzerindeki özel savaşlar telafisi mümkün olmayan kayıplardı. Bu durumda savaşların sıklığındaki azalma, Elias'ın Uygarlaşma Sürecinin bir başka belirtisi olarak karşımıza çıkıyor.

Yaşanan savaşların daha ölümcül hale gelmesine neden olansa, askeri devrim adı verilen bir gelişme.¹⁰⁰ Devletler savaş konusunu daha ciddi ele almaya başlamıştı. Bu bir ölçüde gelişen silahlara, özellikle de toplara ve ateşli silahlara bağlıydı, ama daha çok öldüren ve öldürülecek insan sayısının artırılmasıyla ilgiliydi. Ortaçağ Avrupa'sında ve Hanedanlar Çağında, köylülerinin büyük bir bölümünü silahlandırmak ve onlara savaş eğitimi vermek, tahmin edileceği gibi hükümdarları endişelendiriyordu. ("Başımıza neler geleceğini kim bilir?" diye endişelendiklerini duyar gibiyiz.) Bunun yerine, paralı askerleri, baş belalarını ve geçim sıkıntısı içinde çırpınan çaresiz kişileri orduya alarak, geçici milisler örgütleyorlardı. "War Making and State Making as Organized Crime" (Savaş ve Devleti Organize Suç Şeklinde Yürütmek) başlıklı makalesinde Charles Tilly bunu şöyle açıklıyor:

Gelişmiş devletlerin yöneticileri ... savaş sırasında çoğu zaman işleri korsanlara ihale ediyor, bazen düşmana baskınlar düzenlemek üzere haydutları kir alıyor ve düzenli ordularını ganimet toplamaya teşvik ediyorlardı. Kraliyet ordusunda hizmet ederken, çoğu zaman askerlerin ve denizcilerin geçimlerini sivil halkın sırtından, mallara el koyarak, tecavüz, yağma ve ganimetle sağlamaları bekleniyordu. Çoğu bu işlere terhis edildikten sonra, kraliyet himayesi olmadan da devam ediyor, görevi biten gemiler korsan gemilerine, terhis edilen birlikler haydut çetelerine dönüşüyordu.

Bunun tersi de geçerli olabiliyordu: Bazen kralın en rahat silahlı destek sağladığı kaynak, yasadışı dünya olabiliyordu. Robin Hood'un kraliyet okçusuna dönüşmesi efsane olabilir, ama efsane uygulamalara denk düşüyor. "Meşru" ve "gayrimeşru" şiddet kullanan güçler arasındaki ayrım çok yavaş, ancak devletlerin silahlı kuvvetleri görece bütünleşip kalıcı ordulara dönüştükçe netleşti.¹⁰¹

Silahlı kuvvetler görece bütünleşip kalıcı ordulara dönüştükçe, giderek daha etkili olmaya başladılar. Önceki milisleri oluşturan haydut çeteleri sivillere çok zarar verebiliyordu, ama örgütlü çatışmalarda pek etkili değillerdi, çünkü yiğitlik ve disiplin onlara çekici gelmiyordu. Mueller bunu şöyle açıklıyor:

Haydudun "Semper fi," "Hepimiz birbirimiz birimiz hepimiz için!", "Vatan, görev, şan ve şeref!", "Banzai!" ya da "Pearl Harbor'ı unutmayın!" türünden bir ilkeyi temel alması beklenemez; onun ilkesi "Parayı kap ve kaç!" olacaktır. Nitekim, bir

¹⁰⁰ Gat, 2006; Levy & Thompson, 2010; Levy ve ark., 2001; Mueller, 2004a.

¹⁰¹ Tilly, 1985, s.173.

haydut için savaşta (ya da banka soygunu sırasında) ölmek özünde saçmalaktır; şiddetin verdiği heyecan için ölmek akılsızlıktan başka bir şey değildir; hele yağmalama sırasında ölüyorsanız, yağmaladıklarınızı yanınızda götüremediğinize göre, bu büsbütün anlamsız olacaktır.¹⁰²

16 ve 17. yüzyıllardaki askeri devrim sırasında devletler kalıcı profesyonel ordular oluşturmaya başladılar. Artık orduya yalnızca en alttakilerden değil, bütün toplum kesimlerinden çok sayıda asker yazılıyordu. Talim, beyin yıkayıcı eğitim ve zalim cezaları hep birlikte uygulayarak, onları örgütlü savaşa hazırlıyorlardı. Ve askerlerine disiplin, metanet ve mertlik aşıyorlardı. Sonuç olarak, böyle iki ordu kapıştığında kayıp sayısının hızla tırmanması kaçınılmazdı.

Askeri tarihçi Azar Gat, zaman yayılmış bir gelişmeyi tanımlarken “devrim” sözcüğünü kullanmanın pek doğru olmadığını ileri sürüyor.¹⁰³ Orduları daha etkili kılma süreci, aslında yüzyıllardır süren ve *her şeyi* daha etkili kılan uzun bir teknolojik ve örgütsel değişim dalgasının bir parçasıydı. Belki de çatışmalardaki kan banyosunu artıran asıl adım, ilk baştaki askeri devrimden çok, Napoléon’un iki tarafın da askerlerini korumaya çalıştıkları meydan muharebelerinden vazgeçmesi ve düşmanına topyekun yenilgi yaşatmak için ülkenin elindeki bütün güçleri seferber ettiği büyük taarruzlara geçmesiydi.¹⁰⁴ Ama bir başka “ilerleme” de, 19. yüzyılda başlayan ve daha büyük sayıda askeri doyurup donatmaya ve hızla savaş meydanına nakletmeye olanak veren Sanayi Devrimi olacaktı. Ateş hattına sürececek sürekli yenilenebilen bir asker kaynağının varlığı, savaşları kuvvet yasası dağılımında kuyruğa doğru iten yıpratma oyunlarını besleyecekti.

Askeri gücün giderek güçlendiği bu uzun dönemde, (devletlerin güçlenmesiyle birlikte) çatışma sayısının azalmasına yol açan ikinci bir kuvvetin etkisi ortaya çıktı. Birçok tarihinin gözünde 18. yüzyıl Avrupa’nın uzun savaş tarihinde bir soluk alma dönemiymiş. Bir önceki bölümde Hollanda, İsveç, Danimarka, Portekiz ve İspanya gibi emperyal devletlerin büyük güçler arasındaki rekabetten çekildiklerini ve enerjilerini ticari fetihlere yönelttiklerini belirtmiştim. Brecke Şekil 5-17’de U şeklini alan, Şekil 5-18’de de din savaşlarıyla Fransız savaşlarını temsil eden tepe noktaları arasında dengesiz bir W şeklinde beliren 18. yüzyıldan, (hiç değilse 1713’ten 1789’a kadar) “görece barışçıl bir dönem” olarak söz ediyor. Luard’a göre 1648 ile 1789 arasındaki Egemenlik Çağında “peşinde koşulan hedefler görece sınırlıydı, yaşanan birçok savaşta da taraflar yenişemediler ve hiçbir ülke maksimum hedeflerine ulaşamadı. Savaşların çoğu uzun sürüyordu, ama çoğu zaman savaş yöntemi özellikle sınırlı tutuluyordu ve kayıplar önceki döneme göre de, sonraki dönemlere göre de daha azdı.” Bu yüzyılda Yedi Yıl Savaşları olarak bilinen dünya savaşı gibi kanlı bazı çatışmalar da vardı elbette, ama David Bell’in sözleriyle “Tarihçilerin dehşet düzeyleri arasında ayırım yapabilmeleri gerekir ve on sekizinci yüzyıl kudurgan savaş köpeklerini tam

¹⁰² Mueller, 2004a, s.17.

¹⁰³ Gat, 2006, s.456-80.

¹⁰⁴ Bell, 2007a.

olarak 'gösteri finolarına' dönüştüremediyse de..., bu yüzyılda yaşananlar yine de Avrupa tarihinin *en az* dehşet verici çatışmalarıydı."¹⁰⁵

Dördüncü bölümde gördüğümüz gibi, bu sakinliğin bir nedeni Akıl Çağıyla, Aydınlanmayla ve klasik liberalizmin şafağıyla bağlantılı Hümanist Devrimdi. Dinsel heyecanların yatışması artık savaşımlara eskatolojik anlamlar yüklenmesi demekti; bu da liderlere, son askere kadar savaşıma yerine anlaşma yapma fırsatı veriyordu. Egemen devletler ticari güçlere dönüşüyor, pozitif toplamli ticareti sıfır toplamli çekişmelere tercih ediyorlardı. Tanınmış yazarlar şeref kavramını didik didik ediyor, savaşı cinayetle eşleştiriyor, Avrupa'nın şiddet dolu tarihiyle alay ediyor ve bütün bunlara erlerin ve fethedilen halkaların bakış açısından bakıyorlardı. Filozoflar hükümet kavramını yeniden tanımlıyor, onun bir hükümdarın kaprislerini uygulayan bir araç değil, bireylerin yaşamını, özgürlüğünü ve mutluluğunu güçlendiren bir araç olması gerektiğini savunuyor ve siyasi liderlerin gücünü sınırlandırmamanın ve onları savaştan kaçınmaya teşvik etmenin yollarını arıyorlardı. Bu fikirler yukarılara da sızıyor ve zamanın hükümdarlarının hiç değilse bazılarının tutumlarına yansıyor. Bu hükümdarların "aydınlanmış mutlakiyetçilikleri" yine de mutlakiyetçilikti, ama yine de aydınlanmamış mutlakiyetçilikten daha iyi olduğu açıktı. Ve (daha sonra göreceğimiz gibi, yatıştırıcı bir güç olduğu izlenimini veren) liberal demokrasi ilk önce Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya'da kendine yer edinecekti.

AYDINLANMA KARŞITI İDEOLOJİLER VE MİLLİYETÇİLİK ÇAĞI

Tabii her şey fena halde kötüye gitti. Fransız Devrimi, Fransız Devrimci Savaşları ve Napoléon Savaşlarında 4 milyon insan öldü ve bu dönem insanların birbirlerine karşı yaptıkları en kötü yirmi bir şey listesine girdiği gibi, Şekil 5-18'deki savaşlardaki ölümler grafiğinde dikkat çekici bir tepe noktası oluşmasına da yol açtı.

Luard 1789'u Ulusalçılık Çağının başlangıcı olarak nitelendiriyor. Önceki Egemenlik Çağındaki oyuncular, belli bir vatani, dili ve kültürü paylaşan insan grubu anlamında bir "ulus"la sınırlı olmayan ve bir hanedan tarafından yönetilen imparatorlukları genişletmeye çalışmışlardı. Bu yeni çağda ulus tanımına daha uygun olan ve komşu ulus devletlerle üstünlük yarışına giren devletler ağırlık kazanıyordu. Milliyetçi özelemler Avrupa'da otuz bağımsızlık savaşına yol açtı ve Belçika, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan'ın özerkleşmesini sağladı. Aynı zamanda İtalya ve Almanya'da ulusal birlik savaşlarına esin verdi. Asya ve Afrika halklarına gelince, onların bir ulus olarak kendilerini ifade etmeye layık oldukları düşünülmüyordu; bu nedenle Avrupa'nın ulus devletleri onları sömürgeleştirerek, kendi iktisatlarını güçlendirdiler.

Bu şemada Birinci Dünya Savaşı, bu milliyetçi özelemlerin doruğa ulaşmasına denk düşüyor. Habsburg İmparatorluğuna karşı Sırp milliyetçiliği tarafından tetiklenen bu savaş, Germen halklarını Slav halklarıyla (kısa süre sonra da Britanya ve Fransa halklarıyla) karşı karşıya getiren milliyetçi bağlılıklarla bir yangına dönüştürülecek ve çok uluslu Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının parçalanıp Orta ve Doğu Avrupa'da yeni ulus devletlere dönüşmesiyle sonuçlanacaktı.

¹⁰⁵ Brecke, 1999; Luard, 1986, s.52; Bell, 2007a, s.5. Bell'in "gösteri köpekleri" alıntısı Michael Howard'dan.

Luard Ulusalcılık Çağını 1917'de sona erdiliyor. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girdiği ve bu savaşı demokrasinin otokrasiye karşı mücadelesi olarak yeniden markalaştırdığı ve Rus Devriminin ilk komünist devleti yarattığı yıl. Bu tarihten sonra dünya İdeolojiler Çağına giriyor ve demokrasi ve komünizm önce İkinci Dünya Savaşında Nazizmle savaşıyor, ardında da Soğuk Savaşta birbirleriyle kapışıyorlar. Luard 1986'da kaleme aldığı kitabında, "1917" tarihinden sonra bir kısa çizgi koymuştu; bugün onu "1989" tarihiyle kapatabiliriz.

Ulusalcılık Çağı aslında biraz zorlama bir kavram. Bu çağ Fransa ulusal ruhuyla alevlendiği için Fransa ve Napoléon Savaşlarıyla başlatılıyor, ama bu savaşlar İdeoloji Çağından çok önce, Fransız Devriminin ideolojik kalıntılarıyla alevlenmişti. Kaldı ki, başındaki ve sonundaki iki kitle imha savaşı ve ortasındaki rekor düzeyde uzun iki barış dönemiyle (1815-54 ve 1871-1914) bu çağ pek de öyle ele avuca gelecek bir şey değildi.

Michael Howard geçtiğimiz iki yüzyıla daha iyi anlam yükleyebilmek için, onları dört güç –Aydınlanma hümanizmi, muhafazakârlık, ulusalcılık ve ütöpik ideolojiler– arasında süren, zaman zaman da bunlar arasında geçici koalisyonlara yol açan bir nüfus savaşı olarak ele almak gerektiğini ileri sürüyor.¹⁰⁶ Fransız Devriminden doğduğu için, Napoléon Fransa'sı Avrupa'da Fransız Aydınlanmasıyla bağlantılandırılıyor. Aslında onu faşizmin ilk uygulaması olarak sınıflandırmak daha iyi olurdu. Napoléon metrik sistem ve medeni kanun gibi (Fransız etkisi altındaki birçok bölgede yaşamaya devam eden) akılcı bazı reformlar uygulamaya koysa da, çoğu bakımdan saatleri Aydınlanmanın hümanist adımlarının gerisine ayarlıyordu. İktidarı darbeyle ele geçirecek, anayasal hükümeti ortadan kaldıracak, köleciliği geri getirecek, savaşı yüceltecek, Papa'nın huzurunda imparatorluk tacını giyecek, Katolikliği yeniden devlet dini yapacak, yabancı ülkelerdeki krallıklara üç erkek kardeşini ve bir kayınbiraderini yerleştirecek ve insan yaşamını canice hiçe sayarak topraklarını genişletmek için amansız kampanyalar sürdürecekti.

Bell'in gösterdiği gibi, Devrim ve Napoléon Fransa'sında Fransız milliyetçiliği ve ütopyacı ideoloji bileşimi egemendi.¹⁰⁷ Bu, kendisinden önce gelen din gibi ve kendisini izleyecek faşizm ve komünizm gibi mesihçi, mahşeri, yayılmacı ve kendi doğruluğundan emin bir ideolojidi. Ve muarızlarını iflah olmaz belalar sayıyordu: onlar kutsal dava uğruna yok edilmesi gereken varoluşsal tehditlerdi. Bell militan ütopyacılığın Aydınlanma ideali olan hümanist ilerleme düşüncesi-nin bozulmuş hali olduğuna işaret ediyor. Devrimcilerin gözünde, Kant'ın "sonsuz barış hedefinin değeri temel bir ahlaki yasaya uymasından değil, uygarlığın tarihsel ilerlemesiyle uyumlu olmasından kaynaklanıyordu.... Bunun sonucunda da gelecekteki barış adına, imha savaşı da dahil olmak üzere bütün araçların meşru olduğu düşüncesine kapı açılıyordu."¹⁰⁸ Kant'ın kendisi bu dönüşümü eleştiriyor ve böyle bir savaşla "sonsuz barışa ancak bütün bir insan ırkının ölümleri üzerine basarak ulaşılabilir" diyordu. Kötülüğün insanlığın hamurunda olduğunu bilen Amerikan kurucuları da, aynı şekilde emperyal ya da mesihçi liderlerden kaçınıyorlardı.

¹⁰⁶ Howard, 2001.

¹⁰⁷ Bell, 2007a.

¹⁰⁸ Bell, 2007a, s.77.

Süngünün ucunda Avrupa'ya yayılmasından ve muazzam bir bedel ödenerek geri püskürtülmesinden sonra, Fransız ideolojisine karşı bir sürü tepki doğdu ve 4. bölümde gördüğümüz gibi, çoğu zaman bu tepkilerin hepsi aynı sepete doldurularak Aydınlanma karşıtlığı olarak nitelendiriliyor. Howard ortak paydayı şöyle tanımlıyor: bunlar "insanın basitçe aklın ve gözlemin yol göstericiliğinde yasalar oluşturup bu yasalar temelinde barışçıl bir toplum yaratan bir birey olmadığını düşünen, onu kendisinin de tam olarak anlayamayacağı bir şekilde kalıba döken ve ondan esas olarak sadakat bekleyen bir toplumun üyesi sayan yaklaşımlar."

Hatırlarsınız, Fransa'nın yol açtığı kesintilere birbirine zıt itirazlar ileri süren iki Aydınlanma karşıtlığı vardı. Birincisi Edmund Burke'nin muhafazakârlığıydı; bu görüşe göre bir toplumun gelenekleri zamanın sınavından geçmiş, insanlığın karanlık yanını ehlileştiren uygarlaşma süreci uygulamalarıydı ve bunlara entelektüellerin ve reformcuların açıkça ifade ettikleri formel önermeler kadar saygı gösterilmesi gerekiyordu. Kendisi de ince bir akıl yürütme egzersizi olan Burke muhafazakârlığı, Aydınlanma hümanizmiyle ince ince alay ediyordu. Oysa Johann Gottfried von Herder'in romantik milliyetçiliğinde bu ideal paramparça edilecekti. Bu görüş bir etnik grubun – Herder'e göre *das deutsche Volk*'un – genel bir evrensel insanlık kavramı içinde eritilemeyecek benzersiz özellikleri olduğunu savunuyordu ve onun gözünde bunları bir arada tutan akla dayalı bir toplum sözleşmesi değil, kan ve vatan bağlarıydı.

Howard'a göre "Aydınlanma ile Aydınlanma Karşıtlığı, birey ile kabile arasındaki bu diyalektik 19. yüzyılda Avrupa tarihini, sonraki yüzyılda da bütün dünya tarihini kaplayan ve büyük ölçüde şekillendiren öge olacaktı."¹⁰⁹ Bu iki yüzyıl boyunca Burke muhafazakârlığı, Aydınlanma liberalizmi ve romantik ulusalcılık ittifaklarını değiştirerek (zaman zaman da garip dostlarla sıkı fıkı ilişkilere girerek) birbirlerini alt etmeye çalıştılar.

Büyük güçlerin başındaki devlet adamlarının uluslararası ilişkilerde istikrarı her şeyin üzerinde tutarak bir yüzyıl sürececek bir sistem inşa ettikleri 1815 Viyana Kongresi, Burke muhafazakârlığının zaferiydi. Bununla birlikte, Howard'a göre, bu sistemin mimarları da "devrimci Fransız liderler kadar Aydınlanma varisleriydiler. Ne kralların ilahi haklarına inanıyorlardı ne de kilisenin ilahi otoritesine; ama kilise ve kral, devrimin pervasızca altüst ettiği iç düzeni geri getirmek ve sürdürmek için gerekli araçlar olduğu için her yerde onların otoritesi geri getirilmeli ve yüceltilmeliydi."¹¹⁰ Daha da önemlisi, "artık büyük devletler arasındaki savaşlara uluslararası sistemin kaçınılmaz bir ögesi olarak bakmıyorlardı. Son yirmi beş yılın olayları bunun çok tehlikeli olduğunu göstermişti." Büyük güçler (esas olarak birbirine eşdeğer gördükleri) barışı ve düzeni koruma sorumluluğunu üstleniyorlardı ve yarattıkları Avrupa Uyumu' adlı sistem Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin habercisiydi. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında aralıklı olarak yaşanan uzun barış dönemleri büyük ölçüde bu uluslararası Leviathan sayesinde mümkün olacaktı.

^{*} Alman Ulusu –çn

¹⁰⁹ Howard, 2001, s.38.

¹¹⁰ Howard, 2001, s.41; Ayrıca bkz. Schroeder, 1994.

[†] Concert of Europe –çn.

Ama bu istikrar özensizce karman çorman edilmiş etnik gruplar üzerinde tahakküm kuran hükümdarların yaptırım gücüyle sağlanıyordu ve bu gruplar yönetimde söz sahibi olmak için seslerini yükseltmeye başladılar. Sonuç, Howard'ın ifadesiyle "evrensel insan haklarına dayanmaktan çok, ulusların kendi var oluşları uğruna savaşıma, bir kere var olunca da kendilerini koruma hakkını esas alan" bir milliyetçilikti. Kısa vadede barış özellikle arzu edilen bir şey değildi; "bütün uluslar özgürleştikten sonra" barışa ulaşılabacaktı nasıl olsa. "Bu koşullarda, [uluslar] kuvvet kullanma hakkı talep ediyor, bunun özgürleşmek için zorunlu olduğunu ileri sürüyor ve tam da Viyana sisteminin önlemeyi hedeflediği ulusal kurtuluş savaşlarına yöneliyorlardı."¹¹¹

Kısa süre içinde milliyetçi duygular diğer bütün siyasi hareketlerle iç içe geçti. Ulus devletler bir kere ortaya çıktıktan sonra, artık muhafazakarların korumak için çabaladıkları kurulu düzenin ta kendisi oldular. Hükümdarlar hükmettikleri ulusun simgesi oldular ve giderek muhafazakârlıkla ulusalcılık aynı potada eridi.¹¹² Ve birçok entelektüelin gözünde, romantik ulusalcılık tarihin kaçınılmaz bir ilerleme diyalektiği olduğunu söyleyen Hegelci doktrinle iç içe geçmişti. Luard'ın özetlediği şekliyle bu doktrin, "Bütün tarih ilahi bir planın hayata geçirilmesidir; egemen devletler aracılığıyla kendini var eden bu plan sonucunda bu devletler arasındaki anlaşmazlıkların savaşla çözülmesi gerekir, bu da (Prusya devleti gibi) ilahi amacı temsil eden üstün devletler ortaya çıkmasına yol açar."¹¹³ Sonunda bu doktrin mesihçi, militan, romantik milliyetçi faşizm ve Nazizm hareketlerini doğurdu. Tarihi durdurulamaz bir şiddet yoluyla kurtuluş diyalektiği olarak algılayan, ama ulusun yerine sınıfları geçiren benzeri bir yorum da, 20. yüzyıl komünizminin temellerini atacaktı.¹¹⁴

İnsan Britanyalı, Amerikan ve Kantçı Aydınlanmanın liberal varislerinin giderek militanlaşan milliyetçiliğe karşı çıkmalarını bekliyor. Ama hayır, onlar araya sıkışmışlardı: otokratik hükümdarları ve imparatorlukları savunamazlardı. Bunun sonucunda liberalizm biraz demokratik bir aroması olan "ulusların kaderlerini tayin hakkını" savunmanın ardına gizlenerek milliyetçilik saflarına katıldı. Ne yazık ki, bu ibarenin içerdiği hümanizm ölümcül bir "sinekdoki"ye dönüşecekti. Önce "ulus" ya da "halk" terimleri, bireyler olarak o ulusu oluşturan kadın, erkek ve çocukların yerine geçti, bunun ardından da siyasi liderlerin kendileri ulus anlamı kazandı. Milyonlarca kanlı canlı insan, insanların kafasında bir bayrak, bir ordu, bir bölge, bir dil ve iktidardaki bir liderle eşitlendi. Ulusların kaderlerini tayin hakkı liberal doktrini Woodrow Wilson'ın 1916'da yaptığı bir konuşmayla kutsallaşacak ve Birinci Dünya Savaşından sonra dünya düzeninin temellerini oluşturunca, "Ulusların kaderlerini tayin hakkı" düşüncesinin içerdiği çelişkiyi hemen fark edenlerden biri olan, Wilson'ın kendi Dış İşleri Bakanı Robert Lansing'in, günlüğünde şunlar yazılı:

Bu ibare dinamitle yüklü. Hiçbir zaman gerçekleştirilemeyecek umutlar doğuracak. Korkarım binlerce yaşama mal olacak. Sonunda bir idealistin rüyası ola-

¹¹¹ Howard, 2001, s.45.

¹¹² Howard, 2001, s.54.

¹¹³ Luard, 1986, s.355.

¹¹⁴ Glover, 1999.

rak nitelendirilip gözden düşmeye mahkum, ama o bu ilkeyi silah zoruyla gerçekleştirmeye kalkışanları kontrol altına almak için artık çok geç olana kadar tehlikenin farkına varamayacak. Bu ibarenin dile getirilmiş olması ne büyük bir felaket! Ne kadar büyük acılara yol açacak! Kullandığı bir ibare nedeniyle ölenleri sayan kişinin ne hissedeceğini düşünün!¹¹⁵

Lansing bir noktada yanılmıştı: ödenecek bedel binlerce yaşamla sınırlı kalmayacak, on milyonlarca yaşama mal olacaktı. "Kendi kaderini tayin hakkı" düşüncesinin tehlikelerinden biri, bir etnokültürel grubun belli bir toprak parçasıyla örtüşmesi anlamında "ulus" diye bir şeyin aslında var olmaması. Ağaçlar ve dağlar gibi doğa görüntülerinden farklı olarak, insanların ayakları var. Fırsatların en fazla olduğu yerlere göç ediyorlar ve kısa süre sonra dostlarını ve akrabalarını da oraya davet ediyorlar. Bu demografik karışma, coğrafyayı azınlıkların içinde azınlıklar, onların içinde başka azınlıklar olan fraktal doğa görüntülerine dönüştürüyor. Bir "ulusu" yuvalandırdığı iddiasıyla belli bir bölge üzerinde egemenlik kuran bir hükümet, aslında o bölgede yaşayan birçok kişinin çıkarlarını temsil edemiyor, buna karşılık başka bölgelerde yaşayan kişiler üzerinde mülkiyet hakkı iddia edebiliyor. Ütopya siyasal sınırların etnik sınırlarla örtüştüğü bir dünya olduğunda da, liderlerin etnik temizliklerle ve ilhakçı kampanyalarla bunu hızlandırma eğiliminde olmalarına kapı açılıyor. Ayrıca, liberal demokrasiye ve insan haklarına gerçekten saygı yoksa, bir politik liderin halkıyla eşitlendiği bir sinekdokide her türlü uluslararası konfederasyon (örneğin Birleşmiş Milletleri) bir travestiye dönüşüyor. Beş para etmez diktatörler uluslar topluluğuna davet ediliyor ve yurttaşlarını açlığa mahkum etmeleri, hapse atmaları ve öldürmeleri için kendilerine açık kart veriliyor.

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'ya bir süre soluk aldırان uzun barış dönemi ni sona erdirecek bir diğer gelişme de romantik militarizmdi; bu, stratejik hedeflerinden bağımsız olarak savaşın kendisinin sağlıklı bir etkinlik olduğunu savunan bir doktrindi. Gerek liberaller gerekse muhafazakarlar arasında, savaşın kahramanlık, feragat ve erkekçe duruş gibi manevi nitelikleri güçlendirdiği ve burjuva toplumunun kadınca davranışları ve maddeciliği teşvik eden özellikleri karşısında arındırıcı ve canlandırıcı bir tedavi olduğu düşüncesi yaygınlaşmaya başladı. Günümüzde insanları öldürmek ve her şeyi yıkıp dökmek üzere tasarlanmış bir girişimin özünde hayran kalınacak bir boyut olabileceğini ileri süren bu türden fikirler insana kafayı yemek gibi geliyor. Ama o dönemlerde yazarlar hayranlıklarını abartılı bir dille ifade etmekten hiç çekinmiyorlardı:

Savaş hemen her zaman halkın zihnini açar ve karakterini yüceltir.

—Alexis de Tocqueville

[Savaş] yaşamın ta kendisidir.... Dünyanın yaşaması için yemek ve yenilmek zordur. Yalnızca savaşkan uluslar başarılı olabilir; bir ulus silahsızlanınca hemen ölecektir.

—Émile Zola

¹¹⁵ Aktaran Moynihan, 1993, s.83.

Savaşın ihtişamı yüce Devlet kavramı çerçevesinde küçük adamın bütünüyle yok oluşunda yatıyor; savaş aynı ülkenin yurttaşlarının sevgi, dostluk ve ortak duyguların gücüyle birbirlerine bağlanmalarını ve kendilerini birbirleri için feda etmelerini sağlıyor.

–Heinrich von Treitschke

Bütün sanatların temelinde savaşın yattığını söylerken, insanın bütün yüce erdemlerinin ve yetilerinin savaş temelinde yükseldiğini de ifade etmek istiyorum.

–John Ruskin

Savaşlar korkunçtur, ama Devlet'i toplumsal fosilleşmeden ve yerinde saymaktan kurtardıkları için aynı zamanda zorunludur.

–Georg Wilhelm Friedrich Hegel

[Savaş] bir arınma ve kurtuluştur.

–Thomas Mann

Savaş insanlığın ilerlemesi için zorunludur.

–Igor Stravinsky¹¹⁶

Buna karşılık, Alman askeri strateji uzmanı Helmuth von Moltkeye göre barış “bir rüyaydı ve hiç de hoş bir rüya değildi,” “savaş olmasa, dünya materyalizm batağında debelenip dururdu.”¹¹⁷ Friedrich Nietzsche onunla aynı fikirdeydi: “İnsanlık savaşmayı bilmeseydi, ondan çok şey (hatta herhangi bir şey) beklemek yanılsama ve boş hayal olurdu.” Britanyalı tarihçi British J. A. Cramb'e göre, barış “dünyanın budalaca bir hoşnutlukla sığır gibi yaşaması demektir... böyle bir kabus ancak buzlar güneşin kalbine sızdığında ve yolunu şaşıran kapkara yıldızlar yörüngelerinden fırladığında gerçekleşecektir.”¹¹⁸

Kant, Adam Smith, Ralph Waldo Emerson, Oliver Wendell Holmes, H. G. Wells ve William James gibi savaşa karşı çıkan düşünürler bile, onun hakkında güzel şeyler söyleyebiliyorlardı. James'in 1906'da yayımlanan denemesinin başlığını oluşturan “The Moral Equivalent of War” (Savaşın Ahlakî Eşdeğeri) ifadesinde kastedilen kötülük değil, savaş kadar iyi olabilecek bir şey.¹¹⁹ Konuya askeri romantiklerin savaşa bakışını hicvederek giriyor tabii:

[onların gözünde] savaşın “dehşetleri” onun yerine geçirilebilecek yegâne seçenек olarak sunulan memurluk, öğretmenlik, karma eğitim, hayvan sevgisi, “tüketici birlikleri,” yardım dernekleri,” sınır tanımayan bir sanayi ve küstah feminizm dünyasından, küçümsemeye, sertliğe, mertliğe yer bırakmayan bir dünyadan kurtulmak için ödenecek gayet ucuz bir fiyat! Sığırlar gibi yaşanan böyle bir gezegene yazıklar olsun!

Ama James bu sözlerin ardından şunları ekliyordu: “yeni enerjilerin ve atılganlığın askeri bakış açısının sınımsız sarıldığı eril erdemleri devam ettirmesini sağlamalıyız. Kalıcı çimento savaşçı erdemler olmalıdır; atılganlık, yumuşaklığı hor görme, özel çıkarlardan vazgeçme ve komutlara itaat, bütün devletlerin

¹¹⁶ Mueller'den alıntılar, 1989, s.38-51.

¹¹⁷ Aktaran Mueller, 1995, s.187.

¹¹⁸ Alıntılar Mueller'den, 1989, s.38-51.

¹¹⁹ James, 1906/1971.

üzerinde inşa edildiği kaya olmaya devam etmelidir." Dolayısıyla, zorunlu bir ulusal hizmet programı öneriyor ve "parlak gençlerimizin..." kömür madenlerinde, dökümhanelerde, balıkçı gemilerinde ve inşaatlarda çalışmak üzere "askere alınmasını" savunuyordu.

Romantik milliyetçilik ve romantik militarizm birbirlerinden besleniyorlardı; Avrupa devletlerinin sofrasına geç katılan ve kendisinin de bir imparatorluğa hakkı olduğunu duygusu taşıyan Almanya'da bu özellikle böyleydi. İngiltere ve Fransa'da da, romantik militarizm savaş olasılığının düşünüldüğü kadar dehşet verici bir şey olmadığı konusunda güvence veriyordu. Bırakın dehşet verici olmayı, Hillaire Belloc, "Büyük Savaşı ne kadar özlüyorum! Bir süpürge gibi Avrupa'yı silip süpürecek!" diyordu.¹²⁰ Paul Valéry de benzer duygular taşıyordu: "Ben adeta canavarca bir savaş arzuluyorum."¹²¹ Sherlock Holmes bile eyleme geçiyordu; 1914'te Arthur Conan Doyle ona şunları söylüyordu: "Bu soğuk ve acı bir savaş olacak, Watson ve çoğumuz o daha patlamadan ölüp gidebiliriz de. Ama Tanrı böyle buyuruyor ve fırtına dindiğinde yeryüzü daha temiz, daha iyi ve daha güçlü bir yer olacak."¹²² Metaforlar çoğalıyordu: silip süpüren süpürge, zindelik veren rüzgâr, budama makası, temizleyen fırtına, arıtcı ateş. Ozan Rupert Brooke Britanya ordusuna katılmadan kısa bir süre önce şu dizeleri yazıyordu:

Şükürler olsun, bizleri kendi Saatine layık gören,
Gençken, güçlüyken, atak ve keskin görüşlüyken
Uyandırıp uykumuzdan sımsıkı kavrayan ve yüzücüler gibi
Temizliğin bağrına dalmamızı sağlayan Tanrı'ya.

"Kuşkusuz, yüzücüler temiz suya dalmıyorlar, kan banyosunda yüzüyorlardı." 2004'te eleştirmen Adam Gopnik, aradan neredeyse bir yüzyıl geçtikten sonra hâlâ Birinci Dünya Savaşı'nın nasıl yaşandığını anlamaya çalışan yedi yeni kitabı incelediği yazısında böyle diyor.¹²³ Bu akıllara durgunluk verici bir kan banyosu; yalnızca dört yıl içinde çatışmalarda 8,5 milyon, toplam olarak da belki 15 milyon kayıp verilmişti.¹²⁴ Bu çılgın katliam tek başına romantik militarizmle açıklanamaz. Yazarlar 18. yüzyıldan beri savaşı yüceltiyorlardı, ama Napoléon sonrası 19. yüzyıl büyük güçler arasında savaş yaşanmayan, geçmişte örneği olmayan iki ara döneme şahit olmuştu. Bu savaş Mars'ın çelik zarları sayesinde mükemmel bir fırtınada bir araya gelen bütün bir yıkıcı akımlar demetinin sonucuydu; ideolojik arka planında militarizm ve milliyetçilik, ansızın ortaya çıkıp büyük güçlerin her birinin inandırıcılığını tehdit eden bir şan ve şerefini koruma çağrısı, liderleri korkutup kendilerine saldırılmadan ilk saldıran olmaya iten Hobbesçu tuzak, her birini hızla zafere ulaşabileceği yanılgısına iten aşırı özgüven, muazzam sayıda askeri cepheye sürebilen ve aynı hızla yok edebilen savaş aygıtları ve iki tarafı da katlanarak artan kayıplarla felakete sürükleyen yıpratma oyunları bir araya gelmişti ve bütün bunlar şanslı günündeki bir Sırp tarafından harekete geçirilecekti.

¹²⁰ Mueller, 1989, s.43.

¹²¹ Bell, 2007a, s.31 l.

¹²² Gopnik, 2004.

¹²³ Ferguson, 1998; Gopnik, 2004; Lebow, 2007; Stevenson, 2004.

¹²⁴ 8,5 milyon: Correlates of War Interstate War Dataset, Sarkees, 2000; 15 milyon: White, baskıda.

İDEOLOJİ ÇAĞINDA HÜMANİZM VE TOTALİTERLİK

1917'de başlayan İdeoloji Çağı 19. yüzyıla ait, kaçınılmazlığı temel alan Aydınlanma karşıtı inanç sistemlerinin savaşın seyrinde belirleyici rol oynadığı bir dönemdi. Bu, Faşist İtalya ve Emperyal Japonya'nın yayılmacı programlarından esinlenen, bir doz da Nazi Almanya'nın ırkçı sahte bilimi eklenen, askerileşmiş bir romantik milliyetçilikti. Bu ülke liderlerinin hepsi modern liberal Batı'nın çürümüş bireyciliğine ve evrenselciliğine sövüp sayıyordu ve her biri doğal bir alan üzerinde egemenlik kurmanın kendi kaderi olduğuna inanıyordu; bu alanlar, sırasıyla Akdeniz, Pasifik kıyıları ve Avrupa kıtasıydı.¹²⁵ İkinci Dünya Savaşı bu kadere doğru ilerlemek amacıyla gerçekleştirilen işgallerle başladı. Aynı dönemde, Sovyetler Birliği ve Çin'in yayılmacı programlarına esin kaynağı olan askerileşmiş bir romantik komünizm de vardı; bu hareket de proletaryanın ya da köylülüğün burjuvaziyi yenerek kendi diktatörlüğünü kurduğu diyalektik sürecin ülkeden ülkeye yayılmasını desteklemek istiyordu. Soğuk Savaş da, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu hareketi İkinci Dünya Savaşı sonunda çizilmiş sınırlara yakın bir noktada durdurma kararlılığının ürünüydü.¹²⁶

Ama bu anlatı 20. yüzyılda belki de en kalıcı etkiyi yapan önemli bir planı dışta bırakıyor. Mueller, Howard, Payne ve diğer bazı siyaset tarihçileri 19. yüzyılın bir başka harekete daha ev sahipliği ettiğini hatırlatıyorlar bize: bu savaşa karşı Aydınlanma eleştirisinin devamı niteliğinde bir hareketti.¹²⁷ Milliyetçiliğe açık bir zayıf noktası olan liberalizm türünden farklı olarak, bu hareket birey olarak insanın çıkarlarını her şeyin üzerinde tutuyordu. Ve barışa ulaşmanın yolunun Kantçı demokrasi, ticaret, evrensel uygarlık ve uluslararası yasa ilkelelerinden geçtiğini savunuyordu.

On dokuzuncu yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında savaş karşıtı hareketin beyin takımında John Bright gibi Quakerler, William Lloyd Garrison gibi kölecilik karşıtları, John Stuart Mill ve Richard Cobden gibi dostane ticaret teorisi savunucuları, Leo Tolstoy, Victor Hugo, Mark Twain ve George Bernard Shaw gibi pasifist yazarlar, felsefeci Bertrand Russell, Andrew Carnegie ve (Barış Ödülü'yle ünlenen) Alfred Nobel gibi sanayiciler, çok sayıda feminist ve ("Süngü iki ucunda işçi olan bir silahtır." sloganını benimseyen) az sayıda sosyalist vardı. Bu ahlaki girişimcilerin bir bölümü, Lahey Uluslararası Adalet Divanı gibi savaşı önlemeyi ya da sınırlandırmayı amaçlayan yeni kurumlar yarattılar ve savaş kurallarına ilişkin bir dizi Cenevre Konvansiyonu oluşturdular.

Barışın popüler bir sansasyona dönüşmesi ilk kez çok satan iki kitapla gerçekleşti. 1889'da Avusturyalı romancı Bertha von Suttner *Die Waffen nieder!* (Silahları Bırakın!) başlıklı bir kitap yayımladı; bu, savaşın iğrençliğine birinci elden bir tanıklıktı. 1909'da da, Britanyalı gazeteci Norman Angell *Europe's Optical Illusion* (Avrupa'nın Optik Yanılsaması) başlığıyla çıkan bir broşür yayımladı; daha sonra genişletilerek *The Great Illusion* (Büyük Yanılsama) adını alan kitapta savaşın ekonomik açıdan beyhude bir çaba olduğu savunuluyor-

¹²⁵ Chiot, 1995; Chiot & McCauley, 2006.

¹²⁶ Komünist yayımlar için Soğuk Savaş: Mueller, 1989, 2004a.

¹²⁷ 19. yüzyıldaki barış hareketleri: Howard, 2001; Kurlansky, 2006; Mueller, 1989, 2004a; Payne, 2004.

du. Servetin altın ya da toprak gibi sonlu kaynaklardan ya da kendi kendine yeten zanaatkarların ustalıklı işlerinden oluştuğu ilkel ekonomilerde yağma kârlı olabiliirdi. Ama servetin değişim, kredi ve işbölümünden kaynaklandığı bir dünyada, fetihler fethedeni daha zengin kılamazdı. Madenler topraktan kendiliğinden fişkırmıyor, tahıllar kendi kendilerine toplanmıyorlardı; toprakları ele geçiren gücün maden çıkarmaları için madencilere, çiftçilik yapmaları için çiftçilere ödeme yapması gerekecekti. Aslında, kendisi yoksullaşacaktı, çünkü fetih büyük miktarda paraya ve çok sayıda yaşama mal olacak ve herkesin ticaretin kazançlarından yararlanmasına olanak veren güven ve işbirliği ağlarını tahrip edecekti. Almanya'nın Kanada'yı fethetmekle kazanacağı hiçbir şey yoktu; tıpkı Manitoba'nın Saskatchewan'ı fethetmekle herhangi bir şey kazanamaması gibi.

Edebiyat alanındaki popülaritesine rağmen, o zamanlar ana akım siyasetin gözünde savaş karşıtlığı ciddiye alınamayacak kadar idealist bir hareketti. Suttner "saçmalığın nazik kokusu" olarak nitelendiriliyor, kurduğu Alman Barış Derneği de "her iki cinsiyetten duygusal teyzelerden oluşan komik bir dikişçiler kovanı" sayılıyordu. Angell'in dostları da kendisine "bu işten vazgeç yoksa herkes sana çevresine topladığı sandaletli, uzun sakallı Yeni Fikirler hayranlarıyla daldan dala atlayıp fındık fıstıkla beslenen bir kafadan çatlak gözüyle bakacak." diyorlardı.¹²⁸ H. G. Wells, Shaw hakkında şunları yazıyordu: "oyun oynamaktan vazgeçemeyen yaşlı bir ergen.... Hastanedeki budala bir çocuğun attığı çığlıklara benzeyen bu Shaw korosu savaş boyunca kulaklarımız tırmalayacak."¹²⁹ Ve Angell hiçbir zaman savaşın geçmişte kaldığını söylemediği halde sözleri böyle yorumlanacaktı. Oysa o yalnızca savaşın ekonomik bir amaca hizmet etmediğini söylemiş ve zafer umuduyla gözleri kamaşan liderlerin düşüncesizce savaş çığlıkları atmaları karşısında şaşkınlığını gizleyememişti.¹³⁰ Birinci Dünya Savaşından sonra alay konusu oldu ve günümüze kadar savaşın yaklaşan sonu hakkındaki naif iyimserliğin sembolü yapıldı. Nitekim, ben bu kitabı yazarken endişelenen birçok dostum beni bir kenara çekecek ve Norman Angell konusunda eğitecekti.

Ama Mueller'e göre, Angell'e gülünlerin bu son gülüşü olacaktı. Birinci Dünya Savaşı Batı'daki ana akım romantik militarizme son vermekle kalmadı, aynı zamanda savaşın arzu edilir ya da kaçınılmaz bir şey olduğu görüşüne de darbe indirdi. Luard "Birinci Dünya Savaşı" diyor, "savaş konusundaki geleneksel yaklaşımları değiştirdi. Tarihte ilk kez bilerek savaş başlatmanın artık haklı sayılamayacağına ilişkin neredeyse evrensel bir his vardı."¹³¹ Bu kaybedilen yaşamların ve kaynakların Avrupa'ya geri adım attırmasıyla sınırlı değildi. Mueller'in belirttiği gibi, Avrupa tarihinde bununla karşılaştırılabilecek yıkıcı savaşlar geçmişte de yaşanmıştı ve çoğu zaman ülkeler üzerlerindeki tozu silkeleyip eskisinden hiçbir şey öğrenmemişçesine hemen yeni bir savaşa girişmişlerdi. Ölüm-cül çatışma istatistiklerinde savaştan yorulma izleri görülmediğini hatırlayın.

¹²⁸ Mueller, 1989, s.30.

¹²⁹ Aktaran Wearing, 2010, s.viii.

¹³⁰ Ferguson, 1998; Gardner, 2010; Mueller, 1989.

¹³¹ Luard, 1986, s.365.

Mueller bu kez durumun çok farklı olduğunu, arka planda açıkça kendini ifade eden bir savaş karşıtı hareket bulunduğunu ve artık “ben size söylemiştim!” diyebileceğini belirtiyor.

Değişiklik hem siyasi liderlikte hem de genel olarak kültürel alanda hissediliyordu. Büyük Savaşın yıkıcılığı ortaya çıktığında, artık ona “bütün savaşları sona erdirecek savaş” adı takılmıştı ve savaş bittiğinde liderler resmen savaşa karşı çıkıp onu önleyecek Milletler Cemiyeti’ni oluşturarak, umudu yasal yollarla gerçeğe dönüştürmeye çalışacaklardı. Geriye dönüp bakıldığında bu önlemler ne denli patetik görünürse görünsün, o zaman için bu, savaşa şanlı, şerefli, kahramanca bir eylem ya da askeri teorisyen Karl von Clausewitz’in ifadesiyle “yalnızca siyasetin başka araçlarla devamı” olarak bakılan yüzyıllardan keskin bir kopuştu.

Birinci Dünya Savaşı ilk “edebi savaş” diye de adlandırılır. Yirmilerin sonlarında, yakıcı bir dille trajedinin ve savaşın beyhudeliğinin herkes tarafından bilinmesini sağlayan düşünce akımı ortaya çıktı. Dönemin büyük yapıtları arasında Siegfried Sassoon, Robert Graves ve Willfred Owen’ın şiirleri ve anıları, *Im Westen nichts Neues* (Batı cephesinde yeni bir şey yok) adlı çok satan roman ve bu romanın çok tutulan filmi, T. S. Eliot’ın “The Hollow Men” (Oyuk Adamlar) şiiri, Hemingway’in *Farewell to Arms* (Silahlara Veda) romanı, R. C. Sherriff’in *Journey’s End* (Yolculuğun Sonu) adlı oyunu, King Vidor’s *The Big Parade* (Büyük Resmigeçit) filmi ve Angell’in broşüründen uyarlanan adıyla Jean Renoir’s *Grand Illusion* (Büyük Yanılsama) filmi dikkati çekiyordu. Konuyu insancıl bir dille ele alan diğer sanat yapıtları gibi, bu öyküler de okurlarını ve izleyicilerini birinci şahıstan dolaysız bir sanal ortama çekiyor ve başkalarının acılarıyla empati kurmalarını teşvik ediyordu. Batı Cephesinde Hiçbir Şey Yok filmindeki unutulmaz bir sahnede genç bir Alman askeri biraz önce öldürdüğü Fransız’ın bedenini inceliyor:

Karısının hiçbir şeyden haberi yok, mutlaka onu düşünüyordur. Sanki sık sık ona mektup yazmış birine benziyor. Mektubu yarın ya da bir hafta sonra eline geçecek; postada yolunu şaşırmış bir mektubun yerine varması bir ayı bile alabilir. O bu mektupta konuşacak, karısı da okuyacak....

Ona bakıp sesleniyorum: “... Affet beni yoldaşım.... sizlerin de bizim gibi zavallı küçük şeytanlar olduğunuzu, sizin annelerinizin de tıpkı bizimkiler gibi meraktan öldüğünü, aynı ölüm korkusunu yaşadığımızı, aynı şekilde can çekişip aynı şekilde öldüğümüzü neden bize asla söylemezler?”...

Ona bir çırpıda “karına yazıp, sana söylediğim her şeyi ona da söyleyeceğim.” dedim.... “Karın acı çekmeyecek, destek olacağım, annene, babana, çocuklarına da.” Tereddütle cüzdanı elime alıyorum. Elimden kayıp düşüyor.... Bir kadının ve küçük bir kızın resimleri var, sarmaşık kaplı bir duvarın önünde çekilmiş amatör fotoğraflar. İkisnin arasında da mektuplar var.¹³²

Bir başka asker savaşların nasıl başladığını soruyor, “Çoğu zaman bir ülke bir diğerini fena halde kızdırır.” Asker yanıtı verir, “Bir ülke mi? Anlamadım. Almanyadaki bir dağ Fransa’daki bir dağı kızdıramaz ki. Nehirler, ormanlar ya da

* Bu film Türkiye’de “Harp Esirleri” adıyla gösterildi –çn.

¹³² Remarque, 1929/1987, s.222-25

buğday tarlaları da bunu yapamaz."¹³³ Mueller bu edebiyat sonucunda, savaşa artık şanlı, kahramanca, kutsal, heyecan verici, erkekçe ya da arındırıcı bir eylem olarak bakmanın mümkün olmadığını yazıyor. Artık savaş ahlakdışı, itici, uygarlıktan yoksun, beyhude, aptalca, ziyankar ve zalim bir iş sayılıyordu.

Ve belki de bunun kadar önemlisi, savaş saçmalıktı. Birinci Dünya Savaşının görünürdeki nedeni bir tarafın şerefine saldırılarla meydan okunmasıydı. Avusturya-Macaristan liderleri Sırbistan'a verdikleri aşağılayıcı bir ultimatomla bu ülkenin arşidükün öldürülmesi konusunda özür dilemesini ve ülkedeki milliyetçi hareketleri kendilerini tatmin edecek ölçüde ezmesini istemişlerdi. Bu ultimatoma soydaşları Slavlar adına hareket eden Rusya'yı kızdırmış, Almanya Almanca konuşan soydaşları adına Rusya'nın tutumuna kızmış, işe Britanya ve Fransa da katılmış ve başlayan küstahlık, aşağılama, utanç, statü ve inandırıcılık yarışması hızla kontrolden çıkmıştı. "İkinci derecede bir güç" düzeyine indirgenme korkusu birbirlerinin boğazına sarılmalarıyla sonuçlanmıştı.

Kuşkusuz şerefini savunma adına meydan okumalar Avrupa'nın kanlı tarihi boyunca savaş nedeni olagelmmişti. Ama, Falstaff'ın belirttiği gibi, onur basit bir sözcüktü –bugünkü ifadeyle bir toplumsal inşaydı– "iftira buna izin vermez"di. Ve bu acımasız karalamalar hiç gecikmeyecekti. Belki de bütün zamanların en iyi savaş karşıtı filmi Marx Kardeşlerin *Duck Soup*'tur (*Ördek Çorbası*, 1933). Groucho, Freedonia ülkesinin yeni atanan lideri Rufus T. Firefly'yı oynamaktadır ve komşu Sylvania elçisiyle barış yapması istenmektedir:

Aziz vatanımız Freedonia'nın dünyayla barışının sürmesi için elimden gelen her şeyi yapmazsam, bana büyük bir güven duyularak omuzlarıma yüklenen sorumluluğa layık olamam. Elçi Trentino'yla görüşüp ülkem adına ona dostluk eli uzatmaktan büyük bir mutluluk duyacağım. Onun da kendisine uzatılan bu eli aynı duygularla kabul edeceğini hissediyorum.

Peki kabul etmediğini varsayalım. Ne hoş olurdu. Ben elimi uzatıyorum ve o kabul etmiyor. Bu benim prestijimi çok artırır, değil mi? Ülke başkanı yabancı bir ülke elçisi tarafından küçük düşürülüyor. Bu adam kim ki, buraya gelip bütün halkımın önünde beni aşağılayabileceğini sanıyor? Düşünsene. Elimizi uzatıyorum. Ve bu sırtlan onu kabul etmiyor. Demek öyle, seni gidi ucuz, blöfçü domuz seni! Bundan sıyrılabileceğini mi sanıyor, demedi deme sakın! [Elçi girer.] Demek sen benimle el sıkışmayı reddediyorsun, öyle mi? [Elçiyi tokatlar.]

Elçi: Bayan Teasdale, bu bardağı taşıran son damlaydı! Bunun geri dönüşü yok! Bu savaş demek!

Filmin bundan sonraki absürd numarasında Marx Kardeşler seferber edilen askerlerin miğferlerinde ksilofon oynayıp, kurşunlar ve bombalar atarken sürekli üniformalar değişmekte, iç savaş askerleri önce izcilere, sonra Britanya saray muhafızlarına ve derken rakun postlu başlıklarıyla avcı öncülere dönüşmektedir. Savaş düelloya benzetilmiştir ve hatırlayacaksınız bir zamanlar düello gülünçleşip yok olmaya terk edilmişti. Şimdi de bunun gibi savaşın gazı kaçmaya başlıyor, belki de Oscar Wilde'nin öngörüsü gerçekleşiyordu: "Savaş kötü bir şey sayıldığı sürece, çekici olmaya devam edecektir. Oysa kabalık olarak görülüp küçümsendiği zaman, gözden düşecektir."

¹³³ Remarque, 1929/1987, s.204.

* Türkiye'de *Marx Kardeşler Savaşta* adıyla gösterildi –çn.

Çağın savaşı hicveden diğer bir klasiği olan Charlie Chaplin'in *The Great Dictator* (*Büyük Diktatör*, 1940) filminde alaya alınan hedef farklıydı. Bu tarihte artık hemen herkeste askeri şeref kültürüne karşı alerji geliştiği için, filmde artık hayali bir ülkenin öfkeli liderleri hedef alınmıyordu. Tersine, soytarılar anakronik bir şekilde bu ideale sarılmış çağdaş diktatörlerdi ve bu pek az gizleniyordu. Unutulmaz sahnelerden birinde Hitler ve Mussolini karakterleri bir berber dükkanında görüşüyorlar ve birbirlerine üstün gelmek için ikisi de sandalyelerini kafaları tavana değene kadar yükseltiyorlar.

Mueller'e göre, 1930'lara gelindiğinde, Avrupa'daki savaş karşıtlığı Alman halkı ve askeri liderleri arasında da yaygınlaşmıştı.¹³⁴ Versailles Antlaşmasındaki koşullar karşısında büyük bir kızgınlık vardı, ama bu koşulları değiştirmek için savaşa girmeyi savunanların sayısı çok azdı. Mueller şansölye olma şansı olan Alman liderlerini gözden geçiriyor ve Hitler dışında hiçbir liderin Avrupa'ya boyun eğdirme arzusu olmadığını gösteriyor. Tarihçi Henry Turner'e göre, Alman ordusunun darbe yapması durumunda bile İkinci Dünya Savaşı yaşanmayabilirdi.¹³⁵ Henüz durdurulabilir aşamadayken kimsenin kendisini durdurmak istemediğini bilen Hitler sık sık barış sevgisini dile getiriyor ve dünyadaki savaş yorgunluğunu istismar ediyordu. Dünyanın başına gelen en büyük felaketten tek bir adamın sorumlu olduğu görüşünü savun çok sayıda tarihçiden biri Mueller, bu amaçla Hitler'in biyografilerini inceliyor:

[Hitler] 1933'te ülke yönetimini ele geçirdikten sonra, hızla ve kararlılıkla muhaliflerini ya da olası muhaliflerini ikna etmeye, yıldırmaya, hakimiyeti altına almaya, köşeye sıkıştırmaya, itibarsızlaştırmaya, birçok durumda da öldürmeye girişti. Müthiş bir enerjisi ve dayanma gücü, sıradışı bir ikna kabiliyeti, mükemmel bir hafızası, güçlü bir odaklanma yeteneği, her şeye baskın gelen bir iktidara susamışlığı, misyonuna fanatik bir bağlılığı, muazzam bir özgüveni, akıllara durgunluk veren benzersiz ve cüretkar bir yalan söyleme kolaylığı, tılsımlı bir hatiplik üslubu ve yoluna çıkan ya da onu kafasına koyduğu eylem planından caydırmaya kalkışan herkese karşı son derece acımasız davranabilme yeteneği vardı....

Hitler'in kaos ve huzursuzluk ortamına ihtiyacı vardı ve böyle bir ortam yaratmayı da çok iyi biliyordu. Ve tabii desteğe ihtiyacı vardı; bunu sağlayan da kendisine taparcasına bağlı çalışma arkadaşları, yönetilebilen ve hızla harekete geçirilebilen güçlü bir ordu, büyülenerek katliama sürüklenebilecek bir halk, kafası karışmış, dağınık, kolayca aldatılabilen, miyop ve korkak yabancı muavazılar, savaşımlardan kurban olmayı seçen komşular olacaktı. Ve tabii bunun büyük bir bölümünü de o yaratıyordu. Hitler o günkü dünya koşullarını aldı ve kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirip manipüle etti.¹³⁶

Elli milyon insan kaybedildikten sonra (Japonya'nın atalarının izinden giderek Doğu Asya'ya egemen olma kampanyasında ölen en az 12 milyon insan da bu sayının içinde), dünya bir kere daha barışa bir şans tanıma noktasına gelecekti.

* Türkiye'de *Diktatör* adıyla gösterildi -çn.

¹³⁴ Mueller, 1989, 2004a.

¹³⁵ Turner, 1996.

¹³⁶ Hitler'in şeytani dehası: Mueller, 1989, s.65. Hitler dünyayı manipüle ediyor: Mueller, 1989, s.64.

UZUN BARIŞ: BAZI SAYILAR

Bu bölümde sayfalarca savaş istatistikleri üzerinde durdum. Ama artık 1945'ten bu yana en ilginç istatistik verisini incelemeye hazırız; bu sıfır. Sıfır, şaşırtıcı bir savaş kategorileri grubunda, bütün zamanların en ölümcül savaşının sona ermesinden sonra bir yüzyılın üçte ikisine eşit uzun bir zaman diliminde yaşanmış savaş sayısını temsil ediyor. Bu kategoride en çarpıcı olanlarla başlayacağım.

• Sıfır, nükleer silahların kullanıldığı çatışma sayısını gösteriyor. Beş büyük gücün elinde bu silahlardan var ve bunların hepsi savaştı. Ama hiçbiri öfkeye kapılarak nükleer silah kullanmadı. Bu mesele yalnızca büyük güçlerin karşılıklı intihar anlamına gelen topyekun bir nükleer savaştan kaçınmalarıyla sınırlı değil. Aynı zamanda, gerek muharebe alanlarında gerekse düşmanlarını bombalar-ken, çoğu konvansiyonel patlayıcılara benzeyen küçük "taktik" nükleer silahları da kullanmadılar. Ve Amerika Birleşik Devletleri, 1940'ların sonlarında nükleer tekeli elinde bulundururken, henüz karşılıklı yıkım endişesi taşımadığı dönemde de nükleer silah kullanmaktan kaçındı. Bu kitabın başından beri oranlara başvurarak şiddeti ölçmeye çalışıyorum. Ülkelerin uygulamada neden oldukları yıkımların miktarı, ellerindeki yıkıcı kapasite göz önüne alındığında *neden olabilecekleri* yıkıma oranlansa, savaş sonrasında yaşanan on yıllar tarihteki en barışçı dönemlerin kat kat üzerinde bir barış anlamına gelirdi.

Bunların hiçbiri önceden belli bir sonuç değildi. Soğuk savaşın ansızın sona ermesine kadar, (aralarında Albert Einstein, C. P. Snow, Herman Kahn, Carl Sagan ve Jonathan Schell'in de bulunduğu) birçok uzman termonükleer kıyamet gününün kaçınılmaz olduğunu değilse bile, yakın olduğunu yazıyorlardı.¹³⁷ Örneğin 1979'da saygın uluslararası araştırmalar uzmanı Hans Morgenthau şunları yazıyordu: "Dünya kaçınılmaz bir biçimde üçüncü dünya savaşına, stratejik bir nükleer savaşa doğru ilerliyor. Bunu önlemek için bir şey yapılabileceğine inanmıyorum."¹³⁸ Web sitesine göre, *Bulletin of the Atomic Scientists (Atomik Bilimler Bülteni)* "Nükleer silahlarla ilgili derinlemesine analizlerle, serbest kürsü sayfalarıyla ve raporlarla kamuyu bilgilendirmeyi ve siyaseti etkilemeyi" amaçlamaktadır. 1947 yılından beri bu dergide "insanlığın bir felaketle yok olmaya -mecazi gece yarısına- ne kadar yakın olduğunu" ölçen bir saat yayımlanıyor. Saat ilk yayımlandığında yelkovanı gece yarısına 7 dakika kaldığını gösteriyordu; aradan geçen altmış yıl boyunca yelkovan, gece yarısına 2 dakika kala (1953'te) ile gece yarısına 17 dakika kala (1991'de) arasında birkaç kere ileri geri gidip gelecekti. 2007'de *Bulletin* altmış yılda yelkovanı iki dakika ilerleyen bir saatin yeniden ayarlanmaya ihtiyacı olduğunu kararlaştırdı. Ama mekanizmayı yeniden ayarlama yerine, gece yarısının yeniden tanımlanması tercih edildi. Artık kıyamet günü "ekosistemlerin bozulması, seller, yıkıcı fırtınalar, kuraklık artışı ve kutup buzlarının erimesi" şeklinde tanımlanıyor. Bu da bir tür ilerleme.

• Sıfır, Soğuk Savaş süper güçlerinin karşı karşıya geldikleri muharebelerin de sayısı. Kuşkusuz zaman zaman daha küçük müttefikler üzerinden birbirleriyle savaştılar ve kendilerine bağımlı devletler arasında vekalet savaşları kış-

¹³⁷ Bkz. Mueller, 1989, s.271, not 2 ve 4 ve s.98.

¹³⁸ Aktaran Mueller, 1995, s.192.

kırttılar. Ama Amerika Birleşik Devletleri ya da Sovyetler Birliği'nin anlaşmazlık bölgesine birlikler gönderdiği bütün durumlarda (Berlin, Macaristan, Vietnam, Çekoslovakya, Afganistan), diğer süper güç onun yolundan çekildi.¹³⁹ Bu ayrım çok önemli, çünkü daha önce gördüğümüz gibi, tek bir büyük savaşta çok sayıda küçük savaştan çok daha fazla insan ölebiliyor. Geçmişte, bir büyük gücün düşmanı tarafsız bir ülkeyi işgal ettiğinde, o büyük güç rahatsızlığını muharebe meydanında ifade ediyordu. 1979'da, Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal ettiğinde, Amerika Birleşik Devletleri rahatsızlığını, ekibini Moskova'daki Yaz Olimpiyatlarından çekerek ifade edecekti. Soğuk Savaş, herkesi şaşkınlık içinde bırakarak, tek bir kurşun bile atılmadan, 1980'lerin sonunda Mihail Gorbacov'un iktidara gelişinin hemen ardından sona erdi. Berlin Duvarı'nın barışçıl bir gösteriyle yıkılmasından sonra da, esas olarak barışçıl bir yoldan Sovyetler Birliği çökecekti.

- 1953'ten bu yana (birçok siyaset bilimcinin gözünde Çin'in Kore Savaşı'na kadar büyük güçler kulübüne dahil olmadığı düşünüldüğünde, 1945'ten bu yana) büyük güçler arasında yapılan savaşların sayısı da sıfır olarak kabul edilebilir. 1953'ten bu yana yaşanan savaşız ara dönem 19. yüzyıldaki 38 ve 44 yıllık iki rekoru kolayca kırıyor. Aslında 15 Mayıs 1984'ten bu yana dünyadaki büyük güçler Roma İmparatorluğundan beri ilk kez bu kadar uzun bir süre birbirleriyle barış içinde yaşıyorlar.¹⁴⁰ MÖ ikinci yüzyılda Cermen kavimlerinin Roma'ya karşı çıkmasından bu yana bir ordunun Ren nehrini geçmediği en uzun süre bu.¹⁴¹

- Sıfır, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden beri Batı Avrupa'daki devletler arasında yaşanan savaşların da sayısı.¹⁴² Bu aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin kısa bir süre için Macaristan'ı işgal ettiği 1956'dan beri Avrupa'nın bütününde yaşanan savaş sayısı.¹⁴³ 1400'den o tarihe kadar Avrupa devletleri arasında yaklaşık *yılda* iki kez yeni bir silahlı çatışma yaşandığı unutulmamalı.

- 1945'ten bu yana dünyanın herhangi bir bölgesinde başta gelen gelişmiş ülkeler (kişi başına gelir düzeyi en yüksek kırk dört ülke) arasında yaşanan (bir kez daha 1956 Macaristan işgali hariç) savaş sayısı da sıfır.¹⁴⁴ Günümüzde üzerinde düşünmeye gerek görmeksizin, savaşın görece küçük, daha yoksul ve daha geri ülkelerde yaşanan bir şey olduğunu varsayıyoruz. Oysa iki dünya savaşı da, önce-

¹³⁹ Buna Kore de dahildir; Sovyetler Birliği Kuzey Kore'deki müttefikine yalnızca sınırlı hava desteği sağladı ve asla savaş cephesine altmış milden fazla yaklaşmadı.

¹⁴⁰ Roma İmparatorluğundan beri büyük güçler arasında en uzun barış süresi: Mueller, 1989, s.3-4; Gaddis, 1989.

¹⁴¹ Ren nehrini geçen ordu yok: B. DeLong, "Let us give thanks (Wacht am Rhein Department)," 12 Kasım 2004, http://www.j-bradford-delong.net/movable_type/2004-2_archives/000536.html.

¹⁴² Correlates of War Interstate War Database v3.0, Sarkees, 2000.

¹⁴³ Correlates of War Interstate War Database v3.0, Sarkees, 2000. Burada CoW'daki *devletler arası savaş* tanımı olan, yılda bin kayba yol açan ve iki tarafta da devletler arası sistemin üyeleri bulunan çatışmalar kastediliyor. Güncel CoW veri tabanı 1997 yılında sonlandığı için, 1999'da NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması dahil edilmemiş; NATO çatışmalarına Kosova Kurtuluş Ordusunu desteklemek amacıyla katıldığı için, bu olay PRIO veri setinde bir devletin içindeki uluslararasılaşmış iç savaş sayılıyor. Ancak Levy'nin ölçütleri temel alındığında bunun bir büyük gücün katıldığı savaş sayılacağına dikkat edilmeli.

¹⁴⁴ Mueller, 1989, s.4, 271 not 5.

ki yüzyıllarda yaşanmış çok sayıda Avrupa savaşı da (Fransa–Prusya, Avusturya–Prusya, Rusya–İsveç, Britanya–İspanya, İngiltere–Hollanda) bize işlerin hep böyle gitmediğini hatırlatıyor.

• Sıfır, 1940’ların sonlarından bu yana bir başka ülkeyi fethederek topraklarını genişleten gelişmiş ülke sayısına da denk geliyor. Polonya’nın haritanın silinmesine ya da Britanya’nın Hindistan’ı kendi imparatorluğuna ekleyivermesine ya da Avusturya’nın kenarda köşede kalmış bir Balkan ulusunu lokma yapmaya kalkışmasına artık yer yok. Kaldı ki, 1975’ten beri herhangi bir ülkenin bir başka ülkenin *parçalarına* el koyma sayısı da sıfır ve 1948’den bu yana gerçekleşen kalıcı fetih sayısı da buna yakın (bu gelişmeyi birazdan yakından inceleyeceğiz).¹⁴⁵ Aslında büyük güçlerin sürekli kendini büyütme süreci tersine döndü. “Dünya tarihindeki en büyük güç transferi” adı verilen süreçte imparatorluklar sona erirken, bazen barışçıl bir süreçte, bazen de egemenliklerini sömürge savaşlarıyla sürdürme iradesini kaybettikleri için Avrupa ülkeleri topraklarının büyük bir bölümünü teslim etmek ve sömürgelerinin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar.¹⁴⁶ Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, iki savaş kategorisi artık yok: sömürge elde etmek için yürütülen emperyal savaşlar ve sömürgeleri elde tutmak için yürütülen sömürge savaşları.¹⁴⁷

• Sıfır, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşından bu yana fetih yoluyla ortadan kaldırılan uluslararası kabul görmüş devlet sayısı.¹⁴⁸ (Güney Vietnam’ın 1975’te Kuzey Vietnam’la birleşmesinin bir fetih olarak mı, yoksa uluslararasılaşmış bir iç savaşın sona ermesi olarak mı görüldüğüne bağlı olarak, bu konu bir istisna sayılabilir.) Oysa dünyada çok daha az devlet olduğu halde, 20. yüzyılın ilk yarısında işgal edilen ya da bir başka devlete bağlanarak ortadan kaldırılan devlet sayısı yirmi ikiydi.¹⁴⁹ 1945’ten bu yana çok sayıda ulus bağımsızlığını kazandığı, birkaç ülke de bölünerek parçalara ayrıldığı halde, 1950 yılına ait dünya haritasındaki sınırların çoğu 2010 yılına ait dünya haritalarında da korunuyor. Hükümdarların emperyal genişlemeyi görev tanımlarının bir parçası saymaya alışık oldukları bir dünyada, bu da olağanüstü bir gelişme.

Bu bölümün amacı bu sıfırların –Uzun Barışın– tarih boyunca zaman zaman ortaya çıkan ve şiddetin azalmasına yol açan o beklenmedik psikolojik yeniden akortlamalardan birinin sonucu olduğunu göstermek. Öyleyse bu, gelişmiş ülkeler dünyasında (giderek de dünyanın kalan bölümünde) genel kabul gören bilişsel savaş kategorisinde bir değişiklik anlamına geliyor. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde, güç, prestij ya da intikam peşindeki nüfuzlu kişiler hük-

¹⁴⁵ Siyaset bilimci Mark Zacher (Zacher, 2001) tarafından yapılan kapsamlı bir incelemede yedi fetih saptanmış: Hindistan-Goa (1961), Endonezya-Batı Papua (1961-62), Çin-Kuzeydoğu Sınır Bölgesi (1962), İsrail-Kudüs/Batı Şeria/Gazza/Golan (1967), Kuzey Vietnam-Güney Vietnam (1975), İran-Hürmüz Boğazı adaları (1971) ve Çin-Paracel Adaları (1974). Başarılı diğer birkaç saldırı ufak değişikliklerle ya da yeni siyasi birimlerin kurulmasıyla sonuçlandı.

¹⁴⁶ Sheehan, 2008, s.167-71.

¹⁴⁷ Human Security Centre, 2005; Human Security Report Project, 2008.

¹⁴⁸ No more colonial or imperial wars: Human Security Centre, 2005; Human Security Report Project, 2008.

¹⁴⁹ Russett & Oneal, 2001, s.180.

mettikleri siyasi ağılar sayesinde bu tutkularının onaylanmasını sağladılar ve mağdurlara acıma duygularını karartıp, bu duyguları kendi tutkularının tatmini doğrultusunda yönlendirdiler. Yani onlar savaşın meşru olduğuna inandılar. Savaşa yol açan, tahakküm, intikam, vurdumduymazlık, cemaatçilik, çoğunluğa uyma anlamında “grup düşünce,” kendini kandırma gibi psikolojik bileşenler ortadan kalkmamıştı, ama 1940’ların sonundan bu yana Avrupa’da ve diğer gelişmiş ülkelerde bu bileşenler birbirinden iyice ayrılacak, bu da savaş sıklığını azaltacaktı.

Bazıları bu baş döndürücü değişiklikleri küçümsüyorlar ve gelişmekte olan ülkelerde savaşların sürdüğünü, belki de şiddetin azalmadığını, yalnızca yer değiştirdiğini belirtiyorlar. Bir sonraki bölümde dünyanın kalan bölümlerindeki silahlı çatışmaları inceleyeceğiz, ama şimdilik bu itirazın pek anlamlı olmadığını belirtmekte yarar var. Şiddetin Korunumu Yasası diye bir şey yok; dünyanın bir bölümünde şiddetin baskılanması durumunda onu başka bir yerde ortaya çıkmaya zorlayan bir akışkan sistemle karşı karşıya değiliz. Gelişmekte olan ülkeler dünyasında binlerce yıldır kabile savaşları, iç savaşlar, özel savaşlar, köleleştirme amaçlı baskınlar, emperyal savaşlar ve sömürge savaşları yaşanıyor. Savaşların bazı yoksul ülkelerde sürdüğü bir dünya hem zengin ülkelerde *hem de* yoksul ülkelerde savaş yaşanan bir dünyadan daha iyidir; hele bu güçlü zengin ülkelerin neden olabilecekleri zararların çok çok daha büyük olabileceği göz önüne alındığında, bu daha da böyledir.

Uzun barışın sonsuz barış anlamına gelmediği açık. Tarihe istatistiksel yaklaşımla bakabilen hiçbir kişi büyük güçler, gelişmiş ülkeler ya da Avrupa ülkeleri arasında bir daha asla savaş yaşanmayacağını söyleyemez. Ama bizim açımızdan anlamlı zaman dilimlerinde olasılıklar değişebilir. Beklenen değer azalabilir, kuvvet yasası çizgisi aşağı yukarı oynayabilir. Ve dünyanın büyük bir bölümünde bunların yaşandığını söyleyebiliriz.

Ama aynı istatistiksel bilinç bizi diğer seçenekler konusunda uyarıyor. Belki de olasılıklarda hiçbir değişiklik yaşanmadı ve tıpkı birbiri ardına rastgele kümelenen savaşlara ya da korkunç kitle kıyımlarına aşırı anlam yüklediğimiz gibi, rastgele beliren barışçı yıllara da aşırı anlam yüklüyoruz. Belki de savaş için basınç yükselmeye devam ediyor ve şu ya da bu noktada ansızın bir patlama yaşanacak.

Ama belki de bunları yaşamıyoruz. Ölümcül çatışma istatistikleri savaşın bir sarkaç, bir düdüklü tencere ya da hızla dünyaya yaklaşan bir kitle olmadığını, bunun belleksiz bir zar atışı oyunu olduğunu ve olasılıkların değişkenlik gösterebileceğini ortaya koyuyor. Ve tarih bize birçok ülke arasındaki barışın süresiz devam edebileceğini doğruluyor. Mueller’in sözleriyle, savaş ateşi döngüsel olsa, “İsviçrelilerin, Danimarkalıların, İsveçlilerin, Hollandalıların ve İspanyolların çoktan *savaş çılgılığı atmalarını* bekledik.”¹⁵⁰ Dünyanın savunma önlemi alınmayan en uzun sınırına sahip olan Kanadalılarla Amerikanlıların yaklaşan istila beklentisiyle çoktan uyularının kaçması gerekirdi.

¹⁵⁰ Mueller, 1989, s.21.

Peki ya arda şansın yaver gitmesi olasılığı söz konusu olamaz mı? Bu olasılık da düşük. Savaş sonrası dönem, beş yüz yıl önce ortaya çıkışlarından bu yana büyük güçler arasında yaşanan en uzun barış dönemi.¹⁵¹ Avrupa devletleri arasındaki barış dönemi de, kıtanın savaşlarla dolu tarihinde en uzun barış dönemi. Geçmiş yüzyıllardaki savaş sıklıkları temel alınsa, bütün istatistik testlerinde sıfırlı ya da sıfıra yakın sayılarla süren bir Uzun Barış süreci son derece düşük bir olasılık olurdu. Büyük devletlerin 1495’le 1945 arasında yaşadıkları savaşların sıklığı temel alınsa, altmış beş yıllık bir dönemde büyük güçler arasında yalnızca bir savaşın (marjinal nitelikteki Kore Savaşı) yaşanma olasılığı binde bir olurdu.¹⁵² Karşılaştırmada temel aldığımız oranı hesaplarken, Napoléon sonrası barışçıl 19. yüzyılı ön plana çıkaracak bir başlangıç tarihini, 1815’i temel alarak testte aleyhimize bir yanlılığa göz yumsak bile, savaş sonrası dönemde büyük güçlerden birinin katıldığı savaş sayısının en fazla 4 olma olasılığı binde 4’ün altında çıkardı, Avrupa devletleri arasında en fazla bir savaş (Sovyetlerin Macaristan’ı işgali) yaşanma olasılığı da on binde 8 çıkardı.¹⁵³

Olasılık hesaplarında olay tanımlarının kritik önem taşıdığı açık. Yaşanan her şeyi bilerek (eldeki verilerle) yapacağınız hesaplarda (“data snooping” olarak da adlandırılan post hoc karşılaştırmalarda) bulacağınız olasılık değeriyle, öngörü niteliğinde tahmin yaptığınız (planlı ya da apriori) karşılaştırmalarda bulacağınız olasılık değeri birbirinden çok farklı olacaktır. Bir odadaki elli yedi kişi arasında aynı doğum gününü paylaşan iki kişi bulunma olasılığının yüzde doksan dokuzun üzerinde olduğunu hatırlayalım. Bu durumda bunun yılın hangi günü olduğunu, aynı günde doğmuş bir çift bulduktan sonra belirliyoruz. Oysa benim doğum günümde doğmuş bir kişi bulunması olasılığını hesaplarken o günün hangisi olduğunu önceden biliyoruz ve olasılığın yedide birin altında olduğunu belirliyoruz. Bir borsa dolandırıcısı bu ayrımı kötüye kullanarak, piyasanın seyrine ilişkin bütün olasılıkları kapsayan tahmin mektupları gönderebilir. Birkaç ay sonra, gelişmelerle uyuşan şanslı tabmin eline geçmiş az sayıda müşteri onun bir dahi olduğunu düşünecektir. Uzun Barış görüşüne kuşkuyla yaklaşan biri, yaşanmış bir sürecin sonunda uzun süre savaş yaşanmamış olmasına büyük anlamlar yükleyen birinin de “data snooping”ten suçlu olduğunu ileri sürebilir.

Yine de kayıtlar yirmiyi aşkın yıl önce savaşız yılların giderek biriktiğini fark eden ve bunu bir zihniyet değişikliğine atfederek sürecin böyle devam edeceğini uman bazı araştırmacılar bulunduğunu gösteriyor. Bugün artık onların

¹⁵¹ Levy ve ark., 2001, s.18.

¹⁵² 1991’de Levy büyük güçler arasında gözlemlenen savaş oranının binde 5 olduğunu hesaplamak için Kore Savaşı’nı hesap dışında tutmak zorunda kalmıştı (bkz. Levy ve ark., 2001, not 11). Yirmi yıl sonra böyle kanaate dayalı bir karar vermek zorunda kalmaksızın istatistiksel açıdan anlamlı bir sonuca ulaşabiliyoruz.

¹⁵³ 1495’le 1945 arasında yıl başına büyük güçler arasında savaş başlama oranı ve hiç değilse bir tarafta bir büyük gücün yer aldığı savaş başlama oranı Levy’den alınmıştır (1983, tablo 4.1, s.88-91). 1815’le 1945 arasında yıl başına Avrupa devletleri arasında savaş başlama oranı Correlates of War Dataset’ten alınmıştır (Sarkees, 2000). Bu oranlar 65’le çarpılarak Poisson dağılımı için lambda parametresi oluşturulmuş ve bu dağılım temelinde gözlemlenen savaş sayısının ya da daha azının çekilme olasılığı hesaplanmıştır.

bu apriori öngörülerinin doğrulandığını söyleyebiliriz. Başlıklar ve tarihler de bu öyküyü anlatıyor: Werner Levi, *The Coming End of War (Savaşın Yaklaşan Sonu)*, 1981), John Gaddis, "The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International System" (Uzun Barış: Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde İstikrar Unsurları, 1986), Kalevi Holsti, "The Horsemen of the Apocalypse: At the Gate, Detoured, or Retreating?" (Mahşerin Atlıları: Kapıdalar mı, Yolları mı Değiştirdi, Geri mi Çekiliyorlar?, 1986), Evan Luard, *The Blunted Sword: The Erosion of Military Power in Modern World Politics* (Körleşmiş Kılıç: Modern Dünya Politikasında Erozyona Uğrayan Askeri Güç, 1988), John Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War* (Kıyamet Gününden Geri Çekiliş: Büyük Savaşların Modası Geçiyor, 1989), Francis Fukuyama, "The End of History?" (Tarihin Sonu mu?, 1989), James Lee Ray, "The Abolition of Slavery and the End of International War" (Köleciliğin Sona Ermesi ve Uluslararası Savaşın Sonu, 1989) ve Carl Kaysen, "Is War Obsolete?" (Savaş Tarihe mi Karıştı?, 1990).¹⁵⁴ 1988'de siyaset bilimci Robert Jervis hepsinin farkında olduğu bu fenomeni gayet iyi yalamış:

Savaş sonrası dönemin en çarpıcı özelliği, büyük devletler 1945'ten beri birbirleriyle savaşmadıkları için bu dönemin "savaş sonrası" sıfatıyla anılabilmesi. En güçlü devletler arasında böylesine uzun bir barış bugüne kadar hiç yaşanmamıştı.¹⁵⁵

Bu araştırmacılar bunun şansa bağlı geçici bir olayın aldatıcı etkisi olmadığından emindiler; üzerinde durdukları fenomen geleceğe yönelik öngörülerini destekleyen temel bir değişiklikti. 1990'ların başında, Kaysen Mueller'in 1989'da yayımlanan kitabına son dakikada eklediği bir değerlendirmede şöyle diyor:

Avrupa'da –ve bütün dünyada– uluslararası sistemde muazzam bir dönüşüm yaşanmakta olduğu açık. Geçmişte bu gibi değişiklikler her zaman savaşlar sonucunda gerçekleşirdi. Bu denemede savunulan görüş, bu kez değişikliklerin savaşız gerçekleşeceği öngörüsünü destekliyor (tabii bu söz konusu devletlerin kendi içlerinde şiddet olayları yaşamayacağı anlamına gelmiyor). Şu ana kadar –Şubat ortası– yazılanlar doğrulandı. Yazar da okurlar da her geçen gün heyecan ve endişeyle bu öngörüü test etmeye devam edecekler.¹⁵⁶

Devletler arasında savaşın geçmişte kaldığı yönündeki erken değerlendirmeler askeri tarihçilerden geldiğinde daha da çarpıcı oluyor. Bunlar yaşamlarını savaş kayıtlarını incelemekle geçirmiş araştırmacılar ve artık durumun değişmiş olabileceğini görmeye en isteksiz olanların da bu kişiler olması beklenirdi. John Keegan (bu askeri tarihçinin isminin başına "saygın" sıfatını eklemeye o kadar alışılmıştır ki bunun adın bir bölümü olduğunu sananlara hiç şaşmamalı) 1993'te yayımlanan *A History of Warfare* adlı başyapıtında şöyle diyor:

¹⁵⁴ Levi, 1981; Gaddis, 1986; Holsti, 1986; Luard, 1988; Mueller, 1989; Fukuyama, 1989; Ray, 1989; Kaysen, 1990.

¹⁵⁵ Jervis, 1988, s.380.

¹⁵⁶ Kaysen, 1990, s.64.

Yaşamım boyunca bu konuda yazılanları okuyan, savaşan insanların arasına karışmış, savaş alanlarını ziyaret etmiş ve etkilerini gözlemlemiş bir kişi olarak, artık bana öyle geliyor ki savaş, bırakın rasyonel olmayı, arzu edilecek ya da insanların memnuniyetsizliklerini giderecek verimli bir araç olmaktan çıkıyor.¹⁵⁷

Yine çok saygın Michael Howard'ın daha 1991'de şunları yazdığını görüyoruz:

Yüksek düzeyde gelişmiş topluluklar arasında büyük çapta, örgütlü bir silahlı çatışma anlamında savaşın artık bir daha yaşanmaması ve uluslararası düzen için istikrarlı sağlam bir çerçeve oluşturulması pekâlâ mümkün.¹⁵⁸

Saygınlıkta onlardan aşağı kalmayan, altı yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar da bize kılavuzluk etmiş Evan Luard da, daha da erken bir tarihte, 1986'da şunları yazmış:

En şaşırtıcısı da, Avrupa'da yaşanan büyük değişiklik, artık uluslararası savaşların fiilen sona ermesi... Avrupa'da önceki yüzyıllarda yaşanan savaşların çapı ve sıklığı göz önüne alındığında, bu muazzam boyutlarda bir değişiklik: belki de savaş tarihinin sürekliliğinde herhangi bir yerde yaşanmış en çarpıcı kesiklik.¹⁵⁹

Yirmi yılı aşkın bir süre sonra, bu yazarlardan hiçbirinin değerlendirmesini değiştirmesi gerekmiyor. Azar Gat 2006 yılında yayımlanan *War in Human Civilization* (İnsanlığın Uygarlık Tarihinde Savaş) adındaki askeri tarih kitabında, evrimsel psikolojinin Hobbesçu gerçekçiliğiyle bezenmiş, kendinden önce gelenlerden daha da köklü bir değerlendirmeye şu görüşleri dile getiriyor:

Refah toplumları olan liberal demokrasiler arasında... gerçek bir *barış durumu* gelişmiş olabileceğini görüyoruz; bu barış durumu birbirleriyle savaşma olasılığının, bir seçenek olarak bile tümüyle ortadan kalktığına ilişkin içten bir karşılıklı güvene dayanıyor. Tarihte böyle bir şey hiçbir zaman yaşanmamıştı.¹⁶⁰

UZUN BARIŞ: TUTUMLAR VE OLAYLAR

Gat'ın "gerçek *barış durumu*" ifadesindeki italikler gelişmiş ülkeler arasında yaşanan savaş sayısının sıfır olduğu verisine işaret etmekle kalmıyor, bu ülkelerdeki zihniyet değişikliğini de ifade ediyor. Gelişmiş ülkelerin savaşı kavram-sallaştırmalarında ve savaşa hazırlıklarında kökten değişiklikler yaşıyor.

1400 yılından beri savaşın giderek daha ölümcülleşmesini besleyen başlıca etkenlerden biri (*bkz.* Şekil 5-16), ulusal orduların sürekli yenileyebilmelerine olanak veren zorunlu askerlikti. Napoléon Savaşlarına gelindiğinde, Avrupa ülkelerinin çoğunda artık şu ya da bu türde bir askere çağırma kuralı geçerliydi. Vicdani ret kavramı henüz yeterli netlik kazanmamıştı ve askere alma yöntemleri 1960'larda genç Amerikalıların korkulu rüyası, "Tebrikleri!" sözcüğüyle baş-

¹⁵⁷ Keegan, 1993, s.59.

¹⁵⁸ Howard, 1991, s.176.

¹⁵⁹ Luard, 1986, s.77.

¹⁶⁰ Gat, 2006, s.609.

layan telgraflarla karşılaştırılamayacak kadar nezaketten uzaktı. “Zaptiyelere yakalanarak askere alınma” anlamında İngilizce *pressed into service* deyiminin kökeninde, hükümetin sokaklardan adam toplayıp zorla orduya ya da donanmaya yazmak üzere tuttuğu ücretli zaptiye çetelerinin eylemleri var. (Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Kıtasa Deniz Kuvvetleri bütünüyle bu zaptiye çeteleri tarafından oluşturulmuştu.)¹⁶¹ Zorunlu askerlik insan yaşamının önemli bir bölümünü kapsayabilirdi; 19. yüzyıl Rusya’sındaki bir serf için bu süre yirmi beş yılı bulabilirdi.

Zorunlu askerlik zorun katlanması anlamına gelir: insanlar zorla hizmet etmeye mahkum edilmiştir ve bu zorunlu hizmet onları yüksek bir yaralanma ve ölüm riskine maruz bırakmaktadır. Varoluşsal bir tehditle karşı karşıya olunmayan zamanlarda, zorunlu askerliğin kapsamı o ülkenin zora dayalı yaptırım uygulamaya ne ölçüde istekli olduğunu gözler önüne seren bir barometredir. İkinci Dünya Savaşı izleyen dönemde, dünya çapında zorunlu askerlik süresi istikrarlı bir şekilde kısaldı. Amerika Birleşik Devletleri’nde, Kanada’da ve Avrupa ülkelerinin çoğunda zorunlu askerlik bütünüyle kaldırıldı; diğer ülkelerde de savaşı yetiştiren bir kurum olmaktan çıktı ve daha çok yurttaşlık eğitimi işlevini yerine getirmeye başladı.¹⁶² Payne uzun süredir var olan 48 devlette 1970 ile 2000 yılları arasındaki askerlik sürelerine ilişkin istatistiksel verileri yayımlamış; bu istatistiklerin 2010 yılı temelinde güncelleştirilmiş hali Şekil 5-19’da görülüyor. Buna göre, zorunlu askerliğin 1980’lerin sonlarında Soğuk Savaşın sona ermesinden önce azalmaya başladığı görülüyor. 1970 yılında bu ülkeler arasında zorunlu askerlik uygulamayanların oranı yalnızca yüzde 19. Bu oran 2000 yılında yüzde 35’e, 2010 yılında da yüzde 50’ye ulaşıyor; 2100’u izleyen yıllarda en az 2 ülkenin (Polonya ve Sırbistan) zorunlu askere almaya son vermeyi planladığı göz önüne alındığında, yakında bu oran yüzde 50’yi aşacak gibi görünüyor.¹⁶³

Savaş yanlılığının bir başka göstergesi de, ister zorunlu askere alınsınlar ister mümkün her şeye ulaşabileceklerini vadeden televizyon reklamlarıyla gönüllü yazılsınlar, ülkedeki askeri güçlerin nüfusa oranı. Payne bir ülkenin üniforma giydirdiği nüfus oranının ideolojik açıdan militarizme ne ölçüde kucak açtığının en iyi göstergesi olduğunu ortaya koyuyor.¹⁶⁴ Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı ardından askerlerini terhis ettikten sonra, Soğuk Savaşta kendine yeni bir düşman edindi ve bir daha hiçbir zaman askeri gücünü savaş öncesi düzeylere indirmede. Oysa Şekil 5-20, 1950’lerin ortalarından bu yana sert bir düşüş eğilimi yaşandığını gösteriyor. Avrupa’nın askeri sektöre yaptığı insan yatırımlarındaki düşüş daha da erken başlıyor.

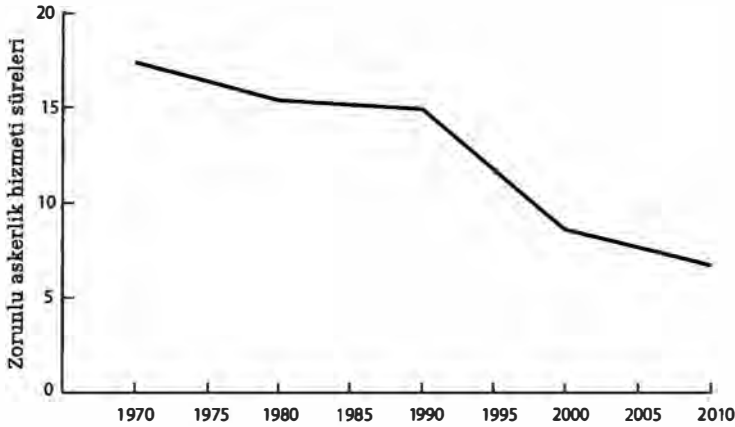
¹⁶¹ Payne, 2004, s.73.

¹⁶² Sheehan, 2008, s.217.

¹⁶³ Payne, 2004; International Institute for Strategic Studies, 2010; Central Intelligence Agency, 2010.

¹⁶⁴ Payne, 1989.

ŞEKİL 5-19. Uzun süredir var olan 48 devlette 1970-2000 arasında askerlik süreleri



Kaynaklar: Grafikteki 1970-2000 yıllarına ait veriler, International Institute for Strategic Studies (Londra) tarafından yayımlanan *The Military Balance*'ın çeşitli basımlarını temel alan Payne'e aittir (2004, s.74). 2010 yılına ait veriler *The Military Balance*'ın 2010 basımına (International Institute for Strategic Studies, 2010) dayanmaktadır; bu metindeki eksik veriler *The World Factbook* (Central Intelligence Agency, 2010) temelinde tamamlanmıştır.

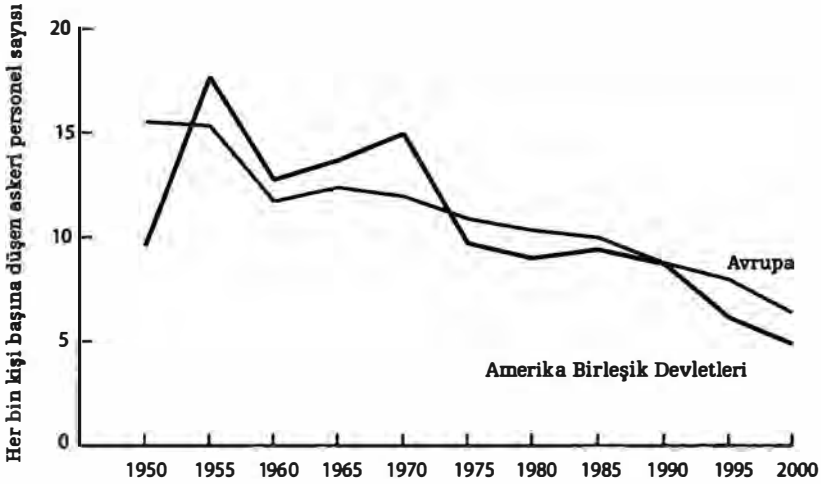
Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Avustralya, Brezilya, Kanada ve Çin gibi diğer büyük ülkeler de silahlı kuvvetlerini küçülttüler. Soğuk Savaş sona erince, bu küresel bir eğilime dönüştü: uzun süredir var olan yerleşik devletlerdeki düşük değerlerin ortalaması olarak her bin' kişi başına düşen askeri personel sayısı 1988'de 9'un üzerindeyken, 2001'de 5,5'in altına inecekti.¹⁶⁵ Bu tasarrufların bir bölümü, çamaşır ve yemek hizmetleri gibi bazı muharebe dışı işlevlerin özel müteahhitlere devredilmesine, en zengin bazı ülkelerde de cephedeki askeri personel yerine robotların ve insansız hava araçlarının kullanılmaya başlanmasına bağlıydı. Ama robotlar savaşı çağı henüz çok uzaklarda ve son olaylar Amerikan silahlı kuvvetlerinde geleceğe yönelik tahminlerde başlıca kısıtlayıcı faktörün mevcut silahlı kuvvetler olduğunu gösteriyor. Bununla birlikte, askeriyein robotlaştırılmasının da araştırmakta olduğumuz eğilimin doğrudan bir göstergesi olduğunu belirtmekte yarar var. Ülkelerin muazzam giderleri göze alarak bu teknolojileri geliştirmelerinin nedeni, yurttaşlarının (ve daha sonra göreceğimiz gibi yabancı ülke yurttaşlarının) yaşamının artık daha değerli olması.

Uzun Barışın bir kaza olmadığına işaret eden bir başka gösterge de liderlerin ve halkların bir zihniyet değişikliği yaşadığını ortaya koyan bir dizi uygunluk testi. Gelişmiş ülkelerde 20. yüzyılın ikinci yarısında Savaş yanlısı zihniyetin –milliyetçilik, bölgesel hırslar, uluslararası ilişkilere şeref kültürüyle yaklaşma, savaşın halk içinde geniş kabul görmesi ve insani maliyete kayıtsızlık gibi– bileşenlerinin her birinin demode olduğu ortaya çıkıyor.

* Metindeki "yüz bin" sayısı, Şekil 5-20'ye göre düzeltilerek "bin" yapıldı –çn.

¹⁶⁶ Correlates of War National Material Capabilities Data Set'e göre 1816-2001 arasında var olan 63 ülkeyi kapsayan ağırlıksız ortalama değer; Sarkees, 2000; <http://www.correlatesofwar.org/>.

ŞEKİL 5-20. 1950-2000 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'daki askeri personel



Kaynaklar: "Correlates of War" National Material Capabilities Dataset (1816-2001); www.correlatesofwar.org, Sarkees, 2000. Beş yıllık ağırlıksız ortalamalar. Buradaki "Avrupa" Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya/SSCB, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve Yugoslavya'yı kapsamaktadır.

Savaşlar insanların zihinlerinde başladığına göre, barışın korunması da insanların zihinlerinde inşa edilmeli.

—UNESCO sloganı

Bu olayın ilk işareti 1948 yılında kırk sekiz ülke tarafından Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin onaylanmasıydı. Bildirge şu maddelerle başlıyor:

Madde 1. Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.

Madde 2. Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya başka herhangi bakımdan ayrım gözetilmeksizin bu Bildirgede ilan olunan tüm haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız ülke uyruğu olsun, isterse vesayet altında bulunan, özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke uyruğu olsun, bir kişi hakkında uyruğu bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuki veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayrım gözetilmeyecektir.

Madde 3. Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.*

İnsanın içinden bu manifestoyu kendini iyi hissettirmekten başka işe yaramayan hoş sözler olarak bir kenara atmak gelebilir. Ama siyaset dünyasında en yüce değerın birey olarak insan olduğunu dile getiren Aydınlanma idealini

* Rona Aybay çevirisi temel alınmıştır —çn.

onaylayan imzacılar, yüzyılı aşkın bir süre dünyaya egemen olan bir doktrini, en yüce değer in ulus, halk, kültür, *Volk*, sınıf ya da bir diğer topluluk olduğunu savunan bir doktrini reddediyorlardı (önceki yüzyıllarda en yüce değer in mutlak hükümdar, halkın da onun güttüğü sürü olduğunu varsayan doktrine hiç değinmiyoruz). Evrensel insan haklarını tanıma gereksinimi, 1945-46 arasında gerçekleştirilen Nurnberg duruşmalarında, bazı sanık avukatlarının Nazilerin yalnızca Polonya gibi işgal ettikleri ülkelerde yaptıkları soykırımlar için yargılabileceklerini ileri sürmeleriyle ortaya çıktı. Onlara göre, önceki düşünce tarzı göz önüne alındığında, kendi ülkelerinde yaptıklarına hiç kimsenin müdahale etme hakkı yoktu.

Bildirgenin boş laflardan ibaret olmadığına işaret eden bir başka nokta da büyük güçlerin imza konusundaki tereddütleriydi. İngiltere sömürgeleri konusunda, Amerika Birleşik Devletleri siyahlar konusunda, Sovyetler Birliği de kukla devletleri konusunda endişeliydi.¹⁶⁶ Ama Eleanor Roosevelt rehberliğinde sürdürülen seksen üç toplantıdan sonra, Bildirge muhalefetsiz geçebilmiştir (dikkat çekici bir nokta Sovyet bloğundan sekiz çekimser oy çıkmasıydı).

Dönemin Aydınlanma karşıtı ideolojiyi reddedişi, kırk beş yıl sonra komünist hükümetin şiddetsiz Kadife Devrimle devrilmesinin ardından Çekoslovakya cumhurbaşkanı olan oyun yazarı Václav Havel'in sözlerinde gözler önüne serilecekti. Havel, "Avrupa'nın demokratik temellerde entegrasyonu fikrinin büyüklüğü, ulusal yaşamın en yüce ifadesinin ulus devlet olduğu yolundaki Herderci eski fikirlerin üstesinden gelme kapasitesini göstermesidir." diyecekti.¹⁶⁷

Uzun Barışa katkı yapan bir paradoks da ulusal sınırların donup sabitleşmediydi. Birleşmiş Milletler mevcut devletlerin ve bu devlet sınırlarının dokunulmaz olduğuna ilişkin bir norm geliştirdi. Bu yeni yaklaşım sınırları değiştirmeye yönelik her girişimi "saldırı" olarak şeytanileştiriyor, topraklarını genişletmeyi uluslararası ilişkilerde meşru bir adım olmaktan çıkararak oyundan dışlıyordu. Sınırların pek az anlamı olabilirdi ve bu sınırlar içindeki hükümetler ülkeyi yönetmeye layık olmayabilirdi, ama sınırları şiddet yoluyla daha makul hale getirmek artık devlet adamlarının kafasındaki diri seçeneklerden biri olmaktan çıkmıştı. Sınırların değişmezliği ilkesi, genellikle yatıştırıcı bir gelişme oldu; siyaset bilimci John Vasquez'in belirttiği gibi, "mantıken savaşa götürebilecek bütün meseleler göz önüne alındığında, savaşlarla ilişkili en yaygın sorunun toprak sorunu olduğu söylenebilir. Devletler arası savaşlardan şu ya da bu önemde bir toprak sorunuyla bağlantılı olmayanların sayısı çok düşüktür."¹⁶⁸

Siyaset bilimci Mark Zacher bu değişikliği rakamlara da döküyor.¹⁶⁹ 1951 yılından bu yana ulusal sınırlarda önemli bir değişikliğe neden olan işgal sayısı on ve bunların hepsi 1975'ten önce yaşanmış. Çoğunda nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu uzak bölgelere ya da adalara bayrak dikildiği görülüyor; bazıla-

¹⁶⁶ Skittishness about Universal Declaration of Human Rights: Hunt, 2007, s.202-3.

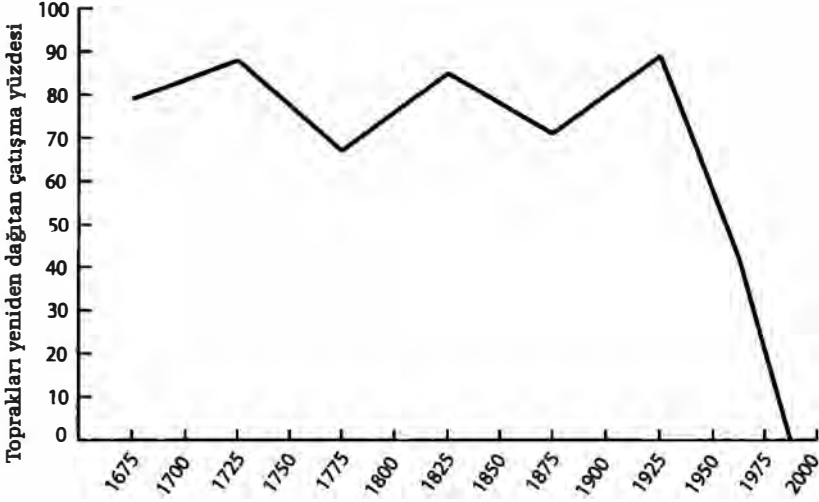
¹⁶⁷ Downgrading the nation-state: V. Havel, "How Europe could fail," *New York Review of Books*, Kasım 18, 1993, s.3.

¹⁶⁸ Vasquez, 2009, s.165-66.

¹⁶⁹ Zacher, 2001.

rında da (örneğin Bangladeş'te) galip taraf topraklarını genişletmiyor, yeni bir siyasi birim yaratılıyor. On sayısı yüksek görünebilir, ama Şekil 5-21'de görüldüğü gibi, önceki üç yüzyılla karşılaştırıldığında bu sayı muazzam bir düşüşü temsil ediyor.

ŞEKİL 5-21. 1651-2000 yılları arasında toprakların yeniden dağılımına yol açan teritoryal savaş yüzdesi



Kaynaklar: Veriler Zacher, 2001, tablo 1 ve 2'den alınmıştır; son yüzyıl dört çeyreğe ayrılmıştır.

İsrail bu kuralı kanıtlayan bir istisna oluşturuyor. 1949'da İsrail'le Arap ordularının çatışmayı durdurdukları kıvrımlı "yeşil hat," Arap ülkeleri başta olmak üzere kimse için kolayca kabul edilebilecek bir sınır değildi. Ama aradan uzun bir zaman geçtikten sonra, İsrail'in yegâne doğru sınırı olarak adeta mistik bir statü kazandı. Bu ülke aradan geçen yıllarda giriştiği çeşitli savaşlarda başka topraklar da işgal etti ama bunların çoğunda uluslararası baskılara boyun eğdi, geriye kalanlardan çekildiğini de belki bizler yaşarken göreceğiz; bunun tek istisnası Kudüs'ün belli bölgeleri olabilir ve bu noktada bölünmemiş kentler normu değişmez sınırlar ilkesine üstün gelebilir. Diğer ülkelerin giriştiği işgalin çoğunda tersine dönüldü; nitekim Endonezya'nın Doğu Timor'u işgal etmesi bunlardan biri. Geçtiğimiz yıllarda yaşanan en dramatik örnek 1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesiydi (1945'ten beri ilk kez BM üyesi bir ülke bir diğerini tamamıyla yutuyordu); dehşet içinde kalan çok uluslu bir koalisyon onu oradan çıkarmak için hızla işe girişecekti.

Ulusal sınırların kutsallığının gerisindeki psikoloji empati ya da ahlaki sorgulamadan çok, normlar ve tabularla ilişkili (bu konu 9. bölümde ele alınacak). Saygınlığı olan ülkeler arasında artık fetih akla getirilebilecek bir seçenek olmaktan çıktı. Günümüz demokrasilerinde bir başka ülkeyi fethetmeyi ima eden bir politikacıya karşıt savlarla yanıt verilmiyor, sözleri şaşkınlıkla, mahcubiyetle ya da kahkahalarla karşılanıyor.

Zacher toprak bütünlüğü normunun fetih olasılığını ortadan kaldırmakla kalmadığını, her türlü sınır düzeltmesinin de yolunu kapadığını söylüyor. Sömürgecilğe son verme sürecinde, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin sınırları, onlarca yıl önce emperyal bir yönetici tarafından masa üstünde çizilen ve çoğu zaman etnik toplulukların yurtlarını ikiye bölen ya da düşman kavimleri bir arada bırakan sınırlardı. Buna rağmen bu yeni liderleri bir masa etrafında toplayıp, sınırsız bir harita üzerinde bu sınırları yeni baştan çizme yönünde hiçbir hareket gelişmedi. Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın parçalanması da bu devletler içindeki cumhuriyetler ve bölgeler arasındaki kesintili çizgilerin, hiçbir düzeltme yapılmaksızın egemen devletler arasındaki kesin sınırlara dönüşmesiyle sonuçlanacaktı.

Bir harita üzerindeki keyfi çizgilerin kutsallaştırılması mantık dışı gelebilir, ama bunlar keyfi ve izah edilemeyecek nitelikte de olsa normlara uymanın bir gerekçesi var. Oyun teorisyeni Thomas Schelling iki müzakerecinin masadan kalkıp yürüyüp gitmektense bir dizi uzlaşmanın daha iyi sonuç vereceğini fark etmeleri durumunda, belirgin herhangi bir bilişsel noktanın onları her ikisinin de yararına bir anlaşmaya varmaya cezbedebileceğini belirtiyor.¹⁷⁰ Örneğin fiyat konusunda pazarlık yapan iki kişi, en adil çözümü bulmak için sürekli çekişmeye devam etmek yerine, tekliflerinin ortasını bularak ya da fiyatı yuvarlayarak "el sıkışabilirler." Melville'in *Moby-Dick*'teki balınacıları "başı bağlı balina, bağlayanın malıdır." normunu kabul etmişlerdi çünkü "en can sıkıcı ve en şiddetli anlaşmazlıklardan" böyle kaçınabileceklerini biliyorlardı. Avukatlar hukukun onda dokuzu elinde tutmaktır derler ve sağlam çitler sayesinde iyi komşular edineceğinizi herkes bilir.

Toprak bütünlüğü normuna saygı sayesinde, etnik Almanların dağılımına denk düşecek sınırlara ulaşmak için Almanya'nın Avusturya'yı ve Çekoslovakya'nın belli bölgelerini yutmasının pekâlâ makul sayıldığı 1930'larda Avrupa liderlerinin Hitler'le yaptıkları türden müzakereler, artık akıldan bile geçemiyor. Nitekim norm, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında ulusal liderlerin takıntılı bir şekilde bağlı oldukları ulus devlet idealini ve bunun kardeş ilkesi olan halkların kendi kaderini tayin hakkını aşındırıp duruyor. Birbirinin içine geçmiş etnik grupların fraktal yapısından düzgün bir sınır çıkarma hedefi, çözülmesi mümkün olmayan bir geometri problemi oluşturuyor ve günümüzde etnik temizlik ve kaybedilmiş topraklar peşinde koşan bir yayılmacılık çağrısına dönüşme tehlikesi taşıyan bu imkansız hedef peşinde çabalayıp durmaktansa, mevcut sınırlarla yaşamak tercih ediliyor.

Toprak bütünlüğü normu sayısız haksızlığı da beraberinde getiriyor ve etnik gruplar kendilerini, refah ve gelişmelerine hiçbir ilgi duymayan politik birimlerin içine hapsolmuş bulabiliyorlar. Bu nokta "Belalı İngiliz zıpkıncısı John Bull için, zavallı İrlanda başı bağlı bir balık değil de nedir?" diyen Ishmael'in gözünden kaçmamıştı. Avrupa'nın barış içinde yaşayan sınırlarının bir bölümü usturupluca homojenleştirilmiş ülkeleri birbirinden ayırıyor, ama bunun İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında milyonlarca etnik Alman ve Slav'ın zorla yurtlarından sökülüp atılması yoluyla gerçekleştirilen kitlesel etnik temizlik sayesinde müm-

¹⁷⁰ Schelling, 1960.

kün olduğunu biliyoruz. Günümüzde gelişmekte olan ülkeler dünyasının daha yüksek standartlara ulaşması bekleniyor ve sosyolog Ann Hironaka'nın ileri sürdüğü gibi, buralardaki iç savaşlar devletlerin daima korunması ve sınırların asla değişmemesi ilkesindeki ısrar nedeniyle uzamış olabilir. Yine de, dünya açısından bakıldığında kutsal sınırlar normu, bu olumsuzlukları dengeleyen iyi bir pazarlık gibi görünüyor. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, küçük çaplı birçok iç savaş, bırakın dünya savaşlarını, devletler arasında yaşanmış az sayıda büyük savaştan da daha az yıkıma yol açıyor; zaten bu da ölümcül çatışmalarla ilgili kuvvet yasası dağılımıyla uyumlu. Hatta modern devlet ulusal ruhun koruyucusu olmaktan çıkıp, birden çok etnik grup arasındaki insan haklarına saygılı bir toplum sözleşmesine dönüştükçe, iç savaşların sayısı da giderek azalıyor.

İkinci Dünya savaşını izleyen dönemde, milliyetçilik ve fetih yanında bir başka ideal de giderek önemini yitirecekti; bu da şeref ya da haysiyet kavramıydı. Luard'ın altını çizdiği gibi, "Genel olarak ele alındığında, belki de eskiye göre günümüzde insan yaşamına biçilen değer yükselirken, ulusal prestije (ya da 'şerefe') biçilen değer azalıyor."¹⁷¹ Soğuk Savaşın en kötü yıllarında Sovyetler Birliği lideri olan Nikita Kruşçev, "Ben maskeli baloda yellenirse kendisini öldürmek zorunda olan bir Çar subayı değilim. Savaşa gitmektense geri çekilmek daha iyidir."¹⁷² derken, bu yeni duyarlılığın farkında olduğunu gösteriyordu. Çok sayıda ulusal lider buna katılıyor ve geçmişte kendilerini kolayca savaşa götürecek provokasyonlar karşısında geri çekiliyor ya da kendilerini tutuyorlar.

1979'da Amerika Birleşik Devletleri'nin kısa aralarla karşı karşıya kaldığı iki aşağılanmaya –Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'da hükümetin müsamahasıyla Amerikan elçiliğinin ele geçirilmesi– verdiği yanıtlar Olimpiyatların boykot edilmesi ve sabaha kadar televizyonlara egemen olan bir teyakkuz halinin ötesine pek geçmeyecekti. Jimmy Carter daha sonra şöyle diyecekti: "Elimdeki silahlarla İran'ı yerle bir edebilirdim, ama bu süreçte rehin alınan tutsakların da yaşamlarını kaybedebileceklerini hissettim ve 20 bin İranlıyı öldürmek istemedim. Bu nedenle de saldırmadım."¹⁷³ Amerika'nın şahinleri Carter'ın zayıflık olarak nitelendirdikleri tutumu karşısında küplere bindiler, ama kendi kahramanları Ronald Reagan'ın, 1983'te Beyrut'ta 241 Amerikalı görevlinin ölümüne yol açan bombalamalara verdiği yanıt bu ülkedeki Amerikan kuvvetlerinin hepsini boşaltmakla sınırlı kalacak, 1987'de Irak savaş uçakları ABD firkateyni *Stark*'ı bombalayarak 27 denizciyi öldürdüğünde de bu durumu seyretmekten başka bir şey yapmayacaktı. 2004'te İslamcı bir terörist grubun Madrid'de bir treni bombalaması, İspanyolları İslam karşıtı bir paniğe sürüklemek yerine, ülkeyi Irak savaşına sokarak bu saldırıyı üzerlerine çektiği düşünülen hükümetin düşürülmesiyle sonuçlanacaktı.

Dünya siyaset tarihinde şeref ve haysiyet meselesini bir kenara bırakma olayları arasında en önemlisi, 1962'deki Küba Füze Krizi'nin çözülme şeklidir. Krizi ulusal prestij arayışı tetiklemiş olabilir, ama kendilerini bu krizin orta-

¹⁷¹ Luard, 1986, s.268.

¹⁷² Aktaran Mueller, 2004a, s.74.

¹⁷³ "Carter defends handling of hostage crisis" *Boston Globe*, Kasım 17, 2009.

sında bulan Kruşçev ve Kennedy, karşılıklı olarak zevahiri kurtarma olanakları üzerinde kafa yordular ve bunu ikisinin birlikte çözecekleri bir problem olarak ele aldılar.¹⁷⁴ Kennedy Tuchman'ın Birinci Dünya Savaşı tarihini anlatan *The Guns of August* [Ağustos Silahları] kitabını okumuştur ve uluslararası düzlemde "kişisel aşağılık kompleksleri ve ihtişam kuruntularından" beslenen korkak tavuk oyununun felaketle sonuçlanabileceğini biliyordu. Bu krize ilişkin anılarını aktaran Robert Kennedy şöyle diyor:

İki taraf da Küba için savaşmak istemiyordu, bu konuda görüş birliği içindeydik, ama taraflardan birinin –"güvenlik" ya da "kibir" ya da zevahiri kurtarma amacıyla– atacağı bir adım diğer tarafın tepki vermesini gerektirecekti; bu da aynı güvenlik, kibir ya da zevahiri kurtarma amacıyla karşı tarafın tepki vermesine yol açacak ve bu tırmanma sonunda silahlı çatışmayla sonuçlanacaktı. Kaçınmak istediği işte buydu.¹⁷⁵

Kruşçev'in çar subayı hakkındaki esprisi onun da şeref psikolojisinin farkında olduğunu ve oyun teorisine ilişkin benzer sezgilere sahip olduğunu gösteriyor. Kriz sırasındaki gergin anlardan birinde, Kennedy'ye şu analizi iletcekti:

Savaş düğümü attığın ipin uçlarını artık sen de ben de çekmemeliyiz, çünkü sen ve ben bu ipi ne kadar gerersek düğüm de o kadar sıkılaşacak. Sonunda öyle bir noktaya geleceğiz ki düğümü atan kişi artık onu çözemeyecek ve düğüm kesilmek zorunda kalacak.¹⁷⁶

Ve karşılıklı tavizler vererek düğümü çözdüler: Kruşçev füzelerini Küba'dan çekti, Kennedy füzelerini Türkiye'den çekti ve Kennedy Küba'ya saldırmamaya söz verdi. Bu şansa bağlı olağandışı bir çözüm de değildi. Soğuk Savaşta süper güçler arasındaki çatışmalar tarihini inceleyen Mueller, bu sürecin yürüten merdivenle yukarıya çıkmaktan çok, bir merdivene tırmanmaya benzediği sonucuna varıyor. Liderler birkaç kez vahim tırmanışlara girişmişlerdi, ama yükseklik korkuları vardıkları her katta daha çok artmış ve her seferinde özenle aşağı inmenin bir yolunu aramışlardı.¹⁷⁷

Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'nin bütün o pabucu masaya vurma kabaddayılıklarına rağmen, bu ülke liderliği dünyayı yeni bir felaketle yüz yüze gelmekten kurtardı ve Mihail Gorbaçev önce Sovyet bloğunun, ardından da doğrudan Sovyetler Birliği'nin varlığına son verdi; tarihçi Timothy Garton Ash'e göre bu, "kuvvet kullanımına son verildiğini ilan eden nefes kesici bir adım" ve "tarihte bireyin önemine işaret eden parlak bir örnekti."

Bu son ifadeler bize tarihsel olasılıkların her iki yönde de çalıştığını hatırlatıyor. Saraybosna'da arşidükün sürücüsünün hatalı dönüş yapmadığı ya da Bihane darbesinde polisin farklı yönü hedef aldığı paralel evrenler var ve bu tarihlerde bir ya da iki dünya savaşı yaşanmıyor. Başka bazı paralel evrenlerde de Amerikan başkanı kendi genelkurmay başkanlığının görüşüne uyarak Küba'ya saldırıyor ya da Sovyet lideri Berlin Duvarı'nda delik açılmasına tanklarını göre-

¹⁷⁴ Glover, 1999, s.202.

¹⁷⁵ Kennedy, 1969/1999, s.49.

¹⁷⁶ Aktaran Glover, 1999, 202.

¹⁷⁷ Mueller, 1989.

ve çağırarak tepki veriyor ve bir ya da birkaç dünya savaşı daha yaşanıyor. Ama egemen fikirlerdeki ve normlardaki değişikliklerle olasılık dizisinin değişebildiği göz önüne alındığında, 20. yüzyılın ilk yarısındaki evrenimizi bir Princip ve bir Hitler'in belirlemesi de, ikinci yarısı bir Kennedy'nin, bir Kruşçev'in ve bir Gorbacsev'in belirlemesi de şaşırtıcı değil.

Yirminci yüzyılda değerlerde yaşanan tarihsel önemde bir başka altüst oluş da demokratik ülke halklarının liderlerinin savaş planlarına karşı direnmesiydi. 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında Bombayı Yasaklayın şiarıyla kitle gösterileri başladı; bu gösterilerden miras kalan çember içine alınmış üç uçlu mızrak sembolü, diğer savaş karşıtı hareketlerce de benimsenecekti. 1960'ların sonlarında Amerika Birleşik Devletleri Vietnam Savaşına karşı protestolarla altüst oldu. Savaş karşıtlığı artık her iki cinsiyetten hassas nanemollalarla sınırlı bir inanç değildi, sandaletleri ve sakallarıyla ortalarda dolaşan idealistlere de artık çatlak gözüyle bakılmıyor, onlar 1960'larda erişkin yaşlara ulaşan kuşakların büyük bir bölümünü oluşturuyorlardı. Birinci Dünya Savaşını yeren sanat eserlerinin çoğu savaşın üzerinden on yılı aşkın bir süre geçtikten sonra ortaya çıktığı halde, 1960'larda popüler sanat nükleer silahlanma yarışını ve Vietnam Savaşını gerçek zamanda mahkum ediyordu. Savaş karşıtlığı (örneğin, *The Smothers Brothers Comedy Hour* ve *M*A*S*H* gibi) en çok izlenen saatlerde yayımlanan televizyon programlarında ve çok tutulan birçok filmde işleniyordu:

Catch-22 (Madde 22) – *Fail-Safe* (Dönüşü Olmayan Nokta) – *Dr. Strangelove* (Dr. Garip Aşk) – *Hearts and Minds* (Kalpler ve Akıllar) – *FTA* – *How I Won the War* (Savaş Nasıl Kazandım) – *Johnny Got His Gun* (Johnny Silah Altında) – *King of Hearts* (Kupa Papazı) – *M*A*S*H* (Cephede Eğlence) – *Oh! What a Lovely War* (Ne Güzel Savaş!) – *Slaughterhouse-Five* (Mezbaha No. 5)

Alice's Restaurant (Alice'in Lokantası) – *Blowin'in the Wind* (Yanıtı Esen Rüzgârda) – *Cruel War* (Zalim Savaş) – *Eve of Destruction* (Yıkımın Arefesinde) – *Feel Like I'm Fixin' to Die Rag* (İçimden Ölüme Hazırlanıyorum Gibi Geliyor) – *Give Peace a Chance* (Barışa Bir Şans Ver) – *Happy Xmas* (Mutlu Noeller) (*War is Over, Savaş Bitti*) – *I Ain't Marchin' Anymore* (Artık Uygun Adım Yürümüyorum) – *If I Had a Hammer* (Elimde Bir Çekiç Olsa) – *Imagine* (Hayal Et) – *It's a Hard Rain's a Gonna Fall* (Sert Bir Yağmur Yağacak) – *Last Night I Had the Strangest Dream* (Dün Gece En Tuhaf Rühayı Gördüm) – *Machine Gun* (Makine- li Tüfek) – *Masters of War* (Savaşın Efendileri) – *Sky Pilot* (Ordu Rahibi) – *Three-Five-Zero-Zero* (Üç Bin Beş Yüz Kişi Etkisiz Hale Getirildi) – *Turn! Turn! Turn!* (Dön! Dön! Dön!) – *Universal Soldier* (Evrensel Asker) – *What's Goin' On?* (Neler Oluyor?) – *With God on our Side* – *War* (What Is It Good For?) (Savaş [Ne İşe Yarar?]) – *Waist-Deep in the Big Muddy* (Beline Kadar Çamura Batmış) – *Where Have all the Flowers Gone?* (Nereye Gitti Bütün O Çiçekler?)

1700'lerde ve 1930'larda olduğu gibi, oyuncular savaşın ahlak dışı olduğunu söyleyip vaaz vermiyorlar, saçmalığını göstermek için savaşı hicvediyorlardı. 1969'daki Woodstock konserinde, Country Joe ve Fish grubunun söylediği şen şakrak "Feel Like I'm Fixing to Die Rag" korusu şöyle diyordu:

Ve Bir, İki, Üç, ne uğruna savaşıyoruz?
Sorma bana bunu, umurumda değil; sonraki durak Vietnam!
Ve Beş, Altı, Yedi, açın Cennetin Kapılarını.
Neden diye oyalanacak vakit yok; Hooop! Hepimiz öleceğiz.

1967'de yayımlanan "Alice's Restaurant" monoloğunda askere alınacağı bildirilen Arlo Guthrie New York askerlik şubesinde bir ordu psikiyatristine çıkarılır:

Ve çıktım karşısına, "Doktor, öldürmek istiyorum!" dedim. "Yani gerçekten bunu istiyorum; öldürmek istiyorum! Öldürmek! Görmek istiyorum; gözlerimle görmek, dişlerimde kanı ve pıhtıyı, bağırsakları ve damarları hissetmek! Yanmış ölü bedenleri yemek! Yani, öldürmek, ÖLDÜRMEK, ÖLDÜRMEK!" Ve başladım zıplamaya, "ÖLDÜR ONU, ÖLDÜR ONU!" diye bağırarak ve o da başladı zıplamaya, "ÖLDÜR ONU, ÖLDÜR ONU!" diye bağırarak. Ve çavuş geldi, bir madalya taktı göğsüme ve "İşte aradığımız asker!" diyerek yolladı beni birliğime."

Kültürel tarihteki bu an, savaş sonrasının *baby-boomer* nostaljisi olarak küçümsenebilir. Tom Lehrer'in hicvettiği gibi, onlar savaşları kazandılar, bizim de çok iyi şarkılarımız vardı denilebilir. Ama bir bakıma savaşları biz kazandık. Ülke çapında yürütülen protestolar arasında, Lyndon Johnson 1968 başkanlık seçiminde partisinden aday olmayarak ülkeyi şaşkına çevirdi. Gerçi 1968'de protestoların giderek kural dışına çıkmaya başlamasına karşı gelişen tepki Nixon'ın başkan seçilmesini kolaylaştıran bir faktör oldu, ama Nixon ülkenin savaş planlarını dönüştürecek, askeri zafer peşinde koşmaktan vazgeçip yüzünü durumu kurtarıcı bir geri çekilmeye dönecekti (yine de buna çatışmalarda yirmi bin Amerikalı ve bir milyon Vietnamlının ölmesinden sonra ulaşıldığı unutulmamalı). 1973'teki ateşkesten sonra, Amerikan birlikleri geri çekildi ve Kongre yeni müdahaleleri yasaklayarak ve Güney Vietnam Hükümeti'ne verilen fonlarda kısıtlamaya giderek, fiilen savaşa son verdi.

O zamanlar Amerika Birleşik Devletleri'nin "Vietnam Sendromu"na yakalandığı ve askeri girişimlerden kaçındığı söyleniyordu. 1980'lere gelindiğinde küçük çaplı birkaç savaş yürütmesine ve vekalet savaşlarında antikomünist güçleri desteklemesine yetecek ölçüde kendine gelecekti, ama bu ülkenin askeri politikasının bir daha asla eskisi gibi olmayacağı açıktı. "Kayıp endişesi," "savaştan kaçınma" ve "Dover Doktrini" (Dover Hava Üssüne gelen bayraklı tabut sayısını en aza indirme zorunluluğu) adlarıyla anılan fenomen, artık en şahin başkanlara bile ülkenin yoğun kayıplar anlamına gelecek askeri maceraları tolere etmeyeceğini hatırlatıyordu. 1990'lara gelindiğinde Amerika için siyaseten kabul edilebilecek yegâne savaş, uzaktan kontrollü teknolojiyle gerçekleştirilecek cerrahi bozgunlardı. Artık karadaki on binlerce askerle yürütülecek yıpratma savaşlarına da, Dresden, Hiroşima ve Kuzey Vietnam'daki gibi hava saldırılarıyla yabancı sivilere karşı soykırım uygulamalarına da tahammül edilemezdi.

Bu değişim Amerikan askeri sisteminde de açıkça hissediliyor. Bütün kademelerdeki askeri liderler gereksiz öldürmelerin ülke içinde bir halkla ilişkiler felaketine yol açacağını, ülke dışında da müttefikleri yabancılaştırarak ve düşmanları cesaretlendirerek verimsiz sonuç vereceğini biliyorlar.¹⁷⁸ Donanmada

¹⁷⁸ Hoban, 2007; Jack Hoban, kişisel iletişim, 14 Kasım 2009.

artık yeni bir dövüş sanatı programı uygulanıyor: deniz piyadelerinin zihinlerine, Erdemli Donanma Savaşçısı diye nitelendirilen yeni bir şeref kodu işleniyor.¹⁷⁹ Yeni öğreti şöyle: "Erdemli Savaşçı yaşamı korur. Kimin yaşamını? Kendisinin ve başkalarının. Başka kimin? Başka herkesin." Bu kod empati alanını genişletici öykülerle işleniyor; İkinci Dünya Savaşında Iwo Jima adasında bir müfreze komuta ederek mükemmel bir askeri sicile sahip olmuş emekli asker Robert Humphrey tarafından anlatılan "The Hunting Story" (Av Öyküsü) de bunlardan biri.¹⁸⁰ Bu öyküde bir Amerikan askeri birliği yoksul bir Asya ülkesinde görev yapıyor ve günün birinde birlikteki askerler eğlenmek için yaban domuzu avına çıkıyorlar:

Taşıt parkından bir kamyon aldılar ve kırlara doğru ilerlerken yolda bir köyde durup çalıları temizleyerek kendilerine yol açacak ve rehberlik edecek birkaç yerli işçi aldılar.

Bu çok yoksul bir köydü. Kulübeler çamurdandı ve köyde elektrik ve musluk suyu yoktu. Toprak yollar çamur içindeydi ve bütün köy kokuyordu. Her yer sinek doluydu. Erkekler suratsızdı ve üstleri başları kir içindeydi. Kadınlar yüzlerini kapatıyorlardı ve paçavralar giydirilmiş çocukların burunları akıyordu.

Kamyondaki Amerikalılardan biri dayanamadı ve "Bu yer berbat kokuyor." dedi. Bir başkası "Bu insanlar hayvan gibi yaşıyorlar." diye ekledi. Sonunda genç bir havacı "Evet!" dedi, "Hayatta kalmak için hiçbir nedenleri yok; pekâlâ ölebilirler."

Ne diyebilirdiniz ki? Bunlar doğru gibiydi.

Ama o sırada kamyondaki yaşlı bir çavuş aldı sözü. Asla fazla konuşmayan sessiz sakın bir tipti. Nitekim, üniforması olmasa, insana köydeki asık suratlı adamları hatırlatacağı. Genç havacıya doğru döndü ve "Bu insanların hayatta kalmak için hiçbir nedenleri olmadığını düşünüyorsun, öyle mi? Bu kadar kendinden eminsen, neden bıçağımı alıp kamyonundan atlayıp bunlardan birini öldürmeye kalkışmıyorsun?"

Kamyonunda çıt çıkmıyordu....

Çavuş devam etti: "Yaşamlarına neden bu kadar değer verdiklerini ben de bilmiyorum. Belki de bunun nedeni şu sümüklü çocuklar ya da şalvarlı kadınlardır. Ama nedeni ne olursa olsun, kendi yaşamlarına da, sevdiklerinin yaşamına da değer veriyorlar; tıpkı Amerikalılar gibi. Ve onlar hakkında ileri geri konuşmaya devam edersek bizi bu ülkeden kovacaklar!"

[Bir asker] çavuşa refah içinde yaşayan biz Amerikalılar, bu köylülerin bütün sefaletlerine rağmen insani açıdan bize eşit olduklarını kanıtlamak için ne yapabiliriz sorusunu sordu. Çavuş onu yanıtlamakta hiç zorlanmadı, "Bu kamyonun arkasından atlayıp dizlerine kadar çamura ve koyun pisliğine batmayı göze alacak kadar cesur olmağın. Bu köyün içinden yüzünde bir gülümsemeyle geçme cesaretini göstermelisin. Ve en kötü kokan, en ürkütücü görünen köylünün gözlerinin içine bakarak, yalnızca bakışlarında onun da senin gibi başkasına zarar verebilen, senin gibi umut edebilen ve hepimiz gibi çocuklarını düşünen bir insan olduğuna inandığını hissettirmelisin. Ya böyle yaparız ya da kaybederiz."

¹⁷⁹ Hoban, 2007, 2010.

¹⁸⁰ Humphrey, 1992.

Erdemli Savaşçı kodu yalnızca bir özlem olsa bile, bu kod Amerikan silahlı kuvvetlerinde, askerlerin Vietnamlı köylülerden *pislikler, aşağılık çekik gözükler* diye söz ettikleri ve sivillere karşı uygulanan My Lai katliamı gibi kitle kıyımlarını araştırma konusunda işleri ağırdan aldıkları günlerin hayli geride kaldığını gösteriyor. Erdemli Savaşçı programının uygulanmasına destek olan eski donanma yüzbaşı Jack Hoban, bana yazdığı mektupta şunları dile getiriyor: "1970'lerde donanmaya katıldığımda, 'Öldür, öldür, öldür' şiarı egemendi. Deniz piyadelerini 'mümkünse düşman da dahil olmak üzere, herkesin yaşamını korumak' üzere eğiten bir şeref koduna sahip olmaları ihtimali sıfırdı."

Kuşkusuz 21. yüzyılın ilk on yılında Amerika'nın Afganistan ve Irak'ta başını çektiği savaşlar, bu ülkenin savaşa girmeye isteksiz olmaktan çok uzak olduğunu gösteriyor. Ama bunların bile geçmişteki savaşlarla hiçbir ilgisi yok. Her iki çatışmada da devletler arası savaş evresi kısa, (tarihsel ölçütler ışığında) çatışma kayıpları da düşük.¹⁸¹ Irak'taki savaşların çoğu savaşı izleyen anarşi ortamında yaşanan topluluklar arası şiddete bağlı gelişmeler ve 2008'e kadar 4000 Amerikalının yaşamını yitirmesi (Vietnam'daki 58 bin sayısı ile karşılaştırın) iki yıl içinde ülkenin çatışmalardan çekilmesini sağlayan bir başkanın seçilmesini kolaylaştıran bir unsur olacaktı. Afganistan'da ABD Hava Kuvvetleri 2008'de Taliban'a karşı yürütülen bombardımanların zirvede olduğu bir aşamada bir dizi hümanist protokole uyacak ve bu tutum Human Rights Watch (İnsan Hakları İzleme) örgütü tarafından "sivillere verilen zararları en aza indirmeye yönelik çok iyi çabalar" sözleriyle övülecekti.¹⁸² Siyaset bilimci Joshua Goldstein, Kosovo'da ve her iki Irak savaşında akıllı hedef politikasının sivil ölümlerde büyük bir azalma sağlandığı konusundaki tartışmada, 2009'da Afganistan ve Pakistan'da Taliban ve el Kaide hedeflerine karşı silahlandırılmış insansız hava araçlarının kullanılması konusunda şu yorumu yapıyor:

Geçmişte orduların birkaç düşman savaşçıyı etkisiz hale getirmek için yolları üzerinde militanların gizlendiği her yeri havaya uçurduğu ve yol boyunca on binlerce sivil öldürdüğü ve yerinden ettiği, sonunda hatalı top atışları ve hava bombardımanlarıyla kentleri ve köyleri yerle bir ettiği yerlerde, artık bir insansız hava aracı uçuyor ve militanların toplandığı tek bir eve tek bir füze gönderiyor. Evet bazen bu gibi saldırılarda yanlış ev hedef alınıyor, ama tarihsel bir karşılaştırma yaptığınızda sivil ölümlerinde muazzam bir azalma olduğunu görürsünüz.

Bu süreç öylesine ilerledi ve biz ona öylesine alıştık ki, Şubat 2010'da Afganistan'da on sivilin ölümüne yol açan başıboş bir füze haberi, gazete manşetlerine geçti. Kendi başına ele alındığında bu olay korkunç bir trajedydi; bununla birlikte, sekiz yıldır süren savaştaki en büyük askeri saldırı operasyonlarından birini oluşturan bu harekatta sivil kayıp oranları çok düşüktü ve bu olay bir istisna oluşturunuyordu. Yine de, bu on ölüm Afganistan'daki ABD kuvvetleri komutanının Afganistan devlet başkanından tekrar tekrar özür dilemesine ve dünya haber medyasının bunu operasyondaki başlıca olay olarak ele almasına

¹⁸¹ PRIO veri setine göre (Lacina & Gleditsch, 2005), 2001'le 2008 arasındaki çatışma kayıpları Afganistan'da 14 200, Irak'ta ise 13 500. Dolaylı kayıplar daha yüksektir; bu konu bir sonraki bölümde ele alınacak.

¹⁸² N. Shachtman, "The end of the air war," *Wired*, Ocak 2010, s.102-9.

yol açacaktı. On sivilin öldürülmesi elbette kabul edilemez, ama önceki savaşlarda, hatta birkaç yıl öncesinde bu türden sivil ölümler çok az dikkat çekiyordu. Büyük sayıda sivil ölümlerinin savaşın üzücü olmakla birlikte zorunlu ve kaçınılmaz bir yan ürünü olduğu düşünülüyordu. Bu varsayımların artık geçersiz olduğu bir döneme giriyoruz ve bu gerçekten iyi bir haber.¹⁸³

Science dergisi 2011 yılında Wikileaks belgelerinden birtakım verileri ve Amerika'nın başını çektiği askeri koalisyonun gizli olarak sınıflandırılmış sivil kayıplar veri tabanını yayımlayınca, Goldstein'in değerlendirmeleri doğrulandı. Belgeler Afganistan'da 2004 yılıyla 2010 yılı sonu arasında 5300 sivilin öldürüldüğünü, bunların çoğundan (yaklaşık yüzde 80'inden) koalisyon güçlerinin değil, Taliban direnişçilerinin sorumlu olduğunu gösteriyordu. Bu tabminler ikiye katlansa bile, böylesine önemli bir askeri operasyon için olağandışı düşük sayılar anlamına geliyor; Vietnam Savaşındaki muharcelerde en az 800 bin sivil ölmüştü.¹⁸⁴

Savaş konusundaki Amerikan tutumunda ne kadar büyük bir değişiklik olursa olsun, Avrupa'daki değişiklik bu kıtayı tanımaz hale getirecekti. Dış politika analisti Robert Kagan'ın ifadesiyle, "Amerikalılar Mars'tan geliyorlar, Avrupalılar ise Venüs'ten."¹⁸⁵ Şubat 2003'te Avrupa kentlerinde yapılan büyük kitle gösterilerinde Amerika'nın başını çektiği, yaklaşan Irak işgali protesto edilecek, Londra, Barselona ve Roma'da birer milyon, Madrid ve Berlin'de de yarım milyonun üzerinde insan sokaklara dökülecekti.¹⁸⁶ Londra'daki pankartlarda "Petrol İçin Kan Dökmeye Hayır;" "Deli Kovboy Hastalığını Durdurun;" "Asıl Kural Tanınmayan Devlet Amerika;" "Savaşma, Çay İç;" "Kahrolsun Bütün Bunlar" ve sade ve net "Hayır" sloganları dikkati çekiyordu. Almanya ile Fransa, açıkça Amerika Birleşik Devletleri ve Britanya'ya katılmayı reddedecek, İspanya da kısa süre sonra birliklerini geri çekecekti. Avrupa'da daha az muhalefetle karşılaşan Afganistan savaşı bile, esas olarak Amerikan askerleri tarafından yürütülüyor. Kırk dört ülkenin üyesi olduğu NATO'nun askeri operasyonundaki kuvvetlerin yarıdan fazlası Amerikalılardan oluşmakla kalmıyor, kıta kuvvetlerinin savaşla ilgili erdemler konusunda belli bir ünleri de var. Kanada silahlı kuvvetlerinden bir yüzbaşı 2003'te Kabil'den bana şunları yazıyordu:

Bu sabahki kalaşnikof konçertosu sırasında, kampımızdaki kule nöbetçilerinin ateş açmasını bekliyordum. Bence uyuyorlardı. Bunun böyle olması normal. Kulelerimizde Bundeswehr askerleri görevli ve işlerini pek iyi yapmıyorlar... eğer gerçekten oradalarsa. Kendime bu son yorumu yapma hakkı tanıdım, çünkü Al-

¹⁸³ Goldstein, 2011.

¹⁸⁴ Bohannon, 2011. Benim 2004-2010 dönemine ilişkin hesaplarımda, 2004-2009 arası için bildirilen 4024 ölüm (s.1260) ve 2010 yılı için tahmin edilen 1152 sivil savaş ölümlerinin toplamı olan 5300 sayısına ulaşılıyor (toplam sayının yüzde 55'ini 2009 ve 2010'daki 2537 ölüm oluşturuyor, s.1257). Rummel (1997) Vietnam'da çatışmalardaki sivil ölüm sayısının 843 000 olduğunu tahmin ediyor, tablo 6.1.A. Bu sayı çatışmalardaki toplam (siviller artı askerler) ölüm sayısı olarak PRIO New war'da bildirilen 1,6 milyon sayısıyla (Gleditsch ve ark., 2002; Lacina, 2009) ve 6. bölümde tartışılan çatışma kayıplarının yaklaşık yarısının sivil ölümleri temsil ettiği varsayımıyla uyuyor.

¹⁸⁵ Kagan, 2002.

¹⁸⁶ Sheehan, 2008.

manlar birkaç kere kuleleri terk ettiler. İlkinde bize roket isabet etmişti. Diğer olaylar kulelerin soğuk olmasıyla ilişkiliydi. Bir Alman teğmenine şerefsizlikten ve temel askeri görgü kurallarından söz ettiğimde, bana kulelere ısıtıcı sağlamanın Kanada'nın sorumluluğu olduğunu söyledi. Ben de askerlere sıcak tutan giysiler sağlamanın da Almanya'nın sorumluluğu olduğunu söyleyerek susturdum onu. Dilimin ucuna Kabil'in Stalingrad olmadığı konusunda bir şeyler söylemek geldi, ama cenemi tuttum.

Bugünkü Alman ordusu eski ordu değil. Bir başka ifadeyle, birkaç kez kulağıma geldiği gibi: "Bunun Wehrmacht'la ilgisi yok." Halkımızın tarihi göz önüne alındığında, bunun çok iyi bir şey olduğunu ileri sürebilirim. Ancak, bugün güvenliğim Üstün Irkın soyundan gelenlerin tetikte olmasına dayandığı için, biraz endişeli olduğumu söylemekle yetineyim.¹⁸⁷

Where Have All the Soldiers Gone? The Transformation of Modern Europe (Bütün O Askerler Nereye Gittiler? Modern Avrupa'daki Dönüşüm) (Britanya'da da, *The Monopoly on Violence: Why Europeans Hate Going to War* [Şiddet Üzerindeki Tekel: Avrupalılar Neden Savaşa Gitmekten Nefret Ediyorlar?]) adlı kitapta, tarihçi James Sheehan Avrupalıların devlet kavramlarını değiştirdiklerini ileri sürüyor. Onlar için devlet artık elinin altındaki askeri güçle ulusun yüceliğini ve güvenliğini güçlendiren bir oluşum değil, sosyal güvenlik ve maddi refah sağlayan bir oluşum. Yine de, Amerika'nın "çılgın kovboylarıyla" Avrupa'nın "teslimiyetçi maymunları" arasında ne gibi farklılıklar olursa olsun, tarihsel açıdan bakıldığında geçtiğimiz altmış yıl boyunca politik kültürlerinde birbirine paralel olarak gözlemlenen savaştan uzaklaşma eğilimi, diğer bütün farklardan daha anlamlı.

UZUN BARIŞ BİR NÜKLEER BARIŞ MI?

Doğru giden neydi? Nasıl oldu da, adeta uzmanlara, kıyamet günü saatlerine ve onca yüzyıldır süren Avrupa tarihine meydan okurcasına, Üçüncü Dünya Savaşı'nı hiç yaşamadık? Güzide askeri tarihçilerin "muhteşem boyutlarda bir değişiklik," "savaş tarihinde en çarpıcı kesinti" ve "tarih boyunca görülmemiş bir şey" türünden şaşkınlık ifadeleri dile getirmelerine yol açan ne?

Birçok kişinin gözünde bunun yanıtı açık; neden bomba. Onlara göre savaş artık üzerinde düşünülemez ölçüde tehlikeli hale gelmiş ve liderlerin ödləri kopmuştu. Nükleer terörün dengesi, insan soyunu yok etmese bile, tırmanıp muazzam bir kitle kıyımına ve uygarlığın sona ermesine yol açabilecek bir savaş başlatmalarını önlüyordu.¹⁸⁸ Winston Churchill'in parlamentoda yaptığı son büyük konuşmasında dile getirdiği gibi, "Muazzam bir ironi bu, ama belki de bu öyküde öyle bir aşamaya ulaştık ki artık güvenlik terörün gürbüz çocuğu, sağkalm da yok edilişin ikiz kardeşi olacak."¹⁸⁹ Aynı doğrultuda, dış politika analisti Kenneth Waltz "nükleere şükretmek"ten söz ederken, Elspeth Rostow da nükleer bombaya Nodel Barış Ödülü verilmesini öneriyordu.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Kabil'den 11 Aralık 2003'te gelen e-posta.

¹⁸⁸ Bkz. Mueller, 1989, s.271, not 3. Yeni bir örnek için, bkz. van Creveld, 2008.

¹⁸⁹ W. Churchill, "Never Despair" (Asla Umudunuzu Yitirmeyin) Avam Kamarası'ndaki konuşma, 1 Mart 1955.

¹⁹⁰ Aktaran Mueller, 2004a, s.164.

Bunun böyle olmamasını umalım. Uzun Barış nükleer bir barış olsa, bu aldatıcı bir cennet olurdu ve bir kaza, bir iletişim hatası ya da değerli vücut sıvılarına kafayı takmış bir hava kuvvetleri generali kıyameti başlatabilirdi. Neyse ki, daha yakından baktığımızda gördüklerimiz Uzun Barış sürecinde nükleer yok oluş tehdidinin pek az rolü olduğunu düşündürüyor.¹⁹¹

Bir kere, kitle imha silahları geçmişte hiçbir zaman savaşa gidişi engellememişti. Nobel Barış Ödülü'nün kurucusu 1860'larda dinamitin icadı barışı "binlerce anlaşmadan daha çabuk getirecek; koskoca orduların bir anda imha edilebileceğini gören insanlar barışın altın çağına girecekler."¹⁹² diye yazıyordu. Denizaltılar, büyük toplar, dumansız barut ve makineli tüfek için de benzeri kehanetlerde bulunulmuştu.¹⁹³ 1930'larda uçaklardan atılacak zehirli gazlarla uygarlığın ve insan yaşamının sona erebileceği endişesi dünyayı sarmıştı, ama bu korku da savaşa son vermeyi başaramadı.¹⁹⁴ Luard'ın ifadesiyle, "Tarihte, tek başına tahrip gücü son derece yüksek silahların varlığıyla savaşın önlenilebileceğini gösteren kanıt çok az. Bakteriyolojik silahların, zehirli gazların, sinir gazlarının ve diğer kimyasal silahların geliştirilmesi 1939'da savaşı önleyemediyse, nükleer silahların bunu bugün nasıl başaracağını görmek hiç de kolay değil."¹⁹⁵

Ayrıca nükleer barış teorisi, nükleer silahları olmayan ülkelerin savaştan neden kaçındığını, örneğin geçmişte Avrupa ülkelerini ilgilendiren krizler hızla savaşa tırmanırken, nasıl olup da 1995'te Kanada'yla İspanya arasında balıkçılık hakları üzerine gelişen çekişmenin ya da 1997'de de Macaristan'la Slovakya arasında Tuna nehri üzerindeki barajlar konusunda çıkan anlaşmazlığın savaşa dönüşmediğini de açıklayamıyor. Uzun Barış sırasında gelişmiş ülke liderleri askeri bir saldırı olasılığını hiç düşünmedikleri için, karşıtlarından hangisine saldırırlarsa bunun bedelini ödemek zorunda kalmayacaklarını ölçüp biçmeleri (Almanya ve İtalya'ya saldırmak olabilir, ama İngiltere ve Fransa'ya olmaz türünden hesaplar yapmaları) hiç gerekmedi. Onları caydıran nükleer vaftiz babaları da değildi; Amerika Birleşik Devletleri, yassı balık kavgasını fazla büyütmemeleri için Kanada ve İspanya'yı nükleer dayakla tehdit etmiyordu.

Süper güçlere gelince, Mueller onların neden birbirleriyle çatışmaktan kaçındıkları konusunda daha basit bir açıklamaya dikkati çekiyor: onları caydıran başlıca nedenlerden biri konvansiyonel savaş olasılığıydı. İkinci Dünya Savaşı seri üretimle muazzam miktarda tank, ağır silah ve bombardıman uçağı üretililebileceğini, bunlarla on milyonlarca insanın öldürülebileceğini ve kentlerin yerle bir edilebileceğini göstermişti. Savaştan en büyük kayıplarla çıkan Sovyetler Birliği açısından bu özellikle böyledir. Büyük güçleri savaşmaktan alıkoyan asıl etmen, nükleer savaşın neden olacağı akıl almaz yıkımla konvansiyonel savaşın aklın alabileceği ama yine de sersemletici yıkımı arasındaki marjinal farktı.

Son olarak da, nükleer barış teorisi bu süreçte yaşanan savaşlarda nasıl olup da çoğu zaman nükleer gücü olmayan bir devletin nükleer güçlerden birini kıskırttığını (ya da ona teslim olmayı reddettiğini), nasıl olup da nükleer tehditle

¹⁹¹ Mueller, 1989, bölüm 5; Ray, 1989, s.429-31.

¹⁹² Aktaran Ray, 1989, s.429.

¹⁹³ Ray, 1989, s.429-30.

¹⁹⁴ Mueller, 1989.

¹⁹⁵ Luard, 1986, s.396.

caydırılması beklenecek eşleşmelerin görüldüğünü de açıklayamıyor.¹⁹⁶ Bu dönemde Kuzey Kore, Kuzey Vietnam, İran, Irak, Panama ve Yugoslavya Amerika Birleşik Devletleri'ne, Afgan ve Çeçen asileri Sovyetler Birliği'ne, Mısır İngiltere ve Fransa'ya, Mısır ve Suriye İsrail'e, Vietnam Çin'e, Arjantin de Birleşik Krallığa kafa tuttu. Kaldı ki, Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'yı tam da Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer silahlara sahip olduğu, buna karşılık kendisinin henüz nükleer silahları olmadığı yıllarda (1945-49) kalesi haline getirmişti. Nükleer güçleri kışkırtan ülkeler intihar eğiliminde değillerdi elbette. Bu ülkeler haklı olarak, varoluşsal bir tehlike olması dışında, akla gelebilecek bütün nedenlerle nükleer yanıt tehdidinin blöf olduğunu düşünüyorlardı. Arjantin cuntası Falkland Adalarının işgal edilmesi emrini verirken, İngiltere'nin misilleme olarak Buenos Aires'i radyoaktif bir kratere çevirmeyeceğinden emindi. İsrail den 1967'de ya da 1973'te, Kahire bir yana, toplu haldeki Mısır orduları açısından bile inandırıcı bir nükleer tehdit olamazdı.

Gerek Schelling gerekse siyaset bilimci Nina Tannenwald yazılarında "nükleer tabudan" söz ediyorlar; ortak görüşleri nükleer silahların benzersiz ölçüde korkutucu bir kategori oluşturduğu yönünde.¹⁹⁷ Tek bir taktik nükleer silahın kullanılması bile tarihsel bir yarıma anlamına gelecek, vereceği hasar konvansiyonel silahlarla karşılaştırılabilecek düzeyde de olsa, sonuçları hayal edilemeyecek yeni bir dünyaya geçildiği düşünülecek. Yergiler her nükleer patlama formunu kapsıyor. Siyaset bilimci Stanley Hoffman nötron bombasının ahlak felsefecilerinin haklı savaş için öngördükleri gereksinimleri karşıladığı kanısındaydı,¹⁹⁸ ama patlamaya bağlı minimal düzeyde hasara yol açıp geçici bir radyasyon yayılmasıyla askerleri öldüreceği ileri sürülen bu silah da dünya çapında lanetlenerek askeri laboratuvarlarda ölü doğdu. 1950'lerin ve 1960'ların yarı-çılgin "Barış İçin Atom" planları, nükleer patlamaların kontrol altına alınarak kanal açma, liman hafriyatı ya da uzaya roket gönderme türünden işlerde kullanılabileceği hayalleri de artık kara cehalet çağının inanılmaz kalıntıları olarak nitelendiriliyor.

Nagasaki'den bu yana nükleer silah kullanmanın tam bir tabu anlamına gelmediği açık.¹⁹⁹ Nükleer bombalar kendi başlarına oluşmuyorlar ve ülkeler bu silahların tasarlanmasına, inşasına, taşınmasına ve kullanım koşullarının oluşturulmasına muazzam kafa yordular. Ama bu faaliyet gerçek savaş planlarıyla ancak belli belirsiz örtüşen farazi bir alana hapsedildi. Ve bu konuda artık tabu psikolojisinin geçerli olduğu, bazı düşüncelerin düşünülemeyecek ölçüde kötü olduğuna ilişkin bir ortak görüş olduğu izlenimini veren emareler var; bu emarelerden en önemlisi de nükleer savaş olasılığı konusunda en sık dile getirilen sözler: *düşünülemez bile*. 1964'te Barry Goldwater Vietnam'da taktik nükleer silah nasıl kullanılabileceğine ilişkin düşüncelerini dile getirdiğinde, Lyndon Johnson'ın seçim kampanyası çerçevesinde ünlü "Daisy" (Papatya) televizyon reklamı yayımlanmıştı; reklamda papatya yapraklarını sayan bir genç kızdan yavaşça bir nükleer patlama sayımına geçiliyordu. Bu reklamın Johnson'ın o yıl-

¹⁹⁶ Ray, 1989, s.430; Huth & Russett, 1984; Kugler, 1984; Gochman & Maoz, 1984, s.613-15.

¹⁹⁷ Schelling, 2000, 2005; Tannenwald, 2005b.

¹⁹⁸ Tannenwald, 2005b, s.31.

¹⁹⁹ Paul, 2009; Tannenwald, 2005b.

ki açık ara seçim başarısında belli ölçüde rolü olduğu ileri sürülmüştü.²⁰⁰ Robert Oppenheimer'ın 1945'teki ilk atom bombası testini değerlendirirken Bhagavad Gita'ya atfen "Dünyaları yıkan Ölümüm artık ben" demesinden bu yana, nükleer silahlar dini göndermelerle kuşatılıyor. Tabii en yaygın göndermelerde Kutsal Kitap diline başvuruluyor: *Apokalips, Armagedon, Kıyamet, Mahşer Günü*. Kennedy ve Johnson yönetimlerinde dış işleri bakanı olan Dean Rusk da, bu ülke nükleer silah kullanırsa "sonraki kuşakların gözünde hep Kabil damgası taşıyacağız." demişti.²⁰¹ Çalışmaları bombanın yapımını kolaylaştıran fizikçi Alvin Weinberg, 1985'te şu soruyu soruyordu:

Giderek Hiroşima'nın kutsanmasına mı tanık oluyoruz? Hiroşima derin bir mistik anlam kazanarak, sonunda kutsal kitaptaki olaylara benzer bir dinsel güce mi ulaşacak? Bunu kanıtlayamam, ama Hiroşima'nın 40. yıldönümündeki yoğun kaygı ifadeleri bana başta gelen dini bayram geleneklerini hatırlattı.... Hiroşima'nın böyle kutsanması nükleer çağdaki en umutlu gelişmelerden biri.²⁰²

Nükleer tabunun ortaya çıkışı hayli zaman aldı. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, Hiroşima'dan sonra en az on yıl boyunca Amerikalıların çoğu atom bombasının hayranlık verici bir gelişme olduğunu düşünmeye devam etmişlerdi. 1953'te Eisenhower yönetiminin dış işleri bakanı John Foster Dulles nükleer silahlara "kötü gözle bakılmasını" ve "tabuya dönüştürülmesini" eleştiriyordu.²⁰³ 1955'te Tayvan'la Çin Halk Cumhuriyeti arasında çıkan kriz sırasında Eisenhower şunları söylemişti: "Bu şeylerin yalnızca askeri amaçlarla ve yalnızca askeri hedeflere karşı kullanılması koşuluyla, bunların aynen bir kurşun ya da benzeri başka bir şey gibi kullanılmasına karşı çıkmak için hiçbir neden görmüyorum."²⁰⁴

Ama bunu izleyen on yılda nükleer silahlar öyle damgalandı ki bu türden beyanların kabul görmesi artık mümkün değildi. Bu silahların tahrip gücünün tarih boyunca görülüş hiçbir şeyle kıyaslanamayacağı kafalara dank etmeye başladı; bunlar savaşta orantılılık kavramını bütünüyle yerle bir ediyordu ve (arka bahçe sığınakları ve yere eğilip örtünerek kendini koruma egzersizleri türünden) sivil savunma planlarını gülünç kılıyordu. İnsanlar nükleer serpintiye bağlı uzun dönemli radyasyonun kromozom hasarına yol açabileceğini ve patlamadan sonra on yıllar boyunca hasara ve kansere yol açabileceğini fark etmeye başladılar. Atmosferde yapılan testlerden yayılan serpentinin dünya çapında yağmurları, kalsiyum gibi çocukların kemiklerine ve dişlerine yerleşen bir radyoaktif izotop olan stronsiyum 90'la kirlettiği anlaşılabaktı (bu da Malvina Reynolds'ın "What Have They Done to the Rain?" [Yağmura Ne Yaptılar?] adlı protest şarkısına esin kaynağı olacaktı).

Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB nükleer teknolojiyi yıldırım hızıyla geliştirmeye devam ettikleri halde, iki yüzlü bir yaklaşımla artık nükleer silahsızlanma konferanslarına önem verdiklerini göstermeye çalışan açıklamalar yapı-

²⁰⁰ "Daisy: the Complete History of an Infamous and Iconic Ad," <http://www.conelrad.com/daisy/index.php>.

²⁰¹ "Aktaran Tannenwald, 2005b, s.30.

²⁰² Aktaran Schelling, 2005, s.373.

²⁰³ Schelling, 2005; Tannenwald, 2005b. Dulles, 2000, Schelling'den alıntı, s.1.

²⁰⁴ Schelling, 2000, s.2.

yorlardı. Aynı dönemde tabanda bu silahlara karşı güçlü bir hareket gelişmeye başlamıştı. Linus Pauling, Bertrand Russell ve Albert Schweitzer gibi tanınmış kişileri bir araya getiren, milyonlarca yurttaşın katıldığı imza kampanyaları yürütülüyor, gösteriler yapılıyordu. Artan baskılar süper güçleri önce atmosferdeki nükleer denemelerle ilgili bir moratoryum fikrinde birleşmeye, ardından atmosferdeki bütün nükleer testleri yasaklamaya, sonunda da silahlanmayı kontrol altına alan bir dizi anlaşma imzalamaya yöneltti. 1962'deki Küba Füze Krizi bardağı taşıran damlaydı. Lyndon Johnson bu değişikliği kendi çıkarına kullanarak Daisy reklamında Goldwater'ı şeytanlaştıracak ve 1964'te yaptığı konuşmasında kesin bir sınıra işaret eden şu sözleri dile getirecekti: "Bu konuda yanılığa yer yok. Konvansiyonel nükleer silah diye bir şey yok. Tehlikeyle geçen on dokuz yıl boyunca hiçbir ülke atomu ötekine karşı kullanmadı. Bugün bunu yapmak en büyük bir hassasiyetle irdelenmesi gereken bir siyasi karardır."²⁰⁵

Dünyanın şansı devam edip, nükleersiz bu on dokuz yılı nükleersiz otuz, kırk, elli ve altmış yıl izleyince, tabu kendi kendini besleyerek normları normalleştiren döngüsel bir sürece yerleşti. Nükleer silahların kullanılması düşünülemezdi, çünkü herkes bunun düşünülemez olduğunu bildiği gibi, herkesin bunu bildiğini de biliyordu. Nükleer tehdidin giderek artan ölçüde etkisizleşerek hem büyük savaşlarda (Vietnam) hem de küçük savaşlarda (Falkland Adaları) caydırıcılığını yitirmesi, Armageddon'ın süresiz ertelenmesi karşılığında ödenen gayet küçük bir bedeldi.

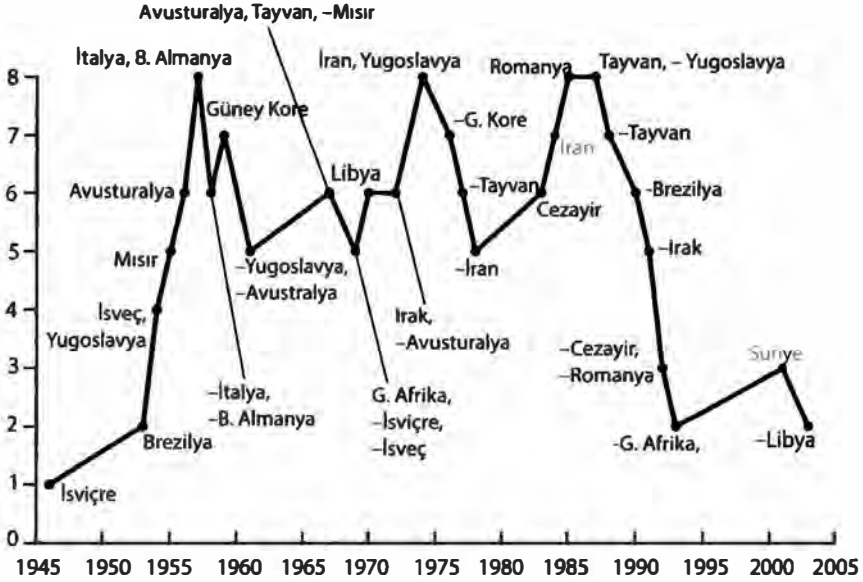
Yalnızca iki tarafın kabulüne dayalı bir norm, kuşkusuz ansızın çözülme riskiyle de karşı karşıyadır. Büyük güçler kulübünün dışında kalan Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore, hatta kısa süre sonra İran gibi nükleer güç sahibi ülkelerin nükleer silah kullanmanın düşünülemeyeceği ortak görüşünü benimsemeyebilecekleri konusunda endişelenmek mümkün ve gerekli. En kötüsü de, uluslararası terörizmin bütün meselesi hayal edilebilecek en korkunç gösteriyle dünyada şok yaratmak olduğuna göre, kontrol dışına çıkmış bir nükleer silahı ele geçiren bir terörist örgüt, bu tabuya meydan okumaya kalkışabilir. Tek bir nükleer patlamanın gerçekleşmesinin bile bütün kısıtlamaların bir yana bırakılmasına yol açabileceğinden kaygılanılabilir. Karamsar bir yaklaşımla, bugüne kadar sürme nedeni nükleer caydırıcılık olmasa bile, Uzun Barışın geçici bir ara dönem olduğu da ileri sürülebilir. Nükleer silahlar çoğaldıkça, gelişmekte olan ülkeler dünyasından bir çılgının bu şanslı olaylar dizisine son vermesinin ve büyük küçük bütün devletlerin gözünde tabunun çözülmesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Akl başında hiçbir insan bugünün dünyasında nükleer güvenliğin tehlikeli belirsizliği karşısında sakın kalamaz. Ama bu noktada bile, işler çoğu kişinin düşündüğü kadar kötü gitmiyor. Nükleer terörizm olasılığı konusunu bir sonraki bölümde ele alacağım. Şimdilik, nükleer gücü elinde bulunduran devletlere bakalım.

Umut verici bir işaret, korkulara rağmen nükleer silahların baş döndürücü bir hızda çoğalmaması. 1960 başkanlık seçimi tartışmalarında, John F. Kennedy 1964'e kadar nükleer silah geliştiren ülke sayısının "ona, on beşe, yirmiye" çıka-

bileceğini öngörüyordu.²⁰⁶ 1964'te Çin ilk nükleer denemesini yapıp yirmi beş yıl gibi kısa bir sürede nükleer kulüp üyeleri beşe çıkınca, kaygılar arttı. Tom Lehrer nükleer silahların kontrolden çıkmış bir çoğalma ritmine girmesi korkularını popüler bir şarkıda dile getirecekti: "Who's Next?" (Sıra Kimde). Şarkıda kısa süre içinde nükleer silah sahibi olacak ülkeler sıralanıyordu ("Sonra sıra Lüksemburg'da/Ve kim bilir? Belki de Monako'da").

ŞEKİL 5-22. 1948-2009 arasında nükleer güç sahibi olmayan, ama nükleer silah araştırmaları başlatan ve bu araştırmaları durduran ülkeler



Ülke adlarının önündeki "-" işaretleri o ülkede nükleer programın durdurulduğu yılı temsil ediyor. Gri renkli ülkeler, 2010 yılında nükleer silahları araştırdığına inanılanları gösteriyor. İsrail 2007'de Suriye'de nükleer tesis olduğundan kuşkuyla bir hedefi bombaladı, ama Suriye [bu satırların yazıldığı] 2010 tarihine kadar Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun teftişlerini kabul etmediği için aktif ülkeler listesinde tutulmaya devam ediyor. *Kaynaklar:* Grafik uyarlanarak Sagan'da (2009) alınmış ve Sagan'ın (2010) Scott Sagan ve Jane Esberg tarafından sağlanan güncelleştirilmiş bilgileriyle son haline getirilmiştir.

Ama bu kehaneti yerine getiren tek ülke İsrail oldu ("‘Rab çobanımdır,’ diyor İlahi/Ama her ihtimale karşı -bir de bombamız olsa fena olmaz belki!"). Uzmanların Japonya'nın 1980'e kadar "nükleer silah edinme sürecini başlatacağı kesin" ve yeniden birleşen Almanya "nükleer silahları olmadan kendini güvende hissetmeyek" öngörülerine karşın, görüldüğü kadarıyla bu ülkelerin ikisi de bu silahları geliştirmekle ilgilenmiyor.²⁰⁷ Ve ister inanın ister inanmayın, 1964'ten beri nükleer silahlardan vazgeçen ülke sayısı bu silahları edinen ülke sayısına eşit. Aynen böyle! Günümüzde İsrail, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore'nin nükleer kapasiteleri var, ama Güney Afrika 1989'da ırk ayrımı rejiminin çöküşünden kısa bir süre önce zulasını boşalttı, Kazakistan, Ukrayna ve Belarus Cumhuriyeti

²⁰⁶ Mueller, 2010a, s.90.

²⁰⁷ Bkz. Mueller, 2010a, s.92.

de feshedilen Sovyetler Birliği'nden miras kalan nükleer silahları "hayır, teşekkür ederiz." diyerek reddettiler. Yine ister inanın ister inanmayın, nükleer gücü olmayan nükleer silah peşindeki ülke sayısı 1980'lerden bu yana hızla düşüyor. Siyaset bilimci Scott Sagan'ın nükleer güç olmayan ülkelerle ilgili verilerini temel alan Şekil 5-22'de, 1945'ten bu yana yıllara göre nükleer silah geliştirme programı başlatan ve bu programı durduran ülkeler gösteriliyor.

Eğrideki hızlı inişler farklı zamanlarda Arjantin, Avustralya, Brezilya, Irak, Libya, Güney Kore, İsviçre, İsveç, Tayvan ve Yugoslavya'nın nükleer silah geliştirmeyi planladığını ama sonra buna kalkışmasa daha iyi olacağına karar verdiğini gösteriyor; bunların bazıları İsrail hava saldırılarıyla caydırıldı, ama büyük çoğunluğunda girişimden vazgeçme kararını ülkelerin kendileri verdi.

Nükleer tabunun kırılmalık derecesi ne? Eninde sonunda kural tanımayan bir devlet bu tabuya meydan okuyup dünyanın geri kalan bölümünde de tabuyu ortadan kaldıracak mı? Tarih bize bütün silah teknolojilerinin eninde sonunda kullanılacağını ve artık istisna olmakta çıkacağını göstermiyor mu?

Bu soruyu yanıtlamak için bakılabilecek yerlerden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın akıllardan çıkmayan dehşeti zehirli gaz öyküsü. Siyaset bilimci Richard Price *The Chemical Weapons Taboo* (Kimyasal Silah Tabusu) adlı kitabında 20. yüzyılın ilk yarısında kimyasal silahların nasıl kendi kendilerini damgaladıklarını anlatıyor. Savaş kurallara bağlamaya çalışan bir dizi uluslararası anlaşmadan biri olan 1899 tarihli Lahey Sözleşmesinde, oyuk uçlu mermi kullanımı, (uçaklar dört yıl sonra icat edileceği için, balonlardan yapılacak) hava bombardımanları ve zehirli gaz fırlatıcılarının kullanılması yasaklanmıştı. Daha sonra yaşananlar göz önüne alındığında, bu Sözleşme'nin insanlara kendilerini iyi hissettirmek dışında hiçbir yaptırım gücü olmayan, tarihin çöp tenekesine atılmış manifestolardan biri olduğu düşünülebilir.

Ama Price Birinci Dünya Savaşını yaşayan askerlerin bile bu Sözleşmeye saygıyla yaklaşma gereği duyduklarını gösteriyor. Almanya savaş meydanlarına öldürücü gazı getirirken, bunun Fransa'nın göz yaşartıcı gaz saçan el bombalarına karşı bir misilleme olduğunu ileri sürecek, zaten bu öldürücü gazı fırlatıcı mermileriyle atmayarak ve silindirlerin kapaklarını açıp gazın rüzgârla düşman saflarına yayılmasını bekleyerek harfi harfine yasalara uyduğunu iddia edecekti. Ama bu baştan sona sakat rasyonalizasyon çabaları, Almanya'nın davranışını haklı göstermeye çalıştığı olgusunu gözden kaçırmamıza neden olmamalı. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri Almanya'nın yasadışı uygulamasına karşı misilleme yaptıklarını ileri sürecekler ve (Amerika Birleşik Devletleri gibi) bu anlaşmayı imzalamayan taraflar da çatışmaya katıldığı için, Sözleşme'nin artık geçersiz olduğu konusunda görüş birliğine varılacaktır.

Savaştan sonra kimyasal silahlara karşı güçlü bir nefret dalgası gelişti ve bu nefret tüm dünyaya yayıldı. 1925 Cenevre Protokolünde kurumsallaşan yasaklamada daha az boşluk vardı ve şu ifadeler kullanılıyordu: "Savaşlarda boğucu, zehirli ya da diğer gazların ve benzeri bütün sıvı, materyal ya da yöntemlerin uygar dünya kamu oyununda haklı olarak mahkum edildiği göz önüne alınarak... bu türden uygulamaların yasaklanması... tüm dünyada Uluslararası Hukukun

bir parçası olarak kabul edilecek ve ulusların vicdanı ve uygulamaları açısından bağlayıcı olacaktır.”²⁰⁸ Anlaşmayı imzalayan ülke sayısı 133’e ulaştı, ama bu imzaların çoğunda bu silah stoklarını caydırıcı amaçla koruma hakkı kayıt altına alınıyordu. Winston Churchill bunu şöyle açıklıyordu: “Biz önce Almanlar tarafından kullanılmadığı sürece bu nefret uyandırıcı silahı kullanmamaya kesinlikle kararlıyız. Ama Hun’umuzu tanıdığımız için, muazzam çapta hazırlık yapmayı da ihmal etmedik.”²⁰⁹

İmzalanan bu kâğıt parçasına bağlı olsun ya da olmasın, zehirli gaz kullanmaya karşı gelişen tabu, devletler arası savaşlarda geçerliliğini korudu. Şaşırtıcı bir şekilde, her iki tarafın elinde de tonlarca madde olduğu halde, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş meydanlarında zehirli gaz asla kullanılmadı. Bütün taraflar savaş meydanına zehirli gazı sokma ayıbının ilk sorumlusu olmaktan kaçınmak istiyordu; kıta Avrupa’sını fethetmelerine İngiltere’nin rıza göstereceğini uman Naziler bile dikkatliydi. Ve bütün taraflar karşı tarafın misillemesinden çekiniyorlardı.

Durdurulması mümkün olmayan bir tırmanmaya yol açması beklenecek düzeyde istikrarsızlaştırıcı olaylara rağmen, bu kaçınma tutumu devam etti. Avrupa’da Müttefik Güçler tarafından en az iki kez yanlışlıkla zehirli gaz kullanıldı. Alman komutanlara açıklamalar iletildi; onlar da bu açıklamalara inandılar ve misillemeye girişmediler.²¹⁰ Buna konuyu bilişsel açıdan kompartımanlara ayırma da biraz katkıda bulundu. 1930’larda Faşist İtalya Habeşistan’da, İmparatorluk Japonya’sı da Çin’de zehirli gaz kullandı. Ama bunlar “uygarlaşmamış” dünyada yaşandığı için liderlerin zihninde aile içi olaylar sayılmadı ve görmezlikten gelindi. Bu olayların ikisi de tabuyu geçersiz kılacak ihlaller olarak kayda geçmedi.

1930’lardan beri savaşta zehirli gaz kullanımının sürdürüldüğü olay sayısı yalnızca iki; bunlardan biri 1967’de Mısır’ın Yemen’deki uygulaması, diğeri de 1980-88 savaşında Irak’ın İran askerlerine (ve kendi Kürt yurttaşlarına) karşı uygulaması. Saddam Hüseyin’in devrilmesinde bu tabuya karşı çıkışının da rolü olabilir. 2003’te devrilmesine yol açacak savaşa karşı Amerika Birleşik Devletleri’nde gelişen muhalefet Saddam Hüseyin’in zehirli gaz kullanmış olmasına duyulan nefretle zayıflayacak ve 2006’da idam edilmesiyle sonuçlanan yargılamada kendisine yöneltilen yedi suçlamadan ikisinde bu konuya yer verilecekti.²¹¹ 1993’te dünya devletleri kimyasal silahlanmaya resmen son verdiler ve varlığı bilinen bütün kimyasal silah stokları süreç içinde yok edilmeye başlandı.

Bütün savaş silahları arasında nasıl olup da zehirli gazın tek başına nefret ve tiksinti kaynağı olduğunu, savaş alanlarında Nazilerin bile kullanmaktan kaçınacakları kadar uygarlık dışı sayıldığını açıklamak ilk bakışta kolay değil. Gaza maruz kalmak son derece nahoş bir durum, ama metal parçalarıyla delik deşik ya da paramparça olmak da öyle. Sayısal açıdan bakıldığında, gaz kurşunlardan ve bombalardan çok daha az öldürücü. Birinci Dünya Savaşında zehirli gazdan zarar gören askerlerde bu nedenle ölüm oranı yüzde 1’in altındaydı ve bu ölümler

²⁰⁸ Aktaran Price, 1997, s.91.

²⁰⁹ Aktaran Mueller, 1989, s.85.

²¹⁰ Mueller, 1989, s.85; Price, 1997, s.112.

²¹¹ “Charges facing Saddam Hussein,” BBC Haberleri, 1 Temmuz 2004, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3320293.stm.

bir araya getirildiğinde savaş kayıplarının yüzde 1'inden daha düşük bir sayıya ulaşıyordu.²¹² Kimyasal savaşın askeri açıdan pis bir iş olduğu bir gerçek ve savaş meydanındaki hiçbir komutan rüzgârla gelebileceklerin insafına kalmak istemez, ama Dunkirk'teki Britanya kuvvetlerini yok etmek amacıyla Almanya, Pasifikteki mağaralarda gizlenen Japon askerlerinin kökünü kazımak açısından da Amerika bu silahı pekâlâ elverişli bulabilirdi. Kimyasal silah uygulamak güç olsa bile, yeni silah teknolojilerinin çoğunun başlangıçta etkisiz olduğu göz önüne alındığında, bu açıdan benzersiz sayılmazlar. Örneğin ilk barutlu silahların doldurulması zaman alıyordu, bu silahlarla hedefi tutturmak güçtü ve silah askerin suratında patlayabiliyordu. Kimyasal silahlar barbarlık açısından mahkum edilen ilk silah da değildi; uzun yaylar ve kargılar çağında barutlu silahlar, erkeklige yakışmayan, ahlak dışı ve korkakça araçlar sayılıyordu. Peki kimyasal silah tabusu neden tuttu?

Bir olasılık insan zihninde zehri itici bulan ayırık bir tepki olması. Savaşçıların normal edep kurallarını askıya alıp yaptıkları şeyi yapmalarını sağlayan mekanizma ne olursa olsun, anlaşıldığı kadarıyla bu yalnızca aynı şeyi yapma potansiyeline sahip bir rakibe karşı ani ve doğrudan güç kullanmaya izin veriyor. Pasifistler bile savaş filmlerinden ya da insanların vurulduğu, bıçaklandığı ya da havaya uçurulduğu video oyunlarından zevk alabiliyor, ama galiba kimse savaş meydanına yavaş yavaş yeşilimsi bir bulutun çökmesini ve askerleri cesetlere dönüştürmesini seyretmekten hoşlanmıyor. Geçmişten beri bir başkasını zehirleyen kişiler istisnasız iğrenç ve kalles katiller olarak nitelendirilir. Zehir savaşının değil, büyücünün yöntemidir; erkeğin değil (mutfak ve ecza dolabı üzerinde dehşetengiz bir kontrolü olan) kadının yöntemidir. Edebiyat araştırmacısı Margaret Hallissy *Venomous Woman* (Zehirli Kadın) adlı kitabında arketipi şöyle açıklıyor:

Saygın rakipler arasında adil yürütülen bir düelloda zehir asla, kılıç ya da tabanca türünden erkek silahları gibi şerefli bir silah olarak kullanılamaz. Böyle gizli bir silahı kullanan erkek hor görülmeye bile değmeyecek aşağılık bir varlıktır. İlan edilmiş bir rekabet, saygın rakiplerden her birinin diğerine kendi yiğitliğini gösterme fırsatı tanıdığı bir tür bağlanma sürecidir.... Düello açık, dürüst ve güçlüdür; zehirleyen kişi hilebaz, entrikacı ve zayıftır. Silahlı ya da kılıklı erkek bir tehdittir, ama böyle olduğunu ilan etmekte, böylece hedeflediği kurban da silahlanabilmektedir.... Zehirleyen kişi fiziksel eksikliğini telafi etmek için gizli bir üst bilgiyi kullanmaktadır. Birini zehirlemeyi planlayan zayıf bir kadın silahlı bir erkek kadar tehlikelidir, çünkü planını gizlice yaptığı için kurbanını silahsızlandırmaktadır.²¹³

Zehirleme karşısında evrimsel ya da kültürel geçmişimizden gelen miras ne olursa olsun, bunun savaşın nasıl yürütülmemesi gerektiğine işaret eden bir tabu olarak kökleşebilmesi için, tarihsel olayların rastlantısal seyri tarafından desteklenmesi gerekiyordu. Price Birinci Dünya Savaşında hiçbir yerde sivillere karşı bilerek zehirli gaz kullanılmaması olgusunun belirleyici faktör olduğunu ileri sürüyor. Hiç değilse bu açıdan tabuyu çiğneyen bir ilk adım atılmamıştı ve 1930'larda gaz yayan uçakların bir kenti bütünüyle yok edebileceği dehşetinin

²¹² Mueller, 1989, s.84; Mueller, 2004a, s.43.

²¹³ Hallissy, 1987, s.5-6, Aktaran Price, 1997, s.23.

yaygınlaşması, insanların kategorik olarak bu silahların her türlü kullanımına karşı bir araya gelmesini sağlayacaktı.

Kimyasal silah tabusuyla nükleer silah tabusu arasındaki benzerlikler yeterince açık. Nükleer silahlar karşılaştırılamayacak ölçüde daha yıkıcı olduğu halde, günümüzde bunların ikisi de “kitle imha silahları” olarak birlikte ele alınıyor, çünkü her tabu oluşan çağrışımlarla diğerinden güç alabiliyor. Her iki silahın saldırdığı korku hastalanarak yavaş yavaş ölüm olasılığıyla ve savaş meydanıyla sivil yaşam arasında hiçbir sınıra yer bırakmamasıyla katlanarak artıyor.

Hiç değilse nükleer çağın dehşetengiz standartları açısından bakıldığında, dünyanın kimyasal silah deneyiminden, biraz da olsa umut veren bazı dersler çıkarmak mümkün. Her ölümcül teknoloji savaş araçlarının kalıcı bir parçası olmuyor; bazı cinleri şişelerine geri döndürmek mümkün olabiliyor ve zaman zaman bazı ahlaki duygular uluslararası normlar olarak kök salabiliyor ve savaşın yürütülüş tarzını etkileyebiliyor. Kaldı ki bunlar, yalıtılmış bir istisnaya rağmen geçerliliklerini sürdürecektir kadar güçlü normlar ve bu durum kontrol edilemez bir tırmanmayı başlatmıyor. Bu, özellikle umut verici bir keşif ve insanların çoğunun bunun farkında olmaması belki de dünya için daha iyi.

Dünya kimyasal silahlardan kurtulduysa, nükleer silahlardan kurtulması da mümkün olabilir mi? Geçtiğimiz dönemde bir grup ünlü Amerikalı tarafından “Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bir Dünya” başlıklı idealist bir manifesto yayımlandı. Bu isimler Peter, Paul ve Mary değildi, George Shultz, William Perry, Henry Kissinger ve Sam Nunn’dı.²¹⁴ Shultz Reagan yönetiminde dış işleri bakanıydı. Perry Clinton yönetiminde savunma bakanıydı. Kissinger Nixon ve Ford yönetimlerinde ulusal güvenlik danışmanı ve dışişleri bakanıydı. Nunn Senato Silahlı Kuvvetler Komitesi başkanıydı ve uzun süredir ulusal savunma konusunda en bilgili yasa koyucu sayılıyor. Bu kişilerin hiçbiri için ayakları yere basmayan pasifist denilemez.

Bu kişiler Demokrat ve Cumhuriyetçi farklı yönetimlerden devlet adamlarını kapsayan, kökleri John F. Kennedy dönemine kadar uzanan, savaşlarda çelikleşmiş bir rüya takımı tarafından destekleniyor. Bunlar arasında beş eski dış işleri bakanı, beş eski ulusal güvenlik danışmanı ve dört eski savunma bakanı var. Geçmişte bu görevlerde bulunmuş kişilerin dörtte üçü aşamalı, doğrulamalı, bağlayıcı bir nükleer silahsızlanma çağrısını imzaladılar; günümüzde bu çağrı Küresel Sıfır olarak da adlandırılıyor.²¹⁵ Barack Obama ve Dmitry Medvedev konuşmalarında bu girişimi desteklediler (2009’da Obama’ya Nobel Barış Ödülü verilmesinin nedenlerinden biri de buydu) ve birkaç düşünce kuruluşu bu çağrının nasıl uygulamaya konulabileceği üzerinde çalışmaya başladı. Yol haritasında dört aşama öngörülüyor: müzakere, azaltma, doğrulama ve 2030’da son nükleer başlığın da sökülmesi.²¹⁶

Destekçilerin özgeçmişlerine bakarak da tahmin edilebileceği gibi, Küresel Sıfırın geri planında biraz da kurnaz bir reel politik düşünce yatıyor. Soğuk

²¹⁴ Perry, Shultz, Kissinger, & Nunn, 2008; Shultz, Perry, Kissinger, & Nunn, 2007.

²¹⁵ Shultz, 2009, s.81. Global Zero: www.globalzero.org.

²¹⁶ Global Zero Commission, 2010.

Savaş sona erdiğinden beri, büyük güçlerin nükleer cephaneliği saçmalığa dönüştü. Artık düşman bir süper gücün varoluşsal tehdidine karşı caydırıcı işlevi yok ve nükleer tabu göz önüne alındığında, başka herhangi bir askeri amaca da hizmet etmiyor. Misilleme amaçlı saldırı tehdidiyle devletsiz teröristleri caydıramazsınız, çünkü onların bombalarında iade adresi olmayacaktır ve eğer bunlar fanatik dincilerse, bu dünyada tehditlerle onları caydırmaya yetecek ölçüde değer verdikleri bir şey bulamazsınız. Nükleer silahları azaltma doğrultusunda yapılan çeşitli anlaşmalar ne denli övgüye layık olursa olsun, binlerce silah varlığını sürdürdükçe ve yenilerini yapmaya yarayan teknoloji unutulmadıkça, küresel güvenlik açısından bu gibi anlaşmalar pek fark yaratmıyor.

Küresel Sıfırın arka planındaki psikolojide nükleer silahların *kullanılmasına* karşı gelişen tabunun nükleer silahlara *sahip olmaya* doğru genişletilmesi yatıyor. Tabular hep ya da hiç kategorilerinin parlak çizgilerle birbirinden ayrıldığı konusunda karşılıklı görüş birliğini temel alır ve bu çizgilerin en parlağı sıfır sıfır olmayandan ayıran çizgidir. Nükleer silahlara sahip bir komşusu olmayan hiçbir ülke, nükleer silah sahibi olmasını komşusunun nükleer silahlarıyla haklı gösteremeyecektir. Nükleer mirasa sahip olan ülkelerin iki yüzlü davranarak, kendilerine mevcut silahlarını koruma hakkını savundukları da iddia edilemeyecektir. Büyükler bunları modası geçmiş itici silahlar olarak nitelendirip onlardan uzak duruyorsa, artık gelişmekte olan ülkeler de büyük görünmek için nükleer silah edinmeye çalışmayacaktır. Kural tanımayan herhangi bir devlet ya da terörist grup nükleer silah edinmeye kalkışrsa, dünyadan dışlanacak, herkeşe meydan okuyan bir zorba değil, pespaye bir suçlu sayılacaktır.

Kuşkusuz sorun buradan oraya nasıl ulaşacağımız. Silahların sökülme süreci boşluklar yaratarak zafiyete yol açabilir ve bu süreçte geriye kalan nükleer güçlerden biri yayılmacı emellerinin büyümesine kapılabilir. Hile yapıp her ihtimale karşı birkaç nükleer başlığı bir kenarda tutma fikri, rakiplerinin de öyle yapacağını düşünen ülkelerin aklını çelebilir. Artık asla misilleme hedefi olmayacağından emin olan kural tanımayan bir devlet nükleer teröristleri destekleyebilir. Ve artık nükleer silahların bulunmadığı ama bu silahların nasıl yapılacağı bilgisinin korunduğu bir dünyada –bu cini şişesine döndürmenin mümkün olmadığı da açık olduğuna göre– yaşanacak bir krizin doğurduğu kargaşa pekâlâ yeniden silahlanma sürecini başlatabilir ve bu işi ilk başaran, rakibi dizginleri ele geçirmeden önce ön alma amaçlı bir saldırı başlatma fikrinin çekiciliğine kapılabilir. Schelling, John Deutch ve Harold Brown gibi bazı nükleer strateji uzmanları nükleersiz bir dünyanın mümkün hatta istenecek bir yer olduğu fikrine kuşkuyla yaklaşıyorlar, ama diğerleri takvim hazırlıklarını sürdürüyorlar ve onların itirazlarını yanıtlayacak güvenceler tasarlıyorlar.²¹⁷

Bütün bu belirsizlikler ışığında, kimse nükleer silahların zehirli gaz gibi kısa bir sürede ortadan kalkacağı tahmininde bulunmamalı. Ama bu silahların yok edilmesinin öngörülebilir bir gelecek hedefi olarak tartışılabilmesi bile, Uzun Barışı destekleyen ivmeyi vurguluyor. Hedefe ulaşırsa bu, şiddetin azalmasını

²¹⁷ Küresel Sıfır hareketine kuşkuyla yaklaşanlar: Schelling, 2009; H. Brown & J. Deutch, "The nuclear disarmament fantasy," *Wall Street Journal*, 19 Kasım 2007, s.A19. Küresel Sıfır hareketini planlayanlar: B. Blechman, "Stop at Start," *New York Times*, 19 Şubat 2010.

da muazzam bir adım olacaktır. Nükleersiz bir dünya! Hangi gerçekçi bunu hayal edebilirdi?

UZUN BARIŞ DEMOKRATİK BİR BARIŞ MI?

Uzun Barış dehşetin gürbüz çocuğu ya da yok oluşun ikiz kardeşi değilse, peki bu kimin çocuğu? Kendisi barışın bir parçası olmayan dışsal bir değişkenin, savaş sonrası yıllarda tomurcuklanan ve genel olarak savaşa karşı bir güç oluşturduğuna inanabileceğimiz bir gelişmenin çocuğu olduğu düşünülemez mi? "Gelişmiş ülkeler daha az savaşkan hale geldikleri için savaşmaktan vazgeçtiler." ifadesinden daha açıklayıcı bir nedensel öykü yok mu?

Dördüncü bölümde bazı öngörüler sunan iki yüz yıllık eski bir teoriyle tanışmıştık. Immanuel Kant "Sonsuz Barış" başlıklı denemesinde, daha müşfik ya da nazik hale gelmelerine gerek kalmaksızın ulusal liderlerin savaş yapma güdülerini azaltacak üç koşul olduğunu belirtiyordu.

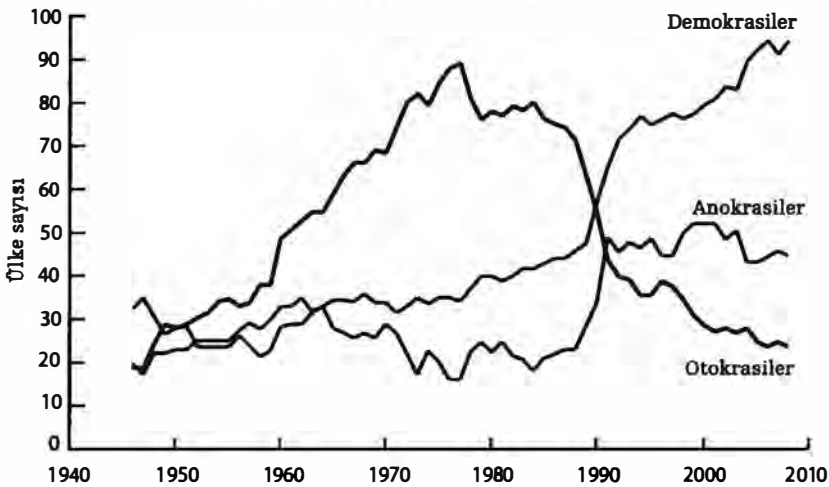
Bunlardan birincisi demokrasiydi. Demokratik hükümet yurttaşlar arasındaki çatışmaları mutabakata dayalı hukuk kurallarıyla çözmek üzere tasarlanmıştı; dolayısıyla demokrasilerin bu etiği dışa, başka devletlerle ilişkilerine de taşınmaları gerekiyordu. Ayrıca, demokrasiler kişi kültü, mesih inancı ya da şovenist misyonlar temelinde doğmadığı, ortak rasyonel temeller üzerinde inşa edildiği için, her demokrasi diğer demokrasilerin nasıl çalıştığını bilecekti. Bu da demokrasiler arasında karşılıklı güven ortamı yaratacak, her iki tarafa da ön alma amaçlı saldırıya maruz kalma korkusuyla ön alma amaçlı saldırı başlatma fikrinin çekici geldiği Hobbesçu kısır döngüyü daha baştan engelleyecekti. Son olarak, demokratik liderler halka hesap vermek zorunda oldukları için, aptalca savaşlar başlatarak yurttaşlarının canını ve kamusal serveti kendi ihtişamlarını güçlendirmek uğruna harcama eğilimlerinin daha zayıf olması beklenecekti.

Günümüzde verilen adıyla Demokratik Barış teorisinin Uzun Barışa açıklayabilecek iki özelliği var. Birincisi, eğilimler doğru yönde geliyor. Avrupa'nın büyük bir bölümünde, demokrasinin kökleri şaşırtıcı ölçüde zayıf. 1989'a kadar doğudaki yarısında komünist diktatörlükler egemendi, İspanya, Portekiz ve Yunanistan da 1970'lere kadar faşist diktatörlüklerdi. Almanya monarşiyle yönetilen Avusturya-Macaristan eşliğinde birinci dünya savaşını başlatırken kendisi de militarist bir monarşiydi, Faşist İtalya eşliğinde ikinci dünya savaşını başlatırken de Nazi diktatörlüğüydü. Fransa'nın bile demokrasisini rayına oturtabilmek için beş denemeden geçmesi gerekmişti ve bu denemeler arasında monarşiler, imparatorluklar ve Vichy rejimleri vardı. Uzmanların demokrasinin çökmeye mahkum olduğunu söylemelerinin üzerinden uzun zaman geçmedi. 1975'te Daniel Patrick Moynihan şöyle yakınıyordu: "Amerikan tipi liberal demokrasi giderek 19. yüzyıl monarşilerinin durumuna doğru evriliyor: orada burada yalıtılmış ya da kendine özgü bazı yerlerde varlığını sürdüren, hatta özel bazı durumlarda yeterince işe yarayan, ama gelecekle hiçbir ilişkisi olmayan geçmişten kalma bir hükümet biçimi. Ama bu dünyanın eski hali; ilerlediği yön bu değil."²¹⁸

²¹⁸ D. Moynihan, "The American experiment," *Public Interest*, Fall 1975, Aktaran Mueller, 1995, s.192. Diğer örnekler için, bkz. Gardner, 2010.

Sosyal bilimciler asla gelecek tahminleri yapmamalılar; geçmişini tahmin etmek yeterince zor zaten. Şekil 5-23'te İkinci Dünya Savaşından bu yana dünya çapında demokrasi, otokrazi ve anokrasilerin (ne tam olarak demokratik ne de tam olarak otokratik ülkeler) geçirdiği süreç görülüyor. Tam da Moynihan'ın demokrasinin ölümünü ilan ettiği yıl farklı yönetim biçimleri için bir dönüş noktası olacak ve özellikle gelişmiş ülkeler dünyasının gittiği yerin demokrasi olduğu ortaya çıkacaktı. Güney Avrupa 1970'lerde, Doğu Avrupa da 1990'ların başında bütünüyle demokratikleşecekti. Günümüzde otokrazi olarak sınıflandırılan yegâne Avrupa ülkesi Belarus Cumhuriyeti ve Rusya dışında bu ülkelerin hepsi tam demokrasi olarak nitelendiriliyor. Amerika kıtasında ve Güney Kore ve Tayvan gibi Pasifik'in başlıca gelişmiş ülkelerinde de demokrasiler ağır basıyor.²¹⁹ Demokrasinin uluslararası barışa yapabileceği herhangi bir katkı olup olmadığından bağımsız olarak, bu kendi yurttaşlarına en az şiddet uygulayan bir yönetim biçimi; bu nedenle de demokrasinin yükselişinin kendisi şiddetin azalması yönündeki tarihsel süreçte başlı başına bir köşe taşı olarak ele alınmalı.

ŞEKİL 5-23. Demokrasiler, otokrasiler ve anokrasiler, 1946-2008



Kaynaklar: Grafik Marshall & Cole, 2009; uyarlanarak yayımlanmıştır. Yalnızca 2008'de nüfusu 500 binin üzerindeki ülkeler göz önüne alınmıştır.

Demokratik Barış fikrini destekleyen bir başka nokta da, zaman zaman tarih yasasıymış gibi yüceltilen bir yakıştırma. Aşağıda bu nokta Jon Stewart'ın 2008'de *The Daily Show*'dan Birleşik Krallık başbakanı Tony Blair'le yaptığı görüşmede dile getiriliyor:

Stewart: Başkanımız; onunla tanıştınız mı? Muthiş özgürlükçü bir insan. Bütün ülkelerde demokrasi olsa, savaş olmayacağını düşünüyor.

Blair: Tabii bu tarihin ortaya koyduğu bir mesele, iki demokrasi hiçbir zaman birbirleriyle savaşmadı.

Stewart: Size bir soru soracağım. Arjantin. Demokrasi mi?

²¹⁹ Marshall & Cole, 2009.

Blair: Evet, bir demokrasi. Başkanlarını seçiyorlar.

Stewart: İngiltere. Demokrasi mi?

Blair: Aşağı yukarı. Ben ülkeden ayrılmadan önce öyleydi hiç değilse.

Stewart: Peki, bu iki ülke... siz birbirinizle savaşmadınız mı?

Blair: Aslında o zamanlar Arjantin bir demokrasi değildi.

Stewart: Hay Allah! Onu köşeye sıkıştırabileceğimi sanmıştım.

Gelişmiş ülkeler İkinci Dünya Savaşından sonra demokratikleştiler ve demokrasiler asla birbirleriyle savaşmazsa, o zaman bu, İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmiş ülkelerin birbirleriyle savaşmaktan vazgeçme nedenlerine ilişkin elimizde bir açıklama olduğu anlamına geliyor.

Stewart'ın kuşkucu sorularının da düşündürdüğü gibi, özellikle de Bush ve Blair'in Irak'ın işgali için öne sürdükleri gerekçelerden birinin bu olduğu görüldükten sonra, Demokratik Barış teorisi artık dikkatle gözden geçiriliyor. Tarih meraklıları olası karşı örnek oluşturabilecek olgular buldukça çok memnun oluyorlar; White'ın topladığı örneklerden bir bölümü şunlar:

- MÖ 5. yüzyıldaki Antik Yunan savaşları: Atina-Siraküza savaşı
- MÖ 2. ve 3. yüzyıllardaki Roma-Kartaca savaşları.
- 1775-83 Amerikan Devrimi savaşları: Amerika Birleşik Devletler-Büyük Britanya
- 1793-99 Fransız Devrimi Savaşları: Fransa-ile Büyük Britanya, İsviçre, Hollanda arasındaki savaşlar
- 1812-15 arasındaki 1812 Savaşı: Amerika Birleşik Devletleri- Büyük Britanya
- 1849 Fransa-Roma Savaşı: Fransa ile Roma Cumhuriyeti arasında
- 1861-65 Amerikan İç Savaşı: Amerika Birleşik Devletleri ile Konfedere Devletler arasındaki savaş
- 1898 İspanya-Amerika Savaşı: Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasındaki savaş
- 1899-1901 İngiliz-Boer Savaşı: Büyük Britanya ile Transvaal ve Özgür Orange Devleti arasındaki savaş
- 1947-49 Birinci Hindistan-Pakistan Savaşı
- 1978 ve 1982 Lübnan İç Savaşı: İsrail ile Lübnan arasındaki savaş
- 1991-92 Hırvat Bağımsızlık Savaşı: Hırvatistan ile Yugoslavya arasındaki savaş
- 1999 Kosova Savaşı: NATO ile Yugoslavya arasındaki savaş
- 1999 Kargil Savaşı: Hindistan ile Pakistan arasındaki savaş
- 2006 İsrail-Lübnan Savaşı²²⁰

Her bir karşı örnek söz konusu devletlerin gerçekten demokratik olup olmadığının irdelenmesine yol açtı. Antik Yunanistan, Roma ve Amerikan Konfedere Devletleri köleci devletlerdi; Britanya 1832'ye kadar halkın sözünün pek az geçtiği bir monarşiydi. Diğer savaşları yürüten devletler de, Lübnan, Pakistan, Yugoslavya ve 19. yüzyıl Fransa ve İspanya'sı gibi en çok deneyimsiz ya da sınırda demokrasiler olarak nitelendirilebilirdi. Ve 20. yüzyılın ilk dönemine kadar, bu yönetimlerde kadınların söz hakkı yoktu; daha sonra göreceğimiz gibi kadınlar

²²⁰ Mueller, 1989, 2004a; Ray, 1989; Rosato, 2003; White, 2005b.

oylarıyla erkeklere göre daha güvercin bir yaklaşım sergileme eğiliminde olacaklardı. Demokratik Barış savunucularının çoğu 20. yüzyıl öncesini ve yeni ve istikrarsız demokrasileri değerlendirme dışı bırakmak istiyorlar ve o zamandan beri olgun ve istikrarlı demokrasilerin asla birbirleriyle savaşmadıkları konusunda ısrar ediyorlar.

Buna karşılık, Demokratik Barış teorisini eleştirenler "demokrasi" tanımı böylesine daraltılarak bu çerçeveye girenlerin sayısı iyice düşürüldüğünde, olasılık yasası gereği iki tarafta da demokrasi olan bir savaşa rastlayamamanın hiç de şaşırtıcı olmadığına işaret ediyorlar. Büyük güçler dışında, iki ülkenin birbiriyle savaşması için genellikle aralarında ortak bir sınır olması gerekir; bu da teorik olarak birbirleriyle savaşabilecek ülkelerin çoğunu coğrafya gereği dışta bırakacaktır. Yeni Zelanda'yla Uruguay'ın ya da Belçika'yla Tayvan'ın neden asla birbirleriyle savaşmadıklarını açıklamak için demokrasi savına başvurmamız gerekmiyor. Zaman çizelgesinin erken dönemlerini kesip atarak, veri tabanını daha da daraltırsak (kimilerinin yaptığı gibi yalnızca İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemi göz önüne alırsak), Soğuk Savaşın başlangıcında bu yana dünyaya egemen olan Amerika Birleşik Devletleri'yle müttefikleri birbirleriyle hiç savaşmadıklarını görerek, Uzun Barışı açıklayan daha da kötümser bir teoriye ulaşıyoruz. Uzun Barışın -büyük güçlerin birbirleriyle hiç savaşmamaları olgusu türünden- diğer belirtileri hiçbir zaman öncelikli olarak Demokratik Barışla açıklanmayacaktı ve karşıt görüştekilere göre bu olgunun temelinde belki de nükleer ya da konvansiyonel karşılıklı caydırıcılığı aramak gerekiyordu.²²¹

Demokratik Barış teorisinin başını ağrıtan son bir nokta da demokrasilerin her zaman Kant'ın düşündüğü kadar düzgün davranmaması; hiç değilse genel olarak savaşa eğilimlilik açısından bu böyle. Demokrasilerin hukuka dayalı güç kullanma ve uyumsuzlukların barışçıl yöntemlerle çözülmesi ilkelerini dışa da uyguladıkları fikri, Britanya, Fransa, Hollanda ve Belçika'nın sömürge imparatorluklarını oluşturmak ve korumak için yürüttükleri çok sayıda savaşla uyusmuyor; hiç değilse 1838'le 1920 arasında yapılan otuz üç savaş ve 1950'lere, hatta (Cezayir'deki Fransa gibi) 1960'lara kadar gerçekleşen birkaç savaş da bu fikri doğrulamıyor. Demokratik Barış taraftarlarını bunun kadar rahatsız eden bir başka nokta da Soğuk Savaş sırasındaki Amerikan müdahaleleri, CIA'nın İran (1953), Guatemala (1954) ve Şili'de (1973) sola fazla kaydığını düşündüğü az çok demokratik hükümetlerin devrilmesine yardım etmiş olması. Teorinin savunucularıysa, demokrasiyle Avrupa emperyalizminin birden ortadan kalkmadığını, ama ülke içinde demokrasinin güçlenmesine paralel olarak inişe geçtiğini söylüyor ve Amerikan müdahalelerinin gözler önünde yürütülen savaşlar değil, toplumdan gizlenen örtülü operasyonlar olduğunu, böylece bunların kuralı katanlayan istisnalar sayılması gerektiğini ileri sürüyorlar.²²²

Bir tartışma birtakım kaygan tanımlara, işe gelen örneklerin seçilmesine ve duruma göre geliştirilen bahanelere doğru evriliyorsa, ölümcül çatışma istatistiklerine başvurmanın zamanı gelmiş demektir. İki siyaset bilimci, Bruce Russett ve John Oneal, tanımları netleştirerek, karışıklığa neden olan değişkenleri

²²¹ Rosato, 2003.

²²² Russett & Oneal, 2001; White, 2005b.

kontrol altına alarak ve teorisinin kantitatif versiyonunu test ederek Demokratik Barış teorisine yeni bir canlılık kazandırdılar; demokrasilerin *asla* savaşımadığı söylenemezdi (öyle olsa getirilen her bir karşı örnek ölüm kalım meselesine dönüşürdü), ama diğer bütün etmenler eşitlendiğinde bu devletlerin demokratik olmayan devletlerden *daha seyrek* savaştıkları görülüyordu.²²³

Russett ve Oneal bu düğümü karışıklık etmenlerinin etkisini saptayıp ayıran bir istatistiksel teknikle, çoklu lojistik regresyon tekniğiyle çözdüler. Çok sigara içenlerin daha fazla kalp krizi yaşadığını keşfettiğinizi varsayalım ve bu risk artışının genellikle sigara içmeye eşlik etme eğiliminde olan egzersiz yetersizliğine değil de, sigara içmeye bağlı olduğunu doğrulamak istediğinizi düşünelim. Önce kalp krizi verilerinin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü sorun yaratan etmen olan egzersiz oranlarıyla açıklamaya çalışırsınız. Diyelim ki erkek sağlık kayıtlarında büyük bir örnek grubunu değerlendirerek, hafta başına her bir saatlik egzersizle bir erkeğin ortalama kalp krizi olasılığının belli bir oranda azalabileceğini hesapladınız. Buna rağmen, elinizdeki bağıntı mükemmel değildir; saatlerini TV karşısında miskinlikle geçirenlerin bir bölümünün kalpleri sağlamdır, buna karşılık bazı atletler jimnastik yaparken birden yere yıkılırlar. Belli bir egzersiz oranında görülmesi beklenen kalp krizi oranıyla gerçek kalp krizi oranı arasındaki farka *kalıntı risk* adı veriliyor. Bütün bu kalıntı risk dizisi size ilgilendiğiniz değişkenin, örneğimizde sigara içmenin etkilerini doğrulamada üzerinde çalışacağınız sayıları verecektir.

Artık elinizde ikinci bir esneklik payı var. Çok sigara içenler genellikle az egzersiz yaparlar, ama bazıları çok egzersiz yapar; sigara içmeyen bazı kişiler de hemen hiç egzersiz yapmazlar. Bu da size ikinci bir kalıntı risk verecektir: erkeklerin gerçek sigara içme oranlarıyla egzersiz düzeyleri temelinde öngöreceğimiz oranlar arasındaki fark. Son olarak da, sigara içme-egzersiz ilişkisinden geriye kalan kalıntı riskin (erkeklerin egzersiz oranlarına bakarak öngördüğünüz sigara içme oranıyla gerçek oran arasındaki uyumsuzluk derecesinin) egzersiz-kalp krizi ilişkisinden geriye kalan kalıntı riskle (erkeklerin egzersiz oranlarına bakarak öngördüğünüz kalp krizi oranıyla gerçek oran arasındaki uyum derecesiyle) bağıntılı olup olmadığına bakacaksınız. Kalıntı risk kalıntı riskle uyumluysa, sigara içmeyle kalp krizi arasındaki bağıntının, her ikisinin birlikte egzersizle bağıntısına üstün ve daha önemli olduğu sonucuna varabilirsiniz. Ve eğer erkeklerde (sigara içmenin kalp krizi oranını değil, kalp krizinin sigara içme oranını artırma olasılığını dışlamak amacıyla) sigara içme oranını daha erken bir yaşta, kalp krizi oranını daha ileri bir yaşta ölçtüyseniz, sigara içmenin kalp krizine *neden olduğu* sonucuna bir parmak daha yaklaşırsınız. Çoklu regresyon bu işlemi yalnızca iç içe geçmiş iki tahmin göstergesiyle değil, istediğiniz kadar tahmin göstergesiyle yapmanıza olanak veren bir yöntem.

Çoklu regresyon yönteminde karşılaşılan genel bir sorun, değerlendirmeye ne kadar çok tahmin göstergesi katmak isterseniz, o kadar çok veri gerekmesi; bunun nedeni de sorun yaratan değişkenler verilerdeki değişkenliğin giderek daha fazla bir bölümünü kullandıkça, veri değişkenliği giderek azalır ve ilgilendiğiniz hipotez geri kalanla idare etmek zorunda kalır. Öte yandan, sosyal

bilimciler açısından bir şansızlık olsa da, insanlık açısından bakıldığında neyse ki devletler arası savaşlar o kadar da sık çıkmıyor. Savaşla Bağlantılı Öğeler projesinde 1823’le 1997 arasında yalnızca (yılıda en az bin kişinin öldüğü tam anlamıyla) devletler arası savaş sayılabilecek savaş sayısı 79; 1900’den bu yana ele alındığında da bu sayı 49’a iniyor; istatistikçiler açısından bu sayı çok düşük. Bu nedenle Russett ve Oneal devletler arası askerileşmiş anlaşmazlıkları kapsayan çok daha geniş bir veri tabanını temel alıyorlar; bunlar bir ülkenin silahlı kuvvetlerini teyakkuza geçirdiği, uyarı ateşi açtığı, savaş uçaklarını havalandırdığı, ağız dalaşına girdiği, pençelerini gösterdiği ya da bir başka yöntemle askeri güç gösterisi yaptığı bütün olaylar.²²⁴ Fiilen yaşanan her savaş başına, aynı nedenlerden kaynaklanan ama savaşa dönüşmeyen çok sayıda anlaşmazlık olduğunu varsayarsak, bu anlaşmazlıklar savaşlarla aynı nedenlerle şekillendiğine göre bunlar bol miktarda savaş göstergesi hizmeti görebilir. Savaşla Bağlantılı Öğeler projesinde 1816’la 2001 arasında 2300’ün üzerinde devletler arası askerileşmiş anlaşmazlık saptanmış; bu da veriye en çok susamış bilim insanını bile tatmin edebilecek bir sayı.²²⁵

Russett ve Oneal önce analiz birimlerini tanımlayıp sıralıyorlar: 1886 ile 2001 arasında her yıl için komşu olmaları nedeniyle ya da biri büyük güç olduğu için şu ya da bu ölçüde savaşıma riski altında olan ülke çiftleri. İlgilenilen veri söz konusu çiftin o yıl gerçekten askerileşmiş bir anlaşmazlık yaşayıp yaşamadığı. Bunun ardından bir yıl önce bu çiftin *daha az* demokratik olanının ne ölçüde demokratik olduğuna bakılıyor; burada demokratik bir ülke savaşa isteksiz olsa bile, daha çatışmacı (ve belki de daha az demokratik) rakibi tarafından savaşa çekilebileceği varsayımı temel alınıyor. Demokratik Hollanda’yı 1940’ta kendisine saldıran Almanya’yla savaşa girdiği için suçlamak adil olmaz, dolayısıyla 1940’taki Hollanda-Almanya çiftine Almanya’nın 1939’daki son derece düşük demokrasi skoru veriliyor.

Bir devletin, özellikle de sözde seçimlerle kendilerine “demokratik” diyen devletlerin demokratik olup olmadığına karar verirken verileri tekrar tekrar kullanmanın çekiciliğine kapılmamak için, Russett ve Oneal Polity Project’in (Yönetim Biçimi Projesi) sayılarını temel alıyorlar; bu projede rekabetçi bir siyasi süreç olup olmadığına, liderlerin seçiminde açıklığa ne ölçüde yer verildiğine ve liderin gücüne kaç sınırlama getirildiğine bakılarak, ülkeye 0 ile 10 arasında bir demokrasi skoru veriliyor. Araştırmacılar değerlendirmeye askeri anlaşmazlıkları düpedüz reel politikle etkilemesi beklenen bazı değişkenleri de ekliyorlar ve (müttefiklerin birbirleriyle savaşıma olasılığı daha düşük olduğu için) söz konusu ülke çifti arasında resmi bir anlaşma olup olmadığına, (büyük güçler başlarına dert açma eğiliminde oldukları için) bunlardan birinin büyük güç olup olmadığına ve ikisinden biri büyük güç olmasa bile (devletlerin güçleri yine de sonucu önceden belli edecek kadar uyumsuz olabileceği için) birinin diğerinden çok daha güçlü olup olmadığına bakıyorlar.

²²⁴ Gochman & Maoz, 1984; Jones, Bremer, & Singer, 1996.

²²⁵ Russett & Oneal’in (2001) analizinde Correlates of War Project’sinin 1885 ile 1992 arasındaki dönemi kapsayan Militarized Interstate Dispute 2.1 veri tabanı (Jones ve ark., 1996) temel alınıyor. (Ayrıca bkz. Gochman & Maoz, 1984). Russett (2008) daha sonra bunu, 2001 sonuna kadarki zaman ziliimini kapsayan 3.0 veri tabanıyla (Ghosn, Palmer, & Bremer, 2004) genişletti.

Peki, diğer bütün değişkenler sabitlendiğinde, demokrasilerin askeri anlaşmazlıklarla başlarını derde sokma olasılığı daha düşük mü? Bu soruya açıkça "Evet!" yanıtı veriyorlar. Ortalama bir çift arasındaki anlaşmazlıkla karşılaştırıldığında, risk altındaki çiftten daha az demokratik olanı tam bir otokrasi olduğunda çatışma olasılığı iki kat artıyor. Her iki ülke de tam demokrasi olduğundaydı, çatışma olasılığı yarıdan aza düşüyor.²²⁶

Russett ve Onealin analiz sonuçları Demokratik Barış teorisinin savunucularının umduğundan daha iyi sonuç verdiğini ortaya koyuyor. Demokrasiler birbirleriyle çatışmadan kaçınmakla kalmıyorlar, sanki herkesle her türlü çatışmadan kaçınıyorlar.²²⁷ Ve birbirleriyle çatışmalarının nedeni yalnızca kafadar devletler olmaları değil. Bu karşılıklı şeref sözleri verilerek çatışmaların önlendiği bir Otokratik Barış değil.²²⁸ Demokratik Barış yalnızca veri setinin kapsadığı 125 yılın bütünü için geçerli olmakla kalmıyor, aynı zamanda 1900'le 1939 ve 1989'la 2001 arasındaki dönemlerde de geçerli. Bu da Demokratik Barışın Soğuk Savaş sırasındaki *Pax Americana*'nın bir yan ürünü olmadığını gösteriyor.²²⁹ Aslında, hiçbir zaman bir *Pax Americana* ya da bir *Pax Britannica* yaşanmamış: eldeki veriler bu ülkelerin askeri güç olarak dünyaya egemen oldukları yılların, onların çok sayıda güçlü devletten biri oldukları yıllardan daha barışçı dönemler olmadığını ortaya koyuyor.²³⁰ Yeni demokrasilerin Demokratik Barış açısından istisna oluşturduğuna işaret eden tersi bir işaret de yok; Sovyet imparatorluğunun yıkılmasından sonra demokrasiyle kucaklaşan Baltık ve Merkezi Avrupa ülkelerini ve 1970'lerde ve 1980'lerde askeri cuntalardan kurtulan Güney Amerika ülkelerini düşünün; sonraki yıllarda bu ülkelerin hiçbiri kimseyle savaşmıyor.²³¹ Russett ve Oneal Demokratik Barış sınırlandıran yalnızca tek bir nokta bulduklarını belirtiyorlar; kendisine yer açması ancak 1900'lerde mümkün olabilmiş. On dokuzuncu yüzyıldaki karşı örneklere bakıldığında bu çok anlaşılır bir durum.²³²

Görüldüğü gibi, Demokratik Barış zorlu bir sınavdan sağlam çıkmış. Ama bu hepimizin hürriyet neferlerine dönüşüp işgal edebildiğimiz her otokrasiye demokratik bir hükümet empoze etmeye çalışmamız gerektiği anlamına gelmiyor elbette. Demokrasi toplum için bütünüyle dışsal bir olgu sayılamaz; demokrasiyi istenen yararlar ulaşmak için hükümetin işleyişine yön veren bir kurallar listesi olarak ele alamayız. Demokratik yönetim biçiminin dokusu bütün bir uygar davranışlar örgüsünden oluşmaktadır; bunlardan en önemlisi de siyasi şiddetin reddidir. Hatırlayalım, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde demokrasinin temelleri siyasi liderler ve rakipleri birbirlerini öldürmekten vazgeçtiği zaman oluşturulmuştu. Bu temeller olmadan demokrasi iç barış için garanti olamaz. Gerçi henüz sağlamlaşmamış yeni demokrasiler başka devletlerle savaşmaya kalkışmazlar, ama bir sonraki bölümde iç savaşlarda kendilerine düşen payın fazlasını aldıklarını göreceğiz.

²²⁶ Russett & Oneal, 2001, s.108-11; Russett, 2008, 2010.

²²⁷ Russett & Oneal, 2001, s.116.

²²⁸ Russett & Oneal, 2001, s.115.

²²⁹ Russett & Oneal, 2001, s.112.

²³⁰ Russett & Oneal, 2001, s.188-89.

²³¹ Russett & Oneal, 2001, s.121.

²³² Russett & Oneal, 2001, s.114.

Hatta demokrasilerin devletler arası savaşlardan kaçınması açısından bile, ilk etmen olarak demokrasiyi kutsamakta acele etmemekte yarar var. Demokrasiyle yaşayan ölkeler Matthew Etkisinin mutlu sonundan yararlanıyorlar; kimde varsa o bolluğa kavuşuyor, kimde yoksa elindekini de kaybediyor. Despotların yokluğu demokrasilerin tek olumlu yanını oluşturmuyor; onlar daha zengin, daha sağlıklı, daha eğitimi ve uluslararası ticarete ve uluslararası örgötlere daha açık ölkeler. Uzun Barışı anlamak için, bu etkileri ayrıca incelememiz gerekiyor.

UZUN BARIŞ LİBERAL BİR BARIŞ MI?

Demokratik Barış bazen Liberal Barışın özel bir durumu olarak ele alınıyor; burada “liberal” sıfatı sol liberalizm anlamında değil, siyasal ve ekonomik özgürlöklere vurgu yapan anlamında kullanılıyor.²³³ Liberal Barış teorisi Dostane Ticaret doktrinini de kapsıyor. Bu doktrin de ticarete iki tarafa da pozitif toplamı yarar sağlayan ve her bir tarafa diğerinin esenliği sayesinde bencil çıkar sunan bir tür karşılıklı fedakârlık biçimi olarak bakıyor. Tarih boyunca işbirliğinin genişlemesini ele aldığı *Nonzero* başlıklı yapıtında karşılıklılığa en yüksek değerı veren Robert Wright, bu görüşü şöyle ifade ediyor: “Japonları bombalamamız gerektiğini ni gösteren çok sayıda nedenden biri de arabamı onların yapmış olması.”

Günümüzde moda olan “küreselleşme” sözcüğü bize geçtiğimiz on yıllar boyunca uluslararası ticaretin mantar gibi büyüdüğünü hatırlatıyor. Çok sayıda dışsal gelişmeyle ticaret kolaylaştı ve ucuzladı. Jet uçakları ve konteyner gemileri gibi ulaşım teknolojileri; teleks, uzun mesafelere telefon erişimi, faks, uydu ve internet gibi elektronik iletişim teknolojileri; gümrük tarifelerini ve kurallarını azaltan ticaret anlaşmaları; paranın sınırları aşmasını kolaylaştıran uluslararası finans ve döviz değiş tokuş kanalları ve modern ekonomilerin giderek artan ölçüde emek gücü ve fiziksel madde yerine fikirlere ve bilgi alış verişine dayanması bunlar arasında sayılabilir.

Tarih ticaret ne kadar serbestleşirse barışında o kadar geliştiğini düşündüren örneklerle dolu. Serbest piyasanın yavaş yavaş kraliyet beratlarının ve tekellerinin yerini almaya başladığı ve merkantilizmin zararı komşuya aktarma zihniyetinin yerini, giderek uluslararası ticaretin herkes kazanır zihniyetine bıraktığı 18. yüzyılda hem savaşların azaldığını hem de ticaretin kapsamının genişlediğini görüyoruz. On sekizinci yüzyıl Hollanda’sı ve 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Almanya ve Japonya gibi büyük güçler arası oyundan ve ona eşlik eden savaşlardan çekilen ölkeler, çoğu zaman ticari güç olma ulusal özlemini bunun yerine geçirdiler. 1930’lardaki himayeci gümrük tarifeleri uluslararası ticaretin gerilemesine yol açtı, hatta belki de uluslararası gerilimleri artırıcı bir rol oynadı. Bir yönde imalat malı akışı diğer yönde de dolar akışı olması dışında pek az ortak noktası olan Amerika Birleşik Devletleri’yle Çin arasındaki nezaket de, ticaretin uzlaştırıcı etkilerini hatırlatan güncel bir örnek. Ve modern çatışmaları önleme yaklaşımında Demokratik Barış teorisiyle rekabet eden kategorik bir yakıştırma olan Altın Kemerler teorisi var: McDonald’s bulunan ölkelerin hiçbir

²³³ 233. Gleditsch, 2008; Goldstein & Pevehouse, 2009; Schneider & Gleditsch, 2010.

birbiriyle savaşmadı. Bugüne kadar yapılan yegâne tartışmasız Big Mac Saldırısı 1999'da gerçekleşti ve NATO kısa bir süre boyunca Yugoslavya'yı bombaladı.²³⁴

Anekdotları bir yana bırakırsak, çok sayıda tarihçi genel kural olarak ticaretin barışa götürdüğü fikrine kuşkuyla yaklaşıyor. Örneğin, 1986'da John Gaddis şunları yazıyordu: "Bu gibi şeylere inanmak insanın hoşuna gidiyor, ama bunları doğrulayan tarihsel kanıt son derece az."²³⁵ Antik çağda ve ortaçağda ticareti destekleyen altyapının güçlendirilmesinin barışı getirmeye yeterli olmadığı açık. O zamanlar, ticareti kolaylaştıran gemiler ve yollar gibi teknolojiler aynı zamanda yağmayı da kolaylaştırıyordu; hatta zaman zaman bunu yapanlar da aynı kişiler oluyor, gezginler "onların tarafı çoğunluktaysa ticaret yap, bizim taraf çoğunluktaysa yağma yapı" kuralına uyuyorlardı.²³⁶ Sonraki yüzyıllarda ticaretle sağlanan kârlar öylesine çekici hale geldi ki, bazen sömürgelere ve karşı çıkan zayıf ülkelere ticaret zor kullanılarak kabul ettirildi. On dokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin Çin'e karşı yürüttüğü Afyon Savaşları bunun en bilinen örneklerinden biri; İngiltere'nin saldırı nedeni, İngiliz uyuşturucu tacirlerinin bağımlılık yapan bu maddeyi Çin sınırları içinde serbestçe satmalarına Çin'in izin vermesini sağlamaktı. Ayrıca, birbirleriyle yoğun ticaret yapan ülkeler, büyük güçlerin yürüttüğü savaşlar sonucunda sık sık karşı karşıya getiriliyordu.

Serbest ticaretin savaşı geçmişe gömdüğünü iddia ettiği şeklinde yorumlanan Norman Angell, kitabının yayımlanmasından beş yıl sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verince istemeden ticaret-barış bağlantısının ününe darbe vurmuş oldu. Kuşkucular savaştan önceki yıllarda İngiltere'yle Almanya arasındaki büyük ticaret hacmi de dahil olmak üzere, mali karşılıklı bağımlılığın geçmişte hiç görülmemiş düzeylere çıktığını söyleyerek, bunu Norman Angell'in başına kakmaktan vazgeçmiyorlar.²³⁷ Aslında Angell'in kendisi de savaşın ekonomik gereksizliğinin savaştan kaçınma nedeni olması için, ilgili ülkelerin refahı her şeyin üzerinde tutmaları gerektiğini anlatmak için çok çaba harcamıştı. Birçok lider ulusu yüceltmek, ütopyik ideolojileri yaymak ya da tarihsel adaletsizlik olarak nitelendirdikleri durumları gidermek için refahtan biraz (çoğu zaman da biradan hayli fazla) taviz vermeye razı gelebiliyordu. Demokrasilerde bile bu tutum yurttaşlar tarafından onaylayabilirdi.

Yoğun sayısal hesaplamalara başvurarak Demokratik Barışı savunan Russett ve Oneal da Liberal Barış teorisini test etme yolları aradılar ve kuşkucuları kuşkuyla karşıladılar. Uluslararası ticaretin Birinci Dünya Savaşından hemen önce doruğa çıktığı doğrudur gerçi, ama bu düzeyler İkinci Dünya Savaşından sonra gayri safi yurtiçi hasıla içindeki dış ticaret oranlarıyla karşılaştırıldığında henüz çok düşüktü (Şekil 5-24).

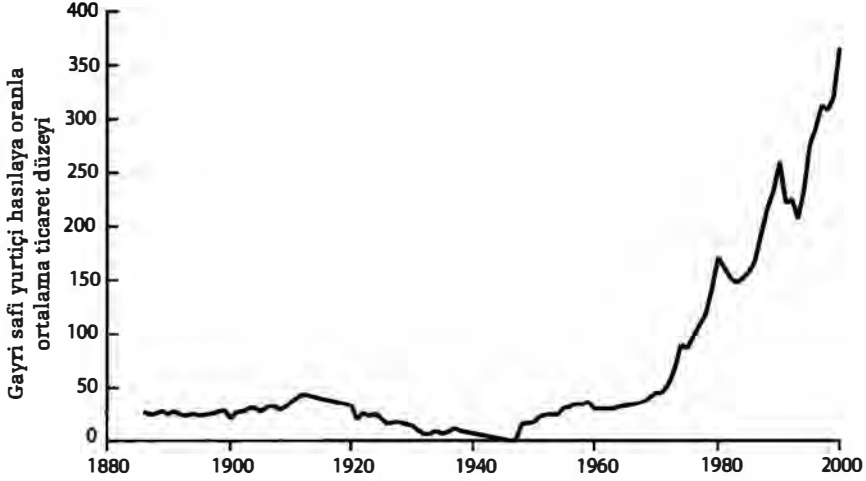
²³⁴ Bu fikir genellikle gazeteci Thomas Friedman'a atfedilir. Bunun daha önceki marjinal önemde bir istisnası 1989'da ABD'nin Panama saldırısıydı, ama bu saldırıdaki kayıplar standart tanıma göre bir savaşta olması gereken en düşük kayıp düzeyinin altındaydı. Pakistan'la Hindistan arasındaki 1999 Kargil Savaşı da, Pakistan silahlı kuvvetlerinin bağımsız gerillalar mı yoksa hükümet askerleri mi sayıldığına bağlı olarak bir diğer istisna olabilir. *Bkz. White, 2005b.*

²³⁵ Gaddis, 1986, s.111; Ray, 1989.

²³⁶ Keegan, 1993, e. g., s.126.

²³⁷ Ferguson, 2006.

ŞEKİL 5-24. Gayri safi yurtiçi hasılaya oranla 1885-2000 arasında uluslararası ticaret



Kaynaklar: Grafik, Gleditsch'in 2002 verilerini temel alan Russett'ten alınmıştır (2008).

Ayrıca, ticaretin yatıştırıcı bir güç olabilmesi için, bir ülkenin ansızın korumacılığa kaymasını ve ticaret ortaklarının can damarlarını kesmesini önleyen uluslararası anlaşmalar bulunması gerekir. Gat'a göre 20. yüzyılın başlarında İngiltere ve Fransa, sömürge imparatorlukları içindeki ticaretle yetinebilecekleri, emperyal otarşiler oluşturacakları fikriyle böbürleniyorlardı. Bu da Almanya'nın paniklemesine ve liderlerinin kendilerine de bir imparatorluk gerektiği düşüncesine kapılmalarına yol açacaktı.²³⁸

Bir kez daha çoklu regresyona başvurma'nın sırası gelmişti; her iki görüşü destekleyen örnekleri ve ticaretle diğer iyi şeylere (demokrasi, uluslararası örgütlere üyelik, ittifaklara üyelik ve genel refah) müdahale eden çok sayıda istatistiksel karışıklık etmenini ele almak gerekiyordu. Russett ve Oneal risk altındaki her ülke çiftinden ticarete daha bağımlı olanın (gayri safi yurtiçi hasılaya [GSYİH] oranla) ticaret hacmini ele aldılar. Demokrasi, güç oranı, büyük güç statüsü ve ekonomik büyüme açılarından düzeltme yapıldığında bile, belli bir yılda ticarete daha bağımlı olan ülkenin bir sonraki yıl askerileşen çatışmalara girme olasılığının daha düşük olduğunu buldular.²³⁹ Başka bazı çalışmalarda ticaretin yatıştırıcı etkilerinin ülkenin gelişme düzeyiyle bağıntılı olduğu gösterildi; anlaşmazlıklarını askeri güce başvurmadan çözme olasılığı en yüksek olan ülkeler, ticaretin maliyetini düşüren mali ve teknolojik altyapıya sahip olanlar.²⁴⁰ Nitekim bu da Angell ve Wright'ın geniş kapsamlı tarihi değişiklikler sonucunda mali çıkarların savaştan ticarete kaydığı görüşüyle uyumlu.

Öte yandan, Russett ve Oneal barışa katkı yapan ögenin yalnızca iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret düzeyi olmadığını, her bir ülkenin dünya ticaretine bağımlılığı olduğunu gösterdiler; bir ülke küresel ekonomiye ne kadar açıksa,

²³⁸ Gat, 2006, s.554-57; Weede, 2010.

²³⁹ Ticaret çatışmayı azaltıyor: Russett & Oneal, 2001, s.145-48. Ekonomik büyüme açısından düzeltme yapıldığında bile: s.153.

²⁴⁰ Hegre, 2000.

askeri bir çatışmanın ortasında kalma olasılığı da o kadar düşük.²⁴¹ Bu da bizi dostane ticaret teorisinin kapsamını genişletmeye davet ediyor. Uluslararası ticaret, bir ülkenin ticari ruhunda boyutlardan yalnızca birini oluşturuyor. Diğer boyutlar arasında yabancı yatırımlara açıklık, yurttaşların yaptırımlarla uygulanabilen sözleşmeler yapma özgürlüğü, bu sözleşmelerin uygulanmasına elverişli koşullar ve yurttaşların kendine yeterlilik, takas ya da gasp yerine gönüllü mali alışverişlere bağlılık düzeyi dikkati çekiyor. Ticaretin böyle geniş anlamdaki yatıştırıcı etkileri, demokrasinin yatıştırıcı etkilerinden daha da güçlü olabilir. Demokratik barışın etkili sonuç vermesi için ülke çiftlerinin *her ikisinin de* demokratik olması gerekiyor, oysa ülkelerden *herhangi biri* piyasa ekonomisiyse, ticaretin etkileri hemen gösterilebiliyor.²⁴²

Bu gibi bulgular bazı siyaset bilimcileri Kapitalist Barış adını verdikleri sapkın bir fikre götürdü.²⁴³ Liberal Barıştaki "liberal" sözcüğünün hem demokrasi-nin siyasal açıdan açıklık rejimi olmasına hem de kapitalizmin ekonomik açıdan açıklık rejimi olmasına atıfta bulunmasına karşın, Kapitalist Barış sapmasında yatıştırıcı etki esas olarak ekonomik açıklık sayesinde gerçekleşiyor. Bu görüşün savunucuları, solcuların nutkunun tutulmasına yol açan savlarla Kant'ın demokrasiye ilişkin argümanlarının çoğunun kapitalizm açısından da geçerli olduğunu savunuyorlar. Kapitalizmde ekonomi hükümetin emir ve kontrolüyle değil, yurttaşlar arasındaki gönüllü sözleşmelerle işler ve bu ilke Kant'ın demokratik cumhuriyetler için öngördüğü bazı avantajları sağlayabilir. Ülke içinde gönüllülüğü temel alan müzakere etiği (tıpkı yasalar çerçevesinde yetki devri etiği gibi) kendiliğinden dışsallaştırılır ve diğer ülkelerle ilişkilere de yansır. Serbest piyasa ekonomisinin işlediği bir ülkedeki saydamlık ve netlik, onun savaşa hazırlanmadığı konusunda komşularına güvence vererek Hobbesçu tuzağı bozabilir ve liderlerin riskli blöflere ve gerilimi tırmandırma politikalarına başvurma özgürlüğünü kısıtlayabilir. Oy sandığıyla sınırlansın sınırlanmasın, piyasa ekonomisinde liderin gücü üretim araçlarının kontrolünü elinde tutan ve uluslararası ticarette iş dünyasının aleyhindeki gelişmelere karşı çıkabilen hissedarlarca sınırlandırılır. Bu engeller liderin kişisel şan, şeref, ihtişam ve kozmik adalet hırsını engelleyecek, provokasyonlara pervasız bir tırmandırmayla tepki verme eğilimine set çekecektir.

Demokrasilerin genellikle kapitalist olması, kapitalist ülkelerin de genellikle demokratik olması yönünde bir eğilim olduğu bir gerçek, ama bu mükemmel bir bağıntı değil. Örneğin Çin kapitalist ama otokrat, Hindistan ise demokratik bir ülke ama yakın zamanlara kadar büyük ölçüde sosyalistti. Birkaç siyaset bilimci bu çarpıklıkları ele alarak askeri çatışmalara ya da diğer uluslararası krizlere ait verileri analiz ettiler ve demokrasi ve kapitalizmin etkilerini birbirleriyle karşılaştırdılar. Russett ve Oneal gibi, hepsi uluslararası ticaret ve küresel ekonomiye açıklık derecesi gibi kapitalist değişkenlerin belirgin bir şekilde yatıştırıcı etki yaptığını buldular. Ama bu araştırmacıların bir bölümü ikili etkiye karşı çıkıyorlar ve istatistiksel analizde kapitalizmle bağıntısı kaldırıldığında

²⁴¹ Russett & Oneal, 2001, s.148.

²⁴² McDonald, 2010; Russett, 2010.

²⁴³ Gartzke, 2007; Gartzke & Hewitt, 2010; McDonald, 2010; Mousseau, 2010; Mueller, 1999, 2010b; Rosecrance, 2010; Schneider & Gleditsch, 2010; Weede, 2010.

demokrasinin barışa kendi başına katkıda olduğu fikrini kabul etmiyorlar.²⁴⁴ Sonuç olarak, günümüzde siyasal ve ekonomik liberalizmin görece katkıları regresyon analizlerinin ayrıntılarında biraz çamura saplanmış olsa da, kapsayıcı Liberal Barış teorisi sağlam temellerini koruyor.

Kapitalistlerin “ölüm tacirleri” ve “savaş ustaları” sayıldığı günleri hatırlayanlara Kapitalist Barış fikrinin kendisi bir şok. Saygın barış araştırmacısı Nils Petter Gleditsch, Uluslararası Araştırma Birliğinin 2008’deki başkanlık konuşmasını, 1960’ların barış sloganını güncelleştirerek “Savaşma, para kazan” sözleriyle bitirmesindeki ironiyi gözden kaçırmak imkansızdı.²⁴⁵

UZUN BARIŞ KANTÇI BİR BARIŞ MI?

İkinci Dünya Savaşının ardından önde gelen düşünürler neyin yanlış gittiğini anlamak için umutsuzca çaba harcadılar ve bunun tekrar etmemesini önlemek için bir dizi fikir ortaya atıldılar. Bunlardan en çok tutulananı Mueller açıklıyor:

Anlaşıldığı kadarıyla daha önce görülmemiş bir verimle insanları öldürebilen bir silahın geliştirilmesine katkılarından ötürü duydukları suçlulukla, Batılı bazı bilim insanları... başlarını laboratuvarındaki işlerinden kaldırdılar ve insanlara ilişkin sorunlara kafa yordular. Ve fiziksel dünyayla ilgili tartışmalar da asla başvurmayacakları dindarca bir kesinlikle birtakım sonuçlara vardılar. Einstein fiziğe en büyük katkılarını egemen bir ülke olan İsviçre vatandaşiyken yaptığı halde, İsviçre örneğini anlamaktan herkes kadar uzaktı. “Büyük güç sahibi egemen ülkeler var olduğu sürece,” diyordu, “savaş kaçınılmaz.”... Neyse ki, o ve diğer bazı bilim insanları bu sorunu çözecek yegâne aracı keşfetmişlerdi. “İnsanlığın kendi kendini yok etmesini yalnızca bir dünya hükümetinin kurulması önleyebilir.” diyorlardı.²⁴⁶

Dünya hükümeti fikri Leviathan mantığının doğrudan bir uzantısı gibi görünüyor. İnsanların birbirini öldürmesini ve farklı hizipler arasındaki özel ya da iç savaşları önleyebilen çözüm şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran bir ulusal hükümetse, milletler arasındaki savaş sorununun çözümü de meşru zeminde askeri güç kullanma tekeli elinde tutan bir dünya hükümeti değil miydi? Entelektüellerin çoğu 1948’de “Sovyetler Birliği’ne, derhal dünya hükümetine boyun eğmesini, aksi taktirde Amerika Birleşik Devletleri’nin kendisine nükleer silahlarla saldıracağını” bildiren bir ultimatom verilmesini öneren Bertrand Russell kadar ileri gitmiyorlardı.²⁴⁷ Ama dünya hükümeti fikri Einstein, Wendell Willkie, Hubert Humphrey, Norman Cousins, Robert Maynard Hutchins ve William O. Douglas’ın da aralarında bulunduğu çok sayıda kişi tarafından destekleniyordu. Birçok kişi zaman içinde Birleşmiş Milletlerden bir dünya hükümeti doğacağı kanısındaydı.

Günümüzde dünya hükümeti fikri etrafında kampanya yürütmeye devam edenler esas olarak aykırılar ve bilimkurgu meraklıları. Sorunlardan biri, işlev-

²⁴⁴ Gartzke & Hewitt, 2010; McDonald, 2010; Mousseau, 2010; ama ayrıca bkz. Russett, 2010.

²⁴⁵ Gleditsch, 2008.

²⁴⁶ Mueller, 1989, s.98.

²⁴⁷ Mueller, 1989, s.109-10; Sowell, 2010, 8. bölüm.

lerini başarıyla yerine getiren hükümetlerin, belli ölçüde yönettikleri halkın ortak güvenine ve paylaşılan değerlerine dayanması; bunun dünya çapında sağlanabilmesi çok düşük bir olasılık. Diğer bir sorun da, dünya hükümetinin önünde daha iyi yönetim biçimlerinden ders çıkarabileceği, hoşnutsuz yurttaşların da göç edebilecekleri başka seçeneklerin olmaması. Bu yerinde saymaya ve burnu büyüklüğü önleyen doğal denetim mekanizmalarının bulunmamasına yol açabilir. Kaldı ki, Birleşmiş Milletleri insanların kendilerini yönetmesini isteyeceği bir hükümete dönüştürme olasılığı da çok düşük. Büyük güçler kendileri üzerinde herhangi bir otoriteyi kabul etmemek için ısrarla veto hakkı talep ederek, Güvenlik Konseyinin elini kolunu bağladılar; Genel Kurul da bir dünya halkları parlamentosundan çok, despotların ahkam kestiği bir kürsüye dönüşmüş durumda.

"Sonsuz Barış"ta Kant uluslararası bir Leviathan'dan çok, daha zayıf bağlarla birbirine bağlı bir "özgür devletler federasyonu" öngörmüştü. Bu küresel bir hükümet değil, giderek genişleyen bir liberal cumhuriyetler kulübüydü ve şiddet kullanma tekeli yerine ahlaki meşruiyetin yumuşak gücüne dayanacaktı. Bunun günümüzdeki karşılığı hükümetler arası örgüttür; yetkisi katılımcı ülkelerin belli alanlardaki ortak çıkarlarıyla ilgili politikaların eşgüdümünü sağlamakla sınırlı bir bürokrasi. Belki de geçmiş performansı ile dünya barışına en büyük katkı yapan uluslararası kuruluşun Birleşmiş Milletler değil, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olduğu söylenebilir; 1950'de Fransa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda ve İtalya tarafından kurulan bu hükümetler arası örgüt, ortak bir Pazar oluşturarak en önemli iki stratejik malın üretimini yönetmeyi amaçlamıştı. Örgüt, Batı Almanya'nın başta olmak üzere, geçmişteki rekabetleri ve hırsları tarihe gömecek bir mekanizma olarak ortak bir ticari girişim olarak tasarlanmıştı. Kömür ve Çelik Topluluğu Avrupa Ekonomik Topluluğu için ortam hazırladı; o da Avrupa Birliği'nin yolunu açtı.²⁴⁸

Bu örgütlerin savaşı Batı Avrupa ortak bilincinden uzak tutmaya yardım ettiğine inanan çok sayıda tarihçi var. Bu yapılar ulusal sınırları insanlara, paraya, mallara ve fikirlere geçirgen kılarak, ülkelerin militan rekabetlerin çekiciliğine kapılma eğilimini zayıflatmış; tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin varlığıyla, örneğin Minnesota ve Wisconsin'ın militan bir rekabetin çekiciliğine kapılma olasılığını zayıflatması gibi. Ülkeleri bir kulüpte toplayarak liderleri sosyalleşmeye ve birlikte çalışmaya zorladı ve çeşitli yaptırımlarla bazı işbirliği normlarının uygulanmasını sağladı. Tarafsız bir hakem rolü üstlenerek, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklara aracılık edebildi. Ve geniş bir pazarın cazibesıyla üyelik için başvuran ülkelerin (Portekiz örneğindeki gibi) imparatorluklarından vazgeçmelerini ya da (eski Sovyet uydularında gördüğümüz, hatta belki de kısa bir süre sonra Türkiye örneğinde göreceğimiz gibi) liberal demokrasiye bağlanmalarını sağladı.²⁴⁹

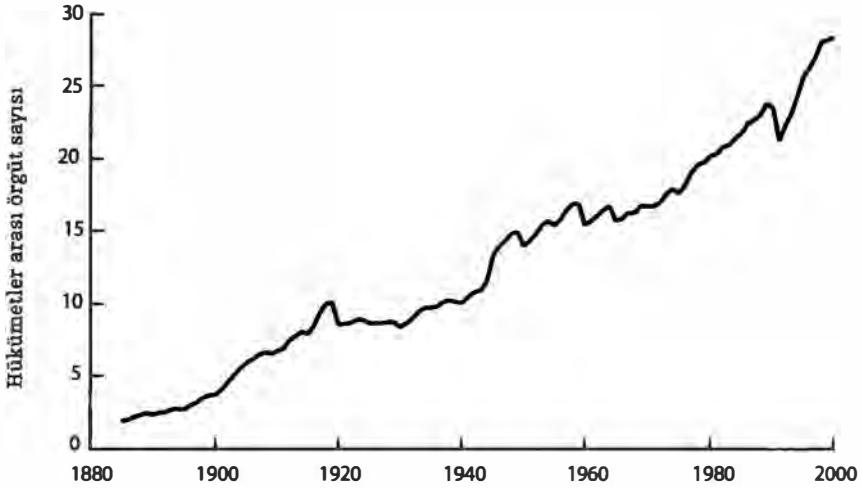
Russett ve Oneal'e göre, hükümetler arası örgütlere üye olmak Kant'ın yatıştırıcı güçler üçgeninin üçüncü köşesi; diğer iki köşe demokrasi ve ticaret. (Gerçi Kant "Sonsuz Barış"ta özel olarak ticaret üzerinde durmuyor ama onu başka

²⁴⁸ Sheehan, 2008, s.158-59.

²⁴⁹ Sheehan, 2008.

yazılarında övüyor; bu nedenle Russett ve Oneal üçgenlerini tasarlarlarken kendilerine belli bir yorum hakkı tanıyorlar.) Uluslararası örgütlerin ütöpik, hatta idealist misyonlar üstlenmeleri gerekmiyor. Bu örgütler, hükümetlerin gönüllü birliği olmak koşuluyla, savunma, para birimi, posta hizmetleri, gümrük, kanal trafiğı, balıkçılık hakları, hava kirliliğı, turizm, savaş suçları, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, trafik işaretleri gibi akla gelebilecek her şeyin eşgüdümünü sağlayabilirler. Şekil 5-25'te, 20. yüzyılda bu örgütlere üyeliğın nasıl düzenli olarak arttığı, İkinci Dünya Savaşından sonra grafikte bir tümsek oluşturduğu görülüyor.

ŞEKİL 5-25. 1885-2000 arasında hükümetler arası bir örgüte üye olan ortalama ülke çifti sayısı



Kaynak: Russett, 2008.

Hükümetler arası örgüt üyeliğının barışa bağımsız bir katkı mı yaptığını, yoksa demokrasi ve ticaretle at başı mı gittiğini doğrulamak için, Russett ve Oneal her bir ülke çiftinin ortaklaşa üye olduğu hükümetler arası örgütleri saymışlar ve bu değerleri demokrasi ve ticaret skorlarıyla ve reel politik değişkenleriyle birlikte regresyon analizine tabi tutmuşlar. Araştırmacılar Kant'ın üç açıdan da haklı çıktığı sonucuna varıyorlar: demokrasi barışı destekliyor, ticaret barışı destekliyor ve uluslararası örgütlere üyelik barışı destekliyor. Üç değişken açısından da bu ölçeğın üst yüzde onuna giren ülke çiftleri arasında herhangi bir yılda askeri çatışma olasılığı, ülke çiftleri arasındaki ortalama çatışma olasılığından yüzde 83 daha düşük; bu da ihtimalin sıfıra çok yakın olması anlamına geliyor.²⁵⁰

Kant daha geniş bir anlamda da haklı çıkmış olabilir mi? Russett ve Oneal Kant üçgenini karmaşık bağıntılarla savunmuşlardı. Oysa bağıntı verilerinden türetilen nedensel öyküler daima kırılıgandır; pekâlâ bu öykünün ardında gizlenen, hem açıklamaya çalıştığınız etkinin, hem de onu açıklamada kullandığınız

²⁵⁰ Russett, 2008.

değişkenlerin gerçek nedeni olan bir başka öge bulunabilir. Kantçı üçgende, ya-tıştırıcı öge sayılan her bir etken daha derinlerde yatan daha Kantçı bir nedene bağlı olabilir: uyumsuzlukları güçlü tarafın iradesini zayıf tarafa zorla kabul ettirmesi yoluyla değil, bütün taraflarca kabul edilebilecek yöntemlerle çözme-ye istekli olmak. Ulusların kararlı demokrasilere dönüşmeleri için, önce siyasi hiziplerin iktidarı ele geçirmek amacıyla birbirlerini öldürmekten vazgeçmeleri gerekir. Ticaretle uğraşmaları için tek taraflı ihtişamdansa birlikte refaha ulaş-maya daha fazla değer vermeye başlamaları gerekir. Uluslararası örgütlere katıl-maya başlamaları da elde edecekleri ufak bir karşılıklı yarar uğruna egemenlik-lerinin ufak bir parçasından vazgeçmeye hazır olduklarında mümkün olacaktır. Bir başka ifadeyle, Kantçı değişkenlere bağlılıklarını ilan eden uluslar ve lider-leri, bu duruşlarıyla eylemlerinin ardındaki ilkelerin giderek evrenselleşmesi yönünde hareket etmeye başlarlar. Uzun Barış Koşulsuz Buyruk'un uluslararası alanda üstünlük sağlaması anlamına geliyor olabilir mi?²⁵¹

Uluslararası ilişkiler alanındaki çok sayıda uzman bu fikre burun kıvrı-ıdır. Kasıtlı olarak "gerçekçilik" diye nitelendirilen ve hayli rağbet gören bir teoriye göre, bir dünya hükümetinin yokluğu ulusları kalıcı bir Hobbesçu anar-şi durumuna mahkum ediyor. Bu da liderlerin psikopatça davranmalarına ve duygusal (ve intihara eğilimli) ahlaki düşüncelerle yumuşamayıp yalnızca kendi ulusal çıkarlarının peşinde koşmak zorunda kalmalarına yol açıyor.²⁵²

Gerçekçilik zaman zaman insan doğasının bir sonucu diye savunuluyor; bu görüşün temelindeki insan doğası teorisi insanları kişisel çıkar peşinde koşan rasyonel hayvanlar olarak ele alıyor. Ama 8. ve 9. bölümlerde göreceğimiz gibi, insanlar aynı zamanda *ahlaki* hayvanlar: burada insan davranışlarının yansız bir etik analiz ışığında ahlaki olduğundan söz etmiyorum, duyguların, normla-rın ve tabuların desteklediği ahlaki sezgileri kastediyorum. Ayrıca insanlar bi-lişsel hayvanlar ve inançlar oluşturup eylemlerinde bunları kılavuz ediniyorlar. Bu donanımların hiçbiri türümüzü kendiliğinden barışa yönleltmiyor. Ama bel-li tarihsel anlarda liderlerin ve işbirliği yaptıkları çevrelerin ahlaki ve bilişsel yetilerini harekete geçiren koşulların, onları barış içinde bir arada yaşamaya yönltebileceğini hayal etmek ne duygusallık ne de bilime aykırı bir yaklaşım. Belki de Uzun Barış bunlardan biri.

O halde Uzun Barış, en yakın üç Kantçı neden yanında, nihai bir Kantçı ne-dene de dayanıyor olabilir. Gelişmiş ülkelerdeki etkili destek gruplarına ait normlar zaman içinde evrilerek, savaşı insanların esenliğine verdiği zararlar nedeniyle doğası gereği ahlaka aykırı sayan ve onun yalnızca insanların esen-liğine verilebilecek daha da büyük zararları önleyeceği kesin olan nadir bazı durumlarda haklı görülebileceğini savunan bir inancı da kapsamış olabilir. Bu doğruysa, gelişmiş ülkeler arasındaki savaşlar da, Hümanist Devrim sırasında sakıncasızdan, tartışmalı konumuna geçen, sonra ahlaksızca diye nitelendirilen, sonra düşünülemez bile denilen ve nihayet akla gelmedik sıfatıyla üstü çizilmiş gelenekler olan kölecilik, serflik, tekerlek işkencesi, karındeşme, ayı kızdırma, kedi yakma, inanç sapkınlarını yakma, cadıları boğma, hırsızları asma, halka

²⁵¹ Cederman, 2001; Mueller, 1989, 2004a, 2007; Nadelmann, 1990; Payne, 2004; Ray, 1989.

²⁵² "Goldstein & Pevehouse, 2009; Ray, 1989; "hayer, 2004.

açık infazlar, çürüyen bedenleri darağaçlarında teşhir etme, düello, borçlu hapishaneleri, kırbaçlama, geminin altından geçirme benzeri uygulamaların izin-den giderek, yok olma yolunda ilerliyor olabilir.

Gelişmiş ülkelerdeki yeni hümanist savaş karşıtlığını açıklayabilecek başka nedenler bulabilir miyiz? Dördüncü bölümde Hümanist Devrimin yayıncılık, okuryazarlık, seyahat, bilim ve insanların entelektüel ve ahlaki ufuklarını genişleten diğer kozmopolit güçler tarafından hızlandırıldığını ileri sürmüştüm. 20. yüzyılın ikinci yarısında da bunlara paralel bazı gelişmeler var. Bu dönemde televizyon, bilgisayar, uydu, telekomünikasyon ve jetlerle seyahat gibi yenilikler ortaya çıktı ve bilim ve yüksek öğrenimde geçmişte görülmedik bir genişleme yaşandı. İletişim gurusu Marshall McLuhan savaş sonrası dönemi "küresel köy" diye nitelendiriyor. Köyde diğer insanların başlarına gelenler hemen fark edilir. Eğer köy bizim duygudaşlık çemberimizin doğal boyutlarını temsil ediyorsa, belki de köy küreselleşince köylülerin diğer insanlar için duyduğu kaygılar klan ya da kabileyle sınırlı bir köydekine göre çok artacak. Sabah gazeteyi açan kişinin 15 bin km ötede napalm bombasından kaçarak kendisine doğru koşan çıplak bir küçük kızın dehşet içindeki gözleriyle karşılaşabildiği dünya, savaşın "insana ait bütün üstün erdemlerin ve yetilerin temelini oluşturduğu" ya da "insanların ufkunu genişlettiğini ve kişiliklerini güçlendirdiği" görüşlerini ileri süren yazarların dünyası olamaz.

Yirminci yüzyılın sonunda insan ve fikir dolaşımının kolaylaşması ile Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyet imparatorluğunun barışçıl yoldan dağılması arasında da bağ kuruyoruz.²⁵³ 1970'lerin ve 1980'lerin sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin medyayı ve seyahatleri totaliter yöntemlerle kontrol ederek gücünü sürdürmesi önemli bir engel oluşturmaya başlamıştı. Fotokopi ve faks aletleri ve (bırakın henüz doğuş halindeki interneti) kişisel bilgisayarlar olmaksızın modern bir ekonomiyi sürdürenin gülünçlüğü bir yana, bilim insanlarının ve politika meraklılarının refahı giderek artan Batı'daki fikirleri öğrenmelerini engellemek ya da savaş sonrası kuşağı rock müzik, blue jeans gibi kişisel özgürlük eklentilerinden habersiz kılmak da imkansızdı. Mihail Gorbacov kozmopolit zevkleri olan bir insandı ve Batı'ya seyahat etmiş ya da Batı'da eğitim görmüş çok sayıda analiste görev vermişti. Öte yandan, Sovyet liderliği 1975 Helsinki Sözleşmesinde insan haklarına uyma sözü vermişti ve sınırları aşan bir insan hakları savunucuları ağı halka bunları benimsetmeye çalışıyordu. Gorbacov'un *glasnost* (açıklık) politikası Aleksandr Soljenitsin'in *Gulag Takımadaları* kitabının 1989'da seri halinde yayımlanmasını sağladı ve Halk Temsilcileri Meclisinde kitabın televizyonda yayımlanmasıyla ilgili tartışmalar yapıldı; bu da geçmişteki Sovyet liderliğinin uyguladığı zulmü ve güncel yönetimin anlamsızlığını milyonlarca Rus'un gözleri önüne serdi.²⁵⁴ Silikon çipler, jet uçakları ve elektromanyetik tayf Demir Perde'yi paslatan fikirler yayıyordu. Günümüzdeki otoriter Çin'in teknoloji ve seyahatin özgürleştirici güçler olduğu hipotezini zora sürdüğü düşünülebilir, ama bir sonraki bölümdeki sayıların da göstereceği gibi,

²⁵³ Bennett, 2005; English, 2005; Tannenwald, 2005a; Tannenwald & Wohlf orth, 2005; Thomas, 2005.

²⁵⁴ A. Brown, "When Gorbachev took charge," *New York Times*, Mart 11, 2010.

bugünkü Çin liderliğinin cinayetleri Mao'nun yalıtılmış rejimindekilerle karşılaştırılmaz bile.

Savaş karşıtı duyguların neden üstün geldiğini açıklayan bir başka etmen de olabilir. Şekil 5-18'deki iniş çıkışlı grafiğe bakıldığında, şiddete bağlı ölümlerin Din Savaşları, Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşlarıyla ve iki dünya savaşıyla Avrupa'da ulaştığı doruklar incelendiğinde, bunların her birinin ardından geniş bir düzlük geldiği ve her seferinde bu düzlüklerin öncekilerden daha da alçak olduğu görülüyor. Her *hemoklizma*'da dünya liderleri bunun tekrarlama olasılığını düşürmeye çalıştılar ve bunu belli ölçüde başardılar da. Bu görüş alış verişleri ve anlaşmalar sonsuza dek sürmedi elbette ve tarihe matematiksel okuryazarlığa dayanmayan bir bakışla, pekâlâ Uzun Barışın artık süresinin dolduğu ve bizi daha da büyük bir savaşın beklediği sonucuna da varılabilir. Ama savaşla ilgili Poisson dağılımının periyodik tik takları, döngüsel birikim ve salınımları yok. Dünyanın hatalarından öğrenmesini ve her seferinde olasılığı aşağı çekmesini önleyen hiçbir şey yok.

Kant'ın denemelerini yeniden değerlendiren Lars-Erik Cederman Sonsuz Barış görüşünde bir bükülme olduğunu fark etti. Kant ulusal liderlerin temel ilkeler ışığında barış koşullarını ortaya çıkaracak bilgelikte olmadıklarının farkındaydı; onlar bunu acı tarihi gerçeklerden öğrenmek zorunda kalıyorlardı. "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht" (Dünya vatandaşlığına ilişkin genel bir tarih düşüncesi) adlı denemesinde şöyle diyordu:

Savaşlar, dur durak bilmeyen gergin askeri hazırlıklar ve barış koşullarında bile bunların her devlete eninde sonunda yaşatacağı sıkıntılar: doğa bütün bunlar aracılığıyla ulusları başlangıçta yetersiz çabalarla, ama birçok yıkımı ve karışıklığı yaşadıkten ve içsel gücünü neredeyse bütünüyle tükettikten sonra, nihayet kurlsız vahşet durumunu terk etme yönünde ilerlemeye zorluyor, akla başvursalar bütün bu acı deneyimleri yaşamadan atacakları adımları bunlar sonucunda atmalarını sağlıyor.²⁵⁵

Cederman Kant'ın öğrenme yoluyla barış teorisini demokrasi yoluyla barış teorisine birlikte ele almak gerektiği kanısında. Aslında, demokrasiler de dahil olmak üzere bütün devletler başlangıçta savaş yanlısı (nitekim birçok demokrasi işe büyük devlet olarak başlıyor) ve her devlet ansızın korkunç bir savaşın içine düşebiliyor, ama bilgi alış verişine daha açık olan ve liderlerden hesap sorulabilen demokrasiler, felaketlerden öğrenme konusunda daha donanımlı.²⁵⁶ Cederman'ın oluşturduğu bir grafikte 1837 ile 1992 arasında demokrasi çiftleri arasındaki ve diğer ülke çiftleri arasındaki askeri çatışmaların tarihsel seyri görülüyor (Şekil 5-26).

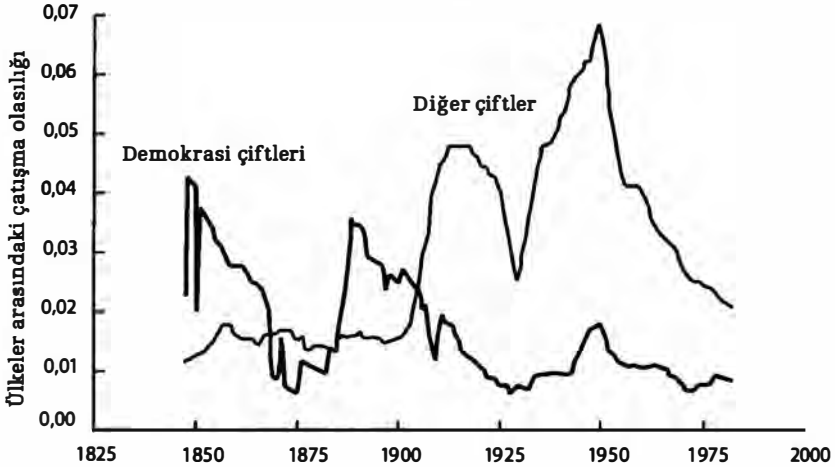
Demokrasi çiftlerini gösteren testere dişli eğimli grafikte, bu ülkelerin sürecin başlangıcında savaşkan oldukları, daha sonra da maruz kaldıkları periyodik şoklarla çatışmaların hızla tırmandığı görülüyor. Ama her tepe noktasından sonra çatışma hızı birden düşüyor. Cederman olgun demokrasilerde öğrenme eğrisinin, görece yeni demokrasilerden daha dik olduğunu da belirtiyor. Otokra-

²⁵⁵ Kant, 1784/1970, s.47, Aktaran Cederman, 2001.

²⁵⁶ Cederman, 2001.

silerin de ansızın yaşanan büyük savaşların şokundan sonra eğrinin daha barışçıl düzeylere indiği, ama sürecin daha yavaş ve daha kararsız olduğu görülüyor. Yirminci yüzyıldaki *Hemoklizma*'dan sonra demokratik dünyanın giderek artan ölçüde "savaştan yorulduğunu" ve "hatalarından öğrendiğini" ileri süren bulanık görüşlerde belli ölçüde doğruluk payı olabilir.²⁵⁷

ŞEKİL 5-26. 1825-1992 arasında demokrasi çiftleri ve diğer ülke çiftleri arasındaki askeri çatışma olasılıkları



Kaynaklar: Cederman, 2001. Eğrilerde risk altındaki ülke çiftlerinin yirmi yıllık hareketli ortalamaları kullanılmıştır.

1960'lardaki savaş karşıtı şarkılarda çok tutulan temalardan biri, savaşın çığınca bir şey olduğunu ortaya koyan kanıtların hep var olduğu, ama insanların inatla bunu görmeyi reddettikleri düşüncesiydi. "Daha kaç can canından geçecek, cana yetinceye dek? Yanıtı dostum rüzgârda bunun, yanıtı esen rüzgârda." "Nerede bütün o askerler? Mezara gitti her biri. Ne zaman öğrenecekler?" Veriler sayıları beş yüz bini bulan hanedan, din ve hakimiyet savaşlarından, milliyetçi savaşlardan, ideolojik savaşlardan, dağılımın bel kemiğini oluşturan çok sayıda küçük savaştan ve kuyruk bölümündeki az sayıda korkunç savaştan sonra, nihayet bir şeyler öğrenmeye başlamış olabileceğimize işaret ediyor.

²⁵⁷ Ayrıca bkz. Dershowitz, 2004a.

YENİ BARIŞ

Macbeth'in kendini haklı çıkarma çabaları zayıf kalıyordu ve vicdanı onu yiyip bitiriyordu. Hatta, Iago'nun bile kuzu gibi bir yüreği vardı. Shakespeare'in kötü adamlarının hayal güçleri ve manevi kudretleri birkaç düzine ceset karşısında onların elini kolunu bağlıyordu. Çünkü onların ideolojileri yoktu.

– Aleksandr Soljenitsin

İnsanlık tarihindeki en büyük tehdidin ortadan kalkmasının dünya sorunları yorumcularına rahat bir nefes aldırmasını beklerdiniz. Uzmanların tahminlerinin tersine, Batı Avrupa Sovyet tanklarıyla işgal edilmedi, Küba, Berlin ya da Ortadoğu krizlerinde nükleer soykırıma doğru tırmanma olmadı.¹ Dünya kentleri buharlaşıp yok olmadı; atmosfer radyoaktif döküntülerle zehirlenmedi ya da güneşi perdeleyen döküntülerle simsiyah olup *Homo sapiens*'in dinazorların peşinden gitmesine yol açmadı. Olmayanlar bunlarla sınırlı değil; yeniden birleşen Almanya Dördüncü Reich'a dönüşmedi, demokrasi monarşi yönünde ilerlemedi ve büyük güçler ve gelişmiş ülkeler Üçüncü Dünya Savaşına girişmek yerine, giderek uzayan bir Uzun Barış sürecine girdiler. Aslında uzmanlar dünyanın kaderindeki iyileşmeleri onlarca yıl önceden kabul ediyorlardı.

Yine de üstatların suratı her zamankinden daha asık! 1989'da John Gray "tarihin klasikleşmiş engebeli yollarına, büyük güçler arasındaki rekabetle... kaybedilmiş toprak talepleriyle ve savaşlarla dolu zamanlara geri dönülüyor."² öngörüsünü dile getiriyordu. *New York Times* editörlerinden biri 2007'de bu geri dönüşün aslında gerçekleştiğini ileri sürüyordu: "Aradan çok zaman geçmeden [1989'dan sonra], ideolojik şiddetin ve mutlakiyetçi heveslerin taze rüzgârıyla tarihin tekerleği kanlı seyrine devam etmek üzere geriye dönecekti."³ Siyaset bilimci Stanley Hoffman da Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra "terörizm, intihar bombacıları, yerlerinden edilen insanlar ve soykırımlar" dışında hiçbir şeyden söz edilmediği için, uluslararası ilişkiler dersini öğretme isteğini kaybettiğinden söz ediyordu.⁴ Bu karamsarlık iki yönlü: 2007'de muhafazakar yazar Norman

¹ Gardner, 2010; Mueller, 1995, 2010a.

² Aktaran S. McLemee, "What price Utopia?" (J. Gray'in *Black Mass* adlı kitabının eleştirisi); *New York Times Book Review*, 25 Kasım 2007, s.20.

³ S. Tanenhaus, "The end of the journey: From Whittaker Chambers to George W. Bush," *New Republic*, 2 Temmuz 2007, s.42.

⁴ Aktaran C. Lambert, "Le Professeur," *Harvard Magazine*, Temmuz-Ağustos, 2007, s.36.

Podhoretz ("İslamo-faşizme karşı uzun mücadele" konusunu ele aldığı) *World War IV* (Dördüncü Dünya Savaşı) başlıklı bir kitap çıkarırken, liberal köşe yazarı Frank Rich dünya "her zamankinden daha tehlikeli bir yer haline geldi" diyordu.⁵ Rich haklıysa, 2007'de dünya iki dünya savaşından, 1949 ve 1961 Berlin krizlerinden, Küba Füze Krizi'nden ve geçmişteki bütün Ortadoğu savaşlarından daha tehlikeli bir yer. Böyleyse bu çok tehlikeli!

Peki bu karamsarlığın nedeni ne? Bunun nedeni kısmen üstatlar dünyasında piyasa güçlerinin egemenliği; bu da Polyannalardansa Kasandraların öne çıkmasına yol açıyor. Ama kısmen de insan doğasıyla ilgili: David Hume'un gözlemlediği gibi, "Bugünü karalayıp geçmiş hayranlıkla anmak insan doğasına derin kök salmış bir özellik ve en derin muhakeme gücüne ve en kapsamlı bilgi birikimine sahip kişileri bile etkiliyor." Ama bence bu karamsarlık asıl gazetecilik kültürümüzün ve entelektüel dünyamızın hesap bilmezliğinden kaynaklanıyor. Nitekim, geçtiğimiz dönemde gazeteci Michael Kinsley şöyle yazıyordu: "Savaş sonrası kuşak erişkinlik dönemine girdiğinde Amerikalılar dünyanın yarısında insan öldürüyor ve ölüyorlardı; bu kuşak artık emekliği ve ötesini yaşıyor ve aynı berbat durum devam ediyor; ne büyük bir düş kırıklığı!"⁶ Bu değerlendirmede 5000 Amerikalının ölümünün 58 bin Amerikalının ölümüyle aynı berbat durum, yüz binlerce Iraklı'nın ölümünün de milyonlarca Vietnamlı'nın ölümüyle aynı berbat durum olduğu varsayılıyor. Sayılara dikkat edilmezse, "Kan akıyorsa bu iş tutar." medya politikası "Akılda ne kadar yer ettiyse o kadar sık yaşanmıştır." bilişsel kestirme yolunu besleyecek, sonunda varacağımız yer de yanıltıcı bir güvensizlik duygusu denilen nokta olacaktır.⁷

Bu bölümde yeni karamsarlık dalgasını alevlendiren üç tip örgütlü şiddet üzerinde duracağız. Büyük güçler ve gelişmiş ülkeler arasındaki savaşların ele alındığı önceki bölümde bunlara kısaca değinildi. Uzun Barış bunlar dışında kalan diğer uyuşmazlık türlerini sona erdirmeyi; bu da dünya "geçmişte hiç olmadığı kadar tehlikeli bir yere dönüştü" izlenimini doğuruyor.

Birinci örgütlü şiddet türü diğer bütün savaş kategorilerini, en önemlisi de gelişmekte olan ülkeler dünyasının vebası olan iç savaşları, milisler arası savaşları, gerillaları ve paramiliterleri kapsıyor. Bunlar "kadim nefretlerle" beslendiği söylenen "yeni savaşlar" ya da "düşük yoğunluklu çatışmalar."⁸ Kalaşnikoflu Afrikalı gençlerin artık alıştığımız görüntüleri küresel savaş yükünün azalmadığı, yalnızca Kuzey yarımküreden Güney yarımküreye kaydığı izlenimini güçlendiriyor.

Yeni savaşların, çoğu zaman savaş kayıpları arasında sayılmayan açlık ve hastalıklara yol açmaları nedeniyle, siviller üzerinde özellikle yıkıcı etki yaptığı düşünülüyor. Sık sık dile getirilen istatistiklere göre, 20. yüzyılın başında savaş ölümlerinin yüzde 90'ı asker ölümlerinden, yüzde 10'uysa sivil ölümlerinden oluşuyordu, buna karşılık yüzyılın sonunda bu oran tersine döndü. Kongo Demokratik Cumhuriyeti gibi savaşla paramparça olan ülkelerde açlık ve salgınlar sonucunda, Holokost'la rekabet edebilecek dehşet verici kayıplar olduğu tahmin ediliyor.

⁵ Aktaran C. Lambert, "Reviewing 'reality,'" *Harvard Magazine*, Mart-Nisan 2007, s.45.

⁶ M. Kinsley, "The least we can do," *Atlantic*, Ekim 2010.

⁷ Leif Wenar, Aktaran Mueller, 2006, s.3.

⁸ Kaldor, 1999.

İzini süreceğim ikinci örgütlü şiddet türü etnik ve siyasal gruplara yönelik kitle katliamları. Nihayet sona eren geçtiğimiz yüz yıl, “soykırım çağı” ve “soykırım yüzyılı” olarak nitelendiriliyordu. Birçok yorumcuya göre, etnik temizlik moderniteyle ortaya çıktı, süper güçlerin hegemonyası sayesinde engellendi, ama Soğuk Savaş sona erince intikam hırsıyla geri geldi ve artık her zamanki kadar yaygın.

Üçüncüsü de terörizm. Amerika Birleşik Devletleri’ne yönelik 11 Eylül 2001 saldırılarından bu yana, terörizm korkusu muazzam bir yeni bürokrasiye, iki dış savaşa ve siyasal arenada saplantılı tartışmalara yol açtı. Terörizm tehdidinin Amerika Birleşik Devletleri açısından “varoluşsal bir tehdit” oluşturduğu, “yaşam biçimimizi yok edebilecek” ya da “doğrudan uygarlığın sonunu getirebilecek” bir tehlikeye dönüştüğü söyleniyor.⁹

Bu belaların her birinin insani kayıplara yol açmaya devam ettiği konusunda kuşkuyla yer yok elbette. Ama ben bu bölümde bu kayıplar tam olarak ne kadar büyük ve geçtiğimiz yirmi otuz yılda sayıları artıyor mu yoksa azalıyor mu soruları üzerinde duracağım. Siyaset bilimcilerin bu türden yıkımları ölçmeye çalışması çok yeni bir gelişme ve bu ölçümlerin bulgularını inceledikçe şaşırtıcı bir sonuçla karşılaşılıyorlar: *Bütün bu öldürme türleri giderek azalıyor*.¹⁰ Henüz bu azalmalar çok yeni –geçen yirmi yılı, hatta daha az bir süreyi kapsıyor– ve devam edeceğinden emin olamayız, ama geçici niteliğini gözden kaçırmaksızın bu gelişmeyi Yeni Barış olarak nitelendireceğim. Yine de, şiddette gerçek bir azalma yönünde bir eğilim gözlemleniyor ve bunu dikkatle incelememiz gerekiyor. Bu azalmalar önemli boyutlara ulaşıyor, sağduyuya ters düşüyor ve nelerin yolunda gittiğini saptamakta ve gelecekte bunları çoğaltma yollarını aramakta yarar olduğunu düşündürüyor.

DÜNYANIN GERİ KALAN BÖLÜMÜNDE SAVAŞIN SEYRİ

Büyük güçler ve Avrupa ülkeleri altı yüzyıl boyunca Hanedanlar, Dinler, Ege-menlik, Milliyetçilik ve İdeoloji Çağlarından geçerken, iki dünya savaşıyla hırpalanıp altüst olurken ve sonunda bir Uzun Barış dönemine girerken, dünyanın geri kalan bölümü ne yapıyordu? Ne yazık ki tarihsel kayıtların Avrupa merkezli yanlışlığı güvenilir eğriler oluşturmayı olanaksız kılıyor. Sömürgeciliğin ortaya çıkışından önce, Afrika, Amerika kıtası ve Asya’daki geniş topraklar, askeri çatışma düzleminin altında kalan ya da tarihe sözlü ya da yazılı kayıt düşülmeden ormanda yitip giden yırtıcı talanlara, düşman taraflar arasındaki çatışmalara ve köleleştirme baskınlarına ev sahipliği ediyordu. Sömürgeciler de, sömürge-ler oluşturmak, isyanları bastırmak ve rakipleri uzaklaştırmak için çok sayıda emperyal savaş yürüttü. Bu uzun tarih diliminin bütünü boyunca birçok savaş yaşandı. Brecke’in Çatışma Kataloğunda 1400 yılıyla 1938 yılı sonu arasında şiddetle çözülmüş uyuşmazlık sayıları, Amerika kıtasında 276, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da 283, Sahraaltı Afrika’da 586, Merkezi ve Güney Asya’da 313, Doğu ve Güneydoğu Asya’da da 657.¹¹ Tarihsel miyopluk savaşların sıklığı ve ölümcüllüğü

⁹ Alıntılar için bkz. Mueller, 2006, s.6, 45.

¹⁰ Melander, Oberg, & Hall, 2009; Goldstein, 2010; Human Security Report Project, 2011.

¹¹ Brecke, 1999, 2002; Long & Brecke, 2003.

konusunda güvenilir eğilimler saptamamızı önlüyor, ama önceki bölümde bunların çoğunun büyük yıkıma neden olduğunu gördük. Bunlar arasında, Amerikan İç Savaşı, Çin'deki Taiping Ayaklanması, Güney Amerika'daki Üçlü İttifak Savaşı ve Afrika'nın güneyindeki Shaka Zulu fetihleri gibi, orantısız (bazı durumlarda da mutlak) açıdan Avrupa'da yaşanan hiçbir şeyle karşılaştırmayacak kadar ölümcül iç savaşlar ve devletler arası savaşlar var.

1946'da Avrupa, büyük güçler ve gelişmiş ülkeler genel manzara içinde tarihi bir rekor oluşturan barışçıl sıfır puanlarıyla öne çıktılar. Bu yıl, Oslo'daki Barış Araştırmaları Enstitüsü'nde (PRIO) Bethany Lacina, Nils Petter Gleditsch ve çalışma arkadaşları tarafından yürütülen titiz bir çalışmayla bir araya getirilen PRIO Battle Deaths (PRIO Çatışma Kayıpları) veri setinde kapsanan verilerin de başlangıç yılı olmuş.¹² Bu veri seti yılda en az 25 kişinin ölümüne yol açan bilinen bütün silahlı çatışmaları kapsıyor. Savaşla Bağlantılı Ögeler projesiyle uyumlu olarak, yılda bin ölüme yol açan çatışmalar "savaş" statüsüne yükseltiliyor, ama bunun dışında onlara ayrıcalıklı davranılmıyor. (Kitapta *savaş* sözcüğünü hangi boyutta olursa olsun bütün silahlı çatışmalar için kullanmaya devam edeceğim.)

PRIO araştırmacıları dünyanın farklı bölgeleri arasında karşılaştırmalar yapılabilmesi ve sabit bir ölçek kullanılarak zaman içindeki eğilimlerin saptanabilmesi için elden geldiğince güvenilir ölçütler kullanmayı hedeflemişler. Titiz ölçütler kullanılmaması durumunda – bazı savaşlarda çatışma kayıplarını temel alınırken diğer bazı savaş kayıplarına salgınlar ve açlık gibi dolaylı nedenlere bağlı ölümler de dahil edilince ya da bazı bölgelerde ordular arasındaki savaşlar temel alınırken bazılarında bu sayılara soykırımlar da eklendiğinde – karşılaştırmalar anlamsızlaşıyor ve kolayca şu ya da bu amaca yönelik propaganda malzemesi olarak kullanılabilir. PRIO analistleri tarih kayıtları yanında medya haberlerini ve devletlerin ya da insan hakları örgütlerinin raporlarını da tarayarak, savaşlara bağlı ölüm sayılarını elden geldiğince nesnel bir yaklaşımla belirlemeye çalışıyorlar. İhtiyatlı sayılar veriyorlar; nitekim, varsayılan ya da nedeni güvenilir ölçüde kesinleştirilemeyen bütün ölümleri dışta tuttukları için, bu sayıların gerçeğin altında olduğu kesin. Başka bazı çatışma veri setlerinde de benzer ölçütler ve örtüşen veriler kullanılıyor; bunlar arasında 1989'da başlatılan Uppsala Conflict Data Project (UCDP, Upsala Çatışma Verileri Projesi), Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) tarafından geliştirilen ve düzeltilmiş UCDP verilerinin kullanıldığı veri seti ve hem PRIO hem de UCDP veri setlerinin kullanıldığı Human Security Report Project (HSRP, İnsan Güvenliği Raporu Projesi) bulunuyor.¹³

Lewis Richardson gibi, yeni çatışma sayıcıları da gerçeğe ulaşmayı zorlaştıran engellerle uğraşmak zorunda kalıyorlar; bu nedenle de kılı kırk yaran ölçütler kullanarak çatışmaları gruplara ayırıyorlar.¹⁴ Birinci ayırım çizgisi nedenleri

¹² Lacina & Gleditsch, 2005; <http://www.prio.no/CSCW/Dataset/Armed-Conflict/Battle-Deaths/>.

¹³ Konuyla ilgili çatışma veri tabanları: UCDP: <http://www.prio.no/CSCW/Dataset/Armed-Conflict/UCDP/PRIO/>. SIPRI: www.sipri.org; Stockholm International Peace Research Institute, 2009. Human Security Report Project: <http://www.hsrproject.org/>; Human Security Centre, 2005, 2006; Human Security Report Project, 2007, 2008, 2009.

¹⁴ Human Security Report Project, 2008, s.10; Hewitt, Wilkenfeld, & Gurr, 2008; Lacina, 2009.

açısından ve eşit ölçüde önemli olan sayısallaştırılabilmeleri temelinde farklılıklar gösteren üç tür kitlesel şiddeti birbirinden ayırıyor. “Savaş” (ve daha hafif bir türü olan “silahlı çatışma”) için doğası gereği en uygun tanım, toplumsal meşruiyetle örgütlenerek çok sayıda insanın öldürülmesi. Bu da “savaşta” taraflardan hiç değilse birinin bir hükümet olmasını ve iki tarafın da toprak ya da devlet aygıtı gibi saptanabilir bir kaynak için mücadele etmelerini gerektiriyor. Bunu netleştirmek için, veri setlerinde böyle dar anlamda savaşlar “devletin taraf oluşturduğu silahlı çatışmalar” olarak nitelendiriliyorlar ve verilerde 1946’ya kadar geriye gidilebilen yegâne çatışma türü bu.

İkinci grup “devlet dışı” ya da “topluluklar arası” çatışmalar; bunlar da savaş ağaları, milisler ya da paramiliterlerin (çoğu zaman etnik ya da dinsel gruplar olarak saflaşıp) birbirlerine karşı konumlandıkları çatışmaları kapsıyor.

Üçüncü gruba “tek taraflı şiddet” adı veriliyor ve ister bir devlet ister milis güçleri tarafından gerçekleştirilsin, soykırımları, siyasi katliamları ve silahsız sivillere yönelik diğer katliamları kapsıyor. PRIO veri setinden tek taraflı şiddetin çıkarılması, bir bakıma şiddeti nedenleri farklılık gösteren gruplara ayırma çabasının bir sonucu, bir bakıma da tarihçilerin soykırımları ihmal etme pahasına eskiden beri savaşa büyük bir hayranlık duymalarından kaynaklanıyor. Oysa son zamanlarda soykırımların insan yaşamı üzerindeki yıkıcı etkilerinin daha büyük olduğu belirlendi;¹⁵ Rudolph Rummel, siyaset bilimci Barbara Harff ve UCDP tarafından oluşturulan veri setlerini bir sonraki bölümde ele alacağız.¹⁶

Bu üç gruptan birincisini oluşturan bir devletin taraf olduğu çatışmalar, devletin kiminle savaştığına göre alt gruplara ayrılıyor. Prototipi oluşturan 1980-88 arasındaki Irak-İran savaşı gibi *devletler arası* savaşlarda, iki devlet birbiriyle çatışıyor. Bir de *devlet dışı* ya da *sistem dışı* güçlere karşı yürütülen savaşlar var; bunlarda bir devlet sınırları dışındaki, devlet olarak tanınmayan bir güce karşı savaşıyor. Bunlar genellikle emperyal savaşlar; bu savaşlarda bir devlet sömürge elde etmek için ya da 1954’le 1962 arasında Fransa’nın Cezayir’de yürüttüğü savaş gibi sömürgesini korumak için savaşıyor.

Son olarak da devletin bir ayaklanmaya, isyana ya da ayrılıkçı bir harekete karşı yürüttüğü iç savaşlar ya da *devlet içi* savaşlar var. Bunlar da alt gruplara ayrılıyor: (Sri Lanka’da hükümetle Tamil Kaplanları arasında yeni sona eren savaş gibi) bütünüyle ülke içiyle sınırlı iç savaşlar ve genellikle hükümetin başkaldıranlara karşı kendini korumasına yardım etmek için yabancı bir ordunun da işin içine karıştığı *uluslararasılaşmış devlet içi* savaşlar. Afganistan ve Irak savaşları devletler arası çatışma olarak başladı (Amerika Birleşik Devletleri ve

¹⁵ 20. yüzyılda soykırımla savaşlardan daha fazla insan öldüğüne ilişkin hesaplar Rummel (1994) tarafından yapıldı ve White (2005a) tarafından tekrarlandı; bu konu Goldhagen’ın 2009’da yayımlanan soykırım üzerine kitabının başlığında dile getiriliyor: *Worse than War* (Savaştan Daha Kötü). Matthew White (baskıda) karşılaştırmalı soykırımların yarısını oluşturan savaş sırasındaki soykırımların nasıl sınıflandırıldığına bağlı olarak değiştiğini belirtiyor. Örneğin, Holocaust ölümlerinin çoğu Almanya’nın Avrupa’yı fetetmesine bağlıydı. Savaş sırasındaki soykırımlar çatışma kayıplarına eklenirse, o zaman 40 milyona 105 milyonla savaşların daha kötü olduğu görülüyor. Eğer bu sayı barış dönemlerdeki kitle katliamlarına eklenirse, 64 milyona 81 milyonla kitle katliamları öne çıkıyor. (Bu sayıların ikisi de aklıktan ölümleri kapsamıyor.)

¹⁶ Eck & Hultman, 2007; Harff, 2003, 2005; Rummel, 1994; Rummel, 1997; “One-Sided Violence Dataset,” <http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/dataset/>.

müttefikleri Taliban denetimindeki Afganistan'a karşı savaşıyordu ve Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri Baasçıların denetimindeki Irak'a karşı savaşıyordu), ama bu hükümetler devriliş işgalci ordular yeni hükümetleri ayaklanmalara karşı desteklemek üzere ülkede kaldığı andan itibaren bu çatışmalar uluslararasılaşmış devlet içi çatışmalar olarak yeniden sınıflandırılıyor.

Bir de hangi ölümlerin sayılacağı sorusu var. PRIO UCDP veri setleri doğrudan ölümleri ya da *çatışmalarla ilişkili kayıpları* temel alıyor; bunlar faillerin kendilerinin hedef olabildikleri çatışma süreçlerinde vurulan, bıçaklanan, dipçiklenen, gazlanan, havaya uçurulan, boğulan ya da bilerek açıklıktan ölüme terk edilen insanlar.¹⁷ Kurbanlar asker olabileceği gibi, çapraz ateşte kalan siviller ya da "sivil zayıf" olarak nitelendirilen ölümler de olabiliyor. Çatışmalarla ilişkili ölüm istatistiklerine hastalık, açlık, stres ve altyapının yıkılması sonucu gerçekleşen *dolaylı kayıplar* dahil edilmiyor. Savaşın yol açtığı bütün kayıpları hesaplamak amacıyla doğrudan ölümlere dolaylı ölümler eklendiğinde ulaşılan toplam sayı *fazladan ölümler* olarak nitelendirilebilir.

Peki veri setlerinde dolaylı ölümler neden dışlanıyor? Bunun nedeni çekilen bu türden acıları tarih kitaplarına sokmama isteği değil, doğrudan kayıpların güvenilecek yegâne sayılar olması. Ayrıca, doğrudan ölümler bir failin yol açtığı etkiden sorumlu olduğu sonucuna varmamızı, yani failin etkiyi öngörebildiği, onu amaçladığı ve araya giren denetlenmesi imkansız çok sayıda etmen bulunmaksızın, bir dizi zincirleme olayla onun gerçekleşmesini sağladığını düşünmemizi mümkün kılan temel sezgilerimize de uyuyor.¹⁸ Dolaylı ölümleri hesaplamada karşılaştığımız sorun, bunun bizi felsefi bir egzersiz yaparak bu savaşın yaşanmadığı bir dünyayı hayalimizde canlandırmaya ve o dünyada yaşanacak ölümleri hesaplamaya ve bu sayıyı temel almaya zorlaması. Bu da neredeyse her şeyi bilmeyi gerektiriyor. Savaş sonrası yaşanan açlık, bu savaş çıkmasa bile, devrilen hükümetin beceriksizlikleri nedeniyle zaten yaşanacak mıydı? Ya o yıl kuraklık yaşandıysa; sakın savaşın suçu olduğu düşünülen açıklıktan ölümlerin gerçek nedeni iklim olmasın? Savaştan önceki yıllarda açıklıktan ölümler giderek azalma eğilimindeyse, buna bakıp savaş yaşanmamış olsa bu azalma eğiliminin daha da güçleneceği sonucunu mu çıkarmalıyız, yoksa azalmanın savaştan önceki yıldaki düzeyde donacağını mı? Saddam Hüseyin iktidardan düşürülme, öldüreceği siyasi düşmanlarının sayısı yenilgisinin ardından gelen topluluklar arası çatışmalarda ölen insan sayısından daha mı fazla olacaktı? 1918'de dünya çapında yaşanan grip salgınında, savaşla o kadar çok askeri birlik siperlere yığılmış olmasa virüs bu kadar öldürücü bir gelişme gösteremezdi diyerek, Birinci Dünya Savaşında ölen 15 milyona bu salgının 40-50 milyon kurbanını da eklemek mi gerekir?¹⁹ Dolaylı kayıpları hesaplayabilmek için, yüzlerce çatışmada bu türden birçok soruya tutarlı yanıtlar bulmak gerekiyor; bu da mümkün değil.

Savaş genellikle aynı anda birden çok açıdan yıkıma yol açar ve çatışmalar da ölen insan sayısı ne kadar yüksekse açlık, hastalık ve hizmetlerin sekteye

¹⁷ PRIO Documentation of Coding Decisions 2009, s.5-6; Human Security Report Project, 2008.

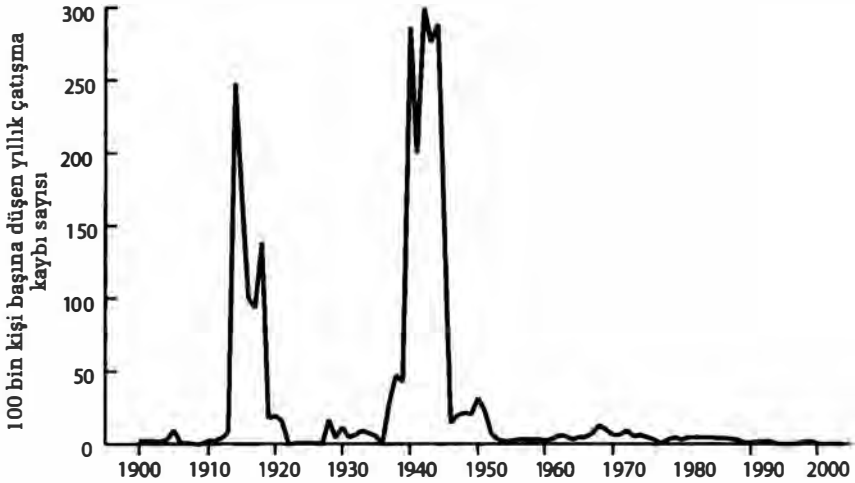
¹⁸ Pinker, 2007b, s.65-73, 208-25.

¹⁹ Oxford ve ark., 2002.

uğraması sonucu yaşanan ölümlerin sayısı da o kadar yüksek olma eğilimi gösterir. Bu geçerli olduğu ölçüde, çatışmalarda ölen insan sayısı savaşın genel olarak yol açtığı yıkımın bir göstergesi olarak ele alınabilir. Ama bu her durumda geçerli olmaz ve bu bölümün sonraki sayfalarında, gelişmekte olan ülkelerin kırılgan altyapıları nedeniyle bu yıkıcı etkilere ileri ülkelerden daha açık olup olmadıklarını araştıracağız; ayrıca, bu oranda zaman içinde gerçekleşen değişikliklerin çatışmalardaki kayıpları savaştaki insani kayıplar açısından yanıltıcı bir göstergeye dönüştürüp dönüştürmediği sorusunu yanıtlamaya çalışacağız.

Artık elimizde hassas bir ölçüm cihazı olarak çatışma veri setleri bulunduğuna göre, bunlar dünyanın bütününde savaşların seyri konusunda bize neler söylüyor? Şekil 6-1'deki kuşbakışı 20. yüzyıl değerlendirmesiyle işe başlayalım. Lacina, Gleditsch ve Russett tarafından oluşturulan bu grafikte 1900-1945 dönemi için Savaşla Bağlantılı Öğeler projesi, 1946-2005 dönemi için de PRIO veri seti temel alınıyor ve bu verilerdeki sayılar dünya nüfusuna bölünerek bir yüzyıl boyunca her bir bireyin savaşta ölme riski hesaplanıyor.

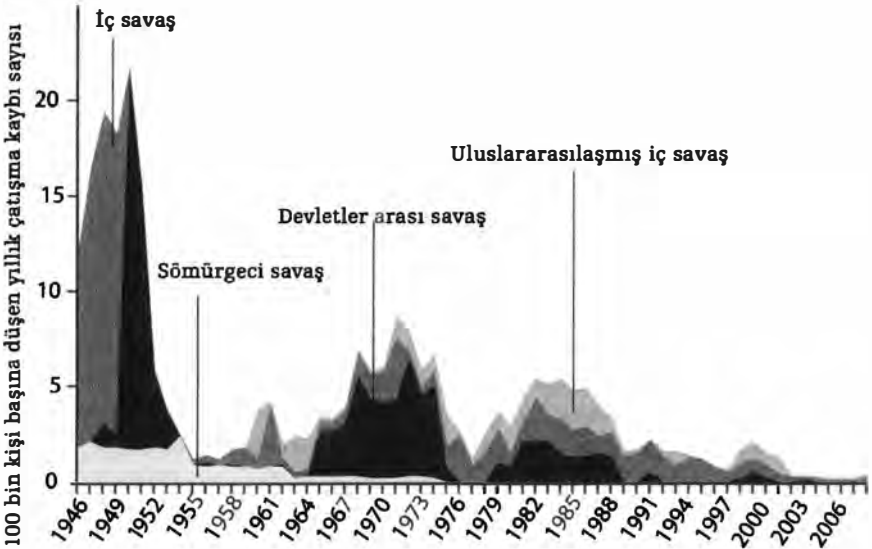
ŞEKİL 6-1. 1900-2005 arasında devletin taraf oluşturduğu silahlı uyuşmazlıklarda çatışma kayıplarının seyri



Kaynaklar: Grafik: Russett, 2008; Lacina, Gleditsch, & Russett'tan (2006) alınmıştır.

Dikkatli okurlar bu düşünüş içinde de bir düşünüş olduğunu fark etmişlerdir; savaş izleyen ilk on yıldaki bazı küçük tepe noktalarından sonra günümüzde de devam eden alçak düzlüklere ulaşıyor. Şimdi de bu eğilimi daha büyük ölçekte gösteren, aynı zamanda da çatışma kayıplarını bu kayıplara neden olan savaş çeşidine göre alt gruplara ayıran Şekil 6-2'yi yakından inceleyelim.

ŞEKİL 6-2. 1946-2008 arasında devletin taraf oluşturduğu silahlı uyuşmazlıklardaki çatışma kayıpları



Devletin taraf oluşturduğu iç savaş ve askeri çatışmalardaki ölümlerin dünya nüfusuna bölünmesiyle elde edilen çatışma kayıpları.

Kaynaklar: UCDP/PRIO Armed Conflict veri seti; *bkz.*, Lacina & Gleditsch (2005) verilerini temel alan ve 2010'da Tara Cooper tarafından güncellenen Human Security Report Project (2007). Varsa "en iyi" tahmin kullanılmıştır; aksi halde "Yüksek" ve "Düşük" tahminlerin geometrik ortalaması alınmıştır. Dünya nüfusu: U.S. Census Bureau, 2010c. 1946-49 dönemine ait nüfus verileri McEvedy & Jones'tan (1978) alınmış ve diğer sayılarla ölçülebilir kılmak amacıyla 1,01 ile çarpılmıştır.

Bu bir alan grafiği; burada her bir katmanın kalınlığı devletin taraf oluşturduğu belli bir uyuşmazlık türündeki çatışma kayıpları değerini, üst üste gelen katmanların yüksekliği de bir araya toplanan bütün uyuşmazlık türlerindeki değeri ifade ediyor. Önce grafiğin bir bütün olarak izlediği yolu inceleyelim. İkinci Dünya Savaşındaki zirveden aşağıya muazzam inişi şekil dışında tutsanız bile, geçtiğimiz altmış yıl içinde savaşlardaki çatışmalarda ölme olasılığında yaşanan ikinci sert düşüşü ve sonunda 21. yüzyılın ilk yarısında bu olasılığın kâğıt gibi incelendiğini gözden kaçırmak mümkün değil. Bu on yılın ortasında (Irak, Afganistan, Çad, Sri Lanka ve Sudan dahil) devam eden otuz bir uyuşmazlık olmasına rağmen, çatışma kayıplarında şaşırtıcı bir düşüş yaşandığı (bu değer in yıldı 100 binde 0,5 düzeyine indiği), böylece dünyadaki en barışçıl toplumlarda kaydedilen cinayet oranlarının bile altına indiği görülüyor.²⁰ Bu şekillerin düşük tahminler olduğu, yalnızca bildirilen çatışma kayıplarını kapsadığı doğru, ama bu bütün zaman serileri açısından geçerli. Güncel sayıları beşle çarpsak bile, bunlar dünyadaki yıllık cinayet oranı olan 100 binde 8,8 değerinin altında kal-

²⁰ UCDP/PRIO veritabanı (Gleditsch ve ark., 2002) temelinde, Human Security Report Project'te (2007) bildirilen savaş sırasındaki çatışma kayıpları göz önünde tutularak 2000-2005 dönemi için hesaplanan ortalama. Nüfuslarda International Data Base (U.S. Census Bureau, 2010c) temel alınmıştır.

maya devam ederdi.²¹ Mutlak sayılar olarak bakıldığında, yıllık çatışma kaybı değerlerinde yüzde 90'ın üzerinde bir düşüş yaşandığı, 1940'ların sonlarında yılda yarım milyon dolaylarında olan bu sayının 2000'lerin başlarında yılda yaklaşık otuz bine indiği görülüyor. Yani, ister inanın ister inanmayın, küresel, tarihsel ve sayısal açıdan bakıldığında, 1960'ların şarkılarında dile getirilen rüya gerçekleşti: dünya (neredeyse) savaşa son verdi.

Şimdi de dikkatimizi tablonun bütününden tek tek kategorilere çevirelim. Sol alt taraftaki açık renkli bölgeyle işe başlayabiliriz; bu yeryüzünde artık var olmayan bir savaş çeşidini temsil ediyor: devlet dışı savaşlar ya da sömürgeci savaşlar. Büyük güçlerin sömürgelerini ellerinde tutmak için yürüttükleri savaşlar son derece yıkıcı olabiliyordu; bunlara örnek olarak Fransa'nın 1946-1954 arasında (375 bin çatışma kaybıyla) Vietnam'da, 1954-1962 arasında da (182 500 çatışma kaybıyla) Cezayir'de yürüttüğü savaşları gösterebiliriz.²² "Dünya tarihindeki en büyük iktidar değişikliği" olarak nitelendirilen süreçten sonra, artık böyle bir savaş türü yok.

Şimdi de siyah katmana, devletler arasındaki savaşlara bakalım. Her biri bir öncekinden daha ince olmak üzere üç geniş bölümden oluşuyor: birincisi 1950-1953 arasındaki Kore Savaşı (dört yıla yayılmış bir milyon çatışma kaybı), ikincisi 1962-1975 arasındaki Vietnam Savaşı (on dört yıla yayılmış 1,6 milyon çatışma kaybı) ve İran-İrak Savaşı (dokuz yıla yayılmış 645 bin çatışma kaybı).²³ Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana, dikkat çekici nitelikte yalnızca iki devletler arası savaş yaşandı: 23 bin çatışma kaybı olan birinci Körfez Savaşı ve çatışma kayıpları 50 bin dolaylarında olan Eritre'yle Etiyopya arasındaki 1998-2000 savaşı. Yeni bin yılın ilk on yılında devletler arasındaki savaşların sayısı azaldı, genellikle süreleri kısaldı ve çatışma kayıpları görece düştü (Hindistan-Pakistan ve Eritre-Cibuti arasında yaşanan ve yılda bin ölüm tabanının altında kaldıkları için teknik açıdan "savaş" sayılmayan çatışmalar ve Afganistan ve Irak'taki rejimlerin hızla devrilmesi). 2004, 2005, 2006, 2007 ve 2009'da devletler arasında herhangi bir çatışma yaşanmadı. Dünyanın geri kalanında, büyük güçler ve gelişmiş ülkeler arasında büyük savaşlardan kaçınma anlamında Uzun Barış giderek yaygınlaşıyor. Büyük güç olmaya çalışan devletler artık büyüklüklerini imparatorluk kurarak ya da kendilerinden zayıf ülkelere sataşarak ispat etme gereği duymuyorlar: Çin "barışçıl yükselişi" ile, Türkiye "komşularıyla sıfır problem" adını verdiği siyasetle övünüyor, Brezilya'nın görevi yeni devralan dış işleri bakanı da "On komşusu olduğu halde 140 yıldır savaşmamış olmasıyla övünebilecek çok ülke olduğunu sanmıyorum." diyor.²⁴ Doğu Asya da

²¹ Krug ve ark., 2002, s.10.

²² Bu paragraflardaki bütün ölüm sayıları PRIO veri setinden alınmıştır: Gleditsch ve ark., 2002; Lacina, 2009; Lacina & Gleditsch, 2005. Bu veri seti, (Human Security Centre, 2006 ve Human Security Report Project, 2007) temelinde üç grafikte kullanılan UCDP/PRIO veri setinden biraz farklıdır.

²³ PRIO New war dataset, çatışmalardaki ölümlerle ilgili "En iyi tahminler." Gleditsch ve ark., 2002; Lacina, 2009.

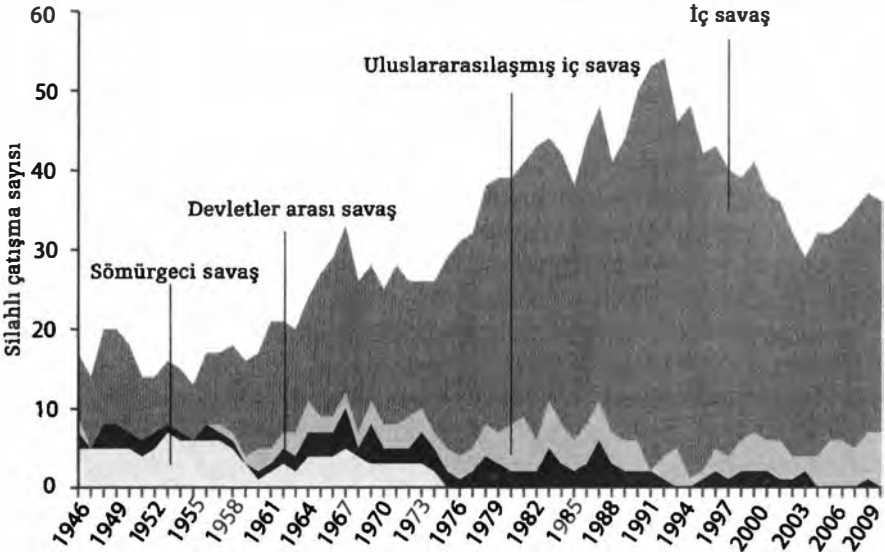
²⁴ Çin'in barışçı yükselişi: Bijian, 2005; Weede, 2010; Human Security Report Project, 2011. Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" politikası: "Ahmet Davutoglu," *Foreign Policy*, Aralık 2010, s.45. Brezilya'nın övünçü: S. Glasser, "The FP Interview: The Soft-Power Power" (Celso Amorim'le görüşme), *Foreign Policy*, Aralık 2010, s.43.

Avrupa'nın savaşa karşı olumsuz tutumunu yakalıyor gibi görünüyor. Çin, Kore ve Çinlindi bölgesi İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde büyük yıkıma yol açan savaşlarla dünyanın en kanlı bölgesi olduğu halde, 1980-1993 arasında bu bölgelerdeki silahlı uyuşmazlık ve çatışma kaybı sayıları büyük bir hızla düştü ve o zamandan bu yana tarihte görülmemiş derecede düşük düzeylerde seyrediyor.²⁵

Ama devletler arası savaşlar giderek sönerken, iç savaşlar alevlenmeye başladı. Bunu Şekil 6-2'nin solundaki, esas olarak 1946-50 arasındaki Çin İç Savaşında yaşanan ve 1 milyon 200 binlik çatışma kaybını temsil eden koyu gri renkli muazzam yükselişte ve 1980'lerde gördüğümüz yığının üst kısmında yer alan ve Afganistan'da Sovyetler Birliği tarafından desteklenen ve 435 bin çatışma kaybına yol açan iç savaşı temsil eden açık gri şişkinlikte gözlemliyoruz. Yılan gibi kıvrılarak 1980'lerde ve 1990'larda yoluna devam eden koyu gri katman da, Angola, Bosna, Çeçenistan, Hırvatistan, El Salvador, Etiyopya, Guatemala, Irak, Liberya, Mozambik, Somali, Sudan, Tacikistan ve Uganda gibi ülkelerde yaşanan görece daha küçük iç savaşları temsil ediyor. Ama 2000'lerden bu yana bu dilim bile giderek daralıyor ve incecik bir katmana dönüşüyor.

Sayıların bize ne söylediğini daha ayrıntılı görebilmek için, savaşın iki temel boyutunu göz önünde tutarak kayıpları birbirinden ayırmakta yarar var: çatışma sayısı kaç ve her biri ne ölçüde ölümcül. Şekil 6-3, hatırlayacağımız gibi yirmi beşe kadar inebilen kayıp sayılarını göz ardı ederek, her bir silahlı uyuşmazlık tipinin kaba toplamını gösteriyor.

ŞEKİL 6-3. 1946-2009 arasında devletin taraf olduğu silahlı çatışma sayıları



Kaynaklar: UCDP/PRIO Armed Conflict veri seti; bkz. Lacina & Gleditsch (2005) verilerini temel alan ve 2010'da Tara Cooper tarafından güncellenen Human Security Report Project (2007).

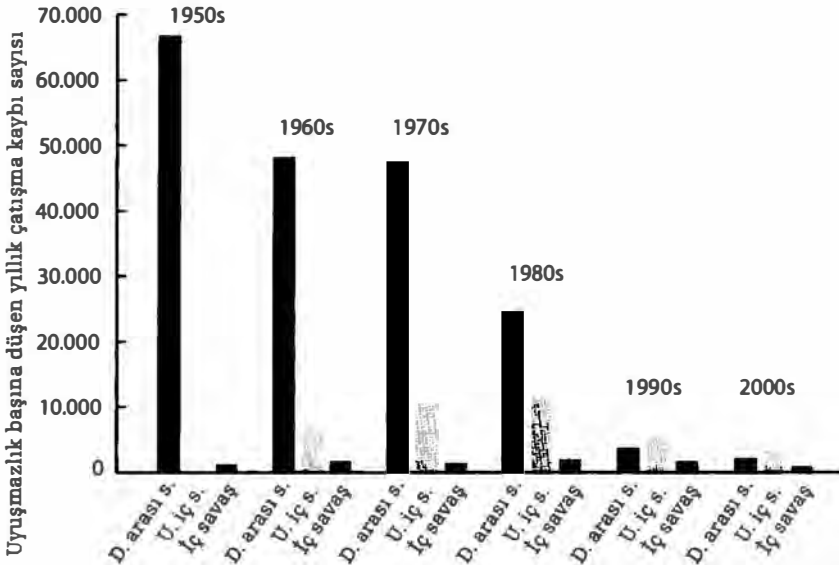
²⁵ Human Security Report Project, 2011, bölüm. 1, 3.

Sömürgeci savaşların yok olduğu, devletler arası savaşların da yok olma yönünde ilerlediği bu süreçte, Soğuk Savaşın sonunda Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri kendilerine yakın devletleri desteklemekten kısa bir süre için vazgeçince, uluslararasılaşmış iç savaşlar da önce görünmez oluyor, sonra Yugoslavya, Afganistan, Irak ve diğer yerlerdeki jandarma rolü üstlenilen savaşlarla yeniden ortaya çıkıyor. Ama asıl önemlisi, saf iç savaş sayılarında 1960'larda başlayan patlama; bunların 1990'ların başında zirveye ulaştığı, daha sonra 2003 sonlarına kadar azalma eğilimi gösterdiği, daha sonra hafif bir sıçrama yaptığı gözlemleniyor.

İki grafikteki katmanların boyutları birbirinden neden bu kadar farklı? Bunun nedeni savaşların kuvvet yasa dağılımı göstermesi; ölüm yüzdesinin büyük bir bölümünden L şeklindeki dağılımın kuyruğundaki az sayıda savaş sorumlu. 1946 ile 2008 arasındaki 260 silahlı uyuşmazlıktaki 9 milyon 400 bin çatışma kaybının yarısından fazlası yalnızca beş savaşta yaşandı; bunlardan üçü devletler arası savaş (Kore, Vietnam, İran–Irak), ikisi de devlet içindeki savaşlar (Çin ve Afganistan). Ölümelerde gözlemlenen azalma eğilimi esas olarak kalın kuyruktaki ani kesinti sonucunda, gerçekten çok yıkıcı nitelikteki savaşlara daha az yer kalması.

Farklı boyutlardaki savaşların toplam ölüm oranına farklı boyutlarda katkı yapması yanında, farklı savaş türlerinin katkıları arasında da belirgin farklar var. Şekil 6-4'te savaşın ikinci boyutu, savaşta ölen ortalama insan sayısı görülüyor.

ŞEKİL 6-4. 1950-2005 arasındaki devletler arası savaşların ve iç savaşların ölümcüllük dereceleri



Kaynaklar: UCDP/PRIO Armed Conflict veri seti, Lacina & Gleditsch, 2005; Human Security Report Project'te uyarlanmıştır (Human Security Centre, 2006). D. arası s.: devletler arası savaş; U. iç s.: uluslararasılaşmış iç savaş.

Yakın zamana kadar en ölümcül savaş tipinin, diğer savaş tiplerini *fersah fersah* aşan devletler arası savaşlar olduğu görülüyor. Bir çift Leviathan'ın ölümüne göndereceği asker kitlelerini seferber ettiği, topçu mermileriyle göğü deldiği,

birbirinin kentlerini gerçekten etkileyici boyutlarda kayıp verdirene kadar yerle bir ettiği savaşlar başka hiçbir şeye benzemiyor. Bir Leviathan'ın eleştirilerin hedefindeki bir hükümeti desteklemek ya da sömürgelerini sıkı denetim altında tutmak için dünyanın başka bir bölgesinde güç gösterdiği savaşlar ikinci ya da üçüncü sırada dikkati çekiyor. Gerilerden gelen, ülke içiyle sınırlı iç savaşların öldürücülüğüyse, hiç değilse 1940'ların sonlarında Çin'de yaşanan kıyımdan sonra, çok çok azaldı. Büyük güçlerin umurunda olmayan küçük bir ülkede ka-laşnikoflu bir isyancı çete hükümeti taciz ediyorsa, verecekleri zarar daha sınırlı olacaktır. Ama geçtiğimiz yarım yüzyılda bu kayıplarda bile azalma olduğu gözlemleniyor.²⁶ 1950'de (hangi türden olursa olsun) ortalama bir silahlı uyuşmazlıkta otuz üç bin insan ölüyordu; 2007'de bu sayı binin altına indi.²⁷

Silahlı uyuşmazlıkların İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren iniş çıkışlarla kararlı bir şekilde Yeni Barışın sakinliğine doğru seyretmesine nasıl anlam verebiliriz? Başlıca değişikliklerden biri silahlı çatışma sahnelerinin yer değiştirmesi. Günümüzde savaşlar esas olarak yoksul ülkelerde ortaya çıkıyor, esas olarak da Orta ve Doğu Afrika'dan Ortadoğu'ya uzanan, ardından Güney Batı Asya'dan Hindistan'ın kuzeyinden geçip Güneydoğu Asya'da sonlanan hilalde yaşanıyor. Şekil 6-5'te 2008'de sürmekte olan silahlı uyuşmazlıkların, "en alttaki bir milyar" insanı, gelir düzeyi en düşük halkları kapsayan siyah noktalar ve gölgeli alanlarda yaşandığı görülüyor. Dünya nüfusunun altıda birini oluşturan en yoksul ülkelerdeki çatışmalar, bunların yarısını oluşturuyor.

2000'den önceki dönemde silahlı uyuşmazlıklar Orta Amerika ve Batı Afrika gibi diğer yoksul bölgelere de dağılıyordu. Tarih boyunca savaşla ekonomi ya da coğrafya arasında sabit bir bağ olduğundan söz edilemez. Beş yüzyıl boyunca Avrupa'nın en zengin ülkelerinin sürekli boğaz boğaza geldiğini unutmayalım.

Bugünün dünyasında yoksullukla savaş arasında tutarlı ama doğrusal olmayan bir ilişki var. Gelişmiş ve zengin ülkelerde iç savaş riski hemen hemen sıfır. Kişi başına düşen yıllık gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH; 2003 ABD doları kurundan) yaklaşık 1500 dolar olduğu ülkelerde beş yıl içinde yeni bir silahlı çatışma başlama olasılığı yüzde 3'e çıkıyor. Bu noktadan aşağı inildikçe risk hızla artıyor: kişi başına GSYİH'nin 750 dolar olduğu ülkelerde bu olasılık yüzde 6; insanların yılda 500 dolar kazandığı ülkelerde yüzde 8, 250 dolarla yetinilmek zorunda kalınan ülkelerdeyse yüzde 15.²⁸

Bu bağıntı basitleştirici bir yorumla ele alınırsa, yoksullar kaynakların kıt olduğu koşullarda sağ kalabilmek için savaşmak zorunda oldukları için savaşa yoksulluğun neden olduğu sonucuna varılacaktır. Kuşkusuz suya ya da tarıma elverişli arazilere erişim için yaşanmış bazı savaşlar var, ama aradaki bağlantı hiç de bu kadar basit değil.²⁹ Bir kere, nedensel ok aksi yönde de ilerliyor. Yolların, fabrikaların, tahıl ambarlarının yapılar yapılmaz yerle bir edildiği ve vasıf-

²⁶ Marshall & Cole, 2009, s.114.

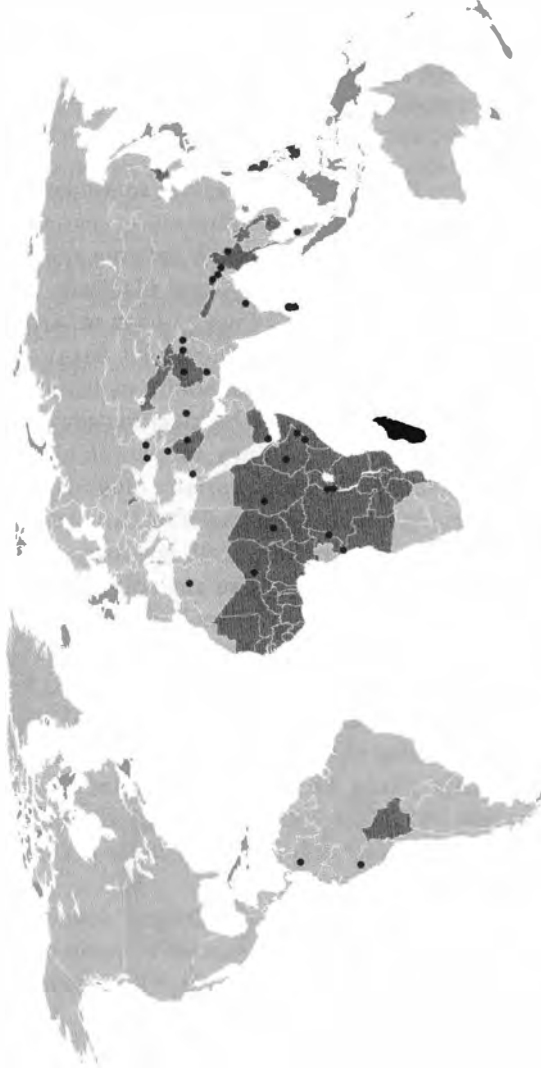
²⁷ Human Security Report Project, 2009, s.2.

²⁸ Human Security Centre, 2005, s.152; veriler Macartan Humphreys ve Ashutosh Varshney'den alınmıştır.

²⁹ Fearon & Laitin, 2003; Theisen, 2008.

lı işçilerin ve yöneticilerin çoğunun sürekli işyerlerini terk etmek ya da ölmek durumunda kaldıkları koşullarda zenginlik yaratmak çok zor olduğu için, savaş yoksulluğa neden oluyor. Savaş “gelişmenin tersine dönmesi” olarak adlandırılıyor ve iktisatçı Paul Collier tipik bir iç savaşın bir ülkeye maliyetinin 50 milyar dolar olduğunu hesaplıyor.³⁰

ŞEKİL 6-5. 2008’de silahlı uyuşmazlıkların coğrafi dağılımı



Koyu gri ülkeler “en alttaki bir milyar” insanı ya da dünyanın en yoksul insanlarını kapsıyor. Noktalar 2008’deki silahlı uyuşmazlıkları gösteriyor.

Kaynaklar: Håvard Strand ve Andreas Forø Tollefsen, Peace Research Institute of Oslo (PRIO); Halvard Buhaug ve Siri Rustad’a (Gleditsch, 2008) ait bir haritadan uyarlanmıştır.

³⁰ Human Security Report Project, 2008, s.5; Collier, 2007.

Ayrıca, yer altında değerli maddeler bulunması ne servet getiriyor ne de barış. Savaşla altüst olmuş yoksul birçok Afrika ülkesinde toprak altı altın, petrol, elmas ve stratejik metalle dolup taşarken, Belçika, Singapur ve Hong Kong gibi refah ve barış içinde yüzen ülkelerin konuşmaya geçecek hiçbir doğal kaynağı yok. Demek ki hem refaha hem de barışa yol açan üçüncü bir değişken gerekiyor; bu da uygar bir toplumun normları ve becerileri olsa gerek. Ve yoksulluk çatışma nedeni olsa bile, bunu kıt kaynaklar için rekabetle değil, biraz servetle sağlanabilecek en önemli şeyin iç barışı sürdürmeyi sağlayacak etkili bir polis gücü ve ordu olmasıyla açıklamak mümkün olabilir. Ekonomik gelişmeden hükümetin elde edeceği meyveler gerilla gücünün elde edeceklerinden çok daha fazladır ve gelişmekte olan ülkeler dünyasındaki ekonomik kaplanların görece sakin bir yaşama kavuşmalarının nedeni de budur.³¹ Yoksulluğun etkileri ne olursa olsun, yoksulluk ve genç ve erkek ağırlıklı nüfus yapısı gibi diğer “yapısal değişkenler” çok yavaş değişir ve gelişmekte olan ülkelerde son zamanlarda yaşanan iç savaşların iniş çıkışlarını bütünüyle bu değişkenlerle açıklamak mümkün olamaz.³² Ama bunların etkileriyle ülkenin yönetim biçimi arasında bir etkileşim olduğu kesin. 1960’larda iç savaşlardaki artışı neyin tetiklediği çok açık: sömürgecilikten kurtulma. Avrupa hükümetleri sömürgeler oluştururken ve isyanları bastırırken yerlilere gaddarca davranmış olabilirler, ama genellikle oldukça iyi işleyen bir polis, adalet ve kamu hizmeti altyapıları vardı. Ve çoğu zaman hükmettikleri etnik gruplardan bazılarını kayırsalar da, onların asıl derdi sömürgelerini bir bütün olarak denetim altında tutmaktı; bu nedenle de oldukça geniş kapsamlı bir kanun ve nizam hakimiyeti sağlamaya çalışıyorlar ve genellikle yol açabileceği sonuçlara aldırmandan bir grubun diğerine gaddarca davranmasına pek izin vermiyorlardı. Sömürgeci yönetimler ülkelere geri dönerken, iş bilir yönetim mekanizmalarını da beraberlerinde götürdüler. 1990’larda on yıllardır kendilerini yöneten komünist federasyonlar ansızın çözülürünce, Orta Asya ve Balkanların bazı bölgelerinde de buna benzer bir yarı anarşi durumu yaşandı. Bosnalı bir Hırvat, etnik şiddetin neden Yugoslavya’nın parçalanmasından sonra patladığını şöyle açıklıyor: “Barış ve uyum içinde yaşıyorduk, çünkü her yüz metrede bir birbirimizi çok sevdiğimizden emin olmak için görevlendirilmiş bir polisimiz vardı.”³³

Bağımsızlığını yeni kazanan sömürgelerin çoğunda yönetim güçlülerin, hırsızların, zaman zaman da akıl hastalarının eline geçti. Bu yönetimler ülkenin büyük bir bölümünde anarşinin egemen olmasına izin verdi; bu da, 3. bölümde Polly Wiessner’in betimlediği Yeni Gine’deki uygarlıktan uzaklaşma sürecinde gördüğümüz türden yırtıcı talanlara ve çete savaşlarına ortam hazırladı. Bu yönetimler vergi gelirlerini kendilerine ya da klanlarına hortumladılar ve oluşturdukları otokrasiler sürecin bütünüyle dışına itilen gruplara darbe yapma ya da ayaklanma dışında bir değişiklik umudu bırakmadı. Tali huzursuzluklara orantısız tepkiler vererek, bunların büyümesine yol açtılar; ardından da bütün bir köye gaddarca saldıran ölüm mangaları göndererek yangına körükle gittiler.³⁴

³¹ Human Security Report Project, 2011, bölüm. 1, 3.

³² Human Security Report Project, 2007, s.27.

³³ Aktaran Goldhagen, 2009, s.212.

³⁴ Fearon & Laitin, 2003; Mueller, 2004a.

Bu dönemin simgesi sayılabilecek bir örnek, daha önce Orta Afrika Cumhuriyeti olarak bilinen küçük ülkeye Orta Afrika İmparatorluğu adını veren Jean-Bédél Bokassa. Bokassa'nın on yedi eşi vardı, siyasal düşmanlarını kendisi parçalıyordu (dedikodulara göre zaman zaman da yiyordu), üzerinde kendi resmi olan pahalı üniformaları zorunlu kıldığında gösteri yapan okul çocuklarının öldürüne kadar dövülmesini emretmişti ve dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan ülkesinin yıllık bütçesinin üçte birine mal olan bir merasimle (altın bir taht ve elmaslı bir taçla) kendisini imparator ilan etmişti.

Soğuk Savaş sırasında büyük devletler Franklin Roosevelt'in Nikaragua diktatörü Anastasio Somoza için söylediği iddia edilen "O bir orospu çocuğu olabilir, ama bizim orospu çocuğumuz."³⁵ mantığını izleyerek, çok sayıda tiranın kendi korumaları altında iktidarda kalmasını sağladılar. Sovyetler Birliği dünya komünist devrimini ilerlettiğini düşündüğü her rejime olumlu yaklaşıyordu; Amerika Birleşik Devletleri'nin gözünde de Sovyet etkisi dışında kalabilen her rejim olumluydu. Fransa gibi diğer bazı büyük güçler de kendilerine petrol ve madenler sağlayan her rejimin olumlu yanına vurgu yapıyorlardı. Otokratlar bir süper güç tarafından silahlandırılıyor ve finanse ediliyor, onlara karşı savaşan isyancılar da öteki süper güç tarafından silahlandırılıyordu ve her iki patronun da derdi, uyumsuzluğun sona ermesinden çok korudukları tarafın kazanmasıydı. Şekil 6-3'te Portekiz'in sömürge imparatorluğuna son verdiği ve Vietnam'daki Amerikan yenilgisinin dünyanın başka yerlerindeki ayaklanmalara cesaret verdiği dönem olan 1975 dolaylarında, iç savaşlarda ikinci bir patlama yaşandığı görülüyor. 1991'de iç savaş sayısı 49'a çıkarak yeniden zirve yapıyor; bunun Sovyetler Birliği'nin yok olduğu, Soğuk Savaş'tan beslenen vekalet savaşlarının da ortadan kalktığı tarih olması rastlantı değil elbette.

Bununla birlikte, çatışmalardaki azalmanın yalnızca beşte biri vekalet savaşlarının ortadan kalkmasına atfedilebilir.³⁶ Komünizmin sona ermesi dünya-daki uyumsuzlukları alevlendiren kaynaklardan birini daha ortadan kaldırdı: bu Luard'ın İdeolojiler Çağı olarak nitelendirdiği dönemin mücadele etmeyi yücelten son anti-hümanist öğretisiydi (bu bölümün sonraki sayfalarında bunlardan bir yenisine, İslamcılık'a da değineceğiz). İster dinsel ister siyasal olsun ideolojiler, insani maliyeti ne olursa olsun rakiplerine üstün gelmek için liderleri yıkıcı yıpratma savaşlarına girişmeye teşvik ediyor, savaşları ölümcüllük dağılımının kuyruğuna doğru itiyorlar. Savaş'tan sonraki en ölümcül üç çatışma, rakiplerine üstün gelme amacına fanatikçe bağlanan Çinli, Koreli ve Vietnamlı komünist rejimlerce alevlendirildi. Özellikle Mao Zedong yurttaşlarının yaşamının ona bir şey ifade etmediğini söylemekten çekinmiyordu: "Çok kalabalık bir halkız. Birazını kaybetmeyi göze alabiliriz. Ne fark eder?"³⁷ Bir keresinde bu "birazı" 300 milyon, ya da o zamanki ülke nüfusunun yarısı olarak nicelendirmişti. İnsanlığın bir o kadarının da davası uğruna yok olmasını göze aldığını belirtiyordu: "Olabileceklerin en kötüsü olur ve insanlığın yarısı ölürse, emperyalizm yerle

³⁵ Ashında bu mecaz Roosevelt'e ait olmayabilir; bkz. <http://message.snopes.com/showthread.php?t=8204>.

³⁶ Human Security Centre, 2005, s.153.

³⁷ Aktaran Glover, 1999, s.297.

bir edilirken yine de diğer yarısı hayatta kalır ve bütün dünya sosyalist olur.”³⁸

Çin’in Vietnam’daki eski yoldaşlarına gelince, Amerika’nın bu savaşta yanlışı hesapları üzerine çok yazılıp çizildi; bu yazıların çoğu olup bitenlerden ders çıkaran karar alıcılar tarafından kaleme alınmıştı. Bu yanlışı hesaplardan en vahimi Kuzey Vietnamlıların ve Vietkong’un kayıplar karşısında direnme gücünün küçümsemesiydi. Savaş sürecinde Dean Rusk ve Robert McNamara gibi Amerikan statejistleri Kuzey Vietnam gibi geri bir ülkenin yeryüzündeki en güçlü orduya karşı direnebileceğine inanmıyorlardı ve bir sonraki tırmanmada teslim olmak zorunda kalacağından emindiler. John Mueller şöyle diyor:

1816’dan beri uluslararası savaflara ve sömürgeci savaflara katılmış yüzlerce ülkenin çatışma kayıpları savaş öncesi nüfusun yüzdesi olarak ifade edilse, Vietnam’ın aşırı örneklerden biri olacağı çok açık.... Komünistler, örneğin İkinci Dünya Savaşında fanatik, hatta intiharı göze alan Japonların çatışmalarda kabul ettiği kayıp oranının neredeyse iki katını göze alıyorlardı. Ayrıca, Vietnam Komünistleri düzeyinde yüksek kayıp oranları yaşayan az sayıda ülke vardı ve bunlar İkinci Dünya Savaşındaki Almanlar ve Sovyetler gibi bu ölümüne savaşı Kuzey Vietnam gibi genişleme amacıyla değil, ulusal varoluşları için sürdürüyorlardı. Görünen o ki Amerika Birleşik Devletleri Vietnam’da inanılmaz derecede iyi işleyen bir örgütlenmeyle karşı karşıyaydı; bu sabırlı, sıkı disiplinli, kararlılıkla yönetilen ve yolsuzluktan ya da güçten düşürücü bir rahatına düşkünlükten büyük ölçüde arınmış bir örgütlenmeydi. Komünistler sık sık büyük askeri yenilgiler, büyük bir gerilim ve tükenme durumu yaşadıkları halde, her zaman hasarlarını onarıp, yeniden silahlanıp savaşa devam edebildiler. Bir Amerikan generalinin söylediği gibi, belki de onlar “tarihimiz boyunca karşılaştığımız en iyi düşmanlardı.”³⁹

Ho Chi Minh “Siz bizim on adamımızı öldürdüğünüzde, biz de sizin bir adamınızı öldüreceğiz. Sonunda yorulan siz olacaksınız.” öngörüsünü dile getirirken haklıydı. Amerikan demokrasisi, Kuzey Vietnam diktatörünün kaybetmeye hazır olduğu yaşamların (tabii kimse bu ünlü sözdeki on adama bu konuda ne düşündüğünü sormamıştı) yalnızca ufak bir bölümünü kurban etmeye istekliydi ve sonunda Amerika Birleşik Devletleri diğer bütün avantajlara sahip olduğu halde bu yıpratma savaşında yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Ama 1980’lerde Çin ve Vietnam ideolojik devletler olmaktan çıkıp ticari devletlere dönüşerek halkları üzerindeki korku egemenliğini gevşettikleri zaman, artık gereksiz savaşlarda benzeri kayıpları yaşamaya daha az istekli olacaklardı.

Canlılığını şeref, ihtişam ve ideolojiden almaktan çok burjuva yaşamın hazalarının çekiciliğine kapılmış bir dünya daha az insanın öldüğü bir yer oluyor. Gürcistan 2008’de Rusya’yla yürüttüğü beş günlük savaşta yenilip Abhazya ve Güney Osetya’daki bazı toprak parçalarının kontrolünü kaybettiği zaman, Gürcistan devlet başkanı Mihail Saakaşvili *New York Times* yazarına neden bu işgale karşı bir ayaklanma örgütlememeye karar verdiğini şöyle açıklıyordu:

³⁸ Aktaran Mueller, 2010a.

³⁹ Vietnamlıların kayıpları göze alma istekliliği: Mueller, 2004a, s.76-77. Amerika’nın yanlışı hesabı: Blight & Lang, 2007.

Bir seçim yapmak durumundaydık. Ülkeyi Çeçenistan'a dönüştürebilirdik –buna yetecek sayıda insanımız ve araç gerecimiz vardı– ya da hiçbir şey yapmayıp modern bir Avrupa ülkesi olarak kalabilirdik. Sonunda onları ülkeden kovabilirdik, ama dağlara çıkıp sakallarımızı uzatmamız gerekirdi. Bu sırtımızda muazzam bir ulusal, felsefi ve duygusal yük oluşturunca.⁴⁰

Bu aşırı duygusal, hatta içtenlikten yoksun bir açıklama –Rusya'nın Gürcistan'ı işgal etme gibi bir niyeti yoktu– ama gelişmekte olan ülkeler dünyasında Yeni Barışın ardında yatan seçimlerden birini iyi yansıtıyor: dağlara çıkıp sakallarımızı uzatmak ya da hiçbir şey yapmayıp modern bir ülke olarak kalmak.

Peki, geçtiğimiz yirmi yılda iç savaşların sayısındaki hafif düşüşe ve savaşlardaki çatışma kayıplarında gözlemlenen sert düşüşe Soğuk Savaşın sona ermesi ve ideolojinin gerilemesi dışında ne yol açtı? Ve gelişmiş ülkeler dünyasında uyuşmazlıklar yok olduğu halde gelişmekte olan ülkeler dünyasında neden devam ediyor (2008'de sayıları otuz altı ve biri dışında hepsi iç savaş)?

Kantçı demokrasi, açık ekonomiler ve uluslararası toplulukla bağlantılar üçgeni başlangıç için iyi bir nokta. Russett ve Oneal'in bir önceki bölümde belirtilen istatistiksel analizleri bütün dünyayı kapsıyor, ama yalnızca devletler arasındaki çatışmaları ele alıyor. Peki bu yatıştırıcı faktör üçlüsü, günümüzde çatışmaların çoğunun yaşandığı gelişmekte olan ülkelerdeki iç savaşlara ne ölçüde uyuyor? Bu soruyu yanıtlamaya çalıştığımızda, değişkenlerden her birinde önemli bir dönemeç yaşandığı görülüyor.

Bol miktarda demokrasi savaşı önlemek açısından yararlıysa, biraz demokrasinin de hiç yoktan iyi olduğu düşünülebilir. Oysa iç savaşlarda bu böyle çalışmıyor. Bu bölümün önceki sayfalarında (ve dünya çapında insan öldürmelerin incelendiği 3. bölümde), ne tam anlamıyla demokratik ne de tam anlamıyla otokratik bir yönetim biçimi olan anokrasi kavramı üzerinde durmuştuk.⁴¹ Anokrasiler siyaset bilimciler arasında yarı demokrasiler, göstermelik demokrasiler, praetorian rejimler ve (bir konferansında başlık olarak kullandığım) berbat yönetimler gibi terimlerle de anılıyor. Bunlar hiçbir şeyde başarılı olmayan yönetimler. Otokratik polis devletlerinden farklı olarak, bunlar halkı korkutarak pasifleştirmiyorlar, ama düzgün bir demokrasideki gibi şu ya da bu ölçüde adil bir hukuk düzenini de egemen kılamıyorlar. Bunu yapmak yerine, çoğu zaman yerel bir suça verdikleri tepki, ayırım gözetmeksizin topluluğun bütününe misilleme yapmak olabiliyor. İçinden geldikleri otokrasilerin soyguncu alışkanlıklarını sürdüren bu rejimlerde vergi gelirleri ve kayırmacı mevkiler yöneticilerin yakın çevresine dağıtılıyor, onlar da rüşvet dağıtarak polisin kendilerini korumasını sağlıyorlar, mahkemelerden lehlerine kararlar çıkartıyorlar ya da her istediklerini yapabilmek için bitmek tükenmek bilmeyen yetkiler elde ediyorlar. Bu rejimlerde sefaletten kurtulmanın yegâne yolu devlette bir işe girmek, devlette bir işe girmenin yegâne yolu da yukarılarda bir yakını olmak. "Demokratik seçimlerle"

⁴⁰ C. J. Chivers & M. Schwartz, "Georgian president vows to rebuild army," *New York Times*, Ağustos 24, 2008.

⁴¹ Human Security Report Project, 2007, 2008; Marshall & Cole, 2009.

yönetimden pay koparma fırsatı düzenli aralıklarla herkese açıldığında, paylaşım istenmeyen bu değerli avantajlar tehlikeye giriyor. Klanlar, kabileler ve etnik gruplar birbirlerinin sandığa gidişini önlemek için etrafa korku salıyorlar, sonuçlar istedikleri gibi çıkmayınca da durumu değiştirmek için mücadele ediyorlar. *Global Report on Conflict, Governance, and State Fragility* (Küresel Çatışma, Yönetişim ve Devlet Kırılganlığı Raporu) verilerine göre, anokrasilerde etnik iç savaş, devrimci savaş ve darbe türünden “yeni toplumsal savaşların ortaya çıkma olasılığı demokrasilerden yaklaşık altı kat, otokrasilerden de iki buçuk kat daha yüksek.”⁴²

Önceki bölümdeki Şekil 5-23 anokrasilerde şiddete yatkınlığın neden bir sorun olmaya başladığını ortaya koyuyor. 1980’lerin sonunda dünyadaki otokrasilerin sayısı azaldıkça anokrasi sayısı giderek artmaya başladı. Günümüzde bu rejimler Orta Afrika’dan Ortadoğu’ya ve Batı ve Güney Asya’ya uzanan bir hilal boyunca dağılıyor ve Şekil 6-5’teki savaş bölgeleriyle büyük ölçüde örtüşüyor.⁴³

Hükümeti ele geçirmenin her şeyi ele geçirmek anlamına geldiği ülkelerde, bu her şeye petrol, altın, elmas ve stratejik madenler gibi aşırı karlı işler de dahilse, iç savaş olasılığı kat kat artıyor. Bu avantajlar bırakın birer nimet olmayı, kaynak laneti, bolluk paradoksu ya da ahmak altını adı verilen durumu da yaratıyor. Yenilenemeyen ve kolayca tekelleştirilebilen kaynakları bol olan ülkelerde büyüme daha yavaş, hükümetler de daha berbat oluyor ve daha fazla şiddet yaşıyor. Venezuelalı politikacı Juan Pérez Alfonzo’nun sözleriyle, aslında “Petrol şeytanın dışkısı.”⁴⁴ Bu kaynakları kim ele geçirirse güç ve servet de onun elinde toplandığı için, ülke lanetlenebiliyor; baştakiler genellikle yönetici seçkinler oluyor, ama bazen de bu güç bölgesel savaş ağalarının eline geçiyor. Lider elinin altındaki zenginliğe göz diken rakiplerini savuşturmaya kafasını takıyor ve toplumu zenginleştiren ve karşılıklı yükümlülüklerle insanları birbirine bağlayan ticaret ağlarını teşvik etmeye özendirecek güdüler gelişmiyor. İktisatçı Dambisa Moyo ve diğer siyaset analizcileriyle birlikte, Collier bununla ilişkili bir paradoksa dikkat çekiyor. Kurtarıcılık peşindeki ünlülerin pek sevdiği dış yardım da, sürdürülebilir bir ekonomik altyapının inşası için harcanmak yerine, liderler aracılığıyla hortumlanarak bu liderleri zengin etmenin ötesine gidemeyebiliyor ve zaman zaman altın kasede sunulan zehre dönüşüyor. Bir başka lanetlenme de, yasadışı bölgelerin ve dağıtım kanallarının gaddar siyasetçiler ya da savaş ağaları tarafından güvence altına alındığı bir ortamı yaratan koka, afyon ve elmas.

Collier şu gözlemi yapıyor: “en alttaki ülkeler 21. yüzyılla birlikte yaşıyorlar, ama onların gerçeği 14. yüzyıla ait: iç savaş, veba, cehalet.”⁴⁵ Uygarlaşma Sürecinin sınırında, etkili hükümetlerin oluşmasından hemen önce yer alan, felaketlerle dolu bu yüzyıla yapılan gönderme yerinde. *The Remnants of War* kitabında Mueller, bugün dünyadaki silahlı çatışmaların çoğunun meslekten orduların toprak kazanma kampanyalarından oluşmadığını belirtiyor. Bugünkü çatışmaların çoğunda savaş ağalarının ya da yerel politikacıların hizmetindeki vasıfsız erkeklerin yağma, sindirme, öç alma ve tecavüzleriyle karşılaşılıyor; tıpkı orta-

⁴² Marshall & Cole, 2008. Ayrıca bkz. Pate, 2008, s.31.

⁴³ Human Security Report Project, 2008, s.48-49.

⁴⁴ Collier, 2007; Faris, 2007; Ross, 2008.

⁴⁵ Collier, 2007, s.1.

çağ baronlarının kendi özel savaşları için topladığı, işe yaramaz ayakta kimisi gibi. Mueller şöyle diyor:

Bu savaşların çoğuna “yeni savaşlar,” “etnik çatışmalar,” hatta daha da ileri gidilerek “uygarlıklar arası çatışmalar” türünden adlar veriliyor. Oysa, bu çatışmaların belki hepsi değil ama büyük bir bölümü, daha çok küçük çaplı canı, fırsatçı haydut ve eşkıya çetelerinin talan amaçlı yırtıcı saldırganlığına benziyor. Bunlar çaresiz hükümetler tarafından kiralanan paralı askerler ya da bağımsız ya da yarı bağımsız savaş ağaları ya da haydut çeteleri olarak savaşıyorlar. Genellikle etnik, milliyetçi, uygarlıkçı ya da dinsel retorığe başvuran bu şiddet bezirganlarının asıl hedefleri olan yurttaşlara verdikleri zarar çok büyük olabilir, ama bunlar adi suçlardan kolay kolay ayırt edilemez.⁴⁶

Mueller Bosna, Kolombiya, Hırvatistan, Doğu Timor, Kosova, Liberya, Runda, Sierra Leone, Somali, Zimbabve ve diğer Afrika ve Asya ülkelerinde, çatışma hilali de dahil olmak üzere, 1990’larda yaşanan kötü şöhretli iç savaşların ve soykırımların büyük ölçüde uyuşturucu etkisindeki ya da sarhoş holiganlar tarafından gerçekleştirildiğini doğrulayan birinci dereceden tanık raporlarını aktarıyor. Mueller 1989-96 Liberya İç Savaşındaki bazı “askerleri” şöyle betimliyor:

Savaşçıların çoğu bol şiddet içeren Amerikan macera filmlerindeki *Rambo*, *Terminator* (Terminatör) ve *Jungle Killer* (Orman Katili) gibi kahramanları taklit ediyorlardı ve kendilerine Albay Aksiyon, Yüzbaşı İmkansız Misyon, General Cinayet, Genç Katil Albay, Orman Kralı General, Kötülerin Katili Albay, Savaş Patronu General III, General İsa, Binbaşı Bela, Çıplak General ve elbette General Rambo türünden düşel savaş isimleri takıyorlardı. Özellikle ilk yıllarda, isyancılar tuhaf, hatta çılgınca kılıklara giriyorlar, kadın elbiseleri ve kilotlu çoraplar giyiyorlar, peruklar takıyorlar, insan kemikleriyle süsleniyorlar, tırnaklarını boyuyorlar, hatta çiçekli tuvalet oturağından başlık yapıyorlardı (bu sonuncu belki yalnızca bir kez kullanılmıştı).⁴⁷

Siyaset bilimci James Fearon ve David Laitin günümüzdeki iç savaşların ulusal kuvvetleri atlatmak ve muhbirleri ve hükümet yanlılarını sindirmek amacıyla yerel duruma ilişkin bilgilerini kullanan hafif silahlı az sayıda kişi tarafından yürütüldüğünü doğrulayan verilerle, bu süslü dış görünüşün arkasındaki tabloyu açıklıyorlar.⁴⁸ Bu ayaklanmalar ve kırsal gerilla savaşlarının türlü çeşitli bahaneleri olabiliyor, ama özünde bunlar etnik, dinsel ya da ideolojik çekişmelerden çok, alan hakimiyeti peşindeki sokak çeteleri ya da mafyalar arasındaki horoz dövüşleri. Fearon ve Laitin 1945 ile 1999 arasında yaşanan 122 iç savaşla ilgili bir regresyon analizinde, kişi başına ulusal gelir sabit tutulduğunda (onlar bunu hükümet kaynakları için bir gösterge sayıyorlar), etnik ve dinsel farklılıklar içeren, azınlıktaki dinlere ya da dillere ayrımcılık uygulayan ya da büyük gelir eşitsizlikleri olan ülkelerde iç savaş olasılığının daha fazla *olmadığını* bildiriyorlar. Buna karşılık kalabalık nüfuslu, dağlık bölgeleri olan, yeni ve istikrarsız hükümetlerin iş başında olduğu, önemli boyutlarda

⁴⁶ Mueller, 2004a, s.1.

⁴⁷ Mueller, 2004a, s.103.

⁴⁸ Fearon & Laitin, 2003.

petrol ihraç eden ve (belki de) genç erkek nüfus oranı yüksek olan ülkelerde iç savaş çıkma olasılığı daha yüksek. Fearon ve Laitin şu sonuca varıyorlar: "Bu duruma ekonomik olmaktan çok, Hobbesçu bir teorik yorum getiriyoruz. Devletlerin görece zayıf ve kaprisli olduğu yerlerde, korkular ve fırsatlar kaba bir adalet dağıtan sözde yerel yöneticilerin ortaya çıkmasını ve çoğu zaman daha büyük bir dava adına kendilerinin 'vergi' toplamaya yetkili olduklarını öne sürmelerini teşvik ediyor."

İç savaşlardaki artışın kaynağında sömürgeciliğin sona ermesini izleyen dönemin insanları şeytanlaştıran anarşiyi gördüğümüz gibi, son zamanlardaki düşüş de hükümetlerin yurttaşlarını haraca kesmek yerine onlara korunmaya ve hizmet sağlamaya başladığı yeniden uygarlaşma sürecini yansıtıyor olabilir.⁴⁹ Çok sayıda Afrika ülkesinde Bokassa türünden psikopatlar yerlerinden olmaya ve onların yerine tarihin en büyük devlet adamlarından biri olan Nelson Mandela gibi sorumlu demokratlar geçmeye başladı.⁵⁰

Bu geçiş ideolojik bir değişikliği de gerektirdi ve bunun yalnızca söz konusu ülkelerde değil genel olarak uluslararası toplulukta yaşanması gerekiyordu. Tarihçi Gérard Prunier 1960'ların Afrika'sında sömürgeciliğe son vermenin bir kurtuluş ideali olduğunu belirtiyor. Yeni uluslar öncelikle hava yolları, saraylar ve ulusal markaları olan kurumlar türünden egemenlik göstergelerini edinmeye önem verdiler. Çoğu "bağımlılık teorisyenleri"nden etkileniyorlardı; bu teorisyenlere göre, üçüncü dünya hükümetleri küresel ekonomiyle bağlarını koparmalı ve günümüzde iktisatçıların çoğunun gözünde kitlelerin kapısını açan bir yaklaşım olan kendi kendine yeten sanayiler ve tarım sektörleri geliştirmeliydiler. Bu ekonomik milliyetçiliğe çoğu zaman 1960'ların iki ikonunda simgeleşen şiddete dayanan devrimi yücelten romantik bir militarizm eşlik ediyordu; bu ikonlar yumuşak renkleriyle parıldayan Mao portresi ve sert çizgileriyle enerji saçan Che grafiğiydi. Şanlı devrimcilerin diktatörlükleri mühürlerinden olunca, onların yerini alan yeni iksir demokratik seçimler oldu. Uygarlaştırmacı sürecin, işinin ehli bir hükümet ve polis gücü ve alışveriş ve ticaret için güvenilir bir alt-yapı türünden gösterişsiz kurumları kimseye romantik gelmiyordu. Oysa tarih, diğer bütün toplumsal yararların önkoşulu olan kronik şiddeti azaltma hedefine ulaşmak için bu kurumların gerekli olduğunu düşündürüyor.

Geçtiğimiz yirmi yıl içinde büyük güçler, fon sağlayan ülkeler ve (Afrika Birliği gibi) uluslararası örgütler bu noktayı vurgulamaya başladılar. Ehil olmayan tiranların denetimine geçen ülkeler dışlanıyor, ayıplanıyor, hatta zaman zaman işgal ediliyordu.⁵¹ Hükümetlerin yolsuzluklarının izini sürme ve yolsuzlukla savaş önlemleri ve küresel ticarete gelişmekte olan ülkeleri cezalandıran engelleri saptama çabaları giderek yaygınlaştı. Bu sıradan önlemlerin bir araya gelmesiyle, 1960'lardan 1990'ların başlarına kadar gelişmekte olan ülkeler dünyasının iç savaşlarla altüst olmasına yol açan yönetsel ve toplumsal patolojilerin bir bölümü tersine dönmeye başlamış olabilir.

⁴⁹ Human Security Report Project, 2007, s.26-27.

⁵⁰ R. Rotberg, "New breed of African leader," *Christian Science Monitor*, Ocak 9, 2002.

⁵¹ Human Security Report Project, 2007, s.28-29; Human Security Centre, 2005, s.153-55.

Düzgün hükümetler genellikle makul ölçüde demokratik ve piyasa eğilimli oluyorlar ve birkaç regresyon çalışmasında veri setleri taranarak, gelişmiş ülkeler arasında savaştan kaçınılmasını açıklamaya yardım eden türden Liberal Barış işaretlerinin ülke içi uyumsuzluklarda da görülüp görülmediği araştırıldı. Barışın ilk ayağı olan demokrasinin iç çatışmaların sayısını azaltmadığını daha önce gördük; anokrasi tarzındaki cılız demokrasi formu yaşanıyorsa bu daha da belirgin oluyor. Ama demokrasiyle çatışmaların şiddetinde azalma olduğu izlenimi ediniliyor. Siyaset bilimci Bethany Lacina, alışılmış diğer değişkenler sabit tutulduğunda, demokrasilerde iç savaşlardaki çatışmalarda ölen insan sayısının demokratik olmayan ülkelerdekine yarısı olduğunu bildiriyor. 2008'deki Liberal Barış araştırmasında Gleditsch de, "demokrasilerde geniş çaplı iç savaşlar çok seyrek yaşanıyor."⁵² sonucuna varıyor. Liberal Barışın ikinci ayağı daha da güçlü. Ticaret, yabancı yatırımlar, güdümlü yardım ve elektronik medyaya erişim dahil olmak üzere küresel ekonomiye açıklığın, iç çatışma olasılığını da bu çatışmaların şiddetini de azalttığı izlenimi ediniliyor.⁵³

Kantçı Barış teorisi barışı üç ayak üzerine yerleştiriyor, üçüncüsü de uluslararası örgütler. İç savaşların azalmasında önemli ölçüde rol oynadığı söylenebilecek bir uluslararası örgüt türü var: uluslararası barış güçleri.⁵⁴ Sömürgecilik sonrası dönemde iç savaşların üst üste birikme nedeni, yeni başlayan iç savaş sayısının fazla olmasından çok, bunların sona erme hızının çıkış hızından daha düşük olmasıydı (yılda 2,2 iç savaş çıkmasına karşın 1,8 iç savaş sona eriyordu), dolayısıyla da iç savaşlar birikiyordu.⁵⁵ 1999'a gelindiğinde iç savaşlar ortalama 15 yıldır sürüyordu! Bu durum 1990'ların sonunda ve 2000'lerde değişmeye başladı; artık iç savaşlar yenilerinin ortaya çıkmasından daha hızlı sona eriyordu. Ayrıca bu uyumsuzluklarda acı sona kadar savaşmak yerine, açık bir zafere ulaşmaksızın iç savaşın daha çok görüşmelerle sona erdirilmesi eğilimi belirdi. Eskiden bu korlar birkaç yıl boyunca için için yanmaya devam eder, sonra yeniden alevlenirdi; oysa günümüzde sonsuza kadar sönme eğilimi daha güçlü.

Barıştaki bu yükseliş barış gücü girişimlerindeki artışla eşzamanlı. Şekil 6-6'da 1980'lerin sonlarından itibaren uluslararası topluluğun barış gücü operasyonlarını hızlandırdığı, daha da önemlisi işlerini gerektiği gibi yapabilmeleri için bunları sayıca güçlendirdiği görülüyor. Soğuk Savaşın sonu bir dönemeç oluşturuyor; bu noktadan sonra büyük güçler vekillerinin kazanmasından çok çatışmanın sona ermesiyle ilgilenmeye başladılar.⁵⁶ Barış güçlerinin yükselişi hümanist dönemin de bir göstergesi. Siyahları ve esmerleri öldürenler de dahil olmak üzere, insanların gözünde savaşın iticiliği giderek artıyor.

Birleşmiş Milletlerin bütün zayıflıklarına rağmen, bu örgütün gayet iyi yaptığı bir iş barış gücü girişimleri. (Buna karşılık savaşları başlamadan önlemede örgüt hiç de o kadar başarılı değil.) Siyaset bilimci Virginia Page Fortna *Does*

⁵² Gleditsch, 2008; Lacina, 2006.

⁵³ Blanton, 2007. Bussman & Schneider, 2007; bkz. Gleditsch, 2008, s.699-700.

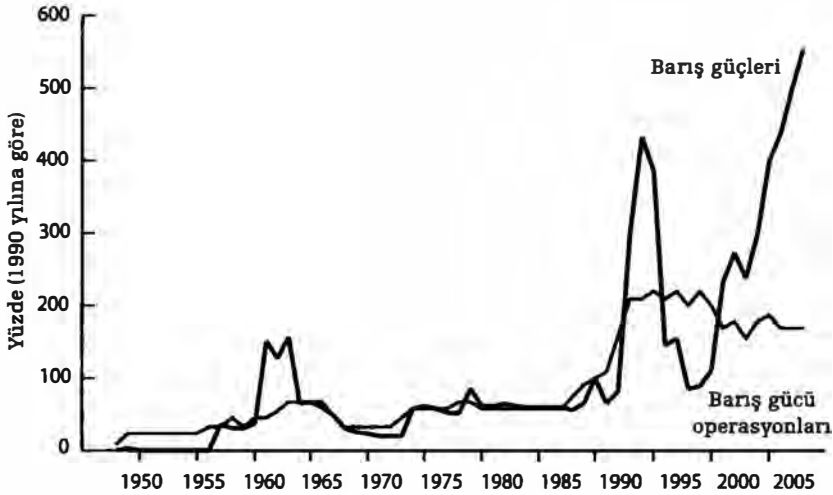
⁵⁴ Fortna, 2008; Goldstein, 2011.

⁵⁵ Hewitt ve ark., 2008, s.24; Human Security Report Project, 2008, s.45. Başlangıçtaki ve sondaki oranlar: Fearon & Laitin, 2003.

⁵⁶ Human Security Centre, 2005, s.153-55; Fortna, 2008; Gleditsch, 2008; Goldstein, 2011.

Peacekeeping Work? (Barış Gücü Girişimleri İşe Yarıyor mu?) kitabında, başlık-taki soruya “açık ve güçlü bir evet” yanıtı veriyor.⁵⁷ Fortna 1944’le1997 arasın-daki iç savaşlarda imzalanan 115 ateşkese ait bir veri seti oluşturmuş ve barış gücü müdahalesinin savaşın yeniden alevlenme olasılığını azaltıp azaltmadığını incelemiştir. Bu veri seti Birleşmiş Milletler girişimlerini, NATO ve Afrika Birliği gibi kalıcı örgütlerin girişimlerini ve çeşitli devletlerin somut durumlarda bir araya gelerek yaptıkları barış gücü müdahalelerini kapsıyor. Yazar barış güçleri-nin varlığının yeni bir savaş çıkma olasılığını *yüzde 80* azalttığını bildiriyor. Bu, barış güçlerinin her zaman başarılı olduğu anlamına gelmiyor –Bosna ve Ruan-da’daki soykırımlar dikkat çekici iki örnek oluşturuyor– yalnızca bu girişimlerle ortalama olarak savaşların yeniden başlama olasılığının azaldığını gösteriyor. Barış güçlerinin güçlü ordular olması gerekmiyor. Tıpkı cılız hakemlerin birbir-lerine giren gürültücü hokey oyuncularını ayırabilmesi gibi, hafif silahlarla do-natılmış, hatta silahsız görevliler milislerin arasına girip onları silah bırakmaya ikna edebiliyor. Bunu başaramamaları durumunda bile, duruma ağır topların müdahale etmesini sağlayan aracı rolü oynayabiliyorlar. Barış güçlerinin üni-formalı askerler olması da gerekmiyor. Seçim müşahitliği yapan, polis güçlerini ıslah eden, insan haklarını izleyen ve kötü hükümetlerin işleyişini gözetleyen görevliler de pekâlâ işe yarayabiliyorlar.

ŞEKİL 6-6. 1948-2008 arasında barış güçlerinin gelişimi



Kaynaklar: Grafik: Siri Rustad'ın araştırmaları temelinde, Gleditsch, 2008.

Barış gücü girişimleri neden işe yarıyor? Birinci neden doğrudan *Leviathan*'la ilişkili: iyi silahlanmış büyük misyonlar barış anlaşmasını çiğneyen tarafa doğ-rudan misillemeyle yanıt vererek, saldırganlığın maliyetini yükseltebilir. Bu ma-liyetler ve yararlar maddi olabileceği gibi, saygınlıkla da ilgili olabilir. Bir barış misyonu üyesi, Afonso Dhlakama ve emrindeki isyancı RENAMO güçlerinin Mo-zambik hükümetiyle barış anlaşması imzalamasını sağlayan faktörleri yorum-

⁵⁷ Fortna, 2008, s.173.

larken şunları dile getiriyor: "Dhlakama için ciddiye alınmak, kokteyllere katılmak ve saygı görmek çok önemliydi. Birleşmiş Milletler aracılığıyla hükümetin RENAMO'dan 'silahlı haydutlar' olarak söz etmekten vazgeçmesini sağlamıştı. Saygı ve ilgi görmek güzeldi."⁵⁸

Küçük misyonlar bile, ilk saldıran karşı taraf olabilir korkusuyla saldırma eğiliminde olan tarafları Hobbesçu tuzaktan kurtarabileceği için etkili olabiliyor. Kaldı ki, çatışmaya barış güçlerinin burnunu sokmasını kabul etmek bile, her iki tarafın da saldırmama konusunda ciddi olduğuna işaret eden yüksek maliyetli (dolayısıyla da güvenilir) bir işaret. Barış gücü alana yerleşince, anlaşmaya ne ölçüde uyulduğunu izleme yoluyla karşı tarafın gizlice yeniden silahlanmadığı konusunda her iki tarafa güvence vererek bu güvenlik ortamını daha da güçlendirebiliyor. Ayrıca gündelik polisiye önlemleri de üstlenerek, intikam kırsır döngülerine dönüşebilecek küçük şiddet olayları için de caydırıcı olabiliyor. Barış gücü anlaşmanın bozulmasını isteyen aşırıları ve bozguncuları da saptayabiliyor. Bozguncunun biri kışkırtıcı bir saldırı gerçekleştirse bile, itibarını kullanan barış gücü hedef alınan tarafa bunun saldırıyı yeniden başlatan işaret fişeği olmadığı, bir bozguncunun eylemi olduğu konusunda güvence verebiliyor.

Barış gücü girişimlerinin başka bazı kaldıraç işlevleri de var. İsyancıları ve savaş ağalarını besleyen ve çoğu zaman aynı kişilerden oluşan kaçakçılık ağlarını ortaya çıkarmaya çalışabiliyorlar. Barış koşullarına uyan liderlere fon sağlayarak, güçlerini ve seçim şanslarını artırmalarına yardım edebiliyorlar. Bir Sierra Leonelinin başkanlık adaylarından biri için söylediği gibi, "Kabbah giderse beyazlar gider, Birleşmiş Milletler giderse para gider."⁵⁹ Ayrıca, üçüncü dünya askerlerine yapılan ödemelerin çoğu (modernite öncesi askerler gibi) yağma fırsatlarıyla sağlandığı için, "para" Çıplak General ve yoldaşlarının "savaştan çekilmesini, silahsızlandırılmasını ve yeniden topluma entegre edilmesini" hedefleyen programlar için de kullanılabilir. Gündemleri daha çok ideolojik olan gerillalar için, rüşvetlerin küçümsedikleri düşmandan değil tarafsız bir güçten geldiğini bilmek davayı satmadıkları duygusunu güçlendirebiliyor. Mali kaldıraç gücü siyasi liderleri devlet yönetimini rakip siyasal güçlere ya da etnik gruplara açmaya zorlamada da kullanılıyor. Mali tatlandırıncılarda olduğu gibi, tavizlerin nefret edilen düşmana değil de tarafsız bir güce verildiği duygusu da taviz veren tarafa durumu kurtarma fırsatı sunabiliyor. Sierra Leone'deki bir Birleşmiş Milletler görevlisi olan Desmond Malloy şu gözlemini dile getiriyor: "Barış güçleri müzakerelere ortam hazırlıyor. [Tavizler] gurur meselesi oluyor – bu insanın doğasında var. Bu nedenle müzakerelerin tarafların saygınlığı yitirilmeden ve gururları çiğnenmeden yürütülmesine olanak veren bir mekanizmanın olması gerek."⁶⁰

Bütün bu cesaret verici istatistikler Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Irak, Sudan ve diğer ölüm tuzaklarında yaşanan katliamları bilen yeni okurlara yeterince güven vermeyecektir. İncelediğimiz PRIO/UCDP verileri iki açıdan yetersiz.

⁵⁸ Fortna, 2008, s.129.

⁵⁹ Fortna, 2008, s.140.

⁶⁰ Fortna, 2008, s.153.

Bunlar yalnızca devletin taraf konumunda olduğu, taraflardan hiç değilse birinin hükümet olduğu uyuşmazlıkları kapsıyor. Ve bunlar yalnızca çatışmalarla ilişkili, çatışmalarda kullanılan silahların yol açtığı ölümler. Peki, bu başlıklar altında yer almayan verileri de incelemeye başladığımızda eğilimlere ne oluyor?

Dışlanan verilerin ilki devlet dışı çatışmalar; topluluklar arası şiddet adı da verilen bu uyuşmazlıklarda, çoğu zaman etnik gruplarla bağlantılı savaş ağaları, milisler, mafyalar, asi gruplar ya da paramiliterler birbirlerinin peşine düşüyor. Tanımı gereği bu uyuşmazlıklar genellikle başarısız devletlerde yaşanıyor. Hükümeti taraf olmaya davet etmeye bile gerek duymayan bir savaş, devletin şiddet tekeline bütünüyle kaybettiği anlamına gelir.

Devlet dışı uyuşmazlıklarda sorun, yakın zamanlara kadar savaşların izini sürenlerin bunlarla hiç ilgilenmemesi. Bunları kimse kaydetmiyordu; dolayısıyla elde sayacak veri yok ve eğilimleri saptayamıyoruz. Görevi "savaş felaketini" önlemek olan Birleşmiş Milletler bile, topluluklar arası şiddetin (ya da diğer herhangi bir silahlı uyuşmazlığın) kaydını tutmayı reddediyor, çünkü üye ülkeler sınırları içindeki meselelere sosyal bilimcilerin burunlarını sokmalarını ve canı hükümetlerinin yol açtığı ya da yetersiz hükümetlerinin önlemeyi başaramadığı şiddeti açığa çıkarmalarını istemiyorlar.⁶¹

Bununla birlikte, tarihe geniş bir açıdan bakıldığında, yeryüzünün daha ufak bir bölümünün devletler tarafından kontrol edildiği on yıllar ve yüzyıllar önceye göre günümüzde devlet dışı çatışmaların çok daha az olması beklenecektir. Hepsi devlet dışı çatışmalar olan kabile savaşları, köleciler baskınlar, yağmacı ve atlı kabilelerin talanları, korsan saldırıları ve soyluların ve savaş ağalarının yürüttükleri özel savaşlar binlerce yıl boyunca insanlığa zulmetti. Çin'de 1916 ile 1928 arasındaki "savaş ağaları" döneminde rakip askeri şefler arasında yaşanan savaşlarda on beş yılda 900 binin üzerinde insan öldü.⁶²

Devlet dışı çatışma tabloları 2002'den itibaren oluşturuluyor. O zamandan bu yana UCDP'nin bir devlet dışı veri seti var ve bu veriler üç noktayı açığa çıkarıyor. Birincisi, bazı yıllarda devlet dışı çatışmaların devletin taraf oluşturduğu çatışmalar kadar çok sayıda olduğu görülüyor; bu da savaşların az olmasından çok, topluluklar arası çatışmaların yaygınlığına işaret ediyor. Tahmin edileceği gibi bunların çoğu Sahraaltı Afrika'da yaşanıyor, ama bu türden çatışma sayısı Ortadoğu'da (en çok da Irak'ta) da artıyor. İkincisi, devlet dışı çatışmalarda ölen insan sayısı, hükümetlerin taraf olduğu çatışmalardan çok daha az; belki bu sayının dörtte biri kadar. Hükümetler tanım gereği şiddet işinde uzmanlaştıklarına göre, bu da şaşırtıcı değil. Üçüncüsü, Irak'taki topluluklar arası şiddetin en ölümcül yılı 2007 olduğu halde, 2002'yle (veri setinde şu anda kapsanan son yıl olan) 2008 arasındaki ölüm oranlarında esas olarak aşağı doğru eğilimler dikkati çekiyor.⁶³ Görüldüğü gibi, bilindiği kadarıyla devlet dışı çatışmalarda ölen insan sayısının, dünya çapında silahlı çatışmalarda gözlemlenen ve Yeni Barış adı verilen azalma eğilimine karşı bir örnek oluşturma olasılığı çok düşük.

⁶¹ Human Security Centre, 2005, s.19.

⁶² Rummel, 1994, s.94.

⁶³ Human Security Report Project, 2007, s.36-37; Human Security Report Project, 2011.

Daha ciddi bir sorun açlık, hastalık ve savaşın ağırlaştırdığı yasadışılık koşullarına bağlı dolaylı sivil ölüm sayısı. Yüzyıl önce savaşa bağlı ölümlerin yüzde 10'unun sivil ölümleri olduğunu okurken, şimdi bu oranın yüzde 90'a ulaştığını görüyoruz. Bu iddiayla uyumlu olarak, epidemiyologların yeni çalışmaları arasında siviller arasında dehşetli "fazladan ölüm" (doğrudan ve dolaylı ölüm) sayıları bildiriliyor. Bu araştırmacılar sayıları medya haberlerinden ve hükümet dışı örgüt raporlarından almıyorlar; bunun yerine örnek gruplarına ölen bir kişi tanıyıp tanımadıklarını soruyorlar ve buldukları oranı nüfusun bütününe uygulayarak çıkarsamalar yapıyorlar. 2006'da tıp dergisi *Lancet*'te yayımlanan bu tür bir araştırmada, 2003 ile 2006 arasında Irak savaşında tahminen 600 bin kişinin öldüğü sonucuna varılmış; bu sayı PRIO ve saygın bir hükümet dışı örgüt olan Iraq Body Count (Irak Kayıp Sayıları) projesi tarafından o dönem için bildirilen 80 binle 90 bin arasındaki çatışma kayıplarından kat kat daha fazla.⁶⁴ Demokratik Kongo Cumhuriyetinde yapılan bir başka araştırmada iç savaştaki sivil kayıp sayısının 5 milyon 400 bini bulduğu sonucuna varılmış; bu sayı da PRIO çatışma ölümleri tahmininin yaklaşık otuz beş katı ve bu örgütün 1946'dan bu yana bütün savaşlarda kaydettiği çatışma ölümlerinin yarısından fazla.⁶⁵ PRIO sayılarının (ölümlerin belli bir nedene atfedilmesi için öngörülen sıkı koşullar nedeniyle) yalnızca alt sınırlara denk geldiği göz önünde tutulsa bile, aradaki fark çok büyük ve tablonun bütününe bakıldığında çatışma kayıplarındaki azalmayı barış doğrultusunda gerçek bir ilerleme olarak yorumlamanın mümkün olup olmadığını sorgulamaya neden oluyor.

Kayıp sayıları daima ahlaki yorumlara açıktır; nitekim bu üç sayının, sırasıyla 20. yüzyılı, Bush'un Irak işgalini ve dünyanın Afrika karşısındaki kayıtsızlığını teşhir etmek amacıyla, yaygın bir şekilde kullanılması da şaşırtıcı değil. Ama bu kaynaklara nesnel bir gözle bakıldığında, gözden geçirilmiş sayıların güvenilir olmadığı izlenimi doğuyor (söylemeye gerek yok, bu elbette savaş sırasında sivil kayıplara ilgisiz kalılabileceği anlamına gelmiyor).

Bir kere, sivil kayıplarla ilgili sık sık sözü edilen yüzde 10'a yüzde 90 oranının bütünüyle yapay bir rakam olduğu anlaşılıyor. Siyaset bilimciler Andrew Mack (HSRP'ten), Joshua Goldstein ve Adam Roberts'ın her biri ayrı ayrı bu temanın kaynağını bulmaya çalıştılar; çünkü bunu destekleyecek veriler olmadığını biliyorlardı.⁶⁶ Ayrıca, bu iddianın temel uygunluk testlerinden geçmeyi başaramadığını da biliyorlardı. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde köylüler yaşamlarını ürettikleri ürünlerle sürdürebildiler ve geriye pek az fazlaları kaldı. Bu topraktan beslenen bir asker sürüsü kolayca kırsal nüfusu açlıkla karşı karşıya bırakabilirdi. Özellikle Otuz Yıl Savaşlarında çok sayıda sivil öldürülmekle kalmadı, kasten evler, ürünler, besi hayvanları ve su kaynakları tahrip edilerek, dehşet verici boyutlarda olan sivil kayıplar daha da arttı. Amerikan İç Savaşın-

⁶⁴ Fischer, 2008.

⁶⁵ Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde "en iyi tahminler"e göre 1998'le 2008 sonu arasındaki toplam çatışma kaybı 147,618. Bütün savaşları kapsayan 9,4 milyon sayısı çatışma kayıplarıyla ilgili düşük ve yüksek tahminlerin geometrik ortalaması. Her iki tahminin kaynağı: PRIO Battle Deaths Dataset, 1946-2008, Version 3.0, <http://www.prio.no/CSCW/Datasets/Armed-Conflict/Battle-Deaths/>, Lacina & Gleditsch, 2005.

⁶⁶ Human Security Centre, 2005, s.75; Goldstein, 2011; Roberts, 2010; White, baskıda.

da, ablukalar, ürün yakmalar ve tarım araçlarını yakıp yıkma kampanyalarıyla, muazzam sivil kayıplara yol açıldı (nitekim *Gone with the Wind*'de (*Rüzgâr Gibi Geçti*) Scarlett O'Hara'nın "Tanrı şahidim olsun, bir daha asla aç kalmayacağım." yeminin ardındaki tarihsel gerçek de buna işaret ediyor).⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında hareketli çatışma alanları yerleşim alanlarından geçerek kentlerin ve kasabaların üzerine top mermileri yağmasına neden oluyordu ve her iki taraf da ablukalarla karşı taraftaki sivilleri açlığa mahkum etmeye çalışıyordu. Daha önce de sözünü ettiğim gibi, 1918 grip salgını kurbanlarını savaşa bağlı dolaylı ölümler sayarsanız, sivil kayıp sayısını birkaç kat artırabilirsiniz. Yine 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan İkinci Dünya Savaşı da bir soykırım, [Londra ve diğer İngiltere kentlerine yönelik] büyük hava saldırıları, Almanya ve Japonya'daki kentlere, *Slaughterhouse-Five*'daki (*Mezbaha 5*) gibi yağın yangın bombaları ve bir değil iki atom bombasıyla sivilleri kırıp geçirmişti. Ancak, siviller üzerinde yıkıcı etkileri olsa da, günümüzdeki savaşların bunlardan çok daha kötü olma ihtimali pek yok gibi görünüyor.

Goldstein, Roberts ve Mack bu *memin* izini sürerek, bunun karmakarışık bir dizi zincirleme tekrarlamaya dayandığını belirlediler; farklı türde yöntemlerle yapılmış kayıp tahminlerinden bir çorba yapılmış, bir dönemdeki çatışma kayıpları bir başka döneme ait çatışma kaybı, dolaylı ölüm, yaralanma ve göçleri kapsayan verilerle karşılaştırılmıştı. Mack ve Goldstein savaşta sivil kayıpların çatışma kayıplarının yaklaşık yarısı kadar olduğunu ve savaştan savaşa değişse de zaman içinde bu oranın artmadığını bildiriyorlar. Nitekim, son zamanlarda bu oranın büyük ölçüde azaldığını göreceğiz.

Geçtiğimiz dönemlerde yayımlanan en dikkat çekici epidemiyolojik tahminler Irak'taki ölümlerle ilgili *Lancet* çalışmasına ait.⁶⁸ Iraklı sekiz sağlık çalışanından oluşan bir ekip on sekiz bölgede kapı kapı dolaşarak insanlara son zamanlarda ailelerinde yaşanan ölümleri sormuşlar. Epidemiyologlar 2003'teki işgal öncesi ölüm oranıyla ondan sonraki yıllara ait ölüm oranının arasındaki farkın savaşa atfedebileceğini varsayarak, bu farkı bulmuşlar ve onu Irak nüfusuna oranlamışlar. Bu aritmetik, Irak'ta savaşla yaşanan ölümlerin işgal hiç yaşanmasa beklenecek ölümlerden 655 bin daha fazla olduğunu gösteriyor. Ve aileler bu fazladan ölümlerin yüzde 92'sinin hastalık ya da açlığa bağlı dolaylı ölümler olmadığını, ateşli silahların, hava saldırılarının ve bombalı araçların yol açtığı doğrudan çatışma kayıpları olduğunu bildiriyorlar. Bu böyleyse, gerçek kayıplar standart kayıp kayıtlarındaki sayıların yaklaşık yedi katı.

Bununla birlikte, örnek grubu seçiminde titiz davranılmaması durumunda, elde edilen veriler temelinde bütün nüfusu kapsayan kestirimler son derece hatalı sonuçlar verebilir. Michael Spagat ve Neil Johnson'ın başını çektiği bir istatistikçi ekibi bu tahminlerin güvenilir olmadığını bildiriyorlar ve bombalama ve ateşli silahlarla yaralanma olasılığı en yüksek yerler olan ana caddelerde ve kavşaklarda yaşayan ailelerle yapılmış görüşme oranının gerekenden fazla olduğunu belirtiyorlar.⁶⁹ Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan daha düzgün bir

⁶⁷ Faust, 2008.

⁶⁸ Burnham ve ark., 2006.

⁶⁹ Human Security Report Project, 2009; Johnson ve ark., 2008 Spagat, Mack, Cooper, & Kreutz, 2009.

çalışmada elde edilen sayı *Lancet*'teki sayının dörtte biri kadar ve bu sayıya ulaşmak için bile yalan beyan, yer değiştirme ve unutkanlık göz önünde tutularak ilk sonucun yüzde 35 şişirilmesi gerektiği bildiriliyor. Bu çalışmada elde edilen düzeltilmemiş sayılar yaklaşık 110 bin; bu da çatışma ölümleri kayıtlarına çok daha yakın.⁷⁰

Epidemiyologlardan oluşan başka bir ekip, 20. yüzyılın ortalarından itibaren çatışma kayıplarının azaldığı doğrultusundaki düşüncüyü bütünüyle sorgulamak amacıyla, on üç ülkede geriye dönük olarak yapılmış savaş ölümleri araştırmalarını temel alan kestirimlerini yayımladılar.⁷¹ Ancak bu kestirimleri inceleyen Spagat, Mack ve arkadaşları, tahminlerin konuyla ilgili olmadığı sonucuna vardılar ve savaş ölümlerinin zaman içindeki seyrini izlemek için kullanılamayacağını ileri sürdüler.⁷²

Peki ya Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki iç savaşla ilgili (yüzde 90'ı hastalık ve açlığa bağlı) 5 milyon 400 bin ölüm için ne söylenebilir?⁷³ Bu sayının da aşırı yüksek olduğu anlaşılıyor. Uluslararası Kurtarma Komitesi (IRC, International Rescue Committee) bu sayıya ulaşırken savaş öncesine ait aşırı düşük bir tahmini ölüm hızını temel almış (çünkü bu Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden daha iyi durumdaki Sahraaltı Afrika'nın bütününe ait bir oran) ve bu sayıyı savaş dönemi için hesaplanmış (IRC'nin insani yardım sağladığı, savaştan en fazla etkilenen bölgeleri temel alan) aşırı yüksek bir orandan çıkarmıştı. HSRP, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki dolaylı kayıpların yüksek olduğunu ve bir milyonu geçmiş olabileceğini kabul etmekle birlikte, geriye dönük araştırmalarda örnek grubu seçimlerindeki tuzaklar yanında savaş çıkmasa neler yaşanırdı konusunda kuşkulu varsayımların temel alınması nedeniyle, bu verilere dayalı fazladan ölüm tahminlerine karşı uyarıda bulunuyor.⁷⁴

Öte yandan, HSRP tarafından toplanan veriler geçtiğimiz otuz yılda yaşanan savaşlarda hastalık ve açlığa bağlı ölüm oranlarının yükselmek yerine giderek *azalma* eğilimi gösterdiğine işaret ederek sosyal bilimcileri şaşırtıyor.⁷⁵ Bu veriler savaşın çocuklar ve diğer canlılar açısından iyi bir şey olduğu izlenimi de verebilir, ama onların söylemek istedikleri bu değil. Bunun yerine, gelişmekte olan ülkeler dünyasında kötü beslenme ve açlık nedeniyle ölümlerin yıllar içinde giderek azaldığına ve ülkelerin sınırlı bölgelerinde bir grup isyancı tarafından yürütülen bugünkü iç savaşların bu eğilimi tersine çevirecek boyutta tahribata yol açmadığına ilişkin belgeler sunuyorlar. Nitekim, savaş bölgelerine tıbbi destek ve gıda yardımı hızla ulaştığında, bu hizmetler sunulurken genellikle insani ateş kes uygulandığı için, bu doğrultudaki ilerleme daha da belirginleşebiliyor.

Bu nasıl oluyor? Pek çok kişi UNICEF'in Çocuklarda Sağkalım Devrimi adını verdiği gelişmeden habersiz. (Bu devrim erişkinlerdeki sağkalım için de geçerli, ama beş yaş altı çocuklar nüfusun en korunmasız bölümünü oluşturuyor ve en

⁷⁰ Bohannon, 2008.

⁷¹ Obermeyer, Murray, & Gakidou, 2008.

⁷² Spagat ve ark., 2009.

⁷³ Coghlan ve ark., 2008.

⁷⁴ Human Security Report Project, 2009.

⁷⁵ Human Security Report Project, 2009.

yoğun destekler bu gruba yöneltiliyor.) İnsani yardım giderek daha akıllıca uygulanıyor. Yardım örgütleri tek tek sorunlara para yığmak yerine, toplum sağlığı biliminin keşiflerinden dersler çıkarıyorlar ve en çok sayıda insanın ölümüne yol açan sorunların hangileri olduğunu ve bunların her biriyle savaşta maliyete göre en etkin silahın hangisi olduğunu belirliyorlar. Gelişmekte olan ülkeler dünyasında çocukluk çağındaki ölümlerin başta gelen dört nedeni var: sıtma, kolera ve dizanteri gibi ishaller hastalıklar, zatürre, grip ve verem gibi solunum yolu enfeksiyonları ve kızamık. Bunların her biri, çoğu zaman son derece ucuz girişimlerle önlenabilen ya da tedavi edilebilen hastalıklar. Sivrisineklere karşı cibinlikler, sıtma ilaçları, antibiyotikler, su arıtma yöntemleri, oral dehidratasyon sıvısı (temiz suya katılan biraz tuz ve şeker), aşılar ve (ishali ve solunum yolu hastalıklarını azaltan) anne sütüyle beslenme sayesinde muazzam sayıda yaşam kurtarılabiliyor. Geçtiğimiz otuz yılda, tek başına aşılarla 20 milyon yaşam kurtarıldı (1974'ye dünyadaki çocukların yüzde 5'i aşılarla korunurken, bugün bu oran yüzde 75'e ulaştı).⁷⁶ Folyolu paket içinde yer fıstığı ağırlıklı bir macun olan Plumpy'nut türünden, çocukların sevdiği tedavi destekleri, kötü beslenme ve açlığa karşı çok başarılı sonuçlar verebiliyor.

Bu gibi önlemlerin birlikte uygulanmasıyla savaşın insani maliyetinin çok düşürüldüğü belirtiliyor ve dolaylı ölümlerdeki artışla çatışma kayıplarındaki azalmanın yavaşladığı, hatta bütünüyle hükümsüz kılındığı yolundaki endişelerin yersiz olduğu ileri sürülüyor. HSRP Kore Savaşında, çatışmaların sürdüğü dört yıl boyunca her yıl nüfusun yüzde 4,5'inin hastalık ve açlıkta öldüğünü tahmin ediyor. Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki iç savaşta aşırı ölçüde karamsar bir tahmin olan 5 milyon dolaylı ölüm sayısını kabul etsek bile, bu sayı yıl başına ülke nüfusunun yüzde 1'inin kaybedilmesi anlamına gelirdi; bu da Kore'deki orana göre dolaylı kayıplarda dört kat azalma demektir.⁷⁷

Savaşın yol açtığı yıkımın muazzam acılar yaşatmaya devam ettiği gelişmekte olan ülkeler dünyasında mevcut durumun aydınlık yüzünü görmek hiç de kolay değil. Özellikle sayıların yardım parası toplama ve dikkat çekme propagandasına hizmet ettiği koşullarda, bu sayıları azaltmaya yönelik çabalar vicdansızlık gibi yorumlanabilir. Ama bu yalnızca bir inandırıcılık sorunu değil; gerçekleri bilmek de ahlaki bir zorunluluk. Dünya çapında savaşlarda giderek daha az insanın öldüğünü keşfetmek, olup bitenlere merhamet duymaktan yorulan ve yoksul ülkelerin düzeltilmesi mümkün olmayan cehennemler olarak kalmaya mahkum olduklarını düşünen okurlardaki duyarsızlığı giderici etki de yapabilir. Ve sayıları aşağı çekenin ne olduğunu daha iyi anlamak, yaptığımız fedakârlıklar nedeniyle kendimizi kutlamakla yetinmek yerine, insanların koşullarını düzeltecek işler yapmaya yönelmemizi sağlayabilir. İstatistikler karşımıza, hızla bağımsızlığa kavuşmak, doğal kaynaklar, (etkiliyse) devrimci Marksizm ve (etkisizse) demokratik seçimler gibi heyecan verici gibi görünen bazı şeylerle şiddete bağlı ölümlerin artabildiğini ve etkin bir hukuk düzeni, dünya ekonomisine açıklık, BM barış gücü ve Plumpy'nut fıstık ezmesi gibi sıkıcı bazı önlemlerle de bu tür ölümlerin azalabildiğini gösteren sürprizler çıkartabiliyor.

⁷⁶ Human Security Report Project, 2009, s.3.

⁷⁷ Human Security Report Project, 2009, s.27.

SOYKIRIMLARIN SEYRİ

Acınası türümüzün uygulayabildiği bütün şiddet çeşitleri arasında soykırım hem en iğrenç hem de anlaması en zor olanı. İnsanların neden zaman zaman para, şeref meselesi ya da aşk yüzünden birbirleriyle ölümcül çatışmalara girdiklerini, neden hata yapanlara aşırı cezalar uygulayabildiklerini ve neden silahlanan başka insanlarla savaşmak için ellerine silah aldıklarını kolayca anlayabiliriz. Ama birisinin kadın, çocuk, yaşlı demeden milyonlarca insanı katletmek istemesi, sanki türümüzü anlamak için ileri sürebileceğimiz bütün iddialara hakaret anlamına geliyor. Adına ister soykırım ("*jenosit*;" insanların ırk, din, etnisite ya da bir diğer silinmez herhangi bir grup üyeliği nedeniyle öldürülmesi), ister siyasi katliam ("*politisit*;" insanların siyasal aidiyetleri nedeniyle öldürülmesi), ister halk katliamı ("*demosit*;" sivillerin herhangi bir hükümet ya da milis gücü tarafından kitle halinde öldürülmesi) deyin, kategoriye göre öldürmelerde insanların *ne yaptığı* değil *ne olduğu* hedef alınıyor; dolayısıyla da sanki kazanç, korku ve intikam gibi alışılmış güdülere ters düşüyor.⁷⁸

Soykırım kurbanlarının sayısı da hayal gücünün sınırlarını çok aşıyor. Bunların hepsini saymaya çalışan ilk tarihçilerden biri olan ünlü Rummel, 20. yüzyılda 170 milyon insanın kendi hükümetleri tarafından öldürüldüğünü bildiriyor.⁷⁹ Bu sayının aşırı yüksek bir tahmin olduğu açık, ama korkunç kitle kıyımlarını araştıran diğer yazarlar 20. yüzyılda halk katliamlarında ölen insan sayısının savaşlarda ölen insan sayısından daha fazla olduğu görüşüne katılıyorlar.⁸⁰ Yayımlanmış tahminlerin kapsamlı bir değerlendirmesinde Matthew White 81 milyon insanın halk katliamlarıyla, 40 milyon insanın da insanların yol açtığı (çoğundan da Stalin ve Mao'nun sorumlu olduğu) kıtlıklar sonucunda toplam 121 milyon insanın öldüğünü bildiriyor. Buna karşılık savaşlarda ölen asker sayısı 37 milyon, savaştaki çatışmalarda ölen sivil sayısı 27 milyon, savaşa bağlı açlığın yol açtığı ölüm sayısı da 18 milyon olmak üzere, savaşa bağlı bütün ölümler 82 milyon.⁸¹ (Ancak White halk katliamlarının yaklaşık yarısının savaşlar sırasında gerçekleştiğini ve savaş olmasa yaşanmayabileceğini ekliyor.)⁸²

Bu kadar kısa bir zaman diliminde bu kadar çok insanın öldürülmesi kitlesel ölüm yöntemlerinin geliştirilmesini gerektiriyor; bu da konuya bir başka dehşet katmanı ekliyor. Nazilerin gaz odaları ve fırınları sonsuza dek soykırım simgeleri olarak gözler önünden gitmeyecek. Ama yüksek çıktıtlı ölümlere ulaşmak için modern kimya ve demiryolları hiç de zorunlu değil. 1793'te Vendée bölgesindeki isyan bastırılırken Fransız devrimcilerinin aklına, tutsakları mavnalara doldurup, mavnayı insan yükü boğulana kadar suyun yüzeyinin altında tutma, sonra yüzdürüp yeni yükü doldurma fikri gelmişti.⁸³ Holokost sırasında da en verimli

⁷⁸ *Soykırım (jenosit), siyasi katliam (politisit) ve toplu katliam (demosit) tanımları*: Rummel, 1994, s.31. Soykırım incelemeleri: Chalk & Jonassohn, 1990; Chirof & McCauley, 2006; Glover, 1999; Goldhagen, 2009; Harff, 2005; Kiernan, 2007; Payne, 2004; Power, 2002; Rummel, 1994; Valentino, 2004.

⁷⁹ Rummel, 1994; Rummel, 1997.

⁸⁰ White, 2010c, note 4; Duli, 2004a, 2004b; Rummel, 2004.

⁸¹ White, 2005a, baskıda.

⁸² White, baskıda; Ayrıca bkz. bu bölümde not 15.

⁸³ Bell, 2007a, s.182-83; Payne, 2004, s.54.

ölüm mekanizması gaz odaları değildi. Naziler, arabalı Asur askerleri ya da atlı Moğollar gibi atıcı silah kullanan hareketli birlikleri gölgede bırakan, *Einsatzgruppen* denilen hareketli vurucu timleriyle daha fazla insan öldürüyorlardı.⁸⁴ 1972'de Burundi'de Tutsilerin (yirmi küsur yıl sonra Ruanda'da ters yönde yaşanacak soykırımın öncülü olan) Hutu soykırımını sırasında bu infazlara katılmış bir kişi şunları anlatıyor:

Birçok teknik var, birçok. Mesela iki bin kişiyi bir binada, örneğin bir hapishane de toplarsınız. Büyük salonlar var. Kapılar kilitlenir. İnsanlar orada on beş gün yemeden içmeden tutulur. Kapılar açılır. Kadavralarla karşılaşsınız. Dövülmezler, onlara hiçbir şey yapılmaz. Öylece ölürlər.⁸⁵

Bol bol yüceltilen yavan bir askeri terim olan "kuşatma," aslında bir kenti yiyeceksiz bırakma ve sağ kalan güçsüz insanların da işini bitirme anlamında, ekonomik bir imha yöntemi. Frank Chalk ve Kurt Jonassohn'ın *The History and Sociology of Genocide* (Soykırım Tarihi ve Sosyolojisi) adlı kitaplarında işaret ettikleri gibi, "Tarih kitabı yazarlarının bir kentin yerle bir edilmesinin o kentte yaşayan insanlar açısından anlamını açıklamaları çok seyrek görülen bir durum."⁸⁶ Yasanın Tekrarı Kitabında Asur ya da Babil fetihlerini temel alan eski bir kehanet bunun istisnalarından birini oluşturuyor:

Kuşatma sırasında düşmanınızın vereceği sıkıntıdan rahminizin meyvesini, Tanrınız RAB'bin size verdiği oğulların, kızların etini yiyeceksiniz. Aranızdaki en yumuşak, en duyarlı adam bile öz kardeşine, sevdiği karısına, sağ kalan çocuklarına acımayacak; yediği çocuklarının etini onların hiçbirisiyle paylaşmayacak. Çünkü düşmanın kuşatma sırasında sizi sıkıştırması yüzünden kentlerinizde hiç yiyecek kalmayacak. Aranızda en yumuşak, en duyarlı kadın -yumuşaklığından ve duyarlılığından ayağının tabanını yere basmak istemeyen kadın- bile sevdiği kocasından, öz oğlundan, kızından, plasentayı ve doğuracağı çocukları esirgeyecek. Çünkü kuşatma sırasında düşmanın kentlerinizde size vereceği sıkıntıdan, yokluktan onları gizlice yiyecek.⁸⁷

Sayıların ve yöntemlerin ötesinde, halk katliamlarında bu kıyımları gerçekleştirenlerin tutkuyla uyguladıkları nedensiz sadizm insanın ahlaki hayal gücüne sığmıyor. Bütün kıtalardan ve zamanlardan tanıklar kurbanların öldürülmeden önce nasıl aşağılandıklarını, işkenceye maruz kaldıklarını ve sakat bırakıldıklarını anlatıyorlar.⁸⁸ *Karamazov Kardeşler*'de Dostoyevski 1877-78 Rus-Türk savaşları sırasında Türklerin uyguladıkları korkunç kitle kıyımlarını, doğmamış çocukların annelerinin rahimlerinden nasıl koparılıp çıkarıldığını, tutsakların asılmadan önce nasıl sabaha kadar kulaklarından bir çite çivilendiklerini anlatırken şu yorumu yapıyor: "Kimi zaman insanda 'hayvanca' bir zalimlik olduğundan dem vurulur, ama hayvanlara yapılan korkunç bir haksızlık,

⁸⁴ *Einsatzgruppen*'ın gaz odalarından daha ölümcül olması: Goldhagen, 2009, s.124. Daha önceki hareketli öldürme timleri: Keegan, 1993, s.166.

⁸⁵ Goldhagen, 2009, s.120.

⁸⁶ Chalk & Jonassohn, 1990, s.7.

⁸⁷ Yasanın Tekrarı 28: 52-57

⁸⁸ Goldhagen, 2009; Power, 2002; Rummel, 1994.

bir hakarettir bu. Bir hayvan asla insan gibi zalim olamaz; böylesine ustalıklı, böylesine sanatsal bir zalimlik insanda olur sadece. Bir kaplan sadece parçalayıp kemirir. İnsanları kulaklarından duvarlara çivileyip gece boyunca öylece bekletmek, bunu yapabilecek olsa bile aklının ucundan geçmez.”⁸⁹ Benim okuduğum soykırım öyküleri kafama ömür boyu rüyalarımı altüst eden görüntüler kazdı. İnsanın zihnine kazınan iki örnek vereceğim; bunları içerdikleri dehşet nedeniyle değil (oysa anlatılmış böyle birçok örnek var), serinkanlılıkla uygulanmaları nedeniyle seçtim. Her ikisi de filozof Jonathan Glover’ın *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century* (İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlakı Tarihi) başlıklı kitabından.

1966-76 arasındaki Çin Kültür Devriminde, Mao oraya buraya saldıran Kızıl Muhafızları öğretmen, yönetici ve toprak ağası ve “zengin köylü” soyundan gelenlerin aralarında bulunduğu “sınıf düşmanlarını” korkutmaya teşvik etmiş ve belki de 7 milyon insanın öldürülmesine neden olmuştu.⁹⁰ Bir olay şöyle anlatılıyor:

Yaşlı çiftin evinde arama yapan genç adam bir kutuda değerli Fransız kadehleri buldu. Yaşlı adam kendisine bu bardakları kırmaması için yalvarınca, gruptan birisi elindeki sopayla ağzına vurdu ve dişlerinin dökülmesine ve kan tükürmesine neden oldu. Öğrenciler kadehleri kırdılar ve çifti dizlerinin üzerine çökmüş ağlarken bırakıp gittiler.”⁹¹

Holokost sırasında Christian Wirth Polonya’da Yahudilerin ölümüne çalışmaya zorlanarak öldürülen arkadaşlarının giysilerini tasnif ettikleri bir köle emeği birliğine komuta ediyordu. Çocukları ellerinden alınmış ve ölüm kamplarına gönderilmişti.

Wirth bir istisna uygulamıştı.... On yaşlarında bir erkek Yahudi çocuğuna şekerler verilmiş ve küçük bir SS üniforması giydirilmişti. Her ikisinin de ellerinde makineli tüfeklerle, Wirth beyaz atının, çocuk da midillinin sırtında tutsaklar arasında dolaşıyorlar ve yakın mesafeden (çocuğun annesinin de aralarında bulunduğu) tutsakları öldürüyorlardı.⁹²

Glover bu noktada bir yorum yapmaktan kaçınmıyor: “Uç noktaya varan bu aşağılama ve alaya alma karşısında hiçbir tiksinti ve öfke reaksiyonu yeterli olamaz.”

İnsanlar bunları nasıl yapabiliyor? Kategorije göre öldürme eylemine anlam vermek mümkünse, buna kategori psikolojisiyle başlamak gerekiyor.⁹³

İnsanlar zihinlerinde diğer insanları aidiyetleri, gelenekleri, görünüşleri ve inançları temelinde sınıflandırıyorlar. Bu basmakalıp yaklaşımı bir tür zihinsel kusur olarak ele almak insana çekici gelse de, aslında kategorileştirme zeka için

⁸⁹ Dostoyevski, 1880/2002, s.238; , çev. Nihal Yalaza Taluy, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, s 316.

⁹⁰ Rummel, 1994, s.100.

⁹¹ Glover, 1999, s.290.

⁹² Glover, 1999, s.342.

⁹³ Pinker, 1997, s.306-13; Pinker, 1999/2011, bölüm10.

zorunlu bir işlem. Kategoriler gözlemlenen az sayıda nitelikten gözlemlenemeyen çok sayıda nitelik için çıkarsama yapmamıza olanak veriyor. Bir meyvenin rengine ve şekline bakarak onu frambuaz olarak sınıflandırırsam, tatlı olduğu sonucunu çıkarırım, açlığını gideririm ve zehirlenmemiş olurum. Politik doğruluğa önem veren duyarlılıklar, bir grup insanın tıpkı bir meyve çeşidi gibi ortak özellikleri olabileceği fikri karşısında kaşlarını çatabilirler, ama öyle olmasa öğüneceğimiz bir kültürel çeşitlilik ve gururlanacağımız etnik özellikler olmazdı. İnsanların grup içinde birbirleriyle kaynaşmaları, istatistiksel anlamda da olsa gerçekten bazı ortak özellikleri olmasından kaynaklanıyor. Görüldüğü gibi zihnin, ait oldukları kategoriye bakarak insanlar hakkında genellemeler yapması kendiliğinden bir kusur sayılamaz. Günümüzde Afrikalı Amerikalıların sosyal yardımla geçinme olasılığı gerçekten beyazlardan daha fazla, Yahudilerin ortalama gelir düzeyi gerçekten Anglo-Sakson-Protestan beyazlarından daha yüksek, işletme öğrencileri de gerçekten siyasi açıdan sanat, edebiyat ve insani bilimler öğrencilerinden daha tutucu; ortalamalar bunu gösteriyor.⁹⁴

Kategorileştirmede sorun bunun sık sık istatistiksel bir yaklaşımın ötesine geçmesi. Bir kere, insanlar baskı altında, dikkatleri dağılmış ya da duygusal bir ruh hali içinde oldukları zaman, kategorilerin yaklaşık gösterimler olduğunu unutup, bu basma kalıp nitelikler her erkeğe, kadına, çocuğa uygulanabilirmiş gibi davranıyorlar.⁹⁵ İkincisi, insanlar zihinlerindeki kategorilere *ahlaki değerler yükleme* eğilimindeler ve mütteliklerine övgüye değer nitelikler, düşmanlarınay-sa kınanacak nitelikler atfediyorlar. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerikalılar Rusların Almanlardan daha olumlu özellikleri olduğunu, Soğuk Savaş sırasında da bunun tersini düşünüyorlardı.⁹⁶ Son olarak da, insanlar grupları *özselleştirme* eğilimindeler. Deneklere çocukken, doğumda anne babaları değiştirilmiş bebeklerin kendilerini yetiştiren ailenin değil, biyolojik ailelerinin dilini konuşacağı söyleniyor. Ve insanlar büyüdükçe belli etnik ve dini grupların neredeyse biyolojik bir özleri olduğunu, bunun onları homojenleştirdiğini, değişmez, öngörülebilir ve diğer gruplardan ayrı kıldığını düşünme eğilimi gösteriyorlar.⁹⁷

İnsanları bir kategori örneği olarak ele alma bilişsel alışkanlığı uyumsuzluk koşullarında gerçekten tehlikeli bir hal alıyor. Hobbes'un şiddetli güdüler üçlüsünü – kazanç, korku ve şeref meselesi– bireysel bir kavga gerekçesi olmaktan çıkarıp etnik bir savaşı haklı gösteren bir nedene dönüştürüyor. Tarih çalışmalarını soykırımlara bu güdüler üçlüsünün ve şimdi göreceğimiz gibi çorbaya katılan ilave iki zehrin neden olduğunu gösteriyor.⁹⁸

Bazı soykırımlar işleri kolaylaştırmak için başlatılıyor. Yerlilerin yaşadıkları topraklar işgalcilere çekici gelebilir ya da bir su kaynağı, yiyecek türü ya da madenler yerlilerin tekelinde olabilir ve işgalciler bu kaynaklara kendileri sahip

⁹⁴ Jussim, McCauley, & Lee, 1995; Lee, Jussim, & McCauley, 1995; McCauley, 1995.

⁹⁵ Jussim ve ark., 1995.

⁹⁶ Jussim ve ark., 1995; Lee ve ark., 1995; McCauley, 1995.

* Essentialize –çn.

⁹⁷ Gelman, 2005; Gil-White, 1999; Haslam, Rothschild, & Ernst, 2000; Hirschfeld, 1996; Prentice & Miller, 2007.

⁹⁸ Chalk & Jonassohn, 1990; Chirof & McCauley, 2006; Goldhagen, 2009; Harff, 2003; Valentino, 2004.

olmak isteyebilirler. Onların gözünde bu insanları ortadan kaldırmak, çalıları temizlemek ya da zararlıları imha etmek gibi basit bir şey olacaktır; insanın ötekini nasıl sınıflandırdığına bağlı olarak duygudaş hislerini açıp kapatmasına olanak veren psikolojisi sayesinde bu kolayca mümkün olabiliyor. Yerli halklara yönelik soykırımların çoğunda, kurbanların insandan aşağı bir varlık olarak sınıflandırıldığı koşullarda, kestirme yoldan toprak ya da köle kazanmaktan öte bir gerekçe olmayabilir. Amerika kıtasının her yerinde yerleşimcilerin ya da hükümetlerin Amerika Yerlilerine karşı yürüttükleri sayısız sürgün ve katliam, Kongo Hür Devleti'nde Afrika kabilelerine karşı Belçika kralı Léopold'un acımasız uygulamaları, Güney Batı Afrika'da Alman sömürgecilerinin Hererolara karşı yürüttüğü imha hareketi ve 2000'lerde Sudan hükümeti tarafından desteklenen "develi askerlerin" (Cancavid milisleri) Darfurlulara saldırıları da bu soykırımlar arasında yer alıyor.⁹⁹

Galipler haraç ve vergi elde etmek için, acılar içinde de olsa yerlilerin yaşamasını kendileri açısından daha yararlı gördükleri zaman, soykırımın ikinci bir pratik işlevi ortaya çıkıyor. Soykırıma istekli olmakla ünlenmek saldırgan bir hükümdarın işine yarayacak, kente teslim olmak ya da yerle bir edilmek ültimatouyla tehdit etme olanağı sağlayacaktır. Bu tehdidin inandırıcı olması için, saldırganın tehdidini yerine getirmeye hazır olması gerekir. Nitekim, Cengiz Han'ın Moğol göçebeleriyle Batı Asya kentlerini yerle bir etmesinin ardındaki gerekçe de buydu.

Saldırganlar bir kenti ya da bir toprağı imparatorluklarına katmayı bir kez başarinca, herhangi bir başkaldırıyı demir yumrukla ezecekleri tehdidini sürdürdrebiliyorlar. MS 68 yılında Yahudilerin Roma hakimiyetine karşı başlattıkları isyanı ezmek için İskenderiye valisi Roma birliklerini çağırdı. Tarihçi Flavius Josephus'a göre: "[Yahudiler] püskürtüldükten sonra acımasızca ve bütünüyle imha edildiler. Bazıları açık alanda yakalandı, bir bölümü evlerine kovalandı, sonra evleri yağmalanıp yakıldı. Romalılar bebeklere bile acımadılar, yaşlılara hiçbir saygı göstermediler ve her yer kan revan içinde kalana dek her yaştan insanı katlettiler; 50 bin Yahudi öldürülmüştü."¹⁰⁰ Yirminci yüzyılda Sovyetlerin Afganistan'da, sağcı hükümetlerin de Endonezya ve Orta Amerika'da yürüttükleri ayaklanma karşıtı kampanyalarda da benzeri taktikler uygulandı.

İnsani özelliklerden yoksun sayılan bir halk kendisini korumak durumunda kaldığında ya da işleri tersine döndürdüğünde, o da Hobbesçu bir grubu diğer bir grubun karşısına geçiren bir korku ortamı yaratabilir. Her iki taraf da ötekini ön alma amacıyla işi bitirilmesi gereken varoluşsal bir tehdit olarak görmeye başlar. 1990'larda Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra, Sırp milliyetçilerinin Bosna ve Kosova'da gerçekleştirdikleri soykırımlar kısmen kendilerinin katliama kurban gidecekleri korkusuyla alevlenmişti.¹⁰¹

Bir grubun üyeleri yoldaşlarının gadre uğradıklarını görünce, kendileri de aynı sonla karşılaşmaktan ucu ucuna kurtulunca ya da hedef alındıkları kuşkusuna kapılınca, saldırgan olarak algıladıkları tarafa karşı ahlaki bir öfkeyle

⁹⁹ Goldhagen, 2009.

¹⁰⁰ Kiernan, 2007, s.14.

¹⁰¹ Glover, 1999; Goldhagen, 2009.

dolup taşarak öç almaya da kalkışabiliyor. Bütün öç alma biçimleri gibi misilleme amaçlı katliam da, gerçekleşince bütün anlamını yitirecektir; ama o sırada bedeli ne olursa olsun, caydırıcı inandırıcı kılmak için iyi reklamı yapılan bastırılmaz bir *dürtü*, evrimle, kültürel normlarla ya da her ikisiyle birlikte beyinlerimize programlanmış olabilir.

Bu Hobbesçu güdüler nasıl olup da yırtıcı şiddetin, ön alma amaçlı saldırıların ya da öç almanın, engel ya da sorun oluşturan bireylere karşı değil de bir insan grubunun *bütününe* karşı yöneltildiğini açıklamıyor. Nedenlerden biri bilişsel kategorileştirme alışkanlığı olabilir, ama bir diğeri *The Godfather: Part II*'da (*Baba: II. Bölüm*) genç Vito Corleone'nin annesi Sicilyalı bir babaya oğlunun hayatını bağışlaması için yalvarırken açıklanıyor:

Dul: Don Francesco. Sana boyun eğmedi diye kocamı öldürdün. Öç almaya yemin etti diye büyük oğlu Paolo'yı da öldürdün. Ama Vitone yalnızca dokuz yaşında ve aklı ermez. Hiç konuşmaz.

Francesco: Onun sözleri beni korkutmuyor.

Dul: O çok zayıf.

Francesco: Ama güçlenecek.

Dul: Bir çocuk sana zarar veremez.

Don Francesco: Büyüyüp erkek olacak ve öç almak için gelecek.

Nitekim gerçekten öç almak için gelir. Filmin sonraki bölümlerinde büyüyen Vito Sicilya'ya geri döner, Don Francesco ile görüşmek ister, yaşlı adamın kulağına adını fısıldar ve onu mersin balığı gibi ortadan yarar.

Aile, klan ya da kabile üyeleri arasındaki dayanışma –özellikle de öldürmele- rin öcünü alma kararlılıkları– onları aralarından herhangi biriyle paylaşılacak kozu olan kişilerin meşru hedefi kılar. Eşit büyüklükte sık sık birbirleriyle temas eden gruplar çoğu zaman göze göz dişe diş intikamı tercih ederler, ama tekrarlanan kural çiğnemeler belli olaylarla sınırlı bir öfkeyi kronik nefrete dönüştürebilir. Aristoteles'in yazdığı gibi, "Öfkeli adam öfkeli olduğu tarafın da acı çekmesini ister; nefret ise öfkeli olduğu tarafın var olmamasını ister."¹⁰² Taraflardan biri sayısal ya da taktik üstünlük konumuna geldiğinde, bu fırsattan yararlanıp nihai bir çözümü zorlayabilir. Birbiriyle çatışan düşman kabileler soykırımın sağlayacağı pratik avantajların çok farkındadırlar. Şekil 2-2'deki uzun insan öldürme çubuklarından birini sağlayan bir kabile olan, Ekvator'un Amazon bölgesindeki Jivarolarla çalışan antropolog Rafael Karsten onların savaş usullerini anlatıyor:

Kabile kolları içindeki küçük düşmanlıklarda adil bir misillemeyi temel alan özel kan davalarıyla çözümlene eğilimi gözlemlenirken, farklı kabileler arasındaki savaşlar esas olarak imha savaşları niteliğindedir. Bu savaşlarda yaşama karşı yaşam ilkesi yok; hedef düşman kabileyi bütünüyle ortadan kaldırmak.... Çatışmada galip gelen taraf düşman halktan küçük çocuklar da dahil tek bir kişinin bile hayatta kalmaması konusunda daha da ısrarcı oluyor; bunların daha sonra galiplerden öç almalarından korkuluyor.¹⁰³

¹⁰² Aktaran Chirot & McCauley, 2006, s.72-73.

¹⁰³ Aktaran Daly & Wilson, 1988, s.232.

Dünyanın öteki yarısında, antropolog Margaret Durham normalde ölçülü intikam normlarına uyan bir Arnavut kabilesinde benzeri bir tablo çiziyor:

Şubat 1912'de bana şaşırtıcı bir toptancı adalet vakası bildirildi.... Fandi bayrağından [kabile kol] bir aile eskiden beri hırsızlık, adam vurma gibi kötü alışkanlıklarıyla kabilenin başına belaydı. Bütün şefleri bir araya getiren bir toplantıda bu ailenin erkeklerinin öldürülmesine karar verilmişti. Bu kişilerin peşine düşüp onları vuracak adamlar seçilmişti ve belirlenen günde on yedi erkeğin hepsi vurulmuştu. Biri yalnızca beş, bir diğeri yalnızca on iki yaşındaydı. Masum oldukları belli olan çocukların vurulmasını protesto ettim ve bana şunlar söylendi: "Bunların kanı bozuktur ve bu kanın daha fazla yayılmaması gerekiyordu." Kalıtıma öylesine inanıyorlardı ki, doğacak çocuğunun erkek olabileceği ve kötülüğü sürdürebileceği gerekçesiyle zavallı gebe bir kadının da öldürülmesi önerilmişti.¹⁰⁴

Temelde yatan "kanı bozukluk" kavramı beşiğin intikamı korkusundan esinlenen birkaç biyolojik metafordan biri. Yenilen düşmandan birkaç kişi canlı kalırsa, kalanların çoğalmasından ve gelecekte sorun doğurmasından korkuluyor. İnsanda bilişsel mekanizmalar çoğu zaman analogiyle çalışıyor ve sürekli çoğalan can sıkıcı varlıklardan oluşan bir topluluk düşüncesi akla kolayca haşşere kavramını getiriveriyor.¹⁰⁵ Dünya çapında soykırımcılar aynı metaforları tekrar tekrar keşfederek klişe haline getiriyorlar. Hor görülen insanlar sıçan, yılan, bit, sinek, parazit, hamam böceği ya da (dünyanın zararlı sayıldıkları bölgelerinde) maymun, şebek, köpek oluyor.¹⁰⁶ İrlanda'da 1641'de binlerce İrlandalı Katolik'in öldürülmesini emreden bir İngiliz komutan emrini "Sirkeleri yok edin, bitler yok olur." diye gerekçelendiriyordu.¹⁰⁷ 1856'da atlarından birini öldürenlerden üç almak için 240 Yuki'yi katleden bir Kaliforniyalı yerleşimci "sirkeden bit çıkar." diyordu.¹⁰⁸ 1864'te yüzlerce Cheyenne ve Arapaho'nun öldürüldüğü Sand Creek Katliamından önce Albay John Chivington da "sirkeden bit çıkar." diyordu.¹⁰⁹ Cerahat, kanser, mikrop ve virüs de şiirsel soykırım dilinde mecaz olarak kullanılan diğer sinsi bilimsel kavramlar arasında yer alıyor. Yahudilere gelince, Hitler birden çok metafor kullanıyordu, ama bunlar daima biyolojikti: Yahudiler virüstü; Yahudiler kan emici parazitlerdi; Yahudiler kırma bir ırktı; Yahudilerin kanı zehirliydi.¹¹⁰

İnsan zihninin biyolojik etkenlerin bulaşmasına karşı geliştirdiği bir savunma var: tiksinti duygusu.¹¹¹ Genellikle vücut sıvıları, hayvan parçaları, asalak böcekler, kurtçuklar ve solucanlar ve hastalık taşıyıcılarıyla tetiklenen bu tiksinti duygusu insanları bulaşıcı maddeyi ya da ona benzeyen ya da onunla temas etmiş şeyleri kusarak çıkarmaya iter. Bir ucun maneviyat, saflık, iffet ve temizlikle, diğer ucun hayvanilik, iffetsizlik, şehvet ve bulaşıcı kirlilikle özdeşleştiril-

¹⁰⁴ Aktaran Daly & Wilson, 1988, s.231-32.

¹⁰⁵ Pinker, 2007b, bölüm 5.

¹⁰⁶ Chirot & McCauley, 2006; Goldhagen, 2009; Kane, 1999; Kiernan, 2007.

¹⁰⁷ Kane, 1999. Quote from Kiernan, 2007, s.606.

¹⁰⁸ Aktaran Chalk & Jonassohn, 1990, s.198.

¹⁰⁹ Aktaran Kiernan, 2007, s.606. Kane, 1999.

¹¹⁰ Chirot & McCauley, 2006, s.16, 42; Goldhagen, 2009.

¹¹¹ Curtis & Biran, 2001; Rozin & Fallon, 1987; Rozin, Markwith, & Stoess, 1997.

diği bir yelpazede, tiksinti kolayca ahlakileştirilebilir.¹¹² Böylece karşımızdaki fiziksel olarak itici olmayan, ama ahlaki açıdan hor görülen iğrenç etkenlere dönüşür. İngilizce dilinde güvenilir kişiler için kullanılan birçok metaforla hastalık taşıyıcılar kullanılır –*rat* [sıçan], *louse* [bit], *worm* [solucan, kurtçuk], *cockroach* [hamam böceği]. Nitekim 1990’larda zorla göç ettirme ve soykırım için, gayet kötü bir ifade olan *etnik temizlik* terimi kullanılabiliyordu.

Metaforik düşünce iki yöne de uygulanabilir. Tiksinti metaforlarını yalnızca ahlaki açıdan değersiz gördüğümüz kişilere uygulamakla kalmayız, fiziksel açıdan tiksindirici bulduğumuz kişilere de uygulamaya eğilimliyiz (bu fenomene 4. bölümde Lynn Hunt’ın Avrupa’da hijyen kurallarına uyum arttıkça zalim ceza uygulamalarının azaldığı teorisinde rastlamıştık). Yelpazenin bir ucunda, arınma ritüellerine tabi tutulan beyazlara bezenmiş erkek ve kadınların sofuluğu kutsanıyor. Öteki ucunda, yozluk ve pislik içinde yaşayan kişiler, insanlık dışı varlıklar diye kınanıyor. Kimyacı ve yazar Primo Levi Almanya’da Yahudilerin ölüm kamplarına nakli sırasında bu sarmalı betimliyor:

SS muhafızları peronlara, rayların ortasına, bulabildikleri her yere çömelen kadın ve erkeklerin görüntüsüyle alay ettiklerini gizlemeye gerek duymuyorlardı; Alman yolcular da gördükleri karşısında duydukları tiksintiyi açıkça dile getiriyorlardı: böyle insanlar başlarına gelecekleri hak ediyorlar, şunların nasıl davrandıklarına bakın. Bunlar *Menschen* değil, insan değil, bunlar hayvan, bu gün gibi açık.¹¹³

Soykırma giden duygusal yol – öfke, korku ve tiksinti – farklı bileşimlerde ortaya çıkabiliyor. Siyaset bilimci Daniel Goldhagen 20. yüzyıl soykırım tarihini ele aldığı *Worse than War* (Savaştan Beter) başlıklı kitabında bütün soykırımların kökeninde aynı nedenler olmadığına dikkat çekiyor. Bu soykırımları, kurban grubunu *insani özelliklerden yoksun sayma* (ahlaki bir tiksinti hedefi haline getirme), *şeytanlaştırma* (ahlaki bir öfke hedefi haline getirme) ya da bunların ikisinin birden yapma ya da bunlardan hiçbirinin yapmama temelinde sınıflandırıyor.¹¹⁴ Alman sömürgecilerin gözünde Hererolar, Türklerin gözünde Ermeniler, Sudanlı Müslümanların gözünde siyah Darfurlular ve Avrupalı yerleşimcilerin gözünde yerli halkların çoğu gibi insani özelliklerden yoksun sayılan gruplar, böcekleştirilip haşereler gibi imha edilebilir. Buna karşılık şeytanlaştırılan bir grubun standart insani akıl yürütme yetileri olduğu düşünülür; bu da onları sapkın inançlar besleme ya da tek doğru inancı reddetme açısından daha da suçlu kılar. Modern inanç sapkınları da komünist otokrasilerin ve bunun tam tersi olan Şili, Arjantin, Endonezya ve El Salvador’daki sağcı diktatörlüklerin kurbanları. Bir de baştan sona şeytan olanlar, *hem* bütün iticiliğiyle insan sayılmayan *hem de* alçakça kötülüklerin kaynağı olanlar var. Nazilerin Yahudilere bakışı böyleydi ve Hutularla Tutsilerin birbirlerini böyle görüyorlardı. Son olarak da, Balkanlarda Yugoslavya’nın parçalanmasından sonra ortaya çıkan anarşi ortamında yaşananlar gibi, kötülük kaynağı olmayan ya da insan olmadığı düşünül-

¹¹² Haidt, 2002; Haidt ve ark., 2000; Haidt, Koller, & Dias, 1993; Rozin ve ark., 1997; Shweder, Much, Mahapatra, & Park, 1997. Ayrıca bkz. bu kitabın 9. bölümünde, “Morality and Taboo.”

¹¹³ P. Levi, *The drowned and the saved*, Aktaran Glover, 1999, s.88-89.

¹¹⁴ Goldhagen, 2009. Ayrıca bkz. Haslam, 2006.

meyen, buna karşılık potansiyel yırtıcı bir saldırgan olduğundan korkulan ve ön alma amaçlı saldırılara maruz kalanlar var.

Bu noktaya kadar soykırımı şu şekilde açıklamaya çalıştım. Zihin özcülük alışkanlığıyla her şeyi temel özelliklerine indirgeyerek insanları belli kategorilerde sınıflandırabiliyor ve zihnin ahlaki duyguları bu kategorinin bütününe uygulanabiliyor. Bu bileşim de bireyler ya da ordular arasındaki Hobbesçu rekabeti halklar arasında bir rekabete dönüştürebiliyor. Bununla birlikte, soykırımın vahim bir bileşeni daha var. Soljenitsin'in belirttiği gibi, milyonları öldürmek için bir *ideolojiye* ihtiyaç duyuyorsunuz.¹¹⁵ Bireyleri ahlakileştirilmiş kategorilere gömen ütopyacı öğretilerin kökeninde güçlü rejimler olabiliyor ve bunlar bütün yıkıcı güçlerini uygulayabiliyorlar. Bu nedenle, soykırımlardaki ölümlerin aşırı sayılara ulaşmasını ideolojiler sağlıyor. Bölücü ideolojiler arasında Haçlı Seferleri ve Din Savaşları (ve Çin'de aynı kaynaktan beslenen Taiping Ayaklanması) sırasında Hristiyanlık, Fransız Devrimindeki siyasi katliamlar sırasında devrimci romantizm, Osmanlı Türkiye'si ve Balkanlardaki soykırımlarda milliyetçilik, Holokost'ta Nazizm, Stalin'in Sovyetler Birliği, Mao'nun Çin'i ve Pol Pot'un Kamboçya'sındaki temizlikler, sürgünler ve açlık terörü sırasında da Marksizm var.

Ütopik ideolojiler neden bu kadar sık soykırımı yol açabiliyor? İlk bakışta bu insana bütünüyle anlamsız gibi geliyor. Asıl ütopyaya ulaşmak çeşitli nedenlerle mümkün olmasa bile, mükemmel bir dünya arayışının bize hiç değilse daha iyisini, mükemmellik yolunda yüzde 60, hatta diyelim yüzde 15 ilerlemiş bir dünyayı sağlaması gerekmez mi? İnsanın erişebileceği şeylerin bunun ötesinde olmasını beklemek gerekmez mi? Hedefimizi yüksek tutmamız, imkansız düşlememiz, hiç olmayan şeyleri hayal etmemiz ve "neden olmasın?" sorusunu sormamız gerekmez mi?

Ütopyacı ideolojiler iki nedenle soykırımı davet çıkarıyor. Birinci neden bir sürü muzır faydacı hesap içine girmeleri. Bir ütopyada herkes sonsuza dek mutludur, yani ahlaki değeri sonsuzdur. Çoğumuz beş kişiyi öldürecek bir tramvayın bir kişinin öleceği yan yola yönlendirilmesine etik açıdan izin verilebileceğini kabul ederiz. Peki şimdi de tramvayın yolunu değiştirerek yüz milyon insanı ya da bir milyar insanı, hatta belirsiz gelecek için çıkarsama yaptığımızda sonsuz sayıda insanı kurtarabileceğinizi varsayın. Böyle sonsuz bir hedefe ulaşabilmek için kaç kişinin kurban edilmesi göze alınabilir? Belki de birkaç milyon oldukça iyi bir pazarlık sayılabilir.

Mesele bundan ibaret değil, mükemmel bir dünya vaadini öğrenen ama buna karşı çıkan insanları düşünün. Sonsuz iyiliğe götüren bir planın yolunu engelleyen yegâne şey bunlar olsun. Sizce bunlar ne kadar kötüler? Hesabı siz yapın.

İkinci soykırım riski ütopyanın temiz pak bir plana uygun olması beklentisi. Ütopyada her şeyin bir gerekçesi vardır. Peki ya insanlar? İnsan grupları farklılıklar gösterir. Bazıları inatla, hatta belki de özünde mükemmel bir dünyaya ters düşen değerlere saplanıp kalmıştır. Bu kişi toplulukçu paylaşma temelinde işleyen bir dünyada girişimci, emekle yürüyen bir dünyada kitap kurdu, Tanrı'ya

¹¹⁵ Soljenitsin, 1973/1991, s.173-74.

boyun eğme ve takvaya dayalı bir dünyada başına buyruk bir küstah, birlik ve bütünlüğü temel alan bir dünyada bir ayrılıkçı ya da doğadaki köklerine dönmüş bir dünyada kent ve ticaret kafalı biri olabilir. Temiz bir kâğıt üzerinde mükemmel bir toplum tasarlıyorsanız, göze batan bu çirkinlikleri neden işin başında planların dışında bırakmıyorsunuz?

Tarihçi Ben Kiernan *Blood and Soil: A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur* (Kan ve Toprak: Isparta'dan Darfur'a Dünya Çapında Soykırım ve İmha Tarihi) adlı kitabında ütopyacı ideolojilerin ilginç bir başka özelliğine dikkati çekiyor. Bıkmadan usanmadan kaybedilmiş tarımsal cenneti yad ediyor, mevcut kentsel çürümenin yerine bu sağlıklı geçmişi geçirmek istiyorlar. Dördüncü bölümde kozmopolit kentlerdeki entelektüel pazardan doğan Aydınlanmadan sonra, Alman Aydınlanma karşıtlığının insanların topraklarına bağlılığını, Kiernan'ın kitabına başlık yaptığı kanı ve toprağı romantikleştirmesinden söz etmiştik. Halkın akın akın geldiği, farklı etnik ve mesleki yerleşim bölgeleri oluşan, yönetilemez bir metropol, uyum, arılık ve organik bütünlük içindeki bir dünya tasavvur eden zihniyete hakaretti. On dokuzuncu yüzyıldaki ve 20. yüzyılın başlarındaki milliyetçiliklerin çoğuna etnik grupların kendi anavatanlarında serpilip geliştiği ütopyik imgeler yol gösteriyor, çoğu zaman ataların tarihin başlangıcında bu topraklara yerleşmesi efsaneleştiriliyordu.¹¹⁶ Hitler'in çifte saplantısının arka planında da bu tarımsal ütopyacılık vardı; Yahudilik karşıtı nefreti ticaretle ve kentlerle bağlantılandırıyor ve Doğu Avrupa'yı boşaltma meczup planıyla kentlerde yaşayan Almanların yerleşebileceği tarım toprakları sağlamayı umuyordu. Mao'nun muazzam tarım reformları ve Pol Pot'un Kamboçya kent nüfusunu kırsal ölüm tarlalarına sürmesi de diğer örnekler arasında yer alıyor.

Daha çok kentlerde yoğunlaşan ticari faaliyetler de ahlaki nefreti doğrudan tetikleyebilir. Dokuzuncu bölümde göreceğimiz gibi, insanlar ekonomik faaliyetlerin köklerinde aynıyla karşılık vermeye dayalı, bir bıçağa üç tavuk türünden eşit değerde somut ürün ve hizmet değiş tokuşunun yattığını sezgisel olarak hissediyorlar. Bu sezgisel yaklaşım modern ekonominin para, kar, faiz ve kira türünden soyut matematiksel mekanizmalarını kolayca kavrayamıyor.¹¹⁷ Sezgisel ekonomik yaklaşımlarda çiftçiler ve zanaatkarlar değerli somut kalemler üretirler. Yeni bir şey üretmeksizin malları elden ele geçirerek kâr elde eden tüccarlar ve araçlar asalaklar olarak görülür, birbirlerini tanımayan ya da aralarında uzak mesafeler olan üreticiler ve tüketiciler arasında işlemler gerçekleştirilmesini mümkün kılma yoluyla yarattıkları değer görülmez. Belli bir miktar parayı ödünç veren, bunun için de ek bir para talep eden borç vericiler daha da büyük bir aşağılamaya uğrarlar ve insanlara en çok işlerine yarayacak anda para sağlayarak bir hizmet yerine getirdikleri görülmez. İnsanlar tüccarların ve borç vericilerin elle tutulamayan bu katkılarını unutma eğilimindedirler ve onlara kan emici gözülle bakarlar. (Bir kez daha metafor biyoloji kaynaklı.) Tek tek araçlara karşı duyulan antipati kolayca etnik gruplara karşı bir antipatiye dönüşebilir.

¹¹⁶ Geary, 2002.

¹¹⁷ Caplan, 2007; Caplan & Miller, baskıda; Fiske, 1991; Fiske, 1992, 2004a; Sowell, 1980 Sowell, 2005.

Aracılık faaliyetleri için gerekli sermaye, toprak ya da fabrika değil, esas olarak uzmanlıktır; dolayısıyla da bu bilgi ve beceriler kolayca yakınlar ve arkadaşlar arasında paylaşılabılır ve oradan oraya taşınabilir. Bunun sonucunda sık sık belli etnik gruplar aracılık konumunda uzmanlaşırlar ve henüz bu tür uzmanlaşmış kişiler bulunmayan yerlere giderek, onlar arasında zengin azınlıklar oluştururlar; bu da haset ve öfke hedefi olmalarına yol açar.¹¹⁸ Ayrımcılık, sürgün, toplu saldırı ve soykırım kurbanlarının çoğu aracılık konumlarında uzmanlaşmış sosyal ve etnik gruplar olagelmıştır. Sovyetler Birliği, Çin ve Kamboçya'daki çeşitli burjuva azınlıklar, Doğu Afrika ve Okyanusya'daki Hintliler, Nijerya'daki İbolar, Türkiye'deki Ermeniler, Endonezya, Malezya ve Vietnam'daki Çinliler ve Avrupa'daki Yahudiler bunlar arasında bulunuyor.¹¹⁹

Halk katliamları çoğu zaman eskatolojik bir anlatının doruğuna yerleştirilip, bin yıllık bir saadetin kapısını açacak nihai bir şiddet taşkınlığı olarak betimlenir. Soykırım tarihçileri sık sık 19. ve 20. yüzyıllardaki ütöpik ideolojiler ile geleksel dinlerin mahşeri vizyonları arasındaki paralelliklere işaret ediyorlar. Daniel Chirot, Sosyal psikolog Clark McCauley ile birlikte şu gözlemi dile getiriyor:

Marksist eskatoloji aslında Hristiyan doktrinini taklit ediyordu. Başlangıçta özel mülkiyetin, sınıfların, sömürünün ve yabancılaşmanın olmadığı mükemmel bir dünya, Cennet Bahçesi vardı. Sonra günah, özel mülkiyetin keşfi ve sömürücülerin yaratılışı bunu izlemişti. İnsanlık Cennet'ten kovulmuş, eşitsizliği ve yokluğu yaşamaya mahkum edilmişti. Sonra insanlar bir dizi üretim biçimini denemiş, kölecilikten feodalizme, daha sonra kapitalizme geçerken hep çözümlü aramış ama bulamamıştı. Ve nihayet kurtuluş mesajıyla gerçek peygamber, Bilimin hakikatini vazeden Karl Marx gelecekti. Onlara kurtuluş sözü verecek, ama dikkate alınmayacaktı; onu yalnızca en yakın müritleri duyacaklar ve hakikati geleceğe taşıyacaklardı. Ama sonunda, seçilmiş din önderleri, parti liderleri gerçek inancın taşıyıcısı olan proletaryanın doğru yolu görmesini sağlayacak ve daha mükemmel bir dünyayı yaratmak üzere bir araya geleceklerdi. Korkunç bir son kavgayla devrim kapitalizme, yabancılaşmaya, sömürüye ve eşitsizliğe son verecekti. Bundan sonra, yeryüzü mükemmel olacağı ve hakiki inançlılar kurtulacağı için bu tarihin de sonu anlamına gelecekti.¹²⁰

Tarihçi Joachim Fest ve George Mosse'un çalışmalarından esinlenerek, Nazi eskatolojisi üzerine de yorum yapıyorlar:

Tıpkı Vahiy'de, kötülüğün geri dönüşünden, iyiyle kötü arasındaki büyük savaştan ve Tanrı'nın Şeytan üzerindeki nihai zaferinden önce bin yıl iyilik vaat edilmesi gibi, Hitler'in de Bin Yıllık bir *Reich*, bin yıl sürecek bir mükemmellik vadetmesi rastlantı değildi. Nazi Partisinin ve rejiminin bütün imgeleri derinden mistisizmle, Hristiyanlık başta olmak üzere dinsel sembolizmle dolup taşıyordu ve daha yüksek bir yasaya, kaderin tayin ettiği ve peygamber Hitler'e tevdi ettiği bir misyona gönderme yapıyordu.¹²¹

¹¹⁸ Sowell, 1996.

¹¹⁹ Chirot, 1994; Courtois ve ark., 1999; Glover, 1999; Horowitz, 2001; Sowell, 1980, 2005 Sowell, 2005.

¹²⁰ Chirot & McCauley, 2006, s.142-43.

¹²¹ Chirot & McCauley, 2006, s.144. Ayrıca bkz. Ericksen & Heschel, 1999; Goldhagen, 1996; Heschel, 2008; Steigmann-Gall, 2003.

Son olarak da işin gereksinimleri meselesi var. Mükemmel bir dünyayı yönetmenin stres ve sorumluluğunu yüklenmek ister miydiniz? Ütopik liderlik devasa bir narsisizm ve acımasızlık temellerinde yükselir.¹²² Liderleri davalarının doğruluğundan emindirler ve büyük planlarının reformlarla adım adım hayata geçirilmesine ve uygulamalar sırasında insani sonuçlara bakılarak planın gözden geçirilmesine sabırları yoktur. Görüntüsünün Çin'in her yerine yayılmasını ve değişimlerden oluşan küçük kırmızı kitabın her yurttışa verilmesini sağlayan Mao'yu, doktoru ve yegâne sırdaşı Li Zhisui övgüye doymak bilmeyen, kadınlardan cinsel hizmet bekleyen, duygu ve merhametten yoksun bir kişi olarak betimliyor.¹²³ 1958'de kendisine vahiy gelmiş, köylü aileler arka bahçelerinde birer dökümhane çalıştırılırsa ülkenin çelik üretimini bir yılda iki katına çıkarabileceği düşüncesine kapılmıştı. Kotalarını tamamlayamamak nedeniyle ölmek için, köylüler tavalarını, bıçaklarını, küreklerini ve kapı tokmaklarını eriterek işe yaramaz metal yığınlarına dönüştüreceklerdi. Ayrıca kendisine gelen bir başka vahiy de, çiftçiler fideleri sık ve derine dikerlerse bitkilerin sınıf dayanışmasıyla güçlenip gürbüzleşeceğini, bu sayede Çin'de küçük toprak parçalarında büyük miktarda tahıl üretilebileceğini ve çayırların ve bahçelerin serbest kalacağını fısıldamıştı.¹²⁴ Bu vizyonu hayata geçirmek için köylüler 50 bin kişiyi kapsayan komünlerde toplandılar ve ayak sürüyen ya da aşıkâr olana parmağıyla işaret eden herkes sınıf düşmanı ilan edilip cezalandırıldı. Büyük İleri Atılımın aslında geriye doğru büyük bir atılım olduğunu söyleyen bütün işaretlere kulakları kapalı olan Mao, 20 ile 30 milyon arasında insanın ölümüne yol açan bir açlığa yol açtı.

Liderlerin güdülerini soykırımı anlamada belirleyici önem taşıyor; çünkü özcülüğü temel alan bir zihniyet, Hobbesçu hırs, korku ve intikam dinamiği, tiksinti türünden duyguların ahlaklaştırılması ve ütopik ideolojilerin çekiciliği gibi psikolojik bileşenlerin birden bütün bir nüfusu egemen olması ve onları kitle katliamına yönlendirmesi mümkün değildir.¹²⁵ Birbirlerinden kaçınan, birbirlerine güven duymayan, hatta birbirlerini küçümseyen gruplar, soykırım yaşanmaksızın sürekli bir arada yaşayabilirler. Ayrımcı Güney'deki Afrikalı Amerikalıları, İsrail'deki Filistinlileri ve ırk ayrımcılığı rejimi sırasında Güney Afrika'daki Afrikalıları düşünün. Antisemitizmin yüzyıllardır var olduğu Nazi Almanya'sında bile, Hitler ve etrafındaki az sayıda fanatik yandaş dışında Yahudileri imha etmenin iyi bir şey olduğunu düşünen kişiler bulunduğunu gösteren kanıt yok.¹²⁶ Gerçekleşen soykırımlarda cinayetleri yapanlar yalnızca nüfusun ufak bir bölümü; çoğu zaman da bu polis gücü, askeri bir birim ya da milis oluyor.¹²⁷

MS birinci yüzyılda Tacitus şunları yazıyor: "Vicdansız birkaç kişinin girişi, biraz daha fazla kişinin onayı ve herkesin uysalca göz yumması koşullarında şok edici bir suç işlenmişti." Siyaset bilimci Benjamin Valentino *Final Solutions* (Nihai Çözümler) başlıklı kitabında işbölümünün 20. yüzyıl soykırım-

¹²² Chiro, 1994; Glover, 1999; Oakley, 2007.

¹²³ Glover, 1999, s.291.

¹²⁴ Chiro & McCauley, 2006, s.144. Glover, 1999, s.284-86.

¹²⁵ Brown, 1997; Fearon & Laitin, 1996; Harff, 2003; Valentino, 2004.

¹²⁶ Valentino, 2004, s.24.

¹²⁷ Mueller, 2004a; Payne, 2005; Valentino, 2004.

larında da geçerli olduğunu belirtiyor.¹²⁸ Bir lider ya da küçük bir çevre zamanın soykırıma uygun olduğuna karar veriyor. Gerçek inançlılardan, uyumculardan ve (ortaçağ ordularında olduğu gibi, çoğu zaman suçlular, aylaklar ve iş verilmesi mümkün olmayan gençler arasından seçilen) haydutlardan oluşan görece az sayıda kişiyi kapsayan bir silahlı birliğe yürü emri veriliyor. Bunlar nüfusun geri kalan bölümünün kendilerini engellemeyeceğine güveniyorlar ve 8. bölümde inceleyeceğimiz sosyal psikolojinin özellikleri sayesinde gerçekten de kimse onlara engel olmuyor. Özcülük, ahlakileştirme ve ütopyik ideolojiler gibi soykırıma katkı yapan psikolojik özellikler, bu bileşenlerin her birinde farklı derecelerde işe karışıyorlar. Bunlar liderlerin ve gerçek inananların beyinlerini ele geçiriyor ama ötekileri liderin planı uygulamasına olanak verecek ölçüde etkilemesi yeterli oluyor. Lider ölür ölmez ya da zorla yerinden edilir edilmez öldürmelerin durması, 20. yüzyıl soykırımlarında liderlerin vazgeçilmezliğini açıkça ortaya koyan bir bulgu.¹²⁹

Bu analiz doğruysa, insan doğasına özgü (özcülük, ahlakileştirme ve sezgisel ekonomik yaklaşım gibi) toksik reaksiyonlar, Hobbesçu güvenlik ikilemleri, binlerce yıllık ideolojiler ve liderlerin önüne çıkan fırsatlar sonucunda soykırımlar yapılması mümkün. Önümüzdeki soru şu: Tarih boyunca bu etkileşim nasıl bir değişiklik süreci geçirdi?

Bu soruyu yanıtlamak kolay değil, çünkü tarihçiler hiçbir zaman soykırımı özel olarak ilginç bulmadılar. Antik çağdan beri kütüphane rafları savaşı inceleyen kitaplarla dolu, ama daha fazla insanın ölümüne yol açtığı halde soykırım üzerine incelemeler yok denecek kadar az. Chalk ve Jonassohn'un antik tarihler konusunda söyledikleri gibi, "Bazı imparatorlukların ortadan kalktığını ve kentlerin yerle bir edildiğini biliyoruz, ayrıca bazı savaşların sonuç olarak soykırım niteliğinde olduğundan da kuşkuluyoruz; ama bu olaylar sırasında nüfusun büyük kitlesine ne olduğunu bilmiyoruz. Basitçe ifade edersek, onların kaderinin hiç de önemli olmadığı anlaşıyor. Adları geçerse, genellikle öküzlerle, koyunlarla ve diğer besi hayvanlarıyla birlikte anılıyorlar."¹³⁰

Geçmiş yüzyıllarda yerleşim yerlerini yerle bir eden yağma ve katliamların bugün soykırım adını verdiğimiz şey olduğunu fark ettiğimiz anda, soykırımın 20. yüzyılın bir fenomeni olmadığını bütün açıklığıyla görüyoruz. Klasik tarihe aşına olanlar MÖ 5. yüzyıldaki Peloponez Savaşında Atinalıların Melos'u yerle bir ettiğini bilir; Tukididis'e göre "Bunun ardından Atinalılar askerlik yaşındaki herkesi öldürüp, kadınları ve çocukları köleleştirdiler." İyi bilinen bir başka örnek de Romanlıların MÖ 3. yüzyılda Üçüncü Pön Savaşında Kartaca'yı ve Kartaca halkını ortadan kaldırması; bu öylesine topyekun bir savaştır ki toprağın sonsuza kadar tarım yapılamaz hale gelmesi için Romalıların yere tuz serptiği anlatılır. Tarihteki diğer soykırımlar arasında *Ilyada*, *Odyseia* ve İbrani Kutsal Kitabında anlatılanlara esin veren gerçek dünyadaki kan banyoları, Haçlı Sefer-

¹²⁸ Valentino, 2004. Ayrıca bkz. Goldhagen, 2009.

¹²⁹ Valentino, 2004.

¹³⁰ Chalk & Jonassohn, 1990, s.58.

* Thucydides -çn.

leri sırasındaki katliamlar ve yağmalar, Katar inanç grubunu yok etme eylemleri, Moğol saldırıları, Avrupa'daki cadı avları ve Avrupa Din Savaşlarında yaşanan katliamlar sayılabilir.

Yakın tarihteki kitle katliamları ele alan yazarlar geçmişte görülmemiş bir "soykırım yüzyılı" (20. yüzyıl) fikrinin efsaneden başka bir şey olmadığından eminler. Chalk ve Jonassohn kitaplarının ilk sayfasında, "Soykırımlar dünyanın bütün bölgelerinde ve tarihin bütün dönemlerinde yapılmıştır." görüşünü dile getirerek, 20. yüzyıl öncesi soykırımlarla ilgili olarak yaptıkları 11 olgu çalışmasının "eksiksiz ya da temsili nitelikte olmasını beklemiyoruz"¹³¹ diyorlar. Kiernan onlarla aynı görüşte: "Bu kitapta varılan başlıca sonuçlardan biri, 20. yüzyıldan önce de soykırımların yaşandığı görüşünün bir gerçek olduğu." Kitabının içindekiler bölümünün ilk sayfasına şöyle bir göz atmak, ne demek istediğini anlatmaya yetiyor:

Birinci Bölüm: Erken Evre Emperyal Yayılma

1. Klasik Soykırım ve Erken Modern Bellek
2. İspanyolların Yeni Dünyayı Keşfetmesi: 1492-1600
3. Doğu Asya'da Silahlar ve Soykırım: 1400-1600
4. Erken Evre Modern Güneydoğu Asya'da Soykırıma Varan Katliamlar

İkinci Bölüm. Yerleşimci Sömürgecilik

5. İngilizlerin İrlanda'yı Keşfetmesi: 1565-1603
6. Kuzey Amerika'da Kolonilerin Yayılması: 1600-1776
7. 19. yüzyıl Avustralya'sında Soykırıma Varan Şiddet
8. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Soykırım
9. Afrika'daki Yerleşimci Soykırımları: 1830-1910¹³²

Rummel "imparatorların, kralların, sultanların, hanların, başkanların, valilerin, generallerin ve diğer egemenlerin kendi yurttaşlarına ya da korumaları ya da kontrolleri altındaki kişilere karşı yürüttükleri kitle katliamları tarihimizin önemli bir parçasını oluşturuyor." sonucuna, bir sayı da ekliyor. Yirminci yüzyıldan önce gerçekleştirilen (Hindistan, İran, Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Rusya'dakiler de dahil olmak üzere) on altı halk katliamında 133 milyon 147 bin kişinin öldürüldüğünü hesaplıyor ve halk katliamlarında kurban edilen toplam insan sayısının 625 milyon 716 bin olabileceğini tahmin ediyor.¹³³

Bu yazarlar çok sayıda insanın öldüğü her tarihi olaydaki kayıp sayılarının ayırım gözetmeksizin birbirine eklendiği bir liste oluşturmuyorlar. Örneğin, Amerika'daki Yerli nüfusu bir imha programından çok hastalıkların kılıp geçirdiğini, buna karşılık bazı olayların *açıkça* soykırım niteliğinde olduğunu belirtmeye özen gösteriyorlar. Erken döneme ait bir örnekte, New England'daki Püritenler 1638'de Pequot ulusunu imha ettikten sonra, papaz Increase Mather topluluğuna seslenmiş ve "bugün altı yüz kafiri cehenneme gönderdiğimiz"¹³⁴ için Tanrı'ya

¹³¹ Chalk & Jonassohn, 1990, s.xvii.

¹³² Kiernan, 2007, s.12.

¹³³ Rummel, 1994, s.45, 70; Ham veriler için ayrıca bkz. Rummel, 1997. Bu tahminlerdeki sayıların kesin olarak doğru olması beklenmemekte, başkalarının bu kaynakları ve hesaplaması amaçlanmaktadır.

¹³⁴ Chalk & Jonassohn, 1990, s.180.

şükretmelerini söylemişti. Bu soykırım kutlaması nedeniyle mesleğine halel gelmemiştir. Daha sonra Harvard Üniversitesi rektörü olacaktı ve halen bağlantılı olduğum konut binası da onun adıyla anılıyor (Increase Mather's Spirit!).*

Mather, soykırım için Tanrı'ya şükreden ilk kişi olmadığı gibi son kişi de değildi. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, Yahveh İbrani kabilelerine onlarcasını uygulama emri vermişti ve MÖ 9. yüzyılda Moablılar buna *kendi* tanrıları Astar-Kemoş adına onlarca İbrani kentinde yaşayanları katlederek yanıt vereceklerdi.¹³⁵ MS 400 dolaylarında yazılan Bhagavad-Gita'da, Hindu tanrısı Krişna ölümlü Arjuna'yı büyükbabasının ve hocasının da dahil olduğu bir düşman hizbi kılıçtan geçirmeye isteksiz olduğu için azarlar: "Senin için dini ilkelerin uğruna savaşmaktan daha iyi bir uğraş olamaz; tereddüte yer yok.... Ruh hiçbir silahla parçalanamaz ve asla yakılamaz.... [Bu nedenle] tasaya değmeyecek bir şeyin yasını tutuyorsun."¹³⁶ İrlanda'nın yeniden ele geçirilmesi sırasında, Yeşu'nun fetihlerinden esinlenen Oliver Cromwell bir İrlanda kentindeki bütün erkek, kadın ve çocukları katletmiş ve Parlamento'da eylemlerini şöyle açıklamıştı: "Tanrı Drogheda'daki uğraşlarımızdan memnun olup bizi kutsadı. Kentte yaklaşık 3000 insan yaşıyordu. Sanıyorum hepsini kılıçtan geçirdik."¹³⁷ İngiltere Parlamentosu'nun oybirliğiyle aldığı karar da şöyle: "Parlamento Drogheda'daki infazları, cezalandırılanlar açısından adil, bu durumdan ders çıkaranlar açısından da insafli olduğunu belirleyerek onaylamaktadır."¹³⁸

İşin ürpertici yanı, yakın zamanlara kadar kendi başına gelmedikçe kimsenin soykırımı yanlış bulmaması. On altıncı yüzyılda Karayiplerdeki Amerika Yerlilerinin İspanyollar tarafından dehşet verici muamelelere tabi tutulmasını protesto eden İspanyol Rahibi Antonio de Montesinos buna bir istisna oluşturuyor, ama itirazı, kendi ifadesiyle "kimsenin dikkate almadığı bir çığlık" olmanın ötesine gidemiyor.¹³⁹ Savaşlarda sivillerin öldürülmesini yasaklamaya çalışan ama bunu başaramayan, bazıları ortaçağdan kalma askeri kurallar ve Erasmus ve Hugo Grotius gibi erken modernite düşünürlerinin zaman zaman dile getirdikleri protestolar var elbette. Ama, soykırıma karşı çıkış 19. yüzyılın sonunda yaygınlaşacak, Amerika'nın batısında ve Britanya İmparatorluğunda yurttaşlar halklara acımasızca davranılmasını protesto etmeye başlayacaklardı.¹⁴⁰ O zaman bile, geleceğin "ilerici" başkanı, Nobel Barış Ödüllü Theodore Roosevelt'in, 1886'da şunları yazdığını görüyoruz: "Yalnızca ölü yerlilerin iyi yerliler olduklarını düşünecek kadar ileri gitmiyorum, ama onda dokuzunun böyle olduğuna inanıyorum ve onuncusunu da pek fazla araştırma yanlısı değilim."¹⁴¹ Eleştirmen John Carey 20. yüzyılın hayli büyük bir bölümünde Britanya'nın seçkin edebiyat dünyasının yerinde duramayan kalabalıkları insani özelliklerden yoksun saydığını ve onlara

* "Increase Mather Ruhuyla" ya da sözcük oyunuyla "Mather Ruhunu Geliştirin!" -çn.

¹³⁵ Payne, 2004, s.47.

¹³⁶ *Bhagavad-Gita*, 1983, s.74, 87, 106, 115, Aktaran Payne, 2004, s.51.

¹³⁷ Aktaran Payne, 2004, s.53.

¹³⁸ Aktaran Payne, 2004, s.53.

¹³⁹ Aktaran Kiernan, 2007, s.82-85.

¹⁴⁰ Askeri ahlak kuralları: Chirof & McCauley, 2006, s.101-2. Soykırımlara itiraz olmaması: Payne, 2004, s.54-55; Chalk & Jonassohn, 1990, s.199, 213-14; Goldhagen, 2009, s.241.

¹⁴¹ Courtwright, 1996, s.109.

yaşamaya değer bir hayatları olamayacak kadar kaba ve ruhsuz yığınlar olarak baktığını belgeliyor. Soykırım fantezileri hiç de az değil. Örneğin, 1908'de D. H. Lawrence şunları yazıyor:

Bana kalsa, Kristal Saray kadar büyük bir ölüm odası inşa ederdim, askeri bando hafif müzik çalarken ve sinema kamerası parlak ışıklarıyla çalışırken, arka sokaklara ve ana caddelere gider, hastaları, sakatları ve yaralıları toplar getirirdim; onlara nazikçe yol gösterirken yüzlerindeki halsiz teşekkür ifadesini görürdüm ve bandodan yumuşak bir "Şükran Korosu" yükselirdi.¹⁴²

İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerikalılara zaferden sonra Japonlara nasıl davranılması gerektiğini soran anketlere verilen yanıtların yüzde 10-15'inde, çözümün imha olduğu savunuluyor.¹⁴³

Dönüm noktası savaştan sonra yaşanacaktı. Polonyalı avukat Raphael Lemkin'in 1944'te Avrupa'daki Nazi egemenliği konusundaki bir raporunda "soykırım" sözcüğünü kullanmasına ve bir yıl sonra Nürnberg Yargılamalarında savcılarının bilgilendirilmesi sırasında bu sözcüğe başvurulmasına kadar, İngilizce dilinde bu eylemi tanımlayan bir sözcük yoktu.¹⁴⁴ Avrupa Yahudilerinin Nazi'ler tarafından imha edilmesinden sonra, dünya muazzam kayıp sayıları ve kamplardan kurtarılanların dehşet verici görüntüleri karşısında dehşete düşecekti: seri halinde gaz odaları ve fırınlar, dağ gibi yığılmış ayakkabılar ve gözlükler, odun yığını gibi istiflenmiş bedenler. Lemkin 1948'de Birleşmiş Milletlerin Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin onaylanmasını sağlayacaktı; böylece tarihte ilk kez kurbanların kim olduğundan bağımsız olarak soykırım bir suç oluyordu. James Payne bu ilerlemenin sapkın bir işarete dikkati çekiyor. Günümüzde Holokost'u reddedenler, hiç değilse Holokost'un gerçekleştiğini reddetmek zorunda kalıyorlar. Oysa geçmiş yüzyıllarda soykırım yapanlar ve taraftarları bununla övünüyorlardı.¹⁴⁵

Soykırımın dehşetlerine ilişkin farkındalıktaki bu yeni yükselişte, Holokost'tan kurtulanların öykülerini anlatma konusundaki istekliliklerinin rolü de çok önemli. Chalk ve Jonassohn tarihsel açıdan bu anıların sıradışılığına dikkat çekiyorlar.¹⁴⁶ Önceki soykırımlardan kurtulanlar bunlara utandırıcı yenilgiler olarak bakmışlardı ve bunlar üzerine konuşmanın bu tarihi yaraları kaşırmaktan başka bir anlamı olmayacağına inanıyorlardı. Oysa yeni insani duyarlılıklarla soykırımlar insanlığa karşı bir suç oluyordu ve sağ kalanlar bu soykırımların soruşturulmasını sağlayacak tanıklardı. Bergen-Belsen'e sürülüp ölüme gönderilmesinden önce Nazi işgali altındaki Amsterdam'da saklanırken anılarını yazan Anne Frank'ın hatıra defteri, savaştan kısa süre sonra babası tarafından yayımlanacaktı. Elie Wiesel ve Primo Levi'nin sürgün ve ölüm kampları anıları 1960'larda yayımlandı ve günümüzde *Anne Frank'ın Hatıra Defteri* ve Wiesel'in *Gece* adlı kitapları en yaygın okunan kitaplar arasında yer alıyor.

¹⁴² Carey, 1993, s.12.

¹⁴³ Mueller, 1989, s.88.

¹⁴⁴ Chalk & Jonassohn, 1990.

¹⁴⁵ Payne, 2004, s.57.

¹⁴⁶ Chalk & Jonassohn, 1990, s.8.

İzleyen yıllarda Aleksandr Soljenitsin, Anchee Min ve Dith Pran Sovyetler Birliği, Çin ve Kamboçya'da yaşanan komünist kabusların dehşet verici anılarını paylaştılar. Kısa süre sonra onlara kendi öyküleriyle sağ kalan diğerleri –Ermeniler, Ukraynalılar, Çingeneler– katıldılar; onları da Bosnalılar, Tutsiler ve Darfurlular izledi. Bu anılar tarihi algılayışımızda yaşanan yön değiştirmenin bir parçasını oluşturuyor. Chalk ve Jonassohn'ın sözleriyle, "Tarihin büyük bir bölümünde yalnızca yönetenler haber değeri taşıyordu; yirminci yüzyılda ilk kez yönetilenler haber oluyor."¹⁴⁷

Holokost'tan kurtulanlarla büyüyen her kişi, öykülerini anlatmak için onların nelerin üstesinden gelmek zorunda kaldıklarını bilir. Savaşın sonra on yıllarca deneyimlerini utanç verici sırlar olarak yaşadılar. Mağduriyetin yüz kırtarıcı bir durum olarak yaşanması bir yana, çaresizlikle içine düşürüldükleri, insanlıklarının son izlerini de ellerinden alabilecek süreçleri unutmak istemeleri affedilebilirdi. 1990'larda bir aile toplantısında evlilik dolayısıyla akraba olduğum, Auschwitz'te kalmış bir kişiyle tanıştım. Karşılaştıktan birkaç saniye sonra bileğimi sımsıkı yakaladı ve öyküsünü anlattı. Sessizce yemek yiyen bir grup adamdan biri ansızın düşüp ölmüştü. Diğerleri her tarafına ishal bulaşmış ölünün üzerine atlamış ve parmaklarının arasındaki ekmek parçasını çekip almışlardı. Ekmeği bölerken, kendi paylarına düşenin diğerlerinininkinden birazcık daha az olduğunu hisseden bazıları sert bir kavga başlatmışlardı. Bu düzeyde bir alçılmanın öyküsünü anlatmak olağanüstü bir cesaret gerektiriyor ve dinleyeninin bunun o kişilerin karakterlerini değil koşulları anlatan bir öykü olduğunu anlayacağına duyulan güveni temel alıyor.

Bin yıllık dönemdeki soykırımların bolluğu soykırım yüzyılı iddiasıyla çelişiyor, ama yine de soykırımların 20. yüzyıldan önce, bu yüzyıl boyunca ve bu yüzyıldan sonraki seyrini merak etmemek elde değil. Bazı sayıları bir araya getirmeye çalışan ilk siyaset bilimci Rummel'di. Birbirinin devamı niteliğindeki *Death by Government* (1994) ve *Statistics of Democide* (1997) adlı kitaplarında 20. yüzyılda 1987'nin sonuna kadar halk katliamı yapan 141 rejimi ve bunu yapmayan 73 rejimden oluşan bir kontrol grubunu değerlendirmişti. Birbirinden bağımsız (yanlılıklarının birbirini nötralle edeceğini düşündüğü hükümet yanlısı ve karşıtı çevrelerin verdikleri sayılar da dahil olmak üzere) mümkün olduğunca çok sayıda kayıp sayısını toplamış ve uygunluk testleri yardımıyla bu dağılımın ortalarında yer alan savunabilecek bir değeri seçmişti.¹⁴⁸ Rummel'in "halk katliamı" tanımı kabaca UCDF'nin "tek taraflı şiddet" tanımına ve bireyler tarafından değil hükümetler tarafından işlenmek koşuluyla, gündelik dilde "cinayet" adını verdiğimiz kavrama denk düşüyor: kurbanların silahsız, öldürmelerin de kasıtlı olması gerekiyor. Dolayısıyla, halk katliamı kavramı etnik kıyımları, siyasi katliamları, temizlikleri, devlet terörünü, sivillerin ölüm mangaları tarafından öldürülmesini (buna hükümetin göz yumduğu koşullarda özel milislerin cinayetleri de dahil), ablukalara ve yiyeceklere

¹⁴⁷ Chalk & Jonassohn, 1990, s.8.

¹⁴⁸ Rummel, 1994, s.xvi-xx; Rummel, 1997. Uyarılar için ayrıca bkz. White, 2010c, not 4.

el konulmasına bağlı açlıkları, toplama kamplarındaki ölümleri ve Dresden, Hamburg, Hiroşima ve Nagasaki'deki gibi sivil halkın hedef alındığı bombardımanları kapsıyor.¹⁴⁹ Rummel Büyük İleri Atılımın kötü niyetten değil, aptallık ve vurdumduymazlıktan kaynaklandığını düşünerek, onu 1994'teki analizlerine dahil etmemiştir.¹⁵⁰

Önerdiği halk katliamı tanımında ve kitabının başlığında "hükümet eliyle öldürme" ibaresi bulunmasının da etkisiyle, Rummel'in 20. yüzyılda 170 milyon insanın hükümetleri tarafından öldürüldüğü sonucuna varması, anarşistler ve radikal liberterler arasında yaygın bir mem oluşmasına yol açacaktı. Oysa, Rummel'in verilerinden "hükümetler önlenebilecek ölümlerin başlıca nedenidir" dersini çıkarmak, çeşitli nedenlerle doğru olmaz. Birincisi, Rummel'in "hükümet" tanımı hayli gevşek ve milisleri, paramiliterleri ve savaş ağalarını da kapsıyor; oysa bunlar pekâlâ hükümet aşırılığından çok hükümet yetersizliği de sayılabilir. Rummel'in ham verilerini analiz eden White bu listedeki yirmi dört "sözde" hükümetin yaptığı halk katliamlarındaki ölü sayısının 100 bin dolaylarında olduğunu, buna karşılık egemen devletler tarafından kabul gören hükümetler eliyle gerçekleştirilen halk katliamlarında ortalama ölüm sayısının 33 bin olduğunu bildiriyor. Bu da hükümetlerin genel olarak hükümetlere alternatif nitelikteki yönetimlerden üç kat *daha az* ölüme neden olduğu sonucuna varmanın daha doğru olabileceğini ortaya koyuyor.¹⁵¹ Ayrıca, son dönemlerde hükümetlerin çoğu hiç halk katliamı yapmıyor ve aşılama, sağlık ve hijyen önlemleri, trafik güvenliği ve polisiye tedbirler sayesinde önledikleri ölümlerin sayısı halk katliamları sonucunda ölen insan sayısından çok daha fazla.¹⁵²

Ama anarşist yorumun asıl sorunu genelde çok sayıda insanı öldüren hükümetlerin, bir avuç yönetimi kapsayan özgül bir hükümet tipi olması. Somutlarsak, halk katliamı yapan 141 rejimin öldürdüğü insan sayısının dörtte üçü, Rummel'in "deka-mega-caniler" olarak nitelendirdiği dört hükümet eliyle katledilenleri kapsıyor; bunlar 61 milyon ölümlle Sovyetler Birliği, 35 milyon ölümlle Çin Halk Cumhuriyeti, 21 milyon ölümlle Nazi Almanyası ve 10 milyon ölümlle 1928-49 arasındaki milliyetçi Çin.¹⁵³ Toplam sayının yüzde 11'i de mega-cani devletler tarafından gerçekleştirilen cinayetler; bunlar da 6 milyonla İmparatorluk Japonya'sı, 2 milyonla Kamboçya ve 1,9 milyonla Osmanlı Türkiye'si. Bu ölümlerden geriye kalan yüzde 13'ü de 115'in üzerinde rejim tarafından gerçekleştirilmiş. Soykırımlar kuvvet yasası dağılımına tam olarak uymuyor; bunun yegâne nedeni de genellikle eğrinin yüksek omurgasında yer alacak olan görece küçük çaplı katliamları "soykırım" saymama eğilimi olabilir. Ama dağılım son derece çarpık ve 80:3 kuralına uyuyor; ölümlerin yüzde sekseni rejimlerin yüzde üçü tarafından gerçekleştiriliyor.

¹⁴⁹ Rummel, 1994, bölüm 2.

¹⁵⁰ Rummel daha sonra Mao'nun tahribatın farkında olduğuna ilişkin bilgiler ortaya çıktığı için görüşünü değiştirdi (Rummel, 2002), ama daha önce verdiği sayıları kullanmaya devam edeceğim.

¹⁵¹ White, 2010c, not 4.

¹⁵² White, 2007.

¹⁵³ Rummel, 1994, s.4.

Ayrıca, halk katliamı niteliğindeki ölümlerin büyük çoğunluğuna totaliter hükümetler neden oluyor: bunlar yönettikleri toplumun bütün yönlerini kontrol altına almaya çalışan komünist, Nazi, faşist, militarist ya da İslamcı rejimler. Totaliter rejimler toplam ölümlerin yüzde 82'sini oluşturan 138 milyon ölümden sorumlu ve bunların 110 milyonunun (toplamın yüzde 65'i) komünist rejimler eliyle gerçekleştiği görülüyor.¹⁵⁴ İş dünyası ve kiliseler gibi bağımsız toplumsal kurumları tolere eden otokrasiler olan otoriter rejimler, 28 milyon ölümlerle ikinci sırada yer alıyor. Rummel'in açık, rekabetçi, seçilmiş ve yetkileri sınırlandırılmış hükümetler olarak tanımladığı demokrasiler yaklaşık 2 milyon ölümden sorumlu (bunlar esas olarak sömürge imparatorluklarında ve dünya savaşları sırasındaki gıda ambargoları ve sivil bombardımanlarda katledilen insanlar). Eğrinin çarpıklığı Sovyetler Birliği ve Çin gibi totaliter devletlerin elleri altında yüksek sayıda potansiyel kurban bulunduğunu göstermiyor. Rummel mutlak sayılar yerine yüzdelere baktığında, 20. yüzyıldaki totaliter hükümetlerin sorumlu olduğu ölümlerin ülke nüfuslarının yüzde 4'üne kadar çıktığını bildiriyor. Otoriter hükümetler için bu oran yüzde 1. Demokrasilerdeki oran ise binde dört.¹⁵⁵

Rummel Demokratik Barış teorisinin ilk savunucularından biri ve bu teoriyi savaşlardan çok, halk katliamları açısından savunuyor. Rummel "Aşırı güç kullanan" "totaliter komünist hükümetler halklarının on milyonlarcasını öldürüyorlar; buna karşılık, birçok demokrasi seri katillere bile ölüm cezası uygulamaya kendisini ikna edemiyor."¹⁵⁶ diyor. Demokrasilerin daha az halk katliamı yapmasının nedeni, bu yönetim biçimin tanımı gereği uyumsuzlukları şiddet içermeyen kucaklayıcı yöntemlerle çözme taahhüt etmeleri. Daha da önemlisi, demokratik bir hükümetin gücü çepçevre etrafını saran kurumsal engellerle kısıtlanmıştır ve bir lider aklına estiği gibi ülkeyi kasıp kavuramaz ve kitle halinde yurttaşlarını öldürmeye girişemez. Yirminci yüzyıldaki rejimlere ilişkin veri setine bir dizi regresyon analizi uygulayan Rummel, ülkenin etnik çeşitliliği, zenginliği, gelişim düzeyi, nüfus yoğunluğu ve (Afrikalı, Asyalı, Latin Amerikalı, Müslüman, Anglo olmak gibi) kültürel özellikleri sabit tutulduğunda bile, halk katliamlarının demokrasi eksikliğiyle bağıntılı olduğunu ortaya koyuyor.¹⁵⁷ Çıkarılması gereken derslerin çok açık olduğunu belirtiyor: "Sorun İktidarda. Çözüm de demokraside. Eylemin yönü de özgürlüğü geliştirmek olmalı."¹⁵⁸

Peki bu sürecin tarihi seyri nasıl? Rummel 20. yüzyıldaki halk katliamı verilerini yıllara bölerek göstermeye çalışıyor, ben de verilerini alıp dünya nüfusuna oranlayarak Şekil 6-7'de üstteki gri çizgide gösterdim.

¹⁵⁴ Rummel, 1997, s.367.

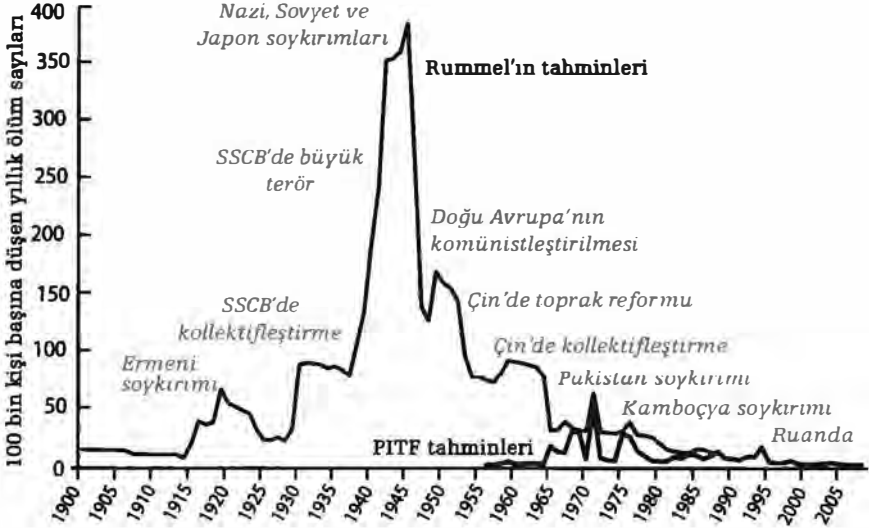
¹⁵⁵ Rummel, 1994, s.15.

¹⁵⁶ Rummel, 1994, s.2.

¹⁵⁷ Rummel, 1997, s.6-10; Ayrıca bkz. Rummel, 1994.

¹⁵⁸ Rummel, 1994, s.xxi.

ŞEKİL 6-7. 1900-2008 arasındaki soykırımlarda ölüm oranları



Kaynaklar: 1900-1987 arasına ait gri çizgi verileri, Rummel, 1997. 1955-2008 arasına ait siyah çizgi verileri, Political Instability Task Force (PITSF) State Failure Problem Set, 1955-2008, Marshall, Gurr, & Harff, 2009; Center for Systemic Peace, 2010. Bu sonuncusundaki ölüm oranlarında Harff (2005) tablo 8.1'de sunulan yayılım aralıklarının geometrik ortalaması alınmış ve Excel veri tabanındaki oranlara göre yıllara dağılımı yapılmıştır. Dünya nüfusu: U.S. Census Bureau, 2010c. 1900-49 yılları arasındaki nüfuslar McEvedy & Jones'tan (1978) alınmış ve diğerleriyle ölçülebilir kılmak amacıyla 1,01 ile çarpılmıştır.

Savaşlardaki ölümler gibi, halk katliamları sonucu ölümlerin de yüzyılın ortasındaki *Hemoklizma* dönemindeki vahşet patlamasında yoğunlaştığı görülüyor.¹⁵⁹ Bu kan banyosu, Holokost'u, Stalin'in temizliklerini, Japonya'nın Çin ve Kore tecavüzlerini ve savaş sırasında Avrupa ve Japonya'daki kentlere ateş yağdıran bombardımanları kapsıyor. Bu tepe noktasının solundaki yükselişler arasında Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni soykırımı ve milyonlarca Ukraynalıyı ve (zengin köylü diye nitelendirilen) *kulak* köylüsünü öldüren Sovyet kolektifleştirme kampanyası bulunuyor. Tepe noktasının sağındaki yükselişler arasında da komünizme yeni geçen Polonya, Çekoslovakya ve Romanya'da milyonlarca etnik Alman'ın öldürülmesi ve Çin'deki zorla kolektifleştirmenin kurbanları yer alıyor. Grafikte görülen eğilimlerin iyi bir yönü olduğunu söylemek insanı rahatsız ediyor, ama bu gerçekten var ve önemli. Dünya kanlı 1940'lara yaklaşan bir şeyi bir daha görmedi; bu dönemi izleyen kırk yıl içinde halk katliamlarına bağlı ölüm oranları (ve ölü sayıları), ufak iniş çıkışlarla da olsa hızla düştü. (Bu dönemdeki görece ufak yükselişler 1971'de Bangladeş'in bağımsızlık savaşı sırasında Pakistan güçlerinin katliamlarına ve 1970'lerin sonunda Kamboçya'daki Kızıl Khmer katliamlarına işaret ediyor.) Rummel İkinci Dünya Sava-

¹⁵⁹ Rummel sivil çatışma kayıplarının çoğunu kitle katliamı saydığı için, Şekil 6-7'de Şekil 6-1'deki bazı ölümlerin iki kez sayıldığına dikkat edilmeli. Ayrıca, Matthew White savaş sırasında soykırımları toplam savaş kayıplarına eklediği için, s. 300'deki tablosunda da bazı ölümler de iki kez sayılıyor.

şından bu yana halk katliamlarındaki düşüşü totalitarizmin inişe geçmesine ve demokrasinin yükselmesine bağlıyor.¹⁶⁰

Rummel'in veri seti 1987'de, durumun yine ilginçleşmeye başladığı bir anda sona eriyor. Kısa süre sonra komünizm devriliyor ve demokrasiler çoğalıyor –ve dünya Bosna ve Ruanda'daki tatsız soykırım sürpriziyle yüz yüze geliyor. Birçok gözlemcinin izlenimlerine göre, bütün öğrendiklerimize rağmen bu “yeni savaşlar” hâlâ soykırım çağında yaşadığımızı gösteriyor.

Geçtiğimiz dönemde soykırımların tarihsel seyri siyaset bilimci Barbara Harff tarafından genişletildi. Ruanda soykırımı sırasında dört ay gibi kısa bir süre içinde 700 bine yakın Tutsi, 10 bin kişi tarafından palalarla öldürülmüştü; öldürenlerin çoğu Hutu liderliği tarafından alelacele toplanan sarhoşlar, madde bağımlıları, uyuşturucu satıcıları ve çete üyeleri idi.¹⁶¹ Gözlemcilerin çoğuna göre, dünyadaki büyük güçlerin askeri müdahalesiyle az sayıdaki bu *soykırımcı* kolayca durdurulabilirdi.¹⁶² Özellikle Bill Clinton, müdahale etmemiş olmasının sorumluluğu altında ezilmişti ve 1998'de Harff'ı soykırımla ilgili risk faktörlerini ve uyarı işaretlerini analiz etmekle görevlendirdi.¹⁶³ Araştırmacı 1955'le (Stalin'in ölümünden ve sömürgeciliğin sona ermesi sürecinin başlamasından hemen sonraki bir tarih) 2004 arasında yaşanan 41 soykırım ve siyasi katliamı kapsayan bir veri seti oluşturdu. Harff'ın ölçütleri Rummel'inkilerden daha kısıtlayıcı ve Lemkin'in ilk soykırım tanımına daha uygundu: bir devletin ya da silahlı bir otoritenin tanımlanabilen bir grubu bütünüyle ya da kısmen yok etmeye yönelik şiddet uygulaması. Harff'ın değerlendirmesi, insanların genel olarak “soykırım” terimine yüklediği etnik katliam anlamına, yani bir grubun etnik kökeni nedeniyle yok edilmek üzere hedef alınması tanımına bu olaylardan yalnızca beşinin uygun olduğunu ortaya çıkarttı. Bunların çoğu siyasi katliamlar ya da siyasi katliamla birleşmiş etnik katliamlardı ve öldürülenler hedef alınan siyasi hiziple ittifak yaptığı düşünülen bir etnik grubun üyeleri idi.

Harff'ın PITF verilerini Rummel'in verilerini sunduğum Şekil 6-7'deki grafiğe yerleştirdim. Harff'ın sayıları Rummel'inkilerden genellikle çok daha düşük; özellikle 1950'lerin sonlarında Harff'ın Büyük İleri Atılım sırasındaki kurbanlarla ilgili veri setine dahil ettiği sayılar çok daha az. Ama bu noktadan sonra eğrilerin benzer bir seyir izlediği ve 1971'deki tepe noktasından sonra aşağı doğru indiği görülüyor. 20 yüzyılın ikinci yarısındaki soykırımların tahrip gücü o kadar düşük ki, Şekil 6-8'de Harff'ın eğrisini büyüterek verdim. Bu grafikte üçüncü bir veri seti olan, UCDP'nin Tek Yönlü Şiddet Veri Seti'nde sunulan ölüm oranları da var; bunlar belli bir grubu yok etme niyeti olsun ya da olmasın, bir hükümetin ya da herhangi bir silahlı otoritenin yılda en az yirmi sivil öldürdüğü olaylar.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Rummel, 1997, s.471. Ama Rummel'in regresyon analizleri sorunlu.

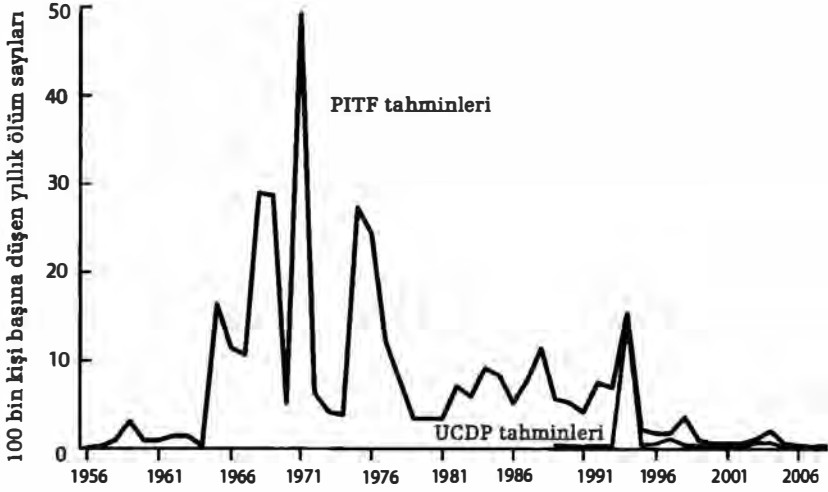
¹⁶¹ Mueller, 2004a, s.100.

¹⁶² Goldhagen, 2009; Mueller, 2004a; Power, 2002.

¹⁶³ Harff, 2003, 2005; Marshall ve ark., 2009.

¹⁶⁴ Kreutz, 2008; Kristine & Hultman, 2007; <http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/dataset/>.

ŞEKİL 6-8. 1956-2008 arasındaki soykırımlarda ölüm oranları



Kaynaklar: PITF tahminleri, 1955-2008: Şekil 6-7'dekiyle aynı. UCDP 1989-2007: "High Fatality" tahminleri <http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/> (Kreutz, 2008; Kristine & Hultman, 2007); bu tahminler U.S. Census Bureau (ABD Nüfus Sayımı Bürosu), 2010c sayıları temelinde dünya nüfusuna bölünmüştür.

Bu grafik, Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana geçen yirmi yılda soykırımın yeniden başını kaldırması olgusuyla *karşılaşılmadığını* gösteriyor. Tersine, (1950'lerdeki Çin'i bir yana bırakırsak) kitle katliamı tepe noktasının 1960'ların ortalarıyla 1970'lerin sonları arasında yer aldığı görülüyor. Bu on beş yıl içinde şunlar yaşanıyor: Endonezya'da komünistlere karşı bir siyasi katliam (1965-66 arasında 700 bin ölümle "tehlikeli yaşam yılı"), Çin Kültür Devrimi (1966-75, yaklaşık 600 bin), Burundi'de Tutsilerin Hutu katliamı (1965-73, 140 bin), Pakistan'ın Bangladeş'te yaptığı katliamlar (1971, 1 milyon 700 bin), Sudan'da kuzeyin güneye yönelik şiddeti (1956-72, 500 bin dolaylarında), Uganda'da Idi Amin rejimi (1972-79, 150 bin dolaylarında), Kamboçya çılgınlığı (1975-79, 2,5 milyon) ve Vietnam'da on yıl süren katliamlar ve sürecin sürgünlerle doruğa ulaşması (1965-75, yarım milyon dolaylarında).¹⁶⁵ Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana geçen yirmi yıldaysa 1992 ile 1995 arasında Bosna (225 bin ölüm), Ruanda (700 bin ölüm) ve Darfur (2003 ile 2008 arasında 373 bin ölüm) soykırımları yaşandı. Bunlar korkunç sayılar, ama grafikte görüldüğü gibi bu sivri tepe noktaları, aşağı doğru yöneldiği kuşku götürmeyecek bir eğilimin bir parçasını oluşturuyor. (Yeni bazı çalışmalar bu sayıların bazılarının da abartılı olabileceğini gösteriyor, ama ben eldeki veri setlerine bağlı kalacağım).¹⁶⁶ Girdiğimiz yeni bin yılın ilk on yılı, geçmiş elli yıl içinde soykırımların en az görüldüğü dönem. UCDP sayı-

¹⁶⁵ Darfur dışındaki ölüm sayıları için Harff (2005) tablo 2'deki dağılımların geometrik ortalamaları alınmıştır. Darfur sayılarındaysa PITF veri tabanındaki büyüklük girdileri Marshall ve arkadaşlarının (2009) verdikleri dağılım geometrik ortalamalarına dönüştürülüp 2003 ile 2008 sonu arasındaki değerler toplanarak hesaplanmıştır.

¹⁶⁶ Örneğin Bosna katliamlarında 200 binden çok 100 bine yakın insan ölmüştür; Nettelfield, 2010. Çatışma sayıları için, bkz. Andreas & Greenhill, 2010.

ları daha dar bir pencere dönemiyle sınırlı ve UCDP'nin diğer bütün tahminleri gibi görece daha tutucu sayılar, ama bunlar da benzer bir örüntüye işaret ediyor: 1994'teki Ruanda soykırımı diğer bütün tek taraflı şiddet olaylarından ayrılıyor ve o zamanda beri dünyada bir daha böyle bir şey yaşanmadı.

Harff'a yalnızca soykırım verilerini toplama görevi verilmemiş, risk faktörlerini de belirlemesi istenmişti. Harff bunların hemen hepsinin iç savaş, devrim ya da darbe gibi devletin başarısız kaldığı durumların ardından yaşandığını saptamış. Bu nedenle, bu örneklerle elden geldiğince eşleştirerek, devletin yetersiz kaldığı ama soykırımla *sonuçlanmayan* 93 olgudan oluşan bir kontrol grubu oluşturmuş ve aradaki farka bir önceki yılın hangi özelliklerinin yol açtığını bulmak için lojistik regresyon analizine başvurmuş.

Önemli olabileceği düşünülen bazı faktörlerin önemli olmadığı ortaya çıkmış. Etnik çeşitlilik ölçütü önemli değil; bu da etnik gruplar yan yana yaşadığında soykırımların kadim nefretlerin kaçınılmaz patlamaları anlamına geldiğini ileri süren alışılmış yaygın inancı boşa çıkarıyor. Ekonomik gelişme ölçütleri de önemli değil. Soykırımların gerçekleşmesi için gerekli koşulları oluşturan siyasi krizlerin yoksul ülkelerde çıkma olasılığı daha fazla, ama kriz yaşanan ülkelere göre daha yoksul olanların soykırım batağına saplanma olasılığı daha fazla değil.

Harff altı faktör saptamış ve bu faktörlerin olguların dörtte üçünde soykırımlı ve soykırımsız krizleri birbirinden ayırt ettiğini bildiriyor.¹⁶⁷ Bunlardan biri ülkenin geçmişinde soykırım öyküsü olup olmaması; bu faktör geçmişte var olan risk faktörleri her neyse, bunların bir gecede ortadan kalkmayacağıyla açıklanıyor. İkinci tahmin göstergesi ülkenin yakın geçmişindeki siyasi dengesizlik öyküsü; daha somut ifade edersek, son on beş yılda yaşanan rejim krizleri ve etnik ve devrimci savaşlar. Tehdit altında olduğunu hisseden hükümetlere huzur bozucu ya da karışıklıkları artırıcı olarak algıladıkları grupları ortadan kaldırmak ya da bunlardan öç almak çekici geliyor ve muhalefet örgütlenmeye fırsat bulmadan bu hedefe ulaşmak için kaos ortamından yararlanma olasılıkları daha fazla.¹⁶⁸ Üçüncü tahmin göstergesi de egemen seçkinlerin bir etnik azınlıktan olması; Harff bu durumun liderlerde iktidarlarının tehdit altında olduğu duygusunu artırdığı kanısında.

Diğer üç tahmin göstergesini Liberal Barış teorisinden tanıyoruz. Harff, Rummel'in soykırımları önlemede demokrasinin belirleyici faktör olduğu konusundaki ısrarını kanıtıyor. Diğer bütün değişkenler sabit tutulduğunda, 1955'le 2008 arasında otokrasilerin soykırım uygulama olasılığının tam ya da kısmi demokrasilerin üç buçuk katı olduğunu gösteriyor. Bu demokrasi için şapkadaki üç tavşan çıkarmak demek: demokrasilerde devletler arası savaş yaşama, geniş çaplı iç savaş yaşama ve soykırım yapma olasılıklarının hepsi daha düşük. Fearon ve Laitin'in iç savaş analizlerinde gördüğümüz gibi, kısmi demokrasilerde (anokrasiler) şiddet içeren siyasi kriz olasılığı otokrasilerden daha fazla, ama kriz çıkarsa kısmi demokrasilerde bunun soykırıma dönüşme olasılığı otokrasilerden daha az.

¹⁶⁷ Harff, 2003, 2005.

¹⁶⁸ Harff, 2003, s.62.

Ticarete açıklık da üçlü bahsi kazanan bir başka faktör. Harff uluslararası ticarete görece daha bağımlı olmanın, tıpkı başka ülkelerle savaşma ya da iç savaş olasılığını azalttığı gibi, soykırım olasılığını da azalttığını gösteriyor. Burada sözünü ettiğimiz ticaret (ithalat ve ihracat) risk altındaki etnik ya da siyasi gruplarla yapılan alışverişlerle sınırlı değil; bu nedenle de ticaretin devletler arası savaşı önleyici etkiden farklı olarak soykırımı önleyici etkileri, ticaret yaparak elde edilen pozitif toplamı doğrudan yararlarla bağlanamaz. Peki o zaman ticaret neden önemli olsun? Nedenlerden biri şu olabilir: A Ülkesinin B Ülkesinin sınırları içinde yaşayan bir gruba, topluluk bağları ya da manevi bağlar nedeniyle ilgi duyduğunu varsayalım. B Ülkesi A ile ticaret yapmak istiyorsa, o grubu ortadan kaldırma isteğini baskılaması gerekir. Bir başka neden de ticaret yapma arzusunun, uluslararası normlara ve hukukun üstünlüğü ilkesine uymaya istekli olmak da dahil, belli bazı barışçıl tutumları gerektirmesi olabilir; ayrıca ticaret arzusunun devletin yurttaşların maddi refahını artırma misyonuna verdiği önemin, aralık, ihtişam ya da mükemmel adalet vizyonundan daha fazla olmasını gerektirecektir.

Soykırım için tahmin göstergesi olduğu saptanan son faktör de dışlayıcı ideoloji. İktidardaki seçkinlerden belli bir grubu ideal toplumun yaratılmasının önünde engel olarak gören, onu "onaylanmış yükümlülük dünyasının dışında" bırakanların soykırım yapma olasılığı, daha pragmatik ya da daha eklektik bir yönetim felsefesi olan seçkinlerden daha fazla. Harff'in sınıflandırmasında yer alan dışlayıcı ideolojiler arasında Marksizm, İslamcılık (özellikle de katı Şeriat uygulaması), militarist antikomünizm ve etnik ya da dini rakiplerini şeytanlaştıran milliyetçilik biçimleri yer alıyor.

Harff bu risk faktörlerinin soykırımla sonuçlanma sürecini şöyle özetliyor:

Geçtiğimiz yarım yüzyılda yaşanan soykırımların ve siyasi katliamların hemen hepsi Kamboçya örneğinde olduğu gibi ideolojiktir ya da Irak'ta [Saddam Hüseyin'in Irak Kürtlerine karşı giriştiği 1988-91 kampanyasında] olduğu gibi cezalandırma amaçlıydı. *İdeolojik soykırıma* götüren senaryo, istenmeyen ya da tehdit edici öğelerden arındırılmış yeni bir toplumsal dönüşüm vizyonuna sahip yeni bir seçkinler grubunun, çoğu zaman iç savaşla ya da devrimle iktidara gelmesiyle başlıyor. *Cezalandırıcı siyasi soykırımlar* uzun süren bir iç savaş sırasında ortaya çıkıyor... ve bir parti, çoğu zaman da hükümeti elinde tutan parti rakibinin toplumsal desteğini tahrip etmek istediği için [ya da] bir başkaldırı askeri açıdan bastırıldıktan sonra yaşanıyor.¹⁶⁹

Bu durumda, geçtiğimiz yüzyılın üçte birlik son bölümünde soykırımlarda gözlemlenen azalmanın gerisindeki faktörlerin izini sürdüğümüzde, bunların devletler arası savaşları ve iç savaşları azaltan faktörlerin aynısı olduğunu görebiliyoruz: istikrarlı bir hükümet, demokrasi, ticarete açık olmak ve bireylerin çıkarlarını gruplar arası çatışmaların üzerinde tutan hümanist felsefelerin ege-men olması.

¹⁶⁹ Harff, 2003, s.61.

Lojistik regresyon, sunduğu bütün kesinliğine rağmen aslında girdi olarak bir dizi değişkeni alan, çıktı olarak da bir olasılık çıkaran bir kıyma makinesinden başka bir şey değil. Farklı soykırımların insani maliyetlerdeki son derece çarpık dağılımı, tarihin belli anlarında az sayıda ideolojiden birinin etkisi altında az sayıda kişinin eyleme geçerek son derece çok sayıda insanın ölümüne nasıl neden olduğunu gizliyor. Risk faktörü düzeylerindeki değişiklikler soykırım olasılığını oraya buraya itip kakarak binlerce, on binlerce, hatta yüz binlerce insanın ölümüne neden oluyor. Oysa gerçekten canavarca olan soykırımlar, kurban sayısı on milyonları bulanlar siyasi güçlerin zaman içinde giderek değişmesinden çok, beklenmedik az sayıda fikrin ve olayın ortaya çıkması sonucunda yaşanmıştı.

Özellikle Marksist ideolojinin ortaya çıkışı insanlık üzerinde nefes kesici etkiler yapan tarihsel bir tsunamiydi. Sovyetler Birliği ve Çin'deki Marksist rejimlerin deka-mega-cinayetlerine yol açtığı gibi, dolaylı yoldan da Almanya'da Nazi rejiminin işlediği cinayetlere katkı yaptı. Hitler Marx'ı 1913'te okumuştı ve Marksist sosyalizmden nefret etse de savunduğu Nasyonal Sosyalizm ideolojisi ütoppyaya doğru yürütülen diyalektik mücadelede sınıfların yerine ırkları geçirmişti; bazı tarihçilerin bu iki ideolojiyi "ikiz kardeşler" olarak nitelendirmelerinin nedeni de bu.¹⁷⁰ Marksizm Endonezya ve Latin Amerika'daki militan antikomünist rejimlerin siyasi katliamlara yol açan reaksiyonlarını ve 1960'lar da, 1970'lerde ve 1980'lerde Soğuk Savaşın süper güçlerinin yangına benzinle gittiği yıkıcı iç savaşları da harekete geçirdi. Mesele Marksizmin amaçlamadığı bu sonuçlardan ahlaki açıdan sorumlu tutulup suçlanması değil, mesele tarihteki olaylar anlatılırken tek bir fikrin nasıl büyük çaplı yansımaları olabileceği. Valentino, soykırımlardaki gerilemede *komünizmin* gerilemesinin hiç de küçük bir rol oynamadığını belirtiyor ve "yirminci yüzyıldaki kitle katliamlarının en önemli nedeni olarak öne çıkan faktör giderek tarihe karışıyor olabilir." görüşünü dile getiriyor.¹⁷¹ Bu faktörün yeniden moda olma olasılığı da pek yok. Parlak dönemlerinde Marksist rejimlerin uyguladığı şiddet "yumurtaları kırmadan omlet yapamazsınız."¹⁷² özdeyişiyle haklı gösterilmeye çalışılmıştı. Tarihçi Richard Pipes tarihin hükmünü şöyle özetliyor: "İnsanların yumurta olmadığı gerçeği bir yana, katliamlardan omlet doğduğu görülmedik bir şey."¹⁷³ Valentino da şu sonuca varıyor: "'tarihin sonunu' kutlamak için henüz erken olabilir, ama artık benzeri bir radikal fikir komünizm kadar yaygın uygulama alanı bulamaz ve o denli kabul görmezse, insanlık önümüzdeki yüzyılda geçmiş yüzyıldan çok daha az kitle katliamı yaşamayı umut edebilir."¹⁷⁴

Yıkıcılıkta benzersiz düzeylere varan bu ideolojiden de önemlisi, 20. yüzyılda belli anlarda sahneye çıkan az sayıda kişi tarafından alınmış katastrofik karar-

¹⁷⁰ Hitler Marx'ı okumuştı: Watson, 1985. ikiz kardeşler: P. Chaunu, cited in Besançon, 1998. Ayrıca bkz. Courtois ve ark., 1999; Glover, 1999.

¹⁷¹ Valentino, 2004, s.150.

¹⁷² Bu bazen 1930'larda Sovyetler Birliği'nde yaşayan bir *New York Times* çalışanı olan Walter Duranty'ye atfediliyor, ama "Anonymous: French" by *Bartlett's Familiar Quotations*, 17. baskıda "İsimsiz: Fransız" olarak nitelendiriliyor.

¹⁷³ Pipes, 2003, s.158.

¹⁷⁴ Valentino, 2004, s.151.

lar. Birçok tarihçinin "Hitler olmasa, Holokost olmazdı."¹⁷⁵ korosuna katıldıklarından daha önce söz etmiştim. Ama Hitler saplantılarıyla onlarca milyon insanı öldüren yegâne tiran değildi. Stalin'in siyasi katliamları konusunda otorite olan tarihçi Robert Conquest, "Temizlik hareketinin doğasında yatan temel özellik, son tablilde Stalin'in kişisel ve politik dürtülerinde yatıyor."¹⁷⁶ sonucuna varıyor. Çin'e gelince, Mao'nun kuş beyinli planları olmasa, Büyük İleri Atılımı rekor düzeye ulaşan açlığın yaşanması hayal bile edilemez; bu ülkede daha sonra yaşanan siyasi katliam için de tarihçi Harry Harding şöyle diyor: "On milyonlarca Çinlinin yaşamını etkileyen Kültür Devriminde sorumluluk esas olarak tek bir kişiye ait. Mao olmasa, Kültür Devrimi olmazdı."¹⁷⁷ Bu kadar az sayıda veri noktasının yıkımda bu kadar büyük bir payı olduğu koşullarda, 20. yüzyılın en büyük felaketlerini gerçekten nasıl açıklayacağımızı hiçbir zaman bilemeyeceğiz. İdeolojiler ortamı hazırladı ve insanları kendine çekti, demokrasinin olmaması onlara fırsat verdi, ama sonuç olarak on milyonlarca ölümün arkasında yalnızca üç kişinin kararı bulunuyor.

TERÖRİZMİN SEYRİ

Terörizm kendine özgü bir şiddet kategorisi, çünkü zarar verme korkusunda çarpık ölçüde büyük bir payı var. Cinayet, savaş ve soykırımlara bağlı ölüm sayılarıyla karşılaştırıldığında, dünya çapında terörizme bağlı kayıplar istatistiksel gürültü içinde yer alıyor: 1968'den bu yana (bir ülkeden kişilerin bir başka ülkede neden oldukları tahribat anlamında) uluslararası terörizme bağlı ölüm sayısı yılda 400'ün altında, 1998'den bu yana ülke içi terörizmin neden olduğu ölüm sayısı da yılda yaklaşık 2500 dolaylarında.¹⁷⁸ Bu bölümde ele aldığımız sayılar bunun en az yüz katı.

Ama 11 Eylül 2001 saldırılarından bu yana terörizm bir saplantı haline geldi. Üstatlar ve siyasetçiler retorisi en üst düzeye çıkardılar; (genellikle *tehdit* ya da *kriz* sözcüklerini tamlayan) *varoluşsal* sözcüğü Sartre ve Camus'den beri hiç bu kadar sık kullanılmamıştı. Uzmanlar terörizmin Amerika Birleşik Devletleri'ni "savunmasız kıldığı" ve "kırılganlaştırdığı" ve "modern devletin üstünlüğünü," "yaşam tarzımızı" ya da "uygarlığın kendisini" yok olmakla tehdit ettiği görüşlerini ilan ettiler.¹⁷⁹ Örneğin geçmişteki Beyaz Saray'ın terörle mücadele sorumlularından biri 2005'te *The Atlantic*'te yayımlanan makalesinde kendinden gayet emin kehanette bulunuyor ve 11 Eylülün onuncu yıldönümünde sürekli bombalamalar sonucunda gazioların, metroların ve AVM'lerin kapanacağını ve omuzda taşınan uçaksavar füzeleriyle sık sık ticari uçakların düşürüleceğini ve kimyasal tesislere yapılan sabotajların doğuracağı felaketlerle Amerikan ekonomisinin çökeceğini ileri sürüyordu.¹⁸⁰ Derhal muazzam bir İç Güvenlik Bakanlığı

¹⁷⁵ Himmelfarb, 1984.

¹⁷⁶ Aktaran Valentino, 2004, s.61.

¹⁷⁷ Aktaran Valentino, 2004, s.62.

¹⁷⁸ Memorial Institute for the Prevention of Terrorism (artık bu veri setine her isteyen erişimine açık değil); bildiren Human Security Centre, 2006, s.16.

¹⁷⁹ Alıntılar için bkz. Mueller, 2006.

¹⁸⁰ R. A. Clarke, "Ten years later," *Atlantic*, Ocak/Şubat 2005.

ğı bürokrasisi yaratılarak, farklı renklerde kodlanmış terör saldırısı uyarıları, plastik kaplama örtüsü ve bant stoku bulundurmaya tavsiye eden raporlar, saplantılı kimlik kontrolleri (oysa bunların sahteleri öylesine yaygındı ki George W. Bush'un kendi kızı margarita ısmarlamak için bunlardan birini kullandığı için göz altına alınmıştı), havaalanlarında tırnak makaslarına el koyma, kırsal bölgelerdeki postaneleri beton bariyerlerle çevreleme türünden önlemlerle ve Florida'da deniz kızı kıyafetine bürünmüş güzel kadınların camdan büyük su tankları içinde yüzdüğü turist tuzağı Weeki Wachee Springs parkı da dahil olmak üzere, seksen bin nokta "potansiyel terör saldırısı" hedefi ilan edilerek, ulusa güvence verilmeye çalışılıyordu.

Bütün bunlar az sayıda Amerikalının ölümüyle sonuçlanan bir tehdide verilen tepkiydi. 11 Eylül saldırılarındaki yaklaşık 3 bin ölüm alışılmış sayıların çok altında, kuvvet yasası dağılımının kuyruğunda, terör saldırılarının bulunduğu alanda yer alan bir sayı.¹⁸¹ Terör saldırılarıyla ilgili kamuya açık başlıca veri seti olan Terörizm ve Terörizme Verilen Tepkiler Ulusal Araştırma Konsorsiyumu'na ait (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism) Küresel Terörizm Veri Tabanı'na göre, 1970'le 2007 arasında bütün dünyadaki terör saldırılarından yalnızca birinde ölen insan sayısı 500'e ulaşmıştı.¹⁸² Amerika Birleşik Devletleri'nde 1995 Timothy McVeigh'in Oklahoma City'deki federal büro binasına bombalı saldırısında 165 kişi, 1999'da iki genç Columbine Lisesini kurşun yağmuruna tuttuğunda da 17 kişi ölmüş ve başka hiçbir saldırıda ölenlerin sayısı bir düzineyi bulmamıştı. 11 Eylül dışta tutulduğunda, bu otuz sekiz yıl boyunca Amerikan topraklarında teröristler tarafından öldürülen toplam insan sayısı 340'tı, Terör çağını başlattığı ileri sürülen 11 Eylül'den sonra ölen insan sayısı da 11'di. İç Güvenlik Bakanlığı birkaç planı daha önlediğini bildirdi, ama bu iddiaların çoğunun saldırı gerçekleşmediği için önlemleri etkili gibi gösteren balonlar olduğu anlaşıldı.¹⁸³

11 Eylül saldırısını da dahil ederek ya da dışta bırakarak Amerika'daki ölüm sayılarını, ölenebilecek diğer ölüm nedenleriyle karşılaştırmak. Her yıl 40 binin üzerinde Amerikalı trafik kazalarında, 20 bini düşmeler sonucunda, 18 bini cinayetlerle, 3000'i boğulmalarda (bunların 300'ü de küvette boğulma), 3000'i yangınlarda, 24 bini kaza sonucu zehirlenmelerle, 2500'ü ameliyat komplikasyonlarıyla, 300'ü yatakta solunum yolu tıkanmasıyla, 300'ü mide içeriğinin soluk yoluna geçmesiyle, 17 bini de "ulaşımla ilişkili olmayan nedeni belirtilmemiş diğer kazalar ve sekelleri sonucunda" ölüyor.¹⁸⁴ Nitekim, 1995 ve 2001 yılı dışında yıldırım, geyik, yer fıstığı alerjisi, arı sokması ve "geceliklerin alev alması ya da erimesi" sonucunda ölen Amerikalı sayısı, terör saldırılarında ölenlerden daha fazlaydı.¹⁸⁵ Terör saldırılarında ölenlerin sayısı o kadar az ki, bunları önlemeye

¹⁸¹ Clauset, Young, & Gleditsch, 2007.

¹⁸² Global Terrorism Database, START (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2010; <http://www.start.umd.edu/gtd/>), erişim tarihi 21 Nisan 2010. Sayılara Ruanda soykırımıyla ilgili terör saldırıları dahil değil.

¹⁸³ Mueller, 2006.

¹⁸⁴ 2007 yılı Ulusal Yaşamsal İstatistikler, Xu, Kochanek, & Tejada-Vera, 2009, tablo 2.

¹⁸⁵ Mueller, 2006, not 1, s.199-200; National Safety Council istatistiklerinin uygun bir özeti için bkz. <http://danger.mongabay.com/injury death.htm>.

yönelik ufak tefek önlemler bile ölüm riskinin *artmasına* yol açabilir. Bilişsel psikolog Gerd Gigerenzer 11 Eylül saldırılarını izleyen yılda uçaklarının kaçırılmasından ya da sabote edilmesinden korktukları için kara yolunu seçen 1500 Amerikalının araba kazalarında öldüğünü hesaplamış ve bu kişilerin uçakla Boston'dan Los Angeles'e gidişteki ölüm riskinin 20 kilometrelik bir araba yolculuğundaki riskle birbirine eşit olduğunu farkında olmadıklarını belirtiyor. Başka türlü ifade edersek, hava yoluyla seyahatten kaçınarak ölenlerin sayısı, 11 Eylülde uçaklarda ölen insan sayısının altı katı.¹⁸⁶ Ve elbette 11 Eylül saldırıları sonucunda Amerika Birleşik Devletleri'nin girdiği iki savaşta ölen Amerikalı ve Britanyalı sayısı, ölümlerinden uçak korsanlarının sorumlu olduğu insan sayısının çok üzerinde ve bunu söylerken Afganların ve Iraklıların yaşamlarından söz etmiyoruz bile.

Terörizmin yarattığı panikle terörizmin neden olduğu ölümler arasındaki uyumsuzluk hiç de anlamsız değil. Sözcüğün kendisinin de açıkça ortaya koyduğu gibi, terörizmin bütün meselesi panik yaratmak. Tanımlar ("Bir adamın teröristi öteki adamın özgürlük savaşçısı" klişesindeki gibi) farklılık gösterse bile, "terörizm" sözcüğünden genellikle siyasi, dini ya da toplumsal bir amaçla bir hükümeti zora sokmak ya da korkutmak ya da mesajını daha geniş bir kesime duyurmak için, devlet dışı bir fail tarafından savaşçı olmayan kişilere (sivillere ya da görevde olmayan askerlere) uygulanan önceden tasarlanmış şiddet anlaşılır. Teröristler bir hükümetin taleplerine boyun eğmesini sağlamak, hükümetin kendilerini koruyucu gücü konusunda halkın güvenini sarsmak, halkın hükümete sırtını dönmesini sağlayacak yoğun bir baskıyı kışkırtmak ya da terörist hizbin üstün gelmesini sağlayacak şiddetli bir kaos yaratmak isteyebilirler. Teröristler kişisel çıkar peşinde koşmayıp bir davaya hizmet etmek istemek anlamında fedakârdır. Sürpriz ataklarla gizlilik içinde çalışırlar; her yerde onların "korkakça" hareket ettiklerinden söz edilmesinin nedeni de budur. Ayrıca kendilerini korku aracılığıyla tanıtmaya ve dikkatleri üzerlerinde toplamaya çalışan iletişimcilerdir.

Terörizm, korku psikolojisi aracılığıyla yaşamlara ve mülklere verdiği zarardan çok daha büyük bir duygusal hasar yaratan bir tür asimetrik savaş formu, zayıfların güçlülere karşı çıkmak için kullandığı bir taktiktir. Tversky, Kahneman, Gigerenzer ve Slovic gibi bilişsel psikologlar bir riske bağlı tehlike algısında iki saplantının belirleyici olduğunu ortaya koyuyorlar.¹⁸⁷ Birincisi ölçülebilirlik: bildik bir şeytanla uğraşmak tanımadık bir şeytanla uğraşmaktan daha kolay. Tanımadık, saptanamayan, etkileri geç ortaya çıkan ve günün bilimleriyle yeterince anlaşılmayan riskler insanları endişelendiriyor. Katkı yapan ikinci faktör korku. En kötü senaryolar, kontrol altına alınamayan, felaket niteliğinde, istem dışı ve (riske maruz kalanların bundan yararlananlar olmadığı) eşitsiz durumlar insanları tedirgin ediyor. Psikologlar yanılısamaların yırtıcılar, zehirler, düşmanlar ve fırtınalar gibi doğal risklerden korunmak üzere evrilmiş çok eski bir algısal beyin devresinden bize kalmış bir miras olduğunu ileri sürüyorlar.

¹⁸⁶ Gigerenzer, 2006.

¹⁸⁷ Slovic, 1987; Slovic ve ark., 1982. Ayrıca bkz. Gigerenzer, 2006; Gigerenzer & Murray, 1987; Kahneman, Slovic, & Tversky, 1982; Ropeik & Gray, 2002; Tversky & Kahneman, 1973; Tversky & Kahneman, 1974, 1983.

Bunlar geçtiğimiz yüzyılda istatistiksel veri tabanlarının oluşturulmasına kadar, matematiksel okuryazarlığa dayanmayan toplumlarda uyanıklık sağlayan en iyi kılavuzlar olarak insan yaşamında egemenlik kurmuş olabilir. Ayrıca, tehlike psikolojisinin gariplik gibi görünen bu boyutlarının bilimsel cehalet çağında ikinci bir yararı da olabilir; insanlar düşman tehdidini tazminat koparmak, müttefikleri artırmak ya da ön alma amacıyla düşmanı ortadan kaldırmak için gerekçe oluşturmak (4. bölümde tartışılan batıl cinayet) amacıyla da abartıyor olabilirler.¹⁸⁸

Risk algısıyla ilişkili yanlışların kamusal politikaları çarpıttığı biliniyor. Parasal kaynaklar ve yasalar yiyeceklerin ve suyun sağlık açısından son derece küçük bir risk oluşturan katkı maddelerinden ve kimyasal kalıntılardan arındırılması doğrultusunda yönlendirilirken, otoyollarda hız sınırlarının düşürülmesi gibi somut yaşam kurtarıcı etkisi olan önlemlere karşı direnç gösterilebiliyor.¹⁸⁹ Bazen çok sözü edilen bir kaza mahşeri bir tehlikeye işaret eden uğursuz bir kehanet gibi algılanabiliyor. 1979'da Three Mile adasındaki nükleer santraldeki kazada kimse ölmedi ve kanser oranları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı tahmin ediliyor, ama bu kaza Amerika Birleşik Devletleri'nde nükleer santral yapımını durdurdu; böylece bu kaza öngörülebilir bir geleceğe kadar fosil yakıt tüketimine bağlı küresel ısınmaya katkı yapacak.

11 Eylül saldırıları da ulusun bilincinde olağanüstü bir etki yaptı. Geniş çaplı terörist komplolar geçmişte bilinmeyen, önceden saptanamayan, (geçmiştekilere oranla) felaket boyutlarına varan, acımasız yeni olgulardı; bunun sonucunda da etkileri çok derin, yarattıkları korku da çok güçlü oldu. Teröristlerin az zarara yol açan küçük bir yatırımla büyük çaplı psikolojik getiri elde ettiğini fark etmeyen İç Güvenlik Bakanlığı, "Bugünün teröristleri her noktaya, her an ve hemen hemen her silahla saldırabilirler." açıklamasıyla korkuyu ve endişeyi daha da körüklüyordu. "Amerika kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna korku içindel" diye böbürlenen Osama bin Laden kaybeden taraf değildi ve onun 11 Eylül saldırıları için harcadığı 500 bin doların, saldırıların hemen ardından yaşanan ekonomik kayıplarla bu ülkeye maliyeti yarım trilyon doları aşmıştı.¹⁹⁰

Zaman zaman sorumlu liderler terörizmin aritmetiğini kavıyorlar. 2004 başkanlık seçiminde, John Kerry dikkatsiz bir anında *New York Times* muhabirine şunları söylüyordu: "Teröristlerin yaşamımızın odak noktası olmadığı, bunların yalnızca baş ağrılarımızdan biri olduğu eski duruma geri dönmeliyiz. Geçmişte hukuki yaptırımların uygulanmasını sağlayan bir kişi olarak, fuhşu hiçbir zaman sona erdiremeyeceğimizi biliyorum. Yasadışı kumarı hiçbir zaman sona erdiremeyeceğiz. Ama örgütlü suçları azaltacağız ve artık yükselmediği bir düzeye getireceğiz. Bu onun insanların günlük yaşamını sürekli tehdit etmediği bir nokta olacak; ona karşı savaşmaya devam edeceksiniz, ama artık yaşamınızın temellerini tehdit eden bir şey olmaktan çıkacak."¹⁹¹ *Gaf* sözcüğünün "politikacının söylediği doğru söz" anlamına geldiği Washington'da, George Bush ve Dick

¹⁸⁸ Daly & Wilson, 1988, s.231-32, 237, 260-61.

¹⁸⁹ Mueller, 2006; Slovic, 1987; Slovic ve ark., 1982; Tetlock, 1999.

¹⁹⁰ "Timeline: The al-Qaida tapes," *Guardian*, <http://www.guardian.co.uk/alqaida/page/0,12643,839823,00.html>. Ayrıca bkz. Mueller, 2006, s.3.

¹⁹¹ Aktaran M. Bai, "Kerry's undeclared war," *New York Times*, 10 Ekim 2004.

Cheney hemen bu sözlerin üstüne atlayarak Kerry'nin "ülkeyi yönetmeye uygun bir kişi olmadığı" görüşünü ileri sürdüler; o da hızla geri adım attı.

O halde terörizmdeki iniş çıkışların şiddet tarihinin çok önemli bir parçası olması, yol açtığı ölüm sayısına değil korku psikolojisi aracılığıyla toplumda yarattığı etkilere bağlı. Gelecekte nükleer silahlarla saldırı olasılığı varsayım olmaktan çıkıp gerçeğe dönüşürse, terörizm felaket boyutlarında ölüm sayılarına yol açabilir elbette. Nükleer terörizmi bir sonraki bölümde tartışacağım, ama şimdilik kendimizi gerçekte yaşanmış şiddet biçimleriyle sınırlandıralım.

Terörizm yeni bir şey değil. İki bin yıl önce Yahudiye bölgesi Roma tarafından fethedildiğinde, bir grup direniş savaştığı Romalıları ülkelerinden çıkarmak amacıyla Roma görevlilerini ve onlarla işbirliği yapan Yahudileri gizlice bıçaklamışlardı. On birinci yüzyılda bir Şii İslam tarikatı bir erken intihar terörizmi biçimini geliştirmişti; anında muhafızlar tarafından katledileceklerini bildikleri halde, imandan uzaklaştığını düşündükleri liderlere yaklaşıp onları herkesin gözü önünde bıçaklıyorlardı. Hindistan'da 17. yüzyılla 19. yüzyıl arasında varlığını sürdüren bir tarikat on binlerce seyyahı boğarak tanrıça Kali'ye kurban etmişti. Bu gruplar herhangi bir siyasi değişiklik gerçekleştiremediler, ama adlarıyla geriye bir miras bıraktılar: Zealotlar, Haşhaşiler ve Thuglar.¹⁹² Ve *anarşist* sözcüğünü bomba atan siyah giysili bir kişiyle bağlantılandırıyorlarsanız, bunun nedeni 20. yüzyıl başlarında kafeleri, parlamentoları, konsoloslukları ve bankalara bomba yerleştiren, Rus Çarı II. Aleksandr, Fransa Devlet Başkanı Sadi Carnot, İtalya Kralı I. Umberto ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı William McKinley de dahil olmak üzere onlarca siyasi lidere suikast düzenleme yoluyla "eylemli propaganda" yapan hareketin aklınıza gelmesi. Bu isimlerin ve imgelelerin bugüne kadar varlığını sürdürebilmesi, terörizmin kültürel bilinçte kendine nasıl güçlü bir yer edebildiğini gösteriyor.

Terörizmin yeni binyılın fenomeni olduğunu düşünen varsa, belleği hayli zayıf demektir. 1960'ların ve 1970'lerin romantik siyasal şiddetinde çeşitli orduların, birliklerin, koalisyonların, tugayların, fraksiyonların ve cephelerin yüzlerce bombalama, uçak kaçırma ve öldürme eylemleri yaşandı.¹⁹³ Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyah Kurtuluş Ordusu, Yahudi Savunma Ligi, Hava Durumu Yeraltı Örgütü (Weather Underground; adını Bob Dylan'ın "rüzgârın hangi yönden estiğini bilmek için sana bir hava durumu sunucusu gerekmiyor" şarkı sözlerinden almıştı), FALN (Porto Rikolu bir bağımsızlık örgütü) ve elbette SLA (Symbionese Liberation Army, Simbiyonez Kurtuluş Ordusu) süreci yaşandı. SLA 1970'lerin daha da gerçeküstü olaylarından birine katkı yapacaktı: 1974'te gazete patronu varisi Patti Hearst'ü kaçırpıp, beynini yıkayarak gruba katılmasını sağlayacak, Patti Hearst bundan sonra "Tanya" savaştığı takma adını benimseyerek grubun banka soymasına yardım edecek ve yedi başlı kobra bayrağının önünde beresi ve makineli tüfeğiyle savaş durumunda fotoğraf çektirip, bize bu on yılın en simgesel görüntülerinden birini bırakacaktı (diğer görüntüler arasında Richard Nixon'ın kendisini Beyaz Saray'dan son kez çıkaran helikopterden

¹⁹² Payne, 2004, s.137-40; Cronin, 2009, s.89.

¹⁹³ Abrahms, 2006; Cronin, 2009; Payne, 2004.

zafer işareti vermesi ve fönlü saçları ve beyaz polyester disko kıyafetleriyle Bee Gees grubundan söz edebiliriz).

Bu dönem Avrupa'sında, Birleşik Krallıkta Geçici İRA (P-IRA, Provisional Irish Republican Army) ve UFF (Ulster Freedom Fighters, Ulster Özgürlük Savaşçıları), İtalya'da Kızıl Tugaylar, Almanya'daki Baader-Meinhof Çetesi ve İspanya'da ETA (Basklı bir ayrılıkçı grup), Japonya'da Japon Kızıl Ordusu, Kanada'da da Front de Libération du Québec (Quebec Kurtuluş Cephesi) vardı. Terörizm Avrupa yaşamının arka planına öylesine yerleşmişti ki Luis Buñuel'in 1977 yılında çevirdiği *That Obscure Object of Desire* (Arzunun O Belirsiz Nesnesi) adlı aşk hikayesinde arka planda arabalar ve dükkanlar rastgele havaya uçuyor ve filmin karakterleri bunları fark etmiyorlar bile.

Peki şimdi bunlar neredeler? Gelişmiş ülkeler dünyasının büyük bir bölümünde, yerli terörizm polyester disko kıyafetleriyle birlikte yok olup gitti. Terörist grupların çoğunun başarısız olduğu ve hepsinin yok olduğu yeterince bilinmeyen bir gerçek.¹⁹⁴ Bu size inanması güç gibi geliyorsa, çevrenizdeki dünyaya bakıp düşünün. İsrail varlığını sürdürüyor, Kuzey İrlanda Birleşik Krallığın bir parçası olmaya devam ediyor ve Keşmir hâlâ Hindistan'ın bir parçası. Kürdistan, Filistin, Quebec, Porto Riko, Çeçenistan, Korsika, Tamil Eelam ya da Bask ülkesinde egemen devletler yok. Filipinler, Cezayir, Mısır ve Özbekistan İslamcı teokrasilere dönüşmediler; Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Latin Amerika'da da dinci, Marksist, anarşist ya da yeni çağa (new-age) özgü ütopyalar yaşanmıyor.

Sayılar bu izlenimleri doğruluyor. 2006'da yayımlanan "Why Terrorism Does Not Work" (Terörizm Neden İşe Yaramıyor?) başlıklı makalesinde siyaset bilimci Max Abrahms 2001'de ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yabancı terör örgütü olarak nitelendirilen, çoğu on yıllardır eylemliliğini sürdüren yirmi sekiz grubu inceliyor. Taktik başarı niteliğindeki (medyanın dikkatini çekmek, yeni destekçiler kazanmak, tutsakların salıverilmesini sağlamak ve fidye almak gibi) zaferleri bir yana bırakırsak, bunlardan yalnızca 3'ünün (yüzde 7) amacına ulaştığını bildiriyor: Hizbullah 1984'te ve 2000'de uluslararası barış güçlerinin ve İsrail kuvvetlerinin Güney Lübnan'dan çekilmesini sağladı ve Tamil Kaplanları 1990'da Sri Lanka'nın kuzeydoğu sahilinde kontrolü ele geçirdi. Hatta 2009'da Sri Lanka'nın Tamil Kaplanlarını bozguna uğratmasıyla, terör örgütlerinin başarısı 42'de 2'yle sınırlanacaktı; bu da başarı oranının yüzde 5'in altında olması demek. Bu oran, ekonomik yaptırımlar gibi üç girişimden biri başarıyla sonuçlanan diğer siyasi baskı araçlarının çok altında. Yakın tarihi inceleyen Abrahms, terörizmin sınırlı toprak hedefleri olması durumunda zaman zaman başarılı olabildiğine işaret ediyor; işgali artık sırtında bir yük gibi taşıyan yabancı bir gücün kovulduğu bu gibi başarılarla, 1950'lerde ve 1960'larda Avrupa devletlerinin, terörizmle karşılaşınlar ya da karşılaşmasınlar hep birlikte sömürgelerinden çekilmelerini örnek veriyor.¹⁹⁵ Ama terörizmin bir devlete belli bir ideolojiyi empoze etmek ya da bir devleti bütünüyle yıkmak gibi maksimalist hedeflere hiçbir zaman ulaşmadığını belirtiyor. Abrahms ayrıca az sayıda başarının da sivilleri değil askeri

¹⁹⁴ Abrahms, 2006; Cronin, 2009; Payne, 2004.

¹⁹⁵ Ayrıca bkz. Cronin, 2009, s.91.

güçleri hedef alan, dolayısıyla teröristten çok gerillaya benzeyen gruplara ait olduğunu bildiriyor.

Siyaset bilimci Audrey Cronin *How Terrorism Ends* (Terörizm Nasıl Sona Eriyor) başlıklı kitabında daha geniş kapsamlı bir veri setini, 1968'den bu yana etkin olmuş 457 terörist kampanyayı inceliyor. Abrahms gibi o da terörizmin hemen hiçbir zaman işe yaramadığını gösteriyor. Terörist gruplar zaman içinde katlanarak artan bir hızda yok oluyor ve varlıklarını ortalama beş ile dokuz yıl sürdürebiliyorlar. Cronin bunu şöyle dile getiriyor: "devletler uluslararası sistemde belli ölçüde ölümsüz olabiliyor; gruplarda bu yok."¹⁹⁶

İstediklerini de elde edemiyorlar. Küçük çaplı hiçbir terör örgütü devleti ele geçiremedi ve yüzde 94'ü stratejik hedeflerinden *hiçbirini* gerçekleştirmedi.¹⁹⁷ Terörist kampanyalar, liderleri öldürülünce ya da ele geçirilince, devletler tarafından kökleri kazınınca ve gerilla hareketine ya da siyasi bir harekete dönüşünce sona eriyorlar. Çoğu iç tartışmalarla, kurucuların yerlerini yenilerine bırakmayı başaramamasıyla ve genç delifışeklerin gündelik yaşamın ve aile yaşamının hazırlarıyla baştan çıkması sonucunda giderek sönüyor.

Terörist gruplar bir başka yoldan da kendilerini yok oluşturma götürüyorlar. İlerleme kaydedememeleri karşısında hüsrana uğrayarak sıkılmaya başlıyorlar ve taktiklerini tırmandırıyorlar. Ünlü, saygın ya da yalnızca sayıca çok oldukları için haber değeri daha yüksek kurbanları hedef almaya başlıyorlar. Bu eylemler elbette insanların dikkatini çekiyor, ama bu teröristlerin istediği yönde olmuyor. Destekçileri "anlamsız şiddet" karşısında uzaklaşıyorlar ve para desteklerini, güvenli sığınaklarını ve polisle işbirliği konusundaki isteksizliklerini geri çekiyorlar. Örneğin, İtalya'daki Kızıl Tugaylar 1978'de herkes tarafından sevilen eski başbakan Aldo Moro'yu kaçırıp, iki ay tutsak edip, sonra on bir el ateş ederek öldürüp cesedini bir arabanın bagajında terk ettikleri zaman, kendi sonlarını da getirdiler. Daha önce, 1970'deki Ekim krizinde Québec Kurtuluş Örgütü fazla ileri giderek Québec çalışma bakanı Pierre Laporte'u kaçırmış, onu kendi tesbihleriyle boğmuş ve cesedini bir kamyonu bırakmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1995'te McVeigh'in Oklahoma City federal binasını bombalayarak (19 çocuk da dahil) 165 kişiyi öldürmesi de hükümet karşıtı sağ kanat milislerin işini bitirecekti. Cronin'in belirttiği gibi, "Şiddetin uluslararası bir dili var, ama bu edep için de geçerli."¹⁹⁸

Sivillere yönelik saldırılar potansiyel sempatizanlarını kendilerinden uzaklaştırmakla kalmıyor, topyekun bir çökertme hareketine kamuoyu desteği sağlayarak sonlarını da getirebiliyor. Abrahms İsrail, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki terörist kampanyalar karşısında kamuoyunun izini sürüyor ve sivillere yönelik büyük bir saldırıdan sonra grubun yalpalamaya başladığını gösteriyor. Grupla uzlaşma ya da dertlerinin haklılığını kabul etme yönündeki eğilimler bütünüyle buharlaşıp yok oluyor. Artık teröristler toplumun gözünde varoluşsal bir tehdide dönüşüyor ve bu tehdidi bütünüyle yok etmeye yönelik önlemler desteklenmeye başlıyor. Asimetrik savaş, tanım gereği bir tarafın di-

¹⁹⁶ Cronin, 2009, s.110.

¹⁹⁷ Terörist gruplar hiçbir zaman devletleri yenemiyor: Cronin, 2009, s.93. Başarı oranı yüzde 6: Cronin, 2009, s.215.

¹⁹⁸ Cronin, 2009, s.114.

ğerinden çok daha güçlü olması anlamına gelir. Ve bir özdeyişte^{*} dile getirildiği gibi, yarışı hızlı koşanlar, savaşı da güçlüler kazanmayabilir, ama şans verilen taraf hep odur.”

Terörist kampanyaların doğal seyri yenilgi doğrultusunda olsa da, eskileri boşa çıktıkça aynı hızla yenileri uç verebilir. Dünyada sınırsız sayıda dert çekiliyor ve terörizmin işe yaradığı algısı gerçeğe galip gelmeye devam ettiği sürece, terörizm memi dertlilerin kanına girmeye devam edecek.

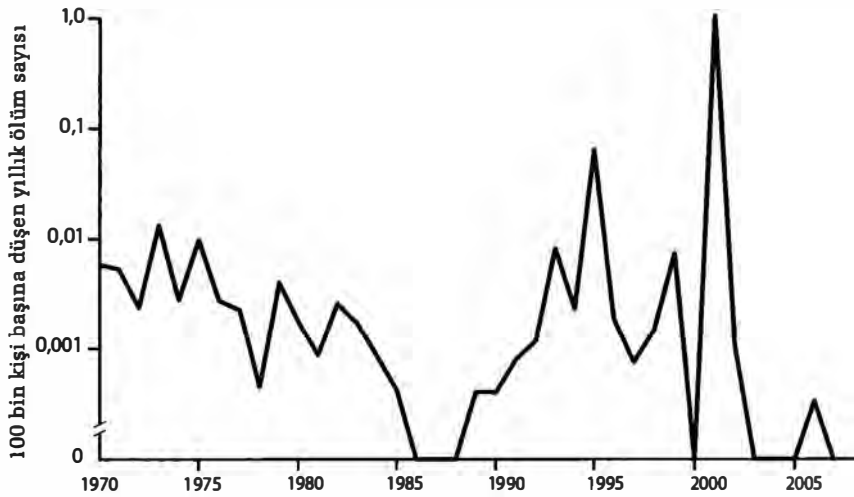
Terörizmin tarihi seyrini açıklığa kavuşturmak kolay değil. İstatistikler yalnızca 1970'lerden itibaren, az sayıda kurumun girişimiyle tutulmaya başlandı ve bu kurumların kayıt ölçütleri ve kapsamaları birbirinden farklı. En açık durumlarda bile, terör saldırılarını kazalardan, cinayetlerden ve tepesi atan bireylerin eylemlerinden ayırt etmek güç olduğu gibi, savaş alanlarında terörizmle ayaklanma arasındaki çizgi de net olmayabiliyor. Ayrıca, istatistikler çok politikleşiyor: çeşitli çevreler terörizm korkusu yaymak için sayıları yüksek göstermeye ya da terörizmle savaştaki başarılarını ilan etmek için düşük göstermeye çalışabiliyorlar. Ve bütün dünya uluslararası terörizmle ilgilenirken, çoğu zaman hükümetler yedi kat daha fazla insanın ölümüne yol açan ülke içindeki terörizm sorununa kimsenin burnunu sokmasını istemiyorlar. Elimizdeki kamuya açık en kapsamlı veri seti olan Küresel Terörizm Veri Tabanı, önceki veri setlerinin çoğunun bir araya getirmesiyle oluşturulan bir kaynak. Grafiklerdeki iniş çıkışların bir bölümü farklı ölçütlerle oluşturulmuş veri tabanları arasındaki farklılıkları ya da örtüşmeleri temsil edebileceği için, her zikzağı görüldüğü şekliyle yorumlayamayız, ama Terör Çağı adı verilen günümüzde terörizmin gerçekten artıp artmadığı konusunda genel bir fikir edinmeye çalışabiliriz.¹⁹⁹

En güvenli kayıtlar Amerikan toprakları üzerinde yapılan saldırılarla ilgili olanlar; başka nedenler bir yana, bunun asıl nedeni sayılarının çok az olması sayesinde her birinin titizlikle incelenebilmesi. Şekil 6-9'daki grafikte 1970'ten bu yana gerçekleşen bu tür bütün olayları görüyorsunuz; logaritmik ölçek kullanılmasının nedeni, aksi halde kırıksıklıkları zar zor fark edilen bir halıdan ok gibi göğe yükselen sivri bir 11 Eylül tepe noktasından başka bir şey görülememesi. Logaritmik ölçekle düşük değerler aşağılarda yayıldığı için, 1995'teki Oklahoma City ve 1999'daki Columbine olaylarının da belirgin tepe noktaları oluşturduğunu görüyoruz (bu son olayın “terörizm” örneği olduğu kuşkuyla, ama grafikleri oluştururken aşağıda belirteceğim tek bir istisna dışında veri setleri üzerinde hiçbir zaman ikinci kez düşünmedim). Bu üç tepe noktası dışında, 1970'den bu yana eğilimin belli bir özelliğinden söz edilebilirse, o da tırmanma yönünde değil iniş yönünde bir eğilim olması.

* Eski Ahit'teki bir ayetin sonundaki “ama zaman ve şans hepsinin önüne çıkar” ifadesine mizahi tepki niteliğinde bir deyiş –çn.

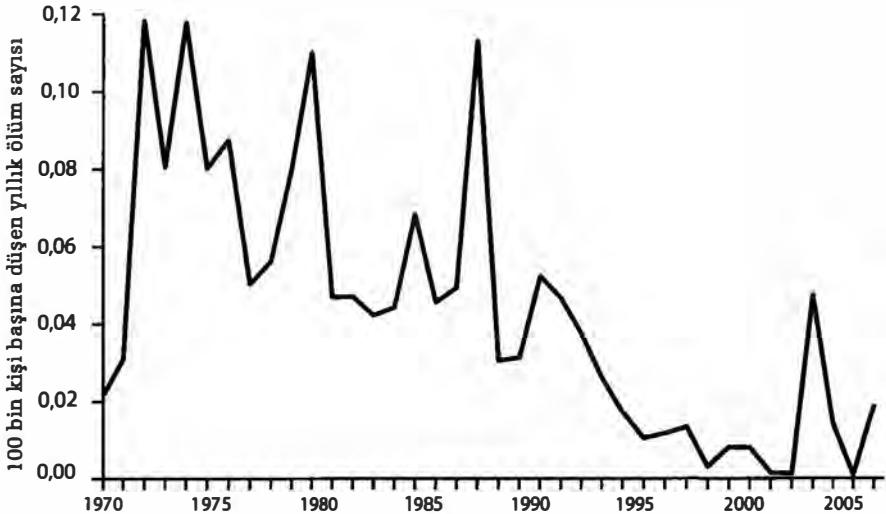
¹⁹⁹ Global Terrorism Database, START (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2010; erişim tarihi 6 Nisan 2010).

ŞEKİL 6-9. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970-2007 arasında terörizme bağlı ölüm sıklıkları



Kaynaklar: Global Terrorism Database, START (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2010, <http://www.start.umd.edu/gtd/>); erişim tarihi 6 Nisan 2010. 1993 yılına ait sayılar National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2009 Ek'inden alınmıştır. Sıfır sayısının logaritma değeri tanımlanamadığı için, ölüm yaşanmayan yıllara gelişigüzel bir değer olarak 0,0001 verilmiştir.

ŞEKİL 6-10. Batı Avrupa'da 1970-2007 arasında terörizme bağlı ölüm sıklıkları

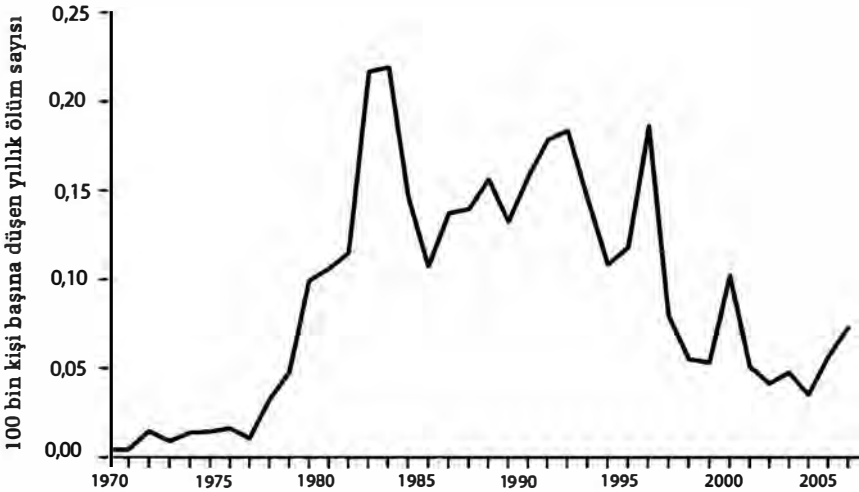


Kaynaklar: Global Terrorism Database, START (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2010, <http://www.start.umd.edu/gtd/>); erişim tarihi 6 Nisan 2010. 1993 yılına ait veriler Birleşmiş Milletler *World Population Prospects* (United Nations, 2008) sayıları temelinde hesaplanmıştır; erişim tarihi 23 Nisan 2010'dur; 0 ya da 5'le bitmeyen yıllara ait sayılar çıkarsama yoluyla elde edilmiştir.

Terörizmin Batı Avrupa'daki seyri (Şekil 6-10) terör örgütlerinin çoğunun başarısız olduğu ve hepsinin sonunda silindiği görüşünü destekliyor. 2004 Madrid tren bombalamasına ait tepe noktası bile, Kızıl Tugayların ve Baader-Meinhof Çetesinin muhteşem yıllarından bu yana yaşanan inişi gizleyemiyor.

Peki, ya dünyanın bütününde durum ne? Bush yönetiminin 2007'de açıkladığı istatistikler terörizmin küresel çapta yükselişe geçtiği yönündeki uyarıları doğrular nitelikte gibi görünüyordu, ama HSRP ekibi bu verilere Irak ve Afganistan savaşlarındaki sivil kayıpların da dahil edildiğini fark ettiler; oysa bunlar dünyanın başka herhangi bir yerinde gerçekleşse iç savaşa bağlı kayıplar olarak sınıflandırılırdı. Ölçütlerde tutarlı olunduğunda ve bu ölümler dışlandığında durum değişiyor. Şekil 6-11'de, bu ölümler dışta bırakıldığında dünya çapında terörizme bağlı yıllık ölüm oranları (her zamanki gibi, nüfustaki her 100 bin kişi başına düşen sayılar) görülüyor. Dünya çapındaki ölüm oranları bir bütün olarak yorumlanırken dikkatli olunmalı, çünkü bunlar melez bir veri setine ait ve her bir veri setinde başvuru haber kaynağının verdiği sayılar arasındaki farklılıklara bağlı olarak iniş ve çıkışlar olabilir. Ancak yalnızca büyük terör olayları (ölüm sayısı en az yirmi beş olan olaylar) kapsandığında, eğri şekillerinin birbirinin aynı olduğu görülüyor; bunun nedeni de bu olayların yüksek haber değeri nedeniyle bütün alt veri setlerinde kapsanma olasılığının yüksek olması.

ŞEKİL 6-11. Afganistan 2001 - ile Irak 2003 dışında dünya çapında terörizme bağlı ölüm sıklıkları



Kaynaklar: Global Terrorism Database, START (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2010, <http://www.start.umd.edu/gtd/>); erişim tarihi 6 Nisan 2010. 1993 yılına ait veriler çıkarsama yoluyla elde edilmiştir. Dünya nüfusu sayıları: U.S. Census Bureau, 2010c; 2007 ve 2008 yıllarına ait nüfus sayıları çıkarsama yoluyla hesaplanmıştır.

Devletler arası savaflara, iç savaflara ve soykırımlara ait grafiklerde gördüğümüz gibi, bu grafikte de bir sürprizle karşılaşırız. Yeni bin yılın ilk on yılında –Terör çağının şafağında– eğrinin yükselmediğini ya da yeni bir plato

oluşturmadığını, tersine 1980'lerdeki ve 1990'ların başlarındaki tepe noktalarından aşağı doğru seyrettiğini görüyoruz. Küresel terörizmin 1970'lerin sonlarında yükselip 1990'larda inişe geçmesiyle, aynı dönemlerde iç savaşların ve soykırımların yükselip azalmasının nedenleri birbirinin aynı. Sömürgeciliğin sona ermesinin ardından milliyetçi hareketler ortaya çıktı, bunlar vekalet savaşları aracılığıyla Soğuk Savaş yürüten süper güçlerden destek gördü, Sovyet imparatorluğunun çöküşüyle birlikte de giderek yok oldu. 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başındaki tümsek esas olarak Latin Amerika'daki (El Salvador, Nikaragua, Peru ve Kolombiya) teröristlerin eseri; bunlar 1977 ile 1984 arasında terörizm sonucunda gerçekleşen ölümlerin yüzde 61'ini oluşturuyor. (Bu hedeflerin çoğu ordu ya da polis güçleri; doğrudan hasara yol açmak amacıyla değil de, belli bir kesimin dikkatini çekmek amacıyla gerçekleştirilmesi durumunda GTD bunları da veri tabanına dahil ediyor.)²⁰⁰ Latin Amerika 1985'le 1992 arasındaki ikinci yükselişe de (ölümlerin yaklaşık üçte biriyle) katkısını sürdürürken, bu kıtaya Sri Lanka'daki Tamil Kaplanları (yüzde 15) ve Hindistan, Filipinler ve Mozambik'teki gruplar ekleniyor. Hindistan ve Filipinler'deki terör eylemlerinin bir bölümü İslami gruplardan geliyor, ama ölümlerin pek azı Müslüman ülkelerde gerçekleşti: yaklaşık yüzde 2'si Lübnan'da, yüzde 1'i de Pakistan'da. 1997'den sonra terörizmdeki azalma 11 Eylüldeki tepe noktasıyla ve geçtiğimiz dönemde, Afganistan'daki savaşın belirsizleşen sınırlarından içeri doğru yayılmasıyla Pakistan'da gözlemlenen yükselişle kesintiye uğradı.

Görüldüğü gibi, sayılar yeni bir terörizm çağı yaşamadığımızı gösteriyor. Irak ve Afganistan'daki savaşlar dışta bırakılırsa, ortak bilincimizde bugünkü kadar yer kaplamadığı on yıllarla karşılaştırıldığında, aslında terörizmde bir *azalma* dönemini yaşıyoruz. Ayrıca, yakın zamana kadar terörizm özel olarak bir İslam fenomeni değildi.

Peki bugün öyle değil mi? El Kaide, Hamas ve Hizbullah'ın intihar teröristlerinin onların yerine geçmesini beklememiz gerekmiyor mu? Kaldı ki, Irak ve Afganistan'da çoğu intihar bombacılarının eylemleri sonucunda ölen sivilleri dışta tutarak neyi saklıyoruz? Bu soruları yanıtlamak için İslam dünyasındaki terörizme, özellikle de intihar terörizmine daha yakından bakmak gerek.

Gerçi 11 Eylül yeni bir terör çağını başlatmadı, ama İslamcı intihar terörünün habercisi olduğu ileri sürülebilir. 11 Eylüldeki hava korsanları, eylemleri sırasında ölmeyi göze almasalar saldırılarını gerçekleştiremezlerdi ve 1980'lerde yılda 5'in altında, 1990'larda da yılda 16 olan intihar eylemleri 11 Eylül'den sonra hızla tırmanarak, 2001 ile 2005 arasında da yılda sayıları 180'e çıktı. Bu saldırıların çoğu da, hiç değilse kısmen dinle ilgili gerekçelere dayanan İslamcı gruplar tarafından gerçekleştirildi.²⁰¹ [Amerikan] Ulusal Terörle Mücadele Merkezi'nin en yeni verilerine göre, 2008'de bir terörist gruba atfedilebilen terör eylemi sonucu ölümlerin neredeyse üçte ikisi Sünni İslamcı aşırı örgütlere atfedilebiliyor.²⁰²

²⁰⁰ National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, 2009.

²⁰¹ Atran, 2006.

²⁰² National Counterterrorism Center, 2009.

Sivilleri öldürme aracı olarak intihar terörizmi şeytani zeka ürünü bir taktik. Görünümü etraftaki milyonlarca insandan ayırt edilemeyen bir kişide somutlaşan, gizlenmede doruk noktasına ulaşmış bir hedefi, el ve ayak adı verilen bir hareket sisteminin hassas insan gözü ve beyni tarafından yönetildiği, hedefe tam isabette doruk noktasına ulaşmış araçlarla vurmaya birleştiriyor. Hiçbir savaş robotu teknik incelikte onun yanına yaklaşmıyor. Bunlar yalnızca teorik üstünlükler değil. İntihar terörizmi terörist saldırıların azınlığını oluştursa da, kayıpların çoğundan sorumlu.²⁰³ Bu yüksek verimin terörist hareket liderlerine fazlasıyla çekici gelmediği söylenebilir. Bir Filistin yetkilisinin belirttiği gibi, başarılı bir eylem için “istekli bir genç adam... çivi, barut, bir devre düğmesi ve kısa bir kordon, cıva (termometrelerden kolayca elde edilebiliyor), aseton.... yeterli. İşin en pahalı yanı bir İsrail kentine nakil sorunu.”²⁰⁴ Gerçekte yegâne teknolojik engel genç bir adamın istekliliği. Beş yüz milyon yıllık doğal seçim mirası sayesinde, insan denen varlık normalde ölmek istemiyor. Peki terörist liderler bu engeli nasıl aşılıyorlar?

Savaşlar var olduğu sürece insanlar savaşlarda ölme riskini göze alma eğilimindeler, ama burada önemli olan *risk* terimi. Doğal seçim ortalamalarla çalışır, dolayısıyla saldırgan bir koalisyonun sunduğu büyük uyum başarısı–daha çok toprak, daha çok kadın ya da daha çok güvenlik– şansı karşılığında, ufak bir ölüm riskini göze almak evrim süreci tarafından desteklenebilir.²⁰⁵ Ama sonucu kesin ölüm olan bir eyleme isteklilik desteklenemez; ölü bedenle birlikte bu istekliliğe izin veren bütün genler yok olacaktır. Nitekim savaş tarihinde intihar eylemlerinin çok seyrek görülmesi hiç de rastlantı değil. Yabancı yiyeceklerle beslenen gruplar, baskınların ve pusuların güvenliğini düzenli muharebelerin beraberinde getirdiği risklere tercih ederler; bu yine de gerçekleşse bile, kolay kolay hiçbiri, savaş arkadaşları tarafından planlanan riskli çatışmalardan yüzünü kara çıkarmadan uzak kalmasını sağlayacak bir işaretin düşünüyormuş gibi öne süremez.²⁰⁶

Modern ordular övgü ve madalyalarla cesareti onurlandırma türünden özendirci önlemlerle göze alınan risk düzeyini yükseltmeye çalışıyorlar; kınama, cezalar ve kaçakların kurşuna dizilmesi gibi korkaklığı caydırıcı önlemlerle de göze alınan risk düzeyinin düşmesini önlüyorlar. Bazen birliğin arkasına, kol sonu görevlisi adı verilen özel bir asker sınıfı yerleştiriliyor ve bu kişilere ilerlemekten kaçınan askerleri öldürme emri veriliyor. Savaşın başındaki liderlerle savaşan piyadeler arasındaki çıkar çatışması, askeri kahramanlık söyleminin ünlü ikiyüzlülüğünü ortaya koyuyor. Birinci Dünya Savaşında yaşanan kırım karşısında hayretler içinde kalan Britanyalı bir general tabloyu şöyle betimliyor: “Son derece yoğun yayılım ateşi karşısında tek bir asker bile tereddüt etmedi ve tüfeklere ve makineli tüfeklere göğüslerini gererek ölüme gittiler.... Bu kadar muhteşem bir yiğitlik, disiplin ve kararlılık gösterisini asla görmedim ve hayal bile edemezdim.” Aynı sahneyi çavuşlardan biri hayli farklı betimliyor: “Bunun

²⁰³ Bombalı araçla intihar saldırılarının ölümcül etkileri: Cronin, 2009, s.67; not 145, s.242. Azınlık saldırıları, kayıpların çoğunluğu: Atran, 2006.

²⁰⁴ Aktaran Atran, 2003.

²⁰⁵ Tooby & Cosmides, 1988.

²⁰⁶ Chagnon, 1997.

anlamsız olduğunu, açık alanın böyle geçilemeyeceğini daha başından biliyorduk. Ama yapmak zorundaydık. Sanki şeytanla denizin derin mavi suları arasına sıkışmıştık. İlerlersen büyük olasılıkla vurulacaksın. Dönüp geriye gidersen, divanı harbe çıkıp vurulacaksın. Elinden ne gelir?"²⁰⁷

Savaşçılar çatışma sırasında ölüm riskini bir başka nedenle de kabul edebiliyorlar. Erkek kardeşi uğruna yaşamını riske atıp atmayacağı sorulan evrimci biyolog J. B. S. Haldane şu yanıtı veriyor: "Hayır, ama iki erkek kardeş ya da sekiz kuzen uğruna bunu göze alırdım." Burada Haldane daha sonra *akraba seçilimi*, *kapsamlı uyum başarısı* ve *kayırmacı fedakârlık* olarak isimlendirilen fenomene işaret ediyor. Doğal seçim organizmayı kan akrabalarını destekleyen fedakârlıklar yapmaya eğilimli kılan genleri destekliyor. Gerçi akrabalık derecesi azaldıkça da yarar giderek azalıyor ve fedakârlığın işe yaraması için akrabaya sağlanan yararın organizmaya sağlanacak yarardan fazla olması gerekiyor. Ama fedakârlık yapan kişinin *kendi* genleri akrabaların bedeninde kopyalarını çıkarıyorlar ve dar bakışlı bencil seçeneklerle karşılaştırıldığında uzun dönemde bu daha fazla avantaj sağlıyor. Bu teoriyi yanlış anlamaya kararlı kişiler, organizmanın akrabalarıyla genetik örtüşme derecesini bilinçli olarak hesaplamaları ve kendi DNA'larına sağlayacağı yararı öngörmeleri gerektiği söyleniyor iddiasıyla, onu eleştiriyorlar.²⁰⁸ Oysa elbette mesele bu organizmaların istatistiksel olarak genetik akrabalık olasılığı yüksek organizmaları destekleyen hedefler gütmeye eğilimli olmalarından ibaret. İnsan gibi karmaşık organizmalarda, bu eğilim kendisine kardeş sevgisi türünden duygusal bir ifade yolu buluyor.

İnsanın evrim tarihinin büyük bir bölümünü içinde geçirdiği küçük grupları bir arada tutan bağ akrabalık ilişkileriydi ve komşular genellikle akrabaydı. Örneğin bir Yanomamö köyündeki rastgele seçeceğimiz iki kişi neredeyse birinci derece kuzen çıkacaktır; kendilerini akraba sayanlar genellikle daha da yakındır.²⁰⁹ Eğer riskli davranış savaşçı yakınlardan birine yarar sağlayacaksa, genetik örtüşmenin evrimsel sonucu daha büyük yaşamsal riskler alma olacaktır. Diğer primatlar gibi, şempanzelerin de işbirliği yaparak baskınlar gerçekleştirmelerinin nedenlerinden biri, cinsel olgunlaşmadan sonra erkeklerden çok dişilerin gruptan uzaklaşması, böylece gruptaki erkeklerin genellikle birbiriyle akraba olması.²¹⁰

Psikolojimizin evrim teorisi tarafından aydınlığa kavuşturulan bütün boyutlarında olduğu gibi, burada sözünü ettiğimiz de *gerçek* genetik akrabalık değil elbette (bırakın şempanzeleri, avcı-toplayıcıların yanaklarından sürüntü örneği alıp bunları genotip belirleme laboratuvarına göndermedikleri açık), önemli olan akrabalık *algısı*; tabii bunun için alginın yeterince uzun bir zaman diliminde gerçekte bağıntılı olması gerekiyor.²¹¹ Akrabalık algısına katkıda bulunan etmenlere birlikte büyüme, annenin ötekinin bakımını da yüklediğini görme, yiyecekleri paylaşma deneyimleri, ortak ata mitleri, özünde aynı kandan gelme sezgisi, ritüelleri ve güçlükleri paylaşma, fiziksel benzerlik (çoğu zaman saç şek-

²⁰⁷ Valentino, 2004, s.59.

²⁰⁸ Gaulin & McBurney, 2001; Lieberman, Tooby, & Cosmides, 2002.

²⁰⁹ Chagnon, 1988, 1997.

²¹⁰ Wilson & Wrangham, 2003.

²¹¹ Daly, Salmon, & Wilson, 1997; Lieberman ve ark., 2002; Pinker, 1997.

li, dövmelemler ve yara izleriyle güçlendirilmiştir) ve *kardeşlik, biraderlik, aile, yurt, anavatan* ve *kan* gibi metaforlar örnek gösterilebilir.²¹² Askeri liderler erlerin kendilerini genetik akraba gibi hissetmeleri ve biyolojik açıdan öngörülebi-lecek riskler almalarını sağlamak için her türlü hileye başvurulur. Shakespeare V. Henry'nin Aziz Crispin gününde askerlerine yaptığı, askeri tarihin en ünlü motive edici konuşmasında bunu çok güzel ortaya koyuyor:

Tek bir Crispin Crispian Yortusu olmayacak
Bir avucuz, bir avuç talihli silah kardeşiyiz;
Çünkü bugün benimle birlikte kanını dökecek herkes
Kardeşim olacak'

Modern ordular da askerleri kardeş ekipler halinde örgütlemeye özen gösteriyorlar; ateş timi, manga ve müfreze gibi gruplarda birkaç kişiden birkaç düzineye kadar asker, ordularda insanların savaşmaya iten başlıca duygu olan kardeş sevgisini geliştirecek bir potada bir araya getiriliyorlar. Askeri psikoloji araştırmaları, askerlerin her şeyden çok mangalarındaki arkadaşları uğruna savaş-tıklarını gösteriyor.²¹³ Yazar William Manchester İkinci Dünya Savaşında deniz piyadesi olarak yaşadıklarını hatırlarken şunları dile getiriyor:

Cephede o insanlar benim ailemdi, evimdi. Bana o zamana kadar edindiğim ve gelecekte edineceğim bütün arkadaşlarımdan daha yakın olduklarını söyleyebilirim. Beni hiç yüzüstü bırakmadılar, ben de onlara bunu yapamazdım.... Bu insanlarla dayanışma içinde olmak zorundaydım, onları ölüme terk edip ömür boyu onları kurtarabilirdim bilgisiyle yaşayamazdım. Artık biliyordum, insanlar bayrak ya da ülke için, Ordu için ya da herhangi bir soyut kavramın zaferi için savaşmıyorlar. Birbirleri için savaşıyorlar.²¹⁴

Yirmi yıl sonra askerlikten yazarlığa geçen bir başkası, William Broyles Viet-nam deneyimi için benzer düşünceler dile getiriyor:

Her şey solup unutulmaya terk edildikten sonra, savaştan geriye kalan yegâne anı yoldaşça dayanışma. Savaş arkadaşınız her konuda güvenebileceğimiz kişi, çünkü ona yaşamınızı emanet ediyorsunuz.... Aşırı sağcı bir izlenim verse de, savaş çoğumuzun yaşadığı yegâne ütöpik deneyim. Bireyin elindekilerin ve elde ettiği avantajların hiçbir önemi yok: varsa yoksa grup. Arkadaşlarıyla paylaştıkları. Bu öyle seçici bir süreç filan değil, neden gerektirmeyen, barış koşullarında ayırt edici önem kazanan ırk, kişilik ve eğitim gibi özelliklerin üzerine çıkan bir sevgi.²¹⁵

Gerçi kişi yaşamın uç noktasında sanal kardeşlerinden oluşan bir müfrezeyi kurtarmak için canını verebilir, ama serin kanlılıkla daha sonraki bir tarihte onlar adına intihar etme planları yaptığı kolay kolay görülmez. Öyle olmasaydı savaşlar çok farklı yürütülürdü. Panik ve bozgundan kaçınmak için (hiç değilse

²¹² Johnson, Ratwik, & Sawyer, 1987; Lieberman ve ark., 2002; Salmon, 1998.

* *Kral V. Henry*, çev. Hamit Çalışkan, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, 4. perde, 3. sahne.

²¹³ Mueller, 2004a; Thayer, 2004.

²¹⁴ Aktaran Thayer, 2004, s.183.

²¹⁵ Broyles, 1984.

kol sonu subayları yoksa), genellikle savaş planlarında tek tek askerlerin belli bir noktada ölüme gönderilmek üzere ayrıldıklarını bilmemelerine özen gösterilir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında bombardıman uçaklarının kalkıp indiği bir hava üssünde strateji uzmanları, gidiş dönüş için gerekli bütün yakıtı yüklenmiş uçaklarda herkesin şansını denemesinden, kurda kısa çöpleri çeken az sayıda pilotun ucu kesin ölüm olan tek yönlü uçuşlara gönderilmesi durumunda sağkalım olasılığının daha yüksek olacağını hesaplıyorlar. Ancak ölüm riskinin daha düşük olduğu seçenekte az sayıda kişinin uzunca bir süre kaçınılmaz sonu bilerek uçuşunu göze alamıyorlar ve önceden tahmini mümkün olmayan daha yüksek bir ölüm riskiyle de olsa, dolu uçakları tercih ediyorlar.²¹⁶ Peki intihar terörizmi mühendisleri bu engeli nasıl aşıyorlar?

11 Eylül hava korsanlarına öteki dünyada Playboy Malikanesi vadeden ideolojilerinin işe yaradığına şüphe yok. (Japon kamikaze pilotları yüce bir ruh dünyasında erimek gibi daha soyut bir imgeyle yetinmek zorundaydılar.) Ama modern intihar terörizmi Tamil Kaplanları tarafından mükemmelleştirildi. Bu örgütün üyeleri reenkarnasyon' vadeden Hinduizm ortamında büyümüşlerdi, ama 20. yüzyılın üçüncü dünya kurtuluş hareketlerine can veren alışılmış bir milliyetçilik, romantik militarizm, Marksizm–Leninizm ve antiemperyalizm karışımı seküler bir ideolojiyi benimsiyorlardı. Ve intihar terörizmi adaylarının bu listelere giriş nedenlerini açıklarken gösterdikleri gerekçeler arasında, bakireli olsun olmasın ölümden sonra yaşam beklentisinin nadiren öne çıktığını görüyoruz. Bu da, ölümden sonra hoş bir yaşam beklentisinin maliyet–yarar oranını etkileyebileceğini (böylece bir ateistten intihar bombacısı doğurmayı güçleştireceğini), ama bunun yegâne psikolojik güdü olmadığını ortaya koyuyor.

Başarısız kalmış ya da hazırlık aşamasındaki intihar teröristleriyle yapılan görüşmeleri temel alan antropolog Scott Atran, bu konudaki yaygın birçok yanlış fikri çürütüyor. İntihar teröristlerinin cahil, yoksul, nihilist ya da akıl hastası olmak bir yana, daha çok eğitilmiş, orta sınıf, fikirlerine ahlaki açıdan bağlı ve belirgin psikopatolojisi olmayan kişiler olduğunu gösteriyor. Atran onları yönlendiren güdülerin çoğunun temelinde kayırmacı fedakârlığa rastlayabileceğimiz sonucuna varıyor²¹⁷

Tamil Kaplanları konusunu anlamak görece kolay. Bu örgüt kol sonu subayının terörist eşdeğerini kullanarak, üyelerini intihar eylemleri için görevlendiriyor ve onları görevden kaçarlarsa ailelerini öldürmekle tehdit ediyor.²¹⁸ Hamas'ın ve diğer terörist Filistin gruplarının yöntemleri bundan yalnızca biraz farklı; bu gruplar teröristin ailesine sopa yerine havuç gösteriyor, aylık ya da tek seferlik ödemeler yapıyorlar ve toplumda muazzam bir prestij sunuyorlar.²¹⁹ Gerçi aşırı davranışların biyolojik uyum başarısı açısından getirisi olması genellikle beklenmemelidir, ama antropolog Aaron Blackwell ve Lawrence Sugiyama Filistin intihar terörizmi açısından bunun böyle bir yarar sağlayabileceğini gösterdiler. Batı Yakası'nda ve Gazze'de, aileler başlık parasını karşılayamadıkları için bir-

²¹⁶ Rapoport, 1964, s.88-89; Tooby & Cosmides, 1988.

* Ruhun göçü –çn.

²¹⁷ Atran, 2003, 2006, 2010.

²¹⁸ Atran, 2006.

²¹⁹ Atran, 2003; Blackwell & Sugiyama, 2008.

çok erkek evlenemiyor, evlilikler kuzenlerle sınırlı kalıyor ve çok sayıda kadın çok eşli evlilikler ya da İsrail'deki daha zengin Araplarla yapılan evlilikler sonucunda evlilik havuzundan çekiliyorlar. Blackwell ve Sugiyama Filistinli intihar teröristlerinin yüzde 99'unun erkek olduğunu, yüzde 86'sının bekar olduğunu ve yüzde 81'inin, Filistin'deki ortalama aile büyüklüğünün üzerinde bir sayı olan en az altı kardeşi olduğunu belirtiyorlar. Bunları ve diğer sayıları basit bir demografik modele işleyen araştırmacıların yaptıkları hesaplar, kendini havaya uçuran bir teröristin mali getirisinin üretkenlik açısından erkek kardeşlerine gelin satın almaya yetecek bir fedakârlık olduğunu ortaya koyuyor.

Atran intihar teröristlerinin böyle doğrudan teşvikler olmadan da sağlanabileceğini bildiriyor. Mutlu bir kardeşler grubuna dahil olmak şehit olmayı göze almanın belki de en etkili yolu olabilir. Terörist hücreler genellikle kahvelerde, yatakhanelerde, futbol sahalarında, berberlerde ya da internetteki sohbet odalarında bir araya gelen ve bu yeni müfrezeyle bağlanarak ansızın yaşamlarına anlam kazandıran, yeterli bir işi olmayan bir grup genç bekar erkekle işe başlıyor. Bütün toplumlarda genç erkekler cesaretlerini ve bağlılıklarını kanıtlamak için aptalca şeyler yaparlar; bu tür işler genellikle gruplarda yapılır, çünkü herkes bunun hoş bir şey olduğunu düşünüyorsa aptalca olduğu bilinen şeyler grup içinde daha kolay yapılır.²²⁰ (Sekizinci bölümde bu fenomeni yeniden ele alacağız.) Din, gruba bağlılığı daha da güçlendiriyor. Bu tek başına cennet vaadiyle açıklanamaz; temelinde kendini kutsal bir davaya adanmanın, bir hacı seferine ya da cihat çağrısına uyup bu bütünle kaynaşmanın beraberinde getirdiği yüce duygular var. Din, kendini bir davaya adamaya kutsal bir değer de kazandırabiliyor; bu da, yaşam da dahil her şeye üstün geliyor.²²¹ Bu adanmışlık intikam duygusuyla daha da alevlenebiliyor. Nitekim, militan İslamcılıkta bu gezegenin herhangi bir yerinde tarihin herhangi bir anında herhangi bir Müslüman tarafından yaşanan bir aşağılanmanın öcünü alma biçimini alabileceği gibi, kutsal Müslüman topraklarında kafir askerlerin bulunması gibi sembolik aşağılanmalarda açısından da geçerli olabiliyor. Atran ABD Senatosunun alt komitesine sunumunda araştırmasını şöyle özetliyor:

2004'te Madrid'de trenleri havaya uçuran, 2005'te Londra metrosundaki katliamı yapan, 2006 ve 2009'da Amerika Birleşik Devletleri'ne giden uçakları havaya uçurmayı umut eden ve Irak, Afganistan, Pakistan, Yemen ya da Somali'de "kafirleri" öldürürken ölmek için uzun yolculuklara çıkan genç insanlara bakıp, kimleri ilahlaştırdıklarını, nasıl örgütlendiklerine, aralarında nasıl bir bağ olduğunu, onları harekete geçirenin ne olduğunu incelediğinizde, günümüzün dünyasında en öldürücü teröristlere ilham veren şeyin Kuran ya da dini öğretilerden çok, arkadaşların gözünde kazanılacak onur olduğunu, kendilerinin hiçbir zaman yaşayamayacakları ama arkadaşları aracılığıyla adlarını kazıtarak ebedi saygı görecekları daha geniş bir dünya vadeden heyecan verici bir dava ve eylem çağrısı olduğunu görürsünüz.... Cihat eşitlikçi, eşit fırsat tanıyan bir işveren... kardeşlik, hız, heyecan, zafer ve hoşluk vadediyor. İsteyen herkes bir kâğıt keseceğiyle Dev'in kafasını kesme denemesine davetli.²²²

²²⁰ Willer ve ark., 2009.

²²¹ Atran, 2006, 2010; Ginges ve ark., 2007; McGraw & Tetlock, 2005.

²²² Atran, 2010.

Bu radikalleşmede yerel imamların önemi pek az; kıyamet koparmak isteyen genç erkeklerin toplum liderlerinin kılavuzluğuna başvurması çok nadir görülüyor. Ve El Kaide'nin üye kaydetme peşindeki merkezi bir örgütten çok, yaygın bir toplumsal ağın oluşmasına esin veren küresel bir markaya dönüştüğünü görüyoruz.

İntihar teröristlerine yakından bakmak ilk başta oldukça moral bozucu gibi görünebilir, çünkü liderlik kademesini öldürerek ya da karargahını çökerterek başsız bırakmanız mümkün olmayan, çok başlı bir canavarla savaştığınız izlenimini ediniyorsunuz. Ama unutmayın, bütün terörist örgütler yenilgi doğrultusunda bir kavis çiziyorlar. Peki, İslamcı terörizmin giderek söndüğünü düşündüren işaretler var mı?

Bu sorunun yanıtı açıkça evet. İsrail'de ısrarla sürdürülen, sivillere yönelik saldırılar dünyanın başka yerlerinde neyi başarabildiyse onu başardı: gruba duyulan bütün sempatiyi yok etmek ve onunla uzlaşma isteğini ortadan kaldırmak.²²³ 2000 yılında Yaser Arafat'ın Camp David'deki uzlaşma teklifini reddetmesinden kısa bir süre sonra İkinci İntifada'nın başlamasıyla birlikte, Filistinlilerin ekonomik ve siyasi durumu giderek kötüleşti. Cronin intihar terörizminin uzun dönemde son derece ahmakça bir taktik olduğunu, çünkü hedef aldığı halkın, hangisinin yürüyen bomba olduğunu bilemediği azınlık topluluk üyelerini kendi arasında görmeye tahammül edememesine yol açtığını söylüyor. Gerçi güvenlik duvarı ören İsrail uluslararası topluluk tarafından kınandı, ama, Cronin intihar terörizmiyle yüz yüze gelen diğer ülkelerin de benzer önlemler aldıklarına işaret ediyor.²²⁴ Nitekim Batı Yakası'ndaki Filistin liderliği son zamanlarda şiddete karşı çıkmaya başladı ve artık enerjisini yetkin bir yönetime harcıyor; Filistinli eylemci gruplar da boykotlar, sivil itaatsizlik, barışçıl gösteriler ve şiddete başvurulmayan diğer direnme yöntemlerine dönüyorlar.²²⁵ Simgesel desteği Rajmohan Gandhi (Mahatma Gandhi'nin torunu) ve Martin Luther King III'ten alıyorlar. Bunun Filistin taktiklerinde bir dönüm noktası olup olmadığını bilmek için henüz çok erken, ama bu gerçekleşirse tarihte terörizmden vazgeçilen ilk durum olmayacak.

Ama El Kaide'nin kaderi daha belirsiz. Bu hareketi yakından izlemeye devam eden eski CIA görevlisi Marc Sageman 2004'te Batı hedeflerine yönelik (çoğu Irak işgalinden esinlenmiş) on ciddi plan tespit ettiğini, 2008'de bu sayının yalnızca üç olduğunu bildiriyor.²²⁶ El Kaide'nin yalnızca Afganistan'daki üssünün kökü kazanıp liderliğinin yok edilmediği, İslam kamuoyunda bu hareketi olumlu görenlerin sayısı azalırken olumsuz görenlerin sayısının da arttığı belirtiliyor.²²⁷ Son beş yıldır Müslümanlar, giderek daha büyük bir bölümünün nihilist vahşet olarak nitelendirdiği bir tarzla aralarına mesafe koyuyorlar; bu da yalnızca şiddetin değil, edep ve inceliğin de uluslararası bir dili olduğunu söyleyen Cronin'i

²²³ Cronin, 2009, s.48-57, 66-67.

²²⁴ Cronin, 2009, s.67. Diğer örnekler arasında Bağdat'ta ABD ve Kuzey İrlanda, Kıbrıs ve Lübnan'da hükümetler var.

²²⁵ E. Bronner, "Palestinians try a less violent path to resistance," *New York Times*, 6 Nisan 2010.

²²⁶ S. Shane, "Rethinking which terror groups to fear," *New York Times*, 26 Eylül 2009.

²²⁷ Human Security Report Project, 2007.

destekliyor. İnsanlar bu hareketin –bütün İslam dünyasının başına geçen bir halife, baskıcı ve teokratik rejimlerin yerine daha da baskıcı ve teokratik rejimlerin geçirilmesi, “kafirlerin” soykırımla yok edilmesi türünden– stratejik hedeflerinin gerçekte ne anlama geldiği üzerine düşünmeye başladıkça, giderek bunlar bütün çekiciliğini yitiriyor. Ve nihayet, bütün terörist grupların yüz yüze geldiği ölümcül cazibeye El Kaide de kapıldı ve dikkatleri üzerinde toplamaya devam edebilmek için her seferinde daha kanlı bir saldırı yapmak zorunda kalarak, kendine yakın duran on binlerce Müslümanı da kapsayan kurbanlara beslenen sempatinin giderek artmasıyla yüz yüze geldi. 2000’lerin ortalarında Bali’de bir gece kulübüne, Ürdün’de bir düğüne, Mısır’da bir tatil beldesine, Londra’da metroya ve İstanbul ve Kazablanka’da kahvelere yapılan saldırılarda amacın ne olduğu belli olmaksızın Müslüman ya da gayrimüslim rastgele insanlar katledildi. El Kaide’nin Irak’taki acentesi niteliğindeki, Irak El Kaidesi olarak bilinen hareket, camileri, pazaryerlerini, hastaneleri, voleybol maçlarını ve cenazeleri bombalayarak ve direnenlerin kolunu bacağına, hatta kafasını keserek daha da beter olduğunu gösterdi.

Cihatçılara karşı cihat birçok düzlemde sürdürülüyor. Suudi Arabistan ve Endonezya gibi bir zamanlar aşırı İslamcılar şımartan İslam devletleri artık yeter dediler ve bu grupları çökertmeye başladılar. Hareketin kendi ulemaları da ona sırtlarını dönmeye başladılar. 2007’de Usama bin Ladin’in mürşitlerinden biri olan Suudi din adamı Salman al Odah kaleme aldığı açık mektupla onu suçlayacak ve “kan dökülmesine ve acılara yol açan ve Müslüman aleminin bütününe ve Müslüman ailelere felaket getiren bir intihar bombacıları kültürünü” beslediğini söyleyecekti.²²⁸ Mektupta kişiselleşmekten de çekinmiyordu: “Kardeşim Osama, ne çok kan döküldü! El Kaide adına... ne kadar masum çocuk, yaşlı ve kadın öldürüldü! Sırtında yüz binlerce, hatta milyonlarca insanın yükünü taşıırken Cenabı Allah’ın karşısına yüzün gülerek çıkabilecek misin?”²²⁹ Salman al Odah meselenin bam teline basmıştı: İslamcı örgütlerin ve televizyon sitelerinin web sayfalarındaki yorumların üçte ikisi bu mektubu olumlu bulmuştu; İngiltere’de de kendisini destekleyen genç Britanyalı Müslüman topluluklarına seslenme imkanı bulacaktı.²³⁰ Suudi Arabistan büyük müftüsü Abdülaziz el eş-Şeyh 2007’de yayımladığı bir fetvada Suudilerin yabancı ülkelerdeki cihatlara katılmalarını yasaklayarak ve “kendi siyasi ve askeri hedeflerine ulaşmak için gençlerimizi yürüten bombalara dönüştürdüler.” sözleriyle Usama bin Ladin taraftarlarını resmen suçladı.²³¹ Aynı yıl yine El Kaide’nin ulemalarından biri olan Mısırlı alim Seyyid İmam el Şerif (Dr. Fadıl olarak da bilinir) tarafından yayımlanan, *Cihadın Rasyonelleştirilmesi* başlıklı kitapta şu ifadelere yer veriliyordu: “Cihat... son yıllardaki vahim Şeriat ihlalleriyle lekeleni.... Günümüzde Cihat adına kadın çocuk, Müslüman gayrimüslim yüzlerce insanı öldürenler var!”²³²

²²⁸ Aktaran F. Zakaria, “The Jihad against the Jihadis,” *Newsweek*, 12 Şubat 2010.

²²⁹ Aktaran P. Bergen & P. Cruickshank, “The unraveling: Al Qaeda’s revolt against bin Laden,” *New Republic*, 11 Haziran 2008.

²³⁰ P. Bergen & P. Cruickshank, “The unraveling: Al Qaeda’s revolt against bin Laden,” *New Republic*, 11 Haziran 2008.

²³¹ F. Zakaria, “The Jihad against the Jihadis,” *Newsweek*, 12 Şubat 2010.

²³² Aktaran P. Bergen & P. Cruickshank, “The unraveling: Al Qaeda’s revolt against bin Laden,” *New Republic*, 11 Haziran 2008.

Arap ülkelerinde sokak da aynı görüşte. 2008'de cihatçı bir web sitesi tarafından günümüzdeki El Kaide lideri Eyman ez-Zevahiri ile yapılan çevrimiçi bir görüşmede, katılımcılarda biri şu soruyu soracaktı: "Affedersiniz Sayın Zevahiri, ama zat-ı âlinizin hayırdualarıyla Bağdat, Fas ve Cezayir'de masumları öldürenler kimler?"²³³ İslam dünyasının her yerinde kamuoyu araştırmalarında bu adaletsizlikler şiddetle kınanıyor. 2005'le 2010 arasında Ürdün, Pakistan, Endonezya, Suudi Arabistan ve Bangladeş'te intihar bombacılarını ve sivillere yönelik diğer şiddet eylemlerini destekleyenlerin oranı ansızın baş aşağı düşerek, yüzde 10 dolaylarına indi. Size bu bile barbarca yüksek bir sayı gibi geliyorsa, (bu verileri toplayan) siyaset bilimci Fawaz Gerges'in bildirdiğine göre, Amerikalıların en az yüzde 24'ünün anketçilere verdikleri yanıtlarda "Kasten hedef alarak sivil-leri bombalamanın ve bu tür diğer saldırıların çoğu zaman ya da zaman zaman haklı görülebilir."²³⁴ görüşünün dile getirildiğini hatırlatayım.

Teröristlerin halkın desteğine dayandıkları savaş bölgelerindeki kamuoyu daha önemli.²³⁵ Pakistan'da Usama bin Ladin'in saklandığı kuzeybatı sınır eyaletinde El Kaide'ye verilen destek, 2007 sonlarında eski başbakan Benazir Butto'nun bir intihar bombacısı tarafından öldürülmesinden sonra, beş ay içinde yüzde 70'ten yüzde 4'e düştü. O yıl İslamcılar genel seçimlerde oyların yüzde 2'sini aldılar; bu 2002 seçimlerine göre beş kat azalma anlamına geliyordu. ABC/BBC tarafından 2007'de Afganistan'da yapılan bir ankette cihat eylemcilerine verilen desteğin büyük bir hızla düşerek, yüzde 1'e indiği görülüyordu.²³⁶ 2006'da Irak'ta Sünnilerin büyük çoğunluğu, Kürtlerin ve Şiiilerin de ezici çoğunluğu Irak El Kaidesi'ni reddediyordu ve 2007 Aralık ayında sivillere yönelik saldırılarıyla, bu karşı duruş doruğa çıkarak yüzde 100'e ulaşacaktı.²³⁷

Kamuoyu önemli, ama bu şiddetin azaldığı anlamına mı geliyor? Teröristler halk desteğini temel alırlar, dolayısıyla bu anlama gelme olasılığı yüksek. İslam dünyasında terörizm karşısındaki tutumda dönüm noktası olan 2007, aynı zamanda Irak'taki intihar saldırılarının da dönüm noktası oldu. Irak'taki kayıpların saptandığı Iraq Body Count projesinde 2007'de günde 21 olan bombalı araç ve intihar saldırısı sayısının, 2010'da günde 8'in altına düştüğü bildiriliyor; bu yine de çok yüksek bir sayı ama ilerleme anlamına geliyor.²³⁸ Bu azalma yalnızca Müslümanların tutumlarındaki değişikliklerle sağlanmadı; 2007'nin ilk yarısında Amerikan askerlerinin sayısının artması ve diğer askeri önlemler de işe yaradı. Ama askeri gelişmelerin bir bölümü tutumların değişmesi sonucunda gerçekleşebilmişti. Bir Şii milis gücü olan Mukteda el Sadr'ın Mehdi Ordusu, 2007'de ateşkes ilan etti ve Amerika tarafından desteklenen hükümete karşı yürütülen ayaklanmadan kopan on binlerce genç, Sünni Uyanış' adı verilen hareketle bu

²³³ Aktaran P. Bergen & P. Cruickshank, "The unraveling: Al Qaeda's revolt against bin Laden," *New Republic*, 11 Haziran 2008.

²³⁴ Aktaran F. Zakaria, "The Jihad against the Jihadis," *Newsweek*, Şubat 12, 2010.

²³⁵ Human Security Report Project, 2007, s.19.

²³⁶ F. Zakaria, "The only thing we have to fear..." *Newsweek*, 2 Haziran 2008.

²³⁷ Human Security Report Project, 2007, s.15.

²³⁸ Iraq Body Count, <http://www.iraqbodycount.org/database/>, erişim tarihi 24 Kasım 2010. Ayrıca bkz. Human Security Report Project, 2007, s.14.

* Sahva hareketi -çn.

saftan ayrıldı ve halen Irak'ta El Kaide'nin bastırılması hareketine katılıyor.²³⁹

Terörizm bir hareket, ideoloji ya da rejim değil, bir taktiktir; bu da hiçbir zaman "Teröre Karşı Savaş" kazanamayacağımız anlamına geliyor; tıpkı George W. Bush'un daha geniş kapsamlı bir hedef olan (ve 11 Eylül sonrasındaki aynı konuşmada dile getirdiği) "dünyayı kötülükten arındırmayı" başaramayacağımız gibi. Küresel medya çağında daima bir yerlerde, yaşanan bir haksızlıktan beslenen ve terörizmle muazzam bir kâr elde etmenin çekiciliğine kapılan –saçma sapan bir şiddet gösterisiyle başına müthiş bir talih kuşunun konmasını uman– bir ideolog bulunacaktır ve daima dayanışma ve şan şeref uğruna her şeyi riske atmaya hazır bir kardeşler grubu olacaktır. Terörizm büyük bir ayaklanmanın taktiği olduğu zaman, halka ve sivil yaşama korkunç zararlar verebilir; hele olması bir nükleer terörizm tehdidi (bu konuya gelecek bölümde yeniden döneceğim) *terör* sözcüğüne yeni bir anlam kazandırıyor. Yine de, son zamanlarda bir kez daha doğrulandığı gibi, diğer bütün koşullarda tarih bize terörist hareketlerin kendi yok oluş tohumlarını içlerinde taşıdıklarını öğretiyor.

MELEKLERİN AYAK BASMAYA ÇEKİNDİĞİ YER¹

Yeni Barış yirmi yılı aşkın bir süre önce Soğuk Savaşın sona ermesiyle başlayıp dura kalka savaş, soykırım ve terörizm oranlarında nitel bir azalmayla devam eden bir süreç. Bu Uzun Barış kadar uzun bir süredir devam eden bir süreç olmadığı gibi, Hümanist Devrim kadar devrimci de değil ve Uygarlaşma Süreci gibi bütün bir uygarlığı içine çekmedi. Aşıkâr soru devam edip etmeyeceği. Fransa ve Almanya'nın benim yaşadığım süre içinde birbirleriyle savaşmayacaklarından, kedi yakma ve tekerlekte parçalama gibi işkencelerin geri gelmeyeceğinden ve insanların yemek masasında bifték bıçaklarıyla birbirlerine saldıramayacaklarından ve birbirlerinin burunlarını kesmeyeceklerinden emin olabiliyorum, ama dünyanın bütünündeki silahlı çatışmalar söz konusu olduğunda kolay kolay kimse bu denli kendinden emin olamaz.

Bazen bana, "Yarın senin bütün tezini çürütecek bir savaş çıkmayacağını (ya da bir soykırım ya da terörist saldırı yapılmayacağını) nereden biliyorsun?" sorusu yöneltiliyor. Bu soru bu kitapta anlatılmak istenilenlerin anlaşılmadığını anlamına gelir. Burada söylenenler bütün Dünyalıların her türlü şiddetten sonsuza kadar arındığı Altın Kova Çağına² girdiğimiz anlamına gelmiyor. Tek söylenen şiddette belirgin azalmalar *yaşandığı* ve bunun anlamlı bir gelişme olduğu. Şiddetteki azalmalara belli zamanlarda belli kültürlerde kökleşen siyasi, ekonomik ve ideolojik koşullar yol açıyor. Koşullar tersine dönerse, şiddet de hızla yeniden yükselebilir.

Kaldı ki dünyada çok insan var. Kuvvet yasası dağılımı istatistikleri ve geçtiğimiz iki yüzyılda yaşanan olaylar az sayıda failin çok büyük tahribata yol açabileceğini ortaya koyuyor. Dünyadaki altı milyar insan arasında fanatiğin biri başıboş bir nükleer bombayı ele geçirirse, tek başına istatistiklerin gökleri del-

²³⁹ Human Security Report Project, 2007, s.15.

¹ Bu cümlecik "fools rush in where angels fear to tread" (meleklerin ayak basmaya çekindiği yere ahmaklar koşarak gider) deyiminin diğer yarısını oluşturuyor –çn.

² Age of Aquarius –çn.

mesine yol açabilir. Ama öyle olsa bile, yine de kendimize insan öldürme oranlarının neden yüz kat azaldığını, köle pazarlarının ve borçlu hapishanelerinin yok olduğunu ve bırakın Kanada ve İspanya'nın yassı balık konusunda birbirine girmemesini, Küba krizinde Sovyetlerin ve Amerikalıların neden savaşmadıklarını açıklamamız gerek.

Bu kitapta geleceğe yönelik kehanette bulunmak değil, geçmişin ve bugünün olgularını açıklamak amaçlanıyor. Yine de, bilimin özü çürütülebilir öngörülerde bulunmak değil mi sorusunu sorabilirsiniz? Geçmiş anladığını öne süren her iddiada bunun geleceğe ilişkin çıkarsamalara olanak verip vermediğini incelemek gerekmez mi diyebilirsiniz? Pekâlâ. Önümüzdeki on yılda 100 bin ya da toplam bir milyon ölüme yol açan büyük bir şiddet olayının gelişme olasılığının yüzde 9,7 olduğunu tahmin ediyorum. Bu sayıya nasıl ulaşıyorum? Bu, "galiba yaşanmaz" sezgisel öngörüsünü karşılayacak kadar küçük, ama böyle bir olay yaşanırsa tamamen yanlış olduğu gösterilemeyecek kadar büyük bir tahmin. Tabii, demek istediğim, tek bir olay –bu durumda önümüzdeki on yılda kitlesel bir şiddet olayının yaşanma olasılığı– söz konusu olduğunda bilimsel tahmin kavramı bütün anlamını yitiriyor. Elimizde birçok dünyaya ait veriler olsa ve belli bir olayın bu dünyaların ne kadarında yaşandığını ya da yaşanmadığını belirleyebilsek durum farklı olurdu, ama elimizdeki yegâne dünya bu.

Gerçek şu ki, önümüzdeki on yıllar içinde dünyanın bütününde neler yaşanacağını ben bilmiyorum; başka kimse de bilmiyor. Ama benim bu konudaki çekinceli yaklaşımı herkes paylaşmıyor. İnternette "yaklaşan savaş" metin dizgisinin başına "İslam'la," "İran'la," "Çin'le," "Rusya'yla," "Pakistan'da," "İran'la İsrail arasında," "Hindistan'la Pakistan arasında," "Suudi Arabistan'a karşı," "Venezuela'ya karşı," "Amerika'da," "Batı'da," "Dünya kaynakları için," "iklim için," "su için" ve "Japonya'yla" ibarelerini ekleyerek yapacağınız bir taramada karşınıza iki milyon sonuç çıkıyor (sonuncusunun tarihi 1991; bu da insanların bu gibi konularda biraz daha alçak gönüllü olmalarını bekleyeceğiniz bir tarih). *The Clash of Civilizations* (Uygarlıklar Çatışması), *World on Fire* (Dünya Alev Alev Yanıyor), *World War IV* (Dördüncü Dünya Savaşı) ve (en çok bunu tuttum) *We Are Doomed* (Mahvolmuşuz) gibi başlıkları olan kitaplar da benzeri bir özgüvene işaret ediyor.

Kim bilir? Belki de haklılar. Bu bölümün kalan kısmında onların belki de yanlış olduğunu göstermeyi hedefliyorum. Yaklaşan felaket bize ilk kez hatırlatılmıyor. Uzmanlar gaz bombalarıyla uygarlığı yok edecek hava saldırıları, küresel termonükleer savaş, Batı Avrupa'nın Sovyetler tarafından işgal edilmesi, Çinlilerin insanlığın yarısını ortadan kaldırması, bir düzine ülkenin nükleer güç haline gelmesi, Almanya'nın intikamı, Japonya'da güneşin yeniden doğuşu, kentlerin süper yırtıcı ergenler tarafından talan edilmesi, azalan petrole el koymak için yaşanacak bir dünya savaşı, Hindistan'la Pakistan arasında nükleer savaş ve haftada bir 11 Eylül boyutlarında saldırılar olacağını tahmin etmiyorlar mıydı?²⁴⁰ Bu bölümde Yeni Barışın önündeki dört tehdidi inceleyeceğim –İslam'la bir uygarlık çatışması, nükleer terörizm, İran'ın nükleer güç haline gelmesi ve iklim değişikliği– ve her biri için "olabilir, ama belki de olmayabilir." olasılıklarını ele alacağım.

²⁴⁰ Gardner, 2010; Mueller, 1995, 2010a.

Görünüşe bakılırsa Müslüman dünyası şiddetin azalması sürecinin dışında kalıyor. Yirmi yılı aşkın bir süredir İslam adına barbarca eylem haberleriyle dolu manşetler Batılıları şok ediyor. 1989'da bir romanında Muhammed'i tasvir ettiği için Salman Rushdie hakkında ölüm fetvası çıkarılması, 2002'de Nijerya'da bekar bir gebe kadının taşlanarak ölümüne mahkum edilmesi, 2004'te Ayaan Hirsi Ali'nin İslam ülkelerinde kadınlara yönelik davranışları ele alan filminin yapımcılığını üstlendiği için Hollandalı film yapımcısı Theo van Gogh'un bıçaklanarak öldürülmesi, 2005'te bir Danimarka gazetesinin peygambere saygısızlık yapan karikatürleri yayımlamasından sonra çıkan, ölümcül toplu saldırılar, Sudan'da sınıfının bir oyuncak ayıya Muhammed adı vermesine izin verdiği için Britanyalı bir öğretmen hapse atılması ve kırbaç cezasıyla tehdit edilmesi ve elbette on dokuz Müslüman'ın üç bine yakın sivil öldürdükleri 11 Eylül terörist saldırıları bunlar arasında yer alıyordu.

İslam dünyasının Batı'da aşılmış şiddet tiplerine başvurmaya devam ettiği izlenimi İslamofobi ya da Oryantalizm belirtisi olarak nitelendirilemez; eldeki sayılar buna işaret ediyor. Dünya nüfusunun yaklaşık beşte birinin Müslüman olmasına ve dünyadaki ülkelerin yalnızca dörtte birinde çoğunluğun Müslüman olmasına karşın, 2008'de silahlı çatışmaların yarısından fazlasının Müslüman ülkelerde yaşandığını ya da Müslüman ayaklanmaları olduğunu görüyoruz.²⁴¹ Diğer faktörler sabit tutulduğunda, Müslüman ülkeler nüfusun daha büyük bir bölümüne zorunlu askerlik yaptırıyorlar.²⁴² ABD Dışişleri Bakanlığının yabancı terörist örgütler listesindeki kalemlerin üçte ikisi 242 Müslüman gruptan oluşuyor²⁴³ ve (daha önce sözü edildiği gibi) 2008'de dünyada faili saptanabilen terör kurbanlarının neredeyse üçte ikisi Sünni teröristler tarafından öldürüldü.

Adeta yükselen demokrasi dalgasına meydan okuyan bir bulgu da, İslam ülkelerinden yalnızca dörtte birinde hükümetlerin seçimle başa gelmesi, bunların çoğunun demokratikliğinin de kuşkulu olması.²⁴⁴ Liderleri alay edercesine yüksek oy yüzdelere ulaşıyorlar ve muhaliflerini hapse atma, muhalefet partilerini yasaklama, parlamentoyu dağıtma ve seçimleri iptal etme yetkilerini kullanıyorlar.²⁴⁵ Bunların tek nedeninin İslam ülkelerinde ülke büyüklüğü, yoksulluk ya da petrol zenginliği gibi otokrasiyi destekleyen risk faktörlerinin yüksekliği olduğu söylenemez. Bu faktörleri sabit tutan regresyon analizlerinde bile, Müs-

²⁴¹ 2008'de PRIO veri tabanına giren 36 silahlı çatışmanın 19'u Müslüman ülkelere karşı birleştirebilir: İsrail-Hamas, Irak-El Mehdi, Filipinler- Moro İslami Kurtuluş Cephesi, Sudan-Adalet ve Eşitlik Hareketi, Pakistan-Belucistan Kurtuluş Ordusu, Afganistan-Taliban, Somali-El Şebab, İran-Cundullah, Türkiye-PKK, Hindistan-Keşmir isyancıları, Mali-ATNMC (Değişim İçin Kuzey Mali Tuaregleri Birliği, Cezayir- Mağrip El Kaidesi, Pakistan-TTP, ABD-El Kaide, Tayland-Pattani isyancıları, Nijer-MNJ (Nijer Adalet Hareketi), Rusya-Kafkas Emirliği, Hindistan-PULF (Birleşik Sol Halk Cephesi), Cibuti-Eritre.

²⁴² Payne, 1989.

²⁴³ Dışişleri Bakanlığının 2008 ülke terör raporlarına göre 44 yabancı terör örgütünden 30'u: Country Reports on Terrorism 2008, <http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2008/122449.htm>, erişim 21 Nisan 2010.

²⁴⁴ Esposito & Mogahed, 2007, s.30.

²⁴⁵ Esposito & Mogahed, 2007, s.30.

lûman oranı yüksek olan ülkelerde siyasi haklar daha az.²⁴⁶ Ve siyasi haklar hapse atılmaksızın konuşma, yazma ve toplanma özgürlüğü anlamına geldiği için, elbette şiddetle yakından ilişkili konular oluyor.

Müslüman ülkelerin çoğunda yasaların ve uygulamaların Hümanist Devrimden nasiplerini almadıklarını görüyoruz. Uluslararası Af Örgütüne göre, Müslüman olmayan ülkelerde suçlulara idam cezası uygulayanların oranı üçte birken, Müslüman ülkelerde bu oran neredeyse dörtte üçü buluyor ve çoğunda taşlama, dağlama, kör etme, dilin ya da ellerin kesilmesi, hatta çarmıha germe gibi zalim ceza uygulamalarına başvuruluyor.²⁴⁷ Her yıl İslam ülkelerinde yüz milyonun üzerinde kız çocuğunun cinsel organları sakatlanıyor ve bu kızlar büyüdükleri zaman babalarının, abilerinin ya da eşlerinin canını sıkarlarsa yüzlerine asit dökülüyor ya da doğrudan öldürülüyorlar.²⁴⁸ İslam ülkeleri köleciliğin en son yaseklandığı yerler (Suudi Arabistan'da 1962'de, Moritanya'da da 1980'de yasaklandı) ve insan kaçakçılığının devam ettiği ülkelerin çoğu Müslüman.²⁴⁹ Müslüman ülkelerin çoğunda büyücülük yalnızca kâğıt üzerindeki bir suç değil, yaygın bir şekilde cezalandırılıyor. Örneğin, 2009'da Suudi Arabistan'da bir erkek telefonundaki not defterinde anayurdu olan Eritre'deki bir alfabenin harflerine rastlandığı ve polis bunları büyücülükte kullanılan işaretler olarak yorumladığı için mahkum oldu. Bu kişiye üç yüz kırbaç uygulandı ve üç yılı aşkın bir süreyi hapisanede geçirmesi gerekti.²⁵⁰

İslam dünyasında şiddet yalnızca dindar batıl inançlardan değil, aşırı gelişmiş bir şeref kültüründen de besleniyor. Siyaset bilimci Khaled Fattah ve K. M. Fierke belgelerle İslamcı ideolojilere nasıl bir "aşağılanma söyleminin" egemen olduğunu ortaya koyuyorlar.²⁵¹ Coşkuyla tekrar tekrar dile getirilen bir dizi küçük düşürülme olayı –Haçlı seferleri, Batının sömürgeleştirme tarihi, İsrail'in varlığı, Arap topraklarında Amerikan askerlerinin varlığı, İslam ülkelerinin başarısızlıkları– kullanılarak, İslam'a karşı yapılan bu hakaretlerden sorumlu tutulan uygarlığın üyelerinden ve ideolojik açıdan yeterince saf olmayan Müslüman liderlerden öç alınması onaylanıyor. İslam'ın radikal aşırı ucu klasik soykırım ideolojisini besliyor: tarih iflah olmaz bir insan sınıfına boyun eğdirmek için yürütülen muzaffer bir mücadele olarak ele alınıyor. El Kaide, Hamas, Hizbullah ve İran rejiminin sözcüleri düşman grupları (Siyonistler, kafirler, haçlılar, putperestler) şeytanlaştırıyorlar, bir ütopyanın kapısını açacak bin yıllık bir felaketten bahsediyorlar ve Yahudiler, Amerikalılar ve İslam'a hakaret ettiği düşünülenler gibi insan kategorilerinin hepsinin öldürülmesini haklı gösteriyorlar.²⁵²

"Yanlışı giden neydi?" sorusunu soran tek kişi Bernard Lewis olmadı. 2002'de Birleşmiş Milletler himayesinde, Arap entelektüellerinden oluşan bir komite, "Araplardan Araplara" yazıldığı belirtilen, *Arab Human Development Report*

²⁴⁶ Pryor, 2007, s.155-56.

²⁴⁷ Payne, 2004, s.156.

²⁴⁸ Esposito & Mogahed, 2007, s.117.

²⁴⁹ Payne, 2004, s.156.

²⁵⁰ A. Sandels, "Saudi Arabia: Kingdom steps up hunt for 'witches' ve 'black magicians,'" *Los Angeles Times*, 26 Kasım 2009.

²⁵¹ Fattah & Fierke, 2009; Ginges & Atran, baskıda.

²⁵² Soykırım ifadeleri için, bkz. Goldhagen, 2009, s.494-504; Mueller, 1989, s.255-56.

(Arap İnsani Gelişme Raporu) başlıklı samimi bir belge yayımladı.²⁵³ Yazarlar Arap uluslarının siyasi baskı, ekonomik gerilik, kadınların ezilmesi, okuryazarlık düzeyinin çok düşük olması ve kendi kendini düşünce dünyasından tecrit etme sonucunda yaşadıkları sorunları belgeliyorlardı. Raporun yayımlandığı tarihte, Arap dünyasının bütününün mamul mal ihracı Filipinler'den daha düşüktü, Internet bağlantıları Sahraaltı Afrika'dan daha zayıftı, yıllık patent kayıtları Güney Kore'nin yüzde ikisi düzeyindeydi, Arapçaya çevrilen kitap sayısı da Yunanların Yunancaya çevirdiği kitap sayısının beşte birine eşitti.²⁵⁴

Bu her zaman böyle değildi. Ortaçağda, İslam uygarlığının gelişmişlik düzeyinin Hristiyanlığa üstün olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Avrupalılar maharetlerini işkence aletlerinin tasarımına harcarken, Müslümanlar Antik Yunan kültürünü koruyorlar, Hint ve Çin uygarlıklarının bilgisini özümseyiyorlar ve astronomi, mimari, haritacılık, tıp, kimya, fizik ve matematik bilimlerini geliştiriyorlardı. Bu çağın simgesel mirasları arasında en iyi bilinenler (Hindistan'dan uyarlanan) "Arap sayıları" ve Arapça'dan ödünç alınan *alkol*, *cebir*, *alşimi*, *alkali*, *azimut*, *alembik* (imbik) ve *algoritma* sözcükleri. Batı, bilimde İslam'ın gerisinden geldiği gibi insan haklarında da onun gerisindeydi. Lewis şunları dile getiriyor:

Batı demokrasilerinin geliştiği son iki üç yüzyıldır İslam teorik ve pratik hoşgörü testlerinin çoğunda onların gerisinde kaldı; buna karşılık, diğer Hristiyan ya da Hristiyanlık sonrası toplumlarla ve rejimlerle karşılaştırıldığında çok daha ileriye. İslam tarihinde Batı'da gördüğümüz inançsızların ve diğer inançlardan insanların özgürleştirilmesi, kabulü ve toplumla bütünleştirilmesiyle karşılaştırılabilir, hiçbir şey yok; Ama İslam tarihinde İspanyolların Yahudileri ve Müslümanları kovması, Engizisyon, *Auto da fé*'ler, din savaşları ve son zamanların emirle ve göz yumarak işlenen yeni [soykırım] cürümleriyle karşılaştırılabilir hiçbir şey yok.²⁵⁵

İslam neden bildiği yoldan gitti ve Bir Akıl Çağı, bir Aydınlanma ve bir Hümanist Devrim yaşamadı? Bazı tarihçiler Kuran'daki savaşa çağırان bölümlere işaret ediyorlar, ama bizim soykırıma çağırان kutsal metinlerimizle karşılaştırıldığında bunların hiçbir önemi yok ve hiçbir zekice tefsirlerle ve zamanla değişen normlarla üstesinden gelinemeyecek şeyler değil.

Lewis bunun yerine tarih boyunca camiyle devletin birbirinden ayrılmamasına işaret ediyor. Muhammed yalnızca bir ruhani lider değildi, aynı zamanda siyasi ve askeri bir liderdi ve İslam devletlerinde dünyevi işlerle kutsalın birbirinden ayrılması kavramı yeni yeni gelişiyor. Dini gözlüklerin süzgecinden geçen olası her entelektüel katkıyla, yeni fikirleri özümseme ve kaynaştırma şansı yitirilirdi. Lewis klasik Yunancadan Arapçaya felsefe ve matematik yapıtları çevrilirken, şiir, tiyatro ve tarih alanlarındakilerin çevrilmediğine işaret ediyor. Ve Müslümanlar kendi uygarlıklarıyla ilgili zengin bir tarihleri olduğu halde,

²⁵³ United Nations Development Programme, 2003; Ayrıca bkz. R. Fisk, "UN highlights uncomfortable truths for Arab world," *Independent*, 3 Temmuz 2002.

²⁵⁴ "A special report on the Arab world," *Economist*, 23 Temmuz 2009.

* Engizisyonunda diri diri yakmayı da kapsayan bir toplu cezalandırma töreni -çn.

²⁵⁵ Lewis, 2002, s.114.

Asyalı, Afrikalı ve Avrupalı komşularına ve kendi pagan atalarına kayıtsızlardı. Klasik İslam uygarlığının Osmanlı mirasçıları mekanik saatlerin, standartlaştırılmış ağır ölçüsü ve uzunluk birimlerinin, deneysel bilimin, modern felsefenin, şiir ve edebiyat çevirilerinin, kapitalizmin mali araçlarının ve belki de en önemlisi matbaanın benimsenmesine direnç göstermişlerdi. (Arapça Kuran'ın yazıldığı dildi, dolayısıyla baskıcılık kutsala saygısızlık gibi algılanıyordu.)²⁵⁶ Dördüncü bölümde Avrupa'da Hümanist Devrimin okuryazar kozmopolitizm tarafından harekete geçirildiğini, bunun insanların empati alanlarını genişlettiğini ve liberal hümanizmin doğuşunu besleyen bir fikirler piyasası oluşturduğunu ileri sürmüştüm. Belki de din İslam uygarlığının merkezlerine yeni fikirlerin akışını engelledi ve onu görece liberal olmayan bir gelişme evresinde kilitledi. Adeta bu spekülasyonun doğruluğunu kanıtlarcasına, 2010'da Dini liderleri Ayetullah Ali Hamaney beşeri bilimlerin "kuşkuculuğu ve dini ilkelere ve inançlara şüpheyile yaklaşılmasını teşvik ettiği" görüşünü ileri sürdüğü için, İran hükümeti beşeri bilimler bölümlerine alınacak öğrenci sayısını kısıtlayacaktı.²⁵⁷

Tarihi nedenler ne olursa olsun, görüldüğü kadarıyla günümüzde Batı kültürüyle İslam kültürünü birbirinden ayıran derin bir uçurum var. Siyaset bilimci Samuel Huntington'un ünlü teorisine göre, bu uçurum bizi dünya tarihinde yeni bir çağa soktu: uygarlıklar çatışması. Huntington'a göre "Avrasya'daki büyük tarihi fay hatları yeniden harekete geçti." "Bu özellikle Afrika'nın batısındaki çıkıntıdan Orta Asya'ya kadar hilal şeklinde uzanan İslam ülkeleri bloğunun sınırlarında böyle. Balkanlarda Ortodoks Sırplarla, İsrail'de Yahudilerle, Hindistan'da Hindularla, Burma'da Budistlerle, Filipinler'de de Katoliklerle Müslümanlar arasında şiddet yaşanıyor. İslam'ın sınırları kanlı."²⁵⁸

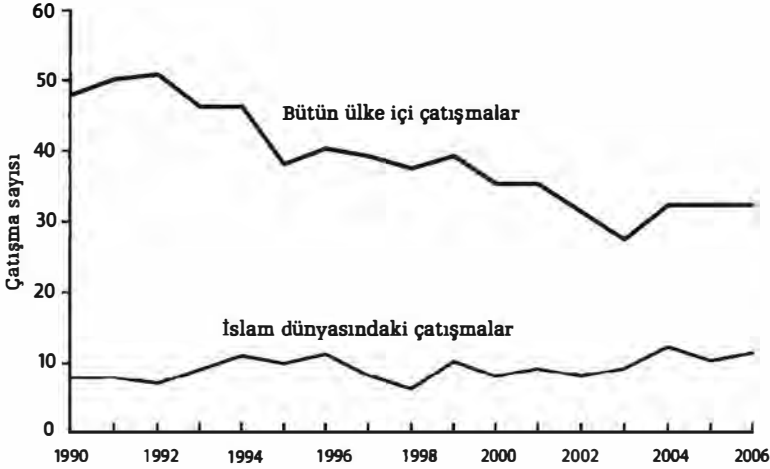
Dramatik bir kavram olan uygarlıklar çatışması konunun üstatları arasında pek tutuldu, ama uluslararası araştırmalar alanındaki bilim insanlarının çok azı bunu ciddiye alıyor. Dünyada dökülen kanların çok büyük bir bölümü İslam ülkeleri içinde ya da arasında yaşanıyor (örneğin, Irak'ın 1980'lerde İran'la yürüttüğü savaşta ve 1990'da Kuveyt'i işgal ettiği zaman dökülen kanlar), o kadar büyük bir diğer bölümü de Müslüman olmayan ülkeler içinde ya da arasında gerçekleşiyor; bu nedenle, günümüz dünyasında yaşanan şiddeti özetlerken onu uygarlıklar arasındaki fay hattına yerleştirmek doğru olamaz. Ayrıca, Nils Petter Gleditsch ve Halvard Buhaug'un belirttikleri gibi, geçtiğimiz yirmi yılda dünyadaki silahlı çatışmaların giderek artan bir *oranı* (yüzde 20 ile yüzde 38'i) İslam ülkelerini ve İslamcı ayaklanmaları kapsasa da, bu söz konusu çatışmaların *sayıca* artması nedeniyle olmadı. Şekil 6-12'de görüldüğü gibi, İslam'la ilgili çatışmalar aşağı yukarı aynı hızda devam ederken, dünyanın geri kalan bölümü, benim Yeni Barış adını verdiğim ve hep üzerinde durduğum görece barışçıl bir dönemi yaşıyor.

²⁵⁶ Lewis, 2002, s.142.

²⁵⁷ "Iran launches new crackdown on universities," *Radio Free Europe /Radio Liberty*, 26 Ağustos 2010; http://www.rferl.org/content/Iran_Launches_New_Crackdown_On_Universities/2138387.html.

²⁵⁸ Huntington, 1993.

ŞEKİL 6-12. 1990-2006 arasında İslam dünyasındaki ve bütün dünyadaki çatışmalar



Kaynaklar: Veriler Gleditsch'ten (2008) alınmıştır. "İslam'ı ilgilendiren çatışmalar" Müslüman ülkelerdeki çatışmaları ya da Müslüman muhalefet hareketlerini ya da her ikisini birden kapsıyor. Veriler Halvard Buhaug tarafından UCDP/PRIO uyuşmazlık veri setinden alınmıştır ve İslam'ı ilgilendiren kendi çatışma kodlarını temel almaktadır.

En önemlisi de, doğrudan "İslam uygarlığı" kavramının kendisi, Mali, Nijerya, Fas, Türkiye, Suudi Arabistan, Bangladeş ve Endonezya gibi birbirinden çok farklı ülkelerde yaşayan ve kendilerine Müslüman diyen 1 milyar 300 bin kadın ve erkeğe haksızlık ediyor. İslam dünyasının kıtalara ve ülkelere bölünmüşlüğü'nün ötesinde, bundan daha da önemli bir ayrım çizgisi var. Batılıların çoğunun gözünde Müslümanlar iki abartılı örnekte temsil ediliyorlar: fetvaları ve cihatlarıyla haber başlıklarını işgal eden fanatikler ve onlara hükmeden, petrolün lanetlediği aristokratlar. Şimdiye kadar sessiz kalan (ve çoğu zaman susturulan) çoğunluk basmakalıp kategorilerimize pek katkı yapmıyor. Bu 1 milyar 300 bin Müslüman son yirmi yılda dünyada esen özgürleştirici dalgadan gerçekten etkilanmemiş olabilir mi?

Bu yanıtın bir bölümü 2001 ile 2007 arasında dünya İslam nüfusunun yüzde 90'ını temsil eden otuz beş ülkede Müslümanların davranışlarını araştıran çok kapsamlı bir Gallup anketinde bulunabilir.²⁵⁹ Sonuçlar İslam devletlerinin çoğunluğunda yakın bir tarihte dünyevi liberal demokrasilerin beklenemeyeceğini doğruluyor. Mısır, Pakistan, Ürdün ve Bangladeş'teki Müslümanların çoğunluğu anketörlere ülkelerindeki yasaların yegâne kaynağının, İslam yasasının temel ilkelerini oluşturan Şeriat olması gerektiğini söylüyor; İslam ülkelerinin büyük bir bölümünde de çoğunluk bu kaynaklardan hiç değilse birinin Şeriat olması gerektiği kanısında. Öte yandan, Amerikalıların çoğunluğu da yasaların temel aldığı kaynaklardan birinin Kutsal Kitap olması gerektiğine inanıyor ama bununla Pazar günü çalışanların taşlanarak öldürülmesi gerektiğini söylemediklerini tahmin edebiliriz. Dinin etkisi, müphem alegorilerle, kimsenin okumadığı metinlere duygusal bağlılıkla ve benzeri masum ikiyüzlülüklerle sürdürülür.

²⁵⁹ Esposito & Mogahed, 2007.

Amerikalıların İncil'e bağlılığı gibi, aslında Müslümanların çoğunun Şeriata bağlılığı da, zina yapanların gerçekten taşlanarak öldürülmesini istemekten çok, kültürlerinin en iyi yönleriyle ilişkilendirdikleri ahlaki tutumlara simgesel bir bağlılık. Özgürlükçü bir amaçla Şeriat'ı yaratıcı ve elverişli yorumlarla okuma çabaları, uygulamada çoğu zaman baskıcı köktendinci okumalara üstün geliyor. (Örneğin Nijeryalı kadın hiçbir zaman idam edilmedi.) Müslümanların çoğunun Şeriatla demokrasi arasında bir çelişme görmemelerinin nedeni bu olabilir. Nitekim, Şeriat fikrine bağlılıklarını dile getirirlerse de, çoğunluk ülke anayasasının oluşturulmasına dini liderlerin doğrudan katılmaması gerektiğini savunuyor.

Müslümanların çoğu Amerika Birleşik Devletleri'ne güvenmese de, bunun nedeni genel bir Batı düşmanlığı ya da demokratik ilkelere karşıtlık olmayabilir. Birçok Müslüman Amerika Birleşik Devletleri'nin İslam dünyasında demokrasinin yayılmasını *istemediği* kanısında ve bir ölçüde haklılar: Amerika Birleşik Devletleri Mısır, Ürdün, Kuveyt ve Suudi Arabistan'da otokratik rejimleri destekledi, Filistin topraklarında seçimleri Hamas'ın kazanmasını engelledi ve 1953'te İran'da demokratik yoldan seçilen Musaddık'ın devrilmesine yardım etti. Fransa ve Almanya'ya daha olumlu bakılıyor ve görüş bildirenlerin yüzde 20 ile yüzde 40 arasında bir bölümü Batı kültüründeki "adil siyasal sisteme, insani değerlere gösterilen saygıya, özgürlüğe ve eşitliğe" hayran olduklarını belirtiyor. Yüzde 90'ın üzerinde bir bölümü ülkelerindeki anayasada ifade özgürlüğünün güvence altına alınmasını istiyor; büyük bir bölümü de din özgürlüğünü ve toplanma özgürlüğünü destekliyor. Başlıca Müslüman ülkelerde her iki cinsiyetin çoğunluğu kadınların erkeklerin etkisi altında kalmaksızın oy vermelerini, bütün işlerde çalışabilmelerini, erkeklerle eşit haklara sahip olmalarını ve devlet yönetiminin en üst düzeylerinde görev almalarını destekliyor. Ve daha önce gördüğümüz gibi, Müslümanların çok büyük çoğunlukları El Kaide'nin uyguladığı şiddeti reddediyor. Gallup anketine yanıt verenler arasında 11 Eylül saldırılarını onaylayanlar yalnızca yüzde 7 ve bu anket 2007'de El Kaide'nin popülaritesinin dibe inmesinden önce yapılmıştı.

Peki ya siyasi şiddet doğrultusundaki seferberlik ne durumda? Maryland Üniversitesinden bir ekip Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da halk içinde örgütlenmiş 102 Müslüman kuruluşunun amaçlarını inceledi ve 1985 ile 2004 arasında şiddeti onaylayan örgüt oranının yüzde 54'ten yüzde 14'e düştüğünü belirledi.²⁶⁰ Şiddet içermeyen protestoların oranı üç kat, seçim politikalarına katılan örgütlerin oranı da iki kat artmıştı. Bu değişiklikler Şekil 6-11'deki terörizmle ilişkili ölüm eğrisinin aşağı doğru seyretmesine yardım etti ve manşetlere de yansarak Mısır ve Cezayir'de birkaç yıl öncesine göre çok daha az terörist şiddet eylemi haberi görmemizi sağladı.

İslam'ı dünyadan tecrit eden duvarlar bir dizi özgürleştirici güç tarafından da deliniyor ve karşımıza El Cezire gibi bağımsız haber ağları, Körfez ülkelerindeki Amerikan üniversite kampüsleri, sosyal paylaşım siteleri de dahil internetin her yere sızması, küresel ekonominin baştan çıkarıcılığı ve bastırılmış iç taleplerle ve sivil toplum örgütlerinin ve Batı'daki müttefiklerin etkisiyle yükselen kadın hakları hareketi çıkıyor. Belki de tutucu ideologlar bu güçlere direnecekler

²⁶⁰ Asal, Johnson, & Wilkenfeld, 2008.

ve toplumlarını sonsuza kadar ortaçağ karanlığında tutacaklar. Ama belki de bunu başaramayacaklar.

2011'in başlarında bu kitap baskıya girerken, hızla yükselen bir protesto hareketi Tunus ve Mısır liderlerini iktidardan düşürmüştü ve Ürdün, Bahreyn, Libya ve Yemen rejimlerini sarsıyordu. Sonucun ne olacağını öngörmek mümkün değil, ama protestocular neredeyse bütünüyle şiddet dışı ve İslam dışı yöntemleri kullanıyorlar ve küresel cihat, Halifelik'in geri getirilmesi ya da "kafirlerin" öldürülmesi arzusuyla değil, daha çok demokrasi, iyi yönetim ve ekonomik canlılık arzusuyla hareket ediyorlar. Bütün bu değişim rüzgârlarına rağmen, İslamcı bir tiranın ya da radikal bir devrimci grubun gönülsüz bir halkı korkunç bir savaşa sürüklemesi mümkün. Ama daha büyük bir olasılık "giderek yaklaşan İslam'la savaşın" hiç yaşanmaması. İslam ülkelerinin aralarında birleşip Batı'yı tehdit etmeleri olasılığı çok düşük: birbirlerinden çok farklılar ve bize karşı uygarlık çapında bir nefret beslemiyorlar. Türkiye, Endonezya ve Malezya gibi bazı Müslüman ülkeler oldukça özgürlükçü bir liberal demokrasi doğrultusunda ilerliyorlar. Bazı ülkeler berbat kişiler tarafından yönetilmeye devam edecekler, ama bizim berbatlarımız olacaklar. Bazıları bir Şeriat demokrasisi ucubesini hayata geçirmeye çalışacaklar. Hiçbirinin El Kaide ideolojisiyle yönetilmesi beklenmiyor. Bu da Yeni Barışın önünde geriye makul üç tehlike bırakıyor: nükleer terörizm, İran rejimi ve iklim değişikliği.

John Kerry'nin ağzından kaçırıldığı gibi, bildiğimiz terörizm polisiye önlemlerle denetim altına alınabilecek, yaşamın temellerini tehdit etmeyen bir şeyken, kitle imha silahlarını kullanan bir terörizm bambaşka bir şey olabilir. Milyonlarca insanı öldürebilecek böyle bir saldırı teorik açıdan mümkün olmakla kalmaz, terörizm istatistikleriyle de uyumlu. Bilgisayar bilimcileri Aaron Clauset ve Maxwell Young ve siyaset bilimci Kristian Gleditsch on bin terörist saldırıdaki ölüm oranlarını logaritmik bir (log-log) grafiğe işlediler ve bunların hepsinin düz bir çizgide yer aldığını gösterdiler.²⁶¹ Terörist saldırılar kuvvet yasası dağılımına uyuyor; bu da genellikle onların oluşumunda aşırı olay olasılığını çok uzak bir ihtimal kılan mekanizmaların rol aldığını gösteriyor, ama bu durum aşırı olayları astronomik ölçüde imkansız kılmıyor.

Bu üçlü, biraz Jean-Baptiste Michel ve benim savaşlar için önerdiğimiz benzeyen, üstel değerler kombinasyonundan daha karmaşık olmayan basit bir model öneriyorlar. Buna göre, teröristlerin saldırılarını planlamaya ayırdıkları zaman arttıkça, kayıp sayıları katlanarak büyüyebiliyor: örneğin, planlanması iki kat uzun süren bir komploda ölen insan sayısı dört kat olabiliyor. Somutlarsak, tek bir intihar bombacısının gerçekleştirdiği ve kayıp sayısı genellikle tek basamaklı sayılarda kalan saldırılar birkaç günde ya da haftada planlanabilir. 2005'te yaklaşık iki yüz kişinin öldüğü Madrid tren bombalamaları altı ayda planlanmıştı; üç bin kişinin öldüğü 11 Eylül saldırılarının planlanmasıysa iki yılı almıştı.²⁶² Ama teröristler ödünç alınmış bir zamanda yaşarlar: bir komplo-nun süruncemede kaldığı her gün onun bozulma, boşa çıkma ya da zamanından

²⁶¹ Clauset & Young, 2005; Clauset ve ark., 2007.

²⁶² Mueller, 2006, s.179.

önce gerçekleştirilme olasılığını artıracaktır. Olasılıklar sabitse, komplo süreleri üstel bir dağılım gösterecektir. (Zaman içinde üstel bir eğriye saplanıp kalan terörist örgütlerin sinekler gibi düştüklerini gösteren Cronin'i hatırlayın.) Hasardaki üstel artışı katlanarak azalan başarı olasılığıyla birleştirin, kuyruğu şaşırtıcı bir biçimde kalınlaşan bir kuvvet yasası dağılımıyla karşılaşacaksınız. Gerçek dünyada kitle imha silahları bulunduğu ve daha yüksek bir amaç uğruna akıl almaz zararlar vermeyi göze alan dini fanatikler olduğuna göre, akla gelebilecek olasılıklar arasında uzun bir hazırlık süresi ardından dehşetengiz ölüm sayılarına yol açabilecek bir komplonun da bulunduğu söylenebilir.

İstatistik modellerinin kristal küre olmadığı açık. Mevcut veri noktalarının hangi doğrultuda ilerlediğini çıkarsama yoluyla saptayabilsek de, kalınlaşmış kuyruk bölümündeki terörist saldırılar yine de (astronomik boyutlarda düşük değilse bile) son derece düşük bir olasılık olmaya devam edecektir. Daha da önemlisi bu olasılıkları çıkarsama yoluyla da *hesaplayamayız*. Uygulamada, kuvvet yasası dağılımının kuyruğuna ulaştığınızda, veriler beklenmedik davranışlar göstermeye başlar, çizginin dışına dağılır ya da onu çok düşük olasılıklara doğru çeker. Terörist saldırıların istatistiksel dağılımı bize en kötü senaryoları göz ardı etmememiz gerektiğini hatırlatıyor, ama bunların gerçekleşme olasılığı konusunda bir şey söylemiyor.

Peki bunların gerçekleşme olasılığı ne? Sizce önümüzdeki beş yıl içinde şu senaryoların her birinin gerçekleşme olasılığı ne? (1) Önde gelen gelişmiş ülkelerden birinin devlet başkanının suikast sonucu öldürülmesi. (2) Bir savaşta ya da terörist saldırıda nükleer silah kullanılması. (3) Venezuela ve Küba'nın güç birliği yaparak bir ya da birden çok Latin Amerika ülkesinde Marksist ayaklanma hareketlerini desteklemeleri. (4) İran'ın bir terörist gruba nükleer silah vermesi ya da İsrail ya da Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı nükleer silah kullanması. (5) Fransa'nın nükleer silahlarından vazgeçmesi.

İnternet kullanıcılarına bu senaryolardan on beşini tek bir Web sayfasında sundum ve her birinin gerçekleşme olasılığını tahmin etmelerini istedim. Bir nükleer bomba patlatılması (2. senaryo) olasılığı için ortalama tahmin oranı 0,20'ydi; bir terörist grubun İran'dan aldığı bir nükleer bombayı Amerika Birleşik Devletleri ya da İsrail'e karşı kullanma (4. senaryo) olasılığı için 0,25'ti. Yanıt verenlerin yaklaşık yarısı bunlardan ikincisinin gerçekleşme olasılığının ilkinden daha fazla olduğu kanısındaydı. Böyle yaparak, olasılıklar matematiğinde temel bir hata yapıyorlardı. İki farklı olayın birlikte yaşanma (A ve B'nin her ikisinin de gerçekleşme) olasılığı onların her birinin gerçekleşme olasılığından daha büyük olamaz. Kırmızı papaz çekme olasılığınızın papaz çekme olasılığınızdan daha düşük olması gerekir.

Bununla birlikte, Tversky ve Kahneman, istatistikçiler ve tıp araştırmacıları da dahil olmak üzere, insanların sık sık bu hatayı yaptıklarını gösterdiler.²⁶³ Otuz dört yaşında, zeki ama hayal gücünden yoksun, zorlantılı ve oldukça donuk bir adam olan Bill'i ele alalım. Okulda matematikte güçlüdür ama sanat ve beşeri bilimler alanlarında ön plana çıkmaz. Sizce Bill'in caz saksafonu çalma olasılığı nedir? Caz saksafonu çalan bir muhasebeci olma olasılığı nedir? Birçok

²⁶³ Tversky & Kahneman, 1983.

kişi ikinci olasılığa daha fazla şans verecektir; oysa bu seçim anlamsız, çünkü saksafon çalan muhasebeci sayısı saksafon çalan kişilerden azdır. Olasılıkları tahmin ederken, insanlar yasalar ışığında düşünmek yerine canlı hayal güçlerine dayanıyorlar. Bill muhasebeci klişesine uyuyor ama saksafoncu klişesine uymuyor ve sezgilerimiz kafalarımızdaki klişelerin izinden gidiyor.

Psikologların verdiği adla, çatışma yanılıgısı birçok akıl yürütme tipini bulandırıyor. Genellikle jüriler karanlık işlerle uğraşan bir kişinin bir işçisini öldürdüğüne inanmaktansa, polise ifade vermesini önlemek için bir işçisini öldürdüğüne daha çok inanıyorlar. (Matematiksel açıdan belli bir olaya eklenen her ayrıntının onun gerçekleşme olasılığını *azaltması* gerekirken, avukatlar duruşmalarda jürinin gözünde olayı daha da canlı kılmak için senaryoya birtakım sanal ayrıntılar ekliyorlar.) Meslekten tahminçiler, düşük olasılıklı sonuçlar inandırıcı bir nedenle sunulduğunda (petrol fiyatları yükseleceği için petrol tüketimi düşecek) bunlara daha yüksek bir gerçekleşme şansı tanırken, aynı sonuç çıplak sunulduğunda (petrol tüketimi düşecek) bunlara daha az şans tanıyorlar.²⁶⁴ Ve insanlar terörizme karşı uçuş sigortalarına bütün nedenleri kapsayan uçuş sigortalarından daha fazla ücret ödemeye hazırlar.²⁶⁵

Sanırım nereye gittiğimi anladınız. İslamcı bir terörist grubun karaborsadan ya da haydut bir devletten bomba satın alıp kalabalık bir bölgede patlattığı bir senaryoyu zihninizde canlandırmamız çok kolay. Böyle olmasaydı bile, eğlence sanayisi *True Lies* (Gerçek Yalanlar) *The Sum of All Fears* (En Büyük Korku) ve 24 türünden nükleer terör dramlarında bize bunu bol bol canlandırdı zaten. Öykü öylesine sürükleyici ki, bu felaketin yaşanabilmesi için içinden geçilecek bütün adımları incelemek ve bunların gerçekleşme olasılıklarını birbiriyle çarpsak hesaplayacağımız olasılıktan daha yüksek bir tahminde bulunmaya eğilimli oluyoruz. Ankete yanıt veren bu kadar çok kişinin İran tarafından desteklenen bir nükleer saldırı olasılığının nükleer saldırı olasılığından daha yüksek olduğunu düşüncelerinin kaynağında, işte tam da bu var. Nükleer terörizmin imkansız olduğunu ya da bu olasılığın astronomik düzeyde düşük olduğunu söylemiyorum. Yöntemlere saygılı bir risk analizcisi dışında, tahmin yürüten herkesin bu olasılığa gereğinden çok bir şans tanıyacağına işaret ediyorum.

“Gereğinden çok” derken ne demek istiyorum? Benim gözümde “kesinlikle” ve “gerçekleşme olasılığı gerçekleşmeme olasılığından daha yüksek” gibi ifadeler gereğinden çok şans tanımak demek. 1974’te fizikçi Theodore Taylor 1990’a gelindiğinde teröristlerin nükleer saldırı gerçekleştirmesini önlemek için artık çok geç olacağını söylüyordu.²⁶⁶ 1995’te nükleer terörizm riskleri konusundaki uyarılarıyla dünya çapında başı çeken Graham Allison, mevcut koşullarda içinde bulunulan on yıl tamamlanmadan Amerikan hedeflerine bir nükleer saldırının beklenmesi gerektiğini yazıyordu.²⁶⁷ 1998’de terörle mücadele uzmanı Richard Falkenrath şunları yazıyordu: “nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların denetimini elinde tutabilen ve kullanabilenlerin giderek daha büyük bir bölümü devlet

²⁶⁴ Slovic ve ark., 1982.

²⁶⁵ Johnson ve ark., 1993.

²⁶⁶ Mueller, 2010a, s. 162.

²⁶⁷ Mueller, 2010a, s. 181.

dışı failer olacak.”²⁶⁸ 2003’te [ABD’nin] Birleşmiş Milletler elçisi John Negroponte “büyük bir olasılıkla” iki yıl içinde bir kitle imha silahıyla saldırı yapılacağını söylüyordu. 2007’de de fizikçi Richard Garwin nükleer terör saldırısı olasılığının yıl başına yüzde yirmi, 2010’da kadar yaklaşık yüzde elli, on yıl içinde de yüzde 90 olduğunu tahmin ediyordu.²⁶⁹

Televizyondaki hava tahmincileri gibi, üstatların, siyasetçilerin ve terörizm uzmanlarının en kötü durum senaryosunu vurgulamalarını teşvik eden çok sayıda neden olabilir. Hükümetleri korkutarak silahların ve füzelerin kilit altında tutulması doğrultusunda ek önlemler almaya ve bu silahları elde etmeye çalışabilecek grupları izleyip içlerine sızmaya teşvik etmek akıllıca bir tutum olabilir. Var olmayan kitle imha silahlarının peşinde Irak’ın işgal edilmesi bunun yalnızca bir noktaya kadar böyle olduğunu gözler önüne serse de, riski abartmak onu küçümsemekten daha güvenlidir. Hiç gerçekleşmeyen tahminlerin uzmanların mesleki ünlerini sarsmadığı kanıtlandı; kaldı ki, hava günlük güneşlik deyip suratına radyoaktif yumurta yeme olasılığını kimsenin pek göze almak istemeyeceği de açık.²⁷⁰

Yine de, Mueller, John Parachini ve Michael Levi gibi birkaç cesur analist bu olasılığı göze alarak felaket senaryolarının bileşenlerini tek tek incelediler.²⁷¹ Konuya aşina olmayanlar için, kitle imha silahı adı verilen dört silahtan üçünün vereceği kitlesel hasarın bildiğimiz modası geçmiş patlayıcılardan çok daha az olduğunu belirtelim.²⁷² Radyoaktif (örneğin tıbbi atıklardan elde edilenler türünden) materyalle birlikte paketlenmiş konvansiyonel patlayıcılar olan radyolojik ya da “kirli” bombalar, radyasyon düzeyinde yalnızca yüksek rakımlı bir kente taşınmaya benzetilebilecek kadar hafif ve kısa süreli bir artışa neden oluyor. Kimyasal silahlar da, metro gibi kapalı bir alanda havaya bırakılmadıkları sürece hızla dağılır, rüzgârla sürüklenir ve güneş ışığıyla parçalanır. (Bu silahlar kapalı alanlarda da konvansiyonel patlayıcılardan kadar büyük bir zarara yol açmaz; Birinci Dünya Savaşındaki kayıpların yalnızca çok ufak bir bölümünden zehirli gazın sorumlu olduğunu hatırlayalım.) Salgınlara yol açabilen biyolojik silahların yüksek geliştirme ve uygulama maliyeti bunların kullanılmasını engeller; kaldı ki, genellikle amatör laboratuvarlarda acemilerin eline kalan bu işlemler hayli tehlikeli de olabilir. Nükleer silahlardan çok daha kolay erişilebildikleri halde, biyolojik ve kimyasal silahların otuz yıl içinde yalnızca üç terörist saldırıda kullanılması hiç de şaşırtıcı sayılmaz.²⁷³ 1984’te Rajneeshee dini tarikatı Oregon kentindeki restoranlara salmonella bulaştırarak 751 kişinin hastalanmasına yol açmış; olayda kimse ölmemişti. 1990’de Tamil Kaplanları bir kaleye saldırırken mühimmatları azalmış ve yakındaki bir kâğıt fabrikasından aldıkları klor tanklarını açarak 60 kişinin zarar görmesine neden olmuşlardı; kimsenin ölmediği olayda, yön değiştiren rüzgâr gazı kendilerine çevirerek onları bir daha böyle bir şeye girişmemeye ikna etmişti. Japon dini tarikatı Aum Shinrikyo Tokyo

²⁶⁸ Aktaran Parachini, 2003.

²⁶⁹ Mueller, 2010a, s.181.

²⁷⁰ Gardner, 2010.

²⁷¹ Levi, 2007; Mueller, 2010a; Parachini, 2003; Schelling, 2005.

²⁷² Mueller, 2006; Mueller, 2010a.

²⁷³ Parachini, 2003.

metrosunda sarın gazıyla 12 kişinin ölümüne neden olmadan önce on biyolojik silah denemesinde başarısız olmuştu. Dördüncü olay da 2001'de medya ve hükümet binalarına postalanan şarbonlu zarfların 5 Amerikalının ölümüne yol açmasıydı, ama bunların da terörist saldırı olmadığı, eğlence amaçlı cinayetler olduğu ortaya çıktı.

Kitle imha silahı olarak adlandırılmayı gerçekten hak eden silah türü nükleer silahlar. Teröristlerin bir nükleer bombaya "biraz yaklaştıklarını" bildiren raporları inceleyerek, bunların doğruluk düzeyini araştıran Mueller ve Parachini, hepsinin uydurma olduğunu bildiriyorlar. Araştırmacılara göre, bu raporlarda karaborsadan silah temin etmekle "ilgilenme" bildirimlerden gerçek pazarlıkların hikaye edildiği metinler çıkarılıyor, genel durumu ele alan taslaklar ayrıntılı kılavuzlara dönüştürülüyor ve (2001'de Irak tarafından satın alınan alüminyum tüpler türünden) cften püften ipuçları abartılarak bir geliştirme programının işareti olarak yorumlanıyor.

Dikkatle incelendiğinde, nükleer terörizme açılan yolların her birinde geçiş imkansız kılan engeller bulunduğunu görüyoruz. Rusya'da nükleer silahların güvenlik altında tutulmasında bazı açık noktalar olabilir, ama uzmanların çoğu günümüzde bu açıkların kapatıldığı ve el altından nükleer piyasaya mal sürülmediği konusunda görüş birliği içindeler. Los Alamos Ulusal Laboratuvarındaki eski nükleer silah araştırmaları yöneticisi Stephen Younger şunları söylüyor: "Medyada verilen haberlerden bağımsız olarak, ellerinde nükleer silah bulunduran bütün ülkeler bu silahların güvenliği konusunu son derece ciddiye alıyorlar."²⁷⁴ Rusya için silahlarının Çeçen ya da diğer etnik gruplardan ayrılıkçı örgütlerin eline geçmemesi büyük önem taşıyor, Pakistan da kendi baş düşmanı El Kaide konusunda endişeli. Ve dedikoduların tersine, uzmanlar Pakistan hükümetinin ve ordu komutanlığının İslamcı aşırıların eline geçme olasılığının özünde sıfır olduğu kanısındalar.²⁷⁵ Nükleer silahlarda yetkisiz kullanımı önlemek amacıyla tasarlanmış karmaşık güvenlik kilitleri var ve düzenli bakımları yapılmazsa çoğu "radyoaktif hurda metale" dönüşüyorlar.²⁷⁶ Bu nedenlerle, nükleer terörizmi önlemek amacıyla 2010'da Barack Obama'nın çağrısıyla toplanan, kırk yedi ülkeyi kapsayan Nükleer Güvenlik Zirvesinde tamamlanmış silahlar yerine, "fisil" madde adı verilen, plütonyum ve yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum gibi bölünebilen nükleer maddelerin güvenliği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Çalıntı nükleer fisil maddeler gerçek bir tehlike oluşturuyor ve zirve tavsiyelerinin mantıklı ve sorumlu önlemler olduğu, hatta bunların geç kaldığı bile söylenebilir. Yine de, hayali merdiven altı nükleer bombaları fazla ciddiye almak, bunların kaçınılmaz, hatta son derece yüksek bir olasılık olduğunu düşünmemek gerek. Alınan ve yakında alınacak önlemlerle nükleer fisil maddelerin çalınması ve kaçakçılığı zorlaşacak, ortadan kaybolmaları durumunda da uluslararası bir insan avının tetiklenmesi sağlanacak. İşlevsel bir nükleer silahın yapılması, amatörleri çok aşan, hassas mühendislik ve imalat tekniklerini gerektiriyor. Başkana ve Kongreye kitle imha silahları terörizmi konusunda danış-

²⁷⁴ Aktaran Mueller, 2010a, s.166.

²⁷⁵ Human Security Report Project, 2007, s.19.

²⁷⁶ Mueller, 2010a, s.166.

manlık yapan Gilmore komisyonu, bunun Herkül gücü gerektiren son derece zor bir iş olduğunu belirtiyor; Allison da bu silahların “büyük, külfetli, güvenliksiz, güvenilir, öngörülemez ve verimsiz” olduğunu dile getiriyor.²⁷⁷ Ayrıca, materyal, uzman ve tesisleri bir araya getirmek için, açığa çıkma, ihanete uğrama, oyuna getirilme, hatalar yapma ve kötü şans gibi mayınlarla döşeli tehlikeli bir yolda ilerlemek gerekiyor. Levi *On Nuclear Terrorism* (Nükleer Terörizm Üzerine) başlıklı kitabında terörist bir nükleer saldırının başarıya ulaşması için yolunda gitmesi gereken bütün koşulları sıralıyor ve “Nükleer Terörizmin Murphy Yasasını” açıklıyor: Yolunda gitmemesi mümkün olan her şey yolunda gitmeyebilir.²⁷⁸ Mueller bu yoldaki yirmi engeli sıralıyor ve bu engellerin her birinin üstesinden gelme şansı yüzde elli olsa bile, bir terörist grubun toplam başarı şansının milyonda bir olacağını belirtiyor. Levi olaya bir de ters yönden bakıyor ve yoldaki engellerin sayısı yalnızca on, bunların her birinin üstesinden gelme olasılığı da yüzde 80 olsa bile, bir nükleer terör grubunun toplam başarı şansının onda bir olacağını hesaplıyor. Ama bu bizim böyle bir saldırının kurbanı olma olasılığımızı gösteren bir sayı değil. Önündeki seçenekleri değerlendiren bir terörist grubun, böyle aşırı iyimser tahminler karşısında bile durup düşünmesi ve kaynaklarını gerçekleştirmesi olanaksız şeylere harcamaktansa başarı şansı daha yüksek olan projelerin peşinde koşması pekâlâ beklenebilir. Öte yandan, tekrarlıyorum, bunların hiçbirisi nükleer terörizmin imkansız olduğu anlamına gelmez; burada tek söylenen, pek çok kişinin ısrarla savunduğu gibi bunun yakın, kaçınılmaz ya da büyük bir olasılıkla gerçekleşecek bir tehlike olmadığı.

Günümüzün üstatlarına inanacak olursak, siz bu satırları okurken İran’la girişilecek büyük bir savaşla, belki de bir nükleer savaşla Yeni Barış çoktan çatırdamış olacak. Bu satırlar yazılırken bu ülkenin nükleer enerji programı konusundaki gerilim artıyor. İran şu anda uranyumunu nükleer silahlanmaya yetecek boyutlarda zenginleştiriyor ve gözetimleri kabul etmesi ve Nükleer Silahların Yayılması’nın Önlenmesi Anlaşmasının diğer maddelerine uygun hareket etmesi yönündeki uluslararası taleplere uymayı reddediyor. İran cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad Batılı liderlere sataşılıyor, terörist grupları destekliyor, Amerika Birleşik Devletleri’ni 11 Eylül saldırılarının gerisinde olmakla suçluyor, Holokost’u reddediyor, İsrail’in “haritadan silinmesi” çağrısı yapıyor ve Müslümanların kurtarıcısı olan, barış ve adalet çağının yolunu açacak on İkinci İmam’ın ortaya çıkması için dua ediyor. Şii İslam’ın bazı yorumlarında mehdinin (mesih) dünya çapında bir savaş ve kaos patlamasından sonra görüneceğine inanılıyor.

Bütün bunların hiç değilse can sıkıcı olduğu açık ve çok sayıda yazar Ahmedinejad’ın yeni bir Hitler olduğu sonucuna varıyor ve yakın zamanda nükleer silahlar geliştirerek bunları İsrail’e karşı kullanacağını ya da Hizbullah’ın kullanmasını sağlayacağını ileri sürüyor. Bu kadar dehşetengiz olmayan senaryolarda bile, Ahmedinejad’ın Ortadoğu’ya şantaj yaparak İran hegemonyasına boyun eğmelerini sağlayabileceği düşünülüyor. Bu olasılık İsrail’e ya da Amerika Birleşik Devletleri’ne, ön alma amacıyla İran’ın nükleer tesislerini bombalamak

²⁷⁷ Aktaran Mueller, 2010a, s.185.

²⁷⁸ Levi, 2007, s.8.

dışında bir seçenek bırakmayabilir; bu, yıllarca sürecektir savaş ve terörizm anlamına gelse bile. Nitekim 2009'da *Washington Times*'de yayımlanan bir başyazıda bu dile getirildi: "İran'la savaş artık kaçınılmaz. Tek soru şu: bu hemen mi olacak, daha sonra mı?"²⁷⁹

İran fanatiklerinin nükleer saldırısı ürkütücü bir senaryo ve bu elbette mümkün. Ama kaçınılmaz ya da hatta yüksek bir olasılık mı? Hem Ahmedinejad'ı kınamak, niyetlerine kuşkuyla yaklaşmak, hem de dünyanın gelecek günleri için bu kadar vahim olmayan seçenekler hayal etmek pekâlâ mümkün. John Mueller, Thomas Schelling ve daha birçok uluslararası ilişkiler analisti bu türden seçenekler üzerinde kafa yoruyorlar ve İran'ın nükleer programının dünyanın sonu anlamına gelmediği sonucuna varıyorlar.²⁸⁰

İran Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasının imzacılarından biri ve Ahmedinejad tekrar tekrar İran'ın nükleer programında yalnızca enerji ve tıbbi araştırmaların hedeflendiğini açıkladı. 2005'te (Ahmedinejad'tan daha güçlü olan) Dini Lider Hameney İslam'ın nükleer silahları yasakladığını açıklayan bir fetva yayımladı.²⁸¹ Hükümet buna rağmen işine devam edip bu silahları geliştirirse, bu ulusal liderlerin tarihte ilk kez herkesin gözünün içine baka baka yalan söylemesi olmayacak. Ama bu köşeye kendi kendilerini sıkıştırdıklarına göre, (Rusya, Çin, Türkiye ve Brezilya gibi bağımlı oldukları önemli bazı devletler de dahil) bütün dünyanın gözünde inandırıcılıklarını yitirme olasılığı onları belki biraz duraklatabilir.

Ahmedinejad'ın On İkinci İmam'ın geri gelişine ilişkin düşleri, mutlaka bunu nükleer felaketle hızlandırmayı planladığı anlamına gelmez. Yazarların özgüvenle Ahmedinejad'ın kıyameti başlatacağını öngördükleri tarihlerden ikisi (2007 ve 2009) geldi geçti bile.²⁸² Ne ölçüde anlamlı olduğu ayrı bir konu, ama 2009'da NBC televizyonu muhabiri Ann Curry'yle yaptığı bir görüşmede bu inancını şöyle açıklıyordu:

Curry: Onun gelişinin, yani kıyametin siz hayattayken gerçekleşeceğini söylediniz. Bunu hızlandırmak için ne yapmanız gerektiğine inanıyorsunuz?

Ahmedinejad: Hiçbir zaman böyle bir şey söylemedim.... Ben barıştan söz ediyordum.... Mahşeri bir savaştan, küresel bir savaştan, bu türden şeylerden söz ediliyor. Bu Siyonistlerin iddiası. İmam... mantıkla, kültürle, bilimle gelecek. Bir daha savaş olmasın diye gelecek. Bir daha düşmanlık, nefret olmasın diye. Bir daha uyuşmazlıklar, çatışmalar olmasın diye. O herkese gelecek ve amacı kardeşçe bir sevgiyi yerleştirmek olacak. Ve elbette İsa Mesih'le birlikte gelecek. İki birlikte geri gelecekler. Ve birlikte çalışarak, bu dünyayı sevgiyle dolduracaklar. Büyük bir savaş, mahşeri bir savaş gibi konularda dünyaya yayılan hikayeler, bütün bunlar uydurma.²⁸³

²⁷⁹ J. T. Kuhner, "The coming war with Iran: Real question is not if , but when," *Washington Times*, 4 Ekim 2009.

²⁸⁰ Mueller, 2010a, s.153-55; Lindsay & Takeyh, 2010; Procida, 2009; Riedel, 2010; P. Scoblic, "What are nukes good for?" *New Republic*, 7 Nisan 2010.

²⁸¹ "Iran breaks seals at nuclear plant," CNN, 10 Ağustos 2005, <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/08/10/iran.iaea.1350/index.html>

²⁸² C. Krauthammer, "In Iran, arming for Armageddon," *Washington Post*, 16 Aralık 2005. Aktaran 2009: Y. K. Halevi & M. Oren, "Contra Iran," *New Republic*, 5 Şubat 2007.

²⁸³ M. Ahmedinejad; interview by A. Curry, NBC News, 18 Eylül 2009, http://www.msnbc.msn.com/id/32913296/ns/world_news-mideastn_africa/print/1/displaymode/1098/.

Ateist bir Yahudi olarak bu ifadeleri bütünüyle güven verici bulduğumu söyleyemem. Ama belirgin bir değişiklik, aslında bunlar dindar Hristiyanların inançlarından pek farklı değil; hatta bunlar daha ılımlı, çünkü birçok Hristiyan mahşeri bir savaşa inanıyor ve bu fantezileri çok satan romanlarda dile getiriyor. “İsrail’i haritadan silme” şeklinde tercüme edilen ifadeye gelince, İranlı çevirmenlere ve İran hükümet söylemi analistlerine bu ifadenin bağlamı içindeki anlamını soran *New York Times* yazarı Ethan Bronner, bu kişilerin hepsinin Ahmedinejad’ın önümüzdeki dönemdeki bir soykırımdan söz etmediği, uzun vadede bir rejim değişikliği gerçekleşmesini hayal ettiği konusunda hemfikir olduklarını bildiriyor.²⁸⁴ Yabancıların tumturaklı sözlerini tercüme etmenin taşıdığı tehlikeler, Kruşçev’in “Biz sizi gömeriz!” böbürlenmesinin, sizi “mezara gömeceğiz” anlamına gelmediğini, “sizden daha çok yaşarsız” anlamında kullanılmış olduğunu akla getiriyor.

İran’ın davranışına ilişkin daha da dar bakışlı bir açıklama seçeneği de vardı. 2002’de George W. Bush Irak, Kuzey Kore ve İran’ın “şer eksenini” olduğunu açıklamış ve Irak işgalini ve Irak liderinin devrilme sürecini başlatmıştı. Kuzey Kore liderleri tehlikeyi sezmişler ve hızla nükleer güç geliştirmişlerdi; bu da Amerika Birleşik Devletleri’nin bu ülkeyi işgal etme hayalini tümüyle aklından çıkarması anlamına gelecekti (hiç şüphe yok ki onların bekledikleri de buydu). Kısa süre sonra da İran nükleer programını hızlandıracaktı; amaç nükleer silahları olup olmadığı ya da bunları hızla monte edip edemeyeceği konusunda bir belirsizlik yaratmak, Büyük Şeytan’ın her türlü işgal düşüncesini aklından çıkarmasını sağlamaktı.

Eğer İran’ın bir nükleer güç olduğu doğrulanırsa ya da bu kuşku gerçekten güçlenirse, nükleer çağ tarihi bunun sonucunda büyük bir olasılıkla hiçbir şey olmayacağını düşündürüyor. Daha önce gördüğümüz gibi, nükleer silahların yok oluşa karşı caydırıcılık dışında işe yaramadığı ortaya çıktı; nükleer gücü olmayan rakiplerin tekrar tekrar nükleer güçlere kafa tutabilmelerinin nedeni de bu. En son nükleer silah geliştirme olayı bunu açıkça gösteriyor. 2004’te analistlerin çoğu Kuzey Kore’nin nükleer güç sahibi olmayı başarması durumunda, on yıl içinde bunu teröristlerle paylaşacağını ve Güney Kore, Japonya ve Tayvan’la nükleer silahlanma yarışına gireceğini tahmin ediyordu.²⁸⁵ Kuzey Kore gerçekten nükleer güç geliştirdi, on yıl geldi geçti ve hiçbir şey olmadı. Herhangi bir ülkenin terörist bir çetenin sorumsuz ve pervasız üyelerinin eline nükleer silah verme, böylece bu silahların nasıl kullanılacağını kontrolünü de onlara terk ederek kendini köşeye sıkıştırmayı göze alma olasılığı hayli düşük.²⁸⁶

İran konusuna geri dönersek, bu ülke liderlerinin, İsrail’i bombalamaya karar vermeleri (ya da suçun üzerlerine atılmasını göze alarak bunu Hizbullah’ın yapmasına izin vermeleri) durumunda hiçbir şey kazanmayacaklarını, ama deli fişeklikte onlardan aşağı kalmayan İsrail komutanlarının bu saldırıya nükleer silahlarla karşılık vereceğini ve nükleer tabuyu çiğnediği için öfkeden kuduran bir devletler koalisyonunun ülkelerini işgal edeceğini bilmeyecekleri düşünüle-

²⁸⁴ Bronner, “Just how far did they go, those words against Israel?” *New York Times*, Haziran 11, 2006.

²⁸⁵ Mueller, 2010a, s. 150.

²⁸⁶ Mueller, 2010a; Procida, 2009.

mez. İran rejimi nefret uyandırır ve birçok açıdan irrasyonel davranır da, rejimin başındakilerin iktidarlarını sürdürmekle ilgilenmeyecekleri ve radyoaktif bir Filistin'de mükemmel adalet peşinde koşarak ya da İkinci İmam'ın İsa'yla birlikte ya da tek başına gelişini bekleyerek kendilerini yok etmeyi seçecekleri hayli kuşku. 2005 Nobel Ödülü konuşmasında Thomas Schelling'in sorduğu gibi, "Birkaç nükleer savaş başlığıyla İran'ın eline, kendi sisteminin yıkılma olasılığı dışında ne geçebilir? Yedekte tutulduklarında Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ya da diğer herhangi bir ülkeyi askeri eyleme geçme konusunda tereddüde düşürebilen nükleer silahlar, kimseye armağan edilemeyecek ya da satılamayacak kadar pahalı, öldürmek için harcanamayacak kadar değerli olmalı."²⁸⁷

En kötü senaryonun alternatifleri üzerinde durmak tehlikeli olabilir, ama tehlikeler iki yönlü. 2002 sonbaharında George W. Bush ulusu şöyle uyarıyordu: "Amerika karşısında biriken tehditleri görmezden gelmemeli. Tehlikeye işaret eden açık kanıtlarla yüz yüze, bir mantar bulutu şeklinde gelebilecek kesin delili bekleyemeyiz." "Açık kanıtlar" yüz binin üzerinde insanın yaşamını kaybetmesine ve neredeyse bir trilyon dolara mal olan bir savaşa yol açmış, ama dünyanın daha güvenli olmasını sağlayamamıştı. Felaketin kaçınılmaz olduğuna ilişkin otoriter öngörülerin tekrar tekrar boşa çıktığı altmış beş yıllık tarihi deneyimi hiçe sayıp İran'ın nükleer silah kullanacağından çok fazla emin olmak, daha da büyük kayıpları getirecek maceraların kapısını açabilir.

Bu günlerde insanların kafasında kasvetli bir başka senaryo daha var. Küresel sıcaklıklar artıyor, bu da önümüzdeki on yıllar içinde deniz seviyesinin yükselmesine, çölleşmeye, bazı bölgelerde kuraklıklara, diğer bazı bölgelerde de sellere ve kasırgalara yol açabilecek. Bu ekonomileri etkileyecek, kaynaklar için rekabete yol açacak ve yoğun sorunlar yaşanan bölgelerden göçe ve ev sahiplerinin göçmenleri kötü karşılamasına neden olacak. 2007'de *New York Times* gazetesinde yayımlanan bir ilanda şunlar savunuluyordu: "İklim sorunu pekâlâ uluslararası güvenlik açısından zorlu bir sınava dönüşebilir ve Soğuk Savaş sırasında Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği arasındaki silahlanma yarışı ya da günümüzde nükleer silahlanmanın kural tanımayan devletler arasında yayılması kadar tehlikeli —ama daha da zor kontrol altına alınabilecek— bir durum yaratabilir."²⁸⁸ Aynı yıl, iklim değişikliğinin uluslararası güvenlik açısından bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle, Al Gore ve Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'ne küresel ısınmaya karşı eylem çağırısı yaptıkları için Nobel Barış Ödülü verilecekti. Korkunun artması bütün alanları etkiliyor. Küresel ısınmayı "istikrarsızlığı artıran bir kuvvet çarpanı" olarak nitelendiren bir grup askeri görevli, yazılarında "iklim değişikliği teröre karşı savaşı yaygınlaştıracak koşulları sağlayacaktır."²⁸⁹ görüşünü dile getirdi.

Bana öyle geliyor ki bir kez daha buna, "olabilir, ama belki de olmayabilir" yanıtı vermek en doğrusu. İklim değişikliği büyük bir sefalete yol açabilir ve tek başına bu nedenle bile yavaşlatılması gerekiyor, ama silahlı çatışmalara yol

²⁸⁷ Schelling, 2005.

²⁸⁸ T. F. Homer-Dixon, "Terror in the weather forecast," *New York Times*, 24 Nisan 2007.

²⁸⁹ Aktaran S. Giry, "Climate conflicts," *New York Times*, 9 Nisan 2007; Ayrıca bkz. Salehyan, 2008.

açması kaçınılmaz olamaz. Halvard Buhaug, Idean Salehyan, Ole Theisen ve Nils Gleditsch gibi savaş ve barış süreçlerinin izini süren siyaset bilimciler, insanların kaynak kıtlığı nedeniyle savaştıkları görüşüne kuşkuyla yaklaşıyorlar.²⁹⁰ Malavi, Zambiya ve Tanzanya gibi Sahraaltı ülkelerde açlık ve kaynak kıtlığı sık sık trajik sonuçlara yol açan olgular, ama bunlarla bağlantılı savaşlar için aynı şey söylenemez. Kasırgalar, seller, kuraklıklar ve (2004'te Hint Okyanusunda yaşanan felaket türünden) tsunamiler genellikle silahlı çatışmalara yol açmıyorlar. Bir başka örnek 1930'larda Amerika'da yaşanan toz çanağı meteorolojik olayı; bu olay büyük mahrumiyetlere yol açtı, ama iç savaşa neden olmadı. Ve son on beş yıldır Afrika'da sıcaklıklar istikrarlı bir şekilde artarken, iç savaşlar ve savaş kayıpları giderek azalıyor. Toprağa ve suya erişimle ilişkili sorunların ufak tefek yerel çatışmalara yol açabileceği açık, ama gerçek bir savaş düşman tarafların örgütlenmesini ve silahlanmasını gerektiriyor, bu da tek başına toprağa ve suya erişim sorunlarından çok, kötü hükümetlerle, kapalı ekonomilerle ve militan ideolojilerle ilişkili. Terörizmle kurulan bağların da, bütünüyle terör savaşçılarının hayal gücünün eseri olduğu açık: teröristler genellikle işsiz alt orta sınıftan erkeklerden oluşuyor, kendi kendine yeten çiftçilerden değil.²⁹¹ Soykırıma gelince, etnik temizliğe göz yuman, hatta onu teşvik eden Sudan hükümetinin, Darfur'daki şiddetli çölleşmenin sırtına yıkarak kendi rolünü dünyanın gözünden saklamaya çalıştığı gözden kaçırılmamalı.

Thiesen 1980'le 1992 arasındaki silahlı çatışmaları kapsayan bir regresyon analizinde, ülke yoksulsa, kalabalıksa, siyasi istikrarsızlıklar yaşıyorsa ve bol petrolü varsa silahlı çatışma olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna varıyor, ama kuraklık, su kıtlığı ya da hafif arazi kaybının etkili olmadığını bildiriyor. (Şiddetli arazi kaybının ufak bir etkisi olduğu belirlenmiş.) Gelişigüzel seçilmiş birkaç ülke yerine çok [N] sayıda ülkeyi ele alan analizleri incelediği çalışmasında yazar şu sonuca varıyor: "Literatürdeki kapsamlı [N] veriler incelendiğinde, kaynak yetersizliğiyle şiddetli iç çatışmalar arasındaki ilişki nedeniyle kıyame-tin yaklaştığı öngörülerini destekleyen verilerin pek az olduğu görülüyor." Bu görüşü daha da ileri götüren Salehyan, gelişmekte olan ülkeler dünyasında su kullanımında ve tarım uygulamalarında pahalı olmayan bazı ilerlemeler sağlanması durumunda, arazi miktarı sabit kaldığı, hatta azaldığı halde muazzam bir üretkenlik artışına ulaşılabilceği görüşünü ekliyor ve gelişmiş demokrasilerde olduğu gibi, bu ülkelerde de daha iyi bir yönetimle çevresel hasarın insani maliyetinin azaltılabileceğini belirtiyor. Çevresel sorunlar siyasi ve toplumsal örgütlenmenin çok daha büyük bir rol oynadığı karmaşık bir bütünün bileşenlerinden yalnızca biri olduğu için, iklim değişikliği yaşanan bir dünyada bile kaynak savaşları kaçınılmaz olmaktan çok uzak.

Aklı başında hiç kimse Yeni Barışın, bırakın Sonsuz Barış olmayı, Uzun Barış olacağını da öne süremez. Elbette önümüzdeki on yıllarda da savaşlar ve terörist saldırılar olacak, hatta belki de büyük çaptakileriyle karşılaşacağız. Farkında olunan –militan İslamcılık, nükleer teröristler, çevresel sorunlar gibi– riskle-

²⁹⁰ Buhaug, 2010; Gleditsch, 1998; Salehyan, 2008; Theisen, 2008.

²⁹¹ Atran, 2003.

rin de ötesinde bilinmeyen birçok risk olabileceği açık. Belki de Çin'deki yeni liderler Tayvan'ı bir kerede bütünüyle yutmaya karar verecekler ya da Rusya eski Sovyet cumhuriyetlerden bir ikisini yutarak Amerika'yı tepki vermeye kışkırtacak. Belki de saldırgan bir Chavesci Venezuela dışına taşacak ve gelişmekte olan ülkeler dünyasının her köşesinde Marksist ayaklanmalar ve onlara karşı vahşi tepkiler başlatacak. Belki de şu anda kimsenin adını duymadığı bir kuruluş hareketinin teröristleri geçmişte görülmemiş boyutlarda tahribata neden olacak bir saldırı planlıyorlar ya da sinsî bir fanatiğin zihninde eskatolojik bir ideoloji mayalanıyor ve bu fanatik başlıca ülkelere birini ele geçirerek dünyayı yeniden savaşa sürükleyecek. *Saturday Night Live* haber analizcisi Roseanne Roseannadanna'nın gözlemlediği gibi, "Her zaman bir şeyler olur. O olmazsa, bir başkası olur."

Ama olasılıklara ilişkin anlayışımızı zengin hayal gücümüzün belirlemesine izin vermek de aynı ölçüde aptalca bir yaklaşım olurdu. Her zaman bir şeyler olabilir, ama sayıca daha az olabilir ve olup bitenlerin ille de o kadar kötü olması gerekmez. Sayılar bize yirmi yıldır savaşın, soykırımın ve terörizmin azaldığını gösteriyor; sifıra inmedi, ama bayağı azaldı. Olgulara baktığımızda, dünyanın payına düşen şiddet miktarının sabit olduğunu düşünen, her ateşkes bir başka yerde başlayan savaşın eşlik ettiğini ve bütün barış dönemlerinin savaş gerilimlerinin yükseldiği ve patlama fırsatı aradığı ara dönemler olduğunu var sayan bir zihinsel model hatalı. Günümüzde milyonlarca insan, dünya 1960'lara, 1970'lere ve 1980'lere benzese yaşanacak iç savaşlar ve soykırımlarda ölmediği için, bugün yaşamaya devam ediyor. Bu mutlu sonucu destekleyen koşulların – demokrasi, refah, düzgün yönetimler, barış güçleri, açık ekonomiler ve insanlık karşıtı ideolojilerin gerilemesi– sonsuza kadar devam edeceği elbette kesin değil. Ama bunların bir gecede ortadan kalkacağı da beklenmemeli.

Kuşkusuz tehlikeli bir dünyada yaşıyoruz. Hep vurguladığım gibi, istatistiksel tarih değerlendirmesi bize şiddetli felaketlerin ihtimal dışı olabileceğini, ama bunların astronomik düzeyde ihtimal dışı da olmadığını söylüyor. Ama bunu daha umut verici bir dille de ifade edebiliriz. Şiddetli felaketler astronomik düzeyde ihtimal dışı olmayabilir, ama bunlar ihtimal dışı.

7

HAK DEVRİMLERİ

Bir hayalim var benim, gün gelecek bu ulus, ayağa kalkıp kendi inancını bütün anlamıyla yaşayacak: "Bütün insanlar eşit yaratılmıştır ve bu bizim gözümüzde tartışmasız bir gerçektir."

—Martin Luther King, Jr.

Küçükken çok güçlü, hızlı ve çevik bir çocuk değildim ve bu da örgütlü sporları bir aşağılanma işkencesine dönüştürüyordu. Basketbol, potaya çarpıp geri dönen bir dizi top demektir. İpe tırmanmada oltaya takılmış yerden otuz santim yüksekte salınıp duran bir yosun kümesi gibiydim. Beysbol sahanın güneşten kavrulan sağ tarafında hiç top gelmesin dualarıyla geçirilen, bitmek bilmeyen dakikalar demektir.

Yaşıtlarım arasında sonsuza kadar parya konumunda kalmaktan beni kurtaran tek bir yeteneğim vardı: Acı çekmekten korkmuyordum. Darbeler özel bir aşağılama amacı olmaksızın hakkaniyetle ve dürüstlikle atıldığı sürece, en iyileriyle bile becelleşebilirdim. Beden eğitimi öğretmenlerinin ve kamp eğitmenlerinin denetimi dışında, paralel bir dünyada gelişen erkek çocuk kültürü onuru mu geri kazanmak için bana birçok fırsat sunuyordu.

Bir de mahalle aralarında (başlıksız dizliksiz) oynanan hokey ve futbol vardı; oralarda da omuz atıp, çalım atıp, çelme takabiliyor ve insan yığınının içine dalabiliyordum. Ölümüne oynanan *murderball* vardı; çocuklardan biri voleybol topunu sımsıkı yakalıyor, diğerleri topu bırakana kadar onu pataklıyorlardı. Bir de (eğitmenlerin herhalde avukatların tavsiyeleriyle kesinlikle yasakladığı) uzun eşek oyunu vardı; tombul bir çocuk ("yastık") eğilerek bir ağaca tutunuyor, kendi takımından biri onun üzerine eğilip beline sarılıyor ve takımın geriye kalanları önlerindeki çocuğun beline sarılıp eğilerek bir sıra oluşturuyorlardı. Karşı takımın her üyesi sırayla koşarak "uzun eşeğin" sırtına atlıyor, oyun "uzun eşeğin" çökmesiyle ya da biniciyi üç saniye sırtında taşımayı başarmasıyla sona eriyordu. Akşamları da *Knucks* adını verdiğimiz yasaklanmış kart oyunu vardı; oyunu kaybeden yumruğunu sıkarak ve iskambil destesinin kenarıyla ya da yüzeyiyle parmak eklemlerine vurulurdu; vuruş sayısı elini çekme, sıyırma, aşırı güç kullanmayla ilgili puanların toplanıp çıkarıldığı bir dizi karmaşık kuralla belirlenirdi. Annelerimiz sürekli parmak eklemlerimizi kontrol eder, bizi ele veren yara ve morartıları araştırırlardı.

Yetişkinlerin kurallarıyla işleyen hiçbir şey, bu çılgınca hazların yerine ge-
cemezdi. Buna en yaklaşılan, atılğan sınıf arkadaşlarının ardına saklanma, topu
jet hızıyla karşı takımın arasına daldırma, kendini yere atma ve lastik topun
son öldürücü darbesi derine inene kadar direnme türünden çılgınca kaotik anlar
yaşanan yakan toptu. Orwell tarzında bir isimlendirmeyeyle "beden eğitimi" adı
verilen derste, ipe çektiğim yegâne spor buydu.

Oysa günümüzde toplumda erkek çocuk rolü kamp personeline, beden eğitimi
öğretmenlerine, avukatlara ve annelere karşı ezelden beri yürüttüğü mücadelede
yeni bir yenilgi yaşıyor. Okul bölgelerinde birbiri ardına *yakan top yasaklanıyor*.
Ulusal Spor ve Beden Eğitimi Birliği'nin (NASPE), hiçbir zaman çocuk olmamış
ve muhtemelen erkek çocukları hiç tanımamış biri tarafından yazıldığı belli olan
bir açıklamasında, bu kararın gerekçesi şöyle dile getiriliyor:

NASPE yakan topun ana sınıfı 12. sınıf arasını kapsayan beden eğitimi prog-
ramlarında uygun bir etkinlik olmadığı kanısındadır. Bazı çocuklar, özellikle en
becerikli ve özgüveni en yüksek olanlar bu oyunu sevebiliyor. Ama çoğu sevmi-
yor! Midesine, başına ya da kasıklarına top yiyen çocukların bundan hiç hoş-
lanmadıkları ise açık. Ayrıca, çocuklara başkalarının canını yakarak kazanabi-
leceklerini öğretmek de uygun değil.

Evet, yakan topun kaderi, şiddetin azalması yönündeki tarihsel sürecin yeni
bir işareti. Soyumuzun geçmişinde eğlence amaçlı şiddetin uzun bir tarihi var.
Genç erkek primatlar arasında dövüş oyunları çok yaygın ve alt alta üst üste
oyunlar insanlardaki en belirgin cinsiyet farklılıklarından biri.¹ Bütün kültür-
lerde ve tarih boyunca bu dürtülerin aşırı sporlara yönlendirilmesi yaygın bir
uygulama. Roma'daki gladyatör dövüşleri ve ortaçağdaki atlı mızrak turnuvaları
yanında, sporun kanlı tarihinde Rönesans Venedik'inde sivri sopalarla yapılan
(soyluların ve rahiplerin de katıldıkları) eğlence amaçlı dövüşler, Siu yerlilerinde
eğlence amacıyla erkek çocukların rakiplerini saçlarından kavrayıp suratlarına
dizle vurmaya çalıştıkları gösteriler, İrlanda'da grupların *shillelagh* adı verilen
kalın meşe sopalarıyla yaptıkları savaş oyunları, katılımcıların kollarını birbi-
rine dolayıp bacaklara vurarak rakibi yere düşürmeye çalıştıkları (19. yüzyıl-
da Amerika'nın güney bölgelerinde yaygın olan) dövüş oyunları ve günümüzün
(kafa atma yok, bel altına vurma yok türünden) boks kurallarına baktığımızda
başlıca taktiklerini tahmin edebileceğimiz eldivensiz yumruk dövüşleri ilk akla
gelenler.²

Ama geçtiğimiz yarım yüzyılda ivme açıkça bütün yaşlardan erkek çocuk-
ların aleyhine gelişti. İnsanlar sanal ve gönüllü şiddeti seyretmekten aldıkları
zevkten hiçbir şey kaybetmediler, ama gerçek yaşamda en baştan çıkarıcı şiddet
türlerini yasak bölge ilan eden bir toplum mühendisliğine giriştiler. Bu günümüz
Batı kültüründe, ölçekleri gittikçe daha da küçültülen şiddet karşıtı duruşun
bir parçası. Savaş sonrası dönemde, savaş ve soykırım gibi milyonları ve binleri
öldüren şiddet biçimlerine duyulan nefret, giderek yüzlerce, derken onlarca in-
sanın öldüğü şiddet olaylarını, hatta toplu saldırı, linç ve nefret suçları gibi tek

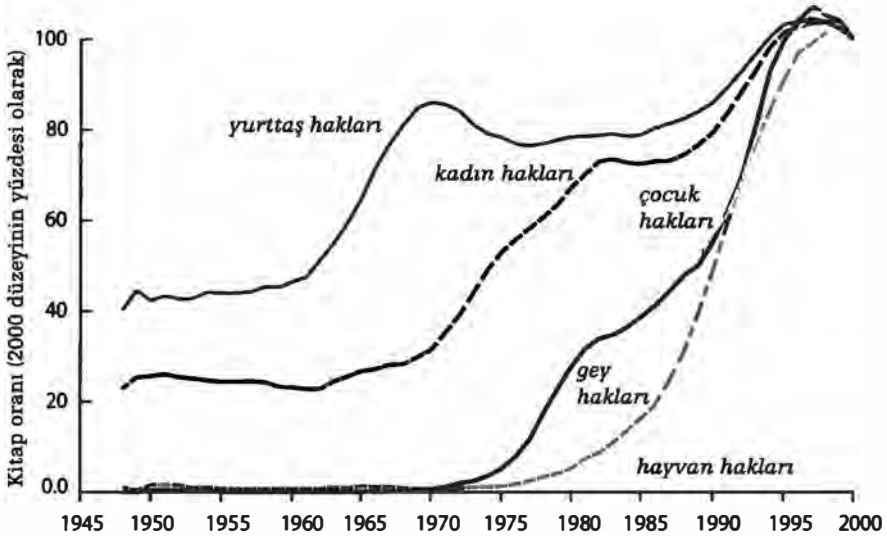
¹ Boulton & Smith, 1992; Geary, 2010; Maccoby & Jacklin, 1987.

² Geary, 2010; Ingle, 2004; Nisbett & Cohen, 1996.

basamaklı şiddet biçimlerini kapsayacak kadar genişledi. Öldürmelerden tecavüz, saldırı, dayak ve tehdit gibi diğer şiddet biçimlerine genişledi. Geçmiş çağlarda koruma altında olmayan azınlık ırklar, kadınlar, çocuklar, eşcinseller ve hayvanlar gibi savunmasız mağdur sınıflarını kapsayacak şekilde yayıldı. Yakan top yasağı da bütün bu değişim rüzgârlarının yönünü gösteren bir işaret.

Şiddet eğilimlerini damgalamaya, çoğu durumda da cezalandırmaya yönelik çabalar, yurttaş hakları, kadın hakları, çocuk hakları, gey hakları ve hayvan hakları şeklinde birbirini izleyen bir dizi zincirleme "haklar" kampanyasıyla ilerledi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında bu hareketler birbiriyle yakından ilişkili bir demete dönüştü; bunları Hak Devrimleri olarak nitelendireceğim. 1948 yılıyla (İnsan Hakları Bildirgesinin imzalanmasıyla simgesel olarak bu çağı başlatan tarih) 2000 yılı arasında İngilizce dilinde yayımlanmış, *civil rights* [yurttaş hakları], *women's rights* [kadın hakları], *children's rights* [çocuk hakları], *gay rights* [gey hakları] ve *animal rights* [hayvan hakları] ibarelerinin geçtiği kitap oranını gösteren Şekil 7-1'de bu çağda hakların ne denli bulaşıcı olduğu gözlemlenebiliyor.

ŞEKİL 7-1. 1948-2000 yılları arasında İngilizce yayımlanan kitaplarda yurttaş hakları [*civil rights*], kadın hakları [*women's rights*], çocuk hakları [*children's rights*], gey hakları [*gay rights*] ve hayvan hakları [*animal rights*] terimlerinin kullanılma oranları.



Kaynaklar: Google Books tarafından dijitalleştirilmiş beş milyon kitap temel alınarak 2011'de Michel ve arkadaşları tarafından, Bookworm programıyla analiz edildi. Bookworm, Google Ngram Viewer (ngrams.googlelabs.com) programının daha güçlü bir versiyonu ve bu program arama dizisi geçen külliyat oranı yanında kitap oranını da analiz edebiliyor. Grafikte 2000 yılında her bir terimi içeren kitap oranı temelinde, beş yıllık hareketli ortalamalar şeklinde yüzdeler gösteriliyor.

[ABD'de] 19. yüzyıldan beri ulusun bilincine yerleşmiş fikirler olan yurttaş hakları ve kadın hakları terimlerinin bu çağın başlangıcında önceden beri kullanılan terimler olduğu görülüyor. Yurttaş hakları 1962 ile 1969 arasında doruğa

tırmanıyor; bu Amerikan yurttaş hakları hareketinin en dramatik yasal zaferleri kazandığı dönem. Bu terimin tırmanışı yavaşlarken, kadın hakları terimi tırmanışa geçiyor ve kısa bir süre sonra onu çocuk hakları terimi izliyor; bunların ardından da, 1970'lerde gey hakları terimi sahneye çıkıyor, kısa bir süre sonra da onu hayvan hakları terimi izliyor.

Bu aşamalı yükselişler bize bir hikaye anlatıyor. Her hareket önceki hareketlerin başarısının farkında ve onun bazı taktiklerini, söylemini, en önemlisi de ahlaki gerekçesini kendine uyarlıyor. İki yüzyıl öncesi Hümanist Devrim sırasında zincirleme bir dizi reform ortaya çıkmıştı; bunlar kemikleşmiş geleneklerin entelektüel irdelemesi sonucunda doğmuştu ve bireysel zihinlerin serpilip gelişmesini ve çektikleri acıları onları taşıyan bedenlerin renk, sınıf ya da milliyetinin üzerine çıkaran bir hümanizmle birbirlerine bağlanıyordu. O zamandan beri bireysel haklar kavramı bir plato gibi değil, bir yürüyen merdiven gibi ele alınıyor. Duyumlu bir varlığın yaşama hakkı, özgürlüğü ve mutluluk arayışı derisinin rengi yüzünden zarar görmemeliyse, neden cinsiyet, yaş, cinsel tercih, hatta ait olduğu canlı türü gibi, konuyla ilgisi olmayan diğer özellikleri yüzünden zarar görsün? Zaman zaman ve belli ortamlarda kör alışkanlıklar ya da kaba kuvvet insanların bu düşünce silsilesinin mantıklı bütün sonuçlarına doğru ilerlemesini önleyebiliyor, ama açık toplumda bu ivme durdurulamıyor.

Hak Devrimleri Hümanist Devrimin bazı temalarını yeniden gündeme taşıdı, ama Uygarlaşma Sürecinin bir özelliğini de bugüne taşıyordu. Moderniteye geçişte, insanlar şiddeti azaltmayı hedefleyen birtakım değişiklikler yaşadıklarının tam olarak farkında değillerdi ve bu değişiklikler bir kere yerleştikten sonra süreç unutulup gitmişti. Avrupalılar özenetim normlarında ustalaşırken, onların farkında oldukları şey daha uygar ve daha kibar davranmaya başladıklarıydı, yoksa kendilerini insan öldürme istatistiklerini aşağı çekmeyi hedefleyen bir kampanyanın parçası saymıyorlardı. Günümüzde bu değişikliklerle geride bırakılan geleneklerin ardında yatan gerekçeler üzerinde nadiren düşünüyoruz; bezelyeleri bıçakla yemenin nefretle kınanan bir davranış olmasının ardında sofralarda yaşanan bıçaklı saldırılara karşı gelişen güçlü tepkinin yattığının farkında değiliz. Aynı şekilde, kırmızı eyaletler Amerika'sında dine ve "aile değerlerine" kutsal bir anlam yüklenmesi, artık kovboy kasabaları ve maden kamplarındaki kavgacı erkekleri yatıştırmaya yönelik bir taktik olarak hatırlanmıyor.

Yakan topun yasaklanması, hızla yükselen şiddet karşısı başarılı yeni bir kampanyayı temsil ediyor; bu çocuk istismarına ve ihmaline karşı yüzyıldır süren hareketin yeni bir adımı. Bize uygarlaştırıcı hamlelerin bir kültüre şaşırtıcı gelenekler, kusurlar ve tabular miras bırakabildiğini gösteriyor. Bu devrimle ve diğer Hak Devrimleriyle getirilen görgü kuralları bir isim sahibi olabilecek ölçüde her yere nüfus etmiş. Ona politik doğruculuk adını veriyoruz.

Hak Devrimlerinin ilginç bir başka mirası daha var. Bu devrimler zaman içinde yeni yeni kötü davranış biçimlerine karşı yükselen duyarlılıkların itilimiyle geliştikleri için, kendi izlerini silerek ilerliyorlar ve başarılarının belleklerimizden silinmesine yol açıyorlar. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu devrimler pek çok şiddet kategorisinde ölçülebilir ve önemli boyutlara ulaşan azalmalar sağladı. Ama birçok kişi ulaşılan bu zaferleri kabul etmeye karşı direniyor. Bu direnmenin bir nedeni istatistikleri bilmemek; diğer bir nedeni de dalganın sönmesini

önlemek için sağlanan ilerlemeleri göz ardı eden bir görev kayması. Yurttaş hakları hareketinin ilk kuşağına esin veren ırkçı zulüm, linçlerle, gece baskınlarıyla, siyahlara yönelik pogromlarla ve oy sandıklarında kaba kuvvetle sindirme girişimleriyle ifade ediliyordu. Günümüzdeki tipik belirtilerden biri otoyollarda Afrikalı Amerikalıların daha sık durdurulması. (1991'de Clarence Thomas Yüksek Mahkeme üyeliğine kabul sürecinde başarıyla içinden çıktığı tartışmalı sorgulamaları "yüksek teknoloji bir linç" olarak nitelendirdiğinde, bu açık bir yavanlık örneğiydi ama aynı zamanda hangi noktalara ulaştığımızı gösteren bir işaretti.) Kadınların ezilmesi kocaların eşlerine tecavüz etmelerine, onları dövmelerine ve kapatmalarına izin veren yasalarla da sağlanıyordu; günümüzde bu tutum bazı seçkin üniversitelerde mühendislik bölümlerinde erkek kadın profesör oranlarının eşit dağılmamasıyla sürdürülüyor. Gey hakları için mücadele de eşcinsel erkekleri ölümle cezalandıran, sakatlandıran ya da hapse atan yasaların kaldırılmasıyla başladı ve giderek evliliği erkekle kadın arasındaki bir kontrat olarak tanımlayan yasaların kaldırılmasına doğru ilerledi. Bunların hiçbirisi statükoyla yetinmek gerektiği kanısında olduğum ya da varlığını sürdüren ayrımcılık ve kötü muamelelere karşı sürdürülen mücadele çabalarını küçümsemediğim anlamına gelmez. Bu söylenenler yalnızca herhangi bir hak hareketinin ilk hedefinin bu hareketten yararlanması beklenenlerin fiziksel zarar görmesini ya da öldürülmesini önlemek olduğunu hatırlatıyor. Bu zaferler tam olmayabilir, ama hatırlamamız, takdir etmemiz ve anlamaya çalışmamız gereken anlar.

YURTTAŞ HAKLARI, LİNÇLERİN VE IRKÇI POGROMLARIN AZALMASI

Amerikan Yurttaş Hakları hareketi denilince, insanların çoğunun aklına yirmi yıllık, haber değeri taşıyan bir olaylar dizisi geliyor. Bu olaylar 1948'de, Harry Truman'ın ABD silahlı kuvvetlerinde ayrımcılığa son vermesiyle başladı; 1950'lerde Yüksek Mahkeme'nin okullarda ırk ayrımcılığını yasaklamasıyla, Rosa Parks'ın otobüsteki yerini bir beyaz erkeğe vermeyi reddettiği için tutuklanmasıyla ve Martin Luther King'in buna karşı bir boykot hareketi örgütlemesiyle hızlandı; 1960'ların başında iki yüz bin kişinin Washington'a yürüyüp King'in belki de tarihteki en büyük konuşmasını dinlemesiyle doruğa çıktı ve 1965'teki Oy Hakkı Yasasıyla ve 1964 ve 1968'deki Yurttaş Hakları Yasalarıyla başarısını taçlandırdı.

Ama bu zaferlerin öncülleri vardı; bunlar daha sessiz olmakla birlikte hiç de daha önemsiz olmayan diğer bazı başarıları. Nitekim King 1963'teki konuşmasına şöyle başlayacaktı: "Yüz yıl önce şu anda simgesel gölgesinden yararlandığımız büyük Afrikalı Özgürlük Bildirgesini imzaladığında... bu milyonlarca kara derili köleye büyük bir umut ışığı oldu." Ama "yüz yıl sonra, kara derili hâlâ özgür değil." Aradaki yüz yılda Afrikalı Amerikalıların haklarını yaşayamamalarının nedeni şiddet tehdidiyle sindirilmeleriydi. Hükümet ırk ayrımcılığını ve ayrımcı yasaları uygulamak için kuvvet kullanmakla kalmıyor, aynı zamanda topluluklar arası çatışma adı verilen ve -ırk, kabile, din ya da dille tanımlanan- bir grup yurttaşın diğerine karşı yürüttüğü bir şiddet kategorisiyle de Afrikalı Amerikalılar bulundukları konumda kalmaya zorlanıyorlardı. Amerika Birleşik

Devletleri'nin birçok bölgesinde Afrikalı Amerikalı aileler Ku Klux Klan türünden örgütlü haydut güruhların şiddetine maruz kalıyordu. Ve binlerce örneği olan linç olaylarında bir serseri sürüsü herkesin gözü önünde bir insana işkence yapıyor ya da onu öldürüyordu yahut da ırkçı pogrom ya da ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırı* adı verilen olaylarda topluluğun yaşadığı alana saldırıp büyük bir iştahla her yeri kırıp döküyor ve cinayetler işliyordu.

Siyaset bilimci Donald Horowitz ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırılar üzerine yaptığı titiz bir çalışmayı kapsayan kitabında elli ülkede topluluk arasında yaşanmış bu türden 150 çatışmayı inceliyor ve ortak özelliklerini saptıyor.³ Etnik toplu saldırı, kendine özgü bazı özelliklerle soykırım ve terörizmi birleştiriyor. Bu iki toplu şiddet biçiminden farklı olarak, etnik toplu saldırı önceden planlanmıyor, dile getirilen herhangi bir ideolojisi yok ve hükümetin suçlulardan yana olması ve eylemlerini görmezden gelmesi dışında, bir liderin tezgahladığı ya da hükümet ya da milis güçleri tarafından uygulanan bir şiddet türü değil. Ama psikolojik kökleri soykırımla aynı. Bir grup diğer grubun üyelerini özelleştiriyor ve onların insandan aşağı ve/veya doğası gereği kötü varlıklar olduğuna hükmediyor. Serseri bir güruh oluşuyor ve ya ilk hedef olma Hobbesçu korkusu içinde ön alma amacıyla ya da sinsî bir suçun ödünü almak için cezalandırmak amacıyla hedefe saldırıyor. Genellikle bu saldırıyı kışkırtan tehdit ya da suç bir söylenti, abartı ya da baştan sona uydurma oluyor. Kalabalık kendi nefretinden besleniyor ve şeytani bir öfkeyle saldırıyor. Yağmalamaktan çok ne var ne yoksa yakıp yıkıyorlar, suçlu olduğu iddia edilenleri aramak yerine, karşı gruptan ellerine geçeni öldürüp, paramparça ediyor, yakaladıklarına işkence yapıyor, tecavüz ediyorlar. Kurbanlara genellikle ateşli silahlarla değil, ellerine geçirdikleri pala, kama gibi kesici aletlerle saldırıyorlar. Saldırganlar (tabii esas olarak erkekler) bu korkunç kitle kıyımlarını çılgınca bir zevk alarak gerçekleştiriyorlar ve tahammül edilemez bir provokasyona karşı haklı bir tepki olarak gördükleri bu eylemlerden sonra herhangi bir pişmanlık duymuyorlar. Etnik toplu saldırıda hedef alınan grup bütünüyle ortadan kaldırılmıyor, ama bu olaylarda terörist eylemlerden çok daha fazla insan öldürülüyor; ortalama kayıp sayısı on on iki olmakla birlikte, yüzleri, binleri, hatta (1947'de Hindistan ve Pakistan'ın ayrılmasından sonra ülke çapında yaşanan toplu saldırılarda olduğu gibi) yüz binleri bulabiliyor. Ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırılar etkili bir etnik temizlik aracı olabilir ve öldürülmekten korkan milyonlarca mültecinin yaşadıkları yerleri terk etmelerine yol açabilir. Ve terörizm gibi, bu türden ölümcül toplu saldırıların parasal bedeli muazzam boyutlara ulaşabileceği gibi, bu saldırılarla yayılan büyük korku dalgası olağanüstü hal ilan edilmesine, demokrasinin yürürlükten kaldırılmasına, askeri darbelere ya da ayrılıkçı savaşımlara yol açabilir.⁴

Ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırılar hiç de 20. yüzyılın icatları sayılamaz. *Pogrom* Rusça bir sözcük ve 19. yüzyılda Yahudilerin ikamet etmeye zorlandığı Pale yerleşiminde Yahudilere karşı yapılan toplu saldırılar bu adla

* Deadly ethnic riot -çn.

³ Horowitz, 2001.

⁴ Horowitz, 2001, bölüm 1.

anılıyor; aslında bunlar Avrupa'da bin yıldır Yahudilere karşı sürdürülen topluluklar arası katliamların en son dalgası. On yedinci ve 18. yüzyıl İngiltere'sinde yüzlerce ölümcül toplu saldırıyla Katolikler silinip süpürülmüştü. Buna verilen tepkilerden biri, hakimın bu gibi topluluklara seslenerek hemen dağılmazlarsa öldürülecekleri tehdidini bildiren bir kararın okumasının öngörüldüğü bir yasa maddesiydi. Kalabalıkları kontrol almaya yönelik bu önlem (İngilizce dilinde) *to read them the riot Act* (toplu saldırı yasasını okumak) deyiimiyle günümüz diline taşınmış.⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nde de topluluklar arası şiddetin uzun bir tarihi var. On yedinci, 18. ve 19. yüzyıllarda, Pilgrimler, Püritenler, Quakerlar, Katolikler, Mormonlar ve Yahudiler dahil hemen her dini grup, ayrıca Almanlar, Polonyalılar, İtalyanlar, İrlandalılar ve Çinliler gibi çok sayıda göçmen topluluğu serseri grupların ölümcül toplu saldırılarıyla karşılaştı.⁶ Altıncı bölümde gördüğümüz gibi, Yerli Amerikalılara karşı topluluklar arası şiddet uygulamaları öylesine topyekundu ki, bunları soykırım kategorisine dahil etmek de mümkün. Federal hükümet doğrudan açıkça soykırım suçu işlemedi, ama birkaç etnik temizlik hareketi gerçekleştirdi. "Beş uygar kabilenin" güneydoğudaki atalarından kalma topraklardan Gözyaşı Yolu boyunca sürülerek günümüz Oklahoma'sına yerleşmeye zorlanması on binlerce kişinin hastalık, açlık ve zorlu doğa koşullarına maruz kalma sonucunda ölümüyle sonuçlandı. 1940'lar gibi yakın bir tarihte bile, Japon Asıllı yüz bin Amerikalı, ulusun savaştığı ülkeyle aynı ırktan geldikleri için toplama kamplarında yaşamaya zorlandılar.

Ama topluluklar arası ve yönetim tarafından hoş görülen şiddet eylemlerine en uzun süre maruz kalan kurbanlar Afrikalı Amerikalılardı.⁷ Linç olayını Amerikan Güney'ine ait bir fenomen olarak görme eğilimindeyiz, oysa en canice uygulamalardan ikisi New York kentinde gerçekleşmişti: 1741'de köle ayaklanması söylentilerinin ardından gelişen çığrından çıkan azgın bir saldırıda çok sayıda Afrikalı Amerikalılar diri diri yakılmış, 1863'te (2002'de çevrilen *Gangs of New York* [New York Çeteleri] filminde işlenen) askere alınma isyanlarının katliama dönüşmesiyle de en az elli Afrikalı Amerikalı linç edilmişti. İç savaştan birkaç yıl sonra Güney'de binlerce Afrikalı Amerikalı öldürülmüştü ve 20. yüzyılın başlarında en az yirmi beş kentte onlarcası ırkçı toplu saldırılarda katledilmişti.⁸

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da her türlü toplu saldırı azalmaya başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nde ölümcül toplu saldırılardaki azalma 19. yüzyılın sonlarında başladı ve 1920'lere gelindiğinde kesin olarak inişe geçti.⁹ James Payne ABD Nüfus Sayımı Bürosu verilerini kullanarak 1882'den itibaren linç olayı sayılarını işlediği bir grafik oluşturmuş ve 1890'la 1940'lar arasında bu olayların hızla düştüğünü gösteriyor (Şekil 7-2).

⁵ Payne, 2004, s.173-75.

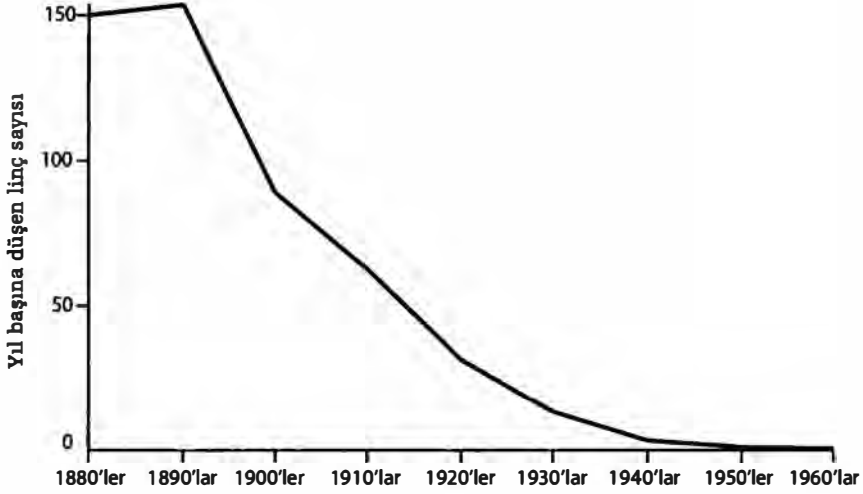
⁶ Payne, 2004, s.180-81.

⁷ Waldrep, 2002.

⁸ Payne, 2004, s.180.

⁹ Payne, 2004, s.174, 180-82; Horowitz, 2001, s.300.

ŞEKİL 7-2. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1882-1969 arasındaki linç olayları



Kaynaklar: Grafik: Payne, 2004, s.182.

Bu dönemde dehşet verici linç olayları manşetlere çıkmaya devam etti; asılan ve yakılan insanların şok edici bedenleri gazetelerde yayımlanıyor ve Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği' başta olmak üzere, eylemciler arasında dolaştırılıyordu. 1930'da Indiana'da asılan iki adamın fotoğrafı Abel Meeropol adındaki bir öğretmene esin kaynağı oldu ve bu olayı protesto etmek için şu şiiri yayımlamasına yol açtı:

Garip meyve veriyor Güney'in ağaçları,
Yapraklarda kan, köklerde kan,
Salınıyor Siyah beden Güney'in esintisinde,
Garip meyve asılı kavak ağaçlarında.

(Meeropol ve eşi Anne daha sonra, Julius'un Sovyetler Birliği'ne nükleer sırlar verdiği gerekçesiyle idam edilen Julius ve Ethel Rosenberg'in yetim kalan oğullarını evlat edineceklerdi.) Meeropol'ün bestelediği şiir Billie Holliday'in sembol şarkısı oldu ve 1999'da *Time* dergisi tarafından yüzyılın şarkısı ilan edildi.¹⁰ Ama sık sık karşılaştığımız zamanlama paradokslarından biri de buydu ve bu çarpıcı protesto linç suçlarının çoktan azalma sürecine girdiği bir dönemde ortaya çıkıyordu. Ünlü linç olaylarının sonuncusu 1955'te ortaya çıkarıldı; Mississippi'de on dört yaşındaki Emmett Till beyaz bir kadına ıslık çaldığı iddiasıyla kaçırılmış, dövülmüş, uzuvları kesilmiş ve öldürülmüştü. Ve bu cinayetin suçluları, göstermelik bir yargılamada hepsi beyazlardan oluşan bir jüri tarafından aklanmışlardı.

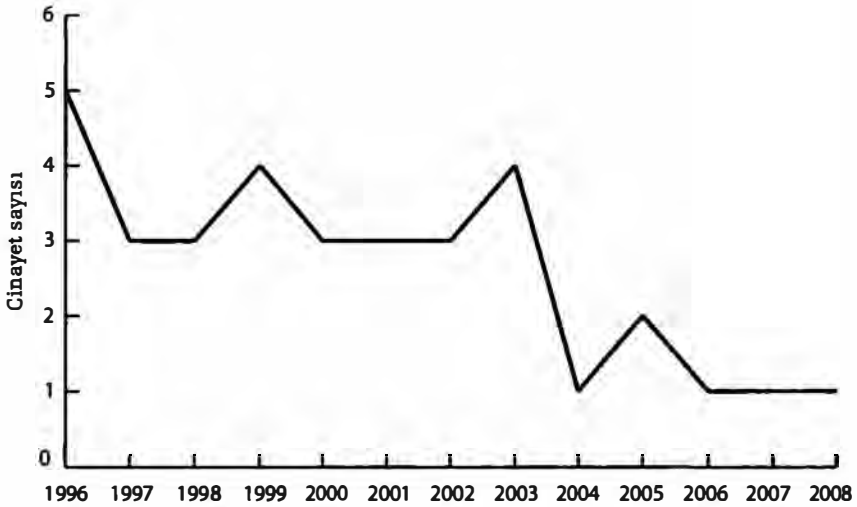
1990'ların sonlarında ülke insanın kanını donduran korkunç bir cinayete sarsılınca, linç olaylarının yeniden ortaya çıkmasından korkuldu. 1998'de Texas'ta üç ırkçı bir Afrikalı Amerikalıyı kaçırmış, vahşice dövmüş, zincirle ayak bileklerinden kamyonete bağlamış ve bedeni bir menfezin kenarına çarpıp par-

* NAACP, National Association for the Advancement of Colored People -çn.

¹⁰ "The Best of the Century," *Time*, 31 Aralık 1999.

çalanana kadar beş kilometre sürüklemişti. Gerçi bu gizli kapaklı cinayet topluluğun bir siyahı hep birlikte karnaval havasında öldürdükleri yüzyıl önceki linçlerden çok farklıydı, ama olay yaygın bir şekilde “linç” olarak adlandırılacaktı. Bu cinayet FBI’nın nefret suçları olarak nitelendirilen, kişinin ırkı, dini ya da cinsel yönelimi nedeniyle hedef alındığı şiddet eylemi istatistiklerini tutmaya başlamasından birkaç yıl sonra işlenmişti. FBI 1996’dan bu yana bu istatistikleri yıllık raporlar halinde yayımlıyor; bu da Byrd cinayetinin rahatsız edici bir yeni eğilimin bir parçası olup olmadığını görmemize olanak veriyor.¹¹ Şekil 7-3’tе geçtiğimiz on iki yılda ırkları nedeniyle öldürülen Afrikalı Amerikalıların sayısı görülüyor. Dikey eksendeki rakamlar 100 binde birlik insan öldürme sayılarını temsil etmiyor; bunlar *mutlak* insan öldürme *sayıları*. Kayıtların yayımlanmaya başladığı yıl olan 1996’da beş Afrikalı Amerikalının ait oldukları ırk nedeniyle öldürüldüğü ve o tarihten sonra bu sayının azalarak yılda bire indiği görülüyor. Bu da, yılda 17 bin cinayet işlenen bir ülkede nefret suçu niteliğindeki cinayetlerin istatistiksel gürültü düzeyine indiğini ortaya koyuyor.

ŞEKİL 7-3. 1996-2008 arasında Afrikalı Amerikalılara karşı işlenen nefret suçu niteliğindeki cinayetler



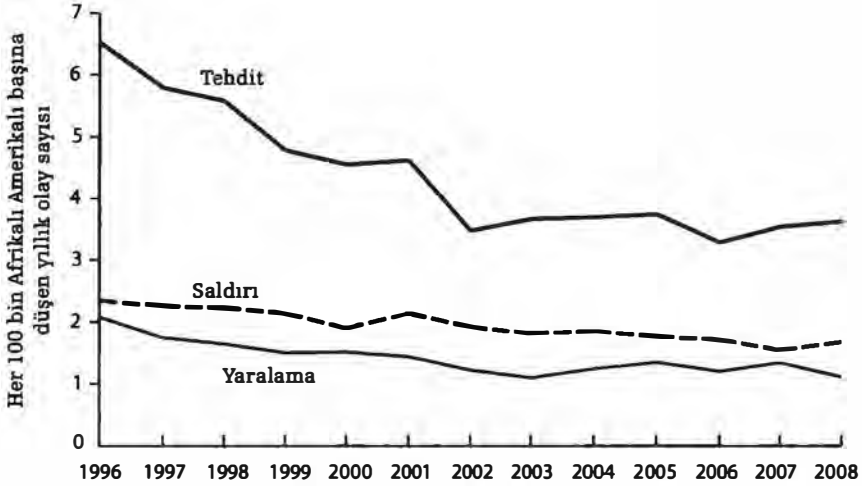
Kaynaklar: FBI Hate Crime Statistics, yıllık raporlar (<http://www.fbi.gov/hq/cid/civilrights/hate.htm>); bkz. U.S. Federal Bureau of Investigation, 2010a.

Kuşkusuz, (saldırganın silah kullandığı ya da mağduru yaraladığı) yaralama, saldırı ve (mağdura kişisel güvenliğinin tehlikede olduğunu hissettiren) tehdit gibi, cinayet kadar ciddi olmayan şiddet biçimleri bundan çok daha yaygın. Irkçı saiklerle gerçekleştirilen olayların mutlak sayıları ürkütücü düzeylerde –yıl başına birkaç yüz saldırı, birkaç yüz yaralama ve bin tehdit düşüyor– ama bu sayıları aşağı yukarı aynı dönemde Amerika’da işlenen suç sayıları bağlamında değerlendirmek gerek ve bu da yıl başına *bir milyon* yaralama olayı demek. Irkçı

¹¹ FBI, “Hate crimes add an element of bias to traditional crimes,” <http://www.fbi.gov/hq/cid/civilrights/hate.htm>.

saiklerle gerçekleştirilen yaralama oranı, bütün yaralama olaylarının (yıl başına 100 binde 322) binde beşine denk düşüyor ve bu sayı herhangi bir ırktan bir kişinin herhangi bir nedenle cinayete kurban gitme oranından daha düşük. Ve Şekil 7-4'te görüldüğü gibi, 1996'dan beri bu nefret suçu türlerinin üçü de azalıyor.

ŞEKİL 7-4. 1996-2008 arasında Afrikalı Amerikalılara karşı gerçekleştirilen ölümlerle sonuçlanmayan nefret suçları



Kaynaklar: FBI Hate Crime Statistics, yıllık raporlar (<http://www.fbi.gov/hq/cid/civilrights/hate.htm>); bkz. U.S. Federal Bureau of Investigation, 2010a. Olay sayısı bu istatistikleri bildiren kurum tarafından kapsanan nüfusa bölünmüş ve 2000 yılı nüfus sayımına göre Afrikalı Amerikalıların nüfustaki oranı olan 0,129 sayısıyla çarpılmıştır.

Linçin giderek ortadan kalkma sürecinde siyahlara karşı yürütülen pogromlar da yok oldu. Horowitz Batı'da 20. yüzyılın ikinci yarısında kendi inceleme konusu olan ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırıların artık görülmeyeceğini bildiriyor.¹² 1960'ların ortalarında Los Angeles, Newark, Detroit ve diğer Amerikan kentlerinde görülen ırk ayaklanmaları bütünüyle farklı bir fenomen: Bunlarda Afrikalı Amerikalılar hedef değil ayaklananların ta kendisi, ölüm oranları oldukça düşük (esas olarak ayaklananlar polis tarafından öldürülüyor) ve hedefler insanlar değil, hemen hemen bütünüyle mülkler.¹³ 1950'den sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan toplu başkaldırıların hiçbirinde belli bir ırk ya da etnik grup hedef alınmadı; Batı'nın Kanada, Belçika, Korsika, Katalonya ya da Bask Ülkesi gibi etnik sürtüşmeler yaşanan diğer bölgelerinde de durum böyle.¹⁴

1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında siyahlara karşı bazı şiddet olayları yaşandı, ama bunlar farklı bir biçim aldı. Bu saldırılar nadiren "terörizm" olarak adlandırılıyor, oysa bunlar tam olarak da bu: siviller hedef alınıyor, yol açılan zarar düşük ama reklamı büyük, sindirme amaçlı eylemler ve hedef

¹² Horowitz, 2001, s.561.

¹³ Horowitz, 2001, s.300-1.

¹⁴ Horowitz, 2001, s.561.

Güney'de ırk ayrımcılığına karşı adımları önlemek. Ve diğer terörist kampanyalar gibi, ırk ayrımcılığını hedef alan terörizm de sınırları aşp kötülüğe batınca kendi sonunu ilan edecek ve kamu oyunun bütün sempatisi kurbanlara yönelecekti. Bol reklamı yapılan olaylarda çirkin güruhlar hiç yakışık almayan davranışlara kalkıştılar ve siyah çocukları yalnızca beyazlardan oluşan okullara kaydolmaya çalıştıkları için ölümle tehdit ettiler. Kültürel bellekte güçlü bir iz bırakan olaylardan biri New Orleans'ta altı yaşındaki Ruby Nell Bridges'in okula başladığı gün okul binasına federal polislerin korumasında girişiydi. *Travels with Charley (Köpeğim Charley'yle Amerika Yollarında)* kitabını yazmak için arabayla Amerika'yı dolaşan John Steinbeck o gün oradaydı:

İki arabadan da dört heybetli inzibat indi ve arabanın içinden bir yerlerden hayatımda gördüğüm en minik Zenci kızı çıkardılar. Üzerinde bembeyaz, kolalı bir elbise vardı, yuvarlacık, küçük ayaklarına yepyeni beyaz ayakkabılar giymişti. Yüzü ve küçük bacakları beyazlar içinde siyah görünüyordu.

Heybetli inzibatlar onu kaldırdı tuttular ve barikatların ardındakiler yuhalamaya, haykırmaya başladılar. Küçük kız uluyan kalabalığa bakmıyordu ama göz akları, ürkek geyik yavruları gibi yandan görünüyordu. Adamlar onu oyuncak bebek gibi çevirdiler, sonra bu tuhaf ekip geniş yoldan okula doğru ilerlemeye başladı; adamlar o kadar iri olduğu için çocuk daha da miniminnacık görünüyordu. Sonra kız sıçrar gibi tuhaf bir hareket yaptı ve sanırım sebebini anladım. Hayatı boyunca hoplayıp zıplamadan on adım bile atamamıştı belli ki, ama bu ilk sıçramanın ortasında üzerine binen yük onu aşağı çekti ve küçük, yuvarlacık ayakları, uzun boylu muhafızlar arasında, ölçülü, isteksiz adımlarına devam etti.¹⁵

Bu olay 1964'te *Look* dergisinde yayımlanan "Hepimizin İçinde Yaşadığımız Sorun" adlı tabloda da ölümsüzleştirilmişti. Tablo, idealize edilmiş bir Amerika'nın duygusal imgeleriyle eşleştirilen Norman Rockwell adlı sanatçı tarafından yapılmıştı. 1963'te Birmingham'da yaşanan, vicdanları sarsan bir başka olay da, kısa süre önce yurttaş hakları toplantıları için kullanılmış bir kilisede Pazar okuluna giden dört siyah kız çocuğunun patlayan bir bombayla yaşamını kaybetmesiydi. Aynı yıl yurttaş hakları eylemcisi Medgar Evers, ertesi yıl da James Chaney, Andrew Goodman ve Michael Schwerner Ku Klux Klan tarafından öldürülecekti. Saldırgan güruhların ve teröristlerin eylemlerine iktidarın şiddeti ekleniyordu. Yüce insanlar Rosa Parks ve Martin Luther King hapse atılıyor ve barışçı göstericilere basınçlı suyla, köpeklerle, kırbaçlarla ve coplarla saldırılıyor ve bunların hepsi ulusal televizyondan izleniyordu.

1965'ten sonra yurttaş hakları hareketi karşıtlığı hızla sönükleşti, siyahlara karşı toplu saldırılar uzak anılara dönüştü ve siyah karşıtı terörizm hiçbir toplum kesiminden dikkate değer bir destek alamaz hale geldi. 1990'larda Güney'de siyah kiliselerine yönelik bir dizi kundaklama eylemi medyada geniş yankı buldu, ama bu haberin doğruluğundan kuşkulaniyor.¹⁶ Görüldüğü gibi, nefret suçları üzerinde çok durulan bir konu olmasına karşın, modern Amerika'da bunlar artık çok seyrek görülen fenomenler.

* Çev.: Aslı Biçen, Sel Yayıncılık –çn.

¹⁵ Steinbeck, 1962/1997, s.194; çev. Aslı Biçen, Sel Yayıncılık, s.225.

¹⁶ La Grif fe du Lion, 2000; M. Fumento, "A church arson epidemic? It's smoke and mirrors," *Wall Street Journal*, 8 Temmuz 1996.

Diğer etnik grupları hedef alan linçler ve ırkçı toplu saldırılar ve başka ülkelerdeki bu türden olaylar da azaldı. 11 Eylül saldırıları ve Londra ve Madrid bombalamaları tipik simgesel provokasyonlar ve geçmişte olsa bunlar Batı dünyasında Müslümanlara karşı toplu saldırılara yol açabilirdi. Oysa böyle bir şey yaşanmadı hiçbir toplu saldırı olmadı ve 2008'de bir insan hakları örgütü tarafından yapılan değerlendirmede Batı'da Müslümanlara karşı açıkça nefret suçu olarak nitelendirilebilecek tek bir saldırı olayı ortaya konulamadı.¹⁷

Horowitz Batı'da ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırıların ortadan kalkmasını birkaç nedene bağlıyor. Birincisi yönetimlerin tutumu. Bu gibi toplu saldırılara girişenler mağdurlarına saldırırken kendilerinden geçmelerine rağmen, kendi güvenliklerine de dikkat ederler ve polisin ne zaman kendilerini görmezden geleceğini bilirler. Hukuki yaptırımlar hızla uygulanarak bu gibi toplu saldırıların önü alınabilir ve gruplar arası çekişmelerin intikam kısır döngüsüne girmesi engellenebilir, ama bunun nasıl uygulanacağını önceden tasarlamak gerekir. Yerel polisler çoğu zaman saldırganlarla aynı etnik gruptan oldukları ve aynı nefreti paylaşabilecekleri için, semt polisindenise işinde ustalaşmış bir ulusal milis gücü daha etkili olacaktır. Ve bu gibi olaylara müdahale eden çevik kuvvetlerin önediklerinden daha fazla ölüme neden olabildikleri göz önünde tutularak, bu kuvvetlerin kalabalıkların minimal güç kullanarak nasıl dağıtılabilceği konusunda eğitilmesi önemlidir.¹⁸

Ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırıların ortadan kalkmasına yol açan nedenler arasında, pek de ele avuca gelmeyen bir etmen var: bu her türlü şiddete karşı, hatta şiddete götürebilecek bir zihniyetin en hafif izlerine karşı giderek artan tepki. Soykırımlara ve ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırılara yol açan başlıca risk faktörünün bir grubun üyelerini, duyumsuz engel, iğrenç haşşere ya da açgözlü, habis, kötü ruhlu kafir olarak sınıflandıran özelleştirici psikoloji olduğunu görmüştük. Bu tutumlar Daniel Goldhagen'ın eleyici, Barbara Harffcalls'un da dışlayıcı olarak nitelendirdiği resmi iktidar politikalarına dönüşebilir. Bu politikalar ırk ayrımcılığı, zorla asimilasyon, bazı aşırı uygulamalarda da tehcir ya da soykırım şeklini alabilir. Ted Robert Gurr aşırılığa varmayan ayrımcı politikaların bile, iç savaş ve ölümcül toplu saldırı türünden şiddetli etnik çatışmalar açısından risk faktörü oluşturduğunu gösteriyor.¹⁹

Şimdi de dışlayıcı politikaların tam tersi bir etkiyi hedefleyen politikalar oluşturulduğunu düşünün. Bu yaklaşım belli bir etnik azınlığa karşı olumsuz uygulamaları öngören yasa metinlerini ortadan kaldırmakla yetinmeyecek, aynı zamanda öteki uca kayarak okulların ortaklaştırılması, eğitim avantajları ve devlet dairelerinde, özel şirketlerde ve eğitim kurumlarında ırk ya da etnisite kotaları ve tercihleri gibi dışlanma *karşıtı* ve eleme *karşıtı* politikaları uygu-

¹⁷ Human Rights First, 2008. En yakın örneklerden biri (1) Türk asıllı bir Danimarkalı gence yapılan ölümcül saldırıydı, ama polis saldırının arkasında ırkçılık olmadığı sonucuna varmıştı, (2) bir de Rus bir neo-Nazi grup tarafından Dağıstanlı ve Tacik olduğu sanılan iki adamın infaz tarzında öldürülmesini gösteren video filmi yayımlanmıştı.

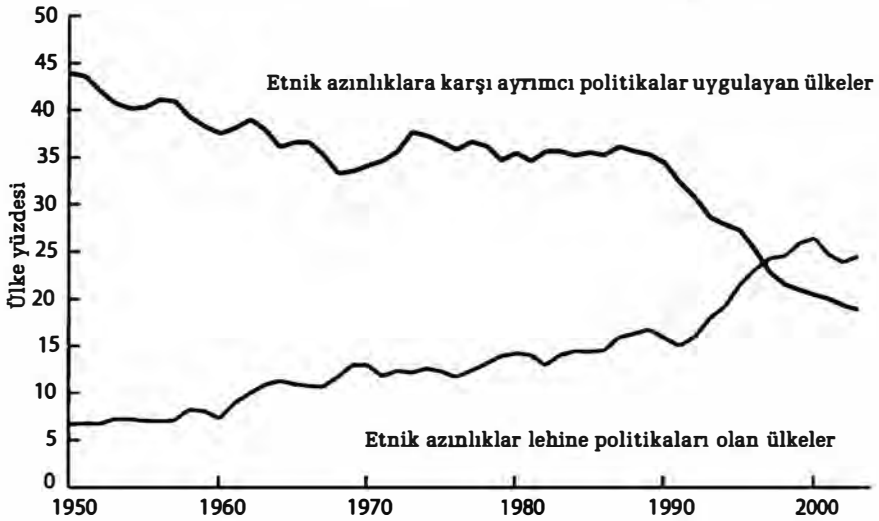
¹⁸ Horowitz, 2001, s.518-21.

¹⁹ Gurr & Monty, 2000; Asal & Pate, 2005, s.32-33.

lamaya koyacaktır. Genellikle bu politikalar *pozitif ayrımcılık* ya da *düzeltilici ayrımcılık* olarak isimlendiriliyor, ama Amerika Birleşik Devletleri'nde bunlar için *affirmative action* (olumlu eylem) terimi kullanılıyor. Gelişmiş ülkelerde soykırım ve pogromlara geri dönüşün önlenmesinde bu politikaların önemli bir rol oynayıp oynamadığı tartışması bir yana, bunların geçmişte şiddete yol açan ya da şiddeti tolere eden dışlayıcı politikaların negatif fotoğrafı olarak tasarlandıkları açık. Ve bu politikalar dünya çapında giderek hızla yayılan bir dalga oluşturuyor.

"1950-2003 Arasında Etnik Siyasi Ayrımcılığın Gerilemesi" başlıklı bir bildiriye siyaset bilimciler Victor Asal ve Amy Pate 124 ülkedeki 337 etnik azınlığın 1950'den sonraki statüsünü değerlendiren bir veri setini incelediklerini bildiriyorlar.²⁰ (Bu veri seti Harff'in 6. bölümde ele aldığımız soykırım veri setiyle örtüşüyor) Asal ve Pate bir etnik azınlığa karşı ayrımcı politikalar uygulayan ülke yüzdesiyle birlikte, bir etnik azınlık lehine pozitif ayrımcılık uygulayan ülkelerin de grafiğini yapmışlar. Şekil 7-5'te görüldüğü gibi, 1950'de bu ülkelerin yüzde 44'ünde haksız ayrımcı politikalar var; 2003'e gelindiğinde bu oran yüzde 28'e düşüyor ve düzeltici politikalar uygulayan ülke sayısı bunları geçiyor.

ŞEKİL 7-5. 1950-2003 arasında ayrımcı ve pozitif ayrımcı politikalar



Kaynaklar: Grafik: Asal & Pate, 2005.

Asal ve Pate bu sayıları bölgelere göre ayırdıklarında, Amerika kıtasında ve Avrupa'da azınlık grupların durumunun oldukça iyi olduğunu, resmi ayrımcılığın çok azaldığını belirlemişler. Buna karşılık, Asya, Kuzey Afrika, Sahraaltı Afrika ve özellikle Ortadoğu'da azınlık gruplara karşı yasal ayrımcılık uygulandığını, ancak Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana bu ülkelerin her birinde

²⁰ Asal & Pate, 2005.

iyileşmeler gözlemlendiğini bildiriyorlar.²¹ Yazarlar, "Resmi ayrımcılığın ağırlık derecesi her yerde değişmiş durumda. Bu eğilim 1960'ların sonunda Batı demokrasilerinde başlıyor, ama 1990'lara gelindiğinde dünyanın bütün bölgelerine yayılıyor."²² sonucuna varıyorlar.

Ayrımcılık resmi devlet politikaları olarak azalmakla kalmadı, bireylerde de ötekini insani özelliklerden yoksun sayma ve şeytanlaştırma zihniyeti de geliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin illiğine kemiğine kadar ırkçı bir ülke olduğunda ısrar eden çok sayıda entelektüele bu iddia inanılmaz gibi gelebilir. Ama bu kitapta hep gördüğümüz gibi, insanlık tarihindeki her ahlaki ilerlemede durumun hiçbir zaman bu kadar kötü olmadığı konusunda ısrar eden bazı sosyal yorumcular olagelmıştır. 1968'de siyaset bilimci Andrew Hacker Afrikalı Amerikalıların yakında ayaklanacağını öne sürüyor ve "köprülerin ve su şebekelerinin havaya uçurulduğunu, binaların ateşe verildiğini, resmi görevlilere ve ünlülere suikastlar düzenlendiğini göreceğiz. Tabii zaman zaman kıyamet de kopacak, çığırından çıkan azgın saldırılar da yaşanacak."²³ diyordu. Bütün bu havaya uçurma ve kıyamet öngörülerinin boşa çıkmasından yılmayan Hacker 1992'de yayımladığı *Two Nations: Black and White, Separate, Hostile, Unequal* (İki Ulus: Birbirinden Ayrı, Birbirine Düşman, Eşitlikten Yoksun Siyah ve Beyaz) başlıklı kitabında, "Büyük bir ırksal uçurum varlığını sürdürüyor ve bu uçurumun önümüzdeki yüzyılda kapanacağını düşündüren pek az işaret var." mesajını veriyordu. 1990'lar Oprah Winfrey, Michael Jordan ve Colin Powell'ın kamuoyu yoklamalarında tekrar tekrar en popüler Amerikalılar arasında sayıldığı yıllar olduğu halde, yazın dünyasında ırklar arası ilişkiler üzerine karamsar değerlendirmeler egemenliğini sürdürüyordu. Örneğin, hukuk araştırmacısı Derrick Bell 1992'de yayımlanan, alt başlığı *The Permanence of Racism* (İrkçiliğin Kalıcılığı) olan bir kitapta "ırkçılık bu toplumun ayrılmaz bir parçası ve kalıcı ve yok edilemez bir bileşeni."²⁴ diyordu.

Sosyolog Lawrence Bobo ve çalışma arkadaşları beyaz Amerikalıların Afrikalı Amerikalılara karşı tutumlarının öyküsünü inceleyerek bu konuyu açıklığa kavuşturmaya karar vermişler.²⁵ Ve yok edilemez olmak bir yana, açık ırkçılığın sürekli çözülüp ortadan kalkma sürecinde olduğunu bildiriyorlar. Şekil 7-6'da 1940'lar da ve 1950'lerin başlarında Amerikalıların çoğunluğunun, siyah çocukların beyaz okullarına gitmesine karşı oldukları görülüyor ve 1960'ların başlarında bile beyaz nüfusun neredeyse yarısı yandaki eve siyah bir ailenin taşınması durumunda kendilerinin oradan taşınacaklarını dile getiriyorlar. 1980'lere gelindiğinde bu tutumları benimseyen yüzdelere tek basamaklı sayılara indiği görülüyor.

²¹ Asal & Pate, 2005, s.35-36.

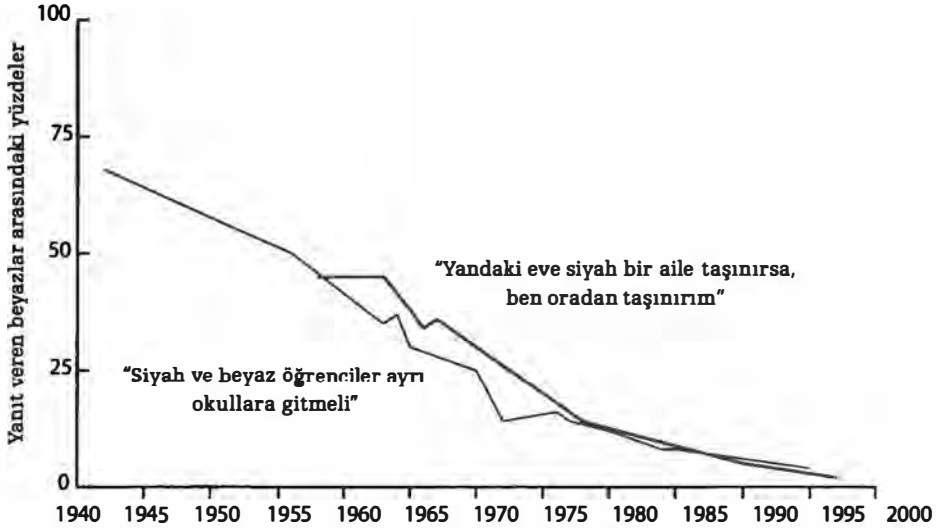
²² Asal & Pate, 2005, s.38.

²³ A. Hacker, *The End of the American Era*, Aktaran Gardner, 2010, s.96.

²⁴ Aktaran Bobo, 2001.

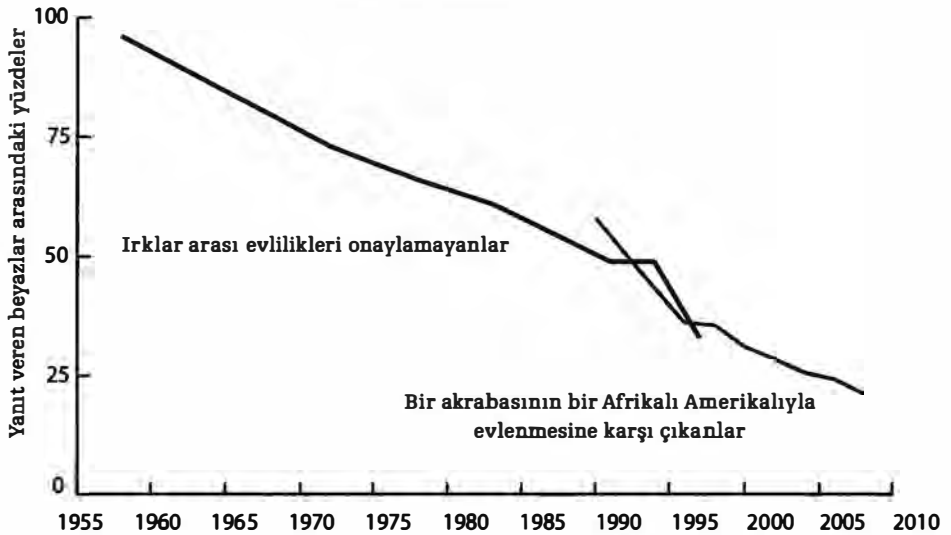
²⁵ Bobo, 2001; Ayrıca bkz. Patterson, 1997.

ŞEKİL 7-6. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1942-97 arasında ayrımcı tutumlar



Siyah ve beyaz çocukların aynı okula gitmesi gerektiğine inanan ve komşu eve siyah bir ailenin taşınması durumunda oradan “taşınabileceğini” ya da “kesinlikle taşınacağını” söyleyen beyaz Amerikalı oranları. *Kaynaklar:* Schuman, Steeh, & Bobo’dan (1997) alınan bu değerlerde, sırasıyla National Opinion Research Center, University of Chicago ve Gallup örgütü verileri temel alınmıştır.

ŞEKİL 7-7. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1958-2008 arasında beyazların ırklar arası evlilik konusundaki tutumları

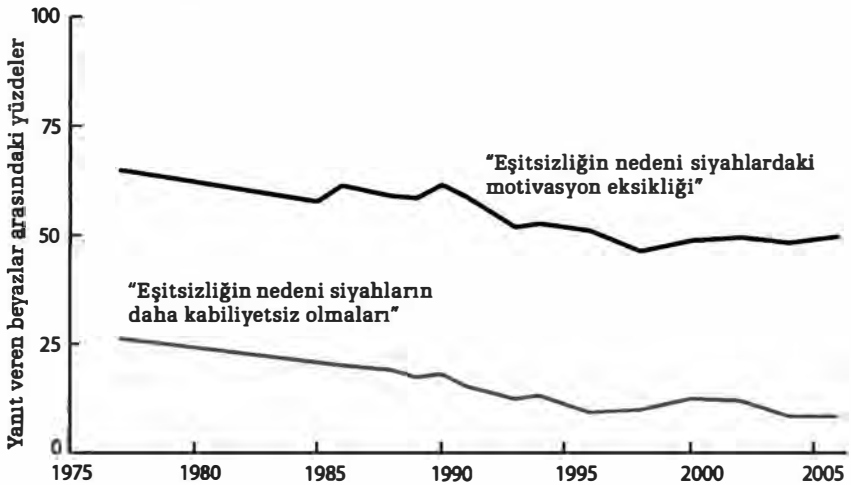


Kaynaklar: 1958-97 arasındaki “Onaylamıyorum” oranları Gallup örgütünün verilerini temel alan Schuman ve arkadaşlarından alınmıştır (1997). 1990-2008 arasındaki “Karşıyım” oranlarında General Social Survey (http://www.norc.org/GSS_Website) verileri temel alınmıştır.

Şekil 7-7'de 1950'lerin sonlarında beyaz Amerikalıların yalnızca yüzde 5'inin ırklar arası evlilikleri onayladığı görülüyor. 1990'ların sonlarında bu oran üçte ikiye yükseliyor ve 2009'da beyaz Amerikalıların neredeyse yüzde 80'i bu evlilikleri onaylıyor. "Siyahlar her işe girebilmeli mi?" türünden sorularda ırkçı yanıt oranı öylesine düşüyor ki bu sorular anketlerden çıkarılıyor.²⁶

Ötekini insani özelliklerden yoksun sayan ve şeytanlaştıran inançlarda da azalma olduğu gözlemleniyor. Beyaz Amerikalılar arasında bu inançların tarihsel kökeninde Afrikalı Amerikalıların beyazlardan daha tembel ve daha az zeki olduğu şeklinde bir önyargı yatıyor. Ama yirmi yıl gibi kısa bir dönem boyunca buna inanan Amerikalı oranı sürekli düştü ve günümüzde eşitsizliğin kabiliyetsizlikten kaynaklandığına inananların oranı ihmal edilebilir düzeyde (Şekil 7-8).

ŞEKİL 7-8. 1977-2006 arasında Afrikalı Amerikalılar hakkındaki olumsuz kanaatler



Kaynaklar: Oranlar General Social Survey (http://www.norc.org/GSS_Website) verilerini temel alan Bobo & Dawson'dan (2009) alınmıştır.

Dini hoşgörüsüzlükte de sürekli bir azalma var. 1924'te sıradan Amerikan liselerindeki öğrencilerin yüzde 91'i "Hıristiyanlık yegâne doğru dindir ve bütün halkların bu dine dönmesi sağlanmalıdır." ifadesiyle aynı görüşteydi. 1980'e gelindiğinde bu oran yüzde 38'e düşmüştü. 1996'da, Protestanların yüzde 62'si ve Katoliklerin yüzde 74'ü "Bütün dinler iyidir" ifadesiyle aynı görüşteydi; bu yaklaşım, bırakın 16. yüzyıldaki atalarını, bir kuşak öncesini bile şaşkına çevirirdi.²⁷

Bir azınlık grubu insani özelliklerden yoksun sayma ya da şeytanlaştırma kokan herhangi bir tutumun damgalanması, kamuoyu yoklama sayılarının da ötesine yayılmış durumda. Bu akım Batı'nın kültürünü, yönetim tarzını, sporunu ve gündelik yaşamını dönüştürdü. Elli yılı aşkın bir süredir Amerika, popüler kültüründe birikmiş ırkçı imgelerden birer birer kurtuluyor. Önce siyah maskeli müzik gösterileri, *Amos 'n' Andy* (Amos ile Andy) ve *Little Rascals* (Küçük

²⁶ Bobo, 2001.

²⁷ Caplow, Hicks, & Wattenberg, 2001, s.116.

Afacanlar) türünden şovlar, Walt Disney'in *Song of the South* (Güneyin Şarkısı) türünden filmler ve çok sayıda Bugs Bunny çizgi filmi gibi Afrikalı Amerikalıları aşağılayıcı betimlemeler ortadan kayboldu.²⁸ Logo, reklam ve bahçe süslemelerindeki karikatürler de yok oldu. Yurttaş hareketinin doruğa çıktığı yıllar bir dönüm noktası oldu ve tabu hızla diğer etnik grupları da kapsamına aldı. Bir çocuk olarak 1964'te Goofy Grape (Şapşal Üzüm), Loud Mouth Lime (Boş Boğaz Misket Limonu), Chinese Cherry (Çin Vişnesi) ve Injun' Orange (Kızılderili Portakalı) gibi tatlarla lanse edilen, kaba karikatürlerin kullanıldığı Funny Face (Komik Surat) toz içecek karışımının reklamını hatırlıyorum. Bu kötü bir zamanlamaydı. İki yıl içinde son ikisi ırktan arındırılacak Choo Choo Cherry (Çuf Çuf Vişne) ve and Jolly Olly Orange (Neşeli Portakal) olacaktı.²⁹ Günümüzde bile Yerli Amerikalılarla ilgili basma kalıp adlar taşıyan saygın bazı spor takımlarının markalarının değiştirilmesi sürecini yaşıyoruz; Kuzey Dakota Üniversitesinin Fighting Sioux (Savaşkan Siular) adlı spor kulübü bunun son örneği. Ana akım medyada aşağılayıcı ırkçı ve etnik fıkralar, azınlık gruplar için kullanılan küçümseyici sıfatlar ve ırklar arasındaki doğuştan farklılıklar üzerine naif ifadeler bile tabu oldu ve bazı siyasetçilerin ve medya figürlerinin kariyerlerini sona erdirdi. Kuşkusuz internetin çöplüklerinde ve sağcı siyasetin kıyı bucağında bol miktarda çirkin ırkçılıkla karşılaşılabilir, ama bunlarla ana akım kültür ve politika arasına set çeken keskin bir sınır var. Örneğin, 2002'de Senato'daki Cumhuriyetçi azınlığın lideri Trent Lott, 1948'deki başkanlık kampanyasında ayrımcı görüşlerini bangır bangır ilan eden Strom Thurmond'u öven sözler dile getirdi. Kendi partisi tarafından yoğun bir top ateşine tutulan Lott görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

İrkçi şiddete yol açabilecek tutumları kökünden kazımayı hedefleyen kampanyada nelerin düşünülebileceği ve söylenebileceğine ilişkin sınırlar tanımlandı. İnsanları derilerinin rengiyle değil, kişilik özellikleriyle değerlendirme iddiasındaki bir toplumda ırkı temel alan tercihleri ve ayırım gözetken tutumları rasyonel argümanlarla haklı göstermek zor. Ama hiçbir sorumlu bunları ortadan kaldırmak istemiyor, çünkü bunun Afrikalı Amerikalıların uzmanlık pozisyonlarındaki temsilini azaltacağı ve toplumun yeniden kutuplaşması riskini doğuracağı endişesi taşıyor. Dolayısıyla, ırka dayalı tercihlerin yasadışı ilan edildiği ya da plebisitlerde yasaklandığı durumlarda, "olumlu eylem" ve "çeşitlilik" gibi örtmecelerle bunlar yeni bir çerçeveye oturtuluyor ve (üniversitelere eyalet çapında en iyi dereceleri olanlar yerine her lisedeki en başarılı öğrencilerin alınması türünden) incelikli geçici çözümlerle korunmaları sağlanıyor.

İrk konusunun bilincinde olma üniversiteye girişten sonra da sürüyor. Birçok üniversitede birinci sınıf öğrencileri için bilinç dışı ırkçılık itiraflarına zorlandıkları çalıştaylar düzenleniyor ve başka birçok üniversitede de bir azınlık grubuna karşı suç işlenmesine neden olabilecek fikirleri suç sayan (yargıya götürüldüklerinde her seferinde anayasaya aykırı oldukları kararına varılan) dilsel kodlar uygulanıyor.³⁰ "İrksal tacizle" ilgili kural ihlallerinin bir bölümü karikatür niteliğinde; örneğin Indiana üniversitelerinden birinde Ku Klux Klan'ın yenilgisi

²⁸ Youtube.com'da "racist Bugs Bunny" taraması.

²⁹ <http://theimaginaryworld.com/ffpac.html>.

³⁰ Kors & Silverglate, 1998. Ayrıca bkz. Foundation for Individual Rights in Education, www.thefire.org.

üzerine bir kitap okuyan bir öğrenci, kitabın kapağında bir Klan üyesinin resmi olduğu için cezalandırılmıştı ve Brande üniversitesi öğretim üyelerinden biri Hispaniklere karşı ırkçılık üzerine bir konferansında *wetback** terimini kullandığı için suçlu olduğu sonucuna varılmıştı.³¹ Irk sorunlarına “duyarsızlık” olarak nitelendirilen (1993’te bir Pennsylvania Üniversitesi öğrencisi gecenin geç saatlerindeki eğlence meraklılarına, anadili olan İbranicede gürültücü kaba insanlar için kullanılan bir argo sözcükten esinlenerek “Kesin sesinizi, camızlar!” diye bağırdığında, bunun yeni bir ırkçı sıfat olarak yorumlanması olayında olduğu gibi) eften püften bazı olaylar üniversitede yaşamı durma noktasına getirerek sancılı bir topluluk içinde küçük düşürme, kefarete ve ahlaki arınma ritüelinin uygulamaya konulmasına yol açabiliyor.³² Bu iki yüzlülük yalnızca tarihte görülmemiş düzeyde bir ırksal nezaket düzeyine ulaşmanın bedeli olarak savunulabilir (öte yandan ikiye yüzlülüğün doğası bunu söylemeye izin vermez).

The Blank Slate (Boş Sayfa) adlı kitabımda abartılı bir ırksal düşmanlığı hortlatma korkusunun, doğa-yetiştirme terazisinde yetiştirme boyutuna fazla ağırlık verilmesinin sosyal bilimlerde bir çarpıklığa yol açtığına, bunun insan doğasının ırksal farklılıklarla ilgisi olmayan diğer türlerde de görülen evrensel özelliklerine bile yaygınlaştırıldığına değinmiştim. Altta yatan korku, insan doğasına ilişkin *herhangi* bir şeyin doğuştan olması durumunda ırklar ve etnik gruplar arasındaki farklılıkların da doğuştan olabileceği endişesi; zihnin boş bir sayfa olması durumunda bütün zihinlerin işe eşit ölçüde sıfırdan başlayacağı düşünülüyor. İnsan doğasını reddeden politikleşmiş bir yaklaşımın ironik yanı, örtük bir şekilde insan doğası konusunda çok karamsar bir teoriyi kabul etmesi ve insanları daima uçurumun kenarında yaşayan ve her an ırksal nefret çukuruna kayabilen varlıklar olarak gören, dolayısıyla kültürün bütün olanaklarıyla buna karşı seferber olması gerektiğini savunan bir yaklaşımı ele vermesi.

KADIN HAKLARI, TECAVÜZ VE DAYAK OLAYLARINDAKİ GERİLEME

Şiddetin tarihini incelemek, bugün esefle kınadığımız şiddet türlerinin geçmişte nasıl algılandığını görerek tekrar tekrar gözlerimize inanamayıp şaşkına dönme hali yaşamak anlamına geliyor. Tecavüzün tarihi de bu şoklardan birini oluşturuyor.

Tecavüz, insanın dağarcığındaki en korkunç canavarlıklardan biri. Bu şiddet türü acıyı, aşağılanmayı, terörize edilmeyi, travmayı, kadının yaşamını sürdürme araçlarının elinden alınmasını bir araya getiriyor ve kadının soyunu sürdürme sürecine zor kullanarak dahil olma anlamına geliyor. Tecavüz aynı zamanda en yaygın canavarlıklardan biri. Antropolog Donald Brown onu insanın evrensel özelliklerinden biri sayıyor; gerçekten de bütün zamanlarda ve mekanlarda izlerine rastlıyoruz. İbrani Kutsal Kitabı tecavüze uğrayan bir kadının erkek kardeş-

* Hispanik göçmenler için kullanılan, “sırtı ıslak” ya da “kalçaları ıslak” anlamında aşağılayıcı bir terim –çn.

³¹ “Political correctness vs. freedom of thought– The Keith John Sampson story,” <http://www.thefire.org/article/10067.html>; “Brandeis University: Professor found guilty of harassment for protected speech,” <http://www.thefire.org/case/755.html>.

³² Kors & Silverglate, 1998.

leri tarafından tecavüzcüsüne satılabildiği, askerlerin ilahi yetkiyle evlenecek yaşa gelmiş esirleri kullanabilecekleri ve kralların binlerce cariye edinebildikleri bir çağdan söz ediyor. Daha önce gördüğümüz gibi, tecavüz Amazon kabilelerinde, Homeros'un anlattığı Yunanistan'da, Ortaçağ Avrupa'sında ve Yüz Yıl Savaşları İngiltere'sinde de yaygındı (Shakespeare'in anlattığına göre, V. Henry bir Fransız köyüne teslim olmalarını buyuruyor, aksi halde "tertemiz bakirelerin ırzına geçileceğini" hatırlatıyor). Bütün dünyada toplu tecavüz soykırım ve pogromların ayrılmaz bir parçası; geçtiğimiz dönemde Bosna, Ruanda ve Demokratik Kongo Cumhuriyetinde yaşanan çığrından çıkmış azgın saldırılar da bunun bir parçası. Tecavüz askeri işgaller sonrasında da yaygın; Birinci Dünya Savaşında Belçika'daki Almanlar, İkinci Dünya Savaşında Çin'deki Japonlar ve Doğu Avrupa'daki Ruslar ve Bangladeş'in bağımsızlık savaşında Pakistanlılar örnek verilebilir.³³

Brown tecavüzün insanın evrensel özelliklerinden biri olması yanında, tecavüz yasaklarının da insanın evrensel bir özelliği olduğunu vurguluyor. Ama *mağdurun bakış açısından* tecavüzün yarattığı hasarın farkına varıldığını söyleyebilmek için, tarihi ve farklı kültürleri uzun uzun incelemek gerekiyor. "Tecavüz etmeyeceksin!" On Emir içinde yer almıyor, ama bu emirlerden onuncusu o dünyada kadının nasıl bir yeri olduğunu ortaya koyuyor: kadın kocanın malları arasında sayılıyor ve bu listede evinden sonra ve hizmetçilerinden ve besi hayvanlarından önce yer alıyor. Kutsal Kitabın başka bir yerinde tecavüze uğrayan evli bir kadın zina suçu işlemiş sayılıyor ve taşlanarak öldürülmesi öngörülüyor; nitekim bu hüküm Kutsal Kitaptan Şeriat hukukuna da taşınmış. Geçmişten beri tecavüz kadına karşı değil, erkeğe karşı işlenmiş bir suç sayılırgeldi; bu erkek kadının babası, kocası, köleyse de sahibi olabilirdi. Dünyanın her yerinde ahlaki ve yasal sistemler tecavüzü benzer şekillerde kodluyor.³⁴ Tecavüz bir hırsızlık, kadının babasından bekaretinin, kocasından sadakatinin çalınması demek. Tecavüzcüler mağdurlarını satın alıp kendi kadınları yaparak paçalarını kurtarabiliyorlar. Suçlanan tecavüze uğrayan kadın oluyor. Tecavüz kocanın, senyörün, köle sahibinin ya da harem sahibinin fazladan hakkı. Tecavüz savaşın da meşru ganimetlerinden biri.

Ortaçağdaki Avrupa hükümetleri ulusal ceza adaletleri oluşturmaya başladıkça, tecavüz kocaya ya da babaya karşı bir suç olmaktan çıkıp devlete karşı işlenmiş bir suça dönüştü; devlet görünüşte kadınların çıkarlarını temsil ediyordu, ama terazinin kefesini suçlu aleyhine ağırlıyordu. Asılsız bir tecavüz suçlaması yapmanın kolay, bu suçlama karşısında kendini savunmanın da zor olması, davacının sırtına yüklenen aşılması zor bir ispat engeli olarak kullanılıyordu. Yargıçlar ve avukatlar bazen kadının istemeden cinsel ilişkiye zorlanmayacağını ileri sürüyor, "Hareketli bir iğneye iplik geçiremezsiniz."³⁵ diyorlardı. Polis çoğu zaman tecavüzü bir eğlence gibi ele alarak mağduru pornografik ayrıntıları anlatmaya zorluyor ya da "Sana kim tecavüz etmek ister ki?" ya da "Te-

³³ İsyanlarda ve soykırımlarda tecavüz: Goldhagen, 2009; Horowitz, 2001; Rummel, 1994. Savaşta tecavüz: Brownmiller, 1975; Rummel, 1994.

³⁴ Brownmiller, 1975; Wilson & Daly, 1992.

³⁵ Brownmiller, 1975, s.312.

cavüze uğrayan kadın parası ödenmemiş bir fahişedir.”³⁶ türünden sözlerle alaya alıyordu. Mahkemede kadın çoğu zaman sanıkla birlikte kendisinin de yargılandığı bir durumla karşıya kalıyor, kendisinin tecavüzcüyü ayartmadığını, yüreklenmediğini ya da ilişkiye rıza göstermediğini kanıtlamak zorunda kalıyordu. Birçok eyalette cinsel suçlarda jüride kadınlara yer verilmiyor, gerekçe olarak da tanıklıkların onları “mahcup edebileceği” ileri sürülüyordu.³⁷

İnsanlık tarihinde tecavüzün bu kadar yaygın olması ve tecavüze hukuki yaklaşımlarda mağdurun görünmez olması çağdaş ahlaki duyarlılıklar açısından anlaşılabilir bir durum. Ama duyarlılıklarımız Aydınlanma hümanizmiyle biçimlendirilmeden önce, bu durumun evrim sürecinde insanın arzularını ve duyarlılıklarını biçimlendiren genetik çıkarlar açısından anlaşılması, ne yazık ki mümkün. Tecavüzün birbirinden farklı çıkarları olan üç tarafı var: tecavüzcü, kadına mülk olarak ilgi gösteren erkekler ve kadının kendisi.³⁸

Evrimci psikologlar ve çok sayıda radikal feminist tecavüzde insan cinselliği ekonomisinin belirleyici bir rolü olduğu görüşüne katılıyorlar. Feminist yazar Andrea Dworkin’in ifadesiyle, “Erkek kadında olanı ister: cinsel ilişki. Bunu çalabilir (tecavüz), kadını bunu vermeye ikna edebilir (baştan çıkarma), kiralayabilir (fahişelik), uzun süreli kiralayabilir (Amerika Birleşik Devletleri’nde evlilik) ya da ona bütünüyle sahip olabilir (toplumların çoğunda evlilik).” Bu analize evrimsel psikolojinin eklediği tek şey bu sözleşmeleri destekleyen kaynakları açıklaması. Cinsiyetlerden birinin diğerinden daha hızlı döl verdiği bütün türlerde, daha yavaş döl veren cinsiyetin katılımı daha hızlı döl veren cinsiyetin elde etmek için rekabet edeceği bir kıt kaynak oluşturacaktır.³⁹ Memelilerde dişi uzun süre boyunca gebelik ve emzirmeye zaman ayırdığı, kuşların çoğunda da dişinin kuluçka dönemi uzun sürdüğü için, dişi cinsiyet daha yavaş döl verir. Dişiler daha seçici olan cinsiyettir ve erkekler dişilere erişim olanaklarını zora sokan kısıtlamaları, aşılması gereken engeller olarak ele alırlar. Taciz, sindirme ve zorla çiftleşmeye goril, orangutan ve şempanzelerin de aralarında bulunduğu birçok türde rastlanıyor.⁴⁰ İnsanda, erkek şu risk faktörleri bir araya geldiği zaman cinsel ilişki için zora başvurabiliyor: şiddete yatkın, duyarsız ve pervasız bir mizacı varsa; başarısız ve başka yollardan cinsel eş edinemiyorsa; dışlanmış ve topluluk tarafından yargılanmaktan pek korkmuyorsa; fetihler ve pogromlar sırasında olduğu gibi cezalandırılma riskinin düşük olduğunu hissederse.⁴¹ Tecavüzlerin yaklaşık yüzde beşi gebelikle sonlanır, bu da tecavüzcüye evrimsel bir avantaj sağlayabileceğini düşündürüyor: evrim tarihimizde zaman zaman ortaya çıkmış olabilecek tecavüz eğilimlerinin, doğal seçimde dışlanmasını beklemek için bir neden yok, buna karşın bu eğilimleri destekleyen nitelikte doğal seçimler yaşandığı düşünülebilir.⁴² Kuşkusuz bunların hiçbirisi erkeklerin “doğuştan tecavüzcü” olduğu, tecavüzcülerin bunu “ellerinde olmadan yaptıkla-

³⁶ Brownmiller, 1975, s.364-66.

³⁷ Brownmiller, 1975, s.296.

³⁸ Thornhill & Palmer, 2000; Wilson & Daly, 1992; Jones, 1999.

³⁹ Archer, 2009; Clutton-Brock, 2007; Symons, 1979; Trivers, 1972.

⁴⁰ Jones, 1999.

⁴¹ Jones, 2000; Jones, 1999; Thornhill & Palmer, 2000.

⁴² Gottschall & Gottschall, 2001; Jones, 1999.

rı" ya da tecavüzün kaçınılmaz ya da mazur gösterilebilir olmak anlamında "doğal" olduğu anlamına gelmez. Ama tecavüzün neden bütün insan toplumlarında yaşanmış bir bela olduğunu açıklamaya yardım edebilir.

Tecavüzde ikinci taraf kadının ailesi, özellikle de babası, erkek kardeşleri ve kocası. İnsanın, yavrusunu ve onun annesini besleme, koruma ve bakımını üstlenme açısından memeliler arasında sıradışı bir yeri var. Ama bu genetik açıdan riskli bir yatırım. Erkeğin kadını, gizlice bir başkasıyla oynadıysa, bu o erkeğin bir başka erkeğin çocuğuna yatırım yapacağı anlamına gelir; bu da bir tür evrimsel intihar olacaktır. Boynuzlanma riskine aldırmamasına yol açabilecek genler varsa, evrim sürecinde bunlar yerini onu uyanık davranmaya iten genlere bırakacaktır. Her zaman olduğu gibi, burada da genler davranışın iplerini doğrudan elinde tutmaz, beynin duygusal repertuarını biçimlendirerek etkisini gösterir; tartıştığımız durumda da bu kıskançlık duygusudur.⁴³ Erkekler eşlerinin sadakatsizliği fikri karşısında çılgına dönerler ve bu olasılığın önünü almak için ellerinden geleni yaparlar. Önlemlerden biri eşi ve olası partnerlerini tehdit etmek ve inandırıcılığı korumak için gerektiğinde bu tehditleri uygulamaya koy-mak olabilir. Bir diğeri hareketlerini ve cinsel işaretlerini kendi lehine kullanma-sını önleyecek şekilde eşi kontrol altında tutmak olacaktır. Babalar da kızlarının cinselliği konusunda kıskançlığa çok benzeyen bir mülkiyetçi tutum gösterirler. Geleneksel toplumlarda kızlar başlık parası karşılığında satılırlar ve bekaret bir başka erkeğin çocuğunu taşımayan güvencesi olduğu için, iffet fiyatın yüksel-mesini sağlayan bir özelliktir. Babalar, belli ölçüde de erkek kardeşler ve anneler kızlarının iffetli kalmasını sağlayarak bu değerli kaynağı korumaya çalışabilirler. Toplumda daha yaşlı kuşaktan kadınların da kendilerinden genç kadınların reka-betini denetim altında tutmaya çalıştıklarından da söz edilebilir.

Kuşkusuz, erkekler yanında kadınlar da eşlerini kıskanırlar; biyolojist yaklaşımin öngöreceği gibi bunun altında erkeklerin yavrularına yatırım yapmaları yatar. Sadakatsiz erkeğin ilgisi bir başka kadın ve onun doğuracağı çocuklara yönelebilir ve bu risk eşinin onun yolundan sapmaması için çalışmasına yol açabilir. Ama eşin sadakatsizliği iki cinsiyet açısından farklı sonuçlar doğuracaktır; bunun da erkek kıskançlığının daha acımasız ve daha şiddetli olmasına ve daha çok (duygusal değil) cinsel sadakatsizliği hedef almasına yol açtığı ileri sürü-lüyor.⁴⁴ Hiçbir toplumda kadınlar ve kadının ailesi damadın bekaretine kafayı takmıyor.

Evrimsel çıkarlarla biçimlenen güdüler toplumsal davranışlara doğrudan yansımaz, ama insanların bu çıkarları koruyucu yasaların ve geleneklerin sür-mesi için çabalamalarına yol açabilir. Bunun sonucunda erkeklerin birbirlerine eş ve kızlarının cinselliğini kontrol altında tutma hakkı tanımalarını sağlayan yaygın yasal ve kültürel normlar ortaya çıkar. İnsan zihni metaforlarla serpilip gelişir ve kadın cinselliği söz konusu olduğunda tekrar tekrar karşılaştığımız mecaz *mülkiyet*.⁴⁵ Mülkiyet esnek bir kavram ve farklı toplumlarda hava saha-sı, imgeler, melodiler, ibareler, elektromanyetik bant genişliği, hatta genler gibi

⁴³ Buss, 2000; Symons, 1979; Wilson & Daly, 1992.

⁴⁴ Buss, 2000.

⁴⁵ Brownmiller, 1975; Wilson & Daly, 1992.

soyut kavramların bir sahibi olması yasalarla kabul ediyor. Bu durumda mülkiyet kavramının, sahip olunması en olanaksız alanlara, çocuk, köle ve kadın gibi, kendi çıkarları olan duygumlu varlıklara uygulanması hiç de şaşırtıcı değil.

“Karısına Mal Gibi Davranan Adam” adlı makalede Margo Wilson ve Martin Daly dünyanın her yerinde geleneksel yasaların kadınların babalarının ve kocalarının mal varlığı olarak ele alındığını belgeliyorlar. Mülkiyet yasaları mal sahiplerine herhangi bir sorumluluk altına girmeden mal varlıklarını satma, takas etme ve ıskartaya çıkarma yetkisini tanır ve malın başkaları tarafından çalınması ya da hasara uğratılması durumunda mal sahibinin bunu telafi etme hakkının toplum tarafından tanınmasını bekler. Toplum sözleşmesinde kadınların çıkarları temsil edilmediği için, tecavüz o kadının yetkili sahibine karşı işlenmiş bir suç olur. Tecavüz mallara verilen bir zarar ya da değerli bir malın çalınması olarak kavramsallaşmış bir sözcük; nitekim [İngilizce *tecavüz* anlamına gelen] *rape* sözcüğünün *ravage* [tahrip etme], *rapacious* [aç gözlü] ve *usurp* [gasp etme] sözcükleriyle aynı kökenden gelmesi de buna işaret ediyor. Bu da tecavüz yasalarının üst sınıftan mülk sahibi bir erkeğin koruması altında olmayan bir kadını korumaması demek ve kocanın karısına tecavüz etmesinden söz etmek, kendi malını çalmak gibi tutarsız bir kavram oluyor.

Geçmişte erkekler katı kurallarla kadını cinsel değerinin çalınmasından ya da hasara uğramasından sorumlu tutarak da kendi mülklerini koruyabiliyorlardı. Mağdurun suçlanması, karşılıklı rızaya bağlı cinsel ilişkiyi tecavüz diye açıklama olanağını da bütünüyle ortadan kaldırıyor ve kadını riskli durumlardan kaçınmaya ve özgürlüğü ve güvenliği açısından bedeli ne olursa olsun onu tecavüzcüye direnmeye teşvik ediyordu.

Ortaçağın sonlarına doğru kadını mal olarak ele alan metaforların en utanmaz ifadeleri yürürlükten kalkacaktı, ama bu model yakın zamanlara kadar yasalarda, gelenekte ve duygularda varlığını sürdürdü.⁴⁶ Nişan yüzüğünü erkek değil kadın takar ve bu onun “alındığını” gösterir ve günümüzde bile birçok kadın düğünde babaları tarafından kocalarına “verilir,” soyadları da buna göre değişir. 1970’lerin ortalarına kadar evlilikte tecavüz hiçbir eyalette suç sayılmıyor, diğer tecavüz tiplerinde de hukuk sistemi kadınların çıkarlarını yeterince korumuyordu. Jüri tutanaklarını inceleyen hukuk araştırmacıları, jüri üyelerinin çağdaş Amerikan yasalarının hiçbirinde kabul edilmeyen bir kavram olmasına karşın halk arasında yaygın bir görüş olan, tecavüze uğrayan kadınların kendi ihmalleri nedeniyle bundan sorumlu tutulabilecekleri kavramından arınmalarının zorunlu olduğu sonucuna varıyorlar, aksi halde bu inancın müzakerelerini etkileyebildiğini ortaya koyuyorlar.⁴⁷ Duygular dünyasına bakıldığında da tecavüz sonrasında kocaların ve erkek arkadaşların eşlerine çoğu zaman acımasız bir anlayışsızlık gösterdikleri ve “Bana ait bir şey elimden alındı. Aldatıldığımı hissediyorum. Eskiden bütünüyle benimdi; artık değil.” türünden sözler dile getirdikleri biliniyor. Tecavüzden sonra evliliklerin bozulması hiç de seyrek görülen bir olay sayılmaz.⁴⁸

⁴⁶ Ortaçağda tecavüz yasalarında yapılan değişiklikler: Brownmiller, 1975. Günümüzdeki kalıntıları: Wilson & Daly, 1992.

⁴⁷ Brownmiller, 1975, s.374.

⁴⁸ Tecavüz kurbanının kocası: alıntı; Wilson & Daly, 1992. Boşanma hayli yaygın: Brownmiller, 1975.

Gelelim tecavüzün üçüncü tarafı olan mağdura. Erkeklerin zaman zaman kadınları cinsel ilişkiye zorlayabileceklerini ve mağdur akrabalarının tecavüzü kendilerine karşı işlenmiş bir suç olarak yaşayabileceklerini öngören genetik hesap, aynı zamanda kadını da tecavüzden nefret etmeye ve ona karşı direnmeye zorluyor.⁴⁹ Dişinin kendi cinselliğini denetim altında tutabilecek yönde evrilmesi eşeyli üremenin doğal bir sonucu. Yavrularının mümkün olan en uygun, en verici ve en koruyucu babaya sahip olmalarını ve en elverişli zamanda doğmalarını güvence altına almak için, zamanı, koşulları ve eşi dişinin seçmesi gerekir. Ama her konuda olduğu gibi, üreme çizelgesi de bilinçli ya da bilinç dışı yoldan dişinin belirleyebileceği bir şey değil; robotların tersine, dişinin beyinde davranışlarını belirleyen bir çip de yok. Bu yalnızca evrim sürecinde bazı duyguların gelişmesini açıklayan arka plan; bu somut durumda da kadının cinselliğini denetim altında tutma kararlılığına ve bu kararlılık zor yoluyla çiğnendiğinde kadının yaşadığı büyük acıya ışık tutuyor.⁵⁰

O halde tecavüz tarihi, gelenekleri, ahlaki kuralları ve yasaları biçimlendiren örtük müzakerelerde kadının çıkarlarının nasıl ayaklar altına alındığını apaçık ortaya koyan bir süreç. Ve gücü, geleneği ya da dinsel uygulamaları değil, duyumlu bireylerin yaşadıkları acıları ve serpilip gelişmelerini temel alan bir ahlak anlayışını zorunlu kılan hümanist zihniyet sayesinde, tecavüzün kadına karşı işlenmiş korkunç bir suç olduğunu kabul eden güncel duyarlılıklarımız artık ön plana geçti ve bu çıkarların yeniden hak ettiği ağırlığı kazanmasını sağladı. Ayrıca günümüzde bu zihniyet daha da keskinleşti ve insanların kendi bedenleri üzerinde mutlak söz sahibi olduklarını, insan bedeninin konuyla ilgili taraflar arasında müzakere edilebilecek ortak bir kaynak olmadığını öngören bedensel bütünlük ve *otonomi* ilkesine dönüştü.⁵¹ Bugünkü ahlak anlayışında kadınların tecavüze uğramama çıkarları ile onlara tecavüz etmek isteyebilecek erkeklerin ve kadının cinselliğini tekelleri altına almak isteyen kocaların ve babaların çıkarları arasında denge kurulmaya çalışılmıyor. Geleneksel değerler bütünüyle altüst edilerek, kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olma hakkı her şeyin üzerine çıkarılıyor ve hak iddia eden diğer bütün tarafların çıkarları sıfırlanıyor. (Günümüzde kabul edebildiğimiz yegâne ödün, sanığın bedensel bütünlüğü de tehlike altına girebileceği için ceza kovuşturması sürecinde onun çıkarlarının da göz önünde tutulması.) Hatırlayacağımız gibi *otonomi* ilkesi, Aydınlanma sürecinde köleciliğin, despotizmin, borç köleliğinin ve zalim ceza uygulamalarının ortadan kaldırılmasında da temel taşlardan biri olmuştur.

Tecavüzün her zaman mağdura karşı acımasız bir hunharlık olduğu görüşü bugün bize apaçık gelebiliyor, ama bunun geniş kabul görmesi hayli yavaş bir süreçte gerçekleşebildi. Ortaçağın sonlarına doğru İngiliz yasalarında mağdurun lehine bir dengeleme çabası gözlemleniyor, ama yasaların günümüzde tatabilecek bir şekil alması ancak 18. yüzyılda mümkün oldu.⁵² Kadın haklarının, tarihte hemen hemen ilk kez o dönemde, yani Aydınlanma çağında kabul edilmeye başlanması da rastlantı değil elbette. 1700 tarihli bir denemede Mary

⁴⁹ Symons, 1979; Thornhill & Palmer, 2000.

⁵⁰ Buss, 1989; Thornhill & Palmer, 2000.

⁵¹ Hunt, 2007; Macklin, 2003.

⁵² Brownmiller, 1975.

Astell despotizm ve köleciliğe karşı ileri sürülen itirazları kadınların ezilmesini de kapsayacak şekilde genişletiyor:

Mutlak Egemenlik Devlet yönetiminde gerekli değilse, nasıl oluyor da Aile'de gerekli olabiliyor? Ya da Aile'de gerekli değilse nasıl oluyor da Devlet yönetiminde gerekli olabiliyor? Bunlardan birini savunduğu halde öteki için daha da geçerli olmayan hiçbir gerekçe ileri sürülemez....

Bütün İnsanlar özgür doğar* diyorsak, nasıl oluyor da bütün Kadınlar köle doğuyor? Kadınlar Erkeğin *tutarsız, belirsiz, öngörülemeyen, keyfi* İradesine tabi tutuluyorlarsa, bu *Mükemmel Bir Kölelik Durumu* değil midir?⁵³

Bu itirazın bir harekete dönüşmesi için 150 yıl daha geçmesi gerekecekti. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1848'deki Seneca Falls Konvansiyonu ile 1920'de Anayasa'ya On Dokuzuncu Değişiklik maddesinin eklendiği yasa değişikliği arasında yaşanan ilk feminizm dalgası kadınlara oy verme, jürilerde yer alma, evlilikte mülklerini kendi üzerinde tutabilme, boşanma ve eğitim görme haklarının tanınmasıyla sonuçlandı. Ama tecavüz konusundaki yaklaşımda devrimci bir dönüşüm yaşanması için 1970'lerdeki ikinci feminizm dalgasının gelişmesi gerekecekti.

Araştırmacı yazar Susan Brownmiller'in 1975'te çoksatanlar listesine giren kitabı *Against Our Will (İrademize Karşı)* adlı kitabının oynadığı rol çok önemli. Brownmiller tarih boyunca dinlerin, yasaların, savaşların, köleciliğin, polisin ve popüler kültürün tecavüze nasıl göz yumduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyordu. Kitap çağdaş tecavüz istatistiklere yer veriyor ve tecavüze uğramanın ve tecavüz olayı hakkında basında yer alan iddialarla karşı karşıya kalmanın nasıl bir şey olduğunu birinci ağızdan tanıklıklarla belgeliyordu. Ayrıca, toplumun başlıca kurumlarında kadın bakış açısına yer verilmemesinin (yaygın bir esprî olan "tecavüz kaçınılmazsa, belki de en iyisi kendini bırakıp zevk almak" sözlerinde dile getirildiği gibi), tecavüzün alaya alınmasına yol açan bir atmosfer yarattığını gösteriyordu. Brownmiller 1960'lardaki uygarlıktan uzaklaşma sürecinin şiddeti bir tür romantik isyana dönüştürdüğü ve cinsel devrimin şehvet düşkünlüğünü kültürel gelişmişlik işareti saydığı bir dönemde yazıyordu. Bunların ikisi de kadından çok erkeğe hoş gelen duygu gösterileriydi ve bir araya geldiklerinde tecavüzü neredeyse şık bir işe dönüştürüyorlardı. Brownmiller alt ve üst kültüre ait yapıtlarda tecavüzçüyü kahramanlaştıran ve okurun bunlardan hoşlanacağını varsayan ürkütücü yorumlarla sunulan şok edici pasajlar bulunduğunu ortaya koyacaktı. Örneğin, Stanley Kubrick'in 1971'de gösterime giren *A Clockwork Orange (Otomatik Portakal)* adlı filminde anlamsızca insanları döven ve kocalarının gözleri önünde kadınlara tecavüz eden Beethoven hayranı bir kabadayı portresi çiziliyordu. *Newsweek* eleştirmenlerinden biri şu yorumu yapmıştı:

En derin anlam düzeyinde *A Clockwork Orange* insan kişiliğinin bir Odyseia'sı, insanın gerçek yanını ortaya koyan bir bildirge adeta.... Fantezilerden kopup gelen bir kişilik olarak Alex hepimizin içindeki karanlık ve asal yöne sesleniyor.

* Burada İngilizce'de hem erkek hem de insan anlamlarında kullanılan "men" sözcüğü kullanılıyor -çn.

⁵³ Aktaran Jaggar, 1983, s.27.

Anında cinsel tatmine ulaşma, öfkelerimizi ve bastırılmış intikam içgüdülerimizi arzumuzu zincirlerinden kurtarma ve macera ve heyecan yaşama arzumuzu dışa vuruyor.⁵⁴

Brownmiller eleştirmenin bu filmi her iki cinsiyetin de izlediğini unuttuğunu belirtiyor ve "Hiçbir kadının elinde bir makasla dolaşan bu Pinokyo burunlu zibidinin, *kendi* tatmin, intikam ya da macera arzusunu dışa vurduğu kanısında olmadığından eminim." diyor. Ama eleştirmen filmin yönetmeninin niyetini yorumlamakta aşırıya kaçmakla suçlamak mümkün değil. Kubrick'in kendisi bu karakterin çekiciliğini açıklarken birinci şahıstan yorumlar yapıyor:

Alex doğal halindeki, toplum tarafından "uygarlaşma" süreçlerine tabi tutulmamış haldeki insanı [erkeği] sembolize ediyor. Bilinçaltımızla aslında Alex'in yaşadığı suçluluk duymaksızın öldürme ve tecavüz etme özgürlüğüne ve doğal vahşi kendimizle var olma durumuna tepki veriyoruz ve öykünün gücü bir nebze de olsa insanın [erkeğin] asıl doğasına ışık tutmasından kaynaklanıyor.⁵⁵

Against Our Will kitabı tecavüzle ilgili yasalarda ve yargılama usullerinde reform ihtiyacının ülke gündemine taşınmasına katkıda bulundu. Bu kitap yayımlandığında evlilikteki tecavüz hiçbir Amerikan eyaletinde suç değildi; günümüzde elli eyalette ve Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda yasak.⁵⁶ Tecavüzle ilgili kriz merkezleri tecavüzü bildirme travmasının ve tecavüzün kendisinin üstesinden gelmeyi kolaylaştırıyor; nitekim, günümüzün üniversite kampüslerinde bu hizmetlerin ilanlarını görmeden dolaşmak mümkün değil. Şekil 7-9'da Harvard'da tuvalet lavabolarının çoğunun üst bölümüne yapıştırılan ve öğrencilere en az beş kuruluşla bağ kurabilecekleri bilgisini veren bir çıkartma görülüyor.

You are not alone ...

If you have been forced or coerced into sexual activity against your will, there are many people at Harvard who can help:

- Office of Sexual Assault Prevention and Response (24 hrs) 617-495-
- University Health Services (24 hrs) 617-495-
- RESPONSE peer counseling line (9 pm - 7 am) 617-495-
- Boston Area Rape Crisis Center (24 hrs) 617-492-

**FOR IMMEDIATE EMERGENCY ASSISTANCE OR
TO REPORT SUSPICIOUS OR CRIMINAL ACTIVITY OF ANY KIND,
CALL HARVARD UNIVERSITY POLICE 617-495-**

ŞEKİL 7-9. Tecavüzü önleme ve tecavüze uğrayanlara yaklaşım çıkartması

⁵⁴ *Newsweek*, *A Clockwork Orange* değerlendirmesi: Aktaran Brownmiller, 1975, s.302.

⁵⁵ Aktaran Brownmiller, 1975, s.302.

⁵⁶ United Nations Development Fund for Women, 2003.

Günümüzde ceza adalet sisteminin her düzeyinde cinsel saldırıların ciddiye alınması emrediliyor. Yakın zamanlara ait bir anekdot yaşanan değişikliğin boyutlarına ışık tutuyor. Doktora öğrencilerimden biri Boston'da çalışan sınıftan insanların yaşadığı bir kenar semtte yürürken lise öğrencisi üç erkek çocuk tarafından sıkıştırılıyor, oğlanlardan biri göğsüne dokunuyor, öğrencim protesto edince şakayla onu dövmekle tehdit ediyor. Öğrencim bu olayı polise bildirdiğinde, yanına bir sivil polis veriliyor ve suçluyu saptayana kadar ikisi birlikte üç öğleden sonra göze çarpmayan bir arabada (bir uyuşturucu baskınında el konulmuş 1978 model somon renkli bir Cadillac Seville) dolaşıyorlar. Bölge savcı yardımcılarının biri kendisiyle birkaç kez görüşüyor ve onun onayıyla sanığa ikinci dereceden darp suçu yöneltilmesine karar veriliyor, sanık da suçunu kabul ediyor. Yakın geçmişte vahşice tecavüzlerin bile nasıl hafife alındığı göz önünde tutulduğunda, adalet sisteminin böyle görüce hafif bir suç için harekete geçmesi politikaların değiştiği yönünde bir işaret.

Tanınmayacak ölçüde değişen bir başka boyut da popüler kültürde tecavüzün ele alınışı. Günümüzde sinema ve televizyon endüstrileri bir tecavüzü betimlediklerinde, mağdura duygudaş hislerle yaklaşılmasını ve saldırganın nefretle kınanmasını sağlamayı amaçlıyorlar. *Law & Order: Special Victims Unit* (Asayiş: Özel Mağdurlar Birimi) türünden popüler televizyon dizilerinde bütün toplum kesimlerinden cinsel saldırganların toplumun yüz karası oldukları ve DNA kanıtlarıyla er geç kendilerini ele verecekleri mesajı veriliyor. En çarpıcısı da, gelecek kuşakların medyası olan ve sağladığı gelirlerle sinema ve müzik kayıtlarıyla yarışan video oyunları endüstrisinde yaşanıyor. Çoğu genç erkekler tarafından ve onlar için geliştirilen video oyunları herhangi bir denetime tabi tutulmayan içerikleriyle gittikçe genişleyen bir anarşi ortamı oluşturuyorlar. Şiddetle ve toplumsal cinsiyet klişeleriyle dolup taşmalarına rağmen, bir etkinlik türünün yokluğu dikkati çekiyor. Hukuk araştırmacısı Francis X. Shen 1980'lerden bu yana video oyunlarında bir içerik analizi yaptığını ve neredeyse mutlak bir tabuya rastladığını bildiriyor:

Anlaşıldığı kadarıyla tecavüz video oyunlarına yerleştiremeyeceğiniz bir şey.... Bir oyunda çoğu zaman vahşice bir sürü insanı öldürmenin, hatta kentleri bütünyle yerle bir etmenin gerçek yaşamdaki bir tecavüzden daha kötü olduğu açık. Ama bir video oyununda birisinin X düğmesine basıp bir başka karaktere tecavüz etmesine izin vermek yasak bölgeye girmek anlamına geliyor. Anlaşıldığı kadarıyla, konu tecavüz olduğunda "ama bu yalnızca bir oyun" gerekçesi hiç bir işe yaramıyor.... Tecavüz Sanal Rol Üstlenme Oyunları dünyasında bile tabu.

Yazar dünya çapında yürüttüğü araştırmasında yalnızca bir avuç istisnaya rastladığını ve bunların her birinin anında şiddetli bir tepki doğurduğuna tanık olduğunu bildiriyor.⁵⁷

Peki bu değişikliklerin herhangi biri tecavüz sıklığında azalma sağladı mı? Tecavüzle ilgili net sayılara ulaşamıyor, çünkü hep bilindiği gibi tecavüz olayları yeterince bildirilmiyor, ayrıca sık sık (2006'da Duke Üniversitesinde üç lak-

⁵⁷ Video oyunlarında tecavüz tabusu: F. X. Shen, kişisel aktarım, 13 Ocak 2007. İhlallere gösterilen büyük öfke: <http://www.gamegrene.com/node/447>; <http://www.cnn.com/2010/WORLD/asiapcf/03/30/japan.video.game.rape/index.html>

ros oyuncusu konusunda, medyada çok yer verilen ama sonunda doğru olmadığını kanıtlanan suçlamada olduğu gibi⁵⁸ abartılı bildirimler de yapılabilir. Savunma gruplarından etrafa güvenilirliliği kuşkulu bazı sayılar yayılıyor ve bunlar herkes tarafından paylaşılan bilgiye dönüşüyor: bunlardan biri her dört üniversite öğrencisinden birinin tecavüze uğradığı şeklindeki inanılmaz yakıştırma. (Bu iddia varsayılan mağdurlar tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyen aşırı geniş bir tanıma dayandırılıyordu ve kadının çok içtikten sonra cinsel ilişkiye onay vermesi ama sonra buna pişman olması olayını bile kapsıyordu.)⁵⁹ ABD Adalet Bürosu tarafından 1973'ten beri yapılan Ulusal Suç Mağdurluğu Araştırmasının mükemmel olmamakla birlikte yararlı veri seti var.⁶⁰ Sistematik bir yöntemle katmanlandırılmış geniş kapsamlı bir nüfus örneğiyle görüşmeler gerçekleştirilerek, suçu polise bildiren mağdur sayısının çarpıtıcı etkisi olmaksızın suç oranlarını hesaplamayı amaçlayan bu araştırmanın tasarımı eksik bildirimleri en aza indirmek için bazı önlemler bulunuyor. Görüşülen kişilerin yüzde doksani kadın ve 1990'da metodolojinin düzeltilmesinden sonra geriye dönük olarak düzeltmeler yapılmış ve kapsanan yılların hepsine ait karşılaştırılabilir veriler elde edilmiş. Tecavüz tanımı geniş tutulmuş ama aşırı geniş sayılmaz; fiziksel güç kullanma yanında sözlü tehditlerle cinsel eylemlere zorlanma da dahil olmak üzere, eşcinsel ya da heteroseksüel erkek ya da kadınların maruz kaldıkları tecavüzler ve tecavüz girişimleri ele alınıyor. (Aslında tecavüzlerin büyük çoğunluğu erkeğin kadına tecavüzü.)

Şekil 7-10'da araştırmada kapsanan son kırk yıl boyunca yıllık tecavüz oranları görülüyor. Grafikte otuz beş yıl içinde tecavüz oranının yüzde seksene varan çarpıcı bir düşüş gösterdiği, 1973'te 12 yaşın üzerindeki her 100 bin kişide 250 kişi tecavüze uğrarken, 2008'de bu oranın 100 binde 50'ye indiği görülüyor. Aslında bu azalma daha da önemli boyutlarda olabilir; çünkü tecavüzün çoğu zaman gizlendiği ve önemsizleştirildiği yıllarla karşılaştırıldığında, geçtiğimiz yıllarda tecavüzün artık ciddi bir suç olarak tanınmasından sonra kadınların daha büyük bir bölümünün bu olayları bildirmek isteyeceklerinden neredeyse kesinlikle emin olabiliriz.

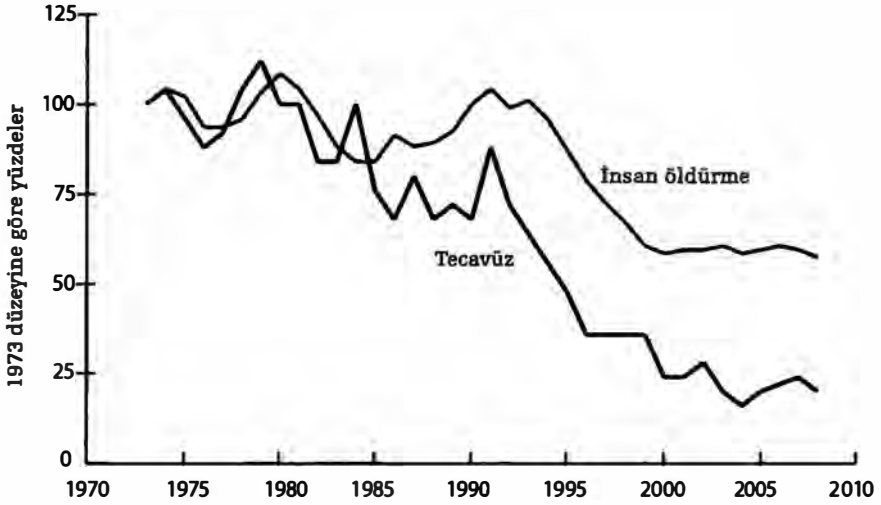
Üçüncü bölümde 1990'larda, insan öldürmeden araba hırsızlığına kadar bütün suç kategorilerinde azalma olduğunu öğrenmiştik. Tecavüzdeki azalmanın da, ona karşı yürütülen feminist mücadelenin başarısından çok, suçlardaki düşüşün bir örneği olup olmadığı merak edilebilir. Şekil 7-10'daki grafiğe, yine 1973 değerlerini temel alarak (FBI'nın Genel Suç Raporları temelinde) cinayet sayılarını da işledim. Grafikte tecavüzdeki azalmanın insan öldürme sayılarındaki azalmadan farklı olduğu görülüyor. Cinayet oranı 1992'ye kadar iniş çıkışlarla düzeyini koruyor, 1990'larda düşüyor ve yeni bin yılda istikrar kazanarak belli bir seviyeyi sürdürüyor. Tecavüz oranı 1979 dolaylarında düşmeye başlıyor, 1990'larda çok daha hızlı düşüyor ve yeni bin yılda düşme eğilimini koruyor. 2008'e gelindiğinde, insan öldürme oranı 1973'teki düzeyin yüzde 57'sine inmişken, tecavüz istatistiklerinde değerlerin 1973 düzeyinin yüzde 20'sine indiği gözlemleniyor.

⁵⁸ Taylor & Johnson, 2008.

⁵⁹ Sommers, 1994, bölüm 10; MacDonald, 2008.

⁶⁰ U.S. Bureau of Justice Statistics, Maston, 2010.

ŞEKİL 7-10. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1973-2008 arasındaki tecavüz ve insan öldürme oranları



Kaynaklar: FBI Uniform Crime Reports ve National Crime Victimization Survey; U.S. Bureau of Justice Statistics, 2009.

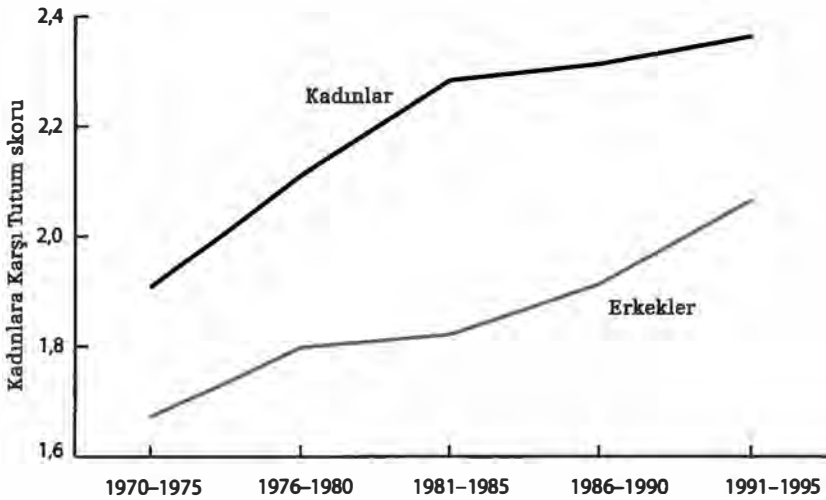
Bu araştırma verilerinin ortaya koyduğu eğilim doğruysa, tecavüz oranlarındaki düşüş şiddet uygulamalarında önemli bir başka azalmaya işaret ediyor. Oysa bu düşüş neredeyse hiç fark edilmedi. Tecavüz karşıtı örgütler başarılarını kutlamak yerine, (üniversite tuvaletlerindeki çıkartmaların da gösterdiği gibi) kadınların her zamankinden çok tehlike altında oldukları izlenimini yaratıyorlar. Ve insan öldürme oranlarında 7 yıl süren bir azalma eğiliminden farklı olarak, tecavüz oranlarında otuz yıldır süren bu azalmanın açıklanması gerekirken, bu konunun üzerine ne siyasetçiler atladı, ne de kriminologlar. Otuz yıldır süren bu düşüşü açıklayan ne bir Kırk Camlar teorisi var, ne de bir *freakonomics* teorisi.

Bu azalmayı aynı doğrultuda etki yapan birden çok faktör sağlamış olabilir. Kuşkusuz 1990'lardaki düşüşte suçlardaki genel düşüş eğilimine yol açan, polise önlemlerin iyileştirilmesi ve sokaklardaki tehlikeli adam sayısının azaltılması türünden uygulamalar belli ölçüde rol oynamış olsa gerek. Oranlardaki bu düşüşten önce, düşüş sırasında ve sonrasında feminist duyarlılıklar tecavüzü ön plana çıkararak, poliste, mahkemelerde ve sosyal hizmet kuruluşlarında bu konuya özel bir önem verilmesi talebini yükseltmişti. Bu çabalar 1994'te çıkarılan Kadınlara Karşı Şiddet Yasasıyla güçlendi; yasayla tecavüzü önleme çabaları federal fonlarla ve denetimle destekleniyordu ve tecavüz kitlerinin ve DNA testlerinin kullanılmasını güvence altına alarak, ilk kez birçok tecavüzcünün ikinci, üçüncü kez suç işlemesi beklenmeksizin içeri atılması sağlanıyordu. Aslında, 1990'larda suç oranlarındaki genel düşüşün tecavüzü azaltmada rol oynama olasılığı kadar, pekâlâ tecavüze karşı yürütülen feminist kampanya da suçlarda genel bir düşüşe yol açmış olabilir. 1960'larda ve 1970'lerde suç oranlarında gerçekleşen artış yatay seyre geçtikten sonra, sokaklardaki şiddete romantik bakışın gözden düşmesine katkı yapan, kamusal güvenliğin bir hak olduğunu

vurgulayan ve 1990'lardaki yeniden uygarlaşma sürecini tetikleyen, kadına karşı şiddeti protesto eden feminist kampanyaydı.

Amerika'da tecavüz oranlarının düşmesini sağlayan önlemlerin alınmasında feminist hareketin önemli bir rol oynadığı doğru, ama ülkenin bu değişikliğe hazır olduğu da açıktı. Ortada kadınların polis karakollarında ve duruşmalarda aşağılanması *gerektiğini*, kocaların karılarına tecavüz etme hakları olduğunu ya da tecavüzcülerin apartman merdivenlerinde ve otoparklarında kadın avlamaları gerektiğini savunan insanlarla dolu bir durum yoktu. Zaferler hızla geldi, boykotlar yapılması, şehitler verilmesi gerekmedi ve polis köpekleri ya da öfkeli kalabalıklarla karşılaşmadı. Feministlerin tecavüze karşı mücadeleyi kazanmalarının bir nedeni, geçmişten beri kadınları eve ve çocuk bakımına zincirleyen cinsiyet temelinde iş bölümünü gevşeten teknolojik değişikliklerin bir mirası olarak, daha fazla kadının etkili pozisyonlarda bulunmasıydı. Ama bu zaferi kazanmalarının bir başka nedeni daha vardı; o da her iki cinsiyetinde de giderek artan ölçüde feministleşmesiydi.

ŞEKİL 7-11. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970-1995 arasında kadınlara karşı tutum



Kaynaklar: Grafik: Twenge, 1997.

Feminizm karşıtı "tepkiler" sonucunda kadınların ilerleme kaydetmedikleri yönünde, anekdotlara dayandırılan iddialara rağmen, veriler ülkenin tutumunda ilerici doğrultuda sert bir değişiklik gerçekleştiğine işaret ediyor. Kadın konusundaki tutumu araştıran psikolog Jean Twenge, "Nikah töreninde 'itaat etmeleri gerektiği' ibaresinin yer alması kadınlara bir hakarettir." "Kadınlar hakları konusunda daha az endişe duymalı, iyi bir eş ve anne olmaya daha fazla önem vermeliler." ve "Bir kadın bir erkekle tam olarak aynı yerlere gidebilmeyi ve davranışlarında erkek kadar özgür olmayı beklememelidir." türünden maddeler içeren standartlaştırılmış bir soru formuna verilmiş yanıtlarda çeyrek yüzyılı aşkın bir dönemde gerçekleşen değişiklikleri bildiriyor.⁶¹ Şekil 7-11'de 1970 ile 1995 arasında kadın

⁶¹ Spence, Helmreich, & Stapp, 1973; Twenge, 1997.

ve erkek üniversite öğrencilerinin tutumlarını araştıran yetmiş bir çalışmanın ortalaması görülüyor. Gerek kadınlarda gerekse erkeklerde, kuşakların kadın konusunda zaman içinde giderek daha ilerici bir tutum benimsedikleri görülüyor. Nitekim, 1990'ların başlarındaki erkek tutumları 1970'lerdeki kadınlardan daha feminist. Güneyli öğrenciler Kuzeylilerden biraz daha az feminist, ama zaman içindeki gelişim eğrileri birbirine benziyor; diğer kesimlerden Amerikalıların kadın konusundaki tutumlarında da benzer bir seyir gözlemleniyor.

Artık hepimiz feministiz. Batı kültüründe olağan bakış açısı her geçen gün üniseks bir görünüme bürünüyor. On sekizinci yüzyıldaki Hümanist Devrimde akıl yürütmeye ve analojiye dayalı genel bir yurttaş bakış açısının evrenselleştirilmesi, ahlaki ilerlemenin motorlarından biriydi ve 20. yüzyıldaki Hak Devrimlerinde de itici güç oldu. Kadın haklarındaki genişlemenin azınlık ırkların haklarındaki genişlemeyi izlemesi rastlantı sayılamaz; ulusun kurucu iradesi gerçekten bütün insanlar [*men*] eşit yaratılmıştır anlamına geliyorsa, bu ibare neden bütün kadınları da kapsamasın? Cinsiyetler açısından, bu evrenselleştirme eğiliminin yüzeysel belirtilerinden birini yazarların *he* ve *him* gibi eril zamirleri kullanmaktan kaçınarak genel olarak insandan söz etme çabalarında gözlemliyoruz. Daha derinlerdeki belirtilerden biri de, ahlaki ve yasal sistemlerde, erkekle sınırlı olmayan bir bakış açısından haklı görülebilecek doğrultuda gerçekleşen değişimler.

Tecavüzcüler erkektir; mağdurları da genellikle kadınlardır. Tecavüze karşı kampanyanın ilgi görmesinin tek nedeni kadınların güç odaklarında kendilerine yer açmaları ve iktidar araçları kendi çıkarlarına da işleyecek şekilde yeni bir denge kurmaları olmadığı kanısındayım; bence kadınların varlığı iktidardaki erkeklerin yaklaşımlarını da değiştirdi. Ahlaki bir bakış açısının yarattığı etki, kimin yarar sağladığı ve bedeli kimin ödediği sorusunun ötesine geçebiliyor ve işin başında neyin yarar ve neyin maliyet olarak sınıflandırılacağını da belirliyor. Ve farklı değer biçmeler arasındaki uçurum hiçbir yerde erkeklerin ve kadınların cinselliği yorumlayışlarındaki kadar derin olamaz.

Kadınlar tarafından yazılan erotik romanları analiz ettikleri *Warrior Lovers* (Savaşçı Sevgililer) adlı kitapta, psikolog Catherine Salmon ve antropolog Donald Symons şunları dile getiriyorlar: "Karşı cinse çekici gelmesi amacıyla tasarlanmış erotik bir yapıtla karşılaşmak, iki cinsiyeti birbirinden ayıran psikolojik uçurumu incelemek demek.... Romantik romanlarla porno videolar arasındaki zıtlıklar o kadar çok ve o kadar derin ki, kadın ve erkeğin, bırakın bir arada kalıp çocuklarını yetiştirmeyi başarmalarını, şöyle ya da böyle bir araya gelmelerinin mümkün olup olmadığını sorgulamaya götürüyor insanı."⁶² Erotik kurmacanın amacı tüketiciye, karşı cinsin taleplerine taviz vermeye zorlanmayan cinsel deneyimler sunmak olduğuna göre, bunun her iki cinsiyetin katışıksız arzularına açılmış bir pencere olması beklenir. Oysa erkeklere yönelik pornografide görsellik, anatomik özellikler, güdüler, seçiciliğe prim vermeyen cinsel gösteriş ve içerik ve karakter yoksunluğu ağır basıyor. Kadınlara yönelik erotik kurmacalar, genellikle çok daha sözel, psikolojik, derin, ardışık tekeşli ve içerik ve karakterlerden zengin oluyor. Erkekler bedenlerle çiftleşme, kadınlarsa birisiyle sevişme fantezileri kuruyorlar.

⁶² Salmon & Symons, 2001, s.4.

Tecavüz erkek cinselliğinin normal bir özelliği sayılmaz, ama erkeğin arzusunun cinsel eş seçiminde ayırım gözetmeyen ve cinsel eşin iç dünyasıyla ilgilenmeyen boyutu nedeniyle gerçekleşebiliyor; burada aslında bir eşten değil, bir cinsel "objeden" söz etmek daha doğru. İki cinsiyetin cinsellik kavramları arasındaki farklılık, onların cinsel saldırıyı algılayış tarzlarına da yansıyor. Psikolog David Buss tarafından yapılan bir araştırmada, erkeklerin cinsel saldırıların kadın mağdurları rahatsız edici etkilerini küçümstedikleri, buna karşılık kadınların cinsel saldırının erkek mağdur açısından rahatsız edici etkisini abarttıkları bildiriliyor.⁶³ Cinsiyetler arasındaki uçurum, geleneksel yasalarda ve ahlak kurallarında tecavüz mağdurlarına duyarsız yaklaşımları açıklayan ek bir etmen. Kadınlara karşı tutumun kökeninde kadın üzerindeki acımasız erkek tahakkümünden daha fazlası olabilir; bu aynı zamanda erkeklerin dar kafalılık nedeniyle kendilerinininkine benzemeyen bakış açılarını, kendi talebi olmaksızın ansızın bir yabancıyla cinsel ilişkiye girmeyi çekici olmak bir yana, nefret edilecek bir şey olarak gören bir zihniyeti anlayamamalarına da bağlı olabilir. Erkeklerin kadınlarla yan yana çalıştığı ve kendi haklarını savunurken kadınların çıkarlarını da hesaba katmaya mecbur oldukları bir toplum da, belki de merak yoksunu bu kalın kafalılığın aynen sürmesini zorlaştırabilir.

Cinsiyetler arasındaki uçurum tecavüz konusundaki politik açıdan doğru yaklaşımı açıklamaya da yardım ediyor. Daha önce gördüğümüz gibi, şiddete karşı yürütülen kampanyalar başarıya ulaştığında, çoğu zaman bunların ardında yatan birtakım görgü kuralları, ideoloji ve tabular incelenmemiş olarak öylece kalır. Tecavüz söz konusu olduğunda, doğru yaklaşım tecavüzün cinsellikle ilişkisi olmadığı, bütünüyle bir iktidar sorunu olduğudur. Brownmiller bunu şöyle ifade ediyor: "Bence, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar, tecavüz çok önemli bir işlev yerine getirmiştir. Bu *bütün* erkeklerin *bütün* kadınları sürekli korku içinde tutmalarını sağlayan, bilinçli bir sindirme sürecinden başka bir şey değildir."⁶⁴ Yazar tecavüzcülerin, Akhilleus'un ordusunda kiralık askerler olan ve kökenleri karıncalara uzanan efsanevi Myrmidonlara benzediğini belirtiyor ve ekliyor: "Polis kayıtlarındaki tecavüzcüler, toplumumuzdaki bütün erkekler adına gerçek anlamda bir myrmidon işlevi görüyorlar."⁶⁵ Kuşkusuz myrmidon teorisi abese varıyor. Tecavüzcüleri yüksek bir davaya bağlı fedakâr nefer konumuna yükseltmekle ve bütün erkeklere kara çalarak onları sevdikleri kadınlara tecavüz edilmesinden yararlananlar durumuna düşürmekle kalmıyor, aynı zamanda cinselliğin hiçbir erkeğin şiddet yoluyla elde etmeye kalkışmayacağı bir şey olduğunu varsayarak, tecavüzcülerin ve mağdurlarının istatistiksel dağılımına ilişkin çok sayıda olguyla çelişiyor.⁶⁶ Brownmiller bu teoriyi eski bir komünist profesöründen uyarladığını yazıyor; bu teori bütün insan davranışlarının gruplar arasındaki iktidar mücadelesiyle açıklanmasını öngören Marksist yaklaşıma gerçekten uygun.⁶⁷ Ama kadınlık özelliklerini ön

⁶³ Buss, 1989.

⁶⁴ Brownmiller, 1975, s.15.

⁶⁵ Brownmiller, 1975, s.209.

⁶⁶ Check & Malamuth, 1985; Gottschall & Gottschall, 2001; Jones, 2000; Jones, 1999; MacDonald, 2008; Sommers, 1994; Thornhill & Palmer, 2000; Pinker, 2002, bölüm 18.

⁶⁷ Brownmiller, 1975, s.210-11.

plana çıkaran bir safsataya* başvurmama izin verirsiniz, tecavüzün cinsellikle ilgili olmadığını ileri süren bir teorinin, isteksiz bir yabancıyla kişiselleşmeyen bir cinsel ilişki arzusunu üzerinde durmaya değmeyecek ölçüde garip bulan bir cinsiyete daha inandırıcı geleceği söylenebilir.

Sağduyu şiddetin azalmasına eşlik eden kutsal bir geleneğe üstün gelemiyor ve günümüzde tecavüz merkezlerinin hepsi bir ağızdan "tecavüz ya da cinsel saldırı bir cinsel edim ya da şehvet belirtisi değildir; bu bir saldırganlık, iktidar ve aşağılama, cinselliği silah olarak kullanma sorunudur. Tecavüzcünün hedefi tahakküm etmektir." diyorlar. (Gazeteci Heather MacDonald bunu şöyle yanıtlıyor: "Partilerde kadınların üzerine abanan adamlar tek bir şeyin peşindeler; bunun patriarkiyi geri getirme çabası olmadığı açık.")⁶⁸ Bu kutsal inanç nedeniyle, tecavüz danışmanları öğrencilerin kafalarına hiçbir sorumlu anne babanın kızlarına vermeyeceği tavsiyeler sokuyorlar. Mac-Donald başlıca üniversitelerden birinde Cinsel Saldırıları Önleme merkezinin yöneticisine öğrencilerini, "Sarhoş olmayın, bir erkekle aynı yatağa girmeyin ve giysilerinizi çıkarmayın ve çıkarılmasına izin vermeyin." türünden tavsiyelerle mantıklı davranmaya teşvik edip etmediklerini sorduğunda, yöneticinin kendisine "Bu fikir bana doğru bir yaklaşım gibi gelmiyor. Böyle söylemek [kız öğrenciler] tecavüze uğrarlarsa, bunun kendi kusurları olabileceğini ima etmek anlamına gelecektir; bu asla onların suçu değil, giyim tarzı tecavüze ya da şiddete davet çıkarmaz.... Ekibimin ya da kendimin, mağdura yaşananların giyim tarzı ya da kendini kısıtlamama nedeniyle kendi hatası olduğu türünden bir mesaj vermesine asla izin vermem." yanıtını verdiğini anlatıyor.

Neyse ki, MacDonald'ın görüştüğü öğrencilerin cinsellikle ilgili bu türden bir doğrucu yaklaşımın kendi sağduyularının önüne geçmesine izin vermedikleri anlaşılıyor. Kampüs tecavüzleri bürokrasisinin benimsediği parti çizgisi ne denli ilginç bir inanç sosyolojisi konusu olursa olsun, bu daha önemli bir tarihi gelişmenin eklentisinden başka bir şey değil: geçtiğimiz dönemde toplumsal tutumların ve bakış açılarının genişlemesi ve kadın bakış açısını da kapsayıcı hukuki yaptırımların uygulamaya konulmasıyla, önemli bir şiddet kategorisine ait olayların görülme sıklığı düşmüştür.

Kadına karşı şiddet kategorilerinden önemli bir diğeri de, koca dayacağı, aile içi şiddet, eş şiddeti gibi terimlerle ifade edilen şiddet türü olan dayak. Erkek fiziksel kuvvet kullanarak eşini, ayırdığı eşini ya da kadın arkadaşını korkutur, darp eder, hatta aşırı bazı durumlarda öldürür. Bu şiddetin temelinde genellikle cinsel kıskançlık ya da kadının erkeği terk edeceği korkusu yatar, ama erkek ilişkide egemen taraf olmak için, kadını otoritesine boyun eğmediği ya da ev işlerini yapmadığı türünden gerekçelerle de cezalandırabilir.⁶⁹

Ev içi şiddet erkeklerin eşlerinin özgürlüğünü, özellikle de cinsel özgürlüğünü kontrol altında tutmak için kullandıkları bir dizi taktiğin başlıca dayanağını

* *ad feminam* -çn

⁶⁸ MacDonald, 2008.

⁶⁹ Kimmel, 2002; Wilson & Daly, 1992.

oluşturur. Biyolojik açıdan eş korumacılığı fenomeniyle ilişkili olabilir.⁷⁰ Erkeklerin yavruların yetiştirilmesine katkıda bulunduğu ve dişilerin başka erkeklerle çiftleşme olanağına sahip olduğu birçok organizmada, erkek dişinin ardında doluşarak onun rakip erkeklerle çiftleşmesini önlemeye çalışır ve bunda başarısız kaldığına ilişkin işaretler görür görmez dişiyle hemen orada çiftleşmeye çalışır. İnsan toplumlarında görülen, peçe uygulaması, refakatçilik, bekaret kemeri, eve kapatma, cinsiyet ayrımcı önlemler ve kadın genital organlarının kesilmesi gibi uygulamaların kültürel kodlu eş korumacılığı taktikleri olabileceği ileri sürülüyor. Yaygın bir fazladan korumacı önlem de, erkeklerin (bazen de yaşlı kadın akrabalarının desteğiyle) diğer erkeklerle sözleşmeler yaparak eşleri üzerindeki tekellerini yasal bir hak olarak kabul ettirebilmeleri. Bereketli Hilal, Uzak Doğu, Amerika Kitası, Afrika ve kuzey Avrupa uygarlıkları gibi farklı yerlerde, neredeyse birbirinin aynı gerekçelerle kadınları mülklerle eşitlemeye yönelik yasalar uygulandığını görüyoruz.⁷¹ Zina romantik bir rakibin kocaya karşı kusuru olarak ele alınıyor ve ona tazminat, (başlık parasının geri ödenmesi koşuluyla) boşama ya da şiddet kullanarak öç alma hakkı veriyordu. Zinada daima kadının evlilik statüsü temel alınıyordu; erkeğin evlilik statüsünün ve kadının tercihlerinin hiçbir önemi yoktu. Yirminci yüzyılın ilk bölümüne kadar, yasalar evin erkeğine karısını cezalandırma hakkını tanıyordu.⁷²

Batı ülkelerinde kadını erkeğin mülkü gibi ele alan çok sayıda yasa 1970'lerde değiştirildi. Boşanma yasaları daha simetrik hale getirildi. Artık kendisini aldatan karısını ya da karısının aşığını öldüren erkek, bunu kendisini haklı çıkarmak bir tahrik olarak ileri süremiyordu. Artık koca karısını zorla eve kapatamıyor ya da evi terk etmesini önleyemiyordu. Ve artık kadının ailesi ve arkadaşları kaçan eşe barınma sağladıkları için "yataklık etmekle" suçlanamıyorlardı.⁷³ Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok bölgesinde kadınların kendilerini istismar eden eşlerinden kaçabilmeleri için sığınma evleri var ve yasalar aile içi şiddeti suç sayarak kadın için güvenliğin bir hak olduğunu kabul ediyor. Geçmişte "karı koca arasına girmemeyi" tercih eden polis, artık birçok eyalette istismar olasılığı varsa, yasa gereği eşi göz altına almakla yükümlü. Birçok yargı bölgesinde savcıların istismar uygulayabilecek eşi evden ve eşten uzaklaştıran koruma kararı almak ve mağdur istesin ya da istemesin dosyanın kapatılması seçeneği olmaksızın soruşturmayı sürdürmek *zorunda*.⁷⁴ İlk başta istismar, özür dileme, affetme ve yeniden saldırma kısır döngüsünün tuzağına düşmüş kadınları kurtarmak amacıyla uygulamaya konulan bu politikalar öylesine aşırı bir müdahaleciliğe dönüştü ki, Jeannie Suk gibi bazı hukuk araştırmacıları bunların artık kadının aleyhine işlemeye başladığını ve kadının otonomisini reddeder hale geldiğini ileri sürüyorlar.

Tutumlarda da değişiklikler yaşandı. On yedinci yüzyıl oyun yazarları Beaumont ve Fletcher'in "hayırseverlik ve dayak evde başlar" taşlamasından 20. yüzyıldaki otobüs şoförü Ralph Kramden'in "Bugünlerde Alice suratının tam

⁷⁰ Buss, 2000; Symons, 1979; Wilson & Daly, 1992.

⁷¹ Wilson & Daly, 1992.

⁷² Suk, 2009, s.13.

⁷³ Wilson & Daly, 1992.

⁷⁴ Suk, 2009, s.10.

ortasına...!” tehdidine kadar, yüzyıllar boyunca koca dayacağı evliliğin doğal bir parçası sayıldı. 1972 gibi yakın bir tarihte çeşitli suçların ciddiyetine ilişkin bir ankete yanıt verenler, eşe karşı şiddeti 140 maddeden oluşan listede 91. sıraya yerleştiriyorlardı. (Aynı ankete yanıt verenler, LSD satışının “parkta tanımadığı bir kişiye zorla tecavüz” eyleminden daha ağır bir suç olduğu kanısındaydılar)⁷⁵ Anket verilerine güvenmeyen okurlara, belki 1974’te sosyal psikolog Lance Shotland ve Margaret Straw tarafından gerçekleştirilen bir deney ilginç gelebilir. Bir soru formunu doldurmakta olan öğrenciler bir kadınla bir erkek (aslında deneycilerin tuttuğu iki oyuncu) arasında çıkan kavgaya kulak misafiri olurlar. Bırakalım, deneyin yöntemini yazarlar kendileri açıklasınlar:

Yaklaşık 15 saniyelik sert bir tartışmadan sonra erkek fiziksel güç kullanarak kadına saldırıp şiddetle sarsmaya, kadın da mücadele ederek direnmeye ve bağırmağa başlıyordu. Bağırtilar kulakları sağır edici tiz çığlıklardı ve bu çığlıklar arasında kadının “bırak beni, git buradan!” diye yalvardığı duyuluyordu. Bu bağırtilar yanında iki durumdan biri yaşanıyor ve birkaç kere tekrar ediliyordu: kadın Yabancıyla Tartışma Senaryosunda “seni tanımiyorum” diye bağırırken, Evlilik Senaryosunda “neden seninle evlendim, hiç bilmiyorum.” diyordu.⁷⁶

Deneyde öğrencilerin çoğu ne olup bittiğini görmek için koşarak test odasından çıktı. Oyuncuların yabancıları oynadığı durumda öğrencilerin üçte ikine yakın, genellikle yavaşça çifte yaklaşıp kavganın bitmesini umarak duruma müdahale etti. Oysa oyuncuların karı kocayı oynadığı durumda öğrencilerin yalnızca beşte biri duruma müdahale etti. Çoğu önlerinde duran, üzerine kampüs polisinin numarası yapııştırılmış telefonu bile kullanmadı. Daha sonra yapılan değerlendirmede de, bunun kendilerini ilgilendirmediklerini söyleyeceklerdi. 1974’te yabancılar arasında kabul edilemez sayılan şiddete, evlilik içinde kabul edilebilecek bir durum olarak bakılıyordu.

İnsan deneklerle yapılan araştırmalara ilişkin federal kurallar nedeniyle, bugün böyle bir deney yapmak neredeyse imkansız; bu da zamanımızın şiddet karşıtı eğilimini sergileyen bir başka işaret. Ama başka bazı çalışmalarda, günümüz insanların erkeğin karısına şiddetle saldırmasının kendilerini ilgilendirmeyeceğini söyleme olasılığının düşük olduğunu düşündüren sonuçlar alınıyor. 1995’te yapılan bir araştırmada sorulara yanıt verenlerin yüzde 80’in üzerinde bir bölümü aile içi şiddetin “çok önemli bir toplumsal ve yasal sorun” olduğunu (yoksulluk içindeki çocuklardan ve çevre sorunundan daha önemli olduğunu), yüzde 87’si yara bere oluşmasa bile erkek karısına vurursa duruma müdahale etmek gerektiğini, yüzde 99’u da erkek karısında yara bere oluşmasına neden olursa yasal girişim gerektiğini söylüyor.⁷⁷ Zaman içinde farklı dönemlerde aynı soruların sorulduğu araştırmalarda da çarpıcı değişiklikler ortaya çıkıyor. 1987’de Amerikalıların yalnızca yarısı bir erkeğin karısına kemer ya da sopayla vurmasının yanlış olduğunu düşünüyordu; on yıl sonra Amerikalıların yüzde 86’sı bunun her durumda yanlış olduğunu ifade edecekti.⁷⁸ Şekil 7-12’de insanla-

⁷⁵ Rossi, Waite, Bose, & Berk, 1974.

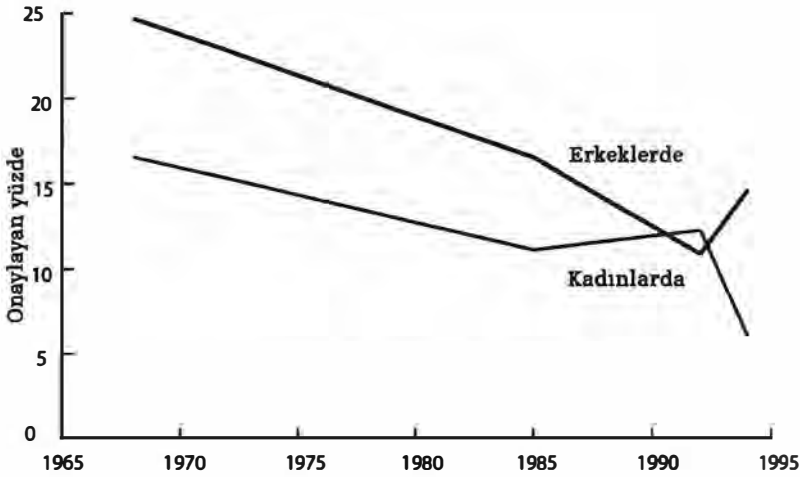
⁷⁶ Shotland & Straw, 1976.

⁷⁷ Johnson & Sigler, 2000.

⁷⁸ Johnson & Sigler, 2000.

ra kocanın karısını tokatlamasını onaylayıp onaylamadıklarını soran dört araştırmanın istatistiksel açıdan düzeltilmiş sonuçları görülüyor.

ŞEKİL 7-12. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1968-1994 arasında erkeğin karısını tokatlamasının onaylanma düzeyi.



Kaynaklar: Grafik: Straus ve ark., 1997.

1968’le 1994 arasında onaylama düzeyi yarı yarıya düşerek yüzde 20’den yüzde 10’a iniyor. Kadınlarla karşılaştırıldığında erkeklerin aile içi şiddeti mazur görmeye daha yatkın oldukları görülüyor, ama feminist dalga onları da alıp götürüyor ve 1994’teki erkekler bu konuda 1968’deki erkeklerden daha az affedici. Bu azalma ülkenin her yerini ve beyaz, siyah ve Hispanik örnek gruplarını kapsayan bir değişim.

Peki ya aile içi şiddetin kendisi ne durumda? Gelişme eğilimlerini incelemiden önce şaşırtıcı bir iddiayı, aile içinde erkeklerin kadınlardan daha fazla şiddete başvurmadıkları iddiasını ele almalıyız. İsim bildirilmeden, gizlilik kurallarına uyularak yapılan çok sayıda araştırmada, ilişkisi olan insanlara eşlerine karşı hiç şiddet kullanıp kullanmadıklarını sorduğunu ve cinsiyetler arasında bir fark ortaya çıkmadığını bildiren bir sosyolog var: Murray Straus.⁷⁹ Bu sosyolog 1978’de şunları yazıyordu: “Kadının elinde bir oklavayla kocasını kovaladığı ya da kocasına tencere tava fırlattığı eski karikatürler gerçeğe, çoğu kişinin (özellikle de feminizme duygudaşlıkla yaklaşanların) düşündüğünden daha yakın.”⁸⁰ Bazı eylemciler de dövülen erkek sorunun daha ciddiye alınması ve şiddet kullanan eşlerinden ya da kız arkadaşlarından kaçan erkeklerin barınabileceği bir erkek sığınma evi ağının oluşturulması gerektiğini savunuyorlardı. Bu sorunun yön değiştirmesi anlamına gelirdi. Kadınlar toplumsal cinsiyetle ilişkili, “koca dayaağı” adı verilen şiddet kategorisinin mağduru değillerse ve daima her iki cinsiyet de “eş dayaağına” maruz kalıyorsa, kadına karşı şiddeti sona

⁷⁹ Archer, 2009; Straus, 1977/1978; Straus & Gelles, 1988.

⁸⁰ Straus, 1977/1978, s.447-48, Aktaran Dobash, Dobash, Wilson, & Daly, 1992.

erdirmeye yönelik bir kampanyada zaman içinde koca dayacağında azalma olup olmadığını sormak hatalı sonuç alınmasına yol açabilirdi.

Bu araştırma bulgularına anlam yükleyebilmek için, aile içi şiddetten ne anlaşıldığı konusuna dikkat edilmesi gerekiyor. Evlilikte şiddet kullanmayla sonuçlanan (Rodgers ve Hart'ın ifadesiyle "havada uçuşan tavalarla yürütülen) sıradan tartışmalarla bir eşin diğeri üzerinde sistematik bir sindirme ve baskı uygulaması arasında gerçek bir fark olduğu anlaşılıyor.⁸¹ Sosyolog Michael Johnson şiddet içeren ilişkilerde eşler arasındaki etkileşime ilişkin verileri analiz ettiğinde, bir kontrol taktikleri kümesinin bulunduğunu ortaya çıkardı. Bazı çiftlerde eşlerden biri diğeri gücüyle tehdit ediyor, ailenin mali işlerini kontrol altında tutuyor, ötekinin hareketlerini kısıtlıyor, öfke ve şiddetin çocuklara ya da evcil hayvanlara yönelmesini sağlıyor ve stratejik olarak övgülerden ve sevgi göstermekten kaçınıyor. Kontrolü elinde tutan eşler arasında gerçekten şiddet kullananların hemen hepsi erkekler; kontrolü elinde tutan kişinin eşi olarak şiddet kullananların hemen hepsi de kadınlar; bu da kendilerini ya da çocuklarını korumaya çalıştıklarını düşündürüyor. İki eşten biri kontrolü elinde tutmuyorsa, yalnızca tartışma çığrından çıkarsa şiddete başvuruluyor ve bu çiftlerde erkeğin şiddet kullanmaya kadından biraz daha yatkın olduğu ortaya çıkıyor. Görüldüğü gibi, kontrolü elinde tutanlarla hırlaşanlar arasındaki ayrımla, cinsiyet açısından nötr şiddet kullanımı istatistiklerinin gizemi çözülebiliyor. Şiddetle ilgili araştırmaların saptadığı sayılarda birbirlerine kontrol uygulamayan eşler arasında gerçekleşen ve kadınların da ellerinden geldiğince tepki vermeye çalıştıkları hırlaşmalar ağır basıyor. Oysa sığınma evlerine giriş, mahkeme ve acil servis kayıtlarındaki ve polis istatistiklerindeki sayılarda eşlerden birinin kontrolü elinde tuttuğu çiftler egemen ve bu grupta genellikle erkek şiddet kullanılarak kadını tehdit edip sindirmeye çalışıyor, seyrek olarak da kadın kendisini savunuyor. Ayrı yaşayan çiftlerde bu asimetri daha da büyük ve çoğu zaman erkek eşine sinsice yaklaştırmaya, onu tehdit etmeye ve ona zarar vermeye çalışıyor. Nitekim, yapılan diğer çalışmalarda kronik tehdit, sindirme ve ciddi şiddet kullanma olaylarının erkek cinsiyetle bağıntılı olduğu doğrulandı.⁸²

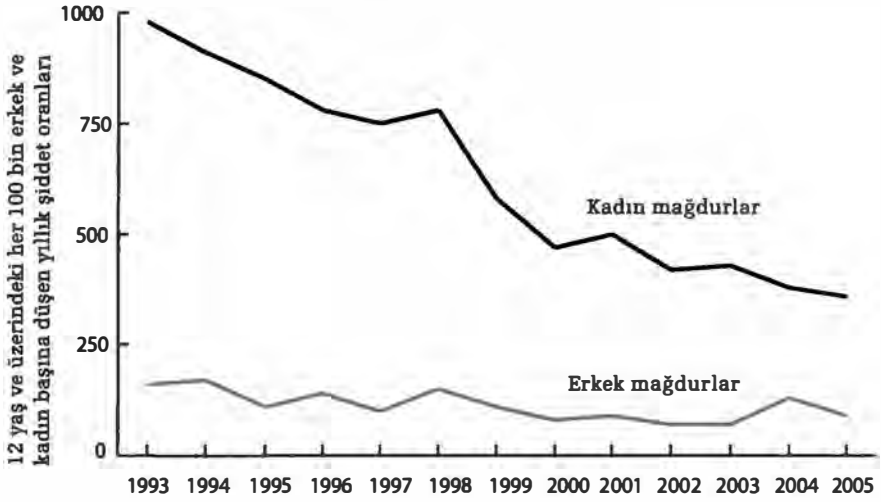
Peki zaman içinde herhangi bir değişiklik var mı? Küçük boyutlu karşılıklı tokatlama ve itişmelerde değişiklik yok belki.⁸³ Ama darp suçu sayılabilecek, böylece Ulusal Suç Mağdurluğu Araştırması kayıtlarına girecek ağırlıkta şiddet kullanma oranlarının çok düştüğü görülüyor. Tecavüzle ilgili tahminlerde olduğu gibi, suç mağdurluğuyla ilgili bir çalışmadaki sayılar aile içi şiddet için kesin ölçüt sayılamaz, ama bunlar uzun dönemli eğilimleri gösteren yararlı ölçütler; özellikle de, aile içi şiddet konusuna verilen önemin arttığı günümüzde insanların istismar sorularına yanıt verme konusunda isteksiz değil, daha istekli olacakları düşünüldüğünde, bu daha da geçerli. Adalet Bürosundan 1993'le 2005 arasındaki verilere erişilebiliyor; bunlar Şekil 7-13'teki tabloya işlendi. Kadına eşi tarafından şiddet uygulandığına ilişkin bildirimlerin neredeyse üçte iki azaldığı görülüyor; erkeklerle karşı şiddet uygulamaları da neredeyse yarı yarıya düşmüş.

⁸¹ Johnson, 2006; Johnson & Leone, 2005.

⁸² Dobash ve ark., 1992; Graham-Kevan & Archer, 2003; Johnson, 2006; Johnson & Leone, 2005; Kimmel, 2002; Saunders, 2002.

⁸³ Straus, 1995; Straus & Kantor, 1994.

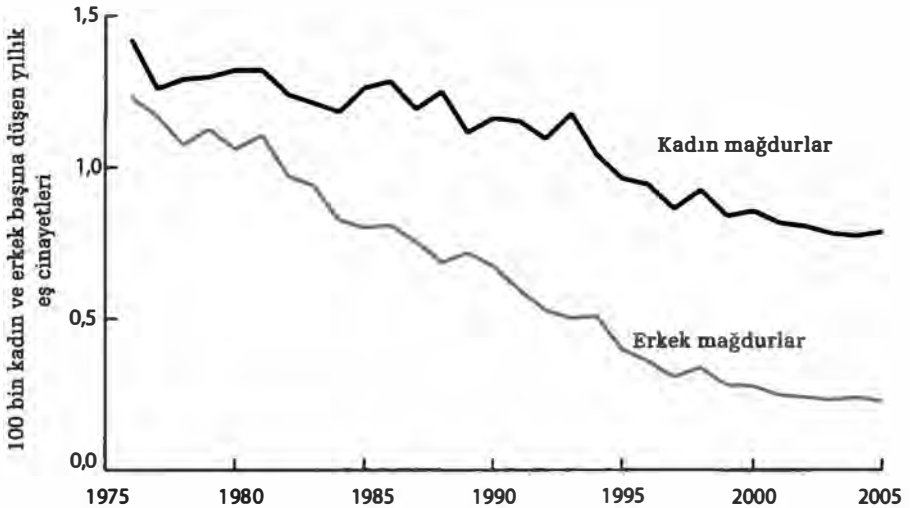
ŞEKİL 7-13. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1993-2005 arasında eşler tarafından uygulanan şiddet



Kaynaklar: U.S. Bureau of Justice Statistics, 2010.

Bu azalmanın daha önce başladığı hemen hemen kesin. Straus'ın araştırmalarında 1985'te kocaları tarafından ağır bir şekilde darp edildiklerini bildiren kadın sayısının, suç mağdurluğu verilerinin başlangıç yılı olan 1992 değerlerinin iki katı olduğu görülüyor.⁶⁴

ŞEKİL 7-14. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1976-2005 arasında eşini öldürme oranları



Kaynaklar: U.S. Bureau of Justice Statistics, 2011. Düzeltmeler: *Sourcebook of Criminal Justice Statistics Online* (<http://www.albany.edu/sourcebook/csv/t31312005.csv>) . Nüfus sayıları: U.S. Census.

⁶⁴ Straus & Kantor, 1994, Şekil 2.

Peki en aşırı aile içi şiddet formu olan kadın ve koca cinayetlerinde durum ne? Bir eşin diğerini öldürmesi söz konusu olduğunda tanımlarla ya da bildirimde yanlılık sorunlarıyla uğraşmak gerekmemesi, sosyal bilimcilerin işini çok kolaylaştırıyor; ölüm ölümdür. Şekil 7-14'te 1976 ile 2005 arasında aynı cinsten her 100 bin kişi başına düşen eş cinayetleri görülüyor.

Bir kere daha önemli boyutlarda bir azalma olduğunu görüyoruz, ama bu kez ilginç bir tersine dönüş var: feminizm erkeklerin çok işine yaramış. Kadın hareketinin yükseldiği yıllardan bu yana, bir erkeğin karısı, eski karısı ya da kız arkadaşı tarafından öldürülme olasılığı altı kat azalmış. Bu dönemde erkeğe karşı şiddeti durdurmaya yönelik herhangi bir kampanya yürütülmediğine ve kadınların genellikle cinayete daha az yatkın cinsiyet oldukları düşünüldüğünde, en akla uygun açıklama, kadınların istismar uygulayan kocayı ya da erkek arkadaşı öldürme eğiliminin esas olarak erkeğin kadın kendisini terk ederse ona zarar vereceği tehdidiyle ilişkili olabilir. Kadın sığınma evlerinin oluşturulması ve erkeğin eşine yaklaşmasını yasaklama kararlarının, kadınlara böyle aşırı bir eylem yerine daha uygun bir kaçış planı uygulama fırsatı sağladığı açık.⁸⁵

Peki, dünyanın geri kalan bölümlerinde durum nasıl? Bunu söylemek pek o kadar kolay değil. İnsan öldürmeden farklı olarak, tecavüz ve eşlerin istismarı tanımları karmakarışık, polis kayıtları da çok yanıltıcı; kadına karşı şiddet oranındaki her değişiklik, kadınların bu istismarları polise bildirme konusunda istekliliklerini yok edebiliyor. Kafa karışıklığını artıran bir faktör de, kadına şiddet uygulanmasına karşı mücadele eden gruplar şiddet oranlarını gösteren istatistikleri şişirme ve zaman içinde istatistiklerde gözlemlenen değişiklikleri gizleme eğilimindedir. Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı İngiltere ve Galler'de bir suç mağdurluğu araştırması yapıyor, ama tecavüz ya da aile içi şiddet eğilimlerine ilişkin verileri kamuya sunmuyor.⁸⁶ Şekil 7-15'te görüldüğü gibi farklı yıllara ait rapor verileri bir araya getirildiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi bu ülkede de aile içi şiddet verilerinde çarpıcı bir azalma olduğu görülüyor.

Aile içi şiddet tanımları ve temel alınan nüfus tabloları arasındaki farklılıklar nedeniyle, grafiklerdeki sayıları Şekil 7-13'teki sayılarla karşılaştırmak mümkün değil, ama zaman içinde eğilimlerin hemen hemen birbirinin aynı olduğu görülüyor. Aile içi şiddetin diğer bütün Batı demokrasilerini de kaygılandıran bir konu olduğu göz önüne alındığında, hepsinde benzer azalmalar olduğu tahmin edilebilir.

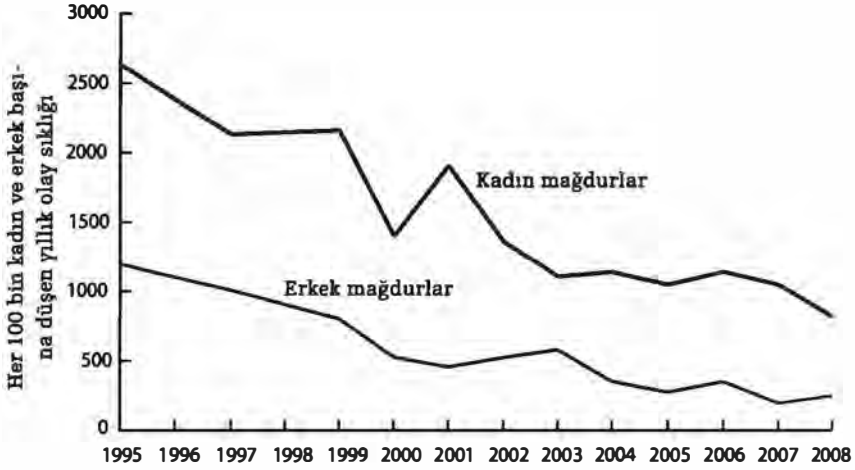
Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batı ülkeleri sık sık kadın düşmanı atavist toplumlar olmakla suçlanır, ama dünyanın geri kalan bölümünde çok daha vahim bir durum var. Daha önce belirttiğim gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nde itişme ve tokatlama gibi hafif edimleri de içine alan kapsamlı aile içi şiddet araştırmalarında erkeklerle kadınlar arasında fark saptanmıyor; bu Kanada, Finlandiya, Almanya, Birleşik Krallık, İrlanda, İsrail ve Polonya için de geçerli. Cinsiyet açısından bu nötr durum, bu ülkeleri dünyanın diğer bölümlerinden ayırıyor. Psikolog John Archer on altı ülkede aile içi şiddet araştırmalarında

⁸⁵ Browne & Williams, 1989.

⁸⁶ bkz. Jansson, 2007.

cinsiyet oranlarını değerlendirdiğini ve Batı dünyası dışında kalan Hindistan, Ürdün, Japonya, Kore, Nijerya ve Papua Yeni Gine gibi ülkelerde dayak atanların çoğunun erkek olduğunu bildiriyor.⁸⁷

ŞEKİL 7-15. İngiltere ve Galler'de 1995-2008 arasında aile içi şiddet



Kaynaklar: British Crime Survey, U. K., Home office, 2010. Yıllık veriler 2009'da Dewar Research tarafından bir araya getirilmiştir. Nüfus tahminleri: U. K. office for National Statistics, 2009.

Geçtiğimiz dönemde Dünya Sağlık Örgütü kırk sekiz ülkeye ait bütün ciddi aile içi şiddet olay türlerinin aynı potada yer aldığı oranları yayımladı.⁸⁸ Dünya çapında kadınların beşte birle yarısı kadarının aile içi şiddet mağduru olduğu tahmin ediliyor ve Batı Avrupa ve İngilizce konuşulan ülkeler dışında durum daha da vahim.⁸⁹ Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya'da önceki yıl içinde eşleri tarafından darp edildiğini bildiren kadın oranı yüzde 3'ün altındayken, diğer ülkelerden bildirilen sayılar bunun on katı: bir Nikaragua örnek grubunda yüzde 27, bir Kore örnek grubunda yüzde 38, bir Filistin örnek grubunda da yüzde 52. Evlilik içi şiddete karşı tutumlarda da çarpıcı farklılıklar olduğu görülüyor. Erkeğin kendisine karşılık veren ya da itaat etmeyen karısını dövme hakkı olduğuna inananların oranı Yeni Zelanda'da yaklaşık yüzde 1, Singapur'da da yüzde 4. Oysa bu oranlar kırsal Mısır'da yüzde 78, Uttar Pradesh eyaletindeki Hintlilerde yüzde 50'ye yakın, Filistinlilerdeyse yüzde 57.

Kadına karşı şiddet yasaları da Batı demokrasilerindeki yasal reformların gerisinde kalıyor.⁹⁰ Batı Avrupa ülkelerinin yüzde 84'ünde aile içi şiddet yasaklanmış ya da yasaklanması planlanıyor, evlilikte tecavüz için de bu oran yüzde 72. Dünyanın geri kalan bölümlerinde bu oranlar sırasıyla şöyle: Doğu Avrupa'da yüzde 57 ve yüzde 39; Asya ve Pasifik'te, yüzde 51 ve yüzde 19; Latin Amerika'da yüzde 94 ve yüzde 18; Sahraaltı Afrika'da yüzde 35 ve yüzde 12,5; Arap ülkelerin-

⁸⁷ Archer, 2006a.

⁸⁸ Heise & Garcia-Moreno, 2002.

⁸⁹ United Nations Population Fund, 2000.

⁹⁰ United Nations Development Fund for Women, 2003, ek 1.

de yüzde 25 ve yüzde 0. Bu adaletsizliklerin de ötesinde, Sahraaltı Afrika'da ve Güney ve Güneydoğu Asya'da kadınlara karşı, 21. yüzyıl Batı ülkelerinde çok nadir görülen ya da hiç duyulmayan, bebek katli, genital organların sakatlanması, çocuk fuhşu ve seks kölesi yapmak için insan kaçakçılığı, şeref cinayetleri, itaat etmeyen ya da yeterli çeyiz getirmeyen kadınların asit ve gaz yağıyla yakılması ve savaşlar sırasında toplu tecavüz, saldırı ve soykırımlar türünden vahşi uygulamalar yaşanıyor.⁹¹

Kadına yönelik şiddet konusunda Batı ile dünyanın kalan bölümü arasındaki bu fark, demokrasi, refah düzeyi, ekonomik özgürlük, eğitim, teknoloji, düzgün devlet yönetimi gibi Matthew Etkisinde bir araya gelen çok sayıda olumlu faktörden biri mi yalnızca? Bu tam olarak böyle değil. Kore ve Japonya refah düzeyi çok yüksek demokrasiler olmalarına karşın, bu ülkelerde kadına karşı aile içi şiddet var; buna karşılık çok daha az gelişmiş birkaç Latin Amerika ülkesindeki veriler cinsiyet oranlarının eşit dağıldığı, mutlak sayıların da düşük olduğu izlenimini veriyor. Bu da, refah düzeyi sabit tutulduğunda, kadınlar için yaşamın daha güvenli olması açısından belli ölçüde bir istatistiksel esneklik payı oluşmasına neden oluyor. Archer kadınların ülke yönetiminde ve meslek gruplarında daha iyi temsil edildikleri ve kazanılan gelirlerdeki payları daha büyük olan ülkelerde, kadınların eşler arası şiddetin mağdurlarında yer alma olasılığının daha düşük olduğunu belirtiyor. Aynı zamanda, insanların kendilerini topluluğun bir parçası saydıkları ve toplumun çıkarlarının kendi çıkarlarından daha önemli olduğuna inandıkları, kolektivist olarak sınıflandırılan kültürlerle karşılaştırıldığında, bireylere kendi hedeflerinin peşinde koşma hakkının daha fazla tanındığı, daha bireyci olarak sınıflandırılan kültürlerde kadına karşı aile içi şiddet görece daha az.⁹² Bu bağıntılar nedensellik kanıtı sayılamaz, ama Batı'da kadına karşı şiddetteki azalmayı, bireyin haklarını topluluk geleneklerinin üzerine çıkaran ve giderek artan ölçüde kadın bakış açısını da kapsayan hümanist zihniyetin teşvik ettiğini ileri süren görüşlerle uyumlu.

Diğer konularda öngörüler yapmaktan kaçınmama rağmen, bence önümüzdeki dönemde dünyanın her yerinde kadına karşı şiddetin azalma olasılığı son derece yüksek. Buna hem yukarıdan hem de aşağıdan gelen bir basınç yol açacak. Yukarıda, uluslararası toplumda kadına karşı şiddetin yeryüzünde hâlâ varlığını sürdüren en acil insan hakları sorunu olduğu konusunda tam bir görüş birliği oluştu.⁹³ 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü gibi sembolik önlemler gelişti ve Birleşmiş Milletler gibi kürsülerden ve bu gibi örgütlere üye ülkelerden çok sayıda açıklama yapılıyor. Gerçi bu önlemlerin yaptırım gücü yok, ama köleciliğe, balina avcılığına, deniz korsanlığına, kimyasal silahlara, ırk ayrımcılığına ve atmosferdeki nükleer deneylere karşı yürütülen mücadelenin tarihi bize, belli uygulamaları mahkum eden uluslararası kampanyaların uzun vadede durumu değiştirebildiğini gösteriyor.⁹⁴ Birleşmiş Milletler Kadınlar İçin

⁹¹ Kristof & WuDunn, 2009; United Nations Development Fund for Women, 2003.

⁹² Archer, 2006a. Bu bildiri korelasyonlarda refah düzeyi açısından düzeltme yapılmamış, ama Archer 18 Mayıs 2010 tarihli bir kişisel bildiriminde regresyona kişi başına ulusal gelir eklendiğinde her ikisinin de istatistiksel açıdan anlamlı olmaya devam ettiğini doğruladı.

⁹³ Kristof & WuDunn, 2009; United Nations Development Fund for Women, 2003.

⁹⁴ Nadelmann, 1990.

Kalkınma Fonu başkanının sözleriyle, "Günümüzde geçmişte hiç olmadığı kadar ulusal program, siyaset ve yasa oluşturulmuş olması yanında, bu hareket hükümetler arası alanda da ivme kazanıyor."⁹⁵

Bütün dünyada halkın tutumundaki değişikliklerle önümüzdeki yıllarda kadınların daha fazla ekonomik ve siyasal temsil olanağı kazanacağı kesin. Pew Araştırma Merkezi Küresel Tutumlar Projesi tarafından 2010'da yapılan ve 22 ülkeyi kapsayan bir çalışmada, bu ülkelerin çoğunu oluşturan Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa, Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Türkiye, Lübnan ve Latin Amerika'da her iki cinsiyetten yanıt verenlerin en az yüzde 90'ının kadınların eşit hak sahibi olması gerektiği görüşünü dile getirdikleri bildiriliyor. Mısır, Ürdün, Endonezya, Pakistan ve Kenya'da bile, yanıt verenlerin yüzde 60'ın üzerinde bir bölümü eşit haklardan yana; oranın yüzde ellinin biraz altında kaldığı tek ülke Nijerya.⁹⁶ Kadının evin dışında çalışmasına izin verilmesine destek daha da yüksek. Ayrıca, İslam ülkelerinde bile kadınların çoğunluğu kadınların istedikleri gibi oy verebilmeleri, herhangi bir işte çalışabilmeleri ve devlet hizmetine girebilmeleri gerektiği görüşünü savunuyor ve erkeklerin çoğunluğu da onlarla aynı kanıda.⁹⁷ Bu bastırılmış talep açığa çıktıkça, ülke politikalarında ve normlarında kadınların çıkarlarına daha fazla önem verilmesi kaçınılmaz. Kadınların yaşamları boyunca erkeklerin şiddetine uğramamaları gerektiği görüşüne karşı durmak mümkün değil ve Victor Hugo'nun dile getirdiği gibi, "Zamanı gelmiş bir fikirden daha güçlü hiçbir şey olamaz."

ÇOCUK HAKLARI VE BEBEK KATLİ, DAYAK, ÇOCUK İSTİSMARI VE ZORBALIK ORANLARINDAKİ DÜŞÜŞ

Musa, İsmail, Romulus ve Remus, Oedipus, Büyük Kiros, Sargon, Gılgamış ve (Chou Hanedanı kurucularından) Hou Chi'nin ortak özelliği ne? Bunların hepsi anne babaları tarafından ortada bırakılıp ölüme terk edilmiş bebeklerdi.⁹⁸ Yalnız bırakılmış bir bebeğin soğuk, açlık ve yırtıcı hayvan saldırılarıyla ölmesinin yürekleri işleyen güçlü bir imaj olduğu göz önünde tutulduğunda, terk edilmiş bebeklikten yüce bir hanedanın başına geçme fikrinin Yahudi, Müslüman, Roma, Antik Yunan, Pers, Akad, Sümer ve Çin uygarlığı mitolojilerinde kendine yer bulması hiç de şaşırtıcı değil. Ama terk edilme arketipinin yaygınlığı öykülere iyi bir olay örgüsü sağlamanın ötesinde dersler de taşıyor. Aynı zamanda insanlık tarihinde bebek katlinin ne denli yaygın olduğunu da ortaya koyuyor. Anne babaların fi tarihinden beri doğan bebeklerinin çoğunu terk ettiğini, boğduğunu, döverek öldürdüğünü, suya attığını ya da zehirlediğini görüyoruz.⁹⁹

Antropolog Laila Williamson tarafından farklı kültürlerin araştırıldığı bir çalışma, bebek katlinin bütün kıtalarda ve devletsiz klanlardan köylere (yüz-

⁹⁵ I. Alberdi'nin konuşması, "10th Anniversary Statement on the UN International Day for the Elimination of Violence Against Women," UNIF EM, http://www.unifem.org/news_events/story_detail.php?StoryID=976.

⁹⁶ Pew Research Center, 2010.

⁹⁷ Esposito & Mogahed, 2007; Mogahed, 2006.

⁹⁸ Milner, 2000, s.206-8.

⁹⁹ Breiner, 1990; Daly & Wilson, 1988; deMause, 1998; Hrdy, 1999; Milner, 2000; Piers, 1978; Resnick, 1970; Williamson, 1978.

de 77'si bebek katli geleneğinin varlığını kabul ediyor) ve ileri uygarlıklara kadar bütün toplum biçimlerinde uygulandığını ortaya koyuyor.¹⁰⁰ Son zamanlara kadar, bebeklerin yüzde 10 ile yüzde 15'i doğduktan kısa bir süre sonra öldürülüyordu ve bazı toplumlarda bu oran yüzde 50'ye kadar çıkıyordu.¹⁰¹ Tarihçi Lloyd deMause'un ifadesiyle, "Bütün ailelerin geçmişinde bebek katli var. Bütün devletler kökenlerinin izini kurban edilen bir çocuğa götürüyorlar. Bütün dinler çocukların sakat bırakılması ve öldürülmesiyle başlıyor."¹⁰²

Bebek katli çocuklara kötü muamelenin en aşırı biçimi olsa da, kültürel dağarcığımız, çocukları tanrılara kurban etme, köle olarak satma, evlendirme ve dinin hizmetine verme, baka temizleyiciliğinde ve kömür madenlerinin dar tünellerinde emekletme ve işkenceye yaklaşan ya da dönüşen bedensel cezalara maruz bırakma gibi başka birçok örnekle dolu.¹⁰³ Ve uzun bir yol kat ederek, miadı dolmamış yarım kiloluk bebeklerin kahramanca tıbbi girişimlerle kurtarıldığı, çocukların otuzlu kırklı yaşlara gelene kadar ekonomik açıdan üretken olmalarının beklenmediği ve çocuğa karşı şiddet tanımının yakan topu kapsayacak kadar genişletildiği bir çağa ulaştık.

Yeni doğan bir bebeğin öldürülmesi gibi yaşamın devam ettirilmesine bu kadar aykırı bir şeye nasıl anlam verebiliriz? Hekim Larry Milner, dünya çapında bebek katlini araştırdığı, ustalıklı kaleme alınmış *Hardness of Heart/Hardness of life* (Yüreğin acımasızlığı/Yaşamın Acımasızlığı) başlıklı kitabının son bölümünde bir itirafta bulunuyor:

Bu kitaba başlarken kafamda tek bir amaç vardı, o da Giriş bölümünde ifade edildiği şekliyle, "Nasıl olur da insan kendi çocuğunu alıp boğarak öldürür?" sorusunu yanıtlamaktı. Yıllarca önce bu soruyu ilk kez irdelemeye başladığımda, bunun Doğal akışta bir tür benzersiz patolojik değişiklik yaşandığını düşündüren bir konu olduğu kanısındaydım. Sağkalım bu denli hassas bir dengedeyken, evrimin kişideki kalıtsal bir kendi yavrusunu öldürme eğilimini sürdürebileceği bana akla uygun gelmiyordu. Genetik materyalin Darwinci doğal seçilimi yalnızca uyum başarısı en yüksek olanların sağ kalımını güvence altına alıyordu; bebek katli doğrultusundaki bir eğilimin uygunsuz bir davranış olduğu ve bu makul standart ölçüt sınavından geçemeyeceği açıktı. Oysa araştırmalarımın, farklı birtakım stres koşullarıyla yüz yüze gelen bir insanın kendi yavrusunu öldürebilmesinin en "doğal" davranışlarından biri olduğu ortaya çıktı.¹⁰⁴

Milner'ı şaşırtan soru, evrimci biyolojinin yaşam öyküsü teorisi adı verilen bir yan dalında yanıtlanıyor.¹⁰⁵ Annenin bütün yavrularını sonsuz değerde varlıklar olarak ele almasını bekleyen sezgisel yaklaşım, doğal seçim teorisinin öngördüğü bir şey olmak bir yana, bunun doğal seçimle uyuşması da mümkün değil. Seçim organizmanın yaşamı boyunca çoğalma üretkenliğinin en üst düzeye çıkması doğrultusunda etki yapıyor, bu da yeni bir yavruya yatırım yap-

¹⁰⁰ Williamson, 1978. Ayrıca bkz. Daly & Wilson, 1988; Divale & Harris, 1976; Hrdy, 1999; Milner, 2000.

¹⁰¹ Milner, 2000, s.3; Ayrıca bkz. Williamson, 1978.

¹⁰² deMause, 1974, Aktaran Milner, 2000, s.2.

¹⁰³ Breiner, 1990; deMause, 1974, 1998, 2008; Heywood, 2001; Hrdy, 1999; Milner, 2000.

¹⁰⁴ Milner, 2000, s.537.

¹⁰⁵ Daly & Wilson, 1988; Hagen, 1999; Hawkes, 2006; Hrdy, 1999; Maynard Smith, 1988, 1998.

makla kaynaklarını mevcut ya da gelecekteki yavrularına saklamak arasında bir seçim yapmak anlamına geliyor. Yavruya ayrılan zaman, enerji ve yiyecekler açısından, hayvanlar arasında memeliler, memeliler arasında da insan aşırı bir örnek oluşturuyor. Gebelik ve doğum annelik mesleğinde yalnızca bir ilk adım ve memeli bir anne bebeğini doğurmak için harcadığı kalorilerden daha fazlasını olgunlaşana kadar onu emzirirken harcamak zorunda.¹⁰⁶ Doğa genellikle batık maliyet yanlısından uzak duruyor, dolayısıyla da annelerin yavruyu ve koşulları değerlendirip ona ek yatırım yapmak ya da enerjilerini doğmuş ya da doğmamış diğer yavrularına ayırmak arasında seçim yapmaları beklenecektir.¹⁰⁷ Yeni doğan bir bebek hastalıklıysa ya da koşullar hayatta kalmasına uygun değilse, parayı sokağa atmak yerine zararın neresinden dönsek kardır denilip en sağlıklı yavrular tercih ediliyor ya da koşullar düzelene kadar beklenip yeniden deneniyor.

Biyoloğun gözünde insandaki bebek katli de, triaj adı verilen ve öncelikleri temel alan bu ayıklama örneklerinden biri.¹⁰⁸ Yakın zamanlara kadar kadınlar çocuklarını iki ile dört yıl kadar emzirerek tam doğurganlık dönemine geri dönüşü geciktiriyorlardı. Özellikle yaşamın tehlikelerle dolu ilk yılında çocukların çoğu ölüyordu. Kadınların büyük çoğunluğu iki ya da üç çocuğunun erişkin yaşa ulaştığını görebiliyorlardı ve birçok kadının çocuklarından hiçbiri bunu başaramıyordu. Evrimsel atalarımızın yaşadığı amansız ortamlarda büyükanne olabilmek için, kadının bazı zor seçimler yapması gerekiyordu. Triağ teorisi erişkin çağa kadar sağ kalma olasılığı düşükse, annenin yeni doğan bebeğinin ölmesine izin vereceğini öngörüyor. Bu tahminin temelinde bebekte şekil bozukluğu, tepkisizlik gibi olumsuz işaretler bulunması ya da annenin sırtında başka çocukların yükünün olması, savaş ya da kıtlık koşulları ya da akrabalarından ya da bebeğin babasından destek alamama gibi başarılı bir anneliğin imkansız olduğunu gösteren olumsuz işaretler bulunabilir. Tabii bir de annenin yeniden deneme fırsatı bulunması için yeterince genç olması gerekir.

Martin Daly ve Margo Wilson bir etnografik veri tabanından aldıkları birbiriyle ilişkisiz otuz toplumu inceleyerek, triaj teorisini test ettiler.¹⁰⁹ Bu toplumların çoğunda bebek katli belgelenabiliyordu ve antropologlar 112 olguda bir neden saptayabilmişlerdi. Bu nedenlerin yüzde 87'si triaj teorisine uyuyor: kadının kocası bebeğin babası değildi, bebek sakat ya da hastaydı ya da bir ikizi ya da kendisine yakın yaşlarda büyük kardeşleri olması, yakınında bir baba olmaması ve büyük ekonomik güçlükler çeken bir ailede doğmuş olması gibi, bebeğin erişkin çağa kadar hayatta kalma şansını çok azaltan etmenler saptanabiliyordu.

Bütün insanlık dışı bir eylem görüntüsüne rağmen, bebek katlinin yaygınlığı ve evrimsel açıdan anlaşılabilir bir olgu olması, çoğu durumda bunun taksirli bir cinayetten çok, özel bir şiddet kategorisine dahil edilebileceğini düşündürüyor. Araştırmacılar bu kadınlarla (ya da olayı tartışmak kadına çok acı verecekse, onun yakınlarıyla) yaptıkları görüşmelerde, annenin çoğu zaman bu ölümü kaçınılmaz bir trajedi olarak gördüğünü ve ölen çocuğu için ağladığını bildiri-

¹⁰⁶ Hagen, 1999.

¹⁰⁷ Batık maliyetten kaçınma: Maynard Smith, 1998. Batık maliyetten kaçınma konusunda bir istisna: Dawkins & Brockmann, 1980.

¹⁰⁸ Daly & Wilson, 1988; Hagen, 1999; Hrdy, 1999.

¹⁰⁹ Daly & Wilson, 1988, s.37-60.

yorlar. Örneğin, bir Yanomamö reisinin eşini anlatan Napoléon Chagnon şöyle diyor: "Alan çalışmama başladığımda Bahami gebeydi, ama doğurduğunda –bu bir erkek bebektir– onu imha etti; göz yaşları içinde bana elinden başka bir şey gelmediğini anlatıyordu. Yeni bebek hâlâ emzirmeye devam eden en küçük çocuğu olan Ariwari'yle rekabet edecekti. Ariwari'yi anne sütünden erken kesilmenin yol açacağı tehlikelere ve belirsizliklere terk etmek yerine, yeni doğan çocuğun yaşamını sonlandırmayı seçmişti."¹¹⁰ Yanomamöler vahşi bir halk olarak nitelendirilseler de, bu kabiledaki bütün bebek öldürmelerini bir vahşet belirtisi saymak mümkün değil. Afrika başta olmak üzere bazı savaşçı kabilelerde yeni doğanların öldürülmesi çok nadir bir olayken, görece barışçıl bazı kabilelerde bu yaygın bir uygulama olabiliyor.¹¹¹ Milner'ın başyapıtının başlığında 19. yüzyılda antropolojinin kurucularından biri olan Edward Tylor'dan alıntı yapılmış: "Bebek katlinin kökeninde yüreğin acımasızlığından çok yaşamın acımasızlığı yatıyor."¹¹²

Yeni doğan bir bebeği korumakla kurban etmek arasında bardağı taşıran can alıcı noktada hem içsel duygular hem de kültürel normlar rol oynuyor. Bizimki gibi doğuma büyük saygı duyan ve bebeklerin yaşayıp gelişmesi için her önlemini alan bir kültürde, anneye yeni doğan bebek arasındaki bağın neredeyse bir refleks olduğunu düşünmemiz anlaşılır bir durum. Aslında, bu önemli bazı psikolojik engellerin aşılmasını gerektiriyor. Milattan sonra birinci yüzyılda Plutarkhos kabullenilmesi güç bir gerçeği dile getiriyor:

Yeni doğan insan kadar mükemmellikten uzak, çaresiz, çıplak, biçimsiz ve pis bir şey olamaz; neredeyse Doğa bile ona ışığa doğru ilerleyeceği temiz bir geçiş yolu sunmamış denilebilir; bir yeni doğandan çok, yeni öldürülmüş bir şeye benzeyen, her yanına kan ve pislik bulaşmış bu varlık, ona karşı doğal bir sevgi duyan biri dışında kimsenin kucağına alıp öpüp koklamak isteyebileceği bir nesne değil.¹¹³

Öte yandan bu "doğal sevgi" otomatik olmaktan çok uzak. Daly ve Wilson'a, onların ardından da antropolog Edward Hagen'a göre, doğum sonrası depresyon ve onun daha hafif bir biçimi olan annelik hüznü hormonal işlev bozukluğu değil, çocuğu yaşatma kararının duygusal ortamını oluşturan bir hal.¹¹⁴ Çoğu zaman doğum sonrası depresyon yaşayan anneler duygusal olarak yeni doğan bebekten bir kopukluk yaşıyorlar ve içlerinden ona zarar verme düşüncesi geçiyor. Psikologlar normalde yaşadığımız dünyaya pembe gözlüklerle bakma haliyle karşılaştırıldığında, hafif depresyonun insanlara yaşamlarını daha doğru bir yaklaşımla gözden geçirme olanağı sunduğunu belirtiyorlar. Tarih boyunca depresif bir annenin kafasına takılan, "bu yükün altından nasıl kalkacağım?" türünden düşünceler, hemen hemen kesin olan bir trajediyi yaşamakla daha sonra belki daha büyük bir trajediyi yaşama arasında vahim bir seçim yapmak zorunda kalan annelerin kafasındaki meşru bir soru olageldi. Durum kontrol altına

¹¹⁰ Aktaran Daly & Wilson, 1988, s.51.

¹¹¹ Williamson, 1978, s.64.

¹¹² Tylor: Aktaran Milner, 2000, s.12.

¹¹³ Plutarch, "On affection for children," Aktaran Milner, 2000, s.508.

¹¹⁴ Hagen, 1999; Daly & Wilson, 1988, s.61-77.

alınıp hüznün yok olunca, birçok anne bebeklerine aşık olduklarını, onu benzersiz olağanüstü bir birey olarak görmeye başladıklarını anlatıyorlar.

Hagen doğum sonrası depresyonun yeni doğan bebeğe yatırım yapmanın irdelediği bir değerlendirme dönemi olduğu teorisinden kaynaklanan beş öngörü test etmek için, bu konuyla ilgili psikiyatrik literatürü incelemiştir. Öngörüldüğü gibi, sosyal desteği olmayan (bekar, ayrılmış, evliliklerinden memnuniyetsiz ya da anne babasından uzak), sorunlu bir doğum yaşamış ya da sağlıklı bir bebeği olan, kendisi ya da eşi işsiz olan kadınlarda doğum sonrası depresyonun daha sık görüldüğünü bildiriyor. Ayrıca, Batı ülkeleri dışında kalan ve benzer risk faktörleri olan çok sayıda ülkede doğum sonrası depresyon bildirildiğini (ama akrabalık ilişkilerini temel alan geleneksel toplumları inceleyen yeterli sayıda uygun çalışma bulamadığını) belirtiyor. Son olarak da, doğum sonrası depresyonla, ölçülebilen hormonal dengesizlikler arasında güçlü bir bağ bulunmadığını, bunun da bu durumun bir işlev bozukluğu değil, bir tasarım özelliği olduğunu ileri sürüyor.

Birçok kültürde yeni doğan bebeğin sağkalım olasılığı artana kadar insanların onunla duygusal bir bağ kurmalarının önüne geçilmeye çalışılır. Tehlikeli dönem geçene kadar bebeğe dokunulması, isim verilmesi ya da yasal bir birey olarak tanınması önlenabilir ve çoğu zaman bu tehlikeli dönemden çıkış bizim geleneklerimizdeki vaftiz töreni ve sünnet töreni gibi keyifli bir törenle kutlanır.¹¹⁵ Bazı geleneklerde bir dizi aşama vardır; örneğin geleneksel Musevilikte bebek otuz gün sağ kaldıktan sonra tam bir yasal kişiğe kavuşabilir.

Bebek katlini biraz daha anlaşılabilir kılmaya çalıştıysam, bunun tek nedeni bu eylemin kabul gördüğü çok uzun bir tarihle, nefret uyandıran tiksindirici bir eylem olarak görüldüğü günümüz duyarlılıkları arasındaki mesafeyi biraz azaltmaya çalışmam. Ama bu ikisinin arasındaki uçurum son derece derin. Modern çağlar öncesindeki insanların çetin yaşam koşullarına uygun evrimci mantığı anladığımız zaman bile, bizim standartlarımızla bebek katillerinin çoğunu anlamak zor, affetmek ise mümkün değil. Daly ve Wilson'ın listesinde zina sonucu doğan bebeklerin öldürülmesi ve yeni bir kocaya varınca (ya da kaçırılınca) kadının önceki evliliğinden olma bütün çocuklarının öldürülmesi gibi örnekler var. Ve bebek öldürmelerle ilgili gerekçeler listesinin yüzde 14'ü, Daly ve Wilson'ın dile getirdikleri gibi bir evrimci biyoloğun öngörebileceği kategorilerin dışında kalıyor. Bunlar arasında çocukların kurban edilmesi, büyükbabanın damadına duyduğu garaz sonucu bebekleri öldürmesi, tahtta iddiası olabilecek erkek çocukların ortadan kaldırılması ve akrabalık geleneklerinin beraberinde getirdiği yükümlülüklerden kaçınmak için işlenen cinayetler var, ama en yaygın olanı da yeni doğan bebeğin kız olduğu için öldürülmesi.

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler dünyasında kadın nüfusun belirgin ölçüde düşük olduğunu ortaya koyan nüfus sayımı verileri kız bebek katlini dünya gündemine yerleştirdi. Çoğunluğu Çin'de ve Hindistan'da olmak üzere, kız çocukların sayıca azlığı istatistiklerde "Yüz milyonluk kayıp" sözleriyle ifade edi-

¹¹⁵ Daly & Wilson, 1988; Milner, 2000.

liyor.¹¹⁶ Asya'da birçok aile marazi bir yaklaşımla erkek çocukları tercih ediyor. Bazı ülkelerde gebe kadınlar amniyosentez ya da ultrason hizmetlerine başvuru-
rup, bebek kızsaa bitişikteki gebeliği sonlandırma kliniğine gidebiliyor. Gebenin
kız çocuk beklediğini belirleyebilen teknolojilerde ulaşılan başarı düzeyi, nüfus-
ta kadın sayısındaki düşüklüğün moderniteye özgü bir sorun olduğu izlenimini
doğurabilir, oysa Çin'de ve Hindistan'da iki bin yılı aşkın bir süredir kız bebekle-
rin katledildiğine ilişkin belgeler var.¹¹⁷ Çin'de ebeler yatağın yanına bir kova su
koyuyor, doğan bebek kız olursa kovaya atıyorlardı. Hindistan'da da birçok yön-
tem var: "tütün ve kenevir tableti yutturmak, sütte boğmak, annenin memesine
afyon ya da zehirli boru çiçeği sürmek ya da soluk almadan önce çocuğun ağzını
sığır pisliğiyle sıvamak." Zaman zaman kız çocukların yaşamasına izin verilse
bile, yaşamları uzun sürmeyebiliyor. Anne babalar ellerindeki yiyeceklerin ço-
ğunu oğlan çocuklarına veriyorlar ve Çinli bir doktorun ifadesiyle, "hastalanan
çocuk oğlansa anne ve babası onu hemen hastaneye götürüyorlar, oysa kız çocuk
hastalanınca 'Hele bakalım, yarın nasıl olacak' diyorlar."¹¹⁸

Cinskrım ve jinesid adı da verilen kız bebek katli Asya'ya özgü bir fenomen
değil.¹¹⁹ Yanomamöler, yabancı yiyeceklerle beslenen halklar arasında yeni doğ-
ğan kız bebekleri erkek bebeklerden daha fazla öldüren çok sayıda toplumdan
biri. Antik Yunanistan ve Roma'da bebekler "ırmaklara, gübrelıklere ya da lağım
çukurlarına atılıyor, küplere konulup açlıktan ölmeye bırakılıyor ya da yabancı-
da çürümeye ya da vahşi hayvanlara terk ediliyordu."¹²⁰ Bebek katli ortaçağ ve
Rönesans Avrupa'sında da yaygındı.¹²¹ Bütün bu yerlerde ölen kız bebek sayısı
erkek bebek sayısından fazlaydı. Çoğu zaman aileler ilk erkek çocuk dünyaya
gelene kadar doğan bütün bebekleri öldürüyor, daha sonra doğan kız bebeklerin
yaşamasına izin veriyorlardı.

Biyolojik açıdan kız bebek katli gizemli bir fenomen. Her çocuğun bir annesi
bir de babası var ve eğer insanların meselesi genleri ya da sülaleleri anlamında
soylarıysa, kendi kızlarını ayıklayıp yok etmek çılgınca bir davranış. Evrimci
biyolojinin temel ilkelerinden birine göre, cinsel olgunluğa erişen nüfusta cinsi-
yet oranının yarı yarıya olmasıyla kararlı bir denge sağlanacaktır; erkek nüfus
ağır basarsa kızlara olan talep artacak ve eş bulma ve gelecekteki nüfusa döl
verme açısından kızlar erkeklerden daha avantajlı bir konuma geleceklerdir. Kız
nüfusun ağır basması da erkeklere avantaj sağlayacaktır. Anne babaların sağ ka-
lan çocuklarının cinsiyet oranını, doğal ya da kültürel yoldan denetleyebilmeleri
durumunda, kızları ya da oğulları tercih etmek gelecek kuşaklarda cezalandırı-
lacak bir davranıştır.¹²²

İleri sürülebilecek naif hipotezlerden biri, bir toplumda nüfus artış hızını be-
lirleyen faktörün o toplumdaki kadın sayısı olması. Belki de çoğalarak Malthus-

¹¹⁶ Sen, 1990; Milner, 2000, bölüm 8; N. D. Kristof, "Stark data on women: 100 million are missing," *New York Times*, 5 Kasım 1991.

¹¹⁷ Milner, 2000, s.236-45; Ayrıca bkz. Hudson & Boer, 2002.

¹¹⁸ Aktaran N. D. Kristof, "Stark data on women: 100 million are missing," *New York Times*, 5 Ka-
sım 1991.

¹¹⁹ Milner, 2000, bölüm 8; Hrdy, 1999; Hawkes, 1981; Daly & Wilson, 1988, s.53-56.

¹²⁰ Breiner, 1990, s.6-7.

¹²¹ Milner, 2000; Hanlon, 2007; Hynes, baskıda.

¹²² Maynard Smith, 1988, 1998.

çu yiyecek ya da toprak sınırlarına ulaşan kabileler ya da uluslar, nüfus artışını durdurmak için kız çocuklarını öldürüyorlar.¹²³ Ama sıfır nüfus artışı teorisinde karşılaşılan sorunlardan biri, bebek katli yaşanan kabile ve uygarlıkların çoğunun çevresel baskılarla yüz yüze olmaması. Daha ciddi bir sorun da bu gibi naif topluluk yararı teorilerinin hepsinde ölümcül bir kusurla karşılaşmamız; bu gibi teorilerin önerdiği mekanizma kendi altındaki toprağı oyuyor. Böyle bir durumda topluluk politikasına uymayıp kız çocuklarını yaşatan aileler bol torunla nüfusta ağır basarken, fedakâr komşularının oğulları bekar ölür ve soyları tükenir. Bu durumda kız bebeklerini öldürme eğilimi gösteren soyların soyu çoktan tüenecek ve herhangi bir toplumda kız bebeklerin öldürülmeye devam etmesi gizemini koruyacaktır.

Cinsiyet yanlılığı evrimsel psikolojiyle açıklanabilir mi? Bu yaklaşımı eleştirenler bunun yaratıcı bir zihin egzersizi olmanın ötesine geçemeyeceğini, bu gibi egzersizlerle her fenomen için parlak evrimci açıklamalar önerilebileceğini ileri sürüyorlar. Ama bu bir yanılsama; kökeninde de çok sayıda parlak evrimci hipotezin verilerle doğrulanması yatıyor. Bu tür hipotezlerin hepsinin başarılı olacağı ileri sürülemez. Nitekim bütün parlaklığına rağmen, Trivers-Willard cinsiyet oranları teorisi insanlarda bebek katline uygulandığında, yanlış olduğu ortaya çıktı.¹²⁴

Biyolog Robert Trivers ve matematikçi Dan Willard kız çocuklarla erkek çocuklardan edinilecek ortalama torun sayısının eşit olması beklense de, her bir cinsiyetin vadedebileceği *maksimum* sayının farklı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Uyum başarısı çok yüksek bir oğul, diğer erkeklerle rekabet ederek çok sayıda kadını gebe bırakıp çok sayıda çocuk sahibi olabiliirdi; buna karşılık, uyum başarısı çok yüksek bir kız çocuğun maksimum çocuk sayısı doğurganlık çağında dünyaya getirip bakabileceği çocuklarla sınırlı olacaktı. Öte yandan, kız çocukta başarı olasılığı daha yüksekti: *uyum başarısı düşük* bir erkek çocuk diğer erkeklerle rekabette kaybedecek ve çocuksuz kalacaktı, oysa uyum başarısı düşük bir kız çocuğun istekli bir cinsel eş bulmama olasılığı hemen hiç yoktu. Bunun nedeni uyum başarısının önemsiz olması değildi –sağlıklı ve arzulanan bir kız çocuğun sağ kalan çocuk sayısı her durumda sağlıklı ve arzulanan bir kız çocukta daha yüksek olacaktı– ama bu ikisi arasında tepeye çıkan ya da dibe düşen oğullar arasındaki kadar aşırı bir fark olmayacaktı. Anne babaların (kendi sağlıklarını, beslenmelerini ve topraklarını koruma yoluyla) çocuklarının uyum başarısını öngörebildikleri ve cinsiyet oranında stratejik bir değişiklik yapabildikleri ölçüde, rakiplerinden daha iyi durumda oldukları zaman erkek çocuklardan yana, rakiplerinden daha kötü durumda oldukları zamansa kız çocuklardan yana davranmaları beklenenecekti.

Trivers-Willard teorisi insanlar dışında pek çok türde, hatta bir ölçüde de *Homo sapiens*'te doğrulandı. Geleneksel toplumlarda toplumsal konumu yüksek ve zengin kişiler genellikle daha uzun yaşama ve daha fazla ve daha iyi eşler edinme eğilimi gösterirler; dolayısıyla, bu teoriye göre toplumsal konumu yüksek

¹²³ Sıfır nüfus artışı teorisi: Divale & Harris, 1976. Teorinin sorunları: Chagnon, 1997; Daly & Wilson, 1988; Hawkes, 1981.

¹²⁴ Trivers-Willard teorisi: Trivers & Willard, 1973. Teorinin sorunları: Hawkes, 1981; Hrdy, 1999.

olan kişilerin erkek çocuklardan, toplumsal konumu düşük olan kişilerinse kız çocuklardan yana olmaları beklenecektir. Bazı kayırmacılık türlerinde (örneğin vasiyetnamelerde öngörülen bağışlarda) olan tam da budur.¹²⁵ Ama çok önemli bir kayırmacılık türünde –yeni doğan bebeğin yaşamasına izin verip vermemeteorinin o kadar iyi işlemediği görülüyor. Evrimci antropologlar Sarah Hrdy ve Kristen Hawkes'ın her ikisi de Trivers–Willard teorisinin meselenin yalnızca bir yarısını açıklayabildiğini gösterdiler. Hindistan'da üst kastlarda kız bebekleri öldürme eğiliminin daha belirgin olduğu bir gerçek. Ama bu alt kastlarda erkek çocuklarını öldürme eğiliminin daha belirgin olduğu anlamına gelmiyor. Aslında erkek çocuklarını öldüren bir toplum bulmak *neredeyse imkansız*.¹²⁶ Dünyada bebek katli yapan kültürler ya her iki cinsiyete eşit şans tanıyorlar ya da kız bebeklerini öldürmeyi tercih ediyorlar; bu da insanda kız bebek katlinin Trivers–Willard açıklamasını boşa çıkarıyor.

Kız bebek katlinin arka planını oluşturan kadın düşmanlığına feminist bir bakış, bir toplumdaki cinsiyetçiliğin yaşam hakkına kadar uzanabildiğini ileri süren, kadın olmanın ölüm cezasını hak eden bir suç sayıldığı görüşünü akla getiriyor. Ama bu hipotez de geçerli değil. Bu toplumlar ne denli cinsiyetçi olurlarsa olsunlar, kadınsız bir dünya istemiyorlardı (ya da istemiyorlar). Erkekler kadınların girmesine izin verilmeyen ağaç evlerde yaşamıyorlar; cinsellik, çocuklar, çocuk yetiştirme ve yiyeceklerin çoğunun toplanması ya da hazırlanması açılarından kadınlara bağımlılar. Kız bebeklerini öldüren aileler etrafta kadınların bulunmasını arzu ediyorlar. Ama bu kadınları başkalarının yetiştirmesini istiyorlar. Kız bebek katli bir tür toplumsal parazitlik, bedavacılık sorunu, jeneralistik bir kamusal mülkiyet trajedisidir.¹²⁷

Bedavacılık sorunları ortak kaynakların, tartıştığımız alanda da potansiyel bir gelin havuzunun kimsenin mülkiyetinde olmadığı koşullarda ortaya çıkar. Mülkiyet hakkının anne babaların elinde olduğu serbest piyasayı temel alan evliliklerde, hem erkek hem de kız çocuklar için tazminat elde etmek mümkün olurdu ve hiçbir cinsiyete kayırmacılık uygulanmazdı. Evinizin etrafında ateşli bir savaşıya ya da tarlalarınızda adaleli bir yardımcıya ihtiyacınız varsa bile, bunun için bir oğul yetiştirmekle size damat getirecek bir kız yetiştirmek arasında fark olmazdı. Erkek çocuğu daha fazla olan aileler onları gelinlerle takas edebilirler, kız çocuğu daha fazla olan aileler de onları damatlarla takas edebilirlerdi. Gerçi damadınızın ailesi oğullarının kendileriyle yaşamasını tercih edebilirlerdi, ama oğlunuz bir eş istiyorsa siz de pazarlık gücünüzü kullanarak gencin sizin yanınızda yaşamasını sağlayabilirdiniz. Erkek çocuk tercihinin ortaya çıkması için mülkiyet haklarının çarpıklaşmış olması, anne babaların kızlarına değil yalnızca oğullarına sahip olmaları gerekir.

Nitekim, Hawkes yabani yiyeceklerle beslenen halklar arasında, (kız çocukların evlerinde kaldıkları ve kocalarının onların evine yerleştiği) matrilokal toplumlarla ve çiftlerin kendi istedikleri yere yerleştikleri toplumlarla karşılaştı-

¹²⁵ Hrdy, 1999.

¹²⁶ Erkek çocukların öldürülmemesine istisnalar: Çin'deki Şensi bölgesi halkı: Milner, 2000, s.238; Kenya Rendilleleri: Williamson, 1978, not 33; 17. yüzyılda Parma'daki yoksul kent işçileri: Hynes, baskıda.

¹²⁷ Gottschall, 2008.

rıldığında, (kız çocukların evlerini terk edip kocalarıyla ve kocalarının ailesiyle yaşamaya gittiği) patrilokal toplumlarda kız bebek katlinin daha sık görüldüğünü bildiriyor. Patrilokal toplumlar komşu köylerin sürekli savaş halinde olduğu, bu durumun da erkekleri bir arada kalıp birlikte savaşmaya teşvik ettiği kabilelerde yaygın bir uygulama. Düşmanlar başka kabilelerse ve erkekler kendi yurtlarında daha fazla hareket özgürlüğüne sahipse bu uygulamanın azaldığı görülüyor. Kendi içlerinde savaşan toplumlar kadınları hızla kendilerine yeni savaşçı erkekler doğursun, böylece diğer köylere daha güçlü baskınlar yapabilsinler ve kendi köyleri baskına uğradığında onu daha iyi korusunlar diye yeni doğan kızlarını öldürüyorlar, ama bunun sonucunda kendi bebek katliamlarıyla kadın havuzunun vahim bir şekilde daraldığı bir kısır döngüyle karşı karşıya kalıyorlar. Homeros'un Yunanistan'ındaki savaşçı kabileler de benzeri bir tuzağa düşmüşlerdi.¹²⁸

Peki ya Hindistan ve Çin gibi devlet yönetimli toplumlara ne demeli? Hawkes'a göre kız bebeklerin katledildiği devlet yönetimli toplumlarda da anne babaların, askeri nedenlerle olmasa bile ekonomik nedenlerle kızlarının değil, yalnızca oğullarının sahipliğini sürdürebiliyorlar.¹²⁹ Seçkinlerin bölünmez bir servete sahip oldukları toplumlarda çoğu zaman miras bir oğula kalıyor. Hindistan'da kast sistemi de piyasayı çarpıklaştıran ek bir faktör: alt kastlardaki anne babalar kızlarının üst kastlardaki damatlarla evlenebilmesi için yüksek miktarda çeyiz parası ödemek zorundalar. Çin'de anne babalar yaşlılıkta kendilerine bakılması da dahil olmak üzere, oğullarının ve gelinlerinin sürekli desteğini talep etme hakkına sahip oldukları halde, kızlarından ve damatlarından böyle bir şey talep edemiyorlardı (nitekim, ünlü "Kız çocuk dökülen su demektir." Çin atasözü de bunu yansıtıyor.)¹³⁰ Çin'de 1978'de uygulamaya konulan tek çocuk politikası, anne babaların yaşlılıkta kendilerine bakacak bir erkek çocuk sorununu daha da acil hale getirdi. Bütün bu örneklerde erkek çocuk ekonomik bir kaynakken, kız çocuk bir yükümlülüğten başka bir anlam taşıyor; anne babalar da bu çarpık teşviklere en aşırı önlemlerle tepki veriyorlar. Günümüzde her iki ülkede de bebek katli yasak. Çin'de bebek katlinin, yerini cinsiyet seçimli gebelik sonlandırmalarına bıraktığı düşünülüyor; aslında bu da yasalara aykırı, ama yaygın bir biçimde uygulanmaya devam ediyor. Hindistan'da, ultrasonlu gebeliği sonlandırma zincirlerine yapılan baskınlara rağmen, bu uygulamanın yaygın olmaya devam ettiği tahmin ediliyor.¹³¹ Her şey bir yana, artık hükümetler demografik hesaplar yaptıkları ve bugün kız çocukların öldürülmesinin yarın azılı bekar erkeklerle karşı karşıya kalmak anlamına geleceğini fark ettikleri için, bu uygulamaları azaltmaya yönelik baskıların kesinlikle artacağı ileri sürülebilir.¹³²

İster çaresiz kalmış yeni anneler olsun, ister babanın kendileri olduğundan kuşkulanan babalar, ister oğlan çocuk isteyen anne babalar, Batı'da artık insan-

¹²⁸ Chagnon, 1997; Gottschall, 2008.

¹²⁹ Hawkes, 1981; Sen, 1990.

¹³⁰ Aktaran Milner, 2000, s.130.

¹³¹ Milner, 2000, s.236-45.

¹³² Hudson & Boer, 2002.

lar yeni doğan bebekleri öldürüp cezasız kalmıyorlar.¹³³ 2007'de Amerika Birleşik Devletleri'nde doğan 4,3 milyon bebekten 221'inin öldürüldüğü bildiriliyor. Bu da oranın yüz binde 5 olması, yani tarihi ortalamasının iki ya da üç binde birine inmesi demek. Bu bebeklerin yaklaşık dörtte biri doğdukları gün anneleri tarafından öldürülmüş; nitekim 1990'ların sonlarında gebeliklerini saklayan, (bir keresinde lise mezuniyet balosunda olmak üzere) gizlice doğuran, bebeği boğan ve bedenini çöp kutusuna atan bu gibi anneler, "çöp tenekesi anneleri" başlığıyla haber yapılmıştı.¹³⁴ Bu kadınlar insanlık tarihinin tarih öncesindeki bebek katline benzer koşullarla yüz yüze gelen insanlar: bunlar genç, bekar, tek başına doğum yapan ve yakınlarının desteğine güvenemeyeceklerini hisseden kadınlar. Diğerlerinin çoğu genellikle üvey babaların uyguladığı ölümcül çocuk istismarı sonucunda ölen bebekler. Bir de intihar eden ve kendileri olmadan yaşayamayacağını düşündükleri bebeklerini de yanlarında götürülen depresyondaki annelerin elinde ölen bebekler var. Çok seyrek olarak da, 2001'de beş çocuğunu küvette boğan kötü ünlü Andrea Yates gibi, lohusalık depresyonuna giren ve yaşadığı bir hezeyanla kendi çocuklarını öldüren anneler var.

Batı'da bebek katlinin üç kattan daha fazla azalmasına ne yol açtı? İlk adım bunun bir suç sayılması oldu. Kutsal Kitap Museviliği evlat katlini yasaklıyor, ama bunu sonuna kadar götürmüyordu: bir aylıktan küçük bir çocuğun öldürülmesi cinayet sayılmıyordu ve yasadaki boşluklardan yararlanarak Abraham, Kral Süleyman, hatta 10. Bela için bizzat Yahveh tarafından onaylanıyordu.¹³⁵ Talmud Museviliğinde ve Hristiyanlıkta yasa daha netleşti ve bu haliyle geç dönem Roma İmparatorluğu tarafından özümsemi. Yasağın temelinde canların Tanrı'nın malı olduğunu, onun istediği gibi can verip can alabileceği, dolayısıyla da çocukların artık anne babalarının malı olmadığını savunan bir ideoloji vardı. Bunun sonucu Batı'nın ahlak kurallarında ve yasal sistemlerinde kişisel özellikleriyle tanımlanabilen bir insanın canını almanın yasaklanmasıydı: başkaları bir kişinin yaşamının değerini tartamazdı. (Tabii bol bol istisna yapıyor, inanç sapkını sayılanlar, iman etmeyenler, uygarlaşmamış kabileler, düşman halklar ve birkaç yüz yasadan herhangi birini çiğneyenler bu yasağın dışında bırakılıyordu. Nitekim günümüzde de askerleri ya da polisleri tehlikeli işe koştuğumuz ya da yüksek maliyetli güvenlik önlemlerinden kısıntı yaptığımız her durumda kişisel özellikleriyle tanımlanabilen yaşamların tersine, *istatistiksel* yaşamların değerini tartmaya devam ediyoruz.)

Kişisel özellikleriyle tanımlanabilen bir insan yaşamının korunmasını "tabu" olarak adlandırmak garip gelebilir ve bunun apaçık bir şey olduğu söylenebilir. Yaşamın kutsallığını tartışma konusu yapmanın kendisi canavarca bir davranış sayılabilir. Ama zaten tabu böyle bir şey ve onu entelektüel, hatta ahlaki düzlemde sorgulamak elbette mümkün. 1911'de bebek katlinin daha büyük bir çocuğun ya da erişkinin öldürülmesinden daha hafif bir suç sayılması gerektiğini savunan İngiliz hekim Charles Mercier, bu görüşünü şöyle dile getiriyordu:

¹³³ FBI Uniform Crime Reports, "2007: Crime in the United States," U.S. Department of Justice, 2007, http://www2.fbi.gov/ucr/cius2007/offenses/expanded_information/data/shrtable_02.html.

¹³⁴ Milner, s.124; Daly & Wilson, 1988; Resnick, 1970.

¹³⁵ Milner, 2000, bölüm 2; Breiner, 1990.

Kurbanın zihni eziyetin ya da dehşetin yaklaştığını düşünerek acı çekmesine olanak verecek ölçüde gelişmemiştir. Korku ya da dehşet yaşama kapasitesi yoktur. Bilinci de fark edilebilecek düzeyde acı çekmesine olanak verecek ölçüde gelişmemiştir. Kaybı ailede bir boşluk yaratmaz, çocukları ekmeklerini kazanan kişiden ya da annelerinden ya da arkadaş, yardımcı ya da eşlikçi bir insandan mahrum etmez.¹³⁶

Bugün bebeklerin acı çektiğini biliyoruz, ama bunun dışındaki noktalarda, istenmeyen gebeliklerin sonlandırılabilmesi, hayvan hakları, kök hücre araştırmaları ve ötenazi konularında etik sezgilerimizin gölgeli alanlarını irdeleyen birkaç çağdaş felsefecinin Mercier'in bakış açısını benimsedikleri anlaşılıyor; makaleleri incelendiğinde bu açıkça ortaya çıkıyor.¹³⁷ Pek az kişi Mercier'ninkiler türünden gözlemleri kabul eder, ama pratikte yeni doğan bir bebeğin annesi tarafından öldürülmesini diğer insan öldürme türlerinden ayırt eden bu görüşler sezgilere sızıp kendine bir yer açıyor. Avrupa'da birçok hukuk sistemi, bebek katli ya da yeni doğan katli diye ayrı bir suç oluşturarak ya da anneye geçici cinnet olasılığı tanıyarak bu ikisini birbirinden ayırıyor.¹³⁸ Böyle bir ayrımın bulunmadığı Amerika Birleşik Devletleri'nde bile, bir annenin yeni doğan bebeğini öldürmesi durumunda çoğu zaman savcılar kovuşturma açmıyor, jüriler nadiren sanığı suçlu buluyor, suçlu bulunanlar da çoğu zaman hapsedilmekten kurtuluyorlar.¹³⁹ 1997'deki çöp tenekesi anneleri fenomeninde olduğu gibi, medya soytarlıkları zaman zaman hoşgörü ortamını bütünüyle ortadan kaldırılabiliyor, ama bu kadınlar bile içerde üç yıl yattıktan sonra şartlı salıverilmişlerdi.

Nükleer tabu gibi, insan yaşamı tabusu da genelde çok yararlı. 1846'da ailesi bir grup yerleşimciyle birlikte California'dan Oregon'a göç eden bir adamın anılarını değerlendirelim. Yolculuk sırasında, sekiz yaşlarında, Amerikan Yerlisi, açlıktan ölmek üzere, çıplak, yara bere içinde kimsesiz bir kız çocuğa rastlıyorlar.

Erkekler kurulu toplanıp bu konuda ne yapılacağını tartıştı. Babam onu yanıma almak istiyordu; diğerleri onu öldürüp yaşadığı ıstıraptan kurtarmak istiyorlardı. Babam bunun kasıtlı bir cinayet olacağını söyledi. Oylama yapıldı ve bu konuda hiçbir şey yapılmamasına, çocuğun bulunduğu yerde öylece bırakılmasına karar verildi. Annem ve teyzem küçük kızı bırakmak istemediler. Geride kalıp onun için ellerinden geleni yapmaya karar verdiler. Sonunda bize katıldıklarında göz yaşları içindeydiler. Annem küçük kızın yanına çömeldiğini ve onu koruması için Tanrı'ya dua ettiğini anlattı. Atlara bakan genç adamlardan biri onu öylece terk ettiğimiz için kendini o kadar kötü hissetti ki, geri dönüp kafasına bir kurşun sıktı ve acılarına son verdi.¹⁴⁰

Bugün bu öykü bizi dehşete düşürüyor. Ama bir kız çocuğunu ölüme terk etmekle eyleme geçerek yaşamına son vermek yerleşimcilerin ahlaki dünyasında gerçek birer seçenektir. Bugün yaşlı bir ev hayvanının ya da ayağı kırılmış bir

¹³⁶ Aktaran Milner, 2000, s.512.

¹³⁷ Brock, 1993; Glover, 1977; Green, 2001; Kohl, 1978; Singer, 1994; Tooley, 1972.

¹³⁸ Milner, 2000, s.16.

¹³⁹ Resnick, 1970.

¹⁴⁰ Benjamin Franklin Bonney'nin anılarından, Aktaran Courtwright, 1996, s.118-19.

atın acılarına son verirken, insanları kutsal bir kategoriye yerleştiriyoruz. Empati ve merhameti temel alan bütün hesapların üzerinde, insan yaşamını temel alan bir veto var: kişisel özellikleriyle tanımlanabilen bir insanın yaşam hakkı müzakere edilemez.

İnsan yaşamı tabusu aşama aşama gerçekleşen Holokost'a verdiğimiz tepkiyle iyice pekişti. Bu soykırım zihinsel engelli kişilerin, psikiyatrik hastaların ve engelli çocukların ortadan kaldırılmasıyla başladı, ardından genişletilerek eşcinselleri, sakıncalı Slavları, Romanları ve Yahudileri kapsamına aldı. Holokost'un başını çekenlerin ve onlarla suç ortaklığı yapan yurttaşlarının zihninde her aşama bir sonrakini daha kolay kabul edilebilir kılmış olabilir.¹⁴¹ Bugünden bakıldığında, bu tehlikeli sürece en baştan açıkça karşı çıkılrsa, belki de insanların kötülük çukuruna kayıp düşmeleri önlenebilirdi gibi geliyor insana. Holokost'tan bu yana insan yaşamı ve ölümüyle ilgili manipülasyon tabusu bebek katli, öjeni ve aktif ötanazi gibi konuların açıkça tartışılmasını kabul edilemez kıldı. Ama bütün tabular gibi, insan yaşamı tabusu da gerçek dünyanın bazı özellikleriyle uyumlu değil ve günümüzde, embriyogenez süreci, komalar ve anında gerçekleşmeyen ölümler gibi insan yaşamının ayırt edici biyolojik sınırlarının belirsiz olduğu durumların bu tabuyla nasıl uzlaştırılabileceğine ilişkin ateşli biyoetik tartışmaları sürdürülüyor.¹⁴²

İnsan doğasının güçlü bazı eğilimlerine karşı duran her tabunun süslü riyakârlık ve örtmece katmanlarıyla güçlendirilmesi gerekir ve bunun pratikte yasak olan eylemler üzerindeki etkisi pek zayıf olabilir. Nitekim Avrupa tarihinin büyük bir bölümünde bebek katli konusunda yaşanan da bu oldu. İnsanların içinde bulundukları koşullarda bakabilecekleri bebek sayısının çok üzerinde doğuma yol açabilecek cinsel ilişki yaşamaya eğilimli olduklarını söylemek, belki de insan doğasına ilişkin en tartışmasız iddia olacaktır. Gebeliği önleyici yöntemler, istenmeyen gebeliklerin sonlandırılabilmesi ya da gelişmiş bir sosyal dayanışma sistemi yoksa, kendilerini erişkin yaşa getirecek bakım sorumluları olmaksızın çok sayıda çocuk dünyaya gelecektir. Tabu olsun ya da olmasın, bu çocukların çoğu ölecektir.

Neredeyse bin beş yüz yıl boyunca Musevi-Hristiyan bebek katli yasağına, uygulamada muazzam sayılarda bebeğin öldürülmesi eşlik etti. Bir tarihye göre ortaçağda bebeklerin terk edilmesi "kimsenin ceza görmediği son derece yaygın bir uygulamaydı ve yazarlar bundan buz gibi bir kayıtsızlıkla söz ediyorlardı."¹⁴³ Milner ortalama doğum sayısının zengin ailelerde 5,1, orta sınıfta 2,9, yoksul ailelerdeyse 1,8 olduğunu belirtiyor ve "Gebelik sayısının da buna paralel gittiğini düşündüren herhangi bir kanıt" bulunmadığını ekliyor.¹⁴⁴ 1527'de bir Fransız rahibi şöyle yazıyordu: "hela çukurlarında bu deliklere atılmış çocukların cıgıllıkları yankılanıyor."¹⁴⁵

Ortaçağın sonlarıyla modern çağın başları arasında zaman zaman ceza adleti sistemlerinde bebek katli konusunda bir şeyler yapılmaya çalışıldı. Atılan

¹⁴¹ Glover, 1999.

¹⁴² Brock, 1993; Gazzaniga, 2005; Green, 2001; Singer, 1994.

¹⁴³ W. Langer, aktaran Milner, 2000, s.68. Ayrıca bkz. Hanlon, 2007; Hynes, baskıda.

¹⁴⁴ Milner, 2000, s.70.

¹⁴⁵ Aktaran deMause, 1982, s.31.

bu adımların sonuçları da kuşkuluydu. Bazı ülkelerde düzenli aralıklarla bekar hizmetçilerin memelerinden süt gelip gelmediği araştırılıyor ve kadın bebeğini gösteremese işkenceyle çocuğa ne yaptığı bulunmaya çalışılıyordu.¹⁴⁶ Doğduktan sonra yaşamını sürdüremeyen bir bebeği saklayan kadınlar bebeklerini öldürdükleri varsayılarak ölümle cezalandırılıyorlardı; çoğu zaman ceza kadının birkaç vahşi kediyle birlikte bir çuvala konulup nehre atılması yoluyla infaz ediliyordu. Çoğu zaman evin erkeği tarafından gebe bırakılan hizmetçilerden oluşan bu genç kadınların infazında daha renksiz ceza yöntemleri kullanılsa bile, giderek bu durum insan yaşamının kutsallığını korumaya çalışırken, erkeklere rahatsız edici metreslerinden kurtulma fırsatı yarattıklarını fark eden insanların vicdanlarını sızlattırmaya başladı.

Bunun üzerine çeşitli incir yaprakları oluşturuldu. Annenin uykusunda bebeğin bulunduğu tarafa dönerek istemeden onun boğulmasına yol açtığı "üstüne yatma" fenomeni zaman zaman bir salgına dönüşmeye başladı. Kadınlar istenmeyen bebeklerini düşkünler evlerine bırakmaya davet ediliyorlar ve bu kurumların bazılarında, bebeklerin bırakılabileceği döner masalar ve gizli kapılarla anonimlik korunuyordu. Bu kurumlarda ölüm oranı yüzde 50'yle yüzde 99'un üzerine çıkan rakamlara ulaşıyordu.¹⁴⁷ Kadınlar bebeklerini başarı oranları buna benzeyen sütannelere ya da "bebek çiftçilerine" veriyorlardı. Annelerin ve sütannelerin koliklik bebekleri yatıştırma için kullanılan afyon, alkol ve şeker pekmezi gibi maddeleri elde etmeleri çok kolaydı ve uygun dozda kullanıldıklarında bunlar bebekleri gerçekten sakinleştiriyordu. Bebeklik döneminde sağ kalan çocukların çoğu, Dickens'ın *Oliver Twist*'te betimlediği, "pek fazla gıda ve giysi bulunmayan" atölyelere gönderiliyordu ve "işin kötüsü orada bu çocukların büyük çoğunluğu bakımsızlık ve soğuktan hastalanıyor ya da ihmal sonucu ateşe düşüyor ya da kaza sonucu neredeyse boğuluyordu; bu zavallı ufaklıkların çoğu öbür tarafa göçüyor ve orada bu dünyada bulamadığı sevgi ve ilgiye ruhunu teslim ediyordu." Alınan bütün bu önlemlere rağmen, parklarda, köprü altlarında ve hendeklerde sık sık bu minik cesetlerle karşılaşılırdınız. 1862'de kuşku ölümünü araştıran bir Britanya Kraliyet görevlisi şunları yazıyordu: "Polisin gözünde bir çocuk ölüsüyle kedi ya da köpek ölüsü bulmak arasında fark yok gibiydi."¹⁴⁸

Günümüz Batı dünyasında bebek öldürmelerde yaşanan birkaç bin kat azalma, kısmen çaresizlik batağına saplanan anne sayısını azaltan refah düzeyi sayesinde, kısmen de istenmeyen bebek sayısının düşmesini sağlayan gebeliği önleyici ve sonlandırıcı güvenli ve güvenilir yöntemler geliştirilmesine olanak veren teknolojik ilerlemeler sayesinde gerçekleşti. Ama bu aynı zamanda çocuklara verilen değer de değiştiğini yansıtıyor. Bu konuyu dini bütünlerin yüce amaçlarına terk etmek yerine, sonunda toplumlar doğuranın kimliğinden, doğdukları anda biçimli ya da biçimsiz, güzel ya da çirkin olmalarından, kayıplarının ailelerinde ne ölçüde bir boşluk yaratacağından, beslenme ve bakım maliyetinin yüksekliğinden bağımsız olarak, bebek yaşamının kutsal olduğu doktrinini benimsediler. 20. yüzyılda, gebeliği sonlandırma yöntemlerine erişimin kolay-

¹⁴⁶ Milner, 2000, s.71.

¹⁴⁷ Milner, 2000, s.99-107; bölüm. 3-5.

¹⁴⁸ Aktaran Milner, 2000, s.100.

laşmasından önce bile, gebe kalan bir genç kızın çocuğunu tek başına doğurup gizlice öldürme olasılığı azalmıştı, çünkü artık diğer insanlar tarafından oluşturulan başka seçenekler, ölüm kampı niteliğinde olmayan yetimhaneler ve kimsesiz çocukları evlat edinecek ve bakımlarını üstlenecek aileler bulan aracı kurumlar vardı. Peki, nasıl oldu da hükümetler, yardım kuruluşları ve dinler bu yaşam kurtarıcı önlemlere para yatırmaya başladılar? Görünen o ki bunun nedeni çocukların değerinin artması, hayatta kalmaları başta olmak üzere, onların çıkarlarını da kapsayacak şekilde ortak kaygılarımızın genişlemesi. Çocuklara yönelik davranışların diğer boyutlarını incelediğimizde, son zamanlardaki değişikliklerin muazzam boyutlarda olduğunu görüyoruz.

Batı'da çocuklara verilen değer konusuna dalmadan önce, bebek katlinin tarihsel seyriyle ilgili daha karamsar bir bakış açısı üzerinde biraz durmakta yarar var. Tarihe bu farklı bakış açısına göre, Batı'da yaşanmakta olan başlıca uzun vadeli eğilim, çocukları doğar doğmaz öldürmek yerine, onları ana rahmine düşer düşmez öldürmeye doğru bir geçiş.

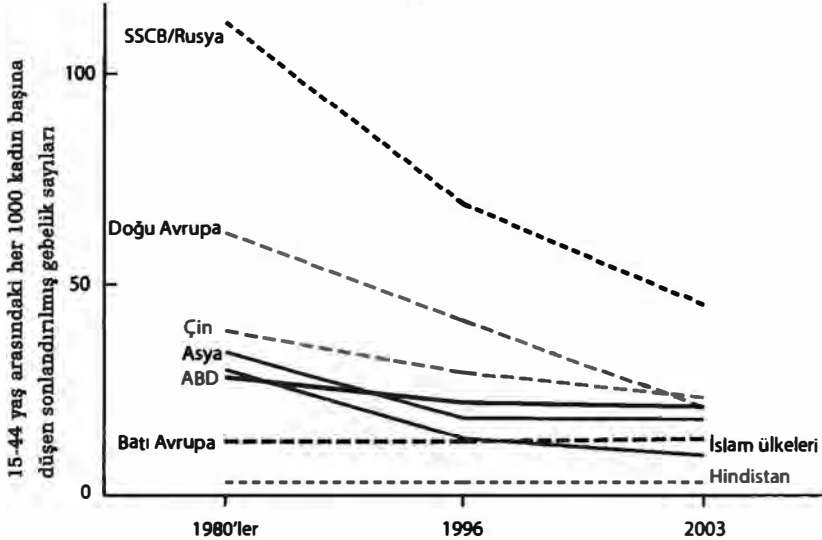
Geçmiş yüzyıllarda bebek katliyle sonuçlanan doğumlara benzer oranda gebeliğin, günümüz dünyasında istenmeyen gebelikleri sonlandırma yöntemleriyle sonuçlandığı doğru.¹⁴⁹ Gelişmiş Batı ülkelerindeki kadınların yüzde 12'siyle yüzde 25'i gebeliklerini sonlandırıyorlar; eski komünist ülkelerin bir bölümünde bu oran yüzde ellinin de üzerinde. 2003'te Amerika Birleşik Devletleri'nde bir milyon, Avrupa ve Batı'nın bütününde 5 milyon, buna ek olarak dünyanın geri kalan bölümlerinde de 11 milyon gebeliğin sonlandırıldığı bildiriliyor. Gebeliği sonlandırma bir şiddet türü sayılacak olursa, Batı'nın çocuklara karşı davranışında hiçbir ilerleme olmadığını söylemek gerekir. Nitekim, etkili gebeliği sonlandırma yöntemlerine erişimin yalnızca 1970'lerden beri (özellikle, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1973'teki *Roe-Wade* Yüksek Mahkeme Kararı'yla) mümkün olduğu düşünüldüğünde, bu görüşe göre Batı'nın ahlaki durumu iyileşmedi, tersine çöktü.

Bu kitap gebeliği sonlandırmanın ahlaki olup olmadığının tartışılacağı bir yer değil, ama bu konuyu daha genel bir bağlamda, şiddet eğilimleri bağlamında incelemek, bize insanların kavramsal açıdan gebeliğin sonlandırılmasına nasıl yaklaştıkları konusunda bazı ipuçları sunabilir. Gebeliği sonlandırma yöntemlerinin yasallaşmasına karşı çıkanların çoğu, bu uygulamayı kabul etmenin insan yaşamını ucuzlaştıracağı ve toplumu bebek katli, sakatlara ötenazi uygulanması, çocuk yaşamının değersizleşmesi ve nihayet yaygın cinayet ve soykırım çukuruna kayıp düşmesi sonucunu doğuracağı kanısındaydılar. Bugün özgüvenle bunun böyle olmadığını söyleyebiliriz. Kuzey yarım küresinin büyük bir bölümünde on yıllardır gebeliği sonlandırmak mümkün olduğu halde, ne herhangi bir ülke izin verilen üst sınırın düzenli artarak yasal bebek katli düzeyine çıkmasına olanak tanıdı, ne de gebeliği sonlandırma olanağı sakat çocuklara ötenazi uygulanmasına zemin oluşturdu. Gebeliği sonlandırma yöntemlerine yaygın erişim olanağı sağlandığı tarihten bugün arasında, her türlü şiddet kategorisinde azalma oldu ve daha sonra göreceğimiz gibi, çocukların yaşamına verilen değer göklere fırladı.

¹⁴⁹ Henshaw, 1990; Sedgh ve ark., 2007.

Gebeliği sonlandırma karşıtları her türlü şiddet kategorisindeki azalmaya karşın fetüslerin öldürülmesindeki artışa dudak uçuklatıcı bir ahlaki ikiyüzlülük olarak bakabilirler. Ama bu çelişkinin bir başka açıklaması var. Modern duyarlılıklarda giderek artan bir şekilde ahlaki değer in ölçütü *bilinç*, özellikle de acı çekme ve serpiliş gelişme yetisi oluyor ve bilinç beyin etkinliğiyle özdeşleştiriliyor. Bu değişiklik ahlaki aydınlanmayı din ve gelenek yerine bilim ve dünyevi felsefede arama eğiliminin bir parçası. Tıpkı yasal kabul gören tanımıyla yaşamın sona ermesinin kalp atımlarının durması yerine beyin etkinliğinin durması olarak ele alınması gibi, yaşamın başlangıcının da fetüste ilk bilinç kıpırtılarına bağlı olduğu düşünülüyor. Bilincin sinirsel temellerine ilişkin güncel anlayış, onu talamusla serebral korteks arasındaki karşılıklı sinirsel etkinliğe bağlıyor; bu da gebeliğin yaklaşık yirmi altıncı haftasında başlıyor.¹⁵⁰ Daha da önemlisi, *insanların gözünde* fetüs tam olarak bilinçli bir varlık değil: psikolog Heather Gray, Kurt Gray ve Daniel Wegner'e göre insanlar fetüsün robotlardan ve cansız bedenlerden daha fazla, ama hayvanlardan, bebeklerden, çocuklardan ve erişkinlerden daha az deneyim yaşama yetisi olduğuna inanıyorlar.¹⁵¹ Sonlandırılan gebeliklerin çok büyük bir kısmı, başlıca kıstas olan işlevsel bir beyin oluşumundan çok önce gerçekleşiyor, dolayısıyla da bu insan yaşamı yaklaşımı açısından tereddütsüz bir şekilde bebek katlinden ve diğer şiddet biçimlerinden temelden farklı bir kavram olarak algılanıyor.

ŞEKİL 7-16. 1980-2003 arasında dünyada gebeliği sonlandırma oranları



Kaynaklar: 1980'ler: Henshaw, 1990; 1996 & 2003: Sedgh ve ark., 2007. "Doğu Avrupa" Bulgaristan, Çekoslovakya/Çek Cumhuriyeti & Slovakya, Macaristan, Yugoslavya/Sırbistan-Karadağ, Romanya'yı kapsamaktadır. "Batı Avrupa" Belçika, Danimarka, İngiltere ve Galler, Finlandiya, Hollanda, Norveç, İsveç'i kapsamaktadır. "Asya" Singapur, Japonya ve (2003'ün 1996'ya eşitlendiği) Güney Kore'yi kapsamaktadır. "İslam ülkeleri" Tunus ve Türkiye'yi kapsamaktadır.

¹⁵⁰ Gazzaniga, 2005.

¹⁵¹ Gray, Gray, & Wegner, 2007.

Aynı zamanda, insanların, genel olarak canlı olan hiçbir şeyin yok edilmesinden hoşlanmadıkları için, gebeliği sonlandırmayı cinayete eşit saymasalar bile, ona sırtını dönmelerini bekleyebiliriz. Ve aslında olan da bu. Pek az biliniyor, ama dünya çapında gebeliğe son verme oranları düşüyor. Şekil 7-16'da (veri kaliteleri arasında büyük farklar olmakla birlikte) veri elde edilebilen başlıca bölgelerde 1980'lerde, 1996'da ve 2003'teki gebeliği sonlandırma oranları görülüyor.

En hızlı azalmanın, "gebeliği sonlandırma kültürü" olduğundan söz edilen eski Sovyet bloğunda olduğu görülüyor. Komünist dönemde gebeliği sonlandırma olanaklarına kolayca erişilebilirken, diğer bütün tüketim malları gibi gebeliği önleyici haplar da arz-talep temelinde değil, merkezi komiserler tarafından dağıtılıyordu ve arz daima yetersiz kalıyordu. Ama gebeliğe son verme oranları Çin'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Asya'da ve yöntemlerin yasal olduğu İslam ülkelerinde de düşüyor. Gebeliği sonlandırma oranlarının yalnızca iki bölgede, Hindistan ve Batı Avrupa'da düşmediği görülüyor; bunlar da baştan beri oranların zaten en düşük olduğu bölgeler.

Kuşkusuz bu azalmanın en büyük nedeni uygulamalarla ilgili. Gebeliği önleyici yöntemler gebeliği sonlandırmaktan hem daha ucuz hem de daha kolay; bunlara erişim kolaysa, ileriye görebilen ve bunları kullanacak kadar özdenetim gücü olan insanların ilk seçiminin bu yöntemler olacağı açık. Ama gebeliği sonlandırmanın gerek bu işlemi uygulayanlar açısından, gerekse bunu güvenli ve yasal bir seçenek olarak açık tutmak isteyenler açısından bir de ahlaki boyutu olduğunu varsayalım. Gebeliği sonlandırmanın cezalandırılmaması, ama en aza indirilmesi gereken bir şey olarak görüldüğünü varsayalım. Öyleyse, gebeliği sonlandırma eğilimlerindeki bu azalma, "yaşam hakkından yana" ve "seçim hakkından yana" fraksiyonlar arasındaki sert tartışmanın taraflarına zayıf da olsa ortak bir zemin sunuyor. Gebeliğin sonlandırılmasına izin veren ülkeler yaşama karşı kayıtsızlığın kendilerini bebek katli ya da diğer şiddet biçimlerinin çukuruna kayıp düşürmesine fırsat vermediler. Ama aynı ülkeler giderek artan biçimde gebeliğin sonlandırılması istenmeyen bir şeymiş gibi davranıyorlar ve canlı olan her şeyi koruma yöneliminin bir parçası olarak onun sıklığını da azaltmaya çalışıyor olabilirler.

Çocuklara karşı şiddetin uzun ve acıklı tarihinde, bebekler doğdukları gün sağ kalsalar bile, gelecek yıllarda kötü muameleye ve zalim ceza uygulamalarına dayanmak zorunda kalıyorlardı. Avcı-toplayıcılarda bedensel cezalar daha az kullanılıyordu, ama diğer bütün toplumlarda başlıca çocuk yetiştirme yöntemi *Alice in Wonderland*'de (*Alice Harikalar Diyarında*) şu sözlerle gayet güzel ifade ediliyordu: "Küçük oğlunla azarlayarak konuş ve hapşırınca döv."¹⁵² Bu toplumlarda egemen çocuk gelişimi teorisine göre, çocuklar doğuştan kötüydü ve zor kullanılarak sosyalleştirilmeleri gerekiyordu. "Sopayı sakınan çocuğunu şımartır" atasözü MÖ 7. yüzyılda yaşayan Asur kralının danışmanına atfedilir ve [Eski Ahit'teki] Süleyman'ın Özdeyişleri 13:24'e de kaynaklık etmiş olabilir:

¹⁵² Levinson, 1989; Milner, 2000, s.267.

* Spare the rod and spoil the child -çn.

"Oğlundan değneği esirgeyen, onu sevmiyor demektir. Seven baba özenle terbiye eder."¹⁵³ Ortaçağa ait bir Fransız dizesinde şu tavsiye ediliyor: "Çocuğunu küçükken dövmek, büyüyünce asıldığını görmekten iyidir." Püriten papaz Cotton Mather (Increase'in oğlu) çocuğun esenliğine ilişkin kaygıyı öteki dünyaya da genişletiyordu: "Kırbaçlanmak lanetlenmekten iyidir."¹⁵⁴

Bütün cezalarda olduğu gibi, bu alanda da pratik zekaya başvurularak, mümkün olduğunca tatsız deneyimler yaşatacak teknolojik gelişmeler peşinde koşuyordu. DeMause Ortaçağ Avrupa'sına ilişkin şunları yazıyor:

İçine şeytan girmiş çocukların dövülmesi gerektiği çıktı. Bu amaçla dokuzlu kırbaç, kürek, baston, demir çubuklar, odun çubuğu desteleri, "disiplin" adı verilen küçük zincirlerden oluşmuş bir kırbaç, çocuğun kafasını ya da ellerini dürtmeye yarayan kunduracı bıçağına benzeyen bir tür üvendire gibi çok sayıda dayak aleti kullanılması yanında, okullarda kullanılan özel aletler arasında ucu armut şeklinde, vurulan yerde su toplamasını sağlamak için yuvarlak bir deliği olan bir alet de vardı. Kaynaklarda anlatılan dayakların hemen hepsi ağır cezalardı; bedende morartı ve kanamalara yol açan bu cezalar bebeklikten itibaren başlıyordu, genellikle de cinsel organlara yakın bölgelerde çıplak deriye uygulanan erotik renkler taşıyan uygulamalardı ve bunlar çocuğun gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçasını oluşturuyordu.¹⁵⁵

Şiddetli bedensel cezalar yüzyıllarca yaygın bir uygulama olmaya devam etti. Bir araştırmada 18. yüzyılın ikinci yarısında Amerikan çocuklarının yüzde 100'ünün sopayla, kırbaçla ya da diğer bir aletle dövüldüğü ortaya çıktı.¹⁵⁶ Yasal sistemde de çocukların ceza ehliyeti olduğu kabul ediliyordu; Samuel Johnson'ın geçtiğimiz dönemde yayımlanan bir biyografisinde 18. yüzyıl İngiltere'sinde yedi yaşında bir kız çocuğunun bir iç etek çaldığı için asıldığı belirtiliyor.¹⁵⁷ 20. yüzyılın başlarında bile, Alman çocukları "inat ederlerse kızgın ocağa oturtuluyor, günlerce yataklarına bağlanıyor, güçlendirmek için soğuk suya atılıyor ya da kara bırakılıyor [ve] her gün anne babaları yemek yerken ya da kitap okurken duvar dibindeki bir kütük üzerinde çömelmeye zorlanıyorlardı."¹⁵⁸ Tuvalet eğitimi sırasında çocukların çoğuna lavmanlarla işkence yapılıyordu ve okulda "derilerinden duman çıkana kadar" dövülüyorlardı.

Bu sert muameleler Avrupa'ya özgü değildi. Antik Mısır, Sümer, Babil, Pers, Yunan, Roma ve Çin tarihinde ve Meksika'daki Azteklerde de çocukların dövüldüğü ve bu cezalandırmalarda "çocuğa diken batırma, ellerini bağlayıp dikenli agav yapraklarıyla dövme, kırbaçlama, hatta kuru biber ateşi üzerine tutma ve asitli duman solutma bile vardı."¹⁵⁹ deMause 20. yüzyılda bile Japon çocuklarına "sıradan ceza olarak dayak ve deride tütsü yakma cezaları uygulanıyordu, durmadan yapılan lavmanlarla sert bir tuvalet eğitimi uygulanıyordu,... tekmele-

¹⁵³ Milner, 2000, s.257.

¹⁵⁴ Heywood, 2001, s.100.

¹⁵⁵ deMause, 1998.

¹⁵⁶ Heywood, 2001, s.100.

¹⁵⁷ A. Helms, "Review of Peter Martin's 'Samuel Johnson: A Biography,' " *Boston Globe*, 30 Kasım 2008.

¹⁵⁸ deMause, 2008, s.10.

¹⁵⁹ Milner, 2000, s.267.

me, ayaklardan asma, soğuk duş, boğazını sıkma, iğne batırma, parmak eklemeni kesme de bu cezalardandı¹⁶⁰ diyor. (Tarihçi olmasının yanında psikanalist de olan deMause'ın elinde İkinci Dünya Savaşındaki korkunç kitle kıyımlarını açıklamak için çok sayıda malzeme vardı.)

Çocuklara psikolojik işkenceler de uygulanıyordu. Eğlendirme amaçlı etkinliklerin çoğunda onlara anne babaları tarafından terk edilebilecekleri, üvey anne ve babaların istismarına maruz kalabilecekleri ya da öcüler ve yabancı hayvanlar tarafından sakat bırakılabilecekleri hatırlatılıyordu. Grimm masalları yaramaz ya da itaatsiz çocukların başına gelebilecek talihsizlikleri anlatan çocuk edebiyatı örneklerinin yalnızca ufak bir bölümünü kapsıyor. Örneğin İngiliz bebekleri Napoléon'la ilgili bir ninniyle uyutuluyorlardı:

Bebeğim, bebeğim,
Atıyla geçerken evimizin yanından,
İşitirse sesini bir an,
Hemen paramparça eder seni,
Kedinin fareyi parçaladığı gibi.
Seni evire çevire döver,
Etlerini lime lime eder,
Ve hapur hapur yer.¹⁶¹

Eski zamanlardan beri çocuk tekerlemelerinde sık sık tekrarlanan imgelerden biri de, ufak bir hata yapan ya da haksız yere suçlanan çocuğun üvey annesi tarafından kesilip akşam yemeğinde ne olup bittiğini bilmeyen babaya yedirilmesi. Bunun bir Yidiş versiyonunda, böyle bir adaletsizliğe maruz kalan çocuk, öldükten sonra kız kardeşine şu şarkıyı söyler:

Annem beni öldürdü,
Babam beni yedi.
Onların işi bitince de,
Sheyndele iliğimi sömürüp,
Fırlatıp attı
Kemiklerimi pencereden.¹⁶²

Nasıl olur da, bir anne ya da baba kendi çocuğuna işkence yapar, onu aç bırakır, ihmal eder ve dehşete düşürür? Doğal seçilimin başlıca amacının bir yavrunun hayatta kalması olduğu düşünüldüğünde, naif bir yaklaşımla anne babaların çocuklarını hiçbir şeyi esirgmeden ve kısıtlamadan yetiştirecekleri düşünülebilir. Anne babalar onların iyiliğini düşündüğüne göre, çocuklar da direnmeden onların rehberliğini kabul etmeliler. Bu naif bakış açısına göre iki taraf da aynı şeyi, çocuğun büyüyüp sağlıklı ve güçlü bir erişkin olmasını ve kendi çocuklarını yetiştirmesini "istemektedir," dolayısıyla da anne babayla çocuk arasında uyum olması beklenmelidir.

¹⁶⁰ deMause, 2008.

¹⁶¹ Piers, 1978, Aktaran Milner, 2000, s.266.

¹⁶² Milner, 2000, s.386-89; Ayrıca bkz. Heywood, 2001, s.94-97; Daly & Wilson, 1999; Tatar, 2003.

Doğal seçim teorisinin böyle bir öngörüsü olmadığını ilk fark eden Trivers olacaktı.¹⁶³ Ailenin evrimsel genetiğinin temellerinde anne babayla çocuk arasında belli ölçüde uyumsuzluk olması beklenmelidir. Anne babaların kaynaklarını, zamanlarını ve göze aldıkları riskleri doğmuş ya da doğmamış bütün çocuklarına pay etmeleri gerekir. Diğer bütün faktörler eşit olduğunda, her yavru eşit ölçüde değerlidir, ama kendi başının çaresine bakabileceği dönemlerle karşılaşılırıldığında küçük ve çaresiz olduğu aşamada anne babasından daha fazla ilgi ve destek görecektir. Çocuk her şeye farklı bakar. Öz kardeşlerinin her biriyle genlerinin yarısını paylaştığı için, kardeşlerinin esenliği onun da yararınadır, ama genlerinin *hepsini* kendisiyle paylaşmaktadır, dolayısıyla da *kendi* esenliğine orantısız bir ilgi besleyecektir. Anne babanın isteğiyle (çabalarını bütün çocuklarına eşit olarak paylaşmak), çocuğun isteği (kendisine kardeşlerinden daha fazla yarar sağlamak) arasındaki bu gerilime *anne baba-yavru uyumsuzluğu* adı veriliyor. Bu uyumsuzluğun temelinde anne babanın bir çocuğa ve kardeşlerine yapacağı yatırım olsa da, bu kardeşlerin o anda var olması gerekmez: anne babanın gücünü gelecekteki çocuklarına ve torunlarına da saklaması gerekir. Nitekim, anne baba olmanın yüz yüze bıraktığı ilk açmaz olan yeni doğan bir bebeği yaşatma ya da yaşatmama ikilemi, anne baba-yavru uyumsuzluğunun özel bir durumunu oluşturuyor yalnızca.

Anne baba-yavru uyumsuzluğu teorisi bir yavrunun ne kadar yatırım talep etmesi gerektiği ve bir anne ya da babanın ne kadar vermeye hazır olması gerektiği konusunda hiçbir şey söylemiyor. Tek söylediği, anne baba vermeye ne kadar istekli olursa olsun, yavrunun daha fazlasını talep edeceği. Çocuklar yardıma ihtiyaçları olduğunda ağlarlar ve anne babalar bu ağlamalara tepkisiz kalmazlar. Ama çocukların, nesnel ihtiyaçlarının gerektirdiğinden biraz daha yüksek sesle ve biraz daha uzun ağlamaları bekleneciktir. Anne babalar çocuklarına tehlikelerden uzak kalmaları için ve topluluğun etkili üyeleri olacak şekilde sosyalleşmeleri için disiplin uygularlar. Ama anne babaların kendi işlerini kolaylaştırmak için çocuklarına biraz daha fazla disiplin uygulamaları ve kardeşlerine ve akrabalarına yararlı olmalarını sağlamak için onları çocuğun kendi çıkarına olan düzeyden biraz daha fazla sosyalleştirmeye çalışmaları da bekleneciktir. Her zaman olduğu gibi, bu açıklamadaki teleolojik terimler –“istemek”“çıkarmak”“için”– insanların kafasındaki gerçek arzulara atıfta bulunmuyor, bu zihinleri biçimlendiren evrimci baskıları ifade eden simgesel sözcükler olarak kullanılıyor.

Anne baba-yavru uyumsuzluğu çocuk yetiştirmenin neden daima bir iradeler savaşı olduğunu açıklıyor. Ama bu savaşın neden bir çağda sopayla ve kırbaçla, bir başka çağda nasihat ve molalarla yürütüldüğünü açıklamıyor. Geriye doğru bakıldığında, binlerce yıldır bakımlarını üstlenmiş kişilerin ellerinde acı çeken çocuklara üzülmemek elde değil. Her iki tarafın da rakip kadar sert olmasını gerektiren savaş trajedisinden farklı olarak, çocuk yetiştirmedeki şiddet bütünüyle tek taraflı. Geçmişte kırbaçlanan ve yakılan çocuklar bugünkü çocuklardan daha yaramaz değildi ve erişkin yaşa geldiklerinde davranışları bugünkü erişkinlerden daha düzgün olmuyordu. Tersine, dünün erişkinlerinde dürtüsel

¹⁶³ Dawkins, 1976/1989; Hrdy, 1999; Trivers, 1974, 1985.

şiddet oranının bugünkünden çok daha fazla olduğunu gördük. Peki günümüzün anne babalarına çocuklarını atalarının kullandığı kaba kuvvetin çok altında bir güç kullanımıyla sosyalleştirebileceklerini keşfettiren ne oldu?

İlk etken ideolojik ve diğer birçok hümanist reform gibi bunun kökeni de Akıl Çağına ve Aydınlanmaya dayanıyor. Anne babalarla çocuklar arasındaki uyumsuzluklarda çocukların kullandıkları taktikler, her dönemde anne babaların onlara küçük şeytanlar adını takmalarına yol açmıştı. Hristiyanlığın yükselişi sırasında bu sezgiler doğuştan kötülük ve ilk günah dini inancıyla onaylanacaktı. Örneğin 1520'lerde bir Alman vaiz çocukların "ihanet, zina, saf olmayan arzular, hayasızlık, puta tapma, büyüye inanma, düşmanlık, kavgacılık, tutku, öfke, didişme, çekişme, fesatlık, nefret, cinayet, sarhoşluk, oburluk" arzularıyla dolu olduğunu ve bunun daha bir başlangıç olduğunu ileri sürüyordu.¹⁶⁴ "Pestilini çıkarmak" anlamına gelen İngilizce "*beat the devil out of him*" deymi mecazi anlamla sınırlı kalmıyordu. Ayrıca, yaşam sürecine kaderci yaklaşım çocuk gelişimini anne babaların ve öğretmenlerin sorumluluğu olmaktan çıkarıp, bir alın yazısı ya da ilahi irade meselesine dönüştürüyordu.

Paradigma değişikliğine yol açan etmenlerden biri John Locke'un 1693'te yayımlanan ve hızla yayılan *Some Thoughts Concerning Education* (Eğitim Üzerine Düşünceler') adlı kitabıydı.¹⁶⁵ Locke Çocuğun "istenilen kalıba sokulabilecek ve biçimlendirilebilecek beyaz bir Sayfa ya da Balmumu" olduğunu ileri sürüyordu; bu doktrin tabula rasa (kazınmış tablet) ya da boş levha adıyla da bilinir. Locke çocuk eğitiminin "insanlık açısından büyük bir farklılık yaratabileceğini" söylüyor ve öğretmenlere öğrencilerine duygudaş hislerle yaklaşmalarını ve bakış açılarını kavramaya çalışmalarını öneriyordu. Eğitimcileri dikkatle öğrencilerindeki "mizaç değişikliğini" gözlemlemeye ve derslerinden hoşlanmalarını sağlamaya davet ediyordu. Ve onları küçük çocuklardan büyüklere özgü "davranış, ciddiyet ya da uygulama" beklememeleri gerektiği konusunda uyarıyordu. Tersine, küçüklerin "yaşlarına uygun saçma ve çocukça davranışlarına izin vermek" gerekiyordu.¹⁶⁶

İnsanların çocuklukta kendilerine nasıl davranılırsa öyle erişkinler olacakları fikri günümüzde genel geçer bir bilgi olmasına karşın, o zamanlar büyük bir yenilikti. Locke'un bazı çağdaşları ve Locke'dan sonra gelen kimi yazarlar gelişim yıllarının önemini hatırlatmak için metaforlara başvuracaklardı. John Milton, "Çocukluk güne ışık tutan sabah gibi, erişkin insanı yansıtır." diyordu. Alexander Pope bu bağıntıyı nedensellik düzeyine çıkarıyordu: "Yaşken nasıl eğersen, ağaç o yöne büyür." Ve William Wordsworth çocukluk metaforunu da tersine çeviriyordu: "Çocuk insanın babasıdır." Bu yeni yaklaşım insanların çocuklara nasıl davranmak gerektiğine ilişkin ahlaki ve pratik konuları yeniden değerlendirmelerini zorunlu kılıyordu. Çocuğu dövmek artık içindeki cinleri çıkarmak anlamına gelemeyeceği gibi, yaramazlıkları azaltmaya yönelik bir davranış değişikliği tekniği olarak da ele alınamazdı. Çocuğa davranışlarınızla

¹⁶⁴ Aktaran Heywood, 2001, s.33.

* Döverek içindeki şeytanı çıkarmak, "şeytan taşlamak" -çn.

[†] Çev. Hakan Zengin, Morpa Kültür Dizisi, 2004 -çn.

¹⁶⁵ Heywood, 2001, s.23-24.

¹⁶⁶ Aktaran Heywood, 2001, s.23.

geleceğin insanını biçimlendiriyordunuz ve bu davranışların gözle görülür ve görünmez sonuçları geleceğin uygarlığını biçimlendirecekti.

Hristiyan ilk günah kavramının yerine romantik doğuştan masumiyet kavramını geçiren Rousseau ile bir başka zihinsel değişiklik yaşanacaktı. 1762'de yayımlanan *Émile ou de l'éducation (Emile ya da Eğitim Üzerine)* adlı yapıtında Rousseau şöyle diyordu: "Her şey, Yaratıcı'nın elinden çıktığında iyidir; insanoğlunun elinde bozulur." Yirminci yüzyıl psikoloğu Jean Piaget'nin teorilerini önceden ima eden Rousseau, çocukluğu içgüdü, Hisler ve Fikirler çevresinde biçimlenen, birbirini izleyen evrelere ayırıyordu. Küçük çocukların henüz Fikir Yaşına girmediğini, dolayısıyla da onlardan erişkinler gibi bir akıl yürütmelerinin beklenmemesi gerektiğini ileri sürüyordu. Erişkinler küçüklere iyilik ve kötülük kuralları üzerine alıştırmalar yaptırmak yerine, onların doğayla etkileşime girmelerine ve deneyimlerinden öğrenmelerine izin vermeliydiler. Çevrelerindeki dünyayı araştırırken zarara yol açarlarsa, bunun nedeni kasten zarar vermek istemeleri değil, masumiyetleriydi. "Çocukluk çağına saygı duyun." diyordu ve "doğanın yerine geçmeye kalkışmak yerine, bırakın doğa uzun bir süre gereğini yapsın."¹⁶⁷ On dokuzuncu yüzyılda Rousseau'nun esin kaynağı olduğu Romantik hareket çocukluk çağını disiplinle çocukları kurtarmak gereken bir dönem olarak ele almıyor, bu çağa çocukların yaşamaları gereken bir bilgelik, saflık ve yaratıcılık dönemi olarak yaklaşıyordu. Günümüzde bu duyarlılık bize çok yakın geliyor, ama o zamanlar radikal bir yaklaşımdı.

Aydınlanma sırasında seçkin düşünce dünyası, çocuk dostu boş levha ve doğuştan masumiyet doktrinlerini içselleştirmeye başladı. Ama aslında çocuk tarihçileri çocuklara yönelik davranışlardaki dönüm noktasını çok daha geç bir tarihe, 20. yüzyıl başlangıcını çevreleyen yıllara yerleştiriyorlar.¹⁶⁸ İktisatçı Viviana Zelizer 1870'lerle 1930'lar arasındaki dönemde Batı'da orta ve üst sınıf anne babalar arasında çocukluk çağının "kutsallaştırılmaya" başladığını düşünüyor. Bu dönem çocukların, günümüzde onlara atfettiğimiz "ekonomik açıdan değersiz, duygusal açıdan paha biçilmez" statüsünü kazandıkları dönem.¹⁶⁹ İngiltere'de bu dönem, 1870'te yaşanan bir "bebek çiftliği" skandalı sonucunda 1872'de Bebek Koruma Derneğinin kurulmasıyla ve 1897 tarihli Bebek Yaşamını Koruma Yasasının çıkarılmasıyla başladı. Bu dönemlerde geliştirilen pastörizasyon tekniği ve steril biberon kullanımı, uzaklardaki sütannelerin elinde ölümle terkedilen bebek sayısının da azalması sonucunu doğuracaktı. Gerçi daha önce Sanayi Devrimi çocukları çiftliklerdeki yıpratıcı ağır işlerden alıp atölye ve fabrikadaki yıpratıcı ağır işlere çekmişti, ama giderek artan bir şekilde çocuk emeği yasalarla kısıtlanıyordu. Aynı zamanda, olgunlaşan Sanayi Devrimiyle ulaşılan refah düzeyi bebek ölümü oranlarını aşağı çekiyor, çocuk emeği gereksinimini azaltıyor ve sosyal hizmetlere olanak veren bir vergi akışı sağlıyordu. Okula giden çocuk sayısı artmıştı ve kısa süre sonra ücretsiz zorunlu eğitim dönemi başladı. Kent sokaklarını dolduran yarı kesicilikte ustalaşmış pejmürde yumurcaklarla baş etmek için, çocuk esirgeme kurumları tarafından anaokulları,

* Çeviren Yaşar Avunç, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, 1. kitap, s.5 -çn.

¹⁶⁷ Aktaran Heywood, 2001, s.24.

¹⁶⁸ Heywood, 2001; Zelizer, 1985.

¹⁶⁹ Zelizer, 1985.

yetimhaneler, ıslahhaneler kuruldu, kır kampları ve erkek ve kız çocuk kulüpleri oluşturuldu. Çocuklar için yazılan öykülerde artık onları dehşete düşürmek ya da ahlak dersi vermek yerine eğlendirmek amaçlanıyordu. Çocuk Araştırmaları hareketi insan gelişimine bilimsel yaklaşmayı hedefliyordu ve yaşlı kadınların batıl inançlarının ve saçmalıklarının yerine çocuk gelişimi uzmanlarının batıl inançlarını ve saçmalıklarını geçirmeye başladı.¹⁷⁰

Hümanist reform dönemlerinde bir grubun haklarının kabul edilmesinin, benzeştirme yoluyla diğerlerinin haklarının kabul edilmesine yol açtığını görmüştük; kralların despotizminden kocaların despotizmine geçilmiş, iki yüzyıl sonra da yurttaş hakları hareketi kadın hakları hareketine esin kaynağı olmuştu. İstismara maruz kalan çocukların korunması da bir benzeştirmeden beslendi; ister inanın ister inanmayın bu kez örnek alınan hayvanlardı.

1874'te Manhattan'da, bir kadın ve ikinci kocası tarafından evlat edinilmiş bir yetim olan on yaşındaki Mary Ellen McCormack'ın komşuları, çocuğun bedeninde kuşku kesikler ve morartılar olduğunu fark ettiler.¹⁷¹ Durumu kentin hapisanelerini, yoksullar evlerini, yetimhanelerini ve tımarhanelerini yöneten Amme Hizmetleri ve İslah Dairesine bildirdiler. Özel olarak çocukları koruyan yasalar bulunmadığı için, ilgili görevli bu vaka için Amerikan Hayvanları Kuruma Derneğiyle bağ kurdu. Derneğin kurucusu kız çocuğunun çektikleriyle hayvanlarına şiddet kullanan sahiplerinin elinden kurtarılan atların çektikleri arasındaki benzerliği görüyordu. Tuttuğu avukat haksız yere tutuklamayı yasaklayan yasanın yaratıcı bir yorumuyla New York Eyaleti Yüksek Mahkemesine başvuracak ve küçük kızın bu evden alınmasını talep edecekti. Sakin bir dille tanıklık eden çocuk şunları dile getiriyordu:

Annem beni hemen her gün kırbaçlamayı ve dövmeyi adet edindi. Ham deriden bükülmüş bir kırbaç kullanıyor. Şu anda kafamda annemin kırbaacıyla oluşmuş siyahlaşmış iki morartı, alnımın sol tarafında da elindeki makasla oluşmuş bir kesik var.... Kırbaçlanacağım korkusuyla, bugüne kadar bundan hiç kimseye söz edemedim.

New York Times "Küçük Bir Kimsesize İnsanlık Dışı Muamele" başlıklı bir makalede bu tanıklığa yer verdi, çocuk bu evden alındı ve sonunda vakasıyla ilgilenen görevli tarafından evlat edinildi. Avukatı, dünyadaki ilk çocuk koruma kurumu olan New York Çocuklara Zulüm Uygulamalarını Önleme Derneğini kurdu. Bu dernek, aynı dönemde kurulan diğer kurumlarla birlikte dövülen çocuklar için sığınma evleri oluşturdu ve çocuk istismarı uygulayan anne babaları cezalandıracak yasalar için mücadele etti. İngiltere'de de, çocuk istismarı uygulanan bir çocuğu anne babasından koruma konusundaki ilk yasal dava Hayvanlara Zulmü Önleme Kraliyet Derneği tarafından açıldı ve bu süreçten Çocuklara Zulüm Uygulamalarını Önleme Ulusal Derneği doğdu.

Batı'da 19. yüzyıl boyunca çocuklara verilen değer hızla artmasına karşın, bu ne ani bir dönüşümdü ne de tek atışla sağlanan bir ilerlemeydi. Avrupa tarihinin her aşamasında ve her kültürde çocuk sevgisini, çocukların kaybı karşısında

¹⁷⁰ White, 1996.

¹⁷¹ H. Markel, "Case shined first light on abuse of children," *New York Times*, 15 Aralık 2009.

duyulan kederi ve çocuklara kötü davranılması karşısında duyulan dehşeti dile getiren ifadelere rastlanabiliyor.¹⁷² Çocuklarına zalimce davranan anne babalar bile, çoğu zaman bunu çocuğun iyiliği için yaptıklarını düşünmelerine yol açan batıl inançların etkisi altında böyle davranıyorlar. Ve şiddetteki diğer pek çok azalmada olduğu gibi, düşüncelerdeki aydınlanma, refah artışı, yasal reformlar, değişen normlar gibi aynı anda gerçekleşen çok sayıda değişikliği birbirinden ayırt etmek kolay değil.

Nedeni ne olursa olsun, bu süreç 1930'larda sona ermedi. Benjamin Spock'un uzun ömürlü çoksatan kitabı *Baby and Child Care* (Bebek Bakımı ve Çocuk Eğitimi) anneleri çocuklarını dövmemeye, sevgi göstermekten kaçınmamaya ve gündelik yaşamda sıkı disiplin uygulamamaya çağırdığı için 1946'da radikal bir yaklaşım sayılacaktı. Savaş sonrası anne babalarda gözlemlenen ufak tefek yaramazlıklara göz yumma eğilimi gerçi o zamanlar için bir yenilikti (ve savaş sonrası kuşağın aşırılıklarını buna bağlayan yaygın saçmalığın kökeninde de bu yatıyordu), ama bu hiç de doruk noktası sayılmazdı. Savaş sonrası kuşak kendisi anne baba olunca, çocuklarına çok daha büyük bir özenle yaklaşacaktı. Çocuk yetiştirme alanında Locke, Rousseau ve 19. yüzyıl reformcularının harekete geçirdikleri bir yürüyen merdivenle çocuklara anlayışlı ve nazik davranma ilkesi sürekli daha yükseklerle tırmanacak ve geçtiğimiz on yıllarda daha da büyük bir hıza ulaşacaktı.

1950'lerden beri çocukların herhangi bir şiddet biçiminin kurbanı olmasına karşı duruş sürekli güçleniyor. Kuşkusuz insanların en kolay kontrol edebilecekleri şiddet kendilerinin uyguladığı, itip kakmak, tokatlamak, şaplak atmak, sopayla dövmek, kırbaçlamak, köteklemek, evire çevire pataklamak türünden bedensel cezalar. Yirminci yüzyılda bedensel cezalar konusundaki seçkin yaklaşımda çarpıcı bir değişiklik yaşandı. Günümüzde köktenci Hıristiyan gruplar dışında "sopayı sakınan çocuğunu şımartır" türünden şeyler söyleyen birine rastlanmıyor. Ailelere yönelik eğlenme amaçlı gösterilerde artık kemerini eline almış babalar, saç fırçasıyla koşturan anneler ve morarmış yerlerine yastık bağlayan gözü yaşlı çocuklar sık görülen sahneler olmaktan çıktı.

Hiç değilse Dr. Spock'tan beri, çocuk yetiştirme uzmanları dayağa her geçen gün daha fazla karşı çıkıyorlar.¹⁷³ Murray Straus'un bir süre önce yayımlanan, "Koşullar Ne Olursa Olsun, Çocuklar Asla Dövülmemeli"¹⁷⁴ başlıklı makalesindeki kadar açık bir dille olmasa bile, günümüzde bütün pediatri ve psikoloji birlikleri bu uygulamanın karşısında. Uzmanlar dayağa üç nedenle karşı çıkıyorlar. Birinci neden, dayanın ileride ortaya çıkan, saldırganlık, suça eğilim, empati eksikliği ve depresyon gibi yan etkilerinin olması. Dayanın çocuğa sorunların şiddetle çözülebileceğini öğrettiğini savunan neden-sonuç teorisi tartışmalı bir yaklaşım. Dayakla şiddet arasındaki bağıntıyı, pekâlâ doğuştan şiddete eğilimli anne babaların doğuştan şiddete eğilimli çocukları olmasıyla ve dayağı hoş gören kültürlerin ve çevrelerin diğer şiddet türlerini de hoş görmesiyle açıklamak

¹⁷² Heywood, 2001.

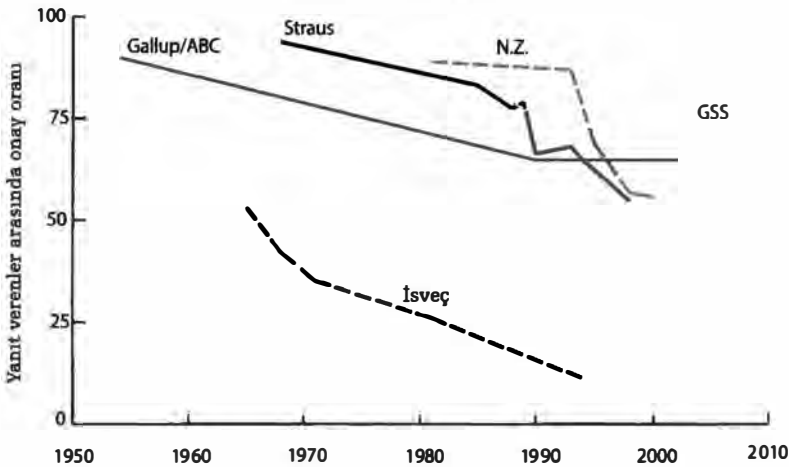
¹⁷³ Harris, 1998/2008; Straus, 1999.

¹⁷⁴ Straus, 2005.

da mümkün.¹⁷⁵ Çocukların dövülmesine karşı çıkışta ileri sürülen ikinci neden, uygunsuz davranışların önlenmesinde çocuğa çiğnediği kuralı açıklamak ve azarlama ve mola verme gibi şiddet içermeyen önlemlere başvurmakla karşılaşılacağına, dayanın daha etkili olmaması. Canının yanması ve aşağılanmak çocukların dikkatlerini dağıtarak ne tür bir hata yaptıkları üzerine düşünmelerini önüyor; düzgün davranışları için tek neden bu cezalardan kaçınmak olduğunda da, anne ya da babaları arkasını döner dönmez istedikleri kadar yaramaz olabilecekleri sonucuna varıyorlar. Ama dayaya karşı duruşun en önemli gerekçesi simgesel bir itiraz. Straus'un çocukların asla dövülmemesi gerektiği görüşünü dayandırdığı gerekçe de bu: "Dayak ailede ve toplumda şiddet kullanmaktan kaçınma idealiyle çelişiyor."

Anne babalar uzmanları dinlediklerini ya da kendi başlarına benzer sonuçlara vardıklarını söyleyebilir miyiz? Kamu oyu yoklamalarında bazen insanlara şu gibi ifadelerle inanıp inanmadıkları soruluyor: "Çocuğu disiplin altına almak için bazen iyice pataklamak gerekir." ya da "Bazı durumlarda çocuğa dayak onaylanabilir." Gerçi bu gibi ifadelerin ne ölçüde onaylanacağı, sorunun dile getiriliş tarzına göre değişir, ama farklı yıllarda aynı soruların sorulduğu bütün anketlerde onaylama oranının düşme eğilimi gösterdiği bildiriliyor. Şekil 7-17'de 1950'lerden bu yana üç Amerikan veri setindeki ve İsveç ve Yeni Zelanda veri setlerindeki eğilimler görülüyor.

ŞEKİL 7-17. Amerika Birleşik Devletleri, İsveç ve Yeni Zelanda'da 1954-2008 arasında dayaya verilen onay



Kaynaklar: Gallup/ABC: Gallup, 1999; ABC News, 2002. Straus: Straus, 2001, s.206. General Social Survey: <http://www.norc.org/GSS+Website/>, ağırlıklı ortalamalar. Yeni Zelanda: Carswell, 2001. İsveç: Straus, 2009.

1980'lerin başlarından önce, İngilizce konuşulan ülkelerde anketlere yanıt verenlerin yaklaşık yüzde 90'ının dayayı onayladığını görüyoruz. Bazı anketlerde bir kuşaktan daha kısa bir sürede bu oran yarıdan fazla düşüyor. Onay oran-

¹⁷⁵ Harris, 1998/2008.

ları ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişiyor: İsveçlilerde dayaağı onaylama oranı Amerikalılardan ve Yeni Zelandalılarından çok daha düşük; güneyin şeref kültüründen bekleneceğı gibi, Amerikalılar da kendi içlerinde farklılık gösteriyorlar.¹⁷⁶ 2005'te yapılan bir ankette, Massachusetts ve Vermont gibi (genellikle Demokratları destekleyen) mavi kuzey eyaletlerinde yüzde 55 dolaylarında seyreden dayaağı onaylama oranlarının, Alabama ve Arkansas gibi (genellikle Cumhuriyetçileri destekleyen) kırmızı güney eyaletlerinde yüzde 85'e çıktığı gösterildi.¹⁷⁷ Elli eyalette çocuğa dayaağı verilen onay insan öldürme oranlarının izinden gidiyor (iki ölçü arasındaki bağıntı, -1 ile arasındaki ölçekte 0,52); bu da dövülen çocukların büyüyünce katil olacağı anlamına gelebilir, ama çocukların dövülmesini teşvik eden alt kültürlerin aynı zamanda erişkinler arasında şiddet kullanarak şerefini korumayı da teşvik edenler olması daha büyük bir ihtimal.¹⁷⁸ Ama bütün bölgelerde bir azalma gözlemleniyor, bunun sonucunda da 2006'da güney eyaletlerindeki dayaağı onaylamama oranının arttığı ve orta kuzey ve orta Atlantik eyaletlerinde 1986'daki düzeye ulaştığı görülüyor.¹⁷⁹

Peki gerçek davranışlar ne durumda? Anne babaların çoğu yasak bir nesneye uzanan küçük çocuğun eline vurmaya devam ediyorlar, ama 20. yüzyılın ikinci yarısında bütün bedensel ceza türlerinin azaldığı söylenebilir. 1930'larda Amerikalı anne babaların çocuklarını dövme sıklığı ayda üç kezden ve yılda 30 kezden daha sıkı. 1975'e gelindiğinde, bu sayı on kat azalmıştı, 1985'te de 7 dolaylarındaydı.¹⁸⁰ Avrupa'da gözlemlenen düşüşler daha da hızlıydı.¹⁸¹ 1950'lerde, İsveçlilerin yüzde 94'ü çocuklarını dövüyor, yüzde 33'ü de her gün dövüyordu; 1995'e gelindiğinde, bu sayılar yüzde 33 ve yüzde 4'e inmişti. Büyük büyük anne ve babaları büyük anne ve babalarını kızgın sobalara oturtan, yatağa bağlayan Alman anne babalar, 1992'ye kadar büyük bir yol kat etmişlerdi. Ama yüzde 81'i çocuklarını tokatlamaya devam ediyor, yüzde 41'i sopayla dövüyor, yüzde 31'i de morartacak kadar dövüyordu. Ama 2002'ye gelindiğinde bu sayıların yüzde 14, yüzde 5 ve yüzde 3'e düştüğünü görüyoruz.

Günümüzde ülkeler arasında birçok farklılık varlığını sürdürüyor. İsrail, Macaristan, Hollanda, Belçika ve İsveç'te onlu yaşlarında kendilerine vurulduğunu hatırlayan üniversite öğrencisi oranı yüzde 5'i geçmiyor; oysa Tanzanya ve Güney Afrika'da bu oran dörtte birin üzerinde.¹⁸² Genelde görece daha zengin ülkeler çocuklarını daha az dövüyorlar, ama Tayvan, Singapur ve Hong Kong gibi gelişmiş Asya ülkeleri bunun dışında kalıyor. Bu uluslararası farklılıklar Amerika Birleşik Devletleri'nde etnik gruplar arasında kendini gösteriyor ve Afrikalı Amerikalılar ve Asyalılar çocuklarını beyazlara göre daha çok dövüyorlar.¹⁸³ Bununla birlikte, üç grupta da dayaağı onaylayanların oranı düşmüş.¹⁸⁴

¹⁷⁶ Nisbett & Cohen, 1996.

¹⁷⁷ www.surveyyusa.com/50StateDisciplineChild0805SortedbyTeacher.htm. "Kırmızı eyaletler" ve "mavi eyaletler" tanımında 2004 başkanlık seçimindeki oylar temel alınmıştır.

¹⁷⁸ www.surveyyusa.com/50StateDisciplineChild0805SortedbyTeacher.htm.

¹⁷⁹ General Social Survey, <http://www.norc.org/GSS+Website/>.

¹⁸⁰ Straus, 2001, s.27-29; Straus, 2009; Straus & Kantor, 1995.

¹⁸¹ Straus, 2009.

¹⁸² Straus, 2009.

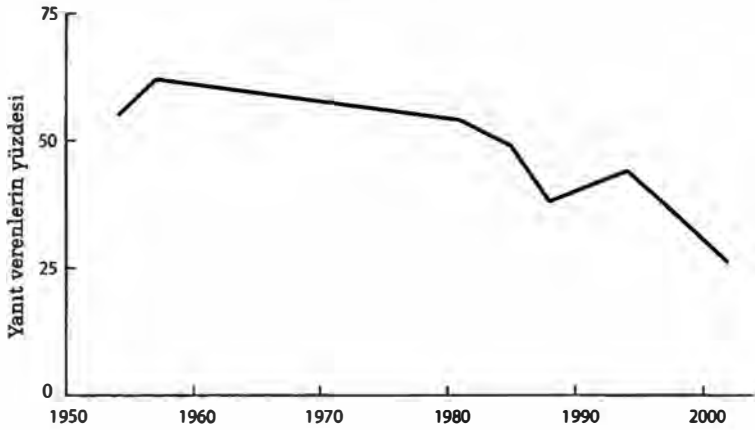
¹⁸³ Harris, 1998/2008.

¹⁸⁴ General Social Survey, <http://www.norc.org/GSS+Website/>.

1979'da İsveç hükümeti çocuklara dayığı bütününü yasakladı.¹⁸⁵ Kısa süre sonra ona öteki İskandinav ülkeleri eklendi, onları da birkaç Batı Avrupa ülkesi izledi. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği, üye ülkeleri çocuklara dayığı yasaklamaya çağırdı. Birçok ülkede bu uygulamalara karşı farkındalığı yükseltici kampanyalar başlatıldı ve çocuğa dayığı yasa dışı ilan eden ülke sayısı günümüzde yirmi dörde çıktı.

Binlerce yıldır anne babaların çocuklarının sahibi sayıldığı, onlara davranış tarzlarının kimseyi ilgilendirmeyen bir konu addedildiği düşünülüğünde, çocuğa dayığın yasaklanması hayret verici bir değişiklik anlamına geliyor. Ama bu, zorunlu okul, zorunlu aşı, çocuk istismarına uğrayan çocukların ailenin elinden alınması, dindar anne babalara yaşamı kurtarıcı tıbbi bakımın empoze edilmesi ve Avrupa'daki göçmen topluluklarında kız çocuklarının genital organlarının kesilmesinin yasaklanması gibi, devletin aileye diğer müdahaleleriyle uyumlu bir gelişme. Bir açıdan bakıldığında, bu müdahaleler devlet gücünün totaliter bir yaklaşımla ailenin mahrem alanına burnunu sokması sayılabilir. Ama bir başka bakış açısından bu, bireyin özerkliğini tanıma doğrultusundaki tarihi eğilimin bir parçası. Çocuklar da insan ve yaşamlarının ve uzuvlarının (ve genital organlarının) devlete gücünü veren toplum sözleşmesiyle güvence altına alınması, erişkinler gibi onların da hakkı. Başka bireylerin –anne babalarının– onlar üzerinde bir hak talebinde bulunması bu hakkı ortadan kaldırmaz.

ŞEKİL 7-18. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1954-2002 arasında okullardaki bedensel cezalara verilen onay



Kaynaklar: 1954-94, Gallup, 1999; 2002: ABC News, 2002.

Amerika'da devlet yönetiminden çok, aileden yana eğilimler ağır basıyor ve günümüzde anne babaların çocuklarına bedensel cezalar uygulamasını yasaklayan bir Amerikan eyaleti bulunmuyor. Buna karşın, çocuklara okullarda *devlet tarafından* bedensel ceza uygulanmasına gelince, Amerika Birleşik Devletleri bu şiddet türünden uzaklaşmaya başladı. Kırmızı eyaletlerde bile, insanların dörtte üçü çocukların anne babaları tarafından dövülmesini onaylarken, okul-

¹⁸⁵ Straus, 2009.

daki dayağı onaylayanların oranı yalnızca yüzde 30; mavi eyaletlerdeyse onay oranı bunun yarısından da az.¹⁸⁶ Ve 1950'lerden beri okullarda uygulanan bedensel cezalara verilen onay giderek azalıyor (Şekil 7-18).

Okullardaki bedensel cezalara itirazların giderek artması yasalara da yansdı. Şekil 7-19'da okullarda bedensel ceza uygulamalarına izin veren Amerikan eyaleti oranında belirgin bir düşüş olduğu görülüyor.

ŞEKİL 7-19. 1954-2010 arasında okullarda bedensel ceza uygulamalarına izin veren Amerikan eyaletleri



Kaynaklar: Veriler: Leiter, 2007.

Uluslararası ortamda durum daha dikkat çekici; okullarda bedensel ceza uygulamaları, devletin uyguladığı diğer bütün yargısız şiddet biçimleri gibi bir insan hakları ihlali olarak ele alınıyor. Bu uygulamalar Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, BM İnsan Hakları Komitesi ve BM İşkenceye Karşı Komite tarafından kınandı ve dünya devletlerinin yarından fazlasını oluşturan 106 ülke tarafından yasaklandı.¹⁸⁷

Amerikalıların çoğunluğu anne babalar tarafından bedensel ceza uygulamasını onaylamaya devam etse de, disiplin kapsamında değerlendirilen pataklama, tokatlama gibi hafif şiddet uygulamalarıyla, yumruklama, tekmeleme, kırbaçlama, dayak ve (çocuğu bıçakla ya da silahla tehdit ederek ya da pencereden aşağı sarkıtarak) terörize etme gibi çocuk istismarı kapsamı içinde değerlendirilen ağır şiddet uygulamaları arasında kesin bir hat çizme eğilimi giderek güçleniyor. Straus aile içi şiddet araştırmalarında anketlere yanıt verenlere, artık çocuk istismarı olarak değerlendirilen cezalandırmaları kapsayan bir liste sunmuş. Yazar bunları onaylayan anne baba oranı yüzde 20'ye, 1992'de bu oranın yüzde 10'un biraz üstüne indiğini belirtiyor.¹⁸⁸

¹⁸⁶ www.surveyyusa.com/50StateDisciplineChild-0805SortedbyTeacher.htm.

¹⁸⁷ Human Rights Watch, 2008.

¹⁸⁸ Straus & Kantor, 1995.

Mağdurların beyanlarına dayalı tanıklıklardan farklı olarak, şiddeti uygulayanların beyanlarına dayalı tanıklıklarda yaşanan sorunlardan biri, olumlu yanıtların hatalı davranışı itiraf etme anlamına gelmesi. Anne babaların çocuklarını daha az dövdüklerine işaret eden sayılar, aslında onların bu eylemlerini üstlenmekten kaçınmalarına işaret ediyor da olabilir. Çocuğunda morluklara neden olan bir anne, bir zamanlar bunu disiplin çerçevesinde kabul edilebilir bir davranış sayabilirdi. Oysa 1980'lerden itibaren artan sayıda kanaat önderi, ünlü ve televizyon dizisi yazarı çocuk istismarına dikkat çekmeye ve istismarcı anne babaları ayıplanması gereken bir zalim ya da çocuk kalmış bir yetişkin olarak nitelendirmeye başladı. Öfkeyle çocuğunda morartıya yol açan bir anne ya da baba bu akımın etkisi altında telefondaki anketçi karşısında ağzını sıkı tutacaktır. Bu dönemde çocuk istismarının bir damgalanma nedenine dönüş-tüğünü biliyoruz. İnsanlara 1976'da "Bu ülkede çocuk istismarı ciddi bir sorun mu?" diye sorulduğunda olumlu yanıt verme oranı yüzde 10'du; aynı soru 1985'te ve 1999'da sorulduğunda, evet diyenlerin oranının yüzde 90'a çıktığı görüldü.¹⁸⁹ Straus şiddet araştırmasında gözlemlediği azalma eğiliminin hem çocuk istismarının kabulündeki azalmayı hem de çocuk istismarındaki gerçek azalmayı yansıttığını ileri sürüyor; azalmanın büyük bir bölümü kabul etmeyle ilgili olsa bile, bunun kutlanması gereken bir durum olduğunu ekliyor. Çocuk istismarına gösterilen toleransın giderek azalması çocuk istismarı yardım hatlarının ve çocukları koruma görevlilerinin sayısının artmasını sağladı; ayrıca polise, sosyal hizmet görevlilerine, okul danışmanlarına ve gönüllülere çocuk istismarı belirtilerinin araştırılması, istismarcıların cezalandırılmaları ya da eğitilmeleri, koşulların en kötü olduğu durumlarda da çocuğun evinden alınması yönünde adımlar atma doğrultusunda daha geniş yetkiler tanındı.

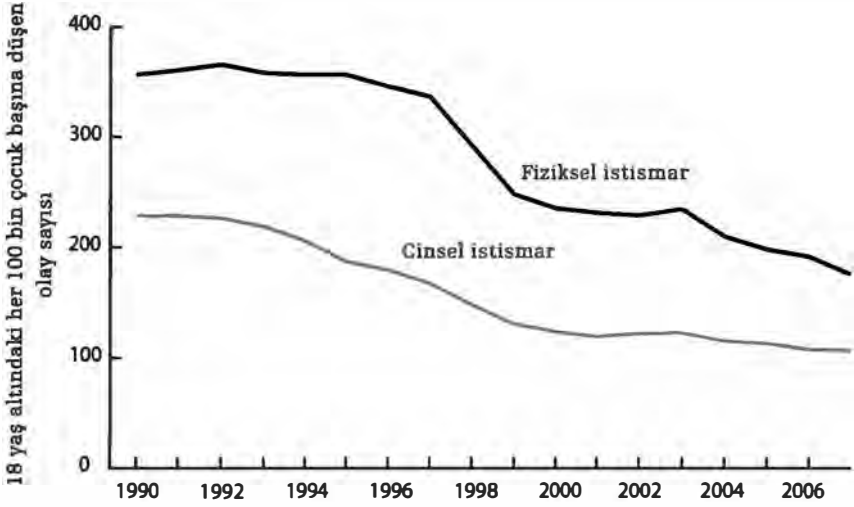
Peki normlardaki ve kurumlardaki değişikliklerin yararı oldu mu? Ulusal Çocuk İstismarı ve İhmali Veri Sistemi ülke çapında çocuk koruma hizmetleri tarafından saptanan çocuk istismarı olgularına ait verileri bir araya getirmek amacıyla oluşturuldu. Bu verilerde zaman içindeki değişiklikleri işleyen psikolog Lisa Jones ve sosyolog David Finkelhor, 1990 ile 2007 arasında fiziksel çocuk istismarı oranının yarı yarıya azaldığını gösterdiler (Şekil 7-20).

Jones ve Finkelhor bu zaman diliminde mağdurların çocuk olduğu cinsel istismar ve darp, soygun ve tecavüz gibi şiddet suçları sıklıklarında da, üçte birden üçte ikiye kadar azalma olduğunu gösterdiler. Araştırmacılar bu düşüşleri mağduriyet anketleri, insan öldürme verileri, suçlu itirafları ve cinsel yolla bulaşan hastalık sıklıkları gibi uygunluk testleriyle doğruladılar ve bu testlerin hepsinde düşüş olduğunu ortaya koydular. Nitekim, geçtiğimiz yirmi yıl içinde çocukların ve ergenlerin yaşamlarında ölçülebilen her açıdan düzelme kaydedildiği görülüyor. Evden kaçma, gebe kalma, yasayla başı derde girme ve kendini öldürme sıklıklarında da azalmalar var. İngiltere ve Galler'de de çocuklara yönelik şiddet azaldı: yeni yayımlanan bir bildiride 1970'lerde çocuklarda şiddete bağlı ölüm oranlarında neredeyse yüzde 40 azalma olduğu gözlemleniyor.¹⁹⁰

¹⁸⁹ 1976 ve 1999 kamuoyu yoklamaları: Straus & Gelles, 1986.1999 yoklamaları: PR Newswire, <http://www.nospark.net/n-e62.htm>.

¹⁹⁰ A. Gentleman, "The fear is not in step with reality," *Guardian*, 4 Mart 2010.

ŞEKİL 7-20. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1990-2007 arasında çocuk istismarı



Kaynaklar: Veriler: Jones & Finkelhor, 2007; ayrıca bkz. Finkelhor & Jones, 2006.

1990'larda çocuk istismarındaki azalma, kısmen erişkinlerde insan öldürme oranlarında gözlemlenen azalmayla uyumlu ve nedenlerini saptamak onun kadar zor. Finkelhor ve Jones alışılmış zanlıları gözden geçirmişler. Azalmayı demografi, idam cezası, crack kokain, ateşli silahlar, kürtaj ve hapis cezalarıyla açıklamak mümkün değil. 1990'lardaki refah düzeyi bunu belli ölçüde açıklayabilir, ama cinsel istismar olgularındaki azalmayı açıklayamayacağı gibi, ekonominin dibe vurduğu 2000'lerde fiziksel istismarda gözlemlenen ikinci düşüşü de bununla açıklamak mümkün değil. Bu azalmaya polis teşkilatına ve sosyal hizmet kurumlarına daha fazla eleman alınması yardım etmiş olabilir. Öte yandan, Finkelhor ve Jones bir başka dışsal faktörün de fark yaratmış olabileceğini ileri sürüyorlar. 1990'ların başları Prozak ve Ritalin çağıydı. Depresyon ve dikkat eksikliği ilaç tedavilerinin hızla yayılması çok sayıda anne babayı depresyondan çıkarmış ve birçok çocuğun dürtülerini kontrol altına almasını sağlamış olabilir. Finkelhor ve Jones kültürel normlarda yaşanan belli belirsiz ama özünde önemli değişikliklere de işaret ediyorlar. Üçüncü bölümde gördüğümüz gibi, 1990'larda yaşanan uygarlaştırıcı hamleyle 1960'ların bazı aşırılıkları tersine çevrildi ve bütün şiddet biçimleri gittikçe daha itici gelmeye başladı. Ve Amerika'daki Oprahlaşma, aile içi şiddetin nefretle damgalanmasını ve bunu gün ışığına çıkaran mağdurların damgalanmaktan kurtulmalarını –hatta adeta kutsanmalarını– sağlayacaktı.

Birçok çocuğun yaşamını işkenceye çeviren bir başka şiddet biçimi de onlara diğer çocuklar tarafından uygulanan şiddet. Çocukların, birçok genç primat gibi, cesaret ve kuvvet gösterisiyle sosyal çevrelerinde hakimiyeti ele geçirmeye çalıştıkları göz önüne alındığında, yer yüzünde çocuklar var olduğu sürece zorbalığın da var olduğu tahmin edilebilir. Çok sayıda çocukluk anısı diğer çocukların

uyguladıkları acımasızlık öyküleriyle doludur ve çam yarması taş kafa ergen, yaygın popüler kültür klişelerinden birini oluşturuyor. Bu küçük haydutlar gale-risindeki karakterlerden en ünlüleri *Our Gang*'deki (Bizim Çete) Butch ve Woim, *Back to the Future* (Geleceğe Dönüş) üçlüsündeki Biff Tannen, *Simpsons*'daki (Simpsonlar) Nelson Muntz ve *Calvin and Hobbes*'taki (Calvin ve Hobbes) Moe (Şekil 7-21).

ŞEKİL 7-21. Çocuklara karşı bir başka şiddet biçimi



Yakın zamanlara kadar erişkinler zorbalığı çocukluk çağının sınavlarından biri sayıp küçümsüyorlardı. "Oğlanlar böyledir." diyorlar ve çocukluk çağındaki tehditlerle baş etme yetisinin erişkinlikte bu gibi davranışlarla baş etme becerileri kazanmak için zorunlu olduğunu düşünüyorlardı. Buna karşılık, öğretmene ya da anne babaya şikayet etmeleri durumunda ispiyonculukla ya da muhallebi çocuğu olarak damgalanmaktan ve hayatlarının daha da cehenneme dönmesinden korkan mağdurlar çaresiz kalıyorlardı.

Ama bir şiddet kategorisinin kaçınılmaz olmaktan çıkıp tahammül edilmez bir davranış olarak nitelendiği, tarihi gestalt kaymalarından biri daha gerçekleşti ve zorbalık yok edilmesi gereken bir davranış olarak hedef tahtasına yerleştirildi. Bu hareket 1999'daki Columbine Lisesi katliamını izleyen muazzam kafa karışıklığı sürecinde doğdu; nitekim medyanın dedikoduları şişirerek bu katliamın sorumlusu gibi gösterdiği nedenler—Gotik alt kültürü, kabadayı sporcular, antidepresanlar, video oyunları, internet, filmlerdeki şiddet, rock şarkıcısı Marilyn Manson— arasında zorbalık da vardı. Oysa daha sonra bu iki katilin medyanın bıkıp usanmadan iddia ettiği gibi kabadayı sporcuların zorbalığına maruz kalmış mağdurlar olmadığı anlaşıldı.¹⁹¹ Ama bu katliamın bir öğ alma eylemi olduğu iddiası tutmuştu ve çocukluk çağı uzmanları bu şehir efsanesini zorbalığa karşı bir kampanyaya dönüştürmeyi başardılar. Neyse ki, bu teoriye—bugün zorbalığa maruz kalan, yarın okul kantininde etrafına ateş eden katile dönüşür teorisine— eşlik eden daha saygın diğer bazı gerekçeler de vardı; zorbalık mağdurlarında depresyon gelişmesi, okul başarılarının düşmesi ve intihar riskinin artması bunlar arasındaydı.¹⁹² Günümüzde kırk dört eyalette okullardaki zorbalığa karşı yasalar var ve çoğunda okul müfredatında zorbalığı eleştiren, empatiyi teşvik eden ve çocuklara uyuşmazlıklarını yapıcı yöntemlerle çözme

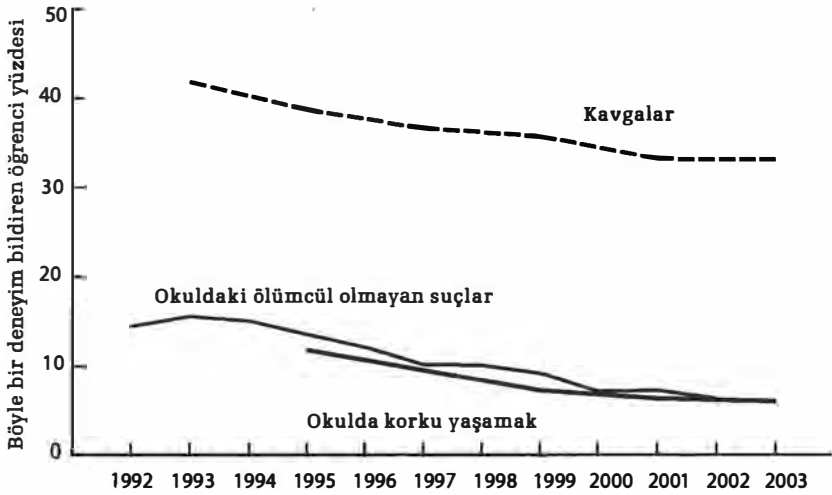
¹⁹¹ Cullen, 2009.

¹⁹² P. Klass, "At last, facing down bullies (and their enablers)," *New York Times*, 9 Haziran 2009.

yöntemlerini öğreten programların bulunması zorunlu.¹⁹³ Pediatri ve çocuk psikolojisi örgütleri koruma girişimleri uygulanması gerektiğine ilişkin açıklamalar yaptılar; dergiler, televizyon programları ve Oprah Winfrey imparatorluğu da bu konuya el attı.¹⁹⁴ 1950'lerdeki karını döv kahve reklamlarının bugün midemizi bulandırması gibi, belki de on yıl sonra *Calvin and Hobbes* çizgi bandında zorbalığın alaycı bir dille ele alınmış olması bile insanları rahatsız edecek.

Psikolojik sonuçları bir yana, zorbalığa karşı ahlaki itirazlar çok güçlü temellere dayanıyor. Calvin'in dile getirdiği gibi, büyüyünce sebepsiz yere önünüze geleni dövemezsiniz. Biz yetişkinler kendimizi yasalarla, polisle, işyeri kurallarıyla ve sosyal normlarla koruyoruz ve yaşama çocukların gözünden bakma konusundaki tembelliğimiz ve vurdumduymazlığımız dışında, onların daha korunmasız bir konumda bırakılmalarını açıklayabilecek hiçbir neden yok. Çocuğa verilen değer artması ve bunun da bir parçasını oluşturan ahlaki bakış açılarının evrenselleşmesi, çocukları akranlarının şiddetinden koruma kampanyasını kaçınılmaz kıldı. Bu onları uğrayabilecekleri diğer zararlardan koruma çabaları açıdan da geçerli oldu. Çocuklar ve ergenler eskiden beri, yemek parasının çalınması, özel eşyalarının tahrip edilmesi ve sarkıntılık gibi okul kurallarıyla ceza hukuku yaptırımları arasında bir yerlerde konumlanan küçük suçların mağduru oluyorlar. Bu noktada da, küçüklerin çıkarları giderek daha fazla göz önüne alınıyor.

ŞEKİL 7-22. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1992-2003 arasında gençleri hedef alan şiddet



Kaynaklar: Veriler: DeVoe ve ark., 2004.

Peki bütün bunlar işe yaradı mı? İşe yaramaya başladı. 2004'te ABD Adalet ve Eğitim Bakanlıkları, mağdurluk anketleri, okul ve polis istatistikleri temelinde 1992 ile 2003 arasındaki şiddet eğilimlerini belgeleyen, *Indicators of School*

¹⁹³ J. Saltzman, "Antibully law may face free speech challenges," *Boston Globe*, 4 Mayıs 2010; W. Hu, "Schools' gossip girls and boys get some lessons in empathy," *New York Times*, 5 Nisan 2010; P. Klass, "At last, facing down bullies (and their enablers)," *New York Times*, 9 Haziran 2009.

¹⁹⁴ "The truth about bullying," *Oprah Winfrey Show*, 6 Mayıs 2009; <http://www.oprah.com/relationships/School-Bullying>.

Crime and Safety (Okullarda Suç ve Güvenlik Göstergeleri) başlıklı bir rapor yayımladılar.¹⁹⁵ Ankette yalnızca son üç yılda yaşanan zorbalıklar sorulmuştu, ama raporda bu zaman diliminin bütününde diğer şiddet türlerinin izleri de sürülmüş ve Şekil 7-22'de görüldüğü gibi, kavgalarda, okulda yaşanan korkuda ve hırsızlık, cinsel saldırı, soygun ve darp gibi suçlarda azalma olduğu bildiriliyor.

İnternet ortamında dolaşan, ergen kız çocuklarının birbirlerini patakladığını gösteren bazı YouTube videoları temelinde medyanın yaratmaya çalıştığı yeni paniğe rağmen, bu ülkedeki kız çocukların vahşileştiği doğru değil. Kızlar tarafından işlenen cinayet ve soygun suçları son kırk yılın en düşük düzeylerinde ve kızlar tarafından ya da kızlara karşı işlenen silah taşıma, kavg, saldırı ve nitelikli yaralama suç oranları on yıldır düşüyor.¹⁹⁶ YouTube'un yaygınlaşmasıyla, önümüzdeki yıllarda videolarla (sadist büyükanneler? kana susamış küçük çocuklar? katil çöl fareleri?) ahlaki panik yaratma çabalarının artmasını bekleyebiliriz.

Çocukların güvende olduğunu söylemek için henüz erken, ama geçmişe göre daha iyi durumda oldukları kesin. Hatta, bazı açılardan çocukları şiddetten korumaya çabası aşırıya kaçmaya ve kutsallık ve tabu alanına kaymaya başladı.

Bunlardan biri psikolog Judith Harris'in Yetiştirme Varsayımı adını verdiği tabu.¹⁹⁷ Locke ve Rousseau çocuk yetiştirme kavramını devrimci bir dönüşüme uğratarak, dayakla onları içlerindeki kötülükten kurtarma yaklaşımının yerine, eğitimle büyüyünce alacakları biçime sokma yaklaşımının geçmesine katkıda bulundular. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru, anne babaların, istismar ve ihmal sonucunda çocuklarına zarar verebilecekleri fikri (ki bu doğru) çocuklarının zeka, kişilik, sosyal beceri ve ruhsal bozukluklarını biçimlendirebilecekleri fikrine dönüştü (ki bu doğru değil). Peki neden doğru değil? Göçmen çocukların sonunda anne babalarının değil, akranlarının aksanını, değerlerini ve normlarını içselleştirmeleri bunun güzel bir örneği. Bu bize çocukların aileden çok bir akran grubu içinde sosyalleştiklerini gösteriyor; çocuk yetiştirmek için koca bir köy gerekiyor. Ve evlat edinilmiş çocukların incelendiği çalışmalarda bu çocukların kişiliklerinin ve zeka katsayılarının biyolojik kardeşleriyle bağıntılı olduğu, buna karşılık evlat edinilmiş kardeşleriyle bağıntılı olmadığı gösterildi. Bu da bize erişkin kişiliğin ve zekanın genlerle biçimlendiğini, (tek yumurta ikizlerinde bile bağıntılar mükemmel olmaktan uzak olduğu için) bu süreçte şansın da rolü olduğunu, buna karşılık anne babalar tarafından biçimlendirilmediğini, hiç değilse onların çocuklarına yaptıkları şeylerin belirleyici olmadığını gösteriyor. Bütün bu çürütmelere rağmen, Yetiştirme Varsayımı mesleki çevrelerde kendine sağlam kaleler inşa etti ve o zamandan beri annelere gecelerini gündüzlerine katarak, bakım sorumluluğunu yükledikleri bu minik boş levhaları güdüleyecek, sosyalleştirecek ve karakterlerini biçimlendirecek ebeveyn makinalarına dönüşmeleri tavsiye ediliyor.

¹⁹⁵ *School Crime and Safety*: DeVoe ve ark., 2004.

¹⁹⁶ M. Males & M. Lind, "The myth of mean girls," *New York Times*, 2 Nisan 2010; W. Koch, "Girls have not gone wild, juvenile violence study says," *USA Today*, 20 Kasım 2008. Ayrıca bkz. Girls Study Group, 2008 (2004'ten sonraki veriler).

¹⁹⁷ Harris, 1998/2008; Ayrıca bkz. Pinker, 2002, bölüm19; Harris, 2006; Wright & Beaver, 2005.

Kutsallaştırılmış bir başka çağrı da, büyük bir titizlikle çocukları şiddeti hatırlatacak her şeyden uzak tutma kampanyası. 2009'da Chicago'da 11 ile 15 yaş arasındaki yirmi beş öğrenci kafeteryada kadim yiyecek savaşı sporuna girişince, polis tarafından toparlandı, kelepçelendi, polis otosuna dolduruldu, teker teker fotoğrafları çekildi ve pervasız davranışla suçlandılar.¹⁹⁸ Okul alanı içinde silahlara sıfır tolerans politikası gereği, yemek çantasında hepsi bir arada kamp gereci paketini de taşıyan 6 yaşındaki bir küçük izci ıslahevine gönderilmekle tehdit edildi, sınıf projesi için hazırladığı kâğıttan evin pencerelerini maket bıçağıyla kesen 12 yaşındaki bir kız çocuk okuldan atıldı ve arabada bir uyku tulumu, içme suyu, acil durum için yiyecekler ve 5 santimlik cep bıçağı bulundurarak "Hazır Olun!" düsturuna uyan bir ergin izci okuldan atıldı.¹⁹⁹ Başboş bırakılan çocukların birbirlerine girebilecekleri, top ya da atlama ipi için kavga edebilecekleri ya da belli oyun alanlarını tekellerine alabilecekleri endişesiyle, birçok okulda tenefüslerde çocukları yapıcı nitelikte örgütlü oyunlara yönlendirecek öğretmenler işe alındı.²⁰⁰

Erişkinler şiddet betimlemelerini çocuk kültüründen ayıklamak için giderek artan bir çaba içindeler. 1982'de çekilen *E. T.* filminin can alıcı noktalarından birinde, Elliott bisikletinin sepetinde *E. T.* ile birlikte bir polis barikatını aşıyor. 2002'de filmin 20. yıl sürümü çıktığında, Steven Spielberg görüntülere bilgisayarla müdahale ederek polisleri silahsızlandırmış, silahların yerine telsizler geçirmişti.²⁰¹ Artık anne babalara Cadılar Bayramı'nda çocuklara hortlaklar, vampirler ya da korku filmi karakterleri yerine, tarihsel şahsiyetlere ya da havuç ve bal kabağı gibi yiyeceklerle öykünen "pozitif kostümler" giydirmeleri tavsiye ediliyor.²⁰² Los Angeles'taki bir okuldan gönderilen notta kostümler konusunda şu tavsiyeler var:

Çeteleri ya da korku ve gerilim karakterlerini anımsatan kostümler giyilmemelidir.

Maskeler yalnızca gösteri yürüyüşü sırasında kullanılabilir.

Herhangi bir ırkı, dini, milliyeti, engellilik durumunu ya da cinsiyeti küçük düşürücü kostüm giyilemez.

Yapay tırnak kullanılamaz.

Taklit de olsa, silah taşınamaz.

California'nın bir başka bölgesinde, çocuklarının komşusunun bahçesindeki Cadılar Bayramı mezar taşı ve canavar süslemelerinden korkacağını düşünen bir annenin polisi aradığı ve nefret suçu ihbarı yaptığı bildiriliyor.²⁰³

¹⁹⁸ S. Saulny, "25 Chicago students arrested for a middle-school food fight," *New York Times*, 11 Kasım 2009.

¹⁹⁹ I. Urbina, "It's a fork, it's a spoon, it's a... weapon?" *New York Times*, 12 Ekim 2009; I. Urbina, "After uproar on suspension, district will rewrite rules," *New York Times*, 14 Ekim 2009. Eagle Scout: "Brickbats," *Reason*, Nisan 2010.

²⁰⁰ W. Hu, "Forget goofing around: Recess has a new boss," *New York Times*, 14 Mart 2010.

²⁰¹ Schechter, 2005.

²⁰² J. Steinhauer, "Drop the mask! It's Halloween, kids, you might scare somebody," *New York Times*, 30 Ekim 2009.

²⁰³ Skenazy, 2009, s.161.

Çocuklara verilen değerdeki tarihi artış, giderek bir aşırılığa dönüşme eğiliminde. Artık çocukların doğdukları gün boğulma, yetimhanelerde açlık çekme, süt anneler tarafından zehirlenme, babaları tarafından döverek öldürülme, üvey anneleri tarafından tart yapıp pışırılma, madenlerde ve atölyelerde ölümüne çalışma, bulaşıcı hastalıklarla kırılma ve zorbalardan dayak yeme tehlikesi altında yaşamadıklarına bakan uzmanlar, giderek azalan hatta tersine dönmeye başlayan eğrilerde yeni güvenlik önlemlerine zemin hazırlayabilmek için kafa patlatmaya devam ediyorlar. Çocukların (deri kanseri riski nedeniyle) gün ortasında açık havaya çıkmamaları, (kene riski nedeniyle) çayırarda oynamamaları, (limon kabuğundaki bakteriler nedeniyle) açıkta satılan limonataları satın almamaları ve (pişmemiş yumurtalarda salmonella olabileceği için) pasta yapılırken kaşıklarda kalan kremayı yalamamaları gerekiyor. Avukat gözetimindeki oyun alanlarının zemini kauçukla kaplanıyor, kaydıraklar ve tırmanma merdivenleri bel hizasına gelecek şekilde alçaltılıyor ve (tahterevalliye binmenin en zevkli yanı olan, alçaktayken aniden yerinizden fırlayıp yukardaki çocuğun yere yuvarlanmasını seyretmeyesiniz diye) tahteravalliler bütünüyle kaldırılıyor. *Sesame Street* (*Susam Sokağı*) yapımcıları dizinin ilk yıllarına (1969-74) ait klasik programları içeren DVD'leri piyasaya sürerken, kapaklara bu dizinin çocuklara uygun olmadığını belirten uyarı kutuları koydular!²⁰⁴ Bu programlarda ufaklıklar merdivenlere tırmanma, üç tekerlekli bisiklete kasksız binme, boruların içinden geçme ve nazik yabancıardan süt ve kurabiye alma türünden tehlikeli işler yapıyorlardı. *Susam Sokağı*'nın Canavar Tiyatrosu bölümleri bütünüyle sansüre uğruyor, çünkü her bölümün sonunda (Kurabiye Canavarı tarafından oynanan) bu fularlı, robdöşambrlı Alistair Cookie, piposunu tüttürerek, tütün ürünlerinin kullanımını göz alıcı kılıyor ve soluksuz kalma riskini temsil ediyor.

Ama, korku psikolojisi ders kitaplarına giren bir olgudan sonra gelişen, yabancılar tarafından kaçırılma korkusu kadar çocukluk çağını dönüştüren başka hiçbir şey yok.²⁰⁵ 1979'da aşağı Manhattan'da okul otobüsü durağına giderken ortadan kaybolan altı yaşındaki Etan Patz olayından beri, anne babaların yüreğine korku salan üç girişim sayesinde kaçırılma riski halkın dikkatini çekmeyi başardı. Öldürülen çocukların acı içinde kıvranan anne babaları, haklı olarak bu trajedilerden iyi bir şey doğmasını istiyorlar ve bir çoğu yaşamlarını çocuk kaçırmalar konusundaki farkındalığın yükseltilmesine adıyorlar. (Bunlardan biri olan John Walsh, kayıp çocukların fotoğraflarının süt kutularının üzerine basılması için kampanya yürüttü ve dehşet verici kaçırma ve öldürme olaylarını ele alan *America's Most Wanted* [Amerika'nın En Çok Aranları] adındaki sansasyonel bir televizyon programında sunuculuk yaptı.) Siyasetçiler, polis şefleri ve şirket temsilcileri kaybedeni olmayan –çocukları sapıklardan korumaya kim karşı çıkabilir?– kampanyaların kokusunu kilometrelerce uzaktan alıyorlar ve kayıp çocukların adını verdikleri gösterişli merasimlerle koruyucu önlemleri açıklıyorlar (Kod Adam, Amber Uyarıları, Megan Yasası, Ulusal Kayıp Çocuklar Günü). Medya da reytingleri pompalayacak şeyleri hemen fark ediyor ve 24 saat

²⁰⁴ Skenazy, 2009, s.69.

²⁰⁵ Skenazy, 2009; Finkelhor, Hammer, & Sedlak, 2002; "Phony numbers on child abduction," *STATS at George Mason University*; http://stats.org/stories/2002/phony_aug01_02.htm.

gözünü kırpmadan bu haberlerin peşine düşüp, konuyla ilgili belgeselleri sürekli yeniden yayımlayarak ("Her anne babanın kabusu...") korkuyu körüklüyor. Bu furyada *Law and Order* (Kanun ve Nizam) dizisinin yalnızca cinsel suçları ele alan bir versiyonu da doğdu.

Çocukluk çağını eskisi gibi yaşamak artık mümkün değil. Amerikalı anne babalar çocuklarının gözlerinin önünden kaybolmasına izin vermiyorlar. Çocuklar her zaman bir büyük eşliğinde arabayla götürülüp getiriliyorlar ve cep telefonlarıyla gözetim altında tutuluyorlar; ama çocuk zil çalar çalmaz yanıt vermezse, cep telefonu anne babaların endişesini azaltmak yerine daha da heyecanlanmalarına yol açıyor. Oyun alanlarında arkadaş edinme tarihe karıştı, onun yerine 1980'den önce var olmayan yeni bir ifadeyle, anneler tarafından düzenlenen "oyun buluşmaları" yerleşti.²⁰⁶ Kırk yıl önce çocukların üçte ikisi okula yürüyerek ya da bisikletle gidiyordu; bugün bu oran yüzde 10'a düştü. Bir kuşak önce çocukların yüzde 70'i dışarda oynuyordu; bugün bu oran yüzde 30'a düştü.²⁰⁷ 2008'de gazeteci Lenore Skenazy'nin dokuz yaşındaki oğlu annesine New York metrosuna tek başına binmesine izin vermesi için yalvarmış, o da bunu kabul etmiş ve oğlu herhangi bir olay yaşamadan bunu başarmıştı. Skenazy *New York Sun* gazetesindeki köşesinde bundan bahsedince, kendisini birden "Amerika'nın En Kötü Annesi" sıfatıyla bir medya çılgınlığının ortasında bulacaktı. (Manşet örneklerinden biri: "Dokuz Yaşındaki Oğlunun Metroyla Tek Başına Eve Gelmesine İzin Veren Anne: Köşe Yazarı Çocukların Bağımsızlığı Deneyiyle Tartışma Doğurdu.") Bunlar karşısında Skenazy çocukların sürekli erişkin gözetimi olmaksızın kendi başlarına oyunlar oynamayı öğrenmelerini sağlamak amacıyla, Serbest Dolaşan Çocuklar hareketini başlattı ve Çocukları Parka Götürme ve Orada Bırakma Ulusal Günü uygulanmasını önerdi.²⁰⁸

Skenazy Amerika'nın en kötü annesi değildi elbette. Yalnızca bugüne kadar hiçbir siyasetçinin, polisin, anne babanın ya da yapımcının yapmadığını yapmış, olgularla yüzleşmişti. Süt kutularında resimleri olan çocukların büyük çoğunluğu cinsel sapıklar, çocuk tacirleri ya da fidyeciler tarafından kandırılıp arabaya bindirilmemişti; büyük çoğunluğu evden kaçan ergenlerdi ya da aleyhine sonuçlanan velayet kararına kızan boşanmış bir anne ya da baba tarafından alınıp götürülen çocuklardı. Yabancılar tarafından kaçırılan çocuk sayısı 1990'larda yılda 200 ile 300 arasındayken, bugün 100 dolaylarında ve bunların yaklaşık yarısı öldürülüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde 50 milyon çocuk bulunduğu önüne alındığında, bu türden cinayet oranı milyonda bir dolaylarında (sayıyla ifade edersek 0,001). Bu da boğulma riskinin yaklaşık yirmide birine, ölümcül otomobil kazası riskinin kırkta birine denk geliyor. Yazar Warwick Cairns çocuğunuzun bir yabancı tarafından kaçırılmasını ve sabaha kadar alıkonulmasını *isterseniz*, çocuğu 750 bin yıl boyunca dışarda gözetimsiz bırakmanız gerekeceğini hesaplamış.²⁰⁹

Bütün bunlara yanıt olarak, bir çocuğun güvenliğinin son derece önemli olduğu, bu gibi önlemlerle her yıl birkaç yaşam bile kurtarılabilecekse, bu ön-

²⁰⁶ Google Books Bookworm analizi; Michel ve ark., 2011; bkz. Şekil 7-1'deki altıyazı.

²⁰⁷ Skenazy, 2009.

²⁰⁸ Skenazy, 2009.

²⁰⁹ Aktaran Skenazy, 2009, s.16.

lemlerin yarattığı endişe ve masraflara değeceği söylenebilir. Oysa bu gerçeğe uygun olmayan bir akıl yürütme. İnsanlar daima güvenlikle yaşamın diğer iyi yönleri arasında al ver yapmak zorundalar; örneğin bahçelerinde yeni bir sula-ma sistemi kurmaktansa çocuklarının üniversite eğitimi için para biriktiriyorlar ya da çocuklarının bütün yaz güvenli yatak odalarında video oyunları oynamala-rına göz yummaktansa onları arabayla bir tatil yerine götürmeyi göze alıyorlar. Çocuk kaçırmalara karşı mükemmel güvenlik önlemleri kampanyasıyla, çocuk-luk çağındaki deneyimlerin kısıtlanması, şişmanlık, çalışan kadınların sürekli endişe içinde yaşamaları ve genç erişkinlerin çocuk yapmaktan kaçınmaları gibi maliyetler gözden kaçırılıyor.

Yaşamda en iyi şey riskleri en aza indirmek *olsaydı* bile, bu hedefe sayılara dayanmayan güvenlik tavsiyeleriyle ulaşmak mümkün olmazdı. Süt şişelerine aranan resimlerinin basılması gibi birçok önlem, kriminologların ifadesiyle suç denetimi tiyatrosu olmanın ötesine geçemiyor ve aslında hiçbir şey yapılmazken bir şeyler yapıldığını reklam ediyor.²¹⁰ Elli kişinin riskini azaltmak için 300 mil-yon insanın yaşamı değiştirilince, bu önlemlerin onlardan yararlanacak 50 kişi-den çok çok daha fazla kişi üzerinde öngörülemez etkileri oluyor ve belki de iyilik yapayım derken daha fazla kötülük yapıyor. Yalnızca iki örnek üzerinde duralım: çocuklarını arabayla okula götüren anne babalar tarafından çarpılan çocuk sayısı, diğer trafik araçları tarafından çarpılan çocuk sayısının iki katı; yani çocuklarının kaçırılıp öldürülmesini önlemek için onları arabayla okula gö-türen anne baba sayısı arttıkça, ölen çocuk sayısı da artıyor.²¹¹ Ve suç denetimi tiyatrosu örneklerinden birini oluşturan, otoyollarda kayıp çocukların adlarını sergileyen elektronik yazılar, sürücülerin dikkatini dağıtıyor ve yavaşlamalara yol açıyor; bu da kazaları kaçınılmaz kılabiliyor.²¹²

Geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca çocukların yaşamına verilen değeri artırma ça-baları tarihte kaydedilmiş en büyük ahlaki ilerlemelerden biri. Ama geçtiğimiz yirmi yıl boyunca yaşanan bu değeri sonsuz ölçüde artırma çabasının saçmala-ma dışında bir işe yarayacağı söylenemez.

GEY HAKLARI, GEYLERE KARŞI DÜŞMANLIĞININ AZALMASI VE EŞCİNSELLİĞİN SUÇ OLMAKTAN ÇIKARILMASI

Britanyalı matematikçi Alan Turing'in mantıksal ve matematiksel akıl yürütme-nin doğasını açıkladığını, dijital bilgisayarı icat ettiğini, zihin-beden sorununu çözdüğünü ve Batı uygarlığını kurtardığını söylemek abartmak olurdu. Ama bu çok da büyük bir abartma olmazdı.²¹³

1936'da yayımladığı çığır açıcı nitelikteki bildirisinde Turing, hesaplanması mümkün olan her matematiksel ya da mantıksal formülün bir dizi basit meka-

²¹⁰ D. Bennett, "Abducted: The Amber Alert system is more effective as theater than as a way to protect children," *Boston Globe*, 20 Temmuz 2008.

²¹¹ Skenazy, 2009, s.176.

²¹² D. Bennett, "Abducted: The Amber Alert system is more effective as theater than as a way to protect children," *Boston Globe*, 20 Temmuz 2008.

²¹³ Hodges, 1983.

nik işlemle hesaplanabileceğini ortaya koydu.²¹⁴ Bu işlemler kolayca bir makine –dijital bir hesap makinesi– ile yapılabilirdi; on yıl sonra da Turing günümüzde kullandığımız bilgisayarların prototipini oluşturan uygulanabilir bir örneğini tasarlayacaktı. Bu arada İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya şifre çözme biriminde çalıştı ve Nazilerin denizaltılarıyla iletişimde kullandıkları şifrelerin kırılmasına yardım ederek Almanların uyguladığı deniz ablukasının üstesinden gelmesine ve savaşın seyrinin değişmesine katkıda bulundu. Savaş sona erdikten sonra Turing, (günümüzde yaygın bir biçimde okunmaya devam eden) bir makalede düşünceyi bilgisayarla eşitleyerek, zekanın fiziksel bir sistemle nasıl gerçekleştirilebileceğini açıklayan bir örnek sundu.²¹⁵ Daha da öteye giderek, bilimin en zor sorularından biri olan, embriyonik gelişim sırasında bir kimyasallar havuzundan organizmanın yapısının nasıl ortaya çıkabileceği sorusu üzerinde çalıştı ve bu soruya zeki bir yanıt verdi.

Peki Batı uygarlığı tarih boyunca yarattığı en büyük dehalardan birine nasıl teşekkür etti? 1952’de Britanya hükümeti Turing’i göz altına alıp güvenlik iznini iptal ederek, hapis cezasıyla tehdit edip kimyasal kastrasyona tabi tutarak, kırk iki yaşında intihara etmesine neden oldu.

İnsanın dona kalmasına yol açan bu nankör davranışları hak etmek için Turing ne yapmıştı? Erkeklerle cinsel ilişkiye girmişti. O zamanlar Britanya’da eşcinsel davranışlar yasalara aykırıydı ve bir başka deha olan Oscar Wilde gibi o da müstehcen uygunsuz davranışla suçlanıyordu. Turing’e yapılan bu zulmün arkasında eşcinsellerin korunmasız oldukları ve Sovyetler Birliği’nin tuzağına düşebilecekleri korkusu yatıyordu. Sekiz yıl sonra Britanya Savaş Bakanı John Profumo bir Sovyet casusunun metresiyle ilişki yaşadığı için istifa etmeye zorlandığında, bu korkunun ne kadar gülünç olduğu ortaya çıkacaktı.

En azından Levililer 20:13’te bir erkekle kadınlarla ilişki kurduğu gibi ilişki kuran erkeğe ölüm cezası verilmesinin emredilmesinden bu yana, birçok hükümet şiddet tekeli eşcinselleri hapse atma, işkenceden geçirme, sakat bırakma ve öldürme doğrultusunda kullanageldi.²¹⁶ Geyler, devletin uygunsuz davranış, fiili livata, oğlancılık, doğal olmayan davranış ya da doğaya karşı işlenen suçlarla ilgili yasalara dayanan şiddetinden kaçmayı başarsalar bile, kendi yurttaşlarının şiddetine maruz kalıyor, eşcinsel düşmanlığı, homofobik şiddet ve gey karşıtı nefret suçlarıyla karşılaşıyorlardı.

İster devlet tarafından ya da devlet desteğiyle, ister tabandaki halk tarafından uygulansın, homofobik şiddet insanın şiddet kataloğuna girmiş gizemli bir madde, çünkü saldırganın kazandığı hiçbir şey yok. Rekabet konusu bir kaynak tehdit altında değil ve eşcinsellik kurbansız bir suç olduğu için onun engellenmesi yoluyla barışa ya da huzura da ulaşılmıyor. Heteroseksüel erkeklerin gey erkeklere tepkisinin, olsa olsa “Yaşasın! Bana daha çok kadın kaldı!” düşüncesi olması beklenebilirdi. Aynı mantıkla baktığımızda lezbiyenlik çiftleşme havuzundan her seferinde iki kadını alıp götürdüğünden, onun akla gelebilecek en kötü suç sayılması beklenirdi. Oysa tarih boyunca homofobinin lezbiyenlik kar-

²¹⁴ Turing, 1936.

²¹⁵ Turing, 1950.

²¹⁶ Devlet destekli homofobi, geçmişte: Fone, 2000. Günümüzde: Ottosson, 2009.

şıtlığından daha yoğun olduğu görülüyor.²¹⁷ Çok sayıda hukuk sisteminde erkek homoseksüelliği suç sayılırken, hiçbir hukuk sistemi lezbiyenliği suç saymıyor ve gey erkeklere karşı işlenen nefret suçları gey kadınlara karşı işlenen nefret suçlarının neredeyse beş katı.²¹⁸

Homofobi evrimsel bir bilmece, ama eşcinselliğin kendisi de öyle.²¹⁹ Eşcinsel davranışların gizemli bir yanı yok; şaşırtıcı olan bu değil. İnsan çok yönlü sapkınlığa açık bir tür ve zaman zaman üreme çıktısına herhangi bir katkısı olmayan canlı ve cansız her şeyden cinsel tatmin elde etmeye çalışabiliyor. Gemiler, hapishaneler ve yatılı okullar gibi erkeklerle sınırlı ortamlardaki erkeklerin, sık sık çevrelerinde erişebilecekleri şeyler arasında bir kadın bedenine en çok benzeyen nesneyle yetindikleri görülüyor. Daha ılımlı, daha sakın ve daha uysal bir nesne olanağı sunan pederasti,²²⁰ antik Yunanistan seçkinleri de dahil olmak üzere bir dizi uygarlıkta kurumsallaşmıştı. Buna karşılık, kadınlar cinsellik alanında daha az ateşli ve daha esnek ve bekar, rastgele çok eşli, tek eşli ya da eşcinsel yaşam sürdürdükleri evrelerden mutlulukla geçebiliyorlar; işte Amerikan üniversitelerindeki LUG (lesbian until graduation, mezuniyete kadar lezbiyen) fenomeni de böyle doğabiliyor.²²¹

Asıl bulmaca eşcinsel yönelim –nasıl oluyor da tutarlı bir biçimde eşcinsel çiftleşme olanaklarını karşı cinsle çiftleşmeye tercih eden ya da karşı cinsle çiftleşmeyi bütünüyle reddeden erkekler ve kadınlar olabiliyor. Görüldüğü kadarıyla, hiç değilse erkeklerde eşcinsel yönelim doğuştan bir özellik. Gey erkekler genellikle ergenlik öncesinde, cinsel kıpırtılar yaşamaya başlar başlamaz eşcinsel çekimlerin başladığını bildiriyorlar. Ve eşcinsellik açısından tek yumurta ikizleri, çift yumurta ikizlerinden daha uyumlu; bu da süreçte ortak genlerin rolü olduğunu düşündürüyor. Bu arada belirtelim, eşcinsellik doğa-yetiştirme tartışmasında politik açıdan doğru yaklaşımın “doğa” olduğu az sayıda örnekten biri. Eşcinsellik doğuştansa, o zaman yaygın inanışta insanların gey olmayı seçmedikleri, dolayısıyla da yaşam biçimleri nedeniyle eleştirilemeyecekleri, isteseler bile sınıflarındaki öğrencileri ya da izcileri kendi yanlarına çekemeyecekleri sonucuna varılacaktır.

Evrım açısından bakıldığında gizemli olan noktaysa, kişinin az sayıda yavrusu olmasına ya da hiç yavrusu olmamasına yol açacağı için, nasıl olup da eşcinsel cinselliğin bir toplulukta uzun süre varlığını sürdürebileceği sorusu. Belki de “gey genler” dengeleyici bir avantaj sağlıyor. Örneğin bu genler kadındaysa, özellikle de kadınlarda iki kopyası bulunan X kromozomu üzerindeyse doğurganlığı güçlendiriyor olabilir; bu durumda genin yayılması için bu avantajın erkeklerin karşı karşıya olduğu dezavantajın yarısından biraz daha güçlü olması yetecektir.²²¹ Belki de söz konusu gey genleri yalnızca, bizim genlerimiz seçilir-

²¹⁷ Gey erkeklere karşı homofobi daha yoğun: Fone, 2000. Erkek eşcinselliğine karşı yasalar daha fazla: Ottosson, 2006.

²¹⁸ U.S. Department of Justice, FBI, 2008 Hate Crime Statistics, tablo 4, http://www2.fbi.gov/ucr/hc2008/data/table_04.html.

²¹⁹ Bailey, 2003; Hamer & Copeland, 1994; LeVay, 2010; Peters, 2006.

* Oğlancılık, sübyancılık –çn.

²²⁰ Baumeister, 2000.

²²¹ Hamer & Copeland, 1994.

ken var olmayan belli çevresel koşullarda eşcinselliğe yol açıyor. Bir etnografik araştırmanın sonuçları yazı öncesi toplumların neredeyse yüzde 60'ında eşcinselliğin bilinmediğini ya da son derece seyrek görüldüğünü ortaya koyuyor.²²² Ya da belki bu genler dolaylı etki yapıyor ve fetüsün gelişen beynini hormon ya da antikör dalgalanmalarına duyarlı kılıyor.

Açıklama ne olursa olsun, eşcinsel davranışlara hoşgörülü yaklaşmayan bir toplumda büyüyen eşcinsel yönelimli kişiler toplum çapında düşmanca bir yaklaşımın hedefi olabiliyorlar. Bu konuyla ilgilenen geleneksel toplumlardan eşcinselliği onaylamayanlar, ona hoşgörüsüyle yaklaşanların iki katından daha fazla.²²³ Ve hem geleneksel hem de modern toplumlarda hoşgörüsüzlük birden şiddete dönüşebiliyor. Zorbalar ve kabadayılar izleyen topluluğa ya da birbirlerine ma-çuluklarını kanıtlamak için, onları kolay hedef sayabiliyorlar. Ve yasa koyucular eşcinselliğe ilişkin ahlakçı kanaatlerini temel alan buyruklar ve yasalar oluşturabiliyorlar. Bu inançlar tiksintiyle ahlakçılık arasındaki bağlantıların ürünü olabilir ve insanlar derin bedensel tepkilerini nesnel günahkârlıkla karıştırıyor olabilirler.²²⁴ Bu kısa devreyle eşcinsel eşlerden kaçınma dürtüsünün eşcinselliği mahkum etme dürtüsüne dönüştüğünü söylemek mümkün. Hiç değilse kutsal kitap dönemlerinden beri homofobik duygular, özellikle Hristiyan ve Müslüman hükümdarlıklarda ve onların sömürgesi olan ülkelerde eşcinselleri ölümle ya da sakatlanmayla cezalandıran yasalara dönüştü.²²⁵ Yirminci yüzyıldaki dehşet verici bir örnek de Holokost sırasında yok edilmesi hedeflenen kesimler arasına eşcinsellerin de dahil edilmesi idi.

Aydınlanma döneminde temelinde derin bedensel dürtüler ya da dini dogmalar bulunan her türlü ahlaki kuralın sorgulanması, eşcinselliğe yeni bir açıdan bakılmasına yol açtı.²²⁶ Montesquieu ve Voltaire eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılmasını savundular, ama bunun ahlaki açıdan da kabul edilebileceğini söyleyecek kadar ileri gitmediler. Jeremy Bentham 1785'te yeni bir adım attı. Ahlakı en yüksek sayıda insana en fazla yarar sağlayan şeylere eşitleyen faydacı akıl yürütmeyi temel alarak, kimsenin durumunu kötüleştirmede için eşcinsel davranışlarda ahlaka aykırılık olmadığını savunuyordu. Şekil 7-23'te görüldüğü gibi, eşcinsellik Fransa'da Devrimden sonra, bir dizi ülkede de izleyen yıllarda giderek suç olmaktan çıkarılacaktı. Bu hareket 20. yüzyılın ortalarında yeniden yükselmeye başladı, 1970'lerde ve 1990'larda gey hakları hareketi insan hakları idealinden beslendikçe de göğe doğru tırmandı.

Günümüzde artık neredeyse 120 ülkede eşcinsellik suç sayılmıyor, ama çoğu Afrika, Karayipler, Okyanusya ve İslam dünyasında olmak üzere, geriye kalan 80 ülkede yasal yasaklamalar varlığını sürdürüyor.²²⁷ Daha da kötüsü, Moritanya, Suudi Arabistan, Sudan, Yemen, Nijerya'nın bazı bölümleri, Somali'nin bazı bölümleri ve (Mahmut Ahmedinejad'a göre bu ülkede böyle bir şey olmadığı halde) İran'da eşcinsellik ölümle cezalandırılabilir. Ama yasaklara karşı mü-

²²² Broude & Greene, 1976.

²²³ Broude & Greene, 1976.

²²⁴ Haidt, 2002; Rozin, 1997.

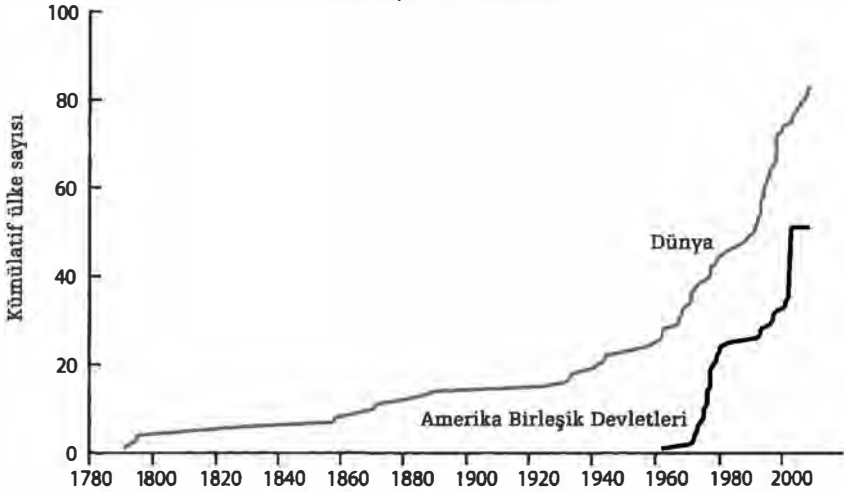
²²⁵ Fone, 2000.

²²⁶ Fone, 2000.

²²⁷ Ottosson, 2006, 2009.

cadele sürüyor. Bütün insan hakları örgütleri eşcinselliğin suç sayılmasını bir insan hakları ihlali sayıyor ve 2008'de BM Genel Kurulu'nda 66 ülke, devletleri bu türden yasaları yürürlükten kaldırmaya çağıran bir bildirgeyi onayladılar. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navanethem Pillay bildirgeyi destekleyen bir açıklamasında şunları dile getiriyordu: "Evrensellik ilkesi istisna tanımaz. İnsan hakları gerçekten bütün insanların doğuştan hakkıdır."²²⁸

ŞEKİL 7-23. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve dünyada zaman içinde eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılma süreci.



Kaynaklar: Ottosson, 2006, 2009. Diğer yedi ülkeyle (Doğu Timor, Surinam, Çad, Belarus Cumhuriyeti, Fijî, Nepal ve Nikaragua) ilgili tarihler "LGBT Rights by Country or Territory," http://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_rights adresinden alınmıştır. Günümüzde eşcinselliği suç saymayan diğer otuz altı ülkeyle ilgili tarihler bu kaynakların ikisinde de verilmemektedir.

Aynı grafikte Amerika Birleşik Devletleri'nde eşcinselliğin suç olmaktan daha geç bir tarihte çıkarılmaya başlandığı görülüyor. 1969 gibi geç bir tarihe kadar, Illinois dışındaki bütün eyaletlerde eşcinsellik suçtu ve belediye polisleri can sıkıntılarını gidermek için sık sık gey mekanlarına baskınlar yapıyor, zaman zaman cop kullanılan bu baskınlarda müşteriler dağıtılıyor ve mekan patronları göz altına alınıyordu. Ama 1969'da Greenwich Village'ta Stonewall Inn adındaki bir gey dans kulübüne yapılan baskın üç gün süren protesto gösterilerine yol açtı ve ülke çapında gey topluluklarının eşcinselliği suç sayan ya da eşcinsellere karşı ayrımcılık yapan yasaların lağvedilmesi çabaları etrafında birleşmelerini ateşledi. Yaklaşık on yıl içinde Amerikan eyaletlerinin neredeyse yarısında eşcinsellik suç olmaktan çıkarılacaktı. Bu gibi maddelerin lağvedildiği yeni bir dalganın ardından, 2003'te Yüksek Mahkeme Texas'taki sodomi karşıtı bir yasa maddesini iptal etti ve bu gibi yasaların anayasaya aykırı olduğu kararına vardı. Çoğunluğun görüşüne uygun olarak, Yargıç Anthony Kennedy bu kararı kişisel özerklik ilkesine dayandırıyor ve dini inançları ve geleneksel adetleri devlet zoruyla kabul ettirmenin savunulamayacağını vurguluyordu:

²²⁸ Aktaran Ottosson, 2009.

Özgürlük, düşünce, inanç ve ifade özgürlüğünü ve belli ölçüde özel yaşamın dokunulmazlığını kapsayan bir kişisel özerkliği öngörür.... Kuşkusuz yüzyıllar boyunca eşcinsel davranışları ahlaksızlık sayan güçlü görüşler var olagelmıştır. Bu suçlamaların temelinde dini inançlar, doğru ve kabul edilebilir davranışlara ilişkin kavramlar ve geleneksel aileye saygı bulunmaktadır.... Ancak bu mülhazalar önümüzdeki soruyu yanıtlamamaktadır. Burada mesele çoğunluğun devlet gücünü kullanarak, ceza yasası uygulamaları aracılığıyla bu görüşleri bütün topluma zorla kabul ettirip ettiremeyeceği sorusudur.²²⁹

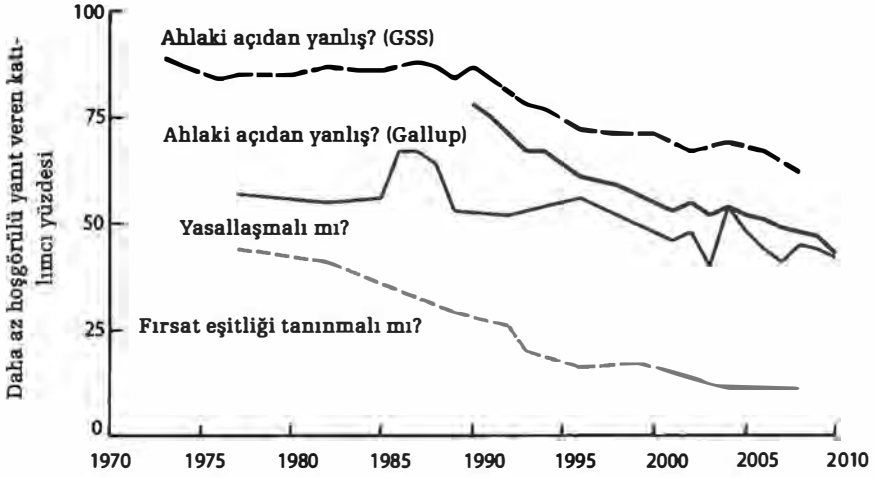
1970'lerdeki ilk yasallaşma atılımı ile geriye kalan yasaların çöküşü arasındaki on beş yıllık süreçte Amerikalıların eşcinselliğe yaklaşımında muazzam bir değişiklik yaşandı. 1980'lerde AIDS'in yükselişi gey eylemci gruplarını harekete geçirdi ve çok sayıda ünlünün gizlendikleri köşelerden çıkarak eşcinsel olduklarını açıklamalarına yol açtı; bir bölümünün yönelimi de ölümünden sonra ortaya çıkacaktı. Bu ünlüler arasında oyuncu John Gielgud ve Rock Hudson, şarkıcı Elton John ve George Michael, moda tasarımcısı Perry Ellis, Roy Halston ve Yves Saint Laurent, atlet Billie Jean King ve Greg Louganis ve komedyen Ellen DeGeneres ve Rosie O'Donnell da vardı. Eğlence dünyasından k. d. lang, Freddie Mercury ve Boy George gibi popüler figürler gey kişiliklerini övünçle taşıyorlar, Harvey Fierstein ve Tony Kushner AIDS ve diğer gey temaları üzerine popüler oyunlar ve senaryolar yazıyorlardı. Romantik komedilerde ve *Will and Grace* (Will ve Grace) ve *Ellen* türünden durum komedilerinde sevecen gey karakterler görünüyor ve heteroseksüeller arasında eşcinselliğin kabulü giderek norm olmaya başlıyordu. Jerry Seinfeld ve George Costanza'nın ısrarla üzerinde durdukları gibi, "*Biz gey değiliz!... Ama bu geyliğin yanlış olduğu anlamına gelmiyor.*" Eşcinsellik damgalanmaktan kurtulup evcilleştirildikçe, hatta yüceltildikçe, cinsel yönelimlerini saklama gereği duyan gey sayısı azaldı. Öğrencilik yıllarımda danışmanım olan, 1925 doğumlu saygın psikodilbilimci ve sosyal psikolog Roger Brown'ın 1990'da yayımladığı otobiyografik deneme, "Roger Brown gizlenmekten vazgeçip ortaya çıktığında, cesaret gerektiren günler artık geride kalmıştı." sözleriyle başlıyordu.²³⁰

Amerikalılar giderek artan ölçüde geylerin kendi gerçek ve sanal topluluklarının bir parçası olduğunu, bunun sonucunda onları duygudaşlık çemberleri dışında tutmalarının giderek güçleştiğini hissediyorlardı. Bu değişiklikler anketörlere verilen yanıtlarda da açığa çıkıyor. Şekil 7-24'te Amerikalıların (iki kamuoyu araştırması kurumuna göre) eşcinselliği ahlaki açıdan yanlış görüp görmedikleri ve eşcinsel ilişkilerin suç olmaktan çıkarılmasını ve geylere eşit iş fırsatı tanınmasını doğru bulup bulmadıkları konularındaki görüşleri sergileniyor. Grafikte son iki soruya verilen "evet" yanıtlarını yukarıdan aşağı doğru göstererek, dört soruda da düşük değerlerin daha hoşgörülü yanıtları temsil etmesini sağladım.

²²⁹ *Lawrence v. Texas* (02-102), 2003, <http://www.law.cornell.edu/supct/html/02-102.ZO.html>.

²³⁰ Pinker, 1998.

ŞEKİL 7-24. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1973-2010 arasında eşcinselliğe karşı hoşgörüsüzlük



Kaynaklar: Ahlaki açıdan yanlış (GSS): General Social Survey, http://www.norc.org/GSS_Website. Diğer bütün sorular: Gallup, 2001, 2008, 2010. Bütün veriler "evet" yanıtlarını temsil etmektedir; "Fırsat eşitliği tanınmalı mı?" ve "Yasallaşmalı mı?" soruları 100'den çıkarılmıştır.

En gey dostu yaklaşımın ve en erken azalma gözlemlenen hoşgörüsüzlüğün eşit fırsatla ilgili olduğu görülüyor. Yurttaş hakları hareketinden sonra hakka-niyet ortak bir ahlak kuralı haline geldi ve Amerikalılar geylerin yaşam biçimini onaylamasalar bile onlara ayrımcılık yapılmasını kabul etmek istememeye başladılar. 2000'li yıllara gelindiğinde fırsat eşitliğine direnç göstermek artık sabit fikirlilik sayılmaya başlanmıştı. 1980'lerin sonlarından itibaren, ahlaki yargılar da hakkaniyet duygusuyla aynı hizaya gelmeye başladı ve Amerikalıların gide-rek daha büyük bir bölümü "Ama bu geyliğin yanlış olduğu anlamına gelmiyor." demeye istekli hale geldiler. Gallup Örgütü'nün 2008 basın açıklamasının baş-lığı ülke çapında güncel ruh halini özetliyor: "Amerikalılar Eşcinselliğin Ahlakı Uygunluğu Konusunda İkiye Bölünüyor: Ancak, çoğunluk gey ilişkilerin yasal olması ve kabul edilmesi gerektiği görüşünü destekliyor."²³¹

Eşcinselliği liberaller muhafazakarlardan, beyazlar da siyahlardan daha ko-lay kabul ediyorlar ve laikler dindarlara göre daha hoşgörülüler. Ama her kesim-de zaman içinde genel eğilim hoşgörü yönünde ilerliyor. Kişisel aşinalık önemli: 2009'da yapılan bir Gallup kamuoyu yoklamasında açıkça gey olarak yaşayan bir arkadaşı, akrabası ya da iş arkadaşı olan her on Amerikalıdan alısının eş-cinsel ilişkilerin yasallaşmasına ve gey evliliklerine, geriye kalan onda dörtten daha olumlu yaklaştıkları belirlenmiş. Ama artık tolerans yaygın bir olgu: hiçbir geyle tanışmamış Amerikalıların yüzde 62'si geylerin yanında kendilerini rahat hissedebileceklerini söylüyorlar.²³²

²³¹ Gallup, 2008.

²³² Gallup, 2009.

Ve en önemli kesimde çarpıcı bir değişiklik gözlemleniyor. Genç Amerikalılar arasında kınama anlamında "That's so gay!" ibaresinin yaygın kullanılmasına dayanan birçok kişi bana gençlerin daha homofobik olduğunu söylüyor. Oysa sayıların anlattıkları çok farklı: ankete yanıt verenler ne kadar gençse eşcinselliği kabul düzeyi o kadar artıyor.²³³ Ayrıca bu, ahlaki açıdan daha derinlerdeki bir kabul. Hoşgörülü yaklaşanlardan görece daha yaşlı olanlar eşcinselliğin nedenleri tartışmasında "doğa" gerekçesine ağırlık veriyorlar ve bir kişinin kendisinin seçmediği bir özelliği nedeniyle suçlanamayacağını hissettikleri için, doğal özellik yanlıları yetişmeyle ilgili özellik yanlılarına göre daha hoşgörülüler. Oysa onlu yirmili yaşlardakiler yetişme tarzı açıklamasına daha sıcak bakıyorlar ve eşcinsellik karşısında daha hoşgörülüler. Bu ikisinin bir araya gelmesi eşcinselliğin onların gözünde herhangi bir sorun oluşturmadığını, geylerin "ellerinden gelip gelmemesinin" konuyla ilgisi olmadığına inandıklarını düşündürüyor. Tutumları şöyle ifade edilebilir: "Gey mi? Ne olmuş, yani!" Gerçi gençler genellikle yaşlılardan daha hoşgörülüdür ve yaşları ilerledikçe eşcinselliğe gösterdikleri hoşgörüyü kaybedecekleri ileri sürülebilir. Ama ben bu konuda kuşkuluyum. Bu kabul düzeyi bana kuşaklar arasındaki gerçek bir fark gibi geliyor; bence bu yaş grubu yaşlılığında da böyle düşünecek. Bu doğruysa, homofobik yaşlılar öldükçe ülkede hoşgörü düzeyi giderek yükselecek demektir.

Eşcinselliği kabul eden bir halk polisin ve mahkemelerin geyler üzerinde zor kullanma gücünü elinden almakla kalmaz, onların geylere başka yurttaşlar tarafından zor kullanılmasını önleme gücünü de artırır. Amerikan eyaletlerinin çoğunda ve yirmiyi aşkın ülkede, bir kişiye cinsel yönelim, ırk, din ya da cinsiyet temelinde şiddet kullanma durumunda cezanın artırılmasını öngören nefret suçu yasaları var. 1990'lardan bu yana federal hükümet de onlara katıldı. Son ilerleme de 1998'de Wyoming'de dövülen, işkence edilen ve bir çite bağlanarak sabaha kadar ölüme terk edilen gey öğrencinin (ve aynı yıl bir kamyonun arkasında sürüklenerek öldürülen bir Afrikalı Amerikalı erkeğin) adıyla anılan, 2009'da çıkarılan Matthew Shepard ve James Byrd, Jr. Nefret Suçlarını Önleme Yasası.

Görüldüğü gibi, eşcinselliğe hoşgörüyle yaklaşma eğilimi güçlendi, geylere karşı şiddet uygulanmasına gösterilen hoşgörü de azaldı. Ama bu yeni tutumlar ve yasalar homofobik şiddetin gerilemesini sağladı mı? Tek başına geylerin, hiç değilse kentsel alanlarda, kıyılarda ve üniversite topluluklarında çok daha fazla görünürlük kazanması bile, örtük bir şiddet tehdidi duygusunu daha az yaşadıklarını düşündürüyor. Ama fiili şiddet uygulamalarının gerçekten azalıp azalmadığını göstermek kolay değil. Bu alanda elimizde yalnızca FBI'nın nefret suçu verilerini suçun ardındaki güdüye, mağdura ve suç türüne göre ayrıntılandırarak yayımlamaya başladığı 1996 tarihinden bu yana istatistikler var.²³⁴ Bu sayılar bile yeterince güven vermiyor, çünkü bunlar mağdurun suçu bildirmeye ve yerel polisin bunu bir nefret suçu olarak sınıflandırıp FBI'a bildirmeye istekli

* Gay sözcüğünün "şen," "keyifli" anlamına gelen ve eşcinsel sözcüğüyle eş anlamlı kullanılan kökeninden koparılıp, "berbat," "çekilmez" anlamında kullanıldığı ibare -çn.

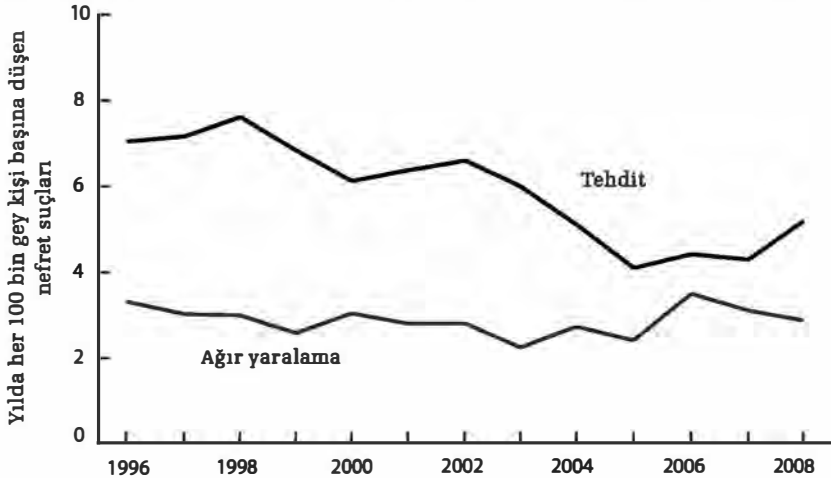
²³³ Gallup, 2002.

²³⁴ <http://www.fbi.gov/hq/cid/civilrights/hate.htm>.

olmasına bağlı veriler.²³⁵ İnsan öldürme sayıları açısından bu çok önemli olmuyor, ama sosyal bilimciler için bu bir şanssızlık, ama (ve insanlık açısından neyse ki) gey oldukları için öldürülen insan sayısı o kadar çok değil. 1996'dan bu yana FBI kayıtlarına göre diğer bütün nedenlere bağlı yıllık cinayet sayısı 17 bin dolaylarında olduğu halde gey karşıtı cinayet sayısı yılda 3'le sınırlı. Ve elimizdeki veriler ışığında gey karşıtı nefret suçlarının da seyrek görüldüğünü söyleyebiliriz. 2008'de bir kişinin cinsel yönelimi nedeniyle ağır yaralama suçunun kurbanı olma olasılığı her 100 bin gey kişide 3'ken, aynı kişinin insan olduğu için kurban olma olasılığının bunun yüz katından daha fazla olduğu görülüyor.²³⁶

Zaman içinde bu risklerin azalıp azalmadığını bilmiyoruz. 1996'dan bu yana geylere karşı işlenen önde gelen dört nefret suçu türünden üçünü oluşturan ağır yaralama amaçlı saldırı, basit saldırı ya da insan öldürme suçlarının görülme sıklıklarında anlamlı bir değişiklik yok (ama insan öldürme sayıları çok düşük olduğu için bu alandaki eğilimler de anlamını yitiriyor).²³⁷ Şekil 7-25'te, karşılaştırma amacıyla dördüncü kategoriyi oluşturan (bir kişiye kişisel güvenliğinin tehlike altında olduğu duygusunu yaşatmak anlamına gelen) ve *azalan* tehdit suçlarının görülme sıklığını ağır yaralama olaylarının görülme sıklığıyla birlikte veriyorum.

ŞEKİL 7-25. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1996-2008 arasındaki gey karşıtı nefret suçları



Kaynaklar: Veriler FBI'nın yıllık Nefret Suçu İstatistiklerinden alınmıştır (<http://www.fbi.gov/hq/cid/civilrights/hate.htm>). Olay sayıları bu istatistikleri bildiren kurumların kapsadığı nüfusa bölünmüş ve erişkin nüfustaki tahmini eşcinsel sıklığı olan 0,03'le çarpılmıştır.

²³⁵ Harlow, 2005.

²³⁶ 2008 nefret suçları istatistikleri: FBI, "2008 Hate crime statistics," <http://www.fbi.gov/ucr/hc2008/index.html>. 2008 suç istatistikleri: FBI, "2008 Crime in the United States," <http://www.fbi.gov/ucr/cius2008/index.html>.

²³⁷ FBI, "2008 Hate crime statistics," <http://www.fbi.gov/ucr/hc2008/index.html>. 1996 ile 2005 arasında nefret suçu niteliğinde 115 cinayet vardı ve bunların yaklaşık beşte birinde eşcinseller hedef alınmıştı.

Görüldüğü gibi, gey Amerikalıların yaralama kurbanı olma açısından daha güvende olduklarını kesin olarak söyleyemiyorum, ama tehdit, ayrımcılık ve ah-laki kınama açılarından daha güvende olduklarını ve belki de en önemlisi ken-di devletlerinin şiddeti açısından bütünüyle güvende olduklarını söyleyebiliriz. Bin yıldır ilk kez dünya ülkelerinin yarından fazlasında yurttaşlar böyle güvenli bir ortamda yaşıyorlar; yarından fazlası yeterli değil, ama ülkeyi yenilgiden kur-tarmak için verilen mücadeleye katılmanın bile devlet destekli katilleri durdur-maya yetmediği dönemler düşünüldüğünde, bu yine de bir ilerleme sayılabilir.

HAYVAN HAKLARI VE HAYVANLARA ZULMÜN AZALMASI

Size bugüne kadar yaptığım en kötü şeyin ne olduğunu söyleyeyim. Yirmi yaşında üniversite ikinci sınıfta olduğum 1975'te, bir hayvan davranışları laboratuvarında araştırma yardımcısı olarak işe girdim. Bir akşam profesör bana bir görev verdi. Laboratuvardaki sıçanlar arasında sürdürülmekte olan çalışmalara katılamayan az gelişmiş bir hayvan vardı, onu bir başka deneyde kullanmak istiyordu. Birinci adım sıçanı zaman ayarlı kaçınma şartlandırması adı verilen işlemle eğitmekti. Bir Skinner kutusunun zemini bir şok vericiye ve pedala basmazsa hayvana 6 sa-niyede bir şok veren bir zaman ölçere bağlanmıştı; pedala basınca on saniye rahat kalıyordu. Sıçanlar çabuk öğreniyorlardı ve sekiz dokuz saniyede bir pedala basa-rak şoku sürekli erteleyebiliyorlardı. Bütün yapmam gereken sıçanı kutuya koyup, zaman ölçeri başlatıp uyumak için evime gitmekti. Sabah erken saatte laboratuva-ra gelince bütünüyle şartlanmış bir sıçanla karşılaşacaktım.

Ama sabah kutuyu açtığımda gördüğüm manzara bu değildi. Sıçanın belinde kocaman bir kambur vardı ve sürekli kontrol dışı kasılmalar gözlemleniyordu. Birkaç saniye sonra da ansızın bir sıçrayışla yerinden fırladı. Pedalın yakınında bile değildi. Sıçanın pedala basmayı öğrenemediğini ve bütün geceyi altı saniyede bir şoklanarak geçirdiğini anlıyordum. Kurtarmak için uzandığımda bedeninin soğuk olduğunu fark ettim. Hemen onu iki kat aşağıdaki veterinere götürdüm, ama artık çok geçti ve sıçan bir saat sonra öldü. Hayvana ölene kadar işkence etmişim.

Bu deney bana açıklanırken, yanlış olduğunu hissetmişim. Süreç mükemmel işlese bile, sıçan on iki saat boyunca sürekli endişe içinde yaşayacaktı ve labora-tuvar işlemlerinin her zaman mükemmel yürümediğini bilecek kadar deneyimim vardı. Profesörüm radikal bir davranışçıydı ve onun gözünde "sıçan olmak nasıl bir şeydir?" sorusunun hiçbir anlamı yoktu. Ama ben öyle değildim ve sıçanın acı hissedeceğinden emindim. Profesör benim laboratuvarında çalışmamı istemişti; reddetmem durumunda kötü bir şey olmayacağını da biliyordum. Yine de işlemi gerçekleştirmiştim; dayanağım da etik açıdan geçersiz olan ama psikolojik açı-dan güven veren "bu standart bir uygulama" ilkesiydi.

Yirminci yüzyıl tarihinin belli olaylarıyla çağrışım teselliye olanak vermeyecek kadar belirgin ve o gün aldığım psikolojik dersi bir sonraki bölümde ayrıntılı ola-rak ele alacağım. Vicdanımdaki bu lekeyi bugün dile getirme nedenim, o zamanlar *gerçekten* de hayvanlara standart yaklaşımın bu olduğunu göstermek. Hayvanla-rın yiyecekler için çalışmalarını sağlamak için, onları serbest beslenmedeki kilo-larının yüzde 80'ine düşecek kadar aç bırakıyorduk; küçük bir hayvanda bu eziyet

verici bir açlık durumu demektir. Yandaki laboratuvarda güvercinlere kanatlarının bedenle birleştiği yere takılan boncuklu zincirlerle şok veriliyordu; zincirlerinin deriyi sıyırdığını, alttaki kasın görüldüğünü hatırlıyorum. Bir başka laboratuvar da sıçanlara çengelli iğnelerle şok veriliyor, iğneler göğüs derilerini deliyordu. Hayvanlara kaçınmaları mümkün olmayan şoklar verilen, endorfinlerle ilgili bir deneyin anlatıldığı bir bildiride bu uygulamalar "tetani oluşturan düzeyin biraz altında, son derece yoğun şok" şeklinde betimleniyordu; bu da hayvanın kaslarının kasılıp kalmasına yol açan düzeyin biraz altı demektir. Bu vurdumduymazlık deney kutularının dışına da taşıyordu. Bir araştırmacının öfkesini, ele geçirebildiği, deneyde kullanılmamış en yakın sıçanı yakalayıp duvara fırlatarak gösterdiği anlatılıyordu. Bir diğeri benimle soğuk bir şakayı paylaşmış, bilimsel bir dergide yayımlanan bir fotoğrafı göstermişti: bir sıçan şoklardan korunmak için yumuşak kürküyle sırtüstü yatıp ön ayağıyla yiyecek pedalına basmayı öğrenmişti. Resmin altında "Yatakta kahvaltı" yazıyordu.

Neyse ki bundan beş yıl sonra bilim insanlarının hayvanların esenliğine kayıtsız kalmalarına göz yumulabileceğini düşünmek artık imkansız olacak ve bu davranışlar yasaklanacaktı. 1980'lerden itibaren araştırmalarda ya da eğitim amacıyla herhangi bir hayvanın kullanılması artık IACUC (Institutional Animal Care and Use Committee, Kurumlarda Hayvan Bakım ve Kullanım Komitesi) onayı gerektiriyor ve bu komitelerden onay almanın hiç de kolay olmadığını her araştırmacı gayet iyi biliyor. Kafeslerin büyüklüğü, gıda ve veterinerlik hizmetlerinin miktarı ve kalitesi ve egzersiz yapabilme ve sosyal temas olanakları sıkıca denetleniyor. Araştırmacıların ve yardımcılarının hayvan deneyleri etik ilkeleri dersi almaları, bir dizi tartışmayı izlemeleri ve bir sınavdan geçer not almaları gerekiyor. Bir hayvanı rahatsız edecek ya da strese sokacak her deney özel kurallarla denetlenen bir kategoride ele alınıyor ve "bilime ve insanlığa daha fazla yarar sağlama" olasılığının kanıtlanması gerekiyor.

Bilim insanı çevrelerinde de artık tutumun değiştiğini her bilim insanı doğrulayacaktır. Son zamanlarda yapılan anketler istisnasız bütün hayvan araştırmacılarının hayvanların acı çektiğine inandığını gösteriyor.²³⁸ Laboratuvar hayvanlarının esenliğine umursamazlıkla yaklaşan bilim insanları meslektaşları tarafından hor görülüyor.

Laboratuvar hayvanları konusundaki davranış değişikliği, aslında bir başka Hak Devriminin parçası: bu, hayvanların haklı gösterilemeyecek şekilde acıya, yaralanmalara ve ölüme maruz bırakılmaması gerektiği inancının giderek güçlendiği bir hareket. Hayvan hakları devrimi şiddetin azalması sürecinde benzersiz bir simgesel noktayı temsil ediyor ve tarih boyunca şiddetin azalmasına ilişkin araştırmamı, bu konuyu irdeleyerek kapatmak uygun olacak. Bu böyle, çünkü gözlemlediğimiz değişikliğin temelinde yatan yegâne ilke, duyumlu bir varlığa acı çekertmemek gerektiği etik ilkesi. Diğer Hak Devrimlerinden farklı olarak, hayvan hakları hareketini bu durumdan etkilenen taraflar kendileri başlatmadı: sıçanlar ve güvercinler sorunlarını dile getirebilecek konumda değillerdi. Bu hareket ticaretin, karşılıklılık ilkesinin ya da pozitif toplamlı diğer herhangi bir müzakerenin yan ürünü değil; onlara daha insanca davranmamız

²³⁸ Herzog, 2010, s.209.

karşılığında hayvanların bize teklif edebilecekleri hiçbir şey yok. Ve çocuk hakları devriminden farklı olarak, bu haklardan yararlananların yaşamlarının ileri dönemlerinde daha düzgün bir kişilik sahibi olacaklarını vadeden de yok. Hayvanların çıkarlarının tanınması hareketi empatiden, akıl yürütmeden ve diğer Hak Devrimlerinden esinlenilerek, onları savunan insanlar tarafından, onlar adına geliştirildi. Bu alandaki ilerlemeler yeterli değil ve hayvanların elinden gelse henüz kendimizi böyle yürekten kutlamamıza izin vermeyecekleri çok açık. Ama bunlar gerçek eğilimler ve bu gelişme hayvan dostlarımızla ilişkilerimizin bütün boyutlarına dokunuyor.

Hayvanların esenliğine kayıtsızlık konusu üzerine düşündüğümüzde, genellikle aklımıza bilimsel laboratuvarların ve fabrika çiftliklerin görüntüleri geliyor. Oysa hayvanlar konusundaki vurdumduymazlığımız hiç de modern zamanlara ait bir durum değil. İnsanlık tarihinde bu olağan bir durum sayılabilir.²³⁹

Etlerini yemek için hayvanları öldürmek insanlık durumunun bir parçasını oluşturuyor. Atalarımız en az iki milyon yıldır avcılık yapıyor, etleri parçalıyor, bazen pişiriyor ve ağızımız, dişlerimiz ve sindirim kanalımız et içeren bir beslenme için uzmanlaşmış.²⁴⁰ Metabolik açıdan pahalı organlar olan beyinlerimizin evrimi etteki yağ asitleri ve eksiksiz proteinlere erişebilmemiz sayesinde mümkün oldu.²⁴¹ Bir hayvan avlamayı başarmak atalarımıza paylaşılabilecek, ya da değiş tokuş edilecek bir değer sağlıyor ve karşılıklılık ve işbirliğine ortam hazırlıyordu; elinde tüketebileceğinden daha fazla et olan şanslı avcı, gelecekte şans başkasına güldüğünde avdan yararlananın kendisi olabileceği beklentisiyle etini paylaşabilirdi. Ayrıca, erkeklerin avladığı etle kadınların topladığı bitkilerin birbirini bütünleyerek yarattığı sinerji, erkeklerle kadınlar arasında bilinen nedenlerin ötesinde bağlar oluşmasını sağlıyordu. Ayrıca et, erkeğin yavrusuna verimli bir yatırım yapmasını mümkün kılarak, aile bağlarını güçlendiriyordu.

Evrimsel zaman çizelgesinde etin taşıdığı ekolojik önemin izlerini, insan yaşamında etin psikolojik öneminde gözlemleyebiliyoruz. Etin tadı insanlara güzel geliyor ve et yemek onları mutlu ediyor. Birçok geleneksel kültürde et açlığı anlamına gelen bir sözcükle karşılaşıyoruz ve avcının köye avıyla dönmesi köy için büyük bir olay, bir şölen oluyor. Başarılı avcılara saygı duyuluyor ve bazen prestijleri sayesinde bazen de alenen ete karşı et değiş tokuşuyla daha başarılı bir cinsel yaşam sürdürüyorlar. Ve birçok kültürde et servisi yapılmayan bir yemek ziyafet sayılmaz.²⁴²

İnsanlar arasındaki ilişkilerde etin böylesine önemli olduğu göz önüne alındığında, insanların öncelikler listesinde bedenleriyle bu eti sağlayan varlıkların yerinin aşağılarda olması hiç de şaşırtıcı değil. İnsanlar arasında şiddetin yatıştırılmasında rol oynayan sıradan işaretlerin çoğu hayvanlarda geçersiz: yakın akrabalarımız değil, bizimle armağan alış veriş yapamazlar ve türlerin çoğu bizim duygudaşlık hislerimizi tetikleyecek yüzlere ya da ifadelere sahip değildir.

²³⁹ Gross, 2009; Harris, 1985; Herzog, 2010; Spencer, 2000; Stuart, 2006.

²⁴⁰ Boyd & Silk, 2006; Harris, 1985; Herzog, 2010; Wrangham, 2009a.

²⁴¹ Boyd & Silk, 2006; Cosmides & Tooby, 1992; Tooby & DeVore, 1987.

²⁴² Boyd & Silk, 2006; Harris, 1985; Symons, 1979.

İnsanların yalnızca gülümseyen yunuslar, üzgün bakışlı pandalar ve bebek yüz-lü foklar gibi yüz ifadeleri kendilerinde yanıt tetikleyen karizmatik memelilerin esenliğiyle ilgilenmeleri, türlerin yok olmasına karşı mücadele eden çevrecileri çoğu zaman çileden çıkarıyor. Çirkin türlere aldırın yok.²⁴³

Çocuk kitaplarında sık sık yabani yiyeceklerle beslenen halkların doğaya gösterdikleri saygıya atıfta bulunulması, bu halkların iri hayvanları yok olana dek avlamadıkları ve yakaladıkları hayvanlara zulmetmedikleri anlamına gel-miyor. Örneğin, Hopi çocukları kuşları yakalayıp bacaklarını kırıp ya da kanat-larını koparıp onlarla oynamaya teşvik edilirlerdi.²⁴⁴ Amerikan yerlilerine ait bir web sitesinde şu yemek tarifi var:

KIZARMIŞ SU KAPLUMBAĞASI

Malzeme:

Bir su kaplumbağası

Bir kamp ateşi

Yapılışı:

Su Kaplumbağasını ateşin üzerine sırtüstü koyun.

Kabuğunun çatladığını duyduğunuz zaman pişmiş demektir.²⁴⁵

Geleneksel halklar arasında hayvanları diri diri kesme ya da pişirme hiç de ender görülen bir durum sayılmaz. Masailer düzenli aralıklarla sığırlarını kana-tıp bu kanı sütle karıştırarak lezzetli bir içecek hazırlıyorlar; Asyalı göçebeler de, özel olarak bu amaçla besledikleri koyunlarının kuyruklarından diri diri par-çalar kesip alıyorlar.²⁴⁶ Ev hayvanlarına da kaba davranılıyor: son zamanlarda yapılan farklı kültürleri kapsayan bir araştırmada, köpekleri ev hayvanı olarak besleyen geleneksel kültürlerin yarısında bu hayvanların öldürüldüğü, çoğu za-man da yenildiği, yarıdan fazlasında da istismar edildiği ortaya çıktı. Örneğin Afrika'daki Mbuti halkında, "çok değerli olmalarına rağmen av köpekleri doğ-dukları günden öldükleri güne kadar insafsızca itilip kakılıyor."²⁴⁷ Bir antropo-log arkadaşına içinde çalıştığı avcı-toplayıcılarda hayvanlara nasıl davranıldı-ğını sorduğumda, bana şu yanıtı verdi:

Bu antropolog olmanın en zor yanı. Benim zaafımı hissedip, aksi halde ona neler yapacaklarını anlatarak bana türlü çeşitli yavru satıyorlardı. Bu yavruları alıp çölde mümkün olduğunca uzak bir bölgeye götürüp bırakıyordum, ama hayvan-ların izini sürüp yeniden bana satıyorlardı!

Esas olarak evcilleştirilmiş besi hayvanlarıyla geçinen ilk uygarlıklar genellikle hayvanlara nasıl davranılacağına ilişkin ayrıntılı ahlak kuralları geliştirmişler-di, ama bu kuralların hayvana yararı olsa olsa tartışmalıydı. Baskın düşünce hay-vanların insanlar yararına var oldukları fikriydi. İbrani Kutsal Kitabında Yaratılış 1:28'de Tanrı'nın Adem ile Havva'ya ilk sözleri şöyleydi: "Verimli olun, çoğalın"...,

²⁴³ Herzog, 2010.

²⁴⁴ Brandt, 1974.

²⁴⁵ www.nativetech.org/recipes/recipe.php?recipeid=211.

²⁴⁶ Wrangham, 2009a.

²⁴⁷ Gray & Young, 2010; C. Turnbull'dan alıntı.

"Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun." Adem'le Havva meyvelerle besleniyorlardı, ama tufandan sonra insan etle beslenmeye başladı. Yaratılış 9: 2-3'te Nuh'a şöyle diyecekti: "Yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümü sizden korkup ürkecek. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetimimize verilmiştir.²⁴⁸ Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum." MS 70'te ikinci tapınağın Romalılar tarafından yıkılmasına kadar çok sayıda hayvan, insanları beslemek için değil, Tanrı'nın düzenli aralıklarla iyi pişmiş bir biftekle yatırılması gerektiği batıl inancıyla İbrani din adamları tarafından katledildi. (Kutsal Kitaba göre kömür ateşinde kızartılmış sığır eti kokusu Tanrı'yı "teskin eden bir aroma" ve "hoş bir lezzetti.")

Antik Yunanistan ve Roma'da hayvanlara verilen yer bundan farklı değildi. Aristoteles "bitkiler hayvanlar için, hayvanlar da insan için yaratılmıştır."²⁴⁹ diyordu. Antik Yunan bilim insanları memelileri, nadiren de *Homo sapiens*'i diri diri kesip inceleyerek bu yaklaşımı uygulamaya geçirdiler. (Romalı tıp yazarı Celsus'a göre, Helenistik İskenderiye'deki hekimler "kraliyet izniyle hapishane-deki suçluları alıyorlar ve onları diri diri kesip, doğanın kapalı tuttuğu özellikleri onlar henüz soluk almaya devam ederken inceliyorlardı.")²⁴⁹ Romalı anatomi uzmanı Galen kesilirken maymunların yüzünde beliren "rahatsız edici ifade" nedeniyle, maymunlardansa domuzlarla çalışmayı tercih ettiğini yazıyordu.²⁵⁰ Ama yurttaşları iki ayak üzerinde yürüyen belli bir kuyruksuz maymun da dahil olmak üzere, hayvanların Kolezyum'da işkenceye uğramasını ve katledilmesini seyretmekten büyük zevk almaya devam ediyorlardı elbette. Hristiyanlıkta Aziz Augustinus ve Thomas Aquinas hayvanlara ahlak dışı davranışları onaylarken kutsal kitaptaki yaklaşımla Antik Yunanistan'daki yaklaşımı birleştiriyorlardı. Aquinas şöyle yazıyordu: "İlahi takdir gereği [hayvanlar] insanlar tarafından kullanılmak için vardır.... Dolayısıyla, insanın onları öldürerek ya da başka herhangi bir şekilde kullanması yanlış değildir."²⁵¹

Modern felsefe de, hayvanlara nasıl davranılacağı sorusuna gelince, hiç de iyi değildi. Descartes hayvanları saat mekanizmasıyla çalışan varlıklar olarak tanımlıyordu; böylece acı ya da haz gibi duygulara yer kalmıyordu. Bize acıyla dolu imdat çığlıkları gibi gelen sesler, bir makinenin uyarı düdüğünden, gürültü üreten bir aletin çıktısından başka bir şey değildi. Descartes hayvanlarla insanların sinir sistemlerinin birbirine benzediğini biliyordu; bu nedenle de insanlara bilinç bahşederken, hayvanlardan bunu esirgemesi bize ters geliyor. Ama Descartes insanlara Tanrı tarafından bahşedilen ruhun varlığı düşüncesine sıkıca bağlıydı ve onun gözünde bilincin odağı ruhtu. Kendi bilinci üzerine iç gözlem yaparken, "kendimde hiçbir parça ayırt edemiyor, tersine mutlak surette bir ve bütün bir şey olduğumu apaçık biçimde kavıyorum.... İsteme, duyma, tasarlama gibi yetilere de tam anlamıyla ruhun parçaları denemez, çünkü istemek, duymak, tasarlamak gibi edimleri yapan hep bütünlüğü içinde aynı ruhtur."²⁵² Dil de,

²⁴⁸ Aktaran Stuart, 2006, s.xviii.

²⁴⁹ Aktaran Spencer, 2000, s.210.

²⁵⁰ Aktaran Gross, 2009.

²⁵¹ Aktaran Gross, 2009.

²⁵² Descartes, 1641/1967; Meditasyonlar, çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yayınları, s.84.

zihin ya da ruh adını verdiğimiz parçalara ayırlamayacak bir yetidir. Hayvanlar konuşamadığına göre, ruhları da olmaması gerekir; bu durumda onların bilinci de olamaz. İnsanın hayvanlardaki gibi, saat gibi çalışan bir bedeni ve beyni vardır, ama bir de epifiz bezi adındaki özel bir yapı aracılığıyla beyinle etkileşime giren ruh vardır.

Modern nörobilim açısından bu saçma bir görüş. Bugün bilincin son zerresine kadar beynin fizyolojik etkinliğine bağlı olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda dilin bilincin kalan bölümünden ayrıştırılamayacağını da biliyoruz ve bunu en açık konuşma yetilerini kaybeden, ama duyumsuz robotlara da dönüşmeyen inme hastalarında gözlemliyoruz. Ama 1861'e (Descartes'ın yurttaşı Paul Broca'ya) kadar afazi belgelenmeyecekti ve o zamanlar Descartes'ın teorisi insanlara yeterince inandırıcı geliyordu. Yüzyıllar boyunca hayvanlar tıp laboratuvarlarında diri diri kesilip biçildi; kilisenin insan kadavralarının kesilip incelenmesine izin vermemesi de bunu teşvik ediyordu. Bilim insanları yeniden oluşup oluşmayacağını incelemek amacıyla canlı hayvanların uzuvlarını kesiyor, bağırsaklarını dışarı alıyor, derilerini soyuyor, gözleri de dahil organlarını çıkarıyorlardı.²⁵³

Tarımdaki uygulamalar daha insanca değildi. İğdiş etme, damgalama, delme ve kulakları ve kuyruğu kısaltma gibi işlemler çiftliklerde yüzyıllardır çok yaygın uygulamalar. Ve (günümüzde kaz ciğeri ve süt danası üretim yöntemleri türünden işlemlere karşı protestolardan aşına olduğumuz), hayvanları şişmanlatmayı ya da etlerini yumuşatmayı amaçlayan zalim uygulamalar hiç de modern bir icat değil. Britanya mutfağını anlatan bir tarih kitabında 17. yüzyılda eti yumuşatmak amacıyla başvurulan bazı yöntemler şöyle betimleniyor:

Çiftliklerden kümes hayvanı nakliyatı uzun sürdüğü için, gelen hayvanların alttan bağırsakları dikilerek kilo almaları sağlanıyordu...; hindiler ağızlarındaki damarda küçük bir kesik yapıp baş aşağı asılarak ölene kadar kanatılıyordu; kazlar yere çivileniyordu; etleri daha sıkı olsun diye somonlar ve sazan balıkları diri diri dilimleniyordu; derileri diri diri soyulan yılan balıkları hareket etmelerini önlemek için şişe dolanıyor ve gözlerinden sabitleniyordu.... Köpek saldırılarına maruz bırakılmayan boğaların etinin sindirilemeyeceğine ve sağlıklı olmadığına inanılıyordu.... Buzağı ve domuz etinin yumuşak olmasını sağlamak için, günümüzdeki gibi kesim sonrası dövme yerine, hayvanlar ucu düğümlü halatlarla ölene kadar dövülüyordu. Tariflerden biri, "Çok yaşlı olmayan bir horozu alın ve öldürene kadar dövin" sözleriyle başlıyor.²⁵⁴

Fabrika çiftlikler de 20. yüzyıla ait bir fenomen değil:

Elizabeth çağında domuzları "semirtme" ya da yağlandırma yöntemi, "dolaşmalarına olanak vermeyecek kadar dar bir mekanda tutup karınları üzerine yatmalarını sağlamaktı." Çağdaşlardan biri "Acı çekerek besleniyorlar, acı çekerek yatıyorlar ve acı çekerek uyuyorlar." Kümes hayvanları ve avlanan kuşlar genellikle karanlıkta ve kapalı alanda, bazen de körleştirilerek semirtiliyorlardı.... Kazların ayak perdelerinden yere çivilenince dolgunlaşacakları düşünülüyordu ve on yedinci yüzyılda etlerinin daha yumuşak olacağı inancıyla kümes hayvanlarının bacaklarını diri diri kesmek bazı ev kadınları arasında yaygın bir

²⁵³ Spencer, 2000, s.210.

²⁵⁴ P.C.D. Brears, *The gentlewoman's kitchen*, 1984, Aktaran Spencer, 2000, s.205.

gelenektir. 1686'da Sir Robert Southwell "sığırların kesilmeye uygun hale gelene kadar aynı yerde yiyip içtikleri ve hareket etmedikleri" yeni bir barınak icat ettiğini açıklıyordu. Dorset kuzuları minik karanlık odacıklarda hapsedilerek seçkinlerin özel Noel yemekleri için yetiştiriliyorlardı.²⁵⁵

Hayvanların acı çekmesine bütünüyle kayıtsız kalınan, binlerce yıldır süren daha birçok uygulama var. Oltalar ve zıpkınlar taş devrinden beri var; balık ağları bile yavaş yavaş boğularak ölüme neden oluyor. Gemler, kamçılar, mahmuzlar, boyunduruklar ve ağır yükler yük hayvanlarının yaşamını çekilmez kılıyordu; özellikle de karanlık değirmenlerde ve pompalarda bütün gün dönüp duran hayvanlar eziyet içinde kıvranıyorlardı. Her *Moby-Dick* okuyucusu balina avcılığının kadim acımasızlıklarını bilir. Bir de 3. ve 4. bölümlerde gördüğümüz, direğe çivilenmiş kediyi toslayarak öldürme, domuz sopalama, ayı kızdırma ya da kedinin yanarak ölmesini seyretme türünden kanlı sporlar vardı.

Bu uzun sömürü ve zulüm tarihi boyunca, daima hayvanlara zulmü dizginlemeye çalışan güçler var olageldi. Ama bunların ardında yatan güdü nadiren hayvanların iç dünyalarına duyulan empatiydi. Vejetaryenliğin, hayvanların diri diri kesilip biçilmesine karşı çıkışların ve diğer hayvan dostu hareketlerin her zaman birbirinden çok farklı gerekçeleri vardı.²⁵⁶ Bunlardan birkaçını ele alalım.

Birkaç yerde zihnin tiksinti-saflık yelpazesini ahlakileştirme eğiliminden söz ettim. Bu eşitlik yelpazesinin her iki ucunda da geçerli: bir uçta ahlaksızlığı pislikle, şehvetle, hedonizmle ve sefahatle eşitliyoruz; öteki uçta erdemi saflıkla, iffetle, çilekeşlikle ve ölçülülükle eşitliyoruz.²⁵⁷ Hatlardaki karışmalar da yiyeceklerle ilgili duygularımızı etkiliyor. Et yemek pistir ve hoştur, dolayısıyla da kötüdür; vejetaryenlik temizdir ve azla yetinmek demektir, dolayısıyla da iyidir.

Ayrıca, insan zihni özcülüğe yatkındır ve "yedğin neyse sen de osun" klişesi kolayca düz anlamıyla ele alınabilir. İnsanın bedenine ölü et girmesi bir tür bulaşma olarak hissedilebilir ve hayvanın özünü oluşturan bir şeyler yemek kişiyi hayvanca özellikler edinme riskiyle karşı karşıya bırakabilecek bir tehdit olarak algılanabilir. En seçkin üniversitelerin öğrencileri bile bu yanılsamaya açıktır. Psikolog Paul Rozin öğrencilerin su kaplumbağalarını etleri için, yaban domuzlarını da kolları için avlayan bir kabilenin muhtemelen iyi yüzücü, yaban domuzlarını etleri için, su kaplumbağalarını da kabukları için avlayan kabilenin de sıkı savaşı olacağına inandıklarını gösterdi.²⁵⁸

İnsanlar romantik ideolojilerin etkisiyle de ete karşı çıkabilirler. Düşüşten önceki, pagan ve kan ve toprak inançları, hayvanları ele geçirme ve hazırlamaya yönelik karmaşık işlemlere yoz bir hilekârlık, vejetaryenliğe de topraktan geçinen sağlıklı bir yol olarak bakabilirler.²⁵⁹ Benzeri nedenlerle, hayvanların araştırmalarda kullanılmasına ilişkin kaygılar genel olarak bilime ve entelektü-

²⁵⁵ P. Pullar, *Consuming Passions*, 1970, Aktaran Spencer, 2000, s.206.

²⁵⁶ Herzog, 2010; Rozin ve ark., 1997; Spencer, 2000; Stuart, 2006.

²⁵⁷ Haidt, 2002; Rozin ve ark., 1997; Shweder ve ark., 1997.

²⁵⁸ Rozin, 1996.

* prelapsarian; cennetten kovulma öncesiyle ilgili -çn.

²⁵⁹ Spencer, 2000; Stuart, 2006.

el çalışmalara antipatiyle yaklaşmaya neden olabilir; nitekim Wordsworth "Ters Döndürülen Masalar" adlı şiirinde şöyle diyor:

Ahenklidir Doğa'nın bilgeliği
Karışınca işe zihnimiz
Bozuyor her şeyin güzelliğini:-
İncelemek için cinayet işliyoruz biz.

Son olarak, farklı alt kültürlerin hayvanlara yaklaşımları birbirinden farklı olduğu için, (kendi yaptıklarımızı görmezden gelirken) ahlakçı bir yaklaşımla başkalarının hayvanlara nasıl davrandığıyla ilgilenip kaygılanmak üstünlük taslama biçimlerinden birine dönüşebiliyor. Özellikle kanlı sporlar sınıf savaşına bol malzeme sağlıyorlar; alt sınıfların horoz dövüşlerini ve üst sınıfların tilki avlarını yasaklamaya çalışan orta sınıf lobileri buna güzel bir örnek oluşturuyor.²⁶⁰ Thomas Macaulay'ın "Püritenler ayı kızdırma uygulamalarından nefret ediyorlardı, ama bunun nedeni ayının acı çekmesi değil, izleyicilerin bundan haz almasıydı" sözleri, şiddete karşı kampanyaların tek başına kurbanlara yapılan kötülükleri değil, zihniyetin zalimliğini de hedef alabileceğine işaret ediyor. Ama bu zoofilinin mizantropiyle iç içe geçebilmesine de ışık tutuyor.

Etle ilgili tabuların ardında yatan güdülerin ne denli karmaşık olduğunu gösteren kadim örneklerden biri Yahudi beslenme yasaları. Tanrı'nın basit ölüm-lülere emirlerinin gerekçelerini açıklamak gibi bir yükümlülüğü olmadığı için, Levililer ve Yasanın Tekrarı'nda bu yasalar çıplak talimatlar olarak sunuluyor. Ama hahamların daha sonraki yorumlarında, yalnızca Yahudileri bir an durup yedikleri etin aslında Tanrı'ya ait olan bir canlıdan kaynaklandığını düşünmeye zorlamak anlamında bile olsa, bu yasaların hayvanları koruyucu kaygıları beslediği söyleniyor.²⁶¹ Hayvanların meslekten bir kasap tarafından, hayvanın şah damarı, soluk borusu ve yemek borusu keskin bir bıçakla tek seferde kesilerek öldürülmesi gerekiyor. Gerçekten de bu zamanın en insanca teknolojisi olabilir ve canlı hayvanın bazı kısımlarını kesmekten ya da hayvanı diri diri kızartmaktan daha iyi olduğu açık. Ama bu acısız bir ölüm olmaktan uzak ve günümüzde bazı insan topluluklarında bu uygulamalar yasaklanmaya çalışılıyor. Eti süt ürünleriyle karıştırma yasağının temelinde yatan "oğlağı anasının sütünde haşlamayın" emri de hayvanlara karşı bir merhamet ifadesi olarak yorumlanıyor. Ama durup düşündüğünüz zaman, aslında bunun gözlemcinin duyarlılıklarıyla ilgili bir ifade olduğunu fark ediyorsunuz. Yoksa, et haşlamasına dönüşecek bir oğlak açısından sosun bileşimi herhalde en son kaygı nedeni olsa gerek.

Vejetaryenliği ucuna kadar götüren kültürlerin temelinde de karmaşık güdüler olsa gerek.²⁶² MÖ 6. yüzyılda Pitagoras üçgenlerin kenar ölçümlerinin çok daha ötesine giden bir dinsel hareket başlattı: o ve takipçileri, daha çok ruhun hayvan bedenleri de dahil olmak üzere bedenden bedene göç ettiğine inandıkları için, et yemiyorlardı. 1840'larda *vejetaryenlik* terimi yerleşene kadar, et ve balık yemekten kaçınmaya "Pitagoras diyeti" adı veriliyordu. Hindular da, vejetaryen-

²⁶⁰ Herzog, 2010.

²⁶¹ Schechter, Greenstone, Hirsch, & Kohler, 1906.

²⁶² Spencer, 2000.

liklerini reenkarnasyon doktrini temelinde gerekçelendiriyorlardı, ama Marvin Harris gibi kuşkucu bazı antropologların daha doğrudan bir açıklamaları var: Hindistan'da sığırlar toprağı sürmek ve süt ve (yakıt ve gübre olarak kullanılan) hayvan tersi sağlamak açısından vazgeçilmez öneme sahip hayvanlar ve körili dana etinin başlıca bileşeni olamayacak ölçüde değerliler.²⁶³ Hindu vejetaryenliğinin ruhani gerekçeleri, şiddet kullanmaktan kaçınma felsefesi temelinde hayvanlar konusunda daha açık kaygılar dile getirilen Budizme ve Jainizme taşındı. Jain keşişleri böcekler basmamak için önlerini süpürürler, bazıları da mikrop-ları içlerine alıp öldürmemek için maskeyle dolaşırlar.

Ama 20. yüzyılda hayvanlara davranışlarıyla Naziler vejetaryenlikle hümanizmin ortak özellikler olduğuna ilişkin sezgileri yerle bir ettiler.²⁶⁴ Hitler de, yandaşlarının çoğu da vejetaryendi, ama bunun ardında hayvanlara duyulan merhamet yerine saflık saplantısı, toprakla yeniden bağ kurma pagan arzusu ve Musevilğin insan merkezci yaklaşımına ve et ritüellerine tepki yatıyordu. Canlı insanlar üzerinde tarif edilemeyecek kadar korkunç deneyler yapan Naziler, araştırmalarda hayvanların korunması konusunda Avrupa'da o güne kadar görülmemiş güçte yasalar koydular; bu insanın kendisini ahlaki kompartımanlara ayırma kapasitesinin nerelere varabileceğini ortaya koyan benzersiz bir örnek. Nazi yasaları çiftliklerde, film setlerinde ve restoranlarda hayvanlara insanca davranılmasını emrediyordu; balıklara anestezi uygulanıyor, istakozlar pişirilmeden önce yumuşak yöntemlerle öldürülüyorlardı. Hayvan hakları tarihinin bu tuhaf evresinden sonra, vejetaryenlik savunucuları en temel savlarından biri olan, et yemenin insanları saldırgan kıldığı, etten kaçınmanın da onları uysallaştırdığı iddialarını geri çekmek zorunda kaldılar.

Daha eski dönemlerde hayvanlar konusundaki samimi etik kaygıların ilk ifadelerinden biriyle Rönesans'ta karşılaşırız. Hindistan'dan koskoca ulusların etsiz yaşadıklarına ilişkin haberler geldikçe, Avrupalılar vejetaryenliği merak etmeye başlamışlardı. Erasmus ve Montaigne'in de aralarında bulunduğu birkaç yazar avlanma ve kasaplık işlemlerinde hayvanlara kötü davranılmasını kınıyordu; aralarından biri, Leonardo da Vinci de vejetaryen olacaktı.

Ama hayvan haklarına ilişkin savların asıl vurgulanmaya başladığı dönem 18. ve 19. yüzyıllar. Bunun arkasındaki güçlerden biri de bilim. Descartes'ın, bilinci beyinden bağımsız serbestçe dolanan bir varlık olarak ele alan töz düalizmi, yerini monist teorilere ve özellik düalizmine* bırakıyordu; bu yeni yaklaşımlar bilinci beyin etkinlikleriyle eşitliyor ya da hiç değilse yakından bağlantılandırıyordu. Bu erken nörobiyolojik yaklaşım hayvanların korunması açısından önemli bir adımdı. Voltaire şöyle yazıyordu:

Birtakım barbarlar dostlukta insana çok üstün olan bu köpeği yakalayıp masaya çiviliyorlar ve size mezenter damarlarını göstermek için onu diri diri kesip biçiyorlar. Onda kendi duygularınızla ilgili bütün organları buluyorsunuz. Söyle

²⁶³ Harris, 1985.

²⁶⁴ Herzog, 2010; Stuart, 2006.

* Property dualism; biri fiziksel diğeri zihinsel iki ayrı tözün (substance) varlığını savunan töz düalizmine karşı geliştirilen, tek bir töz ve bu tözün fiziksel ve zihinsel farklı özellikleri olduğunu savunan felsefi görüş –çn.

bana, Mekanist, Doğa bu hayvanın bütün duygu kaynaklarını o hissetmesin diye mi düzenledi gerçekten? Onun acı duymamasını sağlayabilecek sınırları mı var?²⁶⁵

Ve 4. bölümde gördüğümüz gibi, Jeremy Bentham'ın ahlak konusundaki keskin analizi hayvanlara karşı davranışlarımıza neyin egemen olması gerektiğini ortaya koyuyordu: mesele onların akıl yürütebilmesi ya da konuşabilmesi değil, acı çekip çekmemeleriydi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Hümanist Devrim artık insanlardan diğer duyumlu varlıklara genişletilecek, önce hayvanlara karşı sadizmin en belirgin türleri olan kanlı sporlar, ardından da yük hayvanlarının, çiftliklerdeki besi hayvanlarının ve laboratuvar hayvanlarının istismarı hedef alınacaktı. 1821'de Britanya Parlamentosunda bu önlemlerinden ilki olarak, at istismarının yasaklanması önergesi verildiğinde, bu önerge bunun sonunda köpeklerin, hatta kedilerin korunmasına kadar genişletileceğini söyleyen milletvekillerinin kahkahalarıyla karşılandı. Yirmi yıl sonra olan tam da buydu.²⁶⁶ On dokuzuncu yüzyıl boyunca Britanya'da hümanizm ile romantizmin karşımı bir yaklaşım hayvanların diri diri kesilip biçilmesine karşı örgütlere, vejetaryen hareketlere ve hayvanlara zulmü önleme derneklerine ortam hazırladı.²⁶⁷ 1859'da *The Origin of Species (Türlerin Kökeni)* kitabının yayımlanmasından sonra biyologların evrim teorisini kabul etmeleriyle, bilincin yalnızca insana özgü olduğunu savunmak imkansız kılındı ve aynı yüzyılın sonlarına doğru Britanya'da hayvanların diri diri kesilip biçilmesini yasaklayan yasalar oluşturuldu.

Yirminci yüzyılın ortalarında hayvanları koruma kampanyası hızını kaybetmişti. İki dünya savaşının beraberinde getirdiği yokluklar et açlığına yol açmıştı ve fabrika çiftliklerden taşıp gelen ucuz ete minnettar olan halk, etin nereden geldiğine pek kafa yormuyordu. Ayrıca, 1910'lardan itibaren psikolojide ve felsefede davranışçılık egemen olacak ve hayvanların deneyimleri olabileceği fikrinin kendisinin bilimsel olmayan bir naiflik olduğu hükmüne varılacaktı: bu, insan merkezci büyük bir günahı. Aynı dönemlerde hayvan hakları hareketleri, tıpkı 19. yüzyılın pasifist hareketleri gibi bir imaj sorunuyla yüz yüzeydi ve gerçekçi olmayan bir hayırseverlik ve sağlıklı beslenme çılgınlığıyla bağlantılandırılıyordu. Ahlaki yaklaşımlarıyla 20. yüzyılın en büyüklerinden biri olan George Orwell bile vejetaryenleri aşağılıyordu:

İnsan kimi zaman sadece "sosyalizm" ve "komünizm" sözcüklerinin bile İngiltere'deki bütün meyve suyu severleri, nüdistleri, sandaletlileri, seksomanyakları, Quaker'ları, sahte doğal tedavi hekimlerini, pasifistleri ve feministleri mıknaştırması gibi kendilerine çektiği izlenimine kapılıyor.... aklını yiyeceklerle bozmuş bir tip, tanımı gereği, vücudunun yaşamına beş yıl eklemek umuduyla kendisini insan toplumundan ayırmaya gönüllü, yani sıradan insanlıkla irtibatı olmayan bir kişi demektir.²⁶⁸

²⁶⁵ Aktaran Spencer, 2000, s.210.

²⁶⁶ N. Kristof, "Humanity toward animals," *New York Times*, 8 Nisan 2009. Gross, 2009; Herzog, 2010; Stuart, 2006.

²⁶⁷ Gross, 2009; Herzog, 2010; Stuart, 2006.

²⁶⁸ *The Road to Wigan Pier*, Aktaran Spencer, 2000, s.278-79; Wgan İşkelesi Yolu, çev. Levent Konca, Can yayınları, s. 180-181; Singer, 1975/2009; Spencer, 2000.

1970'lerde bütün bunlar değişti.²⁶⁹ Besi hayvanlarının fabrika çiftliklerdeki vahim durumu 1964'te Ruth Harrison'ın Britanya'da yayımladığı *Animal Machines* (Hayvan Makineler) adlı kitabıyla gün ışığına çıkarıldı. Kısa süre sonra diğer tanınmış kişiler bu davayı savunmaya başladılar. *Hayvan hakları* terimini ilk kez Brigid Brophy'nin kullandığı kabul ediliyor, kendisi de bu benzeştirmeyi bilerek seçtiğini, "insan dışındaki hayvanların davasını, zaman zaman köleler, eşcinseller ya da kadınlar gibi diğer ezilen sınıfların kurtuluşuna da sahip çıkan, sık sık da etkileyici siyasi sonuçlar veren eşitlikçi ya da özgürlükçü fikirlerle bağlantılandırmayı"²⁷⁰ özellikle istediğini belirtiyor.

Asıl dönüm noktası da filozof Peter Singer'ın 1975'te yayımlanan ve "hayvan hakları hareketinin kutsal kitabı"²⁷¹ olarak nitelendirilen *Animal Liberation* (Hayvanların Kurtuluşu) adlı kitabı. Aslında bu nitelendirme iki açıdan ironik: birincisi Singer bir laiklik yanlısı, ikincisi de faydacı yaklaşımı benimsiyor ve Bentham'ın doğal haklar fikrini "saçmalığın daniskası" olarak nitelendirmesinden beri faydacılar bu konuya kuşkucu yaklaşıyorlar. Ama Bentham'ın izinden giden Singer hayvanlara "haklar" bahsetmemekle birlikte, onların *çıkartılarının* tam olarak göz önünde tutulmasını destekleyen güçlü bir sav ileri sürüyor. Bu sav bir varlığın ahlaki açıdan değerlendirilmeye layık olup olmadığını zekanın ya da belli bir türe ait olmanın değil, bilincin belirlediği fikrini temel alıyor. Bu durumda da, nasıl ki elimizden geliyorsa küçük çocuklara ya da zihinsel engellilere acı vermekten kaçınmamız gerekiyorsa, hayvanlara da böyle acılar çekirtmememiz gerekiyor. Ayrıca hepimizin vejetaryen olması gerekiyor. İnsanların modern bir vejetaryen beslenmeyle sağlıklı kalmaları mümkün ve Singer'a göre bizim et yemekten alacağımız ufak bir haz artışıyla karşılaştırıldığında, acı çekmekten ve erken yaşta ölümden uzak bir yaşamın hayvanlara sağlayacağı yararın çok daha fazla olduğu açık. Ona göre insanların kültürel gelenekleriyle, biyolojik evrimleriyle ya da her iki nedenle de "doğal" olarak et yemeleri, ahlaki açıdan konuyla ilgisi olmayan bir olgu.

Brophy gibi, Singer da hayvanları koruma hareketini 1960'ların ve 1970'lerin diğer Hak Devrimleriyle benzeştirmek için elinden gelen çabayı harcıyor. Benzeştirme kitabın adıyla başlıyor, sömürgelerin kurtuluşuna, kadınların kurtuluşuna ve geylelerin kurtuluşuna göndermede bulunuyor ve *racism* (ırkçılık) ve *sexism* (cinsiyetçilik) sözcükleriyle kardeş bir terim olan *speciesism* (türçülük) terimini yaygınlaştırmasıyla devam ediyor. Singer 18. yüzyıldaki feminist yazar Mary Wollstonecraft'e yöneltilen bir eleştiriye atıfta bulunuyor ve yazar kadınlar konusunda haklıysa, o zaman hayvanlara da haklar tanımamız gerekeceğini ileri sürüyor. Eleştiride Wollstonecraft'ın savının saçmalığını göstermek amaçlanıyordu, ama Singer bunun sağlam gerekçelere dayanan bir indirgeme olduğu görüşünde. Singer'a göre, bu benzeştirmeler süslü sözler olmanın çok ötesinde anlam taşıyor. *The Expanding Circle* (Genişleyen Çember) adlı diğer bir kitabında doğal seçimle insanların yakınlarına ve müttefiklerine empati gösterme özelliği kazandıklarını ve bu çemberin adım adım büyüyerek aile ve köyden baş-

²⁶⁹ Singer, 1975/2009; Spencer, 2000. Aktaran Spencer, 2000, s.303.

²⁷⁰ Aktaran Spencer, 2000, s.303.

Singer, 1975/2009.

²⁷¹ Singer, 1975/2009.

layıp kabileyi, ulusu, türü ve duyumlu bütün yaşamı kapsayacak şekilde genişlediğini belirten bir ahlaki ilerleme teorisi ileri sürüyor.²⁷² Elinizdeki kitabın bu bakış açısından çok etkilendiğini belirtmeliyim.

İnsanların hayvanlara sempatiyle yaklaşımlarını sağlayan yegâne etmen Singer'ın ahlaki savları olmadı. 1970'lerde sosyalist, meyve suyu düşkünü, nüdist, ayağında sandaletle dolaşan, seks düşkünü, Quaker, Doğal Sağaltım çatlağı, pasifist ve feminist olmak, hatta zaman zaman aynı anda bütün bunlar olmak iyi bir şeydi. Kısa süre sonra da, vejetaryenliği merhametle temellendirmeye başka gerekçeler eklendi; et şişmanlatıyordu, zehirliydi, damar sertliğine yol açıyordu, insanlar yerine hayvanları beslemek için ürün yetiştirmek toprağı ve yiyecekleri çarçur etmek demektir ve ineğin her iki ucundan çıkan sera gazı olan metan, çiftlik hayvanı sayısının aşırı ölçülere ulaşması sonucunda havayı kirleten başlıca etmenlerden biri haline gelmişti.

Ona ister hayvanların kurtuluşu hareketi adını verin, ister hayvan hakları, hayvan esenliği, ya da hayvanları koruma hareketi deyin, 1975'ten bu yana Batı kültüründe hayvanlara şiddet uygulamalarına karşı giderek artan bir hoşgörü-süzlük geliyecekti. Hiç değilse birkaç açıdan değişiklik yaşandığı açıkça ortada.

İlkinden daha önce söz ettim: laboratuvarlardaki hayvanların korunması. Günümüzde artık canlı hayvanların bilim uğruna acı çekmeye, strese ya da öldürülmeye karşı korunmasıyla yetinilmiyor, lise biyoloji laboratuvarlarının saygın deneyleri olan formaldehitte saklanmış kurbağa kesimleri de mürekkep hokkalarının ve sürgülü hesap cetvellerinin izinde, giderek ortadan kalkıyor. (Bazı okullarda bu deneylerin yerine sanal gerçeklik kullanılan V-Kurbağa diseksiyon programlarına geçildiği bildiriliyor.)²⁷³ Ticari laboratuvarlarda da kozmetiklerin ve temizlik malzemelerinin rutin olarak hayvanlarla test edilmesine karşı yoğun bir mücadele var. Kadınların kömür katranı içeren maskaralarla kör olduğu haberleri ardından, 1940'lardan beri çok sayıda temizlik malzemesinin güvenliği kötü şöhretli Draize işlemiyle test edilmeye başlanmıştı; bu işlemde araştırılan bileşik tavşanların gözlerine uygulanıyor ve zarar verip vermediği araştırılıyordu. 1980'den önce Draize testinin adını duyan yoktu; 1990'lara kadar da bu işlemin kullanılmadığı ürünleri işaretleyen *cruelty-free* teriminin anlamını bilenlerin sayısı çok azdı. Günümüzde binlerce ürünün üzerindeki süslü logolarda bu terimi görüyorsunuz; bu terim artık o denli tanıdık ki "cruelty-free condoms" etiketi bile kaşların kalkmasına neden olmuyor. Tüketici ürün laboratuvarlarında hayvan testleri devam ediyor, ama bu testler giderek kurallara bağlanıyor ve azalıyor.

Dikkat çekici bir başka değişiklik de kanlı sporların yasaklanması. 2005'ten beri Britanya aristokrasisinin borazanlarını ve tazılarını emekliye ayırmak zorunda kaldığını daha önce belirtmiştim; 2008'de de Louisiana yüzyıllardır dünya çapında çok tutulan bir spor olan horoz dövüşlerini yasaklayan son Amerikan

²⁷² Singer, 1981/2011.

²⁷³ K. W. Burton, "Virtual dissection," *Science*, 22 Şubat 2008. Herzog, 2010, s.155-62.

* "Zalim işlemsiz;" bu işaret tavşan logosuyla ya da "hayvanlar üzerinde denenmemiştir" ya da "hayvan deneyi kullanılmamıştır" ibareleriyle de ifade ediliyor -çn.

* Zalim işlemsiz prezervatif -çn.

eyaleti olacaktı. Yasaklanan kötü davranışların çoğu gibi, bu uygulama da sürüyor ve özellikle Latin Amerika ve Güneydoğu Asya göçmenleri arasında çok tutuluyor, ama Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun süredir giderek seyrekleşiyor ve başka birçok ülkede de yasaklandı.²⁷⁴

Gurur kaynağı boğa güreşleri bile tehdit altında. 2004'te Barcelona kenti matadorla hayvan arasındaki ölümcül mücadeleleri yasakladı; 2010'da da bu yasak bütün Katalonya'yı kapsamı içine aldı. İspanyol devlet televizyonu çocuklar açısından çok şiddetli olduğu kanısına vardığı boğa güreşlerini canlı yayımlamaktan zaten vazgeçmişti.²⁷⁵ Avrupa Parlamentosu kıta çapında bir yasağı da tartıştı. Kurallı düello ve gösterişli törenlerle kutsanan diğer kanlı geleneklerde olduğu gibi, boğa güreşleri de sonunda yok olacak, ama bunun nedeni merhametli kınamalar ya da devlet yasakları olmayacak, onun önünü tıkayan acımasız karalamalarıyla iftiranın buna izin vermemesi olacaktı. Ernest Hemingway 1932'de yayımlanan *Death in the Afternoon* (Öğleden Sonra Ölüm) adlı kitabında boğa güreşlerinin ilkel çekiciliğini şöyle açıklıyor:

[Matadorun] öldürme anından manevi bir hoşnutluk duyması gerekir. İnsana estetik bir haz ve gurur veren temiz pak bir öldürme her zaman insan ırkının bir bölümünün en büyük zevklerinden biri olageldi. Ölüm kuralını benimsediğiniz zaman, "Öldürmeyeceksin" emrine kolayca ve doğallıkla uyarınız. Ama insan buna rağmen ölüme meydan okuyorsa, tanrısal niteliklerden biri olan öldürme eylemini gerçekleştirmek de ona haz veriyor. Öldürmekten zevk alan erkeklerin en derinden hissettikleri duygulardan biri, işte bu. Bütün bunlar gururla gerçekleştiriliyor ve tabii gurur Hristiyan'ın gözünde günah, paganın gözündeysa bir erdem. Ama boğa güreşinin özünde bu gurur yatıyor; matadorları yücelten de öldürmekten gerçekten zevk almaları.

Otuz yıl sonra, Tom Lehrer'in boğa güreşi deneyimini biraz farklı betimlediğine tanık oluyoruz. "Kuşkusuz bu dünyada" diyor, "yarım tonluk kızgın bir rostoluk et yığını karşısında tek başına duran bir adamın görüntüsünden daha güzel bir şey yok." Şarkısında heyecanın doruğa ulaştığı dizelerde de şunları işitiyoruz:

Katıldım gösteriye coşkuyla,
Matador okunu ustaca saplarken boğaya,
Hiç eğlenmemiştim bu kadar
Kardeşimin köpeği Rover'ın
Ezildiği günden bu yana.

"Rover'ı öldüren bir Pontiac'tı," diye ekliyor Lehrer, "ve bunu öylesine zarafet ve incelikle yapmıştı ki, olayın tanıkları sürücüyü ödül olarak her iki kulağı ve kuyruğu sunmuşlardı." Günümüzde genç İspanyolların tepkisi Hemingway'den çok, Lehrer'e yakın. Onların kahramanları artık matadorlar değil, herhangi bir

²⁷⁴ Herzog, 2010, s.155-62.

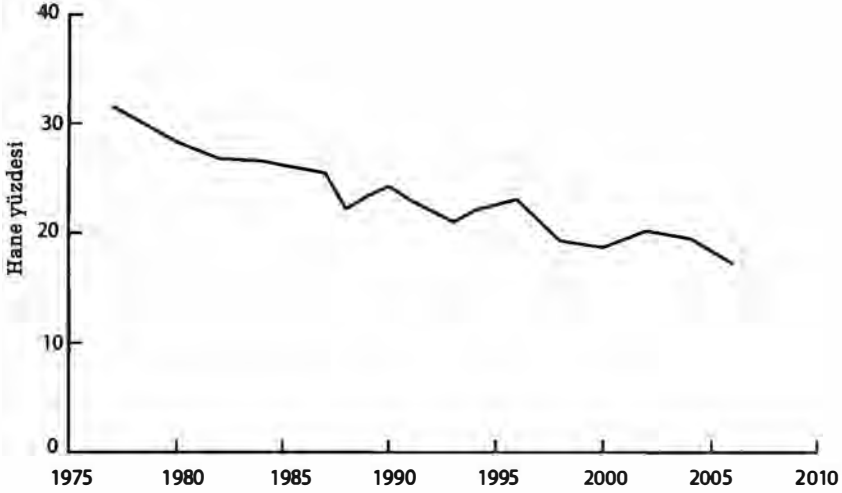
D. Woolls, "Tuning out tradition: Spain pulls live bullfights off state TV," *Boston Globe*, 23 Ağustos 2007.

²⁷⁵ D. Woolls, "Tuning out tradition: Spain pulls live bullfights off state TV," *Boston Globe*, 23 Ağustos 2007. K. Johnson, "For many youths, hunting loses the battle for attention," *New York Times*, 25 Eylül 201.

şeyi öldürme manevi ve estetik gururunu yaşamadan üne ulaşan şarkıcılar ve futbol oyuncularını. İspanya'da boğa güreşlerine bağlılık devam ediyor, ama izleyen kalabalıklar orta yaşlılardan ve yaşlılardan oluşuyor.

Giderek azalan bir başka eğlence de avcılık. İster Bambi'ye duyulan merhametten olsun, ister Elmer Fudd'ı hatırlatmasından, eğlence amacıyla hayvanları vuran Amerikalı sayısı giderek azalıyor. Şekil 7-26'da geçtiğimiz otuz yılda Genel Toplum Araştırmasına kendilerinin ya da eşlerinin avcılık yaptığını söyleyen Amerikalı oranındaki azalmayı gözlemliyoruz. Diğer bazı istatistikler de ortalama avcı yaşının düzenli olarak yukarı tırmandığına işaret ediyor.²⁷⁶

ŞEKİL 7-26. 1977-2006 arasında avcılık yapanların yaşadığı Amerikan hane yüzdesi



Kaynaklar: General Social Survey, http://www.norc.org/GSS_Website/.

Bu, Amerikalıların zamanlarının daha büyük bir bölümünü ekranın karşısında, daha az bir bölümünü de kırlarda geçirmeleriyle sınırlı bir mesele değil. ABD Balık ve Yaban Yaşam Hizmetleri verilerine göre 1996 ile 2006 arasındaki on yılda, avcı sayısında, avlanılan gün sayısında ve avcılığa harcanan dolar miktarında yaklaşık yüzde 10 ile 15 azalma yaşanırken, yaban yaşamı izleyenlerin sayısında, yaban yaşamının izlendiği gün sayısında ve yaban yaşamı izlemeye harcanan dolar miktarında yüzde 10 ile 20 artış kaydedildi.²⁷⁷ İnsanlar hayvanlarla yakınlaşmaktan hoşlanmaya devam ediyorlar; ama ateş edip vurmak yerine onları izlemekle yetinmiyorlar. Meslek sahibi genç kentliler arasında yayılan, gıdaların uzun uzun mesafeler kat etmesine karşı çıkarak avcılığa başlayıp, serbestçe dolaşan, otlarla beslenen, sürdürülebilir, insanca öldürülen yerel hayvanların etleriyle beslenme çılgınlığı sonucunda bu azalmanın tersine çevrilip çevrilmeyeceğini göreceğiz.²⁷⁸

²⁷⁶ K. Johnson, "For many youths, hunting loses the battle for attention," *New York Times*, 25 Eylül 2011. U.S. Fish and Wildlife Service, 2006.

²⁷⁷ U.S. Fish and Wildlife Service, 2006. S. Rinella, "Locavore, get your gun," *New York Times*, 14 Aralık 2007.

²⁷⁸ S. Rinella, "Locavore, get your gun," *New York Times*, 14 Aralık 2007. P. Bodo, "Hookless fly-

Balıkçılığın insanca bir spor olduğunu hayal etmek hayli zor, ama olta balıkçıları ellerinden geleni yapıyorlar. Bazıları yakala-suya geri ver tutumunu bir adım daha ileri götürüyorlar ve yakaladıkları balığı yüze çıkıp stres yaşamadan önce serbest bırakıyorlar. Daha da iyisi oltasız sinek balıkçılığı: balıkçı alabalığın sineği yakalamasını bekliyor, misinin hafifçe çekildiğini hissediyor, o kadar. Bir balıkçı bu deneyimi şöyle betimliyor: “Alabalığın dünyasına girdim ve geçmişte hiç olmadığı kadar doğal bir şekilde onlarla birlikte oldum. Beslenme ritimlerini kesintiye uğratmadım. Sineği sürekli yakalıyorlardı, ben de sineğinizi bir balık yakalayınca hissettiğiniz o hafif sarsıntının hazzını yaşamaya devam ediyordum. Artık alabalıkları taciz etmek ya da onlara zarar vermek istemiyorum, ama şimdi elimde hem buna uyup hem de balık avlamaya devam etme imkanı var.”²⁷⁹

Peki, acaba şu size tanıdık gelecek mi?

Bu Blog Yazısının Hazırlanmasında Hiçbir Ağaca Zarar Verilmemiştir. Bu Kitap Fragmanının Hazırlanmasında Hiçbir Cırlak Sıçana Zarar Verilmemiştir. Bu Reklamın Hazırlanmasında Hiçbir Kutup Ayısına Zarar Verilmemiştir. Bu İncelemenin Yazılması Sırasında Hiçbir Keçiye Zarar Verilmemiştir. Bu Ürünün Hazırlanmasında Hiçbir Diyet Kola Kutusuna Zarar Verilmemiştir. Bu Sağlık Yasa Tasarısının Protestosunda Hiçbir Çay Partisi Katılımcısına Zarar Verilmemiştir.

Bu kinayede filmlerin sonunda akan yazılarda American Humane Association (AHA, Amerikan Hümanist Birliği) onayı alınarak, ışık ve set teknisyenlerinin adlarından sonra geçilen, “bu filmin çekimi sırasında hiçbir hayvana zarar verilmemiştir” ibaresine atıfta bulunuluyor.²⁸⁰ Atların uçurumlardan aşağı yuvarlanmasını betimlerken gerçekten atların uçurumlardan aşağı yuvarlandığı filmlere tepki olarak, AHA filmlerde hayvanlara nasıl davranılması gerektiği üzerine bir kılavuz geliştirmek üzere sinema ve televizyon birimini oluşturdu. Birliğin açıklamasına göre, “Günümüzün hayvanları koruma konularında giderek bilinçlenen tüketicileri, hayvanları oyuncu olarak kullanan çeşitli eğlence kuruluşların daha sorumlu davranmalarını ve denetime açık olmalarını sağlamak için AHA’yı inisiyatif almaya çağırdılar;” AHA “oyuncu olarak kullanma” teriminde ısrar ediyor ve “hayvanlar malzeme değildir” diyor. Birlik’in ilk versiyonu 1988’de çıkarılan 131 sayfalı *Guidelines for the Safe Use of Animals in Filmed Media* (Film Çekimli Medyada Güvenli Hayvan Kullanımı Kılavuzu) başlıklı yayın, *hayvan* teriminin tanımıyla başlıyor (“kuşlar, bahıklar, sürüngenler ve böcekler dahil duyumlu herhangi bir canlı varlık”) ve hiçbir türün ya da beklenmedik durumun kural dışı sayılmasını kabul etmiyor.²⁸¹ Kılavuzun rastgele bir sayfasını çeviriyorum:

SU EFEKTLERİ (Ayrıca bkz. 5. Bölüm, Su Güvenliği)

6-2. Hiçbir hayvan aşırı ve kuvvetli yağmur simülasyonuna maruz bırakılamaz. Bu efekti yaratmada kullanılan suyun basıncı ve fanların hızı sürekli denetim altında tutulacaktır.

fishing is a humane advance,” *New York Times*, 7 Kasım 1999.

²⁷⁹ P. Bodo, “Hookless fly-fishing is a humane advance,” *New York Times*, 7 Kasım 1999.

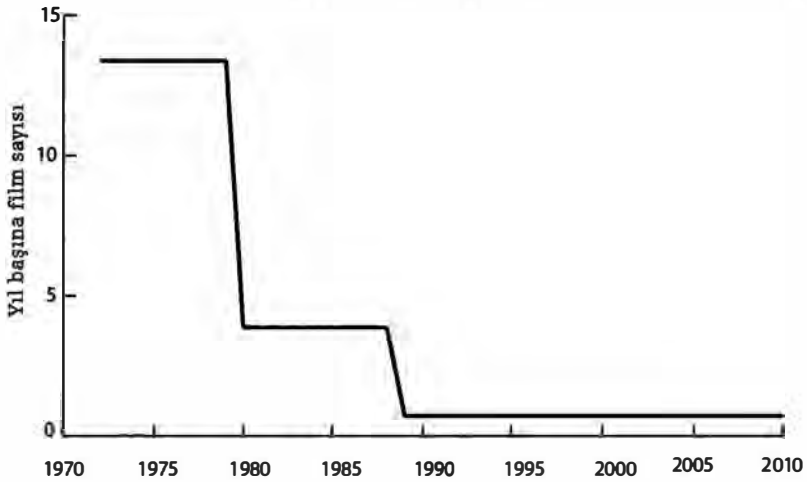
²⁸⁰ American Humane Association, 2010; <http://www.americanhumane.org/protecting-animals/programs/no-animals-were-harmed/>.

²⁸¹ American Humane Association Film and Television Unit, 2009.

6-3. Yağmur simülasyonlarında kauçuk matlar ya da kaygan olmayan diğer materyal ya da zeminler kullanılması sağlanacaktır. Efektler çamur gerektiriyorsa, çamurun derinliği çekim öncesinde AHA tarafından onaylanmalıdır. Gereken durumlarda, çamurun altına kaygan olmayan bir zemin yerleştirilecektir.

AHA "Kılavuzun kullanıma sunulmasından bu yana setlerdeki hayvan kazalarında, hastalıklarında ve ölümlerinde büyük bir azalma kaydedilmiştir" sözleriyle övünüyor ve bu iddiasını sayılarla destekliyor. Öykümü grafiklerle anlatmaktan hoşlandığıma göre, Şekil 7-27'de yıl başına hayvan oyunculara karşı kötü davranışlar nedeniyle "kabul edilemez" olarak nitelendirilmiş film sayısını göstereceğim.

ŞEKİL 7-27. 1972-2010 arasında yıl başına hayvanlara zarar verilen film sayısı



Kaynaklar: American Humane Association, 2010.

Hayvan haklarında yeni bir düzeye ulaşıldığına ikna olmak için bütün bunlar size yeterli gelmediyse, *New York Times* gazetesinde 16 Haziran 2009 tarihinde yayımlanan "Beyaz, 132 Odalı ve Sinekli Olan Ne?" başlıklı makaleyi ele alalım. Bu bulmacanın yanıtı, geçtiğimiz dönemde böceklerin işgaline uğrayan Beyaz Saray. Bir televizyon yayını sırasında büyük bir sineğin Obama'nın kafasının üzerinde dönüp durduğu görüldü. Gizli Servis onu yere sermeyince, başkan işleri kendi eline aldı ve bir elini diğer elinin tersine vurarak sineği halletti. Baş itlafçı "kan emiciyi hallettim" diyerek başarısıyla övündü. Bu kamera görüntüsü YouTube'da büyük sansasyon yarattı, ama Hayvanlara Etik Muamele Edenler örgütünün şikayetine yol açtı. Kendi blog'unda olayı eleştiren örgüt, "Başkan Obama'nın bir daha sineklere zarar vermeyeceğini söyleyemeyiz" diyor ve "gelecekte yaşanabilecek böcek olaylarında" Beyaz Saray'a insancıl böcek yakalama mekanizmalarından birini göndereceklerini belirtiyor.²⁸²

* People for the Ethical Treatment of Animals, PETA -çn.

²⁸² M. Leibovich, "What's white, has 132 rooms, and flies?" *New York Times*, 18 Haziran 2009.

Sonunda et meselesine geldik. Son elli yıldır dünyada yaşayan bütün hayvanları sayan ve onlara yapılan kötülüklerin çetelesini tutan biri olsa, hayvanlara karşı davranışlarda hiçbir ilerleme kaydedilmediğini ileri sürebilir. Bunun nedeni bir başka gelişme olan Etlik Tavuk Devriminin Hayvan Hakları Hareketini kısmen sıfırlamış olması.²⁸³ 1928'deki "Her tencerede bir tavuk" kampanya sloganı, bir zamanlar tavuğun bir lüks olduğunu hatırlatıyor. Piyasa buna daha etli tavuklar üreterek ve üretimlerini daha verimlileştirerek tepki verdi, ama bu daha insanca davranılan tavuklar anlamına gelmedi: fabrika çiftliklerde üretilen tavukların çöp gibi bacakları var, tıkiş tıkiş kafeslerde yaşıyorlar, kokuşmuş bir havayı soluyorlar ve nakliyat ve kesilme sırasında kaba davranışlara maruz kalıyorlar. 1970'lerde tüketiciler beyaz etin kırmızı etten daha sağlıklı olduğuna ikna oldular (nitkim bu eğilim "Öteki Beyaz Et" sloganıyla reklam yapan Ulusal Domuz Kurulu tarafından istismar edilecekti). Ve kümes hayvanları farklı bir biyolojik sınıftan küçük beyinli canlı varlıklar oldukları için, belli belirsiz de olsa insanların çoğu bu hayvanların memelilerden daha az bilinçli olduğu kanısındaydı. Bunun sonucunda tavuk talebinde muazzam bir artış oldu ve 1990'lar başında bu talep sığır eti talebini aştı.²⁸⁴ Beklenmedik sonuç bu talebi karşılamak için milyarlarca mutsuz canlının dünyaya getirilmesi ve yok edilmesi idi, çünkü tek bir ineğin sağladığı et miktarına ulaşmak için iki yüz tavuk gerekiyordu.²⁸⁵ Aslında fabrika çiftlikler ve kümes hayvanlarına ve besi hayvanlarına zalim davranma yüzyıllardır süren uygulamalardır; bu nedenle de uğursuz eğilim ahlaki duyarlılıklarda bir geriye gidiş ya da vurdumduymazlıkta bir artış değildi. Bu, ekonomideki ve tatlardaki değişiklik sonucunda sayıların sinsice tırmanması ve insanların çoğunun tavukların yaşamını hiçbir zaman merak etmemeleri nedeniyle, bunun fark edilememesi idi. Biraz daha hafif ölçüde olmakla birlikte, bu durum bize beyaz et sağlayan diğer hayvanlar açısından da geçerli.

Ama bu tırmanış tersine dönmeye başladı. İşaretlerden biri vejetaryenlerin sayısındaki artış. Eminim, 1990'larda akşam yemeğinde sofraya otururken misafirlerden birinin "Söylemeyi unuttum. Ben ölü hayvan eti yemiyorum" açıklamasını yaptığı tek ev sahibi ben değildim. O dönemden bu yana akşam yemeği davetlerinde "Herhangi bir yiyecek kısıtlamanız var mı?" sorusu görgü kurallarından biri haline geldi ve artık konferanslardaki akşam yemeklerinde katılımcılar listedeki lastik gibi bir tavukla cıvık bir patlıcan arasında tercih yapabiliyorlar. Bu eğilim 2002'de, *Time* dergisi "Siz de Vejetaryen mi Olmalısınız? Milyonlarca Amerikalı Et Yemeden Yaşıyor" başlıklı bir haberi kapak yapınca, iyice görünür kılındı.

Gıda sanayisi bu eğilime vejetaryen ve vegan ürün bolluğuyla tepki verecekti. Semtimdeki süpermarketin taklit et bölümünde Soyburger, Gardenburger, Seitanburger, Veggie Burger Meatless Patties, Tofu Pups, Not Dogs, Smart Dogs, Fakin Bacon, Jerquee, Tofurky, Soy Sausage, Soyrizo, Chik Patties, Meatless Buffalo Wings, Celebration Roast, Tempeh Strips, Terkettes, Veggie Protein Slices, Vege-Scallops ve Tuno seçeneklerine ulaşabiliyorsunuz. Teknoloji ve sunumda-

²⁸³ Herzog, 2010.

²⁸⁴ U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, graphed at <http://www.humane-society.org/assets/pdfs/farm/Per-Cap-Cons-Meat-1.pdf>.

²⁸⁵ Herzog, 2010, s.193.

ki ustalık hem bu yeni vejetaryenlik akımının ne kadar tutulduğunu gösteriyor, hem de eski et açlığının sürdüğüne işaret ediyor. Sağlıklı bir kahvaltı yapmak isteyenler Veggie kahvaltı dilimlerini belki çırpılmış tofuyla, isterlerse de Soya Kaas, Soymage ya da Veganrella soslarıyla yapılmış omlet şeklinde yiyebilirler. Tatlı olarak da Ice Bean , Rice Dream ve Tofutti tercih edebilirler, üzerine de Hip Whip ve bir kiraz ekleyebilirler. Tabii sonunda etin yerine belki de ayaksız et olarak da adlandırılan doku kültürde üretilmiş hayvan dokuları geçecek. Her zaman iyimser olan PETA²⁸⁶ örgütü kültürde üretilmiş ilk tavuk etini piyasaya sürecek bilim insanına bir milyon dolar ödül vad ediyor.²⁸⁷

Vejetaryenizmin görünürde çok yer kaplamasına rağmen, vejetaryenlik henüz nüfusun ufak bir yüzdesini kapsıyor. Yeşil olmak kolay değil. Vejetaryenler ölü hayvanlarla ve onları çok seven etçillerle kuşatılmış durumdadır ve henüz et açlığından bütünüyle kurtulmuş sayılmazlar. Çoğunun tökezlemesi şaşırtıcı değil: her zaman geri dönmüş vejetaryen sayısı vejetaryenliği sürdürenlerin üç katına eşit oluyor.²⁸⁸ Kendilerini vejetaryen olarak adlandırmaya devam edenlerin çoğu balıkların sebze olduğu kanısındadır ve balık ve deniz ürünleri, hatta bazen de tavuk yiyorlar.²⁸⁹ Bazıları da, Çin restoranındaki Ortodoks Yahudiler gibi diyet sınırlamalarını duruma göre ayarlıyorlar ve dar tanımlanmış kategorilerde ya da ev dışında yenen yemeklerde istisnaları kabul ediyorlar. Vejetaryenlerin en yaygın olduğu yaş grubu ergenlik çağındaki genç kızlar ve bu grubun asıl güdüsü hayvanlara duyulan merhamet olmayabilir. Ergenlik çağındaki kızlarda, vejetaryenizmle yeme bozuklukları arasında güçlü bir bağıntı olduğu bildiriliyor.²⁹⁰

Ama hiç değilse vejetaryenizmin giderek yukarı doğru seyreden bir eğilim olduğunu söyleyebilir miyiz? Bildiğimiz kadarıyla, bu doğru. Birleşik Krallıkta Vejetaryenler Derneği bulabildiği bütün anketlerin sonuçlarını topluyor ve bu verileri bilgi özetleri halinde sunuyor. Şekil 7-28'deki grafikte ülke çapındaki bir örnek grubunda katılımcılara vejetaryen olup olmadıklarının sorulduğu bir araştırmada, bütün sorulara verilen yanıtları sunuyorum. Bu noktalara en iyi uyan doğruyu incelediğimizde, geçtiğimiz yirmi yılda vejetaryenizmin üç kattan daha fazla artarak, yüzde 2'den yaklaşık yüzde 7'ye çıktığını görüyoruz. Amerika Birleşik Devletleri'nde Vejetaryen Kaynak Grubu, kamuoyu araştırmaları yapan kuruluşlardan, elemeyi daha sıkı tutarak, gevşek diyet uygulayanları ve yaratıcı Linnaeus taksonomileri uygulayanları dışlayan sorularla, et, balık ya da kanatlı yiyip yemediklerini sormalarını talep etti. Sayılar daha düşük, ama benzer yönde bir eğilim var ve yaklaşık on beş yılda sayılar üç kattan daha fazla artmış.

Hayvanların korunmasına ilginin giderek arttığını gösteren bütün işaretler göz önünde tutulduğunda, vejetaryenlerin giderek artmasına rağmen nüfustaki oranın hâlâ böyle düşük olması insana şaşırtıcı gelebilir. Ama buna şaşırmaya gerek yok. Vejetaryen olmakla hayvanları korumaya ilgi duymak aynı şeyler değil. Vejetaryenlerin hayvanları korumanın ötesinde, sağlık, tatlar, ekoloji, din,

²⁸⁶ 'People for the Ethical Treatment of Animals -çn.

²⁸⁷ J. Temple, "The no-kill carnivore," *Wired*, Şubat, 2009.

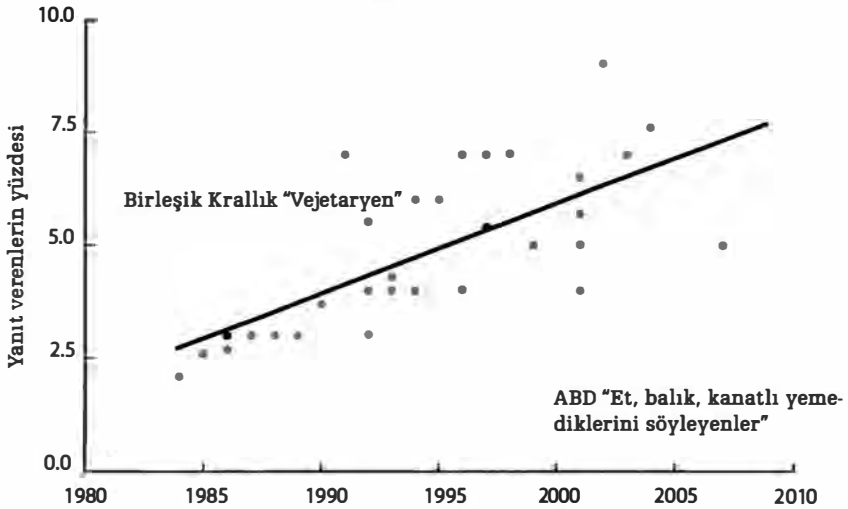
²⁸⁸ Herzog, 2010, s.200.

²⁸⁹ Herzog, 2010; C. Stahler, "How many vegetarians are there?" *Vegetarian Journal*, Temmuz/Ağustos 1994.

²⁹⁰ Herzog, 2010, s.198-99.

anneleri çıldırtmak gibi başka güdüler de var; kaldı ki hayvanları korumayla ilgilenen kişiler sembolik bir vejetaryenizm açıklamasının hayvanların çektikleri acıları azaltmanın en iyi yolu olup olmadığını sorguluyor olabilirler. Fedakârca reddettikleri hamburgerlerin ülke çapındaki muazzam et talebinin gürültüsünde kayda geçeceğine ya da herhangi bir ineğin yaşamını kurtarmada işe yarayacağına inanmayabilirler. İnsanlar bile, geriye kalan ineklerin yaşamında herhangi bir düzelmeye olmayacaktır. Gıda sanayisindeki uygulamaların değişmesi ortak eylemleri gerektiren zorlu bir hedef ve bireyler sağlanacak toplam yarara marjinal düzeyde katkı yapabilecek kişisel fedakârlıklara ilgi göstermiyorlar.

ŞEKİL 7-28. Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallıkta 1984-2009 arasında vejetaryenizm



Kaynaklar: U. K.: Vegetarian Society, <http://www.vegsoc.org/info/>. Hane halkı hakkında sorular soran, öğrencilere uygulanan ya da "sıkı" vejetaryen tanımlaması kullanan anketler dışlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri: Vegetarian Resource Group, *Vegetarian Journal*, <http://www.vrg.org/press/2009poll.htm>, <http://www.vrg.org/journal/vj2006issue4/vj2006issue4poll.htm>, <http://www.vrg.org/journal/vj2003issue4/vj2003issue3poll.htm>, <http://www.vrg.org/nutshell/poll2000.htm>, <http://www.vrg.org/journal/vj97sep/979poll.htm>, <http://www.vrg.org/journal/vj97sep/979poll.htm>, <http://www.vrg.org/nutshell/poll.htm>.

Ama vejetaryenizmdeki artış, hayvanlar konusunda farklı biçimlerde kendini belli edebilen daha geniş kapsamlı kaygıların sembolik bir göstergesi olabilir. Et yememeyi ilke olarak benimsememiş insanlar, yine de daha az et yiyor olabilirler. (Amerika'da memeli eti tüketimi 1980'den bu yana azaldı.)²⁹¹ Restoranlar ve süpermarketler eti yenecek hayvanların nasıl beslendiği ve henüz ayakları üstündeyken ne ölçüde serbest gezebildikleri konusunda müşterilerini giderek daha fazla bilgilendiriyorlar. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük iki kümes hayvanı işletmesi 2010'da daha insancıl bir kesim yöntemine geçtiklerini, kanatlıların ayaklarından asılıp kesilmeden önce karbon dioksitle öldürüldü-

²⁹¹ U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, graphed at <http://www.humane-society.org/assets/pdfs/farm/Per-Cap-Cons-Meat-1.pdf>.

günü açıkladılar. Ama pazarlamacılar ip cambazlığı yapmak zorundalar. Müşteriler yedikleri hayvana son nefesine kadar insanca davranıldığını öğrenmekten mutlu oluyorlar, ama bu hedefe nasıl ulaşıldığını bilmemeyi tercih ediyorlar. Ve en insanca tekniklerin bile imaj sorunu var. Bir yönetici bunu şu sözlerle ifade ediyor: "toplumun tavuklarımızı gazlayarak öldürdüğümüzü söylemesini istemiyorum."²⁹²

Daha da önemlisi, insanların çoğu ortak eylem sorununu çözecek yasal önlemleri, çiftçileri ve et paketleyicileri hayvanlara daha insanca davranmaya zorlayan yasaların çıkarılmasını destekliyorlar. 2000'da yapılan bir kamuoyu araştırmasında Britanyalıların yüzde 80'i "Britanya'daki çiftlik hayvanlarına daha iyi koşullarda bakılmasından" yanaydı.²⁹³ Daha özgürlükçü bir yaklaşımı tercih eden Amerikalılar bile, devletin bu koşulları sağlayacak yaptırımlar uygulamasını onaylıyorlar. 2003'te yapılan bir Gallup anketinde Amerikalıların yüzde 96 gibi yüksek bir bölümü hayvanların kötü davranışlardan ve sömürüden hiç değilse belli ölçüde korunması gerektiğini belirtirken, "onlar yalnızca hayvan" oldukları için herhangi bir korumaya gerek olmadığını düşünenlerin oranı yüzde 3'tü.²⁹⁴ Gerçi Amerikalılar avcılığın ya da hayvanların tıbbi araştırmalarda ve ürün testlerinde kullanılmasının kısıtlanmasına karşı çıkıyorlar, ama yüzde 62'si "çiftlik hayvanlarına karşı davranışlar konusunda katı yasalar olmasını" destekliyorlar. Ve fırsat verildiğinde bu fikirlerini oylarına yansıtıyorlar. Besi hayvanlarının hakları Arizona, Colorado, Florida, Maine, Michigan, Ohio ve Oregon yasalarına girdi, 2008'de de California seçmenlerinin yüzde 63'ü dana kulübelerini, hayvanların hareket etmelerini önleyen tavuk kafeslerini ve gebe domuz bölmelerini yasaklayan Çiftlik Hayvanlarına Karşı Zalim Davranışları Önleme Yasasını onayladı.²⁹⁵ Amerikan siyasetinde kalıplaşmış bir deyiş vardır: California ne yöne giderse, ülke de o yöne gider.

Ve belki de Avrupa ne yöne giderse, California da o yöne gidiyor. Avrupa Birliği'nin hayvan bakımı konusunda ayrıntılı kuralları var; "hayvanların duyumlu varlıklar oldukları" görüşünü temel alan bu kurallarda, "genelde hayvanların kaçınılabilecek acı ve eziyet çekmemesi ve hayvan sahiplerinin ya da bakıcılarının minimum düzeyde de olsa sağlık ve esenlik kurallarına uymalarının sağlanması" hedefleniyor.²⁹⁶ Bütün ülkeler İsviçre kadar ileriye gitmedi; bu ülkede köpek sahiplerini dört saatlik bir teorik derse katılmaya zorlayan ve hayvanlarını nasıl barındıracaklarını, besleyeceklerini, yürüteceklerini ve oynatacaklarını ve sonunda onlara ne yapacaklarını yasayla belirleyen 150 sayfalık bir yönetmelik yayımlandı. (Artık süs balığını canlı canlı tuvalete atıp sifonu çekmeye paydos.) Ama İsviçreliler bile 2010 referandumunda, yerel bir gazetede büyük bir turna balığını on dakikada karaya çekmeyi başardığını söyleyerek övünen bir olta balıkçısı da dahil olmak üzere, suçluların mahkemeye çıkmasını sağlayacak "hayvan avukatları" için ülke çapında vergi vermelerini öngören bir Zürih poli-

²⁹² W. Neuman, "New way to help chickens cross to other side," *New York Times*, 21 Ekim 2010.

²⁹³ 2000 Taylor Nelson Poll for the RSPCA, aktaran Vegetarian Society, 2010. Gallup, 2003.

²⁹⁴ Gallup, 2003.

²⁹⁵ N. D. Kristof, "A farm boy reflects," *New York Times*, 31 Temmuz 2008.

²⁹⁶ http://ec.europa.eu/food/animal/index_en.htm

tikası karşısında tereddüt ettiler. (Olta balıkçısı aklandı; turna balığı yenildi.)²⁹⁷ Amerikan muhafazakarlarına bütün bunlar korkunç bir kabus gibi gelebilir, ama onlar bile devletin hayvanları koruyucu kurallar koymasından yanalar. 2003'te yapılan bir ankette, Muhafazakarların çoğunluğu çiftlik hayvanlarının bakımı konusunda "katı yasalar" geçirilmesinden yana görüş bildirdi.²⁹⁸

Bu akım ne kadar ileriye gidecek? İnsanlar bana sık sık köleciliğin ve işken-
cenin yasaklanmasından yurттаş haklarına, kadın haklarına ve gey haklarına
uzanan ahlaki ivmenin doruğa tırmanarak, et yeme, avcılık ve hayvan deneyle-
rinin yasaklanmasıyla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını soruyorlar. Atalarımızın
köle sahibi olması bizi nasıl dehşete düşürüyorsa, yirmi ikinci yüzyıldaki kuşak-
lar da bizim et yiyor olmamızdan öyle dehşete mi düşecekler?

Belki evet, belki hayır. Ezilen insanlarla ezilen hayvanlar arasındaki benzeş-
tirme, hepimizin duyumlu varlıklar olmamız anlamında güçlü bir söylem ve dü-
şünsel açıdan belli ölçüde haklılık içeriyor. Ama bu benzeştirme tam olarak uy-
gun değil; Afrikalı Amerikalılar, kadınlar, çocuklar ve geyletlik tavuk değiller ve
hayvan hakları hareketinin izleyeceği seyrin insan hakları hareketlerinin gecik-
meli bir kopyası olacağından kuşkuluyum. *Some We Love, Some We Hate, Some
We Eat* (Bazılarını Severiz, Bazılarından Nefret Ederiz, Bazılarını Yeriz) adlı ki-
tabında psikolog Hal Herzog hayvanlarla ilgili konulara yaklaşımlarımızı tutar-
lı bir ahlak felsefesinde buluşturmanın bizim için neden bu denli zor olduğunu
çeşitli nedenlerle açıklıyor. Bana çarpıcı gelen birkaç tanesinden söz edeceğim.

Engellerden biri et açlığı ve et yemeye eşlik eden sosyal hazlar. Gerçi gele-
nekçi Hindular, Budistler Jainler etsiz bir toplumun mümkün olduğunu kanıtla-
yorlar, ama Amerika Birleşik Devletleri'nde vejetaryen diyetlerin piyasa payının
yüzde 3 olması değişimin o kadar da kolay olmadığını gösteriyor. Bu bölüm için
veri toplarken, 2004'te Pew Research tarafından yapılmış ve yanıt verenlerin
yüzde 13'ünün vejetaryen olduklarını belirttiği bir ankete rastlamak beni heye-
canlandırmıştı. Ama belgeyi ayrıntılı olarak incelediğimde bunun Vermont'un
solcu belediye başkanı, başkan adayları Howard Dean'ı destekleyenler arasında
yapılmış bir anket olduğunu fark ettim. Bu da en kararlı sağlıklı yaşam ve doğal
beslenme taraftarlarının yaşadığı Ben-and-Jerry topraklarında bile nüfusun
yüzde 87'sinin et yemeye devam ettiği anlamına geliyor.²⁹⁹

Ama engeller et açlığından daha derinlerde yatıyor. İnsanlarla hayvanlar
arasındaki birçok etkileşim her zaman sıfır toplamı olacak. Hayvanlar bizim
evlerimizi, ürünlerimizi, zaman zaman da çocuklarımızı yerler. Bizi kaşındırır ve
kanatırlar. Bize eziyetli ve öldürücü hastalıkları taşırlar. Çevremizde yaşamaya
devam etmelerini istediğimiz tehlike altındaki türler de dahil olmak üzere, bir-
birlerini öldürürler. Deneylere hayvan katılımı olmasa, tıp olduğu yerde kalır ve
milyarlarca canlı ve henüz doğmamış insan fareler uğruna acı çeker ve ölürdü.
Her duyumlu varlığın gördüğü zararları eşit ağırlıkta değerlendiren ve kendi

²⁹⁷ L. Hickman, "The lawyer who defends animals," *Guardian*, 5 Mart 2010.

²⁹⁸ Gallup, 2003.

²⁹⁹ "The Dean activists: Their profile and prospects," Pew Research Center for the People & the Press, 2005, <http://people-press.org/report/?pageid=936>.

türümüzü kayıran bir şovenizme hiç izin vermeyen bir etik hesap, hayvanların esenliğiyle insanların buna eşdeğer esenliği arasında seçim yapmamıza, örneğin küçük bir kızı kurtarmak için bir hayvanı vurmamıza izin vermeyecektir. Kuşkusuz, büyük beyinlerimizin yaşamdan zevk almamıza, geçmişimiz ve geleceğimiz üzerine düşünmemize, ölümden korkmamıza ve kendi esenliğimizi yoğun sosyal ağlarda kapana kısıtıp başkalarının esenliğiyle iç içe geçirmemize olanak vermesi gibi zoolojik bazı özelliklerimiz nedeniyle, insanların çıkarlarına biraz öncelik verilebilir. Ama o zaman da insan yaşamı tabusu, zihinsel engellilerin yaşamını sırf insan oldukları için koruyan tabu çökecektir. Singer'ın kendisi türler arasında ayırım yapmayan bu ahlakın sonuçlarını gözü kara kabul ediyor.³⁰⁰ Ama Batı'nın ahlak anlayışında bu yaklaşım yakın bir tarihte egemen olacak mı?

Sonunda hayvan hakları doğrultusundaki hareket insan düşüncesinin en şaşırtıcı bazı gizemlerine, ahlaki sezgilerin çökmeye başladığı noktalara çarpıp tökezleyebilir. Bunlardan biri, zor bir soru olan bilinç sorunu, yani sinirsel bilgi işlemlerinden duyumluluk nasıl doğar.³⁰¹ Descartes'ın memeliler konusunda hatalı olduğu kesin, ama balıklar konusunda yanıldığından da oldukça eminim. Peki ya istiridyeler konusunda yanılıyor muydu? Ya sümüklü böcekler? Termitler? Solucanlar? Mutfağımızda, bahçecilikte, ev tamiratlarımızda ve eğlencelerimizde etik bir kesinlik istiyorsak, bu felsefi açmaza bir çözüm bulmak zorundayız. Bir başka paradoks da insanların aynı anda hem ahlaki değerleri olan rasyonel failler olmaları hem de doğanın dişe diş kavgalar dünyasının bir parçası olan organizmalar olmalarından kaynaklanıyor. İçimden bir şeyler bir avcının fareye ateş etmesine itiraz ediyor. Peki bu fareyi bir boz ayının öldürmesi neden beni rahatsız etmiyor? Ayıyı salt soya etinden oluşmayan fare köftelerinden vazgeçirmeye çalışmanın da ahlaki bir zorunluluk olduğunu neden düşünmüyorum? Bir sonraki adıma geçip, felsefeci Jeff McMahon'un öngördüğü gibi giderek bütün etçil türlerin ortadan kalkmasına ya da genetik mühendislikle otçullara dönüştürülmelerine mi çalışmalıyız?³⁰² Bu düşünce deneyleri bizi ürkütüp geri çekilmeye zorluyor, çünkü doğru ya da yanlış, etik açıdan ağırlığı bize "doğal" gelen şeylere verme eğilimindeyiz. Peki ama diğer türlerin doğal etçillik eğiliminin belli bir değeri varsa, *Homo sapiens*'in doğal etçillik eğiliminin neden olmasın?

Korkarım bu belirsizlikler hayvan hakları hareketinin diğer Hak Devrimlerinin izlediği yolları aynen tekrarlamasını önleyecek. Ama şimdilik asıl meselemiz bitiş çizgisinin nerede olacağı değil. Önümüzde, düşük bir bedel ödeyerek hayvanların çektiği muazzam acıları azaltabileceğimiz birçok fırsat var. Son zamanlarda duyarlılıklarda yaşanan değişikliklerle hayvanların yaşamındaki iyileşmelerin devam edeceği kesin.

HAK DEVRİMLERİNİN KAYNAĞINDA NE VAR?

Bu bölüm için araştırmalarım başladıgımda, on yıllardır süren Uzun Barış döneminin ve Yeni Barış döneminin aynı zamanda azınlık ırklar, kadınlar, çocuklar, geyler ve hayvanlar için ilerleme yılları olduğunu biliyordum. Ama bu alanla-

³⁰⁰ Singer, 1994.

³⁰¹ Pinker, 1997, bölüm 2, 8.

³⁰² J. McMahon, "The meat eaters," *New York Times*, 19 Eylül 2010.

rın her birinde sayılara dökülebilen şiddet ölçütlerinin her birinde –nefret ve tecavüz suçları, koca dayaağı ve çocuk istismarı, hatta hayvanlara zarar verilen film sayısı– azalma olduğundan hiç haberim yoktu. Geçtiğimiz elli yılda şiddet kullanmaktan kaçınma doğrultusundaki bütün bu hareketlere nasıl anlam verebiliriz?

Bu eğilimlerin pek az ortak noktası var. Her birinde insan doğasının güçlü akıntılarına karşı yüzmek gerektiğini görüyoruz. Bu güçlü akıntıları şöyle sıralayabiliriz: dıştaki grupları insani özelliklerden yoksun sayma ve şeytanlaştırma, erkeklerde cinsel açgözlülük ve kadınlara mülk gibi yaklaşma, bebek katli ve bedensel cezalar gibi anne baba ile yavru arasındaki uyumsuzluk belirtileri, cinsel tiksintinin homofobide ahlakileştirilmesi, et açlıgımız, avlanmaktan büyük zevk almamız ve empati sınırlarımızın akrabalık, karşılıklılık ve karizma temelinde oluşması.

Sanki biyoloji durumu yeterince kötüleştirmemiş gibi, İbrahimi dinler binlerce yıldır şiddeti cesaretlendiren yasalar ve inançlarla en kötü içgüdüleri onaylıyordu: iman etmeyenlerin şeytanlaştırılması, kadınları mülk gibi sahiplenme, çocukların günahkâr, eşcinselliğin de menfur sayılması, hayvanlar üzerinde hakimiyet kurma ve onların da ruhları olduğunu reddetme. Asya kültürlerinin de bol bol utanılacak yönleri var; en dikkat çeken de kız bebeklerin soykırımına yol açan kitlesel bir kız çocuk karşıtlığı. Tabii bir de normların sağladığı korunaklar var: koca dayaağı, çocukların dövülmesi, buzağaların kafeslere kapatılması ve farelere şok verilmesi kabul gören davranışlardı, çünkü eskiden beri herkes bunlara kabul edilebilir davranışlar olarak bakıyordu.

Şiddetin ahlaka aykırı olduğunu kabul etmek koşuluyla, Hak Devrimleri ahlaki bir yaşam sürdürebilmek için çoğu zaman içgüdüleri, kültürü, dini ve standart uygulamaları kararlılıkla reddetmek gerektiğini ortaya koyuyor. Bunların yerini de empati ve akıldan esinlenen ve haklar dilinde ifade edilen bir etik alıyor. Kendimizi diğer duyumlu varlıkların gözünden bakmaya zorluyoruz ve acı çekmemek ve öldürülmemek başta gelmek üzere onların çıkarlarını gözetiyor ve dikkatimizi çelebilecek ırk, etnik grup, cinsiyet, yaş, cinsel yönelim, belli ölçüde de tür gibi yüzeysel özellikleri görmezden geliyoruz.

Kuşkusuz bu sonuç Aydınlanmanın ve ondan kaynaklanan hümanizm ve liberalizm akımlarının ahlaki vizyonu. Hak Devrimleri liberal devrimler. Bunların her biri liberal hareketlerle ilişkilendiriliyor ve günümüzde her biri değişen ölçülerde Batı Avrupa'dan mavi Amerikan eyaletlerine, kırmızı Amerikan eyaletlerine Latin Amerika ve Asya demokrasilerine, oradan da daha otoriter ülkelere doğru, Afrika'nın ve İslam dünyasının büyük bir bölümünün en geride kaldığı bir dalga halinde yayılıyor. Batı kültüründe bu hareketlerin her biri, fazlasıyla edepli kuralları ve tabuları haklı olarak "politik doğruculuk" terimiyle alaya alınan bazı aşırılıklara da yol açtı. Ama sayılar bize bu hareketlerin çok sayıda ölüm ve acı etkeninde azalma sağladığını ve kültürün giderek artan ölçüde hiçbir şiddet türüne hoşgörü gösterilmeyen bir doğrultuya yönelttiğini ortaya koyuyor.

Liberal üstatları dinleyince insan Amerika Birleşik Devletleri'nin Nixon'dan Reagan'a, Gingrich'e ve her iki Bush'a kadar, günümüzde de kızgın beyaz erkeklerin Çay Partisi hareketiyle kırk yılı aşkın bir süredir sağa kaydığını sanı-

yor. Oysa Hak Devrimlerinin dokunduğu bütün sorunlarda –ırklar arası evlilik, kadınların güçlenmesi, eşcinselliğe hoşgörüyü yaklaşılması, çocuklara verilen cezalar ve hayvanlara davranışlar– muhafazakar tutumlar liberallerin izinden gitti ve sonunda bugünün muhafazakarları dünün liberallerinden daha liberal hale geldi. Muhafazakar tarihçi George Nash'in sözleriyle, "Teoride tam olarak öyle değil, ama pratikte bugünkü Amerikan muhafazakârlığı 1980'lerde durduğu noktanın hayli solunda yer alıyor."³⁰³ (Birtakım adamların çok öfkeli olmasının nedeni, belki de bu.)

Hak Devrimlerine ne yol açtı? Uzun Barışın, Yeni Barışın ve 1990'larda suçlardaki azalmanın nedenlerini belirlemek zor, ama Hak Devrimlerinin neden belli bir dönemde birbiri ardına ortaya çıktıklarını açıklayabilecek dışsal faktörleri belirlemek onlardan daha da zor. Yine de, standart adayları ele alabiliriz.

Savaş sonrası yıllarda refah düzeyinde artış yaşandı, ama refah toplumu öylesine yaygın etkiliyor ki devrimlerin doğrudan tetikleyicilerini ayırt etmeye pek imkan vermiyor. Eğitim, polis, sosyal bilimler, sosyal hizmetler, medya etkinlik alanı, daha fazla kadına yer veren bir mesleki işgücü ve daha iyi çocuk ve hayvan bakımı parayla satın alınabilir. Bütün bunlardan hangisinin fark yarattığını belirlemek güç ve bunu başarsak bile, nasıl olup da toplumun elindeki fazlayı savunmasız toplulukların gördükleri zararları azaltacak şekilde bütün bu farklı seçeneklere dağıttığı sorusu çıkıyor karşımıza. Ve elimde sağlam istatistiksel bir analiz olmamakla birlikte, 1960'larla 2000'ler arasında bu hak hareketlerinin yükselişleriyle o yıllardaki ekonomik iniş çıkışlar arasında herhangi bir bağıntı göremiyorum.

Demokratik yönetim biçiminin bunda bir rolü olduğu açık. Hak Devrimleri bireyler arasındaki şiddeti azaltmak üzere tasarlanmış toplum sözleşmeleriyle oluşturulmuş demokrasilerde gelişti; bu özelliğiyle demokrasiler önceleri görmezden gelinen gruplara genişleme tohumunu içlerinde taşıyorlar. Ama zamanlama gizemini koruyor, çünkü demokrasi bütünüyle dışsal bir değişken değil. Amerikan yurttaş hareketi sırasında siyahların siyasi haklardan mahrum edilmeleri durumu düzeltilirken, mesele doğrudan demokrasinin işleyiş mekanizmasıyla ilişkiliydi. Diğer devrimlerde de yeni grupların toplum sözleşmesine tam ortak olarak katılmaya davet edildiklerini ya da bunun için mücadele ettiklerini görüyoruz. Devletin içinde bulundukları koşullardan zarar gören grupların şiddetini polis gücüyle önleyebilecek güce ulaşması (ya da onlara uyguladığı kendi şiddetinden vazgeçmesi) ancak bundan sonra mümkün olabilirdi.

Hak Devrimleri sırasında, karşılıklılık ve ticaret ağlarının genişlediğini ve ağırlığın maddi ürünleri temel alan bir ekonomiden bilgiyi temel alan bir ekonomiye kaydığını görüyoruz. Bu dönemde ev işleri artık kadınları daha az köleleştiriyor ve kurumlar yetenek ararken yerel emek gücü ya da ahabap çavuş ilişkileriyle yetinmeyip, geniş bir insan sermayesi havuzuna başvuruyorlar. Yönetim ve ticaret alavere dalaverelerinde kadınlara ve azınlık grup üyelerine yer açıldıkça, onlar da bu işlerde kendi çıkarlarının da gözetilmesini sağlıyorlar. Elimizde bu mekanizmayla ilişkili bazı kanıtlar var: hükümette ve mesleklerde kadınların daha fazla yer aldığı ülkelerde kadına karşı aile içi şiddet oranı daha düşük ve

³⁰³ Nash, 2009, s.329; Courtwright, 2010.

geyleri şahsen tanıyan insanların eşcinselliği kınama olasılığı daha az. Ama demokrasi konusunda olduğu gibi, kurumların kapsayıcılığı da bütünüyle dışsal bir süreç değil. Bilgi ekonomisinin gizli eli kurumları kadınlara, azınlıklara ve geylere daha açık kılıyor, ama tam olarak katılmalarını sağlamak için devletin ayrımcılık karşıtı yasalar şeklinde gücünü göstermesi gerekiyor. Çocuklara ve hayvanlara gelince, karşılıklı alışverişe olanak veren herhangi bir piyasa olmadığını görüyoruz: iyilikseverlik tek yönlü.

Bahse girerek paramı Hak Devrimlerinin en önemli dışsal nedenine yatıracak olsam, fikirlerin ve insanların giderek daha fazla yer değiştirmesini sağlayan teknolojileri tercih ederdim. Hak Devrimlerinin yaşandığı yılların aynı zamanda elektronik devrimler dönemi olduğunu görüyoruz: televizyon, transistörlü radyo, kablolu, uydu aracılı, uzak mesafe telefonlar, fotokopi makineleri, faks makineleri, internet, cep telefonları, metinli mesajlaşma, internet videoları. Bunlar aynı zamanda devletler arası otoyolların, hızlı trenlerin ve jet uçaklarının kullanıma sunulduğu yıllar. Bunlar yüksek öğrenimde ve uçsuz bucaksız bilimsel araştırmalarda görülmedik bir artışın yaşandığı yıllar. Daha az bilinen bir gerçek de, bu dönemin aynı zamanda kitap yayıncılığında bir patlamanın yaşandığı yıllar olduğu. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'la 2000 arasında yayımlanan yıllık kitap sayısı neredeyse beş kat artmış.³⁰⁴

Bu bağlantıdan daha önce söz etmiştim. Hümanist Devrim Respublica Literaria'dan doğdu; Uzun Barış ve Yeni Barış da Küresel Köy'ün çocuklarıydı. Ayrıca, İslam dünyasında neyin yanlış gittiğini hatırlayın: bunun temelinde matbaanın reddedilmesi ve kitapların ve içerdikleri fikirlerin girişine karşı gösterilen direnç olabilir.

Peki nasıl oluyor da fikirlerin yayılması ve insanların yer değiştirmesi şiddetin azalmasını sağlayan reformlara yol açabiliyor? Çeşitli yollar var. En belirginini cehalet ve batıl inançları açığa çıkarıp değersizleştiren etki. Birbirleriyle bağlantılı ve eğitilmiş bir topluluğun, hiç değilse genelde ve uzun vadede, diğer ırkların ve etnik grupların doğuştan aç gözlü ve kallesiz olduğu, ekonomik ve askeri talihsizliklere etnik grupların ihanetinin yol açtığı, kadınların tecavüzden rahatsız olmadıkları, çocukların topluma uymaları için cezalandırılmaları gerektiği, insanların ahlaki açıdan dejenere yaşam biçimlerinin bir parçası olarak eşcinsel olmayı tercih ettikleri ve hayvanların acı hissetme yetisi olmadığı türünden zehirli inançlarından kurtulması kaçınılmaz. Son dönemlerde şiddeti çağıran ya da hoş gören inançların ipliğinin pazara çıkarılması, Voltaire'in saçmalıklara inanmanızı sağlayabilenler korkunç kıyımlara girişmenizi de sağlayabilirler sözünü akla getiriyor.

Nedensel yollardan biri de size benzemeyen kişilerin gözünden bakma çağrılarındaki artış. Hümanist Devrimin *Clarissa*, *Pamela* ve *Julie*'leri, *Uncle Tom's Cabin* (Tom Amcanın Külübesi) ve *Oliver Twist*'leri vardı ve tanıklar insanların parçalandığını, yakıldığını ya da kırbaçlandığını aktarıyorlardı. Elektronik çağda, bu gibi empati teknolojilerinin etki ve çekiciliği daha da arttı. Afrikalı Amerikalılar ve geyler önceleri eğlendirici, sonraları da konuk konuşmacı olarak yer almaya, durum komedileri ve dramlarda sempatik karakterler olarak görünmeye başladılar. Basınçlı sulara ve polis köpeklerine karşı mücadeleleri gerçek

³⁰⁴ Caplow ve ark., 2001, s.267.

zamanlı çekimlerle ve *Travels with Charley* (Köpeğim Charley'yle Amerika Yollarında), *Raisin in the Sun* (Güneşte Kuruyan Üzüm) ve *To Kill a Mockingbird* (Bülbülü Öldürmek) türünden çok satan kitap ve oyunlarla gösterildi. Telejenik* feministler sohbet programlarına çıktılar ve pembe dizilerdeki ve durum komedilerindeki karakterler onların görüşlerini dile getirmeye başladılar.

Ve 9. bölümde göreceğimiz gibi, empati, kaygı ve ilginin kaynağında yalnızca sanal gerçeklik aracılığıyla dünyaya başka bir kişinin gözünden bakma deneyimine yok. Bu aynı zamanda, kişinin doğuştan ve konumundan gelen kısıtlayıcı daracık bakış açısının dışına çıkıp farazi dünyalar üzerine kafa yormasını ve geriye dönüp inançlarına ve değerlerine egemen olan alışkanlıklar, dürtüler ve kurumlar üzerine düşünmesini teşvik eden entelektüel çeviklik becerileri –yani bir tür zeka– sayesinde mümkün oluyor. İnsanın kendi düşünceleri üzerine düşünmesine olanak veren bu refleksif zihniyet, eğitimdeki gelişmenin ürünü olabileceği gibi elektronik medyanın ürünü de olabilir. Paul Simon'un hayranlıkla dile getirdiği gibi,

Mucizelerle dolu harika günler yaşıyoruz,
Uzun mesafeleri aşıyoruz,
Ağır çekimde yakalarken bizi kamera
Hepimizin birbirimize bakışımızda

Bilgi akışının ahlaki gelişmeyi teşvik etmesinin üçüncü bir yolu da var. İktisatçı Thomas Sowell'in *Culture* (Kültür) üçlemesinde, fizyolog Jared Diamond'ın da *Guns, Germs, and Steel* (Tüfek Mikrop ve Çelik) adlı kitabında görüldüğü gibi, dünyanın farklı bölgelerinde maddi ilerlemenin seyri karşısında hayretlerini gizlemeyen araştırmacı yazarlar, maddi başarı anahtarının yeniliklere olanak veren geniş bir beslenme havzası olan yerlerde yaşamakla ilişkili olduğu sonucuna varıyorlar.³⁰⁵ Tek başına yaşayan hiçbir insan durduğu yerde başkalarının kullanmak isteyeceği bir şey icat edecek kadar akıllı olamaz. Başarılı yenilikçiler devlerin omuzları üzerinde yükselmekle kalmıyor, yoğun entelektüel mülkiyet hırsızlığından yararlanıyor, aynı yönde akan çok sayıda kolla ortak bir havzaı besleyen fikirlerin kaymağından besleniyor. Avrupa ve Batı Asya uygarlıklarının dünyayı fethetmeleri, göç yolları ve gemicilik rotaları sayesinde tüccarların ve fatihlerin Avrasya topraklarının herhangi bir yerinde doğmuş –Ortadoğu'nun tahıl ürünlerinden alfabeli yazılarına, Çin'in barut ve kağıdına, Ukrayna'nın evcilleştirilmiş atlarına, Portekiz'in okyanus denizciliğine kadar– çok sayıda icadın omuzlarına basarak, onları aşma fırsatını yakaladıkları için mümkün oldu. *Kozmopolit* sözcüğünün sözlük anlamının "dünya vatandaşı," [İngilizce'de "yalıtılmış" anlamında kullanılan] *insular* sözcüğünün de "adalı" anlamına gelmesinin bir nedeni var. Adalarda ya da erişilmez yükseklerde mahsur kalmış toplumlar, genellikle teknolojik açıdan geri oluyorlar. Bu toplumlar ahlaki açıdan da daha geride kalıyorlar. Baskın etiği kabileye bağlılık ve kan davası olan şeref kültürlerinin, komşuları uygarlaşma sürecine girdikten sonra, dağlık bölgelerde uzun süre yaşayabildiğini daha önce görmüştük.

* Telegenic; TV yayınlarında iyi görünen kişiler için kullanılan fotojenik sözcüğü benzeri sıfat –çn.

³⁰⁵ Diamond, 1997; Sowell, 1994, 1996, 1998.

Teknolojik gelişme için geçerli olan, ahlaki gelişme için de geçerli olabilir. Muazzam genişlikteki *bilgi* havzasında yaşayan bireyler ve uygarlıklar, en erdemli peygamberin bile yalıtılmış bir ortamda geliştiremeyeceği ahlaki bilgi ve becerilere erişebilirler. Bu noktayı kısa bir Hak Devrimleri tarihiyle örnekleme izin vermenizi rica ediyorum.

Martin Luther King 1963'te kaleme aldığı "Pilgrimage to Nonviolence" (Şiddete Başvurmama Doğrultusundaki Kutsal Yolculuk" adlı denemesinde ilmek ilmek siyasi felsefesini ördüğü entelektüel yolculuğunu anlatıyor.³⁰⁶ 1940'ların sonunda ve 1950'lerin başlarında lisansüstü teoloji öğrencisi olarak, Kutsal Kitap ve Ortodoks teoloji konularına elbette aşina olduğunu belirtiyor. Ama Walter Rauschenbusch gibi Kutsal Kitabın tarihsel doğruluğunu ve İsa'nın insanların günahları için öldüğü dogmasını eleştiren dönem teologları da okuduğunu belirtiyor.

King bunun ardından "ciddiyetle Platon ve Aristoteles'ten Rousseau, Hobbes, Bentham, Mill ve Locke'a kadar büyük filozofların sosyal ve etik teorilerini" incelediğini anlatıyor ve "Bütün bu ustalar benim -naçizane- düşüncelerim açısından ufuk açıcıydı ve her birinde sorguladığım noktalar olsa da, bu incelemeler benim için çok öğretici olacaktı." Dikkatle Nietzsche ve Marx'ı okumuş (ve reddetmiş), böylece kendini diğer kurtuluş hareketlerine çok çekici gelebilecek otokratik ve komünist ideolojilere karşı bağışık kılmıştı. "Avrupalı teolog Karl Barth'ın rasyonalizm karşıtı görüşlerini" de reddederken, Reinhold Niebuhr'un görüşlerine duyduğu hayranlığı şöyle dile getiriyor: "insan doğasına, özellikle de ulusların ve sosyal grupların davranışlarına ışık tutan olağanüstü bir bakış açısı.... Niebuhr'un düşüncesinin bu boyutları insan doğasını yüzeysel bir iyimserlikle ele almanın yaratacağı yanılsamaları ve yanlış bir idealizmin tehlikelerini fark etmeme yardımcı oldu."

Günün birinde Howard Üniversitesi rektörü Mordecai Johnson'ın konferansını dinlemek üzere Philadelphia'ya gidince King'in düşüncesinde geri dönüşü olmayan bir değişiklik gerçekleşecekti. Johnson Hindistan'a yaptığı bir seyahatten yeni dönmüştü ve konuşmasında, o sıralar kazanılan ulusal bağımsızlıkla etkisi doruğa ulaşan Mohandas Gandhi'den söz ediyordu. "Mesajı öylesine derin ve heyecan vericiydi ki," diyor King, "toplantıdan çıktım ve doğru gidip Gandhi'nin yaşamı ve çalışmaları üzerine kitaplar aldım."

King Gandhi'nin şiddetsiz direnme teorisinin İsa'nın öğretilerindeki şiddet kullanmaktan kaçınma gibi ahlaki bir sevgi olumlaması olmadığını hemen fark etmişti. Bu, rakibi yok etmeye çalışmak yerine, bir dizi usta taktikle onun üstesinden gelmeyi temel alan bir yaklaşımdı. King şiddet karşıtı bir tabuyla, macera ve çatışma düşkünü gözü dönmüş delifışekler tarafından hareketin yozlaştırılmasının önüne geçilebileceği kanısına varmıştı. Bu yaklaşım erken evrede yenilgiler yaşandığında moralin yüksek tutulmasına ve hedeflerin gözden kaçırılmamasına olanak veriyordu. Düşmanın misillemelerini meşru kılacak bahaneleri ortadan kaldırarak, üçüncü tarafların gözünde olumlu tarafta kalmayı, düşmanın da olumsuz tarafa kayarak itibar yitirmesini sağlıyordu. Böylece düşmanı bölüyor, tek taraflı şiddetle özdeşleştirilmekten her geçen gün daha fazla

³⁰⁶ King, 1963/1995.

rahatsız olan destekçilerinin ondan kopmasını sağlıyordu. Bu arada oturma eylemleri, grevler ve gösterilerle kendi gündemini oluşturarak düşmanı rahatsız edebiliyordu. Bu taktiğin her türlü düşman karşısında işe yaramayacağı açıktı, ama bazılarında işe yarayabiliyordu.

King 1963 Mart ayında Washington'da yaptığı tarihi konuşmada, insanlığın düşünce akımlarına yaptığı yolculuk sırasında biriktirdiği entelektüel araçları ustalıklı bir araya getirecekti: İbrani peygamberlerin imgelem ve dili, Hristiyanlığın çekilen çileleri yüceltmesi, Avrupa Aydınlanmasının bireysel haklar ideali, Afrikalı Amerikalı kilise söyleminin ahenk ve mecazları ve Jain, Hindu ve İngiliz kültürüyle kemale ermiş bir Hintlinin stratejik planı.

Sonrasını tarih bize gösteriyor dersem kolaya kaçmış olmam. King'in farklı yaklaşımları bir araya getirerek oluşturduğu ahlaki mekanizma fikirler havuzuna dahil edilecek ve diğer haklar hareketlerinin girişimcileri tarafından uyarlanarak benimsenecekti. Bu hareketler hilinçli olarak King'in hareketinin adını, ahlaki gerekçelerini, daha da önemlisi taktiklerinin çoğunu benimseyeceklerdi.

Tarihi ölçekte bakıldığında, 20. yüzyılın sonlarında yaşanan Hak Devrimlerinin çarpıcı bir özelliğinin şiddete çok az başvurmaları, hatta şiddeti çok az tetiklemeleri olduğunu görüyoruz. King'in kendisi yurttaş hakları hareketinin bir şehidi olacaktı; ayrımcı terörizmin kurbanı diğer bazı şehitler de var. Ama 1960'larla ilişkilendirdiğimiz kentsel ayaklanmalar yurttaş hareketinin bir parçası değildi ve esas olarak bu hareketin temelleri atıldıktan sonra ortaya çıktılar. Diğer Hak Devrimlerinde şiddete hemen hemen hiç yer verilmeyecekti: Söz edebileceğimiz yegâne şiddet eylemleri, ölümlerle sonuçlanmayan Stonewall ayaklanması ve hayvan hakları hareketinin aşırı öğelerinin bazı terör eylemleri. Haklar hareketlerinin girişimcileri kitaplar yazdılar, konuşmalar yaptılar, yürüyüşler örgütlediler, yasa koyucular arasında lobicilik yaptılar ve çeşitli konularda imzalar topladılar. Etiği temel alan birey haklarına duyarlılaşmış ve artan ölçüde her türlü şiddet biçimini itici bulmaya başlayan bir topluluğun yolunu açmaları yeterli oluyordu. Bu kayıtları yüz binlerce ya da milyonlarca insanın öldüğü kan banyolarının ardından despotizm, kölecilik ve sömürge imparatorluklarıyla sonuçlanan önceki hareketlerle karşılaştırdın.

TARİHTEN PSİKOLOJİYE

Şiddetin azalması yönündeki tarihsel sürecin belgelendiği altı bölümün sonuna geldik. Bu altı bölümde verilen çok sayıda grafikte yirmi birinci yüzyılın ilk on yılına ait değerlerin hepsinin zaman içindeki şiddet eğrilerinin en altında yer aldığını gördük. Yeryüzünde varlığını sürdüren bütün şiddete rağmen, olağanüstü bir çağda yaşıyoruz. Bu belki daha da büyük bir barışa doğru ilerlemenin işareti. Belki de kolay gerçekleşen azalmaların hepsine ulaşıldı ve yeni bir normal doğrultusundaki ilerleyiş artık bu düşük seviyede yavaşladı ve sonrakilere erişmek artık sürekli zorlaşacak. Belki de yaşadıklarımız talihli olayların üst üste geldiği şanslı bir dönemdi ve kısa süre sonra her şey tersine dönecek. Ama bu eğilimler gelecekte hangi yönde ilerleyecek olursa olsun, bizi bugünlere getiren dikkate değer bir şey var.

Martin Luther King'in en çok alıntı yapılan sözlerinden biri, köleciliğin yasaklanmasından yana bir Üniteryen papaz olan Theodore Parker'ın 1853'te kaleme alınmış bir denemesinden uyarlanmıştır:

Ahlak dünyasını anlıyormuş gibi yapmayacağım; Bu uzun bir yay ve gözlerim iyi görmüyor; eğimini hesaplayamıyorum ve görerek şekli tamamlayamıyorum; onu vicdanımla tahmin edebiliyorum. Ve gördüğüm kadarıyla adalete doğru eğildiğinden eminim.³⁰⁷

Yüz elli yıl sonra gözlerimiz bu yayın Parker'ın hayal bile edemeyeceği yollar-
dan adalete doğru büküldüğünü görebiliyor. Ben de ahlak dünyasını anladığımı
iddia edemem; onu vicdanımla da tahmin edemem. Ama gelin, bundan sonraki
iki bölümde bilimin yardımıyla onun ne kadarını görebileceğimizi araştıralım.

³⁰⁷ "Of Justice and Conscience," *Ten Sermons of Religion*.

İÇİMİZDEKİ ŞEYTANLAR

Ama insan, kibirli insan,
Geçici bir yetki kazandı mı,
Emin olduğu şeyde çok cahil olduğu halde,
Kırılgan varlığıyla öfkeli bir maymun gibi,
Ve Tanrı'nın gözleri önünde
Öyle akıl almaz, budalaca eylemlere girer ki,
Ağlatır melekleri.
—William Shakespeare¹

Şiddetteki azalmanın iki boyutunun insan doğasına ilişkin düşüncelerimiz açısında muazzam önemi var: (1) şiddet; (2) azalma. Son altı bölümde insanlık tarihinin kanlı bir katliamlar dizisi olduğunu gördük. Erkeklerin çoğunluğunun öldürüldüğü kabile baskın ve çatışmalarını, kız çocuklarının çoğunluğunun ölmesine yol açan bebek imhası, öç alma ve eğlence amaçlı işkence gösterilerini ve farklı çok sayıda kurbanın öldürülmesini tanımlayan, bir kafiye sözcüğünü tam sayfa dolduracak kadar çok terim gördük: insan öldürme, halk katliamı, soykırım, etnik kıyım, siyasi katliam, hükümdar katli, bebek katli, yeni doğan katli, evlat katli, kardeş katli, kadın katli, kocayı öldürme, karıyı öldürme ve intihar terörizmi. Şiddet, türümüz tarihi boyunca var olduğu gibi, tarih öncemizde de var ve bir yerde icat edilip diğer yerlere yayıldığını düşündüren hiçbir işaret yok.

Bu bölümlerde, aynı zamanda şiddetin zaman içindeki seyrini gösteren altmış kadar grafik var ve bu grafiklerde çizgi hep sol üst köşe yakınlarından başlayıp sağ alt köşeye doğru kıvrıla kıvrıla ilerliyor. Tarih boyunca sabit bir hızda kalan hiçbir şiddet kategorisi yok. Şiddetin nedenleri her neyse, bu açlık, cinsellik ya da uyku ihtiyacı gibi kalıcı bir dürtü değil.

Dolayısıyla, şiddetin seyrinde gözlemlediğimiz bu azalmayla, binlerce yıldır şiddetin kökenlerini anlamanın önünde bir engel oluşturan şu ikili karşıtlığı, insanlık temelde kötü mü yoksa temelde iyi mi, maymun mu yoksa melek mi, şahin mi yoksa güvercin mi, Hobbes'un ders kitaplarındaki berbat vahşi mi yoksa Rousseau'nun ders kitaplarındaki soylu yabani mi ikilemini aşma olanağına kavuşuyoruz. İnsanların kendi başlarına bırakıldıklarında barışçı bir işbirliği ortamı yaratacaklarını söyleyemeyiz, ama kana susamış varlıklar olduklarını ve bu dürtünün düzenli olarak giderilmesi gerektiğini de söyleyemeyiz. İnsan zih-

¹ *Measure for Measure*; *Kısasa Kısas*, çev. Özdemir Nutku, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Perde, 2. Sabne.

nine tek bir parçadan daha fazlasını atfeden, yeti psikolojisi, çoğul zekalar, zihinsel organlar, modüler yapılar, alana özgü yapılar ve zihni İsviçre ordu çakısı şeklinde ele alan metafor gibi teori ve yaklaşımlarda hiç değilse biraz gerçeklik payı olsa gerek. İnsan doğası bizi yırtıcılık, hakimiyet ve intikam gibi şiddete yönlendiren güdülerle besliyor, ama aynı zamanda merhamet, hakkaniyet, özdenetim ve akıl yürütme gibi –doğru koşullarda– bizi barışa yönlendirecek güdüler de sağlıyor. Bu bölümde ve bir sonraki bölümde işte bu güdülerini ve bunları çalıştıran koşullarını araştıracağız.

KARANLIK YÜZ

İçimizdeki şeytanları araştırmadan önce bunların gerçekten var olduğunu açıklamam gerekiyor, çünkü modern entelektüel yaşamda insan doğasında bizi şiddete yönlendiren herhangi bir güdü olduğu fikrinin kendisine bile direnç gösterme eğilimi var.² Bizlerin hippi şempanzelerden evrildiğimiz ve ilkel insanlarda bir şiddet kavramı bulunmadığı türünden fikirler antropolojik bulgularla çürütülmüş olmasına rağmen, zaman zaman şiddet suçlarının az sayıda kötü insan tarafından işlendiğini, geriye kalan herkesin yürekten barışçıl olduğunu ileri süren görüşleri okumaya devam ediyoruz.

Toplumların çoğunda insanların çoğunun yaşamının şiddetle sona ermediği elbette doğru. Önceki bölümlerde gördüğümüz grafiklerde dikey eksendeki sayılar yılda 100 bin kişi başına düşen birler, onlar, en çok da yüzlerle derecelendiriliyor; bu sayıların binlere ulaştığını kabile savaşları ya da yaygın bir soykırım gibi çok seyrek durumlarda gözlemliyoruz. Ayrıca, insanlar arasındaki ya da diğer hayvanlar arasındaki düşmanca karşılaşmaların çoğunda aralarından biri diğerine ciddi zarar vermeden önce, genellikle tarafların geri çekildikleri de bir gerçek. Savaşta bile birçok asker silahlarını ateşlemiyor, ateşlediği zaman da travma sonrası stres bozukluğuyla yıkılıyor. Bazı yazarlar insanların çoğunun yapısal olarak şiddet kullanmaya isteksiz oldukları kanısındalar ve yüksek ölüm sayılarının az sayıda psikopatın ne denli zararlı olabileceğini gösteren bulgular olduğu sonucuna varıyorlar.

Bu durumda, izin verin sevgili okurlar, hiçbir zaman kullanma olanağı bulunmayacak olsak bile –siz de dahil– çoğumuzun yapısında şiddet mekanizması bulunduğu konusunda sizi ikna ederek konuya gireyim. Gençlikteki halimizle işe başlayabiliriz. Psikolog Richard Tremblay yaşam boyu şiddet oranlarını ölçerek, insanın en yoğun şiddet uyguladığı evrenin ergenlik ya da hatta genç erişkinlik çağı olmadığını, iki yaşındaki yaramazlık çağı olduğunu belirlemiştir.³ Tipik bir küçük çocuk hiç değilse zaman zaman tekme atar, ısırır, vurur ve kavgaya girer ve çocukluk çağı boyunca fiziksel saldırganlık oranı sürekli azalır. Tremblay şunları dile getiriyor: “Bebekler birbirlerini öldürmezler, çünkü onların bıçaklara ya da silahlara erişimini önleriz. Otuz yıldır yanıtlamaya çalıştığımız soru... çocukların saldırganlığı nasıl öğrendikleri. [Oysa] bu yanlış bir soru. Asıl sorulması gereken, çocukların saldırgan davranmamayı nasıl öğrendikleri.”⁴

² Bkz. Pinker, 2002.

³ Côté ve ark., 2006.

⁴ Aktaran C. Holden, “The violence of the lambs,” *Science*, 289, 2000, 580-81.

Gelin şimdi de dikkatimizi iç dünyalarımıza verelim. İçinizden sevmediğiniz bir kişiyi öldürmek hiç geçmedi mi? Psikologlar Douglas Kenrick ve David Buss farklı çalışmalarda bu soruyu şiddet oranının son derece düşük olduğu bilinen bir nüfus kesimine, üniversite öğrencilerine sorduklarını ve sonucun kendilerini hayrete düşürdüğünü bildiriyorlar.⁵ Erkeklerin yüzde 70 ile yüzde 90'ı, kadınların da yüzde 50 ile yüzde 80'i önceki yılda hiç değilse bir kez içlerinden bir insanı öldürme fantezisi geçtiğini kabul ediyorlar. Bir derste bu çalışmaları anlatırken, öğrencilerimden birinin "Aslında ötekiler de yalan söylüyorlar!" diye bağırdığını hatırlıyorum. İnsanlar hiç değilse "Kimseyi öldürmedim, ama ölüm ilanlarını okumak aslında çok hoşuma gitti." diyen Clarence Darrow'un duygularını paylaşacaklardır.

Hayalinde insan öldürmenin arkasındaki güdüler polis kayıtlarındaki olaylarla örtüşüyor: sevgililer arasındaki bir kavgalar, tehdide karşı gösterilen tepkiler, aşağılanma ya da ihanetin öcünü alma ve biyolojik anne babalardan çok üvey anne babalarla olmak üzere aile içi çatışmalar. *Unfaithfully Yours* ("Sadakatsiz") filminde Rex Harrison'ın bir senfoni orkestrasını yönetirken kıskançlıkla öç alma fantezisinde gördüğümüz gibi, çoğu zaman bu hayaller zihinde dramatik ayrıntılarıyla gözden geçiriliyor. Buss'ın araştırmasında genç bir adam kendisinin onu aldattığı yalanını söyleyerek nişanlısının gönlünü çelmeye çalışan eski bir arkadaşını öldürmeye neredeyse "yüzde seksen yaklaştığını" anlatıyor:

Önce, el ve ayak parmaklarından başlayarak ve yavaş yavaş büyük kemiklerine doğru ilerleyip birer birer bütün kemiklerini kıracaktım. Sonra akciğerlerini ve belki birkaç organını daha delecektim. Amacım, öldürmeden önce ona olabildiğince acı çektirmektir.⁶

Bir kadın da kendisiyle yeniden ilişki kurmak isteyen ve videoya almış olduğu sevişmelerini yeni erkek arkadaşına ve okul arkadaşlarına göndermekle tehdit eden eski erkek arkadaşını öldürmeye neredeyse yüzde 60 yaklaştığını anlatıyor:

Aslında bunu yaptım. Onu akşam yemeğine davet ettim. O mutfakta, aptal aptal salata için havuç soyarken, bir şeyden kuşkulananmaması için gülerek, yavaşça ona yaklaştım. Kafamdan hızla bir bıçağı kapıp ölene kadar tekrar tekrar göğsüne saplamayı geçiriyordum. Aslında ilkinin yaptım, ama niyetimi fark etti ve kaçtı.

Nitekim gerçek cinayetlerin çoğunda da, eylem öncesinde kafalarda uzun uzun bu tarzda planlar kurulur. Önceden tasarlanıp gerçekten işlenen az sayıdaki cinayet, insan öldürme arzularından oluşan inhibisyonlar denizinde gizlenmiş muazzam bir buz dağının yüzeydeki görünen kısmı olsa gerek. Adli psikiyatrist Robert Simon'un (Platon'u başka sözcüklerle ifade eden Freud'u başka sözcüklerle ifade ederek) bir kitabının adında dile getirdiği gibi, Kötüler İyilerin Düşlerini Gerçekleştiriyorlar.

Öldürme hayalleri kurmayan kişiler bile bunu temsil eden deneyimlerden ya da yapıldığını görmekten büyük haz duyuyorlar. İnsanlar her türden kanlı sanal gerçekliğe dalıp gitmek için büyük miktarda zaman ve para harcıyorlar: Kutsal

⁵ Kenrick & Sheets, 1994; Buss, 2005, s.5-8.

⁶ Aktaran Buss, 2005, s.6-7.

Kitap hikayeleri, Homeros destanları, şehadet öyküleri, Cehennem manzaraları, kahramanlık efsaneleri, Gılgamış, Yunan trajedileri, Beowulf, Bayeux İşlemesi, Shakespeare dramları, Grimm masalları, Puncb ve Judy kukla tiyatrosu, operalar, cinayet romanları, macera öyküleri, ucuz romanlar, boyalı basın, Grand Guignol şiddet tiyatrosu, cinayet türküler, kara filmler, Westernler, korku çizgi romanları, süper kahraman çizgi romanları, Three Stooges tiyatrosu, Tom ve Jerry, Road Runner, video oyunları ve belli bir eski California valisinin oynadığı filmler. Edebiyat araştırmacısı Harold Schechter *Savage Pastimes: A Cultural History of Violent Entertainment* (Vahşi Meşgaleler: Şiddet İçeren Eğlencelerin Kültürel Tarihi) başlıklı kitabında günümüzün kara filmlerinin yüzyıllardır izleyicilerin zevkle seyrettikleri işkence ve paramparça etme temsilleri yanında hafif kaçacağını gösteriyor. Bilgisayarla üretilen görüntülerden çok önceleri, tiyatro yönetmenleri "mankenlerden kesilip kazığa oturtulabilen kafalar, oyuncuların bedeninden yüzülebilen yapay deriler, delinince tatmin edici bir kan fışkırması sağlayabilen hayvan kanı dolu gizli torbalar türünden kurnazca geliştirilmiş tüyler ürpertici özel efektler uyguluyorlardı."⁷

İnsanların kafalarından geçen şiddet eylemleriyle gerçek dünyada gerçekleştirdikleri şiddet eylemleri arasındaki muazzam farklılık bize zihnin yapısı konusunda bir şeyler söylüyor. Şiddet istatistikleri insanlık durumunda şiddetin önemini küçüktürüyor. İnsan beyni "Barış istiyorsan savaşa hazırlan" Latince özdeyişine uygun çalışıyor. Barışçı toplumlarda bile, blöf yaparak tehdit etme mantığı, ittifak ve ihanet psikolojisi, insan bedeninin zayıf noktaları ve bunların nasıl hedef alınabileceği ya da korunabileceği, çok merak edilen konular arasında yer alıyor. İnsanların her zaman her yerde şiddet içeren eğlencelere bir yandan sansür uygulayıp ahlaken kınarken bir yandan da bunlardan hoşlanmaları, zihnin şiddet davranışları konusunda bilgi edinmek için çırpındığını düşündürüyor.⁸ Bir bakıma bu gözlemler, evrim sürecinde şiddetin pek o kadar uzak bir ihtimal olmaması nedeniyle, insanların bu mekanizmanın nasıl çalıştığını anlamama riskini göze alamamalarıyla açıklanabilir.⁹

Antropolog Donald Symons yaramaz düşler ve eğlenceler dünyasında başta gelen diğer alanı oluşturan cinsellik konusunda da benzeri bir uyumsuzluk olduğuna işaret ediyor.¹⁰ İnsanların yasak cinsel eylemlere ilişkin fantezileri, genellikle bu türden eylemlerinden çok daha fazla ve bu bir sanata dönüşüyor. İhanet gibi, şiddet de ihtimal dışı olabilir, ama fırsat çıktığında Darwinci uyum başarısı açısından devasa sonuçlar sağlama olasılığı var. Symons yüksek bilinç durumunun seyrek sıklıkta gelişen etki düzeyi yüksek olaylar için geliştirilmiş bir mekanizma olduğunu ileri sürüyor. Tutma, yürüme, ya da konuşma gibi gündelik zorunluluklar üzerine nadiren hayal kurarız, bunların sahnelenmesini izlemek için para vermeyi de aklımızdan bile geçirmiyoruz. Zihnimizin sahne ışıklarının odağında yasak aşk, şiddet sonucu ölüm ve Walter Mitty tarzında hızlı statü değişiklikleri var.

⁷ Schechter, 2005, s.81.

⁸ Schechter, 2005.

⁹ Yaşam el kitabı olarak kurmaca: Pinker, 1997, bölüm 8. Marazi şiddet merakı: Baumeister, 1997; Tiger, 2006.

¹⁰ Symons, 1979.

Gelelim beyinlerimize. İnsan beyni diğer memeli beyinlerinin şişmiş ve çarpık bir versiyonu. Başlıca bölümlerinin hepsi kürklü kuzenlerimizde de var ve onlarda da esas olarak duylardan gelen bilgileri işlemek, kasları ve salgı bezlerini kontrol altında tutmak ve anıları kaydetmek ve geri çağırmak türünden bizimkine benzer işler yapıyorlar. Bu bölümler arasında, Öfke Patlaması devresi* adı verilen farklı bölgeleri kapsayan bir ağ var. Nörobilimci Jaak Panksepp kedinin Öfke Patlaması devresinin bir bölümüne elektrik verdiğinde olanları şöyle betimliyor:

Beynine elektriksel uyarılar gönderir göndermez bu sakın hayvan saniyeler içinde duygusal bir dönüşüm geçirdi. Pençelerini açıp, dişlerini gösterip, tıslayarak ve tükürük saçarak bana acımasızca saldırdı. İstediyi yöne saldırabilirdi, ama o doğrudan kafamı hedef alıyordu. Neyse ki bu kudurmuş hayvanla aramda plastik camdan bir duvar vardı. Uyarımları kestikten hemen sonra kedi önceki sakın ve barışçı haline geri döndü; artık olumsuz tepki vermeden okşanabiliyordu.¹¹

Kedi beynindeki Öfke Patlaması devresinin bir benzeri insan beyninde de var ve o da –elbette deneyler sırasında değil, beyin ameliyatları sırasında– elektrik akımıyla uyarılabilir. Bir cerrah bu uyarılmaların sonucunu şöyle aktarıyor:

Uyarılmaların neden olduğu en önemli (ve en dramatik) etki, (cerraha hitap ederek “içimden yerimden kalkıp sizi ısırmak geliyorum” tarzında) tutarlı ve soruya uygun sözlü yanıtlardan, kontrolsüz küfürlerle ve yıkıcı fiziksel davranışlara kadar uzanan bir dizi saldırgan tepkiydi.... Bir keresinde uyarımların kesilmesinden 30 saniye sonra hastaya öfkeli olup olmadığı soruldu. Hasta öfkeli olduğunu kabul etti, ama artık herhangi bir öfke duymuyordu ve çok şaşırılmış görünüyordu.¹²

Kediler tıslar; insanlar küfür eder. Öfke patlaması devresinin konuşmayı tetikleyebilmesi bunun tepkimeye girmeyen bir kalıntıdan ibaret olmadığını, insan beyninin diğer bölgeleriyle işlevsel bağlantıları olduğunu düşündürüyor.¹³ Öfke patlaması devresi insan dışındaki memelilerde saldırganlığı kontrol eden birkaç devreden biri ve daha sonra göreceğimiz gibi, bu devreler insanlarda da farklı saldırganlık çeşitlerine anlam vermeyi kolaylaştırıyor.

Şiddet çocukluğumuza, fantezi dünyamıza, sanatımıza ve beyinlerimize damgasını vuruyorsa, nasıl oluyor da savaşlarda bunu yapmak için orada oldukları halde askerler silahlarını ateşlemeye isteksiz olabiliyorlar? İkinci Dünya Savaşında askerlik yapmış kişileri kapsayan ünlü bir araştırmada çatışmalarda silahlarını ateşleyebilen asker oranının yüzde 15 ile 25’in üzerine çıkmadığı iddia ediliyordu; diğer çalışmalarda atılan mermilerin çoğunun hedefini bulmadığı ortaya konuldu.¹⁴ Gerçi bu iddialardan ilkinde dayanan çalışma hayli kuşkulu; ikinci iddia da anlamsız, çünkü savaşlardaki atışların çoğunun amacı tek tek askerleri hedef almak değil, onlardan herhangi birinin ilerlemesini önlemektir.¹⁵

* Rage circuit –çn.

¹¹ Panksepp, 1998, s.194.

¹² Aktaran Hitchcock & Cairns, 1973, s.897, 898.

¹³ Pinker, 2007b, bölüm 7.

¹⁴ Collins, 2008; Grossman, 1995; Marshall, 1947/1978.

¹⁵ Bourke, 1999; Spiller, 1988.

Kaldı ki, savaş koşullarında düşmanı hedef alan askerin onu vurmayı başaramaması hiç de şaşırtıcı olmamalı. Yine de, savaş alanında endişe düzeyinin çok yüksek olduğunu ve sıra tetiği çekmeye geldiğinde birçok askerin donup kaldığını kabul edelim.

Sokak dövüşlerinde ve bar kavgalarında da ölümcül güç kullanma konusunda bir tedirginlik gözlemlenebilir. Maço kabadayılar arasındaki çatışmaların büyük bir bölümü, Nabokov'un bunlardan çok etkilenen Humbert'inin "çeneye çarpan yumruğun tatlı çatırtısı, karna atılan tekme, uçarak atılan kafa" sözleriyle betimlediği Hollywood westernlerindeki etkileyici yumruklaşmalarla sınırlı kalır. Gerçek kavga fotoğraflarını, videolarını ve tanık ifadelerini titizlikle inceleyen sosyolog Randall Collins bunların hararetli bir gerçek çatışmadan çok, sıkıcı bir hokey maçında iki dakika oyundan çıkarılmayla cezalandırılan itişip kakışmalara benzediğini belirtiyor.¹⁶ İki adam dikleşir, küfürleşir, hedefe ulaşamayan yumruklar atar, birbirlerini kavrur, bazen de birlikte yere yuvarlanırlar. Nadiren sarmaş dolaş bedenlerden çıkan birkaç yumruk hedefe ulaşır, ama çoğu zaman kavgacılar birbirlerinden ayrılır, öfkeyle karşılıklı tehditler savurur, vaziyeti kurtarıcı birkaç söz söyler ve bedenlerinden çok egoları zedelenmiş bir halde yürüyüp giderler.

Erkeklerin yüz yüze çatışmalarda birbirleriyle karşı karşıya geldikleri zaman genellikle kendilerini dizginledikleri bir gerçek. Ama bu tutukluk insanların nazik ve merhametli varlıklar olduğu anlamına gelmiyor. Tersine, bu tam da Hobbes ve Darwin'in şiddet analizleri ışığında beklenecek bir davranış. İkinci bölümden hatırlayın, şiddet doğrultusundaki her eğilimin başka herkesin aynı doğrultuda evrildiği koşullarda ortaya çıkmış olması beklenektir. (Richard Dawkins'in belirttiği gibi, canlılarla taşlar ya da ırmaklar arasında fark vardır, çünkü canlılar tepki verme eğilimindedir.) Bu durumda bir başka insanı yaralama doğrultusunda atılan ilk adım, eşzamanlı olarak iki şeye yol açacaktır:

1. Hedefin zarar görme olasılığını artıracak,
2. Hedefte siz ona zarar vermeden önce size zarar verme dürtüsünün güçlenmesine yol açacaktır.

Siz üstün gelip onu öldürseniz bile, yakınlarını öç almak için sizi öldürmeye teşvik etmiş olursunuz. Darwinci bir yaratığın yenişememe koşullarında ciddi bir saldırıyı başlatan kişi olmanın sonuçlarını büyük bir titizlikle üzerinde düşünmesi gerektiği açık; işte endişe ya da donup kalmaya da bu tutukluk yol açıyor. Mertliğin en önemli yanı ihtiyatlılıktır; bunun merhametle hiçbir ilgisi yok.

Darwinci bir yaratık misillemeyle karşılaşma riski çok düşükken nefret ettiği bir düşmanı ortadan kaldırma fırsatı çıktığında, bu fırsatı kullanacaktır. Bunu şempanze baskınlarında gördük. belli bir alanda devriye gezen bir erkek grubu bir başka topluluğa ait, kendi grubundan ayrı düşmüş bir erkeğe rastlarsa, sayıca üstün olmanın avantajını kullanacak ve bu erkeği paramparça edecektir. Devlet öncesi halklar da düşmanlarını meydan savaşlarında değil, kurnaz pusularda ve baskınlarda kırıp geçirirler. İnsan şiddetinin büyük bir bölümünü de, beklenmedik anda atılan yumruklar, haksız kavgalar, ön alma amaçlı saldırılar,

¹⁶ Collins, 2008.

şafaktan önce yapılan baskınlar, mafya darbeleri, hareket halindeki araçtan açılan ateşler türünden korkakça şiddet uygulamaları oluşturuyor.

Collins paniği yönlendirme^{*} olarak adlandırdığı tekrar tekrar yaşanan bir sendromu da belgeliyor; aslında daha tanıdık terimler kullanıp buna *çığrından çıkmış azgın saldırı* da diyebiliriz. Uzun süredir endişe ve korku içinde muarızının izini süren ya da çatışmayı bekleyen saldırgan bir koalisyon düşmanını zayıf bir anında yakalarsa, korku öfke patlamasına dönüşüyor ve saldırgan erkekler vahşi bir çılgınlık hali yaşıyorlar. Görüldüğü kadarıyla engellenemeyen bir öfke düşmanlarına anlamsız yere saldırımlarına, işkence etmelerine ve sakat bırakmalarına, kadınlara tecavüz etmelerine ve mülkleri tahrip etmelerine yol açıyor. Çığrından çıkmış azgın saldırı şiddetin en çirkin şekli. Bu, soykırımlara, kitle katliamlarına, ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırı ve kıyımlara ve kimsenin tutsak edilmediği çatışmalara neden olan bir ruh hali. Polisin hedefine canavarca saldırdığı durumlarda da arka planda bu yatıyor; bunun bir örneğini 1991'de hızlı kullandığı arabası polis tarafından takip edilen, sonra da göz altına alınmaya şiddetle direnen Rodney King'in vahşice dövülmesi olayında görüyoruz. Bu olaylarda kırım ivme kazandıkça, öfke patlaması yerini coşkuyla kendinden geçme haline bırakabiliyor ve saldırganlar kahkahalar ve çığlıklar atarak adeta bir barbar karnavalı yaşayabiliyorlar.¹⁷

Kimse vahşice etrafına saldırmak için eğitilmez ve orduda ya da poliste ko-mutanlar bu türden bir saldırganlık halinin patlak vermesini çoğu zaman şaşkınlıkla karşılar ve durumu yatıştırmak için önlemler alırlar; çünkü aşırı ölçüde insanın öldürülmesi ve korkunç kitle kıyımları askeri bir hedefe ya da hukuki yaptırım amacına hizmet etmez. Çığrından çıkmış azgın saldırılar tehlikeli bir düşman harekete geçip misilleme yapmadan önce onu bozguna uğratmak için o anda ortaya çıkan fırsatı yakalamak anlamına gelen, ilkel bir adaptasyon olabilir. Şempanzelerde gözlemlenen ölümcül baskınlarla benzerlik olağanüstü ve her ikisinde de aynı tetikleyiciyi görüyoruz: üç ya da dört müttefikten oluşan bir küme karşısında grubundan ayrı düşmüş tek bir düşman.¹⁸ Bu çığrından çıkmış azgın saldırıların arkasındaki içgüdü, bize insanın davranış dağarcığında uyku halinde birtakım şiddet senaryoları bulunduğunu düşündürüyor; bunlar açlık ya da susuzluk gibi zaman içinde birikip artmak yerine, uygun koşullar oluştuğunda harekete geçirilen senaryolar.

AHLAKİ DEĞERLENDİRME UÇURUMU VE SAF KÖTÜLÜK EFSANESİ

The Blank Slate kitabımda insan doğasının karanlık tarafını inkar eden modern bir yaklaşım olan Soylu Yabani Doktrininin, aslında 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında çok tutulan romantik militarizme, akışkan saldırganlık teorilerine ve mücadele ve çekişmenin yüceltilmesine karşı bir tepki olduğunu ileri sürdüm. Modern doktrini sorgulayan bilim insanları ve araştırmacı yazarlar şiddeti *haklı göstermekle* suçlanıyorlar ve karalamalara, kan iftirasına ve

* *Forward panic* -çn.

¹⁷ Bourke, 1999; Collins, 2008; Thayer, 2004.

¹⁸ Wrangham, 1999a.

fiziksel saldırılara uğruyorlardı.¹⁹ Soylu Yabani efsanesi ardında edep kurallarından ve tabulardan oluşan bir kültürel miras bırakan şiddet karşıtı hareketin örneklerinden biri gibi görünüyor.

Ama sosyal psikolog Roy Baumeister'ın *Evil* (Kötülük) adlı kitabındaki etkile-yici analiz sayesinde, artık insanın kötülük yapma kapasitesini reddetme eğiliminin daha derinlerde yattığına ve bunun doğrudan insan doğasının bir parçası olabileceğine inanıyorum.²⁰ Baumeister, basit suçlulardan seri katillere ve soy-kırımcılara kadar yıkıcı eylemleri olan kişilerin yanlış bir şey yaptıklarına asla inanmadıklarını fark edince, halk arasında kötülükten ne anlaşıldığını araştır-maya karar veriyor. Bu kadar az kötü insanla dünyada bu kadar kötülüğün nasıl var olabildiğini araştırıyor.

Psikologlar zamandan bağımsız bir gizemle karşılaştıklarında, deney yaparlar. Baumeister ve çalışma arkadaşları Arlene Stillwell ve Sara Wotman laboratuvarlarında insanlara korkunç vahşi deneyler yaptırmıyorlar, ama gündelik yaşamda da çok sayıda küçük çapta kırıcı olay yaşandığını görerek, bunları mikroskop altında incelemeye karar veriyorlar.²¹ İnsanlardan birinin kendilerini kızdırdığı bir olayla birinin kendilerine kızdığı bir olayı betimlemelerini talep ediyorlar. İki sorunun soruluş sırası bir katılımcıdan ötekine rastgele farklılık gösteriyor ve iki soru arasında yoğunlaşma gerektiren bir görev konularak, soruları birbiri ardına hızla yanıtlamamaları sağlanıyor. İnsanların çoğu en az haftada bir, hemen herkes de en az ayda bir kez birisine kızar, dolayısıyla olay sıklığı çekilmiyor.²² Hem suçlananlar hem de mağdurlar yalan, sözünde durmama, kural çiğneme, yükümlülüklerini yerine getirmeme, sırrı açık etme, haksızlık yapma ve para konusunda uyuşmazlık türünden çok sayıda olay aktarıyorlar.

Ama suçlanan tarafların ve mağdurların üzerinde birleştikleri tek nokta bu oluyor. Psikologlar bu anlatıları titiz bir incelemeye tabi tutarak kırıcı olayın süresi, iki tarafın suçluluk düzeyi, suçlanan tarafın davranışının ardındaki güdü ve olay sonrası gibi özellikleri kodluyorlar. Elde ettikleri sonuçları topluca ifade etmeye kalkışırsak, aşağı yukarı şöyle bir durum ortaya çıkıyor:

Suçlanan Tarafın Anlatısı: Öykü kırıcı olayla başlıyor. O anda haklı nedenlerim vardı. Belki bir kışkırtmaya tepki veriyordum. Ya da duruma makul herhangi bir insanın göstereceği tepkiyi göstermişim. Böyle davranmakta tamamen haklıydım ve beni bu yüzden suçlamak haksızlık olur. Bu küçük bir olaydı ve kolayca tamir edildi ve özür diledim. Artık bu konuyu geçmişte bırakmanın, eski defterleri kapatmanın zamanı geldi.

Mağdurun Anlatısı: Öykü kırıcı olayın çok öncesinden başlıyor ve kırıcı olay uzun süredir devam eden bir kötü muamele öyküsünün son halkası. Sorumlunun davranışları tutarsız ve anlamsız; bunlara anlam vermek mümkün değil. Ya da o anormal bir sadist ve tümüyle masum olduğum halde yalnızca acı çektiğimi görmek istiyordu. Verdiği zarar çok kırıcı, tamiri mümkün değil ve etkileri hiç giderilemeyecek. İkimiz de bunu hiçbir zaman unutmamalıyız.

¹⁹ Pinker, 2002, bölüm 6; Dreger, 2009.

²⁰ Baumeister, 1997; Baumeister & Campbell, 1999.

²¹ Baumeister, Stillwell, & Wotman, 1990.

²² Baumeister ve ark., 1990.

İki tarafın da haklı olması mümkün değil ya da daha doğru bir ifadeyle aynı katılımcılar mağdur oldukları ve suçlandıkları birer olayı anlattıklarına göre iki tarafın da her durumda haklı olması mümkün değil. İnsan psikolojisine ait bir şey kötü olayları yorumlayış ve anımsama tarzımızı çarpıtıyor.

Bu da bizi bir soruyla karşı karşıya bırakıyor. Acaba içimizdeki failler aklama kampanyalarıyla suçlarımızı örtbas etmeye mi çalışıyorlar? Ya da içimizdeki mağdurlar acılarımızı besleyen kampanyalarla herkesin sempatisini toplamaya mı çalışıyorlar? Bu olaylar gerçekleşirken orada olmadıkları için, psikologların kimin bakış açısına güvenilmesi gerektiğini bilmeleri mümkün değil.

Stillwell ve Baumeister bunların ardından zekice tasarlanmış bir çalışmada olayı *kontrol* altına almak için anlamı açık olmayan bir öykü yazdıklarını bildiriyorlar; öyküde bir üniversite öğrencisi oda arkadaşına bir dersle ilgili yardım vadediyor, ama çeşitli nedenlerle sözünden dönüyor; bu da öğrencinin bu ders-ten düşük not almasına, lisansüstü öğrenim alanını değiştirmesine ve bir başka üniversiteye geçmesine yol açıyor.²³ Kendileri de öğrenci olan katılımcılardan öyküyü okumaları ve ardından yarısı suçlanan tarafın diğer yarısı da mağdurun bakış açısını benimseyerek bu öyküyü birinci şahıstan ellerinden geldiğince doğru olarak aktarmaları isteniyor. Üçüncü bir gruptan da öyküyü yeniden anlatmaları isteniyor; aktardıkları ve göz ardı ettikleri ayrıntılar olayları kendine yontucu yanlışlıklardan bağımsız olarak insan belleğindeki olağan çarpıtmaları yansıtan bir temel hizmeti görüyor. Psikologlar bu anlatıları kodlayarak suçlanan tarafın ya da mağdurun daha iyi görünmesini sağlayan eksik ya da abartılı ayrıntıları ortaya çıkarmayı amaçlıyorlar.

“Kime inanmalıyız?” sorusunun yanıtının “hiçbirine” olduğu ortaya çıkıyor. Öykünün kendisiyle ve yansız üçüncü şahıs anlatıcıların hatırladıklarıyla karşılaştırıldığında, hem mağdurlar hem de suçlanan taraflar öyküyü aynı ölçüde ama farklı yönde çarpıtıyorlar ve her biri kendi karakterlerinin eylemlerini daha makul, ötekinin eylemlerini de daha az makul gösterecek şekilde bazı ayrıntıları atlıyor ya da abartıyor. Oysa bu herhangi bir risk almayı gerektirmeyen bir egzersiz. Katılımcıların bu olaylarla herhangi bir ilişkisi olmadığı gibi, kendilerinden karaktere anlayışlı yaklaşımları ya da herhangi bir kişinin davranışlarını haklı göstermeleri istenmiyor. Ama çalışma bu kadarının bile, bilişsel süreçlerin olayları kendine yontan bir propaganda doğrultusunda yönlendirilmesine yettiğini ortaya çıkarıyor.

Zarara yol açılan bir olayın failin, mağdurun ve olaya taraf olmayan bir kişinin gözünden aktarımları arasındaki farklılıklar, aslında Şekil 2-1'deki şiddet üçgeninin psikolojik bir uygulaması. Buna Ahlaki Değerlendirme Uçurumu adını verelim.

Ahlaki Değerlendirme Uçurumu kendine yontucu yanlışlıklar adı verilen daha geniş kapsamlı bir fenomenin bir parçası. İnsanlar iyi görünmeye çalışıyorlar. “İyi” sözcüğü etkili, güçlü, çekici ve yetkin anlamlarına gelebileceği gibi, erdemli, dürüst, cömert ve fedakâr anlamlarına da gelebilir. Kendini olumlu gösterme dürtüsü 20. yüzyılda sosyal psikolojinin başlıca bulgularından biri. Bunu ortaya koyan ilk yapıtlardan biri sosyolog Erving Goffman'ın *The Presentation of the*

²³ Stillwell & Baumeister, 1997.

Self in Everyday life (Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu) adlı kitabı; son zamanlarda yayımlanan yapıtlar arasında da Carol Tavris ve Elliot Aronson'ın *Mistakes Were Made (But Not By Me)* [Benim Hatam Değil!], Robert Trivers'ün *Deceit and Self-Deception* (Kandırma ve Kendini Kandırma) ve Robert Kurzban'ın *Why Everyone (Else) Is a Hypocrite* (Neden [Sizden Başka] Herkes İkiyüzlüdür?) adlı kitapları sayılabilir.²⁴ Bunun imzasını taşıyan fenomenler arasında insanların manipülasyon sonucu kendilerine yaptırılan bir şeyle ilgili değerlendirmelerini, sırf eylemlerinin denetimini ellerinde tuttukları izlenimini koruyabilmek uğruna değiştirmelerini anlatan bilişsel çelişki kavramından ve insanların çoğunluğunun bütün çekici yetenek ya da özellikler açısından kendilerini ortalamanın üzerinde değerlendirdikleri Lake Wobegon Etkisi sayılabilir (Bu etki Garrison Keillor'ın bütün çocukların ortalamanın üzerinde olduğu kurmaca kentinin adıyla anılır).²⁵

Kendine yontucu yanlışlıklar sosyal hayvanlar olma karşılığında ödediğimiz evrimsel bedellerin bir bölümünü oluşturuyor. İnsanlar manyetik olarak birbirlerini çeken robotlar oldukları için gruplar halinde toplanmıyorlar; bunun temelinde toplumsal ve ahlaki duyguları yatıyor. Sıcak kanlılık, yakınlık hissi, minnettarlık ve güven duygusu, kendini yalnız hissetme, suçluluk, kıskançlık ve öfke gibi duyguları var. Bu duygular insanların toplumsal yaşamın değişik tokuş ve işbirliği eylemleri gibi getirilerinden, hilebazlar ve sosyal parazitler tarafından sömürülmek gibi bedeller ödmeden yararlanmalarını güvence altına alan içsel düzenleyiciler.²⁶ Bizimle işbirliği yapma olasılığı bulunan kişilere kendimizi yakın hissederiz, güveniriz ve minnettar oluruz ve onları kendileriyle işbirliği yaparak ödüllendiririz. Ve hile yapabilecek kişilere kızarız ya da işbirliğini keserek ya da ceza uygulayarak onları dışlarız. Kişinin kendi erdem düzeyini belirleyen de, iyi bir ortak olduğu ünüyle itibar kazanmayla içten pazarlıklı hilelerle haksız kazançlar elde etme arasında yapacağı seçimlerdir. Sosyal bir grup cömertlik ve güvenilirlik açılarından farklılık gösteren kişilerin işbirliği yaptığı bir Pazar yeridir ve insanlar kendilerini mümkün olduğunca cömert ve güvenilir göstermeye çabalarlar; bu düzey de gerçek cömertlik ve güvenilirlik derecelerinin biraz üzerinde olabilir.

Ahlaki Değerlendirme Uçurumu mağdurla suçlanan taraf arasındaki telafi pazarlığında kullanılan yardımcı taktikleri kapsar. Sosyal davacı tıpkı bir haksızlık davasındaki şikayetçi taraf gibi, davacının çektiği acı ve zararları vurgularken kasıt üzerinde duracak ya da hiç değilse bunun taksirli bir suç olduğunu, sanığın ahlaki kayıtsızlıkla hareket ettiğini öne sürecektir. Sosyal davalı ise eylemin makul ya da kaçınılmaz bir davranış olduğunu ileri sürecek ve davacının çektiği acıları küçültmeye çalışacaktır. Tarafların olayı oturtmaya çalıştığı bu rakip çerçeveler, zararın telafisi üzerine yürütülen müzakerelere yön verdiği gibi, tarafların sempati toplamak ve sorumlu davranan taraf olarak ün kazanmak için tribünlere oynamalarına da hizmet ediyor.²⁷

²⁴ Goffman, 1959; Tavris & Aronson, 2007; Trivers, baskıda; von Hippel & Trivers, 2011; Kurzban, 2011.

²⁵ Bilişsel çelişki: Festinger, 1957. Lake Wobegon etkisi ve diğer olumlu yanılsamalar: Taylor, 1989.

²⁶ Haidt, 2002; Pinker, 2008a; Trivers, 1971.

²⁷ Baumeister, 1997; Baumeister ve ark., 1990; Stillwell & Baumeister, 1997.

Ahlaki duyguların işbirliği doğrultusundaki adaptasyonlar olduğu görüşünü öneren ilk kişi olan Trivers, önemli bir beklenmedik sonuca da işaret ediyor. Abartılı bir iyi yüreklilik ve maharet izlenimi vermeye çalışma durumunda karşılaşılacak sorun, kaçınılmaz bir biçimde diğer insanların bu davranışın içyüzünü görme yetisini kazanmaları olacak, böylece yalancılarla daha gelişmiş yalan saptama becerileri arasında psikolojik bir silahlanma yarışması başlayacaktır. Yalan taşıdığı iç çelişkilerle (Yidiş atasözünde dile getirildiği gibi, “Yalancının hafızası kuvvetli olmalı”) ya da duraksama, seğirme, yüz kızarması ve terleme gibi ipuçlarıyla kendini ele verir. Trivers doğal seçilimin bu ipuçlarını kaynağında baskılayabilecek ölçüde bir *kendi kendini* kandırmayı desteklemiş olabileceğini ileri sürüyor. Başkalarına yalan söylediğimiz zaman daha güvenilir olmak için, kendi kendimize de yalan söyleriz.²⁸ Öte yandan, bununla eşzamanlı olarak zihnimizde bilinçaltında bir yerlere yetilerimizin gerçek durumu kaydedilir ve böylece gerçeğe bağımızı çok fazla kaybetmemiz önlenir. Trivers George Orwell’e atıfta bulunuyor ve onun bu fikri daha önce dile getirdiğini belirtiyor: “İktidarın sırrı kendisinin hatasız olduğu inancını geçmişteki hatalarından öğrenme gücüyle birleştirebilmektir.”²⁹

Kendini kandırma teorisi, “kendilik” adı verilen bir şeyin hem aldatan hem de aldanılan olduğu şeklinde çelişik bir iddiada bulunduğu için, insana kolay kolay inandırıcı gelmiyor. İnsanlarda kasap terazisinin kasap lehine ayarlanması türünden kendine yontucu bir *yanlılık* eğilimi olabileceğini göstermek zor değil. Ama insanlarda, şaibeli işler yürütülürken biri denetçiler için tutulan resmi defter, biri de gerçek bilgilerin kaydedildiği özel defter tutmanın psikolojik eşdeğeri niteliğinde bir kendini *kandırma* eğilimi olabileceğini göstermek hayli zor.³⁰

İki sosyal psikolog, Piercarlo Valdesolo ve David DeSteno insanları gerçekten de çifte defter tutma tarzında bir kendini kandırma halinde yakalayan kurnaz bir deney tasarlamışlar.³¹ Adaylardan kendileriyle gerçekleştirilecek bir deney planlamasına ve değerlendirmesine katılmaları isteniyor; deneyde katılımcıların yarısına on dakika boyunca fotoğraflara bakacakları hoş ve kolay bir görev, diğer yarısına da kırk beş dakika sonra matematik problemleri çözecekleri sıkıcı ve zor bir görev verileceği belirtiliyor. Katılımcılara çiftler halinde çalışacakları bildirilirken, deney yöneticilerinin henüz kimin hangi görevi alacağına en iyi hangi yöntemle karar verilebileceği konusunda karara varamadıkları söyleniyor. Daha sonra her katılımcının kimin zevkli görevi, kimin de zevksiz görevi alacağına karar vermede iki yöntemden birini seçmesine izin veriliyor. Katılımcılar kolay görevi kendileri yapmayı seçebilecekleri gibi, kimin hangi görevi alacağına rastgele sayı üretici yardımıyla da karar verebiliyorlar. İnsan bencilliği işe koyuluyor ve hemen herkes kendisine kolay görevi seçiyor. Daha sonra katılımcılardan kimliklerin açıklanmadığı bir soru formunu doldurarak deneyi değerlendirmeleri isteniyor ve sorular arasına kararlarını adil bulup bulmadıklarına ilişkin bir soru sokuşturuluyor. İnsan ikiyüzlülüğü işe koyuluyor ve katılımcıların çoğu kararlarını adil bulduklarını söylüyorlar. Bunun ardından bir başka

²⁸ Trivers, 1976, 1985; Trivers, baskıda; von Hippel & Trivers, 2011.

²⁹ Aktaran Trivers, 1985.

³⁰ Pinker, 2011.

³¹ Valdesolo & DeSteno, 2008.

katılımcı grubuna bu bencil seçim anlatılıyor ve bencil seçeneği tercih eden katılımcının adil davranıp davranmadığı soruluyor. Bekleneceği gibi, bu katılımcılar seçimin hiç de adil olmadığını belirtiyorlar. İnsanların başkalarının davranışlarını değerlendirme tarzıyla kendi davranışlarını değerlendirme tarzı arasındaki bu fark, kendine yontucu yanlılığın klasik bir örneğini oluşturuyor.

Şimdi de asıl soruya gelelim. Kendilerini kayıranlar adil davrandıklarına *gerçekten* derinden inanıyorlar mı? Yoksa, bilinçli beyinlerindeki yandaş kalemşörler bunu söylerken, bilinçaltındaki gerçeklik gözetmeni doğruyu mu kaydediyor? Bunu ortaya çıkarmak için, psikologlar bir grup katılımcıdan, kendilerinin (ya da başkalarının) adil davranıp davranmadıklarına ilişkin karar alma süreci de dahil olmak üzere deney değerlendirmesi boyunca, yedi rakamlı bir sayıyı akılda tutmalarını isteyerek bilinçli zihinleri *bloke ediyorlar*. Bilinçli zihnin dikkati dağıtılınca korkunç hakikat ortaya çıkıyor: katılımcılar diğer insanlar kadar kendilerini de acımasızca değerlendiriyorlar. Bu deneyin sonuçları, Trivers'in hakikatin hep orada kayıtlı olduğu yolundaki teorisini doğruluyor.

Bu sonuçlar beni mutlu ediyor; ama mutluluğumun nedeni kendini kandırmanın doğru olmayı hak edecek kadar mükemmel bir teori olması değil, deney sonuçlarının insanlık açısından ufak bir umut ışığı sunması. Kendimizle ilgili olumsuz bir gerçeği kabul etmek en acı veren anlardan biri olsa bile –nitekim Freud elimizin altında, bu korkunç günü ertelemek için kullandığımız, inkar, baskılama, yansıtma ve karşıt tepki oluşturma gibi savunma mekanizmalarımızı kapsayan koca bir silah depomuz bulunduğunu ileri sürmüştü– hiç değilse ilkesel açıdan böyle bir deneyim yaşamanın mümkün olduğu ortaya çıkıyor. Bu kendine mizahla yaklaşarak, akıl yürüterek, zaman içinde ya da dikkat dağıtılınca gerçekleşebiliyor, ama insanların elinde her zaman haklı olmadıklarının farkına varmalarına olanak veren araçlar var. Yine de, kendini kandırma konusunda kendimizi kandırmamalıyız. Rutini delip geçen bu gibi durumlar dışında insanda ağır basan eğilim, gerçekleştirdiği ya da yaşadığı kötü olayları gerçekte olduğunda farklı değerlendirmek.

Psikolojimizin bu kaçınılmaz cilvesinin farkına vardığınız andan itibaren, sosyal yaşam da, tarih de, yaşadığınız güncel olaylar da size farklı görünmeye başlıyor. Bu her anlaşmazlığın iki yüzü olduğu anlamına gelmiyor. Mesele her iki tarafın da kendi anlattığı öykünün gerçekliğine, bir tarafın uzun süredir acı çeken masum bir kurban, diğer tarafınsa kötü niyetli ve hilekar bir sadist olduğuna *ıçtenlikle* inanması. Ve her iki tarafın elinde de bu samimi inançlarının destekleyen olguları biriktirdikleri tarihi öyküler ve geniş bir veri tabanı var.³² Örneğin:

- Haçlı Seferleri, dini idealizm dalgasının yükseldiği bir hareketti; bu süreçte ufak tefek aşırılıklar yaşanmış olsa da, bu hareket esas olarak dünyaya kültürel değiş tokuşun meyvelerini miras bıraktı. Haçlı Seferleri Yahudi topluluklarına yönelik kötü niyetli bir dizi pogromdu ve Avrupa'nın uzun antisemitizm tarihinin bir parçasıydı. Haçlı Seferleri İslam topraklarına yapılmış hunharca bir saldırıydı ve İslam'ın Hristiyanlık tarafından aşağılandığı uzun tarihin başlangıcıydı.

³² Baumeister, 1997.

- Amerikan İç Savaşı korkunç kölecilik kurumunu ortadan kaldırmak ve özgürlük ve eşitliği temel alan bir ulusun varlığını korumak için zorunluydu. Amerikan İç Savaşı merkezi bir tiranlığın Güney'in geleneksel yaşam tarzını ortadan kaldırmak ve kendi iktidarını egemen kılmak için giriştiği bir hareketti.
- Sovyetlerin Doğu Avrupa'yı işgal etmesi, uğursuz bir imparatorluğun kıtayı demir perdeyle ikiye bölme eylemiydi. Varşova Paktı Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin iki Alman işgalinde yaşadıkları korkunç kayıpların tekrar etmesine karşı geliştirdikleri bir savunma ittifakıydı.
- Altı Gün Savaşı bir ulusun sağ kalması için yürütülen bir mücadeleydi. Mısır'ın BM barış gücünü sınır dışı etmesi ve Tiran Boğazını geçişlere kapatmasıyla başladı; bu Yahudileri denize dökme planının ilk adımıydı ve İsrail'in bölünmüş bir kenti birleştirip sınırlarını güvence altına almasıyla sonuçlandı. Altı Gün Savaşı bir saldırganlık ve fetih kampanyasıydı. İsrail'in komşularının topraklarına saldırmasıyla başladı ve İsrail'in bu toprakları ilhak etmesi ve bir apartheid rejimi kurmasıyla sonuçlandı.

Taraflar birbiriyle yarışan yandaş kalemşörlükleriyle bölünmekle kalmıyor, tarihi değerlendirmekte kullandıkları zaman ölçeklerinde ve hatırlamaya verdikleri önemde de birbirlerinden ayrılıyorlar. Çatışma mağdurları sağlam bellekleriyle titiz tarihçiler. Suçlananlarsa ayaklarını sıkıca bugüne basan pragmatistler. Normalde tarihsel belleği olumlu bir şey sayarız, ama hatırlanan olaylar onarılmayı bekleyen iyileşmeyen yaralarsa, bu bir şiddet çağrısına dönüşebilir. "Alamo'yu Unutma!" "Maine'i Unutma!" "Lusitania'yı Unutma!" "Pearl Harbor'ı Unutma!" ve "11 Eylülü Unutma!" sloganları tarihi bilgileri tazelemeyi amaçlayan hatırlatmalar sayılamaz; bunlar Amerikalıları maceralara sürükleyen savaş çığlıklarıydı. Sık sık Balkanların, her bir kilometre karesinde yoğun bir tarih birikmiş lanetlenmiş bir bölge olduğu söylenir. 1990'larda Hırvatistan, Bosna ve Kosova'da etnik temizlik yapan Sırplar aynı zamanda dünyanın en fazla acı çekmiş halklarından biri.³³ İkinci Dünya Savaşında Hırvatistan'daki Nazi kukla devletinin, Birinci Dünya Savaşında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun, ta 1389'daki Kosova Savaşına dek uzanan bir tarih boyunca da Osmanlı Türklerinin yarattığı tahribatın kapanmamış yaralarını taşıyorlar. Bu savaşın altı yüzüncü yıl dönümünde Başkan Slobodan Milošević 1990'lardaki Balkan savaşlarına kehanet niteliğinde savaşkan bir konuşma yapmıştı.

1970'lerin sonlarında yeni seçilen ayrılıkçı Québec hükümeti 19. yüzyıldaki milliyetçilik heyecanını yeniden keşfedecek ve Québec yurtseverliğinin başka tuzakları yanında, "La Belle Province" (güzel eyalet) olan eski plaka logosunu "Je Me Souviens" (Hatırlıyorum) logosuyla değiştirecekti. Tam olarak neyin hatırlandığı hiçbir zaman netleştirilmedi, ama insanların çoğu bunun, 1763'teki Yedi Yıl Savaşlarıyla Britanya tarafından ortadan kaldırılan Yeni Fransa'ya atıfta bulunan bir özlem olduğu kanısındalar. Bütün bu hatırlatmalar İngilizce konuşan Quebecilileri biraz endişelendirecek ve benim kuşağımın Toronto'ya göç etmesine yol açacaktı. Neyse ki 20. yüzyılın sonundaki pasifizm 19. yüzyılın Galyalı

* Ayrımcılık rejimi –çn.

³³ Baumeister, 1997, s.50-51; van Evera, 1994.

milliyetçiliğine galip geldi ve günümüzdeki Québec dünyanın olağanüstü kozmopolit ve barışçı noktalarından birini oluşturuyor.

Mağdur tarafın bu aşırı güçlü belleğine karşılık, suçlanan tarafın belleği çok zayıf oluyor. 1992'de Japonya'ya yaptığım bir gezide Japon tarihi kronolojisini de içeren yararlı bir turist kılavuzu satın almıştım. Kılavuzda 1912-1926 arasındaki Taisho demokrasısından söz ediliyor, ardından 1970'te Osaka Dünya Fuarı'na geçiliyor. Anlaşılan bu yıllar arasında Japonya'da ilginç herhangi bir şey yaşanmamış.

Dönem ödevi üzerine tartışan oda arkadaşlarından dünya savaşı yürüten ülkelere kadar, uyumsuzlıklardaki bütün tarafların kendilerinin haklı olduklarından emin olduklarını ve bu kanaatlerini tarihi kayıtlarla destekleyebildiklerini görmek çok rahatsız edici. Bu kayıtlarda devasa yalanlar da bulunabiliyor, ama asıl mesele önemli saydığımız bazı olguların görmezden gelinmesi, kadim tarih saydığımız bazı olayların da kutsallaştırılması sonucunda ortaya çıkan yanlışlıklar. Bunun farkına varmak rahatsız edici, çünkü belli bir anlaşmazlıkta karşı tarafın da haklı olduğu noktalar olabileceğini, bizim de sandığımız kadar temiz pak olmayabileceğimizi, tarafların kendilerinin haklı olduklarına inanarak çatışacaklarını ve kendini kandırma kendine kör olduğu için de kimsenin aklının başına gelmeyeceğini düşündürüyor.

Örneğin, günümüzde "en yüce kuşağın" haklı savaşın ta kendisi olan İkinci Dünya Savaşına katılmasını sorgulayabilecek Amerikalı sayısı çok az. Yine de, Franklin Roosevelt'in 1941'de Japonya'nın Pearl Harbor saldırısından sonra yaptığı tarihi konuşma yeniden okunduğunda bunun tipik bir mağdur öyküsü olduğunu görmek insanı hayli rahatsız ediyor. Bu konuşmada Baumeister deneyinde kodlanmış bütün kategorileri bulabiliyoruz: belleğin fetişleştirilmesi ("utanç içinde hatırlayacağımız bir tarih"), mağdurun masumiyeti ("Amerika Birleşik Devletleri bu ülkeyle barış halindeydi"), saldırının anlamsızlığı ve kötü niyetliliği ("hiçbir tahrik olmadan yapılan bu alçakça saldırı"), tahribatın boyutları ("Hawai Adalarına dün yapılan saldırıda Amerikan donanması ve askeri güçleri ağır zararlar görmüştür. Çok sayıda Amerikalı yaşamını yitirmiştir") ve misillemenin haklılığı ("Amerikan halkı haklılığının gücüyle kazanacaktır"). Günümüzde tarihçiler yüksek perdeden dile getirilen bu iddiaların her birinin en iyimser yorumla görünüşte doğru olduğunu belirtiyorlar. Amerika Birleşik Devletleri Japonya'ya düşmanca bir petrol ve makine ambargosu uyguluyordu, saldırılar olabileceğini öngörüyordu, görece hafif bir askeri tahribat yaşanmıştı; kaldı ki bu saldırıdaki 2500 kayıp karşısında gösterilen tepkide 100 bin Amerikalı kurban edilecek, Japon kökenli masum Amerikalılar konsantrasyon kampalarında yaşamaya zorlanacak ve zafere sivil Japon halkının üzerine tarihin en büyük savaş suçlarından biri sayılabilecek yangın fırtınalarıyla ve nükleer bombalarla saldırılarla ulaşılacaktı.³⁴

Makul bir üçüncü tarafın kimin haklı kimin hatalı olduğu konusunda herhangi bir kuşku duymayacağı durumlarda bile, psikolojik gözlükleri taktığımız zaman kötülük yapanların her zaman kendilerinin ahlaka uygun davrandıkları düşüncesinde olduklarını görmeye hazır olmalıyız. Bu gözlükler insanın canını

³⁴ Mueller, 2006.

yakıyor.³⁵ Şu cümleyi okurken kan basıncınızı ölçün: “Meseleye bir de Hitler’in gözünden bakmaya çalışın.” (Ya da Osama bin Laden’in ya da Kim Jong-il’in gözünden.) Ama bütün duyumlu varlıklar gibi Hitler’in *de* bir bakış açısı vardı ve tarihçiler bize bunun hayli ahlakçı bir bakış açısı olduğunu söylüyor. Birinci Dünya Savaşında Almanya’nın ani ve beklenmedik yenilgisini yaşamıştı ve bunun ancak iç düşmanların ihanetiyle açıklanabileceği sonucuna varmıştı. Savaş sonrasında müttefiklerin canice yiyecek ambargosunun ve intikamcı tazminat taleplerinin acısını çekmişti. 1920’lerin ekonomik kaosunu ve sokak çatışmalarını yaşamıştı. Ve Hitler idealistti: kahramanca fedakârlıklarla bin yıllık bir ütopyaya ulaşılacağına ilişkin ahlaki bir hayali vardı.³⁶

Daha küçük çaplı olayları kapsayan kişiler arası şiddete gelince, en gaddar seri katillerin bile, işin içinde korkunç kısımlar olmasa komik görünebilecek gerekçelerle cinayetlerini küçültmeye, hatta haklı göstermeye çalıştıklarını görüyoruz. Polis kayıtlarında 1994’te eğlence olsun diye cinayet işleyen bir suçlunun şunları söylediği belirtiliyor: “Öldürdüğümüz iki kişi, yaraladığımız iki kişi, tabancayla dövdüğümüz kadın ve birkaç kişinin ağzına soktuğumuz ampuller dışında aslında kimsenin canını yakmadık.”³⁷ Sosyolog Diana Scully seri tecavüzler ve cinayetler işleyen bir suçluyla görüşmesinde, failin silah zoruyla ele geçirdiği kadınlara “nazik ve yumuşak” davrandığını ve kadınların tecavüz edilmekten hoşlandığı kanısında olduğunu yazıyor. Seri katil bu nazik muamelenin bir başka kanıtı olarak da kurbanlarını bıçaklayarak öldürüşünü anlatırken, “öldürme o kadar aniydi ki, bıçaklandıklarının farkına bile varamıyorlardı” diyor.³⁸ Kaçırıldığı otuz üç erkek çocuğa tecavüz edip hepsini öldüren John Wayne Gacy, ince bir alayla “kendimin bir saldırgandan çok kurban olduğumu düşünüyorum” diyor ve “çocukluğum çalınmıştı” diye ekliyor. Kendini kurbanlaştırmayı erişkin çağlarına da taşıyor ve medyanın açıklanamaz bir biçimde kendisini “aşağılık bir varlık gibi” göstermeye ve “günah keçisi” yapmaya çalıştığını anlatıyor.³⁹

Daha ufak çaplı suçlular da eylemlerini aynı kolaylıkla mantığa bürümeye çalışıyorlar. Tutsaklarla çalışan herkes günümüz cezaevlerinin ağzına kadar masum kurbanlarla dolu olduğunu bilir; yalnızca polisin baştan savma soruşturmaları sonucunda içeri atılanlardan söz etmiyorum, aynı zamanda kendi başına hak arama biçiminde şiddet uygulayanları da kastediyorum. Donald Black’in (3. bölümde) suçu bir toplumsal denetim yöntemi olarak ele alan, şiddet suçlarının çoğunun neden faile elle tutulur bir yarar sağlamadığını açıklamayı hedefleyen teorisini hatırlayalım.⁴⁰ Fail gerçekten bir hakaret ya da ihanetle kışkırtılmıştır; sivri dilli eşiyile tartışırken ona vurmak, park yeri için kabadayılık yapan bir yabancıyı öldürmek gibi bizim aşırı bulduğumuz bir misilleme onun gözünde bir kışkırtmaya gösterilen doğal tepkidir ve kendisine haksız yere ceza verilmiştir.

³⁵ Baumeister, 1997, bölüm 2.

³⁶ Baumeister, 1997, bölüm 2; Bullock, 1991; Rosenbaum, 1995.

³⁷ Aktaran J. McCormick & P. Annin, “Alienated, marginal, and deadly,” *Newsweek*, 19 Eylül 1994.

³⁸ Aktaran Baumeister, 1997, s.41.

³⁹ Aktaran Baumeister, 1997, s.49.

⁴⁰ Suçun sosyal kontrol rolü: Black, 1983. Aile içi şiddette provakasyonlar: Buss, 2005; Collins, 2008; Straus, 1977/1978.

Bu mantığa bürüme çabalarını okurken duyduğumuz rahatsızlık bize psikolojik gözlükler takma eyleminin kendisi konusunda bir şeyler söylüyor. Zarar verici eylemleri anlamaya çalışan Baumeister, bilim insanlarının ya da araştırmacı yazarların bakış açısıyla failin bakış açısı arasında örtüşme olduğunu belirtiyor.⁴¹ Her ikisi de zarar verici eyleme ahlaki olmayan bir açıdan, uzaktan bakıyorlar. Her ikisi de her zaman durumun karmaşıklığına dikkat çeken ve bu etmenlerin zarar verici eylemdeki nedensel rolünü inceleyen titiz bağlam analizcileri. Ve ikisi de son tahlilde bu zarar verici davranışın açıklanabileceğine inanıyor. Buna karşılık ahlakçıların bakış açısı mağdurun bakış açısına denk düşüyor. Gerçekleşen zarara saygıyla ve dehşetle yaklaşıyor. Bu eylem gerçekleşikten çok sonra bile hüzne ve öfkeye yol açıyor. Ve biz ölümlüler onu ne kadar akıl yoluyla anlamaya çalışsak da, o kozmik bir gizem özelliğini korumaya, indirgenemez ve açıklanamaz evrensel kötülüğün bir belirtisi olmaya devam ediyor. Çok sayıda Holokost tarihçisi onu açıklamaya çalışmanın bile ahlaka aykırı olduğu kanısındalar.⁴²

Psikolojik gözlüklerini çıkartmayan Baumeister buna saf kötülük efsanesi adını veriyor. Ahlaki gözlükleri taktığımız zaman benimsediğimiz zihniyet kurbanın zihniyeti. Buna göre kötülük, iliğine kemiğine kadar kötülüğe batmış bir zalimim sırf kötülük olsun diye gereksiz yere kasten, masum ve iyi bir mağdura yaptığı eylemler. Bunun (psikolojik gözlüklerle değerlendirildiğinde) bir efsane olmasının nedeni, aslında çoğu zaman kötülüğün, mağdurun kışkırtmaları da dahil, belli bir somut duruma kendilerince makul ve haklı bir tepki veren sıradan insanlar tarafından işlenmesi.

Saf kötülük efsanesi dinlerde, korku filmlerinde, çocuk edebiyatında, milliyetçi mitolojilerde ve sansasyonel haberlerde sık görülen bir arketipin ortaya çıkmasına neden oluyor. Birçok dinde kötülük Şeytan – *Hades, Satan, Beelzebub, Lucifer, Mephistopheles*– şeklinde ya da iki taraflı Manişt bir mücadelede koruyucu iyicil Tanrı'nın antitezi olarak kişileştirilir. Popüler kurmacada kötülük cani, seri katil, umacı, gulyabani, Joker, James Bond'un kovaladığı çıban başı ya da filmin çekildiği çağa göre Nazi subayı, Sovyet casusu, İtalyan mafyası, Arap terörist, yoksul semt kabadayısı, Meksikalı uyuşturucu baronu, galaksi imparatoru ya da şirket yöneticisi olarak karşımıza çıkar. Kötü karakter para ve iktidar düşkünü olabilir, ama bu güdüler yeterince açık seçik değildir; onun asıl peşinde koştuğu kaos yaratmak ve masum kurbanlara acı çektirmektir. Kötülük faili karşı taraftır –iyinin düşmanıdır– ve kötülük yapan kişi çoğu zaman yabancıdır. Hollywood'un kötü adamları, devletsiz olsalar bile genel bir yabancı aksanla konuşurlar.

Saf kötülük efsanesi gerçek kötülüğü anlama çabamızı çarpıtıyor. Bilim insanının bakış açısı kötü eylem failinin bakış açısına benzediği, ahlakçının bakış açısı da mağdurun bakış açısına benzediği için, bilim insanına "bahaneler üretme" ya da "mağduru suçlama" ya da ahlak dışı "her şeyi anlamak her şeyi affetmektir" doktrinini doğrulamaya çalışma suçlamasının yöneltilmesi kaçınılmaz. (Lewis Richardson'ın bu suçlamaya verdiği, fazla anlamayı mahkum et-

⁴¹ Baumeister, 1997.

⁴² Shermer, 2004, s.76-79; Rosenbaum, 1995.

mek az anlamaktır yanıtını hatırlayın.) Özellikle analistin faile atfettiği güdünün büyüklenmecilik değil de, kıskançlık, statü ya da misilleme gibi dünyada sürüp giden acılara ya da ırk, sınıf ya da cinsiyet ayrımının sürmesine benzer daha sıradan bir güdü gibi görülmesi durumunda, kötülüğün göreceleştirildiği suçlamalarının kendine daha kolay yer bulabildiğini görüyoruz. Analist bu gibi güdülerin birkaç psikopat ya da habis bir siyasi sistemin faillerinde değil de bütün insanlarda var olduğunu söylediğinde de aynı türden bir suçlama ortamı oluşuyor (nitekim Soylu Yabani doktrininin bu kadar tutulmasının kökeninde de bu var). Adolf Eichmann'ın Holokost'un lojistik örgütlenmesinde oynadığı rol nedeniyle yargılanması konusunda, araştırmacı yazar Hannah Arendt insanın sıradanlığı ve güdülerinin sıradanlığı olarak baktığı şeyi ifade etmek için "kötülüğün sıradanlığı" ibaresini kullanıyordu.⁴³ Eichmann konusunda haklı olup olmadığı bir yana (nitekim tarihçiler onun Arendt'in düşündüğünden daha kararlı bir ideolojik antisemit olduğunu gösterdiler), saf kötülük efsanesinin yapısal çözümlemeye tabi tutulması gerektiği konusundaki öngörülerinde haklıydı.⁴⁴ Göreceğimiz gibi, kırk yıldır sürdürülen ve bir bölümü Arendt'in kendisinden esinlenen sosyal psikoloji araştırmalarının sonuçları, büyük zararlara yol açan güdülerin çoğunun sıradanlığını ortaya koyacaktı.⁴⁵

Bu bölümün kalan kısmında şiddete eğilim duymamıza yol açan beyin sistemleri ve güdüler üzerinde duracağım ve şiddetin azalması yönündeki tarihsel süreci aydınlatmak amacıyla hangi girdilerin bunların şahlanıp yükselmesine ya da inişe geçmesine neden olduğunu saptamaya çalışacağım. Failin bakış açısını benimsediği izlenimini vermek, bu çabanın karşılaşılabileceği tehlikelerden yalnızca biri. Bir diğeri de doğanın beyni bizim açımızdan anlamlı sistemler şeklinde örgütlediği varsayımı; bunların doğrultusu kötülük yönünde olabileceği gibi, iyilik doğrultusunda da olabilir. Göreceğimiz gibi, bu bölümde ele aldığımız içimizdeki şeytanlarla bir sonraki bölümde ele alacağımız iyilik meleklerimiz arasındaki ayrım çizgilerinin bir bölümüne, açıklama kolaylığı kadar nörobiyolojik gerçeklik de rehberlik ediyor, çünkü bazı beyin sistemleri insan davranışlarının hem en iyi yönlerinden hem de en kötü yönlerinden sorumlu olabiliyor.

ŞİDDET ORGANLARI

Saf kötülük efsanesinin belirtilerinden biri, *hayvanca*, *hayvani*, *canavarca*, *insanlık dışı* ve vahşi sözcüklerinde ve şeytanın boynuzlu ve kuyruklu betimlenmesinde gördüğümüz gibi, şiddeti hayvanlara özgü bir dürtü olarak ele almak. Oysa şiddetin hayvanlar dünyasında yaygın olduğu bir gerçek, ama onun kökeninde tek bir dürtünün yattığını düşünmek dünyaya mağdurun gözünden bakmak anlamına geliyor. Türümüz üyelerinin karıncalara verdikleri bütün o zararları düşünün. Onları yiyoruz, zehirliyoruz, kazara üzerlerine basıyoruz ve bilerek ezip geçiyoruz. Karınca öldürme kategorilerinin her birinin ardında birbirinden bütünüyle farklı güdüler var. Ama bir karınca olsanız, sizin gözünüzde bu ince ayrımlar önemli olmazdı. Bizler de insanız ve insanların diğer insanlara

⁴³ Arendt, 1963.

⁴⁴ Goldhagen, 2009.

⁴⁵ Milgram, 1974.

yaptıkları korkunç şeylerin ardında tek bir hayvani güdü yattığını düşünmeye yatkınız. Ama uzun süredir biyologlar birbirinden çok farklı saldırganlık türlerinin farklı devrelerle ilişkili olduğunu gösteriyorlar.

Hayvanlar dünyasında en belirgin saldırganlık türü yırtıcılık. Atletlerin giysileri ve ulusların armaları şahinler, kartallar, kurtlar, aslanlar, kaplanlar ve ayılar gibi avcılarla bezeniyor ve William James gibi birçok yazar insanın şiddetini suçlarken "içimizdeki etobur"dan söz ediyor. Bununla birlikte, biyolojik açıdan bakıldığında, yiyecek elde etme amaçlı yırtıcılık, rakipler ve tehditler karşısında ortaya çıkan saldırganlıktan çok farklı. Kedi severler bu ayrımı çok iyi tanır. Ev kedisi yerdeki bir böceği gördüğü zaman çömelip küçülür, sessizce dikkatini böcek üzerinde toplar. Oysa bir sokak kedisi bir başka sokak kedisiyle karşılaştığında, sırtını kamburlaştırarak dikleşir, tüylerini kabartır ve tıslayıp acı acı bağırır. Nörobilimcilerin kedinin Öfke Patlaması devresine elektrot yerleştirip hayvanı nasıl saldırı moduna soktuklarını görmüştük. Elektrotun bir başka devreye yerleştirilmesi durumunda da, hayretler içinde kedinin avcı moduna geçtiği ve sessiz hayvanın hayali bir fareyi sinsice izlediği görülüyor.⁴⁶

Beyindeki birçok sistem gibi, saldırganlığı kontrol altında tutan sistemlerde de hiyerarşik bir örgütlenme gözlemleniyor. Temel eylemler sırasında kasları kontrol altında tutan altıyordamlar, omuriliğin üstüne yerleşmiş art beyin kapsülü içinde yer alıyor. Oysa onları tetikleyen, Öfke Patlaması devresi türünden ruh halleri daha yukardaki orta beyne ve ön beyne dağılmış durumda. Örneğin, kedilerde art beyin uyarılması nörobilimcilerin taklit Öfke Patlaması adını verdikleri bir durumu ortaya çıkarabiliyor. Kedi tıslıyor, tüylerini kabartıyor ve köpek dişlerini gösteriyor, ama okşanmasına izin veriyor ve okşayana saldırmıyor. Buna karşılık, daha yukarıdaki Öfke Patlaması devresi uyarılırsa, ortaya çıkan ruh hali taklit olmaktan çok uzak: kedi çılgına dönüşüyor ve doğrudan deneycinin kafasına saldırıyor.⁴⁷ Evrim modüler yapıdan yararlanmış. Farklı memeliler saldırı silahı olarak farklı beden bölümlerini kullanıyorlar: çene, köpek dişleri, boynuzlar, primatlarda da eller. Bu ekipmanları yöneten art beyin devreleri soyun evrimi sırasında yeniden programlanıp yok edilebilirken, bunlara denk düşen ruh hallerini kontrol altında tutan merkezi programlar dikkat çekici ölçüde korunuyor.⁴⁸ Bunun insana uzanan evrim sürecini de kapsadığı görülüyor; nitekim nörobilimciler hastalarının beyinlerinde Öfke Patlaması devresine denk düşen bir alan keşfettiler.

Şekil 8-1'de, yüzü sol tarafa bakan bir sıçan beyninin bilgisayarla oluşturulmuş modeli görülüyor. Koku duygusuyla hareket eden küçük bir hayvan olması nedeniyle, sıçanın muazzam büyüklükte koku soğanları var; diğer beyin bölümlerine yer açılması amacıyla şekilde sol taraftaki koku soğanı modelden çıkarılmış. Ve diğer bütün dört ayaklılar gibi, sıçan da yatay bir varlık, dolayısıyla da sinir sisteminin "üst" ve "alt" kısımları olarak nitelendirdiğimiz alanlar sıçanda önden arkaya doğru sıralanıyor ve sıçanda var olduğu kadarıyla üst düzey bilişsel yapılar önde (solda) yer alırken, bedenin kontrolüyle ilgili yapılar arkada

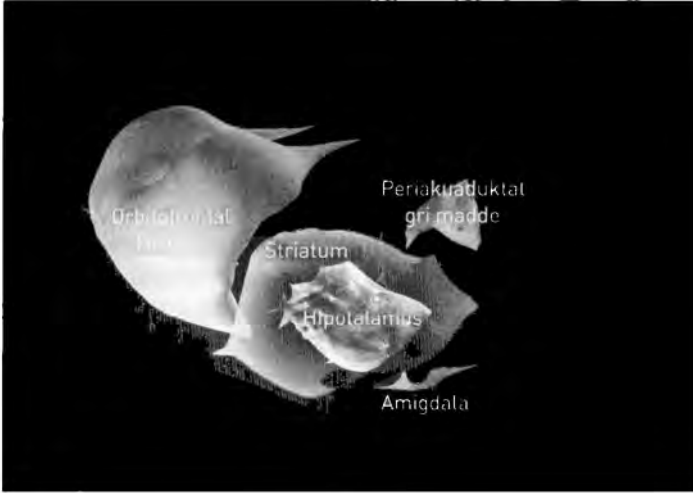
⁴⁶ Adams, 2006; Panksepp, 1998.

⁴⁷ Panksepp, 1998.

⁴⁸ Adams, 2006.

(sağda) omurilikle birleşerek devam ediyor; şekilde omurilik de gösterilmiş olsa resmin çok genişlemesi gerekirdi.

ŞEKİL 8-1 . Saldırganlıkta rolü olan başlıca yapıları gösteren sıçan beyni.



Görüntünün alındığı kaynak: Allen Mouse Brain Atlas, <http://mouse.brain-map.org>.

Öfke Patlaması devresi beynin alt bölümlerindeki başlıca üç yapıyı birbirine bağlayan bir yol.⁴⁹ Orta beyinde periaquaduktal gri madde adı verilen (çıktıları taşıyan sinir liflerinin yalıtımını sağlayan beyaz kılıfların bulunmadığı gri maddeden oluşan bir nöron yumağından oluşan) yaka tarzında bir doku var; bunun “periaquaduktal” olarak adlandırılmasının nedeni, merkezi sinir sisteminde boylu boyunca omurilikten beyindeki büyük boşluklara kadar bir *kanal* olan akuaduktun *çevresini* sarmalaması. Periaquaduktal gri maddede öfke patlamasının duyuşsal motor bileşenlerini kontrol altında tutan devreler var. Bu devreler beynin ağrı, denge, açlık, kan basıncı, kalp hızı, vücut sıcaklığı ve (özellikle de bir başka sıçanın çıkardığı sesleri) işitmeyi kaydeden alanlarından girdiler alıyor ve bunların hepsi hayvanı sinirlendiriyor, engelliyor ya da öfke patlamasına yol açıyor. Çıktıları da sıçanın hamle yapmasına, tekmelemesine ve ısırmasına yol açan motor programları besliyor.⁵⁰ Şiddet biyolojisinin en eski keşiflerinden biri acı duyma ya da engellenmeyle saldırganlık arasındaki bağlantı. Hayvana şok verildiğinde ya da yiyeceğe erişimi engellendiğinde, kendi cinsinden en yakın hayvana saldırıyor, yakınında canlı bir hedef yoksa cansız bir nesneyi ısırıyor.⁵¹

Periaquaduktal gri madde kısmen hipotalamusun kontrolü altında; hipotalamus hayvanın içinde bulunduğu duygusal, güdüsel ve susuzluk, açlık ve cinsel istek türünden fizyolojik durumları yöneten çekirdeklerin oluşturduğu bir küme. Hipotalamus vücut sıcaklığı, kan basıncı ve kan biyokimyasını kontrol ediyor ve başka işlevler yanında böbrek üstü bezlerinden adrenalin, yumurta-

⁴⁹ Panksepp, 1998.

⁵⁰ Adams, 2006; Panksepp, 1998.

⁵¹ Renfrew, 1997, bölüm 6.

lık ve erbezlerinden de östrojen ve testosteron salımını yöneten hormonları kan dolaşımına pompalayan hipofiz bezinin üzerinde yer alıyor. Hipotalamusun çekirdeklerinden ikisi, medial (orta) çekirdek ve ventrolateral (ön yan) çekirdek Öfke Patlaması devresinin parçaları. ("Ventral" terimi hayvanının karnının bulunduğu (alt) tarafa gönderme yapıyor, bunun tersi de "dorsal" ya da (üstteki) sırt tarafı. Evrimle dik duruşa geçen insanda gövdenin üzerine dikey konumda yerleşmiş insan beyinde "ventral" ön tarafa, "dorsal" ise arka tarafa göndermede bulunuyor.)

Hipotalamusun ayarlanmasından, insan beyinde badem şeklinde olan, bu nedenle de Latince "badem" anlamına gelen amigdala adı verilen bölüm sorumlu. Amigdala bellek ve güdülenmeyle ilgili beyin sistemleriyle bağlantılı olan, birden çok parçalı küçük bir organ. Düşünce ve anılarımıza duygusal renkler, özellikle de korku katıyor. Bir hayvan belli bir sestten sonra şok beklemeye eğitildiğinde, amigdala bu sese korku ve endişe havası verecek bağlantıların saklanması yardım ediyor. Ayrıca, amigdala tehlikeli bir avcı görünce ya da aynı türden bir bireyin tehdit edici bir görüntüsüyle karşılaşıldığında da harekete geçip parlıyor. Örneğin insanlarda amigdala öfkeli bir yüze tepki veriyor.

Öfke Patlaması devresinin üzerine de serebral korteks yerleşmiş durumda; bu beyin yarımkürelerinin üzerini kaplayan, algı, düşünce, planlama ve karar alma işlemlerinin yapıldığı ince bir gri madde tabakası. Beyin yarımküreleri loblardan oluşuyor ve en ön tarafta yer alan ön lob ya da frontal lob davranışlarla ilgili karar verme işlemlerinin yapıldığı yer. Frontal lobun başlıca bölümlerinden biri kafatasındaki orbita adı verilen göz çukurlarının üzerinde yer alıyor; bu nedenle de Orbitofrontal korteks ya da kısaca orbital korteks olarak adlandırılıyor.⁵² Orbital korteksin amigdala ve diğer duygusal devrelerle yoğun bağlantıları var ve bir sonra atılacak adımı duygularla ve anılarla bütünleştirmeye katkıda bulunuyor. Göz kürelerini arkadan çevreleyen bu alan hayvanın saldırıya hazır olma durumunu, ruh hali ve varsa geçmişte öğrendiği dersler de dahil olmak üzere mevcut koşullara uygun hale getirmesini sağlayan beyin bölgesi. Bu arada belirtmekte yarar var, öfke patlaması denetiminin orbital korteksten amigdala ya, oradan hipotalamusa, oradan periakvaduktal gri maddeye, oradan da motor programlara doğru yukarıdan aşağıya ilerleyen bir komut zinciriyle sağlandığını belirttim, ama aslında bütün bu bağlantılar iki yönlü: bu bileşenler ve beynin diğer bölümleri arasında önemli boyutlarda geri bildirim ve etkileşim var.

Daha önce belirttiğim gibi, etçil memelinin davranış dağarcığında yırtıcılık ve öfke patlaması çok farklı biçimlerde ortaya çıkıyor ve beynin farklı bölümlerinin elektriksel uyarılmasıyla tetikleniyor. Yırtıcılıkta rol alan devre Panksepp'in Arayış sistemi* adını verdiği sistemin bir parçasını oluşturuyor.⁵³ Arayış sisteminin başlıca bölümlerinden biri orta beyin (Şekil 8-1'de gösterilmeyen) bir bölümünden beyin ortasında yol alan bir lif demetiyle (medial ön beyin demeti) lateral hipotalamusa, oradan da yukarı doğru, sürünge beyin denilen beyin alanlarının önemli bir bölümünü oluşturan ventral striatuma doğru ilerliyor.

⁵² Damasio, 1994; Fuster, 2008; Jensen ve ark., 2007; Kringelbach, 2005; Raine, 2008; Scarpa & Raine, 2007; Seymour, Singer, & Dolan, 2007.

* Seeking system" -çn.

⁵³ Panksepp, 1998.

Birbirine paralel çok sayıda yoldan oluşan (böylece kesitinde çizgili* bir görünümü olan) striatum beyin yarımkürelerinin derinlerine gömülmüş ve frontal loblarla yoğun bağlantıları bulunan bir yapı.

Arayış sistemi, psikolog James Olds ve Peter Milner sıçan beyninin ortasına bir elektrot yerleştirip bu elektrotu bir Skinner kutusundaki pedala bağladıklarında, sıçanın gücünü tüketip yere yıkılana kadar pedala basıp kendi beynini uyardığını gördükleri zaman keşfedildi.⁵⁴ Araştırmacılar ilk başta beyindeki haz merkezini bulduklarını sandılar, ama günümüzde nörobilimciler bu sistemin gerçek bir hazdan çok istekle ve doyumsuz bir arayışla ilişkili olduğu kanısındalar. (Erişkinlik çağında ulaşılan başlıca noktalardan biri olan, ne istediğine dikkat et çünkü elde ettiğin zaman bu senin hoşuna gitmeyebilir farkındalığının temeli beyin anatomisinde yatıyor.) Arayış sistemi yalnızca bağlantılarla değil, biyokimya da bir arada tutuluyor. Sistemin nöronları birbirleriyle dopamin adı verilen bir sinir ileticisi (nörotransmitter) aracılığıyla haberleşiyorlar. Dopamin miktarını artıran kokain ve amfetamin gibi maddeler hayvanı coşturuyor, antipsikotik ilaçlar gibi dopamin miktarını azaltan ilaçlarsa hayvanın kayıtsızlaşmasına neden oluyor. (Ventral striatumda farklı bir sinir ileticisi ailesi olan endorfinlere, yani beyin kendisinin ürettiği uyuşturuculara* tepki veren devreler de var. Bu devreler doyumsuz bir ödül beklentisinden çok, ödül elde edilince yaşanan hazla ilişkili.)

Arayış sistemi yiyeceğe erişmek için bir pedala basmak türünden hedefleri saptıyor. Daha doğal ortamlarda Arayış sistemi etçil hayvanı avlanmaya güdülendiriyor. Hayvanın avına sessizce yaklaşırken, hoş bir beklenti ruh halinde olduğunu söyleyebiliriz. Başarıya ulaşırsa, avını sakince ısırarak öldürüyor; bu, öfke patlamasında gözlemlediğimiz gözü dönmüş saldırıdan bütünüyle farklı bir tepki.

Hayvan saldırıları ofansif olabileceği gibi, savunma amaçlı da olabilir.⁵⁵ Yaşanan ani bir ağrı ya da Arayış sisteminden gelen bir sinyalle iletilen engellenme durumu tarafından tetiklenen bir saldırı, en basit ofansif saldırı örneğini oluşturuyor. Bu refleks insanlardaki bazı ilkel tepkilerde de görülebilir. Ansızın kolları yanlarda hapsedilen bebekler buna bir öfke patlamasıyla tepki verirler, çekiçle parmaklarını yaralayan ya da beklentilerinin gerçekleşmemesine şaşırان erişkinler de (bilgisayar onarımında kullanılan darbeyle tamir adı verilen teknikte olduğu gibi) küfrederek ya da etrafı kırıp dökerek tepki verirler. Sıçanlarda rakibi tekmelemekten ve böğrünü ısırmaktan çok, kafasına saldırmak şeklinde ortaya çıkan savunma amaçlı saldırı ise korkuyla ilişkili bir başka beyin sistemi tarafından tetikleniyor. Öfke Patlaması sistemi gibi Korku sistemi de periaqueductal gri maddeden hipotalamusa, oradan da amigdalaya uzanan bir devreyle ilişkili. Korku ve Öfke Patlaması devreleri birbirinden ayrı devreler ve içinden geçtikleri bu organların her birinde farklı çekirdeklerle bağlantı kuruyorlar, ama fiziksel yakınlıkları etkileşim kurma kolaylığını yansıtıyor.⁵⁶ Hafif korku don-

* Striated –çn.

⁵⁴ Olds & Milner, 1954.

[†] Endojen opiatlar –çn.

⁵⁵ Adams, 2006; Panksepp, 1998.

⁵⁶ Adams, 2006; Panksepp, 1998.

mayı ya da kaçmayı tetikleyebiliyor, ama diğer uyarılarla birleşen aşırı korku savunma amaçlı öfke patlaması niteliğinde bir saldırıyı tetikleyebiliyor. İnsanda paniği yönlendirme sendromu ya da çığırından çıkmış azgın saldırılar da Korku sisteminden Öfke Patlaması sistemine benzer bir geçişle ilişkili olabilir.

Panksepp memeli beyninde şiddeti tetikleyebilen dördüncü bir güdüleme sistemi de bulunduğunu bildiriyor; onu Erkekler Arası Saldırganlık ya da Hakimiyet sistemi olarak adlandırıyor.⁵⁷ Tıpkı Korku ve Öfke Patlaması gibi, bu sistem de periakuaduktal gri maddeden hipotalamusa, oradan da amigdala ile ilerleyerek yolu boyunca bir başka çekirdek üçlüsünü birbirine bağlıyor. Bu çekirdeklerin her birinde testosteron reseptörleri var. Panksepp'in belirttiği gibi, "Hemen hemen bütün memelilerde erkek cinselliği iddiacı ve zorlayıcı bir tutumu gerektirir, bu nedenle de normalde erkek cinselliğiyle saldırganlık arasında paralellik vardır. Gerçekten de bu eğilimler beyin-omurilik eksenini boyunca iç içe geçmiştir ve bu konuda bilinenler sınırlı olsa da, anlaşıldığı kadarıyla saldırganlığın bu türüyle ilişkili devreler hem Öfke Patlaması devresiyle hem de Arayış devresiyle güçlü bir etkileşim içindedir."⁵⁸ Anatomiye psikolojik açıdan yaklaşırsak, Arayış sistemi erkeği isteyerek, hatta şevkle bir başka erkeğe saldırgan bir meydan okuma arayışına yönlendiriyor, ama çatışma başlayınca, özellikle de taraflardan biri yenildiğinde, hatta ölüm tehlikesiyle yüz yüze gelindiğinde, kavgaya odaklı bu çatışma kör bir öfke patlamasına dönüşebiliyor. Panksepp bu iki tür saldırganlık biçiminin birbirleriyle etkileşime girmekle birlikte, nörobiyolojik açıdan farklı olduğunu belirtiyor. Medial hipotalamusun ya da striatumun belli bölümleri tahrip olmuş hayvanlarda avlayacakları hayvanlara ya da durumun farkında olmayan bir deneyeçiye saldırma olasılığı, kendi türünden bir başka erkeğe saldırma olasılığından daha fazla oluyor. Ayrıca, daha sonra göreceğimiz gibi, bir hayvana (ya da insana) testosteron vermek herkese karşı saldırganlaşmasına yol açmıyor. Tersine, rakip bir erkekle yüz yüze geldiğinde hodri meydan tavrına girmekle birlikte, kendini çok iyi hissetmesine yol açıyor.⁵⁹

İnsan beynine baktığınızda hemen çok sıradışı bir memeliyle karşı karşıya olduğunuzu anlıyorsunuz. Korteksin saydamlaştırıldığı Şekil 8-2'de sıçan beyninin bütün bölümlerinin insan beynine taşındığını görüyordunuz; buna öfke patlaması, korku ve hakimiyet devrelerinin bulunduğu organlar olan amigdala, hipotalamus ve (orta beyin içinden başlayıp beyin omurilik kanalını çevreleyerek bu kanal boyunca ilerleyen) periakuaduktal gri madde de dahil. Dopaminle beslenen ve ventral bölümü bütün beyne izlenecek hedefleri gösteren striatumun da çok belirgin olduğu görülüyor.

⁵⁷ Panksepp, 1998.

* Alıcılar, bağlanma noktaları -çn.

⁵⁸ Panksepp, 1998, s.199.

⁵⁹ Archer, 2006b; Dabbs & Dabbs, 2000; Panksepp, 1998.

ŞEKİL 8-2. Saldırganlıkta rolü olan başlıca subkortikal* yapıları gösteren insan beyni



Kaynaklar: 3D Beyin Görüntülemesi, Dolan DNA Learning Center adına AXS Biomedical Animation Studio tarafından hazırlanmıştır.

Ama bu yapılar sıçan beyninin büyük bir bölümünü oluştururken, insan beyninde şişkin bir serebrumla' çevreleniyor. Şekil 8-3'te görüldüğü gibi, büyük boyutlardaki serebral korteks kafatasının içine sığmak için gazete tomarı gibi kırışmış. Serebrumun büyük bir bölümünü frontal loblar oluşturuyor; beyne bu yönden baktığımızda yaklaşık dörtte üçünü bu lobların oluşturduğunu görüyoruz. Nöroanatomi *Homo sapiens*'in ilkel dürtüleri arasında yer alan öfke patlaması, korku ve şiddetli isteğin, sakınma, ahlaki değerlendirme ve özdenetim gibi serebral kısıtlamalarla denetim altında tutulması gerektiğini düşündürüyor; bununla birlikte, bütün yabancı özellikleri ehlileştirme çabalarında olduğu gibi, kimin daha güçlü olduğu her zaman belli olmuyor.

Frontal loblarda orbital kortekse neden bu ad verildiği kolayca görülüyor: bu kafatası kemiğindeki iki büyük küresel göz çukurunu çevreleyen bölüm. Bilim insanları, 1848'de Phineas Gage adındaki demiryolu ustabaşının kayadaki bir deliği patlayıcı maddeyle doldurup patlatması sırasında sıkıştırma amacıyla kullandığı demir çubuğun elmacık kemiğinden girip kafatasının tepesinden çıkmasından beri, orbital korteksin duyguları yönetmede rol aldığını biliyorlardı.⁶⁰ Yirminci yüzyılda kafatasındaki delikler temelinde oluşturulan bir bilgisayarlı canlandırma, çubuğun sol orbital korteksi ve serebrumun iç duvarında yer alan (ve beyin Şekil 8-4'teki orta hattan kesitinde görülebilen) ventromedial' korteksi parçaladığını düşündürüyor. Orbital ve ventromedial korteksler bir bütün oluşturuyorlar ve frontal lobun alt kenarını kaplıyorlar ve nörobilimciler

* Korteksaltı –çn.

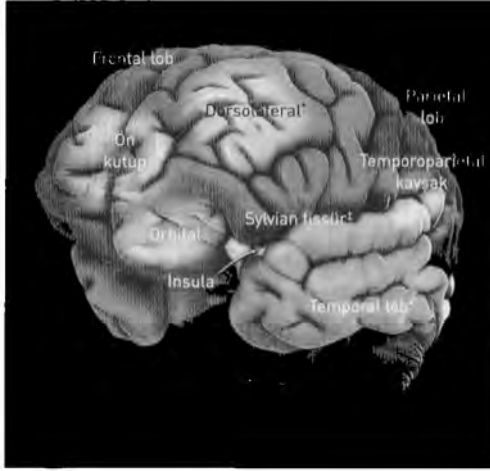
⁶⁰ Damasio, 1994; Macmillan, 2000.

[†] Latince beyin anlamına gelen bu sözcük, korteks yanında diğer bazı yapıları da kapsar –çn.

[‡] Dört ayak üzerinde yürüyen hayvanlarda karın tarafı yani alt taraf, insanda ise ön taraf anlamına gelen ventral sözcüğüyle orta anlamına gelen medial sözcünün birleşmesiyle oluşturulmuş anatomi terimi –çn.

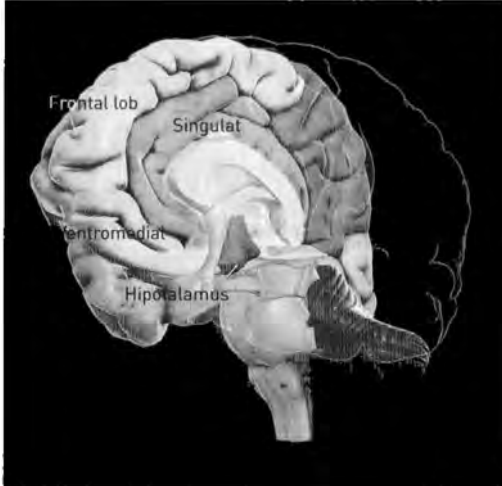
iki terimden birini kullandıklarında, çoğu zaman ikisinden oluşan bu bütüne gönderme yapıyorlar.

ŞEKİL 8-3. Saldırganlığı kontrol altında tutan başlıca kortikal bölgeleri gösteren insan beyni.



Kaynaklar: 3D Beyin Görüntülemesi, Dolan DNA Learning Center adına AXS Biomedical Animation Studio tarafından hazırlanmıştır.

ŞEKİL 8-4. İnsan beyninin orta hatтан görünümü



Kaynaklar: 3D Beyin Görüntülemesi, Dolan DNA Learning Center adına AXS Biomedical Animation Studio tarafından hazırlanmıştır.

Dört ayak üzerinde yürüyen hayvanlarda sırt yani üst taraf, insanda ise arka taraf anlamına gelen dorsal sözcüğüyle yan anlamına gelen lateral sözcünün birleşmesiyle oluşturulmuş anatomi terimi –çn.

“paretal” sözcüğü “çeper anlamına gelir ve Türkçe’de yankafa lobu olarak adlandırılır; bu lob ön (frontal) lobun arkasında yer alır –çn.

Sylvius yarığı –çn.

“Temple” (şakak) sözcünden gelir, şakak lobu –çn.

Gage'ın duyuları, anıları ve hareketleri zarar görmemişti, ama kısa süre sonra beynin zarar görmüş bölümlerinin önemli bir işlevi olduğu anlaşıldı. Bir hekim bu değişikliği şöyle açıklıyordu:

Sanki entelektüel yetileriyle hayvani eğilimleri arasındaki denge bozulmuştu. Zaman zaman (daha önce hiç adeti olmayan) değişken, saygısız ve şımarık davranışları oluyor, arkadaşlarına anlayışsız davranıyor, arzularıyla çelişen kısıtlamalar ve tavsiyeler karşısında sabırsızlık gösteriyor, zaman zaman inatçı bir kararlılıkla hareket ederken, kaprisli ve tereddütlü davranmaya başlıyor, gelecekte atacağı adımlara yönelik birçok plan yaparken, hemen bunlardan vazgeçiyor ve daha kolay gerçekleşeceğini düşündüğü diğer planlara yöneliyordu. Entelektüel kapasiteleri ve davranışlarıyla bir çocuk olmasına karşın, güçlü bir erkeğin hayvani tutkularına sahipti. Kendisini tanıyanlar yaralanmadan önce okul eğitimi görmediği halde gayet dengeli bir zihni olduğunu ve planladığı bütün etkinlikleri büyük bir enerji ve kararlılıkla yerine getiren uyanık ve akıllı bir insanı olarak değerlendirildiğini belirtiyorlardı. Bu açıdan zihinsel yapısı çarpıcı ölçüde değişmişti ve arkadaşlarının ve tanıdıklarının gözünde o "artık Gage değildi."⁶¹

Gage'ın sonunda dengesini büyük ölçüde geri kazanmasına ve kuşaklar boyunca psikolojiye giriş derslerinde öğrencilere anlatıla anlatıla öykünün hayli süslenmesine ve zaman zaman çarpıtılmasına rağmen, orbital korteksin işlevine ilişkin güncel bilgilerimiz bu doktorun betimlemeleriyle büyük ölçüde uyumlu.

Orbital korteksin amigdala, hipotalamus ve duygularla ilişkili diğer beyin bölgeleriyle güçlü bağları var.⁶² Sinir ileticisi olarak dopamini kullanan ve striatumdaki Arayış sistemiyle bağlantıları olan nöronlarla dolu. Orbital korteks, insula adı verilen korteks adacığının komşusu; Şekil 8-3'te insulanın ön tarafı Sylvian yarığının altından belli belirsiz görülüyor; insulanın kalan bölümü bu yarığın altından geriye doğru uzanıyor ve frontal ve temporal lobların yukarıdan sarkan kanatlarının altında kalıyor. İnsula karnımızla ilgili mide şişkinliği benzeri hislerimizi, bulantı, sıcaklık hissi, idrar torbası doluluğu ve kalp çarpıntısı gibi içsel durumlarla ilgili fiziksel duyularımızı kaydediyor. Beyin "bu benim kanımı beynime sıçratıyor" ya da "davranışları beni tiksindiriyor" türünden metaforları harfiyen algılıyor. Bilişsel nörobilimci Jonathan Cohen ve ekibi beklenmedik bir talih kuşunu aralarında paylaşırken kişinin kendilerine hak-sız davrandığını hisseden kimselerde insulanın harekete geçtiğini bildiriyorlar. Ama bu cimriliği yapan bilgisayarsa, dolayısıyla ortada kızılacak kimse yoksa, insula harekete geçmiyor.⁶³

Daha önce belirttiğimiz gibi, göz kürelerinin üzerindeki orbital korteks (Şekil 8-3) ve yüzü içeriye dönük olan ventromedial korteks (Şekil 8-4) birbirine komşu ve bunların her birinin ne yaptığını ayırt etmek kolay değil; nitekim bu nedenle nörobilimciler genellikle bunları birlikte değerlendiriyorlar. Anlaşıldığı kadarıyla, orbital korteks daha çok bunun hoş bir deneyim mi yoksa hoş olmayan bir

⁶¹ Aktaran Macmillan, 2000.

⁶² Damasio, 1994; Fuster, 2008; Jensen ve ark., 2007; Kringelbach, 2005; Raine, 2008; Scarpa & Raine, 2007; Seymour ve ark., 2007.

⁶³ Sanfey ve ark., 2003.

deneyim mi olduğunu belirlemede rol oynuyor (bu da onun insulaya komşu olmasıyla ve karın içi organlardan girdi almasıyla uyumlu), buna karşılık ventromedial korteks daha çok istediğiniz şeyi elde edip edemediğinizi ve istemediğiniz şeylerden kaçınmayı başarıp başaramadığınızı belirliyor (bu da onun, Arayış devresi uzantılarının geçtiği beynin orta hattında yer almasıyla uyumlu).⁶⁴ Bu ayırım ahlaki açıdan uğranılan zarara gösterilen duygusal tepkiyle, bu konudaki muhakeme ve düşünceler arasındaki farkta ifadesini buluyor olabilir. Ama ayırım çizgisi net değil ve beynin bu iki bölgesinden söz ederken "orbital" terimini kullanmaya devam edeceğim.

Orbital kortekse gelen girdiler –karnımızla ilgili duygular, arzu nesneleri ve duygusal dürtüler, korteksin diğer bölgelerinden gelen duyular ve anılar– bu bölgenin duygusal yaşamın düzenleyicisi işlevi görmesini sağlıyor. Öfke, sıcaklık hissi, korku ve tiksinti gibi derin bedensel tepkiler kişinin hedefleriyle birleşiyor ve ayarlayıcı sinyaller oluşturularak bu girdilerin kaynağındaki duygusal yapılara geri gönderiliyor. Ayrıca yukarıya doğru, korteksin serin kanlı irdeleme ve yönetsel denetim yapan bölgelerine de sinyaller gönderiliyor.

Nöroanatominin önerdiği bu akış şeması psikologların klinikte ve laboratuvarında gördükleriyle gayet iyi örtüşüyor. On dokuzuncu yüzyıldaki tıbbi raporların süslü dili ve 21. yüzyılın klinik jargonu arasındaki farklar göz önünde tutulduğunda, orbital korteks hasarı bulunan hastalarla ilgili güncel betimlemelerin pekâlâ Phineas Gage'a uygun olacağı söylenebilir: "İnhibisyonları kalkmış, uygunsuz sosyal davranışları var, başkalarının duygudurumunu yanlış yorumlamaya eğilimli, dürtüsel, eylemlerinin sonuçlarıyla ilgilenmiyor, gündelik yaşamda sorumsuz, durumunun ciddiyetine ilişkin yeterli içgörüsü ve inisiyatif gücü yok."⁶⁵

Psikolog Angela Scarpa ve Adrian Raine benzeri bir liste öneriyorlar, ama bu listenin sonuna konumuzla ilgili bir semptom daha ekliyorlar: "Tartışmaya yatkınlık, davranışların sonuçlarına kaygısızlık ve ilgisizlik, sosyal inceliklerden yoksunluk, dürtüsellik, dikkatin kolayca dağılması, yüzeysellik, hızla değişen ruh halleri, şiddet."⁶⁶ Eklenen bu son sözcük Raine'in kendi çalışmalarından geliyor; Raine orbital beyin hasarı bulunan hastaları seçmek ve kişiliklerini incelemek yerine, şiddete eğilimli kişileri seçmiş ve beyinlerini incelemişti. Araştırmacı özellikle Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından "başkalarının haklarını sapkınlık boyutlarında göz ardı etme ve ihlal örüntüsü" şeklinde tanımlanan ve yasaları çiğneme, hilekârlık, saldırganlık, pervasızlık ve acımasızlık özelliklerinin gözlemlendiği antisosyal kişilik bozukluğu bulunan kişiler üzerine odaklanmıştı. Antisosyal kişilik bozukluğu bulunan kişiler ağır şiddet suçları işleyen kişilerin önemli bir bölümünü oluşturuyor ve bu kişilerin içtenlikten uzak yüzeysel bir laf ebeliği, narsizm, büyüklük duygusu ve yüzeysel bir çekicilik bulunan bir alt grubu psikopat (kimi zaman da sosyopat) olarak nitelendiriliyor. Raine antisosyal kişilik bozukluğu bulunan şiddete yatkın kişilerin beyin taramalarını yapmış ve bu kişilerde orbital bölgelerde ve duygusal beynin amigda-

⁶⁴ Jensen ve ark., 2007; Kringelbach, 2005; Raine, 2008; Seymour ve ark., 2007.

⁶⁵ Séguin, Sylvers, & Lilienfeld, 2007, s.193.

⁶⁶ Scarpa & Raine, 2007, s.153.

la dahil bir bölümünün görece körleştiği ve bu bölgelerde metabolik etkinliğin azaldığını gözlemlemişti.⁶⁷ Bir deneyde, Raine dürtüsel bir cinayet işleyen tutukluların beyinlerini, insanları önceden tasarlayarak öldüren tutsak beyinleriyle karşılaştırmıştı. Orbital kortekste işlev bozukluğu yalnızca dürtüsel cinayet işleyenlerde gözlemleniyordu; bu da beynin bu bölgesindeki özdenetim işlevinin şiddetin önlenmesinde önemli bir rol oynadığını düşündürüyordu.

Bununla birlikte, bu bölgenin işlevinde başka bazı tanımlamaların da rolü olabilir. Orbital korteks hasarı bulunan maymunlarda hakimiyet hiyerarşisine uyum sorunları bulunduğu ve bu hayvanların daha fazla dövüştükleri gözlemleniyor.⁶⁸ Nitekim, orbital hasarı bulunan insanlar da sosyal kabalıklardan kaçınma konusuna duyarlılık göstermiyorlar. Kendilerine arkadaşlarından birinin verdiği armağan hakkında dikkatsizce küçümseyici sözler söyleyen ya da bir davetli listesinde bu arkadaşının adının bulunmadığını ağzından kaçırarak bir kadından söz edilen bir öykü hakkındaki görüşleri sorulduğunda, bu kişiler öyküde birinin hatalı sözler söylediğini ve arkadaşını gücendirmiş olabileceğini fark edemiyorlar.⁶⁹ Raine, hatalarını gözden geçirmeleri ve bu konuda bir sunum yapmaları istenen sıradan insanlarda bu görev sinirlerin altüst olmasına, konuya mahcubiyet, utanç ve suçluluk duyguları eşliğinde yaklaşılmasına yol açarken, aynı görevin antisosyal kişilik bozukluğu bulunan kişilerin sinir sisteminde herhangi bir tepkiye yol açmadığını bildiriyor.⁷⁰

Bunlar orbital korteksin (ventromedial komşusuyla birlikte) insan zihnindeki özdenetim, başkalarına duygudaş hislerle yaklaşma ve normlara ve adetlere duyarlılık gibi farklı yatıştırıcı yetilerle ilişkili olduğunu gösteriyor. Ama orbital korteksin altında serebrumun oldukça ilkel bir bölümü olduğunu gözden kaçırmamak gerekiyor. Bunu sıçanlarda gözlemledik; ayrıca bu bölgeye gelen girdiler hem mecazi anlamda hem de sözlük anlamında bedenin derinlerinden geliyor. Entelektüel değerlendirmelerle ve irdelemelerle daha fazla bağlantılı olan şiddet modölatörlerini beynin başka bölümlerinde aramak gerekiyor.

Birine zarar veren bir kişinin cezalandırılıp cezalandırılmayacağına karar verme sürecini ele alalım. Adalet duygumuz failin suçluluğunun yalnızca verdiği zarara değil, zihinsel durumuna da bağlı olduğunu söylüyor; nitekim hukuk sistemlerinin çoğunda *mens rea* yani suç kastı olup olmadığına da bakılması gerektiği, bir edimin suç sayılabilmesi için kasıt gerektiği öngörülüyor. Bir kadının çayına fare zehri koyarak kocasını öldürdüğünü varsayın. Bu kadını elektrikli sandalyeye gönderip göndermeme kararı esas olarak bu zehri aldığı kabın üzerinde yanlışlıkla DOMINO ŞEKERİ mi yazdığına yoksa doğru olarak D-CON: FARE ÖLDÜRÜCÜ mü yazdığına, yani kocasını zehirlediğini biliyor ve onu öldürmek istiyor mu, yoksa bu trajik bir kaza mı sorusuna verilen yanıtla bağlı olacaktır. *Actus reus*, yani kötü davranış karşısında gelecekte ani bir duygusal refleks ("Kocasını öldürmüş! Ne kadar utanç verici bir şey!") kadının niyetinden

⁶⁷ Blair & Cipolotti, 2000; Blair, 2004; Raine, 2008; Scarpa & Raine, 2007.

⁶⁸ Séguin ve ark., 2007, s.193.

⁶⁹ Stone, Baron-Cohen, & Knight, 1998.

⁷⁰ Raine ve ark., 2000.

bağımsız olarak karşılık verme dürtüsünü tetikleyebilirdi. Ahlaki Değerlendirme Uçurumu, birisine suç isnat ederken, failin zihinsel durumunun oynadığı bu kritik rol sayesinde var olabiliyor. Mağdurlar failin bilerek ve isteyerek kendilerine zarar vermeye kast ettikleri konusunda ısrar ediyorlar, buna karşılık failer de zararın kasıtlı olmadığı konusunda ısrar ediyorlar.

Psikolog Liane Young ve Rebecca Saxe insanlara işlevsel manyetik rezonans görüntülemesi uygulayarak, kasıtlı ve kazara verilmiş zararlarla ilgili öyküler okuttular.⁷¹ Zararlı edimleri olan faileri onların zihinsel durumları ışığında aklayabilme yetisinin beyinde Şekil 8-3'te parlak gösterilen temporal ve parietal lobların bulunduğu kavşakla (aslında şekilde parlak gösterilen kavşağın sağ yarım küredeki eşdeğeriyle) ilişkili olduğunu belirlediler. Temporoparietal kavşak, kişinin kendi bedeninin konumunun algılaması ve başkalarının bedenlerinin ve eylemlerinin algılaması da dahil olmak üzere, farklı birçok bilginin kesişme noktasında yer alıyor. Saxe zihinselleştirme, sezgisel psikoloji ve zihin teorisi adı verilen zihinsel yeti olan başkalarının inanç ve arzularını anlama yetisi için bu bölgenin gerekli olduğunu daha önce göstermişti.⁷²

Derin bedensel duyumların ötesine geçen ahlaki nitelikte bir başka irdeleme de var; bu da farklı eylem süreçlerinin sonuçlarını tartmak. Ahlak felsefesinden bayat bir fıkra örneğini ele alalım: tavan arasında bir aile Nazilerden saklanıyor. Bebek ağlayıp yerlerini belli ederse bebek de dahil hepsi ölecektir; bu durumda bebeği soluksuz bırakarak öldürmeliler midir? Peki kontrolden çıkmış bir tramvayın raylarda çalışan beş işçiye çarpmasını önlemek için şişman bir adamı tramvayın önüne itip aracı vücuduyla durdurmasını sağlama konusunda ne diyeceğiz? Faydacı bir değerlendirmeye, bir kişinin ölümüyle beş kişinin yaşamı kurtulacağına göre, her iki öldürmeye de hak verilebileceği söylenebilir. Oysa pek çok kişi bebeğin boğulmasına ya da şişman adamın itilmesine inatla karşı çıkacak, bu da çıplak elle masum bir insana zarar vermeye karşı derin bedensel bir tepki duymalarına bağlanacaktır. Mantıksal açıdan bunlarla eşdeğer bir açmazda da orada bulunan bir üçüncü kişi kontrolden çıkmış bir tramvayın raylarda çalışan beş işçiye çarpmasını önlemek için tramvayı tek bir kişinin öleceği bir yan yola yöneltiyor. Bu durumda makas değiştirip bir kişinin kaybedilmesi pahasına beş kişinin yaşamını kurtarmak herkese kabul edilebilir geliyor; bunun arkasında da insanların kendilerini gerçekten birisini öldürmüş gibi *hissetmemelerinin*, tek sorumluluklarının tramvayın bunu yapmasını önlememek olduğunu hissetmelerinin yattığı tahmin ediliyor.⁷³

Cohen'le ve diğer araştırmacılarla çalışan felsefeci Joshua Greene soluksuz kalmasını sağlayarak bir bebeği öldürmeye ya da bir adamı trenin önüne itmeye karşı gelişen derin bedensel tepkinin amigdala ve orbital korteks kökenli olduğunu, buna karşılık en yüksek sayıda insanın yaşamını kurtarmaya yönelik faydacı hesabın, frontal lobun, Şekil 8-3'te yine parlak olarak gösterilen dorsolateral prefrontal korteks kökenli olduğunu bildiriyor.⁷⁴ Dorsolateral korteks entelektüel, soyut problem çözme işlemlerinde en çok rol alan beyin bölümlerinin

⁷¹ Young & Saxe, 2009.

⁷² Saxe & Kanwisher, 2003.

⁷³ Greene, 2011; Greene & Haidt, 2002; Pinker, 2008a.

⁷⁴ Greene, 2011; Greene & Haidt, 2002; Greene ve ark., 2001.

bir parçası; örneğin insanlar ZEKA testlerini çözerken bu bölüm harekete geçip parlıyor.⁷⁵ İnsanlar tavan arasındaki ağlayan bebek olayını değerlendirirken, hem (bebeğin soluksuz bırakılarak öldürülmesi dehşetine tepki veren) orbital korteks hem de (kurtarılan ve kaybedilen yaşamların hesabını yapan) dorsolateral korteks parlıyor ve bunlara birbirleriyle çelişen dürtüleri ele alan üçüncü bir beyin bölgesi, anterior singulat korteks de eşlik ediyor; Şekil 8-4'te gösterildiği gibi bu son bölge orta hattaki beyin duvarında yer alıyor. Bir bebeği soluksuz bırakarak öldürmenin kabul edilebileceği sonucuna varan kişilerde dorsolateral kortekste etkinleşmenin daha güçlü olduğu gözlemleniyor.

Evrım sürecinde muazzam bir gelişme kaydeden temporoparietal kavşak ve dorsolateral prefrontal korteks, belli şiddet tiplerini haklı gösteren serinkanlı hesapların yapıldığı donanımı ortaya çıkarıyor. Bu hesapların sonuçlarına ikinçikli yaklaşmamız da –bebeği soluksuz hıra karak öldürme ister bir şiddet eylemi olarak algılsın ister şiddeti önleyen bir eylem– serebrumun serebral bölümünün özünde ne içimizdeki şeytanlar ne de iyilik meleklerimiz olduğunu ortaya koyuyor. Bunlar şiddeti hem besleyebilen hem de baskılayabilen bilişsel araçlar; nitekim insana özgü, ayırt edici nitelikteki şiddet biçimlerinde bu güçlerin her ikisinin de bol miktarda uygulandığını göreceğiz.

Şiddetin nörobiyolojisi alanında yaptığımız bu kısa gezinin bilimsel bilgi dağarcığımıza yeterince adil davranmadığını, bilimsel bilgi dağarcığımızın da bu fenomenlerin kendilerine yeterince adil davranmadığını belirtmem gerekiyor. Ama umarım bu kadarı bile şiddetin tek bir psikolojik kökü olmadığı, köklerinin farklı çalışma ilkeleri olan birden çok mekanizmaya uzandığı konusunda sizi ikna etmiştir. Bunları anlamak için, beynin donanımına bakmakla yetinmeyip, yazılımını, yani insanların *neden* şiddet kullandığını da incelememiz gerekiyor. Bu nedenler beyin dokusunun mikro devrelerinde karmaşık örüntüler şeklinde gerçekleşiyor; nasıl ki bir DVD'yi mikroskopta inceleyerek içerdiği filmi göremiyorsak, bunları da nöronlara bakarak doğrudan okuyamıyoruz. Bu nedenle bu bölümün kalan kısmında, bir yandan psikolojik fenomenleri nöroanatomiyle bağlantılandırmaya devam ederken, bu kez psikolojinin kuş bakışı yaklaşımına geçeceğiz.

Çok sayıda şiddet sınıflandırması var ve bunların önerdiği ayrım çizgileri genellikle birbirine benziyor. Ben Baumeister'in dört parçalı şemasını temel alıp bu kategorilerden birini ikiye böleceğim.⁷⁶

Birinci şiddet kategorisini pratik, araçsal, istismarcı ya da yırtıcı şiddet olarak nitelendirebiliriz. Bu en basit şiddet türü: belli bir hedefe ulaşmak için güç kullanmak. Bu kategoride aç gözlülük, şehvet ya da hırs gibi bir hedefe ulaşmak için Arayış sistemi temelinde şiddete başvuruluyor ve şiddete kişinin zekasının bütünü rehberlik ediyor; bunun için de dorsolateral prefrontal korteks uygun bir sembol oluşturuyor.

⁷⁵ Fuster, 2008.

⁷⁶ Baumeister, 1997.

İkinci şiddet kategorisinin kökeninde hakimiyet, yani rakiplere üstün gelme dürtüsünü saptıyoruz (Baumeister bunu "bencilik" olarak adlandırıyor). Bu dürtü testosteronla beslenen Hakimiyet ya da Erkekler Arası Saldırganlık sistemiyle bağlantılandırılabilir, ama bu erkeklerle ya da bireylerle sınırlandırılmaz. Daha sonra göreceğimiz gibi, gruplar da hakimiyet için birbirleriyle yarışıyor.

Şiddetin kökeninde üçüncü olarak intikam, yani verilen bir zararı aynen geri uygulama dürtüsü var. Bunun arkasındaki doğrudan mekanizma Öfke Patlaması sistemi, ama bu amaçla Arayış sistemi de harekete geçirilebiliyor.

Dördüncü şiddet kategorisinin kökeninde sadizm, yani acı vermekten zevk almanın bulunduğunu görüyoruz. Eşit ölçüde şaşırtıcı ve dehşet verici nitelikteki bu güdü, psikolojimizin, özellikle de Arayış sisteminin çeşitli tuhaflıklarından biri sayılabilir.

Şiddetin beşinci ve en büyük dolaylı zararları doğuran kökenininse ideoloji olduğunu görüyoruz; burada hakiki müminler bir dizi güdüyü bir araya getirerek bir inanç kurguluyorlar ve bu inancın yıkıcı hedeflerini gerçekleştirmek için başka insanları seferber ediyorlar. İdeoloji beynin bir bölgesiyle, hatta beynin bütünüyle özdeşleştirilemez, çünkü çok sayıda insanın beyinlerine dağılmıştır.

YIRTICI ŞİDDET

İlk şiddet kategorisi aslında bir kategori sayılmaz, çünkü faillerin nefret ya da öfke gibi yıkıcı güdülerini yok. Tek yaptıkları istedikleri şeyi en kısa yoldan elde etmek ve bu yolda önlerine bir canlı çıkıyor. Bunu en fazla dışlama yoluyla bir kategori sayabiliriz: duygudaşlık ya da ahlaki endişe türünden baskılayıcı bir faktörün bulunmaması. Immanuel Kant koşulsuz buyruğunu ikinci kez formüle ederken –bir edim kişiye belli bir amaca ulaşmak için bir araç olarak değil de başlı başına bir amaç olarak yaklaşıyorsa ahlakidir– aslında ahlaki bu türden bir şiddetten kaçınma olarak tanımlıyordu.

Yırtıcı saldırganlık istismarcı, araçsal ya da pratik şiddet olarak da nitelendirilebilir.⁷⁷ Bu, Hobbes'a göre ilk kavga nedeni olan kazanç amaçlı saldırıyla da uyumlu. Bu, Dawkins'in bir başka sağkalım makinesini kaya parçası, ırmak ya da yiyecek lokması gibi çevrenin bir parçası olarak ele alan sağkalım makinesine denk geliyor. Bu, Clausewitz'in savaş politikanın başka araçlarla devam ettirilmesinden ibarettir özdeyişinin kişiler arası bir eşdeğeri. Bu, Willie Sutton'un neden banka soyduğu sorusuna verdiği yanıt aslında: "Çünkü paranın tutulduğu yer orası." Bu, çiftçinin verimliliğini artırmak için iki tuğlayla atın hadım edilmesi tavsiyesinin altında yatan fikir. "Acı vermez mi," diye sorulduğunda, çiftçinin yanıtı, "parmaklarını korursan bir şey olmaz." oluyor.⁷⁸

Yırtıcı şiddet bir hedefe ulaşmanın aracı rolünü oynuyor ve insanların ne kadar hedefi varsa, o kadar da yırtıcı şiddet çeşidi var. Harfi harfine yırtıcılık, yani yiyecek elde etme ya da spor amaçlı avcılık paradigmayı temsil edici nitelikte, çünkü kurbana karşı hiçbir düşmanlık içermiyor. Avlarından nefret etmek bir yana, Paleolitik mağara resimlerinden centilmen kulüplerinde şöminenin üzeri-

* Egotism –çn.

⁷⁷ Buss & Duntley, 2008.

⁷⁸ F. Zimring, Aktaran Kaplan, 1973, s.23.

ne asılan hayvan başlarına kadar, avcılar onlara büyük değer veriyor ve totemleştiriyorlar. Avcılar avlarına empatiyle de yaklaşabiliyorlar; bu da tek başına empatinin şiddeti önlemediğini gösteriyor. Ekolog Louis Liebenberg Kalahari Çölünde belli belirsiz birkaç ize dayanarak peşinde oldukları avın nerede olduğunu ve fiziksel durumunu anlayan !Kung Sanların bu hayret verici yetilerini araştırmış.⁷⁹ !Kung Sanlar bunu empatiyle, kendilerini hayvanın yerine koyarak ve ne hissettiğini ve nereye kaçmayı seçebileceğini hayal ederek başarıyorlar. Bu süreçte sevginin de payı olduğu bile söylenebilir. Bir beysbol maçının sonunda kanepeden kalkamayacak, hatta kanalı bile değiştiremeyecek kadar dermansız kaldığım bir gece pasif bir şekilde kablolu bir spor kanalındaki bir sonraki programı izlemiştim. Bu balıkçılıkla ilgili, orta yaşlı bir adamın tanımlanamayacak bir su parçasının ortasında alüminyum bir teknede birbiri ardına kocaman balıkları tekneye çekişini gösteren bir programdı. Yakaladığı her balığı yüzüne yaklaştırıyor, hafif darbelerle okşuyor, öpüyormuş gibi sesler çıkarıyor ve “Ne kadar da güzelsin böyle! Müthişsin! Eveet, öylesin!” diyordu.

Failin –ahlakilik içermeyen, pragmatik, hatta hafifmeşrep– bakış açısıyla mağdurun bakış açısı arasındaki uçurum hiçbir yerde bizim hayvanlara yönelik yırtıcı davranışlarımızdan daha derin olamaz. Balığın fırsatı olsa, balıkçının sevgi gösterisine asla karşılık vermeyeceğini söyleyebiliriz ve tavuğun ya da canlı ıstakozun, biz onların etlerini yerken bir tabak patlıcan yemeğinden biraz daha fazla haz yaşayalım diye kurban edilmelerinin adil olup olmadığı sorusuna verecekleri yanıtı insanların çoğu duymak istemeyecektir. Aynı meraksızlık insanlara karşı da soğukkanlı bir yırtıcı şiddet uygulamaya olanak veriyor.

İşte birkaç örnek: taşradaki isyanları bastıran Romanlılar; fethedilmeye karşı direnen kentleri yerle bir eden Moğollar; etrafı yağmalayan ve kadınlara tecavüz eden terhis edilmiş serbest asker grupları; yerli halkları topraklarından kovan ya da katleden sömürge yerleşimcileri; rakiplerini, muhbirleri ya da işbirliğini reddeden memurları anında katleden gangsterler; siyasi rakiplerini ortadan kaldıran hükümdarlar ya da hükümdarları suikastla deviren siyasi rakipleri; muhalifleri hapse atan ya da öldüren hükümetler; düşman kentleri bombalayan savaş halindeki devletler; soyguna ya da arabasının kaçırılmasına direnen kurbanı yaralayan haydutlar; suça tanıklık etmiş kişileri öldüren suçlular; yetiştiremeyeceklerini hissettikleri yeni doğmuş bebeklerini soluksuz bırakarak öldüren anneler. Savunma ve ön alma amaçlı şiddet olan, karşındaki harekete geçmeden ona karşı harekete geçmenin de bir tür araçsal şiddet sayılması gerekir.

Yırtıcı şiddet, belki de çok sıradan ve kolayca açıklanabilen bir şiddet olduğu için, insanın ahlak dünyasındaki en sıradışı ve en şaşırtıcı fenomen. Örneğin gazetede Uganda’da bir evin çatısına yerleşen isyancı askerlerin zamanlarını kadınları kaçırp, bağlayıp tecavüz ederek geçirdiklerini, sonra da bu kadınları damdan atıp öldürdüklerini okuyoruz ve başımızı sallayıp “İnsan böyle şeyleri nasıl yapabilir?” diyoruz.⁸⁰ Bunu sıkıldıkları için, şehvet nedeniyle ya da spor olsun diye yaptıkları apaçık olduğu halde, bu yanıtı kabul etmeyi reddediyoruz, çünkü mağdurun çektiği acıların failin elde ettiği yararlar karşılaştırılamayacak

⁷⁹ Liebenberg, 1990.

⁸⁰ Baumeister, 1997, s.125.

kadar büyük olduğunu görüyoruz. Mağdurun bakış açısını benimsiyoruz ve saf kötülük düşüncesinden hareket ediyoruz. Oysa bu gibi zulümlerin neden yapıldığını değil, bunların neden daha sık yaşanmadığını sormamız gerekiyor.

Belki Jain keşişleri dışında, hepimiz en azından böceklerle karşı yırtıcı şiddet uyguluyoruz. Büyük çoğunluğumuzda insanlara av gibi yaklaşmanın baştan çıkarıcılığı duygusal ve bilişsel kısıtlamalarla baskılanıyor, ama bir azınlıkta bu kısıtlamalar yok. Psikopatlar erkek nüfusun yüzde 1 ile yüzde 3'ünü oluşturuyorlar; bu oran, türlü çeşitli kaşarlanmış baş belasını kapsayan daha geniş bir antisosyal kişilik bozukluğu tanımını mı, yoksa kurnaz manipülatörleri kapsamına almakla yetinen daha dar bir tanımını mı benimsediğinize göre değişiyor.⁸¹ Psikopatlar çocukluk çağından itibaren yalan söylemeye ve zorbalık yapmaya yatkın oluyorlar, duygudaşlık ya da pişmanlık duyguları yok, şiddet kullanarak suç işleyen bireylerin yüzde 20 ile yüzde 30'unu oluşturuyorlar ve ciddi suçların yarısı onlara ait.⁸² Yaşlı çiftleri dolandırarak ömür boyu biriktirdikleri varlıklarını ellerinden almak ve işletmeyi çalışanların ve hissedarların çıkarlarını insafsızca hiçe sayarak yürütmek gibi şiddet içermeyen suçlar da işliyorlar. Daha önce gördüğümüz gibi, psikopatlarda sosyal duygularla ilgili beyin bölgeleri, özellikle de amigdala ve orbital korteks, diğer insanlara göre körelmiş ve tepkisiz, ama bu kişilerde başka herhangi bir patoloji bulgusu saptanmayabiliyor.⁸³ Hastalık ya da kaza ardından bu bölgelerde hasar oluşan bazı kişilerde psikopati bulguları gelişebiliyor, ama bu kısmen kalıtsal bir sorun da olabiliyor. Psikopati birbirine güvenerek işbirliği yapan büyük toplulukları istismar etmeye fırsat veren bir azınlık stratejisi olarak evrilmiş olabilir.⁸⁴ Hiçbir toplum milis ve ordu güçlerini yalnızca psikopatlardan oluşturamaz, ama bu gibi adamların yağma ve tecavüz umuduyla bu maceralara diğer insanlardan daha yatkın olmaları kaçınılmaz. Altıncı bölümde gördüğümüz gibi, soykırımlarda ve iç savaşlarda çoğu zaman ideologlarla uygulamanın başındaki savaş ağaları ve bu vahşetleri memnuniyetle uygulayan belli sayıda psikopati da kapsayan baskın birlikleri arasında iş bölümü yapıyor.⁸⁵

Yırtıcı şiddet psikolojisinin temelinde yatan gerçek, amaca yönelik araçlar konusunda akıl yürütme kapasitesinin ve ahlaki çekincelerle kendini kısıtlama yetisinin insanın bütün canlı varlıklarla ilişkilerinde otomatik olarak devreye girmemesi. Ama yırtıcı şiddeti uygulama sürecinde psikolojimizin iki cilvesinin de rolü var.

Yırtıcı şiddet bütünüyle pratiğe dönük olsa da, insan zihni uzun süre soyut akıl yürütmeye yetinmiyor. Güçlü bir eğilim onu evrim sürecinde hazırlanmış

⁸¹ Hare, 1993; Lykken, 1995; Mealey, 1995; Raine, 2008; Scarpa & Raine, 2007.

⁸² G. Miller, "Investigating the psychopathic mind," *Science*, 5 Eylül 2008, s.1284-86; Hare, 1993; Baumeister, 1997, s.138.

⁸³ Raine, 2008.

⁸⁴ Psikopatik semptomların kalıtsallığı: Hare, 1993; Lykken, 1995; Mealey, 1995; Raine, 2008. Hilekarlık stratejisi olarak psikopatoloji: Kinner, 2003; Lalumière, Harris, & Rice, 2001; Mealey, 1995; Rice, 1997.

⁸⁵ Mueller, 2004a; Valentino, 2004.

duygusal yüklü kategorilere kaydırıyor.⁸⁶ Avlanmaya çalışılan nesne kendini koruyucu önlemler alır almaz, güçlü duyguların devreye girme olasılığı da artıyor. Av insansa, gizlenmeye ve yeniden gruplaşmaya çalışıyor ya da ön alma amacıyla karşı saldırıya geçip saldırganı yok edilme tehdidiyle karşı karşıya bırakabiliyor; bunun kendisi de güvenlik açmazına ya da Hobbesçu tuzağa kapı açan bir tür araçsal şiddet. Bu gibi durumlarda yırtıcı saldırganın zihni, amaca yönelik soğukkanlı araç analizini bir yana bırakıp, tiksinti, nefret ve öfkeye kapılabiliyor.⁸⁷ Daha önce gördüğümüz gibi, failler genellikle kurbanlarıyla haşareler arasında paralellik kuruyorlar ve onlara ahlaki bir tiksintiyle yaklaşıyorlar. Ya da onları varoluşsal bir tehdit sayıp, Aristoteles'in karıştını cezalandırma değil yok etme arzusu diye nitelendirdiği nefretle hareket ediyorlar. Hedefi imha etmek mümkün değilse ve fail doğrudan ya da üçüncü taraf aracılığıyla mağdurla uğraşmaya devam etmek zorundaysa, ona öfkeyle yaklaşabiliyor. Yırtıcı şiddetin failleri hedeflerinin savunma amaçlı misillemelerine de, sanki *kendileri* saldırıya uğruyormuş gibi tepki verip, ahlaki bir intikam hırsına ve hiddete kapılabiliyorlar. Ahlaki Değerlendirme Uçurumu sayesinde, kendilerinin başlattığı saldırıları zorunlu ve önemsiz sayıp küçültüyorlar, misillemeyi de kısıktılmamış yıkıcı bir saldırı olarak gözlerde büyütüyorlar. İki tarafın yanlış değerlendirmeleri de farklılık gösteriyor; fail saldırı sayısını eşitlemeye, mağdur da eşitsizleştirmeye çalışıyor ve bu iki hesap arasındaki fark, daha sonra ele alacağımız bir intikam sarmalını ateşleyebiliyor.

Kendine yontucu yanlılıkların ufak bir yırtıcı şiddet alevini cehenneme dönüştürmesinin ikinci bir yolu daha var. İnsanlar yalnızca kendilerinin ahlaki haklılık ve doğruluklarını abartmakla kalmıyorlar, kendi güçlerini ve kendilerini bekleyen geleceği de abartıyorlar; kendine yontucu yanlılığın bu alt tipine *pozitif yanılsamalar* adı veriliyor.⁸⁸ Yüzlerce çalışmada insanların sağlık durumu, liderlik yetenekleri, zeka, mesleki yeterlilik, sportif beceri ve yöneticilik mahareti gibi özelliklerini abartarak gerçeğin üzerinde değer biçtikleri gösterildi. Ayrıca insanların doğuştan şanslı olduklarına ilişkin anlamsız inançları da olabiliyor. İnsanların çoğu ilk gireceği işin iyi bir iş olacağını, özel yetenekli çocukları olacağını ve çok uzun yaşayacağını düşünüyor. Yine, kaza, hastalık ya da depresyon geçirme, suç mağduru olma, istenmeyen gebelik yaşama ya da depresyon mağduru olma olasılıklarının da ortalamanın *altında* olduğunu düşünüyorlar.

İnsanlar kendilerini neden kandırıyorlar? Pozitif yanılsamalar insanların daha mutlu olmasını, kendilerine daha fazla güvenmelerini ve zihinsel açıdan daha sağlıklı olmalarını sağlıyor, ama bu saptama bu gibi yanılsamaların neden var olduğunu açıklamıyor; tersine, bu durumu sorgulamamızı ve *nasıl* olmuş da beyinlerimiz yalnızca gerçekçi olmayan değerlendirmelerin bizi mutlu ve özgüvenli kılması doğrultusunda yapılmış, hoşnutluk duygularımız *neden* gerçeklik temelinde bir ayarlamaya tabi değil sorusunu sormamıza yol açıyor. Buna verilebilecek en akla uygun yanıt pozitif yanılsamaların bir pazarlık taktiği, inandırıcı bir blöf olduğu. Müttefikinizin sizinle birlikte riskli bir girişime

⁸⁶ Zihnin duygusal kategorilere sapması: Cosmides & Tooby, 1992, Pinker, 2007b, bölüm 5 ve 9. Nefret, öfke ve tiksintme: Tooby & Cosmides.

⁸⁷ Tooby & Cosmides, 2010.

⁸⁸ Johnson, 2004; Tavrıs & Aronson, 2007; Taylor, 1989.

katılmasını sağlamada, en iyi sonucu elde etmek için pazarlık yaparken ya da rakibinizi korkutarak geri çekilmeye zorlarken, inandırıcılığınızı yitirmeksizin gücünüzü abartırsanız kazanma olasılığınız artar. Abartmaya kendinizin de inanması, içten pazarlıklı bir yalandan daha iyidir; yalan söylemeyle yalan saptama arasındaki silahlanma yarışında karşınızdakiler aşıkâr yalanların iç yüzünü görme yetisiyle donanmışlardır.⁸⁹ Abartıda aşırıya varıp gülünç hale gelmediğiniz sürece, karşınızdakiler kendinize ilişkin değerlendirmenizi büsbütün görmezden gelmeyi göze alamazlar; çünkü hakkınızda en fazla bilgiye herkesten çok siz sahipsiniz ve sürekli felaketlerle karşılaşmamak için değerlendirmenizi aşırı çarpıtmamanızı sağlayan bir mekanizmanız da var. Kimse abartıya kaçmasa, tür açısından bu daha iyi olurdu, ama doğal seçilimin beyinlerimiz üzerindeki etkisi türün yararını temel almıyor. Ve kendini yüceltenlerle dolu bir toplulukta yegâne dürüst kişi olmayı göze alması kimseden beklenemez.⁹⁰

Aşırı özgüven yırtıcının acınası halini daha da ağırlaştırıyor. İnsanlar bütünüyle rasyonel olsalar, yalnızca başarı olasılıkları yüksekse ve yalnızca bu başarıyla elde edecekleri avantajlar çatışmada yaşayabilecekleri kayıplardan daha fazlaysa yırtıcı şiddete başvururlardı. Aynı nedenle zayıf tarafın da, sonucun kaçınılmaz olduğu anlaşılır anlaşılmaz taviz vermesi gerekirdi. Rasyonel faillerle dolu bir dünyada bol miktarda istismar yaşanırdı, ama çatışma ya da savaş pek görülmezdi. Şiddete başvurulması için iki tarafın gücünün birbirine çok yakın olması ve kimin daha güçlü olduğuna yalnızca bir çatışmayla karar verilebilmesi gerekirdi.

Ama pozitif yanılsamalarla dolu bir dünyada gaza gelen herhangi bir saldırgan başarı oranlarını göz ardı ederek hücumla geçebileceği gibi, savunmacı da gaza gelerek gücüyle orantısız direnebilir. Winston Churchill'in dile getirdiği gibi, "Kazanacağınızdan ne kadar emin olursanız olun, asla unutmayın, karşı taraf kendisinin de kazanma şansı olduğunu düşünmese hiç savaş olmazdı."⁹¹ Bunun sonucunda da, 5. bölümde gördüğümüz türden yıpratma savaşları (hem oyun teorisi bağlamında hem de askeri anlamda) tarihin en yıkıcı savaşları olabiliyor ve ölümcül çatışmaların kuvvet yasası dağılımında büyük çaplı savaşların kuyruk bölümünü şişiriyor.

Askeri tarihçiler eskiden beri liderlerin savaşlarda hezeyan boyutlarına ulaşabilen ölçüde pervasız kararlar aldığına işaret ediyorlar.⁹² Rusya'nın Napoléon tarafından, bir yüzyıl sonra da Hitler tarafından işgal edilmesi en kötü örnekler arasında yer alıyor. Geçtiğimiz beş yüzyıl boyunca, savaş başlatan ülkeler bu savaşların dörtte birinden yarısına kadarını kaybettiler; kazandıkları zaman da çoğunlukla bu bir Pirus zaferiydi.⁹³ Barbara Tuchman'ın *The March of Folly: From Troy to Vietnam* (Troya'dan Vietnam'a Çılgınlık Resm-i Geçidi) adlı kitabından ve Robert Trivers'in kendini kandırma teorisinden esinlenen Richard Wrangham, askeri başarısızlıkların çoğu zaman veri yetersizliğine ya da strateji

⁸⁹ von Hippel & Trivers, 2011.

⁹⁰ Trivers, 1976; Trivers, baskıda; von Hippel & Trivers, 2011.

⁹¹ Aktaran Johnson, 2004, s.1.

⁹² Luard, 1986, s.204, 212, 268-69.

⁹³ Johnson, 2004, s.4; Lindley & Schildkraut, 2005; Luard, 1986, s.268.

hatalarına değil, aşırı özgüvene bağlı olduğunu ileri sürüyor.⁹⁴ Liderler kazanma olasılıklarını abartıyorlar. Meydan okumaları birlikleri yüreklendirebilir ve zayıf rakiplerini korkutabilir, ama aynı zamanda da düşündükleri kadar zayıf olmayan ve kendisi de aşırı özgüvenin büyümesine kapılmış bir düşmanla karşı karşıya kalmalarına da yol açabilir.

Siyaset bilimci Dominic Johnson'la Wrangham ve arkadaşlarının birlikte gerçekleştirdikleri bir deneyde karşılıklı aşırı özgüvenin savaşa yol açacağı fikri test edilmiş.⁹⁵ Orta karmaşıklıkta bir savaş oyununda ulusal lider rollerine giren katılımcı çiftlerine iki ülke arasındaki sınırda yer alan bir bölgedeki elmaslar için rekabet ederken, birbirlerini tehdit etme ya da pahalıya mal olacak bir saldırıya girişme fırsatı tanınmış. Birkaç turdan sonra ülkesini bu işten sağ çıkarmayı başarır, elinde en çok para olan tarafın yarışmayı kazanması öngörülmüş. Deneyde oyuncular birbirleriyle bilgisayar aracılığıyla etkileşime giriyorlar, dolayısıyla karşılarındaki oyuncunun kadın mı erkek mi olduğunu bilmiyorlar. Oyuna başlamadan önce, katılımcılara diğer bütün oyuncularla karşılaştırıldığında kendilerine ne kadar şans tanıdıkları soruluyor. Araştırmacılar güzel bir Lake Woebegon Etkisiyle karşılaştıklarını bildiriyorlar: çoğunluğun ortalamanın üzerinde başarı göstereceği kanısında olduğu ortaya çıkıyor. Lake Woebegon Etkisi gözlemlenen durumlarda kendi kendini aldatan insan oranı, *aslında* o kadar da yüksek değildir. İnsanların yüzde 70'inin kendilerine ortalamanın üzerinde başarı şansı tanıdıklarını varsayalım. Nüfusun yarısı gerçekten ortalamanın üzerinde olacağına göre, kendi durumlarını abartanların oranı yalnızca yüzde 20 olacaktır. Bu savaş oyununda böyle olmuyor. Oyuncu kendinden ne kadar eminse *o kadar başarısız* olduğu ortaya çıkıyor. Özellikle kendilerinden emin oyuncular karşı karşıya geldiğinde kışkırtılmaksızın saldırma oranı daha da yüksek oluyor; bunun da sonraki turlarda karşılıklı yıkıcı intikam çabalarının tırmanmasına yol açtığı bildiriliyor. Kadınların gözünde bu hiç de şaşırtıcı olmazdı, ama deneyde karşılıklı yıkıcılığı tırmandıran oyuncu çiftlerinin hemen hepsi erkek.

Aşırı özgüven teorisini gerçek dünyada değerlendirmek için, geriye bakıp bazı askeri liderlerin yanıldıklarının kanıtlanmış olduğunu görmek yetmez. Bu vahim karar verilirken, söz konusu liderin konuya yansız yaklaşıp giriştiği macerada başarısız sonuç alma olasılığının yüksek olduğunu gösteren bilgilere erişim olanağı bulunduğunu da göstermek gerekiyor.

Overconfidence in War: Havoc and Glory of Positive Illusions (Savaşta Aşırı Özgüven: Pozitif Yanılsamaların Yol Açtığı Yıkım ve Zafer) başlıklı kitabında liderlerin savaşın eşiğindeki beklentilerini inceleyen Johnson, bu liderlere gerçekçi olmayan ve ellerindeki bilgilerle çelişen bir iyimserliğin egemen olduğunu göstererek Wrangham'ın hipotezini doğruluyor. Örneğin, Birinci Dünya Savaşından önceki haftalarda taraflardan birini oluşturan İngiltere, Fransa ve Rusya liderleri de, öteki taraftaki Almanya, Avusturya Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu liderleri de savaşın karşı tarafın bozgunuyla sonuçlanacağını ve Noel'de muaffer birliklerinin evlerine dönmüş olacağını tahmin ediyorlar. Her iki tarafta kendinden geçmiş genç erkek yığınları koşarak askere yazılıyorlar, ama bunun

⁹⁴ Wrangham, 1999b.

⁹⁵ Johnson ve ark., 2006.

nedeni ülkeleri uğruna ölmeyi göze alacak kadar fedakâr olmaları değil, ölmeyeceklerine inanmaları. Hepsi haklı olamazdı, nitekim haklı olmadıkları ortaya çıktı. Vietnam'da da, üç Amerikan yönetimi kabul edilebilir bir maliyetle zafer kazanmanın mümkün olmadığına ilişkin bol miktarda istihbarat aldıkları halde savaşı tırmandıracaklardı.

Johnson yıkıcı yıpratma savaşlarında her iki tarafın da üstün geleceklerinden kesinlikle, hatta büyük ölçüde emin olmaları gerekmediğini belirtiyor. Tarafların öznel olasılık tahminleri toplamının birin üzerinde olması yetiyor. Yazar pozitif yanılsamalarımızın evrildiği küçük çaplı çatışma dönemleriyle karşılaşılırdığında, savaşın kalın bir sis perdesi ardına gizlendiği ve liderlerin sahada olup bitenlerden kopuk olduğu modern uyumsuzluklarda aşırı özgüvenin daha uzun süre varlığını sürdürebildiğini belirtiyor. Modern zamanlara ait bir başka tehlike de ülkelerde liderliğin, çoğu özgüven dağılımının sağ taraftaki kuyruğunda, aşırı özgüven bölgesinin iyice dibinde yer alan erkeklerin elinde olması.

Johnson demokrasilerde bilgi akışıyla ortaya serilen çıplak gerçeklerin liderlerin yanılsamalarını açığa çıkarma olasılığı daha fazla olduğu için, bu rejimlerde aşırı özgüvenle körüklenen savaşlara daha az rastlanmasını beklemiş. Ama bilgi akışının, demokratik bir sistemin varlığından daha önemli olduğu sonucuna varmış. Johnson'ın kitabı 2004'te yayımlandı ve kapak için seçilen resmi anlamak için çok çaba harcamak gerekmiyor; kapakta 2003'te George W. Bush'un "Görev Başarıyla Tamamlandı" şiarıyla ışıltı ışıltı parıldayan bir uçak gemisi güvertesinde uçuş giysileriyle poz verdiği ünlü fotoğraf var. Gerçi aşırı özgüven Irak Savaşının seyrini olumsuz etkilemedi (bu Saddam Hüseyin'in kendisi açısından söylenemez elbette), ama Bush yönetiminin savaş sonrasını planlamayı başaramaması bir felaket doğuracak ve Irak'a istikrarlı bir demokrasi getirme hedefinin ölümüne yol açacaktı. Siyaset bilimci Karen Alter savaş çıkmadan önce bir analiz yapmış ve Bush yönetiminin karar süreçlerinde sıradışı ölçüde kapalı olduğunu göstermişti.⁹⁶ Savaş öncesinde politikaları oluşturan ekip, grup düşünme* fenomenini ders kitaplarına girebilecek bir netlikte ortaya koydu ve kendisinin yanılmaz ve erdemli olduğundan emin olarak her türlü farklı değerlendirmeye kulaklarını tıkayıp, zorla görüş birliği oluşmasını sağlayacak ve bireysel kuşkuları baskılamayı başaracaktı.⁹⁷

Irak Savaşının hemen öncesinde savunma bakanı Donald Rumsfeld şu gözlemi dile getiriyordu,

Bilinen bilinenler var; bazı şeyleri bildiğimizi biliyoruz. Ayrıca bilinen bilinmeyenler de var; yani bazı şeyleri bilmediğimizi biliyoruz. Ama bir de bilinmeyen bilinmeyenler var; bunlar bilmediğimizi bilmediklerimiz.

Filozof Slavoj Žižek'in bir değerlendirmesine gönderme yapan Johnson, Rumsfeld'in can alıcı bir dördüncü kategoriye oluşturan bilinmeyen bilinenleri göz ardı ettiğini belirtiyor; bunlar bilinen ya da hiç değilse bilinebilecek ama görmezlikten gelinen ya da bastırılan şeyler. Diğer her türlü şiddet değişik toku-

⁹⁶ K. Alter, "Is Groupthink driving us to war?" *Boston Globe*, 21 Eylül 2002.

* *Groupthink* -çn.

⁹⁷ Janis, 1982.

şuna kapı açan o orta yoğunluktaki araçsal şiddete (birkaç hafta süren şok ve korkutma dalgasına) fırsat veren de işte bu bilinmeyen bilinenler.

HAKİMİYET

Küçük dağları ben yarattım, öfkesi burnunda, kumun üzerine sınır çizmek, alnını karışlamak, sidik yarışı gibi renkli deyimlerin hepsi, aslında anlamsız olan ama bir hakimiyet mücadelesini kışkırtan eylemleri anlatıyor. Bu da bizim yırtıcı, pratik ya da araçsal şiddet kategorisinden çok farklı bir kategoriyle karşı karşıya olduğumuza işaret ediyor. Hakimiyet mücadelelerinde elle tutulur herhangi bir şey risk altında olmadığı halde, bunlar insanlar arasındaki kavgaların en ölümcüllerinden biri olabiliyor. Büyüklük ölçeğinin bir ucunda yer alan, Hanedanlar, Egemenlik ve Milliyetçilik Çağlarında yaşanmış birçok savaşın, ne olduğu tam olarak netleştirilmemiş bir ulusal üstünlük iddiasıyla yürütüldüğünü, buna Birinci Dünya Savaşının da dahil olduğunu görmüştük. Ölçeğin öteki ucundaysa insan öldürmeyle sonuçlanan en yaygın güdü olan "hakaret, küfür, itip kakma gibi nispeten önemsiz nedenlere bağlı kapışmaları" görüyoruz.

Martin Daly ve Margo Wilson'ın insan öldürme konusundaki kitaplarında dile getirdikleri görüşe göre, "bu 'nispeten önemsiz nedenlere bağlı kapışmalar-daki' taraflar, oyun sırası türünden eften püften konuların çok ötesinde meseleler söz konusuymuş gibi davranıyorlar ve konuya ilişkin kendi değerlendirmelerinin ciddiye alınmasını bekliyorlar."⁹⁸ Hakimiyet mücadeleleri göründükleri kadar saçma değil. Anarşinin egemen olduğu her alanda failin talana karşı kendisini savunmaya istekli olduğunu ve bunu başarabileceğini gösteren bir ünü olması, kendi çıkarlarını koruyabilmesinin yegâne yolu. Bu kararlılık olaydan sonraki misillemede de gösterilebilir, ama proaktif davranıp, bunu hasar oluşmadan önce ortaya koymak tercih ediliyor. Üstü örtülü tehditlerin havacıya olmadığını kanıtlamak için, kararlılığın ve misilleme kapasitesinin sergilenebileceği kanalların, "Benimle uğraşma" mesajının verilebileceği yolların bulunması gerekiyor. Sonucu belli olan, her iki tarafı da kana bulayacak bir çatışmayı önlemek bütün tarafların çıkarına olduğu için, ortamdaki failerin görece savaşma kapasitelerinin bilinmesi de aslında herkesin çıkarına.⁹⁹ Bir toplulukta üyelerin görece maharetleri istikrarlıysa ve büyük ölçüde biliniyorsa, buna hakimiyet hiyerarşisi adı veriliyor. Hakimiyet hiyerarşilerinde kaba kuvvetten daha fazla faktör temel alınıyor. En havalı primat bile tek başına üç kişiye karşı bir kavgayı kazanamayacağına göre, hakimiyet müttefik kazanma yetisini gerektirir, bunda başarılı olanlar da ekip arkadaşlarını rastgele seçmezler, en güçlü ve en kurnaz olanlarla birleşirler.¹⁰⁰

Hakimiyet mücadelelerinde doğrudan risk altında olan meta bilgi; bu da hakimiyet mücadelesini birkaç açıdan yırtıcılıktan ayırıyor. Birincisi, özellikle taraflar birbirine denkse ve pozitif yanlısalarla zehirlenmişlerse hakimiyet mücadeleleri ölümcül çatışmalara doğru tırmanabiliyor, ama (hayvanlarda da insanlarda da) bu çatışmalar çoğunlukla güç gösterileriyle çözülüyor. Taraf-

⁹⁸ Daly & Wilson, 1988, s.127.

⁹⁹ Daly & Wilson, 1988; Dawkins, 1976/1989; Maynard Smith, 1988.

¹⁰⁰ Boehm, 1999; de Waal, 1998.

lar birbirlerine dişlerini gösteriyor, silahlarını teşhir ediyor ve gerilimi tırmandırma oyunları oynuyorlar; taraflardan biri gerileyince yarışma sona eriyor.¹⁰¹ Oysa yırtıcı şiddette tek mesele arzulanan nesneyi ele geçirmek.

Hakimiyet mücadelelerinde bilgiyle ilişkili riskin bir başka boyutu da şiddetin veri alışverişiyle iç içe geçmesi. Ön, mantıkçıların ortak bilgi adını verdiği veriler temelinde yapılandırılan bir sosyal konstrüksiyon. Bir çatışmayı önlemek için, tarafların kimin daha güçlü olduğunu bilmesi yetmez; iki tarafın da ötekinin bunu bildiğini bilmesi gerektiği gibi, öteki tarafın kendisinin bildiğini de bilmesi gerekir ve bu böylece uzar gider.¹⁰² Ortak bilgi karşıt görüşlerle çöktürülebilir; bu nedenle de kamu oyu alanında bol bol hakimiyet mücadelesi yürütülür. Özellikle şeref kültürlerinde ve formel düelloyu onaylayan rejimlerde bunlar bir hakaretle ateslenebilir. Hakaret fiziksel bir yaralama ya da hırsızlık gibi ele alınır ve şiddet kullanarak intikam alma dürtüsünü harekete geçirir (böylece hakimiyet psikolojisi bir sonraki bölümde ele alacağımız intikam psikolojisiyle iç içe geçer). Amerika'da sokak şiddeti araştırmaları genç erkekler arasında bir sonraki yıl boyunca ciddi bir şiddet eylemi yapma olasılığı en yüksek olan kişilerin, belli bir şeref kodunu kabul edenler olduğunu gösteriyor.¹⁰³ Bu araştırmalarda iki erkek arasındaki tartışma izleyicilerin gözü önünde yürütülüyorsa, kavganın şiddet kullanmaya doğru tırmanma olasılığının iki kat arttığı da gösteriliyor.¹⁰⁴

Hakimiyet kapalı bir grup içinde kabul görüyorsa, bu sıfır toplamı bir oyundur: birinin rütbesi yükselirse, bir başkasınınki düşer. Kişinin sosyal değerinin yalnızca grup içindeki rütbesi tarafından belirlendiği küçük çetelerde ya da dışa kapalı işyeri gruplarında hakimiyet mücadelesi şiddete dönüşme eğilimi gösterir. Kişi birçok gruba dahilse ve bunlar arasında yer değiştirebiliyorsa, hangi grupta saygıyla karşılandığını saptama fırsatları artacak ve bir hakaretle karşılaşmak ya da önemsenmemek onun gözünde o kadar önemli olmayacaktır.¹⁰⁵

Hakimiyet mücadelelerinde doğrudan risk altında olan yegâne bilgi meta olduğu için, kimin patron olduğu ortaya çıktıktan sonra şiddet sona erebilir ve artık sürüp giden kan davaları yaşanmayabilir. Primatolog Frans de Waal primat türlerinin çoğunda kavgaya eden iki hayvanın daha sonra uzlaştıklarını bildiriyor.¹⁰⁶ Birbirlerine dokunabilirler, sarılıp öpüşebilirler, bonobolarda da sevişebilirler. Bunu gözlemleyince insanın aklına madem barışacaklardı neden kavgaya ettiler ve bir kavgaya nedenleri varsa nasıl oluyor da kavgadan sonra barışıyorlar soruları gelebilir. Bunu, barışmanın yalnızca uzun dönemli çıkarlarla birbirlerine bağlanmış primatlarda görülmesiyle açıklayabiliriz. Aralarındaki bağlar genetik akrabalık, yırtıcılara karşı toplu savunma, üçüncü tarafa karşı ortak hareket etmeyle açıklanabileceği gibi, bazı deneylerde tek neden onları yalnızca birlikte hareket ederlerse beslememiz olabiliyor.¹⁰⁷ Çıkar örtüşmesinin mükem-

¹⁰¹ Dawkins, 1976/1989; Maynard Smith, 1988.

¹⁰² Chwe, 2001; Lee & Pinker, 2010; Lewis, 1969; Pinker, 2007b.

¹⁰³ Brezina, Agnew, Cullen, & Wright, 2004.

¹⁰⁴ Felson, 1982; Baumeister, 1997, s.155-56. Ayrıca bkz. McCullough, 2008; McCullough, Kurzban, & Tabak, 2011.

¹⁰⁵ Baumeister, 1997, s.167.

¹⁰⁶ de Waal, 1996; McCullough, 2008.

¹⁰⁷ McCullough, 2008.

mel düzeyde olması gerekmiyor; grup içinde hakimiyet ya da misilleme amaçlı kavga nedenleri varlığını sürdürüyor, ama grup bırakın birbirini öldürmeyi, son-
suza kadar birbirini itip kakmayı bile göze alamıyor. Aralarında bu türden her-
hangi bir çıkar bağı olmayan primatlarda taraflar birbirine affedici yaklaşmıyor
ve şiddetin tırmanma olasılığı yükseliyor. Örneğin, şempanzeler kendi topluluk-
ları içindeki kavgalardan sonra barışıyorlar, ama bir başka topluluk üyeleriyle
yaşanan bir çatışmadan ya da baskından sonra asla barışmıyorlar.¹⁰⁸ Bir sonraki
bölümde insanlar arasındaki uzlaşmalara da ortak çıkar algısının egemen oldu-
ğunu göreceğiz.

Uzağa işeme yarışması metaforu, hakimiyet mücadelelerine katılma olasılığı
en yüksek cinsiyetin bu yarışmalara en uygun araçlara sahip olan cinsiyet ol-
duğunu düşündürüyor. Gerçi insanlar da dahil birçok primat türünde, genellikle
her iki cinsiyet de kendi cinsiyetinden bireylere karşı üstünlük için yarışır, ama
bunun erkek zihninde kadın zihninden daha geniş bir yer kapladığı, her türlü
fedakârlığa değecek paha biçilmez bir meta olarak mistik bir konum elde ettiği
düşünüyor. Kadınlarda ve erkeklerde kişisel değerler araştırmalarında erkek-
lerin yaşamın diğer bütün hazlarıyla karşılaştırıldığında mesleki statüye denge-
siz ölçüde yüksek bir yer biçtiği görülüyor.¹⁰⁹ Erkekler daha fazla risk alıyorlar
ve hem kendilerine daha fazla güveniyorlar hem de özgüvenleri daha abartılı.¹¹⁰
Emek iktisatçılarının çoğu gelirler ve mesleki başarı açısından cinsiyetler ara-
sındaki uçuruma, cinsiyetle ilişkili bu farkların da katkı yaptığı düşüncesinde.¹¹¹

Ve elbette erkek şiddete çok daha yatkın olan cinsiyet. Oranlar arasında bazı
farklar olsa da, her toplumda dövüş oyunlarına katılanlar, dayılananlar, ger-
çekten kavga edenler, silah taşıyanlar, şiddet içeren eğlencelerden hoşlananlar,
öldürme fantezileri kuranlar, gerçekten öldürenler, tecavüz edenler, savaşları
başlatanlar ve savaşlarda savaşanlar kadınlardan çok erkekler.¹¹² Cinsiyetler
arasındaki farkın bu yönelimi evrensel olmakla kalmıyor, ilk dominonun biyo-
lojik olduğu da hemen hemen kesin. Bu fark diğer primatların da çoğunda var,
küçük çocukluk çağında ortaya çıkıyor ve (anormal cinsel organları nedeniyle)
gizlice kız olarak yetiştirilen erkek çocuklarda da ortaya çıkabiliyor.¹¹³

Cinsiyet farklılıklarının neden evrildiğini daha önce gördük: memeli erkek-
leri dişilerden daha çabuk döl veriyor, dolayısıyla da cinsel fırsatlar için reka-
bet ediyorlar; buna karşılık dişilerde kendilerinin ve yavrularının sağkalımını
güvence altına almaya öncelik veriliyor. Şiddete dayalı yarışmalarda erkeklerin
kazanacakları şeyler daha fazla olduğu gibi, kaybedecekleri şeyler de daha az,
çünkü babasız çocukların sağkalım olasılığı annesiz çocuklardan daha fazla. Bu
saptama kadınların şiddetten bütünüyle kaçındıkları anlamına gelmez –Chuck
Berry Venus de Milo’nun iki kolunu kahverengi gözlü yakışıklı bir adam için

¹⁰⁸ Van der Dennen, 2005; Wrangham & Peterson, 1996; Wrangham ve ark., 2006.

¹⁰⁹ Browne, 2002; Pinker, 2008b; Rhoads, 2004.

¹¹⁰ Byrnes, Miller, & Schafer, 1999; Daly & Wilson, 1988; Johnson, 2004; Johnson ve ark., 2006; Rhoads, 2004.

¹¹¹ Browne, 2002; Pinker, 2008b; Rhoads, 2004.

¹¹² Archer, 2006b; Archer, 2009; Buss, 2005; Daly & Wilson, 1988; Geary, 2010; Goldstein, 2001.

¹¹³ Geary, 2010; Pinker, 2002, bölüm 18; Archer, 2009; Blum, 1997; Browne, 2002; Halpern, 2000.

güreşirken kaybettiğini ileri sürüyor- ama şiddet onlara daha az çekici geliyor. Kadınların mücadele taktikleri dedikodu ve dışlama gibi daha az fiziksel zarar veren ilişkisel saldırganlıklardan oluşuyor.¹¹⁴

Teorik olarak erkeklerde şiddet kullanarak eş için mücadeleyle şiddet kullanarak hakimiyet kurma mücadelesinin birlikte var olması gerekmiyor. Cengiz Han'ın günümüz Orta Asya'sında kendi Y kromozomunun yaygın görülmesine yol açacak kadar kadını döllemesini hakimiyet kurmasıyla açıklamak gerekmez; bu kadınların babalarını ve kocalarını öldürdüğünü gözlemlemek yeterli. Ama sosyal primatların şiddeti baskın bireylere boyun eğerek denetim altında tuttukları göz önüne alındığında, türümüz tarihinin büyük bir bölümünde hakimiyetle çiftleşme başarısının uygulamada el ele gittiğini söyleyebiliriz. Devletsiz toplumların çoğunda, baskın erkeklerin daha fazla eşi, daha fazla kız arkadaşı ve başka erkeklerin eşleriyle daha fazla ilişkisi oluyor.¹¹⁵ En eski altı imparatorlukta toplumsal konumla çiftleşme başarısı arasındaki bağıntıyı tam olarak hesaplamak mümkün. Laura Betzig çoğu zaman imparatorların eş ve cariye sayısının binleri, prenslerin yüzleri, soylu erkeklerin onları, orta sınıftan erkeklerinse üç ya da dördü bulduğunu bildiriyor.¹¹⁶ (Doğal olarak bu da alt sınıftan çok sayıda erkeğin hiç eşi olmaması ve alt sınıftan çıkmak için savaşıma güdülerinin çok güçlenmesi anlamına geliyor.) Geçtiğimiz dönemlerde güvenilir gebeliği önleyici yöntemlerin geliştirilmesi ve demografik dönüşümle birlikte bu bağıntı zayıfladı. Ama servet, iktidar ve mesleki başarı erkeğin cinsel çekiciliğini artırmaya devam ediyor ve fiziksel hakimiyetin en gözle görülür ipucu olan boy, bugün de ekonomik, siyasi ve romantik rekabette erkeği destekleyen bir öge.¹¹⁷

Araçsal şiddette beynin arayış ve hesapla ilişkili bölümleri harekete geçerken, hakimiyet mücadelesinde Panksepp'in Erkekler Arası Saldırganlık Sistemi adını verdiği sistem harekete geçiyor. Aslında bunun Cinsiyet İçi Yarışma Sistemi olarak adlandırılması gerekir, çünkü kadınlarda da var ve insanlara özgü erkek ebeveynlik rolü göz önüne alındığında, erkekler kadar kadınlarda da eş için yarışmaya yönelik evrimsel bir güdü olması beklenecektir. Yine de, hiç değilse bu devrenin bir bölümü, hipotalamustaki preoptik alanın ön bölümünde yer alan bir çekirdek erkeklerde kadınlardakinin iki katı büyüklükte.¹¹⁸ Ayrıca, bu sistemin bütünü testosteron reseptörleriyle dolup taşıyor ve erkeklerin kan dolaşımında testosteron kadınlardan on kat daha yoğun. Hatırlarsanız, hipotalamus hipofiz bezini kontrol altında tutuyor, hipofiz bezinden salınan bir hormon da testislere ya da böbreküstü bezlerine testosteron üretimini artırmalarını söylüyor.

Testosteron halk arasında erkeğin dövüşkenliğini artıran bir hormon -gazeteci Natalie Angier'in sözleriyle "erkekleri tipik bir erkek gibi davranmaya, kurumlanmaya, itip kakmaya, havlamaya, geçirmeye, yumruk atmaya ve gitar çalıyor muş gibi yapmaya iten madde"- olarak bilinir, ama biyologlar onun doğrudan

¹¹⁴ Geary, 2010; Crick, Ostrov, & Kawabata, 2007.

¹¹⁵ Buss, 1994; Daly & Wilson, 1988; Ellis, 1992; Symons, 1979.

¹¹⁶ Betzig, 1986; Betzig, Borgerhoff, Mulder, & Turke, 1988.

¹¹⁷ Buss, 1994; Ellis, 1992.

¹¹⁸ Blum, 1997; Geary, 2010; Panksepp, 1998.

erkek saldırganlığından sorumlu tutulmasına karşı çıkıyorlar.¹¹⁹ Kısırlaştırılmış kedi ve köpek sahiplerinin gayet iyi bildikleri gibi, kuşların ve memelilerin çoğunda yaygaracılığın testosteron düzeyindeki yükselişle arttığı ve bu hormonun düzeyindeki düşüşle de azaldığı doğru. Ama insanlarda sıkıcı ayrıntıları olan birçok biyokimyasal nedenle bu etkileri ölçmek daha zor ve ilginç bir psikolojik nedenle bu iniş çıkışların saldırganlıkla bağı daha zayıf.

Bilim insanları testosteronun, erkekleri herkese karşı daha saldırgan kılmadığını, onları hakimiyet mücadelesine hazırladığını tahmin ediyorlar.¹²⁰ Şempanzelerde testosteron düzeyi cinsel çiftleşmeye hazır bir dişi karşısında yükseliyor ve bu yükselişin erkeğin hiyerarşideki yeriyle bağıntılı olduğu, hiyerarşideki yerinin de saldırganlık düzeyiyle bağıntılı olduğu görülüyor. İnsanlarda erkeğin testosteron düzeyi çekici bir dişiyle karşılaştığında ve spor yarışmalarında olduğu gibi başka erkeklerle rekabete gireceği zaman yükseliyor. Karşılaşma başlayınca testosteron daha da yükseliyor, ama sonuç belli olunca kazanan tarafta yükselme devam ederken kaybeden tarafta böyle olmuyor. Testosteron düzeyleri daha yüksek olan erkekler karşılaşmada daha saldırgan oluyor, yüzleri daha öfkeli görünüyor, daha seyrek gülümsüyorlar ve daha sert el sıkışıyorlar. Deneylerde bakışlarını öfkeli yüzlere daha fazla sabitledikleri ve nötr yüzleri öfkeli olarak algılayabildikleri görülüyor. Hormonun yükselmesine yalnızca eğlence ve oyunlar neden olmuyor: hatırlarsanız, Richard Nisbett'in şeref psikolojisiyle ilgili deneyinde kendilerine hakaret edilen güneyli erkekler buna testosteron düzeyinde artışla tepki veriyordu ve bu kişilerin daha öfkeli olduğu, daha sert el sıkıştıkları ve odadan daha büyük bir çalımla çıktıkları gözlemleniyordu. Saldırganlık yelpazesinin bir ucunda, testosteron düzeyi daha yüksek olan tutsakların şiddet eylemlerine daha fazla yöneldiği görülüyor.

Testosteron düzeyi ergenlerde ve genç erişkinlerde artar, orta yaşlarda azalır. Erkekler evlenip çocuk sahibi oldukça ve çocuklarıyla zaman geçirdikçe de azalır. Görüldüğü gibi, bu hormon ebeveynlik çabasıyla çiftleşme çabası arasında temel bir denge kurmak için verilecek ödünlerin içsel yönetiminde rol alıyor ve burada çiftleşme çabası hem karşı cinse kur yapmayı hem de aynı cinsten rakipleri uzaklaştırmayı kapsıyor.¹²¹ Yani testosteron erkekleri babaya ya da kabada-ya döndürebilen bir kontrol düğmesi.

Yaşam boyunca testosteron düzeyindeki yükseliş ve düşüşle erkek dövüşkenliğindeki yükseliş ve düşüş arasında hayli güçlü bir bağıntı var. Yeri gelmişken, şiddetin ilk yasasını –genç erkeklerin yaptıkları şeyi– belgelemenin açıklamaktan zor olduğunu belirtmekte yarar var. Kadınlara göre erkeklerin neden şiddete daha yatkın olma doğrultusunda evrildikleri açık, ama daha yaşlı erkekler göre genç erkeklerin neden şiddete daha yatkın olmaları gerektiğini açıklamak o kadar kolay değil. Genç erkeklerin önlerinde daha uzun bir yaşam olduğu düşünüldüğünde, şiddet kullanılan bir çatışmaya giriştikleri zaman onlar henüz yaşamamış uzun yıllar üzerine kumar oynamış oluyorlar. Matematiksel açıdan tersi

¹¹⁹ Guyness: N. Angier, "Does testosterone equal aggression? Maybe not," *New York Times*, 20 Haziran 1995.

¹²⁰ Archer, 2006b; Dabbs & Dabbs, 2000; Johnson ve ark., 2006; McDermott, Johnson, Cowden, & Rosen, 2007.

¹²¹ Buss, 1994; Buss & Schmitt, 1993.

beklenebilirdi: erkeklerin yaşadıkları süre uzadıkça, daha pervasız olmayı göze almaları beklenirdi; gerçekten yaşlı bir erkeğin de özel kuvvetler tarafından yere serilmeyi göze alıp son bir tecavüz ve cinayet alemi yaşaması gerekirdi.¹²² Bunun böyle olmama nedenlerinden biri, erkeklerin elinde her zaman çocuklarına, torunlarına ve yeğenlerine babalık yapma imkanı olması ve fiziksel açıdan daha zayıf ama sosyal ve ekonomik açılardan daha güçlü görece yaşlı erkeklerin daha fazla çocuk sahibi olmaktansa ailelerine bakmaları ve onları korumaları durumunda bundan daha kazançlı çıkmaları.¹²³ Bir diğer neden de insanlarda hakimiyet kurmanın ünle ilişkili olması; bunun da kendi kendini besleyen uzun süreli bir getirisi olması. Kazananları herkes sever ve başarı kadar başarılı bir şey yoktur. Dolayısıyla, ün açısından en büyük riskler rekabetin ilk turlarında yaşanır.

Görüldüğü gibi, testosteron erkeği (daha az ölçüde de kadını) hakimiyet mücadelelerine hazırlıyor. Doğrudan şiddete yol açmıyor, çünkü birçok şiddet türünün hakimiyet kurmayla hiçbir ilişkisi yok ve birçok hakimiyet mücadelesi doğrudan şiddetle değil, güç gösterileriyle ve gerilimi tırmandırma politikasıyla çözülüyor. Ama, şiddet sorunu ne ölçüde doğrudan ya da bir lider adına hakimiyet mücadelesi sürdüren genç, bekar, kuralsız erkeklerin sorunuysa, işte o ölçüde de şiddet gerçekten dünyanın aşırı testosteronla dolup taşmasının bir sonucu.

Hangi bireylerin hakimiyetlerini korumak için risk alma olasılığının daha yüksek olduğunu açıklayabilmek için, bunun toplum tarafından yapılandırılan bir kavram olduğuna dikkat etmekte yarar var. Şiddete özsaygı eksikliğinin yol açtığı düşüncesi, geçtiğimiz çeyrek yüzyılda bu konuda belki de en büyük yanılsama. Bazı uzmanlar tarafından desteklenen bu teori çocukların kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamaya yönelik okul programlarına esin kaynağı oldu ve 1980'lerin sonunda California yönetiminin Özsaygı Destekleme Görev Grubu oluşturmasına yol açtı. Oysa Baumeister bunun çarpıcı, gülünç ve acınası ölçüde yanlış bir teori olduğunu ortaya koydu. Şiddet bir özsaygı eksikliği sorunu değil, aşırı özsaygı, özellikle de hak edilmemiş özsaygı sorunu.¹²⁴ Özsaygı ölçülebilir ve araştırmalar psikopatların, sokak kabadayılarının, zorbaların, istismarcı eşlerin, seri tecavüzcülerin ve nefret suçu faillerinin ölçek tavanlarını delip geçtiğini ortaya koyuyor. Çok sayıda tecavüzcüyle hücrelerinde görüşme yapan Diana Scully, bu kişilerin kendilerini "çok yönlü, yetenekli ve başarılı süper kişiler" olarak gördüklerini bildiriyor.¹²⁵ Psikopatlar ve şiddet eğilimli diğer kişiler narsist kişilikler: kendilerini başardıkları şeyler nedeniyle değil, doğuştan bir hak gibi büyük görüyorlar. Sonunda kaçınılmaz gerçeğe yüz yüze geldiklerinde de, kötü haberi kendilerine yönelik kişisel bir saldırı, bunu dile getirerek kırılan ünlerini tehlikeye atan kişiyi de kötü niyetli bir iftiracı sayıyorlar.

Şiddete eğilimli kişilik özelliklerinin siyasi yöneticilerde bulunması durumunda bunların sonuçları daha da vahim oluyor ve saplantıları onlarla birlik-

¹²² Daly & Wilson, 2005.

¹²³ Daly & Wilson, 1988; Daly & Wilson, 2000; Rogers, 1994.

¹²⁴ Baumeister, 1997; Baumeister, Smart, & Boden, 1996.

¹²⁵ Aktaran Baumeister, 1997, s.144.

te yaşayan ya da yolları çakışan az sayıda şansız kişiyi değil yüz milyonlarca insanı etkiliyor. Halklarını sefalet içinde yaşamaya mahkum eden ve yıkıcı fetih savaşları peşinde koşan diktatörler akla hayale gelmeyen boyutlarda eziyet ve zulme neden oluyorlar. Beşinci ve 6. bölümlerde 20. yüzyıldaki dağılımların kuyruk bölümlerini kalınlaştıran savaşların ve akıl almaz cinayetlerin kısmen üç adamın kişilik özellikleriyle ilişkilendirilebileceğini görmüştük. Daha küçük çaplı olmakla birlikte, Saddam Hüseyin, Mobutu Sese Seko, Muammer Kaddafi, Robert Mugabe, Idi Amin, Jean-Bédél Bokassa ve Kim Jong-il gibi teneke diktatörler de halklarını trajik bir yaşama mahkum ettiler.

Siyasi liderlerin psikolojilerini ele alan çalışmaların hak edilmiş bir kötü şöhreti var. Araştırmanın amacını doğrudan test etmek mümkün değil ve ahlaki açıdan korkunç işler yapmış kişileri patolojikleştirmek insanlara çok çekici geliyor. Ayrıca psikolojik tarihte neyin Hitler'i Hitler yaptığına ilişkin zengin bir hayal gücüne dayanan psikanalitik varsayımlar mirası var: dedesi Yahudi'ydi, tek bir testisi vardı, bastırılmış bir eşcinseldi, cinselliğe ilgi duymuyordu, cinsel fetişistti. Gazeteci Ron Rosenbaum'un *Explaining Hitler* (Hitler'i Açıklamak) adlı kitapta dile getirdiği gibi, "Hitler'i açıklama çabalarında iç tutarlılığı olan, üzerinde görüş birliğine varılan tek bir Hitler imajına ulaşamadı, birbiriyle çelişen bakış açılarını yansıtan farklı birçok Hitler'in adeta birbiriyle yarıştığı bir tablo ortaya çıktı. Cehennemde karşılaşarlarsa bu Hitlerlerin 'Heil' diyecek kadar birbirlerini tanıyacaklarını sanmıyorum."¹²⁶

Bütün bunlara rağmen, insanları açıklamak yerine başlıca özelliklerine göre birbirinden ayırt eden daha iddiasız bir kişilik sınıflandırması alanının, modern diktatörler konusunda bize söylediği bazı şeyler var. Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan DSM'de (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı*) Narsistik Kişilik Bozukluğu "büyüklenme, beğenilme gereksinimi ve empati yapamama ile ayırt edilen yaygın bir örüntü"¹²⁷ şeklinde tanımlanıyor. Bütün psikiyatrik tanılar gibi, narsisizm de bulanık bir kategori ve psikopatiyle ("başkalarının haklarını göz ardı etme ve çiğneme ile ayırt edilen yaygın bir örüntü") ve sınırda* kişilik bozukluğuyla ("duygulanımda tutarsızlık; siyah beyaz düşünme; kaotik ve istikrarsız kişisel ilişkiler, benlik algısı, kimlik ve davranışlar") örtüşüyor. Ama narsisizmin özündeki semptom üçlüsü –büyüklenme, beğenilme gereksinimi ve empati yapamama– diktatörlere cuk oturuyor.¹²⁸ Bu onların kibirli anıtlarında, azizleri taklit eden imaj ve sembollerinde ve şakşakçı kitle gösterilerinde çok açık ortaya seriliyor. Ve ellerinin altındaki orduları ve polis güçleriyle bu narsist hükümdarların bıraktıkları izler gösterişin çok ötesine geçiyor ve bu güçlere muazzam boyutlara ulaşan şiddet yetkisi vermelerine yol açıyor. Sıradan zorba ve kabadayılarda olduğu gibi, hak edilmemiş özsaygıları her an söndürülmeye açık olduğu için, diktatörler iktidarlarına yöneltilecek muhalefeti eleştiriler olarak değil menfur bir saldırı olarak ele alıyorlar. Ayrıca, empati eksiklikleri, gerçek ya da hayali karıştırlarına verdikleri cezalarda kendilerini frenleyen bir mekanizmadan yoksun

¹²⁶ Rosenbaum, 1995, s.xii.

¹²⁷ American Psychiatric Association, 2000.

* Borderline –çn.

¹²⁸ Bullock, 1991; Oakley, 2007; Shermer, 2004. Ayrıca bkz. Chirrot, 1994; Glover, 1999.

olmaları sonucunu doğuruyor. Bu onların bir diğer DSM semptomunu oluşturan "sınırsız başarı, güç, zeka, güzellik ya da ideal sevgi fantezilerinin" insani maliyeti üzerinde düşünmelerini de önlüyor ve bu fanteziler doymak bilmeyen fetihler, firavunları hatırlatan inşa projeleri ya da ütopyik mastır planlara kapı açabiliyor. Aşırı özgüvenin savaşta nelere yol açabildiğini de daha önce görmüştük.

Kuşkusuz lider olabilmek için bütün liderlerin yeterli özgüvenleri olması gerekir ve bugünün psikoloji çağında uzmanlar sık sık beğenmedikleri liderlere Narsistik Kişilik Bozukluğu tanısı koyuyorlar. Ama dışli siyasetçilerle ülkelerini felakete götüren ve dünyanın büyük bir bölümünü de peşinden sürükleyen psikopatlar arasındaki farkı önemsizleştirmemek lazım. Demokrasilerin yatıştırıcı özelliklerinden biri de lider seçme süreçlerinin aşırı empati yoksunluğunu cezalandırması ve denetim ve dengeleme sistemlerinin kendini dev aynasında gören liderlerin verebileceği zararları sınırlandırması. Otokrasilerde bile, liderin kişiliği –Stalin’e karşılık bir Gorbaçov– şiddet istatistiklerini muazzam boyutlarda etkileyebilir.

Hakimiyet dürtüsünün verdiği zarar ikinci bir yoldan da katlanarak artabilir. Bu katlanarak artışa yol açan etmen de toplumsal zihnin bir özelliği; bunu selim bir anekdotla anlatmama izin verin. Her Aralık ayında yüreğimi ısıtan bir yerel gelenek var: Nova Scotia yerleşimi 1917’de Halifax limanında cephaneye yüklü bir gemi patlamasıyla yaşanan felaketin ardında Boston’daki örgütlerin kendilerine ulaştırdığı insani yardıma minnettarlığın bir işareti olarak, Boston kentine kocaman kocaman bir Noel ağacı gönderiyor. Bu olay New England’a yerleşmiş bir Kanadalı olarak kendimi iki kez iyi hissetmemi sağlıyor: bir yandan Kanadalı hemşerilerime uzatılan cömert yardım eli için minnettarlık duyuyorum, bir yandan da Bostonlu kardeşlerime gönderilen düşünceli hediyeyle mutlu oluyorum. Ama durup düşündüğünde bu ritüelin baştan sona garip olduğunu görüyorsun. Bu iki cömert eylemin ikisinde de taraf olmadığımıza göre, ne bu minnet duygularını hak ettim ne de ortada minnettarlığımı ifade etmemi gerektirecek bir durum var. Bu ağacı bulan, kesen ve gönderen kişilerin hiçbirisi kurbanlarla ya da destekçilerle tanışmadığı gibi, ağacı yerine yerleştirip süsleyenler açısından da bu böyle. Bildiğim kadarıyla artık bu trajediden etkilenen kimse yaşamıyor. Yine de hepimiz iki birey arasındaki bir etkileşime uygun düşen duygudaşlık ve minnettarlık duygularıyla dolup taşıyoruz. Hepimizin zihninde baştan sona ahlaki duygu ve değerlerle bezenmiş “Nova Scotia” ve “Boston” adında temsiller var ve kadın ve erkek bireyler olarak bizler bunların sonucu olan toplumsal rollerimizi oynuyoruz.

Bireylerin kimliklerinin bir bölümü bağlı oldukları grupların kimliğiyle iç içe geçer.¹²⁹ Tıpkı bireyler gibi, grupların her biri inançları, arzuları ve övülecek ve yerilecek özellikleriyle zihinlere yuvalanmıştır. Her bir toplumsal kimliğin bireyin kendini iyi hissetmesini sağlayan bir adaptasyon olduğu düşünülüyor. Uyum başarımızı yalnızca kendi başımızdan geçenler belirlemez, birliğini gerçek ya da kurmaca akrabalıklarla, karşılıklılığı temel alan ağlarla ve grubun savunulması

¹²⁹ Brown, 1985; Pratto, Sidanius, & Levin, 2006; Sidanius & Pratto, 1999; Tajfel, 1981; Tooby, Cosmides, & Price, 2006.

da dahil ortak çıkarlarla sürdüren çevre, köy ve kabilelerimizin kaderi de belirleyici rol oynar. Grup üyeleri topluluğa gereken katkıyı yapmayan asalakları cezalandırarak kamusal ihtiyaçların karşılanmasına destek olurlar ve grubun saygısını kazanarak ödüllendirilirler. Grup yararına bu ve benzeri katkılar gruba kişi arasındaki psikolojik sınırların kısmen yok olması sayesinde sürdürülür. Grup adına bir başka gruba yakınlık ya da minnet duyar, kızarız, suçluluk, güven ya da güvensizlik duyarız ve bunu hak etmek için ne yaptıklarına bakmaksızın bu duyguları öteki grubun üyelerine yöneltiriz.

Spor takımları ya da siyasi partilerdeki gibi yarışmalarda gruba bağlılık bizi hakimiyet içgüdümüzü vekil aracılığıyla gerçekleştirmeye teşvik eder. Jerry Seinfeld günümüz sporcularının kulüpler arasında baş döndürücü bir hızla dolandıklarını, artık taraftarın bir oyuncu grubunu desteklemesinin mümkün olmadığını söylemişti. Taraftarların takımın flamasını ve üniformasını destekleyen kişilere indirgendiklerini belirtiyordu: "Orada durup kendi giysilerinin bir başka kentin giysilerini yenmesi için bağırıp çağırıyorsun." Ama bağırıp çağırıp, tezahürat yaparken, taraftarın ruh hali de takımın ne yaşadığına göre bir iniyor bir çıkıyor.¹³⁰ Sınırların ortadan kalkışı biyokimya laboratuvarlarında incelenebilecek kadar belirgin. Takımları karşı takımı yenince erkeklerin testosteron düzeyleri tıpkı kendileri güreşte ya da teniste rakibi yenmiş gibi yükseliyor.¹³¹ Testosteron düzeyleri, seçmen tarafından tutulan bir siyasi aday seçimleri kazanıp kaybedince de inip çıkıyor.¹³²

Toplulukla paylaştığımız duygularımızın karanlık yüzünde de, öteki grubun tek tek üyeleri hakkındaki duygularımızdan bağımsız olarak grubumuzun bir başka grup üzerinde hakimiyet kurmasını arzulamamız yatıyor. Psikolog Henri Tajfel'in ünlü bir dizi deneyinde katılımcılara Paul Klee'nin ya da Wassily Kandinsky'nin tablolarını tercih etmeleri türünden önemsiz bir farklılık temelinde tanımlanan iki gruptan birine ait oldukları söyleniyor.¹³³ Daha sonra katılımcının bir miktar parayı kendi grubundan bir kişi ile diğer gruptan bir kişi arasında paylaşması isteniyor; kişiler yalnızca numaralarla tanımlanıyor ve yapacağı seçim deneyin kendisine herhangi bir kazanç ya da kayıp getirmiyor. Denekler deneyi yaptıran kişinin cebinden cömertlik yapıp her iki kişiye de kazandırmak (örneğin kendi grubundaki bir Klee taraftarına on dokuz dolar, Kandinsky taraftarına da yirmi beş dolar vermek) yerine, kendi gruplarının üyesine daha fazla para vermeyi ve karşı grubu cezalandırmayı tercih ediyorlar (örneğin, kendi gruplarından olan kişiye yedi dolar verirken, Kandinsky taraftarına bir dolar veriyorlar). Grup taraftarlığı yaşamın ilk dönemlerinde ortaya çıkıyor ve bunun öğrenilen bir şey olmadığı, yok edilmesi gereken bir şey olduğu düşünülüyor. Gelişim psikologları okul öncesi çağıdaki çocuklarının liberal anne babalarını dehşete düşüren ırkçı tutumlar sergilediklerini ve bebeklerin bile aynı ırktan ve benzer aksanlı kişilerle iletişim kurmayı tercih ettiklerini gösteriyorlar.¹³⁴

¹³⁰ Brown, 1985.

¹³¹ Archer, 2006b; Dabbs & Dabbs, 2000; McDermott ve ark., 2007.

¹³² Stanton ve ark., 2009.

¹³³ Brown, 1985; Hewstone, Rubin, & Willis, 2002; Pratto ve ark., 2006; Sidanius & Pratto, 1999; Tajfel, 1981.

¹³⁴ Aboud, 1989. Babies, race, and accent: Kinzler, Shutts, DeJesus, & Spelke, 2009.

Psikolog Jim Sidanius ve Felicia Pratto insanlarda farklı derecelerde *sosyal hakimiyet*, daha açıklayıcı bir terimle *kabilecilik* güdüsü olduğunu ileri sürüyorlar; bu güdü sosyal gruplar arasında hiyerarşik bir ilişki olmasını, genellikle de kendi grubunun diğerlerine hükmetmesini arzulamak şeklinde tanımlanıyor.¹³⁵ Araştırmacılar sosyal hakimiyet yöneliminin insanları vatanseverlikten, ırkçılık, alın yazısı, karma, kast, ulusun kaderi, militarizm ve suç karşısında sertliğe, hatta otoriteyi ve eşitsizlikleri temel alan mevcut düzeni savunmaya kadar geniş bir kanaat ve değerler yelpazesini benimsemeye eğilimli kıldığını gösteriyorlar. Buna karşılık, sosyal hakimiyet arayışından uzaklaşma insanları hümanizme, sosyalizme, feminizme evrensel haklara, siyasal ilericiliğe ve Hristiyanların İncil’indeki eşitlikçi ve barışçı temalara yakın kılıyor.

Sosyal hakimiyet teorisi önyargı değerlendirmelerinde çok üzerinde durulan ırk aidiyetinin, psikolojik açıdan önemsiz olduğunu ima ediyor. Tafjel’in deneylerinde gösterildiği gibi, insanlar dünyayı, ekspresyonist ressamlarla ilgili zevkler de dahil olmak üzere akla gelen herhangi bir farklılık temelinde, grup içindekiler ve grup dışındakiler diye ikiye bölebiliyor. Psikolog Robert Kurzban, John Tooby ve Leda Cosmides insanın evrim tarihinde farklı ırkların okyanuslar, çöller ve sıradağlarla birbirlerinden ayrıldığını (ırk farklılıklarının da zaten böyle ortaya çıktığını) ve nadiren yüz yüze geldiklerini belirtiyorlar. İnsanların rakipleri aynı ırktan köyler, klanlar ve kabilelerdi. İnsan zihninde asıl yer yapan ırk değil, *ittifaklar* ve günümüzde olup bitense bu güç birliklerinin (mahalleler, çeteler, ülkeler) çoğunun ırklarla örtüşmesi. İnsanların diğer ırklara uyguladıkları kötü muamele aynı şekilde kolayca başka ittifakların üyelerine de uygulanabiliyor.¹³⁶ Psikolog G. Richard Tucker, Wallace Lambert, onların ardından da Katherine Kinzler, yaptıkları deneylerde önyargıları en kolay harekete geçiren ögenin konuşma olduğunu gösterdiler: insanlar alışılmadık bir aksanla konuşan kişilere kuşkuyla yaklaşıyorlar.¹³⁷ Bu etki [Eski Ahit] Hakimler 12: 4-6’da şibbolet sözcüğünün kökenine ilişkin albenili bir öyküye kadar uzanıyor:

Şeria İrmağının Efrayim’e yol veren geçitlerini tutan Gilathılar, geçmek isteyen Efrayimli kaçaklara, “Efrayimli misin?” diye sorarlardı. Adamlar, “Hayır” derlerse, o zaman onlara, “ ‘Şibbolet’ deyin bakalım” derlerdi. Adamlar “Şibbolet” derdi. Çünkü “Şibbolet” sözcüğünü doğru söyleyemezlerdi. Bunun üzerine onları yakalayıp Şeria İrmağının geçitlerinde öldürürlerdi. O gün Efrayimliler’den kırk iki bin kişi öldürüldü.

Milliyetçilik fenomeni psikolojiyle tarih arasındaki bir etkileşim olarak ele alınabilir. Bu fenomende üç boyut iç içe geçiyor: kabileciliğin arka planındaki duygusal dürtü, tek bir dili, toprağı ve ataları paylaşan insanlardan oluşan bir “grup” bilişsel kavramı ve devlet siyasi aygıtı.

Einstein milliyetçiliğı “insan ırkının kızamık hastalığı” diye nitelendiriyor. Bu her zaman böyle değil –bazen basit bir soğuk algınlığıyla sınırlı kalabiliyor–

¹³⁵ Pratto ve ark., 2006; Sidanius & Pratto, 1999.

¹³⁶ Kurzban, Tooby, & Cosmides, 2001; Sidanius & Pratto, 1999.

¹³⁷ Tucker & Lambert, 1969; Kinzler ve ark., 2009.

ama psikiyatrik anlamda bir grup narsisizmi, yani hak edilmemiş bir üstünlük iddiasıyla etrafta dolanan kocaman, ama kırgın bir grup egosu eşliğinde yaşanan bir milliyetçilik çok tehlikeli olabiliyor. Narsist bir kişi gerçek dünyadan gelen küçük düşürücü bir sinyalle yüz yüze gelerek çileden çıktığında narsisizmin nasıl şiddeti tetikleyebildiğini hatırlayalım. Narsisizmi milliyetçilikle birleştirin, karşınıza siyaset bilimcilerin (kindar bir gazez anlamında Fransızca bir sözcükle) *ressentiment** diye adlandırdıkları ölümcül fenomen çıkacaktır: kendi milletinin ya da uygarlığının, aslında tarihsel açıdan yüce bir millet ya da uygarlık sayılmayı hak ettiğine, mevcut düşük statüsünün iç ve dış düşmanların kötü niyetleriyle açıklanması gerektiğine inanmak.¹³⁸

Ressentiment narsistlerin kolayca kapıldığı bastırılmış hakimiyet duygularını –küçük düşürülme, haset ve öfke patlaması– açığa çıkaran bir fenomen. Liah Greenfield ve Daniel Chirot gibi tarihçiler 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki büyük savaşlar ve soykırımlarla Almanya ve Rusya'nın *ressentiment* duyguları arasında bağ kuruyorlar. Her iki ulus da hak ettikleri halde hain düşmanları tarafından engellenen üstün statüye ulaşma yönünde adım attıkları duygusunu yaşıyorlardı.¹³⁹ Günümüz koşullarında da gerek Rusya'nın gerekse İslam dünyasının hak ettikleri üstünlüğün tanınmaması karşısında besledikleri *ressentiment* duyguları gözlemcilerin dikkatinden kaçmıyor ve bu duygular barış açısından ihmal edilemeyecek tehditler oluşturuyor.¹⁴⁰

Hollanda, İsveç ve Danimarka gibi daha 18. yüzyılda üstünlük yarışından çekilen ve özsaygılarını para kazanmak ve yurttaşlarına daha hoş bir yaşam biçimi sunmak türünden daha somut başarılarla perçinleyen Avrupa ülkeleriye öteki yönde ilerliyorlardı.¹⁴¹ Kanada, Singapur ve Yeni Zelanda gibi hiçbir zaman görkem peşinde koşmayan ülkelerle birlikte ele alındığında, aslında bu ülkelerin ulusal gururu da önemli boyutlara ulaşıyor ama bu başarılarıyla orantılı bir büyülenme olduğu için, bu gibi ülkeler devletlerarası arenada sorun oluşturmuyorlar.

Grup düzeyindeki hırslar etnik komşuların kaderini de belirliyor. Etnik sorunlarla ilgilenen uzmanlar kadim düşmanlıkların komşu ülkelerin birbirleriyle sürekli gırtlak gırtlığa olduklarını savunan yaygın inancı kabul etmiyorlar.¹⁴² Gezegenimizde yaklaşık altı bin dil konuşuluyor ve yeterli sayıda insan tarafından konuşulan dil sayısı altı yüzü buluyor.¹⁴³ Her durumda, gerçekleşmesi mümkün olan ölümcül etnik çatışmalarla karşılaştırıldığında, yaşanan etnik çatışma sayısının çok düşük olduğu görülüyor. James Fearon ve David Laitin 1996'da böyle bir hesap yapmışlar. Dünyanın kolayca tutuşabilecek karmaşık bir etnik yapıya sahip iki bölgesine odaklanmışlar: 1990'ların başında dağılan, 45 etnik grubu kapsayan Sovyetler Birliği cumhuriyetleri ve 1960 ile 1979 arasında sö-

* Kierkegaard tarafından kullanılan ve Nietzsche tarafından geliştirilen, ezik bir çaresizlik temelinde gelişen hıncı, kini, garezi ifade eden felsefi terim –çn.

¹³⁸ Chirot, 1994, bölüm12; Goldstein, 2001, s.409; Baumeister, 1997, s.152.

¹³⁹ Chirot, 1994, bölüm12; Goldstein, 2001, s.409; Baumeister, 1997.

¹⁴⁰ Fattah & Fierke, 2009.

¹⁴¹ Mueller, 1989.

¹⁴² Brown, 1997; Fearon & Laitin, 1996; Fearon & Laitin, 2003; Lacina, 2006; Mueller, 2004a; van Evera, 1994.

¹⁴³ Pinker, 1994, bölüm 8.

mürge olmaktan çıkan ve en az 160, büyük bir olasılıkla da çok daha fazla sayıda etnik grubu kapsayan Afrika. Fearon ve Laitin bu ülkelerde yaşanan iç savaş ve (ölümcül toplu saldırılar türünden) topluluklar arası şiddet olayı sayısının komşu etnik grup çiftlerine oranını hesaplamışlar. Eski Sovyetler Birliği'nde çatışma olasılıklarının yaklaşık yüzde 4,4'ünün gerçekleştiğini, Afrika'daysa bu oranın yüzde birin altında olduğunu bildiriyorlar. New Zelanda, Malezya, Kanada, Belçika ve yakın dönemde Amerika Birleşik Devletleri gibi farklı etnik grupların bulunduğu gelişmiş ülkelerin etnik şiddetten uzak durma sicilleri daha da iyi.¹⁴⁴ Bu gruplar birbirini sınırlendirebiliyor ama birbirlerini öldürmüyorlar. Bunda şaşılacak bir şey de yok. Etnik gruplar insanlara benziyor ve sık sık statü elde etme çabalarına girişiyorlar, ama bu gibi çekişmelerde tek tek insanların da genellikle yumruk yumruğa gelmediğini unutmamak gerekiyor.

Etnik grupların kan dökülmeden bir arada yaşayıp yaşayamayacaklarını belirleyen birkaç etmen var. Fearon ve Laitin'in işaret ettikleri gibi, gruptaki bir delifişenin diğer grubun üyelerinden birine saldırması durumunda grubun tavrı yatıştırıcı etki yapabilecek önemli bir etmen.¹⁴⁵ Fail kendi topluluğu tarafından kontrol altına alınıp cezalandırılırsa, mağdur grup bu olayı gruplar arası bir savaşın ilk adımı olarak ele almak yerine, kişisel bir suç olarak sınıflandırabiliyor. (Hatırlarsak, uluslararası barış güçlerinin etkili olma nedenlerinden biri, bir taraftaki nifakçıları yola getirerek öteki tarafı tatmin etmeleri idi.) Siyaset bilimci Stephen van Evera ideolojinin daha büyük bir faktör olduğunu ileri sürüyor. İç içe geçmiş etnik gruplar kendi devletleri olmasını istiyorlarsa, diğer ülkelerdeki diasporalarıyla birleşmeyi umuyorlarsa, kendi atalarının yaptığı kötülükler nedeniyle pişmanlık duymaksızın komşularının atalarının yaptığı kötülüklerin güçlü anılarını koruyorlarsa ve bir grubun şanlı tarihini efsaneleştirirken diğer grupları toplum sözleşmesinin dışında tutan berbat hükümetler tarafından yönetiliyorlarsa işler çirkinleşiyor.

Günümüzde çok sayıda barışçıl ülke ulus devleti yeniden tanımlayarak kabileci psikolojiden kurtulma süreci yaşıyor. Artık devlet yönetimleri kendilerini belli bir etnik grubun ruhunu temsil eden özlemlerin kristalleşmesi olarak tanımlamak yerine, hayatın cilvesi sonucunda komşu topraklarda yan yana yaşayan bütün halkları ve grupları kucaklayan bir bütün olarak tanımlıyorlar. Devlet aygıtı çoğu zaman yetki devri, özel statü, iktidarı paylaşma ve yapıcı eylemler türünden olağanüstü karmaşık düzenlemeler temelinde yükseliyor ve futbol takımı türünden az sayıda ulusal sembolle ülkeyi bir arada tutuyor.¹⁴⁶ İnsanlar kan ve toprak için değil giysiler için coşuyorlar. Bunların darmadağınık çözümler olduğu söylenebilir, ama bu bireysel kimliklerle üst üste binmiş grup kimliklerinin birlikte var olduğu bölünmüş bireysel benliklere uygun bir dağınıklık.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Brown, 1997.

¹⁴⁵ Fearon & Laitin, 1996.

* Bu kavram için olumlu eylem, olumlayıcı eylem terimleri de kullanılıyor; pozitif ayrımcılığın daha hafif bir şekli olarak nitelendiriliyor -çn.

¹⁴⁶ Olağanüstü karmaşık önlemlere başvuran hükümetler: Asal & Pate, 2005; Bell, 2007b; Brown, 1997; Mnookin, 2007; Sowell, 2004; Tyrrell, 2007. Futbolun ulusu bir araya getirişi: Carlin, 2008.

¹⁴⁷ Appiah, 2006; Sen, 2006.

Sosyal hakimiyet erkeklere özgü bir nitelik. Hakimiyete daha takıntılı cinsiyet olan erkeklerde, ırkçılık, militarizm ve eşitsizlik karşısında rahatsızlık duymama türünden kabileci duyguların kadınlardan daha güçlü olması hiç de şaşırtıcı değil.¹⁴⁸ Ama erkeklerin ırkçılığa maruz kalma olasılıkları da daha fazla. Sidanius ve Pratto ırkçılık ve cinsiyetçiliğin beyaz erkek iktidarını destekleyen çifte önyargılar olduğu, Afrikalı Amerikalı kadınların iki kat darbe yedikleri yolundaki yaygın inanın tersine, azınlık erkeklerle karşılaştırıldıklarında, azınlık kadınların ırkçı davranışlara çok daha az maruz kaldıklarını bildiriyorlar. Erkeklerin kadınlara karşı davranışlarının ataerkil ya da istismarcı olabileceğini, ama diğer erkeklere karşı davranışları gibi kavgacı olmadığını ileri sürüyorlar. Araştırmacılar aradaki farkı bu türden kırıncı davranışların evrimine gönderme yaparak açıklıyorlar. Cinsiyetçilik özünde genetik bir güdüye dayanıyor; erkekler kadınların davranışlarını, özellikle de cinsel davranışlarını kontrol altında tutmaya çalışıyorlar. Kabilecilik de erkek gruplarının kaynaklara ve eşlere erişim için diğer erkek gruplarıyla rekabet etme güdüsünden kaynaklanıyor.

Aşırı özgüven, kişisel şiddet ve gruplar arası düşmanlık açılarından cinsiyetler arasında gözlemlenen büyük fark, sık sık şu sorunun sorulmasına yol açıyor: Kadınlar yönetimde yer alsa dünya daha barışçıl bir yer mi olurdu? Kullandığımız zamanı ve kipi değiştirdiğimizde konu aynı ölçüde ilginç olmaya devam ediyor. Kadınlar yönetimde daha fazla yer aldığı için dünya daha barışçıl bir yer mi oldu? Ve kadınlar yönetimde daha da fazla yer alınca dünya daha da barışçıl bir yer mi olacak?

Kanımcı bu soruların üçüne de nitelikli bir evet yanıtı vermek gerekiyor. "Nitelikli" diyorum, çünkü, cinsiyetle şiddet arasındaki ilişki "erkekler Marslı"dan daha karmaşık bir konu. Siyaset bilimci Joshua Goldstein *War and Gender* (Savaş ve Siyaset) başlıklı kitabında bu iki kategori arasındaki kesişimleri inceliyor ve tarih boyunca ve her toplumda orduların ezici bir üstünlükle erkeklerden oluştuğunu, komutanın da erkeklerin elinde olduğunu ortaya çıkarıyor.¹⁴⁹ (Amazonlar türünden kadın savaşçı arketipi tarihi bir gerçek olmaktan çok, Lara Croft ve Zeyna gibi savaş kıyafetlerine bürünmüş güçlü bir kadın imgesinin erkekleri uyarmasından kaynaklanıyor.) Feminist 21. yüzyılda bile dünyadaki askerlerin yüzde 97'si, dünyadaki eski askerlerinde de yüzde 99,9'u erkek. (Her iki cinsi de askere almakla ünlü İsrail'de kadın savaşçılar zamanlarının büyük bir bölümünü kliniklerde ya da masa başında geçiriyorlar.) Erkekler tarihteki muzafer manyaklar, kana susamış tiranlar ve soykırımcı caniler listesinin bütün üst basamaklarını işgal etmekle de övünebilirler.

Ama ortalık böyle kan gölüne dönerken kadınlar her zaman vicdani retçi olmadılar. Zaman zaman orduların başına geçtikleri ya da savaşlara katıldıkları gibi, sık sık erkeklerini savaşa kıskırttılar ya da ister eski yüzyıllardaki ordugahların ardından ilerleyen siviller arasına katılarak ister yirminci yüzyıldaki gibi silah sanayisinde çalışarak onlara lojistik destek sağladılar. İspanya'da Isabella, İngiltere'de Mary ve I. Elizabeth ve Rusya'da Büyük Katerina gibi çok sayıda kraliçe ve imparatoriçe ülke içindeki zulümden ve ülke dışındaki fetihlerden

¹⁴⁸ Appiah, 2006; Pratto ve ark., 2006; Sidanius & Pratto, 1999; Sidanius & Veniegas, 2000.

¹⁴⁹ Goldstein, 2001.

aklanarak çıkabildiler; 20. yüzyılda da Margaret Thatcher, Golda Meir, Indira Gandhi ve Chandrika Kumaratunga gibi devlet başkanları ülkelerinin yürüttüğü savaşırlara önderlik ettiler.¹⁵⁰

Kadınların savaşta yapabilecekleriyle genellikle yaptıkları şeyler arasındaki uyumsuzluk şaşırtıcı değil. Geleneksel toplumlarda kadınlar düşman tarafından kaçırlma, tecavüz ve bebeklerinin öldürölmesi endişeleriyle yaşıyorlardı; dola-yısıyla kendi erkeklerinin savaşı kazanan taraf olmasını istemeleri anlaşılır bir durum. Düzenli orduların bulunduğı toplumlarda her zaman (bedenin üst bölölümünün güçlü olması, yağma ve öldürmeye istekli olmak ve çocuk doğurma ve yetiştirme yeteneğı gibi) cinsiyet farklılıkları, karma orduların doğurduğu (cinsiyetler arasında gizli romantik ilişkilere ve aynı cinsten kişiler arasındaki hakimiyet mücadelelerine bağılı) sıkıntılar cinsiyete göre bir iş bölümünü ve erkeklerin savaşlarda öölme sürölmesini destekleyen etmenler olageldi. Liderliğe gelince, hangi dönemde olursa olsun kendilerini iktidar pozisyonlarında bulan kadınların görevlerinin sorumluluklarını yerine getirecekleri açıldı ve birçok çağda buna savaşlar da dahildi. Hanedanların ve imparatorlukların birbirleriyle rekabet ettiğı bir çağda tahta geçen bir kraliçe, pasifist eğilimleri olsa bile dünyadaki tek pasifist olmayı göze alamazdı. Ve kuşkusuz, ortalamalara bakıldığında iki cinsiyetin özellikleri farklılık gösterse bile, bunlar arasında önemli boyutlarda örtüşmeler de var; bunun sonucunda askeri liderlik ve savaşım ile ilişkili herhangi bir özellik açısından erkeklerin çoğuna üstün gelebilecek çok sayıda kadın olacaktır.

Ama kadınlar tarih boyunca yatıştırıcı bir güç oldular ve olmaya devam edecekler. Geleneksel savaş bir erkek oyunu: kabilelerde kadınlar hiçbir zaman çeteler oluşturup damatları kaçırmak için komşu köylere baskınlar düzenlemezler.¹⁵¹ Aristofanes'in *Lysistrata*'sı cinsiyetler arasındaki bu farktan doğan bir oyun; oyunda antik Yunan kadınlar erkekleri Peloponez savaşını sona erdirmeye zorlamak için seks grevi yapıyorlar. On dokuzuncu yüzyılda feminizmin sık sık pasifizmle ve köleciliğın yasaklanması ve hayvan hakları gibi şiddet karşıtı diğer hareketlerle örtüşüğünü görüyoruz.¹⁵² Yirminci yüzyılda kadın grupları nükleer denemelere, Vietnam Savaşına ve Arjantin, Yugoslavya, Kuzey İrlanda ve eski Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya'daki şiddetli çatışmalara karşı etkin bir mücadele yürüttüler; zaman zaman da başarılı oldular. 1930'larla 1980'ler arasında yapılmış üç yüze yakın kamuoyu yoklamasının gözden geçirildiğı bir çalışmada, soruların yüzde 87'sinde erkeklerin "daha fazla şiddete ya da güce dayanan seçeneğı" destekledikleri bulunmuş; geri kalanın da yanıtı bağlanmış sorular olduğı bildiriliyor.¹⁵³ Örneğın, 1939'da Almanya'yla, 1940'ta Japonya'yla, 1960'da Rusya'yla, 1968'de de Vietnam'la askeri çatışmaları destekleme oranının erkeklerde daha yüksek olduğı ortaya çıkıyor. Amerika'da 1980'den bu yana yapılan bütün başkanlık seçimlerinde kadınlarda Demokrat adaya oy verme oranı erkeklerden daha yüksek; 2000 ve 2004 seçimlerinde de kadınların çoğunluğu

¹⁵⁰ Luard, 1986, s.194.

¹⁵¹ Gottschall, 2008.

¹⁵² Goldstein, 2001; Mueller, 1989.

¹⁵³ Goldstein, 2001, s.329-30.

George W. Bush'a karşı oy kullandı ve kadın oyları erkek oy oranlarının etkisini tersine döndürdü.¹⁵⁴

Kadınların erkeklerden biraz daha barışçıl olduğu açık, ama belli bir toplumda erkek ve kadın kanaatlerinin birbiriyle bağıntılı olduğu gözlemleniyor.¹⁵⁵ 1961'de Amerikalılara ülkelerinin "komünist boyunduruk altına girmesinden topyekun bir nükleer savaşa girişmesi gerektiği" kanısında olup olmadıkları sorulmuştu. Erkeklerin yüzde 87'si bu soruya evet yanıtı verirken, kadınların "yalnızca" yüzde 75'i aynı kanıdaydı; bu da kadınların yalnızca kendi dönemlerinin ve toplumlarının erkekleriyle karşılaştırıldığında daha barışçı olduğunu gösteriyor. Cinsiyetler arasındaki farklılık ülke bir konuda ikiye bölündüğünde büyüyor (Vietnam Savaşında bu böyle oldu), konu üzerinde daha geniş bir fikir birliği oluştuğunda küçülüyor (İkinci Dünya Savaşında böyle oldu), konu bütün bir toplumun takıntısı haline geldiğindeyse farklılık ortadan kalkıyor (Arap-İsrail uyuşmazlığının çözülmesi konusunda İsraililerin ve Arapların tutumlarda bunu gözlemliyoruz).

Ama kadınların kendileri savaşa karşı çıkmasalar bile, toplumdaki konumları savaş yanlısı olup olmayacaklarını etkileyebiliyor. Kadın haklarını tanımak ve savaşa karşı çıkmak birbirleriyle uyumlu duruşlar. Ortadoğu ülkelerinde yapılan kamuoyu yoklamalarında cinsiyetler arasındaki eşitliğe daha olumlu bakılan aynı zamanda Arap-İsrail uyuşmazlığının şiddet dışı çözümlerine de daha olumlu bakıyorlar.¹⁵⁶ Geleneksel kültürlerle ilgili bazı etnografik araştırmalarda bir toplum kadınlara ne kadar iyi davranıyorsa savaştan o kadar uzak olduğu bulundu.¹⁵⁷ Batı Avrupa'dan Amerika'nın mavi eyaletlerine, sonra Amerika'nın kırmızı eyaletlerine, oradan da Afganistan ve Pakistan gibi İslam ülkelerine uzanan tanıdık bir yelpazede değerlendirdiğimizde, bunun aynısının modern ülkeler açısından da geçerli olduğunu görüyoruz.¹⁵⁸ Onuncu bölümde göreceğimiz gibi, kadınlarını güçlendiren toplumlarda sorun çıkarmaya eğilimli geniş bir başıboş genç erkek yaş grubu ortaya çıkma olasılığı daha düşük.¹⁵⁹ Uzun Barış ve Yeni Barış süreçlerinin aynı zamanda kadın haklarında devrimler yaşanan yıllar olduğu da açık. Neyin neye yol açtığını bilmiyoruz, ama biyoloji ve tarih diğer her şey eşitlendiğinde kadınların daha etkili olduğu bir dünyada daha az savaş olacağını düşündürüyor.

Hakimiyet anarşiye bir adaptasyon ve uygarlaşma sürecinden geçmiş bir toplumda ya da anlaşmalarla ve normlarla işleyen bir uluslararası sistemde hiçbir amaca hizmet edemez. Hakimiyet kavramını zayıflatan her şey bireyler arasındaki çatışma ve gruplar arasındaki savaş sıklığını da azaltabilir. Bu, hakimiyet dürtüsünün ardındaki duyguların ortadan kalkacağı anlamına gelmez – bunlar büyük ölçüde biyolojimizin bir parçası, özellikle de belli bir cinsiyete ait özellikler – ama bunların önemsiz düzeye indirilmesi mümkün.

¹⁵⁴ "Exit polls, 1980-2008," *New York Times*, <http://elections.nytimes.com/2008/results/president/exit-polls.html>.

¹⁵⁵ Goldstein, 2001, s.329-30.

¹⁵⁶ Goldstein, 2001, s.329-30.

¹⁵⁷ Goldstein, 2001, s.396-99.

¹⁵⁸ Goldstein, 2001, s.399.

¹⁵⁹ Hudson & Boer, 2002; Potts & Hayden, 2008.

Yirminci yüzyılın ortalarında ve sonlarında hakimiyet kavramının ve bununla ilişkili yiğitlik, şeref ve ihtişam gibi erdemlerin yapısökümüle didik didik edildiği görüldü. Bu sönüşe katkı yapan etmenlerden biri resmiyet örtüsünün kaldırılması, Marx Brother tarafından şovenizmin hicvedildiği *Duck Soup* (Max Kardeşler Savaşta) filmindeki türden bir teklifsizleşme süreci yaşanmasıydı. Bu kısmen kadınların meslek yaşamına akın etmeleri sayesinde gerçekleşti. Kadınlar erkeklerin gürültülü patırtılı hakimiyet mücadelelerini belli bir mesafeden izliyorlar; bu da onların daha etkili olmalarına kapı açıyor ve hakimiyetin şaşaa-sı azalıyor. (Cinsiyet açısından karma ortamlarda çalışmış herkes kadınların gereksiz yere hava basan erkek çalışma arkadaşlarını "tipik erkek davranışı" sözleriyle küçümseyişine aşinadır.) Bunun bir nedeni de kozmopolitizm; bu da bizi diğer bazı kültürlerdeki abartılı şeref kültürüyle yüz yüze getiriyor ve dönüp kendimize bakmamızı sağlıyor. Geçtiğimiz dönemlerde İspanyolcadan ödünç alınan *maço* sözcüğü küçümseyici bir anlam taşıyor ve kahramanlığı değil, çevresini kâle almayan kasıtlı tavırları akla getiriyor. Village People'ın "Macho Man" (Maço Erkek) ve benzeri diğer homoerotik ikonları da erkek egemen duruşun geriye kalan albenisini çökertti.

Biyoloji bilimindeki ilerlemeler ve bunun okur yazar kültür üzerindeki etkileri hakimiyet kültürünü söndüren bir başka etmen oldu. İnsanlar hakimiyet arayışının evrim sürecinin bir kalıntısı olduğunu giderek daha çok fark ediyorlar. Kantitatif bir Google Books taramasıyla geçtiğimiz dönemlerde hakimiyet konusundaki biyolojik jargonun giderek nasıl daha sık kullanılmaya başlandığı ortaya konulmuş; 1940'lardan başlayarak *testosteron* sözcüğü, 1960'lardan başlayarak *gagalama düzeni* ve *hakimiyet hiyerarşisi* sözcükleri, 1990'larda da *alfa erkek* sözcükleri popülerleşiyor.¹⁶⁰ 1980'lerde buna tıp terimi görünümündeki alaycı *testosteron zehirlenmesi* sözcüğü ekleniyor. Bunların her biri büyük risklerin göze alındığı hakimiyet yarışmalarını küçümseyen ifadeler. Erkeklerin peşinde koştuğu ihtişamın primat hayal gücünün bir aldatmacası, kan dolaşımlarındaki bir kimyasal madde semptomu, horozlarda ve şebeklerde gördüğümüzde bizi güldüren içgüdülerin açığa çıkışı olabileceğini ima ediyorlar. Bu biyolojik terimlerin mesafeli bakış olanağıyla, hakimiyet mücadelesindeki ödülleri temsil eden *muzaffer* ve *şerefli* türünden terimleri ve bazı başarıların işin doğası gereği *muzaffer* ya da *şerefli olduğunu* varsayan ifadeleri karşılaştırdır. İngilizce dilinde yazılmış kitaplarda *muzaffer* ve *şerefli* terimlerinin sıklığı 150 yıldır giderek düşüyor.¹⁶¹ İçgüdülerimizin ürünlerini sorgulamaksızın naifçe kabul etmek yerine, onları gün ışığına çıkarıp irdeleme yetisi, zararlı sonuçları ortaya çıkmadan bu içgüdüleri denetim altına alma yolunda atılan ilk adım.

İNTİKAM

Size zarar vermiş bir kişiye zarar verme kararlılığı edebiyat dilinde eskiden beri yüceltilen bir tema. İbrani Kutsal Kitabında öç alma adeta bir takıntı ve bize bıraktığı "Kim kan dökerse, kendi kanı da... dökülecektir," "Göze göz" ve "Öç be-

¹⁶⁰ Google Books, Bookworm analizi (bkz. Şekil 7-1'deki açıklama); Michel ve ark., 2011.

¹⁶¹ Google Books, Bookworm analizi (bkz. Şekil 7-1'deki açıklama); Michel ve ark., 2011.

nimdir" gibi kısa ve özlü ifadeler var. Homeros Akhilleus'un ağzından onu şöyle betimliyor: "aklı başında adamı bile çelen o öfke, bir bal damlası gibi akar insanın içine, sarar göğsünü duman gibi." Shylock onun insanın evrensel özellikleri listesindeki doruk noktası olduğunu söylüyor ve bu yarım kiloluk et parçasını ne yapacağı sorusunu da şöyle yanıtlıyor "Balık yemi olarak kullanılır. Hiç kimseyi doyurmasa bile, intikamımı besler."

Başka kültürlerde de hesaplaşma konusunda ağdalı ifadeler kullanılıyor. Birbirine düşman Karadağ klanlarından birinde doğan ve daha sonra komünist Yugoslavya'nın başkan yardımcısı olan Milovan Djilas intikam duygusunu betimlerken "kanımızın akıtıldığını duyunca gözlerimiz çakmak çakmak oluyor, kan başımıza sıcıyor, şakaklarımız zonkluyor ve bu sözcükler boğazımızda düğümlenip göğsümüze taş gibi oturuyor" ifadesini kullanıyor.¹⁶² Amcasının atılan bir okla felç olduğunu duyan Yeni Gineli bir adam şunları söylüyor: "Sanki kanatlanıyorum, uçmak üzereyim ve çok mutluyum."¹⁶³ Apaçi şefi Geronimo, Meksika ordusunun dört bölüğünü katledişini zevkle anlatırken şunları yazıyor:

Düşmanların kanı üzerimde, muzaffer silahım elimde, çatışmanın, zaferin ve intikamın heyecanıyla yerimde duramazken etrafımı cesur Apaçi savaşçıları sardılar ve beni bütün Apaçilerin savaş şefi ilan ettiler. Bunun üzerine öldürülenlerin baş derilerinin soyulmasını emrettim. Sevdiklerimi geri çağıramazdım, ölen Apaçileri geri getiremezdim, ama onların öcünü alarak rahatlayabilirdim.

Daly ve Wilson şu yorumda bulunuyorlar: "Rahatlamak mı? Geronimo bu satırları Apaçi ulusu kırıldıktan ve neredeyse bütünüyle ortadan kaldırıldıktan sonra, bir hapishane hücrelerinde yazıyor. İntikam güdüsünün hiçbir işe yaramadığı ortada: son pişmanlık fayda etmiyor, ölümler dirilmiyor."¹⁶⁴

Yine de, hiçbir işe yaramasa bile intikam dürtüsü şiddetin başta gelen nedenlerinden birini oluşturuyor. Kan davası dünyadaki kültürlerin yüzde 95'inde açıkça onaylanıyor ve kabile savaşlarının başlıca güdülerinden birini oluşturuyor.¹⁶⁵ Dünyadaki insan öldürme olaylarının yüzde 10 ile 20'sinin, okullardaki silahlı saldırıların ve özel amaçlı bombalamaların çoğunluğunun arkasındaki güdü intikam.¹⁶⁶ Bireylere değil de gruplara yönelik intikam güdüsü de kentlerdeki toplu saldırıların, terörist saldırıların, terörist saldırılara karşı yürütülen misillemelerin ve savaşların önde gelen nedenlerinden birini oluşturuyor.¹⁶⁷ Bir saldırıya misilleme niteliğindeki savaş kararlarını inceleyen tarihçiler, bu kararların çoğu zaman öfkenin gözleri kör ettiği sisli ortamlarda verildiğini belirtiyorlar.¹⁶⁸ Örneğin, Pearl Harbor'dan sonra Amerikan halkının "şaşkınlık, korku, sersemleme, keder, küçük düşürülme duygusu, her şeyden çok da dehşetli bir

* Shakespeare, *Venedik Taciri*, çev. Özdemir Nutku, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. perde, 1. sahne -çn.

¹⁶² Aktaran Daly & Wilson, 1988, s.228.

¹⁶³ Aktaran J. Diamond, "Vengeance is ours," *New Yorker*, 21 Nisan 2008.

¹⁶⁴ Aktaran Daly & Wilson, 1988, s.230.

¹⁶⁵ Oç almanın evrenselliği: McCullough, 2008, s.74-76; Daly & Wilson, 1988, s.221-27. Kabile savaşlarında oç alma: Chagnon, 1997; Daly & Wilson, 1988; Keeley, 1996; Wiessner, 2006.

¹⁶⁶ McCullough ve ark., 2011.

¹⁶⁷ Atran, 2003; Horowitz, 2001; Mueller, 2006.

¹⁶⁸ Luard, 1986, s.269.

öfke karmaşasının sersemletici etkisiyle" tepki verdiği belirtiliyor.¹⁶⁹ Savaş dışında (çevreleme ya da taciz gibi) başka hiçbir seçenek üzerinde durulmuyor; bunu düşünmek bile vatana ihanetle eşdeğer sayılıyor. 11 Eylül saldırısına verilen tepkiler de buna benziyor: ABD'nin bir ay sonra Afganistan'ı işgal etmesinin ardındaki güdü de terörizme karşı uzun dönemde en etkili önlemin bu olduğu yönünde stratejik bir karar değildi, misilleme olarak mutlaka bir şey yapılması gerektiği duygusuydu.¹⁷⁰ Usame bin Ladin'in "Amerika'ya Mektup"unda açıkladığı gibi, aslında 11 Eylülde üç bin kişinin öldürülmesinin arkasında da intikam güdüsü yatıyordu:

Yüce Allah öcünü alma izin ve seçeneğini yasalaştırmıştır. Bize saldırılırsa, karşı saldırıya geçmek bizim hakkımızdır. Her kim bizim köylerimizi ve kentlerimizi tahrip ettiyse, bizim de onun köylerini ve kentlerini tahrip etme hakkımız var. Her kim bizim zenginliklerimizi çaldıysa, bizim de onların ekonomisini tahrip etme hakkımız var. Ve her kim bizim sivililerimizi öldürdüyse, bizim de onların kileri öldürme hakkımız var.¹⁷¹

Öç alma dürtüsü öfkeli siyasetçilerle ve kabile savaşçılarıyla sınırlı kalmıyor; bu her insanın beyinde kolayca basılabilen bir düğme. Üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun itiraf ettikleri cinayet fantezilerinin hemen hemen tümü *intikam* fantezileri.¹⁷² Laboratuvar çalışmalarında da, öğrenciler kolayca bir aşağılanmanın öcünü almaya kışkırtılabiliyorlar. Öğrenciler bir deneme kaleme alıyorlar ve kendilerine (deneycilerin işbirliği yaptığı ya da bütünüyle hayali) bir başka öğrenci tarafından kaleme alınmış küçümseyici bir değerlendirme okutuluyor. Bunun üzerine, Allah gülümsüyor: öğrenciye eleştirmenini cezalandırma fırsatı bulacağı bir çalışmaya katılması, bu amaçla kulağının dibinde ansızın korna çalıp onu korkutması, (şiddet karşıtı insan denekleriyle çalışma komiteleri tarafından denetlenen) daha yeni çalışmalarda da tat denemesi süsü verilen bir deneyde acı sos içmeye zorlaması öneriliyor. Ve bu taktik her seferinde tıkr tıkr işliyor.¹⁷³

Öç alma büyük ölçüde bir dürtü. Bu deneylerden birinde katılımcı misilleme amaçlı saldırıyı tam gerçekleştirmek üzereyken birden alet bozuluyor (tabii bu da deneycinin ufak bir hilesi) ve katılımcı öcünü alamıyor. Daha sonra bu katılımcıların hepsi şarap tadımı süsü verilmiş bir çalışmaya katılıyorlar. Kendilerini aşağılayan kişiyi korkutma fırsatı bulamayanlar, adeta içlerinde kalan ukdeyi bastırmak istercesine şaraptan kendilerine biraz daha fazla bir pay alıyorlar.¹⁷⁴

Öç almanın nörobiyolojisi orta beyin-hipotalamus-amigdala yolunda bulunan ve canı yanmış ya da engellenmiş hayvanı olası en yakın faile yönelten Öfke Patlaması devresinde başlıyor.¹⁷⁵ İnsanlarda bu sistem beynin herhangi bir noktasından kaynaklanan bilgilerle besleniyor; bu noktalar arasında, veri-

¹⁶⁹ G. Prange, Aktaran Mueller, 2006, s.59.

¹⁷⁰ Mueller, 2006.

¹⁷¹ "Full text: Bin Laden's 'Letter to America,' " *Observer*, 24 Kasım 2002; <http://www.guardian.co.uk/world/2002/nov/24/theobserver>.

¹⁷² Buss, 2005; Kenrick & Sheets, 1994.

¹⁷³ McCullough, 2008.

¹⁷⁴ Giancola, 2000.

¹⁷⁵ Panksepp, 1998.

len zararın kasıtlı olup olmadığını bildiren temporoparietal kavşak da var. Öfke Patlaması devresi bunun ardından, ağrı, tiksinti ve öfke duyulmasını sağlayan insular korteksi harekete geçiriyor. (Hatırlarsanız, kişi bir başkası tarafından kandırıldığını hissettiğinde insula harekete geçip parlıyordu.)¹⁷⁶ Bunların hiçbiri hoş duygular değil ve hayvanların Öfke Patlaması sistemine yönelik elektiriksel uyarıları durdurmaya çalışacağını biliyoruz.

Ama beyin bunun ardından farklı bir bilgi işleme moduna geçebiliyor. "İntikam tatlıdır," "Kızmayı bırak, ödeşmeye bak" ve "İntikam soğuk yenen bir yemektir" türünden atasözleri duygusal nörobilim hipotezleri olarak ele alınabilir. Bunlar beyindeki etkinlik örüntülerinin kaçınmacı bir öfkeden, leziz yiyecekleri aramaya rehberlik edenler gibi haz almayı hedefleyen serin kanlı bir arayışa geçebileceğini öngörüyorlar. Ve her zamanki gibi halk nörobilimi haklı çıkıyor. Dominique de Quervain ve çalışma arkadaşlarının aktardıkları bir deneyde bir grup erkeğe bir miktar parayı kârlı bir yatırım için bir başka katılımcıya emanet etme olanağı tanınıyor; ikinci katılımcı bu parayı onunla paylaşıyor ya da kendisine alıkoyuyor.¹⁷⁷ (Bu senaryoya Güven oyunu adı da veriliyor.) Bunun ardından, aldatılıp paralarına el konulmuş katılımcılara güvenip para emanet ettikleri hilekara para cezası verme olanağı tanınıyor; bazı oyunlarda da bu hakkı elde edebilmek için, aldatılmış katılımcıların bedel ödemeleri gerekiyor. Araştırmacılar bu olanak üzerinde düşünen katılımcılara beyin taraması yaptıklarını ve striatumun bir bölgesinin, nikotin, kokain ya da çikolata arzularken harekete geçip parıldayan (ve Arayış sisteminin merkezini oluşturan) bölgenin harekete geçtiğini bildiriyorlar. İntikam gerçekten de tatlı. Deneyde kişinin striatum bölgesi ne kadar parıldarsa, hilekara cezalandırmak için bedel ödeme isteği o kadar artıyor; bu sonuç da bu bölgedeki etkinleşmenin gerçek bir arzuyu, kişinin tüketmek için üstüne para vereceği bir şeyi yansıttığını gösteriyor. Katılımcı bedel ödemeyi kabul ettiğinde, orbital ve ventromedial frontal korteks bölümleri parlıyor; bu bölgeler farklı eylem tercihlerinin getireceği haz ve acının tartılarak değerlendirildiği yerler ve örneğimizde bu parıldamanın intikamın bedeliyle getireceği haz arasındaki tercih sürecine işaret ettiğini varsayabiliriz.

Öç alma empatinin işlevsizleştirilmesini gerektiriyor ve bu da beyinde gözlemlenebiliyor. Tania Singer ve çalışma arkadaşlarının bildirdiği benzeri bir başka çalışmada katılımcının güvenine yine bir başka katılımcı ödülle ya da ihanetle karşılık veriyor.¹⁷⁸ Daha sonra katılımcının parmaklarına hafif bir şok veriliyor ya da güvenine layık olan birine ya da kendisine ihanet eden oyunbozana şok uygulanışı izlettiriliyor. Güvenine layık olan katılımcıya şok uygulandığında, katılımcının kendisi de acıyı aynen hissediyor: iyi bir kişiye şok uygulandığını gördükleri zaman insulanın bir bölgesi, tıpkı *kendilerine* şok uygulandığında harekete geçtiği gibi parıldamaya başlıyor. Kadınlar oyunbozana şok uygulandığında da empatilerini engelleyemiyorlar: insula bölgesindeki parıldama sürek, ötekinin duygularını paylaşmaya devam ettiklerini gösteriyor. Ama erkekler katı yürekli bir tepki veriyorlar: insula bölgeleri karanlık görünümünü korurken,

¹⁷⁶ Sanfey ve ark., 2003.

¹⁷⁷ de Quervain ve ark., 2004.

¹⁷⁸ Singer ve ark., 2006.

striatum ve orbital korteks parıldıyor; bu da bir hedef peşinde olduklarını ve onun gerçekleştiğini ortaya koyuyor. Hatta araştırmacılar bu bölgelerin erkeğin dile getirdiği intikam arzusuyla orantılı parıldadığını belirtiyorlar. Bu sonuçlar, erkeklerin cezalandırıcı adalete, kadınlarınsa affetmeye daha yatkın olduğunu ileri süren Carol Gilligan gibi feministleri doğrular nitelikte.¹⁷⁹ Ancak çalışmanın yazarları kadınların bunun fiziksel bir ceza olmasından irkilmiş olabileceklerini, söz konusu olan para cezası, eleştiri ya da dışlama olsa erkekler kadar cezalandırmadan yana olabileceklerini ileri sürüyorlar.¹⁸⁰

İntikamın verdiği o serin kanlı hazzın tadını inkar etmek mümkün değil. Kötü bir kişinin hak ettiği cezaı çekmesi kurmacada sürekli tekrarlanan bir arketip oluşturuyor ve kötü adam şiddetle cezalandırılmadıkça rahat etmeyen tek kişi "Kirli Harry" değil. Peter Weir'in ödüllü filmi *Witness*'taki (*Tanık*) bir sahne, film izleyicisi olarak en hoşlandığım anlardan biriydi. Harrison Ford, kırsal Pennsylvania'da bir Amish ailesiyle yaşama görevini üstlenmiş gizli bir detektiftir. Günün birinde at arabalarıyla kente giden aileye baştan ayağa Amish giysileri içinde eşlik ederken, grup yakınlardaki bir çete tarafından durdurulur ve taciz edilir. Pasifist duruşları gereği, aile öteki yanağını çevirir ve serserilerden birinin saygın babalarına laf atması ve dayılanması bile bu tutumlarını değiştirmez. Hasır şapkalı Ford sinirlenmeye başlar, yavaşça döner ve çetenin şaşkın bakışları altında esaslı bir darbeyle serseriye yere sererek izleyicileri sevince boğar.

İntikam denen bu çılgınlık nedir? Psikoterapötik kültürümüz intikamı bir hastalık, affetmeyi de tedavi olarak tanımıyor ama intikam dürtüsünün gayet iyi anlaşılabilir bir işlevi var: caydırıcılık.¹⁸¹ Daly ve Wilson'ın sözleriyle, "Caydırıcılığın etkili olabilmesi için, rakiplerimizi bizim sırtımızdan çıkar elde etmeye kalkışmaları durumunda çok ağır cezalandırılacakları konusunda ikna etmek, giriştikleri kumarı kesinlikle kaybedeceklerini ve böyle bir kumara giriştiklerine pişman olacaklarını göstermek gerekir."¹⁸² Ön alma amaçlı intikam hisleriyle dolu bir cezalandırma zorunluluğunu hissetmek bardağın taşması meselesi olarak ele alınmamalı; bu, işbirliğinin evrimine ilişkin matematik ve bilgisayar modellerinde tekrar tekrar ortaya çıkan bir olgu.¹⁸³

Bazı işbirliği biçimlerini açıklamak kolay: ortak çıkarları olan iki akrabayı, evli bir çifti, iki takım arkadaşını ya da kankayı düşünün; birinin iyiliği ötekinin de iyiliği demektir ve aralarında doğal olarak bir tür simbiyotik işbirliği gelişir. Ama çıkarların biraz da olsa birbirinden farklı olduğu ve kişilerin birbirlerinin işbirliği yapma isteğini istismar etmeye eğilimli oldukları durumlarda bu işbirliğini açıklamak daha zor. Bu açmaz en kolay Tutsak İkilemi adı verilen pozitif toplamı oyunla modellenenebilir. *Law and Order* dizisinin bir bölümünde

¹⁷⁹ Gilligan, 1982.

¹⁸⁰ Crick ve ark., 2007; Geary, 2010.

* Kirli Adam film serisindeki sertlik yanlısı dedektif "Dirty Harry Callahan" -çn.

¹⁸¹ McCullough, 2008; McCullough ve ark., 2011.

¹⁸² Daly & Wilson, 1988, s.128.

¹⁸³ Axelrod, 1984/2006; Axelrod & Hamilton, 1981; McCullough, 2008; Nowak, 2006; Ridley, 1997; Sigmund, 1997.

bir cinayetin iki suç ortağının hapisshanesinin farklı hücrelerinde tutulduğunu, kendilerine karşı kanıtların çok yetersiz olduğunu ve bölge savcı yardımcısının ayrı ayrı ikisine de pazarlık teklif ettiğini hayal edin. Bu oyunda sanıklardan biri suçlamaları inkar ederken (yani ortağıyla “işbirliğini sürdürürken”) diğeri onun aleyhine tanıklık yaparsa (yani itirafçılığı seçip “işbirliğini ihlal” ederse) itirafçı serbest kalıyor, ortağıysa on yıl hapis yatıyor. İkisi de itirafçılığı seçer ve birbirleri aleyhine tanıklık yaparlarsa, ikisi birden mahkum ediliyor, ama cezaları altı yıla indiriliyor. İkisi de aralarındaki işbirliğini sürdürüp suçu inkar ederlerse, savcı onlara yalnızca hafif suç isnat edebiliyor ve altı ay sonra ikisi de serbest kalıyorlar. Şekil 8-5'te bu ikilemdeki getiri/bedel tablosu görülüyor; birinci tutsağın (Lefty) önündeki seçimler ve getiri beklentileri siyahla, ortağınınikilerse (Brutus) gri olarak gösteriliyor.

ŞEKİL 8-5. Tutsak ikilemi

Brutus'un önündeki seçimler

Lefty'nin önündeki seçimler	Brutus'un önündeki seçimler	
	İşbirliği	İhlal
İşbirliği	6 ay (ödül) 6 ay (ödül)	10 yıl (safdillığın bedeli) Salıverilme (baştan çıkarıcı beklenti)
İhlal	Serbest kalma (baştan çıkarıcı beklenti) 10 yıl (itirafçılığın bedeli)	6 yıl (ceza) 6 yıl (ceza)

Tutsakların trajedisini şu: oyunun pozitif toplamı sonuçlanabilmesi için altı aylık cezayı göze alıp ikisinin de işbirliğini sürdürmesi ve suçu inkar etmeleri gerekiyor. Oysa her tutsak işbirliğini ihlal etmenin kendisi açısından her durumda daha iyi sonuç vereceğini düşünerek ortağı aleyhine itirafçılığı tercih edecektir; çünkü itirafçılık yaptığında, ortağı suçu inkar ederse kendisi serbest kalacak, ortağı da itiraf ederse, konuşmamanın bedeli on yılken, itirafçılıkla cezası 6 yıla inecektir. Tutsak bu akıl yürütme sonucunda itirafçılık yapar, aynı mantıkla ortağı da itirafçılık yapar ve bencillik yapmak yerine fedakâr davranmayı göze alsalar ikisi de altı ay cezaıyla kurtulacakken, sonunda ikisi de altı yıl içerde yatmak zorunda kalırlar.

Tutsak ikilemi 20. yüzyılın en büyük fikirlerinden biri olarak nitelendiriliyor,¹⁸⁴ çünkü sosyal yaşamın trajedisini çok sade bir formüle indiriyor. Birey açısından ele alındığında, karşı taraf işbirliğine sadık kalırken bu işbirliğini ihlal etmenin en yüksek getiriyi vadettiği, karşı taraf işbirliğini ihlal ederken işbirliğine sadık kalmanın da en kötü sonucu doğurduğu her durum Tutsak ikilemine uyuyor; ortaklık açısından bakıldığında, taraflar işbirliğini sürdürürken en yüksek toplam getirinin elde edilebildiği, iki tarafın da işbirliğini ihlal etmeyi seçmesi durumunda toplam getirinin en düşük düzeye indiği her durumda bu

¹⁸⁴ Poundstone, 1992.

durum ortaya çıkıyor. Yaşamda karşılaşılacak açmazların çoğu bu yapıya uyuyor. Yırtıcı şiddet bunlardan biri; barışçıl bir tarafın karşısında saldırgan konumda olmak her türlü sömürü olanağına kapı açarken, saldırgan bir tarafa karşı saldırganlığı benimsemek de her iki tarafı kana buluyor; dolayısıyla, her iki tarafın da barışçı olması gerekiyor ve elbette böyle durumlarda barışçıl konum tercih edilmeli, ama ya karşı taraf saldırgansa? Yıpratma Savaşı, Kamu Malı ve Güven gibi diğer bazı oyunlarda da, bireysel bencilliğin çekici olduğu, karşılıklı bencilliğinse yıkıcı sonuçlar verdiği benzeri trajedilere rastlıyoruz.

Tek tur oynanan Tutsak İkilemi trajik sonuç veriyor, buna karşılık oyuncuların tekrar tekrar etkileşime geçtiği ve birçok turun getirisini biriktirdikleri *Tekrarlı* Tutsak İkilemi yaşama daha iyi uyan bir oyun. Hatta oyundaki getiriler tarafların hapiste geçirmekten kurtulduğu yıllar ya da kazandıkları paralar değil de aynı soydan gelecek birey sayısı olunca, bu oyunla işbirliğinin evrimini açıklayan iyi bir model oluşturmak da mümkün. Sanal organizmalar birbiri ardına Tutsak İkilemi turları yapabilirler. Bunlar örneğin karşılıklı yardım, birbirini tımar etme ya da yardımdan kaçınma olanakları olarak yorumlanabilir; zaman içinde sağlık açısından sağlanan yararlar ve kaybedilen zaman da aynı soydan sağ kalan birey sayısına dönüştürülebilir. Tekrarlanan oyun turları doğal seçimle evrilen organizma kuşakları olarak ele alınabilir ve nüfusun ve soyun evrimi açısından birkaç rakip stratejiden sonunda hangisinin galip geleceği sorusuna odaklanmak mümkün olabilir. Birleşimsel olanakların çokluğu nedeniyle matematiksel kanıt elde etmek mümkün olmayacaktır, ama bu stratejiler küçük çaplı bilgisayar uygulamalarına dönüştürülerek döner turnuvalarda birbirleriyle rekabet ettirilebilir ve teorisyenlerin bu stratejilerin sanal evrimsel mücadelede ne ölçüde başarılı olduklarını gözlemlemeleri mümkün olabilir.

Bu turnuvalardan ilki siyaset bilimci Robert Axelrod tarafından gerçekleştirildi ve kazanan basit bir Kısasa Kısas stratejisiydi: ilk hamlede işbirliği yap, ortağın da işbirliği yaparsa işbirliğini sürdür, ortağın işbirliğini ihlal ederse sen de ihlal et.¹⁸⁵ İşbirliği ödüllendirildiği, ihlal de cezalandırıldığı için, benciller işbirliğine zorlanıyor ve uzun dönemde herkes kazanıyor. Bu fikir Robert Trivers'in karşılıklı fedakârlığın evrimi teorisine benziyor; Trivers birkaç yıl önce matematiksel boyuta girmeksizin aynen bunu önermişti.¹⁸⁶ Herhangi bir bedel ödemeksizin ötekini sömürme fikri baştan çıkarıcı olmaya devam ediyor, buna karşılık değiş tokuşla sağlanan yararlar pozitif toplamı ödülün kapısını açıyor (iki taraf da düşük bir bedel ödeyerek ötekine büyük yarar sağlayabiliyor). Trivers'in ahlaki duyguların aslında işbirliği doğrultusunda bir adaptasyon olduğu teorisini, kolayca Kısasa Kısas algoritmasına dönüştürmek mümkün. İlk hamlede duygudaşlık işbirliğine sevk ediyor. Karşınızdaki işbirliği yapıyorsa minnettarlık işbirliğinin sürmesini sağlıyor. Karşınızdaki işbirliğini ihlal ederse, öfke sizi işbirliğini ihlale, yani öç almak için cezalandırmaya sevk ediyor. Cezalandırma yardımı reddetmek anlamına gelebileceği gibi, zarar vermeyi de kapsayabilir. İntikam bir hastalık sayılamaz: bu duygu işbirliği için zorunlu ve iyilerin sömürülmesini önüyor.

¹⁸⁵ Axelrod, 1984/2006; Axelrod & Hamilton, 1981.

¹⁸⁶ Trivers, 1971.

O zamandan bu yana binlerce *Tekrarlı* Tutsak İkilemi turnuvası incelendi ve yeni birkaç ders ortaya çıktı.¹⁸⁷ Sade bir yaklaşım olan Kısasa Kısas, başarılı olmasını sağlayan bileşenlerine ayrılabilir ve bunlar başka stratejilerle birleştirilebilir. Kişilik özellikleri temelinde adlandırılan bu etiketler basit anımsatıcılar olmanın ötesinde bir anlam taşıyor olabilir; işbirliği dinamikleri evrim sürecinde bu özelliklerimizi neden geliştirdiğimizi açıklayabilir. Kısasa Kısas stratejisinin başarılı olmasını sağlayan birinci özellik bunun *iyi* bir model olması: birinci hamlede işbirliğini seçiyor, böylece karşılıklı yarar sağlayacak fırsatların yolunu açıyor ve ihlalle karşılaşmadığı sürece işbirliğini ihlal etmiyor. Başarının ikinci nedeni modelin *netliği*: Angajman kuralları diğer oyuncuların hamlelerine verilen tepkiyi anlaşılabilir kılacak ölçüde karmaşık değil, aslında o stratejinin hamleleri gelişigüzel sayılır; buna verilecek en iyi tepki de Hep İhlal Et stratejisi olur. Oysa Kısasa Kısas diğer stratejilerin kolayca kavrayabilecekleri ve seçimlerini buna uyarlayabilecekleri bir strateji. Üçüncüsü, Kısasa Kısas *misilleme amaçlı* bir strateji: işbirliğinin ihlaline intikamın en basit biçimi olan işbirliğinin ihlaliyle karşılık veriyor. Ve bu *bağışlayıcı* bir strateji: pişmanlık kapılarını açık bırakıyor, böylece karşı taraf bir süre işbirliğini ihlal ettikten sonra yeniden işbirliği yapmak isterse Kısasa Kısas derhal işbirliğine geri dönüyor.¹⁸⁸

Son özellik olan bağışlayıcılığın, herkesin ilk başta düşündüğünden daha önemli olduğu ortaya çıktı. Kısasa Kısas stratejisinin bir zayıflığı hataya ve yanlış anlamalara açık olması. Oyunculardan birinin işbirliği yapmak istediğini, ama yanlışlıkla işbirliğini ihlal ettiğini varsayın. Ya da bir oyuncunun işbirliği hamlesinin işbirliğinin ihlali olarak algılandığını ve misillemeye girilerek işbirliğinin ihlal edildiğini varsayın. Bu durumda karşı taraf misilleme yaparak işbirliğini ihlal edecek, bu ilk oyuncuyu misillemeyle tepki vermeye zorlayacak ve bu böyle devam ederek oyuncuları sonu gelmeyen bir ihlal döngüsüne sokacaktır; bunu kan davasının yazılım dünyasındaki eşdeğeri sayabiliriz. Yanlış anlama ve hataların mümkün olduğu gürültülü bir dünyaya uyması için, Cömert Kısasa Kısas adı verilen bir stratejiyle Kısasa Kısas daha da iyileştirildi. Cömert Kısasa Kısas stratejisinde işbirliğini ihlal eden taraf rastgele olmak üzere arada sırada affediliyor ve işbirliğine geri dönülüyor. Böylece, karşılıklı ihlal döngüsünün tuzağına düşmüş çiftler koşulsuz affetme edimiyle yeniden işbirliğine yönlendirilebiliyorlar.

Bununla birlikte, Hep İhlal tutumunu benimseyen birkaç psikopatla ve Hep İşbirliği tutumunu benimseyen birkaç safdille, aşırı bağışlayıcı stratejiler çökebilir. Psikopatlar safdilleri avlayarak güçlenir ve herkesi sömürecek kadar çoğalırlar. Böyle bir dünyada başarılı olabilecek stratejilerden biri Pişmanlığa Açık Kısasa Kısas stratejisi. Bu strateji *kendi* davranışını hatırlıyor ve karşılıklı ihlal rastgele bir hata ya da yanlış anlama sonucunda kendi sorumluluğunda gelişen bir durumsa, rakibine bir kez ihlal özgürlüğü tanıyor ve ardından işbirliğine geçiyor. Yok eğer ihlali tetikleyen rakipse, affetme yok ve misillemeye geçiliyor. Rakip de Pişmanlığa Açık Kısasa Kısas stratejisini temel alan bir oyuncuysa, o da misillemeyi hoş görüyor ve ikili yeniden işbirliğine geçebiliyor. Görüldüğü

¹⁸⁷ McCullough, 2008; Nowak, May, & Sigmund, 1995; Ridley, 1997; Sigmund, 1997.

¹⁸⁸ Axelrod, 1984/2006.

gibi, sosyal organizmaların işbirliğinin faydalarını yaşayabilmeleri için öç alma yanında affetmeye ve pişmanlığa da açık olmaları gerekiyor.

İşbirliğinin evriminde belirleyici önem taşıyan etmenlerden biri tarafların tekrar tekrar karşılaşması. Tek bir Tutsak İkilemi oyununda işbirliğinin evrilmesi mümkün olmadığı gibi, Tekrarlı Tutsak İkilemi modelinde bile oyuncular tur sayısının sınırlı olduğunu biliyorlarsa işbirliği çökebiliyor; bunun nedeni de oyunun sonuna yaklaştıkça misillemeden korkmadan işbirliğini bozmanın iki tarafa da çekici gelmesi. Benzeri nedenlerle, yer değiştiremeyen komşular gibi birbirleriyle oynamaya mecbur kalan oyuncu alt grupları, bir başka mahalleden gelen oyuncularla eşleşme olanağı bulunanlara göre daha bağışlayıcı olabiliyorlar. Hiziplerde, örgütlerde ve benzeri sosyal ağlarda insanlar tekrar tekrar etkileşime girme olanağı buldukları için, bunlar sanal mahalleler oluşturuyorlar ve karşılıklı ihlal herkes açısından bir felaket olacağı için, insanları bağışlayıcılığa yöneltiyorlar.

İnsanlar arasındaki işbirliğinin bir başka cilvesi daha var, o da dil. Karşımızdakinin işbirlikçi mi yoksa ihlalcı mı olduğunu öğrenmek için insanlarla doğru- dan ilişki kurmak zorunda değiliz. Dil sayesinde dolambaçlı yollardan, üçüncü kişiler aracılığıyla rakibimizin geçmişte nasıl davrandığını öğrenebiliriz. Oyun teorisyenlerinin dolaylı karşılıklılık olarak adlandırdıkları mekanizmada, dedi- koduya ve üne hayli önem veriliyor.¹⁸⁹

İşbirliği yapabilmek için, yalnızca ikili kişisel ilişkilerde değil gruplar arasındaki ortaklaşa etkileşimlerde de bencil çıkarlarla karşılıklı yarar arasında denge kurmak gerekiyor. Oyun teorisyenleri Kamu Malları adı verilen ve Tutsak İkilemi modelinin ikiden çok oyuncuyu kapsayan bir türünü araştırdılar.¹⁹⁰ Her oyuncu ortak bir havuza para yatırabiliyor; daha sonra bu para iki katına çıkartılıyor ve oyunculara eşit olarak paylaştırılıyor. (Örneğin, bir grup balıkçının limandaki fenerin geliştirilmesi için ya da bir bloktaki esnafın özel güvenlik için katkıda bulunduğunu düşünebiliriz.) Grup açısından en iyi sonuca herkesin maksimum katkı yapmasıyla ulaşılabilir. Ama birey açısından en iyi sonuç, cimri bir katkı yapıp, başkalarının katkısından yararlanmak. İşin acıklı yönü, bu modelde katkılar giderek azalıyor ve sonunda herkes zararlı çıkıyor. (Biyo- log Garrett Hardin Ortak Kaynaklar Trajedisi adını verdiği benzer bir senaryo önerdi. Bu senaryoda çiftçilerin hepsi hayvanlarını ortak arazilerde otlatmanın çekiciliğine kapılıyorlar ve sonunda otlaklar tükenip çoraklaştığı için herkes kaybediyor. Çevre kirliliği, aşırı balık avlama ve karbon salınımları da bunların gerçek yaşamdaki eşdeğer örnekleri.)¹⁹¹ Oysa, oyunculara başkalarının sırtından geçinenleri cezalandırma fırsatı verilir, yani adeta grubu sömürmelerinin öcünü alma olanağı sunulursa, ortak havuza katkıda bulunmak oyuncuların lehine oluyor ve bundan herkes yararlanıyor.

İşbirliğinin evrimi modellerinde düşük bir bedel ödeyerek o kadar çok dünyanın simülasyonunu yapmak mümkün hale geldi ki, sonunda bu modeller giderek içinden çıkılmaz oldu. Ama bu dünyaların en inandırıcılarında son derece

¹⁸⁹ Nowak, 2006; Nowak & Sigmund, 1998.

¹⁹⁰ Fehr & Gächter, 2000; Herrmann, Thöni, & Gächter, 2008a; Ridley, 1997.

¹⁹¹ Hardin, 1968.

insanca eğilimler olan sömürü, intikam, bağışlayıcılık, pişmanlık, adı iyiye ya da kötüye çıkmak, dedikodu, hizipleşme ve komşuyu kayırma fenomenlerine rastlıyoruz.

Peki intikamın gerçek dünyada yararı var mı? İnandırıcı bir cezalandırma tehdidi potansiyel sömürücülerin yüreğine korku salarak onları sömürüden caydırıyor mu? Laboratuvar sonuçları bu soruya evet yanıtı veriyor.¹⁹² Deneylerde insanlara Tutsak İkilemi oynatıldığında Kısasa Kısas benzeri stratejilere yönelme ve sonunda işbirliğinin meyvelerinden yararlanma eğiliminde oldukları görülüyor. Katılımcılara Güven Oyunu (Tutsak İkileminin intikamla ilgili nörolojik görüntüleme deneylerinde kullanılan versiyonu) oynatıldığında da, güvenilen kişinin hainlik yapması durumunda yatırımcı tarafından cezalandırılmasına fırsat vermenin bu kişileri korkutmaya yettiği ve değeri artan yatırımdan insafli bir payı geri ödemelerini sağladığı görülüyor. Kamu Malları oyunlarında, insanlara başkalarının sırtından geçinenleri cezalandırma olanağı tanındığında, oyuncular hazırda konmaya kalkışmaktan vazgeçiyorlar. Katılımcıların yazdıkları denemelerin insafsızca eleştirilmesi sağlanan, daha sonra da bu katılımcılara misilleme amacıyla eleştirmenlerini şok etme fırsatı tanınan çalışmaları hatırlıyor musunuz? Bu katılımcılara eleştirmenin geri dönüp kendilerine şok edebileceği –intikamın intikamını alabileceği– söylenmişse, misilleme amaçlı şok etme uygulamalarının düzeyini düşürdükleri bildiriliyor.¹⁹³

Öç almanın caydırıcı olabilmesi için intikamcı tarafın öç almaya kararlı olması ve bedeli ne olursa olsun intikamını almakla *ünlenmesi* gerekiyor. Bu da intikam dürtüsünün neden bu kadar amansız ve tüketici olabildiğini, zaman zaman da ters tepebildiğini anlamamızı kolaylaştırıyor (kendi başına hak arama peşinde koşarak sadakatsiz eşini ya da hakaret eden bir yabancıyı öldüren kişilerde işte tam da bunu görüyoruz).¹⁹⁴ Kaldı ki, öç almanın etkisi, hedefin bu cezanın intikamcından geldiğini bilmesine ve intikamcıya karşı gelecekteki davranışlarını yeniden ayarlamasına bağlı olarak değişiyor.¹⁹⁵ Bu da karşı taraf cezanın doğrudan kendisini hedef aldığını anlamadıkça, intikamcının açlığının neden giderilemediğini açıklıyor.¹⁹⁶ Bu dürtüler ceza hukuku teorisyenlerinin *özel caydırıcılık* adını verdikleri bir kavramı ete kemiğe büründürüyor: hatasını tekrarlamasını önlemek için ceza doğrudan suçluyu hedef almalıdır.

İntikam psikolojisi ceza hukuku teorisyenlerinin *genel caydırıcılık* adını verdikleri ilkeyi de hayata geçiriyor: üçüncü tarafları suç işlemekten caydırmak amacıyla tasarlanan ve kamuya açıklanan ceza. Genel caydırıcılığın psikolojik eşdeğeri, kişinin öylesine itilip kakılabilecek biri olmadığı ününü yayması. (Süpermen'in pelerinini çekiştirmezsiniz, rüzgâra tükürmezsiniz, Maskeli Süvari'nin maskesini indirmezsiniz ve Koca Jim'le dalga geçmezsiniz.) Deney-

¹⁹² Fehr & Gächter, 2000; Herrmann, Thöni, & Gächter, 2008b; McCullough, 2008; McCullough ve ark., 2011; Ridley, 1997.

¹⁹³ Diamond, 1977; Ayrıca bkz. Ford & Blegen, 1992.

¹⁹⁴ İntikamın acımasızlığı: Frank, 1988; Schelling, 1960. Kendi başına hak arama: Black, 1983; Daly & Wilson, 1988.

¹⁹⁵ Sell, Tooby, & Cosmides, 2009.

¹⁹⁶ Gollwitzer & Denzler, 2009.

lerde izlendiklerini fark eden kişilerin, uğradıkları haksızlıktan daha büyük bir bedel ödemeleri gerekse bile, kendilerine karşı kusur işleyenleri daha şiddetle cezalandırmaya eğilimli oldukları gösteriliyor.¹⁹⁷ Ve daha önce gördüğümüz gibi, etrafta izleyenler varsa erkeklerin bir tartışmayı kavgaya tırmandırma olasılıkları daha yüksek.¹⁹⁸

İntikamın caydırıcı etkililiği şaşırtıcı bazı eylemleri de anlamamızı sağlayabiliyor. İktisatta ve siyaset biliminde çok tutulan rasyonel fail teorisi, uzun süredir insanların Ültimatom adı verilen bir başka oyundaki davranışlarını açıklayamamanın sıkıntısıyla yüz yüze.¹⁹⁹ Bu oyunda katılımcılardan biri teklifçi rolünü üstleniyor ve belli bir para miktarını kendisiyle oyundaki diğer katılımcı olan alıcı arasında pay ediyor; alıcı bu teklifi kabul ya da reddediyor. Reddederse, iki taraf da hiçbir şey alamıyor. Rasyonel bir teklifçiden aslan payını kendisine ayırması beklenirdi; rasyonel bir alıcının da hiç yoktan iyidir diye düşünüp ne kadar küçük olursa olsun geriye kalan kısımları kabul edeceği düşünülürdü. Oysa deneylerde teklifçilerin paranın neredeyse yarısını teklif etme eğiliminde oldukları, alıcıların da, küçük bir payı reddetmek her iki katılımcıyı da cezalandıracak kindar bir davranış olduğu halde, genellikle yarıya yakın olmayan bir payı kabul etmemeyi yeğledikleri gözlemleniyor. Bu deneylerdeki failer neden böyle irrasyonel davranıyorlar? Çünkü rasyonel fail teorisi intikam psikolojisini ihmal ediyor. Teklif çok cimriyse, alıcı kızıyor; nitekim bu konuyu aydınlatmak için daha önce sözünü ettiğim, öfkelenince insulananın harekete geçip parıldadığı nörolojik görüntülemelere başvurulmuş.²⁰⁰ Öfkenin alıcıyı öç almaya ve teklifçiyi cezalandırmaya yönelttiği görülmüş. Teklifçilerin çoğu bu öfkeyi öngörüyorlar ve kabul edileceğini düşündükleri yeterince cömert bir teklifte bulunuyorlar. Oyunun kuralları değiştirilerek alıcının paylaşımı olduğu gibi kabul etmek zorunda bırakıldığı, teklifçinin intikam konusunda endişelenmesine gerek kalmayan (Diktatör oyunu adı verilen) deneylerde, daha cimri teklifler yapıldığı gözlemleniyor.

Ama mesele böylece çözülmüş olmuyor. İntikam caydırıcı rolüyle evrildiyse, nasıl oluyor da gerçek dünyada bu kadar sık kullanılıyor? Nasıl oluyor da intikam Soğuk Savaşta terör dengesi yaratarak herkesi yola getiren nükleer cephanelikler gibi işe yaramıyor? Neden intikamın intikamı doğurduğu kan davası kısır döngüleri yaşanıyor?

Bunun başlıca nedenlerinden biri Ahlaki Değerlendirme Uçurumu. İnsanlar kendilerinin verdikleri zararların haklı nedenlere dayandığını ve bunların kolayca unutulabileceğini varsayarken, kendilerine durduk yerde zarar verildiğini ve çok acı çektiklerini düşünüyorlar. Bu muhasebe tarzı tırmanan bir çatışmada iki tarafın da darbe sayısını farklı değerlendirmesine, gördükleri zararları da farklı tartmasına yol açıyor.²⁰¹ Psikolog Daniel Gilbert'in belirttiği gibi, uzun süreli bir

¹⁹⁷ Bolton & Zwick, 1995; Brown, 1968; Kim, Smirth, & Brigham, 1998.

¹⁹⁸ Felson, 1982.

¹⁹⁹ Bolton & Zwick, 1995; Fehr & Gächter, 2000; Ridley, 1997; Sanfey ve ark., 2003.

²⁰⁰ Sanfey ve ark., 2003.

²⁰¹ Baumeister, 1997.

savaşın iki tarafı da çoğu zaman arabanın arka koltuklarında itişip kakışan ve anne babalarına “Önce o bana vurdu!”, “O daha sert vurdu!” diyerek kendilerini haklı çıkarmaya çalışan oğlan çocuklarına benziyorlar.²⁰²

Sukhwinder Shergill, Paul Bays, Chris Frith ve Daniel Wolpert tarafından gerçekleştirilen bir deneyde yanlış algılamaların nasıl tırmanmaya yol açtığını ortaya koyan bir analogiye başvurulmuş. Deneyde katılımcılar parmaklarını bir çubuğun altına koyuyorlar ve çubuk ölçülebilen bir kuvvetle parmağı aşağıya doğru itiyor.²⁰³ Bu katılımcılardan, hissettikleri kuvvetin eşdeğeri bir kuvvetle üç saniye boyunca ikinci bir katılımcının parmağını itmeleri isteniyor. Ardından ikinci katılımcıya aynı talimat veriliyor. Ve iki katılımcı sırayla rol değiştirerek biraz önce kendilerine uygulanan itme kuvvetini diğerine uyguluyorlar. Sekiz turdan sonra ikinci katılımcının uyguladığı kuvvetin, başlangıçta kendisine uygulananın *on sekiz katına* çıktığı saptanıyor. Araştırmacılara göre bu sarmalın ortaya çıkma nedeni, insanların hissettikleri kuvvetle karşılaştırıldığında kendi uyguladıkları kuvveti hafife almaları; bu da her seferinde uygulanan kuvvetin yaklaşık yüzde kırk artarak tırmanmasına yol açıyor. Gerçek dünyadaki anlaşmazlıklarda yanlış algılamalar dokunma duyusuyla ilişkili bir yanılsamadan değil, ahlaki bir yanılsamadan kaynaklanıyor, ama her iki durumda da anlaşmazlık sancılı bir tırmanma sarmalıyla sonuçlanıyor.

Bu kitabın birçok bölümünde Leviathan’ı –meşru kuvvet kullanma teknelini elinde tutan bir hükümetin– şiddetin azalmasını sağlayan başlıca etmenlerden biri olarak ele aldım. Düşman taraflar arasındaki çatışmalar ve anarşi birbirini besler. Artık Leviathan’ın etkililiğinin ardında yatan psikolojiyi anlayabiliriz. Yasa bir baş belası olabilir, ama yansız bir baş belasıdır ve kendi çıkarı lehine failin ya da mağdurun çarpıtmalarından yana tavır almaksızın kötülükleri tartabilir. Her kararda taraflardan birinin karara karşı çıkacağı baştan belli olsa da, devletin kuvvet tekele kaybeden tarafın bu konuda harekete geçmesini önler, rakibini zayıf görüp şerefini kurtarmak için kavgayı sürdürme güdüsünü zayıflatır, bu konuda bir şeyler yapmak *istemesine* yol açacak gerekçeleri elinden alır. Roma adalet tanrıçası Justitia’nın donanımları bu mantığı kısa ve öz bir şekilde ortaya koyuyor: (1) terazi; (2) göz bağı; (3) kılıç.

Adaleti kılıç zoruyla gerçekleştiren Leviathan’ın yine silaha başvurduğunu görüyoruz. Daha önce üzerinde durduğumuz gibi, devletin intikamı da aşırıya kaçabilir; nitekim Hümanist Devrim öncesindeki zalim ceza uygulamaları ve korkunç infaz gösterilerinde, günümüzde de Amerika Birleşik Devletleri’ndeki aşırı hapis cezalarında bu açıkça ortaya çıkıyor. Genellikle ceza yaptırımları, topluma verilen toplam zararı en aza indirmek amacıyla tasarlanmış ince ayarlı bir özendiricinin gerektirdiğinden çok daha ağır oluyor. Ceza yaptırımlarında yalnızca özel caydırıcılık amaçlanmıyor, genel caydırıcılık ve suç işleme olanaklarını kısıtlamak için alıkoyma önlemlerine de başvuruluyor. Ceza yaptırımları, yurttaşların temel intikam dürtüsü olan layığını buldurma amaçlı haddini bildirmeyi de kapsıyor.²⁰⁴ İğrenç bir suç failinin bir daha asla suç işlemeyeceğinden

²⁰² D. Gilbert, “He who cast the first stone probably didn’t,” *New York Times*, 24 Temmuz 2006.

²⁰³ Shergill, Bays, Frith, & Wolpert, 2003.

²⁰⁴ Kaplan, 1973.

ve kimseye örnek olmayacağından emin olsak bile, insanların çoğu “adaleti yerine getirmek” ve verilen zararı dengelemek için faile bir zarar verilmesi gerektiğini düşünüyor. Layıgını buldurma amaçlı cezaların ardındaki psikolojik dürtü bütünüyle anlaşılabilir bir şey. Daly ve Wilson’ın gözlemledikleri gibi,

Neredeyse mistik, adeta indirgenemez nitelikteki bu ahlaki zorunluluk, evrimsel psikoloji açısından doğrudan uyumsal işlevli bir zihinsel mekanizmanın ürünü; bu, saldırganların verdikleri zararlar sayesinde hiçbir avantaj elde etmemelerini güvence altına alacak şekilde ceza hesaplaması yaparak adalet uygulayan bir zihinsel mekanizma. Pişmanlık, tövbe, kefarete ve ilahi adalet türünden kavramları içeren ciltler dolusu mistik ve dinsel laf kalabalığının varlığı da, aslında bütünüyle dünyevi ve pragmatik bir mesele olan kişisel kâr olanaklarını sıfırlayarak çıkar peşindeki rekabetçi edimleri önleme yetkisini uzaklardaki bağlantısız bir üst merciye havale etmek anlamına geliyor.²⁰⁵

Ama bu içinde yaşarken evrimsel gerekçesini göremediğimiz, indirgenemez bir zorunluluk *olduğuna* göre, uygulamada insanlar tarafından dağıtılan adaletin zorlayıcı güdülerin yapısıyla ilişkisi hayli gevşek olabiliyor.

Psikolog Kevin Carlsmith, John Darley ve Paul Robinson caydırıcılıkla layıgını buldurma yaklaşımını birbirinden ayırmak üzere tasarlanmış hipotetik olgular geliştirmişler.²⁰⁶ Yazarlar layıgını buldurma yaklaşımının faili harekete geçiren güdülerin ahlaki değerine duyarlı bir tepki olduğunu belirtiyorlar. Örneğin, elde ettiği haksız kazançları şirketin gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ücretli işçilerine yönlendiren bir hortumcuyla karşılaştırıldığında, bu kazançları savurgan bir yaşam biçiminde harcayan hortumcunun daha ağır bir cezayı hak ettiği düşünülebilir. Oysa caydırıcılık cezalandırma sisteminin altyapısına duyarlı bir yaklaşım. Faillerin işledikleri suçlarla elde edecekleri yararı hesaplarken, yakalanma olasılıklarını yakalanırlarsa verilecek ceza ile çarptıkları varsayıldığında, fark edilmesi zor olan bir suça verilecek cezanın, kolayca fark edilecek bir suça verilecek cezadan daha ağır olması beklenirdi. Benzeri nedenlerle, işlenen bir suçun bol bol reklamının yapılması durumunda cezanın genel caydırıcı etkisi artacağı için, çok reklamı yapılan bir suçun gözlerden kaçan bir suçtan daha ağır cezalandırılması beklenirdi. Araştırmacılar katılımcılardan geliştirdikleri senaryolarda hayali suçlulara ceza dağıtmaları istendiğinde, kararlarda caydırıcılığın değil yalnızca layıgını buldurma amacının etkili olduğunu bildiriyorlar. Kötü niyete daha ağır ceza veriliyor, buna karşılık saptanması zor olan ya da bol reklamı yapılan yasadışı edimlerde ceza ağırlaştırılmıyor.

Hümanist Devrim sırasında faydacı iktisatçı Cesare Beccaria tarafından savunulan, zalim ceza uygulamalarının ortadan kalkmasını sağlayacak reformlar tasarlanırken hedef ceza adaletini kötülere acı çektirme kaba güdüsünden uzaklaştırıp, caydırıcılık pratik hedefi doğrultusunda yönlendirmektir. Carlsmith deneyi günümüz insanların ceza adaletini yalnızca faydacı bir bakış açısıyla ele alma doğrultusunda yeterince yol almadıklarını gösteriyor. Ama *The Blank Slate* adlı kitabımda yalnızca layıgını buldurma güdüsüyle ilişkili gibi görünen ceza uygulaması öğelerinin, son tahlilde caydırıcı bir işlevi olabileceğini, buna kar-

²⁰⁵ Daly & Wilson, 1988, s.256.

²⁰⁶ Carlsmith, Darley, & Robinson, 2002.

şılık çok dar anlamda faydacılaştırılan bir sistemde kötü niyetli faillerin onunla oynamayı öğrenebileceklerini ileri sürmüştüm. Layığını buldurma yaklaşımı bu seçeneği geçersiz kılabilir.²⁰⁷

En adil ceza adaleti sistemi bile yurttaşların her an nerede olduğunu izleyemez. Yurttaşlarının adalet normlarını ve intikam hislerini tırmanmaya fırsat vermeden yatıştırmayı içselleştirmelerine dayanmak zorunda. Üçüncü bölümde Shasta yerleşim biriminde hayvan yetiştiricileriyle çiftçilerin sorunlarını karşılıklılık, dedikodu, nadiren de kırıp dökme yoluyla, birbirlerini polise gammazlamaksızın nasıl çözdüklerini, küçük zararlarında da "üzerine bir bardak su içtiklerini" görmüştük.²⁰⁸ Neden bazı toplumlarda insanlar böyle şeylerin üzerine bir bardak su içerken, bazılarında gözler çıkmak çıkmak oluyor, kan başa sıcıyor, şakaklar zonkluyor? Norbert Elias'ın Uygarlaşma Süreci teorisinde devlet tarafından uygulanan adaletin yurttaşlar üzerinde kendine hakim olma ve karşılık verme dürtüsünün peşinden gitmek yerine, dürtülerini baskılama normlarını içselleştirme yönünde zincirleme etkileri olabileceği ileri sürülüyor. İkinci ve üçüncü bölümlerde devlet tarafından uygulanan pasifikasyonun ölümcül intikam üzerinde muazzam etkisini gösteren çok sayıda örnek gördük; bundan sonraki bölümde de belli bir bağlamda ortaya çıkan özdenetimin başkalarına yayılabileceğini gösteren örnekleri ele alacağız.

Üçüncü bölümde devlet yönetiminin tek başına varlığının bile şiddet oranlarını düşürebildiğini ama bu düşüşün belli bir oranda kaldığını, örneğin yılda yüz binde yüzden ona düşebildiğini görmüştük. Bu düşüşün devam edip tek haneli seviyeye inmesi, halkın hükümeti ve toplum sözleşmesini meşru sayması gibi daha puslu etmenlere bağlı olabilir. Son zamanlarda yapılan bir deneyde bu fenomenin biraz da olsa ortaya konulduğunu söyleyebiliriz. İktisatçı Benedikt Herrmann, Christian Thöni ve Simon Gächter on altı ülkedeki üniversite öğrencilerine birbirini cezalandırma olanağı tanıyarak ya da tanımayarak, (oyuncuların ortak kasaya katkı yapmalarından sonra, ulaşılan meblağ iki katına çıkarılarak aralarında paylaştırılan bir oyun olan) Kamu Malı oyununu oynattılar.²⁰⁹ Araştırmacılar bazı ülkelerde oyuncuların cimrilik yapanları değil, cömert katkı yapan oyuncuları cezalandırdığını görerek dehşete düştüklerini bildiriyorlar. Bu kindar davranışların tek sonucu her oyuncunun en kötü içgüdülerini güçlendirerek başkalarının sırtından geçinme dürtüsünü ön plana geçirmek olabilirdi; nitekim grubun refahı üzerindeki etkileri korkunçtu. Kısa süre sonra katkılar azalmaya başlıyor ve sonunda herkes kaybediyordu. Antisosyal cezacıların aşırı intikam güdüsüyle hareket ettikleri anlaşıyordu. Bu oyuncular düşük katkı yaptıkları için cezalandırıldıklarında derslerini alıp bir sonraki turda katkılarını artıracaklarına, (Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'da yapılan ilk çalışmalardaki katılımcıların tersine) kendilerini cezalandıran fedakâr katkıcıları cezalandırıyorlardı.

²⁰⁷ Pinker, 2002, bölüm 10.

²⁰⁸ Ellickson, 1991.

²⁰⁹ Herrmann ve ark., 2008a, 2008b.

Cezalara hedef olanların pişmanlık gösterdikleri Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Çin ve Batı Avrupa ülkeleri gibi ülkeleri, kindar bir tutumla misilleme yaptıkları Rusya, Ukrayna, Yunanistan, Suudi Arabistan ve Umman gibi ülkelerden farklı kılan ne? Araştırmacılar çoklu regresyon yöntemiyle bu ülkeleri iktisadi istatistiklerden ve uluslararası araştırma verilerinden seçtikleri bir düzine özellik açısından karşılaştırmışlar. Aşırı intikamcılık açısından en önemli tahmin göstergelerinden birinin, insanların vergi kaçırma, hakları olmayan devlet yardımlarını talep etme ve metro gişelerinden ödemesiz geçme gibi hilelerin nereye kadar mazur görülebileceği konusundaki görüşlerinin ölçütü olan, sivil normlar olduğu ortaya çıkmış. (Sosyal bilimciler sivil normlar bir ülkenin sosyal sermayesinin önemli bir bölümünü oluşturduğunu düşünüyorlar ve refah açısından bunun maddi kaynaklardan daha önemli olduğunu dile getiriyorlar.) Peki sivil normların kökeninde ne olabilir? Dünya Bankası, ülkelere Hukukun Egemenliği adı verilen bir skor da veriyor; bu skorda mahkemelerin özel sözleşmelere uyulmasını ne ölçüde zorlayabildiği, hukuk sisteminin adil olduğuna ne ölçüde inanıldığı, karaborsa ve organize suçun boyutları, polis örgütlenmesinin kalitesi ve suç işleme ve şiddete başvurma olasılığı üzerinde duruluyor. Bu deneyin sonuçları, bir ülkede Hukukun Egemenliğinin yurttaşların antisosyal intikama ne ölçüde başvuracaklarını gösteren bir tahmin göstergesi olduğunu ortaya koyuyor. Her zamanki gibi karmakarışık değişkenler yumağında neyin neye yol açtığından emin olmak kolay değil, ama bu sonuçlar düzgün işleyen bir Leviathan'ın yan tutmadan dağıttığı adaletin yurttaşların yıkıcı bir kısır döngüye kapılmadan önce intikam dürtülerini denetim altına almalarını teşvik ettiği görüşüyle uyumlu.

Tırmanma eğilimi göz önüne alındığında, intikam dürtüsüne bir ayar düğmesinin eşlik etmesi gerekiyor. Bu olmasa, tıpkı her turda birbirlerinin parmaklarına yaptıkları basıncı giderek artıran deneklerde gördüğümüz gibi, Ahlaki Değerlendirme Uçurumu her anlaşmazlığı tırmanan bir kan davasına dönüştürürdü. Her oç alma eylemi, özellikle de hukukun egemen olduğu sivil toplumlarda yaşananlar tırmanmayla sonuçlanmıyor; tırmanmasını da beklememeliyiz. İşbirliğinin evrimi modelleri en başarılı faillerin, kısasa kısas yaklaşımını pişmanlık ve bağışlayıcılıkla hafifletebilenler olduğunu ortaya koyuyor; deneklerin köşeye kısıtılıp diğer faillerle aynı ortamda bulunmak zorunda bırakıldıkları koşullarda bu daha da belirgin.

Psikolog Michael McCullough *Beyond Revenge: The Evolution of the Forgiveness Instinct* (İntikamın Ötesi: Bağışlayıcılık İçgüdüsünün Evrimi) adlı kitabında bizlerde böyle bir ayar düğmesi bulunduğunu gösteriyor.²¹⁰ Daha önce gördüğümüz gibi, birçok primat türü, hiç değilse aralarında akrabalık, ortak hedefler ya da ortak düşmanlar nedeniyle çıkar birliği varsa kavgadan sonra öpüşüp anlaşabiliyorlar.²¹¹ McCullough insanlardaki bağışlayıcılık içgüdüsünün de benzer koşullarda harekete geçtiğini gösteriyor.

²¹⁰ McCullough, 2008; McCullough ve ark., 2011.

²¹¹ de Waal, 1996.

İntikam arzusu en kolay failin doğal empati çemberimizin içinde bulunması durumunda denetim altında tutulabiliyor. Başkaları yapsa affetmeyeceğimiz sınır ihlallerinin failleri akrabalarımız ve yakın arkadaşlarımız olduğunda, onları daha kolay affedebiliyoruz. Empati çemberimiz (bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz bir süreçte) genişlediği zaman da, onunla birlikte affedebilme çemberimiz de genişliyor.

İntikam dürtüsünü yatıştıran bir diğer durum da kişinin faille koparılamayacak kadar değerli bir ilişkisi olması. Onları sevmeyebiliriz, ama onlarla ilişkiyi sürdürmek zorunda olabiliriz ve bu durumda onlarla yaşamayı öğrenmek zorunda kalırız. [ABD’de] başkanlık önseçimlerinde bir partide adaylık için yarışan rakipler aylarca birbirlerine çamur atabiliyor, hatta daha da ileri gidebiliyorlar ve televizyon tartışmalarında beden dilleri birbirlerine tahammül edemediklerini açıkça ortaya koyuyor. Ama kazananın kim olduğuna karar verildikten sonra, dışlarını sıkıp, kibirlerini bastırıp, ortak rakipleri olan öteki partinin adayına karşı birleşiyorlar. Çoğu zaman kazanan kaybedene başkan yardımcılığı adaylığı ya da kabine üyeliği bile teklif edebiliyor. Ortak amacın eski düşmanları uzlaşmaya zorlama gücü, 1950’lerde erkek çocuklar için bir kamp olan Robbers Cave’de gerçekleştirilen ünlü bir deneyde dramatik bir şekilde ortaya çıkmıştı; kampa katılan çocuklar ekiplere ayrılmış ve kendi girişimleriyle haftalarca birbirleriyle savaşmış, birbirlerine baskınlar düzenlemiş, misillemelere girişmiş ve çoraplara yerleştirilen kaya parçaları gibi tehlikeli silahlar kullanmışlardı.²¹² Buna karşılık, psikologlar çocuklara kampın su kaynağını tamir etmek ve çamura saplanmış bir otobüsü kurtarmak türünden “kazalarda” birlikte çalışmak dışında bir seçenek bırakmadıkları zaman, ateşkes yaptıkları, düşmanlığın üstesinden geldikleri, hatta farklı ekiplerden kişilerle bir ölçüde arkadaşlık bile kurdukları görülmüştü.

İntikam dürtüsünü ayarlamaya olanak veren üçüncü bir durum da failin zararsız hale geldiğinden emin olmamız. Bağışlayıcılık ne kadar hoş bir duygu olsa da, size zarar veren kişinin bunu yeniden yapabileceğini düşündüğünüz sürece silahsızlanmayı göze alamazsınız. Bu durumda, gazabınızın sonuçlarından kaçınmak ve iyi yönlerinize seslenmek istiyorsa failin sizi ikna etmesi, artık size zarar verme niyeti olmadığını göstermesi gerekir. Verdiği zararın bir kere yaşanmış ve bir daha tekrar etmeyecek özgül koşulların istenmeyen sonucu olduğunu iddia ederek işe başlayabilir, yani eyleminin kasıtsız ya da kaçınılmaz olduğunu, yahut da ortaya çıkan zararı öngörmenin mümkün olmadığını ileri sürebilir. Nitekim, zararlara yol açan failer yaptıkları her kötü işte kendilerini aklamak için bu türden bahanelere inanırlar ve Ahlaki Değerlendirme Uçurumunda taraflardan birinin savunması budur. Bu işe yaramazsa, fail sizin anlattığınız öyküyü benimseyebilir ve yanlış yaptığını kabul edip, çektiğiniz acıları anladığını göstermeye, zararı onarmaya, bunu bir daha tekrar etmeyeceği konusunda size güvence vererek inandırıcılığını geri kazanmaya çalışabilir. Bir başka ifadeyle özür dileyebilir. Çalışmalar bütün bu taktiklerin acıları dip diri olan mağdurları bile yumuşatabildiğini gösteriyor.

²¹² Sherif , 1966.

Tabii özür dilemede sorun, bunun boş laftan ibaret olabilmesi. Samimi olmayan bir özür dileme hiç özür dilememekten daha büyük bir öfkeye yol açabilir; çünkü karşı tarafın öç almasını önlemek amacıyla, küçümseyici bir manivelayla birinci hataya ikinci bir hata eklenmektedir. Kırgın taraf failin ruhunu okuma ve hatasını tekrarlama niyetinin bütünüyle ortadan kalkıp kalkmadığını görme ihtiyacı duymaktadır. Böylesine adeta yeniden doğmuşçasına zararsız hale gelmeye olanak veren araçlar hatanın farkına vararak utanç, suçluluk ve mahcubiyet duyguları yaşanmasıdır.²¹³ Failin sorunu bu duyguları nasıl görünür kılabileceğidir. Bütün sinyal iletim sorunlarında olduğu gibi, bir sinyali inandırıcı kılmak için bedel ödemek gerekir. Erkek astlarından biri baskın primatı yatıştırmak istediğinde, küçülür, gözlerini kaçırır ve bedeninin hassas bölümlerini sergiler. İnsanlarda buna eş düşen jestler yalakalık, yaltaklanma ya da el pençe divan boyun eğme diye adlandırılıyor. Ayrıca bedenimizin dikkat çekici bölümlerinin kontrolünü kan basıncı, kas tonusu ve salgı bezlerini denetim altında tutan istem dışı devre olan otonom sinir sistemine devredebiliriz. Yüzün kızarması, kekeleme ve göz yaşlarına boğulmayla belgelenen bir özür dileme, serin kanlı, sakin ve kendine hakim bir tutumdan daha inandırıcıdır. Ağlama ve yüz kızarması hem dışardan görüldüğü hem de içerden hissedildiği için daha da etkilidir ve ortak bilgiye ulaşılmasını sağlar. Duygularını dışa vuran kişi karşısındakilerin bunun farkında olduğunu bilir, karşısındakiler de onun bildiğini bilirler ve bu böyle devam eder. Ortak bilgi kendini kandırmayı ortadan kaldırır; suçlu tarafın rahatsız edici gerçeği reddetmesi artık mümkün değildir.²¹⁴

McCullough intikam duygusunu yatıştırmacı ayarlarımızın, kamusal uyumsuzlukların azalmasını sağlayabilecek, ceza yargılaması sistemine yardımcı bir yol olarak da kullanılabileceğini belirtiyor. Yargı sisteminin pahalı ve verimsiz olduğu, mağdurun ihtiyaçlarına yanıt vermediği ve kendi tarzında şiddete başvurarak suçun failini zorla kapattığı göz önüne alındığında, sisteme eklenecek böyle bir desteğin getirisi muazzam olabilir. Günümüzde birçok toplulukta ceza yargılamalarına destek niteliğinde ya da onun yerine geçen *onarıcı adalet* programları uygulanıyor. Çoğu zaman ailenin ve dostların eşlik ettiği fail ile mağdur bir kolaylaştırıcıyla birlikte bir araya geliyorlar ve mağdura çektiği acıları ve duyduğu öfkeyi dile getirme olanağı sunulurken, faile de samimi pişmanlığını dile getirme ve zararı telafi etme fırsatı tanınıyor. Bu televizyondaki gündüz programlarını akla getiriyor, ama bu yöntemle yaptıklarından pişman olan failerin bir bölümü doğru yola döndürülürken, bir yandan da mağdurları tatmin etmek ve anlaşmazlığı ceza yargılaması sisteminin ağır işleyen ezici çarklarının dışında tutmak mümkün olabilir.

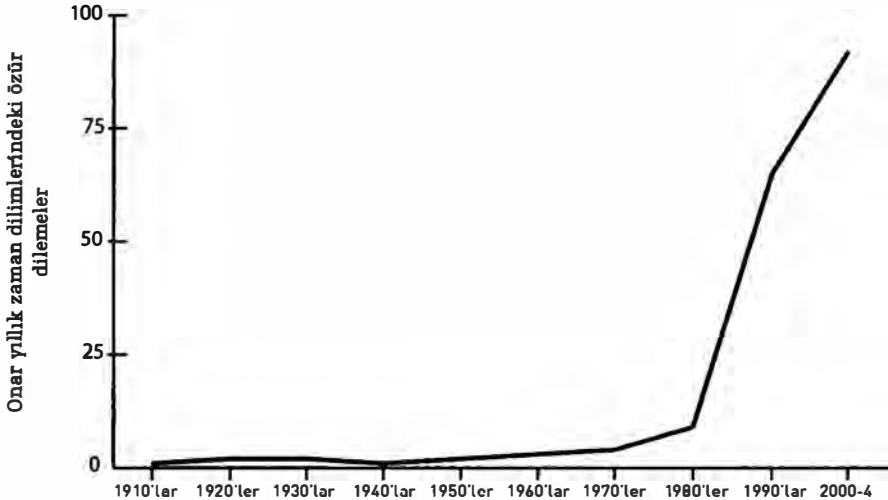
Uluslararası arenada geçtiğimiz yirmi yılda siyasi liderlerin hükümetlerinin işlediği suçlar nedeniyle özür dilemelerinde bir patlama yaşandı. Siyaset bilimci Graham Dodds yüzyıllar boyunca dile getirilmiş “başlıca özür dilemelerin oldukça kapsamlı kronolojik bir listesini” oluşturdu. Listenin başında 1077’de “kilise ile devlet arasındaki çatışmalar nedeniyle Kutsal Roma İmparatoru IV.

²¹³ Baumeister, Stillwell, & Heatherton, 1994; Haidt, 2002; Trivers, 1971.

²¹⁴ Chwe, 2001; Lee & Pinker, 2010; Lewis, 1969; Pinker, 2007b; Pinker, Nowak, & Lee, 2008.

Henry'nin üç gün boyunca karda çıplak ayakla durarak Papa VII. Gregorius'tan özür dilemesi"²¹⁵ var. Bir sonraki için altı yüz yıl beklenmesi gerekecek ve 1711'de bu kez Massachusetts eyaleti Salem'deki cadı yargılamaları kurbanlarının ailelerinden özür dileyecekti. Yirminci yüzyıldaki ilk özür dileme, türünün en iyi örneği olmaktan hayli uzaktı; 1919'da imzalanan Versay Barış Antlaşmasında Almanya Birinci Dünya Savaşını başlattığını kabul ediyordu. Ama son yirmi yılda yaşanan özür sağanağı devletlerin kendilerini ifade etme tarzları açısından yeni bir çağa girdiğimizin açık bir göstergesi. Tarihte ilk kez ulusal liderler tarihsel gerçekleri ve uluslararası uzlaşma ideallerini, temsil ettikleri ulusların yanılmaz ve haklı olduğunu varsayan kendine yontucu iddiaların üzerine çıkarıyorlar. 1984'te İmparator Hirohito ülkesini ziyaret eden Güney Kore devlet başkanına, "Bu yüzyılda talihsiz bir dönem yaşanmış olması üzücü bir durumdur" dediğinde, Japonya Kore'yi işgal ettiği için bir tür özür diliyordu. Ama izleyen dönemde başka bazı Japon liderlerin giderek daha da açık sözlü bir dizi özür dile getirdikleri görülecekti. Bunun ardından Almanya Holokost nedeniyle, Amerika Birleşik Devletleri Japon Amerikalıların toplama kamplarına yerleştirilmesi nedeniyle, Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı sırasında Polonyalı tutsakların öldürülmesi nedeniyle özür dilerken, Britanya İrlandalılara, Hintlilere ve Maorilere, Vatikan da Din Savaşları, Yahudi mezalimi, köle ticareti ve kadınların ezilmesinde oynadığı roller nedeniyle özür diliyordu. Şekil 8-6, siyasi özürlerin zaman içinde nasıl günümüz dünyasının bir göstergesine dönüştüğünü ortaya koyuyor.

ŞEKİL 8-6. 1900-2004 arasında siyasi ve dini liderlerin özür dilemeleri



Kaynaklar: Veriler: Dodds, 2003b ve Dodds, 2005.

Özürler ve insanların dağarcığındaki diğer uzlaşmacı jestler intikam kısır döngülerini gerçekten durdurabiliyor mu? Siyaset bilimci William Long ve Peter Brecke 2003'te yayımlanan *War and Reconciliation: Reason and Emotion in*

²¹⁵ Dodds, 2003b, erişim tarihi 28 Haziran 2010. Ayrıca bkz. Dodds, 2003a.

Conflict Resolution (Savaş ve Uzlaşma: Uyuşmazlıkların Çözümlemesinde Akıl ve Duyguların Rolü) başlıklı kitapta bu konuyu ele almışlar. Beşinci bölümde temel aldığım Çatışma Kataloğu veri tabanını oluşturan araştırmacı yazar olan Brecke ve Long kitaplarında bu soruya sayılarla yanıt vermeye çalışıyorlar. Yazarlar 1888 ile 1991 arasında devletler arası savaş yaşamış 114 ülke çiftini ve 430 iç savaşı temel almışlar. Sonra uzlaştırma çabalarını –savaşan tarafların liderlerini bir araya getiren merasim ya da ritüelleri– araştırmışlar ve savaştan önce ya da sonra onlarca yılı kapsayan bir dönemde yaşanmış askerileşmiş anlaşmazlık sayılarını (savaş tehditleri ya da çatışmalar) karşılaştırarak, bu ritüellerin işe yarayıp yaramadığını incelemişler. Kitapta, oluşturdukları hipotezler temelinde elde ettikleri bu bulguları hem rasyonel fail teorisi hem de evrimsel psikoloji ışığında yorumluyorlar.

Uluslararası anlaşmazlıklarda duygusal jestlerin pek işe yaramadığı görüyor. Long ve Brecke 21 uluslararası uzlaştırma çabası saptamışlar ve çatışan tarafların belirgin bir biçimde sakinleşmesini sağlayan çabalarla anlaşmazlıkların eski yoğunlukta sürdüğü durumları karşılaştırmışlar. Başarıların sembolik jestlere bağlı olmadığı, bedel ödemeyi gerektiren sinyallerle sağlandığı ortaya çıkıyor. Liderlerden biri ya da tek tek her ikisi de kendi iradesiyle barış doğrultusunda yeni, riskli, savunmasız ve geri dönüşsüz bir adım atarak, karşı tarafa düşmanlığı devam ettirmeyeceğini konusunda güvence veriyor. Enver Sedat'ın 1977'de İsrail parlamentosunda yaptığı konuşma bunun en iyi örneği. Bu şok edici bir jestti, bedelinin yüksek olduğu açıktı, nitekim daha sonra Sedat'ın yaşamına mal oldu. Ama bu adım günümüze kadar devam eden bir barış antlaşmasıyla sonuçlandı. Sıcak ritüellerle samimi duyguların ifade edilmesi söz konusu olmamıştı ve günümüzde iki ülkenin arasının iyi olduğu hiç de söylenemez, ama aralarındaki barış sürüyor. Long ve Brecke yüzyıllardır birbirine düşman olan –İngiltere ile Fransa, İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ile Polonya, Almanya ile Fransa– ülkelerin bazen birden dost olabileceğini, ama bu dostluğun uzlaştırıcı jestlerden değil, on yıllar boyunca bir arada yaşamaktan doğduğunu belirtiyorlar.

Hatırlarsanız, bağışlayıcılık psikolojisinin en iyi sonuç verdiği durumlar faile mağdurun akrabalık, dostluk, ittifak ya da karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle birbiriyle bağlantılı olduğu durumlardı. O halde, uzlaştırıcı jestlerin iç savaşları önlemede uluslararası savaşa göre daha etkili olması hiç de şaşırtıcı değil. İç savaşta çatışanlar hiç değilse birbirleriyle yan yana yaşamak zorunda olan, ulusal sınırlara hapsolmuş taraflar; ayrıca onları hayali bir ortaklıkta bir araya getiren bir bayrakları ve futbol takımları var. Çoğu zaman bağlar daha derin olabilir. Tarafların dilleri ya da dinleri ortak olabilir, birlikte çalışıyor olabilirler ve evlilik bağlarıyla iç içe geçmiş olabilirler. Ayaklanmaların ve savaş ağaları arasındaki uyuşmazlıkların çoğunda çatışanlar sözcüklerin gerçek anlamında birbirlerinin oğlu, yeğeni ya da komşu çocukları olabilirler ve topluluklar, birliği korumak uğruna kendilerine karşı korkunç suçlar işlemiş failleri yeniden aralarına almak zorunda kalabilirler. İşte özür dileme ve barışma jestlerine ortamı hazırlayan da bu ve bu gibi diğer bağlar. Bu jestler *devletler arasında* barışın yolunu açan, iyi niyeti gösteren bedeli yüksek sinyaller türünden mekanizmalardan daha etkili, çünkü toplum içindeki uyuşmazlıklarda iki taraf net olarak

birbirinden ayrılmış varlıklar değiller ve girişim başarısız olursa tarafların her biri tek sesli bir tutum benimseyemez, güvenli bir şekilde mesaj alış verişi yapamaz ve statükoyu geri getiremez.

Long ve Brecke 1957'den bu yana yaşanan ve sembolik açıdan bir iç çatışmanın sona ermesini sağlayan 11 barışma olayını analiz etmişler. Bunlardan 7'sinde (yüzde 64) şiddete geri dönüşümemiş. Bu etkileyici bir sayı: barışma olayı *yaşanmayan* uyuşmazlıklardan yalnızca yüzde 9'unda şiddet sona ermiş. Yazarlar başarı öykülerinin ortak paydasını mükemmel bir adaletin ya da hiç adil olmayan uygulamaların değil, sembolik nitelikte ve mükemmel olmayan adalet uygulamaları anlamına gelen bir dizi barışçı ritüelin oluşturduğunu belirtiyorlar. Öte yandan, hoparlörün yakınındaki bir mikrofon çıktısının katlanarak sonunda kulakları sağır edici bir gürültüye dönüşmesi gibi, faillerin sırtına yeni yükler bindiren cezalandırıcı adalet de mağduriyette birbirleriyle yarışan bir kısır döngü ortamında misilleme arzusunun körükleyebiliyor. Buna karşılık, nasıl ki mikrofonun sesi kısılarak geri bildirim kısır döngüsü baskılanabiliyorsa, cezalandırıcı adaletin şiddetini ayarlama yoluyla topluluk içindeki şiddet kısır döngülerini baskılayabilmek de mümkün. Özellikle iç çatışmalarda polis ve ceza infaz sistemi gibi adalet kurumları, kırılğan olmanın ötesinde, giderilmeye çalışılan zararların başlıca faillerinden biri olduğu için, adalet arzusunun baskılanması daha da büyük önem taşıyor.

İç çatışmalardan sonra barış süreçlerinin en tipik örneği Güney Afrika'da yaşandı. Xhosaların *ubuntu* ya da biraderlik kavramını temel alan Nelson Mandela ve Desmond Tutu apartheid rejimi altında onlarca yıl süren şiddetli bastırma ve isyan dönemi ardından ülkenin acılarını dindirmenin yolunu, cezalandırıcı adalet yerine onarıcı adalet sistemini benimsemekte buldular. Hak Devrimlerinde başvuru taktiklerde olduğu gibi, Mandela ve Tutu'nun sağaltıcı adaleti de uyuşmazlıkların şiddet dışı yöntemlerle çözülmesine ilişkin düşünce havuzunu hem örnek aldı hem de bu havuza katkıda bulundu. Long ve Brecke Mozambik, Arjantin, Şili, Uruguay ve El Salvador'da da benzeri programlarla sağlam bir iç barışa ulaşıldığını bildiriyorlar. Araştırmacılara göre bu başarıya ulaşmayı mümkün kılan iksir dört bileşenden oluşuyor.

İlk adım eveleyip gevelemeden hakikatin dile getirildiği ve verilen zararların kabul edildiği bir tur. Bu tur hakikat ve uzlaşma komisyonlarının kamuya açık toplantılarında faillerin verdikleri zararları açıkça kabul etmeleri şeklini alabileceği gibi, ülke çapında olguları araştırma komiteleri tarafından hazırlanan raporların yaygın bir biçimde tanıtılması ve resmen doğrulanması tarzında da yürütülebilir. Bu mekanizmalar doğrudan Ahlaki Değerlendirme Uçurumunu derinleştiren kendine yontucu psikolojiyi hedef alıyor. Hakikati dile getirmek kan akıtılması anlamına gelmiyor; bu adım suçlarını itiraf edenlerin utanç ve suçluluk duymayı ve başlıca ahlaki silahlarını oluşturan masumluk iddiasından tek taraflı olarak vazgeçmeyi göze almaları biçiminde, sancılı bir duygusal fedakârlığa katlanmalarını gerektiriyor. Özelde herkesin bildiği ama herkesin kabul etmediği bir suçla, "açık edilerek" ortak bilgiye dönüşmüş bir suç arasında büyük bir psikolojik fark var. Nasıl ki yüz kızarması ve göz yaşı özrü daha etkili kılıyorsa, bir haksızlığın toplum önünde kabul edilmesi gruplar arasındaki ilişkilerin yeniden yazılmasını sağlayabiliyor.

Başarılı bir barış sürecinde önem taşıyan ikinci bir tema kişilerin toplumsal kimliklerini açık seçik bir biçimde yeniden oluşturmaları. İnsanlar özdeşleştikleri grupları yeniden tanımıyorlar. Toplumun sürekli mağduru olmuş kişiler onun yaşamasında kendilerine düşen sorumluluğu kabul edebiliyorlar. İsyanlılar siyasetçi ya da bürokrat olabiliyor ya da iş dünyasına katılabiliyorlar. Ordu ulusun kendisinde cisimleştiği iddiasından vazgeçiyor ve güvenlik göreviyle yetinmeyi kabul ediyor.

En önemli nokta olduğu düşünülen üçüncü tema, eksik adalet. Bütün hesapların görülmesi yerine, toplumun geçmişteki ihlallerin üzerine sünger çekmesi ve yalnızca en aşikâr elebaşları ve sıradan suçluların en azgınları hakkında kovuşturma açıp, geniş kapsamlı bir af ilan etmesi gerekiyor. Cezalar bile kana kan intikam aramak yerine, saygınlık, prestij ve ayrıcalıkların kaybedilmesiyle sınırlı olabilir. Bunun yanında, telafiler de olmalıdır, ama bunların sağaltıcı değeri mali bir bilançodan çok, duygusal bir denkleştirmeye dayanıyor. Long ve Brecke'ye göre,

Mozambik dışında başarılı sonuç alınan bütün barış süreçlerinde adalet dağıtıldı ama asla sonuna kadar gidilmedi. Bu olgu yasal ya da ahlaki bakış açılarından acınacak, hatta trajik bir durum olabilir, ama bağışlayıcılık hipotezinde şart koşulan toplumsal düzeni yeniden sağlama gereklerine uygun. Bütün başarılı barış süreçlerinde, cezalandırıcı adalet ne göz ardı edilebiliyor ne de tam olarak gerçekleştirilebiliyor.... Rahatsız edici olsa da, anlaşılan insanlar toplumsal barış adına genel affın önemli boyutlarda adaletsizliğe yol açmasına katlanabiliyorlar.²¹⁶

Bir başka deyişle, çamurluğunuzdaki "Barış istiyorsan adalet için çaba harca" etiketini çıkarıp atacaksınız ve yerine Joshua Goldstein tarafından önerilen "Barış istiyorsan barış için çaba harca"²¹⁷ etiketini yapıştıracaksınız.

Son olarak da, çatışan tarafların sözlü ve sözsüz taşkın bir duygu patlamasıyla yeni ilişkiye bağlılıklarını ifade etmeleri gerekiyor. "Yasama organları ciddi yasalar çıkardı, barış anlaşmaları imzalandı ve çatışan tarafların önderleri sarılarak birbirlerini kutladı, yaşanan trajediyle ilgili heykeller dikildi, anıtlar yapıldı, ders kitapları yeniden yazıldı ve küçüklü büyüklü binlerce başka adımla geçmişin farklı olduğu ve geleceğe daha umutla bakılabileceği vurgulandı."²¹⁸

Günümüzde İsrailiilerle Filistinliler arasındaki çatışma, birçok kişinin zihninde halen süren ölümcül intikam kısır döngülerinin en kirlilerinden biri. Poll-yanna bile elinde bunu çözecek bir anahtar bulunduğunu ileri süremez. Ama uygulamalı barış ve uzlaşma psikolojisi İsraili romancı Amos Oz'un çözümün nasıl olması gerektiği konusundaki vizyonunu destekliyor:

Trajediler iki şekilde çözülebilir: biri Shakespeare tarzında çözüm, diğeri Çehov tarzında çözüm. Shakespeare trajedilerinin sonunda sahne cesetlerle doludur, yükseklerde bir yerlerden de adaletin sesi duyulabilir. Oysa Çehov trajedilerinin sonunda herkes acı gerçekle yüz yüze kalır, kalbi kırılır, hayata küser,

²¹⁶ Long & Brecke, 2003, s.70-71.

²¹⁷ Goldstein, 2011.

²¹⁸ Long & Brecke, 2003, s.72.

düş kırıklığı yaşar, derinden sarsılır ama hepsi yaşamaya devam eder. Ve ben İsrail/Filistin trajedisinin Shakespeare tarzında değil, Çehov tarzında çözüm-
lenmesini istiyorum.²¹⁹

SADİZM

İnsanın yapmaya kadir olduğu o kadar çok kötülük var ki bunlardan hangisinin en kötü olduğunu söylemek kolay değil; ama sayıca en kötüsü soykırımsa, nitelik açısından en kötüsünün de sadizm olduğu söylenebilir. Bir kişiye boşu boşuna acı vermek ve onun çektiği ıstıraptan haz almak ahlaki açıdan canavarlık olmanın yanında, aklın alabileceği bir şey de değil; kurban acı içinde kıvanırken, görüldüğü kadarıyla kişisel ya da evrimsel açıdan işkencecinin eline hiçbir şey geçmiyor. Ve diğer birçok günahtan farklı olarak, katıksız bir sadizm insanların çoğunun fantezi dünyalarında suçluluk duygularıyla yaşadıkları hazlardan biri değil; pek azımız kedilerin yakılarak öldürülüşünü seyretmeyi hayal eder. Yine de, işkence insanlık tarihinde ve günümüz dünyasında tekrar tekrar karşılaştığımız çarpıklıklardan biri ve en az beş durumda işkenceyle karşılaşırız.

Sadizm araçsal şiddet sırasında ortaya çıkabiliyor. İşkence tehdidi siyasi muarızları dehşete düşürebildiği için, tehdidi gerçek kılabilmek amacıyla hiç değilse zaman zaman kullanılması gerektiği sonucuna varılabiliyor. İşkence zanlılardan ya da siyasi düşmanlarda bilgi elde etmek amacıyla da kullanılabilir. Polis ve ulusal güvenlik sistemlerinin çoğu "üçüncü derece," "makul düzeyde fiziksel baskı" ve "yoğun sorgulama" türünden terimlerin ardına gizlenerek hafif işkencelere başvurabiliyorlar ve zaman zaman bu taktikler etkili olabiliyor.²²⁰ Ve Jeremy Bentham'dan beri ahlak felsefecilerinin teoride işkenceyi haklı göstermenin mümkün olabileceğini ileri süregeldikleri gibi, işkenceyi haklı gösterme çabaları bile var; suçlunun çok sayıda masum insanın ölümüne neden olacak bir saatli bombanın yerini bildiği, bu yeri ifşa etmesini sağlamanın tek yolunun da işkence olduğu senaryo bunun en ünlü örneği.²²¹

Buna karşılık işkence uygulamalarına karşı ileri sürülen çok sayıda sav arasında, bu uygulamaların nadiren uzun süre araçsal kaldığı itirazı da var. İşkenceciler kendilerini kaybediyorlar. Mağdurlarına öylesine acı veriyorlar ki sonunda işkence dursun diye mağdur ne isterlerse söylüyor ya da acıdan kendinden geçerek yanıt bile veremiyor.²²² Sık sık mağdurlar ölüyor; böylece bilgi elde etme gerekçesi de çöküyor. Ve Irak'taki Ebu Garip hapishanesindeki tutsakların Amerikan askerleri tarafından istismar edilmesi olayında görüldüğü gibi, işkence uygulamaları bırakın yararlı bir amaca hizmet etmeyi, düşmanları öfkeliendirip, dostları yabancılaştırarak bunların gerçekleşmesine fırsat veren ülke için stratejik bir felakete de dönüşebiliyor.

İşkenceyle ikinci kez suçluların cezalandırılmasında ve dini cezalarda karşılaşırız. Burada da bir nebze de olsa araçsal güdüler var; yarardan çok eziyet

²¹⁹ Oz, 1993, s.260.

²²⁰ Levinson, 2004a, s.34; P. Finn, J. Warrick, & J. Tate, "Detainee became an asset," *Washington Post*, 29 Ağustos 2009.

²²¹ Levinson, 2004a; Posner, 2004; Walzer, 2004.

²²² A. Grafton, "Say anything," *New Republic*, 5 Kasım 2008.

vadettiği için, kötülük yapmaktan caydırmak amaçlanıyor. Buna karşılık, bu uygulamaları eleştiren Beccaria ve diğer Aydınlanma reformcularının işaret ettikleri gibi, hedeflenen gerçekten caydırıcılık olsa, pekâlâ aynı hedefe daha hafif ama daha güvenilir cezalarla da ulaşılabilecektir. Ve eğer ölüm cezası uygulaması devam ettirilecekse, ağır suçları önlemek açısından bu zaten yeterince caydırıcı bir ceza ve o zamanlar adet olduğu gibi işe uzun süreli korkunç işkencelerle başlamaya gerek yok. Oysa pratikte bedensel cezalar ve işkenceli ölüm cezası uygulamaları giderek tırmanıyor ve amacın görünmez olduğu zulüm çılgınlıklarına dönüşüyor.

Romalıların Colosseum'unda ve ayı kızdırma ve kedi yakma türünden kanlı sporlarda görüldüğü gibi, işkencenin yegâne güdüsü eğlenmek de olabiliyor. Tuchman Ortaçağ Fransa'sındaki kentlerin zaman zaman kent sakinlerini eğlendirmek amacıyla başka bir kentte mahkum edilmiş suçluları satın aldıklarını ve halk önünde infaz ettiklerini anlatıyor.²²³

Korkunç işkenceler ve sakat bırakmalar bir de askerlerin, isyancıların ya da milislerin çırgından çıkmış azgın saldırılarında karşımıza çıkıyor; özellikle endişe ve korku içinde apansız yakalanmış gruplarda gözlemlenen bu davranışlar Randall Collins'in paniği yönlendirme adını verdiği fenomenle açıklanıyor. Bunlar pogromlara, soykırımlara, canavarca polis şiddetine ve kabile savaşları da dahil olmak üzere bozgun amaçlı askeri saldırılara eşlik eden korkunç kitle kıyımları.

Son olarak da seri katiller, cinsel tatmin için kurbanlarını gizlice izleyen, kaçıran ve işkence edip sakatlayarak öldüren sapıklar. Ted Bundy, John Wayne Gacy ve Jeffrey Dahmer türünden seri katilleri toplu cinayetler işleyen bildik katillerle karşılaştırmamak gerek.²²⁴ Toplu cinayet failleri, bir aşağılanmanın öcünü almak ve güçlerini ispat etmek için intihar girişimlerinde kendileriyle beraber önlerine çıkan mümkün olduğunca çok kişiyi götüren öfkeli (Amerikan) posta işçileri türünden, gözü dönmüş çılgınlar. Washington, D. C. keskin nişancısı John Muhammad gibi cinayetlerini sırayla işleyen, intikam ve hakimiyet duygularını birkaç haftaya yayarak yaşayan katiller de bu grupta yer alıyor. Buna karşılık, seri katilleri sadizm yönlendiriyor. Bunlar çıplak elleriyle eziyet ederek, yaralayarak, uzuvlarını keserek, bağırsaklarını dışarı çıkararak kurbanlarının canını yavaş yavaş alma düşüncesiyle uyarılıyorlar. Harold Schechter'in güvenilir derlemesi olan *The Serial Killer Files* (Seri Katil Dosyaları) betimlemelerinde, insanlık tarihinin korkunç kitle kıyımları karşısında en duyarsızlaşmış okurları bile sarsacak bir şeyler var.

Rock şarkılarına, TV filmlerine ve gişe rekorları kıran Hollywood filmlerine çok konu olmasına rağmen, seri cinayetler çok seyrek karşılaşılan bir fenomen. Kriminolog James Alan Fox ve Jack Levin "Aslında seri cinayetleri inceleyen araştırmacı sayısı seri cinayet faillerinin sayısından daha fazla bile olabilir."²²⁵ diyorlar. Ve (bu kitapta incelediğimiz diğer şiddet türlerinde gördüğümüz gibi) bu düşük sayı bile giderek azalıyor. Seri katillerin sansasyonel bir konu olduğu

²²³ Tuchman, 1978.

²²⁴ Schechter, 2003.

²²⁵ Fox & Levin, 1999, s.166.

1980'lerde bilinen toplam fail sayısı 200'dü ve yılda yaklaşık 70 kişiyi öldürüyorlardı. 1990'larda bunların sayısı 141'di, 2000'lerdeyse sayı 61'e inmişti.²²⁶ Bu rakamlar gerçeği yansıtmıyor olabilir (seri katillerin çoğu kaçakların, fahişelerin, evsizlerin ve gözden kaybolmaları cinayet olarak kayda geçmeyecek kişilerin peşine düşüyor), ama herhangi bir anda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki seri katil sayısı olsa olsa yirmi otuz kişiyi geçemez ve bunların işledikleri cinayetler toplu halde ele alındığında, bu sayı her yıl öldürülen 17 bin kişinin çok küçük bir bölümünü oluşturuyor.²²⁷

Seri cinayetler yeni bir olgu değil. Schechter, seri katillerin hasta toplumu-muzun ürünü olduğu yönündeki yaygın düşüncenin tersine, bunların binlerce yıldır tarih sayfalarını lekeliğini gösteriyor. Caligula, Nero, (15. yüzyıl şövalyesi Gilles de Rais'yi temel aldığı sanılan) Mavi Sakal, Kazıklı Voyvoda ve Karındaşen Jack bunun ünlü örnekleri; ayrıca araştırmacılar kurt adam, hırsız damat ve şeytan berber efsanelerinin temelinde dilden dile geçen gerçek seri katil öyküleri olabileceğini ileri sürüyorlar. Sadist cinayetlerde yeni olan bunların ardındaki güdüye verilen ad; bu da en ünlü seri işkenceci olan Donatien Alphonse François'ın, yani Marquis de Sade'ın bir lütfu. Geçmiş yüzyıllarda seri katillere sapık cani, kana susamış canavar, insan kılığına girmiş şeytan ya da ahlaksız çılgın gibi adlar veriliyordu.

Seri katillerin gösterişli sadizmine tarihte seyrek rastlanılsa da, engizisyoncuların, azgın saldırganların, halka açık infazları izlemeye gelenlerin, kan sporu düşünlerinin ve Colosseum'u dolduran seyircilerin sadizminin seyrek olduğu pek söylenemez. Seri katilleri bu meraklarına yönlendirenin de saptanan bir gen, beyindeki bir hasar ya da çocukluk çağında yaşanmış bir deneyim olduğu söylenemiyor.²²⁸ (Bunlar arasında çocukluk çağında cinsel ve fiziksel istismar yaşayanları biraz daha fazla, ama bu gibi istismarları yaşamış milyonlarca insan var ve bunlar büyüyünce seri katile dönüşmüyorlar.) Dolayısıyla, kişiyi seri katillğe götüren yolun, sıradan insanları sadizme götüren yolu anlamamızı kolaylaştı-rabileceği söylenebilir. Bu en anlamsız şiddet çeşidine nasıl anlam verebiliriz?

Sadizmin gelişmesi iki şeye bağlı: başkalarının acı çektiğini görmekten hoşlanma güdüsü ve normalde insanları baskılayan kısıtlamaların onlarda ortadan kalkması.

Kabul etmek zor ama insan doğasında kişiyi başkalarına acı vermekten tatmin olmaya yönlendiren en az dört güdü var. Birincisi canlıların kırılabilirliği karşısında yaşanan marazi büyülenme hissi; belki de bu fenomen en iyi *macabre** sözcüğünde ifadesini buluyor. Bu, erkek çocukları çekirgelerin bacaklarını ko-parmaya ve büyüteçlerle karıncaları yakmaya sevk eden güdü. Erişkinlerin yolda durup otomobil kazalarını ilgiyle izlemelerine –böylece trafiğin kilometrelerce tıkanmasına neden olmalarına– ve kanlı eğlenceleri okuyup izleme uğruna büt-

²²⁶ C. Beam, "Blood loss: The decline of the serial killer," *Slate*, 5 Ocak 2011.

²²⁷ Fox & Levin, 1999, s.167; J. A. Fox, cited in Schechter, 2003, s.286.

²²⁸ Schechter, 2003.

* Ölümlü hatırlatan, dehşetli, ürkütücü, korkunç, mezarla ilgili anlamına gelen ve bir sanat tarzı için de kullanılan sıfat –çn.

çelerini zorlamalarına da bu güdü yol açıyor. Son tahlilde bunun ardında kendi güvenliğimiz de dahil olmak üzere canlılar dünyasına egemen olma güdüsü bulunabilir. *Macabre* röntgencilikten şu ders çıkarılabilir: "Tekereğim yoldan çık-sa ya da ön kapıyı kilitlemeyi unutsam bu pekâlâ benim de başıma gelebilir."²²⁹

Hakimiyet güdüsü de başkasının acısını hissetmeyi çekici kılan bir başka etmen. Kudretlilerin düşüşünü görmek, hele bunlar size eziyet çektirenlerden-se insanın hoşuna gidebilir. Ve yukarı doğru değil de aşağı doğru bakıyorsanız, gerektiğinde başkaları üzerinde hakimiyet kurma gücünüzün olduğunu görmek rahatlatıcı olabilir. Bir kişi üzerinde hakimiyet kurmanın uç noktası, kasıtlı olarak o kişinin acı çekmesine neden olmaktır.²³⁰

Günümüzde nörobilimciler sırf herhangi bir insan deneyimini görebilmek için, insanları kaydırıp bir mıknaşın içine yerleştiriyorlar. Bildiğim kadarıyla bugüne kadar kimse bir tarayıcıda sadizmi araştırmadı, ama yeni bir deneyde bunun sulandırılmış bir türü olan *schadenfreude** incelendi.²³¹ Japonya'da yapılan bu deneyde erkek öğrenciler MR görüntüleme cihazına giriyorlar ve öğrencilerden kendilerini çokuluslu bir bilgi teknolojisi firmasında çalışmak isteyen, ama notları düşük olan, iş görüşmesi berbat geçen, beysbol takımında yedek kulübesindeki bankta pinekleyen, sonunda bir mağazada düşük ücretli bir işe girmek zorunda kalan, ufacak bir dairede yaşayan ve hiç kız arkadaşı olmayan bir eziğin yerine koymaları isteniyor. Öğrenci mezunlar yemeğinde çokuluslu bir firmada çalışan, lüks bir dairede yaşayan, şık bir arabası olan, akşam yemeklerini Fransız restoranlarında yiyen, saat koleksiyonu yapan, hafta sonunda uçakla tatil yerlerine giden ve "işten sonra bol bol kızlarla buluşma fırsatı bulan" bir eski arkadaşıyla karşılaşılıyor. Bu katılımcı biri başarılı, biri başarısız iki sınıf arkadaşıyla daha karşılaştığını hayal ediyor, ama Japon araştırmacılar bu sonuç-lar kadın oldukları için katılımcının onlara gıpta etmeyeceğini varsayıyorlar, nitekim bu varsayım doğru çıkıyor. Kendisini hayatta kaybetmiş bir kişi olarak görmeye devam eden katılımcı, bunların ardından gıpta ettiği iş adamı kılıklı sınıf arkadaşının başına bir dizi şansızlık geldiğini okuyor: arkadaşı haksız yere bir sınavda kopya çekmekle suçlanıyor, hakkında çirkin dedikodular çıkıyor, kız arkadaşı başkasıyla bir ilişki yaşıyor, şirketi mali güçlüklerle karşılaşılıyor, eline düşük bir prim geçiyor, arabası bozuluyor, saatleri çalınıyor, yaşadığı bina grafi-tilerle kirleniyor, Fransız lokantasında yediği yemekten zehirleniyor ve kasırğa nedeniyle tatili iptal ediliyor. Araştırmacılar katılımcıların bunlardan nasıl şey-tanca bir zevk aldıklarını beyinlerinde apaçık izlendiğini bildiriyorlar. Katılımcılar sanal dünyalarında kendilerinden daha iyi durumda olanların yaşadıkları şanssızlıkları okuduklarında Arayış Devresinin istek ve hoşlanmayı vurgulayan bölümünü oluşturan striatumun Tokyo bulvarları gibi ıslıl ıslıl olduğu görülüyor (ama tehdit olarak algılamadıkları kadınlar söz konusu olduğunda bu gözlem-lenmiyor). Kadın katılımcılar gıpta ettikleri bir rakip kadının düşüşünü hayal ettikleri zaman da sonucun aynı olduğu bildiriliyor.

²²⁹ Nell, 2006; Tiger, 2006; Baumeister, 1997.

²³⁰ Potegal, 2006.

* Başkalarının mutsuzluğundan keyif alma anlamına gelen Almanca sözcük -çn.

²³¹ Takahashi ve ark., 2009.

Sadizm için üçüncü fırsat da intikam ya da arındırılarak üçüncü tarafa devredildiğinde verilen adıyla adalet. Ahlaki cezalandırmanın meselesi kötülük yapanların günahları için acı çekmeleri; ayrıca intikamın tatlı olduğunu da görmüştük. İntikam (hiç değilse erkeklerde) beyindeki empatik tepki düğmesinin kapatılması anlamına geliyor ve gerçekleşmesi için hedefin çektiği acıların yaptığı kötülüklerin bedeli olduğunu bildiğinin öç alan kişi tarafından bilinmesi gerekiyor.²³² İntikamcının bundan emin olması için acıyı bizzat kendisinin çekirmesinden daha iyi bir yol olabilir mi?

Son olarak da, cinsel sadizm var. Sadizmin kendisi yaygın bir sapkınlık değil –S&M’ deneyimler yaşayanların çok daha büyük bir bölümü, işin S bölümünden M bölümüyle ilgileniyorlar– ama hakimiyet ve alçalmanın hafif formları pornografide hayli yaygın, bu da erkeklerin daha ateşli, kadınlarınsa daha seçici cinsiyet olmalarıyla ilişkili olabilir.²³³ Cinsellik ve saldırganlık devreleri limbik sistemde iç içe geçmiş durumda ve her ikisi de testosterona tepki veriyor.²³⁴

Erkek saldırganlığında cinsel bir bileşen var. Görüşmelerde çok sayıda asker çatışmalardaki bozgun amaçlı saldırıları bütünüyle erotik terimlerle betimliyorlar. Vietnam’da savaşmış bir asker şunları söylüyor: “Bazılarının gözünde silah taşımak sürekli sertleşmeye benziyordu. Her tetik çekiş açıkça bir cinsel boşalmaydı.”²³⁵ Diğer bir eski asker de aynı görüşteydi: “Beş kişiyi öldürmek kendinizi inanılmaz boyutlarda güçlü hissetmenize... yol açıyor... Bunu eşleştirebileceğim yegâne durum boşalma. Ben bunu başardım duygusunun verdiği inanılmaz bir rahatlama.”²³⁶ Kurumsallaşmış işkence de çoğu zaman cinselleştiriliyor. Kadın Hristiyan şehitlerin cinsel saldırılarla paramparça edildikleri anlatılır; Ortaçağ Hristiyanlığında rüzgâr o yönden estiğinde işkence aletleri genellikle kadınların erojen bölgelerini hedef alırdı.²³⁷ Şehadet öykülerinde olduğu gibi, daha sonraki ucuz roman, Grand Guignol’ ve “gerçek suç” peşindeki boyalı basın türünden kara betimlemelerde de kadın kahramanlar sık sık cinsel işkencelere maruz kalır ve sakatlanır.²³⁸ Ve polis devletlerinde resmi işkencecilerin çoğu zaman kendi canavarlıklarıyla uyarıldıkları bildiriliyor. Lloyd deMause Holokost’tan sağ çıkan bir tanığın anlattıklarını bize aktarıyor:

SS kamp komutanı kırbaçlama süresince olayın yanı başından ayrılmadı.... Su-ratı şehvetli bir heyecanla kıpkırmızıydı. Ellerini pantolon ceplerine daldırmıştı ve olay boyunca mastürbasyon yaptığı apaçıktı.... Otuzu aşkın ceza uygulamasında SS kamp komutanlarının kırbaçlama sırasında mastürbasyon yaptığına bizzat ben tanıklık ettim.²³⁹

²³² İntikam duygusu Empathy’yi engeller: Singer ve ark., 2006. İntikam kurbanın farkındalığını gerektirir: Gollwitzer & Denzler, 2009.

■ Sado-mazo –çn.

²³³ Baumeister, 1997; Baumeister & Campbell, 1999.

²³⁴ Panksepp, 1998.

²³⁵ Aktaran Thayer, 2004, s.191.

²³⁶ Aktaran Baumeister, 1997, s.224.

²³⁷ Gallonio, 1903/2004; Puppi, 1990.

¶ Gerçekçi şiddet sahneleriyle ün salmış eski bir Paris tiyatrosu –çn.

²³⁸ Schechter, 2005.

²³⁹ Theweleit, 1977/1987, Aktaran deMause, 2002, s.217.

Seri katiller uç noktaya taşınmış bir kaba seks zevkini temsil ediyorsa, her iki cinsiyette de görülen seri katiller arasındaki cinsiyet farklılıkları öğretici nitelikte. Schechter *Silence of the Lambs*'teki (*Kuzuların Sessizliği*) Jack Crawford karakteri benzeri abartılı "suçlu profili" ve "zihin avcısı" iddiaları konusunda kuşku olduğunu dile getiriyor, ama seri katilin çalışma tarzından belli bir karakter için çıkarsama yapılabileceği kanısında: "Boğazı kesilmiş, karnı değilmiş, bağırsakları dışarı çıkarılmış ve cinsel organları kesilmiş bir cesetle karşılaşan polisin, failin bir erkek olduğu varsayımını benimsemekte haklı olduğu söylenebilir."²⁴⁰ Bu kızların da büyüyünce seri katile dönüşmeyecekleri anlamına gelmez; nitekim Schechter birkaç kara dul ve ölüm meleği öyküsü aktarıyor. Ama onlar farklı tarzda iş görüyorlar. Schechter bunu şöyle açıklıyor:

[Erkek seri katillerin] –delici, yırtıcı ve (genellikle yabancıların bedenleriyle kendini tatmin ettiği göz önüne alındığında) seçicilikten yoksun, fallik–saldırgan– şiddet biçimleriyle tipik erkek cinsel davranış biçimleri arasında görmezden gelinemeyecek paralellikler var. Bu nedenle, kurban bedeninin paramparça edildiği sadist bir cinayeti... normal erkek cinselliğinin gaddar bir çarpıtması olarak nitelendirmek mümkün....

Kadın psikopatlar erkek benzerlerinden daha az çarpık değiller. Ama, kural olarak onları kaba delici eylemler uyarıyor. Onlar –yabancıların bedenlerini fallik nesnelerle parçalamak yerine– güvenle ağzını açmış bir hastaya ilaç yerine bir kaşık zehir vermek ya da uyuyan bir bebeği yatağında boğmak türünden samimiyet ve sevgi kılıfına bürünmüş gaddar bir sadistlikle kendilerinden geçiyorlar. Kısacası, onlar bir dostu, aileden birini ya da bakmakla yükümlü oldukları bir kişiyi cesede dönüştürmekten, onları ölümüne beslemekten haz alıyorlar.²⁴¹

Sadizme bu kadar çok şey kaynaklık ederken, neden sadist sayısı bu kadar az? Açık ki zihinde başkalarına acı vermeye karşı emniyet kilitleri var ve sadizm bunların işlevsiz kılındığı durumlarda patlak verebiliyor.

Akla gelen ilk engel empati. İnsanlar birbirlerinin acılarını hissedebiliyorlarsa, birine acı vermek kendine acı vermek gibi hissedilecektir. Kurbanlar şeytanlaştırılınca ya da insani özelliklerden yoksun sayılıp empati çemberinin dışına atılınca sadizmin daha anlaşılır hale gelebilmesi bundan. Ama daha önce sözünü ettiğim (ve gelecek bölümde üzerinde duracağımız) gibi, empatinin saldırganlığa karşı bir fren işlevi görebilmesi için, bir başkasının zihnine yerleşme alışkanlığının ötesine geçmesi gerekir. Nitekim, sadistler çoğu zaman kurbanlarına en iyi nasıl eziyet çektirebileceklerini sezme konusunda çarpık bir ustalık geliştirirler. Bu nedenle, empatik tepkinin özellikle kendi mutluluğunu bir başka varlığın mutluluğuyla uyumlulaştırabilmeyi, empatiden çok *duygudaşlık* ya da *merhamet* sözcüklerinde ifadesini bulan bir yetiyi de kapsaması gerekiyor. Baumeister duygudaşlığın davranışlara ket vurabilmesi için ona bir başka duygunun daha eşlik etmesi gerektiğine işaret ediyor; bu da suçluluk. Yazar suçluluğun yalnızca olgunun gerçekleşmesinden sonra yaşanmadığını belirtiyor. Suçluluğumuzun

²⁴⁰ Schechter, 2003, s.31.

²⁴¹ Schechter, 2003, s.31.

büyük bir bölümü ileriye dönük bir duygu; bu da gerçekleştirecek kendimizi kötü hissedeceğimiz eylemlerden kaçınmamızı sağlıyor.²⁴²

Duygudaşlıkla ilişkili baskılanmalar için içinde olsun olmasın, sadizmi frenleyen bir başka etmen de kasten acı çektirmenin akla gelebilecek bir seçenek olmaması gerektiğini temel alan kültürel bir tabu. Günümüzde işkence Evrensel İnsan Hakları Bildirgesiyle ve 1949'da imzalanan Cenevre Sözleşmeleriyle açıkça yasaklanmış bir edim.²⁴³ İşkencenin bir halk eğlencesi biçimi olduğu antik, orta ve erken modern çağlardan farklı olarak, günümüzde işkence uygulayan hükümetlerin bunu hemen her zaman gizli yapması da tabunun geniş kabul gördüğünü ortaya koyuyor – ama tabii tabuların çoğunda olduğu gibi, bunda da ikiye bölünmüş davranılarak zaman zaman tabu deliniyor. 2001'de bu ikiye bölünmüşlüğü ele alan hukuk araştırmacısı Alan Dershowitz, demokrasilerde el altından işkence uygulamalarını ortadan kaldıracak bir yasal mekanizma önerdi.²⁴⁴ Saatli bomba senaryosundaki polislin zanlıdan yaşam kurtarıcı bir bilgiyi almak için işkence uygulamadan önce yansız bir hakimden izin alma zorunluluğu getirilmesini öneriyordu; bunun dışında kalan zora dayalı bütün sorgulamalar kesin olarak yasaklanmalıydı. Bu öneriye gösterilen en yaygın tepki büyük bir öfke oldu. Yanlış anlaşılan Dershowitz'ın, işkence tabusunu incelemeye kalkışarak bu tabuyu ihlal ettiği ve işkenceyi *en aza indirmeye* çalışmak bir yana, işkenceyi *savunduğu* sonucuna varıldı.²⁴⁵ Biraz daha ölçülü bazı eleştirmenler de, bu tabunun aslında yararlı bir işlevi olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre, günün birinde gerçekten yaşanması durumunda saatli bomba senaryosunu o anki somut koşullarda ele almak, hatta gizli işkenceye bir ölçüde göz yummak, işkenceyi fiili bir seçenek olarak masaya yatırmaktan daha iyiydi; aksi durumda bu uygulama saatli bombalarla sınırlı kalmayıp, gerçek ya da hayali başka birçok tehdide genişletilebilirdi.²⁴⁶

Ama belki de sadizmi baskılayan en güçlü engel daha temellerde bir şey: başka bir kişinin canını yakarken derin bedensel bir tepkiyle irkilme. Primatların çoğu acı çeken bir hemcinslerinin çılgınlıkları karşısında kaçınma tepkisi veriyorlar; bu çılgınlara hemcinslerine şok uyguladığını gösteren ses ve görüntünün eşlik etmesi durumunda yemekten uzak duruyorlar.²⁴⁷ Yaşadığı bu rahatsızlık maymunun ahlaki endişelerinden kaynaklanmıyor, hemcinsinin sinirden çılgına dönmesinden korkmasıyla ilgili. (Bu, hayvanın hemcinsinin alarm vermesine yol açan dış tehdide verdiği bir tepki de olabilir.)²⁴⁸ Stanley Milgram'ın ünlü deneyinde sözde bir katılımcıya şok verme talimatlarına uyan katılımcıların, verdikleri acılara bağlı çılgınlıkları duyarken açıkça perişan oldukları görülmüyordu.²⁴⁹ Ahlak felsefecilerinin Tramvay Problemi türünden farazi senaryolarda bile, soruları yanıtlayanların, beş masum insanı kurtulacağını bilmelerine rağmen şişman adamı tramvayın önüne itme düşüncesi karşısında irkildikleri bildiriliyor.²⁵⁰

²⁴² Baumeister, 1997, bölüm 10; Baumeister ve ark., 1994.

²⁴³ Levinson, 2004b.

²⁴⁴ Dershowitz, 2004b.

²⁴⁵ Dershowitz, 2004b.

²⁴⁶ Levinson, 2004a; Posner, 2004.

²⁴⁷ de Waal, 1996; Preston & de Waal, 2002.

²⁴⁸ Hauser, 2000, s.219-23.

²⁴⁹ Milgram, 1974.

²⁵⁰ Greene & Haidt, 2002; Greene ve ark., 2001.

Gerçek dünyadaki fiili şiddet görevlendirmelerine ilişkin tanıklıklar da laboratuvar çalışma sonuçlarıyla uyumlu. Daha önce gördüğümüz gibi, insanlar kolay kolay teke tek yumruk dövüşlerine girmiyorlar ve çatışma alanındaki askerler tetiği çekme konusunda taş kesilebiliyorlar.²⁵¹ Tarihçi Christopher Browning'ın yakın mesafeden Yahudilere ateş etme emri verilmiş Nazi yedeklerle yaptığı görüşmeler, ilk tepkilerinin yaptıkları iş konusunda fiziksel bir tepkiyle irkilme olduğunu gösteriyor.²⁵² Yedekler ilk cinayet travmasını bekleyeceğimiz ölçüde ahlaki tonlarda betimlemiyorlar: ne yaptıklarından suçluluk duyduklarını ifade ediyor, ne de suçluluk duygularını azaltmak için geriye dönük bahaneler ileri sürüyorlar. Bunun yerine, çılgınlıkları ve ortaya çıkan kan gölünü içlerinin nasıl kaldırmadığını ve yakın mesafeden insan öldürmenin insana kendini nasıl kötü hissettirdiğini hatırlıyorlar. Baumeister bu tanıklıkları şu sözlerle özetlemiş: "Kitle kıyımının ilk günü onlarda manevi bir sorgulamaya yol açmaktan çok, kelimenin gerçek anlamında midelerini bulandırmıştı."²⁵³

O halde sadizmin önünde engeller var, ama bunların etrafından dolaşma imkanları da olsa gerek; yoksa sadizm var olamazdı. Bunun en kaba tarzıyla düşmanı bozguna uğratma olanağı ortaya çıkıp, karşındakine doğrudan zarar vermekten kişiyi alıkoyan irkilme tepkisi askıya alındığında yaşanan, çığrından çıkmış azgın saldırılarda karşılaşılıyor. Etrafından dolaşmanın en incelmış şekliyle de, kendi irademizle kuşularımızı askıya alarak kurmaca dünyalara dalma olanağı bulduğumuz durumlarda karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Beynin bir bölümü öykü içinde kendimizi kaybetmemize, hatta belki de bir ölçüde sanal sadizme girişmemize izin veriyor. Öteki bölümüyse bize bunun hepsinin hayal dünyasında geçtiğini hatırlatıyor; böylece baskılanmalarımız eğlencenin tadını kaçırıyor.²⁵⁴

Psikopati sadizmi baskılayan engellerin yaşam boyunca işlevsiz kılınmasıyla ortaya çıkıyor. Psikopatlarda amigdala ve orbital kortekste imdat işaretlerine verilen tepkinin küntleştigi ve başkalarının çıkarlarına duygudaş hislerle yaklaşmanın belirgin ölçüde eksik olduğu bildiriliyor.²⁵⁵ Bütün seri katiller psikopatlardan oluşuyor ve gaddar devlet soruşturma ve cezalandırmalarından sağ çıkanların tanıklıklarında sadist uygulamalarıyla öne çıkanların çoğu zaman psikopatlar olduğu düşünülüyor.²⁵⁶ Bununla birlikte, psikopatların çoğu seri katil, hatta sadist olmuyor ve Ortaçağ Avrupa'sındaki türden, topluluk önünde acımasız uygulamalara benzer bazı ortamlarda hemen herkes sadizme başvurabiliyor. Bu da, genel olarak insanları sırf zevk için başkasına acı çektirmeye götüren, kimilerinde daha belirgin, kimilerinde daha belirsiz olan yolu saptamamız gerektiğini ortaya koyuyor.

²⁵¹ Collins, 2008.

²⁵² Browning, 1992.

²⁵³ Baumeister, 1997, s.21 1.

²⁵⁴ Sperber, 2000.

²⁵⁵ Blair, 2004; Hare, 1993; Raine ve ark., 2000.

²⁵⁶ Baumeister, 1997, bölüm 7.

Sadizm tam olarak edinilmiş bir haz.²⁵⁷ Polis sorgulayıcıları ve hapisane gardiyanları gibi devlet işkencecileri kariyerlerinde ilerlerken sezgilerine aykırı davranmayı öğrenmek zorundalar. Öne çıkanlar daha çok acemiler olmuyor ve kıdemliler verdikleri acıyı işe yarayacak en çok bilgiye ulaşmaya yetecek şekilde incelikle ayarlamıyorlar. Tersine tutsaklara akla gelebilecek bütün amaçların ötesinde işkence yapanların kıdemliler olduğu görülüyor. Bunlar artık yaptıkları işten özel bir zevk alıyorlar. Diğer sadizm biçimlerinin de süreç içinde beslenip büyütülmesi gerekiyor. Cinsel sadistlerin çoğu kırbaç ve kelepçe kullanmaya sayıları daha fazla olan mazoşistleri hoşnut etmek için başlıyorlar; bundan hoşlanmaya başlamalarıysa zaman alıyor. Seri katiller de ilk cinayetlerini bu işten hoşlanmadan kaygıyla işliyorlar, sonrasında da hayal kırıklığı yaşıyorlar: yaşadıkları deneyim hayal ettikleri kadar uyarıcı olmuyor. Ama zaman geçtikçe ve iştahları açıldıkça, sonrakiler onlara daha kolay ve daha tatminkar geliyor; bundan sonra da acımasızlıklarını tırmandırarak sonunda bir bağımlılık biçimine dönüştürüyorlar. Avrupa ortaçağında olduğu gibi işkence ve ölüm cezası uygulamalarının toplum önünde ve sık sık uygulanması durumunda, uyum sağlama sürecinde bütün bir toplumun bunlara alışabildiğini tahmin edebiliriz.

Sık sık insanların şiddete karşı duyarsızlaşabildiği söylenir, ama insanlar işkenceden zevk almaya başladığında olan bu değil. Yakınlardaki balık işleme merkezinden yayılan kötü kokuyu fark etmemeye başlamak anlamında, başkalarının hissettikleri acıların farkında olmamaya başladıklarını söyleyemeyiz. Sadistler kurbanlarının çektikleri acıdan zevk alıyor, seri katillerse bunu görmeye can atıyorlar.²⁵⁸

Baumeister sadizmin gelişmesini psikolog Richard Solomon tarafından önerilen ve renkli görme analojisini temel alan motivasyon teorisi yardımıyla açıklıyor.²⁵⁹ Solomon duyguların tıpkı tamamlayıcı renkler gibi çiftler halinde geldiğini düşünüyor. Pembe gözlüklerin ardından gördüğümüz dünya sonunda nötrleşir, ama gözlükleri çıkardığımızda bize bir süre yeşilimsi görünür. Bunun nedeni de nötr beyaz ya da gri duyumuzun, kırmızı renk (yani, daha uzun dalga boyu) devreleriyle yeşil renk (orta dalga boyu) devreleri arasındaki çekişmenin o anki durumunu yansıtmasıdır. Kırmızıya duyarlı nöronlar uzun bir süre aşırı uyarıldığında, bu duruma alışır ve çekişmeyi gevşetirler ve bilincimizdeki pembemsi ton giderek solar. Gözlükler çıkarılınca kırmızıya ve yeşile duyarlı nöronlar eşit ölçüde uyarılır, ama kırmızıya duyarlı olanlar duyarsızlaştığı için yeşiller dinlenmiş ve hazır durumdadır. Dolayısıyla çekişmede yeşil taraf baskın gelir ve yeşilliği deneyimleriz.

Solomon tıpkı dünyadaki renkleri algılama tarzımız gibi duygusal durumumuzun da birbirine zıt devrelerin etkileşimiyle dengede tutulduğunu ileri sürüyor. Korku rahatlamayla, coşku depresyonla, açlık doymayla dengeleniyor. Zıt duygularla tamamlayıcı renkler arasındaki başlıca fark bunların deneyimlerle değişme tarzlarının farklılığı. Duygularda zamanla kişinin ilk tepkisi zayıflarken dengeleyici dürtü güçlenir. Bir deneyim tekrarlandıkça, duygusal geri tepme

²⁵⁷ Baumeister, 1997, bölüm 7; Baumeister & Campbell, 1999.

²⁵⁸ Baumeister, 1997; Schechter, 2003.

²⁵⁹ Solomon, 1980.

duygunun kendisinden daha şiddetli hissedilecektir. Bungee jumping'in ilk adımı dehşet vericidir, ardından gelen ani yavaşlama atlayıcının yüreğini coşkuyla doldurur, bunu da sakin bir mutluluk duygusu izler. Ama tekrarlanan atlayışlarda rahatlatma bileşeni güçlenerek korkunun daha çabuk aşılmasını ve hazzı daha erken ulaşılmasını sağlar. Paniğin yerini ansızın rahatlatma duygusunun alması hazzın en yoğun olduğu anı, panik tepkisi zamanla zayıfladıkça aynı atlayıcının aynı coşku düzeyine ulaşmak için giderek daha tehlikeli atlayışlar yapması gerekebilir. Etkiye tepki dinamiği pozitif yaşanmış ilk deneyimlerde de gözlemlenebilir. Eroinin ilk vuruşu coşku vericidir, yoksunluk da hafif atlatılır. Oysa kişi bağımlı hale gelince, alınan haz azalır ve yoksunluk semptomları hem daha erken hissedilmeye başlanır hem de daha rahatsız edicidir ve sonunda kişiyi tekrar madde kullanmaya zorlayan etmen, coşku beklentisinden çok yoksunluk semptomlarından kaçınma çabasıdır.

Baumeister'e göre, sadizm de benzer bir seyir izliyor.²⁶⁰ Kurbanına acı çektirmek saldırganın ani bir tepkiyle irkilmesine yol açıyor, ama bu rahatsızlık duygusu sonsuza kadar süremiyor ve sonunda rahatlatıcı ve canlandırıcı bir karşı hareket onu yeniden nötr bir noktada dengeliyor. Gaddarlıklar tekrarlandıkça, canlandırıcı süreç giderek güçleniyor ve irkilme tepkisinin daha erken sonlandırılmasını sağlıyor. Sonunda canlandırıcı etki egemen oluyor ve olayın bütününe haz alma, coşkuyla dolma, ardından da yoksunluk duygusu sürecine dönüştürüyor. Baumeister'in ifadesiyle, aslında haz veren geri dalga etkisi.

Tek başına ele alındığında karşıt süreç teorisi' inceltilmeye muhtaç bir yaklaşım; örneğin bu teoriye göre, olay sona erince kendilerini çok iyi hissedecekleri için insanların kendi kafalarına darbe indirmeleri beklenmeli. Bütün deneyimleri tepkiyle karşı tepki arasındaki gerilimin yönetmediği açık olduğu gibi, hepsinin birincinin giderek zayıflaması ve ikincinin güçlenmesiyle yönetilmediği de ortada. İtici deneyimler arasında kişiyi teslim alabilen bir alt grup olmalı. Psikolog Paul Rozin selim mazoşizm adını verdiği bir edinilmiş tatlar sendromu tanımlıyor.²⁶¹ Zehir gibi kırmızı biber, kesif tatlı peynirler ve sek şarap tüketmek, sauna, serbest düşüş, araba yarışı ve kaya tırmanışı gibi maceralara katılmak bu paradoks hazlar arasında sayılıyor. Bunların hepsi erişkinlere ait tatlar ve bu gibi aşırı deneyimlerde işin erbabı olabilmek için, acemilerin ilk baştaki acı, tiksinti ya da korku tepkilerin üstesinden gelmeleri gerekiyor. Ve bütün bu tatlar stres kaynağına giderek artan dozlarda maruz kalarak ediniliyor. Bunların ortak noktası yüksek bir kazanç (besinsel ve tıbbi yararlar, hız, yeni ortamlara ilişkin bilgi) olasılığına, yüksek bir tehlike (zehirlenme, olumsuz etkilere maruz kalma, kaza) olasılığının eşlik etmesi. Bu tatlardan birini edinmenin hazzı, sınırları zorlamanın verdiği haz; kişi adım adım ilerleyerek, bir kazaya uğramadan ne kadar yükseğe çıkabileceğini, hangi acı dozuna dayanabileceğini, gücünü, ulaşabileceği hızı ya da göze alabileceği riski araştırıyor. Nihai avantaj, içsel korkuların ve uyarıların yasak saydığı özel deneyimler dünyasında yeni fırsatlara yer açmak. Selim mazoşizm bu zorlukların üstesinden gelme güdüsünde ani bir aşırılığa

²⁶⁰ Baumeister, 1997, bölüm 7; Baumeister & Campbell, 1999.

* Opponent-process theory -çn.

²⁶¹ Selim mazoşizm: Rozin, 1996. Adaptasyon olarak selim mazoşizm: Pinker, 1997, s.389, 540.

denk geliyor ve Solomon ve Baumeister'ın belirttikleri gibi, tepkisel irkilme-üstesinden gelme süreci, sonunda yoksunluk ve bağımlılığa götürecek kadar aşırıya kaçabiliyor. Sadizm açısından olası yararlar hakimiyet, intikam ve cinsel erişim olabilir; olası tehlikelerse mağdurun ya da müttefiklerinin misillemesi olacaktır. Sadistler işlerinde ustalaşabiliyorlar; Ortaçağ Avrupa'sındaki, polisin sorgulama merkezlerindeki ve gizli seri katil yuvalarındaki işkence aletleri dehşet verici ölçüde gelişmiş olabiliyor ve sadistler de zaman zaman bağımlılara dönüştürülüyorlar.

Sadizmin edinilmiş bir tat olması hem ürkütücü hem de umut verici. Beynin güdüleme sistemleri zemininde gelişen bir yol olarak sadizm bireylerin, güvenlik güçlerinin ya da alt kültürlerin gizlilik içinde ilk adımı atmalarına ve giderek daha korkunç kötülöklere doğru ilerlemelerine olanak veren daimi bir tehlike oluşturuyor. Ama sadizmin edinilmesi gerekiyor ve o ilk adımlar önlendiğinde yolun kalan bölümünün gün ışığıyla dolması ve sadizme giden yolun kapatılabilmesi mümkün.

İDEOLOJİ

Birey olarak insanların şiddet güdülleri hiç eksik olmuyor. Ama tarih boyunca yaşanan gerçekten büyük kayıplar çok sayıda kişi tek tek bireyleri aşan bir güdüle harekete geçirildiğinde ortaya çıkıyor; bu güdü de ideoloji. Tıpkı yırtıcı ya da araçsal şiddette olduğu gibi, ideolojik şiddet de belli bir amaca yönelik bir araç. Ama ideolojide bu, idealist bir amaç, daha büyük bir iyilik fikri.²⁶²

Oysa bütün bu idealizmine rağmen, insanların birbirlerine yaptıkları en kötü şeylerin ideoloji güdümünde gerçekleştiğini görüyoruz. Haçlı Seferleri, Avrupa Din Savaşları, Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları, Rus ve Çin iç savaşları, Vietnam Savaşı, Holokost ve Stalin, Mao ve Pol Pot'un soykırımları bunlar arasında yer alıyor. İdeoloji birkaç nedenle tehlikeli olabiliyor. Vadettiği sonsuz iyilik ona inananların uzlaşıp anlaşmalarını önlüyor. Ütopik bir omletin yapımı için sınırsız sayıda yumurta kırılmasını kabul edebiliyor. Ve karşıtlarının baştan sona kötü olduğunu, bu nedenle de her türlü cezayı hak ettiklerini varsayıyor.

Daha önce öldürücü bir ideolojinin psikolojik bileşenlerini görmüştük. Uzun araç-amaç mantık zincirleriyle düşünme yetimiz bunun bilişsel önkoşulunu oluşturuyor ve bizi istenilen sonuçlara ulaşmak uğruna hiç de hoş olmayan araçları kullanmaya teşvik ediyor. Aslında yaşamın bazı alanlarında amaçlar araçları gerçekten haklı kılar; tıbbi tedavilerde kullandığımız acı ilaçlar ve canımızı yakan girişimler böyle araçlar. Buna karşılık, yüce bir amaç uğrunda insanlara zarar verildiğinde, araç-amaç mantığı tehlikeli hale geliyor. Zihnin yapısal özellikleri sonucunda, hakimiyet ve intikam dürtümüz, diğer grupları çoğu zaman şeytan ya da haşerelere indirgeyerek özelleştirme alışkanlığımız, duygudaşlık çemberimizin esnekliği ve kendine yontucu yanlılıklarımızla kendi aklımızı ve erdemlerimizi abartma eğilimimiz teorikleştirme silsilemizin bu tehlikeli yönde ilerlemesine yol açabiliyor. İdeoloji kaotik olayları ve toplu talihsizlikleri açık-

²⁶² Baumeister, 1997, bölüm 6; Chirot & McCauley, 2006; Glover, 1999; Goldhagen, 2009; Kiernan, 2007; Valentino, 2004.

larken inananların erdem ve liyakatini okşayan tatmin edici bir söyleme başvuruyor ama yeterince muğlak ya da komplocu bir yaklaşım benimseyerek eleştirel düşünceye de karşı koyabiliyor.²⁶³ Empati yoksunu, hayranlık tutkunu, sınırsız başarı, güç, görkem ve fazilet hayalleriyle yanıp tutuşan bir narsistin zihninde bu bileşenler bir araya geldiğinde de, milyonların ölümüne mal olacak bir inanç sistemini uygulamaya koyma dürtüsü harekete geçebiliyor.

Ama ideolojik şiddeti açıklamak yalnızca psikolojik açıdan değil epidemiyolojik açıdan da zor: nasıl oluyor da toksik bir ideoloji az sayıda narsist fanatikten, bu hareketin hedeflerini hayata geçirmeye hazır bütün bir nüfusa yayılabiliyor. İdeolojik inançların çoğu, kötü olmanın ötesinde açıkça saçma sapan olabiliyor; bunlar çoğu zaman akli başında hiçbir insanın kendi başına kalsa onaylamayacağı fikirler. Gemileri batırdıkları ve insanları kediye dönüştürdükleri için cadıları yakmak, kanlarıyla Aryan ırkını kirletecekleri iddiasıyla Avrupa'daki bütün Yahudileri imha etmek ve entelektüelleri sınıf düşmanı, gözlüğü de entelektüelliğin kanıtı sayıp gözlük takan bütün entelektüelleri öldürmek gibi örnekleri düşünün. Kalabalıklar arasında akıl almaz bir kolaylıkla yayılan hezeyan ve çılgınlıkları nasıl açıklayabiliriz?

Gruplar bir dizi düşünce patolojisini besleyebiliyor. Bunlardan biri kutuplaşma. Aşağı yukarı birbirine yakın görüşleri paylaşan insanları bunları tartışmak üzere bir grupta toplayın, fikirler giderek daha çok birbirine benzeyecek ve daha aşırı hale gelecektir.²⁶⁴ Liberal gruplar daha liberal, muhafazakar gruplar daha muhafazakar hale gelecektir. Bir diğer grup patolojisi de, psikolog Irving Janis'in grup düşünme adını verdiği küntleşme dinamiği.²⁶⁵ Gruplar liderlerine neleri duymak istediklerini söyleme, muhalif görüşleri bastırma, kişisel kuşku-ları sansürleme ve oluşan görüş birliğiyle çelişen kanıtları eleme eğilimi gösteriyorlar. Üçüncü patoloji de gruplar arası düşmanlıklar.²⁶⁶ Fikirlerinden hoşlanmadığınızı biriyle birkaç saat boyunca bir odaya kapatıldığınızı farz edin; sizin liberal, onun muhafazakar olduğunu ya da tam tersini ya da sizin İsrail'e onun Filistin'e yakınlık duyduğunuzu ya da tam tersini varsayın. İkinizin de birbirinizle uygarca konuşacağınızı, hatta belki de sıcak davranacağınızı varsayabilirsiniz. Şimdi de sizin yanınızda altı kişi, onun yanında da altı kişi olduğunu hayal edin. Bu durumda bol bol bağırıp çağıran kıpkırmızı yüzler, hatta belki de ufak çapta bir arbeye bekleyebiliriz. Bunların temelinde yatan mesele, grupların insanların zihninde kendine özgü bir kimlik kazanması ve bireylerin grup içinde kabul görme ve diğer gruplar nezdinde gruplarının statüsünü yükseltme arzusunun kendi mantık yürütmelerine üstün gelebilmesi.

Kişiler tanımı ve sınırları belli bir grupla özdeşleşmeseler bile, çevrelerindeki insanlardan muazzam ölçüde etkilenirler. Psikologların büyük bir bölümüne göre Stanley Milgram'ın otoriteye boyun eğme deneylerinden çıkarılacak en önemli derslerden biri, katılımcı davranışlarının kişinin o an içinde bulunduğu sosyal çevreye ne ölçüde bağımlı olduğunun ortaya çıkması.²⁶⁷ Deneyi gerçek-

²⁶³ Bu görüş için Jennifer Sheehy-Skeffington'a teşekkür ederim.

²⁶⁴ Myers & Lamm, 1976.

²⁶⁵ Janis, 1982.

²⁶⁶ Hoyle, Pinkley, & Insko, 1989; Ayrıca bkz. Baumeister, 1997, 193-94.

²⁶⁷ Milgram, 1974.

leştirmeden önce, Milgram çalışma arkadaşlarını, öğrencilerini ve bir psikolog örnek grubunu bir araya getiriyor ve bir başka katılımcıya şok verme talimatı verilen deneklerin ne kadar ileri gidebileceklerini tahmin etmelerini istiyor. Toplantıya katılanlar oybirliğiyle pek az kişinin (kurbanın serbest bırakılmayı talep ettiği düzey olan) 150 volta çıkacağını, ("Tehlike: Şiddetli Şok" uyarısı bulunan) 300 volta çıkanların yüzde 4'le sınırlı kalacağını, (etiketinde "450 Volt-XXX" uyarısı bulunan) makinenin uygulayabileceği en yüksek şok düzeyine yalnızca bir avuç psikopatın çıkacağına karar veriyorlar. Oysa deneyde katılımcıların *yüzde 65'inin* maksimum şok düzeyine kadar çıktığı, kurbanın acı içindeki itirazları bitip ortama sessizlik hakim olduktan çok sonra bile şok uygulamaya devam ettikleri görülüyor. Ve deneyci işlemleri durdurmasa, komada olduğu varsayılan bir deneye (ya da cesedine) şok vermeye devam edebilecekleri görülüyor. Bu oran katılımcıların cinsiyet, yaş ya da mesleklerine göre pek az değişiyor ve kişilikleriyle yalnızca biraz ilişkili. Önemli olan yegâne faktörün başkalarının nasıl davrandıkları ve onlarla mekânsal yakınlık olduğu ortaya çıkıyor. Deneyci işe gelmemişse talimatları telefonla ya da kayıtlı mesajla veriyorsa, boyun eğme oranı düşüyor. Kurban yan kabinde değil de denekle aynı odadaysa, boyun eğme oranı düşüyor. Katılımcı (deneycinin işbirlikçisi olan) ikinci bir katılımcıyla birlikte çalışıyorsa, onun boyun eğmeyi reddetmesi durumunda denek de boyun eğmeyi reddediyor. Buna karşılık, işbirlikçinin boyun eğmesi durumunda, talimatların yüzde doksandan fazlasını denekler de uyguluyorlar.

İnsanlar davranış ipuçlarını başkalarından alıyorlar. Sosyal psikolojinin altın çağında, deneyler aracılığıyla akılsızca boyun eğmenin tehlikeleri konusunda bilinç yükseltmenin amaçlandığı bir tür gerilla savaşı verilen bir dönemde elde edilen başlıca sonuçlardan biri bu olacaktı. 1964'te on kadar New Yorklunun oturdukları binanın avlusunda Kitty Genovese adındaki bir kadın tecavüz edilerek öldürülürken tepki göstermeksizin olaya seyirci kaldıklarına ilişkin –hemen hemen bütünüyle uydurma nitelikte– bir haberin ardından, psikolog John Darley ve Bibb Latané seyirci apatisi adı verilen davranışla ilgili bir dizi zekice araştırma gerçekleştirdiler.²⁶⁸ Psikologlar insan gruplarında "kimse bir şey yapmadığına göre durum o kadar da vahim olmasa gerek" varsayımıyla hareket eden insanların, tek başına olsalar hemen eyleme geçecekleri acil durumlara hiç tepki vermeyebileceklerinden kuşkulanıyorlardı. Bir deneyde, katılımcı soru formunu doldururken bölmenin ardından bir çarpma gürültüsü geliyor ve birisinin "Uff...ayağımı hareket ettiremiyorum; uff... bileğim... bu şeyden kurtulamıyorum" diye bağırdığı işitiliyor. İster inanın ister inanmayın, katılımcı hiçbir şey olmamış gibi soru formunu doldurmaya devam eden bir işbirlikçinin yanında oturuyorsa, deneylerin yüzde 80'inde o da bir şey yapmıyor. Buna karşılık katılımcılar yalnızca, tepkisiz kalanların oranı yüzde 30'u geçmiyor.

İnsanların beklenmedik ölçüde vurdumduymaz davranışları için başkalarının vurdumduymaz davranışlarına doğrudan tanık olmaları da gerekmiyor. Onları bir başka grup üzerinde hakimiyet kurmuş kurmaca bir gruba yerleştirmek bile yeterli oluyor. Psikolojik deney aracılığıyla verilen ahlak derslerinin bir diğer klasik örneğinde (bu deney insan deneklerini koruma komitelerinin bu

²⁶⁸ Manning, Levine, & Collins, 2007. Bystander apathy: Latané & Darley, 1970.

tür deneylere bir son verdiği tarihten önce, 1971'de yapılmıştı), Philip Zimbardo Stanford psikoloji bölümünün bodrumunda ve katılımcıları rastgele "tutsak" ve "gardiyan" gruplarına dahil ettiği bir taklit hapishane oluşturmuş, hatta Palo Alto polislinin tutsakları tutuklayıp kampüsteki hapishaneye kapatmasını bile sağlamıştı.²⁶⁹ Hapishane sorumlusu işlevini üstlenen Zimbardo gardiyanlara hava atarak tutsakları korkutabileceklerini ima etmişti ve gardiyanlara üniforma, cop ve aynalı güneş gözlükleriyle donatırken tutsaklara aşağılayıcı önlük ve başlıklar kullanarak bir grubun diğeri üzerindeki hakimiyetini güçlendirmişti. İki gün içinde gardiyanların bir bölümü rollerini aşırı ciddiye almaya ve tutsaklara gaddarca davranmaya başlamışlar, onları çıırılçıplak soyunmaya, tuvaletleri çıplak elleriyle temizlemeye, kendileri arkalarında dururken sınav çekmeye zorlamaya ya da sodomi taklidi yapmaya başlamışlardı. Altı gün sonra Zimbardo tutsakların güvenliği için deneyi yarıda kesmek zorunda kalmıştı. Onlarca yıl sonra Zimbardo Irak'taki Ebu Garip hapishanesindeki önceden planlanmamış istismarlarla kendi sahte hapishanesindeki önceden planlanmamış istismarlar arasındaki benzerliğe işaret eden bir kitap yazdı ve bir grup insanın bir başka grup üzerinde hakimiyet kurmasına izin veren durumlarda, insanların başka zaman asla başvurmayacakları barbarca davranışlarının ortaya çıkmasına yol açılabileceğini ileri sürdü.

Christopher Browning ve Benjamin Valentino gibi soykırım tarihçilerinin çoğu, tarif edilemeyecek kadar korkunç kıyımlara sıradan insanların şaşırtıcı bir kolaylıkla katılmalarını, hiç değilse göz yummalarını anlamlandırabilmek için Milgram, Darley, Zimbardo ve diğer sosyal psikologlar tarafından yapılan deneylere gönderme yapıyorlar. Görgü tanıkları sık sık çevrelerinde yaşanan çılgınca vahşetin içine çekiliyorlar ve yağma, çete tecavüzleri ve katliamlara katılıyorlar. Holokost'ta askerler ve polisler silahsız sivilleri toplayıp, çukurların önüne dizerek ateş edip öldürürken, bunları kurbanlara duydukları düşmanlık ya da Nazi ideolojisine bağlılık nedeniyle değil, sorumluluklarından kaytarmamak ve silah arkadaşlarını yüzüstü bırakmamak için yapıyorlardı. Hatta çoğu bu talimatlara emre itaatsizlik nedeniyle cezalandırılma tehdidi olmaksızın boyun eğmişlerdi. (Bana çok ters geldiği halde laboratuvar sıçanına şok verme talimatlarını yerine getirdiğim deney, bu rahatsız edici iddiayı benim gözümde son derece inandırıcı kılıyor.) Tarihçiler Alman polis, asker ya da muhafızları arasında Nazi'lerin emirlerini yerine getirmeyi reddettiği için cezalandırıldığı saptanan kişi sayısının yok denecek kadar az olduğunu belirtiyorlar.²⁷⁰ Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, insanlar uyumculuk ve boyun eğmeyi *ahlaki bir yükümlülük* olarak bile ele alabiliyorlar. İnsanlarda ahlak duygusunun bileşenlerinden biri, uyumculuk ve boyun eğmenin yüceltilerek övgüye değer erdemler olarak ele alınması; bunun birçok kültürde abartılı düzeylere tırmandırıldığını görüyoruz.

Milgram kendi deneylerini 1960'larda ve 1970'lerin başlarında gerçekleştirdi ve daha önce gördüğümüz gibi, o zamandan bu yana birçok tutum değişikliği yaşandı. Bir otoriteden tanımadıkları bir kişiye acı çektirme talimatı alan Batılıların, bugün bile otoriteye boyun eğmeye devam etmeleri karşısında şaşkınlığa

²⁶⁹ Zimbardo, 2007; Zimbardo, Maslach, & Haney, 2000.

²⁷⁰ Goldhagen, 2009.

uğramamak mümkün değil. Stanford Hapishane Deneyi bugün tekrarlanması mümkün olmayacak ölçüde tuhaf bir çalışma, ama son boyun eğme çalışmalarından otuz üç yıl sonra, sosyal psikolog Jerry Burger 2008 dünyasında etik kurulların onaylayabileceği yeni bir yol geliştirmeyi başardı.²⁷¹ Araştırmacı, Milgram'ın ilk çalışmalarında kurbanın ilk kez acı içinde çığlık atıp uygulamaya karşı çıktığı 150 volt düzeyinin geri dönüşsüz bir nokta olduğunu fark etmişti. Katılımcı o noktada deneyciye boyun eğmeyi reddetmezse, mümkün olan en yüksek şok düzeyine çıkma olasılığı yüzde 80'e ulaşıyordu. Burger Milgram'ın deney prosedürlerini aynen tekrarlıyor ama 150 volta deneyi sonlandırarak derhal çalışmayı katılımcılara açıklıyordu; böylece çok sayıda kişinin kendilerini kötü hissetmelerine rağmen bir yabancıya işkence uygulamalarına yol açabilecek korkunç gelişmelerin önü alınıyordu. Soru şuydu: kırk yıldır revaçta olmaya devam eden isyan geleneğine, arabalara yapııştırılan Otoriteyi Sorgulayın çıkartmalarına ve "Ben yalnızca emirleri dinliyordum" bahanesini her gün daha fazla tefe koyan tarih bilincine rağmen, insanlar bir otoritenin verdiği emirleri dinleyip tanımadıkları kişilere işkence yapmaya devam edecekler miydi? Yanıt evetti; devam ediyorlardı. Katılımcıların yüzde yetmiş 150 volta çıkacaktı; bu da deneyci izin verse ölümcül düzeylere kadar çıkacaklarına inanmak için yeterli nedenimiz olduğuna işaret ediyordu. Ama işin güzel yanı, 2000'lerde deneyciye boyun eğmeyenlerin oranı 1960'lardakinin neredeyse iki katı (yüzde 17,5'a karşılık yüzde 30) ve ilk çalışmalarda yalnızca beyazlardan oluşan tek renkli katılımcı havuzu yerine, günümüzde farklı kökenlerden rengarenk bir toplulukla çalışılmış olmasa, bu sayının daha da yüksek çıkabileceği tahmin ediliyor.²⁷² Ama yine de katılımcıların çoğu, içinden gelen bu olmadığı halde, bunun kendi toplumunda meşru sayılan bir proje olduğuna inanması durumunda, bir yabancıya acı çektirebilmişti.

Nasıl oluyor da insanlar neden bu kadar sık koyun gibi davranabiliyorlar? Bu, uyumculuğun bütünüyle irrasyonel olması anlamına gelmiyor.²⁷³ Akıl akıldan üstündür ve çoğu zaman kendini sıfırdan başlayarak her şeyi yeniden keşfedebilecek bir dahi sanmaktansa, senin kültüründen milyonlarca insanın bedeller ödeyerek geliştirdiği bilgelige güvenmek daha akıllıca bir seçim olacaktır. Kaldı ki, oyun teorisyenlerinin eşgüdüm oyunu adını verdiği, belli bir tercihten yana olmak için herkesin onu seçmiş olması dışında hiçbir rasyonel gerekçe bulunmayan durumlarda, uyumcu davranış bir erdeme de dönüşebilir. Yolun sağından ya da solundan araba kullanmak bunun klasik bir örneği: işte size ayrı telden çalmayı asla istemeyeceğiniz bir durumu! Kâğıt para, internet protokolleri ve bir topluluğun dili de hemen akla gelebilecek diğer örnekler.

Ama zaman zaman uyumculuğun tek tek bireylere sağladığı avantaj, grubun bütününde bir hastalığa dönüşebiliyor. Erken dönemde geliştirilmiş bir tekno-

²⁷¹ Burger, 2009. Stanford Hapishane Deneyi'nin kısmi tekrarı için bkz. Reicher & Haslam, 2006; ama bu deney tekrarındaki büyük farklılıklar zaman içindeki eğilimleri test etmeye olanak vermiyor.

²⁷² Twenge, 2009.

²⁷³ Deutsch & Gerard, 1955.

lojik standardın, sırf birçok kişi bunu kullanıyor diye bu teknolojiyi kullanmaya devam eden bireylerle kritik bir kullanıcı kitlesine ulaşip orada tutunması, böylece daha üstün rakiplerin yolunu tıkaması, bu sürecin ünlü örneklerinden birini oluşturuyor. Bazı teorilerde (her biri konusunda kuşkuyla dile getirenler olmasına rağmen) İngilizce yazım kuralları, QWERTY klavye, VHS videokasetler ve Microsoft yazılımının başarısı bu türden “şebeke dışsalılıklarıyla” açıklanıyor. Bir başka örnek de çöksatacak kitapların, modanın, pop müzikte Top 40 listelerinin ve gişe rekoru kıracak Hollywood filmlerinin öngörülememesi. Matematikçi Duncan Watts kullanıcıların garaj rock türünden müzik parçalarını indirebilecekleri bir web sitesinin iki ayrı sürümünü oluşturmuştu.²⁷⁴ Sürümlerden birinde kullanıcılar bir parçanın kaç kere indirildiğini göremiyorlardı. Şarkıların popülerlik düzeyleri arasındaki farklar fazla değildi ve çalışmanın bir yürütümünden diğerine dağılım dengeliydi. Buna karşılık, diğer sürümde insanlar parçanın ne kadar popüler olduğunu görebiliyorlardı. Araştırmacı bu kullanıcıların popüler parçaları daha fazla indirme, böylece kaçak bir geribildirim döngüsüyle parçaları daha da popüler kılma eğilimi gösterdiklerini bildiriyor. Başlangıçta küçük olan farklar giderek açılıyor ve ses getiren az sayıda “hit” parçayla çok sayıda “başarısız” parça arasında büyük bir uçurum oluşuyor ve çalışma yeniden yürütüldüğünde çoğu zaman hitler ve başarısız yapıtlar yer değiştiriyor.

Buna ister sürü davranışı, ister kültürel yankı odası, ister zenginlerin daha zenginleşme süreci, ister Matthew Etkisi adını verin, kalabalığa uyma eğilimimiz topluluk açısından hiç de arzu edilmeyen sonuçlara yol açıyor. Ama burada sözünü ettiğimiz gününü doldurmuş yazılımlar, sıradan romanlar, 1970’lerin modası türünden kültürel ürünler hayli zararsız örnekler. Acaba sosyal ağlar aracılığıyla yayılan uyumculuk gerçekten insanları pek inandırıcı bulmadıkları ideolojilere katılmaya ve açıkça yanlış olduğunu düşündükleri işler yapmaya yöneltebilir mi? Hitler’in yükselişinden bu yana, ikisi de kabul edilemez nitelikteki iki tutum arasında öfkeli bir tartışma süregeldi: bunlardan birine göre Hitler tek başına masum bir ulusu aldatarak peşinden sürükledi, diğerine göre Almanlar Holokost’u Hitler olmasa da yaparlardı. Dikkatli sosyal dinamik analizleri iki açıklamanın da tam olarak doğru olmadığını, ama sağduyu ağır bassa kabul edilemeyecek işlerde fanatik bir ideolojinin topluluğu daha kolay peşinden sürükleyebileceğini ortaya koyuyor.

Çoğulcu cehalet ya da sessizlik sarmalı adı verilen, Teksaslı bir ailenin her bir üyesinin çok sıcak bir öğleden sonra Abilene’e yapılacak sevimsiz bir seyahate sırf ötekiler gitmek istiyor düşüncesiyle katlanışını anlatan bir anekdot ardından Abilene paradoksu diye de adlandırılmış çileden çıkarıcı bir sosyal dinamik var.²⁷⁵ Herkesin bundan yana olduğu yanlışlığıyla insanlar istemedikleri bir uygulama ya da görüşe katılabiliyorlar. Üniversite öğrencilerinin kusana kadar içmeye verdikleri önem bunun klasik bir örneğini oluşturuyor. Birçok araştırmada baş başa görüşülen her öğrencinin kendinden geçene kadar içki içmeyi berbat bir fikir olarak nitelendirdiği, ama her birinin akranlarının bunu havalı bulduğu kanısında olduğu ortaya konuldu. Diğer bazı araştırmalarda da eşcin-

²⁷⁴ Salganik, Dodds, & Watts, 2006.

²⁷⁵ Centola, Willer, & Macy, 2005; Willer ve ark., 2009.

sellerin kabadayı gençler tarafından taciz edilmesi, Amerika'nın güneyindeki ırk ayrımı, İslam ülkelerinde iffetsiz olarak nitelendirilen kadınlara yönelik namus cinayetleri ve Fransa ve İspanya yurttaşlarının ETA terörist grubuna hoşgörüy-le yaklaşması türünden olguların uzun ömürlü olmasında sessizlik sarmalının rolü olabileceği ileri sürülüyor.²⁷⁶ Bu tür grup şiddeti biçimlerinin her birini destekleyenlerin gözünde bunlar iyi bir fikir olmaktan çok, diğer herkesin iyi bir fikir olduğunu düşündükleri şeyler.

Aşırı ideolojilerin yol yordam bilmeleri beklenecek insanlar arasında kökleş-mesi çoğulcu cehaletle açıklanabilir mi? Sosyal psikologlar uzun süredir bunun basit olgular hakkındaki hükümlerde bile karşımıza çıkabileceğini biliyorlar. Solomon Asch ünlü bir başka deneyde katılımcıları *Gaslight* (Işıklar Sönerken) filminden çıkar çıkmaz bir ikileme karşı karşıya bırakıyor.²⁷⁷ Her bir katılımcıyla (tabii yine araştırmacıyla işbirliği yapan) yedi katılımcı bir masanın etrafında bir araya geliyorlar ve birbirinden çok farklı üç çizginin hedef çizgiyle aynı boy-da olup olmadığı gibi kolay bir soruyu her birinin yanıtlaması isteniyor. Katılımcıdan önce yanıt veren altı işbirlikçinin hepsi yanlış olduğu apaçık bir yanıt veriyor. Sıra gerçek katılımcıya geldiğinde, deneylerin dörtte üçünde bu gerçek katılımcı gözleriyle gördüğüne ters düşüp kalabalığa uyuyor.

Kitlesel çılgınlıkların tetiklenmesi için özelde savunulan asılsız bir inancın topluluk tarafından onaylanması yetmez. Çoğulcu cehalet kolayca yıkılabilen bir kâğıttan kuledir. Kral Çıplak öyküsünün ortaya koyduğu gibi, küçük bir çocuk bile sessizlik sarmalını paramparça edip asılsız bir görüş birliğini çökertebilir. Kralın çıplaklığı herkes tarafından bilindiği anda, artık çoğulcu cehalete yer kalmaz. Sosyolog Michael Macy çoğulcu cehaletin küçük çocuklar ve diğer doğ-rudan şaşmayanların itirazlarına direnebilmesi için, ek bir bileşene, yaptırıma ihtiyacı olduğunu ileri sürüyor.²⁷⁸ İnsanlar herkesin kabul ettiğini düşündükleri asılsız inançları kabul etmekle kalmıyorlar, üstelik bir de onu kabul etmeyenleri cezalandırıyorlar; bunun temelinde de esas olarak herkesin bunun zorla kabul ettirilmesinden yana olduğu yönünde –yine asılsız– bir inanç yatıyor. Macy ve çalışma arkadaşlarına göre, asılsız mutabakat ile asılsız bir yaptırımcılık birbirini pekiştirebiliyor ve aslında pek az bireyin kabul ettiği bir ideoloji bir kısır döngüyle bütün bir topluluğu tuzağına düşürebiliyor.

Nasıl oluyor da, kişi aslında kendisinin de reddettiği bir inanca karşı çıkan birini, inanç sapkını diye cezalandırabiliyor? Macy ve arkadaşlarına göre insanlar bunu samimiyetlerini kanıtlamak için yapıyorlar, bu görüşleri zorla kabul ettiren diğerlerine resmi çizgiyi kişisel çıkar uğruna desteklemediklerini, bu görüşe yürekten inandıklarını göstermeyi amaçlıyorlar. Bu onları diğerleri tarafından cezalandırılmaya karşı koruyor, ama işin garibi çoğu zaman korkulan bu diğerlerinin birilerini zındık diye cezalandırmalarının tek nedeni de bu: onlar da kendilerinin cezalandırılmalarından korkuyorlar.

Nitekim, insanların tahammül edilemez ideolojilerin cezalandırmaktan kaçınanları cezalandırma kısır döngülerine kapılıp nasıl bir açmaza düştüklerini

²⁷⁶ Spencer & Croucher, 2008.

²⁷⁷ Asch, 1956.

²⁷⁸ Centola ve ark., 2005; Willer ve ark., 2009.

gösteren bazı tarihi olgular var. Cadı avları ve ideolojik temizlikler sırasında insanlar ön alma amaçlı ihbarcılık sarmallarına hapsoluyorlar. Herkes bir an önce gizli bir inanç sapkını ele vermeye çalışıyor ki kendisi o inanç sapkını tarafından ele verilmesin. Yürekten bağlılığını ifade etme yarışı başlıyor. Soljenitsin Moskova'da Stalin'e övgülerle biten bir parti konferansını anlatıyor. Herkes ayağa kalkıp çılgınca alkışlamaya başlıyor, üç dakika, dört dakika, beş dakika ve kimse alkışı ilk kesen olmak istemiyor. On bir dakika boyunca avuçlar patlarcasına alkıştan sonra, sonunda platformdakilerden bir fabrika müdürü yerine oturuyor ve nihayet rahatlayan bütün salon onu izliyor. Ertesi gün bu müdür tutuklanıyor ve on yıl kalacağı çalışma kampına gönderiliyor.²⁷⁹ Totaliter rejimlerde insanlar gerçek duygularının onları ele vermesinden kaçınmak için kusursuz bir düşünce denetimi geliştirmek zorundalar. Mao döneminde yaşamış ve anılarını yazmış bir eski kızıl muhafız olan tarihçi Jung Chang, Mao'nun annesinin yoksullara para verdiğini gösteren bir poster gördüğünde büyük liderin anne babasının artık sınıf düşmanı sayılarak kınanan zengin köylüler olabileceği düşüncesini bir sapma sayarak şiddetle reddettiğini yazıyor. Buna karşılık, yıllarca sonra Mao'nun öldüğü açıklandığında ağlama taklidi yapabilmek için rol yapma yeteneklerini son damlasına kadar kullanmak zorunda kaldığını aktarıyor.²⁸⁰

Macy ve çalışma arkadaşları Damon Centola ve Robb Willer, samimiyetsiz bir yaptırım sarmalıyla hiç de rağbet görmeyen bir inancın benimsenebileceğini göstermek için, bu teorinin inandırıcı olmanın ötesinde, matematiksel açıdan da sağlam olduğunu göstermek ihtiyacı duydular. Bir kere yerleşince çoğulcu cehaletin istikrarlı bir dengeye ulaştığını kanıtlamak kolay, çünkü zorlayıcı yaptırım uygulamaktan yana kişilerden oluşan bir toplulukta tek sapkın olmak kimseye çekici gelmez. Bütün mesele bir toplumun buradan oraya nasıl varabildiğini göstermek. Hans Christian Andersen oyuna getirilen bir imparatora çıplak merasim yürüyüşü yaptırılabilirdi türünden saçma bir fikri, okurlarının kuşkularını askıya almalarını sağlayarak kabul ettirebilirdi; Asch da yalan söylemeleri için işbirlikçilerine para vermişti. Peki ama nasıl oluyor da daha gerçekçi bir dünyada asılsız bir görüş birliğinin kökleşmesi mümkün olabiliyor?

Üç sosyolog bir bilgisayarda iki tür faili kapsayan küçük bir toplum simülasyonu oluşturmuşlar.²⁸¹ Bu toplumda her durumda norma uyan müminler var ve bunlar norma uymayan komşularının sayısı artarsa onları ele veriyorlar. Bir de özelde kafaları karışık olan ama komşuların bir bölümü norma uyuyorsa kendileri de uyan, komşularının büyük bir bölümü norma uyum için yaptırım uyguluyorsa kendileri de yaptırım uygulayan ötek kuşkucular var. Bu kuşkucular uyumculuğa zorlanmazlarsa her iki yöne de gidebiliyorlar ve uyumcu komşularına kuşkuculuk doğrultusunda yaptırım da uygulayabiliyorlar. Macy ve çalışma arkadaşları rağbet görmeyen normların bazı sosyal bağ biçimlerinde köklenebildiğini, ama tümünde bunun mümkün olmadığını bildiriyorlar. Hakkı müminler topluma dağılmışlarsa ve herkes birbiriyle etkileşime girebiliyorsa, rağbet görmeyen bir inancın topluma empoze edilmesi mümkün değil. Buna

²⁷⁹ Glover, 1999, s.242.

²⁸⁰ Glover, 1999, s.292-93.

²⁸¹ Centola ve ark., 2005.

karşılık, hakiki müminler belli bir yerde kümelenmişlerse, normu kendilerinden daha kuşkucu olan komşularına zorla kabul ettirebiliyorlar; çevrelerindeki boyun eğme derecesini abartan ve cezalandırılmayı hak etmediklerini kanıtlamak isteyen komşuları da normu birbirlerine ve *kendi* komşularına zorla kabul ettirme telaşına düşüyorlar. Bu da bir asılsız mutabakat ve sahte yaptırımcılık akımı başlatarak bunları zincirleme bütün topluma yayabiliyor.

Gerçek toplumlarla benzerlik inanılmaz. James Payne 20. yüzyılda Almanya, İtalya ve Japonya'nın faşist ideolojilerce ele geçirilmesi sırasında yaşanan ortak bir süreci belgelemiş. Bu ülkelerin hepsinde fanatiklerden oluşan küçük bir grup "şiddet kullanma da dahil aşırı önlemleri meşru gören naif ve zinde bir ideolojiyi" benimseyerek şiddet kullanmaya hazır haydut çetelerini etrafında topluyor ve toplumun geri kalanının giderek daha fazla kesimlerini sindirerek boyun eğmeye zorluyor.²⁸²

Macy ve çalışma arkadaşları ilk kez Milgram tarafından keşfedilen ve geniş toplumlarda her bir üyenin ortak tanıdıklardan oluşan kısa zincirlerle birbirlerine bağlı olduğunu gösteren bir başka fenomeni araştırmışlar; çok tutulan bir memle ifade edersek, bu altı derece uzaklık adıyla bilinen olgu.²⁸³ Araştırmacılar az sayıda uzun mesafe bağlantısı bulunan ama faillerin daha az uzaklık dereceleriyle birbirleriyle temas kurabilmelerine olanak veren bir sanal toplum örüntüsü oluşturduklarını bildiriyorlar. Böylece failler başka yerlerde yaşayan faillerin uyum düzeyini de örnek alabiliyor, asılsız mutabakatın gözlerini bağlamasından kurtulabiliyor ve uyumculuk ya da yaptırımcılık baskılarına karşı direnebiliyorlar. Mahallelerin uzun mesafe bağlantılarıyla dışa açılması fanatiklerin yaptırımlarını zayıflatıyor ve yeterli sayıda uyumcuyu sindirerek toplumu çökertecek bir dalga oluşturmalarını önlüyor. Bu da ifade ve hareket özgürlüğü bulunan ve iletişim kanalları çok gelişmiş açık toplumlarda ideolojik hezeyanların akıntısına kapılma olasılığının daha düşük olabileceğini düşündürüyor.

Macy, Willer ve Ko Kuwabara bunun ardından asılsız mutabakat etkisini gerçek insanlarda ortaya koymak, onların da gerçek inançlarını ifade ederlerse herkes tarafından hor görülme korkup sinerek, aslında görüş birliği içinde oldukları kişileri eleştirmeye başlayıp başlamadıklarını göstermek istiyorlar.²⁸⁴ Sosyologlar kurnazca, görüşlerin nesnel liyakat standartlarından çok, yetersiz görünme dehşetinin ağır basmasıyla oluştuğunu düşündükleri iki alanı, şarap tadımı ve akademik uzmanlık alanlarını seçiyorlar.

Şarap tadımı çalışmasında Macy ve arkadaşları önce katılımcılara güzel sanatlar alanındaki üstün beğenileriyle öne çıkanların seçildiği bir grubun parçası olacaklarını söyleyerek mahcubiyet içinde ellerinin ayaklarına dolanmasını sağlıyorlar. Bunun ardından grup Hollanda Turu adı verilen (aslında araştırmacılar tarafından uydurulmuş) "birkaç yüzyıllık bir geleneğe" dahil ediliyor. Şarap tutkunlarından oluşan grup önce bir dizi şarabı, sonra da birbirlerinin şarap değerlendirme becerilerini değerlendiriyorlar. Her katılımcıya üç kadeh şarap veriliyor ve bunları buke, tat, uzunluk, dolgunluk ve genel kalite açılarından pu-

²⁸² Payne, 2005.

²⁸³ Travers & Milgram, 1969.

²⁸⁴ Willer ve ark., 2009.

anlandırmaları isteniyor. Aslında üç kadehe de aynı şişenin şarabı dolduruluyor ve birine biraz sirke ekleniyor. Asch'ın deneyinde olduğu gibi, kendi görüşlerini açıklamaları istenmeden önce katılımcıların dört işbirlikçinin değerlendirmelerine tanık olmaları sağlanıyor; bu işbirlikçiler sirke eklenmiş kadehe dokunulmamış kadehlerden birinden daha yüksek puan veriyor, diğerini de üçünün en iyisi olarak değerlendiriyorlar. Bekleneceği gibi, katılımcıların yaklaşık yarısı kendi damak zevklerini görmezden gelip çoğunluğa uyuyor.

Bunun ardından yine işbirlikçilerden altıncı bir katılımcı kadehleri doğru değerlendiriyor. Sıra katılımcıların birbirlerini değerlendirmelerine geliyor; bu değerlendirmeyi bazı katılımcıların gizlilik koşullarında, bazılarının da diğerlerinin önünde yapması sağlanıyor. Gizlilik koşullarında değerlendirme yapan katılımcılar, kendileri sindirilip uyumculuğa zorlanmış olsalar bile dürüst işbirlikçinin değerlendirmelerine itibar edip yüksek puan veriyorlar. Oysa puanlarını herkesin önünde açıklamak zorunda bırakılan katılımcılar dürüst değerlendirmecinin puanını düşürerek ikiyüzlülüğü daha da pekiştiriyorlar.

Akademik yazın deneyi de buna benziyor, ama sonunda ek bir ölçüt daha var. Hepsi üniversite lisans öğrencileri olan katılımcılara umut vadeden seçkin bir araştırmacı yazar grubuna seçildikleri söyleniyor. Katılımcılara saygın bir gelenek olan Bloomsbury Edebiyat Söyleşilerine katılmak üzere bir araya geldikleri ve açık bir oturumda önce bir metni, ardından da birbirlerinin değerlendirme becerilerini değerlendirecekleri söyleniyor. Kendilerinden MacArthur "deha ödülü" sahibi ve Harvard Üniversitesinde Albert W. Newcombe Felsefe Profesörü Dr. Robert Nelson tarafından kaleme alınmış kısa bir bölümü okumaları isteniyor. (Bu adda bir profesör ya da profesörlük kürsüsü yok.) "Diferansiyel Topoloji ve Homoloji" adlı bölüm Alan Sokal'ın "Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity" (Sınırların Aşımı: Kuantum Kitle Çekiminin Dönüşümsel Yorumu) başlıklı kitabından alınmış. Aslında bu deneme fizikçi Alan Sokal'ın bir sürü saçmalığı bir araya getirip itibarlı *Social Text* dergisinde yayımlatmayı başarak, post modern beşeri bilimlerdeki araştırmacı yazar standartları konusundaki kuşkuğunu doğrulattığı ünlü Sokal Vakasının en önemli bölümünü oluşturuyor.²⁸⁵

Bu deneyde de, gizlilik koşullarında puanlandırdıkları zaman katılımcıların denemeden etkilenmediklerinin görüldüğü bildiriliyor (bu da övgüye değer bir sonuç). Ama grup önünde yapılan değerlendirmelerde dört işbirlikçinin metni göklere çıkarmalarından sonra, onların da yüksek puan verdikleri görülüyor. Diğer katılımcıları değerlendirirken de, bu denemeye hak ettiği düşük puanı veren dürüst altıncıya özelde yüksek puan verirken, topluluk önünde düşük puan verdikleri ortaya çıkıyor. Bir kere daha sosyologlar insanların herkesin benimsediğini sandıkları görüşleri kendileri katılmadıkları halde desteklemekle kalmadıklarını, üstelik bir de bu görüşü desteklemeyen biri olursa ikiyüzlülük yaparak onu yargıladıklarını ortaya koymuş oluyorlar. Bu deneye eklenen fazladan adımda Macy ve arkadaşları yeni bir katılımcı grubundan, ilk katılımcıların bu anlamsız makalenin iyi olduğuna içtenlikle inanıp inanmadıklarını değerlendirmelerini istemişler. Yeni değerlendirmeciler yanlış yönlendirilmiş katılımcıların

dürüst değerlendirmeciye kınamalarının, onu kınamamayı seçenlere göre daha dürüst davrandıkları kanısına varmışlar. Bu sonuç Macy'nin bir inancı zorla benimsetmenin samimiyet işareti olarak algılanabileceği kuşkusunu doğruluyor; bu da insanların kendilerinin inanmadıkları görüşleri zorla kabul ettirmeye çalışmalarının ardında samimi görünme endişesinin yattığı düşüncesini destekliyor. Bu da araştırmacıların çoğulcu cehalet modelini destekleyerek, bir toplumda çoğunluğun benimsemediği bir inanç sisteminin egemen olabileceğini ortaya koyuyor.

Ekşi bir şarabın bukesinin mükemmel olduğunu ya da akademik zırvaların mantıksal açıdan tutarlı olduğunu söylemek başka, aç bir Ukrayna köylüsünün son lokmasına el koymak ya da Yahudileri bir çukurun önüne dizip ateş ederek öldürmek başka. Geniş kabul gören bir ideoloji olduğunu düşünseler bile, nasıl oluyor da sıradan insanlar vicdanlarını bastırıp böyle korkunç kıyımlara girişebiliyorlar?

Bunun yanıtı bizi Ahlaki Değerlendirme Uçurumuna götürüyor. Bu gibi kıyımlar yapan faillerin elinde daima eylemlerini kısıktırmaya bağlı, haklı, irade dışı ya da önemsiz göstermelerine yarayabilecek bir dizi temize çıkarıcı taktik bulunuyor. Ahlaki Değerlendirme Uçurumunu tanıtırken verdiğim örneklerde failler kişisel çıkarlar uğruna verdikleri zararlara (sözünden dönmek, soygun ya da tecavüz) bahaneler uyduruyorlardı. Ama insanlar bir *başkasının* çıkarları uğruna vermeye zorlandıkları zararlara da bahaneler uyduruyorlar. Eylemi görünüşte de olsa kendilerine kabul ettirebilmek, daha da önemlisi onu başkalarına haklı gösterebilmek için inançlarını gözden geçirebiliyorlar. Bilişsel çelişkiyi azaltma süreci adı verilen bu davranış, başlıca kendini kandırma taktiklerinden birini oluşturuyor.²⁸⁶ Milgram, Zimbardo, Baumeister, Leon Festinger, Albert Bandura ve Herbert Kelman gibi sosyal psikologlar, arada bir yaptıkları ayıplanacak davranışlarla ahlaki failler olarak kendi idealleri arasındaki çelişkileri azaltmak için insanların elinde birçok yöntem olduğunu belgeliyorlar.²⁸⁷

Bunlardan biri örtmece –verilen bir zararı başka sözcüklerin yardımıyla ahlaka aykırılığını azaltacak şekilde yeni bir çerçeveye oturtmak. George Orwell 1946'da kaleme aldığı "Politics and the English Language" (Siyaset ve İngiliz Dili) başlıklı ünlü denemesinde hükümetlerin bürokratik dille korkunç kitle kıyımlarını nasıl örtbas edebildiklerini gösteriyor:

Bizim zamanımızda sözlü ve yazılı siyaset dili daha çok savunulamayacakların savunusunda ibaret. Hindistan'da Britanya egemenliğinin sürmesi, Rusya'daki temizlikler ve sürgünler, Japonya'ya atom bombası atılması gibi şeyleri savunmak mümkün, ama bu yalnızca insanların çoğunun yüzünü kızartacak ölçüde gaddar bir mantıkla ve siyasi partilerin açıklanmış hedefleriyle bağdaşmayan akıl yürütmelerle yapılabilir. Siyaset dili büyük ölçüde bu gibi örtmecelerden oluşuyor, döngüsel düşünce safsatalarına başvuruyor ve kasten artırdığı muğlaklığın ardına gizleniyor. Savunmasız köyler havadan bombalanıyor, insanlar

²⁸⁶ Festinger, 1957.

²⁸⁷ Bandura, 1999; Bandura, Underwood, & Fromson, 1975; Kelman, 1973; Milgram, 1974; Zimbardo, 2007; Baumeister, 1997, bölüm 3.

kırlara kaçmaya zorlanıyor, sığırlar makineli tüfeklerle taranıyor, kulübeler yangın mermileriyle ateşe veriliyor; buna da *pasifikasyon* adı veriliyor. Milyonlarca köylü topraklarından sürülüyor ve taşıyabilecekleri dışında her şeylerini geride bırakarak yollara düşmek zorunda bırakılıyor; buna da *nüfusun yer değiştirmesinin sağlanması, tehcir* ya da *sınır bölgelerinin güvenliğinin temini* adı veriliyor. İnsanlar yargılanmaksızın yıllarca hapsediliyor ya da enselerinden vurularak öldürülüyor ya da Kutup bölgelerindeki keresteden kamplara gönderilerek iskorbütten ölüme terk ediliyor; buna da *güvenilmez unsurların ayıklanması* adı veriliyor. Yapılanların zihinlerde canlandırılmasını önlemek için bu türden bir söyleme başvurma gereği duyuluyor.²⁸⁸

Orwell bir konuda yanıliyordu, o da siyasi örtmecelerin yalnızca kendi zamanının bir fenomeni olduğunu sanmasıydı. Orwell'den yüz elli yıl önce Edmund Burke devrimci Fransa'dan yayılan örtmece dilinden yakınmıştı:

Dil her yöne evrilip çevrilir ve katliamlar ve cinayetler için eşanlamlı sözcükler ve dolaylı ifadeler aranır. Şeyler asla bilinen adlarıyla anılmaz. Katliamlar için bazen *gerginlikler*, *galeyana gelme*, *aşırılık* sözcükleri, bazen de *devrimci gücün fazlasıyla uzun süreli uygulamaları* ifadeleri kullanılır.²⁸⁹

Geçtiğimiz on yıllardan birkaç örnek vermekle yetinelim: (1970'lerde) *munzam zarar* ya da *sivil zayıat*, (1990'larda) *etnik temizlik*, (2000'lerde de) *olağa-nüstü gözaltılar*.

Örtmeceler birkaç nedenle etkili olabilir. Eşanlamlı sözcüklerin her biri farklı duygusal renkler taşıyabilir; *ince* ve *sıksa*, *şışko* ve *dolgun* ya da müstehcen bir sözcük ve onun kibar eşanlamlısı örnek verilebilir. *The Stuff of Thought* adlı kitabımda örtmecelerin çoğunun daha sinsî bir işlev gördüğünü ileri sürdüm: Örtmeceler sözcüklerin kendilerine karşı tepkiler tetiklemiyor, mevcut durumun farklı bir kavramsal yorumunu ön plana çıkararak etkili oluyor.²⁹⁰ Örneğin, örtmece yalanı inandırıcı bir yadsıma döndürebiliyor. Yaşananları bilmeyen bir kişi *nüfusun yer değiştirmesinin sağlanması* ifadesini duyunca aklına vagonlar ya da tren biletleri gelebilir. Sözcüklerin seçiminde farklı hedefler güdüler, farklı etik değerler vurgulanabilir. *Munzam zarar* ya da *sivil zayıat* sözcükleri, verilen zararın arzulanan bir sonuç olmadığını, kasıtsız bir yan hasar olduğunu ima edebilir; bu da ahlaki açıdan farklı göstererek meşrulaştırmadır. *Munzam zarar* ya da *sivil zayıat* terimleri, neredeyse ciddi ciddi, kontrolden çıkmış bir tramvayın hat üzerindeki beş işçiye öldürmesini önlemek için yan hatta çalışan talihsiz işçinin feda edilmesini betimlemek için bile kullanılabilir. Bir eylemin anlamlandırılmasında duygusal çağrışımlara başvurma, inandırıcı yadsımlar ve güdüler yakıştırma tarzında bütün bu fenomenleri kullanmak mümkün.

Ahlaki yükten uzaklaşmaya yarayan mekanizmalardan ikincisi de zamana yayma. İnsanlar asla bir kerede yapamayacakları barbarca şeyleri yavaş yavaş yapıyorlar, böylece herkes mevcut normlardan çok farklı hiçbir şey yapmadıkları duygusuyla kendilerini rahatlatıyorlar.²⁹¹ Nazilerin önce engellilere

²⁸⁸ Orwell, 1946/1970

²⁸⁹ Aktaran Nunberg, 2006, s.20.

²⁹⁰ Pinker, 2007b; Pinker ve ark., 2008.

²⁹¹ Glover, 1999; Baumeister, 1997, bölüm 8 ve 9.

ve zihinsel özürllülere ötanazi uygulamaları ve Yahudileri haklarından mahrum edip, taciz edip, gettolara kapatıp sürgün etmesi ve bu adımların sonunda uç noktada bir örtmeceyle *Nihai Çözüm* diye adlandırılan zirveye tırmanması tarihteki kötü örneklerden arasında ilk akla gelecekler. Bir başka örnek de savaşla ilgili karar evreleri. Özellikle yıpratma savaşlarında bir müttefike verilen materyal desteği giderek askeri danışmanlara dönüşebilir, derken asker sayısının tırmanmasıyla sonuçlanabilir. Fabrikaların bombalanması mahallelerin yakınlardaki fabrikaların bombalanmasına, derken mahallelerin bombalanmasına dönüşebilir. Milgram deneyinde büyük bir olasılıkla hiçbir katılımcı ilk deneyde kurbanı 450 voltluk bir şok veremezdi; hafif bir titreşimle işe başlatılan katılımcılar tırmandırmalarla bu noktaya yönlendirilmişlerdi. Milgram'ın deneyi oyun teorisyenlerinin Tırmandırma oyununa benziyor; nitekim bu oyun da Yıpratma Savaşına benziyor.²⁹² Şok şiddetlendiği için oyundan çekilmesi durumunda, katılımcı sorumluluklarını yerine getirerek ve bilimin ilerlemesine katkıda bulunarak yaşayacağı tatmin duygusundan mahrum kalacak, böylece yaşadığı endişeleri ve kurbanı çektiği acıları haklı göstermek için geriye hiçbir şey kalmayacaktır. Her basamakta, katılımcılara sonuna kadar gitmenin getirisi daha yüksek gibi gelecek ve deneycinin çalışmanın tamamlandığını açıklamasını umarak devam edeceklerdir.

Uzaklaşmaya hizmet eden üçüncü bir mekanizma da sorumluluğun yayılması. Milgram'ın sahte deneycisi katılımcılara her zaman ne olursa olsun sorumluluğun bütünüyle kendi omuzlarında olduğunu söylüyor. Yöntem değişikliğine gidilip katılımcıya kendisinin sorumlu olduğu söylenince uyum düzeyi birden tepetaklak oluyor. İstekli ikinci bir katılımcının ilkinin gaza getirdiğini biliyoruz; Bandura sorumluluğun dağılmasının belirleyici önemde bir faktör olduğunu gösteriyor.²⁹³ Milgram deneyine benzer bir çalışmada katılımcılara, kurbanı uygulanan voltaj belirlemede kendi seçecekleri değerle diğer iki katılımcının seçecekleri değerlerin ortalamasının alınacağı söylendiği zaman, katılımcıların daha kuvvetli şokları tercih ettikleri bildiriliyor. Bütün bunların tarihteki paralelleri görmemek mümkün değil. Savaş suçlularının kalıplaşmış "Ben sadece emirlere uyuyordum" savunmaları ortada. Kasap liderlerin, ordularını, ölüm mangalarını ve arkalarındaki bürokrasiyi örgütlerken, kimsenin bu ölümlerin gerçekleşmesi için kendi eylemlerinin yeterli olduğu duygusuna kapılmamasını sağlamaya özen gösterdikleri de biliniyor.²⁹⁴

Alışılmış ahlaki yargı mekanizmalarını işlevsiz kılmamanın dördüncü yolu da araya mesafe koymak. İnsanların, çığından çıkmış bir saldırının içinde kaybolmadıkları ya da sadizm batağına saplanmadıkları sürece masum insanlara doğrudan ya da yakın mesafeden zarar vermekten hoşlanmadıklarını gördük.²⁹⁵ Milgram deneylerinde kurbanın katılımcıyla aynı odaya getirilmesi durumunda, en yüksek şok düzeyine kadar çıkan katılımcı oranı üçte bir azalıyordu. Ve katılımcının kurbanın elini bir elektrot levhasına bastırması gerektiğinde bu oranda yarıdan fazla azalma olduğu gözlemleniyordu. Hiroşima'ya bombayı atan *Enola*

²⁹² Katz, 1987.

²⁹³ Bandura ve ark., 1975; Milgram, 1974.

²⁹⁴ Arendt, 1963; Baumeister, 1997; Browning, 1992; Glover, 1999.

²⁹⁵ Greene, 2011.

Gay pilotunun bir alev makinesiyle yüz bin kişiyi teker teker yakmayı kabul etmeyeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Beşinci bölümde gördüğümüz gibi, Paul Slovic Stalin'e atfedilen bir ölüm trajedidir oysa bir milyon ölüm istatistiktir gözlemini doğruluyor.²⁹⁶ İnsanlar çok sayıda (hatta az sayıda) insanın tehlike altında olduğu gerçeğini kolayca anlayamıyorlar, ama adı ve yüzü olan bir kişinin yaşamını kurtarmak için hemen seferber oluyorlar.

Ahlaki duygularla oynamanın beşinci yolu da mağduru aşağılamak. Bir grubu şeytanlaştırma ve insani özelliklerden yoksun saymanın bu grup üyelerine zarar vermenin yolunu açabildiğini daha önce görmüştük. Bandura, deneycinin bazı katılımcıların çalışmaya katılan (katıldığını düşündükleri) bir grup insanın etnik kökenine ilişkin aşağılayıcı bazı laubalilikleri duymasını sağlayarak bu süreci doğrulamış.²⁹⁷ Böyle bir yorumu işiten katılımcıların bu insanlara uyguladıkları şokların voltajını yükselttikleri gözlemlenmiş. Nedensellik oku diğer yönde de işleyebiliyor. Manipüle edilerek birisine kötülük yapmaları sağlanan insanlar, geriye dönüp zarar verdikleri insanlar hakkındaki düşüncelerini olumsuzlaştırabiliyorlar. Bandura kurbanı şok uygulayan katılımcıların yaklaşık yarısının açıkça eylemlerini haklı gösterdiklerini bildiriyor. Çoğu bunu mağduru suçlayarak yapıyor (bu Milgram'ın da gözlemlediği bir fenomen) ve "Kötü performans tembelliğe ve gözetimciyi sınaama isteğine işaret edecektir" türünden şeyler yazabiliyor.

Sosyal psikologlar ahlaki yükten uzaklaşmaya yarayan başka bazı atraksiyonlara da dikkati çekiyorlar; nitekim Bandura'nın katılımcıları bunların çoğunu yeniden keşfetmişler. Bunlar arasında verilen zararı küçümsemek ("Çok acı verdiğini sanmıyorum"), zarara göreli yaklaşmak ("herkes her gün bir şeyler için cezalandırılıyor") ve son çare olarak da bu işten görevin zorunluluklarına dayanarak sıyrılmaya çalışmak ("Gözetimci olarak işimi yapmak benim aşağılık bir kişi olduğum anlamına geliyorsa, öyle olsun"). Görüldüğü kadarıyla katılımcılar yalnızca bir taktiği gözden kaçırmışlar; bu da "Başkaları daha da kötüsünü yapıyor" şeklindeki kendine yontucu kıyaslama."²⁹⁸

İdeolojinin tedavisi yok, çünkü bizi akıllı kılan çok sayıda bilişsel yetimizden kaynaklanıyor. Kafalarımızda uzun ve soyut nedensellik zincirleri canlandırma eğilimimiz var. Başka insanlardan bilgi ediniyoruz. Davranışlarımızı onlarınkilerle eşgüdüm içine sokmaya çalışıyor, bazen de ortak normlara uyuyoruz. Ekip çalışması yaparak tek başımıza gerçekleştiremeyeceğimiz ilerlemeler kaydediyoruz. Her bir somut ayrıntı üzerinde hemen soyutlamalar geliştiriyoruz. Eylemlerimizde farklı yollardan, farklı araç ve amaçlarla, farklı hedeflere ulaşmaya çalışarak ve farklı yan ürünler doğurarak ilerliyoruz.

Bu yetiler zehirli bileşimler ortaya çıkardığında ortaya tehlikeli ideolojiler çıkıyor. Birisi çıkıyor ve şeytanlaştırılmış ya da insani özelliklerden yoksun sayılmış bir grubu ortadan kaldırarak mutlak iyilik haline ulaşılabilceğinin teorisini geliştiriyor. Benzer fikirdeki bir çekirdek grup inanmayanları cezalandırarak

²⁹⁶ Slovic, 2007.

²⁹⁷ Bandura ve ark., 1975.

²⁹⁸ Bandura, 1999; Gabor, 1994.

düşünceyi yayıyor. İnsanlar akıntıya kapılarak ya da sindirilerek kümeler halinde bu görüşü desteklemeye başlıyorlar. Kuşkucular susturuluyor ya da tecrit ediliyor. Kendine yontucu gerekçelerle insanlar akıl ve mantıkla irdelemeye karşı bir planın tuzağına düşüyorlar.

Hiçbir toplumun kolayca bulaşabilen ideolojilere karşı korumalı olduğu söylenemez, ama buna karşı geliştirilebilecek aşılardan biri insanların ve fikirlerin özgürce dolaştığı ve kimsenin aykırı görüşleri nedeniyle cezalandırılmadığı, farklılıklara saygıyla yaklaşılan bir görüş birliği ortamına bile karşı durduğu izlenimini veren aşırıların da buna dahil olduğu bir açık toplum olabilir. Modern kozmopolit toplumların soykırıma ve ideolojik iç savaşlara görece bağışık olmaları da bunu biraz destekleyen bir önerme sayılabilir. Madalyonun öteki yüzü de geniş çaplı şiddet eylemlerine uygun ortamlar bulunan rejimlerde sansürün ve dar görüşlülüğün nüksetme tehlikesi.

SAF KÖTÜLÜK, İÇİMİZDEKİ ŞEYTANLAR VE ŞİDDETİN GERİLEMESİ

Bu bölümün başında Baumeister'ın saf kötülük efsanesi teorisinden söz etmiştim. İnsanlar ahlaki değerlendirmeler yaparken mağdurun bakış açısını benimserler ve başkalarına zarar veren bütün faillerin sadist ve psikopat olduğunu varsayarlar. Dolayısıyla, ahlaki değerlendirme yapanlar tarih boyunca şiddetin azalmasını adaletin kötülüğe karşı yürüttüğü kahramanca mücadelenin sonucu olarak bakmaya eğilimlidirler. Şanlı kuşak faşistleri yendi; yurttaş hakları hareketi ırkçıları yendi; 1980'lerde Ronald Reagan'ın silahlanma politikası komünizmi çöküşe götürdü. Elbette dünyada kötüler var –sadist psikopatların ve narsist despotların bu sıfatlara layık olduğu açık– ve elbette dünyada kahramanlar da var. Ama şiddetteki azalmanın büyük bir bölümü zamanın ruhundaki değişikliklere bağlı gibi görünüyor. Despotlar öldü ve yeni despotlar onların yerini almadı; baskıcı rejimler son nefesine kadar savaşmadan yok oldu.

Saf kötülük efsanesinin alternatifi de insanların birbirlerine yaptıkları kötülüklerin çoğunun geri planında her normal insanda bulunan güdülerin bulunması. Böyle bakıldığında şiddetteki azalma, birçok insanın bu güdülerin peşinden giderek az gitmesine ve güdülerini giderek daha kısıtlı ve daha seyrek durumlarda gerçekleştirmesine bağlı gibi görünüyor. Bu şeytanları bastıran iyilik melekleri de bir sonraki bölümün konusu. Bununla birlikte, içimizdeki şeytanları tanıma süreci onları denetim altına almanın ilk adımı olabilir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı psikoloji çağıydı. Hakimiyet hiyerarşileri, Milgram ve Asch deneyleri ve bilişsel çelişki teorisi gibi akademik araştırmalar giderek toplumsal sağduyunun bir parçası olmaya başlıyordu. Ama bu gelişme toplumdaki farkındalık düzlemine bilimsel psikolojinin sızmasından ibaret değildi; genel olarak insan ilişkilerine psikolojik gözlemlerle bakma alışkanlığı yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu yarım yüzyılda okuryazarlığın ve yer değiştirmelerin artması ve teknolojinin gelişmesiyle türümüz giderek daha fazla kendinin farkında olmaya başladı: artık adeta ağır çekimdeki kamera gibi, hepimizi dışarıdan izliyoruz. Giderek ilişkilerimizi iki ayrı bakış açısından inceliyoruz: kafamızın içinden bakışımızda deneyimlerimiz yalnızca *yaşanan şeyler*, buna

karşılık bilim insanı gözüyle baktığımızda bütün yanılsamaları ve yanılgıları-
la yaşadığımız deneyimleri evrilmiş bir beyindeki aktivite örüntüleri olarak ele
alıyoruz.

Akademik psikoloji de, toplumsal sağduyu da bizi harekete geçirenin ne ol-
duğunu tam olarak anlamanın henüz yanından bile geçemiyor. Ama biraz psiko-
lojiyle bu yönde hayli yol alınabilir. Bana öyle geliyor ki insanların yaşadıkları
kaçınılması mümkün ıstırapların önemli bir bölümünden bilişsel ve duygusal
yapımıza ait az sayıda tuhaflık sorumlu.²⁹⁹ Yine bana öyle geliyor ki, bu tuhaflık-
lara ilişkin sezgilerin paylaşılması sayesinde şiddet oranlarında kısmi çentikler
oluştı ve gelecekte bu sayede çok daha büyük düşüşler yaşanması mümkün. İçi-
mizdeki beş şeytanın her birinin giderek farkına varmaya başladığımız kendine
özgü bir tasarım özelliği var ve bu konudaki kavrayışımızı geliştirmek hepimiz
açısından akıllıca olacak.

İnsanların, özellikle de erkeklerin başarı beklentileri ve özgüvenleri aşırı
yüksek; birbirleriyle çatıştıkları zaman da sonuç hiçbirinin tahmin etmediği
kadar kanlı olabiliyor. İnsanlar, özellikle de erkekler kendilerinin ve grupları-
nın hakimiyeti için çabalıyorlar; hakimiyet özelemleri kafa kafaya geldiğinde,
erdemli olan tarafın üstün gelme olasılığı çok düşük olurken, sonuç olarak her-
kesin kaybetme olasılığı da çok yükseliyor. İnsanlar kendi masumiyetlerini ve
rakiplerinin kötülüğünü abartan bir muhasebeyle intikam peşine düşüyorlar;
iki taraf da mükemmel adalet peşine düşünce de, hem kendilerini hem de mi-
rasçılarını çatışmaya mahkum ediyorlar. İnsanlar başkalarına doğrudan zarar
verince yaşadıkları irkilmeden kurtulmayı başarmakla kalmıyorlar, bundan zevk
de almaya başlıyorlar; bu tür şiddete kendi başlarına ya da akranlarıyla işbirliği
içinde girişirlerse, sadistlere dönüşebiliyorlar. Ve insanlar herkesin bu fikirde
olduğunu düşünerek inanmadıkları bir düşünceyi savunabiliyorlar; kapalı bir
toplumda bu gibi inançlar hızla yayılabilir ve toplumu kolektif bir hezeyanın
pençesine düşürebiliyor.

²⁹⁹ Ayrıca bkz. Kahneman & Renshon, 2007.

İYİLİK MELEKLERİ

İçimizdeki kurdun ve yılanın yanında, her birimizin yüreğinde az da olsa biraz yardımseverlik, insanlığa duyulan bir dostluk kıvılcımı, bir nebze güvercin özelliği de bulunduğu tartışma götürmez. Bu cömert duyguların çok zayıf olduğunu, bunların bir şeyler uğruna parmağımızı bile kıpırdatmamıza yetmediğini varsayalım, yine de zihnimiz üzerinde bunlar da belirleyici etki yapabilir ve diğer her etmen eşit olduğunda serinkanlılıkla insanlığa hizmet edebilecek yararlı şeyleri tercih edip, bunları kötücül ve tehlikeli olanların üzerinde tutmamızı sağlayabilir.

–David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*
(Ahlak İlkeleri Üzerine Bir İnceleme)

Her çağda insanların çocuklarını yetiştirme tarzı, insan doğasına nasıl baktıklarını gösteren bir penceredir. Anne babalar çocukların doğuştan kötü olduğuna inandıkları çağlarda, onları hapsiye dövdüler; doğuştan iyi olduklarına inandıkları çağda da yakan top oyununu yasaklıyorlar. Geçen gün bisikletimle giderken, bir anne ve okul öncesi çağda iki çocuğunun yanından geçerken insan doğasına ilişkin son modaya vakıf oldum. Ufaklıklardan biri mızımlık edip ağlıyor, annesi de diğerini azarlıyordu. Üçlünün yanlarından geçerken, annenin ağzından çıkan haşın bir sözcük çarptı kulaklarıma: “EMPATİ!”

Empati çağında yaşıyoruz. Yeni bin yılın ilk on yılı sona ererken insanın bu yeteneğini yücelten çok sayıda kitaptan birinde, saygın primatolog Frans de Waal tarafından kaleme alınan manifesto bunu ilan ediyor.¹ Geçtiğimiz iki yıl içinde yayımlanmış başlıklardan ve alt başlıklardan bazıları şunlar: *The Age of Empathy* (Empati Çağı), *Why Empathy Matters* (Empati Neden Önemli), *The Social Neuroscience of Empathy* (Empati Sosyal Nörobilimi), *The Science of Empathy* (Empathy Bilimi), *The Empathy Gap* (Empati Eksikliği), *Why Empathy is Essential (and Endangered)* (Empati Neden Önemli [Ve Neden Tehlikede]), *Empathy in the Global World* (Küresel Dünyada Empati) ve *How Companies Prosper When They Create Widespread Empathy* (Yaygın Bir Empati Ortamı Geliştiren Şirketlerde Başarı Nasıl Artıyor). *The Empathic Civilization* (Empatik Uygarlık) başlıklı bir başka kitapta da aktivist Jeremy Rifkin bu bakış açısını şöyle açıklıyor:

¹ de Waal, 2009.

Biyologlar ve bilişsel nörobilimciler insanların ve diğer türlerin bir başkasının içinde bulunduğu durumu kendi durumları gibi hissetme ve deneyimlemelerine olanak veren ayna nöronları keşfediyorlar; bunlara empati nöronları adı veriliyor. Görüldüğü kadarıyla, hayvanlar arasında en sosyalleriyiz ve hemcinslerimizle yakın bir işbirliği ve arkadaşlık arayışı içindeyiz.

Öte yandan, sosyal bilimciler insanlık tarihini empatik gözlüklerle yeniden incelemeye başladılar ve bu süreçte insanın evriminin yalnızca doğa üzerindeki gücünün yayılmasıyla değil, aynı zamanda empatinin yoğunlaşması ve zamanda ve mekanda giderek daha geniş alanlara yayılmasıyla ölçüldüğünü gösteren, insan anlatılarında gizlenmiş, daha önce keşfedilmemiş boyutlar keşfediyorlar. Temelde empatik bir tür olduğumuzu ortaya koyan bilimsel kanıtların giderek artmasının toplum açısından derin ve kapsamlı sonuçları var ve tür olarak kaderimizi belirleyici bir rol oynayabilir.

Küresel ekonominin yeniden doğmasını sağlamak ve biyosfere yeniden eski canlılığını kazandırmak istiyorsak, şimdi artık en azından küresel bir empatik bilinç düzeyine sıçramamız ve bunu bir kuşaktan daha kısa bir sürede başarmamız gerekiyor. Yanıtlamamızı bekleyen soru şu: tarih boyunca empatik duyarlılığın olgunlaşmasına ve bilinç alanının genişlemesine olanak veren mekanizma ne?²

Belki de yolda karşılaştırdığım annenin küçük oğlunu empati kavramına alıştırmak için harcadığı çabanın tek nedeni bir ufaklığı kız kardeşine sataşmaktan vazgeçirmeye çalışmakla sınırlı değil; belki de bunun ardında küresel empatik bilinci yaygınlaştırma arayışımız da yatıyor. Belki de bu *Teaching Empathy* (Empatiyi Öğretmek), *Teaching Children Empathy* (Çocuklara Empati Öğretmek) ve *The Roots of Empathy: Changing the World Child by Child* (Empatinin Kökenleri: Dünyayı Tek Tek Çocuklarla Değiştirmek) türünden kitaplardan etkilenmiş bir anne. Pediyatrist T. Berry Brazelton bu son kitabın yazarını “her yerdeki okullardan ve sınıflardan, tek tek çocuklardan, tek tek anne babalardan, tek tek öğretmenlerden başlayarak dünya barışına ulaşmaya ve gezegenimizin geleceğini korumaya çalışan”³ bir yazar sözleriyle övüyor.

Ben empatiye karşı değilim. Bence empati –her zaman olmasa bile, genellikle– iyi bir şey; nitekim bu kitapta da bazı yerlerde ona göndermede bulundum. Empati çemberinin genişlemesi günümüzde insanların neden bazı zalim ceza uygulamalarına karşı çıktıklarını ve savaşın insani maliyeti üzerine neden daha fazla kafa yormaya başladıklarını açıklamaya yardım edebilir. Ama artık empati 1960’larda sevgi sözcüğünün üstlendiği işlevi devralmaya, (dünyanın dönmesini sağlayan şey, günümüzde dünyanın ihtiyacı olan şey, tek ihtiyacınız olan şey türünden) basmakalıp sloganlarla yüceltilen ve şiddeti azaltıcı rolü abartılan duygusal bir ideal olmaya başladı. Amerikalıların ve Sovyetlerin nükleer kılıçlarını şakırdatmaktan ve vekil savaşlarını kızıştırmaktan vazgeçmelerine sevginin ya da empatinin yol açtığını pek sanmıyorum. Ve herkes kadar empati sahibi olduğumu düşünmekten hoşlanmama rağmen, eleştirmenlerime karşı kiralık katil tutmamı, park yeri için yumrukleşmamı, saçma bir şey yaptığımı söyleyen eşimi

² Rifkin, 2009. Alındığı yer: http://www.huffingtonpost.com/jeremyrifkin/the-empathic-civilization_b_416589.html.

³ Gordon, 2009

tehdit etmemi ya da Çin'in ekonomik açıdan bize üstün gelmesini önlemek için ülkemizin bu ülkeyle savaşması için lobi yapmamı empatinin önlediğini söyleyemem. Zihnim önce durup bu türden şiddet eylemlerinin mağduru olmanın ne demek olduğu üzerine kafa yorup, onların yaşayacağı acıyı hissettikten sonra geri çekilmiyor. Bir kere zihnim beni asla bu gibi eylemlere yönlendirmiyor: bunlar saçma, budalaca, akla hayale gelmez işler. Oysa geçmişteki kuşaklar açısından bunlar hiç de akla hayale gelmez seçenekler değildi; bu açık. Şiddetin azalmasında empati çemberinin genişlemesi belli ölçüde rol oynamış olabilir, ama bu gelişmenin ardında ihtiyat, mantık, hakkaniyet, özdenetim, normlar ve tabular ve insan hakları kavramları türünden duygusalıktan uzak yetilerin ağırlığı da gözden kaçırılmamalı.

Bu bölüm doğamızın iyilik melekleri hakkında; burada bizi şiddetten uzaklaştıran psikolojik yetilerimizi göreceğiz ve bunların zamanla daha fazla kullanılmaya başlanmasının şiddetteki azalmada rolü olabileceğini ortaya koyacağız. Empati de bu olumlu yetilerimizden biri, ama olumlu yetilerimiz onunla sınırlı değil. İki yüz elli yılı aşkın bir süre önce Hume'un dile getirdiği gibi, bu yetilerin varlığı tartışma götürmez. Zaman zaman evrim sürecinde yardımseverliğin gelişmesinin doğal seçim teorisi açısından bir paradoks oluşturduğunu okusak da, aslında bu paradoks onlarca yıl önce çözüldü. Ayrıntılar üzerinde görüş ayrılıkları sürüyor, ama günümüzde hiçbir biyolog karşılıklı yardımlaşma, akrabalık ve diğer farklı karşılıklılık biçimleri türünden evrim dinamiklerinin uygun koşullarda insanları barış içinde bir arada yaşamaya götürecek psikolojik yetilerin seçilmesini sağlayabileceğinden kuşku duymayacaktır.⁴ Hume'un 1751'de yazdıklarının doğru olduğunu bugün kesinlikle biliyoruz:

Doğamıza sıkıca yerleşmiş zayıf erdemlerden söz edildiğini duymak, ısrarla insanda bencilliğin egemen olduğunu savunanları bile herhangi bir surette rahatsız etmeyecektir. Tersine, onların bu ilkelerden biri kadar ötekini de kabul etmeye hazır oldukları görülüyor ve (göründüğü kadarıyla ilkesizliklerinin değil) hiciv duygularının kendiliğinden onları, aralarında gerçekten büyük ve adeta çözülmez bir bağ olan bu her iki görüşe de açık kıldırdığı anlaşılıyor.⁵

Eğer hiciv duygusu beni empatinin abartıldığını göstermeye itiyorsa, bunun kaynağında bu gibi erdemli duyguların önemini ya da bunlarla insan doğası arasındaki çözülmez bağları reddetmem yatmıyor.

Sekiz bölüm boyunca insanların birbirlerine yaptıkları korkunç şeyleri ve insan doğasının onları harekete geçiren görece karanlık yönlerini okuduktan sonra, iyilik meleklerimiz üzerinde durulan bu bölümde biraz moralinizin yükselmesine sonuna kadar hakkınız var. Ama okurları gereğinden daha mutlu bir sonla memnun etme arzusunun cazibesine direneceğim. Görece karanlık dürtülerimizi dizginleyen beyin bölümlerimiz köle kullanan, cadıları yakan ve çocukları döven atalarımızın da standart donanımlarıydı ve bunların varlığı kendiliğinden insanları iyi kılmiyor; bu açık. Ve insan doğasında bizi kötü şeyler yapmaya iten kötü yönler ve bizi iyi şeyler yapmaya iten iyi yönler var demek,

* Mutualism -çn.

⁴ Dawkins, 1976/1989; McCullough, 2008; Nowak, 2006; Ridley, 1997.

⁵ Hume, 1751/2004.

şiddetteki azalmayı açıklayan tatmin edici bir yanıt olmuyor. (Savaşı kazanan benim; barışı kaybedense sensin.) İyilik meleklerimizi ararken, bunların bizi şiddetten nasıl uzak tuttuğunu göstermekle kalmamalı, neden bu kadar sık bunu başaramadıklarını da göstermeliyiz; nasıl olup da bunların giderek daha fazla kullanıldığını göstermekle yetinmemeli, tarihin bunları kullanmak için neden bu kadar çok beklemek zorunda kaldığını da ortaya koymalıyız.

EMPATİ

Empati sözcüğü henüz yalnızca yüz yıllık bir sözcük. Genellikle bu sözcüğü ilk kullananın Amerikalı psikolog Edward Titchener olduğu, sözcüğü 1909'daki bir konferansında kullandığı söylenir, ama *Oxford English Dictionary* bu sözcüğün ilk kez 1904'te Britanyalı yazar Vernon Lee tarafından kullanıldığını bildiriyor.⁶ Her iki yazar da sözcüğü Almanca *Einfühlung* (içten kavrayış, özdeşleme) sözcüğünden türetiyorlar ve bir tür estetik değerlendirme tarzını ifade etmek için, bir gökdelene bakarken kendimizi uzun ve ayakta durarak bakıyor gibi hayal edercesine "zihnin kaslarıyla hissetmek ya da eylemek" anlamında kullanıyorlar. Sözcüğün İngilizce kitaplarda kullanımı 1940'ların ortalarından itibaren hızla yaygınlaşıyor ve kısa süre sonra sözcük *irade* (*will power*; 1961'de) ve *özdenetim* (*self-control*; 1980'lerin ortalarında) gibi Victoria devri erdemlerinden daha çok kullanılır hale geliyor.⁷

Empati'nin bu hızlı tırmanışına sözcüğün yeni bir anlam kazanması, "duygudaşlık" (*sympathy*) ya da "merhamet" (*compassion*) sözcüklerine yakınlaşması eşlik ediyor. Anlamaların böyle harmanlanmasını bir halk psikolojisi teorisiyle açıklamak mümkün: başkalarına yardımsever davranmak için kendini onların yerine koymak, ne hissettiklerini anlamak, onların bakış açısını benimsemek ya da onların gözünden bakmak gerekir düşüncesi.⁸ Bu teoriyi apaçık doğru sayamayız. William James "On a Certain Blindness in Human Beings" (İnsanın Bir Tür Körlüğü Üzerine) başlıklı denemesinde insanla onun en yakın arkadaşı arasındaki bağ üzerine kafa yoruyor:

Köpeklerle aramızdaki bağı ele alalım; onlarla bağımız yeryüzündeki bağların çoğundan daha yakın, ama bu dostça birbirinden hoşlanmanın ötesinde, iki taraf da ötekine yaşamı anlamlı kılan şeylere ne kadar duyarsız! Bizi ne çukurlardaki kemikler ne de ağaçların ya da sokak lambası direklerinin kokusu heyecanlandırıyor; edebiyat ve sanatın verdiği hazlar da onların umurunda değil. Siz oturmuş, o ana kadar karşılaştığınız en heyecan verici aşk öyküsünü okurken, fox-terrier köpeğiniz sizin davranışınız hakkında ne türden bir hüküm veriyor? Size karşı bütün iyi niyetine rağmen, onun sizin davranış tarzınızı anlaması asla mümkün değil. Onu yürüyüşe çıkarıp, yakalaması için ona sopalar atmak yerine, orada öylece heykel gibi duygusuzca oturmak da ne! Elinize bir şeyler

⁶ Titchener, 1909/1973.

⁷ *Empati, irade ve özdenetim* konularının popülerliğinde Michel ve arkadaşlarının 2011'de Bokworm programıyla gerçekleştirdikleri Google Books analizi temel alınmıştır; bkz. Şekil 7-1'in alt yazısı.

⁸ Batson, Ahmad, Lishmer, & Tsang, 2002; Hoffman, 2000; Keen, 2007; Preston & de Waal, 2002.

alıp, adeta felç olmuşçasına, bilinçli bir yaşam işaretinden yoksun saatlerce o şeye bakmanız, her gün geçirdiğiniz bu tuhaf hastalık da neyin nesi?⁹

Görüldüğü gibi, bugün yüceltilen *empati* duygusu –başkaları için bencil olmayan bir kaygı ve ilgi duymak– karşındakinin düşüncelerini okuyabilmekle ya da duygularını hissetmekle eşitlenemez. Öyleyse, gelin birçok zihinsel durum için kullanılan bu sözcüğün farklı birkaç anlamını birbirinden ayırt edelim.

Empatinin özgün ve en mekanik anlamı *yansıtma* –kendini bir başka kişi, hayvan ya da nesnenin yerine koyarak bu durumda olmanın neler hissettirdiğini hayal etme. Gökdelen örneğinin gösterdiği gibi, *empati yansıtma* yetisi anlamında ele alındığında, bırakın empati nesnesine ait duyguların empati besleyen kişi açısından önemli olmasını, onun duyguları *olması* bile gerekmiyor.¹⁰

Bununla yakından ilişkili bir beceri de başkalarının bakış açılarını benimseme, başkalarının gözünden bakma, onların dünyayı nasıl gördüğünü gözünde canlandırma yetisi; buna *bakış açısı alma* yetisi adı veriliyor. Bilindiği gibi, Jean Piaget yaklaşık altı yaşından küçük çocukların masanın üzerindeki üç oyuncak dağın karşılarında oturan kişiye nasıl görüldüğünü gözlerinde canlandıramadıklarını göstermiş, bu türden gelişmemişlik durumunu benmerkezcilik olarak adlandırmıştı. Çocuklara haksızlık etmeyelim; bu beceriyi erişkinler de kolay kazanmıyorlar. Harita okumak, “buradasınız” işaretlerinin anlamını çözmek ve üç boyutlu nesneleri zihinde döndürmek en iyilerimizi bile zorlayabilir, ama buna bakıp merhamet duygumuzu sorgulamamıza gerek yok. Daha geniş ele alırsak, bakış açısı alma bir kişinin neler gördüğü yanında neler düşündüğü ve hissettiğini tahmin etme becerisini de kapsıyor ve bize *empati* sözcüğünün bir başka anlamını veriyor.

Zihin okuma, zihin teorisi, zihinselleştirme ya da empatik tepkinin doğuluğu ise birinin söz ya da davranışlarından ya da içinde bulunduğu durumdan onun düşünce ya da duygularını tahmin etme yetisi. Bu yeti sayesinde biraz önce treni kaçırmış bir kişinin muhtemelen canının sıkın olacağını ve gideceği yere zamanında nasıl yetişeceğine kafa yordüğünü tahmin edebiliyoruz.¹¹ Zihin okumada kişinin deneyimlerini bizim de yaşamamız gerekmediği gibi, bunlara önem vermemiz de gerekmiyor; bunların ne olduğunu anlamamız yeterli. Aslında zihin okuma iki yetiyi kapsıyor; bunlardan biri düşünceleri okuma yetisi (otizmde bu işlev bozuluyor) ve duyguları okuma yetisi (bu işlev de psikopatide bozuluyor).¹² Bazı zeki psikopatlar başkalarının duygusal durumlarını okumayı öğrenebiliyorlar ve böylece onları daha iyi manipüle edebiliyorlar, ama bu duygusal durumların gerçek doğasını kavramayı başaramıyorlar. Örneğin, bir tecavüzcü kurbanları hakkında şunları söyleyebiliyor: “Gerçekten korkmuşlar mı? Ama biliyor musun, aslında bunu anlamıyorum. Benim de korktuğum durumlar olmuştur, ama bunlar kötü duygular değildi.”¹³ Ve başkasının duygusal duru-

⁹ James, 1977.

^{*} Projeksiyon –çn.

¹⁰ Batson ve ark., 2002; Hoffman, 2000; Keen, 2007; Preston & de Waal, 2002.

[†] Perspective-taking –çn.

¹¹ Baron-Cohen, 1995.

¹² Blair & Perschardt, 2002.

¹³ Hare, 1993; Mealey & Kinner, 2002.

munu gerçekten anlasınlar ya da anlamasınlar, psikopatlar bu duygulara hiç aldırıyorlar. Kişinin başka varlıkların zihinsel durumlarını bütünüyle anladığı halde, onlarla duygudaşlık hissetmemesi de mümkün; sadizm, *schadenfreude* ya da başkalarının mutsuzluğundan keyif alma ve hayvanların durumuna kayıtsızlık da bu örnekler arasında yer alıyor.

Yine de insanlar bir başkasının acı çektiğine tanık olduklarında genellikle *rahatsızlık* hissediyorlar.¹⁴ Bu, kavgada ötekini yaralamayı önleyen tepki; Milgram'ın deneyinde katılımcıların uyguladıklarını sandıkları şoklar nedeniyle endişelenmelerine ve Yahudilere yakın mesafeden ilk kez ateş etmeye başladıklarında Nazi yedek askerlerinin midelerini bulandıran tepkiye de bu rahatsızlık hissi yol açıyor. Bu örneklerin açıkça ortaya koyduğu gibi, bir başkasının acı çekmesi karşısında hissedilen rahatsızlık o kişilerin esenliğine gösterilen duygudaş ilgi ve kaygılarla aynı şey değil. Tersine, bu duygu insanların baskılayabilecekleri istenmeyen bir tepki ya da kaçınmaya çalışacakları bir sıkıntı kaynağı olabilir. Çılgınlık atan bir bebekle aynı uçakta kapana sıkışanlarımızın çoğu büyük bir rahatsızlık hissi yaşar, ama genellikle duygudaş hisler çocuktan çok anneye yöneliktir; en güçlü arzumuz da kaçacak başka bir koltuk bulmak olabilir. Save the Children (Çocukları Kurtarın) adında bir yardım kuruluşu yıllardır popüler dergilere sefil durumda bir çocuk resmi altında "Günde beş sentle Juan Ramos'u kurtarabilirsiniz. Ya da sayfayı çevirebilirsiniz." yazısı bulunan bir ilan veriyor. Ve insanların çoğu sayfayı çeviriyor.

Duygular *bulaşıcı* olabilir. Siz gülünce, bütün dünya sizinle birlikte güler; durum komedilerinde gülme efekti kullanılmasının ve kötü komedyenlerin şakalarını kahkahaları anımsatan bir davul efektiyle sonlandırıp komik etki yaratmaya çalışmasının nedeni de bu.¹⁵ Düşünlerde ve cenazelerde gözyaşlarının gözyaşlarını tetikleyip yayması, neşeli bir partideki dans etme dürtüsü, bomba korkusunun yarattığı panik ve dalgalı denizde teknelerde yaşanan mide bulantısı salgını; bunların hepsi duyguların bulaşıcılığına verilebilecek örnekler. Duygusal salgınların daha hafif bir türü vekil yanıtları kapsıyor; bir atlet sakatlanınca duygudaşlık hissiyle irkilmemiz ya da James Bond bir sandalyeye bağlanıp tokatlanınca ürküp geri çekilmemiz buna örnek verilebilir. Bebeğe elma püresi yedirmeye çalışırken ağzımızı açmamız türünden motor taklitçilik de bunun bir başka örneği.

Empati tutkunlarının çoğu duygusal bulaşıcılığın "empatinin" insanlara en büyük yarar sağlayan anlamının temelini oluşturduğu kanısındalar. Empatinin en değer verdiğimiz anlamını duygudaş *kaygı ve ilgi*, kısaca *duygudaşlık* olarak adlandırabiliriz. Duygudaşlığın temelinde bir başka varlığın yaşadığı hazların ve acıların farkında olarak, onun esenliğini kendininkiyle eşleştirmek yatıyor. Duygudaşlığın bulaşıcılıkla eşitlenmesine rağmen, bunların neden aynı şey olmadığını anlamak kolay.¹⁶ Bir çocuk havlayan bir köpekten korkuyor ve dehşet içinde çılgınlık atıyorsa, ona vereceğim duygudaş tepki dehşet içinde çılgınlık atmak değil, onu yatıştırıp korumak olacaktır. Tersine, çocuk doğuran, tecavüze

¹⁴ Batson ve ark., 2002.

¹⁵ Preston & de Waal, 2002.

¹⁶ Bandura, 2002.

maruz kalmış ya da kanser ağrısı çeken bir kadının vekil duygularla deneyimleyemeyeceğim acılarına pekâlâ duygudaş bir tepki verebilirim. Ve duygusal tepkilerimizin diğer insanların duygularını otomatik olarak kopyalaması bir yana, insanlarla ittifak içinde ya da rakip konumda olmamıza bağlı olarak bu tepkiler 180 derece birbirinin zıddı da olabilir. Bir taraftar kendi sahasında oynanan bir maçı seyrederken, kalabalık mutlu olunca mutlu olur, kalabalık mahzunlaşınca o da mahzunlaşır. Buna karşılık, deplasmanda oynanan bir maçı seyrederken kalabalık mutlu olunca o mahzunlaşacak, kalabalık mahzunlaşınca da o neşelenecektir. Çoğu zaman bulaşıcılıkta duygudaşlık belirleyici faktördür, ama bulaşıcılık mutlaka duygudaşlığa yol açmaz.

Günümüzdeki empati çılgınlığı *empati* sözcüğünün farklı anlamlarının bir-birine karıştırılması sonucunda yayıldı. Bu kafa karışıklığı *ayna nöronlar* ile *merhamet* sözcüklerini eşanlamlı sayan memde billurlaşıyor. Rifkin "insanların ve diğer bazı türlerin bir başkasının durumunu kendi durumu olarak hissetmesine ve deneyimlemesine olanak veren empati nöronları adı verilen" nöronlardan söz ediyor ve "biz... türdeşlerimizle yakından etkileşim ve dostluk" arayan "temelde empatik bir türüz" sonucuna varıyor. Ayna nöron teorisi (bulaşıcılıkla eşitlenen) duygudaşlığı beyin donanımımızın bir parçası, primat doğamızın mirası olarak ele alıyor ve yeni bir çağa geçmek için bu özelliğin geliştirilmesinin ya da baskılanmasının yeterli olduğunu varsayıyor. Ne yazık ki, Rifkin'in "bir kuşaktan daha kısa bir sürede küresel bir empatik bilince sıçrayacağımız" öngörüsünün temelinde kötü bir nörobilim yorumu yatıyor.

1992'de nörobilimci Giacomo Rizzolatti ve çalışma arkadaşları maymun beyninde hem maymunun kendisi bir üzüm kopardığında hem de bir insanın üzüm kopardığını gördüğünde ateşlenen nöronlar bulunduğunu keşfettiler.¹⁷ Diğer bazı nöronlar da dokunma ve yırtma gibi diğer bazı eylemlerin yapılmasına ya da algılanmasına tepki veriyordu. Gerçi nörobilimciler insan beynini delip içine elektrot yerleştiremezler, ama insanlarda da ayna nöronlar bulunduğu inanmamızı mümkün kılan nedenler var: nörolojik görüntüleme deneylerinde parietal lob ve alt frontal lobda hem o kişi hareket edince hem de bir başkasının hareket ettiğini görünce parıldayan alanlar bulundu.¹⁸ Ayna nöronların keşfi bütünüyle beklenmedik bir durum değil; beyinlerimiz bir eylemi onu kimin yaptığından bağımsız olarak temsil etmeyi başarmasa, bir fiili hem birinci şahısta hem de üçüncü şahısta kullanmamız pek mümkün olmazdı. Bu yine de önemli bir keşif, ama kısa sürede olağanüstü şişirilerek yanıltıcı bir balona dönüştü.¹⁹ Bir nörobilimci ayna nöronların nörobilime yapacağı katkının DNA'nın biyolojiye katkısı kadar önemli olduğunu savunacak kadar ileri gidecekti.²⁰ Diğer bazıları da, bilim haberleri yapan gazetecilerin yardımı ve kıskırtmasıyla, ayna nöronların dil, yönelmişlik, taklit, kültürel öğrenme, geçici hevesler ve modalar,

¹⁷ di Pellegrino, Fadiga, Fogassi, Gallese, & Rizzolatti, 1992.

¹⁸ Iacoboni ve ark., 1999.

¹⁹ Iacoboni, 2008; J. Lehrer, "Built to be fans," *Seed*, 10 Şubat 2006; s.119-20; C. Buckley, "Why our hero leapt onto the tracks and we might not," *New York Times*, 7 Ocak 2007; S. Vedantam, "How brain's 'mirrors' aid our social understanding," *Washington Post*, 25 Eylül 2006.

²⁰ Ramachandran, 2000.

* Intentionality -çn.

spor taraftarlığı, başkaları için dua etme ve elbette empati yetilerimizin biyolojik temelini oluşturduğunu ileri süreceklerdi.

Oysa ayna nöron teorisinin küçük bir sorunu var; bu nöronların keşfedildikleri hayvanlar olan rhesus maymunları, yani makaklar (bırakın dili) en ufak bir duygudaşlık (ya da taklitçilik) izine rastlanmayan berbat küçük bir tür.²¹ Daha sonra göreceğimiz gibi, bir başka sorun da nörolojik görüntüleme çalışmalarına göre ayna nöronların en çok bulunduğu beyin bölgelerinin, duygudaş kaygı ve ilgi anlamında empatiyle pek az ilgili bölgeler olması.²² Birçok bilişsel nörobilimci ayna nöronların belli bir eylem kavramının zihinsel temsiliinde rolü olabileceğinden kuşkulanıyorlar, ama bu bile tartışmalı bir konu. Ve çoğu bu nöronların bütünüyle insana özgü yetileri açıklayabileceği türünden mantıksız iddiaları reddediyor ve günümüzde kimse ayna nöronlarıyla duyguları paylaşma etkinliği arasında bir eşitlik kurmaya kalkmıyor.²³

Beyinde, özellikle de insula bölgesinde hem hoş olmayan deneyimler sırasında hem de bir başkasının hoş olmayan deneyimlerine tepki verirken metabolik aktivite gözlemlenen yerler bulunduğundan eminiz.²⁴ Sorun şu ki bu örtüşme bir başkasının esenliğine gösterilen duygudaşlığın *nedeni* değil *sonucu*. İnsulanın hem katılımcıya şok verilince hem de masum bir kişiye şok verildiğini görünce harekete geçip parıldadığı deneyi hatırlayın. Aynı deneyde şok kurbanının hile yaparak paralarını aldığı erkek katılımcılarda insulanın tepki vermediği, buna karşılık bu kişilerden ölçü alındığında striatum ve orbital kortekslerin harekete geçip parıldadığı da belirlenmişti.²⁵

Ahlaki açıdan duygudaş kaygı ve ilgi anlamında empatinin, ayna nöronlarımızın otomatik bir refleksi olduğu söylenemez. Empati açılıp kapatılabiliyor, hatta bir başkası kötü hissedince iyi hissetmek ya da iyi hissedince kötü hissetmek şeklinde bir karşı empatiye de dönüştürülebiliyor. Karşı empatiyi tetikleyen şeylerden biri intikam ve spor taraftarlarının yanar döner tepkileri yarışmanın da karşı empatiyi tetikleyebileceğini gösteriyor. Bir deneyde psikolog John Lanzetta ve Basil Englis katılımcıların yüzlerine ve parmaklarına elektrotlar yapıştırmışlar ve (sahte) bir başka katılımcıyla yatırım oyunu oynamalarını sağlamışlar.²⁶ Kendilerine ya iki tarafın birlikte çalıştığı ya da rekabet ettiği söylenmiş (oysa aslında getiriler öteki katılımcının attığı adımlara bağlı değil). Piyasadaki kazançlar bir sayaçtaki artışla gösteriliyor; kayıplar ise hafif bir şokla bildiriliyor. Deneyde katılımcılar işbirliği yaptıklarını düşündükleri zaman, elektrotlar derin bedensel bir sakinleşme saptamış, diğer taraf kazanınca katılımcının hafifçe gülümsediği, diğer tarafa şok verilince terleyip hafifçe kaşlarını çatdığı gözlemlenmiş. Buna karşılık katılımcılar karşı tarafla rekabet ettiklerinde her şeyin tersine döndüğü bildiriliyor: katılımcılar öteki zarara uğrayınca gevşeyip gülümsüyorlar, ötekinin durumu iyi olunca gerilip kaşlarını çatıyorlar.

²¹ McCullough, 2008, s.125.

²² Lamm, Batson, & Decety, 2007; Moll, de Oliveira-Souza, & Eslinger, 2003; Moll, Zahn, de Oliveira-Souza, Krueger, & Grafman, 2005.

²³ Csibra, 2008; Gopnik, 2007; Hickok, 2009; Hurford, 2004; Jacob & Jeannerod, 2005.

²⁴ Singer ve ark., 2006; Wicker ve ark., 2003.

²⁵ Singer ve ark., 2006.

²⁶ Lanzetta & Englis, 1989.

Bulaşıcılık, taklitçilik, vekil duygular ya da ayna nöronlar anlamında empati yoluyla daha iyi bir dünya inşa etmede karşılaşılan sorun, istediğiniz türden, başkalarının esenliği için duygudaş kaygılar duymak anlamında bir empatiyi tetiklemede bu mekanizmaya güvenmenin mümkün olmaması. Duygudaşlık içsel bir fenomen, insanlar arasındaki ilişkinin nedeni değil sonucu. Kişinin bir başkasının çektiği acıya tepkisi, onun bu ilişkiyi nasıl algıladığına bağlı olarak empatik ya da tarafsız olabileceği gibi, antipati biçimini de alabiliyor.

Bir önceki bölümde şiddet eğilimlerimizin temelinde yatan beyin devrelerini araştırmıştık; şimdi de iyilik meleklerimizin temelinde yatan bölümlere bakalım. İnsan beynindeki empatiye ilişkin araştırmalar empati yapan kişinin diğer bütün inançlarının vekil duyguları zayıflattığını ya da güçlendirdiğini ortaya koyuyor. Claus Lamm, Daniel Batson ve Jean Decety katılımcılarından kulak çınlaması yaşayan (kurmaca) bir hastaya kulaklıklardan gürültülü patlama sesleri dinletilen deneysel bir “tedavi” uygulanırken kendilerini hastanın yerine koymalarını talep ediyorlar.²⁷ Katılımcıların, görünürde hastayı yerinden fırlatan bu uygulama sırasındaki beyin aktivitesi örüntüsüyle kendilerine bu ses dinletildiğinde gözlemlenen beyin aktivitesi örüntüsü örtüşüyor. Aktifleşen bölgelerden biri, daha önce de gördüğümüz gibi kelimenin gerçek anlamında ve mecazi anlamında karnımızla ilgili hisleri temsil eden bir korteks adacağı olan insulanın bir parçası (bkz. Şekil 8-3). Bir diğeri korkulu ve sıkıntılı uyaranlara tepki veren amigdala adındaki badem biçimindeki organ (Şekil 8-2). Üçüncüsü, beyin yarım küresinin içe bakan duvarında yer alan ve ağrının kelimenin gerçek anlamındaki batıcı duyumlarıyla değil bu duyumları yok etmek isteyen şiddetli arzuyla, yani motivasyonel boyutuyla ilişkili olan, şerit tarzındaki anterior medial singulat korteks (Şekil 8-4). (Vekil ağrı çalışmalarında genellikle gerçek beden duyumlarının kaydedildiği beyin bölümlerinde etkinleşme görülmez; bu empatiden çok halüsinasyona yakın bir duyum sayılmalı.) Bu deneylerde katılımcılar yarışma ya da intikam gibi empati karşıtı duyguları uyandıran durumlarla karşı karşıya bırakılmıyorlar, ama tepkileri duruma ilişkin bilişsel yorumların zorlamalarından etkilenebiliyor. Kendilerine tedavinin işe yaradığı, yani hastanın yaşadığı acıya değdiği söylendiğinde, beyinlerindeki vekil yanıtlar ve üzüntülü tepkiler hafifliyor.

Merhametli beyinle ilgili bu çalışmadan ortaya çıkan genel tablo, empati nöronlarıyla dolu bir empati merkezi bulunmadığını, algılayan kişinin karşısındakinin yaşadığı sıkıntıları nasıl yorumladığına ve o kişiyle aralarındaki ilişkiye bağlı olarak değişen karmaşık bir etkinleşme ve ayarlanma örüntüsüyle karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Genel bir empati atlası aşağı yukarı şöyle görünebilir.²⁸ Üst temporal lobdaki temporoparietal kavşak ve onun yakınındaki oluk (sulkus) bir başkasının fiziksel ve zihinsel durumunu değerlendiriyor. Dorsolateral prefrontal korteks ve onun yakınındaki ön kutup (frontal lobun ucu) durumun özgül yönlerini ve kişinin bu durumla ilgili genel hedeflerini değerlendiriyor. Orbital ve ventromedial korteks bu hesaplamaların sonuçlarını bir

²⁷ Lamm ve ark., 2007.

²⁸ Damasio, 1994; Lamm ve ark., 2007; Moll ve ark., 2003; Moll ve ark., 2005; Raine, 2008.

araya getiriyor ve beynin evrimsel açıdan daha eski olan daha duygusal bölümlerine ait tepkileri ayarlıyor. Amigdala, yakınındaki temporal kutuptan (temporal lobun ucu) gelen yorumlarla birlikte korkulu ve sıkıntılı uyaranlara tepki veriyor. İnsula tiksinti, öfke ve vekil ağrıları kaydediyor. Singulat korteks, farklı devrelerden gelen çelişik sinyallere ve fiziksel ya da duygusal acılara tepki vererek kontrolün beyin sistemlerinin birinden ötekine geçmesine yardım ediyor. Ve gerçi bu ayna nöron teorisinin aleyhine, ama frontal lobun motor hareketleri planlayan bölümleri (en geride yer alan Sylvian fissürün üzerindeki bölümler) ve parietal lobun beden duyumunu kaydeden bölümü gibi ayna nöronlardan en zengin beyin bölgeleri, esas olarak bu süreçte rol almıyor; bunun tek istisnası parietal lobların kimin bedeninin nerede olduğunun izini süren bölümleri.

Nitekim, içten gelen saf bir merhamet duygusu anlamında empatiye en yakın beyin dokusu ne bir korteks bölgesi ne de bir subkortikal organ; bu bir hormon iletim sistemi. Oksitosin hipotalamus tarafından üretilerek beyin amigdala ve striatum gibi duygusal sistemleri üzerinde etki yapan ve hipofiz bezi tarafından kana verilerek bedenin kalan bölümleri üzerindeki etkisini sürdüren küçük bir molekül.²⁹ Evrim sürecinde bu hormonun özgün işlevi doğum yapma, emzirme ve yavruya bakma gibi annelik işlevlerini başlatmaktı. Ama hormonun bir başka yaratığa fazla yakın olma korkusunu azaltabilme özelliği sayesinde, evrim tarihinde bu molekül başka türden bağları desteklemek üzere de görevlendirildi. Bunlar cinsel uyarılma, monogam türlerde heteroseksüel bağlanma, evli ya da birlikte yaşayan çiftler arasındaki sevgi ve akraba olmayan kişiler arasındaki duygudaşlık ve güven türünden işlevler. Bu nedenlerle, oksitosine zaman zaman kucaklaşma hormonu da deniliyor. Bu hormonun insanlar arasında yakınlık kurulmasını sağlayan böyle çok sayıda işlevin hizmetine de sokulması, Batson tarafından ileri sürülen, annelik işlevlerinin insanlar arasındaki diğer duygudaşlık biçimlerinin öncülü olduğu görüşünü destekliyor.³⁰

Ernst Fehr ve çalışma arkadaşları en tuhaf davranışsal ekonomi deneylerinden birinde insanlara bir Güven oyunu oynatmışlar; oyuncular bir kişiye paralarını emanet ediyorlar, o kişi parayı çoğaltıyor ve bu parayı içinden geldiği kadar fazlasıyla katılımcıya geri veriyor.³¹ Katılımcıların yarısına burundan beyne geçebilen, oksitosin içeren bir burun spreyi, diğer yarısına da plasebo uygulanıyor. Araştırmacılar oksitosin uygulanan katılımcıların yabancıya paralarının daha büyük bir bölümünü emanet ettiklerini bildirdiler ve medyada otomobil satıcılarının masum müşterilerini aldatmak için galerilerinin havalandırma sisteminden hormon yayma fantezileri yazılmaya başlandı. (Henüz kimse bu hormonu zirai ilaçlama uçaklarıyla etrafa yayarak küresel empatik bilinç geliştirmeyi önermedi.) Diğer bazı deneylerde (katılımcının bir miktar parayı bir başka kişiyle kendi arasında paylaştırıp karşısındaki kişinin tepkisini beklediği, karşısındaki kişinin de bu paylaşımı veto ederek parayı ikisine de kaybettirme hakkı olan) Ültimatoom oyununda da burundan oksitosin çekmenin insanları daha cömert kıldığı gösterildi, öte yandan (teklifi alanların bunu ya kabul ettik-

²⁹ Pfaff, 2007.

³⁰ Batson ve ark., 2002; Batson, Lishner, Cook, & Sawyer, 2005b.

³¹ Kosfeld ve ark., 2005; Zak, Stanton, Ahmadi, & Brosnan, 2007.

leri ya da reddettikleri, teklif verenlerin de onun tepkisini göz önünde tutmaları gerekmeyen) Diktatör oyununda bunun gerçekleşmediği bildirildi. Anlaşıldığı kadarıyla, oksitosin ağı başkalarının inanç ve arzularına gösterilen duygudaş tepkiler açısından hayati önemde bir tetikleyici olabilir.

Dördüncü bölümde Peter Singer'ın empati çemberinin, aslında da duygudaşlık çemberinin genişlemesi hipotezine göndermede bulunmuştum. Bunun kökeninde kendi çocuklarımıza duyduğumuz sevgi dolu ilgi ve bakım yatıyor ve bu şefkatli duyguların en güvenilir tetikleyicisi de, şirinlik adını verdiğimiz bir algı fenomeni olan çocuk yüzü geometrisi. 1950'de etolog Konrad Lorenz henüz olgunlaşmamış hayvanlara özgü tipik ölçülerin kişide şefkatli duygular uyandırdığını gözlemlemişti. Burada ayırt edici özellikler başın, kafatasının, alnın ve gözlerin büyük, burnun, çene'nin, bedeninin ve uzantıların küçük olmasıydı.³² Şirinlik refleksi özünde annelerin kendi yavrularına bakmalarını güvence altına alan bir uyumdu, ama annenin tepkisini bebek katından uzaklaştırıp sevgi dolu ilgi ve bakıma yöneltmek için yavrularda bu refleksi tetikleyici özellikler (sağlıklarıyla bağdaştığı ölçüde) abartılı bir düzeye çıkmış olabilir.³³ Bebeklerin geometrik ölçülerine sahip olan şanslı türler biz insanlarda ayyyyyyy! yanıtını tetikleyerek duygudaş kaygı ve ilgiden yararlanıyor olabilir. Farelere ve tavşanlara sıçanlardan ve Amerikan keseli sıçanlarından daha fazla hayranlık duyuyoruz, kumruları kargalardan daha sevimli buluyoruz, bebek fokları koruma isteğimiz gelincik ve sansar türünden kürklü hayvanları korumaktan daha güçlü olabiliyor. Karikatüristler ve oyuncak ayıcık ve çizgi film tasarımcıları bu refleksten yararlanarak karakterlerini daha şirin kılıyorlar. Stephen Jay Gould Mickey Mouse'un evrimine ilişkin ünlü makalesinde, on yıllarca süren bir süreçte bu karakterin kişiliği çirkin bir veletten pırl pırl bir kurumsal ikona dönüşürken, kemirgenin gözlerinin ve kafatasının nasıl büyüdüğünü gözler önüne seriyordu.³⁴ Gould Walt Disney Firmasının günümüz çocuklarının daha "sivri" ve daha "tehlikeli" karakter beklentileri olduğu endişesiyle 2009'da bir video oyununda Mick'de yeniden bir imaj değişikliği yaptığını ve ona sıçan anatomisine daha benzer bir görünüm kazandırdığını görece kadar uzun yaşayamadı.³⁵

Sekizinci bölümde gördüğümüz gibi, türleri korumakla ilgilenen biyologların gözünde şirinlik bir baş ağrısı, çünkü ilgileri az sayıda karizmatik memeli üzerinde toplayarak orantısız kaygılara yol açıyor. Nitekim, hiç değilse bunu iyi niyetle kullanalım diye düşünen bir örgüt ceylan gözlü pandayı maskot yaptı. Aynı hileye insani yardım örgütleri de başvuruyor ve reklam kampanyaları için fotojenik çocuklar buluyorlar. Psikolog Leslie Zebrowitz jürilerin çocuksu yüz hatları olan müdafilere daha duygudaş tepkiler verdiklerini gösteriyor; bu da duygudaşlık hislerimize atfedebileceğimiz bir adalet komedisi.³⁶ Fiziksel güzellik de sempati yoluyla adaletsizliğe yol açan bir özellik. Anne babalar ve ög-

³² Lorenz, 1950/1971.

³³ Hrdy, 1999.

³⁴ Gould, 1980.

³⁵ B. Barnes, "After Mickey's makeover, less Mr. Nice Guy," *New York Times*, 4 Kasım 2009.

³⁶ Zebrowitz & McDonald, 1991.

retmenler çekici olmayan çocuklara daha sert davranıyorlar ve bu çocukların istismar kurbanı olma olasılıkları daha yüksek.³⁷ Çekici olmayan erişkinlerin dürüstlük, naziklik, güvenilirlik, duyarlılık, hatta zeka açısından daha az dürüst oldukları kanısı yaygın.³⁸

Kuşkusuz çirkin olanları da dahil, erişkin dost ve akrabalarımızla duygudaş ilişkiler geliştirmeyi başarıyoruz. Ama bu durumda bile duygularımız ayırım gözetmeksizin herkesi eşit biçimde kapsamıyor, belli sınırlar içinde kalan bir çevreye bir dizi ahlaki duyguyla yaklaşıyoruz. Duygudaşlığın bütün bu diğer duygularla uyumlu bir şekilde çalışması gerekiyor, çünkü sosyal yaşam bütün yönlere eşit bir şekilde yayılan bulanık sıcak duygularla kurulamaz. Sosyal yaşamda sürtüşmeler kaçınılmaz: kişiler birbirinin nasırına basar, ayağını kaydırır, tepesini attırır. Duygudaşlık hislerimize suçluluk ve bağışlama duygularımız da eşlik eder ve bu duygular genellikle aynı çevre içinde yaşanır: duygudaşlık hisleriyle dolu olduğumuz kişiler, aynı zamanda suçluluk duygularıyla incitmekten korktuğumuz ve bizi incittikleri zaman en kolay affettiğimiz kişiler.³⁹ Suçluluk duygusuyla ilgili sosyal psikoloji literatürünü inceleyen Roy Baumeister, Arlene Stillwell ve Todd Heatherton, bu duygunun empatiyle el ele yaşandığını bildirdiler. Empati duyguları daha güçlü olan insanlar (özellikle her iki duyguda da usta olan kadınlar), aynı zamanda suçluluk duygusuna da daha yatkınlar; suçluluk duygularımızı tetikleyenler de en çok empati beslediğimiz kişiler. Bu muazzam bir etki: insanlardan suçluluk duydukları olayları hatırlamaları istendiğinde, yanıt verenlerin yüzde 93'ü aile, dostlar ve sevgililerle ilgili olaylardan söz ediyorlar; tanıdıklarıyla ya da yabancılarla ilgili olaylardan söz edenler yalnızca yüzde 7. Suçluluk duygusu yarattıkları anılardan söz etmeleri istendiğinde de benzer oranlarla karşılaşılıyor: tanıdıklarımızda ve yabancılarda değil, dostlarımızda ve ailemizde suçluluk duygusu yaratıyoruz.

Baumeister ve çalışma arkadaşları bu örüntüyü ahlakla ilgili bölümde tekrar üzerinde duracağımız bir ayrımla açıklıyorlar. Duygudaşlık ve suçluluk duygusunun, *topluluk içi* ilişkiler çerçevesinde gerçekleştiğini ileri sürüyorlar.⁴⁰ Tanıdıklar, komşular, çalışma arkadaşları, ortaklar ve müşterilerle ve hizmetimizdeki kişilerle bağlarımız türünden *değiş tokuş* ilişkilerinde ya da karşılıklı eşitlik ilişkilerinde bu duygular daha zayıf. Değiş tokuş ilişkileri hakkaniyetli davranma kurallarıyla yönetiliyor ve bu ilişkilere gerçek bir duygudaşlıktan çok içten duygular eşlik ediyor. Onlara zarar verdiğimizde ya da onlar bize zarar verdiğinde, bu zararı gidermek için açıkça para cezası, geri ödeme ve diğer tazminat biçimlerinin pazarlığını yapabiliyoruz. Bu mümkün olmadığında da, onlarla aramıza mesafe koyarak ya da onları aşağılayarak kırgınlığımızı azaltıyoruz. Bir *değiş tokuş* ilişkisinde iş ilişkilerindeki türden karşılıklı beklentili pazarlıklar onarıcı olabilir, oysa daha sonra göreceğimiz gibi topluluk içi ilişkilerimizde bunlar genellikle tabudur ve topluluk içi bir ilişkiye zarar vermenin bedeli çok yüksek olabilir.⁴¹ Bu nedenle de topluluk içi ilişkilerimizi karmakarışık olmak-

³⁷ Berkowitz & Frodi, 1979.

³⁸ Etcoff, 1999.

³⁹ Baumeister ve ark., 1994; Hoffman, 2000; McCullough, 2008; McCullough ve ark., 2011.

⁴⁰ Baumeister ve ark., 1994; Clark, Mills, & Powell, 1986; Fiske, 1991; Fiske, 1992, 2004a.

⁴¹ Fiske & Tetlock, 1997; McGraw & Tetlock, 2005.

la birlikte daha kalıcı olan bir duygudaşlık, suçluluk duygusu ve bağışlayıcılık merhemiyile onarıyoruz.

Peki duygudaşlık çemberimizi bebeklerle, sevimli hayvanlarla ve topluluk içi ilişkilerle bağlı olduğumuz insanlarla sınırlı olmaktan çıkarıp, bunun dışına, giderek genişleyen yabancı çevrelere doğru genişletme şansımız ne kadar? Bu konudaki öngörü dizilerinden birinde karşılıklı fedakârlık teorisini ve bu teorisinin ilk hamlede işbirliği yap ve karşındaki işbirliğini ihlal etmediği sürece sen de ihlal etme ilkesinin benimsendiği, Kısasa Kısas türünden, teknik anlamda "temiz" stratejilerde uygulanmasını temel alınıyor. İnsanların bu anlamda temiz davranmaları durumunda, karşılıklı yarar ilişkisi olasılığını araştırmak amacıyla (yani evrim sürecinde) yabancılara duygudaşlık hisleri beslemeye eğilimli olmaları beklenmektedir.⁴² Özellikle de düşük bir maliyetle ötekine büyük yarar sağlama fırsatı ortaya çıktığında, yani ihtiyacı olan bir kişiyle karşı karşıya olduğumuzda duygudaşlık harekete geçecektir. Ayrıca, benzer değerlere sahip olmak ve aynı ittifakın üyesi olmak gibi karşılıklı yarar ilişkilerini kolaylaştıran ortak çıkarların bulunması durumunda da duygudaşlığın tetiklenmesi beklenmektedir.

Şirinlik gibi, yardıma ihtiyacı olmak da genelde duygudaşlığı tetikleyen bir faktör. Küçük çocuklar bile güçlük çeken birisine yardım etmek ya da üzüntü içindeki bir kişiyi yatıştırmak için durup ona yönelirler.⁴³ Batson empati konusundaki çalışmasında bacak ameliyatından sonra nekahet dönemindeki bir hasta türünden, yardıma ihtiyacı olan bir kişiyle karşılaşan öğrencilerin, bu onların alışılmış sosyal çevrelerinin dışından bir kişi olsa bile duygudaş davranışlarla tepki verdiklerini bildiriyor. Duygudaşlık tetiklenmesinin hastanın öğrencinin arkadaşlarından biri, daha yaşlı bir yabancı, bir çocuk, hatta bir köpek yavrusu olmasından bağımsız olduğu bildiriliyor.⁴⁴ Geçen gün sahilde ters dönmüş bir at nalı yengeci gördüm; onlarca ayağı çaresizce havada kıvrılıp duruyordu. Düzeltip dalgalarda kaybolduğunu gözlemlediğim zaman mutlulukla dolduğumu hissettim.

Yardım etmenin bu kadar kolay olmadığı kişiler söz konusu olduğunda, paylaşılan değerler ve diğer benzerlik tipleri büyük önem taşıyor.⁴⁵ İlginç bir deneyde psikolog Dennis Krebs katılımcı öğrencilerden oluşan katılımcılara (sahte) bir diğer katılımcının sapkın bir rulet oyunu oynayışını seyrettiriyor; top bir çift sayıya gelirse katılımcı kazanıyor, top tek sayıya gelince de kendisine şok veriliyor.⁴⁶ Çalışma katılımcılarına bu ikinci oyuncu, ya kişilik özellikleriyle kendilerine benzeyen, aynı dalda eğitim gören bir öğrenci olarak tanıtılıyor ya da kişilik benzerliği olmayan ve öğrenci olmayan bir kişi olduğu söyleniyor. Katılımcılar oyuncuya benzedikleri düşündükleri zaman, ona şok verildiğini görünce terliyorlar ve kalp hızları artıyor. Şoku beklerken kendilerini daha kötü hisset-

⁴² Axelrod, 1984/2006; Baumeister ve ark., 1994; Trivers, 1971.

⁴³ Warneken & Tomasello, 2007; Zahn-Waxler, Radke-Yarrow, Wagner, & Chapman, 1992.

⁴⁴ Batson ve ark., 2005b.

⁴⁵ Preston & de Waal, 2002, s.16; Batson, Turk, Shaw, & Klein, 1995c.

⁴⁶ Krebs, 1975.

tiklerini ve karşılarındaki kişinin daha fazla acı çekmemesi için kendilerine çok uygulanmasını ve ödeme almamayı tercih edeceklerini söylüyorlar.

Krebs katılımcılarının kendilerine benzeyen bir arkadaş olduğunu düşündükleri kişi için fedakârlık yapmalarını empatik fedakârlık hipoteziyle açıklıyor: Bu hipoteze göre empati fedakârlığı teşvik ediyor.⁴⁷ Daha önce gördüğümüz gibi, *empati* sözcüğünün anlamı net değil; dolayısıyla aslında karşımızda iki hipotez var. Bunlardan “duygudaşlık” anlamını temel alan, duygusal dağarcığımızda bir başka kişinin esenliğinin bizim açımızdan önemli olduğu bir durumun da bulunduğunu varsayıyor; buna göre o kişi mutlu olunca biz de mutlu oluyoruz, o mutlu olmayınca biz de mutlu olmuyoruz ve bu durum bizi herhangi bir art niyet olmaksızın onlara yardım etmeye teşvik ediyor. Eğer doğruysa, bu düşünce –ona *duygudaş* fedakârlık hipotezi diyelim– iki eski teoriyi çürütüyor: bunlar psikolojik hedonizm adı verilen ve insanların kendilerine haz veren şeyleri yaptıklarını savunan teori, diğerineyse psikolojik egoizm adı verilen ve insanların yalnızca kendilerine yarar veren şeyleri yaptıklarını ileri süren teori. Ama bu teorilerin döngüsel versiyonları da var; bunların gözünde bir kişi yalnızca fedakârlık dürtüsünü kaşımak için bir başkasına yardım ediyor olsa bile, aslında bu durum o eylemin kişiye kendisini iyi hissettirdiğini ya da kendisine yarar sağladığını *kanıtlıyor*. Ama bu kuşkucu teorilerden test edilmesi mümkün olanların her birinde sunulan yardımı açıklayan *bağımsız* bir güdünün varlığını göstermek gerekiyor; bu kişinin kendi rahatsızlık duygusunu yatıştırmayı amaçlaması, başkaları tarafından dışlanmaktan kaçınması ya da başkalarının saygısını kazanmak istemesi olabilir.

Fedakârlık sözcüğü de net değil. Empatik fedakârlık hipotezindeki “fedakârlık,” bir başka amaca hizmet eden bir araç gibi ele alınmıyor; ona doğrudan bir başkasına yarar sağlamayı amaçlayan psikolojik bir güdü anlamı veriliyor.⁴⁸ Bu, evrimci biyoloğun “fedakârlık” sözcüğüne güdü çerçevesinde değil davranış çerçevesinde yüklediği anlamdan farklı; evrimci biyoloğa göre biyolojik fedakârlık bir başka organizmaya belli bir bedel ödeyerek yardım etmek.⁴⁹ (Biyologlar bu terimle bir organizmanın bir başka organizmaya yarar sağlamada kullandığı iki yoldan birine işaret ediyorlar. Karşılıklılık adı verilen diğer yolda bir organizma diğer bir organizmaya yardım ederken kendisi de yarar sağlıyor; buna böceklerin polen yayarak bitkileri tozarması, kuşların memelilerin sırtındaki keneleri yemesi ve benzer zevkleri olan oda arkadaşlarının birbirlerinin müzik zevklerinden yararlanması gibi örnekler verilebilir.)

Uygulamada, biyoloğun ve psikoloğun fedakârlık anlamları çoğu zaman örtüşüyor, çünkü bizi bir şeyi yapmaya sev eden bir güdümüz varsa çoğu zaman bunun için bir bedel ödemeyi de göze alıyoruz. Ve yaygın yanlış anlamalara rağmen, biyolojik fedakârlığa ilişkin evrimsel açıklamalar (örneğin organizmaların soydaşlarına tek taraflı ya da karşılıklı yarar sağladıkları ve bunların ikisinin de uzun vadede kendi genleri yararına olduğu türünden görüşler) psikolojik fedakârlıkla pekâlâ uyumludur. Doğal seçim uzun dönemde genlere yarar sağ-

⁴⁷ Batson & Ahmad, 2001; Batson ve ark., 2002; Batson, Ahmad, & Stocks, 2005a; Batson, Duncan, Ackerman, Buckley, & Birch, 1981; Batson ve ark., 1988; Krebs, 1975

⁴⁸ Batson ve ark., 2002; Batson ve ark., 1981; Batson ve ark., 1988.

⁴⁹ Dawkins, 1976/1989; Hamilton, 1963; Maynard Smith, 1982.

ladığı için bedel ödeyerek akrabalara ya da karşılıklı yarar ilişkisi geliştirme potansiyeli olan ortaklara yardım etmeyi destekleyen bir yol izlediyse, bunu beyinlere kendi çıkarını düşünmeksizin diğerlerine yardım etme güdüsü vererek başardığını söyleyebiliriz. Genetik yarar hiçbir zaman beyinlerde açık bir hedef olarak belirmez; dolayısıyla, fedakâr genlerin uzun dönemde yarar sağlaması kişinin fedakâr davranışlarını ikiyeüzlü kılmaz ya da fedakâr güdülerinin önemini azaltmaz.⁵⁰

O halde empatik fedakârlık hipotezinin ilk versiyonu, psikolojik fedakârlığın varlığını doğruluyor ve onun duygudaşlık adını verdiğimiz bir duyguyla harekete geçtiğini varsayıyor. İkinci versiyondaysa empatinin “yansıtma” ve “bakış açısı alma” anlamları temel alınıyor.⁵¹ Bu hipoteze göre, ister kendini ötekinin yerine koymak anlamında olsun, ister öteki olmanın ne anlama geldiğini hayal etmek anlamında, bir başkasının gözünden bakma o kişiye duygudaşlıkla yaklaşmaya yol açıyor (ve eğer duygudaş fedakârlık hipotezi doğruysa, bu da ötekinin bakış açısını benimseyeni ötekine fedakâr davranmaya itiyor). Buna bakış açısına duygudaşlık hipotezi adını verebiliriz. Bu da 4. ve 5. bölümlerde üzerinde durduğumuz, gazetecilik, anılar, roman ve tarih gibi vekil deneyim teknolojilerinin ortaklaşa duygudaşlık hislerimizi genişleterek Hümanist Devrim, Uzun Barış, Yeni Barış ve Hak Devrimlerinin ortaya çıkışını kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı sorusuyla yakından ilişkili bir hipotez.

Gerçi Batson her zaman empatik fedakârlık hipotezinin bu iki versiyonu arasında ayırım yapmıyor, ama yirmi yıl sürdürdüğü uzun araştırma projesi her ikisini de destekliyor.⁵²

Tartışmamıza duygudaş fedakârlık hipoteziyle başlayalım ve onu insanların yalnızca kendi rahatsızlıklarını gidermek için başkalarına yardım ettiklerini ileri süren kuşkucu alternatifleriyle karşılaştıralım. Bir çalışmadaki katılımcılar sahte bir katılımcı arkadaş olan Elaine’e bir öğrenme deneyinde tekrar tekrar şok verildiğini seyrediyorlar.⁵³ (Erkek katılımcılar Elaine yerine Charlie’yle tanıştırılıyorlar.) Seans ilerledikçe Elaine’in rahatsız olduğu iyice açığa çıkıyor ve katılımcıya onun yerine geçme fırsatı sunuluyor. Deneylerden birinde, bu fırsat deneyciye karşı yükümlülüklerini yerine getirmiş ve ayrılmakta serbest olan bir katılımcıya sunuluyor; bu durumda Elaine’in yerine geçmek gerçekten fedakâr bir tutum oluyor. Bir başkasında, Elaine’in yerine geçmeyen katılımcı sonraki sekiz seans boyunca Elaine’e şok verilmesini izlemek zorunda bırakılıyor. Batson insanların zavallı Elaine’in yerine geçmeye gönüllü olmalarının tek nedeni onların acı çekişini seyretmekten rahatsız olmalarıysa, deneyden ayrılmakta serbest oldukları zaman aldırılmaz tavır benimseyeceklerdir varsayımını temel almış. Bu durumda Elaine’in yerine geçip kendilerine şok uygulanmasını yalnızca acı çekme görüntüsüne ve inlemelere katlanmaya devam etmek zorunda kalmaları durumunda tercih edecekleri öngörülüyor. Krebs’in deneyinde olduğu gibi, burada da Elaine’in kendisinininkilere benzer değerleri ve ilgi alanları oldu-

⁵⁰ Pinker, 1997; bölüm 1, 6; Pinker, 2006.

⁵¹ Batson & Ahmad, 2001; Batson ve ark., 2002; Batson ve ark., 2005a; Batson ve ark., 1981; Batson ve ark., 1988.

⁵² Batson ve ark., 2002; Batson ve ark., 2005.

⁵³ Batson ve ark., 1981.

ğu ya da bunların kendisinininkilerle uyuşmadığı söylenerek (örneğin, *Newsweek* okuyan bir katılımcıya Elaine'in *Cosmo* ve *Seventeen* okuduğu bildirilerek) katılımcının duygudaşlık hislerinin de manipüle edildiği gözden kaçmamalı. Bekleneceği gibi, katılımcılar Elaine'in kendilerine benzer bir kişi olduğunu düşündükleri zaman, onun acı çekişini seyretmeye devam etmek zorunda olsunlar ya da olmasınlar, onun yerine geçip şok yemesine son vermeyi seçiyorlar. Buna karşılık, kendilerinin Elaine'den farklı olduklarını hissediyorlarsa, yalnızca çekilen eziyeti seyretmeye devam etmek zorundalarsa onun yerine geçiyorlar. Diğer çalışmalarla birlikte ele alındığında, bu deney insanların normalde başkalarına bencil duygularla, onların acı çektiğini görmekten duydukları rahatsızlığı gidermek amacıyla yardım ettiklerini düşündürüyor. Buna karşılık, kurbana karşı duygudaş hisler benimsiyorlarsa, kendi rahatsızlıkları azalacak olsun ya da olmasın, insanlara ötekinin acısını azaltma güdüsü egemen oluyor.

Bir başka deney dizisinde diğer bir yardım güdüsü olan toplumda kabul edilen bir davranışı olduğu izlenimini bırakmak için yardım etme güdüsü test ediliyor.⁵⁴ Bu kez Batson ve çalışma arkadaşları deneyde duygudaşlık hissini manipüle etmek yerine, duygudaşlık hissi açısından insanlar arasında kendiliğinden var olan farklılıklardan yararlanıyorlar. Elaine'in yüksek sesle kendisine uygulanacak şoklar konusundaki endişelerini dile getirişini işiten katılımcılara, ona karşı besledikleri duygudaşlık, merhamet, şefkat, sıcaklık, yufka yüreklilik ve etkilenme duygularının derecesi soruluyor. Bazı katılımcılar bu nitelendirmelere yüksek puanlar veriyorlar, bazılarıysa düşük puanla yetiniyorlar.

İşlemler başlayıp, uzun süre acı çeken Elaine tükenmeye ve yaşadıkları nede niyle mutsuz olmaya başlayınca, deneyciler sinsi yöntemler uygulayarak onun yaşadığı rahatsızlık duygusunu giderme arzusu gelişen katılımcılarda, bunun saf yardımseverlikten mi yoksa iyi görünme arzusundan mı kaynaklandığını araştırıyorlar. Bir çalışmada katılımcılara uygulanan bir anketle ruh halleri saptanıyor ve ardından Elaine'in çektiği acılara son verilmesi katılımcının bir görevi başarıyla yerine getirmesiyle ilişkilendiriliyor ya da katılımcının herhangi bir katkı iddiasına olanak tanımıyor. Empati duyan katılımcıların her iki durumda da rahatladıkları görülüyor; empati duymayan katılımcılarınsa yalnızca Elaine'in kurtuluşunu kendileri sağladılarsa memnun oldukları görülüyor. Bir başka deneyde, katılımcıların Elaine'in yerine geçme hakkını kazanabilmeleri için bir harf bulma görevinde yüksek puan almaları şart koşuluyor, ama bunun ya kolay bir görev olduğuna inanmaları sağlanıyor (böylece başarısızlık numarası yaparak bu işten sıyrılmalarına fırsat verilmemiş oluyor) ya da görevin zor olduğuna inanmaları sağlanıyor (böylece onlara başaramadıklarını ileri sürerek fedakârlık yapmaktan kurtulma fırsatı sunuluyor). Empati duymayan katılımcılar başarısızlık numarası yaparak zor olduğu söylenen görevde kötü sonuç alıyorlar; buna karşılık, empati duyan katılımcılar, Elaine'in yerine acı çekmelerine izin verilmesi için fazladan çaba harcamaları gerektiğini bildikleri halde, zor görevde *daha da iyi* sonuç alıyorlar. Görüldüğü gibi, duygudaşlık hissi, Kant'ın karşısındaki insanı bir amaca götüren yoldaki bir araç olarak ele almak yerine, onu bir amaç olarak ele alma kavramında kast ettiği anlamda, bu deneyde de

⁵⁴ Batson ve ark., 1988.

bir başkasına yardım etmiş olma duygusu yaşama amacının ötesine geçen bir anlamda samimi bir ahlaki kaygı ve ilgiye yol açabiliyor.

Bu deneylerde bir kişi başkasının, yani deneycinin verdiği zararlardan kurtarılıyor. Peki duygudaş fedakârlık kişinin *kendisinin*, bir başkasını sömürme ya da bir kıskırtmaya misillemeyle tepki verme eğilimlerini de zayıflatabilir mi? Evet zayıflatabiliyor. Diğer bazı deneylerde Batson kadınlara tek hamleli bir Tutsak İkilemi oynatıyor; oyunda katılımcı (hayali) bir başka katılımcıyla ticari işlem olarak nitelendirilen ve kendisine çeşitli sayılarda piyango bileti kazandırabilecek bir işleme girişiyor.⁵⁵ Oyuncular çoğu zaman oyun teorisyenlerinin optimal strateji olarak nitelendirdikleri şekilde davranıp, işbirliğini ihlal ediyorlar. İki taraf işbirliği yaparak farklı bir kartı oynasa daha iyi bir sonuç elde edebilecekleri halde, kendilerini safdillik yapmaktan koruyacak ve onlara oyun arkadaşlarını sömürme fırsatı verecek bir kartı oynuyorlar. Daha sonra o ana kadar anonim olan oyun arkadaşından gelen kişisel bir notla katılımcının empati duygusu tetikleniyor ve katılımcının işbirliği yapma olasılığı yüzde 20'den yüzde 70'e çıkıyor. İkinci bir deneyde yeni bir kadın grubuna, oyun arkadaşının işbirliğini ihlal etmesi durumunda misilleme yaparak işbirliğini ihlal etme fırsatı veren *tekrarlı* Tutsak İkilemi oynatılıyor. Karşı tarafın işbirliğini ihlal etmesi durumunda katılımcıların işbirliği yapma olasılığı yalnızca yüzde beş oluyor. Buna karşılık, bu hamleden önce karşı tarafa empati duymaları sağlandığında çok daha bağışlayıcı oldukları ve işbirliği yaptıkları hamle oranının yüzde 45'e çıktığı görülüyor.⁵⁶ Görüldüğü gibi, duygudaşlık kişinin kendine zarar veren sömürücü davranışlarını ve bedeli yüksek misillemelerini de azaltabiliyor.

Bu deneylerde duygudaşlık, katılımcıyla hedefin değerleri arasındaki benzerlikler farklılaştırılarak dolaylı yoldan manipüle edilmiş ya da bütünüyle içsel nitelikte: deneyciler bazı katılımcıların şu ya da bu nedenle kendiliğinden diğerlerinden daha empatik olacağını varsayıyorlar. Şiddetin azalmasını anlamada belirleyici soru, duygudaşlığı dışsal etmenlerle şu ya da bu yönde farklılaştırmanın mümkün olup olmadığı sorusu.

Hatırlayacaksınız, duygudaşlık daha çok suçluluk ve bağışlayıcılığın da eşlik ettiği topluluk içi ilişkilerde ifadesini buluyor. Bu durumda topluluk içi bir ilişki yaratan her şeyin aynı zamanda duygudaşlık da yaratması beklenecektir. Topluluk oluşturmamanın başta gelen yöntemlerinden biri de insanları üst anlamlı bir hedefi olan bir projede bir araya getirmek. (Bunun klasik örneği de Robber's Cave kampındaki savaşı çocukların çamura batmış bir otobüsü hep birlikte çekip kurtarmak zorunda kalmaları.) Uyuşmazlık çözümü atölye çalışmalarının çoğunda benzer bir ilke temel alınıyor: çatışan taraflar dostça bir ortamda bir araya getirilerek birbirlerini birey olarak tanımaları sağlanıyor, ardından da üst anlamlı bir görevde aralarındaki uyuşmazlığı nasıl çözebileceklerini araştırmaları isteniyor. Bu gibi ortamlar karşılıklı duygudaşlığı besleyebiliyor, ayrıca bu tür atölye çalışmaları ötekinin gözünden bakmayı sağlayan egzersizlerle desteklenmeye çalışılıyor.⁵⁷ Ama bu tür çalışmalarda, her durumda katılımcıların

⁵⁵ Batson & Moran, 1999.

⁵⁶ Batson & Ahmad, 2001.

⁵⁷ Batson ve ark., 2005a, s.367-68; Stephan & Finlay, 1999.

işbirliği yapmaya zorlandığı gözden kaçırılmamalı; kaldı ki milyarlarca insanı gözetimli uyumsuzluk çözümü atölye çalışmalarında bir araya getirmenin mümkün olmadığı açık.

En güçlü dışsal duygudaşlık tetikleyicisinin ucuz, erişilebilir ve halen uygulanan bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz: insanların kurmaca edebiyat, anı, otobiyografi ve röportaj okurken ötekinin gözünden bakmaları (bakış açısı alma becerisi). O halde, empati biliminde bundan sonra ele almamız gereken soru medya tüketimi yoluyla ötekinin gözünden bakmanın gerçekten yazarlara ve konuşmacılara ve onların temsil ettikleri grup üyelerine duygudaşlık hisleri benimsemeye yol açıp açmayacağı.

Batson ekibi birkaç çalışmada katılımcıları üniversitenin radyo istasyonuyla ilgili bir piyasa araştırmasına yardım ettikleri konusunda ikna ediyorlar.⁵⁸ Katılımcılardan “yerel olayların ötesine geçip bu olayların konuyla ilgili kişilerin yaşamını nasıl etkilediğini bildirmeyi” amaçlayan *News from the Personal Side* (Kişisel Yönleriyle Haberler) adlı bir pilot programı değerlendirmeleri isteniyor. Bir katılımcı grubundan “yayının teknik boyutlarına odaklanmaları” ve görüşülen kişinin duygularının etkisinde kalmayıp “betimlenenlere nesnel bir bakış açısıyla yaklaşmaları” isteniyor. Bir başka gruba duygudaşlık hissi yaratması beklenen bir ötekinin gözünden bakma (“bakış açısı alma”) manipülasyonu uygulanıyor ve kendilerinden “görüşülen kişinin olup bitenler konusunda neler hissettiğini ve bunların onun yaşamını nasıl etkilediğini” hayal etmeleri isteniyor. Bu manipülasyonun biraz acemice olduğu açık; genellikle insanlara bir kitabı okurken ya da haberleri izlerken neyi nasıl düşünmeleri ve hissetmeleri gerektiği söylenmez. Ama yazarlar okur ya da izleyicilerinin, bakış açısını benimsemeye itildikleri bir kahramanın öyküsüne daha çok odaklandıklarını bilirler; nitekim eskiden beri senaryo yazarı olmak isteyenlere “Bir kahraman bulun ve başını derde sokun” tavsiyesi verilir. Bu nedenle gerçek zamanlı medyanın da özgül talimatlar vermeksizin izleyicilerinin bir kahramana duygudaşlık hisleriyle bağlanmalarını sağlama yöntemlerinden yararlandığını tahmin edebiliriz.

İlk deneylerden birinde ötekinin gözünden bakma yoluyla şok uygulanan Elaine çalışmalarındaki kadar samimi duygudaşlık hislerinin geliştirilebileceği ortaya çıkıyor.⁵⁹ Katılımcılar anne ve babasını trafik kazasında kaybeden ve küçük kardeşlerini yetiştirmeye çalışan Katie’yle yapılan bir görüşmeyi dinliyorlar. Bunun ardından kendilerine, çocuk bakıcılığı ve arabayla getirip götürme gibi küçük desteklerle Katie’ye yardım etme fırsatı sunuluyor. Deneyciler imza listesini manipüle ediyorlar ve ya bu yardımlara çok sayıda öğrencinin katılmayı vadettiği izlenimi vererek katılımcıyı da aynını yapmaya zorlayan bir akran baskısı yaratıyorlar ya da yardım etmeyi yalnızca iki öğrencinin kabul ettiği izlenimi vererek öğrenciyi bu yükümlülüklere girmeme konusunda rahatlatıyorlar. Sonunda görüşmenin teknik boyutlarına odaklanmaları istenen katılımcılar Katie’ye yardım etmeyi yalnızca listede akranlarının çoğunun adını görürlerse kabul ediyorlar; buna karşılık Katie’nin bakış açısına odaklananlar listeye adlarını yazıp yazmama konusunda akranlarından bağımsız tutum alıyorlar.

⁵⁸ Batson ve ark., 1997.

⁵⁹ Batson ve ark., 1988.

Yardıma ihtiyacı olan somut bir kişiye yakınlık duymakla, bu duyguları o kişinin temsil ettiği gruba genelleştirmek arasında fark var. Okurlar Tom Amca'ya mı yakınlık duyuyorlar yoksa bütün Afrikalı Amerikalı kölelere mi? Oliver Twist'e mi yoksa genel olarak yetim çocuklara mı? Anne Frank'a mı yoksa bütün Holokost kurbanlarına mı? Bu gibi genelleştirmeleri araştırmak üzere tasarlanmış bir deneyde öğrencilere bir trafik kazasından sonra yapılan kan nakliyle AIDS bulaşmış genç bir kadın olan Julie'nin başından geçenler dinletiliyor. (Bu deney bu hastalık için tedaviler geliştirilmeden önce, hastalığın genellikle ölümle sonlandığı dönemde yapılmıştı.)

Tahmin edebileceğiniz gibi, bu oldukça dehşet verici bir durum. Ne zaman öksürsem ya da kendimi biraz halsiz hissetsem, aklımdan "bu o mu?" düşüncesi geçiyor. "Bu düşüşün başlangıcı mı acaba?" Bazen kendimi gayet iyi hissediyorum, kafamın gerisinde bir yerlerde hep o var. Her an kötüye gidiş başlayabilir [sessizlik]. Ve hiç değilse şimdilik bundan kaçış olmadığını biliyorum. Bir tedavi bulmaya çalıştıklarını biliyorum ve günün birinde hepimizin öleceğimizi de biliyorum. Ama başıma gelenler o kadar, o kadar büyük bir haksızlık ki! Bu öylesine korkunç ki! Bu sanki bir kabus [sessizlik]; yani yaşamaya daha yeni başlamıştım ve şimdi birden ölüyorum duygusu bu, [sessizlik]. Bu insanı gerçekten yıkabilir.⁶⁰

Bu görüşmenin dinletildiği öğrencilerden AIDS'li kişilere karşı tutumların sorulduğu bir anketi doldurmaları isteniyor ve teknik değerlendirmecilerle karşılaştırıldığında ötekinin bakış açısını benimseyenlerin anlatıdan daha fazla etkilendikleri, bu kişilerde duygudaşlık hislerinin gerçekten de bireyi aşıp temsil ettiği sınıfa doğru genişlediği gözlemleniyor. Ama önemli bir sorun olduğu ortaya çıkıyor. Duygudaşlığın otomatik bir refleks olmadığını bilerek tahmin edebileceğimiz gibi, ötekinin gözünden bakma ya da bakış açısı almanın duygudaşlık hisleri üzerindeki etkisi ahlaki değerlendirmeye göre değişkenlik gösteriyor. Julie bu hastalığa yaz boyunca rastgele birçok kişiyle yaşadığı korunmasız cinsel ilişkilerden sonra yakalandığını itiraf edince, bakış açısını benimseyenler arasında geniş AIDS kurbanları sınıfına yönelik duygudaş hisler besleme oranı artıyor, buna karşılık artık AIDS'li *genç kadınlar* dar sınıfına duygudaşlık hissi benimsemiyorlar. Her iki cinsten öğrencilere ya hastalık nedeniyle ya da çalışmaktan yorulduğu için düşkünleşen bir evsizin başından geçenler dinletilince de benzer sonuçlara ulaşıldığı bildiriliyor.

Bu psikolog ekibi daha da ileriye gitmiş ve cinayet mahkumlarına duygudaşlık hisleriyle yaklaşılmasını nasıl sağlayabileceklerini araştırmış.⁶¹ Burada *yapılmak istenen* cinayet mahkumlarına mutlaka duygudaşlık hisleriyle yaklaşılmasını sağlamak değil elbette. Ama zalim ceza uygulamalarına ve keyfi ölüm cezalarına karşı çıkabilmek için hiç de olumlu duygu tetikleyemeyen birtakım insanlara karşı biraz biraz duygudaşlık hissi beslenmesi gerekli olabilir; nitekim Hümanist Devrim sırasında ceza yaptırımlarıyla ilgili reformların gerçekleştirilmesi bu türden bir nebze duygudaşlık hissiyle mümkün olabilmişti. Bat-

⁶⁰ Batson ve ark., 1997.

⁶¹ Batson ve ark., 1997.

son şansını zorlayıp zalim bir psikopata duygudaşlık hissiyle yaklaşılmamasını sağlamaya kalkışmıyor; bunun yerine failin kendisinden daha sevimli olmayan bir kurban tarafından kışkırtıldığı tipik bir cinayet vakası tasarlıyor. James'in komşusunu öldürmesiyle sonuçlanan öykü şöyle:

Kısa süre sonra işler daha da kötüleşti. O arka bahçeme çöp tenekesini devirdi. Ben onun evinin yan tarafına boya sıktım. Sonra o arabam içindeyken garajımı yaktı. Arabamla gurur duyduğumu ve çok eğlendiğimi biliyordu. Ona gerçekten sevgiyle bağlıydım ve çok iyi bakıyordum. Uyanıp da yangının söndürülmesini sağladığımda araba mahvolmuştu ve tamiri mümkün değildi! Ve o alaycı alaycı gülüp duruyordu! Çığına döndüm; bağırıyor, hiçbir şey söylemiyor, tir tir titriyor, zorlukla ayakta duruyordum; işte o anda onun ölmesi gerektiğine karar verdim. O gece eve geldiğinde, evinin verandasında av tüfeğiyle oturmuş onu bekliyordum. Yine gülerек benimle alay etti, korkağın teki olduğumu ve bunu yapacak cesaretim olmadığını söyledi. Ama yaptım. Dört kez ateş ettim; hemen oracıkta, verandada öldü. Polisler geldiğinde tüfek elimde öylece kala kalmıştım.

[Görüşmeçi: Bunu yaptığina pişman mısın?]

Şimdi mi? Elbette pişmanım. Cinayetin yanlış olduğunu ve kimsenin, onun bile öyle ölmeyi hak etmediğini biliyorum. Ama o zaman bütün istediğim ona bunun bedelini ödetmek ve onu hayatımdan söküp atmaktı. [Sessizlik] Onu vurduğum zaman, sırtımdan büyük bir yük kalkmış, rahatlamıştım. Sanki özgürleşmiştim. Artık öfke, korku ve nefret hissim kalmamıştı. Ama bu duygu yalnızca bir iki dakika sürdü. Özgürleşen oydu; ben hayatımın geri kalanını hapishanede geçirecektim. [Sessizlik] Ve işte buradayım.

Ötekinin bakış açısını benimseyenlerin James'e teknik değerlendirmecilerden biraz daha fazla duygudaşlık hissiyle yaklaştıkları, ama bunun genel olarak cinayet işleyenlere daha olumlu bir tutum benimsemeye pek az dönüştüğü bildiriliyor.

Daha sonra işin içine yeni bir hile karıştırılıyor. Bir iki hafta sonra katılımcılar bir anketçiden hapishane reformuna ilişkin beklenmedik bir telefon alıyorlar. (Telefon eden deneyciyle işbirliği içinde, ama öğrencilerin hiçbiri bunu fark etmiyor.) Kamuoyu yoklamasına, öğrencilerin cinayet işleyenler hakkında laboratuvaradaki soru formunda belirttikleri türden tutumlarıyla ilişkili bir madde eklenmiş. Araya mesafe girince, ötekinin gözünden bakmanın etkileri farklılaşıyor. Birkaç hafta önce James'in neler hissettiğini hayal etmeye çalışmış öğrencilerin cinayet mahkumlarına karşı tutumlarında dikkat çekici bir değişiklik olduğu gözlemleniyor. Bu geç etkiye ikna araştırmacıları "uyuyan etki" adını veriyorlar. İnsanlar tutumlarını onaylamadıkları bir yönde –bu durumda, cinayet işleyen kişilere daha sıcak duygularla yaklaşma yönünde– değiştirecek bilgilerle karşılaştıklarında, bu istenmeyen etkinin farkında oluyorlar ve bilerek onu yok sayıyorlar. Daha sonra bu savunmacı duruş gevşiyor ve duygularındaki değişiklik ortaya çıkıyor. Bu çalışmadan insanların, hiç hoşlanmadıkları bir gruptan, yabacı biri bile olsa, bir kişinin başından geçenleri onun bakış açısını benimseyerek dinledikleri zaman bu kişiye ve onun temsil ettiği gruba daha sıcak yaklaştıkları ve bu tepkinin onu dinledikleri kısa zaman dilimiyle sınırlı kalmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

Birbiriyle bağlantılı bir dünyada yaşayan insanların, yüz yüze karşılaşmalardan medya görüşmelerine ve anılara ve otobiyografik anlatılara kadar birçok kanaldan yabancıların öyküleriyle temas ettikleri açık. Peki ama insanların kendilerini içinde kaybetmeyi bilerek kabullendikleri kurmaca öykülerin, filmlerin ve televizyon dizilerinin hayal ürünü dünyasından gelen bilgi akışı için neler diyebiliriz? Öyküden alınan hazzın temelinde olaylara karakterin gözünden bakmak ve bu bakış açısını diğer karakterlerin ve anlatıcının ve okuyucunun kendisinin bakış açılarıyla karşılaştırmak yatıyor. Acaba kurmaca edebiyatı insanların duygudaşlık hislerini genişletmekte kullanılan sinsi bir yöntem sayabilir miyiz? George Eliot 1856 yılında kaleme aldığı bir denemede bu psikolojik hipotezi savunuyor:

Cennetler ve istatistikler temelinde yükselen çağrılarının etkili olması için önceden gelişmiş bir duygudaşlık hissi, etkinleşmiş bir ahlaki duygunun varlığı gerekir; oysa büyük bir sanatçının gözünden verilen bir insan yaşamı tasviri, hafif ve bencil kişileri bile şaşırtarak, dikkatlerini kendilerinde olmayan, ahlaki duyguların ham maddesi olarak nitelendirebileceğimiz bir şeye çekebilir. bizi Luckie Mucklebackit'in kulübesine götüren ya da "İki Sığırtmacın" (The Two Drovers) öyküsünü anlatan Scott, "Garip Susan'ın" rüyasını kulaklarımıza fısıldayan Wordsworth, kapıdan gördüğü yegâne ormana giden yola özlemle bakan Alton Locke'ı betimleyen Kingsley, tablosunda bir grup baca temizleyicisini sergileyen Hornung üst sınıflarla alt sınıflar arasında bağ kurmaya, seçkinliğin bayağılığını gidermeye yüzlerce vaazdan ve felsefe tezinden daha fazla katkı yapıyor. Sanat yaşama en yakın şey; deneyimleri çoğaltmaya ve insanlarla temasımızı kişisel yaşamda payımıza düşenin ötesine taşımamızın yolu.⁶²

Günümüzde tarihçi Lynn Hunt, felsefeci Martha Nussbaum ve psikolog Raymond Mar ve Keith Oatley gibi pek çok kişi roman okumanın empati çemberini genişleten ve hümanist ilerlemeye katkı yapan bir yöntem olduğunu savunuyor.⁶³ Edebiyat araştırmacılarının onlarla aynı görüşte olmalarını, öğrencilerin ve fonların hızla uzaklaştığı kendi alanlarının bir ilerleme gücü olduğunu göstermek istemelerini bekliyor insan. Oysa, Suzanne Keen'in *Empathy and the Novel* (Empati ve Roman) adlı kitabında tanıdığımız gibi, kurmaca edebiyatın ahlaki açıdan insanı yücelteceği düşüncesi çok sayıda düşünürün tüylerini diken diken ediyor. Bu fikrin çok sıradan, fazlasıyla sağaltıcı, çok ucuz, aşırı duygusal, fena halde Oprahvari bir yaklaşım olduğu kanısındalar. Roman okumanın pekâlâ kolayca başkalarının mutsuzluğundan, duygudaşlık hisleri beslenmeyen karakterlerin başlarına gelen talihsizliklerden zevk alma eğilimini de besleyebileceğini ileri sürüyorlar. Onlara göre bu, basma kalıp "öteki" küçümsemelerini de kalıcılaştırabilir. Ve bu yolla insanlar için beslenen sıcak kaygı ve ilginin yaşayanlardan uzaklaşıp aslında var olmayan kurbanlara doğru kayabileceği görüşündeler. Ayrıca, bu düşünürler haklı olarak kurmacanın duygudaşlık hislerini genişleteceğini gösteren yeterli laboratuvar verisi bulunmadığını söylüyorlar. Mar, Oatley ve çalışma arkadaşları roman okurlarının empati ve sosyal sezgi testlerinde

⁶² George Eliot, "The Natural History of German life," Aktaran Keen, 2007, s.54.

⁶³ Hunt, 2007; Mar & Oatley, 2008; Mar ve ark., 2006; Nussbaum, 1997, 2006.

yüksek puanlar elde ettiklerini gösterdiler, ama bu bağıntı roman okumanın mı insanları daha empatik kıldığını yoksa daha empatik insanların roman okumaya daha mı yatkın olduğunu ortaya koymuyor.⁶⁴

Genellikle insanların belleklerinde kurmaca deneyimlerle gerçek deneyimler arasındaki sınırlar bulanıklaştığı için, kurmacanın gerçek deneyimler gibi etki yapmaması şaşırtıcı olurdu.⁶⁵ Ve bazı çalışmalar gerçekten de kurmacanın duygudaşlık hissini genişletebileceğini düşündürüyor. Batson'ın radyo programı deneylerinden birinde insanlara gerçek bir kişi ya da bir oyuncu olduğu söylenen bir eroin bağımlısıyla yapılan bir görüşme var.⁶⁶ Olaylara onun bakış açısından bakmaları istenenlerin, görüşülen kişi oyuncu olsa bile genel olarak eroin bağımlılarına daha güçlü duygudaşlık hissiyle yaklaştıkları bildiriliyor (ama bunun gerçek bir kişi olduğu söylendiğinde duygudaşlık düzeyinde daha güçlü bir artış gözlemleniyor). Ve anlatıcı deneyimli ve güçlü bir oyuncu olduğunda, kurmaca mağdurun yarattığı duygudaşlık hisleri gerçek kurbandan daha da fazla olabiliyor. Edebiyat araştırmacısı Jemeljan Hakemulder'in *The Moral Laboratory* (Ahlak Laboratuvarı) adlı kitabında aktardığı bir deneyde, katılımcılara Malike Mokeddem'in *The Displaced* (Yerinden Edinilmiş) adlı romanındaki kahramanın gözünden dillendirilmiş ya da Jan Goodwin'in *Price of Honor* (Şerefın Bedeli) adındaki kurmaca olmayan incelemesinde sergilenmiş şekliyle, Cezayirli kadınların dramı okutuluyor.⁶⁷ Romanı okuyan katılımcılar Cezayirli kadınlara gerçek yaşam deneyimlerini okuyanlardan daha güçlü duygudaşlık hisleriyle yaklaşıyorlar; örneğin, bu okurlarda Cezayirli kadınların karşı karşıya kaldıkları açmazı kültürel ve dini miraslarının doğal sonucu olarak geçiştirme eğiliminin daha zayıf olduğu görülüyor. Bu deneyler bize çok tutulan romanların tarihsel reformlardan önce geldiği Hümanist Devrim kronolojisinin bütünüyle rastlantısal olmayabileceğini ileri sürmek için bazı gerekçeler sunuyor: ötekinin gözünden bakma (bakış açısı alma) egzersizleri insanların duygudaşlık çemberini genişletmeye gerçekten yardım ediyor.

Empati bilimi duygudaşlığın içten fedakâr davranışlara yol açabileceğini ve bu hisleri besleyen kişinin kurmaca bir karakter de olsa ötekinin gözünden bakması durumundan bunların yeni insan gruplarını kapsayacak şekilde genişletebileceğini ortaya koyuyor. Araştırmalar canlıların deneyimlerine daha duyarlı olmanın ve içtenlikle onların çektikleri acıları giderme arzusu duymanın hümanist reformların itici güçlerinden biri olduğuna ilişkin varsayımları destekliyor. Ve bu böyleyse, tarih boyunca şiddette gözlemlenen azalma eğilimlerinin çoğunu açıklarken, ötekinin gözünden bakma (bakış açısı alma) bilişsel sürecine ve duygudaşlık hislerine de yer verilmesi gerekir. Zalim ceza uygulamaları, kölecilik ve keyfi ölüm cezaları türünden kurumsal şiddet biçimleri, kadınlar, çocuklar, eşcinseller, azınlık ırklar ve hayvanlar gibi savunmasız topluluklara yönelik sıradan istismar biçimleri ve insani bedellerine vurdumduymazlıkla

⁶⁴ Mar ve ark., 2006.

⁶⁵ Strange, 2002

⁶⁶ Batson, Chang, Orr, & Rowland, 2008.

⁶⁷ Hakemulder, 2000.

yaklaşarak sürdürülen savaşlar, fetihler ve etnik temizlik girişimleri bunlar arasında sayılabilir.

Bunun yanında, araştırmalar bize sorunlarımızın çözümünde neden “empati çağını” ya da “empatik bir uygarlığı” hedeflemememiz gerektiğini de hatırlatıyor. Empatinin karanlık bir yüzü de var.⁶⁸

Bir kere, empati daha temel olan hakkaniyet ilkesiyle çeliştiğinde insanların esenliğine *zarar verebilir*. Batson ciddi bir hastalığı olan on yaşındaki Sheri’ye empati geliştiren insanların, tıbbi tedavide ona öncelik tanınmasını ve onun uzun süredir sırada bekleyen ve bu tedaviye daha fazla ihtiyacı olan çocukların önüne geçmesini tercih ettiklerini saptamış. Bu da, empatiye kalsa, adları ve yüzleri olmadığı için bu çocukların ölüme ve acı çekmeye terk edilebileceğini gösteriyor. Bu çalışmada Sheri’nin başına gelenleri öğrenen ama ona empati geliştirmeyen insanların çok daha adil davrandıkları bildiriliyor.⁶⁹ Başka bazı deneylerde konuya daha soyut yaklaşılmış. Batson (oyuncuların bir havuza katkıda bulunabildikleri, katlanan miktarın da katılımcılara dağıtıldığı) bir Kamu Mali oyununda, oyuncular diğer oyunculardan birine (örneğin, tam o sırada erkek arkadaşıyla arasının bozulduğu okutularak) empati beslemeye yönlendirildiklerinde, katkılarını ona yönelttiklerini ve herkesin aleyhine kamusal refahın cızız kalmasına yol açtıklarını belirlemiş.⁷⁰

Empati sonucunda hakkaniyete özen göstermekten vazgeçme yalnızca laboratuvarlarda karşılaşılan bir tuhafılık değil; gerçek yaşamda bunun muazzam sonuçları olabiliyor. Siyasi liderlerin ve hükümetlerin işin içine duyguları karıştırmaksızın kendilerine tümüyle yabancı olan kişilerle çalışmak yerine, sevdikleri yakınlarına ve ahabalarına çıkar sağladıkları toplumların başlarına neler geldiğini biliyoruz. Bu türden adam kayırmalar polisi, devleti ve iş dünyasını kifayetsiz kılmakla kalmıyor, toplumsal kesimlerin ve etnik grupların zorunlu ihtiyaçları için sıfır toplamı bir rekabete girişmelerine yol açıyor; bu da hızla şiddete dönüşebiliyor. Modernitenin kurumlarıysa, empati bağlarının ötesinde karşılıklı güven temelinde gelişmiş soyut temsil yükümlülüklerine dayanıyor.

Empatinin diğer bir sorunu da bakış açısının, insanların evrensel çıkarlarına hizmet edecek bir itici güç olamayacak kadar dar olması. Ayna nöronlara rağmen empati karşılaştığımız herkese duygudaşça yaklaşmamızı sağlayan bir refleks değil. Empati söz konusu kişiyle ilişkimizi nasıl ele aldığımıza göre kapatılıp açılabilir ya da tersine döndürülebilir. Şirinlik, güzellik, akrabalık, dostluk, benzerlik ve topluluk içi dayanışmayla harekete geçebilir. Gerçi başkasının bakış açısını benimseme yoluyla empati çevreye de yayılabilir, ama Batson hayli sınırlı olan bu yararın gelip geçici olabileceğini düşünüyor.⁷¹ İnsanlardaki empati eğiliminin hedefle sınırlı olmaktan çıkarılıp yabancıların bize ailemiz ve dostlarımız kadar yakın gelmesini sağlayacak ölçüde genel geçer kılınabileceğini ummak, 20. yüzyılda kazandığı en kötü anlamda ütöpik bir hedef; bunun

⁶⁸ Batson ve ark., 2005a; Batson ve ark., 1995a; Batson, Klein, Highberger, & Shaw, 1995b; Prinz, baskıda.

⁶⁹ Batson ve ark., 1995b.

⁷⁰ Batson ve ark., 1995a.

⁷¹ Batson ve ark., 2005a, s.373.

arzu edilebileceği kuşkulu olduğu gibi gerçekleşmesi de mümkün değil.⁷²

Kaldı ki bu gerekli de değil. Çemberimizi giderek genişletme ideali yeryüzündeki herkesin çektiği acıları hissetmemizi gerektirmiyor. Buna kimsenin zamanı ve enerjisi yetmez ve empatimizi böylesine incelterek yaymaya çalışmak merhametten yorgun düşmeye ve duygusal yıkıntıya davetiye çıkarmaktır.⁷³ Eski Ahit bize komşularımızı sevmemizi, Yeni Ahit de düşmanlarımızı sevmemizi söylüyor. Bunun ardındaki ahlaki gerekçe şu olabilir: Komşularınızı ve düşmanlarınızı sevin; bu sayede onları öldürmezsiniz. Ama açıkçası ben komşularımı sevmiyorum, düşmanlarımı sevmeye gelince, bu konuya girmiyorum bile. O halde, şu daha iyi bir fikir: Komşularınızı ve düşmanlarınızı sevmesiniz bile, onları öldürmeyin.

Aslında, empati çemberinden çok *haklar* çemberi genişliyor; genişleyen, bize çok uzak da olsa ve bize hiç benzemese bile diğer canlı varlıkların zarar görmemesi ve sömürülmemesi yükümlülüğüne bağlılığımız. Empatinin gözlerden kaçmış gruplardan bireylerin ansızın farkına varılmasını tetiklemede tarihsel bir rol oynadığı açık. Ama böyle aydınlanma anları yeterli sayılamaz. Empatinin önemli olması için, bu gruplara ait insanlara karşı davranışları belirleyen politikaların ve normların değişmesini teşvik etmesi gerek. Böyle kritik anlarda kazanılan duyarlılıklarla alışılmış uygulamaların insani bedelinin farkına varılmasından, elitlerin kararları ve kitlelerin geleneksel sağduyusu etkilenebilir. Ama akıl yürütme üzerine bölümde göreceğimiz gibi, empatiyi kısıtlayıcı yapısal engellerin üstesinden gelmek için, soyut ahlaki tartışmalar yürütülmesi de gerekli. Nihai hedef ikinci doğamıza dönüşmüş politikalarla ve normlarla empatiye gerek kalmaması olmalı. Tıpkı aşk gibi, empati de yetmez.

ÖZDENETİM

Adem ile Havva'nın elmayı yemelerinden, Odysseus'un kendisini geminin direğine bağlattırmasından, karınca yiyecek biriktirirken Ağustos böceğinin şarkı söylemesinden ve Saint Augustinus'un "Tanrım beni iffetli kıl, ama hemen şimdi değil" diye dua etmesinden bu yana, bireyler özdenetim için mücadele ediyorlar. Modern toplumlarda erdem daha da hayati önem taşıyor; artık doğanın tehditlerini ehlileştirdiğimiz için yaşadığımız afetlerin çoğundan kendimiz sorumluyuz. Gereğinden çok yiyoruz, içiyoruz, kumar oynuyoruz, kredi kartlarımızı kötüye kullanıyoruz, tehlikeli ilişkilere giriyoruz ve eroin, kokain ve eposta bağımlısı oluyoruz.

Şiddet de büyük ölçüde bir özdenetim sorunu. Araştırmacılar bencillik, hakaret, kıskançlık, kabilecilik, engellenme, kalabalık etkisi, sıcak hava ve erkeklik gibi şiddetle ilişkili upuzun bir risk faktörleri listesi oluşturmuşlar. Oysa nüfusun yarıya yakını erkek ve hepimiz hakarete uğradığımız, kıskançlık yaşadığımız, engellenme duygusuna kapıldığımız ve sıcaktan bunaldığımız halde, genellikle yumruklarımızı kullanmıyoruz. Birini öldürme fantezilerinin yaygınlığı şiddetin cazibesine karşı bağıışıklık geliştirmediğimizi, ama bunlara direnmeyi öğrendiğimizi ortaya koyuyor

⁷² Pinker, 2002.

⁷³ Batson ve ark., 2005a.

Ortaçağ ile modern Avrupa arasında şiddette en büyük tarihsel azalmalardan biri kaydedilerek cinayetlerde otuz kat azalma gerçekleşmesinin, esas olarak özdenetim sayesinde mümkün olduğu düşünülüyor. Hatırlarsanız Norbert Elias'ın Uygarlaşma Süreci teorisine göre, devletlerin güçlenmesi ve ticaretin gelişmesi yağmacılığı caydırıcı sonuçlar doğurmakla kalmadı. Bu gelişmeler aynı zamanda özdenetim etiğini geliştirdi ve ölçülü ve edepli davranışları doğallılaştırdı. İnsanlar dolaplara işlemekten, herkesin gözü önünde çiftleşmekten, yemek masasında gaz çıkarmaktan ve eti kemirip kemiği servis tabağına atmaktan vazgeçmekle kalmadılar, aynı zamanda yemek masasında birbirlerini bıçaklamaktan ve karşısındaki kişinin burnunu kesmekten de vazgeçtiler. Hakarete uğrayan erkeğin karşısındakine saldırmamasını saygın davranış sayan şeref kültüründen, erkeklerin dürtülerini kontrol altına aldıkları için saygı gördükleri ağırbaşlılık kültürüne geçildi. Gelişmiş ülkelerde 1960'lardaki, gelişmekte olan ülkelerde de sömürgeciliğin sona ermesinden sonraki geri dönüşlere, özdenetimin itibarsızlaşması ve yaşlıların disiplinli davranışlarının yerini gençliğin fevrliliğinin yüceltilmesi eşlik ediyordu.

Özdenetimdeki gevşeme daha geniş çaplı şiddete de yol açabilir. Ahmakça savaşların ve toplu saldırıların çoğu liderlerin ya da toplulukların ağır bir kusur karşısında ertesi sabah akılları başlarına gelip pişman olacakları sertlikte bir tepki göstermeleriyle ortaya çıkıyor. 1968'de Martin Luther King'in suikastla öldürülmesi ardından Afrikalı Amerikalıların yaşadıkları mahallelerin oralarda ikamet eden kişilerce yakılıp yıkılması ve 2006'da Hizbullah'ın bir saldırısından sonra İsrail'in Lübnan'ın altyapısını yerle bir etmesi verilebilecek birçok örnekten yalnızca ikisi.⁷⁴

Bir önceki bölümde empati bilimini irdeleyerek Genişleyen Çember teorisini destekleyip desteklemediğini araştırmıştım; şimdi de aynı şekilde özdenetim bilimini irdeleyerek Uygarlaşma Süreci teorisini destekleyip desteklemediğini araştıracağım. Freud'un id ve ego teorisini temel alan Uygarlaşma Süreci teorisi, onun gibi insan sinir sistemine ilişkin güçlü bazı iddialara dayanıyor; işte bunları inceleyeceğiz. Beyinde gerçekten dürtü ve özdenetim için birbirleriyle rekabet eden farklı sistemler var mı? Özdenetim aşırı yemeden hafifmeşrepliğe, ihmalkârlığa, küçük suçlara ve ciddi saldırılara kadar her türlü kötülüğü denetlemeye çalışan tek bir yeti mi? Eğer öyleyse, insanların elinde özdenetimi geliştirmelerine yardım edebilecek yöntemler var mı? Ve bu gibi düzeltmelerin gelişip topluma yayılması sayesinde bu toplumun karakterinde daha fazla kaçınma doğrultusunda kapsamlı değişiklikler gerçekleşmesi mümkün olabilir mi?

Özdenetim düşüncesine anlam vermeye çalışarak işe başlayalım ve bunun rasyonel olduğu ve olmadığı koşullar üzerinde duralım.⁷⁵ Önce katıksız bencilliği –kişinin işine yarayan ama başkalarına zarar veren şeyleri yapma– bir yana bırakalım ve gözü kara haz peşinde koşma –kısa vadede kişinin işine yarayan ama uzun vadede ona zarar veren şeyler yapma– eğilimi üzerinde yoğunlaşalım. Çok sayıda örnek verebiliriz. Bugün ye, yarın şişko ol. Bugün nikotin kullan,

⁷⁴ Mueller & Lustick, 2008.

⁷⁵ Ainslie, 2001; Daly & Wilson, 2000; Kirby & Herrnstein, 1995; Schelling, 1978, 1984, 2006.

yarın kanser ol. Bugün sefa, yarın cefa. Bugün seviş, yarın gebe kal, hastalıkla uğraş ya da kıskançlık yaşa. Bugün ipini koparıp saldır, yarın sonucuna katlan.

Hazzı erteleme yerine hazzı o anda yaşamayı tercih etmede *özü itibariyle* bir mantıksızlık yok. Çikolatayı Çarşamba günü yiyen Sizin Salı günü yiyen Sizden daha erdemli olduğu söylenemez. Tersine Salı günü yiten Siz *daha* değerli bir iş yapmış olursunuz. Çikolata yeterince büyükse, Salı günü yiyince iyice doyabilirsiniz ve her iki günkü Siz de doyumsuzluk yaşamamış olursunuz; oysa çikolatayı Çarşamba'ya sakladığınız taktirde, Salı günü doyumsuzluk yaşayacaksınız. Kaldı ki, çikolatayı Salı günü yemekten kaçınır ve ertesi sabah uyanmadan ölürseniz, bu hazzı ne Salı günkü Siz ne de Çarşamba günkü Siz yaşamış olacaksınız. Ve nihayet, çikolatayı saklarsanız bozulabilir ya da çalınabilir ve sonuç olarak her iki günkü Siz de bu hazdan mahrum kalırsınız.

Diğer bütün koşullar eşitse, hazları hemen yaşamak daha yararlıdır. Borç para verince faiz almakta ısrar etmemizin nedeni de bu. Yarın ki dolar (hiç enflasyon olmadığını varsaysak bile) bugünkü dolardan daha değersizdir; faiz de bu farka biçtiğimiz fiyattır. Birim süre başına düşen faiz oranı sabittir; bu da onun bileşik, yani üstel artış göstermesi anlamına gelir. Bu da paranızın değer kaybını tam olarak karşılayacaktır, çünkü paranın değeri de zamanla üstel bir azalma gösterir. Azalma neden üsteldir? Sizin ölmeniz ya da paranızı ödünç alan tarafın kaçıp ortadan kaybolması ya da iflas etmesi sonucunda bir daha paranızın yüzünü görmemeniz her geçen gün için sabit bir olasılıktır. Gün geçtikçe bunun gerçekleşmeme ihtimali düştüğüne göre, talep ettiğiniz tazminat da buna göre artar. Hazza geri dönersek, rasyonel bir fail herhangi bir keyfi bugün mü yoksa yarın mı yaşamasının daha yararlı olduğuna karar verirken, hazzı yarına yalnızca alacağı haz üstel bir artış gösterecekse ertelemelidir. Bir başka deyişle, rasyonel bir failin yarınki hazdan iskonto yapması ve yarın daha az haz yaşama pahasına kendine bugün biraz haz yaşama şansı tanıması *gerekir*. Muazzam bir doksanıncı yaş günü kutlayabilmek uğruna bütün yaşamı kemer sıkmayla geçirmenin hiçbir anlamı yok.

Haz peşinde koşma yalnızca geleceğe uygulanan iskonto *çok fazlaysa* rasyonel bir tutum olmaz; gelecekteki kendimizin tasarruflarımızla haz alarak yaşamaya devam etme şansı olduğuna göre, bu durumda onun değerini bugünden düşürmüş, onu hak ettiklerinin çok altında bir şeylerle yetinmek zorunda kalacak ölçüde değersizleştirmiş oluruz. Geleceğe uygulanacak optimum bir iskonto oranı var –buna matematikte optimum faiz oranı adı veriliyor– ve bu oran yaşam beklentinizin uzunluğuna, tasarruflarınızı geri alma olasılığınıza, bir kaynağın değerini ne kadar sürüye yayabileceğinize ve yaşamınızın farklı anlarında (örneğin dinç olduğunuz ve güçten düştüğünüz zamanlarda) bu tasarruflardan ne kadar haz alabileceğinize bağlı olarak değişiyor. Yarın öleceğinizden *eminseniz*, “Ye, iç, eğlen, nasılsa yarın öleceğiz” düsturu bütünüyle rasyonel bir yaklaşım olurdu. Rasyonel olmayan, aslında yaşanacak bir yarın olduğu halde, hiç yarın yokmuş gibi yiyip içmek. Aşırı haz peşinde koşma, kontrollerini kaybederek davranmak, gelecekteki kendimizin değerini aşırı ölçüde düşürmek anlamına gelir; bu da gelecekte yaşayacak bizler uğruna bugünkü bizleri bazı hazzardan yoksun bırakmayı kabul etmek için aşırı ölçüde yüksek bir faiz oranı talep etmekle aynı şeydir. Yirmi yaşındaki birine sigara hazzı yaşatmak uğruna elli yaşındaki biri-

nin kanser ağrısını göze alacak ölçüde yüksek bir faiz oranı inandırıcı olamaz.

Modern dünyada özdenetim eksikliği gibi görünen şeylerin çoğu, insanların daha genç yaşta öldüğü ve bugünkü tasarruflarla gelecekte yarar sağlamaya olanak veren hiçbir kurumun olmadığı güvensizliklerle dolu devlet öncesi atalarımızın zamanında beyinlerimize işlenmiş iskonto oranlarını kullanmamızın bir sonucu olabilir.⁷⁶ İktisatçılar kendi başlarına bırakılmaları durumunda insanların, sanki birkaç yıl içinde öleceklermiş gibi, emeklilikleri için çok az tasarruf yaptıklarını söylüyorlar.⁷⁷ Richard Thaler, Cass Sunstein ve diğer davranışçı iktisatçıların savunduğu “liberter paternalizmin” temelinde bu yatıyor ve bu iktisatçılara göre devlet yönetiminin, bireylerin güncel çıkarlarıyla gelecekteki çıkarlarının karşı karşıya geldiği oyun alanına, halkın onayıyla müdahale etmesi gerekiyor.⁷⁸ Verilen örneklerden biri, emeklilik için tasarruf planlarında kişilere tercih seçenekleri sunmak yerine, onları otomatik olarak optimal bir plana dahil etmek ve kendilerine bundan vazgeçme olanağı tanımak. Bir başkası da satış vergilerinde sağlıksız yiyeceklerle daha yüksek vergi doğrultusunda düzenleme yapmak.

Ama irade zayıflığı gelecekte sağlanabilecek yararlarla çok büyük iskontolar uygulama meselesiyle sınırlı değil. Tek yaptığımız gelecekteki kendimizin değerini aşırı düşürmek olsa, kötü seçimler yapabiliirdik, ama zaman geçtikçe ve seçenekler yaklaştıkça bu seçimler değişmezdi. “Hemen bir tatlı” diyen iç ses “sonra şişkoluk” diyen iç sese baskın geldiğinde, tatlının beş dakika içinde mi tüketileceği yoksa beş saat sonra mı, bu fark etmezdi. Aslında bütün tercihler zamanda yakınlılaştıkça tersine dönüyor; bu fenomene *miyop iskonto* adı veriliyor.⁷⁹ Otelde ertesi sabahki kahvaltıya istediklerimizi gece oda servisi kartına işaretliyor ve kapıya asıyorsak, genellikle daha çok yağsız yoğurt ve meyve tabağı türünden yiyecekleri tercih ediyoruz. Oysa tercihimizi kahvaltı salonunda yapıyorsak tabağımızı pekâlâ domuz pastırması ve kruvasanla doldurabiliyoruz. Birçok türle yapılan çok sayıda çalışmada deneklerin ödüle erişimi uzun zaman alacaksa, organizmaların iki ödülünden daha çabuk ulaşılacak küçüğü yerine daha geç ulaşılacak büyüğü tercih ettikleri görülüyor. Bir hafta sonra on dolar almaktansa bir hafta bir gün sonra on bir dolar almanın tercih edilmesi gibi. Ama erken erişilebilecek ödül hemen yakındaysa özdenetim iflas ediyor, tercih tersine dönüyor ve daha geç gelecek daha büyük ödülense daha çabuk gelecek küçük ödül seçiliyor ve yarın on bir dolar almaktansa hemen verilen on dolar alınıyor. Iskonto oranının gerektiği gibi ayarlanması durumunda anlamlı olan geleceğe ilişkin iskontolardan farklı olarak, tercihlerin tersine döndürüldüğü miyop iskontoların rasyonel olduğunu söylemek mümkün değil. Buna rağmen bütün organizmalar miyop.

Matematik kafalı iktisatçılar ve psikologlar tercihlerdeki miyop dönüşümü organizmaların daha rasyonel olan üstel iskontodan çok, *hiperbolik* iskontoyu tercih etmeleriyle açıklıyorlar.⁸⁰ Gelecekteki kendimizin değerini düşürdüğü-

⁷⁶ Daly & Wilson, 1983, 2000, 2005; Wilson & Daly, 1997.

⁷⁷ Akerlof, 1984; Frank, 1988.

⁷⁸ Thaler & Sunstein, 2008.

⁷⁹ Ainslie, 2001; Kirby & Herrnstein, 1995.

⁸⁰ Ainslie, 2001; Kirby & Herrnstein, 1995.

müzde, ödülün öznel değerini her zaman birimi için gerçekleşmesini bekleyeceğimiz sabit bir oranla tekrar tekrar çarpamak (böylece değerın önce yarıya, sonra dörtte bire, sonra sekizde bire, sonra on altıda bire, vb. düşmesi) yerine, başlangıçtaki öznel değeri giderek daha düşük oranlarla çarparsınız (böylece değer önce yarıya, sonra üçte bire, sonra dörtte bire, sonra beşte bire, vb. inmiş olur). Bunu daha sezgisel yoldan, nitel olarak da açıklayabiliriz. Hiperbol (daha çok düzgün bir kayak atlayışına benzeyen üstel eğriden farklı olarak) onu sert bir rampadan sonra yumuşak bir inişle birleştiriyor gibi görünen küçük bir dirseği olan bir matematiksel eğridir. Bu da miyop ıskontoların kafalarımızda iki sistem arasındaki gidip gelmelerden kaynaklandığını, yakın gelecekteki ödüllerle uzak gelecekteki ya da farazi nitelikteki ödüller arasında gidip geldiğimizi ileri süren psikolojik teoriyle uyuyor.⁸¹ Thomas Schelling'in ifadesiyle, "İnsanlar zaman zaman biri akciğerlerini temizlemek ve uzun yaşamak isteyen diğeri sigaraya bayılan, biri ince bir beden diğeri tatlı yemek isteyen, biri Adam Smith'in kendine hakim olmayla ilgili görüşlerini okuyarak kendini geliştirmek isteyen... diğeri televizyonun karşısında oturup eski bir filmi seyretmeyi tercih eden iki benlikleri varmış gibi davranıyorlar."⁸² Freud'un id ve ego teorisi ve dil süreçlerinin içimizdeki şeytanların işi olduğuna ilişkin ("Şeytana uydum!" türünden) daha eski deyimler de özdenetimin kafamızın içindeki küçük adamlar* arasındaki bir kavga olduğu yolundaki sezgilerle ilişkili diğer örnekler. Çocuklarda klasik miyop ıskonto çalışmalarının yürütücüsü (onları hemen yiyebilecekleri bir *marshmallow* lokumuyla on beş dakika sonra yiyebilecekleri iki lokum arasında seçim yapmaya zorlayan) psikolog Walter Mischel ve psikolog Janet Metcalfe hemen doyum sağlama arzusunun beyindeki "sıcak bir sistemle," sabırla beklemeninse "soğuk bir sistemle" bağlantılı olduğunu ileri sürüyorlar.⁸³

Önceki bölümlerde bu sıcak ve soğuk sistemlerin neler olabileceğine ilişkin biraz fikir edinmiştik: limbik sistem (Şekil 8-2'de başlıca bölümleri görülüyordu) ve frontal loblar (Şekil 8-3'te görülüyordu). Limbik sistem orta beyinden başlayıp hipotalamustan amigdalaya uzanan Öfke Patlaması, Korku ve Hakimiyet devrelerini ve orta beyinden başlayıp hipotalamustan striatuma uzanan dopamine bağlı Arayış devresini kapsıyor. Daha önce gördüğümüz gibi, bunların ikisinin de orbital korteksle ve frontal lobların diğer bölümleriyle, araya girip davranışları kontrol edebilen iki yönlü bağlantıları var. Peki özdenetimi limbik sistemle frontal loblar arasındaki bir çekişme olarak nitelendirebilir miyiz?

2004'te iktisatçı David Laibson ve George Loewenstein, psikolog Samuel McClure ve nörolojik görüntüleme uzmanı Jonathan Cohen'den oluşan bir ekip miyop ıskonto paradoksunu, onların isimlendirmesiyle limbik Ağustos böceği ile frontal lob karıncasından oluşan iki beyin sistemi arasındaki pazarlıkla açıklamanın mümkün olup olmadığını araştırdılar.⁸⁴ Bir tarayıcıya yatırılan katılımcılardan en kısa zamanda ellerine geçecek beş dolar gibi küçük bir ödülle birkaç hafta sonra erişebilecekleri kırk dolar gibi daha büyük bir ödül arasında seçim

⁸¹ Pinker, 1997, s.396; Laibson, 1997.

⁸² Schelling, 1984, s.58.

* Homonculi -çn.

⁸³ Metcalfe & Mischel, 1999.

⁸⁴ McClure, Laibson, Loewenstein, & Cohen, 2004.

yapmaları istendi. Şu sorular araştırılıyordu: Beyin “şimdi 5 dolar mı yoksa iki hafta sonra 40 dolar mı?” sorusu ile “iki hafta sonra 5 dolar mı yoksa altı hafta sonra 40 dolar mı?” sorularını farklı mı ele alıyor? Bu iki sorunun gerçekten farklı ele alındığı ortaya çıkacaktı. Katılımcının önüne hemen doyuma ulaşma fırsatı sunan seçeneklerde striatum ve medial orbital korteksin harekete geçip parıldadığı görülüyordu. Buna karşılık frontal lobların daha soğuk, daha bilişsel hesaplarla ilgili bölümünü oluşturan dorsolateral prefrontal korteks bütün seçimlerde harekete geçip parlıyordu. Daha da iyisi, nörolojik görüntülemelerde adeta katılımcının zihni okunabiliyordu. Lateral prefrontal korteks limbik bölgelerden daha aktifse, katılımcı tatmini erteleyerek daha büyük olan geç gelecek ödüllü tercih ediyordu; buna karşılık limbik bölgeler onunla aynı ölçüde ya da ondan daha fazla aktifleşiyorsa daha erken erişilecek daha küçük ödül tercih ediliyordu.

Şekil 8-3'te gösterilen ön bölgesi ağırlıklı beyin figürünün ortaya koyduğu gibi, frontal loblar birçok bölgeden oluşan heybetli yapılar ve farklı birkaç yoldan özdenetim gerçekleştiriyorlar.⁶⁵ Parietal loba bitişik en arka sınırı motor korteks olarak adlandırılıyor ve kasları kontrol altında tutuyor. Onun hemen önünde, motor komutları daha karmaşık programlar halinde örgütleyen premotor alanlar var; bunlar ayna nöronların ilk keşfedildiği bölgeler. Bunun önündeki bölümün adı *prefrontal* korteks; bu bölüm birçok kez üzerinde durduğumuz dorsolateral ve orbital/ventromedial bölgeleri kapsıyor, ayrıca her bir yarımkürenin ucundaki ön kutup da bu bölümde. Zaman zaman “frontal lobun frontal lobu” olarak da adlandırılan ön kutup, dorsolateral prefrontal korteksle birlikte hemen alınabilecek bir ödülense daha sonra erişilecek daha büyük bir ödülün seçilmesi sırasında aktifleşiyor.⁶⁶

Geleneksel nörologlar (lisans öğrencilerini tarayıcılara yatırıp incelemek yerine beyin hasarı bulunan hastaları tedavi eden doktorlar) frontal lobların esas olarak özdenetimle uğraştıkları keşfedilince hiç şaşırmadılar. Şansız birçok hasta ansızın geleceğe yönelik aşırı iskonto yapmaya, güvenlik kemerini takmadan araba sürmeye ya da kasksız bisiklete binmeye başladıkları için kendilerini bu kliniklerde buluyorlardı. Bu hastalar hemen elde edecekleri, bir saniye önce yola koyulmak ya da saçlarının rüzgârda savruluşunu hissetmek gibi küçük bir ödül uğruna, onları frontal lobları zarar görmeden kazadan kurtaracak daha geç bir ödülден vazgeçmişlerdir. Bunun kötü bir pazarlık olduğu açık. Frontal lob hasarı gelişen hastaları uyarıların yönettiği söylenir. Önlerine bir tarak koyun, hemen alıp saçlarını taramaya başlarlar. Önlerine yiyecek koyun, hemen ağızlarına atarlar. Duşa sokun, siz çağırana kadar duştan çıkmazlar. Davranışı uyarı denetiminden kurtarmak, eylemlerin hedef ve planlarına hizmet etmesini sağlamak için frontal lobların sağlam olması gerekir.

Kişi kafasını sert bir yüzeye çarpınca, frontal lob kafatasının ön tarafına çarpar ve ayırım gözetmeksizin bütünü hasar görür. Phineas Gage'ın demir çubuk saplanma kazasında çubuk doğruca orbital ve ventromedial korteksten geçmiş, frontal lobun yan ve ön kısımlarının büyük bir bölümüne zarar vermemişti; bu

⁶⁵ Fuster, 2008.

⁶⁶ Shamosh ve ark., 2008.

da frontal lobların farklı bölümlerinin farklı özdenetim tiplerinden sorumlu olduğunu ortaya koyuyor. Hatırlarsanız, Gage'ın "entelektüel yetileriyle hayvani eğilimleri arasındaki" dengeyi kaybettiği söyleniyordu. Günümüzün nörobilimcileri orbital korteksin duyguyla davranış arasındaki başlıca ara yüzlerden biri olduğunu kabul ediyorlar. Hatırlarsanız, orbital hasar yaşamış hastalar, dürtüsel ve sorumsuzdu, dikkatleri kolayca dağılabiliyordu, toplum içinde uygunsuz davranışlar gösterebiliyorlar, bazen de şiddete başvurabiliyorlardı. Nörobilimci Antonio Damasio bu sendromu hastanın duygusal sinyallere duyarsız olmasına atfediyor. Araştırmacı farklı para kazanma ve kaybetme olasılıkları bulunan kumar oyunlarında bu hastaların kendilerini iflasa götürecek bir karta oynarken normal insanlar gibi soğuk ter dökmediklerini bildiriyor.⁸⁷ Kaygı adını verebileceğimiz, duygularla yönetilen bu özdenetim aşında eski bir evrimsel gelişme; nitekim sıçanlar gibi memelilerde orbital korteksin iyi geliştiğini gösteren çalışmalar da (Şekil 8-1) bunu destekliyor.

Ama daha soğukkanlı, kurallara daha bağlı özdenetim biçimleri de var ve bunlar frontal lobun en ön dış bölümlerinde uygulanıyor; bu insanın evriminde en fazla genişleyen bölümlerden biri.⁸⁸ Daha önce dorsolateral korteksin rasyonel maliyet yarar hesaplarıyla uğraştığını belirtmiş, iki geç ödül arasında seçim yapma ya da tek bir işçi bulunan kontrolden çıkmış bir tramvayı yan yola yönlendirmek ya da beş işçi bulunan anayolda devam etmesine izin vermek türünden seçimlerin burada yapıldığını söylemiştik.⁸⁹ Ön kutup komuta zincirinde daha da yüksek bir noktada yer alıyor ve nörobilimciler yaşamın biriyle çelişen taleplerini değerlendirerek bunlar arasında seçim yapma esnekliğimizin bu bölümün başarısı olduğunu belirtiyorlar.⁹⁰ Çoğul görevlerle ve yeni problemlerle uğraşırken, dikkatimiz sekteye uğradıktan sonra yeniden odaklanırken ve düş kurmayla çevremizdeki dünyaya odaklanma arasında gidip gelirken bu ön kutup harekete geçiyor. Zihnimizde bir alt yola sapıp sonra yaptığımız ana işe dönmemize izin veren, örneğin yemek yaparken durup koşarak bakkala gidip eksik bir malzemeyi alıp sonra yeniden yaptığımız yemeğe dönmemizi sağlayan da bu bölüm. Nörobilimci Etienne Koechlin frontal lobun çalışmasını şöyle özetliyor. En arkadaki bölümler *uyarana* tepki veriyor, lateral frontal korteks *bağlama* tepki veriyor, ön kutup da *olaya* tepki veriyor. Somutlarsak, telefon çalıyor ve biz onu elimize alıyorsak uyarana tepki veriyoruz. Bir dostumuzun evindeyken çalan bir telefona dokunmayıp çalmaya bırakıyorsak, bağlama tepki veriyoruz. Ve arkadaşımız duşa girerken telefonu çalarsa yanıt vermemizi istediğinde olaya tepki veriyoruz.

Dürtüsel şiddet bu özdenetim seviyelerinin herhangi birindeki işlev bozukluğuna bağlı olabilir. Çocukların şiddet kullanılarak cezalandırılmalarını ele alalım. Şiddete karşı normları içselleştirmiş Batılı modern anne babalar, orbital korteks tarafından dayatıldığı düşünülen çocuğa dayak atma düşüncesine kar-

⁸⁷ Anderson ve ark., 1999; Damasio, 1994; Macmillan, 2000; Raine, 2008; Raine ve ark., 2000; Scarpa & Raine, 2007.

⁸⁸ Hill ve ark., 2010.

⁸⁹ Greene ve ark., 2001; McClure ve ark., 2004.

⁹⁰ Gilbert ve ark., 2006; Koechlin & Hyafil, 2007; L. Helmuth, "Brain model puts most sophisticated regions front and center," *Science*, 302, 1133.

şı otomatik, neredeyse derin bedensel bir tiksinti duyabiliyorlar. Buna karşılık eski zamanlardaki ya da bazı alt kültür gruplarından anne babalar (örneğin, "Hele bir baban eve gelsin, o zaman görürsün!" diyen anneler) kural çiğnemenin ciddiyetine, evde mi yoksa kamuya açık bir alanda mı, evdeyse evde misafir olup olmadığına göre dayağı ayarlayabiliyorlar. Ama özdenetimleri zayıfsa ya da olup biteni korkunç bir yaramazlık gibi görerek hiddetlendilerse, kendilerini kaybediliyorlar ve Öfke Patlaması devresi frontal lobun denetiminden kurtulup çocuğun gelecekte pişman olunacak şekilde hırpalanmasına yol açabiliyor.

Daha önce psikopatlarda ve dürtüsel cinayet işleyen kişilerde orbital korteksin küçük ya da tepkisiz olduğunu gösteren Adrian Raine, geçtiğimiz dönemde gerçekleştirdiği bir nörolojik görüntüleme deneyinde şiddetin limbik sistemden gelen dürtülerle frontal loblardaki özdenetim arasındaki dengesizlikten kaynaklandığını destekleyen sonuçlar elde etti.⁹¹ Bu çalışmada cşlerini döven bir grup erkeğe (Stroop testi adı verilen bir dikkat testinde) *öfke*, *nefret*, *dehşet* ve *korku* gibi negatif duyguları ifade eden sözcüklerin anlamını göz ardı edip yalnızca hangi renkte basıldıklarına odaklandıkları sırada tarama uygulanmıştı. Dayakçılının renkleri ifade ederken yavaş yanıt verdikleri bildiriliyor; bu da geriplandaki öfkelerinin onları bu sözcüklerin dile getirdiği negatif duygulara aşırı hassas kıldığını düşündürüyor. Sözcüğün anlamına göre dikkatleri dağılmadan baskı rengini inceleyebilen normal insan beyinleriyle karşılaştırıldığında, dayakçılarda (insula ve striatum da dahil olmak üzere) limbik yapıların daha aktif olduğu, buna karşılık dorsolateral frontal korteksin daha az aktifleştiiği bildiriliyor. Görüldüğü gibi, dürtüsel saldırganların beyinlerinde limbik sistemden gelen saldırgan dürtülerin daha güçlü, frontal lobların uyguladığı özdenetiminse daha zayıf olduğunu ileri sürebiliriz.

Kuşkusuz insanların çoğu durmadan şiddete başvuracak kadar özdenetimden yoksun değil. Ama şiddet eğilimli olmayan çoğunluk içinde bazılarının özdenetimi diğerlerinden daha güçlü. Sağlıklı ve başarılı bir yaşam beklentisi açısından, zeka dışında bu denli önemli başka hiçbir özellik yok.⁹² Walter Mischel (hemen bir *marshmallow* lokumuyla daha sonra iki lokum arasında seçim yaptırdığı çocuklarda) doyumu erteleme çalışmalarına 1960'ların sonlarında başladı ve bu çocukları büyürken izledi.⁹³ On yıl sonra yeniden test edildiklerinde, testte daha güçlü bir irade sergileyenlerin ergen olarak daha uyumlu olduklarını, daha yüksek SAT skorları elde ettiklerini ve daha uzun süre okul eğitimini sürdürdüklerini bildiriyor. On ile yirmi yıl sonra aynı çocuklar erişkinlik çağında test edildiklerinde, bu grupta kokain kullanımının daha düşük, özsaygı düzeyinin daha yüksek, ilişkilerinin daha iyi, stresle baş etme becerilerinin daha gelişmiş, sınırdaki kişilik bozukluğu semptomlarının daha az, eğitim ve gelir düzeylerinin daha yüksek olduğu görülecekti.

Çok sayıda ergen ve erişkini kapsayan örnek gruplarıyla yapılan diğer bazı çalışmalarda da benzeri yararlar belgelendi. Erişkinler iki lokum için sonsuza

⁹¹ Lee, Chan, & Raine, 2008.

⁹² Gottfredson, 1997a, 1997b; Neisser ve ark., 1996.

⁹³ Metcalfe & Mischel, 1999; Mischel ve ark., baskıda.

kadar bekleyebilirler, ama daha önce gördüğümüz gibi, onlara “Şimdi beş dolar almak mı, yoksa iki hafta sonra kırk dolar almak mı isterdiniz?” türünden, lokumla eşdeğer başka seçenekler yöneltilebiliyor. Laibson, Christopher Chabris, Kris Kirby, Angela Duckworth, Martin Seligman ve diğer bazı araştırmacıların yürüttükleri çalışmalarda, daha sonra daha yüksek miktarda para almak isteyen katılımcılarda notların daha yüksek, kiloların ve sigara içme eğiliminin de daha düşük olduğu, bu grubun daha fazla egzersiz yaptığı ve kredi kart borçlarını düzenli olarak her ay kapatma olasılığının daha yüksek olduğu bildiriliyor.⁹⁴

Baumeister ve çalışma arkadaşları özdenetimi farklı bir yoldan ölçmüşler.⁹⁵ Üniversite öğrencilerinden kendi özdenetim düzeylerini şu türden cümlelere puan vererek ortaya koymaları istenmiş:

Baştan çıkarmalara direnmede iyiyim.

Aklımdaki her şeyi pat diye söylerim.

Asla kontrolden çıkmam.

Kendimi kolayca duygularıma kaptırırm.

Kolayca öfkeye kapılırm.

Çok iyi sır tutamam.

Eyleme geçmeden önce durup düşünsem daha iyi olur.

Zaman zaman hoşlandığım şeyleri yapmak ve eğlenmek beni işimden alıkoyar.

Her şeyi daima zamanında yaparım.

Toplumda beğenilen özellikleri tercih etme eğilimi için düzeltme yaptıktan sonra, araştırmacılar yanıtları bir araya getirerek tek bir genel kontrol ölçütü oluşturmuşlar. Sonuçlar yüksek skorlu öğrencilerde notların daha yüksek, yeme bozukluklarının daha seyrek, içki tüketiminin daha düşük, psikosomatik ağrıların daha seyrek, depresyon, anksiyete, fobi ve paranoid düşünce oranının daha düşük, özsaygının da daha yüksek olduğunu gösteriyor; bu gruptaki katılımcılar daha vicdanlı, aileleriyle ilişkileri daha iyi, dostlukları daha dengeli, sonradan pişman olacakları cinsel ilişkilere daha az giriyorlar, tek eşli bir ilişkide eşlerini aldatabileceklerine daha az ihtimal veriyorlar, “supap” ihtiyaçları daha az ve daha fazla suçluluk duyuyorlar ama daha az utanıyorlar.⁹⁶ Özdenetimleri güçlü olanlar diğer insanların gözünden bakmada (bakış açısı alma) daha iyiler ve başkalarının sorunlarına daha serinkanlı tepki veriyorlar, ama bu onların daha duygudaş bir kaygı ve ilgi göstermeleri anlamına gelmiyor. Sağduyu aşırı sıkı bir özdenetim uygulayan kişilerin baskılanmış, nörotik, bastırılmış, gergin, takıntılı-zorlantılı ya da psikolojik gelişimin anal döneminde takılıp kalmış katı insanlar olacağını söylediği halde, çalışma ekibi yüksek düzeyde özdenetimli kişilerin daha iyi bir yaşam sürdürdüklerini bildiriyor. En yüksek skorlu katılımcıların akıl sağlığının en iyi olduğu belirtiliyor.

Peki özdenetim düzeyleri düşük olan kişilerin şiddete başvurma olasılıkları daha mı fazla? Dolaylı kanıtlar bunun böyle olduğunu düşündürüyor. Üçüncü bölümdeki (Michael Gottfredson, Travis Hirschi, James Q. Wilson ve Richard Herrnstein tarafından savunulan) suç teorisinden hatırlayın; suç işleyen kişi-

⁹⁴ Chabris ve ark., 2008; Duckworth & Seligman, 2005; Kirby, Winston, & Santiesteban, 2005.

⁹⁵ Tangney, Baumeister, & Boone, 2004.

⁹⁶ Tangney, Baumeister, & Boone, 2004.

ler özenetim düzeyi en düşük olanlar.⁹⁷ Dürüst çabalarla uzun dönemde elde edilecek meyveleri tercih edip bu sayede hapse girmekten de kurtulmak yerine, çabucak elde edilecek küçük bazı haksız kazançları yeğliyorlar. Şiddete başvuran ergenlerin ve genç erişkinlerin genellikle okulda davranış bozuklukları oluyor ve sarhoş araba kullanma, madde ve alkol kötüye kullanımı, kazalar, okul başarısızlığı, riskli cinsel ilişkiler, işsizlik ve hırsızlık, kırıp dökme ve otomobil hırsızlığı türünden şiddet içermeyen suçlara eğilim gibi özenetim eksikliğine bağlı davranışlarla başlarını derde sokabiliyorlar. Birçok şiddet suçunda çarpıcı bir dürtüsellik gözlemleniyor. Adamın biri sigara almak için mahalle bakkalına giriyor ve o anda birden silahını çıkarıp kasayı soymaya koyuluyor. Ya da bir küfür ya da hakaret karşısında bıçağını çıkarıp karşısındakine saplıyor.

Bu görüşü somutlamak için psikologların (katılımcılara daha küçük ama daha erken ödül ile daha geç ama daha büyük ödül arasında tercih yaptırarak ya da dürtüsellik düzeylerini kendilerine değerlendirterek ölçtükleri) özenetim kavramının, kriminologların (gerçek şiddet olaylarıyla ölçtükleri) özenetim kavramıyla uyuştuğunu göstermek gerekiyor. Mischel, kentsel orta okul öğrencilerine ve sorunlu gençlere yönelik kamplardaki çocuklara uyguladığı testlerde büyük bir boncuk çikolata kümesi için daha uzun süre beklemeyi seçen çocukların kavgaya tutuşma ya da oyun arkadaşlarıyla kapışma olasılığının da daha düşük olduğunu bildiriyor.⁹⁸ Öğretmen değerlendirmelerinin incelendiği birçok çalışmada daha dürtüsel olduğu izlenimini veren çocukların aynı zamanda daha saldırgan olduğu doğrulanıyor.⁹⁹ Psikolog Avshalom Caspi ve Terri Moffitt tarafından gerçekleştirilen hayli aydınlatıcı bir çalışmada New Zelanda'nın Dunedin kentinde 1972-73 yıllarında doğan bir yaş grubunun bütünü doğuştan itibaren yıllardır izleniyor.¹⁰⁰ Üç yaşındayken kontrolsüz olarak nitelendirilen, yani dürtüsel, huzursuz, olumsuz, dikkati kolayca dağılan ve duygusal gelgitler yaşayan çocuklar arasında yirmi bir yaşında bir suç nedeniyle mahkum edilme olasılığının daha yüksek olduğu bildirildi.¹⁰¹ (Bu çalışmada şiddet içermeyen suçlar ile şiddet suçları arasında ayırım yapılmıyor, ama aynı örnek grubuna ilişkin sonraki çalışmalarda bu iki suç türünün paralellik gösterdiği gözlemleniyor.) Ve bu grupta suç oranının daha yüksek olmasının nedenlerinden biri, davranışlarının sonuçlarına ilişkin beklentilerindeki farklılıklar olabilir. Kontrol düzeyi düşük olan kişilerin soru formlarına verdikleri yanıtlar, bir dizi suç ardından tutuklanma olasılığını da yasadışı eylemleri açığa çıkarsa arkadaşlarının ve ailelerinin saygısını yitirme olasılığını da düşük gördüklerini ortaya koyuyor.

Ergenlik ve genç erişkinlik çağında suç işleme eğiliminin, hemen elde edilecek küçük ödüllerdense geç elde edilecek daha büyük ödülleri tercih etmeye istekli olma temelinde ölçülen özenetim artışıyla ilişkili olduğu görülüyor. Bu değişikliğe kısmen beynin fiziksel olgunlaşması yol açıyor. Prefrontal kortekste devrelerin oluşumu yaşamın otuzlu yıllarına kadar tamamlanmıyor; frontal korteksin lateral bölümlerinin ve kutuplarının gelişmesi de en son gerçekleş-

⁹⁷ Gottfredson, 2007; Gottfredson & Hirschi, 1990; Wilson & Herrnstein, 1985.

⁹⁸ Rodriguez, Mischel, & Shoda, 1989.

⁹⁹ Dewall ve ark., 2007; Tangney ve ark., 2004.

¹⁰⁰ Caspi, 2000. Ayrıca bkz. Beaver, DeLisi, Vaughn, & Wright, 2008.

¹⁰¹ Caspi ve ark., 2002.

yor.¹⁰² Ama mesele özdenetimden ibaret değil. Suça eğilim *yalnızca* özdenetimle ilişkili olsa, ergenlik çağının başlarındaki gençlerin yaşları ilerledikçe başlarının daha az belaya girmesi beklenirdi; oysa durum böyle değil. Bunun nedeni şiddetin tek başına özdenetimle değil, özdenetimle kontrol altına alınması gereken dürtülerle bağlantılı olması.¹⁰³ Ergenlik aynı zamanda heyecan peşinde koşma adı verilen güdüdeki iniş çıkışlarla da ilişkili bir çağ; Arayış Sistemindeki eylemlerce yönetilen bu süreç on sekiz yaşında doruğa ulaşıyor.¹⁰⁴ Bu dönemde testosterona bağlı olarak, erkekler arası yarışmacılıkta da artış gözlemleniyor.¹⁰⁵ Heyecan arayışındaki ve rekabetteki artış özdenetimdeki artışa üstün gelebiliyor ve ergenliğin sonundaki ve yirmilerindeki gençler serpilip gelişen frontal loblarına rağmen, bazen daha fazla şiddet eğilimi gösterebiliyorlar. Uzun dönemde, bu ergenlere heyecan arayışının ve rekabetçiliğin bedel ödettirdiğini, buna karşılık özdenetimin ödüllendirdiğini öğreten deneyimlerle güçlenen özdenetim üstün geliyor. Ergenlik çağında suç eğrisindeki yükseliş ve inişin ardında, gençleri farklı yönere çeken bu içsel kuvvetler yatıyor.¹⁰⁶

O halde özdenetim erken çocukluk çağından itibaren kişileri birbirinden ayırt eden istikrarlı bir özellik. Elimizde, *marshmallow* lokum testi ya da bunun erişkinlerdeki eşdeğerleri türünden standart özdenetim testlerinde gözlemlenen performanslarla, bunun kalıtımla geçen bir özellik olup olmadığını ortaya koyacak ikiz ya da evlat edinme çalışmaları yok. Ama, bütün psikolojik özelliklerin kısmen kalıtsal olduğu ortaya çıktığına göre, bunun da öyle olduğunu tahmin edebiliriz.¹⁰⁷ Özdenetim kısmen zekayla bağlantılı (-1 ile 1 arasında değişen bir ölçekte bağıntı katsayısı yaklaşık 0,23) ve bu iki özellik aynı şekilde olmamakla birlikte beyin aynı bölümleriyle ilişkili.¹⁰⁸ Zekanın kendisiyle suç arasında hayli yüksek bir bağıntı var; zekaları daha künt olan kişiler arasında şiddet suçu işleme olasılığı da, şiddet suçlarının mağduru olma olasılığı da daha yüksek. Ve özdenetimle ilişkili etki aslında zekayla ilişkili bir etki mi, yoksa bunun tersi geçerli olabilir mi sorularını yanıtlayamamak da, büyük bir olasılıkla bunların her ikisi de birbirlerinden bağımsız olarak şiddetten uzak durmaya katkı yapıyor.¹⁰⁹ Özdenetimin kalıtsal olduğuna işaret eden bir başka ipucu da özdenetim eksikliğiyle ayırt edilen bir sendrom olan (ve yine suça yatkınlıkla ve suçla bağlantılı olan) Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğunun kalıtsal yanı en baskın kişilik özelliklerinden biri olması.¹¹⁰

Şiddet içeren davranışların özdenetim eksikliğiyle harekete geçtiğine ilişkin şimdiye kadar toplanan verilerin hepsi bağıntılı kanıtlar. Bunun kaynağında

¹⁰² Fuster, 2008, s.17-19.

¹⁰³ Wilson & Daly, 2006.

¹⁰⁴ Romer, Duckworth, Sznitman, & Park, 2010.

¹⁰⁵ Archer, 2006b.

¹⁰⁶ Romer ve ark., 2010.

¹⁰⁷ Bouchard & McGue, 2003; Harris, 1998/2008; McCrae ve ark., 2000; Pinker, 2002; Plomin, DeFries, McClearn, & McGuffin, 2008; Turkheimer, 2000.

¹⁰⁸ Özdenetimin zekayla bağıntısı: Burks, Carpenter, Goette, & Rustichini, 2009; Shamosh & Gray, 2008. Özdenetim ve zekanın ön lobda yerleşimi: Shamosh ve ark., 2008.

¹⁰⁹ Zeka ve suç işleme: Herrnstein & Murray, 1994; Neisser ve ark., 1996. Zeka ve cinayete kurban gitme: Batty, Deary, Tengstrom, & Rasmussen, 2008.

¹¹⁰ Beaver ve ark., 2008; Wright & Beaver, 2005.

bazı insanların diğerlerinden daha fazla özdenetim uyguladıklarının keşfi ve özdenetim eksikliği olan kişilerin uygunsuz davranış gösterme, öfkelenme ve suç işleme eğiliminin diğerlerinden daha fazla olması yatıyor. Ama bağıntı nedensellik anlamına gelmez. Belki de yeterli özdenetimleri olmayan kişilerin suça daha eğilimli olma nedeni daha az zeki olmaları, daha kötü çevrelerden gelmeleri ya da önemli bir başka dezavantajlarının olması. Daha da önemlisi, bu kitapta açıklamaya çalıştığımız konuya, yani tarih boyunca şiddet oranlarının neden değiştiği sorusuna kişiden kişiye değişen istikrarlı bir kişilik özelliği ışık tutamaz. Bunu ortaya koyabilmek için, tek tek bireylerin özdenetimlerini gevşetip sıkılaştırdıkları durumlarda, şiddete daha çok ya da daha az başvurdıklarını göstermek gerekiyor. Ve kişilerin ve toplumların zaman içinde özdenetim yetilerini besleyip geliştirebildiklerini ve böyle yaparak şiddet oranlarını düşürebildiklerini göstermek gerekiyor. Bakalım, bu eksik halkaları bulabilecek miyiz.

Bir dürtüye karşı savaşıırken, bu insana çok zorlu bir çaba gibi görünür. Özdenetimle ilgili deyimlerin çoğunda çaba harcamayı akla getiren, irade *gücü*, nefesine *hakim olma*, kendini *dizginleme* türünden sözcükler kullanılır. Dil bilimci Len Talmy özdenetim dilinin, sanki kafamızın içindeki bir küçük adam inatçı bir rakiple kapışıyormuşçasına, fiziksel kuvvet dinamikleri dilini ödünç aldığına dikkati çekiyor.¹¹¹ *Sally kapıyı zorladı ve Sally kendini işe gitmeye zorladı* derken ya da *Biff köpeğine hakim oldu ve Bill öfkesine hakim oldu* derken, aynı yapıyı kullanıyoruz. Birçok kavramsal metafor gibi, ÖZDENETİM İÇİN ÇABA HARCAMAK GEREKİR kavramının özünde de nörobiyolojik bir gerçek yattığı ortaya çıkıyor.

Baumeister ve çalışma arkadaşları dikkat çekici bir dizi deneyde özdenetimin tıpkı bir kas gibi yorulabileceğini ortaya koydular. Laboratuvar işlemlerini en iyi bu ekibe ait bildirilerden birinin Yöntemler bölümünden alıntı yaparak açıklayabiliriz:

İşlemler. Katılımcılar tat algısına ilişkin bir çalışmaya katılım için onay verdiler. Her bir katılımcıyla bağ kurularak birey olarak katılacakları bir randevu ayarlandı ve kendilerine deneye bir önceki öğünü atlayarak, en az 3 saat aç gelmeleri söylendi.

Karnı aç katılımcılar gelmeden önce laboratuvar olarak kullanılan oda özenle hazırlanıyordu. Küçük bir fırında damla çikolata kurabiyeler pişirilerek, laboratuvarın taze çikolata ve fırında kurabiye kokusuyla dolması sağlanıyordu. Katılımcının oturduğu masaya iki yiyecek konuluyordu. Birine damla çikolata kurabiyeler ve bazı çikolatalı şekerlemeler yerleştiriliyordu. Diğer tabak ise kırmızı ve beyaz turpla dolduruluyordu.¹¹²

Katılımcılara anlatılan öyküye göre bu duyuşsal bellek üzerine bir çalışmaydı ve katılımcıların farklı iki tadı deneyimlemeleri ve bir aradan sonra bunların özelliklerini hatırlamaları bekleniyordu. Katılımcıların yarısına iki ya da üç kurabiye yemeleri, diğer yarısına da iki ya da üç dilim turp yemeleri söyleniyordu.

¹¹¹ Talmy, 2000; Pinker, 2007b, bölüm 4.

¹¹² Baumeister ve ark., 1998; alıntı: s.1254.

Deneyci daha sonra odadan çıkıyor ve aynalı gözetleme penceresinden katılımcının hile yapıp yapmadığını izliyordu. Makalede sonuçlar şu sözlerle aktarılıyor: "Birkaç katılımcı çikolatalarla çok ilgilenerek uzun uzun çikolata tabağına baktı; bazıları da çikolataları eline alıp kokladı." Deneyci daha sonra kendilerine tat belleği testi için on beş dakika beklemeleri gerektiği söylüyordu. Bu arada kendilerinden kalemin kâğıttan kaldırılmamasını gerektiren ya da kaldırılabilceği geometrik bulmacaları çözmeleri isteniyordu. Sadizm dozu daha da artırılarak, deneklere çözümü olmayan bulmacalar verilmişti ve katılımcının çabasına ne kadar devam edebileceği ölçülüyordu. Kurabiye yiyen katılımcıların bulmacaya 18,9 dakika harcadıkları ve çözmek için 34,3 yolu denedikleri bildiriliyor. Turp yiyenlerse 8,4 dakika harcamışlar ve 19,4 yol denemişlerdi. Araştırmacılar turp yiyen katılımcıların kurabiyelere direnmek için aşırı bir zihinsel çaba harcadıkları ve bulmaca çözmeye yeterince güçleri kalmadığı sonucuna varıyorlar. Baumeister *ego* sözcüğünü Freud'un kullandığı anlamda tutkuları denetim altında tutan bir zihinsel özellik olarak ele alarak, bu etkiye *ego tükenmesi* adını veriyor.

Bu çalışmaya birçok noktadan itiraz edilebilir: turp yiyenler yalnızca engellenme duygusu yaşamış ya da öfkelenmiş olabilirler; moralleri bozulmuş ya da karınları aç da olabilir. Ama Baumeister ekibi bu soruları tekrar tekrar ele aldı ve izleyen on yıl boyunca biriktirdiği çok sayıda kanıtla irade gücü harcanmasını gerektiren hemen her testin, yine irade gücü harcanmasını gerektiren diğer bütün testlerde performansı düşürücü etki yapabileceğini ortaya koydu. Ego tükenmesine yol açabilecek birkaç testi sıralayalım:

- Rengin kendisini göz ardı ederek, bir rengin yazıldığı rengi (örneğin mavile yazılmış KIRMIZI rengini) dile getirme (Stroop testi).
- Yan ekrandaki komedi videosunu göz ardı ederek, ekranda hareket eden kutuları izleme.
- Okul harçlarının neden yükseltilmesi gerektiğini dile getiren inandırıcı bir konuşma kaleme alma.
- Herhangi bir basmakalıp yargıya başvurmaksızın şişman bir insanın tipik bir gününü anlatan bir deneme kaleme alma.
- *Terms of Endearment* ("Sevgi Sözcükleri") filminde ölmekte olan Debra Winger'ın çocuklarına hoşça kal dediği sahneyi duygulanmadan izleme.
- Irkçı önyargıları olan insanları bir Afrikalı Amerikalı'yla teke tek sohbet ettirme.
- Kafadan geçen bütün düşünceleri kaleme alma, ama bu sırada kutup ayısı üzerine düşünmeme.¹¹³

Ve ortaya çıkan irade zaaflarından bazıları:

- Bir olay gerçekleşene kadar devam edilmesi istenen, bir kulpu tutma, anagram çözmeye ya da masadaki bir kutudan film izleme eylemine erken son vermek.
- Bir tat alma deneyinde bir kaşık tattıktan sonra diyetini bozup kaptaki dondurmayı yemek.

¹¹³ Baumeister ve ark., 1998; Baumeister, Gailliot, Dewall, & Oaten, 2006; Dewall ve ark., 2007; Gailliot & Baumeister, 2007; Gailliot ve ark., 2007; Hagger, Wood, Stiff, & Chatzisarantis, 2010.

- Deneyin hemen ardından sözde bir sürüş testine gireceği söylendiği halde, tat alma deneyinde gereğinden çok bira içmek.
- Cinsel duyguları baskılamayı başaramayıp, “nisep” anagramını *spine* (belkemiği) şeklinde çözmek yerine *penis* yanıtı vermek.
- Birisine golf oyununda topa nasıl vurulacağını gösterirken, sürmekte olan bir tartışmayı sürdürmeyi başaramamak.
- Çekici bir saat, araba ya da tekne için daha çok para vermeye istekli olmak.
- Sırf bir deneye katılma umuduyla parayı çarçur ederek, deneycilerin since satışa çıkardıkları bir sakızı, şekeri, Doritosu ya da oyun kartlarını satın almak.

Psikologlar yorgunluk, zorlanmak, ruh hali ve özgüven eksikliği gibi diğer açıklayıcı seçenekleri dışlamalarına olanak veren çeşitli kontroller uyguluyorlar. Bu kontrollerde tek ortak payda özdenetim gereksinimi.

Bu araştırmanın önemli sonuçlarından biri özdenetimle insanlar arasındaki bireysel farklılıkların gizlenebileceğini göstermesi.¹¹⁴ 1960’ların popüler kültüründe “Kendi tarzında yap” düsturunda dile geldiği gibi uyumculuğun aşağılanması bir rastlantı değil. Herkesin farklı bir yönü var ama toplum hepsini belli bir şeyi yapmaya zorluyor; dolayısıyla da bunu yapmak için özdenetim uygulamak zorunda kalıyoruz. Özdenetim bireyselliği azaltıyorsa, egolar tükenme yaşayınca bireysel farklılıkların dışa vurulacağını öngörebiliriz. İşte Baumeister grubunun bulduğu da bu. Dondurma tatma deneyinde, katılımcılara önceden özdenetim uygulamaları söylendiğinde, diyettekilerin ve ayımsız her şeyi yiyenlerin aynı miktarda dondurma tükettiği bildiriliyor. Buna karşılık irade gücü tükenince, diyettekiler daha fazla yiyorlar. Ego tükenmesiyle ortaya çıkan diğer bireysel farklılıklar arasında, önyargılı ve önyargıları olmayan katılımcılarda basmakalıp yaklaşım derecesi, içkicilerin ve ölçülü içki tüketenlerin içtiği bira miktarları ve çekingen ve girişken kişilerin havadan sudan konuşma miktarları arasındaki farklar dikkati çekiyor.

Baumeister grubu erkekler başta olmak üzere bazı insanların cinsel arzularını denetim altından tutmak için iradelerine başvurmaları gerektiği yönündeki Victoria çağı düşüncesinin doğruluğunu da kanıtladılar.¹¹⁵ Bir çalışmada, psikologlarca katılımcının rastgele cinsel ilişkiye girmeden önce karşısındaki kişiye ne ölçüde duygusal yakınlık duyması gerektiği konusundaki görüşler değerlendirildi. Bu açıdan her iki cinsiyetten bireyler arasında fark olduğu gibi, cinsiyetler arasında da önemli bir farklılık ortaya çıktığı bildiriliyor; nitekim bir film diyalogunda Diane Keaton, “Bence aşksız cinsellik anlamsız bir deneyim” derken, Woody Allen’ın verdiği “Evet, ama anlamsız deneyimler arasında en iyilerinden biri” yanıtı da buna işaret ediyor. Çalışmada katılımcıların yarısına ego tüketici bir görev yaptırılıyor (değişen kurallara göre harfleri karalamak) ve hepsine karşılıklı bağlılık temelinde yürüyen bir duygusal ilişkideyken kendilerini bir otel odasında karşı cinsten çekici biriyle bulduklarını hayal etmeleri isteniyor. Sonra bu durumda baştan çıkacaklarını hayal edip edemedikleri soruluyor. İradeleri

¹¹⁴ Baumeister ve ark., 2006.

¹¹⁵ Gailliot & Baumeister, 2007.

zayıf düşmüş olsun ya da olmasın, aşksız seksin anlamsız bir deneyim olduğunu söyleyen (her iki cinsiyetten) katılımcılar baştan çıkarılmaya karşı direneceklerini belirtiyorlar. Ama rastgele cinsel ilişkiye daha açık olan katılımcılar geçici bir irade zafiyetinden etkileniyorlar: o sırada ego tükenmesi yaşıyorlarsa bu soruya evet yanıtı verme olasılıkları çok artıyor.

İki cinsiyette gözlemlenen örüntülerden ilginç sonuçlar çıkarıldığı bildiriliyor. Katılımcıların iradeleri güçlüyken, erkeklerle kadınlar arasında fark yok: her iki cinsiyet de hayali aldatmaya karşı direnmiyorlar. İradeleri zayıfladığında, kadınların direnci sürüyor, buna karşılık erkekler baştan çıkabileceklerini hayal ediyorlar. Sadakatin özdenetim gerektirdiğine ilişkin bir başka işarete de (geçici tükenmeler göz ardı edildiğinde) çok ya da az özdenetim uyguladıklarını belirten kişileri karşılaştıran bir analizle ulaşılmış. Özdenetimleri güçlü katılımcılarda erkekler de kadınlar da eşlerini aldatabileceklerini hayal edemediklerini belirtiyorlar, oysa özdenetimleri zayıf katılımcılardan belki eşlerini aldatabileceklerini söyleyenler erkekler. Bu örüntü özdenetim uygulamasının ardında erkeklerle kadınlar arasındaki büyük bir farkın gizlendiğini düşündürüyor. Kendi iradelelerinin denetiminden kurtulduklarında, erkeklerin evrimsel psikolojide öngörülen tarzda davranma olasılıklarının yüksek olduğu ortaya çıkıyor.

Baumeister ve Gailliot şanslarını biraz daha zorlamışlar ve özdenetimin yalnızca hayali değil, gerçek cinsel ilişkileri de etkilediğini göstermeye çalışmışlar. Cinsel açıdan deneyimli olan ya da ilişkiye yeni başlamakta olan çiftleri laboratuvarlarına davet ediyorlar, çiftleri birbirlerinden ayırıyorlar, ego tüketici bir görev yapmalarını sağlıyorlar (dikkat dağıtıcı öğelere kulak tıkayarak sıkıcı bir videoya odaklanma), tekrar bir araya getiriyorlar ve araştırmacıların odayı terk ettiği koşullarda üç dakika birbirlerine sevgi göstermeye davet ediyorlar. Edep kuralları gereği araştırmacılar çifti videoya almaktan ya da aynalı gözetleme penceresinden gözlemlemekten kaçınıyorlar ve her bir katılımcıdan gizli tutulacak bir paragrafta aralarında tam olarak neler geçtiğini betimlemelerini istiyorlar. Deneyimli çiftlerin, iradeleri tükenince, sanki tutku ödeve dönüşmüş gibi biraz *daha az* fiziksel ilişki yaşadıkları ortaya çıkıyor. Oysa ego tükenmesinin deneyimsiz çiftleri daha fazla fiziksel davranışa yönelttiği anlaşıyor. Makalede bildirildiğine göre, "Katılımcılar uzun süre ağızları açık öpüştüklerini, (kalçalarına ve kadının göğüslerine) dokunarak birbirlerini okşadıklarını, hatta bazı giysilerini çıkarıp beden bölümlerini teşhir ettiklerini belirtiyorlardı."

Uygarlaşma süreci teorisine göre, Ortaçağ Avrupa'sında düzensizlik, öfkeli-lik, edepsizlik, görgüsüzlük, geleceğe yönelik aşırı iskonto yapma, en önemlisi de şiddet kullanma formlarının çoğunun altında özdenetim eksikliği yatıyor. Özdenetim bilimi, tek bir zihinsel yetiyle bu aşırı davranış biçimlerinin çoğunun önlenilebileceği fikrini doğruluyor. Ama şiddetin de bunlardan biri olduğunu göstermek gerekiyor. Özdenetim eksikliği bulunan kişilerin daha hırçın olduğunu ve başlarının daha çok derde girdiğini biliyoruz. Ama bir deneyde özdenetimi manipüle ederek insanın içindeki hayvanı ortaya çıkarmak mümkün olabilir mi?

Kimse laboratuvarı kavgaya çıkmasını istemez, bu nedenle Baumeister acı sosa başvurmuş. Aç katılımcılar yiyeceklerin tatları ve yazılı ifadeyle ilgili bir

çalışmaya katılmaya davet ediliyorlar.¹¹⁶ Deneyde en sevdikleri ve en sevmedikleri yiyecekleri belirtiyorlar, kürtaç üzerine görüşlerini dile getiren bir deneme kaleme alıyorlar, sahte katılımcı olan deney eşlerinin denemesini değerlendiriyorlar, bir yiyeceğin tadına not veriyorlar, en sonunda da deney eşlerinin kendi denemelerine ilişkin geribildirimlerini okuyorlar. Tat testinde katılımcıların yarısı bir halka çöreğın tadını, dokusunu ve aromasını, diğeri yarısı da bir turpun tadını, dokusunu ve aromasını değerlendiriyor. Ama yiyeceğı tam ağızlarına götürdüklerinde, deneyci, "Durun! Özür dilerim; Galiba her şeyi birbirine karıştırdım. Bu sizin tadacağınız yiyecek değıl. Lütfen kalanını yemeyin. Gidip şimdi ne yapmak gerektiğıne bir bakayım." diyerek, katılımcıyı beş dakika boyunca halka çörek ya da turpla baş başa bırakıyor. Bunun özdenetim açısından geçerli bir test sayılabileceğı konusunda kuşkuylusanız, çalışma metnindeki şu bölümü okumakta yarar var:

Katılımcılar: Bu çalışmaya ders kredisi kazanma karşılığında kırk lisans öğrencisi katıldı. Yedi katılımcıya ait veriler bütün analizlerden dışlandı; dördünde dışlanma nedeni katılımcının geribildirim konusunda kuşkusunu dile getirmesiydi, üçüncüde halka çöreğın tamamını yemesiydi.

Katılımcılar daha sonra deney eşlerinin kendi denemelerine ilişkin kırııcı geri bildirimini okuyorlar. Ayrıca kendilerine, eleştirmenlerinin tatlara ilişkin tercihleri gösterilerek, baharatlı yiyeceklerden hoşlanmadığını bilmeleri sağlanıyor. Bunun ardından da bir cips paketi ve üzerinde belirgin bir şekilde **BAHARATLI** yazılı bir acı sos kabından deney eşlerine bir atıştırmalık hazırlamaları isteniyor. Atıştırmalığa ne kadar acı sos ekledikleri onlar gittikten sonra kabın tartılması yoluyla ölçülüyor. Katılımcılardan ayrıca öfke de dahil olmak üzere ruh hallerini işaretlemeleri isteniyor. Değerlendirmeler halka çörekten feragat etmek zorunda kalarak özdenetim güçleri tükenenlerin öfkelenmediklerini, ama öçlerini aldıklarını gösteriyor. Bu katılımcıların kendilerine hakaret eden deney eşlerinin cips tabağına yüzde 62 daha fazla acı sos ekledikleri bildiriliyor; araştırmacılara göre bu onların öç alma dürtüsüne karşı koyacak güçleri kalmamasının bir sonucu. Ayrıca, aynı deneyde irade güçleri tükenen katılımcıların bir bilgisayar oyununda rakibin yaptığı her hatada hava kornasına basarak kendilerini eleştirmiş bu kişiyi yerinden fırlatıp ona eziyet çektirme olasılığının da daha yüksek olduğu belirlenmiş.

Saldırgan fantezilerin kıskırtıldığı bir başka çalışmada katılımcılardan çok değer verdikleri bir kız arkadaşlarıyla bardayken bir rakibin gelip onunla flört etmeye başladığını, kız arkadaşlarının da bundan apaçık hoşlandığını hayal etmeleri isteniyor. (Kadınlara verilen senaryoda da, erkek arkadaş rakip bir kadın tarafından tavlaniyor.) Bu durumda katılımcının rakibe karşı çıktığını, rakibin de onu iteleyerek tepki verdiğini hayal etmesi isteniyor. Hemen orada bir bira şişesi var. Katılımcıya şu soruluyor: "Sizce şişeyi bu kişinin kafasına geçirme olasılığınız ne olurdu? Yanıtınızı -100 (hiç yok) ile 100 (büyük bir olasılıkla) arasında belirtin." Özdenetim düzeyleri düşük olan katılımcılar, irade güçleri yerindeyse ve tükenmemişse, büyük bir olasılıkla misilleme yapmayacaklarını

¹¹⁶ Dewall ve ark., 2007.

belirtiyorlar. Ama bu test öncesinde irade güçleri tükenmişse, belki de bunu yapacaklarını belirtiyorlardı.

(1) Baumeister'ın laboratuvarında özdenetimi azaltarak dürtüsel cinsellik ve şiddet eğilimlerinin artırılabilirliğini gösteren deneylerinde; (2) bireylerde özdenetim yetersizliğiyle çocukluk çağındaki davranış bozuklukları, olumsuz davranışlar ve suç arasında bağıntı olduğunu gösteren araştırmalarda; (3) frontal lob aktivitesiyle özdenetim arasında bağıntı olduğunu gösteren nörolojik görüntüleme çalışmalarında ve (4) dürtüsel şiddetle frontal lob işlev bozuklukları arasında bağıntı olduğunu gösteren nörolojik görüntüleme çalışmalarında elde edilen sonuçları bir araya getirdiğimizde, Elias'ın şiddete genel sinirsel özdenetim mekanizmasındaki zayıflığın yol açabileceğini ileri süren varsayımını destekleyen ampirik bir tabloya ulaşıyoruz.

Ama tablo henüz tamamlanmış sayılamaz. Bir toplumun yüzlerce yılı kapsayan değişim sürecini, bir bireyde birkaç on yıldır istikrarlı bir şekilde süren ama birkaç dakika içinde tükenen bir özellikle açıklayamayız. Kişinin doğuştan sahip olduğu özdenetim düzeyi ne olursa olsun, bunu besleyip geliştirebilen araçlarının da bulunduğunu göstermemiz gerekiyor. Özdenetimin kalıtsal bir özellik olmasıyla zaman içinde gelişebilmesi birbirleriyle çelişmiyor. Nitekim boyda olan tam da bu: genler bazılarımızı diğerlerinden daha uzun boylu kılıyor, ama yüzyıllar içinde herkesin boyu uzuyor.¹¹⁷

İnsanlar özdenetim konusuna kafa yordukları sürece, bunu özdenetimi güçlendirmek için yaptılar. Odysseus sirenlerin cazibesine kapılarak gemisini kayalıklara çarptırmamak için tayfalarının kulaklarını balmumuyla tıkatmış, sirenlerin büyüleyici şarkılarını kendisini geminin direğine bağlatarak dinlemişti. O anki kendimizin gelecekteki kendimizi engellediği teknikler zaman zaman onun adıyla, Odysseus ya da Ulysses teknikleri olarak anılır. Bunun yüzlerce örneği var.¹¹⁸ Aç karnına alışverişe çıkmaktan kaçınıyoruz. Yoksunluk çektiğimizde tüketmemek için, elimizin altındaki Browni, sigara ya da alkolü yoksunluk çekmediğimiz anlarda çöpe atıyoruz. Kapatıp uykuya geri dönmek için çalar saatı yatak odasının uzak köşesine koyuyoruz. İşverenlerimize ücretlerimizin bir bölümünü emeklilik yatırımına ayırma yetkisi tanıyoruz. Elimizdeki projeyi tamamlayana kadar bizi oyalayabilecek dergi, kitap ya da zımbırtıları satın almadan kaçınıyoruz. Stickk.com türünden bir şirkete para yatırıp taahhütte bulunuyor, belli hedeflere ulaştıysak paramızı parça parça geri almayı, ulaşamadıysak o parçanın nefret ettiğimiz bir siyasi örgüte bağışlanmasını kabul ediyoruz. Bir konuda değişeceğimizi açıklıyoruz, bunu gerçekleştirmezsek rezil olmayı göze alıyoruz.

Üçüncü bölümde gördüğümüz gibi, Avrupa modernleşmesinin ilk dönemlerinde özdenetimi hedefleyen Odysseus tekniklerinden biri yemek masasında bıçak bulunmamasını sağlamaktı. Eski kovboy filmlerinden hatırlayacağımız "Silahınızı kapıda bırakın" yazısı da, günümüzdeki silah denetimi yasaları ve silahsızlanma anlaşmalarıyla aynı amaca hizmet ediyordu. Bir başka taktik de

¹¹⁷ Weedon & Frayling, 2008.

¹¹⁸ Schelling, 1984, 2006.

beladan uzak durmak, örneğin canı yanmış rakibin gittiği yerlerde görünmek. Etraftakilerin kendilerini ayırmasına izin veren kavgacı tipler de benzer bir taktiğe başvururlar, üstelik böylece çatışmadan kaçındıkları için zayıflık ya da korkaklık göstermemiş de olurlar.

Diğer özdenetim stratejileri fiziksel olmaktan çok zihinsel. Walter Mischel alabilecekleri *marshmallow* lokumu sayısını iki katına çıkarmak için dört yaştaki çocukların bile önlerindeki baştan çıkarıcı lokumun üzerini örterek, onu görmezden gelerek, hatta zihinlerinde onu bir şekerleme olmaktan çıkarıp kabarık beyaz bir buluta dönüştürerek uzun süre bekleyebildiklerini gösteriyor.¹¹⁹ Şiddet açısından bakıldığında, kişinin şanına indirilen yıkıcı bir darbeyi yeni bir çerçeveye oturtup etkisiz bir jeste dönüştürmek ya da hakareti yapanın hamlığına vermek de bunun eşdeğeri sayılabilir. “Bunu kişisel algılama” türünden tavsiyelerin, “Boş tehditler savuruyor,” “Çocuk gibi” ya da “Bu senin değil, onun sorunu” türünden geçitirmelerin ve “Sözlerin vız gelir tırs gider” türünden atasözlerinin arka planında da bu türden bağlam değiştirmeleri yatıyor.

İktisatçıların optimal faiz oranları teorisine ve biyologların optimal yiyecek arama teorisine^{*} atıfta bulunan Martin Daly ve Margo Wilson, organizmalarda ayarlanabilir değişken faiz oranlarına benzer içsel bir değişken bulunduğunu, geleceğe yönelik iskonto oranının ne ölçüde yüksek olacağının böyle belirlendiğini ileri sürüyorlar.¹²⁰ Onlara göre bu değişken çevrenin istikrarlı olup olmadığına ve ne kadar uzun yaşayacağımızın tahmin edilmesine göre ayarlanıyor. Yarına hiç ulaşamayacaksa ya da dünyamız tasarruflarımızı geri alabileceğimize güvenmemizi imkansız kılacak ölçüde kaotikse yarın için tasarruf yapmanın yararı yok. Daly ve Wilson bir büyük kentteki semtleri sayısal yöntemlerle karşılaştırmışlar ve (şiddet hariç diğer bütün nedenlerle ilişkili) yaşam beklentisi ne kadar kısaysa, şiddet suçu oranının o kadar yüksek olduğunu bulmuşlar. Bu bağıntı, yaş sabit tutulduğunda, insanların riske attıkları henüz yaşanmamış yıl sayısı ne kadar azsa o kadar pervasız davrandıkları hipotezini destekliyor. Çevredeki belirsizliklere tepki olarak iskonto oranında yapılan rasyonel bir ayarlama herkesin iskonto oranında benzeri bir ayarlama yapması anlamına geleceği için, kısır döngüleri besler. Bazı toplumlarda her şey iyi giderken bazılarında her şeyin kötü gittiğini düşündüren Matthew Etkisi, çevresel belirsizliklere ve herkesin birbirinin psikolojik pervasızlığını beslemesine bağlı olabilir.

Bir toplumda insanların özdenetimlerini güçlendirmelerinin bir yolu da beslenme, ılımlılık ve sağlık konusunda gelişmeler kaydetmeleri. Frontal lob bol metabolik talepleri olan, aşırı glukoz ve diğer besin maddeleri kullanan, kalın bir doku parçası. Fiziksel bir çaba olarak özdenetim metaforunu biraz daha ileri götüren Baumeister yoğun dikkat ya da irade gücü gerektiren bir görevle ego tükenmesi yaşayan kişilerde kan glukoz düzeyinin dibe indiğini bildiriyor.¹²¹ Ve bu kişiler (aspartamla değil) şekerle tatlandırılmış bir bardak limonata içerek glukoz düzeylerini yükselttiklerinde, sonraki görevde yaşanacak çöküşten kaçınabiliyorlar. Yoksulluk içindeki toplumlarda gerçek yaşamda frontal lobun önüne

¹¹⁹ Metcalfe & Mischel, 1999.

^{*} optimal foraging theory, OFT –çn.

¹²⁰ Daly & Wilson, 2000, 2005; Wilson & Daly, 1997, 2006.

¹²¹ Gailliot ve ark., 2007.

güçlükler çıkaran –düşük kan şekeri, sarhoşluk, madde etkisinde olmak, yüksek parazit yükü ve vitamin ve mineral eksiklikleri gibi– durumların insanların özdenetimlerini baltalayabileceği ve onları dürtüsel şiddete daha yatkın kılabilceği düşüncesi hiç de imkansız görünmüyor. Plasebo kontrollü birkaç çalışmada tutsaklara beslenme desteği verilmesi yoluyla dürtüsel şiddet oranında azalma sağlanabileceğini düşündüren sonuçlar bildirildi.¹²²

Baumeister metaforu daha da ileriye taşıyor. İrade gücü kas gibi kullanıldıkça yoruluyorsa, bedenin enerjisini tüketiyorsa ve ağzına şekerli bir şeyler atınca yeniden canlanabiliyorsa, egzersizle de güçlendirilebilir mi? İnsanlar azim ve kararlılıklarını tekrar tekrar çalıştırarak ham irade güçlerini artırabilirler mi? Bunun bir metafor olduğunu gözden kaçırmamak gerektiği açık –frontal lobların pazılar gibi çalıştırıldıkça doku kazanması beklenemez– ama korteksle limbik sistem arasındaki nöral bağlantıların egzersizle güçlendirilmesi mümkün olabilir. İnsanlar özdenetim stratejilerini öğrenmeyi, dürtülerine egemen olma hissinin hazzına varabilmeyi ve yeni öğrendikleri öz disiplin becerilerini davranış dağarcıklarının bir bölümünden diğerine geçirmeyi başarabilirler.

Baumeister ve diğer bazı psikologlar egzersiz metaforunu test etmek amacıyla, katılımcılarının ego tükenmesi çalışmalarından önce birkaç hafta ya da birkaç ay boyunca özdenetim rejimleri uygulamalarını sağlamışlar.¹²³ Çeşitli çalışmalarda bu rejimlerde katılımcıların yedikleri her yiyeceği kaydetmeleri, fiziksel egzersiz, bütçe yönetimi ya da ders çalışma becerileri geliştirme programlarına katılmaları, dış fırçalama ve fare kullanma gibi gündelik işlerde baskın olmayan ellerine başvurmaları ve küfürden kaçınmak, tam cümleler kurarak konuşmak ve cümlelere *Ben* sözcüğüyle başlamamak gibi öğrencileri gerçek bir özdenetim sınavına sokacak egzersizleri uygulamaları sağlanmış. Birkaç hafta sürdürülen bu çapraz egzersiz eğitimlerinden sonra öğrencilerin laboratuvarında yapılan ego tükenmesi testlerinde daha dirençli oldukları, kendi yaşamlarında da daha fazla özdenetim uyguladıkları bildiriliyor. Artık daha az sigara içiyor, daha az alkol tüketiyor, daha az abur cubur yiyor, daha az para harcıyor, daha az televizyon seyrediyor, daha çok ders çalışıyor ve bulaşıkları eviyede bırakmak yerine daha sık bulaşık yıkıyorlar. İşte size Elias'ın insanların ufak tefek gündelik işlerde özdenetimi bir alışkanlık haline getirebilecekleri ve bunun o kişinin davranışlarının bütününe yansıyabileceği varsayımını destekleyen bir bulgu daha.

Özdenetim Ulysses tarzında kısıtlamalarla, bilişsel bağlam değişiklikleriyle, ayarlanabilir bir içsel iskonto oranıyla, daha iyi beslenme önlemleriyle ve kas gücünü artırma ile eşdeğer nitelikte egzersizlerle düzenlenebileceği gibi, moda olan bazı kaprislerin kurbanı da olabilir.¹²⁴ Bazı çağlarda erdemli kişilik özdenetimle özdeşleşmiştir: yetişkin gibi davranan bir hanımefendi ya da beyefendi, onurlu bir insan. Başka bazı çağlardaysa onlarla biçimci, dar görüşlü, kibirli, bağnaz, tutucu diye alay edilir. Yakın zamanlarda özdenetimin gevşetilmesinin en çok yüceltildiği dönemin suça yatkın 1960'lar olduğu açık: İçinden geldiği gibi davran, kafana göre takıl, hoşlanıyorsan yap, biraz çılgınca yaşamayı göze al. O yıllarda kendini

¹²² Alkol ve şiddet: Baumeister, 1997; Bushman, 1997. Hapishanelerdeki beslenme destekleri: J. Bohannon, "The theory? Diet causes violence. The lab? Prison," *Science*, 325, 25 Eylül 2009.

¹²³ Baumeister ve ark., 2006.

¹²⁴ Eisner, 2008; Wiener, 2004; Wouters, 2007.

frenlememede ne denli ileri gidildiği, dönemin rock konseri filmlerinde çok açık; müzikçilerin dürtüsellikte birbirlerine üstün gelebilmek için kendiliğindenliğe bol bol çaba ve planlama katmak zorunda kaldıklarını görüyoruz.

Özdenetimi güçlendiren bu altı yöntem, toplumun üyeleri arasında yaygınlaşarak onun genel özelliklerini tanımlayacak düzeye ulaşabilir mi? Bunun, Uygarlaşma Süreci teorisini oluşturan açıklamalar zincirinde son domino olabileceği düşünülebilir. Dışsal nitelikteki ilk domino, hukuki yaptırımlarda ve ekonomik işbirliği olanaklarındaki değişiklikler; getiri artırıcı nesnel bir etki yapan bu değişiklikler doyum ertelemenin, özellikle de dürtüsel şiddetten kaçınmanın uzun dönemde yararlı olmasını sağlayacaktır. Bunu yaratacağı zincirleme etki de (başka şeyler yanında) kişilerin şiddet dürtülerini baskılamalarına olanak veren özdenetim kaslarının güçlenmesi ve cezadan kaçınmak için zorunlu düzeyin üzerine çıkarak, bu asgari düzeyin ötesine geçmesi. Bu sürecin hem mühendislik bağlamında hem de insani değerler anlamında pozitif bir geri bildirim döngüsüyle kendini besleyeceği de düşünülebilir. Başkalarının kendi saldırganlıklarını denetim altında tuttukları bir toplumda kişinin misillemeler için tetikte kalmasına gerek yoktur, bu da herkesin üzerindeki baskıyı hafifletecek ve bu zincirleme etki devam edecektir.

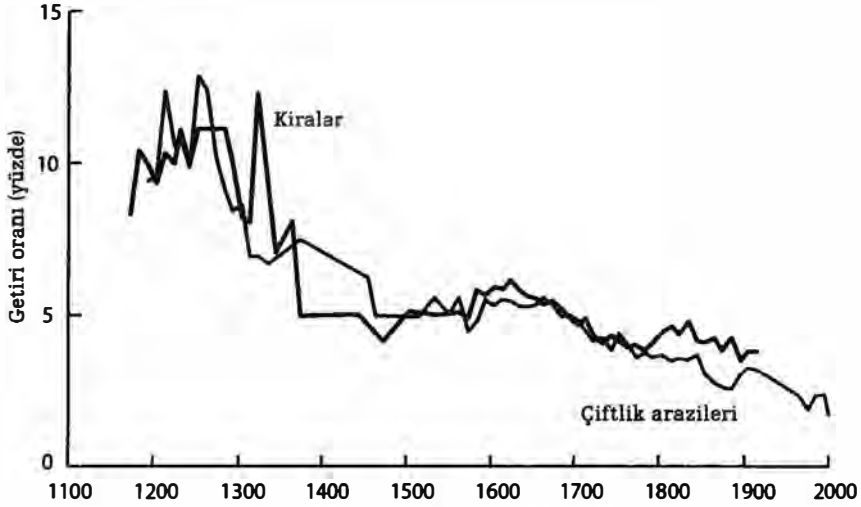
Psikolojiyle tarih arasındaki uçurumu aşmanın yollarından biri, özdenetim açısından toplum çapında yaşanan değişiklik göstergelerini incelemekten geçiyor. Daha önce gördüğümüz gibi, faiz oranı bu göstergelerden biri, çünkü tüketimi bugünden geleceğe ertelemek için insanların ne kadar ödün talep ettiklerini ortaya koyuyor. Kuşkusuz faiz oranı kısmen enflasyon, gelir artışı beklentisi ve yatırılan paranın hiç geri gelmeme riski gibi nesnel faktörlerce belirleniyor. Ama kısmen de hemen ya da ertelenen doyum arasında yapılan doğrudan bir psikolojik tercihi yansıtıyor. Bir iktisatçıya göre, iki lokum yemek için birkaç dakika beklemektense hemen bir lokum yemeyi tercih eden altı yaşındaki çocuk, aslında günde yüzde üç ya da ayda yüzde 150 faiz oranı talep ediyor.¹²⁵

Dördüncü bölümde karşılaştığımız iktisat tarihçisi Gregory Clark, Uygarlaşma Sürecinin yaşandığı bin yıllık süreç olan 1170 ile 2000 yılları arasında İngilizlerin (toprak ve ev kirası biçiminde) talep ettikleri faiz oranlarını hesaplamış. Ona göre, 1800'den önce enflasyondan pek bahsedilemez; gelirler pek değişmiyordu ve mülk sahibinin mülkünü kaybetme riski düşüktü ve sabitti. Bu durumda efektif faiz oranı insanların bugünkü kendilerini gelecekteki kendilerine ne kadar tercih ettiklerini gösteren bir değerd.

Şekil 9-1'de İngiltere'de insan öldürmelerin dibi gördüğü yüzyıllarda efektif faiz oranının da düştüğü, yüzde 10'un üzerindeyken yüzde 2 dolaylarına indiği görülüyor. Diğer Avrupa ülkelerinde de benzeri bir geçiş gözlemleniyor. Böyle bir bağıntının varlığı elbette nedensel bir bağ anlamına gelmez, ama bu Elias'ın Ortaçağ Avrupa'sından modern Avrupa'ya kadar şiddetteki azalmanın geleceğe özdenetim doğrultusunda yön gösteren, yeni bir eğilimin parçası olduğu görüşüyle uyumlu.

¹²⁵ Clark, 2007a, s.171.

ŞEKİL 9-1. İngiltere’de 1170-2000 arasındaki dolaylı faiz oranları



Kaynaklar: Grafik: Clark, 2007a, s. 33.

Peki ya toplumdaki daha doğrudan özdenetim ölçütleri bir araya getirildiğinde ne oluyor? Yıllık faiz oranları hâlâ gündelik yaşamda şiddet dürtülerini bastırmak için her an harcanan çabalardan hayli kopuk. Bir toplumu ona bireylere ait karakter özelliklerini atfederek özelleştirme tehlikeli olmaya devam ediyor gerçi (“vahşi halk” nitelendirmelerini hatırlayın), ama bazı kültürlerin gündelik yaşamda diğerlerinden daha fazla özdenetimle dikkati çektiği görüşünde biraz da olsa haklılık payı olabilir. Friedrich Nietzsche antik Yunan’daki ışık ve şarap tanrılarına atfen Apollonvari ve Dionysosvari toplumlar arasında ayırım yapıyordu ve bu ayırım antropolog Ruth Benedict’in 1934’te yayımlanan *Patterns of Culture* (Kültür Örüntüleri) başlıklı klasik etnografik yapıtında da benimsenmişti. Apollonvari kültürlerin düşünceli, özdenetimli, rasyonel, mantıklı ve düzenli olduğu, buna karşılık Dionysosvari kültürlerin duygulu, tutkulu, içgüdüsel, irrasyonel ve kaotik toplumlar olduğu ileri sürülüyordu. Günümüz antropologları böyle bir ikili karşıtlığa nadiren başvuruyorlar, ama sosyolog Geert Hofstede’in dünya kültürleri üzerine yaptığı bir kantitatif analizde yüzden fazla ülkede orta sınıftan yurttaşların anket sorularına verdikleri yanıt örüntülerinde, yeniden ayırt edici nitelikte bir dağılım keşfedildiği bildiriliyor.

Hofstede’in verilerine göre, ülkeler altı boyutta birbirlerinden farklılaşıyorlar.¹²⁶ Bunlardan biri Uzun Vadeli ya da Kısa Vadeli Yönelim: “Uzun Vadeli Yönelimleri olan toplumlarda daha çok gelecekteki ödülleri hedefleyen pragmatik erdemler besleniyor, özellikle tasarruf, sebat ve değişen koşullara uyum teşvik ediliyor. Kısa Vadeli Yönelimleri olan toplumlardaysa ulusal haysiyet, geleneğe saygı, görünüşü kurtarmak ve toplumsal yükümlülükleri yerine getirmek türünden geçmişle ve bugünle ilişkili erdemler besleniyor.” Bir başka boyut da Tolerans ve Kısıtlama karşıtlığı: “Tolerans yaşamdan haz almaya ve eğlenmeye

¹²⁶ Hofstede & Hofstede, 2010.

yönelik temel ve doğal insani dürtülerin nispeten özgürce doyurulmasına izin veren toplumları niteliyor. Kısıtlamaysa ihtiyaçların doyurulmasını baskılayan ve bunları sıkı toplumsal normlarla düzenleyen toplumları niteliyor.” Tabii bunların her ikisi de kavramsal açıdan özdenetim yetisiyle ilişkili ve birbirleriyle bağıntılı (110 ülkede bağıntı katsayısı 0,45). Elias bize bu ulusal özelliklerin her ikisinin de o ülkedeki insan öldürme oranlarıyla bağıntılı olacaklarını söyledi; nitekim bunun doğru bir öngörü olduğu anlaşılıyor. Beklentileri daha uzun vadedi olan toplumlarda cinayetlerin, tolerans göstermekten çok kısıtlama yanlısı olan toplumlardan daha az olduğu gözlemleniyor.¹²⁷

Görüldüğü gibi, Genişleyen Çember teorisi gibi Uygarlaşma Süreci de kendi alanının çok ötesindeki deneylerle ve veri setleriyle destekleniyor. Psikoloji, nörobilim ve iktisat, insanlarda şiddetle ilişkili olan ve olmayan dürtülerini ayarlayan, bireyin yaşamı boyunca güçlenip genelleşebilen ve farklı toplumlarda ve farklı tarihi dönemlerde değişkenlik gösterebilen bir özdenetim yetisi bulunduğunu ileri süren Elias’ın görüşlerini doğruluyor.

Şimdiye kadar hiç sözünü etmediğimiz, uzun vadede özdenetimin gelişmesini açıklayan bir başka etmen daha var; o da biyologların yüklediği anlamda evrim süreci. Son iki iyilik meleğimiz olan ahlak ve akıl konusuna dönmeden önce birkaç sayfayı bu çetin konuya ayırmak zorundayım.

YAKIN GEÇMİŞTE YAŞANAN BİR BİYOLOJİK EVRİM Mİ?

Pek çok kişi *evrim* sözcüğünü hem kültürel değişikliklere (tarihe) hem de biyolojik değişikliklere (kuşaklar arasında gen sıklığında gerçekleşen bir kaymaya) atıfta bulunmak için, gelişigüzel kullanıyor. Kültürel ve biyolojik evrim elbette etkileşim içinde olabilir. Örneğin, Avrupa ve Afrika’daki kabileler süt için hayvan beslemeyi benimsediklerinde, erişkin çağda laktozu sindirmelerine olanak veren genetik değişikliği yaşadılar.¹²⁸ Ama bunlar birbirinden farklı iki süreç. Teorik olarak, bir topluma ait bebeklerin bir başka toplum tarafından evlat edinildiği ve o toplumda yetiştirildiği deneyler yardımıyla bunları birbirinden ayırt etmek her zaman mümkün. Biyolojik evrim bu toplumlardan birinin ayırt edici nitelikteki kültürüne yanıt veriyorsa, evlat edinilen çocukların genelde doğdukları toplumda yaşayan akranlarından farklılaşması beklenecektir.

Şiddetteki azalmalar konusunda sık sık sorulan bir soru, bunları yakın geçmişte gerçekleşen biyolojik evrime atfetmenin mümkün olup olmadığı sorusu. Pasifikasyon ya da uygarlaşma süreci geçirmiş herhangi bir toplumda insanların genetik yapılarında buna uygun değişiklikler gerçekleşerek, bu süreci desteklemiş ve o toplumdaki şiddet eğilimini kalıcı olarak azaltmış olabilir mi? Kuşkusuz, bu türden herhangi bir değişiklik, üzerinde durulan kültürel eğilimin

¹²⁷ Verilere erişim olanağı bulunan 95 ülkede Uzun Dönemli Yönelimle insan öldürme oranları arasındaki bağıntı -0,325’tir. Göz Yumma ile insan öldürme arasındaki bağıntıysa 0,25’tir. Bu değerlerin her ikisi de istatistiksel açıdan anlamlıdır. Uzun Dönemli Yönelim ve Göz Yumma skorları: <http://www.geerthof.stede.nl/research-vsm/dimension-data-matrix.aspx>. İnsan öldürme verileri: high estimates taken from *International Homicide Statistics*’teki yüksek tahminler, United Nations office on Drugs and Crime, 2009.

¹²⁸ Tishkoff ve ark., 2006.

Lamarckçı bir tarzda genoma kaydedilmesi anlamına gelmeyecek, sağkalım ve üreme koşullarında gerçekleşen değişikliklere Darwinici bir yanıt olacaktır. Genetik açıdan bu yeni kültürel duruma zaten uygun olan bireyler komşularından daha hızlı çoğalıp bir sonraki kuşağa daha büyük bir gen katkısı yapacaklar, böylece giderek nüfusun genetik yapısı değişecektir.

Örneğin, pasifikasyon ya da uygarlaşma süreci geçirmekte olan bir toplumda misillemeyi tetikleyici etmenler yararlı olmaktan çıkıp zararlı olmaya başladığı için, dürtüsel şiddet eğiliminin Hobbesçu anarşi dönemlerine göre daha az getirisi olmaya başlayacağını hayal edebiliriz. Psikopatlar ve delibaşlar Leviathan tarafından ayıklanıp zindana atılır ya da darağacına gönderilirken, empati yapanların ve serinkanlıların barış içinde çocuklarını büyütmelerini beklerdik. Empati ve özdenetimi geliştiren genler çoğalır, talancılık, hakimiyet ve intikam peşinde koşmaya arka çıkan genler giderek azalırdı.

Teoride, çok kadınla evlilikten tekeşliliğe geçiş gibi basit bir kültürel değişiklik bile seçici ortamı değiştirebilir. Napoleon Chagnon, Yanomamö topluluğunda bir başka erkeği öldüren erkeklerin hiç kimseyi öldürmemiş erkeklerden daha fazla eşi ve çocuğu olduğunu belgelerle ortaya koyuyor; benzer bir örüntüye Ekvador'daki Jivaro (Shuar) topluluğu gibi başka bazı kabilelerde de rastlıyoruz.¹²⁹ Birçok kuşakta devam etmesi durumunda, bu aritmetik öldürmeye istekli olma ve öldürmeyi başarma yönünde bir eğilimi destekleyecektir. Buna karşılık, monogamiye geçen bir toplumda üreme alanındaki bu ayrıcalığın ortadan kalkacağı ve dövüşkenliği destekleyen bu seçim baskısının gevşeyeceği düşünülebilir.

Bu kitabın başından beri şiddette azalmaların görülebildiği on bin yılı aşkın pencere dönemi boyunca, türümüzün bilişsel ve duygusal envanteri anlamında insan doğasının değişmeden kaldığını ve toplumlar arasında gözlemlediğimiz bütün davranış farklılıklarının yalnızca çevresel nedenlere bağlı olduğunu varsaydım. Bu evrimsel psikolojide standart bir varsayım ve toplumların birbirinden ayrıldığı ve değiştiği son birkaç yüzyılın ya da bin yılın türümüzün var olduğu zaman diliminin yalnızca ufak bir bölümünü oluşturduğu gerçeğine dayanıyor.¹³⁰ Uyuma bağlı evrimsel değişikliklerin çoğu yavaş yavaş ortaya çıktığı için, geçirdiğimiz biyolojik adaptasyonun büyük bir bölümü toplumların yabani yiyeceklerle beslenen yaşam biçiminin egemen olduğu on binlerce yıl süren dönemde gerçekleşmiş olmalıdır; yakın çağlarda bu yaşam biçiminden kopup birbirlerinden farklılaşan toplumlara ait özelliklerin bu açıdan önem taşıması beklenemez. Bu varsayım insanlığın psişik birliğini ortaya koyan kanıtlarla da destekleniyor; bütün toplumlardaki insanların dil, nedensel akıl yürütme, sezgisel psikoloji, cinsel kıskançlık, korku, öfke, sevgi ve tiksinti gibi temel insani yetileri var ve yakın zamanlarda insan toplulukları birbirine karıştıkça aralarında doğuştan herhangi bir nitelik farkı olmadığı gösterildi.¹³¹

Ama insan türünde adaptasyonun ve psişik birliğin çok eski zamanlarda gerçekleştiği düşünceleri yalnızca birer varsayım. Biyolojik evrimin hızını belirleyen çok sayıda faktör var; seçim baskısının gücü (yani, aynı genin iki varyantını

¹²⁹ Yanomamö katilleri: Chagnon, 1988; Chagnon, 1997. Jivaro katilleri: Redmond, 1994.

¹³⁰ Pinker, 1997; Tooby & Cosmides, 1990a, 1990b.

¹³¹ Brown, 1991, 2000; Tooby & Cosmides, 1990a, 1992.

taşıyan bireylerin sağ kalan ortalama yavru sayıları arasındaki fark), nüfusun demografik özellikleri, bir değişikliğin gerçekleşmesi için gerekli gen sayısı ve genler arasındaki etkileşim örüntüleri bunlar arasında yer alıyor.¹³² Birçok gen arasındaki etkileşimi gerektiren karmaşık bir organın evrilmesi son derece uzun zaman alabilir, ama uyum süreci açısından etkisi yeterince büyük olmak koşuluyla tek bir genin ya da birbirinden bağımsız çalışan az sayıda genin yol açacağı nicel bir değişiklik birkaç kuşakta gerçekleşebilir.¹³³ Irkların, etnik grupların ve ulusların farklılaşmasının üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra, geçtiğimiz bin yıllarda, hatta yüzyıllarda belli miktarda biyolojik evrim gerçekleşmiş olmasının önünde hiçbir engel yok.

Gerçi zaman zaman birileri doğal seçilime ilişkin hipotezlerin, birisi bir zaman makinesi icat edene kadar doğrulanamayacak masallar olduğunu ileri sürse de, aslında doğal seçim hem organizmaların bedenleri hem de genom örüntüleri üzerinde ayırt edici iz bırakan mekanik bir süreç. 2000 yılında İnsan Genom Projesinin ilk evresinin tamamlanmasından beri, seçim sürecine ait parmak izi arayışı insan genetiği alanında en heyecan verici araştırma konularından biri haline geldi.¹³⁴ Bu tekniklerden birinde genin insanlardaki versiyonu diğer türlerdeki versiyonlarıyla bir araya getiriliyor ve (organizma üzerinde herhangi bir etkisi olmayan, dolayısıyla rastgele sürüklenmeyle taşındığı kabul edilen) sessiz değişimlerle, organizma üzerinde etkisi olan (dolayısıyla doğal seçilimin hedefi olabilecek) değişimler sayıca karşılaştırılıyor. Bir başka teknikte de bir genin bireyler arasındaki değişkenliği inceleniyor. Seçilime uğramış bir gende insanlar arasındaki değişkenliğin bir bütün olarak insanlarla diğer memeliler arasındaki değişkenlikten daha az olması bekleniyor. Başka bazı tekniklerde de belli bir genin bütün insanlarda aynı yerde, iri bir kromozomun ortalarında bulunup bulunmadığı inceleniyor; çünkü bu konum, mutasyonlar onun saflığını bozma şansını bulmadan ya da seksüel rekombinasyonun karıştırıcı etkisi sonucunda gen paramparça olmadan, yakın zamanda gerçekleşen bir "seçici sürüklenme" ile bu geni taşıyan kromozom parçasının yer değiştirdiğini gösteren bir işaret olabiliyor. Böyle en az bir düzine teknik var ve bunlar sürekli inceltilip geliştiriliyor. Bu araştırmalarda yalnızca tek tek genler üzerinde durulmuyor, bunlar genomun bütününe de uygulanabiliyor ve genlerimizin ne kadarının yakın zamanlarda doğal seçilimin hedefi olduğunu hesaplamada kullanılabiliyor.

Bu analizlerde şaşırtıcı bir sonuçla karşılaşıldı. Genetik bilimci Joshua Akey 2009'da yayımlanan titiz bir incelemede şu sonuca varıyor: "Günümüzde insan genomunda var olduğu düşünülen önemli seçim olayı sayısı, birkaç yıl önce sanılandan çok daha fazla.... Genomun [yaklaşık] %8'inin pozitif seçimden etkilendiği görülüyor; daha büyük bir bölümünün de daha hafif etki yapan seçim baskılarıyla karşı karşıya kalmış olabileceği düşünülüyor."¹³⁵ Seçilime tabi olmuş genlerin çoğu sinir sisteminin işleyişiyle ilişkili; dolayısıyla teorik açıdan bunlar biliş sürecini ya da duyguları etkilemiş olabilir. Ayrıca seçim örüntüleri topluluklar arasında farklılık gösteriyor.

¹³² Maynard Smith, 1998.

¹³³ Tooby & Cosmides, 1990a.

¹³⁴ Akey, 2009; Kreitman, 2000; Przeworski, Hudson, & Di Rienzo, 2000.

¹³⁵ Akey, 2009, s.717.

Konuyu hiç anlamayan bazı gazeteciler bu sonuçları evrimsel psikolojinin reddi olarak görüp hararetle alkışladılar; onlara göre, siyasi açıdan tehlikeli bir avcı-toplayıcı yaşam biçimine uyumla şekillenmiş insan doğası fikri olarak yorumladıkları evrimsel psikoloji yaklaşımı çöküyordu. Oysa yakın geçmişteki seçilime işaret eden kanıtlar bilişsel süreçleri ve duyguları etkileyen genlerle ilişkiliyse, çok daha radikal bir evrimsel psikoloji biçimine kapı açması, uzak geçmişteki koşullardan etkilenme yanında, zihinlerin yakın geçmiş tarafından da biyolojik olarak şekillendirilmiş olabileceğini düşündürmesi beklenecektir. Bu durumda da, binlerce yıldır okur yazarlığın egemen olduğu, devlet yönetimli toplumlarda yaşamış topluluklarla karşılaştırıldığında, yerli halkların ve göçmen topluluklarının modern yaşamın gereksinimlerine biyolojik açıdan daha az uyumlu olabilecekleri gibi kısırtıcı bir anlama kapı açabilecektir. Bu hipotezin siyasi açıdan rahatsız edici olması onun yanlış olduğu anlamına gelmiyor, ama bunun doğru olduğu sonucuna varmadan önce kanıtları büyük bir dikkatle incelememiz gerektiğini gösteriyor. Belli bazı toplumlarda şiddetin azalmasına o topluluk üyelerinin geçirdikleri genetik değişikliklerin yol açtığına inanmamız için herhangi bir neden var mı?

Şiddetin nörobiyolojisi doğal seçim açısından zengin hedeflerle dolu bir alan. Farelere dört beş kuşak boyunca seçici çoğaltma uygulandığında, sıradan laboratuvar farelerinden daha çok ya da daha az saldırgan soylar ortaya çıkarılabiliyor.¹³⁶ İnsanlardaki şiddetle farelerdeki şiddet arasındaki farkların çok daha karmaşık olduğu açık, ama insanlarda şiddete daha fazla ya da daha az eğilimli olma anlamındaki değişkenlikler kalıtsal olabiliyorsa, yavruların sağ kalım olasılığını hangi varyant artırıyorsa seçilimin onu destekleyeceği de açık; bu da zaman içinde şiddeti kısırtıcı ya da yatıştırıcı genlerin yoğunluğunda değişiklikler olmasına yol açabilir. Görüldüğü gibi, önce insanlarda saldırganlıktaki değişkenliklerin herhangi bir boyutunun genlerdeki değişkenliğe bağlı olup olmadığını belirlememiz gerekiyor; yani önce saldırganlık kalıtsal mı, buna bakmalıyız.

Kalıtsallık en az üç yoldan ölçülebiliyor.¹³⁷ Bu yollardan biri, doğumda birbirlerinden ayrılan ve farklı ortamlarda yetiştirilen tek yumurta ikizlerinin karakter özelliklerinin birbiriyle bağıntılı olup olmadığını incelemek; bu ikizlerin genleri ortak ama aile ortamları (iki ortam arasındaki somut farklılık ölçüsünde) birbirinden farklıdır. İkinci bir yol (bütün genleri ve aile ortamlarının büyük bir bölümü birbirinin aynı olan) tek yumurta ikizlerinde bu bağıntının (genlerinin yarısı ve aile ortamlarının büyük bir bölümü birbirinin aynı olan) çift yumurta ikizlerinden daha fazla olup olmadığını araştırmak. Üçüncü yol da (genlerinin yarısı ve aile ortamlarının büyük bir bölümü birbirinin aynı olan) biyolojik kardeşler arasındaki bağıntının (genlerinin hiçbirini paylaşmayan ama aile ortamlarının büyük bir bölümü birbirinin aynı olan) evlat edinilmiş kardeşlerden daha güçlü olup olmadığını araştırmak. Bu yöntemlerden her birinin güçlü ve zayıf yönleri var (örneğin, tek yumurta ikizleri arasında suç ortaklığı çift yumur-

¹³⁶ Cairns, Gariépy, & Hood, 1990.

¹³⁷ Plomin ve ark., 2008; Pinker, 2002, bölüm 19.

ta ikizlerine göre daha sık olabilir), ama bu üç yöntemin güçlü ve zayıf yönleri birbirinden farklı olduğu için, yöntemlerin sonuçları arasında örtüşme varsa incelenen özelliğin kalıtsal olduğunu düşünme olanağı doğacaktır.

Bu yöntemler antisosyal kişiliğin ve yasalarla başın derde girmesinin önemli bir kalıtsal boyutu olduğunu ortaya koyuyor, ama bazen bu etkiler çevrenin özelliklerine de bağlı olabiliyor. 1984'te Danimarka'da evlat edinen ebeveynin suç işleyerek mahkum olduğu ailelerde yetişmiş ergen ve genç erişkinlerle ilgili geniş kapsamlı bir çalışmada, suçlu ebeveynlerin biyolojik çocuklarının yaklaşık yüzde 25'inin bir suç nedeniyle mahkum olduğu, buna karşılık suç işlemeyen ebeveynlerin biyolojik çocuklarında mahkumiyet oranının yüzde 15'te kaldığı bildirildi.¹³⁸ Bu çalışmada biyolojik yakınlığın etkisi yalnızca hırsızlık gibi şiddet kullanılmayan suçlarla ilişkilendirilebiliyordu; bu da 1980'lerde yayımlanan ders kitaplarının çoğunda şiddetin kendisinin değil, şiddete başvurulmayan bir suçluluk eğiliminin kalıtsal olduğunun söylenmesine yol açacaktı. Oysa bu üzerinde yeterince düşünülmemiş bir sonuçtu. Şiddet suçları nedeniyle mahkumiyetler şiddet kullanılmayan suçlarla ilgili mahkumiyetlerden çok daha azdır; bu nedenle de şiddet suçlarıyla ilgili örnek grubu daha küçüktür ve bu örnek grubunun kalıtsal özellik saptama gücü daha zayıftır. Kaldı ki, ceza yargılaması sisteminin belirsizlikleri sonucunda, mahkumiyet oranları sanığın suç işleme eğiliminin etkilerini gösteren güvenilir bir gösterge olmayabilir.

Günümüzdeki çalışmalarda daha duyarlı şiddet ölçütleri kullanılıyor; bunlar arasında (örneğin, kişinin "kendi çıkarı için başkalarına zarar verip vermediğini" ya da "kasıtlı olarak başkalarını korkutup onları rahatsız edip etmediğini" araştırmak amacıyla) kişilerle gizlilik temelinde yapılmış görüşmeler, geçerliliği gösterilmiş saldırganlık ve antisosyal davranış ölçekleri ve öğretmen, arkadaş ve anne babaların değerlendirmeleri var. Temel alınan bu ölçütlerin hepsi bir şiddet suçundan mahkum olma olasılığıyla bağıntılı olmak yanında, bol veri de sağlıyor.¹³⁹ Nitekim, davranış genetiği alanının sunduğu araçlarla analiz edildiğinde, bu üç yaklaşımda da saldırgan davranışların önemli boyutlarda kalıtsal temelleri olduğu bildiriliyor.¹⁴⁰

Doğumda birbirinden ayrılmış ikizlerin analizi davranış genetiği alanında en az kullanılan yöntem, çünkü günümüzde ikizlerin doğumda birbirinden ayrılması çok seyrek görülen bir olgu. Ama Minnesota Üniversitesi temelinde yürütülen en geniş kapsamlı çalışmada birbirinden ayrı yetiştirilmiş tek yumurta ikizlerinde saldırganlık incelendi ve kalıtsallık açısından bağıntı katsayısının 0,38 olduğu hesaplandı (bu da örnek grubunda saldırganlık açısından gözlemlenen değişkenliğin yaklaşık yüzde 38'inin genlerdeki değişkenlikle açıklanabileceği anlamına geliyor).¹⁴¹ Evlat edinme çalışmaları biraz daha yaygın ve bunların görece daha kaliteli olanlarından birinde örnek grubunda saldırgan davranışların

¹³⁸ Mednick, Gabrielli, & Hutchings, 1984.

¹³⁹ Caspi ve ark., 2002; Guo, Roettger, & Cai, 2008b.

¹⁴⁰ Plomin ve ark., 2008, bölüm 13; Bouchard & McGue, 2003; Eley, Lichtenstein, & Stevenson, 1999; Lighthart ve ark., 2005; Lykken, 1995; Raine, 2002; Rhee & Waldman, 2007; Rowe, 2002; Slutske ve ark., 1997; van Beijsterveldt, Bartels, Hudziak, & Boomsma, 2003; van den Oord, Boomsma, & Verhulst, 1994.

¹⁴¹ Bouchard & McGue, 2003, tablo 6.

kalıtsallığı için bağıntı katsayısının 0,70 olduğu bildirildi.¹⁴² Tek ve çift yumurta ikizlerinde tartışma, kavga, tehdit, mala zarar verme ve anne babalara ve öğretmenlere itaatsizlik gibi saldırgan eğilimleri karşılaştıran çalışmalarda, özellikle çocukluk çağında ve erişkinlerde kalıtsallığın genellikle 0,4 ile 0,6 arasında olduğu görülüyor. (Ergenlik çağında akran etkisi çoğu zaman genlerin etkisini gölgede bırakıyor).¹⁴³

Davranış genetikçileri Soo Hyun Rhee ve Irwin Waldman geçtiğimiz dönemde yüzden fazla ikiz ve evlat edinme çalışması da dahil olmak üzere saldırganlık genetiğiyle ilgili bütün araştırma literatürünü gözden geçirdiklerini bildiriyorlar.¹⁴⁴ Kalite açısından titiz araştırma ölçütlerine uygun olan, ayrıca genel olarak antisosyal eğilimler üzerinde durmak yerine özellikle (fiziksel kavga, hayvanlara zulüm yapma ve zorbalık gibi) saldırgan davranışlara odaklanan on dokuz çalışmayı seçmişler. Ayrıca, tutuklanma ya da mahkumiyetle sonuçlanmış olguların ele alındığı yayımlanmış bütün ikiz ve evlat edinme çalışmalarını da incelemişler. Kalıtımın oynayabileceği rolün saldırgan davranışlarda yaklaşık 0,44, suçluluk açısından 0,75 dolaylarında olduğunu bildiriyorlar (bunun 0,33'ü eklemeli kalıtsallık, yani varyasyon doğrudan yavrulara geçiyor; 0,42'si ise farklı genler arasındaki etkileşime bağlı bir varyasyon sonucu ortaya çıkan eklemeli olmayan kalıtsallık). Gerçi araştırmacıların veri setinde şiddet kullanılan ve kullanılmayan suçlar arasında ayırım yapılmamış, ama bu ikisini birbirinden ayıran bir Danimarka çalışmasında şiddet içeren suçlarda tahmini kalıtsallığın 0,50 olarak hesaplandığı bildiriliyor.¹⁴⁵ Davranış genetiği çalışmalarının çoğunda olduğu gibi bu çalışmada da belli bir ailede büyümüş olmanın çok hafif etki yaptığı ya da etkisiz olduğu sonucuna varılmış; ama semt, alt kültür ya da kendine özgü kişisel deneyimler gibi bu tekniklerle kolayca ölçülemeyecek diğer bazı çevresel etmenlerin rol oynadığı kuşku götürmez. Mutlak rakamları fazla ciddiye almaya gerek yok, ama hepsinin sıfırın önemli ölçüde üstünde olması önemli. Davranış genetiği saldırgan eğilimlerin kalıtımla geçebileceğini doğruluyor; bu da doğal seçilime materyal sunarak bir topluluktaki şiddet eğilimlerinin ortalamasındaki kaymalar üzerinde oynama fırsatı veriyor.

Kalıtsallık evrimci değişiklikler için zorunlu bir önkoşul, ama ölçümü yapılan davranışa katkı yapan farklı etkenlerin bir karışımını temsil ediyor. Bunları inceleyip birbirinden ayırdığımızda, doğal seçilimin şiddet eğilimlerimizi destekleme ya da baskılama yönünde ayar yapmada kullanabileceği çok sayıda özgül yol olduğunu görüyoruz. Bunların birkaçını ele alalım.

Kendi kendine evcilleşme ve pedomorfi. Richard Wrangham evcilleştirme sürecinde hayvanların uysallaşmasının, genellikle gelişim çizelgelerindeki bileşenler yavaşlatılarak çocukluk karakterlerinin erişkinlik çağında devam etmesini sağlama yoluyla gerçekleştiğini belirtiyor; bu sürece pedomorfi ya da

¹⁴² van den Oord ve ark., 1994; Ayrıca bkz. Rhee & Waldman, 2007.

¹⁴³ Cloninger & Gottesman, 1987; Eley ve ark., 1999; Ligthart ve ark., 2005; Rhee & Waldman, 2007; Slutske ve ark., 1997; van Beijsterveldt ve ark., 2003.

¹⁴⁴ Rhee & Waldman, 2007.

¹⁴⁵ Cloninger & Gottesman, 1987.

neoteni adı veriliyor.¹⁴⁶ Genellikle evcilleştirilmiş soyların ve türlerin kafa ve yüz görünüşleri daha çocuksu oluyor, cinsiyetler arasındaki farklılıklar azalıyor ve bu hayvanlar daha oyuncu ve daha az saldırgan oluyorlar. Bu değişiklikler atlar, sığır türleri, keçiler ve tilkiler gibi bilerek evcilleştirilmiş çiftlik hayvanları yanında, binlerce yıl önce insanların kamp yerleri etrafında dolanarak artık yiyeceklerle beslenmeye başladıktan sonra kendi kendine evcilleşen bir kurt türünün giderek köpeklere evrilmesinde de karşımıza çıkıyor. İkinci bölümde bonoboların da, beslenme alanlarının ekolojisi erkek şiddetinin getirisini azalttıktan sonra, bir pedomorfi süreciyle şempanze benzeri bir atadan evrildiklerini görmüştük. Paleolitik insan fosillerindeki pedomorfik değişiklikleri temel alan Wrangham, geçtiğimiz otuz ile elli bin yıl içinde insan evriminin de benzeri bir süreçten geçtiğini ve bu sürecin halen devam ediyor olabileceğini ileri sürüyor.

Beynin yapısı. Nörobilimci Paul Thompson dorsolateral prefrontal bölge de dahil olmak üzere serebral korteksteki gri madde dağılımının büyük ölçüde kalıtsal olduğunu gösteriyor: bu dağılım tek yumurta ikizlerinde hemen hemen birbirinin aynı olmasına karşın, çift yumurta ikizlerindeki benzerlik belirgin ölçüde daha az.¹⁴⁷ Frontal korteksi beynin diğer bölgelerine bağlayan beyaz madde de durum aynı.¹⁴⁸ Bu bulgular özdenetimi uygulayan frontal lob devrelerinde bireyler arasında büyük genetik farklılıklar olabileceğini gösteriyor; bu da bölgenin yakın geçmişteki doğal seçim için uygun olabileceğini düşündürüyor.

Oksitosin. Kucaklaşma hormonu olarak da anılan, duygudaşlığı ve güveni teşvik eden bu hormon beynin birkaç bölgesinde bulunan alıcı noktalara, yani reseptörlere bağlanıyor ve bu reseptörlerin sayısı ve dağılımı davranışlar üzerinde muazzam etki yapıyor. Ünlü bir deneyde, biyologlar oksitosini bulunmayan ve cinsellikte seçici davranmayan saldırgan bir tür olan çayır farelerine vazopressin (erkeklerin beyinde etkili olan oksitosin benzeri bir hormon) reseptör geni yerleştirdiler. Bu hayvanların, doğuştan bu reseptörlere sahip olan evrimsel kuzenleri otlak fareleri gibi tekeşileştikleri görüldü.¹⁴⁹ Bu deney oksitosin-vazopressin sisteminde gerçekleşen küçük değişikliklerin duygudaşlık, bağlanma, buna bağlı olarak da saldırganlığın baskılanması üzerinde muazzam etkileri olabileceğini düşündürüyor.

Testosteron. Kişinin hakimiyet amaçlı herhangi bir meydan okumaya verdiği yanıt, kısmen kan dolaşımındaki testosteron miktarına ve beyinde bu hormonun bağlanacağı reseptörlerin dağılımına bağlı bir tepki.¹⁵⁰ Testosteron reseptörü geni kişiden kişiye farklılık gösteriyor; bunun sonucunda, aynı testosteron konsantrasyonu bazı kişilerin beyinleri üzerinde diğerlerinden daha güçlü bir etkiye yol açabiliyor. Bu reseptörün daha yüksek duyarlılıklı tiplerini kodlayan genlere sahip erkeklerde çekici bir kadınla konuşurken testosteron etkisi daha fazla yükseliyor (bu da korkunun azalmasına ve daha fazla risk almaya yol açabiliyor); nitekim bir çalışmada tecavüz ve cinayet mahkumlarından oluşan bir

¹⁴⁶ Wrangham, 2009b; Wrangham & Pilbeam, 2001.

¹⁴⁷ Thompson ve ark., 2001.

¹⁴⁸ Chiang ve ark., 2009.

¹⁴⁹ McGraw & Young, 2010.

¹⁵⁰ Archer, 2006b; Dabbs & Dabbs, 2000.

örnek grubunda bu tür reseptörlerin daha fazla olduğu saptanmış.¹⁵¹ Testosteronu düzenleyen genetik yolların yapısı karmaşık, ama bunlar kişilerin saldırgan meydan okumalara karşılık vermeye isteklilik düzeylerindeki değişikliklerde doğal seçilimin odaklanabileceği bir hedef oluşturuyorlar.

Nörotransmitterler. Sinir ileticileri de denilen bu moleküller nöronlarda salınan, mikroskobik boyutlardaki bir aralığa sızan ve bir başka nöronun yüzeyindeki reseptöre bağlanarak onun aktivitelerini değiştiren, böylece ateşlenmiş sinirsel örüntülerin beyinde yayılmasına olanak veren moleküller. Başlıca nörotransmitter sınıflarından biri olan katekolaminler dopamin, serotonin ve norepinefrini kapsıyor (norepinefrin noradrenalin olarak da adlandırılıyor ve savaş ya da kaç tepkisini tetikleyen adrenalinle ilişkili bir molekül). Katekolaminler beyinde güdülenme ve duygularla ilişkili birçok sistem tarafından kullanılıyor ve konsantrasyonları onları yıkan ya da geri dönüştüren proteinlerce düzenleniyor. Bu enzimlerden biri kısaca MAO-A olarak adlandırılan monamin oksidaz-A; bu molekül nörotransmitterlerin yıkımını destekleyerek beyinde birikmelerini önüyor. Nörotransmitterler beyinde birikince organizma tehditlere aşırı tepki verebiliyor ve saldırganlığa başvurma olasılığı artıyor.

İnsanlarda MAO-A molekülünün şiddetle ilişkili olabileceğine işaret eden ilk bulgular Hollandalı bir aileden elde edildi; bu ailede görülen nadir bir mutasyon erkeklerin yarısında bu genin işlevsel tipinin bulunmamasına yol açıyordu.¹⁵² (Bu gen erkeklerde yalnızca bir tane olan X kromozomunda yer alıyor; bunun sonucunda erkekteki MAO-A geni kusurluysa bunu telafi edebilecek yedek bir kopya bulunmuyor.) En az beş kuşaktır, bu ailedeki erkeklerin saldırgan öfke patlamalarına yatkın oldukları bildiriliyor. Örneğin erkeklerden birinin bıçakla tehdit ederek kız kardeşini soyunmaya zorladığı, diğer bir erkeğin de arabasıyla patronunu ezmeye kalkıştığı anlatılıyor.

Bu genin ne kadar MAO-A üretileceğini belirleyen bölümünde daha sık görülen bir değişikliklerle karşılaşılabilir. Gen aktivitesinin düşük olduğu kişilerin beyinlerinde yüksek miktarda dopamin, serotonin ve norepinefrin birikiyor. Bu kişilerde Antisosyal Kişilik Bozukluğu semptomları, kişinin kendi bildirimi temelinde zaman zaman şiddete başvurma ve şiddet suçu nedeniyle mahkumiyet, kızgın ya da korkmuş yüz ifadelerine daha güçlü tepki veren bir amigdalaya ya da daha zayıf tepki veren bir orbital kortekse sahip olma ve psikoloji laboratuvarında kişisel çıkarı için kendisini kullandığını düşündüğü katılımcı arkadaşını acı sos içmeye zorlama olasılıkları daha yüksek.¹⁵³ Davranışları etkileyen diğer birçok genden farklı olarak, MAO-A geninin düşük etkinlik gösteren tipinin önemli ölçüde saldırganlığa özgü olduğu ve başka hiçbir kişilik özelliğiyle bağlantılı olmadığı bildiriliyor.¹⁵⁴

MAO-A geninin düşük etkinlik gösteren tipi, özellikle stresli yaşam deneyimlerinden geçmiş, örneğin istismara uğramış ya da anne babaları tarafından ihmal edilmiş yahut da okul başarısızlığı yaşamış kişilerde saldırganlık eğilimlerini

¹⁵¹ Rajender ve ark., 2008; Roney, Simmons, & Lukaszewski, 2009.

¹⁵² Brunner ve ark., 1993.

¹⁵³ Alia-Klein ve ark., 2008; Caspi ve ark., 2002; Guo, Ou, Roettger, & Shih, 2008a; Guo ve ark., 2008b; McDermott ve ark., 2009; Meyer-Lindenberg, 2006.

¹⁵⁴ N. Alia-Klein, Aktaran Holden, 2008, s.894; Alia-Klein ve ark., 2008.

artırıyor.¹⁵⁵ Stres etmenlerini tam olarak saptamak kolay değil, çünkü yaşamları stresli olan kişiler çoğu zaman aynı anda farklı birçok stresler yaşarlar. Nitekim, söz konusu etmenler istismarcı bir ebeveynle paylaşılan ve hem ebeveyni hem de çocuğu saldırganlığa yatkın kılan başka bazı genlerle de ilişkili olabilir; bunun da çevredeki insanların olumsuz tepkilerine yol açtığı düşünülebilir.¹⁵⁶ Değiştirici faktör ne olursa olsun, bu durum düşük etkinlik gösteren MAO-A geninin etkilerinin tersine dönmesine yol açmıyor. Bütün çalışmalarda, bu genin bulunduğu toplulukta seçim hedefi olmasını sağlayabilecek bir küme etkisine ya da ana etkiye sahip olduğu bildiriliyor. Nitekim (genin etkisinin stresli deneyimlere bağlı olduğunu ilk keşfedenler olan) Moffitt ve Caspi, bu genin düşük etkinlik gösteren tipini şiddete katkı yaptığını düşünmek yerine, yüksek etkinlik gösteren tipini şiddeti baskılayan, streslerle dolu yaşamda insanları aşırı tepki vermeye karşı koruyan bir faktör olarak ele almanın daha doğru olduğunu ileri sürüyorlar. Genetikçiler insanda MAO-A geninin seçildiğine işaret eden istatistiksel kanıtlar buldular, ancak bu kanıtlar düşük ya da yüksek etkinlik gösteren gen tipleri arasında ayırım yapmadığı gibi, genin saldırganlık üzerindeki etkileri nedeniyle seçildiğini de kanıtlamıyor.¹⁵⁷

Dopamini etkileyen başka bazı genler de suçlulukla ilişkilendiriliyor; bunlar arasında bir genin dopamin reseptörlerinin yoğunluğunu etkileyen tipi (DRD₂) ve sinapslardaki dopamin fazlasını temizleyip geriye, salındığı nörona taşıyan dopamin taşıyıcısı bir gen tipi (DAT₁) de var.¹⁵⁸ Bunlardan herhangi biri hızlı bir doğal seçim için pekâlâ uygun bir hedef olabilir.

Görüldüğü gibi, şiddeti destekleyen ya da şiddetten uzaklaştıran bazı genetik eğilimlerin, incelediğimiz tarihsel geçiş süreçlerinde seçilmiş olması mümkün. Asıl mesele, bunun gerçekleşip gerçekleşmediği. Evrimsel değişikliklere olanak veren yolların varlığı, somut olarak bu yollardan geçildiğini kanıtlamaz. Evrim tek başına genetik ham maddeye bağlı değildir; bu süreçte topluluğun demografik özellikleri (hem mutlak sayılar hem de topluluk üyelerinin başka gruplardan göçmenlerle kaynaşma derecesi), genetik ve çevresel şans faktörü ve kültürel ortamdaki öğrenilmiş uyum süreçlerinin genetik etki yoğunluğunu azaltması gibi faktörler de rol oynar.

Peki, Pasifikasyon ya da Uygarlaşma Sürecinin bastırılmış ya da uygarlaştırılmış halkları yapısal açıdan şiddete daha az eğilimli kıldığını gösteren kanıtlar var mı? Rastgele izlenimler yanıltıcı olabilir. Tarih bir ulusun bir diğerini "vahşi" ya da "barbar" saydığı örneklerle dolu, ama bu gibi izlenimlerin ardında yatan güdüler doğanın ve yetiştirmenin rollerini birbirinden ayırt etme çabasından çok, ırkçılık ve toplum tipleri arasındaki farklılık gözlemlene isteğiyle ilişkili. 1788 ile 1868 arasında 168 bin mahkum Britanya'dan Avustralya'ya sürgüne gönderiliyor; bu durumda günümüzdeki Avustralyalıların bu kurucu topluluğun ele avuca sığmaz özelliklerini miras almaları beklenebilirdi. Oysa

¹⁵⁵ Caspi ve ark., 2002; Guo ve ark., 2008b.

¹⁵⁶ Harris, 2006; Guo ve ark., 2008b, s.548.

¹⁵⁷ Gilad, 2002.

¹⁵⁸ Guo ve ark., 2008b; Guo, Roettger, & Shih, 2007.

Avustralya'da insan öldürme oranı anavatandan daha düşük; aslında bu kıtada cinayet oranı dünyadaki en düşük oranlardan biri. 1945'ten önce Almanlar yeryüzünün en militarist halklarından biri sayılıyordu; günümüzde Almanlar belki de yeryüzünün en barışçı halkı.

Peki ya evrimsel genomik alanında elde edilen somut kanıtlar bize ne söylüyor? Fizikçi Gregory Cochran ve antropolog Henry Harpending *The Ten-Thousand Year Explosion: How Civilization Accelerated Human Evolution* (On Bin Yıllık Patlama: Uygarlık İnsan Evrimini Nasıl Hızlandırdı) adlı manifestolarında yakın geçmişte insanın geçirdiği seçilim süreçlerini gözden geçiriyorlar ve bu değişikliklerin huy ve davranışı da kapsadığını ileri sürüyorlar. Ancak seçilen genlerin hiçbirisi davranışla ilgili değil; hepsi sindirim, hastalıklara direnç ve deri rengiyle ilişkili.¹⁵⁹

Benim bildiğim kadarıyla, şiddet alanında bilimsel kanıtlara dayandırılabilcek, yakın geçmişe ait yalnızca iki evrimsel değişiklik iddiası var. Bunlardan biri bin yıl kadar önce Yeni Zelanda'ya yerleşen Polinezyalı Maori halkını ilgilendiriyor. Birçok devletsiz avcı-bahçeci topluluk gibi Maoriler de, yakınlardaki Chatham adalarında yaşayan Moriori halkına soykırım uygulamak da dahil olmak üzere yoğun savaşlara girişmişler. Günümüzde Maori kültüründe bu savaşçı geçmişe ait çok sayıda sembol var; bunlardan biri Yeni Zelanda'nın All-Blacks ragbi spor kulübünü gaza getiren *haka* savaş dansı, diğeri de yeşim taşından yapılmış güzel silah örnekleri. (Ofisimde konferans verdiğim Auckland Üniversitesi tarafında hediye edilen çok güzel bir savaş baltası var.) 1994 yılında çevrilen ve çok beğenilen *Once Were Warriors* (Bir Zamanlar Savaşçıydılar) filmi, Yeni Zelanda'daki bazı Maori topluluklarında sorun olmaya devam eden suçları ve aile içi şiddeti gayet canlı betimliyor.

Bu kültürel miras ışığında, 2005'te yayımlanan ve Maori halkında düşük etkinlik gösteren MAO-A gen tipinin (yüzde 70) Avrupa kökenlilerden (yüzde 40) daha yaygın olduğunu gösteren bir bildiri hemen Yeni Zelanda basınına yansıdı.¹⁶⁰ Çalışmada başı çeken genetikçi Rod Lea Maorilerde bu genin onları Yeni Zelanda'ya getiren zorlu kano yolculuklarında yaşanan riskleri kabul etmeye daha yatkın ve daha sonraki öldürücü kabile savaşlarında daha etkili kıldığı için seçilmiş olabileceğini ileri sürüyordu. Basın bunu Savaşçı Geni olarak adlandırdı ve bu olgunun çağdaş Yeni Zelanda'da Maoriler arasında sosyal patoloji düzeyinin daha yüksek olmasını açıklamaya yardım edebileceği ileri sürüldü.

Ama Savaşçı Gen teorisi kuşkucu bilim insanlarının sınavından zaferle çıkamadı.¹⁶¹ Birincisi, bu genle ilgili seçilim işaretine genetik bir darboğaz da yol açmış olabilirdi; topluluğun az sayıda kurucusu tarafından taşınan genlerin dağılımı sırasında ortaya çıkmış rastlantısal bir tablo daha sonra bu kurucu topluluğun soyunda gelişip çoğalmış olabilirdi. İkincisi, bu genin düşük etkinlik gösteren tipi Çinli erkeklerde daha da sık görülüyor (yüzde 77'si taşıyıcı), oysa Çinliler ne yakın tarihlerde yaşamış savaşçıların soyundan geliyorlar ne de çağdaş toplumlarında sosyal patolojiye özel bir yatkınlık var. Konuyla ilgi-

¹⁵⁹ Cochran & Harpending, 2009. Ayrıca bkz. Wade, 2006.

¹⁶⁰ Holden, 2008; Lea & Chambers, 2007; Merriman & Cameron, 2007.

¹⁶¹ Merriman & Cameron, 2007.

li üçüncü bir sorun da, Avrupa dışındaki topluluklarda bu genle saldırganlık arasında herhangi bir bağlantı gözlemlenmemesi; bu topluluklarda katekolamin düzeylerinin düzenlenmesinde yeni yollar evrilmiş olabileceği düşünülüyor.¹⁶² (Genler çoğu zaman geri bildirim döngüleriyle düzenlenen ağlar çerçevesinde işlev görür ve bir genin zayıf etkinlik gösterdiği bir toplulukta bu durum diğer genlerin etkinlik düzeyinin artmasıyla telafi edilebilir.) Şimdilik Savaşçı Gen teorisi, ölümcül olabilecek yaralarla sendeleyip duruyor.

Yakın zamanda gerçekleşmiş ikinci evrimci değişiklik iddiası pasifikasyon süreciyle değil, uygarlaşma süreciyle ilişkili. *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World* (Sadakaya Elveda: Dünya Ekonomisi Kısa Tarihi) adlı kitapta Gregory Clark, tarih boyunca ilk kez maddi refah artışının nüfus artışıyla yiyip bitirilmediği Sanayi Devriminin neden belli bir anda ve belli bir yerde gerçekleştiğini araştırıyor (nitekim Şekil 4-7 bu kitaptan alındı). Clark o zaman İngiltere'nin nasıl olup da bu Malthusçu tuzaktan kaçabildiğini soruyor.

Yazara göre bu durum İngilizlerin doğasının değişmiş olmasına bağlı. İngiltere'nin bir şövalyeler ülkesi olmaktan çıkıp (Napoleon'un küçümseyici ifadesiyle) "bir küçük esnaf ülkesine" dönüşmeye başladığı 1250'lerden itibaren, soylular dışındaki nüfusta zenginlerin çocukları arasında sağkalım oranının yoksullardan daha yüksek olduğu görülüyor ve yazarın gözünde bunun nedeni onların daha genç evlenmesi, daha iyi beslenmesi ve daha temiz koşullarda yaşaması. Clark bunu "en zenginlerin hayatta kalması" olarak nitelendiriyor; zenginler daha da zenginleşiyor ve çocuk sahibi oluyorlar. Bu üst orta sınıfta çoğalma oranı soylulardan da yüksek; yine Clark'ın verilerinden alınan Şekil 3-7'de gördüğümüz gibi, aynı dönemde soylular düzenledikleri turnuvalarda ve yürüttükleri özel savaşlarda birbirlerinin başlarını keserek ve bedenlerini parçalayarak zaman geçiriyorlar. Öte yandan, 19. yüzyıla kadar ekonomi bir bütün olarak genişlemeye başlamadığı için, görece daha zengin tüccarların ve esnafın sağ kalan çocuklarının ekonomik merdivenin alt basamaklarına inmek dışında gidebilecekleri bir yer yok. Soylu olmayan nüfusta bu kesim sürekli yoksulların yerine geçiyor ve tutumluluk, sıkı çalışma, özenetim, gelecek için ıskonto yaparken sabırlı davranma ve şiddetten kaçınma gibi burjuva özelliklerini beraberlerinde getiriyorlar. Kelimenin gerçek anlamında İngiltere nüfusunda orta sınıf değerleri evriliyor. Bu da onların Sanayi Devriminin getirdiği yeniliklerden doğan ticari fırsatlardan yararlanabilecek bir konumda olmalarını sağlıyor. Gerçi Clark zaman zaman politik doğruculuk polisini atlatarak, şiddetten uzak durma ve özenetimin ebeveynlerden çocuklarına kültürel alışkanlıklarla geçirilebileceğini de ileri sürüyor, ama kitabını özetlediği "Genetically Capitalist?" (Genetik Kökeniyle Kapitalist) başlıklı yazıda tezini apaçık ortaya koyuyor:

Görüldüğü gibi, 1800'lere gelindiğinde İngiliz toplumunun sahip olduğu –bi-reysellik, geleceğe yatırım yapma, uzun çalışma saatleri, yüksek düzeyde insani sermaye gibi– güçlü kapitalist özellikler, çok istikrarlı bir tarım toplumundan Sanayi Devrimine kadar geçen uzun süreçteki Darwinci mücadelenin doğasından kaynaklanıyor. Dolayısıyla, modern dünyada kapitalizmin egemen olması ideoloji ya da akılcılık kadar genlerimizden de kaynaklanıyor olabilir.¹⁶³

¹⁶² Widom & Brzustowicz, 2006.

¹⁶³ Clark, 2007b, s.1. Ayrıca bkz. Clark, 2007a, s.187.

A Farewell to Alms Sanayi Devriminden önceki tarihe ait aydınlatıcı istatistiklerle ve sürükleyici anlatılarla dolu. Ama Genetik Kökeniyle Kapitalist teorisinin ekonomik büyüme teorileri arasındaki sağkalım yarışında yeterince başarılı olduğu söylenemez.¹⁶⁴ Sorunlardan biri, yalnızca sanayi devriminde değil, yakın zamanlara kadar hemen hemen *bütün* toplumlarda zenginlerin yoksullardan daha hızlı çoğalmış olması. Diğer bir sorun da şu: soyluların ve hükümdarların meşru varis sayısı burjuvaziden daha fazla olmayabilir, ama gayrimeşru çocuklarıyla bu eksiği fazlasıyla kapattıkları açık ve bir sonraki kuşağa aktarılan gen payları çok daha büyük olabilir. Üçüncüsü, yakın tarihlerinde orta sınıf değerlerinin ağır basması süreci yaşamış olmasalar bile, uluslar kurumlar değiştiğinde olağanüstü bir ekonomik büyüme sıçrayışı yaşayabiliyorlar; örneğimizde savaş sonrası Japonya ve komünizm sonrası Çin gibi örnekler var. En önemlisi de, Clark sanayi devrimine ev sahipliği yapmamış ülke yurttaşlarıyla karşılaştırıldığında İngilizlerin doğuştan daha özdenetimli ve daha az şiddet eğilimli olduklarını gösteren herhangi bir veri sunmuyor.

Dolayısıyla, yakın zamanlarda yaşanan biyolojik evrimle şiddet ve şiddetten uzak durma eğilimlerimize ince ayar çekilmiş olması teorik açıdan mümkün, ama bunun gerçekleştiğini gösteren yeterli kanıtımız yok. Buna karşılık, elimizde genetik olması mümkün olmayan bazı değişikliklere işaret eden kanıtlar var; yeni yaklaşımlar doğal seçilimin yakın zamanlarda da etkili olabileceğini düşündürse de, bu değişikliklerin doğal seçimle açıklanamayacak ölçüde hızlı gerçekleştiği ortada. Hümanist Devrim sırasında köleciliğin ve zalim ceza uygulamalarının ortadan kaldırılması, Hak Devrimleri sırasında azınlıklara, kadınlara, çocuklara, eşcinsellere ve hayvanlara karşı şiddet uygulamalarının azalması ve Uzun Barış ve Yeni Barış süreçlerinde savaşlarda ve soykırımlarda hızlı bir düşüş gözlemlenmesi, bütün bunlar on yıllar, hatta yıllar içinde, zaman zaman tek bir kuşağın yaşam sürecinde yaşandı. Çarpıcı bir örnek de 1990'larda Amerika'da Suç Oranındaki Büyük Düşüş sürecinde insan öldürme oranının neredeyse yarı yarıya azalması. Bu oranda gözlemlenen yılda yaklaşık yüzde 7'lik azalmayla, gen sıklıklarında en ufak bir değişiklik yaşanmaksızın iki kuşakta bu şiddet ölçütü ilk düzeyinin yüzde 1'ine indi. Kültürel ve toplumsal girdilerin (özdenetim ve empati gibi) iyilik meleklerimizi yeniden ayarlayabileceği, böylece şiddet eğilimlerimizi denetim altında tutabileceği açık olduğuna göre, şiddette gözlemlenen bütün azalmaları yakın tarihlerde gerçekleşen bir biyolojik evrime başvurmadan açıklamak için elimizde yeterli araç var. Hiç değilse şimdilik, bu hipoteze ihtiyacımız yok.

AHLAK VE TABU

Dünyada gereğinden çok ahlak var. Kendi başına hak arama peşine düşenlerin öldürdükleri insanları, din ve devrim savaşlarında verilen kayıpları, can kaybı olmayan hafif suçlar ya da kabahatler nedeniyle ölümle cezalandırılan kişileri ve ideolojik soykırımlarda hedef alınan insanları bir araya getirdiğimizde elde

¹⁶⁴ Betzig, 2007; Bowles, 2007; Pomeranz, 2008.

edeceğimiz sayının, ahlaki bir boyutu olmayan talancılık ve fetih kurbanlarının sayısını fersah fersah aşacağı açık. İnsanın ahlak duygusu, korkunç kitle kıyımlarını gerçekleştirenlerin zihninde bu kıyımlara pekâlâ mazeret buluyor ve dişe dokunur hiçbir bir yarar elde edemeyecekleri şiddet eylemlerine yönelmelerini sağlayan güdüler sağlayabiliyor. İnanç sapkınlarına ve din değiştirenlere yapılan işkenceler, cadıların yakılması, eşcinsellerin hapse atılması ve iffetsiz sayılan kız kardeş ve kız çocukların ailenin şerefini kurtarmak için öldürülmesi yalnızca birkaç örnek. Yeryüzünde ahlaki bir dava uğruna harekete geçen kişilerin yaşattıkları muazzam acılar göz önüne alındığında, [kara] komedyen George Carlin'e katılmamak zor: "Bence motivasyona gereğinden çok prim veriliyor. Bana bütün gün sırtüstü yatarak yarışma programı seyredip penisini okşayan aylak bir hergeleden mi söz ediyorsunuz? Ben de size 'Peki ama o kimin başını derde sokuyor ki?' derim!"

Öte yandan, insandaki ahlak duygusunun insanların esenliğine net katkısının olumsuz olabileceği açık, ama gerektiği gibi uygulandığında zaman zaman bu hissin Aydınlanmanın hümanist reformları ve geçtiğimiz on yıllarda yaşanan Hak Devrimleri gibi devasa ilerlemelere yol açabildiği de ortada. Zararlı ideolojiler söz konusu olduğunda ahlak bir hastalık olabilir, ama ahlak aynı zamanda hastalıkların ilacı. Ahlak zihniyetinin bir parçası olan tabu zihniyeti de her iki yönde etkili olabilir. Dinsel ya da cinsel kurallara uyumsuz davranışları korkunç cezaları hak eden bir tecavüz olarak damgalayabileceği gibi, zihinlerin tehlikeli alanlara kaymasını önleyerek, fetih savaşları, kimyasal ya da nükleer silahlara başvurma, insani özelliklerden yoksun sayan ırkçı klişeler, tecavüz konusunu hafife alan göndermeler ve tanınan kişilerin canını alma gibi edimlerin önüne set çekici bir etki de yapabilir.

Bu çılgın meleşimizi, insan doğasının iyi yönlerimizin kaynağı olma iddiası en güçlü gibi görünen, uygulamadaysa içimizdeki en kötü şeytandan daha da şeytanca davranabilen bu parçasını nasıl anlamlandırabiliriz?

Şiddetin azalmasında ahlak duygusunun rolünü anlamak için, birkaç psikolojik gizemi çözmek zorundayız. Bunlardan biri, nasıl oluyor da insanlar bugünkü ahlak standartlarımıza bütünüyle aykırı birtakım hedefleri "ahlaki" sayarak onlara yönelebiliyorlar sorusu. Bir diğeri, genellikle ahlak duygusunun neden çekilen acıları azaltma doğrultusunda etki yapmadığı, tersine çoğu zaman bu acıları artırdığı sorusu. Üçüncüsü, nasıl oluyor da ahlak duygusu kompartımanlara bölünebiliyor: Neden önde gelen yurttaşlar eşlerini ve çocuklarını dövebiliyorlar, neden liberal demokrasiler kölecilik ve sömürgeciliğe başvurabiliyor ve neden Nazi Almanyası hayvanlara görülmemiş bir şefkatle davranabiliyordu. Dördüncüsü, sonucu iyi ya da kötü olabilir ama ahlak edimler yanında düşüncelere de yaygınlaştırılabilir ve tabu paradoksuna yol açabiliyor. Tabii, bütün bunlardan daha önemli olan bir soru var: Ne değişti? Şiddeti azaltıcı nitelikteki tarihsel süreçlerde insanın ahlak duygusu hangi serbestlik derecesinde rol oynadı?

Başlangıç noktamız psikolojinin konusu olan ahlakla, felsefenin (özellikle normatif etiğin) konusu olan ahlak arasında ayrım yapmak olacak. Eğer köktenci

bir ahlaki görelilik yanlısı değilseniz, insanların ahlaki inançlarının *hatalı* olabileceğini, soykırımı, tecavüzü, şerefi kurtarmak için işlenen cinayetleri ve inanç sapkınlarına işkence yapılmasını haklı göstermelerinin bizim duyarlılıklarımıza aykırı olmakla kalmayıp yanlış da olduğunu kabul edeceksiniz.¹⁶⁵ Kişi ister bir ahlaki realist olsun ve ahlaki hakikatlerin tıpkı matematiksel hakikatler gibi bizim dışımızda nesnel olarak var olduğuna inansın, ister sadece ahlaki ifadelerin genel kabul gören fikirlerle ve ortak akılla varabildiğimiz en iyi yaklaşımlarla uyumlu olmak anlamında belli ölçüde geçerli olabileceğini kabul etmekle yetinsin, ahlak psikolojisinin sorduğu soruları felsefi ahlak sorularından ayırt edebilir. Bunlardan ilki insanların ahlakla bağlantılı bir konu olarak *deneyimledikleri* zihinsel süreçlerle ilgilenir ve tıpkı diğer bilişsel ya da duygusal yetiler gibi bunlar üzerinde de laboratuvar ya da alan çalışması yapılabilir.

Ahlak duygusunu anlamak için atılacak bir sonraki adım, bunun belli bir eylemden kaçınmakla sınırlı bir mesele olmadığını, bu eylem üzerinde kendine özgü bir kafa yürütme tarzı olduğunu fark etmek. Bir eylemden ahlaki olmadığını için kaçınmakla ("Öldürmek kötüdür"), yalnızca hiç hoşlanmadığımız için ("Karnabahardan nefret ederim"), modası geçtiği için ("Bol pantolonlar artık demode") ya da kötü sonuç verebileceği için kaçınmak ("Sivrisinek ısırıklarını kaşımayın") arasında önemli psikolojik farklılıklar var.¹⁶⁶

Bu farklardan biri, ahlakileştirilmiş bir edimi onaylamamanın onu *evrensel-leştirmek* anlamına gelmesi. Karnabaharın tadından hoşlanmıyor olsanız bile, başkalarının onu yiyip yemediğiyle ilgilenmezsiniz. Oysa cinayet, işkence ve tecavüzün ahlaka aykırı olduğunu düşünüyorsanız, bunları yapmaktan kaçınmakla yetinip başkalarının bunlara girişi karşılarında kayıtsız kalmazsınız. *Her kim* bu eylemlere girişiyorsa onu kınamanız gerekir.

İkincisi, ahlakileştirilmiş inançlar *eyleme geçirilebilir*. İnsanlar Sokrates'in "İyi bilmek iyi davranmak demektir" özlü sözüne her zaman uymasalar da, örtük bir şekilde bunun özlemini duyarlar. İnsanlar ahlaki eylemleri başka güdeleri gerektirmeyen, özünde değerli hedefler sayarlar. İnsanlar cinayetin ahlaka aykırı olduğuna inanıyorlarsa, birini öldürmedikleri için ödüllendirilmeleri, hatta bu nedenle saygı görmeleri gerekmez. Ahlaki bir kuralı çiğneyen kişiler kendilerini haklı göstermeye çalışırken onun zıddı bir kuralın ardına sığınmaya çalışırlar, kendilerini suçlanmaktan kurtaracak bahaneler ararlar ya da eylemlerinin pişmanlık duydukları bir kişisel zaaf olduğunu kabul ederler. Şeytanlar ve masal kitaplarındaki kötüler dışında kimse "Bence cinayet korkunç bir suç ama amaçlarıma uygunsuz ben bunu yaparım." demez.¹⁶⁷

Son olarak da, ahlaki kural çiğnemeler *cezalandırılabilir*. Kişi cinayetin yanlış olduğuna inanıyorsa, cinayet işleyenlerin cezalandırılmasını kabul etmesi yetmez, bunun gerçekleşmesini sağlamakla da *yükümlüdür*. Cinayetin onu işleyen kişinin yanına kalmasına izin verilemez. Şimdi "cinayet" sözcüğünün yerine "putperestlik" ya da "eşcinsellik" ya da "kutsala küfür" ya da "bozgunculuk" ya da "genel ahlaka aykırılık" ya da "itaatsizlik" sözcüklerinden birini geçirin, insanın

¹⁶⁵ Harris, 2010; Nagel, 1970; Railton, 1986; Sayre-McCord, 1988.

¹⁶⁶ Haidt, 2002; Rozin, 1997; Rozin ve ark., 1997.

¹⁶⁷ Bandura, 1999; Baumeister, 1997.

ahlak duygusunun nasıl güçlü bir kötülük kaynağına dönüşebileceğini göreceksiniz.

Ahlak duygusunun bir başka yapısal özelliği de, birçok ahlaki inancın tanımlanıp savunulacak ilkeler olarak işlev görmeyip norma ve tabuya dönüşmesi. Psikolog Lawrence Kohlberg'in ünlü şemasına göre ahlaki gelişme çocuğun cezalandırılmaktan kaçınmasıyla başlayıp filozofun evrensel ilkelerine kadar altı aşamadan geçiyor; bunlardan ortadaki iki aşama iyi bir çocuk olmak anlamına gelen normlara uymak ve toplumsal istikrarı korumaya yönelik uzlaşmaları sürdürmek ve insanların çoğu buradan öteye geçemiyor. Kohlberg'in ünlü kıldığı bir ahlaki ikilem var; buna göre Heinz'ın ölmekte olan karısını kurtarmak için bir eczaneye gizlice girip çok pahalı bir ilacı çalması gerekiyor. Ara evrelerde takılı kalan kişiler bu soruya verdikleri yanıtları haklı göstermeye çalışırken, Heinz ilacı çalmamalı çünkü hırsızlık kötü ve yasadışı bir davranış ve Heinz yasalara aykırı davranan bir kişi değil ya da Heinz bu ilacı çalmalı çünkü iyi bir koca böyle davranır türünden gerekçelerin ötesine geçemiyorlar.¹⁶⁸ Görüşlerini haklı göstermek için, insan yaşamı toplumsal normlardan, istikrardan ya da yasalara uymaktan çok daha önemli temel değerlerden biridir türünden ilkesel bir gerekçeye dayananların sayısı hayli az.

Psikolog Jonathan Haidt ahlaki afallama diye isimlendirdiği bir fenomende ahlaki normları sözcüklere dökmedeki güçlükler üzerinde duruyor. İnsan çoğu zaman sezgileriyle bir eylemin ahlaka aykırı olduğunu hisseder, daha sonra da *neden* ahlaka aykırı olduğunu gerekçelendirmek için çabalar durur ve çoğu zaman bunu başaramaz.¹⁶⁹ Örneğin, Haidt insanlara bir erkek ve kız kardeşin kendi rızalarıyla korunmalı cinsel ilişkiye girmelerinin, tuvaleti artık kullanılmayan bir Amerikan bayrağıyla temizlemenin, bir ailenin araba kazasında ölen evcil köpeklerini yemelerinin, bir erkeğin ölü bir tavuk alıp onunla cinsel ilişkiye girmesinin ya da bir kişinin annesi ölürken verdiği sözü çiğneyip mezarını ziyaret etmemesinin doğru olup olmadığını sorduğunda, katılımcıların hepsi bütün bu sorulara hayır yanıtı veriyor. Ama kendilerinden bunu gerekçelendirmeleri istendiğinde, çaresizce debelenip duruyorlar, sonunda gerekçe aramaktan vazgeçip, "bilmiyorum; açıklama getiremiyorum, ama yanlış olduğunu biliyorum." diyorlar.

Açıklamakta güçlük çekilen ahlaki normlar bile, zaman zaman şiddet içeren davranışları frenleyebilir. Daha önce gördüğümüz gibi, günümüzün Batı dünyasında terkedilmiş bir çocuğa acıyarak onu öldürme, hakarete misillemeyle yanıt verme ve bir başka gelişmiş ülkeye savaş açma türünden bazı şiddet türlerinden kaçınılmasının ardında, bu tür eylemlerin ahlaki boyutlarını tartma, karşındakine empatiyle yaklaşma ya da bir dürtüyü baskılama yatmıyor, asıl neden şiddete dayalı seçeneğin zihinlerden hiç geçmemesi. Bu gibi edimler ölçülüp biçilip bunlardan kaçınmaya karar verilmiyor; bunlar akla hayale gelmez ve gülüp geçilmesi gereken şeyler.

Davranışların ahlakileştirildiği ve kendi kültürümüzde buna ahlaki afallamanın eşlik ettiği ve radikal kültürel farklılıklar yaşanan koşullarda normların

¹⁶⁸ Kohlberg, 1981.

¹⁶⁹ Haidt, 2001.

ve tabuların gelişigüzel ve keyfi olduğu düşünülebilir ve bazı kültürlerde sözcük sayısı çift bir sayı olan cümleleri dile getirmek ya da okyanusun kaynar su sıcaklığında olduğunu söylemek bile ahlaksızlık sayılıyor türünden abes sonuçlara varılabilir. Oysa antropolog Richard Shweder bazı öğrencileri ve çalışma arkadaşlarıyla birlikte dünyadaki bütün ahlaki normların az sayıda tema kümesinden birine dahil edilebileceği sonucuna vardıklarını bildiriyorlar.¹⁷⁰ Batı'da bizim ahlak kavramının özünü oluşturduğu kanısında olduğumuz hakkaniyet, adalet, bireyleri koruma ve kötü sonuçları önleme türünden kaygılar, bilişsel ve duygusal ahlakileştirme donanımının birkaç ögesinden yalnızca bir bölümü. Yahudilik, İslam ve Hinduizm gibi eski dinlere şöyle bir göz attığımızda bile, sadakat, saygı, itaat, çilekeşlik ve yeme içme, cinsellik ve adet kanamaları gibi bedensel süreçlerin düzenlenmesi türünden sayısız farklı ilgi alanının da ahlakileştirildiğini görüyoruz.

Shweder dünyadaki ahlaki ilgi alanlarını üç ayrı kaygı etrafında örgütlüyor.¹⁷¹ Modern Batı'da benimsediğimiz Özerklik etiği, sosyal dünyanın bireylerden oluştuğunu ve ahlakın amacının bu bireylerin seçimlerine alan açmak ve onların zarar görmesini önlemek olduğunu varsayıyor. Buna karşılık, Topluluk etiği sosyal dünyaya kabile, klan, aile, kurum, lonca ve benzeri birlikleri kapsayan bir koalisyon olarak bakıyor ve ahlaklılığı görev, saygı, sadakat ve karşılıklı bağımlılıkla eşitliyor. Kutsallık etiği dünyanın tek tek bedenlerde vücut bulan ilahi bir özden oluştuğunu varsayıyor ve ahlakın amacının bu ruhun bozulmasını ve kirlenmesini önlemek olduğunu ileri sürüyor. Bedenin, aslında Tanrı'ya ait olan ya da Tanrı'nın bir parçası olan ruhun taşıyıcısı olmak dışında bir anlamı yoksa, insan bedeniyle aklına eseni yapamaz. Temiz olmayan cinsellik, yiyecek ve benzeri fiziksel hazlardan uzak durarak, bedeninin kirlenmesini önlemesi gerekir. Tiksintinin ahlakileştirilmesinin ve saflık ve çilekeşliğin yüceltilmesinin ardında Kutsallık etiği yatıyor.

Haidt, Shweder'in üçlemesini alıp bu etiklerden ikisini ikiye bölüyor ve ortaya çıkan bu beş ilgi alanını ahlakın temelleri olarak nitelendiriyor.¹⁷² Topluluk etiği ikiye ayrılarak Gruba Bağlılık ve Otorite/Saygı etiklerine ayrılırken, Özerklik de ikiye ayrılarak Hakkaniyet/Karşılıklılık (karşılıklı fedakârlık ilkesinin ardında yatan ahlak anlayışı) ve Zarar/Özen (incelik ve merhametin desteklenmesi ve zulmün ve saldırganlığın baskılanması) etiklerini oluşturuyor. Haidt Kutsallığa da daha dünyevi bir görünüm kazandırarak, onu Saflık/Kutsallık olarak adlandırıyor. Bu uyarlamalar yanında, Haidt seküler Batılıların ahlaki sezgilerinde bu beş alanın hepsinin gösterilebileceğini ortaya koyarak, ahlakın temellerinin evrenselliği fikrini daha da güçlendiriyor. Örneğin, insanı afallatan senaryoları arasında, katılımcıların ensest, hayvanlarla cinsel ilişki ve evcil bir hayvanı yeme karşısında gösterdikleri şiddetli tepkilerin ardında Saflık/Kutsallık yatıyor. Otorite/Saygı onları annenin mezarını ziyaret etmeye zorluyor. Gruba Bağlılık da Amerikan bayrağını kirletmelerini önüyor.

Benim en yararlı bulduğum yaklaşım antropolog Alan Fiske tarafından ge-

¹⁷⁰ Fiske, 1991; Haidt, 2007; Rai & Fiske, 2011; Shweder ve ark., 1997.

¹⁷¹ Shweder ve ark., 1997.

¹⁷² Haidt, 2007.

liştirilen sistem. Bu sistemde ahlakın dört ilişki modelinden doğduğu ileri sürülüyor ve bu modellerde insanların ilişkilerine bakış tarzları arasındaki farklılıklar temel alınıyor.¹⁷³ Bu teoride belli bir toplumda insanların kaynaklarını nasıl paylaştıkları, ahlaki takıntılarının evrim tarihimizde nasıl ortaya çıktığı, farklı toplumlarda ahlak anlayışının nasıl farklılaşabildiği ve insanların kendi ahlak anlayışlarını nasıl kompartımanlara ayırdıkları ve tabularla korudukları sorularının açıklanması hedefleniyor. Aşağıdaki şemada görüldüğü gibi, bu ilişki modelleri Shweder ve Haidt'in sınıflandırmalarıyla oldukça uyumlu:

Shweder'in Etiği	Kutsallık	Topluluk		Üzerlik	
Haidt'in Ahlaki Temelleri	Safılık/ Kutsallık	Gruba Bağlılık	Otorite/Saygı	Zarar/Üzen	Hakkaniyet/ Karşılıklılık
Fiske'nin İlişkisel Modelleri	Toplulukçu Paylaşım		Otorite Sıralaması	Eşitlik Eşlemesi	Piyasa Değeri/ Rasyonellik-Yasalılık

İlk model olan Toplulukçu Paylaşım (kısaca Toplulukçuluk) Gruba Bağlılıkla Safılık/Kutsallığı birleştiriyor. İnsanlar toplulukçu zihniyeti benimsediklerinde, kimin ne kadar verdiğine ya da aldığına bakmaksızın kaynakları grup içinde serbestçe paylaşırlar. Grubun “yekvücut” olduğunu, kirlenmemesi için korunması gereken ortak bir özü paylaştığını varsayarlar. Birlik sevgilerini bedensel temas, ortaklaşa yemekler, ahenkli hareketler, birlikte şarkı söyleme ya da dua etme, duygusal deneyimleri paylaşma, ortaklaşa beden takıları, süslemeleri ya da izleri ve emzirme, cinsellik ve kanla ilişkili törenlerde vücut sıvılarının birbirine karıştırılması gibi bağlanma ve kaynaşma ritüelleriyle güçlendirirler. Aynı zamanda bu bağları aynı soydan ya da ortak bir atadan gelmekle, kökleri belli bir topraktan olmakla ya da bir totem hayvanla akrabalıkla ilişkili efsanelerle rasyonalize ederler. Toplulukçuluk annenin bebek bakımından, akraba seçiminin ve karşılıklılıktan evrildi ve beyinde hiç değilse kısmen oksitosin sistemiyle gerçekleştiği düşünülüyor.

Fiske'nin ikinci ilişki modeli olan Otorite Sıralaması, hakimiyet, statü, yaş, cinsiyet, boyutlar, kuvvet, zenginlik ya da öncelik hakkıyla tanımlanan doğrusal bir hiyerarşi. Üstün olanların istediklerini alma, astlarından haraç isteme ve onları kendilerine boyun eğmeye ve sadık kalmaya zorlama hakkı doğuyor. Bu üstünlerin sırtına da, ataerkil, kırsal ya da soylu konumları gereği astlarını koruma sorumluluğu yükleniyor. Otorite Sıralamasının primatlardaki hakimiyet hiyerarşilerinden evrildiği ve kısmen beyindeki testosterona duyarlı devrelerle gerçekleştiği düşünülüyor.

Eşitlik Eşlemesi, kaynakların eşit dağılımı için uygulanan sıraya uyma, yazı tura atma, eşit katkı, eşit parçalara bölme ve ya şundadır ya bunda türünden sözel formüllerle somut karşılıklılık arayışlarını ve benzeri diğer yöntemleri kapsıyor. Gerçi şempanzelerde, özellikle kendilerine haksızlık yapıncaya ortaya çıkan az gelişmiş bir hakkaniyet duygusu var, ama hayvanların net bir karşılıklılık beklentisi içinde oldukları nadiren görülür. Eşitlik Eşlemesinin nöral temelleri, niyetleri, aldatmayı, uyuşmazlıkları, ötekinin bakış açısını göz önüne almayı

¹⁷³ Fiske, 1991; Fiske, 1992, 2004a, 2004b; Haslam, 2004; Rai & Fiske, 2011.

(bakış açısı alma) ve hesapları kaydeden insula, orbital korteks, singulat korteks, dorsolateral prefrontal korteks, parietal korteks ve temporoparietal kavşaktan oluşan beyin bölümlerini kapsıyor. Eşitlik Eşlemesi hakkaniyet duyumuzun ve sezgisel hesaplama yöntemlerimizin temelini oluşturuyor ve bizi kankalarımızdan ve yoldaşlarımızdan çok komşularımıza, çalışma arkadaşlarımıza, tanıdıklarımıza ve ticari ortaklarımıza bağlıyor. Sırf Eşitlik Eşlemesi ilişkileri güçlensin diye, birçok kabilede bizim Noel'deki meyveli keklerimiz türünden yararsız armağanlar alınıp veriliyor.¹⁷⁴

(Bu sınıflandırmaları karşılaştıran ve aralarındaki çelişkileri araştıran okurlar Haidt'in Zarar/Özen kategorisinin nasıl olup da, Hakkaniyetle komşuyken Fiske'nin Eşitlik Eşlemesiyle birlikte ele alındığını ve daha duygusal ilişkiler olan Topluluk ya da Kutsallık kategorileriyle ilişkilendirilmediğini merak ediyor olabilirler. Bunun nedeni Haidt'in Zarar/Özen kategorisini ölçerken özen ve bakımdan normalde en çok yararlanan dost ve akrabalara değil, genel anlamda "birisine" karşı davranışlarla ilgili sorular sorması. Bu soruların yanıtı Hakkaniyet sorularına aldığı yanıtlarla çok uyumlu; bu hiç de şaşırtıcı değil elbette.¹⁷⁵ Hakkaniyet duygumuzu gerçekleştiren karşılıklı fedakârlık mantığının, ilk adımda işbirliği yaparak, karşımızdaki işbirliğini ihlal etmedikçe işbirliğini ihlal etmeyerek ve maliyeti görece düşükse ihtiyacı olan bir yabancıya büyük yarar sağlayacak bir katkıda bulunarak "iyi" davranmak anlamına geldiğini hatırlayalım. Özen ve zarar konusu yakın çevrenin dışına genişletildiğinde, artık doğrudan hakkaniyet mantığının bir parçası oluyor.¹⁷⁶)

Fiske'nin son ilişki modeli Piyasa Değeri; modern ekonominin başlıca dayanağını oluşturan para birimi, fiyat, kira, ücret, kâr, faiz, kredi ve türevlerini kapsayan sistem. Piyasa Değeri sayılara, matematiksel formüllere, muhasebeye, dijital transferlere ve formel kontrat diline bağlı. Diğer üç ilişki modelinden farklı olarak, Piyasa Değeri evrensel bir model olmaktan çok uzak, çünkü okuryazarlık, matematiksel beceriler ve yeni icat edilen diğer bilgi teknolojilerine egemen olmayı gerektiriyor. Modern zamanlara kadar faiz ve kâra gösterilen yaygın dirençte görüldüğü gibi, Piyasa Değerinin mantığı bugün de bilişsel açıdan doğal bir kavram olmamaya devam ediyor. Fiske bu modellerin evrim sürecinde, çocuk gelişiminde ve tarihte ortaya çıkış sürecine göre sıralamaya tabi tutulabileceğini söylüyor: Toplulukçu Paylaşım > Otorite Sıralaması > Eşitlik Eşlemesi > Piyasa Değeri.

Bana öyle geliyor ki Piyasa Değeri piyasalarla ya da fiyatlandırmayla sınırlı bir kavram değil. Aslında o yüzyıllardır milyonlarca insanın teknolojik açıdan ileri bir toplumda işlerini iyi yürütmek için kullanırken inceledikleri, aslında böyle bir eğitimden geçmemiş insanların zihninde kendiliğinden doğabilen diğer formel toplumsal örgütlenme örnekleriyle birlikte ele alınmalı.¹⁷⁷ Bu kurumlardan biri, iktidarın güçlü bir adama (Otoriteye) bırakılmadığı, formel bir oy-lama işlemiyle seçilen ve yetki sınırları bir yasal sistem tarafından belirlenen temsilcilere devredilen bir siyasi aygıt olan demokrasi. Bir diğeri de birlik, üni-

¹⁷⁴ Mauss, 1924/1990.

¹⁷⁵ Haidt, 2007.

¹⁷⁶ Axelrod, 1984/2006; Trivers, 1971.

¹⁷⁷ Pinker, 2007b, bölüm 8 & 9; Lee & Pinker, 2010; Pinker ve ark., 2008; Pinker, 2010.

versite ya da kâr amacı gütmeyen örgütler türünden kurumlar. Bu kurumlarda çalışan kişilerin kurumdaki işlere dost ve akrabalarını almaları (Toplulukçuluk) ya da çevrelerine avantajlar dağıtmaları (Eşitlik Eşlemesi) mümkün olmaz; bu kişilere sınırları belli, kurallara uygun görevler emanet edilmiştir. Fiske'nin teorisinde yaptığım düzeltme benim uydurduğum bir şey değil. Fiske düşünsel açıdan Piyasa Değeri modelinde sosyolog Max Weber'in (geleneksel ve karizmatik yaklaşımın karşısına koyduğu) "rasyonel-yasal" toplumsal meşruiyet tarzından esinlendiğini, bunun akıl yürütmeye üretilen ve formel kurallarla uygulanan bir normlar sistemi olduğunu belirtiyor.¹⁷⁸

Bileşenleri birleştirme ve ayırma tarzları arasındaki bütün farklılıklara rağmen, Shweder, Haidt ve Fiske'nin teorileri ahlak duygusunun nasıl işlediği konusunda birbiriyle uyumlu. Hiçbir toplum gündelik erdemleri ve hataları Altın Kural ya da Koşulsuz Buyruk temelinde tanımlamaz. Tersine, ahlak demek ilişki modellerinden birine (ya da etiğe ya da temel değerlere) saygılı davranmak ya da onları çiğnemek, yani bir ortaklığa ihanet etmek, onu kendi çıkarına kullanmak ya da baltalamak, kendini ya da topluluğunu kirletmek, meşru bir otoriteye meydan okumak ya da ona hakaret etmek, kışkırtma olmaksızın birine zarar vermek, bir şeyden karşılığını vermeden yararlanmak, fonları zimmetine geçirmek ya da ayrıcalıkları istismar etmek demek.

Bu sınıflandırmalarda amaç bütün bir toplumu kategorilere ayırmak değil elbette; amaç toplumsal normları açıklayan bir gramer elde etmek.¹⁷⁹ Bu gramerin kültürler ve dönemler arasındaki farklılıkların altında yatan (şiddetin azalması da dahil olmak üzere) ortak örüntüleri ortaya koyması ve insanların ahlakı kompartımanlara ayırma konusundaki sapık dehalarıyla, egemen normların çiğnemesine gösterecekleri tepkileri öngörmesi bekleniyor.

Bazı toplumsal normlar, yolun sağ tarafından araba kullanmak, kâğıt para kullanmak ve ortama uygun dili kullanmak gibi eşgüdüm oyunlarının çözümlelerinden başka bir şey değil.¹⁸⁰ Ama normların çoğu ahlaki bir içerik taşıyor. Ahlakileştirilen her norm bir ilişki modelini, bir ya da birkaç toplumsal rolü (anne baba, çocuk, öğretmen, öğrenci, koca, karı, gözetmen, çalışan, müşteri, komşu, yabancı), belli bir bağlamı (ev, sokak, okul, işyeri) ve bir kaynağı (yiyecek, para, toprak, konut, zaman, tavsiyeler, cinsellik, emek) kapsayan bir kompartıman. Bir kültürün toplumsal açıdan yetkin bir üyesi olmak için kişinin çok sayıda normu özümsemesi gerekiyor.

Dostluğu ele alalım. Yakın dost olan çiftlerin ilişkileri esas olarak Toplulukçu Paylaşım modelini temel alır. Ziyafetlerde özgürce yiyecek paylaşırlar ve birbirlerine hesap tutmadan desek olur armağan verirler. Ama özel bazı durumlarda bir başka ilişki modelini de temel alabilirler. Bir görevi yerine getirirken biri uzman olup talimatlar verebilir (Otorite Sıralaması), seyahat sırasında akaryakıt parasını paylaşabilirler (Eşitlik Eşlemesi) ya da bir arabayı birbirlerine katalog değerinde satabilirler (Piyasa Değeri).

¹⁷⁸ Fiske, 1991, s.435, 47; Fiske, 2004b, s.17.

¹⁷⁹ Fiske, 2004b.

¹⁸⁰ Fiske, 2004b.

Bir ilişki modeline aykırı davranışlar doğrudan ahlakileştirilerek hata sayılır. Dostluklarda temel alınan Toplulukçu Paylaşım modelinde, taraflardan birinin paylaşma konusunda cimrilik yapması hatalıdır. Eşitlik Eşlemesi temelinde bir seyahatte akaryakıt parasını paylaşmaya gelince, kendine düşen payı ödememek kural ihlali sayılır. Karşılıklı ilişkinin devam ettiğini varsayan Eşitlik Eşlemesi gevşek bir muhasebeye olanak verir; Shasta yerleşim biriminde hayvan yetiştiricilerinin birbirlerinin uğradıkları zararları kabaca eşdeğer katkılarla telafi ettiklerini, ufak bir hasar telafi edilmediği zaman da üzerine bir bardak su içmeyi kabul ettiklerini görmüştük.¹⁸¹ Buna karşılık Piyasa Değeri ve diğer Rasyonel–Legal modellerde bağışlama daha azdır. Pahalı bir restoranda yediği yemeğin karşılığını ödemediği masadan kalkan biri, restoran sahibinin bunu uzun vadede telafi etmesini ya da üzerine bir bardak su içmesini bekleyemez. Bu durumda restoran sahibinin polisi çağırma olasılığı daha fazladır.

Bir kişi bir ilişki modelinin ilkelerini ihlal ederken, aslında ihlalcinin bir asalak ya da hilekar olarak görüleceğini ve ahlaki öfkeye hedef olacağını örtük bir şekilde bilir. Oysa biri bir ilişki modelinin ilkelerini normalde başka kurallarla yönetilen bir başka ilişki modeline uygulamaya kalkıştığında, işin içine farklı bir psikoloji girecektir. Aslında o kişi kuralları çiğnememektedir, çünkü kurallara “kafası basmamaktadır.” Bu kişiye gösterilen tepki şaşkınlık, mahcubiyet ve ne yapacağını bilememeden sarsılma, incinme ve öfke patlamasına kadar uzanabilir.¹⁸² Örneğin restoranda yemek yiyen kişinin restoran sahibine bu güzel deneyim nedeniyle teşekkür ettiğini ve kendisini gelecekte bir gün yemeğe davet ettiğini (Piyasa Değeri modelini temel alan bir ilişkiyi bu bir Toplulukçu Paylaşım modeliymiş gibi ele aldığını) hayal edin. Tersine, bir akşam yemeği davetine (Toplulukçu Paylaşım) katılan bir davetlinin cüzdanını çıkarıp ev sahibine ödeme yapmayı teklif ettiğini (Piyasa Değeri) ya da ev sahibinin bir davetliden bulatışları yıkamasını isteyip kendisinin de televizyonun önüne uzanıp dinlendiğini (Eşitlik Eşlemesi) hayal edin. Yine aynı şekilde, misafirin arabasını ev sahibine satmayı önerdiğini ve fiyat konusunda sıkı bir pazarlığa giriştiğini ya da ev sahibinin akşam herkes evine dönmeden önce yarım saatliğine seks için eş değiştirmeyi teklif ettiğini hayal edin.

İlişki modeline uymayan bir davranışa gösterilen duygusal tepki bu davranışın bir kaza mı yoksa kasıtlı bir edim mi olduğuna, hangi modelin yerine hangi modelin geçirildiğine ve söz konusu kaynağın özelliklerine göre değişir. Psikolog Philip Tetlock *kutsal* sayılan alanlar söz konusu olduğunda tabu psikolojisinin devreye girdiğini, ortaya dökülen bazı fikirler karşısında öfkeli bir tepki gösterildiğini belirtiyor.¹⁸³ Kutsal değer, yerine başka hiçbir şey konulamayacak değer anlamına gelir. Kutsal alanlarda genellikle daha asal nitelikte olan Toplulukçuluk ve Otorite modelleri temel alınır ve birisi bu alanları Eşitlik Eşlemesi ya da Piyasa Değeri gibi daha ileri modellerle ele alırsa tabu reaksiyonu tetiklenebilir. Birisi size çocuğunuzu satın almayı (ansızın Piyasa Değeri modeli temelinde bir Toplulukçu Paylaşım ilişkisine girmeyi) teklif ederse, ona teklif ettiği fiyatı

¹⁸¹ Ellickson, 1991.

¹⁸² Fiske & Tetlock, 1999; Tetlock, 1999.

¹⁸³ Fiske & Tetlock, 1999; Tetlock, 1999; Tetlock ve ark., 2000.

sormaz, bu düşünce karşısında çok incinirsiniz. Birisi size verilmiş kişisel bir armağanı ya da ailenizden kalmış bir yadigarı satın almak isterse ya da size bir dostunuza, eşinize ya da ülkenize ihanet etme karşılığında ödeme yapmayı teklif ederse de aynı duyguları yaşarsınız. Tetlock oy kullanma, askerlik hizmeti, jüriye katılma çağrısına uyma, beden organları ya da bebekleri evlat edinme gibi kutsal alanların serbest piyasaya açık olmasının olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin sorular yöneltilebilir öğrencilerin, çoğunun bu gibi uygulamaları destekleyecek (çaresizlik sonucu yoksullar organlarını satabilirler türünden) yeterli bir gerekçe sunamadıklarını, kendilerine böyle bir soru yöneltildiği için kızdıklarını bildiriyor. Bu öfkenin ardındaki en sık dile getirilen sözler “Bu insanı aşağılatan, insanlıktan çıkaran bir şey ve kabul edilemez” ve “Bize neler oluyor böyle?” türünden itirazlar.

Tabu psikolojisi bütünüyle irrasyonel bir tepki değil.¹⁶⁴ Değerli ilişkileri korumak için, doğru şeyleri söylememiz ve yapmamız yetmez. Kalbimizin doğru olduğundan, bize güvenenleri satmanın getirileriyle götürülerini tartıp biçemediğimizden de emin olmalıyız. Ahlaksız bir teklif karşısında öfkeli bir hayır dışı-nda herhangi bir tepki, hakiki bir anne baba, eş ya da yurttaş olmanın ne anlama geldiğini anlamadığınız korkunç gerçeğini ortaya serer. Ve bunu anlamak da asal nitelikteki bir ilişki modeline kutsallık atfeden bir kültürel normu özümsemek demektir.

Eski bir fıkrada adamın biri bir kadına bir milyon dolar verirse kendisiyle yatıp yatmayacağını sorar ve kadın bu konu üzerinde düşüneneği yanıtını verir. Adam bunun ardından yüz dolara kendisiyle yatıp yatmayacağını sorar ve kadın “benim nasıl bir kadın olduğumu sanıyorsun?” yanıtını verir. Bunun üzerine adamın yanıtı, “Bu konuda anlaşıştık. Şimdi yalnızca fiyat için pazarlık yapıyoruz.” olur. Bu fıkrayı anlamak, kutsal değerlerin çoğunda aslında kutsallığın sahte olduğunun farkında olmak demek. Verilmesi söz konusu olan ödünler örtülüysen, dolayımlanmışsa ya da başka bir çerçevede sunulmuşsa, insanlar uzlaşmaya daha kolay yönlendirilebilirler.¹⁶⁵ (Bu fıkrada simgesel bir rakam olan “bir milyon dolar” kullanılarak, basit bir para alışverişi yaşamı baştan sona değiştirecek bir fırsata, yani milyoner olmaya dönüştürülüyor.) İlk kez hayat sigortası teklifi geliştirildiğinde, insanlar çok öfkelenmişti. Onların gözünde bu insan yaşamını parayla ölçmek ve eşlerin kocalarının ölümü üzerine kumar oynaması demektir; nitekim teknik açıdan hayat sigortasıyla yapılan tam da buydu.¹⁶⁶ Sigorta sanayisinin büyük reklam kampanyaları yürütmesi ve bu ürünü kocanın dürüst davranarak artık hayatta olmayacağı bir dönemde ailesine karşı görevlerini yerine getirmeye devam etme sorumluluğunu yüklenme eylemi şeklinde yeni bir çerçeveye oturtması gerekecekti.

Tetlock üç tür ödün verme sürecinden söz ediyor. *Rutin* değiş tokuşlarda tek bir ilişki modeli temel alınıyor, örneğin bir dostun değil de bir diğerinin yanında olmak ya da bir arabayı değil de bir diğerini satın almak arasında seçim yapılıyor. *Tabuyla* ilgili ödün verme süreçlerinde bir modeldeki kutsal bir

¹⁶⁴ Fiske & Tetlock, 1999; Tetlock, 2003.

¹⁶⁵ Fiske & Tetlock, 1997; McGraw & Tetlock, 2005; Tetlock, 1999, 2003.

¹⁶⁶ Zelizer, 2005.

değer diğer bir modeldeki dünyevi bir değerle ölçülüyor, örneğin değiş tokuş ya da para uğruna arkadaşını, sevdiğin birini, organını ya da kendini satma söz konusu. *Trajik* ödün verme süreçlerinde kutsal değerler birbirinin karşısına konuluyor; böbrek nakli bekleyen iki hastada hangisine nakil yapılacağı ya da Sophie'nin seçiminde olduğu gibi iki çocuğundan hangisinin yaşayacağına karar vermek gibi korkunç bir ikilemle karşı karşıya bırakılmak böyle örnekler. Tetlock siyaset sanatının esas olarak tabularla ilgili ödün verme süreçlerini yeniden çerçevlendirerek trajik ödün verme süreçlerine dönüştürme (muhalefetteyken de bunun tam tersini yapma) becerisi olduğunu belirtiyor. Sosyal Güvenlikte reform yapmak isteyen bir politikacı, bu meseleyi (muhalefetin yaklaşımı olan) "yaşlı yurttaşlara verdiğimiz sözlerden cayma" çerçevesinden çıkarıp "zor koşullarda büyük çabalar harcayan ücretlilerin sırtındaki yükü hafifletmek" ya da "artık çocuklarımızın eğitiminden kısıntı yapmamak" şeklinde yeni bir çerçeveye oturtmak zorunda. Birlikleri Afganistan'da tutmaya devam etmek, "askerlerimizin yaşamını tehlikeye atma" çerçevesinden çıkarılıp "ulusumuzun özgürlük mücadelesine bağlılığını güvence altına alma" ya da "terörle savaşı kazanmak" çerçevesine oturtulacaktır. Daha sonra göreceğimiz gibi, kutsal değerlerin yeni bir çerçeveye oturtulması barışın inşası psikolojisinde ihmal edilmiş bir taktik olabilir.

O halde ahlak duygusuyla ilişkili yeni teoriler ahlakileşmiş duyguları, ahlaki kompartımanlaşmayı ve tabuyu açıklamaya yardım ediyor. Şimdi de bunları ahlakileştirme açısından farklı kültürlerde var olan, en önemlisi de tarih boyunca gözlemlenen farklılıklara uyarlayalım.

İlişkisel modellerde öngörülen sosyal rollerin çoğu bütün toplumlarda insana normal gelebilir ve bunların kökleri biyolojimizde olabilir. Aile üyeleri arasında Toplulukçu Paylaşım, aile içinde yaşlılara saygılı davranılmasını sağlayan Otorite Sıralaması ve mal değiş tokuşu ve rutin desteklere yol açan Eşitlik Eşleşmesi bunlar arasında yer alıyor. Ama belli bir alan ya da sosyal rol dağılımı için öngörülen ilişki modelleri zaman içinde ve kültürden kültüre büyük farklılıklar gösterebilir.¹⁸⁷

Örneğin, geleneksel Batı kültürlerinde kocanın karısı üzerinde otoritesi olduğu öngörülüyordu. 1970'lerde bu model esas olarak alaşağı edildi ve feminizmden etkilenen bazı çiftler Eşitlik Eşleşmesi modeline geçerek ev işlerini ve çocuk bakımını ikiye bölüp bu işlere harcadıkları saatlerle ilgili sıkı hesap tutmaya başladılar. Eşitlik Eşleşmesinin iş dünyasını çağrıştıran psikolojisi çiftlerin çoğunun özlem duydukları yakın ilişkiyle çeliştiği için, modern evliliklerin çoğunda Toplulukçu Paylaşım modelinde karar kılındı; ama birçok kadın evdeki yükümlülüklerle kimin ne ölçüde katkı yaptığı göz ardı edildiği için kendi sırtlarına aşırı yük bindiği, bu durumun da görmezden gelindiği kanısına vararak evliliklerinin başarısız olduğunu hissetmeye başladılar. Ayrıca çiftler arasında evlilik sözleşmesi imzalamak ya da vasiyetlere önceki evliliklerden olan çocuklar için ayrı miras hükümleri koymak türünden Rasyonel-Yasal istisnalar öngörülmeye başlandı.

¹⁸⁷ Fiske, 1991; Fiske, 1992, 2004a; Rai & Fiske, 2011.

Bir ilişki modeliyle belli bir alan ya da sosyal rol dağılımı arasındaki bağlantı farklılıkları, kültürleri birbirinden ayıran özelliklerin tanımlanmasını sağlıyor. Bir toplumun üyeleri toprağın değiş tokuş edilmesine ya da satılmasına izin verirken, bir başka toplum bunu gelinlere uygulandığını duyunca dehşete düşebilir; bunun tam tersi de söz konusu olabilir. Bir kültürde kadının cinselliği ailedeki erkek Otoritesine tabi olabilir, buna karşılık bir başka toplumda kadın cinselliğini Topluluk içi ilişki çerçevesinde sevgiliyle yaşamakta özgür olabilir; bir başka toplumda da kadın, Eşitlik Eşlemesi çerçevesindeki ilişkilere benzer bir şekilde kendi cinselliğini damgalanmaksızın eşdeğer bir şeyle değiş tokuş edebilir. Bazı toplumlarda kurbanın akrabaları cinayetin öcünü almak zorundadır (Eşitlik Eşlemesi); Diğer bazı toplumlarda cinayet kan parası türünden bir diyetle telafi edilebilir (Piyasa Değeri); yine başka bazı toplumlarda da cinayet devlet tarafından cezalandırılır (Otorite Sıralaması).

Birinin farklı bir kültürden olduğunu kabul etmek, normalde bir ilişki modelinin ihlal edilmesiyle tetiklenen öfkeyi belli ölçüde yatıştırabilir. Talihsiz bir göçmenin ya da saf bir köylünün tren bileti için pazarlık yaptığı, halka açık bir parkta koyunlarını otlattığı ya da borcunu kızını gelin vererek ödemeye kalkıştığı eski komedilerde olduğu gibi, bu gibi ihlaller mizah konusu da olabilir. Nitekim, komedyen Sascha Baron-Cohen kültürel farklılıklara duyarlı Amerikalıların berbat bir göçmenin kendi ortamlarındaki çirkin davranışlarını hoş görmeleyle dalga geçtiği *Borat*'ta bu formül tersine çeviriyor. Bununla birlikte, ihlal edilenin kutsal bir değer olması durumunda sabırlar taşabilir; Batı ülkelerinde göçmenlerin kadında genital mütilasyon, şeref cinayetleri ya da kız çocuklarının erken yaşta para karşılığında evlendirilmesi gibi uygulamaları ya da Batılıların peygamber Muhammed'e saygısız davranarak onu romanlarda tasvir etmeleri, karikatürlerde yermeleri ya da okul çocuklarının oyuncak ayılarına onun adını vermelerine izin vermeleri türünden davranışlar buna örnek verilebilir.

İlişkisel modellerin dağılımındaki farklılıklar siyasi ideolojileri de tanımlıyor.¹⁰⁰ Faşizm, feodalizm, teokrasi ve atalara gönderme yapan benzeri geriye dönük ideolojilerde asal nitelikteki ilişki modelleri olan Toplulukçu Paylaşım ve Otorite Sıralaması temel alınıyor. Bireyin çıkarları topluluk çıkarlarına gömülüyor (*faşist* sözcüğü İtalyanca "demet" anlamına gelen *fascis* sözcüğünden gelir), topluluğa da askeri, aristokratik ya da dini bir hiyerarşi egemen oluyor. Komünizmde kaynakların Toplulukçu Paylaşımı ("Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre") temel alınıyor, üretim araçlarında Eşitlik Eşlemesi, siyasal kontrolde de Otorite Sıralaması (teoride proletarya diktatörlüğü; uygulamadaya karizmatik bir liderin denetimindeki komiserleri kapsayan bir nomenklatura) öngörülüyor. Bir tür popülist sosyalizmde toprak, ilaçlar, eğitim ve çocuk bakımı gibi yaşam gereksinimlerinde Eşitlik Eşlemesi temel alınıyor. Yelpazenin öteki ucunda yer alan liberterler, organlar, bebekler, tıbbi bakım, cinsellik ve eğitim de dahil olmak üzere hemen hemen bütün kaynakların Piyasa Değeri temelinde pazarlığa açık olmasını savunuyorlar.

Bu iki ucun arasındaki alanda da bildiğimiz liberal-muhafazakar ideolojiler yer alıyor. Haidt gerçekleştirdiği birkaç araştırmada liberallerin ahlaka zarar

¹⁰⁰ Fiske & Tetlock, 1999; McGraw & Tetlock, 2005; Tetlock, 2003.

önleme ve hakkaniyetin gerçekleşmesini sağlama meselesi olarak baktıklarını gösteriyor (bunlar Shweder'in Özerklik ve Fiske'nin Eşitlik Eşlemesine denk düşen değerler). Muhafazakarlar beş temel modelin hepsine eşit önem veriyorlar; bunlar Gruba Bağlılık (istikrar, gelenek ve vatanseverlik türünden değerler), Sıfırlık/Kutsallık (edep kuralları, iffet ve dini bütünlük türünden değerler) ve Otorite/Saygı (otoriteye saygı, Tanrı buyruklarına uyma, toplumsal cinsiyet rollerini kabullenme ve askeri kurallara itaat türünden değerler).¹⁸⁹ Amerika'da vergiler, sağlık sigortası, sosyal yardım, gey evliliği, kürtaj, askeri gücün büyüklüğü, evrim dersleri, medyada kutsala saygısızlık ve dinle devletin ayrılması konularındaki şiddetli görüş ayrılıkları üzerinden yürütülen kültürel savaşın temelinde de, büyük ölçüde devletin meşru ahlaki kaygılarına farklı yaklaşımlar yatıyor. Haidt her iki uçtaki ideologların karşıt görüşü ahlak dışı saymaya eğilimli olduklarını, buna karşılık beyinlerindeki ahlak devresinin, aslında ahlak kapsamına giren farklı bütün yaklaşımlarla karşılaştığında aynı ölçüde parıldadığını belirtiyor.

Ahlaki psikolojiyle şiddet arasındaki bağlantıları dile getirmeden önce, önceki bölümlerden devraldığımız psikolojik bulmacayı çözmek için ilişki modelleri teorisine başvuramama izin vermenizi diliyorum. Ahlaki ilerlemelerin çoğu duyarlılıklardaki değişimler, eylemlerin günah olmaktan çok saçmalık olarak nitelendirilmesi sonucunda gerçekleşiyor; düello, boğa güreşi ve şoven milliyetçi savaşlar gibi örneklerde bu açık. Toplumsal sorunları etkili bir biçimde eleştiren Swift, Johnson, Voltaire, Twain, Oscar Wilde, Bertrand Russell ve Tom Lehrer gibi çok sayıda yazar görüşlerini peygamber edasıyla gürleyerek dile getirmek yerine, keskin mizaha başvurmayı tercih ediyorlardı. Peki psikolojimizde mizahı kılıçtan keskin kılan ne?

Mizah izleyici ya da okurları bir çelişkiyle yüzleştirir ve çelişki ancak bir başka kavram çerçevesine atlanarak çözülür. Ve bu ikinci kavram çerçevesi seçeneğinde şakanın can alıcı noktası artık önemini yitirmiş ya da küçüklük anlamı kazanmıştır.¹⁹⁰ Woody Allen, "Altın saatimle çok gurur duyuyorum. Onu bana büyükbabam ölüm yatağında satmıştı" deyince, izleyenler önce duygusal değeri bu denli yüksek bir yadigarın armağan edilmeyip satılması, hele bunu yapanın satıştan herhangi bir çıkar sağlayamayacak biri olması karşısında şaşkına düşüyorlar. Daha sonra Woody Allen'ın canlandığı karakterin sevilen bir kişi olmadığını ve tuhaf bir rüşvetçi aileden geldiğini anlıyorlar. Çelişkiyi ortaya koyan birinci kavram çerçevesi, genellikle egemen ilişki modelini temel alır ve mizahı anlamak için izleyici ya da okurun bu modelin dışına çıkması gerekir; nitekim, Woody Allen'ın şakasında izleyici Toplulukçu Paylaşım modelinden Piyasa Değeri modeline geçmek zorundadır.

Siyasal ya da ahlaki bir bağlamda dile getirilen mizah izleyici ya da okurların doğal bir parçası olan bir ilişki modelini alttan alttan dinamitleyerek, bunun zihinlerinin kalan bölümünce saçmalık olarak nitelendirilecek sonuçlara yol açtığını görmelerini sağlar. *Duck Soup*'ta Rufus T. Firefly'nin bütünüyle hayal

¹⁸⁹ Haidt, 2007; Haidt & Graham, 2007; Haidt & Hersch, 2001.

¹⁹⁰ Koestler, 1964; Pinker, 1997; bölüm 8.

gücünün eseri olan bir hakaret nedeniyle savaş ilan etmeye kalkışması Otorite Sıralaması modelinin yüce ulusal etiğini masaya yatırıyor ve savaş fikrinin heyecanla yüceltildiği bir dönemden insanların boşu boşuna ölüme gönderildiği budalaca bir eylem sayılmaya başlandığı bir döneme geçilirken çok beğenilmişti. Yergi yeni toplumsal değişiklikleri hızlandırıcı bir rol de oynayabilir; 1960'larda ırkçılar ve cinsiyetçiler kalın kafalı Neandertaller'e, Vietnam savaşını hararetle destekleyen şahinler de kana susamış psikopatlarla benzetilirken yapılan tam da buydu. Sovyetler Birliği'nde ve uydularında da yeraltının derinliklerinde yoğun bir yergi akımı gelişmişti; iki Soğuk Savaş ideolojisini tanımlayan şu ibare bunu yansıtan örneklerden biri: "Kapitalizm insanın insanı sömürmesidir; Komünizm ise tam tersidir."

On sekizinci yüzyıl yazarı Mary Wortley Montagu'ya göre, "Bileylenmiş bıçak gibi keskin mizah/açar yarayı bir dokunuşta siz ah bile demeden." Ama yergi nadiren ah dedirtmeyecek inceliktedir ve hedef alınanlar mizahın yıkıcı gücünün bütünüyle farkında olabilirler. Kutsal değerlerine kasten hakaret edildiği ve onurları kırıldığı duygusuyla ve kahkahaların bunların herkesçe bilindiğine işaret ettiği düşüncesiyle, yergiye öfke patlamasıyla tepki verebilirler. 2005'te Danimarka gazetesi *Jyllands-Posten* tarafından yayımlanan (örneğin birinde Muhammed'in cennete yeni gelen intihar bombacılarını "Durun artık, yeterince bakiremiz kalmadı!" sözleriyle karşıladığı resmedilen) karikatürlerin yol açtığı ölümcül toplu saldırılar, kutsal bir ilişki modelinin kasten çiğnenmesi durumunda mizahın gülünüp geçilecek basit bir mesele olmayacağını ortaya koyuyor.

Ahlak duygusunu oluşturan ilişki modelleri insanların çeşitli şiddet tiplerini ahlaki açıdan meşru görmelerine nasıl izin veriyor? Ve toplumların ahlaki nedenlerle uygulanan şiddeti azaltmasına, hatta onu tersine çevirmesine olanak veren serbestlik derecesi ne? Bütün ilişki modelleri angajman kurallarını ihlal eden kişilerin ahlaken cezalandırılmasını öngörür. Ama her modelin izin verdiği özgül bir şiddet tipi de var.¹⁹¹

Fiske insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerde bu modellerden herhangi birine başvurmaları gerekmediğini söylüyor ve bu tür ilişkileri boş ya da asosyal ilişki olarak nitelendiriyor. Bir ilişki modeline dahil edilmeyen kişiler *insani özelliklerden yoksun sayılıyorlar*: bu kişilerde insan doğasının temel özelliklerinin bulunmadığı, onların tıpkı cansız varlıklar gibi bilerek göz ardı edilebilecek, sömürülebilecek ya da avlanabilecek nesneler oldukları varsayılıyor.¹⁹² Dolayısıyla asosyal bir ilişki, fetih, tecavüz, suikast, bebek katli, stratejik bombalama, sömürgeci yerli sürgünleri ve çıkar cinayetlerinde gözlemlenen yırtıcı şiddetin zeminini hazırlıyor.

Öteki insanları ilişki modellerini siperine almak, kişiyi biraz da olsa onların çıkarlarını da göz önünde tutmaya zorluyor. Toplulukçu Paylaşım modelinde duygudaşlık ve sıcaklık var ama bu yalnızca grup üyelerini kapsıyor. Fiske'nin çalışma arkadaşı Nick Haslam Toplulukçu Paylaşım modelinin ikinci bir insani özelliklerden yoksun sayma türüne yol açabileceğini ileri sürüyor: bu asosyal

¹⁹¹ Fiske, 1991, s.46-47, 130-33.

¹⁹² Fiske, 2004b.

bir ilişkinin *mekanik* bir yaklaşımla insan sayılmamasından farklı olarak, dışlananlarda akıl, bireysellik, özdenetim, ahlak ve kültür gibi yalnızca insana özgü sayılan özelliklerin bulunmadığını varsayan *hayvanileştirici* bir yoksunlaştırma ya da böcekleştirme.¹⁹³ Böyle dışlanan kişilere kayıtsız kalınamaz, hor görülen bu kişilerden tiksiniyor. Toplulukçu Paylaşım modelinde dışlanan kişilerin grup üyelerini birbirine bağlayan saf ve kutsal özden mahrum oldukları varsayıldığı ve grubu hayvani atıklarıyla kirletmelerinden korkulduğu için, bu model insani özelliklerden yoksun sayma tutumunu teşvik edebilir. Görüldüğü gibi, sevecen görünümüne rağmen Toplulukçu Paylaşım soykırım ideolojilerinin temelinde yatan, kabileyi, ırkı, etnik kökeni ve dini temel alan zihniyeti destekliyor.

Otorite Sıralaması modelinin de iki yüzü var. Bir yandan ataerkil bir yaklaşımla kişiye astlarını koruma ve destekleme sorumluluğu yükleyerek, beylerin tebaalarını iki taraf için de ölümcül olabilecek bir şiddetten uzak tuttuğu Pasifikasyon Sürecinin psikolojik temellerini hazırlıyor. Öte yandan da, köle sahiplerinin, sömürgecilerin ve müşfik despotların ahlaki rasyonalizasyonlarının yolunu açıyor. Ayrıca, Otorite Sıralaması küstahlık, itaatsizlik, baş kaldırma, ihanet, kutsala küfür, inanç sapkınlığı ve hükümdara karşı çıkma gibi suçların şiddetle cezalandırılmasını haklı gösteriyor. Toplulukçu Paylaşım ile birleştirildiğinde, bu model bir grubun bir diğer gruba karşı şiddet uyguladığı, emperyal ve şoven fetihleri ve alt sıralardaki kastları, sömürgeleri ve köleleri boyunduruk altına alma türünden şiddet uygulamalarını da meşrulaştırıyor.

Eşitlik Eşlemesi modelindeki karşılıklı değiş tokuş yükümlülüğü, karşı tarafın varlığını sürdürmesi ve esenlik içinde yaşaması her iki tarafın da çıkarına olduğu için, daha hayırhah ilişkilere olanak tanıyor. Eşitlik Eşlemesi bir ölçüde ötekinin bakış açısını göz önüne almayı da teşvik ediyor ve daha önce gördüğümüz gibi bu da samimi duygudaşlığa dönüşebiliyor. Taraflar birbirlerini içtenlikle sevmeseler bile, bireyler ve uluslar arasındaki ticaretin yatıştırıcı etkisi, en azından karşı tarafa değer veren bir zihniyete temel oluşturabilir. Öte yandan, Eşitlik Eşlemesinin kısasa kısas misillemeye gerekçe oluşturması da mümkün: göze göz, dişe diş, kana kan, yaşama karşı yaşam. Sekizinci bölümde gördüğümüz gibi, modern toplumlardaki insanlar bile ceza yaptırımlarına genel ya da özgül caydırıcılık çerçevesinde değil, layığını bulma olarak bakıyorlar.¹⁹⁴

Edebi ve sayısal okur yazarlık düzeyinin yüksek olduğu toplumların ahlaki dağarcığına eklenen rasyonel-yasal akıl yürütme yaklaşımı kendi kurumlarıyla ya da duygularıyla birlikte gelmediği gibi, şiddet kullanma konusunda kendiliğinden teşvik edici ya da caydırıcı bir yaklaşımı da yoktur. Bütün insanların özgürlükleri ve bedenleri ve mülkleri üzerindeki egemenlik hakları açıkça tanınmadıkça, ahlaki endişelerden bağımsız kâr peşinde koşulan bir piyasa ekonomisinde, köle pazarlarıyla, insan kaçakçılığıyla ve gambotlarla yabancı ülkelerde yeni pazarlar açarak insanlar istismar edilebiliyor. Ayrıca yüksek teknolojilerin kullanıldığı savaşlarda kantitatif yöntemlerin yardımıyla öldürülen insan oranını en üst düzeye çıkarmak için çaba da harcanabiliyor. Yine de, daha sonra göreceğimiz gibi, faydacı bir ahlak anlayışının hizmetine konulması durumun-

¹⁹³ Haslam, 2006.

¹⁹⁴ Carls Smith ve ark., 2002; Ayrıca bkz. Sargent, 2004.

da Rasyonel–Yasal akıl yürütmenin, en çok sayıda insana en fazla yararın nasıl sağlanabileceğini ve toplam şiddet miktarını azaltmak için meşru polisiye ve askeri güç gereksiniminin nasıl en düşük düzeye çekilebileceğini hesaplamada kullanılması mümkün olabilir.¹⁹⁵

Peki, o zaman Hümanist Devrim, Uzun Barış ve Hak Devrimleri gibi şiddetin azaldığı süreçleri ahlak psikolojisindeki hangi değişiklikler teşvik etti?

Baskın modellerdeki değişimin hangi yönde olduğu yeterince açık. Fiske ve Tetlock şöyle diyorlar: “Geçtiğimiz üç yüzyıldır dünya çapında bir bütün olarak sosyal sistemde Toplulukçu Paylaşım modelinden Otorite Sıralaması modeline, oradan Eşitlik Eşlemesi modeline, oradan da Piyasa Değeri modeline doğru, giderek hızlanan bir geçiş eğilimi yaşanıyor.”¹⁹⁶ Ve 7. bölümde aktardığımız kamu-oyma araştırması verilerini kabul ederek, tutum değişikliklerinin itici gücünün sosyal liberaller olduğunu ve onların daha sonra sosyal muhafazakarları da peşlerinden sürüklediğini varsayarsak, Haidt’in liberallerin ve muhafazakarların ahlaki kaygılarına ilişkin verileri de bize aynı hikayeyi anlatıyor. Hatırlarsanız, sosyal liberaller ahlaki kaygıların önem sıralamasında (Fiske’nin Toplulukçu Paylaşım adı altında bir araya getirdiği) Gruba Bağlılık ve Safılık/Kutsallık değerlerini pek az vurguluyorlar, Otorite/Saygı değerlerini de ön plana çıkarmıyorlar. Bunun yerine ahlaki kaygılarında bütünüyle Zarar/Özen ve Hakkaniyet/Karşılıklılık değerlerini temel alıyorlar. Buna karşılık, sosyal muhafazakarların ahlaki portföyleri bu alanların beşini de kapsıyor.¹⁹⁷ O halde sosyal liberalizm doğrultusundaki eğilim toplulukçu ve otoriter değerlerden uzaklaşma ve eşitliği, hakkaniyeti, özerkliği ve yasal yaptırımlarla desteklenen hakları temel alan değerlere doğru ilerleme yönünde geliyor. Gerçi hem liberaller hem de muhafazakarlar bu yönde bir eğilim yaşandığını reddedebilirler, ama günümüzde ana akım muhafazakar politikacılardan hiçbiri gelenek, otorite, uyum ya da din gerekçesiyle ırk ayrımcılığını, kadınların işgücü dışında tutulmasını ya da eşcinselliğin suç sayılmasını haklı gösteremez; oysa kısa süre öncesine kadar tam da bu yapılıyordu.¹⁹⁸

Peki, nasıl oluyor da ahlak alanında toplulukçuluktan, kutsallıktan ve otoriteden uzaklaşmak şiddeti engelleyici bir etki yapıyor? Nedenlerden biri toplulukçuluğun kabileciliği ve şovenizmi, otoritenin de devlet baskısını meşrulaştırabilmesi. Ama daha genel bir neden var; o da ahlak duygusu daraltılarak daha dar alanlara çekildiğinde geriye insanları cezalandırmayı meşru kılacak az sayıda ihlal tipi kalıyor. Özerklik ve hakkaniyet ilkelerine dayanan bir ahlaki temel var ve ister gelenekçi olsun, ister modern, liberal ya da muhafazakar, herkes bu temel ilkelerde birleşiyor. Devletin suikastçıları, tecavüzcüleri ve katilleri demir parmaklıkların ardına kapatma yönündeki şiddet uygulamalarına kimsenin itirazı yok. Oysa geleneksel ahlak anlayışını savunan kişiler eşcinsellik, edebe aykırı davranışlar, kutsala küfür, sapkın inançlar, edepsizlik ve kutsal sembol-

¹⁹⁵ Rai & Fiske, 2011; Fiske, 1991, s.47; McGraw & Tetlock, 2005.

¹⁹⁶ Fiske & Tetlock, 1997, s.278, note 3.

¹⁹⁷ Haidt, 2007; Haidt & Graham, 2007; Haidt & Hersh, 2001.

¹⁹⁸ Courtwright, 2010; Nash, 2009.

lere saygısızlık gibi şiddet unsuru içermeyen davranışları bu listenin tepesine yerleştirmek istiyorlar. Gelenekçilerin ahlaki itirazlarının tatmin olması için, Leviathan'ın bu kişileri cezalandırması gerekiyor. Bunların hukuk kitaplarında birer suç olmaktan çıkarılmasıyla, otoritelerin elindeki insanları coplama, kelepçeleme, dayak, kapatma ya da ölüm cezası uygulama fırsatları hayli azalıyor.

Sosyal normların Piyasa Değeri doğrultusunda kazandığı ivme birçok kişinin tüylerini diken diken ediyor, ama iyi ya da kötü bu gelişme şiddetin azalması doğrultusunda bir eğilimi öngörmemize de olanak veriyor. Piyasa Değeri modelini çok seven radikal özgürlükçüler, fuhşu, üzerinde madde bulundurmaya ve kumarı suç olmaktan çıkararak, günümüzde zor kullanılarak kapatılmış milyonlarca insanın serbest kalmasını ve hapishanelerin boşalmasını sağlayacaktır (pezevenklerin ve uyuşturucu baronlarının alkol yasağı dönemi gangsterlerinin kaderini paylaşarak işsiz kalmaları da işin cahası olacak). Kişisel özgürlük doğrultusundaki ilerleme karşımıza, pek çok kişinin özünde yanlış bulduğu kutsala küfür, eşcinsellik, madde kullanımı ve fuhuş gibi bir davranışın toplumsal bir ceza yaptırımıyla değiş tokuş edilmesinin ahlaki açıdan arzu edilir bir şey olup olmadığı sorusunu çıkarıyor. Oysa mesele tam da bu: ister doğru olsun ister yanlış, ahlaki duyguları geleneksel topluluk, otorite ve saflık alanlarının dışına çekmek şiddetin azalması anlamına geliyor. Ve klasik liberalizmin gündeminde tam da bu var: bireyin kabilenin ve otoritenin boyunduruğundan kurtulması ve başkalarının özgürlüğüne ve esenliğine halel getirmediği sürece kişisel seçimlerin hoş görülmesi.

Modern toplumlarda ahlak tarihsel açıdan yalnızca Toplulukçuluk ve Oriteden uzaklaşma doğrultusunda yol almıyor, aynı zamanda Rasyonel-Yasal örgütlenmelere doğru ilerliyor; bu da şiddetin azalmasına yol açan yatıştırıcı bir gelişme anlamına geliyor. Fiske'ye göre, en çok sayıda kişiye en fazla yarar sağlamayı hedefleyen faydacı ahlak anlayışı, Piyasa Değeri zihniyetine özgü tipik bir yaklaşım (nitekim Piyasa Değeri paradigmasının kendisi de Rasyonel-Yasal modelin bir özel durumunu temsil ediyor).¹⁹⁹ Hatırlarsanız, Cesare Beccaria'nın faydacı yaklaşımı ceza yaptırımlarını intikamcı cezalandırma açlığından uzaklaştırıp caydırıcılığı temel alan ölçülü bir politika doğrultusunda yeniden yapılandırmıştı. Jeremy Bentham faydacı akıl yürütmelere dayanarak, eşcinselleri cezalandırmanın ve hayvanlara kötü davranmanın gerekçelerini çökertmişti, John Stuart Mill de erken bir tarihte bu yaklaşımdan feminizmi destekleyici doğrultuda yararlanmıştı. 1990'larda barışı inşa eden Nelson Mandela, Desmond Tutu ve arkadaşlarının başını çektikleri ulusal uzlaşma hareketleri de, kısasa kısas intikamcı bir adaletten vazgeçilmesini, hakikati dile getirme, affetme ve en korkunç işler yapmış faillere yönelik ölçülü cezalandırmalarla birleştirerek, şiddeti hesaplı bir orantısallıkla azaltan bir başka başarıydı. Uluslararası provokasyonlara misilleme amaçlı saldırılarla değil, ekonomik yaptırımlarla ve çevreleme manevralarıyla yanıt verme politikası da böyleydi.

Yeni ahlak psikolojisi teorileri doğru yolda ilerliyorsa, toplulukçuluk, otorite, kutsallık ve tabu sevgileri insan doğasının bir parçası ve etkilerini önlemeye

¹⁹⁹ Rai & Fiske, 2011; Fiske, 1991, s.47; McGraw & Tetlock, 2005.

çalışmamıza rağmen bu özelliklerin bizimle var olmaya devam edeceği söyle-
nebilir. Ama korkmamıza gerek yok. İlişki modellerini birleştirerek birbiri içine
yuvalandırmak mümkün ve genel olarak şiddeti azaltmayı hedefleyen rasyonel-
yasal akıl yürütmeyle diğer zihinsel modelleri selim yaklaşımlarla bu stratejiye
uygun bir şekilde konuşlandırabiliriz.²⁰⁰

İnsan yaşamıyla ilgili bir alan Toplulukçu Paylaşım tiplerinden biri teme-
linde düzenlenir ve aile, kabile ya da ulusun ötesinde türün bütününe kapsa-
yan bir topluluğa uygulanırsa, bu model soyut insan hakları ilkesini duygusal
yönden destekleyici bir işlev görebilir. Hepimiz tek bir büyük ailenin üyeleriyiz
ve bu ailede kimse diğerlerinin yaşamını ya da özgürlüğünü gasp edemez. Oto-
rite Sıralaması yardımıyla daha büyük bir şiddeti önlemek için devletin şiddet
kullanma tekelini elinde bulundurmasına yetki verilebilir. Ve devletin yurttaşlar
üzerindeki otoritesi, kuvvetler ayrılığı temelinde demokratik denetim ve denge-
leme yöntemleriyle diğer otorite sıralamaları içine yuvalandırılabilir. Nitekim
[ABD'del] başkanın Kongre yasalarını veto etme hakkına karşılık Kongre'nin baş-
kan aleyhine tahkikat açıp onu görevden alma yetkisi olması tam da böyle bir
durum. Kutsal değerler ve bunları koruyan tabular, tanımlanabilir yaşamlar,^{*}
ulusal sınırlar ve kimyasal ve nükleer silahların kullanılmaması gibi gerçekten
değer verdiğimiz alanlarla ilişkilendirilebilir.

Geçtiğimiz dönemde Scott Atran, psikolog Jeremy Ginges ve Douglas Atran
ve siyaset bilimci Khalil Shikaki tabu psikolojisini ustalıkla yönlendirip barışın
hizmetine koşma olanaklarını araştırdılar.²⁰¹ Teoride barış görüşmelerinin Piya-
sa Değeri çerçevesinde yürütülmesi gerekir. Karşıt taraflar silah bıraktığında,
barış payı adı verilen bir fazla oluşur ve iki taraf bunu paylaşmaya karar vererek
barışa evet derler. Masadan kalkmaları ve çatışmanın bedelini ödemeye devam
etmeleri durumunda daha büyük kayıplar yaşayacakları için, iki taraf da bu faz-
lanın bir bölümünden yararlanabilmek için maksimalist taleplerinden tavizler
verirler.

Ancak kutsallık ve tabu zihniyeti rasyonel müzakereciler tarafından hazırla-
nan en iyi planları bile boşa çıkarabiliyor. Taraflardan birinin zihninde bir de-
ğerin kutsal olması durumunda, o sonsuz bir değer oluyor ve tıpkı insanın her-
hangi bir şey karşılığında çocuğunu satamaması gibi, herhangi bir şeyle değiş-
tokuş edilemeyebiliyor. Milliyetçi ve dini duygularla coşkulanan kişiler kutsal
topraklara egemen olmak ya da geçmişteki korkunç kitle kıyımlarının tanınması
gibi bazı değerleri kutsal sayıyorlar. Barış ya da refah uğruna onlardan taviz
vermeyi tabu sayıyorlar. Bunun düşüncesi bile, kişinin alçak, vatan haini, satıl-
mış ya da fahişe sayılmasına neden oluyor.

Araştırmacılar cesur bir deneyde bira parası uğruna soru formlarını doldu-
ran birkaç düzine üniversite öğrencisinden oluşan alışılmış bir örnek grubuyla
yetinmemişler. İsrail-Filistin anlaşmazlığında rol alan gerçek kişilerle görüş-
müşler; bu kişiler Batı Şeria'dan altı yüzün üzerinde yerleşimci, beş yüzün üze-
rinde Filistinli mülteci ve yarısı Hamas ya da Filistin İslami Cihat örgütü yanlısı

²⁰⁰ Fiske, 2004b; Fiske & Tetlock, 1999; Rai & Fiske, 2011.

^{*} Identifiable lives; istatistiksel yaşamdan farklı olarak, özgül bireyin yaşamı –çn.

²⁰¹ Ginges ve ark., 2007.

yedi yüzün üzerinde Filistinli öğrenci. Ekip her iki grupta da taleplerine kutsal değerler yükleyen fanatikler bulmakta hiç zorlanmadığını bildiriyor. İsraili yerleşimcilerin neredeyse yarısının, ne karşılığında olursa olsun, Yahudi halkının (Batı Şeria'yı oluşturan) Yahudiye ve Samara da dahil olmak üzere İsrail Topraklarının hiçbir bölümünden vazgeçmesine izin verilemeyeceğini savunduğu saptanmış. Öte yandan, Filistinli öğrencilerin yarısı ne karşılığında olursa olsun, Kudüs üzerindeki egemenlik hakkı konusunda taviz verilmesine izin verilemeyeceğini, mültecilerin yüzde 80'i de Filistinlilerin İsrail'e "geri dönüş hakkı" konusunda taviz vermenin mümkün olmadığını belirtmişler.

Araştırmacılar daha sonra her bir grubu üç alt gruba ayırıyorlar ve kendilerine barış uğruna bütün tarafların kutsal bir değer konusunda taviz vermesini gerektiren farazi bir çözüm önerisi sunuyorlar. Önerilen anlaşmaya göre iki devletli bir çözümde İsrail Batı Şeria'nın ve Gazze'nin yüzde 99'undan çekiliyor, ama Filistinli mültecilerin geri dönüşünü kabul etmek zorunda kalmıyor. Tahmin edileceği gibi, bu öneri kabul görmüyor. Her iki taraftaki mutlakçılar öneriye öfke ve tiksintiyle yaklaşıyorlar ve böyle bir çözüm önerisine karşı çıkmak için gerekirse şiddete başvuracaklarını belirtiyorlar.

Ardından katılımcılar üçte birine, yüz yıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin yılda bir milyar dolar gibi bir tazminat ödemesi ya da halkın barış ve esenlik içinde yaşamasını garanti altına alması gibi özendiriciler sunularak anlaşma yumuşatılıyor. Bekleneceği gibi, bu özendiriciler masaya konunca soruna mutlakçı yaklaşmayanlar muhalefetlerini biraz gevşetiyorlar. Ama mutlakçılar bir tabu konusunda ödün vermeyi düşünmek zorunda bırakıldıkları için, *daha* da büyük bir tiksinti ve öfkeyle tepki veriyorlar ve şiddete başvurmayaya hazır olduklarını daha kuvvetli vurguluyorlar. Siyasi-dini uyuşmazlıklar söz konusu olduğunda, insan davranışları için ileri sürülen rasyonel-fail kavramı işte ancak bu kadar işliyor.

Bütün bunlar hayli can sıkıcı ama Tetlock kutsal görünen birçok değerın aslında sözde kutsal olduğunu ve bir tabudan ödün verme süreci ustalıkla uygun bir çerçeve içine oturtulursa uzlaşmanın mümkün olduğunu gözlemleyerek bizi rahatlatıyor. Bu farazi barış önerilerinin üçüncü bir tipinde, iki devletli çözüm önerisine düşman tarafın *kendi* kutsal değerlerinden birinden vazgeçtiğini belirttiği bütünyle sembolik bir açıklama ekleniyor. İsraili yerleşimcilere sunulan öneride, Filistinlilerin "kendileri açısından kutsal bir değer olan geri dönüş hakkı talebinden vazgeçtikleri" ya da "Yahudi halkının Kutsal Topraklar saydığı Eretz İsrail üzerinde hak iddia etmesini tarihsel açıdan meşru olduğunu kabul ettikleri varsayılıyor. Filistinlilere sunulan öneride de, İsrail'in "Filistinlilerin kendilerine ait bir devletleri olması hakkını tarihsel açıdan meşru bir iddia sayarak kabul ettiği ve Filistin halkına yapılan bütün haksızlıklar için özür dilediği" ya da "Batı Şeria üzerinde kutsal bir hakları olduğu iddiasından vazgeçtiği" ya da (aslında bunu uygulamasalar da) "Filistinlilerin geri dönüş hakkının tarihsel açıdan meşru bir iddia olduğunu simgesel anlamda kabul ettikleri" varsayılıyor. Araştırmacılar lafın nasıl döndürölüp dolaştırıldığının önemli olduğunu bildiriyorlar. Para ya da barış gibi rüşvetlerden farklı olarak, düşmanın kutsal bir değer konusunda simgesel bir taviz vermesi durumunda, özellikle bu karşı tarafın kutsal değerlerinden birinin kabul edilmesi anlamına geliyorsa, konuya

mutlak yaklaşan tarafın öfkesi ve tiksintisi azalıyor ve şiddete daha az onay vermesi sağlamıyor. İki tarafta da bu öneriyle mutlakçı yaklaşanlar azınlık konumuna düşmüyorlar, ama araştırmacılar ortaya çıkan oranların daha yeni yapılmış ulusal seçim sonuçlarını tersine döndürebilecek kadar yüksek olduğunu bildiriyorlar.

Ahlakla ilgili bu psikolojik manipölasyonun çok derin anlamları var. İsraili ve Filistinli fanatiklerin karşı duruşlarını yumuşatacak ve dünyanın geri kalan bölümü tarafından bu çatışmanın uygulanabilir yegâne çözümü sayılacak *her şey* neredeyse bir mucize. Çatışan tarafları rasyonel failer sayan ve bir barış anlaşmasının maliyet ve yararlarını manipüle etmeye çalışan diplomasi uzmanlarının standart araçları geri tepebiliyor. Bunun yerine tarafları *ahlakçı* failer olarak ele almaları ve birazcık gün ışığına kavuşulmasını istiyorlarsa barış anlaşmasının sembolik çerçevesini manipüle etmeleri gerekiyor. İnsanın ahlak duygusu her zaman barışın önünde bir engel oluşturmuyor, ama kutsallık ve tabu zihniyeti dizginsiz bırakılırsa sonuç bu olabiliyor. Bu zihniyetin gerçekten ahlaki olarak nitelendirilebilecek bir sonuç vermesi için, rasyonel hedefler doğrultusunda yeniden konuşlandırılması gerekiyor.

Hangi dışsal etmenler ahlaki sezgileri topluluk, otorite ve saflıktan uzaklaştırıp hakkaniyet, otonomi ve rasyonalite doğrultusuna yönlendiriyor?

Apaçık nedenlerden biri coğrafi ve sosyal hareketlilik. İnsanlar artık aile, köy ve kabilelerinde, gündelik yaşamın temelini uyumculuk ve dayanışmanın oluşturduğu, dışlanma ve sürgünün de sosyal ölüm anlamına geldiği küçük dünyalara hapsedilmiş bir ortamda yaşamıyorlar. Şanslarını başka çevrelerde arayabiliyorlar, farklı dünya görüşleriyle karşılaşabiliyorlar, bu da onları bağnazca grubu yüceltmektense bireyin haklarına ağırlık veren daha evrensel bir ahlak anlayışına yöneltebiliyor.

Aynı şekilde, yetenek, hırs ya da şans sayesinde içine doğulan ortamdan çıkılabilen açık toplumalarda, otorite sıralamalarını çiğnenemeyecek doğa kanunları gibi ele almaktansa, onlara yapay tarihsel olgular ya da adaletsizlik kalıntıları olarak bakma olasılığı daha yüksek.

Farklı bireyler iç içe geçip ticaret yaptıkları ve mesleki ya da sosyal ekiplerde üstanlam taşıyan bir hedefe ulaşmak için işbirliğine yöneldikleri zaman saflık sezgileri yumuşayabilir. Yedinci bölümde verilen bir örnekte eşcinselleri şahsen tanıyanların eşcinsellik konusundaki hoşgörülerinin arttığından söz ediliyordu. Haidt Amerika Birleşik Devletleri'nde seçim sonuçlarını kabaca kırmızı ve mavi eyaletler şeklinde gösteren haritalardan daha ayrıntılı haritalara geçilip, kırmızı ve mavi yerleşim birimleri teker teker incelendiğinde, daha liberal başkan adaylarına oy veren bölgelerin sahillerde ve başlıca su yolları çevresinde kümelenildiğini bildiriyor. Jet uçakların ve eyaletler arası otoyolların geliştirilmesinden önce, bunlar insanların ve fikirlerin en kolay iç içe geçtiği yerlerdi. Erken evrede kazanılan bu avantajla ulaşım, ticaret, medya, araştırma ve eğitim merkezlerine dönüşen bu yerler, günümüzde de çoğulcu –ve liberal– bölgeler olmaya devam ediyor. Gerçi Amerikan siyasi liberalizmi klasik liberalizmle aynı anlamı taşımaktan artık çok uzak, ama ahlak alanındaki ağırlıklarına bakıldığında bu

ikisinin örtüştüğü görülüyor. Liberalizmin mikro coğrafyası ahlak alanında gözlemlenen topluluk, otorite ve saflıktan uzaklaşma eğiliminin, gerçekten de hareketlilik ve kozmopolitizme bağlı bir etki olduğunu düşündürüyor.²⁰²

Topluluk, otorite ve saflık çerçevesini dinamitleyen bir başka etmen de nesnel tarih araştırmaları. Fiske'ye göre toplulukçuluk zihniyeti grubun sonsuz olduğunu, değişmez bir öze bir arada tutulduğunu ve geleneklerinin zamanın doğuşundan bu yana varlığını sürdürdüğünü varsayıyor.²⁰³ Doğal olarak, otorite sıralamaları da sonsuza dek değişmez sayılıyor. Bunlar tanrıların emirleri ya da evreni örgütleyen büyük bir varlıklar zincirine özgü değişmez kurallar. Ve her iki model de doğalarının özünü ebedi soyluluk ve saflığın oluşturmasıyla övünüyor.

Rasyonalizasyon temelinde örülmüş böyle bir yapıda gerçek bir tarihinin yeri bir ziyafeti mahveden körkütük sarhoş misafirden farksız. Donald Brown insanın evrensel özelliklerini araştırmaya girişmeden önce, Hindistan'daki Hindu'ların, komşu Çinlilerin tersine ciddi tarihsel araştırmalarda neden bu kadar geri olduklarını araştırmış.²⁰⁴ Yazara göre, soya dayalı kastlardan oluşan bir toplumdaki seçkinler zamanlarını arşivleri tarayarak geçiren alimlere kuşkuyla yaklaşmış, bu kişilerin onların kahramanların ve tanrıların soyundan geldiğini sorgulayabilecek kanıtlar bulmalarından çekinmiş olabilirler. Brown Asya ve Avrupa'daki yirmi beş uygarlığı incelediğini ve soya dayalı sınıflar temelinde katmanlaşanlarda efsanelerin, destanların ve aziz ve evliya menkıbelerinin tercih edildiğini, tarih, sosyal bilimler, doğa bilimleri, biyografiler, gerçekçi betimlemeler ve tek tip eğitimin tutulmadığını belirtiyor. Daha yakın tarihlerde de, 19. ve 20. yüzyılların milliyetçi hareketlerinin çevrelerinde kendi milletlerinin sonsuz değerlerini ve muzaffer geçmişlerini anlatan tarihler yazan kiralık kalemli topladıklarını görüyoruz.²⁰⁵ Ama 1960'lardan başlayarak, çok sayıda demokrasi milletlerinin sıg kökenlerini ve kirli geçmişini su yüzüne çıkaran revizyonist tarihlerin travmasıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Vatanseverliğin, kabileciliğin ve hiyerarşilere güvenin gözden düşmesi, kısmen bu yeni tarih yazımının bize bıraktığı bir miras. Günümüzde eğitim müfredatı ve müzelerdeki sergilemeler konularında liberal-muhafazakar yaklaşımlar arasında çok sayıda kavga varlığını sürdürüyor.

Gerçi kendini yücelten destanlara karşı en iyi antidot tarihsel olgular, ama kurmacanın yaratıcı izdüşümleri de okurun ahlak duygusunu yönlendirebiliyor. Birçok komplonun destekçileri sadakat, boyun eğme, vatanseverlik, görev, yasa ya da uzlaşımlarla tanımlanan ahlak anlayışı ile ahlaki açıdan savunulabilecek bir eylem biçimi arasındaki çelişkiyle yüz yüze gelmiştir. 1967'de gösterime giren *Cool Hand Luke* (*Parmaklıklar Arkasında*) filminde bir gardiyan Paul Newman'ı boğucu bir ceza hücresine kapatırken, "Kusura bakma Luke, yalnızca işimi yapıyorum. Bunu anlamam lazım." diyor. Luke "Hayır patron," diyor, "işini yapmak, yaptığın şeyin doğru olduğu anlamına gelmez."

²⁰² Haidt & Graham, 2007; Ayrıca bkz. <http://elections.nytimes.com/2008/results/president/map.html>.

²⁰³ Fiske, 1991, s.44.

²⁰⁴ Brown, 1988.

²⁰⁵ Bell, 2007b; Scheff, 1994; Tyrrell, 2007; van Evera, 1994.

Daha seyrek olmakla birlikte, bazen de yazarlar tek başına vicdanın doğruya götüren güvenilir bir yol olmayabileceğini fark etmelerini sağlayarak okurlarını sarsabiliyorlar. Jim'in yasalara saygılı sahibinden kaçıp özgür bir eyalete ulaşmasına yardım eden **Huckleberry Finn**, teknesi Mississippi'de akıntıyla aşağı doğru sürüklenirken, ansızın suçluluk içinde kıvranmaya başlar.

Ben içimden kendi kendimle konuşurken, Jim de sürekli yüksek sesle konuşuyordu. Köleciliği yasaklayan bir eyalete ulaşınca ilk ne yapacağını anlatıyor, para biriktireceğini, hiç para harcamayacağını, yeterince parası olunca Miss Watson'ın evinin yakınlarındaki bir çiftlik sahibinin kölesi olan karısını satın alacağını, sonra birlikte çalışıp iki çocuklarını satın alacaklarını, sahipleri çocuklarını satmazsa, bir kölecilik karşısının gidip onları çalmasını sağlayacaklarını anlatıp duruyordu.

Bunları duymak kanımı dondurmıştı.... Hepsi benim düşüncesizliğimden diye düşünüyordum. Kaçmasına yardım etmek üzere olduğum bu zenci apansızca çocuklarını çalmakta söz ediyordu. Onlar hiç tanımadığım bir adama aitti ve bu adamın bana hiçbir kötülüğü olmamıştı....

Vicdanım beni öylesine köşeye sıkıştırmıştı ki sonunda ona "Üzerime gelmekten vazgeç -çok geç değil- gördüğüm ilk ışıktaki kıyıya doğru kürek çekip ihbar edeceğim." dedim... Üzerimdeki bütün yük kalkmıştı. Dikkatle kıyıda bir ışık aramaya başladım. İçim öyle rahatlamıştı ki. Sonunda bir ışık göründü....

[Jim] tekneye atladı, kanoyu hazır etti, eski paltosunu oturmam için yere serdi ve küreği bana uzattı; kıyıdan uzaklaşırken, adeta şakıyordu: "Birazdan neşeyle hepsi Huck'ın sayesinde diye bağıracağım; Artık özgürüm ve Huck olmasa asla özgür olamazdım diyeceğim; Huck yaptı bunu. Jim asla seni unutmayacak, Huck; şimdiye kadar senin gibi iyi bir dostu hiç olmadı ve şimdi sen zavallı JİM'in TEK dostusun."

Onu gammazlama düşüncesiyle ter içinde kürek çekip duruyordum, ama o bunları söyledikçe sanki bütün hırsım geçiyordu.

Adeta yürekleri durduran bu bölümde, ilkelilik, yasalara boyun eğme, karşılıklılık ve tanınmayan birine duyulan yakınlık hissinin yön verdiği bir vicdan Huck'ı yanlış yöne sevk ederken, ansızın bir dosttun onun duygudaşlık hislerine seslenmesi (okurun zihninde insan hakları kavramıyla desteklenerek) onu doğru yöne çekiyor. Bu, çoğu ahlaki açıdan çürümüş de olsa, farklı kanaatler arasındaki çekişmenin ortasında kalan insanda ahlak hissinin nasıl savunmasız kaldığını gösteren belki de en iyi pasaj sayılabilir.

AKIL

Günümüzde aklın işinin hayli zor olduğunu söylemek mümkün. Popüler kültür budalalıkta yeni boyutlara açılıyor; Amerikan siyasal söylemi de herkesi en dibe doğru bir yarışa çekiyor.²⁰⁶ Bilimsel yaratılışçılık, Yeni Çağ' ezoterizmi, 11 Eylülle ilgili komplo teorileri, [para]psikolojik çağrı merkezleri ve köktendinciliğin yükselişi çağındayız.

²⁰⁶ [Budalalık diye çevrilen -çn] *dumbth* sözcüğü Steve Allen'e ait.

* New Age -çn.

Akl dışılıktaki artış yetmezmiş gibi, birçok yorumcu da akıl yürütme becerilerini kullanarak akla aşırı önem verildiğini göstermeye çalışıyorlar. 2001'de George W. Bush'un yönetime gelişini izleyen balayı döneminde, gazete köşe yazarları büyük bir başkanın zeki olması gerekmediğini, iyi bir yüreğin ve sarsılmaz ahlaki netliğin aşırı eğitim görmüş bilginlerin lafı döndürüp dolaştırmalarına üstün olduğunu ileri sürüyorlardı. Unutmayalım ki diyorlardı, Amerika'yı Vietnam kabusuna sürükleyen Harvard'da eğitim görmüş en iyi, en parlak başkandı. Soldaki "eleştirel teorikiler" ve postmodernistler ve sağdaki din savunucuları bir konuda fikir birliği içindeler: iki dünya savaşı ve Holokost, Aydınlanma çağından bu yana Batı'nın bilimi ve aklı yüceltmesinin zehirli meyvesiydi.²⁰⁷

Bilim insanları bile cereyana kapılıyorlar. Birçok psikolog insanların tutkularıyla hareket ettiklerini ve cılız akıl yürütme güçlerini yalnızca olup bitenlerden sonra bu duyguları rasyonalize etmek için kullandıklarını söylüyorlar. Davranışçı iktisatçılar insan davranışlarının rasyonel fail teorisinden nasıl ayrıldığını göstermekten büyük zevk alırken, bu çalışmaların tanıtımını yapan gazeteciler de teoriyi yerin dibine batırmak için önlerine çıkan hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar. Söylenilmek istenen şu: irrasyonelite kaçınılmaz olduğuna göre, en iyisi sırtüstü yatıp işin zevkini çıkarmak.

Son bölümden bir önceki olan bu bölümde, hem dünyada aklın yerine ilişkin karamsar değerlendirmenin, hem de bunun pek de o kadar kötü bir şey olmayabileceği duygusunun hatalı olduğu konusunda sizi ikna etmeye çalışacağım. Bütün çılgınlıklarına rağmen, modern toplumlar giderek daha akıllı davranıyor ve başka şeyler eşitse daha akıllı bir dünya, şiddetin de daha az olduğu bir dünya anlamına geliyor.

Bu kanıtlara dönmeden önce, izninizle akla karşı bazı önyargıları gidermek istiyorum. George W. Bush'un başkanlık dönemi sona erdiğine göre, entelektüel olmayan liderlerin bizim için daha iyi olduğu teorisinin hayli utanç verici olduğunu söyleyebiliriz ve bu utancın nedenlerini sayıya dökebiliriz. Kamuya mal olmuş kişilerin psikolojik özelliklerini ölçmenin sevimsiz bir tarihi olduğu açık, ama psikolog Dean Simonton'un geliştirdiği, güvenilir ve (psikometri teknikleri açısından) doğru, politik açıdan da tarafsız birkaç historiometrik ölçüm var.²⁰⁸ Araştırmacı George Washington'dan George W. Bush'a kadar 42 başkan kapsayan bir veri setini analiz ettiğini ve başkanın tarafsız tarihçiler tarafından değerlendirilen performansıyla hem ham veri olarak zekası, hem de yeni fikirlere açıklık ve değerleri arasında anlamlı bir bağıntı olduğunu bildiriyor.²⁰⁹ Gerçi Bush'un kendisi nüfusun zeka ortalamasının hayli üzerinde, ama başkanlar arasında alttan üçüncü sırada yer alıyor ve deneyimlere açıklık açısından 0-100 arasındaki bir ölçekte en düşük skor olan 0,0 ile tartışmasız sonuncu geliyor. Simonton çalışmasını 2006'da, Bush'un başkanlık görevi sona ermeden önce yayımladı, ama o zamandan bu yana üç tarihçi tarafından yapılan araştırmalar bu

²⁰⁷ Nazi soykırımından Aydınlanmayı sorumlu tutmak: Bkz. Menschenfreund, 2010. Soldan örnekler arasında Zygmunt Bauman, Michael Foucault ve Theodor Adorno'yu sayabiliriz; din savunucularından örnekler arasında da *What's so Great About Christianity?* adlı kitabıyla Dinesh D'Souza ve Richard John Neuhaus gibi muhafazakarlar sayılabilir; bkz. Linker, 2007.

²⁰⁸ Simonton, 1990.

²⁰⁹ Simonton, 2006.

bağıntıyı açıkça ortaya koyuyor: Bush 42 başkan arasında 37., 36. ve 39. sırada yer alıyor.²¹⁰

Vietnam'a gelince, bu görüşlerin altında yatan fikir olan, Kennedy ve Johnson'ın danışmanları daha az zeki olsa Amerika Birleşik Devletleri savaştan kaçınılabirdi düşüncesi de pek ikna edici değil; nitekim onlar sahneden çekildikten sonra başkan olan Richard Nixon ne en iyi başkandı ne de başkanların en zekisi ama onun döneminde savaş daha da acımasızca yürütüldü.²¹¹ Başkanın zekasıyla savaş arasındaki ilişkiyi de nicel ölçümlerle değerlendirmek mümkün. 1946 (PRIO veri setinin başlangıç tarihi) ile 2008 arasında başkanların zeka katsayısıyla söz konusu kişilerin başkanlık döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin dahil olduğu savaşlardaki çatışma kaybı sayısı arasında, 0,45 bağıntı katsayısıyla negatif bir ilişki olduğu görülüyor.²¹² Bu durumda başkanın zeka katsayısındaki her bir puan artışı sayesinde çatışmalarda kaybedilen insan sayısının 13 440 azalacağını söylemek mümkün, ama savaş sonrası dönemde kafaları en iyi çalışan üç başkan olan Kennedy, Carter ve Clinton'ın ülkeyi yıkıcı savaşlardan uzak tuttuğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Holokost'un Aydınlanmanın ürünü olduğunu ileri süren düşünceye gelince, bu müstehcen değilse bile gülünç olduğu açık. Altıncı bölümde gördüğümüz gibi, 20. yüzyılda yaşanan değişiklik, soykırımların yapılmasından çok bunların kötü bir şey olarak algılanmaya başlanmasıydı. Holokost'un tantanalı teknik ve bürokratik işlemleri, bu soykırımın insani bedelini anlamak açısından belirleyici önem taşımayan ayrıntılar ve ortalığın kana bulandığı Ruanda soykırımı, kit-le katliamları için ille bu gibi süslemeler gerekmediğini açıkça ortaya koyuyor. Aynı dönemdeki milliyetçi, romantik militarist ve komünist hareketler gibi, Nazi ideolojisi de, Erasmus, Bacon, Hobbes, Spinoza, Locke, Hume, Kant, Bentham, Jefferson, Madison ve Mill'in düşüncelerini birbirine bağlayan çizginin değil, 19. yüzyıldaki Aydınlanma karşıtlığının meyvesiydi. Gerçek bilimin kısa sürede gösterdiği gibi, Nazizmin bilimsellik iddiaları baştan sona saçma bir sahte bilimsellikti. Filozof Yaki Menschenfreund yeni yayımlanan parlak bir makalede Holokost'tan Aydınlanma rasyonalitesinin sorumlu olduğunu öne süren teoriyi değerlendiriyor:

Nazi ideolojisinin irrasyonel olmakla kalmadığını, aslında antirasyonel olduğunu görmeksizin, böylesine yıkıcı bir politikayı anlamak mümkün değil. Bu ideoloji Alman ulusunun Hristiyanlık öncesi geçmişi olan paganı yüceltiyor, romantik doğaya dönüş ve daha "organik" bir var oluş fikirlerinden besleniyor ve dünyanın sonunu getirecek ve ırklar arasındaki ebedi savaşı sonuçlandıracak mahşer günleri beklentisini besliyordu.... Rasyonalizmin hor görülmesi Nazi

²¹⁰ C-Span 2009 Historians Presidential Leadership Survey, C-SPAN, 2010; J. Griffin & N. Hines, "Who's the greatest? The Times U.S. presidential rankings," *Times*, 24 Mart 2010; Siena Research Institute, 2010.

²¹¹ Nixon 210. nottaki belirtilen tarihçiler anketlerinde 42 başkan arasında 38., 27. ve 30. geliyor, zeka açısından da 25. geliyor; bkz. Simonton, 2006, tablo 1, s.516, kolon I-C (IQ değerleri en inandırıcı olduğu için tercih edilmiştir).

²¹² Başkanın IQ değeriyle ABD'nin başta gelen ya da ikincil katılımcı olduğu bütün savaş yıllarındaki çatışma kayıpları arasındaki bağıntı ve regresyon eğimi. Çatışma kayıpları: PRIO çatışma kayıpları veri setinden "En İyi Tahmin" rakamları (Lacina, 2009); IQ tahminleri: Simonton, 2006, tablo 1, s.516, kolon I-C.

düşüncesinin özünü oluşturunuyordu; bu hareketin ideologları dünyanın doğal ve doğrudan deneyimlenmesi olan *weltanschauung* ("dünya görüşü") ile kavramlaştırma, hesaplama ve teorikleştirme yoluyla gerçeği parçalara ayıran "yıkıcı" entelektüel aktivite olarak nitelendirdikleri *welt-an-denken* ("dünya üzerine düşünme") arasındaki çelişkiyi vurguluyorlardı. Naziler "dejenere" bir liberal burjuva yaklaşım olarak nitelendirdikleri aklın kutsanmasının karşısına, uzlaşmalar ya da ikilemlerle engellenip karartılmamış özgün bir kendiliğinden yaşam düşüncesini çıkarıyorlardı.²¹³

Son olarak da aklın, arka planda her şeye egemen olmaya çalışan duyguların gücüyle baş edemeyeceği fikrini ele alalım. Psikolog David Pizarro ve Paul Bloom bunun ahlaki ikilemler karşısında yaşanan ahlaki sersemleme ve diğer derin bedensel tepkileri abartma anlamına geldiğini ileri sürüyorlar.²¹⁴ Kararlara sezgiler yön verse bile, sezginin kendisi de geçmişteki bir ahlaki akıl yürütmenin mirası olabilir; kökeninde bir yemek masasındaki tartışmanın mı, kişisel bir irdelemenin mi, yoksa geçmişteki tartışmaların ürünü olan normların özümsemesinin mi yattığı fark etmez. Vaka çalışmaları bireyin yaşamındaki kritik anlarda (örneğin, bir kadının gebeliği sonlandırma kararında) ya da toplum tarihinin kritik anlarında (örneğin yurttaş hakları, kadın hakları, gey hakları gibi mücadeleler ya da savaşa girme kararı gibi durumlarda) insanların acı veren bir irdeleme sorgulama sürecinden geçebildiklerini gösteriyor. Tarih boyunca birçok ahlaki değişikliğin sancılı bir süreç sonucunda oluşturulmuş entelektüel fikirlerden kaynaklandığını ve bu fikirlere şiddetle karşı çıkıldığını gördük. Bu tartışmalar sona erdiğinde de, kazanan taraf kendini insanların duyarlılıklarında emniyete alıyor ve izini kaybettiriyordu. Örneğin, günümüzde birine inanç sapkınlarını yakalamı mı, köleler edinelim mi, çocukları kırbaçlayalım mı ya da suçlulara tekerlek işkencesi yapalım mı diye sorulsa, karşımızdaki kişi dehşete düşecektir, oysa birkaç yüzyıl önce tam da bu tartışmalar yapılıyordu. Joshua Greene'in beyin taramasıyla yürütülen tramvay problemi çalışmalarında sezgilerle akıl yürütme arasındaki alış verişin nöroanatomi temellerini bile görme imkanı bulduk: bu moral yetilerin her birinin kendine özgü bir nörobiyolojik merkezi var.²¹⁵

Ünlü sözlerinde Hume "akıl tutkuların kölesidir ve öyle olması gerekir." derken, insanlara pat diye akıllarından geçeni ortaya dökmelerini, zıvanadan çıkmalarını ya da Bay Yanlışın ayaklarına kapanmalarını önermiyordu.²¹⁶ Mantıksal bir irdeleme yapıyor ve aklın özünde doğru bir önermeden bir sonrakine geçmeyi sağlayan bir araçtan başka bir şey olmadığını ve bu önermelerin taşıdığı değerle ilgilenmediğini belirtiyordu. Yine de, aklın neden "bünyemizin barındırdığı" "bazı güvercin özellikleriyle" işbirliği içinde "zihinsel kararlarımızı yönetmesi" gerektiğini ve akıl yoluyla "diğer her şeyin eşit olması durumunda insanlık için

²¹³ Menschenfreund, 2010.

²¹⁴ Duygusal köpek ve akılcı kuyruk: Haidt, 2001. Ahlaki akıl yürütme ve ahlaki sezgi: Pizarro & Bloom, 2003.

²¹⁵ Greene, 2011; Greene ve ark., 2001.

²¹⁶ Hume, 1739/2000, s.266.

yararlı, insana hizmet eden serinkanlı tercihler üreterek bunları insanlık açısından zararlı ve tehlikeli olanların üzerine" çıkarmanın önemli olduğunu açıklayabilecek birkaç neden var. Gelin şimdi akla dayanma yoluyla şiddet oranlarında azalma sağlanabilecek birkaç yolu ele alalım.

Bu nedenlerin en önemlilerinden biri Kronolojik olarak Hümanist Devrimin Bilimsel Devrim ve Akıl Çağından sonra gelmesi; Voltaire'in saçmalıkların korkunç sonuçlara yol açabileceği sözlerinin altında yatan düşünce de bu. Tanrıların kurban istediği, cadıların büyü yaptığı, inanç sapkınlarının cehennemde yanacağı, Yahudilerin kuyuları zehirlediği, hayvanların duyguları olmadığı, çocukların cinli olduğu, Afrikalıların canavarlar olduğu ve kralların gücünün kutsal bir hakka dayandığı türünden boş inançların teşhir edilmesi sonucunda, birçok şiddet gerekçesinin altındaki toprağın oyulması da kaçınılmazdı.

Akıl yürütme yetisini kullanmanın ikinci yatıştırıcı etkisi, onun özdenetimle ele ele iş görmesi. Hatırlarsanız, bireylerde bu iki özellik arasında istatistiksel bağlantı var ve beyindeki fizyolojik alanları birbiriyle örtüşüyor.²¹⁷ Zaten kişiye kendini kontrol etme nedenlerini sağlayan, eylemlerinin uzun dönemli sonuçlarını ortaya çıkaran da akıl yürütme.

Kaldı ki, özdenetim kişinin geleceğine zarar verecek acele kararlardan kaçınmanın ötesinde yararlar sağlıyor. Haklılığı daha kolay gösterilebilecek güdülerimiz lehine temel içgüdülerimizden bazılarını bastırabiliyoruz. İnsanların beyaz ve siyah yüzleri nasıl çabucak *iyi* ya da *kötü* sözcükleriyle bağlantılandıklarını ölçen sinsi bazı laboratuvar teknikleriyle ve amigdaladaki aktivitelerin izlendiği nörolojik görüntüleme deneyleriyle, birçok beyaz Amerikalının Afrikalı Amerikalılara karşı hafif bir negatif derin bedensel tepkileri olduğu gösterildi.²¹⁸ Oysa Afrikalı Amerikalılara karşı tutumlarda yaşanan, Şekil 7-6, 7-7 ve 7-8'de açıkça gördüğümüz türden büyük değişiklikler ve günümüzde beyazların ve siyahların karşılıklı saygıyla birlikte yaşıyor ve çalışıyor olmaları, insanların akıl yürütme sayesinde bu gibi önyargıların pekâlâ üstesinden gelebildiklerini de ortaya koyuyor.

Akıl yürütme ahlak hissiyle de etkileşime girebilir. Dört ilişki modelinin her birinde ahlaki dürtüler kendine özgü bir akıl yürütme üslubuyla doğuyor. Bu akıl yürütme tarzlarının her biri matematiksel bir ölçekle eşleştirilebiliyor ve yine her birinin belli bir bilişsel sezgi ailesi çerçevesinde hayata geçirildiği görülüyor.²¹⁹ Toplulukçu Paylaşım (sınıflandırıcı ya da nominal ölçek adı verilen) ya hep ya hiç kategorileriyle düşünüyor: bir kişi kutsal grubun ya içindedir ya da dışında. Bu tarza denk düşen bilişsel zihniyet, saf özleri ve potansiyel kirleticileriyle sezgisel biyoloji. Otorite Sıralaması ise sıralamalı ölçek kullanıyor: haki-miyet hiyerarşisinin doğrusal sıralaması. Bilişsel aracı sezgisel bir uzay, kuvvet ve zaman fiziki: serilerde üst sıralardaki kişilerin daha iri, daha güçlü, daha uzun olduğu ve daha önde geldiği varsayılıyor. Eşitlik Eşlemesi aralıklı ölçek kullanarak iki şeyden hangisinin daha büyük olduğunu belirleyecek karşılaştırmaları mümkün kılıyor ama bunları orantılamıyor. Şeyleri sıralamak, saymak ya

²¹⁷ Zeka ile özdenetimin bağıntısı: Burks ve ark., 2009; Shamosh & Gray, 2008. Beyinde özdenetim ve zeka: Shamosh ve ark., 2008.

²¹⁸ Phelps ve ark., 2000.

²¹⁹ Fiske, 2004a.

da terazide tartmak gibi somut işlemleri öngörüyor. Bunlardan yalnızca Piyasa Değeri (ve onun bir parçası olan Rasyonel–Legal zihniyet) *orantılılık* açısından akıl yürütmeye olanak veriyor. Rasyonel–Legal model sembolik matematiğin ke-sirler, yüzdelere ve üssel değerler gibi sezgisel olmayan araçlarını gerektiriyor. Daha önce belirttiğim gibi, bu da evrensel olmaktan çok uzak ve bilişsel süreçleri güçlendiren, okuryazarlık ve matematiğe yatkınlık gibi beceriler gerektiriyor.

Orantılılık sözcüğünün matematiksel anlamı yanında ahlaki bir anlamı da olması rastlantı değil. Günün birinde yer yüzünde şiddetin sırta kadem basacağını yalnızca vaizler ve pop şarkıcıları ileri sürüyor. Talancı saldırıları caydırmak ya da caydırılamayanların gücünü kırmak için, yedek bir güç olarak tutulsa bile, daima polis ya da ordu tarzında ölçülü bir şiddete ihtiyaç duyulacaktır. Ancak daha büyük bir şiddeti önlemek için gerekli minimal şiddetle, ölçsüz bir zihnin hoyrat adalet eylemlerine başvurabileceği öfke patlamaları arasında bu yük bir fark var. Özellikle kendine yontucu yanlılık ölçeğiyle uygulanan kaba bir kısasa kısas yaklaşımı sonucunda, zalim ve sıradışı ceza uygulamaları, yaramaz çocukların hoyratça dövülmesi, savaşta misilleme amaçlı yıkıcı saldırılar, ıvır zıvır hakaretlere ölümcül misillemelerle yanıt verme ve gelişmekte olan ülkeler dünyasında berbat hükümetlerin başkaldırıları vahşice ezmesi gibi türlü çeşitli şiddet uygulamaları ortaya çıkıyor. Aynı şekilde, ahlaki ilerlemelerin çoğunun zor kullanmaktan bütünüyle kaçınma yoluyla değil, zoru dikkatle ve ölçülü dozda uygulamakla sağlandığı görülüyor. Buna örnek olarak Beccaria'nın faydacı yaklaşımları ardından gelen ceza yaptırımını reformunu, aydınlanmış anne babaların çocuklara ölçülü cezalar uygulamalarını, şiddete başvurmaktan kaçınılan sivil itaatsizlik ve pasif direniş eylemlerini, modern demokrasilerin provokasyonlara verdiği ölçülü yanıtları (askeri manevralar, uyarı ateşleri, askeri tesislere yönelik cerrahi kusursuzlukta saldırılar) ve çatışma sonrası uzlaşmalarda çıkarılan kısmi afları verebiliriz. Şiddetteki bu azalmaların gerçekleşmesi için orantılılık hissinin gelişmesi, kendini doğal akışa bırakmayan, akıl yürütmeyle beslenmiş bir kafa yapısı gerekiyor.

Akıl yürütme, şiddete kazanılacak bir yarışma gibi yaklaşmak yerine onu zihinsel bir kategori olarak soyutlayıp, çözülecek bir problem gibi ele aldığında da şiddet karşıtı bir güce ulaşabilir. Homeros'un Yunanlıları, yok edici savaşların yukardaki kuklacıların sadist oyunları olduğunu düşünüyorlardı.²²⁰ Bunun da hayli soyutlama gerektirdiği açık: savaşın hilekar ebedi düşmanlarının kusuru olduğunu öne sürerek kendilerini sorumluluktan kurtarıyorlardı. Ancak savaşın suçu tanrıların sırtına yıkıldığında, ölümlüler için savaşların azalmasını sağlayacak birçok pratik fırsatın da önü kapanıyor. Ahlaki savaş karşıtlığı da ona bir bütün olarak yaklaşıyor, ama işgalci ordunun kapıda olduğu durumlarda ne yapmak gerektiği konusunda pek az ipucu sunuyor. Grotius, Hobbes, Kant ve diğer bazı modern düşünürlerin yapıtları bu konuda gerçek bir değişiklik anlamına geliyordu: bu düşünürler entelektüel bir yaklaşımla savaşı proaktif kurumsal önlemlerle çözülebilecek bir oyun teorisi problemine dönüştürüyorlardı. Nitekim, yüzyıllar sonra, Uzun Barış ve Yeni Barış süreçlerinde bu düzenlemelerin bir bölümü, örneğin Kant'ın demokratikleşme, alışveriş ve bir uluslararası

²²⁰ Gottschall, 2008.

topluluk üçlüsü savaş sıklıklarını azaltmaya yardımcı olacaktı. Ve Kennedy ve Kruşçev'nin bilinçli bir yaklaşımla bunu iki tarafın da itibarını yitirmeden kaçınmaları gereken bir tuzak olarak yeni bir çerçeveye oturtmalarıyla, Küba Füze Krizi'nin çözülmesi mümkün oldu.

Bu Rasyonalite gerekçelerinden hiçbiri, rasyonalitenin düşünen kişinin bir hedefe ulaşmak için kullandığı, tutkulara bağımlı bir araçtan başka bir şey olmadığı görüşünü ileri süren Hume'un yaklaşımı açısından anlamlı değil. Akıl barış ve uyuma giden yolu gösterebilir, ama bunun için akıl yürütenin barışı ve uyumu istemesi gerekir. Kaldı ki, akıl yürüten savaştan ve çatışmadan haz duyuyorsa, akıl savaşa ve çatışmaya giden yolu da gösterebilir. Rasyonalitenin akıl yürüten kişiyi daha az şiddet *istemeye* yönlendirmesini beklemek için herhangi bir nedenimiz var mı?

Yalın kat mantıkla bakıldığında bu sorunun yanıtı hayır olacaktır. Ama evet yanıtına geçmek de zor değil. Bunun için yalnızca iki koşul gerekiyor. Birincisi akıl yürütenlerin kendi esenliklerine önem vermeleri: ölmektense yaşamak, sakat kalmaktansa vücut bütünlüklerini korumak ve günlerini ıstırap çekerek geçirmektense rahat bir yaşam sürdürmek istemeleri gerek. Tek başına mantık onları bu gibi tercihlere zorlamıyor. Ama bütün doğal seçim ürünlerinde –aslında, her şey bir yana, entropinin tahribatına akıl yürütebilecek kadar uzun bir süre direnmeyi başarmış herhangi bir failde– bunların var olma olasılığı yüksek.

İkinci koşul akıl yürütenin, kendi esenliklerine önem veren, mesaj alıp verebilen ve birbirlerinin düşüncesini anlayabilen faillerden oluşan bir topluluğun parçası olmasını gerektiriyor. Mantıksal açıdan bu varsayım da zorunlu değil. Yalnız başına akıl yürüten bir Robinson Crusoe ya da tebaasının gözünde doku-nulmaz olan bir Galaktik Otorite figürü hayal ettiğimizde bu böyle. Ama doğal seçim yapayalnız akıl yürüten bir fail üretmez, çünkü evrim topluluklar üzerinde çalışıyor ve özellikle *Homo sapiens* rasyonel bir hayvan olmanın ötesinde dil kullanan sosyal bir hayvan. Otorite figürüne gelince, büyük başın derdi büyük olur. İlkel açıdan bakıldığında, onun bile iktidardan düşürülme olasılığı karşısında kaygılanması ve astlarıyla ilgilenmesi gerekecektir.

Dördüncü bölümün sonunda gördüğümüz gibi, kişisel çıkar ve sosyallik varsayımları akılla birleştğinde şiddetten uzak durmayı hedefleyen bir ahlak anlayışına ulaşabiliyor. Şiddet, taraflardan herhangi birinin ötekine karşı kullanılarak yarar sağlayabileceği, buna karşılık iki tarafın da ondan kaçınmaları durumunda her ikisinin de yarar sağlayacağı bir Tutsak İkilemi, çünkü karşılıklı saldırganlığın iki tarafın da kan revan içinde kalmasına ya da ölümüne yol açacağı ortada. Oyun teorici bu ikilemi tanımlarken, iki tarafın birbiriyle konuşmasına izin verilmeyen, konuşmalar bile koşulların birbirlerine güvenmelerini imkansız kılan bir durumu öngörüyorlar. Ama gerçek yaşamda insanlar konuşabilirler ve verdikleri sözleri duygusal, sosyal ya da yasal yollardan garantileyebilirler. Ve taraflardan biri öteki tarafı kendisine karşı saldırgan davranmamaya çağırdığı anda, kendisinin de önünde karşı tarafa saldırmamayı kabul etmek dışında bir seçenek kalmaz. "Bana saldırırsan bu senin için kötü olur!" dediği anda, "Sana saldırırsam bu benim için kötü olur" sözünü de vermiş olur, çünkü

mantık “ben”le “sen” arasında ayrım yapamaz. (Aslında, konuşma sürecinde sıranın her değişmesinde anlam da kayar.) Filozof William Godwin’in dile getirdiği gibi, “Benim’ zahirinin sihir gücü mü var, nasıl oluyor da tarafsız hakikat temelinde verilen kararlara sırtımızı dönmek için bize gerekçeler sunabiliyor?”²²¹ Akıl Mike ve Dave ya da Lisa ve Amy ya da akla gelen herhangi iki kişi arasında da ayrım yapamaz, çünkü mantık açısından bakıldığında bunların hepsi birer *x* ya da *y*’dir. Dolayısıyla, bir kişiyi *akla hitap yoluyla* nedenlerini ortaya koyarak size zarar vermektan caydırmaya çalıştığınız anda, genel olarak zarar vermektan kaçınma sözünü de vermiş olursunuz. Aklınızla ne kadar övünürseniz, her alanda onu kullanmaya ve başkalarını onunla ikna etmeye ne kadar çalışırsanız, o ölçüde aklınızı evrensel çıkarlar uğruna kullanmak zorunda kalırsınız; şiddetten kaçınmak da bunun bir parçası olur.²²²

Kuşkusuz insanlar bir ilk Akıl durumunda yaratılmadılar. Atalarımız kuşuksuz maymunlar zamanında, yüz binlerce yılı küçük çeteler halinde yaşayarak geçirmişiz ve avcılık, toplayıcılık ve sosyalleşmeye hizmet edecek bilişsel süreçlere evrilmişiz. Atalarımızın akıl yürütme ve onu daha geniş bir alana uygulama yetisini geliştirebilmeleri için okuryazarlık, kentler ve uzun mesafelere seyahat ve uzak yerlerle iletişim olanaklarına sahip olmaları gerekiyordu ve bu süreç hâlâ sürüyor. Çağlar boyunca bilenen kolektif rasyonalitenin şiddet yanlısı dar görüşlü ve çabuk parlayan dürtülerimizi giderek azaltmasını ve bizi sayıları sürekli artan rasyonel faillere tıpkı onların bize davranmalarını istediğimiz tarzda davranmaya zorlamasını beklerdik.

Bilişsel yetilerimiz pek bu yönde gelişmemiş olabilir. Ama elinizde ucu açık bir akıl yürütme sistemi varsa, bu yeti yiyecek hazırlama ve müttefikler bulma gibi sıradan dünyevi endişeler zemininde evrilmiş olsa bile, onun diğer önermelerin sonucu niteliğinde önermeler geliştirmesini önleyemezsiniz. Bir kere anadilinizi ve anadilinizdeki tekerlemeleri öğrendikten sonra, saçma olsun olmasın bu tekerlemelerdeki mantık silsilesini izleyebilmenizi önleyecek hiçbir şey yoktur. Eğer 37 + 24 toplamasını yapmayı öğrendiyseniz, 32 + 47 toplamasının sonucunu çıkarmanızı da hiçbir şey önleyemez. Bilişsel bilimciler bu beceriyi *sistematiklik* olarak adlandırıyorlar ve onun dilin ve akıl yürütmenin temelindeki nöral sistemlerin ortak gücü sayesinde ortaya çıktığını söylüyorlar.²²³ O halde bir türün üyeleri birlikte akıl yürütme gücüne sahiplerse ve bu gücü yeterince kullanma fırsatı olması koşuluyla, eninde sonunda şiddetten uzak durma ve benzeri karşılıklı çıkar gözetme biçimlerinin yararını fark edip, bunları giderek daha fazla kullanmaya başlayacaklardır.

Bu, ilk kez Peter Singer tarafından formüle edilen şekliyle Genişleyen Çember teorisi.²²⁴ Gerçi ben onun metaforunu alıp, ötekinin gözünden bakma ya da bakış açısı alma olanaklarındaki artışın giderek daha farklı insan gruplarına duyduğuş hisler beslenmesine yol açtığı tarihi süreçleri isimlendirmede kullandım, ama Singer’ın kendisi duygulardan değil, zihinsel süreçlerden söz ediyor. Singer bir filozoflar filozofu ve çok eskilerden beri insanların başkalarının çıkarları-

²²¹ Aktaran Singer, 1981/2011, s.151-52.

²²² Nagel, 1970; Singer, 1981/2011.

²²³ Fodor & Pylyshyn, 1988; Pinker, 1994, 1997, 1999, 2007b.

²²⁴ Singer, 1981/2011.

na giderek daha fazla saygı gösterme doğrultusunda ilerlemek için *kafa yorma* gücüne sahip olduklarını savunuyor. Ve bu saygı dar bir sosyal çevrede omuz omuza yaşadığımız insanların çıkarlarıyla sınırlandırılmaz. Nasıl ki belli davranış idealini savunurken kendi çıkarınızı bir başkasının çıkarının üstünde tutamazsanız, aynı şekilde kendi grup üyelerinizin çıkarlarını da bir başka grubun çıkarlarının üstünde tutamazsınız. Singer'a göre, etik çember, yufka yüreklilikle değil kararlılıkla akıl yürütme sayesinde genişliyor:

Akıl yürütmeye başlamak yukarı doğru ilerleyip tepelerde gözden kaybolan bir yürüyen merdivene adım atmaya benzer. İlk adımı attıktan sonra, gidilecek mesafe bizim irademiz dışındadır ve önceden nerede duracağımızı bilemeyiz....

Yürüyen merdivenin ne olduğu konusunda bir fikrimiz olmasa, birkaç metre çıkmak amacıyla ona binip, ilerledikçe sonuna varmadan bu merdivenden inmenin hiç de kolay olmadığını fark ederdik. Aynı şekilde, akıl yürütme bir kere başladıktan sonra, onun nerede duracağını söylemek de çok zor. İnsan doğasının sosyal niteliği ve grup içinde ortak yaşamın gereksinimleri sonucunda kendi davranışlarını tarafsızca savunma fikri ortaya çıkar, ama akıl yürüten varlıkların düşüncesinde bu kendi başına ilerleyen bir mantığa dönüşür ve ufkunu genişleterek grubun sınırlarının ötesine geçer.²²⁵

Singer'ın örnek verdiği tarihi olaylar dizisinde, ilk Yunanların ahlaki çemberleri site devletiyle sınırlıydı; MÖ 5. yüzyıl ortalarına ait gayet ciddi bir kitabede dile getirilen şu komik sözler de bunu doğruluyor:

Bu anıt çok iyi bir adamın bedeni üzerine inşa edildi. Megaralı Pythion yedi adamı katletti ve bedenlerinde yedi mızrak ucu kırdı Üç Atina birliğini kurtaran bu adam... yeraltı dünyasına bu dünyada yaşayan hiçbir insana acı çekirtmeksizin, herkesin gözünde kutlanarak gitti.²²⁶

Yunanların diğer Yunanların başına felaket getirmemeleri ve onları köleleştirmemeleri gerektiğini ileri süren, bu kaderin yalnızca Yunan olmayanlarla sınırlı kalmasını savunan Platon, bu çemberi biraz genişletiyor. Modern çağa gelindiğinde Avrupalıların köleleştirmeme kuralını diğer Avrupalıları da kapsayacak şekilde genişlettiğini, ama Afrikalıların meşru av olmaya devam ettiğini görüyoruz. Tabii, günümüzde kölecilik herkes açısından yasadı.

Singer'ın metaforunda tek sorun ahlaki kaygılar tarihinin bir yürüyen merdivenden çok, bir katta adeta sonsuza kadar asılı kalıp, sonra sarsılarak bir üst kata çıkan, orada da bir süre asılı kaldıktan sonra yoluna aynı şekilde devam eden bir asansöre benzemesi. Singer'ın tarihinde neredeyse iki bin beş yüz yılı bulan bir sürede yalnızca dört farklı çember genişliğiyle karşılaşırız; bu da bir üst kata çıkmak için 625 yıl beklemek anlamına geliyor. Bu bir yürüyen merdivene benzetilemeyecek kadar sarsak bir süreç. Ama Singer ahlaki yaklaşımın engebeli bir yolda ilerlediğini kabul ediyor ve bunu büyük düşünürlere çok seyrekle rastlamamıza bağlıyor:

²²⁵ Singer, 1981/2011, s.88, 113-14.

²²⁶ Aktaran Singer, 1981/2011, s.112.

Sorgulayan bir ruhun ortaya çıkışının zamanlaması ve başarısı açısından bakıldığında, aslında tarih bir kaza kayıt cetveli. Yine de, akıl yürütme geleneksel ahlak çerçevesinde de serpiliş geliyorsa, uzun dönemde ilerleme kazara yaşanmış sayılmaz. Zaman zaman geleneğin düşüncelerine set çekmesinden rahatsız olan sıradışı düşünürler ortaya çıkar, çünkü "yasak bölge" işaretlerinden hoşlanmamak akıl yürütmenin doğasında vardır. Akıl yürütme özünde genişleyip yayılmacıdır. Her yerde uygulanabilme peşindedir. Her yeni uygulama, karşıt güçler tarafından ezilmediği sürece gelecek kuşaklara bırakılan akıl yürütme mirasının bir parçası olacaktır.²²⁷

Ama bu sıradışı düşünürlerin dünya tarihi sahnesine neden bu kadar seyrek çıktıklarını ve nasıl olup da akıl yürütmenin genişleyip yayılırken işi o kadar ağırdan aldığını anlamak kolay değil. İnsan rasyonalitesinin kölecilikte yanlış bir şeyler olduğunu kavraması için nasıl oluyor da binlerce yıl geçmesi gerekiyor? Bu soru çocukların dövülmesi, yalnız kadınlara tecavüz, yerli halkları yok etme, eşcinselleri hapse atma ya da bir kralın kırılan bomboş gururunu onarmak için savaşa girişme açısından da geçerli? Bütün bunların yanlış olduğunu anlamak için neden Einstein olmak gereksin ki?

Bunun nedenlerinden biri Akılın Yürüyen Merdiveni teorisinin tarihsel açıdan yanlış olması ve insanlığın ahlaki ilerleme yönündeki tırmanışına, akıldan çok yüreğin yol göstermesi olabilir. Bir başka olasılık da Singer'ın hiç değilse kısmen haklı olması, ama yürüyen merdivenin çok seyrek ortaya çıkan sıradışı düşünürler sayesinde değil, *herkesin* düşünce kalitesinin yükselmesi sayesinde ilerleyebilmesi. Belki de giderek kafalarımız daha iyi çalışıyor.

İster inanın ister inanmayın, kafalarımız *gerçekten* daha iyi çalışıyor. Filozof James Flynn 1980'lerin başlarında birden bire zeka testlerini satan firmaların düzenli aralıklarla skor normlarını yenilediklerini fark edince, kafasında bir şimşek çakıyor.²²⁸ Tanım gereği ortalama zeka katsayısının 100 olması gerekir, ama doğru yanıtlanan soru yüzdesi soruların zorluk derecesine göre değişen gelişigüzel bir sayıdır. Test uzmanları doğru yanıt yüzdesi ölçeğinden zeka katsayısı (IQ) ölçeğine geçmek için bir formül kullanmak zorundalar, ama anlaşılan bu formül sürekli zorlanmış. On yıllardır testlerdeki skorlar giderek yükselmiş, bu nedenle de 100 ortalamasını korumak için uzmanların sık sık formülle oynayıp, belli bir zeka katsayısı değerine ulaşmak için doğru yanıt sayısını artırmaları gerekmiş. Bunu yapmasalar bir zeka enflasyonu yaşanırdı.

Flynn bu enflasyonun engellenmesi gereken olumsuz bir şey olmadığını, bunun bize yakın tarih ve insan zihni konusunda önemli bir şey söylediğini fark ediyor. Önceki kuşaklarla aynı soru dizisi verilen yeni kuşakların bunların daha büyük bir bölümünü doğru yanıtladıkları anlaşılıyor. Demek ki, zeka katsayısını hesaplayan testler hangi becerileri ölçüyorsa, sonraki kuşaklar bunlarda giderek daha başarılı oluyorlar. Yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde zeka testleri dünyanın dört bir yanında yaygın biçimde uygulandığı, bazı ülkelerde de istisnasız bütün çocukların ve askere alınan her gencin bu testlerden geçtiği

²²⁷ Singer, 1981/2011, s.99-100.

²²⁸ Flynn, 1984; Flynn, 2007.

göz önüne alındığında, bir ülkede ölçülen şekliyle zekada zaman içinde yaşanan değişikliği hesaplamak mümkün. Flynn dünyada aynı zeka testinin yıllarca uygulandığı ya da skor normlarının sonuçları karşılaştırılabilir kıldığı veri setlerini incelemiştir. Sonucun her örnekte aynı olduğunu görmüş; zeka katsayısı test skorlarının zaman içinde arttığı ortaya çıkmıştır.²²⁹ 1994'te Richard Herrnstein ve siyaset bilimci Charles Murray bu fenomene Flynn Etkisi adını verdiler ve bu ad öylece kaldı.²³⁰

Flynn Etkisi gelişmekte olan ülkeler dünyasından bazı ülkeler de dahil olmak üzere otuz ülkede saptandı ve zeka testlerinin ilk kez kitlesel çapta uygulandığı Birinci Dünya Savaşı döneminden beri bu etki varlığını koruyor.²³¹ Britanya'daki daha eski bir veri seti Flynn Etkisinin 1877'de doğan (ama tabii erişkin yaşta test edilen) Britanyalı kohortla başlamış olabileceğini düşündürüyor.²³² Bunlar küçük artışlar değil: artış her on yılda bir zeka katsayısında üç puan artışa (bir standart sapmanın beşte birine) denk düşüyor.

Bu çok şaşırtıcı bir bulgu. Günümüzün ortalama ergeni zamanda geri gidebilse ve 1950'lerde test edilse, IQ skoru 118 çıkardı. Bu genç 1910'lara geri gidebilse, IQ skoru 130 çıkar ve çağdaşlarının yüzde 98'inden daha iyi puan alırdı. Evet, doğru okudunuz: Flynn Etkisini olduğu gibi kabul edersek, bugünün ortalama insanı 1910'ların yüzde 98'inden daha akıllı. Daha da çarpıcı bir dille ifade edersek, 1910'ların sıradan insanları zamanda ileriye doğru taşınıp günümüze getirilebilseler, ortalama IQ skorları zeka geriliğinin sınır değeri sayılan 70 olurdu. Zaman zaman katıksız genel zekayı ölçtüğü varsayılan Raven Progresif Matrisler testi sonuçları daha da büyük hızla artıyor. Bu durumda 1910'daki sıradan bir insanın IQ skoru günümüzde 50 olurdu ve zeka geriliği kategorisinin ortalarında bir yerde "orta derecede" ve "hafif" zeka geriliği kategorilerinin ortalarında bir noktada yer alırdı.²³³

Flynn etkisini olduğu gibi kabul edemeyeceğimiz açık. 1910 dünyasında elbette bugün olsa zihinsel engelli sayılacak insanlar yaşamıyordu. Birçok yorumcu Flynn Etkisinin doğru işlediğini kanıtlamaya çalıştı, ama bunu kimse başaramadı. Eşitlikçi soldaki yazarlar ve insanın çabalarsa bir yerlere gelmeyi başarabileceğini savunanlar, zaten uzun süredir zeka kavramını ve onu ölçtüğünü iddia eden araçları yerin dibine batırmaya çalışıyorlardı. Ama insanlar arasındaki bireysel farklılıkları araştıran bilim insanlarının hemen hepsi zekanın ölçülebileceğini, kişinin yaşamı boyunca büyük ölçüde değişmeden kaldığını ve her seviyede akademik ve mesleki başarı açısından bir tahmin göstergesi olduğunu düşünüyorlar.²³⁴ On yıllardır okullarda testlerle çocukların canına okundukça, bu çocukların test ustalarına dönüştüklerini düşünebilirsiniz. Ama Flynn'ın söylediği gibi, zaman içinde test sistemine gösterilen rağbetin azalıp artmasına karşın, sonuç-

²²⁹ Flynn, 2007, s.2; Flynn, 1987.

²³⁰ Herrnstein & Murray, 1994.

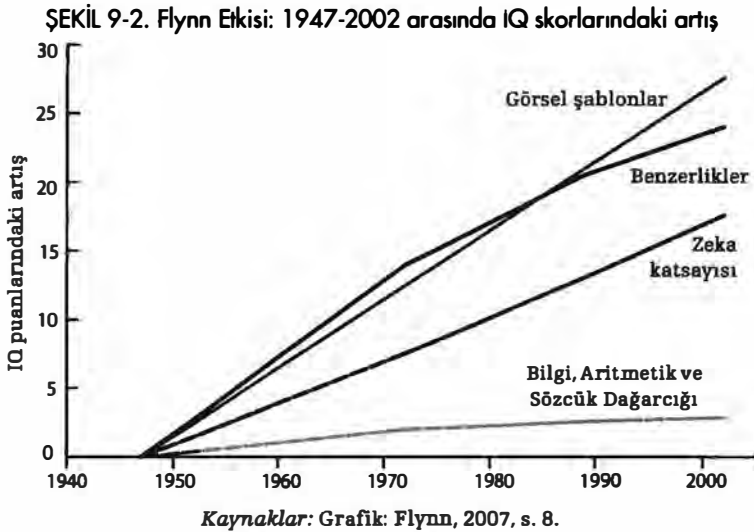
²³¹ Flynn, 2007, s.2.

²³² Flynn, 2007, s.23.

²³³ Flynn, 2007, s.23.

²³⁴ Zeka konusunda bilim insanları arasındaki görüş birliği: Deary, 2001; Gottfredson, 1997a; Neisser ve ark., 1996. Yaşamdaki başarı tahmin göstergesi olarak zeka: Gottfredson, 1997b; Herrnstein & Murray, 1994.

lardaki artışın istikrarlı olduğu görülüyor.²³⁵ Bu artışın nedeni “*Romeo ve Juliet*’i kim yazdı?” türünden test sorularının giderek ortak bilgiye dönüşmesi, sözel bölümde kapsanan sözcüklerin gündelik dile yayılması ya da okullarda aritmetik problemlerinin giderek daha erken yaşta öğretilmesi olabilir mi? Ama zeka testi sonuçlarındaki en büyük artışın *tam da* bilgiyi, sözcük haznesini ya da aritmetiği ölçmeyen bölümde gözlemlendiği bildiriliyor.²³⁶ En büyük artış soyut düşünce alanında gözlemleniyor; bunlar benzerlikleri (“Metreyle santimetrenin ortak özelliği ne?”) ve analojileri (“KUŞ ile YUMURTA arasındaki ilişkinin benzeri AĞAÇ ile ne arasında var?”) test eden ve görsel şablonları ilgilendiren (testi yanıtlayan kişiden bir ızgara üzerine işlenmiş geometrik şeklin eksik olan sağ alt bölümünü tamamlamasını, örneğin her bir sırada giderken şeklin sınırının belirlemeyi, dikey bir çizginin kaldırılmasını ve boş bir alanın siyaha boyanmasını gerektiren türden) sorular. Zaman içinde *en düşük* artış sözcük dağarcığı ve matematik soru gruplarında ve bu tür sorularla dolu testlerde gözlemleniyor; nitekim, bu tür soruların ağır bastığı SAT sonuçlarında bazı yaş gruplarında yıllar içinde hafif bir gerileme bile gözlemlendiği olmuş.²³⁷ Şekil 9-2 Amerika Birleşik Devletleri’nde 1940’ların sonlarından bu yana zeka testi sonuçlarında ve çeşitli zeka testi alt gruplarında gözlemlenen artışlar veriliyor.



Flynn Etkisi bilim dünyasına düşen bir bombaydı, çünkü yalnızca Şablonlar ve Benzerlikler alt gruplarındaki gelişmeye odaklanılırsa, zaman içinde *genel zekanın* arttığı sonucuna varmak gerekecekti. Bu alt testlerin tek başlarına katıksız genel zeka düzeyini ölçtüğü varsayılıyordu, çünkü insanların birbirine benzemeyen bir dizi testte iyi ya da kötü sonuç almalarıyla bu test sonuçları arasında güçlü bir bağıntı vardı. Bu eğilim *g* olarak adlandırılıyor ve *g*’nin varlığı genellikle zi-

²³⁵ Flynn, 2007, s. 14.

²³⁶ Flynn, 2007; Greenfield, 2009. Ayrıca bkz. Wicherts ve ark., 2004.

²³⁷ Flynn, 2007, s.20; Greenfield, 2009.

hinsel test uygulamaları bilimindeki en önemli keşif sayılıyor.²³⁸ İster matematik, sözcük dağarcığı, geometri, mantık olsun, ister okuduğunu anlama ya da olgusal bilgi düzeyi, zekayı ölçtüğü kabul edilen herhangi bir testte iyi sonuç alan kişiler diğer testlerde de iyi sonuç alma eğiliminde oluyordu. Bu ille de beklenen bir sonuç değildi. Hepimiz iki kelimeyi bir araya getirmekte zorlanan parlak matematik zekaları, basit bir hesabı yapamayan şairler tanımışızdır ve beyinde farklı zeka türlerinin birbirlerini dengeledikleri, beyninizde matematikle uğraşan ne kadar çok sinirsel alan varsa dile ayrılan alanın da o kadar azalacağını ya da bunun tam tersinin gözlemlenebileceğini düşünebilirdik. Ama bunun pek de öyle olmadığı anlaşıldı. Gerçekten de bazı kişiler matematikte diğerlerinden daha iyiler, diğer bazı kişiler de dilde diğerlerinden daha iyiler, ama genel nüfusla karşılaştırıldığında bu iki yetenek arasında paralellik olduğu görülüyor ve bu zeka kavramıyla bağlantılandığımız bütün yetenekler açısından da geçerli.

Kaldı ki, genel zeka büyük ölçüde kalıtsal bir özellik ve aile ortamından pek az etkileniyor (ama kültürel ortamdan etkilenmesi mümkün).²³⁹ Bunu biliyoruz, çünkü erişkin yaştaki *g* değerleri açısından doğumda birbirlerinden ayrılmış tek yumurta ikizleri arasında güçlü bir bağıntı olduğu görülürken, aynı ailede yetişen evlat edinilmiş kardeşler arasında bu gözlemlenmiyor. Genel zeka nöral yapı ve işlevi ölçen, bilgi işleme hızı, genel beyin büyüklüğü, serebral korteksteki gri madde kalınlığı ve bir korteks bölgesini diğer korteks bölgelerine bağlayan beyaz maddenin yapısal bütünlüğü gibi birkaç özellekle bağıntılı.²⁴⁰ Büyük bir olasılıkla *g* her biri beyin işlevi üzerinde küçük bir etki yapan çok sayıda genin ortak etkisini yansıtıyor.

Flynn Etkisinin bomba tesiri yapmasının asıl nedeni bunun büyük bir olasılıkla çevresel bir etki olması. Doğal seçilimin kuşaklarla ölçülebilen bir hız sınırı var, oysa Flynn Etkisi on yıllar, hatta yıllar içinde ortaya çıkabiliyor. Flynn kendi adıyla anılan bu etkinin beslenmeye, genel sağlığa ve yerel topluluk dışından evlenmelerdeki artış ve iyileşmelere bağlı olmadığını da gösterdi.²⁴¹ Flynn Etkisinin arkasında her ne varsa, bu insanların genleriyle, beslenme olanaklarıyla, aşılarda ya da eş bulma havuzlarıyla değil, büyük bir olasılıkla *bilişsel çevreleriyle* ilişkili.

Flynn Etkisi gizeminde çığır açıcı bir bulgu, bu artışların genel bir zeka artışı anlamına *gelmediğinin* fark edilmesi olacaktı.²⁴² Genel bir artış olsa, sözcük dağarcığı, matematik ve ham bellek gücü de dahil olmak üzere bütün alt skorlarda, her bir alt testin *g* ile bağıntısı oranında bir yükseliş görülmesi gerekirdi. Oysa yükseliş Benzerlikler ve Şablonlar alt setlerinde yoğunlaşıyordu. Çevredeki gizemli faktör her neyse, güçlendirdiği zeka bileşenlerinde çok seçici: ham beyin gücünü yükseltmiyor, soyut akıl yürütmenin alt testlerinde iyi skorlar almak için gerekli yetileri destekliyor.

²³⁸ Deary, 2001; Flynn, 2007; Neisser ve ark., 1996.

²³⁹ Bouchard & McGue, 2003; Harris, 1998/2008; Pinker, 2002; Plomin ve ark., 2008; Turkheimer, 2000.

²⁴⁰ Chiang ve ark., 2009; Deary, 2001; Thompson ve ark., 2001.

²⁴¹ Melez üstünlüğüne bağlı olmayan Flynn Etkisi: Flynn, 2007, s.101-2. Sağlık ve beslenmedeki iyileşmelere bağlı olmayan Flynn Etkisi: Flynn, 2007, s.102-6.

²⁴² Flynn, 2007; Wicherts ve ark., 2004.

Büyük bir olasılıkla Flynn Etkisi birkaç nedene bağlı ve bunlar yüzyılın farklı dönemlerinde farklı güçte etki yapmış olabilir. Görsel şablonlarla ilgili gelişmelerin ardında giderek artan ölçüde yüksek teknoloji ve sembollerden zengin bir ortamda yaşıyor olmamızın ve bunun insanları görsel örüntüleri analiz etmeye ve bunları birtakım ihtiyari kurallarla bağlantılandırmaya zorlanmasının rolü olabilir.²⁴³ Ama görsellerdeki bu ustalaşma zekadaki gelişmeleri anlamada yalnızca tali boyutlardan biri; belki de asıl üzerinde durulması gereken bu gelişmenin ahlaki akıl yürütmeyle ilgili boyutu. Flynn giderek gelişen bu yeni yetiyi (bilimsel düşünce öncesi yaklaşımdan farklılaştırarak) bilimsel düşünce sonrası' yaklaşım olarak nitelendiriyor.²⁴⁴ Bir zeka testinin Benzerlikler bölümünden tipik bir soruyu ele alalım: "Köpeklerle tavşanların ortak özellikleri nedir?" Bizim gözümüzde bu sorunun yanıtı çok açık; bunların ikisi de memeli hayvanlar. Oysa 1900'lerde yaşayan bir Amerikalı bu soruya pekâlâ şöyle bir yanıt da verebilirdi: "Köpekler tavşan avlamada kullanılır." Flynn aradaki farkın günümüzde kendiliğinden dünyayı bilimsel kategorilerde sınıflandırmaya alışmış olmamızdan kaynaklandığını, oysa yakın geçmişte bile "doğru" yanıtımıza çapraşık ve konuyla ilgisiz gözüyle bakılabileceğini söylüyor. Yazar 1900'de zeka testini yanıtlayan kişinin "İkisinin de memeli olmasından kime ne?" diye düşüneceği kanısında. "Onun gözünde bu, söz konusu ilişkide en az önem taşıyan boyut. Önemli olan uzay ve zamandaki yönelim, nelerin işe yaradığı ve kişinin neleri kontrol altında tutabileceği."²⁴⁵

Flynn ölülerin ağzından konuşuyor, ama bu akıl yürütme tarzı Michael Cole ve Alexander Luria gibi psikologlar tarafından modern yaşam öncesi halklarla ilgili araştırmalarda da gösterildi. Luria Sovyetler Birliği'nin uzak bölgelerinde yaşayan Rus köylüleriyle yaptığı görüşmeleri aktarıyor; bu görüşmelerde köylülere zeka testlerindeki benzer sorular sormuş:

S: Balıkla karganın ortak yönü ne?

Y: Balık suda yaşar. Karga uçar. Balık suyun yüzeyine yakınsa karga onu yakalayabilir. Karga balığı yer ama balık kargayı yiyemez.

S: Bunların ikisi için tek bir sözcük [örneğin "hayvan" sözcüğü] kullanabilir misin?

Y: Onlara "hayvan" demek doğru olmaz. balık hayvan değil, karga da değil.... İnsan balığı yiyebilir ama kargayı yiyemez.

Luria'nın görüştüğü kişiler bütünüyle farazi düşünce tarzını da reddediyor, Jean Piaget'nin (somut işlemlerden ayırarak) formel işlemler olarak adlandırdığı bilişsel evrenin gerektirdiği tarzda da yanıt vermiyorlar.

S: Her zaman kar olan yerlerdeki aylar beyaz oluyor. Novaya Zemlya'da her zaman kar var. Oradaki aylar ne renk?

Y: Ben yalnızca siyah ayları gördüm; görmediğim şeyler üzerine konuşmam.

²⁴³ Greenfield, 2009.

^{*} *Prescientific ve postscientific thinking* -çn.

²⁴⁴ Flynn, 2007. Ayrıca bkz. Neisser, 1976; Tooby & Cosmides, baskıda; Pinker, 1997, s.302-6.

²⁴⁵ Flynn, 2007, s.24.

S: Peki benim sözlerim ne anlama geliyor?

Y: Bir kişi orada değilse, sözlere dayanarak hiçbir şey söyleyemez. Adam 60 ya da 80 yaşındaysa ve bir beyaz ayı görmüşse ve bana bunu söylerse ona inanılabilir.²⁴⁶

Flynn şu yorumu yapıyor: "Köylüler bütünüyle haklılar. Analitik ve sentetik önermeler arasındaki farkı kavıyorlar: Saf mantık bize olgularla ilgili hiçbir şey söyleyemez; bu yalnızca deneyimle mümkündür. Ama zeka testlerinde o köylülere kendi deneyimlerinin hiçbir yarar olmayacaktır." Çünkü güncel zeka testlerinde soyut, formel akıl yürütmeye ağırlık veriliyor, kişinin kendi daracık dünyasındaki yerel bilgilerle arasına mesafe koyma ve önermelerin anlamını saf farazi dünyalarda araştırma yetisi ölçülüyor.

Flynn, Flynn Etkisinin temelinde yatan başlıca etmenin, dünyaya giderek artan ölçüde, onun deyişiyle "bilimsel gözlüklerle" bakma eğilimimiz olduğu konusunda haklıysa, o zaman bu gözlükleri bize sağlayan dış etmenler neler? İlk akla gelen okul eğitimi. Ergenlerin Piaget'nin somut işlemler döneminden formel işlemler dönemine geçmelerini sağlayan okul eğitimi olduğunu biliyoruz; hatta okula rağmen herkesin bu geçişi yaşayamadığının da farkındayız.²⁴⁷ Yirminci yüzyıl boyunca çocukların okulda geçirdikleri süre dünyanın her yerinde sürekli arttı. 1900'de ortalama bir Amerikalı erişkin yedi yıl okula gidiyordu, Amerikalıların dörtte birinin okula gitme süresi de dört yıldan azdı.²⁴⁸ Lise eğitiminin zorunlu kılınması 1930'larda mümkün oldu.

Ve bu geçiş döneminde okul eğitiminin niteliği değişti. Yüzyılın başlarında okumak ayakta durarak yüksek sesle kitaplardan pasajlar aktarmak anlamına geliyordu. Eğitim araştırmacısı Richard Rothstein'in gözleminde dile geldiği gibi, "Birinci Dünya Savaşında askere alınan birçok sivilin temel nitelikte bir yazılı zeka testinde başarısız olmasının nedenlerinden biri Ordu'da kendilerinden okuduklarını anlamaları ve yorumlamalarının beklenmesiydi; bu kişiler birkaç yıl okula gidip yüksek sesle okumayı öğrenmiş olsalar bile, bu çoğunun hiç öğrenmediği bir beceriydi."²⁴⁹ Jeremy Genovese adındaki diğer bir araştırmacı da, 1902-13 arasında liseye giriş sınavlarının içeriğini 1990'larda aynı yaştaki öğrencilere uygulanan yeterlilik testleriyle karşılaştırarak, 20. yüzyılda eğitim hedeflerinde yaşanan değişikliği belgeliyor.²⁵⁰ Günümüz ergenlerinden daha az olgusal bilgi sahibi olmaları bekleniyor. Örneğin, günümüzde önemli sonuçları olan bir testin coğrafya bölümünde öğrencilerden yalnızca dünya haritasında Amerika Birleşik Devletleri'nin yerini göstermeleri isteniyor! Oysa onların büyük dedeleri "Ohio'daki Columbus kentinden aynı meridyen üzerinde Meksika Körfezi'ne giderken geçecekleri eyaletlerin adlarını belirtmek ve bu eyaletlerin başkentlerini göstermek" zorundaydı. Öte yandan, günümüzdeki tipik test örneklerinde öğrenciler oranlarla, miktarlarla, çoğul durum değişkenleriyle ve temel ekonomiyle baş etmek zorundalar:

²⁴⁶ Cole, Gay, Glick, & Sharp, 1971; Luria, 1976; Neisser, 1976.

²⁴⁷ Flynn, 2007, s.32.

²⁴⁸ Flynn, 2007, s.32.

²⁴⁹ Rothstein, 1998, s.19.

²⁵⁰ Genovese, 2002.

Bir topluluğun bulunduğu yerde içme suyu çok az. Su kaynaklarını yönetmek için, topluluğun YAPMAMASI gereken ne?

- A. Su kullanımını artırmak.
- B. Bir başka topluluktan su satın almak.
- C. Evlere su tasarrufu yapan cihazlar yerleştirmek.
- D. Suyun fiyatını artırmak.

“Arz talep yasası” ifadesinin anlamını kavrayan herkes D şıkkının doğru yanıt olmadığını bilecektir. Ama gözünüzün önüne yalnızca bir su birikintisi ve ondan su içen insanlar geliyorsa, suyun fiyatıyla havuzun boşalma hızı arasındaki ilişki hemen görülemeyebilir.

Flynn 20. yüzyıl boyunca bilimsel akıl yürütme yönteminin okul binalarından ve diğer kurumlardan sızarak gündelik düşünce tarzına yerleşmiş olabileceğini ileri sürüyor. Bürolarda çalışan ve ürünlerden, hayvanlardan ve makinelerden çok, sembollerle uğraşan mesleklerden insan sayısı giderek arttı. İnsanların boş zamanları da arttı ve bu zamanları okumaya, mantık oyunlarına ve dünyaya uyum sağlamaya ayırdılar. Ve Flynn bilimsel zihniyetin sadeleştirici soyutlamalar tarzında gündelik dile yerleştiğini ileri sürüyor. Sadeleştirici soyutlamalar büyük çabalar sonucunda yaratılmış bir teknik analiz aracıdır ve bir kere anlaşıldığında insanların kolayca soyut ilişkileri ele almalarına olanak verir. Bilim ya da felsefe eğitimi almamış olsa bile, bu kitabı okuyabilen herkes rastgele okumalarda, konuşmalarda ve medya aracılığıyla bu türden soyutlamaların yüzlercesini özümsemiştir; *orantılı, yüzde, bağıntı, nedensellik, kontrol grubu, placebo, temsili örnek grubu, yalancı pozitif, ampirik, post hoc, istatistiksel, ortalama, değişkenlik, kısır döngü, ödünleşim*’ ve *maliyet-yarar analizi* bunlardan bazıları. Oysa bunların her biri –artık doğal bir parçamız olmuş *yüzde* kavramı bile– bir zamanlar akademisyenlerce ya da benzeri yüksek kültür çevrelerinde yaratılıp 20. yüzyıl boyunca yayılarak yazılı kullanıma yerleşen kavramlar.²⁵¹

Teknokrasinin sadeleştirici soyutlamalarını özümseyenler yalnızca eğitimli kesimler değil. Dil bilimci Geoffrey Nunberg “The River” adlı şarkısındaki şu dizeleri yorumluyor: “Benim işim Johnstown Şirketinin inşaatında /Ama bu aralar ekonomi yüzünden pek bir şey yok ortada.” Nunberg sıradan insanların “ekonomiden” hava durumu gibi doğal bir nedensel faktör olarak söz etmelerinin son kırk yılın olayı olduğunu belirtiyor.²⁵² Geçmişte bunun yerine “zor günler yüzünden” diyeceklerini belirtiyor. Tabii yazar Yahudiler, Zenciler ya da zengin köylüler yüzünden diyebileceklerini de ekleyebilirdi.

Artık bu bölümdeki iki büyük fikir olan aklın yatıştırıcı etkileri ve Flynn Etkisini bir araya getirebiliriz. Akıl yürütme gücünün kuvvetlenmesinin, özellikle de, anlık deneyimleri bir yana bırakmayı, yakın çevrenin dar kafalı bakış

* *Shorthand abstractions* –çn.

† *Tradeoff* –çn.

²⁵¹ Bookworm programıyla yapılan Google Books analizlerine göre, 20. yüzyılda bu terimlerin herbirinin sıklığı artmıştır: Michel ve ark., 2011; bkz. Şekil 7-1’in alt yazısı.

²⁵² “On account of the economy.” G. Nunberg, *Fresh Air*’de dile ilişkin yorumlar, National Public Radio, 2001.

açısıyla araya mesafe koyabilmeyi ve fikirlerini soyut, evrensel terimlerle ifade edebilmeyi başarmanın, şiddetten kaçınma da dahil daha iyi ahlaki hedeflere yönelmeyi sağlayabileceğini varsaymak için elimizde bazı gerekçeler var. Ve biraz önce insanların anlık deneyimleri bir yana bırakma, çevresinin dar kafalı bakış açısıyla araya mesafe koyabilme ve fikirlerini soyut, evrensel terimlerle ifade edebilme yeteneklerinin 20. yüzyıl boyunca sürekli güçlendiğini gördük. Peki, bu iki fikri bir araya getirmek, 20. yüzyılın ikinci yarısında şiddette azalma yaşandığını belgelemek, Uzun Barış, Yeni Barış ve Hak Devrimlerini açıklamamıza yardım edebilir mi? Aklın yürüyen merdivenin giderek hızlanmasıyla bizi şiddete götüren dürtülerimizden uzaklaştıran bir *ahlaki* Flynn Etkisi yaşamış olabilir miyiz?

Bu çığınca bir fikir değil. Flynn Etkisini en çok güçlendiren beceri olan, anlık deneyimlerin somut özelliklerinden soyutlamalar yapabilme yeteneği tam da başkalarının gözünden bakabilmek ve ahlaki endişeler çemberini genişletebilmek için gerekli olan bir beceri. Nitekim, Flynn'ın kendisi de 1884'te doğan ve yüksek zeka düzeyine rağmen pek az etiğim gören İrlandalı babasıyla aralarında geçen bir konuşmayı aktararak bu bağlantıya işaret ediyor.

Babam İngilizlerden o kadar nefret ediyordu ki başka herhangi bir gruba karşı önyargı beslemesine pek yer kalmıyordu. Ama siyahlara karşı biraz önyargısı vardı ve erkek kardeşim ve ben onu bundan vazgeçirmeye çalışıyorduk. "Ya günün birinde sabah uyanıp derinin siyahlaştığını görsen? Bu seni daha az mı insan yapardı?" sorusuyla onu sıkıştırdığımızda, yanıtı "Bu şimdiye kadar söylediğiniz en aptalca şey. Bir insanın derisinin akşamdan sabaha siyahlaştığı nerede duyulmuş?"²⁵³

Rus köylüsünün ayların rengi konusundaki tepkisi gibi, Flynn'ın babası da bilimsel düşünce öncesindeki düşünme tarzı olan somut düşünceye saplanıp kalmıştı. Farazi bir dünyaya girmeyi ve bunun sonuçlarını araştırmayı reddediyordu. Oysa insanları kabilecilik ve ırkçılıktan uzaklaştırabilecek, ahlaki değerleri üzerine yeniden kafa yormalarını sağlayacak yollardan biri tam da bu.

Ya da belli bir kentteki su kullanımı üzerine bir lise test sorusunu ele alalım; bu soru da başka şeyler yanında orantılar üzerine akıl yürütebilmeyi gerektiriyor. Flynn orantılılıkla ilgili soruların birçok ergene şaşırtıcı ölçüde güç geldiğini ve bunun Flynn Etkisiyle gelişen becerilerden biri olduğunu söylüyor.²⁵⁴ Daha önce gördüğümüz gibi, orantılılık zihniyeti ceza yaptırımları ve askeri eylemler gibi şiddet uygulamalarında adil değerlendirmelere olanak veren belirleyici önemde bir öge. Sınav sorusunda "su kaynaklarını yönetme" ibaresinin yerine "suç oranlarını yönetme" ibaresini geçirin, zeka artışının nasıl daha insani politikalara yol açabileceğini görürsünüz. Psikolog Michael Sargent tarafından yürütülen yeni bir çalışmada, yaş, cinsiyet, ırk, eğitim, gelir düzeyi ve siyasi yönelim açılarından düzeltme yapıldıktan sonra bile, "bilişsel işlemlere baş vurma gereksinimi" yüksek olan -zihinsel problemlerle uğraşmaktan hoşla-

²⁵³ J. Flynn, "What is intelligence: Beyond the Flynn effect," Harvard Psychology Department Colloquium, 5 Aralık 2007; Ayrıca bkz. "The world is getting smarter," *Economist/Intelligent life*, Aralık 2007; <http://moreintelligentlife.com/node/654>.

²⁵⁴ Flynn, 2007, s.30.

nan- kişilerin adalet yaklaşımlarında cezalandırıcı tutumun daha zayıf olduğu gösteriliyor.²⁵⁵

Flynn Etkisinin aklın yürüyen merdivenini hızlandırarak ahlaki değerler çerçevesini genişlettiği ve şiddetin azalmasını sağladığı düşüncesini test etmeden önce, Flynn Etkisinin kendisini bir uygunluk testinden geçirmemiz gerekiyor. Günümüz insanların kafaları gerçekten geçmişteki insanlardan çok daha iyi çalışıyor olabilir mi? Flynn'ın kendisi daha önce kaleme aldığı bir makalede şaşkınlıkla bazı ülkelerde o gün eski skor normları uygulansa öğrencilerin dörtte birinin "üstün yetenekli" sayılacağını, "dâhi" sayısının da altı kat artacağını belirtmişti. Acaba "Bu sonuç ihmal edilemeyecek kadar büyük bir kültürel yeniden doğuş anlamına gelebilir mi?"²⁵⁶ sorusuna kafa yormuştu. Gerçekten de geçtiğimiz on yıllar boyunca, kültürde olmasa bile bilim ve teknikte entelektüel bir yeniden doğuş yaşandığı açıkça ortada. Kozmoloji, parçacık fiziği, jeoloji, genetik, moleküler biyoloji, evrimsel biyoloji ve nörobilim alanlarındaki anlayışlarda baş döndürücü sıçramalar yaşandı, teknoloji de bize beden bölümlerinin yerine yenilerinin konulması, rutin genom taramaları, dış uzaydaki gezegenlerin ve uzak galaksilerin şaşırtıcı fotoğrafları ve insanlara milyarlarca insanla sohbet edebilme, fotoğraf çekme, yerküredeki yerini belirleme, muazzam genişlikteki koleksiyonlardan müzik dinleyebilme, olağanüstü sayıda kitabı kapsayan kütüphanelerden okuma yapma ve Dünya çapındaki iletişim ağı olan WEB'in sunduğu harikalara erişmeyi mümkün kılan minik cihazlara sahip olma gibi dünyevi mucizeler sundu. Bu mucizeler öylesine büyük bir hızla geldi ki bunları mümkün kılan fikirlere kafa yormaktan zevk almamaya başladık. Ama insanlık tarihine yüzyılları kapsayan geniş bir açıdan bakan hiçbir tarihçi beyin gücünün olağanüstü bir düzeye ulaştığı bir dönemde yaşadığımız olgusunu gözden kaçıramaz.

Ahlaki ilerleme konusuna olan ilgimizi de kaybetmiş gibi görünüyoruz, ama uzak görüşlü tarihçiler geçtiğimiz altmış yılda gerçekleşen ahlaki ilerleme karşısında şaşkına düşüyorlar. Daha önce gördüğümüz gibi, Uzun Barış dünyanın en saygın askeri tarihçilerinin bile hayal edemeyip imkansız gözülle baktıkları bir süreçti. Hak Devrimleri'nin bize kazandırdığı idealler bugün eğitimli insanlara doğal sayılıyor, oysa bütün ırklardan ve inanç gruplarından insanların eşit hakları olması, kadınlar üzerindeki her türlü baskının sona ermesi, çocuklara asla dayak atılmaması, öğrencilere diğer öğrenciler tarafından zorbalık yapılmasının önlenmesi, gey olmanın hiçbir sakıncası olmadığı türünden görüşlerin insanlık tarihinde eşi benzeri yok. Bu kazanımların, kısmen akıl yürütmenin inceli yaygınlaşması sayesinde gerçekleştiği görüşüne inanmamak için herhangi bir neden görmüyorum.

Uygunluk testinin öteki boyutu da yakın geçmişteki atalarımızın gerçekten ahlaki açıdan geri sayılıp sayılamayacağı sorusu. Ben bu soruya vereceğim "evet" yanıtını savunmaya hazırım. Gerçi bu atalarımız kafaları mükemmel çalışan namuslu insanlardı, ama içinde yaşadıkları kültürün ortak ahlaki gelişmişlik düzeyi, tıpkı zamanın kaplıcaları ve her derde deva ilaçları gibi günümüz standartları açısından ilkeldi. O zamanki insanların birçok inancı bugün bize yalnızca

²⁵⁵ Sargent, 2004.

²⁵⁶ Flynn, 1987, s.187.

canavarlık gibi gelmiyor, bunları gerçek anlamda budalaca görüşler sayıyoruz. Bu inanç ve uygulamaları entelektüel bir titizlikle inceleyerek, zamanın insanların sahip olduklarını iddia ettikleri diğer değerler ışığında ele aldığımızda, bunların hiç de o değerlerle tutarlı olmadığını ve yalnızca zamanın bugüne göre daha dar olan entelektüel ışığının rutin yaşamı aydınlatmaması sayesinde varlıklarını sürdürebildiklerini görüyoruz.

Bu yargıların atalarımızın alınına kara leke sürmek anlamına geldiğini düşünüyorsanız, gelin soyut zekadaki yükselişin birikim yaratmaya başlamasından birkaç on yıl önce yaygın biçimde benimsenen inançlardan bir bölümünü ele alalım. Yüzyıl önce onlarca büyük yazar ve sanatçı savaşın güzelliğini ve asaletini göklere çıkarıyor ve heyecanla Birinci Dünya Savaşının başlamasını bekliyorlardı. "İlerici" başkanlardan biri olan Theodore Roosevelt, Amerika Yerlilerinin kırımdan geçirilmesinin kıtanın "sefil vahşiler için bir koruma alanına" dönüşmesini önlemek için zorunlu olduğunu ve yerlilerin onda dokuzu için "yegâne iyi Hintli ölü Hintlidir" deyişinin geçerli olabileceğini söylüyordu.²⁵⁷ Diğer bir Amerikan Başkanı Woodrow Wilson beyaz ırkın üstünlüğünü savunmuş, üniversitenin rektörü olduğu dönemde siyah öğrencileri Princeton'a sokmamış, Ku Klux Klan'ı övmüş, federal hükümetteki siyah memurları işten atmış ve etnik kökenleriyle anılan göçmenleri "...hazır olduğu anda Cumhuriyetin bağrına saplayacağı hançeriyle dolaşan" kişiler diye betimlemişti.²⁵⁸ Bunların üçüncüsü de Franklin Roosevelt'ti ve düşman olan Japonlarla aynı ırktan oldukları için, yüz bin Amerikan vatandaşını toplama kampına göndermişti.

Atlantik'in öteki yakasında genç Winston Churchill, Britanya İmparatorluğundaki "barbar halklara karşı yürütülen eğlenceli çok sayıda küçük çaplı savaş" katıldığını anlatıyordu. Bu eğlenceli küçük savaşlardan birinde, "cezalandırma amacıyla sistematik olarak köy köy ilerledik ve evleri tahrip ettik, kuyuları doldurduk, kuleleri yıktık, gölgeli ağaçları kestik, ürünleri yaktık ve su depolarını kırdık." diyordu. Churchill bu korkunç kıyımları "Aryan ırkının zafer kazanması" gerektiğini söyleyerek haklı gösteriyordu ve "uygarlaşmamış halklara karşı zehirli gaz kullanılmasını şiddetle destekliyorum" diyordu. Britanya'nın kötü yönetimi sonucunda ortaya çıkan açlıkları "tavşanlar gibi çoğaldıklarını" söylediği Hindistan halkının sırtına yüklüyor ve "Hintlilerden nefret ediyorum. Bunlar hayvanca bir dinleri olan hayvan gibi insanlar."²⁵⁹ diyordu.

Günümüzde bu adamların kompartımanlara ayırıcı ahlak anlayışı karşısında dehşete düşüyoruz. Ashında bunlar birçok açıdan aydınlanmış ve kendi ırkları söz konusu olduğunda meselelere insanca yaklaşabilen kişiler. Ama diğer ırklardan insanlara da aynı endişelerle yaklaşmalarını sağlayacak zihinsel ileri adımları hiçbir zaman atamadılar. 1960'ların başlarında çocukken annemin sevgi dolu bir sesle kız kardeşime ve bana verdiği dersler hâlâ kulaklarımda: "Tıpkı kötü beyazlar ve iyi beyazlar olduğu gibi, kötü zenciler de var iyi zenciler de. Bir insanın derisinin rengine bakarak onun iyi mi kötü mü olduğuna karar veremezsin." "Evet, onlar bize komik gelebiliyor. Ama biz de onlara komik gelebiliyoruz."

²⁵⁷ "Pis vahşiler:" Roosevelt, *The Winning of the West* (tıpkıbasım Whitefish, MT: Kessinger), cilt 1, s.65. "Ölü Kızılderililer:" Aktaran Courtwright, 1996, s.109.

²⁵⁸ Loewen, 1995, s.22-31.

²⁵⁹ Toye, 2010; alıntılar: J. Hari, "The two Churchills," *New York Times*, 12 Ağustos 2010.

On yıllardır milyonlarca çocuğa öğretilen bu gibi dersler endokrinasyon değil, yönlendirmeli akıl yürütme; bunlar çocukların meselelere kafa yormalarını ve kendi bakış açılarıyla sonuca varmalarını sağlıyor. Bu tarz bir akıl yürütmenin yüzyıl öncesinin büyük devlet adamlarının sinirsel donanımlarının da bir parçası olduğu kuşku götürmez. Aradaki fark günümüz çocuklarının bu bilişsel ileri adımları atmaya teşvik edilmeleri ve bunun sonucunda gelişen kavrayışın onların doğal bir parçası olması. Başlangıçta soyut siyasi söylemlerde dile getirilen *konuşma özgürlüğü, hoşgörü, insan hakları, yurttaş hakları, demokrasi, barış içinde bir arada yaşama ve şiddet kullanmaktan kaçınma* (ve bunların antitezi olan *ırkçılık, soykırım, totalitarizm ve savaş suçu*) türünden sadeleştirici soyutlamalar giderek yaygınlaştı ve herkesin zihinsel dağarcığındaki araçlar arasında yerini aldı. Soyut akıl yürütme alanındaki test skorlarını yükselten diğer gelişmelerden pek de farklı olmayan bu gibi ilerlemeler de pekâlâ zeka artışı çerçevesinde ele alınabilir.

Ahlaki budalalık liderlerin politikalarıyla sınırlı değildi; ülkelerin yasalarına da sinmişti. Bu kitabın okurlarının yaşam süresi içinde birçok ülkede ırk ayrımcılığı uygulanıyordu, tanıklıklar onları mahcup eder gerekçesiyle kadınların tecavüz davalarının jürilerine katılmasına izin verilmiyordu, eşcinsellik ağır bir suçtu ve erkeklerin eşlerine tecavüz etmelerine, onları eve kapatmalarına, hatta bazen kendilerini aldatan eşlerini ve onların aşıklarını öldürmelerine izin veriliyordu. Bugünkü meclis zabıtlarının budalalıkla dolu olduğunu düşünüyorsanız, 1876'da Çinli göçmenlerin haklarının tartışıldığı bir oturumda San Francisco kentini temsil eden bir avukatın tanıklığını okumanızda yarar var:

[Çinlilerle ilgili] Din konusuna gelirsek, bu bizim dinimiz değildir. Bunu söylemek yeterlidir; çünkü eğer bizim dinimiz doğruysa onların dininin yanlış olması gerekir. [Soru: bizim dinimiz nedir?] Bizim dinimiz ulusların kaderlerini elinde tutan İlahi bir Güç olan Yüce Tanrı'nın varlığına inanmaktır. İlahi Hikmet ülkeleri ve dünyayı miras olarak beş büyük aileye paylaştıracak, siyahlara Afrika'yı, beyazlara Avrupa'yı, Kızılderililere Amerika'yı, sarı ırklara da Asya'yı vereceğini buyurdu. Ondan aldığımız esinle kendi mirasımızı korumakla kalmadık, Kızılderililerden Amerika'yı da çaldık ve artık Sakson, Amerikalı ya da Avrupalı aile gruplarından oluşan beyaz ırkın mirasına Avrupa ve Amerika'nın düştüğü açık. Çin'in sarı ırklarının Yüce Tanrı'nın ilk başta kendilerine verdikleriyle yetinmeleri gerekiyor; sarı ırktan insanlar kayırlan bir grup olmadıkları için, bizim Amerikan vahşilerinden çaldığımız mirası bizden çalma hakkına sahip olamazlar.²⁶⁰

Entelektüel akıl yürütmeleri gerektiğinde zorlananlar yalnızca yasa koyucular değildi. Altıncı bölümde belirttiğim gibi, 20. yüzyılın başlarında edebiyat dünyasının (Yeats, Shaw, Flaubert, Wells, Lawrence, Woolf, Bell ve Eliot gibi) entelektüellerinin çoğu kitlelere, soykırım düşüncesinin sınırlarında dolaşacak ölçüde bir küçümsemeyle yaklaşıyorlardı.²⁶¹ Diğer birçoğu faşizmi, Nazizmi ve Stalinizmi desteklediler.²⁶² John Carey'nin Eliot'un bir denemesinden yaptığı

²⁶⁰ Aktaran Courtwright, 1996, s.155-56.

²⁶¹ Carey, 1993.

²⁶² Carey, 1993; Glover, 1999; Lilla, 2001; Sowell, 2010; Wolin, 2004.

alıntıda şair büyük sanatçıların ruhsal üstünlüğünden bahsederken şu sözleri dile getiriyor: "Bu bir paradoks ama, hiçbir şey yapmamaktansa kötülük yapmak daha iyidir: böylece hiç değilse var oluruz." Carey daha sonraki bir dönemden söz ederken şu yorumda bulunuyor: "Bu dehşet verici cümlede kötülüğün mağdurlar üzerindeki etkilerinin tartışma dışına itildiğini görüyoruz."²⁶³

Flynn Etkisinin ardında yatan değişikliklerin ahlaki çemberi de genişlettiği fikri uygunluk testinden geçerli not alıyor, ama bu onun doğru olduğu anlamına gelmez. Zekadaki gelişmenin şiddetin azalmasına yol açtığını göstermek için, hiç değilse böyle bir ara bağlantının varlığını doğrulamak ve diğer her şeyin eşit olması koşuluyla, (zeka testleriyle ya da başka ölçütlerle değerlendirilen) ortalama akıl yürütme yetileri daha gelişmiş olan kişilerin işbirliğine daha yatkın olduğunu, ahlaki değerler çemberlerinin daha geniş olduğunu ve şiddete daha az yakınlık duyduklarını göstermek gerekir. Hatta, akıl yürütme becerileri daha gelişmiş bireylerden oluşan toplumların bir bütün halinde şiddete daha az yol açan politikaları benimsediklerini gösterebilsek, bu daha da iyi olurdu. Daha akıllı insanların ve daha akıllı toplumların şiddete başvurma eğilimi daha azsa, o zaman belki de zekada gözlemlenen artış son zamanlarda şiddette gözlemlenen azalmayı açıklamaya yardım edebilir.

Bu hipotezi destekleyen kanıtları gözden geçirmeden önce, neyin söz konusu olmadığını açıklamama izin verin. Ahlaki ilerlemeyle ilişkili akıl yürütme ham beyin gücünün artması anlamında bir genel zeka artışıyla değil, zekanın Flynn Etkisiyle yukarı doğru çekilen boyutu olan soyut akıl yürütmeyle ilişkili. Bu ikisi arasında güçlü bir bağlantı var ve genel olarak zeka katsayısı ölçütleri soyut akıl yürütmedeki artışı izleyecektir, ama Yürüyen Merdiven hipoteziyle ilişkili olan bunlardan sonuncusu. Aynı nedenle, (genel zeka büyük ölçüde kalıtsal olduğu halde) benim akıl yürütmeyle ilgili olarak üzerinde duracağım özgül farklılıklar aslında kalıtsal özellikler değil ve değerlendirmemde gruplar arasındaki bütün farklılıkların özünde çevresel olduğu varsayımına bağlı kalacağım.

Ayrıca, Yürüyen Merdiven hipotezinin *entelektüellerin* etkisiyle değil, *ras-yonalitenin* etkisiyle –bir toplumdaki soyut akıl yürütme düzeyiyle– ilişkili olduğunu gözden kaçırmamak da önemli. Yazar Eric Hoffer'in deyişiyle, entelektüeller "oda sıcaklığında işlev göremezler."²⁶⁴ Onları 20. yüzyılda büyük sorun yaratanlar türünden cüretkar fikirler, zeki teoriler, her şeyi kapsayan ideolojiler ve ütöpik hayaller heyecanlandırır. Ahlaki duyarlılıkları genişleten türden akıl yürütmeler muazzam entelektüel "sistemlere" değil, mantık, berraklık, nesnellik ve orantılılık uygulamalarına dayanır. Belli bir anda bu zihinsel alışkanlıkların nüfustaki dağılımı dengeli değildir, ama Flynn Etkisi genel bir yükseliş sağladığı için, hem seçkinler hem de sıradan yurttaşlar arasında mini ve makro aydınlanmalar gözlemlemeyi bekleyebiliriz.

Doğrudan etkileri farklı olmakla birlikte, akıl yürütme yetisiyle barışçıl değerler arasında yedi bağlantıya işaret etmek istiyorum.

²⁶³ Carey, 1993, s.85.

²⁶⁴ Carey, 1993; Glover, 1999; Lilla, 2001; Sowell, 2010; Wolin, 2004.

Zekayla Şiddet Suçları Arasındaki Bağlantı. En doğrudan olanı ilk bağlantı: sosyoekonomik konum ve diğer değişkenler sabit tutulduğunda, görece daha akıllı insanlar daha az şiddet suçu işliyorlar ve daha az şiddet suçuna maruz kalıyorlar.²⁶⁵ Nedenselliğin yönünü belirleme olanağımız yok; görece daha akıllı insanlar şiddetin yanlış ya da yararsız olduğunu mu fark ediyorlar, daha fazla özdenetim mi uyguluyorlar, yoksa kendilerini şiddete açık durumlardan uzak mı tutuyorlar, bilmiyoruz. Ama diğer bütün faktörler eşit tutulduğunda (örneğin, 1960'larla 1980'lerin sonu arasında suç oranlarındaki iniş çıkışlar bir yana bırakıldığında), insanların kafaları daha fazla çalıştıkça, şiddetin de azalması gerekiyor.

Zekayla İşbirliği Arasındaki Bağlantı. Soyutluk ölçeğinin öteki ucunda da soyut akıl yürütmenin şiddetin çekici etkisinin üstesinden nasıl gelebileceği konusunu, bunun en saf modeli olan Tutsak İkileminde ele alabiliriz. Bir zamanlar bilgisayar bilimci Douglas Hofstadter *Scientific American*'daki popüler köşesinde tek hamleli Tutsak İkileminde ilk bakışta rasyonel tepkinin işbirliğini ihlal etmek olması konusundaki endişelerini dile getiriyor ve bunun üstesinden nasıl gelinebileceği konusuna kafa yoruyordu.²⁶⁶ Karşınızdaki oyuncunun işbirliği yapacağına güvenemezsiniz, çünkü onun size güvenmesi için hiçbir neden yoktur ve o işbirliğini ihlal ederken sizin işbirliği yapmanız en kötü sonuçla yüz yüze gelmenize neden olacaktır. Hofstadter, her iki taraf da dar kafalı konumlarının dışına çıkıp yaşadıkları ikileme tek bir tanrısal perspektiften uzaktan bakabilse, her ikisinin de kendileri için en iyi sonucun işbirliği yapmak olduğunu görecektiklerini kanıslıyordu. Tek mesele her ikisinin de bunu anlayıp birbirlerine güvenmiydi; karşılıklı olarak hep işbirliği yaparlarsa bunun her ikisinin de yararına olacağını hem ötekinin anladığından, hem de ötekinin kendilerinin bunu anladığını bildiğinden emin olmaları gerekiyordu. Hofstadter her iki tarafın da ötekinin rasyonel davranacağından emin olacağı, her birinin karşısındakinin kendisinin böyle davranacağını bildiğinden emin olacağı ve bu güvenlerin böylece birbirini beslediği bir *süperasyonel* hayal ediyordu, ama insanların böyle süperasyonel bir konuma ulaştıklarını görmenin kolay olmadığını kabul ederek üzülüyordu.

Peki zekadaki artış insanları süperasyonelite doğrultusunda ilerlemeye biraz da olsa yönlerebilir mi? Yani, daha iyi akıl yürütmeyle karşılıklı işbirliğinin en iyi ortak sonuca ulaşma imkanı vereceği üzerinde düşünme, karşıdaki kişinin de bunun üzerine düşündüğünü varsayma ve ortaya çıkan eşzamanlı güven atılımından yararlanma olasılığı artar mı? Zeka düzeyleri birbirinden farklı olan kişilere gerçek bir tek hamleli Tutsak İkilemi uygulayan kimse yok, ama yeni bir çalışmada ikinci oyuncunun yalnızca birinci oyuncunun hamlesini gördükten sonra harekete geçtiği, tek hamleli *ardışık* bir Tutsak İkilemi kullanılarak, buna benzer bir duruma yaklaşılmış. İktisatçı Stephen Burks ve çalışma arkadaşları kamyon sürücü kursuna katılan bin kişiye Matrisler zeka testi ve tekliflerde ve

²⁶⁵ Herrnstein & Murray, 1994; Wilson & Herrnstein, 1985; Farrington, 2007, s.22-23, 26-27.

²⁶⁶ Hofstadter, 1985.

getirilerde paranın geçerli olduğu bir Tutsak İkilemi uygulamışlar.²⁶⁷ Araştırmacılar yaş, ırk, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi açılarından düzeltme yapıldıktan sonra bile, kafaları daha iyi çalışan kamyoncuların ilk hamlede işbirliği yapmaya daha yatkın olduğunu bildiriyorlar. Araştırmacılar ikinci oyuncunun ilk oyuncunun hamlesine tepkisini de incelemişler. Bu yanıtın süperasyonaliteyle hiçbir ilgisi olmadığı belirtiliyor; bununla birlikte, yazarlara göre ilk oyuncunun işbirliği yapmasına diğer oyuncunun verdiği olumlu yanıt, tekrarlı bir oyunda her iki tarafa da kazandıracak bir işbirliğine istekliliği yansıtıyor. Çalışma sonuçları görece daha akıllı kamyoncuların genellikle işbirliğine işbirliğiyle yanıt verdiklerini, işbirliği ihlaline de işbirliği ihlaliyle yanıt vermeye eğilimli olduklarını gösteriyor.

İktisatçı Garrett Jones zekayla Tutsak İkilemi arasında farklı bir yoldan ilişki kuruyor. Yazar literatür taraması yaparak, 1959 ile 2003 yılları arasında yüksek öğrenim kurumlarında ve üniversitelerde yapılmış bütün Tekrarlı Tutsak İkilemi deneylerini araştırmış.²⁶⁸ Binlerce katılımcıyı kapsayan otuz altı deneyde, bir okuldaki (ortalama zeka katsayısıyla arasında güçlü bir bağıntı olan) ortalama SAT skoru ne kadar yüksekse, öğrencilerin işbirliği yapma oranının da o kadar yüksek olduğunu bulmuş. Bu durumda, birbirinden çok farklı iki çalışmada yazarın öngörülebildiği ideal koşullarda zekanın karşılıklı işbirliğini kuvvetlendirdiği ortaya konulmuş oluyor. O halde, giderek daha akıllı olan toplumlarda işbirliğine yatkınlığın da artabileceğini söyleyebiliriz.

Zeka ile Liberalizm Arasındaki Bağlantı. Şimdi de aslında olduğundan daha yanlı görünen bir bulguyu, kafaları daha iyi çalışan insanların daha liberal olduğu görüşünü ele alacağız. Bu ifade muhafazakarları çok öfkeliendirecek; bunun tek nedeni kendi zeka düzeylerinin sorgulanması değil; muhafazakarlar haklı olarak (büyük çoğunluğu liberal ya da solcu olan) birçok sosyal bilimcinin araştırmalarını sağa karşı ucuz saldırılarda kullanmalarından, muhafazakârlığı zihinsel bir işbirliğini ihlal kusuru olarak ele almalarından da yakınabilirler. (Nitekim Tetlock ve Haidt'in ikisi de konunun böyle politikleştirilmesi tehlikesine dikkat çekiyorlar.)²⁶⁹ Dolayısıyla, zekayla liberalizm arasındaki bağlantıya işaret eden kanıtlara dönmeden önce, bunun nasıl bir bağlantı olduğunu açıklağa kavuşturamama izin verin.

Birincisi, zekayla sosyal sınıf arasında bağıntı olduğuna göre, istatistiksel açıdan kontrol altına alınmadığı sürece zekayla liberalizm arasında herhangi bir bağıntı saptanması durumunda, bu yalnızca üst orta sınıfların siyasi önyargılarını yansıtan bir bulgu olabilir. Ama Akıl Yürüyen Merdiveni metaforu, zekanın yalnızca *klasik* liberalizmle, bireylerin özerkliğine ve esenliğine kabile, otorite ve geleneğin kısıtlamalarının üzerinde bir değer biçen yaklaşımla bağıntılı olduğunu öngörüyor. Zekayla klasik liberalizm arasında bir bağıntı olması bekleniyor, çünkü klasik liberalizm aslında bakış açılarının birbirinin yerine geçirilebilmesinin bir sonucu; nitekim bu da akıl yürütmenin başlıca özelliklerle-

²⁶⁷ Burks ve ark., 2009.

²⁶⁸ Jones, 2008.

²⁶⁹ Haidt & Graham, 2007; Tetlock, 1994.

rinden birini oluşturuyor. Zekanın ortanın solunda çağdaş siyasi koalisyonlarda kümelenendirilen popülizm, sosyalizm, politik doğruculuk, kimlik politikaları ya da Yeşil yönetim türünden diğer ideolojilerle bağıntılı olması gerekmez. Nitekim klasik liberalizm bazen özgürlükçülük ve politik doğruculuk karşıtı fraksiyonlarla uyumlu olabiliyor. Ama bir bütün olarak ele alındığında Haidt'in araştırmalarına göre, klasik liberalizmin temel erdemleri olan hakkaniyet ve özerkliği topluluğun, otoritenin ve saflığın üzerine çıkarma eğilimi daha fazla olan kişiler, genellikle siyasi duruşlarını "liberal" sözcüğüyle özdeşleştiren kişiler.²⁷⁰ Ve 7. bölümde gördüğümüz gibi, kendilerini liberal olarak tanımlayan kişiler kişisel özerklikle ilgili konularda artık kendilerini de aştılar ve on yıllar önce öncülüğünü yaptıkları tutumlar muhafazakarlar tarafından her geçen gün daha fazla kabul ediliyor.

İki büyük Amerikan veri setini analiz eden psikolog Satoshi Kanazawa, istatistiksel açıdan yaş, cinsiyet, ırk, eğitim, gelir ve din sabit tutulduğunda, bu veri setlerinin ikisinde de zekanın yanıt veren kişilerin siyasi liberalizmiyle bağıntılı olduğunu bildiriyorlar.²⁷¹ İleriye Doğru Ulusal Ergen Sağlığı Çalışmasına' katılan yirmi binin üzerinde genç erişkinde ortalama zeka katsayısının, kendilerini "çok muhafazakar" (94,8) olarak tanımlayanlardan kendilerini "çok liberal" olarak tanımlayanlara (106,4) doğru geçildikçe düzenli olarak arttığı belirtiliyor. Genel Sosyal Araştırma'da' da benzeri bir bağıntı gözlemlendiği gibi, zekayla klasik liberalizm arasındaki bağıntının sol-liberalizmle olan bağıntıdan daha güçlü olduğuna işaret eden ipuçları var. Araştırma katılımcıları arasında görece daha akıllı olanlar arasında hükümetin gelir dağılımına müdahale ederek geliri zenginlerden yoksullara dağıtma sorumluluğu olduğu görüşünü (klasik bir liberal görüş olmayan sol bir görüşü) onaylama olasılığı daha *düşükken*, (özellikle hakkaniyet değerinden yola çıkan liberal bir tutumun ifadesi olan) hükümetin siyah Amerikalılara yardım ederek tarihte onlara karşı yapılmış ayrımcılığı telafi etmesi gerektiği görüşünü onaylama olasılığı daha yüksek.

Britanya'da 1970'in belli bir haftasında doğmuş bütün çocukları kapsayan bir veri setini temel alan psikolog Ian Deary ve çalışma arkadaşları tarafından yapılan bir analizde, zekanın klasik liberalizmle bağıntılı olmakla kalmadığını, aynı zamanda onun nedeni de olduğunu gösteren daha net bir sonuca ulaşılmış. Bildirinin başlığı içeriğini de yansıtır: "Zeki çocuklar aydın erişkinler oluyorlar."²⁷² Yazarlar "aydın" sıfatıyla Aydınlanma zihniyetini kastediyorlar ve *Concise Oxford Dictionary* tanımının izinden giderek "aydınlanma" sözcüğünü "geleneği değil, akl ve bireyselliği vurgulayan bir felsefe" olarak nitelendiriyorlar. Yazarlar eğitim, sosyal sınıf ve anne babanın sosyal sınıfı sabit tutulduğunda, çocukların on yaşında ölçülen (soyut akıl yürütme de dahil) zeka katsayılarının, onların otuz yaşında ırkçılık karşıtı, sosyal liberal ve çalışan kadından yana tutumları destekleyip desteklemeyeceklerini ortaya koyan bir tahmin göstergesi

²⁷⁰ Haidt, 2007; Haidt & Graham, 2007.

²⁷¹ Kanazawa, 2010.

* Longitudinal Study of Adolescent Health –çn.

† General Social Survey –çn.

²⁷² Deary, Batty, & Gale, 2008.

‡ "Bright children become enlightened adults." –çn.

olduğunu bildiriyorlar. Sosyoekonomik faktörlerin kontrol altına alındığı ve iki zeka ve tutum ölçümü arasında yirmi yıllık bir ara olduğu dikkate alındığında, bu bulgular nedensellik okunun zekadan klasik liberalizme doğru hareket ettiğini apaçık ortaya koyuyor. İkinci bir analizde on yaşında görece daha zeki olan çocukların büyüyünce oy verme olasılıklarının daha yüksek olduğu, oylarını Liberal Demokratlara (ortanın solundaki özgürlükçü bir koalisyon) ya da Yeşillere verme olasılığının görece yüksek, milliyetçi ve göçmen karşıtı partilere verme olasılığının da görece düşük olduğu anlaşılmış. Bu analizde de zekanın kişiyi sol liberalizmdense klasik liberalizme doğrulttuğunu düşündüren bulgular var: sosyal sınıf kontrol altına alındığında, zeka katsayısıyla Yeşiller arasındaki bağıntı ortadan kalkıyor, buna karşılık zeka katsayısıyla Liberal Demokratlar arasındaki bağıntı varlığını sürdürüyor.

Zeka ile Ekonomik Okur Yazarlık Arasındaki Bağlantı. Şimdi de liberalizmle bağıntının sağı kızdırması kadar solu kızdıracak bir bağıntıya geliyoruz. Genel Sosyal Araştırma verilerini de inceleyen iktisatçı Bryan Caplan, kafaları daha iyi çalışan insanların daha çok iktisatçılar gibi düşünme eğiliminde olduklarını (ve bunun eğitim, gelir, cinsiyet, siyasi parti ve siyasi yönelim açılarından düzeltme yapıldıktan sonra da sürdüğünü) bildiriyor.²⁷³ Bu grup göçe, serbest piyasaya ve serbest ticarete daha sıcak bakıyor, korumacılığa, verimsiz istihdam politikalarına ve iş dünyasına devletin müdahale etmesine daha soğuk yaklaşıyor. Kuşkusuz bu tutumların hiçbiri doğrudan şiddetle ilişkili değil. Ancak geriye çekilip bu tutumlar yelpazesine uzaktan bakılırsa, zekaya paralel ilerleyen yönün, tarihsel açıdan aynı zamanda yüzü barışa dönük yön olduğu görülecektir. İktisatçı gibi düşünmek, klasik liberalizmin dostane ticaret teorisini kabul etmek demek; bu da pozitif toplamı değişim getirilerinden ve bunun sonucunda ortaya çıkan yaygın işbirliği ağlarından yana olmak demek.²⁷⁴ Bu onu dünyadaki zenginlikleri sıfır toplamı olarak algılayan ve bir grubun zenginleşmesinin bir diğerinin aleyhine olması gerektiğini düşünen popülist, milliyetçi ve komünist zihniyetlerden ayırıyor. Yoksullar kendi kaderlerini değiştirmenin yegâne yolunun varlıklarının ellerindekilerine zorla el koymak ve cimriliklerinden dolayı onları cezalandırmak olduğu sonucuna vardıkları için, tarih boyunca ekonomik okuryazarlığın sonucu çoğu zaman etnik ve sınıfsal şiddetti.²⁷⁵ Yedinci bölümde gördüğümüz gibi, İkinci Dünya Savaşından bu yana özellikle Batı'da etnik toplu saldırı ve soykırımların giderek azaldığını görüyoruz; bunda ekonomiye sezgisel yaklaşımların artmasının da rolü olabilir (son zamanlarda ekonomi üzerinde pek durulmuyor). Geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca uluslararası ilişkiler düzeyinde ticaret, giderek komşuyu zarar sokma korumacılığından kurtuluyor ve demokrasi ve uluslararası toplulukla birlikte Kantçı barışa katkı yapan bir faktöre dönüşüyor.²⁷⁶

²⁷³ Caplan & Miller, baskıda.

²⁷⁴ Kant, 1795/1983; Mueller, 1999; Russett & Oneal, 2001; Schneider & Gleditsch, 2010; Wright, 2000 Mueller, 2010b.

²⁷⁵ Sowell, 1980, 1996.

²⁷⁶ Gleditsch, 2008; Russett, 2008; Russett & Oneal, 2001.

Eğitim, Entelektüel Yeterlilik ve Demokrasi Arasındaki Bağlantı. Kantçı barişten söz etmişken, ülçlünün demokrasi ayağının da akıl yürütmeyle güçlenebileceğini gözden kaçırmayalım. Siyaset biliminin büyük gizemlerinden biri demokrasinin neden bazı ülkelerde tuttuğu, bazı ülkelerdeyse tutmadığı sorusu; örneğin, nasıl oluyor da Sovyetler Birliği'nin eski uydularından ve cumhuriyetlerinden Avrupa'dakiler bu geçişi başardı da, Orta Asya'daki sonu "stan"lı cumhuriyetlerde bu gerçekleşemedi. Irak'a ve Afganistan'a empoze edilen demokrasilerin sallantılı durumu sorunu daha da acil kılıyor.

Eskiden beri teorisyenler demokrasinin işlemesi için halkın okuryazar ve bilgili olması gerektiğini ileri sürüyorlar. Yaşadığım yol üzerindeki Boston Halk Kütüphanesi binasının üzerine, "Toplumda düzen ve özgürlüğün koruyucusu eğitilmiş halktır" uyarıcı sözleri kazınmış. Bu yazıyı hazırlayanlar "eğitim" sözcüğünü kullanırken akıllarında Ohio'nun Columbus kentinden Meksika Körfezi'ne seyahat sırasında geçilen eyaletlerin başkentlerini sayabilme yoktu elbette; kastetikleri okur yazarlık, matematik okuryazarlığı, demokratik hükümetin ve sivil toplumun ardında yatan ilkeleri anlamak, liderleri ve politikalarını değerlendirebilmek, başka halkların ve farklı kültürlerin farkında olmak ve benzer kavrayıştaki eğitimli yurttaşlardan oluşan bir topluluğun parçası olmayı beklemektir.²⁷⁷ Bu yetkinlikler hiç değilse biraz soyut akıl yürütme yetisi gerektiriyor ve Flynn Etkisiyle güçlenen yeteneklerle örtüşüyor; bu da pekâlâ Flynn Etkisinin kendisinin de eğitimle ortaya çıkmış olmasına bağlı olabilir.

Ama Boston Halk Kütüphanesinin demokrasiye hazırlık teorisi yakın zamanlara kadar test edilmemişti. Uzun süredir olgun demokrasilerde halkın daha eğitimli olduğu ve kafaların daha iyi çalıştığı biliniyordu, ama olgun demokrasilerde yaşam açısından iyi olan her şey daha fazla ve neyin neye yol açtığını söyleyemiyoruz. Belki de görece daha demokratik ülkeler aynı zamanda daha zenginler ve okullara ve kütüphanelere ayıracakları para daha fazla; bu da yurttaşlarının daha eğitimli olmasını ve kafalarının daha iyi çalışmasını sağlıyor ve söz konusu olan bunun tersi değil.

Psikolog Heiner Rindermann bağıntı kördüğümü sorununu gecikmeli çapraz korelasyon adı verilen bir sosyal bilimler tekniğiyle çözmeye çalıştığını bildiriyor (bu tekniğin bir örneğini parlak çocukların aydın erişkinler olduğunu gösteren Britanya çalışmasında görmüştük).²⁷⁸ Çeşitli veri setlerinde demokrasi düzeyleri ve hukukun egemenliği açısından ülkelere sayısal skorlar veriliyor. Ayrıca birçok ülkede çocukların eğitim gördüğü yıl sayısı da belirtilebiliyor. Rindermann ayrıca bir ülke alt grubunda, yaygın kullanılan zeka testlerindeki skor ortalamaları ve dünya çapında uygulanan akademik başarı testlerindeki performans düzeyi verilerini bir araya getirerek, entelektüel yetileri değerlendiren yeni bir ölçüt oluşturduğunu belirtiyor. Araştırmacı ülkenin belli bir döneme (1960-72) ait eğitim ve entelektüel yeti düzeyinin daha sonraki bir döneme (1991-2003) ait refah, demokrasi ve hukukun egemenliği düzeyi için bir tahmin göstergesi olup olmadığını test ettiğini bildiriyor. Boston Halk Kütüphanesi teorisi doğruysa, önceki döneme ait ülke refah düzeyi türünden diğer değişkenler sabit

²⁷⁷ Rindermann, 2008.

²⁷⁸ Rindermann, 2008.

tutulduğunda bile, araştırılan bağıntıların güçlü olması beklenektir. Daha da önemlisi, bu bağıntıların önceki döneme ait demokrasi ve hukukun egemenliği düzeyiyle sonraki döneme ait entelektüel düzey arasındaki bağıntıdan daha güçlü olması gerekecektir; çünkü geçmiş bugüne etkilerken, tersi mümkün değildir.

Boston Halk Kütüphanesinin üzerindeki taşlara o sözleri kazıyanları saygıyla analım. Başka her şey sabit tutulduğunda, geçmişteki eğitim ve entelektüel yetilerin, gerçekten de yakın gelecekte (refahla birlikte) demokrasi ve hukukun egemenliği açısından bir tahmin göstergesi olduğu görülüyor. Buna karşılık geçmişin yüksek refah düzeyi o andaki demokrasi düzeyi için bir tahmin göstergesi oluşturmuyor (bununla birlikte, hukukun egemenliği açısından bu zayıf bir tahmin göstergesi). Demokrasi açısından entelektüel düzey, eğitimde geçen yıllara göre daha güçlü bir tahmin göstergesi ve Rindermann eğitim düzeyinin yalnızca entelektüel düzeyle bağıntısı nedeniyle bir tahmin göstergesi olduğunu ortaya koymuş. Elbette buna dayanarak akıl yürütme yetisinde eğitimle tetiklenen gelişmenin dünyanın hiç değilse bir bölümünde demokrasiye güvenli bir ortam oluşturduğu sonucuna varmak mümkün değil. Demokrasi tanımı gereği devlet şiddetinin azalmasıyla bağlantılıdır ve istatistiksel açıdan devletler arası savaşlara, ölümcül nitelikteki etnik toplu saldırılara ve soykırımlara soğuk yaklaş-tığını ve iç savaşların şiddetini azalttığını da biliyoruz.²⁷⁹

Eğitimle İç Savaş Arasındaki Bağlantı. Peki, gelişmekte olan ülkeler dünyası konusunda neler söylenebiliyor? Eğilimlerin ölçüldüğü Kenya ve Dominika gibi ülkelerde, hayli düşük düzeylerden başlamalarına rağmen ortalama zeka testi skorlarının zaman içinde hızla yükseldiği gözlemleniyor.²⁸⁰ Yeni Barışa bu ülkelerdeki akıl yürütme düzeylerindeki artıştan da biraz pay biçebilir miyiz? Elde ikinci derecede ama düşündürücü bazı kanıtlar var. Daha önce Yeni Barış yolunun kısmen demokrasinin ve açık ekonomilerin daha büyük kabul görmesi sayesinde açıldığını görmüştük; biraz önce gördüğümüz gibi de kafası daha iyi çalışan insanlar bunları tercih etme eğilimi gösteriyorlar. Bu ikisini bir araya getirdiğimizde de eğitimin (bizim burada "kafanın daha iyi çalışmasından" kastettiğimiz anlamda) kafası daha iyi çalışan yurttaşlar yetiştiriyor olabileceğini, bunun da barışı destekleyen faktörler olan demokrasi ve açık ekonomilerin ortamını hazırladığını ileri sürebiliriz.

Bu zincirdeki bütün bağlantıları doğrulamak zor, ama yeni yayımlanan bir bildiride ilk ve son bağlantılar arasındaki bağıntı doğrulanmış. Bildirinin adı içeriğini açıklıyor: "ABC'ler, 123'ler ve Altın Kural: 1980-1999 Döneminde Eğitimin İç Savaş Üzerindeki Yatıştırıcı Etkileri."²⁸¹ Siyaset bilimci Clayton Thyne James Fearon ve David Laitin'ın 6. bölümde değindiğimiz veri setinden yararlanarak, 160 ülkedeki 49 iç savaşı analiz etmiş. Thyne bir ülkedeki eğitim düzeyine ilişkin dört gösterge olan ilköğretim yatırımlarının gayri safi ulusal hasılaya oranı, ilköğretime kayıtlı öğrencilerin okul çağındaki çocuklara oranı, orta öğretime kayıtlı (özellikle erkek) öğrencilerin ergen nüfusa oranı ve (marjinal önemde

²⁷⁹ Gleditsch, 2008; Harff, 2003, 2005; Lacina, 2006; Pate, 2008; Rummel, 1994; Russett, 2008; Russett & Oneal, 2001.

²⁸⁰ Flynn, 2007, s.144.

²⁸¹ Thyne, 2006.

bir gösterge olarak) erişkin nüfustaki okuryazarlık oranının hepsinin, o ülkenin bir yıl sonra savaşa girme olasılığında azalma sağladığını bildiriyor. Saptadığı etki boyutları hayli dikkat çekici: önceki savaşlar, kişi başına ulusal gelir, nüfus, günlük alanlar, petrol ihracatı, demokrasi ve anokrasi düzeyi ve etnik ve dinsel fraksiyonlar açılarından düzeltme yapıldıktan sonra, ilköğretime kayıtlılık açısından ortalamanın bir standart sapması geride olan bir ülkeyle karşılaştırıldığında, ortalamanın bir standart sapması ileride olan bir ülkenin bir sonraki yıl savaşa girme olasılığı yüzde 73 daha düşük.

Tabii bu bağıntılara bakıp, okula gitmenin insanları daha akıllı yaptığı, bunun da iç savaşlardan uzak durmalarını sağladığı sonucuna varamayız. Okula devamın başka yatıştırıcı etkileri de var. Hiç değilse bir şeyi doğru yaptığını göstererek, insanların devlete güvenini artırıyor. Onlara çeteleşme ve savaş ağalığı dışında işlere yönelmeleri için gerekli becerileri kazandırıyor. Ergenlik çağındaki erkek çocukları sokaklardan ve milislerden uzak tutuyor. Ama saptanan bağıntılar çok cezbedici ve Thyne eğitimin yatıştırıcı etkisinin hiç değilse bir bölümünün "insanlara anlaşmazlıkları barışçı yöntemlerle çözebilmeleri için araçlar sağlamasıyla"²⁸² ilişkili olduğunu ileri sürüyor.

Siyasal Söylem Düzeyinin Yükselmesi. Son olarak da, birçoklarının her geçen gün daha da beyinsizleştiğine inandığı siyasi söyleme göz atalım. Bir konuşmanın zeka katsayısı diye bir şey yok, ama Tetlock ve diğer siyasi psikologlar entelektüel denge, nüans ve gelişmişlik konusunda bir fikir verdiğini ileri sürdükleri, *bütünleştirici karmaşıklık* adı verilen bir değişken saptadılar.²⁸³ Bütünleştirici karmaşıklık düzeyi düşük metinlerde savunulan bir fikir herhangi bir nüansa ya da irdelemeye yer vermeksizin üzerine basa basa bu fikir vurgulanıyor. Metin parçasının minimal karmaşıklık düzeyi *mutlaka, her zaman, elbette, kesinlikle, bütünüyle, her zaman, tartışmasız, çürütülemez, kuşkusuz ve asla* türünden sözcükler sayılarak ölçülebiliyor. Bir metin parçası *çoğu zaman, neredeyse, ama, bununla birlikte ve belki* türünden sözcüklerle belli ölçüde incelik kazanmışsa, bu o metnin bütünleştirici karmaşıklık derecesinin biraz yüksek olduğunu gösteriyor. Metin parçası iki ayrı görüş açısının varlığını kabul ediyorsa, derecesi daha da yükseliyor, bağlantıları, ödün verme süreçlerini ya da uzlaşmaları tartışıyorsa puanı daha da artıyor, bu ilişkileri daha üst bir ilkeye ya da sisteme atıfta bulunarak açıklıyorsa en yüksek puanı hak ediyor. Bir metin parçasının bütünleştirici karmaşıklık düzeyi onu yazan kişinin zekasıyla aynı anlama gelmiyor, ama bu ikisi birbiriyle bağıntılı ve Simonton'a göre Amerikan başkanları açısından bu özellikle böyle.²⁸⁴

Bütünleştirici karmaşıklık şiddetle ilişkili bir kavram. Bütünleştirici karmaşıklık düzeyi görece düşük bir dil kullanan kişilerin engellenmelere şiddet kullanarak tepki verme ve savaş oyunlarında savaşa girişme olasılığı genellikle daha yüksek oluyor.²⁸⁵ Tetlock ve psikolog Peter Suedfeld 20. yüzyılda (1948

²⁸² Thyne, 2006, s.733.

²⁸³ Suedfeld & Coren, 1992; Tetlock, 1985; Tetlock, Peterson, & Lerner, 1996.

²⁸⁴ IQ ile bütünleştirici karmaşıklık arasında düşük düzeyde olmakla birlikte anlamlı bir bağıntı var: Suedfeld & Coren, 1992. Başkanlardaki bağıntı 0,58; Simonton, 2006.

²⁸⁵ Tetlock, 1985. s.1567-68.

Berlin ablukası ve Küba Füze Krizi gibi) barışla ya da (Birinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı gibi) savaşıla sonuçlanan çok sayıda siyasi krizde ulusal liderlerin konuşmalarının bütünleştirici karmaşıklık düzeyini değerlendirdiklerini bildiriyorlar ve liderlerin konuşmalarının karmaşıklık düzeyindeki düşüşlerin ardından savaşa girildiğini belirtiyorlar.²⁸⁶ Araştırmacılar Arapların ve İsraililerin ve Soğuk Savaş sırasında Amerikalılarla Sovyetlerin söylemlerindeki basitlik ve derinliksizlikle askeri çatışmalar arasında bağlantı olduğunu bildiriyorlar.²⁸⁷ Bu bağıntıların ne anlama geldiğini tam olarak bilmiyoruz: inatçı muarızlar yeterince kafa yoramadıkları için anlaşmanın yolunu mu bulamıyorlar, yoksa savaşkan muarızlar taviz vermeyen bir tutumla amansız bir pazarlık pozisyonuna ulaşmak için söylemlerini mi basitleştiriyorlar? Hem laboratuvar çalışmalarını hem de gerçek dünyada yürütülen çalışmaları inceleyen Tetlock her iki dinamiğin de rolü olduğunu ileri sürüyor.²⁸⁸

Flynn Etkisiyle siyasi söylemin bütünleştirici karmaşıklığı yükselmiş olabilir mi? Siyaset bilimci James Rosenau ve Michael Fagen'in çalışması bunun mümkün olduğunu düşündürüyor.²⁸⁹ Araştırmacılar 20. yüzyılın başlarında (1916-32) ve sonlarında (1970-93) Amerikan Kongre tanıklıklarını ve basında bunların ele alınışını bütünleştirici karmaşıklık açısından kodlayarak incelemişler. Serbest ticarete sınırlamalar getiren Smoot-Hawley Yasası, daha sonra da sınırlamaları kaldıran NAFTA anlaşması ve kadınlara oy hakkı verilmesi ve Eşit Haklar yasa değişikliği gibi, kabaca birbirine benzeyen ve yoğun tartışmalar yürütülen alanlarla ilgili söylemleri analiz etmişler. Günümüzdeki politika uzmanlarının korkularının aksine, yazarlar yüzyılın başından sonuna kadar siyasi söylemdeki bütünleştirici karmaşıklık düzeyinin hemen her durumda *yükseldiğini* bildiriyorlar. Tek istisna Kongre üyelerinin kadın haklarına ilişkin beyanları. 1917'de kadınlara oy hakkı tanınması konusunda ileri sürülen görüşlerin kalitesine ilişkin bir örnek verelim:

Temsil etmekle gurur duyduğum 58 yerleşim birimiyle, Birlik'in en büyük eyaleti olan Yalnız Yıldız Eyaleti'nde, mahkumlar, divaneler ve kadınlar hariç 21 yaşını tamamlamış her kişinin oy hakkı bulunmaktadır. Yalnız Yıldız Eyaleti'nde kadınların mahkumlar ve divanelerle aynı kategoriye dahil edilmesine istekli değilim.²⁹⁰

Şimdi de 1972'de Eşit Haklar yasa değişikliğine karşı çıkan 1896 doğumlu Senatör Sam Ervin'in ileri sürdüğü gerekçelere bir göz atalım:

[Dönem] erkeklerin ve kadınların birbirinin aynı ve eşit siyasal varlıklar olduğunu ileri süren bir dönem. Bunun gibi birçok budalaca mesele üzerinde duruyor. Bir anneyi çocuklarının yanından alıp dışarda düşmanla savaşmaya göndermekten ve babayı evde bırakıp çocuklara baktırmaktan söz etmek bütünüyle

²⁸⁶ Suedfeld & Tetlock, 1977.

²⁸⁷ Bütünleyici karmaşıklık ve Arap-israil savaşları: Suedfeld, Tetlock, & Ramirez, 1977. Bütünleyici karmaşıklık ve ABD-Sovyet eylemleri: Tetlock, 1985.

²⁸⁸ Tetlock, 1985; Tetlock ve ark., 1996.

²⁸⁹ Rosenau & Fagen, 1997.

* Teksas eyaletinin takma adı -çn.

²⁹⁰ Aktaran Rosenau & Fagen, 1997, s.676.

saçma. Indiana Senatörü bunun basiretli bir yaklaşım olduğunu düşünebilir, ama ben öyle düşünmüyorum. Bence bu ahmaklık.²⁹¹

Ama diğer yirmi sekiz alanla ilgili karşılaştırmalarda yüzyıl boyunca gelişmişlik düzeyinde artış olduğunu gösteren bulgular karşısında, senatörlerin kadın hakları konusunda bütünüyle yerinde sayan bu boş sözleri gölgede kalıyor. Bu arada belirtelim, Ervin ilkel düşünceleriyle Kongre’de sırtan biri değil, saygın bir senatördü ve kısa süre sonra Richard Nixon’un devrilmesine yol açan Watergate komitesinin başına getirilerek onurlandırılacaktı. Senatörlerin düşük standarttaki konuşma düzeylerine rağmen bu sözlerin bugün bize büyük bir eblehlik gibi gelmesi, geçmişteki siyasi söylemler konusunda aşırı nostaljiye kapılmamamız gerektiğine işaret ediyor.

Bununla birlikte, bir alanda siyasetçilerin gerçekten de adeta Flynn Etkisinin akıntısına karşı kürek çektikleri görülüyor; bu da Amerika’daki başkanlık açıkoturumları. 2008’de bu tartışmaları izleyenlerin ne demek istediğini anlamaları için üç sözcük yeterli: “Joe the Plumber.” Psikolog William Gorton ve Janie Diels bu eğilimi sayıya dökerek, 1960 ile 2008 sonu arasındaki açıkoturumlarda adayların dilindeki gelişmeyi gösteren skorları açıkladılar.²⁹² Yazarlar 1992 ile 2008 arasında genelde gelişmişlik düzeyinin düştüğünü, ekonomik ifadelerin kalitesindeki serbest düşüşün daha da erken, 1984’te başladığını belirtiyorlar. Bu şaşırtıcı, ama başkanlık açıkoturumlarının gelişmişlik düzeyindeki düşüş siyasi stratejisyenlerin gelişmişlik düzeyindeki artışa bağlı olabilir. Kampanyanın sonuna doğru gerçekleştirilen televizyon açıkoturumlarında yalnızca kararsızlardan oluşan seçmen kesiti hedef alınıyor, onlar da bilgi ve ilgi açılarından seçmen kitlesinin genellikle en geri kesimleri. Çoğu zaman kulaklarına takılan kısa ifadeler ve hoşlarına giden espriler temelinde seçim yapma eğiliminde oluyorlar, bu da stratejisyenlerin adaylara hedeflerini düşük tutmalarını tavsiye etmelerine yol açıyor. 2000 ve 2004 seçimlerinde Bush’un demokrat rakipleri yavanlıkta onunla yarışınca, seviye iyice düşmüştü. Amerikan siyaset sisteminin istismara kapı açan bu kırılganlığı, barışın giderek güçlendiği bir dönemde bu ülkenin kendisini bir türlü bitmek bilmeyen iki savaşın ortasında bulmasını açıklamaya yardım edebilir.

Aklı doğamızın iyilik meleklerinden sonuncusu yapmamın bir nedeni var. Bir toplum belli bir uygarlık düzeyine geldiğinde, akıl yürütme şiddetin daha da azalması umudunu besleyen en önemli etmen oluyor. Diğer meleklerimiz insan olduğumuzdan beri bize eşlik ediyorlar, ama uzun varoluş süremizin büyük bir bölümünde bu melekler savaşı, köleciliği, despotizmi, kurumlaşmış sadizmi ve kadınların ezilmesini önlemeyi başaramadılar. Ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, empati, özenetim ve ahlak hissinin serbestlik dereceleri çok kısıtlı, uygulama alanları da çok sınırlı olduğu için, bunlar geçtiğimiz on yıllarda ve yüzyıllarda yaşanan ilerlemeleri açıklamaya yetmiyor.

²⁹¹ Aktaran Rosenau & Fagen, 1997, s.677.

* Muhafazakar aktivist ve yorumcu Samuel Joseph Wurzelbacher’ın lakabı. Bir açık oturumda bir sorusuna Obama’nın verdiği yanıtın çarpıtılarak, uzun bir anti-Obama kampanya’ya dönüştürülmesi olayı –çn.

²⁹² Gorton & Diels, 2010.

Empati genişletilebilen bir çember, ama esneklik derecesi akrabalık, dostluk, benzerlik ve şirinlikle kısıtlanıyor. Aklın bize ahlaki kaygı ve ilgi alanımız içinde olması gerektiğini söylediği insan gruplarının hepsini kapsamadan çok önce kırılma noktasına ulaşıyor. Kaldı ki, empatinin aşırı duygusallık sayılıp küçümse-nebilmesi mümkün. Bize empati çemberimizi genişletmeye yardım edecek hile-leri öğreten aklımız ve acınacak durumdaki bir yabancı karşısında hissettiğimiz merhamet duygusunu nasıl ve ne zaman bir eylem politikasına dönüştürmemiz gerektiğini söyleyen de aklımız.

Özdenetim güçlendirilebilecek bir kasa benziyor, ama yalnızca kötülükler karşısında içimizdeki baştan çıkarılma eğilimlerini önleyebiliyor. 1960'lardaki sloganlar bir konuda haklıydı: yaşamın öyle anları vardır ki bağlarından kurtulup içinden geleni yapmak gerekir. Bu anların hangileri olduğunu bize işaret eden de aklımız; aklımız içimizden geleni yaparken bunun başkalarının kendi içlerinden geleni yapmalarını önlememesi için bize yol gösteriyor.

Ahlak hissi bize sosyal rollere ve kaynaklara uygulanabilecek üç etik sunu-yor. Ama ahlak hissiyle ilgili uygulamaların çoğu ahlaki olmaktan çok, kabile, otorite ya da püritenlik alanlarıyla ilgili edimler ve bunlardan hangilerini norm sayıp sağlama almamız gerektiği konusunda bize yol gösteren de aklımız. Ve en çok sayıda insana en fazla yararı sağlamamıza olanak verecek yegâne etik olan rasyonel-yasal zihniyet hiç de doğal ahlak hissimize ait bir özellik değil.

Akl bu ihtiyaçlara yanıt verebiliyor, çünkü ucu açık bir kombinatuar sistem, sınırsız sayıda yeni fikir üretebilen bir makine. Temel kişisel çıkarlar temelinde programlanıp başkalarıyla iletişim kurma yetisiyle donatıldığında, zamanı ge-lince kendi mantığı onu sürekli daha fazla insanın çıkarlarına saygı göstermeye zorlayacaktır. Geçmişteki akıl yürütme girişimlerinin eksikliklerini saptayan ve bunlar ışığında kendini güncelleyip geliştiren de aklın kendisi. Ve ileri sürdü-ğüm bu görüşte bir eksiklik olduğunu düşünüyorsanız, size bunu saptayıp, farklı bir seçeneği savunma fırsatı veren de yine akıl.

Bu görüşü ilk kez Hume'un dostu ve İskoç Aydınlanmasının önde gelen isim-lerinden bir diğeri olan Adam Smith *The Theory of Moral Sentiments* (Ahlaki Duygular Teorisi) adlı kitabında, bugün bile yankı uyandıracak çarpıcı bir ör-nekle dile getirmişti. Smith yabancı bir ülkede muazzam sayılarda insanın ba-şına gelen bir felaketi, örneğin Çin'de yüz milyon insanın ölümüne yol açan bir deprem haberini okuduğumuz zaman nasıl bir tepki vereceğimizi hayal etmemi-zi istiyordu. Dürüst davranırsak, tepkimizin aşağı yukarı şöyle bir şey olacağını kabul etmemiz gerekir. Bir süre kendimizi kötü hisseder, kurbanlara acır, belki de yaşamın ne kadar kırılgan olduğunu içimizden geçiririz. Günümüzde belki sağ kalanlara yardım etmek için bir çek yazar ya da bir Web sitesine girip kat-kıda bulunuruz. Sonra işimize döner, akşam yemeğimizi yer ve sanki hiçbir şey olmamış gibi yatıp uyuruz. Oysa bizim kendi başımıza bir kaza gelse, bu küçük parmaklarımızdan birini kaybetmek gibi, o haberle karşılaştırılamayacak ölçü-de küçük bir kayıp bile olsa, çok yoğun bir rahatsızlık yaşarız ve başımıza gelen talihsizliği bir türlü aklımızdan çıkaramayız.

Bütün bunların acımasızca kendine yüklenmek olduğunu ileri sürebilirsi-niz, ama Smith bu saptamayla yetinmeyip devam ediyor. Bir başka senaryoyu ele almamızı istiyor. Bu kez bir seçeneğiniz var: ya küçük parmağınızı kaybede-

ceksiniz ya da yüz milyon Çinli ölecek. Küçük parmağınızı kurtarmak için yüz milyon insanı kurban eder miydiniz? Smith bu canavarca seçeneği hemen hemen hiç kimsenin tercih etmeyeceğini öngörüyor; ben de ona katılıyorum. Smith, yabancılara duyduğumuz empati kişisel bir talihsizlik karşısında yaşadığımız rahatsızlıktan çok daha zayıf olduğuna göre, nasıl oluyor da onları kurban etmeyi göze alamıyoruz sorusunu soruyor? Ve bu paradoksu iyilik meleklerimizi karşılaştırarak çözüyor:

İnsanın kendine tapınmaktan kaynaklanan son derece güçlü dürtülere karşı koyabilmesini, insanlığın yumuşak gücü ya da Doğanın insan yüreğinde parıltıdığı o zayıf yardımseverlik kıvılcımı sağlamıyor. Böyle durumlarda harekete geçen çok daha kuvvetli bir güç, çok daha zorlayıcı bir güdü var. Bu güç akıl, ilke, vicdan, yürek, içimizdeki insan, davranışlarımızın yüce yargıcı ve hakemi. Başkalarının mutluluğunu etkileyecek bir şey yapacağımız zaman en cüretkar tutkularımızı bile afallatabilecek bir sesle bize sesini duyuran, bize sayısız insandan yalnızca biri olduğumuzu, hiçbir açıdan diğerlerine üstün olmadığımızı, utanç verici bir körlükle kendimizi başkalarına tercih ettiğimiz zaman haklı olarak içerleme, nefret ve iğrenme tepkileriyle yüz yüze kalacağımızı hatırlatan da o. Aslında kendimizin ve bizimle ilgili her şeyin önemsiz olduğunu da ondan öğreniyoruz ve kendine tapınmanın doğal olarak yol açtığı gerçeğe aykırı yaklaşımlarımız, yalnızca bu tarafsız izleyicinin gözünden bakarak düzeltilebilir. Bize cömertliğin doğru, adaletsizliğin çarpık olduğunu öğreten, en önemli saydığımız çıkarlarımızdan başkalarının daha yüce çıkarları uğruna vazgeçmenin neden uygun olduğunu, neden kendimize en büyük yararı böyle davranarak sağlayabileceğimizi gösteren de o.²⁹³

²⁹³ Smith, 1759/1976, s.136.

MELEKLERİN KANATLARINDA

İnsan uygarlık yolunda ilerledikçe ve küçük kabileler birleşerek daha büyük topluluklara dönüştükçe, en basit bir akıl yürütme bile, her insana toplumsallık içgüdülerini ve sempatilerini genişletmesi, tanımadıkları da dahil aynı ulusun tüm üyelerini kapsaması gerektiğini gösterecektir. Bir kez bu noktaya ulaşıncı da, bu sempatinin bütün uluslardan ve ırklardan insanları kapsayacak biçimde genişletmesini önleyecek engeller yapay olmaktan öteye geçmez.

-Charles Darwin, *The Descent of Man (İnsanın Türeyişi)*

Bu kitap tek bir sorudan, "Böyle iyimser olmanın nedeni ne?" sorusundan doğarak gelişti ve umarım sunduğum rakamlar dünyanın durumunu değerlendiren yaygın inanışların kasvetli bakış açısının üzerine çıkmaya yardım etmiştir. Ama onlarca gerilemeyi, ilgayı, sıfırlamayı belgeledikten sonra ruh halimin iyimserlikten çok minnettarlık olduğunu söylemeliyim. Optimizm belli ölçüde kibir gerektirir, çünkü geçmişe bakarak bilinmeyen bir geleceğe çıkarsama yapmaktadır. Gerçi insanların kurban edilmesi, köle olarak mal gibi alınıp satılabilmesi ve tekerlek işkencesi gibi uygulamaların ve demokrasiler arasındaki savaşların yakın zamanda geri gelmeyeceğine inanıyorum, ama bugünkü suç, iç savaş ya da terörizm düzeylerinin süreceğini öngörmek meleklerin adım atmadan kaçındıkları topraklarda dolaşmak anlamına gelecektir. Bugüne kadar birçok şiddet türünün ortadan kalktığından *belli ölçüde* emin olabiliriz ve bunun nasıl mümkün olduğunu anlamaya çalışabiliriz. Bir bilim insanı olarak, bizi sürekli yükseklerle taşıyan herhangi bir mistik güce ya da kozmik kadere kuşkulu yaklaşmam gerekiyor. Şiddetteki azalmalar sosyal, kültürel ve maddi koşulların ürünü. Koşullar böyle devam ederse, şiddet düzeyi düşük olmaya ya da daha da gerilemeye devam edecek; böyle devam etmezse bu olmayacak.

Bu son bölümde öngörülerde bulunmaya çalışmayacağım. Siyasetçilere, polis şeflerine ya da barış arabulucularına tavsiyelerde de bulunmaya kalkışmayacağım; zaten uzmanlık alanım göz önünde tutulduğunda bu, bir tür görevi kötüye kullanmak olurdu. Bütün yapmaya çalışacağım, şiddeti aşağı doğru iten büyük kuvvetleri saptamaya çalışmak olacak. İrdeleyeceğim konu tarihsel süreçlerle ilgili bölümlerde (2'inciden 7'inci bölümün sonuna kadar) tekrar tekrar karşımıza çıkan ve psikolojiyle ilgili bölümlerde (8. ve 9. bölümler) ele alınan zihinsel yetilerin kullanılmasıyla ilgili gelişmeler. Bir başka ifadeyle, Pasifikasyon Süreci,

Uygarlaşma Süreci, Hümanist Devrim, Uzun Barış, Yeni Barış ve Hak Devrimlerini birbirine bağlayan, ortak özellikleri araştıracağım. Bunların her biri özdenetim, empati, ahlak ya da akılla, yırtıcı şiddet, hakimiyet, intikam, sadizm ya da ideolojinin üstesinden gelmeye imkan veren yollardan birini temsil ediyor olabilir.

Bütün bu güçlerin düşüşünü büyük bir birleşik teoriye bağlayamayız. Açıklamaya çalıştığımız gerilemeler, kronikleşmiş düşmanlık ve çatışmaların giderek yatışması, burun kesme gibi korkunç kişisel saldırıların azalması, insanların kurban edilmesi, işkenceyle infazlar ve kırbaç cezası gibi acımasız uygulamaların sona ermesi, kölecilik ve borç köleliği gibi kurumların ortadan kaldırılması, kanlı sporların ve düellonun modasının geçmesi, siyasi cinayetler ve despotizmdeki aşınmalar, son zamanlarda savaş, pogrom ve soykırımlardaki düşüş, kadınlara karşı şiddetin azalması, eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılması, çocukların ve hayvanların korunması, bütün bunlar birbirinden çok farklı zaman dilimlerinde ve boyutlarda yaşandı. Yürürlükten kalkmış bu uygulamaların yegâne ortak yönü kurbanı fiziksel acı vermesi; bu da, konu genel olarak mağdurun bakış açısından ele alındığında –daha önce gördüğümüz gibi bu aynı zamanda da ahlakçının bakış açısı– nihai bir teori hayal etmemizin bile mümkün olduğunu düşündürüyor. Bilim insanının bakış açısından ele alındığında, failerin güdüləri birbirinden çok farklı olabileceği gibi, bunlara karşı gelişen kuvvetlerin güdülerine ilişkin açıklamalar da farklılık gösterecektir.

Aynı zamanda, bütün bu gelişmelerin aynı yöne işaret ettiği açıkça ortada. Tarihin bu noktasında olası kurban olmak iyi bir şey. Çeşitli uygulamaların farklı yönlere gittiği, örneğin kölecilik yasak olmaya devam ederken anne babaların çocukların vahşice dövülebilmesini geri getirmeye karar verdikleri ya da kendi yurttaşlarına karşı giderek daha insanca davranan devletlerin birbirleriyle savaşmaya daha eğilimli oldukları bir tarih anlatımı hayal edilebilirdi. Bu olmadı. Uygulamaların çoğu şiddetin azalması yönünde ilerledi ve bunların sayısı rastlantı sayılamayacak kadar çok.

Bazı gelişmelerin ters yönde ilerlediği açık: İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar yaşanan (ve savaşların sıklığındaki ve yıkıcılığındaki düşüşü gölgeleyen) Avrupa savaşlarının muazzam yıkıcılığı, 20. yüzyılın ortalarına doğru soykırımcı diktatörlerin tırmanışa geçmesi, 1960'larda suçlardaki artış ve sömürgeciliğin sona ermesinden sonra gelişmekte olan ülkeler dünyasında yaşanan iç savaşlar bunlar arasında sayılabilir. Yine de bu gelişmelerin her biri sistematik olarak tersine döndü ve bugünden bakıldığında eğilimlerin çoğu barışçıl yönde ilerliyor. Elimizde her şeyin teorisinin olduğunu ileri süremeyebiliriz, ama nasıl olup da bu kadar çok şeyin aynı doğrultuda ilerlediğini açıklayan bir teoriye ihtiyacımız var.

ÖNEMLİ AMA TUTARSIZ

Önce 2'inci bölümden 7'inci bölümün sonuna kadar anlatılan süreçlerde, barışlarda ve devrimlerde önemli bir rol oynadığı düşünülen, ama bildiğim kadarıyla hiç de bu beklentileri karşılamayan birkaç etmenden söz etmeme izin verin. Mesele asla bu etmenlerin önemsiz olması değil; bütün mesele bunların tutarlı bir biçimde şiddeti azaltıcı bir rol oynamaması.

Silahlar ve Silahsızlanma. Gerek şiddet meselesiyle uğraşmaktan büyük bir haz duyan, gerekse bu meseleden hiç hoşlanmayan yazarların ortak bir özelliği var: silahlar hepsi için adeta bir sabit fikir. Erkekler için erkekler tarafından yazılan askeri tarihlerde takıntılı bir biçimde uzun yaylar, üzengiler, ateşli silahlar ve tanklar üzerinde duruluyor. Şiddet karşıtı hareketlerin çoğu da silahsızlanma hareketleri: "savaş tacirlerinin" şeytanlaştırılması, anti nükleer gösteriler, silah satışlarının kontrol altına alınması kampanyaları. Bir de bunun tam zıddı olan ama aynı şekilde silah merkezli bir duruş var: bu görüştekilere göre akla hayale sığmaz yıkıcılıktaki silahların (dinamit, zehirli gaz, nükleer bombalar) keşfi savaşın bir seçenek olarak düşünülmesini önleyebilir.

Silah teknolojisinin kimin yeneceğini ve kimin yenileceğini belirleyerek, caydırıcılığı inandırıcı kılarak ve taraflardan bazılarının yıkıcı gücünü kat kat artırarak birçok kere tarihin akışını değiştirdiği açık. Örneğin kimse gelişmekte olan ülkeler dünyasında otomatik silahların hızla artmasının barış açısından iyi bir şey olduğunu ileri süremez. Bununla birlikte, tarihte silahların yıkıcı gücü ile ölümcül çatışmalardaki insan kayıpları arasında herhangi bir bağıntı bulmak zor. Bin yıldır, teknoloji gibi silahlar da giderek daha gelişip güçlendiği halde, şiddet oranları sürekli tırmanmadı, testere dişli bir eğimle aşağı yukarı yalpalayarak yokuş aşağı ilerledi. Devlet öncesi toplumların mızrakları ve oklarıyla devrilen bedenlerin oranına bir daha hiçbir zaman ulaşamadı (2. bölüm) ve Otuz Yıl Savaşlarındaki kargılı süvarilerin insanlara verdiği zarar Birinci Dünya Savaşında kullanılan ağır silahlardan ve gazdan daha fazlaydı (5. bölüm). Gerçi 16. ve 17. yüzyıllarda askeri bir devrim yaşandı, ama bu bir silah yarışından çok, hükümetlerin silahlı kuvvetlerini genişlettikleri ve etkinliğini artırdıkları *ordular* arası bir yarıştı. Soykırım tarihi insanların ilkel silahlarla da endüstriyel teknolojiyle de aynı etkililikte katledilebileceğini gözler önüne seriyor (5. ve 6. bölümler).

Uzun Barış ve Yeni Barış süreçleri ve Amerika'da suç oranlarındaki büyük düşüş gibi şiddet oranlarındaki hızlı düşüşler de tarafların silah stoklarını eritmeleri sayesinde gerçekleşmedi. Tarihi süreçlerde bunun tam tersinin gerçekleştiğini görüyoruz; Soğuk Savaşın sona ermesinden sonraki dönemin barışçıl getirilerinden birinin silahsızlanma yönünde atılan adımlar olması buna örnek. Nükleer barışa gelince, nükleer silahların dünyanın gidişini pek az etkilediğini, çatışmalarda işe yaramadıklarını ve konvansiyonel kuvvetlerin muazzam yıkıcı gücü karşısında ön plana geçemediklerini daha önce gördük (5. bölüm). Ve nükleer silahları geliştirmenin muazzam maliyetini meşru kılmak için büyük güçlerin günün birinde nükleer silah kullanmasının kaçınılmaz olduğuna ilişkin yaygın (ve tuhaf) görüşün baştan sona yanlış olduğu da ortaya çıktı.

Bir şiddet tarihi teorisi olarak teknolojik belirlenimciliğin başarısızlığı aslında şaşırtıcı olmamalı. İnsan davranışları uyarılarla yönlendirilmiyor; bunlar hedefli adımlar ve kişinin ötekinin ölmesini isteyip istememesi şiddetin gerçekleşmesinde en önemli etmeni oluşturuyor. Silahların kontrol altına alınmasına karşı çıkanların kalıplaşmış iddiaları olan, insanları silahlar değil insanlar öldürür sloganı özünde doğru (elbette bu silahların kontrol altına alınmasından yana olmak ya da buna karşı çıkan görüşleri desteklemek anlamına gelmez). Avcılık, ekin biçmek, odun kırmak ya da salata yapmak için gerekli aletlere sahip

olan herkesin elinde çok sayıda insana zarar verme olanağı var. İcatları doğuran gereksinimler olduğuna göre, insanlar teknolojilerini düşmanları onları buna zorladığı ölçüde güncelleştirirler. Bir başka deyişle, şiddet oranlarında büyük gerilemelerle sonuçlanan tarihsel dinamiklerde silahlar büyük ölçüde içsel bir faktör gibi görünüyor. İnsanlar saldırganlaştıkları ya da dehşete düştükleri zaman, ihtiyaç duydukları silahları geliştiriyorlar; kafaların daha sakin olduğu dönemlerde silahlar barış içinde paslanıyor.

Kaynaklar ve Güçler. 1970'lerde öğrenciyken, kendisini dinleyen herkese Vietnam Savaşıyla ilgili gerçeği anlatan bir hocam vardı: aslında mesele tungstendi. Ampul filamanlarının ve süper sertlikte çelik üretiminde kullanılan bir metal olan bu madenin en büyük rezervleri Güney Çin Denizindeydi. Komünizm, milliyetçilik ve çevreleme taktikleri tartışmalarının hepsi süper güçlerin hayati önemdeki bu kaynağı kontrol altına alma savaşını gizleyen bir sis perdesiydi.

Vietnam Savaşının Tungsten Teorisi, insanların toprak, su, madenler ve stratejik noktalar gibi sınırlı kaynaklar için çatışmasının kaçınılmaz olduğunu savunan kaynak belirlenimciliği örneklerinden birini oluşturuyor. Bu görüşün bir versiyonuna göre, çatışmaların kökeninde kaynakların eşitsiz dağılımı yatıyor ve kaynaklar daha eşit dağıtıldığında barışa ulaşılacaktır. Bir diğeri de toprak ve kaynaklarla ilgili uyumsuzlukların uluslararası ilişkilerin kalıcı bir özelliği olduğunu ve barışa ancak güçler dengesiyle tarafların birbirlerinin nüfuz alanlarını ihlal etmekten caydırılması sayesinde ulaşılabileceğini ileri süren "realist" teoriler grubu.

Tarih boyunca kaynaklar için yarışma yaşamsal öneme sahip bir dinamik olageldi, ama bunlar şiddetle ilgili eğilimlere pek az ışık tutabiliyor. Geçtiğimiz beş yüz yıl boyunca en yıkıcı patlamaları ateşleyen etmenler kaynaklar değildi; tetikleyiciler din, devrim, milliyetçilik, faşizm ve komünizm gibi ideolojilerdi (5. bölüm). Gerçi teker teker bu felaketlerin her birinin tungsten ya da bir başka gizli kaynakla ilgili olmadığını kimse kanıtlayamaz, ama bu yöndeki çabaların çılgın bir komplo teorisi gibi görünmesi kaçınılmaz. Güçler dengesine gelince, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve iki Almanya'nın birleşmesiyle yaşanan altüst oluş dünyayı çılgınca bir kapışmaya sürüklemedi. Tersine, gelişmiş ülkeler arasında yaşanan Uzun Barış üzerinde dikkate değer herhangi bir etkisi olmadı ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir Yeni Barış sürecinin başlayacağını işaretini veriyordu. Bu güzel gelişmelerin hiçbirinin kökeninde yeni kaynakların keşfi ya da kaynakların yeniden dağılımı yatmıyor. Nitekim, gelişmekte olan ülkelerdeki kaynaklar genellikle bir nimetten çok uğursuzluk anlamına geliyor. Petrol ve madenlerden zengin ülkeler, yurttaşları arasında paylaştıracakları pasta daha büyük olduğu halde, şiddetin en yoğun olduğu ülkeler arasında yer alıyorlar (6. bölüm).

Kaynakların kontrol altına alınmasıyla şiddet arasındaki bağın zayıf olması şaşırtıcı bir bulgu da sayılmamalı. Evrimsel psikologlar bize, ister zengin olsunlar ister fakir, erkeklerin her zaman kadınlar için ve statü ve hakimiyet için savaşacaklarını söylüyorlar. İktisatçılar bize zenginliğe hammadde bolluğu değil, bu hammaddeleri kullanışlı ürünlere dönüştürebilen hüner, çaba ve işbirliğinin seferber edilmesi kaynaklık eder diyorlar. İnsanlar işbölümü yapıp

meyvelerini değiş tokuş edebilirler, zenginlik artar ve herkes kazanır. Bu da kaynaklar için rekabetin, doğanın sabit bir özelliği olmadığını, şiddeti de kapsayan toplumsal güçler ağıının içsel bir ögesi olduğunu gösteriyor. Farklı zamanlarda ve mekanlarda yaşayan insanlar, altyapılarına ve zihniyetlerine bağlı olarak işlenmiş ürünlerin pozitif toplamı değiş tokuşunu seçebilecekleri gibi, hammadde için sıfır toplamı rekabetlere girişmeyi de seçebilirler; bu sonuncu seçim aslında negatif toplamı bir rekabettir çünkü yağmalanan malların değerinden savaşın maliyetini de çıkarmak gerekir. Amerika Birleşik Devletleri Büyük Göllerle gemiyle ulaşım yollarını ya da değerli nikel kaynaklarını ele geçirmek için Kanada'yı işgal edebilirdi, oysa ticaretle bunlardan zaten yararlanabildiği koşullarda öyle yapsaydı eline ne geçerdi?

Refah. Dünya bin yıldır giderek zenginleşti ve şiddet giderek azaldı. Peki toplumlar zenginleştikçe daha barışçıl mı oluyorlar? Belki de yoksulluğun gündelik zorlukları ve hüsrancıları insanları daha huysuz kılıyor ve uğrunda kavga edecekleri nedenleri artırıyor; refah toplumundaki bolluk da insanların kendi yaşamlarına, dolayısıyla da başkalarının yaşamlarına daha fazla değer vermelerine yol açıyor.

Bununla birlikte, refah artışıyla şiddetin azalması arasında sıkı bir bağıntı saptamak hayli zor olduğu gibi, bazı bağıntılar da tersini düşündürüyor. Devlet öncesi toplumlarda, Kuzeybatı Pasifik'tekiler gibi balık ve av hayvanlarıyla dolup taşan ılıman bölgelerde yaşayan yerleşik kabilelerin köleleri, kastları ve savaşçı kültürleri var; buna karşılık, maddi olanakları daha sınırlı olan San ve Semai toplulukları bu dağılımın daha barışçı uçlarında yer alıyorlar (2. bölüm). Ve köleleri olan, insanları çarmıha geren, gladyatörleri savaştıran, acımasız fetihler peşinde koşan ve insanları kurban eden topluluklar antik çağın muzaffer imparatorluklarıydı (1. bölüm).

Demokrasi ve diğer hümanist reformların ardında yatan fikirler 18. yüzyılda serpilip gelişti, oysa maddi refah artışına bundan hayli sonra ulaşılabilirdi (4. bölüm). Batı'daki servet artışı ancak 19. yüzyıldaki sanayi devriminden sonra filiz vermeye başladı; sağlıktaki gelişmeler ve yaşamın uzamasıysa 19. yüzyılın sonunda yaşanan toplum sağlığı devrimiyle mümkün olabildi. Refah düzeyindeki daha küçük iniş çıkışlar da insan hakları konusundaki kaygılarla pek paralellik göstermiyor. Amerika'nın Güney'inde pamuk fiyatları düşünce linç olaylarının arttığı ileri sürülse de, ağır basan tarihsel eğilime baktığımızda 20. yüzyılın ilk yarısında linç olayları geometrik bir hızla azalırken ne yirmilerdeki refah döneminde ne de Büyük Bunalımda herhangi bir yön değişikliği yaşanmadığını görüyoruz (7. bölüm). Bildiğimiz kadarıyla, 1950'lerin sonlarında başlayan Hak Devrimlerinde de iş dünyasında yaşanan süreçlere paralel iniş çıkışlar gözlemlenmedi. Bazı zengin Asya ülkelerinde aile içi şiddetin ve çocukların dövülmesinin görece kabul görebilmesi de (7. bölüm), bu gelişmelerin modern toplumdaki refah düzeyinin otomatik sonucu olmadığını ortaya koyuyor.

Şiddet suçları da ekonomik göstergeleri yakından izlemiyor. Yirminci yüzyılda Amerika'da insan öldürme oranlarında gözlemlenen iniş çıkışlarla refah göstergeleri arasında, esas olarak herhangi bir bağıntı yok: Büyük Bunalım yıllarının ortalarında cinayet oranları hızla düşüyor, 1960'ların refah yıllarında

tırmanışa geçiyor; 2007'deki Büyük Resesyon'da da yeniden düşüşe geçtiğini görüyoruz (3. bölüm). Cinayetlerde para ya da yiyecek gibi maddi güdülerden çok, hakaret ya da ihanet gibi ahlaki güdülerin öne çıktığını gösteren polis kayıtlarına bakıldığında, bu bağıntının zayıf olduğu zaten apaçık ortada.

Ama bir karşılaştırmada zenginlikle şiddet arasında güçlü bir bağlantı olduğu görülüyor; bu da ekonomik merdivenin diplerinde yer alan ülkeler arasındaki farklılıklar (6. bölüm). Daha önce gördüğümüz gibi, bir ülkede kişi başına yıllık ulusal gelir 1000 doların altına düşünce o ülkenin şiddetli iç karışıklıklarla paramparça olma olasılığı hızla artıyor. Ama bu bağıntının temelinde nelerin yattığını saptamak hiç de kolay değil. Parayla pek çok şey satın alınabilir ve nelerin satın alınamamasının şiddete yol açtığını bilemiyoruz. Bu olgu bireylerin beslenme ve sağlık hizmetleri gibi temel gereksinimlerinin karşılanamamasıyla ilişkili olabileceği gibi, ülkenin bütününde eğitim, polis ve hükümet gibi alanlarda düzgün işleyen kurumlar bulunmamasıyla da ilişkili olabilir (6. bölüm). Savaş ters yönde bir gelişme süreci olduğu için, ne ölçüde yoksulluk savaşa yol açıyor, ne ölçüde de savaş yoksulluğa yol açıyor, bunu bile saptayamıyoruz.

Ve aşırı yoksulluk iç savaşla ilişkili olsa da, soykırımla ilişkisi yok gibi görünüyor. Hatırlarsanız, yoksul ülkelerde siyasi krizler daha sık görülüyor ve siyasi krizler soykırımlara yol açabiliyor, ama ülke krize girince yoksulluk soykırım olasılığını daha fazla artırmıyor (6. bölüm). Refah merdiveninin öteki ucunda da, 1930'ların sonlarında Almanya Büyük Bunalımın en kötü günlerini geride bırakmıştı ve büyük bir endüstriyel güce dönüşüyordu, ama korkunç kitle katliamlarıyla *soykırım* sözcüğünün türetilmesine neden olacaktı.

Zenginlikle şiddet arasındaki karmaşık ilişki bize insanların yalnızca ekmekle yaşamadığını hatırlatıyor. Bizler inanan, ahlaki yargılar geliştiren hayvanlarız ve şiddetimizin büyük bir bölümü yeterince zengin olmamaktan değil, yıkıcı ideolojilerden kaynaklanıyor. Bu iyi de olsa kötü de olsa –genellikle daha kötü oluyor– insanlar sık sık maddi rahatlıktan sa manevi saflık, toplulukçu yüce değerler ya da mükemmel adalet peşinde koşmayı tercih edebiliyorlar.

Din. İdeolojilerden bahsederken, geçmişteki kabile dogmalarının pek az işe yaradığını gördük. Dünyanın her yerinde doğaüstü güçlere duyulan inanç, kana susamış tanrıları yatıştırmak amacıyla insan kurban etmeyi ve kötücül güçlerini yok etmek için cadıları öldürmeyi meşru kılıyordu (4. bölüm). Kutsal metinlerde soykırımdan, tecavüzden, kölecilikten ve geleneklere uymayanların ölümle cezalandırılmasından zevk alan bir Tanrı betimleniyor ve binlerce yıldır bu metinler iman etmeyenleri katletmeyi, kadınlara mülk gibi davranmayı, çocukları dövmeyi, hayvanlara egemen olmayı ve inanç sapkınlarının ve eşcinsellerin cezalandırılmasını meşrulaştırmak için kullanılageldi (1., 4. ve 7. bölümler). Zalim cezalandırmaların ortadan kaldırılması, empati uyandıran romanların yaygınlaşması ve köleciliğin yasaklanması gibi hümanist reformlar, bir zamanlar dini otoritelerin ve onların yandaşlarının şiddetli muhalefetiyle karşı karşıya kaldı (4. bölüm). Dar görüşlü yerel değerlerin kutsal düzeyine çıkarılarak yüceltilmesinin, başkalarının çıkarlarını hiçe saymayı meşrulaştırdığını ve uzlaşma olasılığını reddetmeyi zorunlu kılan bir etmen olduğunu görüyoruz (9. bölüm). Batı tarihinin ikinci en kanlı dönemi olan Avrupa Din Savaşlarında savaşçıları kış-

kırtan faktör buydu ve günümüzde Ortadoğu'da ve İslam dünyanın bazı bölgelerinde militanları kıskırtmaya devam ediyor. Günümüzde dinci sağda ve onların müttefikleri arasında sık sık savunulan bir görüş olan dinin barışı destekleyen bir güç olduğu teorisi tarihsel gerçeklerle uyuşmuyor.

Din savunucuları 20. yüzyılın iki soykırımcı ideolojisi olan faşizm ve komünizmin ateist olduğunu ileri sürüyorlar. Birinci iddia asılsız, ikincisinin de konuyla ilgisi yok (4. bölüm). Faşizm İspanya, İtalya, Portekiz ve Hırvatistan'da Katoliklikle gayet mutlu bir arada yaşadı ve gerçi Hitler'in Hristiyanlığı kullanmaya pek ihtiyacı yoktu ama o da ateist olmaktan uzaktı ve ilahi bir planı gerçekleştirdiğini ileri sürüyordu.¹ Tarihçiler Nazi ileri gelenlerinin çoğunun Nazizmle Alman Hristiyanlığını bağdaştıran senkretik bir inancı savunduklarını, Hristiyanlığın binlerce yıllık vizyonlarından ve uzun antisemitizm tarihinden yararlandıklarını belgeliyorlar.² Weimar döneminin hoşgörülü, seküler, kozmopolit kültürüne karşı çıkan çok sayıda Hristiyan din adamı ve cemaati Nazileri müttefik olarak gördüler ve güle oynaya onların peşinden gittiler.³

Tanrısız komünizme gelince, onun tanrısız olduğu kesin. Ama özgürlükçü olmayan bir ideolojiyi reddetmek otomatik olarak diğerlerine karşı da bağışıklık kazanmak anlamına gelmiyor. Daniel Chirot'un gözlemlediği gibi (bkz. s. 507), Marksizm Hristiyanların İncil'indeki en kötü fikir olan muazzam bir felaketin ardından bir ütopyanın gerçekleşeceği ve kaybedilmiş masumiyeti geri getireceği düşüncesinden yararlanıyordu. Ve siyasi sistemlerin nihai hedefinin bireylerin serpilip gelişmesi olduğunu savunan Aydınlanma hümanizmini ve liberalizmini reddediyordu.⁴

Öte yandan, tarihin belli dönemlerinde *belli bazı* dini hareketler *gerçekten* de şiddet karşıtı bir işlev gördü. Anarşi ortamlarında dini kurumlar zaman zaman uygarlaştırıcı bir güç oldu ve çoğu cemaatlerinde ahlakın kendilerinden sorulması gerektiği kanısında olduğu için, ahlaki düşünce ve eylemlere zemin oluşturmuş olabilirler. Quakerler Aydınlanmanın kölecilik ve savaş karşıtı fikirlerini köleciliğin feshi ve pasifizm doğrultusunda etkili hareketlere dönüştürdüler ve 19. yüzyılda onlara diğer liberal Protestan gruplar katıldı (4. bölüm). Amerika'nın Güney'indeki ve Batı'sındaki vahşi sınır bölgelerinin ehlileştirilmesine Protestan kiliseleri de destek oldu (3. bölüm). Afrikalı Amerikalı kiliseler yurttaş hakları hareketine örgütsel altyapı ve söylem gücü kazandırdılar (ama, daha önce gördüğümüz gibi Martin Luther King ana akım Hristiyan teolojisi ni reddediyor ve Gandi'den, seküler Batı felsefesinden ve döneke hümanist teologlardan ilham alıyordu. Bu kiliseler 1990'larda da Afrikalı Amerikalıların yaşadıkları kent merkezlerinde polis ve toplumsal örgütlerle birlikte hareket ettiler (4. bölüm). Gelişmekte olan ülkeler dünyasında Desmond Tutu ve diğer kilise önderleri apartheid ve iç karışıklıklar ardından ülkelerin yaralarını sağaltan uzlaştırma hareketlerinde siyasetçilerle ve hükümet dışı örgütlerle birlikte çalıştılar (8. bölüm).

¹ Murphy, 1999.

² Ericksen & Heschel, 1999; Goldhagen, 1996; Heschel, 2008; Steigmann-Gall, 2003; Chirot & McCauley, 2006, s.144.

³ Ericksen & Heschel, 1999, s.11.

⁴ Chirot & McCauley, 2006, s.142-43; Chirot, 1995.

Görüldüğü gibi, Christopher Hitchens'in çok satan ateist kitabının alt başlığı olan *How religion poisons everything* (Din nasıl her şeyi zehirliyor) bir abartma. Dinin şiddet tarihinde tek başına oynadığı herhangi bir rol yok, çünkü din herhangi bir şeyin tarihinde tek başına rol oynayabilecek başlı başına bir kuvvet oluşturmuyor. Dinler adını verdiğimiz bir dizi hareketin, insanlık sahnesine yeni çıkan seküler kurumlardan farklı olmak dışında pek az ortak noktası var. Ve ilahi kökenli olduklarını iddia etmelerine rağmen, inanç ve uygulamalarıyla dinlerin insani olaylarla iç içe geçtiklerini, entelektüel ve sosyal akımlarla iletişim içinde olduklarını görüyoruz. Rüzgârlar aydınlanma doğrultusunda estiğinde, çoğu zaman dinler onlara uyum sağlıyor; bunun en açık örneği de Eski Ahit'teki kana susamış bölümlerin özenle göz ardı edilmesi. Uyum sağlama doğrultusundaki adımların hepsi Mormon kilisesindeki kadar çıplak değil: bu kilisenin liderleri 1890'da (tam da poligaminin Utah'ın Birlik'e katılmasının önünde engel oluşturduğu bir dönemde) İsa'dan kendilerine poligamiye son vermelerini söyleyen bir vahiy geldiğini açıkladılar; İsa 1978'de gönderdiği bir başka vahiyle de, geçmişte Kabil'in lanetini taşıdıkları düşünülen siyahların papazlığa kabul edilmelerini destekleyecekti. Ama daha örtük bazı uyumcu adımlar da vardı ve ayrılıkçı mezhepler, reform hareketleri, ekümenik konsiller ve diğer özgürleştirici rüzgârlarla yolu açılan diğer bazı dinlerin hümanist dalgayla sürüklenmeleri mümkün oldu. Din ancak köktendinci güçler bu akımlara karşı direndikleri ve onların karşısına kabile bağlarını ve otoriter ve ya da püriten engelleri çıkardıkları zaman bir şiddet kuvvetine dönüşüyor.

BARIŞÇI İKİLEMİ

Tutarlı olarak şiddeti azaltmadığını gördüğümüz tarihi etmenlerden, şimdi de bunu başaranlara geçelim. Ve listelenen maddeleri tek tek ele almak yerine bunları açıklayıcı olabileceğini varsayacağımız bir çerçeveye yerleştirerek, olası ortak özelliklerini anlamaya çalışalım. Burada yanıtlamaya çalıştığımız sorular şunlar: şiddet neden her zaman bu kadar çekici, insanlar neden her zaman onu azaltmaya çalışıyorlar, onu azaltmak neden böylesine zor ve nasıl olup da sonunda bazı değişiklik tipleri bunu başarabiliyor? Gerçek anlamda açıklayıcı olabilmesi için, bunların dışsal değişiklikler olması gerekiyor: bunlar açıklamaya çalıştığımız sürecin, yani şiddetin azalması sürecinin kendisinin bir parçası olmamalı; ondan önce gelen ve ona yol açan bağımsız gelişmeler olmalı.

Şiddet dinamiklerindeki değişikliklere anlam kazandırma çabalarından iyi sonuç verenlerinden biri, işbirliğinin (araştırdığımız konuda da saldırganlıktan uzak durmanın) yararlarını açıklayan paradigmatik modele, yani Tutsak İkilemi (8. bölüm) geri dönmek. İsterseniz adını değiştirelim ve ona Barışçı İkilemi diyelim. Bir kişi ya da bir koalisyona yırtıcı saldırganlıkla zafer kazanmanın (benzetmemizde karşısındakiyle işbirliğini ihlal) getirileri baştan çıkarıcı gelebilir; aynı baştan çıkarıcı fikre kapılan bir rakibe yenilmenin getireceği sonuçlardan kaçınmak isteyeceği de açık. Ama her iki taraf da saldırıyı tercih ederse, kendilerini cezalandırıcı bir savaşın içinde (karşılıklı işbirliğini ihlal durumunda) bulacaklardır; her iki taraf da barışın (karşılıklı işbirliğinin) ödülleri seçmiş olsa elde edecekleriyle karşılaştırıldığında, bu son durumda her iki taraf da

kaybedecektir. Şekil 10-1'de işte bu Barışçı İkilemi betimleniyor; getiri ve kayıp rakamları gelişigüzel, ama ikilemin stratejik yapısını ortaya koymaya yetiyor.

ŞEKİL 10-1. Barışçı İkilemi

Ötekinin seçimleri

		Barışçı	Saldırgan
Kendi seçimleri	Barışçı	Barış (5) Barış (5)	Yenilgi (-100) Zafer (10)
	Saldırgan	Zafer (10) Yenilgi (-100)	Savaş (-50) Savaş (-50)

Barışçı İkilemi asla matematiksel bir model sayılamaz, ama sözcüklerle dile getirmeye çalışacağım fikirlerin ikinci bir ifade yolu olarak ona değinmeye devam edeceğim. Sayılar katlanan şiddet trajedisini ortaya koyuyor. Trajedinin ilk bölümünde dünyada bu getiriler varken barışçı olmak mantıksız gibi görünüyor. Rakibiniz barışçıysa, onun bu zayıf yönünü istismar etmek baştan çıkarıcı bir fikir olacaktır (zaferle kazanılacak 10 puan, barışla kazanılacak 5 puandan daha iyidir), ama rakibiniz saldırgansa safça davranıp onun sizi istismar etmesine izin vermektense (100 puan kaybetmek gibi bir felaket) savaşın sizi cezalandırmasını (50 puanlık bir kayıp) göze almak daha iyidir. Her iki durumda da akılcı çözüm saldırganlıktır.

Trajedinin ikinci bölümünde mağdurun ödediği bedelle (bu durumda -100 puan) saldırganın kazancının (10 puan) çok orantısız olduğunu görüyoruz. İki rakip ölümüne savaşmaya kilitlenmedikleri sürece, saldırganlık sıfır toplamı değil, negatif toplamı bir çatışma olacaktır; zafer kazanan avantajlı konumda olsa bile, birlikte hareket ettiklerinde bu işten her ikisi de daha karlı çıkabilirler. Zafer kazananın biraz daha fazla toprak kazanarak elde edeceği avantaj onu çalmak için öldürdüğü ailenin dezavantajı olacaktır ve tecavüzcünün birkaç dakika boyunca dürtü gidermesi kurbana vereceği orantısız acıyla asla karşılaştırılmaz. Bu asimetri aslında entropi yasasının yol açtığı sonuç: evrende var olan durumlardan son derece küçük bir bölümünde yaşamı ve mutluluğu desteklemeye yeterli ölçüde düzen var, dolayısıyla yıkmak ve acıya yol açmak beslemekten ve mutluluğa yol açmaktan çok daha kolay. Bütün bunlar çıkar gözetmeyen gözlemcinin titizlikle mutluluğu ve mutsuzluğu tarttığı en faydacı hesaplarda bile şiddetin istenmeyen bir şey olduğu anlamına geliyor; failerde yarattığı mutluluğa karşılık kurbanlarda daha fazla mutsuzluk yarattığı ve dünyadaki toplam mutluluk miktarını azalttığı görülüyor.

Buna karşılık, çıkar gözetmeyen gözlemcinin baktığı yükseklerden inip oyuncuların durduğu yer yüzüne geldiğimizde, şiddeti ortadan kaldırmanın neden o kadar güç olduğunu görebiliyoruz. İki tarafın da pasifizmi seçen tek taraf olmak için aklını yitirmiş olması gerekir; rakibi saldırının baştan çıkarıcılığına

kapılırsa, korkunç bir bedel ödemek durumunda kalacaktır. Ya öteki ne yapacak sorunu pasifizmin, diğer yanağını çevirmenin, kılıçlardan saban demiri yapmanın ve benzeri ahlakçı duyguların neden tutarlı bir biçimde şiddeti azaltan bir unsur olmadığını açıklıyor; bunlar yalnızca rakibinizde de aynı anda aynı duygular egemen olduysa işe yarıyorlar. Kanımca bu aynı zamanda tarihin farklı dönemlerinde şiddet sarmalının neden beklenmedik bir biçimde tırmandığını ya da aşağı doğru hareket ettiğini anlamamıza da yardım ediyor. Her iki tarafın da karşısındaki için çantada keklik olmayacak ölçüde saldırgan olması gerekiyor ve çoğu zaman en iyi savunma yolu etkili bir saldırı. Böylece iki tarafta da doğan saldırıya uğrama korkusu –Hobbesçu tuzak ya da güvenlik açmazı– herkesin saldırganlığını tırmandırabiliyor (2. bölüm). Oyun tekrarlı oynansa ve misilleme tehdidi (teoride) her iki taraf açısından da caydırıcı olsa bile, aşırı özgüvenin getirdiği stratejik avantaj ve benzeri kendine yontucu yanlılıklar çatışma kısır döngülerinin devam etmesine yol açabiliyor. Aynı mantıkla, zaman zaman güvenilir bir iyi niyet jesti karşılık bulabiliyor, kısır döngüyü kırabiliyor ve en beklenmedik bir anda şiddetin azalmasına yol açabiliyor.

İşte bu da tarihte şiddeti azaltan unsurları birbirine bağlayan ortak bir etmen saptamak için bir anahtar olabilir. İki taraf da barışın karşılıklı yararlarını temel almalı ve Barışçı İkilemindeki getiri yapısını –çapraz grafikteki sayıları– sol üst kutu her iki tarafa da çekici gelecek tarzda değiştirmelidir.

Gözden geçirdiğimiz tarihin ve psikolojinin ışığında, dünyayı daha barışçı bir yöne doğru iten beş gelişmeden söz etmenin mümkün olduğuna inanıyorum. Bunların her biri bir dizi tarihsel süreçte, sayısal veri setinde ve deneysel çalışmada farklı derecelerde karşımıza çıkıyor. Ve bunların her birinin, insanları o çok değerli barış kutusuna yönelmeye ikna edecek tarzda Barışçı İkilemindeki sayıların etrafında dolandığını gösterebiliriz. Şimdi önceki bölümlerde ele aldıkları sırayla, bunları inceleyelim.

LEVIATHAN

Yurttaşlarını birbirlerine karşı korumak amacıyla şiddet tekeline elinde tutan bir devlet, bu kitapta karşılaştığımız şiddeti azaltıcı en tutarlı unsur olabilir. Bu devletin basit mantığı Şekil 2-1'deki saldırgan–mağdur–üçüncü taraf üçgeninde karşımıza çıkmıştı; şimdi bunu Barışçı İkilemi çerçevesinde yeniden dile getirebiliriz. Bir hükümet saldırganı kazancını yok edecek –örneğin barışçıl değil de saldırgan davranarak elde edeceği avantajın üç katı– büyüklükte bir bedel ödemek zorunda bırakırsa, olası saldırganın önündeki seçimlerin cazibesini tersine çevirip, barış savaştan daha çekici kılabilir (Şekil 10-2).

Leviathan –ya da onun dişi karşılığı olan Justitia, adalet tanrıçası– rasyo-nel fail aritmetiğini değiştirmekle kalmaz, verdiği cezalar katılımcıların kendine yontucu yanlılıklarından etkilenmeyen ve intikam hedefi olmayı hak etmeyen tarafsız bir üçüncü tarafı temsil eder. Gözü sürekli oyunda olan bir hakemin varlığı rakibi ön alma ya da savunma amaçlı saldırıya teşvik eden etmenleri zayıflatır, kişinin saldırgan bir duruş benimseme isteğini azaltır, rakibi rahatlatır ve bu süreç böyle devam ederek savaştan kısır döngüsünün yavaşlamasını sağlayabilir. Ve özdenetimin psikoloji laboratuvarında gözler önüne serilen ge-

nel etkileri sayesinde, saldırganlıktan uzak durmak bir alışkanlığa dönüşebilir; bu da uygarlaşmış tarafların Leviathan'ın sırtı dönükken bile saldırma arzularını baskılama eğiliminde olmalarını sağlayabilir.

ŞEKİL 10-2. Leviathan Barışçı İkilemini Nasıl Çözebilir

Ötekinin seçimleri

		Barışçı	Saldırgan
Kendi seçimleri	Barışçı	Barış (5) Barış (5)	Yenilgi (-100) Zafer - Ceza (10 - 15 = -5)
	Saldırgan	Zafer - Ceza (10 - 15 = -5) Yenilgi (-100)	Savaş - Ceza (-50 - 150 = -200) Savaş - Ceza (-50 - 150 = -200)

İkinci ve 3. bölümlere adını veren Pasifikasyon ve Uygarlaşma Süreçlerinin gerisinde de Leviathan'ın etkileri yatıyor. Klanlar, kabileler ve şeflikler ilk devletlerin denetimi altına girince baskınlar ve gruplar arası düşmanlıklar baskılandığı için, şiddete bağlı ölüm oranları beş kat azalmıştı (2. bölüm). Avrupa'daki fiefler krallıklarda ve egemen devletlerde birleştirildiğinde de, kanun hakimiyetinin sağlamlaşmasıyla insan öldürme oranları üç kat daha düşmüştü (3. bölüm). Avrupa'nın çevresel ve dağlık bölgeleri ve Amerika'nın Güney'indeki ve Batı'sındaki sınır bölgeleri gibi devlet denetiminin ulaşamadığı ve anarşinin sürdüğü bazı noktalarda şiddete dayalı şeref kültürleri varlığını sürdürüyordu (3. bölüm). Sosyoekonomik açıdan bakıldığında da, tutarlı bir kanun egemenliği olanağından yoksun alt sınıflar arasında ve kaçakçılık alanları gibi yasalara uymanın kişilerin çıkarına olmadığı ortamlarda da anarşi odakları aynı şekilde varlığını sürdürüyordu (3. bölüm). Sömürgeleşimin hızla çökmesi, başarısız devletler, anokrasiler, polis grevleri ve 1960'lar gibi kanun egemenliğinin gerilediği dönemlerde de şiddetin büyük ölçüde tırmanabildiğini gördük (3. ve 6. bölümler). Yönetişim yetersizliği en büyük iç savaş risklerinden birini oluşturuyor ve belki de bu, şiddetin paramparça ettiği gelişmekte olan ülkeler dünyasını daha barışçı gelişmiş ülkeler dünyasından ayırt eden başlıca özellik (6. bölüm). Ve kanun egemenliğinin zayıf olduğu bir ülkenin insanları laboratuvar koşullarına davet edildiklerinde, sebepsiz yere herkesin en kötü sonuçları yaşamasına yol açan cezalandırmalara girişebiliyorlar (8. bölüm).

Hobbes'un kitabı için betimlenmesini arzu ettiği Leviathan'ın da, mahkeme binalarındaki heykellerde temsil edilen Justitia'nın da ellerinde kılıç var. Ama zaman zaman gözbağı ve terazi yeterli oluyor. İnsanlar bedenleri ve banka hesapları yanında ünlerine halel gelmesinden de kaçınıyorlar; hatta zaman zaman etkili üçüncü tarafların yumuşak gücü ya da utandırma ya da dışlanma da, insanları güç kullanarak tehdit eden polis ya da ordu kadar etkili olabiliyor. Dünya hükümetinin bir fantezi olmaktan daha ileri gidemediği, ancak üçüncü tarafların zaman zaman yaptırımlarla ya da sembolik güç gösterileriyle desteklenen tutum alışlarıyla büyük

yol kat edilebilen uluslararası arenada, böyle bir yumuşak güç zorunlu. Ülkelerin uluslararası örgütlere üye olmaları ya da uluslararası barış güçlerine ev sahipliği etmeleri durumunda savaş riskinin azalması, silahlı ya da hafif silahlarla donatılmış üçüncü tarafın yatıştırıcı etkisini ortaya koyan örnekler (5. ve 6. bölümler).

Leviathan kılıcını gerçekten çektiğinde sağlanacak yarar, zorun adilce uygulanıp uygulanmadığına, cezalandırmanın insanların karar şemalarındaki “saldırı” kutularıyla sınırlı tutulup tutulmadığına göre değişecektir. Ayrım gözetmeksizin dört kutuyu da cezalandırdığı, iktidarda kalmak için halka gaddarca davrandığı zaman, Leviathan zararları önlediği ölçüde zarar da verebilir (2. ve 4. bölümler). Demokrasilerin otokrasilere ve anokrasilere üstünlüğü, hükümetin karar şemasının uygun kutularını hedef alıp, yalnızca barışçı tutum seçeneğini kahredici ölçüde erişilmez bir ideal olmaktan çıkarıp çekici bir seçenek kılmaya yetecek ölçüde, damla damla güç kullanmasıyla mümkündür.

DOSTANE TİCARET

Kâr alışverişinin sıfır toplamı savaşı pozitif toplamı karşılıklı yarara çevirebileceği fikri, Aydınlanmanın ana fikirlerinden biriydi ve modern biyolojide akraba olmayan canlılar arasında işbirliğinin evrimini açıklayan bir yaklaşım olarak yeniden doğdu. Bu fikir Barışçı İkilemini değiştiriyor ve karşılıklı barışçı yaklaşım sayesinde elde edileceklerin yerine alışverişle sağlanacak karşılıklı yararı geçiriyor (Şekil 10-3).

ŞEKİL 10-3. Ticaret Barışçı İkilemini Nasıl Çözebilir

Ötekinin seçimleri

		Barışçı	Saldırgan
Kendi seçimleri	Barışçı	Barış + Kâr (5 + 100 = 105) Barış + Kâr (5 + 100 = 105)	Yenilgi (-100) Zafer (10)
	Saldırgan	Zafer (10) Yenilgi (-100)	Savaş (-50) Savaş (-50)

Gerçi Dostane Ticaret bir saldırıda yenilgiye uğrama felaketini ortadan kaldırmıyor, ama (barışçıl alışveriş karşı tarafa da yarar sağladığı için) rakibin saldırıma güdüsünü ortadan kaldırıyor, böylece masada endişeye yer kalmamasını sağlıyor. Karşılıklı işbirliğiyle sağlanacak kârlılık, faillerin ticaret yapma isteklerinden daha fazlasını gerektirdiği için, hiç değilse kısmen dışsal bir öge; tarafların ötekinin istediği bir şeyi üretmek üzere uzmanlaşmalarını ve değişimi kolaylaştıran ulaşım, finans, kayıt tutma ve kontratlara uyulmasını sağlayacak bir altyapı oluşmasını gerektiriyor. İnsanlar bir kere gönüllü alışverişin çekiciliğine kapılınca, en iyi anlaşmaya ulaşmak için sürece birbirlerinin gözünden bakmaya teşvik ediliyorlar (“müşteri her zaman haklıdır.”); bu birbirlerine ısınmalarını

sağlamasa bile, hiç değilse onları karşılarındakinin çıkarlarını göz önünde bulundurmaya yönlendiriyor.

Norbert Elias'ın teorisinde Leviathan ve Dostane Ticaret Avrupa'daki Uygarlaşma Sürecinin ardındaki iki etmendi (2. bölüm). Ortaçağın sonlarından itibaren, genişlemekte olan krallıklar yağmayı cezalandırmakla ve adaleti millileştirmekle yetinmediler, aynı zamanda para ve kontratlara uyum başta olmak üzere, alışverişin altyapısını desteklediler. Yollarda ve saatlerde kaydedilen gelişmeler türünden teknolojik ilerlemelerle birlikte bu altyapı ve faiz, yenilik ve rekabet konularındaki tabuların yok edilmesi ticareti daha çekici kıldı; bunun sonucunda da şövalye savaşçıların yerini tüccarlar, zanaatkarlar ve bürokratlar aldı. Bu teori ticaretin gereğinden de ortaçağın sonlarında yaygınlaşmaya başladığını gösteren tarihsel verilerle ve şiddetle bağlı ölüm oranlarında gerçekten hızlı bir düşüş yaşandığını ortaya koyan kriminolojik kayıtlarla destekleniyor (9. ve 3. bölüm).

Kentler ve devletler gibi daha büyük gelişmelerin yaşandığı bir ortamda, okyanusta seyahat edebilen gemilerle, yeni finans kurumlarıyla ve merkantilist politikaların gerilemesiyle ticaret güçlendi. Bu gelişmelerde kısmen 18. yüzyılda İsveç, Danimarka, Hollanda ve İspanya gibi savaşçı emperyal güçlerin evcilleşerek daha az sorun yaratan ticari devletlere dönüşmesinin de rol oynadığı ileri sürülüyor (5. bölüm). İki yüzyıl sonra Çin ve Vietnam'ın otoriter komünizmden otoriter kapitalizme dönüşümüne de, önceki dönemde her iki ülkeyi de yeryüzünün en ölümcül yerleri kılan topyekun ideolojik savaşlara girişme isteklerindeki azalmanın eşlik ettiğini görüyoruz (6. bölüm). Dünyanın diğer bölgelerinde yaşanan, görkemli ulusal değerlerden para kazanmayla ilgili değerlere doğru kayış da, intikam peşindeki hırçın hareketlerin yelkenlerini söndürücü bir etki yaptı (5. ve 6. bölümler). Bu gelişmenin bir bölümü ahlaki açıdan iflas ettiği düşünülen ideolojilerin etkisinin azalmasına bağlı olabilir, ama kısmen bunda küreselleşen ekonominin kârlı ödüllерinin baştan çıkarıcı etkisinin de rolü var.

Bu anlatılar kantitatif çalışmalarla destekleniyor. Uzun Barışın ve Yeni Barışın yaşandığı savaş sonrası dönemde, uluslararası ticaret göğе tırmandı ve diğer faktörler sabit tutulduğunda birbirleriyle ticaret yapan ülkelerin birbirlerine kılıç çekme olasılığının daha düşük olduğunu gördük (5. bölüm). Dünya ekonomisine görece daha açık ülkelerde soykırım ve iç savaş olasılığının da daha düşük olduğunu hatırlayın (6. bölüm). Bunun tersi de geçerli; ticaret ve alışverişle kaynakların değerini artırmak yerine ulusal zenginliklerini toprağın altındaki petrolü, madenleri ve elması çıkarmaya bağlayan hükümetlerle yönetilen ülkelerde iç savaşların daha sık görüldüğünü gözlemliyoruz (6. bölüm).

Dostane Ticaret teorisi uluslararası veri setlerindeki rakamlarla desteklenmekle kalmıyor, antropologların eskiden beri iyi tanıdıkları bir fenomenle, barışı korumaya yardım ettiği bilindiği için, değış tokuş edilenler yararsız hediyeler de olsa, birçok kültürde alışveriş ağlarının sürekli canlı tutulması olgusuyla da uyumlu.⁵ Alan Fiske ve çalışma arkadaşlarının Eşitlik Eşlemesi ya da Piyasa Değeri ilişkileri içinde yaşayan insanların karşılıklı yükümlölüklerle daha bağlı olduklarını ve aralarında ilişki olmayan ya da asosyal ilişkiler yaşayanlarla karşılaştırıldıklarında, bu çevrelerde birbirlerini insani özelliklerden yoksun say-

⁵ Mauss, 1924/1990.

ma eğiliminin daha zayıf olduğunu düşünmelerine yol açan da, işte etnografik kayıtlarda görülen bu gibi fenomenler (9. bölüm).

Bu bölümde gözden geçirdiğim diğer yatıştırıcı güçlerden farklı olarak, dostane ticaretin arka planındaki zihniyet psikoloji laboratuvarlarında doğrudan test edilmedi. Her iki tarafın da işine yarayacak bir hedef için işbirliği yapmayı gerektiren pozitif toplamı bir oyuna katıldıklarında, insanların (hatta maymunların) aralarındaki düşmanca gerilimlerin üstesinden gelmelerinin mümkün olduğunu biliyoruz (8. bölüm). Gerçek dünyada alışverişin kârlı bir pozitif toplamı oyun olabileceğini de biliyoruz. Ama alışverişin kendi başına düşmanca gerilimleri azaltıp azaltmadığını bilmiyoruz. Bildiğimiz kadarıyla, empati, işbirliği ve saldırganlık alanlarındaki çok geniş kapsamlı literatürde karşılıklı yarar sağlayan bir alışveriş içindeki insanların birbirlerini şok etme ya da birbirlerinin yemeğine zehir gibi acı sos ekleme eğiliminin daha zayıf olup olmadığını kimse test etmedi. Bana öyle geliyor ki Dostane Ticaret araştırmacılar arasında çekici bir fikir değil. Kültürel ve entelektüel elitler kendilerini daima iş dünyasındaki insanlara üstün görüyorlar ve basit tüccarlara barış gibi soylu bir davada övgüye değer bir yer vermek akıllarından geçmiyor.⁶

FEMİNİZASYON

Merhum Tsutomu Yamaguchi nereden baktığınıza göre ya dünyanın en şanslı insanı ya da dünyanın en şanssız insanı. Yamaguchi Hiroşima'daki atom bombasından kurtuluyor, ama felaketten kaçarken talihsiz bir seçim yaparak Nagasaki'ye gidiyor. Bu patlamadan da sağ çıkıyor ve altmış beş yıl daha yaşadktan sonra, 2010'da doksan üç yaşında ölüyor. Tarih boyunca atılmış iki nükleer bombanın ikisinden de sağ çıkan bir kişiyi saygıyla anmamız gerek. Ölmeden önce nükleer çağ konusunda bir çağrı yapıyor: "Nükleer silahları olan ülkeleri, yalnızca bebeklerini emzirmeye devam eden annelerin yönetmesine izin verilmeli."⁷

Yamaguchi şiddet konusundaki en temel ampirik genellemeyi dile getiriyor; şiddet esas olarak erkekler tarafından kullanılıyor. Çocukluk çağından itibaren erkekler arasında şiddet içeren oyunlara, şiddet fantezilerine ve şiddet içeren eğlencelere gösterilen ilgi kadınlardan daha fazla, erkekler şiddet suçlarının daha büyük bir bölümünden sorumlu, cezalandırma ve intikamdan daha fazla zevk alıyorlar, saldırgan eylemlerde daha aptalca riskleri göze alıyorlar, savaşkan politika ve liderlere daha çok oy veriyorlar ve hemen hemen bütün savaşları ve soykırımları onlar planlayıp uyguluyor (2., 3., 7. ve 8. bölümler). Cinsiyetler arasında örtüşme olduğunda ve ortalamalar arasında az bir fark görüldüğünde bile, bu kafa kafaya bir fark olabiliyor ya da iki tarafı da diğerinden daha savaşkan olmaya zorlayan bir kısır döngüye yol açabiliyor. Tarih boyunca barışçı ve hümanist hareketlerde kadınlar zamanın siyasi kurumlarındaki etkileriyle orantılanamayacak ölçüde daha fazla yer aldılar; kadınların ve kadın çıkarlarının yaşamın bütün alanlarını geçmişte hiç görülmemiş oranda etkilediği geçtiğimiz dönem de, aynı zamanda gelişmiş ülkeler arasındaki savaşların her geçen gün

⁶ Mueller, 1999, 2010b.

⁷ D. Garner, "After atom bomb's shock, the real horrors began unfolding," *New York Times*, 20 Ocak 2010.

daha fazla akla gelmeyecek bir adım olmaya başladığı bir dönem oldu (5. ve 7. bölümler). James Sheehan'ın savaş sonrasında Avrupa'nın üstlendiği misyonun askeri yeterlilikten beşikten mezara doyurmaya dönüştüğü değerlendirilmesi, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin adeta bir karikatürü gibi.

Elbette kelimesi kelimesine ele alındığında Yamaguchi'nin çağrısının tartışmalı olduğu ileri sürülebilir. 1986'da George Shultz Margaret Thatcher'a, Ronald Reagan'ın Mikhail Gorbaçov'a yaptığı nükleer silahları ortadan kaldırma önerisini destekliyorum dediğinde, Thatcher'ın onu çantasıyla patakladığını aktarıyor.⁸ Ama, Yamaguchi buna Thatcher kendi çocuklarının çoktan büyüttü, ileri sürdüğü görüşler de zaten erkekler tarafından yönetilen bir dünyayla uyumlu yanıtını verebilirdi. Dünyadaki nükleer devletlerin hepsi yakın bir gelecekte, bırakın emziren anneleri, kadınlar tarafından da yönetilmeyeceğine göre, Yamaguchi'nin çağrısının doğru olup olmadığını hiç bilemeyeceğiz. Ama o daha kadınsılaşmış bir dünyanın daha barışçıl bir yer olacağını ileri sürmekte haklıydı.

Kadın dostu değerlerin şiddeti azaltmasını bekleyebiliyoruz, çünkü bu, cinsiyetler arasındaki temel biyolojik farktan bize kalan psikolojik miras; bu fark erkeklerde dişilere cinsel erişim için yarışma güdüsünün daha güçlü olmasına, buna karşılık dişilerde çocuklarının öksüz kalmasına yol açabilecek risklerden uzak durma güdüsünün daha güçlü olmasına bağlı. İster kabile ve şövalye toplumlarındaki kadınlar için sürdürülen yarışmalar şeklinde belirsinsin, ister modern toplumlardaki şeref, statü, hakimiyet ve görkem uğruna girilen yarışmalar biçimini alsın, sıfır toplamlı yarışmalar kadından çok erkeğin takıntısı. Gelin şimdi de Barışçı İkileminde zaferle elde edilen ödülün ve yenilgiyle ödenen bedelin bir bölümünün -yüzde 80'inin diyelim- erkek egosunun şişmesi ve zedelenmesiyle ilişkili olduğunu varsayalım. Ve artık seçimlerin kadın failer tarafından yapıldığını, böylece getirilerin buna uygun olarak azaldığını farz edelim (Şekil 10-4).

ŞEKLİ 10-4. Barışçı İkilemi feminizasyonla nasıl çözülebilir

		Ötekinin seçimleri	
		Barışçı	Saldırgan
Kendi seçimleri	Barışçı	Barış (5)	Küçük düşmeden yenilgi (-100 + 80 = -20)
	Saldırgan	Görkemsiz zafer (10 - 8 = 2)	Savaş (-50)

Görüldüğü gibi, bu durumda Barış Zaferden daha çekici, Savaşın bedeli de Yenilgiden daha yüksek oluyor. Barışçı seçenek her durumda kazanıyor. Şemadaki Savaş kutusunda, şiddet içeren çatışmalarda kadınların ödediği bedelin er-

⁸ Shultz, 2009.

keklerinkinden daha yüksek olduğunu da yansıtacak bir düzeltme yapılırsa, her şeyin nasıl tersine döndüğü daha da çarpıcı bir biçimde ortaya çıkardı.

Kuşkusuz, karar süreçlerinde erkekten kadına geçiş bütünüyle dışsal nite-likte bir değişim olmayabilir. Her an saldırgan işgalcilerin yerle bir edebileceği bir toplumda yenilginin bedeli her iki cinsiyet açısından da felaket olabileceği gibi, en acımasız savaş değerleri dışında her şey intihar anlamına da gelebilir. Kadınca yanları ağır basan bir değerler sistemi, yırtıcı saldırı tehditlerinden uzaklaşmış toplumların yaşayabileceği bir lüks de olabilir. Ama iktidarda kadın çıkarları doğrultusunda görece değişimi, şiddetle hiçbir ilişkisi olmayan dışsal güçlerin sağlayabileceğini de düşünebiliriz. Geleneksel toplumlarda bu güçlerden biri nerede yaşanacağıyla ilgili düzenlemeler: kadınların içine doğdukları ailede kaldıkları ve kendi babalarının ve erkek kardeşlerinin kanatları altında yaşadıkları, kocaların ziyaretçi olduğu toplumlardaki konumu, kocanın klanıyla göçtükleri ve onun akrabalarının egemenliği altında yaşadıkları toplumlardan daha iyi oluyor (7. bölüm). Modern toplumdaki dışsal güçler arasında, kadınları kronik çocuk bakımı ve ev içi yükümlülüklerinden kurtaran hazır gıdalar, emekten tasarruf yapmayı sağlayan cihazlar, yaşamın uzaması ve bilgi ekonomisine geçiş gibi teknolojik ve ekonomik ilerlemeler sayılabilir.

İster geleneksel olsun ister modern, kadınların konumlarının daha iyi olduğu toplumlarda genellikle örgütlü şiddetin daha az olması doğrultusunda bir eğilim gözlemleniyor (8. bölüm). Yanomamö ve Homeros'un anlattığı Yunanlar gibi kelimenin gerçek anlamında kadın kaçırmak ya da daha önce kaçırılmış kadınların öcünü almak için savaşılan kabile ve şefliklerde bu yeterince açık (1. ve 2. bölümler). Ama bunu çağdaş toplumlarda da gözlemliyoruz: Batı Avrupa'nın son derece feminist demokrasilerinde siyasal ve yargısal şiddet düzeyinin düşük olmasına karşılık, şeriat temelinde yönetilen, kadınların genital sakatlama, zina nedeniyle taşıyarak öldürme ve burkayla kapatma gibi uygulamalara maruz kaldığı İslami Afrika ve Asya ülkelerinde şiddet oranlarının yüksek olduğunu görüyoruz (6. bölüm).

Feminizasyon kadınların somut olarak savaşa girip girmeme konusunda-ki kararlarda daha fazla söz sahibi olmaları anlamına gelmeyebilir. Bu süreç bir toplumun hakaretlere şiddete dayalı misillemeyle yanıt vermeyi onaylayan, erkek çocukları fiziksel cezalarla bileyen ve savaşı yücelten, erkek değerlerine dayalı bir şeref kültürü olmaktan çıkması anlamına da gelebilir (8. bölüm). Avrupa demokrasileri, gelişmiş ülkeler dünyası ve Amerika'nın görece daha mavi eyaletlerinde bu doğrultuda bir eğilim gözlemleniyor (3. ve 7. bölümler). Modern Batı'nın, cesaret ve mertlik gibi erdemleri kaybetmesi ve materyalizm, havailik, çürüme ve efemineliliğin yükselmesi sonucunda değer yitimine uğramasından ya-kınan çok sayıda muhafazakar araştırmacı var. Ben şimdiye kadar, daha büyük bir şiddeti önlemek için uygulanmadığı sürece şiddetin her zaman kötü bir şey olduğunu varsaydım, ama bu gibi kişiler bunun bir değer yargısı olduğuna dik-kat çekip, barışı doğası gereği şeref ve görkemin üzerinde tutan mantıklı bir sav ileri sürülemeyeceğini söylerken haklılar. Bununla birlikte, bence bu konuda bütün bu erkekçe gösterilerin kurbanı olabilecek kişilere de söz hakkı tanınmalı; onlar erkekçe değerlerin yüceltilmesi uğruna bedel ödeyerek yaşamlarını ya da kollarını bacaklarını yitirmeyi kabul etmeyebilirler.

Feminizasyon bir başka nedenle de yatıştırıcı bir gelişme. Kadınların çıkarlarını koruyan sosyal ve cinsel düzenlemeler genellikle erkek erkeğe şiddetli rekabeti teşvik eden bataklıkları kurutabiliyor. Bu düzenlemelerden biri evlilik; evlilikte erkek cinsel fırsatlar için diğer erkeklerle rekabet etmektense, çabalarını babası olduğu çocukların esenliğine harcama yükümlülüğünü kabul ediyor. Evlenmek erkeğin testosteron düzeyini düşürüyor ve suçla dolu bir yaşam sürdürme olasılığını azaltıyor; nitekim Amerika'da insan öldürme oranlarının insanların mutluluğu evlilikte aradığı 1940'larda ve 1950'lerde düştüğünü, evliliğin geciktirildiği 1960'larda ve 1970'lerde yükseldiğini ve evlilik oranlarının düşük olduğu Afrikalı Amerikalı topluluklarda yüksek düzeyini koruduğunu görmüştük (3. bölüm).

Bataklığı kurutan bir başka etmen de sayısal eşitlik. Amerikan sınır bölgele-
rindeki kovboy ve madenci kampları gibi, sosyal çevrenin yalnızca erkeklerden oluştuğu, polis denetimine tabi olmayan ortamların hemen hepsinde şiddet var (3. bölüm). Batı vahşiydi, çünkü oraya genç erkekler dolmuş, genç kadınlar Doğu'da kalmıştı. Ama bazı toplumlar daha berbat bir nedenle, kız bebekler doğmadan kürtajla alındığı ya da doğumdan sonra öldürüldüğü için erkek ağırlıklı olabiliyorlar. Siyaset bilimci Valerie Hudson ve Andrea den Boer "A Surplus of Men, a Deficit of Peace" (Erkek Fazlası Barış Açığı Demek) başlıklı makalelerinde Çin'de kız bebeklerin öldürülmesi geleneğinin hiçbir bağı olmayan çok sayıda erkeğe yol açtığını gösteriyorlar.⁹ Bunlar her zaman yoksul erkekler, çünkü daha zengin erkekler sayıları az olan kadınları kendilerine çekiyorlar. Çin'deki adlandırmayla bu "çıplak dallar" birbirleriyle tartışıp dalaşan ve yerleşik toplulukları soyup dehşete düşüren gezgin çetelerde bir araya geliyorlar. Bu gençler ordulaşıp yerel ya da ulusal hükümetleri tehdit bile edebiliyorlar. Bir lider ortaya çıkıp şiddet kullanarak bu çeteleri sert bir şekilde bastırabiliyor ya da onları kendi hizmetine sokmaya çalışabiliyor; bu da genellikle alıştıkları yaşam tarzına uygun maço bir yönetim felsefesi benimsenmesini gerektiriyor. En önemlisi de, lider onları göçmen işçi, sömürge yerleşimcisi ya da asker olarak başka topraklara göndererek, bu yıkıcı enerjiyi ihraç da edebiliyor. Rakip ülkelerin liderleri hep birlikte erkek fazlalarından kurtulmaya çalıştıklarında, yıkıcı yıpratma savaşları ortaya çıkabiliyor. Hudson ve Den Boer'in ifadesiyle, "Her toplumun bu gibi çatışmalarda gözden çıkarabileceği çok sayıda çıplak dalı var ve onlardan kurtulmak bütün iktidarları memnun edebilir."¹⁰

1980'lerde kız bebekleri öldürme geleneğine kız gebeliklerin sonlandırılması endüstrisinin eklenmesi, Afganistan, Bangladeş, Çin, Pakistan ve Hindistan'ın bazı bölümlerinde nüfustaki erkek oranını artıran bir etki yaptı (7. bölüm).¹¹ Nüfustaki bu erkek fazlası söz konusu bölgelerde barış ve demokrasi açısından kötüye gidişe işaret eden bir gelişme. Uzun dönemde, feminist ve hümanist kaygıların ağır basmasıyla kız bebeklere ilk nefes hakkı tanınabilir ve demografik hesabın önemini fark eden siyasi liderlerin sonunda kız çocuklara değer verilmesini teşvik eden politikaları benimsemesiyle cinsiyet oranları yeniden denge-

⁹ Hudson & Boer, 2002.

¹⁰ Hudson & Boer, 2002, s.26

¹¹ Hudson & Boer, 2002.

lenebilir. Kız bebek sayısında sağlanacak böyle bir artış toplumlarda şiddetin azalması sonucunu verebilir. Ama yarı yarıya oranda ilk yaş kohortunun doğup büyümesine kadar, bu toplumların yolları hayli engebeli olacaktır.

Bir toplumda kadınların çıkarlarına verilen önemin şiddet oranıyla bir bağı daha var. Şiddet erkek sayısının çok olmasıyla değil, genç erkek sayısının çok olmasıyla bağlantılı. Hiç değilse iki büyük çalışmada genç erkek oranı görece yüksek olan ülkelerde devletler arası savaş ve iç savaş olasılığının daha yüksek olabileceği sonucuna varılmış (6. bölüm).¹² Genç yaşların yoğun olduğu geniş tabanlı bir nüfus piramidi, yalnızca genç erkeklerin kıyamet koparmaktan hoşlanmaları ve görece daha yaşlı ve daha ihtiyatlı erkeklerden sayıca daha fazla olmaları nedeniyle risk oluşturmuyor. Bu durumun tehlikeli olmasının bir nedeni de bu genç erkeklerin toplumda statü ve eş sahibi olamamaları. Gelişmekte olan ülkeler dünyasındaki cılız ekonomiler kolay kolay gençlere iş veremiyorlar ve erkeklerin çoğu işsizlerden ya da gizli işsizlerden oluşuyor. Ve toplumda resmi ya da fiili olarak belli bir oranda çokeşlilik varsa ve genç kadınlar daha yaşlı ve daha zengin erkekler tarafından gasp ediliyorsa, bu marjinalleşmiş genç insan fazlası genç erkek fazlasına dönüşecektir. Bu erkeklerin kaybedecek hiçbir şeyleri yoktur ve kendilerine milislerde, savaş ağalarının çetelerinde ve terörist hücrelerde iş bulup yaşamlarına anlam kazandırabilirler (6. bölüm).

Sex and War (Cinsiyet ve Savaş) başlığı kulağa erkeklere sunulmuş bir yem gibi gelebilir, ama yeni yayımlanan bu kitap kadınları güçlendirmeyi amaçlayan bir manifesto.¹³ Üreme biyoloğu Malcolm Potts'ın siyaset bilimci Martha Campbell ve gazeteci Thomas Hayden'la birlikte kaleme aldığı bu kitapta kadınların gebeliği önleyici yöntemlere erişim ve istedikleri kişiyle evlenme olanağı buldukları zaman, erkekler tarafından bebek fabrikaları olmaya zorlandıkları dönemlere göre daha az çocuk yaptıklarını gösteren kanıtlar sunuluyor. Bu da ülke nüfus piramidinin tabanda genç bir nüfusla şişmeyeceği anlamına geliyor. (Eski anlayışların tersine, nüfus artışı azalmadan önce o ülkede refahın artması gerekmiyor.) Potts ve çalışma arkadaşları kadınlara (daima cinsiyetler arası biyolojik savaşın yarışma alanı olan) doğurganlık kapasiteleri üzerinde daha fazla denetim olanağı verilmesinin, dünyanın tehlikeli bölgelerinde şiddeti azaltmaya dönük en etkili yol olabileceğini ileri sürüyorlar. Ama çoğu zaman bu güçlendirmenin gerçekleşebilmesi için, önce kadın doğurganlığı üzerindeki denetimlerini sürdürmek isteyen geleneksel erkeklerin ve gebeliği önleyici yöntemlere ve gebeliğin sonlandırılmasına karşı çıkan dini kurumlardan gelen direncin yenilmesi gerekiyor.

O halde, şiddetin azalmasında –kadınların doğrudan siyasi açıdan güçlenmesi, namus ve şerefini koruma gibi erkekçe değerlerin gerilemesi, kadınlara söz hakkı tanınan evliliklerin teşvik edilmesi, kız çocuklara doğma hakkı verilmesi ve kadınların doğurganlık kapasiteleri üzerinde denetim sahibi olmaları gibi– farklı birkaç feminizasyon tipi etkili oldu. Bu tarihi yürüyüşün gerisinde kalan bölgeler, aynı zamanda şiddetteki azalmada da geride kalan yerler. Ama dünya çapındaki araştırma verileri en karanlık ülkelerde bile kadınların güçlendiril-

¹² Fearon & Laitin, 2003; Mesquida & Wiener, 1996.

¹³ Potts, Campbell, & Hayden, 2008.

mesi yönünde önemli boyutlarda bir bastırılmış talep olduğunu gösteriyor ve çok sayıda uluslararası örgüt bu süreci hızlandırmaya çalışıyor (6. ve 7. bölümler). Hemen sonuç vermese bile, bunlar uzun vadede dünyadaki şiddete dayalı çatışmaların daha da azalacağı yönünde umut verici işaretler.

GENİŞLEYEN ÇEMBER

Son iki yatıştırıcı güç şiddetin psikolojik getirilerini altüst ediyor. Bunlardan birincisi duygudaşlık çemberinin genişlemesi. Daha kozmopolit bir ülkede yaşadığınızı, farklı insanlarla temas ettiğinizi, olaylara onların gözünden de bakmaya teşvik edildiğinizi ve böylece onların esenliğine verdiğiniz tepkilerin değiştiğini varsayın. Bu değişikliği mantıksal sonucuna götürün: kendi esenliğimizle onların esenliği öylesine iç içe geçer ki, adeta düşmanlarımızı da sevmeye ve onların acılarını da hissetmeye başlarız. Potansiyel rakibimizin elde edeceği getiriler zaten bizimkiyle birlikte toplanacak ve barışçılık giderek ağır basan tercih olacaktır (Şekil 10-5).

ŞEKİL 10-5. Empati ve akıl yürütmeyle Barışçı İkilemi Nasıl Çözülür

Ötekinin seçimleri

		Barışçı	Saldırgan
Kendi seçimleri	Barışçı	Barış ($5 + 5 = 10$) Barış ($5 + 5 = 10$)	Yenilgi ($-100 + 10 = -90$) Zafer ($10 + -100 = -90$)
	Saldırgan	Zafer ($10 + -100 = -90$) Yenilgi ($-100 + 10 = -90$)	Savaş ($-50 + -50 = -100$) Savaş ($-50 + -50 = -100$)

Kuşkusuz yaşayan bütün insanların çıkarlarının mükemmel uyumu, erişilmesi mümkün olmayan bir nirvana. Ama başka insanların çıkarlarına verilen önemdeki ufak artışlar –örneğin, köleleştirme, işkence ya da başkalarını yok etme düşüncelerinin suçluluk duygusu yaratması– onlara saldırma olasılığını biraz azaltabilir.

Bu nedensel zincirdeki her iki bağlantıyı destekleyen, hem ötekinin gözünden bakma fırsatlarını genişleten dışsal olaylarla ilgili hem de ötekinin gözünden bakmayı duygudaşlığa dönüştüren psikolojik yanıtı işaret eden kanıtlar bulunduğu gördük (4. ve 9. bölümler). On yedinci yüzyıldan başlayarak, yayıncılık ve ulaşım alanlarındaki teknolojik ilerlemelerle Hümanist Devrimin tohumlarının köklendiği bir *Respublica Literaria* ve Okuma Devrimi doğmuştu (4. bölüm). Kitap okuyan insan sayısı artmış; kurmaca kitaplar okurların başka zihinlere girip onları yaşamalarını, yergi de içinde yaşadıkları toplumun normlarını sorgulamalarını sağlamıştı. Kölecilik, sadist cezalandırmalar, savaş ve çocuklara ve hayvanlara zalim davranma sırasında çekilen acıların canlı tasvirleri, bu gibi uygulamaların yasaklanmasından ya da azalmasından önce okunmuş ve okurla-

rı etkilemişti. Kronoloji nedensellik anlamına gelmez, ama birinci şahıstan anlatıları işitmenin ya da okumanın insanların anlatana duygudaşça yaklaşmalarını desteklediğini gösteren laboratuvar çalışmaları, bunun hiç değilse inandırıcı olduğuna işaret ediyor (9. bölüm).

Okuryazarlık, kentleşme, yer değiştirme ve kitle iletişim araçlarına erişim 19. ve 20. yüzyıllarda da artmaya devam etti ve 20. yüzyılın ikinci yarısında insanların kendilerine benzemeyen kişilerin daha da fazla farkına varmalarını sağlayan bir Küresel Köy ortaya çıkmaya başladı (5. ve 7. bölümler). Tıpkı 18. yüzyılda *Respublica literaria* ve okuma devriminin Hümanist Devrimi körüklemesi gibi, 20. yüzyıldaki Küresel Köy ve elektronik devrim de Uzun Barış, Yeni Barış ve Hak Devrimleri gibi gelişmeleri desteklemiş olabilir. Medyanın yurttaş hakları hareketini, savaş karşıtı duyguları ve komünizmin devrilmesini hızlandırdığı yönündeki yaygın gözlemleri kanıtlamamız mümkün değil, ama ötekinin gözünden bakma ile duygudaşlık arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma sonuçları düşündürücü ve halkların kozmopolit ortamlarda yaşamalarıyla hümanist değerleri desteklemeleri arasında birçok istatistiksel bağlantı olduğunu gördük (7. ve 9. bölümler).¹⁴

AKLIN YÜRÜYEN MERDİVENİ

Genişleyen Çember ve Aklın Yürüyen Merdiveni aynı dışsal nedenlerden güç alıyor; bunların başta gelenleri de okuryazarlık, kozmopolitlik ve eğitim.¹⁵ Bu faktörlerin yatıştırıcı etkileri Barışçı İkilemindeki çıkar birliğinde de gözlemlenebilir. Buna karşılık (terimi benim kullandığım anlamda) Genişleyen Çember ile Aklın Yürüyen Merdiveni birbirinden farklı kavramlar (9. bölüm). Bunlardan ilki ötekinin bakış açısını benimseyip onun duygularını kendi duygularıymış gibi hayal etmekle ilgili. İkincisiyse rasyonalite ötesi tanrısal bir bakış açısına, zamanı ve mekanı aşan bir noktaya yükselmek ve kendi çıkarlarıyla ötekinin çıkarlarını eşdeğer saymak.

Aklın Yürüyen Merdiveni'nin bir başka dışsal kaynağı daha var: düşünen kişilerin psikolojik yapılarından bağımsız olarak, mantıksal ilişkileri ve ampirik olgularıyla gerçeğin doğası. İnsanlar bilgi ve akıl yürütme kurumlarını inceledikçe ve inanç sistemlerindeki batıl inançları ve tutarsızlıkları ayıklandıkça, bunun bazı sonuçları oluyor; tıpkı matematik yasalarında ustalaşınca bazı toplama ve çarpma sonuçlarının kendiliğinden bilinmesi gibi (4. ve 9. bölümler). Çoğu durumda kendiliğinden varılan bu sonuçlar insanların daha az şiddet kullanmalarını beraberinde getiriyor.

Bu kitap boyunca insanlarla ilgili sorunları akıl yoluyla ele almanın yararlı sonuçlarını gördük. Nüfus entelektüel açıdan geliştikçe, tarihin belli dönemlerinde insanların kurban edilmesi, cadı avı, kan iftirası, engizisyon ve etnik grupları günah keçisi yapma türünden batıl cinayetlere gerekçe yapılan varsayımlar titiz

¹⁴ İnsanların birbirine karışması hümanizmi besliyor görüşünün örnekleri arasında bu bulgular var: kadınların daha etkili oldukları ülkelerde aile içi şiddet daha az (Archer, 2006a); gay insanları tanıyanlarda homofobi daha az (bkz. note 232, bölüm 7); Sahillerdeki ve su yollarındaki Amerikan yerleşim birimleri daha liberal: Haidt & Graham, 2007.

¹⁵ Her ikisi de: Singer, 1981/2011.

değerlendirmelere tabi tutularak silinip yok oldu (4. bölüm). Kölecilik, despotizm, işkence, dini cezalandırmalar, hayvanlara karşı acımasızlık, çocuklara haşin davranma, kadına şiddet, eften püften nedenlerle yürütülen savaşlar ve eşcinsellerin cezalandırılması gibi uygulamalara karşı dikkatle gerekçelendirilmiş itirazlar boş laflardan ibaret değildi; bu tartışmaları izleyen ve reformları uygulayan insanların ve kurumların aldıkları kararlarla hayata geçiriliyordu (4. ve 7. bölümler).

Kuşkusuz empatiyle aklı, yürekle kafayı birbirinden ayırmak her zaman kolay olmaz. Ama empatinin bize benzeyen, bize yakın olan insanlarla sınırlanma eğiliminde olduğu göz önünde tutulduğunda, dünyadaki şiddeti gerçekten azaltacak politika ve norm değişikliklerini gerçekleştirebilmek için empatiyi aklın evrenselleştirici desteğiyle güçlendirmek gerektiği ortaya çıkıyor (9. bölüm). Bu değişikliklerin şiddet eylemlerini yasaklayan yasal önlemlerle sınırlı kalmaması, şiddetin baştan çıkarıcılığını azaltmak amacıyla geliştirilen kurumları da kapsamaması gerekir. Hayli ustalık gerektiren bu mekanizmalar arasında demokratik hükümet, savaşa karşı Kantçı önlemler, gelişmekte olan ülkeler dünyasındaki uzlaşma hareketleri, şiddetsiz direnme hareketleri, uluslararası barış gücü operasyonları ve 1990'lardaki suç işlemeyi önleyici reformlar ve uygarlaştırıcı hamleler var; ülke liderlerine Birinci Dünya Savaşının yolunu açan korkak tavuk oyunu ve İkinci Dünya Savaşının yolunu açan yatıştırma politikalarının ötesinde seçenekler sunan çevreleme taktikleri, yaptırımlar ve temkinli angajmanlarla yönlendirme gibi yaklaşımlar da bunlar arasında sayılabilir (3. ve 8. bölümler).

Çok sayıda duraklamaya, geri dönüşe ve karşı duruşa rağmen Aklın Yürüyen Merdiveni'nin daha geniş kapsamlı bir etkisi daha var, o da kabilecilik, otorite ve saflık peşindeki ahlaki sistemlerden uzaklaşma, hümanizm, klasik liberalizm, otonomi ve insan hakları doğrultusundaki ilerleme (9. bölüm). İnsanın serpilip gelişmesini en üste yerleştiren hümanist bir değerler sistemi aklın ürünüdür, çünkü *haklılığı gösterilebilir*: Kendi çıkarlarına değer veren ve akla dayalı müzakerelere girişen her düşünür topluluğu bu konuda fikir birliğine varabilir, oysa toplulukçu ve otoriter değerler kabileyle sınırlıdır ya da hiyerarşiye tabidir (4. ve 9. bölümler).

Eldeki kanıtlar, kozmopolit akımlar farklı insanların birbirleriyle tartışmasını sağladığında, konuşma özgürlüğü tartışmaların serbestçe her yönde ilerleyebilmesine olanak verdiğinde ve tarihin başarısız deneylerine ışık tutulduğunda değer sistemlerinin liberal hümanizm doğrultusunda ilerleyeceğini düşündürüyor (4. ve 9. bölümler). Bunu geçtiğimiz dönemlerde totaliter ideolojilerin ve bunların ateşlediği soykırımların ve savaşların gerilemesinde gördük; ırksal azınlıkların baskı altında tutulması savunulamaz hale gelince, Hak Devrimlerinde bunun kadın, çocuk ve eşcinsellere uygulanan baskılara ve hayvanlara yapılan eziyetlere karşı genelleştirildiğini de gördük (7. bölüm). Sonunda bu devrimlerin kendilerine karşı çıkan muhafazakarları nasıl süpürüp sildiğini de gördük. Dünyadan yalıtılmış, bu fikirlerden kopuk, basının hükümet ve dini çevrelerin baskısı altında yaşayan bazı toplumlar var, ama bunlar istisna ve istisnalar kaidesi bozmaz. Bunlar aynı zamanda hümanizme en çok direnen, kendi kabilelerine ait otoriter ve dini ideolojilerine en fazla yapışıp kalan toplumlar (6. bölüm). Ama bu toplumlar bile yeni elektronik *Respublica Literaria*'nın özgürleştirici rüzgârlarına sonsuza kadar direnemeyebilir.

İdeolojik tarzın rastgele yürüyüşüne belli bir yönde ilerleme zorunluluğunu ekleyen yürüyen merdiven metaforu, aşırı ilerlemeci, şimdici, tarihsel açıdan da naif sayılabilir. Ama bu, olgularca desteklenen türde bir ilerleme tarihi. Batı Avrupa'da ya da Amerikan sahillerinde doğan özgürleştirici birçok reforma bir süre sonra dünyanın muhafazakar kesimlerinin öykündüğünü daha önce gördük (4., 6. ve 7. bölümler). Ve iyi gelişmiş bir akıl yürütme becerisiyle işbirliği, demokrasi, klasik liberalizm ve şiddetten uzak durmaya yatkınlık arasında bağınlar, hatta nedensel ilişkiler olduğunu da gördük (9. bölüm).

DÜŞÜNCELER

Şiddetin azalması türümüz tarihindeki en önemli ve en az değeri anlaşılmış gelişme olabilir. Bu gelişmenin beraberinde getirdikleri inanç ve değerlerimizin özüne dokunuyor; tarih boyunca insanlık durumunda sürekli bir iyileşme mi oldu, kötüleşmemi oldu yoksa hiçbir değişiklik olmadı mı sorusuna verilen yanıttan daha önemli ne olabilir? Bu masumiyetin kaybını, dini metinlerin ve hiyerarşinin ahlaki otoritesini, insan doğasının doğuştan kötü ya da iyi olduğu sorusunu, tarihin akışını etkileyen kuvvetler ve doğaya, topluluğa, geleceğe, duygulara, akla ve bilime ahlaki yaklaşım gibi kavramların geleceğini ilgilendiren bir konu. Şiddetteki azalmaları belgeleme ve açıklama çabalarım ortaya hayli kalın bir kitap çıkardı ve bu gelişmelerin beraberinde getirdiklerini araştırmak amacıyla onu daha da uzatmanın anlamı yok. Ama kitabı şiddetin azalması yönündeki tarihsel sürecin akla getirebileceği iki düşünceyle sonlandırmak istiyorum.

Birincisi moderniteye, bilim, teknoloji ve aklın insan yaşamını dönüştürmesine ve bunun sonucunda gelenek, inanç, topluluk, geleneksel otorite ve doğanın bir parçası olarak yaşamının giderek azalmasına nasıl bakmamız gerektiği konusu.

Modernite karşıtlığı çağdaş toplumsal eleştirilerin değişmeyen başlıca özelliklerinden biri. İster küçük kentlerdeki yakınlık özleminden olsun, ister ekolojik sürdürülebilirlik, topluluk dayanışması, aile değerleri, dini inanç, ilkel komünizm ya da doğanın ritimleriyle uyum içinde yaşama arzusundan kaynaklansın, herkes zamanda geriye gitmek istiyor. "Teknoloji bize yabancılaşma, yağmacılık, toplumsal hastalıklar, anlam kaybı ve üst üste binen binalar, dört çeker arabalar ve realite şovu dolu televizyonlar uğruna gezegeni tahrip eden bir tüketim kültürü dışında ne verdi?" diyorlar.

Tarihçi Arthur Herman'ın *The Idea of Decline in Western History* (Batı Tarihindeki Fikri Gerileme) başlıklı kitabında gösterdiği gibi, Cennet'ten kovulma dövmelerinin entelektüel tarihi hayli uzun.¹⁶ Ve romantik nostaljinin el üstünde tutulan bilgelik sayılmaya başlandığı 1970'lerden beri, istatistikçiler ve tarihçiler olgulara dayanarak bu yaklaşıma sürekli karşı çıktılar. Kitaplarının başlıkları bunu güzel anlatıyor: *The Good News Is that the Bad News Is Wrong* (İyi Bir Haber Var: Kötü Haber Yanlış), *It's Getting Better All the Time* (Her Şey Sürekli Daha İyiye Gidiyor), *The Good Old Days— They Were Terrible!* (O Eski Güzel Günler Aslında Ne Kadar Berbat!), *The Case for Rational Optimism, The*

¹⁶ Herman, 1997.

Improving State of the World (Rasyonel İyimserlik Savunusu: Dünyanın durumu İyiye Gidiyor), *The Progress Paradox* (İlerleme Paradoksu) ve yeni çıkanlardan Matt Ridley'ın *The Rational Optimist* (Rasyonel İyimser) ve Charles Kenny'nin *Getting Better* (İyiye Gidiş) adlı kitapları.¹⁷

Bu modernite savunularında refah artışı ve teknolojik gelişmelerden önce gündelik yaşamın zorlukları hatırlatılıyor. Atalarımız bitlerle ve parazitlerle boğuşuyorlardı ve kendi dışkılarıyla dolu bodrumların üzerinde yaşıyorlardı. Yiyecekler tatsız tuzsuz ve tekdüze ve her zaman bulunamıyordu. Sağlık bakımı doktorun testeresi ve dişçinin kerpeteniyle sınırlıydı. Her iki cinsiyet de güneşin doğuşundan batışına kadar durmaksızın çalışıyor, güneş batınca da karanlığa gömülüyordu. Kış karlara gömülmüş çiftlik evlerinde açlık, can sıkıntısı ve boğucu bir yalnızlık demektir.

Ama yakın geçmişteki atalarımızın yoksunlukları bu türden dünyevi fiziksel kolaylıklarla da sınırlı değildi. Bu, bilgi, güzellik ve insani bağlar gibi yaşamın daha yüksek ve daha soylu değerleri için de böyleydi. Yakın zamanlara kadar insanların çoğu hayatları boyunca doğdukları yerin birkaç kilometre ötesine bile gitmiyorlardı. Kozmosun muazzam genişliğinden, uygarlığın tarih öncesinden, canlıların soyağacından, genetik koddan, mikroskobik dünyadan ve maddenin ve yaşamın bileşenlerinden kimsenin haberi yoktu. Müzik kayıtları, kitap satın alma olanakları, anında erişilebilen dünya haberleri, büyük sanat eserlerinin reproduksiyonları, filme alınmış dramalar insanın aklına bile gelmezdi; bunlara gömleğimizin cebine sığacak kadar küçük bir cihazdan erişilebileceğini düşünmekten söz etmiyorum bile. Çocuklar bir başka ülkeye göçünce, anne babaları onları bir daha görmeyebilir, bir daha seslerini duymayabilir ve torunlarıyla hiç karşılaşmayabilirlerdi. Bir de modernitenin yaşamın kendisine sunduğu ödüller var: birkaç on yıl daha uzun yaşamak, doğum yaparken ölmeyip yeni doğan bebeğini görme olanağı bulmak ve dünyaya geldikleri yılın sonunda hâlâ hayatta olan çocuklar. New England'daki eski mezarlıklarda dolaşırken, taşlarına iç parçalayıcı sözler yazılmış küçük mezarların bolluğu karşısında hep şaşırımsındır. "Elvina Maria, 12 Temmuz 1845'te öldü; 4 yaşını 9 ay geçmişti. Gözyaşlarını hoşgörün, ebeveynleri ağlıyor. Solan minik çiçeğimiz burada uyuyor."

Romantiklerin bile zaman makinesine girme isteğini yok edecek bütün bu gerçeklere rağmen, nostaljikler her zaman ahlaki bir kart çekmeyi başarabildiler; bu modern şiddetin boyutlarıydı. Onlar atalarımızın hiç değilse silahlı soygunlar, okul katliamları, terörist saldırılar, holokostlar, dünya savaşları, ölüm tarlaları, napalm, gulaglar ve nükleer yok oluş kaygısıyla yaşamak zorunda olmadıklarını söylüyorlar. Modern toplumların ve onların yarattığı teknolojilerin çektirebildiği acılara ne Boeing 747'ler, ne antibiyotikler ne de iPod'lar değer.

İşte tam da bu noktada duygusal yaklaşılmayan bir tarih ve istatistiksel okuryazarlık moderniteye bakışımızı değiştirebilir. Veriler bize barışçı bir geçmiş nostaljisinin yanılsamaların en büyüğü olduğunu gösteriyor. Yaşamları bugünün çocuk kitaplarında romantikleştirilen yerli halklarda ölüm oranlarının dünya savaşlarımızdan daha yüksek olduğunu biliyoruz. Ortaçağ Avrupa'sına romantik bakış titiz bir ustalıkla geliştirilmiş işkence aletlerini göz ardı ediyor

¹⁷ Bettmann; Easterbrook, 2003; Goklany, 2007; Ridley, 2010; Robinson, 2009; Wattenberg, 1984.

ve o günlerde cinayete maruz kalma riskinin otuz kat daha yüksek olduğunun farkında değil. İnsanların özlemle andığı yüzyıllarda zina yapan kadının burnu kesilebiliyor, yedi yaşındaki çocuklar iç etek çaldıkları için asılabilir, tutsak aileleri “demirlerin gevşetilmesi” için para ödemek zorunda bırakılıyor, cadılar ortadan ikiye bölünebiliyor ve denizciler öldüresiye kırbaçlanabiliyordu. Çağımızda yaygın ahlaki inanışlar olan köleciliğin, savaşın ve işkencenin kötü olduğu düşüncesi, o zamanlar sulu göz duygusallık, bugünkü evrensel insan hakları düşüncesi kavramı da abuk subuk gevelemeler sayılırdı. Tarihi kayıtlarda soykırım ve savaş suçlarından söz edilmemesinin tek nedeni, o zamanlar kimsenin bunları önemsememesiydi. Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki savaşların ve soykırımların üzerinden neredeyse yetmiş yıl geçtikten sonra geriye dönüp baktığımızda, bunların daha kötü bir geleceğin habercisi ya da giderek kanıksanan yeni dünyanın normal olayları olmadığını, engembeli bir inişteki yüksek bir nokta olduğunu görüyoruz. Ve bunların gerisinde yatan ideolojilerin modernitenin dokusuna işlenmediği, bunların tarihin çöp tenekesine atılan bir atavizm’ olduğu ortada.

Kuşkusuz modernitenin elindeki kuvvetler olan akıl, bilim, hümanizm ve bireysel haklar sürekli tek bir yönde ilerlemedi; bu bizi günün birinde ütopyaya da ulaştırmayacak, insan olmaktan kaynaklanan sürtüşmeleri ve acıları da ortadan kaldırmayacak. Ama modernitenin sağlık, deneyimler ve bilgi alanlarında sağladığı bütün o yararları, şiddetin azalmasında oynadığı rolü de ekleyebiliriz.

Şiddetteki azalmayı, bu azalmayı gösteren bulguların bolluğunu, bunların zamanda ve mekanda tekrar tekrar ortaya çıkışını *fark eden* yazarlar adeta mistik bulutlara yükseliyorlar. James Payne insanın içinden “neredeyse sihir ürünü gibi görünen” bu süreçte “daha yüksek bir gücün” parmağı mı var diye sorma isteği geldiğinden söz ediyor.¹⁸ Robert Wright, neredeyse sıfır toplamı rekabetteki azalmanın “kutsallık kanıtı” mı, “ilahi bir anlam” işareti mi yoksa “kozmetik bir yazarın” kaleme aldığı öykü mü olduğunu soracak kadar kendini bu şaşkın ruh haline bırakmış.¹⁹

Ben bu düşüncenin baştan çıkarıcılığına kolayca direnebiliyorum, ama şiddetin giderek azaldığını gösteren veri setlerinin çokluğu, bu bilmece üzerinde düşünmeyi gerektiriyor. Tarihin bir oku olduğu izlenimine ne anlam vereceğiz? Bu ok nerede ve onu oraya kim koydu sorusunu sormak hakkımız? Ve tarihteki bu kadar çok kuvvetin yönünü aynı yararlı doğrultuya çevirmesi, eğer ilahi bir işaretçi olduğu anlamına gelmiyorsa, bu acaba bir tür ahlaki gerçekçilik nosyonunun varlığını gösteren bir kanıt mı? Ahlaki hakikatler tıpkı bilim ve matematiğin hakikatlerini keşfettiğimiz gibi erişebileceğimiz bir yerlerde mi yatıyor?²⁰

Kanımcı Barışçı İkilemi hiç değilse bu gizemi açıklığa kavuşturuyor ve tarihteki rastgele olmayan bu yönelimin, gerçekliğin ahlak ve amaç kavramlarını bizi biçimlendiren bir yönünden kaynaklandığını ortaya koyuyor. Türümüz bu

* Çok seyrek ortaya çıkabilen bir genetik kalıntı –çn.

¹⁸ Payne, 2004, s.29.

¹⁹ Wright, 2000: kutsallık kanıtı?, s.319; ilahi bir anlam? s.320; kozmik yazar? s.334.

²⁰ Nagel, 1970; Railton, 1986; Sayre-McCord, 1988; Shafer-Landau, 2003 Harris, 2010.

ikilemle doğdu, çünkü ayırt edici nitelikte nihai çıkarlarımız var, kırılgan bedenimiz bizi hedef tahtasına oturtuyor ve sömürülen olmaksansa sömüren olmanın çekiciliğine kapılmak, bizi bütün tarafların cezalandırıldığı uyumsuzluklara mahkum ediyor. Tek taraflı barışçılık yenilmeye mahkum bir strateji ve ortak barış herkesin erişebileceği bir uzaklıkta duruyor. Bu çileden çıkarıcı olasılıklar, getirilerin matematiksel yapısında var ve onlar bu anlamda gerçeğin doğasında da var. Antik Yunanların savaşlarının suçunu tanrıların kaprislerine yüklemeleri, İbranilerin ve Hristiyanların da, getirileri öteki dünyaya havale edip bu dünyadaki beklentilerin yapısını değiştirebilen ahlakçı bir ilaha bağlanmaları hiç de şaşırtıcı değil.

Evrimin bıraktığı haliyle insan doğası, tablonun sol üst köşesindeki kutsanmış barış kutusuna yerleşmemize olanak verecek becerilerle donatılmamış. Aç gözlülük, korku, hakimiyet ve şehvet gibi güdüler bizi saldırganlığa çekmeye devam ediyor. Gerçi oyun tekrar edilirse diş diş intikam tehdidi karşısında işbirliğine yönelme gibi hayli incelikli önemli bir çözüm olasılığı var, ama uygulamada bu gibi durumlar istikrarlı bir caydırıcılıktan çok taraflar arası çatışma kısır döngülerine yol açıyor.

Öte yandan, insan doğasının onu bu barış kutucuğuna doğru tırmanmaya yönlendiren duygudaşlık ve özdenetim gibi güdüler de var. Dil gibi iletişim kanallarını da bunlar arasında sayabiliriz. Bu kombinatuar akıl yürütmeye olanak veren ucu açık bir sistemle donanmış bir yeti. Tartışmanın en zorlu noktasında rafine edildiği ve okuryazarlık ve diğer kültürel bellek biçimleri aracılığıyla bol bol ürünü biriktiği zaman, sistem getiri yapısını değiştirmenin ve barışçıl kutucuğu giderek daha çekici kılmmanın yollarını arayabiliyor. Önemli taktiklerden biri, süper rasyonel bir çağrıyla gerçeğin bir başka soyut özelliğine yönelmek; bu da perspektiflerin birbirinin yerine geçirilebilmesi, dar kafalı bakış açılarımızın hiç de vazgeçilmez olmaması, iki rakibin elde edeceği getirilerin harmanlanabilmesi ve ikilemin çürümeye terk edilmesi demek.

Barışçı İkileminden kaçma arzumuzdan kalkıp kozmosun yüce bir amacı olduğu sonucuna varmak için, kendi önemimizi gözümüzde aşırı büyütüyor olmamız gerek. Ama bu arzu dünyanın pek o kadar fiziksel olmayan olasılıklarına uygunmuş gibi görüldüğü için, rafine şeker ya da merkezi ısıtma gibi diğer icatları doğuran arzulardan farklılık gösteriyor. Barışçı İkileminin çileden çıkarıcı yapısı gerçeğin soyut bir özelliği. Bu ikilemin en anlaşılır çözümü ve Altın Kuralın temel ilkesi olan bakış açılarının birbirinin yerine geçirilebilmesi de böyle soyut bir kavram, birçok ahlaki gelenekte tekrar tekrar keşfedilen eşdeğer çözümler de öyle. Tarih boyunca bilişsel süreçlerimiz mantık ve geometri yasalarıyla uğraştığı kadar gerçeğin bu boyutlarıyla da boğuşup durdu.

Yıkıcı çekişmelerden kaçınmak kozmik bir amaç değil, ama bu gerçekten *insani* bir amaç. Din savunucuları geçmişten beri ilahi buyruklar olmasa, ahlakın asla kendimiz dışında bir temel edinemeyeceğini iddia ediyorlar. Onlara göre insanlar yalnızca bencil çıkarları peşinde koşuyorlar, bunlar yalnızca zevklerine ya da modaya göre ayarlanabiliyor ve görecilik ve nihilizmle yaşamaya mahkumlar. Artık bu iddianın neden hatalı olduğunu görüyoruz. İnsanların serpilip gelişmesine olanak verebilecek dünyevi yolların da var olduğunu keşfetmek, içimizdeki saldırganlık eğiliminden kaynaklanan trajedinin üstesinden gelecek

stratejileri araştırmak herkesin amacı olmalı. Bu, semavi bir koroya katılmak, kozmik bir ruhun içinde erimek ya da daha üst bir yaşam biçiminde yeniden dirilmekten daha soylu bir hedef, çünkü çevrenizdeki düşünen insanlara bu hedefinizin haklılığını anlatmak, karizma, gelenek ya da zor yoluyla gelişigüzel diğer bütün fraksiyonlara dahil olmayı telkin etmekten çok daha kolay olacaktır. Ve bu kitaptaki veriler bunun ilerleme kaydedilebilecek bir hedef olduğunu gösteriyor; bu henüz duraksamalı ve eksik bir ilerleme ama görmezden gelinmesi mümkün değil.

Son olarak, bu kitabı yazarken analitik bir dil kullandığımı ve yorumlarımın zaman zaman saygısızlık olarak nitelendirilebileceğinin farkındayım; çünkü bu konuya hep anlama çabasından çok aşırı bir saygıyla yaklaşıyor. Ama hiçbir noktada sayıların gerisindeki gerçeği gözden kaçırmadım. Şiddetin tarihini incelemek, tekrar tekrar bütün bunların ne kadar zalimce ve boşuna olduğunu görerek dili tutulmak ve zaman zaman öfke ve tiksintiye yenik düşmek, kimi zaman da ölçüsüz bir hüzne kapılmak demek. Grafiklerin ardında acıyla kıvranan, yaşamın yavaş yavaş elinden kayışını hisseden, onlarca yılının çalındığını bilen genç bir insan olduğunu biliyorum. Orada işkencenin verdiği tahammül edilmez acıyla bilinci esir alınmış bir insan olduğunu ve içinde bilincini kaybetmek dışında hiçbir arzuya yer kalmadığını biliyorum. Orada eşinin, babasının, kardeşlerinin bir hendeğin dibinde vurulmuş yattığını ve birazdan “dağdan aşağı dörtnala inen azgın kötülüğün eline düşeceğini”²¹ öğrenen bir kadın olduğunu biliyorum. Bütün bu çileyi bir kişi, on kişi, hatta yüz kişi çekiyor olsa bile, bu korkunç olurdu. Oysa bu sayılar yüzlerle, binlerle, hatta milyonlarla sınırlı değil, yüz milyonları buluyor; bunlar havsalanın almakta zorlandığı boyutlar ve çıplak maymunun kendi hemcinslerine ne kadar acı çektiğini fark etmek insanın içine düştüğü dehşet duygusunu daha da kuvvetlendiriyor.²²

Yine de, bu gezegen sabit kütleçekim yasasına göre dönmeyi sürdürürken,²³ bu tür bu sayıları düşürmenin yolunu bulmayı da başardı ve giderek daha fazla insanın barış içinde yaşamasını ve doğal nedenlerle ölmesini mümkün kıldı. Yaşamımızdaki bütün felaketlere, yeryüzünde varlığını sürdüren bütün dertlere rağmen, şiddetteki azalma tadını çıkarabileceğimiz ve bunu mümkün kılan uygarlaşma ve aydınlanma kuvvetlerine gereken değeri vermemizi teşvik edecek bir başarı.

²¹ V. Henry, 3. perde, 3. sahne.

²² Katledilen yüz milyonlar: Rummel, 1994; Rummel, 1997. “Çıplak maymun:” Desmond Morris.

²³ Charles Darwin, *The Origin of Species; Türlerin Kökeni*; çev. Ozan Karakaş, Alfa Yayınları, son cümle.

KAYNAKLAR

- ABC News.2002. Most say spanking's OK by parents but not by grade-school teachers, *ABC News Poll*. New York.
- Aboud, F. E.1989. *Children and prejudice*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Abrahms, M.2006. Why terrorism does not work. *International Security*, 31, 42-78.
- Ad Nauseam.2000. "You mean a woman can open it... ?": *The woman's place in the classic age of advertising*. Holbrook, Mass.: Adams Media.
- Adams, D.2006. Brain mechanisms of aggressive behavior: An updated review. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30, 304-18.
- Ainslie, G.2001. *Breakdown of will*. New York: Cambridge University Press.
- Akerlof , G. A.1984. *An economic theorist's book of tales*. New York: Cambridge University Press.
- Akey, J. M.2009. Constructing genomic maps of positive selection in humans: Where do we go from here? *Genome Research*, 19, 711-22.
- Alia-Klein, N., Goldstein, R. Z., Kriplani, A., Logan, J., Tomasi, D., Williams, B., Telang, F., Shumay, E., Biegon, A., Craig, I. W., Henn, F., Wang, G. J., Volkow, N. D., & Fowler, J. S.2008. Brain Monoamine Oxidase-A activity predicts trait aggression. *Journal of Neuroscience*, 28, 5099-104.
- American Humane Association Film and Television Unit.2009. *No animals were harmed: Guidelines for the safe use of animals in filmed media*. Englewood, Colo.: American Humane Association.
- American Humane Association Film and Television Unit.2010. No animals were harmed: A legacy of protection. <http://www.americanhumane.org/protecting-animals/programs/no-animalswere-harmed/legacy-of-protection.html>.
- American Psychiatric Association.2000. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-IV-TR*, 4. baskı. Washington, D. C.: American Psychiatric Association; .
- Amnesty International.2010. Abolitionist and retentionist countries. <http://www.amnesty.org/en/death-penalty/abolitionist-and-retentionist-countries>.
- Anderson, E.1999. *The code of the street: Violence, decency, and the moral life of the inner city*. New York: Norton.
- Anderson, S. W., Bechara, A., Damasio, H., Tranel, D., & Damasio, A. R.1999. Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex. *Nature Neuroscience*, 2, 1032-37.
- Andreas, P., & Greenhill, K. M., eds.2010. *Sex, drugs, and body counts: The politics of numbers in global crime and conflict*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Appiah, K. A.2006. *Cosmopolitanism: Ethics in a world of strangers*. New York: Norton.
- Archer, J.2006a. Cross-cultural differences in physical aggression between partners: A social role analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, 133-53.
- Archer, J.2006b. Testosterone and human aggression: An evaluation of the challenge hypothesis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30, 319-45.
- Archer, J.2009. Does sexual selection explain human sex differences in aggression? *Behavioral & Brain Sciences*, 32, 249.
- Arendt, H.1963. *Eichmann in Jerusalem; A report on the banality of evil*. New York: Viking Press.
- Asal, V., Johnson, C., & Wilkenfeld, J.2008. Ethnopolitical violence and terrorism in the

- Middle East. J. J. Hewitt, J. Wilkenfeld & T. R. Gurr, eds., *Peace and conflict 2008*. Boulder, Colo.: Paradigm Publishers.
- Asal, V., & Pate, A.2005. The decline of ethnic political discrimination 1950-2003. M. G. Marshall & T. R. Gurr, eds., *Peace and conflict 2005: A global survey of armed conflicts, self-determination movements, and democracy*. College Park, Md.: Center for International Development and Conflict Management, University of Maryland.
- Asch, S. E.1956. Studies of independence and conformity I: A minority of one against a unanimous majority. *Psychological Monographs: General and Applied*, 70, Whole No.416.
- Atran, S.2002. *In gods we trust: The evolutionary landscape of supernatural agency*. New York: Oxford University Press.
- Atran, S.2003. Genesis of suicide terrorism. *Science*, 299, 1534-39.
- Atran, S.2006. The moral logic and growth of suicide terrorism. *Washington Quarterly*, 29, 127-47.
- Atran, S.2010. Pathways to and from violent extremism: The case for science-based field research (Senato Silahlı Kuvvetler Yeni Beliren Tehditler ve Olanaklar Alt Komitesi'nde yapılan konuşma, Mart 10, 2010). *Edge*. http://www.edge.org/3rd_culture/atran10/atran10_index.html.
- Axelrod, R.1984/2006. *The evolution of cooperation*. New York: Basic Books.
- Axelrod, R., & Hamilton, W. D.1981. The evolution of cooperation. *Science*, 211, 1390-96.
- Bailey, M.2003. *The man who would be queen: The science of gender-bending and transsexualism*. Washington, D. C.: National Academies Press.
- Bandura, A.1999. Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality & Social Psychology Review*, 3, 193-209.
- Bandura, A.2002. Reflexive empathy: On predicting more than has ever been observed. *Behavioral & Brain Sciences*, 25, 24-25.
- Bandura, A., Underwood, B., & Fromson, M. E.1975. Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*, 9, 253-69.
- Baron-Cohen, S.1995. *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Batson, C. D., & Ahmad, N.2001. Empathy-induced altruism in a prisoner's dilemma II: What if the partner has defected? *European Journal of Social Psychology*, 31, 25-36.
- Batson, C. D., Ahmad, N., Lishmer, D. A., & Tsang, J.-A.2002. Empathy and altruism. C. R. Snyder & S. J. Lopez, eds., *Handbook of positive psychology*, s. 485-498. Oxford, U. K.: Oxford University Press.
- Batson, C. D., Ahmad, N., & Stocks, E. L.2005a. Benefits and liabilities of empathy-induced altruism. A. G. Miller ed., *The social psychology of good and evil*. New York: Guilford Press.
- Batson, C. D., Batson, J. G., Todd, M., Brummett, B. H., Shaw, L. L., & Aldegue, C. M. R.1995a. Empathy and the collective good: Caring for one of the others in a social dilemma. *Journal of Personality & Social Psychology*, 68, 619-31.
- Batson, C. D., Chang, J., Orr, R., & Rowland, J.2008. Empathy, attitudes, and action: Can feeling for a member of a stigmatized group motivate one to help the group? *Personality & Social Psychology Bulletin*, 28, 1656-66.
- Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, P., Buckley, T., & Birch, K.1981. Is empathic emotion a source of altruistic motivation? *Journal of Personality & Social Psychology*, 40, 292-302.
- Batson, C. D., Dyck, J. L., Brandt, R. B., Batson, J. G., Powell, A. L., McMaster, M. R., & Grif fitt, C.1988. Five studies testing two new egoistic alternatives to the empathy-altruism hypothesis. *Journal of Personality & Social Psychology*, 55, 52-77.
- Batson, C. D., Klein, T. R., Highberger, L., & Shaw, L. L.1995b. Immorality from empathy-

- induced altruism: When compassion and justice conflict. *Journal of Personality & Social Psychology*, 68, 1042-54.
- Batson, C. D., Lishner, D. A., Cook, J., & Sawyer, S. 2005b. Similarity and nurturance: Two possible sources of empathy for strangers. *Basic & Applied Social Psychology*, 27, 15-25.
- Batson, C. D., & Moran, T. 1999. Empathy-induced altruism in a prisoner's dilemma. *European Journal of Social Psychology*, 29, 909-24.
- Batson, C. D., Polycarpou, M. R., Harmon-Jones, E., Imhoff, H. J., Mitchener, E. C., Bednar, L. L., Klein, T. R., & Highberger, L. 1997. Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feelings toward the group? *Journal of Personality & Social Psychology*, 72, 105-18.
- Batson, C. D., Turk, C. L., Shaw, L. L., & Klein, T. R. 1995c. Information function of empathic emotion: Learning that we value the other's welfare. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 300-13.
- Batty, G. D., Deary, I. J., Tengstrom, A., & Rasmussen, F. 2008. IQ in early adulthood and later risk of death by homicide: Cohort study of 1 million men. *British Journal of Psychiatry*, 193, 461-65.
- Baumeister, R. F. 1997. *Evil: Inside human violence and cruelty*. New York: Holt.
- Baumeister, R. F. 2000. Gender differences in erotic plasticity: The female sex drive as socially flexible and responsive. *Psychological Bulletin*, 126, 347-74.
- Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Muraven, M., & Tice, D. M. 1998. Ego depletion: Is the active self a limited resource? *Journal of Personality & Social Psychology*, 74, 1252-65.
- Baumeister, R. F., & Campbell, W. K. 1999. The intrinsic appeal of evil: Sadism, sensational thrills, and threatened egotism. *Personality & Social Psychology Review*, 3, 210-21.
- Baumeister, R. F., Gailliot, M., Dewall, C. N., & Oaten, M. 2006. Self-regulation and personality: How interventions increase regulatory success, and how depletion moderates the effects of traits on behavior. *Journal of Personality*, 74.
- Baumeister, R. F., Smart, L., & Boden, J. M. 1996. Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103, 5-33.
- Baumeister, R. F., Stillwell, A., & Wotman, S. R. 1990. Victim and perpetrator accounts of interpersonal conflict: Autobiographical narratives about anger. *Journal of Personality & Social Psychology*, 59, 994-1005.
- Baumeister, R. F., Stillwell, A. M., & Heatherton, T. F. 1994. Guilt: An interpersonal approach. *Psychological Bulletin*, 115, 243-67.
- Beaver, K. M., DeLisi, M., Vaughn, M. G., & Wright, J. P. 2008. The intersection of genes and neuropsychological deficits in the prediction of adolescent delinquency and low self-control. *International Journal of Offender Therapy & Comparative Criminology*, 54, 22-42.
- Beccaria, Cesare, *On Crimes and Punishments Dei delitti e delle pene*. Suçlar ve Cezalar Hakkında Çev. Sami Selçuk, İmge Kitapevi.
- Bell, D. A. 2007a. *The first total war: Napoleon's Europe and the birth of warfare as we know it*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bell, D. A. 2007b. Pacific nationalism. *Critical Review*, 19, 501-10.
- Bennett, A. 2005. The guns that didn't smoke: Ideas and the Soviet non-use of force in 1989. *Journal of Cold War Studies*, 7.
- Berkowitz, L., & Frodi, A. 1979. Reactions to a child's mistakes as affected by her/his looks and speech. *Social Psychology Quarterly*, 42, 420-25.
- Berlin, I. 1979. *The counter-enlightenment. Against the current: Essays in the history of ideas*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

- Besançon, A.1998. Forgotten communism. *Commentary*, 24-27.
- Bettmann, O. L. *The good old days- they were terrible!* New York: Random House.
- Betzig, L. L.1986. *Despotism and differential reproduction*. Hawthorne, N. Y.: Aldine de Gruyter.
- Betzig, L. L.1996a. Monarchy. D. Levinson, ed., *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. New York: Holt.
- Betzig, L. L.1996b. Political succssion. D. Levinson & M. Ember, eds., *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. New York: Holt.
- Betzig, L. L.2002. British polygyny. M. Smith, ed., *Human biology and history*, s. 30-97. London: Taylor & Francis.
- Betzig, L. L.2007. The son also rises. *Evolutionary Psychology*, 5, 733-39.
- Betzig, L. L., Borgerhof fMulder, M., & Turke, P.1988. *Human reproductive behavior: A Darwinian perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Bhagavad-Gita.1983. *Bhagavad-Gita as it is*. Los Angeles: Bhaktivedanta Book Trust.
- Bijian, Z.2005. China's "peaceful rise" to great-power status. *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim
- Black, D.1983. Crime as social control. *American Sociological Review*, 48, 34-45.
- Blackwell, A. D., & Sugiyama, L. S.2008. When is self-sacrifice adaptive? On *Evolutionary Perspectives on War Conference*. Eugene, Ore.
- Blair, J., & Cipolotti, L.2000. Impaired social response reversal: A case of "acquired sociopathy." *Brain*, 123, 1122-41.
- Blair, R. J. R.2004. The roles of orbital frontal cortex in the modulation of antisocial behavior. *Brain & Cognition*, 55.
- Blair, R. J. R., & Perschardt, K. S.2002. Empathy: A unitary circuit or a set of dissociable neurocognitive systems? *Behavioral & Brain Sciences*, 25, 27-28.
- Blanton, R.2007. Economic globalization and violent civil conflict: Is openness a pathway to peace? *Social Science Journal*, 44, 599-619.
- Blight, J. G., & Lang, J. M.2007. Robert McNamara: Then and now. *Daedalus*, 136, 120-31.
- Blum, D.1997. *Sex on the brain: The biological differences between men and women*. New York: Viking.
- Blumstein, A., & Wallman, J., eds..2006. *The crime drop in America*, gözden geçirme. ed. New York: Cambridge University Press.
- Bobo, L. D.2001. Racial attitudes and relations at the close of the twentieth century. N. J. Smelser, W. J. Wilson, & F. Mitchell, eds., *America becoming: Racial trends and their consequences*. Washington, D. C.: National Academies Press.
- Bobo, L. D., & Dawson, M. C.2009. A change has come: Race, politics, and the path to the Obama presidency. *Du Bois Review*, 6, 1-14.
- Boehm, C.1999. *Hierarchy in the forest: The evolution of egalitarian behavior*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bohannon, J.2008. Counting the dead in Afghanistan. *Science*, 331, 1256-60.
- . Epidemiology: Calculating Iraq's death toll: WHO study backs lower estimate. *Science*, 319, 273.
- Bolton, G. E., & Zwick, R.1995. Anonymity versus punishment in ultimatum bargaining. *Games & Economic Behavior*, 10, 95-121.
- Bouchard, T. J., Jr., & McGue, M.2003. Genetic and environmental influences on human psychological differences. *Journal of Neuobiology*, 54, 4-45.
- Boulton, M. J., & Smith, P. K.1992. The social nature of play fighting and play chasing: Mechanisms and strategies underlying cooperation and compromise. J. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby, ed., *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Bourgon, J.2003. Abolishing "cruel punishments": A reappraisal of the Chinese roots and long-term efficiency of the Xinzheng legal reforms. *Modern Asian Studies*, 37, 851-62.

- Bourke, J.1999. *An intimate history of killing: Face-to-face killing in 20th-century warfare*. New York: Basic Books.
- Bowles, S.2007. Genetically capitalist? *Science*, 318, 394-95.
- Bowles, S.2009. Did warfare among ancestral hunter-gatherers affect the evolution of human social behaviors? *Science*, 324, 1293-98.
- Boyd, R., & Silk, J. B.2006. *How humans evolved*, 4. baskı. New York: Norton.
- Brandt, R. B.1974. *Hopi ethics: A theoretical analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brecke, P.1999. *Violent conflicts 1400 A. D. to the present in different regions of the world*. Peace Science Society (International) 1999 Toplantısına sunulan bildiri.
- Brecke, P.2002. Taxonomy of violent conflicts. <http://www.inta.gatech.edu/peter/power.html>.
- Breiner, S. J.1990. *Slaughter of the innocents: Child abuse through the ages and today*. New York: Plenum.
- Brezina, T., Agnew, R., Cullen, F. T., & Wright, J. P.2004. The code of the street: A quantitative assessment of Elijah Anderson's subculture of violence thesis and its contribution to youth violence research. *Youth Violence & Juvenile Justice*, 2, 303-28.
- Brock, D. W.1993. *Life and death: Philosophical essays in biomedical ethics*. New York: Cambridge University Press.
- Bronowski, J.1973. *The ascent of man*. Boston: Little, Brown.
- Broude, G. J., & Greene, S. J.1976. Cross-cultural codes on twenty sexual attitudes and practices. *Ethnology*, 15, 409-29.
- Brown, B. R.1968. The effects of need to maintain face on interpersonal bargaining. *Journal of Experimental Social Psychology*, 4, 107-22.
- Brown, D. E.1988. *Hierarchy, history, and human nature: The social origins of historical consciousness*. Tucson: University of Arizona Press.
- Brown, D. E.1991. *Human universals*. New York: McGraw-Hill.
- Brown, D. E.2000. Human universals and their implications. N. Roughley, ed., *Being humans: Anthropological universality and particularity in transdisciplinary perspectives*. New York: Walter de Gruyter.
- Brown, M. E.1997. The impact of government policies on ethnic relations. M. Brown & S. Ganguly, ed., *Government Policies and Ethnic Relations in Asia and the Pacific*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Brown, R.1985. *Social psychology: The second edition*. New York: Free Press.
- Browne, A., & Williams, K. R.1989. Exploring the effect of resource availability and the likelihood of female-perpetrated homicides. *Law & Society Review*, 23, 75-94.
- Browne, K.2002. *Biology at work*. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press.
- Browning, C. R.1992. *Ordinary men: Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*. New York: HarperCollins.
- Brownmiller, S.1975. *Against our will: Men, women, and rape*. New York: Fawcett Columbine.
- Broyles, W. J.1984. Why men love war. *Esquire* (Kasım).
- Brunner, H. G., Nelen, M., Breakfield, X. O., Ropers, H. H., & van Oost, B. A.1993. Abnormal behavior associated with a point mutation in the structural gene for monoamine oxidase A. *Science*, 262.
- Buhaug, H.2010. Climate not to blame for African civil wars. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107, 16477-82.
- Bullock, A.1991. *Hitler and Stalin: Parallel lives*. London: HarperCollins.
- Burch, E. S.2005. *Alliance and conflict*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Burger, J. M.2009. Replicating Milgram: Would people still obey today? *American Psychologist*, 64, 1-11.
- Burke, E.1790/1967. *Reflections on the revolution in France*. London: J. M. Dent & Sons.

- Burks, S. V., Carpenter, J. P., Goette, L., & Rustichini, A. 2009. Cognitive skills affect economic preferences, strategic behavior, and job attachment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106, 7745-50.
- Burnham, G., Lafta, R., Doocy, S., & Roberts, L. 2006. Mortality after the 2003 invasion of Iraq: A cross-sectional cluster sample survey. *Lancet*, 368, 1421-28.
- Bushman, B. J. 1997. Effects of alcohol on human aggression: Validity of proposed explanations. *Recent Developments in Alcoholism*, 13.
- Bushman, B. J., & Cooper, H. M. 1990. Effects of alcohol on human aggression: An integrative research review. *Psychological Bulletin*, 107.
- Buss, D. M. 1989. Conflict between the sexes. *Journal of Personality & Social Psychology*, 56, 735-47.
- Buss, D. M. 1994. *The evolution of desire*. New York: Basic Books.
- Buss, D. M. 2000. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York: Free Press.
- Buss, D. M. 2005. *The murderer next door: Why the mind is designed to kill*. New York: Penguin.
- Buss, D. M., & Duntley, J. D. 2008. Adaptations for exploitation. *Group Dynamics: Theory, Research, & Practice*, 12, 53-62.
- Buss, D. M., & Schmitt, D. P. 1993. Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review*, 100, 204-32.
- Bussman, M., & Schneider, G. 2007. When globalization discontent turns violent: Foreign economic liberalization and internal war. *International Studies Quarterly*, 51, 79-97.
- Byrnes, J. P., Miller, D. C., & Schafer, W. D. 1999. Gender differences in risk-taking: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 125, 367-83.
- C-SPAN. 2010. C-SPAN 2009 Historians Presidential Leadership Survey. <http://legacy.c-span.org/PresidentialSurvey/presidential-leadership-survey.aspx>.
- Cairns, R. B., Gariépy, J.-L., & Hood, K. E. 1990. Development, microevolution, and social behavior. *Psychological Review*, 97, 49-65.
- Capital Punishment U. K. 2004. The end of capital punishment in Europe. <http://www.capitalpunishmentuk.org/europe.html>.
- Caplan, B. 2007. *The myth of the rational voter: Why democracies choose bad politics*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Caplan, B., & Miller, S. C. Baskida. Intelligence makes people think like economists: Evidence from the General Social Survey. *Intelligence*.
- Caplow, T., Hicks, L., & Wattenberg, B. 2001. *The first measured century: An illustrated guide to trends in America, 1900-2000*. Washington, D. C.: AEI Press.
- Carey, J. 1993. *The intellectuals and the masses: Pride and prejudice among the literary intelligentsia, 1880-1939*. New York: St. Martin's Press.
- Carlin, J. 2008. *Playing the enemy: Nelson Mandela and the game that made a nation*. New York: Penguin.
- Carlsmith, K. M., Darley, J. M., & Robinson, P. H. 2002. Why do we punish? Deterrence and just deserts as motives for punishment. *Journal of Personality & Social Psychology*, 83, 284-99.
- Carswell, S. 2001. *Survey on public attitudes towards the physical punishment of children*. Wellington: New Zealand Ministry of Justice.
- Caspi, A. 2000. The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality & Social Psychology*, 78, 158-72.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W., Taylor, A., & Poulton, R. 2002. Evidence that the cycle of violence in maltreated children depends on genotype. *Science*, 297, 727-42.
- Cavalli-Sforza, L. L. 2000. *Genes, peoples, and languages*. New York: North Point Press.

- Cederman, L.-E. 2001. Back to Kant: Reinterpreting the democratic peace as a macrohistorical learning process. *American Political Science Review*, 95, 15-31.
- Cederman, L.-E. 2003. Modeling the size of wars: From billiard balls to sandpiles. *American Political Science Review*, 97, 135-50.
- Center for Systemic Peace. 2010. Integrated Network for Societal Conflict Research Data Page. <http://www.systemicpeace.org/inscr/inscr.htm>.
- Centola, D., Willer, R., & Macy, M. 2005. The emperor's dilemma: A computational model of self enforcing norms. *American Journal of Sociology*, 110, 1009-40.
- Central Intelligence Agency. 2010. The world factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.
- Chabris, C. F., Laibson, D., Morris, C. L., Schuldt, J. P., & Taubinsky, D. 2008. Individual laboratory measured discount rates predict field behavior. *Journal of Risk and Uncertainty*, 37, 237-69.
- Chagnon, N. A. 1988. life histories, blood revenge, and warfare in a tribal population. *Science*, 239, 985-92.
- Chagnon, N. A. 1996. Chronic problems in understanding tribal violence and warfare. G. Bock & J. Goode, ed., *The genetics of criminal and antisocial behavior*. New York: Wiley.
- Chagnon, N. A. 1997. *Yanomamö*, 5. baskı. New York: Harcourt Brace.
- Chalk, F., & Jonassohn, K. 1990. *The history and sociology of genocide: Analyses and case studies*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Check, J. V. P., & Malamuth, N. 1985. An empirical assessment of some feminist hypotheses about rape. *International Journal of Women's Studies*, 8, 414-23.
- Chernow, R. 2004. *Alexander Hamilton*. New York: Penguin.
- Chiang, M. C., Barysheva, M., Shattuck, D. W., Lee, A. D., Madsen, S. K., Avedissian, C., Klunder, A. D., Toga, A. W., McMahon, K. L., de Zubicaray, G. I., Wright, M. J., Srivastava, A., Balov, N., & Thompson, P. M. 2009. Genetics of brain fiber architecture and intellectual performance. *Journal of Neuroscience*, 29, 2212-24.
- China (Taiwan), Republic of, Department of Statistics, Ministry of the Interior. 2000. The analysis and comparison on statistics of criminal cases in various countries. <http://www.moi.gov.tw/stat/english/topic.asp>.
- Chiot, D. 1994. *Modern tyrants*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Chiot, D. 1995. Modernism without liberalism: The ideological roots of modern tyranny. *Contention*, 5, 141-82.
- Chiot, D., & McCauley, C. 2006. *Why not kill them all? The logic and prevention of mass political murder*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Chu, R., Rivera, C., & Lof tin, C. 2000. Herding and homicide: An examination of the Nisbett-Reeves hypothesis. *Social Forces*, 78, 971-87.
- Chwe, M. S.-Y. 2001. *Rational ritual: Culture, coordination, and common knowledge*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Claeys, G. 2000. "The survival of the fittest" and the origins of Social Darwinism. *Journal of the History of Ideas*, 61, 223-40.
- Clark, G. 2007a. *A farewell to alms: A brief economic history of the world*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Clark, G. 2007b. Genetically capitalist? The Malthusian era and the formation of modern preferences. University of California, Davis.
- Clark, M. S., Mills, J., & Powell, M. C. 1986. Keeping track of needs in communal and exchange relationships. *Journal of Personality & Social Psychology*, 51, 333-38.
- Clauset, A., & Young, M. 2005. Scale invariance in global terrorism. arXiv:physics/0502014v2 [physics.soc-ph].
- Clauset, A., Young, M., & Gleditsch, K. S. 2007. On the frequency of severe terrorist events. *Journal of Conflict Resolution*, 51, 58-87.
- Cleaver, E. 1968/1999. *Soul on ice*. New York: Random House.

- Cloninger, C. R., & Gottesman, I. I. 1987. Genetic and environmental factors in antisocial behavior disorders. S. A. Mednick, T. E. Moffitt, & S. A. Stack, ed., *The causes of crime: New biological approaches*. New York: Cambridge University Press.
- Clutton-Brock, T. 2007. Sexual selection in males and females. *Science*, 318, 1882-85.
- Cochran, G., & Harpending, H. 2009. *The 10,000 year explosion: How civilization accelerated human evolution*. New York: Basic Books.
- Cockburn, J. S. 1991. Patterns of violence in English society: Homicide in Kent, 1560-1985. *Past & Present*, 130, 70-106.
- Coghlan, B., Ngoy, P., Mulumba, F., Hardy, C., Bemo, V. N., Stewart, T., Lewis, J., & Brennan, R. 2008. *Mortality in the Democratic Republic of Congo: An ongoing crisis*. New York: International Rescue Committee. http://www.theirc.org/sites/default/files/migrated/resources/2007/2006-7_congomortalitysurvey.pdf.
- Cohen, D., & Nisbett, R. E. 1997. Field experiments examining the culture of honor: The role of institutions in perpetuating norms about violence. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 23, 1188-99.
- Cohen, D., Nisbett, R. E., Bowdle, B., & Schwarz, N. 1996. Insult, aggression, and the southern culture of honor: An "experimental ethnography." *Journal of Personality & Social Psychology*, 70, 945-60.
- Cole, M., Gay, J., Glick, J., & Sharp, D. W. 1971. *The cultural context of learning and thinking*. New York: Basic Books.
- Collier, P. 2007. *The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it*. New York: Oxford University Press.
- Collins, R. 2008. *Violence: A micro-sociological theory*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Cook, P. J., & Moore, M. H. 1999. Guns, gun control, and homicide. M. D. Smith & M. A. Zahn, ed., *Homicide: A sourcebook of social research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Cooney, M. 1997. The decline of elite homicide. *Criminology*, 35, 381-407.
- Cosmides, L., & Tooby, J. 1992. Cognitive adaptations for social exchange. J. H. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby, ed., *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Côté, S. M., Vaillancourt, T., LeBlanc, J. C., Nagin, D. S., & Tremblay, R. E. 2006. The development of physical aggression from toddlerhood to pre-adolescence: A nationwide longitudinal study of Canadian children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 71-85.
- Courtois, S., Werth, N., Panné, J.-L., Paczkowski, A., Bartosek, K., & Margolin, J.-L. 1999. *The black book of communism: Crimes, terror, repression*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Courtwright, D. T. 1996. *Violent land: Single men and social disorder from the frontier to the inner city*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Courtwright, D. T. 2010. *No right turn: Conservative politics in a liberal America*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., & Kawabata, Y. 2007. Relational aggression and gender: An overview. D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman, ed., *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression*. New York: Cambridge University Press.
- Cronin, A. K. 2009. *How terrorism ends: Understanding the decline and demise of terrorist campaigns*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Csibra, G. 2008. Action mirroring and action understanding: An alternative account. P. Haggard, Y. Rosetti, & M. Kawamoto, ed., *Attention and Performance XXII: Sensorimotor foundations of higher cognition*. New York: Oxford University Press.
- Cullen, D. 2009. *Columbine*. New York: Twelve.
- Curtis, V., & Biran, A. 2001. Dirt, disgust, and disease: Is hygiene in our genes? *Perspectives in Biology & Medicine*, 44, 17-31.

- Dabbs, J. M., & Dabbs, M. G. 2000. *Heroes, rogues, and lovers: Testosterone and behavior*. New York: McGraw Hill.
- Daly, M., Salmon, C., & Wilson, M. 1997. Kinship: The conceptual hole in psychological studies of social cognition and close relationships. J. Simpson & D. Kenrick, ed., *Evolutionary social psychology*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Daly, M., & Wilson, M. 1983. *Sex, evolution, and behavior*, 2. baskı. Belmont, Calif.: Wadsworth.
- Daly, M., & Wilson, M. 1988. *Homicide*. New York: Aldine De Gruyter.
- Daly, M., & Wilson, M. 1999. *The truth about Cinderella: A Darwinian view of parental love*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Daly, M., & Wilson, M. 2000. Risk-taking, intrasexual competition, and homicide. *Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Daly, M., & Wilson, M. 2005. Carpe diem: Adaptation and devaluing of the future. *Quarterly Review of Biology*, 80, 55-60.
- Daly, M., Wilson, M., & Vasdev, S. 2001. Income inequality and homicide rates in Canada and the United States. *Canadian Journal of Criminology*, 43, 219-36.
- Damasio, A. R. 1994. *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Putnam.
- Darnton, R. 1990. *The kiss of Lamourette: Reflections in cultural history*. New York: Norton.
- Darwin, C. R. 1874. *The descent of man, and selection in relation to sex*, 2. baskı. New York: Hurst & Co.
- Davies, N. 1981. *Human sacrifice in history and today*. New York: Morrow.
- Davies, P., Lee, L., Fox, A., & Fox, E. 2004. Could nursery rhymes cause violent behavior? A comparison with television viewing. *Archives of Diseases of Childhood*, 89, 1103-5.
- Davis, D. B. 1984. *Slavery and human progress*. New York: Oxford University Press.
- Dawkins, R. 1976/1989. *The selfish gene*, new ed. New York: Oxford University Press.
- Dawkins, R., & Brockmann, H. J. 1980. Do digger wasps commit the concorde fallacy? *Animal Behavior*, 28.
- de Quervain, D. J.-F., Fischbacher, U., Treyer, V., Schellhammer, M., Schnyder, U., Buck, A., & Fehr, E. 2004. The neural basis of altruistic punishment. *Science*, 305, 1254-58.
- de Swaan, A. 2001. Dycivilization, mass extermination, and the state. *Theory, Culture, & Society*, 18, 265-76.
- de Waal, F. B. M. 1996. *Good natured: The origins of right and wrong in humans and other animals*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- de Waal, F. B. M. 1998. *Chimpanzee politics: Power and sex among the apes*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- de Waal, F. B. M. 2009. *The age of empathy: Nature's lessons for a kinder society*. New York: Harmony Books.
- de Waal, F. B. M., & Lanting, F. 1997. *Bonobo: The forgotten ape*. Berkeley: University of California Press.
- Deary, I. J. 2001. *Intelligence: A very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Deary, I. J., Batty, G. D., & Gale, C. R. 2008. Bright children become enlightened adults. *Psychological Science*, 19, 1-6.
- Death Penalty Information Center. 2010a. *Death penalty for offenses other than murder*. <http://www.deathpenaltyinfo.org/death-penalty-offenses-other-murder>.
- Death Penalty Information Center. 2010b. *Facts about the death penalty*. <http://www.deathpenaltyinfo.org/documents/FactSheet.pdf>.
- deMause, L. 1974. *The history of childhood*. New York: Harper Torchbooks.
- deMause, L. 1982. *Foundations of psychohistory*. New York: Creative Roots.

- deMause, L.1998. The history of child abuse. *Journal of Psychohistory*, 25, 216-236.
- deMause, L.2002. *The emotional life of nations*. New York: Karnac.
- deMause, L.2008. The childhood origins of World War II and the Holocaust. *Journal of Psychohistory*, 36, 2-35.
- Dershowitz, A. M.2004a. *Rights from wrongs: A secular theory of the origins of rights*. New York: Basic Books.
- Dershowitz, A. M.2004b. Tortured reasoning. S. Levinson, ed., *Torture: A collection*. New York: Oxford University Press.
- Descartes, R.1641/1967. Meditations on first philosophy. Trans. E. S. Haldane & G. T. Ross. R. Popkin, ed., *The philosophy of the 16th and 17th centuries*. New York: Free Press. Deutsch, M., &
- Gerard, G. B.1955. A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal & Social Psychology*, 51, 629-36.
- DeVoe, J. F., Peter, K., Kaufman, P., Miller, A., Noonan, M., Snyder, T. D., & Baum, K.2004. *Indicators of school crime and safety: 2004*. Washington, D. C.: U. S. Government Printing office.
- Dewall, C., Baumeister, R., Stillman, T., & Gailliot, M.2007. Violence restrained: Effects of self regulation and its depletion on aggression. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 62-76.
- Dewar Research.2009. *Government statistics on domestic violence: Estimated prevalence of domestic violence*. Ascot, U. K.: Dewar Research. <http://www.dewarresearch.org/DOCS/DVGovtStatsAug09.pdf>.
- Diamond, J. M.1997. *Guns, germs, and steel: The fates of human societies*. New York: Norton; *Tüfek Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce, Tübitak Yayınları, 1997.
- Diamond, S. R.1977. The effect of fear on the aggressive responses of anger-aroused and revenge-motivated subjects. *Journal of Psychology*, 95, 195-88. di Pellegrino, G., Fadiga, L., Fogassi, L., Gallese, V., & Rizzolatti, G.1992. Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*, 91, 176-80
- Divale, W. T.1972. System population control in the middle and upper paleolithic: Inferences based on contemporary hunter-gatherers. *World Archaeology*, 4, 222-43.
- Divale, W. T., & Harris, M.1976. Population, warfare, and the male supremacist complex. *American Anthropologist*, 78, 521-38.
- Dobash, R. P., Dobash, R. E., Wilson, M., & Daly, M.1992. The myth of sexual symmetry in marital violence. *Social Problems*, 39, 71-91.
- Dodds, G. G.2003a. Political apologies and public discourse. J. Rodin & S. P. Steinberg, ed., *Public discourse in America*, s. 135-160. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dodds, G. G.2003b. Political apologies: Chronological list. <http://reserve.mg2.org/apologies.htm>.
- Dodds, G. G.2005. Political apologies since update of 01/23/03. Concordia University.
- Donohue, J. J. I., & Levitt, S. D.2001. The impact of legalized abortion on crime. *Quarterly Journal of Economics*, 116, 379-420.
- Dostoevsky, F.1880/2002. *The Brothers Karamazov*. Trans. R. Pevear & L. Volokhonsky. New York: Farrar, Straus, & Giroux.
- Dreger, A.2011. *Darkness's descent on the American Anthropological Association: A cautionary tale*. *Human Nature*. DOI 10.1007/s12110-011-9103-y.
- Duckworth, A. L., & Seligman, M. E. P.2005. Self-discipline outdoes IQ in predicting academic performance of adolescents. *Psychological Science*, 16, 939-44.
- Duerr, H.-P.1988-97. *Der Mythos vom Zivilisationsprozess*, vols. 1-4. Frankfurt: Suhrkamp.
- Dulić, T.2004a. A reply to Rummel. *Journal of Peace Research*, 41, 105-6.
- Dulić, T.2004b. Tito's slaughterhouse: A critical analysis of Rummel's work on genocide. *Journal of Peace Research*, 41, 85-102.

- Easterbrook, G.2003. *The progress paradox: How life gets better while people feel worse*. New York: Random House.
- Eck, K., & Hultman, L.2007. Violence against civilians in war. *Journal of Peace Research*, 44, 233-46.
- Eckhardt, W.1992. *Civilizations, empires, and wars*. Jefferson, N. C.: McFarland & Co.
- Edwards, W. D., Gabel, W. J., & Hosmer, F.1986. On the physical death of Jesus Christ. *Journal of the American Medical Association*, 255, 1455-63.
- Ehrman, B. D.2005. *Misquoting Jesus: The story behind who changed the Bible and why*. New York: HarperCollins.
- Eisner, M.2001. Modernization, self-control, and lethal violence: The long-term dynamics of European homicide rates in theoretical perspective. *British Journal of Criminology*, 41, 618-38.
- Eisner, M.2003. Long-term historical trends in violent crime. *Crime & Justice*, 30, 83-142.
- Eisner, M.2008. Modernity strikes back? A historical perspective on the latest increase in interpersonal violence 1960-1990. *International Journal of Conflict & Violence*, 2, 288-316.
- Eisner, M.2009. The uses of violence: An examination of some cross-cutting issues. *International Journal of Conflict & Violence*, 3, 40-59.
- Eisner, M.2011. Killing kings: Patterns of regicide in Europe, 600-1800. *British Journal of Criminology*.
- Eley, T. C., Lichtenstein, P., & Stevenson, J.1999. Sex differences in the etiology of aggressive and nonaggressive antisocial behavior: Results from two twin studies. *Child Development*, 70, 155-68.
- Elias, N.1939/2000. *The civilizing process: Sociogenetic and psychogenetic investigations*, gözden geçiren ed. Cambridge, Mass.: Blackwell; *Uygurluk Süreci*, çev. Ender Ateşman, İletişim -çn
- Ellickson, R. C.1991. *Order without law: How neighbors settle disputes*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ellis, B. J.1992. The evolution of sexual attraction: Evaluative mechanisms in women. J. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby, ed., *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Eltis, D., & Richardson, D. *Atlas of the transatlantic slave trade*. New Haven: Yale University Press, 2010.
- Ember, C.1978. Myths about hunter-gatherers. *Ethnology*, 27, 239-48.
- English, R.2005. The sociology of new thinking: Elites, identity change, and the end of the cold war. *Journal of Cold War Studies*, 7, 43-80.
- Ericksen, K. P., & Horton, H.1992. "Blood feuds": Cross-cultural variation in kin group vengeance. *Behavioral Science Research*, 26, 57-85.
- Ericksen, R. P., & Heschel, S.1999. *Betrayal: German churches and the Holocaust*. Minneapolis: Fortress Press.
- Esposito, J. L., & Mogahed, D.2007. *Who speaks for Islam? What a billion Muslims really think*. New York: Gallup Press.
- Espy, M. W., & Smykla, J. O.2002. Executions in the United States, 1608-2002. Death Penalty Information Center. <http://www.deathpenaltyinfo.org/executions-us-1608-2002-espy-file>.
- Etcoff, N. L.1999. *Survival of the prettiest: The science of beauty*. New York: Doubleday.
- Faris, S.2007. Fool's gold. *Foreign Policy*.
- Farrington, D. P.2007. Origins of violent behavior over the life span. D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman, ed., *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression*. New York: Cambridge University Press.
- Fattah, K., & Fierke, K. M.2009. A clash of emotions: The politics of humiliation and

- political violence in the Middle East. *European Journal of International Relations*, 15, 67-93.
- Faust, D.2008. *The republic of suffering: Death and the American Civil War*. New York: Vintage.
- Fearon, J. D. & Laitin, D. D.1996. Explaining interethnic cooperation. *American Political Science Review*, 90, 715-35.
- Fearon, J. D., & Laitin, D. D.2003. Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, 75-90.
- Fehr, E., & Gächter, S.2000. Fairness and retaliation: The economics of reciprocity. *Journal of Economic Perspectives*, 14, 159-81.
- Feingold, D. A.2010. Trafficking in numbers: The social construction of human trafficking data. P. Andreas & K. M. Greenhill, ed., *Sex, drugs, and body counts: The politics of numbers in global crime and conflict*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Feller, W.1968. *An introduction to probability theory and its applications*. New York: Wiley.
- Felson, R. B.1982. Impression management and the escalation of aggression and violence. *Social Psychology Quarterly*, 45, 245-54.
- Ferguson, N.1998. *The pity of war: Explaining World War I*. New York: Basic Books.
- Ferguson, N.2006. *The war of the world: Twentieth-century conflict and the descent of the West*. New York: Penguin.
- Fernández-Jalvo, Y., Diez, J. C., Bermúdez de Castro, J. M., Carbonell, E., & Arsuaga, J. L.1996. Evidence of early cannibalism. *Science*, 271, 277-78.
- Festinger, L.1957. *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Finkelhor, D., Hammer, H., & Sedlak, A. J.2002. *Nonfamily abducted children: National estimates and characteristics*. Washington, D. C.: U. S. Department of Justice, office of Justice Programs: office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Finkelhor, D., & Jones, L.2006. Why have child maltreatment and child victimization declined? *Journal of Social Issues*, 62, 685-716.
- Fischer, H.2008. *Iraqi civilian deaths estimates*. Washington, D. C.: Library of Congress.
- Fischer, K. P.1998. *The history of an obsession: German Judeophobia and the Holocaust*. New York: Continuum.
- Fiske, A. P.1991. *Structures of social life: The four elementary forms of human relations*. New York: Free Press.
- Fiske, A. P.1992. The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations. *Psychological Review*, 99, 689-723.
- Fiske, A. P.2004a. Four modes of constituting relationships: Consubstantial assimilation; space, magnitude, time, and force; Concrete procedures; Abstract symbolism. N. Haslam, ed., *Relational models theory: A contemporary overview*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Fiske, A. P.2004b. Relational models theory 2. 0. N. Haslam, ed., *Relational models theory: A contemporary overview*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Fiske, A. P., & Tetlock, P. E.1997. Taboo trade-off s: Reactions to transactions that transgress the spheres of justice. *Political Psychology*, 18, 255-97.
- Fiske, A. P., & Tetlock, P. E.1999. Taboo tradeoffs: Constitutive prerequisites for social life. S. A. Renshon & J. Duckitt, ed., *Political psychology: Cultural and cross-cultural perspectives*. London: Macmillan.
- Fletcher, J.1997. *Violence and civilization: An introduction to the work of Norbert Elias*. Cambridge, U. K.: Polity Press.
- Flynn, J. R.1984. The mean IQ of Americans: Massive gains 1932 to 1978. *Psychological Bulletin*, 95, 29-51.
- Flynn, J. R.1987. Massive IQ gains in 14 nations: What IQ tests really measure. *Psychological Bulletin*, 101, 171-91.

- Flynn, J. R. 2007. *What is intelligence?* Cambridge, U. K.: Cambridge University Press.
- Fodor, J. A., & Pylyshyn, Z. 1988. Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis. *Cognition*, 28, 3-71.
- Fogel, R. W., & Engerman, S. L. 1974. *Time on the cross: The economics of American Negro slavery*. Boston: Little, Brown & Co.
- Fone, B. 2000. *Homophobia: A history*. New York: Picador.
- Foote, C. L., & Goetz, C. F. 2008. The impact of legalized abortion on crime: Comment. *Quarterly Journal of Economics*, 123.
- Ford, R., & Blegen, M. A. 1992. offensive and defensive use of punitive tactics in explicit bargaining. *Social Psychology Quarterly*, 55, 351-62.
- Fortna, V. P. 2008. *Does peacekeeping work? Shaping belligerents' choices after civil war*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Fox, J. A., & Levin, J. 1999. Serial murder: Popular myths and empirical realities. M. D. Smith & M. A. Zahn, ed., *Homicide: A sourcebook of social research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Fox, J. A., & Zawitz, M. W. 2007. Homicide trends in the United States. <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/homicide/homtrnd.cfm>.
- Francis, N., & Kucera, H. 1982. *Frequency analysis of English usage: Lexicon and grammar*. Boston: Houghton Mifflin.
- Frank, R. H. 1988. *Passions within reason: The strategic role of the emotions*. New York: Norton.
- Freeman, D. 1999. *The fateful hoaxing of Margaret Mead: A historical analysis of her Samoan research*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- French Ministry of foreign Affairs. 2007. *The death penalty in France*. http://ambafrance-us.org/IMG/pdf/Death_penalty.pdf.
- Fukuyama, F. 1989. The end of history? *National Interest*.
- Fukuyama, F. 1999. *The great disruption: Human nature and the reconstitution of social order*. New York: Free Press.
- Furuichi, T., & Thompson, J. M. 2008. *The bonobos: Behavior, ecology, and conservation*. New York: Springer.
- Fuster, J. M. 2008. *The prefrontal cortex*, 4. baskı, New York: Elsevier.
- Gabor, T. 1994. *Everybody does it! Crime by the public*. Toronto: University of Toronto Press.
- Gaddis, J. L. 1986. The long peace: Elements of stability in the postwar international system. *International Security*, 10, 99-142.
- Gaddis, J. L. 1989. *The long peace: Inquiries into the history of the cold war*. New York: Oxford University Press.
- Gailliot, M. T., & Baumeister, R. F. 2007. Self-regulation and sexual restraint: Dispositionally and temporarily poor self-regulatory abilities contribute to failures at restraining sexual behavior. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 33, 173-86.
- Gailliot, M. T., Baumeister, R. F., Dewall, C. N., Maner, J. K., Plant, E. A., Tice, D. M., Brewer, L. E., & Schmeichel, B. J. 2007. Self-control relies on glucose as a limited energy source: Willpower is more than a metaphor. *Journal of Personality & Social Psychology*, 92, 325-36.
- Gallonio, A. 1903/2004. *Tortures and torments of the Christian martyrs*. Los Angeles: Feral House.
- Gallup. 2001. American attitudes toward homosexuality continue to become more tolerant. <http://www.gallup.com/poll/4432/American-Attitudes-Toward-Homosexuality-Continue-Become-More-Tolerant.aspx>.
- Gallup. 2002. Acceptance of homosexuality: A youth movement. <http://www.gallup.com/poll/5341/Acceptance-Homosexuality-Youth-Movement.aspx>.

- Gallup.2003. Public lukewarm on animal rights. <http://www.gallup.com/poll/8461/Public-Lukewarm-Animal-Rights.aspx>.
- Gallup.2008. Americans evenly divided on morality of homosexuality. <http://www.gallup.com/poll/108115/Americans-Evenly-Divided-Morality-Homosexuality.aspx>.
- Gallup.2009. Knowing someone gay/lesbian affects views of gay issues. <http://www.gallup.com/poll/118931/Knowing-Someone-Gay-Lesbian-Affects-Views-Gay-Issues.aspx>.
- Gallup.2010. Americans' acceptance of gay relations crosses 50% threshold. <http://www.gallup.com/poll/135764/Americans-Acceptance-Gay-Relations-Crosses-Threshold.aspx>.
- Gallup, A.1999. *The Gallup poll cumulative index: Public opinion, 1935-1997*. Wilmington, Del.: Scholarly Resources.
- Gardner, D.2008. *Risk: The science and politics of fear*. London: Virgin Books.
- Gardner, D.2010. *Future babbles: Why expert predictions fail and why we believe them anyway*. New York: Dutton.
- Garrard, G.2006. *Counter-Enlightenments: From the eighteenth century to the present*. New York: Routledge.
- Gartner, R.2009. Homicide in Canada. In J. I. Ross, ed., *Violence in Canada: Sociopolitical perspectives*. Piscataway, N. J.: Transaction.
- Gartzke, E.2007. The capitalist peace. *American Journal of Political Science*, 51, 166-91.
- Gartzke, E., & Hewitt, J. J.2010. International crises and the capitalist peace. *International Interactions*, 36, 115-45.
- Gat, A.2006. *War in human civilization*. New York: Oxford University Press.
- Gaulin, S. J. C., & McBurney, D. H.2001. *Psychology: An evolutionary approach*. Upper Saddle River, N. J.: Prentice Hall.
- Gazzaniga, M. S.2005. *The ethical brain*. New York: Dana Press.
- Geary, D. C.2010. *Male, female: The evolution of human sex differences*, 2nd. ed. Washington, D. C.: American Psychological Association.
- Geary, P. J.2002. *The myth of nations: The medieval origins of Europe*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Gelman, S. A.2005. *The essential child: Origins of essentialism in everyday thought*. New York: Oxford University Press.
- Genovese, J. E. C.2002. Cognitive skills valued by educators: Historical content analysis of testing in Ohio. *Journal of Educational Research*, 96, 101-14.
- Ghosn, F., Palmer, G., & Bremer, S.2004. The MID 3 Data Set, 1993-2001: Procedures, coding rules, and description. *Conflict Management & Peace Science*, 21, 133-54.
- Giancola, P. R.2000. Executive functioning: A conceptual framework for alcohol-related aggression. *Experimental & Clinical Psychopharmacology*, 8, 576-97.
- Gibbons, A.1997. Archeologists rediscover cannibals. *Science*, 277, 635-37.
- Gigerenzer, G.2006. Out of the frying pan into the fire: Behavioral reactions to terrorist attacks. *Risk Analysis*, 26, 347-51.
- Gigerenzer, G., & Murray, D. J.1987. *Cognition as intuitive statistics*. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.
- Gil-White, F.1999. How thick is blood? *Ethnic & Racial Studies*, 22, 789-820.
- Gilad, Y.2002. Evidence for positive selection and population structure at the human MAO-A gene. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99, 862-67.
- Gilbert, S. J., Spengler, S., Simons, J. S., Steele, J. D., Lawrie, S. M., Frith, C. D., & Burgess, P. W.2006. Functional specialization within rostral prefrontal cortex (Area 10): A meta-analysis. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 18, 932-48.
- Gilligan, C.1982. *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ginges, J., & Atran, S. press. Humiliation and the inertia effect: Implications for un-

- derstanding violence and compromise in intractable intergroup conflicts. *Journal of Cognition & Culture*.
- Ginges, J., Atran, S., Medin, D., & Shikaki, K.2007. Sacred bounds on rational resolution of violent political conflict. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104, 7357-60.
- Girls Study Group.2008. *Violence by teenage girls: Trends and context*. Washington, D. C.: U. S. Department of Justice: office of Justice Programs. http://girlsstudygroup.rti.org/docs/OJJDGP_GSG_Violence_Bulletin.pdf.
- Gleditsch, K. S.2002. Expanded trade and GDP data. *Journal of Conflict Resolution*, 46, 712-24.
- Gleditsch, N. P.1998. Armed conflict and the environment: A critique of the literature. *Journal of Peace Research*, 35, 381-400.
- Gleditsch, N. P.2008. The liberal moment fifteen years on. *International Studies Quarterly*, 52, 691-712.
- Gleditsch, N. P., Hegre, H., & Strand, H.2009. Democracy and civil war. M. Midlarsky, ed., *Handbook of War Studies III*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gleditsch, N. P., Wallensteen, P., Eriksson, M., Sollenberg, M., & Strand, H.2002. Armed conflict 1946-2001: A new dataset. *Journal of Peace Research*, 39.
- Global Zero Commission.2010. *Global Zero action plan*. http://static.globalzero.org/files/docs/GZAP_6.0.pdf.
- Glover, J.1977. *Causing death and saving lives*. London: Penguin.
- Glover, J.1999. *Humanity: A moral history of the twentieth century*. London: Jonathan Cape.
- Gochman, C. S., & Maoz, Z.1984. Militarized interstate disputes, 1816-1976: Procedures, patterns, and insights. *Journal of Conflict Resolution*, 28, 585-616.
- Goffman, E.1959. *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.
- Gülük Yaşamda Benliğin Sunumu, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, 2009.
- Goklany, I. M.2007. *The improving state of the world: Why we're living longer, healthier, more comfortable lives on a cleaner planet*. Washington, D. C.: Cato Institute.
- Goldhagen, D. J.1996. *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf.
- Goldhagen, D. J.2009. *Worse than war: Genocide, eliminationism, and the ongoing assault on humanity*. New York: PublicAffairs.
- Goldstein, J. S.2001. *War and gender*. Cambridge, U. K.: Cambridge University Press.
- Goldstein, J. S. Baskıda. *Winning the war on war: The surprising decline in armed conflict worldwide*. New York: Dutton.
- Goldstein, J. S., & Pevehouse, J. C.2009. *International relations*, 8. baskı, 2008-2009 update. New York: Pearson Longman.
- Goldstein, R. N.2006. *Betraying Spinoza: The renegade Jew who gave us modernity*. New York: Nextbook/Schocken.
- Gollwitzer, M., & Denzler, M.2009. What makes revenge sweet: Seeing the offender suffer or delivering a message? *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 840-44.
- Goodall, J.1986. *The chimpanzees of Gombe: Patterns of behavior*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gopnik, A.2004. The big one: Historians rethink the war to end all wars. *New Yorker* (August 23).
- Gopnik, A.2007. Cells that read minds? What the myth of mirror neurons gets wrong about the human brain. *Slate* (April 26).
- Gordon, M.2009. *Roots of empathy: Changing the world child by child*. New York: Experiment.
- Gorton, W., & Diels, J.2010. Is political talk getting smarter? An analysis of presidential debates and the Flynn effect. *Public Understanding of Science* (March 18).

- Gottfredson, L. S. 1997a. Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography. *Intelligence*, 24, 13-23.
- Gottfredson, L. S. 1997b. Why *g* matters: The complexity of everyday life. *Intelligence*, 24, 79-132.
- Gottfredson, M. R. 2007. Self-control and criminal violence. D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman, ed., *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression*. New York: Cambridge University Press.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. 1990. *A general theory of crime*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Gottschall, J. 2008. *The rape of troy: Evolution, violence, and the world of Homer*. New York: Cambridge University Press.
- Gottschall, J., & Gottschall, R. 2001. "The reproductive success of rapists: An exploration of the perincident rape-pregnancy rate." Paper presented at the annual meeting of the Human Behavior and Evolution Society, London.
- Gould, S. J. 1980. A biological homage to Mickey Mouse. *The panda's thumb: More reflections in natural history*. New York: Norton.
- Gould, S. J. 1991. Glow, big glowworm. *Bully for brontosaurus*. New York: Norton.
- Grafzu Waldburg Wolf egg, C. 1988. *Venus and Mars: The world of the medieval house-book*. New York: Prestel.
- Graham-Kevan, N., & Archer, J. 2003. Intimate terrorism and common couple violence: A test of Johnson's predictions in four British samples. *Journal of Interpersonal Violence*, 18, 1247-70.
- Gray, H. M., Gray, K., & Wegner, D. M. 2007. Dimensions of mind perception. *Science*, 315, 619.
- Gray, P. B., & Young, S. M. 2010. Human-pet dynamics in cross-cultural perspective. *Anthrozoos*.
- Grayling, A. C. 2007. *Toward the light of liberty: The struggles for freedom and rights that made the modern Western world*. New York: Walker.
- Green, R. M. 2001. *The human embryo research debates: Bioethics in the vortex of controversy*. New York: Oxford University Press.
- Greene, D., ed. 2000. *Samuel Johnson: The major works*. New York: Oxford University Press.
- Greene, J. D. Baskida. *The moral brain and what to do with it*.
- Greene, J. D., & Haidt, J. 2002. How (and where) does moral judgment work? *Trends in Cognitive Science*, 6, 517-23.
- Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M., & Cohen, J. D. 2001. An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science*, 293, 2105-8.
- Greenfield, P. M. 2009. Technology and informal education: What is taught, and what is learned. *Science*, 323, 69-71.
- Groebeiner, V. 1995. Losing face, saving face: Noses and honour in the late medieval town. *History Workshop Journal*, 40, 1-15.
- Gross, C. G. 2009. Early steps toward animal rights. *Science*, 324, 466-67.
- Grossman, L. C. D. 1995. *On killing: The psychological cost of learning to kill in war and society*. New York: Back Bay Books.
- Guo, G., Ou, X.-M., Roettger, M., & Shih, J. C. 2008a. The VNTR 2 repeat in MAOA and delinquent behavior in adolescence and young adulthood: Associations and MAOA promoter activity. *European Journal of Human Genetics*, 16, 626-34.
- Guo, G., Roettger, M. E., & Cai, T. 2008b. The integration of genetic propensities into social-control models of delinquency and violence among male youths. *American Sociological Review*, 73, 543-68.
- Guo, G., Roettger, M. E., & Shih, J. C. 2007. Contributions of the DAT1 and DRD2 genes

- to serious and violent delinquency among adolescents and young adults *Human Genetics*, 121, 125-36.
- Gurr, T. R. 1981. Historical trends in violent crime: A critical review of the evidence. N. Morris & M. Tonry, ed., *Crime and Justice*, cilt 3, s. 295-353. Chicago: University of Chicago Press.
- Gurr, T. R. 1989a. Historical trends in violent crime: Europe and the United States. T. R. Gurr, ed., *Violence in America*, cilt 1: *The History of Crime*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Gurr, T. R., ed. 1989b. *Violence in America*, cilt 1. London: Sage.
- Gurr, T. R., & Monty, M. G. 2000. Assessing the risks of future ethnic wars. T. R. Gurr, ed., *Peoples versus states*. Washington, D. C.: United States Institute of Peace Press.
- Hagen, E. H. 1999. The functions of postpartum depression. *Evolution & Human Behavior*, 20, 325-59.
- Hagger, M., Wood, C., Stiff, C., & Chatzisarantis, N. L. D. 2010. Ego depletion and the strength model of self-control: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136, 495-525.
- Haidt, J. 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108, 813-34.
- Haidt, J. 2002. The moral emotions. R. J. Davidson, K. R. Scherer, & H. H. Goldsmith, ed., *Handbook of affective sciences*. New York: Oxford University Press.
- Haidt, J. 2007. The new synthesis in moral psychology. *Science*, 316, 998-1002.
- Haidt, J., Björklund, F., & Murphy, S. 2000. Moral dumbfounding: When intuition finds no reason. University of Virginia.
- Haidt, J., & Graham, J. 2007. When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20, 98-116.
- Haidt, J., & Hersh, M. A. 2001. Sexual morality: The cultures and emotions of conservatives and liberals. *Journal of Applied Social Psychology*, 31, 191-221.
- Haidt, J., Koller, H., & Dias, M. G. 1993. Affect, culture, and morality, or Is it wrong to eat your dog? *Journal of Personality & Social Psychology*, 65, 613-28.
- Haillissy, M. 1987. *Venomous woman: Fear of the female in literature*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Hakemulder, J. F. 2000. *The moral laboratory: Experiments examining the effects of reading literature on social perception and moral self-concept*. Philadelphia: J. Benjamins.
- Halpern, D. F. 2000. *Sex differences in cognitive abilities*, 3. baskı. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Hamer, D. H., & Copeland, P. 1994. *The science of desire: The search for the gay gene and the biology of behavior*. New York: Simon & Schuster.
- Hamilton, W. D. 1963. The evolution of altruistic behavior. *American Naturalist*, 97, 354-56.
- Hanawalt, B. A. 1976. Violent death in 14th and early 15th-century England. *Contemporary Studies in Society & History*, 18.
- Hanlon, G. 2007. *Human nature in rural Tuscany: An early modern history*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hardin, G. 1968. The tragedy of the commons. *Science*, 162, 1243-48.
- Hare, R. D. 1993. *Without conscience: The disturbing world of the psychopaths around us*. New York: Guilford Press.
- Harff, B. 2003. No lessons learned from the Holocaust? Assessing the risks of genocide and political mass murder since 1955. *American Political Science Review*, 97, 57-73.
- Harff, B. 2005. Assessing risks of genocide and politicide. M. G. Marshall & T. R. Gurr, ed., *Peace and conflict 2005: A global survey of armed conflicts, self-determination movements, and democracy*. College Park, Md.: Center for International Development & Conflict Management, University of Maryland.

- Harlow, C. W. 2005. *Hate crime reported by victims and police*. Washington, D. C.: U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics. <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/hcrvp.pdf>.
- Harris, J. R. 1998/2008. *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*, 2. baskı. New York: Free Press.
- Harris, J. R. 2006. *No two alike: Human nature and human individuality*. New York: Norton
- Harris, M. 1985. *Good to eat: Riddles of food and culture*. New York: Simon & Schuster.
- Harris, S. 2010. *The moral landscape: How science can determine human values*. New York: Free Press.
- Haslam, N. 2006. Dehumanization: An integrative review. *Personality & Social Psychology Review*, 10, 252-64.
- Haslam, N. ed. 2004. *Relational models theory: A contemporary overview*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. 2000. Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology*, 39, 113-27.
- Hauser, M. D. 2000. *Wild minds: What animals really think*. New York: Henry Holt.
- Hawkes, K. 1981. A third explanation for female infanticide. *Human Ecology*, 9, 79-96.
- Hawkes, K. 2006. life history theory and human evolution. K. Hawkes and R. Paine, ed., *The evolution of human life history*. Oxford: SAR Press.
- Hayes, B. 2002. Statistics of deadly quarrels. *American Scientist*, 90, 10-15.
- Hegre, H. 2000. Development and the liberal peace: What does it take to be a trading state? *Journal of Peace Research*, 37, 5-30.
- Hegre, H., Ellingsen, T., Gates, S., & Gleditsch, N. P. 2001. Toward a democratic civil peace? Democracy, political change, and civil war 1816-1992. *American Political Science Review*, 95, 33-48.
- Heise, L., & Garcia-Moreno, C. 2002. Violence by intimate partners. E. G. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi, & R. Lozano, ed., *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Held, R. 1986. *Inquisition: A selected survey of the collection of torture instruments from the middle ages to our times*. Aslockton, Notts, U. K.: Avon & Arno.
- Helmhold, R. 1998. How many interstate wars will there be in the decade 2000-2009? *Phalanx*, 31, 21-23.
- Henshaw, S. K. 1990. Induced abortion: A world review, 1990. *Family Planning Perspectives*, 22, 76-89.
- Herman, A. 1997. *The idea of decline in Western history*. New York: Free Press.
- Herrmann, B., Thöni, C., & Gächter, S. 2008a. Antisocial punishment across societies. *Science*, 319, 1362-67.
- Herrmann, B., Thöni, C., & Gächter, S. 2008b. Antisocial punishment across societies: Supporting online material. *Science*, 319, 1362-67.
- Herrnstein, R. J., & Murray, C. 1994. *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*. New York: Free Press.
- Herzog, H. 2010. *Some we love, some we hate, some we eat: Why it's so hard to think straight about animals*. New York: HarperCollins.
- Heschel, S. 2008. *The Aryan Jesus: Christian theologians and the Bible in Nazi Germany*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Hewitt, J. J., Wilkenfeld, J., & Gurr, T. R. 2008. *Peace and conflict 2008*. Boulder, Colo.: Paradigm.
- Hewstone, M., Rubin, M., & Willis, H. 2002. Intergroup bias. *Annual Review of Psychology*, 53, 575-604.
- Heywood, C. 2001. *A history of childhood*. Malden, Mass.: Polity.
- Hickok, G. 2009. Eight problems for the mirror neuron theory of action understanding

- in monkeys and humans. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 21, 1229-43.
- Hill, J., Inder, T., Neil, J., Dierker, D., Harwell, J., & Van Essen, D.2010. Similar patterns of cortical expansion during human development and evolution. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107, 13135-40.
- Himmelfarb, M.1984. No Hitler, no holocaust. *Commentary*, 37-43.
- Hirschfeld, A. O.1996. *Race in the making: Cognition, culture, and the child's construction of human kinds*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. R.2000. In defense of self-control. *Theoretical Criminology*, 4, 55-69.
- Hitchcock, E., & Cairns, V.1973. Amygdalotomy. *Postgraduate Medical Journal*, 49, 894-904.
- Hoban, J. E.2007. The ethical marine warrior: Achieving a higher standard. *Marine Corps Gazette* (September), 36-40.
- Hoban, J. E.2010. Developing the ethical marine warrior. *Marine Corps Gazette* (June), 20-25.
- Hodges, A.1983. *Alan Turing: The enigma*. New York: Simon & Schuster.
- Hoffman, M. L.2000. *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge, U. K.: Cambridge University Press.
- Hofstadter, D. R.1985. Dilemmas for superrational thinkers, leading up to a Luring lottery. *Metamagical themas: Questing for the essence of mind and pattern*. New York: Basic Books.
- Hofstede, G., & Hofstede, G. J.2010. Dimensions of national cultures. <http://www.geert-hofstede.nl/culture/dimensions-of-national-cultures.aspx>, retrieved July 19, 2010.
- Holden, C.2008. Parsing the genetics of behavior. *Science*, 322, 892-95.
- Holsti, K. J.1986. The four horsemen of the apocalypse: At the gate, detoured, or retreating? *International Studies Quarterly*, 30, 355-72.
- Holsti, K. J.1991. *Peace and war: Armed conflicts and international order 1648-1989*. Cilt 14. Cambridge, U. K.: Cambridge University Press.
- Horowitz, D. L.2001. *The deadly ethnic riot*. Berkeley: University of California Press.
- Houdailles, J., & Blum, A.1985. L'alphabétisation au XVIIIe et XIXe siècle. L'illusion parisienne. *Population*, 6.
- Howard, M.1991. *The lessons of history*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Howard, M.2001. *The invention of peace & the reinvention of war*. London: Profile.
- Howard, M.2007. *Liberation or catastrophe? Reflections on the history of the twentieth century*. London: Continuum.
- Hoyle, R. H., Pinkley, R. L., & Insko, C. A.1989. Perceptions of social behavior: Evidence of differing expectations for interpersonal and intergroup interaction. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 15, 365-76.
- Hrdy, S. B.1999. *Mother nature: A history of mothers, infants, and natural selection*. New York: Pantheon.
- Hudson, V. M., & Boer, A. D.2002. A surplus of men, a deficit of peace: Security and sex ratios in Asia's largest states. *International Security*, 26, 5-38.
- Hughes, G.1991/1998. *Swearing: A social history of foul language, oaths, and profanity in English*. New York: Penguin.
- Human Rights First.2008. *Violence against Muslims: 2008 hate crime survey*. New York: Human Rights First.
- Human Rights Watch.2008. *A violent education: Corporal punishment of children in U. S. public schools*. New York: Human Rights Watch.
- Human Security Centre.2005. *Human security report 2005: War and peace in the 21st century*. New York: Oxford University Press.
- Human Security Centre.2006. *Human security brief 2006*. Vancouver, B. C.: Human Security Centre.

- Human Security Report Project.2007. *Human security brief*2007. Vancouver, B. C.: Human Security Report Project.
- Human Security Report Project.2008. *Miniatlas of human security*. Washington: World Bank.
- Human Security Report Project.2009. *Human security report project 2009: The shrinking costs of war*. New York: Oxford University Press.
- Human Security Report Project.2011. *Human security report 2009/2010: The causes of peace and the shrinking costs of war*. New York: Oxford University Press.
- Hume, D.1739/2000. *A treatise of human nature*. New York: Oxford University Press.
- Hume, D.1751/2004. *An enquiry concerning the principles of morals*. Amherst, N. Y.: Prometheus Books.
- Humphrey, R. L.1992. *Values for a new millennium*. Maynardville, Tenn.: life Values Press.
- Hunt, L.2007. *Inventing human rights: A history*. New York: Norton.
- Huntington, S. P.1993. The clash of civilizations? *Foreign Affairs*.
- Hurford, J. R.2004. Language beyond our grasp: What mirror neurons can, and cannot, do for language evolution. D. K. Oller & U. Griebel, ed., *Evolution of communication systems: A comparative approach*, s. 297-313. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Huth, P., & Russett, B.1984. What makes deterrence work? Cases from 1900 to 1980. *World Politics*, 36, 496-526.
- Hynes, L. Baskida. Routine infanticide by married couples in Parma, 16th-18th century. *Journal of Early Modern History*.
- Iacoboni, M.2008. *Mirroring people: The new science of how we connect with others*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Iacoboni, M., Woods, R. P., Brass, M., Bekkering, H., Mazziotta, J. C., & Rizzolatti, G.1999. Cortical mechanisms of human imitation. *Science*, 286, 2526-28.
- Ingle, D.2004. Recreational fighting. G. S. Cross, ed., *Encyclopedia of recreation and leisure in America*. New York: Scribner.
- International Institute for Strategic Studies.2010. *The military balance 2010*. London: Routledge.
- Jacob, P., & Jeannerod, M.2005. The motor theory of social cognition: A critique. *Trends in Cognitive Sciences*, 9, 21-25.
- Jaggar, A. M.1983. *Feminist politics and human nature*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.
- James, W.1906/1971. The moral equivalent of war. *The moral equivalent of war and other essays*. New York: Harper & Row.
- James, W.1977. On a certain blindness in human beings. J. J. McDermott, ed., *The writings of William James*, s. 629-45. Chicago: University of Chicago Press.
- Janis, I. L.1982. *Groupthink: Psychological studies of policy decisions and fiascoes*, 2. baskı. Boston: Houghton Mifflin.
- Jansson, K.2007. *British crime survey: Measuring crime for 25 years*. London: U. K. Home office.
- Jensen, J., Smith, A. J., Willeit, M., Crawley, A. P., Mikulis, D. J., Vitcu, I., & Kapur, S.2007. Separate brain regions code for salience vs. valence during reward prediction in humans. *Human Brain Mapping*, 28, 294-302.
- Jervis, R.1988. The political effects of nuclear weapons. *International Security*, 13, 80-90.
- Johnson, D. D. P.2004. *Overconfidence and war: The havoc and glory of positive illusions*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Johnson, D. D. P., McDermott, R., Barrett, E. S., Cowden, J., Wrangham, R., McIntyre, M. H., & Rosen, S. P.2006. Overconfidence in wargames: Experimental evidence on expectations, aggression, gender and testosterone. *Proceedings of the Royal Society B*, 273, 2513-20.

- Johnson, E. A., & Monkkonen, E. H. 1996. *The civilization of crime*. Urbana: University of Illinois Press.
- Johnson, E. J., Hershey, J., Meszaros, J., & Kunreuther, H. 1993. Framing, probability distortions, and insurance decisions. *Journal of Risk & Uncertainty*, 7, 35-41.
- Johnson, E. M. 2010. Deconstructing social Darwinism. *Primate Diaries*. scienceblogs.com/primatediaries/2010/01/deconstructing_social_darwinis.php
- Johnson, G. R., Ratwik, S. H., & Sawyer, T. J. 1987. The evocative significance of kin terms in patriotic speech. V. Reynolds, V. Falger & I. Vine, ed., *The sociobiology of ethnocentrism* s. 157-74. London: Croon Helm.
- Johnson, I. M., & Sigler, R. T. 2000. The stability of the public's endorsements of the definition and criminalization of the abuse of women. *Journal of Criminal Justice*, 28, 165-79.
- Johnson, M. P. 2006. Conflict and control: Gender symmetry and asymmetry in domestic violence. *Violence Against Women*, 12, 1003-18.
- Johnson, M. P., & Leone, J. M. 2005. The differential effects of intimate terrorism and situational couple violence: Findings from the National Violence Against Women Survey. *Journal of family Issues*, 26, 322-49.
- Johnson, N. F., Spagat, M., Gourley, S., Onnela, J.-P., & Reinert, G. 2008. Bias in epidemiological studies of conflict mortality. *Journal of Peace Research*, 45, 653-63.
- Johnson, R., & Raphael, S. 2006. How much crime reduction does the marginal prisoner buy? University of California, Berkeley.
- Jones, D. M., Bremer, S., & Singer, J. D. 1996. Militarized interstate disputes, 1816-1992: Rationale, coding rules, and empirical patterns. *Conflict Management & Peace Science*, 15, 163-213.
- Jones, G. 2008. Are smarter groups more cooperative? Evidence from prisoner's dilemma experiments, 1959-2003. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 68, 489-97.
- Jones, L., & Finkelhor, D. 2007. *Updated trends in child maltreatment, 2007*. Durham, N. H.: Crimes Against Children Research Center, University of New Hampshire.
- Jones, O. D. 1999. Sex, culture, and the biology of rape: Toward explanation and prevention. *California Law Review*, 87, 827-942.
- Jones, O. D. 2000. Reconsidering rape. *National Law Journal*, A21.
- Joy, J. 2009. *Lindow Man*. London: British Museum Press.
- Joyce, T. 2004. Did legalized abortion lower crime? *Journal of Human Resources*, 39, 1-28.
- Jussim, L. J., McCauley, C. R., & Lee, Y.-T. 1995. Why study stereotype accuracy and inaccuracy? In Y.-T. Lee, L. J. Jussim, & C. R. McCauley, ed., *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences*. Washington, D. C.: American Psychological Association.
- Kaeuper, R. W. 2000. Chivalry and the "civilizing process." In R. W. Kaeuper, ed., *Violence in medieval society*. Rochester, N. Y.: Boydell & Brewer.
- Kagan, R. 2002. Power and weakness. *Policy Review*, 113, 1-21.
- Kahneman, D., & Renshon, J. 2007. Why hawks win. *Foreign Policy*.
- Kahneman, D., Slovic, P., & Tversky, A. 1982. *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. New York: Cambridge University Press.
- Kahneman, D., & Tversky, A. 1972. Subjective probability: A judgment of representativeness. *Cognitive Psychology*, 3, 430-54.
- Kahneman, D., & Tversky, A. 1979. Prospect theory: An analysis of decisions under risk. *Econometrica*, 47, 313-27.
- Kahneman, D., & Tversky, A. 1984. Choices, values, and frames. *American Psychologist*, 39, 341-50.
- Kaldor, M. 1999. *New and old wars: Organized violence in a global era*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

- Kanazawa, S.2010. Why liberals and atheists are more intelligent. *Social Psychology Quarterly*, 73, 33-57.
- Kane, K.1999. Nits make lice: Drogheda, Sand Creek, and the poetics of colonial extermination. *Cultural Critique*, 42, 81-103.
- Kant, I.1784/1970. Idea for a universal history with a cosmopolitan purpose. H. Reiss, ed., *Kant's political writings*. New York: Cambridge University Press.
- Kant, I.1795/1983. Perpetual peace: A philosophical sketch. *Perpetual peace and other essays*. Indianapolis: Hackett.
- Kaplan, J.1973. *Criminal justice: Introductory cases and materials*. Mineola, N. Y.: Foundation Press.
- Katz, L.1987. *Bad acts and guilty minds: Conundrums of criminal law*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kay, S.2000. The sublime body of the martyr. R. W. Kaeuper, ed., *Violence in medieval society*. Woodbridge, U. K.: Boydell.
- Kaysen, C.1990. Is war obsolete? *International Security*, 14, 42-64.
- Keegan, J.1993. *A history of warfare*. New York: Vintage.
- Keeley, L. H.1996. *War before civilization: The myth of the peaceful savage*. New York: Oxford University Press.
- Keen, S.2007. *Empathy and the novel*. Oxford, U. K.: Oxford University Press.
- Keizer, K., Lindenberg, S., & Steg, L.2008. The spreading of disorder. *Science*, 322, 1681-85.
- Keller, J. B.1986. The probability of heads. *American Mathematical Monthly*, 93, 191-97.
- Kelman, H. C.1973. Violence without moral restraint: Reflections on the dehumanization of victims and victimizers. *Journal of Social Issues*, 25-61.
- Kennedy, R.1997. *Race, crime, and the law*. New York: Vintage.
- Kennedy, R. F.1969/1999. *Thirteen days: A memoir of the Cuban missile crisis*. New York: Norton.
- Kenny, C.2011. *Getting better: Why global development is succeeding— and how we can improve the world even more*. New York: Basic Books.
- Kenrick, D. T., & Sheets, V.1994. Homicidal fantasies. *Ethology & Sociobiology*, 14, 231-46.
- Kiernan, B.2007. *Blood and soil: A world history of genocide and extermination from Sparta to Darfur*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Kim, S. H., Smirth, R. H., & Brigham, N. L.1998. Effects of power imbalance and the presence of third parties on reactions to harm: Upward and downward revenge. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 24, 353-61.
- Kimmel, M. S.2002. "Gender symmetry" in domestic violence. *Violence Against Women*, 8, 1332-63.
- King, M. L., Jr.1963/1995. Pilgrimage to nonviolence. S. Lynd & A. Lynd, ed., *Nonviolence in America: A documentary history*. Maryknoll, N. Y.: Orbis Books.
- Kinner, S.2003. Psychopathy as an adaptation: Implications for society and social policy. R. W. Bloom & N. Dess, ed., *Evolutionary psychology and violence: A primer for policymakers and public policy advocates*, s. 57-81. Westport, Conn.: Praeger.
- Kinzler, K. D., Shutts, K., DeJesus, J., & Spelke, E. S.2009. Accent trumps race in guiding children's social preferences. *Social Cognition*, 27, 623-34.
- Kirby, K. N., & Herrnstein, R. J.1995. Preference reversals due to myopic discounting of delayed reward. *Psychological Science*, 6, 83-89.
- Kirby, K. N., Winston, G., & Santiesteban, M.2005. Impatience and grades: Delay-discount rates correlate negatively with college GPA. *Learning and Individual Differences*, 15, 213-22.
- Knauff, B.1987. Reconsidering violence in simple human societies. *Current Anthropology*, 28, 457-500.

- Koechlin, E., & Hyafil, A. 2007. Anterior prefrontal function and the limits of human decisionmaking. *Science*, 318, 594-98.
- Koestler, A. 1964. *The act of creation*. New York: Dell.
- Koestler, A. *Darkness at Noon*. Gün Ortasında Karanlık, çev. Pınar Kür, İletişim Yayınları.
- Kohl, M., ed. 1978. *Infanticide and the value of life*. Buffalo, N. Y.: Prometheus Books.
- Kohlberg, L. 1981. *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice*. San Francisco: Harper & Row.
- Kors, A. C., & Silverglate, H. A. 1998. *The shadow university: The betrayal of liberty on America's campuses*. New York: Free Press.
- Kosfeld, M., Heinrichs, M., Zak, P. J., Fischbacher, U., & Fehr, E. 2005. Oxytocin increases trust in humans. *Nature*, 435, 673-76.
- Krebs, D. L. 1975. Empathy and altruism. *Journal of Personality & Social Psychology*, 32, 1134-46.
- Kreitman, M. 2000. Methods to detect selection in populations with applications to the human. *Annual Review of Genomics & Human Genetics*, 1, 539-59.
- Kreutz, J. 2008. *UCDP one-sided violence codebook version 1.3*. http://www.pcr.uu.se/digitalAssets/19/19256_UCDP_One-sided_violence_Dataset_Codebook_v1.3.pdf.
- Krieken, R. V. 1998. Review Article: What does it mean to be civilised? Norbert Elias on the Germans and modern barbarism. *Communal/Plural: Journal of Transnational & Cross-Cultural Studies*, 6, 225-33.
- Kringelbach, M. L. 2005. The human orbitofrontal cortex: Linking reward to hedonic experience. *Nature Reviews Neuroscience*, 6, 691-702.
- Kristine, E., & Hultman, L. 2007. One-sided violence against civilians in war: Insights from new fatality data. *Journal of Peace Research*, 44, 233-46.
- Kristof, N. D., & WuDunn, S. 2009. *Half the sky: Turning oppression into opportunity for women worldwide*. New York: Random House.
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., & Lozano, R., eds. 2002. *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Krystal, A. 2007. En garde! The history of dueling. *New Yorker* (March 12).
- Kugel, J. L. 2007. *How to read the Bible: A guide to scripture, then and now*. New York: Free Press.
- Kugler, J. 1984. Terror without deterrence. *Journal of Conflict Resolution*, 28, 470-506.
- Kurlansky, M. 2006. *Nonviolence: Twenty-five lessons from the history of a dangerous idea*. New York: Modern Library.
- Kurtz, D. V. 2001. Anthropology and the study of the state. *Political anthropology: Power and paradigms*. Boulder: Westview Press.
- Kurzban, R. 2011. *Why everyone (else) is a hypocrite: Evolution and the modular mind*. Princeton, N. J.: Princeton University Press. Neden (Sizden Başka) Herkes İkiyüzlüdür?, Çev. Zafer Avşar, Alfa Bilim, 2012.
- Kurzban, R., Tooby, J., & Cosmides, L. 2001. Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98, 15387-92.
- Kyle, D. G. 1998. *Spectacles of death in ancient Rome*. New York: Routledge.
- La Griffe du Lion. 2000. Analysis of hate crime. *La Griffe du Lion*, 2(5). <http://lagrif-fedulion.f2s.com/hatecrime.htm>.
- Lacina, B. 2006. Explaining the severity of civil wars. *Journal of Conflict Resolution*, 50, 276-89.
- Lacina, B. 2009. *Battle deaths dataset 1946-2009: Codebook for version 3.0*. Center for the Study of Civil War, and International Peace Research Institute Oslo (PRIO).
- Lacina, B., & Gleditsch, N. P. 2005. Monitoring trends in global combat: A new dataset in battle deaths. *European Journal of Population*, 21, 145-66.

- Lacina, B., Gleditsch, N. P., & Russett, B. 2006. The declining risk of death in battle. *International Studies Quarterly*, 50, 673-80.
- LaFree, G. 1999. A summary and review of cross-national comparative studies of homicide. M. D. Smith & M. A. Zahn, ed., *Homicide: A sourcebook of social research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- LaFree, G., & Tseloni, A. 2006. Democracy and crime: A multilevel analysis of homicide trends in forty-four countries, 1950-2000. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 605, 25-49.
- Laibson, D. 1997. Golden eggs and hyperbolic discounting. *Quarterly Journal of Economics*, 112, 443-77.
- Lalumière, M. L., Harris, G. T., & Rice, M. E. 2001. Psychopathy and developmental instability. *Evolution and Human Behavior*, 22, 75-92.
- Lamm, C., Batson, C. D., & Decety, J. 2007. The neural substrate of human empathy: Effects of perspective-taking and cognitive appraisal. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 19, 42-58.
- Lane, R. 1989. On the social meaning of homicide trends in America. T. R. Gurr, ed., *Violence in America*, cilt 1. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Langbein, J. H. 2005. The legal history of torture. S. Levinson, ed., *Torture: A collection*. New York: Oxford University Press.
- Lanzetta, J. T., & Englis, B. G. 1989. Expectations of cooperation and competition and their effects on observers' vicarious emotional responses. *Journal of Personality & Social Psychology*, 56, 543-54.
- Latané, B., & Darley, J. M. 1970. *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* New York: Appleton-Century Crofts.
- Lea, R., & Chambers, G. 2007. Monoamine oxidase, addiction, and the "warrior" gene hypothesis. *Journal of the New Zealand Medical Association*, 120.
- Leblanc, S. A. 2003. *Constant battles: The myth of the noble savage and a peaceful past*. New York: St. Martin's Press.
- Lebow, R. N. 2007. Contingency, catalysts, and nonlinear change: The origins of World War I. J. S. Levy & G. Goertz, ed., *Explaining war and peace: Case studies and necessary condition counterfactuals*. New York: Routledge.
- Lee, Harper. *To Kill a Mockingbird*. *Bülbülü Öldürmek*, çev. Ülker İnce, Sel Yayınları.
- Lee, J. J., & Pinker, S. 2010. Rationales for indirect speech: The theory of the strategic speaker. *Psychological Review*, 117, 785-807.
- Lee, R. 1982. Politics, sexual and non-sexual, in egalitarian society. R. Lee & R. E. Leacock, ed., *Politics and history in band societies*. New York: Cambridge University Press.
- Lee, T. M. C., Chan, S. C., & Raine, A. 2008. Strong limbic and weak frontal activation to aggressive stimuli in spouse abusers. *Molecular Psychiatry*, 13, 655-60.
- Lee, Y.-T., Jussim, L. J., & McCauley, C. R., eds. 1995. *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences*. Washington, D. C.: American Psychological Association.
- Lehner, E., & Lehner, J. 1971. *Devils, demons, and witchcraft*. Mineola, N. Y.: Dover.
- Leiter, R. A., ed. 2007. *National survey of state laws*, 6. baskı. Detroit: Thomson/Gale.
- Leland, A., & Oboresanu, M.-J. 2010. *American war and military operations casualties: Lists and statistics*. <http://fpc.state.gov/documents/organization/139347.pdf>.
- Leonard, T. 2009. Origins of the myth of Social Darwinism: the ambiguous legacy of Richard Hofstadter's "Social Darwinism in American Thought." *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71, 37-59.
- LeVay, S. 2010. *Gay, straight, and the reason why: The science of sexual orientation*. New York: Oxford University Press.
- Levi, M. A. 2007. *On nuclear terrorism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Levi, W. 1981. *The coming end of war*. Beverly Hills, Calif.
- Levinson, D. 1989. *Family violence in cross-cultural perspective*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Levinson, S. 2004a. Contemplating torture: An introduction. S. Levinson, ed., *Torture: A collection*. New York: Oxford University Press.
- Levinson, S. 2004b. *Torture: A collection*. New York: Oxford University Press.
- Levitt, S. D. 2004. Understanding why crime fell in the 1990s: Four factors that explain the decline and six that do not. *Journal of Economic Perspectives*, 18, 163-90.
- Levitt, S. D., & Miles, T. J. 2007. Empirical study of criminal punishment. A. M. Polinsky & S. Shavell, ed., *Handbook of Law and Economics*, cilt 1, s. 455-95. Amsterdam: Elsevier.
- Levy, J. S. 1983. *War in the modern great power system 1495-1975*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Levy, J. S., & Thompson, W. R. 2010. *Causes of war*. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.
- Levy, J. S., & Thompson, W. R. 2011. *The arc of war: Origins, escalation, and transformation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Levy, J. S., Walker, T. C., & Edwards, M. S. 2001. Continuity and change in the evolution of warfare. Z. Maoz & A. Gat, ed., *War in a Changing World*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lewis, B. 2002. *What went wrong? The clash between Islam and modernity in the Middle East*. New York: HarperPerennial.
- Lewis, D. K. 1969. *Convention: A philosophical study*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Liebenberg, L. 1990. *The art of tracking: The origin of science*. Cape Town, South Africa: David Philip.
- Lieberman, D., Tooby, J., & Cosmides, L. 2002. Does morality have a biological basis? An empirical test of the factors governing moral sentiments relating to incest. *Proceedings of the Royal Society of London B*, 270, 819-26.
- Lieberson, S. 2000. *A matter of taste: How names, fashions, and culture change*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Lighthart, L., Bartels, M., Hoekstra, R. A., Hudziak, J. J., & Boomsma, D. I. 2005. Genetic contributions to subtypes of aggression. *Twin Research & Human Genetics*, 8, 483-91.
- Lilla, M. 2001. *The reckless mind: Intellectuals in politics*. New York: New York Review Books.
- Lindley, D., & Schildkraut, R. 2005. *Is war rational? The extent of miscalculation and misperception as causes of war*. Paper presented at the International Studies Association. http://www.allacademic.com/meta/p71904_index.html.
- Lindsay, J. M., & Takeyh, R. 2010. After Iran gets the bomb. *Foreign Affairs*.
- Linker, D. 2007. *The theocons: Secular America under siege*. New York: Anchor.
- Lodge, D. 1988. *Small world*. New York: Penguin.
- Loewen, J. W. 1995. *Lies my teacher told me: Everything your American history textbook got wrong*. New York: New Press.
- Long, W. J., & Brecke, P. 2003. *War and reconciliation: Reason and emotion in conflict resolution*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Lorenz, K. 1950/1971. Part and parcel in animal and human societies *Studies in animal and human behavior*, cilt 2, s. 115-95. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lott, J. 2007. Crime and punishment. *Freedomnomics: Why the free market works and other half-baked theories don't*. Washington, D. C.: Regnery.
- Lott, J. R., Jr., & Whitley, J. E. 2007. Abortion and crime: Unwanted children and out-of-wedlock births. *Economic Inquiry*, 45, 304-24.
- Luard, E. 1986. *War in international society*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

- Luard, E.1988. *The blunted sword: The erosion of military power in modern world politics*. New York: New Amsterdam Books.
- Lull, T. F., ed.2005. *Martin Luther's basic theological writings*. Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Luria, A. R.1976. *Cognitive development: Its cultural and social foundations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lykken, D. T.1995. *The antisocial personalities*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N.1987. *The psychology of sex differences*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- MacDonald, H.2006. New York cops: Still the finest. *City Journal*, 16.
- MacDonald, H.2008. The campus rape myth. *City Journal*, 18.
- Macklin, R.2003. Human dignity is a useless concept. *British Medical Journal*, 327, 1419-20.
- Macmillan, M.2000. *An odd kind off ame: Stories of Phineas Gage*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Manning, R., Levine, M., & Collins, A.2007. The Kitty Genovese murder and the social psychology of helping: The parable of the 38 witnesses. *American Psychologist*, 62, 555-62.
- Mannix, D. P.1964. *The history of torture*. Sparkford, U. K.: Sutton.
- Mar, R. A., & Oatley, K.2008. The function off iction is the abstraction and simulation of social experience. *Perspectives on psychological science*, 3, 173-92.
- Mar, R. A., Oatley, K., Hirsh, J., dela Paz, J., & Peterson, J. B.2006. Bookworms versus nerds: Exposure to fiction versus non-fiction, divergent associations with social ability, and the simulation of fictional social worlds. *Journal of Research in Personality*, 40, 694-717.
- Marshall, M. G., & Cole, B. R.2008. Global report on conflict, governance, and state fragility, 2008. *Foreign Policy Bulletin*, 18, 3-21.
- Marshall, M. G., & Cole, B. R.2009. *Global report 2009: Conflict, governance, and state fragility*. Arlington, Va.: George Mason University Center for Global Policy.
- Marshall, M. G., Gurr, T. R., & Harff, B.2009. *PITFstate failure problem set: Internal wars and failures of governance 1955-2008. Dataset and coding guidelines*. Political Instability Task Force. <http://globalpolicy.gmu.edu/pitf/pitfdata.htm>.
- Marshall, S. L. A.1947/1978. *Men against fire: The problem of battle command in future war*. Gloucester, Mass.: Peter Smith.
- Marvell, T. B.1999. Homicide trends 1947-1996: Short-term versus long-term factors. *Proceedings of the Homicide Research Working Group Meetings, 1997 and 1998*, s. 195-208. Washington, D. C.: U. S. Department of Justice.
- Massey, D. S., & Sampson, R., eds.2009. Special issue: The Moynihan report revisited: Lessons and reflections after four decades. *Annals of the American Academy of Political & Social Science*, 621, 6-326.
- Maston, C. T.2010. Survey methodology for criminal victimization in the United States, 2007. <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/cvus/cvus07mt.pdf>.
- Mattingly, G.1958. International diplomacy and international law. *The New Cambridge Modern History*. New York: Cambridge University Press.
- Mauss, M.1924/1990. *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. New York: Norton.
- Maynard Smith, J.1982. *Evolution and the theory of games*. New York: Cambridge University Press.
- Maynard Smith, J.1988. *Games, sex, and evolution*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Maynard Smith, J.1998. *Evolutionary genetics*, 2. baskı. New York: Oxford University Press.

- Maynard Smith, J., & Szathmáry, E. 1997. *The major transitions in evolution*. New York: Oxford University Press.
- McCall, G. S., & Shields, N. 2007. Examining the evidence from small-scale societies and early prehistory and implications for modern theories of aggression and violence. *Aggression and Violent Behavior*, 13, 1-9.
- McCauley, C. R. 1995. Are stereotypes exaggerated? A sampling of racial, gender, academic, occupational, and political stereotypes. Y.-T. Lee, L. J. Jussim, & C. R. McCauley, ed., *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences*. Washington, D. C.: American Psychological Association.
- McClure, S. M., Laibson, D., Lowenstein, G., & Cohen, D. 2004. Separate neural systems value immediate and delayed monetary rewards. *Science*, 306, 503-7.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hrebickova, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sanchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R., & Smith, P. B. 2000. Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality & Social Psychology*, 78, 173-86.
- McCullough, M. E. 2008. *Beyond revenge: The evolution of the forgiveness instinct*. San Francisco: Jossey-Bass.
- McCullough, M. E., Kurzban, R. O., & Tabak, B. A. Baskida. Evolved cognitive systems for revenge and forgiveness. *Behavioral & Brain Sciences*.
- McDermott, R., Johnson, D., Cowden, J., & Rosen, S. 2007. Testosterone and aggression in a simulated crisis game. *Annals of the American Association for Political and Social Science*, 614, 15-33.
- McDermott, R., Tingley, D., Cowden, J., Frazzetto, G., & Johnson, D. D. P. 2009. Monoamine oxidase A gene (MAOA) predicts behavioral aggression following provocation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106, 2118-23.
- McDonald, P. J. 2010. Capitalism, commitment, and peace. *International Interactions*, 36, 146-68.
- McEvedy, C., & Jones, R. 1978. *Atlas of world population history*. London: A. Lane.
- McGinnis, J. O. 1996. The original constitution and our origins. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 19, 251-61.
- McGinnis, J. O. 1997. The human constitution and constitutive law: A prolegomenon. *Journal of Contemporary Legal Issues*, 8, 211-39.
- McGraw, A. P., & Tetlock, P. E. 2005. Taboo trade-off s, relational framing, and the acceptability of exchanges. *Journal of Consumer Psychology*, 15, 2-15.
- McGraw, L. A., & Young, L. J. 2010. The prairie vole: An emerging model organism for understanding the social brain. *Trends in Neurosciences*, 33, 103-9.
- McKay, C. 1841/1995. *Extraordinary popular delusions and the madness of crowds*. New York: Wiley.
- McManamon, F. P. 2004. Kennewick Man. *Archeology Program*. <http://www.nps.gov/archeology/kennewick/index.htm>.
- Mealey, L. 1995. The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model. *Behavioral & Brain Sciences*, 18, 523-41.
- Mealey, L., & Kinner, S. 2002. The perception-action model of empathy and psychopathic "coldheartedness." *Behavioral & Brain Sciences*, 42, 42-43.
- Mednick, S. A., Gabrielli, W. F., & Hutchings, B. 1984. Genetic factors in criminal behavior: Evidence from an adoption cohort. *Science*, 224, 891-93.
- Melander, E., Oberg, M., & Hall, J. 2009. Are "new wars" more atrocious? Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association: Exploring the Past, Anticipating the Future.
- Mennell, S. 1990. Decivilising processes: Theoretical significance and some lines of research. *International Sociology*, 5, 205-23.
- Mennell, S., & Goudsblom, J. 1997. Civilizing processes- Myth or reality? A comment

- on Duerr's critique of Elias. *Comparative Studies in Society & History*, 39, 729-33.
- Menschenfreund, Y.2010. The holocaust and the trial of modernity. *Azure*, 39, 58-83.
- Merriman, T., & Cameron, V.2007. Risk-taking: Behind the warrior gene story. *Journal of the New Zealand Medical Association*, 120.
- Mesquida, C. G., & Wiener, N. I.1996. Human collective aggression: A behavioral ecology perspective. *Ethology & Sociobiology*, 17, 247-62.
- Metcalfe, J., & Mischel, W.1999. A hot/cool system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, 106, 3-19.
- Meyer-Lindenberg, A.2006. Neural mechanisms of genetic risk for impulsivity and violence in humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103, 6269-74.
- Michel, J.-B., Shen, Y. K., Aiden, A. P., Veres, A., Gray, M. K., The Google Books Team, Pickett, J. P., Hoiberg, D., Clancy, D., Norvig, P., Orwant, J., Pinker, S., Nowak, M., & Lieberman-Aiden, E.2011. Quantitative analysis of culture using millions of digitized books. *Science*, 331, 176-182.
- Milgram, S.1974. *Obedience to authority: An experimental view*. New York: Harper & Row.
- Milner, L. S.2000. *Hardness of heart /Hardness of life: The stain of human infanticide*. New York: University Press of America.
- Mischel, W., Ayduk, O., Berman, M. G., Casey, B. J., Gotlib, I., Jonides, J., Kross, E., Teslovich, T., Wilson, N., Zayas, V., & Shoda, Y. I. Baskida. "Willpower" over the life span: Decomposing impulse control. *Social Cognitive & Affective Neuroscience*.
- Mitani, J. C., Watts, D. P., & Amstler, S. J.2010. Lethal intergroup aggression leads to territorial expansion in wild chimpanzees. *Current Biology*, 20, R507-8.
- Mitzenmacher, M.2004. A brief history of generative models for power laws and lognormal distributions. *Internet Mathematics*, 1, 226-51.
- Mitzenmacher, M.2006. Editorial: The future of power law research. *Internet Mathematics*, 2, 525-34.
- Mnookin, R. H.2007. Ethnic conflicts: Flemings and Wallons, Palestinians and Israelis. *Daedalus*, 136, 103-19.
- Mogahed, D.2006. *Perspectives of women in the Muslim world*. Washington, D. C.: Gallup.
- Moll, J., de Oliveira-Souza, R., & Eslinger, P. J.2003. Morals and the human brain: A working model. *NeuroReport*, 14, 299-305.
- Moll, J., Zahn, R., de Oliveira-Souza, R., Krueger, F., & Grafman, J.2005. The neural basis of human moral cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, 6.
- Monkkonen, E.1989. Diverging homicide rates: England and the United States, 1850-1875. T. R. Gurr, ed., *Violence in America*, cilt 1: *The History of Crime*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Monkkonen, E.1997. Homicide over the centuries. L. M. Friedman & G. Fisher, ed., *The crime conundrum: Essays on criminal justice*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Monkkonen, E.2001. *Murder in New York City*. Berkeley: University of California Press.
- Montesquieu. 1748/2002. *The spirit of the laws*. Amherst, N. Y.: Prometheus Books.
- Morgan, J.1852/1979. *The life and adventures of William Buckley: Thirty-two years as a wanderer amongst the aborigines*. Canberra: Australia National University Press.
- Mousseau, M.2010. Coming to terms with the capitalist peace. *International Interactions*, 36, 185-92.
- Moynihan, D. P.1993. *Pandaemonium: Ethnicity in international politics*. New York: Oxford University Press.
- Muchembled, R.2009. *Une histoire de la violence*. Paris: Seuil.
- Mueller, J.1989. *Retreat from doomsday: The obsolescence of major war*. New York: Basic Books.
- Mueller, J.1995. *Quiet cataclysm: Reflections on the recent transformation of world politics*. New York: HarperCollins.

- Mueller, J.1999. *Capitalism, democracy, and Ralph's Pretty Good Grocery*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Mueller, J.2004a. *The remnants of war*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Mueller, J.2004b. Why isn't there more violence? *Security Studies*, 13, 191-203.
- Mueller, J.2006. *Overblown: How politicians and the terrorism industry inflate national security threats, and why we believe them*. New York: Free Press.
- Mueller, J.2007. *The demise of war and of speculations about the causes thereof*. Paper presented at the the national convention of the International Studies Association.
- Mueller, J.2010a. *Atomic obsession: Nuclear alarmism from Hiroshima to Al-Qaeda*. New York: Oxford University Press.
- Mueller, J.2010b. Capitalism, peace, and the historical movement of ideas. *International Interactions*, 36, 169-84.
- Mueller, J., & Lustick, I.2008. Israel's fight-or-flight response. *National Interest* (November 1).
- Murphy, J. P.1999. Hitler was not an atheist. *Free Inquiry*, 9.
- Murray, C. A.1984. *Losing ground: American social policy, 1950-1980*. New York: Basic Books.
- Myers, D. G., & Lamm, H.1976. The group polarization phenomenon. *Psychological Bulletin*, 83, 602-627.
- Nabokov, V. V.1955/1997. *Lolita*. New York: Vintage.
- Nadelmann, E. A.1990. Global prohibition regimes: The evolution of norms in international society. *International Organization*, 44, 479-526.
- Nafisi, Azar, *Reading Lolita in Tehran; Tahrân'da Lolita Okumak*, çev. Mefkure Bayatlı, Agora Kitaplığı.
- Nagel, T.1970. *The possibility of altruism*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Nash, G. H.2009. *Reappraising the right: The past and future of American conservatism*. Wilmington, Del.: Intercollegiate Studies Institute.
- National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism.2009. *Global Terrorism Database: GTD Variables and Inclusion Criteria*. College Park: University of Maryland.
- National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism.2010. *Global Terrorism Database*. <http://www.start.umd.edu/gtd/>.
- National Counterterrorism Center.2009.2008 *Report on Terrorism*. Washington, D. C.: National Counterterrorism Center. <http://wits-classic.nctc.gov/ReportPDF.do?fcrt2008nctcannexfinal.pdf>.
- Nazaretyan, A. P.2010. *Evolution of non-violence: Studies in big history, self-organization and historical psychology*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Neisser, U.1976. General, academic, and artificial intelligence: Comments on the papers by Simon and by Klahr. L. Resnick, ed., *The nature of intelligence*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Neisser, U., Boodoo, G., Bouchard, T. J. J., Boykin, A. W., Brody, N., Ceci, S. J., Halpern, D. F., Loehlin, J. C., Perloff, R., Sternberg, R. J., & Urbina, S.1996. Intelligence: Knowns and unknowns. *American Psychologist*, 51, 77-101.
- Nell, V.2006. Cruelty's rewards: The gratifications of perpetrators and spectators. *Behavioral & Brain Sciences*, 29, 211-57.
- Nettelfield, L. J.2010. Research and repercussions of death tolls: The case of the Bosnian book of the dead. P. Andreas & K. M. Greenhill, ed., *Sex, drugs, and body counts*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Neumayer, E.2003. Good policy can lower violent crime: Evidence from a cross-national panel of homicide rates, 1980-97. *Journal of Peace Research*, 40, 619-40.
- Neumayer, E.2010. Is inequality really a major cause of violent crime? Evidence from a cross-national panel of robbery and violent theft rates. London School of Economics.

- Newman, M. E. J.2005. Power laws, Pareto distributions and Zipf's law. *Contemporary Physics*, 46, 323-51.
- Nisbett, R. E., & Cohen, D.1996. *Culture of honor: The psychology of violence in the South*. New York: HarperCollins.
- North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R.2009. *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*. New York: Cambridge University Press.
- Nowak, M. A.2006. Five rules for the evolution of cooperation. *Science*, 314, 1560-63.
- Nowak, M. A., May, R. M., & Sigmund, K.1995. The arithmetic of mutual help. *Scientific American*,272, 50-55.
- Nowak, M. A., & Sigmund, K.1998. Evolution of indirect reciprocity by image scoring. *Nature*, 393, 573-77.
- Nunberg, G.2006. *Talking right: How conservatives turned liberalism into a tax-raising, latte-drinking, sushi-eating, Volvo-driving, New York Times-reading, body piercing, Hollywood-loving, left-wing freak show*. New York: PublicAffairs.
- Nussbaum, M.1997. *Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Nussbaum, M.2006. Arts education: Teaching humanity. *Newsweek* (August 21-28).
- Oakley, B.2007. *Evil genes: Why Rome fell, Hitler rose, Enron failed, and my sister stole my mother's boyfriend*. Amherst, N. Y.: Prometheus Books.
- Obermeyer, Z., Murray, C. J. L., & Gakidou, E.2008. Fif ty years of violent war deaths from Vietnam to Bosnia: Analysis of data from the world health survey programme. *BMJ*, 336, 1482-86.
- Olds, J., & Milner, P.1954. Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of rat brain. *Journal of Comparative & Physiological Psychology*, 47, 419-27.
- Orwell, G.1946/1970. *Politics and the English language. A collection of essays*. Boston: Mariner Books.
- Otterbein, K. F.2004. *How war began*. College Station, Tex.: Texas A& M University Press.
- Ottosson, D.2006. *LGBT world legal wrap up survey*. Brussels: International Lesbian and Gay Association.
- Ottosson, D.2009. *State-sponsored homophobia*. Brussels: International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Intersex Association.
- Outram, D.1995. *The enlightenment*. New York: Cambridge University Press.
- Oxford, J. S., Sefton, A., Jackson, R., Innes, W., Daniels, R. S., & Johnson, N. P.2002. World War I may have allowed the emergence of "Spanish" influenza. *Lancet Infectious Diseases*, 2, 111-14.
- Oz, A.1993. A postscript ten years later. A. Oz, *In the land of Israel*. New York: Harcourt.
- Panksepp, J.1998. *Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions*. New York: Oxford University Press.
- Parachini, J.2003. Putting WMD terrorism into perspective. *Washington Quarterly*, 26, 37-50.
- Pate, A.2008. Trends in democratization: A focus on instability in anocracies. J. J. Hewitt, J. Wilkenfeld, & T. R. Gurr, ed., *Peace and Conflict 2008*. Boulder, Colo.: Paradigm.
- Patterson, O.1985. *Slavery and social death*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Patterson, O.1997. *The ordeal of integration*. Washington, D. C.: Civitas.
- Patterson, O.2008. Democracy, violence, and development in Jamaica: A comparative analysis. Harvard University.
- Paul, T. V.2009. *The tradition of non-use of nuclear weapons*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

- Payne, J. L. 1989. *Why nations arm*. New York: Blackwell.
- Payne, J. L. 2004. *A history of force: Exploring the worldwide movement against habits of coercion, bloodshed, and mayhem*. Sandpoint, Id.: Lytton.
- Payne, J. L. 2005. The prospects for democracy in high-violence societies. *Independent Review*, 9, 563-572.
- Perez, J. 2006. *The Spanish Inquisition: A history*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Perry, W. J., Shultz, G. P., Kissinger, H. A., & Nunn, S. 2008. Toward a nuclear-free world. *Wall Street Journal*, A13.
- Peters, N. J. 2006. *Conundrum: The evolution of homosexuality*. Bloomington, Ind.: AuthorHouse.
- Pew Research Center. 2010. *Gender equality universally embraced, but inequalities acknowledged*. Washington, D. C.: Pew Research Center. <http://pewglobal.org/files/pdf/Pew-Global-Attitudes-2010-Gender-Report.pdf>.
- Pfaff, D. W. 2007. *The neuroscience off air play: Why we (usually) follow the golden rule*. New York: Dana Press.
- Phelps, E. A., O'Connor, K. J., Cunningham, W. A., Funayama, E. S., Gatenby, J. C., Gore, J. C., & Banaji, M. R. 2000. Performance on indirect measures of race evaluation predicts amygdala activation. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 12, 729-38.
- Piers, M. W. 1978. *Infanticide: Past and present*. New York: Norton.
- Pinker, S. 1994. *The language instinct*. New York: HarperCollins.
- Pinker, S. 1997. *How the mind works*. New York: Norton; *Zihin Nasıl Çalışır*, çev. Sabri Gürses, Alfa Bilim -çn.
- Pinker, S. 1998. Obituary: Roger Brown. *Cognition*, 66, 199-213.
- Pinker, S. 1999/2011. *Words and rules: The ingredients of language*. New York: HarperCollins.
- Pinker, S. 2000. Review of John Maynard Smith and Eörs Szathmáry's "The Origins of life: From the Birth of life to the Origin of Language." *Trends in Evolution & Ecology*, 15, 127-28.
- Pinker, S. 2002. *The blank slate: The modern denial of human nature*. New York: Viking; *Boş Sayfa*, çev. M. Doğan, B.Ü. Yayinevi.
- Pinker, S. 2006. Deep commonalities between life and mind. A. Grafen & M. Ridley, ed., *Richard Dawkins: How a scientist changed the way we think*. New York: Oxford University Press.
- Pinker, S. 2007a. A history of violence. *New Republic* (March 19).
- Pinker, S. 2007b. *The stuff of thought: Language as a window into human nature*. New York: Viking; *Düşüncenin Maddesi*, çev. Mehmet Doğan, Alfa Bilim -çn.
- Pinker, S. 2008a. The moral instinct. *New York Times Sunday Magazine* (January 13).
- Pinker, S. 2010. The cognitive niche: Coevolution of intelligence, sociality, and language. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107, 8993-99.
- Pinker, S. 2011. Two problems with invoking self-deception too easily: Self-serving biases versus genuine self-deception, and distorted representations versus adjusted decision criteria. *Behavioral & Brain Sciences*, 34, 35-37.
- Pinker, S., Nowak, M. A., & Lee, J. J. 2008. The logic of indirect speech. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 105, 833-38.
- Pinker, S. M. 2008b. *The sexual paradox: Men, women, and the real gender gap*. New York: Scribner.
- Pipes, R. 2003. *Communism: A history*. New York: Modern Library.
- Pizarro, D. A., & Bloom, P. 2003. The intelligence of the moral intuitions: A comment on Haidt (2001). *Psychological Review*, 110, 193-96.
- Plavcan, J. M. 2000. Inferring social behavior from sexual dimorphism in the fossil record. *Journal of Human Evolution*, 39, 327-44.

- Plomin, R., DeFries, J. C., McClearn, G. E., & McGuffin, P. 2008. *Behavior genetics*, 5. baskı. ed. New York: Worth.
- Pomeranz, K. 2008. A review of "A farewell to alms" by Gregory Clark. *American Historical Review*, 113, 775-79.
- Popkin, R. 1979. *The history of skepticism from Erasmus to Spinoza*. Berkeley: University of California Press.
- Posner, R. A. 2004. Torture, terrorism, and interrogation. S. Levinson, ed., *Torture: A collection*. New York: Oxford University Press.
- Potegal, M. 2006. Human cruelty is rooted in the reinforcing effects of intraspecific aggression that subserves dominance motivation. *Behavioral & Brain Sciences*, 29, 236-37.
- Potts, M., & Hayden, T. 2008. *Sex and war: How biology explains warfare and terrorism and offers a path to a safer world*. Dallas, Tex.: Benbella.
- Poundstone, W. 1992. *Prisoner's dilemma: Paradox, puzzles, and the frailty of knowledge*. New York: Anchor.
- Power, S. 2002. *A problem from hell: America and the age of genocide*. New York: HarperPerennial.
- Pratto, F., Sidanius, J., & Levin, S. 2006. Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 17, 271-320.
- Prentice, D. A., & Miller, D. T. 2007. Psychological essentialism of human categories. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 202-6.
- Preston, S. D., & de Waal, F. B. M. 2002. Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral & Brain Sciences*, 25, 1-72.
- Price, L. 2003. *The anthology and the rise of the novel: From Richardson to George Eliot*. New York: Cambridge University Press.
- Price, R. M. 1997. *The chemical weapons taboo*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Prinz, J. J. Baskida. Is empathy necessary for morality? In P. Goldie & A. Coplan, ed., *Empathy: Philosophical and psychological perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Procida, F. 2009. Overblown: Why an Iranian nuclear bomb is not the end of the world. *Foreign Affairs*.
- Pryor, F. L. 2007. Are Muslim countries less democratic? *Middle East Quarterly*, 14, 53-58.
- Przeworski, M., Hudson, R. R., & Di Rienzo, A. 2000. Adjusting the focus on human variation. *Trends in Genetics*, 16, 296-302.
- Puppi, L. 1990. *Torment in art: Pain, violence, and martyrdom*. New York: Rizzoli.
- Rai, T., & Fiske, A. P. 2011. Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality, and proportionality. *Psychological Review*, 118, 57-75.
- Railton, P. 1986. Moral realism. *Philosophical Review*, 95, 163-207.
- Raine, A. 2002. The biological basis of crime. J. Q. Wilson & J. Petersilia, ed., *Crime: Public policies for crime control*, s. 43-74. Oakland, Calif.: ICS Press.
- Raine, A. 2008. From genes to brain to antisocial behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 17, 323-28.
- Raine, A., Lencz, T., Bihrl, S., LaCasse, L., & Colletti, P. 2000. Reduced prefrontal gray matter volume and reduced autonomic activity in antisocial personality disorder. *Archives of General Psychiatry*, 57, 119-29.
- Rajender, S., Pandu, G., Sharma, J. D., Gandhi, K. P. C., Singh, L., & Thangaraj, K. 2008. Reduced CAG repeats length in androgen receptor gene is associated with violent criminal behavior. *International Journal of Legal Medicine*, 122, 367-72.
- Ramachandran, V. S. 2000. Mirror neurons and imitation learning as the driving force behind "the great leap forward" in human evolution. *Edge*. http://www.edge.org/3rd_culture/ramachandran/ramachandran_index.html.

- Raphael, S., & Stoll, M. A. 2007. *Why are so many Americans in prison?* Berkeley: University of California Press.
- Raphael, S., & Winter-Ebmer, R. 2001. Identifying the effect of unemployment on crime. *Journal of Law & Economics*, 44, 259-83.
- Rapoport, A. 1964. *Strategy and conscience*. New York: Harper & Row.
- Ray, J. L. 1989. The abolition of slavery and the end of international war. *International Organization*, 43, 405-39.
- Redmond, E. M. 1994. *Tribal and chiefly warfare in South America*. Ann Arbor: University of Michigan Museum.
- Reicher, S., & Haslam, S. A. 2006. Rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *British Journal of Social Psychology*, 45, 1-40.
- Remarque, E. M. 1929/1987. *All quiet on the western front* (*Im Westen nichts Neues*), New York: Ballantine; *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, çev. Burhan Arpad, Everest Yayınları.
- Renfrew, J. W. 1997. *Aggression and its causes: A biopsychosocial approach*. New York: Oxford University Press.
- Resnick, P. J. 1970. Murder of the newborn: A psychiatric review of neonaticide. *American Journal of Psychiatry*, 126, 58-64.
- Rhee, S. H., & Waldman, I. D. 2007. Behavior-genetics of criminality and aggression. D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman, ed., *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression*. New York: Cambridge University Press.
- Rhoads, S. E. 2004. *Taking sex differences seriously*. San Francisco: Encounter Books.
- Rice, M. 1997. Violent offender research and implications for the criminal justice system. *American Psychologist*, 52, 414-23.
- Richardson, L. F. 1960. *Statistics of deadly quarrels*. Pittsburgh: Boxwood Press.
- Ridley, M. 1997. *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*. New York: Viking.
- Ridley, M. 2010. *The rational optimist: How prosperity evolves*. New York: HarperCollins.
- Riedel, B. 2010. If Israel attacks. *National Interest* (August 24).
- Rifkin, J. 2009. *The empathic civilization: The race to global consciousness in a world in crisis*. New York: J. P. Tarcher/Penguin.
- Rindermann, H. 2008. Relevance of education and intelligence for the political development of nations: Democracy, rule of law and political liberty. *Intelligence*, 36, 306-22.
- Roberts, A. 2010. Lives and statistics: Are 90% of war victims civilians? *Survival*, 52, 115-36.
- Roberts, D. C., & Turcotte, D. L. 1998. Fractality and self-organized criticality of wars. *Fractals*, 6, 351-57.
- Robinson, F. S. 2009. *The Case for Rational Optimism*: Transaction.
- Rodriguez, J. P. 1999. *Chronology of world slavery*. Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO.
- Rodriguez, M. L., Mischel, W., & Shoda, Y. 1989. Cognitive person variables in the delay of gratification of older children at risk. *Journal of Personality & Social Psychology*, 57, 358-67.
- Rogers, A. R. 1994. Evolution of time preference by natural selection. *American Economic Review*, 84, 460-81.
- Romer, D., Duckworth, A. L., Sznitman, S., & Park, S. 2010. Can adolescents learn self-control? Delay of gratification in the development of control over risk taking. *Prevention Science*, 11, 319-30.
- Roney, J. R., Simmons, Z. L., & Lukaszewski, A. W. 2009. Androgen receptor gene sequence and basal cortisol concentrations predict men's hormonal responses to potential mates. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 277, 57-63.

- Ropeik, D., & Gray, G.2002. *Risk: A practical guide for deciding what's really safe and what's really dangerous in the world around you*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rosato, S.2003. The flawed logic of democratic peace theory. *American Political Science Review*, 97, 585-602.
- Rosecrance, R.2010. Capitalist influences and peace. *International Interactions*, 36, 192-98.
- Rosenau, J. N., & Fagen, W. M.1997. A new dynamism in world politics: Increasingly skillful individuals? *International Studies Quarterly*, 41.
- Rosenbaum, R.1995. Explaining Hitler. *New Yorker* (May 1), 50-57.
- Rosenfeld, R.2006. Patterns in adult homicide: 1980-1995. A. Blumstein & J. Wallman, ed., *The crime drop in America*, rev. ed. New York: Cambridge University Press.
- Ross, M. L.2008. Blood barrels: Why oil wealth fuels conflict. *Foreign Affairs*.
- Rossi, P. H., Waite, E., Bose, C., & Berk, R. A.1974. The structuring of normative judgements concerning the seriousness of crimes. *American Sociological Review*, 39, 224-37.
- Rossiter, C., ed.1961. *The Federalist Papers*. New York: New American Library.
- Roth, R.2001. Homicide in early modern England, 1549-1800: The need for a quantitative synthesis. *Crime, History & Societies*, 5, 33-67.
- Roth, R.2009. *American homicide*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rothstein, R.1998. *The way we were? The myths and realities of America's student achievement*. New York: Century Foundation Press.
- Rowe, D. C.2002. *Biology and crime*. Los Angeles: Roxbury.
- Rozin, P.1996. Towards a psychology of food and eating: From motivation to module to model to marker, morality, meaning, and metaphor. *Current Directions in Psychological Science*, 5, 18-24.
- Rozin, P.1997. Moralization. A. Brandt & P. Rozin, ed., *Morality and health*. New York: Routledge.
- Rozin, P., & Fallon, A.1987. A perspective on disgust. *Psychological Review*, 94, 23-41.
- Rozin, P., Markwith, M., & Stoess, C.1997. Moralization and becoming a vegetarian: The transformation of preferences into values and the recruitment of disgust. *Psychological Science*, 8, 67-73.
- Rummel, R. J.1994. *Death by government*. Piscataway, N. J.: Transaction.
- Rummel, R. J.1997. *Statistics of democide*. Piscataway, N. J.: Transaction.
- Rummel, R. J.2002.20th century democide. <http://www.hawaii.edu/powerkills/20TH.HTM>.
- Rummel, R. J.2004. One-thirteenth of a data point does not a generalization make: A reply to Dulić. *Journal of Peace Research*, 41, 103-4.
- Russett, B.2008. Peace in the twenty-first century? The limited but important rise of influences on peace. Unpublished manuscript. Yale University.
- Russett, B.2010. Capitalism or democracy? Not so fast. *International Interactions*, 2010, 198-205.
- Russett, B., & Oneal, J.2001. *Triangulating peace: Democracy, interdependence, and international organizations*. New York: Norton.
- Sagan, S. D.2009. The global nuclear future. *Bulletin of the American Academy of Arts & Sciences*, 62, 21-23.
- Sagan, S. D.2010. Nuclear program with sources. Stanford University.
- Salehyan, I.2008. From climate change to conflict? No consensus yet. *Journal of Peace Research*, 45, 315-26.
- Salganik, M. J., Dodds, P. S., & Watts, D. J.2006. Experimental study of inequality and unpredictability in an artificial cultural market. *Science*, 311, 854-56.
- Salmon, C. A.1998. The evocative nature of kin terminology in political rhetoric. *Politics & the life Sciences*, 17, 51-57.

- Salmon, C. A., & Symons, D. 2001. *Warrior lovers: Erotic fiction, evolution, and female sexuality*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Sampson, R. J., Laub, J. H., & Wimer, C. 2006. Does marriage reduce crime? A counterfactual approach to within-individual causal effects. *Criminology*, 44, 465-508.
- Sanfey, A. G., Rilling, J. K., Aronson, J. A., Nystrom, L. E., & Cohen, J. D. 2003. The neural basis of economic decision-making in the ultimatum game. *Science*, 300, 1755-58.
- Sargent, M. J. 2004. Less thought, more punishment: Need for cognition predicts support for punitive responses to crime. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 30, 1485-93.
- Sarkees, M. R. 2000. The correlates of war data on war: An update to 1997. *Conflict Management & Peace Science*, 18, 123-44.
- Saunders, D. G. 2002. Are physical assaults by wives and girlfriends a major social problem? A review of the literature. *Violence Against Women*, 8, 1424-48.
- Saunders, J. J. 1979. *The history of the Mongol conquests*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Saxe, R., & Kanwisher, N. 2003. People thinking about thinking people: The role of the temporoparietal junction in "theory of mind." *NeuroImage*, 19, 1835-42.
- Sayre-McCord, G. 1988. *Essays on moral realism*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Scarpa, A., & Raine, A. 2007. Biosocial bases of violence. D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman, ed., *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression*. New York: Cambridge University Press.
- Schama, S. 2001. *A history of Britain*, cilt 2: *The wars of the British 1603-1776*. New York: Hyperion.
- Schechter, H. 2003. *The serial killer files: The who, what, where, how, and why of the world's most terrifying murderers*. New York: Ballantine.
- Schechter, H. 2005. *Savage pastimes: A history of violent entertainment*. New York: St. Martin's Press.
- Schechter, S., Greenstone, J. H., Hirsch, E. G., & Kohler, K. 1906. Dietary laws. *Jewish Encyclopedia*.
- Scheff, T. J. 1994. *Bloody revenge: Emotions, nationalism and war*. Lincoln, Neb.: iUniverse.com.
- Schelling, T. C. 1960. *The strategy of conflict*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schelling, T. C. 1978. *Micromotives and macrobehavior*. New York: Norton.
- Schelling, T. C. 1984. The intimate contest for self-command. T. C. Schelling, ed., *Choice and consequence: Perspectives of an errant economist*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schelling, T. C. 2000. The legacy of Hiroshima: A half-century without nuclear war. *Philosophy & Public Policy Quarterly*, 20, 1-7.
- Schelling, T. C. 2005. An astonishing sixty years: The legacy of Hiroshima. K. Grandin, ed., *Les Prix Nobel*. Stockholm: Nobel Foundation.
- Schelling, T. C. 2006. *Strategies of commitment, and other essays*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schelling, T. C. 2009. A world without nuclear weapons? *Daedalus*, 138, 124-29.
- Schneider, G., & Gleditsch, N. P. 2010. The capitalist peace: The origins and prospects of a liberal idea. *International Interactions*, 36, 107-14.
- Schroeder, P. W. 1994. *The transformation of European politics, 1763-1848*. New York: Oxford University Press.
- Schuman, H., Steeh, C., & Bobo, L. D. 1997. *Racial attitudes in America: Trends and interpretations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schwager, R. 2000. *Must there be scapegoats? Violence and redemption in the Bible*. New York: Crossroad.

- Schwartz, W. F., Baxter, K., & Ryan, D.1984. The duel: Can these men be acting efficiently? *Journal of Legal Studies*, 13, 321-55.
- Sedgh, G., Henshaw, S. K., Singh, S., Bankole, A., & Drescher, J.2007. Legal abortion worldwide: Incidence and recent trends. *International Family Planning Perspectives*, 33, 106-16.
- Séguin, J. R., Sylvers, P., & Lilienfeld, S. O.2007. The neuropsychology of violence. D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman, ed., *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression*. New York: Cambridge University Press.
- Sell, A., Tooby, J., & Cosmides, L.2009. Formidability and the logic of human anger. Center for Evolutionary Psychology, University of California, Santa Barbara.
- Sen, A.1990. More than 100 million women are missing. *New York Review of Books* (December 20).
- Sen, A.2000. East and West: The reach of reason. *New York Review of Books* (July 20).
- Sen, A.2006. *Identity and violence: The illusion of destiny*. New York: Norton.
- Seymour, B., Singer, T., & Dolan, R.2007. The neurobiology of punishment. *Nature Reviews Neuroscience*, 8, 300-11.
- Shafer-Landau, R.2003. *Moral realism: A defence*. Oxford: Clarendon Press.
- Shamosh, N. A., De Young, C. G., Green, A. E., Reis, D. L., Johnson, M. R., Conway, A. R. A., Engle, R. W., Braver, T. S., & Gray, J. R.2008. Individual differences in delay discounting: Relation to intelligence, working memory, and anterior prefrontal cortex. *Psychological Science*, 19, 904-11.
- Shamosh, N. A., & Gray, J. R.2008. Delay discounting and intelligence: A meta-analysis. *Intelligence*, 38, 289-305.
- Sheehan, J. J.2008. *Where have all the soldiers gone? The transformation of modern Europe*. Boston: Houghton Mifflin.
- Shergill, S. S., Bays, P. M., Frith, C. D., & Wolpert, D. M.2003. Two eyes for an eye: the neuroscience of force escalation. *Science*, 301, 187.
- Sherif, M.1966. *Group conflict and cooperation: Their social psychology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Shermer, M.2004. *The science of good and evil: Why people cheat, gossip, care, share, and follow the golden rule*. New York: Holt.
- Shevelow, K.2008. *For the love of animals*. New York: Holt.
- Shotland, R. L., & Straw, M. K.1976. Bystander response to an assault: When a man attacks a woman. *Journal of Personality & Social Psychology*, 34, 990-99.
- Shultz, G. P.2009. A world free of nuclear weapons. *Bulletin of the American Academy of Arts & Sciences*, 62, 81-82.
- Shultz, G. P., Perry, W. J., Kissinger, H. A., & Nunn, S.2007. A world free of nuclear weapons. *Wall Street Journal* (January 4).
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M., & Park, L.1997. The "big three" of morality (autonomy, community, and divinity) and the "big three" explanations of suffering. A. Brandt & P. Rozin, ed., *Morality and health*. New York: Routledge.
- Sidanius, J., & Pratto, F.1999. *Social dominance*. Cambridge, U. K.: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., & Veniegas, R. C.2000. Gender and race discrimination: The interactive nature of disadvantage. S. Oskamp, ed., *Reducing prejudice and discrimination: The Claremont Symposium on Applied Social Psychology*, s.47-69. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Siena Research Institute.2010. *American presidents: Greatest and worst. Siena's 5th Presidential Expert Poll*. Loudonville, N. Y.: Siena College. http://www.siena.edu/uploadedfiles/home/parents_and_community/community_page/sri/independent_research/Presidents%20Release_2010_final.pdf.

- Sigmund, K.1997. Games evolution plays. A. Schmitt, K. Atzwanger, K. Grammer, & K. Schäfer, ed., *Aspects of human ethology*. New York: Plenum.
- Simons, O.2001. *Marteaus Europa oder Der Roman, bevor er Literatur wurde*. Amsterdam: Rodopi.
- Simonton, D. K.1990. *Psychology, science, and history: An introduction to historiometry*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Simonton, D. K.2006. Presidential IQ, openness, intellectual brilliance, and leadership: Estimates and correlations for 42 U. S. chief executives. *Political Psychology*, 27, 51 1-26.
- Singer, D. J., & Small, M.1972. *The wages of war 1816-1965: A statistical handbook*. New York: John Wiley & Sons.
- Singer, P.1975/2009. *Animal liberation: The definitive classic of the animal movement*, updated ed. New York: HarperCollins.
- Singer, P.1981/2011. *The expanding circle: Ethics and sociobiology*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Singer, P.1994. *Rethinking life and death: The collapse of our traditional ethics*. New York: St. Martin's Press.
- Singer, T., Seymour, B., O'Doherty, J. P., Stephan, K. E., Dolan, R. J., & Frith, C. D.2006. Empathic neural responses are modulated by the perceived fairness of others. *Nature*, 439, 466-69.
- Skenazy, L.2009. *Free-range kids: Giving our children the freedom we had without going nuts with worry*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Skogan, W.1989. Social change and the future of violent crime. T. R. Gurr, ed., *Violence in America*, cilt 1: *The history of crime*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Slovic, P.1987. Perception of risk. *Science*, 236, 280-85.
- Slovic, P.2007. 'If I look at the mass I will never act': Psychic numbing and genocide. *Judgment & Decision Making*, 2, 79-95.
- Slovic, P., Fischhoff, B., & Lichtenstein, S.1982. Facts versus fears: Understanding perceived risk. D. Kahneman, P. Slovic, & A. Tversky, ed., *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. New York: Cambridge University Press.
- Slutske, W. S., Heath, A. C., Dinwiddie, S. H., Madden, P. A. F., Bucholz, K. K., Dunne, M. P., Statham, D. J., & Martin, N. G.1997. Modeling genetic and environmental influences in the etiology of conduct disorder: A study of 2,682 adult twin pairs. *Journal of Abnormal Psychology*, 106, 266-79.
- Smith, A.1759/1976. *The theory of moral sentiments*. Indianapolis: Liberty Classics.
- Smith, A.1776/2009. *The wealth of nations*. New York: Classic House Books.
- Smith, H.1952. *Man and his gods*. Boston: Little, Brown.
- Sokal, A. D.2000. *The Sokal hoax: The sham that shook the academy*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Solomon, R. L.1980. The opponent-process theory of acquired motivation. *American Psychologist*, 35, 691-712.
- Solzhenitsyn, A.1973/1991. *The Gulag archipelago*. New York: HarperPerennial.
- Solzhenitsyn, A. *One Day in the life of Ivan Denisovich; Ivan Denisovich'in Bir Günü*, Mehmet Özgül, İletişim Yayınları.
- Sommers, C. H.1994. *Who stole feminism?* New York: Simon & Schuster.
- Sorokin, P.1957. *Social and cultural dynamics: A study of change in major systems of art, truth, ethics, law, and social relationships*. Boston: Extending Horizons.
- Sowell, T.1980. *Knowledge and decisions*. New York: Basic Books.
- Sowell, T.1987. *A conflict of visions: Ideological origins of political struggles*. New York: Quill.
- Sowell, T.1994. *Race and culture: A world view*. New York: Basic Books.
- Sowell, T.1996. *Migrations and cultures: A world view*. New York: Basic Books.

- Sowell, T.1998. *Conquests and cultures: An international history*. New York: Basic Books.
- Sowell, T.2004. *Affirmative action around the world: An empirical study*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Sowell, T.2005. Are Jews generic? *Black redecks and white liberals*. New York: Encounter.
- Sowell, T.2010. *Intellectuals and society*. New York: Basic Books.
- Spagat, M., Mack, A., Cooper, T., & Kreutz, J.2009. Estimating war deaths: An arena of contestation. *Journal of Conflict Resolution*, 53, 934-50.
- Spence, J. T., Helmreich, R., & Stapp, J.1973. A short version of the attitudes toward women scale (AWS). *Bulletin of the Psychonomic Society*, 2, 219-20.
- Spencer, A. T., & Croucher, S. M.2008. Basque nationalism and the spiral of silence: An analysis of public perceptions of ETA in Spain and France. *International Communication Gazette*, 70, 137-53.
- Spencer, C.2000. *Vegetarianism: A history*. New York: Four Walls Eight Windows.
- Sperber, D., ed.2000. *Metarepresentations: A multidisciplinary perspective*. New York: Oxford University Press.
- Spierenburg, P.2006. Democracy came too early: A tentative explanation for the problem of American homicide. *American Historical Review*, 111, 104-14.
- Spierenburg, P.2008. *A history of murder: Personal violence in Europe from the Middle Ages to the present*. Cambridge, U. K.: Polity.
- Spiller, R. J.1988. S. L. A. Marshall and the ratio off ire. *RUSI Journal*, 133, 63-71.
- Spitzer, S.1975. Punishment and social organization: A study of Durkheim's theory of penal evolution. *Law & Society Review*, 9, 613-38.
- Stanton, S. J., Beehner, J. C., Saini, E. K., Kuhn, C. M., & LaBar, K. S.2009. Dominance, politics, and physiology: Voters' testosterone changes on the night of the 2008 United States presidential election. *PLoS ONE*, 4, e7543.
- Statistics Canada.2008. Table 1: Homicide rates by province/territory, 1961 to 2007. <http://www.statcan.gc.ca/pub/85-002-x/2008009/article/t/5800411-eng.htm>.
- Statistics Canada.2010. Homicide of fences, number and rate, by province and territory. <http://www40.statcan.ca/101/cst01/legall2a-eng.htm>.
- Steckel, R. H., & Wallis, J.2009. Stones, bones, and states: A new approach to the neolithic revolution. <http://www.nber.org/~confer/2007/daes07/steckel.pdf>.
- Steenhuis, A.1984, May 16, 1984. We have not learnt to control nature and ourselves enough: An interview with Norbert Elias. *De Groene Amsterdammer*, 10-11.
- Steigmann-Gall, R.2003. *The Holy Reich: Nazi conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge, U. K.: Cambridge University Press.
- Steinbeck, J.1962/1997. *Travels with Charley and later novels, 1947-1962*. New York: Penguin.
- Stephan, W. G., & Finlay, K.1999. The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 55, 729-43.
- Stevens, W. O.1940. *Pistols at ten paces: The story of the code of honor in America*. Boston: Houghton Mifflin.
- Stevenson, D.2004. *Cataclysm: The first world war as political tragedy*. New York: Basic Books.
- Stillwell, A. M., & Baumeister, R. F.1997. The construction of victim and perpetrator memories: Accuracy and distortion in role-based accounts. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 23, 1157-72.
- Stockholm International Peace Research Institute.2009. *SIPRI yearbook 2009: Armaments, disarmaments, and international security*. New York: Oxford University Press.
- Stone, V. E., Baron-Cohen, S., & Knight, R. T.1998. Frontal lobe contributions to theory of mind. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 10, 640-56.

- Strange, J. J. 2002. How fictional tales wag real-world beliefs: Models and mechanisms of narrative influence. M. C. Green, J. J. Strange, & T. C. Brock, ed., *Narrative impact: Social and cognitive foundations*. New York: Routledge.
- Straus, M. A. 1977/1978. Wife-beating: How common, and why? *Victimology*, 2, 443-58.
- Straus, M. A. 1995. Trends in cultural norms and rates of partner violence: An update to 1992. S. M. Stith & M. A. Straus, ed., *Understanding partner violence: Prevalence, causes, consequences, and solutions*. Minneapolis: National Council on Family Relations.
- Straus, M. A. 1999. Corporal punishment by American parents: National data on prevalence, chronicity, severity, and duration, in relation to child, and family characteristics. *Clinical Child & Family Psychology Review*, 2, 55-70.
- Straus, M. A. 2001. *Beating the devil out of them: Corporal punishment in American families and its effects on children*, rev. ed. New Brunswick, N. J.: Transaction.
- Straus, M. A. 2005. Children should never, ever be spanked no matter what the circumstances. D. R. Loseke, R. J. Gelles & M. M. Cavanaugh ed., *Current controversies about family violence* pp. 137-157. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Straus, M. A. 2009. *Differences in corporal punishment by parents in 32 nations and its relation to national differences in IQ*. Paper presented at the 14th International Conference on Violence, Abuse, and Trauma. <http://pubpages.unh.edu/~mas2/Cp98D%20CP%20%20IQ%20world-wide.pdf>.
- Straus, M. A., & Gelles, R. J. 1986. Societal change and change in family violence from 1975 to 1985 as revealed by two national surveys. *Journal of Marriage & the Family*, 48, 465-80.
- Straus, M. A., & Gelles, R. J. 1988. How violent are American families? Estimates from the National Family Violence Resurvey and other studies. G. T. Hotaling, D. Finkelhor, J. T. Kirkpatrick, & M. A. Straus, ed., *Family abuse and its consequences: New directions in research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Straus, M. A., & Kantor, G. K. 1994. *Change in spouse assault rates from 1975 to 1992: A comparison of three national surveys in the United States*. Paper presented at the 13th World Congress of Sociology. <http://pubpages.unh.edu/~mas2/V55.pdf>.
- Straus, M. A., & Kantor, G. K. 1995. *Trends in physical abuse by parents from 1975 to 1992: A comparison of three national surveys*. Paper presented at the American Society of Criminology.
- Straus, M. A., Kantor, G. K., & Moore, D. W. 1997. Changes in cultural norms approving marital violence from 1968 to 1994. G. K. Kantor & J. L. Jasinski, ed., *Out of the darkness: Contemporary perspectives on family violence*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Stuart, T. 2006. *The bloodless revolution: A cultural history of vegetarianism from 1600 to modern times*. New York: Norton.
- Suedfeld, P., & Coren, S. 1992. Cognitive correlates of conceptual complexity. *Personality & Individual Differences*, 13, 1193-99.
- Suedfeld, P., & Tetlock, P. E. 1977. Integrative complexity of communications in international crises. *Journal of Conflict Resolution*, 21, 169-84.
- Suedfeld, P., Tetlock, P. E., & Ramirez, C. 1977. War, peace, and integrative complexity: UN speeches on the Middle East problem 1947-1976. *Journal of Conflict Resolution*, 21, 427-42.
- Suk, J. 2009. *At home in the law: How the domestic violence revolution is transforming privacy*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Symons, D. 1979. *The evolution of human sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Taagepera, R., & Colby, B. N. 1979. Growth of western civilization: Epicyclical or exponential? *American Anthropologist*, 81, 907-12.
- Tajfel, H. 1981. *Human groups and social categories*. New York: Cambridge University Press.

- Takahashi, H., Kato, M., Matsuura, M., Mobbs, D., Suhara, T., & Okubo, Y. 2009. When your gain is my pain and your pain is my gain: Neural correlates of envy and schadenfreude. *Science*, 323, 937-39.
- Talmy, L. 2000. Force dynamics in language and cognition. *Toward a cognitive semantics 1: Concept structuring systems*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. L. 2004. High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72, 272-324.
- Tannenwald, N. 2005a. Ideas and explanation: Advancing the theoretical agenda. *Journal of Cold War Studies*, 7, 13-42.
- Tannenwald, N. 2005b. Stigmatizing the bomb: Origins of the nuclear taboo. *International Security*, 29, 5-49.
- Tannenwald, N., & Wohlf orth, W. C. 2005. Introduction: The role of ideas and the end of the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 7, 3-12.
- Tatar, M. 2003. *The hard facts of the Grimm's fairy tales*, 2nd rev. ed. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Tavris, C., & Aronson, E. 2007. *Mistakes were made (but not by me): Why we justify foolish beliefs, bad decisions, and hurtful acts*. Orlando, Fla.: Harcourt. Benim Hatam Değill, Çev. Nuray Önoğlu, Kuraldışı Yayınları, 2010.
- Taylor, S., & Johnson, K. C. 2008. *Until proven innocent: Political correctness and the shameful injustices of the Duke lacrosse rape case*. New York: St. Martin's Press.
- Taylor, S. E. 1989. *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind*. New York: Basic Books.
- Tetlock, P. E. 1985. Integrative complexity of American and Soviet foreign policy rhetoric: A timeseries analysis. *Journal of Personality & Social Psychology*, 49, 1565-85.
- Tetlock, P. E. 1994. Political psychology or politicized psychology: Is the road to scientific hell paved with good moral intentions? *Political Psychology*, 15, 509-29.
- Tetlock, P. E. 1999. Coping with tradeoffs: Psychological constraints and political implications. A. Lupia, M. McCubbins, & S. Popkin, ed., *Political reasoning and choice*. Berkeley: University of California Press.
- Tetlock, P. E. 2003. Thinking the unthinkable: Sacred values and taboo cognitions. *Trends in Cognitive Sciences*, 7, 320-24.
- Tetlock, P. E., Kristel, O. V., Elson, B., Green, M. C., & Lerner, J. 2000. The psychology of the unthinkable:
- Taboo tradeoffs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality & Social Psychology*, 78, 853-70.
- Tetlock, P. E., Peterson, R. S., & Lerner, J. S. 1996. Revising the value pluralism model: Incorporating social content and context postulates. C. Seligman, J. M. Olson, & M. P. Zanna, ed., *The psychology of values: The Ontario symposium*, cilt 8. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. 2008. *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Thayer, B. A. 2004. *Darwin and international relations: On the evolutionary origins of war and ethnic conflict*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Theisen, O. M. 2008. Blood and soil? Resource scarcity and internal armed conflict revisited. *Journal of Peace Research*, 45, 801-18.
- Theweleit, M. 1977/1987. *Male fantasies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Thomas, D. C. 2005. Human rights ideas, the demise of communism, and the end of the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 7, 110-41.
- Thompson, P. M., Cannon, T. D., Narr, K. L., van Erp, T. G. M., Poutanen, V.-P., Huttunen, M., Lönqvist, J., Standertskjöld-Nordenstam, C.-G., Kaprio, J., Khaledy, M., Dail, R., Zoumalan, C. I., &

- Toga, A. W. 2001. Genetic influences on brain structure. *Nature Neuroscience*, 4, 1-6.
- Thornhill, R., & Palmer, C. T. 2000. *A natural history of rape: Biological bases of sexual coercion*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Thorpe, I. J. N. 2003. Anthropology, archaeology, and the origin of war. *World Archaeology*, 35, 145-65.
- Thurston, R. 2007. *Witch hunts: A history of the witch persecutions in Europe and North America*. New York: Longman.
- Thyne, C. L. 2006. ABC's, 123's, and the Golden Rule: The pacifying effect of education on civil war, 1980-1999. *International Studies Quarterly*, 50, 733-54.
- Tiger, L. 2006. Torturers, horror films, and the aesthetic legacy of predation. *Behavioral & Brain Sciences*, 29, 244-45.
- Tilly, C. 1985. War making and state making as organized crime. P. Evans, D. Rueschemeyer & T. Skocpol, ed., *Bringing the state back in*. New York: Cambridge University Press.
- Tishkoff, S. A., Reed, F. A., Ranciaro, A., Voight, B. F., Babbitt, C. C., Silverman, J. S., Powell, K., Mortensen, H. M., Hirbo, J. B., Osman, M., Ibrahim, M., Omar, S. A., Lema, G., Nyambo, T. B., Ghorri, J., Bumpstead, S., Pritchard, J. K., Wray, G. A., & Deloukas, P. 2006. Convergent adaptation of human lactase persistence in Africa and Europe. *Nature Genetics*, 39, 31-40.
- Titchener, E. B. 1909/1973. *Lectures on the experimental psychology of the thought processes*. New York: Arno Press.
- Tooby, J., & Cosmides, L. 1988. The evolution of war and its cognitive foundations. *Institute for Evolutionary Studies Technical Report*.
- Tooby, J., & Cosmides, L. 1990a. On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation. *Journal of Personality*, 58, 17-67.
- Tooby, J., & Cosmides, L. 1990b. The past explains the present: Emotional adaptations and the structure of ancestral environments. *Ethology & sociobiology*, 11, 375-424.
- Tooby, J., & Cosmides, L. 1992. Psychological foundations of culture. J. Barkow, L. Cosmides, & J.
- Tooby, ed., *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Tooby, J., & Cosmides, L. 2010. Groups in mind: The coalitional roots of war and morality. H. Høgh-Oleson, ed., *Human morality and sociality: Evolutionary and comparative perspectives*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tooby, J., & Cosmides, L. press. Ecological rationality and the multimodular mind: Grounding normative theories in adaptive problems. K. I. Manktelow & D. E. Over, ed., *Reasoning and rationality*. London: Routledge.
- Tooby, J., Cosmides, L., & Price, M. E. 2006. Cognitive adaptations for n-person exchange: The evolutionary roots of organizational behavior. *Managerial & Decision Economics*, 27, 103-29.
- Tooby, J., & DeVore, I. 1987. The reconstruction of hominid evolution through strategic modeling. W. G. Kinzey, ed., *The evolution of human behavior: Primate models*. Albany, N. Y.: SUNY Press.
- Tooley, M. 1972. Abortion and infanticide. *Philosophy & Public Affairs*, 2, 37-65.
- Toye, R. 2010. *Churchill's empire: The world that made him and the world he made*. New York: Henry Holt.
- Travers, J., & Milgram, S. 1969. An experimental study of the small-world problem. *Sociometry*, 32, 425-43.
- Trivers, R. L. 1971. The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46, 35-57.
- Trivers, R. L. 1972. Parental investment and sexual selection. B. Campbell, ed., *Sexual selection and the descent of man*. Chicago: Aldine.

- Trivers, R. L. 1974. Parent-offspring conflict. *American Zoologist*, 14, 249-64.
- Trivers, R. L. 1976. Foreword. In R. Dawkins, ed., *The selfish gene*. New York: Oxford University Press.
- Trivers, R. L. 1985. *Social evolution*. Reading, Mass.: Benjamin/Cummings.
- Trivers, R. L. Baskida. *Deceit and self-deception*.
- Trivers, R. L., & Willard, D. E. 1973. Natural selection of parental ability to vary the sex ratio of offspring. *Science*, 179, 90-91.
- Tuchman, B. W. 1978. *A distant mirror: The calamitous 14th century*. New York: Knopf.
- Tucker, G. R. & Lambert, W. E. 1969. White and Negro listeners' reactions to various American-English dialects. *Social Forces*, 47, 465-468.
- Turing, A. M. 1936. On computable numbers, with an application to the Entscheidungsproblem. *Proceedings of the London Mathematical Society*, 42, 230-65.
- Turing, A. M. 1950. Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59, 433-60.
- Turkheimer, E. 2000. Three laws of behavior genetics and what they mean. *Current Directions in Psychological Science*, 5, 160-64.
- Turner, H. A. 1996. *Hitler's thirty days to power: January 1933*. New York: Basic Books.
- Tversky, A., & Kahneman, D. 1973. Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive Psychology*, 4, 207-32.
- Tversky, A., & Kahneman, D. 1974. Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124-31.
- Tversky, A., & Kahneman, D. 1981. The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211, 453-58.
- Tversky, A., & Kahneman, D. 1983. Extensions versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgment. *Psychological Review*, 90, 293-315.
- Twenge, J. M. 1997. Attitudes toward women, 1970-1995: A meta-analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 35-51.
- Twenge, J. M. 2009. Change over time in obedience: The jury's still out, but it might be decreasing. *American Psychologist*, 64, 28-31.
- Tyrrell, M. 2007. Homage to Ruritania: Nationalism, identity, and diversity. *Critical Review*, 19, 511-12.
- Umbeck, J. 1981. Might makes rights: A theory of the formation and initial distribution of property rights. *Economic Inquiry*, 19, 38-59.
- U. K., Home office. 2010. Research development statistics: Crime. <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/bcs1.html>.
- U. K., office for National Statistics. 2009. Population estimates for U. K., England and Wales, Scotland, and Northern Ireland- Current datasets. <http://www.statistics.gov.uk/statbase/Product.asp?vlnk=15106>.
- United Nations. 2008. World population prospects: Population database, 2008 rev. <http://esa.un.org/unpp/>.
- United Nations Development Fund for Women. 2003. *Not a minute more: Ending violence against women*. New York: United Nations.
- United Nations Development Programme. 2003. *Arab human development report 2002: Creating opportunities for future generations*. New York: Oxford University Press.
- United Nations office on Drugs and Crime. 2009. International Homicide Statistics. <http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/IHS-rates-05012009.pdf>.
- United Nations Population Fund. 2000. *The state of world population: Lives together, worlds apart- Men and women in a time of change*. New York: United Nations.
- U. S. Bureau of Justice Statistics. 2009. *National Crime Victimization Survey Spreadsheets*. <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/glance/sheets/viortrd.csv>.
- U. S. Bureau of Justice Statistics. 2010. *Intimate partner violence in the U. S.* <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/intimate/victims.cfm>.

- U. S. Bureau of Justice Statistics.2011. *Homicide trends in the U. S.: Intimate homicide*. <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/homicide/intimates.cfm>.
- U. S. Census Bureau.2010a. *Historical estimates of world population*. <http://www.census.gov/ipc/www/worldhis.html>.
- U. S. Census Bureau.2010b. *Income. Families*. Table F-4: Gini ratios of families by race and Hispanic origin of householder. <http://www.census.gov/hhes/www/income/data/historical/families/index.html>.
- U. S. Census Bureau.2010c. *International data base (IDB): Total midyear population for the world: 1950-2020*. <http://www.census.gov/ipc/www/idb/worldpop.php>.
- U. S. Federal Bureau of Investigation.2007. *Crime in the United States*. <http://www.fbi.gov/ucr/cius2007/index.html>.
- U. S. Federal Bureau of Investigation.2010a. *Hate crimes*. http://www.fbi.gov/about-us/investigate/civilrights/hate_crimes/hate_crimes.
- U. S. Federal Bureau of Investigation.2010b. *Uniform crime reports*. <http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/ucr>.
- U. S. Fish and Wildlife Service.2006. *National survey of fishing, hunting, and wildlife-associated recreation*. https://docs.google.com/viewer?url=http://library.fws.gov/Pubs/nat_survey2006.pdf.
- Valdesolo, P., & DeSteno, D.2008. The duality of virtue: Deconstructing the moral hypocrite. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 1334-38.
- Valentino, B.2004. *Final solutions: Mass killing and genocide in the 20th century*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.
- Valero, H., & Biocca, E.1970. *Yanoama: The narrative of a white girl kidnapped by Amazonian Indians*. Trans. D. Rhodes. New York: Dutton.
- van Beijsterveldt, C. E. M., Bartels, M., Hudziak, J. J., & Boomsma, D. I.2003. Causes of stability of aggression from early childhood to adolescence: A longitudinal genetic analysis in Dutch twins. *Behavior Genetics*, 33, 591-605.
- van Creveld, M.2008. *The culture of war*. New York: Ballantine.
- van den Oord, E. J. C. G., Boomsma, D. I., & Verhulst, F. C.1994. A study of problem behaviors in 10-to 15-year-old biologically related and unrelated international adoptees. *Biological Genetics*, 24, 193-205.
- Van der Dennen, J. M. G.1995. *The origin of war: The evolution of a male-coalitional reproductive strategy*. Groningen, Netherlands: Origin Press.
- Van der Dennen, J. M. G.2005. Querela pacis: Confession of an irreparably benighted researcher on war and peace. An open letter to Frans de Waal and the "Peace and Harmony Mafia." University of Groningen.
- van Evera, S.1994. Hypotheses on nationalism and war. *International Security*, 18, 5-39.
- Vasquez, J. A.2009. *The war puzzle revisited*. New York: Cambridge University Press.
- Vegatronic Society.2010. Information sheet. <http://www.vegso.org/info/statveg.html>.
- Vincent, D.2000. *The rise of mass literacy: Reading and writing in modern Europe*. Malden, Mass.: Blackwell.
- von Hippel, W., & Trivers, R. L.2011. The evolution and psychology of self-deception. *Behavioral & Brain Sciences*, 34, 1-56.
- Vonnegut, Kurt, *Slaughterhouse-Five; Mezba No. 5*, çev. M. Barlas Çevikus, Dost Kitapevi Yayınları.
- Wade, N.2006. *Before the dawn: Recovering the lost history of our ancestors*. New York: Penguin.
- Wakefield, J. C.1992. The concept of mental disorder: On the boundary between biological facts and social values. *American Psychologist*, 47, 373-88.
- Waldrep, C.2002. *The many faces of Judge Lynch: Extralegal violence and punishment in America*. New York: Palgrave Macmillan.

- Walker, A., Flatley, J., Kershaw, C., & Moon, D. 2009. *Crime in England and Wales 2008/09*. London: U. K. Home office.
- Walker, P. L. 2001. A bioarchaeological perspective on the history of violence. *Annual Review of Anthropology*, 30, 573-96.
- Walzer, M. 2004. Political action: The problem of dirty hands. S. Levinson, ed., *Torture: A collection*. New York: Oxford University Press.
- Warneken, F., & Tomasello, M. 2007. Helping and cooperation at 14 months of age. *Infancy*, 11, 271-94.
- Watson, G. 1985. *The idea of liberalism*. London: Macmillan.
- Wattenberg, B. J. 1984. *The good news is the bad news is wrong*. New York: Simon & Schuster.
- Wearing, J. P., ed. 2010. *Bernard Shaw on war*. London: Hesperus Press.
- Weede, E. 2010. The capitalist peace and the rise of China: Establishing global harmony by economic independence. *International Interactions*, 36, 206-13.
- Weedon, M., & Frayling, T. 2008. Reaching new heights: Insights into the genetics of human stature. *Trends in Genetics*, 24, 595-603.
- Weiss, H. K. 1963. Stochastic models for the duration and magnitude of a "deadly quarrel." *Operations Research*, 11, 101-21.
- White, M. 1999. Who's the most important person of the twentieth century? <http://users.erols.com/mwhite28/20c-vip.htm>.
- White, M. 2004. 30 worst atrocities of the 20th century. <http://users.erols.com/mwhite28/atrox.htm>.
- White, M. 2005a. Deaths by mass unpleasantness: Estimated totals for the entire 20th century. <http://users.erols.com/mwhite28/warstat8.htm>.
- White, M. 2005b. Democracies do not make war on each other... or do they? <http://users.erols.com/mwhite28/demowar.htm>.
- White, M. 2007. Death tolls for the man-made megadeaths of the 20th century: FAQ. <http://users.erols.com/mwhite28/war-faq.htm>.
- White, M. 2010a. Selected death tolls for wars, massacres and atrocities before the 20th century. <http://users.erols.com/mwhite28/warstat0.htm>.
- White, M. 2010b. Selected death tolls for wars, massacres and atrocities before the 20th century, page 2. <http://users.erols.com/mwhite28/warstatv.htm#Primitive>.
- White, M. 2010c. Death tolls for the man-made megadeaths of the twentieth century. <http://users.erols.com/mwhite28/battles.htm>.
- White, M. Baskida. *The Great Big Book of Horrible Things*. New York: Norton.
- White, S. H. 1996. The relationships of developmental psychology to social policy. E. Zigler, S. L. Kagan, & N. Hall, ed., *Children, family, and government: Preparing for the 21st century*, s. 409-26. New York: Cambridge University Press.
- White, T. D., Asfaw, B., Beyene, Y., Haile-Selassie, Y., Lovejoy, C. O., Suwa, G., & WoldeGabriel, G. 2009. *Ardipithecus ramidus* and the paleobiology of early hominids. *Science*, 326, 64-86.
- Wicherts, J. M., Dolan, C. V., Hessen, D. J., Oosterveld, P., Van Baal, G. C. M., Boomsma, D. I., & Span, M. M. 2004. Are intelligence tests measurement invariant over time? Investigating the nature of the Flynn effect. *Intelligence*, 32, 509-37.
- Wicker, B., Keyzers, C., Plailly, J., Royet, J.-P., Gallese, V., & Rizzolatti, G. 2003. Both of us are disgusted in my insula: The common neural basis of seeing and feeling disgust. *Neuron*, 40, 655-64.
- Widom, C., & Brzustowicz, L. 2006. MAOA and the "cycle of violence": Childhood abuse and neglect, MAOA genotype, and risk for violent and antisocial behavior. *Biological Psychiatry*, 60, 684-89.
- Wiener, M. J. 2004. *Men of blood: Violence, manliness and criminal justice in Victorian England*. New York: Cambridge University Press.

- Wiessner, P.2006. From spears to M-16s: Testing the imbalance of power hypothesis among the Enga. *Journal of Anthropological Research*, 62, 165-91.
- Wiessner, P.2010. *Youth, elders, and the wages of war in Enga Province, PNG*. Canberra: Australian National University.
- Wilkinson, D.1980. *Deadly quarrels: Lewis F. Richardson and the statistical study of war*. Berkeley: University of California Press.
- Wilkinson, D. L., Beaty, C. C., & Lurry, R. M.2009. Youth violence- crime or self-help? Marginalized urban males' perspectives on the limited efficacy of the criminal justice system to stop youth violence. *Annals of the American Association for Political Science*, 623, 25-38.
- Willer, R., Kuwabara, K., & Macy, M.2009. The false enforcement of unpopular norms. *American Journal of Sociology*, 115, 451-90.
- Williams, G. C.1988. Huxley's evolution and ethics in sociobiological perspective. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 23, 383-407.
- Williamson, L.1978. Infanticide: An anthropological analysis. M. Kohl, ed., *Infanticide and the value of life*. Buffalo, N. Y.: Prometheus Books.
- Wilson, E. O.1978. *On human nature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wilson, J. Q.1974. *Thinking about crime*. New York: Basic Books.
- Wilson, J. Q., & Herrnstein, R. J.1985. *Crime and human nature*. New York: Simon & Schuster.
- Wilson, J. Q., & Kelling, G.1982. Broken windows: The police and neighborhood safety. *Atlantic Monthly*, 249, 29-38.
- Wilson, M., & Daly, M.1992. The man who mistook his wife for a chattel. J. H. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby, ed., *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press.
- Wilson, M., & Daly, M.1997. life expectancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighborhoods. *British Medical Journal*, 314, 1271-74.
- Wilson, M., & Daly, M.2006. Are juvenile offenders extreme future discounters? *Psychological Science*, 17, 989-94.
- Wilson, M. L., & Wrangham, R. W.2003. Intergroup relations in chimpanzees. *Annual Review of Anthropology*, 32, 363-92.
- Winship, C.2004. The end of a miracle? Crime, faith, and partnership in Boston in the 1990's. R. D. Smith, ed., *Long march ahead: The public influences of African American churches*, s. 170-92. Raleigh, N. C.: Duke University Press.
- Wolf gang, M., Figlio, R., & Sellin, T.1972. *Delinquency in a birth cohort*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wolin, R.2004. *The seduction of unreason: The intellectual romance with fascism from Nietzsche to postmodernism*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Wood, J. C.2003. Self-policing and the policing of the self: Violence, protection, and the civilizing bargain in Britain. *Crime, History, & Societies*, 7, 109-28.
- Wood, J. C.2004. *Violence and crime in nineteenth-century England: The shadow of our refinement*. London: Routledge.
- Woolf, G.2007. *Et tu, brute? A short history of political murder*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wouters, C.2007. *Informalization: Manners and emotions since 1890*. Los Angeles: Sage.
- Wrangham, R. W.1999a. Evolution of coalitionary killing. *Yearbook of Physical Anthropology*, 42.
- Wrangham, R. W.1999b. Is military incompetence adaptive? *Evolution & Human Behavior*, 20, 3-17.
- Wrangham, R. W.2009a. *Catching fire: How cooking made us human*. New York: Basic Books.

- Wrangham, R. W. 2009b. The evolution of cooking: A talk with Richard Wrangham. *Edge*. http://www.edge.org/3rd_culture/wrangham/wrangham_index.html.
- Wrangham, R. W., & Peterson, D. 1996. *Demonic males: Apes and the origins of human violence*. Boston: Houghton Mifflin.
- Wrangham, R. W., & Pilbeam, D. 2001. African apes as time machines. B. M. F. Galdikas, N. E. Briggs, L. K. Sheeran, G. L. Shapiro & J. Goodall, ed., *All apes great and small*. New York: Kluwer.
- Wrangham, R. W., Wilson, M. L., & Muller, M. N. 2006. Comparative rates of violence in chimpanzees and humans. *Primates*, 47, 14-26.
- Wright, J. P., & Beaver, K. M. 2005. Do parents matter in creating self-control in their children? A genetically informed test of Gottfredson and Hirschi's theory of low self-control. *Criminology*, 43, 1169-202.
- Wright, Q. 1942. *A study of war*, cilt 1. Chicago: University of Chicago Press.
- Wright, Q. 1942/1964. *A study of war*, 2. baskı. Abridged by Louise Leonard Wright. Chicago: University of Chicago Press.
- Wright, Q. 1942/1965. *A study of war*, 2. baskı., with a commentary on war since 1942. Chicago: University of Chicago Press.
- Wright, R. 2000. *NonZero: The logic of human destiny*. New York: Pantheon.
- Xu, J., Kochanek, M. A., & Tejada-Vera, B. 2009. *Deaths: Preliminary data for 2007*. Hyattsville, Md.: National Center for Health Statistics.
- Young, L., & Saxe, R. 2009. Innocent intentions: A correlation between forgiveness for accidental harm and neural activity. *Neuropsychologia*, 47, 2065-72.
- Zacher, M. W. 2001. The territorial integrity norm: International boundaries and the use of force. *International Organization*, 55, 215-50.
- Zahn-Waxler, C., Radke-Yarrow, M., Wagner, E., & Chapman, M. 1992. Development of concern for others. *Developmental Psychology*, 28, 126-36.
- Zahn, M. A., & McCall, P. L. 1999. Trends and patterns of homicide in the 20th century United States. M. D. Smith & M. A. Zahn, ed., *Homicide: A sourcebook of social research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Zak, P. J., Stanton, A. A., Ahmadi, S., & Brosnan, S. 2007. Oxytocin increases generosity in humans. *PLoS ONE*, 2, e1128.
- Zebrowitz, L. A., & McDonald, S. M. 1991. The impact of litigants' babyfacedness and attractiveness on adjudications in small claims courts. *Law & Human Behavior*, 15, 603-23.
- Zelizer, V. A. 1985. *Pricing the priceless child: The changing social value of children*. New York: Basic Books.
- Zelizer, V. A. 2005. *The purchase of intimacy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Zerjal, T., Xue, Y., Bertorelle, G., Wells, R. S., Bao, W., Zhu, S., Qamar, R., Ayub, Q., Mohyuddin, A., Fu, S., Li, P., Yuldasheva, N., Ruzibakiev, R., Xu, J., Shu, Q., Du, R., Yang, H., Hurles, M. E., Robinson, E., Gerelsaikhan, T., Dashnyam, B., Mehdi, S. Q., & Tyler-Smith, C. 2003. The genetic legacy of the Mongols. *American Journal of Human Genetics*, 72, 717-21.
- Zimbardo, P. G. 2007. *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil*. New York: Random House.
- Zimbardo, P. G., Maslach, C., & Haney, C. 2000. Reflections on the Stanford prison experiment: Genesis, transformations, consequences. T. Blass, ed., *Current perspectives on the Milgram paradigm*. Mahwah, N. J.: Erlbaum.
- Zimring, F. E. 2007. *The great American crime decline*. New York: Oxford University Press.
- Zipf, G. K. 1935. *The psycho-biology of language: An introduction to dynamic philology*. Boston: Houghton Mifflin.

DİZİN

11 Eylül saldırıları 383, 384, 430
80:20 kuralı 249
1960'lar 73, 101, 176, 426, 600,
671, 748
!Kung San halkı 73

Abilene paradoksu 619
Abdülaziz el eş-Şeyh 398
Abrahms, Max 386
*A Clockwork Orange (Otomatik
Portakal, film)* 442, 443
A Study of History (Tarih Bilinci)
Toynbee, Arnold 216
Adams, John 39, 173, 186
adaptasyon 538, 575, 582, 589
adrenalin 551

Afganistan 60, 69, 280, 292,
297, 298, 332, 333, 335, 336,
337, 338, 360, 390, 391, 396,
397, 399, 402, 582, 585, 695,
731, 754

Afrika 47, 58, 68, 71, 74, 75, 77,
109, 114, 157, 159, 160, 178,
179, 180, 183, 184, 194, 201,
224, 229, 252, 267, 304, 330,
331, 339, 341, 342, 345, 346,
347, 349, 351, 352, 354, 360,
366, 367, 369, 404, 405, 407,
417, 431, 451, 457, 458, 462,
483, 497, 506, 525, 578, 579,
602, 674, 725, 753

Afrikanlı Amerikalı 106, 114, 118,
137, 146, 148, 171, 424, 425,
428, 501, 530, 580, 648, 665,
744, 754

Afrikanlı Amerikalılar 117, 118,
137, 143, 144, 423, 425, 428,
434, 483, 523, 527

Afyon Savaşları 318
*Against Our Will, (İrademize Kar-
şı, Brownmiller)* 442, 443

Agamemnon 20, 21, 158
Ahlaki Değerlendirme Uçurumu
540, 541, 559, 564, 593, 597
Ahmedinejad, Mahmut 413, 497
aile içi şiddet 84, 450, 454, 456,
457, 458, 485, 526, 757
Akey, Joshua 676

Akhilleus 21, 22, 64, 449, 583
Akıl Çağı 12, 168, 184, 206, 404
Aklın Yürüyen Merdiveni 715,
728, 757, 758

akran etkisi 679
Alfonzo, Juan Pérez 345
Ali, Ayaan Hirsi 402
Allen, Woody 666, 697
Allison, Graham 410
Alman Barış Derneği 275
Almanya 20, 41, 42, 46, 71, 72,
79, 80, 83, 99, 106, 111, 139,
141, 159, 162, 163, 167, 189,
200, 213, 235, 236, 252, 258,
267, 273, 274, 275, 277, 291,
298, 299, 300, 304, 305, 307,
310, 315, 317, 318, 319, 322,
328, 332, 353, 363, 367, 373,
380, 386, 400, 401, 407, 456,
546, 566, 578, 581, 600, 601,
621, 686, 741, 743

Alm, Steven 150
Alter, Karen 567
Altına Hücum 124, 125
Altın Kemerler teorisi 318
Altın Kural 692, 732
Amazonlar 67, 71, 580
American Humane Association
(AHA, Amerikan Hümanist
Birliği) 517, 518, 764
Amerikan Devrimi 211, 312

amigdala 551, 553, 556, 557, 559,
563, 585, 611, 638, 639
Amnesty International, Uluslara-
rası Af Örgütü 175, 764
Amsterdam 154, 206, 371, 788,
789, 800

Anabaptistler 189
anarşi 52, 53, 73, 114, 122, 125,
141, 210, 252, 297, 324, 341,
364, 444, 594, 675, 748

Andersen, Hans Christian 621
Angier, Natalie 571
*Animal Machines (Hayvan Maki-
neler)* Harrison, Ruth 513
anokrasi (yarı demokrasi) 109,
344, 345, 348, 733
anterior singulat korteks 560

antisemitizm 544, 744
antisosyal kişilik bozukluğu 557,
558, 563

*Arab Human Development
Report (Arap İnsani Gelişme
Raporu)* 403

Arafat, Yaser 397
Archer, John 15, 456
Ardipithecus ramidus 58, 807
Arendt, Hannah 548
Aristoteles 178, 361, 507, 529,
564

Arjantin 301, 305, 312, 363,
581, 602

arkeoloji 20, 63
Arnavutluk 111, 258, 267

Aronson, Elliot 541

Arşimet 79
art beyin 549

Asal, Victor 431
Asch, Solomon 620

askere alma 285
askeri devrim 94, 265, 266

Astell, Mary 207, 441
Asya 16, 46, 58, 68, 71, 108, 201,
224, 238, 258, 259, 267, 279,
296, 330, 337, 339, 341, 345,
346, 360, 369, 405, 431, 457,
458, 464, 473, 474, 483, 514,
525, 528, 571, 705, 725, 731,
742, 753

Ateşkes Operasyonu 150

Atlas, Charles 43

Atran, Scott 15, 395, 702

Atwood, Brian 16, 259

Augsburg Birliği Savaşı 253
avcılık 12, 18, 58, 59, 64, 65, 68,
76, 505, 516, 523, 561, 713

avcı-toplayıcılar 59, 70

Avrupa 12, 19, 30, 32, 35, 37, 40,
42, 46, 59, 60, 67, 68, 70, 74,
75, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88,
89, 90, 91, 92, 94, 99, 100,
101, 103, 106, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 116, 118,
121, 125, 127, 131, 138, 139,
148, 154, 155, 156, 157, 162,
163, 165, 166, 167, 168, 173,

- 175, 178, 179, 182, 185, 189,
190, 191, 197, 200, 204, 205,
211, 224, 228, 236, 238, 252,
253, 257, 258, 259, 260, 261,
262, 264, 265, 266, 267, 268,
269, 271, 273, 274, 275, 277,
278, 280, 281, 282, 283, 284,
285, 286, 288, 289, 291, 298,
299, 300, 301, 306, 310, 311,
313, 316, 322, 326, 328, 330,
331, 332, 337, 339, 341, 344,
363, 365, 366, 369, 371, 375,
386, 389, 390, 401, 405, 424,
425, 431, 437, 443, 451, 457,
459, 464, 469, 470, 472, 473,
474, 475, 480, 483, 484, 511,
515, 522, 525, 528, 530, 543,
544, 578, 582, 596, 611, 612,
613, 614, 615, 653, 667, 669,
672, 674, 683, 684, 703, 705,
725, 731, 739, 744, 748, 750,
752, 753, 759, 761
- Avrupa Birliği 269, 322, 484,
522, 703
- Avrupa Uyumu 269
- Avustralya 58, 67, 68, 71, 108,
287, 304, 305, 369, 457, 596,
682, 683
- Avusturya-Macaristan 544
- Axelrod, Robert 589
- Aydınlanma 12, 174, 184, 194,
203, 206, 207, 210, 211, 212,
213, 214, 215, 220, 235, 260,
268, 269, 274, 288, 289, 365,
404, 438, 441, 479, 497, 604,
707, 708, 729, 744
- ayrımci tutumlar 432
- Aziz Augustinus 34, 96, 97, 507
- Aztekler 70, 77, 159
- Bacon, Francis 169
- bağımsızlık 267, 375, 385, 437
- Bağımsızlık Bildirgesi, ABD 158,
172
- Bağımsızlık Savaşı 286, 312
- Bales, Kevin 183
- balık avlama 591
- Bandura, Albert 624
- Bangladeş 290, 375, 377, 399,
406, 437, 754
- "barış antropologları" 53
- Barışçı İnkilemi 745, 746, 747,
752, 756, 762
- Barth, Karl 529
- Batson, Daniel 15, 638
- Baumeister, Roy 539, 641
- Bays, Paul 594
- Beatles 133, 135
- Beccaria, Cesare 173, 595, 701
- Belarus Cumhuriyeti 305, 311,
498
- Belçika 99, 258, 267, 288, 313,
322, 341, 360, 428, 437, 473,
483, 579
- Bell, David 260, 266
- Bell, Derrick 432
- Belloc, Hillaire 273
- Bentham, Jeremy 173, 174, 497,
512, 604, 701
- Berlin Duvarı 41, 280, 293
- Berlin, Isaiah 213
- Betzig, Laura 77, 184, 571
- Bhagavad-Gita 370, 767
- Big Parade, The, Büyük Resmigeçit
(film) 276
- Bilimsel Devrim 201, 710
- bin Ladin, Usama 398, 399
- Birleşmiş Milletler 175, 269, 289,
322, 349, 350, 351, 389, 403,
411, 458, 484, 485
- Bir Milyon Erkek Yürüyor 151
- biyoetik 470
- Black, Donald 103, 546
- Blackwell, Aaron 395
- Blair, Tony 311
- Blank Slate, The (Boş Sayfa) 11,
53, 213, 436, 538, 595, 794
- Bloom, Paul 709
- Bobo, Lawrence 432
- Boleyn, Anne 36
- Boone, Daniel 119
- Borat (film) 696
- borç köleliği 739
- Bosna 236, 337, 346, 349, 360,
376, 377, 437, 544
- Boston 20, 115, 116, 127, 128,
134, 146, 148, 149, 150, 151,
176, 206, 292, 383, 444, 475,
489, 494, 515, 567, 575, 731,
732, 766, 768, 776, 783, 793,
797, 799, 800, 801, 808, 809,
810
- boyutları 121, 241, 244, 247, 251,
255, 338, 529, 545, 597, 733
- Bradford, William 62
- Brecke, Peter 15, 189, 257, 600
- Brezilya 287, 304, 305, 336, 414
- Bridges, Ruby Nell 429
- Bright, John 274
- Broca, Paul 508
- Bronner, Ethan 415
- Brooke, Rupert 273
- Brooks, David 151
- Brooks, Mel 18
- Brophy, Brigid 513
- Brown, Donald 15, 436, 705
- Brown, Harold 309
- Browning, Christopher 610, 617
- Brown, Jeffrey 148
- Brownmiller, Susan 442
- Broyles, William 394
- Bruno, Giordano 33
- Brunswick Dükü 163
- Buckley, William 62, 791
- Buhaug, Halvard 340, 405, 406,
417
- Bulletin of the Atomic Scientists
(Atomik Bilimler Bülteni)
279
- Bundy, Ted 605
- Buñuel, Luis 386
- Burger, Jerry 617
- Burke, Edmund 211, 269, 625
- Burks, Stephen 727
- Burr, Aaron 39, 102
- Bush, George H. W. 128, 154,
328, 382, 400, 415, 416, 567,
581, 707
- Bush, George W. 154, 328, 382,
400, 415, 416, 567, 581, 707
- Buss, David 15, 449, 534
- Buz Adam Ötzi 18
- Büyük Britanya 106, 252, 267,
312
- Büyük İleri Atılım 376
- Byrd, James, Jr. 501
- Cairns, Warwick 493
- Calas, Jean 172
- California 31, 67, 71, 100, 101,
124, 125, 134, 144, 153, 469,
491, 522, 535, 573, 770, 772,
782, 784, 791, 795, 796, 799,
803, 808
- Calvin, John 167
- Campbell, Martha 755
- Caplan, Bryan 730
- Carey, John 371, 725
- Carlin, George 686
- Carlsmith, Kevin 595
- Carnegie, Andrew 274
- Carnot, Sadi 385
- Carter, Jimmy 292
- Caspi, Avshalom 662
- Castellio, Sebastian 169
- Catherine, Azize 31
- Cederman, Lars-Erik 15, 240,
245, 324, 326, 327, 770
- Celsus 507
- Cenevre Konvansiyonu 274
- Cengiz Han 223, 225, 360, 571

- Centola, Damon 621
 cezalandırmalar 12, 757, 758
 Cezayir 67, 304, 313, 332, 336, 386, 399, 402, 407
 Chabris, Christopher 15, 660
 Chagnon, Napoleon 675
 Chalk, Frank 357
 Chaney, James 429
 Chaplin, Charlie 278
 Charles, I., İngiltere kralı 185
 Charles, V., Kutsal Roma İmparatoru 167
 Cheney, Dick 39, 384
 Chirot, Daniel 15, 366, 578, 744
 Chivington, John 362
 Churchill, Winston 299, 306, 565, 724
 cinsiyet seçimli 467
 Clark, Gregory 102, 197, 672, 684, 795
 Clauset, Aaron 408
 Clausewitz, Karl von 276, 561
 Clay, Henry 39
 Cleaver, Eldridge 136
 Cleveland, Robert Nasruk 63, 135
 Clinton, Bill 146, 376
 Cobden, Richard 274
 Cochran, Gregory 15, 683
 Cockburn, J. S. 81, 99, 771
 Cohen, Dov 120
 Cohen, Jonathan 556, 657
Coming End of War, The (Savaşın Yaklaşan Sonu) Levi, Werner 284
 Cole, Michael 719
 Collier, Paul 340
 Collins, Randall 537, 605
 Colosseum 605, 606
 Columbine Lisesi 488
 Conquest, Robert 381
Cool Hand Luke (Parmaklıklar Arkasında, film) 705
 Cooney, Mark 42, 84, 102, 105, 771
 cortex 764, 776, 777, 786, 799
 Cosmides, Leda 15, 577
 Country Joe ve Fish 294
 Coupland, Reginald 229
 Courtwright, David 123
 Cousins, Norman 321
 Cramb, J. A. 272
 Crockett, Davy 119
 Cromwell, Oliver 370
 Cromwell, Thomas 184
 Cronin, Audrey 387
 Curry, Ann 414
 Çad 335, 498
 çan eğrisi 241, 242, 245, 251
 Çatışma Kataloğu (Conflict Catalog) 189, 257, 259, 600
 Çekoslovakya 280, 289, 291, 375, 473
 Çin 46, 58, 108, 109, 125, 157, 159, 222, 224, 228, 229, 252, 254, 274, 280, 281, 287, 301, 302, 304, 306, 317, 318, 320, 325, 326, 331, 336, 337, 338, 339, 343, 351, 358, 364, 366, 367, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 401, 404, 414, 418, 435, 437, 459, 463, 464, 466, 467, 473, 474, 475, 520, 528, 596, 614, 632, 685, 725, 736, 741, 750, 754
 Çocuk Hakları Komitesi 485
 çocukların dövülmesi 475, 525, 715
 Çoğulcu cehalet 619, 620
 Dahmer, Jeffrey 605
 Daltrey, Roger 133
 Daly, Martin 14, 15, 84, 440, 461, 568, 670
 Damasio, Antonio 659
 Dana, Richard Henry 203
 Darfur 17, 365, 377, 417, 785
 Darley, John 595, 616
 Darnton, Robert 15, 201
 Darrow, Clarence 534
 Darwin, Charles 48, 738, 763
Das Mittelalterliche Hausbuch (Ortaçağ Defterleri) 85, 86
 Davies, Norman 170
 Dawkins, Richard 49, 247, 537, 794
 Dean, Howard 523
 Deary, Ian 729
 Decety, Jean 638
 den Boer, Andrea 754
 Dershowitz, Alan 15, 610
 Descartes, René 206
Descent of Man, The, İnsanın Türeyişi 738
 DeSteno, David 542
 Deutch, John 309
 Dhlakama, Afonso 349
 Diamond, Jared 528
 Dickens, Charles 203
 Diderot, Denis 173
 Diels, Janie 735
 Diktatör oyunu 593
 Dinler Çağı 263
 Din Savaşları 167, 222, 259, 326, 364, 600, 614
 Disney, Walt 37, 434, 640
 Djilas, Milovan 584
 Dodds, Graham 599
 Doğu Avrupa 46, 106, 258, 259, 267, 301, 311, 365, 375, 437, 457, 473, 544
 Doğu Timor 290, 346, 498
 Dominika 732
 Donohue, John 142
 dorsolateral prefrontal korteks 559, 560, 658, 691
 Douglass, Frederick 181
 Douglas, William O. 321
 Dover Doktrini 295
 Dowd, Maureen 56
 Doyle, Arthur Conan 273
DSM, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel Elkitabı, (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) 574, 764
 DSÖ 69, 107, 108, 250
 Dubner, Stephen 142
Duck Soup (Max Kardeşler Savaşta, film) 277, 583, 698
 Duckworth, Angela 661
 Dukakis, Michael 128
 Dulles, John Foster 302
 Durham, Margaret 362
 duygudaş fedakârlık hipotezi 643, 644
 düello 12, 39, 40, 47, 277, 325, 515, 697
 Dworkin, Andrea 438
 Dylan, Bob 132, 385
Easy Rider (Geniş İnsan, film) 132
 Eckhardt, William 61, 225
 Eden, William 173
 Eichmann, Adolf 548
 Einstein, Albert 236, 279
 Eisenhower, Dwight D. 236, 302
 Eisner, Manuel 15, 81, 185
 El Cezire 407
 Elias, Norbert 12, 79, 85, 130, 596, 653, 750, 775, 786, 801
 Eliot, George 650, 795
 Eliot, T. S. 276
 Elizabeth, I., İngiltere kralı 36, 167, 580
 El Kaide 391, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 407, 408, 412
 Ellickson, Robert 100
 El Salvador 337, 363, 391, 602

- Emerson, Ralph Waldo 272
 Endonezya 281, 290, 360, 363,
 366, 377, 380, 398, 399, 406,
 408, 459
 Engelsing, Rolf 200
 Engerman, Stanley 180
 Engizisyon 33, 154, 156, 165,
 166, 404
 Englis, Basil 637
 Erasmus, Desiderius 89
 Erdemli Donanma Savaşısı 296
 Ericksen, Karen 75
 Ermeni soykırımı 375
 Ervin, Sam 734
 Eski Ahit 24, 26, 28, 388, 474,
 577, 653, 745
 Esperanto 229
 eşcinsellik 24, 495, 496, 497, 498,
 501, 688, 701, 704, 725
 Eşit Haklar yasa değişikliği 734
 Eşitlik Eşlemesi 690, 691, 692,
 693, 695, 696, 699, 700, 710,
 750
 evcilleştirilmiş 506, 528, 680
 Evers, Medgar 429
 evlat edinme çalışmaları 663
 Eyman ez-Zevahiri 399
- fabrika çiftlikler 519
 Fagen, Michael 734
 Falkenrath, Richard 410
 Falkland Adaları 303
 FALN 385
 Falstaff 189, 277
Fantasticks, The (Fantastik, müzi-
 kal) 44, 45
 Farrakhan, Louis 151
 Fattah, Khaled 403
 FBI 74, 138, 427, 428, 445, 446,
 468, 496, 501, 502
 Fearon, James 346, 578, 732
 fedakârlık 317, 393, 396, 642,
 643, 644, 645, 646, 689, 691
Federalist Papers (*Federalist*
Yazılar) 39, 187, 213, 797
 Fehr, Ernst 639
 Feingold, David 183
 Feller, William 231
 feminizasyon 756
 Festinger, Leon 624
 Fest, Joachim 366
 Fierke, K. M. 403, 578, 775
 Filipinler 67, 68, 71, 72, 386, 391,
 402, 404, 405
 Filistin 31, 386, 392, 395, 396,
 397, 407, 416, 457, 603, 615,
 702, 703
- Fine Madness, A* (*Çılgın Adam*,
 film) 132
 Finkelhor, David 486, 487, 492,
 775, 784, 802
 Fiske, Alan 15, 690, 750
 Flaman Tarlaları 41
 Flavius Josephus 360
 Flynn Etkisi 716, 717, 718, 722,
 726
 Flynn, James 715
 Fogel, Robert 180
 Fortna, Virginia Page 348
 Fox, James Alan 140, 605
 Frank, Anne 371, 372, 648
 Fransa 67, 71, 72, 106, 139, 141,
 155, 162, 165, 167, 168, 169,
 172, 174, 175, 180, 181, 189,
 190, 200, 202, 211, 252, 258,
 259, 261, 267, 268, 269, 273,
 277, 281, 288, 298, 300, 301,
 305, 310, 312, 313, 319, 322,
 332, 336, 342, 385, 400, 407,
 409, 497, 545, 566, 601, 605,
 619, 625
 Fransız Devrimi 211, 212, 253,
 259, 267, 312, 326, 614
 Franz Ferdinand, Arşidük 236
 Free the Slaves (Köleleri Serbest
 Bırakın) örgütü 183, 184
 Freud, Sigmund 217
 Frith, Chris 594
 frontal loblar 554, 657, 658
 Fukuyama, Francis 151, 284
- Gächter, Simon 596
 Gacy, John Wayne 546, 605
 Gaddis, John 217, 284, 318
 Gage, Phineas 554, 557, 658, 789
 Galen 507
 Galler 158, 159, 167, 456, 457,
 473, 486
 Galois, Évariste 40
 Gandhi, Indira 580
 Gandhi, Mohandas K. 529
 Gandhi, Rajmohan 397
Gangs of New York (*New York*
Çeteleri, film) 425
 Garrard, Graeme 15, 213
 Garrison, William Lloyd 274
 Garton Ash, Timothy 293
 Garwin, Richard 411
 Gat, Azar 15, 61, 260, 266, 285
 gebeliğin sonlandırılması 142, 474
 General Social Survey, Genel
 Toplum Araştırması 433,
 434, 482, 483, 500, 516, 729,
 769
- Genişleyen Çember 201, 513,
 654, 674, 713, 757
 genler 50, 64, 392, 439, 496, 497,
 669, 675, 676, 679, 682
 Genovese, Jeremy 720
 Genovese, Kitty 616, 789
 Georgia (ABD), insan öldürme
 oranları 118, 119
 Georgios, Aziz 31
 Gerges, Fawaz 399
 gerillalar 318, 350
 Geronimo 584
 gey hakları 12, 421, 422, 497, 709
 Gigerenzer, Gerd 383
 Gilbert, Daniel 15, 593
 Gilles de Rais 606
 Gilligan, Carol 587
 Gilmore komisyonu 413
Gimme Shelter (belgesel) 134
 Ginges, Jeremy 702
 Gini katsayısı 141
 Giuliani, Rudy 147
 Glaeser, Edward 15, 206
 Gleason, Jackie 43
 Gleditsch, Kristian 408
 Gleditsch, Nils Petter 321, 331,
 405
 Global Terrorism Database,
 Küresel Terörizm veri tabanı
 382, 388, 389, 390, 792
 Glover, Jonathan 196, 358
 glukoz 670
Godfather (*Baba*, film) 161, 361
 Godwin, William 713
 Goetz, Bernhard 128
 Goffman, Erving 541
 Goldhagen, Daniel 363, 430
 Goldstein, Joshua 15, 297, 352,
 580, 603
 Goldwater, Barry 301
 Goodall, Jane 54
 Goodman, Andrew 429
 Goodman, Paul 135
 Goodwin, Jan 651
 Gopnik, Adam 273
 Gorbacov, Mihail 280, 325
 Gore, Al 416
 Gorton, William 735
 Gottfredson, Michael 661
 Gottschall, Jonathan 15, 21
 Gould, Stephen Jay 232, 640
 Gözyaşı Yolu 425
 Grafton, Anthony 162
Grand Illusion (*Büyük Yanılsama*,
 film) 276
 Graves, Robert 276
 Gray, Heather 473

- Gray, John 328
 Gray, Kurt 473
Great Dictator, The (Büyük Diktatör, film) 278
 Greene, Joshua 559, 709
 Greenfield, Liah 578
 Gregorius, I. Papa 32
 Grenada 113
 Grey, Lady Jane 36
 gri madde 550, 551, 553, 680, 718
Grimm Masalları 37
 Groebner, Valentin 88
 Grotius, Hugo 370
 Guatemala 313, 337
 Gurr, Ted Robert 80, 430
 Guthrie, Arlo 295
 Güney Afrika 47, 75, 109, 304, 367, 483, 602
 Güney Amerika 70, 224, 229, 316, 331
 Gürcistan 31, 258, 259, 343, 344

 Hacker, Andrew 432
 Haçlı Seferleri 364, 369, 543, 544, 614
 Hagen, Edward 462
 Haidt, Jonathan 688
 Hak Devrimleri 12, 158, 174, 210, 421, 422, 525, 526, 529, 685, 686, 700, 723, 757
 Hakemulder, Jemeljan 651
 Haley, Alex 204
 Halk Kütüphanesi 731
 Hamaney, Ayetullah Ali 405
 Hamann, Johann 213
 Hamas 391, 395, 402, 403, 407, 703
 Hamilton, Alexander 39, 102, 770
 Hammond, Ray 148
 Hanawalt, Barbara 87
 Hanedanlar Çağı 262
 Hannibal 158
 hapishaneler 119, 496
 Hardin, Garrett 591
 Harding, Harry 381
 Harff, Barbara 332, 376
 Harpending, Henry 683
 Harris, Judith 490
 Harris, Marvin 510
 Hartley, L. P. 17
 Haslam, Nick 699
 Havel, Václav 289
 Hawkes, Kristen 466
 Hayden, Thomas 755
 Hayes, Brian 15, 249
 Hayes, Catherine 171
 hayvan hakları 12, 421, 422, 469, 504, 512, 513, 514, 523, 524, 530, 581
 Hayvanlara Zulmü Önleme Kraliyet Derneği 480
 Hayvanların Kurtuluşu 513
 Heatherton, Todd 641
 hedonizm, psikolojik 643
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 272
 Hemingway, Ernest 515
Hemoklizma (kan seli) 217, 218, 259, 327, 375
 Hendrix, Jimi 133, 135
 Henry, I., kral 94
 Henry, IV., Kutsal Roma İmparatoru 190, 599
 Henry, VIII., İngiltere kralı 167
 Henry, V., İngiltere kralı 36, 394, 437, 763
 Henry, V. 36, 394, 437, 763
 Herder, Johann 213
 Herman, Arthur 759
 Herrmann, Benedikt 596
 Herrnstein, Richard 661, 716
 Herzog, Hal 523
 Hristiyan ideolojisi 95
 Himmelfarb, Milton 237
 Hinckley, John 164
 Hindistan 58, 67, 159, 160, 184, 189, 201, 222, 281, 303, 304, 312, 318, 320, 336, 339, 369, 385, 386, 391, 401, 402, 404, 405, 424, 457, 459, 463, 464, 466, 467, 473, 474, 511, 529, 624, 705, 724, 754
 Hinsley, F. H. 236
 hipotalamus 550, 553, 556, 571, 585, 639
 Hirohito, Japon İmparatoru 600
 Hironaka, Ann 292
 Hirschi, Travis 661
 Hitchens, Christopher 745
 Hitler 30, 188, 219, 224, 236, 237, 248, 278, 291, 294, 362, 365, 366, 367, 380, 381, 413, 511, 546, 565, 574, 619, 744, 768, 778, 782, 792, 793, 797, 805
 Hitler, Adolf 236
 Hizbullah 386, 391, 403, 413, 415, 654
 Hoban, Jack 15, 296, 297
 Hobbesçu tuzak 51, 273, 747
 Hobbes, Thomas 48
 Ho Chi Minh 343
 Hoffer, Eric 726
 Hoffman, Abbie 132
 Hoffman, Stanley 301, 328
 Hofstadter, Douglas 727
 Hofstede, Geert 673
 Hollanda 83, 99, 100, 111, 115, 167, 168, 171, 174, 175, 193, 197, 206, 252, 253, 258, 266, 281, 288, 312, 313, 315, 317, 322, 473, 483, 578, 622, 750
 Holmes, Oliver Wendell 272
 Holokost 79, 219, 237, 329, 356, 358, 364, 371, 372, 375, 381, 413, 470, 497, 547, 548, 600, 608, 614, 617, 619, 648, 707, 708
 Holsti, Kalevi 257, 284
 homofobi 495, 496, 757
Homo sapiens 13, 58, 125, 186, 262, 328, 465, 507, 524, 554, 712
 Hong Kong 108, 341, 483
 Hooke, Robert 205
 Horowitz, Donald 424
 Horton, Heather 75
 Howard, Catherine 36
 Howard, Michael 260, 267, 268, 285
 Howard, Robert 152
How the Mind Works (Zihin Nasıl Çalışır) 11, 794
 Hrdy, Sarah 466
Huckleberry Finn 706
 Hudson, Valerie 754
 Hughes, Geoffrey 91
 Hugo, Victor 274, 459
 Huguenot Savaşları 165, 167
 Hukukun Egemenliği 597
 Human Rights Watch 297, 485, 782
 Hume, David 207, 329, 630
 Humphrey, Robert 296
 Huntington, Samuel 405
 Hunt, Lynn 157, 196, 202, 363, 650
 Hutchins, Robert Maynard 321
 Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli 416
 Hümanist Devrim 12, 157, 158, 164, 196, 197, 215, 324, 400, 404, 422, 512, 527, 594, 595, 644, 648, 651, 685, 700, 739
 hümanizm 157, 201, 210, 220, 270, 512, 525, 758, 761
 Hüseyin, Saddam 290, 306, 333, 379, 567, 574

- II. Aleksandr, Çar 385
Indiana Jones and the Temple of Doom (Indiana Jones: Kamçı-
 lı Adam, film) 159
 Innocentius, IV. Papa 156
 Irak 17, 42, 69, 72, 245, 254, 292,
 297, 298, 301, 304, 305, 306,
 312, 332, 333, 335, 336, 337,
 338, 350, 351, 352, 353, 379,
 390, 391, 396, 397, 398, 399,
 400, 402, 405, 411, 412, 415,
 567, 604, 617, 731
 Irak Body Count (Irak Kayıp
 Sayıları) projesi 352, 399
 IV. Henry 190, 599
 İbrahim 23
 İç Savaş 732
 İdeoloji Çağı 274
Ilyada, Odyssea, Homeros 20,
 21, 22, 64, 369, 442
 inanç sapkınılığı 699
 İngiltere 19, 31, 36, 60, 76, 80,
 81, 82, 83, 87, 94, 103, 106,
 112, 113, 114, 115, 117, 139,
 162, 163, 167, 168, 170, 171,
 174, 175, 185, 197, 198, 199,
 200, 202, 206, 213, 252, 265,
 273, 281, 289, 300, 301, 305,
 306, 312, 316, 318, 319, 353,
 370, 398, 425, 437, 456, 457,
 473, 475, 479, 480, 486, 512,
 566, 580, 601, 672, 673, 684
 İnkalar 70, 77
 İnsan Güvenlik Raporu Projesi
 (HSRP, Human Security
 Report Project) 69
 insan öldürme 14, 17, 22, 70, 74,
 75, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 95,
 99, 101, 102, 103, 104, 107,
 108, 109, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 120,
 123, 124, 125, 127, 128, 137,
 138, 139, 141, 144, 145, 149,
 176, 177, 178, 197, 221, 229,
 250, 259, 361, 401, 422, 427,
 445, 446, 469, 483, 486, 487,
 502, 532, 534, 568, 584, 674,
 683, 685, 742, 748, 754
 insan öldürme (Maryland) 118,
 119, 407, 765, 781, 792
 insan öldürme oranları 70, 80,
 81, 82, 83, 84, 102, 107, 108,
 109, 111, 112, 113, 114, 115,
 116, 117, 118, 119, 123, 124,
 138, 139, 446, 674, 748
 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirge-
 si, Fransa 158
 insula 556, 586, 637, 660, 691,
 807
 İnterpol 107
 İran 69, 184, 245, 263, 281, 292,
 301, 303, 304, 306, 313, 332,
 336, 338, 369, 401, 402, 403,
 405, 407, 408, 409, 410, 413,
 414, 415, 416, 497
 İrlanda 58, 106, 116, 117, 139,
 141, 160, 167, 168, 258, 288,
 291, 362, 369, 370, 386, 397,
 420, 456, 581
 İsa 25, 28, 29, 30, 31, 34, 91, 164,
 175, 188, 210, 346, 414, 416,
 529, 745
 İskoçya 31, 36, 167, 174, 200, 473
 İslam dünyasında 399, 403, 407,
 497, 527
 İspanya 33, 46, 106, 167, 174,
 193, 252, 253, 258, 266, 281,
 288, 298, 300, 310, 312, 386,
 401, 515, 580, 619, 744, 750
 İspanya Veraset Savaşı 253
 İspanyol Engizisyonu 33, 153
 İsrail 24, 25, 46, 281, 290, 301,
 304, 305, 312, 367, 386, 387,
 392, 396, 397, 401, 402, 403,
 405, 409, 413, 415, 456, 483,
 544, 580, 582, 601, 603, 615,
 654, 702, 703
 İsrailoğulları, antik 23, 24, 28,
 59, 77, 157, 158, 160
 istenmeyen gebelikleri sonlandır-
 ma 472
 İsviçre 53, 83, 174, 200, 258, 288,
 304, 305, 312, 321, 522, 533
 işbölümü 59, 96, 206, 742
 İtalya 83, 106, 139, 153, 174, 235,
 241, 252, 258, 267, 274, 288,
 300, 304, 306, 310, 322, 385,
 386, 387, 621, 744
 Jackson, Andrew 39, 119
 Jacobi, Friedrich 213
 Jagger, Mick 134
 Jamaika 109
 James, II., İngiltere kralı 185
 James, William 272, 549, 633
 Janis, Irving 615
 Japonya 19, 71, 72, 108, 159, 160,
 219, 228, 235, 248, 252, 274,
 279, 304, 306, 317, 353, 369,
 373, 375, 386, 401, 415, 457,
 458, 459, 473, 545, 581, 600,
 607, 621, 624, 685
 Jefferson Airplane 134
 Jefferson, Thomas 173, 181, 187
 Jervis, Robert 284
 "Joe the Plumber" 735
 Johnson, Dominic 566
 Johnson, Michael 454
 Johnson, Mordecai 529
 Johnson, Neil 353
 Johnson, Samuel 40, 102, 190,
 475, 779
 Jonassohn, Kurt 357
 Jones, Garrett 728
 Jones, Lisa 486
 Jones, Tom 15, 44, 45
 Jordan, Michael 432
 Jung Chang 621
 Julius Caesar 185, 187, 193
 Kaeuper, Richard, Lancelot 34,
 35, 89, 784, 785
 Kagan, Robert 298
 Kahneman, Daniel 221
 Kahn, Herman 279
 Kali (Hindu tanrıçası) 158, 159,
 385
 Kamboçya 223, 364, 365, 366,
 372, 373, 375, 377, 379
 Kanada 59, 70, 74, 108, 138, 139,
 141, 145, 148, 275, 286, 287,
 298, 299, 300, 386, 401, 428,
 456, 457, 578, 579, 742
 Kanazawa, Satoshi 729
 kan iftirası 63, 163, 758
 kanlı sporlar 509, 510, 512
 Kantçı Barış 348
 Kant, Immanuel 150, 191, 194,
 310, 561
 kan ve toprak 215, 509, 579
 Kapitalist Barış 320, 321
 Karadağ kabileleri 59
 Karındaşen Jack 134, 606
 Karsten, Rafael 361
 kast sistemi 467
 kategorileştirme 358, 361
 Katharlar 165
 katliamlar 33, 224, 263, 264, 364,
 369, 376, 377, 532, 625
 Kaysen, Carl 284
 Kazıklı Voyvoda 606
 Keaton, Diane 666
 Keegan, John 223, 260, 284
 Keeley, Lawrence 61
 Keen, Suzanne 200, 650
 Keillor, Garrison 541
 Kelling, George 146
 Kelman, Herbert 624
 Kennedy, David 141, 150

- Kennedy, John F. 34, 303, 308
 Kennewick Adamı 19, 66
 Kenrick, Douglas 534
 Kenya 459, 466, 732
 Kerry, John 384, 408
 kırbaçlama 325, 475, 485, 608
 Kırık Camlar teorisi 446
 kız bebek katli 464
 Kiernan, Ben 365
King Lear (Kral Lear) 36
 King, Martin Luther, Jr. 397, 419,
 423, 429, 529, 531, 654, 744
King of Hearts (Kupa Papazı,
film) 294
 King, Rodney 538
 Kinsley, Michael 329
 Kinzler, Katherine 577
 Kirby, Kris 661
 kitap üretimi 198, 203
 Knauf, Bruce 74
 Koehlin, Etienne 659
 Koestler, Arthur 204
 Kohlberg, Lawrence 688
 Kolombiya 67, 109, 346, 391
 kol sonu görevlisi 392
 Kongo Demokratik Cumhuriyeti
 60, 329, 352, 354, 355
 Kongo Hür Devleti 222, 360
 Konstantin, İmparator 188
 Kore Savaşı 254, 283, 336, 734
 Koruyucu Melekler 128
 Kosova 254, 280, 312, 346, 360,
 544
 köleciliğin yasaklanması 180,
 181, 581, 743
 köleçilik 12, 28, 157, 180, 181,
 183, 184, 191, 195, 207, 215,
 274, 324, 530, 544, 651, 686,
 706, 714, 739, 744
 köle ticareti 179, 224, 225, 229,
 600
Kötülük 539, 547
 Krebs, Dennis 642
 Krişna 370
 Kruşçev, Nikita 292
 Krystal, Arthur 39
 Kubrick, Stanley 442
 kurban etme 77, 158, 159, 460
 Kurzban, Robert 15, 541, 577
 kutsal küfür 24, 156, 167, 688,
 699, 701
 Kutsal İttifak Savaşı 167
 Kutsal Kitap 22, 23, 27, 37, 76,
 77, 181, 184, 201, 214, 302,
 406, 468, 529, 535
 Kuwabara, Ko 622
 Küba Füze Krizi 292, 303, 329,
 712, 734
 Kültür Devrimi 377, 381
 Küresel Köy 527, 757
 Küresel Sıfır 308, 309
 Lacina, Bethany 331, 348
 Lafree, Gary 15, 109
 LaGuardia, Fiorello 140
 Laibson, David 657
 Laitin, David 346, 578, 732
 Lake Wobegon Etkisi 541
 Lambert, Wallace 577
 Lamm, Claus 638
 Lansing, Robert 270
 Lanzetta, John 637
 Laporte, Pierre 387
 Latané, Bibb 616
 Latin Amerika 109, 229, 380,
 386, 391, 409, 457, 458, 459,
 514, 525
 Laub, John 127
Law & Order (Asayiş, TV) 444
 Lawrence, Aziz 31, 32
 Lawrence, D. H. 371
 Lea, Rod 683
 Leary, Timothy 132
 LeBlanc, Steven 61
 Lebow, Richard Ned 236
 Lee, Harper 204
 Lehrer, Tom 15, 41, 295, 304,
 515, 697
 Lemkin, Raphael 371
 Lennon, John 127
 Leonardo da Vinci 511
Leviathan 13, 50, 52, 53, 56, 58,
 60, 75, 94, 95, 98, 99, 100,
 101, 135, 144, 146, 186, 192,
 227, 265, 269, 321, 322, 338,
 339, 349, 594, 597, 675, 701,
 747, 748, 749, 750
 Levi, Michael 411
 Levin, Jack 605
 Levi, Primo 363, 372
 Levitt, Steven 142
 Levy, Jack 15, 251
 Lewis, Bernard 403
 Liberal Barış 317, 318, 321, 347,
 348, 378
 Liebenberg, Louis 562
 limbik sistem 657, 671
 Lincoln, Abraham 11, 39, 181
 linçler 430
 Lindow Adamı 19
 Lithgow, William 33
 Li Zhisui 367
 Lloyd George, David 103
 Locke, John 169, 206, 478
 Loewenstein, George 657
 Long, William 600
 Lorenz, Konrad 640
 Lott, Trent 435
 Luard, Evan 257, 260, 284, 285
 Luria, Alexander 719
 Luther, Martin 166, 397, 419,
 423, 429, 529, 531, 654, 744,
 789
Lysistrata, Aristofanes 581
 Macaristan 106, 236, 258, 277,
 280, 281, 283, 288, 300, 310,
 473, 483, 544, 566
 Macaulay, Thomas 510
 MacDonald, Heather 105, 450
 Mack, Andrew 15, 352
 Macy, Michael 15, 620
 Madison, James 186
 Maine, Henry 216
 Malavi 417
 Malezya 74, 366, 408, 579
Malleus Maleficarum 162
 Malloy, Desmond 350
 Manchester, William 394
 Mandela, Nelson 347, 602, 701,
 769
 Mannix, Daniel 163
 Mann, Thomas 40, 272
 Manson, Charles 164
 MAO-A 777
 Mao Zedong 222, 342
 Marcuse, Herbert 135
 Marksizm 135, 355, 364, 379,
 380, 395, 744
 Mar, Raymond 650
 Marx Brothers 131
 Marx, Karl 366
 Mather, Cotton 475
 Mather, Increase 370
 Matthew Etkisi 619, 670
 Mattingly, Garrett 264
 maymunlar 57, 713
 McCauley, Clark 366
 McClure, Samuel 657
 McCormack, Mary Ellen 480
 McCullough, Michael 15, 597
 McKinley, William 385
 McLuhan, Marshall 325
 McVeigh, Timothy 382
 Mead, Margaret 60, 776
Measure for Measure (Kısasa
Kısas) 532
 Medvedev, Dmitry 308
 Meeropol, Abel 426

- Meksika 67, 68, 71, 72, 109, 159, 167, 475, 584, 720, 731
 Melville, Herman 204
 Menelaus, Kral 20
 Menschenfreund, Yaki 157, 213, 217, 707, 708, 709, 791
 Mercier, Charles 468
 Metcalfe, Janet 657
 Michel, Jean-Baptiste 249
 Milgram, Stanley 610, 615
 Milletler Cemiyeti 269, 276
 Mill, John Stuart 207, 274, 701
 Milner, Larry 460
 Milner, Peter 552
 Milošević, Slobodan 544
 Milton, John 169, 478
 Min, Anchee 204, 372
 Mischel, Walter 657, 660, 670
 Moablılar 370
 Moffitt, Terri 662
 Moğollar 223, 357, 562
 Mondeville, Henri de, Chirurgia 88
 Monkkonen, Eric 119
 Monroe, James 39
 Montagu, Mary Wortley 698
 Monterey Pop Festivali 133
 Montreal 31, 130, 145
 Moon, Keith 133
 More, Thomas 184
 Morgenthau, Hans 279
 Moro, Aldo 387
 Mosse, George 366
Mother Goose (Ana Kaz) tekerlemeleri 38
 motor korteks 658
 Moynihan, Daniel Patrick 131, 137, 310
 Moyo, Dambisa 345
 Mozambik 337, 349, 391, 602, 603
 Mozi (Çinli filozof) 188
 Mueller, John 15, 180, 236, 260, 284, 343, 414
 Muhammad, John 605
 Muhammed 164, 402, 404, 696, 698
Muppet dizisi 37
 Murray, Charles 131, 716
 Musa 23, 24, 26, 459
 Muyart de Vouglans, Pierre-François 173
 Nafisi, Azar 204
 NAFTA 734
 Napier, Charles 160, 171
 Napoléon savaşları 72
 Nash, George 526
 Nation, Carrie 126
 NATO 236, 254, 280, 298, 312, 318, 349
 Nazi ideolojisi 708
 Nazizm 79, 235, 270, 364
 nefret suçları 420, 427, 428, 429, 496, 502
 Negroponte, John 411
 Neolitik Devrim 58
 New England 113, 114, 115, 116, 118, 125, 370, 575, 760
 Newton, Isaac 169
 New York City 117, 791
 Niebuhr, Reinhold 529
 Nietzsche, Friedrich 272, 673
 Nikaragua 342, 391, 457, 498
 Nisbett, Richard 120, 572
 Nobel, Alfred 274
 Nunberg, Geoffrey 721
 Nunn, Sam 308
 Nussbaum, Martha 650
 Oatley, Keith 650
 Obama, Barack 308, 412
 Odysseus 22, 653, 669
 oksitosin 639, 640, 680, 690
 Okuma Devrimi 200, 756
 Olds, James 552
 olgunlaşması 662
 olumlu eylem 431, 435, 579
 Oneal, John 314
One Flew Over the Cuckoo's Nest (Guguk Kuşu, film) 132
 On Emir 23, 437
 Oppenheimer, Robert 302
 orbital korteks 551, 556, 557, 559, 560, 563, 586, 659, 691
Origin of Species, The, Türlerin Kökeni 215, 512, 763
 Orta Afrika İmparatorluğu 342
 orta beyin 585
 ortaçağ 34, 35, 85, 88, 95, 101, 108, 110, 153, 154, 157, 162, 265, 345, 368, 408, 475, 605, 608, 667, 672, 761
 Ortadoğu 27, 28, 46, 178, 179, 197, 258, 328, 329, 330, 339, 345, 351, 407, 413, 431, 528, 582, 744
 Orwell, George 204, 512, 542, 624
 Osmanlı İmparatorluğu 252, 369, 566
 otokratik 12, 270, 311, 344, 407, 529
 Otorite Sıralaması 690, 691, 693, 695, 696, 698, 699, 700, 702, 710
 Otterbein, Keith 77
 Otuz Yıl Savaşları 165, 167, 222, 253, 264
 Oz, Amos 603
 Öfke Patlaması devresi 536, 549, 550, 585, 660
 ölüm cezası 30, 36, 87, 104, 120, 157, 166, 173, 175, 176, 177, 178, 197, 374, 495, 604, 605, 612, 701
 ötanazi 470, 472, 625
 Özerklik etiği 689
 özür dileme 451, 598, 599, 600, 601
 Pakistan 297, 303, 304, 312, 318, 336, 375, 377, 391, 396, 399, 401, 402, 406, 412, 424, 459, 582, 754
 Panksepp, Jaak 536
 Papua Yeni Gine 109, 110, 457
 Parachini, John 411
 paralı asker 25
 paramilitarler 351
 Pareto İlkesi 249
 Pareto, Vilfredo 241
 Parker, Theodore 531
 Parks, Rosa 423, 429
 Pascal, Blaise 7, 190
 Pasifikasyon Süreci 12, 52, 738
 Pasifik Kuzeybatı 113
 pasifizm 12, 234, 545, 744
 Pate, Amy 431
Patterns of Culture (Kültür Örüntüleri) Benedict, Ruth 673
 Patterson, Orlando 15, 109
 Patz, Etan 492
 Paul IV, Papa 156
 Pauling, Linus 303
 Pearl Harbor 265, 544, 545, 584
 Peder Friedrich Spee 163
 Peel, Sir Robert 103
 Pepys, Samuel 170
 Periaquoduktal gri madde 550
 Perry, William 308
 Peru 167, 391
 Pforspundt, Heinrich von 88
 Philadelphia 115, 116, 117, 144, 206, 529, 773, 780
 PITF, Political Instability Task Force 375, 789
 Piaget, Jean 479, 634, 719
 Pillay, Navanethem 498
 Pinker, Steven 1
 Pipes, Richard 380
 Pirus Zaferi 246

- Pitagoras 510
 Pizarro, David 15, 709
 Platon 178, 529, 534, 714
 Plutarch 159, 462
 Podhoretz, Norman 328
 Poisson süreci 235
 Polity Project (Yönetim Biçimi Projesi) 315
 Polonya 79, 235, 258, 261, 281, 286, 288, 289, 358, 375, 456, 601
 Pol Pot 364, 365, 614
 Pope, Alexander 478
 popülerliği 241
 Portekiz 33, 46, 168, 174, 193, 206, 258, 266, 310, 322, 342, 528, 744
 Potts, Malcolm 755
 Powell, Colin 432
 Pran, Dith 372
 Pratto, Felicia 576
 prefrontal korteks 559, 560, 638, 658, 691
 PRIO Battle Deaths Dataset, PRIO Çatışma Kayıpları Veriseti 69, 254, 255, 352
 Price, Richard 305
 Princip, Gavrilo 236
 Profumo, John 495
 Promise Keepers (Sözlerini Tutanlar) örgütü 151
 Prudentius 32
 Prunier, Gérard 347
 Purcell, Ed 232
 Pynchon, Thomas 231

 Quakerler 274, 744
 Québec 386, 387, 544, 545
 Quervain, Dominique de 586

 Raine, Adrian 557, 660
 Rauschenbusch, Walter 529
 Ray, James Lee 284
 Reagan, Ronald 292, 628, 752
 Remarque, Erich Maria 204
 Renoir, Jean 276
Respublica Literaria (Edebiyat Cumhuriyeti ya da Republic of Letters) 527, 756, 759
ressentiment 578
 Reynolds, Malvina 302
 Rhee, Soo Hyun 679
 Ricard, Samuel 97
 Richards, Keith 132
 Richardson, Lewis Fry 216, 233
 Richardson, Samuel 202
 Rich, Frank 329

 Rifkin, Jeremy 630
 Rindermann, Heiner 731
 Rivers, Eugene 148
 Rizzolatti, Giacomo 636
 Roberts, Adam 352
 Robespierre, Maximilien 213
 Robinson, Paul 595
 Rockwell, Norman 429

 Rolling Stones 130, 132, 133, 134, 151
 Roma İmparatorluğu 29, 30, 197, 468
 Roosevelt, Eleanor 289
 Roosevelt, Theodore 370, 724
 Rosenau, James 734
 Rosenbaum, Ron 574
 Rosenberg, Julius ve Ethel 426
 Rostow, Elspeth 299
 Roth, Randolph 15, 114
 Rothstein, Richard 720
 Rozin, Paul 509, 613
 Rönesans 12, 39, 206, 420, 464, 511
 Ruanda 30, 223, 346, 349, 357, 375, 376, 377, 378, 382, 437, 708
 Rubin, Jerry 132
 Rumsfeld, Donald 42, 567
 Rush, Benjamin 172
 Rushdie, Salman 402
 Rusk, Dean 302, 343
 Ruskin, John 272
 Russell, Bertrand 274, 303, 321, 697
 Russett, Bruce 15, 313
 Rusya 46, 71, 72, 109, 174, 175, 189, 222, 229, 236, 252, 258, 259, 263, 277, 281, 286, 288, 292, 311, 343, 344, 369, 387, 401, 402, 412, 414, 416, 418, 473, 565, 566, 578, 580, 581, 597, 624
 Ryder, Norman 129

 Saakaşvili, Mihail 343
 Sade, Marquis de 606
 Sagan, Carl 279
 Sagan, Scott 15, 304, 305
 Sageman, Marc 397
 Sailer, Steven 103
 Saint Pierre, Abbé de 191
 Salehyan, Idean 417
 Salmon, Catherine 448
 Sampson, Robert 16, 127
 Sanayi Devrimi 199, 266, 479
 Santayana, George 217

 Sassoon, Siegfried 276
 SAT (Scholastic Aptitude Test) 660, 717, 728
 Saunders, J. J. 223, 454, 790, 798
 Savaşçı Geni 683
 Savaşla Bağlantılı Öğeler projesi 252, 257, 334
 savaşlar 12, 17, 20, 42, 46, 61, 67, 68, 69, 71, 72, 87, 110, 167, 184, 211, 215, 216, 217, 219, 224, 225, 226, 227, 228, 234, 235, 238, 245, 247, 249, 252, 253, 255, 257, 259, 260, 261, 264, 265, 268, 275, 281, 282, 284, 292, 297, 310, 312, 313, 315, 318, 324, 329, 331, 332, 336, 337, 338, 339, 346, 348, 351, 356, 361, 376, 378, 391, 394, 408, 417, 418, 458, 578, 581, 651, 697, 733, 739, 758
 Saxe, Rebecca 559
 Scarpa, Angela 557
 Schechter, Harold 38, 535, 605
 Schelling, Friedrich 213
 Schelling, Thomas 51, 291, 414, 416, 657
 Schell, Jonathan 279
 Schwager, Raymund 27
 Schweitzer, Albert 303
 Schwerner, Michael 429
 Scott, Sir Walter 40
 Scully, Diana 546, 573
 Seabrook, John 150
 Sedat, Enver 601
 Seinfeld, Jerry 499, 576
 Seligman, Martin 661
 Semai halkı 74
 serebral korteks 473, 551, 554
 Servetus, Michael 33, 167, 169
Sesame Street (Susam Sokağı, dizi) 492
 Seyid İmam el Şerif (Dr. Fadıl) 398
 Shaka (Zulu) 224, 331
 Shakespeare, William 28, 36, 37, 42, 189, 208, 229, 328, 394, 437, 532, 535, 584, 603
 Shaw, George Bernard 274
 Sheehan, James 260, 299, 752
 Shen, Francis X. 15, 444
 Shepard, Matthew 501
 Shergill, Sukhwinder 594
 Sherriff, R. C. 276
 Shikaki, Khalil 702
 Shotland, Lance 452
 Shultz, George 308, 752
 Shweder, Richard 15, 689

- Shylock 37, 181, 208, 584
 SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) 331, 802
 Sırbistan 267, 277, 286, 473
 Sidanius, Jim 15, 576
Silence of the Lambs, (Kızuların Sessizliği, film) 609
 Simon, Paul 528
 Simon, Robert 534
 Simonton, Dean 707
 Singapur 108, 341, 457, 473, 483, 578
 Singer, Peter 201, 513, 640, 713
 Singer, Tania 586
 Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği 426
 Skenazy, Lenore 493
 Slovic, Paul 248, 626
 Smith, Adam 179, 180, 191, 272, 657, 736
 Smith, John Maynard 98, 246, 794
Smother's Brothers Comedy Hour, *The* 294
 Snow, C. P. 279
 Soğuk Savaş 46, 216, 217, 274, 280, 287, 293, 309, 313, 316, 330, 342, 359, 391, 416, 698, 734
 Sokal, Alan 623
 Soljenitsin, Aleksandr 204, 325, 328, 372
 Solomon, Richard 612
Some Thoughts Concerning Education (Eğitim Üzerine Düşünceler) 478
 Somoza, Anastasio 342
Song of the South (Güneyin Şarkısı, film) 435
 "Sonsuz Barış" 191, 193, 310, 322, 326, 417
 Sorokin, Pitirim 235
 Sovyetler Birliği 46, 217, 259, 274, 280, 289, 291, 292, 293, 300, 301, 305, 321, 325, 337, 338, 342, 364, 366, 372, 373, 374, 380, 416, 426, 495, 544, 578, 579, 581, 600, 698, 719, 731, 741
 Sowell, Thomas 15, 211, 528
 soyutlama 711
 Spagat, Michael 15, 353
 Spielberg, Steven 491
 Spierenburg, Pieter 118
 Spinoza, Baruch 169
 Spitzer, Steven 77
 Spock, Benjamin 481
 Sri Lanka 332, 335, 386, 391
 Stalin, Josef 222
 Stanford Hapishane Deneyi 617
 Starr, Edwin 189
 Steckel, Richard 70
 Steinbeck, John 429
 Stewart, Jon 311
 Stillwell, Arlene 539, 641
 Stowe, Harriet Beecher, *Uncle Tom's Cabin* (Tom Amcanın Küllübesi) 181
 Straus, Murray 453, 481
 Stravinsky, Igor 272
 Straw, Margaret 452
 Stroop testi 660, 665
 Sturm und Drang (hürnâ ve coşku) hareketi 214
 Suçlar ve Cezalar Hakkında, Dei delitti e delle pene 173, 766
 Sudan 60, 335, 337, 350, 360, 377, 402, 417, 497
 Suedfeld, Peter 733
 Sugiyama, Lawrence 395
 Suk, Jeannie 451
 Sunstein, Cass 656
 Suttner, Bertha von 274
 Sutton, Willie 561
 Suudi Arabistan 178, 398, 399, 401, 403, 406, 407, 497, 597
 Süleyman, kral 26, 27, 184, 185, 468, 474
 süperrasyonallite 727
 Swift, Jonathan 190
 Sylvian fissür 555
 Symbionese Liberation Army, (SLA, Simbiyonez Kurtuluş Ordusu) 385
 Symons, Donald 448, 535
 Szathmáry, Eörs 98, 794
 şerefkültürü 120, 121, 122, 753
 Şili 313, 363, 602
 Taagepera, Rein 226
 Tacitus 77, 159, 367
 Tajfel, Henri 576
 Taliban 297, 298, 333, 402
 Talmy, Len 664
 Tamil Kaplanları 332, 386, 391, 395, 411
 Tannenwald, Nina 301
 Tanrı 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 35, 85, 96, 158, 164, 167, 169, 185, 189, 191, 206, 210, 264, 273, 352, 366, 370, 468, 469, 507, 510, 532, 547, 697, 725, 743
 Tanzanya 417, 483
 tarihsel miyopluk 221, 225, 226, 227
 Tavis, Carol 541
 Taylor, Theodore 410
 temporoparietal kavşak 560, 585, 638
 Terör Çağı 388
 Terörizm ve Terörizme Verilen Tepkiler Ulusal Araştırma Konsorsiyumu (National Consortium for the Study of Terrorism) 382
 Tetlock, Philip 15, 693
 Thaler, Richard 656
That Obscure Object of Desire (Arzunun O Belirsiz Nesnesi, film) 386
 Theisen, Ole 417
 Theoconservatism 157
The Stuff of Thought (Düşüncenin Maddesi) 1, 11, 625, 794
 Theory of Moral Sentiments, The (Ahlaki Duygular Teorisi) 736
 Thomas, Clarence 423
 Thöni, Christian 596
 Thurmond, Strom 435
 Thyne, Clayton 732
 Till, Emmett 426
 Tilly, Charles 94, 265
 Titchener, Edward 633
Titus Andronicus 37
 Tocqueville, Alexis de 271
 Tolstoy, Leo 274
 Tooby, John 577
 Townshend, Pete 133
 Tremblay, Richard 533
 Trivers, Robert 465, 541, 565, 589
 Trivers-Willard cinsiyet oranları teorisi 465
 Tuchman, Barbara 87, 565
 Tucker, G. Richard 577
 Tukididis 368
 Tunus 408, 473
 Turing, Alan 494, 782
 Turner, Henry 278
 Tutsak İkilemi 246, 587, 588, 589, 591, 592, 646, 712, 727, 728
 Tutu, Desmond 602, 701, 744

- Türkiye 258, 259, 263, 276, 277, 278, 288, 293, 322, 336, 364, 366, 373, 402, 406, 408, 414, 459, 473
- Tversky, Amos 221
- Twain, Mark 274
- Twenge, Jean 447
- Tylor, Edward 462
- Tyndale, William 33, 184
- Uganda 337, 377, 562
- Ukrayna 67, 305, 528, 597, 624
- Ulusal Suç Mağdurluğu Araştırması 454
- Ulusal Terörle Mücadele Merkezi (Amerikan) 391
- Uluslararası Kurtarma Komitesi (IRC, International Rescue Committee) 354
- Umberto, I., İtalya kralı 385
- UNESCO sloganı 288
- Uruguay 111, 113, 313, 602
- Uygurlaşma Süreci* 12, 99, 101, 106, 112, 114, 116, 131, 144, 196, 197, 400, 596, 654, 672, 674, 739
- Uyuşturucuyla Savaşı 144
- Uzun Barış 237, 257, 260, 283, 284, 300, 310, 324, 328, 329, 330, 336, 400, 417, 524, 527, 582, 644, 685, 700, 711, 722, 723, 739, 740, 741, 757
- Üçlü İttifak Savaşı 331
- Ürdün 46, 113, 398, 399, 406, 407, 408, 457, 459
- Valdesolo, Piercarlo 542
- Valentino, Benjamin 368, 617
- Valero, Helena 62
- Valéry, Paul 273
- van der Dennen, Johan 53, 61
- van Gogh, Theo 402
- Vasquez, John 289
- vebasalgını 160
- Venedik Taciri* 37, 181, 208, 584
- Vidor, King 276
- Vietnam 72, 128, 131, 245, 248, 250, 254, 280, 281, 294, 295, 297, 298, 301, 303, 336, 338, 342, 343, 366, 377, 394, 565, 567, 581, 582, 608, 614, 698, 707, 708, 741, 750, 793
- Viyana Kongresi 269
- Voltaire 40, 153, 172, 173, 191, 205, 497, 511, 527, 697, 710
- Vonnegut, Kurt 204
- Waal, Frans de 56, 569, 630, 806
- Waldman, Irwin 679
- Walker, Alice 204
- Wallis, John 70
- Walsh, John 492
- Waltz, Kenneth 299
- Washington, George 191, 707
- Waters, Muddy 132
- Watts, Duncan 618
- Weber, Max 184, 692
- Wegner, Daniel 16, 473
- Weinberg, Alvin 302
- Wellington Dükü 40
- Wells, H. G. 272, 275
- West, Rebecca 262
- White, Matthew 15, 27, 69, 159, 164, 167, 217, 332, 356, 375
- Wiesel, Elie 372
- Wiessner, Polly 15, 109, 341
- Wilde, Oscar 278, 495, 697
- Wilkinson, Deanna 106
- Willard, Dan 465
- Willer, Robb 621
- Williamson, Laila 459
- Willkie, Wendell 321
- Wilson, James Q. 129, 140, 146, 661
- Wilson, Margo 14, 84, 440, 461, 568, 670
- Wilson, Woodrow 270, 724
- Wimer, Christopher 127
- Winfrey, Oprah 432, 489
- Wirth, Christian 358
- Witness (Tanık, film)* 587
- Wollstonecraft, Mary 207, 513
- Wolpert, Daniel 594
- Wotman, Sara 539
- Wouters, Cas 131, 152
- Wrangham, Richard 15, 55, 565, 679, 809
- Wright, Quincy 68, 94, 167, 226, 234
- Wright, Robert 98, 317, 761
- XIV. Louis'nin Hollanda Savaşı 253
- X Kuşağı 151
- Yahudiler 22, 158, 166, 360, 362, 366, 403, 425, 520, 721
- Yamaguchi, Tsutomu 751
- yamyamlık 37, 49, 63
- Yates, Andrea 468
- Yemen 178, 306, 396, 408, 497
- Yeni Ahit 23, 28, 653
- Yeni Barış 12, 330, 351, 400, 405, 413, 524, 527, 582, 644, 685, 711, 722, 732, 739, 740, 741, 757
- Yeni Gine 59, 61, 67, 68, 71, 75, 109, 110, 341, 457
- Yeşaya 188
- Yeşu 24, 25, 26, 370
- Yetiştirme Varsayımı 490
- Yoşiya, Kral 158
- Younger, Stephen 412
- Young, Liane 559
- Young, Maxwell 408
- Yugoslavya 254, 258, 259, 280, 288, 291, 301, 304, 305, 312, 318, 338, 341, 360, 364, 473, 581, 584
- Yunanistan 12, 46, 106, 258, 267, 288, 310, 312, 437, 464, 467, 496, 507, 597
- yurttaş hakları 12, 136, 148, 421, 422, 429, 480, 530, 628, 709, 725, 744, 757
- Yüz Yıl Savaşları 437
- Zacher, Mark 281, 289
- Zambiya 417

“Yirminci yüzyıl tarihin en kanlı dönemiymi” iddiası, ateizm, Darwin, devlet yönetimi, bilim, kapitalizm, komünizm, ilerleme ideali ve erkek cinsiyetin de aralarında bulunduğu pek çok şeytan itham edilirken başvurulan klişelerden biri. Peki ama bu doğru mu? Pinker tam tersini savunuyor. Avcı-toplayıcı toplumların, ilkel kabilelerin ya da “devletsiz toplulukların” insan öldürmeye daha az eğilimli oldukları şeklindeki klişe, pek çok istatistiksel veriyle çürütülüyor. Peki insanın doğası iyi mi kötü mü? Şiddetin kaynağı ekonomik eşitsizlik mi? Yoksulluk arttıkça insanlar şiddete daha mı eğilimli oluyorlar? Oysa 1960’larda şiddetin zirve yaptığı dönemde Batı toplumlarında eşitsizlik katsayısı hiç olmadığı kadar minimumdaydı. İçimizdeki kötülüğü açığa çıkaran eşitsiz toplum mu yoksa doğuştan mı kötüyüz? Hobbes ile Rousseau arasındaki yüzyıllardır süren bu tartışmayı Pinker bir üst boyuta taşıyarak, modern analizlerle aydınlatıyor. Hümanist devrimin insanı ehlileştirdiğini savunan Pinker, Aydınlanmanın insanın doğasının iyi tarafını nasıl ortaya çıkardığını göstererek, kimi Aydınlanma düşmanlarının saldırılarının geçersizliğini ispatlıyor.

“Olağanüstü önemli bir kitap.”

-The New York Times Book Review



ALFA

@alfakitap

alfakitap

f alfakitap

www.alfakitap.com



BİLİM